Al FARABI

9th International Conference on Social Sciences

May 2-4, 2021/ 'Nakhchivan' University, Azerbaijan

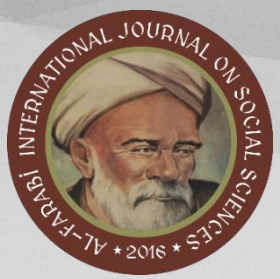
FULL TEXT BOOK

EDITORS

Assoc. Prof. Ali HAŞIMOV

Dr. Mehman ŞABANOV

ISBN: 978-625-7898-43-0

AL FARABI JOURNAL

9th International Conference on Social Sciences

May 2-4, 2021/ 'Nakhchivan' University, Azerbaijan

Full Text Book

EDITORS

Assoc. Prof. Ali HAŞIMOV

Dr. Mehman ŞABANOV

by

FARABI PUBLISHING HOUSE®

All rights of this book belong to FARABI Publishing House
Authors are responsible both ethically and juristically
FARABI Publications – 2021©

Issued: 12.05.2021

ISBN: 978-625-7898-43-0

CONFERENCE ID

CONGRESS TITLE

AL-FARABI JOURNAL
9th International Conference on Social Sciences

DATE and PLACE

May 2-4, 2021
'Nakhchivan' University, Azerbaijan
Virtual Conference

ORGANIZATION

AL FARABI JOURNAL
AL FARABI PUBLISHING HOUSE
'NAKHCHİVAN' UNİVERSİTY

CONFERENCE CHAIRMAN

Prof. Dr. Nurlana ALİYEVA
Rector of "Nakhchivan" University

NUMBER of ACCEPTED PAPERS~203

NUMBER of REJECTED PAPERS~16

PARTICIPANTS COUNTRY:

Kazakhstan-20, Turkey-99, Azerbaijan-20, India-5, Russia-3, Ukraine-23, Pakistan-2, Georgia-1, Nigeria-8, Romania-1, Bulgaria-2, Algeria-1, Moldova-7, Malaysia-11

**Double blinded evaluation process*

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Dr. Huseyn BAĞIRSOYLU
Vice Rector of "Nakhchivan" University

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. dr. Mahire HÜSEYNOVA
Azerbaijan State Pedagogical University.
Prof. dr. Hacer HÜSEYNOVA
Azerbaijan State Pedagogical University.
Associate Professor. Ruslan ABDULLAYEV
AMEA
Assoc.Prof.Gönül SAMEDOVA
Azerbaijan State Pedagogical University.
Associate Professor. Ali HAŞIMOV
"Nakhchivan" University. Head of department.
Associate Professor. Ramiz GASIMOV
AMEA Nakhchivan Department İncesenet, Language and Literature Institute.
Associate Professor. Hazar HÜSEYNOV
Nakhchivan State University.
Dr. Mehman ŞABANOV
"Nakhchivan" University. Head of the General History Department.
Dr. Zülfiyye İSMAYIL
AMEA Nakhchivan Department İncesenet, Language and Literature Institute.
Elvan CAFEROV
Azerbaijan State Pedagogical University.
Anar ABUZERLI
"Nakhchivan" University. Head of Education Department.
Receb CAFERLİ
"Nakhchivan" University. Head of International Relations Department
Naim CAHİDZADE
"Nakhchivan" University. Head of Business and Administration Department.
Yasin BABAZADE
"Nakhchivan" University. Foreign language faculty dean, foreign languages faculty dean.
Zakir MEMMEDOV
"Nakhchivan" University. İksad faculty dean

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Nurlana ALIYEVA – “Nakhchivan” University Rector
- Prof. Dr. Mahire HUSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
- Prof. Dr. Salih OZTURK - Namık Kemal University
- Prof. Dr. Hacer HUSEYNOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
- Assoc. Prof. Dr. Hazar HUSEYNOV - Nakhchivan State University
- Assoc. Prof. Dr. Ramiz GASIMOV - ANAS Nakhchivan Division
- Assoc. Prof. Dr. Dr. Aparna Srivastava, Noida International University
- Assoc. Prof. Dr. Ruslan ABDULLAYEV - ANAS
- Assoc. Prof. Dr. Froilan D. Mobo, Philippine Merchant Marine Academy
- Assoc. Prof. Dr. Gonul SAMEDOVA - Azerbaijan State Pedagogical University
- Assoc. Prof. Dr. Umran TURKYILMAZ - Ankara Hacı Bayram Veli University
- Assoc. Prof. Dr. Ali HASHIMOV – “Nakhchivan University”, Head of Department.
- Assoc. Prof. Muntazir MEHDI - National University of Modern Languages
- Dr. Huseyn BAGHIRSOYLU - Vice Rector of “Nakhchivan” University
- Dr. Mehman SHABANOV - Head of Nakhchivan University
- Dr. Zulfiyye ISMAYIL - ANAS Nakhchivan Division
- Dr. Gulshen MEHERREMOVA - Azerbaijan Language University
- Dr. Aygun MEHERREMOVA - Baku State University
- Dr. Natalia POPKHADZE, Georgia
- Dr. Damezhan SADYKOVA, Kazak State Pedagogy University

AL-FARABI

9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

'NAKHCHIVAN' UNIVERSITY, AZERBAIJAN

MAY 2-4, 2021

CONFERENCE PROGRAM

zoom

Meeting ID: 827 4716 1293
Passcode: 134299

Önəmli, Xahiş edirik diqqətlə oxuyasınız

- Konfransımızda Yazı Qaydalarına uyğun göndərilmiş və elmi komissiyadan keçən məruzələr üçün online (video konfran şəklində) çıxış imkanı veriləcəkdir.
- Online məruzə üçün **https://zoom.us/join** linki üzərindən daxil olaraq "Meeting ID or Personal Link Name" yerinə ID nömrəsinə daxil olaraq konfransa qoşula bilərsiniz.
- ZOOM tədbiqi pulsuzdur və yeni hesab açmağa ehtiyac yoxdur
- ZOOM tədbiqi qeydiyyatdan keçmədən istifadə edilə bilir
- Tədbiq planşet, telefon və komputerlərdə mümkündür
- Hər iclasda məruzəçilər məruzə saatından 5 dəqiqə əvvəl konfransa bağlanmış olmaları lazımdır
- Bütün konfrans iştirakçıları canlı qoşularaq bütün məruzələri izləyə bilərlər.
- Moderator – iclasdakı çıxış və elmi diskussiyalar (sual-cavab) hissəsindən məsuldurlar

Nəzər Yetirilmasi Vaxib Olanlar – TEXNİKİ BİLGİLƏR

- Komputerlərinizdə mikrafon olduğunə və saz vəziyyətdə olmasına əmin olmalısınız.
- ZOOM-da ekran paylaşma xüsusiyyətini bacarmalısınız
- Qəbul edilən məqalə sahiblərinin mail adresinə ZOOM tədbiqindəki linkə aid İD nömrəsi göndəriləcəkdir.
- Sertifikatlar konfransdan sonra sizlərə PDF olaraq göndəriləcəkdir.
- Konfrans proqramında yer və saat dəyişikliyi kimi tələblər nəzərə alınmayacaqdır.

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number:

exp. Hall-1, Aytən MƏMMƏDOVA

-Opening Speech-

Date: 02.05.2021	
Baku Time: 10:30 -11:00	Ankara Time: 09:30 -10:00

Mustafa Latif EMEK
Chairman of the Institute of Economic Development and Social Researches (IKSAD)

Conference Chairman
Prof. Dr. Nurlana ALİYEVA
Rector of "Nakhchivan" University

Chairman of the Organizing Committee
Dr. Huseyn BAĞIRSOYLU
Vice Rector of "Nakhchivan" University

Participant Countries: *Azerbaijan, Turkey, Russia, Malaysia, Ukraine, Moldova, Kazakhstan, Georgia, India, Nigeria, Romania, Bulgaria, Pakistan, Algeria*

DATE: 02.05.2021	
BAKU TIME: 11:00-13:30	ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-3	SESSION-1

Moderator: Assoc. Prof. Dr.Veli BATDI

AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assoc. Prof. Dr.Veli BATDI Şerafettin PARLAKKAYA Ahmet Akın ERSÜ	*Turkey*	ANİMASYON TEKNİĞİNİN META-TEMATİK ANALİZİ
Assoc. Prof. Dr.Veli BATDI Şerafettin PARLAKKAYA Ahmet Akın ERSÜ	*Turkey*	TEKNOLOJİNİN ÖĞRETMEN EĞİTİMİNE ENTEGRASYONU
Assoc. Prof. Dr. Necdet KONAN Sevda KELEŞ	*Turkey*	KORONAVİRÜS (COVID 19) SALGININDA DEĞİŞEN ÇALIŞMA KOŞULLARINDA ÖĞRETMEN OLMAK
Merve BEZCİ Prof. Dr. Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU	*Turkey*	'KUVVET PARKURU' EĞİTSEL OYUNU HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Marina Vorobiova MUNGUÍA	*Russia*	TEACHING ENGLISH POLITENESS: THE ELEMENTS OF AN AMERICAN REFUSAL
Rgwan Abdalhameed SHUASH Seriaznita MAT SAID Al-Fartoosi Rana ALI MHOODAR Haider Ibrahim KHALIL	*Malaysia*	POSTMODERN IRONY IN VALERIE WINDSOR'S EFFIE'S BURNING (1988)

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30	ANKARA TIME: 10:00-12:30	
HALL-4	SESSION-1	

MODERATOR: **Dr. SALMANOVA Könül İsrafil qızı**

AUTORS	COUNTRY	TITLE
Aytən MƏMMƏDOVA	*Azerbaijan*	FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ ETNOPEDAQOGİKANIN TƏŞƏKKÜLÜNÜ ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİL KİMİ
Dr. SALMANOVA Könül İsrafil qızı	*Azerbaijan*	AZƏRBAYCAN LAYLA VƏ OXŞAMALARINDA EPİTET
Elif Ayça KARACA	*Turkey*	GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA MASAL ANALİZİ YÖNTEMİNİN İNCELENMESİ
Elif Ayça KARACA	*Turkey*	TÜRK DİZİLERİNDE KADIN GÖSTERİMİNİN ŞİDDET BAĞLAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: SEFİRİN KIZI ÖRNEĞİ
Res. Assist. Dr. Yurdagül KILIÇ GÜNDÜZ	*Turkey*	ÇAĞDAŞ TÜRK RESİM SANATINDA YENİLER GRUBU SANAT ANLAYIŞI: TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK
Dr. NƏSIROVA Nərgiz Məhəmməd qızı	*Azerbaijan*	AVROPADA İDARƏETMƏDƏ İNSAN AMİLİ
Artem ARTYUKHOV	*Ukraine*	QUALITY OF EDUCATION SYSTEM AND ITS TESTING: SOCIO-ECONOMIC IMPACT

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-5		SESSION-1
MODERATOR: **Assoc. Prof. Dr. Şükufə QƏDİMOVA**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assoc. Prof. Dr. Şükufə QƏDİMOVA	*Azerbaijan*	TÜRK-İSLAM ALƏMİNDƏ TƏSƏVVÜF ƏDƏBİYYATININ FORMALAŞMASI VƏ NAXÇIVAN ƏSİLLİ MÜTƏSƏVVÜF BABA NİMETULLAHIN YARADICILIĞI
Dr. Adem UZUN	*Turkey*	MUSARRİHATÜ'L-ESMÂ' ADLI ARAPÇA-FARSÇA İSİMLER SÖZLÜĞÜ
Prof. Dr. Sciuchina Olga	*Moldova*	NEOLOGISMS AS AN OBJECT OF RESEARCH IN ENGLISH LEXICOGRAPHY
lecturer. G.M. Sembiyeva	*Kazakhstan*	EMPIRICAL COMPARISON OF THE RESULTS OF THE KAZAKH -AND RUSSIAN-LANGUAGE VERSION OF THE METHODOLOGY
Asst. Prof. Dr. Emrah KONURALP	*Turkey*	ON MITHAT PAŞA'S GOVERNORSHIPS IN THE BALKANS
Asst. Prof. Dr. Emrah KONURALP	*Turkey*	IN WHAT WAYS DO THE EMBEDDED LIBERALISM LITERATURE DIFFER FROM THE LIBERAL-INDIVIDUALISTIC IPE?

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30	ANKARA TIME: 13:00-15:30	
HALL-3	SESSION-2	

Moderator: доцент. Олена Самсонова

AUTORS	COUNTRY	TITLE
доц. Даньшева Светлана Олеговна Дитюк Светлана Алексеевна Игнатова Валентина Владимировна Тесаловская Ольга Борисовна	*Украина*	К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДИСТАНЦИОННОГО И СМЕШАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ
Кусманова А.	*казахстан*	ПРАКТИКА ЖУРНАЛИСТИКИ ДАННЫХ В КАЗАХСТАНСКИХ СМИ НА ПРИМЕРЕ THE STEPPE, MANSHUQ И THE VILLAGE
Ибрагимова Р.С. Майданов А. К. Бижанов Б. З.	*казахстан*	РЕНТГЕНОЛОГИЧЕСКАЯ НАХОДКА СУБХОНДРАЛЬНОЙ КИСТЫ ПРИ ДЕФОРМИРУЮЩЕМ ОСТЕОХОНДРОЗЕ ВИСОЧНО- НИЖНЕЧЕЛЮСТНОГО СУСТАВА
Сейтенова С.Ж. Жусупова А.И	*казахстан*	СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ
Сейтенова С.Ж. Тилеубергенов Е.М.	*казахстан*	СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СПОСОБОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ
доцент. Олена Самсонова Чорна Ганна	*Украина*	ҐЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
Кярим Гумбатов	*Грузия*	РОЛЬ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ
Жомарт Аяна Муратқызы	*казахстан*	С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ЖАҢА ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ
Цапеш Татьяна	*молдова*	ВАРИАЦИОННАЯ АНАТОМИЯ ДВЕНАДЦАТИПЕРСТНОЙ КИШКИ
Аристова Виктория Сайдулин В.Н.	*Russia*	РОЛЬ ЛЕЧЕБНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30	ANKARA TIME: 13:00-15:30	
HALL-4	SESSION-2	
MODERATOR: **Assist. Prof. K. R. Padma**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assist. Prof. K.R.Padma	*India*	APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO DETECT AND RECOVER CONTAMINATED SOIL
Faisal Zulhumadi Kamaruddin Radzuan Mazri Yaakob	*Malaysia*	QUALITATIVE APPROACH IN REVEALING CONSUMER AWARENESS CHALLENGES AND BARRIERS TO MALAYSIAN NANOTECHNOLOGY DEVELOPMENT
Dr. Wan Nadzri Osman Dr. Faisal Zulhumadi Assoc. Prof. Dr. Mohamed Najib Salleh	*Malaysia*	DRONE TECHNOLOGY ACCEPTANCE AND READINESS IN MALAYSIA: STUDY IN CENTRAL STATES OF PENINSULAR MALAYSIA
Siti Noorazlina Abu Bakar Norazrena Abu Samah	*Malaysia*	PROBLEMS OF TEACHING AND LEARNING ADDITIONAL MATHEMATICS FORM 4
Assoc. Prof. SUDHAKAR BABU S Assoc. Prof. ATUL BHATTAD SIVA NAGA MASTHAN VALI P	*Indıa*	NUMERICAL SIMULATION OF TRIPLE TUBE HEAT EXCHANGER WITH FINS
Mohammad Ahmad Ibrahim ABDULKADIR Sani USMAN MOHAMMAD Gidado SANI INUSA MILALA	*Nigeria*	ASSESSMENT OF WORKMANSHIP QUALITY IN MINISTRY OF RECONSTRUCTIONS REHABILITATION AND RESETTLEMENT (RRR) CONSTRUCTION SITES IN BORNO STATE
Bielikova Olena Vitaliivna Bessonova Natalia Nikolaevna Greul Olga Alexandrovna Assoc. Prof. Milieva Iryna Volodymyrivna	*Ukraine*	VIRTUAL TOURS AS A WAY TO ENHANCE THE COGNITIVE ACTIVITY OF EDUCATIONAL MIGRANTS
Saathwik Vaidya Dhruv Garg Subrata Mondal Ankit Gupta	*India*	DESIGN OPTIMISATION OF ANKLE JOINT PROSTHESIS USING ADVANCED COMPUTATIONAL TECHNIQUES

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-5		SESSION-2
MODERATOR: **Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
PhD. Assoc. Prof. OLENA MARTYNIUK	*Ukraine*	STRATEGY OF "GREEN" TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE CONTEXT OF CLIMATE NEUTRALITY AND SUSTAINABILITY
Iya Elkamali	*Ukraine*	IRAN`S NUCLEAR PROGRAM: THE FUTURE OF JCPOA
Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO	*Azerbaijan Romania*	THE STORY OF A STORY: BAKU AND ITS CULTURAL FACES
Natalia Scıuchına	*Moldova*	SOCIAL HUMAN RIGHTS: LEGAL REGULATION' PERSPECTIVES
Assoc. Prof. PhD. Ivaylo Staykov	*Bulgaria*	THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION IN LABOUR RELATIONS - REGULATION IN UNIVERSAL INTERNATIONAL LEGAL ACTS
Prof. Dr. Ali ŞAHİN Assist. Prof. Dr. Yasin TAŞPINAR	*Turkey*	TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE SİYASET – BÜROKRASİ İLİŞKİSİ
Assoc. Prof. Dr. Alpaslan ALKIŞ	*Turkey*	İSLAM HUKUKUNDA TÜKETİCİ HAKLARI
Assoc. Prof. Dr.Alpaslan ALKIŞ	*Turkey*	İSLÂM HUKUK TARİHİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASINDA ROL ALAN KURUM VE KURULUŞLAR
Lect. Bengü ŞEKEROĞLU	*Turkey*	TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN AÇISINDAN ULUSLARARASI GÖÇÜN DEĞERLENDİRİLMESİ
Assist. Prof. Dr. Muhammed ORAL	*Turkey*	ENERJİ SEKTÖRÜNDE SİBER GÜVENLİĞİN ÖNEMİ

DATE: 02.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30		ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-3		SESSION-3
MODERATOR: **Dr. Mustafa Latif EMEK**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Sibel ORHAN Muhammet GÜMÜŞ Emine KIZILKAYA Ayşenur CEYLAN	*Turkey*	COVID-19'UN MÜLTECİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
Sibel ORHAN Muhammet GÜMÜŞ Emine KIZILKAYA Ayşenur CEYLAN	*Turkey*	DEVLETİ VE TOPLUMU KAVRAMSALLAŞTIRMAK
Assoc. Prof. Dr.Nazan DÜZ Kardelen ÖZDEMİR	*Turkey*	EKSPRESYONİZM VE EGON SCHİELE YAPITLARI
Lect. Şeref MADEN Assoc. Prof. Dr. Gökhan KERSE	*Turkey*	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL UYGULAMALAR
Lect. Nurullah NEHİR	*Turkey*	1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM DERVİŞ AĞA MAHALLESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU
Lect. Nurullah NEHİR	*Turkey*	1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM KIRMACI MAHALLESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU
Kehinde Moruff ADELAKUN Azeez Olalekan Ibrahim Folorunsho Ishaq Abdul-Azeez Olorunfemi 'Boye Oyediran Toyese George Akinade Abdulwahhab Sulyman	*Nigeria*	EFFECTİVENESS OF ANTİ-POACHİNG ACTİVİTİES İN FALGORE GAME RESERVE, KANO, NİGERİA
Usman Garba Kurmi Hadiza Abubakar Balkore Fatima Abubakar Babagana Modu Parth K. Patel	*Nigeria*	FREE RADICAL AND OXIDATIVE STRESS IN PATHOLOGICAL PROCESSES IN CARDIOVASCULAR DISEASE

DATE: 02.05.2021	
BAKU TIME: 17:00-19:30	ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-4	SESSION-3

MODERATOR: **Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA**

AUTORS	COUNTRY	TITLE
Dr. Murat SUCU	*Turkey*	COVID-19 SALGIN HASTALIK DÖNEMİ SONRASINDA TURİZM SEKTÖRÜNDE BEKLENEN GELİŞMELERİN STRATEJİK BİR DEĞERLENDİRMESİ
Ülviyyə Adil qızı Əliyeva	*Azerbaijan*	MÜASİR EKOLOJİ PROBLEMLƏR VƏ TURİZMƏ TƏSİRİ
Emelya Şaxavət qızı Süleymanova	*Azerbaijan*	AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ YENİLİK YOLLARINDA
Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA	*Azerbaijan*	NAXÇIVAN-TÜRKIYƏ MÜNASIBƏTLƏRINDƏ ORDUBADIN TURIZM POTENSIALININ QIYMƏTLƏNDIRILMƏSI
Asst. Prof. Murat YORULMAZ Hatip TORGAY	*Turkey*	YEŞIL LİMANLARDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ İNCELENMESİ
Hüseynova Nisəxanım Böyükağa qızı	*Azerbaijan*	PARÇADA ARĞAC SAPLARININ QEYRİ-BƏRABƏR YERLƏŞMƏ EHTİMALININ TƏDQİQİ
Dr. Məmmədova Münəvvər İsmayıl qızı	*Azerbaijan*	KİÇİK MƏKTƏB YAŞI DÖVRÜNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAK TƏLƏBATLARININ FORMALAŞMASINDA ONLARLA APARILAN TƏRBİYƏVİ İŞİN PRİNSİPLƏRİ
Sanan Waheed KHAN Zulhamri ABDULLAH	*Malaysia*	THE EFFECT OF CELEBRITY ENDORSEMENT ON CONSUMER PURCHASE INTENTION: THE MEDIATING ROLE OF ADVERTISING APPEAL
Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Uzm. Psk. Dan. Beril Öztürk	*Turkey*	ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK MESLEKİ YETERLİKLERİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE VE BİRLEŞİK KRALLIK KARŞILAŞTIRMASI
Beril Öztürk Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ	*Turkey*	ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMAYA İLİŞKİN UYGULAYICI VE ADAYLARIN GÖRÜŞLERİ VE DENEYİMLERİNİN SİSTEMATİK GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

DATE: 02.05.2021	
BAKU TIME: 17:00-19:30	ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-5	SESSION-3

MODERATOR: **Dr. Aygün MƏMMƏDOVA**

AUTORS	COUNTRY	TITLE
Ramiz QASIMOV	*Azerbaijan*	ƏBDÜRRƏHİMBƏY HAQVERDİYEVİN TƏNQİDİ REALİZMİ
Prof., Dr. Abbas SEYİDOV PhD Aygün MƏMMƏDOVA	*Azerbaijan*	TURAKİNƏ XATUN DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN VƏ KİRANDA ZƏRB EDİLƏN GÜMÜŞ DİRHƏMLƏR (muzey materialları əsasında)
İrfan DEMIREL Assoc. Prof. Dr. Alper SAĞLIK	*Turkey*	DÜNYA ÜZERİNDEKİ TÜRK İSLAM BAHÇELERİNİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İRDELENMESİ
Isha Tamta Prof. Victor Babu	*İndia*	"CONSTRUCTION OF SHILPKAR IDENTITY IN NORTHERN INDIA: A NON-SANSKRITIZATION MODEL"
Badlihisham Nasir Akmaliza Abdullah Mahfuzah Mohammed Zabidi Mohd Faisal Hafiz and Nur Najwa	*Malaysia*	PROPOSING THE MODEL OF MY-ETHNO HARMONY FOR THE REMEDY OF ETHNIC TENSION AND DE-RADICALISATION IN MALAYSIA
Sayar Singh Chopra	*India*	REPRESENTATION OF SUBALTERN VOICES IN TRIBAL LITERATURE: A STUDY OF FEW SELECTED CONTEMPORARY INDIAN TRIBAL FICTION

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-3		SESSION-1
MODERATOR: **проф. Гульжахан Усмановна Хаджиева**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
доцент. Татьяна Владимировна Пахалкова-Соич Лана Юрьевна Морозова	*Украина*	СИНХРОННЫЕ И АСИНХРОННЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ
Куаншалиева Р. М. Доктор. Ержанова С. Б.	*Казахстан*	ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ КРИТИКА РОМАНА Н. ГЕЙМАНА “ОКЕАН В КОНЦЕ ДОРОГИ”
Осколкова Анна Александровна Гаврилова Екатерина Романовна	*Казахстан*	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТФИЛЬМОВ В ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
Финоженкова Л. А. доцент. Цынцарь А.Л.	*молдова*	ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ (ТРУДНОСТИ) ПРИ ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЕ ОБУЧЕНИЯ.
Доктор проф. Гульжахан Усмановна Хаджиева	*Казахстан* *Düzeltme sertifika*	ДЕСТРУКТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ КИТАЙСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ ПЕРИОДА 1950-1970 ГГ. КАК ФАКТОР МАССОВОЙ МИГРАЦИИ ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН
д.с.н.проф. Гульнар Жанабековна Асылханова	*Казахстан*	КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ И ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА
доц. Жилякова Елена Валерьевна	*Украина*	ЦИФРОВИЗАЦИЯ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК АНТИКРИЗИСНАЯ МЕРА
Ревега Олег Иванович проф. Шандрук Сергей Константинович	*Украина*	ВЛИЯНИЕ СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА И КРЕАТИВНОСТИ В
доцент. Ольшевская Ирина Гацковская Екатерина	*Украина*	БЕНЧМАРКИНГ МИГРАЦИИ: УКРАИНА – ТУРЦИЯ
Анастасия Даниловна ЛАЗАРЕВА к.п.н, доцент Виктория Александровна ХОЛОДЕНКО	*Ukraine*	МУЗИЧНА ОСВІТА У РАМКАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-4		SESSION-1
MODERATOR: **Ph.D. Tami Meredith**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Umar Obafemi SALISU Ayobami Ademola AKANMU Simeon Oluwagbenga FASINA Motunrayo Sekinat SANNI Nathaniel Oluwaseun OGUNSEYE Samuel Oluwaseyi OLORUNFEMI Oluwatobi Maria OLATUNJI	*Nigeria*	UNDERSTANDING THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON SPATIAL INTERACTION IN A TRADITIONAL NIGERIAN CITY
Ph.D. Tami Meredith Prof. Maryanne Fisher	*Canada*	FACTORS AFFECTING VIRTUAL HUMAN ETHOLOGY
Hassan Aliyu Anas Abdullahi	*Nigeria*	TEACHERS' PERCEPTION ON THE INTEGRATION OF LEARNING MANAGEMENT SYSTEM INTO CLASSROOM INSTRUCTION IN TERTIARY INSTITUTIONS OF SOKOTO STATE
Ph.D. Igor Korsun Maryna Monchuk	*Ukraine*	COMPREHENSİVE APPROACH TO THE EXPLANATİON OF NATURAL PHENOMENA İN THE CONTEXT OF THE FORMATİON OF STUDENTS' COGNİTİVE İNTEREST İN SCİENCE
Salehzadə Gülçöhrə Saleh qızı Qasımova Elfanə Nəsimi qızı	*Azerbaijan*	SƏNAYEDƏ DAĞIDICI İNNOVASİYA TEXNOLOGİYALARIN ROLU
Assoc. Prof. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT	*Turkey*	KENTSEL HİZMETLERDE KALİTENİN YÜKSELMESİ ADINA BİR HAMLE: VATANDAŞ KARNESİ
Assoc. Prof. Dr. H. Burçin HENDEN ŞOLT	*Turkey*	KENTLİ MEMNUNİYETİ SAĞLAYABİLME SÜRECİNDE YÖNETİŞİM OLGUSU
Başak OCAK Assoc. Prof. Dr. M. Şahin GÖK	*Turkey*	"ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİNİN BELİRLENMESİ: GOSB TEKNOPARK FİRMALARI ÜZERİNE UYGULAMA"
Thinakaridevi Shanmugam	*Malaysia*	"FACTORS AFFECTING EMPLOYEE ELECTRONIC WORD OF MOUTH ON CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY"
Abdul Razzaq Ali Badlihisham Nasir Ahmad Syukran Baharuddin	*Malaysia*	THE ROLE OF PAK NATSIR IN THE POLITICO-DA'WAH APPROACH

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-3		SESSION-2
MODERATOR: LECT. DR. ESRA BÜDÜN AYDIN		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. Dr. Hasan AYAYDIN Lect. Abdulmuttalip PİLATİN	*Turkey*	COVID-19 PANDEMİSİNİN ŞİRKETLERİN ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BIST TEKSTİL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ
Prof. Dr. Hasan AYAYDIN Lect. Abdulmuttalip PİLATİN	*Turkey*	COVID-19 PANDEMİSİNİN FİRMALARIN SERMAYE YAPISINA ETKİLERİ: BIST'DE İŞLEM GÖREN METAL ANA SANAYİ FİRMALARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Lect. Dr. Esra BÜDÜN AYDIN	*Turkey*	DİJİTAL AKTİVİZM, VERİ GÜVENLİĞİ VE MAHREMİYET: WHATSAPP "GİZLİLİK SÖZLEŞMESİ" ÖRNEĞİ
Assoc. Prof: Dr. Sezen BOZYİĞİT Assist. Prof. Dr. M. Sami SÜYGÜN	*Turkey*	TÜKETİCİLERİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM EĞİLİMLERİNİN HEDİYE VERME GÜDÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Assist. Prof. Dr. M. Sami SÜYGÜN Assoc. Prof: Dr. Sezen BOZYİĞİT	*Turkey*	İHRACATTA HEDEF PAZAR ARAŞTIRMASI: AVOKADO ÖRNEĞİ
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ	*Turkey*	ÖĞRENCİLERİN SOSYO-BİLİMSEL KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ	*Turkey*	ÖĞRETMEN ADAYLARININ MENTOR-MENTİ İLİŞKİSİNE VE UYGULAMALARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Merve BEZCİ Prof. Dr. Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU Prof. Dr. Orhan KARAMUSTAFAOĞLU	*Turkey*	TERS YÜZ SINIF MODELİ DESTEKLİ BİR ÖĞRETİM ETKİNLİĞİ: BASINÇ
Assoc. Prof. Dr. Fahrettin GEÇEN Lect.Ümit PARSIL	*Turkey*	BAUHAUS'TA GEOMETRİKSEL ESTETİK
Assoc. Prof. Dr. Fahrettin GEÇEN Lect.Ümit PARSIL	*Turkey*	LHOTE'NİN D GURUBU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-4		SESSION-2
MODERATOR: PROF. DR. ABDULHAMIT SİNANOĞLU		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assist. Prof. Dr. Emin CENGİZ	*Turkey*	SEVİYE SEVİYE HİKÂYELERLE ANA DİLİ ARAPÇA OLMAYANLARA KELİME ÖĞRETME YÖNTEMİ: SAHLAWAYHİ ÖRNEĞİ
Assist. Prof. Dr. Emin CENGİZ	*Turkey*	ARAPÇADA BAZI NAHİV KONULARININ ÖĞRETİLMESİNDE KUR'ÂN AYETLERİNDEN YARARLANMA METODU: 'ADED-MA'DÛD ÖRNEĞİ
Rehana KANWAL	*Pakistan*	INTERFAITH MARRIAGES IN THE LIGHT OF THE HOLY QUR'AN AND ITS EXEGESIS
Rehana KANWAL	*Pakistan*	Importance of Health and Cleanliness in Qur'anic Perspective
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU Ahmed Hamza ALPAY	*Turkey*	AKTİF YAŞLANMADA ÇEVRESEL PARAMETRELER
Ahmed Hamza ALPAY Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU	*Turkey*	AKTİF YAŞLANMA FELSEFESİ
Ayşe ÖZER Sude Naz YALÇINTAŞ	*Turkey*	FELSEFİ DÜŞÜNCENİN EVRENSEL TEMSİLCİSİ; FARABİ
Assoc. Prof. Dr. Gökhan OFLUOĞLU	*Turkey*	ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GELECEK KUŞAKLARIN YAŞAM KALİTESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Kəmalə ƏHMƏDOVA	*Azerbaijan*	TÜRK DİLÇİLİYİNDƏ CÜMLƏ ÜZVLƏRİNİN TƏSNİFİ MƏSƏLƏSİ (cümlənin baş üzvlərinə dair elmi-nəzəri mülahizələr)
Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU	*Turkey*	İMAM-I A'ZÂM EBU HANİFE'NİN SİYASİ DURUŞU VE EHL-İ BEYT İMAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30		ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-3		SESSION-3
MODERATOR: ASSOC. PROF. DR. FEYZULLAH KOCA		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assoc. Prof. Liudmyla SEVERYN-MRACHKOVSKA	*Ukraine*	ECOLOGICAL INDUSTRY: ESSENCE AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT
Lecturer. Valentina Buivalo Iryna Pesotska	*Ukraine*	APPLICATION OF VISUAL METHODS IN THE DIAGNOSIS AND REHABILITATION OF TENDINOPATHY OF THE KNEE JOINT
Umut Döndü ACAR Prof. Dr. Gürbüz OCAK	*Turkey*	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİ ÖZYETERLİLİK ALGISI İLE İNGİLİZCE ÖZYETERLİLİK İNANCI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (AFYONKARAHİSAR ÖRNEKLEMİ)
Umut Döndü ACAR Prof. Dr. Gürbüz OCAK	*Turkey*	2001-2019 YILLARI ARASINDA ÖZ YETERLİLİK İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN ANALİZİ
Assoc. Prof. Dr. Feyzullah Koca Prof. Dr. Osman İmamoğlu	*Turkey*	TAKIM VE BIREYSEL SPORCULARIN ANTRENÖRLERININ DAVRANIŞLARINI ALGILAMA DÜZEYLERININ KARŞILAŞTIRILMASI
Assoc. Prof. Dr. Feyzullah Koca Prof. Dr. Osman İmamoğlu	*Turkey*	ÜNIVERSITELI SPORCU ÖĞRENCILERDE GENEL MARKA KAVRAMINA YÖNELIK TUTUMLARIN ARAŞTIRILMASI
Assoc. Prof. Dr. Demokaan DEMİREL Bersu VAROL	*Turkey*	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS YÖNETİMİNİN VERİMLİLİĞİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİN ANALİZİ: NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ
Assoc. Prof. Dr. Demokaan DEMİREL Bersu VAROL	*Turkey*	YÜKSEKÖĞRETİMDE STRATEJİK PLANLAMA HAKKINDA AKADEMİK PERSONEL GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ"

DATE: 03.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30		ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-4		SESSION-3
MODERATOR: **Assist. Prof. Dr. Aysel ÇETİNDERE FİLİZ**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assist. Prof. Dr. Osman ÖZDEMİR Res. Assist. Kadir ÖZDEMİR	*Turkey*	YENİLENEBİLİR ENERJİ BAĞLAMINDA ALGILANAN KALİTE VE ALGILANAN RİSKİN KURUMSAL İTİBARA ETKİSİ: EGE BÖLGESİNDE BİR UYGULAMA
Lect.Tarkan GÜLMEZ Assist. Prof. Dr. Zülkif YALÇIN	*Turkey*	MELEK SERMAYE İLE ENTELEKTÜEL SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
Ali GULİYEV Assoc. Prof. Aybeniz AKDENİZ AR	*Turkey*	MARKALAŞMA TARİHİ
Assist. Prof. Dr. Aysel ÇETİNDERE FİLİZ Prof. Dr. Cengiz DURAN Şükrü Turan ERGÜN	*Turkey*	TÜKETİCİLERİN E-TİCARET EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Assist. Prof. Dr. Aysel ÇETİNDERE FİLİZ Prof. Dr. Cengiz DURAN Kenan Oğuz TEZCAN	*Turkey*	TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KAMU KURUMLARINDA UYGULANMASI: KÜTAHYA DEFTERDARLIĞI ÖRNEĞİ
TOUITOU Mohammed	*Algeria*	CARBON DIOXIDE EMISSIONS, ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE IN ALGERIA FOR THE PERIOD 1980 TO 2016
Denis VINTU	*Moldova* *Düzeltme olacak*	FISCAL REFORM IN REPUBLIC OF MOLDOVA. SIMULATION MODEL OF THE DYNAMIC STOCHASTIC GENERAL EQUILIBRIUM MODELING (DSGE)
Assist. Prof. Ph.D. Vesela Georgieva Todorova	*Bulgaria*	DİVİNE LOVE AS A SUPREME VİRTUE İN THE WORKS OF GİBRAN KHALİL GİBRAN

DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-3		SESSION-1
MODERATOR: **Prof. Dr. Özcan KARAHAN**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. Dr. Özcan KARAHAN	*Turkey*	TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK İLE DIŞ BORÇ ARASINDAKİ İLİŞKİ
Prof. Dr. Özcan KARAHAN	*Turkey*	TÜRKİYE'DE FAİZ ORANININ YATIRIMA ETKİSİ
Assist. Prof. Dr. Melike Meterelliyoz Kuyzu	*Turkey*	KESİKLİ SEÇİM MODELLERİ İLE TÜKETİCİ TERCİHLERİNİN ANALİZİ: ELEKTRİK TEDARİKÇİSİ SEÇİMİ ÖRNEĞİ
Mehmet CANAKCI Rıza BAYRAK	*Turkey*	ECONOMIC DEVELOPMENT AND CRYPTOCURRENCIES RELATIONSHIP
Assoc. Prof. Dr. Aykut EKİYOR Elif USTA	*Turkey*	COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE TÜKETİCİLERİN ATM VE KREDİ KARTI KULLANIM DAVRANIŞLARI
Assoc. Prof. Dr. Aykut EKİYOR Mehmet UZUN	*Turkey*	"COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE MÜŞTERİLERİN BANKA KULLANIM ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ"
Assoc. Prof. Valentina Khodzitska	*Ukraine*	MANAGEMENT REPORTING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES
Assoc. Prof. Yana OLIINYK PhD. Maria KUCHERIAVA	*Ukraine*	ФОРМАЛИЗАЦИЯ СБОРА И ОБРАБОТКИ ДАННЫХ НЕФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ
lecturer. Angela Pirlog	*Moldova*	NATIONAL CULTURAL PROFILE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND ITS IMPACT ON INTERCULTURAL MANAGEMENT.

DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-4		SESSION-1
MODERATOR: **проф. Елена Бондарева**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. PhD. Varakina Margarita Igorevna Lecturer. Trofimova Elizaveta Sergeevna	*Russia*	ОБУЧЕНИЕ ИЕРОГЛИФИЧЕСКОМУ ПИСЬМУ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ
к. ю. н. Жумагулова Алина Бакытжановна	*Kazakhistan*	МЕЖДУНАРОДНАЯ АККРЕДИТАЦИЯ – КЛЮЧЕВОЙ МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ
Тихай Ольга Мариана Спринчан Хаджиу Светлана Яцко Людмила Елена Халабуденко Барбова Наталия Нинэль Ревенко	*Moldova*	ПРЕНАТАЛЬНАЯ И ПОСТНАТАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИН,ВХОДЯЩИХ В ГРУППУ РИСКА ФОРМИРОВАНИЯ ВРОЖДЕННЫХ АНОМАЛИЙ ГОЛОВНОГО МОЗГА.
Маулен Алсай	*Kazakhistan* *DÜZELTME ÖZET*	М.МАҒАУИННЫҢ «АЛАСАПЫРАН» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЕШІМ
Zhukova O.A. Bulhakova OLGA	*Ukraine*	"IMPLEMENTATION OF THE DIGITALIZATION INTO THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES UNDER THE CONDITIONS OF MIXED STUDYING"
проф. Елена Бондарева	*Ukraine*	НОВЫЕ ЛИЦА НОВОЙ ВОЙНЫ: ДИСКУРС ВОИНА И ВОЙНЫ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ СЦЕНАРИИ ДАРИО ФЕРТИЛИО И ЕЛЕНЫ ПОНОМАРЕВОЙ «ЛЮДИ И КИБОРГИ»
Чижикова Елена Владимировна	*Ukraine*	АНАЛИЗ РИСКОВ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ДАННЫХ ТРЕХУРОВНЕВОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ
Юрьева Юлия Александровна	*Ukraine*	ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
Колядич О.И.	*Ukraine*	ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НА МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗМА ЧЕЛОВЕКА

DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 11:00-13:30		ANKARA TIME: 10:00-12:30
HALL-5		SESSION-1
MODERATOR: **Assist. Prof. Dr. Mehtap SÖYLER**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. Dr. Birol GÜLNAR Res. Assist. Nihal ACAR	*Turkey*	YAŞAM DOYUMU VE İNTERNET KULLANIMI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI
Prof. Dr. Birol GÜLNAR Res. Assist. Nihal ACAR	*Turkey*	TÜRK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA İLETİŞİM KAYGISI, KİŞİLİK TİPLERİ VE YÜZ YÜZE İLETİŞİM
Lect. Faruk Selahattin YOLCU Lect. Mehmet Seyda OZAN	*Turkey*	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ KAPSAMINDA KARİYER GELİŞTİRME VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Lect. Mehmet Seyda OZAN Lect. Faruk Selahattin YOLCU	*Turkey*	ÖRGÜTSEL VE BİREYSEL KARİYER YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Lect. Dr. Ziya Kıvanç KIRAÇ	*Turkey*	SİVİL TOPLUM ve YEREL YÖNETİMLER: YÖNETİŞİM ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME
Assist. Prof. Dr. Mehtap SÖYLER	*Turkey*	KARŞILAŞTIRMALI NİTEL ANALİZ: AMPİRİK ARAŞTIRMADA VAKA ODAKLI KÜME KURAMSAL YAKLAŞIM ve VERİ ANALİZİ TEKNİĞİ
Assist. Prof. Dr. Mehtap SÖYLER	*Turkey*	İKİ DÜZEYLİ KURAMLAR ve KURAM TESTİ: TRIMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMININ BOOLE CEBİRİYLE TESTİ
Gökhan ÇELEN Serhat KAYA	*Turkey*	YURTTAŞLIK MÜCADELESİ: İNGİLİZ İÇ SAVAŞI VE LEVELLER HAREKETİ
Serhat KAYA Gökhan ÇELEN	*Turkey*	HERMENEUTİK GELENEĞİN METODOLOJİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-3		SESSION-2
MODERATOR: **Проф. Александр Васильевич Вознюк**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Токарь Андрей Анатольевич Говорський Эдуард Владимирович	*Украина*	НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ОБОРОНА В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ
Агибаева Асем Нагашпаевна Проф. Барлыбаева Сауле Хатиятовна	*Казахстан*	"Развитие дата- журналистики в разных странах (на примере казахстанских и британскихСМИ)."
Тасқынбай Маусымжан Берікқызы	*Казахстан*	ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ КӨРКЕМ АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТӘБИЕЛЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ
доктор. Проф. Александр Васильевич Вознюк	*Украина*	ФРАКТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ
Г.М. Сембиева	*Казахстан*	Инклюзивті білім беру бағдарламасы жағдайында мүмкіндігі шектеулі жандарға психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу
доктор. Сахарова Екатерина Александровна	*Украина* *ÖZZET VE ABSTRACT*	"АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ"
Нургалиева Долорес Абилдаевна	*Казахстан*	ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУШІ АУДАНБЕК КӨБЕСОВТІҢ ҒЫЛЫМИ ҮЛЕСІ
Гейдарова Г.А.	*Казахстан*	ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТУРКОВ АХЫСКА,ПРОЖИВАЮЩИХ В КАЗАХСТАНЕ
доцент. Федорченко Ольга Евгеньевна	*Украина*	Анализ требований документа OECP Transfer Pricing Documentation and Country-by-Country Reporting ACTION 13: 2015 Final Report в контексте раскрытия информации в Local File
Скиданюк М. А. доцент. Холоденко В. А.	*Украина*	ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

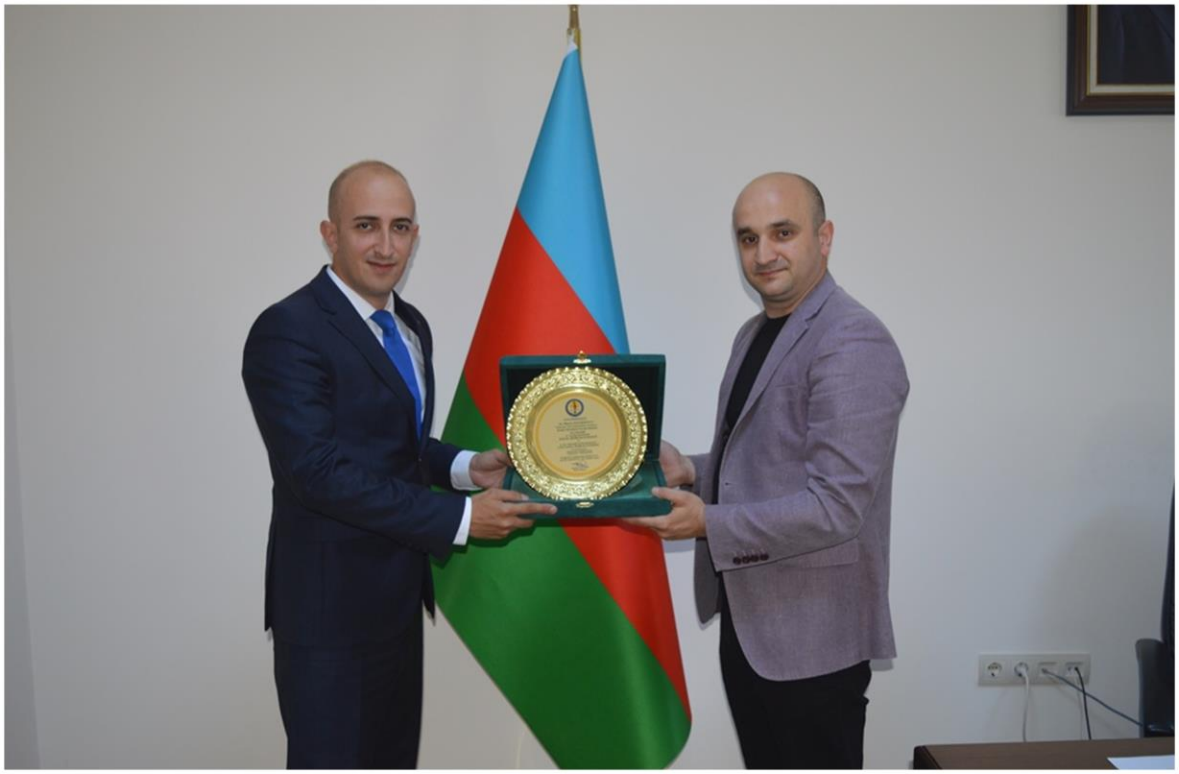
DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-4		SESSION-2
MODERATOR: **Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY Gamze İSMAİLOĞLU	*Turkey*	TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA OKUL SOSYAL HİZMETİ UYGULAMALARI
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY Kübra DOĞAN	*Turkey*	SOSYAL HİZMET VE MÜZİK TERAPİSİ
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY Kübra DOĞAN	*Turkey*	SOSYAL HİZMET VE SANAT
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY Gamze İSMAİLOĞLU	*Turkey*	YAŞLILARLA ÇALIŞMADA GÖREV ODAKLI SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ
PhD. Assoc. Prof. Meruert K. Shnarbekova	*Kazakhstan*	THE STUDY OF SOCIAL ISSUES OF ACCESS TO HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN
PhD. Mohd Farhan Md Ariffin Nurul Syahadah Mohd Riza	*Malaysia*	HALAL FOOD: A SOCIAL RESPONSIBILITY
Lect. Ahmet AYDIN Lect. Dr. Esra BÜDÜN AYDIN	*Turkey*	COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME
Faruku Aliyu Corrienna Abdul Talib	*Malaysia*	21 ST CENTURY LEARNING OPPORTUNITIES: WHAT ACTIVITIES CAN HELP CHEMISTRY LEARNERS?
Kee-Jiar Yeo Shih-Hui Lee	*Malaysia*	PARENTS' ATTITUDE TOWARDS IMPLEMENTATION OF SEXUALITY EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS: A MALAYSIAN PERSPECTIVE
Murugan Sandaram Corrienna Abdul Talib	*Malaysia*	ENHANCING HYPOTHETICO-CREATIVE REASONING SKILLS WITH THE AID OF ADAPTIVE DIGITAL GAME-BASED LEARNING AMONG CHEMISTRY UNDERGRADUATE STUDENTS

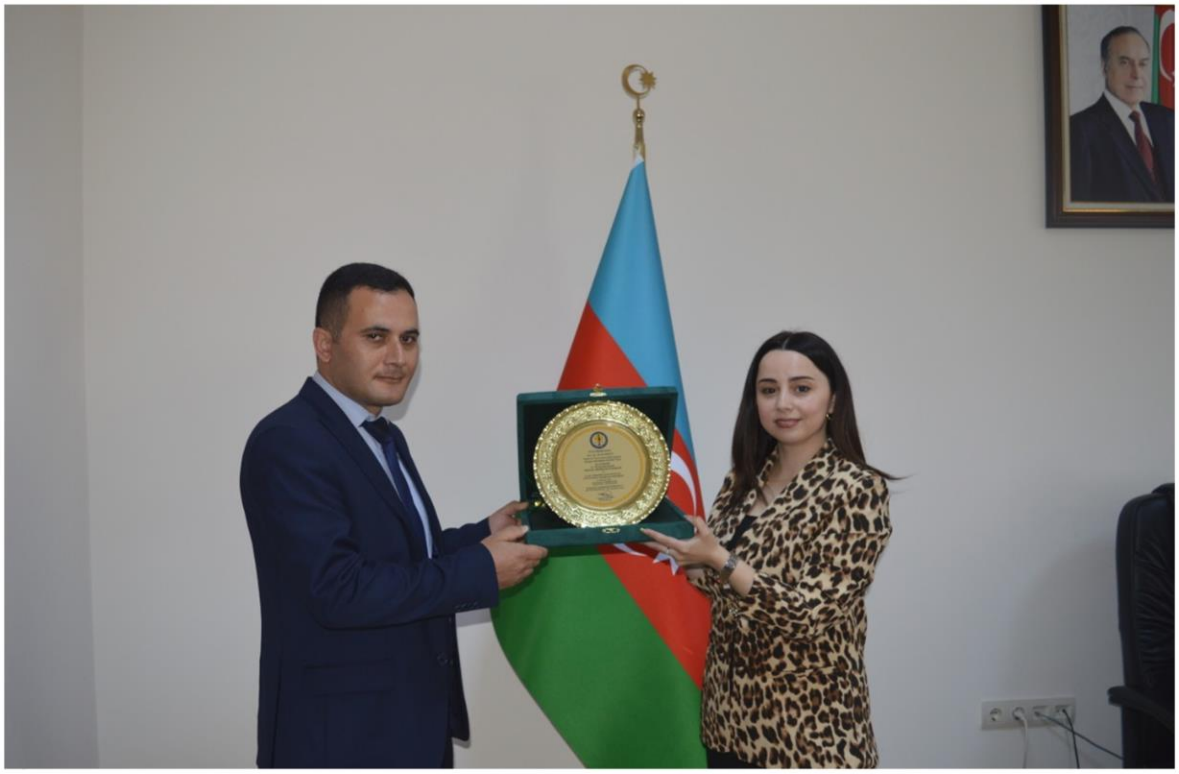
DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 14:00-16:30		ANKARA TIME: 13:00-15:30
HALL-5		SESSION-2
MODERATOR: **Prof. Dr. Şebnem ASLAN**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Safa A ATAMAN Ozlem DEMİREL Baris KOSRETAS	*Turkey*	A STEM ACTİVİTY EXAMPLE TO SUPPORT THE SCİENTİFİC CREATİVİTY OF 2 ND GRADE STUDENTS: BODY SYSTEMS
Prof. Dr. Şebnem ASLAN Esma ATALI	*Turkey*	TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK SİGORTACILIĞI SİSTEMİNİN SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKE SİSTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
Prof. Dr. Şebnem ASLAN Ganime KÖK	*Turkey*	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE DUYGUSAL ZEKAYA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ
Lect. Şeref MADEN Assoc. Prof. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI	*Turkey*	224 SAYILI SAĞLIK HİZMETLERİNİN SOSYALLEŞMESİ KANUNUNUN 1960-80 DÖNEMİ POLİTİKALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
Ozlem Yilmaz Demirel Baris Kosretas Safa A. Ataman	*Turkey*	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ ve ÖZEL EĞİTİME İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARDA DİL GELİŞİMİ
Res. Assist. Dr. Çiğdem KOŞAR TAŞ Res. Assist. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL	*Turkey*	OECD ÜLKELERİNDE ERKEN DÖNEM COVID-19 KONTROLÜNÜN KARŞILAŞTIRILMASI
Res. Assist. Dr. Sibel ÖRK ÖZEL Res. Assist. Dr. Çiğdem KOŞAR TAŞ	*Turkey*	YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGINI VE HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİSİ
Jane Mbolle CHAH Sandra Chioma NWANKWO Irenonsen UDDIN	*Nigeria*	KNOWLEDGE AND PRACTICES REGARDING ANTIBIOTIC USE AMONG SMALL-SCALE POULTRY FARMERS IN ENUGU STATE, NIGERIA

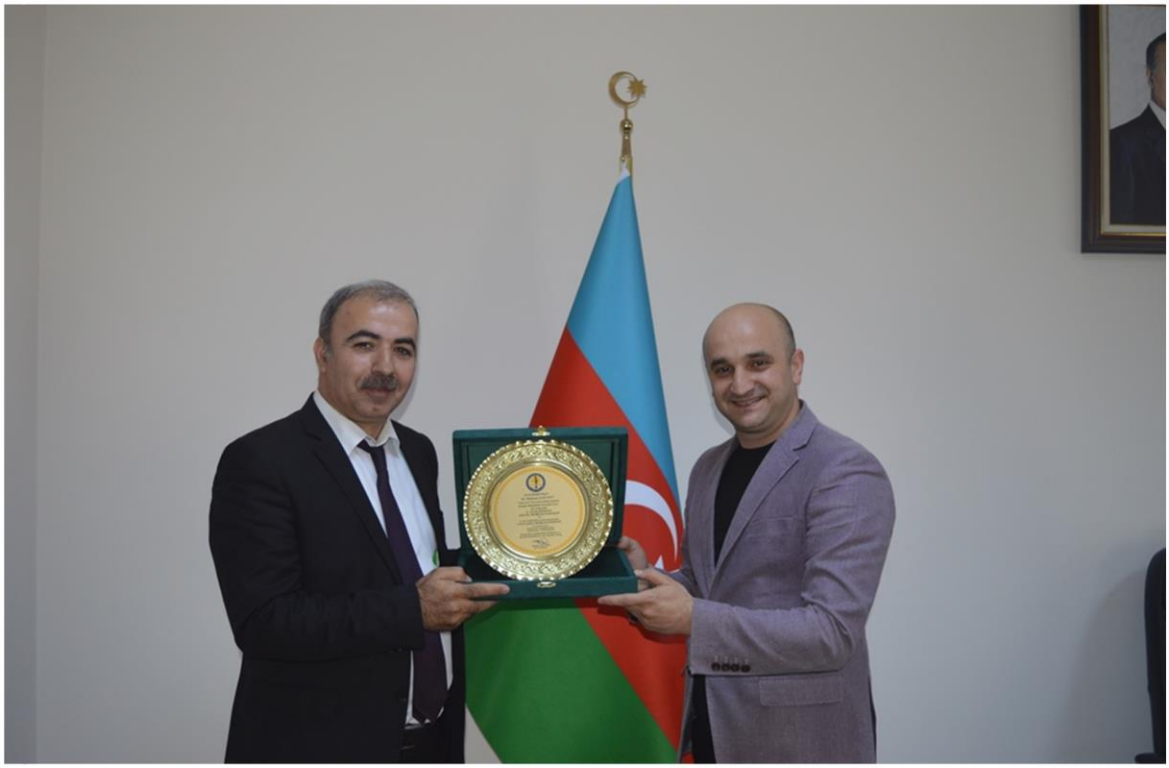
DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30		ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-3		SESSION-3
MODERATOR: **Assoc. Prof. Dr. İsmayılova Mehriban Cəlal qızı**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Assoc. Prof. Dr. İsmayılova Mehriban Cəlal qızı	*Azerbaijan*	GƏNCLƏRİN SOSİALLAŞMASI SƏVİYYƏLƏRİNİN PSİXOLOJİ TƏHLİLİ
Cəbrayılova Rəna Nüsrəddin qızı	*Azerbaijan*	KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK MARAQLARININ PSİXOPEDAQOJİ ŞƏRTLƏRİ
Dr. Məmmədova Səriyyə Əkbər qızı	*Azerbaijan*	EMOSİONAL-İRADİ SFERASININ İNKİŞAFINDA PROBLEMLƏRİ OLAN KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN PSİXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
Fəhratlı Satibə Əfəndi qızı	*Azerbaijan*	PEŞƏKAR “MƏN OBRAZI”NIN PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ
Dilara PEPEDİL Assoc Prof Murat KOÇ	*Turkey*	ACTUAL GLOBAL CHALLENGE; AS A QUALITATIVE RESEARCH, COVID-19 EFFECTS ON WORK LIFE AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF EMPLOYEES
Assoc. Prof. Dr. Necdet KONAN Tuğçe TEKİN	*Turkey*	UZAKTAN ÖĞRETİMDE MOTİVASYON EKSİKLİĞİ
Prof. Dr. Salih YEŞİL Ayşegül ÖZBAĞIŞ	*Turkey*	COVID-19 KORKUSUNUN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ:BİR ALAN ÇALIŞMASI

DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30		ANKARA TIME: 16:00-18:30
HALL-4		SESSION-3
MODERATOR: **Dr. Həsənov Elçin Heydər oğlu**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Prof. Dr. Ali ŞAHİN Assist. Prof. Dr. Yasin TAŞPINAR	*Turkey*	YEREL HİZMET MEMNUNİYETİ: AKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Dr. Çiğdem TUĞAÇ	*Turkey*	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE BİLGİ SİSTEMLERİNİN KULLANIMI
Dr. Yasin ŞEKER Dr. Safa HOŞ	*Turkey*	CORPORATE REPUTATION: A RESEARCH ON CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS
Dr. Yasin ŞEKER Dr. Safa HOŞ	*Turkey*	PROFESSIONAL IMAGE: A STUDY OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS' PERCEPTIONS
Dr. Həsənov Elçin Heydər oğlu	*Azerbaijan*	İCTİMAİ MƏNƏVİYYAT ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRİ DOĞURAN SƏBƏB VƏ ŞƏRAİT VƏ ONUN PROFİLAKTİKASI MƏSƏLƏLƏRİ
Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ Lect.Ali Can GÖZCÜ Dr. Ömer AĞIR	*Turkey*	COVID-19 SÜRECİYLE YEREL YÖNETİMLERCE SUNULAN YENİ HİZMETLER VE SUNUM BİÇİMLERİ: ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ
Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ Cüneyt TELSAÇ Dr. Ömer AĞIR	*Turkey*	KENT KONSEYLERİNİN YEREL YÖNETİMLER AÇISINDAN ÖNEMİ

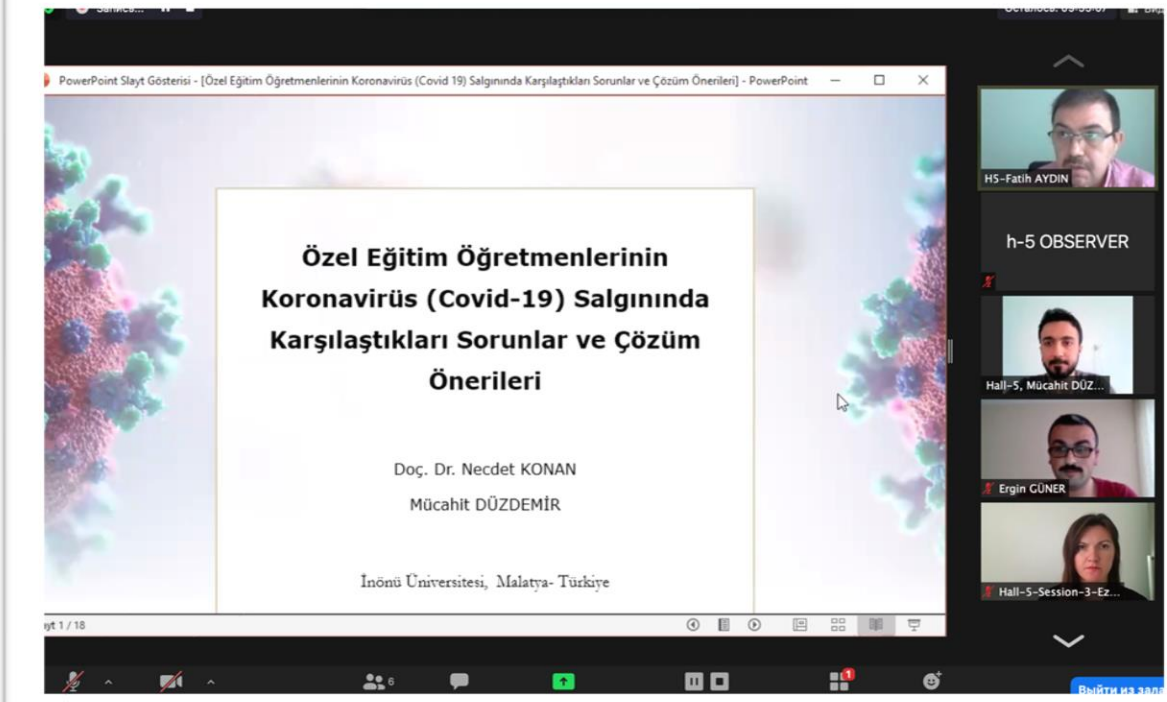
DATE: 04.05.2021		
BAKU TIME: 17:00-19:30	ANKARA TIME: 16:00-18:30	
HALL-5	SESSION-3	
MODERATOR: **Prof. Dr. Fatih AYDIN**		
AUTORS	COUNTRY	TITLE
Nübar Təmiraz qızı Səfərli	*Azerbaijan*	ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ "MÜƏLLİM-TƏLƏBƏ" MÜNASİBƏTLƏRİ
Assoc. Prof. Dr. Necdet KONAN Mücahit DÜZDEMİR	*Turkey*	ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGININDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Assoc. Prof. Dr. Necdet KONAN Ezgi DEVECİ-İNEL	*Turkey*	DEPREMDEN ETKİLENEN BÖLGEDE OKUL YÖNETİCİSİ OLMAK
Prof. Dr. Fatih AYDIN	*Turkey*	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN "KÜLTÜR" KAVRMINA İLİŞKİN METAFORLARI
Prof. Dr. Fatih AYDIN	*Turkey*	İKİLİ DENETİM TEKNİĞİ VE COĞRAFYA DERSİNDE UYGULAMA ÖRNEKLERİ
Ergin GÜNER Doç. Dr. Ali Çağatay KILINÇ	*Turkey*	COVID 19 SÜRECİNDE ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİMDE YAŞADIKLARI SORUNLAR(YAPILDI)
Funda Kerimoğlu Doç. Dr. Ali Çağatay KILINÇ	*Turkey*	PANDEMİ SÜRECİNDE ÖĞRETMEN MESLEKİ ÖĞRENMESİNİN İNCELENMESİ

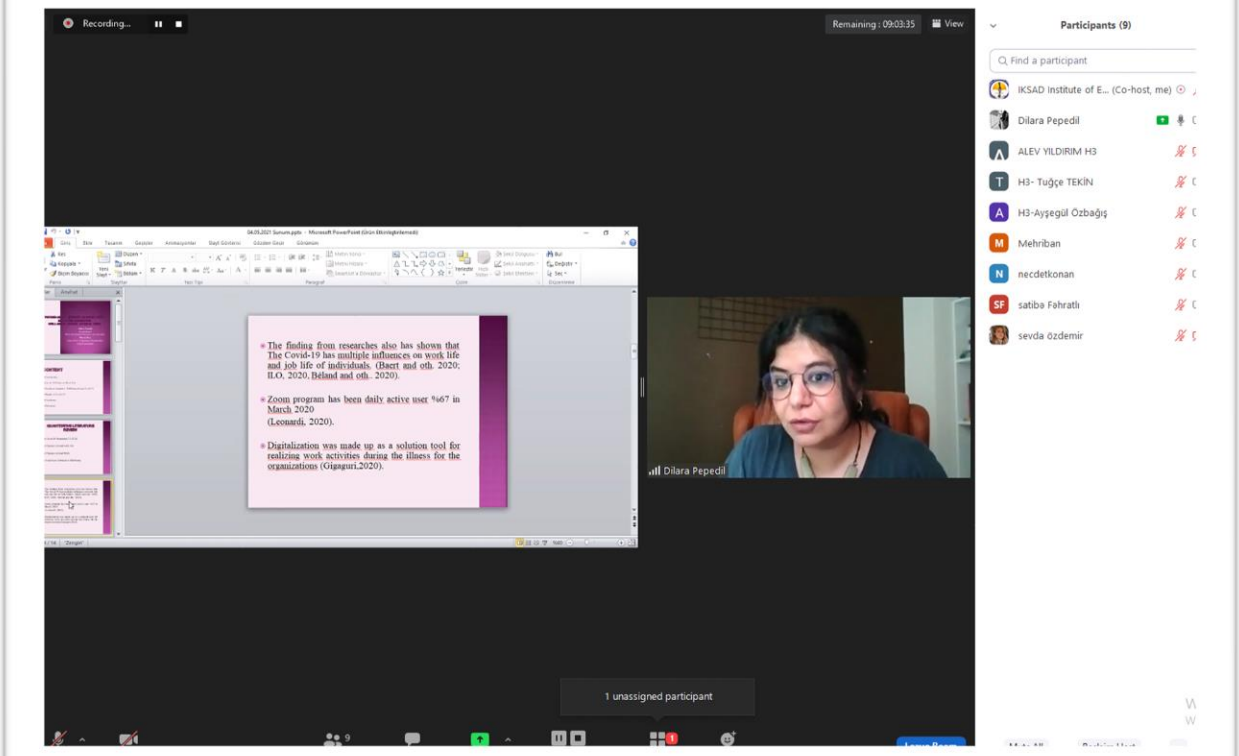

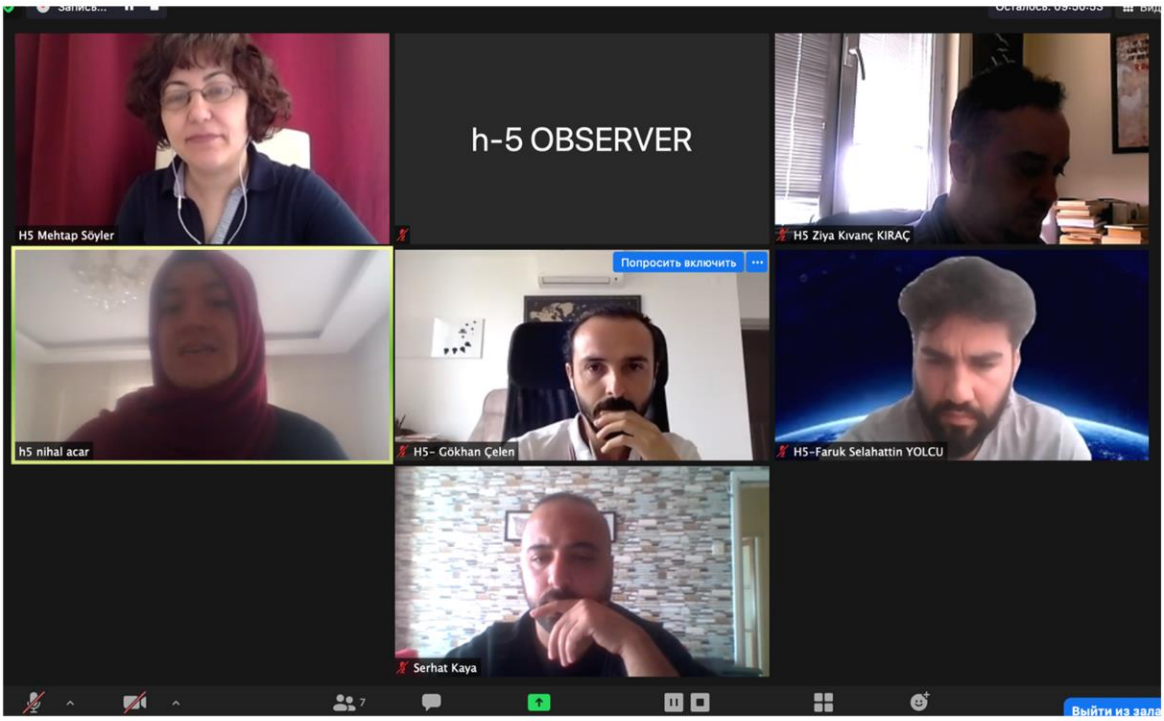

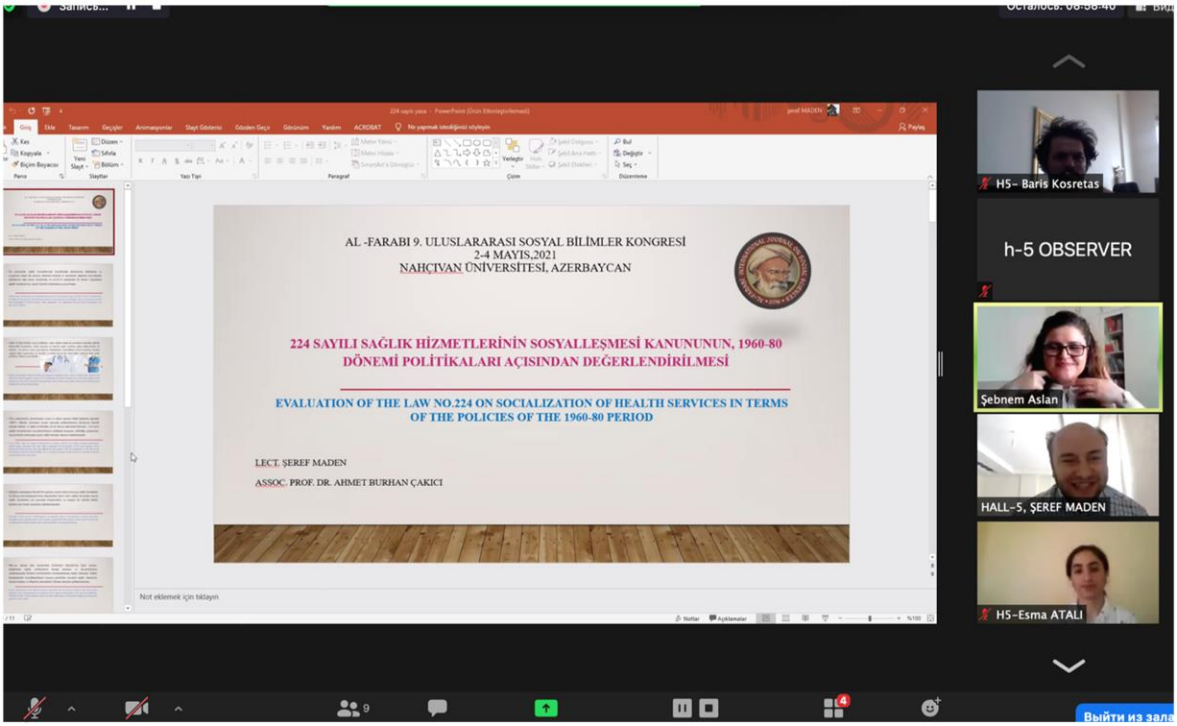

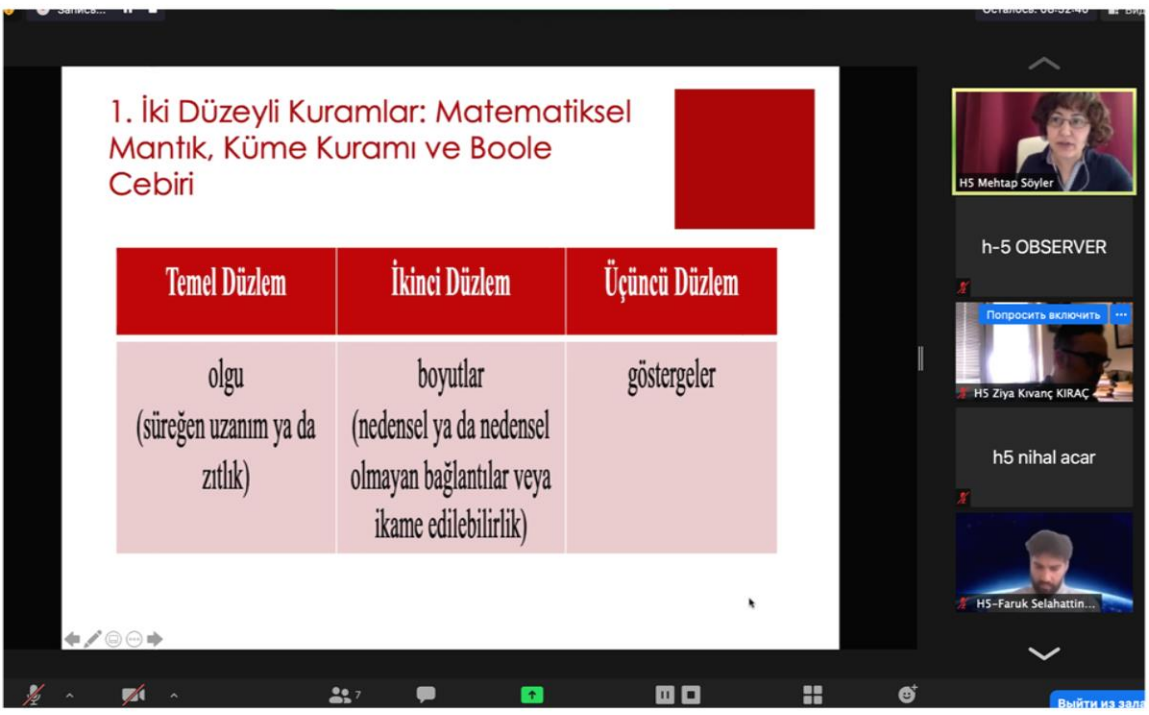

PowerPoint Slayt Gösterisi - [Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid 19) Salgınında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri] - PowerPoint
Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri
Doç. Dr. Necdet KONAN
Mücahit DÜZDEMİR
İnönü Üniversitesi, Malatya- Türkiye
H5-Fatih AYDIN
h-5 OBSERVER
Hall-5, Mücahit DÜZ...
Ergin GÜNER
Hall-5-Session-3-Ez...

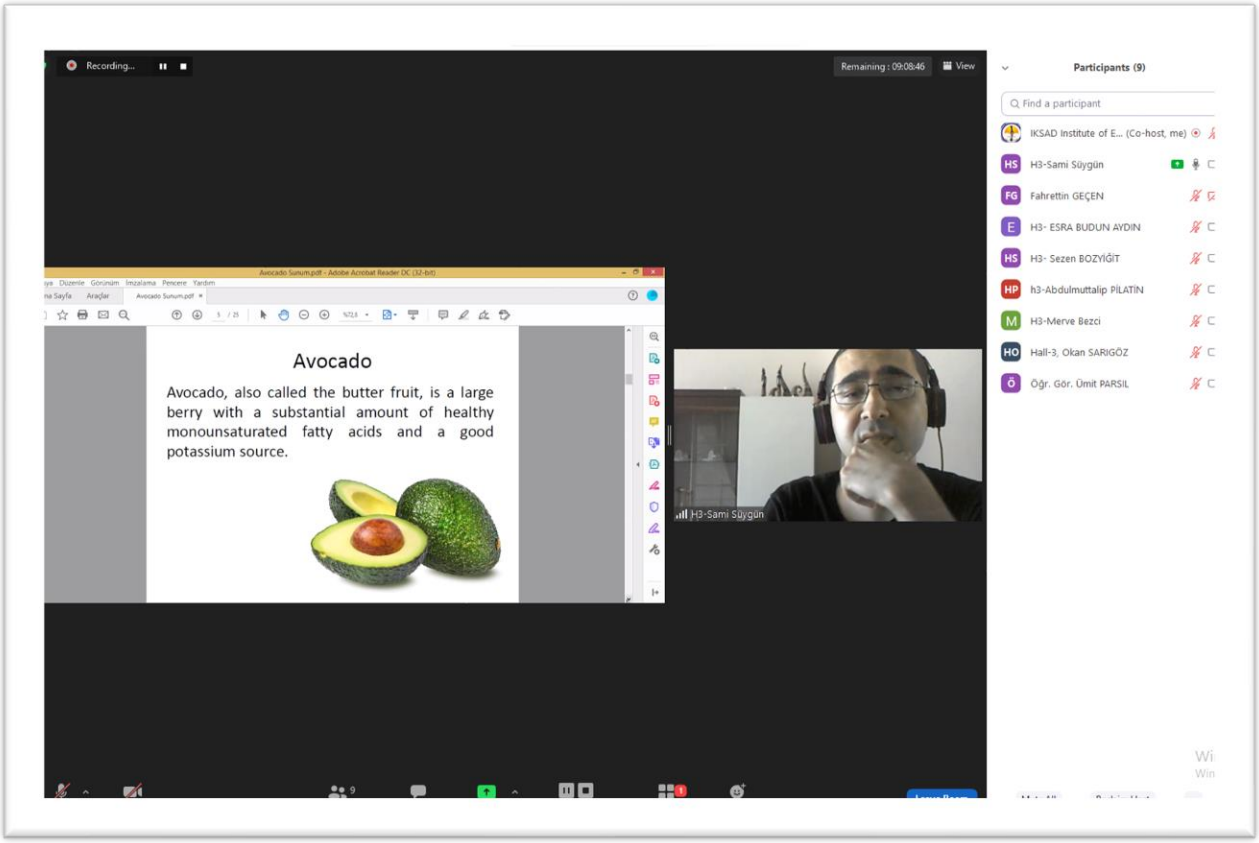

Recording...
Remaining : 09:03:35
View
The finding from researches also has shown that The Covid-19 has multiple influences on work life and job life of individuals. (Baert and oth. 2020; ILO. 2020, Béland and oth. 2020).
Zoom program has been daily active user %67 in March 2020 (Leonardi, 2020).
Digitalization was made up as a solution tool for realizing work activities during the illness for the organizations (Giganguri,2020).
Dilara Pepedil
1 unassigned participant
Participants (9)
Find a participant
IKSAD Institute of E... (Co-host, me)
Dilara Pepedil
ALEV YILDIRIM H3
H3- Tuğçe TEKİN
H3-Ayşegül Özbağış
Mehriban
necdetkonan
satiba Fəhratlı
sevda özdemir

h-5 OBSERVER
H5 Mehtap Söyler
H5 Ziya Kıvanç KIRAÇ
h5 nihal acar
Попросить включить
H5- Gökhan Çelen
H5-Faruk Selahattin YOLCU
Serhat Kaya
Выйти из зала

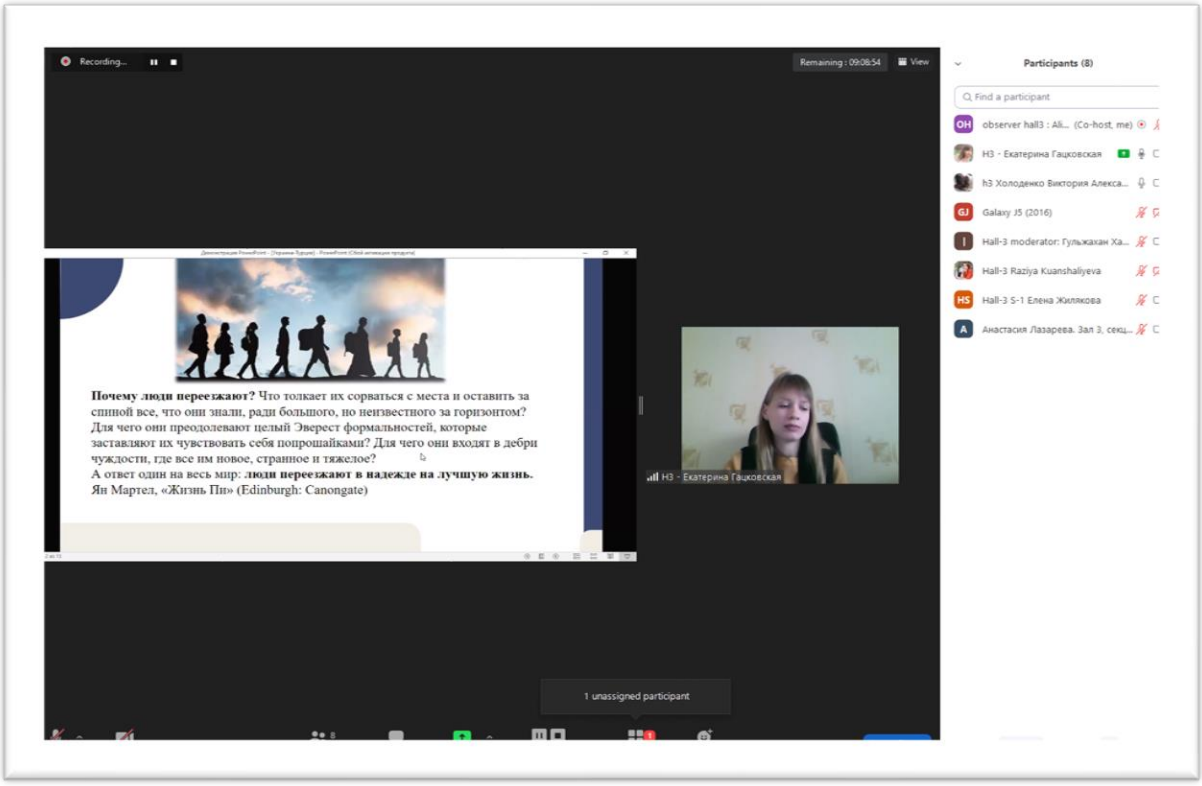

AL -FARABI 9. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
2-4 MAYIS,2021
NAHÇIVAN ÜNİVERSİTESİ, AZERBAYCAN
224 SAYILI SAĞLIK HİZMETLERİNİN SOSYALLEŞMESİ KANUNUNUN, 1960-80 DÖNEMİ POLİTİKALARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF THE LAW NO.224 ON SOCIALIZATION OF HEALTH SERVICES IN TERMS OF THE POLICIES OF THE 1960-80 PERIOD
LECT. ŞEREF MADEN
ASSOC. PROF. DR. AHMET BURHAN ÇAKICI
H5- Baris Kosretas
h-5 OBSERVER
Şebnem Aslan
HALL-5, ŞEREF MADEN
H5-Esma ATALI
Выйти из зала

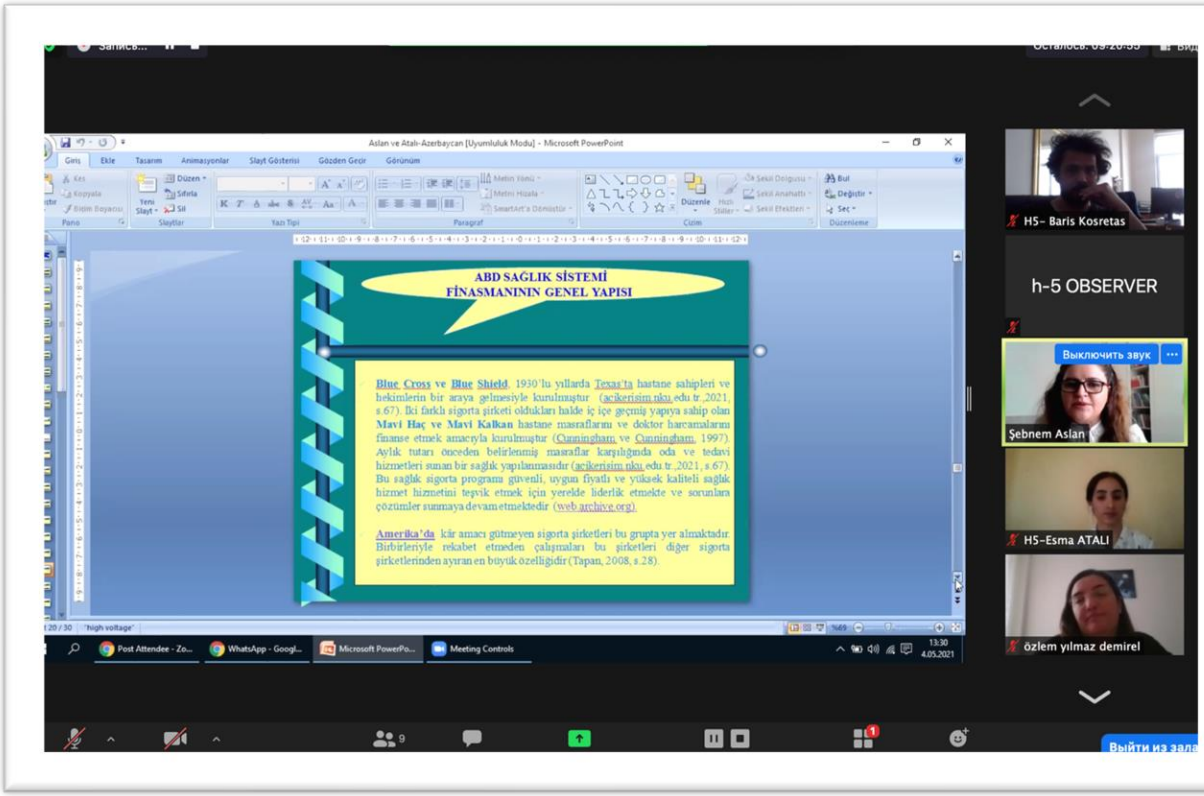

Recording Paused
Remaining : 09:54:28
View
H3- ESRA BUDUN AYDIN
IKSAD Institute of Economic Development
H3- Sezen BOZYİĞİT
h3-Abdülmuttalip PİLATİN
Fahrettin GEÇEN
H3-Merve Bezci
H3-Sami Süygün
Öğr. Gör. Ümit PARSIL
Leave Room

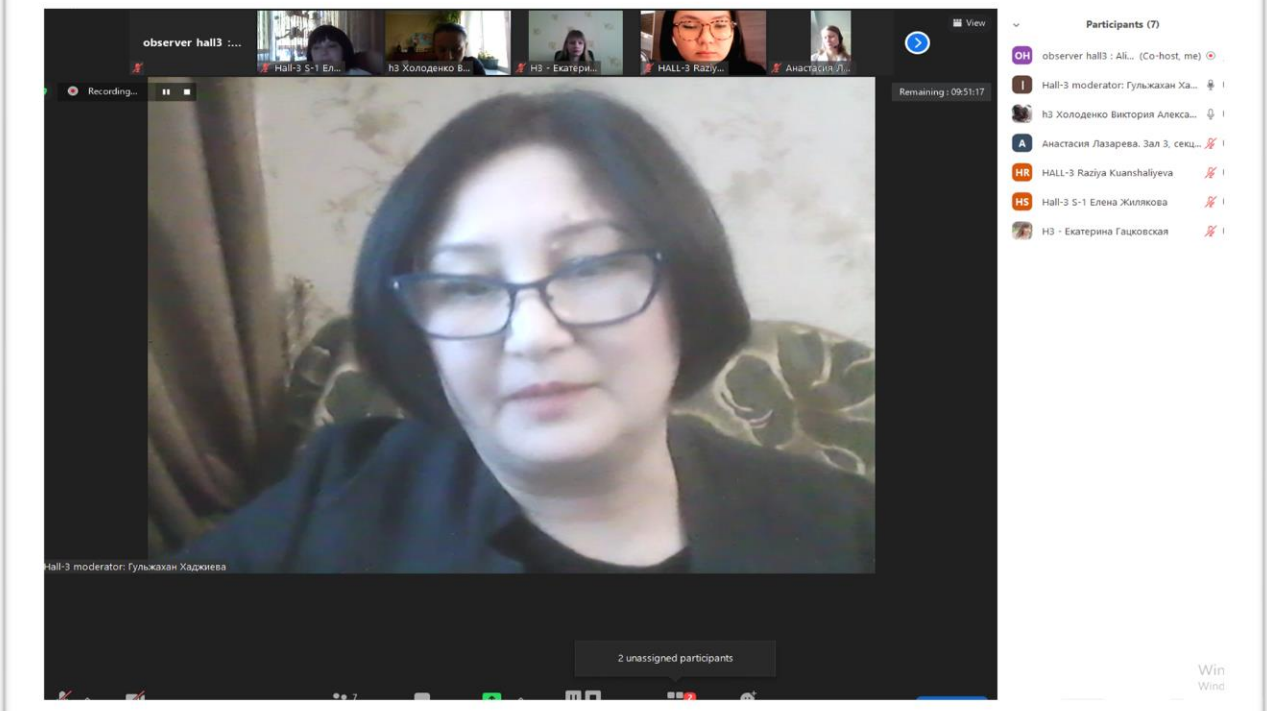

1. İki Düzeyli Kuramlar: Matematiksel Mantık, Küme Kuramı ve Boole Cebiri
Temel Düzlem
İkinci Düzlem
Üçüncü Düzlem
olgu (süreğen uzanım ya da zıtlık)
boyutlar (nedensel ya da nedensel olmayan bağlantılar veya ikame edilebilirlik)
göstergeler
H5 Mehtap Söyler
h-5 OBSERVER
Попросить включить
H5 Ziya Kıvanç KIRAÇ
h5 nihal acar
H5-Faruk Selahattin...

Recording...
Remaining : 09:08:46
View
Participants (9)
Find a participant
IKSAD Institute of E... (Co-host, me)
H3-Sami Süygün
Fahrettin GEÇEN
H3- ESRA BUDUN AYDIN
H3- Sezen BOZYİĞİT
h3-Abdulmuttalip PİLATİN
H3-Merve Bezci
Hall-3, Okan SARIGÖZ
Öğr. Gör. Ümit PARSIL
Avocado
Avocado, also called the butter fruit, is a large berry with a substantial amount of healthy monounsaturated fatty acids and a good potassium source.
H3-Sami Süygün

,

Recording...
Remaining : 09:08:54
View
Participants (8)
Find a participant
observer hall3 : Ali... (Co-host, me)
H3 - Екатерина Гацковская
h3 Холоденко Виктория Алекса...
Galaxy J5 (2016)
Hall-3 moderator: Гульжахан Ха...
Hall-3 Raziya Kuanshaliyeva
Hall-3 S-1 Елена Жилякова
Анастасия Лазарева. Зал 3, секц...
Почему люди переезжают? Что толкает их сорваться с места и оставить за спиной все, что они знали, ради большого, но неизвестного за горизонтом? Для чего они преодолевают целый Эверест формальностей, которые заставляют их чувствовать себя попрошайками? Для чего они входят в дебри чуждости, где все им новое, странное и тяжелое?
А ответ один на весь мир: люди переезжают в надежде на лучшую жизнь.
Ян Мартел, «Жизнь Пи» (Edinburgh: Canongate)
H3 - Екатерина Гацковская
1 unassigned participant

Aslan ve Atalı-Azerbaycan [Uyumluluk Modu] - Microsoft PowerPoint
ABD SAĞLIK SİSTEMİ
FİNASMANININ GENEL YAPISI
Blue Cross ve Blue Shield, 1930'lu yıllarda Texas'ta hastane sahipleri ve hekimlerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur (acikerisim.nku.edu.tr.,2021, s.67). İki farklı sigorta şirketi oldukları halde iç içe geçmiş yapıya sahip olan Mavi Haç ve Mavi Kalkan hastane masraflarını ve doktor harcamalarını finanse etmek amacıyla kurulmuştur (Cunningham ve Cunningham, 1997). Aylık tutarı önceden belirlenmiş masraflar karşılığında oda ve tedavi hizmetleri sunan bir sağlık yapılanmasıdır (acikerisim.nku.edu.tr.,2021, s.67). Bu sağlık sigorta programı güvenli, uygun fiyatlı ve yüksek kaliteli sağlık hizmet hizmetini teşvik etmek için yerelde liderlik etmekte ve sorunlara çözümler sunmaya devam etmektedir (web.archive.org).
Amerika'da kâr amacı gütmeyen sigorta şirketleri bu grupta yer almaktadır. Birbirleriyle rekabet etmeden çalışmaları bu şirketleri diğer sigorta şirketlerinden ayıran en büyük özelliğidir (Tapan, 2008, s.28).
H5- Baris Kosretas
h-5 OBSERVER
Выключить звук
Şebnem Aslan
H5-Esma ATALI
özlem yılmaz demirel
Выйти из зала

observer hall3 :...
Hall-3 S-1 Ел...
h3 Холоденко В...
H3 - Екатери...
HALL-3 Raziy...
Анастасия Л...
View
Recording...
Remaining : 09:51:17
Hall-3 moderator: Гульжахан Хаджиева
2 unassigned participants
Participants (7)
observer hall3 : Ali... (Co-host, me)
Hall-3 moderator: Гульжахан Ха...
h3 Холоденко Виктория Алекса...
Анастасия Лазарева. Зал 3, секц...
HALL-3 Raziya Kuanshaliyeva
Hall-3 S-1 Елена Жилякова
H3 - Екатерина Гацковская

CONFERENCE

CONFERENCE ID	I
PROGRAM	II
PHOTO GALLERY	III
CONTENT	IV

Author	Title	No
Veli BATDI Şerafettin PARLAKKAYA Ahmet Akın ERSÜ	ANİMASYON TEKNİĞİNİN META-TEMATİK ANALİZİ	1
Veli BATDI Şerafettin PARLAKKAYA Ahmet Akın ERSÜ	TEKNOLOJİNİN ÖĞRETMEN EĞİTİMİNE ENTEGRASYONU	9
Necdet KONAN Sevda KELEŞ	KORONAVİRÜS (COVID 19) SALGININDA DEĞİŞEN ÇALIŞMA KOŞULLARINDA ÖĞRETMEN OLMAK	18
Merve BEZCİ Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU Orhan KARAMUSTAFAOĞLU	'KUVVET PARKURU' EĞİTSEL OYUNU HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	35
Marina Vorobiova MUNGUÍA	TEACHING ENGLISH POLITENESS: THE ELEMENTS OF AN AMERICAN REFUSAL	52
SALMANOVA Könül İsrafil qızı	AZƏRBAYCAN LAYLA VƏ OXŞAMALARINDA EPİTET	56
Elif Ayça KARACA	GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA MASAL ANALİZİ YÖNTEMİNİN İNCELENMESİ	62
Elif Ayça KARACA	TÜRK DİZİLERİNDE KADIN GÖSTERİMİNİN ŞİDDET BAĞLAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: SEFİRİN KIZI ÖRNEĞİ	70
NƏSIROVA Nərgiz Məhəmməd qızı	AVROPADA İDARƏETMƏDƏ İNSAN AMİLİ	78
Şükufə QƏDİMOVA	TÜRK-İSLAM ALƏMİNDƏ TƏSƏVVÜF ƏDƏBİYYATININ FORMALAŞMASI VƏ NAXÇIVAN ƏSİLLİ MÜTƏSƏVVÜF BABA NİMETULLAHIN YARADICILIĞI	83
Adem UZUN	MUSARRİHATÜ'L-ESMÂ' ADLI ARAPÇA-FARSÇA İSİMLER SÖZLÜĞÜ	93
Sciuchina Olga	NEOLOGISMS AS AN OBJECT OF RESEARCH IN ENGLISH LEXICOGRAPHY	108
G.M. Sembiyeva	EMPIRICAL COMPARISON OF THE RESULTS OF THE KAZAKH - AND RUSSIAN-LANGUAGE VERSION OF THE METHODOLOGY	111
Emrah KONURALP	ON MITHAT PAŞA'S GOVERNORSHIPS IN THE BALKANS	116
Emrah KONURALP	IN WHAT WAYS DOES THE EMBEDDED LIBERALISM LITERATURE DIFFER FROM THE LIBERAL-INDIVIDUALISTIC IPE?	124
Сейтенова С.Ж. Жусупова А.И	СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ	132
Сейтенова С.Ж. Тилеубергенов Е.М.	СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СПОСОБОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ	136
Кярим Гумбатов	РОЛЬ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ	143
Жомарт Аяна Муратқызы	С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ЖАҢА ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ	148
Mohammad Ahmad Ibrahim ABDULKADIR Sani USMAN MOHAMMAD Gidado SANI INUSA MILALA	ASSESSMENT OF WORKMANSHIP QUALITY IN MINISTRY OF RECONSTRUCTIONS REHABILITATION AND RESETTLEMENT (RRR) CONSTRUCTION SITES IN BORNO STATE	153
Natalia SCIUCHINA	SOCIAL HUMAN RIGHTS: LEGAL REGULATION' PERSPECTIVES	166

Ali ŞAHİN **Yasin TAŞPINAR**	TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE SİYASET – BÜROKRASİ İLİŞKİSİ	170
Alpaslan ALKIŞ	İSLAM HUKUKUNDA TÜKETİCİ HAKLARI	182
Alpaslan ALKIŞ	İSLÂM HUKUK TARİHİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASINDA ROL ALAN KURUM VE KURULUŞLAR	200
Bengü ŞEKEROĞLU	TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN AÇISINDAN ULUSLARARASI GÖÇÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	212
Muhammed ORAL	ENERJİ SEKTÖRÜNDE SİBER GÜVENLİĞİN ÖNEMİ	218
Sibel ORHAN **Muhammet GÜMÜŞ** **Emine KIZILKAYA** **Ayşenur CEYLAN**	COVID-19'UN MÜLTECİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	228
Nazan DÜZ **Kardelen ÖZDEMİR**	EKSPRESYONİZM VE EGON SCHİELE YAPITLARI	233
Şeref MADEN **Gökhan KERSE**	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL UYGULAMALAR	244
Nurullah NEHİR	1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM DERVİŞ AĞA MAHALLESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU	252
Nurullah NEHİR	1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM KIRMACI MAHALLESİ'NİN SOSYO- EKONOMİK DURUMU	258
Kehinde Moruff ADELAKUN **Azeez Olalekan Ibrahim** **Folorunsho Ishaq Abdul-Azeez** **Olorunfemi 'Boye Oyediran** **Toyese George Akinade** **Abdulwahhab Sulyman**	EFFECTİVENESS OF ANTİ-POACHİNG ACTİVİTİES İN FALGORE GAME RESERVE, KANO, NİGERİA	263
Ülviyyə Adil qızı Əliyeva	MÜASİR EKOLOJİ PROBLEMLƏR VƏ TURİZMƏ TƏSİRİ	271
Emelya Şaxavət qızı SÜLEYMANOVA	AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ YENİLİK YOLLARINDA	276
Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA	NAXÇIVAN-TÜRKIYƏ MÜNASIBƏTLƏRINDƏ ORDUBADIN TURIZM POTENSIALININ QIYMƏTLƏNDIRILMƏSI	281
Murat YORULMAZ **Hatip TORGAY**	YEŞIL LİMANLARDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ İNCELENMESİ	286
HÜSEYNOVA Nisəxanım Böyükağa qızı	PARÇADA ARĞAC SAPLARININ QEYRİ-BƏRABƏR YERLƏŞMƏ EHTİMALININ TƏDQİQİ	296
Məmmədova Münəvvər İsmayıl qızı	KİÇİK MƏKTƏB YAŞI DÖVRÜNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAK TƏLƏBATLARININ FORMALAŞMASINDA ONLARLA APARILAN TƏRBİYƏVİ İŞİN PRİNSİPLƏRİ	302
Fatma Ebru İKİZ **Beril Öztürk**	ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK MESLEKİ YETERLİKLERİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE VE BİRLEŞİK KRALLIK KARŞILAŞTIRMASI	306
Abbas SEYİDOV **Aygün MƏMMƏDOVA**	TURAKİNƏ XATUN DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN VƏ KİRANDA ZƏRB EDİLƏN GÜMÜŞ DİRHƏMLƏR (muzey materialları əsasında)	318
İrfan DEMIREL **Alper SAĞLIK**	DÜNYA ÜZERİNDEKİ TÜRK İSLAM BAHÇELERİNİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İRDELENMESİ	325
Куаншалиева Р. М. **Ержанова С. Б.**	ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ КРИТИКА РОМАНА Н. ГЕЙМАНА "ОКЕАН В КОНЦЕ ДОРОГИ"	337
Ольшевская Ирина **Гацковская Екатерина**	БЕНЧМАРКИНГ МИГРАЦИИ: УКРАИНА – ТУРЦИЯ	343
Анастасия Даниловна ЛАЗАРЕВА **Виктория Александровна ХОЛОДЕНКО**	МУЗИЧНА ОСВІТА У РАМКАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ	347
SALEHZADƏ Gülçöhrə Saleh qızı **QASIMOVA Elfanə Nəsimi qızı**	SƏNAYEDƏ DAĞIDICI İNNOVASİYA TEXNOLOGİYALARIN ROLU	350

H. Burçin HENDEN ŞOLT	KENTLİ MEMNUNİYETİ SAĞLAYABİLME SÜRECİNDE YÖNETİŞİM OLGUSU	354
H. Burçin HENDEN ŞOLT	KENTSEL HİZMETLERDE KALİTENİN YÜKSELMESİ ADINA BİR HAMLE: VATANDAŞ KARNESİ	359
Hasan AYAYDIN **Abdulmuttalip PİLATİN**	COVID-19 PANDEMİSİNİN ŞİRKETLERİN ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BIST TEKSTİL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ	364
Hasan AYAYDIN **Abdulmuttalip PİLATİN**	COVID-19 PANDEMİSİNİN FİRMALARIN SERMAYE YAPISINA ETKİLERİ: BIST'DE İŞLEM GÖREN METAL ANA SANAYİ FİRMALARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	370
Esra BÜDÜN AYDIN	DİJİTAL AKTİVİZM, VERİ GÜVENLİĞİ VE MAHREMİYET: WHATSAPP "GİZLİLİK SÖZLEŞMESİ" ÖRNEĞİ	377
Sezen BOZYİĞİT **M. Sami SÜYGÜN**	TÜKETİCİLERİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM EĞİLİMLERİNİN HEDİYE VERME GÜDÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	387
M. Sami SÜYGÜN **Sezen BOZYİĞİT**	İHRACATTA HEDEF PAZAR ARAŞTIRMASI: AVOKADO ÖRNEĞİ	398
Okan SARIGÖZ	ÖĞRENCİLERİN SOSYO-BİLİMSEL KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	408
Okan SARIGÖZ	ÖĞRETMEN ADAYLARININ MENTOR-MENTİ İLİŞKİSİNE VE UYGULAMALARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	413
Merve BEZCİ **Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU** **Orhan KARAMUSTAFAOĞLU**	TERS YÜZ SINIF MODELİ DESTEKLİ BİR ÖĞRETİM ETKİNLİĞİ: BASINÇ	418
Fahrettin GEÇEN **Ümit PARSIL**	BAUHAUS'TA GEOMETRİKSEL ESTETİK	431
Fahrettin GEÇEN **Ümit PARSIL**	LHOTE'NİN D GURUBU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	438
Emin CENGİZ	SEVİYE SEVİYE HİKÂYELERLE ANA DİLİ ARAPÇA OLMAYANLARA KELİME ÖĞRETME YÖNTEMİ: SAHLAWAYHİ ÖRNEĞİ	444
Emin CENGİZ	ARAPÇADA BAZI NAHİV KONULARININ ÖĞRETİLMESİNDE KUR'ÂN AYETLERİNDEN YARARLANMA METODU: 'ADED-MA'DÛD ÖRNEĞİ	454
İhsan ÇAPCIOĞLU **Ahmed Hamza ALPAY**	AKTİF YAŞLANMADA ÇEVRESEL PARAMETRELER	464
Ahmed Hamza ALPAY **İhsan ÇAPCIOĞLU**	AKTİF YAŞLANMA FELSEFESİ	472
Gökhan OFLUOĞLU	ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GELECEK KUŞAKLARIN YAŞAM KALİTESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	480
Kəmalə ƏHMƏDOVA	TÜRK DİLÇİLİYİNDƏ CÜMLƏ ÜZVLƏRİNİN TƏSNİFİ MƏSƏLƏSİ (cümlənin baş üzvlərinə dair elmi-nəzəri mülahizələr)	486
Abdulhamit SİNANOĞLU	İMAM-I A'ZÂM EBU HANİFE'NİN SİYASİ DURUŞU VE EHL-İ BEYT İMAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	495
Umut Döndü ACAR **Gürbüz OCAK**	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİ ÖZYETERLİLİK ALGISI İLE İNGİLİZCE ÖZYETERLİLİK İNANCI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (AFYONKARAHİSAR ÖRNEKLEMİ)	510
Gürbüz OCAK **Umut Döndü ACAR**	2001-2019 YILLARI ARASINDA ÖZ YETERLİLİK İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN ANALİZİ	521
Feyzullah Koca **Osman İmamoğlu**	TAKIM VE BIREYSEL SPORCULARIN ANTRENÖRLERININ DAVRANIŞLARINI ALGILAMA DÜZEYLERININ KARŞILAŞTIRILMASI	537
Feyzullah Koca **Osman İmamoğlu**	ÜNIVERSITELI SPORCU ÖĞRENCILERDE GENEL MARKA KAVRAMINA YÖNELIK TUTUMLARIN ARAŞTIRILMASI	543
Demokaan DEMİREL **Bersu VAROL**	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS YÖNETİMİNİN VERİMLİLİĞİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİN ANALİZİ: NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ	550

Demokaan DEMİREL **Bersu VAROL**	YÜKSEKÖĞRETİMDE STRATEJİK PLANLAMA HAKKINDA AKADEMİK PERSONEL GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ"	566
Osman ÖZDEMİR **Kadir ÖZDEMİR**	YENİLENEBİLİR ENERJİ BAĞLAMINDA ALGILANAN KALİTE VE ALGILANAN RİSKİN KURUMSAL İTİBARA ETKİSİ: EGE BÖLGESİNDE BİR UYGULAMA	581
Tarkan GÜLMEZ **Zülkif YALÇIN**	MELEK SERMAYE İLE ENTELEKTÜEL SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	593
Ali GULİYEV	MARKALAŞMA TARİHİ	605
Aysel ÇETİNDERE FİLİZ **Cengiz DURAN** **Şükrü Turan ERGÜN**	TÜKETİCİLERİN E-TİCARET EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	623
Aysel ÇETİNDERE FİLİZ **Cengiz DURAN** **Kenan Oğuz TEZCAN**	TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KAMU KURUMLARINDA UYGULANMASI: KÜTAHYA DEFTERDARLIĞI ÖRNEĞİ	635
TOUITOU Mohammed	CARBON DIOXIDE EMISSIONS, ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE IN ALGERIA FOR THE PERIOD 1980 TO 2016	648
Denis VINTU	FİSCAL REFORM İN THE REPUBLİC OF MOLDOVA. SİMULATİON OF THE STOCHASTİC DYNAMİC GENERAL EQUİLİBRİUM (SDGE)	667
Özcan KARAHAN	TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK İLE DIŞ BORÇ ARASINDAKİ İLİŞKİ	684
Özcan KARAHAN	TÜRKİYE'DE FAİZ ORANININ YATIRIMA ETKİSİ	696
Aykut EKİYOR **Elif USTA**	COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE TÜKETİCİLERİN ATM VE KREDİ KARTI KULLANIM DAVRANIŞLARI	706
Aykut EKİYOR **Mehmet UZUN**	COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE MÜŞTERİLERİN BANKA KULLANIM ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ	714
Varakina Margarita IGOREVNA **Trofimova Elizaveta SERGEEVNA**	ОБУЧЕНИЕ ИЕРОГЛИФИЧЕСКОМУ ПИСЬМУ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ	724
Маулен Алсай	М.МАҒАУИННЫҢ «АЛАСАПЫРАН» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЕШІМ	726
Zhukova O.A. **Bulhakova OLGA**	"IMPLEMENTATION OF THE DIGITALIZATION INTO THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES UNDER THE CONDITIONS OF MIXED STUDYING"	731
Елена Бондарева	НОВЫЕ ЛИЦА НОВОЙ ВОЙНЫ: ДИСКУРС ВОИНА И ВОЙНЫ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ СЦЕНАРИИ ДАРИО ФЕРТИЛИО И ЕЛЕНЫ ПОНОМАРЕВОЙ «ЛЮДИ И КИБОРГИ»	734
Юрьева Юлия Александровна	ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	739
Колядич О.И.	ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НА МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗМА ЧЕЛОВЕКА	744
Birol GÜLNAR **Nihal ACAR**	YAŞAM DOYUMU VE İNTERNET KULLANIMI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI	747
Birol GÜLNAR **Nihal ACAR**	TÜRK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA İLETİŞİM KAYGISI, KİŞİLİK TİPLERİ VE YÜZ YÜZE İLETİŞİM	754
Faruk Selahattin YOLCU **Mehmet Seyda OZAN**	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ KAPSAMINDA KARİYER GELİŞTİRME VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	759
Mehmet Seyda OZAN **Faruk Selahattin YOLCU**	ÖRGÜTSEL VE BİREYSEL KARİYER YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	768
Ziya Kıvanç KIRAÇ	SİVİL TOPLUM ve YEREL YÖNETİMLER: YÖNETİŞİM ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME	772

Mehtap SÖYLER	İKİ DÜZEYLİ KURAMLAR ve KURAM TESTİ: TRIMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMININ BOOLE CEBİRİYLE TESTİ	780
Александр Васильевич Вознюк	ФРАКТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ	793
Г.М. Сембиева	ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ ЖАҒДАЙЫНДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАНДАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ	803
Гейдарова Г.А.	ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТУРКОВ АХЫСКА,ПРОЖИВАЮЩИХ В КАЗАХСТАНЕ	810
Скиданюк М. А. **Холоденко В. А.**	ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА	817
Ali Fuat ERSOY **Gamze İSMAİLOĞLU**	TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA OKUL SOSYAL HİZMETİ UYGULAMALARI	821
Ali Fuat ERSOY **Kübra DOĞAN**	SOSYAL HİZMET VE SANAT	831
Ali Fuat ERSOY **Kübra DOĞAN**	SOSYAL HİZMET VE MÜZİK TERAPİSİ	841
Ali Fuat ERSOY **Gamze İSMAİLOĞLU**	YAŞLILARLA ÇALIŞMADA GÖREV ODAKLI SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ	851
Meruert K. Shnarbekova	THE STUDY OF SOCIAL ISSUES OF ACCESS TO HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN	861
Ahmet AYDIN **Esra BÜDÜN AYDIN**	COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME	870
Faruku Aliyu **Corrienna Abdul Talib**	21 ST CENTURY LEARNING OPPORTUNITIES: WHAT ACTIVITIES CAN HELP CHEMISTRY LEARNERS?	880
Şebnem ASLAN **Esma ATALI**	TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK SİGORTACILIĞI SİSTEMİNİN SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKE SİSTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI	885
Şebnem ASLAN **Ganime KÖK**	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE DUYGUSAL ZEKAYA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ	901
Çiğdem KOŞAR TAŞ **Sibel ÖRK ÖZEL**	OECD ÜLKELERİNDE ERKEN DÖNEM COVID-19 KONTROLÜNÜN KARŞILAŞTIRILMASI	915
Sibel ÖRK ÖZEL **Çiğdem KOŞAR TAŞ**	YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGINI VE HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİSİ	921
Cəbrayılova Rəna Nüsrəddin qızı	KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK MARAQLARININ PSİXOPEDAQOJİ ŞƏRTLƏRİ	927
Fəhratlı Satibə Əfəndi qızı	PEŞƏKAR "MƏN OBRAZI"NIN PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ	930
Necdet KONAN **Tuğçe TEKİN**	UZAKTAN ÖĞRETİMDE MOTİVASYON EKSİKLİĞİ	933
Salih YEŞİL **Ayşegül ÖZBAĞIŞ**	COVID-19 KORKUSUNUN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ:BİR ALAN ÇALIŞMASI	951
Ali ŞAHİN **Yasin TAŞPINAR**	YEREL HİZMET MEMNUNİYETİ: AKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	974
Çiğdem TUĞAÇ	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE BİLGİ SİSTEMLERİNİN KULLANIMI	989
Yasin ŞEKER **Safa HOŞ**	CORPORATE REPUTATION: A RESEARCH ON CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS	1006
Yasin ŞEKER **Safa HOŞ**	PROFESSIONAL IMAGE: A STUDY OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS' PERCEPTIONS	1013
HƏSƏNOV Elçin Heydər oğlu	İCTİMAİ MƏNƏVİYYAT ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRİ DOĞURAN SƏBƏB VƏ ŞƏRAİT VƏ ONUN PROFİLAKTİKASI MƏSƏLƏLƏRİ	1022
Vedat YILMAZ **Ali Can GÖZCÜ** **Ömer AĞIR**	COVID-19 SÜRECİYLE YEREL YÖNETİMLERCE SUNULAN YENİ HİZMETLER VE SUNUM BİÇİMLERİ: ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	1031
Vedat YILMAZ	KENT KONSEYLERİNİN YEREL YÖNETİMLER AÇISINDAN ÖNEMİ	1040

Cüneyt TELSAÇ **Ömer AĞIR**		
Necdet KONAN **Mücahit DÜZDEMİR**	ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGININDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	1047
Necdet KONAN **Ezgi DEVECİ-İNEL**	DEPREMDEN ETKİLENEN BÖLGEDE OKUL YÖNETİCİSİ OLMAK	1059
Fatih AYDIN	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN "KÜLTÜR" KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORLARI	1076
Fatih AYDIN	İKİLİ DENETİM TEKNİĞİ VE COĞRAFYA DERSİNDE UYGULAMA ÖRNEKLERİ	1086
Ergin GÜNER **Ali Çağatay KILINÇ**	COVID 19 SÜRECİNDE ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİMDE YAŞADIKLARI SORUNLAR(YAPILDI)	1096
Funda Kerimoğlu **Ali Çağatay KILINÇ**	PANDEMİ SÜRECİNDE ÖĞRETMEN MESLEKİ ÖĞRENMESİNİN İNCELENMESİ	1108
Safa A.Ataman **Özlem Yılmaz Demirel** **Baris Kosretas**	A STEM ACTIVITY EXAMPLE TO SUPPORT THE SCIENTIFIC CREATIVITY OF 2ND GRADE STUDENTS: BODY SYSTEMS	1115
Татьяна Владимировна Пахалкова-Соич **Лана Юрьевна Морозова**	СИНХРОННЫЕ И АСИНХРОННЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ	1123
Umar Obafemi SALISU **Ayobami Ademola AKANMU** **Simeon Oluwagbenga FASINA** **Sekinat Motunrayo SANNI** **Nathaniel Oluwaseun OGUNSEYE** **Samuel Oluwaseyi OLORUNFEMI** **Oluwatobi Maria OLATUNJI**	UNDERSTANDING THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON SPATIAL INTERACTION IN A TRADITIONAL NIGERIAN CITY	1128
Dilara Pepedil **Murat Koç**	'PSYCHO-VİRAL' EFFECTS ON WORK LİFE & EMPLOYEE SUBJECTİVE WELL-BEİNG DURİNG COVİD-19 TERM	1138
Тасқынбай Маусымжан Берікқызы	ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ КӨРКЕМ АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ	1150
Ivaylo STAYKOV	THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION IN LABOUR RELATIONS - REGULATION IN UNIVERSAL INTERNATIONAL LEGAL ACTS	1153
Tami MEREDITH **Maryanne FISHER**	FACTORS AFFECTING VIRTUAL HUMAN ETHOLOGY	1178

ANİMASYON TEKNİĞİNİN META-TEMATİK ANALİZİ

META-THEMATIC ANALYSIS OF ANIMATION TECHNIQUE

Veli BATDI

Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-7402-3251

Şerafettin PARLAKKAYA

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-0332-8426

Ahmet Akın ERSÜ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-1070-8347

ÖZET

Günümüzde bilim ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler birlikte eğitimde yenilikçi yaklaşımların kullanılması birbirinden farklı yöntem ve tekniklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Animasyon tekniği, oluşturulan bu yöntem ve tekniklerden biri olarak belirtilebilir. Yenilikçi eğitim anlayışıyla oluşturulan Animasyon Tekniği bir öğretim materyali olarak öğrencilerin ilgisini çekmekte ve akademik başarılarının artmasını sağlamaktadır. Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığı da animasyon tekniğinin öğretimdeki başarısı karşısında kayıtsız kalmamış öğrencilerin bilgi kazanımı üzerinde anlamlı etki oluşturacağını düşünerek EBA (Eğitim Bilişim Ağı) platformunda animasyonların etkin kullanılmasını öneri olarak sunmuştur. Bu bağlamda animasyon tekniğinin eğitim ve öğretimdeki etkililiğini araştırmak önemli görülmektedir. Bu çalışmada, animasyon tekniğiyle öğretimin öğrenci başarısına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda, meta-tematik analiz temele alınarak animasyon tekniğiyle ilgili Google Scholar ve YÖK ulusal tez merkezi veri tabalarından çalışmalar taranmıştır. Yapılan taramalarda 2008-2019 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan 9 adet makale ve 2 adet tezin verilerinden faydalanılması uygun bulunmuştur. Meta-tematik analiz bağlamında, nitel boyutlu çalışmalardaki verilerin yeniden analizi neticesinde animasyon tekniği hakkında; bilişsel boyut, duyuşsal boyut ve olumsuz yönler olmak üzere 3 başlıkta tema oluşturulmuştur. Bilişsel boyut temamızda animasyon tekniğinin, etkin katılım ve verimliliği arttırdığı, problem çözme becerisini geliştirdiği ve somutlaştırmaya katkısı olduğu tespit edilmiştir. Duyuşsal boyut temamızda ise animasyon tekniğinin öğrencinin derse merak duygusunun geliştirdiği, ilgisini arttırdığı, öğrenciye eğlenceli bir ortam oluşturduğu, teknolojiyi kullanmanın önemini fark ettirdiği belirlenmiştir. Animasyon tekniğinin olumsuz yönler teması incelendiğinde ise, öğrenci ve öğretmenin yeterli hazırbulunuşluk seviyesinde olmaması, araç ve gereç temininde yaşanılan zorluklar, yabancı dil problemi, maliyet, uzun süreli kullanımda derslerde sıkıcılığı arttırmasına bağlı olarak verimliliği azaltması, kalabalık sınıflarda uygulamanın zor olması gibi kodlar tespit edilmiştir. Bu çalışmada, meta-tematik analiz sonucu ulaşılan bulgular, öğrenci ve öğretmen hazırbulunuşluk seviyesinin uygun olması durumunda animasyon tekniğinin olumlu yönlerinin olumsuz yönlere göre daha ağırlıklı olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla tekniğin olumsuz yönlerinin çeşitli tedbirler alınarak engellenebileceği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Animasyon Tekniği, Meta-tematik Analiz, Akademik Başarı.

ABSTRACT

Developments in the field of Science and technology today have led to the emergence of different methods and techniques using innovative approaches in education together. Animation technique is also one of these methods and techniques created. The animation technique created with an innovative educational approach

attracts students as a teaching material and increases their academic success. In our country, the Ministry of Education has also recommended the effective use of animations on the EBA (Educational Information Network) platform, thinking that animation technique will have a meaningful impact on the knowledge gain of students who are not indifferent to the success of teaching. In this context, it is important to investigate the effectiveness of animation technique in education and training. The aim of this study is to examine the effect of animation technique teaching on student success. This study was conducted on the basis of a meta-thematic analysis process. For this purpose, data from Google Scholar and Council of Higher Education Thesis Centre databases were searched on the subject of animation technique. Within the scope of these data, 9 articles and 2 dissertations were reached between 2008-2019. As a result of this meta-thematic analysis which includes re-analysing the data obtained, 3 themes were created about the animation technique. These codes can be stated as cognitive dimension, affective dimension and negative aspects. In our cognitive dimension theme, it has been determined that animation technique increases academic success, effective participation and efficiency, problem solving skills and contributes to concretization. In our affective dimension theme, it was determined that animation technique develops students' sense of curiosity in the lesson, increases their interest, creates a funny environment for students and maket hem think that using technology is important and useful. When the theme of the negative aspects of the animation technique was examined, it was determined that the students and teachers were not at a sufficient level of readiness, there were difficulties experienced in the supply of tools and equipment, there was a problem of foreign language. Moreover, the cost, decrease in efficiency due to increased boredom in lessons in long-term use and difficulty in applying the technique in crowded classrooms were also stated as problems in using animation technique. In this study, the findings obtained as a result of the meta-thematic analysis showed that if the level of student and teacher readiness is appropriate, the positive aspects of the animation technique are more weighted than the negative aspects. Therefore, it can be suggested that the negative aspects of the technique can be prevented by taking various measures.

Keywords: Animation Technique, Meta-thematic Analysis, Academic Achievement.

GİRİŞ

Son yıllara bilim ve teknoloji alanında yaşanan değişim ve gelişimler ışında tüm alanlarda çeşitli yöntem ve teknikler oluşmaya başlamıştır. Animasyon Tekniği de bunlardan birisidir. Animasyonun kurucularından Norman Mc Laren, animasyonu; hareket eden çizimlerin değil, çizilenlerin hareketi sanatı olarak tanımlamıştır. Animasyon, "kareler arasında (yer alan) görünmeyen aralıklar oluşturma sanatıdır." (Aydın, 1989, s. 28) Animasyon iki boyutlu olduğu ilk zamanlarda geleneksel yöntemler ile üretilmiştir. Animasyonun 3D boyuta geçmesi, onu sadece eğlence sistemi olmaktan çıkarmıştır. (Dündar, 2013, s. 181) Bununla birlikte, animasyon örneklerinin gerçekçi ve estetik unsurları barındırması, animasyonun çocuk izleyici kitlesi dışında yetişkinlerin de kullanabileceği; savunma, sağlık, yapı sektöründe kullanması büyük bir kitle olması sağlamıştır (Kırık, 2015, s. 295). Animasyon tekniğinin disiplinler arası bu çalışma ortamında kullanılması, ekonomik ve hızlı olması sebebiyle kitlesi hızlı bir şekilde büyümüştür.

Eğitimde de kullanılan animasyon tekniğini ise öğrencilere öğretilmek istenen soyut olayları veya varlıkları somutlaştırma ve zihinde canlandırma olanaklarını sunmaktadır. (Aydoğan, 2008, s. 26) Eğitimde bilgi ve tekniklerin öğretilmesi ve animasyon tecrübelerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Çoklu ortam yazılımları disiplinler arası çalışma yapmalarını sağlamakta öğrencinin öğrendiğini aynı anda uygulamasını sağlamakta, öğretmenin ise eş zamanlı olarak programın kontrolünü sağlamaktadır (Akören, 2018, s. 135). Öğretim materyali olarak bilgisayar animasyonları, öğrencilerin ilgisini daha çok çekmekte ve ilgisini arttırmakta bu da öğrencilerin daha başarılı olmasını sağlamaktadır (Karaçöp ve Doymuş, 2009, s. 228-229). Animasyon Tekniğine göre materyal hazırlanırken öğrencinin seviyesine, öğretilmesi gereken konunun özüne, öğrencinin aktif katılımı sağlamak için ses, görme ve dokunma duyularını aktif olarak kullanabilmesi gerekliliği göz önünde bulunularak hazırlanması gerekmektedir (Özcan, 2008, s.23).

Animasyon tekniği özellikle anlaşılması zor olan matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi derslerde etkileşimi arttırdığı için daha aktif bir şekilde kullanılmalıdır. Kimya dersi üzerinde yapılan araştırmalarda; geleneksel yöntemleri kullanan bir grup ve animasyon tekniği kullanılarak ders anlatılan bir grup kurulmuş. Animasyon tekniğini kullanırken alanında uzman kişilerin olduğu, konu üzerinde anında dönüt verildiği uygun animasyonların kullandığı bir grupla karşılaştırılmış, karşılaştırma sonucunda animasyon tekniği kullanarak öğretim yapılan grubun ders başarısında olumlu yönde bir etki olduğu görülmüştür (Akkağıt, 2014, s. 229). Diğer bir örnek ise, Animasyon Tekniğinin 5E modeline uygulanmasıyla hem öğretmen hem de öğrenci derste kontrolü elde etmiştir. 5E destekli Animasyon tekniği, öğretimi hızlandırarak problemin detaylı incelendiği ve ders süresinin verimli kullanıldığı bir ortam sağlamıştır. Etkileşimli animasyonlarla öğrenci öğretimin ortamına dokunmuştur (Öner, 2015, s. 6).

MEB de animasyon tekniğinin bu başarısına ve aktif katılımı sağlamasına kayıtsız kalamamıştır. EBA platformu, animasyonlu ders anlatımı içerikleri çerçevesinde hazırlanan etkinliklerle zenginleştirildiğinde, öğrencilerin bilgi kazanımları üzerinde anlamlı bir etki oluşturacağını (Akbaş, 2019, s. 140) düşünerek daha aktif ve etkin şekilde EBA sürecinde de animasyonların kullanılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Örnek vermek gerekirse 5. sınıflar kesirler konusunda, 5-B ve 5-C sınıflarında kesirler konusu anlatılmış. 5-B sınıfında kesirler konusu EBA üzerinden animasyon ders içerikli öğretim yapılmış, 5-C sınıfında geleneksel yöntemlerle ders anlatımı yapılmış. Çıkmış sorulardan oluşan başarı testi uygulanmış. 5-B sınıfının daha başarılı olduğu gözlemlenmiştir (Akbaş, 2009, s. 139). Animasyon eğitimi yapılan gruplarda, kişilerin akademik başarılarının artmasında ve bilimsel düşünme becerilerinin gelişmesinde anlamlı bir fark oluşturduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilerin bilimsel düşünme becerilerinin artmasının, problem çözme, sorgulama ve üretme gibi becerilerini de arttıracağı düşünülmektedir (Uzuner, 2009, s. 335)

Animasyon eğitimiyle ilgili yatırımlar konusunda yetersiz donanım, yazılım temini konusunda yaşanan sıkıntılar ve uygulama alanlarındaki eksikliklere rağmen gelişmekte olduğunu bildirmişlerdir. Öğretim elemanları, animasyon eğitiminde karşılaşılan problemleri öğrencilerin ilgisizliği, dil problemi, yazılımsal ve donanımsal eksiklikler, sektörle yeteri kadar iş birliğinin olmaması, öğrencilerin yönlendirilmemesi ve eğiticilerin ders yükü fazlalığı olarak belirtmişlerdir. Animasyon tekniğinin, Türkiye'de gelişmekte olan bir uygulama olması sebebiyle pahalı olması ve büyükşehirler dışında henüz gelişmemiş olması animasyon eğitimin yaygınlaşmasında engeldir. Animasyon tekniğinin gelişmesi ve daha kullanışlı olması için animasyon eğitimi alacak olan öğrencilerin üretici, hayal gücü yüksek, sayısal ve uzamsal zekâ yönünden gelişmiş başarılı insan olmaları gerekmektedir (Bağcı, 2019, s. 78). Animasyon tekniğinde eğitim öğretim yapılırken animasyonun bir sanat olduğu unutulmamalıdır. Bu teknikte eğitim yapacak kişiler sanatsal ve estetik kaygıları taşımalıdır. Animasyonda sunum önemli olduğu için özgün bir şekilde hazırlanmalıdır. Animasyon genel sanat kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Dündar, 2013, s. 181).

Sonuç olarak bu tekniğin olumlu yanları konuyu daha iyi anlama, dersin heyecanlı ve eğlenceli geçmesi olarak ifade edilmiştir. Animasyon Tekniği kullanılarak yapılan simülasyonların yer, zaman, can ve mal kayıplarını büyük bir oranda engellediği görülmüştür. Tekniğin olumsuz yanları, zaman alıcı olması, bazı durumlarda sıkıcı olması ve birebir gerçekleştirilmiş ortamlar olmasına rağmen bazı durumlarda, günlük hayatta bulunan insansal duygu ve düşünceler aktarılamadığından simülasyonların, tam olarak gerçek sonuçları gösterememesidir. Bu simülasyonların en zayıf noktalarından biridir (Uzuner ve Çakır, 2019, s. 336). Animasyon Tekniğinin artı ve eksileri incelendiğinde artı yönlerinin daha fazla olması sebebiyle bu alanda daha çok çalışma yapılması, tekniğin daha aktif ve bilinçli şekilde kullanılıp daha da yaygınlaşması gerekmektedir.

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Yapılan bu araştırmanın amacı, animasyonlarla öğretimin, öğrenci başarı ve tutumuna katkısını ve dezavantajlarını incelemektir. Eski çağlarda insanların bilgiye ulaşmakta zorlanması ve bilgiye ulaşabilen kişilerin azlığı sebebiyle eğitim ve öğretim teknikleri sıradan olarak devam etmiştir. Eğitimde meydana gelen bu hızlı değişmeler bazı yeni öğretim tekniklerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu tekniklerden olan Animasyon Tekniği mantıklı düşünebilme, özgün fikirler ortaya çıkarabilme, zihinsel bilgi ve becerileri üst

düzeye çıkarabilme, duyuşsal davranışları en üst düzeye çıkarabilme gibi becerilerini kazandırmayı amaçlamaktadır. Ülkemizde yapılan eğitimlere bakıldığında daha çok geleneksel ağırlıklı tekniklerin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Pisa ve Timms gibi dünya genelinde yapılan sınavların sonuçlarına bakıldığında eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki eksiklik göze çarpmaktadır. Bu çalışmadaki amaç eğitim düzeyi yüksek entelektüel bireyler olarak yetiştirilmesi, öğrencilerin daha etkin olduğu verimli geçen derslerin işlenmesi için Animasyon Tekniğinin önemi anlatmaktadır. Eğitimde de kullanılan animasyon tekniğini ise öğrencilere öğretilmek istenen soyut olayları veya varlıkları somutlaştırma ve zihinde canlandırma olanaklarını sunmaktadır (Aydoğan, 2008, s. 26)

Bu amaçla Meta-Tematik analiz yapılırken veriler incelenmiş alanyazında Meta- Tematik analizin olmadığı görülmüş ve bu alana katkı sağlamak amacıyla bu araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Animasyon Tekniğinin;

• Bilişsel Boyutu

• Duyuşsal Boyutu

• Olumsuz özelliklerini ortaya çıkarması hedeflenmiştir.

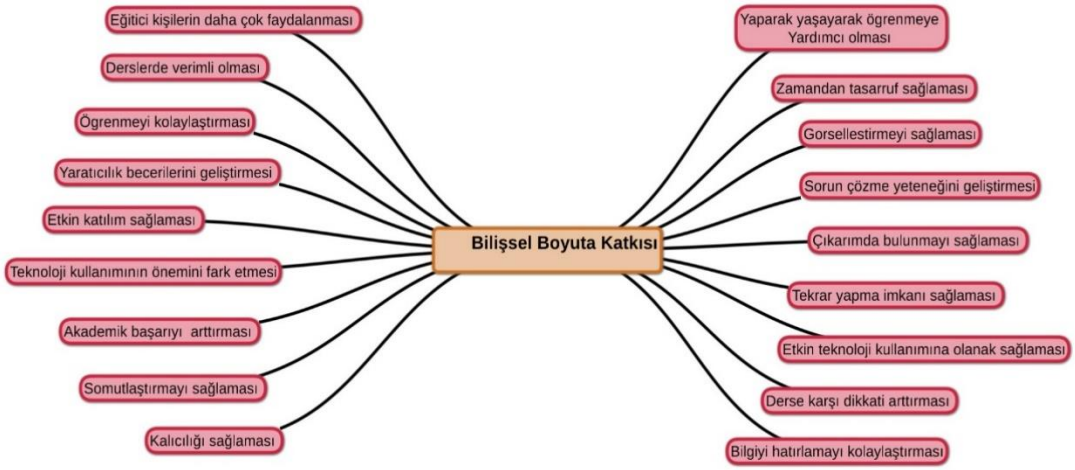
YÖNTEM

Bu çalışmada eğitim-öğretimde Animasyon tekniğinin etkililiğinin belirlenmesini sağlayacak katılımcı görüşlerini barındıran nitel boyutlu araştırmaların incelenmesine dayanan Meta-Tematik analiz kullanılmıştır. Meta-Tematik analiz, bir konu hakkında yapılan araştırmaların tema ve kodlar yardımıyla oluşan nitel verilerin eleştirel bir bakış açısıyla inceleyip birleştiren bir analiz türüdür (Batdı, 2019). Bu çalışma animasyon tekniğinin eğitimde kullanılmasıyla ilgili daha kapsamlı ve nitelikli sonuçlara ulaşabilmek için Meta-Tematik analiz yoluyla yapılmıştır. Bu amaç kapsamında Google Scholar ve Ulusal Tez Merkezinde yayınlanan verilerden Animasyon tekniğiyle ilgili yapılan nitel çalışmalar incelenmiştir. Taramalar 'Animasyon Tekniği' anahtar kelimesiyle yapılmış olup 2008-2019 tarihleri arasında yayımlanan 7 adet dergi, 2 adet tez, 2 adet makale ve 1 adet kitaba ulaşılmış ve analize dahil edilmiştir. İçerik analizinde şeffaflığı sağlayacağı düşüncesiyle referans kodlar katılımcı görüşleriyle birlikte belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu şekilde araştırmaya daha fazla katkısı olabileceği düşünülmüştür. Oluşturulan referans kodlar hangi cümleden alındıysa katılımcı görüşünün tam cümlesiyle birlikte verilmiştir.

Literatürdeki çalışmalar ilişkili veri tabanlar üzerinden taranırken, tezler "T" (Örn: T282018-s.104), makaleler ise "M" (Örn: M5-s.196) ve kitaplar ise "K" (Örn: K9-895) ile kodların bulunduğu sayfa numaralar verilerek kodlanmıştır. Çalışmalara ulaştıktan sonra içerik analizi yapılarak çalışmalardan kodlar çıkarılmış ve temalar oluşturulmuştur. Bu noktada Animasyon Tekniği ile ilgili ulaşılan kodlar üç tema (Bilişsel, Duyuşsal ve Olumsuz özellikler) altında toplanarak sunulmuştur.

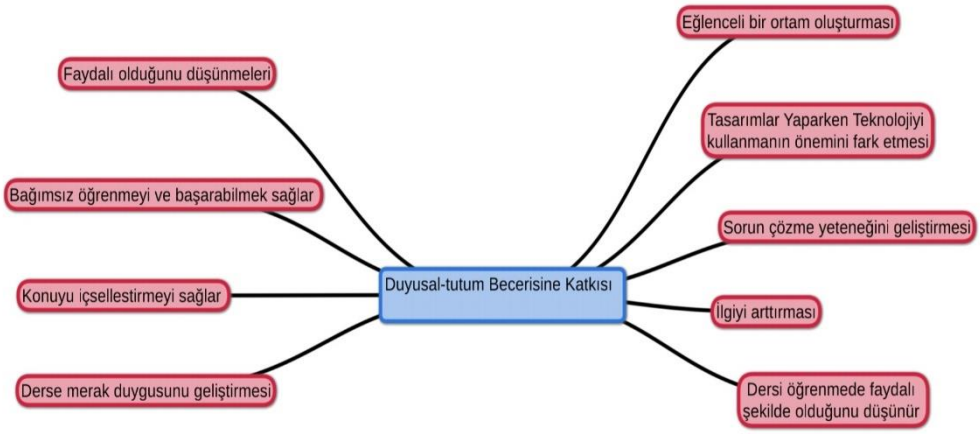
BULGULARVE YORUMLAR

Bu çalışma, meta-tematik analiz yapılarak Animasyon Tekniğiyle ilgili daha kapsamlı ve nitelikli sonuçlara ulaşabilmek amacıyla yapılmıştır. Doküman analizi yoluyla meta-tematik incelemeler sonucunda verilere ulaşılmış ve yorumlanmıştır. Kodlar 3 farklı tema başlığında gruplandırılmıştır. Bu kodlar 3 modelde gösterilmiştir. (Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3). Tema başlıkları ise Animasyon Tekniğinin Bilişsel Boyutu (Şekil 1), Duyuşsal Boyutu (Şekil 2) ve Animasyon Tekniğine olumsuz özellikleri (Şekil 3) başlıkları adı altında yazılmıştır.

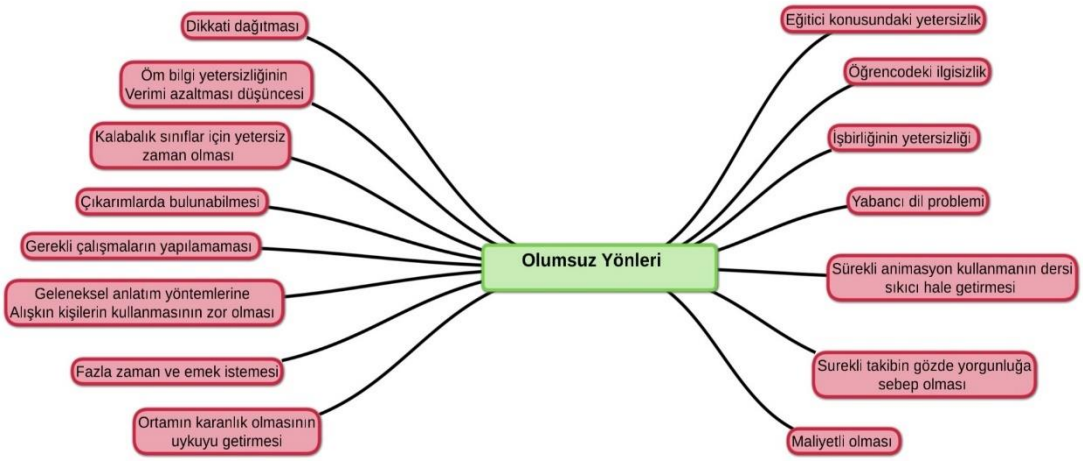
Şekil 1. Bilişsel Boyuta Katkısı

Şekil 1' de Animasyon Tekniği ile öğretimin yapılması durumunda öğrencilerin hangi kodlarai vurguladıkları gösterilmektedir. Bu kodlar Animasyon Tekniğinin Bilişsel Boyuta Katkısı başlığı altında birleştirilmiştir. Bu bakımdan 321912-s.104 kodlu çalışmadan alıntılanan "Bu yapılan uygulamayla daha iyi anlamamızı sağladı. Eğlenerek uygulanması çok iyi oldu. Geleneksel anlatımla ders anlatıldığında ben konuyu çabuk unuttum ve soruları cevaplamakta zorlanırdım. Bu yöntemle konuyu daha iyi öğrendiğime inanıyorum." ile M2-s.98 M2-s906 kodlu çalışmadan alıntılanan "…yani bu şekillerin gösterilmesi ezberi de engeller, görsel olarak siz öğrenciye hitap ettiğiniz için. Ben daha çok görsel olan şeylerin insan zihninde daha kalıcı olduğunu düşünen bir insanım. Bence öğrenci açısından iyi olabilir. Ayrıca matematiği soyut bir ders kavramından daha somutlaştırmak olabilir diye düşünüyorum." şeklinde bazı ifadelerden ilgili kodlar oluşturulmuştur. İlgili referans cümlelerinin de gösterdiği gibi Animasyon Tekniği öğrencilerin dikkatini arttırması, öğrenmeyi kolaylaştırması, aktif ve etkin katılım sağlanması, görsellik katması ve somutlaştırması kapsamında öğrencinin dokunabilmesi veya görebilmesi gibi bilgi ve becerileri katarak öğrenmeyi kolaylaştırdığı görülmektedir.

Şekil 2. Duyuşsal Boyuta Katkısı

Şekil 2' de Animasyon Tekniği Duyuşsal Boyuta katkıları başlığı altında sıralanmış olan kodların bazıları "teknolojinin önemi fark etme, faydalı olduğunu düşünme, ilgiyi arttırma, bağımsız düşünebilmeyi başarabilmesi, eğlenerek öğrenme" şeklinde ifade edilmiştir. Bu bağlamda M3-s.221 kodlu çalışmada "Bu yapılan uygulamayla daha iyi anlamamıza yol açtı. Eğlenerek uygulanması çok iyi oldu. Geleneksel anlatımla ders anlatıldığında ben konuyu çabuk unuttum ve soruları cevaplamakta zorlanırdım. Bu yöntemle konuyu daha iyi öğrendiğime inanıyorum'' ile M2-s.97 kodlu çalışmada "Öğrenmede etkili olur. Sıkıcı geçmez dersler." ve M4-s.334 kodlu çalışmada "Evet çok faydalı şeyler öğrendik." ifadeleri dikkate alınmış ve kodlar oluşturulmuştur. Kodlardan yararlanılarak temalar oluşturulmuştur. Kodları oluştururken yapılan araştırmalar ve incelemeler Animasyon Tekniğinin öğrencinin derslerinin eğlenceli geçmesine, faydalı olduğunu düşünmesine, kendi başına öğrenebilmesine ve konuyu benimsemesine katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 3. Olumsuz Yönleri

Şekil 3' de Animasyon Tekniğin Olumsuz yönlerine ilişkin kodlar verilmiştir. Bu kodların içeriği "Yazılımsal ve donanımsal eksiklik ve pahalılık, eğiticilerin yeterli bilgiye sahip olmaması, öğrencilerin ilgisizliği ve isteksizliği olarak, sağlık sorunları, sürekli kullanımında sıkıcılık oluşturması, iş birliğinin yetersiz olması" şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda 321912-s.103 kodlu çalışmadan alıntılanan "Öğrenciyi kendi başına bir konuda nasıl araştırma yapabileceği konusunda bilgilendirilmelidir." ile M7-s.221 kodlu çalışmadan alıntılanan "Böyle Animasyonlar yapılarak öğrencilerin daha iyi anlamasını sağlarız. Animasyonu yaparken bazı sorunlarla karşılaştım. Çünkü daha önce düz anlatım olarak konuyu işledik. Hocamızın yardımıyla çok eğlenceli vakit geçirdik." ve "Ön bilgi olarak daha önceki senelerde gördüğümüz fotoelektrik olay konusunda yetersiz olduğum için konuyu anlamada adapte olamadım" ile M3-s.99 kodlu çalışmadan alıntılanan "Sürekli tahtaya yansıyanları görmek gözlerimi yoruyor'' ve ''Sürekli sunuların kullanılması dersi sıkıcı hale getiriyor'' gibi ifadeler bulunmaktadır. Buradaki ifadeler dikkate alınarak kodlar oluşturulmuştur. Bu çalışma, Animasyon Tekniğinin özenli ve yerinde kullanılması gerektiğini göstermiştir. Animasyon Tekniği kodlarına bakarak, tekniğin yerinde ve zamanında kullanılması durumunda faydalı olduğu görülmüştür. Sürekli kullanımı durumunda göz problemleri ve sıkılma gibi rahatsız edici durumlar olduğu izlenimine varılmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmada meta-tematik analiz kapsamında, animasyon tekniğinin eğitim-öğretimde kullanılması ile ilgili bilişsel ve duyuşsal boyuttaki katkıları ile karşılaşılan olumsuz yönleri şeklinde temalar oluşturulmuş ve bu temalar kapsamında çeşitli temalara ulaşıldığı görülmüştür. Animasyon tekniğine ilişkin elde edilen nitel bulgulardan yararlanılarak, öğrencilerin ders başarısının, derse olan ilgisinin ve tutumunun arttığı anlaşılmıştır.

Bu bağlamda, Karaçöp'ün (2009) yaptığı çalışmada da benzer şekilde animasyon tekniğinin kullanılmasıyla öğrencilerin derse olan ilgisinin daha çok arttığı ve dersi ilgiyle takip ettikleri belirtilmiştir. Mevcut araştırma sonucunun alanyazındaki araştırma sonucuyla tutarlılık gösterdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, animasyon tekniğinin eğlenceli içeriğiyle öğrencilerin derse tutumunu olumlu etkilediği, olumsuz düşünce ve duygularını ortadan kaldırmaya yardım ettiği ifade edilebilir.

Bunun yanı sıra, derslerde kullanılan animasyon tekniğinin çok boyutlu düşünme becerilerini geliştirdiği, duyusal ve bilişsel gelişimin birlikte arttığı, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinde artışlar sağladığı, verimli ders çalışma konusunda fayda sağladığı görülmüştür. Alanyazındaki Uzuner ve Çakır'ın (2019) animasyon tekniğine ilişkin yaptığı çalışmada anlamlı öğrenmeye olumlu katkı sağladığı şeklindeki sonucun çalışma sonucumuzla benzerlik gösterdiği belirtilebilir. Animasyon tekniğinin yapılan incelemeler sonucunda bilişsel boyutta akademik başarıya, duyuşsal boyutta ise tutuma pozitif yönde katkılarının olduğu görülmüştür. Ancak ilgili tekniğin olumlu taraflarının yanında, bazı sınırlılıklarına da rastlanmıştır.

Bu noktada, araştırmada yapılan meta-tematik analiz kapsamında, araştırma bulguları tekniğin etkili kullanılmayışı veya sürekli kullanımında bazı sıkılmaların yaşanabileceğini göstermiştir. Tekniğin uzun süreli kullanımı sonucu bazı sağlık sorunları oluşturabildiği katılımcılar tarafından belirtmiştir. Bunun dışında, animasyon tekniğinin kullanımı için gerekli olan kaynak, araç ve gereç bulmanın zor ve pahalı olması; araç ve gereçlerin dil desteğinin olmaması gibi sorunlarla da karşılaşıldığı anlaşılmıştır. Donanım ve yazılımsal yeterlilik sağlandığında, kalifiyeli eğitici bulunmasında yaşanılan zorluklar da animasyon tekniğiyle eğitim yapılmasını zorlaştırmaktadır. Son olarak sınıfların kalabalık olması ve öğrencilerin yeterli bilgi beceri düzeylerine sahip olmaması diğer bir sınırlılık olarak belirtilmiş ve benzer sonuca Kağızmanlı'nın (2012)'de çalışmasında da rastlanmıştır. Ancak ilgili tekniğin etkili uygulanması, yeterli materyalin sağlanması, yazılımsal ve donanımsal eksiklerinin giderilmesi, öğrenci ve öğretmen hazırbulunuşluk seviyesinin uygun olması gibi durumların dikkate alınması sonucunda, öğrenciler için başarı ve tutum noktalarında büyük katkılar sınacağı anlaşılmıştır. Eğitim-öğretim sürecinde dersin sevilmesi ve ilgiyle takip edilmesi o derste başarılı olma yolunda en büyük etkilerdendir. Bu sebeple eğitimde animasyon tekniğinin nitelikli öğrenmeler, etkili öğrenme süreci ve başarılı sonuçlar vermesi amacıyla özenle kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

(*Analize Dâhil Edilen Kaynaklar)

*Akbaş, E. E (2019). "Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Destekli Matematik Öğretiminin 5. Sınıf Kesir Konusunda Öğrenci Başarılarına Etkisi'' Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Araştırma Makalesi, VAN.

*Bağcı, H., Başaran, E (2019). Bilgisayar Destekli Tasarım ve Animasyon Programında Eğitim Veren Öğretim Elemanlarının Animasyon Eğitimi Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri. Türkiye Eğitim Dergisi, 4: 68-80.

*Genç, M. (2013). Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Animasyonları Hakkında Görüşleri: Hücre ve Dokular Örneği. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 9 (2) 288-300

*Kağızmanlı, T. B. (2012). Matematik Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Destekli Öğretim Hakkındaki Görüşleri: Türevin Uygulamaları Örneği. Kastamonu Eğitim Dergisi 20 (3) 897-912

*Önder, F. (2018). Simülasyon Destekli Sorgulama Temelli Etkinlikler ile Fotoelektrik Olay Öğretimi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 19 (3) 57-73

*Tay, B., Yıldırım, K. (2013). Bilgisayar Destekli Öğretimin Hayat Bilgisi Öğretimi Dersinde Başarıya Etkisi ve Yöntemle İlişkin Öğretmen Adayları Görüşleri. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6(1) 84-110

*Uzuner, Ö.N., Çakır, R. (2019). Yavaş Geçişli Animasyon Tekniğinin Öğrencilerin Başarıları, Bilimsel Düşünme Becerileri ve Hedef Yönelimleri Üzerine Etkisi. Cumhuriyet International Journal of Education, 8(2): 336

*Akkağıt, Ş.F. (2014). ''Benzeşim ve Animasyon Kullanılan Web Tabanlı Öğretimin Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin "Elektrik ve Manyetizma" Ünitesindeki Başarılarına Etkisi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ

Akören, A.N. (2018). ''Çizgi film ve Animasyon Eğitiminde Son Eğilimler''. Etkileşim Dergisi, 2: 124-141

Aydoğan, Ü. (2008). "Bilişim Teknolojilerinin Temelleri Eğitim İçeriğinin İnteraktif Yöntemlerle Geliştirilmesi" Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Batdı, V. (2019). Meta-tematik analiz. V. Batdı (Ed.), Meta-tematik analiz: Örnek uygulamalar içinde. (s. 10-76). Ankara: Anı Yayıncılık.

Dündar. S.K. (2013) Üç Boyutlu (3D) ''Animasyon Çalışmalarında Gerçekçilik Kavramının İncelenmesi ve Bir Uygulama Çalışması''Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Karaçöp, A. (2014). Öğrencilerin Akademik Başarılarına Bilgisayar Animasyonları ve Jigsaw Tekniğinin Etkisi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 29 (1) 211-235

Mercin L. (2017). Görsel İletişim Tasarımı ve Animasyon, İstanbul: Pegem Akademi Yayınları

Uzun, E., Karaman, İ. (2015). Slow Motion Animasyon Tekniği ile Fotoelektrik Olay Konusunun Modellenmesi ve Öğrenci Görüşleri. KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi 12 (2) 211-226

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TEKNOLOJİNİN ÖĞRETMEN EĞİTİMİNE ENTEGRASYONU

INTEGRATION OF TECHNOLOGY IN TEACHER EDUCATION

Veli BATDI

Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-7402-3251

Ahmet Akın ERSÜ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-1070-8347

Şerafettin PARLAKKAYA

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-0332-8426

ÖZET

Bireylerin sürekli yenilenen ve değişen teknoloji karşısında kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Globalleşen dünyada sürekli gelişim ve değişim halindeki teknolojinin özellikle eğitim-öğretim süreci içerisinde kullanılması, teknolojiyi hayatımızda çok önemli bir yere getirmiştir. Kavramsal anlamları farklı olmasına rağmen teknoloji ve eğitim, eğitimin niteliğini arttırabilmek için beraber kullanılmalıdır. Bu sayede, eğitim ve teknolojinin birbiriyle bağlantısı sayesinde eğitimden beklentileri arttırmıştır. Etkili ve nitelikli bireyler yetiştirebilmek amacıyla teknolojiyle, eğitim ve öğretim pedagojisinin beraber yürümesi gerekmektedir. Ayrıca teknolojinin eğitimin bir parçası haline gelmiş olması öğretmenlerin hem öğretimi planlamalarını hem de günlük hayatlarında teknolojiyi kullanmalarını gerekli kılmıştır. Eğitimde teknolojik materyaller kullanılarak öğrencilerin eğitim ortamında daha aktif olmaları sağlanmış ve öğretmenlerin eğitim sürecindeki işi kolaylaşmıştır. Teknoloji kullanımının eğitime olumlu yansımasının sağlanması ise nitelikli bir planlamaya bağlıdır. Bu bağlamda eğiticilere büyük bir görev düşmektedir. Diğer bir anlatımla, teknolojik gelişmelerin sürekliliği, eğiticilerin kendilerini geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Teknolojinin öğretmen eğitimine entegrasyonunu araştırmak bu bağlamda önemli görülmüştür. Mevcut araştırmayla teknolojinin öğretmen eğitimine entegrasyonunu incelemek amaçlanmıştır. Çalışmamız nitel araştırma yöntemlerinden ‘doküman incelemesi’ merkeze alınarak yürütülmüştür. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılırken “Google Scholar ve YÖK” veri tabanları taranmıştır. Veri tabanında yapılan taramalar sonucunda ulaşılan veriler ilgili alt başlıklarla/temalarla sunulmuştur. Bulgulardan çıkan sonuçlara göre eğitimcilerin öğretim sürecinde eğitimlere katılımı son derece önemli olduğu görülmektedir. Eğitimciler öğrencilere teknolojinin doğru amaçla kullanımı için rehber olmalıdır ve eğitici gelişimi için eğiticilere hizmet içi eğitimler verilmelidir. Bu dönemde teknolojinin yaygın kullanımını doğru yönlere çekmemiz çok önemli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Eğitime Entegrasyon, Doküman İnceleme

ABSTRACT

It is inevitable that individuals develop themselves in the face of constantly renewed and changing technology. In a globalized world, the use of technology in continuous development and change, especially in education and training, has brought technology to a very important place in our lives. Although their conceptual meaning is different, technology should be used together to increase the quality of Education. Thus, the connection of education and technology has increased expectations from education. In order to educate efficient and qualified individuals, technology and education and training pedagogy must act together. The fact that technology has become a part of Education has made it necessary for teachers to use technology both in teaching planning and in their daily life. By using technological materials in education, students are more active in the educational environment and the work of teachers in the educational process is easier. It depends on qualified planning to

ensure that the use of technology does not damage the wounds reflected in education. In this context, trainers have a great task. The constant progress of technology has forced trainers to improve themselves. Investigating the integration of technology into teacher education is seen as important in this context. The aim of this research is to examine the integration of technology into teacher education. Our study was based on 'document review' from qualitative research methods. The collection of data was realized with the use of "Google scholar and Council of Higher Education (CoHE)" databases in the research process. The data obtained as a result of the reviews was presented with relevant subheadings/themes. According to the results of the findings, it was seen that the participation of educators in the training process is extremely important. Educators should guide students to use technology properly, and they should be given in-service training for their professional competence. During this period, it is very important that we attract the widespread use of technology properly.

Keywords: Technology, Integration into Education, Document Review.

GİRİŞ

Günümüzde Teknoloji ve Eğitim İlişkisi

Günümüzde, küreselleşen dünya düzeninde teknolojik yapı sürekli değişme ve gelişme içerisinde bulunmaktadır. Devamlı değişim ve gelişim halinde bulunan teknolojiyi izlemek zamanla güçleşmektedir. Ancak teknoloji günlük yaşantımızın neredeyse her yerinde bulunmaktadır. Son zamanlarda özellikle eğitim ve öğretimin içinde teknoloji kullanımı çok önemli hale gelmiştir. Verimli ve nitelikli bireyler yetiştirebilmek için teknolojiyle eğitim ve öğretim pedagojisinin birlikte hareket etmesi gerekmektedir (Barut, 2015, s. 1). Teknoloji ve eğitimin kavramsal anlamları birbirinden farklı olmasına rağmen eğitim ve öğretim yaşantısındaki niteliği arttırmak için beraber kullanılmaktadır (Sipahioğlu, 2019, s. 7). Teknolojinin sürekli gelişmesinin eğitim-öğretim alanında önemli olmasındaki en büyük etken eğitim, toplum ve teknolojinin bağlantılı olmasıdır. Bu durum eğitimden ve bireylerden beklentileri arttırmıştır (Fidan, 2008, s. 48). Günümüzde kalıcı ve etkili öğrenmelerin sağlanmasında teknolojinin eğitimle beraber hareket etmesi gerektiğinin önemi anlaşılmıştır. Teknoloji kullanımı, öğrenme ve öğretme etkinliklerinde öğrencilerin etkin katılımını arttırmıştır. Çünkü eğitimde teknoloji kullanımıyla öğrencilerin öğretim ortamları daha eğlenceli bir hale bürünmüştür (İşman, 2008, s. 49). Ancak öğrencilerin kedine güvenlerinin ve öğrenme isteklerinin artması ile derse odaklanmasının sağlanması eğitimde teknolojiyi bilinçli bir şekilde kullanmakla sağlanabilir. Eski öğretim yöntemlerinde öğrenciler daha edilgenken, günümüzdeki yenilikçi yaklaşımda, eğitimde teknolojik materyaller kullanılarak öğrencilerin öğretim ortamında daha aktif olması sağlanmıştır. Böylece öğretmenlerin öğretme-öğrenme sürecindeki işi ve eğitim hedeflerine ulaşması kolaylaşmıştır (Sipahioğlu, 2019, s. 10). Teknoloji ile eğitimin belirtilen ilişkisinden anlaşılmaktadır ki eğitimde teknoloji kullanımının eğitim yaşantısına birçok faydası vardır. Eğitime yansıyan bu yararların zararlı hale dönüştürmemesi ise eğitimcilerin nitelikli bir planlama yapmasına bağlıdır. Aksi takdirde teknolojinin eğitime kazandırdığı tüm faydalar anlamsızlaşabilir ve olumsuz bir hal alabilir (Kaya, 2017, s. 16). Alan yazın incelendiğinde, eğitim teknolojisinin eğitim-öğretim ortamında öğrenciye kazandırdığı tüm faydaların; serbesti (zaman ve mekândan bağımsız) olma, ilk kaynaktan bilgi, fırsat eşitliği (eş güdümü sağlama), çeşitlilik (çeşitli etkin materyaller bulundurması), bireysel öğretim, üretken eğitim ve hızlı öğrenme, yaratıcılık, yaşam boyu öğrenme olmak üzere sekiz farklı kategori altında toplandığı görülmüştür (Sipahioğlu, 2019, s. 11). İlgili kategorilere bakıldığında, teknolojinin zaman, mekân, materyal sunma, hız, çeşitlilik gibi konularda katkılar sağlayarak eğitim sürecini pozitif yönde etkilediği belirtilebilir.

Teknolojinin Eğitim Sürecindeki Kullanımı

Her geçen yıl gelişme gösteren teknoloji, kendisiyle beraber bir bağımlılık meydana getirmektedir. Bu teknolojik bağımlılık her alanda olduğu gibi eğitim alanında da etkisini göstermiştir. Bu teknolojik bağımlılığın doğru yöne kaydırılması ve doğru yönde kullanılması için mantıklı düşünüp buna göre davranmak gerekmektedir (Aydın ve Kara, 2013, s. 105). Son yıllarda teknolojinin hayatın her noktasında yer alması,

eğitimin de bir parçası haline gelmiş olması, öğretmenlerin hem öğretimi planlamada hem de günlük hayatında teknolojiyi kullanmasını gerekli kılmıştır. Bu yüzden eğitimcilerin teknolojik materyallere karşı olumlu duygu ve düşüncelerinin olması beklenir (Bahar ve Kaya, 2013, s. 78). Bu dönemde teknolojiyi aktif kullanmak artık bireylerden beklenen bir beceri durumu olmaktadır.

Teknoloji kendini aşarak bulunduğumuz dönemi teknoloji dönemi haline getirmiştir. Bizim yaşantımızın içerisine entegre olmuş teknoloji çocukların genetik yapısı da dahil birçok şeyde değişim yaratmıştır. Bu değişim eğitimde etkili öğrenmeyi sağlamak için teknoloji kullanımını zorunlu hale getirmiştir (Metin, 2018, s. 1). Yaşantımızın her noktasında kullanılan teknolojinin eğitim yaşantısında kullanılmasıyla ortaya çıkan eğitim teknolojisi konusu aktif öğrenmeyi sağlamak, etkin öğrenme ortamları oluşturmak, öğretim becerilerini geliştirmek için kullanılan çalışma sistemidir (Onan, 2015, s. 40). Eğitim ortamlarında teknolojik materyaller tek başına anlamlı olmayacağı için eğitimcilerle beraber kullanılmalıdır. Bu yüzden eğitimcilere teknolojiyle ilgili hizmet içi eğitimler verilmesi eğitici gelişim için çok etkili olacaktır (Metin, 2018, s. 7). İçinde bulunduğumuz yüzyılda teknolojiyi aktif kullanmanın önemi anlaşılmış ve teknolojinin bir ihtiyaç olduğu fark edilmiştir. Bu yüzden bireylerin sürekli yenilenen ve değişen teknoloji karşısında kendilerini geliştirmeleri kaçınılmaz olmuştur (Dursun, 2017, s. 17). Eğitim teknolojisinin amaçlarından birisi de teknolojiyi çözümleyen ve teknolojinin gelişmesini sağlayan bireyler yetiştirmektir. Teknolojinin sürekli değiştiği yenidünya düzeninde ülke olarak ayakta kalmak, gelişmek için hayatında teknolojiyi aktif kullanan ve üreten bireyler yetiştirmek ülke olarak geleceğimiz çok önemli bir yere sahiptir. Teknolojik eğitim materyalleri eğitim ortamlarında aktif öğrenmeyi sağlayan, öğrenmeyi kalıcı hale getiren unsurlardır. Bu bağlamda eğitim teknolojisi kullanımı, öğrencilerin hayatın içinde olması ve hayatı yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlamaktadır (Kaya, 2017, s. 2).

Teknolojinin Ortaya Çıkma Nedeni

Günümüz dünyasının en önemli özelliklerinden biri olan değişim, büyük ölçüde bilim ve teknoloji sayesinde gerçekleşir. Başka bir deyişle modern bilim ve teknolojide gelinen seviyelere bağlı olarak insan yaşantısında önemli evrilmeler meydana gelmektedir. Teknoloji, insanın hayatını idame ettirebilmesi adına toplum ve doğaya kattığı "maddi yaratı" olarak adlandırılabilir (Beşli, 2007). Teknoloji, bilimsel bilgilerin uygulamaya aktarılması olarak düşünüldüğünde bilim ve teknoloji arasındaki bağ anlaşılmaktadır (Sağlam, 1990). İnsanların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişen bu süreç, dönüştürücü bilgi, beceri ve yöntemler bütünüdür. Yaratıcı eserleri ortaya çıkarmaya yönelik insanlığın sınırlı kabiliyetlerinin (zihinsel ve kas gücü becerileri) devamı niteliğinde olan teknoloji süreci, ihtiyaçların karşılanması adına daimî tercih edilen bir seçenektir. Teknolojinin ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkması göz önüne alındığında, içinden çıktığı çağı geliştirdiğine de değinilmelidir. Bu anlamda teknoloji için insan aklının medeniyete sağladığı en önemli katkı olduğu söylenebilir.

Uygarlık tarihi boyunca çeşitli alanlardaki problemler için farklı teknolojilerin geliştirildiği çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Söz konusu teknolojik araç ve yöntemler toplumun yaşayış tarzının daha kompleks olmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda toplumun kullanmakta olduğu iletişim, üretim, ulaşım, öğretim gibi pek çok alanda yapısal değişimler meydana gelmiş ve bilimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde gelmeye de devam edecektir. Bu gelişme ve dönüşümleri anlayabilmek için teknolojinin yapısını ve araştırma yapılacak alandaki etkisini incelemek önem arz etmektedir.

YÖNTEM

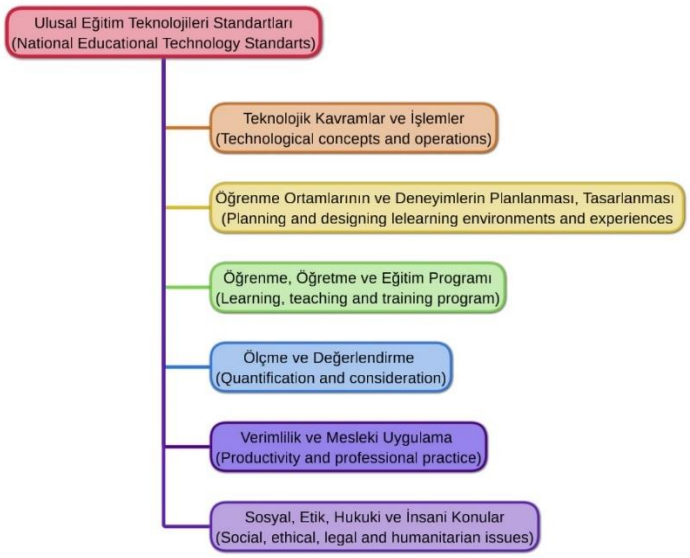
Bu çalışmada teknolojinin eğitim sürecinde kullanımına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taranarak kapsamlı bir derleme çalışması amaçlanmıştır. Bu bağlamada teknolojinin eğitim-öğretim sürecindeki kullanımını belirlemek amacıyla literatür taraması yöntemi kullanılarak derleme türünde bir araştırma yapılmıştır. Literatür tarama çalışması; araştırmacıların bitmiş ve tamamlanmış çalışmaları değerlendirerek sistemli ve anlaşılır bir yöntemle bir araya getirdiği çalışmalardır (Fink, 2009). Bu bağlamda, araştırmada sunulan veriler ilgili doküman incelemesi sonucunda ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle, araştırma nitel araştırma yöntemlerinden "doküman incelemesi" yoluyla ulaşılan verilerden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Eğitimde ilgili konuya yönelik kaynakların analiz edilmesi (Bogdan ve Biklen, 2007, s. 133) olarak tanımlanan doküman

incelemesi, araştırmacının ihtiyacı olan verileri başka yöntemlere gerek kalmadan elde edebilmesini sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2004).

Araştırmacılar tarafından ilgili literatür taranmış ve kuramsal bağlamda analiz edilerek teknolojinin eğitim sürecindeki kullanımı (framework) oluşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılırken pek çok farklı kaynaktan yararlanılmıştır. Daha fazla bilgiye ulaşmak için elektronik ortamda literatür taraması yapılarak ilgili dergi ve tezlerin incelemesi yapılmıştır. Araştırma sürecinde "Google scholar, YÖK" veri tabanları öncelikle taranmıştır. İlgili veri tabanlarında tarama yapılırken "teknoloji nedir", "teknolojinin eğitimde kullanımı/entegrasyonu" gibi Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelerden yararlanılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda ulaşılan veriler, içeriği yansıtacak nitelikte ilgili alt başlıklar çerçevesinde sunulmuştur.

Teknoloji ve Öğretmen yeterlikleri

Yaşadığımız çağda, bilgiye duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Teknolojinin sürekli gelişmesi eğitim sürecinde bilgiye her zaman her yerde ulaşmayı zaruri bir durum haline getirmiştir. Bu durumda teknoloji, kendine eğitim alanında yer edinerek eğitim programlarında da kendini göstermiştir (Yılmaz, 2016, s. 1). Yazılanlardan yola çıkarak öğretmenlere eğitim teknolojisinin geliştirilmesi ve kullanımı açısından eğitimcilere önemli görevler düşmektedir (Barut, 2005, s. 1). Yeniden yapılandırmacı eğitim anlayışının baskın olduğu eğitim anlayışımızın belirleyici özelliklerinden biri olan öğretmen yeterliliklerinde teknoloji kullanımı çok önemli bir yere sahiptir. Eğitimin etkililiği açısından eğitim alanında öğretmenlerin teknolojiyi kullanması gerekli bir durum olmaktadır (Yılmaz, Ürerdi ve Akbaşlı, 2014, s. 106). Bu bağlamda ülkemizde eğitim teknolojisinin geliştirilmesi amacıyla 'Fatih Projesi' yapılmış ve tüm yurtta uygulanmıştır (Gül, 2013, s. 2). Dolayısıyla yaşanan hızlı değişimlerin, eski eğitim sisteminin yenilenmesini sağladığı apaçık ortadadır. Eğitimin çağdaşlaşabilmesi için yenilenen teknolojinin eğitim sistemine entegre olması gerekmektedir. Bu açıdan yeni teknolojik gelişimler izlenmeli ve tüm eğitim kademelerinde yaygınlaştırılmalıdır. Başka bir değişle, teknoloji iletişim, planlama, yönetim, karar verme, müfredat gibi pek çok alanı etkilemekle birlikte öğretimde değişikliğe olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla öğretmen yeterliklerinin de teknoloji odaklı olmasıyla birlikte değişimi ve gelişimi söz konusudur. Bu noktada Öğretmenler için Ulusal Eğitim Teknolojileri Standartları (UETS) olarak belirlenen özellikler 6 boyut şeklinde sıralanmıştır (UETS, 2007). Bu 6 boyut aşağıdaki tabloda gösterilmiş ve açıklanmıştır.

Tablo 1. Ulusal Eğitim Teknolojileri Standartları

1. Teknolojik Kavramlar ve İşlemler: Bu boyutta öğretmenlerin teknolojiyi kullanmaları ve hızla gelişen teknolojiye karşı kendilerini yenilemeleri beklenmektedir.

2. Öğrenme Ortamlarının ve Deneyimlerinin Planlanması ve Tasarlanması: Öğretmenlerin, öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun ve bireysel öğrenmeyi sağlayacak şekilde teknolojiyi kullanarak öğrenme ortamlarını düzenlemeleri beklenir.

3. Öğretme, Öğrenme ve Eğitim Programı: Öğretmenlerden öğrencilerin öğrenme düzeylerini yükseltmek için uygun yöntem ve teknikleri bilmeleri ve uygulamaları, bilgiyi sorgulamaları, üst düzey düşünceleri ortaya çıkarma ve bireysel farklılıkları hesaba katan ve onlara deneyimleme fırsatı sunan yaratıcılık becerileri beklenir.

4. Ölçme ve Değerlendirme: Teknolojiden yararlanarak öğrenme sürecini daha etkin kılmak için öğretmenlerin farklı değerlendirme tekniklerini uygulamaları istenir.

5. Verimlilik ve Mesleki Uygulama: Öğretmenlerin daha verimli eğitim verebilmeleri için, mesleki bilgi ve içerik bilgilerinin tüm alanlarında teknoloji aracılığıyla mesleki gelişimlerini sürdürmeleri ve yaşam boyu öğrenenler olmaları beklenmektedir.

6. Sosyal, Etik, Hukuki ve İnsani Konular: Öğretmenlerin teknolojiyi kullanırken kendilerini etik vicdana yönlendirecek bir eğitim vermeleri, teknolojiden eşit şekilde yararlanmaları için fırsat sunmaları ve öğrencilerini bu konuda nasıl güvende olacakları konusunda bilgilendirmeleri beklenmektedir. Sonuç olarak teknoloji odaklı eğitsel yeniliklerin hayata geçirilmesinde öğretmenlerin önemli bir role sahip olduğunu belirtilmektedir.

Öğretmen Eğitimine Teknoloji Entegrasyonu

Birçok eğitimci teknolojinin entegrasyonu terimini ve sürecini öğrenmeyi daha etkili hale getirmek için kullanmışlardır. Öğrencilerin problemleri çözmelerine yardımcı olmak için teknoloji kullanımı sürekli hale gelmiştir (Belland, 2009). Teknoloji odaklı sürecin öğrenci başarısını geliştirdiği de ayrıca söylenebilir. Ulusal Eğitim İlerleme Değerlendirmesi (NAEP), okullarda bilgisayar kullanım sıklığını, evlerde ve okullarda bilgisayarlara erişimi, öğretmenlerinin mesleki gelişimini ve okullarda bilgisayarların öğretimsel kullanım türlerini incelemiştir. Araştırma, okullarda teknoloji kullanımındaki en büyük sorunun bilgisayarların ne sıklıkla kullanıldığı değil, öğretmenler tarafından öğretim amaçlı olarak nasıl kullanıldığını ortaya koymuştur (Cradler, McNabb, Freeman, & Burchett, 2002). Başarılı bir teknoloji entegrasyonuyla, öğrencilerin bilgi erişimi için ihtiyaç duydukları teknolojik araçları kullanmayı öğrenmeleri gerekir. Dolayısıyla, teknolojiye yönelik eğitim ortamlarının da erişilebilir olması gerekir. Sunulan içeriğin yanı sıra aynı zamanda teknolojik becerilerin kazanılmasının da önemli olduğu vurgulanmalıdır (ISTE, 2007). Öğretmen yetiştirme süreci boyunca öğretmen adayları pedagojik, içeriğe ilişkin ve teknolojik bilgiler edinirler. Ancak uygulamalarla desteklenmeyen bilgiler nedeniyle öğretmenlerin teknolojiyi eğitim amaçlı kullanma becerilerinin yeterli olmadığı görülmektedir (Çoklar, Kılıçer ve Odabaşı, 2007). Bu anlamda eğitimcilere bazı sorumluluklar yüklenebilir. Bu sorumluluklar; i) Öğretmenler, BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) tarafından desteklenen etkili öğrenme ortamları ve deneyimleri planlayacak ve tasarlayacaktır. ii) Öğretmenler, çeşitli öğrenci ihtiyaçlarını desteklemek için BİT ile zenginleştirilmiş öğretim stratejilerini uygulamak için uygun öğrenme fırsatları yaratacak. iii) İlgili teknolojileri kullanmak için gerekli olan yöntem ve stratejileri içeren öğretim planları uygulanacaktır (Haşlaman vd., 2007). Öğretmen eğitiminde teknolojinin kullanımıyla öğretmen/öğretmen adayı başkalarıyla etkili ve verimli iletişimi artırır, yaratıcı ve yenilikçi davranışlar sergiler. Bu süreçte, ödevler öğrenciyi öğrenci konumundan öğretmen olmaya yönlendirir. Dolayısıyla kendilerini sahip olunan bilgiler çerçevesinde ne kadar güvende hissederlerse o kadar rahat edeceklerdir. Bu sırada teknoloji odaklı pek çok farklı modelin de olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda Russel ve Sorge (1999), Yapılandırmacı Öğrenme Teorisinde ileri sürülen analitik ve eleştirel düşünceye izin vererek teknolojinin öğrencilerin kendi öğrenme deneyimleri üzerinde daha geniş bir kontrole sahip olmasına nasıl yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Teknolojiyi hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen eğitimi programlarına dâhil etmenin

ideal yolu, eğitmenlerin teknoloji entegrasyonunu modellemesidir (Munday, Windham & Stamper, 1991). Bu ifadeye, modellemenin mümkün olduğunca zengin bir bağlamsal ortamda öğretmenler ve öğrencilerle 'gerçek' sınıflarda gerçekleştirilmesi gerekliliği eklenmelidir. Eğitmenler, teknolojinin eğitim açısından yararlı olabileceğini ve öğrenme sürecine bir şekilde katkıda bulunabileceğini göstermelidir.

SONUÇ TARTIŞMA

21. yüzyıl ile birlikte, bilgi ve teknoloji günümüzde etkili bir şekilde geliştirilmekte, üretilmekte ve yaygınlaşmaktadır. Bilgi ve teknolojilere olan erişim ise günlük yaşamın bir parçası haline gelerek her geçen gün daha fazla ehemmiyet kazanmaktadır (Beyazgül, 2019, s. 1). Bireylerin giderek karmaşıklaşan bu teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmesi için gerekli yeterlilikleri kazandıracak bir eğitime tabi tutulması ile mümkündür (Şenel & Gençoğlu, 2003, s. 52). Teknoloji eğitiminde önemli olan, aktüel uygulamalara ağırlık vererek günümüz ile gelecek arasında bağ kurmaktır (Uluğ, 2003, s. 1). Eğitimde teknoloji kullanımı ile zaman kaybının önüne geçilmesi, derslerin daha dikkat çekici hale getirilmesi, etkili ve kalıcı öğrenmenin gerçekleştirilmesi, hedef ve amaçların kazandırılmasını kolaylaştırmaktadır (Katrancı ve Uygun, 2013, s. 773). Teknolojiyi eğitimde kullanarak eğitimdeki kaliteyi arttırmak mümkündür. Bu nedenle eğitim ve teknolojinin birlikte kullanılmasıyla öğrenme ve öğretme etkinlikleri daha eğlenceli hal alabilir, birey bilgiyi daha kolay biçimde yapılandırabilir ve soyut konuların öğrenilmesini kolaylaştırılabilir. Böylelikle kalıcı öğrenme gerçekleşmiş olur (Topaloğlu, 2008, 1-7; Liu ve Szabo, 2009, s. 6). Teknolojik gelişmelerin eğitim hayatında kullanılmasıyla öğrenciler, öğretmenlerle ve teknolojiyle etkileşimli bir çalışma yapmakta ve iş birliğine girebilme şansına kavuşmaktadır (Alexiou-Ray, 2003, s. 7). Eğitimde teknoloji kullanımı radyo, tepegöz, televizyon ve video gibi araçların gelişmesiyle birlikte, okullarda kullanımı oldukça eski tarihlere gidebilmekte ve günümüze gelindiğinde ise eğitim kurumlarının ilerlemesini ve kalitesini etkileyen en önemli gelişme bilgisayar ve internet olmaktadır (Aksoy, 2003, s. 12). Yeni teknolojilerin tablet, etkileşimli tahta, bilgisayarlar, internet, vb. öğrenme sürecindeki davranış biçimlerini, içerikleri ve o içeriklerin iletilme biçimleri olan öğretim yöntem ve tekniklerinde de köklü değişiklikler ortaya çıkarabileceği öngörülebilir (Güllüpınar vd., 2013, s. 199). 2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Çin'de başlayan Koronavirüs (COVID-19) hastalığını 2020 yılının ocak ayı itibariyle pandemi olarak ilan etmiştir. Pandemi nedeniyle yüzyüze eğitime ara verilerek TV, Bilgisayar, İnternet, tablet gibi teklolojiler ile eğitime devam edilmiştir (Başaran vd, 2020, s. 371). Pandemi nedeniyle online ortamlarda eş-zamanlı (Henriksen, Creely & Henderson, 2020; Sidpra vd., 2020) ve eşzamansız (Lowenthal vd., 2020) içerik sunumu yoğun biçimde kullanılmaktadır. Pandemi döneminde en çok gözlemlenen durumlardan birisi de uzaktan eğitim kapsamında bilhassa çevrimiçi eğitim teknolojilerine dayanan çözümlerin sunulması olmuştur (Bozkurt, 2020, s. 119). Eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, bireylerin bilgi çağında ihtiyaç duymuş oldukları nitelikler ile donatılmasına destek olacaktır. (Davis, 2003, s. 63). Bu bağlamda, öğretim sürecinde teknoloji kullanımı açısından eğitimcilerin de sürece katılımı gerekmektedir. Eğitimciler öğrencilere teknoloji kullanımı konusunda yol göstermeli, bu süreçte onlara rol model olmalıdır. Bu durum eğitimcilerin teknolojik olarak gerekli yeterliliklerinin olması gerektiğini bize göstermektedir (Yılmaz, 2016, s. 3). Bu noktada, eğitim sürecinde daha verimli, etkili, zamana uyumlu, çağın gereklerine cevap veren nitelikte adımlar atılabilmesi teknolojini eğitimle uyumlu ve birleştirici entegrasyonuna bağlıdır. Yapılan literatür çalışması, elde edilen verilerin bu yönde teknoloji ile öğrenme, eğitim ve öğretim kavramlarının bir arada kullanıldığı etkileşimsel süreçten bahsetmiştir. Bu sebeple, daha çok faydası için teknolojiden daha çok yararlanmamız sağlanmalıdır. Ayrıca yaşadığımız teknoloji dönemi ve içinde bulunduğumuz pandemi sürecinden ötürü, çok fazla muhatap olduğumuz/olmak zorunda kaldığımız teknolojinin bu yaygın kullanımını artı yönlere çekmemiz önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, H. H. (2003). Eğitim kurumlarında teknoloji kullanımı ve etkilerine ilişkin bir çözümleme. Eğitim Bilim Toplum, 1 (4), 4-23.

Alexiou-Ray, J. (2003). Changing instructional practice: the impact of technology integration on students, parents, and school personnel. Electronic Journal for the Integration of Technology in Education, 2(2), 58-80.

Aydın, F., Kara, F. N. (2013). Öğretmen Adaylarının Teknolojiye Yönelik Tutumları: Ölçek Geliştirme Çalışması. Türk Fen Eğitimi Dergisi, 10(4), 103- 118.

Bahar, E. ve Kaya, F. (2013). Meslek Yüksekokulu Sosyal Programlar Öğrencilerinin Bilgi Teknolojileri Kullanımlarına Yönelik Tutumları. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3(1), 70-79.

Barut, L. (2015). Fen ve Teknoloji Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumları İle Bilgisayar Öz yeterlik Algıları Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E., Şahin, E. (2020). Koronavirüs (Covıd-19) Pandemi Sürecinin Getirisi Olan Uzaktan Eğitimin Etkililiği Üzerine Bir Çalışma. Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 368-397.

Belland, B. R. (2009). Using the theory of habitus to move beyond the study of barriers of technology integration. Computers & Education, 52, 353–364. doi:10.1016/j.compedu.2008.09.004

Beşli, Z. (2007). Teknoloji ve Toplum: Ortaöğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı ve Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Beyazgül, G. (2019). Öğretmen Adaylarının Ve Öğretim Elemanlarının Eğitimde Teknoloji Kullanımı Ve E-Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluklarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış yükseklisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (2007). Qualitative research for education: An introduction to theory and methods. (5th edition). Boston: Allyn and Bacon.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 6 (3), 112-142.

Çoklar, A. N., Kılıçer, K. ve Odabaşı, H. F. (2007). Eğitimde teknoloji kullanımına eleştirel bir bakış: Teknopedagoji. The proceedings of 7th international Educational Technology Conference, Near East University, North Cyprus.

Cradler, J., McNabb, M., Freeman, M., & Burchett, R. (2002). How does technology influence student learning. Learning and Leading with Technology, 29 (8), 46–56.

Davis, N. (2003). Technology in Teacher Education in the USA: What Makes For Sustainable Good Practice. Technology, Pedagogy and Education, 12, 59-73.

Dursun, M. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutumlarının Spor Ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Fidan, K. N. (2008). İlköğretimde Araç Gereç Kullanımına İlişkin Öğretmen Görüşleri. Ankara Üniversitesi Kuramsal Eğitimi Bilim Dergisi, 1(1), 48-61.

Fink, A. (2009). Conducting research literature reviews: From the Internet to paper. CA: Sage publications.

Gül, K. (2013). Eğitimde Teknoloji Kullanımı Bağlamında 'Fatih Projesi'nin Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güllüpınar, F, Kuzu, A, Dursun, Ö , Kurt, A , Gültekin, M . (2013). Milli Eğitimde Teknoloji Kullanımı ve Sonuçları: Velilerin Bakış Açısından Fatih Projesi'nin Pilot Uygulamasının Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30, 195-216.

Haşlaman, T., Kuşkaya-Mumcu, F. & Usluel, Y. K. (2007). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenme-öğretme süreçleriyle bütünleştirilmesine yönelik bir ders planı örneği. Eğitim ve Bilim Dergisi, 32(146), 54-63

Henriksen, D., Creely, E., & Henderson, M. (2020). Folk Pedagogies for Teacher Transitions: Approaches to Synchronous Online Learning in the Wake of COVID-19. Journal of Technology and Teacher Education, 28 (2), 201-209. https://www.learntechlib.org/primary/p/216179/

İşman, A. (2008). Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kartal, F. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bireysel Yenilikçilik Düzeyleri İle Eğitimde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Katranci, M., & Uygun, M. (2013). Sinif Öğretmenlerinin Türkçe Derslerinde Teknoloji Kullanimina Yönelik Görüşleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, 773-797.

Kaya, B. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Tutum Düzeyi ile Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ahievran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Liu, Y., & Szabo, Z. (2009). Teachers' attitudes toward technology integration in schools: a four-year study. Teachers and Teaching: Theory and Practice, 15 (1), 5-23.

Lowenthal, P., Borup, J., West, R., & Archambault, L. (2020). Thinking beyond zoom: using asynchronous video to maintain connection and engagement during the COVID-19 pandemic. Journal of Technology and Teacher Education, 28 (2), 383-391. https://www.learntechlib.org/primary/p/216192/

Metin, E. (2018). Eğitimde Teknoloji Kullanımı Öğretmen Eğitimi: Bir Durum Çalışması. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Munday, R., Windham, R. & Stamper, J. (1991) Technology for learning: are teachers being prepared? Educational Technology, 31(3), 29-32.

National Educational Technology Standards. 2007. Authority Official Web Site, 28.12.2010 http://cnets.iste.org

Onan, A. (2015). Sağlık Bilimleri Eğitiminde Benzetim Temelli Meslekler Arası Öğrenmenin Öğrencilerin Birey Ve Ekip Performanslarına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Russell, J. &Sorge, D. (1999). Training facilitators to enhance technology integration. Journal of Instruction Delivery Systems, 13 (4), 6-9.

Sağlam, M. (1990). Bilimsel ve Teknolojik Gelişmenin Sosyal ve Kültürel Boyutları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 233-241.

Şenel, A. Gencçoğlu, S.(2003). Küreselleşen Dünyada Teknoloji Eğitimi, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi Y.11,No.12,S.45-65

Sipahioğlu, S. (2019). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Topaloğlu, S. (2008). Bilgi teknolojisi sınıflarının kullanımına yönelik öğretmen tutumları: Adapazarı örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Uluğ, F., (1999). İlköğretimde Teknoloji Eğitimi. Milli Eğitim Dergisi .

Yıldırım, A. & Şimşek H. (2004). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yılmaz, M. (2016). İlkokul Öğretmenlerinin Eğitimde Teknoloji Kullanımına İlişkin Bilgisayar Yeterliliklerinin Ve Teknoloji Tutumlarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Yılmaz, M., Üredi, L. ve Akbaşlı, S. (2014). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Bilgisayar Yeterlilik Düzeylerinin ve Eğitimde Teknoloji Kullanımına Yönelik Algılarının Belirlenmesi. International Journal of Humanities and Education, 1(1), 105-121.

KORONAVİRÜS (COVID 19) SALGININDA DEĞİŞEN ÇALIŞMA KOŞULLARINDA ÖĞRETMEN OLMAK

TO BE A TEACHER IN CHANGING WORKING CONDITIONS DURING THE CORONAVIRUS (COVID 19) PANDEMIC

Necdet KONAN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6444-9745

Sevda KELEŞ

İnönü Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-2587-4233

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, Koronavirüs (Covid 19) salgınında değişen çalışma koşullarında öğretmenlerin karşılaştığı sorunları ve çözüm önerilerini belirlemektir. Bu amaçla olgu bilim deseninde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-21 eğitim öğretim yılında Türkiye'nin 15 farklı ilinde farklı öğretim kademelerinde ve branşlarda görev yapan 50 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, en son tamamladığı öğrenim kurumu, öğretim kurumlarındaki hizmet süresi ve görev yaptığı ili belirlemeyi amaçlayan dört soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma koşullarında yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini belirlemeyi amaçlayan 16 açık uçlu soru yer almaktadır. Çalışma grubu ile çevrimiçi yapılan görüşmeler sonunda elde edilen veriler, betimsel ve içerik analiziyle çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda, Koronavirüs (Covid 19) salgınında değişen çalışma saatlerinde öğretmenler, çalışma sürelerinin artması, rehberlik faaliyetlerinin artması, çalışma saatlerinin düzensizliği, uygunsuz saatte iletişim, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Değişen çalışma ortamında ise öğretmenler, ev koşullarının uygun olmaması, teknik aksaklıklar ve güvenlik sorunları, çalışma ortamı oluşturamama ve teknik ekipman yetersizliği sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Öğretmenler salgında değişen aile yaşamlarında ise kendilerine ve ailelerine ayırdıkları zamanın azalması, ailede birden fazla kişinin online eğitime katılması, öz bakıma ihtiyaç duyan çocuk /çocukların bakımı, ev düzeni ve rutinin değişmesi, stres ve yorgunluğun tüm aileyi etkilemesi sorunları ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler bu sorunlara çözüm olarak çalışma/ders saatlerinin düzenlenmesi, ders saatlerinin ve kazanımların azaltılması, ders dışı rehberlik ve evrak iş yükünün azaltılması, örgün eğitime geçilmesi, öğretmenlere teknik ve donanım desteği yapılması önerilerini sunmuşlardır. Bu bulgulara dayalı olarak, öğretmenlerin ders saatlerinin ve derslerin kazanımlarının yüz yüze öğretimden farklı olarak uzaktan öğretime uygun bir şekilde düzenlenmesi, öğretmenlerin yaşadıkları sorunların öncelikli olarak çözülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs salgını, uzaktan eğitim, öğretmenlerin çalışma koşulları.

ABSTRACT

The aim of this study is to identify the problems experienced by teachers in changing working conditions during the Coronavirus (Covid 19) pandemic and solutions to these problems. For this purpose, a qualitative research was carried out in phenomenology design. The study group constitutes 50 teachers from different educational levels and branches in Turkey's 15 provinces in the 2020-21 academic year. The data were collected by using a semi-structured interview form developed by the researchers and consisting of two parts. In the first part, there are four questions aiming to determine the gender of the participants, the education institution they last completed, the service period in the educational institutions and the province where they work. In the second part, there are 16 open-ended questions. The data were analyzed by descriptive and content analysis. At the end of the study, teachers stated that they encountered longer and irregular working hours, more counselling activities, off-hours communications, physical and psychological health problems due to the changing working hours. In the changing working environment, teachers faced problems such as unsuitable home conditions, technical and security problems, inability to create a workplace and lack of technical equipment. As regards to their family lives, they experienced problems related to spending less time for themselves and their families, the participation of more than one person in the family to online education, the care of children in need of self-care, changing daily routine at home, and stress and fatigue affecting the whole family. As a solution to these problems, teachers offered their suggestions to arrange lesson hours, to reduce lesson hours and to decrease learning outcomes, to reduce the workload of extracurricular counselling and documents, and to provide technical equipment support to teachers.

Keywords: Coronavirus pandemic, distance education, teachers' working conditions.

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Salgın başlangıçta bölgesel olarak başlamış daha sonra insandan insana bulaşarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır Türkiye'deki ilk tespit edilen COVID-19 vakası 10 Mart 2020'de olduğu Sağlık Bakanlığı tarafından 10 Mart'ı 11 Mart'a bağlayan gece açıklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Vakaların artmaya başlaması sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı 16 Mart 2020 tarihinde okulları 3 hafta tatil edilmiş ve 23 Mart itibarıyla da uzaktan eğitime geçilmiştir. 2020-2021 eğitim öğretim yılında 21 Eylül 2020 Pazartesi günü itibarıyla "aşamalı ve seyreltilmiş yüz yüze eğitime kısmen geçilmiş, online eğitim de bu süreç devam etmiştir. Vaka sayısının artış göstermesinin ardından Koronavirüs ile mücadelede alınan ek tedbirler gereği, resmî, özel, örgün ve yaygın tüm eğitim öğretim faaliyetlerine 20 Kasım 2020- 04 Ocak 2021 tarihleri arasında uzaktan eğitim yoluyla devam etme kararı tekrar alınmış ve bu karar 22 Ocak 2020 tarihine kadar uzatılmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020a).

Covid-19 salgın sürecinin etkilerini azaltmak için eğitime uzaktan eğitim araçlarıyla devam edilmesi yeni bir süreç başlatmıştır. Bu süreci daha iyi anlayabilmek için "acil uzaktan eğitim" ve "uzaktan eğitim" kavramlarını ayırt edebilmek gerekir (Bozkurt, 2020: 116). Acil uzaktan eğitimin bir zorunluluk olması ve mevcut ihtiyaca yönelik geçici çözüm üretmeye çalışması ve kriz zamanında eldeki olanaklarla eğitimi ayakta tutmaya çalışması ile uzaktan eğitim kavramından ayrılmaktadır. Uzaktan eğitim seçeneğe dayalı,

yaşam boyu öğrenme ve çerçevesinde süregelen kalıcı çözümleri olan kuramsal ve uygulamaya yönelik birikimleri planlı ve sistematik bir şekilde eğitim faaliyetlerini sürdürmeyi amaçlar (Bozkurt vd. akt. Bozkurt, 2020:117) Çok kısa bir süre içerisinde yaşanan bu zorunlu uzaktan eğitime geçiş, eğitimin geçici uzaktan eğitim çözümleriyle devam ettirilmesi ve eldeki imkanlarla eğitimin sürdürülmeye çalışılması, eğitim sisteminde nasıl bir etki oluşturacağına dair yeterli tartışmanın yapılamamasına da yol açmıştır (Özer ve Suna 2020: 174). Daha önce benzer bir süreç yaşanmamış olması ve tecrübe eksikliği eğitimcileri ve eğitim paydaşlarını endişeye düşürmüş ve eğitim paydaşları yeni oluşan duruma uyum sağlamakta zorluk yaşamışlardır (Sarı ve Nayir, 2020: 962).

Öğrenmenin sürekliliğini sağlamada ön saflarda yer alan öğretmenlerin desteklenmesi ve motivasyonlarının güçlenmesi bu süreçte daha fazla önem kazanmıştır (Can ,2020: 29). Uzaktan eğitim sürecinde eğitim faaliyetleri teknoloji yardımıyla sürdürülmesine rağmen eğitimin kalbinde teknoloji değil öğretmenlerin bu süreci sahiplenmesi yatmaktadır (Schleicher, 2020). Çoğu eğitim kurumu, dijital öğrenme ortamları ve destek sistemleri tam olarak hazır değilken, eğitimciler kısa bir süre içinde uzaktan öğretmeye başlamak zorunda kaldılar. Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenler, öğrencilerle etkileşimlerini, iletişimlerini ve öğretmenlerin derslerini işleyiş şekillerini değiştirmiş, öğrenci ve veliler gibi dijitalleşen eğitime ayak uydurma çabasında olmuşlardır (Kırmızıgül, 2020:281).

OECD'nin "Covid-19 Sırasında Okul Eğitimi: Öğretmenler Ve Öğrenciler Hazır mı?" raporuna göre, TALIS'e katılan OECD ülkelerinin ortalaması (%67) iken Türkiye'deki öğretmenlerin %76'sı öğrencilerin öğrenmesini dijital teknolojinin (örneğin bilgisayarlar, tabletler, akıllı tahtalar) "çok az" veya "çok" kullanarak destekleyebileceklerine inandıkları ve öğretmenlerin salgın süresince BİT tabanlı öğretime hazır oldukları görülmüştür (OECD, 2020: 2). Demir ve Özdaş'ın yaptığı bir araştırma (2020) öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde öğrencileri ile bağlarını koparmadıkları, görev üstlendikleri, sorumluluk yüklendikleri ve çözümün bir parçası oldukları, öğrencilerini motive etmek için çaba gösterdikleri, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve diğer platformlar üzerinden iletişim kurdukları, canlı ders yaptıkları, öğrencileri ödevlendirdikleri, sonuç olarak öğretmenlerin bu süreci sahiplendiklerini belirlemiştir.

Covid 19 salgınında öğretmenlerin çalışma ortamı, geleneksel sınıflardaki fiziksel düzenin dışına çıkmış ve canlı ders sırasında bulundukları ortam kullanılan donanım ve yazılıma karşılık gelen sanal sınıflar oluşturmaları gerekmiştir. Sanal sınıflarda verilen derslerin ortamın olanaklarına ve sınırlılıklarına uygun bir biçimde; katılım, etkileşim ve iş birliğini destekleyecek şekilde planlanması, sunulması ve değerlendirilmesi gerekmektedir (Christopher, 2014; Johnson, 2020, akt. Arslan ve Şumuer: 2020: 205). Yüz yüze eğitimde öğretmen ve öğrenciler aynı sınıfta buluşurken, online eğitim sürecinde öğretmenler öğrencilerin evlerine, öğrencilerde öğretmenlerin evine konuk olmuştur. Öğretmenlerin kişisel yaşamları "evde aileyle birlikte olmak" ile mesleki yaşantıları "öğrencilerle çevrimiçi ders yapmak" arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır (Dvir ve Schatz-Oppenheimer, 2020: 640). Ayrıca, Koronavirüs (Covid 19) salgınında zorunlu geçiş yapılan online eğitim sürecinde öğretmenlerin çalışma saatlerinde değişiklikler yaşanmıştır. EBA canlı ders saatleri sınıf bazında 8:30-20:20 saatleri arasında değişmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020b).

Öğretmenler, eğitim sistemlerinin bel kemiğidir ve bağlamdan bağımsız olarak öğrenme hedeflerine ulaşmanın anahtarıdır. COVID-19 krizinde, öğrenmenin devam etmesini sağlamada ön saflarda yer alıyorlar. Dünyanın her yerinde öğretmenler dijital teknoloji kullanılsın ya da kullanılmasın öğrencilerin uzaktan eğitimini gerçekleştirmek içim eyleme geçiyorlar. Covid 19 riskinin arttığı durumlarda çalışması istenen öğretmenler stres ve endişe ile başa çıkmak ve daha önce az ya da hiç eğitimini almadıkları uzaktan eğitim araçlarıyla kaliteli öğrenim sağlamak zorundalar. Bu yüzden öğretmenlerin üzerinde oluşan ekstra baskı ve stresle başa çıkmak için sosyal ve duygusal desteğe ihtiyaçları vardır (Unesco, 2020). Covid 19

salgınında değişen çalışma koşullarında özverili çalışan öğretmenlerin karşılaştıkları sorunları belirlemek ve onlara çözüm üretmek öğretmenlerin motivasyonunu sağlamak için gereklidir.

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı **Koronavirüs (Covid-19) salgınında değişen çalışma koşullarında öğretmenlerin** karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara çözüm aranmıştır.

1. Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma saatlerinde öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
2. Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma ortamında öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
3. Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen aile yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
4. Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma koşullarında karşılaştıkları problemler için öğretmenlerin sundukları çözüm önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma Türkiye'de eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin Covid 19 Koronavirüs salgınında değişen çalışma koşullarında karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerine ilişkin algılarını belirlemeye yönelik olgu bilim deseninde nitel bir araştırmadır. Olgu bilim deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız; tümüyle bize yabancı olmayan ancak tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmaya amaçlar. Olgu bilim araştırmalarında olguyu yaşayan ve bu olguyu yansıtabilecek bireyler veya gruplarla görüşme aracılığıyla veri toplanır. Araştırma sonucunda içerik analiziyle kavramsallaştırılan ve temaların oluşturulduğu veriler betimsel bir anlatımla ve doğrudan alıntılarla sunulur. Temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulguların açıklanmasına ve yorumlanmasına yer verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:69-72).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-21 öğretim yılında Türkiye'nin farklı 15 ilindeki (Adıyaman, Aksaray, Ankara, Bolu, Erzincan, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Malatya, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ ve Yozgat) okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise öğretim kurumlarında görev yapan 50 tane öğretmenin **Koronavirüs (Covid-19) salgınında** karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerini ilişkin görüşlerini belirten 50 kişi oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin verileri Çizelge 1'de verilmiş ve Öğretmenler Ö1, Ö2, Ö3… olarak kodlanmıştır.

Çizelge 1

Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

	Cinsiyeti	Çalışmakta olduğu İl	Okul Kademesi	Branşı	Mesleki Kıdemi
Ö1	Erkek	Adıyaman	Lise	İngilizce	7
Ö2	Erkek	Yozgat	Ortaokul	İngilizce	7

Ö3	Kadın	İstanbul	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	6
Ö4	Kadın	Malatya	Lise	Almanca	10
Ö5	Kadın	Sivas	Okul Öncesi	Okul öncesi	2
Ö6	Kadın	Ankara	Lise	Beden Eğitimi ve Spor	17
Ö7	Kadın	Malatya	Lise	Müzik	13
Ö8	Kadın	İstanbul	Lise	Biyoloji	14
Ö9	Kadın	Sivas	Lise	İngilizce	3
Ö10	Kadın	Kahramanmaraş	İlkokul	İngilizce öğretmeni	5
Ö11	Kadın	Erzincan	Lise	Biyoloji	6
Ö12	Kadın	Erzincan	Lise	Görsel sanatlar	5
Ö13	Kadın	Erzincan	Lise	Matematik	15
Ö14	Erkek	Tekirdağ	Ortaokul	Bilişim Teknolojileri	7
Ö15	Kadın	Tekirdağ	Ortaokul	İngilizce	7
Ö16	Kadın	Tekirdağ	Ortaokul	Fen Bilimleri	6
Ö17	Erkek	Adıyaman	İlkokul	İngilizce	7
Ö18	Kadın	Tekirdağ	Lise	Biyoloji	15
Ö19	Kadın	Adıyaman	Ortaokul	İngilizce	6
Ö20	Erkek	Sivas	Lise	Din Kültürü ve Ahlak B.	3
Ö21	Erkek	Samsun	Lise	Türk dili ve edebiyatı	16
Ö22	Erkek	Adıyaman	İlkokul	Sınıf Öğretmeni	10
Ö23	Kadın	Tekirdağ	Ortaokul	İngilizce	6
Ö24	Kadın	Malatya	Lise	Matematik	12
Ö25	Kadın	Sivas	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	15
Ö26	Kadın	Malatya	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	10

Ö27	Kadın	Erzincan	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	14
Ö28	Kadın	Tekirdağ	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	7
Ö29	Kadın	Erzincan	Lise	Din Kültürü Ve Ahlak B.	5
Ö30	Kadın	Malatya	İlkokul	Sınıf öğretmeni	11
Ö31	Erkek	Malatya	Lise	Tarih	20
Ö32	Erkek	ANKARA	Lise	Din Kültürü Ve Ahlak B.	7
Ö33	Kadın	Sivas	Lise	Felsefe	14
Ö34	Kadın	Şanlıurfa	Okul Öncesi	Okul öncesi öğretmenliği	4
Ö35	Kadın	Malatya	Lise	İngilizce	9
Ö36	Erkek	Ordu	Lise	Bilişim Teknolojileri	7
Ö37	Erkek	Erzincan	Lise	Sanat Tarihi	6
Ö38	Erkek	Gaziantep	Lise	İngilizce	5
Ö39	Erkek	Samsun	Ortaokul	İngilizce	28
Ö40	Erkek	Ankara	Lise	İngilizce	16
Ö41	Erkek	Malatya	Lise	Tarih	9
Ö42	Erkek	Aksaray	İlkokul	Sınıf öğretmenliği	15
Ö43	Kadın	Ankara	Ortaokul	Matematik	8
Ö44	Erkek	Malatya	Lise	Kimya	27
Ö45	Erkek	Ankara	Lise	felsefe	26
Ö46	Kadın	Ankara	Ortaokul	İngilizce	10
Ö47	Erkek	Bolu	Lise	Edebiyat	8
Ö48	Erkek	Ankara	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	12
Ö49	Erkek	Ankara	Lise	Beden Eğitimi ve Spor	11
Ö50	Kadın	Ankara	Lise	İngilizce	

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, en son tamamladığı öğrenim kurumu, öğretim kurumlarındaki hizmet süresi ve görev yaptığı ili belirlemeyi amaçlayan dört soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** değişen çalışma koşullarında yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini belirlemeyi amaçlayan 16 açık uçlu soru yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Türkiye'nin 15 farklı ilinden okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve lise öğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) salgınında değişen çalışma koşullarında** karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Bu bilgilere araştırmacılar tarafından çalışma grubu ile Google Meet programı aracılığıyla yapılan görüşmeler, yüz yüze yapılan görüşmeler ve Google form aracılığıyla ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, büyük oranda betimsel analiz ve bazı bölümlerde içerik analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Betimsel analiz yaklaşımına göre elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya çıkardığı temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık ver verilir. İçerik analizinde ise temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilmeye çalışılır.

BULGULAR VE YORUM

Öğretmenlerin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Değişen Çalışma Saatleri Sonucunda Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular Ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemi "Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma saatleri sonucunda** karşılaştıkları sorunlar nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt probleme yanıt bulmak amacı ile öğretmenlerin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar betimsel ve içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Öğretmenlerinin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma saatleri sonucunda karşılaştıkları** sorunları belirlemek amacıyla katılımcı öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Online (uzaktan) eğitim sürecinde haftada kaç gün ve kaç saat ders yapmaktasınız?", "Online eğitim sürecinde çalışma saatleriniz saat kaçta başlamakta ve kaçta bitmektedir?", "Uzaktan eğitim süresince öğrenci, veli ve okul yönetimiyle nasıl ve ne sıklıkla iletişim kurmakta ve ne gibi sorunlar yaşanmaktadır? Rehberlik faaliyetleri için ortalama ne kadar vakit harcıyorsunuz?" ve "Uzaktan eğitim süresince değişen çalışma şartlarında karşılaşılan problemler nelerdir?" soruları yöneltilmiş ve ulaşılan sonuçlar Çizelge 2'te verilmiştir.

Çizelge 2
*Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Değişen Çalışma Saatlerinde Karşılaştıkları** Sorunlara İlişkin Bulgular*

Karşılaşılan Sorunlar	f

1. Rehberlik faaliyetlerinin artması	35
2. Mesai/ çalışma saatlerinin esnekliği	29
3. Uygunsuz saatte iletişim	15
4. Fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları	11

Çizelge 2 incelendiğinde öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** karşılaştıkları en önemli sorun olarak "öğrenci ve veli rehberlik çalışmalarının artması" sorununu belirtikleri, bunu sırasıyla "Mesai saatlerinin esnekliği", "Uygunsuz saatte iletişim" ve "fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları" izlemektedir. Öğretmenlerin görüşlerinden bazıları doğrudan alıntı yoluyla aşağıda verilmiştir.

"Öğrenci veli ve idareyle sürekli iletişim halindeyiz. Sürekli her şey sanal ortamda ilerliyor. Rehberlik faaliyetleri 7/24 devam ediyor, sınıfımıza ait problemlerde ilk müdahil olan kişiyiz. Sorun şu oluyor; sürekli öğrenciden veliden mesaj ve arama alıyoruz, saat fark etmeksizin..." (Ö8)

"Rehberlik faaliyetlerinin bir saat kısıtlaması olmuyor. Günün neredeyse her saatinde okul idaresi, öğrenci ve velilerle iletişim içindeyim. Buradaki en büyük sorun önceden olan mesai saatlerinin tamamen değişmiş olması ve önemsiz bir konu için bile çok geç saatlerde veliler tarafından aranmaktayım." (Ö9)

"Genel olarak okul idaresi ve velilerle WhatsApp grupları üzerinden her gün, hafta sonu dahil, 7/24 iletişim halindeyiz. Mesai kavramının kalmadığını söyleyebilirim. Sabah 6.30'da ya da gece 00.00'dan sonra bile mesajla bir şeyler sorup ya da ödev yollayabiliyorlar. Ben, sabah 10 ve akşam 21.00 arası mesajlara cevap vermeye çalışıyorum, onun dışında dönüş yapmıyorum. Velilerde ciddi bir üslup problemi olduğunu düşünüyorum. Merhaba, günaydın, teşekkürler demeden kendini tanıtmadan, emir kipini kullanarak hesap sorabiliyorlar ya da bir şey yapmamızı istiyorlar. Bu süreçte 4 tane velimle iletişim biçimlerine dikkat etmeleri konusunda uyarıda bulunduğum için sorun yaşadım." (Ö17)

"Öğrenci Veli iletişimi için her gün ortalama 20-30 dakika harcayabiliyorum. Ne yazık ki öğrencilerin ve velilerin bu süreçte zaman kavramı kalmadığını düşünüyorum. Geç saatlerde telefonla iletişim kurma istekleri vb." (Ö35)

"Sürekli değişen ders programları, günün her saatine dağıtılan online dersler, öğrencilerin elinde telefon numaralarımızın olması ve günün her saatinde mesaj atmaları, derslere hazırlıkta öğrenciyi harekete geçirmek ve ilgi çekmek için yapılan çalışmaların uzun sürmesi temel problemlerimiz aslında." (Ö3)

"Ders başlangıç ve bitiş aralarının değişmesi günlük mesai saatlerinin artması ve gün boyunca tek bir noktada oturup sürekli bilgisayar başında olmanın hem ruhsal hem de fiziki sağlığı etkilediğini düşünüyorum." (Ö9)

"Teknolojiye maruz kalma vakti çok arttı ve bu bazen sinirsel psikolojik sorunlar oluşturabilir." (Ö10)

"Salgından dolayı evde olmak güven verici olsa da zor ve yoğun geçiyor. Canlı dersler öncesinde onu planlamak, ders materyallerini hazırlamak, EBA'dan ders programı girişi yapmak, Zoom programında ders oluşturmak bunların hepsi çok zaman alıyor. Mesai saatleri kavramı ortadan

kalktı derslerden sonra da hem öğrencilerle hem velilerle ödevlerle ilgili sürekli bir iletişim halindeyiz ve günün her saati mesajlarla ilgilenmek zorunda kalıyoruz. Dolayısıyla kendimize ve ailemize ayırdığımız zaman çok azaldı buna ilave olarak sürekli ekran başında olmanın gözlerimize ve ruhumuza çok da iyi gelmediğini düşünüyorum." (Ö15)

"Çalışma şartlarının esnek belirsiz ve değişken olması öğrenciler öğretmenler ve veliler açısından sosyal yaşamlarını düzenleme, kendilerine zaman ayırma ve diğer sorumluluklarını yerine getirme noktasında problem doğurmuştur." (Ö20)

"Çalışma saatlerinin esnek olması günlük işlere yetişememeye neden oluyor. Bu da insanları stresli, mutsuz bir hale getiriyor." (Ö24)

"Öncelikle düzenimiz tamamen bozuldu kendimize ve ailemize harcanan vakit azaldı çünkü WhatsApp aracılığıyla numaralarımız herkesin elinde olduğundan vakitli vakitsiz arayıp mesaj atan öğrencilerimiz ve velilerimiz oluyor." (Ö29)

"En önemlisi mesai saati kavramı ortadan kalktı. 7 gün 24 saat çalışıyoruz. Veliler yüz yüze eğitim olmadığı için çok endişeli evde yetersiz olabildiklerini düşünüyorlar Bu yüzden sık sık öğretmenlerle iletişime geçme gereği duyuyorlar. ödevlerle ilgili de sürekli bir geri dönüş alma isteği içerisinde oldukları için öğretmenlere fazlaca bir yük düşüyor dolayısıyla kendimize evimize ve ailemize ayırdığımız zaman çok azaldı sürekli ekran başında olmanın verdiği psikolojik bir yorgunluk da var. Bu bizleri fazlasıyla yıpratan bir süreç oldu." (Ö30)

"Bütün günün bilgisayar başında geçmesi. Okulda belirli bir giriş çıkış saatin varken ve en geç akşam 17'den sonra evinde ailenleyken şu an akşam saat 21:00'a kadar bilgisayar başında olmak..." (Ö36)

"Öğretmen kendisine zaman bulamamaktadır. Her gün ekran karşısında olmak sağlığa ciddi zararlar vermektedir." (Ö47)

"Hafta sonu cumartesi günü de çalışmak oldukça zorladı ve bazı derslerin geç saatte olması yeni bir anlayış ve alışkanlık geliştirmemize sebep oldu. Evden çalışmak ve sürekli oturduğumuz yerden ders işlemek oldukça zordur." (Ö48)

Öğretmenler Koronavirüs (Covid-19) Salgınında çalışma saatlerindeki değişikliklerden olumsuz etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Evden çalışmak esnek çalışma saatlerine sahip olmak ilk başta iyi bir fikir görünmesine rağmen buradaki esnek çalışma saatleri öğretmenlerin inisiyatifinde olan çalışma biçimi değildir. Online eğitime geçildiği andan itibaren öğretmenler ders programları ve kullandıkları uzaktan eğitim uygulamaları değişiklik göstermiştir. Okullar mevcut koşullara uyan ders programları yapmak ve okul müfredatının yetiştirilme kaygısı diğer platformların kullanımı ile çözülmeye çalışılsa da burada yaşanan güvenlik açıkları ara ara derslerin sabote edilmesi gibi sorunları doğurmuştur. EBA da ise ders saatleri sınıf bazında öğleden önce ve öğleden sonra olarak ikiye bölünmüş; her iki gruba giren öğretmenlerin ders programları sabah 8:50 akşam 20:40 aralığında dağılım göstermiştir.

Öğretmenler sık sık "mesai kavramı" kalmadığını dile getirmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin öğrenci ve velileriyle iletişim kurmaları için WhatsApp grupları oluşturulmuş, öğretmenlerin kişisel telefon numaralarının bilinmesi öğretmene doğrudan iletişimi sağlamıştır. Bu ilk başta faydalı bir uygulama olarak düşünülse de öğretmenler resmi olmayan olan bu uygulamalar aracılığıyla saat fark etmeksizin mesaj almakta veli ve öğrenciyle iletişim kurmaktadır. Öğretmenlerin özel hayatını ihlal eden uygunsuz iletişim şekli öğretmen, veli ve öğrenci arasında gerginlik yarattığı öğretmenlerin görüşlerinde görülmektedir.

Öğretmenler herkes gibi pandeminin psikolojik sıkıntılarıyla uğraşırken, uzayan çalışma saatleri, artan rehberlik faaliyetleri, kendi ailelerine ayırdıkları zamanın azalması, psikolojik olarak öğretmenleri yıprattığını belirtmişlerdir. Ekrana maruz kalma süresinin artması ve sabit bir pozisyonda oturarak ders anlatmalarının fiziksel sağlıklarını da olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin değişen çalışma saatlerinde ailelerine ve kendilerine ayırdıkları zamanın azaldığı, düzenli bir çalışma ve aile yaşamının kalmadığı ve fiziksel ve psikolojik sağlıklarının bu süreçte olumsuz etkilendiği ileri sürülebilir.

Öğretmenlerin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Değişen Çalışma Ortamında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular Ve Yorum

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma ortamında** karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Uzaktan eğitim süresince yeterli teknolojik ekipmanlara sahip misiniz? "Uzaktan eğitim süresince online derslerinizi hangi platformlar üzerinden işlemektesiniz, karşılaştığınız teknik ve güvenlik sorunları nelerdir?" ve "Çalışma ortamınızı nasıl düzenlediniz? Online eğitimde dikkatinizi dağıtan faktörler nelerdir?" soruları yöneltilmiştir ve sorulara verdikleri yanıtlar analiz edilmiş, ulaşılan sonuçlar Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3

*Öğretmenlerinin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma ortamında** Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular*

Karşılaşılan Sorunlar	f
1.Ev koşullarının uygun olmaması	28
2.Teknik aksaklıklar ve güvenlik açıkları	19
3.Çalışma ortamı oluşturamama	17
4.Teknik ekipman yetersizliği	8

Çizelge 3 incelendiğinde öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma ortamlarında** karşılaştıkları en önemi sorunlar olarak "Ev koşullarının uygun olmaması", "Teknik aksaklıklar ve güvenlik açıkları" ve Çalışma ortamı oluşturamama" olduğunu belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler, değişen çalışma ortamından kaynaklanan sorunlar ile ilgili şunları ifade etmişlerdir.

> *"Maalesef online eğitimde dikkat bozan çok fazla değişken var. Sınıfta tek değişken öğrenci ve onların durumlarıyken ev ortamında çıkabilecek her ses derse olan dikkatimi fazlasıyla etkilemektedir. Örneğin zilin çalması o an beni büyük ikileme düşürmektedir. Kapıya baksam dersi bölmüş olacağım bakmasam önemli bir durum karşısında tepkisiz kalmış olacağım. Ne kadar ev düzenlerini sınıf düzeniymiş gibi düzenlesek de maalesef aynı ortam tam verimli şekilde oluşmuyor."* (Ö9)
>
> *"Küçük çocuğumun benimle vakit geçirmek istediği zamanlarda dikkatim dağılıyor."* (Ö7)
>
> *"Evdeki herkes uzaktan eğitime katıldığı için sesler karışıyor."* (Ö25)

"Mutfağı kendime düzenledim…Evin zil sesi veya ocakta yemeğin olması da dikkat dağınıklığına sebep oluyor." (Ö26)

"Evimin çok fazla kullanılmayan ortamında ders anlatıyorum. Çocuklarımın küçük olması ve ebeveyn yardımına ihtiyaç duymaları ders esnasında dikkatimi dağıtabiliyor." (Ö29)

"Online eğitim sürecinde evde çocuğun da aynı anda online eğitimde olması ve aynı bağlantı vs. sorununu onun da yaşıyor ve yardıma ihtiyacı oluyor olması bizim dersimizi de olumsuz etkiliyor." (Ö33)

"Sürekli bağlantı sorunu yaşıyoruz ve dersin linkinin veya ID sinin öğrenciye ulaştırılması problem oluyor. Güvenlik sorununa gelince; dersle alakalı olmayan şahıslar derse müdahil olup dersi sabote edebiliyorlar." (Ö8)

"Sürecin ilk başlarında Eba üzerinden anlatırken sonrasında Zoom uygulaması üzerinden ders anlatmaya başladım. Eba üzerinden ders anlatırken çok fazla dersin kesilmesi, başlatılamaması ve bağlantının kopmasıyla ilgili sorun yaşıyordum. Zoom üzerinden ders anlatırken bu tür sorunlarla karşılaşmıyorum. Ama güvenlik problemi her iki uygulama içinde geçerli kimlik ve şifrenizi bilen her kişi derslere katılım sağlayabiliyor." (Ö9)

"…kötü niyetli öğrenciler ile sıkıntılar yaşanabiliyor. İlgisiz öğrencilerin dersi sabote etmesi durumuyla karşılaşabiliyorum. Bu durum ders verimini düşürüyor." (Ö11)

"Ders süresi 30 dk., tüm öğrencilerin bağlanması en az 5 dakikayı buluyor, arada video ve ses paylaşımı olduğunda öğrencilerin ekranı donuyor veya ses kesik kesik gidiyor. Sürekli velilerimin derse bağlanamıyoruz öğretmenim mesajlarına maruz kalıyorum. Ayrıca tüm öğrencilerin seslerini kısmak zorunda kalıyorum, söz hakkı vereceğim zaman ses açmalarını söylüyorum, bu da zaman kaybına yol açıyor." (Ö17)

"Evde çocuklar olduğu için boş bulduğum bir odada ders işliyorum Sabit çalışma alanım yok Çocuklarım dikkatimi dağıtıyor." (Ö37)

"Yeterli ekipmanlara sahip olmadığımı düşünüyorum. Bilgisayar üzerinden ders anlatıyorum. Bilgisayarların mikrofonları net bir şekilde sesin gitmesi için yeterli değil ve yazı yazma kısmında kapsamlı bir yazı uygulaması yok maalesef." (Ö9)

"Eğitimin sürekli olması için iyi bir tablete ihtiyacım var." (Ö32)

"Evde iki öğretmeniz. Yeterli cihaz yok." (Ö13)

"Maalesef değiliz. Cep telefonu kullanıyoruz." (Ö19)

"Çocuğum da olduğundan bazen dersler çakışıyor. Bu yüzden teknolojik araçlar yeterli olmayabiliyor." (Ö27)

"İlk günlerde elimdeki bilgisayar ve telefon gibi teknolojik cihazlarla ders yapmakta oldukça zorlandım ancak süreç uzadıkça teknolojik cihazlarımı yenilemek suretiyle uyum sağladım." (Ö48)

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen çalışma ortamlarıyla birlikte** karşılaştıkları sorunlara ilişkin yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde evde ayrı bir günlük yaşamın sürüyor olması, kapı zili çalması, ocakta pişen yemek, ders esnasında bakıma ihtiyaç duyan çocukların olması, aynı anda bir evde birden fazla kişinin online eğitime katılması, ev içerinde sessiz bir ortamın sağlanmasında yaşanan güçlüklerin ev ortamı sorunlarını oluşturduğu ileri sürülebilir. Ayrıca öğretmenlerin kendilerine ait düzenli

bir çalışma ortamına sahip olmamaları, derse odaklanmalarını etkilediği ileri sürülebilir. Online eğitim öğretmenlerin kendi teknik ekipman ve donanımlarıyla sürdürülmektedir. Yeterli ekipmana sahip olmayan öğretmenler mümkün olduğunca teknolojik aletler için harcama yaptıklarını ifade etmişlerdir. Gerekli teknolojik aletlere sahip olmayan öğretmenlerin dersleri etkili ve verimli bir şekilde işleyemedikleri ön görülebilir. Öğretmenlerin online eğitim için kullandıkları canlı ders uygulamalarının, başka öğrencilerin derslere katılabilmesi ve kişisel bilgilerin çalınması gibi güvenlik açıkları öğretmenleri tedirgin etmektedir. İnternet kopması, bağlantı problemleri, dersten atma gibi karşılaşılan teknik problemler ise dersin akışını engellediği ve öğretmenlerin odaklanmasını ve motivasyonunu düşürdüğü ileri sürülebilir.

Öğretmenlerin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Değişen Aile Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular Ve Yorum

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Ailenizde uzaktan eğitime başka kimler katılmakta ve ev içerisinde nasıl bir düzen oluşturmaktasınız?", "Ailenizde öz bakım ihtiyacı olan bireyler var mı? Siz çalışırken onlarla kim ilgilenmekte ve karşılaştığınız sorunlar nelerdir?" ve "Uzaktan eğitim süresince ailenize ve kendinize ayırdığınız zaman miktarında bir değişiklik oldu mu? Değişen çalışma şartlarınızın aileniz üzerindeki etkisi nedir?" soruları yöneltilmiştir ve bu sorulara verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4

*Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Değişen Aile Yaşamlarında** Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular*

Karşılaşılan Sorunlar	f
1.Kendisine ve ailesine ayırdığı zamanın azalması	31
2.Ailede birden fazla kişinin online eğitime katılması	25
3.Öz bakıma ihtiyaç duyan çocuk /çocukların bakımı	19
4. Ev düzeni ve rutinin değişmesi	9
5. Stres ve yorgunluğun tüm aileyi etkilemesi	9

Çizelge 4 incelendiğinde Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen aile yaşamlarında karşılaştıkları** en önemli sorun olarak "Kendisine ve ailesine ayırdığı zamanın azalması" sorununu belirtikleri, bunu sırasıyla "Ailede birden fazla kişinin online eğitime katılması", "Öz bakıma ihtiyaç duyan çocuk /çocukların bakımı" izlemektedir. Öğretmenlerin bu sorunlarla ilgili ifade ettikleri bazı görüşler doğrudan alıntıyla aşağıda verilmiştir.

> *"Kendime ayırdığım vakitler tamamen değişti. Derslerin aralıklarla olması ders yokken bile hep diken üstünde olmamı sağlıyor. Ne kadar az da çalışsam tüm işi eve getirmiş olduğum için hiç dinlenip kendime vakit ayırmıyormuşum gibi hissetmeme neden oluyor." (Ö9)*

> *"Kişisel ihtiyaçlarımı karşılayacak zaman bulmakta zorlanıyorum. Bazı günlerde sabah 08.40 tan akşam 20.30 a kadar bir iki saat aralıklarla dersim oluyor. Sürekli saati takip ederek evdeki işleri*

yapmak ve kendime zaman ayırmak oldukça zor oluyor. Okula gidip gelirken yolda geçirdiğim süre bir kazanç olsa da günü düzensiz yaşamak hayatımı olumsuz anlamda etkiliyor." (Ö11)

"Aileme ayırdığım zaman azaldı. Her ne kadar evde sürekli bir arada olsak da paylaşımlar azaldı. En olumlu yönü sabahları işe yetişme stresinin olmaması, olumsuz yönü ise çalışma saatlerinin neredeyse tüm güne yayılması..." (Ö24)

"Her şey birbirine karıştı ne evin ev olduğu belli ne okulun okul olduğu." (Ö25)

"Kendime ve aileme zaman ayıramıyorum. Sadece salgın sürecinde evde olduğumuz için hastalıktan korunduğumuzu düşünüyorum. Şu an hayatımızda sadece okul var. Çocukların eğitimi, artan ödevleri; benim canlı derslerim bunun yanı sıra bir gün okula gitmemiz, ders öncesi hazırlıklar, WhatsApp öğrenci grupları, veli ve okul grupları ve bireysel öğrenci görüşmeleri nedeniyle günün hatta gecenin geç vakitlerine kadar çalışıyoruz. Haliyle kendimize ayırdığımız vakitler yok denecek kadar azaldı." (Ö26)

"Ders saatlerinin dağınıklığından kaynaklı iletişim kopukluğu…aynı alanda nerdeyse hiç görmüyoruz birbirimizi." (Ö7)

"Çocuğumun hırçınlık davranışı gösterdiğini gözlemliyorum. Ben dersteyken maruz kaldığı TV çocuğun zihinsel gelişimini etkiliyor ve bu da direkt olarak benim kendimi yetersiz bir ebeveyn gibi hissetmeme yol açıyor." (Ö35)

"Evden çalışmak aynı anda birçok işe odaklanmayı gerektirdiği için daha yorucu bir süreç. Bu durum aile bireylerine yansıyor." (Ö31)

"Ailemle ilgilendiğim zaman azaldı. Stres arttı. Çünkü akşamda devam eden derslerimiz var ve çocuğumuz derslerini yetiştiremiyor çünkü ona yardımcı olma zamanımız azaldı." (Ö49)

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında değişen** aile yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde, öğretmenlerin iş hayatı ile özel hayatlarının birbirine karıştığı görülmektedir. Öğretmenler bir ailede birden fazla kişinin online eğitim sürecinde yer aldığını ve her bireyin farklı ders saatlerine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Evin her odası bir sınıfa dönüşmüş ve aile bireyleri aynı evde birbirlerini göremedikleri anlaşılabilir. Ebeveyn öğretmenler canlı ders sırasında yardıma ihtiyaç duyan çocuklarına yardımcı olamamaktadır. Pandemi döneminde kreş, bakımevi ve okul öncesi kurumların birçoğu kapanmıştır. Ailede öz bakıma ihtiyaç duyan çocuklar genelde evde tablet telefon ve televizyonla oyalanmakta ya da ders sırasında öğretmen çocuğuyla da ilgilenmek zorunda kalmaktadır. Daha önce de belirttikleri gibi çalışma saatlerinin esnekliği ve rehberlik faaliyetlerinin artması öğretmenlerin kendilerine ve ailelerine ayırdıkları zamanı azaltmıştır. Aile ilişiklerinde yorgunluk ve stresin arttığı ifade edilmektedir. Koronavirüs (Covid 19) salgınında değişen çalışma koşullarının öğretmenlerin aile ilişkisini, iletişimi ve paylaşımını olumsuz etkilediği ileri sürülebilir.

Öğretmenlerin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular Ve Yorum

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Uzaktan eğitim süresince değişen çalışma şartlarında karşılaşılan problemlere ilişkin ne gibi çözümler getirilmelidir?" sorusu yöneltilmiştir ve verdikleri yanıtlar analiz edilmiş, ulaşılan sonuçlar Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5

*Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** Değişen Çalışma Koşullarında Karşılaştıkları Sorunlara yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular*

Çözüm Önerileri	f
1.Çalışma/ ders saatlerinin düzenlenmesi	20
2. Ders saatlerinin ve kazanımların azaltılması	10
3. Ders dışı, rehberlik ve evrak iş yükünün azaltılması	8
4.Örgün eğitime geçilmesi	8
5. Öğretmenlere teknik ve donanım desteği yapılması	7

Çizelge 5 incelendiğinde Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** karşılaştıkları sorunlara en fazla "Çalışma/ ders saatlerinin düzenlenmesi" çözüm önerisini belirtikleri, bunu sırasıyla "Ders saatlerinin ve kazanımların azaltılması, "Ders dışı rehberlik ve evrak iş yükünün azaltılması çözüm önerileri izlemektedir. Öğretmenlerin çözüm önerilerine ilişkin görüşleri doğrudan alıntıyla aşağıda verilmiştir.

"Aşının bulunmasını beklemekten başka bir çare yok gibi görünüyor." (Ö2)

"8 saat arka arkaya ders anlatmak hem öğretmen için hem de o dersleri dinleyen öğrenciler için oldukça yorucu. 5 ders sonrasında 30 veya 40 dakikalık bir ara verilebilir." (Ö4).

"Öğrencilerin ve öğretmenlerin teknolojik ihtiyaçları giderilmelidir." (Ö6).

"Öncelikle öğrenci ve velilerle iletişim belirli saatlerden sonra kısıtlanmalıdır. Mesai saatlerin düzenlenmesi okul saatleriyle eş değer olmalıdır." (Ö10)

"Ders saatlerinin yüz yüze eğitimlerde olduğu gibi geç saatlere kalmayacak şekilde ayarlanması şu an en uygulanabilir çözüm olarak gözüküyor." (Ö11)

"Mesai saati kavramı kalmamıştır. Öğrencileri ve velileri bu konuda bilgilendirmek gerekir." (Ö14)

"Ders saatleri ve kazanımlar azaltılabilir." (Ö17)

"Gereksiz evrak ve uygulamalar ortadan kaldırılabilir." (Ö23)

"Çalışma saatleri azaltılmalı veya daha düzenli olmalı. Ekran başında hem öğrenci hem de öğretmenler için 8 saatlik dersin verimli olduğunu düşünmüyorum." (Ö24)

"Çalışma saatleri dışında WhatsApp uygulamasından mesaj atılmaması için veya her istediklerinde arama yapılmaması için bazı önlemler alınabilir." (Ö30)

"Bu süreçte değişen çalışma şartlarında karşılaşılan en büyük problem teknolojik ekipmanların yetersizliğidir Bu anlamda öğretmenlere destek olunabilir. Aynı şekilde öğrencilere de destek olunmalı ve bu süreç boyunca uzaktan eğitim görülen her mecrada internet ücretsiz bir şekilde herkese sunulmalıdır. Çalışma saati düzenlemesi yapılsa güzel olur ancak yaşadığımız dönem olağanüstü bir dönem olduğu için bunun düzenlenmesinin çok zor olduğunu düşünüyorum." (Ö30)

"Çalışma saatleri okullara göre düzenlenmeli ve sıkıştırılmalıdır." (Ö32)

"Çalışmanın mesai saatleri ile sınırlandırılması, bürokrasinin azaltılması gibi önlemler alınabilir." (Ö46)

"Yaşadığımız en büyük sorun teknolojinin hızla değişmesi nedeniyle bazı iletişim araçlarının uzaktan eğitim programlarını kaldıramaması olduğunu düşünüyorum. Daha sade ve yalın programlar geliştirilebilse bu sorun ortadan kalkabilir." (Ö47)

Öğretmenlerin **Koronavirüs (Covid-19) Salgınında** karşılaştıkları sorunlara ilişkin çözüm önerileri bir bütün olarak incelendiğinde örgün eğitimdeki ders müfredatı ve programının online eğitimde sürdürülmemesi gerektiği, ders saatlerinin, ders kazanımlarının ve evrak yükünün azaltılması gerektiği görülmektedir. Artan rehberlik faaliyetlerinin öğretmenlerin özel ve aile hayatını engellememesi için velilerin ve öğrencilerin daha duyarlı olmalarına ilişkin bilgilendirilme yapılabilir. Bazı öğretmenler ise karşılaştıkları sorunlara ilişkin bir çözüm olarak pandeminin bitmesiyle örgün eğitime geçilmesini önermişlerdir. Online eğitimin daha etkili ve verimli sürdürülmesi için öğretmenlere gerekli teknolojik donanım sağlanmasını önermişlerdir. Öğretmenlerin bu sorunların salgının ve online eğitimin doğal sonucu olarak gördükleri, ders saat ve kazanımların azaltılması, veli ve öğrencilerin bilgilendirilmesi ve yeterli teknolojik aletlerin sunulmasıyla çözülebileceği ileri sürülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular aşağıda öz olarak verilmiştir:

1 Koronavirüs (Covid 19) salgınında değişen çalışma saatlerinde öğretmenler, çalışma sürelerinin artması, rehberlik faaliyetlerinin artması, çalışma saatlerinin esnekliği, uygunsuz saatte iletişim, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları ile karşılaşmışlardır.

2 Koronavirüs salgınında değişen çalışma ortamında öğretmenler, ev koşullarının uygun olmaması, teknik aksaklıklar ve güvenlik açıklar, çalışma ortamı oluşturamama ve teknik ekipman yetersizliği sorunlarıyla karşılaşmışlardır.

3. Koronavirüs salgınında değişen aile yaşamlarında öğretmenler, kendisine ve ailesine ayırdığı zamanın azalması, ailede birden fazla kişinin online eğitime katılması, öz bakıma ihtiyaç duyan çocuk /çocukların bakımı, ev düzeni ve rutinin değişmesi ve stres ve yorgunluğun tüm aileyi etkilemesi sorunlarıyla karşılaşmışlardır.

4. Çalışma/ ders saatlerinin düzenlenmesi, ders saatlerinin ve kazanımların azaltılması, ders dışı, rehberlik ve evrak iş yükünün azaltılması, örgün eğitime geçilmesi, öğretmenlere teknik ve donanım desteği yapılması çözüm önerilerini sunmuşlardır.

Uygulamacılar İçin Öneriler

1. Okul yöneticileri, canlı ders saatlerini çok erken ve çok geç saatlere tanımlamamalıdır. Yüz yüze eğitimde olduğu gibi uzaktan eğitimde de haftalık ders programı rutinleri oluşturabilir.

2. EBA alt yapısı haftalık ders rutinin oluşturulabilmesi için güçlendirilmeli ve kapasitesi artırılmalıdır. Böylece canlı ders saatleri örgün eğitimde olduğu gibi ders başlangıç ve bitiş saatleri, öğle arası ve teneffüs saatleri düzenlenebilir.

3. Öğrencilerin akademik, sosyal-duygusal ve psikolojik durumlarının takibi için yürütülen rehberlik faaliyetlerinin ve öğretmen ve veli arasında saygılı, sınırlı ve yerinde bir ilişkinin sürdürülebilmesi için Öğrenciler ve veliler bilgilendirilmelidir.

4.Öğretmenlerin derslerini verimli ve etkili işleyebilmeleri için gerekli olan teknolojik cihazlar sağlanabilir ve desteklenebilir. Karşılaşılan güvenlik ihlallerini önleyebilmek için öğretmenler, öğrenciler ve veliler bilgilendirilebilir.

5. EBA'nın alt yapısının güçlendirilmesiyle uygulamada birlik sağlamak ve güvenlik ihlallerini önlemek için dersler EBA canlı ders uygulamasıyla işlenebilir.

6. Uzaktan eğitimin örgün eğitim müfredatıyla sürdürülmeye çalışılması öğretmenleri, öğrencileri ve velileri hem bedensel hem de ruhsal olarak olumsuz etkilediği için uzaktan eğitime uygun yeni bir müfredat oluşturulabilir, ders saatleri ve kazanımları azaltılabilir.

7. Salgın sürecinde canı gönülden çalışan öğretmenlerin, motivasyonunu artırmak, bu süreçte karşılaştıkları sorunlara ses vermek, değerlerinin bilindiğini hissettirmek için tanıtım, farkındalık oluşturma ve kamu bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Öğretmenlerin uzaktan eğitim süreci ile örgün eğitim sürecindeki ders öncesi ve ders sonrası hazırlıkları, rehberlik faaliyetleri ve öğretmen, öğrenci ve veli iletişim yüklerini araştırmak için nicel bir araştırma yapılabilir.

2. Öğretmenlerin Koronavirüs salgınında uzaktan eğitime ilişkin motivasyonlarını artıran ve azaltan unsurları belirlemeye yönelik araştırmalar yapılabilir.

3. Koronavirüs salgınında yürütülen uzaktan eğitim faaliyetlerinde öğrencilerin, velilerin ve yöneticilerin öğretmenlerden beklentilerini ölçmeye yönelik araştırmalar yapılabilir.

4. Ebeveyni öğretmen olan öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde ebeveynlerine ilişkin algıları araştırılabilir

KAYNAKÇA

Arslan, Y. ve Şumuer, E. (2020). Covid-19 döneminde sanal sınıflarda öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yönetimi sorunları. *Milli Eğitim Dergisi 49*(1), 201-230, Web: https://doi.org/10.37669/milliegitim.775620 adresinden 12 Aralık 2020'de alınmıştır

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *AUAd, 6*(3), 112-142, Web: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1215818 adresinden 24 Aralık 2020'de alınmıştır.

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *AUAd, 6*(2), 11-53, Web: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1179832 adresinden 17 Aralık 2020 tarihinde erişilmiştir

Demir, F ve Özdaş, F. (2020). Covid-19 sürecindeki uzaktan eğitime ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi 49*(1), 273-292, Web: https://doi.org/10.37669/milliegitim.775620 adresinden 12 Aralık 2020'de alınmıştır.

Dvir, N. ve Schatz-Oppenheimer O. (2020) Novice teachers in a changing reality. *European Journal of Teacher Education, (43)*4, 639-656, Web: https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1821360 adresinden 19 Aralık 2020'de alınmıştır.

Kırmızıgül, H. (2020). Covıd-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* (7) 5, 283-289, Web: https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/725274 adresinden 30 Aralık 2020'de alınmıştır.

Külekçi Akyavuz, E., Çakın, M. (2020). Covid-19 salgınının eğitime etkisi konusunda okul yöneticilerinin görüşleri. *Turkish Studies*, *15*(4), 723-737, Web: https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44140 adresinden 15 Aralık 2020'de alınmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). *Basın açıklaması*, Web: https://www.meb.gov.tr/basin-aciklamasi/haber/22189/tr adresinden 20 Aralık 2020'de alınmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2020b). *Eğitim bilişim ağı, sınıf bazlı zaman çizelgesi*, Web: http://www.eba.gov.tr/#/sinif-bazli adresinden 24 Aralık 2020'de alınmıştır.

OECD (2020). *School education during COVID-19: Were teachers and students ready? Turkey-Country note*, Web: http://www.oecd.org/education/Turkey-coronavirus-education-country-note.pdf adresinden 3 Ocak 2021'de alınmıştır.

Özer, M. ve Suna, H. E. (2020). Covid-19 salgını ve eğitim. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut, (Ed.), *Küresel toplumun anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği içinde* (ss. 171-192). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi – TÜBA. Web: https://www.researchgate.net/publication/342978325_Covid-19_Salgini_ve_Egitim adresinden 15 Aralık 2020'de alınmıştır.

Sağlık Bakanlığı. (2020). *Covid 19 bilgilendirme sayfası: Covid 19 nedir?* Web: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html adresinden 20 Aralık 2020 tarihinde alınmıştır.

Sarı, T., Nayır, F. (2020). Pandemi dönemi eğitim: sorunlar ve fırsatlar. *Turkish Studies, 15*(4), 959-975. Web: https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44335 adresinden 25 Kasım 2020'de alınmıştır.

Schleicher, A. (2020). *How can teachers and school systems respond to the COVID-19 pandemic? Some lessons from TALIS, OECD Education and Skills Today*. Web: https://oecdedutoday.com/how-teachers-school-systems-respond-coronavirus-talis/ adresinden 5 Aralık 2020'de alınmıştır.

Unesco (2021). *International Task Force on Teachers for Education 2030. Response to the COVID-19 Outbreak, Call for Action on Teachers*, Web: https://teachertaskforce.org/news/teacher-task-force-calls-support-63-million-teachers-touched-covid-19-crisis adresinden 3 Ocak 2020'de alınmıştır.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

'KUVVET PARKURU' EĞİTSEL OYUNU HAKKINDA ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

TEACHERS' VIEWS ON THE 'FORCE TRACK' EDUCATIONAL GAME

Merve BEZCİ

Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0003-3473-9498

Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU

Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0002-2852-7061

Orhan KARAMUSTAFAOĞLU

Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0002-2542-0998

ÖZET

Fen bilimleri dersi konularının öğrenilmesi ve öğretilmesinde çeşitli güçlükler yaşanmaktadır. Güçlük yaşanan bu konular arasında her sınıf düzeyinde yer alan kuvvet kavramını içeren konular da yer almaktadır. Ancak, öğrenilmesi zor olan konu ve kavramların öğretiminin eğitsel oyunlar kullanılarak yapılması sayesinde öğrenciler daha kolay öğrenmektedirler. Bu araştırmanın amacı, 6. sınıf fen bilimleri dersi öğretim programında yer alan Bileşke Kuvvet konusuna yönelik geliştirilen 'Kuvvet Parkuru' isimli eğitsel oyun hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin görüşlerini belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenografik araştırma deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını, kolay ulaşılabilir örneklem yoluyla çalışmaya katılmak isteyen 8 (6 kadın, 2 erkek) fen bilimleri öğretmeni oluşturmuştur. Derslerinde eğitsel oyunlara yer veren katılımcı öğretmenler, 6 farklı il ve 8 farklı okulda görev yapmaktadır. Geliştirilen eğitsel oyun fen bilimleri öğretmenleri tarafından incelendikten sonra kendileriyle yarı-yapılandırılmış mülakatlar Zoom video konferans aracı ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme sorularına verilen cevaplar incelenerek kod ve alt kodlar oluşturulmuştur. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler MAXQDA 2020 nitel veri analizi aracı ile çözümlenmiştir. Araştırmada, eğitsel oyunların fen bilimleri derslerinde kullanılması gerektiği, kavram yanılgılarını gidermede etkili olduğu, soyut kavramların somutlaştırılmasını sağladığı ve geliştirilen Kuvvet Parkuru eğitsel oyununun eğlenerek öğrenmeyi sağlayan kolay anlaşılır bir oyun olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, Kuvvet Parkuru eğitsel oyununun bileşke kuvvet konusunun kazanımlarına uygun olduğu, öğrencilere bilişsel, duyuşsal ve psikomotor beceriler kazandırabileceği ve etkili bir öğretim sağlayacağı anlaşılmıştır. Araştırma sonunda, araştırma sonuçlarına dayalı ilgililer gerekli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bileşke Kuvvet, Eğitsel Oyun, Fen Öğretimi

ABSTRACT

There are various difficulties in learning and teaching science subjects. Among these difficult subjects, there are also subjects involving the concept of force at every grade level. However, students learn more easily owing to the teaching of difficult subjects and concepts using educational games. The aim of this research is to determine the views of science teachers about the educational game entitled 'force track' developed for the subject of combined force included in the 6th grade science curriculum. The phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used in the study. The participants of the study consisted of 8 (6 female, 2 male) science teachers wanted to participate in the study through an easily accessible sample. Teachers, who include educational games in their lessons, work in 6 different provinces and 8 different schools. After the developed educational game was examined by science teachers, semi-structured interviews with them were carried out with the Zoom video conference tool. Codes and sub-codes were created by

examining the answers given to the interview questions. The data obtained as a result of the interviews were analyzed with the MAXQDA 2020 qualitative data analysis tool. In the study, it was concluded that educational games should be used in science lessons, they are effective in eliminating misconceptions, they enable the concretization of abstract concepts, and the force track educational game developed is an easy-to-understand funny game. In addition, it was understood that the force track game is suitable for the acquisitions of the combined force subject that students can gain cognitive, affective and psychomotor skills and provide an effective teaching. At the end of the research, the necessary suggestions were made based on the results of the research.

Keywords: Combined Force, Educational Game, Science Teaching

GİRİŞ

Fen bilimleri öğretim programında "Astronomi, biyoloji, fizik, kimya, yer ve çevre bilimleri ile fen ve mühendislik uygulamaları hakkında temel bilgiler kazandırmak" amaçlanmaktadır (MEB, 2018). Ancak, fen bilimleri derslerinde konuların öğrenilmesi ve öğretilmesinde birtakım güçlükler yaşanmaktadır. Örneğin soyut kavramların anlaşılması öğrenimin önünde önemli bir engel oluşturur (Can ve Yıldırım, 2017). Etkili ve kalıcı öğrenme ancak konu ve kavramların anlamlı bir şekilde öğrenilmesi ile gerçekleşebilir (Coşkun, Akarsu ve Kariper, 2012). Öğrenciler konularda pasif kaldıkları zaman dikkat dağılır ve dersten kopma yaşanabilir. Derslerde öğrenciler aktif olmalı eğlenerek öğrenebilecekleri ortam sağlanmalıdır. Derslerde ilgi çekici aktivitelerin olması öğrencilerin aktifliği, derse olan ilgiyi artıracak ve derse yönelik olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlayacaktır (Karamustafaoğlu, Tezel ve Sarı, 2018).

Eğitsel oyunlar eğlenerek öğrenme imkânı tanıyan öğrencilerin gelişimlerine çok yönlü katkı sağlayan aktif katılımlarına olanak sağlayan sosyalleşme ve dayanışma duygusu kazandıran bir yöntem olanak tanımlanabilir (Köksal ve Atalay, 2019). Eğitsel oyunlar öğrencilerin aktif rol alabileceği etkinlikler olup öğrencilere yaparak yaşayarak öğrenme ortamı sunar. Öğrenmenin kalıcılığına olumlu bir katkı sağlarken öğrencilerin fen bilimleri dersine karşı olumlu bakmasını sağlar (Çavuş, Kulak, Berk ve Öztuna Kaplan, 2011). İlköğretim çağında olan bireyler için öğrenmeler oyun yolu ile daha kolay gerçekleşir. Eğitsel oyunlar ile konular ilgi çekici hale gelir ve konuların kalıcılığı artması sağlanır. Fen bilimleri alanında eğitsel oyunların etkisi üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde, eğitsel oyunların öğrencilerin; başarıları, motivasyon ve okula karşı tutumları üzerinde olumlu etkilere yol açtığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarında akademik başarı ve motivasyonlarında artış görüldüğünü ve olumlu bir tutum elde edildiği sonucuna varılmıştır. Motivasyonları yükselen öğrencilerin akademik başarılarının artığı derse olan tutumlarının ve isteklerinin olumlu yönde artış gösterdiği söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin öğrenmede zorluk çektiği konuların eğitsel oyun ile daha kolay anladıkları görülmektedir (Coşkun, Akarsu, Kariper, 2012; Kayabaşı ve Akbaş, 2017; Yenice, Yavaşoğlu ve Tunç, 2019; Yıldız, Şimşek ve Araz, 2016).

Bu araştırmada, öğrencilerin zorlandıkları konular arasında yer alan 6. sınıf kuvvet ve hareket ünitesi içeriğindeki konu ve kavramlar dikkate alınmıştır. Çünkü zorluklarla karşılaşan öğrenciler fen bilimleri derslerine yönelik olumsuz tutumlar edinmekte ve derslerden uzaklaşmaktadırlar (Çavuş, Kulak, Berk ve Kaplan, 2011; Tuncel ve Fidan, 2018). Araştırma, fen bilimleri dersi "Bileşke Kuvvet" konusunda geliştirilen "Kuvvet Parkuru" eğitsel oyunu hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin görüşlerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranmıştır.

1)Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitsel oyun hakkındaki düşünceleri nelerdir?

2)Fen bilimleri öğretmenlerinin geliştirilen "kuvvet parkuru" eğitsel oyunu hakkındaki görüşleri nelerdir?

3)Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitsel oyunların; klasik, dijital ve temassız türleri hakkındaki görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenografik araştırma deseni ile yürütülmüştür. Fenomoloji, bir kavram ile ilgili, bireylerin deneyimleri üzerine ortak anlamların tanımlanmasını hedefler. Fenomolojide bir olgu kavram ya da fenomen üzerine çalışılır ve bunları deneyimlemiş bireyler çalışma grubuna dahil edilir (Patton, 2014).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu gönüllük ve kolay ulaşılabilirlik esas alınarak seçilen 8 fen bilimleri öğretmeni oluşturmaktadır. Öğretmenlerin hepsi eğitsel oyun deneyimi olup kendilerine ait demografik bilgiler Tablo 1'verilmiştir.

Tablo 1. Görüşme yapılan fen bilimleri öğretmenlerin demografik bilgileri

Öğretmen	Cinsiyet	Yaş	Görev Yeri	Mesleki Deneyim	Mezuniyet Yılı
$Ö_1$	K	27	Samsun	3 yıl	2017
$Ö_2$	K	27	Ağrı	5 ay	2017
$Ö_3$	K	23	Adana	3 yıl	2019
$Ö_4$	K	30	Amasya	5 yıl	2012
$Ö_5$	E	33	Amasya	7 yıl	2013
$Ö_6$	E	24	Hatay	1 yıl	2019
$Ö_7$	K	24	İstanbul	3 Yıl	2018
$Ö_8$	K	23	Hatay	1 yıl	2019

Tablo 1'den görüldüğü gibi, görüşme yapılan çalışma grubundaki öğretmenler $Ö_1$, $Ö_2$ vb. şeklinde kodlanmış olup toplamda 6 il ve 8 farklı okulda çalışmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmenlerin yaş ortalaması 26.4, deneyimleri ise 5 ay ile 7 yıl arasında değişmektedir.

Araştırma Süreci

Bu araştırmada kullanılan oyun 6. sınıf bileşke kuvvet konusunun kazanımlarına yönelik olarak tasarlanmıştır. Konu kazanımları Tablo 2'de ve geliştirilen oyun sırasıyla aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Bileşke kuvvet konusu kazanımları

Seviye	***Ünite***	***Konu***	***Kazanımlar***
6. sınıf	***Kuvvet ve Hareket***	***Bileşke Kuvvet***	**F.6.3.1.1.** Bir cisme etki eden kuvvetin yönünü, doğrultusunu ve büyüklüğünü çizerek gösterir
			F.6.3.1.2. Bir cisme etki eden birden fazla kuvveti deneyerek gözlemler. Aynı doğrultudaki kuvvetlerin bileşkesi üzerinde durulur. Doğrultuları farklı kuvvetlerin bileşkesine girilmez.
			F.6.3.1.3. Dengelenmiş ve dengelenmemiş kuvvetleri, cisimlerin hareket durumlarını gözlemleyerek karşılaştırır.

Geliştirilen Oyunun adı: Kuvvet Parkuru

Oyunun oynandığı yer: Okul bahçesi

Oyunu oynayan öğrenci sayısı: 15, ancak sınıf mevcuduna göre düzenlenebilir (grup oyunu)

Kullanılan malzemeler: Masa, renkli karton, makas, tebeşir, kalem, oyuncak araba, ağırlıklar, 3 adet bayrak, 12 adet zarf.

Oyunun amacı: Bu oyun, teorik bilgisi verilen kuvvet ve hareket konusunun kavramlarının kalıcı hale gelmesi ve eğlenerek öğrenme amacıyla tasarlanmıştır.

Oyun kuralları:

1) Öğretmen; oyuncu ve hakem olacak öğrencileri belirler (Fiziksel özellikler dikkate alınır).

2) Öğretmen; grupları ve hakem öğrencileri yerlerine yerleştirir.

3) Öğretmen, hakem öğrencilere görevler hakkında bilgi verir.

4) Öğrenciler, bilgi masalarında bulunan kartları son basamakta faydalanmak için yanlarına alabilirler.

5) Hakem öğrenciler, parkurun her aşamasında öğrencileri takip eder.

6) Parkur, 6 adet bilgi masası 3 adet uygulama masası,3 adet deney masası son olarak 3 adet problem masasından oluşmaktadır.

7) Öğrenciler, uygulama masasında gerçekleştirmeleri gereken görevi yanlış yaparlarsa öğrencilerin masanın etrafında 3 tur atmaları gerekir.

8) Uygulama masası görevini tamamlayan öğrenci ipucu kartını alır.

9) Öğrenciler, zeminde çarpı işaretleri olan bölümden atlamazlarsa, oldukları yerde 5 saniye beklemeleri gerekir.

10) Uygulama ve deney masalarında doğru yapılan görevler için öğrenciler 10'ar puan kazanmış olur.

11) Problem masasına gelen öğrenciler, 1 zarf seçerek problemi çözer. Öğrenci, doğru çözüme ulaştığında grubuna seslenir ve yeni bir öğrenci oyuna dâhil olur. Öğrenci soruyu 2 dakika içerinde çözemez ise sıra bir sonraki yarışmacıya geçer.

12) Soruyu çözemeyen öğrencinin sorusu gruptaki diğer yarışmacılar soruları çözüldükten sonra grupça çözülür.

13) Problem masasına önce ulaşan öğrenci, grubuna 15 puan kazandırır.

14) Dört öğrenci de problemlerin çözümlerine ulaştığında son problemi çözen öğrenci, çözümü doğru ise parkurun sonunda bulunan bayrağı kaldırır. Bayrağı ilk kaldıran grup 50 puan alır.

Oyunun oynanışı:

İlk olarak 3 hakem ve 12 oyuncu öğrenci, öğretmen tarafından belirlenir. Oyun; öğrenciler, öğretmen tarafından seçilirken 3 grubun denk olmasına dikkat edilir. Okul bahçesinde kurulan düzeneğin başlangıç noktalarına gruplar ve hakemler öğretmen tarafından krokiye uygun şekilde yerleştirilir. Öğretmenin düdüğü ile oyun başlar. Her gruptan bir öğrenci parkura dâhil olur. Parkura başlayan her oyuncu öğrencinin başında bir hakem bulunur. Öğrencilerin ilk varış noktaları, üzerinde bilgi kartları olan masalardır. Öğrenciler, masada bulunan kartlardan bir adet seçer. Bilgi kartlarında konu ile ilgili bilgiler ve bir sonraki varış noktasında yapılması gereken görevler yer almaktadır. Bir sonraki varış noktası, uygulama masasıdır. Öğrenciler, bilgi masasında bulunan kartlarda yazan görevler dâhilinde masada bulunan kartları yerleştirir ve grubuna 10 puan kazandırır. Öğrenci uygulama masasından sonraki basamaklarda kullanmak üzere ipucu kartını alır. Bir sonraki adıma geçerken zeminde çarpı işaretli olan bölgeden öğrenci zıplayarak geçer. Öğrenciler ikinci bilgi masasına geldiklerinde masada bulunan bilgi kartlarından bir kart seçerler. Bilgi kartlarında bir bilgi ve bir görev yazmaktadır. Bir sonraki nokta deney masasıdır. Deney masasında verilen görevi gerçekleştirir. Deney masasında görevleri başarıyla gerçekleştiren öğrenciler 10 puan daha kazanmış olurlar. Öğrencilerin son olarak problem masasına gelerek bir kart seçmeleri gerekir. Problem masasına ilk gelen öğrenci grubuna 15 puan kazandırmış olur. Öğrenci, problemi çözünce kendi grup arkadaşına seslenir ve yeni bir öğrenci oyuna dâhil olur 4 öğrenci de problemi çözdüklerinde problemi çözen son öğrenci bayrağı kaldırır ve grubuna 50 puan getirir.

Veri Toplama Aracı

Tasarlanan kuvvet parkuru eğitsel oyunu hakkında fen bilimleri öğretmenlerinin görüşlerini almak için yarı yapılandırılmış görüşme formu (Ek-1) kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlandıktan sonra geçerliliği elde etmek amacıyla 1 uzman 5 araştırmacı ve 1 edebiyat öğretmeni ile tartışılarak görüşme formunun araştırmada kullanılacağı son hali elde edilmiştir. Görüşmeler dünyayı etkileyen pandemi nedeniyle sağlık koşulları göz önüne alınarak Zoom isimli uygulama ile görüntülü toplantılar şeklinde oluşmuştur. Görüşmelerin tarih ve saatleri görüşmelerin daha verimli geçmesi amacıyla katılımcıların istekleri doğrultusunda belirlenmiştir. Katılımcılara görüşme tarihinden 4-5 gün önce oyun taslakları gönderilmiş ve incelemeleri istenmiştir. Katılımcıların izni dâhilinde görüntü, ses kayıtları ve ekran görüntüleri kaydedilmiştir. Böylece katılımcıların cevapları eksiksiz şekilde yazıya geçirilmiştir. Görüşmelerde sorular sorulmadan önce çalışmanın amacı katılımcılar ile paylaşılmıştır. Görüşmeler 15-30 dakika arasında sürmüştür.

Veri Analizi ve Süreci

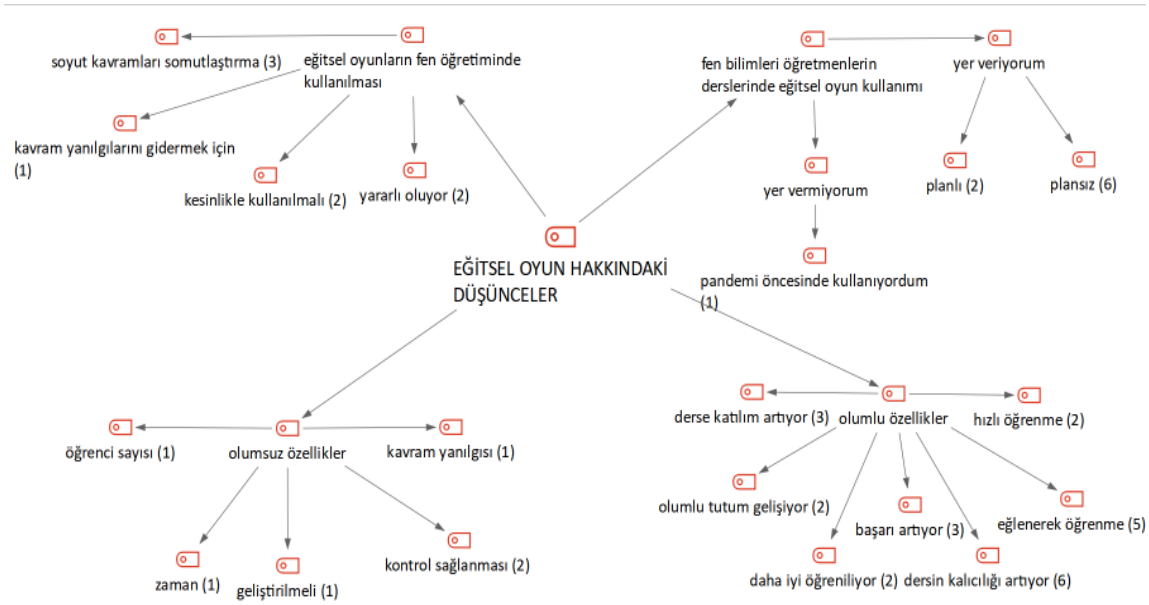
Çalışmanın amaçları doğrultusunda hazırlanan yarı yapılandırılmış form ile elde edilen verilerin analizi MAXQDA 2020 nitel veri analizi aracı ile gerçekleştirilmiştir. Analizlerde kullanılan kodlar katılımcıların görüşme formları incelenerek oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar araştırmanın alt problemleri çerçevesinde analiz programı ile modellere çevrilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın amacına yönelik geliştirilen ve krokisi Ek-2'de sunulan Kuvvet Parkuru eğitsel oyunu hakkındaki fen bilimleri öğretmenlerinin fikirleri incelenmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler alt problemlerin sırasına göre modellerle desteklenerek sunulmuştur.

1-Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitsel oyunlar hakkındaki düşünceleri nelerdir?

Görüşmelerden elde edilen verilere göre, öğretmenlerin eğitsel oyunlar hakkındaki düşüncelerine yönelik oluşturulan model Şekil 1'de sunulmuştur

Şekil 1. Öğretmenlerin eğitsel oyunlar hakkındaki fikirlerine yönelik yaratıcı kodlama modeli

Eğitsel oyunlar hakkında yapılan görüşmeler sonucunda derinlemesine incelemek amacıyla 4 temel kod ve 22 alt kod oluşturulmuştur. Temel kodlar; eğitsel oyunların fen öğretiminde kullanımı, fen bilimleri öğretmenlerinin derslerinde eğitsel oyun kullanımı, olumlu özellikler ve olumsuz özellikler şeklinde belirlenmiştir. Temel ve alt kodlara yönelik bazı katılımcı cevapları Tablo 3'te verilmiştir.

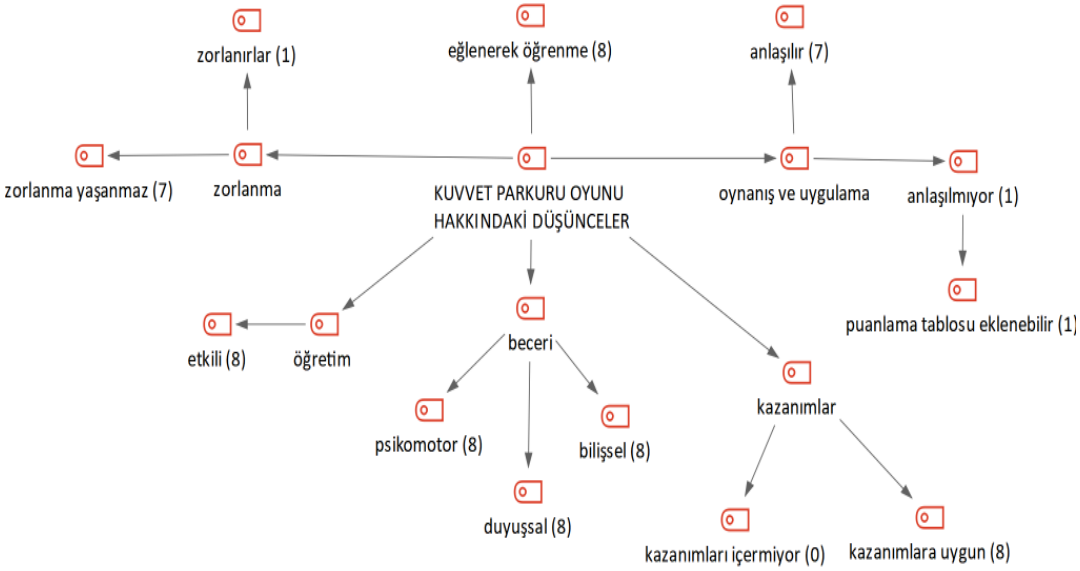
Tablo 3. Fen bilimleri öğretmenlerinin eğitsel oyunları hakkındaki fikirler

Kod ve alt kodlar		f	Öğretmen cevapları
Eğitsel oyunların fen öğretiminde kullanımı			
Soyut kavramları soyutlaştırma		3	Ö6: *"…Özellikle bizim derslerine girdiğimiz yaş grubu itibariyle soyut kavramları somutlaştırmaya yarayan etkinliklerdir."*
Yararlı oluyor		2	Ö2: "*…fen bilimleri için oyun kullanımı önemli olduğunu düşünüyorum ve yararlı olduğunu düşünüyorum fen bilimleri dersi için."*
Kavram yanılgılarını gidermek		1	Ö4: "*…Fen derslerinde bazı konuların kavranması çok zor. Sürekli kavram yanılgıları oluyor derslerde bu yüzden özellikle o kavramların kazandırılması için kesinlikle derslerde eğitsel oyun kullanılmasından yanayım."*
Kesinlikle kullanılmalı		2	Ö3: *"…Öğrenci de daha kalıcı öğrenme ve eğlenerek öğrenmeyi sağladığı için kesinlikle kullanılması gerektiğini düşünüyorum… Eğitsel oyunlar, bence derslerde kesinlikle kullanılması gerekiyor çünkü öğrenci hem eğleniyor hem de öğrenmiş oluyor."* Ö4: *"…Fen derslerinde özellikle bazı konuların kavranması çok zor. Sürekli kavram yanılgıları oluyor derslerde bu yüzden özellikle o kavramların kazandırılması için kesinlikle derslerde eğitsel oyun kullanılmasından yanayım."*
Fen bilimleri öğretmenlerinin derslerinde eğitsel oyun kullanımı			
Yer veriyorum	Planlı	1	Ö8: *"…Şu an uzaktan eğitim olduğu için teknolojik oyunlar oynatıyorum mesela bulmaca, adam asmaca gibi oyunlar yapıyorum. Başka puzzle yapıyorum, yapboz şeklinde olanı da yapıyorum eşleşmede yapıyorum. Bilgi çarkı yapmıştık."*
	Plansız	7	Ö3: "*…Eğitsel oyunlara şöyle kendim o anda tasarladığım oyunlar olursa evet ama planlanmış şekilde daha kullanmadım hiç… Planlayarak yapmamıştım planlanınca daha verimli geçeceğini düşünüyorum."* Ö6: "*... Hafta sonu kurslarında birkaç planlı programlı değildi ama tahtada dünyanın dolanma hareketi onlarda birkaç oyun yapmıştım… Yüz yüze eğitim olsa daha planlı programlı yapmaya çalışırım."*
Yer vermiyorum	Pandemi öncesi kullanıyordum	1	Ö7: *"…Uzaktan eğitim olduğu için yer veremiyorum. Ama normalde her ünite sonunda oyun yaptırıyordum."*
Olumlu özellikler			
Derse katılım artıyor		3	Ö8: "*…Derse hiç katılmayan öğrenci düz anlatımlı bir ders anlatımında katılmıyor ama bir şeyi oyunlaştırdığın zaman hemen yapmak istiyor."*
Hızlı öğrenme		1	Ö1: *"…ne kadar çok yer verilirse sıkıcı anlatımdan ziyade oyunla anlatım karşı tarafı daha hızlı geçiş oluyor."*
Eğlenerek öğrenme		5	Ö6: "*... Öğrenci ders değil de oyun oynuyormuş gibi arkadaşlarıyla güzel vakit geçiriyormuş gibi hissetmesi gerekir. Bu hisler yaşanırken de bilgileri öğrencilere aktarmış oluruz."*
Başarı artıyor		3	Ö2: "*…Derste başarıyı arttırıyor."*

Olumlu tutum	2	Ö7: "…*Fen ve matematik dersleri sayısal olduğu için çok ön yargılı oluyor öğrenci ama oyun oynatıldığı zaman ön yargıları kırılıyor.*"
Daha iyi öğreniyor	2	Ö7: "…*Oyunlara eğitici değil de oyun olarak baktıkları için daha iyi öğrendiklerini düşünüyorum.*"
Dersin kalıcılığı artıyor	6	Ö2: "…*Eğitsel oyunların ders sırasında kalıcılığı arttırdığını düşünüyorum. Genelde çocuklar bu tür şeylerden çok hoşlanıyor. Hem daha çok hareket ettiren şeyler bunlar daha çok duyu organına hitap ediyor ve onlar aktif olduğu için bu oyunlarda kalıcılığı attırıyor.*"
Olumsuz özellikler		
Zaman	1	Ö3: "…*zaman bakımından olumsuz yanları olabilir çünkü belli kazanımları belli sürelerde öğretmemiz gerekiyor.*"
Geliştirilmeli	1	Ö1: "…*bence daha fazla geliştirilebilir oyunlar olmalı*"
Kavram yanılgısı	1	Ö2: "…*Bence yararlı bir teknik ama tasarlanırken çok dikkat edilmesi gerekiyor çünkü öğretmenin kendi tasarlaması gerekiyor. Herhangi bir kurumdan alıp kullanmıyoruz kitaplar gibi o yüzden kavram kargaşası yaratabilecek şeyler olabilir.*"
Öğrenci sayısı	1	Ö7: "…*Eğitsel oyunları çok kalabalık sınıflara yapamayız. Ben birkaç defa denedim ama çok zorlandım. Eğitim öğretimde bütün illerde okullarda aynı sayıda değil sınıflar maalesef. Bazı okullar 20 kişilik bazı okullar 40 kişilik.*"
Kontrol sağlanması	2	Ö2: "…*Eğer fiziksel oyunlar oynarsa oynanıyorsa sınıfın kontrolü biraz zor sağlanabilir. Kontrolünü sağlamak için belli önlemler alınabilir senin yaptığın gibi hakem öğrencilere den oluşan gruplar oluşturulabilir.*" Ö3: "…*Sadece öğretmenin iş yükü artıyor tabi ki onu kontrol etmek tabi ki daha zorlanacaktır.*"

2. Fen bilimleri öğretmenlerinin kuvvet parkuru eğitsel oyunu hakkındaki fikirleri nelerdir?

Çalışmada fen bilimleri öğretmenlerinin geliştirilen oyunu incelemeleri istenmiş ve sonrasında görüşme yapılmıştır. Görüşmeler incelenerek görüşmelere yönelik kodlar ve alt kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kod ve alt kodlar ile yaratıcı kodlama modeli oluşturulmuş Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Öğretmenlerin geliştirilen oyun hakkında fikirlerine yönelik yaratıcı kodlama modeli

Fen bilimleri öğretmenlerinin geliştirilen eğitsel oyun hakkındaki görüşlerine yönelik Şekil 2 incelendiğinde: görüşme gerçekleştirilen öğretmenlerin ortak düşüncesi oyunun eğlenerek öğrenme ortamı sağlayacağı,

bileşke kuvvet kazanımlarını içeren bir oyun olduğu ve etkili bir öğretim sağlayacağı belirtilmiştir. Beceri açısından incelendiğinde oyunun psikomotor, bilişsel ve duyusal becerileri öğrencilere kazandırabilecek nitelikte (8) olduğu belirtilmiştir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin oyunun oynanış ve uygulamasında zorlanma yaşamayacağını (7) ayrıca anlaşılır bir oyun (7) olduğu belirtilmiştir.

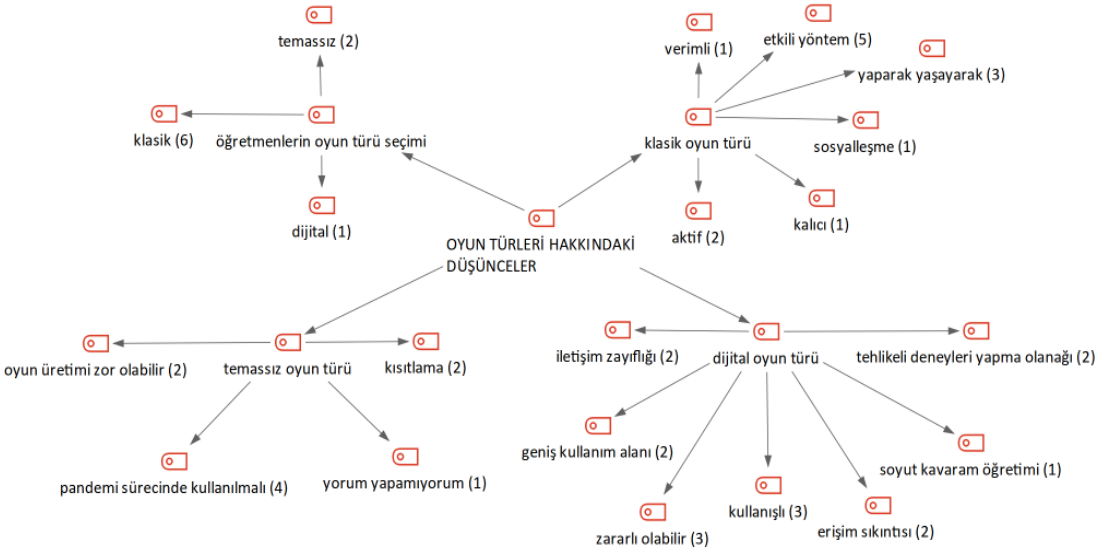
Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan ikinci alt problem doğrultusunda yapılan görüşmeler incelenerek 6 temel kod ve 11 alt kod elde edilmiştir. Temel kodlar; eğlenerek öğrenme, zorlanma, oynanış ve uygulama, kazanımlar ve beceri şeklinde belirlenmiştir. Temel kodlara ve alt kodlara yönelik bazı katılımcı cevapları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Fen bilimleri öğretmenlerinin geliştirilen oyun hakkındaki fikirleri.

Kod ve alt kodlar	**f**	**Öğretmen cevapları**
Eğlenerek öğrenme	8	*Ö8: "… Eğlenerek öğrenebileceklerini düşünüyorum. Deney masası en iyi aşama bence."*
Oynanış ve uygulama		
Anlaşılır	7	Ö4: "*…Oyunun oynanışı kuralları açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmiş bence yoktu anlaşılmayan bir yer."*
Anlaşılmıyor, Tablo eklenebilir	1	*Ö3: "…Sadece puanlama kısmın da şey şöyle aslında hepsi net bir şekilde açıklanmıştı sadece hani birkaç basamakta ayrı ayrı puanlama hani ilk varan şu kadar puan alacak o kısımlar daha ayrıntılı verilebilir ya da küçük bir tabloda oluşturulabilir."*
Kazanımlar		
Kazanımlara uygun	8	*Ö6: "…Gayet iyi bir şekilde verilmiş. 3 kazanım vardı o kazanımlar iyi bir şekilde yerleştirilmiş. Doğrultu yön farkı verilmiş. Etkinlikle öğrencilere gösterilmiş. Ben içerdiğini düşünüyorum yeterli olduğunu düşünüyorum"*
Kazanımları içermiyor	0	---
Beceri		
Duyuşsal	8	*Ö5: "…İletişime geçmeleri gerekiyor. İletişim becerilerini artıracağını düşünüyorum. Dışarıda açık havada olacağı için zihnen açık olacaklarını ve dikkatli olacaklar."*
Bilişsel	8	*Ö2: "…İlk başta zaten problem çözmede var. Birkaç basamaktan oluşuyor. İlk baştaki bilgi uygulama problem çözme vardı yani bilişsel seviyelerin çoğunu içeriyor."*
Psikomotor	8	*Ö5: "…Öğrenciler kendileri yapacağı için psikomotor beceriler geliştireceğini düşünüyorum."*
Zorlanma		
Zorlanılır	1	*Ö2: "…dış ortamda olduğu için belki çocukların düşmesi durumu falan olabilir."*
Zorlanma yaşanmaz	7	*Ö7: "…Kuvvet konusu biraz soyut kaldığı için zorlanıyorlar bu oyunla daha hızlı algılayacaklarını düşünüyorum. Zorlanacaklarını düşünmüyorum."*

3-Fen öğretmenlerinin klasik, dijital ve temassız oyunlar türleri hakkındaki fikirleri nelerdir?

Çalışmada fen bilileri öğretmenlerine eğitsel oyun türleri hakkında sorular yöneltilmiştir. Görüşme sorularına verilen cevaplar incelenerek kodlar ve alt kodlar belirlenmiştir. Kod ve alt kodlara yönelik yaratıcı kodlama modeli Şekil 3'te oluşturulmuştur.

Şekil 3. Öğretmenlerinin oyun türleri hakkındaki fikirlerine yönelik yaratıcı kodlama modeli

Şekil 3 incelendiğinde öğretmenlerin daha çok klasik oyun tercih ettikleri (6) belirtilmiştir. Öğretmenlerin klasik oyun türü hakkındaki düşünceleri; klasik oyunun öğrencilerin sosyalleşmesini sağladığı (1) öğrencilerin aktif olduğu (2), konuların kalıcılığını arttırdığı (1), yaparak yaşayarak ortamı sunduğu (3) ve etkili bir yöntem (5) olduğu belirtilmiştir. Temassız oyun türü hakkındaki düşünceleri: pandemi sürecinde kullanılması gerektiği (4) oyun üretiminde zorluklar yaşanabileceği (2) ve birtakım kısıtlamalara yol açabileceği (2) belirtilmiştir. Dijital oyun hakkındaki düşünceleri soyut kavramların öğretiminde etkili olduğu (1), öğrencilerin iletişimi zayıflatacağı (2), kullanışlı olduğu (3), zararlı olabileceği (3), geniş kullanım imkânı sağladığı (2), her öğrencini erişim sağlayamayacağı (2), tehlikeli deneyleri yapma imkânı tanıdığı (2) belirtilmiştir.

Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan üçüncü alt problemine yönelik yapılan görüşmeler incelendiğinde 4 temel kod ve 20 alt kod oluşturulmuştur. Temel kodlar; temassız oyun türü, klasik oyun türü, dijital oyun türü ve öğretmenlerin oyun tercihi olarak belirlenmiştir. Temel kod ve alt kodlara yönelik bazı öğretmen cevapları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Fen bilimleri öğretmenlerinin oyun türleri hakkındaki fikirleri.

Kod ve alt kodlar	f	Öğretmen cevapları
Klasik oyun türü		
Aktif	2	*Ö4: "…klasik oyunlarda daha çok aktif ve etkileşim içinde olduklarını düşünüyorum."*
Kalıcılı	1	Ö2: "*…klasik oyun tasarımı diğer ikisine göre daha kalıcı ve daha verimli olabilir diye düşünüyorum."*
Verimli	1	*Ö2: "…bence klasik oyun tasarımı diğer ikisine göre daha kalıcı ve daha verimli olabilir diye düşünüyorum."*
Yaparak yaşayarak	3	Ö3: "*…Klasikte de öğrenci kendisi yapıyor yaparak yaşayarak."*
Etkili yöntem	5	*Ö2: "… Bence klasik en etkili olan yöntemdir."*
Sosyalleşme	1	*Ö6: "… Bunu sebebi ise öğrencilerin daha iyi iletişim kurması sosyalleşmesi birebir toplu şekilde bulunma hep beraber eğlenme öğrenme olduğu için biraz daha ön plana çıkabilir klasik oyun türü."*
Dijital oyun türü		
İletişim zayıflığı	2	*Ö4: "…iletişimi çok sağladığını düşünmüyorum."*

Zararlı olabilir	3	*Ö1: "...Dijital olarak şu anda daha fazla internet tablete yönelik oluyor taraftar değilim fazla kullanım zarar verir."*
Kullanışlı	3	*Ö3: "...Salgın sürecinde interneti daha çok kullandık dijital ortamında çok fazla artısı olduğunu görmüş olduk. Dijital oyunlar daha kullanışlı olabilir."*
Erişim sıkıntısı	2	*Ö8: "... Dijital olanda teknoloji sıkıntılı hepsi kullanabilecek mi ulaşabilecek mi"?*
Soyut kavram öğretimi	1	*Ö3: "...Simülasyon programları oyun gibi değil belki ama oyunda tasarlayabiliyoruz. Soyut kavramlar için bence dijital oyunlar daha etkili olacaktır."*
Geniş kullanım alanı	2	Ö2: "*…Dijital oyunlardan rahatlıkla faydalanabilirler. Yani bunun için herhangi bir ortama ihtiyaç soru yok öğretmen planlamasında ihtiyaçları yok zaten bu programları yapan belli uygulamalar var. Telefondan veya bilgisayardan tabletten buna rahatlıkla ulaşabilirler böyle bir kolaylığı da var."*
Tehlikeli deneyleri yapma olanağı	2	Ö3: "*…Hatta tehlikeli deneyler ve oyunlar olursa oradan tehlikeyi göze almadan yapabiliriz çünkü. Zaten dijital ortamda yapılıyor."*
Temassız oyun türü		
Kısıtlama	2	*Ö8: "...Temassız öğrenciyi zor durumda bırakır sosyal mesafeli bir oyun olması gerekecek bütün çocuklar yapacak yani kısıtlanıyoruz temassız türde."*
Yorum yapamıyorum	1	*Ö3: "... Temassızı aklımda canlandıramadığım için yorum yapamıyorum."*
Oyun üretimi zor olabilir	2	*Ö5: "... Temassız oyunda oyun üretmekte zorlanabileceğimizi düşünüyorum."*
Pandemi sürecinde kullanılmalı	4	*Ö1: "...Temassızın şu an ki konumda kullanılması daha mantıklı."*
Öğretmenlerin oyun türü seçimi		
Klasik oyun türü	6	*Ö4: "...Kesinlikle klasik bir oyun tasarlamak istedim o türü kullanırdım ve seviye ve kazanımlara uygun olarak tüm sınıflara uygulamak isterdim. 8. Sınıflar sınav öğrenci tabi ama onların da etkili bir şekilde öğrenmesi için kalıcılığı, anlamlı öğrenmeyi sağlayabilmek için klasik bir oyun tasarlardım."*
Dijital oyun türü	1	*Ö3: "...Madde konusunda element elektronlarda dijital oyun kullanmayı tercih ederdim."*
Temassız oyun türü	2	*Ö1: "...Şu an ki konuma göre temassızı kullanırdım. Süreç daha ne kadar uzun sürebilir bilmiyorum. Çok da riskli bir dönem olduğu için temassızı kullanırdım."*

SONUÇ VE TARTIŞMA

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda öğretmenlerin eğitsel oyunlara yönelik düşüncelerine göre; eğitsel oyunların fen bilimleri derslerinde kullanılması gerektiği, kavram yanılgılarını gidermede etkili rol aldığı, soyut kavramaların somutlaştırılmasını sağladığı, derslere yararlı katkılar sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Eğitsel oyunların olumlu özelliklerinin hızlı öğrenmeyi sağlaması derse katılımın artması, derse karşı olumlu tutum sağladığı, eğlenerek öğrenme sağladığı, ders başarısını artırdığı dersin kalıcılığının arttığı belirtilmiştir. Korkmaz (2018); tezinde eğitsel oyun kullanımının eğlenerek öğrenme sağladığı, derse katılımın arttığı, etkili öğrenmenin gerçekleştiği, ilgi ve performansın arttığı, bilgilerin kalıcılığının arttığı ve ders başarısının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Karamustafaoğlu ve Aksoy (2020) eğitsel oyunlara yönelik yapmış oldukları çalışmada eğitim amaçlı kullanılan oyunların dersin kalıcılığını ve derse karşı motivasyonu arttırdığı ayrıca eğlenerek öğrenmenin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Kefeli, Taş ve Yalçın (2018)

çalışmalarında derslerde oyun kullanımın ilgi ve motivasyonu olumlu etkilediği oyun entegre edilen konuya yönelik tutumlarının olumlu bir şekilde gelişim gösterdiği belirtilmiştir. Baran ve Karamustafaoğlu (2019) çalışmalarında eğitsel oyunların fen bilimleri derslerinde eğitsel oyunların kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

Olumsuz özellikleri bakımından öğrenci sayısının sorun olabileceği, zaman kısıtlaması olabileceği, sınıf kontrolünün sağlanması gerektiği ve eğitsel oyunların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğretmenlerin bu görüşleri eğitsel oyunları plansız bir şekilde uygulamalarından kaynaklanabilir. Hazar ve Altun (2018) çalışmalarının önerilerinde oyun tasarlanırken okulların fiziki şartları materyal şartlarına uygun tasarlanması gerektiği belirtilmiş. Karamustafaoğlu ve Baran (2019) çalışmalarında fen bilimleri derslerinde farklı konularda farklı oyunlar geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir. Gürpınar (2017) çalışmasında öğrencilerde kavram yanılgısı oluşturabileceği uygulama aşamasından oyunun kontrol dışına çıkması olasılığında oyunun amacından sapabileceği, sınıf üzerinde hâkimiyetin zorlaşabileceği sınıf mevcudunun fazla olmasından dolayı disiplin sorunlarının çıkabileceği süre sıkıntısı yaşanabilir gibi bulgulara ulaşmıştır.

Öğretmenlerin geliştirilen "Kuvvet Parkuru" isimli oyun hakkındaki görüşlerine göre; görüşme yapılan öğretmenlerin ortak fikri oyunun eğlenerek öğrenme ortamı sağlayacağı oyunun psikomotor bilişsel ve duyusal becerileri öğrencilere kazandıracağı ve oyunun bileşke kuvvet kazanımlarına uygun olduğu, etkili bir öğretim sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca oyunun anlaşılır olduğu, öğretmen ve öğrencilerin oyun sırasında zorlanma yaşamayacakları belirtilmiştir. Görüşme yapılan öğretmenlerin bu yorumları tasarlanan oyunun kazanımlar temel alınarak oluşturulması ve oyun tasarlanırken eğitsel oyun tasarlama kurallarına yönelik hazırlanmasından dolayı belirtilmiş olabilir. Öğretmenlerin tasarlanan oyun hakkındaki düşüncelerini destekleyen literatürde yer alan çalışmalar mevcuttur (Hazar ve Altun, 2018; Karamustafaoğlu ve Baran, 2019). Hazar ve Altun (2018) çalışmalarında eğitsel oyun merkezde öğrencinin olduğu eğitim anlayışı temel alınarak hazırlanan eğitim sisteminde, öğrencinin öğrenme esnasında aktif rol almasına, öğrencinin yaparak yaşayarak bilgi edinmesine fırsat veren ayrıca psikomotor bilişsel ve duyusal becerilerine yönelik önemli bir teknik olarak görülmektedir. Gürpınar (2017) tez çalışmasında eğitsel oyunların dersin kalıcılığı arttırdığı, konuların somutlaştırılmasında önemli rol aldığı derse ilginin arttığı gibi bulgulara ulaşmıştır.

Öğretmenlerin eğitsel oyun öğretiminde, dijital, klasik ve temassız türleri hakkındaki görüşlerine göre; temassız türün şu anki konum için kullanılabileceğini, dijital oyun türünün öğrencilerde bağımlılık yapabileceği ama tehlikeli deneylerde kullanılması gerektiği, öğrencilerin teknolojiye ulaşma sıkıntısının olabileceği, salgın dolayısıyla teknolojiye daha fazla yönelme olduğu ve öğrenime katkı sağladığı belirtilmiştir. Alp ve Levent (2020) yaptıkları çalışmada içerisinde bulunduğumuz dönemdeki öğrencilerin derslere zaman ayıramamasının nedenini telefon ve oyunlara fazla zaman ayırmaları olarak belirtmişlerdir. Topçu, Küçük ve Göktaş (2014) çalışmalarında eğitimde kullanılan dijital oyunların bağımlılık yapabileceği bir takım fiziksel hasar meydana getirebileceği, fazla zaman gerektirme gibi sınırlılıklardan bahsedilmiştir. Taylan, Kara ve Durğun (2017) yaptıkları çalışmada çocukların hayatlarında hızla yer almaya devam eden bilgisayar oyunlarının çocukta bıraktığı etkilere yönelik önleyici ve koruyucu çalışmaların gerektiği belirtilmiştir. Çakıroğlu, Çebi ve Akkan (2009) yaptıkları çalışmalarında eğitsel bilgisayar oyunlarının soyut kavramların somutlaştırmaya olanak sağladığı olumlu özellik olarak konuyu pekiştirme ve öğrencilere eğlenceli öğrenme sunma imkânı sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin eğitsel bilgisayar oyunlarına derslerinde az yer verdikleri belirtilmiş.

Klasik oyun türünde aktifliğin olduğu, öğrencilerin eğlenerek öğrenmesinin sağlandığı, klasik oyunların malzeme temin edilmesin aşamasında masraflı olabileceği, klasik oyunlarda öğrencinin yaparak yaşayarak ortamı elde ettiği belirtilmiştir. Klasik oyunların kullanılması gerektiği düşünce ise sekiz öğretmenin ortak düşüncesi olarak belirtilmiştir. Karamustafaoğlu ve Baran (2019) fen bilimleri derslerinde klasik oyunların kullanılması gerektiğine yönelik bulgu elde etmişlerdir. Beker Baş ve Karamustafaoğlu (2020) geliştirdikleri klasik oyuna yönelik sosyalleşmeyi sağladığı öğrencilerin aktif katılımlarına imkân tanığı, aktif öğrenme ortamı oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Temassız oyun türünün öğretmenlerce bilinmediği, temassız türün uygulamasının zor olabileceği, temassız bir oyunun iyi tasarlanması gerektiği, temassız türün eğlenme ortamı sağlama konusunda tereddütlerin olduğu fakat şu dönemde kullanılabilir olduğu belirtilmiştir. Bu görüşlerin nedeni temassız oyun türünün pandemi nedeniyle gündeme yeni geldiğinden kaynaklanabilir. Tüm bu tartışma ve sonuçlara dayalı olarak şu öneriler sunulabilir: Fen bilimleri dersine yönelik daha fazla eğitsel oyun üretilebilir, Öğretmenlerin oyun türlerine yönelik hizmet içi kurs almaları sağlanabilir, Eğitsel oyunlara öğretim programlarında yer verilebilir, Geliştirilen kuvvet parkuru eğitsel oyununa yönelik olarak ise, puanlama tablosu eklenebilir ve oyun güvenlik önlemleri alınarak oynatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Alp, İ. & Levent, F. (2020). Dijital dönüşümün öğrencilerin değerleri üzerindeki etkisine ilişkin öğretmen görüşleri, *Turkish Studies, 15*(3), 1611-1633.

Beker Baş, M. & Karamustafaoğlu, O. (2020). Merkezi ve çevresel sinir sistemi konusunda geliştirilmiş bir eğitsel oyun. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(1), 80-92.

Can, S. & Yıldırım, M. (2017). Eğitsel oyunlarla fen dersine "Var mısın yok musun?". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*, 14-30

Coşkun, H., Akarsu, B. & Kariper, A. (2012). Bilim öyküleri içeren eğitsel oyunların fen ve teknoloji dersindeki öğrencilerin akademik başarılarına etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(1), 93-109.

Çakıroğlu, Ü., Çebi, A. & Akkan, Y. (2009). Teachers' perspectives about the use of computer games for educational purpose. *9th International Educational Technology Conference (IETC2009)* Proceedings Book, pp. 6-13, Hacettepe University, Ankara, Turkey.

Çavuş, R., Kulak, B., Berk, H. & Öztuna Kaplan A. (2011). Fen ve teknoloji öğretiminde oyun etkinlikleri ve günlük hayattaki oyunların derse uyarlanması. *İGEDER Fen ve Teknoloji Öğretmenleri Zirvesi*'nde sunulmuş bildiri, İstanbul, Türkiye.

Gürpınar, C. (2017). *Fen bilimleri öğretiminde eğitsel oyun destekli öğretim uygulamalarının öğrenme ürünlerine etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale.

Hazar, Z. & Altun, M. (2018). Eğitsel oyunlara yönelik öğretmen görüşleri ve yeterliliklerinin incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13*(1), 52-72.

Karamustafaoğlu, O. & Aksoy, S. (2020). Canlıların sınıflandırılması konusunda geliştirilen eğitsel oyunla ilgili öğretmen görüşleri, *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 90-109.

Karamustafaoğlu, O. & Baran, S. (2020) "Kuvvet kapmaca" eğitsel oyunu ile fen öğretimine yönelik öğretmen görüşleri. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 8*(1), 76-91.

Karamustafaoğlu, O., Tezel, Ö. & Sarı, U. (Ed.) (2018). *Güncel yaklaşımlar ve yöntemlerle etkinlik destekli fen öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi.

Kayabaşı, Y. & Akbaş, C. (2017). Eğitsel oyunlar yöntemiyle öğretimin fen bilimleri dersindeki öğrenci başarısına etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 181-193.

Kefeli, N., Taş, E. & Yalçın, M. (2018). Kelime oyunları ile fen öğretiminin öğrencilerin çevreye yönelik tutumuna etkisi. *International e-Journal of Educational Studies, 2*(3), 44-52.

Korkmaz, S. (2018). *Eğitsel oyun geliştirerek desteklenen fen bilimleri öğretiminin öğrenci tutum ve başarısına etkisi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

Köksal, O. & Atalay, B. (2019). *Öğretim ilke ve yöntemleri çağdaş uygulamalarla yöntem ve teknikler*. Konya: Eğitim Yayınevi.

MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7, ve 8. Sınıflar)*. Ankara.

Patton, M. Q. (2014). *Qualitative evaluation and research methods: Integrating theory and practice*. 4th Edition, Sage Publications.

Taylan, H.H., Kara, H. Z.& Durğun, A. (2017). Ortaokul ve lise öğrencilerinin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıkları ve oyun tercihleri üzerine bir araştırma. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 78-87.

Topçu, H., Küçük, S. & Göktaş, Y. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının ilköğretim matematik öğretiminde eğitsel bilgisayar oyunlarının kullanımına yönelik görüşleri. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi, 5*(2), 119-136.

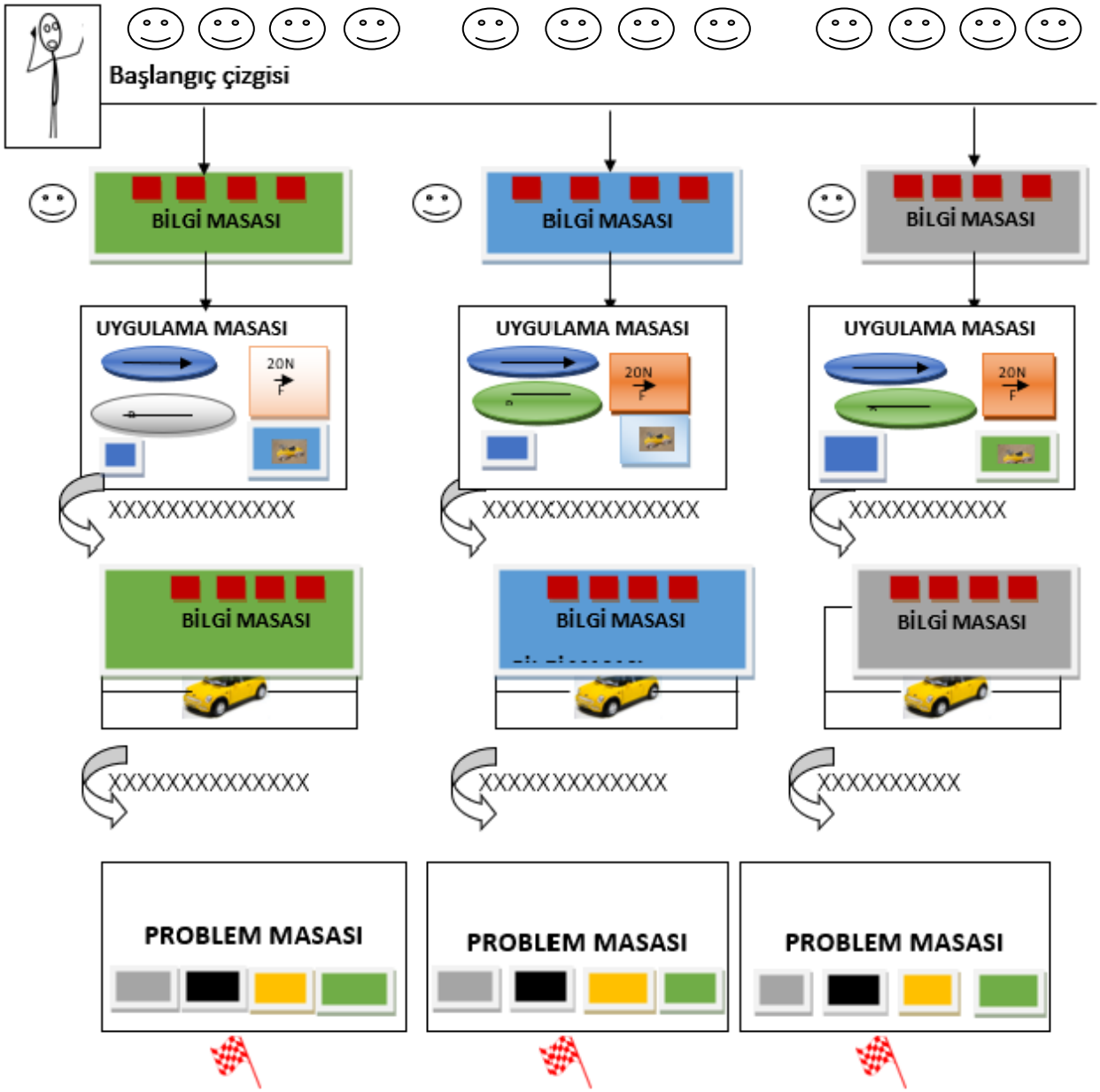
Tuncel, M., & Fidan, M. (2018). Ortaokul fen bilimleri dersinde öğrenmede zorlanılan konular ve çözüm önerileri. *6. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi*, Tam Metin Kitabı s: 49-55, Kars, Türkiye.

Yenice, N., Tunç, G. A., & Yavaşoğlu, N. (2019). Eğitsel oyun uygulamasının 5. sınıf öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 87-100.

Yıldız, E., Şimşek, Ü. & Araz, H. (2016). Dolaşım sistemi konusunda eğitsel oyun yönteminin kullanılmasının öğrencilerin akademik başarı ve fen öğrenimi motivasyonu üzerine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(36), 20-32.

EKLER

Ek 1: Oyunun Krokisi ve Oyundaki Masaların İçerikleri

Bilgi Masasında Bulunan Kart İçerikleri

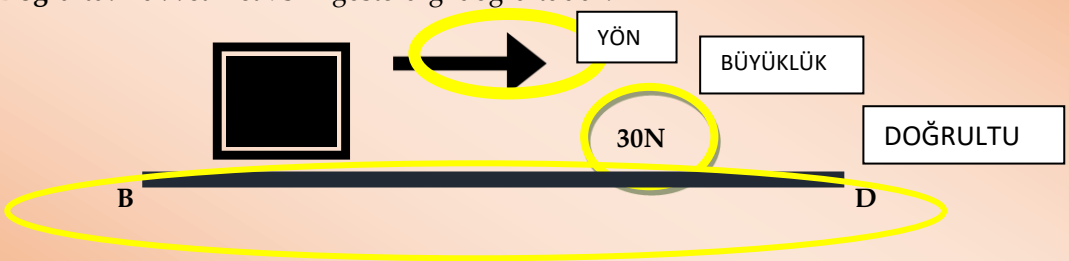
Bilgi Masası Kartları 1

Kuvvetin yönü doğrultusu ve büyüklüğü vardır.

Yön: Kuvvetin cismi hareket ettirdiği yöndür.

Büyüklük: Kuvvetin cisme etki edebilme gücüdür. (F)

Doğrultu: Kuvvetin etkisini gösterdiği doğrultudur.

Şekli incelediğimiz zaman cisim batı doğu doğrultusunda 30N büyüklüğünde ve sağ yönde ilerler.

GÖREV: UYGULAMA MASASINDA 4 KART VAR. CİSMİN YÖNÜ DOĞRULTUSU VE BÜYÜKLÜĞÜNÜ KARTLARI KULLANARAK GÖSTER.

Bilgi Masası Kartları 2

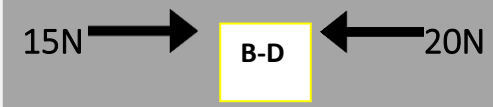
Dengelenmiş kuvvet: cisme uygulanan en az 2 kuvvetin bileşke kuvvetinin sıfır olması dengelenmiş kuvvettir.

Dengelenmemiş kuvvet: cisme uygulanan en az 2 kuvvetin bileşke kuvvetinin sıfırdan farklı olmasına dengelenmemiş kuvvet denir.

GÖREV: DENEY MASASINDA İPLERİN BAĞLI OLDUĞU BİR ARABA VE AĞIRLIKLAR VAR. AĞIRLIKLARI İPLERE BAĞLAYARAK ARABAYI DENGE KONUMUNA GETİRMENİ İSTİYORUM.

Problem Masası Kartları

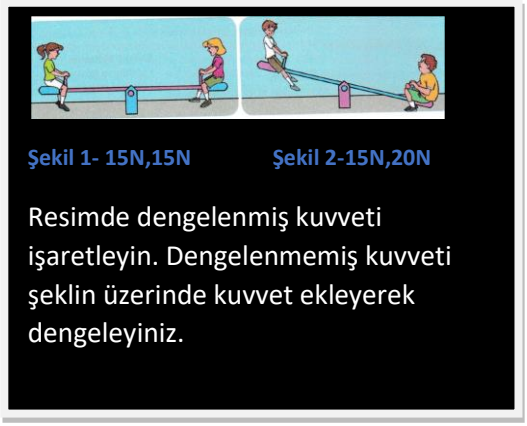
Kuvvetin yönü doğrultusu ve büyüklüğünü şeklin altına çizerek gösteriniz.

Bileşke kuvvetini şeklin altına yazınız.

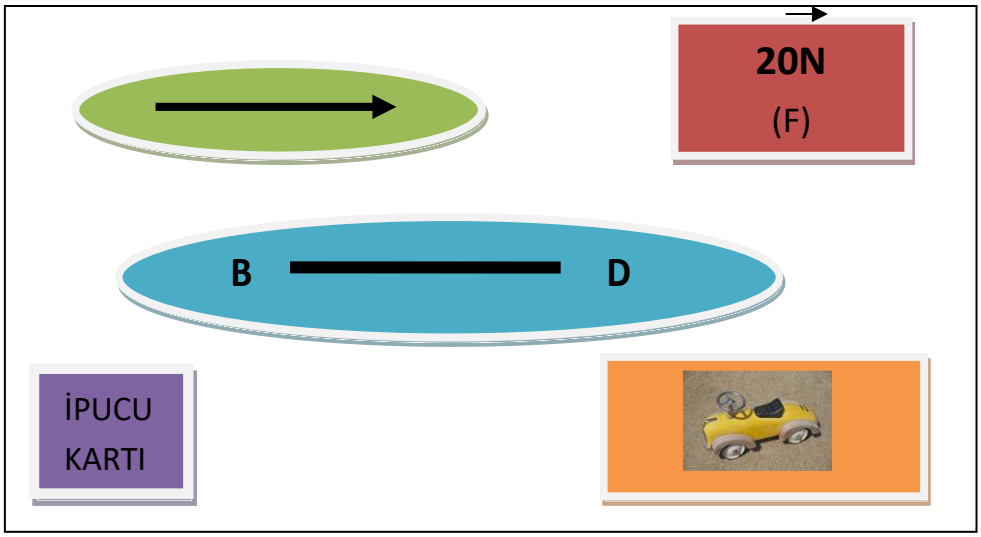

Deney Masası

Uygulama Masası

İPUCU KARTI

BİLEŞKE (NET) KUVVET: Kuvvetlerin cisim üzerinde bırakmış oldukları etkiye bileşke kuvvet denir.

Kuvvetler aynı doğrultuda ve aynı yönde ise bileşke kuvvet kuvvetlerin toplamı ile elde edilir.

Kuvvetler aynı doğrultuda fakat zıt yönlü ise bileşke kuvvet, kuvvetlerin farkı ile elde edilir.

Ek 2: Tasarlanan Oyun Hakkında Öğretmen Görüşme Formu

Soru-1) Eğitsel oyunlar hakkında neler düşünüyorsunuz?

-Fen öğretiminde eğitsel oyunların kullanımı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

-Eğitsel oyunları öğreticilik bakımından yorumlayabilir misiniz?

-Eğitsel oyunların olumlu ve olumsuz yanları hakkında ne düşünüyorsunuz?

-Eğitsel oyunlara derslerinizde yer veriyor musunuz? -Ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

Soru-2) Tasarlanmış "Kuvvet Parkuru" adlı oyunda anlaşılamayan kısım var mı? Nasıl?

- "Kuvvet Parkuru" adlı oyunun oynanışı ve uygulaması anlaşılıyor mu?

- "Kuvvet Parkuru" adlı oyunun uygulama esnasında öğretmen ve öğrencilerin zorlanacağı kısımların var olduğunu düşünüyor musunuz? Nasıl?

- Bu oyun bileşke kuvvet konusunun öğretiminde etkili olur mu? Ne düşünürsünüz?

Soru-3) "Kuvvet Parkuru" isimli oyun "Bileşke Kuvvet" konusu kazanımlarını içeriyor mu?

Soru-4) Tasarlanan oyun uygulandığında öğrencilerin eğlenerek öğrenebileceğini düşünüyor musunuz? Nasıl?

Soru-5) Tasarlanan "Kuvvet Parkuru" isimli oyunun öğrencilere nasıl beceriler kazandıracağını düşünüyorsunuz?

- "Kuvvet Parkuru" isimli oyun; bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerileri kazandırabilecek nitelikte mi? Açıklayınız.

Soru-6) Eğitsel oyunların dijital, klasik ve temassız öğretimde hangisinin daha etkili olabileceğini düşünüyorsunuz?

-Bu oyun türlerinin birbirlerinden üstün ya da zayıf yönleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

-Bir eğitsel oyun tasarlamak isteseniz bu oyunu nasıl tasarlardınız ve hangi oyun türünü kullanırdınız? Neden?

TEACHING ENGLISH POLITENESS: THE ELEMENTS OF AN AMERICAN REFUSAL

ПРЕПОДАВАНИЕ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛИЙСКОМ: ЭЛЕМЕНТЫ РЕПЛИК ОТКЛОНЕНИЯ В АМЕРИКАНСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Marina VOROBİOVA MUNGUÍA

Peoples´ Friendship University of Russia, ORCID: 0000-0002-3961-9754

ABSTRACT

Politeness is a pragmatic phenomenon which is highly affected by context. Undergraduate students of second language acquisition should be aware of the sociocultural context and the Politeness Strategies in a social interaction. Drawing on a range of theoretical and empirical works, the aim of this study to demonstrate refusal politeness principles in American English that maintain interlocutors to behave certain ways.

The study concludes a blended approach of direct instruction and experiential learning is effective in delivering analytical knowledge, while creative and practical elements are taught best using an experiential learning approach. It's important to draw students' attention to the elements of a refusal by providing them with samples of refusals and having them identify what is happening in each part by pointing out explicitly.

It was observed that speech styles of American refusal should be employed according to the situation and culture standards that influence the choice of refusal strategies.

Based on the findings, the current study proposed implications and strategies in teaching pragmatics of an American refusal in second language acquisition.

Key words: methodology, American English, refusals, politeness, pragmatic competence

АННОТАЦИЯ

Вежливость - это прагматический феномен, который сильно зависит от контекста. Студенты-бакалавры, изучающие второй язык как иностранный, должны понимать социокультурный контекст и стратегии вежливости в социальном взаимодействии. Опираясь на ряд теоретических и эмпирических работ, целью данного исследования является демонстрация принципов отказа от вежливости в американском английском языке, которые заставляют собеседников вести себя определенным образом.

В исследовании делается вывод, что смешанный подход, включающий прямое разъяснение и изучение на собственном опыте, эффективен для передачи аналитических знаний, в то время как творческие и практические элементы лучше всего преподаются с использованием подхода, основанного на опытном обучении. Важно обратить внимание студентов на элементы отказа, предоставив им образцы отказов и попросив их определить, что происходит в каждой части, прямо указав на нее.

Было замечено, что речевые стили американского отказа должны использоваться в зависимости от ситуации и культурных норм, которые влияют на выбор стратегий отказа.

Основываясь на полученных результатах, в данном исследовании были предложены последствия и стратегии обучения прагматике американского отказа при изучении второго языка.

Ключевые слова: методика, американский английский, отклонения, вежливость, прагматическая компетенция

Introduction.

За последние несколько десятилетий в преподавании второго, или иностранного языка произошли значительные изменения: от сосредоточения внимания на языковых формах к сосредоточению внимания на языковые функции. Эти изменения привели к подчеркиванию важности коммуникативной деятельности, и вместо акцента только на грамматические правила привели к появлению коммуникативному обучению языку, которое основано на теории, что основной целью использования языка является общение. Его главная цель - развитие коммуникативной компетенции обучающихся [5]. В свою очередь, коммуникативная компетенция подчеркивает, что преподавание и изучение языка — это не только преподавание и изучение его грамматических положений, но и преподавание и изучение того, как правильно использовать язык в коммуникативных целях в реальных жизненных ситуациях. Фактически, прагматическая компетенция является одним из основных компонентов в ряде моделей коммуникативной компетенции [1].

В научной литературе предлагаются различные определения прагматики. Общим для всех этих определений является то, что она включает социальные и контекстуальные нормы, лежащие в основе языка, и относится к тем нормам взаимодействия, которые разделяются в речевом сообществе для установления и поддержания успешной коммуникации между пользователями языка [7]. Одной из главных целей для изучающих иностранный язык являются конкретные ситуации, как правильно выразить себя, что сказать, кому, когда, почему и насколько это уместно [6]. Им необходимо хорошо владеть коммуникативной компетенцией.

Различают понятия EFL и ESL, при котором EFL (English as a Foreign Language)-это изучение иностранного языка в странах, где английский не является родным или-это основным языком страны, и ESL (English as a Second Language), англоговорящие страны, в которых английский является родным языком. Методика преподавания иностранного языка различается при EFL и ESL, однако есть многое стратегии, которые можно «перенять» и успешно применить в обеих системах. Одна из них является форма преподавания прагматики, взяв некоторые элементы из ESL и, адаптируя применить в EFL, например методика проектной деятельности, смешанного обучения, или комбинирование эксплицитного и имплицитного метода преподавания.

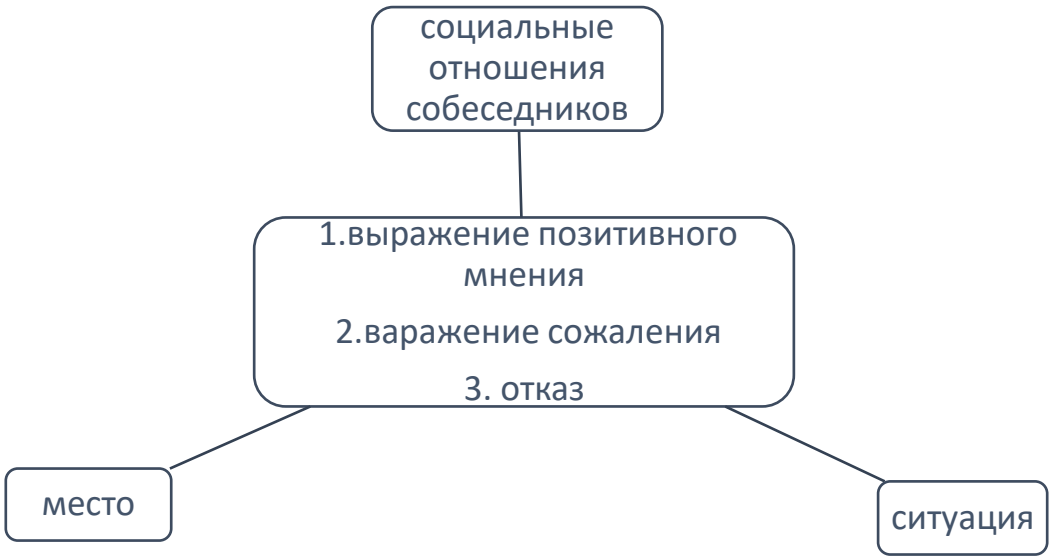
В классах EFL преподаватели в основном фокусируются на лингвистической компетенции (грамматике и лексике) и не уделяют достаточного внимания прагматической компетенции (способности использовать язык в соответствии с конкретными ситуациями), которая часто игнорируется, несмотря на ее важность. Поэтому учащиеся EFL могут производить грамматически правильные, но социально неприемлемые высказывания в соответствии с нормами изучаемого языка, и им может не хватать прагматических знаний в общении с носителями английского языка из-за отсутствия возможности говорить на английском языке вне класса. Большинство исследователей считают, что студенты с высоким языковым уровнем обладают лучшими прагматическими знаниями, чем с невысоким. Однако, неправильное использование студентами даже с высоким языковым уровнем *формул отказа* как части теории вежливости показывает, что им также трудно овладеть соответствующими способами передачи языковых функций на изучаемом языке, и они это делают не всегда правильно в ситуативно-языковом контексте. Это только доказывает, важность преподавания прагматики в классах EFL, так как она считается обязательной частью в методике преподавания в ESL классах США, даже в англоговорящих странах.

Одним из ярких пример прагматической компетенции является *теория вежливости.* Американские ученые-лингвисты П. Браун и С. Левинсон развивая теорию *социального лица* Гофмана, разработали теорию *лингвистической вежливости*, которая широко рассматривается в языковой прагматике [3]. В их понятии вежливость связана *с лицом,* как публичный образ самого себя, *позитивным" positive face"* или *негативным "negative face"*, а также применение правильных стратегий показа *лица* для успешного коммуникативного акта. В речевой коммуникации важно учитывать, что они отличаются от культуры к культуре. На занятиях ESL в США все чаще обращают внимание на эксплицитный и имплицитный

методом обучения прагматики студентов за последние годы, обращая внимание студентов на “pragmatic awareness”, при этом выбор правильных стратегий ставится одной из главных задач [2]. При выборе стратегий речь идет о выработке прагматической *рефлексивности* и *рефлексивно-когнитивной реплики-ответа*, как это происходит у носителей языка во время коммуникации. Эмоциональные состояния являются как универсальными, так и культурно-специфическими. Способность распознавать определенные эмоциональные состояния и чувства в рамках расположенных, дискурсивных действий и адекватно выражать их в социально подходящих контекстах рассматривается как социокультурная цель обучения, которая может позволить студентам развить так называемую *межкультурную прагматическую компетенцию* [4].

В методике преподавания иностранного языка необходимо учитывать разновидные варианты рутинных формул отказа, которые всегда зависят от контекста и внешних дополнительных факторов [8]. В данном ESL исследовании, рассматривая формулы отказа в американском варианте английского языка у носителей на территории США, исследователь выделяет структурные элементы построения вербального отказа в качестве прагматического понимания и употребления реплик-отказов. Центральным элементом является *последовательность реплики-отказа*, которая тесно взаимосвязана и взаимозависима от внешних элементов, таких как *ситуация, социальная характеристика отношений* обоих собеседников и *место*, где происходит отказ.

Схема 1- *Структурные элементы вербального отказа американцев*.

Рассмотрим пример отказа носителя американского английского, которого пригласили на вечеринку:

-Would you like to join us for Mike’s birthday party on Saturday?

- Oh, that sounds great! The party is this Saturday? Argh! I have my daughter’s piano recital this Saturday. Sorry, I can’t make it. Rats!

В данном примере можно четко рассмотреть центральный элемент и последовательность реплик отказа, состоящих из трех этапов (схема 1), а именно:

I этап-выражение позитивного мнения

Oh, that sounds great! The party is this Saturday?

II этап-выражение сожаления

Argh! I have my daughter's piano recital this Saturday.

III этап-отказ

Sorry, I can't make it. Rats!

При этом, употребление сленга и междометий несет эмоциональную нагрузку разговорной реплики. Таким образом, в разговоре при помощи местоимений oh; argh!; rats! коммуникант передает свое эмоциональное состояние, употребив усиленные междометия, а не нейтральные (*well, ok...)* Рассматривая категорию междометий в составе языка, которые играют второстепенную роль и не все зафиксированы лексикографическими источниками, то необходимо учитывать, что их образование в повседневной речи носителя может быть окказиональным и выражены эфемизмами. В данном примере, поскольку это повседневная речь носителя языка, то преобладает большое количество междометий, которые необходимо включать в преподавание ESL и EFL, тк современная американская разговорная речь использует их в изобилии.

В ходе исследования делается вывод, что стратегии вырабатываются на основе понимания контекста их когнитивности (восприятие и память) и рефлексии их употребления в зависимости от контекста.

В рамках проведенного исследования было установлено, что для успешной реализации *реплик отказа* необходим социолингвистический подход с точным пониманием значения языковых единиц, а также правильный выбор методологических стратегий и их *рефлексивно-когнитивное* использование в контексте американской лингвокультуры.

References

1.Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). Language testing in practice:Designing and developing useful language tests. Oxford University Press.

2. Bardovi-Harlig, K, Griffin, R (2005). L2 pragmatic awareness: Evidence from the ESL classroom

3. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language use. Cambridge: Cambridge University Pres

4. Dewaele, J.-M. (2011). Reflections on the Emotional and Psychological Aspects of Foreign Language Learning and Use. *Anglistik: International Journal of English Studies*, 22 (1)

5. Hymes, D. (1971). On communicative competence (Vol. 35). Philadelphia: University of Pennsylvania Press

6. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure.

7. Usó Juan, E., & MartínezFlor, A. (2008).Teaching intercultural communicative competence through the Four Skills, Revista Alicantina de Estudios Ingles 21(2008): 157-170

8. Vorobiova Munguía M., Ramírez R. P., (2020) Teaching Spanish and English Grammar and Pragmatics in Discourse to Higher Education Students. Current Issues in Modern Linguistics and Humanities, PFUR. DOI: 10.22363/09835-2020-314-329

http://science-ifl.rudn.ru/wp-content/uploads/314-329.pdf

AZƏRBAYCAN LAYLA VƏ OXŞAMALARINDA EPİTET

EPİTHET IN AZERBAIJANI LULLABY AND ENDEARMENT

SALMANOVA Könül İsrafil qızı

Dr. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, ORCID 0000-0003-1490-5751

ÖZƏT

İstənilən fikir sözlərlə ifadə edilir. Müəyyən düşüncə, əşya və hadisə, hisslər insan şüurunda məhz söz vasitəsilə əks olunur. Söz öz həqiqi mənasında müəyyən məfhumu konkret bildirdiyi halda, sözün məcazi mənasında işlənməsi müəyyən fikri daha emosional, cəlbedici və təsiredici, daha yaddaqalan çatdırılmasına səbəb olur. Şeir dilində bu üslubi rolu daha çox məcazlar yerinə yetirir.

Ümumiyyətlə şeirdə sözün, birləşmənin, cümlənin işlədilməsində müəyyən məqsəd vardır. Düşündürmək, sevindirmək, izah etmək, güldürmək, qəmləndirmək, müəyyən hisslər oyatmaq və ya ötürmək və.s. Bədii nümunələr tərtib edilərkən dil vahidləri məhz müəyyən məqsəd üçün müəyyənləşdirilir və ən təsirli və ən yərində olan vahid üslubi rolda çıxış edir. Uşaq folklorunun ən qədim və əziz nümunələri olan layla və oxşamalarda işlənən dil vahidləri də şeirin dilinin daha təbii, cəlbedici və səmimi səslənməsinə xidmət edir. Haqqında danışdığımız məcazlar layla və oxşama dili üçün çox xarakterik üslubi vahiddir. Məcazın ən sadə və anlaşıqlı növlərindən biri epitetdir. Epitet müəyyən fikri başqalarından fərqləndirmək üçün sözə artırılan sifətdir.

Layla və oxşamalar anaların, nənələrin doğmaların uşaqlar üçün çox saf məhəbbətlə oxuduğu nəğmələrdir. Bu nümunələrdə məqsəd övlada olan sevgini çatdırmaq, ona öz arzularını bildirmək, məsləhətlər vermək, dualar etməkdir. Və bu fikilər uşaq folkloru nümunələrimizdə epitet vasitəsilə daha emosional və bədii boyalarla zənginləşdirilərək ötürülür:

Qoxusu güldən gəlir,
Güldən, bülbüldən gəlir.
Balamın *gül beşikdə*,
Yuxusu birdən gəlir (Layla nümunəsi)

Layla nümunəsində “gül beşik” epiteti işlənib. Ana övladının yatdığı beşiyi və ora hopan körpə qoxusunu güllə müqayisə edir. Çünki ananın gözündə övladı gül qədər gözəl, qoxusu gül qoxusu qədər ətirlidir.

Açar sözlər: layla, oxşama, məcaz, epitet, üslubi rol

ABSTRACT

Any idea is expressed in words. Certain thoughts, objects and events, feelings are reflected in the human mind through words. While the word expresses a certain concept in its true sense, the use of a word in a figurative sense makes a certain idea more emotional, attractive and touching, and more memorable. In the language of poetry, this stylistic role is played more by metaphors.

In general, there is a purpose in the use of words, combinations and sentences in poetry. To think, to make happy, to explain, to laugh, to grieve, to arouse or convey certain feelings, and so on. When composing artistic examples, language units are defined for a specific purpose and act as a single stylistic role, which is the most effective and appropriate. The most ancient and cherished examples of children's folklore, the language units used in lullabies and endearments, also serve to make the language of the poem sound more natural, attractive and sincere. The metaphors we are talking about are a very characteristic stylistic unit for the lullabies and endearments language. One of the simplest and most understandable types of metaphor is the epithet. An epithet is an adjective that is added to a word to distinguish a certain idea from others.

Lullabies and endearments are songs sung by mothers and grandmothers with great love for their children. The purpose of these examples is to convey the love of the child, to express his wishes to him, to give advice, to pray. And these ideas are conveyed in our children's folklore samples through epithets, enriched with more emotional and artistic colors:

Qoxusu güldən gəlir,

Güldən, bülbüldən gəlir.

Balamın *gül beşikdə*,

Yuxusu birdən gəlir (example of lullaby)

The epithet “gül beşik”-"flower cradle" was developed in the example of lullaby. The mother compares the smell of a bullet to the cradle where her child sleeps and the smell of a baby soaking in it. Because in the eyes of a mother, her child is as beautiful as a flower, and her scent is as fragrant as the scent of a rose.

Key words: lullaby, endearment, metaphor, epithet, stylistic role.

Söz hər hansı məfhumun adıdır. Bu adlandırma nominativ məna adlanır. Bədii dil isə obrazlı olduğu üçün buradakı söz öz nominativ mənası ilə kifayətlənmir. Daxili semantik tutumundan asılı olaraq bədii dilin “söz”ü əsas mənadan başqa əlavə mənalar da bildirir. Bu dilçilikdə “məcaz” adlanır. Bədii əsərdəki söz hiss və duyğuları ifadə edən, dinləyicinin estetik zövqünü oxşayan, obraz yarada biləndir. “*Söz öz üslubi səciyyəsini ancaq ifadə əhatəsində göstərir*” [11, s. 204]. Bu baxımdan layla və oxşamalardakı məcazlaşan sözlərin üslubi çalarları kontekst daxilində müəyyənlik tapır. Onlar ümumi mövzu fonunda konkret anlayışla bağlı öz məzununu təsdiqləyir.

“Daha çox ənənəvi səciyyəli nəzm dili kimi” [14, s. 244] layla və oxşamaların üslubu tarixi təcrübədən bəhrələnmişdir. Bədiilik faktı kimi onların tərtibində məcazi leksika da bu ənənəni qoruyub saxlayır. Belə ki, eyni obraz müxtəlif mətn mühitində eyni dərəcədə təravətli görünür.

“*Poeziya özünəxas olan dildir*” [16, s. 228] və bu cəhət layla və oxşamalarda bütün parametrləri ilə özünü əks etdirir. Məcazların söz mühitinə gətirdiyi poetik ovqat layla və oxşamalardakı üslubi xidmətlərini bütün dolğunluğu ilə əks etdirir.

Layla və oxşamalarda “*söz sehri möcüzələr yaradır*” [15, s. 101]. Buna görə də layla və oxşamalarda məcazlaşan sözlər poetik kontekstin elementi kimi yüksək bədii ovqat doğurur, konkret obrazın yaranmasında fəal iştirak edir.

Digər nəzm əsərlərində olduğu kimi layla və oxşamalarda da hər bir “*söz və ifadənin arxasında canlı obraz dayanır*” [13, s. 82]. Mətnin bədii dərki bilavasitə obrazlaşmış dil vahidlərinin təsirindən nəşət edir. Buna görə də bütün obrazlı sözlər laylalar üçün yararlı dil materiallarıdır.

Sadaladığımız bu xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olan məcazlardan yetərincə araşdırmaya daxil edilməsi, onlardan geniş danışılması təsadüfi deyildir. Çünki layla və oxşamalarda məcazi sözlərə çox rast gəlinir. Ana ilə övladı arasında ən saf, ən güclü sevgi və bağlılıq hissi vardır, bu şeirlərdə hissin, emosiyanın, obrazlılığın daha üstün

yerdə dayandığını təbii saymaq lazımdır. Şeirlərdəki hər bir misra, hətta hər bir birləşmə və söz yüksək daxili hisslərin tələbatına uyğun yaranıb. Məcazlar bu prosesin əsas yaradıcı, güclü ifadə görümləridir. Bədii təsvir və ifadə vasitələri kimi də adlandırılan məcazlar, layla və oxşama üslubunun əsas dayağı, tikinti materialıdır. Sözün əşyavi-məntiqi əlaqələrinin müxtəlifliyi bu şeirlərdə də məcazların fərqli növlərinin yaranmasına imkan verir.

Layla və oxşamalarda işlənən məcaz növlərindən biri də epitetdir. Məcazın bu növü həm də bədii təyin adlanır. Poetik nitqdə hansısa vacib sözün mənasını və ya hansısa xüsusiyyətini qüvvətləndirmək məhz epitetin işidir. Bu zaman epitet təyin etdiyi məfhumun daha canlı təsəvvürünə şərait yaradaraq, onu bir az da obrazlı edir. Bu da layla və oxşamalarda xüsusi bir üslubi məziyyətdir.

M.Hüseynov ən mühüm leksik kateqoriya hesab etdiyi epiteti, sözə qayğı və tələbkarlığın təzahürü kimi göstərir [8, s. 132]. Xalq danışıq leksikasının poetik çalarları epitetlərdə daha bariz formalarda özünü təqdim edir, reallıq fraqmentlərinin bədii təhlil vasitəsi rolunu oynayır.

Epitet təyin etdiyi varlığın ən zəruri olanını təsvir edir.

Bir əşyanın müxtəlif sayda özünəməxsus əlaməti vardır. Epitet isə bu mövcud əlamətlərdən yalnız birini əsas götürərək təyin edə bilir. Varlığı obrazlı şəkildə dərk edən sənətkar əşya və hadisələrin təsviri zamanı, onun müəyyən bir cəhətini, məhz həmin an üçün vacib olan əlamətini oxucunun nəzərinə çatdırmaq istəyir [5, s. 118].

Epitet digər məcaz növlərindən onunla fərqlənir ki, o müstəqil çıxış edə bilmir. O yalnız təyin etdiyi sözlə birlikdə ümumi mənanı qüvvətləndirir. "Epitet sözün birtərəfli təyinidir. Burada ya mənfi mənaların qabarıq ifadəsi əsas yer tutur, ya da predmetin hər hansı xarakterik, ən əlamətdar keyfiyyəti gücləndirilir, xüsusi nəzərə çarpdırılır [12, s. 404]. Onların linqvistik təbiəti canlı dil elementlərinin, danışıq leksikasının məcazlaşmış şəkildə layla və oxşamalara axınına rəvac verir. Məcazlaşmış canlı ünsiyyətdən, danışıq dilindən gələn sözləri poetik mətnə daxil edir ki, bu da layla və oxşama kontekstlərində güclü bədii mühit formalaşdırır.

Üslubiyyat sahəsində epitet təkcə bədii təyin kimi deyil, həm də söz ustasının fikrini özündə cəmləşdirən bədii təsvir vasitəsi kimi də qiymətləndirilir [1, s. 356].

Mətn daxilində yer alan obrazların hansısa keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi də bu məcazın payına düşür. Nəzərə alsaq ki, bədii mətnlər hansısa müəllif tərəfindən tərtib olunur, qeyd etməliyik ki, burada işlənən bədii təyin danışanın həmin məfhuma emosional münasibətindən yaranır. Layla və oxşama nümunələrimizdə də bu məcaz məhz ana ilə övladı arasındakı münasibətin və dərin hisslərin təzahüründən yaranır. Bu münasibət layla və oxşamalara, onun dilinə, ruhuna xüsusi təravət bəxş edir:

Payızımsan, yazımsan,

Həm çoxum həm azımsan.

Sən mənim *vuran qəlbim,*

Çiçək açan yazımsan [4, s. 339].

Mətndə yer alan *vuran qəlbim* və *çiçək açan yazım* epitetləri göründüyü kimi ananın körpəsinə olan isti münasibətinin ifadəçisi kimi iştirak edir. Bədii təfəkkürün və emosional şəraitin əsas daşıyıcısına çevrilir

Bədii mətndə sözün düzümü, onun fikri daha canlı ifadə edə bilmək imkanı, ifadələri təşkil edən sözlərin bir-birini tamamlaması əsas faktorlardandır. Hər hansı əşya, hərəkət, hadisə müəyyən əlavə və onu hansısa cəhətdən təyin edən əlavə ilə işlənir. "*Bu üsulla sözün mənasını qüvvətləndirən, onu izah edən, poetikliyi artıran, varlıq haqqında obrazlı təsəvvür oyadan bədii təyin-epitet yaranır*" [7, s. 212]. Ana-bala ünsiyyəti səviyyəsində söz aparıcı mövqe qazanır, ana və övlad arasında kommunikativ vasitə olaraq olduqca maraqlı bir bədii vəzifənin öhdəsindən gəlir. Sözlərin özünə hopdurduğu üslubi məna yükü məcazlaşma prosesində öz potensial imkanlarını büruzə verir.

Epitetin formalaşma mərhələsində birləşmənin komponentlərindən biri öz semantik əslindən uzaqlaşır, köhnə mənalar əsasında yeni üslubi mənalar üzə çıxır və sözün fikri fəaliyyətinə xüsusi ton verir [8, s. 137].

Təsvir zamanı həmin söz hansısa təyin olunması vacib digər sözə qoşulur və bununla qoşulduğu sözü daha da aydınlaşdırır, hansısa tərəfdən təyin edərək ona olan təəsüratı biraz da dərinləşdirir, dərinləşdirir:

Qoxusu güldən gəlir,

Güldən, bülbüldən gəlir.

Balamın *gül beşikdə*,

Yuxusu birdən gəlir [3, s. 418].

Bu layladakı *gül beşik* birləşməsinin I tərəfindəki *gül* sözü məhz üslubi dəstək üçün *beşik* sözünə yanaşmışdır. Heç bir məna yaxınlığı olmasa da, beşikdə yatan körpə ətrinin obrazlı göstərilməsi üçün *gül* sözü tam yerində və məqamında seçilmişdir. Burada məna yeniliyi məhz gül sözü tərəfindən yaradılmış və bu da epiteti formalaşdırmışdır. Gündəlik həyatda işlədilən şablon formalardan fərqli olaraq bu tip üslubi xarakterli epitetlər daha cəlbedici görünür.

A.Hacıyev də məhz bu cür düşünərək yazır: "*Assosasiya ilə məcazlardan yaranan nitqin təlabi ilə işlənən epitetlər daha təsirli olur, varlığın ya əlamətini, ya keyfiyyətini, ya da meyl və istiqamətini real göstərir*" [6, s. 213].

Layla və oxşamalarda epitet müxtəlif üslubi vəzifələrdə çıxış edə bilir. Lakin nümunələrə baxdıqca aydın olur ki, daha çox iki məqamda işlənən epitetlər daha fəaldır. Onları bu cür qruplaşdıra bilərik:

a) övladına olan sevginin, vurğunluğun göstərilməsi naminə işlənən tərif xarakterli bədii təyinlər. Bu tip epitetlər layla və oxşamalarda çox məhsuldardır. Ana övladını dünyada gözəl, şirin bir sözlə müsbət nə varsa ona bənzətmək və hər kəsdən üstün görmək istəyir. Bu zaman dinlənməsi qulağa çox xoş və doğma gələn maraqlı epitetlər ortaya çıxır:

Laylay balam, *gül balam*,

Gül balam, bülbül balam.

Mən sevindim səninlə.

Sən də sevin, gül balamn [10, s. 190].

Dağ başına qar yağar,

Bulud keçər ay doğar.

Sənin tək ay parçasın,

Analar *tək-tək* doğar [10, s. 192].

Epitetin ərsəyə gətirdiyi obraz, göründüyü kimi, bədii qayəyə olduqca müvafiqdir. Bu səbəbdən də olar olduqca cazibəli və təbii görünür. Dilin nüfuzedicilik xisləti yuxarıdakı layla və oxşama nümunələrində çox aydın sezilir. Fikri təsirli edən də misilsiz təsvir vasitəsi olan epitetlərdir.

b) Övladının daha rahat yuxuya keçməsi üçün işlədilən arzu xarakterli bədii təyinlər. Beşik başında layla deyən ana, körpənin asanlıqla yata bilməsi, heç bir narahatlıq keçirməməsi üçün bu birləşmələrin yararlı ola biləcəyinə və onu sakitləşdirəcəyinə qəlbən inanaraq ifadə edir. Belə məqamlarda da məna yükündə məcazi siqlət olan epitetlər layla və oxşamaların dilində yeni keyfiyyət dəyişmələrinə rəvac verir. Fikir daha tutumlu səciyyə daşıyır, epitet sayəsində yaranan hiss həyəcanların coşqunluğu yüksəlir.

Layla dedim, yatasan,

Qızıl gülə batasan.

Qızıl gülün içində,

Şirin yuxu tapasan [9, s. 29].

Ananın ümidisən,
Gejəsi gündüzüsən.
Şirin-şirin yat bala,
Boya-başa çat bala [4, s. 338].

Epitet tək əşyaya deyil, həm də hərəkətə aid ola bilir. Layla və oxşamalarda hər iki növ epiteti görmək mümkündür. Nümunələrə baxaq:

İsmi epitet:

Laylay ay oğul balam,
Qənd balam, *noğul* balam.
Ürəyim üstündədi,
Gəz, dolaş mağıl balam [2, s. 680].

Feili epitet:

Ata-analı böyü,
Göldə sonalı böyü.
Anan toyunu görsün.
Teli xınalı böyü [4, s. 332].

Təbii ki, hər iki epitetin ümumi üsubi vəzifəsi mənanın, fikrin obrazlı və daha ifadəli çatdırılmasıdır. İsmi epitet layla və oxşamalarda adətən övladın ana tərəfindən tərif olunmasına, müsbət obyektlərə bənzədilməsinə əsaslanır (*qənd balam, noğul balam*). Feili epitetlər isə, gətirdiyimiz oxşama nümunəsinə əsaslansaq daha çox ananın övladı barədə gələcək arzularının daha emosional ifadə edilməsinə (*ata-analı böyü, göldə sonalı böyü*) xidmət edir. Deməli, ismi epitet yaxud feili epitet olmasından asılı olmayaraq hər bir məcazi leksika bədii mətləbin obrazlı ifadəsinə qulluq edir. Onlarda güclü bədii elastiklik duyulur və folklor ruhunun daşıyıcıları olduğu üçün heç zaman süni görünmür. Onların müxtəlif anlayışlarla bağlı olub bədii biçimlərə düşməsi onları mətn mühitinə doğmalaşdırır. Bütün hallarda layla və oxşamalarkı epitetlər zəngin semantik ahəngdarlıqla müşaiyət olunurlar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı. Oçerklər // – Bakı: Elm, – 1970. – 356 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Göyçə folkloru // – Bakı: Səda, – 2000. III kitab. – 768 s.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. İrəvan Çuxuru folkloru // – Bakı: Səda, –2004. – 471 s.
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. Qaraqoyunlu folkloru // – Bakı: Səda, – 2002. – 464 s.
5. Əfəndiyeva, T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı / T.Əfəndiyeva. – Bakı: Elm və təhsil, – 2011. – 351 s.
6. Hacıyev, A. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi / A.Hacıyev. – Bakı: Mütərcim, – 1996. – 376 s.
7. Hacıyev, A. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları / A.Hacıyev. – Bakı: Zaman, – 1999. – 420 s.
8. Hüseynov, M. Sözün poetikası / M.Hüseynov. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2010. – 368 s.
9. Köçərli, F. Balalara hədiyyə / F.Köçərli. – Bakı: Gənclik, – 1987. – 112 s.
10. Mirzəyev, H. Dərələyəz folkloru / H.Mirzəyev. – Bakı: Elm, – 2006. – 768 s.
11. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография / В.В.Виноградов. – Москва: Наука, – 1977. – 312 с.
12. Веселовский, А.Н. Историческая поэтика / А.Н.Веселовский. – Москва: Высшая школа, – 1989. – 404 с.
13. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи / А.И.Ефимов. – Москва: МГУ, – 1957. – 448 с.
14. Краснянский, В.В. О соотношении поэтического слов // В кн: Проблемы структурной лингвистики. – Москва: Наука, – 1981. – с. 244-253.
15. Сергеев, М. Душа прекрасные порывы / М.Сергеев. – Москва: Молодая гвардия, – 1970. – 248 с.
16. Якобсон, Р. Лингвистика и поэтика // Москва: Прогресс, Структурализм: «за» и «против», – 1975. – с. 193-231.

TÜRK DİZİLERİNDE KADIN GÖSTERİMİNİN ŞİDDET BAĞLAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: SEFİRİN KIZI ÖRNEĞİ

AN EXAMINATION OF WOMEN'S PRESENTATION IN TURKISH TV SERIES IN THE FRAMEWORK OF VIOLENCE: THE SAMPLE OF SEFİRİN KIZI

Elif Ayça KARACA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID.0000-0003-3072-8986

ÖZET

Dünya'da televizyon yayınlarının başlamasından bir süre sonra televizyon dramaları ortaya çıktı ve bu dramalar kısa süre içinde dikkat çekerek ilgi gördü. Ancak kapitalizmin hızla yayıldığı, tüketim ve onunla beraber gelen doyumsuzluk hissinin oluşturduğu boşluk; bu sektörün yeni, dikkat çekici unsurları dönüştürerek insanlara bir ürün olarak sunmaya başlaması da uzun sürmedi. Söz konusu bu unsurların başında da şiddet gelmektedir. Şiddet insanların yeryüzünde var olmalarından itibaren her toplumda görülen ve toplumun değişmeyen bir parçası olarak günümüze kadar gelen bir durumdur. Şiddet gösteriminin artarak devam ettiği günümüzde konu ile alakalı incelenmesi gereken alanların başında televizyon yapımları gelmektedir. Yaşamlarımızdaki en önemli medya araçlarından olan televizyon, oluşturulan kodlarla toplumlara yaşam tarzlarını, düşüncelerini ve duygularını şekillendirme yetisine sahip bir araç haline dönüşmüşken şiddet ve özellikle kadın üzerinden yansıtılan şiddetin, televizyon dizilerindeki gösteriminin insanlar üzerindeki etkisi tartışmasız bir hale gelmektedir. Bu tebliğ televizyon dizilerinin ortaya çıkması ile birlikte dizilerde şiddet gösteriminin kadın vurgusuyla nasıl estetize edildiğini; şiddet kavramının tarihi geçmişi, medyayla şiddet ilişkisi ile televizyon dizileri özelinde Sefirin Kızı dizisinde şiddetin anlatım yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dizileri, Şiddet, Televizyon

ABSTRACT

Shortly after the start of television broadcasts in the world, television dramas appeared and these dramas attracted attention in a short time. However, it, as a product, did not take long for this sector to transform and present new, remarkable elements to the people, in the void situation created by the rapid spread of capitalism and the feeling of consumption, and the insatiability coming with it. Violence was at the top of these factors. Violence is a condition that has been seen in every society since people have existed on earth and has survived to the present day as a constant part of society. In today's world, where the display of violence continues to increase, television productions are one of the areas that need to be examined. While television, which is one of the most important media tools in our lives, has transformed into a tool that has the ability to shape society's lifestyles, thoughts and feelings with the codes created, the effect of violence and especially violence reflected on women and its display in television series on people becomes indisputable. For this purpose, in this paper, with the emergence of television series, how the show of violence in TV series was aestheticized with the emphasis on women; the historical background of the concept of violence, its relationship with the media and the narrative structure of violence in TV series *Sefirin Kızı* will be examined**.**

Keywords: Turkish TV Series, Violence, Television

1. GİRİŞ

Yeryüzündeki görüntü ve sesi başka yerlerdeki kişilere ulaştırmak amacıyla çalışmalar gerçekleştirenler, söz konusu istekleri için bu ikisini aynı anda verebilen bir araç icat etti. Buluşu gerçekleştirilen ve ileride toplum üzerinde çok büyük etkisi olacak olan bu araca televizyon adı verildi ve teknolojinin çok hızlı ilerlediği 21. yüzyılda televizyon, kullanılan en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline geldi. (Geyik, 2008)

1936 tarihinde İngiltere'de dünyadaki ilk düzenli televizyon yayını gerçekleşti. 1939'da ise II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu koşullar sebebiyle yayınlara ara verildi. 1945'de savaşın bitmesiyle 1949 yılında televizyon yayınlarına tekrar başlandı ve bu yayınlar ülkenin her bir yanına hızla yayıldı. İngiltere'de televizyonun yaygınlaşmasının ardından Amerika'da ve sonrasında da SSCB'de televizyon yayınları gerçekleştirildi. (Tekiner, 2016) Amerikan TV programları, genel olarak 20. ve 21. yüzyılın başlarında Amerikan popüler kültürü gibi Amerika Birleşik Devletleri sınırlarının çok ötesine kısa sürede yayıldı ve küresel popüler kültür üzerinde yaygın bir etkiye sahip oldu. 1950'lere gelindiğinde televizyonda kayda değer bir başarı dönemi hâkimdi, ancak bu tüm medya için geçerli değildi. Günümüzde 50'li yıllarda TV'yi hatırlayacak kadar yaşlı Amerikalı izleyiciler, Sid Caesar, Jackie Gleason, Milton Berle ve Lucille Ball'un şovlarını sevgiyle hatırlamaktalar, fakat bu tür yüksek kaliteli programlar bir istisnayı temsil etmektedirler. Bu duruma bir Broadway oyun yazarı, biçimlendirici yıllarında televizyonun çoğunun; ''evde film oynayan amatörler'' olduğu söylemi uygun bir tanımlama getirmektedir. Bunun altında yatan sorun yetenekli yazar, yapımcı ve icracıların eksikliği değildi. Bu ihtiyacı karşılayacak kişiler vardı, ama onlar zaten Broadway sahnesinde, vodvil, radyo ve sinema filmleri ile meşgul olmuşlardı. Sonuç olarak da televizyon, daha popüler medyada başarıya ulaşamamış bireylerden oluşan bir yetenek havuzundan ve potansiyellerine ulaşmayan, genç ve deneyimsizlerden yararlandı. Bununla birlikte, televizyon denilen yeni araç nihayetinde o kadar büyüleyici bir teknik yenilik olduğunu kanıtladı ki, gelişiminin ilk aşamalarında içeriğinin kalitesi neredeyse önemli değilmiş gibi görünüyordu. Yetenek eksikliği dönemi de kısa sürdü. Haber ve spor haberleri gibi alanların potansiyellerine yaklaşması en az on yıl daha alsa da, 1950'lerde komedi ve drama kategorilerinde yeterince mükemmellik, izleyicilerin ilgisini hak edecek şekilde ortaya çıktı. Hem duygusal hem de entelektüel nedenlerle Altın Çağ denilen dönem başladı. (Britannica, 2020) Televizyonda artık canlı TV draması büyük ilgi görmekteydi ve özünde meşru tiyatronun yeni ortama katkısıydı; bu tür gösteriler "saygınlık" etkinlikleri olarak kabul edildi. Buna göre saygı gördü. (Britannica, 2020)

İlk Amerikan dizi denemesi, komedi türü etrafında şekillendi ve ilk dizi deneyimi olan Mary Kay ve Johnny yayın hayatına girdi. 1947'den 1950'ye kadar DuMont Television Network'te canlı olarak yayınlandı. Bundan sonra CBS'ye ve ardından NBC'ye geçti. Dizinin yaratıcıları ve dizilerin ilk aktörleri, kendilerinin kurgusal versiyonlarını oynayan gerçek hayatta evli bir çift olan Mary Kay ve Johnny Stearns idi. Hikâye, New York'taki apartmanlarındaki günlük hayatlarını anlatıyordu. Dizinin büyük ilgi çekmesinin ardından hem ülkede hem de dünya da dizi sektörü hızla gelişmeye başladı ve bu süre içinde yenilikler, yeni türler sergilenerek inşalar üzerindeki ilgi ve etki daima taze tutulmaya çalışıldı. Söz konusu türlerden en çok rağbet görenlerden bir tanesi de şiddet oldu. (https://www.the-first-ever.com/first-tv-series-ever/, 2020)

Dünyada televizyon dramalarının hızla yayılmasına karşın televizyonun Türkiye'ye gelişi çok geç gerçekleşti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İTÜ Yüksek Frekans Kürsüsü Başkanı olan Mustafa Santur, yapmış olduğu gezilerinde televizyonu tanıyarak, televizyonun ne kadar önemli bir iletişim aracı olduğuna vakıf oldu. Türkiye'ye döndüğünde ise bu buluşu ülkeye getirmek için çalışmalara başladı. İTÜ'de ilk denemeler gerçekleştirildi. TRT Televizyonu'nun 1968'de Ankara'da yayın hayatına başlamasıyla İTÜ'nün yapmış olduğu televizyon yayınları sona erdi. (Çağlar, 2010; Göze, 2015) TRT'nin 1964 yılında kuruluşu ile biran önce televizyon yayınlarına geçilmesi için hazırlıklara başlandı. 31 Ocak 1968'de ilk televizyon yayını yapıldı. Gösterilen ilk yayınlar çok sınırlı olan paket yayın şeklinde idi. Bu şekilde yapılan gösterimler 1972 yılına kadar aynen sürdürüldü. (Erbaş, 2011; trtmüze, 2020).

1974 yılında ilk dizi yayınını yapan TRT bir devlet televizyonu olarak yaptığı yayıncılık politikası ile televizyon, yayınlanan diziler ve bunların topluma etkisi bakımından bazı kurallar ortaya koydu ve buna göre yayınlar yapıldı. (Düzgün, 2013)Türkiye'nin yerli ilk Türk dizisi 19 Mayıs 1974 tarihinde siyah beyaz olarak

yayın hayatına başlayan kaynanalar oldu. (trtarşiv, 2020) Ankara'da çekilen dizinin yönetmenliğini Tekin Akmansoy yaparken aynı zamanda başrollerden biri olan Nuri Kantar karakterini de canlandırmakta idi. (Türk Televizyon Tarihinin Unutulmaz Dizileri, 2020) 1997 yılında polisiye, macera, aksiyon türünde unsurları içeren ilk dizi olan ''Kara Melek'' özel kanal olan Star TV'de yayın hayatına başladı. Dizi çok yüksek reyting oranları elde etti. Polisiye türünde olan dizide bolca şiddet sahneleri bulunmaktaydı. (Kara Melek, 2020) Bu ilginin ardından polisiye, mafya türü özelliklerini gösteren ve şiddetin sunumunun yapıldığı bu tür diziler artmaya başladı. 5 Ekim 1998 tarihinde Kenan İmirzalıoğlu'nun başrolünü oynadığı ''Deli Yürek'' adlı polisiye dizi yayınlandı. Ardından 1999'da yine polisiye türünde olan ''Yılan Hikâyesi'' dizisi, televizyonda izleyici karşısına çıktı. Bu iki dizi de ülke içinde yüksek reyting oranları ile uzun yıllar devam ederek ileriki yıllarda yayınlanacak olan pek çok Türk polisiye, aksiyon, mafya dizisine model oldu. 2000'li yıllardan başlanarak günümüze kadar da benzeri yapımlar ortaya çıkmaya devam etti. Bu yapımlar izleyiciler tarafından fazlaca benimsenerek fanatik bazı izleyicilerin sosyal hayatlarında dizinin etkisinde kalması da toplum içinde yayınlanan bu tür dizilerin etkisinin tartışılmasına neden oldu. Özellikle şiddet ve silahın özendirilmesi konusu günümüzde hale tartışıla gelen bir durum olarak güncelliğini korumaktadır. (Deli Yürek, 2020)

2. ŞİDDET OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan ve insan toplumları zayıf güçlü fark etmeksizin haklar bakımından hukuk karşısında eşit olmaktadır. Kabul gören ve uygulanan din, ahlak, hukuk kurallarının tamamı insanların bir arada ve yan yana varlığını sürdürmesini tertip etmek üzerine kuruludur. Ancak bütün bu kurallara rağmen şiddet, cinayet ve terörün geçmişten günümüze farklı seviyelerde devam ettiği görülmektedir. Burada en çok düşündüren şey ise medeniyetlerin geliştikçe şiddetin azalacağı gibi bir ön görüde bulunabileceği beklenirken tam tersine şiddetin çeşidi ve yoğunluğunun bütün dünyada artarak devam ettiğinin görülmesidir. Bu tespit neticesinde de görülmektedir ki, şiddet toplumsal bir kavram olmakla birlikte aynı zamanda evrenseldir de ve bu açıdan çeşitli bilim alanlarının inceleme konusunu oluşturmaktadır. İletişim, medya, psikoloji, hukuk, siyaset, sosyoloji gibi bilim dalları konu ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmektedir. (Necmettin Özerkmen, 2012)

Şiddet, insan sosyal etkileşimlerinin önemli bir parçasıdır. Fakat şiddetin; özgül doğası, anlamları ve bağlamları oldukça değişkendir. Bu çerçevede, şiddetin biyoarkeolojik analizi çalışmaları yapılmaktadır. Böylece, şiddetin özgüllüğünü anlamak ve yaşanan şiddet deneyimini geçmişteki kültürel süreçlere bağlamak mümkün olmaktadır. (Phillip L. Walker, 2001) Aslında şiddeti anlamak ve önlemek için insan doğasının unsurlarını açıklığa kavuşturmak ve anlamak gerekir. Pek çok insan, şiddet içeren davranışların her zaman insan doğasının bir parçası olduğunu çünkü biyolojik yapımızın bir parçası olduğunu ve hayatta kalmak için gerekli olduğunu iddia etmektedir. (Marianna King, 2021)

2.1. Şiddet Kavramının Tanımı

Şiddet çok çeşitli tanımlamalarla ifade edilebilmektedir. Ancak bu tanımlar ne kadar farklı olsa da bazı ortak ögeler etrafında toplanılmaktadır. Buna göre; insanların canını yakmak, yaralama, öldürme, eşyaya zarar verme ve bu bağlamda hukuka aykırı fiziki güç uygulama, şiddet tehdidinde bulunma, lüzumsuz yere kırma, yok etme davranışları ve toplumsal ilişkilerde kabul edilebilirlik sınırlarını aşan zorlama eylemleri ortak kabul gören şiddet unsurları olmaktadır.

Bunun dışında toplum bilimci Galtung, bazı şiddet yöntemleri olduğunu ifade ederek, şiddeti; fiziksel, yapısal ve psikolojik olarak üçe ayırarak tanımlamalar yapmıştır. ''Fiziksel şiddette, kişiyi öldürmeye kadar uzanabilen şiddet kullanımı öğesi bulunmaktadır; psikolojik şiddet kişinin ruhsal bütünlüğüne yönelik beyin yıkama, yalan söyleme, endoktrinasyon, tehdit yöntemleriyle uygulanan şiddettir. Yapısal şiddette ise insanların eylemlerinde akli ve psikolojik yeteneklerinin altında kalmaları olgusuyla karşılaşılmaktadır; bu durumda şiddet, insanın olası yetenekleriyle, hali hazır yetenekleri arasındaki farkın nedeni olmaktadır.'' İfadelerini kullanmaktadır. (Özerkmen, 2012, s.4)

Şiddet kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir. 1901 tarihinde basılan Şemseddin Sami'nin Türkçe sözlüğü Kamus-ı Türki'de ise şiddetin tanımına sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma olarak yer

verilmektedir. ‘‘Şedid’’ sert, katı ve şiddetli demektir. ‘‘Şeddat’’ ise sertlik ve kızgınlığı ile tanınan ünlü eski Yemen hükümdarının adıdır ve dilimize de bu yolla geçmiştir. (Faruk İşıker, 2011) Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğünde ise şiddet kelimesi: ‘‘a. 1. Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğinlik, sertlik. 2. Hız. 3. Bir hareketten doğan güç: Rüzgârın şiddeti. 4. Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma. 5. mec. Kaba güç. 6. mec. Duygu veya davranışta aşırılık’’ şeklinde tanımlanmaktadır. (TDK, 2005)

2.1.2. Şiddete Neden Olan Psikolojik Etkenler

Engellenme, psikolojik etkenlerin başında gelmektedir. Bunun dışında doğrudan tahrik edilmek ve saldırgan örneklere maruz kalmak da şiddetin psikolojik nedenleri arasında yer almaktadır. Bu açıdan:

‘‘Saldırganlık gösteren örneklere maruz kalma: Filmlerde ve televizyon programlarında, radyo, gazete, fotoğraf gibi kitle iletişim araçlarında yer alan şiddet öğelerinin etkileri, toplumun saldırganlık konusunda en fazla duyarlı olduğu alanlardan birisidir. Televizyonda saldırgan örneklere maruz kalan çocuklar, insanlara zarar vermenin ve şiddetin yeni usullerini öğrenmekte, saldırganlık ve şiddete karşı olan engelleyici kontrol mekanizmaları gevşemekte ve duyarsızlaşmaktadır.’’ (İşıker, 2011, s.9)

2.1.3. Şiddete Neden Olan Biyolojik Etkenler

Bazı biyolojik etkenler, insanlar üzerinde şiddeti tetikleyecek dürtüler oluşturmaktadır. Kişilerin kullandıkları bazı ilaçlar ve anatomik-biyokimyasal durumlar buna neden olabileceği gibi yapılan çalışmalar artmış fizyolojik uyarılmanın şiddete olan tesirini ortaya koymaktadır. Buna göre; ‘‘yarışma etkinlikleri, aşırı alıştırma, provakatif filmler seyretme gibi çeşitli kaynaklardan köken alan artmış uyarılmışlık halinin açık saldırganlığı arttırdığını’’ göstermektedir. Buna ek olarak cinsiyet ve hormonlar da şiddet üzerinde etkiye sahip olmaktadır.

‘‘Cinsiyet ve hormonlar: İnsanda ve hemen tüm hayvan türlerinde türün erkek üyeleri kadınlara göre daha saldırgandır. Yetişkin insanlarda yapılan çalışmalarda şiddet suçları ile ilgili istatistikler göz önüne alındığında erkeklerin kadınlara göre daha saldırgan davranışlar gösterdikleri saptanmıştır. Hayvanlar ve insanlar üzerinde yapılan birçok çalışmada ve gözlemde, androjen (erkeklik hormonları) düzeyi ile saldırganlık arasında bağlantı olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan kadınlık hormonları örneğin östrojenler, birçok türde kavgacılık davranışını baskılamaktadırlar.’’ (İşıker, 2011)

2.1.4. Şiddete Neden Olan Sosyal Etkenler

Şiddet olayları her toplumda aynı sıklıkta ve düzeyde gerçekleşmemektedir. Bu durum insanların yaşadığı sosyal ortamın bireyler üzerinde ve davranışlarında farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Doğal olarak, şiddetin gösterilmesinde de aynı durum söz konusu olmaktadır. Toplumsal şiddetin en önemli belirleyicisi ise ekonomik zorluklar ile toplumsal huzursuzluğun var olmasıdır. Duygusal, fiziksel ve cinsel şiddet eğilimlerinin arkasında da yine sosyal etkenler bulunmaktadır. Toplumsal değerlere bakış ve kültürel farklılıklar şiddetin açığa çıkartılmasında önemli faktörlerdir.

Buna ek olarak medya da şiddetin gösterimi, yayılması ve gerçekleştirilmesinde önemli bir aracı halindedir. Medya, şiddetin devamlı olması ve yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Televizyon ile şiddet doğal bir unsur ve sorunların çözüm aracı olarak lanse edilebilmektedir. (İşıker,2011)

2.2. Şiddet Gösteriminde Ortaya Çıkan Türler

Televizyon formatında gösterilen şiddet unsurlarının tam manası ile anlaşılabilmesi ve tespit edilebilmesi için ortaya çıkan şiddet türlerinin belirtilmesi önem arz etmektedir. Şiddet türleri; duygusal, sözel, fiziksel, cinsel ve ekonomik olmak üzere beş kategori etrafında toplanmaktadır. Duygusal şiddet, İnsanların psikolojik sağlık durumunu kötü yönden etkileyen, baskı ve tehdit altında hissettiren her türlü davranış bu kategori içinde yer almaktadır. Sözel şiddet, küfür, bağırma, hakaret, kötü konuşma, azarlama, aşağılama uygulamalarının gerçekleşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Fiziksel şiddet, en çok karşılaşılan ve şiddet denilince akla ilk gelen tür olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların birbirlerine fiziki olarak şiddet uygulamasının yanında kendisine de şiddet uygulaması (intihar gibi) bu kategoride yer almaktadır. Cinsel şiddet, kadın, çocuk ya da genç bütün bireylere karşı söz ile el-kol hareketleri ile ve tecavüzle saldırı, tacizde bulunulmasıdır. Sarkıntılık, baskı

kurma, rahatsız etme yine bu türün göstergesi olmakla beraber genellikle fiziksel şiddetle iç içe bir durum söz konusudur. Ekonomik şiddet ise işsizlik, yüksek enflasyon ve yetersiz sosyal güvenlik olanaklarını içermektedir. Ekonomik şiddet sadece yoksul durumdaki kişilere değil, toplumun her katmanına mensup bireyler için geçerli olabilmektedir. (İşıker, 2011)

3. TELEVİZYON VE ŞİDDETİN İLİŞKİSİ

Medya gösterimleri teknolojinin hızla ilerlediği bu çağda giderek yayılarak çok çeşitli ve farklı formatlarda etkinlik göstermektedir. Bu etkinlik içinde televizyon kültürü geniş alanlara yayılarak üretim, tüketim ve özendirme ile seyirci çekmek, medyanın kârını artırarak güçlenmesini sağlamak için geniş çapta gösteriler üretmeye başladı. Bu genişlemeyle, medya gösterilerinin toplumsal, sosyal ve kültürel alandaki etkinliği de artarak ve hayatımızı şekillendiren bir hal aldı. Bu duruma diziler sundukları karakter tiplemeleri ve olay örgüsü ile örnek olmaktadır. (Dougleas Kellener, 2010) Günümüzde çoğu birey boş vaktini televizyon karşısında geçirmektedir ve televizyon karşısında uzun saatler harcanmaktadır. Şu an da yaşadığımız ortamda en kolay bilgi elde etme yolu da medya ve televizyon ile mümkündür. İnsanlar verilen bilgiyi alarak öğrenirler ve öğrendikleri şey de davranışlarına yansır. (Birkan Yürük, 2018; Aeını, 2016)

3.1. Şiddet İçerikli Televizyon Formatları Hakkında Dünyada Gerçekleştirilen Çalışmalar

Televizyonun insanlar üzerindeki etkisi hakkında ilk araştırmalar 1950'lerde ABD, İngiltere ve Kanada'da gerçekleştirildi. İngiltere'de on beş milyon evin üç milyonunda televizyon bulunduğu bu dönemde Hilde Himmelweit önderliğinde, London School of Economics and Political Science'da çocukların televizyon izleme kalıpları incelendi. Çalışma BBC tarafından yönlendirilmişti. Bağımsız araştırmacılar tarafından yürütülen çalışma 1955 yılında başlayarak, 1958'de rapor olarak yayınlandı. Himmelweit: ''izleyicilerde kontrollerden sonra daha fazla saldırganlık ve uyumsuzluk bulunmamış ve televizyonun saldırgan davranışlara yol açması olası değildir. Buna rağmen duygusal açıdan rahatsız çocuklarda saldırganlığa neden olmaktadır. Diğer taraftan, şiddet programları izlemenin faydalı olduğunu gösteren küçük kanıtların bulunduğuna işaret eden bu çalışmada, şiddetin bireylerde saldırganlığı uyardığı kadar boşalttığı sonucu da bulunmuştur.'' açıklamalarını yapmaktaydı. ABD ve Kanada'da gerçekleşen araştırma ise Wilbur Schramm ile arkadaşları tarafından Stanford Üniversitesi'nde yapıldı. Onların araştırma sonuçları; fazla televizyona maruz kalan çocukların, kalmayanlara göre daha çok saldırgan olduğunu göstermekteydi. Böylece bu araştırmalar, televizyon ve şiddet ilişkisinin ilk adımdaki taraflarını tanımlayarak, detaylı inceleme yapılmasına öncülük etmiştir. 1960 tarihinde ise Albert Bandura ve Leonard Berkowitz tarafından yürütülen deneysel çalışma ile ilk televizyon ve şiddet ilişkisi araştırması ortaya konmuştur. Araştırmada Şiddet filmlerinin bireylere gösterimi gerçekleşmiş ve sonuçta kişiler üzerinde olumsuz etkiler ve saldırganlığın arttığı gözlemleri raporlanmıştır. (İşıker, 2011) ''Amerika'da, 1960'larda kısa aralıklarında gerçekleşen suikastlar ve toplumsal şiddet olayları üzerine, "Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesi Ulusal Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon 1969 yılında "Toplumda Şiddetin Rolü" üzerine 10 ciltlik bir rapor hazırlamıştır ve "Medya ve Şiddet" konusu bu raporun bir bölümünü oluşturmuştur. Bu rapor, televizyon ve şiddet konusundaki çalışmaların hızlanmasını sağlamıştır. Kongre İletişim Alt Komitesi Başkanı Senatör Pastore, Kongrede yaptığı ve aşağıdaki ifadeleri kullandığı konuşmasında (1969) Kongreyi kapsamlı bir araştırma yapılması hususunda ikna etmiştir.'' 1960'lardan sonra yoğun şekilde televizyon ve şiddet ilişkisi ve oluşan zararı önleme çalışmaları yapmak üzere komite ve kurumlar oluşturuldu ve konu hakkındaki ilk geniş çaplı inceleme UNESCO tarafından gerçekleştirildi. (John P. Murray, 2008)

3.2. Türkiye'de RTÜK'ÜN Şiddet İçerikleri Yayınlara Karşı Gerçekleştirdiği Uygulamalar

Radyo ve televizyon yayınlarını düzenleme ve denetleme yetkisi Anayasa'nın 133. maddesiyle Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na verilmiştir. Bu bağlamda şiddet içerikli yayınların denetimi Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) yetkisi içerisindedir.

RTÜK, televizyonda şiddet unsurlarının bireyleri nasıl etkilediği hakkında bilgi almak maksadıyla çeşitli anket araştırmaları düzenlemektedir. Yaptığı bir, televizyon izleme eğilimleri anketinde 2570 kişiden oluşan

örneklem üzerinde araştırma gerçekleştirmiştir. Alınan cevaplar sonucunda televizyonda şiddete bakış açısı hakkında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre; "Yayınlarda ne tür görüntülerden rahatsız oluyorsunuz? Sorusuna yönelik şiddet içeriği ile ilgili cevapların oranları şu şekildedir: (Birden fazla cevap verilebilmiştir.) "Şiddet görüntülerinden" %69,3, "Aile kavgaları ile ilgili görüntülerden" %54.3, "Cinayet görüntülerinden" %49.7, "Trafik kazası görüntülerinden" %26.7 oranındadır. Televizyon izleme alışkanlığı nedeniyle oluştuğu düşünülen davranışlara ilişkin olarak verilen kanaat cümlelerine bakıldığında, "Toplumda şiddeti artırıyor" ifadesine katılım oranının % 79.6 olduğu'' anlaşılmaktadır. Bunun yanında RTÜK'e yapılan şikâyetlerin çoğunu şiddet içerikli yayınlardan duyulan rahatsızlıklar oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda RTÜK, usul ve esasları çerçevesinde bazı yaptırımlar uygulama gücüne sahiptir.

RTÜK'ün yayın hizmeti ve yönetmeli gereğince usule uymayan, zararlı olduğu tespit edilen formatlara maddi, idari yaptırım uygulamalarında bulunabilmektedir. Bunun yanında koruyucu sembol sistemini kullanarak, televizyonun zararlı etkiler bırakabileceği durumlar sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Koruyucu semboller program başlamadan önce gösterilerek hangi zararlı içeriklere sahip olabileceği hakkında önceden uyarı yapmaktadır.

4. SEFİRİN KIZI DİZİSİNDE KADIN ÜZERİNDEN ŞİDDETİN GÖSTERİMİ

Televizyonun etkileri çok çeşitli alanlarda tartışmalı olarak görülmektedir. Bu alanların başında gelen şiddet gösterimi konusunda ise iki farklı görüş söz konusudur. Bunlardan birincisi; şiddet gösterimini olumlayan, şiddeti görünür kılma gayretidir. Medyadaki şiddet sunumu şiddeti önleyemese de en azından görünür kılmaya çalışmak önemli olandır. İkincisi ise şiddet gösterimini olumsuzlayan şiddeti meşru kılma yaklaşımıdır. Televizyonda şiddet gösterimi, birinci görüşün tersine var olan egemen yapıyı pekiştirmektedir. Burada şiddet yeniden üretilerek meşru kılınmaktadır. Bu yaklaşımların dışında fenomolojik bakış açısıyla ise bir şeyin görünür kılmanın o şeyin yerleştirdiği arka plandan bağımsız düşünülemeyeceğini belirtmektedir. (Livberber, 2019)

Televizyon dizileri, oluşturulduğu toplumun izlerini taşıyarak, bir ayna etkisi göstermektedir. Gerçeklerin kurgulandığı, işlendiği ve insanlara aktarıldığı diziler, kültürel değerler ortaya koyarak, bireylere aktarır. Senaryo yazarlarının da içerisinde yaşadığı ülkenin kültür ve özelliklerinden etkilenip bunu yansıtmaması imkânsızdır. Bu nedenle de diziler sosyal kültürel yaşantının simgesel bir yansıması olmaktadır. (Livberber, 2019)

Televizyon dizileri bir anlatıya sahiptir. Dizilerde kullanılan anlatım, kişileri yeniden biçimlendirebilme gücünü bulundurmakta ve toplumsal olayları belirli bir bakış açısı içinde anlamlandırmaktadır. Bu bağlamda, dizilerle toplumsal cinsiyet rolleri, kadın-erkeğe dair yapılan tanımlamalar tekrar üretilmektedir. Diziler ile egemen toplumsal cinsiyet ideolojilerinin desteklediği şeyler, toplumsal ilişkilerin merkezinde bulunmaktadır. Anlatım yapısı ile cinsiyet ideolojileri pekiştirilmekte ve bunlar yapılırken içerik, değerler ve varsayımlar izleyiciler tarafından sorgulanmadan kabul edilmektedir. Bunun yan sıra gerçekleştirilen açık anlatımla birlikte örtülü söylem altında da bunlar desteklenmektedir. Sorunların çözümlenme şekilleri, karakterler arası kurulan ilişkiler, cinsiyetçi kalıplar bakımından sorunlu durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Şiddet meşrulaştırılmakta, namus kutsallığı kadın üzerinden vurgulanmakta, namus izin verilen yaşam tarzı olarak sunulması, sisteme sorgusuz teslimiyet, kadın-erkek işlerinin ayrıştırılması ve para, güç, iktidarın kadınlara yakıştırılmaması bu sorunlu durumlar içinde yer almaktadır. Anlatım yanında öykü ve karakter tipleri de aynı şekilde özem arz etmektedir. Çoğunlukla yoksul, aciz, sakar kadınların karşısına güçlü iktidar sahibi konulması ile bunların karşısına kötü karakterlerin çıkartılması ile kurulan öyküler etrafında dönülmektedir. (Livberber, 2019)

4.1. Sefirin Kızı Dizisinde Anlatım Yaklaşımı

Çalışmada örneklem alınan ilk dizi; NGM ve O3 Medya'nın ortak yapımı olan ve ilk bölümü 16 Aralık 2019 tarihinde yayınlanan Sefirin Kızı dizisidir. Dizinin yönetmeliğini Emre Kabakuşak yaparken, senaryosunu Eylem Canpolat ve Ozan Aksungur kaleme almaktadır. Dizi oyuncu kadrosu ve konusu ile ilgi çekerek STAR TV'de yüksek reyting oranları almaktadır.

Dizinin konusu; erkek başrol olan Sancar, Bodrum'da Büyükelçi'nin kızı olan Nare'ye âşık olur ve yaşadıkları zorlukların ardından imam nikâhı ile evlenirler. Ancak Nare evlenmeden bir gün önce babasının manevi oğlu olan Akın tarafından tecavüze uğramıştır. Sancar ise düğün gecesinde Nare'nin onu aldattığını düşünerek, onu kulübeden atar. Nare ise bu olayın ardından kendisini uçurumdan aşağı atar. Ancak ölmez yurt dışında akıl hastanesinde tedavi görür ve bir de Sancar'dan bir kızı olur. Yurt dışında Akın, onun tecavüze uğradığına inanmadığı babası ve kızı ile birlikte yaşarken bir gün Akın ona tekrar saldırırken onu bıçaklar ve öldürdüğünü düşünerek polise teslim olmadan önce kızını babasına bırakmaya karar verir. Bodrum'a döndüğü gün ise Sancar'ın Menekşe ile düğününün olduğu gündür.

Dizinin oluşturulan kurgusu her ne kadar Ege'de geçse de klasik doğu aşiret dizileri kurgusunu hatırlatan bir temele sahip olduğu görülmektedir. Nare, düğün gecesinde sokağa atılarak, kendisini sevdiğini söyleyen adam tarafından hem hakarete uğrayarak sözel, baskı kurularak psikolojik ve uçurumdan atladığında ise fiziksel şiddete uğramaktadır. Sancar, yoksulluğu nedeniyle Nare'nin babasının onayını alamazken, Akın yaptığı her şeye rağmen serveti için baba tarafından mazur görülmektedir. Yani üç erkeğin de şiddetine maruz kalmaktadır.

Sefirin Kızı'nda sürekli vurgulanan unsur Efelik kavaramı ve adetlerdir. Özellikle Sancar'ın ailesi sürekli adetler, gelenek, görenek kavramları adı altında bazı dayatlamalar ve toplumsal baskılar sunmaktadır.

Kadın ve erkek temsilleri ise baştan itibaren eşit olmayan bir ilişki üzerine kurulmuştur. İlk olarak aşk üzerinden yaklaşılan bir şiddet söz konusudur. Dizide şiddetin gösterimi Akın ve Nare arasında kendini göstermektedir. İkilinin sahnelerinde kadın, elde edilecek bir meta olarak sunulmaktadır. Akın'ın Nare'ye uyguladığı şiddet aşk üzerinden haklılaştırılmaktadır. Aynı şey Sancar'ın Nare'ye yaklaşımında da mevcuttur. Namus kavramı burada izleyiciye yansıtılır.

Öte yandan annelik üzerinden de şiddetin estetize edilmesi durumu göze çarpmaktadır. Sancar'ın kültürüne son derece bağlı olan annesi, oğluna evelenmesi için kız ararken özellikle yoksul ve muhtaç bir kız aramaktadır. Bunun nedeni de Sancar ile evlendiğinde ona sunulanlara şükredip, minnet ederek evine bağlı olması düşüncesidir. Bu sözleri söyleyen anne her seferinde anneliğini vurgulayarak, yaptığı şeyleri çocuklarının iyiliğine bağlar. Örneğin kendisi gibi bir kadın ve anne olan Nare'yi korkutması için adam tutarak saldırıda bulunması gerçekleşen olaylardan bir tanesidir. Buna karşılık Sancar'ın abisi ile evli olan Elvan ise sürekli çocuğu olmadığı için eksik ve kusurlu iması yapılarak üzerinde psikolojik bir baskı yapılmaktadır. Çevresindekiler tarafından bu konu hakkında ithamlara maruz kalmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak, şiddetin dizilerce gösterimi; toplumsal değer bakımından birçok sorunu doğurmaktadır. Sürekli olarak şiddetin estetize edilmesi şiddete karşı duyarsızlaşma, şiddeti gerçekleştirilen karakterler ile arada bağ kurma ve şiddeti meşrulaştırma durumlarını ortaya çıkarmaktadır. Televizyonda gördükleri karşısında insanlar bir aşinalık ve alışmışlık hissine kapılarak, gerçek yaşamda yaşanan şiddet karşında tepkisiz kalma durumu içine girmektedir. Diziler içinde şiddet denildiğinde ise akla ilk gelen kadınlar olmakta ve Sefirin Kızı örnek alınıp, aslında çoğunluğun zaten aynı çerçevede aynı kurguyu insanlara sunduğu düşünüldüğünde, bilerek ya da bilmeden kadına yönelik şiddet; birlikte yaşadığı erkek ya da istemediği erkek tarafından fiziksel ve duygusal güç uygulanıp, korkutularak yansıtılmasıdır.

KAYNAKÇA

İnternet Linkleri

(Erişim Tarihleri: 25.11.2020)

https://www.britannica.com/art/television-in-the-United-States/Early-genres.

https://www.the-first-ever.com/first-tv-series-ever/.

https://www.trtarsiv.com/ozel-video/trtnin-unutulmaz-dizileri/kaynanalar-115348.

https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/turk-televizyon-tarihinin-unutulmaz-dizileri,z3vOKb2OEOmtgaQAsBSjw /RealPabEaUOk5TWVXe16KQ.

https://www.sinemalar.com/dizi/3392/kara-melek.

https://www.sinemalar.com/dizi/3238/deli-yurek.

http://www.trtmuze.com.tr/hakkimizda/trt-tarihi/.

https://www.academia.edu/42902457/TELEV%C4%B0ZYON_D%C4%B0Z%C4%B0LER%C4%B0NDEK%C4%B0_%C5%9E%C4%B0DDET%C4%B0N_TOPLUMA_YANSIMASI_al%C4%B1mlama_analizi_.

Makale ve Kitaplar

Aeını, Haniyeh (2016), Televizyonda Şiddet Üzerine Bir Medya Eleştirisi-Kör Düşünceler Stop Motıon Canlandırma Filmi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Çağlar, Şebnem (2010), Televizyon Gazeteciliği, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.

Düzgün, Özge (2013), Türkiye'de Medya Etiğine Bakış: Bir Alan Araştırması, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Erbaş, Mehmet Akif (2011), Bir Cumhuriyet Kurumu Olarak TRT ve Tarih Belgeselciliği (1978-2008), Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi).

Geyik, Kurbani (2008), Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yerel Televizyon Yayıncılığı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Göze, Filiz Erdemir (2015), Televizyon İmgesine Sinema Perdesinden Bakmak, Nobel Yayınları.

İşıker, Faruk (2011), Televizyon Yayınlarında Şiddet, Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (Uzmanlık Tezi).

John P. Murray (2008), "Media Violence: The Effects Are Both Real and Strong", American Behavioral Scientist, Volume:51, Number:8.

Kellener, Douglas (2010), Medya Gösterisi, İstanbul: Açılım Kitap.

Kıng, Marianna (2021), The Crisis of School Violence: A New Perspective. East Lansing: Michigan State University Press.

Livberber, Tuğba, Erdoğan İlker (Ed.) (2019), Türkiye'de Televizyon Formatları, Doruk Yayınları.

Özerkmen, Necmettin (2012), ''Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet'', Akademik Bakış Dergisi, Sayı:28.

Tekiner, Suat (2016), Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nda Televizyonun Eğitimde Kullanılması ve TRT Eğitim (TRT Okul) Kanalı, Ordu: Ordu Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

Tiryaki, Refik (2002), ''Bağımsız Bir İdari Kurum Olarak RTÜK'', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 51, Sayı:4.

Türk Dil Kurumu (2005), Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Walker, P. (2001), A ''Bioarchaeological Perspective on the History of Violence'', Annual Review of Anthropology, Volume: 30.

GÖRSEL KÜLTÜR BAĞLAMINDA MASAL ANALİZİ YÖNTEMİNİN İNCELENMESİ

AN ASSESSMENT OF THE FAIRY TALE ANALYSIS METHOD IN THE CONTEXT OF VISUAL CULTURE

Elif Ayça KARACA

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID.0000-0003-3072-8986

ÖZET

Yaşanmış ya da yaşanması mümkün olabilecek olayların okuyucuya haz verecek şekilde abartılı bir betimlemeyle anlatıldığı kısa edebi yazılara masal denir. Masallar, insan yaşamının bir bölümünü çeşitli hayal unsurlarına bağlayarak ele alır. Masallarda bir olay veya durum meydana gelir. Söz konusu olay veyahut durum kişilere bağlanır. Bu yapılırken de anlatımın sürükleyici ve etkileyici olmasına öncelik verilir. Masallarda olaylar genellikle yüzeysel şekilde işlenir. Kısa bir tür olduğu için fazla ayrıntılı ve derinlemesine bir kurgu yoktur. Masal sınıflandırmaları üzerine ilk çalışmalar, batılı araştırmacılar tarafından yapıldı. Öncelikle Alman masal araştırmacısı G. Von Hahn, masalları tiplerine göre sınıflandırma girişiminde bulundu. Ancak bu çalışma kapsamlı olmaktan ziyade daha sonraki çalışmalara yol gösterici bir nitelik taşıdı. Bu konuda ilk önemli çalışma 1910 yılında Antti Aarne tarafından hazırlandı. Gerçekleştirilen bu ön çalışmaların ardından masal daha derinlemesine bir araştırma alanı haline gelerek; şekli, yapısı ve imgesel unsurları bakımından çeşitli bilim dallarının da yardımı ile incelenmeye başlandı. Julien Greimas, Tzvetan Todorov, Vlademir Propp, Jean-Michel Adam, E. M. Meletinski gibi araştırmacılar masal analiz yöntemi ile ilgili çeşitli görüşler ortaya koydu. Özellikle, Propp'un geliştirdiği metot ve Julien Greimas'ın Analiz Yöntemi en çok kullanılanlar oldu. Bu tebliğde masal ve analiz yöntemleri açıklanarak, imgelerin anlamlandırılmasını sağlayan görsel kültür ile olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Analiz, Görsel Kültür

ABSTRACT

Short literary writings in which describe the events occuring or be possible in an exaggerated way to delight the reader are called fairy tales. The tales, connecting to various imagination, tell a part of human life. An event or a situation occurs in the tales. The event or the situation in question were bound to the people. As being done this, it is given precedence to be an immersive and impressive narrative. The events in fairy tales are generally rendered in a superficial way. Since it is a short genre, there is not much detail and depth-set up in it. The first studies regarding fairy tale classifications were made by western researchers. Firstly, German fairy tale researcher G. Von Hahn attempted to classify fairy tales according to their types. this study was, however, rather than a comprehensive study, it became a leading guide for later works. The first important work on this subject was prepared by Antti Aarne in 1910. After these preliminary studies, fairy tale became a more in-depth research area. They were, with the help of various branches of social sciences, begun to be studied in terms of their shape, structure and imaginary elements. Researchers such as Julien Greimas, Tzvetan Todorov, Vlademir Propp, Jean-Michel Adam, E. M. Meletinski have put forward various opinions about the method of fairy tale analysis. In particular, the most used ones were Propp's and Julien Greimas's analysis methods. This paper will try, explaining fairy tales and analysis methods, to focus on the relationship between images and visual culture.

Keywords: Fairy Tale, Analysis, Visual Culture

1. GİRİŞ

Hayal ürünü olan ya da yaşanması mümkün olabilecek olayların okuyucuya haz verecek şekilde abartılı bir betimlemeyle anlatıldığı kısa edebi yazılara masal denir. Masalda, düşündürmekten daha çok ana amaç, duygulandırmak ve heyecanlandırmaktır ve bunu yaparken kısa bir anlatım kullanılır. Masal; kısa olması, yalın bir olay örgüsü ve çoğunlukla önemli bir olay veya sahne aracılığıyla; tek-yoğun bir etki uyandırarak, az sayıda karaktere yer vermesi bakımından diğer anlatım çeşitlerinden ayrılır. Yani masal, olay eksenli bir yazı ve anlatım çeşididir. Temelinde bir olay vardır ve bu olaylar genellikle yüzeysel şekilde işlenir. Olayın veya durumun öncesi ve sonrası okura, dinleyene sezdirilerek hissettirilir. (Prescott, 2019; Gömeç, 2000)

Masal kelimesi, söylendiği bölgeye göre çeşitlilik göstermekle birlikte masalın tanımlamasında da farklı görüşler bulunur. ‘‘Arapça mesel kelimesinden dilimize geçen ve Anadolu’da masal olarak kullanılan kelime, Türk dünyası içinde ertegü, ertek, çöçak kelimeleriyle anılmaktadır.’’ (Arıcı, 2004:159) ‘‘Türkçe lügatlerde masal kelimesi hakkında çeşitli tarifler yer almaktadır. Ahmed Vefik Paşa Lehçe-i Osmani’de, “masal” maddesinde şöyle demektedir: Mesel, hâlâ hikâye, dasitan, menkabe manasına fıkra ve kaziyyeden gayri. Muallim Naci, Lügatinde masal’a değil de mesel’e yer verir: Dasıtan, kıssa-i meşhure. (Masal) bundan muharreftir. Kitab-ı Müntahabat-ı Lügat-ı Osmani müellifi Mustafa Şükrü’nün tarifinde bazı değişik unsurlar da vardır. Misal maddesinde şöyle denilmektedir: Ahlak ve adata müteallik olan kıssa ve hikâye ve rüya ki uykuda görünür gibi manasına. Şemseddin Sami Kamus-ı Türki’de Mesel maddesinde şu tarifi vermektedir: Adab ve ahlâk ve nasayihe müteallik küçük hikâye. (Masal bundan galattır). Mehmed Salahi’nin tarifi de Şemseddin Sami’ninkine pek yakındır. O da Kamus-ı Osmani’de mesel ile ilgili olarak şöyle demektedir: Dasıtan, kıssa; (masal) bundan muharreftir. Hüseyin Kazım Kadri, Türk Lügati’nde masalı şöyle tarif etmektedir: “Arapça mesel, emsal muharrefi; hikâye, menkıbe, destan.” Türk Dil Kurumu’nun çıkardığı Türkçe Sözlük ’ün “masal” maddesi şöyledir: “Çocuklara anlatılan ve çoğu olağanüstü olayla süslenmiş bulunan ilgi çekici hikâye. Ferit Develioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat ’inde mesel maddesi şöyledir: “Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye.” Türkçe sözlük hazırlayan yabancılar da masalın tanımına yer vermişlerdir. F. Wilhelm Radloff’un Arapça meselden geldiğini kaydettikten sonra “hikâye, fabl” demektedir. Adıyla anılan lügatin hazırlayıcısı Bianchi ise “masal” için “düzme” demektedir. Görüldüğü gibi eski kaynaklar umumiyetle “mesel” şeklini tercih etmektedirler. Radloff’ta ise “masal” şeklini iki ayrı “s” ünsüzü ile yazılmasına mukabil aslının “mesel” olduğu kaydedilmektedir.’’ (Akalan, 2015:184-185)

2. MASALIN ÖZELLİKLERİ

Masal da diğer edebi türlerde olduğu gibi çeşitli özelliklere sahiptir. Masal; olay, mekân, zaman ve kişiler olmak üzere dört ana bölüme ayrılabilir.

Masalda olay; masal kahramanının başından geçen olay ya da durumdur. Temel öge veya durum kahraman etrafında şekillenir.

Mekân; masal içinde çevre sınırlıdır, mekânlar az sayıdadır. Mekânın detaylarına girilmez. Kısaca bir tarif mevcuttur.

Zaman; masallar uzun zaman dilimlerine yayılmaz, zaman dilimi kısadır. Öykülerde geçmiş zaman kullanılır. Yani -dili geçmiş zaman anlatımı söz konusudur. Olaylar yazarın kendi ağzından ya da kahramanın kendi ağzından anlatılabilmektedir.

Kişiler ise masalda az sayıdadır. Kişiler tip-karakter şeklindedir ve bu karakterlerin ayrıntılı tasviri söz konusu değildir. Öyküdeki kişinin bir yönü baskıdır ve o yönü ortaya çıkartılarak anlatımlar yapılır. Kötü ise kötü, cesaretli ise cesaretlidir.

Masal; konuları, bakış açıları ve üslubuyla aslında kahramanlı şiirin düzyazıdaki karşılığı şeklinde bir özelliğe sahiptir. Sözlü ve yazılı olabileceği gibi aslında sözlü geleneğe sahip bir tür olarak ortaya çıkmış ve sonradan yazıya geçirilmiştir. Bu tarz masallar sözlü gelenekteki birçok kalıbı barındırır. Bu durum Türk edebiyatında da Dünya edebiyatında da geçerlidir. (Arıbaş, 2009) Masal içinde, kötülükler eleştirilerek okurun ve dinleyenin

bu kötüler gibi olmaması beklenir. Masalın sonunda iyiler ve iyilikler de yüceltilir ki okur ya da dinleyici iyi olsun ve iyilik yapsın istenir. (https://masallarin-ozellikleri.nedir.org/, adresinden erişilmiştir.)

2.1. Masalın Sınıflandırılması

Masal sınıflandırmaları üzerine ilk çalışmalar, batılı araştırmacılar tarafından yapıldı. Öncelikle Alman masal araştırmacısı G.Von Hahn, masalları tiplerine göre sınıflandırma girişiminde bulundu, ancak bu çalışma kapsamlı ve kalıcı olmaktan çok daha sonraki çalışmalara yol gösterici nitelik taşıdı. Bu konuda ilk önemli çalışmayı 1910 yılında Antti Aarne hazırladı. Aarne, masalları; a) hayvan masalları, b) asıl halk masalları, c) fıkralar olmak üzere üç grupta topladı. Bu üçlü sınıflandırma, kendi arasında da ana ve alt dallara ayrılarak daha kolay yararlanılır hale getirdi. Johann Georg von Hahn, Griechische und Albanesische Märchen (Yunan ve Arnavutluk Masalları) adlı kitabında; Yunan, Arnavutluk, Alman, Eflak ve Hint masallarını inceleyerek bir sınıflandırma oluşturdu. Bu sınıflandırma Avrupa'daki masalların ilk sınıflandırılması olduğu halde çok fazla kullanılmadı. Stith Thopmson ise von Hahn'ın çalışmasını; tip ile motif arasındaki farkın anlaşılmadığı ve bu iki terim arasındaki ayrımın yapılmadığını söyleyerek eleştirdi. ''Henning Frederik Feilber, Joseph Jakobs, Robert H. Lowie ve Alfred L. Kroeber'in de masallar üzerinde bazı tasnif çalışmaları olduğunu belirtti. Aleksandr Nikolayeviç Afanasyev, Narodnıye Russkiye Skazki (Rus Halk Masalları) adlı eserinin ilk baskısını 1855 yılında yayınladı. İlk baskısında masalları sınıflandırmayan Afanasyev, 1873 yılında Rus masallarını sınıflandırarak yayımladı. Fanasyev, masalları beş grupta sınıflandırdı. Buna göre:

1.Hayvan Masalları

2.Sihir (Büyü) Masalları

3. Kısa Anlatılar

4. Hicvî Masallar

5. Günlük Hayatla İlgili Masallar'dır.'' (Gümüş, 2015: 37-38)

Türk masallarının tip sınıflandırması ile ilgili önemli çalışma ise Eberhard ile Pertev N. Boratav tarafından hazırlandı. 1953' de Eberhard ve Boratav ortak hazırlamış oldukları Typen Türkischer Volksmarchen isimli kitaplarında 378 masal tipi ortaya koydu ve bunları 23 başlık altında sınıflandırdı. (Gümüş, 2015)

2.1.1. Dünya ve Türk Edebiyatında Masal Çalışmaları

Dünya edebiyatında masal incelemeleri yapıldığında aslında hemen hepsinin ortak özelliklere sahip olduğu görülür. Çalışmalarda; bilmece, lirik ve atasözünün masalın dinamik merkezinde yer alan malzemeler olduğu saptanır. Bilmece anlatı içinde mecaz olanaklarını içerir ve atasözü da masalın imgeleri lirik yapıldığında, yani ritmik olarak düzenlendiklerinde metaforik olasılıkları detaylandırır. Bu tür imgeler esas olarak iki repertuarından alınmıştır: çağdaş dünyadan (bunlar gerçekçi imgelerdir) ve antik gelenekten (bunlar fantezi imgeleridir) olanlardır. Bu farklı görüntüler, ritmik organizasyonları tarafından bir masal anlatım performansı sırasında bir araya getirilir. Fantastik görüntüler, dinleyicilerden güçlü duygusal tepkiler alma kapasitesine sahip olduğundan, bu duygular, desenleme ile görüntü organizasyonuna dokunan hammadde olarak karşımıza çıkar. Böylece izleyici, anlama doğru hareket eden metaforik sürecin bir parçası haline gelerek masalın ayrılmaz bir parçası haline gelir. Ve bu nedenle anlam, masalın yüzeyinde kolayca bulunabilecek net bir sözden çok daha karmaşıktır. Bu görüntü örüntüsü, Avrupa masallarını şekillendiren ana araçtır. En basit masallarda bir model kurulur ve hemen hemen aynı şekilde hepsinde tekrarlanır. Örneğin bir Xhosa hikâyesinde; bir dev, bir kadını ve iki çocuğunu kovalar. Hikâyenin her bölümünde, canavar yaklaştıkça ve kadın ve çocukları daha yoğun bir şekilde tehlikeye girdikçe, hikâyeyi; doğrusal yolunda ilerlerken bile çaresizlik, tehdit ve terör duygularını hissettiren bir şarkı düzenler:

Qwebethe, Qwebethe, ne istiyorsun?

Yemeğimi bozkırda bırakıyorum

Onu geride bırakıyorum

Onu geride bırakıyorum.

Hikâye anlatıcısı, kısa bir giriş ve hızlı bir kapanıştan biraz daha fazlasıyla bu hikâyeyi geliştirir. Bir fantezi canavarından- bir çatışmadan bir çözüme- kaçan gerçekçi tek bir karakterin kesintisiz bir doğrusal hareketi vardır. Ancak bu fantezi ve bu gerçeklik, masalın lirik merkezi tarafından kontrol edilir ve görünüşte basit olan bu mekanizma, karmaşıklığın özünü sağlar. Bu doğrusal hareket, en basit öykülerde bile, döngüsel bir hareket tarafından- bu durumda, şarkı- altüst edilir ve bu metaforun motorudur. Doğrusal ayrıntıları ve görüntüleri birbiriyle eşit olacak şekilde deneyimlemeyi mümkün kılan, masalın döngüsel hareketidir. Yani en basit masal, daha karmaşık anlatılar için bir model haline gelir. Bu lirik merkez, hikâyeye gelişme potansiyeli verir. (Britannica, Fairy Tale, 1768)

Dünya masal çalışmalarına yön verenlerden olan Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, batı kültür geleneğindeki en etkili edebi masallardan bazılarını yayınlayarak bu araştırmalara katkı sağladı. Hoffmann bir tür olarak masallar ile alakalı farklı görüşler geliştirdi ve kendisi de masallar kaleme alarak bunları uygulamaya koydu. Hoffmann, kışkırtıcı öykülerinde gerçeklik ile fantezi arasındaki sınırları bulanıklaştırarak tartışmalara neden oldu. Doppelgangers ve animasyonlu bebekler onun masallarının bir parçasıydı. Bu şekilde, okuyucuları gerçeklik ve sosyal gelenek algılarını yeniden gözden geçirmek için kafa karışıklığına yol açıyordu. Hoffmann'ın çalışmaları Alman Romantikleri Wilhelm Heinrich Wackenroder, Ludwig Tieck ve Novalis ile bağlantılı olarak okunabilirken, Hoffmann'ın 1814'de yayınladığı "Altın Pot" gibi masallar Avrupa büyülü gerçekçiliğinin bir örneği olarak görüldü. Hoffmann'ın çalışmasında, fantezi alemleri sürekli olarak gerçek alemlerine saldırıda bulunuyor ve gerçeklik ile hayalin birbirine karıştırıldığı bir yapı ortaya çıkıyordu. Hoffmann'ın yazdığı bu masallar Almanya ile sınırlı kalmayarak, Nikolai Gogol üzerindeki etkisinin de kanıtlandığı gibi, Ukrayna ve Rusya'ya kadar büyük ilgi çekiyor. İngiltere'de onun masallarına dair çalışmalar gerçekleştiriliyordu. (Owen&Craword, 2020)

Türk masallarında gerçekleştirilen çalışmalarda ise ortak özellikler gerçeğe yakın olması ve kültürel motiflere yer verilmesi idi. Cin, peri, deve kullanımları insandan farklı özellikler gösterir.

‘‘Türk masallarında padişah ya da bu roldeki kahraman genellikle kötü ve halkına zulmeden bir karakter taşır. Bu masallardaki iyi kahraman da padişahın küçük oğlu ya da kızı veya fakir ailelerin çocukları olmaktadır. Türk masallarının olağanüstü ögeleri gerçekte sanıldığı kadar akıl dışı nitelikte değildir. Şehirlerden uzaklaştıkça, yani sözlü geleneğin, yazılı edebiyatın ve yabancı kültürlerin etkilerinden korunduğu çevrelere, köy ve göçebe ortamına yaklaştıkça masallardaki olağanüstü çeşni hafifler, bu nitelikteki varlıkların çoğu kez sadece adları anılmakla yetinilir; cin, peri, ejderha vb. denip geçilir’’(Arıcı, 2004:166)

‘‘Yabancı araştırmacılar haricinde Türkler tarafından yapılan ilk çalışma 1912 yılında asıl adı bilinmeyen K. D. adlı biri tarafından kaleme alınan Türk Masalları adlı eserdir. Kitapta yer alan on üç masal sözlü kültür ortamından derlenerek yazılı kültür ortamına aktarılmıştır. Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984), 1929'da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden derlediği dokuz masal metnini Dokuz Ötkünç adıyla yayınlamıştır. Bahtaver Hanım, 1930 yılında Türk Masalları adlı eserinde dokuz masal metni yer vermiştir. Ali Rıza Yalgın (1890-1960), 1933 tarihinde Cenupta Türkmen Oymakları adlı çalışmasını yayınlamıştır. Yusuf Ziya, 1934'te Yürüklerde Köylülerde Hikâyeler-Masallar adıyla yetmiş dört masal metnini tasnif yaparak yayınlamıştır. Suat Salih Asral, öğrencileriyle birlikte derlediği masal metinlerini Öz Türk Masalları adı altında 1935'te yayınlamış ve Naki Tezel (1915-1980), 1936'da Keloğlan Masallarını, 1938'de İstanbul Masallarını kaleme almıştır. Bu eser daha sonra Fransızca ve İngilizce'ye çevrilmiştir. Türkiye'nin ilk halk edebiyatı bilim doktoru olan Mehmet Tuğrul ise 1942-46 yıllarında hazırladığı Mahmut Gazi Köyünün Halk Edebiyatı adlı doktora tezinde masal metinlerini çalışmıştır.’’ (Gümüş, 2015:43-44)

3. MASAL ANALİZİ YÖNTEMLERİ

Masal incelemelerinde, klasik metin inceleme yöntemlerinden yararlanılmakla birlikte konu ile ilgili çalışmalar yürüterek, bakış açıları geliştiren Claude Levy Strauss'un, Vladimir Propp'un, A.J. Greimas'ın, C.

Bremond'un geliştirdikleri metin çözümlemesi kuramlarının getirdiği yeni bakış açılarına göre de yapılmaktadır.

3.1. Propp Yöntemi

Bir halk bilimci olan Vladimir Propp gerçekleştirdiği masal incelemeleri sonucunda kendi adı ile anılan Propp Yöntemini ortaya attı. Vladimir Propp, 1928'de çıkardığı Masal Morfolojisi kitabı ile masalların biçimsel yönden araştırılmasını vurguladı. (Perk, 2019)

Vladimir Propp, ilk olarak Rus halk masalları üzerinde okumalar yaparken, masalların konusu değişse de bazı ortak unsurlara sahip olduklarını gördü. Bu tespitin ardından Saussure'un dil bilim inceleme metoduna benzeyen bir yöntemle bu masalların yapısını oluşturan kurallar ortaya kona bileceğini düşündü. Bu şekilde birbirlerinden farklı olsa da birçok masala ortak olabilecek fonksiyonla birimlerini bularak, her masalda geçerli kurallar ortaya koymayı amaçladı. Bunu yaparken de biçim bilimi, yapı çözümlemesi ve masal incelemelerinin ortak olarak gerçekleştirilebileceği bir yöntem ortaya koydu. (Çağlar, 2015)

Propp, çalışmalarında masallardaki çoğu özelliğin aynı olduğunu gördü. Aslında dünyanın her yerindeki masallar aynı yapıya sahipti. Çok renkli olaylar içeren metinler benzer biçimselliği taşımaktaydı. Yani çok çeşitliliğin altında tek biçim içeren bir yapı mevcut idi. Mesela, masallarda zayıf bir kahraman kötülüğe uğrar ya da bir eksiklikle karşılaşır ve kötülerin alıkoymasına rağmen iyilerin desteği ile kötülüklerle başa çıkarak mutlu sona ulaşılması ortak bir iskelet olarak tespit edilmektedir. (Uğur& Günaydın, 2018)

''Masallar, kötülükle başlıyor; kötülük bir ailede, bir çevrede bir eksiklik yaratıyor, (sözgelimi bir kişinin kaçırılması), en zayıf kahraman bu eksikliği gidermekle görevlendiriliyor, ona iyiler yardım ederken, kötüler karşı çıkıyor. Kahraman, birçok, sınavdan geçiyor ve sonunda görevini başarınca ödülünü alıyordu. Bu saptamalardan yola çıkan Propp dünya masallarını bu yönden incelemeye ve karşılaştırmaya başladı.'' (Kuzucular, 2013:2)

Gerçekleştirdiği çalışmalar ile tüm masalların temel yapısını açığa çıkardı. Çözümleme modelini de bunun üzerine kurdu. Bu şekilde dünyadaki bütün masalların analizinde kullanılabilecek bir metot ortaya koymuş oldu. Propp, yöntemi içinde ''masallar arasında değişmeden aynı kalan hareketlere fonksiyon ya da işlev adını verdi. Propp, masallardaki kahramanların işlevlerini de analiz etti. Buna göre de işlevi şu şekilde açıkladı: işlev kişinin eylemidir ama bu eylem de olay örgüsünün akışı içindeki anlamına göre belirlenmiştir. Yani kişilerin eylemleri, masalların temel bölümleridir, görüşünü savundu. Propp bu eylemleri, kişilerin her masalda sürekli değişen özelliklerinden soyutlar ve her eylemi, masalın akışı içindeki yerine dikkat ederek belirledi.'' (Kuzucular, 2013;2)

Propp Rus masallarını incelendikten sonra dünya masallarını ele aldı. Bunu tamamladıktan sonra ikisini birbiri ile karşılaştırarak değişmediğini belirlediği otuz bir işlevi yazdı. Bunların ne olduğuna bakmadan önce Propp'un işlev tanımına baktığımızda; işlev, ''bir şahsın anlamını masalın gelişim çizgisi içinde bulan hareketidir. Her masalda bu otuz bir fonksiyonun tamamı bulunmaz. Bütün masallarda bulunması zorunlu olan bir tek fonksiyon vardır: O da "kötülük" yahut "yokluk" adı verilen fonksiyondur. Bütün olağanüstü masallar, masalın başında vuku bulmuş bir kötülüğün bir kahramanın çabasıyla telâfi edilişinin hikâyesidir. Masallarda fonksiyon sayısı değişik olabilir ancak bunların sıralanışı daima aynı kalır.'' demektedir. Propp da masallarda bu fonksiyonların tamamının ya da çoğunluğunun bulunduğunu belirtir. (Kuzucular, 2013)

3.2. Jean-Michel Adam

Dil bilim çalışmaları yapan Fransız Jean Michel Adam, Fransız edebiyatı içinde masallarının birbirlerini takip eden epizotların eklemlenmesinden oluştuğu görüşünü ortaya koyarak masalda kanonik bir matris olduğunu saptadıktan sonra masalların temel bir yapının değişkeleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Adam, masalları temel bir yapıdan yola çıkarak özgürce kurgulanan farklı versiyonlardaki türler olarak ele almış ve çalışmalarını bunun üzerine yürütmüştür. (Öztokat, 2015)

3.3. E. M. Meletinski Metodu

Edebiyat, folklor ve dil bilim araştırmaları yapan Rus bilim adamı Eleazar Moiseevich Meletinskii, ‘‘Masalın Yapısal ve Tipolojik İncelemesi’’ isimli bir eser ortaya koymuş ve bu eserde Propp yönteminin masal analizi içindeki katkısı ile etkisini yorumladı. Bunun yanında kendisi de bazı görüşler ekleyerek dünyadaki ülkelerde gerçekleştirilen masal incelemelerini değerlendirmekteydi. (Propp, 2018)

3.4. Julien Greimas Metodu

Gösterge bilim alanında çalışmalar yapan Fransız Julian Greimas, Propp’un metodundan esinlenerek masal inceleme yöntemi ortaya koymaktadır. Greimas, Propp’un işlevlerini eyleyen sorunu olarak değerlendirip, anlatı kuramını geliştirerek bazı değişiklikler yaptı. Belirlenen otuz bir işlev sayısını altıya, yedi kahraman tipini de altıya düşürdü. Bu görüşüne de ‘‘eyleyensel örnekçi’’ ismini verdi. Paris Gösterge Bilim Okulu’nun kurucusu olan Julien Greimas, söylemsel yapı çözümlemeleriyle büyük işler yapan Georges Dumezil ve Claude Levi-Strauss’un gösterdiği gibi yazınsal yapıtların bir derin bir de yüzey yapısından oluştuğuna dikkat çekiyordu. Greimas, aslında oluşturduğu metodun yalnızca masallar değil, bütün yazınsal metinler için geçerli olacağını belirtiyordu. Bunu kendisine bizzat uygulayarak göstermekteydi. Julien Greimas, Propp’un belirlediği fonksiyonlar arasında birbirine benzer ya da tekrarlı işlevleri indirgeyerek, temel yapıda eylem şemasını altı eyleyenle göstermektedir. (Güleç, 2014) Buna göre masallarda karşılaşılan eylem alanları şu şekildir:

‘‘1.Saldırganın eylem alanı

2.Bağışçının eylem alanı

3.Yardımcının eylem alanı

4.Prensesin eylem alanı

5.Gönderenin eylem alanı

6.Kahramanın eylem alanı

7.Düzmece Kahramanın eylem alanı

Greimas da bu yaklaşımı paylaşır ve anlatıdaki kişileri niteliksel özellikleriyle değil, ne yaptıklarına göre değerlendirir.’’ (Güleç, 2014:37)

3.5. Tzvetan Todorov

Tarih ve felsefe alanlarında araştırmalar yapan Bulgar Tzvetan Todorov, masal ve poetika kavramını birleştirdi. Poetika, şiire dair estetik kurallar toplamı demektir. Bu kavramı Todorov dar anlamı ile kullanmayarak, eserlerin ortaya çıkarılması veya kurulması ile ilişkilendirdi. Bu açıdan poetika, eserleri tek tek analizle değil bütün eserlerin ortaya çıkışını mümkün kılan genel kurallara ulaşmayı hedeflemektedir. Yani poetikanın nesnesi, edebi yapıtın kendisi olamamaktadır. Poetikanın amaçladığı şey Todorov’un edebiyat söylemi dediği o özgül söylemin özellikleridir. (Güleç, 2014) ‘‘Bu bakımdan, poetika gerçek edebiyatla değil mümkün olan edebiyatla uğraşmalı; başka bir deyişle edebilik ile ilgilenmelidir. Todorov, anlatının en küçük birimine anlatısal önerme demektedir. Buna göre, önermenin iki bileşeni vardır; bunlardan birini eyleyen, diğeri ise yüklem şeklinde belirler. Eyleyenler birimi de kendi içinde iki yönlüdür. Bir yandan, zaman ve mekânda değişmeyen öğeleri belirlemeye yararlar. Todorov bu iki durumu göndergesel ve söz dizimsel biçiminde ayırır.’’ (Güleç, 2014:51)

4. MASAL VE GÖRSEL KÜLTÜR İLİŞKİSİ

İnsanlar doğduklarından itibaren görsel birçok uyarıcı ile etkileşim haline girerler. Zamanla bireyler maruz kaldıkları uyarıcıları; deneyimleri neticesinde anlamlandırarak, farklı manalar yükledikleri bir süre içinde bulunurlar. Söz konusu uyaranlar, çevre ve yaşanılan toplumun şatlarına bağlı olarak şekillenir. Bir başka değişle uyarandan kast edilen; bölgenin kültürünü yansıtan ifadeler olarak kabul ifade edilebilir. Yaşanılan dünyanın sunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik olaylar görsel montajlarla topluma yansıtılır. Toplumun

niteliklerini temsil eden bir anlatım haline dönüşür. Yalnızca dil ve anlatım biçimiyle anlatılamayan ya da açıklanamayan fikirler imgeler yoluyla da ortaya konulur. Yani, görsel kültür, imgelerin anlamlandırılmasına dayanır. ‘‘Görsel kültür edebi metinle resim arasındaki bir uyum olduğunu ve kelimelerle görüntülerin aynı şeye karşılık geldiğini vurgulamaktadır. Kültürü yansıtan görüntüler toplumun anlamlandırdığı o kültüre özgü yapısal bir kurgu şeklindedir.’’ (Özalp, 2018: 704)

Görsel kültür yalnızca görsellikten ibaret değildir. Aynı zamanda belirli bir karakteri, anlamı da kapsayan görsel bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Görsel kültür toplumun içinde bulunduğu sosyal, siyasal, askeri, psikolojik durumlar hakkında bilgi veren kültürel bir içerik olmakla beraber, bu içeriği sürdüren ve geliştiren de insan olmaktadır. Görsel kültür, geleneksel olan dünya ve toplum kültürlerinden yararlanır. Bunu yaparken de sürekli değişen ve yenilenen bir döngü içerisindedir. (Özalp, 2018; Parsa 2004)

Masallar görsellik yolu ile imgeler kullanılarak ortaya konulabilir. Bunu yaparken de yapılan mekân, yapan kişi, zaman, yaşamsal birikimi gibi unsurlar bir masalı görsele aktarırken hikâyeyi etkiler. Bir masalı bizzat yani fiilen, bir film ya da dizinin konusunu oluşturabilir. Sinema çalışmaları yapan bir kişi de söz konusu araştırmada masalın aslında nasıl olduğunu ve ortaya çıktığı toplumun özelliklerini ortaya koyduktan sonra karşılaştırmalı olarak görsel unsurun nasıl yansıtıldığını açıklayabilir.

Bir başka ilişki de metin bazında kurulabilir. Masal kurgusal bir metindir. Yukarıda belirtildiği gibi bir kategorik yapı ve sıralaması vardır. Bu bağlamda aslında her afiş, dizi, reklam veya film de ilk öncelikle metinsel olarak oluşturulmasının ardından görsele çevrilmektedir. Örneğin; bir kişi bir film yapmaya karar vermiş ise onu belirli bir öykü üzerine kurmaktadır. Ya da bizzat film, dizilerin kendisi açıklanan masal analiz yöntemlerince incelenebilmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, öyküler toplumların hayatlarında çok eski zamanlardan itibaren var olan, içerisinde doğduğu toplumun; tarihsel, kültürel, sosyal, siyasal yapısı hakkında bizlere bir fikir veren edebi türdür. İmgelere dayanan, Görsel kültürle edebi türler arasında da bir bağ söz konusudur. O da tıpkı öyküler gibi toplumdan beslenerek, toplumu yansıtmaktadır. Aynı zamanda öykü görsel kültüre bir içerik oluşturur ve öykünün sunduğu anlatıyı imgeleştirerek görsel bir kurgu oluşturulmasını sağlar. Dil bilimciler, gösterge bilimciler, halk bilimciler gibi çok farklı bilim dallarına mensup araştırmacılar da masalın bu farklı disiplinlerle ve kültür yapısıyla ilişkisini kurarak çalışmalar yapmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akalan, A. (2015). Türk Dünyasında Masal Tarih İlişkisi. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (12), 183-189.

Arıbaş, K. (2009). Tarihin Peşindeki Coğrafya. İstanbul: Çizgi Kitapevi.

Arıcı, A. (2004). Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11 (26), 159-169.

Britannica (1768). Fairy Tale. https://www.britannica.com/art/fairy-tale. adresinden erişim sağlandı.

(Erişim Tarihi:14.01.2021)

Çağlar, B. (2015). Vladimir Propp'un Masal Anlatısı Perspektifinden "Interstellar" Filminin İncelenmesi. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (24), 31-55.

Gömeç, S. (2000). İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine, Tarih Araştırmaları Dergisi, 20 (31), 51-92.

Güleç, K. (2014). Anlatı Çalışmaları ve Yapısalcılık Bağlamında Televizyon Dizileri, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Gümüş İ. (2015). Türk Masallarının Max Lüthi Yaklaşımıyla Çözümlenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kuzucular,Ş.(2013).ProppAraştırmaYöntemi:https://edebiyatvesanatakademisi.com/anonim-edebiyat-mizah-hiciv/masal-inceleme-ve-propp-yontemi/980, adresinden erişim sağlanmıştır.

(Erişim Tarihi: 09.12.2020)

Masalın Özellikleri. https://masallarin-ozellikleri.nedir.org/ adresinden erişim sağlandı.

(Erişim Tarihi: 20.11.2020)

Owen, C. & Crawford, A. (2020). Introduction to the Special Issue: The Two-Hundred-Year Legacy of E. T. A. Hoffmann: Transgressions of Fantastika. Marvels & Tales, 34(1), 13-22.

Özalp, H. (2018). Sanat Eğitimi Alan Öğrencilerin İmge Çözümleme ve Uygulamada Görsel Kültür Algılarının Belirlenmesi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7 (2) , 703-727.

Öztokat, N. (2015). Anadolu Masalına Göstergebilimsel Bir Bakış, Millî Folklor Dergisi, 27 (108), 60-74.

Parsa, A. F. (2004). İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi. Ana Dili. 33, 59-66.

Perk, D. (2019). Masal Uyarlamalarının Vladimir Propp'un Yaklaşımı ile İncelenmesi "Pamuk Prenses" Masalı Örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 36 (1), 122-132.

Prescott, B. (2019). Navigating the Carte du Tendre in Fairy Tale: A Very Short Introduction by Marina Warner. Mythlore, 37(2 (134)), 157-170.

Propp,V.(2008).E.M.MeletizkiMetodu:https://www.mephisto.com.tr/masalin-bicimbilimi, adresinden erişim sağlandı.

(Erişim Tarihi:09.12.2020)

Uğur, U, Günaydın, R. (2018). Valdimir Propp'un Yapısal Çözümleme Yöntemi Çerçevesinde "Tadeo Jones 2: Kral Midas'ın Sırrı Filmi İncelemesi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 9 (1), 25-43.

AVROPADA İDARƏETMƏDƏ İNSAN AMİLİ

HUMAN FACTOR IN MANAGEMENT IN EUROPE

NƏSİROVA Nərgiz Məhəmməd qızı

Dr. Sumqayıt Dövlət Universiteti, orcid./0000-0002-5022-0592

XÜLASƏ

Məqalədə Avropanın idarəetmə təcrübəsində insan amilinin əsas faktorlardan biri olduğu göstərilir. Eyni zamanda insan amilinin aspektləri - iş, fərdi və təşkilati aspektlər açıqlanır və onların idarəetmədə rolunun vacibliyi nəzərə çatdırılır.

Qeyd olunur ki, idarəetmədə insan amili metodlarına müxtəlif atributlardan ibarət yanaşmalar daxildir. Burada həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət metodlarından istifadə olunur. Məqalədə həmçinin idarəetmənin tarixi və burada insan amilinin roluna toxunulur. İdarəetmənin əsas inkişafına təkan verən hadisə kimi İngiltərədə sənaye inqilabı göstərilir və idarəetmənin əsas inkişaf dövrünün XIX əsrdə ABŞ-a aid olduğu diqqətə çatdırlır.

Sonra idarəetmənin elm kimi yaranmasında idarəetmə məktəblərinin rolu barədə geniş məlumat verilir. İdarəetməyə dair yanaşmalarda Robert Ouenin, Frederik Uilson Teylorun, Elton Meyorun xidmətləri barədə ətraflı məlumat verilir.

Eyni zamanda elmi idarəetmə məktəblərinin idarəetmədə insan amilinin hansı rola malik olduğu və onun aspektləri açıqlanır, kollektivin səmərəli fəaliyyətinə, məhsuldarlığın artırılmasına təkan verən amillərdən söhbət açılır. Bu məqsədə çatmaq üçün əlverişli iş mühitinin yaradılması, kadrların fiziki və intellektual imkanları nəzərə alınmaqla düzgün seçilməsi ilə yanaşı, stimullaşdırma və həvəsləndirmə metodlarından səmərəli istifadənin zəruriliyi də vurğulanır.

Vacib məsələlərdən biri kimi kollektivdə sağlam mühitin yaradılması qeyd olunur, işçilər arasında qarşılıqlı hörmətə əsaslanan işgüzar, səmimi münasibələrə nail olunmasının zəruriliyi nəzərə çatdırılır.

Məqalədə kollektivin fəaliyyətinə təsir göstərən rəhbər-işçi münasibətlərinə də geniş yer verilir. Kollektivi məharətlə idarə etmək bacarığı, işçilərin bir-birinə qarşılıqlı hörmət hissini qorumaq, prinsipiallıq, optimal qərarlar qəbul etmək qabilyyəti, cəsarətlilik və məsuliyyət hissini daim dərk etmək rəhbərin əsas xüsusiyyətləridir. Rəhbər üçün əsas meyar əməkdaşın iş qabiliyyəti, onun fəallığı, işə münasibəti, ümumi işə faydalılığı olmalıdır. Sözünün üstündə durmağı bacarmaq rəhbərə nüfuz gətirir. Hər bir rəhbər vəd verərkən, ilk növbədə öz imkanlarını ölçüb-biçməli, verdiyi sözə mütləq əməl etməlidir.

Açar sözlər: insan amili, aspektlər, idarəetmə məktəbləri.

ABSTRACT

The article is about human factor as one of the main factor in the management experience in Europe. At the same time are noticed the aspects like-job, personal and organizational and their importance.

Here is noted that human factors in management is included the approaches with different attributes. qualitative and quantitative methods are used in the preparation of article. Also here is touched upon the history of management and the role of human factors. The main reason of development of management is shown the industrial revolution in England and the main progress period belongs to USA in 19th century.

Then is shown wide information about the management school, which has a great role for development of management as a science, so, the works of Robert Ouen, Frederik Uilson Teylor, Elton Meylor as approaches of management is shown.

At the same time here is told about which roles of management schools have in management and its aspects, usefull activity of collective, the factor which is increased of productivity. In order to achieve this aim along with creation of favorable job environment, physical and intellectual capabilities of personnel,there is emphasized the usefull importance of stimulative and motivative methods.

As main issue here is noticed healthy environment's creation, the importance of respectible, efficient, warm relations among the personnel, the relations among boss and workers which effects the activity of personnel team are placed in.

Talently control ability of personnel, protection mutual respect among personnel, principiality, ability of optimal decision making, understanding of braveness and responsibility are main characters of leader. The main criterion for leader must be worker's work ability, activity, respect to job, profitableness for general job. When making a promise, every leader must first weigh his options and keep his word, because, standing on his promise brings influence to leader.

Keywords: human factor, aspects, management schools.

İnsan amili ətraf mühitə, təşkilati və iş faktorlarına, eləcə də idarəetmədə sağlamlıq və təhlükəsizlik davranışlarına təsir göstərə biləcək fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. İnsan amilini üç aspekt əhatə edir: iş, fərdi və təşkilati aspektlər.

İş aspekti - tapşırıqlar, iş prosesləri və mühitindən, idarəçilik sahələrindən ibarətdir. Tapşırıqlar insan amilinin prinsipləri, yəni, insan gücü və məhdudiyyətləri nəzərə alınmaqla təsvir olunmalıdır. Buraya insanların fiziki və mənəvi gücü və məhdudiyyətləri aid edilir. Mənəvi aspektlərə isə qavrayış, diqqət və qərarvermə tələbləri aiddir.

Fərdi aspekt - insanın səriştəsi, bacarığı, şəxsiyyəti, münasibəti və risk qavrayışı daxil edilir.

Təşkilat aspekti - iş mənbəyi, kommunikasiyalar, liderlik və s. bu kimi aspektlərdən ibarətdir.

Əgər insan amilləri bu aspektlərdən təcrid olunarsa, onda effektiv nəticə verməz. İnsan amilinin əhatə dairəsinə təşkilati sistemlər daxildir. İnsan amili yaxşı, təhlükəsiz idarəetmə sisteminə daxil oluna bilər.

İnsan amilləri yanaşması bu imkanlardan ən yaxşı şəkildə necə istifadə olunmasına yönəldilir. Məsələn: insanlar üçün uyğun iş və avadanlıqlar tərtib edərək. Bu, onların sağlamlığını və təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, daha çox idarə olunan, daha təsirli bir təşkilatı təmin edir.

İdarəetmədə insan amili metodlarına müxtəlif atributlardan ibarət yanaşmalar daxildir. Burada həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət metodlarından istifadə olunur. İdarəetmədə insan amillərinə aid olan bunları nümunə olaraq göstərə bilərik: hadisələrin təhlili, insan səhvlərinin müəyyənləşdirilməsi, insan etibarlılığı analizləri, iş yükü və kadr təhlili, tapşırıq təhlilləri və təhlükəsizlik mədəniyyəti qiymətləndirmələri.[4]

İdarəetmənin tarixi və insan amilinin burada roluna nəzər salsaq, deyə bilərik ki, idarəetmə tarix boyunca mövcud olmuşdur. İdarəetmənin əsas inkişafına təkan verən hadisə İngiltərədə sənaye inqilabı olmuşdur. Lakin onu da qeyd edək ki, idarəetmənin əsas inkişaf dövrü XIX əsrdə ABŞ-da olmuşdur. Həmin dövrdə ABŞ-da insanların işlə təminatı yüksək səviyyədə təşkil olunurdu, təhsil alan şəxslərə isə yüksək qiymət verilirdi.

İdarəetmənin elm kimi yaranmasında idarəetmə məktəblərinin- Elmi idarəetmə məktəbi (1886–1920), Klassik və ya inzibati idarəetmə məktəbi (1920 – 1950), İnsani münasibətlər məktəbi (1930 – 1950), Davranış qaydaları haqqında elmi məktəb, Müasir idarəetmə (kəmiyyət) məktəbi (1950 – indiyədək) rolu böyükdür. [1, s. 60-65]

İlk dəfə idarəetməyə dair yanaşmalar 1911-ci ildə baş vermişdir və eləcə də həmin ildə fransız utopistlərindən biri olan və menecmentin metodoloji əsaslarının yaranmasında rolu olan Robert Ouen insan amili faktorunu ilk dəfə idarəetməyə elmi yanaşma kimi daxil etmiş və təkmilləşdirməyə başlamışdır. Özü fabrikant işləyərək öz təcrübələrindən yararlanaraq bizneslə idarəetmə arasında əlaqə yaratmağa, sistem kimi inkişaf etdirməyə, işçilərin iqtisadi şəraitdən asılı olmayaraq əmək haqqı ilə təmin olunmasına, fabrikdə uşaq bağçası açmağa, bütövlükdə sosial dəyərlər sistemini əsas götürərək sistem yaratmağa çalışmışdır. R.Ouen təkcə əmək proseslərinin səmərəli təşkilini deyil, eləcə də insan davranışlarını vacib sayırdı. Çünki idarəetmə modeli bütün müəssisə rəhbərlərinə və kollektivə təsir göstərir.

Menecmentin inkişafında ən böyük rolu olan şəxsiyyətlərdən biri də Frederik Uilson Teylor olmuşdur. Elmi idarəetmə məktəbinin banisi Fredrik Uinslou Teylor olmuş və Qərb alimlərinin fikrincə, 1911-ci ildə "Elmi idarəetmənin prinsipləri" kitabını dərc etdirməklə ilk dəfə idarəetməyə elmi yanaşmanın əsasını qoymuşdur. O, insan amilini inkar etmirdi, daha çox individual inkişafa üstünlük verirdi. F.Teylor elmi idarəetmə sisteminə funksional inzibati sistemi gətirdi və bu da təşkilatların funksional idarə edilməsində yenilik idi. F.Teylorun təliminə görə, sənaye istehsalın maddi resurslarının insan potensialı ilə birləşməsidir. Bunun da mahiyyəti ondan ibarətdir ki, idarə edənlərin və idarə olunanların birgə fəaliyyəti ümumi istehsalın mənafeyinə xidmət etsin.

"Insani münasibətlər" nəzəriyyəsinin banisi olan Elton Meyo apardığı tədqiqatlar nəticəsində belə bir rəyə gəlmişdir ki, fəhlələrin əmək məhsuldarlığı təkcə iş şəraiti və müdiriyyətin fəaliyyətindən asılı deyil, həm də xeyli dərəcədə fərdlərarası psixoloji və sosioloji münasibətlərdən asılıdır. Məktəbin digər nümayəndəsi Hant 1901-ci ildə Mükafat sistemini işləyib hazırlamışdır və ona görə "İdarəetmənin bütün problemlərindən ən birincisi insan amilidir". [2,s.50-52]

Elmi idarəetmə məktəbi insan amilini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu məktəbin nümayəndələri insan amilinin idarəetmədə rolunu belə hesab edirdilər:

-rəhbərliyə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan istehsal normalarını müəyyən etməyə imkan verən əlavə istehsal prosesinin bərpa olunması məqsədilə istehsalda kiçik istirahətlər və fasilələr nəzərdə tutulur;

- müəyyən olunmuş istehsal normasından artıq məhsul istehsal edənlərə əlavə əmək haqqı ödənilməsi nəzərdə tutulur;

-işdə həvəsləndirmə sisteminin yaradılması ilə artım tempi yüksəlir;

-görüləcək işləri yerinə yetirmək məqsədi ilə işçilərin işə uyğunluğunun müəyyən olunması üçün işçilərin fiziki və intellektual imkanları vacib hesab olunur.

Bu yanaşmalardan aydın görmək mümkündür ki, sistematik olaraq stimullaşdırma və motivləşdirmə işçinin əmək məhsuldarlığını və istehsal həcmini artırır və yüksək əmək nəticələri əlavə maaşla nəticələnir.

Idarəetmənin üçüncü aspektinin insan amili olduğunu şərh edirlər. Burada işçilərlə rəhbərlik arasında yaranan əlaqələrin yeni tipinin formalaşmasının vacibliyi göstərilir. Yəni işlərin gedişatı prosesləri rəhbərin öz işinə və əməkdaşlarına göstərdiyi münasibtlərdən asılıdır. İşçilər də öz vəzifələrinin cavabdehliyini daşımalı və tapşırıqların öhdəsindən gəlməlidirlər. Bir sözlə, işçi öz işinə həvəs göstərməli, müəssisə rəhbərləri də münaqişəsiz, açıq və şəffaf mühiti təmin etməlidirlər. Çünki, işdə olan münasibətlər görülən işlərin nəticəsində özünü büruzə verir. Tədqiqatçılar sübut edirlər ki, əgər işçinin yerinə yetirdiyi iş xeyirxahlıq məqsədilə edilirsə, o zaman məhsuldarlıq daha da yüksək olur.[3,s. 265]

Insan amili və davranış xüsusiyyətlərinin meydana çıxması yaxın bir dövrü əhatə etməsinə baxmayaraq, bu sahədə çox böyük irəliləyiş və təkamül vardır. Hal-hazırda idarəetmədə insan amili ilə bağlı ideyalar təkcə təşkilatlarda deyil, bütövlükdə cəmiyyətin demokratikləşməsinə xidmət edirlər. Rəhbər və kollektiv arasında qurulan əlaqələr fərdi əlaqələrin qurulmasında əsas rol oynayır. Kollektivin müvəffəqiyyətli işinin təminatı kollektiv üzvlərinin psixoloji uyğunluğundan bilavasitə asılıdır. Kollektivin daxilində yaranan və ümumi işə mane olan düşmənçiliyin, şübhəliliyin, paxıllığın və inamsızlığın aradan qaldırılmasının etibarlı yolu onlar arasında dostluq və qarşılıqlı yardım əlaqələrinin səmərəli təşkilidir. Kollektivi məharətlə idarə etmək bacarığı

düzgün, yaxşı əlaqələri qurmaq və işçilərin bir-birinə qarşılıqlı hörmət hissini qorumaqdan ibarətdir və burada rəhbərin yaxşı xüsusiyyətləri onun təhsili, tərbiyəsi, enerjisi, inadkarlığı, optimal qərarlar qəbul etmək bacarığı, cəsarəti və məsuliyyət hissi ilə müəyyən olunur. Əgər rəhbər möhkəm birliyi olan kollektivə nail olmaq istəyirsə, o, kadrları bu prinsip əsasında seçməlidir: hər bir insan tutduğu vəzifəyə və hər bir vəzifə onu idarə edənə uyğun olmalıdır.

Işə gəldikdə isə rəhbər işçinin şəxsiyyətinə hörmət və ya nifrət etdiyinə uyğun olaraq addım atmamalıdır. Rəhbər üçün əsas meyar əməkdaşın iş qabiliyyəti, onun fəallığı, işə münasibəti, ümumi işə faydalılığı olmalıdır. Rəhbər daim yadda saxlamalıdır ki, onun üçün ən qiymətli işçi əmrin şablon icraçısı deyil, yaradıcılıq sərbəstliyi olandır. Əməyə düşünülmüş və fəal münasibət işçinin inkişafının ən vacib şərtlərindən biridir. Odur ki, rəhbər təşəbbüsün yaranmasını mütləq dəstəkləməli, hər bir fərdin nailiyyətini qeyd etməlidir. Bu isə motivləşdirmə üçün əsas olmalıdır. Düzgün qurulan nəzarət mexanizmi məsələlərin vaxtında həllini təmin edir, lakin bu nəzarət xırdaçılıq xarakteri daşımamalıdır.

Əməkdaşlara inam və onlara nisbi sərbəstlik verilməsi hər bir rəhbərin iş üsulunun əsas göstəricisidir. Rəhbər ətrafdakıların istedad və bacarığını nəinki qiymətləndirməli, hətta onlara daha da inkişaf etməyə kömək etməlidir. Rəhbər yadda saxlamalıdır ki, ona tapşırılan kollektivin işinə həmişə cavabdehdir. Odur ki, o özünə lazımi əvəzləyicilər də hazırlamalıdır ki, işdə olmadığı müddətdə (xəstəlik, məzuniyyət, ezamiyyət səbəbindən) onun səlahiyyətlərini işə ziyan gəlmədən həyata keçirsinlər. Işçilərin əməyinin normal təşkili üçün onların vaxtaşırı fəaliyyət sahələrini öz aralarında dəyişə bilmələri məqsədəuyğundur. Bu, onları bütün aparatla tanış etməyə imkan verir və gələcək sərbəst işə hazırlayır.

Sözünün üstündə durmağı bacarmaq rəhbərə nüfuz gətirir. Hər bir rəhbər vəd verərkən, ilk növbədə öz imkanlarını ölçüb-biçməlidir. Söz verdiyi halda, bütün güc və enerjisini toplayıb vədinə əməl etməlidir. Gündəlik işlərin həllini qəbul saatlarına saxlamaq olmaz. Qəbulunda çoxlu adam olan rəhbərin fəaliyyətini yaxşı əlamət kimi deyil, pis əlamət hesab etmək daha doğrudur.

Müasir kollektivin idarəetmə aparatında işçinin fəaliyyəti o birilərin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Ona görə də başqalarının işini bilmək öz işini bilmək qədər vacibdir. Bu, təşkilatda icra olunan işin təkrar icrasına yol vermir.

Rəhbər kollektivdə elə işgüzar mühit, səmimi əlaqələr qurmalıdır ki, işçilər çəkdiyi zəhmətin, əməyin nəticəsindən zövq alsın, öz bilik-bacarığını daim inkişaf etdirmək imkanına malik olsun, özünü heç vaxt kollektivdə yad, artıq hiss etməsin, rəhbərin diqqət və qayğısını daim hiss etsin və bütün bunlara məhsuldar əməyi ilə cavab verə bilsin. Əks halda, belə kollektiv uzun müddət fəaliyyət göstərə, uğur qazana bilməz. Kollektiv üzvləri arasında artan narazılıqlar isə mütləq tətillərə, xaosa və iflasa gətirib çıxaracaqdır. Tarixin müxtəlif dövrlərinə nəzər salsaq, belə hallara çox rast gələ bilərik.

Nəticə

Tarixən sənayeləşmənin təşəkkül və sürətli inkişaf dövründə, iri sənaye müəssisələri, böyük əmək kollektivləri yarananda onların idarə edilməsinin elmi əsaslarının müəyyən edilməsi zərurəti də meydana çıxmışdır. Bu da müxtəlif idarəetmə məktəblərinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

İdarəetmənin əsas inkişaf dövrü XIX əsrdə ABŞ-da baş versə də, elmi əsaslarla ilk idarəetmə məktəbləri Avropada yaranmışdır və buna da səbəb İngiltərədəki sənaye inqilabı olmuşdur.

Avropa idarəetməsinə görə, işçi qüvvəsinin inkişafı və işçinin şəxsi keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının inkişaf etdirilməsi yollarından biri insan amilidir. Insan amilini fəallaşdırmaq üçün maddi və mənəvi motivasiyaların vacib olduğu bir çox ədəbiyyatlarda qeyd olunur. Bu fəallığın artırılması da potensial imkanlardan ibarətdir. Ictimai fəaliyyətdə faydalılıq, sosial əlaqələrin normal olması, yeni ideyalar, metodlar yaratmaq bacarığı, davranışın səmərəliliyi, öhdəsində olan işlərin yerinə yetirilməsi üçün lazımi olan fiziki və intelektual bacarıqlar, sağlamlıq, etik qaydalara riayət, peşəkarlıq, yaradıcılıq bu potensial imkanlar kimi göstərilə bilər. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, əməyə yaradıcı münasibət göstərmək və intizamlı

davranmaq, məsuliyyətli olmaq insan amili ilə əlaqədardır və əmək məhsuldarlığının artırılmasında yardımçı olur. Belə nəticəyə gəlinir ki, iqtisadi amil və insan amili qarşılıqlı əlaqədədir. Yəni, işçilərin motivasiyası vasitəsilə əmək məhsuldarlığı artır. Motivasiya insan amilinin fəallaşdırılması üçün vacib rol oynayır və işçilərin iş yerlərini bəyənmələri, özlərini şəxsiyyət kimi hiss etmələri, müəssisənin etibarlığı, maddi və mənəvi təminatı hər zaman təmin olunmalıdır.

Eyni zamanda kollektivlə rəhbər arasında əlaqələrin normal olmasının təmin edilməsi də insan amilinin əsasını təşkil edir. Yəni, yaxşı rəhbər ətrafdakıların istedad və bacarığını nəinki qiymətləndirməli, hətta onlara maddi və mənəvi təminatın daha da inkişaf etdirilməsində yardımçı olmalıdır. Hər zaman bilməlidir ki, ona tapşırılan əməkdaşlardan ibarət kollektivin iş fəaliyyətinə həmişə cavabdeh olan şəxs o özüdür.

Hər bir kollektiv insanlardan ibarət olduğu üçün onun idarə edilməsində insan amilinin rolunun nəzərə alınması vacibdir, mütləqdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. – Bakı. Nağıl evi. 2001.

2. Qalenko V.P. Menedjment 2003.

3. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. “Menecment”. Bakı, 2007.

4. https://www.hse.gov.uk/humanfactors/introduction.htm

TÜRK-İSLAM ALƏMİNDƏ TƏSƏVVÜF ƏDƏBİYYATININ FORMALAŞMASI VƏ NAXÇIVAN ƏSİLLİ MÜTƏSƏVVÜF BABA NİMETULLAHIN YARADICILIĞI

THE FORMATION OF SUFI LITERATURE IN THE TURKIC-ISLAMIC WORLD AND THE WORKS OF SUFI BABA NEMATULLA NAKHICHEVANI

Şükufə QƏDİMOVA
Dr. Bakı Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Türk-İslam dünyasında təsəvvüfün meydana gəlməsinin dəqiq vaxtını müəyyənləşdirmək çox çətindir. Təbii ki, təsəvvüf türk xalqlarının məskunlaşdığı ərazilərdə İslamın qəbul edilməsi ilə yayılmağa başladı.

Tarixi sənədlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, türklərin islamlaşması prosesi birdən-birə baş verməmişdir, buna illər getmişdir. Şübhəsiz ki, təsəvvüfün türk xalqlarının həyatında özünə məxsus yer tutması üçün təqribən bir əsr vaxt keçmişdir. Təsəvvüfün zəminində çoxsaylı türk-islam aləminin şairləri, yazıçıları, mütəfəkkirləri və alimləri yetişmişdir ki, onların bir çoxu yalnız türklərin deyil, dünya ədəbiyyatında, incəsənətində və mədəniyyətində layiqli yer tutmuşdur.

Düşünürük ki, məqaləmiz türk-islam aləmində təsəvvüf ədəbiyyatının formalaşmasına həsr edildiyindən, Naxçıvanda islam dinin qəbulu və onun bölgənin mədəni mühitinə təsirindən bəhs etmək yerinə düşər. Məlumdur ki, islam dininin qəbuluyla bütün xalqların həyatında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. İslam dininin qəbulu Naxçıvan əhalisinin dilinə, düşüncə tərzinə, ədəbiyyatına, incəsənət və mədəniyyətinə müəyyən dərəcədə təsir etmişdir. Türk xalqları islamlaşdıqdan sonra bu dinlə paralel şəkildə yaranan böyük və zəngin bir mədəniyyət onların öz mədəniyyətinə çevrildi. Islami dəyərlər cəmiyyətin həyatına və insanların məişətinə daxil oldu. Zaman getdikcə türklər həmin din və mədəniyyətin daşıyıcıları kimi çıxış etdilər. Belə olduğu halda islam mədəniyyətinin ədəbi prosesə və sənətə təsiri zərurət kimi görünür. Deməli, ərəb ədəbiyyatının və islam mədəniyyətinin müsəlman xalqların ədəbiyyatına təsiri təbii bir hal kimi dəyərləndirilməlidir. Burada ərəb xəttinin islam dünyasında yayılmasını da mühüm bir amil kimi qeyd etmək olar. Qeyri-ərəblər bu xətlə bərabər ərəb müsəlman elm və mədəniyyətinin bütün tərəfləri ilə təmasda oldular. Din, dil, yazı və kitab həmin zəngin mədəniyyətin mühüm ünsürləridir. Elm və kitab mədəniyyətinin inkişafı ilə müsəlmanların dünyagörüşü də genişlənirdi və bu böyük prosesdə türklər də iştirak edirdilər. Təbiidir ki, ədəbiyyat və ədəbi-mədəni mühit həmin prosesdən ayrı qala bilməzdi.

Naxçıvan ərazisində təsəvvüfün inkişafında böyük rol oynamış mütəsəvvüflərdən biri Baba Nimetulla olmuşdur. Baba Nimetulla təsəvvüf sahəsində əhəmiyyətli əsərlərin müəllifi olmuşdur. Günümüzdə onun ən məşhur əsəri "Tefsiru Nimetullah"dır. Bu əsər müqəddəs Qur`anın ilk təsəvvüfi təfsirlərindən biridir. Baba Nimetullahın yaradıcılığına və əsərlərinə baxdıqda, onun yaşadığı dövrdə Naxçıvan ziyalılarından biri olduğunun şahidi oluruq. Naxçıvanlı mütəsəvvüfün bir sıra dünyəvi və dini elmlərlə yanaşı türk, ərəb və fars dillərini də mükəmməl bildiyini görürük.

Açar sözlər: təsəvvüf, Türk-İslam dünyası, təsəvvüf ədəbiyyatı, Baba Nimetulla, Naxçıvan mədəniyyəti.

ABSTRACT

It is very difficult to determine the time when Sufism appeared in the Turkic-Islamic world. Naturally, Sufism began to spread in the territories of settlement of the Turkic peoples with the adoption of Islam. Based on historical documents, we can say that the process of Islamization of the Turks did not happen immediately, it took years. And of course, it took a whole century for Sufism to become firmly established among the Turks.

Numerous Turkic and Turkish poets, writers, thinkers and scientists have grown up on the basis of Sufism, many of whom have taken a well-deserved place not only in Turkish, but also in world literature, art and culture.

This article is devoted to the formation of Sufi literature in the Turkic-Islamic world, the adoption of Islam in Nakhichevan and its impact on the cultural environment of the region. It is known that with the adoption of Islam, fundamental changes took place in the life of all peoples. The adoption of Islam to a certain extent influenced the language, way of thinking, literature, art and culture of the population of Nakhchivan. After the Islamization of the Turkic peoples, a large and rich culture that emerged in parallel with this religion became their own culture. Islamic values have entered the life of society and the life of people. Over time, the Turks emerged as carriers of this religion and culture. In this case, the influence of Islamic culture on the literary process and art of the Turks was inevitable. Consequently, the influence of Arabic literature and Islamic culture on the literature of the Turkic peoples who adopted Islam should be regarded as a natural phenomenon. The spread of Arabic writing in the Islamic world played an important role in this process. Thanks to this, non-Arabs were in contact with all sides of Arab Muslim science and culture. Religion, language, writing, and books are important elements of this rich culture. With the development of science and book culture, the worldview of Muslims expanded, and the Turks were integral participants in this great process. Naturally, Sufism could not remain aloof from this process.

One of the Sufis who played a major role in the development of Sufism in the territory of Nakhchivan, was a Baba Nemetulla. Baba Nimatullah is the author of important works in the field of Sufism. To date, his most famous work is “Tefsiru Niʿmetillah". This work is one of the first Sufi interpretations of the Qur'an. Judging by his work, the poet was a well-rounded person and, along with the Turkic language, had an excellent command of Arabic and Persian languages.

Keyword: Sufism, Turkic-Islamic world, Sufi literature, the Baba Nimatullah, culture of Nakhchivan

РЕЗЮМЕ

Очень сложно определить время появления суфизма в тюркско-исламском мире. Естественно, суфизм начал распространяться на территориях расселения тюркских народов с принятием Ислама. Основываясь на исторические документы, можем сказать, что процесс исламизации тюрков произошел не сразу, на это ушли годы. И безусловно, для того, чтобы суфизм прочно утвердился среди тюрков, понадобился целый век. На почве суфизма выросли многочисленные тюркские и турецкие поэты, писатели, мыслители и ученые, многие из которых заняли заслуженное место не только в турецкой, но и в мировой литературе, искусстве и культуре.

Данная статья посвящена формированию суфийской литературы в тюркско-исламском мире, принятию ислама в Нахичевани и его влиянии на культурную среду региона. Известно, что с принятием ислама в жизни всех народов произошли коренные изменения. Принятие ислама в определенной степени повлияло на язык, образ мышления, литературу, искусство и культуру населения Нахчывана. После исламизации тюркских народов большая и богатая культура, возникшая параллельно с этой религией, стала их собственной культурой. Исламские ценности вошли в жизнь общества и быт людей. Со временем тюрки выступили как носители этой религии и культуры. В данном случае влияние Исламской культуры на литературный процесс и искусство тюрков было неизбежно. Следовательно, влияние арабской литературы и исламской культуры на литературу тюркских народов, принявших Ислам следует расценивать как естественное явление. В этом процессе немаловажную роль играло распространение арабского письма в исламском мире. Благодаря этому неарабы были в контакте со всеми сторонами арабской мусульманской науки и культуры. Религия, язык, письменность и книги являются важными элементами этой богатой культуры. С развитием науки и книжной культуры расширялось и мировоззрение мусульман, и тюрки были неотъемлемыми

участниками этого большого процесса. Естественно, суфизм не мог оставаться в стороне от этого процесса.

Одним из суфиев, который сыграл большую роль в развитии суфизма на территории Нахичевани, был Баба Ниметулла. Баба Ниметулла является автором значимых произведений в области суфизма. На сегодняшний день самым известным его произведением является “Tefsiru Niʿmetillah”. Это произведение является одним из первых суфийских толкований Корана. Судя по творчеству, поэт был всесторонне развитым человеком и наряду с тюркским, прекрасно владел арабским и персидскими языками.

Ключевые слова: суфизм, тюркско-исламский мир, суфийская литература, Баба Ниметулла, культура Нахичевани.

Türk-İslam aləmində təsəvvüfün yaranma tarixini dəqiq müəyyənləşdirmək çətindir. Təbii ki, bu proses islamın qəbulundan və türklərin Anadoluya yerləşməsindən sonra başlamışdır. İbn Təymiyyə “Akıdetül-Vasitiyye” adlı əsərində qeyd edir ki, təsəvvüf Bəsrədə yaranmışdır. Kufədə fiqh və elm inkişaf edib çiçəkləndiyi zamanda Bəsrədə də ibadət və zöhd güclənirdi. (1 ,s.9) Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əslən Suriyalı olan İbn Təymiyyə, dövrünün bir çox İslam alimləri kimi təsəvvüfü islam dininin əsaslarına zidd hesab edirdi və təsəvvüf anlayışlarının (musiqiylə və rəqslə zikr etməyin, pirləri ziyarət etməyin, ayrı-ayrı şəxsiyyətləri ilahiləşdirməyin) şəriətə uyğun olmadığı üçün, yayılmasının tam əleyhinə çıxış edirdi. (2, s. 197) Bəsrəlilər zahiri geyimləri ilə digərlərindən fərqlənmələri ilə tanınırlar. Əksər hallarda qaba yundan hazırlanmış xirqə – suf geydiklərindən onlara sufi, yun geyənlər deyərdilər. Əslində isə sufilər siddiqlər adlandırılan mömin qrupuna məxsus adamlar olmuşdur. Özlərini zöhd və ibadətə həsr etdiklərindən onlar daha mükəmməl iman sahibləri olaraq tanınırdılar. (4, s.32)

Tarixi mənbələrə əsaslanaraq belə deyə bilərik ki, Anadolunun islamlaşması uzun çəkmişdir. (3, s.10) İslamda fərqli düşüncə və baxışları ifadə edən təsəvvüfün türk-islam arealında özünə yer tutması üçün təqribən bir əsr vaxt keçmişdir. Nəzərə alsaq ki, türklərin yaşadığı arealda təsəvvüfün yaranması XI-XII əsrlərə təsadüf edir, o zaman XIII–XIV əsrləri türk-islam aləmində təsəvvüfün və təsəvvüf ədəbiyyatının təşəkkülü və inkişafı tarixi kimi qəbul etmək məntiqə uyğundur. Çünki məhz bu dövrdə Avropa dövlətləri Şərqə, guya Qüdsü xilas etmək bəhanəsi altında, səlib yürüşləri başlamışdı. Lakin, onların əsl məqsədi türklərin Ön Asiyada yerləşməsinə imkan verməmək idi.

Səlib yürüşünə haqq qazandırmaq məqsədilə avropalılar dindən fəal istifadə edirdilər. Güclü ideolji silah olan xristian təbliğatına qarşı türklər də əks tədbirlər görməyə başladılar. Səlahəddin Əyyubinin rəhbərliyi ilə onlara qarşı dayanan bir türk cəmiyyəti fəaliyyətə keçmişdi ki, onların da əsasını təkkə və din ədəbiyyatı təşkil edirdi. Müxtəlif yerlərdə ərənlər, alpərənlər və əxilər təşkilatları yaradılırdı. Bu təşkilatlarda yaranan ədəbi nümunələr səlibçilərə qarşı ölüm-dirim savaşına gedən türk əskərlərinə mənəvi baxımdan ruh verir, təşkilatların özü isə döyüşçülərə maddi və mənəvi dəstək olurdu. Bu proseslər türk təsəvvüfünün inkişafı üçün maddi-müqəddəm şərt və təməl hesab edilirdi.

Digər tərəfdən XI əsrdə Xorasanın monqollar tərəfindən işğalı nəticəsində orada mövcud olan türk-islam dünyagörüşlü təşkilatlar və onların nümayəndələri təhlükə altına düşmüşdü. Təbii olaraq, işğal ərazisindən uzaqlaşan ərənlər və alpərənlər Anadoluya doğru pənah gətirirdilər. Nəticədə Anadolu ərazisində Xorasan ərənlərinin mənəvi ocaqları sürətlə artmağa başladı. Bu ocaqlarda tərbiyə olunan müridlər təsəvvüf fikirləri ilə aydınlanır, onlar da öz növbəsində bu mənəvi məfkurə məşəlini oba-oba, kənd-kənd yayırdılar. Bu dövrlərdə türk təsəvvüf ədəbiyyatının Ahmed Yasevi, Mövlana və Yunus Emre kimi parlaq simaları yaşayıb yaratmışlar. XIV əsrin sonlarına doğru, demək olar ki, bütün yerlərdə təsəvvüf mürşidlərinin dərgahı, təkkəsi və ocağı fəaliyyət göstərirdi. (4, s.22)

Orta əsr türk ədəbiyyatının və mədəniyyətinin təşəkkül və inkişafında yer tutan mühüm amillərdən biri də islam düşüncə sisteminin əsas şaxələrindən biri olan təsəvvüfdür. Bu mürəkkəb və zəngin cərəyana xas motivlər və dəyərlər ədəbiyyata daha çox nüfuz etmişdir və təsəvvüf ədəbiyyatı ümumi ədəbi prosesin mühüm

bir bölməsini təşkil etmişdir. Təsəvvüf islam ictimai-mədəni, dini-ideoloji və mənəvi mühitində formalaşan bir cərəyandır. Təsəvvüfün bəzi firgələrində hind, zərdüştlük, xristianlıq, neoplatonizm, qnostisizm və s. mistik cərəyanların az-çox təsiri olsa da, bütövlükdə bu təlim islam mühitindən və Qurandan qaynaqlanmışdır. (4, s.51)

Orta çağlarda tarixçilər, katiblər, xətiblər, yazıçı və şairlər Qur`anın təkcə məna və məfhumlarından deyil, hətta bədii-üslubi xüsusiyyətlərindən və bəlağət sistemindən faydalanmışlar. Onlar öz yaradıcılıqlarının etibar və dərəcəsini artırmaq üçün Tanrı kəlamına söykənmişlər. (5, s. 138) Belə bir şəraitdə müxtəlif təriqətlər meydana gələrək, dini-təsəvvüfi anlayışları xalq arasında yaymağa başlamışdılar.

Təsəvvüf başlanğıcından sona qədər islami düşüncələr üzərində qurulmuşdur və burada diqqəti cəlb edən əsas motivləri aşağıdakı şəkildə təsnif etmək olar:

1. Allah, bizə bizim şah damarımızdan da yaxındır. Türk müttəsəvvüfləri bu barədə Qurani-Kərimin Qaf surəsindəki 16-cı ayəyə dönə-dönə istinad etmişlər. Mütəsəvvüflərə görə Allahın öz bəndəsinə yaxın olması o deməkdir ki, Allah, insana bu qədər yaxın olduğundan onun bütün ehtiyaclarını öncədən bilir, zəruri tələblərini təqdir üzrə ödəyir. Təsəvvüf anlayışına görə: "bir tək vücud vardır, o da "Vücudu-Mutlakdır", əzəli qüdrət ondadır və başqa heç bir vücud yoxdur. Yeganə varlıq – Allahdır. Kainatda gördüyümüz əşyalar həqiqi və müstəqil bir mövcudiyyət daşımır, hər biri Cənabı Haqqın təcəllisindən ibarətdir". (12, s.14-15)

2. Türk mütəsəvvüflərinin nəzərincə, müsəlmanlıqda ən dəyərli varlıq insanın özüdür. Onlar "Tin" surəsinin 4-cü ayəsini əsas götürərək (...insanı gerçəkdən ən gözəl bir biçimdə yaratdıq) insanı bütün varlıq nümunələrindən dəyərli bilmişlər. Həqiqətən də, Quran-i Kərim insana çox yüksək dəyər verir. Məsələn, "İsra" surəsinin 70-ci ayəsində insan "əşrəfi- məxluqat" - yaradılmışların ən şərəflisi kimi önə çəkilir. Türk mütəsəvvüflərinə görə, insana dağların, göylərin, suların, torpağın daşıya bilmədiyi müqəddəs əmanət - ruh - verilmiş və insan buna xatir əməllərinə görə tanrı qarşısında məsuliyyət daşıyır, digər varlıqlardan fərqli olaraq hesab verəcəkdir.

3. Təsəvvüfdə qızğın mübahisə doğuran mövzulardan biri də haram məsələsidir. Nəyin halal, nəyin haram olması məsələsində rəsmi ruhanilərlə mütəsəvvüflər arasında ziddiyyətlər olmuşdur. İslama görə, insan üçün halal-haramı yalnız və yalnız Allah təsbit edə bilər, digərlərinin sözləri sadəcə təfərrüatdan ibarətdir və insan fəaliyyətində qanun ola bilməz. Mütəsəvvüflər bu barədə "Əraf" surəsindəki 32-ci ayəyə - Allahın bəndələri üçün yaratdığı bəzəyi və yeyəcəkləri kim haram etmişdir? - istinad edərək hərəkət edirlər. Davranışlarında Qur`ani-Kərimdən başqa kimsənin əmr, istək və nəsihətlərini o qədər də ciddiyə almayan mütəsəvvüflər zaman-zaman çətinliklərlə üzləşmişlər. Elə bu səbəbdən onlarla rəsmi din adamlarının münasibəti ürəkaçan olmamışdır.

4. Türk mütəsəvvüflərinin əqidəsinə görə, insana yararlı olacaq söz söylənilməlidir, əgər nəsihət və məsləhətin faydası yoxdursa onu söyləməyə dəyməz. Bu barədə dəlillər Müqəddəs kitabımızdır. "Əla" surəsinin 9-cu ayəsində deyilir - Əgər öyüd fayda verirsə öyüd ver. Buna görə, mütəsəvvüflər məkana, zaman və dinləyici auditoriyasının ruhuna uyğun olaraq sözlər söyləməyə çalışmışlar. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, onlar dində zorakılığın qəbuledilməz olduğu barədə Qurani-Kərimin hökmünü əsas tutmuşlar.

5. Dəbdəbəli və əyləncəli həyat tərzinə etiraz əlaməti olaraq onlar ən minimal və yaşamağa cüzi imkan verən şeylərlə kifayətlənmiş bəzən isə, ailə qayğısı çəkməmək üçün evlilikdən də imtina etmişlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sonuncu məsələ islamın təməl əsaslarına zidd olan bir haldır. Tədricən islam alimləri arasında da təsəvvüf ideyaları yayılmağa başlamışdır.

Bunlarla yanaşı daha çox təsəvvüfi motivlər mövcuddur. Lakin onların hamısını burada sadalamaq məqalənin əsas mövzusundan uzaqlaşdırar.

Qeyd etməliyik ki, türk-islam aləmində hər zaman Azərbaycanın özünəməxsus yeri olmuşdur. Bu da onun əlverişli coğrafiyasından irəli gəlirdi. Azərbaycan torpaqları, həmçinin Naxçıvan Şərqi və Qərbi birləşdirdiyindən, eyni zamanda həm coğrafi, həm mədəni, həm də hərbi-strateji önəm kəsb etdiyindən hər

zaman qonşu dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur. Bütün güclü dövlətlər müxtəlif dövrlərdə bu torpaqları ələ keçirmək üçün mübarizələr aparmışdır.

Bütün türk-islam aləmində olduğu kimi, Azərbaycan torpaqlarında da təsəvvüf hələ islamın ilk çağlarından yayılmışdır. Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində mövcud olan qədim dövrlərə aid pirlər, qəbirlər, məqbərələr bu torpaqlarda təsəvvüfün yayıldığının bariz göstəricisidir. Tədqiqatçıların iddiasına görə Azərbaycanda dörd yüzə yaxın təkkə və məhz azərbaycanlı mütəsəvvüflər tərəfindən yaranaraq türk-islam aləminə yayılmış təriqətlər olmuşdur. Bunlardan hurufi, suxraverdi, zahidi, səfəvi, xəlvəti və onun qolları olan rövşəni və gülşəni, bektaşi, mövləvi, nemətullahi və s. kimi məşhur təsəvvüf təriqətlərinin adlarını çəkmək olar. Yerli təkkə və təriqətlərlə yanaşı, Anadoludan gələn əxilik təriqəti də geniş yayılmışdır. XIII-XV əsrlərdə Azərbaycanda yəsəvi və nakşibəndi təriqətləri də yayılmışdır. Ümumiyyətlə, müxtəlif tarixi dövrlərdə təriqətlər yaranıb-tənəzzülə uğramışdır. Qeyd etmək istərdik ki, bütün təriqətlər cəmiyyətdə türk-islam əxlaqi-mənəvi dəyərlərin qoruyucusu və daşıyıcısı olmuşdur.

Bəzən təsəvvüfün cazibədar ideyaslarını zənginlər içərisində yetişmiş əsilzadələr də mənimsəyib qəbul edirdi. Türk təsəvvüfünün təməlində öncə, yuxarıda qeyd etdiyimiz, əxilik "qardaşlıq" təriqəti dayanırdı. Monqol istilasından sonra yayılan əxilik bir qurtuluş yolu olaraq qəbul edilmişdi. "Güclü düşmənə qarşı ancaq birgə mübarizə nəticəsində dayanmaq olar" prinsipinin önəmini hamılıqla dərk edən türk toplumu dini-iqtisadi birliklər şəklində təşkilatlanırdı. Əslində əxilik ideyası mahiyyətcə Qurani-Kərimdən irəli gəlir. Çünki – iman sahibləri gerçəkdən qardaşdırlar – kəliməsi Quranın əsas anlayışları sırasındadır. Əxilik yavaş-yavaş təsəvvüfi rənglər alaraq sonralar mövləvilik, bektaşilik, məlamətilik, nəqşibəndilik, bayramilik və s. təriqətlərə parçalandı.

Lakin onların hamısı, dövlətçilik ideologiyasına xidmət etmişdir. Məsələn, əxilik təriqətinin məşhur təmsilçisi Şeyx Edəbalı Osmanlı imperiyasının qurucusu Osman Qazinin qayınatası olmuşdur. Tanınmış təkkə və din nümayəndələrinin əksəriyyəti təriqət təşkilatları arasında yetişmişdir. (6, s.296)

Qeyd etmək lazımdır ki, təsəvvüf ocaqları və onların şeyxləri güclü nüfüza sahib idilər. Mövcud olduqları yerlərdə, cəmiyyətdə baş verən siyasi, mədəni, ictimai proseslərdə, hətta dövlət əhəmiyyətli məsələlərdə mühüm rol oynayırdılar. Xalq onlara böyük hörmətlə yanaşır və onların dediklərinə əməl edirdi. Buna görə dövlət başçıları tərəfindən onlara münasibət müxtəlif olurdu. Bəzi dövlət başçıları şeyxləri öz yanlarında saxlayaraq, hər bir mövzuda onların nüfuzundan istifadə edirdi. Bəziləri isə, bunun əksinə, onları cəmiyyətdən uzaqlaşdırır və başqa ölkələrə köçməyə məcbur edirdi.

Məlumdur ki, təsəvvüf xalqların və dövlətlərin mədəniyyətinə və ədəbiyyatına müəyyən dərəcədə təsir etmişdir. Məsələn, klassik türk ədəbiyyatı üç istiqamətdə inkişaf etmişdir – Divan ədəbiyyatı, Xalq ədəbiyyatı və Təsəvvüf ədəbiyyatı. İstər Divan ədəbiyyatının, istərsə də Xalq ədəbiyyatının formalaşmasında təsəvvüfün böyük rolu olmuşdur. Saray əhli və zənginlər üçün dini dəyərləri bir əyləncə şəklində təqdim edən təsəvvüf, xalq üçün onu əxlaqi meyarlar və davranış olaraq təbliğ edirdi.

Şübhəsizdir ki, təsəvvüf türk-islam aləminə yeni ruh, düşüncə, əxlaqi dəyərlər, inanc və özünəməxsus hərəkətlik gətirmişdi. Məişət problemlərinin məngənəsində sıxılan, dünyəvi işlərdə uğursuzluqdan qurtula bilməyən, maddi nemətlərdən məhrum qalanlar təsəvvüf ideoloqlarının xüsusi şövq ilə tərifləmələri axirət dünyasına getməyə, orada vəd olunan əbədi zövq və nemətlərdən tezliklə yararlanmağa tələsirdilər.

Təsəvvüf Anadolu və Azərbaycan coğrafiyasına islamla birlikdə gələrək, istər yüksək təbəqə, istər sə də sadə xalq tərəfindən mənimsənilərək surətlə yayılmağa başlamışdır ki, bunun da nəticəsində, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müxtəlif təriqətlər və bu təriqətlərin məhşur nümayəndələri meydana gəlmişdir. Türk dünyasının elə tanınmış mütəsəvvüf şairləri var ki, onlar nəinki türk xalqlarının ortaq dahiləri hesab olunur, onların yaradıcılığından hətta avropa ədibləri bəhrələnmiş və heyran qalmışlar. Bunlardan Mövlanə Cəlaləddin Ruminin, Nizami Gəncəvinin, İmaməddin Nəsiminin, Şah İsmail Xətainin və Məhəmməd Fizulinin adlarını şəkmək yetərlidir.

Məqaləmizdə biz Naxçıvan əsilli mütəsəvüf Baba Nimetullahın həyat və yaradıcılığından bəhs etmək istərdik. Lakin Baba Nimetullahdan bəhs etməkdən əvvəl onun yaşadığı dövrə qısa bir ekskurs etmək istərdik.

Məlumdur ki, tarixi miladdan öncəki dövrlərə dayanan Naxçıvan, öz coğrafiyasına görə tarix boyu hər bir dövlətin maraq dairəsində olmuş və müəyyən dövrlərdə o coğrafiyada hakim olan dünyanın ən güclü dövlətlərinin və imperiyalarının (Manna, Mididiya, Atropatena, Fars, Roma, Sasani, Ərəb Xəlifəsi, Selcuklu Dövləti, Eldənizlər Dövləti, Monqol İmperiyası, Elxanilər Dövləti, Teymurilər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər, Osmanlı, Rusiya) tərkib hissəsi olmuşdur. Buna baxmayaraq, yerli əhali hər zaman mərd və mətin olaraq, öz haqqlarını, maraqlarını və milli mənliyini qoruyub saxlamağı, maddi və mənəvi dəyərlərini bu günümüzə kimi gətirib çıxarmağı bacarmışdır.

XV-ci əsr Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi, eləcə də mədəni və ədəbi həyatında yeni bir mərhələ olmuşdur. Ölkə əsrin əvvəllərində Teymurilərin istilasından və ağalığından azad olaraq, müxtəlif sülalələr tərəfindən həkimiyyətin ələ keçirilməsi və yeni dövlət qurulması üçün döyüş alanına çevrilmişdir. Teymurilərdən sonra Qaraqoyunlular ölkəni ələ alaraq, iqdisadi və mədəni həyatı bərpa etməyə çalışırdılar. Onlardan sonra siyasi arenaya çıxan Ağqoyunlular zamanında isə Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və mədəni qüdrəti daha da artır. Ölkənin Şərqdə və beynəlxalq aləmdə nüfuzu xeyli möhkəmlənir. Azərbaycan nəinki Şərqin, həm də Qərbin bir çox ölkələri ilə ticarət və diplomatik əlaqələr yaratmağa başlayır. Təsərüfatın, şəhərlərin, ticarətin inkişafı bədii ədəbiyyatda, elmdə, incəsənətin müxtəlif sahələrində, o cümlədən musiqi, memarlıq, rəssamlıq və s. sahələrdə özünü göstərir. Tarixə, coğrafiyaya, fəlsəfəyə, ədəbiyyatşünaslığa dair qiymətli əsərlər yazılır.

Dövrün görkəmli panteist alimlərindən olan Seyid Yəhya Şirvani Bakuvi (1464), Yusif Ziyəddin Şirvani İbrahim İbn Məhəmməd Gülşəni və başqaları elmin müxtəlif sahələrinə dair qiymətli əsərlər yaratmışlar. Şirvanşahlar sarayı, "Heşt behişt", Göy məscid, Şeyx Səfi Məqbərəsi, Nasiriyyə mədrəsəsi, Darül Qiyamət bu əsrin qiymətli memarlıq abidələrindəndir. (11, s.315)

O dövrdə Naxçıvan da Azərbaycanın xeyli inkişaf etmiş bölgələrindən idi. Bir çox alim orada yetişərək, tarixə, fiqhə, müxtəlif dillərə, təbabətə aid əsərlər qələmə almışlar. Qazi Nəcməddin Naxçıvani, Əkməleddin Naxçıvani, İbrahim İbn Zeynəddin Naxçıvani tibbə dair, Baba Nimetullah Naxçıvani dini-təsəvvüfi, Şems-u Münşi dil və dövlət idarəsinə aid əsərlər yazaraq, dövrlərinin görkəmli alimləri olmuşdur. Həmçinin şair və mütərcim Məhəmməd Səyid ibn Məhəmməd İbnü`s Saveci və Hinduşah Naxçıvaninin bölgənin mədəni həyatının inkişafında böyük rolları olmuşdur. Memerlıq baxımından Naxçıvanda inşa edilmiş saraylar, körpülər, camilər, məscidlər, karvansaray və türbələr özünəməxsus fərqli üslublarıyla seçilirdi. Burada Şərq memarlığında dərin iz qoymuş Əcəmi ibn Əbu Bəkr Naxçıvaninin adını xüsusiylə qeyd etmək lazımdır. (Bax: 8)

XV əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında da bir çox sənətkarlar yetişir. Bu dövrdə Xaqani, Nizami, Nəsimi və Fizuli kimi dövrünün eybəcərliklərini ehtirasla inkar edən qüdrətli şəxsiyyətlər olmasa da, xəlqi mövqedən zamanın kölgəli cəhətlərini görən, tənqid edən, xalqın ürək ağrılarını əks etdirən sənətkarlar olmuşdur. Əsrin əvvəllərində bütün Şərqi titrədən Nəsimi poeziyasının harayları sanki eşidilməz olmuşdu. Hətta Nəsimi ənənələri ilə bağlı olan, özünü hurufi syan şairlərin əsərlərində də bir yumuşalma, yarıda dayanma görünür. Bunun səbəbi, əvvəlki dövrlərə nisbətən, ölkədə olan dini sakitlik vəaramlıq olmuşdur. Dövrün ədəbiyyatında nəzərə çarpan mühüm xüsusiyyət ana dilinə üstünlük verilməsi idi. Lakin, təbii ki, farsca yazmaq ənənəsi hələ uzun zaman davam etmişdir. Əgər XV əsrə qədər ən görkəmli sənətkarlar farsca yazırdılarsa, bu dövrdə ana dilində yazmaq ənənəsi farsca yazmaq ənənəsinə üstün gəlməyə başlayır. Bu dövrün poeziyası ideya və sənətkarlıq baxımından da yenilənirdi. (11, s.316)

Bu da ondan irəli gəlirdi ki, XIII əsrin sonlarından türk xalqlarının ədəbiyyat və mədəniyyətləri müstəqil inkişaf etməyə başlamışdır. Əsasları eyni "etnik material"dan olan müasir türkmən, Azərbaycan və türk xalqlarının orta əsrlərin sonlarına doğru müstəqil xalqlar kimi meydana çıxmalarının etnik-coğrafi, siyasi, dini, və s. səbəbləri vardır ki, bunlar bir kompleks halında oğuz türklərini həmin xalqlara bölünməsini şərtləndirmişdir. Beləliklə, Azərbaycan xalqının eramızın ilk əsrlərindən başlayan təşəkkül-formalaşma tarixi orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvəllərində - XVI-XVII əsrlərdə başa çatır. Və min beş yüz illik bu uzun dövrdə Azərbaycan xalqı öz etnik coğrafiyasını müəyyənləşdirir, milli dövlətlərini qurur və milli dövlətçilik mədəniyyətini (modelini!) yaradır, Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Şamaxı, Bakı kimi onlarla dünyaca məşhur şəhərlərini salıb düşmənlərdən müdafiə edir, Xətib Təbrizi, Bəhmənyar, Nizami Gəncəvi, Nəsrəddin Tusi,

İmaməddin Nəsimi, Məhəmməd Fizuli kimi böyük mütəfəkkirləriniyetişdirir. Ən mühüm yaradıcılıq hadisəsi isə odur ki, xalq özünün şah əsərini – "Dədə Qorqud" eposunu yaradaraq dilinin, ruhunun, coğrafiyasının, etnik mənzərəsini, bütövlükdə özünü (kimliyini!) təqdim edir. (13, s.27)

Düşünürük ki, məqaləmiz türk-islam aləmində təsəvvüf ədəbiyyatının formalaşmasına həsr edildiyindən, Naxçıvanda islam dinin qəbulu və onun bölgənin mədəni mühitinə təsirindən bəhs etmək yerinə düşər. Məlumdur ki, islam dininin qəbuluyla bütün xalqların həyatında köklü dəyişikliklər baş vermişdir. İslam dininin qəbulu Naxçıvan əhalisinin dilinə, düşüncə tərzinə, ədəbiyyatına, incəsənət və mədəniyyətinə müəyyən dərəcədə təsir etmişdir. Türk xalqları islamlaşdıqdan sonra bu dinlə paralel şəkildə yaranan böyük və zəngin bir mədəniyyət onların öz mədəniyyətinə çevrildi. Islami dəyərlər cəmiyyətin həyatına və insanların məişətinə daxil oldu. Zaman getdikcə türklər həmin din və mədəniyyətin daşıyıcıları kimi çıxış etdilər. Belə olduğu halda islam mədəniyyətinin ədəbi prosesə və sənətə təsiri zərurət kimi görünür. Deməli, ərəb ədəbiyyatının və islam mədəniyyətinin müsəlman xalqların ədəbiyyatına təsiri təbii bir hal kimi dəyərləndirilməlidir. Burada ərəb xəttinin islam dünyasında yayılmasını da mühüm bir amil kimi qeyd etmək olar. Qeyri-ərəblər bu xətlə bərabər ərəb müsəlman elm və mədəniyyətinin bütün tərəfləri ilə təmasda oldular. Din, dil, yazı və kitab həmin zəngin mədəniyyətin mühüm ünsürləridir. Elm və kitab mədəniyyətinin inkişafı ilə müsəlmanların dünyagörüşü də genişlənirdi və bu böyük prosesdə türklər də iştirak edirdilər. Təbiidir ki, ədəbiyyat və ədəbi-mədəni mühit həmin prosesdən ayrı qala bilməzdi.

IX əsrdən başlayaraq, demək olar ki, əksər türk şairləri öz yaradıcılıqlarında Qur`ani-Kərim və hədislərdən istifadə etmişdirlər. Artıq XIII əsrdə türk-islam aləmində təsəvvüfün yayılması, ərəb və fars dillərindən zəngin təsəvvüfi ədəbiyyatın mövcudluğu, şübhəsiz, türk dilində də eyni ədəbiyyatların vücuda gəlməsini tələb edirdi. (7, s. 48) Bu ədəbiyyatları türk xalqına tanıtmaq isə, sözsüz ki, ədiblərin vəzifəsi idi. Belə şəraitdə də təsəvvüfi türk ədəbiyyatı təkamül etməyə başlamışdır.

Təsəvvüf o dərcədə cazibədar və maraqlı olmuşdur ki, Osmanlı xanədanının məşhur hökmdarlarından II Sultan Murad, Fatih Sultan Mehmed, III Sultan Səlim onun prinsipləri ilə hərəkət etmişlər. Onlar tərk-i dünya, tərk-i ukba, tərk-i tərk kimi keşməkeşli və çətin təkamül mərhələlərindən keçməsələr də, əməllərində və davranışlarında həmin mərhələlərin bir çox tələblərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərmişlər. Insanlara onların zəngin və ya yoxsul olmasına görə, ya da qadın yaxud da kişi olmasına görə deyil, işlərinə görə dəyər vermişlər. Məsələn, Fatih Sultan Mehmed özü inşa etdirdiyi Fatih mədrəsəsinin külliyəsində hücrə ala bilmək üçün iki dəfə üləma qarşısında sınaq imtahanına girmiş, komissiya onu mədrəsəyə müdərris olaraq qəbul etməmişdir. Sultan da bu qərarı ehtiramla qarşılamışdır.

Qeyd etmək istərdik ki, türk-islam ədibləri bir çox poetik vəzn və janrları, üslub və ifadə tərzini, mövzu və məzmunu fars və ərəb sənətkarlarından, öyrənmiş, tərcümə, təbdil, iqtibas, tənzir, qismən də təqlid etmişlər. Bir çox sənətkarlarlar ərəbcə və farsca əsərlərlə tanış olub, elə həmin dillərdə əsər yazmışlar. Başqa bir qrup qələm sahibləri ərəb və fars müəlliflərinin əsərlərini tərcümə yolu ilə türk ədəbiyyatına gətirmiş, həmin tərcümə əsərlərini nümunə götürərək təbdil və tənzir yolu ilə yeni əsərlər ortaya qoymuşlar.

Baba Nimetullah da öz dövrünün belə ədiblərindən olmuşdur. O, əsərlərini Şeyx Alvan, Alvan el-Akşehri, Baba Nimetullah, Nimetullah Sultan və Baba Nimet kimi təxəllüslərdən istifadə edərək yazmışdır. Ədibin həyatı, təhsili və ailəsi haqqında məlumat demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Bəzi mənbələrə görə Baba Nimetullah təxminən XV əsrin sonlarında – XVI əsrin əvvəllərində Naxçıvan bölgəsində doğulmuş və yaşamış türk mütəsəvvüf alimi olmuşdur. Tədqiqatçıların fikrinə görə, Baba Nimetullah təhsilini Ağqoyunlular dövründə almışdır. Dəqiq bilinməsədə, böyük ehtimalla nəqşibənd təriqətinə mənsub olmuşdur. (Bax: 8)

Türkiyə Dəyanət Vəqfının dərc etdiyi İslam ensiklopediyasında Baba Nimetullah haqqında belə məlumat mövcuddur: "892 (1487) yılında vefat eden Dede Ömer Rûşenî'yi ölümünden kısa bir süre önce Tebriz'de ziyaret eden Ni'metullah (Lâmiî, s. 567), muhtemelen Sultan Yâkub'un ölümünün (895/1490) ardından taht kavgalarına ve Safevî saldırılarına sahne olan Tebriz'den ayrılıp Anadolu'ya gelerek 905'te (1499) Akşehir'e yerleşti. Ni'metullah b. Mahmûd'un vefat tarihi konusunda 887 (1482), 901 (1495), 902 (1496), 905 (1499) ve 920 (1514) gibi farklı tarihler verilmektedir. Köyceğiz mahallesinde Akşehir deresine hâkim bir meylin üzerindeki kabrinin çevresi 1995'te Hayra Hizmet Vakfı Akşehir Şubesi tarafından yeniden düzenlenmiştir.

1268 (1852) ve 1307 (1889) tarihli kitâbelerden kabrin daha önce iki defa onarıldığı anlaşılmaktadır. 992'de (1584) III. Murad'ın yaptırdığı tahrirde Ni'metullāh-ı Nahcuvânî adında bir zâviye ile vakıflar tesis edildiği görülmektedir." (Bax: 8)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, orta əsrlərdə türk-islam aləmində yaşamış bir çox ədiblər və alimlər təsəvvüfün təsiri altında qalaraq öz əsərlərində dini-təsəvvüfi fikirlərə geniş yer vermişdilər. Hədislərə ibrət gözü ilə baxan ədiblər, görünənlərin arxasında gizli olanları kəşf edərək onları öz şeirlərində tərənnüm edirdilər. Mütəsəvvüv divan və xalq şairlərinin ədəbi nümunələrindəki həqiqətlərin xalqa yaxın tərzdə yazılmış olması və sadə insani hisslərin əks olunması, onları daha da dəyərli edirdi. Buna görə də, orta əsr şeirləri mahiyyət etibarı ilə müxtəlifdir və bir çox mövzuları əhatə edir. Bu mövzuların ən əsasları "xəzinə qaynağı" (9, s.101) hesab edilən Qur`an və hədislərdən alınırdı. Şairlər ayələri və hədisləri bəzən tam, bəzən bir hissəsini, bəzən də yalnız mənasını əsas götürərək şeirlər yazırdılar.

Baba Nimetullah bir Qur`anı-Kərim təfsirinin və ondan artıq dini-təsəvvüfi əsərin müəllifidir. Düşünürük ki, bu qədər əsər meydana gətirən bir müəllifin həyat və yaradıcılığı haqqında az məlumat olması onun çox təvazükar, göstəriş və şan-şöhrətdən uzaq olmasından irəli gəlirdi. Onun bütün əsərləri dini məzmun daşıyaraq, insanları əxlaqi-mənəvi dəyərləri qorumağa və kamilləşməyə dəvət edirdi. Şərqin əksər dahi söz ustalarının yaradıcılığında olduğu kimi, Baba Nimetullahın da yaradıcılığında Qur`an dəyərli bir qaynaq kimi təmsil edilir.

Türk tədqiqatçısı Taşköprüzadənin fikrincə - "Ni'metullah eserlerinde, rüşvet karşılığı şer'î hilelere başvurarak insanlara fetva veren ve dünyalık peşinde koşan fakihleri fâsıklıkla itham etmiş, müslümanları bid'atlara ve bâtıl isteklere sevkeden, haramları helâl ve dinin emrettiği şeyleri haram kılarak şeyhlik iddiasında bulunan sahte şeyhleri de lânetlemiştir". (Bax: 8)

Baba Nimetullah açağıdakı əsərlərin müəllifi olmuşdur:

1."El-Fevâtiḥu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtîḥu'l-ġaybiyye el-mûḍıḥatü li'l-kelimi'l-Ḳurʾâniyye ve'l-ḥikemi'l-furḳāniyye".

Mənbələrə əsasən, müəllif bu əsərini 1495-ci ildə Təbrizdə yazmışdır. Təsəvvüfün təməl fəlsəfəsini əks etdirən bu əsər iki cilddən ibarətdir. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə əsər Qu`anın ilk təsəvvüfi təfsirlərindən hesab edilir və qeyd edilir ki, Baba Nimetullah bu əsərini qələmə alarkən heç bir başqa təfsirlərə müraciət etməmişdir. Bu da müəllifin nə dərəcədə dərin zəkaya və dini biliklərə sahib olduğunu bir daha sübut edir. Baba Nimetullah əsərində hər bir ayənin dəqiq təfsiriylə yanaşı təsəvvüfi, yəni rəmzi təfsirini də vermişdir. Əsərin ədəbi mahiyyəti və onu başqa təfsirlərdən fərqləndirən cəhəti ondan ibarətdir ki, müəllif hər bir surəni ətraflı girişlə başlamış, sonunda isə həmin surəylə Allah tərəfindən insanlara göndərilən nəsihətlərin qısa izahını vermişdir.

Məlumdur ki, təsəvvüf İslam dininə bəzi bidətlər (yeniliklər) gətirdiyindən, həqiqi İslamdan uzaqlaşırdı və bu da təbii olaraq ruhanilər tərəfindən qəbul edilməz idi. Baba Nimetullahın da bu təfsiri daha çox "vəhdət-i vücud" nəzəriyyəsi ətrafında yazdığından, ciddi tənqidə məruz qalmışdır. Lakin, müəllif əsərinin giriş hissəsində Qur`anı-Kərimin bu təfsirini təsəvvüf fəlsəfəsinin əsasında və məhz mütəsəvvüflər üçün yazdığını qeyd etmişdir.

Bu əsərin sadələşdirilmiş adı "Tefsiru Niʿmetillah"dır və müəllifin öz xəttiylə yazılmış nüsxəsinin II-ci cildi "Topkapı Sarayı"nın muzeyində yerləşən kitabxanada qorunur.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, mütəsəvvüf alim və ədiblər Quran, hədis, fiqh, şəriət və din tarixini də mükəmməl bilirdilər. Onların bədii yaradıcılıqda örnək ola biləcək qaynaq, şübhəsiz, Qur`ani-Kərimdir. Lirik və epik əsərlərdə, kitabların anası adlandırılan Qur`andan geniş iqtibaslar edilirdi. Qur`anın daxili ecazı mütəsəvvüfləri özünə çox cəlb etmiş, onları çox maraqlandırmışdı. Hədislər və fiqh alimlərinin risalələri də onların yaradıcılığında vazkeçilməz mənbə rolunu oynamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, sufi ədiblər bütün bu istinadları özünü təbliğ xatirinə deyil, irəli sürdüyü mülahizə və müddəaları əsaslandırmaq, oxucularını inandırmaq məqsədilə etmişlər. Onların nəzərində Yaradanla məxluqat arasında ayna münasibəti vardır. Mütəsəvvüflərin qənaətincə, külli-aləm tək Yaradanın varlığını müəyyən dərəcədə əks etdirir. Başqa sözlə,

axirət gününədək ilahinin təcəssümü və təcəllisi olan aləm bu şəkildə davam edəcəkdir. (10, s.32) Məhşərdə isə bu təzahür bir başqa biçimdə gerçəkləşməklə fərqli mənzərələr ortaya çıxacaqdır.

2.“Şerḥ-i Gülşen-i Râz”.

Adından da göründüyü kimi, bu əsər “Gülşen-i Raz”ın şərhidir. “Gülşen-i Raz” Azərbaycanın mütəsəvvüf şairi Mahmud Şəbüstəriyə aiddir. Mahmud Şəbustəri XIII-XIV əsrlərdə mürəkkəb, çətin və ziddiyyətli bir şəraitdə Azərbaycan mədəniyyətinin şərəfini qoruyan və ucaldan görkəmli sənətkarlardan biri olmuşdur. Daha çox panteist alim kimi tanınan Mahmud Şəbustəri həm də fəlsəfi poeziyanın tanınmış nümayəndələrindən biridir. (11, s.207) Şəbustəri bu məsnəvisini 1318-c ildə qələmə almışdır. Məsnəvi 993 beytdən ibarətdir və təsəvvüfi mahiyyət daşıyır. Müəllif əsərində təsəvvüfi anlayışları aforizmlərin vasitəsiylə təsvir etmişdir və təsəvvüfün əsas müddəalarını və istilahlarını açıqlamışdır. Belə düşünürük ki, Baba Nimetullah Şeyx Mahmud Şəbustərinin bu əsərindən təsirlənərək, öz dəstixəttiylə bu əsərin geniş şərhini yazmışdır.

3.“Terceme-i Naḳş-i Fusûs”.

Baba Nimetullahın bu əsəri tanınmış islam alimi və mütəsəvvüfü Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin kitabının tərcüməsidir. Təsəvvüfün formalaşması və təkamülü müddətində Həllac Mənsur, Əbu Yəzid əl-Bistami, Əbu Hamid əl-Qəzali, Mühiyyəddin Ərəbi kimi təmsilçiləri yetişmiş və onların minlərlə ardıcılları yaranmışdı. Yeri gəlmişkən, qeyd etməliyik ki, təsəvvüfdə müxtəliflik, fərqli baxışlar, qütbləşmələr mövcud olmuşdur. Lakin bu fərqli baxış nöqtələri bir məsələdə birləşmidir: kosmoloji sistemin vəhdəti, hər şeyin bir Allah tərəfindən yaradılışı və yenidən öz yüksəlişi, qayıdışı təsəvvüfdə insanın naqislikdən kamala doğru bütün kainat Haqqın təcəlli və ayələridir.Muhyiddin İnü`l-Arabinin 1230-cu ildə Konyada yazdığı bu kitab təsəvvüf aləminin çox önəmli əsərlərindən hesab olunur. Əsər 27 hissədən ibarət olaraq, Adəm peyğəmbərdən başlayaraq Məhəmməd peyğəmbərə (SAS) qədər Allah elçilərinə həsr edilmişdir.

Düşünürük ki, bu əsərə və ümumiyyətlə ərəb və fars dillərindən türkçəyə çevirilən əsərlərə sadəcə tərcümə kimi baxmaq doğru deyil, çünki, mütərcim özünə görə, bəzi yerlərdə tərcümə zamanı ixtisarlar, bəzi yerlərdə isə əksinə əlavələr edərək, həmin əsərləri özləşdirərək, yaradıcılıq nümunəsi meydana gətirirlər.

4. “İḫvân”.

Bu əsərində Baba Nimetullah yenə də təsəvvüfi məsələləri ələ almışdır və kamil insan olmağın yollarını göstərmişdir. Təsəvvüf ədəbiyyatının ən önəmli cəhətlərindən biri, insanın yaradıcı qabiliyyətinin ön plana çəkilməsidir. Mütəsəvvüflər bir tərəfdən insanın ilahi qüdrət qarşısında aciz olduğunu, digər tərəfdən də, kamilləşmək şərti ilə ən ali varlığa, yaradıcı gücə sahib ola biləcəyi ehtimalını irəli sürmüşlər. Türk mütəsəvvüfləri kamil insan olmağın ən ümdə şərtinin saf mənəviyyatdan keçdiyinə inanmışlar. Təsəvvüf batini oyanış, və əxlaqi-mənəvi paklıq yolu ilə insanın Allah ilə birbaşa ünsiyyətini mümkün sayır, bu isə bir növ bəşərə öz ilahi mənşəyinə inam hissi aşılayan dini-fəlsəfi dünyagörüşüdür. Əsərin yeganə nüsxəsi Nuruosmaniyə Kitabxanasında saxlanılır.

5.“Mecmûʿa-i Leṭâʾif”.

Bildiyimiz kimi, Baba Nimetullah Qur`ani-Kərimə və islami elmləri dərindən bilən mütəsəvvüf alim olmuşdur. Bu əsərində, o, bəzi Qur`an ayələrinin rəmzi açıqlamalarını vermişdir. Qeyd etmək istərdik ki, orta əsrlərdən başlayaraq, bir çox sənətkarlar öz yaradıcılığında dastan, hekayə və qissələrdən istifadə edərək, onlardan öz yüksək bədii-estetik ideallarının daha bəlağətli ifadəsi üçün bir örnək kimi faydalanmışrlar. Qissə qədim tarixə malik bir növdür. Qur`an qissələri öz tarixiliyi və hər şeydən əvvəl, ibrətamiz məqamları ilə sənətkarların diqqətini cəlb etmişdir. Şair və ədiblərin öz yaradıcılığında Qur`andan faydalanmaları müxtəlif və rəngarəng olmuşdur. Sənətkarların yaradıcılığında Qur`an ayələri həm İslamın müqəddəs kitabı, həm möhtəşəm sənət abidəsi, həm əxlaqi-mənəvi qaynaq, həm də yığcam ibrətamiz ifadələr şəklində işlənmişdir və əksər şairlər öz sözünün etibarını artırmaq üçün Qur`an ayələrinə istinad etmişlər. Qur`ani-Kərimdən istifadə sadəcə şair və ədibin Tanrı kəlamına olan rəğbətinin bəyanı deyil, həm də sənətkarın ifadə etdiyi düşüncələrin daha təsirli və məzmunlu olmasına xidmət etmişdir. (5, s.139-140)

Bunlardan başqa Baba Nimetullah daha bir çox təsəvvüfi əsərlərin müəllifi olmuşdur (“Risale-i Mükaşefe”, “İstilahatü`s-Sufiyye”, “Hidaye”, “Risale-i Tahkikat”, “Risale-i Nikat”, “Risale-i Vücud-i Mutlak”, “Risale-i Zikriyye” və s.). Adlarından da göründüyü kimi, bütün əsərlər təsəvvüfün əsaslarına həsr edilmişdir. O dövrlərdə eyni adlı bir çox əsərlər mövcud olduğundan, kitabxanalrda bu əsərlər “Nimetullah-ı Nahcuvani” adı altında qeyd edilmişdir. Qeyd etmək istərdik ki, Baba Nimetullah “Tefsir-u Nimetullah” və “İhvan”dan başqa bütün əsərlərini fars dilində qələmə almış, bəzən də ərəb dilindən istifadə etmişdir. (Bax: 8)

Demək olar ki, Baba Nimetullahın bütün əsərləri dini-təsəvvüfi mövzuları əhatə edən nəsihətamiz əsərlərdir. Müəllif əsərlərində dünyanın faniliyindən, dünya zövqlərinə uymağın ziyanından, qiyamət gününün dəhşət və qorxusundan söz açaraq, ölümü xatırladır. Bu dunyada axirət üçün yaşamağın gərəkliyindən, dünyada yoxsullara əl tutmaq, insanların bir-birinə qarşı səbirli və sadə olmaqlarından bəhs edərək, bir çox əxlaqi dəyərləri təblığ edir. Onun nəsihətamiz, ibrət dolu əsərlərində sadəliyə, dürüstlüyə, inama dəvət var. Onun əsərləri sabaha ümid vəd edir, çətinliklərdən qorxmamağa, əzimli olmağa çağırır.

Yuxarıda sadalanan əsərlərə dayanaraq, söyləyə bilərik ki, Baba Nimetullaha görə təsəvvüf, ilahi əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnmək, hər cür pisliklərdən təmizlənmək, ruhun paklanması və insanın kamilləşməsinə aparan yoldur. O, coşqun ilahi eşqin təsiri altında yazıb yaratmışdır. Fikrimizcə, o, dünyəvi eşqdən yüksələrək ilahi eşqə yönələ bilmişdir. Müəllif fikirlərini, hansı dildə yazmağından asılı olmayaraq, özünəməxsus tərzdə ifadə etmişdir. Əsərləri bədiilik baxımından kasıb olsa da, didaktik səciyyə daşıyır, yüksək insani keyfiyyətlərə malikdir və hər dövr üçün aktuallığını saxlayır. Əsərlərini və tərzini nəzərə alaraq Baba Nimetullahı Naxçıvanda formalaşmış türk-islam milli ədəbiyyatının nümayəndələrindən hesab etmək olar.

MUSARRİHATÜ'L-ESMÂ' ADLI ARAPÇA-FARSÇA İSİMLER SÖZLÜĞÜ

ARABIC-PERSIAN DICTIONARY OF NAMES: *MUSARRIHATU'L-ESMÂ*

Adem UZUN

Dr. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ORCID. 0000-0002-5029-3003

ÖZET

Sözlük, bir dilin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde önemli kaynaklardan biridir. "İsimlerin açıklanması" anlamına gelen Musarrihatü'l-esmâ adlı eser, Anadolu'da 872/1467-1468 yılında Arapça-Farsça yazılmış, bazı kelimelerde nadiren de olsa Türkçe açıklamalar yapılmış isimler sözlüğüdür. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed devrinde (1451-1481) telif edilen eser, 15 binden fazla kelimeye anlam verilmiş alfabetik bir sözlüktür. Kaynaklarda sözlüğün yazarı ile ilgili farklı bilgiler geçmekle birlikte ilk kaynaklarda Lütfullah b./Ebî Yusuf Halîmî Çelebi tarafından yazıldığı belirtilmiştir.

Doğuda, özellikle İslam coğrafyasında sözlük çalışmalarının Kur'an'ı ve İslam Peygamberini daha doğru anlamak amacıyla başladığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Arapça sözlük ve gramer çalışmaları, Arapça bilmeyen milletlere İslam'ı anlatmak ve Arapça bilenlere de Kur'an'da anlamını tam olarak kavrayamadıkları kelime ve kavramları açıklamak amacıyla başlatılmıştır. İlk örnekleri İbn Abbâs ile başlamış, bilinmeyen kelimelerin açıklanmasıyla devam eden ayrı ayrı çalışmalar ve sözlü açıklamalar Halil b. Ahmed (öl.175/791) ile yazılı hâle getirilmiştir. Daha sonra bu minvalde Basra ve Kûfe'de sözlük hazırlama çalışmaları devam etmiş, buradan İran'a, İran'dan da diğer bölgelere ve Anadolu'ya yayılmıştır. Arapça, İslam'ın yayılmasıyla öğrenilmesi gerekli dillerden biri hâline gelmiştir. Sözlükler de bir dilin öğrenilmesinde son derece önemli bir kaynak teşkil ettiğinden Arapçadan Farsçaya, Türkçeye ve diğer dillere hazırlanmış çok dilli sözlükler yazılmıştır. Musarrihatü'l-esmâ da bu kapsamda değerlendirilebilecek çok dilli bir sözlüktür. Sözlük, o dönemde kullanılan söz varlığının bilinmesi bakımından değerli olduğu gibi verilen örnekler, bilenen ve yaygın kullanılan kelimeler açısından da İslam medeniyetinin kültürel geçişkenliğini göstermesi yönüyle önemlidir.

Bu çalışmada Musarrihatü'l-esmâ adlı Arapça-Farsça sözlük hem şekil hem de içerik bakımından tanıtılacak; Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan bazı yazma nüshalarıyla ilgili bilgiler verilecek, böylece o dönemde yazılan eserleri doğru anlama ve dünü, bugünü ve yarını doğru kavramada araştırmacılara ve akdademik dünyaya katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Musarrihatü'l-esmâ, Sözlük, Arapça, Farsça.

ABSTRACT

Dictionary is one of the important resources in learning and teaching a language. Musarrihatu'l-esmâ, which means "disclosure of names", is an Arabic-Persian dictionary of names written in Hijri 872 (A.C. 1467-1468) in Anatolia with some words rarely explained in also Turkish. Compiled in the 15th century during the reign of Sultan Mehmed the Conqueror, the work is an alphabetical dictionary that comprises meanings of more than 15 thousand words. Although there are various information about the author of the dictionary in the sources, it is stated that it was written by Lütfullah b./Ebi Yusuf Halîmî Çelebi in the primary sources.

It is possible to say that in the East, especially in the Islamic geography, dictionary studies commenced in order to comprehend the Quran and the Prophet of Islam more accurately. For this reason, Arabic dictionary and grammar studies are embarked on to explain the rhetorics and concepts of İslam which are hard to grasp in the Quran for non-Arabic nations. Following the first examples of Ibn Abbâs, separate works and verbal

explanations of indefinite words are continued with Halil b. Ahmed (d. Hijri 175 / 791). Later, in this context, preparations of dictionaries sustained in Basra and Kufa, which were spread to Iran, and other regions including Anatolia. With the dispersion of İslam, Arabic has become one of the languages that must be learned for those accepting İslam. Since dictionaries are an thoroughly important resource for learning a language, multilingual dictionaries prepared from Arabic to Persian, Turkish and other languages were written. Musarrihatu'l-esmâ is a multilingual dictionary that can be considered in this context. As much as this dictionary is valuable in terms of acknowledging the vocabulary used in that period, the examples given are also important in terms of demonstrating the cultural transition of Islamic civilization in terms of known and commonly used words.

In this study, it is aimed to introduce the Arabic-Persian dictionary titled Musarrihatu'l-esmâ in terms of both form and content. Information on some manuscripts found at various libraries in Turkey will be imparted, so that the genuine meanings of the words and works written during that period will be a contribution for the literature and researchers to comprehend the history of the mentioned period.

Keywords: *Musarrihatu'l-esmâ*, Dictionary, Arabic, Persian.

GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran, insan yapan özelliklerden biri onun sanat yönüdür. Söze dayanan bütün sanatların ham maddesi ve ürünü dildir (Aksan, 1995, s. 12). Dil, söz varlıklarından oluşur. Bir dilin söz varlığı, o dilin hazinesidir ve bu hazine sözlüklerde muhafaza edilir.

George Sarton, tarihte ilk sözlük çalışmalarını yapanlar arasında milattan önce 12. yüzyılda Çinliler, 4. yüzyılda Hintliler ve 3. yüzyılda da Yunanlılar olduğunu söyler (Sarton, 1927, s. 110,123,164). Yine Sarton, günümüz sözlük türüne benzer ilk sözlük çalışmasının milattan önce 2. yüzyılda İskenderiye Müzesi kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes tarafından hazırlandığını belirtir ve milattan sonra 1. yüzyıldan itibaren de Yunanlılar tarafından dil/philology ve sözlük/lexicography üzerinde çalışmaların arttığını, daha sonraki yüzyıllarda da Çin, Latin, Mısır, Mezopotamya ve Japon bölgelerinde gelişmesini sürdürdüğünü ifade eder (Sarton, 1927, s. 264-265, 312-313).

Doğu'da ise sözlük çalışmaları, milattan sonra 7. yüzyılda İslam'ın gelişi ile birlikte Kur'an'da manaları bilinmeyen (garib) kelimelerle ilgili sahabilerin sorduğu sorulara İslam Peygamberinin verdiği cevaplarla başlamıştır. Bu tür faaliyetler sahabi devrinde artarak devam etmiş, dönemin ileri gelen âlimlerine anlamları bilinmeyen kelimelerin manaları sorulmuş ve bu tür kelimelerin anlamları âlimler tarafından cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan biri, İbn Abbas'tan nakledilen Kur'an'da anlamı bilinmeyen kelimelerin hangi kabilelere ait olduğuna ve ne anlama geldiğine dair rivayetlerin Atâ b. Ebû Rebâh tarafından derlenmesiyle oluşturulan Garîbü'l-Kurʾân adlı eserdir (Durmuş, 2009, s. 398-399). İçeriklerine göre Arapçadan Arapçaya tek dilli ve Arapçadan diğer dillere çok dilli sözlükler 7. yüzyılın ortalarından itibaren yazılmaya başlanmış ve çalışma yapanlardan ilkinin de İbn Abbâs (öl. 68 / 687-688) olduğu belirtilmiştir (Sezgin, 1982, s. 21).

Araplarda sözlük çalışmaları 8. yüzyılda yeni bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmanın temelinde daha çok İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'ı doğru anlamanın yattığı ve ilahi mesajı dinin taraftarlarına doğru, anlaşılır bir şekilde iletmek ve Kur'an ayetlerindeki anlaşılması zor kelimelerin içerdiği anlamları öğrenmek ve öğretmek amacının izlendiği belirtilmiştir (Krenkow, 1924, s. 255). Ticari ilişkiler ve fetihler sebebiyle dille ilgili yabancı unsurları Arap dilinde hatalı konuşma ve kullanıma neden olması üzerine başta Halil b. Ahmed olmak üzere Arap dilciler ve alimler doğru ve yanlış olan sözcükleri bir araya getirerek sözlük malzemelerini derlemeye başlamışlardır (Durmuş, 2009, s. 339).

Bilindiği üzere Arap dünyasında sözlük çalışmalarının temeli Kur'an ve Hadis içerisindeki garip kelimeleri anlamaya yönelik olmuş ve bu anlamı bilinmeyen kelimelerin öğrenilmesi ve bir sonraki nesle aktarılması da sözlük çalışmalarının temel hareket noktasını oluşturmuştur. Arapçanın İslam dünyasının hemen her

bölgesinde kullanılması ve bu dilin bilimsel kavramların ifadesi için son derece uygun ve esnek olması da dille ilgili çalışmaları artırmıştır (Ronan, 2003, s. 225). Böylece geçmişten günümüze dil, sözlük ve diğer alanlarda yapılan bilimsel çalışmalar tasnif edilmiş, bunlardan hareketle yeni gelişmeler ve anlayışlar ortaya çıkmış ve günümüz bilim dünyasına sunulmuştur.

Fuat Sezgin, ömrünün büyük bir bölümünü İslam dünyasındaki bilimler tarihine adamış ve uzun yıllar süren araştırmalar sonucu "Arap edebiyat tarihi" anlamına gelen ''Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)'' adlı 17 ciltlik önemli ve değerli bir kaynak hazırlamıştır. Sezgin GAS adlı önemli ve meşhur bu eserinin 8. cildini Arap İslam dünyasındaki sözlük çalışmalarına ayırmıştır. Sezgin bu eserin giriş bölümünde sözlükçülük üzerine yapılan araştırmaların tarihinden ve şimdiki durumundan bahisle İslam dünyasındaki Arap sözlükçülüğünün başlangıç, oluşum ve gelişim sürecinden bilgiler vermiş ve bu bilgilerin temelini aktarmıştır.

Sezgin, Arap sözlükçülüğünün araştırılması noktasında ilk çalışmalardan birinin Krenkow'un "The Beginnings of Arabic Lexicography till the time of al-Jauhari, with special reference to the work of Ibn Duraid" adlı makalesi olduğunu ve Arapça sözlüklerinin sağlam bir incelemesinin ise "Studien zur altarabischen Lexikographie" başlığıyla J. Kramer tarafından yapıldığını söyler (Sezgin, 1982, s. 6).

Arapça-Farsça sözlükler çalışmaları ise İslami dönemden itibaren ilk olarak İran kökenli bilginler tarafından etkin biçimde sürdürülmüş ve daha sonra farklı milletler tarafından bu çalışmalar Basra ve Kûfe'ye, oradan da İran ve diğer bölgelere yayılmıştır (Krenkow, 1924, s. 255-270).

Osmanlı topraklarında ilk devir eğitim kurumlarında Anadolu Selçukluları eğitim anlayışı süre gelmiş ve Yıldırım Beyazıt döneminde yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Böylece 15. yüzyılda ise daha sistematik bir eğitim ve öğretim programı uygulanmış ve yabancı dil olarak Arapçanın yanında Farsça da okutulmuştur (Baltacı, 1976, s. 15-18). Yabancı dilin öğretildiği yerde sözlük, zorunlu kaynak ihtiyaçlarından biridir. Anadolu sahasında Arapça-Farsça sözlük yazılmasının nedenlerinden biri de bu eğitime destek verilmesi ve kaynak oluşturulması olmuştur.

Osmanlılarda Farsça öğretimi hikmet dolu varlık âleminin sırlarını açıklayan eserlerin Farsça ile yazılmış olması nedeniyle tasavvuf ve tarikatlar çevresinde daha çok önem kazanmıştır. Bu durum Osmanlı devlet adamlarının dengeli yönetim anlayışı sergileyerek tekke ile medrese çevresini de birbirine yaklaştırmıştır (Öngören, 2007, s. 541-542). Tekkelerde Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin okutulması bu örneklerden biridir.

Genel olarak şöyle söyle söylenebilir. İranlıların İslamiyeti kabul etmeleri, Türklerle teması ve sonucunda Türklerin Arapçanın yanında Farsçayı da öğrenmeleri İslam medeniyeti içerisinde Türkçe, Arapça ve Farsçanın birbirleriyle etkileşimini başlatmış ve bu diller arasında bir geçişkenlik oluşturmuştur. Osmanlı sultanları ve birçok ünlü şair ve yazar dahi Farsça eser yazmış, böylece Türkçe, Arapçanın yanı sıra Farsçadan da etkilenmiştir. Bu yüzden Türkçe içerisinde hem Arapça hem de Farsça kelimeler yer almıştır.

Bu açıdan bakıldığında Musarrihatü'l-esmâ adlı Arapça-Farsça sözlük, bu diller arasındaki kelime geçişkenliğini göstermesi bakımından çok önemlidir.

1. Eserin Müellifi

Arapça-Farsça yazılan Musarrihatü'l-esmâ adlı sözlüğün kaynaklarda Lütfullah b./Ebî Yusuf Halîmî Çelebi ya da Molla Çelebi tarafından kaleme alındığı belirtilmiştir. Ancak eserin temin edilen yazma nüshalarının mükaddimesinde sözlüğün kim tarafından yazıldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Künyesi Lütfullah b. Yusuf yahut Ebî Yusuf olan ve Halîmî mahlasını kullanan yazarların (Sa'deddin, 2000, s. 188b) çok olması da eserin müellifi konusundaki doğru bilgiye erişmeyi güçleştirmiştir (Uzun, 2020, s. 1388-1389). İlk kaynaklardan biri olan Bağdatlı İsmail Paşa'nın, Katib Çelebi'nin Keşfü'z-zunûn adlı eserine yazdığı İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'ẓ-ẓunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn adlı zeylinde Musarrihatü'l-esmâ'nın Lütfullah Çelebi'nin eseri olduğu belirtilmiştir. Burada eserin lügat hakkında olduğu, yazarının kısa adı Çelebi olan Lütfullah b. Ebi Yusuf ve hicri 886 yılında hayatta olduğu yazılmıştır (Paşa, 1947, s. 2/494). C. Brockelmann ise Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)'de, eserin 886/1481'de hayatta, künyesi Lütfullah b. Ebi Yusuf olan Molla Çelebi tarafından yazıldığını belirtmiştir (Brockelmann, 1938, s. 312)

(Brockelmann, 1949, s. 289). Muʿcemü'l-müellifîn'de miladi yine 1481'de hayatta, kısa adı Çelebi ve künyesi Lütfullah b. Ebî Yusuf olan Lütfullah Çelebi'nin eseri olduğu kaydedilmiştir (Kehhâle, Tarihsiz, s. 2/156). Tahran Üniversitesi kütüphanesinde 3843/15309 numarada kayıtlı yazmadaki bilgi fişinde eserin müellifinin hicri 900 ya da 922'de vefat eden Kadı Lütfullah b. Yusuf olduğu yazılmıştır (Tahran Üniversitesi, 2021). Yine İran'da yazılan Kitâbşinâsi-yi tavsîfi-yi ferhengnâmehâ-yi Arabî be Fârisî adlı eserde Musarrihatü'l-esmâ'nın yazarı Lütfullah b. Yusuf Halîmî şeklinde geçmiştir (Kelâyî, 1393 hş., s. 97). Bu eser, hem Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde hem de yazar tarafından yapılan Lügat-i Halîmî (İnceleme-Metin) adlı doktora çalışmasında künyesi Lütfullah b. Ebî Yusuf olan Halîmî mahlaslı Lütfullah'ın eserleri arasında sayılmıştır (Erkan, 1991, s. 15/342); (Uzun, 2005, s. 7).

Yukarıda da görüldüğü üzere Musarrihatü'l-esmâ adlı eserin müellifinin, Bağdatlı İsmail Paşa'nın eserinde Lütfullah b. Ebi Yusuf künyeli Lütfullah Çelebi, C. Borckelmann'ın eserinde künyesi Lütfullah b. Ebi Yusuf olan Molla Çelebi, Tahran Üniversitesi kütüphanesinde de Kadı Lütfullah b. Yusuf olduğu; Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan İslâm Ansiklopesi ile yazar tarafından yapılan doktora çalışmasında künyesi Lütfullah b. Ebî Yusuf olan Halîmî mahlaslı Lütfullah olduğu kaydedilmiştir. Bu nedenle mevcut bilgiler dışında eserin müellifi konusunda kesin bir şey söylemek zordur.

2. Yazma Nüshalar

Musarrihatü'l-esmâ'nın Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan dört adet yazma nüshası temin edilmiştir. Yazmalarla ilgili bilgiler aşağıda istinsah tarihine göre sıralanarak verilmiştir. Özellikle ilk ikisi yani (A) ve (M) nüshaları, eserin yazılış tarihine en yakın olduklarından çalışmadaki bilgiler bu iki yazmadan elde edilerek aktarılmıştır.

2.1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Böl. Nu. 4773 (A)

Bu yazma nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonu numara 4773'te kayıtlıdır. Nüsha Mevlana Mahmud b. Saltuk tarafından eserin yazılışından 12 yıl sonra 884/1479 yılında istinsah edilmiştir. Nesih hatla 9 satıra yazılmış 160 yapraktır. Sözlükte ana başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu başlıklar harfin yanında bazen huruf (حروف), bazen harf (حرف), bazen de bâb (باب) kelimesi getirilerek حروف الالف، حرف الزاء، باب الصاد şeklinde oluşturulmuştur. Nüshanın tamamında olmasa da dal harfine kadarki bölümde ilgili harften sonraki harf birlikte kırmızı mürekkeple yazılarak alt başlıklar oluşturulmuştur. Örnek: ات، اث، اج، اح Bu sistem tüm harflerde gösterilmemiştir. Kelimeler arasında sadece boşluk bırakılmış, herhangi bir işaret konulmamıştır. Bu yazma çalışmada (A) harfi ile kısaltılmıştır.

2.2. Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Böl. Nu 748 (M)

Bu yazma nüsha, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar bölümü numara 748'de kayıtlıdır. Buradaki kayıtta yazarı Lütfullah b. Ebi Yusuf Çelebi şeklinde yazılmıştır. Nüsha Fütûhi b. Halil tarafından eserin yazılışından 16 yıl sonra 888/1483 yılında istinsah edilmiştir. Nesih hatla 9 satıra yazılmış 157 yapraktır. Sözlükte ana başlıklar kırmızı mürekkeple harf kelimesi getirilerek حرف الالف، حرف الباء... şeklinde düzenli olarak yazılmıştır. Ana başlıkların yanı sıra alt başlıklar da ات، اث، اج، اح şeklinde kırmızı mürekkeple sistemli olarak yazılmış ve bu nüshanın tamamında uygulanmıştır. Kelimeler ise kırmızı mürekkeple nokta konularak ayrıştırılmıştır. Çalışmada bu nüsha, (M) harfi ile gösterilmiştir.

2.3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Böl. Nu. 3608/1 (L)

Bu yazma nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Laleli koleksiyonu numara 3608/1'de kayıtlıdır. Buradaki kayıtta da yazarı Lütfullah b. Ebi Yusuf Çelebi şeklinde yazılmıştır. Müstensihi bilinmeyen bu yazma 930/1523 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüsha ise eserin yazılışından 58 yıl sonra kopya edilmiştir. Talik hatla 13 satıra yazılmış 89 yapraktır. Sözlükte ana başlıklar kırmızı mürekkeple ilk harf حروف الالف, daha sonrakiler باب حروف الباء ve kef harfi ve devamı حرف الكاف şeklinde oluşturulmuştur. Bu nüshada başlıklar sistemli bir şeklide düzenlenmemiştir. Ancak alt başlıklar kırmızı mürekkeple düzenli olarak اب، ات، اث، اج، اح şeklinde oluşturulmuş ve her kelime kırmızı mürekkeple nokta konularak ayrıştırılmıştır. Bu nüsha da (L) harfi ile kısaltılmıştır.

2.4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Böl. Nu. 3275 (E)

Bu yazma nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu numara 3275'te kayıtlıdır. Ömer b. Durali tarafından istinsah edilen bu nüshanın ferağ kaydında hicri Muharrem ayında tamamlandığı belirtilmiş, fakat yıl kaydı yazılmamıştır. Belki de silinmiştir. Çünkü sene/yıl (سنه) kelimesi var, fakat yılı ise yoktur. Nesih hatla 9 satıra yazılmış 165 yapraktır. Sözlükte ana başlıklar kırmızı mürekkeple باب الالف فصل الالف، باب الالف فصل الباء... şeklinde oluşturulmuştur. Alt başlıklar ise yine kırmızı mürekkeple ب...، ح، د، ر şeklinde yazılmış ve kelimeler de kırmızı mürekkeple nokta konularak ayrıştırılmıştır. Bu nüsha ise (E) harfi ile kısaltılmıştır. Ayrıca bu nüshada diğer nüshalara oranla müstensih tarafından tasarrufta bulunulduğu da gözlenmiştir.

3. Musarrihatü'l-Emâ

Musarrihatü'l-esmâ, 15. yüzyılda tam alfabetik olarak hazırlanmış Arapça-Farsça isimler sözlüğüdür. Sınıflandırma yönünden bakıldığında bu sözlük, iki dilli, alfabetik, dilin belli bir alanını kapsayan standart bir sözlüktür. Sözlükte 100'e yakın cümle ile 1000'in üzerinde tamlama örnek olarak verilirken, 800'ün üzerinde bilinen ve yaygın kullanılan kelimeye açıklama yapılmamıştır. Sözlükteki toplam kelime sayısı ise 15.000'in üzerindedir. Kelimelerle ilgili örnekler ise ileriki başlıklarda verilecektir.

3.1. Mukaddime/Giriş

Bu başlıkta (A) ve (M) yazma nüshalarından hareketle eserin mukaddime kısmının tamamı orijinal alfabeyle yazılmış ve Farsça açıklamaları da orijinal hâliyle paragraf şeklinde verilmiştir. Farsça açıklamalar, satır altına yani ilgili Arapça kelimenin altına yazıldığından bu durumun anlaşılabilmesi için kelimeler arasına eğik çizgi (/) konulmuştur. Böylece Farsça açıklamalar da orijinal şekliyle verilmeye çalışılmıştır. Paragrafta Arapça cümle ayın (ع) harfi ile başlatılmış, bu cümlenin Farsça alt açıklaması ise fe (ف) harfi ile gösterilmiştir. Türkçe çevirisi ise orijinal metnin sonunda verilmiştir.

Arapça ve Farsça orijinal metin:

بسم الله الرحمن الرحيم وبلطف الله الكريم

ع - اِنّ من لطف الله بالثبات حمد المنطق باللغات و شكر المنعم بالجهات.

ف - بدرستی/ از/ لطف/ خدایست/ بثبوت و پایداری/ حمد (ستودن)/ گویای دهنده/ بلغتهای گوناگون/ و سپاس/ نعمت دهنده/ بجهتها.

ع - فحمدًا لمن كرَّم الانسانَ بِلَسنِ اللسان وعلّم الاسماء وعظم بالإنباء وشكراً لمن اسبغ النعم وبسّط بساط الكرم وهدى العرب و العجم بالقران العربيّ الاعظم.

ف - بس ستایش باد/ مرآنکه / کرامت داد/ مردم را/ بفصاحت/ زبان/ و بیاموخت/ نامها را/ و بزرگواری داد/ بخبردادن/ و سپاس باد/ مرآنکه/ فراوان داد/ نعمتها را/ و گسترانید/ گستردنی/ جوانمردی را/ وراه راست نمود/ عرب را/ وعجم را/ بقرآن که/ عربیست / بزرگوارست.

ع - و صلوة على الرسول الافصح لساناً والاملح بيانا محمدٍ سيد المرسلين و خاتم النبيين.

ف - و درود باد/ بر پیغامبرفرستاده/ که فصیحترین مردمانست/ از جهت زبان/ وملیحترینست/ از جهت بیان/ آن محمد است که/ بزرگوار پیغامبرانست/ و آخر پیغامبرانست.

ع - وعلى صحبه نجوم الهُدى فى الدين و آلِه الطيبين الطاهرين و أيِمّة أُمّة المتقين المجتهدين.

ف - وبر/ یاران او باد که/ ستارگان/ هدایت اند درکیش/ وبرآل او باد که/ خوش بویان و پاکانند/ و برامامان/ امّت او باد که/ پرهیزکارانند/ مجتهدانند.

ع - وبعد فهذه مجلدة الادب وحديقة الارب رتّبتُها وزيّنتُها قاصدًا لجمهرة الاسماء الصحاح بالبيان السامى وتوضيح ما وضع له الالفاظ الكثيرة التداول من الاسامي باسلوب عام النفع للواقفين بقواعد الاشتقاق و غير الواقفين باصول الصيغ لمزيد الاشفاق لاتمم الخدمة لمن نصبت لخدمته.

ف - وپس ازین/ این نامه/ مجلهٔ/ ادبست/ وبستان/ حاجت است/ ترتیب کردمش/ وبیارستمش/ درآن حالت که قصد کننده شدم/ بطرفی آگاه کردن از خبر یعنی/ نامها که/ درستند/ ببیان/ بلند/ وروشن گردانیدن/ آنچه/ نهاده شده است/ از بهر او/ لفظهایی که/ بیشتر/ از یکدیگر فراهم گیرند/ از/ نامها/ براهی که/ عامست/ منفعت او/ مرایشان که دانایانند/ بقواعدهای/ اشتقاق لفظ/ ومرایشان که غیر واقفند/ باصلها / صیغها/ از بهر زیادت/ مهربانی/ تا تمام کنم/ خدمت را / بهرآن که/ منصوب گشته ام/ بهر خدمت او.

ع - وغرقت فی بحار نعمته وهو المخدوم الاعظم والاقنوم الافخم سلالة السلاطین و نتیجة الخواقین سلطان عنادل المعارف برهان معادن العوارف شبل غاب المملکة ابن لیث السلطنة. اعنی السلطان بن سلطان ابایزید بن محمدخان خلد الله تعالی سلطانهما واوضح علی العالمین برهانهما.

ف - وغرقه شده ام/ در/ دریا های/ نعمت او/ آن مخدومست که/ بزرگوارتراست/ و اصل بزرگواریست/ سلالهٔ سلطانانست/ وزادهٔ/ خاقانانست/ سلطان عندلیبان/ معرفتهاست/ برهان/ معدنهای/ احسانهاست/ شیربچهٔ/ میشستان/ پادشاهی است/ یور/ شیر/ سلطانیست/ میخواهم/ آن سلطان را/ یور سلطانست/ ابایزید بن محمدخان/ همیشه کناد/ خدای تعالی/ پادشاهی ایشان را/ وروشن گردانند/ بر همه/ عالم/ حجتهای ایشان را.

ع - واعتبرت بترتیب حروف التهجی من اول الکلمة الی آخرها الا تاء التأنیث والوحدة قدّمتُها علی الالف فرقا عن التاء والهاء الاصلیین فی البنیة.

ف - اعتبار کردم / بر ترتیب/ حروف/ تهجی/ از/ اوّل/ کلمه/ تا/ آخرش/ مگر/ تاء/ تانیث وحدت را/ مقدم گردانیدنمش/ بر/ الف/ از بهر فرق/ از تاء/ وها که/ اصلی اند/ در بناء کلمه.

ع - واعرضت عن مُتَعَسِّف ارباب اللغة مِن اَنّ نحو تمرٍ جمع تمرةٍ واتّبعتُ الجموع لمفرداتها ولاضرورة فی اتیانها واثباتها.

ف - وروی باز گردانیدم/ از/ بي راه رفتن/ خداوندان علم لغت/ از آنچه گفتند/ بدرستی مثل تمر/ جمع تمرة است/ تابع گردانیدم/ جمعها/ مر مفرداتش/ حال آنکه ضرورت نیست/ درآوردن جمعها/ واثبات آنها.

ع - والتزمت بجمع الاسماء المذکورة فی المقدمة والسامی بأسرِها مع زیادات من الصحاح والجمهرة والمجمل وغیرها.

ف - وملتزم بکرد کردن اسمهایی که/ مذکوراست/ در کتاب مقدمة الادب/ و کتاب سامی/ همه/ با/ زیادتها/ از صحاح جوهری/ و جمهرهٔ ابن درید/ و مجمل اللغة/ و جز ایشان.

ع - فسمّیتُها *مصرحة الاسماء* مع قصد التاریخ فی الاسماء.

ف - پس نام نهادم این نامه / *آشکاره کنندهٔ/ اسمها* / با/ قصد/ تاریخ تالیف/ در نام نهادن.

ع - وما غرضی إلّا دعاءٌ یُستَجاب وثناءٌ یُستَطاب و بلطف الله وفضله یُفتَّح الابواب وینال الامال والارباب.

ف – ونیست/ غرض من/ مگر/ دعا که/ پذیرفته شود/ و ستایش که/ خوش آینده شود/ و بلطف خدا / و فضل او/ گشوده مي شود/ درها/ ورسیده می شود/ امیدها/ وحاجتها.

Türkçe çeviri:

¶Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla ve çok cömert olan Allah'ın lütfuyla.

¶Şüphesiz var olmak suretiyle türlü kelimelerle konuşturanı övmek ve tüm yönleriyle nimet verene şükretmek Allah'ın lütfundandır.

¶Bütün övgüler, dilin akıcılığı sayesinde insanı yüceltene, isimleri öğretene ve bilgilendirmek suretiyle insanı üstün kılana olsun ve yine bütün şükürler, bolca nimet verene, cömertlik yaygısını döşeyene ve Arapça indirilen yüce Kur'an ile Arap ve diğer toplumları doğru yola eriştirene olsun.

¶Dil bakımından en akıcı ve ifade bakımından en güzel konuşan Allah'ın elçisine, peygamberlerin efendisi ve nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed'e salat/dua olsun.

¶Yine salat, dinde doğru yolu gösteren yıldızlar gibi olan onun dostlarına; pak, tertemiz ve güzel ailesine; Allah'tan korkan, dinde ileri derecede bilgi sahibi olan ümmetin önderlerine olsun.

¶Şöyle ki bu kitap, edebiyatla ilgili bir kaynak ve bu ihtiyacı karşılayan bir bahçedir. Bu kitabı doğru isimleri kesin bir ifadeyle öğretmek ve bilginlerin kelime kökleriyle ilgili genel yararlanma (yaygın kullanım) yöntemini dikkate alarak kullanılan isimlerden kitapta geçen çoğu kelimeleri açıklamak amacıyla düzenledim ve süsledim. Ayrıca bilginler dışındakiler için de hizmetinde bulunduğum zatın emriyle buyruğunu yerine getirmem ve sevgisine mazhar olmam amacıyla tam alfabetik metod şeklinde oluşturdum.

¶En değerli, asil, saygın, sultan ailesinden, şehzade ve aynı zamanda büyük oğlu olan zatın nimet denizinde boğuldum, çokça ve cömertçe iyiliğini gördüm ki o, marifet bülbülünün sultanı, iyilik madeninin delili, saltanat

aslanının oğlu ve padişah ülkesinin yavrusudur. Bununla Sultan oğlu Sultanı yani Mehmed Han oğlu Bayezid'i kastediyorum. Yüce Allah her ikisinin saltanatını daim kılsın ve tüm dünyaya delillerini açık etsin.

¶Kelimeleri sıralarken baştan sona doğru harflerin alfabetik dizinine itibar ettim. Sadece dişilik ve birlik tesi hariçtir. Bu harfi de kelimenin aslından olan te (ة) ve he (ه)'den ayırmak maksadıyla öne getirdim.

¶Sözlük yazarlarının "تمر جمع تمرة/temrin cemʿu temretin" örneğinde olduğu gibi tamlamalı getirme yöntemini takip etmekten kaçındım. Çoğul anlamındaki cem/جمع kelimesinin ispat için getirilmesine gerek olmadığından çoğulları tekillerin hemen arkasından getirdim.

¶Cevherî'nin Sıhâh, İbn Düreyd'in Cemhere, Mücmelü'l-lüga ve bunların dışındaki kitapları da eklemek suretiyle Mukaddimetü'l-edeb ve Sâmî adlı kitaplarda geçen isimlerin tamamını birleştirip yazmayı gerekli gördüm.

¶Bu kitabı, isimdeki harflerin ebced hesabına göre toplam sayı değerini yazılış tarihine denk düşürerek (872/1467-1468) Musarrihatü'l-esmâ (isimlerin açıklaması) diye adlandırdım.

¶Amacım sadece kabul edilebilir bir dua, hoşa gidecek bir övgü ve Allah'ın lütfu ve faziletiyle tüm kapıların açılması, hedeflerime ulaşmam ve ihtiyaçlarımı karşılamamdır.

3.2. Eserin adı

Mükaddimede belirtildiği üzere müellif, hazırlamış olduğu sözlüğüne Arapça isimlerin açıklanması anlamına gelen Musarrihatü'l-esmâ (مُصَرّحة الاسماء) adını vermiştir.

3.3. Telif tarihi

Yine mukaddime belirtildiği üzere müellif, eserinin telif tarihini Musarrihatü'l-esmâ (مُصَرّحة الاسماء) ismindeki harflerin ebced hesabına göre toplam sayı değerini yazılış tarihine denk düşürmüştür. Bu hesaba göre isimdeki harflerin değeri, mim 40 :(م), sat 90 :(ص), re 200 :(ر), ha 8 :(ح), te 400 :(ت), elif 1 :(ا), lam 30 :(ل), elif 1 :(ا), sin 60 :(س), mim 40 :(م), elif 1 :(ا), elif 1 :(ا) ve toplamı 872'dir. Bu hicri yıldır. Hicri hangi ayda tamamlandığı bilinmediği için de miladi ya 1467 ya da 1468 yılıdır.

3.4. Yazılış amacı

Müellif, mukaddimede eserin edebiyata dair bir kaynak kitap olduğunu belirtmiş ve eserini bu alandaki ihtiyacı karşılayan bir bahçeye benzetmiştir. Sözlükten herkesin kolay bir şekilde faydalanabilmesi amacıyla da eserde tam alfabetik sistem uyguladığını belirtmiş ve eserini emrinde bulunduğu Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu şehzade II. Bayezid'in talimatı doğrultusunda hazırladığını söylemiştir.

3.5. İstifade edilen kaynaklar

Müellif, eseri hazırlarken istifade ettiği kaynakların tamamını zikretmemiştir. Aşağıda isimleri belirtilen kaynakların dışında birçok kaynaktan da istifade ettiğini belirtmiştir. İstifade ettiğini belirttiği kaynaklar şunlardır.

1. Cemhere: İbn Düreyd (öl. 321/933) tarafından yazılan Cemhere fi'l-lüga ve Cemheretü'l-lüga adlarıyla da anılan Arapça bir sözlüktür.

2. Mücmelü'l-lüga: İbn Fâris (öl. 395/1004) tarafından yazılan, sahih kelimeleri içeren Arapça bir sözlüktür. Bazı kaynaklarda Mücmel fi'l-lüga şeklinde de geçmiştir.

3. Sıhâh: İsmâil b. Hammâd Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) tarafından yazılan, tam adı Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye olan Arapça bir sözlüktür. Daha çok Sıhâhu'l-lüga ve kısaca Sıhâh diye meşhur olmuştur.

4. Sâmi: Ahmed b. Muhammed Meydânî (öl. 518/1124) tarafından yazılan Arapça-Farsça bir sözlüktür. Eserin tam adı es-Sâmî fi'l-esâmî şeklindedir.

5. Mukaddimetü'l-edeb: Zemahşerî (öl. 538/1144) tarafından Arapça hazırlanan ve başlıkları isim, fiil, harf, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş konudan oluşan sözlüktür.

3.6. Kullanılan üslup

Müellif, mukaddimede sözlüğü oluştururken kullandığı üslubu açıklamıştır.

1. Bilginlere yönelik Arapça sözlüklerde iştikak/kök kuralı dikkate alınarak genel yararlanma ya da faydalanma anlamına gelen âmu'n-nefi/عام النفع üslubu kullanılmıştır.

2. Herkesin kolayca kullanabilmesi için de usûlu's-sıyag/اصول الصيغ denilen tam alfabetik sistem uygulanmıştır.

3. Dişilik ile birlik te'si, kelimenin aslından olan te (ة) ve he (ه)'den ayırmak amacıyla öne getirilmiştir.

4. Çoğullarda sözlük yazarlarının kullandığı tamlamalı kullanımın aksine kelimenin kaç tane çoğulu varsa ilgili olduğu kelimenin ardından getirilmiştir. Çoğul kelime de cim (ج) harfi ile kısaltılarak gösterilmiş ve anlamı yazılmamıştır.

3.7.Başlık ve içerik/ Sayısal veriler

Musarrihatü'l-esmâ, sözlük olması nedeniyle herhangi bir başlık ya da alt başlıktan oluşturulmamış, Arap alfabesine göre sıralanmıştır. Bu başlıkta ise temin edilen yazma nüshadan hareketle sözlükte anlamı verilen isimler ile açıklaması yapılmayan bilinen (معلم) ve yaygın (معروف) kelimeler, çoğul türleri, örnek tamlamalar ve cümlelerle ilgili sayısal veriler tablo halinde aşağıda verilmiştir.

Harf	İsim	Bilinen	Yaygın	Ç-1	Ç-2	Ç-3	Ç-4	Ç-5	Tml.	Cümle
ا	1269	21	7	168	16	5	1	1	311	20
ب	599	39	10	95	12	2	1	0	78	9
ت	216	10	7	29	4	1	0	0	5	0
ث	146	6	1	24	6	2	0	0	8	0
ج	633	16	13	88	14	5	2	0	13	1
ح	822	29	26	143	13	6	0	0	42	7
خ	589	21	12	81	10	0	0	0	19	1
د	380	11	13	59	9	3	0	0	24	0
ذ	134	9	0	20	6	2	0	0	38	0
ر	603	16	10	93	16	4	0	1	21	3
ز	243	5	10	35	4	1	0	0	5	0
س	776	33	17	101	23	3	0	0	36	8
ش	512	25	14	78	15	2	1	0	30	2
ص	416	22	6	65	18	0	0	1	39	2
ض	181	3	0	24	2	0	2	0	3	0
ط	265	6	11	40	3	0	0	0	11	2
ظ	56	0	0	17	4	2	0	0	8	0
ع	939	36	22	145	16	3	1	0	58	6
غ	301	13	9	51	9	1	0	0	13	0
ف	485	22	6	70	11	2	0	0	24	3
ق	857	28	26	136	12	6	0	0	47	4
ك	427	18	18	64	11	2	0	0	15	1
ل	342	8	11	36	3	1	0	0	36	4
م	2301	69	43	262	11	1	1	0	118	10

ن	740	16	19	99	12	3	1	0	40	3
و	404	11	15	58	8	0	0	0	19	0
ه	341	25	1	20	2	1	0	0	7	2
ی	150	8	6	18	4	0	0	0	15	0
Toplam	**15127**	**526**	**333**	**2119**	**274**	**58**	**10**	**3**	**1083**	**88**

Tabloda görüldüğü üzere eserde 15 binin üzerinde kelime kayıtlıdır. Bu sayının içinde o dönemde bilinen ve yaygın olarak kullanılan kelimeler de yer almaktadır. Burada sadece sayısal bilgiler verilmiştir. Örnekler bir sonraki başlıkta yer almaktadır.

4. Sözlükten Örnekler

Burada sözlükte geçen kelimelerden örnekler verilmiştir. Bu örnekler (A) harfi ile kısaltılan İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü numara 4773'teki nüshadan alınmıştır. Verilen örneklerde Türkçe çeviriler de yapılmıştır. Ancak bilinen ve yaygın kullanılan kelimelerde yapılmamıştır. Burada Arapça kelimeler, anlaşılabilmesi bakımından Latin alfabeyle de yazılmıştır. Aşağıda madde açıklamaları ile igili sözlükten bazı örnekler başlıklar hâlinde verilmiştir.

1. Tek kelime ile yapılan açıklananlar

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA	TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
AÇLIK	گرسنگی	جُوع	GELEN	آینده	آتی
ÇOBAN	شبان	راعی	DEVLET	دولت	بخت
GENÇ	جوان	شاب	KAHRAMAN	دلیر	بطل
ZARAR	زیان	ضارّ	İHTİYAÇ	نیاز	حاجَة
AYDINLIK	روشنی	ضَوء	SIKINTI	درد	داء
DİL	زبان	لسان	SARAY	سرای	دار

2. İki kelime ile yapılan açıklamalar

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA	TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
ASLAN KÜKREMESİ	بانگ شیر	زار	HURMA DALI	شاخ خرما	إتكال
SEHER YELİ	باد شرق	صَبا	CENNET PINARI	چشمهٔ بهشت	تسنیم
SABAH YILDIZI	ستارهٔ بامداد	طارِق	SİYAH KARGA	کلاع سیاه	حاتِم
RIZIK VEREN/ALLAH	روزی دهنده	رزّاق	İŞİN SONU	پایان کار	خَتم
DÜZENBAZ ÇOBAN	شبان فریب	مُکاء	SAMANYOLU	راه کهکشان	مَجَرّه

3. Üç ve üçten fazla kelime ile yapılan açıklamalar

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
SU KIYISINDAKİ ÇÖP	خاشاک برلب آب	جِفاء
DEVE KARNINDAKİ YAVRU	بچهٔ شتر اندر شکم	مَلقوحَه
ÇÖLDE YOL ALAMETİ	نشان راه اندر بیابان	مَنار
SUYU ELLE ÇEKİLEN KUYU	چاه که آبش بدست کشند	نَزوع
HEDEFE DOĞRU GİDEN OK	تیری که برنشانه راست آید	صائِب
KUYUYA İNMEK İÇİN BELE BAĞLANAN İP	رستی که برمیان بندند چون بچاه فروشوند	جعار

4. Birden fazla anlamı olan kelimeler ve açıklamaları

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
ADİL OLAN, DOĞRU TARTI	داد دهنده و ترازوی راست	عادل
İNSAN GRUBU, GEÇENİN BİR BÖLÜMÜ	گروهِ مردم و پارهٔ شب	طایفه
DİN, HÜKÜM, İTAAT, ADET, PADİŞAH	کیش و قضا و طاعت و عادت و پادشاه	دین
SAHİP, YARDIMCI, VEZİR, BERABER OLAN	خداوند و یار و وزیر و همراه	صاحب
YOL ALAMETİ, YÜKSEK DAĞ, BAYRAK, ARMA	نشان راه و کوهِ بلند و درفش و علم جامه	عَلَم
KENDİ GÖRÜNTÜSÜNÜN ÜSTÜNE DÜŞTÜĞÜ ŞEY SARAYIN PENCERESİNDEN BAKILAN YER	آنجا که چشم بر وی افتد از وی جای نظرکرده نی از دریچهٔ سرای	مَنظَر

5. *Ana madde ve onunla yapılan tamlamalı kelimeler*

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA	TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
SU	آب	ابوحیات	OĞUL	پسر	ابن
ARSLAN	ارسلان	ابوالحارث	ÇAKAL	شغال	ابن آوی
KOYUN	گوسفند	امّ الاموال	YAĞMUR	باران	ابن سحاب
GÖKYÜZÜ	آسمان	امّ النجوم	ÂDEM A. S.	آدم علیه السلام	ابو البشر

6. *Tamlamalar*

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
YİĞİT	دلاور	رجلٌ بَیئسٌ
VAHİY ALAMETİ	نشان الوحی	بُرحاء الوَحی
GÖKYÜZÜNDE AY TARAFINDA OLAN	آنچه سوی ماهست اندر آسمان	بَطن السماء
ZAMANIN OLAYLARI	حوادث روزگار	رَیبَ المَنون
GÖZ BEBEĞİ	مردمک چشم	صَبِیّ العین
DUVARIN YÜZÜ	روی دیوار	عُرض الحایِط
ZOR GÜN	روز سخت	یومٌ عَصَوصَب
GELECEK YIL	دیگر سال	العامّ القابل

7. *Cümleler*

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
SULTANIM! HÂLİMİ BİLİR MİSİN?	می دانی حال من ای پادشاه من	أتَعلَمُ حالی سلطانی
SONRADAN GELDİLER	آمدند از پس	جاؤا بآخرةٍ
O İŞİ ASLA YAPMADIM	نکنم آن کار همیشه	لا افعله ابد الابدین
NE GÜZEL BİR DOST!	چه دوست مرد است	حبّذ الرجل
TEKER TEKER GELDİLER	آمدند یکان یکان	جاؤا فُرادی
EY ADAM! ALLAH'A YEMİN EDERİM	سوگند می خوارم ای مرد	قَعَدَکَ الله
SEN GELMEDİN	نیامدی	ما جِئتَ
HİND, NE GÜZEL BİR KADINDIR!	چه نیکوزن است هند	نعم الرجل زید

8. *Türkçe açıklanan kelimeler*

TÜRKÇE	ARAPÇA	TÜRKÇE	ARAPÇA
YARI PİŞMİŞ	خاميز	ARDIÇ YEMİŞİ	ابهل
İÇ	دخيله	SÜTUN	اسطوانه
SANDIK	درج	BULGUR	بربور
OTLU YER	خجل	İYİ HURMA	برسوم
ZELİLLİK	خسف	ŞEFTALİ	خوج

9. *Farsçanın yanı sıra Türkçe açıklanan kelimeler*

TÜRKÇE	FARSÇA	ARAPÇA
SALINCAK	بزموره	ارجوجه
KAYGILI	پژمان	اسى
OYUK	هراشه	بيهوج
HIÇKIRIK	آروغ	جشاء
AĞIZ KOKUSU	دم دهن	خلوف
Üzüm derildikten sonra yerinde kalan	فجای انگور	حصاصه

10.Arapça açıklanan kelimeler

TÜRKÇE	ARAPÇA	ARAPÇA
O KONUDA BİR ARAYA GELDİKLERİNDE	اذا جمعوا عليه	هم عليه الب
HER YÖNDEN	ای من کل وجه	جائوا من کل اوب
ÖLÜM MELEĞİ	ملک الموب	ابو یحیی
SANA KORKU YOKTUR	ای لا خوف	لا بأس علیک
BİR OYUN TÜRÜ	نوع من اللعب	خریج
SES KARIŞIKLIĞI	اختلاط الاصوات	جَلَبَه
“NAMAZ UYKUDAN HAYIRLIDIR” DEMEK	الصلوة خیر من النوم گفتن	تثویب

11.Dişilik ve birlik te (ة)'li kelimeler

TÜRKÇE	FARSÇA	DİŞİLİK-BİRLİK	ARAPÇA
PİŞMİŞ TUĞLA/KERPİÇ	خشت پخته	آجُرّة	آجُرّ
SOĞAN	پیاز	بَصَلة	بَصَل
ELMA	سیب	تفاحة	تُفّاح
SARIMSAK	سیر	ثومة	ثوم
TAŞ	سنگ	حجرة	حجر
İNCİ TANESİ/BÜYÜK İNCİ	دانهٔ مروارید/ مروارید بزرک	درّة	دُرّ
AĞAÇ	درخت	شجرة	شجر
ARAPÇA/ARAP DİLİ	تازی زبان	عربی	عرب

12.Bilinen ve yaygın kullanılan kelimeler

CÜLBAN/جُلبان	ESVED/اسود	İLM/علم	HATİB/خطیب	ÜSTAD/استاد
HERRUB/خَرّوب	Cibril/جبریل	mahmur/مخمور	dicle/دجله	esir/اسیر
GURZE/غرضه	hamile/حامله	meşale/مشعله	dava/دعوی	töhmet/تهمة
KARİA/قریعه	sütre/ستره	nokta/نقطه	rida/رداء	hâl/حال
MİHNEB/محنب	şayibe/شایبة	nuşadır/نوشادر	zaferan/زعفران	habs/حبس
MÜDAM/مدام	sahabe/صحابة	niyyet/نیّة	saat/ساعة	habeş/حبش

MÜLEYYEN/مُلَيّن	acuze/عجوزه	heykel/هيكل	şart/شرط	hüccet/حُجّة
VESAK/وثاق	ferhan/فرحان	yasemin/ياسمين	tebeşir/طباشير	hased/حسد
HEYNUM/هينوم	kibriya/كبرياء	furkan/فرقان	adet/عادة	hikâye/حكاية

SONUÇ

Musarrihatü'l-esmâ, her ne kadar yazarı hakkında kesin bir bilgi olmasa da Bağdatlı İsmail Paşa'nın İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn adlı eserinde Lütfullah b. Ebi Yusuf künyeli Lütfullah Çelebi ve C. Borckelmann'ın Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL) adlı eserinde de Lütfullah b. Ebi Yusuf olan Molla Çelebi tarafından yazıldığı belirtilmiş Arapça-Farsça alfabetik bir sözlüktür. Sözlük, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi ile bazı akademik çalışmalarda künyesi Lütfullah b. Ebî Yusuf olan Lütfullah Halîmî'nin eserleri arasında da zikredilmiştir.

15. yüzyılda yazılan eser, iki dilli, alfabetik, dilin belli bir alanını kapsayan standart bir sözlük olup 15.000'den fazla kelimeyi içerir. Sözlükte mevcut kelimelerin yanı sıra 100'e yakın cümle ile 1000'in üzerinde tamlama yer alır. Ayrıca 800'ün üzerinde de bilinen ve yaygın kullanılan kelime mevcuttur.

Dilin belli bir alanına yönelik hazırlanan Arapça-Farsça isimler sözlüğünde bazı kelimelere Türkçe açıklamalar yapılmıştır. Yapılan bu açıklamalar sözlük genelinde yazma nüshalara göre %3 ile %5 arasında değişim gösterir. Nadiren de olsa bazı yerlerde Arapça açıklamalar dahi yapılmıştır. Bu bakımdan sözlük, dönemsel olarak İslam medeniyetin içinde yer alan Arap, İran ve Türk kültüründen izler taşımaktadır.

Sözlük hem içerik hem de şekil bakımından önemlidir. Şekil açısından bakıldığında tam alfabetik bir sözlüktür ve istifade edildiği kaynaklara göre bu sözlükte daha gelişmiş bir sistem özellikle de herkesin kolayca yararlanabileceği bir üslup kullanılmıştır. Tekil kelimenin ardından çoğul, tamlama yapılmadan yazılmış ve sözlük daha sade ve kullanışlı hâle getirilmiştir.

Sözlük içerik bakımından oldukça zengin bir kelime hazinesine sahiptir. Sözlüğün içinde yer yer Türkçe açıklamaların bulunması ve çok az dahi olsa Arapça açıklamalara yer verilmesi hitap ettiği kitlenin hem Arapça hem Farsça hem de Türkçe bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle sözlük, bu üç dilin mensuplarının birbirleriyle kültürel etkileşim içinde olduğunun kanıtıdır. Ayrıca Anadolu kültürünün de bir yansımasıdır. Öyleki herkes tarafından bilinen ve yaygın olarak kullanılan kelimelerden birçoğunun günümüzde neredeyse aynı oranda kullanılıyor olması kültürel geçişkenliğin ispatı ve devamıdır.

Bu bildiride etraflıca tanıtımı yapılan Musarrihatü'l-esmâ adlı Arapça-Farsça sözlük üzerinde yapılacak kapsamlı akademik bir çalışma, 15. yy. Osmanlı Türkçesi için kaynaklık teşkil edecek ve hem Arap hem Fars hem de Türk edebiyatına ve diline katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1995). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Baltacı, C. (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası.

Brockelmann, C. (1938). Geschichte der Arabischen Litteratur (Supplementband II). Leiden: E. J. Brill.

Brockelmann, C. (1949). Geschichte der Arabischen Litteratur II. Leiden: E. J. Brill.

Durmuş, İ. (2009). "Sözlük". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (37/402-414). İstanbul: TDV Yayınları.

Erkan, M. (1991). "Halîmî, Lütfullah". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (15/341-343). İstanbul: TDV Yayınları.

Kehhâle, Ö. R. (Tarihsiz). Mu'cemü'l-müellifîn. Beyrut: İhyâü't-türâsi'l-Arabî.

Kelâyî, E.F.H. (1393 hş.). Kitâbşinâsi-yi tavsîfi-yi ferhengnâmehâ-yi Arabî be Fârisî. Kum: Cihangir Han Okulu Yayınları.

Krenkow, F. (1924). "The Beginnings of Arabic till the time of al-Jauhari, with special reference to the woek of Ibn Duraid". Journal Of The Royal Asiatic Society, 255-270.

Öngören, R. (2007). "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (33/541-548). İstanbul: TDV Yayınları.

Paşa, B. İ. (1947). Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Ronan, C. A. (2003). Science: Its History & Development Among World Culturel "Bilim Tarihi (Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi)". Ankara: Tübitak.

Sa'deddin, M. (2000). Mecelletü'n-nisâb. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sarton, G. (1927). Introduction to The History of Sience. Washington: Carnegie Instittition.

Sezgin, F. (1982). Geschichte des Arabischen Schrittums. Frankfurt: Leiden E.J.Brill.

Tahir, B. M. (1333 h.). Osmanlı Müellifleri C I. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Tahran Üniversitesi. (2021, 04 15). Tahran Üniveristesi Kütüphanesi. https://lib1.ut.ac.ir:8443/site/catalogue/554033.

Uzun, A. (2005). Lügat-i Hâlîmî (İnceleme-Metin). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, A. (2020, Aralık). "15. Yüzyılın Tanınan Sözlük Yazarlarından Lütfullah Halîmî ve Lügat-i Halîmî Adlı Eseri". e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 1386-1407.

NEOLOGISMS AS AN OBJECT OF RESEARCH IN ENGLISH LEXICOGRAPHY

SCIUCHINA Olga

Prof. Dr. Department of Foreign Languages, Comrat State University, ORCID: 0000-0002-7449-4870

Introduction

Each year, more and more words are added to English vocabulary. Not all of them continue their existence in dictionaries, some are relatively short-lived. Nevertheless, the concept of neology characterizes English in a greater degree than any other languages.

English leads all other languages in vocabulary size, and in number of new words, entering the language and furthermore, borrowed by other languages. New meanings are given to existing words by media, politicians, celebrities, educators, writers, linguists, and just by anyone creative enough to coin a neologism. The process of appearing new words is endless.

The most obvious sources of a language vocabulary are lexicographic resources - dictionaries. Dictionaries are considered to be reliable, stable, synchronic projections of the language lexicon. Most dictionaries of English add new words with every edition.

The number of new words in dictionaries varies. Different types of dictionaries contain information about variety of language vocabulary, types of lexical items. Dictionaries of neologisms are among them.

Method

The paper studies English monolingual dictionaries from the point of view of neologisms description. A lot of lexicographical works, devoted to neologisms, are result of great interest to new words. Although, dictionaries of neologisms began to appear relatively recently, the early “hard word” dictionaries included new words. Those dictionaries are considered to be the first monolingual ones. Methods of historical dictionary research and the research on dictionary use are used as tools for analysis.

Literature review

According to H. Jackson and E. ZeAmleva, one way of answering the question “How large is the English lexicon?” would be to compare two of the biggest dictionaries of the English language – Webster Third New International (1961) with over 450,000 entries and Oxford English Dictionary (1989) with 600,000 entries (Jackson, ZeAmleva, 2007).

David Cristal’s comparison of two dictionaries revealed “a remarkable lack of identity between the headword list”, if both dictionaries are combined, “the combined lexicon would exceed 750,000” (Crystal, 2001).

“Language is a measure of culture, but also, in many ways, language can be a measure of time. The words we use - if they are new or relatively new—are the words we need to express and explain our world. If these words then also become widely used, it becomes the dictionary’s job to explain this use” (https://www.merriam-webster.com/).

An important literary work, containing newly-coined words, is a twelve-volume edition of the Oxford English Dictionary. The OED, whose first editor was appointed in 1859 when the lexicon was known as A New English Dictionary on Historical Principles, became the first dictionary of the English language, a "living document" that has been growing and changing for over 150 years.

Discussion

The History of English Lexicography gives us information concerning Dictionaries of New Words, appearing at different stages of language development. The following are among them.

- "Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms, 1941–1991"
- Webster's Third New International Dictionary, 1961.
- Webster's New World Dictionary, 3d College ed., 1988.
- New Words: A Dictionary of Neologisms Since 1960. Jonathon Green
- Third Barnhart Dictionary of New English. 1990.
- The Oxford Dictionary of New Words, 1997.

Among modern English online dictionaries, providing new words, we should mention the following. Some of the have both hard and online versions, some are just online dictionaries.

- Oxford Learner Dictionary;
- The Collins Dictionary;
- The Macmillan Dictionary;
- The Urban Dictionary;
- Oxford English Dictionary;
- Cambridge Dictionary;
- Merriam-Webster Dictionary.

The OED online version publishes four updates a year. The project "Word of the Year" helps to identify the most widely-used words each year. It is mentioned, that "The Oxford Languages 2020 Word of the Year campaign looks a little different to previous years. The English language, like all of us, has had to adapt rapidly and repeatedly this year. Given the phenomenal breadth of language change and development during 2020, Oxford Languages concluded that this is a year which cannot be neatly accommodated in one single word …" (https://public.oed.com/updates/).

Latest update to Oxford English Dictionary was made in March 2021. Over1 400 new words, sub-entries, and revisions have been added to the Oxford English Dictionary in the latest update, including *gender pay gap, me-too, essential worker*, and *ally*.

The word "*essential worker*" is of special interest, because it concerns the topic of Covid-19, as many other words, entering English nowadays. It is a noun, denoting "a worker who is of crucial importance within a particular field or enterprise; now esp. an employee who provides a vital public service within a community, especially in the police, health, transport, or education sectors".

Other words, relating to pandemic were included into April 2020 updates. They are:

Covid-19, infodemic, self-isolate, self-isolated, self-isolating, self-isolation, self-quarantine, self-quarantined, social distancing, social isolation.

Cambridge Dictionary also provides updates on a regular basis. April 26 updates include several words, relating to pandemic:

- *vaccine hunter* noun - someone who uses the internet to look for and organize covid-19 vaccination appointments on behalf of other people who cannot do this themselves

- *panpanic* noun - a strong feeling of fear experienced by many people during the covid-19 pandemic, leading to a lack of reasonable thought and action

- *scariant* noun - any new variant of covid-19 that people are very worried about because of the way it is reported in the media, despite the lack of scientific evidence to suggest it is any more dangerous than the original virus (https://dictionaryblog.cambridge.org/tag/neologisms/).

Conclusion

Lexicography is defined as a special technique of writing and compilation of dictionaries. Any dictionary becomes outdated once and needs to be renewed. People usually treat a dictionary as a reliable source of information about words. Using the lexicographic criterion in defining neologisms, we should state, that any word that does not appear in the dictionary is considered a neologism. appearing in the dictionary is not enough to be a neologism – there are various reasons for a word not to appear in the dictionary

The process of ongoing linguistic innovation attracted the attention of linguists and lexicographers.

The major English dictionaries publish special sections, dedicated to new vocabulary, coined as a result of extralinguistic changes. Modern dictionary publishers release regularly neologisms lists that have recently been added to the online versions of their dictionaries. The publishing of updated versions of dictionary sites every few months gives us opportunity to observe and monitor linguistic change. The most up-to-date information of online dictionary versions proves, it does not take many years for new words to be included in a dictionary.

References

Crystal, David. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 284 pp.

Jackson H., ZeAmleva E. Words, Meaning, and Vocabulary. An Introduction to Modern English Lexicology. London, New York. 2007. 248 p.

Oxford Learner Dictionary: [Electronic resource]. –ttps://www.oxfordlearnersdictionaries.com

The Collins Dictionary [Electronic resource]. –https://www.collinsdictionary.com

The Macmillan Dictionary: [Electronic resource]. –https://www.macmillandictionary.com

The Urban Dictionary [Electronic resource]. –https://www.urbandictionary.com

Oxford English Dictionary [Electronic resource] - https://www.oed.com

Cambridge Dictionary[Electronic resource] - https://dictionary.cambridge.org/us/

Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource] - https://www.merriam-webster.com/

EMPIRICAL COMPARISON OF THE RESULTS OF THE KAZAKH -AND RUSSIAN-LANGUAGE VERSION OF THE METHODOLOGY

G. M. SEMBIYEVA
Korkyt Ata Kyzylorda State University

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of cross-cultural equivalence of test methods. The article presents the results of empirical comparison of the results of the Kazakh -and Russian-language version of the methodology for the study of the value-semantic sphere of personality, namely the test of viability. The respondents were undergraduates of Kazakh nationality, who performed the test of viability in two versions: initially in the Kazakh language, and a week later – in Russian. It is revealed that the results of both versions - Kazakh and Russian-closely correlate with each other and are close in average values. Consequently, they give equivalent results, which allow using any of the variants of this technique when conducting research on respondents of Kazakh nationality.

Keywords: cross-cultural comparison, bilingualism, personality technique, value-semantic sphere, ethno-cultural studies, vitality, vitality test.

The study of various psychological problems is impossible without the appropriate diagnostic tools. And now psychologists-scientists are doing a lot of work on the adaptation and translation of foreign techniques into Russian. Cultural adaptation of psychological techniques to different languages allows identifying cultural differences that undoubtedly characterize each ethnic group.

Recently in psychology are considered adapted and translated foreign techniques of motivation to search for meaning in life (S.P.C.Elshanskiy, F.Anufriev, F.D.Kamaletdinov and V.Semenov), psychosomatic medicine (T.A.Zhelonkin, P.S.Enikolopov, A.Ermushev), personal development (V.E.Oryol, I.G.Senin Astana), emotional States (E.M.P.Osin), individual differences in optimism (i.e. T.Gordeeva, O.Sychev, E.M.P.Osin), dimensions, orientations and time perspective).

The author in his works convey the experience of adaptation and translation of foreign language techniques, discuss the organizational aspects of the Russian version of the tests, the procedure for creating a primary form of questionnaires and analysis of psychometric testing. All methods have been modified by the authors, as the original version of the tests is designed for a different cultural and linguistic environment.

In the late 1970-s in foreign psychology S.Cobas and S.Maddy suggested theoretical designer of resilience for the study of the endurance of a person in coping with life's difficulties. Resilience as a valid predictor of successful coping with stress, first of all, attention is drawn to the confrontation of personality stressful situations in professional activity. And since then, until today, the test of viability developed by the American psychologist S.Maddy has not lost its relevance in various psychological studies. The test of viability in Russian was translated and adapted by D.A.Leontiev [1].

The modified version of the test consists of 45 statements instead of 18 in the original. As in the English version, it consists of three scales and contains direct and inverse questions. The Russified version of the test showed reliability and validity in studies on a large sample in Russia, and today with the help of this technique, various aspects of the life of the individual are actively studied. Adapted Russian-language test of viability is usually used in cross-cultural studies. This technique, together with the methods and morphological test of life values is translated using the technique of double translation into Chinese and Polish.

After our research is focused on the Kazakh sample, we also need to translate the methodology into the Kazakh language.

In Kazakhstan, the test of viability was used in the study of professional orientation of first-year students, semantic aspects of identification.

According to V.Pozhitkin in the structure of resilience in freshmen more pronounced risk taking, as most students are able and willing not only to be actively involved in the process, but also to find useful and necessary for themselves in the implementation of educational and professional activities [2].

The study does not mention the ethnicity of the respondents, but as it was conducted in the North Kazakhstan state University (Ust-Kamenogorsk), it could be Russian-speaking respondents.

This cross-cultural study of Russians and Kazakhs was also conducted in the Northern region of the country in Pavlodar. Translation of the methodology into the language of the studied culture did not become the task of the authors of both studies, since the respondents were representatives of the Russian-speaking environment, and the need to translate the methodology into the ethnic language of the respondents did not arise. In Kazakhstan, it is true that bilingualism (Russian and Kazakh) is widespread in all spheres of activity, so a large number of people understand both Russian and Kazakh languages equally. But in our case, all participants of the experiment are representatives of the southern region of the country, where the Kazakh language of the role dominates both in the household and in the professional sphere.

In ethno-cultural studies, adaptation and translation of methods into the language of the culture being studied is considered a mandatory requirement. As shown by our experience in the translation and adaptation of the methodology DLC in the Kazakh sample, the Kazakh-language version of the test DLC was absolutely equivalent to the English-language version [3].

However, the results of this test cannot be directly transferred to the method of measuring resilience. And therefore there is a problem of translation of the test of viability into the Kazakh language and a problem of check of equivalence of the Kazakh-language version of the test to its Russian-language primary source.

The aim of this study was to identify the equivalence for the choice of Kazakh respondents to the Russian version of the test of viability of its Kazakh-language version, obtained in the course of language translation and adaptation.

Organization and methods of research. The technique was used in career guidance work:

Test of resilience in the development of D.Leontiev, characterized by a system of beliefs about you, about the world, about the relationship with the world and resilience includes three components: involvement, control and risk taking [4].

At the beginning, the method was translated by philologists from the Russian version into the Kazakh language with the method of asymmetric translation. Asymmetric translation is focused on fidelity, accuracy of meaning and verbatim language of the original method. This type of translation according to L.F.Burlachuk is aimed at understanding the meaning of statements rather than at the diagnosis of personal characteristics [5].

Further, in the next stage, the reverse translation method was used, to which bilingual experts were involved. At the same stage, a pilot study was conducted with the participation of 20 respondents-undergraduates of different specialties (average age – 32 years, median – 28 years, standard deviation – 8-9 years). During the conversation with the respondents after the pilot experiment, incomprehensible questions were identified and their formulations were corrected.

In the pilot and subsequent main series of studies, all respondents filled in the methodology individually and on a voluntary basis.

To exclude positional effects, we divided the sample into 2 parts that distinguish the sequence of the filling process:

1) the first group filled in the methodology with a period of time of 1 week. They were undergraduates of 1 and 2 courses of KSU by Korkyt Ata in Kyzylorda (p=61), aged from 21 to 48 years (men 31,7 %, women – 68,2 %, average age - 25,3 years);

2) the second group (N=100) filled the method with a time interval of 2-3 days, aged 21 to 29 years (men 27 %, women - 73 %, the average age – 22,3 years);

3) the third group (p=178), aged 21 to 26 years (men 49.4 %, women – 50,6 %, average age – 22,3 years) filled out the method first in the Kazakh language, then in Russian one day a few hours later.

All respondents of the second and third groups are undergraduates of the 1st year of KazNU named after al-Farabi and KazNTU named after K.I.Satpayev.

In the results there are no differences in the overall score and in the individual scales of the methodology, and the results of both versions are correlated with each other at a significant level. Analysis of individual test items revealed that the bulk of the test items are also equivalent in both languages and respondents equally answer most questions independent of the language.

These were such statements, for example:

№	Russian version of the issue	Kazakh-language version of the question
23	When somebody complains that life is boring, it means he just can't see the interesting. If someone says that his life is not interesting, he does not know that he is just interesting.	Кімде-кім өз өмірінің қызықсыз екендігін айтып шағынса, онда оның жай ғана қызықты нәрселерді көре білмейтіндігін байқатады.
32	I think life is passing me by.	Менің ойымша, өмір менің қатысуымсыз өтіп бара жатқан сияқты.
37	I don't have the perseverance to finish what I started.	Маған бастаған ісімді аяқтауға табандылық жетіспейді.
41	As a rule, I work with pleasure.	Әдетте мен құлшыныспен жұмыс жасаймын.

Comparative analysis of the test of ZHS on the total indicators and their relationships in the first group (table.1.1) revealed the least number of differences between variants of language of techniques. In the Russian version of the test, the total indicators of the control scale are slightly higher than in the Kazakh version of the technique, although this difference is unreliable. And on the other scales of the test there are no special differences. Direct relationships were found in all test scales at a high level of reliability (at $p<0.01$) .

Table 1.1
Comparison of indicators of the test of ZHS on options of language of a technique in the first group (N=61)

Test scales JS	Options JS ā (σ)		r Pearson	r Spearman
	Russian	Kazakh		
Engagement	36,3 (8,7)	36,6 (6,8)	**0,67****	**0,61****
Control	31,0 (7,3)	30,5 (6,5)	**0,61****	**0,64****
Risk taking	16,5 (4,3)	16,6 (4,2)	**0,49****	**0,45****
Resilience	83,4 (17,4)	83,7 (14,7)	**0,72****	**0,67****

The level of correlation reliability is highlighted in bold: ** - p<0,01.
The values of the total indicators and correlation coefficients between the Russian and Kazakh variants in the second group are presented in table 1.2.

Table 1.2
Comparison of indicators of the test of ZHS on options of language of a technique in the second group (N=100)

Test scales JS	Test Options JS ā (σ)		r Pearson	r Spearman
	Russian	Kazakh		
Engagement	37,5 (7,5)	35,8 (8,3)	**0,26****	**0,24****
Control	31,2 (6,5)	31,2 (7,0)	**0,32****	**0,34****
Risk taking	18,0 (4,2)	18,2 (5,0)	**0,30****	**0,29****

Resilience	85,5 (16,1)	85,5 (17,0)	**0,36****	**0,37****

Bold a confidence level of correlation: * p<0.05, * * p<0,01.
As you can see, the total indicators of the scale of involvement and overall viability in the Russian version is higher than in the Kazakh version of the test, but these differences are statistically unreliable. The correlation relationship is positive over-sufficient level of reliability (p<0.05 and p<0.01).
In the third group of undergraduates found significant differences in the total performance of all test scales and overall viability (PR<0.001). But the correlation coefficients are denser (at the level of p<0.01) than in the previous groups (table.1.3).

Table 1.3
Comparison of indicators of the test of ZHS on options of language of a technique in the third group (N=178)

Test scales JS	Test Options JS ā (σ)		r Pearson	r Spearman
	Russian	Kazakh		
Engagement	36,0 (6,9)	35,1 (8,1)	**0,79****	**0,77****
Control	32,6 (6,1)	31,3 (6,9)	**0,76****	**0,73****
Risk taking	18,1 (4,5)	17,3 (4,7)	**0,78****	**0,78****
Resilience	86,7 (13,7)	83,5 (16,6)	**0,79****	**0,79****

Significant differences, the level of reliability of correlations are highlighted in bold: **- p<0.01.
Comparison of summary indicators and their interrelation between variants of the methodology language in the sample (table. 1.1, 1.2 and 1.3) revealed that only in the third group all the test scales and parameters of viability significantly differ in the values of the student's t-test (at p<0.001), but their relationship between the multilingual versions of the test ZHS, however, is very dense. Other groups are also characterized by close correlation connections (at p<0.01 and p<0.001).
These statistics prove that in the perception of the Kazakhs multilingual options to test the viability does not exist significant and dependent on the applied language difference.
The empirical correlation of the parameters of the scales of the test of ZHS options showed the following: the reliability of the differences in the scales of ZHS revealed only in the third group, this group filled the methodology in two languages on the same day after a few hours, and this indicates the need for further study of the stability of individual issues in this technique. In General, the overall picture of the results shows the equivalence of the test of viability in the Kazakh language to the original. The difference for understanding the statements in any variant of the technique does not occur at any time interval of filling of these variants.
Thus, we can generally conclude that the Kazakh - and Russian-language versions of the test ZHS perceived with Kazakh respondents is equivalent and these multilingual versions of the methodology are equivalent to each other.

References

1. Kryukova T.L. Methods of studying coping behavior: three coping scales (ed. 2-e, corrected, supplemented). – Kostroma: KSU N.Nekrasov – Half Title, 2010. – p.64.
2. Gordeeva T.O., Sychev O.A., Osin E.N. Development of the Russian version of the test of dispositional optimism (LOT). / T.O.Gordeeva, O.A.Sychev, E.N.Aspen // Psychological diagnostics. – 2010. – №2. – pp. 36-64.
3. Elshansky S.P., Anufriev A.F., Kamaletdinova Z.F., Saparin O.E., Semenov D.V. Psychometric indicators of the Russian version of the test "Questionnaire of the meaning of life" (MLQ). // Psychology, sociology and pedagogy, 2015. №10.
4. Zhelonkina T.A., Enikolopov S.N., Ermushev A.A. Adaptation of Russian version of methodologies Salkovskis P. "A Brief questionnaire of anxiety about health" (Short Health Anxiety Inventory). / T.A.Zhelonkina, S.N.Enikolopov, A.A.Ermushev // Theoretical and experimental psychology. – 2014. – Volume 7. – №1. pp.30 – 37.
5. Burlachuk L.F. Psychodiagnostics: textbook for universities / L.F.Burlachuk. SPb.: Peter, 2003. – 352 p.
6. Leonenko N.O. Ethnic resources of students ' resilience in the context of intercultural dialogue in the educational environment. / N.O.Leonenko // Pedagogical education in Russia. – 2013. – №4. – pp.53-60.
7. Leonenko N.O., Novakovsky A. Ethno-psychological features of resilient Russian and Polish students. / N.O.Leonenko, A.Novakovsky // Humanitarian vector. Social psychology: formulation of problems and approaches to their solution. – 2015. – №1(41). – pp.137-142.

ON MITHAT PAŞA'S GOVERNORSHIPS IN THE BALKANS

EMRAH KONURALP
Iğdır Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-3667-8107

ABSTRACT

Considering the history of Ottoman modernisation that dates back to the seventeenth century Mithat Paşa (1822-1884) is a unique and prominent example of Ottoman modernisers. However, it has been a prevailing fact that today there is a slight interest in him and his works despite his uniqueness. His uniqueness stems from the fact that he was not only a man of legal reform who brought about the first constitution of the Ottoman Empire into effect but also a man in the service of the people, especially during his governorships throughout a disintegrating empire. To put it another way, the uniqueness of Mithat Pasha is embedded in his approach to the people since he attached importance to changing social and economic conditions of the people to sustain development. He was also aware that the only way to strengthen the people was inherent in their economic organisation. The initiation of the cooperative movement is an example of this attitude. Despite being the most influential figure of the pre-Meşrutiyet I era, his service for the modernisation of his country cost his life. This paper focuses on his unique service for Ottoman Empire during his governorships in the Balkans. In other words, this research aims to shed light on Mithat Paşa's shiny years of his upsetting story as a Young Ottoman. In the first part, there is a piece of information concerning Mithat Paşa's life, and there is a general evaluation of him. The second part mainly focuses on his governorships in the Balkans, namely Niš (Nis) and Danube (Tuna). In the third part, some concluding remarks are presented. This research concludes that if Mithat Paşa had the chance to implement his policies in Anatolia, the destiny of the Turkish people would have changed in a progressive sense.

Keywords: Mithat Paşa, Ottoman modernisation, the Balkans

INTRODUCTION

Mithat Paşa (1822-1884) is one of the most influential figures of the late-*Tanzimat* era. However, his service for the modernisation of his country cost his life. In this paper, I will focus on his unique service for the Ottoman Empire during his governorships in the Balkans. In other words, this work will shed light on the shiny years of his upsetting life story.

In the first part, there is a piece of information concerning his life and a general evaluation of him.

In the second part, I mainly focus on his governorships in the Balkans, namely Niš (Nis) and Danube (*Tuna*). In the third part, there are some concluding remarks.

MITHAT PAŞA'S LIFE

When there is an evaluation on the Ottoman-Turkish modernisers, Mithat Paşa deserves distinguished respect since he paid his service to his country with his life. Among the Ottoman modernisers, he is considered to be unique in many respects. Before elaborating on his uniqueness, his life story will provide us with the grounds of this uniqueness.

Mithat Paşa's original name is Ahmet Şefik and he is the son of Hacı Hafız Mehmet Eşref Efendi, who migrated from Rousse (*Rusçuk*) to Istanbul. He was born in Istanbul in 1822. His childhood passed in Widdin and Lovech, where his father was a judge.

He memorised Quran when he was a child, and he became a hafiz. He not only had a madrasah education but also broadened his knowledge in various fields. He learnt French as well as Arabic and Persian. He accumulated knowledge and culture, which contributed to his combining Islam and modernisation and democratisation harmoniously. In 1834, after his return to Istanbul with his family, he worked in the *Divan-i Hümayun Kalemi* with the Minister of Foreign Affairs Akif Paşa's support. As a result of his talents and intelligence, he was called "Mithat," meaning "panegyric." He attended the courses in Fatih Mosque, where his religious and Arabic knowledge was furthered. He worked in various positions and places. He also travelled to the main capital cities of the western world, such as Paris, London, Brussels, and Vienna, where he could get to know the west.

His success attracted Grand Vizier Kıbrıslı Mehmet Paşa's attention, and he was assigned to be the governor of Nis as a Paşa with the rank of vizierate in February 1861. In 1864, with the unification of Silistra, Widdin and Nis, he became the governor of Danube *vilayet* (province). Pan-Slavists supported by Russia raised a campaign against Mithat Paşa, and the sultan called in him.

Then he became the Head of Council of State in 1868. At that time Council of State functioned more as a legislative body rather than an administrative judiciary. Among members of the Council of Ministers, the Head of Council of State had a distinguished position. In a short time, a disagreement emerged between him and grand vizier Ali Paşa. Then, he was appointed to be governor of Baghdad *vilayet*. After Ali Paşa's death, Mahmut Nedim Paşa became the grand vizier. The friction with him resulted in Mithat Paşa's resignation.

Sultan Abdulaziz was impressed deeply by his successful reforms. The sultan asked Mithat Paşa to make a reform program on the administrative organisation of the empire. He led the administration of "the City Regulations" (1864 - 1867). With his reform program, councils were established in cities and villages. He also founded "Motherland Chest" (*memleket sandığı*), which constituted the origin of Ziraat Bank (Agricultural Bank). He made regulations on taxes. Many technical schools and "Islahane"s for orphans were established.

In July 1872, Sultan Abdulaziz appointed Mithat Paşa as the grand vizier. The new grand vizier began recalling some administrators exiled by previous grand vizier Mahmut Nedim Paşa back to Istanbul. For example, Cevdet Paşa became the Minister of Education, Şirvanizade Rüştü Paşa became the Minister of Interior Affairs, Sadık Paşa became the Minister of Finance, and Cemil Paşa became the Minister of Foreign Affairs. These kinds of appointments and regulations had positive results, such as calming down the tensions. Nevertheless, Mithat Paşa was dismissed from office after two months 21 days due to the works of his opposition. Then, he became the Minister of Judge, but within three months, he resigned due to the disagreement with grand vizier Mahmut Nedim Paşa, supported by Russia and known as "Nedimof."[1]

Mithat Paşa supported Abdulhamid II to become sultan since he promised to declare *Meşrutiyet* (Constitutional Monarchy) and ratify his constitutional draft. This constitution was named *Kanun-i Esasi*, and it came into force on the 23rd of December 1876. However, his second grand vizierate lasted only 49 days, and he was removed from office with exile. Mithat Paşa was the first statesman who was the victim of the 113th article of *Kanun-i Esasi*. In 1878 he was appointed as governor of Syria. In 1880, he was removed from office again and appointed as governor of Aydın. The reason lying behind these removals from office was Abdulhamit's fear of Mithat Paşa's increasing reputation among the people (Karal, 2003, pp. 1-14).

At that time, Ottoman Empire was in trouble, and in various places in the empire, there needed "troubleshooters" like Mithat Paşa. He was sent to regions where disorder or corruption reached very high

[1] Osman Selim Kocahanoğlu (1997, p. XXII), who was the editor of Mithat Paşa's autobiography, namely *Tarısa-i İbret* comments on the relationship between Mithat Paşa and Nedim Paşa. He states that Mithat Paşa's policies that are preventing spread of pan-Slavism in the Balkans results in the opposition of Russians and Russian supporter Nedim Paşa. Kocahanoğlu writes that Nedim Paşa's pro-Russian stance was known by everyone and he was called "Nedimof."

levels, and he succeeded in the short run due to his administrative talents, boldness and successes in gaining the confidence of the people of that regions. However, on the other hand, as the problems solved and the corruptions were dealt with, his enemies increased. Moreover, as he gained the people's confidence and made reforms to strengthen people, discontent and doubtfulness among the ruling elite emerged. Especially during the reign of Abdulhamid II, these doubts reached their peak. Gradually, Mithat Paşa started to be sent to places where troubles were impossible to overcome. The purpose was to oppress him, but he managed to be successful.

He was accused of murdering Sultan Abdulaziz. He took refuge in the French Consulate in Izmir. After the promise of a fair trial, he surrendered. Nevertheless, there was not a fair trial. Despite Mithat Paşa's refutation of all accusations, he was found guilty and sentenced to the death penalty. With Britain's reconciliation, his punishment was converted to imprisonment for life. Then, Abdulhamid exiled him to Taif, and he was killed there on the night of the 8th of May 1884 at 62.

As Uzunçarşılı (1950, p. 4) notes it, Abdulhamid was aware of the fact that Mithat Paşa is not guilty, but he wanted to degrade and discredit Mithat Paşa as the murderer of the sultan. Abdulhamid knew about the support of the people for the Paşa, and the only way to eradicate the people's support and love was to blame him. For Abdulhamid, the survival of the autocratic Hamidian regime was bound to sweep away the spirit of *Kanun-i Esasi* with Mithat Paşa.

Nevertheless, there was no "rationalisation" in the Weberian sense (Konuralp, 2016, p. 69; Timur, 2012, p. 153). The only exception was Mithat Paşa's attempts. Within 30-35 years when the discussion on Germany's "Jewish Question" took place, in Ottoman Empire, Mithat Paşa achieved to take a "national-democratic-revolutionary" step with 1876 Constitution: for the first time in Ottoman history, equal citizenship status before law was created apart from religious or sectarian ties (Timur, 2012, p. 34). Mithat Paşa's secular constitutionalism created an alternate power based on secular equality of Muslim and non-Muslims, defending coeducational schools, forming troops in which Christians participated (Timur, 2012, p. 70). Mithat Paşa was the man of reform as he attempted to transform the discourse of "dominant nation" (*millet-i hakime*) to "unification of components" (*ittihad-ı anasır*) for the integration of non-Muslims; however, his short-lived dreams ended with Abdulhamit II, who re-politicised Islam and made it the state doctrine with the understanding of "unification of Islam" (*ittihad-ı İslam*) (Timur, 2012, p. 157). This pan-Islamist regime pushed the Armenian community, which had been called the "loyal nation" (*millet-i sadıka*) by the administrators, to a separatist line (Timur, 2012, p. 157). In brief, to prevent government despotism and the division of the empire into nations, the Young Ottomans put the sultan's will above both popular will and the government, and the Hamidian regime emerged from this (Berkes, 2016, p. 40).

After mentioning his life story, it would be reasonable to make a general evaluation of Mithat Paşa. In the nineteenth century, the reformers in the Ottoman Empire concentrated on the modernisation of the army, regime, public administration, judiciary, education and property rights. All of these are essential progressions. However, the reformers did not have a high opinion of the economy and the people's economic, social and political organisation. Thus, despite the reforms, the Ottoman Empire could not eliminate its backwardness and could not have a high standard of a participatory and pluralist democracy.

Among the Ottoman reformers, Mithat Paşa was the only statesman who attached importance to the economic sphere and people's organisation. For this reason, Mithat Paşa is the pioneer of the process of structural change in Ottoman society and democratisation. In my opinion, his uniqueness among the Ottoman reforms was due to this characteristic.

It is also a salient fact that only some parts of the empire other than today's Turkish territory benefited from his services. It is because of the fact that Mithat Paşa could only have chances to practice them in his governorships that are outside the territory of today's Turkey. Suppose Turkey had an opportunity to have Mithat Paşa's policies implemented in his governorships in the Balkans and the Middle East. In that case, Turkey could initiate a successful democratisation process and structural change in economic and social

spheres at that time. The meaning of this point would be clarified when Mithat Paşa's works that are evaluated in the following section are taken into consideration.

Ebuzziya Tevfik (2006, p. 389), a Young Ottoman as well, writes admittedly that there was no example other than Mithat Paşa since he was a popular figure for the Ottoman society. In other words, masses of society applauded him very much. However, Mithat Paşa's leaps to democratise the regime, modernise the economy and administration and organise the people resulted in his punishment. Moreover, even today, some people continue a post-mortem punishment for him.[2]

MITHAT PAŞA'S GOVERNORSHIPS IN THE BALKANS

In 1861, Sultan Abdulmecit appointed Mithat Paşa to the governorship of Nis with the rank of vizierate at 39. In two years, he achieved to sustain security and peace in this very problematic region of the Ottoman Empire in many respects. He managed to reconcile and make peace among the conflicting segments having different religions, sects or ethnicities. With his approach, Muslim and Christian inhabitants started to live together in harmony again. He was also successful in dealing with corruption, removing oppression and initiating massive public works and construction. Ali Haydar Midhat Bey[3] (1973, pp. 35-36) explains the problems that Mithat Paşa confronted and how he addressed to them when he went to Nis *vilayet* as such:

> Mithat resolved to make an attempt to pacify the province without the use of armed force, and to gain the confidence of the Bulgarians by the redress of their just grievances. His first step was to invite the notabilities of the different districts to conferences, to state their complaints, and attentively examine with him the remedies that should be applied. These grievances practically resolved themselves into two: (1) the entire absence of roads and other means of intercommunication, which made it impossible for the inhabitants -exclusively cultivators of the soil- to find markets for their produce; (2) the rampant brigandage that everywhere existed, rendering life and property insecure. These two causes, it was, that induced the emigration into Serbia, which was assuming large proportions, where the Bulgarians found among their fellow Slavs both greater security and more favourable conditions of labour. Mithat readily acknowledged the justice and reasonableness of these complaints, and proceeded to strike a bargain with the notables. They were to undertake to use their influence to pacify the country and discourage emigration for two years, and Mithat engaged within this time to carry out the reforms and improvements that were mutually agreed upon between them.

Mithat Paşa's efforts prevented the Bulgarians from migrating to Serbia. Mithat Paşa's method while addressing the problems was to work hand in hand with the *vilayet*'s inhabitants. This very same method was also used in eliminating "vendettas existed among the unruly mountaineers of Albanian descent" (Midhat Bey, 1973, p. 37). While he was in Nis, he built barracks for the soldiers within six months. He also built a new jail. On the new roads, he founded a new transportation company to carry passengers and provide postal service. He solved the overflowing of rivers by building canals. In order to make the administration regular and disciplined, he founded Central Office. This office was opened 24 hours a day, and the people could apply whenever they want.

The borders of his *vilayet* were broadened when his success impressed everyone, and Prizren neighbourhood was affixed to his governorship. Prizren neighbourhood was among the most chaotic places at that times, but Mithat Paşa succeeded in establishing peace and presence. For example, approximately four thousand cases brought to a conclusion peacefully within four months (Kocahanoğlu, 1997, p. 38). His success makes even today's administrations envious.

[2] Since Mithat Paşa is humiliated and subjected to slander by some circles even today, referring to this situations as post-mortem punishment seems to be appropriate.
[3] Ali Haydar Mithat Bey is Mithat Paşa's son and he wrote the life of Mithat Paşa.

His regulations during the governorship in Nis attracted the attention of Istanbul, and he was charged to regulate the administration of *vilayet*s. Thus, in 1864, "Regulations for the Administration of the *Vilayet*s" was prepared.[4] It is admitted that with this new reform, the separation of powers principle was first implemented in the empire's provincial administration (Kocahanoğlu, 1997, p. 44). Then, with the Regulation on Danube (*Tuna*) *Vilayet*, three Balkan regions, namely Silistra, Widdin and Nis, were combined into a single government under Danube *vilayet*, and this new and substantial administrative unit was entrusted to Mithat Paşa.[5] The reason for the unification was administrative weaknesses in Silistra and Widdin, and the dire conditions of Bulgarians in these two *vilayet*s were announced in Europe by Russians. Istanbul believed that Mithat Paşa could afford to increase living standards there.

According to Niyazi Berkes (2005, p. 310), concerning Mithat Paşa's view of the administrative organisation of the Ottoman Empire, the primary motivation was seeing the empire as composed of autonomous *vilayet*s or federal states. This view of Mithat Paşa was influenced by Mustafa Fazıl and Halil Şerif. Berkes (2005, p. 170) also states that his approach based on decentralisation contradicted the Ottoman tradition of royal absolutism. However, having these kinds of motivations in his mind, Mithat Paşa asserted his administrative capacities with the provincial reform of 1864.

For Ebuzziya Tevfik (2006, p. 193), Danube *vilayet* opened a new age in Ottoman history. He states that in the Danube *vilayet*, under Mithat Paşa's governorship, everything was different. Not all regulations and laws of the state were entirely implemented from the date of their enactment in other parts of the empire except for his *vilayet*.

In the empire, the Organisation of Gendarmerie was established firstly in this *vilayet*. Most of the corps of gendarmerie had Bulgarian origins. The soldiers and their commanders were adherents to their duties, and they respected laws in a total sense. Ebuzziya Tevfik (2006, p. 194) narrates an anecdote about the well-organised character of security forces: Sultan Abdulaziz was returning to Istanbul from Europe through Danube *vilayet*, and when he saw soldiers and police officers in the moment of silence for the honour of him, he thought that he was in a European country. Then, he asked Mithat Paşa, "Where are we?" Paşa answered that they were in Rousse (*Rusçuk*), which is within the Ottoman territories. Sultan was impressed and thanked him and added that the situation was a result of his service.

Mithat Paşa realised some of his significant reforms while he was the governor of Danube *vilayet*. Starting from villages, he formed a model of democratic local administration. Mithat Paşa initiated and improved an overall and robust cooperative system with a democratic administration in rural areas. In this sense, he constructed a democratic system by preparing economic, social, and cultural conditions. These kinds of reforms and works of Mithat Paşa resulted in the revival of doubts that he was planning to establish a republic.

Enver Ziya Karal (2003, p. 247) writes that most statesmen were cooperated with tax farmers (*mültezim*) to rob the people. Thus, they did not want to improve the peasants' conditions to prevent them from demanding justice. The reason behind not challenging Mithat Paşa's efforts for improving the conditions of the peasants while he was governor in the Danube was to prevent Bulgarians from uprising against the government. Karal (2003, p. 96) also notes that with Mithat Paşa, the welfare level of the *vilayet* increased rapidly, and Bulgarian villagers were far better off when compared to Russian villagers. In this respect, Mithat Paşa was an exception among Ottoman statesmen.

[4] With the Provincial Reform Law of 1864, Ottoman Empire was divided into *vilayet*s (province), and *vilayet*s to *liva*s, livas to *kaza*s, *kaza*s to villages. This provincial law regulated civil and judicial organizations and their missions and functions. It also established Administrative Assemblies in the centers of *Vilayet*s, *Liva*s and *Kaza*s and General Administrative Council of Province (*İl Genel Meclisi*) (Aldan, 1987, p. 252).

[5] As Ali Haydar Midhat Bey (1973, p. 38) notes it, "The whole vilayet (Danube) was divided into seven distinct sandjaks (liva), the sandjak into kazas, and kazas into nahies (communes), and in each of these centers councils were created for the levying of taxes and local administration of the district."

As the peasants become cooperative members, there emerged the need to find new sources to protect them from the oppression and exploitation of dominant forces and usurers. The Ottoman state was incapable of providing this source. The state was accustomed to spend money for the palace, army, and monuments but not for the people. Mithat Paşa solved this problem by forming solidarity and helping institutions, namely "Motherland Chests." Hence, the agricultural credit system was initiated, and the base of Ziraat Bank was formed. With the establishment of Security Chests, inhabitants of cities had the chance of getting cheap credits.[6]

However, the peasants had no money to invest in these chests. Mithat Paşa solved this problem as such: He allocated lots from the public and wastelands to the village which have cooperative. These lots would be used based on collective work. The peasants used the income coming from their lands for their needs freely. However, the income acquired by collective work was accumulated in the chests. With this income, the credit needs of the peasants were met, and infrastructural investments to increase productivity were realised. In this way, Mithat Paşa became the first statesman in the Ottoman Empire who initiated an agricultural credit system and cooperatives based on domestic resources.

At that time *Raiffeisen* cooperative movement had contributed to the development of Germany. This movement had its first agricultural credit cooperative in 1862. Only a few years later, Mithat Paşa established the first agricultural credit cooperative in the Ottoman Empire. The model of Mithat Paşa was similar to *Raiffeisen*, but it was his original model.[7] Mithat Paşa chose Pirot, located on the Bulgarian border of Yugoslavia, as the first agricultural credit cooperative. The Turkish name of Pirot at that time was *Şehirköy*. This preference of Mithat Paşa is significant in that his reforms and leaps would eradicate the distinction between village and town by turning agricultural development into industrialisation.[8]

Mithat Paşa was aware of the fact that organisation cooperatives and development required technical and practical education. Furthermore, he established vocational schools during his governorship in the Danube. In this way, he was also the first statesman in the empire to initiate contemporary technical education. In the Ottoman modernisation, the army was the major pioneering institution of contemporary technology and education. As a result of this, the army gained dominance, and this dominance impeded democratisation. Nevertheless, Mithat Paşa was an exception in this regard. While he was governor in Danube *vilayet*, he encouraged the people for being a pioneer of technology and education. If Mithat Paşa had the opportunity to initiate these policies in today's Turkish territory, civilising and democratising the administration in Turkey would gain pace.

Enver Ziya Karal (p. 210) states that Mithat Paşa was a man of the people, and during his governorship, he was concerned with people's needs to find practical solutions to meet these needs. He was aware of the fact that providing technical knowledge was essential for industrialisation. In 1860, while he was in Nis, he founded the first school of art and named it *ıslahane* (orphan asylum).[9] The reason for naming these schools *ıslahane* was related to the children in them. The children were orphans. Mithat Paşa realised that *ıslahane* was successful, and in 1864, he opened new *ıslahane*s in Rousse and Sofia. Mithat Paşa's *ıslahane*s were very different from today's orphanages since they were very functional for the education related to production and industry. For example, in the *Islahane* of Sofia, he established a broadcloth factory. In the *Islahane* of Rousse, he provided teaching of tailoring, shoemaking, typesetting and photography to many students. The success of

[6] First Security Chest (*Emniyet Sandığı*) was established in Rousse in 1867. With these chests, the aim was encouraging savings and transferring them to relevant spheres. Mithat Paşa opened these chests in other regions while he was the head of Council of State and during his governorship in Baghdad.
[7] The similarities and differences between Mithat Paşa's cooperative system implemented in the Balkans are explained by Nurettin Hazar (1970, pp. 238-240).
[8] Today, Pirot has population of 40.000 residents. In Ottoman era, viniculture and weaving carpets were the main business. Later, rubber-tire industry developed.
[9] The name of *ıslahane* was inspired by the folloıwing verse of the Quran: "Ve yeseluneke ani'l-yetama kul islahum lehüm hayr."

*ıslahane*s contributed to understanding the importance of the relationship between education and industry by the statesmen.

Moreover, to broaden the scope of education, in 1865, in Rousse, he founded a publication office and published a newspaper, the name of which is "Tuna". This newspaper was published in Turkish and Bulgarian languages. The primary functions of this newspaper were to inform the people about the events and enlighten the people about the importance of education and contemporary technology. In this way, he succeeded in preventing the influence of pan-Slavist Russian propaganda.

Mithat Paşa attached importance to the physical infrastructure of development. In his three and a half years governorship in the Danube, he constructed a 3ooo km road and 1400 bridges without depending on Istanbul, while at the same time increasing public income with domestic resources. He practised a modern transportation policy and improved mass transportation. For example, ferry transportation in the river of Danube started with him. In this way, he linked Anatolia and the Black Sea to Central Europe.

In the first instance, Mithat Paşa regulated security affairs and public order with his "administrative genius" and achieved an excellent success story (Aldan, 1987, p. 252). These positive works disturbed Russia since it had claims on the Slavic inhabitants of the empire. He successfully neutralised the Slavic *komitadji* supported by Russia.[10] Russian Ambassador Ignatieff was the leading figure of the campaign raised against Mithat Paşa in Istanbul. Despite his extraordinary success in the Balkans, the palace recalled Mithat Paşa from Danube *vilayet* under the pressure of Tsarist Russia. Mahmut Nedim Paşa became "a toy of Ignatieff" and abolished Mithat Paşa's military units and posts through the Danube river (Tevfik, 2006, p. 369). By overcoming the obstacle of Mithat Paşa, Russia began its pan-Slavist propaganda and activities again. Then, Russia succeeded in arousing Bulgarians to revolt. After that, the sultan sent him back to the Danube again with temporary service. Within 20 days, he managed to sustain presence and peace and returned to Istanbul.

Ebuzziya Tevfik (2006, p. 196) states that Mithat Paşa was a patriot, a unique and precious statesman who deserves all kinds of privileges and respect. The Danube seemed to be an autonomous state during his governorship with its civil servants, commanders, men of religion, and free judiciary. Moreover, according to Bilal Şimşir (1970, p. 10), Mithat Paşa showed his talents in governing within a few years and made Danube *vilayet* a shining model in the empire.

CONCLUSION

In this paper, the primary focus of attention is Mithat Paşa's governorships in the Balkans, namely Nis and Danube. It needs to be pointed out that Mithat Paşa's success story is not restricted to his governorships in the Balkans. To avoid such a misconception and not to escape from the historical context, in the first part, I shortly refer to the life of Mithat Paşa with a general scope.

It has been a prevailing fact that Mithat Paşa had a different attitude among the Ottoman reformers. Today there is a slight interest in him and his works despite his uniqueness. His uniqueness is embedded in his approach to the people since he attached importance to changing social and economic conditions of the people to sustain development. He was also aware that the only way to strengthen the people was inherent in their economic organisation. The initiation of the cooperative movement is an example of this attitude.

It has to be taken into account that if Mithat Paşa had the chance to implement his policies in Anatolia, the destiny of the Turkish people would have changed in a more progressive sense. Moreover, Mustafa Kemal Atatürk's revolutionary ruptures would spread on more convenient and fertile grounds regarding social and economic conditions. Thus, today's Turkey would never have reactionary movements concerning secularisation and democratisation. In other words, Turkey would have the healthiest democracy in economic, social, political and cultural senses in the region.

[10] Komitadji is Slav milita.

REFERENCES

ALDAN, M. (1987). Mithat Paşa. *Türk İdare Dergisi*, N. 347.

BERKES, N. (2005). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Istanbul: YKY.

BERKES, N. (2016). *Atatürk ve Devrimler*. Istanbul: YKY.

BİLAL, Ş. (1970). *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*. Ankara: Ayyıldız Matbaası

HAZAR, N. (1970). *Kooperatifçilik Tarihi*. Ankara: Ziraat Bankası Kültür Yayınları

KARAL, E. Z. (2003). *Büyük Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Vol 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu

KOCAHANOĞLU, O, S. (1997). *Midhat Paşa'nın Hatıraları 1: Hayatım İbret Olsun*. Istanbul: Temel Yayınları

KONURALP, E. (2016). Transformation of Secularism in Turkey: Debating Post-Secularism under the AKP Rule. *Unpublished PhD Dissertation*. Ankara: Middle East Technical University.

MIDHAT BEY, A, H. (1973). *The Life of Midhat Paşa*. New York: Arno Press

TEVFİK, E. (2006). *Yeni Osmanlılar: İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler*. Istanbul: Pegasus

TİMUR, T. (2012). *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu*. Istanbul: Yordam Kitap.

UZUNÇARŞILI, İ, H. (1950). *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

IN WHAT WAYS DOES THE EMBEDDED LIBERALISM LITERATURE DIFFER FROM THE LIBERAL-INDIVIDUALISTIC IPE?

EMRAH KONURALP

Iğdır Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-3667-8107

ABSTRACT

The conceptualisation of embedded liberalism borrows "embeddedness" from Karl Polanyi's work dated 1944. In his introduction to Polanyi's seminal book *The Great Transformation*, Fred Block explains the original inspiration for this metaphor: coal mining. What inspired Polanyi in researching English economic history was the extraction of coal embedded in the rock walls of the mine. Then his usage is transposed to the literature on the class compromise between capital and labour in the post-war era. This compromise was in the form of welfare systems and referred to as "embedded liberalism." Therefore, it would replace the neoclassical commitment to the market as a self-regulating entity with state interventionism and recognise the social and political constraints to economic activity. The gist of the argument is how embedded liberalism literature differs from the liberal-individualistic International Political Economy (IPE): Firstly, this study examines the Polanyian terminology of embeddedness and the approach of some scholars to this term. Secondly, it moves to John G. Ruggie's conceptualisation of embedded liberalism. It mentions Ruggie's approaches to the phenomenological dimension, international regimes and intersubjective quality, international authority as the fusion of power and legitimate purpose, and regime change. Thirdly, the relationship between embedded liberalism and liberal-individualist IPE is analysed. Fourthly, the shift from embedded liberalism to neoliberalism is discussed regarding Marxist political economy scholar Bob Jessop's concept of discursive-strategic shift. Fifthly, the reinvention of government and endurance of normative framework is analysed. Finally, this study refers to Philip G. Cerny's analysis of shifting from embedded liberalism to embedded neoliberalism. This study concludes that the relationship between Polanyian embeddedness and Ruggie's embedded liberalism was not a clear and consistent one.

Keywords: embedded liberalism, international political economy, post-war era

INTRODUCTION

This paper elaborates on “embedded liberalism” regarding the evolution of the international economic order in the post-war era. The main problem to be investigated is how it differs from the liberal- individualistic International Political Economy (henceforth IPE). Firstly, the Polanyian term of “embeddedness” and the approach of some scholars to this term is discussed. For example, liberal-individualist John Gray’s use of embeddedness is evaluated. I also touch upon the notion of double-movement in Polanyian terminology to discern the relationship between transformation and embeddedness. Secondly, I move to Ruggie’s conceptualisation of embedded liberalism. His approach to the phenomenological dimension, international regimes and their intersubjective quality, international authority as a fusion of power and legitimate purpose, regime change is examined. Thirdly, the relationship between embedded liberalism and liberal-individualist IPE is analysed. Fourthly, the shift from embedded liberalism to neoliberalism is mentioned with reference to Bob Jessop’s conceptualisation of discursive-strategic shift. Fifthly, the reinvention of government and endurance of normative framework is analysed. Finally, Cerny’s analysis and his approach to the shift from embedded liberalism to embedded neoliberalism are discussed.

POLANYIAN EMBEDDEDNESS

The term "embeddedness" is borrowed from Karl Polanyi. In his introduction to Polanyi's book *The Great Transformation*, Fred Block explains the original inspiration for this metaphor: coalmining. In researching English economic history, Polanyi was inspired by the task of extracting coal that was embedded in the rock walls of the mine.

For Polanyi, there is a need for historicised analysis since economic relations are historically produced and politically contingent (Watson, 2005, pp. 142-143). His primary focus in his historicised analysis is what he called the Great Transformation when the liberal market order collapsed (Watson, 2005, p. 142). Rejecting the classical economists' presumption that the market is a self-regulating entity having its logic of functioning through the price mechanism, Polanyi asserted that the economy had always been embedded in society, and in the forms of reciprocity and redistribution, it tends to be embedded in non-economic institutions (Watson, 2005, p. 152; Wood, 1994, p. 20). Polanyi (1957, p. 57) writes: "Ultimately that is why the control of the economic system by the market is of overwhelming consequence to the whole organisation of society: it means no less than the running of society as an adjunct to the market. Instead of economy being embedded in social relations, social relations are embedded in the economic system."

This should not be understood as if Polanyi perceives the rise of capitalism in the 19th century as that the economy was successfully disembedded from society and came to dominate it. He addresses classical economists' desire to create a society in which the economy had been effectively disembedded and urging politicians to attain this goal. However, he insists that the goal of a fully self-regulating (disembedded) market economy is a "utopian" project. Polanyi (1957, p. 3) writes: "Our thesis is that the idea of a self-adjusting market implied a stark utopia. Such an institution could not exist for any length of time without annihilating the human and natural substance of society; it would have physically destroyed man and transformed his surroundings into a wilderness." In other words, Polanyi (1957, p. 141) claims that "*Laissez-faire* was planned..." It relies on statecraft and repression to impose the logic of the market and its risks on the people (Chang, 2004, p. 50; Watson, 2005, p. 142). This means that the market is promoted if not constituted by the state, and therefore it cannot be seen as a spontaneous order resulting from unintended consequences of human action; on the contrary, it is planned/intended. It should also be noted that although Polanyi puts emphasis on the embeddedness of society in the market economy mainly through the commodification of labour, he refrains from approaching to the market as a social relation (Wood, 1994, p. 25).

Polanyi notes that the "state intervention is critical to the establishment of a liberal market economy" (Levy, 2006, p. 374). His focus is majorly on "the political determinants of economic institutions" in a way that state interventions and politico-legal framework shape certain economic intentions (Watson, 2005, p. 142). Nevertheless, there is another dimension of interpretation of Polanyian embeddedness: "social control of economic relations through institutional means" in a sense that people lose their imaginative capacity for alternative ways or orders, and this leads to resignation (Watson, 2005, p. 153). Therefore, disembeddedness might imply getting rid of this captivity.

In the line of this analysis and the original tendency of the father of the term "embeddedness," I would like to make an inference that it is not as Ruggie converts it to a "label" to differentiate liberalisms. However, liberal-individualist scholar John Gray (1998, p. 1) draws on the Polanyian concept of embeddedness and argues that the Great Transformation in England in the mid-19th century means the creation of free markets, which are deregulated, from social markets which were embedded in society and subjected to regulation and restraints. Although he sees it as a utopia, for Gray (1998, pp. 2-3), the attainment of the single universal free market is an Enlightenment project, and similarly, the "Washington Consensus" was based on this objective. Gray (1998, p. 5) also argues that the *laissez-faire* economy depended on government and created by state coercion. Since he sees the *laissez-faire* economy as constructed by statecraft, he is in line with Polanyi's claim that *laissez-faire* is planned. He (1998, p. 5) writes, "Even in its heyday [mid-Victorian experiment], it was a misnomer." He (1998, p. 7) also anticipates that "today's regime of global *laissez-faire* will be briefer than the *belle époque* of 1870 to 1914, which ended in the trenches of the Great War."

Reacting to the economic order of the so-called embedded liberalism era of the welfare state, neoliberals reasserted the self-adjusting character of the free-market economy with the motto of getting the prices right.[11] However, as Chang (2004, p. 46) puts it, "there is no theoretical reason why an economy with greater allocative efficiencies should grow faster, as even one of the leading proponents of 'get the prices right' argument admits." Chang (2004, p. 54) also rejects the liberal-individualistic perception of the market as a natural institution while the state being a human-construct, and he emphasises the institutional nature of the market by arguing for bringing politics to the analysis of the market, which cannot be "depoliticised." He (2004, p. 54) writes, "Markets are in the end political constructs, in the sense that they are by a range of formal and informal institutions that embody certain rights and obligations, whose legitimacy (and therefore contestability) is ultimately determined in the realm of politics. This is why the 'political economy' in IPE [institutional political economy] is political economy that neoliberal economists deploy."

Furthermore, the notion of double-movement introduced by Polanyi is also relevant to discern the relationship between transformation and embeddedness. Modern society is composed of two movements meaning the tendency of the economy to be re-embedded in society: the first one is "the result of market expansion," and the second one is "the self-protection of society against the disruptive and destabilising effects of the market" (Hettne, 1995, p. 11). This kind of approach is an extension of the rejection of the market as a self-adjusting entity and the belief in the need for a redistributive mechanism, such as the welfare state.

Hettne (1995, p. 11) points out the paradox that "even process of becoming disembedded presupposes a strong and consciously active state." However, for Hettne (1995, pp. 20-21), following the disintegration of compromise of embedded liberalism, which was based on the US hegemony, the Bretton Woods system and the Cold War system, the nation-state is not seen as self-protection of society against destructive market anymore; it is the new regionalism or supranational interaction that diminished the role of the nation-state. Hettne (1995, p. 21) refers to this new trend post-Westphalianism.

EMBEDDED LIBERALISM

So far, I have elaborated on the Polanyian concept of embeddedness. At this point, I would like to touch upon John Ruggie's conceptualisation, i.e. embedded liberalism. Ruggie (1982, p. 382) devotes his analysis to encompass the neglected phenomenological dimensions of international regimes. This suggests that international regimes describe not only the reality but also shape and give meaning to our understandings (Ruggie, 1982, p. 380). In other words, he refers to the intersubjective quality of international regimes in epistemological terms (Ruggie, 1982, p. 380). The internationalisation of political authority is the formation and transformation of international regimes, which are "generative grammar" (Ruggie, 1982, pp. 380-381). Through this Weberian framework, he has a claim to interpret the "central features of the postwar international economic order that is distinct from the prevailing view" (Ruggie, 1982, p. 382). To put it in another way, the phenomenological dimension differentiates his view from the others. There are three theoretical arguments on which he builds up his theory.

The first argument is about generative grammar. Different from the previous interpretation of international authority, which was based solely on power, the new one embodies the fusion of power with a legitimate social purpose (Ruggie, 1982, p. 382). He (1982, pp. 382-383) writes:

> (T)o say anything sensible about the content of international economic orders and about the regimes that serve them, it is necessary to look at how power and legitimate social purpose become fused to project political authority into the international system. Applied to the post-World War II context, this argument leads me to characterise the international economic order by the term 'embedded liberalism',

[11] Drawing on Polanyi's analysis, Watson (2005, p. 149) points out that price formation is not purely economic; there are social determinants as well.

which I show to differ from both its classical ancestor and its ignominious predecessor even as it has systematically combined central features of both.

With reference to Gramscian terminology, Ruggie's argument can be analysed: if the international regimes have specific generative grammar capacity that shapes people's understandings, this means that they have hegemonic appeal. When we associate power with coercion in Gramsci's sense and legitimate social purpose with consent, the fusion of the two represents hegemony. This means that "embedded liberalism" as an international regime has a hegemonic character. However, what about the prevailing or proceeding international regimes? Do not they have such character? If not, how can they have the capacity of generative grammar?

Ruggie's second theoretical argument is about the role of international regimes in affecting transnational transaction flows. For him, these regimes partly shape the character of transnationalisation (Ruggie, 1982, p. 383). Here, he tries to underline the role of the states *vis-à-vis* another and the marketplace concerning transaction flows. However, the behaviour of the states cannot be explained without analysing their role in the formation of international regimes. How a particular the state or set of the states have a say in this context once an international regime is formed? If the international regimes represent the commonsense of the states, then there is no need to attribute specificity to the role of "a" state in this process. Maybe the most striking weakness of Ruggie's argument is the lack of attention to the role of capital in particular and capital-labour relations in general, in forming such a commonsense. Only then, the relationship between international regimes, transaction flows and the states can be sensible.

As the third theoretical argument, Ruggie (1982, p. 384) claims to have a different approach to regime change while the previous model favours one source of regime change like the rise or fall of hegemonic power. For Ruggie (1982, p. 384), there may not be a one-to-one correspondence between the source and direction of the regime change. He also differentiates between the norm-governed and the norm-transforming change (Ruggie, 1982, p. 384). This point needs further elaboration as well. Ruggie does not put forward the contours and motors of change. Reliance on norms in explaining change does not account for the whole picture. What are the driving forces behind the norm-transformation or the norm-formation?

Ruggie argues for the internationalisation of domestic authority in relation with the Great Transformation outlined by Polanyi. Following Polanyi's conclusions, Ruggie (1982, p. 387) says that the new international economic order followed World War II, "on the one hand would mark the end of 'capitalist internationalism,' as governments learned the lesson that international automaticity stands in fundamental and potentially explosive contradiction to an active state domestically, and, on the other hand, the emergence of deliberate management of international economic transactions by means of collaboration among governments." However, Ruggie (1982, p. 388) maintains that "Polanyi's prediction of the end of capitalist internationalism does not stand up well against the subsequent internationalisation of production and finance."

Concerning the interwar period, Ruggie (1982, p. 392) notes the failure of formation of international economic regimes was not due to the lack of a hegemon, but the contradiction among the hegemons about transforming "the mediating role of the state between market and society, which altered fundamentally the social purpose of domestic and international authority." Through the end of the old order, everyone was in opposition to economic liberalism and unimpeded multilateralism (Ruggie, 1982, p. 393). The task was to restore domestic stability and avoidance of mutually destructive external consequences that plagued the interwar period (Ruggie, 1982, p. 393). Following World War II, for Ruggie (1982, p. 392), "embedded liberalism" stood for victory in the restoration of order. Emerged out of this environment, "embedded liberalism" compromise suggested: "unlike the economic nationalism of the thirties, it would be multilateral in character; unlike the liberalism of the gold standard and free trade, its multilateralism would be predicated upon domestic interventionism" (Ruggie, 1982, p. 393). State interventionism; Marshall Plan; attempts to direct labour movements and exclude Communist parties; secure domestic stability; merging multilateralism with collaboration to secure domestic growth; facilitating balance-of-payments equilibrium; Bretton Woods system were instrumentalised in that era (Ruggie, 1982, pp. 394-395). Nevertheless, Ruggie (1982, p. 398) doubts the

tendency to see postwar regimes as liberal since it fails to understand the "full complexity of embedded liberalism compromise."

For Ruggie (1982, p. 399), with the demand for liberalisation, postwar regimes for trade and money institutionalised the normative framework of embedded liberalism. For Ruggie (1982, p. 399), within this context, due to the social profitability of trade among them, the governments would seek international division of labour based on the functional differentiation of countries that reflects their comparative advantage. Setting the differences between *laissez-faire* and embedded liberalism, Ruggie (1982, p. 399) writes,

> (I)magine the same governments under similar circumstances, the only difference being that they are committed to embedded liberalism rather than to laissez-faire. What sorts of international economic transactions would we expect them to favor? The essence of embedded liberalism, it will be recalled, is to devise a form of multilateralism that is compatible with the requirements of domestic stability. Presumably, then, governments so committed would seek to encourage an international division of labor which, while multilateral in form and reflecting some notion of comparative advantage (and therefore gains from trade), also promised to minimise socially disruptive domestic adjustment costs as well as any national economic and political vulnerabilities that might accrue from international functional differentiation. They will measure collective welfare by the extent to which these objectives are achieved. However, as neoclassical trade theory defines the term, the overall social profitability of this division of labor will be lower than of the one produced by laissez-faire.

Ruggie was aware of the fact that international economic regimes do not determine international economic transactions. However, they play a mediating role by providing a permissive environment for the emergence of certain kinds of transactions, specifically, transactions that are perceived to complement the normative frameworks of the regimes having a bearing on them (Ruggie, 1982, p. 404). That complementarity embodies contradiction which becomes the motor of regime change.

At this point, I would like to discuss Ruggie's views on the change, namely the norm-governed change. Ruggie makes a distinction between instruments of regimes and their norms or normative frameworks. He argues that the rise or decline of hegemons changes the interstate power relations, which may lead to changes in the instrumentalities of regimes (Ruggie, 1982, p. 404). Since regimes encompass a fusion of power and legitimate purpose, if shared purposes are held constant, the decline of a hegemon would not mean the regime's collapse. Instead, there is a continuity of the normative framework of the regime (Ruggie, 1982, p. 404). Ruggie notes (1982, p. 405), "the new instrumentalities ought to be more appropriate to the new power distribution while remaining compatible with the existing normative framework. In short, the result would be 'norm-governed' change." To clarify what he means by the "norm-governed" change, it is necessary to refer to his exemplification of post-1971 changes in the regimes for money and trade. Ruggie (1982, p. 405) writes,

> On the monetary side, the major changes at issue are the end of the dollar's convertibility into gold and the adoption of floating rates of exchange, both in violation of the original Articles of Agreement. On the trade side, no discrete event fully symbolises the perceived discontinuities, though they are characterised generally as 'the new protectionism' and include the proliferation of nontariff barriers to trade and violations of the principle of non-discrimination, in the form of domestic interventions as well as internationally negotiated export restraints. In both cases a weakening of the central institutions, the IMF and the GATT, is taken to reflect the same syndrome. It is my contention that, on balance, the hypothesis of norm-governed change accounts for more of the variance than claims of fundamental discontinuity.

Following this line of analysis, we may discern some inferences that would show the contradictory nature of the argument. Firstly, the perception of post-1971 changes as norm-governed that the normative framework continued would mean that neoliberalism of the subsequent decade is a continuation of what Ruggie call embedded liberalism. Secondly, similarly, the norm-governed change might suggest no need to differentiate embedded liberalism from the preceding *laissez-faire* economy or orthodox liberalism. Then what is the point

of embedded liberalism to be formulated as a particular label for differentiation? In other words, does not it mean that both embedded liberalism and neoliberalism are extensions of a *laissez-faire* economy?

THE IPE AND EMBEDDED LIBERALISM

So far, I have elaborated on Polanyi's term of embeddedness and Ruggie's conceptualisation of embedded liberalism. Now I would like further to evaluate the relationship between liberal-individualist IPE and embedded liberalism. As Watson (2005, p. 22) put it, for liberals, "the basic question of IPE is how best can be the regulatory authority of the state be harnessed to ensure that individuals are sufficiently uninhibited by political demands to establish systems of exchange that operate on the basis of free will alone." In liberal thought, the market is seen as a domain of freedom, and it negates the role or importance of the political. Liberals usually tend to see the political in a derogatory manner. However, when liberal-individualist IPE comes to terms with the institutions in order to change/reform/restructure them, it always comes across with the political. With their assertion of the separation of the state and the market, they treat them as having external relations. Polanyian embeddedness, too, cannot avoid the philosophy of external relations (cf. Konuralp, 2017, p. 6). Moreover, while Polanyian embeddedness suggests that the market or *laissez-faire* is intended/planned, embedded liberalism is indifferent if not against the Polanyian approach to the market. This means that embedded liberalism is in line with liberal-individualistic IPE.

There is an assumption that individuals tend to organise both demand and supply sides of the commodity markets, leading to the creation of economic structures and institutions acting as an automatic pilot for market relations and having the directive capacity to contradict the exercise of free will (Watson, 2005, p. 22). Watson (2005, p. 22) writes, "however, within liberal thought, such constraints on the exercise of free will are associated with a positive payback for society as a whole, which is predicted to be higher levels of prosperity via the effective operation of the market economy." Similarly, this point is emphasised as the core characteristic of the compromise of embedded liberalism with reference to "reconciling multilateralism with domestic stability."

Some others refer to the era of compromise of embedded liberalism as Keynesianism, Keynesian Welfare National State, corporate liberalism, managed capitalism, Golden Age, mixed economy. Conceptualisations may vary, but the implication is common: changing the intensity or degree of the state intervention. In other words, it is not a substantial change. That is why this particular era is referred to as "liberalism," having specific characteristics. Following 1979, there occurred a policy shift within this liberal context. Bieling (2001, p. 93) sets forth the contours and background of change as such:

> European industrial relations have undergone fundamental changes from the early 1980s onwards. This is mainly due to a range of structural shifts in the mode of economic, social and political reproduction. Most important among them are the following: the reorganisation of work and production (involving new technologies, rationalisation and labour shedding, flexible working conditions, changes in the production chain, or new logistic concepts); sluggish economic growth, high rates of unemployment and a highly fragmented workforce; an expanding service sector; and an accelerated transnationalisation of trade, production and finance. Two other significant factors are the increasing influence of banks, investment funds and insurance companies, and a transformation of the 'Keynesian welfare state' into a 'Schumpeterian workfare regime', which implies restricted opportunities for social and economic intervention.

In Jessop's words, there are alternative narratives and strategic selectivities of the state to encounter a crisis in capitalism. For Jessop (2002), the transition from Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Competition State represents a shift from Atlantic Fordism to post-Fordism; nevertheless, there is structural coupling. The path-dependency or norm-governed change should not be disregarded. When we convert this approach to Ruggie's (or Cerny's) terminology, there is a shift from embedded liberalism to embedded

neoliberalism having a common normative framework. Jessop (2002, p. 133) refers to discursive-strategic shifts: "state projects and hegemonic projects, and their capacity to mobilise support are shaping the restructuring and reorientation of the contemporary state and helping to produce new regulatory regimes."

Reference to the discursive mediation suggests the neglected cultural dimension. Cultural politics and political economy merged to form the cultural political economy. What the term "cultural" implies is explained by Jessop (2004, p. 161) as such: "the cultural turn includes approaches oriented to argumentation, narrativity, rhetoric, hermeneutics, identity, reflexivity, historicity, and discourse; here I use semiosis, that is, the intersubjective production of meaning, to cover them all." As I mentioned above, Ruggie (1982, p. 382) intends to encompass the neglected phenomenological dimensions of international regimes and intersubjectivity. This point seems to be the commonality among them.

When contemporary neoliberalism came to the fore, as Palley (2005, p. 20) notes it, the Chicago School of Economics, which was in contrast to basic premises of Keynesian fiscal policies, dominated the economic discourses. The economic rhetoric focussed on the "natural" free markets that exist without government and belief in the reduction of well-being with government intervention (Palley, 2005, p. 22). However in practice, opportunism and "pragmatism has forced neoliberal policymakers to depart from theory" (Palley, 2005, p. 23). Palley mentions the reinvention of government in economic discourse. He (2005, p. 28) writes, "The real world is regularly afflicted by situations generating destructive competition – examples include bribery, excessive advertising expenditures, tax competition between jurisdictions to attract business investment, and the global race to the bottom which has countries ratcheting down labour standards to attract business. All of these situations require government intervention to remedy them."

Palley's argument has parallels with Ruggie. Ruggie (1982, p. 415) argues that "the normative framework of embedded liberalism will endure as a central institutional feature of the international economic order." After discursive domination of neoliberalism, reinvention of government in Palley's words and Ruggie's insistence on the endurance of the normative framework of embedded liberalism suggests a common ground. Levy too analyses the shifts and changes in capitalism, and he refers to the pre-1979 as statism. Levy (2006, p. 368) argues: "the state after statism remains an active state. Its missions are evolving rather than eroding. At the most general level, the state is moving from a market-directing to a market-supporting orientation."

Finally, I would like to mention Cerny's approach to shifting from embedded liberalism to "embedded" neoliberalism. Cerny uses neoliberalism in two senses: in postwar context and post-80 context. While postwar context is attributed to Ruggies conceptualisation with reference to Keynesian macroeconomic policies and the welfare state, post-80 context refers to turning back to the late 19th century roots of liberalism, which is market-oriented economic "neoliberalism" (Cerny, 2004, pp. 3-4).

A particular usage to refer to the postwar context is "neoliberal institutionalism." Organisations or agreements such as the UN, IMF, Bretton Woods system, GATT, World Bank, WTO represent international economic liberalism. Another aspect of the reference to institutionalism is about seeing the market as the core institution: "the key to this way of thinking about neoliberalism is the assertion that the market is the core institution of modern-capitalist-societies and that both domestic and international politics are (and should be) increasingly concerned with making markets work well" (Cerny, 2004, p. 4). This is the critical point seen in both embedded liberalism and "embedded" neoliberalism.

Both contexts should be seen as "market-friendly;" however, while the former is the regulatory state, the latter is a competition state. The reinvention of government, as in Palley's words or introduction of "governance" to "replace the government," are vital discursive elements of this context (Cerny, 2004, p. 4). Although in the latter context, deregulation is emphasised, it is not real deregulation. Instead, "it increasingly became the replacement of outcome-oriented and discretionary interventionism with new market-friendly regulations – a form of pro-market re-regulation" (Cerny, 2004, p. 11).

CONCLUSION

To sum up, this paper sets the relationship between Polanyian embeddedness and Ruggie's embedded liberalism. In doing so, I showed that the relationship is not a clear and consistent one. There are inconsistencies. I also analysed embedded liberalism in relation to the liberal-individualist IPE and neoliberal policy changes.

As concluding remarks, I would like to refer to Ruggie's relatively newer article dated 1997. In this article, Ruggie comes to realise the postwar "success" of international economic liberalisation as being extraordinary." He relates this "extraordinary success" to a contract between state and society, which the embedded liberalism compromise and fraying throughout the western world. He seems to abandon the assertion of endurance of this compromise.

He tries to underline the need for a new embedded liberalism compromise as a "new formula for combining the twin desires of international and domestic stability, one that is appropriate for an international context in which the organisation of production and exchange has become globalised, and a domestic context in which past modalities of state intervention lack efficacy or legitimacy" (Ruggie, 1997). This means that norm-governed change was not the case for embedded liberalism. It was "extraordinary" and temporary. In other words, Ruggie's theory lacks an inner consistency.

REFERENCES

BIELING, H-J. (2001), "European Constitutionalism and Industrial Relations", Bieler & Morton (eds), *Social Forces in the Making of the New Europe*, Palgrave.

CERNY, P. (2004), "Mapping Varieties of Neoliberalism", *IPEG Papers*, No 12.

CHANG, H. J. (2004), "The Market, the State and Institutions in Economic Development", *Rethinking Development Economics.*

GRAY, J. (1998), "From the Great Transformation to the Global Free Market", *False Dawn.*

HETTNE, B. (1995), "Introduction", in *International Political Economy.*

JESSOP, B. (2002), "The Schumpeterian Competition State", in *The Future of Capitalist State.*

JESSOP, B. (2004), "Critical semiotic analysis and cultural political economy", *Critical Discourse Studies*, 1: 2, 159-174.

KONURALP, E. (2017), Attempts on Non-Reductionist Marxist Theory of the State: A Stimulating Rehearsal or a Coherent Approach?. *Kilikya Felsefe Dergisi* (3), pp. 1-33.

LEVY, J. (2006), *The State After Statism*, Harvard UP.

PALLEY, T. (2005), "From Keynesianism to Neoliberalism", in *Neoliberalism: A Critical Reading.*

POLANYI, K. (1957), *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*, Boston.

RUGGIE, J. G. (1982), "Embedded Liberalism", *International Organisation*, 36:2 .

RUGGIE, J. G. (1997), "Globalization and the Embedded Liberalism Compromise: The End of an Era?", *MPIfG Working Paper*, 97/1.

WATSON, M. (2005), Foundations of IPE.

WOOD, E. M. (1994), "From Opportunity to Imperative", *Monthly Review.*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ПОДХОДЫ В РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

СЕЙТЕНОВА С.Ж.

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова

ЖУСУПОВА А.И

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова

РЕЗЮМЕ

Одной из самых актуальных и «живых» проблем на сегодняшний день является экологическая проблема, проблема обеспечения охраны природы. Окружающая нас среда подвергается уничтожению каждый день от привычек, действий и потребностей человека, впоследствии чего происходит полное или частичное уничтожение природы.

Человек, с первых дней своего появления был тесно связан с природой. Звери, рыбы, птицы и растения - все это потреблялось ранее, все это потребляется и сейчас. К сожалению, новые технологии, новые отрасли промышленности, научные открытия, каждый наш шаг в технологичное и усовершенствованное будущее несет за собой колоссальные потери для живого мира. Но как уберечь природу от источников загрязнения окружающей среды, выбросов, выхлопных газов, смога?

Состояние экологии вызывает серьезную озабоченность во всем мире, поскольку развитие экологического кризиса несет непосредственную угрозу существования самого человека. «Человек, являясь главным виновником сложившейся экологической ситуации, становится и главной ее жертвой: по некоторым данным, в мире погибает порядка 40% людей от загрязнения водных ресурсов, атмосферного воздуха и почвенного покрова» [1].

И вот интересное наблюдение. В связи с пандемией - COVID-19, в условиях карантина, в последнее время экологическая ситуация начала улучшаться. В результате, приостановка заводов и значительное снижение транспортного движения, способствовали снижению уровня загрязнения воздуха над Китаем, Великобританией, а также над крупными городами таких стран, как Италия, Франция, Испания, Швейцария и других близлежащих государств.

Но помимо воздуха, стала лучше и вода. Венеция - город на воде, его ежегодно посещают 25-28 миллионов туристов со всего мира, чтобы увидеть знаменитые площади, дворцы, соборы, музеи. Десятки миллионов туристов, которые хотят увидеть знаменитые каналы, не обращают внимания на то, как это вредит экологии города. И вот, «отсутствие туристов из-за пандемии коронавируса, неожиданно положительно повлияло на чистоту каналов: вода стала чистой и прозрачной, а в социальных сетях можно встретить фотографии рыб и даже лебедей, плавающих между домами» [2].

Сегодня все большее количество людей всерьез интересуются темой экологии и вовлекаются в ее решение. Это и видеоблогеры, пропагандирующие минимализм в быту, и производители, выпускающие одежду, обувь из вторичного сырья, эко-кожи. Некоторые предприятия занимаются утилизацией и переработкой мусора и отходов, таких как: черный и цветной металл, макулатура, резина, древесина, нефтепродукты, различные масла и др.

Главные экологические проблемы современности, среди которых опустынивание плодородных земель, потепление климата, уменьшение озонового слоя, уменьшение количества биологического разнообразия, загрязнение Мирового океана не имеют государственных границ и должны, на наш взгляд, решаться всем миром сообща. Существуют так называемые "зеленые" организации, например: "Green Peace", также "Всемирный фонд дикой природы", разного рода общественные природоохранные инициативы (к примеру, система "Красная книга"). Но этих мер недостаточно.

Необходимо решать эти вопросы и правовыми методами, с использованием усилий государств и международных организаций.

В этой связи наибольшую ценность представляет такая правовая категория как естественное право человека на благоприятную окружающую среду. В его основе лежит государственная политика, направленная на создание благоприятных условий для чистой окружающей среды и экологически чистых производств, недопущение в большом количестве загрязнения воздуха, почвы, воды. Граждане вправе требовать соблюдения экологического законодательства, проявлять гражданские инициативы. Вступать в общественные объединения в этой сфере. Могут получать компенсацию за ущерб, нанесенный здоровью, имуществу в результате экологических катастроф.

Широкое распространение право на благоприятную окружающую среду получило лишь в начале 90-х годов XX века, а «впервые оно было провозглашено в Конституции Испании 1978 года» [3]. Данное право регламентирует обязанность соблюдения физическими и юридическими лицами, а также государственными органами все мер, правил для сохранения экологически чистой окружающей среды.

Если обратиться к законодательству Казахстана, то право на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду записано в Экологическом кодексе в статье 13.

В Конституции Казахстана такой нормы нет. в Конституции Казахстана в статье 31 записано : «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека».

Мы Предлагаем дополнить эту статью Конституции.

А именно, вписать: Каждый имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением.

Предлагаемое дополнение повысит значимость этой юридической нормы, приведет в соответствие Конституцию Казахстана с международными документами в этой части, повысит ответственность государства, должностных лиц в сфере охраны природы.

Если рассматривать ответственность должностных лиц, то например, в Кодексе об административных правонарушениях в статье 359 говорится

- За нарушение правил эксплуатации водохозяйственных сооружений и устройств - налагается штраф с граждан 10 месячных расчетных показателей (равно 2651 тенге), а с должностных лиц 20 месячных расчетных показателей.

Считаем, ответственность должностных лиц слишком мягкой, она должна быть в разы строже, чем ответственность граждан.

Ведь в результате халатности должностных лиц, обязанных осуществлять проверку, другие важные мероприятия, могут случиться экологические катастрофы. Ведь речь идет об одном из базовых ценностей человека – природе, окружающей среде.

При решении глобальных экологических проблем особую роль играет Организация Объединенных Наций, которая разработала Стратегию ООН в области решения глобальных экологических проблем и стала координатором ее исполнения. На Конференции ООН по окружающей среде и развитию, проходившей в Рио-де-Жанейро в июне 1992 г. на уровне глав государств и представительств, было принято большое количество различных Конвенций, соглашений в сфере охраны окружающей среды. Принятие этих документов стало переломным моментом в международном экологическом движении.

Казахстан также принимает активное участие в мероприятиях по глобальной экологической безопасности. Проводится большая работа по ратификации (это процедура признания, придания юридической силы) международных документов. Одной из глобально значимых конвенций, ратифицированных в 1995 году Республикой Казахстан, является Рамочная конвенция ООН по

изменению климата. «В августе 1998 г. Казахстан принял решение о подписании Киотского Протокола. Киотский протокол впервые вступил в силу в 2005 году. Подписавшие его страны взяли на себя ответственность по сокращению парниковых выбросов. В настоящее время действие Киотского протокола продлено до 2020 года» [5].

Казахстан ратифицировал Венскую конвенцию «Об охране озонового слоя» и Монреальский протокол к этой конвенции. В соответствии с принятыми обязательствами Казахстан в настоящее время организовывает и проводит работу по изъятию озоноразрушающих веществ из эксплуатации, другие мероприятия на национальном уровне по защите озонового слоя. Казахстан присоединился к Конвенции ООН «По борьбе с опустыниванием» и к Конвенции ООН «О международной торговле видами дикой флоры и фауны, находящимися под угрозой исчезновения» [6].

В 1998 году Казахстан подписал Орхусскую конвенцию о доступе к информации, участию общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся охраны окружающей среды. «Во всем цивилизованном мире - строительство промышленного комбината, завода, полигона отходов, автомобильной или железной дороги, а тем более гидроэлектростанции или атомной станции, не начинается без согласования с местными жителями. Причем чрезвычайно важным моментом процесса является вовлечение общественности на самом раннем его этапе - планировании и определении места строительства, технологий и его будущего влияния на природу и человека, при этом принимаются во внимание мнения самых разных представителей общественности» [7]. Это положение является вполне актуальным для Казахстана.

Помимо ратифицированных международных документов экологические проблемы решаются путем разработки и применения национального экологического законодательства. Прежде всего, это Экологический кодекс, Лесной кодекс, Водный, Земельный, Кодекс «О недрах и недропользовании». Экологический кодекс регламентирует «права и обязанности физических лиц, общественных объединений, органов местного самоуправления в области охраны окружающей среды, порядок лицензирования деятельности в области охраны окружающей среды. Определяет нормы производственного и общественного экологического контроля, правовой режим чрезвычайной экологической ситуации и экологического бедствия, регламентированы экологические требования при обращении с отходами производства и потребления и др.» [8]. .

Одной из обязанностей физических лиц является «сохранять окружающую среду, бережно относиться к природным ресурсам» (п.2 ст. 13 Экологического кодекса). На деле, это означает переход к гармонизации отношений с природой, доведение до определенного баланса потребительского подхода к природе, экологизация производства, природосберегающие технологии, создание безотходных технологий, обязательная экологическая экспертиза новых проектов.

Другой мерой, которая будет способствовать улучшение взаимоотношений общества и природы, является ограничение в использовании природных ресурсов. В связи с этим необходимы структурные изменения в экономике, поиск новых, безопасных, безвредных, и максимально щадящих природу источников энергии, развитие экологического сельского хозяйства, развитие крупных поселков с подсобными хозяйствами. Большое значение имеет формирование экологического мышления и экологической культуры среди населения. Все эти меры в совокупности могут гарантировать право каждого человека на благоприятную окружающую среду и тем самым обеспечивать экологическую безопасность и охрану природы.

Ключевые слова: экология, экологическая безопасность, право на благоприятную окружающую среду, правовое регулирование

Литература

1. http://stalinism.narod.ru/eco/puti_rjeshjenija_ekologichjeskikh_probljem.htm
2. https://wosoft.ru/news-240238-voda-v-kanalah-venetsii-stala-chische-izza-karantina.html
3. http://www.aggregateria.com/P/pravo_na_blagoprijatnuju_okruzhajuschuju_sredu.html
4. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 (с изм. и доп, внесенными Законами РК от 07.10.1998, 21.05.2007, 02.02. 2011, 10.03.2017.) –Алматы, 2017.
5. http://meta.kz/novosti/economy/758565-kiotskiy-protokol-prodlili-do-2020-goda.html
6. https://studwood.ru/1154444/ekologiya/mezhdunarodnye_ekologicheskie_konventsii_respubliki_kazahstan_prinyatye_oblasti_ohrany_okruzhayuschey_sredy
7. https://studwood.ru/1154444/ekologiya/mezhdunarodnye_ekologicheskie_konventsii_respubliki_kazahstan_prinyatye_oblasti_ohrany_okruzhayuschey_sredy
8. Экологический кодекс Республики Казахстан от 02.01.2021 г. №212

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СПОСОБОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

СЕЙТЕНОВА С.Ж.

м.ю.н., Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова

ТИЛЕУБЕРГЕНОВ Е.М.

д.ю.н. Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена проблема унификации способов обеспечения исполнения договорных обязательств, существующих в Казахстане, с мировыми достижениями. Это необходимо для эффективного участия государства и частных компаний в сфере бизнеса.

Ключевые слова: залог, обеспечение обязательств, исполнение обязательств, договоры, гражданско-правовая ответственность

В сложных экономических условиях, нередко случаи, когда должники, как физические, так и юридические лица, либо не в полном объеме исполняют свои обязательства, либо вовсе их не исполняют. Исполнение обязательств, вытекающих из гражданского договора, профилактика их неисполнения, доведение до минимума возможных рисков при заключении договоров, на сегодняшний день является важным фактором развития гражданско – правовых отношений, стимулирования предпринимательства, в целом развития экономики. По мере вовлечения казахстанской экономики в мировые процессы, увеличения количества международных торговых связей, большое значение приобретает знание юристами норм международного и иностранного права, регламентирующие внешнеторговые сделки, и эта проблема является актуальной на сегодняшний день. И в этом случае, важным является предусмотреть заранее меры ответственности за неисполнение условий договора, которые должны удовлетворить интересы кредитора.

Вхождение Казахстана в тесные контакты с зарубежными компаниями в сфере бизнеса понуждает детально изучать опыт других государств, в которых разработаны уникальные механизмы обеспечения договорных обязательств, является эффективной практика судов и, в целом, имеет место высокий уровень проработанности институтов гражданского права. Это необходимо для того, чтобы казахстанские предприниматели были подготовлены, вооружены в правовом отношении, и защищены от каких –либо недобросовестных контрагентов.

Интересным в этом плане является сопоставление казахстанского гражданского права и права Англии. Как системы из семьи романо-германского права, и прецедентного права, послужившего источником развития права во многих развитых государствах, например, права США. Английское право имеет в своем арсенале такие способы и средства обеспечения обязательств, которые неизвестны в странах континентального права, но которые, судя по практике судов, являются действенными, эффективными и удобными.

В настоящее время в Великобритании реформируется судопроизводство по гражданским делам, повышается значение статутов как регуляторов отношений, создаются крупные сводные акты, происходит кодификация. [1] Во Франции активно развивается «судейское нормотворчество».

Этот вопрос также актуален и при регулировании договоров, заключаемых и между казахстанскими физическими и юридическими лицами.

В рамках данной статьи поставлена цель выработки рекомендаций для гармонизации казахстанского законодательства с законодательством развитых государств в сфере обеспечения договорных обязательств.

В условиях глобализации всех сторон жизни, в том числе и в правовой сфере, возникает необходимость в более гибком правовом регламентировании отношений, особенно в предпринимательской сфере. Речь идет о множественности источников регулирования в мировой практике, не только правовых, но и обычаев, сформировавшихся в результате экономического оборота. Примером служит так называемое Lex mercatoria, под которым понимается «право, творимое самими участниками соглашения, это система обыкновений, действующих в течение долго периода, иначе называемый как «заведенный порядок». [2].

Также стоит взять во внимание то обстоятельство, что при рассмотрении конкретного дела суды более гибкие, по сравнению с кодифицированным законодательством, и потому расширение полномочий суда при рассмотрении гражданских дел является экономически эффективным и целесообразным.

При заключении договора гражданским законодательством в Казахстане предусматрены такие меры ответственности, как неустойка (пеня, штраф) (ст.ст 293-298 ГК РК), залог (ст.ст 299 - 328 ГК РК), гарантии и поручительство (ст.ст.329 -336 ГК РК), задаток, удержание, гарантийный взнос.

Самым привлекательным способом обеспечения обязательств является залог, все его виды. Философия залога такова, что кредитор доверяет, прежде всего, дорогостоящей ценной вещи, а затем лично должнику, залогодателю.

Залог, как институт, имеет длительную историю развития. Сущность его всегда была одинакова: оно было одним из средств обеспечения обязательств, но его основные элементы на разных этапах истории менялись.

Институт залога появился одновременно с возникновением частной собственности, т.к. возможность передачи в залог общинной, семейной и коллективной собственности была исключена или очень ограничена. Упоминания о залоге встречаются еще в законах Хаммурапи (VI век до нашей эры). В Индии, в Законах Ману (II век до нашей эры). Наиболее развитая форма залога существовала в Древнем Риме, потому что именно там уровень развития экономических отношений начал требовать применения института ссуды. Но нужны были гарантии возврата кредита, иными словами, способы обеспечения обязательств.

Фидуция как форма залога предусматривала продажу закладываемой вещи с правом выкупа ее обратно. Fides означает доверие, то есть, должник доверяет кредитору свое имущество на время, пока не будет выплачен долг, а затем может вернуть свою вещь [3]. Если же должник не возвращал свой долг на оговоренных условиях, то данная вещи оставалась у кредитора, и кредитор мог распорядиться этой вещью по своему усмотрению, в том числе мог и продать. И не имело значение, что размер займа был значительно ниже, чем стоимость вещи.[4]

Сначала наиболее часто использовались такие способы обеспечения обязательств, как поручительство и неустойка. Но необходимость в ссудах все возрастала, и личного доверия к должнику стало недостаточно. Именно тогда взгляды кредиторов обратились на имущество должника. Сначала оно только являлось гарантией возврата кредита. Позже вещь, служащая залогом, отдавалась в собственность кредитору, и уже он давал гарантию, что в случае исполнения обязательства вернет вещь обратно.

Еще позднее был сделан следующий шаг в развитии института залога: вещь отдавалась в собственность, а только во владение кредитору. А еще позднее стало ясно, что выгоднее всего

оставлять вещь у должника без права отчуждения. Такой залог стал применяться в Древней Греции, и получил название “ипотеки”.

Способы реализации заложенной вещи в случае неисполнения обязательства также претерпевали изменения во времени. Сначала вещь просто отдавалась кредитору, но позднее это стало исключением из правил, обычно же ее продавали на публичных торгах. В казахских степях обязательственное право было архаичным. Серьезную трансформацию оно получило под влиянием проникновения товарно-денежных отношений. Более широко залог стал применяться в XIX веке.

В настоящее время залог активно применяется, особенно в банковской практике; обеспечивает безопасность осуществления хозяйственной деятельности коммерческих компаний, позволяет решать многие социальные вопросы, к примеру, жилищные.

Посредством залога, ипотеки, большое количество граждан имеют реальную возможность для участия в экономической жизни страны, а также улучшения своих бытовых условий. Во всем мире проблемы приобретения собственного жилья гражданами решается за счет жилищных банковских кредитов, предоставляемых на длительный срок – от 10 до 30 лет. Поэтому развитие ипотечного кредитования в Казахстане является одним из приоритетных направлений экономики и социальной политики.

Ипотека – вид залога, при котором заложенное имущество остается во владении и пользовании залогодателя или третьего лица.

В соответствии с законодательством под ипотекой понимается не только залог недвижимого имущества, как это принято в правовых системах во многих странах, но и залог любого имущества (в том числе и движимого, а также имущественных прав) с оставлением его во владении и пользовании залогодателя. В последние годы в Казахстане широкую популярность приобрела ипотека, предметом которой стали квартиры в многоквартирном доме.

Закон Республики Казахстан «Об ипотеке недвижимого имущества» от 23 декабря 1995 года указывает, что к залогу недвижимого имущества применяются общие правила о залоге, если Гражданским кодексом РК или данным законом не установлено иное. Ипотека обеспечивает уплату залогодержателю основной суммы долга по договору ипотечного займа или иному обязательству полностью либо в части, предусмотренной ипотечным договором. Законодательство устанавливает также дополнительные условия для возникновения ипотеки, в частности, в отношении формы данного договора. Договор об ипотеке должен быть обязательно заключен в письменной форме, подписывается залогодателем и залогодержателем, а также должником, если залогодатель не является должником (вещный поручитель). Ипотечный договор подлежит государственной регистрации в учреждениях юстиции. Нотариальное удостоверение ипотечного договора осуществляется по желанию сторон [5, ст. 6 п.3].

Дальнейшее развитие социальных отношений, в частности, экономических и правовых, несомненно, повлечет за собой появление новых возможностей для более полного использования и раскрытия потенциала такой гибкой правовой конструкции, каковой является залог.

Залог имущества является не только более безопасным, но и выгодным способом обеспечения обязательств.

В настоящее время в Республике Казахстан, в период активного роста предпринимательской деятельности, развития малого и среднего бизнеса, разрешения жилищных проблем граждан, залог занимает особое место среди способов обеспечения исполнения гражданско-правовых обязательств. Это обусловлено тем, что экономике присущи некоторые негативные явления как, например, инфляция, падение темпов производства и, как следствие, снижение уровня заработной платы и другие возможные негативные факторы. Поэтому, именно залог становится основой прочности отношений

между кредитором и должником, так как, гарантирует удовлетворение имущественных требований кредитора в случае неисполнения должником своего обязательства.

В соответствии с гражданским законодательством, залог это способ, обеспечивающих с помощью правовых норм исполнение обязательств, когда кредитор имеет право на возмещение своего удовлетворения из стоимости заложенного имущества. Возможно использование разных видов залога: это ипотека, заклад, залог прав, залог денег и ценных бумаг. При этом предметом ипотеки могут выступать здания, строения, сооружения; транспортное средство; товар, находящийся в обороте; квартиры, отделимые плоды [6, ст. 303]

Если рассматривать залог прав, то законом предусмотрено, что предметом залога могут служить отчуждаемые имущественные права, например, право аренды на строения, здания и сооружения, авторские права, имущественные права, долговые обязательства и др. Возможен залог права аренды на земельный участок, при условии, что соблюдены требования к субъектам аренды. Допускается залог ценных бумаг, различных акций, облигаций. На сегодня в Казахстане этот вид залога не получил должного развития, причиной чему является, вероятнее всего, неразвитый рынок ценных бумаг.

Открытые источники показали, что на практике залог используется преимущественно в банковской сфере. К примеру, Halyk bank, предлагает кредиты под залог коммерческой или некоммерческой недвижимости, либо под залог приобретаемого жилья, собственное недвижимое имущество [7]. Jysan bank предлагает более широкие способы обеспечения кредита, под залог недвижимости и под залог денег. [8]. Fortebank предлагает кредиты без залога, либо под залог недвижимости [9]

Жилстройсбербанк предлагает при оформлении заявки на получение кредита следующие требования к имуществу: это могут быть « деньги на депозите, а также права вкладчика по договору банковскго вклада, недвижимость, которой владеет заемщик, гарант, или недвижжимость, приобретаемая за счет займа, это может быть частный жилой дом с земельным участком, земельный участок, квартира, приватизированная комната в общежитии, коммерческая недвижимость – в частности, офисы, магазины, площадью не более 200 кв.м.» [10]

Считаем, что залог, как способ обеспечения договорных обязательств, содержит определенный потенциал и его можно активно внедрять не только в банковской сфере, а, например, при подряде, например, строительном, когда заключается договор о подряде на крупную сумму денег, и это даст, как предполагаем, экономический эффект. Или залог исключительных прав на результаты интеллектуальной деятельности. В соответствии с английским правом, интеллектульные права являются personal property, то есть движимым имуществом [11]. В данном случае, залог был бы большим стимулом тому, что обе стороны будут заинтересованы выполнить все условия договора в четком соответствии с ним. Объясняется тем, что предметом залога является ценная (дорогостоящая) вещь.

Положения Закона РК «О реабилитации и банктротстве» регламентируют очередность распределения имущественной массы между кредиторами и в этой очередности залоговые кредиторы попадают во вторую очередь. Норма, касающаяся удовлетворения требований залоговых кредиторов путем принятия заложенного имущества в натуре гласит: «Если оценочная стоимость заложенного имущества за вычетом погашенных требований кредиторов меньше размера требований залогового кредитора – требования залогового кредитора в размере разницы включаются в реестр требований кредиторов и подлежат удовлетворению в составе четвертой очереди» [12, п.6.ст.104-1]. Эта норма на наш взгляд снижает привлекательность залога. Статус залоговых кредиторов должен на порядок быть выше все остальных кредиторов. Считаем, следует повысить статус залогового кредитора и все требования залогового кредитора должны быть удовлетворены в первую очередь. Исключение составляют п.3 ст.102 ГК РК.

Главной целью при разработке требований к договору является усиление позиции кредитора и создание условий для выполнения своих обязательств со стороны должника (контрагента). Далее,

стоит брать во внимание невысокую кредитоспособность участников гражданского оборота, малоэффективные способы реализации заложенного имущества, риск, который несет кредитор при банкротстве должника. Также, в договорные отношения вступают множество участников из разных стран. Именно этому вопросу сейчас уделяется внимание со стороны международных организаций.

Анализ опыта других государств показал эффективность резервирования права собственности как способа обеспечения договора. Например, в договоре может быть предусмотрено условие, что при продаже или купле товара титул собственника сохраняется за продавцом до наступления определенных условий.

В связи с этим, интерес вызывает английский опыт титульного обеспечения, которое состоит в том, что при заключении соглашения стороны заранее подписывают документ о переходе права владения и пользования к кредитору, пока должник не выполнит все свои обязательства. В этом случае право собственности удерживаетя за кредитором до полного погашения выполнения обязательств.

Это условие может служить гарантом для продавца при банкротстве покупателя, также на этот пункт можно ссылаться, чтобы вернуть нереализованный товар. «Если собственность переходит к покупателю в момент заключения договора, договор именуется sale. Если же стороны намерены перенести собственность в будущем, договор именуется agreement to sell» [13]. Тем самым, мы наблюдаем отсутствие жестких рамок, формальностей, возможны разные варианты соглашений.

Если сравнить с казахстанским законодательством, это схоже с удержанием вещи [14, ст.338 -1], и тогда, значит, относится к обязательственному праву.

Примером служит договор аренды жилого помещения с правом выкупа, который предлагает Жилстройсбербанк [15], или встречаемая форма купли-продажи вещи в рассрочку.

Но имеются различия при купле –продаже движимого и недвижимого имущества. Договор купли продажи недвижимости имеет много условностей.

К примеру, одной из таких формальностей является дата завершения сделки. В деле Kill пег v Fra псе, спор возник по дате завершения сделки. Фабула дела такова, что денежная сумма за строение была уплачена покупателем за 2 дня до завершения (27 ноября), а 25 ноября, при бомбежке это строение было разрушено. Покупатель потребовал вернуть уплаченные деньги, ссылаясь на пункт в договоре, что «если имущество будет уничтожено или станет непригодным для проживания в силу вражеского действия до даты, установленной для завершения, покупатель вправе расторгнуть этот договор и вернуть депозит.» [16] . Продавец настаивал на том, что сделка уже была фактически завершена и покупатель вступил в права собственника 25 ноября. Суд принял решение в пользу покупателя. Особенность этого дела состояло в том, что отдельно оговорена дата завершения продажи и это условие в данном договоре является существенным.

Интересным и поучительным является то обстоятельство, что английские суды при рассмотрении споров, берут во внимание не только оферту и выраженный акцепт, но делает анализ, разбор условий договоренностей. Тем самым, важное значение приобретает не только форма заключения договора, но и нюансы в договоренности сторон. И именно это обуславливает более широкие возможности при подписании контракта и объективное рассмотрение дела. Смысл заложен в том, что должник берет на себя обязанность выполнить определенные действия (например, выплачивать процент по займу), если получит за это определенное благо (Quid pro quo, на русском языке в значении - «услуга за услугу»).

Примером служит дело Раффлс против Вайчлхауз [17]. Суть спора состояла в том, что не были оговорены сроки поставки хлопка. Раффлс предполагал, что хлопок прибудет в Ливерпуль в декабре и значит, продаст его Вайчлхауз в декабре, а вторая сторона предполагала, что хлопок прибудет в октябре на корабле под названием «Peerlees». Но уникальность ситуации заключалась в том, что было два рейса на корабле под таким названием, один выбыл из Бомбея в октябре, второй в декабре.[18]

Суд, рассмотрев дело, пришло к решению, что не было достигнуто соглашение по важному пункту и, значит, нет договора. Иск остался неудовлетворенным.

В теории гражданского права идет дискуссия относительно классификации способов обеспечения обязательств. Нас интересует залог. Некоторые исследователи относят залог к вещным способам, к особым (гарантия и поручительство) и приостанавливающим (удержание вещи) [19]. Но есть и другая точка зрения, сторонники которой считают, что залог имеет вещные характеристики, так как предметом залога является ценная вешь. Но также относится к обязательственному праву, так как обеспечивает исполнение обязательств.[20]. Не сформировалаось единого мнения. Считаем, что признание за залогом вещной природы позволит признать требования залоговых кредитров при проведении банкротства внеочередными и будут удовлетворены в первую очередь и это, несомненно, повысит статус залога.

И в этом видим различие подходов, так как в мировой практике титульное обеспечение рассматривается как вещное право.

В международном праве залог проработан в отношении объектов, которые могут пересекать государственные границы и регламентирован Международной конвенцией о морских залогах и ипотеках (1993 г.), Конвениях о международных гарантиях в отношении подвижного имущества (2001 г.) Анализ норм в этих документах показывает, что способы обеспечения носят вещный характер, кредитор – залогодержатель имеет приоритет перед просто кредиторами, его права защищены и гарантированы международными нормами. Эти нормы едины для всех субъектов международного права.

Считаем, что создание единых, унифицированных норм будет способствовать сближению правовых систем различных государств.

Итак, для эффективной внешнеэкономической деятельности, экономического роста важное значение отводится договорным отношениям и обеспечению их соблюдения.

Для того, чтобы Казахстан, другие государства активно вовлекались в международный экономический оборот, считаем, что следует иметь единый, унифицированный механизм по применению способов обеспечения обязательств. Для этого, надо проработать теоретические обоснование, искать точки соприкосновения с правовыми взглядами, подходами других государств, в частности с английским правом, поскольку в мировой практике, наблюдается преобладание подходов общего права (англо-саксонского) над континентальным.

Способ обеспечения договорных обязательств, содержит потенциал и его можно активно внедрять не только в банковской сфере, а, например, при подряде (строительном), или использовать залог исключительных прав на результаты интеллектуальной деятельности. И это, предполагаем, даст экономический эффект и положительно отразится на социальной сфеере.

Для стимулирования экономических отношений необходимо пересмотреть Положения Закона РК «О реабилитации и банктротстве», регламентирующие очередность распределения имущественной массы между кредиторами. Норма закона гласит: «Если оценочная стоимость заложенного имущества за вычетом погашенных требований кредиторов меньше размера требований залогового кредитора – требования залогового кредитора в размере разницы включаются в реестр требований кредиторов и подлежат удовлетворению в составе четвертой очереди» [14, п.6.ст.104-1]. Думается, что следует повысить статус залогового кредитора и все требования залогового кредитора должны быть удовлетворены в первую очередь. Исключение составляют п.3 ст.102 ГК РК.

В теории гражданского права идет дискуссия относительно классификации способов обеспечения обязательств. Исследователи относят залог к вещному праву или к обязательственному. Считаем, что признание за залогом вещной природы позволит повысить статус залога.

Создание единых, унифицированных норм будет способствовать сближению правовых систем различных государств и позволит обеспечивать международные экономические соглашения, договорные обязательства.

В данной работе намечены общие тенденции. Проблема унификации способов обеспечения обязательств ждет своего дальнейшего исследования.

Список использованных источников

1. Кудрявцева Е.В. Реформа английского гражданского судопроизводства // Законодательство. 2000. № 1.С. 77 - 84; Blackstone's Civil Practice. 2001 / Editor-in-Chief Ch. Plant.London: BlackstonePressLimited, P. 10 etseq.

2. https://articlekz.com/article/14904

3. http://lexrussica.ru/articles/article_101306.html

4.https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskoe-znachenie-kategoriy-fides-sovest-i-bona-fides-dobraya-sovest-v-rimskom-chastnom-prave#

5.Закон РК «Об ипотеке недвижимого имущества» от 23.12 1995 г.

6.Гражданский кодекс РК от 27.12 1994 г. № 268-X111

7.https://halykbank.kz/credit/ipoteka

8.https://jysanbank.kz/ru/credits

9.https://bank.forte.kz/credits/happydays?_ga=2.133812171.478727761.1608098764-1131512513.1608098764

10.https://hcsbk.kz/ru/to-get-a-loan/helpful-information/revenue-requirement-and-collateral/]

11.Bell Andrew P. Modern law of personal property in England and Ireland. UK: Butterworths, 1989. P. 3, 4

12. Закон РК «О реабилитации и банкротстве» № 176 –V ЗРК.

13.https://ozlib.com/811903/pravo/dogovor_kupli_prodazhi_otchuzhdenie_angliyskom_prave

14.Гражданский кодекс РК от 27.12 1994 г. № 268-X111

15.https://www.kn.kz/article/8136/

16.https://ozlib.com/811903/pravo/dogovor_kupli_prodazhi_otchuzhdenie_angliyskom_prave

17.Raffles v. Wichelhaus & Anor [1864] EWHC Exch J19

18.https://ru.qaz.wiki/wiki/Raffles_v_Wichelhaus

19.Бевзенко Р. Способы обеспечения обязательств//Zakon.ru

20.https://studme.org/46225/pravo/zalogovoe_pravo

РОЛЬ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

КЯРИМ ГУМБАТОВ

Грузинский Технический Университет, Факультет Бизнес Технологий, Программа – Публичное Управление

РЕЗЮМЕ

Референдум и свободные выборы определяются как высшее непосредственное выражение власти народа. Тем самым устанавливается наивысший авторитет решений, принятых на референдуме, и результатов свободных выборов. Только в случае проведения референдума можно утверждать, что население определенной территории проявило свою субъектность в реализации данной формы непосредственной демократии. Единственным субъектом непосредственной демократии на муниципальном уровне является население муниципальных образований.

В работе даётся характеристика местного самоуправления как элемента публичной власти. Рассматриваются критерии, позволяющие отграничить власть частную от публичной. Особое внимание уделяется анализу признаков и содержания категории «публичная власть», а также формам реализации власти при осуществлении местного самоуправления. Рассмотрены проблемы непосредственной демократии в местном самоуправлении. Особое внимание обращается на субъекты непосредственной демократии, а также классификации ее форм.

Ключевые слова: непосредственная демократия; местное самоуправление; муниципальные выборы; публичные слушания, народовластие, местный референдум, публичная власть, государственная власть, органы государственной и муниципальной власти

Аннотация

Процесс построения демократического государства неразрывно связан с развитием института непосредственной демократии в системе местного самоуправления, которое является неотъемлемой частью гражданского общества и одновременно механизмом его формирования. Споры о сути демократии ведутся в течение столетий. По мнению одних авторов, не существует общепринятого определения, четкого понятия демократии. Другие заявляют, что для начавшегося XXI века — это понятие вообще устарело и требует пересмотра с учетом реального поведения индивидуумов и достижений в экономическом и технологическом развитии. Вхождение местного самоуправления в систему народовластия отражает важнейшие приоритеты конституционно-правовой политики, направленной на развитие институтов гражданского общества и демократического правового государства. Признание местного самоуправления «одной из фундаментальных основ системы народовластия» определяется тем, что оно выступает в качестве способа жизнедеятельности местного сообщества, связанного с формированием определенного политического сознания и удовлетворением специфических публично-правовых интересов населения муниципального образования.

В условиях проводимого комплекса социально-экономических и политических реформ большую актуальность приобретает выявление проблем и последующее исследование перспектив развития форм непосредственной демократии в системе местного самоуправления. Формы непосредственного волеизъявления содействуют прямому осуществлению власти населением муниципального образования и являются значимым элементом системы местного самоуправления.

Согласно статьи 3 Европейской хартии местного самоуправления «под местным самоуправлением понимается право, и реальная способность органов местного самоуправления регламентировать значительную часть публичных дел и управлять ею, действуя в рамках закона, под свою ответственность и в интересах местного населения». Практика приводит к выводу, что как только публичный интерес объективируется правом (а предметом правовых исследований может быть только объективированный правом интерес, в иных случаях это объект изучения социологии, политологии и т.д.), он становится общим для всей системы публичной власти. Таким образом, необходим поиск баланса государственно-правовых и муниципально-правовых интересов на основе их внутренней непротиворечивости (сочетания).

Следует подчеркнуть, что в настоящее время понятие местного самоуправления раскрывается в следующих основных аспектах:

1) местное самоуправление есть явление демократии, форма народовластия и его надо рассматривать в системе демократии и с точки зрения обеспечения принадлежности власти народу;

2) местное самоуправление представляет собой пограничное явление между государством и обществом, соединяющее их между собой, в нем имеет место сочленение общественных и властных полномочий;

3) местное самоуправление принадлежит к управленческим явлениям, призванным направлять, организовывать и регулировать общественную жизнедеятельность;

4) местное самоуправление является способом инициации и практического осуществления самодеятельности, творческой энергии и ответственности населения по месту жительства; это форма реализации прав и свобод человека и гражданина.

5) местное самоуправление представляет собой целостную систему общественных отношений, связанных с территориальной самоорганизацией населения, самостоятельно решающего, без вмешательства извне каких-либо иных властных структур, вопросы местного значения.

В развитии демократических основ все большую роль играют выборы как форма непосредственного народовластия. Муниципальные выборы - это форма прямой демократии, обеспечивающая непосредственное участие граждан в формировании выборных органов местного самоуправления и избрании выборных должностных лиц местного самоуправления.

Следует отметить, что на современном этапе развития законодательства о муниципальных выборах характерно следующее:

- совершенствование правового регулирования организации и проведения муниципальных выборов на региональном уровнях в целях обеспечения единых избирательных стандартов и принципов;

- развитие системы правовых гарантий, призванных обеспечить периодичность и обязательность проведения демократичных и свободных муниципальных выборов, их открытость и гласность, подлинность их результатов;

- оптимизация механизма проведения избирательных кампаний в муниципальных образованиях и пр.

Важный сюжет современного политического процесса связан с тем, что намечаются существенные сдвиги в соотношении прямой и представительной демократии. В поисках новых институтов социально-политической модернизации особое внимание уделяется институту общественного участия на местах. Именно на местном уровне вызревают и крепнут те ростки социальной активности и гражданская ответственность, которые не найдены в пестроте общества

Независимо от степени вовлеченности органов власти в процесс реализации права населения на участие в тех или иных формах непосредственной демократии, ее существенная особенность состоит в том, что при любых обстоятельствах роль органов власти в решении соответствующих вопросов является вторичной, они призваны лишь обеспечивать правильность народного волеизъявления, не

подменяя его своими действиями, создавать для этого правовые, организационные, информационные, материально-финансовые и иные условия. Тем самым реализуется главный принцип непосредственной демократии — принцип самоорганизации: население (народ) выступает не только объектом власти, но и ее субъектом.

Что касается групп граждан, объединяющихся для участия в тех или иных демократических процедурах, отдельных индивидов, участвующих в таких процедурах, необходимо отметить, что они являются субъектами конкретных правоотношений по поводу осуществления непосредственной демократии. Они участвуют в формировании воли посредством использования определенных форм непосредственной демократии, но ни при каких условиях не могут подменять собой народ (население) в целом, объединенный в рамках определенной территории в качестве субъекта непосредственной демократии, источника и носителя публичной власти.

Равным образом органы государственной власти и органы местного самоуправления не могут рассматриваться в качестве субъектов непосредственной демократии, поскольку они не могут подменять содержание волеизъявления самого народа (населения). Противоположная трактовка их роли в процессах непосредственной демократии потенциально сводит ее к участию населения в решении органами государственной власти и органами местного самоуправления вопросов публичного значения. Между тем, участие органов публичной власти в осуществлении форм непосредственной демократии носит обеспечительный характер, является их конституционной обязанностью, призванной гарантировать законность и свободу волеизъявления граждан, использующих конкретные формы народовластия. В связи с указанными обстоятельствами органы государственной власти и органы местного самоуправления следует рассматривать как субъекты правоотношений, возникающих при осуществлении непосредственной демократии.

Благодаря возможности выбирать и контролировать власть, местное сообщество в принципе становится не только объектом, но, в известной мере, и субъектом управления. Наличие местных органов власти обусловливается тем, что центральная (и региональная) власть не в состоянии эффективно решать разноуровневые проблемы. Единообразный централизованный подход в управлении не может учесть всех особенностей большого количества местных сообществ, поэтому общепринятым в настоящее время является предоставление местным сообществам определенной автономии в решении «местных дел».

В мировой практике приняты следующие формы непосредственной демократии в системе местного самоуправления:

- участие в местном референдуме;

- участие в муниципальных выборах;

- участие в сходах граждан;

- публичные слушания;

- участие в собраниях граждан;

- конференция граждан;

- опрос граждан;

- петиции (коллективные обращения/заявления) граждан;

- правотворческая инициатива в вопросах местного значения

Такие институты, как митинги, шествия, демонстрации, пикетирование, деятельность политических партий можно рассматривать в качестве средств диалога между властью и гражданами, целью которого является сопоставление воли народа и формируемого им органа. Институт обращений граждан в органы публичной власти рассматривается в качестве института так называемого гражданского

лоббизма; деятельность общественных объединений - в качестве института социального взаимодействия и социального партнерства, деятельность политических партий, выступления граждан - в качестве институтов функционального представительства интересов. Данные формы непосредственного участия населения в осуществлении местного самоуправления институционализируют непосредственное властное волеизъявление граждан, но это волеизъявление не подлежит обязательному исполнению.

Выводы

Таким образом, местное самоуправление охватывает наиболее массовые формы народовластия, составляет одну из основ конституционного строя. Муниципальная реформы на современном этапе позволяет выделить следующие основные перспективные направления развития:

применение и расширение форм непосредственной демократии для решения вопросов местного значения;

разработка новых подходов к территориальной организации местного самоуправления;

усиление влияния государства в сфере местного самоуправления, что может привести к полному огосударствлению института местного самоуправления; привлечение населения к участию в делах местного сообщества;

повышение авторитета органов местной власти.

Кроме того, многообразие форм прямого волеизъявления граждан при осуществлении права на местное самоуправление должно не только организовывать власть и управление на местах, но и содействовать непосредственному включению населения в процесс развития территории его проживания, обеспечивать общественную поддержку осуществляемых в стране социально-экономических преобразований, что позволит показать важность и необходимость применения данных институтов для построения современного демократического государства.

В заключении важно отметить важность дальнейшего научного осмысления практики правового регулирования форм прямой демократии на муниципальном уровне. Выявление положительных и отрицательных сторон этого опыта, анализ правовых факторов, препятствующих развитию непосредственной демократии способны создать объективную почву для совершенствования правового регулирования непосредственной демократии на местном уровне, что является необходимым условием поступательного развития местного самоуправления.

Использованная литература:

Vekler F. Ways of development of local government // Government service. Local government. Foreign experience. M., 1996

Dahl Robert A., «The City in the Future of Democracy», The American Political Science Review, Vol. 61, No. 4 (Dec., 1967)

M. Pejanovic, Local Self – Government: A Must for Democracy; Civil society and EU Integration; 2006;: www.berghof-center.org ; ȣȝ. 216;

Duncan S. & M. Goodwin. (1988) The local state and uneven development: Behind the local government crisis. London: Polity Press

Charles Wyplosz, The Centralization Decentralization Issue, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015, ISBN 978-92-79-48684-5 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/dp014_en.pdf

Кемп Брехтье и Мелида Хименес, " Система оценки состояния демократии на местном уровне", ISBN: 978-91-7671-138-5, Перевод с английского: Виктор Стегний, Stockholm, Sweden, 2017, https://www.idea.int/sites/default/files/publications/state-of-local-democracy-framework-RU.pdf

Бартницкий Т., Биттель Яр., Ментельский П., Самоуправление, как путь к благополучию, Республика Польша, Фонд Международной Солидарности, фонд TERRA HUMANA (Варшава, Польша) 2015.-105с

С.ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ЖАҢА ДӘУІРДЕГІ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Жомарт Аяна МУРАТҚЫЗЫ

Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті

АНДАТПА

Мақалада Сұлтанмахмұт Торайғыровтың еңбектеріндегі ағартушылық идеялар мен шығармащылық шеберханасындағы құнды дүниелер қарастырылған. Ұлт зиялысының жаңа дәуірдегі қазақ әдебиетін қалыптастырудағы рөлі туралы баяндалады. Сұлтанмахмұт Торайғыровтың қазақ әдебиетіне қосқан жаңашылдықтары, сондай-ақ XX ғасыр басындағы поэзия әлемі арқылы, кейінгі жаңа дәуір әдебиетіне әсері сараланады.

Кілт сөздер: Сұлтанмахмұт Торайғыров, заман шындығы, көркемдік байланыс, ағартушылық идея, сауатсыздықты жою, сыни көзқарас, әйел теңдігі, ақын құпиясы, сауатсыздықты жою, білім беру.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются идеи просвещения и ценности творческой мастерской в трудах Султанмахмута Торайгырова. О роли национальной интеллигенции в формировании казахской литературы нового времени. Анализируются новшества Султанмахмута Торайгырова в казахской литературе, а также влияние на литературу поздней новой эпохи, через мир поэзии начала XX века.

Ключевые слова: Султанмахмут Торайгыров, реалии времени, художественные связи, просветительская идея, ликвидация безграмотности, критическое отношение, равенство женщин, тайна поэта, ликвидация безграмотности, образование.

ABSTRACT

The articles examines the ideas of enlightenment and the value of the creative workshop in the works of Sultanmakhmut Toraigyrov. About the role of national intelligentsia in the formation of Kazakh literature of the new time.

The innovations of Sultanmakhmut Toraigyrov in Kazakh literature as well as the impact on literature are analyzed.

Key words: Sultanmakhmut Toraigyrov, realities of the time, artistic connections, educational idea, elimination of illiteracy, critical attitude, equality of women, poet's secret, elimination of illiteracy, education.

XX ғасырдың басы нағыз күрескер алаштықтардың, ұлт зиялыларының, халық мүддесін биік қойған тұлғалардың өмірімен тығыз байланысты. Осы ғасырдың басында өзінің өр рухымен, жалынды жырымен, қайтпас қайсарлығымен жиырма жеті жыл ғана ғұмыр кешіп, бірақ артына үлкен еңбек

қалдырған Сұлтанмахмұт Торайғыров поэзиясының, прозасының кейінгі жаңа әдебиетке тигізген әсері орасан зор.

С. Торайғыровтың өмірі мен шығармашылығы ұлт үшін күрес, еркіндік үшін тартыс кезінде туды.

Шығамын, тірі болсам, адам болып,

Жүрмеймін бұл жиһанда жаман болып.

Жатқаным көрде тыныш жақсы емес пе,

Жүргенше өмір сүріп надан болып, - деген ақынның бұл өлең жолы кейінгі қазақ әдебиетіндегі тұлғалар үшін ғана емес, бүкіл бір ұлттың ұрпағына нәр берген, бойына рух сыйлаған еңбек.

С. Торайғыров тек поэзиясы әлемінде емес, өзінің ерекше стилімен проза жанрына да із қалдырған. Атап айтқанда, оның өлең жолымен өріліп, қара сөзбен араласып жазылған «Қамар сұлу», «Кім жазықты?» романдары бізге шырақ болады. Қос романның да көтергені тек бір кейіпкердің мұңы не зары емес. Бұл сол қоғамды ашып көрсеткен, шынайы бейнесін жеткізген, сол кездегі қазақ танымының, білімінің таяздап кеткен тұсын суреттеген шығармалар.

Қазақ әдебиетіндегі ақындардың тағдыры түрлі жағдайда қалыптасады. Түрлі қиындықты көріп, қоғамның әлеуметтік мәселесін шешуге, оған үн қосуға поэзиясы арқылы келетіндер – ақындар. Олардың шығармашылығы арқылы өткен ғасырдағы тың мәселеге, өзекті, қоғамдық талқылауларға мән беруге, оның тақырыптық-идеялық ерекшелікті аңғаруға әрі кейіпкерлер арқылы жасалған еңбектерінен ақиқатқа көз жеткізуге болады. Дәл осы мәселеде ақындардың шығармашылығы шоқтығы биік тұратынын білген дұрыс.

Ақын С. Торайғыров біз айтып отырған осы бір жолды таңдаған. Ол өзінің өмірін өлеңмен өрген жан. Ақынның еңбектеріне үңіліп, қадағалап қарасаңыз, өлеңдерінің ізімен жүрсеңіз, бұл нәрсеге өзіңіз де анық көз жеткізе аласыз. Оның көрген өмірі, азабы мен жоқшылығы, жас та болса талланттың сол дүниеге мойымай шарқ ұрып ізденуі – оның өлеңдерінде сайрап жатыр. Бұл жағынан оның өмірі мен тағдыры өлеңінде бейнеленіп жатыр деп айтуға болады [1,9].

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың қазақ әдебиетіндегі рөлі, оның әдеби ортадағы жаңашылдығы мен қоғамға деген тың көзқарасы кейінгі қазақ әдебиетіндегі жаңа бір тыныстың пайда болуына, еркін ойлау, сыни көзқарасты ашық білдіруге әкелді.

Шындығында, ақынның өмір сүрген кезеңіне қарай да оның шығармашылық шеберханасы қалыптасты. Олай дейтініміз, ақын өмір сүрген кезең XX ғасырдың басы болатын. Бұл кезде ұлт-азаттық көтеріліс, езгіге шыдамаған аз ұлттың бас көтеруі, Кеңес дәуіріне деген қарсы көзқарастың пайда болуы және халықтардың еркіндік үшін күрес кезі басталған-ды. Дәл осы қоғам ақынның қалыптасуына тікелей әсер еткенін, оның шығармаларының тақырыптық-идеялық ерекшеліктерінің де өзінше бір жол алуы, бағыт таңдауы кездейсоқ құбылыс емес екенін ескеру керек.

Біздің де айтып отырған, зерделеп отырған пікірімізге С. Қирабаев былай деп жазады:

«Ақын өмір сүрген кезең – XX ғасырдың бас кезі – Ресей топырағындағы ең бір дүр сілкіністің, азаттық үшін арпалыстың кезеңі болды. Бірімен бірі қабаттасқан үш бірдей төңкеріс патшашылық биліктің тас талқанын шығарды. Отаршылдық езгінің әлсіреуі ұлттардың оянуын тездетті. Қазақ жеріндегі отаршылдыққа, әлеуметтік езгіге қарсы күрес те осындай жағдайда өрістеді» [2,68].

Ақынның сол кездегі күрескер алаштықтарға арнаған, солардың жолын жалғап, қазақтың ертеңі мен тәуелсіздігі үшін күрескен тұлғалар туралы да жазған өлеңдері бар. Оның Ахмет Байтұрсыновтың «Маса» еңбегіне арнап жазған «Тұтқындағы Байтұрсынның Масасына» өлеңі:

Бағаң жоқ көр соқырдың көз алдында,

Мұңыңды жылап шақшы өз алдыма:

Гауһар тұрсын, айырып алтыныңды,
Аузына керек тас деп бір алды ма?
Өткірсің наркескеннің алмасындай,
Жүйріксің «полный ходтың» арбасындай.
Сен – сұңқар, көңілі соқыр сенімен қас,
Өзінің болмады деп қарғасындай.

Сен сонда сүйкімдісің, қарқылдасаң,
Қарқылды қарғалықпен ар қылмасаң.
Оларға сенен жексұрын еш нәрсе жоқ,
Сұңқардай көктен шүйгіп жарқылдасаң.

Мақтасаң қарғалардың жеген боғын,
Кешегі өлексемен қарны тоғын.
Мінеки, сөз мынау да ен мынау деп,
Тартып алар кезеніп тұрған оғын [3,58].

Бұл өлеңді алған себебіміз жоғарыда атап өткен XX ғасыр бас кезіндегі езгіге қарсылық ретінде қарауға болады. Бұл жерде С. Торайғыров А. Байтұрсыновтың мысал өлеңі арқылы қоғамды, ортасын, болып жатқан шынайы жағдайды суреттейді, соған лайықтап бағасын да береді. Жай ғана мақтау не көтермелеу емес, тікелей жеткізу, ақынның ерлігін таныту секілді суреткерлік жатыр.

Ақын өлеңдерінің тақырыптық-идеялық ерекшеліктері тараушасын зерделеу кезінде ақын өлеңдерінің дені сол XX ғасыр бас кезіндегі қоғамдық жағдайға, ғылым, білімге, ғылымға бағытталғанын, қазақты Міржақып Дулатов секілді оятуға, соған өзі көшбасшы болуға ұмтылғанын байқауға болады. Бұл мәселеде оның мына өлеңін алып қарауға да болады:

Шығамын, тірі болсам, адам болып,
Жүрмеймін бұл жиһанда жаман болып.
Жатқаным көрде тыныш жақсы емес пе,
Жүргенше өмір сүріп надан болып.

Мен – балаң жарық күннен сәуле қуған,
Алуға күнді барып белді буған.
Жұлдыз болып көрмеймін елдің бетін,
Болмасам толған айдай балқып туған.

Бұл сөзім асып айтқан асылық емес,
Ойында оты барлар асылық демес.

Тебем деп тірі болсам надандықты,

Серт етіп, өз-өзіме еткем егес [3, 56].

Бұл ақынның «Шығамын тірі болсам адам болып» өлеңі. Қазір әр ақынның бір өлеңін жаттау ұрпақ үшін табиғи түрде бір үрдіске айналған болса, С. Торайғыровтың бұл өлеңі де осыған саяды. Яғни айтпағымыз, әр ақынның өзіне тән ерекше бір құбылыс жасайтын шығармасы болса, ақынның бұл құбылысын атап өтуге болады.

Қысқа ғана ғұмырында ақын өлеңдерінің тақырыбы, оның идеясы және философиясы бірнеше бағытты қамтып, қазақ өлеңі, қазақ әдебиеті ғана үшін емес, бүкіл бір жұрт, ұлт, халық үшін өмір сүргендей. Бұлай деуге негіз де жоқ емес. Сөзіміз әлі де нақтырақ болу үшін, ақынның қоғамдық-әлеуметтік мәселені жіті көтеріп, зерттегені туралы шығармашылғы турасында айтылған ғалымдардың еңбегіне де жүгінсек.

«Заман туралы үлкен толғаныс – Сұлтанмахмұттың осы тұста жазған алғашқы эпикалық туындысы «Қамар сұлуды» да негізгі тақырыбы», дейді С. Қирабаев[2,73].

Шындығында ақынның бұл туындысы қазақ әдебиетіндегі бір ерекше құбылыс болды. Өз қоғамында оқылды, талқыланды, кейінгі жаңа қазақ әдебиетінде де өзіндік орны бар роман ретінде аталып келеді. Тіпті қай жасты, қай әдебиетшіні алмаңыз, қазақ әдебиетіндегі ең үздік романдар қатарын атаған кезде «Қамар сұлудың» ілесе жүруі кездейсоқ жағдай емес. Бұл ақынның шынайы болмысты, шынайы қоғамды шынайы суреттеген ерекше еңбегі.

«Бұл тұрғыда оны әлеуметтік роман есебінде қарауға әбден болады. Автор роман сюжетін қазақ әйелінің теңсіздіктегі күйін көрсетуге құрғанмен, сол оқиғаға байланысты бүкіл қазақ қоғамының тіршілігін, ұғым-нанымын терең бейнелейді, ескі ауылды құрт аурудай жайлап есеңгіреткен, тоздырып бара жатқан әдет-ғұрыптың кертартпа жақтарын әшкерелейді. Сол негізінде феодалдық-патриархалдық қоғамның күйреуін көрсетеді. Сұлтанмахмұттың суреттеуінде, Қамар – өз заманының озық қызы, сұлу, ақылды, ақын, аздап болса да оқығаны бар» [2,73].

Иә, романда дәл осылай суреттелген Қамарды өзі сүймеген адамға тұрмысқа беруге күштейді. Ақырында сол кездегі ескі наным-түсініктің кесірінен әр молда, әр бақсыға жетектеп аяусыз өлген Қамардың тағдырында, оның өмір сүру формасының астарында сол кездегі қазақ халқына тән надандықтың картинасы жатыр.

Ақынның отызға жетпейтін ғұмырында түсініп жеткен тағы бір үлкен бағыты болса бұл – білім. Себебі сол кезде қазаққа, қазақ жастарына оқу керек екенін, оқымаса күні қараң екенін жеткізген де, жеткізе отырып үгіттеген де Сұлтанмахмұт Торайғыров еді. Сондықтан болар оның «Оқып жүрген жастарға» өлеңінде үлкен бір мінез, характердің нышаны бар.

Үмітпенен жоқ қуған,

Талабы алда баламыз.

Басқалар жоғын тапқанда,

Біздер қайтып қаламыз.

Тәуекелге бел бусақ,

Көрдегіні аламыз.

Жеткізбей кетер жүйрік жоқ,

Қусақ, бәрін шаламыз.

Іс істейік бір болып,

Ашылмасын саламыз.

Сұмдар салған жүректе

Аз ба біздің жарамыз?

Тепкісінде басқаның

Қор боп жүдеп барамыз.

Көріне көзге азапта

Мәңгі қайтып қаламыз?

Ойынды енді азат қыл,

Қалсын былай балалық [3,52].

Ақын өлеңін оқып отырып Мағжан Жұмабаевтың «Мен жастарға сенемін» өлеңі еске оралады. Жалпы XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі жазылған түрлі жанрдағы еңбектердің дені, ол әдеби әрі ғылыми-зерттеу еңбек болса да, қазақтың білімді болуына, көзін ашуға, оятуға бағытталған. Ендеше ақынның өз дәуіріндегі ақын-жазушылармен үндесуі, олармен өзіндік байланыс орнатуы да қалыпты құбылыс.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың қазақ әдебиетіндегі рөлі, оның әдеби ортадағы жаңашылдығы мен қоғамға деген тың көзқарасы кейінгі қазақ әдебиетіндегі жаңа бір тыныстың пайда болуына, еркін ойлау, сыни көзқарасты ашық білдіруге әкелді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы: дайындағандар

Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. Алматы: Жазушы.

2. Қирабаев С. «Ақын тағдыры». Дәуір ақыны: Ұлы ақын С. Торайғыровқа арналады. – Алматы: Орталық ғылыми кітапханасы. 2002. 255 б

3. Дәуір ақыны: Ұлы ақын С. Торайғыровқа арналады. – Алматы: Орталық ғылыми кітапханасы. 2002. 255 б

CHALLENGES OF REWORK IN CONSTRUCTION PROJECT OF RECONSTRUCTIONS REHABILITATION AND RESETTLEMENT (RRR) MINISTRY BORNO STATE

Mohammad Ahmad IBRAHİM

Department of Building Technology Faculty of Environmental Technology Abubakar Tafawa Balewa University

Abdulkadır SANİ

Department of Building Technology Faculty of Environmental Technology Abubakar Tafawa Balewa University

Usman Mohammad GİDADO

Department of Building Technology Faculty of Environmental Technology Abubakar Tafawa Balewa University

Sanı Inusa MILALA

Abubakar Tafawa Balewa University, Department of Estate Management and Valuation

ABSTRACT

Construction industry in Nigeria is faced with a lot of problems, among which is delay in project execution. It has been researched, that delay is a major setback in the construction industry in Nigeria. The problem of delays in the construction industry is a global phenomenon. In Nigeria, it was observed that the performance of the construction industry in terms of time was poor.

There are many causes which may lead to rework in construction projects, some causes are direct and result in work activities to be done more than one time. And other causes are indirect and may lead to rework indirectly. Regardless of these causes, the resulting rework will have the potential to negatively affect the project time and cost as well as the satisfaction of both contractor and client. From many field visits to construction projects and deep discussions with construction managers and contractors, it was found that rework is a real property in these projects and it is worthy of study and scrutiny.

Nowadays, the construction industry faces many challenges with issues related to construction rework waste, during the past two decades, the amount of waste has increased significantly, due to the increase in the standard of living, changes in consumption habits, as well as the natural increase in population. This paper aimed at assessing the challenges of rework in construction project of reconstructions rehabilitation and resettlement (RRR) ministry, Borno state, where it was found from the study's result that waste of material delay in project delivery, lack of performance. It was also reveal that there is relationship between rework in construction, project delay and material waste in the construction site of the study area. and conclusion was drown that the challenges of rework have been the factors that being leading to increasing material waste, delay constructions, and many other conditions there rework in construction should be treated with utmost confident and professionalism because as uncovered from the result of the study lack of professionalism, material specification, use of substandard materials are the agent that lead to rework and it challenges in the study area.

Keyword: Rework, construction, delay and project

1.0 INTRODUCTION

The importance of construction industry is approved in all communities. It is one of the major industries in the economic growth and civilization. A huge amount of money, time and energy consumed in this part indicate the important role of this industry. The construction industry is very important in the economic development

of any nation especially in an expanding economy like Palestine (El Sawalhi and Enshassi, 2004). It has a share of Gross Domestic Product (GDP) about 20% in normal time (Elnamrouty, 2012).

Construction industry in Nigeria is faced with a lot of problems, among which is delay in project execution. It has been researched, that delay is a major setback in the construction industry in Nigeria. The problem of delays in the construction industry is a global phenomenon. In Nigeria, it was observed that the performance of the construction industry in terms of time was poor. Odeyinka and Yusif (1997) have shown that seven out of ten projects surveyed in Nigeria suffered delays in their execution. Chan and Kumaraswamy studied delays in Hong Kong construction industry. They emphasized that timely delivery of projects within budget and to the level of quality standard specified by the client is an index of successful project delivery. Failure to achieve targeted time, budgeted cost and specified quality result in various unexpected negative effects on the projects Normally, when the projects are delayed, they are either extended or accelerated and therefore, incur additional cost. The normal practices usually allow a percentage of the project cost as a contingency allowance in the contract price and this allowance is usually based on judgment. Although the contract parties agreed upon the extra time and cost associated with delay, in many cases there were problems between the owner and contractor as to whether the contractor was entitled to claim the extra cost. Such situations, usually involved questioning the facts, causal factors and contract interpretation. Therefore, delays in construction projects give rise to dissatisfaction to all the parties involved and the main role of the project manager is to make sure that the projects are completed within the budgeted time and cost.

Nowadays, the construction industry faces many challenges with issues related to construction rework waste (Sadri, et al., 2011). During the past two decades, the amount of waste has increased significantly, due to the increase in the standard of living, changes in consumption habits, as well as the natural increase in population. Thus, construction waste has become a serious problem in many countries (Nagapan, et al,. 2012). Numerous reports and studies have investigated issues on waste which lead to negative impact to the environment, cost, productivity, time, social and economy (Nagapan, et al,. 2012b). These waste generation activities consume time and effort without adding values to the client thus resulting losses in material, delay in meeting the stipulated time and execution of unnecessary work (Al-Hajj and Hamani, 2011). Enshassi (1996), found from a study of 86 housing projects in the Gaza strip that the materials losses resulting from direct and indirect wastes were about 3.6–11%, which was significantly higher than the values that were normally allowed (2–4.5%). Al- Moghany, (2006), analyzed 92 causes of material waste in most areas and community showed that the main causes of material waste are: reworks that don't comply with drawings and specifications, rework due to workers‘ mistakes, conversion waste from cutting uneconomical shapes, ordering of materials that do not fulfill project requirements defined on design documents, and waiting for replacement, inappropriate storage leading to damage or deterioration, use of incorrect materials that require replacement, poor workmanship, burglary, theft and vandalism and lack of workers or tradesmen or subcontractors‘ skill. In the other side the results of analyzing 92 causes of time waste showed that the main causes are: rework that don't comply to drawings and specifications, lack of materials (closure), rework due to workers‘mistakes, effects of social and political conditions, owner‘s poor communication with the construction parties and government authorities, equipment frequent breaking down slow in making decisions, ambiguities, mistakes, and inconsistencies in drawings and using untrained labors. The results indicated that the level of material and time waste in bauchi higher education institution construction industry is fairly high and rework is significant cause of it.

Construction Delay is generally acknowledged as the most common, costly, complex and risky problem encountered in construction projects. Because of the overriding importance of time for both the owner and the contractor, it is the source of frequent disputes and claims leading to lawsuits (Ahmad *et al* (2003)).

Delays do not always result from a single catastrophic event. They frequently develop slowly during the course of work. To determine the critical delay, we have to compare as-planned and as-built schedules (Last (1997)). Delays can cause substantial damages to an owner. This has motivated the owners to devise contract provisions and project processes to anticipate, manage and compensate for such delays, so that they could be in safe position than the contractor (Brennan, 2002). The successful execution of construction projects and keeping

them within estimated cost and prescribed schedules depend on a methodology that requires sound engineering judgment.

Many studies were carried out to assess the causes of delays in construction projects. A report published by the World Bank in 1984 has supported the fact, which I have raised in above paragraph too. It stated that most of the projects executed in many developing countries have faced difficulties due to three reasons, namely: 1) Unclear policy of the government 2) Lack of appropriate project design and, 3) Lack of institutional capabilities.

The delay in public construction works has immensely affected the cost of the project. Sjoberg

(2000) estimated that, a 14-18 month delay would generate an additional cost of $261 million to $344 million to state and local governments in USA.

Ogunlana *et al*, (1996) studied the delays in building projects in Thailand, as an example of developing countries' economy. In which they found three types of prevailing problems: problems of shortages, mainly supply of resource, problems caused by clients and consultants and problems caused by incompetence of contractors. Which are all the sources of reworking construction. Mansfield et al (1994) studied the causes of delay and cost overrun in construction projects in Nigeria. The findings of many studies were financing and payment for completed works, poor contract management, changes in site conditions, shortage of material and improper construction planning. Therefore there is need for further research on the rework it causes, challenges and effect.

The construction industry is considered the economical backbone in many countries overall the world. In Palestine as a developing country the construction industry plays a major role in national development. Delay, overall cost and dissatisfaction are main problems which face the construction industry in Gaza Strip (Enshassi et al, 2007). Rework is a serious problem in the construction industry and has been identified as one of the main causes of schedule delays, cost overruns and parties' dissatisfaction in Gaza Strip (Enshassi et al., 2009). Rework represents a new terminology in construction dictionary and it becomes essential when an element of

building works fails to meet customer‘s requirement or when the completed work does not conform to the contract documentation (Oyewobi et al, 2010).

In a large complex environment that involves multiple levels of trades, suppliers and installers, and where many activities take place simultaneously, the likelihood for errors, omissions and poor management practices often cause neglect that can lead to quality failures, which must then be reworked (McDonald 2013). Errors are defined as unintended deviations from correct and acceptable practices and lead to project cost and schedule overruns, which are both unnecessary and avoidable (love, 2002). According to Love and Edward (2004) conceptual model of rework, rework has challenges on the productivity and project performance aspects. With respect to costs, time, stakeholder satisfaction. By the meaning of productivity, rework affects morale level, dilution of supervision, conflict, absenteeism, fatigue and communication. The direct impacts of rework on project management transactions include: additional time to rework, additional costs for covering rework occurrences, additional materials for rework and subsequent wastage handling, additional labor for rework and related extensions of supervision manpower (Palaneeswaran, 2006). In addition to the direct impacts (i.e. with respect to time, cost, and resources) on specific activities and tasks, the rework occurrences will often have some indirect impacts subsequently. Thus, in poorly managed projects, the gross impacts of rework could be equal to or even exceed the anticipated profit margin levels (Palaneeswaran, 2006). Love (2002) listed number of indirect consequences challenges of rework such as: End-user dissatisfaction, Inter-organizational conflicts, Fatigue, Stress, De-motivation, Work inactivity, Absenteeism, Loss of future work, Poor moral, Reduced profit, Damage to professional image.

Therefore, this paper is aimed at at assessing the challenges of rework in construction project of reconstructions rehabilitation and resettlement (RRR) ministry, Borno state,

2.0 literature Review

Definition of rework in construction industries

There are various interpretations and definitions about rework. Terms include: "quality deviations" (Burati et al., 1992), "nonconformance" (Abdul-Rahman, 1995), "defects" (Hammarlund and Josephson, 1999) and "quality failures" (Barber et al., 2000). Rework can be described as unneeded effort of redoing an activity or operation that was enforced in a wrong way from the beginning (Love and lie, 2000). By the meaning of conformance, two major definition of rework can be provided.

According to the definition of construction industry development agency, (CIDA, 1995) rework is doing something at least one extra time due to non-conformance to requirements. The second definition describes rework as the procedure that makes an item to adjust with the requisites by correction or completion (Ashford, 1992).

Construction Industry Institute (CII, 2001a) defines field rework as activities that have to be done more than once or activities that remove work previously installed as part of a project. Fayek et al., (2003) have followed and modified the CII_s (2001a) definition of field rework and defined field rework as: "Activities in the field that have to be done more than once in the field, or activities which remove work previously installed as part of the project regardless of source, where no change order has been issued and no change of scope has been identified by the owner". Josephson et al., (2002) defined rework as "The unnecessary effort of correcting construction errors". This definition has been modified by Love (2002a) to be: "The unnecessary effort of re-doing a process or activity that was incorrectly implemented the first time". Love and Edward (2004a) redefined previous definition as: "the non required effort of re-doing a process or activity that was faulty executed at the first time". This agreed with Hwang et al., (2009) point view about rework where work must be redone because it was not following requirements.

Another definition which emphasizes the essence of rework is "work that is made to conform to the original requirements by completion or correction at least one extra time due to nonconformance with requirements" (McDonald, 2013).

This definition was selected to be adopted definitions by this study. However, the definition of rework deviates from researcher to researcher depending on their studies scopes. Various definitions of rework are shown in Table 2.1.

Table 2.1: Summary of rework definitions

Author(s)	Rework definitions
Burati et al., (1992)	Quality deviations
Ashford, (1992)	Process by which an item is made to conform to the original requirement by completion or correction
CIDA, (1995)	doing something at least one extra time due to non-conformance to requirements
Hammarlund and Josephson, (1999)	Defects
Barber et al., (2000)	Quality failures
Love and lie (2000)	Unneeded effort of redoing an activity or operation that was enforced in a wrong way from the beginning

CII, (2001a)	Activities that should be done many times and activities which result in undoing the work that is already performed
Alwi et al., (2002)	Reworks and wastages are known as non-value adding symptoms that affect the productivity and performance in construction projects
Love P. E., (2002a)	Unnecessary effort of redoing a process that was incorrectly implemented the first time
Josephson et al., (2002)	The unnecessary effort of correcting construction errors
Josephson et al., (2002)	The unnecessary effort of correcting construction errors
Fayek et al., (2003)	Activities in the field that have to be done more than once in the field, or activities which remove work previously installed as part of the project regardless of source, where no change order has been issued and no change of scope has been identified by the owner
Love and Edwards, (2004a)	The non-required effort of re-doing a process or activity that was faulty executed at the first time
Hwang et al., (2009)	Work must be redone because it was not following requirements
Zhang, (2009)	Rework is doing something at least one extra time due to nonconformance to requirements
McDonald, (2013)	Work that is made to conform to the original requirements by completion or correction at least one extra time due to nonconformance with requirements

Nature of rework in construction industry

The construction industry is faced with the significant problems of high cost of project delivery, bad financial performance and inability to deliver value to customers on time. As a result, the industry has been criticized extensively for poor performance and inefficient productivity (Palaneeswaran, 2006). Rework is a serious problem in the construction industry and has a negative impact on performance and productivity (Enshassi et al., 2009; Love, 2010, Simpeh, 2012). Every construction project is unique and unpredictable so occurring of rework is unavoidable (Alwiet al., 2001)

Quality management principles and tools are not strongly embedded in conventional construction management practice. As a result, rework is accepted as an inevitable feature of the construction process (Alwi et al,1999).

Rework is a major contributor to time wastage and schedule overruns which eventually impact on cost, resources and quality (Love and Edwards, 2004a). Cooper (1993) stated that rework emerges as overtime, the additional hiring of resources such as labour and plant workers, schedule slippage, and reductions in project scope and quality. The adverse consequences of rework include reduced profit, loss of market share, damaged reputation, increased turnover of management and workforce, lower productivity, higher costs, and finally, costly litigation between participants over responsibility for overruns and delays (Williams and Howick, 2000).

Due to complex characteristic of construction, amendments may be deemed inevitable in some instances; however, uncontrolled occurrences of rework and wastages should actually be more effectively controlled (Simpeh, 2012). This will essentially improve various targeted objectives of construction project management with respect to timeliness, cost targets and product and service quality (Palaneeswaran, 2006).

Rework may happen because of the lack of quality control, insufficient maintenance, using unskilled workers and inadequate tools, etc. The reworks sometimes are happening as demolishing and rebuilding and sometimes as requirement of extra works (Wasfy, 2010; Mastenbroek, 2010; Meshksarr, 2012). However, little is known about the background and consequently, rework remains an innate problem (Love and Edwards 2004a). Furthermore, because factors that contribute to its occurrence are not fully understood, the derivation of appropriate strategies for its reduction is problematic. Hence, a comprehensive appreciation of the mechanisms that cause rework will enable project performance improvements to be made (Zhang and Simpeh, 2012).

Rework as waste in construction projects

Nowadays, the construction industry faces many challenges with issues related to construction waste (Sadri, et al., 2011). During the past two decades, the amount of waste has increased significantly, due to the increase in the standard of living, changes in consumption habits, as well as the natural increase in population. Thus, construction waste has become a serious problem in many countries (Nagapan, et al,. 2012a). Numerous reports and studies have investigated issues on waste which lead to negative impact to the environment, cost, productivity, time, social and economy (Nagapan, et al,. 2012b). These waste generation activities consume time and effort without adding values to the client thus resulting losses in material, delay in meeting the stipulated time and execution of unnecessary work (Al-Hajj and Hamani, 2011). Enshassi (1996), found from a study of 86 housing projects in the Gaza strip that the materials losses resulting from direct and indirect wastes were about 3.6–11%, which was significantly higher than the values that were normally allowed (2–4.5%). Al- Moghany, (2006), analyzed 92 causes of material waste in Gaza Strip showed that the main causes of material waste are: reworks that don't comply with drawings and specifications, rework due to workers‘ mistakes, conversion waste from cutting uneconomical shapes, ordering of materials that do not fulfill project requirements defined on design documents, and waiting for replacement, inappropriate storage leading to damage or deterioration, use of incorrect materials that require replacement, poor workmanship, burglary, theft and vandalism and lack of workers or tradesmen or subcontractors‘ skill. In the other side the results of analyzing 92 causes of time waste showed that the main causes are: rework that don't comply to drawings and specifications, lack of materials (closure), rework due to workers ‘mistakes, effects of social and political conditions, owner‘s poor communication with the construction parties and government authorities, equipment frequent breaking down, slow in making decisions, ambiguities, mistakes, and inconsistencies in drawings and using untrained labors. The results indicated that the level of material and time waste in Gaza Strip construction industry is fairly high and rework is significant cause of it. Al-Hajj and Hamani, (2011) conducted a study to determine the main direct causes of material waste in the United Arab Emirates (UAE) construction sites, they identified the main causes as: workers lack of awareness; poor design resulting in excessive off cuts; and the rework and variations. In contrast, rework was ranked as the third factor which causes material waste in the UAE construction sites. In Malaysia Nagapan, et al,. (2012b) identified factors causes of construction waste in Malaysia. The most significant factors causing construction waste were: poor site management and supervision, lack of experience, inadequate planning and scheduling, mistakes and errors in design and mistakes during construction. Thus, the study proved that mistakes during construction having strong positive correlation with Rework, 0.829 correlation value.

Rework Cost

Building Research Establishment in the UK (BRE, 1982) stated that 15% savings on total construction costs could be achieved through the elimination of rework, and by spending more time and money on prevention. Likewise, Low and Yeo (1998) advocated that substantial reductions in appraisal costs can be achieved by eliminating the root causes of rework. Love (2002) stressed that there is a lack of uniformity in the way in which rework cost data have been collected because of the various interpretations as to what constitutes rework. Arguably, the measurement of rework costs in itself does not result in improvement; it merely provides the starting point for establishing new knowledge (Love and Holt, 2000).

In fact it is essential to identify the costs and causes of construction rework in order to amend the performance of projects (Love and Li, 1999b). Measuring the level of rework can be utilized by management to evaluate how quality has been managed and to discover problems within the construction process. Love (2002d) suggested that design and construction organizations must implement a quality management system, supported by a quality cost system, in order to reduce the costs of rework. Only when organizations begin to measure their rework costs carefully they will fully appreciate the economic benefits of achieving high quality.

Love and Li (2000) agreed that prevention and appraisal costs are unavoidable costs that must be incurred by construction companies and consultant firms if their products and services are to be delivered right the first time. Davis et al., (1989), Low and Yeo (1998), and Abdul-Rahman (1993) have stressed the importance of measuring the costs of rework as a part of quality cost. There are plenty of methods for calculation quality costs. As an example, costs can be classified as conformance costs and nonconformance costs. Conformance costs include indoctrination, training, verification validation, testing, maintenance, inspection and audits. Conversely, non-conformance costs include items like waste of material, warranty repairs and rework (Love and Li, 2000).

The other method of measuring costs of quality is suggested by Feigenbaum (1991). He classifies them into prevention, appraisal, and failure, where costs of prevention include the total amounts invested or spent to prevent or leastwise importantly reduce defects or errors and with the purpose of eliminating their causes or resources before they occur, in the other side appraisal costs comprise the moneys spent on the catching of defects or errors by comparing different items with required level and standard specifications. Items such as: structural and architectural drawings, materials (such as bricks, door hardware, reinforcement, etc), work in progress and finished products, and there are two types of failure costs. The internal failure costs are the costs of detects or errors and fixing them while the product is still under control. On the opposite hand, external costs of failure are those incurred because of defects or errors identified after the product released or operated, and it is no more under control (Meshksarr, 2012)**.**

Rework can lead to several overruns on project cost, and so these overruns indicate that somewhere in the construction process rework might have occurred. Mastenbroek (2010) identified three direct consequences of rework Indicators; the first indicators redoing things takes time and might therefore lead to time delay. Rework can definitely influence the project planning. Time overrun might be a consequence of rework.

A second indicator is labor overrun. If work has been done incorrectly this can be seen as non-productive time and rework takes effort and thus extra labor. If more hours (and thus more labor costs) were needed to realize a project than estimated, it might have been because of rework actions. The Third indicator is rework often means that parts of a structure have to be scrapped and new material is needed to rebuild it. Extra material used might indicate rework as well. The indicators mentioned by Mastenbroek (2010) have one thing in common. Delay, extra labour and extra materials cost money and cost overrun might therefore be the most important impact of rework.

Direct cost of rework

Love (2002a) stressed that direct costs are readily measurable, often quoted in evaluating quality of workmanship and representing a significant proportion of total project costs. Tommelein et-al., (2007) stated that direct rework cost includes man hour, schedule, equipment, materials and space. The Construction Industry

Development Agency in Australia (CIDA, 1995) has estimated the direct cost of rework in construction to be greater than 10% of project cost. Numerous studies have attempted to quantify the direct costs of rework in building and engineering projects (Burati et al., 1992). These direct costs of rework have been found to be as high as 25% of contract value (Barber et al., 2000). Direct costs of rework are rather easy to identify if administration has been done properly, but in the other side there are also many indirect consequences of rework (Love, 2002a).

Indirect cost of rework

Indirect costs are not directly measurable and include loss of schedule and productivity, litigation and claims, and low operational efficiency (Love 2002a). Similarly Tommelein et al., (2007) stated that indirect costs have to do with performance factors, changeover, and coordination and network impacts.

Love (2002a) indicated that there are the indirect costs of rework; these are a lot harder, if not impossible to trace. For example, the direct cost of a particular rework consists of the labor costs for the time needed for the rectification and the extra materials that were used. Though the employee might have to travel to the construction site, in the meantime not being able to work elsewhere. So there is the hourly payment for the travelling time and the additional loss of productivity. These are examples of indirect costs. Love found the indirect costs to be as high as six times the direct costs (Meshksarr, 2012).

Love (2002d) opined that there is little known about the indirect consequences of rework in construction projects, especially the financial costs. Besides, there has been limited research that has sought to determine the indirect costs of rework in construction projects. In a study conducted by Love (2002d) to audit the indirect consequences of rework in construction, he found that the most significant indirect cost for the drafting firm was related to the extension of its original contract period for the project, as this affected the organization's capacity to take on new contracts.

Factors influence occurrence of rework

Rework is expected to occur in all construction projects. Love et al. (1999a) have developed a model to indicate the factors that could influence rework, by applying the Mentioned categorization to construction.

1. **Quality management sub system**

- ✓ Training
- ✓ Skill level
- ✓ Employee
- ✓ Motivation
- ✓ Incentives and
- ✓ Rewords
- ✓ Participative
- ✓ Decision making
- ✓ Customer need
- ✓ Client brief
- ✓ Process
- ✓ Improvement
- ✓ Partnering
- ✓ Strategic alliances

2. **Human resource sub system**

- ✓ Human support

- ✓ Motivation
- ✓ Resource planning
- ✓ Innovation

3. Technical and operational sub system

- ✓ Operating environment
- ✓ The contractual method
- ✓ Level of technology
- ✓ Technical support

The major elements or items that have to be regarded in a sub-system of technical/operational are: operating environment, the contractual method, level of technology, and the technical support. These items determine the issues that are related to quality such as the enhancement of the process, partnering or strategic alignment, and realization of customer needs. The main factors of human resource subset of a system are: skill availability, manpower, procedures of communication, and employee morale. These elements influence the skill level, training needs, motivation of employee, and the process of making decisions in construction system and project organization both (Love et al., 1999).

Love et al., (1999) indicated that presence of quality management functions has direct effect on consultant/contractor relationship, contractor/subcontractor relationship, implementation of feedback mechanism, and it has inverse effect on design errors. Consultant/contractor relationship influence teamwork/joint problem solving which affect on-site problem solving both positively. Contractor/ subcontractor relationship act upon productivity and performance directly. Implementation of feedback mechanism influence incidences of non-conformance negatively, which has the positive effect on rework. Finally, on-site problem solving, design errors, and productivity and performance influence production cost inversely, while rework act upon production cost directly.

According to Love and Edwards (2004), the root causes of rework can be categorized into three different factors: 1) client-related, 2) design-related and 3) contractor-related factors, including site management and subcontractor factors. A basic overview of such rework factors are as follows:

Client-related factors

Palaneeswaran (2006) identified some client-related factors: a lack of experience and knowledge of design and of the construction process; a lack of funding allocated for site investigation; a lack of client involvement in the project; inadequate briefing;poor communication with design consultants; and inadequacies in contract documentation. Deficiencies in communication flow between the client and design team members can result in documentation errors and omissions occurring (Simpeh, 2012).

Design-related factors

Lack of design coordination and integration on the part of the design team leads to design deficiencies and exacerbates the causes of rework. This opinion is supported by Josephson and Hammarlund (1999) who pointed out that the source of design related rework in construction is primarily communication problems. One cited study, conducted by Love and Li (2000), quantified the causes and cost of rework on construction of residential homes and industrial warehouses. The study found that poor coordination and integration between design team members hindered the flow of information among them. Love, et al, (2010) argued that lack of professionalism by design professionals due to reduced design fees can further result in inadequate contract documentation being produced. This also leads to rework and may in the long run emerge as a dispute and consequently tarnish the image of participants.

Contractor-related factors

The inability of many supervisors to plan work, communicate with workers and direct activities adequately is fundamentally linked to increasing amounts and costs of rework (Simpeh, 2012). Palaneeswaran (2006)

indicated that the quality of site supervision has a major influence on the overall performance and efficiency of construction projects. Inadequate supervision is believed to be one of the major causes of rework. Therefore, experienced and well-trained supervisors have an important role in minimizing the amount of rework due to construction defects (Alwi, et al., 1999). Site management team and subcontractors‘ project success is dependent upon the

effectiveness of the main contractor‘s construction planning efforts (Simpeh, 2012). Cusack (1992) stressed that projects without a quality system in place typically experience a 10% cost increase because of rework.

Simpeh (2012) indicated that in additional to above three factors other factors contributing to rework included; *Setting-out errors*: errors resulting from the misreading of dimensions on the working drawings and building out of alignment, *Disturbances in personnel planning*: errors resulting from in increased defects and poor workmanship which may arise as a result of excessive workload, multitasking and unwarranted pressures for early completion. Also, a disturbance in personnel planning occurs when staff is reallocated, *Failure to provide protection to works:* errors resulting from, for example, erection of scaffold on floor finishes such as tiling without protection. Also, failure to provide protection during painting work whereby paint splashes on floor finishes and sanitary fittings. Failure to protect certain parts of a building during alteration works. Palaneeswaran (2006) mentioned other factors influencing rework occurrence include the nature of the works, the procurement method and the complexity of the project. Love and Edwards, (2004) presented a conceptual model of rework , It portrays project characteristics, organizational management practices and project management practices as the factors impacting directly or indirectly rework and subsequently influencing productivity and project performance. Where this factors can cause rework events directly or indirectly.

Project Characteristics

Love and Edwards (2004a) identified project characteristics that may have an impact on project performance. These characteristics include procurement method, tendering method, project type, facility type, contract value, contract duration, cost growth, schedule growth, negotiated contracts, gross floor area, and number of stories.

However, after Love and Edwards, (2004a) conducted their study, they found that only procurement method as a project characteristic could influence rework. Procurement and tendering method those involved in the procurement of buildings invariably do not realize the extent of rework that actually occurs (Love et al., 1999).Love et al., (1999) conceded that there is an escalating need to improve the quality of operations throughout the procurement process in order to reduce the occurrence of rework. The type of procurement method may then influence the extent of rework that might occur in a project. For instance, non-traditional methods are subject to higher rework levels than traditional methods, especially when errors, omissions, or changes occur (Love, 2002a). Traditional methods can provide clients with cost certainty, whereas non-traditional methods are often used when the pressure of early completion is imposed on the project (Clough et al., 2005). Maizon (1996) concluded that one of the principal reasons for the construction industry‘s poor performance is the inappropriateness of the procurement systems selected for construction projects.

Palaneeswaran (2006) indicated that there are more rework occurrences in building works than in civil works due to different interface-related management issues such as the lack of coordination between building contractors and building services, as well as poor communication between design team and construction team. According to Love (2002d), construction projects involving refurbishment and renovations are prone to considerably higher rework costs than new build projects because of the degree of uncertainty and complexity associated with the building work undertaken. That mean nature of the works is influential factor influence the occurrence of rework in construction projects.

Organizational Management Practices

Love and Edwards (2004a) identified organizational management practices that may have impact on rework and project performance. These practices comprise organizational learning practices, quality management

practices, size of firm, turnover, governance, and audit and control. Organizational learning is a wide term that can explain different types of learning in an organization, such as programs to train individuals, group decision making related to data, dialogue and reflection, a meaningful effort to raise learning to ameliorate organizational performance (Opoku and Fortune, 2011). One example of the organizational learning practices is that errors and defects could be noticed and then identified only after their occurrences, and then they should be used as learned lessons for improving future projects (Josephson et al. 2002), otherwise, if errors and defects could be repeated in future projects. Wasfy (2010) listed number of organizational management practices which may influence occurrence of rework which is summarized in

3.0 Methodology

Research design could be defined as the structuring of investigation with the sole purpose of identifying and establishing relationship among variables; to enable researchers to test hypothesis or answer research questions administered in the field. This study uses the use of descriptive and exploratory design because it will use objective methods to uncover facts about its background and problems. The study approach considered most appropriate for this study is quantitative as numerical data will be collected and analyzed. Survey research strategy which uses questionnaire as instrument of data collection was adopted in this research. In the process of selecting sample proportional and sample random sampling technique was adopted

And SPSS was used for the analysis.

4. Result And Discussion

Descriptive statistical analysis was carried out to explore that the causes of and challenges of rework in the study area

The causes of and challenges of rework in the study area

The causes of and challenges of rework in the study area	Mean	Std. Deviation	Ranking
lack of experience and knowledge of design and of the construction process	3.17	.779	1st
lack of funding allocated for site investigation	3.08	.733	2nd
lack of client involvement in the project	3.01	.762	3rd
inadequate briefing	2.92	.743	4th
poor communication with design consultants	2.92	.868	5th
Inadequacies in contract documentation.	2.92	.768	6th
Lack of design coordination and integration on the part of the design team leads to design deficiencies and exacerbates the causes of rework	2.74	.111	7th

The inability of many supervisors to plan work, communicate with workers and direct activities adequately	2.65	.003	8th
loss of schedule and productivity, litigation and claims, and low operational efficiency	2.64	.002	9th
effectiveness of the main contractor‘s construction planning efforts	2.63	.001	10th

Table 4: shows the Factors that causes of and challenges of rework in building construction site of RRR. It shows that the causes of and challenges of rework in the study area, based on five point measurement scale, were Poor project management, with 3.17 mean ranked 1st, lack of funding allocated for site investigation, with 3.08 mean ranked 2nd, lack of client involvement in the project with 3.01 mean ranked 3rd, inadequate briefing, with 2.92 mean ranked 4th, poor communication with design consultants, with 2.92 with mean ranked 5th, Inadequacies in contract documentation with mean ranked 6th , Lack of design coordination and integration on the part of the design team leads to design deficiencies and exacerbates the causes of rework with 2.74 mean ranked 7th, and The inability of many supervisors to plan work, communicate with workers and direct activities adequately with mean of 2.65, ranked the 8th , loss of schedule and productivity, litigation and claims, and low operational efficiency, with mean 2.64 ranked the 9th , effectiveness of the main contractor‘s construction planning efforts with mean of 2.63 ranked 10th these are Factors contributing to poor workmanship in building construction site of RRR in the study area.

Descriptive statistical analysis was carried out to explore the Organizational management practices and solution and to the causes of and challenges of rework in the study area

The solutions Organizational management practices and solution	**Mean**	**Std. Deviation**	**Ranking**
Quality management Practices	6.18	11.779	1st
Governance of the firm and constructions stite	6.09	1.733	2nd
Audit and control	6.02	.762	3rd
Audit and control	5.93	1.743	4th
Adequate training	5.93	1.868	5th
Use of standard and recommended material	5.83	1.768	6th
Professionalism	5.75	1.111	7th
Adequate supervision and monitoring	5.66	1.003	8th

Well Management and budgeting ahead of time	5.65	1.002	9th
Resource management practice	5.64	1.001	10th

Table 4: shows the Organizational management practices and solution and to the causes of and challenges of rework It shows that the Organizational management practices and solution and to the causes of and challenges of rework in the study area, based on five point measurement scale, were Quality management Practices, with 6.18 mean ranked 1st, Governance of the firm and constructions stite, with 6.09 mean ranked 2nd, audit and controlling with 6.02 mean ranked 3rd, adequate documents, with 5.93 mean ranked 4th, Adequate training, with 5.93 with mean ranked 5th, Use of standard and recommended material with mean value of 5.83 mean ranked 6th , Professionalism with 5.75 mean ranked 7th, Adequate supervision and monitoring with mean of 5.66, ranked the 8th , Well Management and budgeting ahead of time, with mean 5.65 ranked the 9th , Resource management practice with mean of 5.64 ranked 10th these are Factors contributing to poor workmanship in building construction site of RRR in the study area.

A correlation analysis was carried out to assess relationship between construction rework and construction delay in the study area. The results presented in the table below.

Table : relationship between construction rework and construction delay in the study area.

		Construction rework
Construction delay	Pearson Correlation	.744**
	Sig. (2-tailed)	.000
	N	153

The relationship between construction rework and construction delay in the study area were assessed using Pearson product-moment correlation coefficient. The results show that there is a strong positive correlation between the two variables of construction rework and construction delay at r = 0 .744.

4.0 Conclusion.

From this result of the study with aim assessment of the challenges of rework in construction project of reconstructions rehabilitation and resettlement (RRR) ministry, Borno state it found that there are many causes of rework in construction site of RRR borno state where conclusion may be drawn that direct labor causes of rework constitute about 10% of the waste and rework, therefore the rework should be treated with utmost professionalism.

5.0 Reference

SOCIAL HUMAN RIGHTS: LEGAL REGULATION' PERSPECTIVES

Natalia SCIUCHINA

Asst. Prof. Dr. Habil. in Law Comrat State University, Faculty of Law, Department of Private law,

ORCID: 0000-0001-5858-4924

Introduction

Social human rights in the period of formation and development of social statehood are of primary importance. Their legal regulation, including at the constitutional level, is designed to guarantee the observance of fundamental human rights, to ensure the completeness of their implementation and to consolidate the mechanisms of protection in case of violation. Modern trends in some countries to reduce the level of social guarantees provided by the state instead of contractual regulation of relations in the social and labour spheres confirm the need for clear and definite legal regulation in this area. In modern legal science, social rights are considered from the standpoint of the possibility of ensuring their minimum standards and a sufficient level of their guarantee.

The emergence of new social challenges, including those caused by the covid-19 pandemic, calls for new approaches to the legal regulation of social human rights. Such new approaches are needed both at the level of national legislation and international legal norms.

Method

The issues of the effectiveness of the implementation of social rights in a pandemic are considered through a legal analysis of measures taken at the national and international levels. Conclusions and proposals can be the basis for the adoption of legislative norms in the field of legal regulation of labor and social security.

The methodological basis of the research is made up of comparative historical, system-logical and comparative legal research methods. The formal legal, statistical research methods, systemic and comparative legal approaches are used.

Literature Review

In the legal literature, social rights are understood in different ways. The scope and list of this group of human rights also includes a specific list of rights. One of the definitions of this group of human rights as a legal category is the following: social rights are second generation human rights that guarantee a decent standard of living and social protection, enshrined in legislation at the national and international levels (Sciuchina N., 2018, p. 75). The category "social state" can be considered from the standpoint of law, as an institutional characteristic that determines the constitutional and legal status of the state and its real features, which are revealed in the practical provision of social rights of a person and citizen with the help of legislatively enshrined and observed the state of basic guarantees of the life of the population. (Kalmanova A., 2012)

Social human rights are usually understood as the opportunities fixed in the norms of international and domestic law, which are realized in the social sphere, guarantee an adequate standard of living, reflect the status of various social groups, ensure social freedom and social security of each individual, an active role in the implementation of which the state plays.**(** Gorovoy R.,2012, p. 259)

At the same time, attention is paid to the possibility of legislative regulation at the national and international level. This is an important aspect because international standards establish a minimum level of social rights, which states undertake to guarantee and ensure.

As a rule, social rights include the following: the right to an adequate standard of living, the right to social security, the right to work, the right to decent working conditions, the right to rest, the right to protection of

motherhood and childhood, the right to housing, the right to the highest attainable standard of physical and mental health and the right to favorable environment.

There is no consensus in the legal literature regarding the attribution of certain human rights to the group of social rights. For example, some legal scholars regard the right to work as an economic human right. (Carnaţ T., Carnaţ M., 2006, p.264). It is difficult to agree with this position, since the right to work can be realized regardless of the fact of receiving monetary remuneration - wages for the work performed. In addition, work always presupposes its personal performance, which means that the conditions in which the work is performed should be taken into account. In this regard, the rights to work, taking into account international standards of decent work, we believe should be attributed to the group of social human rights.

The classification of social rights is of practical importance, since this is a specific group of rights, the so-called rights-guarantees. In addition, there are particularities regarding the protection of these rights. It is not always possible to go to court for the protection of social rights. (Sciuchina N., 2017, p. 29)

The peculiarity of social rights, in our opinion, is that the corresponding obligations of the state are much broader than in the case of other rights. The scope of these responsibilities includes not only and not so much the direct provision of certain benefits, but the formation of the entire state policy in order to achieve such a level of economic stability, at which the direct provision of social rights of citizens will be possible with minimal threat to the national economy. And this, in turn, will become a condition for avoiding a sharp restriction of social rights. Thus, it is possible to speak of a social state only when the state has a sufficiently powerful economic potential to avoid restricting the social rights of citizens in an unfavorable economic situation.

Discussion

The provision of social rights, as already noted, always depends on the economic capabilities of the state. In addition, the ratification by the state of international acts, which establish a certain level of guarantee of social rights, also serves as a condition for their fullest implementation.

It is important to note that today, amid a pandemic, most states do not fulfill their obligations to ensure social rights. We see lockdowns, mass layoffs due to job cuts, cuts in social benefits, etc.

For the countries of the post-Soviet space, to which the Republic of Moldova belongs, the issue of pension provision and an increase in the level of pension payments remains important. The process of transition to an accumulative pension system is under way. however, under these conditions, many workers cannot receive a high pension, since they worked illegally.

Speaking about social rights, today we can name the following problems in the sphere of legal regulation of this group of human rights:

reduction in the size of social payments;

lack of social support for migrants and their families;

layoffs of workers in connection with the pandemic'

the need for special labor protection measures for workers who are involved in the fight against the pandemic (medical workers, police, transport) and others…

The social protection system of any modern state is an almost immense object of research, since it includes the pension system, the system of compulsory social insurance (in case of temporary disability, work injury or occupational disease, pregnancy and childbirth, etc.), medical insurance, social services at home and in stationary institutions, various types of in-kind and cash assistance to veterans, the unemployed, families with

children, the poor and other categories of the population, subsidizing the costs of citizens to pay for housing and utilities, etc. Any of these subsystems in itself deserves a separate study.

Taking into account the aging processes of the population, an increase in the duration of the working age, an increase in life expectancy, an effective pension system is of practical importance.

Conclusion

Taking into account the above, the following prospects for the legal regulation of social rights can be identified:

in the field of legal regulation of the pension security system: ensuring long-term financial stability of the pension system; creation of additional voluntary pension programs. Development of attractive deposit products that encourage the population to place their deposits for a long-term period; an increase in the number of the employed population, which will lead to an increase in the receipts of compulsory insurance contributions for pensions, suggestions for the legal regulation of social rights;

in the field of legal regulation the right to health protection: ensure the legal consolidation of specific types, volumes, procedure and conditions for the provision of free medical care, including the definition of a set of medical services, technologies and medicines provided as part of the implementation of state guarantees for the provision of free medical care to citizens; implement clinical guidelines based on practical experience; ensure budget planning of the financial resources necessary for the implementation of state guarantees, based on medical and economic standards;

in the field of legal regulation of the right to social protection: introduction of innovative forms of social services; introduction of modern information technologies into the activities of all social organizations; development of a system of non-stationary social service institutions; introduction of a system of long-term care for elderly people; development of social services on a paid basis, improving the quality of provided social services, taking into account the individual characteristics of a person; implementation of preferential financial and credit policy in relation to specialized enterprises using the labor of disabled people; creation of working conditions for people with disabilities in accordance with their individual rehabilitation programs; introduction of a targeting mechanism in the provision of benefits and social benefits.

The strategic goal in the field of social protection of the population should be to provide an opportunity to receive high-quality and affordable social protection services for social rehabilitation, social adaptation, and prevention of crisis situations.

In conclusion, it is necessary to note that the legal regulation of social rights is a complex process, the purpose of which should be to ensure a decent and sufficient standard of human life.

Considering social rights as a group of human rights it is obvious that they are integral elements of a democratic social rule of law and civil society. The most important issue remains the establishment of a balance and a reasonable ratio of the volume and list of state guarantees and benefits and the need to develop market mechanisms in the economic sphere, involving the distribution of profits, taking into account the needs of production and the desire to reduce costs, including those related to personnel. At the same time, the concept of a welfare state and the priority of person's interests and rights is the basis for ensuring the economic interests of the state and society. An important role in the comprehension of social human rights is played by international standards, which can subsequently be implemented into a legal norm.

It is necessary to develop in detail a mechanism for interaction between the state, society and socially responsible business in the process of providing the population with affordable and high-quality social services, as well as using, along with maintaining the state-guaranteed free provision of necessary social services, market mechanisms for providing services based on payments made by citizens and their relatives , employers, public and charitable organizations. At the same time, a combination of the market mechanism and

measures of state regulation of the volume and quality of provided social services should be ensured. This is closely related to the protection of the rights of consumers of social services, the introduction of the institution of state and independent control.

The legal regulation of this group of human rights will be effective only if it is possible to provide financial support for social human rights.

References

Carnaţ T., Carnaţ M. Protecţia juridică a drepturilor omului. - Chişinău: Reclama, 2006. -380 p.

Gorovoy R.A. About Some Problems Ofthe Social Rights And Their Guarantee In The Russian Federation \\Vestn. Volgogr. state un-ty. Ser. 5, Jurisprud. 2012. No. 2 (17), p. 257-262.

Kalmanova A. The social rights of the person. Problems of economics and legal practice. 2012. https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-prava-lichnosti

Sciuchina N. (2018) Social rights of a person in the Republic Moldova: Monograph. F.E.-P. "Tipografia Centrală"), Chisinau, pp. 177-178.

Sciuchina N. International legal guarantees of the social security and social protection's right. In: European Research. 2017, № 7 (30), London, p. 29-36.

Sciuchina N. Activities of the International Labour Organization for the protection of social and labour rights of persons with limited physical capacities. \\European Science and Technology Materials the XIII international research and practice conference April 20-21/2016 Munich. Germany, 2016, p. 252-257.

Sciuchina N. Enlargement of social security as one of the practices of the International Labour Organization\\ International Scientifi c Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education. № 19 (29). Boston. USA, 2016, 68 p, p. 37-41.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE SİYASET – BÜROKRASİ İLİŞKİSİ

THE RELATION BETWEEN POLITICS AND BUREAUCRACY IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION

ALİ ŞAHİN

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Orcıd 000-0002-1487-8717

YASİN TAŞPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Orcıd 0000-0002-4116-9801

ÖZET

Genel olarak siyasetin hakimiyetinde görünen kamusal işleyiş, söz konusu yapı için çeşitli hesap verebilirlik mekanizmalarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte siyasi aktörlerin kontrolünde faaliyet gösterdiği izlenimi veren bürokrasi ise çoğu durumda idari kapasiteyi siyaset ile bölüşmektedir. Tıpkı siyasal organizasyonlar gibi kendi içinde temel örgütsel nitelikleri barındırarak bu doğrultuda hareket eden bürokrasinin siyaset ile ilişkileri bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Kamusal yapıları ve kamusal işleyiş hakkındaki bilgiyi kontrol edebilme kabiliyetine sahip olan bürokrasi kimi durumlarda bir iktidar ortağı gibi hareket edebilmektedir. Bürokrasi, gelişmiş ve demokratik olgunluk düzeyi yüksek ülkelerde hükümet ve yargı başta olmak üzere siyasi ve hukuki güce sahip aktörlerin idare ve denetimine tabi olup, belirli bir çerçevenin dışına çıkması neredeyse olanaksızdır. Gelişmekte olan ve demokratikleşme sürecinin başlarındaki ülkelerde ise bürokrasinin güç istencine şahit olunabilmekte, karmaşık ve çalkantılı süreçler yaşanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı da tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de siyaset ve bürokrasi ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediği, karşılıklı tutum ve davranışların hangi kapsamda olduğu noktasında değerlendirmeler yapmaktır. Bu hedef doğrultusunda konu, mümkün olduğunca geniş bir literatür incelemesi ışığında ana hatlarıyla ele alınacaktır. Kavramsal çerçevenin paylaşılmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin son döneminden yakın döneme uzayan bir düzlemde belirgin durumlar incelenecektir. Dönemler itibariyle değişen karşılıklı ilişkiler tarihsel ve analitik bir bakış açısıyla irdelenecek, yüksek derecede geniş kapsamlı olan konu ana hatlarıyla özetlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, Bürokrasi, Güç İstenci, Siyaset-Bürokrasi İlişkisi, Literatür İncelemesi*

ABSTRACT

The public functioning, which generally appears to be dominated by politics, includes various accountability mechanisms for that structure. On the other hand, the bureaucracy, which gives the impression that it operates under the control of political actors, often shares the administrative capacity with politics. The relationship between the politics and bureaucracy, which has its own basic organizational qualities just like political organizations, is the focus of this study. Having the ability to control information about public structures and public functioning, the bureaucracy can act as a ruling partner in some cases. Bureaucracy is subject to the administration and control of actors with political and legal power, especially the government and the judiciary, in developed countries with a high level of democratic consolidation, and it is almost impossible for it to go beyond a certain framework. In developing countries and the ones at the beginning of the democratization process, the bureaucracy's will to power can be witnessed and complex and turbulent processes may be experienced.

This study aims to make evaluations at the point how a course the relationships between politics and bureaucracy follow, and at which context relations is the mutual attitudes and behaviours, in the historical process in Turkey. In line with this goal, the subject will be dealt with as broadly as possible in the light of a literature review. After the conceptual framework is shared, the specific situations will be examined in a context extending from the last period of the Ottoman Empire to the recent period. The changing interrelationships will be examined from a historical and analytical perspective, and the highly comprehensive subject will be summarized.

Keywords: *Politics, Bureaucracy, Will to Power, Relationship between Politics and Bureaucracy, Literature Review*

GİRİŞ

Bilimsel literatürde "kamu veya özel tüm büyük yapılı ve karmaşık teşkilatların geniş kapsamlı tanımlaması" olarak da kabul edilen bürokrasinin gelişimi, çağdaş anlamda ulus devletlerin gelişmesi ile aynı döneme rastlamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, uyguladıkları siyasal rejimler ve bu rejimlerin toplumdaki konumu, bürokrasinin yapısı ve işleyişini önemli ölçüde etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, her ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarına bağlı olarak bürokrasileri de şekillenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bürokrasilerin siyasi gelişmeyi önemli ölçüde etkilediği, özellikle geçiş döneminde bulunan ülkelerde ise bürokrasinin iktidar gücünün fazla olduğu ve bürokrasiyi kontrol edecek bir takım kuvvet merkezlerinin (yasama organı, başkanlık veya kabine, mahkemeler, siyasi partiler ve menfaat gruplarının) ya hiç olmadığı ya da çok zayıf olduğu vurgulanmaktadır (Tutum, 1971: 39). Buna bağlı olarak bürokratik yapıların, siyasal yapılara göre nispeten zayıf ve güçsüz olduğu bir ortamda siyasal yapıların daha hızlı ve kolay gelişme sağlayacağı ifade edilmektedir (La Palombara, 1971: 67).

Toplumların tarihi geçmişi ve uygulamaları başta olmak üzere yasal, sosyal ve siyasi koşulları kendine özgü bürokratik yapıların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi siyaset-bürokrasi ilişkisinin boyutunu da biçimlendirmektedir. Bu durum siyaset-bürokrasi ilişkisinin çok boyutlu ve karmaşık bir konu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda siyaset-bürokrasi ilişkisini toplumsal ekonomik temel ve tarihsel perspektiften açıklamak gerekmektedir.

Batı toplumlarında bürokrasi, gelişen ekonomik şartların gerektirdiği nesnellik, düzenlilik, verimlilik, etkinlik ilkeleri altında siyasal sisteme bağımlı, siyasal kurumlar tarafından saptanan hizmet politikalarını ve alınan kararları uygulamakla sorumlu bir araç olarak görülürken; Türkiye'de siyasal yönü ağır basan ve kamu politikalarının şekillenmesinde en önemli katılımcılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Belki de siyasa oyununun nasıl oynanacağını, siyasilerden daha iyi bildikleri için parlamentodaki siyasal elitleri gölgede bırakarak siyasanın hâkim şekillendiricileri oldukları dönemler oldukça fazladır. Bürokrasi, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türk kamu yönetiminde de halen çok etkin ve önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bürokrasi hem Osmanlının son dönemlerinde hem de Cumhuriyet döneminde kimi zamanlar siyasi iktidarın istekleri dışında ve hatta siyasal iktidarı bilgilendirmeden onun adına hareket ederek siyasa geliştirmiştir. Bu bağlamda Osmanlıdan günümüze kadar olan dönem içerisinde bürokrasinin topluma hâkim olma ve toplumu yönlendirme amaçlarıyla birlikte siyasal iktidarı etkileme eğilimi içerisinde hareket ettiği de söylenebilir.

Siyaset ve bürokrasinin birbirleriyle ilişkisi etkinlik sağlama çabası içinde birbirini dışlayan değil, tamamlayan biçimde ortaya çıkması gerekirken, Türk Kamu Yönetiminde bu ilişki karşılıklı bir üstünlük savaşına dönüşmüştür. Tanzimat'la birlikte başlayan devletin yeniden yapılandırılması süreci -1923-1950 dönemi hariç- bürokrasi ile siyasetçiler arasında sürekli bir güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemde, bürokrasinin siyasetçileri, siyasetçilerin de bürokrasiyi algılama ve tanımlama biçimleri karşılıklı güvensizlik ve çatışma üzerine kurgulanmıştır. Bu güvensizlik ve üstünlük kurma mücadelesi, bürokrasi ve siyasetçiler arasında siyasi görüş, rant paylaşımı, dinsel ayrım ve rejim anlayışı vb. konulardaki algılama ve tanımlama farklılığından

kaynaklanmaktadır. Bürokratlar kendilerini devletin asıl sahibi olarak görmekte ve siyasilerin devlet yönetimini anlamamakla suçlamaktadırlar. Siyasetçiler ise, bürokratları kendi işlerini yerine getirmekten aciz olmakla ve siyasete müdahale etmekle suçlamaktadırlar.

Batı toplumlarındaki siyasi sistemlerde siyaset-bürokrasi ilişkisi, siyasal güç ile bürokratik güç arasında fonksiyonel bir ayrımı öngörmektedir. Bu ilişkide siyaset devletin işleyişine, bürokrasi ise siyasete yol gösterir ve siyasi iktidarın aldığı kararların uygulanmasına yön verir (Stahlberg, 1989: 199). Başka bir ifadeyle batıdaki bu ilişki, siyasetin yani hükümetin temel politikaları belirlemesini, kamu bürokrasisinin de belirlenen bu temel politikaları uygulamasını ifade etmektedir (Emre, 2003: 185).

Türk kamu yönetiminde ise batı ülkelerinden farklı olarak bürokrasinin siyasi güce uyum sağlayarak daha iyi hizmet sunmak yerine, siyasi tavır ve davranışlar sergilediği görülmektedir. Siyaset-bürokrasi ilişkisi sivil yönetimde bürokrasinin siyasallaşması, siyasetinde bürokratikleşmesi şeklinde ortaya çıkarken, askeri bürokraside ise, kimi zaman siyasi iktidara tepki şeklinde tavır alındığı görülmektedir (Yılmaz, 1997: 403). Bunlara ilave olarak bürokrasinin siyasi iktidarı ideolojik olarak farklı algıladığı durumlar da ise siyasi iktidarın kararlarına karşı duyarsız, isteksiz kendi kurallarını kendisi koyma eğilimi taşıyan dışarıya bilgi sızdırarak siyasi iktidarı eleştiren ve onun çabalarına engel olmaya çalışan başka bir ifadeyle muhalefet rolü üstlenen bir bürokrasi anlayışı da ortaya çıkabilmektedir. Özellikle çok partili siyasal hayata geçişle birlikte bu ilişkide "iktidarın sahibi" ile "devletin sahibi" ikiliği de gündeme gelebilmektedir. Asıl görevleri kamuya hizmet etmek olan kamu bürokrasisi kendisini devletin asıl sahibi gibi algılayarak devletin gücünü elinde tutan ve bu gücü çoğu zaman kendi anlayışına ya da yorumuna göre kullanan bir egemen yapı olarak gözükmektedir. Bu bürokratik gücü destekleyen muhalefet partisi ya da partilerine de Türk siyasi hayatında rastlamak mümkündür. Türk kamu yönetiminde siyaset ve bürokrasi arasında ortaya çıkan bu tarz ilişkiler birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Buradaki temel sorun beklide siyaset ve bürokrasinin işleyiş kodlarının gelişmiş ülkelerdeki gibi tam olarak yerleşmeyişi ya da işleyiş kodlarında yaşanan sapmalardan kaynaklanmaktadır. Bu görüşten hareketle çalışmada Türk kamu yönetimindeki siyaset-bürokrasi ilişkisi güçlü devlet geleneği anlayışı bağlamında siyaset ve bürokrasinin işleyiş kodları dikkate alınarak incelenecektir. Bu çerçevede siyaset ve bürokrasi ikiliği ele alınacak ve daha sonra sistem olarak siyaset ve bürokrasinin işleyiş kodları Türk kamu yönetimi açısından ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın akışı içerisinde Türkiye'de bu ilişkinin gelişimi, işleyiş kodları (kuralları) ve sonuçları dönemler itibariyle ortaya konularak tartışılacaktır.

Çalışmada bürokrasi kavramı, siyaset-bürokrasi ilişkisini inceleyen bazı akademisyenlerin (Eryılmaz, 1998; Emre, 2003; Göküş, 2000) üzerinde mutabık kaldığı "memurların görev yaptığı idare" ile "kamu yönetimi sistemi" anlamında kullanılmaktadır. Siyaset kavramı ise daha çok siyasal iktidar, hükümet ve bazen de yasama organı biçiminde ele alınmaktadır.

1. Siyaset-Bürokrasi İlişkisinde Kuramsal Çerçeve

Yönetim bilimlerinde genel kabul gören sistem yaklaşımına göre, toplumsal sistem, karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi olan ve sürekli birbirini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu sistem içerisinde güç, otorite ve iktidar ilişkisine bağlı olarak oluşan siyasal sistem ile bürokratik sistem arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bilindiği gibi toplumsal sistem içerisinde bürokratik sistemin çevresini siyasal, ekonomik ve kültürel sistemler oluşturmaktadır. Bu bağlamda bürokrasiyi sistem olarak diğer sistemlerle sürekli ilişkisi olan bir yapı olarak görebiliriz. Ancak toplumsal alt sistemler içerisinde bürokratik sistemi en fazla etkileme gücü olan şüphesiz siyasal sistemdir. Eryılmaz'ın (1995: 195) da vurguladığı gibi bürokrasi, yönetim ve siyasetle ilgili bir kavramdır.

Bu noktada siyasal karar verme, hem siyasal hem de yönetsel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü devletin her türlü iş ve eylemleri siyasal bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda hem siyasetçiler hem de bürokratlar izlenecek politikayı belirleme rolleri gereği, siyaset ile iç içe olmak durumundadır (Çevikbaş, 1997: 121-122).

İdari kapasite açısından bakıldığında bürokrasi, siyasal hayat açısından bakıldığında ise siyasal sistem toplumsal yapının merkezinde yer almaktadır. Fakat karşı görüşler olmasına rağmen genel olarak toplumsal değişmelerin siyasal sistem yoluyla bürokratik sisteme geçtiği kabul edilmektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 239). Bu doğrultuda siyasetin karar verme, bürokrasinin ise uygulama olduğu yönündeki görüş, bürokrasiyi ve siyaseti birbirinden kesin olarak ayrılmış iki süreç olarak varsaymaktadır (Güven, 1976: 50). Siyaset-bürokrasi ilişkisini açıklayan bu ilk yaklaşım, kamu yönetiminde geleneksel yaklaşımın temsilcisi olan Woodrow Wilson'un 1887 yılında yazdığı "Yönetimin İncelemesi" isimli makalesine dayanmaktadır. Wilson, makalesinde bürokrasinin siyasetten ayrılarak ayrı bir bilim dalı olarak incelenmesi gerektiğini savunarak siyaset-bürokrasi ayrımını kesin bir şekilde çizmeye çalışmış ve "bir anayasayı uygulamak onu yapmaktan daha zordur" diyerek yönetimin önemini de vurgulamıştır (Ergun, 2004: 293-294; Güler, 2006: 53). Wilson'a göre "idari meseleler siyasi meseleler değildir." "Siyaset, devlet adamının, idare ise teknik memurun alanıdır." (Eryılmaz, 2002: 94).

Siyaset-bürokrasi (yönetim) ikilemi, bu yaklaşımın temsilcilerinden Frank Goodnow, W. Willioughby ve Leonard White tarafından da savunulmuştur (Güven, 1976: 50). Goodnow 1900 yılında yazdığı siyaset ve yönetim kitabında siyaset ve yönetimin kesin bir şekilde ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür. Goodnow'a göre siyaset kamusal isteklerin bir anlatımıdır. Yönetim ise bu istekleri yerine getirmekle yükümlüdür (Öztürk, 2003: 90).

Max Weber'de siyaset-bürokrasi çatışmasına ve ilişkisine dikkatleri çekmiş ve bunların işlevlerini birbirinden ayırmıştır. Ona göre modern devletin en önemli problemlerinden birisi otoriteyi paylaşmada siyaset-bürokrasi arasındaki dengeyi sağlamaktır. Siyasal iktidarın bürokrasinin güdümünde olmaması için bürokrasi denetlenmelidir. Atanmışların görevi üstlerine yani siyasal iktidara itaat etmek ve onun emirlerini tarafsız bir şekilde yerine getirmektir. Weber'e göre bu denge sağlanamazsa seçilmişler atanmışların (bürokrasinin) karşısında amatör konumuna düşebilirler. Kısaca özetlemek gerekirse siyaset-bürokrasi ayırımını benimseyen bu yaklaşımda bürokrasinin görevi siyaset ve siyasetçilere kesin itaat etmek ve siyasal emir ve kuralları uygulamaktır. Böylece bürokrasi, siyasal iktidarın belirlediği temel politikaları uygulayan ve yürüten bir araç konumuna sokulmaktadır.

Siyaset ve bürokrasi bir madeni paranın iki yüzü gibidir. Bunlar arasında kesin bir çizgi çizmek gerçekçi olmadığı gibi oldukça da zordur. Ancak sahip oldukları otoritenin kökeni açısından bir ayrım yapılabilir. Siyasal organlar ve siyasal liderler, seçimle, bürokrasi ve bürokratlar da atama yoluyla otorite ve sorumluluk mevkiine gelirler (Tosun, 1976: 9).

Siyaset-bürokrasi ilişkisini ele alan ikinci yaklaşım, siyaset-bürokrasi ayrımını reddetmektedir. İkilemi benimseyen görüşler 2. Dünya Savaşından sonra terk edilmeye başlandı. İkinci yaklaşım bürokrasinin işlevsel uzmanlığa sahip olması nedeniyle kural oluşturma yetkisine de sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre bürokrasinin idari rolü olduğu kadar siyasi rolü de vardır. Bu görüşü savunanlara göre siyasi konularla idari konuları birbirinden ayırmak çok zordur. Bu işlevler birbirini tamamlayıcı nitelikte ve iç içedirler (Durgun, 2002: 84-85; Eryılmaz, 2002: 95). Başka bir ifadeyle salt siyasi ya da salt yönetsel süreçten söz edilemez. Her yönetsel uygulamanın siyasi etkileri olduğu gibi siyasal kararlar da uygulama aşamasında yönetsel nitelik kazanabilir (Ülker, 1995: 189). Nitekim siyasal iktidarın "siyaset-belirleme", "siyaset-uygulama" ve "siyaset denetimi" (Erdoğan, 2001: 81) işlevlerinde siyasi ve yönetsel süreçleri görmek mümkündür. Özellikle siyaset uygulama işlevi yasaların yürütülmesini ya da uygulanmasını ifade etmektedir. Bu noktada uygulama aracı olarak bürokrasi ve yargı ön plana çıkmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere devletin tüm iş ve eylemlerinin siyasi nitelik arz etmesi siyaset ve bürokrasinin kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasını zorlaştırmaktadır. Kamu politikalarının belirlenmesi ve uygulanması sürecinde siyaset ve bürokrasi iç içe geçmiş durumdadır. Siyasetçiler idari görev yapabilmekte, bürokratlarda siyasal görevler üstlenebilmektedir. Bu yaklaşımı savunanlar bürokrasinin yararına inanmakta ve siyaset ile bürokrasinin birbirini dışlamadan işbirliği içinde olmak zorunda olduğunu vurgulamaktadır (Bkz. Eryılmaz, 2002: 95-96; Durgun, 2002: 85).

Siyaset-bürokrasi ilişkisini ele alan üçüncü yaklaşım ise, üst düzey bürokratlara idari sistemde siyasetçiler karşısında bazı özerk yetkilerin verilmesinden yanadır. Burada bürokratik idarenin tarafsızlığı, etkinliği ve verimliliği ihtiyacı ile siyasi temsil arasında bir denge kurmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşım IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların etkileriyle özellikle ekonomi yönetimine önerilen bir üst kurullar bürokrasisi modelidir (Eryılmaz, 2002: 96). Kamunun özelleştirilmesi sonucu oluşabilecek özel sektör tekelini kırmak ve siyasi belirsizlik dönemlerinde ekonomik konularda siyaset ve çıkar gruplarının etkisinden uzak daha bağımsız karar alabilmek için oluşturulan üst kurullar (Emek, 2002: 49-63), Sayıştay denetimi ve Devlet İhale Yasası'nın dışında bırakılması nedeniyle iktidar bloğunun farklı fraksiyonlarının devlet içinde ele geçirdiği ayrışmış merkezler ve güç kaleleri olarak görülmektedirler (Yılmaz, 2003: 86).

Türkiye'de 1980'den sonra çeşitli alanlarda kurullar oluşturulduğu görülmektedir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Yüksek Planlama Kurulu, Özelleştirme Yüksek Kurulu, Kriz Koordinasyon Kurulu, GAP Yüksek Kurulu, Doğal Afetler Koordinasyon Kurulu vb. oluşturulan bu kurulların başında gelmektedir. Daha sonra Rekabet Kurulu, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Enerji Piyasası Kurulu, Şeker Kurulu gibi yeni kurul oluşumları gündeme geldi. Böylece Sermaye piyasasından, bankacılık sistemine, enerjiden telekomünikasyonu, tarımdan sosyal güvenliğe kadar ekonominin her alanında kurullar etkin hale getirildi. Bu bağlamda düşünüldüğünde kurullar siyasetin ekonomi alanındaki düzenleme ve denetleme yetkilerini devralarak siyasetin alanını daraltmaya yönelik yaklaşımın sonucudur (Salman, 2000: 1-12).

Nitekim eski Başbakan Bülent Ecevit "ekonomiyi onlar yönetecekse, bizim seçimlere girmemizin ne anlamı var" diyerek bu kurullara söz geçirememekten yakınmıştır (Alkan, 2002). Çünkü bu üst kurullar sahip oldukları mali-idari özerklikleri ve yetkileri nedeniyle yeni birer iktidar odakları olmaktadırlar (Eryılmaz, 2002: 162).

2. Sistem Olarak Bürokrasi ve İşleyiş Kodları

Buraya kadar anlatılanlarda siyaset-bürokrasi ikilemini savunan görüşler olsa da, yaşadığımız çağın gerekleri bağlamında bunların birbirlerinden ayrılmaz bir bütünün iki yüzü gibi olduğu vurgulandı. Ayrıca siyaset ve bürokrasi arasındaki karşılıklı bir etkileşim ve dengenin de var olduğu ve olması gerektiği ifade edildi. Uygulamada ise bu dengenin bozulduğu ve frenlenemeyen ve siyasallaşan bürokrasilerin ortaya çıktığı da olmaktadır.

Siyaset ve bürokrasi ilişkisi problemi genel olarak çok partili demokratik rejimlerde söz konusudur. Tek partinin hâkim olduğu totaliter ya da otoriter devlet rejimlerinde siyaset-bürokrasi güç özdeşleşmesi söz konusudur. Bu rejimlerde parti ile devlet bütünleşmiştir (Öztürk, 2003: 93; Tutum, 1976: 10). Çok partili demokratik rejimlerde ise seçim yoluyla iktidara gelen siyasiler kendi programlarını gerçekleştirmek için bürokrasi üzerinde denetim kurmak ve destek sağlamak isterler. Çoğulcu demokrasi ilkesi gereği, siyasetçi halkın oylarıyla seçilmiş olmaktan ve halkın siyasal tercihlerini temsil etmekten dolayı belirgin bir güce ve üstünlüğe sahiptir. Siyasetçi bu gücü kullanarak bürokrasi ve kamu yönetimi üzerinde de sınırsız bir yetkiye ve güce sahip olduğunu, yönetim aygıtının kendi içindeki şu ya da bu ölçüde ussal işleyişine müdahale edebilme yetkisine sahip olduğunu düşünebilmektedir. Bu düşüncenin ürünü olan parlamenter sistemle yönetilen ülkelerde siyaset-bürokrasi arasında bir üstünlük ve güç mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan bu sorun sadece Türkiye'ye özgü değildir. Her ülkenin kendi özel koşullarına göre kimi zaman siyasetin kimi zamanda bürokrasinin üstünlüğü ile sonuçlanan bu mücadele, hassas bir denge üzerine kuruludur (Emre, 2003: 186–187). Siyaset-bürokrasi ilişkisinde sorun bu noktada doğmaktadır. Sorunun kaynağı her iki sistemin sahip olduğu güç kaynakları ile bürokrasinin işleyiş kodunda aranmalıdır.

Dolayısıyla bu ilişkiyi daha iyi açıklayabilmek için bürokrasiyi bir sistem olarak ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Sistem yaklaşımı açısından bürokrasiyi incelerken her şeyden önce bir sistem olarak bürokrasinin işleyiş kodları (kuralları), güç kaynakları ve siyasetle etkileşim düzeyi ve sınırlarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu çerçeve belirlendikten sonra Türk Kamu Yönetimindeki siyaset-bürokrasi ilişkisini değerlendirmek ve tartışmak daha yerinde bir adım olacaktır. Bu açıdan siyaset ve bürokrasinin ne olduğu değil, rol ve amaçları açısından önem arz eden işleyiş kurallarına (kodlarına) sahip olup olmadığı,

bürokrasi-siyaset ilişkisinin bu kodlara göre işleyip işlemediği ve bunları ne ölçüde, ne şekilde uygulamaya aktardığı ön plana çıkmaktadır.

Sistem yaklaşımına göre genel herkes için geçerli olabilecek bir gerçekliği formüle etmeyi sağlayan bir üst / merkezi perspektif yoktur. Her sistem farklı şeyleri gözlemleyebilir. Ana yönlendirici sistemler mevcut değildir. Bu şu açıdan önem arz etmektedir. Bazı toplumlarda ya da değişik kurumlarda açık ya da dolaylı olarak ana yönlendirici sistem düşüncesi mevcuttur. Bunun en bariz örneği Karl Marx'ın toplum teorisidir. Marx ekonomik sistemi temel/ana sistem olarak değerlendirmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, işlevsel farklılaşan sistemlerde her bir sistemin temel sistem doğrultusunda gelişme trendi gösterdikleri de görülmektedir. Türkiye'deki siyaset-bürokrasi ilişkisinde yaşanan üstünlük mücadelesi, söz konusu bu sistemlerin diğer toplumsal alt sistemlerin odak noktası ya da çatısını oluşturma amacından kaynaklanmaktadır. Ayrıca siyaset bürokrasiyi, bürokrasi siyaseti yönlendirme gücünü kendisinde görmektedir.

Başta siyaset ve bürokrasi olmak üzere tüm toplumsal sistemlerin bir sınırı ve çevresi vardır. Sistemler de neyin kendisine ait neyin ait olmadığını iç ve dış ayrımına göre yapmaktadır. Başka bir ifadeyle, sistemlerin kendine ait olan ve olmayanlar ayrımı çevreyle sınırları aracılığı ile belirlenmektedir. Bir sistem kendine özgü ayrım tekniği uygular ve bu tekniğe göre sistem açısından bilgi olarak görünen olaylar ve olguları algılar ve işler. Bu tekniğe sistemin yönlendirme/işleyiş kodları denir. Çok karmaşık olan toplumsal çevreden bilgi seçimi genel olarak bu işleyiş kodları veya stratejileri çerçevesinde olmaktadır.

Bu tür kodlar, toplumların tarihi geçmiş ve uygulamalarına dayanmakta ve kültür gibi uzun sürede oluşmaktadır. Bu kodlar her bir alt sistemin toplumsal sistem içerisindeki beklentilerini yapılandırmakta ve böylece sistem açısından çevreden ilişkilendirilebilir verilerin seçimine olanak sağlamaktadır. Örneğin, ekonomik sisteme "herkes için refah gibi" bir amaç yüklenirse bu ekonominin gerçek amacını aşmış olur. Sistem olarak ekonomi temelde paraya sahip olma (kar) ve olmama (zarar) ayrımına göre işlemektedir. Siyaset açısından bakıldığında iki farklı amaç ortaya çıkmaktadır. Birincisi Osmanlı döneminde "güçlü devleti", ikincisi ise cumhuriyet döneminde "devletin üstün menfaatlerini" korumaktadır. Bu amaçlar bağlamında siyasetin işleyiş kodu "iktidar / muhalefet"tir. Ancak tarihi süreç içerisinde bakıldığında bu amaç ve kodlarda sapmalar olduğu görülmektedir.

Tanzimatla birlikte siyasal iktidar, kendi toplumsal gücünü ve mevkisini korumak ve tekrar iktidar olabilmek amacıyla hareket etmeye başlamış ve kendisini devletin asıl sahibi gibi algılamak istemiştir. Buna bağlı olarak da bürokrasi ve muhalefetle güç mücadelesi içine girmiş işleyiş kodları değişmiştir. Amaç ve işleyiş kodlarında yaşanan ve halen de devam etmekte olan bu sapmalar haklı olarak "Türkiye'yi kim yönetiyor?" sorusunu ön plana çıkartmaktadır. Siyaset mi yoksa bürokrasi mi? Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerekse çok partili siyasal dönemde kimi zaman bürokrasinin iktidar / muhalefet işleyiş kodu ile hareket ettiği görülmektedir. Aynı şekilde siyasal iktidarın da kimi zaman muhalefet ve bürokrasi güdümlü işleyiş kodu ile çalıştığı da gözlemlenmektedir. Örneğin "güçlü AKP iktidarının güçlü Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın sistem iktidar olmanın yollarını bürokratik oligarşi ile kapatıyor, sadece hükümet olmaya izin veriyor, iktidar olamıyoruz" (Ergun, 2004: 301; Önal, 2003) sözleri ülkeyi gerçekte bürokratların yönettiğine ve bürokratik sistemin toplumsal sistem içinde ana yönlendirici konumunda olduğuna ya da olmak istediğine işaret etmektedir.

İstanbul Sanayi Odasının düzenlendiği bir toplantıda ülkeyi gemiye, başbakanı da kaptana benzeten sanayicilerin, bürokrasi ve kayıt dışı ekonomiden yakınmaları üzerine Başbakan Erdoğan; "Ben kaptanım ama turnikede oligarşik bürokrasi var. Bilet işine onlar bakıyor. Gemiye kaçak binenler varsa bu kaptanın değil turnikede çalışanların suçu… Hukukta iki çarpı iki dört ile yürümüyor. Biri olur diyor öteki olmaz diyor" diyerek bürokratik oligarşi içine yargı organını da katmıştır (Ergun, 2004: 301-302; Özdemir, 2004).

Aynı şekilde Müteahhitler Birliği'nde yaptığı bir konuşmada "Danıştay'da birçok engelle karşı karşıyayız. Bürokratik oligarşi ile uğraşıyoruz. Söyleyin kim yetkili ise onu bulalım. Bu işi çözelim. Enerji konusunda Enerji Bakanlığı mı yoksa EPDK mı bunu söyleyin ona göre adımlar atalım. Ya engelleri aşacağız ya bizi anlayanlarla yürüyeceğiz" (www.milliyet.com) diyerek siyasi iktidarın yargı organları ve üst kurullar

bürokrasiyle olan ilişkilerini boyutunu ortaya koymaktadır ve demokrasinin geliştiği bir dünyada seçilmişlerin (siyasetçilerin) atanmışların elinde oyuncak haline getirmeyeceğini vurgu yapmaktadır.

Burada bürokrasinin işleyiş kodları nelerdir, ne olması gerektiği konusu önem arz etmektedir. Başka bir ifadeyle, Türk Kamu Yönetiminde bürokrasiden beklenen işleyiş kodları nelerdir? Şu anda nasıl işlemektedir? Sapmalar nelerdir? sorularının cevabı aranmalıdır.

Osmanlı "güçlü merkeziyetçi devlet" anlayışını sürdürebilmek için iyi eğitimli, güvenilir ve padişaha mutlak sadık bürokratlara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda Enderun da yetişen kullar yetenek ve tecrübelerine göre Osmanlı devletinde üst düzey bürokratik kadrolara gelebilmişlerdir. Yükselme döneminde görülen bu uygulama, "yetenek", "liyakat", "yeterlilik" ve "güvenilir olma" gibi işleyiş kodlarının Osmanlı bürokrasinin işleyişinde hâkim olması gerektiğini göstermektedir (Aykaç, 1997: 137; Kutlu, 1999; Weiker, 1973: 100-101). Cumhuriyet döneminde ise bürokrasiye hâkim olan işleyiş kodları 657 sayılı devlet memurları kanununda "kariyer", "liyakat" ve "tarafsızlık" olarak sıralanmaktadır. Amaç ise devletin üstün menfaatlerini korumaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için çoğulcu demokrasinin gereği olarak bürokrasinin kendi işlevleri içerisinde kalmak şartıyla siyasal iktidar tarafından belirlenen politikaları uygulaması ve politika belirleme konusunda da siyasal iktidarın ihtiyaç duyduğu verileri sağlaması öngörülmektedir.

Öngörülenlerin aksine uygulamada bürokrasinin hem işleyiş kodlarında ve hem de amaçlarında birtakım sapmaların ya da değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bunları dönemler itibariyle şekildeki gibi özetlemek mümkündür:

Tablo 1: Dönemler İtibariyle Bürokratik İşleyiş Kodları

Dönemler	**Amaç**	**İşleyiş Kodu**
Osmanlının Kuruluş ve Yükseliş Dönemi	Güçlü Merkeziyetçi Devlet ve Padişahı Korumak	Yeterlilik Liyakat Güven ve sadakat
Bozulma Dönemi	Özel Mülkiyet ve Güç Kazanma	Rüşvet, yolsuzluk, siyasal iktidara ortak olma
1603-1839 Dönemi Reform Çalışmaları	Bozulan düzeni tekrar eski haline getirmek (Kısmi Batılılaşma)	Liyakat Meşveret
Tanzimat Dönemi	Ayrılıkçı eğilimleri azaltmak-merkeziyetçi yapıyı güçlendirmek. Bürokrasiye hukuki güvence sağlama, topluma hâkim olma, mülkiyet sahibi olma	Siyasetin (Padişah'ın) gücünü azaltma Siyasa yapma Kapıkulu yerine devletin hizmetkarı olma, devleti kurtarmak
II. Abdülhamit Dönemi	Padişahın denetim alanını genişletmek ve daraltmak	Siyaset–Bürokrasi mücadelesi Güven ve sadakat Belirlenen politikaları uygulama Liyakat Devleti kurtarmak

Jön Türkler Dönemi	Batılılaşma	Muhalefet ve iktidar Devleti kurtarmak
1923-1950 Dönemi	Yeni bir ulus oluşturma ve Cumhuriyetin temel ilkelerini halka benimsetme Devletin üstün menfaatlerini koruma	Parti devlet bütünleşmesi (iktidar)
1950-1960 Dönemi	Devletin üstün menfaatlerini ve rejimi koruma	Siyaset-bürokrasi çatışması (muhalefet)
1960-1980 Dönemi	Devletin üstün menfaatlerini ve rejimi korumak Bütçe maksimizasyonu (statü, prestij, maaş) İdeoloji ve siyasi görüş	Bürokratik yapıların güçlendirilmesi Siyasallaşma İkili bürokratik yapı (sivil-askeri) Siyasi lidere duyarlı olma (bağlılık) (neopatrimonyal bürokrasi)
1980 Sonra Dönem	Devletin üstün menfaatini koruma Rejim Dini görüş Siyasi görüş Rant paylaşımı Siyaset üstü yapılanma (Üst kurallar) bürokrasi	İktidar/muhalefet Güvenilir ve sadık olma (neo patrimonyal) Siyasallaşma Siyaset–Bürokrasi Çatışması Alternatif Hükümet (MGK)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bürokrasiyi bu denli güçlü kılan, öngörülenin dışında bir takım işleyiş kodları ile donatan ve bürokrasinin lehine amaçlarda değişikliklerin olmasını sağlayan nedir? Sorunun cevabının bürokrasi ve siyasetin güç kaynaklarında aranması gerektiği kanaatindeyiz. Bürokrasinin güç kaynakları genel olarak bilgi-uzmanlık, hızlı karar alabilme, daimî ve istikrarlı bir statü (hukuki güvence), kurum ideolojisi, profesyonellik, özerk olarak örgütlenme, planlama ve bütçeleme, danışma kurulları ve birer seçmen olma şeklinde sıralanmaktadır (Eryılmaz, 2002: 97-104; Öztürk, 2003: 119-123; Kaufman, 2001). Bürokrasi, söz konusu bu güç kaynaklarını kullanarak zaman zaman siyasal tercih konusu olan konularda kendi ağırlığını ortaya koyarak siyasetçilerin alanına girebilmektedir. Hatta siyasi görüş, rejim, rant paylaşımı gibi konulara dayanarak farklı siyasal iktidarların politika ve uygulamalarını engelleme yönünde sahip oldukları güç kaynaklarını kullandıkları görülmektedir (Emre, 2003: 205).

Diğer taraftan bürokrasi güç kaynaklarını kullanarak siyasetçilere hem politika seçenekleri sunmakta hem de siyasetçilerin bu seçenekler arasından seçim yapmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bürokrasi, kendi arzularına uygun yasaların parlamento tarafından kabul edilmesini sağlamak için girişimlerde bulunurken, arzu etmedikleri yasal düzenlemelerinde parlamentodan geçmemesi için elinden gelen gücünü kullanmaktadır. Kısaca bürokrasi, uyguladıkları politikaların hazırlanmasında gözle görünür bir paya sahiptir.

Kamu politikaları özel uzmanlık bilgisi ve sürekli dikkati gerektiren karmaşık teknik konulardır. Bu teknik bilgi rezervine bir de bürokratların profesyonel dayanışması ve siyasal konular üzerindeki kamusal bakışları eklenince bürokrasi toplumsal sistem içerisinde güç kazanmaktadır. Bu durum siyasetçilerin bürokrasiye

bağımlılığını artırmakta ve özellikle üst düzey bürokratların kamu politikalarını etkilemede değişik olanaklara sahip olmasına yol açmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Kaya, 1994: 10-11):

Toplumsal değişmeye yönelik kamu politikalarını gerçekleştirme,

Yasama meclisini etkileme ve politika önerme,

Yasa tasarıları hakkında görüş belirtme,

Gerektiğinde Bakanlar Kurulu toplantılarına katılma,

Bütçe ve yasa tasarıları hazırlama

Yasama ve yürütme organlarında kulis yaparak üyeleri etkileme,

Yasaları yorumlama ve uygulama.

Birer yurttaş olan bürokratlar aynı zamanda seçmendirler. Genel ülke nüfusu içerisinde seçme ve seçilme hakkı olan bu bürokrat kitlesi göz ardı edilemeyecek kadar oy potansiyeline sahiptir. Aileleri ile büyük bir seçmen gücü oluşturmaktadırlar. Siyasal iktidarların bu potansiyeli gözden çıkarması mümkün değildir.

Politika belirleme ve politik karar alma sürecinde siyasal iktidarların dışında siyasi partiler, baskı grupları, seçmenler ve bürokratlar da etkili olmaktadır. Bu süreçte uzmanlık bilgisi, tecrübesi, seçmen gücü vb. güç kaynakları ile bürokrasi, politika belirleme sürecinin söz konusu diğer aktörlerinden daha güçlü bir şekilde siyasal iktidarı etkileyebilmektedir.

Siyaset-bürokrasi ilişkisinde güç kaynakları sadece bürokraside değil, siyasette de mevcuttur. Bunlar meşrutiyet kaynağı, bütçe konusundaki yetki, karşıt teknik kurumlar ve karşıt personel (siyasal nitelikli atamalar) olarak ele alınabilir (Eryılmaz, 2002: 105-106; Öztürk, 2003: 123-124; Kaufman, 2001)

Siyasetçilerin meşrutiyet kaynağı sosyal güç ve otoriteye sahip olan halktır. Bürokratların meşrutiyet kaynağı ise siyasettir. Çünkü siyasetçiler tarafından göreve atanmaktadırlar. Oysa siyasetçiler halk tarafından seçilmekte ve halkı temsil etmektedirler. Bürokrasi meşruiyetini siyasal organlardan aldığı için onlar karşısında güçsüz ve onlara bağımlı bir konumdadır.

Siyasilerin bürokratik gücü denetim altında tutmak ve yönlendirmek için kullandıkları güç kaynaklarından bir diğeri, karşıt teknik kurumlar ve karşıt personeldir. Siyasetçiler faaliyetlerini denetlemek istedikleri kurum ve kuruluşlar için yeni kurumlar oluşturabilir, önceki uygulamaları feshederek kuruluşları birleştirip bölebilir ve bir kuruluşun görevlerini başka birine aktarabilirler. Aynı şekilde liyakatı ikinci plana itip sadakati ve siyasi lidere ve partiye duyarlı kişileri üst düzey bürokratik kadrolara atayarak frenlenemeyen bürokrasinin önüne geçmek için partizanca atamalar yapabilirler. Bürokratların bulundukları pozisyonlarını korumak ve devam ettirmek ya da terfi etme istekleri, karşıt personel gücünü elinde bulunduran siyasal iktidara bürokrasi karşısında kuvvetlendirmektedir.

Çoğulcu demokratik rejimlerde siyasetçiler ve siyasi partiler oylarını maksimize etme çabası içerisinde hareket ederken; bürokratlar da bürosunun büyümesi, hizmet alanının ve bütçenin genişlemesi için çaba sarf etmektedirler (Aksoy, 1995: 165). Başka bir ifadeyle bürokratlar başta parasal gelirleri olmak üzere şöhret, iktidar ve patronaj gücünü artırmaya ve kendi ofisleri ile ilgili ihtiyaçlarını gidermeye öncelik vermektedirler (Sakal, 1998: 224). Ancak bu önceliklerin gerçekleşebilmesi için gerekli kaynağın başında siyasetçiler bulunmaktadır. Bürokratlar belirlenen politikaları uygulayabilmek ve kurumlarını geliştirebilmek için ihtiyaç duydukları parasal kaynakları nerede ve nasıl kullanacağını siyasetçilere anlatmak zorundadırlar. Bu durumda siyasetçiler bürokratlar karşısında bir üstünlük sağlamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Büyük yapılı ve kompleks örgütlerin genel durumu ifade eden bürokrasi, çağdaş ulus devletle yaşıt bir yapıdır. Bu köklü hal bürokratik yapılara modern iktidar yapısı içinde önemli bir konum da atfedilmesine neden olmaktadır. Ne var ki bu güç dengesinde bürokrasinin karşısına kendi güç kaynakları ve hesap verebilirlik mekanizmaları ile iktidarların asıl sahibi olan siyasi otorite çıkmaktadır. Üstelik demokratik gelişmişlik bakımından olgun olarak değerlendirilen sistemlerde bürokrasinin siyasetin bu konumunu kabullenerek onun emir ve talimatları doğrultusunda hareket edeceği kabul edilmektedir. Bununla birlikte gelişmekte olan (ya da gelişmemiş) demokrasilerde ve demokrasi dışı rejimlerde daha fazla olmak üzere hemen her siyasal düzlemde bürokrasi ile siyasetin birbirine ve topluma göre konumları ideale ve diğer sistemlere nispetle değişkenlik gösterebilmektedir. Türkiye de bürokrasinin fırsat buldukça politikalar üzerinde güç edinmek, siyasal alanda etki ve söz sahibi olmaya çaba gösterdiği ülkelerden biridir. Bu durum Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan en belirgin miraslardan biri gibidir. 1923-1950 aralığında görece sakin bir dönem yaşanmış olsa da çok partili hayata geçişle birlikte deyim yerindeyse uyuyan dev uyanmış günümüze kadar da siyasetle yürüttüğü güç mücadelesini sürdürmüştür.

Sistem yaklaşımı gereği kendi içinde birer sistem olan örgütler ve onların dahil olduğu daha büyük sistemler bir şekilde birbirleriyle etkileşim halinde olduğuna göre; siyaset ve bürokrasi de paylaştıkları sistemde çeşitli etkileşimlere girmektedirler. Faaliyet alanının kendine özgü nitelikleri nedeniyle de bu etkileşimler iktidar, güç ve otorite bağlamında dolayısıyla da siyasal alanda gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle bürokrasi ve siyasetin yolları birbirleriyle paylaştıkları siyasal alan içerisinde zaman zaman kesişmektedir. Bu kesişmeler sırasında da teorik anlamda taraflara biçilen karar ve uygulama rolleri bulanıklaşabilmektedir. Kamu politikalarına ilişkin kararlaştırma, uygulama ve denetleme faaliyetleri sırasında taraflar bir şekilde birbirine ihtiyaç duyup bir anlamda görevlerini bir diğeriyle paylaşmaktadır. Örneğin politika kararlarında siyaset bürokrasinin sağlayacağı bilgiye, uygulamada bürokrasideki altyapı ve kabiliyete, denetim esnasında da bu işlemi gerçekleştirecek teknik donanımlı işgücüne ihtiyaç duyabilmektedir. Bürokrasi de atamalar, yasal dayanaklar gibi güç unsurları noktasında siyasetin girişimlerine ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç olarak tüm sistemler gibi toplumsal düzen de bir etkileşimler yumağıdır ve sistem içerisindeki tüm güç odakları çabalarını denge ya da dengesizlik yönünde sarf etmektedir. Genellikle bu durum bir denge yönünde yorumlansa da kimi durumlarda taraflardan biri diğerinin yetki alanına da geçip onun adına ya da ona muhalif biçimde hareket edebilmektedir. Özellikle çok partili düzenlerde bürokrasinin siyasallaşması bu türden bir durumdur. Otoriter ya da totaliter sistemlerde görülen güç özdeşlemesi, çok partili demokrasilerde halkın oylarına dayandırdığı gücü tecrübe eden siyaset, yasalarla korunan bürokratların güç istenci ile karşılaşabilmektedir. İşte Türkiye'deki tek parti dönemi ilk modele, çok partili dönem ise ikinci modele yakınlaşacak şekilde biçimlenen işleyiş kodlarına sahip olmuştur. Bu işleyiş kodu bazı dönemlerde yönetimde söz sahip olma talebi düzeyinde gerçekleşirken, kimi dönemlerde iktidar/muhalefet biçimine yaklaşabilmiştir.

KAYNAKÇA

"Bürokratik Oligarşi", http://www.milliyet.com.tr/2006/04/06/siyaset/axsiy01.html, (31.12.2006)

Aksoy, A. Şinasi (1995), "Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri (İkinci Cilt), TODAİE Yayın No: 262, Ankara, ss. 159-173

Alkan, Türker (2002), "Seçilmişler ve Atanmışlar", Radikal Gazetesi, 30 Mart 2002

Aykaç, Burhan (1997), Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler, YÖK Matbaası, Ankara.

Çevikbaş, Rafet (1997), "Kamu Bürokrasisinin Politika Tayini Sürecindeki Rolü", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 11, S. 3-4, Erzurum, ss. 119-128

Durgun, Şenol (2002), "Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset", G.Ü. İİBF Dergisi Özel Sayı, Ankara, ss. 83-102

Emek, Uğur (2002), Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Emre, Cahit (2003), Yönetim Bilimi Yazıları, İmaj Yayıncılık, Ankara

Erdoğan, Mustafa (2001), Anayasal Demokrasi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara

Ergun, Turgay (2004), Kamu Yönetimi Kuram Siyasa Uygulama, TODAİE Yayınları, Ankara

Ergun, Turgay ve Polatoğlu, Aykut (1992), Kamu Yönetimine Giriş, Ankara

Eryılmaz, Bilal (1995), Kamu Yönetimi, Akademi Kitabevi, İzmir

Eryılmaz, Bilal (1998), "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri", Türkiye'de Yönetim Geleneği, Ed. Davut Dursun ve Hamza Al, İlke Yayıncılık, İstanbul, ss. 153-166

Eryılmaz, Bilal (2002), Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Devlete, Alfa Yayınları, İstanbul

Göküş, Mehmet (2000), "Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi", Amme İdaresi Dergisi, C. 33, S. 2, Haziran, Ankara, ss. 23-33

Güler, Birgül Ayman (2006), "Küresel Sömürgeleşme ile Küresel Özgürleşme İkileminde Kamu Yönetimi", Kamu Yönetiminden Planlamaya Yeniden Yapılanma, Şubat, İstanbul, ss. 53-58

Güven, H. Sami (1976), "İdare Siyaset İlişkileri ve Personel Yönetimi Açısından Önemi", Amme İdaresi Dergisi, C. 9, S. 1, Mart, Ankara, ss. 50-70

Kaufman, Herbert (2001), "Major Players: Bureaucracies In American Government", Public Administration Review, Vol. 61, No.1 , pp. 18-42

Kaya, Kemal (1994), Çağdaşlaşma Yolunda Deve Dikenleri, Bilim Yayınları, Ankara

Kutlu, Önder (1999), "The Politics of Bureaucracy in Turkey: Realations Between Bureaucrats and Politicaians", 3. Triennial EURAMES Conference in Ghent, 29-31 September, Belgium

LaPalombara, Joseph (1971), "Bürokratlar ve Siyasal Gelişme: Çelişmeli Bir Görüş", Çev. Selçuk Yalçındağ, Amme İdaresi Dergisi, C. 4, S. 2, Ankara, ss. 65-95

Önal, Ayşe (2003), "Hükümetteyiz Ama İktidar Değiliz", Akşam Gazatesi, 10 Haziran 2003; http://www.haberx.com (15.01.2007)

Özdemir, Sadi (2004), "Turnikenin Başında Bürokratik Oligarşi Var", Hürriyet Gazetesi, 6 Haziran 2004

Öztürk, Namık Kemal (2003), Bürokrasinin Gücü ve Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara

Sakal, Mustafa (1998), "Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Rolleri", D.E.Ü. İİBF Dergisi, C. 13, Sayı: 1, İzmir, ss. 211-230

Salman, Emine Banu (2000), "Türkiye'de Kurullara Teslim", Ekonomi, Nisan, Sayı: 15, Ekonomi Muhabirleri Derneği, ss. 1-26, http://www.emd.org.tr/ekonom/eko15%2Y.htm

Stahlberg, Krister (1989), "Kamu Yönetiminin Politizasyonu: Politizasyonun Sonuçları, Sebepleri ve Kavramları Üzerine Düşünceler", Çev. Dündar Gültekin, Türk İdare Dergisi, Yıl: 61, Sayı. 384, Ankara, ss. 199-216

Tosun, Kemal (1976), "Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminde Reform Zorunluluğu", İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 2, Kasım, İstanbul, ss. 1-15

Tutum, Cahit (1971), "İdari Reformda Başlıca Yaklaşımlar", Amme İdaresi Dergisi, C. 4, S. 2, Ankara, ss. 33-45

Ülker, Halil (1995), "Siyasi İktidar-Bürokrasi İlişkisi", Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri, İkinci Cilt, TODAİE Yayın No: 262, Ankara, ss. 185-192

Weiker, Walter F. (1973), "Osmanlı Bürokrasi: Modernleşme ve Reform", Çev. Semay Büyükdavras ve Erkan Oyal, Amme İdaresi Dergisi, C. 6, S. 1, TODAİE, ss. 98-111

Yılmaz, Aytekin (1997), "Türkiye'de Yönetimde Yetersizlik ve Sorunlar", Yeni Türkiye, Sayı: 13, Ankara, ss. 394-404

Yılmaz, Zafer (2003), "Günümüz Türkiye'sinde Devlet ve Hakim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi", Praksis Dergisi, S. 9, ss. 55-92

İSLAM HUKUKUNDA TÜKETİCİ HAKLARI

CONSUMER RIGHTS IN ISLAMIC LAW

ALPASLAN ALKIŞ

Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orcıd. 0000-0003-3401-7073

ÖZET

Tüketicinin korunması, evrenselliğini ve güncelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen yaşamsal öneme sahip bir konudur. Tüketici hakları olarak, temel ihtiyaçların karşılanması hakkı, güvenlik hakkı, bilgi edinme hakkı, seçme hakkı, temsil edilme hakkı, tazmin edilme hakkı, şikâyet hakkı ve muhayyerlik hakkı bulunmaktadır. Tüketici haklarının esas itibariyle, "kul hakkı" ve "malî haklar" içerisinde mütalaa edilmesi mümkündür.

Tüketicinin korunması için her şeyden önce tüketicinin eğitimi, bilgilendirilmesi ve temsil edilmesi gereklidir. Tüketiciyi koruma çabaları içinde en önemli hususları hiç kuşkusuz üretimde standardizasyonun ve kalitenin sağlanması, ölçü ve tartı kontrolü, çarşı ve pazarların düzenlenmesi ve denetlenmesi oluşturmaktadır. Çarşı ve pazarların denetlenmesi için Hz. Peygamber ve Hz. Ömer dönemlerinde erkek ve kadınlardan oluşan görevliler tayin edilmiştir.

İslâm, adalet, doğruluk ve hakkaniyet ilkeleri ile kartel ve tekel oluşumuna karşı çıkarak ihtikârı yasaklamış ve böylece tüketicileri, fiyatlar karşısında korumayı hedeflemiştir. İslâm hukuku, tüketicilerin aldatılmasına karşı çıkarak muhayyerlik haklarıyla kusurlu mala karşı tüketicilerin korunmasını sağlamış ve tüketicilere aldanma ve kusurlu mal sebebiyle akdi bozma hakkı tanımıştır.

Hz. Peygamber'den bugüne kadar tüketicinin korunmasında rol üstlenen birtakım kurumlar bulunmaktadır. Bunların ilki, varlığı Hz. Peygamber dönemine dayanan "Hisbe" teşkilatıdır. Hisbe teşkilatı tüketicinin korunmasının pratik bir uygulamasıdır. Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkan "Ahîlik" kurumu ile esnaf teşkilatı olan "Loncalar" da, İslâmî ahlâk ilkeleri doğrultusunda kaliteli mal ve hizmet üretimini sağlayarak tüketicinin korunmasında asırlarca önemli rol üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketim, Tüketici Hakları, Korunma.

ABSTRACT

Protection of the consumer is a vital topic which never loses its universality and actuality. The consumers' rights such as providing basic needs, security, getting knowledge, right of election, being represented, being indemnified, have been regarded as global the consumers' rights.

To protect the consumer, he needs to be educated, informed and organized. By no means the most important protection is that providing standardization and quality in production, checking the measurement and weight, arranging and controlling of the market and bazaar. The official man and woman authorities were charged in examining the market and bazaar in The Prophet Muhammad and the Prophet Ömer day. Specific standards were arranged in the Islamic history.

Islam forbid the profiteering by objecting to the formation of cartel and monopoly. The consumers are protected against excessive prices. The Islamic law has banned by no means to deceive the consumer. The Islamic lawyers are in consensus that the seller must inform about the defect of goods. The consumer has right to undo the agreement.

There have been some institutions which are responsible for protecting the consumer from the time of The Prophet Muhammad to today. One of the first institutions was Hisbe organization. It was a kind practical implementation which protects the consumer. Besides this organization, Akhism, which was a kind of organization providing goods and service in high quality in accordance with the moral principles of Islamic, had vital roles in protecting the consumer.

Keywords: Consumer, Consume, Consumer Rights, Protection

TÜKETİCİ HAKLARI

Lügatte, öncelikle "batılın zıddı"[1] olarak tanımlanan "hak" kavramı vazife, sorumluluk, yükümlülük anlamında "zorunlu" (***vücûb)*** ve "sabit olmak" ***(sübût)***[2] ***anlamı ile*** "***mutabakat ve muvafakat"***[3] gibi anlamlara gelmektedir.[4]

Sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği ve muhteva zenginliği ile fıkhın çeşitli alt dallarında farklı terim anlamları kazanmış olmasından dolayı "hak" kavramının İslâm Hukuku'nda net ve ortak bir terim anlamını bulmak zor olmakla[5] beraber; *Hak, hukuk düzeninin şahıslara tanıdığı ve koruduğu maslahatlardır*[6], şeklindeki tanım konumuza mutabık olan bir tanımdır.

İslâm Hukuku'nda hak kavramı, "Allah hakkı-kul hakkı"[7] veya "malî haklar-bedenî haklar"[8] gibi tasnife tabi tutulmuştur. Tüketici hakları bu sınıflandırma içerisinde "kul hakkı ve malî haklar" kapsamına girmektedir. İslâm hukukçuları "malın korunması" ilkesini hukukun temel gayelerinden biri olarak belirlemiş ve muamelatla ilgili hükümlerin çoğunu bu esas üzerine oturtmuşlardır. Bu sebeple tüketici hakları, malî hak olarak "malın korunması" ilkesi doğrultusunda öncelikle korunması gereken haklardandır.

Batı Hukukunda ise, "tüketici hakları" şeklindeki sistematik bir sınıflandırma ancak sanayi devrimi sonrasında söz konusu edilmiştir. Çünkü tüketici sorunlarının sanayi devrimi sonrasında çok önem kazanması ve en çok tartışılan konulardan biri olması neticesinde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüketicinin korunmasına yönelik hukuk sistemi ortaya çıkmaya başlamış ve ilk kez 15 Mart 1962'de dönemin ABD Başkanı J. F. Kennedy tarafından; G*üvenlik Hakkı, Sesini Duyurma Hakkı, Bilgi Sahibi Olma Hakkı ve Seçme Hakkı* şeklindeki dört tüketici hakkı[9] dünya kamuoyuna açıklandı.

Sonrasında ise, Avrupa Birliği 1975 tarihli "Tüketici Bilgilendirme ve Koruma Programı" ile tüketici haklarını; S*ağlık ve Güvenliğinin Korunması Hakkı, Ekonomik Çıkarlarının Korunması Hakkı, Tazmin Edilmesini İsteme Hakkı, Aydınlatma ve Eğitilme Hakkı, Temsil Edilme Hakkı* şeklinde beş temel tüketici hakkı olarak geliştirmiştir.[10]

Avrupa Birliği daha sonra 1981 ve 1986 yıllarında kabul ettiği programlar sonucunda[11] ilan ettiği AB Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi'yle daha önce kabul ettiği beş tüketici hakkını; *Tüketicilerin Temel Gereksinimlerinin Karşılanması Hakkı, Sağlık ve Güvenliğin Korunması Hakkı, Ekonomik Çıkarların*

[1] Cevherî, "hkk" md.; Cürcânî, "hkk" md.
[2] Cevherî, "hkk" md.; İbn Manzûr, "hkk" md.; Zebîdî, "hkk" md.
[3] Râğıb el-İsfahânî, "hkk" md.
[4] Köse, 1997:27.
[5] Köse, 1997:30.
[6] Hacak, 2000:64.
[7] Serahsî, 1984:II/289.
[8] Zerkâ, 1993:III/15.
[9] DPT, 2001:37.
[10] Göle, 1983:15; Zevkliler- Aydoğdu, 40.
[11] Zevkliler- Aydoğdu, 40.

Korunması Hakkı (Mal ve Hizmetlerin Serbestçe Seçilmesi Hakkı), Bilgi Edinme ve Eğitilme Hakkı, Zararların Karşılanması Hakkı, (Tazmin edilme hakkı), Temsil Edilme Hakkı (Sesini duyurma hakkı), Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkı şeklinde genişletmiştir.[12]

Birleşmiş Milletler bünyesinde ise tüketicin korunması ilk kez ayrıntılı olarak 1975 yılında ele alınmış ve bu alanda uluslararası boyutta araştırmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Ardından 9 Nisan 1985 tarihinde üye devletlerin delegasyonlarının oybirliğiyle "Tüketicinin Korunmasına ilişkin temel esaslar" isimli deklarasyon kabul edilmiştir.[13] Bu deklarasyon ile hem sekiz başlık altında tüketicinin temel hakları ortaya konulmuş hem de tüketicinin korunmasına ilişkin temel hedefler en genel anlamları ile belirlenmiştir.

Birleşmiş Milletlerin 1985 yılındaki söz konusu deklarasyonuyla uluslararası alanda kabul gören tüketici hakları günümüzde sekiz temel hak üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sekiz temel tüketici hakkı ise şunlardır: *Temel ihtiyaçların karşılanması hakkı, Sağlık ve güvenlik hakkı, Bilgi edinme hakkı, Seçme hakkı, Sesini duyurma (Temsil edilme) hakkı, Tazmin edilme ve ekonomik çıkarların korunması hakkı, Eğitilme hakkı, Sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı.*[14]

Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan bu sekiz tüketici hakkı uluslararası alanda genel kabul gören tüketici hakları olmakla beraber, tüketici hakları söz konusu haklarla sınırlı olmayıp, tüketiciyi koruma hareketinin gelişimine ve sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak değişmesi veya yeni haklardan söz edilebilmesi de mümkündür.[15]

İnsanların toplumda tüketici, hasta, çocuk ve kadın gibi çeşitli sıfat ve rollerle bulunmalarına karşılık bu rollerinden kaynaklanan bir takım haklarının bulunması doğal ve evrensel bir durumdur. İnsanlığın toplumdaki rollerinin gelişimine göre bu rollere dayalı hakların belli bir sistematiğe ulaşmasının farklı zamanlarda ortaya çıkması da çok normaldir. Bu açıdan tüketici hakları da sanayi devrimi sonrası koşullarda gelişen haklar olmuşlardır.

Araştırmada, Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği sekiz tüketici hakkı İslâm Hukuku açısından değerlendirilmiş ve tüketici hakları İslâm Hukuku'nun bakışıyla yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu haklara, İslâm Hukuku'nun asırlar öncesinden ortaya koyduğu ve tüketiciler için çok önemli bir düzenleme olan muhayyerlik hakkı ilave edilmiştir. Yine Birleşmiş Milletlerin deklare ettiği haklar içinde olmamasına rağmen tüketiciler için önemli bir hak olan şikâyet hakkı da incelenmiştir. Zira tüketicilik vasfından dolayı karşılaşılan olumsuzlukları şikâyet edebilme hakkının verilmesi önemli bir kazanımdır.

1.1. Temel İhtiyaçların Karşılanması Hakkı

Temel ihtiyaçların karşılanması hakkı; tüketicinin yaşamını devam ettirmeye yetecek kadar gıda maddesi, giyinme, barınma, sağlık ve temizlik haklarından yararlanma hakkıdır.[16] Bu hak, İslâm Hukuku'nun kabul ettiği ve toplumun veya fertlerin bozulmaması için korunmasında zaruri yarar (zarûriyyât)[17] gördüğü beş asıldan "mal"ın korunmasına yönelik haklardır. İslâm hukukçuları bu beş esasın korunmasını farz, ortadan kaldırılmasını ise haram saymaktadırlar. [18]

Temel ihtiyaçlarının karşılanması tüketicinin insan olmaktan doğan en temel haklarındandır. Zira İslâm Hukuku'nda her şahıs, hayatını devam ettirme konusunda hem hak sahibi, hem de şer'î bir vecibe ile mükelleftir.[19] Zira

[12] DPT, 2001:29-30.
[13] DPT, 2001:52.
[14] DPT, 2001:29, 52.
[15] Göle, 1983:15.
[16] DPT, 2001:29.
[17] Gazzâlî, 1994:I/333; Şâtıbî, 1990:II/710**;** *İbn Haldun, 1989:II/875;* Hallâf, 1973:345*; İbn* Âşûr, 1996:139.
[18] Gazzâlî, 1994:I/333; İbn Âşûr, 1996:139.
[19] Gökmenoğlu, 1991:85.

insanı kendine kulluk yapmak üzere yaratan[20] Allah, insana yerden ve gökten rızık vermiş,[21] hatta bu rızkı temin edebilmeleri için gündüzü yaratmış[22] ve kulların rızkı yeryüzünde aramalarını istemiştir.[23] İnsanların rızka ulaşmaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için, Allah karşılıklı rızaya dayanan[24] alım satımı helal kılmıştır.[25] Çünkü insanlar birbirlerinin ellerindeki malların bedeline, eşyalara, mallara, yiyecek ve içeceklere muhtaçtırlar. Bu ihtiyaçlar da, ancak alış veriş gibi yollarla giderilebilir.

Temel ihtiyaçların karşılanması bir hak hatta bir zorunluluktur. Ancak ihtiyaçların neler olduğu konusu kişilere ve içinde bulunulan ortama göre değişebilmektedir. Bu sebeple nelerin aslî ihtiyaç nelerin ikinci derecede ihtiyaç olduğuna karar vermek hayli güç olmakla beraber İslâm hukukçuları insanın ihtiyaç duyduğu veya arzu ettiği her şeyi aslî ihtiyaç olarak görmemişlerdir.[26]

İslâm bilginleri genel anlamda ihtiyaç olarak söz ettiğimiz hususları, zorunlu ihtiyaçlar (zarûriyyât), hayatı kolaylaştıran ihtiyaçlar (hâciyyât), hayata zevk ve güzellik katan ihtiyaçlar (tahsîniyyât)[27] olmak üzere üç bölümde inceleyerek nelerin aslî ihtiyaç olabileceği hususunda birtakım objektif ölçüler getirmeye çalışmışlardır. Buna göre, bir malın aslî ihtiyaçtan sayılmasında kullanılan en temel ölçüt, o malın kişinin sağlık ve güvenlik içinde yaşamasını temin eden veya buna birinci derecede yardımcı olan bir özellik taşımasıdır. Bundan dolayı açlığı giderecek kadar yiyecek, avret yerlerini örtecek, sıcak ve soğuğa karşı koruyacak kadar ihtiyaç duyulan elbiseler veya kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin nafakası aslî ihtiyaçlardan sayılmaktadır.[28] Hz. Peygamber de bir hadisinde insanın ihtiyaçlarını "oturacağı ev, avretini örten elbise, katıksız ekmek ve su"[29] olarak sıralayarak adeta insanın ihtiyaçlarının alt seviyesine işaret etmiştir.

Bazı çağdaş araştırmacılar temel ihtiyaçların zaman, çevre vb. şartlara bağlı olarak değişip gelişebileceğine işaret ederek ihtiyaçları detaylandırmak yerine ilkeler üzerinde durmayı tercih etmişlerdir. Bunlara göre en uygun çözüm, hangi tür ve ne miktar malın temel ihtiyaç grubunda yer alacağı hususunun tespitini, hem toplumun genel iktisadî şartlarına hem de kişilerin sosyal çevrelerine ve toplum şartlarına bağlı olarak yetkili mercilere bırakılmasıdır.[30]

1.2. Sağlık ve Güvenlik Hakkı

Sağlık ve güvenlik hakkı; yaşam ve sağlık için tehlikeli ve zararlı olan mamul ve mallara, hizmetlere, üretim, süreç, yöntem ve usullerine, firma (satıcı) davranışlarına karşı korunma[31] hakkını kapsamaktadır. Buna göre, tüketiciye sunulan mal ve hizmetler, tüketicinin hayatını ve sağlığını normal koşullar altında tehlikeye düşürmeyecek derecede güvenilir ve kaliteli olmalıdır.[32] Aksi halde bugünün tüketicisi her an emniyetli olmayan bir tüketim malının kendisini zehirlemesi, sakatlaması, yaralaması hatta öldürmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir.

Sağlık ve güvenlik hakkı İslâm'ın korunmasını istediği maslahatlardan "canın ve aklın korunması"na[33] yönelik olarak ortaya çıkan temel bir haktır. Nitekim Muhammed Tâhir b. Âşûr, canın korunmasından maksadın "can

[20] Zâriyât, 51/56. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ
[21] Sebe, 34/24. قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ
[22] Kasas, 28/73. وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
[23] Müzzemmil, 73/20. وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ
[24] Nisa, 4/29. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ
[25] Bakara, 2/275. وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا
[26] Çeker, DİA, 1997:XVI/505.
[27] Gazzâlî, 1994:I/333; Şâtıbî, 1990:II/710; *İbn Haldun, 1989:II/875;* Hallâf, 1973:345*; İbn* Âşûr, 1996:139.
[28] Çeker, DİA, 1997:XVI/505.
[29] Tirmîzî, "Zühd", 30. « لَيْسَ لِابْنِ آدَمَ حَقٌّ فِي سِوَى هَذِهِ الْخِصَالِ بَيْتٌ يَسْكُنُهُ وَثَوْبٌ يُوَارِي عَوْرَتَهُ وَجِلْفُ الْخُبْزِ وَالْمَاءِ »
[30] Çeker, DİA, 1997:XVI/506.
[31] DPT, 2001:29.
[32] Göle, 1983:15.
[33] Gazzâlî, 1994:I/333; İbn Âşûr, 1996:139.

güvenliği" olduğunu söyleyerek, "canın en önemli korunma yolu, bulaşıcı hastalıklara direnç sağlamakta olduğu gibi, meydana gelmezden önce teleften korunmasıdır. Vücudun bazı organlarının teleften korunması da, canın teleften korunması anlamına geldiğini"[34] belirtmektedir.

Sağlık hakkı kavramı kişinin hem beden hem de ruh sağlığını ifade etmektedir. Zira ruh sağlığının korunması da, "aklın korunması" hususuyla ilgilidir. Bu sebeple İslâm'da hiç bir şahsın beden veya ruh sağlığını ihlal ve ifsad edici, tehlikeye düşürücü müdahale ve davranışlarda bulunulamayacağı[35] gibi beden ve ruh sağlığını temin ile ilgili hizmetleri her vatandaşın devletten talep hakkı da vardır.[36]

Bireyin sağlık ve güvenliğine çok önem veren İslâm dini, "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"[37] ayetiyle insanın kendini tehlikelerden korumasını emretmiş ve sağlığa zararlı davranışları yasaklamıştır.[38] Hatta hadis kitaplarında "Tıp" başlığı altında özel bölümler yer almıştır. Hadislerde sağlığın önemi vurgulanarak, "Sıhhat Allah'tan korkan için zenginlikten daha hayırlıdır. Nefsin rahatı Allah'ın bir nimetidir"[39], "Bir yerde hastalık görürseniz oraya girmeyin. Eğer hastalık bulunan bir yerde iseniz oradan çıkmayınız"[40] buyrulmuştur.

Güvenliğin korunmasıyla ilgili olarak da İslâm dini, bir cana kıymayı tüm insanları öldürmekle eşdeğer[41] görerek, gerçek Müslümanın, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güven içinde bulunduğu kimse olduğunu önemle vurgular.[42] Görüldüğü üzere ayet ve hadisler ister kendi ister başkası eliyle olsun, insan canının tehlikeye atılmasını ve zarar verilmesini yasaklayarak insan canının korunmasını ve tüm tehlikelerden emin kılınmasını istemektedir.

Sağlık ve güvenliğinin korunması günümüzde tüketiciler için çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Çünkü gelişen sanayi ve teknolojiye paralel olarak günümüzde gıda ve gıda katkı maddeleri, gıdada tarım ilaçları kalıntıları, ilaç ve kozmetikler, gübre, böcek zehirleri, hormonlu, antibiyotikli ve genetik yapısı değiştirilmiş (transgenetik) gıdalar, ulaşım, trafik, akaryakıt, lpg ve doğalgaz, temizlik malzemeleri, tekstil, konut, sigara ve tütün mamulleri, elektrikli cihazlar, gazla çalışan ürünler, odun ve kömür sobaları, oyuncaklar, mobilyalar, bebek ve çocuk ürünlerinde[43] tüketicinin sağlığını ve can güvenliğini tehdit eden çok sayıda tehlikeler bulunmaktadır. Bu sebeple canın dolayısıyla sağlığın korunmasını en temel esas[44] kabul eden İslâm'a göre tüketici, satın aldığı mal ve hizmetlerin kullanım öncesinde, kullanım sırasında ve kullanım sonrasında sağlığına ve güvenliğine zarar vermemesi için ilgililer tarafından her türlü önlemin alınmasını talep etme hakkına sahiptir.[45]

Bilim ve teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler çerçevesinde artan imalat ve çeşitlenen mamuller insan hayatını kolaylaştırırken, kullanıma uygun olmayan malların ve bunların hizmetlerinin riskine karşı korumayı ve tüketici güvenliğinin sağlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Tüketicilerin kendi başlarına güvenliklerini

---

[34] İbn Âşûr, 1996:141.
[35] Gökmenoğlu, 1991:121.
[36] Armağan, 1996:177.
[37] Bakara, 2/195. وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ
[38] Armağan, 1996:178.
[39] İbn Mâce, "Ticaret", 1; Ahmed b. Hanbel, V/372, 381. « لاَ بَأْسَ بِالْغِنَى لِمَنِ اتَّقَى وَالصِّحَّةُ لِمَنِ اتَّقَى خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى وَطِيبُ النَّفْسِ مِنَ النَّعَمِ »
[40] Müslim, "Selam", 92-93. « الطَّاعُونُ رِجْزٌ أَوْ عَذَابٌ أُرْسِلَ عَلَى بَنِى إِسْرَائِيلَ أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلاَ تَقْدَمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ »
[41] Mâide, 5/32. مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا
[42] Buhari, "İman", 4; Müslim, "İman", 64; Ebu Davud, "Cihad", 2; Tirmîzî, "İman", 12; "Birr ve Sıla", 27; Nesâî, "İman", 8. « الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ » « مَنْ ضَارَّ ضَارَّ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللَّهُ عَلَيْهِ »
[43] DPT, 2001:33-43.
[44] İbn Âşûr, 1996:141.
[45] Armağan, 1996:177.

sağlayacak esaslar getirmesi mümkün olmadığından, ülkeler bu konuda cezai, idari, ekonomik ve teknik esaslar ortaya koyarak, tüketici güvenliği politikalarını oluşturmalıdırlar. [46]

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesi, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirterek[47] sağlık ve güvenlik hakkını anayasal güvence altına almıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'da 9 Nisan 1985 tarihli toplantısında "Tüketicinin Korunmasına İlişkin Temel Esaslar" adlı deklarasyonla, özellikle sağlık, beslenme, gıda kökenli hastalıklar ile ürün tehlikeleri ile ilgili konularda ve gerekirse kirlilik ve çevre konularında hükümetlerin tüketici eğitimi programları düzenlemeleri istenerek tüketicinin sağlık ve güvenliğini koruyucu tedbirler ortaya konmuştur.[48]

Bütün bunlar, tüketiciye sunulan mal ve hizmetlerin, tüketicinin hayatını ve sağlığını normal şartlar altında tehlikeye düşürmeyecek derecede güvenilir ve kaliteli olmasını ifade etmektedir. Tüketici elde ettiği/satın aldığı mal ve hizmetten ihtiyaçlarını gidermekte yararlanırken; bir taraftan gerçek tatmini sağlamak, diğer taraftan da o tüketim malı tarafından zehirlenmeyeceğini, sakatlanmayacağını, yaralanmayacağını ve hatta ölümüne sebep olunmayacağını bilmek ister. Her hangi bir tehlikeye maruz kalmadan tüketimini gerçekleştirmek ve edindiği mal ve hizmet konusunda güven içinde bulunmak tüketicinin hakkıdır ki bu hak, tüketicileri sadece piyasanın aldatmacalarına karşı korumaya çalışan diğer bazı haklara nispetle daha fazla önem taşımaktadır.[49] Dolayısıyla bu hakkın diğer haklara nazaran daha özel bir yeri olduğu söylenebilir.

1.3. Bilgi Edinme Hakkı

Bilgi edinme hakkı; mal ve hizmetleri satın alırken doğru karar almaya yardımcı olacak, yazılı, görsel ve sözel tanıtımlarda mamul, hizmet ve firmalar hakkında doğru, tutarlı, yeterli ve eksiksiz bilgi edinme ile yanıltıcı, yanlış ve eksik reklam, etiket, ambalaj ve diğer yanıltıcı bilgilere karşı doğru bilgi alma ve zamanlı bilgilerin talep edilmesi[50] hakkıdır.

Klasik iktisat teorisi, kişinin kendi ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılayabilecek mevcut imkânlar hakkında tam bilgi sahibi olduğunu kabul ederek tüketicinin daima rasyonel hareket eden, kendi menfaatleri doğrultusunda davranan bir kişi olduğunu varsayar. Hâlbuki durum böyle değildir. Tüketicinin tüketim kararlarını verirken hiçte bilgili olmadığı ve rasyonel davranmadığı ortadadır. Tüketici piyasada bulunan binlerce çeşit, marka, model ve özellikteki mallar hakkında bilgi sahibi değildir. İşletmeler ürünleri hakkında genellikle ya hiç bilgi vermemekte ya da yanıltıcı bilgi vermektedirler. Dolayısıyla tüketici yaptığı sözleşmeleri tamamen tesadüfî ve genellikle eksik veya yanlış bilgilere dayanarak yapmaktadır. Bu nedenle tüketicinin korunabilmesi açısından tüketicinin bilgilendirilmesi ve aydınlatılması tüketicinin en temel haklarından birini oluşturmaktadır.[51]

Bilgi edinme hakkı, tüketicinin ekonomik yararlarıyla ilgili olup, tüketicinin aldatılmaması ilkesine dayanmaktadır. Bu hak, yanlış, aldatıcı ve hileli şekilde reklam yapma, bilgi verme, ambalajlama ve etiketlemenin engellenmesi, malın nitelikleri hakkında tüketicinin doğru ve ayrıntılı bilgi edinebilmesini kapsamaktadır.[52] Böylece tüketicinin, satın almayı düşündüğü mal ve hizmet konusunun ne olduğu, ne işe yaradığı, ne kadar zaman dayanacağı, ihtiyaçlarını ne nispette karşılayabileceği gibi konularda aydınlanması sağlanmış olacaktır.[53]

[46] DPT, 1995:26.
[47] T.C. Anayasası, 1982:56.
[48] DPT, 2001:30.
[49] Ünlüönen, 1999:5; Göle, 1983:15-16; DPT, 2001:29.
[50] DPT, 2001:29; DPT, 1995:32.
[51] Aslan, 2006:78.
[52] Lale, 1994:96.
[53] Ünlüönen, 1999:6; Göle, 1983:17; DPT, 2001:30.

İslâm Borçlar Hukuku'nda alış-verişin sahih kabul edilebilmesi için satılan malın ve fiyatının vasıflarının bilinmesi şart koşulmuş[54] ve bu durum Mecelle'de "Mebi' müşterinin malumu olmak lazımdır",[55] "Meçhûlün bey'i fasiddir",[56] "Mebi'in bahası zikrolunmazsa bey' fasid olur",[57] "Semenin malum olması lazımdır",[58] "Semenin tecilinde ve taksitinde müddet malum ve muayyen olmak lazımdır",[59] kirada "ücret malum olmak şarttır"[60] şeklinde kaideleştirilmiştir. Görüldüğü gibi alış-verişte taraflar arasında anlaşmazlık, kavga ve kırgınlığın olmaması için satılan mal ve fiyatı ile ilgili bilinmezliğin bulunmaması gereklidir.[61] Buna göre tüketicinin, satın aldığı mal ve fiyatı hakkında herhangi bir gizlilik olmaksızın bilgi sahibi olması onun en tabiî hakkı olmaktadır. Bu hak sayesinde tüketici, aldatılmaktan ve zarara uğramaktan korunmuş olmaktadır.

İslâm dini, "Kişinin malında bir kusur varsa, söylemeden satması ona helal olmaz"[62], "Satıcı ile alıcı meclisten ayrılana kadar muhayyerdirler. Her ikisi de dürüst olup açıklanması gereken şeyleri açıklarlarsa bu alış veriş kendilerine bereketli kılınır. Eğer yalan söyler ve açıklanması gerekenleri gizlerlerse bu alış verişin bereketi giderilir"[63] hadisleriyle maldaki kusurun gizlenmesini yasaklayıp tüketiciye açıklanmasını istemesi iktisadi anlamda tüketicinin aydınlatılmasının önemini ortaya koymaktadır. Nitekim İslâm tarihi boyunca da hisbe teşkilatı ve muhtesipler ile ahilik teşkilatı çarşı pazarda hem tüketiciye yol gösterici, onu aydınlatıcı vazifeler yapmış hem de üretici ile satıcıları aldatmama ve hile yapmamaları konusunda uyarmıştır.[64]

İslâm Hukuku'nda, görmediği bir malı satan bir kimsenin, malı gördüğünde alış-verişi, dilerse kabul edip dilerse feshetme[65] hakkına sahip olması, tüketicinin doğru bilgi sahibi olmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Alış-verişte malı görmek, mücerred gözle görmek değil, esasen mal hakkında bilgi sahibi olmaktır.[66] Bu durum, tüketicinin satın almak istediği mal veya hizmet konusunda bilgilenme açısından tatmin edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tüketicinin bilgilendirilmesinin makro ve mikro yönden ele alınması gereklidir. Makro yönden önemli olan, bilginin tasarımı, imalatı ve tüketiciye ulaştırılmasıdır. Mikro yönden ise tüketicinin bilgiye maruz kalması, onu doğru olarak algılayabilmesi ve gerektiğinde bilgiyi kullanabilmesidir.

Bilgilendirmede, mamul ile ilgili birim fiyat, içerik, son kullanma tarihi, dayanma süresi, besin etiketi, uyarıcı beyanlar, garanti ve servis koşulları, enerji tüketim kılavuzu şeklinde bilgiler verildiği ve bilginin algılanmasını kolaylaştırmak için renk, resim, şekil ve işaret gibi araçların kullanıldığı görülmektedir.

Tüketicinin malların kalite, nitelik ve nicelik güvenilirliği hakkında mukayeseli deney sonuçları ile bilgilendirilmeye ihtiyacı vardır. Gelişmiş ülkelerde mukayeseli mamul testleri, bilgi verici etiketleme ve kalite işaretleri gibi bilgilendirme yöntemlerine rastlanmaktadır.[67] Zira tüketiciye götürülen bilgilendirme hizmeti içinde en çok değer verilen, piyasadaki benzer mamuller için yapılan mukayeseli deney sonuçlarıdır.

[54] İbn Âbidîn, 1984:4/529.
[55] Mecelle, md. 200.
[56] Mecelle, md. 213.
[57] Mecelle, md. 237.
[58] Mecelle, md. 238.
[59] Mecelle, md. 246.
[60] Mecelle, md. 450.
[61] Merğinânî, 1990:III/25; Mevsılî, 1989:181.
[62] Tirmîzî, "Büyû", 26. الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا إِلاَّ أَنْ تَكُونَ صَفْقَةَ خِيَارٍ وَلاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يُفَارِقَ صَاحِبَهُ خَشْيَةَ أَنْ يَسْتَقِيلَهُ
[63] Buhârî, "Büyû", 19; Müslim, "Büyû" 47; Ebû Dâvûd, "Büyû", 53; Tirmîzî, "Büyû", 26; Nesâî, "Büyû", 8. الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا - أَوْ قَالَ حَتَّى يَتَفَرَّقَا - فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا بُورِكَ لَهُمَا فِى بَيْعِهِمَا ، وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا مُحِقَتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا
[64] Arslan, 1994:117-120.
[65] Zeylâî, 1973:IV/9; Mecelle, md. 320.
[66] Kâsânî, 1974:V/293; Mevsılî, 1989:192; İbn Âbidîn, 1984:IV/68.
[67] DPT, 1995:33; Karaalioğlu, 1995:49

Genellikle tüketici örgütleri tarafından yapılması nedeniyle bu deneylerde imalatçıların etkisi söz konusu olmamakta, tarafsızlık ve bilimsellik özenle korunmaktadır. Bazı ülkelerde deney sonuçlarının daha geniş bir kitleye ulaşması için radyo, televizyon ve diğer basın kanalları kullanılmaktadır.

1.4. Seçme Hakkı

Seçme hakkı; tüketicilere rekabetçi (dolayısıyla ucuz) fiyatlarla çok çeşitli mal ve hizmet sunulması ve mâkul fiyatlarda tatmin edici kalite ve servis sağlanması hakkıdır.[68]

Sözlükte "benzerler içinde iyi, uygun, güzel ve faydalı olanını ayırmak"[69] anlamına gelen "seçmek" sözcüğü, İslâm Hukuku'nda "iki şeyden birini diğerine tercih etmek, seçip ayırmak, üstün tutmak"[70] gibi anlamlara gelen "ihtiyâr" kelimesi ile ifade edilmektedir. İhtiyâr, zorlama olmaksızın[71] kişinin, yapabileceği işi kastetmesi, ona yönelmesi, onu tercih etmesi ve seçmesidir. Seçme söz ile olabileceği gibi fiil ile de olabilir.[72]

İslâm'da ticaretin karşılıklı rıza ile yapılması[73] istenmiştir. Bu açıdan hukukî muamelelerin unsurlarından birini, karşılıklı rızanın belirtisi sayılan irade beyanı oluşturmaktadır.[74] İrade sarih veya zımni[75] olarak açıklanmadığı takdirde hukukî muamele geçerli olmaz. Ayrıca ikrah gibi durumlarla irade beyanı sakatlandığında da mükrehin rızası ortadan kalktığından ve seçme hürriyeti bozulduğundan[76] hukukî muamele geçersiz olur.

Seçme hakkı rızanın bir sonucu veya göstergesidir. Zira insan özgür iradesiyle seçtiği şeye rıza gösterir. Bu açıdan özgür iradeyle ortaya konan seçme hakkı İslâm Hukuku'nda rızanın varlığının bir göstergesi olarak önemli bir işleve sahiptir. Buna göre, alış-verişlerin geçerli olabilmesi için tüketicilerin seçme hakkını özgür iradeleriyle kullanmaları gerekmektedir.

Tüketici, seçme hakkı sayesinde karşısında bulunan alternatifler arasından ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmet türünü mübah alanlardan isteğine uygun biçimde belirleyebileceği gibi, istediği yer ve zamanda satın alma, kusurlu çıkması durumunda seçimlik haklardan hakkaniyete ve menfaatlerine en uygun olanını tercih etme imkânına kavuşmuş olmaktadır.

Tüketicinin kendi kullanacağı mal ve hizmeti seçme hakkının olması kaçınılmazdır. Rekabetçi piyasalarda karşılaştırılabilir çok değişik fiyat ve nitelikte mal ve hizmet içerisinden seçim yapma hakkına sahip olması gereken tüketici, alternatifin olmadığı alanlarda ise makul fiyat ve tatminkâr kalite ile servis gibi unsurlar bakımından kendisini rahat hissetmelidir.[77]

1.5. Sesini Duyurma (Temsil Edilme) Hakkı

Sesini duyurma (Temsil edilme) hakkı; hükümetlerin ekonomik politikalarının oluşturulmasında dikkate alınma, kamu organlarında temsil edilme, firmalarda özellikle ürün geliştirme aşamasında temsil edilme ve görüşün alınma hakkıdır.[78]

Bu hak, kendilerini ilgilendiren konulardaki devlet politikasının saptanmasında tüketicilerin temsil edilmesi, onların istek ve şikâyetlerini dinleyecek ve gereken tedbirleri alacak kurumların oluşturulmasını ifade

[68] DPT, 2001:29.
[69] Doğan, 1990:973.
[70] Cevherî, "hyr" md.; Râğıb el-İsfahânî, "hyr" md.; İbn Manzûr, "hyr" md.; Zebîdî, "hyr" md.
[71] Apaydın, DİA, 2000:XXI/575.
[72] Çeker, 2006:39.
[73] Nisâ, 4/29. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ
[74] Kâsânî, 1974:V/133; İbnü'l-Hümâm, 1316:V/74; İbn Âbidîn, 1984:IV/5; Karaman, DİA, 1989:II/253.
[75] Merginânî, 1990:III/21; Mecelle, md. 173.
[76] Serahsî, 1983:XXIV/38.
[77] Ünlüönen, 1999:7; DPT, 2001:30.
[78] DPT, 2001:29.

etmektedir. Tüketicilerin, kendilerini ilgilendiren konularda alınacak kararlarda görüşlerini duyurmaları ve kararları yönlendirmeleri en temel haklarıdır. Bu da tüketici örgütler aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

İslâm dini, "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun"[79] ayetiyle genel olarak insanların iyiliğe ve hayra yönlendirilmesi hususunda topluluk oluşturulması anlamında örgütlenmeyi teşvik etmiştir.[80] Bu bağlamda Hz. Peygamber gençliğinde, hakların savunulması için kurulan "Hılf'ul-Fudûl" teşkilatına katılarak,[81] haksızlığa uğrayanların yanında yer alması[82] örgütlenmenin bir örneğidir. Ayrıca İslâm tarihinde uzun süre varlığını sürdüren ve tüketicinin korunmasında çok önemli işlev gören hisbe teşkilatı, fütüvvet teşkilatı, ahilik kurumu ve esnaf teşkilatları her ne kadar tüketici örgütü olmasa da tüketicilerin haklarının korunmasında tüketici dernekleri gibi faaliyet yürüten örgütlenmeler olmuşlardır.

Görüldüğü gibi tüm bu teşkilatlanmalar toplumun iyiliği adına örgütlenme hakkının toplumsal bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre insanların hayrına olan işlerde örgütlenmek, İslâm Hukuku'nun teşvik ettiği[83] haklardan olmaktadır. Tüketici toplumunun iyiliği için de, tüketicilerin örgütlenmesi onların en tabiî hakları olsa gerekir. Zira İslâm Hukuku'nda, sosyal adaletin sağlanması ve hakların savunulması adına hak aramak ve adalet sağlamak için çeşitli dernekler kurulabilmesi[84] imkân dâhilinde olduğu görülmektedir.

Teknolojinin hızla geliştiği günümüzde, ticari hayat öyle grift ve karmaşık bir hale dönüşmüştür ki artık tüketicinin tek başına haklarını koruyabilmesi, sesini duyurabilmesi imkânsızlaşmıştır. Artık tüketicilerin seslerini duyurup, haklarını savunabilmeleri için örgütlenmeleri kaçınılmaz bir hak ve zorunluluk olmuştur.

1.6. Tazmin Edilme ve Ekonomik Çıkarların Korunması Hakkı

Tazmin edilme ve ekonomik çıkarların korunması hakkı; satın alınan mal ve hizmetlerin ayıplı (kusurlu-özürlü) çıkması durumunda; ayıpların ve ayıpların neden olduğu her türlü maddi, manevi, ekonomik zararın karşılanması hakkıdır. Reklamlar, kapıdan satışlar, taksitli satışlar, tek taraflı sözleşmeler, satış sonrası hizmetler, fiyatlar, çeşitli kamu hizmetleri gibi konularda tüketicilere daha iyi ve uygun koşullarda mal ve hizmet sunulmasının sağlanması, yukarıda belirtilen konular hakkında tüketicilerin aldatılmamaları, zarar görmemeleri ve mağduriyetlerinin önlenmesi, tüketicilerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesine ilişkin alınan tüm yasal, idari, teknik, sosyal ve ekonomik önlemler bu hak kapsamındadır.[85]

Tüketicilerin ekonomik çıkarlarının korunması, pazardaki dengenin tüketiciler, üreticiler ve dağıtımcılar arasında adil ve dengeli bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Tüketicilerin mal ve hizmetleri satın alırken yaptıkları ödemenin karşılığını tam olarak alabilmeleri gerekmektedir. Aksi durumda tüketicilerin ekonomik menfaatleri ihlal edilmiş olabilmektedir.

İslâm Hukuku "ne zarar vermek ne zarar görmek vardır"[86] prensibi çerçevesinde bütün piyasa faktörlerinden adaleti gözetmeyi,[87] dürüst davranmayı,[88] ihanet etmemeyi[89] ve batıl yollarla kazanç elde etmemeyi[90] ister. "Bizi aldatan bizden değildir"[91] ilkesi ile İslâm dini, adil ve dürüst işleyen, gönül hoşnutluğu ile çalışan bir

[79] Âl-i İmrân, 3/104. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
[80] Fendoğlu, 1992:133.
[81] Hamidullah, 1990:I/53.
[82] Beyhakî, 1992:VII/466-467; X/141, 270; İbn Hacer el-Askalânî, 1991:66-68; Hamidullah, 1990:I/54.
[83] Âl-i İmrân, 3/104. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
[84] Karaman, 1981:73.
[85] DPT, 2001:29.
[86] Mecelle, md. 19, İbn Mâce, "Ahkam", 17. « لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ »
[87] En'âm, 6/152, وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ; Rahmân, 55/9. وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ
[88] Mutaffifîn, 83/1-3. وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ
[89] Bakara, 2/9. يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ
[90] Nisâ, 4/29. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ
[91] Müslim, "İman", 164; Tirmîzî, "Büyû", 74; Ebû Dâvûd, "Büyû", 52; İbn Mâce, "Ticaret", 36. مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّي

serbest piyasa ekonomisini amaçlamaktadır.[92] İslâm da, bu ahlâkî ve daha pek çok meta-ekonomik tedbirler ve prensiplerle iktisadî hayatı düzene koymaya çalışırken bunların yanında sosyal adalet ilkesi, aşırı tüketim/lüks ve israfın yasaklanışı, mal biriktirme yasağı ile tüketicinin korunması bölümünde açıklanacak olan fiyat ve kalite kontrolü, fiyat kızıştırma yasağı, ölçü ve tartı denetimi, yolda malı karşılama yasağı, karaborsacılık yasağı, tekelciliğe ve enflasyona meydan verilmeyecek bir iktisadî zemin hazırlanması gibi birçok tedbirlerle tüketicinin ekonomik çıkarlarının korunmasını amaçlamaktadır.[93]

Tüketicinin kusurlu bir mal satın alması ya da kendisine sunulan hizmetin noksan olması durumunda ekonomik çıkarlarının korunması amacıyla uğradığı zararın ya da kaybın telafisini isteme hakkı bulunmaktadır. Bu yapılmadığı takdirde tüketicinin korunmasından söz etmenin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Tüketici, uğradığı zarar satıcı ya da imalatçı tarafından makul bir sürede karşılanmadığı takdirde idari ve adlî mercilere başvurarak kısa süre içinde ve az masraflı olarak netice alabilmelidir.[94]

İslâm Hukuku'nda özellikle ayıp muhayyerliği hakkı, tüketicinin ayıplı mal nedeniyle uğrayacağı ekonomik zararlardan koruyan bir tüketici hakkıdır. Buna göre, tüketici ayıplı malı aynen iade edip bedelini geri alma hakkına sahiptir.[95]

Ayrıca, Kur'an'da akidlerin ve sözlerin yerine getirilmesi,[96] başkalarının mallarına zarar verilmemesi,[97] yapılan haksızlıkların ve tecavüzlerin denk bir ceza ile karşılanması,[98] üzerinde önemle durulur. Kişilerin hak, yetki, kazanç ve davranış biçimlerine denk bir sorumluluk içinde olmaları, haksızlığa uğrayanın korunması, verilen zararın izalesi, işlenen suçun karşılıksız bırakılmaması İslâm'ın adalet anlayışının tabii sonucudur. Hz. Peygamber de borç ve yükümlülüklerin ifası, hakların korunması, şahıs ve mallara verilen zararın misliyle veya değeriyle karşılanması üzerinde titizlikle durmuş olup[99] hadislerde[100] bu konuda zengin bir uygulama örnekleri bulunmaktadır.

İslâm Hukuku, başkalarının mallarının ve nefislerinin hürmetini korumayı esas almaktadır. Bu açıdan bir şeyi, bedeli, misli ya da kıymeti ile geri vermek, telef edenin borçlanması, başkasına verilen zarardan dolayı bedelinin iltizam edilmesi İslâm Hukuku'nda "damân" (tazmin) kavramıyla ifade edilmektedir.[101] İslâm Hukuku'nda "kişinin mali ödeme sorumluluğu" şeklinde geniş bir anlam kazanan damân, "telef veya gasp sebebiyle verilen maddi zararın tazmini"[102] şeklinde tanımlanabilmektedir. Zararın izalesi hukukun genel kaidelerinden olup,[103] meydana gelen mali zararın makul bir şekilde izalesi esastır. Bu da misli mallarda zayi edilen malın mislinin, kıyemi mallarda ise kıymetinin ödenmesiyle gerçekleşir.[104]

---

[92] İbn Hazm, t.y.:VIII/439-441.
[93] Arslan, 1994:71.
[94] Göle, 1983:19; DPT, 2001:30.
[95] Kâsânî, 1974:V/328; İbnü'l-Hümâm, 1316:VI/355.
[96] Bakara, 2/177, وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا ; Mâide, 5/1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ
[97] Bakara, 2/188 وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ; Şuarâ, 26/183. وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
[98] Nahl, 16/126, وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ; Şûrâ, 42/40. وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ
[99] Aktan, DİA, 1993:VIII/450.
İbn Mâce, "Ahkam", 14, 17; "Ticaret", 43; Ebû Dâvûd, "Büyû", 90-92; Şevkânî, 1357:V/355-366.[100]

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَا رَأَيْتُ صَانِعًا طَعَامًا مِثْلَ صَفِيَّةَ صَنَعَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامًا فَبَعَثَتْ بِهِ فَأَخَذَنِي أَفْكَلٌ فَكَسَرْتُ الْإِنَاءَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كَفَّارَةُ مَا صَنَعْتُ قَالَ إِنَاءٌ مِثْلُ إِنَاءٍ وَطَعَامٌ مِثْلُ طَعَامٍ ;قَالَ عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَ ثُمَّ إِنَّ الْحَسَنَ نَسِيَ فَقَالَ هُوَ أَمِينُكَ لَا ضَمَانَ عَلَيْهِ ; « لاَ ضَرَرَ وَلاَ ضِرَارَ » « الْخَرَاجُ بِالضَّمَانِ »

[101] Zühaylî, 1982:V/14-15.
[102] Mecelle, md. 416.
[103] Mecelle, md. 20.
[104] Mecelle, md. 416.

Avrupa Topluluğu içinde tüketicilerin ekonomik çıkarlarının korunması için; alıcıların, tek tarafı koruyan standart sözleşmelerden, kontratlarda temel hakların çiğnenmesinden, ağır ve insafsız kredi şartlarından, baskılı satış metodlarından ve istenmeyen mallar için ödeme talep edilmesinden korunması, satın alınan ürünün bozuk ya da hatalı çıkması veya servisten memnun kalınmaması durumunda uğrayacağı zarara karşı korunması ilkeleri öngörülmüştür.[105]

Türkiye'de ise, 6502 sayılı TKHK'nın 11. maddesi gereği tüketici, ayıplı mal nedeniyle bir takım seçimlik haklara sahiptir ve bu seçimlik hakları kullanması nedeniyle ortaya çıkabilecek masrafları 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu hükümleri uyarınca tazminat isteme hakkına da sahiptir.[106]

1.7. Eğitilme Hakkı

Eğitilme hakkı; tüketicilerin sorumlu ve bilinçli bir tüketici olması için yaygın ve örgün eğitim kurumlarında eğitilmesi hakkıdır.[107] Eğitilme hakkının amacı ise, tüketiciye ihtiyaç duyduğu bilgileri nerede ve nasıl bulacağını, bilgiyi nasıl değerlendirebileceğini ve kullanabileceğini öğretmek ve böylece tüketicinin mal veya hizmetleri satın alma ve kullanma becerisini geliştirmektir.

İslâm dini genel olarak insanın iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesini sağlamak için öğrenmeyi teşvik etmiş,[108] hatta bilgiyi gizleyenin cehennemde olacağı belirtilerek[109] öğretmemek kınanmıştır. İnsan hayatının her alanında olduğu gibi ticarî alanla ilgili olarak da gerekli eğitim verilmelidir. Hatta ticarî alanda eğitim günümüzde çok daha önemli hale gelmiştir. Zira diğer alanlara kıyasla ticarî alanla ilgili eğitim hem önemli hem de daha güçtür. Çünkü sanayileşmenin bir sonucu olarak, ekonomi piyasasında tüketicinin karşısında artık çoğu teknik bilgi ve uzmanlık isteyen mallar vardır. Örneğin cep telefonu, bilgisayar gibi elektronik piyasasındaki ürünlerin tüm özelliklerini bugün kullanan insanların çoğunluğu bilmemekte ve bu ürünleri kapasitesinin çok altında kullanmaktadırlar. Bu sebeple teknik bilgilerin öğrenilmesi güç olduğu kadar tüketicinin aldatılması da o derece kolaylaşmaktadır. Bu zor durumdan tüketicilerin kurtarılması için ticarî alanla ilgili tüketicilerin eğitilmesi daha çok önem kazanmaktadır. Hatta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1985 tarihli toplantısında "Tüketicinin Korunmasına İlişkin Temel Esaslar" adlı deklarasyonla, üretici firmalarının da ürünleriyle ilgili olarak gerçeğe uygun ve geçerli tüketici eğitim ve bilinçlendirme programları yapmasını veya bunlara iştirak etmesini istemiş, hükümetlerin de kırsal kesim tüketicilerini ve okuma yazma bilmeyen tüketicileri dikkate alarak, radyo ve televizyonla da tüketici eğitimi programlarını yürütmelerini hükme bağlamıştır.[110] Ancak böylece eğitimle bilinçli hale gelen tüketicinin ticari hayatta haksızlığa uğramaktan ve yanlış yapmaktan kendini koruyabilmesinin önü açılacaktır.

Tüketicinin eğitimi, tüketicinin bilinçlenmesi yoluyla korunması açısından önemlidir. Çünkü piyasa ekonomisinin olumlu sonuçlar verebilmesi, tüketicinin seçimlerinde bilinçli davranabilmesine bağlıdır. Bilinçli bir tüketici, fiyat ve kalite arasındaki ilişkiyi kurarak, uzun dönemde de kalitenin yükseltilmesi ve daha iyi üretim yolundaki çabalara destek vererek, olumlu adımlar atılmasını sağlayacaktır.[111] Uzun vadede tüketicinin korunmasında en ümit verici çözüm yolunun, tüketici eğitimi olduğu, bilgilendirme ve koruma çabalarının toplum bireylerine "bilinçli tüketici" olma yollarının öğretilmesiyle sonuçlar vereceği, gelişmiş ülkelerde kabul edilen bir görüş olmuştur.

---

[105] Mucuk, 1990:38.
[106] TKHK, md. 11.
[107] DPT, 2001:29.
[108] Fâtır, 35/28, إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ; Zümer, 39/9, قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ; **İbn Mâce, "Mukaddime", 17;** Ebû Dâvûd, "İlim",1; **Tirmîzî, "İlim", 2, 19.** قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ »
[109] İbn Mâce, "Mukaddime", 24; Ebû Dâvûd, "İlim", 9; Tirmîzî, "İlim", 3. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ عَلِمَهُ ثُمَّ كَتَمَهُ أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ »
[110] DPT, 2001:30.
[111] Aslan, 2006:88.

Tüketicinin korunabilmesi için, onun hukuken korunabileceği zemini hazırlamak yeterli değildir. Bu nedenle "bilinçli tüketici" tipinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması zorunludur. Bilinçli tüketici toplumu oluşturabilmek için özellikle, hak ve sorumluluklarının tanıtılması, öğretilmesi ve böylece bilinçlendirilerek umursamazlıktan kurtarılması, haklarını kullanma ve arama yollarının gösterilmesi, tüketiciyi korumaya yönelik çalışmalar yapan ve tüketici şikâyetlerini izleyen mevcut kurumların, örgütlerin ve konuyla ilgili yasaların tanıtılması ve duyurulması gibi hususlarda tüketicilerin eğitilmesi önem kazanmaktadır.

Tüketicilerin eğitilmesi konusu Avrupa Topluluğu'nda ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde ele alınmış ve bu amaçla, tüketicinin korunması konusunun zorunlu temel eğitim programlarına alınması kararlaştırılmıştır. Ülkemizde ise, TKHK 1. maddesi tüketicinin eğitilmesinin gereğinden bahsetmiş ve tüketicinin eğitimi konusunda, TKHK 59. maddesi ile Milli Eğitim Bakanlığına ve ilgili diğer kuruluşlara görev vermiştir.

1.8. Sağlıklı Bir Çevreye Sahip Olma Hakkı

Sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı; tüketicinin yaşam kalitesini arttıracak fiziksel bir çevreye sahip olma, çevresel tehlikelerden korunma hakkıdır.[112]

Sosyal bir varlık olan insanın yaşamı için vazgeçilmez olan çevreyi oluşturma, ihtiyaçlarını karşılayacağı mal ve hizmetleri üretme ve tüketmesi sadedinde gitgide çevrenin doğal dengesinde bozulmalar, canlı hayat için olumsuz etkilenmeler görülmekte en temel ihtiyaç maddeleri, hava, su toprak kirlenmekte, sadece insan değil, her türlü hayvan, hatta bitki ve cansız tabiat ve kültür varlıkları bile ayakta duramaz hale gelmektedir.

İslâm Hukuku'nda, sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkının temelinde *temizlik* kavramı bulunmaktadır. Bu nedenle sağlıklı çevre hakkı, İslâm dininin temizlik anlayışının bir parçasıdır.[113] İslâm'da temizlik kavramı içerisinde, suların temizliği, insanın bedeninin, gıdasının ve hayvanının temizliği ile insanı içinde yaşadığı mekânın temizliğinden bahsedilmektedir. Mekân temizliği de, insanın yaşadığı çevresinin temizliğidir.[114]

Çevre, bütünüyle Allah'ın bize teslim ettiği[115] ve titizlikle koruyup geliştirmemizi istediği[116] değerli bir emanettir. Bu, Allah'ın insana verdiği değerin bariz bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerim yeryüzü ve gökyüzündeki canlı cansız bütün varlıkların belli bir ölçü ve dengeye göre yaratıldığını beyan ederken,[117] insanın tabiattan faydalanma esnasında bu ölçü ve dengeyi bozmaması gerektiğine de dikkat çekmektedir.[118] Söz konusu ayetler insanın tabiat ve tabiî varlıkları rastgele, sorumsuzca ve bozacak şekilde kullanmasını doğru bulmamaktadır.[119] Çevremizden ölçülü ve dengeli biçimde yararlanmak, insan türünün mümkün olan en uzun sürede tabiattan faydalanması sonucunu doğuracaktır. Bu yüzden insanın tüketirken de, üretirken de yaşadığı çevreye zarar vermemelidir.[120] İslâm dini her türlü temizliğe önem vermiştir.[121] Bu itibarla, Müslümanın her yönden temiz olmasının yanında önemli görevlerinden biri de çevresini temiz tutmasıdır. Zira Hz. Peygamber, temizliği

---

[112] DPT, 2001:29.
[113] Armağan, 2010:39.
[114] Armağan, 2010:44.
[115] İbrahim, 14/32, وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ; Nahl, 16/12, 14, وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ; Lokman, 31/20. أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا
[116] Hûd: 11/61. هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا
[117] Kamer, 54/49. إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ
[118] Hûd, 11/112. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
[119] Bayrakdar, 1994:5/219.
[120] Toprak, 2005:69.
[121] Bakara, 2/168, 222, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ; Nisâ, 4/2, 43, يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَبَدَّلُوا ; Enfâl, 8/11, الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ ; Mâide, 5/5, 100, قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ ; الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ; Hac, 22/26, فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ; وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ; Furkân, 25/48, مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ ; Ahzâb, 33/33. وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

imandan bir parça[122] sayarak, mescidin temizlenmesini,[123] avluların ve meydanların temiz tutulmasını istemiş, insanların gelip geçtiği yolların, gölgelendikleri yerlerin[124] ve durgun suların kirletilmesini[125] de yasaklamıştır.

İslâm'ın bu anlayışı, çevre temizliği konusunda Müslüman yöneticilerin ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle onlar bulundukları yerleri, kurdukları şehirleri en mamur hale getirmenin, insan için yaşanabilir mekânlar kılmanın çabasını gütmüşlerdir.[126] Bu itibarla Osmanlı, çevrenin bozulmaması ve çevreye duyarlı olunmasına yönelik olarak, "evlerinin çevresinin ve dükkânların pis tutulmaması, hamamların pis sularının belli bir yerden akıtılması, pis su yolları üzerine yol yapılmaması, çamaşır sularının, kan alıcıların kanlarının umumî yollara dökülmemesi, sığırların pisliklerinin ve her türlü pisliklerin şehrin dışında ve boş yerlere iletilmesi, çevrenin her türlü pislik ve leşlerden temizlenmesi, liman ve körfezlerin temizliği için gemilerin limana atıklarının boşaltılmaması"[127] gibi emirler çıkartılmıştır. Hatta Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra Taşlık mevkiinde satın alıp vakfettiği 136 adet dükkân için yazdırdığı vakfiyedeki; "Bu gayr-i menkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim. Bunlar ki ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezeler. Bu sokaklara tükürenlerin tükürükleri üzerine bu tozu dökeler ki yevmiye 20 akçe alsunlar"[128] ifadeleri çevre temizliğine Müslümanların o tarihlerde ne kadar önem verdiklerini açıkça göstermektedir.

Çevre sağlığı günümüzde tüketiciler için en acil çözüm bekleyen sorunlardan biri haline gelmiştir. Gelişen teknolojinin atıkları çevreyi yok edip ekolojik dengeyi bozarken, tüketicilerin sağlığını da tehdit etmektedir. Tüketicilerin bu çevresel tehditlerden korunabilmesi ve sağlıklı bir çevreye sahip olabilmesi için tüketiciler mutlaka tükettiği mal ve hizmetlerin, çevreye olan olası zararları hakkında yeterince bilgilendirilerek, özellikle ambalaj, kâğıt, atık motor yağı, nikel-kadmiyumlu pillerin geri kazanımı ve doğaya zarar vermeden bertaraf edilmesi sağlanmalıdır. Çevre ve tüketici güvenliği açısından çevreci kurşunsuz benzin kullanımı yaygınlaştırılmalı ve egzoz gazları ile ilgili kontrollerin daha sıkı bir şekilde yapılmalı ve kaçak kömür kullanımı ile ilgili denetimler sıklaştırılmalıdır. Ayrıca cep telefonları ile cep telefonu aktarıcı antenlerinin elektromanyetik radyasyon kirliliğinden kurtulmanın tedbirleri mutlaka alınmalıdır.

Çevre sağlığıyla ilgili söz konusu tehlikelerin bertaraf edilmesi yönündeki uluslararası mevzuat çalışmalarına paralel olarak ülkemizde de, 1982 Anayasası 56. maddesiyle ve 6502 sayılı TKHK'nın 1., 55. ve 76. maddeleriyle tüketicinin çevre sağlığı açısından korunması için gerekli kanuni düzenleme ve çok sayıda yönetmelik çalışması yapılmıştır. Ancak sorunun çözümü için yapılan bu hukukî düzenlemelerin uygulamasının denetimi kaçınılmazdır.

1.9. Şikâyet Hakkı

Şikâyet hakkı, tüketicinin herhangi bir olumsuzlukla karşılaştığında, bu olumsuzluğun giderilmesi için ilgili kurumlara ya da yetkili makamlara müracaat etme hakkına sahip olmasıdır. Şikâyet hakkı, tüketicinin hakkını araması yani bir yargı merciine şikâyetlerini bildirmesidir. Bu hak tüketicinin korunmasında şarttır.[129]

İnsanların haklarını talep etmesi hemen her hukuk sisteminde var olan bir durumdur. Modern hukukta hak arama[130] genel anlamda, "idari müracaat" denen idare mercilerine müracaat, "dilekçe hakkı" denen yasama organına müracaat ve "kazaî müracaat" veya "dava hakkı" denen yargı mercilerine müracaat yollarından

[122] Müslim, "Taharet", 1. الطُّهُورُ شَطْرُ الإِيمَانِ
[123] Ebû Davud, "Salat", 13. أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّور وَأَنْ تُنَظَّفَ وَتُطَيَّبَ
[124] Müslim, "Tahâret", 68; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14; Tirmîzî, "Edeb", 41. أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « اتَّقُوا اللَّعَّانَيْنِ ». قَالُوا وَمَا اللَّعَّانَانِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « الَّذِى يَتَخَلَّى فى طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ فِى ظِلِّهِمْ »
[125] Buhârî, "Vudu", 68; Müslim, "Taharet", 94–96; Ebû Dâvûd, "Taharet", 36. أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُبَالَ فِى الْمَاءِ الرَّاكِدِ
[126] Toprak, 2005:69.
[127] Akgündüz, 1990:VI/540-542; Soluk, 1995:11.
[128] Özdemir-Yükselmiş, 1995:126-127.

[129] Armağan, 1996:147.
[130] Armağan, 1996:147-148.

biriyle yapılabilmektedir. Günümüzde 6502 sayılı TKHK ile tüketici sorunlarıyla ilgili şikâyetleri almak ve karar vermek üzere "Tüketici Sorunları Hakem Heyeti" ve "Tüketici Mahkemeleri" oluşturulmuştur. Kanunun uygulanmasıyla ilgili her türlü ihtilaflara bakmakla görevli kılınan tüketici mahkemelerinde bizzat tüketicilerin ve tüketici örgütlerinin dava açma hakları bulunmaktadır.[131]

Hak arama Mecelle'de "Da'va, hâkim huzurunda bir kimsenin diğerinden hakkını istemesidir"[132] şeklinde kanunlaştırılmıştır. Hak, mevcut olduktan sonra hakkın talebi ve ihlallerine karşı devletin himayesini talep etmekte, bir hak olarak elbette tanınması gerekmektedir.[133]

Hz. Peygamber dönemindeki tüm şikâyetlerle bizzat kendisi ilgilenirdi. Taraflar kendiliğinden Hz. Peygamber'e gelerek şikâyetlerini bildirirler ve verilen hükmü kabul ve icra ederlerdi. Ülke genişleyince Hz. Peygamber sahabîlerden bazılarını kaza ve fetva vazifesiyle görevlendirmiş ve halkın şikâyetleri doğrudan bu kadılar tarafından değerlendirilmiştir.[134]

İslâm Hukuku'nda tüketici sorunlarıyla ilgili şikâyetler hisbe teşkilatının ortaya çıkışına kadar Hz. Peygamber'in uygulaması üzerine devam etmiştir. Hisbe teşkilatının kurumsal bir yapıya kavuşmasıyla beraber tüketici sorunlarıyla ilgili şikâyetler doğrudan Muhtesib'e yapılmaya başlamıştır. Muhtesib de, tıpkı kadı gibi, ölçü ve tartıda hile ve alış-verişte yapılan hile ve aldatma gibi özellikle tüketici sorunlarıyla ilgili olarak, kendisine müracaat edilip, talep edilen kul hakları hususunda, hasma karşı açılan davayı dinleyerek karar verme yetkisine sahip idi.[135]

İdarî bir vazife gören hisbe müessesesi, İslâm ülkelerinde yirminci asrın başlarına kadar tüketicilerle ilgili tüm sorunların müracaat ve karar mevkî olmuştur. Günümüzdeki "Tüketici Sorunları Hakem Heyeti" tüketici sorunları açısından bir nevi Muhtesib'in görevlerini yerine getirmeye çalışmakta ancak yetki ve sorumluluk bakımından Muhtesib'den çok geri ve etkisiz bir konumdadır. Yalnız tüketiciler açısından olumlu bir gelişmedir.

1.10. Muhayyerlik Hakkı

Hz. Peygamber alım-satım akdinde tüketicinin zararını önlemek için muhayyerlik hakkı tanımıştır.[136] Tüketicilerin korunmasında pratik bir işleve sahip olan muhayyerlikler alış-verişte rızanın tamamlanması için konulmuştur. Çünkü akidler tarafların rızası üzerine bina edilir. Muhayyerlikler sayesinde taraflar, gönül huzuru ve rahatlıkla akdi geçerli kılarlar. Böylece muhayyerlikler, şahıslar arasında kin, nefret ve kırgınlıkları önlemiş ve güzel seçime sebep olmuş olur ki bu da İslâm'ın esaslarından bir tanesidir.[137]

Arapça "hyr" kökünden türetilen ve "iki şeyden daha iyi olanını seçmek"[138] anlamına gelen muhayyerlik, terim olarak "akdi geçerli kılmak ile feshetmek arasında yetkili olma"[139] manasına gelmektedir. Klasik fıkıh doktrininde muhayyerlik konusu daha çok satım sözleşmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Muhayyerliğin meşruiyet gerekçesi ise iradenin olabildiğince sağlıklı biçimde gerçekleşmesini temin etmek, taraflardan biri

---

[131] TKHK, md. 66, 73; Ünlüönen, 1999:10.
[132] Mecelle, md. 1613.
[133] Armağan, 1996:148.
[134] Kavakçı, 1975:7.
[135] Kavakçı, 1975:33.
[136] Buhârî, "Büyû", 64; Müslim, "Büyû", 11; Ebû Dâvûd, "Büyû", 46; Nesâî, "Büyû", 14; Mâlik, "Büyû", 96; Ahmed b. Hanbel, II/242, 410, 420, 465. وَلاَ تُصَرُّوا الإِبِلَ وَالْغَنَمَ فَمَنِ ابْتَاعَهَا بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ بَعْدَ أَنْ يَحْلُبَهَا فَإِنْ رَضِيَهَا أَمْسَكَهَا وَإِنْ سَخِطَهَا رَدَّهَا وَصَاعًا مِنْ تَمْرٍ
إِنَّ الْمُتَبَايِعَيْنِ بِالْخِيَارِ فِى بَيْعِهِمَا ، مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا ، أَوْ يَكُونُ الْبَيْعُ خِيَارًا
[137] Çeker, 2006:83.
[138] Cevherî, "hyr" md.; Râğıb el-İsfahânî, "hyr" md.; İbn Manzûr, "hyr" md.; Zebîdî, "hyr" md.
[139] Ali Haydar Efendi, 1330:I/222.

veya her ikisi için söz konusu olabilecek aldanma ve zarar görme riskini ortadan kaldırmak yahut en aza indirmek diye açıklanmaktadır.[140]

Muhayyerlik hakkının mevcudiyeti hakkında İslâm hukukçuları arasında ittifak bulunmasına rağmen muhayyerlik türleri konusunda ihtilaf edilmiştir. Mecelle muhayyerlikleri, şart, vasıf, nakd, ta'yin, rü'yet, ayıp, gabin ve tağrir muhayyerlikleri olmak üzere yedi bölümde ele almaktadır.[141]

İslâm Hukuku'nda kabul edilen muhayyerlik haklarından tüketicilerin korunması açısından önemli gördüğümüz muhayyerlikler şunlardır;

***Şart muhayyerliği hakkı*;** tarafların, şart koşarak belli bir müddet içerisinde, yapmış oldukları akdi geçerli kılıp kılmamaları hususunda muhayyer olmalarıdır. Şart muhayyerliği, bu hakkı kullanan kişiye, akdi tek taraflı feshetme yetkisi vermektedir. [142]

***Görme muhayyerliği hakkı*;** Tüketicinin görmeksizin satın aldığı malı gördüğünde akdi fesih hakkına sahip olmasıdır. Bu muhayyerlik hakkının temel dayanağı "Kim görmediği bir malı satın alırsa, malı görünce muhayyerdir"[143] hadisidir. Görme muhayyerliğindeki görmeden maksat, akid mahalli hakkında bilgi sahibi olmaktır. [144]

***Ayıp muhayyerliği hakkı*;** tüketicinin satın aldığı malda değer düşürücü veya akidden beklenen haklı maksadı engelleyen bir kusur bulunduğunu fark etmesi üzerine bu gerekçeyle akdi fesih hakkına sahip olmasıdır. [145]

Vasıf muhayyerliği hakkı; Belli bir vasıf için satın alınan malda aranan vasıf bulunmayacak olsa tüketici muhayyer olur. Dilerse mebi'i olduğu gibi geri verir, dilerse aldığı fiyata akdi geçerli kılar. [146]

Aldanma muhayyerliği hakkı; tarafların birinin aldatması suretiyle aşırı şekilde pahalıya satma ya da çok ucuza satın alma halinde aldatılan taraf, dilerse alışverişi feshettirebilir.[147] Aldatma ve hileye uğratılan tarafa uğradığı zararı defetmek maksadıyla akdi feshetme muhayyerliği verilmektedir. [148]

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel [241/855] (1992). *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınevi.

Akgündüz, Ahmed (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri.* İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aktan, Hamza (1993). *Daman*. *DİA*, 8, 450-453. İstanbul: TDV Yayınları.

Ali Haydar Efendi, Eminefendizâde[1354/1935] (1330 R.). *Dürerü'l-Hukkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm,* (3. Baskı). İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat.

Apaydın, Yunus (2000). *İhtiyâr*. *DİA*, 21, 575-576. İstanbul: TDV Yayınları.

[140] Apaydın, DİA, 2006:XXXI/26.
[141] Mecelle, md. 300-360, 497-521.
[142] Serahsî, 1983:XIII/40; Kâsânî, 1974:V/174, 437; İbn Rüşd, t.y.:II/207; İbn Kudâme, 1985:IV/8; Nevevî, t.y.:IX/201; İbnü'l-Hümâm, 1316:V/110; Çeker, 2006:83-84; Apaydın, DİA, 2006:XXXI/26.
[143] Zeylâî, 1973:IV/9.
[144] İbn Hazm, t.y.:VIII/394; Serahsî, 1983:XIII/69; Kâsânî, 1974:V/292-293; İbn Rüşd, t.y.:II/154; İbn Kudâme, 1985:IV/15; İbnü'l-Hümâm, 1316:V/137; Mevsılî, 1989:192; İbn Âbidîn, 1984:IV/68.
[145] Kâsânî, 1974:V/274; İbn Kudâme, 1985:IV/102; İbnü'l-Hümâm, 1316:V/151; İbn Âbidîn, 1984:IV/74; Mecelle, md. 336; Apaydın, DİA, 2006:XXXI/28.
[146] İbnü'l-Hümâm, 1316:V/135; İbn Âbidîn, 1984:IV/49; Mecelle, md. 310; Çeker, 2006:90.
[147] Çeker, 2006:92.
[148] İbn Âbidîn, 1984:IV/47; Mecelle, md. 356-360; Zühaylî, 1989:IV/527-529.

Armağan, Servet (1996). *İslâm Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler* (3. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Arslan, Hüseyin (1994). *İslâm'da Tüketici Hakları* (1. Baskı). Ankara: TDV Yayınları.

Aslan, İsmail Yılmaz (2006). *Tüketici Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Bayrakdar, Mehmet (1994). Asr-ı Saadette Çevre Bilinci. (Editör: Vecdi Akyüz). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*. İstanbul: Beyan Yayınevi, 5, 213-239.

Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali [458/1066] (1992). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâr'ul-Ma'rife.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim [256/870] (1981). *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınevi.

Cevherî, İsmail b. Hammâd [400/1009] (1984). *es-Sıhâh Tâc'ul-Lüga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâr'ul-İlm li'l-Melâyîn.

Cürcânî, Seyyîd Şerif Ali b. Muhammed [816/1413] (1983). *Kitabu't-Ta'rîfât*. Beyrut.

Çeker, Orhan (1997). *Havâic-i Asliyye*. *DİA*, 16, 504-507. İstanbul: TDV Yayınları.

_____, (2006). *İslâm Hukuku'nda Akidler*. İstanbul: A.H.İ. Yayınları.

Doğan, D. Mehmet (1990). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınevi.

DPT (2001). *Tüketicinin Korunması Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, No:2541, Ankara: DPT Yayınları.

_____, (1995). *Türkiye - At Mevzuat Uyumu Sürekli Özel İhtisas Komisyonu Raporları Tüketicinin Korunması Alt Komisyonu*, Cilt:2, Ankara: DPT Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî [275/889] (1981). *Süneni Ebî Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (1992). *Osmanlı Hukuku'nda Temel Hak ve Özgürlükler İçinde Mülkiyet Kavram ve Olgusu*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitiüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed [505/1111] (1994). *El-Mustasfa min İlmi'l-Usul: İslâm Hukuku'nda Deliller ve Yorumlar Metedolojisi.* (Çeviren: Yunus Apaydın). Kayseri: Rey Yayınevi.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin (1991). *İslâm Hukuku'nda Şahsiyet Hakları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Göle, Celal (1983). *Ticaret Hukuku Açısından Aldatıcı Reklâmlara Karşı Tüketicinin Korunması*, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Hacak, Hasan (2000). *İslâm Hukuku'nun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Hallâf, Abdulvahhâb (1973). *İslâm Hukuk Felsefesi*, (Çeviren: Hüseyin Atay). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Hamidullah, Muhammed [1423/2002] (1990). *İslâm Peygamberi* (5. Baskı). (Çeviren: Salih Tuğ). İstanbul: İrfan Yayıncılık.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin [1252/1836] (1984). *Hâşiyetü Reddü'l- Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir [1394/1973] (1996). *İslâm Hukuk Felsefesi* (2. Baskı). (Çeviren: Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.

İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed [852/1449] (1991). *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî,* Beyrut: Dârü'l-Fikr.

İbn Haldûn [808/1406] (1989). *Mukaddime*, (Çeviren: Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said [456/1064] (t.y.). *el-Muhallâ*, Beyrut: Darü'l-Fikr.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed [620/1223] (1985). *el-Muğnî*, Beyrut: Dârü'l-Fikr Yayınları.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî [273/887] (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî [711/1311] (1990). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları.

İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed [595/1198] (t.y.). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesıd,* (Tahkik: Ebu Abdurrahman Abdulhakim b. Muhammed). Mektebetü't-Tevfîkıye.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd [861/1457] (1316 H.). *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Dârü's-Sadr Yayınları.

Karaalioğlu, Mustafa (1995). *Tüketim Virüsü.* İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.

Karaman, Hayreddin (1989). *Akid*. *DİA,* 2, 251-256. İstanbul: TDV Yayınları.

_____, (1981). *İslâm'da İşçi İşveren Münasebetleri*, İstanbul: Marifet Yayınları.

Kâsânî, Alauddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed [587/1191] (1974). *Kitabu Bedâiu's-Sanâî Tertîbü'ş-Şerâî*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Yayınları.

Kavakcı, Yusuf Ziya (1975). *Hisbe Teşkilatı*, Doçenlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara: Baylan Matbaası.

Köse, Saffet (1997). *İslâm Hukuku'nda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm (1993). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar: Ali Özek Başkanlığındaki Heyet, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Lale, Betül (1994). *Tüketicinin Korunması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mâlik, Ebu Abdullah el-Ashabi el-Himyeri Mâlik b. Enes [179/795] (1982). *el-Muvatta*, (Çeviren: Ahmet M.Büyükçınar). İstanbul: Al-Tuğ Yayınevi.

Mecelle (1982). Kontrol Ali Himmet Berki, İstanbul: Hikmet Yayınları.

Merğınânî, Ali b. Ebu Bekir [593/1197] (1990). *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd [683/1284] (1989). *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, İstanbul: Pamuk Yayınları.

Mucuk, İsmet (1990). *Avrupa Topluluğunda Tüketiciyi Koruma Politikaları ve Türkiye'de Durum*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Nisan, 1990.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc [261/875] (1977). *Sahîhi Müslim*. (Çeviren: Ahmed Davudoğlu). İstanbul: Sönmez Yayınevi.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr [303/915] (1981). *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref [676/1277] (t.y.). e*l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb liş-Şîrâzî*, Cidde: Mektebetü'l-İrşad

Özdemir, İbrahim-Yükselmiş, Münir (1995). *İslâm ve Çevre Sorunları*, Ankara.

Râğıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal [502/1108] (1986). *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, İstanbul.

Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl [483/1090] (1983). *Kitabu'l-Mebsut*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

_____, (1984). *Usülü's-Serahî,* İstanbul: Kahraman Yayınları.

Soluk, Mehmet (1995). *Çevre Bibliyografyası*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yayınları.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati [790/1388] (1990). *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*, (Çeviren: Mehmed Erdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed [1250/1834] (t.y.). *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ehbâr Min Ahadîsi Seyyidi'l-Ehyâr*, Mısır: Mustafa Babü'l-Halebî.

T.C. Anayasası (1982). T.C. Resmi Gazete, 17863, 09 Kasım 1982.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî [279/892] (1981). *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

TKHK (2013). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, T.C. Resmi Gazete, No:6502, 28835, 28 Kasım 2013.

Toprak, Muhsin, (2005). *İslâm'ın Çevre Bilincine Katkısı*, Yeni Ümit Dergisi, 69, http://www.yeniumit.com.tr/arsiv.php?ARSIVGOSTER&sayi_id=69, Erişim Tarihi: 09.07.2011.

Ünlüönen, Kurban (1999). Turistik Tüketicinin Korunması ve Turizm Sektöründe Tüketici Hakları. *Tüketici Bülteni*, Sayı: 130 (Özel Sayı), Ankara: TSE Yayınları.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed [1205/1790] (1965). *Tâc'ul-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, Kuveyt: Dâr'ul- Hidâye.

Zerka, Mustafâ Ahmed (1967). *el-Fıkhü'l-İslâmî fi Sevbihi'l-Cedîd: el-Medhalü'l-Fikhiyyi'l-Âmm Nazariyyeti'l-İltizami'l-Âm fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr.

Zevkliler, Aydın - Aydoğdu, Murat (2004). *Tüketicinin Korunması Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zeylâî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed [762/1360] (1973). *Nasbu'r-Raye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, (2. Baskı). el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Zuhaylî, Vehbe (1989). *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dımeşk: Dârü'l-Fikr.

_____, (1982). *Nazariyyetü'd-Damân ev Ahkâmü'l-Mes'ûliyyeti'l-Medeniyye ve'l-Cinâiyye Fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*, Dımeşk: Dârü'l- Fikr.

İSLÂM HUKUK TARİHİNDE TÜKETİCİNİN KORUNMASINDA ROL ALAN KURUM VE KURULUŞLAR

INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS THAT TAKE A ROLE IN CONSUMER PROTECTION IN ISLAMIC LAW

ALPASLAN ALKIŞ

Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orcıd. 0000-0003-3401-7073

ÖZET

İslâm dünyasında Hz. Peygamberle başlayan süreçle beraber bazı kurumlar ki özellikle "hisbe kurumu" tüketicinin korunmasında çok aktif rol almıştır. Hisbe kurumunca ortaya konan uygulamalar, esnafın üretim aşamasından pazar aşamasına kadarki faaliyetlerini kontrol ve denetim altına alarak tüketicinin korunmasını sağlamıştır. Daha sonraları ortaya çıkan ahilik ve lonca teşkilatları da hisbe gibi esnafı kontrol mekanizmasıyla tüketicilerin korunmasında önemli işlevleri olmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında esas itibariyle esnaf ve sanatkârı, bugünkü anlamda bir dernek çatısı altında toplayarak İslâmi ahlâk ilkeleri doğrultusunda kaliteli mal ve hizmet üretimini sağlamak üzere bir kurum olarak ortaya çıkan "Ahîlik", tüketicinin korunmasında asırlarca önemli rol üstlenmiş bulunan bir teşkilattır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında başlayarak Anadoluya gelen Türk topluluklarının, yerleşik hayat tarzına geçmesi ekonomik yapıda önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni hayat tarzında tarımın yanı sıra, esnaf ve senatkârlığın da önemli bir yeri olmuştur. Ancak tüccar Türklerin ticarette tutunabilmeleri için, aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal yapıp satmaları ile mümkün olabilmiştir. Bu şartların tabii bir sonucu olarak Anadoluda Ahî Birlikleri ortaya çıkmıştır.

Teşkilatlanmış esnafın birliğiyle ilgili çeşitli fonksiyonların icra edildiği özel yerin adı olan "lonca" kelimesi, Osmanlılar'da teşkilatlanmış esnaf grupları için kullanılan bir terim olmuştur. İtalyanca "loggia"dan gelen lonca kelimesinin Osmanlı esnaf teşkilatıyla ilgili olarak kullanılmasında, İtalyan şehir devletlerinin, özellikle Venedik, Ceneviz ve Raguzalılar'ın Osmanlı Devleti ile olan ticari münasebetlerinin etkili olduğu söylenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Lonca, Kuruluş, Hisbe, Ahî

ABSTRACT

In the Islamic world, Hz. With the process that started with the Prophet, some institutions, especially the "hisbe institution", played a very active role in the protection of consumers. The practices introduced by the Hisbe institution ensured the protection of the consumer by controlling and controlling the activities of the tradesmen from the production stage to the market stage. The ahi and guild organizations that emerged later also played an important role in protecting consumers with the control mechanism of trades like hisbe.

In the Selcuk and Ottoman societies, "Ahîlik", which emerged as an institution to ensure the production of quality goods and services in line with the principles of Islamic morality by gathering tradesmen and craftsmen under the roof of an association in today's sense, is an organization that has played an important role in the protection of the consumer for centuries.

The transition of the Turkish communities, who came to Anatolia from the time of the Great Seljuk Empire, to a settled life style, caused significant changes in the economic structure. In addition to agriculture,

artisanship and senatorship also had an important place in the new lifestyle. However, in order for the merchant Turks to hold on in trade, it was only possible by establishing an organization and establishing solidarity among them, and by this way, they made good, sound and standard goods and sold them. As a natural result of these conditions, Ahî Unions emerged in Anatolia.

The word "guild", which is the name of the special place where various functions related to the union of organized trades are performed, became a term used for the organized tradesmen groups in the Ottomans. It is said that the commercial relations of Italian city states, especially Venice, Genoese and Raguzans, with the Ottoman Empire were effective in the use of the word guild, which comes from the Italian "loggia", in relation to the Ottoman artisans' organization.

Keywords: Consumer, Guild, İnstitution, Hisbe, Ahi

1.TÜKETİCİNİN KORUNMASINDA ROL ALAN KURUM VE KURULUŞLAR

İslâm dünyasında Hz. Peygamberle başlayan süreçle beraber bazı kurumlar ki özellikle "hisbe kurumu" tüketicinin korunmasında çok aktif rol almıştır. Hisbe kurumunca ortaya konan uygulamalar, esnafın üretim aşamasından pazar aşamasına kadarki faaliyetlerini kontrol ve denetim altına alarak tüketicinin korunmasını sağlamıştır. Daha sonraları ortaya çıkan ahilik ve lonca teşkilatları da hisbe gibi esnafı kontrol mekanizmasıyla tüketicilerin korunmasında önemli işlevleri olmuştur.

Bu bölümde, kurumlar eliyle günümüzde de tüketicinin korunmasına örneklik teşkil etmesi bakımından, İslâm dünyasında asırlarca tüketicinin korunmasında çok önemli görevler icra eden bu kurumlar, tüm yönleriyle değil sadece tüketicinin korunmasıyla ilgili faaliyet ve özellikleri yönüyle incelenecektir.

Son olarak tüketicinin korunmasıyla ilgili Cumhuriyet sonrasında ülkemizde faaliyete geçen kurum ve kuruluşlardan da kısaca bilgi verilerek bir karşılaştırma imkânı sağlanacaktır.

1.1. Hisbe Teşkilatı (İhtisâb Kurumu)

İslâm dünyasında, Hz. Peygamber devrinden itibaren varlığı bilinen "hisbe",[1] İslâm'ın ilk dönemlerinde tüketiciyi koruma, iktisadi hayatı ve çarşı-pazarı kontrol etme, iyilikleri emretmek ve kötülüklerden vaz geçirmek gayesiyle kurulan bir müessesedir. Sistematik yapısına Hz. Ömer zamanında kavuşan hisbe teşkilatı hemen hemen bütün İslâm devletlerinde ya başlı başına bir müessese olarak ya da kaza makamının görevleri arasında yer alarak canlılığını sürdürmüştür.[2] Osmanlılara kadar varlığını sürdüren hisbe teşkilatı, Osmanlılarda İhtisab Ağalığı, İhtisab Eminliği, İhtisab nazırlığı gibi isimlerle anılmış ve nihayet 1855 yılında lağvedilerek görevleri "Şehremaneti"ne devredilmiştir.[3]

Kur'ân ve Sünnet temeli üzerine kurulu, çarşı-pazarı ve genel ahlakı gözeten sosyal güvenlik gücü[4] olan "hisbe" tüketicinin korunmasının pratik bir uygulamasıdır. Lügatte ücret, sevap, güzel idare ve bakıp gözetmek[5] gibi anlamlara gelen "hisbe" kelimesi terim olarak, emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker prensibi[6] gereğince gerçekleştirilen genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli

[1] Geniş bilgi için bkz.; Şeyzerî, Nihayetü'r-Rütbe fî Talibi'l-Hisbe; İbnü'l-Uhuvve, Meâlimü'l-Kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe; Kavakcı, Hisbe Teşkilatı; Kazıcı, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi.
[2] İbn Sa'd, t.y.:III/192; İbn Abdilber, 1328:IV/341; Kavakçı, 1975:41-42.
[3] Kazıcı, DİA, 1998:XVIII/143-145; 1987:13; 1999:214; Arslan, 1994:87.
[4] Mısrî, 1993:163.
[5] İbn Manzûr, "hsb" md.; Fîrûzâbâdî, "hsb" md.; Hammâd, 1996:119; Kavakcı, 1975:11-12
[6] Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 112; Hac, 22/41.

müesseseyi ifade etmektedir.[7] Belli bir ücret karşılığında hisbe görevini yerine getiren kişiye de "muhtesib" denmektedir.[8]

Hz. Peygamber çarşı ve pazarları denetlerdi. Bu denetimlerinin birinde çarşıda bir yiyecek yığınına rastlayınca elini yığına daldırıp çıkardı. Parmaklarına rutubet bulaştı. Adama: "Ey satıcı nedir bu?" diye çıkıştı. Adam: "Ey Allah'ın Resulü, yağmur ıslattı" deyince: "Bu yaşlığı üste getirip, herkesin görmesini sağlayamaz mıydın? Kim bizi aldatırsa o bizden değildir"[9] buyurdu.

Hz. Peygamber'in çarşı ve pazarların denetlenmesi için Saîd b. el-Âs'ı Mekke pazarında,[10] Abdullah b. Saîd b. Usayha b. el-Âs,[11] Ömer b. el-Hattâb[12] ile Semra bintu Nuheyki'l-Esediyye ve Şifa bint Abdullah[13] gibi kadınları da Medine pazarlarında görevlendirdiği belirtilmektedir. Bu denetçilerin elinde bir kırbaç taşıyıp, onunla hak edeni cezalandırdığı,[14] Semra'nın da çarşı pazar dolaşıp denetlediği aksi davranışta bulunanları elinde taşıdığı bir kamçı ile menettiği[15] bildirilmektedir.[16] Pazarlarda kadın denetleyicilerin görevlendirilmiş olması, buralara kadınların da ürettikleri malları satmak üzere geldiklerini göstermektedir.[17]

Hz. Peygamber'in yolunu izleyen Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de bizzat şehir ve pazar denetimlerine çıktıkları, ayrıca bu işler için özel görevliler tayin ettikleri, hatta Hz. Ömer'in elinde kırbacı ile çarşı ve yolları kontrol ettiği ve hilafeti sırasında Şaib b. Yezid ile Abdullah b. Utbete b. Mes'udi'yi Medine çarşısı muhtesipliğine tayin ettiği nakledilmektedir.[18]

Hisbe teşkilatının; ölçü-tartı, sağlık ve temizlik kontrolü yanında, faiz, şüpheli ticarî faaliyetler, aldatma, karaborsacılık, ölçüden kısma, fiyat kızıştırma, leş, içki ve domuz ticaretini önleme, pazarlarda işgörenler arasındaki anlaşmazlıkları giderme, borçluları borçlarını zamanında ödemeye teşvik etme, zengin ve varlıklıyı dilencilikten menetme, güçlü ise bir meslek edinmeye mecbur kılma gibi fonksiyonları bulunmaktadır.[19]

Hisbe teşkilatının görev alanı temelde üç ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; Allah hakkı, kul hakkı ve her iki yönü de bulunan haklarla ilgili görevlerdir. Birinci gruptaki görevleri, topluca yapılan ibadetlerin aksamadan yürütülmesini sağlamak, ibadetlerle ilgili münkerleri engellemek, haramların irtikâbını önlemek, hukûkî muamelelere ait kötülüklerden alıkoymak, hile ve aldatmaların, ölçü tartı alet ve birimlerinde sahtekârlığın önlenmesi, dilenciliğin menedilmesi türünden dini içtimai faaliyetleri içermektedir. İkinci gruptaki görevleri, umumî ve ferdî haklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, memleketin içme suyunun ıslahı, kalelerinin inşası ve korunması, yolların yapılması ve temizliği gibi kamuya ait işlerin devlet bütçesinden yapılamadığı takdirde halkın imkânlarıyla yapılması, borçların geciktirilmeden ödenmesi, vasiyet, nafaka hakkı, vedîalar gibi hakların ifasının sağlanması; komşuluk hukuku, tarla ve bahçe ihtilafları ve her türlü haksızlıklarla ilgili olarak yapılan şikâyetlere bakılması, şikâyet vaki olmadan da çarşı ve pazar kontrolü gibi hususlardır. Üçüncü gruptaki görevleri ise, işçi, yetim, köle ve hayvan haklarının korunması, yolların

[7] Kallek, DİA, 1998:XVIII/133.
[8] Mısrî, 1993:163.
[9] Müslim, "İman", 164; İbn Mâce, Ticarat, 36; Ebû Dâvûd, "Büyû", 52; Tirmîzî, "Büyû", 74. مَرَّ -صلى الله عليه وسلم- لِلَّهِ عَلَى صُبْرَةِ طَعَامٍ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا فَنَالَتْ أَصَابِعُهُ بَلَلاً فَقَالَ « مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ ». قَالَ أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ « أَفَلاَ جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَىْ يَرَاهُ النَّاسُ مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّى »
[10] İbn Abdilber, 1328:II/8; İbn Hacer el-Askalânî, 1328:II/47; Kettânî, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/959; Kavakcı, 1975:41.
[11] İbnü'l-Uhuvve, 1937:36.
[12] Kettânî, 1990:II/45; Hamidullah, 1990:II/959; Kavakcı, 1975:41.
[13] İbn Abdilber, 1328:IV/335; Kettânî, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/935, 959; Kavakcı, 1975:41.
[14] Kettânî, 1990:II/44-45.
[15] İbn Abdilber, 1328:IV/335; Kettânî, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/935; Kavakcı, 1975:42.
[16] Kallek, 1994:167.
[17] Hamidullah, 1990:II/959; Kavakcı, 1975:42.
[18] Hamidullah, 1990:II/959; Mısrî, 1993:163; Kallek, DİA, 1998:XVIII/135; Kavakcı, 1975:41-42.
[19] Mâverdî, 1994a:453-480; İbn Teymiyye, 2001:31-35; Mısrî, 1993:164.

temiz tutulması ve aydınlatılması, kamu yararına aykırı inşaatlara izin verilmemesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır. [20]

İslâm ülkelerinde cezaî, ticarî ve hukukî davaların tamamına bakma yetkisi kadılarda olmasına rağmen hisbe teşkilatının başında bulunan muhtesib'in de bazen bu fonksiyonu icra edebilme yetkisi bulunmaktaydı.[21] Muhtesib üç grup davaya bakabilmektedir. Birincisi, ölçü ve tartı konusundaki eksik tartma, yanlış ölçme, fazla alıp az verme konularındaki şikâyetler. İkincisi, alış-verişte yapılan herhangi bir hile ve aldatma durumlarına ait davalar. Üçüncüsü, imkân olmasına rağmen hak edilmiş bir borcu geciktirmek hususundaki davalardır.[22] Muhtesib görevini yaparken, yol gösterme ile başlar sonra vaaz ve öğüt verir, Allah korkusunu hatırlatır. Bunlarla da muhatabında düzelme görmezse çirkin olmamak üzere sözle incitme ve bizzat eliyle değiştirme yöntemini uygular. Netice vermez ise cezalandırma ile tehdit etme ve ardından azarlama yapar. Beklenen sonucun alınamaması halinde tazir cezası verme, nihayette yardımcılarını kullanma veya silahını kullanma gibi aşamalar izlenmekteydi.[23]

Muhtesibin görev yönünden kadıya nisbetle daha üstün olduğu haller de bulunmaktadır. Buna göre, muhtesib açık münker bulunanların dışındaki davalara ma'rufu emir ve münkeri nehy hususlarında kontrol ve araştırma yapabilir. Kadı ise, ancak huzuruna getirilen dava ile ilgili hususları tetkik ve araştırabilir. İkinci olarak muhtesib, kadılardan farklı olarak münkerat hususunda sultaya ait selahiyyeti kullanır ve yardımcılarından faydalanabilir. Çünkü hisbenin müeyyidelerinin ana unsuru korkutmadır. Muhtesibin ta'zir şeklinde şiddet kullanması meşrudur.[24]

Hisbe teşkilatı, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren iktisadî, ictimaî, dinî ve adlî birçok konuda önemli görevler yerine getirmiş olmakla beraber, en önemli görevi iktisadî ve ictimaî görevleridir. Bu açıdan Muhtesibler iktisadî ve ictimaî hayatın tanzîminde büyük rol oynamışlardır. Onlar, günlük hayatın akışı içinde, halk ile esnaf arasındaki münasebetleri tanzim ve esnafla ilgili kanunların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmekle görevlendirilmiştir.[25]

İslâm Hukuku'nda, muhtesib'in iktisadî ve ictimaî hayatın tanzîmine yönelik görevleri, esasında tüketicinin korunmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur. Muhtesib'in tüketicinin korunmasını sağlayan görevlerinden başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz;[26]

- Ölçerken noksan, tartarken eksik ve zenaatında hile yapanlara engel olmak, devamında tazir cezası vermek.
- Çarşı ve pazar esnafının durumundan, ticaret ve mallarından, pazara mal getirenlerin pazardaki faaliyetlerinden haberdar olmak.
- İhtikâr yapana engel olup, mevcut malların gizlenmeden piyasaya arzını sağlamak ve bu yolla fiyatların istikrarını temin etmek.
- Dışardan şehre mal getirenleri gözetleyip onlardan getirdikleri malları satın almak için bekleyenleri bilip öğrenince onlara engel olup tazir cezası vermek.
- Ölçü, tartı ve ağırlıkları kontrol eder, ölçü ve tartıda hile yapılmasına engel olur. Ağırlıkların ayarlarını kontrol eder ve onları ayarlar.
- Ticarette helal olmayan alım-satımları engellemek ve ticarette doğruluğu sağlamak.

[20] Mâverdî, 1994a:453-480; Kallek, DİA, 1998:XVIII/134-135; Kavakcı, 1975:65-74.
[21] Kavakçı, 1975:33; Kazıcı, 1987:228-229.
[22] Mâverdî, 1994a:451; Kavakçı, 1975:33.
[23] Mısrî, 1993:165; Kazıcı, 1987:229.
[24] Kavakçı, 1975:34.
[25] Kazıcı, 1987:68-74.
[26] Şeyzeri, 1936:37-52; İbnü'l-Uhuvve, 1937:37-239; Kavakcı, 1975:75-125.

- Aşırı fiyat artışlarını engellemek için fiyat kontrolünü (narh) sağlamak.

- Çarşı ve pazarın halka herhangi bir zarar vermeyecek şekilde inşasını sağlamak. Gelip geçenlerin zarar görmelerine sebep olacak her türlü yol daraltıcılarından sakındırılması ve sokakların temiz tutulmasını sağlamak. Odun ve saman gibi halkın elbisesini parçalayacak ve kirletecek maddelerin çarşıya sokulmamasını sağlamak.

- Yiyecek ve içeceklerin denetimini yaparak, kaliteli ve standarda uygun üretimini sağlamak. Bu açıdan hububatçılar ve değirmencilerin, ekmekçiler ve fırıncıların, kesiciler ve kasapların, kızartmacıların, başçıların, aşçıların, sucukçuların, bakkalların, helvacıların ve zelabiyecilerin, ciğercilerin, bevarid satıcılarının, şeraihçilerin, sütçülerin üretimlerini denetlemek. Mesela, Fırıncıların, yanmış unların, uçan kıvılcımlardan yayılan küllerin ekmeğin altına yapışmaması için fırının taban taşını temiz bir bezle silmesi gibi faaliyetlerini denetler. Kasapların, hayvanı usulüne uygun şekilde kesmelerini denetler. Kebapçıların, kebaplarını iyi pişirmelerini kontrol eder.

- Giyecek maddelerini ve imalatçı ile satıcıların denetimini yaparak, kaliteli ve standarda uygun mal imalini sağlamak. Bu açıdan dokumacıların, terzilerin, pamukçuların, ketencilerin, iplikçilerin, iplik ve kumaş boyacılarının, pabuççuların mal üretimlerini kontrol etmek. Mesela, Terzilerin, ölçü almadan kimsenin elbisesini dikmemesini, elbise dikildikten sonra artan parçaların müşteriye verilmesini ve müşterilerin, eşyasının terzi yanında uzun süre beklemesi yüzünden mağdur edilmemesini kontrol eder. Boyacıların, insanlardan kumaş ve iplerini boyamak üzere aldıkları emanet elbiseleri düğün ve bayram için başkalarına kiralamalarına meydan vermez.

- Halkın sağlığının korunması sağlamak amacıyla sağlıkla ilgili hususları denetlemek. Bu açıdan, şurupçuların, eczacıların, aktarların, doktorların, damardan kan alanların, hacamatçıların ve sünnetçilerin, hamamcıların, nalbantların işlerini kontrol etmek. Mesela, doktorlardan Hipokrat sözleşmesi gibi bir sözleşme alarak, mesleğinde yetersiz görülenlerin meslekten men edilmeleri ve tahsile devamlarını sağlar.

- Halkın aldatılmaması için sarrafların, kuyumcuların, bakırcıların, demircilerin, porselencilerin ve topraktan mamul eşya satanların denetimlerini yapmak.

Hisbe konusuyla ilgili eserlerde açıklanan diğer görevleri ile birlikte değerlendirildiğinde muhtesib, bütün sanat ve meslek kollarını gözetleyecek ve denetleyecek, üretici ve tüketici gibi tüm halkın hakkını koruyacak, gerektiğinde cezai tedbirlere başvurabileceği görülmektedir. Hisbe'nin esnaf kontrolüyle ilgili hükümlerinin bir kısmı tezimizin kalite kontrolü bölümünde ifade edildiğinden burada yeniden bu hükümler aktarılmamıştır.

Görüldüğü üzere hisbe teşkilatı, tüketicinin korunmasında en önemli aşamayı oluşturan çarşı, pazar ve esnafın denetimi ile kaliteli ve standarda uygun mal imal edilmesinin denetiminde en önemli fonksiyonu icra etmiştir.

Hisbe müessesesi İslâm dünyasında asırlarca yaşadıktan sonra 20. yüzyıl başlarında tarihe karışmıştır.[27]

1.2. Ahilik Kurumu

Selçuklu ve Osmanlı toplumlarında esas itibariyle esnaf ve sanatkârı, bugünkü anlamda bir dernek çatısı altında toplayarak İslâmi ahlâk ilkeleri doğrultusunda kaliteli mal ve hizmet üretimini sağlamak üzere bir kurum olarak ortaya çıkan "Ahîlik", tüketicinin korunmasında asırlarca önemli rol üstlenmiş bulunan bir teşkilattır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında başlayarak Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının, yerleşik hayat tarzına geçmesi ekonomik yapıda önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni hayat tarzında tarımın yanı sıra, esnaf ve senatkârlığın da önemli bir yeri olmuştur. Ancak tüccar Türklerin ticarette tutunabilmeleri için, aralarında bir teşkilat kurarak dayanışma sağlamaları, bu yolla iyi, sağlam ve standart mal yapıp satmaları ile mümkün olabilmiştir. Bu şartların tabii bir sonucu olarak Anadolu'da Ahî Birlikleri ortaya çıkmıştır.[28]

[27] Kavakcı, 1975:61; Kallek, DİA, XVIII/141
[28] Ekinci, 1988:4-5; Şimşek, 2002:21.

Arapça "kardeşim" manasındaki "ahî" kelimesinden gelen, temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslâmi anlayışa doğrudan bağlı olan Ahîliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olduğu gibi, Ahilik teşkilatın Anadolu Selçuklu Devleti'nde önce I. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında başlayarak, daha sonra da I. İzeettin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde kuruluşunu tamamlamasında fütüvvet[29] teşkilatının da büyük tesiri olduğu belirtilmektedir.[30]

Anadolu'da Ahiliğin oluşumunda, İslâm dünyasında görülen fütüvvetin yanı sıra, İslâm tasavvufunun, İslâm'dan önceki eski Türk inanç, kültür ve ahlâkının, Anadolu'nun o dönemdeki siyasî, tarihî, ekonomik, kültürel, sosyal ve dinî şartlarının da etkileri olmuştur. Bu bakımdan, Anadolu'daki Ahiliği, bütün bu etkileşimlerin ve bunların sonucunda Anadolu'ya göçmüş bulunan Müslüman Türklerin Anadolu'da uğradığı dinî, sosyal, siyasî, kültürel değişim ve dönüşümlerin birleşimlerinin bir sonucu olarak görmek gerekecektir. Bütün bu etkilenmelere rağmen, yine de hemen ifade etmek gerekir ki, dinî toplumsal bir kurum olarak Ahilik, kendine has özellikleri ile orijinal bir müessese olarak Anadolu'da XIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Ahiliği bu şekliyle Anadolu'da teşkilatlandıran Ahi Evran adıyla bilinen Şeyh Nas'rûddin el-Hoyî (1175-1262) olmuştur.[31]

Ahilik, Anadolu Selçuklular zamanında mesleklere ait problemleri halletmekte ve devlet ile olan münasebetleri düzenlemekte idiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti, bu birliklerin asli görevi idi. Pek çok devlet adamını, askeri zümre mensuplarını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplayan Ahîlik XIV. yüzyıldan sonra organize esnaf birlikleri şeklini aldı ve iktisadi faaliyet ön plana çıkmaya başladı.[32]

Ahîlik başlangıçta, debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat iken, daha sonra gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyenleri bünyesinde toplayan çok yönlü sosyal bir kuruluş haline gelmiştir. Ahîlerin, Anadolu'nun hemen hemen her şehir, kasaba ve hatta büyük köylerine kadar inen yaygın bir teşkilat ağı oluşmuştur.[33]

Bütün prensiplerini dinin asıl kaynağından alan Ahîliğin nizamnâmelerine, ahî yönetmeliği niteliğindeki eserlere "fütüvvetnâme" adı verilirdi. Ahîliğin esasları, ahlaki ve ticari kaideleri bu kitaplarda yazılı idi. Fütüvvetnâmelere göre, teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu idi. Yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.[34]

Ahîlik kurumu dîni ve ahlakî yapıyla ticari bünye arasında sağlanan âhenkli uyum sayesinde, kalite kontrol ve standartlara uygun üretim, fiyat istikrarını sağlayıcı, haksız rekabeti, işsizliği ve fazla üretimi önleyici bir anlayış getirmiştir.[35]

Ahîlikte her şeyden önce esnafta doğruluk aranırdı. Hileli ve çürük iş yapmanın, müşteriden tespit edilen fiyattan fazlasını istemenin, bir başkasının malını taklid etmenin suç sayıldığı, noksan ölçü ve terazi kullananların cezalandırıldığı, sahte ve kalitesiz mal üretenlerin mallarının toplatıldığı ve kendilerinin bu sebeple meslekten ihraç edildiği, bozuk kantar kullananların "ibret-i âlem" için çarşı-pazar dolaştırıldığı Ahîlik kurumu, tüketicilerin şikâyette bulunabilecekleri bir merciî olmaktadır.[36]

Ahîlikte üyelerinin meslek ahlakına uygun davranıp davranmadığı sürekli denetlenip nizamlara uymayanlara kurban kestirmek, lokma çıkarmaya zorlamak, yolsuz edip dükkânını kapatmak, işinden menetmek,

[29] Başlangıçta tasavvufi bir mahiyet taşırken XIII. Yüzyıldan itibaren içtimai, iktisadi ve siyasi bir yapılanmaya dönüşen kurum. (Geniş açıklama için bkz., Ocak-Uludağ, Fütüvvet", DİA, XIII/259).
[30] Çağatay, 1952:59; Kazıcı, DİA, 1988:I/540.
[31] Günay, 1998:70-71
[32] Kazıcı, DİA, 1988:I/541; Şimşek, 2002:133.
[33] Ekinci, 1988:19; Günay, 1998:76.
[34] Kazıcı, DİA, 1988:I/541; Ekinci, 1988:7; Günay, 1998:77.
[35] Zaim, 1999:I/42; Şimşek, 2002:133.
[36] Ekinci, 1988:44-45.

hammadde dağıtımından mahrum bırakmak, mamül mal satışlarından ona pay ayırmamak, selâm ve yardımı kesip umumi boykot uygulamak, ta'zîr değneği ile adâb ve erkânı belirlenmiş sopa cezası gibi cezalar uygulandığı belirtilmektedir. Ceza, esnafın kaidelere uymasını sağlamaya matuf bir araç olarak görülmüştür. Nizamlara uymadığından cezalandırılan suçlulara "yolsuz" denilirdi. Yolsuza piyasadan hammadde satılmaz, onun ürettiğini de kimse almazdı, toplum içine çıkamayan yolsuz, teşkilat içinde oluşturulan otokontrolle cezalandırılmış olurdu.[37]

Ahîlikte "çarşı usûlü" satış merkezlerinin oluşturularak esnafın birbirini kontrol edip, sağlanan tam rekabet ortamında kalite standartlarının tutturularak istenilen mal ve hizmetin kolayca, kaliteli ve ucuz olarak bulunabilme imkânına sahip olunması, uygulanan "tahsis" siyaseti sayesinde üretici esnafın hammadde sıkıntısı çekmeden, tekelcilik ve ihtikâra meydan verilmeden, haksız rekabete fırsat tanınmadan üretimin gerçekleştirmesi tüketicinin korunması açısından kayda değer bir hususdur.[38]

Ahî birlikleri, üretim ile tüketim arasında denge kurarak üretici ile tüketici arasındaki münasebetlerin sosyal huzuru sağlayacak şekilde gelişmesinin devamına çalışmışlardır. Bu maksatla, zaman zaman üretim sınırlamaları getirerek emeğin değerini bulmasını sağlarken geliştirilen narh sistemi ve standartlaşma ile de tüketicinin korunmasını sağlamıştır.[39]

Ahî birliklerinin tüketiciyi korumak için aldığı tedbirler ve bu tedbirlerin uygulanması hususunda gösterilen hassasiyet yüzyıllarca devam etmiştir. Hatta zaman zaman esnaf tarafından tespit edilen standartlar ve narhlar padişah fermanı haline getirilmiştir.

1.3. Lonca Teşkilatı (Esnaf Teşkilatı)

Teşkilatlanmış esnafın birliğiyle ilgili çeşitli fonksiyonların icra edildiği özel yerin adı olan "lonca" kelimesi, Osmanlılar'da teşkilatlanmış esnaf grupları için kullanılan bir terim olmuştur. İtalyanca "loggia"dan gelen lonca kelimesinin Osmanlı esnaf teşkilatıyla ilgili olarak kullanılmasında, İtalyan şehir devletlerinin, özellikle Venedik, Ceneviz ve Raguzalılar'ın Osmanlı Devleti ile olan ticari münasebetlerinin etkili olduğu[40] söylenmektedir.

Ticari ilişkilere bağlı olarak İtalyanca loggia kelimesinden Türk diline geçen "lonca" kelimesi, Osmanlılar'da öncelikle, mahalli tüccar malının esnafa satılmak üzere depolandığı, esnafın bu malı toptan satın aldığı ve muhtemelen esnafa dağıttığı yer ismi olarak kullanılmış, sonra da bu özellik zamanla yer adının esnaf teşkilatı ile özdeşleşmesine yol açmıştır. Böylece XV. yüzyılın sonlarında özel bir ticari yeri ifade eden Lonca, XVII. yüzyıldan itibaren bir merkezde, aynı mesleği icra eden esnaf ve sanatkârın, mesleki dayanışma amacıyla oluşturdukları, devlet kontrolündeki organizasyon ve bu organizasyonun bulunduğu yere verilen isim olmuştur.[41]

Osmanlı İmparatorluğunda görülen loncalar, İslâm toplumlarındaki esnaf arasında, çok uzun bir geçmişe sahip bulunan Fütüvvet ve Ahilik zincirinin, zamanın şartlarına göre değişikliğe uğramış bir devamı olarak esas itibariyle dini temellere dayanan meslek örgütleriydi. Bu örgütler, dini inançlarla karışık bir şekilde benimsenen hedefler, ahlak, meslek kuralları ve gelenekler doğrultusunda üyelerine çalışma zevki, meslek disiplini ve başkalarına karşı dürüstlük gibi bir takım kurallar aşılamaya çalışıyorlardı. Ancak bir esnaf teşekkülü olarak Loncaların, Fütüvvet ve Ahilikten farkı, tasavvufi cephelerinin gitgide önemli ölçüde ihmale uğramış olmasıdır.[42]

[37] Ekinci, 1988:34, 51.
[38] Dönek, 1998:433-446.
[39] Ekinci, 1988:51; Günay, 1998:77; Şimşek, 2002:134.
[40] Kal'a, 2003:211; Yazıcı, 1996:156.
[41] Kal'a, 2003:211; Yazıcı, 1996:156.
[42] Göle, 1983:8; Yazıcı, 1996:155.

Loncaların faaliyetlerinin temel hareket noktası her zaman için birliğe mensup ticaret ve sanat erbabının mesleki çıkarlarının korunması olmuştur. Bu faaliyetler sonucunda tüketicilerin de menfaatlerinin dolaylı da olsa gözetildiği ve korunduğu olmuştur. Loncalarının, piyasada görülen düzenlemeleri ve faaliyetlerinden, tüketiciler büyük ölçüde yararlanmışlardır.[43]

Üretilen malların lonca kurallarına ve standartlarına uygun olarak imal edilip edilmediği, imalatın kalitesi, tüketiciler için adil fiyat gibi konular hep mesleki menfaatlerin gözetilmesi açısından Osmanlı loncalarının uğraşı alanı içine girmiştir. Osmanlı loncalarında, mal ve hizmetlerin kalitelerinin kontrolü, loncaların ana hedeflerinden biri olmasına rağmen, bu konudaki bağlayıcı kurallar devlet tarafından öngörülmüş, loncalar ise daha ziyade uygulamanın bu kurallara uyup uymadığını denetlemişlerdir. Yalnız loncaların, mal ve hizmetlerin kalitesi konusunda bir denetim yetkilerinin bulunmasına rağmen, standartlara uymayan bir üretici ya da satıcıyı cezalandırma yetkileri olmamış, bu yetki doğrudan doğruya devlete bırakılmıştır.[44]

Loncalarda iki husus özellikle önem arz etmektedir. Birincisi, pazarlama ile yakından ilgili olan fiyat ve kalite ilişkisi, diğeri de çalışma yöntemleridir. Buna göre, esnaf ve zanaatkârın yaptığı şeylerin belirli ölçülere uydurulması ve belirli fiyatlarla satışa arz edilmesi ve bir sanat veya hizmeti yaparken belirli yöntemlere uyulması, düzene bağlanmıştır. Fiyat ve kalite ilişkisinin düzenlenmesi, halkla esnafın arasındaki ilişkileri düzenlerdi ve narh denen fiyat tespiti de bu düzenlemenin başında gelmekteydi. Tespit edilen yöntemlere uyulması ise, esnafın kendisine itibar ve herhangi bir zanaatta yetişenlerin bir düzen altına alınmasını sağlamak arzusu olmuştur.[45]

Esnaf ve zanaatkârların kendi çalışmalarını düzenlemek için kurdukları teşekküllerin yapısı pir, usta, kalfa ve çırak kademelerinden oluşmaktaydı. Her zanaat zümresi küçük parçalar halinde ve bir aile duygusu içinde çalışırken bir takım kural ve yöntemlere uymaya mecbur tutulurlardı. Esnafın alış veriş etmek veyahut mallarını satmak için toplandıkları yerlere Lonca denilirdi. Loncanın gayesi, gereksiz fiyatı önlemek ve fiyatlarda istikrar sağlamaktı. [46]

Her esnaf teşekkülünün yönetimini elinde tutan bir ihtiyar heyeti vardı. Bu heyete mahsus belli bir yer bulunurdu. Haftanın belli günlerinde burada toplanır, mevcut işleri burada görüşür ve karar verirlerdi. İhtiyar heyeti her zanaat zümresinin kendi aralarından seçtikleri altı ustadan ibaretti. Bunlara çok defa altılar denilirdi. Bunlardan her birinin; Kâhya (Kethüde-İhtiyar heyetinin başkanı), Yiğitbaşı, İşçibaşı, Ehli Hibre, Şeyh şeklinde kendilerine mahsus isimleri vardı.[47]

Lonca adıyla anılan esnaf teşkilatları, pazar denetimi yaparak tüketiciyi koruma işlevi görmüşlerdir. O dönemlerde çok yaygın olan esnaf örgütlerinin tüketicinin korunması açısından önemli işlevi, öz-denetim sistemi kurarak başarıyla yürütmeleri olmuştur.[48]

Ancak sonraları, bu denetim sistemi yozlaşarak etkinliğini yitirmiştir. Zira Yeniçeri disiplininin bozulması üzerine, Yeniçeri taslakları esnaflık yapmaya başlamış ve esnaf teşkilatının disiplinini, ahlak ve nizamını bozmuşlardır. Bunun üzerine esnaf teşkilatı olan loncalar 1839'da kaldırılmıştır. [49]

[43] Göle, 1983:8; Şimşek, 2002:45.
[44] Göle, 1983:9.
[45] Kılkış, 1977:60.
[46] Kılkış, 1977:60-61.
[47] Kılkış, 1977:61-62; Yazıcı, 1996:156.
[48] Öztürk, 1981:78-79; Koray, 2000:98-99.
[49] Kılkış, 1977:67; Öztürk, 1981:80.

1.4. Cumhuriyet Sonrası Türkiye'sindeki Kurum ve Kuruluşlar

Osmanlıların son dönemlerine kadar faaliyet gösteren hisbe, ahilik ve lonca teşkilatları 20. yüzyıl başlarında tarih sahnesinden çekildi. Bu kurumların faaliyetlerinin ortadan kalkmasından sonra Osmanlıda, söz konusu kurumların esnaf ve sanatkârın kontrolüyle ilgili görevlerini "Şehremaneti"[50] kurumu üstlenmişti.

Ülkemizde söz konusu kurumların görevleri Cumhuriyet dönemi sonrasında Belediye ve Bakanlıkların taşra teşkilatı eliyle yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak tüketicinin korunması açısından hiçbir zaman hisbe, ahilik ve loncalar kadar etkin olamamışlardır.

Cumhuriyet dönemi sonrasında ülkemizde tüketicinin korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme 1995 tarihli 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un çıkarılmasıyla beraber, tüketicinin korunmasında etkin rol üstlenecek bazı kuruluşlar hayata geçirilmiştir.

Buna göre, günümüzde önce 1995 tarihinde yürürlüğe giren 4077 sayılı TKHK sonra da önceki kanunu kaldırarak 2013 yılında yürürlüğe giren 6502 sayılı TKHK'la tüketicinin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak, sorunların evrensel tüketici hakları doğrultusunda çözülmesi için alınacak tedbirlerle, söz konusu kanunun uygulanmasına yönelik tedbirlere dair görüşleri, ilgili mercilerce öncelikle ele alınmak üzere iletmek amacıyla, Bakanlığın koordinatörlüğünde bir "***Tüketici Konseyi"***[51] kurulmuştur.

Yılda en az bir kez toplanan Tüketici Konseyinin görevleri şunlardır;[52]

a) Tüketici ihtiyaçlarının karşılanması ve çıkarlarının korunmasına ilişkin alınacak tedbirler konusunda araştırma ve çalışmalarda bulunmak.

b) Tüketici sorunlarının evrensel tüketici hakları doğrultusunda çözülmesi amacıyla alınacak tedbirler ile Kanunun uygulamasına yönelik tedbirlere dair görüşleri karara bağlamak ve öncelikle ele alınmak üzere ilgili mercilere aktarmak.

c) Tüketicinin korunması ile ilgili kanun teklifleri, yönetmelik ve tebliğler hakkında görüş oluşturmak ve önerilerde bulunmak.

d) Tüketicinin korunması alanındaki gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek.

e) Tüketicinin eğitilmesi ve aydınlatılması için kitap, mecmua ve broşür çıkarılmasına ve tüketicinin bilinçlendirilmesi için radyo ve televizyonlarda programlar düzenlenmesine ilişkin, usul ve esaslar hakkında önerilerde bulunmak.

Yine 2013 tarihli 6502 sayılı TKHK'la, tüketiciler ile satıcı ve sağlayıcılar arasında çıkan uyuşmazlıkları çözümlemek amacıyla veya tüketici mahkemelerinde delil olarak ileri sürülebilecek kararları almak üzere il ve ilçe merkezlerinde "***tüketici sorunları hakem heyeti"***[53] kurulmuştur.

Başkanlığı, Sanayi ve Ticaret İl Müdürü veya görevlendireceği bir memur tarafından yürütülen tüketici sorunları hakem heyeti; belediye başkanının konunun uzmanı belediye personeli arasından görevlendireceği bir üye, baronun mensupları arasından görevlendireceği bir üye, ticaret ve sanayi odası ile esnaf ve sanatkâr odalarının görevlendireceği bir üye ve tüketici örgütlerinin seçecekleri bir üye olmak üzere başkan dâhil beş üyeden oluşmaktadır.[54]

Değeri beşyüz milyon liranın altında bulunan uyuşmazlıklarda tüketici sorunları hakem heyetlerine başvuru zorunludur. Bu uyuşmazlıklarda heyetin vereceği kararlar tarafları bağlar. Taraflar bu kararlara karşı onbeş

[50] Kazıcı, DİA, 1998:XVIII/143-145; 1987:13; 1999:214; Arslan, 1994:87.
[51] TKHK, md. 64.
[52] Tüketici Konseyi Yönetmeliği, md. 6.
[53] TKHK, md. 66.
[54] TKHK, md. 66.

gün içinde tüketici mahkemesine itiraz edebilirler. Tüketici sorunları hakem heyeti kararlarına karşı yapılan itiraz üzerine tüketici mahkemesinin vereceği karar kesindir.[55]

Tüketicilerin uyuşmazlıkla ilgili başvuruları en geç üç ay içerisinde görüşülüp karara bağlanır.[56] Hakem heyeti dosya üzerinden inceleme yapar gerekli görürse tarafları dinleyebilir.[57] Hakem heyetlerinin kararları yalnız verdikleri uyuşmazlıklar için hüküm ifade eder.[58]

Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun uygulanmasıyla ilgili olarak çıkacak her türlü ihtilaflara bakmak üzere ***"tüketici mahkemeleri"***[59] kurulmuştur. Tüketici mahkemelerinin yargı çevresi, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca belirlenmektedir.

Bakanlık ve tüketici örgütleri münferit tüketici sorunu olmayan ve genel olarak tüketicileri ilgilendiren hallerde bu Kanunun ihlali nedeniyle kanuna aykırı durumun ortadan kaldırılması amacıyla tüketici mahkemelerinde dava açabilirler. Gerekli hallerde tüketici mahkemeleri ihlalin tedbiren durdurulmasına karar verebilir.[60]

KAYNAKÇA

Arslan, Hüseyin (1994). *İslâm'da Tüketici Hakları* (1. Baskı). Ankara: TDV Yayınları.

Çağatay, Neşet (1952). Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi I, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Cilt: I, Sayı: 1, s: 59-68

Dönek, Ekrem (1998). Türk Toplumunun İş Ahlâkı ve Ekonomik Gelişmesinde Ahîlik Kültürünün Yeri ve Önemi. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi ve Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî [275/889] (1981). *Süneni Ebî Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ekinci, Yusuf (1988). *Ahî Birlikleri*, İstanbul: Türk Standartları Enstitüsü Yayınları.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed [817/1415] (1986). *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Göle, Celal (1983). *Ticaret Hukuku Açısından Aldatıcı Reklâmlara Karşı Tüketicinin Korunması,* Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Günay, Enver (1998). Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 10, 69-78

Hamidullah, Muhammed [1423/2002] (1990). *İslâm Peygamberi* (5. Baskı). (Çeviren: Salih Tuğ). İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Hammâd, Nezih (1996). *İktisadî Fıkıh Terimleri*, (Çeviren: Recep Ulusoy). İstanbul: İz Yayıncılık.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemalüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed [463/1071] (1328). *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Kahire: Daru Nehdati Mısır.

[55] TKHK, md. 68.
[56] Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği, md. 12.
[57] Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği, md. 19.
[58] Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği, md. 20.
[59] TKHK, md. 73.
[60] TKHK, md. 73.

İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed [852/1449] (1328). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî [273/887] (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî [711/1311] (1990). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları.

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' [230/845] (t.y.). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dârü'l-Sâdr.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim [728/1328] (2001). *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe*, (Çeviren: Vecdi Akyüz). İstanbul: İnsan Yayınları.

İbnü'l-Uhuvve, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî [729/1329] (1937). *Meâlimü'l-Kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe,* (Neşreden: Reuben Levy). London: The Cambridge Unıversity Pres.

Kal'a, Ahmet (2003). *Lonca*. *DİA,* 27, 211-212. İstanbul: TDV Yayınları.

Kallek, Cengiz (1998). *Hisbe*. *DİA,* 18, 133-143. İstanbul: TDV Yayınları.

_____, (1994). *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet Piyasa İlişkisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kavakcı, Yusuf Ziya (1975). *Hisbe Teşkilatı*, Doçenlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara: Baylan Matbaası.

Kazıcı, Ziya (1988). *Ahilik*. *DİA,* 1, 540-542. İstanbul: TDV Yayınları.

_____, (1987). *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği.

Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebîr b. Muhammed [1382/1962] (1990). *et-Terâtibü'l-İdâriyye: Hz.Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, (Çeviren: Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.

Kılkış, Yıldırım (1977). *Tüketicinin Korunması: Pazarlamacı Karşısında Tüketici*, İstanbul: Arpaz Yayınları.

Koray, Meryem (2000). *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Kur'ân-ı Kerîm (1993). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar: Ali Özek Başkanlığındaki Heyet, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mâverdî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb [450/1058] (1994a). *el-Ahkâmü's- Sultaniyye*, (Çeviren: Ali Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Mısrî, Refik Yunus (1993). *İslâm İktisad Metodolojisi*, (Çeviren: Hüseyin Arslan). İstanbul: Birleşik Yayınevi.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc [261/875] (1977). *Sahîhi Müslim*. (Çeviren: Ahmed Davudoğlu). İstanbul: Sönmez Yayınevi.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996). *Fütüvvet*. *DİA,* 13, 261-263. İstanbul: TDV Yayınları.

Öztürk, Tanju (1981). *Pazarlama Ekonomisi ve Tüketicinin Korunması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Pazarlama Enstitüsü Yayınları.

Şeyzerî, Ebü'n-Necib Celaleddin Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah [589/1193] (1936). *Nihayetü'r-rütbe fî talibi'l-hisbe,* Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme.

Şimşek, Muhittin (2002). *Ahilik*, İstanbul: Hayat Yayınları.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî [279/892] (1981). *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.

TKHK (2013). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, T.C. Resmi Gazete, No:6502, 28835, 28 Kasım 2013.

Tüketici Konseyi Yönetmeliği (2003). T.C. Resmi Gazete, 25186, 01 Ağustos 2003.

Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği (2003). T.C. Resmi Gazete, 25186, 01 Ağustos 2003.

Yazıcı, Nesimi (1996). Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, cilt: XXXV, 155-165

Zaim, Sabahattin (1999). Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadî Durumu. *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN AÇISINDAN ULUSLARARASI GÖÇÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF INTERNATIONAL MIGRATION IN TERMS OF GENDER AND WOMEN

BENGÜ ŞEKEROĞLU

Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, Orcıd. 0000-0002-5675-603x

ÖZET

Uluslararası göç son yıllarda en önemli toplumsal sorunlardan biri haline gelmiştir. Göç, insanların yaşadıkları yeri değiştirmesiyle birlikte sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik anlamda da değişim yaşamalarına neden olmaktadır. Etnik köken, ırk, yaş, geleneksel kurallar ve cinsiyet gibi faktörler de göç sürecinde yaşanılan değişim, dönüşüm ve deneyim üzerinde etkili olan unsurlar arasındadır. Göç sürecinden en çok etkilenenler de bu alanda dezavantajlı grup olarak görülen kadınlardır. Uzun yıllar boyunca kadınlar göç olgusunda görmezden gelinmiştir. Oysaki yüzyıllar boyunca kadınlar göçün içinde yer almışlardır. Küreselleşmenin etkisiyle uluslararası göç artmıştır. Kadınlar uluslararası göçmenlerin yarısını oluşturmaktadır. Dünya genelinde bir yılda göç eden kadın sayısı milyonlarla ifade edilmektedir. Kadınların göç nedenleri, göç sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı yaşadıkları sorunlar, göç olgusunun toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi gereğini ortaya koymuştur. Uluslararası göçü toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirmek oldukça önemlidir. Göçe neden olan koşullar ile göç eden bireylerin cinsiyetleri, toplumsal rolleri arasında yakın bir ilişki ve etkileşim bulunmaktadır. Ayrıca cinsiyet göç deneyimlerini de şekillendirmektedir. Kadınlar özellikle uluslararası göç sürecindeki deneyimlerinde ayrımcılıkla karşılaşmakta ve mağduriyet yaşamaktadır. Kadınlar göç sürecinde daha savunmasız bir konumdadır. Kadınların uluslararası göçe katılımının görmezden gelinmesi de bu sorunları arttırmaktadır. Göç politikalarının oluşturulmasında, farklı disiplinlerde yapılan göç çalışmalarında toplumsal cinsiyetle ilgili unsurların konuya dahil edilmesi göçmenlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik açılardan güçlenmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda çalışmanın amacını, toplumsal cinsiyet, kadın ve uluslararası göç arasındaki bağların incelenmesi, kadınların göç nedenleri, uluslararası göç sürecinde yaşadıkları sorunlar ve toplumsal cinsiyet rollerinin önemi ile kadınların göç olgusunda görünür olmalarının sağlanması oluşturmaktadır

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, toplumsal cinsiyet, kadın

ABSTRACT

International migration has become one of the most important social problems in recent years. Migration causes people to change socially, economically, culturally and psychologically as they change their place of residence. Factors such as ethnicity, race, age, traditional rules and gender are also among the factors that affect the change, transformation and experience experienced during the migration process. Women who are most affected by the migration process are seen as a disadvantaged group in this field. For many years, women have been ignored during the migration. However, women have been involved in migration for centuries. International migration has increased with the effect of globalization. Women make up half of international migrants. The number of women migrating in a year worldwide is expressed in millions. The reasons for migration of women, the problems they experience due to their gender roles in the migration process have revealed the need to examine the phenomenon of migration in the context of gender. It is very important to view international migration from a gender perspective. There is a close relationship and interaction between the conditions that cause migration and the gender and social roles of migrants. It also shapes gender

immigration experiences. Women face discrimination and victimization, especially in their experiences in the international migration process. Women are in a more vulnerable position in the migration process. Ignoring women's participation in international migration also exacerbates these problems. Including gender-related factors in the creation of migration policies and in migration studies conducted in different disciplines may contribute to the economic, social, cultural and psychological strengthening of migrants. In this context, the aim of the study is to examine the links between gender, women and international migration, the causes of migration of women, the problems they experience in the international migration process and the importance of gender roles, and to ensure that women are visible in the fact of migration.

Keywords: International migration, gender, woman

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç insanların bulundukları yerden ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal sebeplerden kaynaklı başka bir yere kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir. Göç, dinamik bir yapıya sahip olup evrensel bir nitelik göstermektedir. (Koçak ve Terzi, 2012; Yalçın, 2004). Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Göç Terimleri Sözlüğü'nde göç, "*bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir*." şeklinde ifade etmektedir. Göç tek bir yere mahsus bir durum olmamakla birlikte insanın bulunduğu her yerde var olmaktadır. Göçe sebep olan unsurlar dünyanın her yerinde genellikle aynıdır (Koçak ve Terzi, 2012). Göçün nedenleri ekonomik unsurlar, siyasi sorunlar, savaşlar, güvenlik sorunları, terör olayları, ailevi etkenler, dini inançlar, etnik nedenler, doğal afetler ve eğitim gibi durumlar olabilir (Oral, ve Çetinkaya, 2017). Göç ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreç olup çok boyutludur (Akt. Varol, 2018). Göç, bir toplumun nüfusunu ve toplumunu derinden etkileyen, aynı zamanda olumlu ya da olumsuz bir şekilde karşılıklı katkı sağlayan çok yönlü bir süreçtir (İçduygu ve Sirkeci, 1999). Göç süreci tüm bireyler için travmatik etki yaratabilir fakat kadınlarda bu süreç toplumsal cinsiyet kaynaklı derin psikolojik ve sosyal izler bırakabilir (Berger, 2004). 1884 yılında Ravenstein'in "kadınların erkeklerden daha çok göçmen oldukları" tespitine karşılık göçün aşamalarında bulunan kadınların durumları ile konumları özel bir şekilde ele alınmamıştır. Kadınlar eş, anne, genç kız gibi toplumsal rollerinden dolayı ele alınarak göçte bağımlı bir duruma gelmişledir. Aslında kadınlar sadece göçte değil pek çok alanda da görünmez olmuştur. Bu durum, genel olarak kadınların tüm yaşam alanlarında görünmezliğinin ve ikincilliğinin göç alanına da yansıması olarak görülebilir (Buz, 2007). Bu bağlamda çalışmanın amacını, toplumsal cinsiyet, kadın ve uluslararası göç arasındaki bağların incelenmesi, kadınların göç nedenleri, uluslararası göç sürecinde yaşadıkları sorunlar ve toplumsal cinsiyet rollerinin önemi ile kadınların göç olgusunda görünür olmalarının sağlanması oluşturmaktadır.

ULUSLARARASI GÖÇ

Sınırlar ötesi göç insanlık tarihi kadar eski olsa da, günümüzdeki anlamıyla 19. yüzyıl içinde olgunlaşıp gelişen bir olgudur. 19. yüzyılda ulus devletlerin, etnik ve kültürel birlik temeli üzerine inşa edilmesiyle birlikte bu devletlerin siyasi alandaki güçleri ile belirlemiş oldukları toprak parçaları ve bu alanlardaki vatandaşlar üzerinde egemenlik hakları en belirgin şekliyle olarak ortaya çıkarak ve uluslararası seviyede kabullenilmiştir (Hammar, 1990). Azgelişmiş ülkelerin pek çoğu için uluslararası göç, küreselleşmenin etkisiyle toplumsal bir kriz durumu olmuştur (Castles ve Miller, 2008).

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Göç Terimleri Sözlüğü'nde uluslararası göçü *"Kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutat olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları. Dolayısıyla, uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur"* şeklinde tanımlamaktadır (IOM, 2013). Uluslararası göçte insanlar, yeni ve daha iyi fırsatlar aramak için gönüllü olarak ülke değiştirebilir veya olumsuz tehlikeli durumlardan kaçmaya zorlanabilir. Uluslararası göç her zaman insanlık durumunun ayrılmaz bir parçası olmuştur ve hareket kalıpları sürekli değişen bir dünyayı yansıtır. Uluslararası göç; ekonomik nedenler (işi bulmak, kıtlıktan kaçmak vb.), sosyal nedenler (daha iyi bir yaşam kalitesi için veya aileye veya arkadaşlara daha yakın olun) politik nedenler (kültürel / politik /dini zulüm veya savaş), çevresel nedenlerden (doğal afetler, sel gibi, kuraklık) kaynaklanabilir (Introduction to Migration, t.y.).

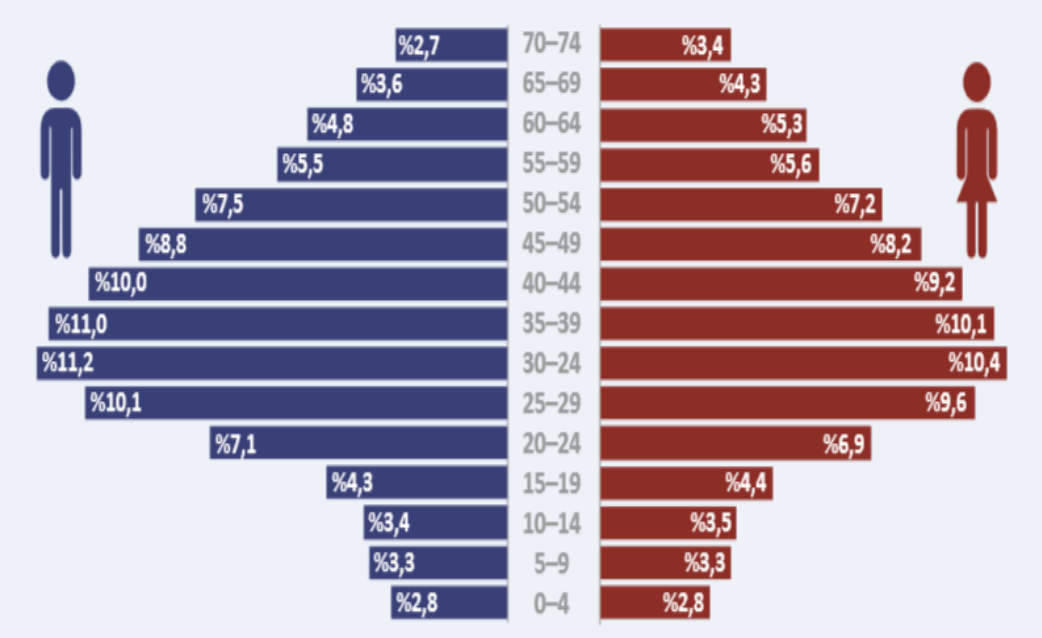
Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle dünya genelinde uluslararası göç giderek artmaktadır. Bu artış yaşadığımız *"göçler çağı"* olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (Castles ve Miller, 2008). Uluslararası göçler, göç alan ülke ile göç veren ülkelerin ulusal egemenliği ile birlikte ülkelerin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir. Bununla birlikte, uluslararası ilişkileri ekonomi, siyasi, insani açılardan etkileyerek sınırlar ötesi bir kavrama dönüşmüştür. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, 19 Eylül 2016 tarihinde Büyük Ölçekli Mülteci ve Göçmen Hareketlerine yönelik ilk kez düzenlenen BM zirvesinde, tüm BM üyelerinin oybirliğiyle 'Mülteciler ve Göçmenler için New York Bildirisi'ni kabul etmiştir. Uluslararası Göç Örgütü'nün BM sistemine dahil edilmesine kararı verilmiştir. New York Bildirisi, *"mülteciler ve göçmenlerin korunmasına yönelik uluslararası taahhüdü güçlendirmek amacıyla statüye bakılmaksızın tüm mülteci ve göçmenlerin insan haklarının korunması ve özellikle kadın ve kız çocuklarının desteklenmesi; mülteci ve göçmen çocukların eğitime erişiminin ivedilikle sağlanması; cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması; mülteci ve göçmenlere yönelik yabancı düşmanlığıyla mücadele edilmesi"* üzerinde önemle durmuş ve bu konulardaki yükümlülükleri kabul etmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018).

Her geçen gün dünyada savaşlar, ekonomik dengesizlikler, siyasal istikrarsızlık gibi nedenlerden dolayı uluslararası göçün arttığı görülmektedir. Dünya genelindeki göçmen sayısı 2019 yılında 271.642.105 olarak kaydedilmiştir. Bu sayı dünya nüfusunun yüzde 3,5'ine ulaşmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Uluslararası göçmenler, 1970-2019

Yıl	Göçmen sayısı	Göçmenlerin dünya nüfusundaki %'si
1970	84.460.125	%2,3
1975	90.368,010	%2,2
1980	101.983.149	%2,3
1985	113.206.691	%2,3
1990	153.011.473	%2,9
1995	161.316.895	%2,8
2000	173.588.441	%2,8
2005	191.615.574	%2,9
2010	220.781.909	%3,2
2015	248.861.296	%3,4
2019	271.642.105	%3,5

Dünya geneline baktığımızda çeşitli nedenlerle uluslar arası göç edenlerin sayısı 50 yılda 3 kattan fazla artış göstermiştir (World Migration Report, 2020). Uluslararası göçmenlerin %52'si erkek %48'si ise kadındır.

2019 yılında uluslararası göçmenlerin çoğunun (yaklaşık %74) çalışma çağında (20-64 yaş arası) olduğu görülmüş olup, 20 yaştan daha genç göçmenler için 2000 ile 2019 yılları arasında hafif bir düşüş (%16.4'ten %14'e) ve 65 yaş ve üzeri uluslararası göçmenler için ise 2000 yılından itibaren sabit bir oran (yaklaşık %12) kaydedilmiştir (World Migration Report, 2020). Ülkemizde uluslararası göç istatistiklerine baktığımızda yurt dışından Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 2019 yılında, 2018 yılına göre %17,2 artmış ve 677 bin 42 kişi olmuştur. Ayrıca erkeklerin göç eden nüfusun %54,4'ünü, kadınların ise %45,6'sını oluşturduğu görülmektedir (Tüik, 2020). Dünya genelinde göç edenlerin yaklaşık yarısını kadınların oluşturduğu görülmekte olup göç sürecinde kadınların önemsenmesi gerekmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE GÖÇ

Toplumsal cinsiyet, toplumun kadın ve erkeğe ayrı ayrı yüklediği anlam ve beklentilerin, yaşam tecrübeleri ile oluşturdukları durumların tamamı olarak ifade edilebilir (Şenol vd., 2018). İnsanlar yaşadıkları toplumda birden fazla kimliğe ve role sahip olabilir. Yaşanılan toplumun sosyo- ekonomik faktörleri, etnik köken, kişinin yaşı ve medeni durumu gibi unsurlar kişilerin toplumsal rollerini etkilemektedir (Bhasin: 2003). Toplumsal cinsiyet genel olarak sosyal alanda, mesleki konumlarda ve aile içinde kişilerin rolleri üzerinden bir eşitsizlik yaratmaktadır (Akt.Varol, 2018). Bu eşitsizlik göç olgusunda da karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar göç sürecinden doğrudan etkilemektedir (Parrado ve Flippen, 2005). Dünya genelinde son yıllarda giderek artan uluslararası göçten kadınlar erkeklere oranla daha fazla etkilenerek ağır sonuçlara maruz kalmaktadır (Çelik ve Sevil, 2016). Toplumsal cinsiyet rolleri, kimlik ve sorumluluklarını etkileyerek göç sürecinin kadın açısından olumsuz şekillenmesine ve eşitsizliklere neden olmaktadır (Şeker ve Uçan, 2016). Kadınlar özellikle uluslararası göç hareketlerinde dezavantajlı gruplar olarak görülmektedir (Akt. Taştan, 2020).

Toplumsal cinsiyet açısından kadınlar göç sürecinden sosyal ve psikolojik olarak etkilenmekle birlikte eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda da sıkıntılar yaşamaktadır. Kadınların göç sürecinde yaşadıkları onların anne, eş ve genç kız olarak aile içindeki konumlarıyla bağlantılıdır (Akt. Arabacı vd., 2016) . Göç eden kadınların erkeklere göre daha fazla psikolojik sorunlar yaşadığı, özellikle göçün zorunlu olması halinde yaşadıkları problemlerin arttığı saptanmıştır (Doğanay ve ark., 2017). Kadınlar göç sürecinde yaşadıkları dil sorunları, sosyal dışlanma yalnızlık ve kültürel farklılıklardan ötürü güvensizlik, korku ve utanç yaşamaktadır (Akt.

Taştan, 2020). Varol (2018) kadınların göç sürecinde yaşadıkları sıkıntıları şu şekilde ifade etmiştir. *"Göç sırasında, özellikle zorunlu ya da düzensiz göç söz konusuysa kadınlar insan kaçakçılarının, erkek göçmenlerin, sınır görevlilerinin fiziksel ve cinsel saldırılarına daha fazla açık hâle gelmektedir. Yolculuk boyunca hijyen koşullarının yetersiz olması ve üreme sağlığı ile ilgili hizmetlere erişemiyor olmak kadınlarda cinsel yolla bulaşan hastalık (CYBH) ve istenmeyen gebelik riskini artırmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü'nün 2018 göç raporunda göç sırasında tacize uğrama oranı %1-44 arasında bildirilmiştir . Yine aynı raporda 2014 yılında kayıtlara geçen insan kaçakçılığı kurbanlarının %71'inin kız çocukları ve kadınlardan oluştuğu ve bunların %72'sinin fuhuşa zorlandığı belirtilmektedir"* (Akt.Varol, 2018:298). Göç sürecinde kadınlar sağlık sorunlarıyla birlikte ekonomik anlamda da erkeklere göre daha fazla olumsuzluk ve sıkıntı yaşamaktadır (Oktay, 2020). Göç edilen ülkede toplumsal cinsiyet kadının yasal statüsünü, iş gücü piyasasındaki konumunu etkilemektedir. Göçmen kadınların daha çok düşük ücretli, hastalık açısından riskli, istismara maruz kaldıkları işlerde ve genellikle kayıt dışı çalışarak cinsiyetlerinden ve göçmen olduklarından dolayı emek piyasasında dezavantajlı olmaktadırlar (Demirdizen, 2013; Llácer ve ark., 2007).

SONUÇ

Kadınlar göç sürecinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Göç olgusu zor bir süreçtir ve toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı kadınlar için daha da zorlaşmaktadır. Kadınların göç sürecinde yaşadıkları sorunların, travmaların azalması ve önlenmesi için kadınların göç sürecinde görünür olmaları gerekmektedir. Bu da göçle ilgili çalışmalara kadınların daha çok dahil edilmesi, farklı disiplinlerde kadın ve göç ilişkisinin incelenmesi ile mümkün olabilir. Ayrıca kadınların göç sürecinde karşılaştıkları sorunların titizlikle belirlenmesi ve çözüme yönelik politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda da hem bölgesel hem de küresel boyutta adımların atılması kadınların göç sürecinden daha az etkilenmelerini sağlayabilir.

KAYNAKLAR

Arabacı, Z., Hasgül, E. ve Serpen, A.Ş.(2016). Türkiye'de Kadın Göçmenlik ve Göçün Kadın Sağlığı Üzerine Etkisi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 36, 129-144.

Berger, R. (2004). *Immigrant Women Tell Their Stories*. New York: The Haworth Press.

Bhasin, K, (2003). Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller". Çev. Ay, İstanbul: Kader Dayanışma Vakfı Yayınları.

Buz, S.(2007). Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet* 18(2),37-50.

Castles, S. ve Miller M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri,* çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik N, Sevil Ü. (2016). Göç Ve Kadın. Turkiye Klinikleri Journal of Obstetric-Women's Health and Diseases Nursing-Special Topics, 2(2), 74-79.

Demirdizen D. (2013). Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeğine Doğru mu?. *Çalışma ve Toplum,* 38(3), 325-346.

Doğanay, H., Şahin, F. ve Özdemir, Ö. (2007). Feminist Coğrafya ve Kadın Göçmenler. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 12 (17), 7-16.

Hammar, T. (1990). Democracy and the Nation State, Avebury, Aldershot, (1990).

Introduction to Migration, (t.y.). Erişim adresi: http://web.mnstate.edu/robertsb/308/Introduction%20to%20Migration.pdf

IOM, (2013). Göç Terimleri Sözlüğü. Erişim Adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde göç hareketleri. İçinde O. Baydar (ed.), 7 (pp. 249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri, KAÜ-İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(3), 163-184.

Llácer, A., Zunzunegui, M. V., Del Amo, J., Mazarrasa, L., Bolůmar, F. (2007). The Contribution Of A Gender Perspective To The Understanding Of Migrants' Health. Journal of Epidemiology and Community Health, 61(SUPPL. 2), 4–10.

Oktay, F. G.(2020). Kadın Göçünün Yoksulluğa Etkisi: Isparta Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 25 (2),167-183.

Oral, B. ve Çetinkaya, F. (2017). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları. Türkiye Klinikleri, 3(1), 1-8.

Parrado, E. A. & Flippen, C. A. (2005). Migration and Gender among Mexican Women among Mexican Women. American Sociological Review, 70(4), 606–632.

Şeker, D. ve Uçan, G. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(1).

Şenol, D., Erdem, S. ve Uzun, Z.(2018). Ortadoğu Ülkelerinin Toplumsal Cinsiyet Algısının İncelenmesi: Dünya Değerler Araştırması Örneği, Kırıkkale Üniversitesi 1.Uluslararası Ortadoğu Forum ve Çalıştayı, Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2018.

T. C. Kalkınma Bakanlığı, (2018). On Birinci Kalkınma Planı Dış Göç Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2019-2023). Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/DisGocPolitikas%C4%B1OzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf

Taştan, A. (2020). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Uluslararası Göç ve Kadın -Kırıkkale İli Örneği-Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2020). Uluslararası Göç İstatistikleri, 2019. Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararasi-Goc-Istatistikleri-2019-33709

Varol, Z.S. (2018). Toplumsal Cinsiyet, Göç ve Sağlık. *Toplum ve Hekim,* 33(4), 297-305.

World Migration Report, (2020). 2020 Dünya Göç Raporu:2. Bölüm Göç ve Göçmenler: Küresel Bakış. Erişim Adresi: http://publications.iom.int.

Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Arı Yayınları.

ENERJİ SEKTÖRÜNDE SİBER GÜVENLİĞİN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF CYBER SECURITY IN THE ENERGY SECTOR

Muhammed ORAL

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8608-4054

ÖZET

İnternet ve teknolojinin entegrasyonuyla ortaya çıkan siber dünyada telekomünikasyon, finans, ticaret, turizm, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, su ve tarım yönetimi, şehir su şebekeleri, askeri teknolojileri de barındıran uydu-radar-uzay sistemleri gibi kritik altyapıların işleyişi söz konusudur. Bu çerçevede, yaşamın her bölümünde insan mekân etkileşimi içinde siber dünyanın etkisi artmakta bu durum ise siber coğrafyayı ortaya çıkarmaktadır.

Ülkeler ve bireyler açısından ikâme edilemez gereksinim olan enerji, teknolojik dönüşümler sebebiyle güvenlik odağında farklı ve yeni bir anlam kazanmaktadır. Klasik enerji arz güvenliği; kaynakların istikrarlı, kesintisiz ve ekonomik yoldan elde edilmesine karşılık gelirken artık bu kavramın içinde siber güvenliğin de yer aldığı bir sürece doğru geçilmektedir. Öncesinde el işçiliğine dayalı yöntemlerle kontrol edilen enerji sistemleri, bilişim teknolojileriyle birlikte evrilmiş ve siber dünyanın bir parçası haline gelmiştir. Sistemlerin ağa bağlı olmaları her türlü teknik işleyişte kolaylık sunup verimlilik artışı sağlarken aynı zamanda siber güvenlik açıklarını da beraberinde getirmektedir. Enerji sistemlerine verilecek siber zararlar büyük mali ve sosyal kayıplara yol açabilmektedir. Örneğin elektrik güç sistemlerine yönelik olarak üretim, iletim ve dağıtım alanlarını etkileyen siber saldırılar ülkelerin bir kısmında ya da tamamında elektriğe erişimi engelleyebilir. Gerek enerji gerekse de ağa bağlı tüm sistemler açısından siber dünyada %100 güvenliğin sağlanması mümkün değildir.

Bu bağlamda çalışma, gittikçe dijitalleşen dünyada oldukça stratejik bir konu haline gelen ve ülkeler için artık ulusal güvenliğin de bir parçasını oluşturan siber güvenliğin enerji sektöründeki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırma nitel araştırma yöntemine bağlı olarak durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak ise doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Siber coğrafya alanına yönelik çalışmaların sınırlı olması sebebiyle bu araştırmanın alan yazına teorik ve ampirik düzeyde katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Coğrafyası, Siber Coğrafya, Siber Güvenlik

ABSTRACT

The cyber world is emerging through the integration of the internet and technology. In this system, critical infrastructures such as telecommunications, finance, trade, tourism, education, health, transportation, energy, water and agriculture management, city water networks, satellite-radar-space systems including military technologies are functioning. In this context, the influence of the cyber world within the interaction of human space in every part of life increases, which leads to cyber geography.

Energy, which is an irreplaceable requirement for countries and individuals, is gaining a different and new meaning in the focus of security due to technological transformations. Classical energy supply security corresponds to the acquisition of resources in a stable, uninterrupted and economic way, while now this concept is moving towards a process that also includes cyber security. Previously, energy systems controlled by manual methods evolved together with information technologies and became part of the cyber world. The fact that

systems are connected to the network offers convenience in all kinds of technical operations and increases productivity, while at the same time bringing cyber security vulnerabilities. Cyber damage to energy systems can lead to huge financial and social losses. For example, cyber attacks on electrical power systems affecting production, transmission and distribution areas can block access to electricity in one part or all of countries. It is not possible to ensure 100% security in the cyber world both in terms of energy and all networked systems.

In this context, the study aims to demonstrate the importance of cybersecurity in the energy sector, which has become a highly strategic issue in the increasingly digitized world and is now a part of national security for countries. This research is designed in the case study pattern depending on the qualitative research method. As a data collection technique, document analysis method was used in the study. It is expected that this research will contribute to the writing of the field at a theoretical and empirical level, as studies in the field of cyber geography are limited.

Keywords: Energy Geography, Cyber Geography, Cyber Security

GİRİŞ

Ülkelerin ulusal eylem planlarının ve ulusal güvenliklerinin en önemli bileşenlerinden biri olan enerji güvenliği, enerjiye kesintisiz, istikrarlı, ekonomik ve çevresel faktörlerin de göz önünde bulundurularak erişilmesini içermektedir. Enerji güvenliği İngilizce karşılığı 4A olarak ifade edilen, enerji kaynağının mevcut olması (availability), ulaşılabilirliği (accessibility), ekonomik olması (affordability) ve sürdürülebilir olması (acceptability) şeklinde ifade edilen dört önemli ilkeyi içinde barındırmaktadır (Erdal, 2011:10).

Küresel ölçekte jeopolitik problemlerin en temel sebeplerinden birini ülkelerin enerji arz güvenliği kaygıları oluşturmaktadır. Söz konusu kavram her ne kadar arz ile eş değer boyutta kullanılsa da aynı zamanda talep güvenliği boyutunu da içermektedir. Çünkü kaynak coğrafyalarında bulunan ülkeler için kaynağa erişim sorunu değil, kaynağı olabildiğince çeşitli ülkeye pazarlama amacı bulunmaktadır. Bu anlamda enerji açığı bulunan ve enerjide dışa bağımlı ülkeler için enerji güvenliği "arz'ı" ifade ederken, kaynak coğrafyasında yer alan ülkeler için "talep'e" karşılık gelmektedir. Bununla birlikte enerji güvenliği kavramının alan yazın içinde ve ülke politikalarında ağırlıklı olarak arz boyutuyla ele alındığı görülmektedir.

Enerji güvenliği kavramının çerçevesi tarihsel süreç içinde genişleme göstermiştir. Öyle ki küresel iklim değişiminin tartışılmaya başlandığı 1970'li yıllarla birlikte enerji güvenliği kavramının içine iklim-çevre konuları da girmiştir. 1980'li yıllarla birlikte ise internetin de kullanılmaya başlanması pek çok sektörün değişimine sebep olmuştur. Siber uygulamaların ve otonom sistemlerin bütünleşmesi pek çok sektörde olduğu gibi enerji sektöründe de yeni uygulamaları beraberinde getirmiştir. Otonom sistemlerin daha ileri bir seviyesi olan yapay zekâ uygulamaları tüm sektörlerde olduğu gibi enerji sektöründe için de verimliliği beraberinde getirmiştir. Ancak sistemlerin ağa bağlı olmaları enerji sektöründe siber güvenliğin önemini ortaya çıkarmış ve bu durumun ulusal güvenliği dahi kapsadığı görülmüştür. Enerjinin toplumlar için sahip olduğu nitelik, onun kesintisiz elde edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla enerji sistemlerine yapılacak her türlü fiziki ya da siber saldırı ulusal ekonomilere büyük zararlar vermekle kalmayıp aynı zamanda sosyal olarak da kaos ortamı yaratabilmektedir. Nitekim fiziki anlamda terör örgütlerinin en önemli hedef alanlarından biri enerji kaynağı üretim ve nakil bölgeleri ile elektrik üretim ve şebekeleri olmaktadır. Siber anlamda ise benzer şekilde bahsi edilen bölgeler en fazla siber saldırıya uğrayan noktalardır. Daha ötesi ise siber saldırıların can kayıplarına da yol açması sonucudur.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışma, gittikçe dijitalleşen dünyada oldukça stratejik bir konu haline gelen ve ülkeler için artık ulusal güvenliğin de bir parçasını oluşturan siber güvenliğin enerji sektöründeki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırma nitel araştırma yöntemine bağlı olarak durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak ise doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Siber coğrafya alanına yönelik çalışmaların sınırlı olması sebebiyle bu araştırmanın alan yazına teorik ve ampirik düzeyde katkı sağlayacağı beklenmektedir.

SİBER DÜNYADA GÜVENLİK SORUNSALI

Bilgi toplumuna geçiş süreci siber dünyanın en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Bilgi teknolojileri altyapısının gelişmesi ve geniş coğrafi alanlara yayılması bireylerin, toplumların, kurumların ve devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerin siber ağlar üzerinden yürütebilmelerini sağlamıştır. Ülkeler kendi bilgi sistemlerini ve kritik altyapılarını bilgi teknolojileri altyapısıyla oluşturmakta ancak bu sistemlerin korunması için de yine bilgi teknolojileri altyapısı kullanılmaktatır. Dolayısıyla bu durum bir kısır döngü oluşturmaktadır (Yılmaz vd., 2015:133). Bu anlamda siber güvenlik ve siber terör kavramları bilişim dünyası içinde oldukça iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin bilişim altyapısının sistematik biçimde çalışmasını engelleyen "DdoS-Distrubuted Denial of Service Attack / Dağıtık Hizmet Engelleme" saldırılarında Türkiye, 7. sırada yer almaktadır (On Birinci Kalkınma Planı, 2018). Virüsler, solucanlar, truva atları, arka kapılar, fidye yazılımları, korsan amaçlı yazılımlar, robotlar ve casus yazılımlar tehdit ve siber saldırılarda yaygın olarak kullanılan kötü amaçlı unsurlardır (Samet ve Aslan, 2018:228). Örneğin, fidye yazılımlarının geçen yıl küresel çapta 42 ila 170 milyar dolar zarara neden olduğu tahmin edilmektedir. Aralarında Microsoft, Amazon, FBI (Federal Bureau of Investigation / Federal Soruşturma Bürosu) ve İngiltere Ulusal Suç Ajansı'nın da yer aldığı "Fidye Yazılımı Görev Gücü" adlı oluşum, hükümetlere yaklaşık 50 maddelik bir tavsiye listesi sunmuştur. Bu kapsamda, saldırıların ulusal güvenlik tehdidi sınıfına konulması, müdahale ve kurtarma fonu oluşturularak mağdurlara yardımcı olunması istenmiştir (TRT Haber, 2021).

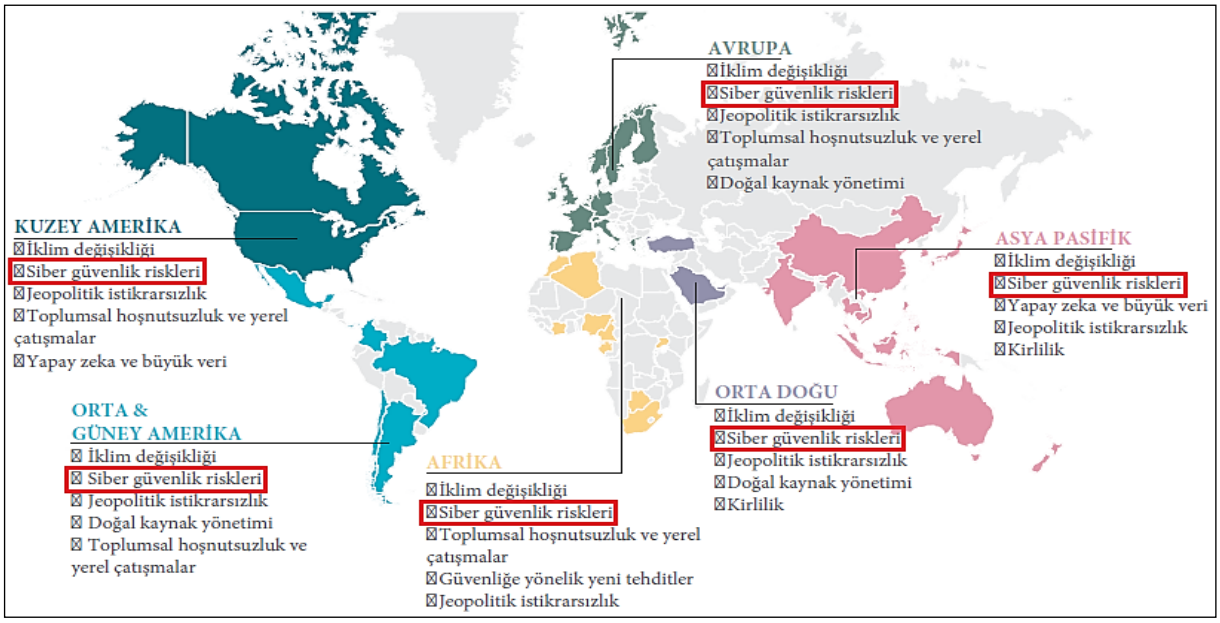
Ülkelerin milli güvenlikleri açısından önemli olan ve zarar görmesi durumunda büyük çaplı olumsuz sonuçlar meydana gelebilecek kritik altyapılar arasında barajlar ve sulama sistemleri, elektrik üretim ve dağıtım sistemleri, petrol ve gaz tesisleri, fabrikalar, ulaşım sistemleri, e-devlet uygulamaları, telekomünikasyon sistemleri, ulusal finans sistemleri, ulusal savunma altyapıları / askeri sistemler yer almaktadır (Öğün ve Kaya, 2013:162). Silahlanma yarışının siber alanda teknik bir boyutta geliştiği süreç, devletleri yeni bir savaş alanına itmekte ve "siber savaşları" gerçekçi kılmaktadır. Ulusal çıkarların tehdit algısına dönüştüğü siber savaş ortamı ülkeler arasında etkileşimi hukuki ve etik olmayan boyutlara taşıyabilmektedir (Güntay, 2018:107). Askeri alanda, istihbarat faaliyetlerinde siber gücü elinde bulunduran devletler, diğer ülkelere karşı hem yeryüzünde hem de uzayda daha önde olacaklardır. Bu durum her türlü doğal ve beşeri kaynağın söz konusu güçler tarafından kullanılmasını sağlayacak ve refahı da etkileyeceklerdir. Geleneksel savaş uygulamaları ve taktikleri yerini siber savaşa bırakmaktadır. Çünkü siber dünyaya dahil olan bütün ağlar uzaktan kontrol edilebilir ve ortadan kaldırılabilir boyuttadır.

Askeri ve siyasi eksenli siber çatışmanın en bariz örneği 1994-1996 yılları arasında Çeçenlerin Ruslara karşı direnişinde görülmüştür. Çeçenler, Ruslara karşı fiziki direnişle birlikte internet haberleşmesini de kullanmışlar, savaş esnasında yaşananları fotoğraflar ve videolar yoluyla paylaşarak dünya kamuoyundan destek almışlardır. Ruslar, geleneksel savaşın dışında oluşan bu siber alanın etkisini anlamakta geciktiler ise de bir süre sonra saldırılara cevap vermişlerdir. Siber alanda gercekleşen bu ilk soğuk mücadele günümüzde gercekleşen siber savaşların öncülüğünü yapmıştır. Bu kapsamda daha sonra Kosova catışması sırasında NATO bombalamasına tepki olarak Sırplar ve Ruslar tarafından NATO'ya siber saldırı yapılmıştır. Bu gelişmeler NATO'nun güvenlik algısının değişmesine ve hibrit savaş stratejisine geçmesine neden olmuştur (Bıçakçı, 2012:205-209).

Tüm dünyada etkili ve sistematik bir siber saldırının ilk örneği Estonya'da 2007'de görülmüştür. Sovyet ordusunun II. Dünya Savaşı anısına diktiği "Tallinn'in Bronz Askeri" adlı anıtın yerinin değiştirilmesi tartışmaları sırasında dünyada bir ülkeye yönelik ilk sistematik siber saldırı gerçekleşmiştir. Anıtın yerinin değiştirilmesine karşı olan Rus azınlığın protestoları sırasında North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi Estonya'daki internet erişimi sekteye uğramış, pek çok online işlem gerçekleştirilememiştir. Saldırı sonrası Estonya'da ordu bünyesinde siber savaş birimi oluşturulmuştur (Sabah, 2010).

Bu anlamda siber ortamın tehlikelerinin farkında olan ülkeler siber güvenliği önemsemekte, siber tehditleri ulusal güvenliğe karşı en önemli tehdit unsurlarından biri olarak kabul etmektedir. Ülkeler, elektronik haberleşme, enerji, su yönetimi, kritik kamu hizmetleri, ulaştırma, bankacılık ve finans sektörleri vb. kritik altyapıları olmak üzere bireylerin, kurum ve kuruluşların varlıklarını siber risklere, tehditlere ve saldırılara karşı korumak için çözümler üreterek uygulamaya koymaktadırlar. Bu konuda gerekli adımları atmayan ülkelerin kamu ya da özel tüm bilişim ağları büyük bir risk barındırmaktadır (Şenol, 2018:196). Küresel ölçekte mevcut durumda siber riskler, hizmet sunumunda ve stratejik alanlarda yarattığı büyük çaplı olumsuz etkileri sebebiyle ülkeleri en fazla rahatsız eden ulusal güvenlik problemlerinin başında gelmektedir. Bu çerçevede bölgelere göre yeni gelişen ve öne çıkan beş risk alanı için (Harita 1) incelenebilir.

Harita 1. Bölgelere Göre Yeni Gelişen En Önemli Beş Risk Alanı

Kaynak: AXA & Eurasia Group, 2019:13

İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİN YENİ BOYUTU OLARAK SİBER COĞRAFYA

Coğrafi Keşifler sonrasında Avrupa'da bilim ve teknik konusunda ortaya çıkan gelişmeler bilimsel yaklaşımları da değiştirmiştir. Bu dönemde bilim, pozitivist bir kimlik kazanmıştır. Bu durum daha geç olarak 20. yüzyılın ortalarına tekabül etse de coğrafyayı da etkisi altına almıştır. Fakat pozitivist paradigma, salt mekâna odaklanarak insan / toplum etkisini görmezden gelmiş ve coğrafyayı nomotetik bir sürece götürmüştür. Daha sonrasında tüm dünyada değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullar coğrafi inceleme odağı olarak insan-mekân etkileşimini daha önemli ve araştırılmaya değer bir noktaya taşımıştır. Özellikle 1980'ler

sonrasında ekonomik küreselleşme, teknolojik gelişimler ve internetin kullanılmaya başlanması yeni mekânsal olguları beraberinde getirmiştir. İnternetin giderek yaygınlaşması sonucu kişilerin, özel sektörün ve kamunun bilişim faaliyetleri ağ yapısına entegre hale gelmiş ve bu durum siber dünyanın bir sonucu olarak siber coğrafya kavramını ortaya çıkarmıştır. Siber coğrafya, bilişim sistemlerinin mekân örüntüsü üzerinde yol açtığı sonuçları incelemektedir. Bu anlamda siber coğrafyanın coğrafi bir disiplin olarak her geçen gün sahip olduğu nitelik artmaktadır.

Siber dünya ve siber coğrafyaya dair iki yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk olarak siber dünya, toplumun kültürel bir elemanı olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak ise siber dünyadaki bilgi trafiginin haritalanması ve analiz edilmesini amaçlayan ve daha çok kartografik prensipleri kullanarak yapılan çalısmalar coğrafyayla ilişkilendirilmektedir (Ölgen, 2001:53). Ağ teknolojisine bağlı tüm sektörler radikal değişimlere uğramakta bu durum insan-mekân etkileşimini de etkilemektedir. Örneğin siber fiziksel sistemler ile birlikte istihdamın, doğal kaynak tüketiminin, öğrenmenin (eğitim-bilim-sanat-yaşam), sosyal ilişkilerin boyutu değişmekte ve tüm bu durumlar mekâna dair yeni sonuçlar üretmektedir. Arazi kullanımının gözlenmesi, akıllı şehir sistemleri ve planlamaları, enerji kullanımının verimli hale gelmesi, ticaretin ve üretim sistemlerinin değişmesi, ulaşım sistemleri ve ağların dijitalleşmesi, akıllı tarım uygulamaları yeni mekânsal formlar getirmektedir.

Siber dünyaya bağlı olarak fiziksel mekân üzerinde ortaya çıkan her türlü değişim coğrafyaya yeni araştırma pencereleri açmaktadır. Ancak burada coğrafyaya dair şu husus gözardı edilmemelidir. Teknolojik dönüşümler ne denli ileri giderse gitsin nihayetinde insanlar bir mekân üzerinde yaşamaktadırlar ve fiziksel / yaşamsal faaliyetler de mekân üzerinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda siber dünya, fiziki mekânın yerini alan değil fiziki mekâna teknolojik anlamlar yükleyen bir araçtır.

Siber Dünyanın Yeni Platformu Olarak Sanayi 4.0 İle İlgili Coğrafi Bağlama Yönelik Bazı Örnekler:

Akıllı Şehirler

Internet of Things (IOT) sayesinde kentsel yönetim sistemlerinin değişmesidir. Akıllı şehirler, belediyecilik hizmetlerinin hızlı ve verimli şekilde yürütülmesi, akıllı bina ve kent içi uygulamalarda enerji tüketiminin optimal düzeyde gerçekleşmesi, çöp ve atık yönetiminin sağlanması, ulaşım ağları ve trafik sistemlerinin düzenlenmesi, sağlık hizmetlerinin en iyi koşullarda sürdürülmesini içermektedir. Bu teknolojiler sayesinde kentsel yaşam kalitesi artacaktır. Böylelikle ekonomi, doğal kaynaklar ve çevrenin kullanımında sürdürülebilirlik sağlanabilecektir.

Akıllı Fabrikalar

Tedarikten, depolamaya, üretimden, kalite-kontrole, sevkiyattan bakım-onarıma kadar üretimin tüm süreçlerini kendi kendine kontrol edebilen sistemlerdir. Böyle bir teknolojik dönüşüm, üretim sürecinde ortaya çıkacak hata ve fire oranlarını düşürerek verimliliğin artmasına, bekleme sürelerinin minimize edilmesine, tedarik, üretim ve sevkiyat planlarının oluşturabilmesine imkân verecektir (İnnova, 2016).

Akıllı Tarım Uygulamaları

"Agri-iot" sayesinde tarımsal unsurların birbiriyle etkileşimi sağlanır. Bu yolla tarımda tüm doğal ve beşeri kaynaklar ile enerji en etkin şekilde kullanılarak yüksek verimlilik elde edilir. Artan dünya nüfusu, hızla tükenen doğal kaynaklar ve daralan tarım alanları düşünüldüğünde birim alandan en fazla ürünü üretmek ve çok daha fazla insanın temiz / nitelikli gıdaya ulaşmasını sağlamak hayati bir konudur. Bu durum hem küresel ekonomi hem de tüm dünyada beslenme koşulları üzerinde doğrudan etkiye sahip olacaktır.

Askeri Sistemler

Gerek askeri alanda gerek ticari alanda (lojistik) insansız hava araçları olan "dronlar" yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında yapay zekâ sistemleri sayesinde askeri boyutta insansız hava araçları ve insansız askeri yönetim / planlama / taarruz / savunma sistemleri büyük bir gelişim sürecindedir.

Askeri alanın devletler arası siyasi ilişkilere etki ettiği düşünüldüğünde Sanayi 4.0 askeri teknolojiler yoluyla jeopolitik üzerinde etkili olacaktır.

Sosyal Medya Platformları (Rusya'nın ABD seçimlerine müdahale ettiği iddiası)

Rusya'nın 2016 yılında ABD seçimlerine siber yolla sosyal medya kampanyaları aracılığıyla müdahale ettiği ABD istihbarat servisleri tarafından dile getirilmiştir. Bu durumdan YouTube, Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformlarının da etkilendiği ifade edilmiştir. 2020 seçimlerinde de benzer uyarılar yapılmıştır. ABD'nin başkanlık seçimine etki etmek demek, küresel bağlamdaki politikaların ve elbette Rusya'ya dair uygulanacak politikaların da farklı olması anlamına gelmektedir. Bunun yanında elektronik oy sistemleri de en fazla siber saldırı riskine sahip olan unsurlardır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde siber sistemler coğrafi ölçekte, ülkelerin / bölgelerin / yerelin sahip olduğu niteliğin değişime uğramasına sebep olmaktadır.

SİBER DÜNYADA ENERJİ SEKTÖRÜ

Bilginin dijitalleşmesiyle Sanayi 4.0'ın en önemli bileşenlerinden olan yapay zekâ ve nesnel iletişim sistemleri tüm bilişim ağlarının siber dünyada bir araya gelmesini sağlamaktadır. Otomotiv, gıda, tarım, trafik, bina uygulamaları, su ve atık yönetimi, askeri sistemler gibi önemli alanlarda kullanılan "SCADA" sistemleri enerji sektöründe de kullanılmaktadır. Elektrik üretim, iletim ve dağıtım süreçlerinde bu sistemlerden yararlanılmaktadır. "Industrial Control System (ICS) / Endüstriyel Kontrol Sistemi'nin (EKS)" bir parçası olan ve "Supervisory Control And Data Acquisition / Merkezi Denetleme Kontrol ve Veri Toplama Sistemi" olarak adlandırılan SCADA sistemi, birbiriyle entegre olan ve coğrafi anlamda farklı mekânlardaki dağınık sistemlerin tek bir merkezden izlenmesi ve kontrol edilmesini içermektedir. Yazılım ve bilişime dayalı sistemlerde kullanılan bu yapı, verimliliği artırmakta aynı zamanda işgücü ve zaman açısından ortaya çıkabilecek kayıpların da önüne geçmektedir. Ancak bu avantajlara karşın bilişim ağının bir parçası olmaları nedeniyle güvenlik problemleri de bu ve benzeri sistemlerin en önemli risklerinin başında gelmektedir. Bu anlamda dijitalleşen sistemlerin sonucu olarak enerji güvenliği kavramının içine siber güvenlik konusu da girmiştir.

Siber güvenlik kavramının dahil olduğu uluslararası güvenlik temelinde, nükleer caydırıcılık hâlâ ulusal güvenlik konusunda en büyük tehlikedir. Nükleer, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahlarına dair sorunlarla birlikte, farklı meselelere ait sorunların devletleri meşgul ettiği süreçte güvenlik yaklaşımı ve bu yaklaşımın çeşitlendiği siber alandaki tehdit durumu her geçen gün artmakta, bu durum ise politik girişimlerin rasyonelliğinin tartışılmasını gerekli kılmaktadır (Güntay, 2017:104).

Enerji sektöründe fosil kaynaklar bazında kaynak ve nakil coğrafyalarında, elektrik alanında ise üretim, iletim ve dağıtım alanlarında ayrı ayrı siber saldırı ve risk durumu söz konusudur. Örneğin, yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması enerji sektöründe yeni siber riskler ortaya çıkarmaktadır. Çünkü yenilenebilir enerji teknolojileri, geleneksel enerji güvenliği algısını değiştirmiş, bu teknolojilerin öngördüğü dağıtık sistemler siber güvenliği stratejik bir bileşen haline getirmiştir (Hatipoğlu, 2019:7).

2017'de endüstriyel sistemlerde bilişim güvenliği yoğun olarak gündeme gelmiştir. Güvenlik araştırmacıları tarafından, yüzlerce yeni güvenlik açığı keşfedilmiş ve raporlanlanmıştır. EKS / SCADA ve teknolojik süreçlerde yeni tehdit vektörleri konusunda uyarılar yapılmış, hedefli saldırılar tespit edilmiştir. "Stuxnet"ten sonra ilk defa fiziksel sistemleri hedef alan "cyber weapon" adı verilen bir "toolset" keşfedilmiştir (DEKTMK, 2018:2).

Enerji Sektöründe Siber Saldırılarla İlgili Örnek Olaylar:

* 2003 yılında, ABD Ohio'daki Nükleer Santral özel ağında, "Malware" kötücül yazılım siber saldırısı 5 saat kadar bir güvenlik izleme sistemini devre dışı bırakmıştır (Kalpakoğlu, 2017).

* İran'ın uranyum zenginleştirme alanında yürüttüğü nükleer çalışmalara zarar vermesi amacıyla Haziran 2010'da "Stuxnet" adlı bir solucan yazılımın olduğu fark edilmiştir. Güçlü bir şekilde ABD ve İsrail ortak yapımı olduğuna inanılan bu yazılım ile bir siber saldırı gerçekleştirilmiştir. Nükleer zenginleştirme süreci tamamen sekteye uğramasa da, İran'ın uranyum zenginleştirme planlarında en azından 2 yıllık bir üretim aksaması olduğu düşünülmektedir (Siber Bülten, 2014).
* Ruslar, 2012-2014 yılları arasında da BlackEnergy 2 ve Havex adlı virüsleri kullananarak, Ukrayna elektrik şebekesine yönelik siber saldırı gerçekleştirmişlerdir (STM Think Tech, 2018).
* ABD'li yetkililer tarafından 2013 yılında, New York'ta bir baraja İran tarafından siber bir saldırı gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. 2016 yılında ise İngiltere enerji sistemine yönelik bir siber saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda İngiltere, siber saldırılara karşı güvenlik önlemlerinin artırılması için yaklaşık 2 milyar sterlinlik bir bütçe ayırmayı politakalarına dahil etmiştir. 2017 yılında da Ukrayna, Avrupa ve ABD enerji sistemlerine siber saldırı gerçekleştirilmiştir (İnan, 2019; TRT Haber 2016).
* Japonya'daki Monju nükleer reaktöründe, normal şartlarda tesisin nöbetçi personelinin şirketin gündelik evrak işleri için kullanmakta olduğu bir bilgisayar, 2 Ocak 2014'te şüpheli bir biçimde, bilinmeyen bir web sitesinden bilgi alıp göndermeye başlamıştır. Japon Atom Enerjisi Kurumu, tesiste herhangi bir problem oluşmadığını ifade etse de siber güvenlik konusundaki problemler açık şekilde görülmüştür (Bıçakçı, 2016:115).
* 23 Aralık 2015 tarihinde, Ukrayna'nın Ivano-Frankivsk bölgesinde 700 bin kişi, enerji dağıtım şirketlerine yönelik siber saldırı sonucu saatlerce elektriksiz kalmıştır. ESET güvenlik sistemi sözkonusu saldırıda, daha önceki saldırılarda tespit edilen "BlackEnergy" truva atının kullanıldığını belirlemiştir. Ancak analizlere göre BlackEnergy bu kez yalnız çalışmamış, tam bir yok edici görevine sahip "KillDisk" truva atı ile işbirliği yapmıştır (Hürriyet, 2016).
* 2012 yılında, "Shamoon (diğer adıyla Disttrack)" adlı silici Saudi Aramco şirketindeki 35 bin bilgisayarı devre dışı bırakmıştır. Saldırı, dünyanın petrol tedariğinin %10'unu potansiyel olarak riske sokmuştur. Bu olayın ardından, saldırının sorumlusu tespit edilememiştir. 2016'nın sonlarına doğru "Shamoon 2.0" şeklinde geri gelen yazılım, bu defa 2012'deki zararlı yazılımın güncellenmiş ve çok daha geniş çaplı bir sürümü şeklinde tasarlanmıştır. Söz konusu saldırıları inceleyen Kaspersky Lab. araştırmacıları, tarzı açısından beklenmedik bir şekilde Shamoon 2.0'a benzeyen bir zararlı yazılım bulmuştur. Aynı zamanda çok farklı ve Shamoon'a göre çok daha karmaşık olan bu yazılım "Ona StoneDrill (taş delici)" olarak adlandırılmıştır (CyberMag, 2017).
* 2014 yılında, Kore Hidro ve Nükleer Güç Şirketi / Korea Hydro and Nuclear Power (KHNP) bir siber saldırıyla karşılaştı. Saldırı, 10.000 KHNP personelinin kişisel bilgilerinin, en az iki reaktörün tasarımlarının ve kılavuzlarının, elektrik akış şemalarının ve yerel halk arasında radyasyona maruz kalma tahminlerinin sızdırılmasıyla sonuçlanmıştır (The Guardian, 2014).
* 2018 yılında, ABD'de boru hattı şirketlerine yönelik siber saldırıda beş şirketin etkilendiği ve bu saldırının elektronik haberleşme sistemlerine zarar verdiği görülmüştür. En az dört ABD doğal gaz boru hattı şirketi, elektronik haberleşme sistemlerinin son birkaç günde kilitlendiğini bildirmiştir (Bloomberg, 2018).
* 2020 yılındaki siber saldırıda ABD Enerji Bakanlığı hedef alınmıştır. Enerji Bakanlığı sözcüsü Shaylyn Hynes, ABD'nin nükleer silahlarından sorumlu Ulusal Nükleer Güvenlik İdaresi'ndeki (NNSA) güvenlik işlevlerinin siber saldırıdan etkilenmediğini açıklamıştır. Ancak buna rağmen ABD Başkanı Biden, siber güvenlik konusunun ABD'nin en büyük önceliklerinden biri olacağını belirtmiştir (Amerika'nın Sesi, 2020).

SONUÇ

Günümüzde tüm bilişim sistemlerinin internet ağına bağlı olmaları kişiler, özel sektör ve kamu açısından yeni bir dünya olarak siber yapıyı ortaya çıkarmaktadır. İnternetin henüz yapay zekâ ile bütünleşmediği dönemdeki bilişim sistemlerinde sanal bir alan olarak tanımlanan siber dünya artık günümüzde fiziki mekânları etkilemekte ve coğrafi bağlamı da içermektedir. Bu anlamda yapay zekâya sahip robotik sistemlerin yaygınlaşması ve bu sistemlerin IOT sayesinde birbirileriyle iletişim halinde olmaları insan-mekân etkileşimine daha önce olduğundan farklı bir boyut kazandırmaktadır. Buna göre, mekânın üretimi ve tasarlanması konusunda siber dünya unsurlarının gittikçe daha da önem kazandığı açıktır.

Siber dünya, kişisel eylemler ve tüm toplumsal faaliyet alanlarında etkili olmaktadır. Şüphesiz siber güvenlik konusu; özel hayatın gizliliğini ihlal, iletişimi izleme ve kayıt altına alma ile iletişim hürriyetini engelleme, verilerin ele geçirilmesi gibi durumlar açısından değerlendirildiğinde şahıslar için de büyük önem taşımaktadır. Ancak bunun daha ötesinde siber güvenlik konusu doğrudan ülkelerin ekonomik, sosyal ve güvenlik işleyiş mekanizmalarını hedef alabilmektedir. Bu anlamda ülkelerin karşılaştığı her türlü siber risk, büyük mali kayıplara yol açabildiği gibi ulusal güvenlik problemleri de ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerde yatırımların miktarı ve dağılımını etkilemektedir. Dolayısıyla kamu ya da özel sektörün siber güvenliği sağlama adına önlemler alması, konuyla ilgili güncel ve rasyonel politikalar üretmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Enerji sektöründeki kontrol sistemlerine yönelik siber saldırılar son yıllarda dikkat çekici bir artış içindedir. Bu noktada, SCADA / IOT teknolojisini içeren enerji sektöründeki her birime ait operasyonel sistemlerin güncel tutulması ve sürekli izlenmesi bir zorunluluktur. Ayrıca enerji sektörü stratejik bir alan olduğu için yaşanabilecek herhangi bir siber sorunda acil durum planlanması yapılması da büyük önem taşımaktadır. Aksi halde insan / toplum yaşamını doğrudan tehdit etmesinin yanında tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün ani şekilde durmasına / etkilenmesine bağlı olarak ülke ekonomisi ve güvenliği büyük ölçekte zararlarla karşılaşabilir.

Tüm ülkeler için stratejik bir alan olan enerji sektörünün siber saldırılara karşı son derece korunaklı olması gerekmektedir. Buna göre enerji sektörü bağlamında ülkeler için siber risklerle mücadele etmenin en iyi yolu milli siber güvenlik sistemlerinin oluşturulmasıdır. Örneğin elektrik üretim, iletim ve dağıtımında kullanılan bu sistemler konusunda Türkiye'de olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Elektrik Üretim Anonim Şirketi (EÜAŞ)'ın milli SCADA sistemi kullanımı bu durumun bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Amerika'nın Sesi (2020) "Siber Saldırıda ABD Enerji Bakanlığı ve Microsoft da Hedef", https://www.amerikaninsesi.com/a/siber-saldirida-abd-enerji-bakanligi-ve-microsoft-da-hedef-alindi/5704825.html, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

AXA & Eurasia Group (2019) *Gelecek Riskleri Raporu,* AXA & Eurasia Group Yayını, İstanbul.

Bıçakçı, S. (2012) "Yeni Savaş ve Siber Güvenlik Arasında NATO'nun Yeniden Doğuşu", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 34, s. 205-226.

Bıçakçı, S. (2016) *Türkiye'de Siber Güvenlik ve Nükleer Enerji,* Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) Yayını, İstanbul.

Bloomberg (2018) "The Cyberattack That Crippled Gas Pipelines Is Now Hitting Another Industry", https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-04-04/cyberattack-bleeds-into-utility-space-as-duke-sees-billing-delay, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

CyberMag (2017) "StoneDrill Dünyayı Tehdit Ediyor", https://www.cybermagonline.com/stonedrill-dunyayi-tehdit-ediyor, Erişim Tarihi: 25.04.2021.

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi (DEKTMK) (2018) *Siber Güvenlik Bülteni,* DEKTMK Yayını, Ankara.

Erdal, L. (2011) *Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatifi,* Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Güntay, V. (2017) "Uluslararası Sistem ve Güvenlik Açısından Değişen Savaş Kurgusu; Siber Savaş Örneği", *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 2, s. 81-108, DOI:10.28956/gbd.354150

Güntay, V. (2018) "Siber Güvenliğin Uluslararası Politikada Etki Aracına Dönüşmesi ve Uluslararası Aktörler", *Güvenlik Stratejileri,* Sayı: 27, s. 79-111, DOI: 10.17752/guvenlikstrtj.432151

Hatipoğlu, E. (2019) "Enerji Güvenliği", *Uluslararası İlişkiler Konseyi (UİK) Güvenlik Yazıları,* No:44, İstanbul.

Hürriyet Gazetesi (2016) "Ukrayna'da Elektrik Dağıtım Sistemi Siber Saldırıya Uğradı", https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/ukraynada-elektrik-dagitim-sistemi-siber-saldiriya-ugradi-40043686, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

İnan, İ. (2019) "SCADA Sistemleri Network ve Bilgi Güvenliği", https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/%C4%B0zleme%20H%C4%B0E%20SUnumlar/iski-scada-ismail%20inan.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2021.

İnnova (2016) "Endüstri 4.0 İle Gelen Yeni Üretim Çağı - Akıllı Fabrikalar", https://www.innova.com.tr/tr/blog/dijital-donusum-blog/endustri-40-ile-gelen-yeni-uretim-cagi-akilli-fabrikalar, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

Kalpakoğlu, C. (2017) "Enerji Sektöründe Siber Riskler Tehditler ve Önlemler", http://docs.petform.org.tr/dr%20c%C3%BCneyt%20kalpakolglu%20EnerjiZirvesi-Siber.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2021.

On Birinci Kalkınma Planı (2018) *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu,* Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Yayını, Ankara.

Öğün, M.N. ve Kaya, A. (2013) "Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi ve Alınabilecek Tedbirler", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* Cilt: 9, Sayı: 18, s. 145-181.

Ölgen, M.K. (2001) "Sibercoğrafya: Yeni Bir Coğrafi Yaklaşım", *Ege Coğrafya Dergisi,* Sayı: 12, s. 51-58.

Sabah Gazetesi (2010) "İlk Siber Saldırı Estonya'daydı...", https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/07/06/ilk_siber_saldiri_estonyadaydi, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

Samet, R. Ve Aslan, Ö. (2018) Kötü Amaçlı Yazılımlar ve Analizi, Ş. Sağıroğlu, M. Alkan (Ed.), *Siber Güvenlik ve Savunma* içinde (s. 223-255), Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN) Yayını, Ankara.

Siber Bülten (2014) "Stuxnet ve Uluslararası Hukuk: Bir Siber Saldırının Anatomisi", https://siberbulten.com/makale-analiz/stuxnet-ve-uluslararasi-hukuk-bir-siber-saldirinin-anatomisi/, Erişim Tarihi: 27.04.2021.

STM Think Tech (2018) "Şebeke Saldırılarına Karşı Erken Uyarı Sistemi", https://thinktech.stm.com.tr/detay.aspx?id=183, Erişim Tarihi: 24.04.2021.

Şenol, M. (2018) Hibrit Savaş Kapsamında Siber Savaş ve Siber Caydırıcılık, Ş. Sağıroğlu, M. Alkan (Ed.), *Siber Güvenlik ve Savunma* içinde (s. 179-221), Hava Elektronik Sanayi (HAVELSAN) Yayını, Ankara.

The Guardian (2014) "South Korean Nuclear Operator Hacked Amid Cyber-Attack Fears", https://www.theguardian.com/world/2014/dec/22/south-korea-nuclear-power-cyber-attack-hack, Erişim Tarihi: 30.04.2021.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Haber (2016) "İngiltere'den Siber Güvenlik İçin 1,9 Milyar Sterlinlik Bütçe", https://www.trthaber.com/haber/dunya/ingiltereden-siber-guvenlik-icin-19-milyar-sterlinlik-butce-280105.html, 26.04.2021.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Haber (2021) "Milyarlarca Dolar Zarara Neden Olan Fidye Yazılımlar İçin Acil Eylem Çağrısı", https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/milyarlarca-dolar-zarara-neden-olan-fidye-yazilimlar-icin-acil-eylem-cagrisi-577544.html, Erişim Tarihi: 03.05.2021.

Yılmaz, E.N., Ulus, H.İ., Gönen, S. (2015) "Bilgi Toplumuna Geçiş ve Siber Güvenlik", *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 133-146, DOI: 10.17671/btd.87028

COVID-19'UN MÜLTECİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

IMPACT OF COVID-19 ON REFUGEES

Sibel ORHAN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ORCİD ID:0000-0002-2892-3865

Muhammet GÜMÜŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCID ID:0000-0003-1278-6234

Emine KIZILKAYA

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, ORCİD ID: 0000-0002-3678-0905

Ayşenur CEYLAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-2103-8353

ÖZET

2019 Aralık ayında, Çin'in Wuhan kentinde ilk kez ortaya çıkan Covid-19 salgını tüm dünyaya hızla yayılım göstermiştir. Yaşadıkları ülkelerde en çok etkilenen azınlık gruplardan birisi, mülteciler olmuştur. Mülteciler, sağlığa erişim hakkı, eğitime erişim hakkı, çalışma hakkı, geçim kaynaklarına erişim hakkı, oturma izni, vatandaşlık hakkı…. gibi birçok yönden pandemi sürecinde daha çok mağdur olmuştur. Salgın sürecinde devam eden belirsizlik nedeniyle, mültecilerin insanca yaşamaları gitgide zorlaşmıştır. Hayat şartlarını mülteciler adına biraz da olsa kolaylaştırmak için, Sivil Toplum Örgütleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, Kızılay gibi yardım kurumları devreye girmelidir. Covid-19 salgınının tüm toplumu etkilediği ve mültecilerin de bu toplumun bir parçası olduğu unutulmadan, süreç yönetimi doğru bir şekilde yapılmalıdır. Türkiye'ye akın akın gelen mültecilere kucak açılmış, devlet ve sivil toplum örgütleri tarafından sosyal yaşama yeniden katılımlarını sağlamak amacıyla maddi ve manevi her türlü destek sağlanmaya çalışılmıştır. Öncelikle kurulan mülteci kamplarında giyim, gıda, sağlık, eğitim, barınma, ısınma gibi zorunlu ihtiyaçları giderilmeye başlanmıştır. Vatanlarından ayrı kalan ve ailelerini kaybeden bu azınlık gruba aynı zamanda psikososyal destek verilmesi için alanında uzman psikiyatristler, psikologlar, çocuk gelişimciler ve sosyal hizmet uzmanları devlet tarafından görevlendirilmiştir.

Yapılan bu çalışmada sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan derleme çalışma modellerinden olan "belgesel kaynak derlemesi modeli" kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara ulaşılmış, ulaşılan araştırma bulguları derlenerek rapor haline getirilmiştir. Araştırmanın literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Mülteciler, Haklara Erişim, Salgın Süreci

ABSTRACT

In December 2019, the Covid-19 outbreak, which first appeared in Wuhan, China, spread rapidly all over the world. Refugees have been one of the most affected minority groups in their countries of residence. Refugees, right to health, right to education, right to work, right to livelihoods, residence permit, right to citizenship…. In many ways, he has been more victims during the pandemic process. Due to the ongoing uncertainty during the epidemic process, it has become increasingly difficult for refugees to live humanely. In order to simplify the living conditions for the refugees, aid organizations such as Non-Governmental Organizations, Social

Assistance and Solidarity Foundations, Red Crescent should step in. Keeping in mind that the Covid-19 epidemic has affected the whole society and that refugees are also a part of this society, the process management should be done correctly. Turkey opened its arms to refugees flocking to the state and civil society organizations in order to regain their participation in social life by all kinds of material and moral support was ensured. First of all, in the refugee camps, compulsory needs such as clothing, food, health, education, shelter and heating have begun to be met. Specialized psychiatrists, psychologists, child developers and social workers have been appointed by the state to provide psychosocial support to this minority group, who is separated from their homeland and lost their families.

In this study, "documentary source compilation model", which is one of the compilation study models widely used in the field of social sciences, was used. In this context, first of all, studies in the literature on the subject have been reached, and the findings of the research have been compiled and made into a report. The research is expected to fill the gap in the literature.

Keywords: Covid-19, Refugees, Access to Rights, Epidemic Process

1.GİRİŞ

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19, gelir seviyesi en düşük, hane sayısı bakımından en kalabalık ve uzak çalışma şekline uygun olmayan, sahada bulunmak zorunda kalan sağlık sektöründe çalışanları ve üretimin devamlılığında önemli rol oynayan mavi yakalı işçileri çok ciddi şekilde etkilemektedir. Bunlar arasında mülteciler, hem barınma hem de çalışma koşulları sebebiyle en kırılgan gruplardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, mültecilerin salgın sürecinde haklara erişim şekilleri değişime uğramıştır. İlk olarak iltica başvurusu ve statü yenileme başvuruları konusu incelendiğinde, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) salgın sürecinde çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur (UNHCR, 2020). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) de, Türkiye'deki birçok kamu kurumu gibi mesai saatlerini azaltmış, kayıt işlemleri, iltica başvurularının değerlendirilmesi ve mülteci statüsü verilmesi gibi çeşitli konulardaki çalışmalarına ara vermiştir. Pandeminin şu anki durumu hafiflemediği için çalışma saatleri normale dönememiştir.

Kamu sağlığı bakımından mültecilerin sağlık hakkına erişim hususunda yaşadıkları zorluklar önem taşımaktadır. Geçici koruma statüsü altında bulunan yabancıların Sağlık Bakanlığının yönergesi doğrultusunda sadece ikamet adreslerinin yer aldığı kentlerde sağlık hizmetlerine erişebilme şartı çeşitli problemler yaratmaktadır. İş imkânları, aile ziyaretleri ve eğitim gibi faktörlere bağlı olarak kayıt altına alındıkları kentler dışında bulunan mültecilerin sağlık hizmetlerine erişimi engellenebilmektedir. Mültecilere daha iyi bir sağlık hizmeti verebilmek adına Göçmen Sağlığı Merkezleri, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında yürütülen proje kapsamında ortaya konulmuştur. Eylül 2020 tarihinden itibaren Türkiye'nin 29 kentinde Göçmen Sağlığı Merkezi (GSM) açılmıştır. Fakat GSM'lere erişim hususunda karşılaşılan en büyük problem, mültecilerin ikamet ettiği kent merkezlerine gitme zorunluluğudur. Ayrıca çok sık değişen kurallar ve uygulamalar sebebiyle mülteciler bilgi eksikliğine maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla, birçok mülteci salgın döneminde ilk seviye sağlık kontrollerini gerçekleştirmemekte, durumu çok kötü olduğunda sağlık hizmetlerine başvurmayı tercih etmektedir. Ayrıca çalışma izni olmayan ve düzenli bir gelir imkânı bulunmayan birçok mültecinin, Mart 2020'de salgın ortaya çıktığında sağlığa erişimleri yoktu. 13 Nisan 2020 tarihinde COVID-19 test ve tedavisinin acil hal çerçevesine alınması sonucunda sigortası olmayan insanların da test, kit ve tedaviden faydalanabileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2020). Herhangi statüye bakılmaksızın, ücretsiz biçimde sağlık hizmetlerine erişim hakkı, kamu sağlığı bakımından oldukça önemli bir karar olmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen mülteciler, sınır dışı edilme ve işten çıkarılma gibi korkular sebebiyle sağlık kuruluşlarına gitmek istememektedir (Mülteci Destek Derneği, 2020).

Bir diğer önemli mesele ise, mültecilerin çalışma haklarına ve geçim kaynaklarına erişimdir. Türkiye'deki mültecilerin kayıt dışı istihdam edilmesi salgın öncesinde de karşılaşılan önemli problemler arasında yer

almaktaydı. Salgın baş gösterince kayıt dışı çalışan yabancılar ekonominin kötüye gitmesi sebebiyle işten çıkarılan ilk grup olmuştur. Geçici işlerde çalışan mülteciler salgında alınan tedbirler sebebiyle iş arayamamış ve işsiz kalmıştır. Çalışma durumlarının aniden sona ermesi bir yana, mültecilerin kira, fatura ve gıda gibi harcamaların tamamı artmıştır (SGDD-ASAM, 2020). Mevsimlik tarım işçiliğinde göçmenlerin ağırlıkta olduğu bilinen bir gerçektir. Bu yıl mevcut yasaklar çerçevesinde hareketliliklerin kısıtlanması sebebiyle göçmenler diğer yıllardaki gibi tarım işçiliği yapamamıştır. Bu durum ise yeterli hasadın yapılamaması ve fiyat artışının yaşanmasıyla sonuçlanmaktadır. Hükümetin salgın sebebiyle izne çıkarılan çalışanlar için maddi destek sunacağı belirtilmiş, fakat mültecilere yönelik bu konuda herhangi bir ifadede bulunulmamıştır. Avrupa Birliği tarafından karşılanan Sosyal Uyum Yardım (SUY) Programı Kızılay aracılığıyla geçici ya da uluslararası koruma statüsüne sahip yabancılara verilmektedir. Buna karşılık diğer gruplar bu yardımdan istifade edememektedir. Yapılan yardım miktarı da mültecilerin bütün ihtiyaçlarını giderecek düzeyde değildir. Salgın sürecinde valilikler ve kaymakamlıklar vatandaşlara maddi destek sunmaya çalışırken, mülteciler bunlardan istifade edememiştir. Kısacası, salgın döneminde en kırılgan gruplardan biri olan mülteciler, maddi açıdan büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Sürdürülebilir ve öngörülebilir bir yardımdan faydalanamamıştır (Akyıldız, 2020).

Salgın döneminde dikkat çeken konulardan biri de, eğitim hakkına erişim olmuştur. 23 Mart'tan itibaren, Türkiye uzaktan eğitime geçme kararı almış, bunu TRT ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) aracılığıyla yapmıştır. Derslerin kısa süre içerisinde çevrimiçi platformlar üzerinde sunulması büyük bir başarı olsa da eğitime erişim konusunda eşitsizlikler yaşanmıştır. Evlerinde uygun çalışma ortamı bulunmayan, televizyon, bilgisayar ve interneti olmayan öğrenciler uzaktan eğitime katılım gösterememiştir. Eğitimde yaşanana aksaklıklar sınava girenleri de olumsuz etkilemiştir. Televizyon ve bilgisayara erişimi olmayanlar, sınavlara hazırlanırken zorluk yaşamıştır.

2.MÜLTECİLERİN DİĞER ÜLKELERLE YAŞADIKLARI SORUNLAR

COVID-19 salgını sürecinde mültecilerin karşılaştığı zorluklar, sadece Türkiye'ye has olmamıştır. Çeşitli ülkeler mültecilerin sağlığa erişimleri konusunda yeterli gayreti göstermemiştir. Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Malta, Moldova, Polonya, Sırbistan ve Slovenya gibi farklı Avrupa ülkeleri sınırlarındaki herkese karantina zorunluluğu getirmiştir. Birçok ülke kısa süreli ya da öngörülemeyen bir tarihe kadar sınırlarını bütünüyle kapatmıştır. İltica başvurusu talebinde bulunanların başka bir ülkeye geçmesi bu durumda imkânsız olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanı sonucunda, üçüncü ülkeye yerleştirmeleri kabul edilen mülteciler, belirsiz bir süreye kadar bekletilmektedir (Garnier, 2020). Üçüncü bir ülkeye yerleştirilme süreci zaten çok zaman alan bir prosedür şeklindeydi. Sürecin durdurulması sebebiyle uzun zamandır bekleyen mülteciler için yeni bir belirsizlik oluşmuştur. Uluslararası seyahatlere yönelik kısıtlamalar ortadan kalkmasına rağmen mültecilerin seyahat yasağı hala devam etmektedir. Bu durum acil bir şekilde çözülmeyi beklemektedir.

COVID-19 salgını sürecinde devletlerin birçoğu mültecileri dikkate alan politikalar üretememiştir. ABD, Meksika sınırını bütün sığınmacılara kapatmış ve sınırı geçip de ilticaya başvuranları ülkelerine geri göndermekle tehdit etmiştir. Avustralya ve İngiltere'de sosyal konutlarda yaşayan mültecilerin eve kapanmaları zorunlu kılınmıştır. Buna karşılık Portekiz göçmenlere yönelik iyi uygulama örnekleri olarak ortaya çıkmıştır. Salgın sürecinde ülkede yaşayan bütün göçmen ve sığınmacılar için geçici bir süreliğine oturum izni verilmiştir. Oturum izni sayesinde göçmenler vatandaşların sahip olduğu hemen hemen tüm haklardan faydalanmıştır. Geçici süreliğine tanınan bu uygulama kriz döneminde yerinde bir karar olsa da ilerleyen süreçlerde ortadan kalkacak olması sürdürülebilirliği açısından sorun teşkil etmektedir. Mültecilerin birçok hakka erişimi oturum izninin ortadan kalkmasıyla yine kısıtlı bir hale gelecektir.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde, uluslararası göçün ve iltica başvurularının şiddetli bir şekilde artış gösterdiği dünyada, sosyal koruma politikalarının ihya edilerek küresel boyutta uygulanması gerekmektedir. Dünyada milyonlar göçmen bulunduğu ülkenin sunduğu sağlık haklarından ve diğer haklardan istifade edememektedir.

Dolayısıyla bu durum hem kendi sağlıkları hem de kamu sağlığı açısından risk teşkil etmektedir. Haklara erişimin vatandaş olanlar ve olmayanlar arasında bu denli keskin bir ayrıma tabi tutulması risk toplumunu ortaya çıkarmaktadır. COVID-19 salgını aynı zamanda, yapay zekâ temelli teknolojilerin kullanımını ilerleyen yıllarda daha sık hale getirecektir. Bununla birlikte, verilerin güvenliğinin sağlanması ve yasal statüleri dikkate alınmaksızın her bireyin ayrımcılığa maruz kalmayacak şekilde tasarlanması ve uygulanması önem taşımaktadır (Özkül, 2020).

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Pandemi, en kırılgan gruplardan biri olan mültecileri son derece olumsuz etkilemiştir. Mülteciler gerek sağlık gerek eğitim gerekse de çalışma yaşamına erişim konusunda büyük sorunlarla karşılaşmaktadır. Ülkelerin mültecilere yönelik özel bir politika ve destek planı yürütmemesi nedeniyle durumları her geçen gün kötüye gitmektedir. Pandeminin ne zaman sonlanacağı ve eski normale dönüşün belirsizliği mültecilerin geleceğini de belirsiz kılmaktadır. Bu bağlamda mültecilerin karşılaştığı sorunlar tespit edilip kamu ve özel kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ortaklığında hayatlarını iyileştirmeye gidecek tedbirler alınmalıdır. Mültecilerin barınma, eğitim, beslenme gibi zorunlu ihtiyaçlarının yanında, sosyal yaşama katılımlarını sağlamak amacıyla sivil toplum örgütleri ve belediyeler tarafından örgütlenmeler gerçekleştirilerek, faaliyetler düzenlenmelidir. Görevliler tarafından (sosyal hizmet uzmanı, psikolog, çocuk gelişimci…) mültecilerin sosyal faaliyetlere katılımı sağlanmalı ve düzenli bir şekilde takipleri aksatılmadan yapılmaya çalışılmalıdır. Maddi olanaklara erişimlerini kolaylaştıracak iş ve işlemler ilgili kurumlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Mülteciler maddi ve manevi her yönden desteklenmeli ve yalnızlık hissine kapılmaları engellenerek kendilerini ülkelerinde yaşıyormuşçasına özgür hissetmelerine olanak sağlanmalıdır. Pandemi döneminde yaşanan olumsuzluklarından dolayı kıt kaynaklarla da olsa onların her konuda ihtiyaç sahibi olduğu unutulmamalıdır. Devlet mültecilere kucak açarak sarıp sarmalı ve empati yetisini kullanarak, bir gün bizimde onların yerinde olabileceğimizi düşünmelidir. Toplumda bu konuda devlete yardımcı olmalı ve insani değerlerimizin en üst seviyede olduğunu mültecilere gösterme yoluna gitmelidir. Aksi halde, mültecilerin insanca bir yaşam sürdürebilmesi imkânsız bir hale gelmeye mahkûm olacaktır.

KAYNAKÇA

1.Akyıldız, Ş.(2020). COVID-19 İşgücü Piyasasını Nasıl Etkiledi? Ankara: TEPAV, sayfa:10.

2.Cumhurbaşkanı Kararı (2020,13 Nisan). Resmi Gazete (Sayı:2399), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200414-16.pdf [04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

3.Garnier, A. (2020), ' The COVİD-19 Resettlement Suspension:Impact, Exemptions and the Road Ahead',16 June 2020, Netzwerk Fluchtforshung, https://blog. fluchtforshung.net/the-covid-19-resettlementsuspension/ [04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

4.Mülteci Destek Derneği (2020).COVID-19 Krizi Sürecinde Türkiye'deki Mültecilerin Durum Analizi,sayfa no:25,https://data2.unhcr.org./en/documents/download/76479[04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

5.Özkul,D.(2020). Covid-19 Salgını Süreci ve Sonrası İçin Düzensiz Göçmen, Sığınmacı ve Mültecilere Yönelik Politika Önerileri, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü,Eylül-014,https://d4b693e1-c5924336bc6a36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_390a03e9b49

b4bb7a609d0a3d0a3 d0f615c1.pdf, [04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

6.SGDD-ASAM (2020). COVİD-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi, https://data2.unchr.org/en/documents/download/76640 [04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

7.UNHCR (2020). 'Practial Recommendations and Good Practice to Address Protection Concerns in the Context of the COVİD-19 Pandemic', https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2020/04/Practical-Recommendations-and-Good-Practice-to-Address-Protection-Concerns-in-the-COVİD-19-Context-April-2020.pdf [04 Ocak 2021'de erişilmiştir.]

EKSPRESYONİZM VE EGON SCHİELE YAPITLARI

EXPRESSIONISM AND EGON SCHIELE WORKS

Nazan DÜZ

Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-2799-8328

Kardelen ÖZDEMİR

Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı, Tasarım Çalışmaları,

ORCID ID: 0000-0001-6228-7308

ÖZET

Sanat, insanlık ile birlikte doğmuştur. Dinamik bir gösterge olan sanat, tarihsel süreç içerisinde gelişme göstermiştir. Gelişme sırasında birçok faktörün etkili olduğu sanat içerisinde sosyolojik konular başta olmak üzere din, siyaset, psikoloji gibi temel disiplinler de yer almıştır. Sosyolojik açıdan sanat ele alındığında birey olarak sanatçı ön plana çıkmış ve sanatçının duyguları, düşünceleri, hissettikleri önem kazanmıştır. Sanat, farklı ifade biçimleri ile farklı üsluplar yaratmış, bu üsluplar sanat akımı olarak tanımlanmıştır. Sanat akımları dönemlere göre konu, kompozisyon, teknik, üslup ve düşünce açısından değişkenlik göstermiştir. Başta saray ve kilisenin istekleri doğrultusunda hareket eden sanatçı, zamanla kendi düşüncelerini, duygularını ve hislerini ön planda tutmuş ve yapıtlarında bu unsurları işlemiştir. Sanatçının psikolojik durumunu, düşüncelerini, duygularını ve hislerini dışavurumcu bir yaklaşımla aktaran akımlardan biri Ekspresyonizm olmuştur. Natüralizm ve Empresyonizm'e tepki olarak ortaya çıkan Ekspresyonizm, yirminci yüzyıl sanat akımlarından biri olmuştur. Almanya'da ortaya çıkmış olan akım, sanatçının iç dünyasını yansıtmıştır. Renk, çizgi, kütle ve düzlem ile kendilerini ifade eden sanatçılar, geleneksel üsluptan uzaklaşmıştır. Geleneksel üsluptan uzaklaşan sanatçılar, kendilerini deformasyon, farklı renk kullanımları gibi özellikler ile dışa vurmuşlardır. Dışavurumcu sanatçılardan biri olan Egon Schiele, Ekspresyonist resim sanatına damga vuran sanatçılardan biri olmuştur. Avusturyalı sanatçı, çalışmalarında hastalıklı figürlere, portrelerinde hüzünlü, umutsuz, mutsuz ifadelere yer vermiştir. Çalışmalarında erotizm üzerinde durmuş ve çoğunlukla kağıt üzerine kurşun kalem, suluboya ve grafit ile kendi tarzını yansıtmıştır. Çalışmanın amacı, Ekspresyonizm sanat akımını ve niteliklerini inceleyerek Egon Schiele'nin duygu ve iç dünyasını yapıtlarında nasıl işlediğini, ne şekilde ifade ettiğini irdelemektir.

Anahtar kelimeler: Ekspresyonizm, Ekspresyonist Yaklaşım, Egon Schiele

ABSTRACT

Art was born with humanity. Art, which is a dynamic indicator, has developed in the historical process. In the art, which was influenced by many factors during development, basic disciplines such as religion, politics and psychology, especially sociological issues, took place. When art is considered sociologically, the artist as an individual came to the fore and the artist's feelings, thoughts and feelings gained importance. Art has created different styles with different expressions and these styles have been defined as art movements. Art movements varied according to the periods in terms of subject, composition, technique, style and thought. Acting primarily in line with the wishes of the palace and the church, the artist kept his own thoughts, feelings and feelings in the forefront and processed these elements in his works. Expressionism was one of the movements that conveyed the psychological state, thoughts, feelings and feelings of the artist with an expressionist approach. Expressionism, which emerged as a reaction to Naturalism and Impressionism, has been one of the twentieth

century art movements. The movement that emerged in Germany reflected the inner world of the artist. Expressing themselves with color, line, mass and plane, the artists moved away from the traditional style. The artists who moved away from the traditional style expressed themselves with features such as deformation and the use of different colors. Egon Schiele, one of the expressionist artists, has been one of the artists who marked the art of Expressionist painting. The Austrian artist used sickly figures in his works and sad, hopeless and unhappy expressions in his portraits. He focused on eroticism in his works and reflected his own style, mostly with pencil, watercolor and graphite on paper. The aim of the study is to examine how Egon Schiele's emotion and inner world is processed and expressed in his works by examining the expressionism art movement and its qualities.

Keywords: Expressionism, Expressionist Approach, Egon Schiele

GİRİŞ

Ekspresyonizm (Dışavurumculuk), Bazı Alman sanatçılarının kurdukları, geliştirdikleri bir sanat hareketi olmuştur. Bulunduğu dönemi gerçekleriyle ifade eden bir niteliğe sahip olan ekspresyonizm, teknik ve düşünsel açı ile beraberinde getirdiği toplumsal yaşam şeklini ifade eden, dönemin kaosunun içinde ortaya çıkan bir akım olmuştur. 20. Yüzyılda ortaya çıkmış olan dışavurumculuk, iç dünyanın ön planda olması gerektiğini savunan, görünen ile yetinmeyen, görünenin temelinde yer alan özü keşfetmeyi hedef almıştır. Sanatçının özü keşfetmesi ile birlikte sanatçının öz ve özgün yorumu yeniden yapılandırılmış ve 20. yüzyıla farklı bir perspektif kazandırılmıştır. Sanatçılar sadece kendilerini ifade ederek, dış dünya ile kendi aralarına bir sınır koymuş, görünenin temelindeki özü keşfederek kendilerini ifade edebilmenin sonucunda görsel sanatlara farklı bir ivme kazandırmışlardır.

Sanatçı, toplumsal, teknolojik yenilikler ve gelişmelere bağlı olarak duygudan uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma sanatçılar üzerinde farklı bir etkiye sahip olmuştur. Bu etki, farklı biçim arayışlarına girmelerine sebebiyet vermiştir. Renk, çizgi, düzlem ve biçim bozma ile kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır.

Psikoloji ve iç dünya ekspresyonizmin temelini oluşturan ana unsur niteliğini taşımıştır. Ekspresyonistler için duygu durumlarını ifade etmek için canlılık ve belirginlik önemli bir hal almıştır. Fransız sanatçılarda rahat anıtsal bütünlük hüküm sürerken Alman sanatçılarda kaygılı ve kızgın biçimler yansıtılmıştır (Kaya, 2012: 42).

Ekspresyonizm akımı kendi içinde dönemlere ayrılmaktadır. Bunlar; Die Brücke (Köprü), Der Blaue Reiter (Mavi Atlı), Avusturya'da ve İsviçre'de Ekspresyonizm ve Yeni Nesnelcilik'tir.

Avusturya'da Ekspresyonizm, ahlaki ve toplumsal eleştiri yapmakla birlikte estetik ve düşünsel tepki göstermemiştir. Yeni Nesnelcilik, 1. Dünya Savaşı sonrasında Georg Grosz ve Otto Dix tarafından başlatılan Dışavurumcu harekettir. Yeni Nesnelcilik sosyal mesaj ve eleştiri özelliği taşımaktadır. Gustav Klimt'i usta olarak nitelendiren Avusturyalı ekspresyonist sanatçı Egon Schiele de bu hareket içerisinde yer almış ve zaman içerisinde kendine özgü bir ifade ve biçim dili oluşturmuştur.

EKSPRESYONİZM

Ekspresyonizm, 20. Yüzyıl sanat akımlarından biri olmuştur. Natüralizm ve Empresyonizme tepki olarak doğmuş ve Almanya'da ortaya çıkmıştır. Bir başkaldırı niteliği taşıyan sanat akımı, kısıtlamaları ve sınırları yok saymıştır. Psikoloji ve iç dünyayı temel almıştır. Sanatçılar sanatta "sadece görüneni resmetmek" algısını yanlış bulmuş ve görünenin özünü keşfetmek istemişlerdir.

Psikoloji ve iç dünyanın hakim olduğu sanat akımına dahil olan sanatçılar için duyguları ve düşünceleri ifade etmek önem kazanmıştır. Bu sebep ile canlılık ve belirginlik ön plana çıkmıştır. Canlılık ve belirginlik farklı ülkelerde bulunan ekspresyonist sanatçılar için farklılık göstermiştir. Fransız sanatçıların eserlerinde anıtsallık ön planda olurken beraberinde bir sakinlik hakim olmuştur. Fransız ekspresyonist sanatçılara kıyasla Alman ekspresyonist sanatçıların eserlerinde öfke, kaygı, hüzün gibi temalar biçim kazanmıştır (Kaya, 2012: 42). Eserlerde kullanılan renkler sanatçının iç dünyasının aynası niteliğinde olmuştur. Bireylerin ruhsal boyutta yaşamış oldukları olayların derin etkileri sanatçıların kendi duyguları, düşünceleri ile harmanlanarak, kullandıkları renkler ile ifade bulmuştur. Taşkesen'e göre: "(…) Dışavurumcu resim, içinde bulunduğu gerçeklere karşı tepkisel olarak beslenen ruhsal ve toplumsal bir yabancılaşmadır. Dışavurumcu resimde ortak olan tamamen kendi iç dünyasına yönelen dışavurumcu sanatçının heyecanlarını ifade ettiği eseri, kendiliğinden, şiddetli ve kendinden geçerek yapılmış izlenimi yaratır (2018: 8)." Dışavurumcu sanatçılar kullandıkları renk ve biçim ile izleyiciye hissettiklerini aktarmışlardır. Sanatçının deneyimleri farklı bir biçim dili yaratarak, dış dünyaya bakışını gözler önüne sermiştir.

Göğebakan ve Kılınç'a göre:

> "Dışavurumcular, görmeye yeni bir boyut getirerek pasif olan görmeyi aktifleştirmişler ve algıyı biçimlendirmede bireysel bir yorumu ve müdahaleyi ön plana çıkarmışlardır. Resme bakan kişi ile sanatçı arasında ruhsal bir etkileşim yaratan bu yaklaşım, izleyicinin kendi-ne ait sezgileri ile birleşerek daha geniş anlamlara ulaşır (2020: 28)."

Ekspresyonizm, Bireyi temel alan ve bireyin duygularını ön plana taşıyan bir akım olarak psikanalitik düşünceyi de kendi içine dahil etmiştir. "Psikanalizin ekspresyonizm üzerinde etkili olması Sürrealizm ile eş zamana denk gelmiş olmasıdır. Ekspresyonizm, amaç olarak sanatçının duygu ve iç dünyasına odaklı olarak sanatı, çizgi, renk, düzlem ve kütle ile yansıtmayı hedeflemiştir (Aliçavuşoğlu, 2012: 11)

Ekspresyonizm akımı kendi içinde dönemlere ayrılmaktadır. Bunlar; Die Brücke (Köprü), Der Blaue Reiter (Mavi Atlı), Avusturya'da ve İsviçrede Ekspresyonizm ve Yeni Nesnelcilik'tir.

Dışavurumcu sanatçılar tarafından Dresden'de kurulmuş olan Die Brücke (Köprü), 1905'te ortaya çıkmıştır. Die Brücke (Köprü), Kirchner, Heckel, Schmidt-Rottluff ile Fritz Bleyl tarafından kurulmuştur. Sanatçılar, içinde bulundukları düzeni hedef alarak, olaylara karşı direnç göstermeyi amaçlamışlardır. Psikolojik anlam ve ifadeleri renk ve biçimle bir araya getirerek ve renk-biçim ilişkisini vurgulayarak karşı çıkma, şiddet, öfke temalarını bir savunma olarak göstermişlerdir. Günlük yaşamdan kesitlerin konu olarak ele alınması sanatçılar tarafından önemli olmuştur. Biçime önem veren sanatçılar, özgünlüklerini göstererek mutluluk ile ilgili temaları parlak, canlı renklerle ifade ederken üzüntü ve kederlerini soğuk renkler ile karamsar bir etki yaratarak göstermişlerdir (Fırıncı, 2006: 111-113).

Kandinsky ve Franz March tarafından 1911'de kurulan Der Blaue Reiter (Mavi Atlı), Tek sayı olarak çıkmış yıllıktan ismini almıştır. İçerik olarak sanatçılara ait makaleler, Die Brücke (Köprü)'ye ait grafik çalışmaları, Rus, Çin gibi ülkelerin halk sanatları gibi görselleri içermiştir. Der Blaue Reiter, sosyal mesaj yerine sanatın dallarının bir arada bütünleşmesini istemiştir. Sanatçıların eserlerinde dekoratif teknik ve yumuşak renk kullanımı görülmüştür.

Gustav Klimt'in usta olarak görüldüğü Avusturya'da Ekspresyonizm, ahlaki ve toplumsal konuları seçerek eleştiri yapma niteliği ile kendini göstermiştir. Klimt'in dekoratif süslemelerini temel alan sanatçılar kaba bir tarz geliştirmişlerdir. Sanatçılar, temel olarak, depresif hal, umutsuzluk, hüzün, melankoli, sevgi, acı, ölüm gibi temalar üzerinde durmuş ve bu temaları renk kullanımları ile ön plana çıkarmışlardır (Demir, 2004: 88).

İsviçre'de Ekspresyonizm, Paul Klee, Hans Arp gibi sanatçılarla birlikte kendini göstermiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında Kirchner, İsviçre'ye gelmiş ve sergi açmıştır. Kirchner'dan etkilenen Scherer, Müller gibi ressamlar Röt-Blau (Kırmızı-Mavi) derneğini kurmuştur. Der Schritt (Yanlış Adam), Gruppe 33 ve Dreigestirin (Üçlü) grupları da sonradan kurulan, ekspresyonist özellikler taşıyan gruplar olmuştur (Demir, 2004: 94).

Georg Grosz ve Otto Dix'in öncülüğünde Yeni Nesnelcilik, 1. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Gerçekçi üslubun ön planda olduğu hareket sosyal mesaj niteliği taşıyan eserler üretilmesini sağlamıştır. Dix ve Grosz'un yapıtları başta olmak üzere yeni nesnelci üslupta eser üreten diğer sanatçıların yapıtlarında umutsuzluk, soylu sınıfı önemsiz kılma ve toplumsal konular yer almaktadır (Demir, 2004: 104-110).

Dolayısıyla sanatçının, görünenin ötesine geçerek özü yakalama çabası, insan psikolojisini ön plana çekerek duyguları renk-biçim ile vurgulaması expresyonizmin sanattaki geleneklerin değişmesi bağlamında bir kırılma etkisi yaratmıştır.

EGON SCHIELE

12 Haziran 1890 tarihinde Avusturya'da doğmuş ve babasının çizime olan ilgisi ile sanatçı ilk resimlerine başlamıştır. Babasının frengi hastalığı, bu hastalıktan etkilenen annesinin diğer çocuklarını düşürmesi sonucu bu hastalığın yarattığı kayıplar Schiele'nin karamsar bir ruh haline kapılmasını sağlamıştır. Ölüm, sanatçının küçük yaşından itibaren yüzleştiği bir tema haline gelmiştir. Babasının 1905'te frengi nedeniyle vefatı ile sanatçı, yıkıma uğramıştır. Bu dönemde sanatçının ve ailesinin yanında olan vaftiz babası Leopold Czihaczek, Schiele'yi sanata akademik olarak yönlendiren ilk isim olmuştur. Yüzgüller'e göre:

> "Anne tarafından akrabası da olan Leopold Czihaczek, Egon Schiele'nin iyi bir eğitim almasını istiyordu. Ancak onun okuldaki ilgisizliğini ve gün boyu resimle uğraştığını gözlemleyince çok da zorlamamak gerektiğini düşünüp sanatçı Ludwig Karl Strauch'dan ders almasını sağlamıştı. Resme duyduğu ilginin amatör bir merakın ötesine geçmesi üzerine Egon Schiele Viyana'ya giderek akademi sınavlarına girdi (2019: 7)"

Güzel Sanatlar Akademisi'ne kabul edilen sanatçı, ailesi ile birlikte Viyana'ya yerleşmiştir. Bozdemir'e göre: "

> "Aynı dönemlerde hayranı olduğu Klimt'e gösterdiği çalışmalarından aldığı övgü Schiele'ye Akademi'nin disiplinli ortamına ve tutucu hocalarına karşı çıkma gücünü vermiş ve oradan ayrılmıştır. Schiele uzun bir dönem Klimt'in çizgisinde gitmiştir ve çalışmalarında etkileri çok geçmeden Schiele'nin yapıtlarında kendini göstermeye başlamıştır (2019: 36)."

Geleneksel üslubu sevmeyen Schiele, arkadaşları ile birlikte 1909'da Yeni Sanat Grubu'nu (Neukunstgruppe) kurmuştur. Aynı yılın Aralık ayında Yeni Sanat Grubu ilk sergisini açmıştır. İkinci sergi de aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Sergide eserleri Vincent van Gogh, Eduard Munch ve Ferdinand Hodler'in yapıtları ile birlikte yer almıştır.

1911'de sanatçı Gustav Klimt'in de modelliğini yapmış olan Wally ile tanışmıştır. Wally ile tanışması ve sonrasında modeli olarak bir araya gelmeleri sonucu sanatçı erotizm temalı eserler üretmeye başlamıştır. Aynı yıl içerisinde birlikte yaşadığı Wally toplum baskısı ile karşılaşmış ve Viyana'a yakın bir köye taşınmıştır. Sanatçı çalışmalarına Wally sayesinde köyde devam etmiştir. Schiele'de köy halkı tarafından istenmemiş hatta suçlanmıştır. Bu suçlama, çocukları zorla model yaptığı iddiası olmuştur ve bu iddia üzerine Schiele göz altına alınmıştır. Eserleri polis tarafından toplatılmış, bir bölümü de yok edilmiştir. 1914'te sanatçı Wally'den ayrılmıştır. Bunun nedeni Bozdemir'e göre:

> "1914 yılının başlarında Scheiele, evlerinin karşısında oturan Harms ailesinin kızları Edith ve Adele Harms ile tanışmış ve onlarla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bir süre Wally'i de aralarına katarak onları geziye ve yürüyüşlere davet etmiştir. Bu ilgi bir süre sonra Schiele ve Edith arasında flörte dönüşmüştür. 1915 yılında Schiele gerek kendi hayatı gerekse Harms ailesinin sosyal statüsü nedeniyle Wally'den vazgeçerek Edith ile evlenmiştir (2019: 38)."

Evliliğinden kısa bir süre sonra askere gitmiş olan sanatçı, sağlık nedenlerinden dolayı askerliğini nöbetçi asker olarak yapmış ve bu süre içerisinde askerleri, önemli kişileri ve esirleri resmetmiştir. Askerliği bittikten sonra

Viyana'ya dönmüştür. Viyana'da sergilerine devam etmiştir. Başarı yakalamış olan sanatçı Birinci Dünya Savaşı sonucunca İspanyol Gribi'ne yakalanmış ve hamile eşi Edith grip salgınından dolayı ölmüştür. Schiele, Edith'ten üç gün sonra 31 Ekim 1918'de ölmüştür (Bozdemir, 2019: 39).

EGON SCHIELE YAPITLARI

Görsel 1. Egon Schiele, "Portrait of Leopold Czihaczek, Standing (Leopold Czihaczek portresi, ayakta)" Tuval üzerine yağlıboya, 1907, 149.8 x 49.7 cm (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/portrait-of-leopold-czihaczek-standing-1907 Erişim tarihi: 16.04.2021) Özel Koleksiyon

Leopold Czihaczek, Schiele'nin hayatına babasının vefatından sonra girmiştir. "Portrait of Leopold Czihaczek, Standing (Leopold Czihaczek portresi, ayakta)" yapıtı sanatçının 17 yaşında yaptığı bir çalışma olmuştur. Açık kompozisyonun hakim olduğu yapıtta Leopold Czihaczek şık bir görünüme sahip olmuştur. Elleri cebinde resmedilen figür oldukça rahat bir duruşa sahiptir. Bozdemir'e göre:

> "Turuncu ve hafif kırmızının yansıdığı portre resmin geneline hâkim olan siyah ve beyaz monokrom armoninin oluşturduğu kasvetli havayı kırmıştır. Boya sürüşleri rahat yalın, renkler temizdir. Sol koyu arka plana karşılık vücudun beyaz sağ kısmı, sağ açık renk plana karşılık sol kısmının yoğun siyah vurgusu, ışık-gölgenin akademik eğitimdeki tekniksel kullanımının göstergesidir (2019: 59)."

Görsel 2. Egon Schiele, "Sunflower", 1908 (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/sunflower-1908 Erişim tarihi: 16.04.2021)

Ekspresyonist tarzda çalışılmış olan "Sunflower" eseri sanatçının kendi tarzında çalıştığı bir natürmorttur. Açık kompozisyonda resmedilen bir çalışma olmuştur. Dışavurumcu akımın özelliği olan parlak, canlı renklerin aksine daha yumuşak tonlarda çalışılmış ve mavi, yeşil, sarı, hafif kırmızı tonlar resimde baskın çıkmıştır. "Kurumak üzere olan bir ayçiçeğinin ve alttan gelen yeni çiçek açmış tomurcukların betimlendiği bu resim yaşam ve ölüm döngüsünü ele almıştır (Yüzgüller, 2019: 8)."

Görsel 3. Egon Schiele, "Standing Girl in a Plaid Garment (Ekose Elbiseli Ayakta Kız), 1909, 140 x 52.7 cm (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/standing-girl-in-a-plaid-garment Erişim tarihi: 16.04.2021)

Gustav Klimt'in kendisi ve eserleri Schiele için çok önemli olmuştur. Usta olarak nitelendirdiği Klimt'in eserleri Schiele'yi etkilemiş ve sanatçı Klimt'in ortamına dahil oldukça kendini geliştirme, yenileme şansı yakalamıştır. Kontur çizgilerinin belli olduğu kağıt üzerine çizim çalışması kadın figürünün çizildiği, açık kompozisyona sahip, Klimt'in kumaş ya da bir örtünün içinden çıkan kadın figürlerinden esinlenilmiş bir yapıt olmuştur. Gerçek ölçülerden farklı olarak deforme edilmiş kadın figür Schiele'nin gelişme dönemine ait çalışmalarına bir örnek niteliği taşımıştır.

Görsel 4. Egon Schiele, "Dead Mother (Ölü Anne)" 1910, (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/dead-mother-1910 Erişim tarihi: 16.04.2021) Özel Koleksiyon

Doğum ve ölüm temasına çok değinen sanatçı "Dead Mother (Ölü Anne)" eserinde doğum ve ölüm olaylarına tek bir çalışmada yer vermiştir. Açık kompozisyona sahip eserde yer alan anne ve bebek figürü yakın bir perspektiften izleyiciye aktarılmıştır. Resimde genel olarak siyah, kırmızı, sarı tonlar baskın olarak kullanılmıştır. Anne figürü sola doğru kafasını eğmiş halde resmedilirken bebek figür sarmal bir etki içinde konumlandırılmıştır. "Oldukça küçük boyutlu olan bu resmin merkezinde sanatçının kendi bebekliği ve hemen arkasında onu sarmalayan annesinin portresi görülmektedir (Bozdemir, 2019: 63)." Dabrowski ve Leopold'a göre:

> "Annenin yüzü ve boynu, eli ve rahminde görünen çocuk, daha hafif ve keskin biçimde tanımlanmış üç bölge, sol alttan yukarı doğru yükselen hafifçe yatık bir eksen boyunca hizalanmıştır. Bebeğin başı ve eli bu ekseni takip ederken annenin yüzü ve eli buna diktir. Kompozisyonun bu en önemli unsurlarının bu zıtlık ve eğik hizalanması, daha sonra resmin geri kalanı tarafından kontrol altında tutulan bir hareket duygusu yaratır. Genel etki, buna bağlı olarak kendi kendine yeten bir uyumdur. Annenin yüzünün ve boynunun soluk ten tonları, altındaki siyah bant tarafından aniden kesilir. Bununla birlikte, üzerinde, yüz ile arka planın kahverengimsi ve mavimsi siyahı arasında, saçını ve elbisesinin ince, kama şeklindeki kısmını içeren biraz daha parlak bir bölüm vardır. Böylece resim, keskin kontrastları daha ince tonlarla değiştirir (1997:117)."

Görsel 5. Egon Schiele, "Two Little Girls (İki Küçük Kız)", Kağıt üzerine suluboya, 1911 (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/two-little-girls-1911 Erişim tarihi: 16.04.2021) Albertina, Viyana, Avusturya

Schiele'nin çocuk figürleri her zaman dikkat çekmiştir. Çocuk figürler çıplak betimlenmemişken bazen de çıplak, yarı çıplak çizilmiş, resmedilmiştir. "Two Little Girls (İki Küçük Kız)" Kontur çizgilerinin belirginliği figürleri arka plandan ayıran, Schiele'ye ait bir çalışma olduğunu gösteren bir tarzın parçası olmuştur. Yapıt tartışmaya açık bir çalışma olmuştur. Bunun sebeplerinden biri çocuk figürlerinin kullanılması ikincisi ise çocuk figürlerin canlı modelden çalışılıp çalışılmadığı belirsizliğidir.

Yüzgüller'e göre:

> "Figürlerin dış hatlarında göze çarpan izlenimci etkiler ve renk uyumu hemen göze çarpmaktadır. Schiele bu resmi, canlı modele bakarak değil, iki oyuncak bebeğe bakarak yapmıştır. Sanat tarihçilerine göre bunun kanıtı, soldaki figürün sağ elinin parmaklarının fizyonomiye aykırı şekilde geriye kıvrılmasıdır (2019: 30)."

Bu resim hakkında bir başka ifade ise Schiele'nin arkadaşı Paris von Gutersloh tarafından şöyledir:

> "Schiele'nin stüdyosunda her zaman iki veya üç küçük veya daha büyük kız vardı; mahalleden, sokaktaki kızlar yakındaki Schonbrunn Park'ta davet edildi; kimisi çirkin, kimisi çekici, kimisi yıkanmış, kimisi de yıkanmamış. Etrafta hiçbir şey yapmadan oturdular... Uyudular, ebeveynlerinin dayaklarından kurtuldular, tembelce sarktılar... Yakından kırpılmış veya dolaşmış saçları, eteklerini yukarı veya aşağı çekti, ayakkabı bağcıklarını bağladılar veya çözdüler. Ve

bütün bunları yaptılar - eğer buna bir şey yapmak denebilirse - çünkü rahat bir kafeste hayvanlar gibi kendilerine bırakılmışlardı ya da bu şekilde algıladılar (https://www.egon-schiele.com/two-little-girls.jsp)."

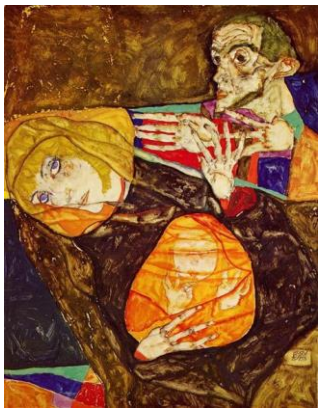
Görsel 6. Egon Schiele, "Portrait of Valerie Neuzil (Valerie Neuzil'in portresi)", 1912, 32 x 40 cm, (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/portrait-of-valerie-neuzil-1912 Erişim tarihi: 16.04.2021) Özel Koleksiyon

Resimde yer alan kadın figür sanatçının sevgilisi Wally' Neuzil'dir. Sanatçının hayatında büyük bir yeri olan Wally, bu resimde açık kompozisyon içerisinde durağan, belirsiz bir ifadeye sahip şekilde resmedilmiştir. Yüzgüller'e göre:

> "Schiele, portrecilikte bir gelenek olan ikili portre fikrinden yola çıkarak *Güveyfeneri ile Otoportre*'yi yapmıştı. Yüzleri birbirine dönük olacak şekilde asılması planlanan iki resim, sanatçının, aslında alt gelir seviyesinden ve toplumun düşük gördüğü sosyal sınıftan olduğu için evlenmediği Wally'ye duyduğu sevgiyi ifade etme biçimiydi (2019: 43)."

Egon Schiele'nin "Portrait of Valerie Neuzil (Valerie Neuzil'in portresi)" resmi Kimberly Bradley tarafından şöyle ifade edilmiştir:

> "Avusturyalı sanatçı Egon Schiele'nin 1912 tarihli küçük bir tablosu olan Wally'nin Portresi, belki de modelinin, sevgilisinin ve komplocu Walburga 'Wally' Neuzil'in en bilinen temsilidir. Esrarengiz sırıtışıyla başyapıt, Viyanalı Mona Lisa ve Wally'nin daha açık bir şekilde erotik görüntüleri olarak adlandırıldı - Siyah Çoraplarda Wally Neuzil (1912) veya Kırmızı Bluzlu Wally (1913), onlarca yıldır sanatseverleri büyüledi (BBC, 2015)."

Görsel 7. Egon Schiele, "The Holy Family (Kutsal Aile)", 1913 (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/the-holy-family-1913 Erişim tarihi: 16.04.2021) Özel Koleksiyon

"The Holy Family (Kutsal Aile)", guaş ve kurşun kalem ile çalışılmış bir parşömendir. Açık kompozisyona sahip, detaylarda üçgen biçimlerin kullanıldığı ve canlı renklerin ön planda olduğu bir resimdir. Tema olarak

"Kutsal Aile" Hristiyan simge biliminde yer alan temel bir konudur. Resmin "tema içinde tema özelliği" dikkat çekmektedir. Bunun sebebi "Kutsal Aile" ve resimde bebek figürüne yer verilmesi sonucu ortaya çıkan "doğum/ölüm" temalarının işlenmiş olmasıdır. Klasik bir anlatım yerine Schiele'nin kendi yorumuyla biçimlendirdiği eser, ikonografi olarak farklı bir ifade ve biçim dilinde betimlenmiştir.

Görsel 8. Egon Schiele, "Blind Mother (Kör Anne)", 1914 (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/blind-mother-1914 Erişim tarihi: 16.04.2021) Özel Koleksiyon

"(…)1914 tarihli Kör Anne isimli çalışması ölü bir annenin değil, görülmeyen ve gösterilmeyen sevginin körlüğü olarak temsil edilmiştir. Kör olmanın var olmayan sevgi duygusunun, annenin bu sefer iki çocuğa olan yaklaşımıyla betimlenmiştir (Bozdemir, 2019: 65)."

> "Kompozisyonel nedenlerden ötürü, bu bedenin işlenmesi çok gergindir, ense bölgesindeki nefis şişlik gibi Rodin'in çıplaklığındaki yumuşak ve dişil olan her şey ortadan kaybolmuştur. Boyundan sol omzuna doğru düz bir çizgi geçer. Eğer biri bu çizgiyi ve sağ omzunu uzatacak olsaydı, tabanı köprücük kemiklerinin hafif kıvrımlı çizgisi olan bir üçgen oluşturdukları görülürdü. Sağ yanağı ve sol çeneyi tanımlayan keskin bir açı olan yüzün daha küçük üçgeni bu forma giriyor. Yüzün yukarısında, kafatasının yarım çemberi durmaktadır - açılı şekiller ile daire veya elips bölümleri arasındaki bir değişimin pek çok örneğinden biri (Dabrowski ve Leopold, 1997:104)."

Görsel 9. Egon Schiele, "Two Girls Lying Entwined (Dolaşmış İki Kız)", Kağıt Üzerine Suluboya, 1915 (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/two-girls-lying-entwined-1915 Erişim tarihi: 16.04.2021) Albertina, Viyana, Avusturya

Kurşun kalem ve guaş ile ortaya çıkan "Two Girls Lying Entwined (Dolaşmış İki Kız)" sanatçının açık kompozisyona sahip, renklerin canlılığının ön planda olduğu ve Schiele'nin kendine özgü figürleri arka

plandan ayıran kontur çizgilerinin yer aldığı bir eserdir. Kadın cinselliğinin ön planda olduğu resim, sanatçının cinsellik, erotizm temalarını işlediği çok sayıda çalışmadan biri olmuştur. Eşcinselliğin onay almadığı dönemde Schiele'nin bu çalışmayı yapması bir onay niteliği taşımaktadır. Yüzgüller'e göre: "Kadınların eşcinsel ilişkilerine yapıtlarında sık sık yer veren Schiele, bu resimde yine aynı temayı ele almıştır. Kuklaya benzeyen bir figür içeren pornografik kurgusuyla resim, eril bakışın kadın bedenini ve kadın cinselliğini algılama biçimine dair etkileyici bir örnek sunmaktadır (2019: 62)."

Görsel 10. Egon Schiele, "The Embrace (Kucaklaşma)", 1917, 98 x 169 cm (https://www.wikiart.org/en/egon-schiele/the-embrace-1917 Erişim tarihi: 16.04.2021) Belvedere, Viyana, Avusturya

Egon Schiele'nin en ünlü eseri niteliği taşıyan yapıt "The Embrace (Kucaklaşma)", açık kompozisyona sahip, canlı renkler içeren bir resimdir. Tuval üzerine yağlıboya olarak çalışılan resim Edith ve Egon Schiele'yi konu almıştır. Erotizm, cinsellik ve pornografi temalarını çalışan ressam bu resimde sadece cinselliği değil aynı zamanda sevgiyi konu almıştır. Resme teknik açıdan bakıldığında yüksekten bakılan bir çift görülmektedir ve kontur çizgisiyle bu çift ayrılmıştır. Schiele, bu çifti diyagonal bir şeklide resmetmiştir. Arka plan büyük fırça darbeleri ile çalışılmıştır. Resim üç ana bileşimden oluşmuştur. En arkada kalan bölüm belirsizliğini korumuştur. İkinci birleşim noktası ise beyaz çarşafı andıran renkler ile sağlanmıştır. Üçüncü plan ise çiftlerden oluşmaktadır. Yüzgüller'e göre:

> "(…) Klasik akademik üslubun izlerini taşıyan resim, Klimt'in Öpüş'ünü de akla getirir. Resim, pornografik olmaktan çok erotiktir ve aşk imgesine dair gerekçi bir görünüm sunmaktadır. Önceki yıllarda yaptığı resimlerdeki gibi salt bir cinsel ilişkiden ziyade sevgiyle kucaklaşmayı gözler önüne serer. Sanat tarihçileri, eşi Edith ile kendisini betimlediği bu resimde Schiele'nin belki de hayatında ilk kez sevgiyi hissettiğini ifade etmeye çalıştığını belirtirler (2019: 78)."

SONUÇ

20. yüzyıl sanat akımlarından biri olan Ekspresyonizm tarihsel süreçte, sanatçıların duygu ve düşüncelerinin bir dışavurumu olarak ifade edilebilir. Renk, biçim, deformasyon ile real olanı değiştirerek farklı bir anlatım, biçim dili oluşturmuştur. Psikoloji ile yakınlık kurabilen Ekspresyonizm aslında insanın bir parçası olarak bir ayna görevi görmüştür. İnsan duygularına ve düşüncelerine yönelen ve insanın iç dünyasını önemli kılan Ekspresyonizm, duygusal bir haykırma, ağlama niteliği taşırken aynı zamanda toplumsal konuların görünen yüzünü değil görünenin arkasında yatan tüm içsel haykırışları yeni ifade ve biçim dili haline getirmiştir. İfade ve biçim dilini değiştirerek dikkatleri üzerine toplayan sanatçılar içerisinde Egon Schiele, en kısa ömürlü sanatçı olmuştur. Sanatını kendi derin yaralarından oluşturan sanatçı, sanat hayatı süresince sıra dışı çalışmalar üreterek kendi gibi ekspresyonist diğer sanatçılara da ilham kaynağı olmuştur. Sanatta biçimsel ifadeyi duygusal anlamda değiştiren ve yeni bir duygu boşalması sağlayan Egon Schiele'nin yapıtları izleyici tarafından sıra dışı, farklı, agresif, erotik, pornografik gibi sıfatlar ile nitelendirilirken, sanatını yapmak isteyen

sanatçı birçok engeller ile karşılaşmış, zorlu bir hayatın üstesinden gelmiştir. Egon Schiele, sanat hayatında aykırı bir tutum sergileyerek pornografik, erotik temaların korkusuz ressamı olarak yerini korumuştur. Sanatçının kendine has üslubu ile birçok sanatçı kendine ilham kaynağı bulmuş ve izleyici ise iç dünyalarının hissettirdiği tüm duygu durumlarının yansımasını Egon Schiele ile birlikte görmüştür.

KAYNAKÇA

Bozdemir, İ. (2019). "Avusturyalı İki Dışavurumcu Sanatçı Egon Schiele Ve Oskar Kokoschka'nın Yapıtlarının Karşılaştırmalı İncelemesi" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Demir, F. (2004). Expresyonistler. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Kaya, A. N. (2012). "Soyut Dışavurumculukta Psikolojik Etkiler" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Mehmet Fırıncı, "Alman Ekspresyonizmi (Dışavurumculuk), Die Brücke (Köprü) ve Türk Baskı Resim Sanatına Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, 0(19), (2006) 110-115

Selma Taşkesen, "Ekspresyonizm Akımının Köprü Ve Mavi Atlı Gruplarına Yansımalarının Beden Olgusu Üzerinden Sorgulanması", **Sanat Dergisi**, (31), (2018) 6 -18

Yüksel Göğebakan, Esranur Kılınç, "Empresyonizm, Kübizm, Sürrealizm Ve Ekspresyonizmde Tarz Olarak Soyutlama", **Sanat Dergisi**, (35), (2020) 19 -31

Yüzgüller, S. (2019). Sanatın Büyük Ustaları Egon Schiele. İstanbul: Hayalperest Yayınevi

İnternet Kaynakları

Egon Schiele, "Dead Mother (Ölü Anne)",
https://www.moma.org/documents/moma_catalogue_264_300063176.pdf

Egon Schiele, "Blind Mother (Kör Anne)",
https://www.moma.org/documents/moma_catalogue_264_300063176.pdf

Egon Schiele, "Two Little Girls (İki Küçük Kız)", https://www.egon-schiele.com/two-little-girls.jsp

Egon Schiele, "Portrait of Valerie Neuzil (Valerie Neuzil'in portresi)",
https://www.bbc.com/culture/article/20150227-artists-muse-a-secret-life

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA SAĞLIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL UYGULAMALAR

GREEN PRACTİCES İN THE HEALTH SECTOR İN THE CONTEXT OF SUSTAİNABİLİTY

Şeref MADEN

Öğr. Gör. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-4946-5445

Gökhan KERSE

Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1565-9110

ÖZET

Sağlık uygulamalarında sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerden etkilenen ve sağlığa olan doğrudan etkileri nedeniyle kapsamlı olarak ele alınması gereken bir konudur. Her alanda olduğu gibi sağlık alanında da giderek daha önemli hale gelen çevreci uygulamalar, gelecek nesillere yaşanılabilir ve sürdürülebilir bir dünya bırakma arzusunun bir sonucudur. Her ne kadar çevreci uygulamalara verilen önem ve konuya dair yapılan akademik çalışmalar son yıllarda artmış olsa da özellikle sağlık alanına dair yeşil uygulamaların neler olduğu ve bu uygulamaların sağlayacağı yararların ele alındığı çalışmalar görece az, sağlık kurumlarında hayata geçirilen uygulamalar ise yetersizdir. Bu uygulamaların çoğalıp yaygınlaşabilmesi için öncelikle konu ile ilgili farkındalığın oluşması ve uygulamalara dair somut önerilerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sağlıkta yeşil uygulamalar konusu kavramsal olarak ele alınarak özellikle sürdürülebilir enerji ve dönüşüme dayalı atık yönetimi çerçevesinden değerlendirilmiş, sağlık sektöründeki yeşil uygulamalara dair somut örnekler ve sonuçları ele alınmıştır. Ayrıca sağlık sektöründeki yeşil uygulamalara ilişkin sertifikasyonlardan da bahsedilerek, bütüncül bir bakış açısı sağlanmaya ve çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil, Sağlıkta Yeşil Uygulamalar, Sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

Sustainability in health practices is an issue that is influenced by environmental, social and economic factors and needs to be comprehensively addressed because of its direct effects on health. As in all areas, environmental practices that are becoming increasingly important in health result from a desire to give a liveable and sustainable world for future generations. Although environmentalist practices and academic studies on the subject have grown in importance in recent years, there are relatively few studies on green practices and their benefits, particularly in the field of health, and the practices implemented in health institutions are insufficient. To multiply and spread these practices, it is first necessary to raise awareness about the issue and to make concrete recommendations about the practices. For this reason, the subject of green practices in health is conceptually evaluated in this study, particularly in the context of sustainable energy and transformation-based waste management, and concrete examples and results of green practices in the health sector are discussed. In addition, by mentioning the certifications related to green practices in the health sector, it was tried to provide a holistic perspective and raise awareness on environmental sustainability.

Keywords: Green, Green Practices in Healthcare, Sustainability

1. GİRİŞ

Çevre kirliliği olası sonuçları ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle günümüzün temel halk sağlığı sorunlarından biri olarak görülmekte, gelecek nesiller açısından da kaygı yaratmaktadır (Ahmed, Asim & Manzoor. 2020). Çevreyi koruma gayretinin asli amacı insanlığı ve gelecek nesilleri korumaktır. Bu amaçla çevreyi korumak adına yapılan her şey, atılan her adım insan sağlığına katkı sunmaktadır. Bu nedenle sağlık kuruluşlarının misyonları arasında çevreyi korumak, sürdürülebilirliğe katkı sunmak, dış çevreye kabul edilebilir en az zararı vermek gibi konular giderek daha fazla yer almakta ve çevreci yaklaşımlar sağlık otoritelerinin üzerinde yoğunlaştığı önemli konular arasına girmektedir (Kılıç & Güdük, 2018; Romero & Carnero, 2019). Bu anlamda güvenli sağlık bakım alanları oluşturmak ve bu alanların sürekliliğini sağlamak, tıbbın temel öğretilerinden biri olan "primum non nocere (Önce, zarar verme!)" ilkesinin bir gereği olarak öne çıkmaktadır (Cronk & Bartram, 2018). Çünkü sağlıklı bir metabolizmanın varoluşu, kişisel faktörlere bağlı olduğu kadar çevreye yani içinde yaşanılan ortama da bağlıdır. Biyolojik çevrenin giderek farklılaşması, doğanın hızla kirletilmesi, kaynakların bilinçsizce tüketilmesi tüm insanlığı etkileyen evrensel sorunlardır ve bu ekolojik sorunlar ortak çözüm arayışlarını da beraberinde getirmektedir (Coşan, 2016). Çevresel sorunlara çözüm üretirken insan sağlığını da yüceltmeyi hedefleyen söz konusu arayışların sonucu olarak hijyen eğitimleriyle başlayan, bağışıklama ile devam eden, yaşam alanlarının temizliğinin sağlanması, atıkların toplanması ve imha edilmesi gibi konuları da kapsayan sistematik yaklaşımlar günden güne önem kazanmakta ve hassasiyetle uygulanmaktadır (Kavuncubaşı & Yıldırım, 2012:35). Ancak bu uygulamalar yeterli olmadığından, çevresel sorunların insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri devam etmektedir.

İklim değişikliğinin ve diğer çevresel problemlerin sağlık üzerindeki olumsuz etkileri artarak devam ettikçe, sağlık hizmetleri profesyonellerinin sağlık hizmetlerini sürdürülebilir bir şekilde yürütme ihtiyacı da artmaktadır. Sağlık hizmetlerinde çevresel sürdürülebilirlik, genellikle çevresel tehlikeler ve hastalıklarla mücadele gibi konularla sınırlandırılan geleneksel çevre sağlığı anlayışının ötesinde, topluma atfedilen sosyal bir sorumluluk bilinci ve toplumun kalkınmasına aracılık eden bir süreç olarak görülebilir (Schwerdtle, Maxwell, Horton & Bonnamy, 2020). Sağlık hizmetlerinde çevresel sürdürülebilirliği bu anlamıyla ele alan akademik çalışmalar, alansal planlamaların önemine vurgu yaparken, sağlık çalışanlarının çevreci davranışlarının artırılmasının da sağlık örgütlerinin çevreci tutum sergileyebilmelerinin önemli bir koşulu olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin yapılan bir çalışmada (Pinzone, Guerci, Lettieri & Huisingh, 2019) çalışanlara verilecek yeşil eğitimin çevreci davranışları artırarak örgütün sürdürülebilirlik hedefine hizmet ettiği ve çalışanın yeşil tatmini arttırdığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte yeşil alan yönetimi olarak ifade edilen mekânsal düzenleme süreçlerinin sürdürülebilirlik amacına ulaşılmasında önemli olduğunun altını çizen bir başka çalışmada, iyi bir mekânsal planlamanın ve peyzaj başta olmak üzere tüm fiziki alan tasarımlarının itici gücünden faydalanılmasının sağlık örgütlerini sürdürülebilirlik hedefine ulaştıracak çevreci uygulamalar arasında yer aldığı belirtilmiştir (Lennon, Douglas & Scott, 2017).

Hem akademik çalışmalarda hem de sağlık kurumlarının günlük uygulamalarında giderek önemi daha fazla vurgulanan (Ahmed vd. 2020) yeşil uygulamaların yaygınlaşması için bu uygulamaların bütüncül olarak ele alınması gerekmektedir. Yöneticilerin sürece öncülük etmesi, gerekli fiziksel düzenlemelerin yapılması, sürdürülebilir enerji kaynaklarına yönelinmesi, etkin kaynak kullanımı, atık yönetimi uygulamaları, çalışanların işlerini yaparken çevreci davranışlar sergilemesinin sağlanması gibi yeşil uygulamalar bir araya geldiğinde sağlık kurumlarının çevresel hedeflerine ulaşmaları söz konusu olacaktır. Bu nedenle sağlıkta yeşil uygulamaların neler olduğunun ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada sağlıkta yeşil uygulamalar arasında yer alan sürdürülebilir enerji ve atık yönetimi konuları ele alınmıştır.

2. SAĞLIKTA YEŞİL UYGULAMALAR

Literatürde "yeşil", "ekolojik" veya "sürdürülebilir" uygulamalar şeklinde ifade edilen, temelinde çevreye en az zararı vermeyi hedefleyen, doğa ile bütünleşik, çevrenin korunmasını önceleyen çevreci uygulamalar (Darçın, 2014) birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da giderek daha önemli hale gelmektedir. Sağlık

kurumlarında yeşil uygulamalar ele alınırken öncelikle ekolojik ayak izinin ne olduğunun ortaya konması gerekmektedir çünkü, tüketilen doğal kaynakları yeniden üretebilmek ve ortaya çıkan atığı etkisiz hale getirebilmek için gerekli olan biyolojik kapasite olarak tanımlanan ekolojik ayak izi ve sürdürülebilir yeşil uygulamalar arasında yakın bir ilişki söz konusudur (Chías & Abad, 2017; Ahmed, Asghar, Malik & Nawaz, 2020). Tüketilen kaynakları azaltmak ve etkin atık yönetimi uygulamalarını hayata geçirmek yeşil uygulamaların temel prensibi olarak belirtilebilir. Yeşil uygulamaların öneminin artmasının temel nedeni çevresel sorunlar olmakla birlikte tüketicilerin çevreye dost ürün ve hizmetleri tercih etmesi ve işletmelerin bir farklılaşma stratejisi olarak yeşil uygulamalara yönelmesi de yeşil uygulamaların yaygınlaşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir (Lee, Wahid & Goh, 2013). Bununla birlikte söz konusu sağlık sektörü olduğunda doğanın iyileştirici gücünden doğaya zarar vermeden yararlanmak da önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır. Nitekim yapılan çalışmalar da bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin Kore'de dış bahçe uygulamalarının insan sağlığına olan katkısının ele alındığı bir çalışmada; manzaraların insanların stres düzeylerine olumlu etki ettiği, esenliklerini arttırdığı, ameliyattan sonra hastaların güzel manzaraya sahip odalara alındığı ve bu sayede tedavide etkinliğin arttığı, peyzaj mimarisi, rekreasyon ve farklı stillerde ele alınan çevreci tasarımların insanları cezbettiği ve buna bağlı olarak halk sağlığı açısından büyük kazanımlar elde edildiği, depresyon ve yaşam tarzı ile ilgili hastalıkların tedavisinde başarılı sonuçlar alındığı ortaya konulmuştur (Lee, 2017).

Sağlıklı ve güvenli bir çevre ile sürdürülebilir sağlık hizmetleri sunumu için açık hava rekreasyonu da önemli bir kriter olarak görülmektedir (Zavadskas, Cavallaro, Podvezko, Ubarte & Kaklauskas, 2017). Konforlu dış mekanların tasarım aşamasında hangi koşulların gerekli olduğunu anlamak için özellikle insanların ısıl çevrelerinin (thermal environment) nasıl hissettirdiğini ve halka açık alanların ergonomiye olan etkilerini dikkate almak hayati önem taşır (Cui, Rupprecht & Shibata, 2021). Sağlıklı ve güvenli bir çevrenin sağlık açısından öneminin vurgulandığı bu çalışmalar çevreyi korumanın, sağlığı korumak anlamına geldiğini de göstermesi sebebiyle önemlidir. Bu nedenle sağlık sektöründeki yeşil uygulamaların sürdürülebilir kaynaklar ve atık yönetimi açısından öneminin altını çizmek gerekmektedir. Sağlık sektöründe atık yönetiminin azami derecede uygulanması, enerji kullanımında israftan kaçınılması ve enerjinin temininde güneş başta olmak üzere alternatif kaynaklardan yararlanılması, tüm alanlarda havalandırmanın iyileştirilmesi, su tasarrufunun sağlanması, yapı malzemeleri seçiminde yaşam döngüsüne katkı sunan malzemeler seçilmesi, iklime uygun saha entegrasyonu yapılması gibi temel yeşil uygulamaların yanında (Wood, Wang, Abdul-Rahman & Abdul-Nasir, 2016; Shih, Lu, Liu & Wu, 2017; Barsbay, 2019), hasta bireylerin sağlığına kavuşması ve toplumun sağlıklı kalabilmesi adına yapılan peyzaj uygulamaları, rekreasyon çalışmaları, kültürlere göre sentezlenen farklı stillerdeki tasarımlar, konforu sağlayıcı ve insan ruhuna hitap eden uygulamalar da sağlık kurumlarında güncel yeşil uygulamalar arasında yer almaktadır (Lee, 2017).

Sağlık kuruluşlarının fiziki yapısında ele alınan yeşil uygulamalar, sağlık kuruluşlarının dış mekânlarındaki yeşil uygulamalar, sağlık tesislerindeki yeşil inovasyonlar, birimlerin yeşil uygulamaları, teknoloji odaklı yeşil uygulamalar, sağlıkta çalışan boyutu ile yeşil uygulamalar ve yeşil yönetim uygulamaları sağlık sektöründe uygulanabilecek yeşil uygulamalar arasında yer almaktadır (Wood vd. 2016; Lennon vd. 2017). Bu çalışma kapsamında bu uygulamalara temel oluşturan sürdürülebilir enerji ve atık yönetimi konuları ele alınmış ve bu uygulamaların değerlendirildiği sertifikasyon sistemlerine değinilmiştir.

2.1. Sürdürülebilir Enerji

Dünya çapında giderek yükselen yaş ortalaması ucuz, ulaşılabilir, güvenli, kaliteli bakıma yönelik taleplerin artmasını sağlamakta bu talepleri karşılayabilmek isteyen sağlık tesisleri ise faaliyetlerini daha düşük maliyetlerle sürdürmek istemektedir. Sağlık kurumları sağlığı koruma ve iyileştirme misyonlarını yerine getirirken bir yandan sundukları sağlık hizmetleri ile toplumu daha sağlıklı hale getirmekte diğer yandan ise tükettikleri enerji ve ortaya çıkardıkları atıklar ile diğer tüm diğer sektörler gibi sağlığı tehlikeye sokmaktadır. Bu ikilemden çıkabilmenin yolu ise sağlık kurumlarının daha az enerji kullanarak sürdürülebilir, çevreci ve ekonomik uygulamaları hayata geçirmeleridir (Zadeh, Xuan & Shepley, 2016). Sağlık kurumlarında enerjinin tüketiminin kontrol altına alınması, yoğun enerji tüketimine doğrudan ya da dolaylı olarak neden olan durumların tespit edilerek önlem alınmasıyla mümkün olabilir. Yapılan çalışmalar, bina girişlerinde hava

perdesi kullanımının iç ortam iklimini desteklediğini ve ısınma giderlerini azalttığını (Gourban, Qi & Wang, 2017), güneş enerjisinin etkin kullanımı ile sıcak su elde edilmesinin ise enerji harcamalarında %52 oranında tasarruf sağlanmasını mümkün kıldığını ortaya koymaktadır (Hyseni, Tashevski, Filkoski & Shesho, 2020).

Sağlık sektörü yapısal özellikleri gereği yoğun enerji tüketimi gerektiren bir sektördür. Tedavi hizmetlerinin ve tıbbi işlemlerin devamlılığının sağlanabilmesi için aşıların saklanması, solunum cihazlarının sürekli çalışması, görüntüleme sistemlerinden yararlanılması, tıbbi analiz cihazlarının kullanılması gibi işlemlerin tümü yoğun enerji tüketimine yol açan zorunlu uygulamalardır. Gelişmiş ülkelerde sağlık kurumlarının enerji tüketimlerinin, ticari sektörlerin toplam enerji tüketiminin %18'ini oluşturması, yoğun enerji kullanan bina sıralamasında ise sağlık kuruluşlarının ikinci sırada yer alması bu tüketimin boyutlarının anlaşılması açısından önemlidir (Hohne, Kusakana & Numbi, 2020).

Enerjinin bu denli yoğun tüketiminin yanında atıkların da çok olması sağlık sektörünün bir diğer özelliğidir. Yapılan araştırmalarda ABD'de sağlık sektörünün toplam karbondioksit emisyonlarının % 8'ini ürettiği ortaya konulmuştur (Campion, Thiel, Woods, Swanzy, Landis & Bilec, 2015). Bunun yanında İspanya'da sağlık kurumlarının binalarındaki enerji tasarrufunun ekonomik ve ekolojik etkisi üzerine yapılan bir çalışmada ise; yenilenebilir enerji kaynakların kullanımının gaz emisyonlarını azaltmak için uygun bir strateji olduğu belirtilmiştir. Led ampullerin tüm binada kullanımıyla, tüm elektrik tesisatının çevreci malzemelerle optimize edilmesiyle ve binalarda yalıtım uygulamalarının karbon ayak izi dikkate alınarak yapılmasıyla yatırımların 3.5 yıl gibi bir sürede ekonomik olarak dönüşü olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlarla yıllık yaklaşık %30 enerji tasarrufu sağlandığı gözlemlenmiştir (García-Sanz-Calcedo, Al-Kassir & Yusaf, 2018). Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde sağlık sektörünün alınacak önlem ve yapılacak düzenlemelerle hizmetlerini aksatmadan çevreye daha az zarar vererek faaliyetlerini sürdürmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Gelişmiş ülkelere ilişkin yukarıda değinilen bilgilerden yola çıkarak sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynak kullanımının makro göstergelere ve hedeflere yansıması değerlendirildiğinde yoksulluğun üstesinden gelmek, sağlık ve eğitim hizmetlerini teşvik etmek ve sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak için enerjinin ne derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Birleşmiş Milletler' in (BM), 2030 yılına kadar ulaşılacak Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden (SKH) biri olarak "Herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji hizmetlerine erişimin sağlanması" hedefini oluşturması da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Franco, Shaker, Kalubi & Hostettler, 2017). Enerji kaynaklarının çevreci olması ve enerji tüketiminde efektif yöntemlerin tercih edilmesinin ekonomik kazanımların yanında sağlığın korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi sürecinde de etkili olması beklenmektedir.

2.2. Atık Yönetimi ve Kaynak Kullanımı

Sağlık sektörü yine yapısal özellikleri gereği farklı türde atıklar üreten bir sektördür, bu atıkların bir kısmı tehlikeli atık niteliğindedir ve yanlış yönetimi, çevresel ve mesleki sağlık risklerine neden olabilmektedir (Ali, Wang, Chaudhry & Geng, 2017). Sağlık atıkları kesici aletler, ağır metaller, farmasötik-kimyasal atıklar, bulaşıcı hastalık riski taşıyan atıklar, genotoksik atıklar, patolojik atıklar ve organik atıklar şeklinde sınıflanabilir. Söz konusu bu atıklar diğer sektörlerle kıyaslandığı zaman pek çok sektöre göre hem miktar olarak fazla hem nitelik olarak çevresel tahribatı daha yüksek atıklardır. Somut bir örnekle açıklamak gerekirse; herhangi bir hastanedeki rutin bir operasyon, dört kişilik bir ailenin tüm hafta boyunca ortaya çıkardığından daha fazla atık üretir ve bu atıkların bir bölümü evsel atık olmasının yanında çoğunluğu tıbbi atık statüsündedir. Tehlikeli atıkların yanlış sınıflanması ekonomik kaybın yanında, çevreyi de olumsuz etkilemekte ayrıca sağlık açısından da risk oluşturmaktadır. Sağlık kuruluşlarında kontaminasyon riskini önlemek için tek kullanımlık ürünlerin ve steril ambalajların kullanımı yoğunlukla tercih edilir. Bunun yanında sağlık sektörünün ürettiği atıklar sosyal, çevresel ve ekonomik sonuçları açısından da dikkat çekmekte bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin öncelikli politikaları arasında atık yönetimi de yer almaktadır. Sağlık hizmetlerinin genel ekonomi içindeki payı gelişmiş ekonomilerde (ABD, İngiltere vb.) ve Hindistan, Türkiye gibi gelişen ülkelerde %15-18 aralığında yer almaktadır ve bu yüksek pay nedeni ile atıkların doğru yönetimi,

çevre ve ekonomi için büyük önem kazanmaktadır (Campion vd. 2015; Thakur, Mangla & Tiwari, 2021). Bu nedenle atık yönetiminin yenilikçi fikirlerle bütünleşmesi ile birlikte ürünlerin geri kazanımına zemin hazırlanabilir ve geri dönüşümün optimizasyonu ve yeniden kullanılabilir malzemelerin (sarf malzemeler, ambalajlar vb.) kullanımının teşviki sağlanabilir. İrlanda'da 2 ayrı doğum hastanesinde plastik ürünlerin dönüşüm oranını inceleyen bir çalışmada, plastik ambalaj ürünlerinin geri dönüşüm oranının %29 olduğu, personelin eğitimi ile birlikte bu oranın %93'e çıkartılabileceği ifade edilmiştir (Leissner & Ryan-Fogarty, 2019). Tıbbi atıkları azaltmanın avantajı yalnızca maliyetin düşürülmesi değil, aynı zamanda çevresel maliyetin de düşürülmesidir. Hollanda'da gerçekleştirilen ve 2018-2019 yıllarını kapsayan döngüsel sağlık ekonomisi çalışmasında sağlık kuruluşlarından toplamda 1.380 kilogram cerrahi alet atığı toplanmış ve bunun 237 kilogramı yenilenerek yeniden kullanılmak üzere hastanelere geri gönderilmiştir bu sayede 38.868 € tasarruf sağlanmıştır (Van Straten, Dankelman, Van Der Eijk & Horeman, 2021). Bu örnekte de görüldüğü gibi ürünlerin yeniden kullanımı, yeni malzemelerin tekrar satın alınmasını önleyecek ve ilk satın alma fiyatının birden çok kullanıma yayılmasına olanak sağlayacak, aynı zamanda üretim ve nakliye sırasındaki emisyonların azaltılmasını da beraberinde getirerek (Harding, Van Loon, Moons, De Win & DuBois, 2021) yeşil uygulamaların temeli olan az kaynak tüketimi ile yüksek fayda elde edilebilecektir (Kılıç & Erikli, 2021).

3. YEŞİL UYGULAMALARIN SERTİFİKASYONU

Geçtiğimiz yirmi yılda, yeşil binaları derecelendirmek ve sertifikalandırmak için pek çok ülke tarafından çok sayıda Yeşil Bina Derecelendirme Sistemi geliştirilmiştir. Ülkelerin beklenti ve standartlarına göre şekillenen derecelendirme sistemleri yedi temel değerlendirme kriterini ortaya koymaktadır ve bu kriterlerden ilki enerjidir. Bunun yanında iç ortam kalitesi, su, malzeme, hizmet alanları, arazi ve dış ortam ile yeniliği önemseyen yönetim de kriterler arasındadır (Shan & Hwang, 2018).

Sağlık kuruluşlarında ele alınan yeşil uygulamaları ölçmek amacıyla BREEM, LEED, BEAM ve GREEN STAR uygulamaları 1990'lı yıllardan beri sağlık hizmetleri alanında kullanılmakta ve ulusların kendi kültürlerine ve halkın beklentilerine karşılık verebilecek sağlık politikaları olarak uygulanmaktadır (Kılıç & Güdük, 2018; Çilhoroz & Işık, 2019). İngiltere'de uygulanan BREEM modeli, çevresel etki olarak adlandırılabilecek durumları, yani yönetim sistemleri, enerji kullanımı ve tasarrufu, arazinin kullanımı ve sağlık tesisine ulaşım, su tasarrufu, yapı malzemelerinin çevreci olup olmadığı, ekolojik denge unsurları ve kirlilik kriterlerini ayrı ayrı ele alırken (Diş & Canbaz, 2015); temelleri Amerika Birleşik Devletleri'nde atılmış olan LEED modeli ise yapının çevreye verdiği zararı ekolojik ve karbon ayak izi olarak derecelendiren yeşil bina sertifikasıdır (Chías & Abad, 2017; Ekergil & Savaş, 2019). 1996 yılında Hong Kong yeşil bina konseyi ve BEAM Society Limited tarafından kurulan ve bağımsız bir kuruluş olarak hizmet sunmayı ilke edinmiş bir diğer önemli otorite olan BEAM, binaların sürdürülebilirlik, çevre etkisi ve yeşillik açısından değerlendirildiği özerk bir kuruluştur (Shan & Hwang, 2018). GREEN STAR ise emisyon, iç çevre kalitesi ve materyaller üzerine odaklanan derecelendirme kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de son dönemde sağlıkta dönüşüm politikaları benimsenmiş ve sağlık kuruluşlarının enerji verimliliğini (SEVER) artıracak politikalar, merkezi ve taşra teşkilatlarında uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de sağlıklı bir toplum ve yaşanabilir bir çevre hedefine ulaşabilmek için yeni yapılacak tesislerden çevresel etki değerlendirilmesi (ÇED) raporu talep edilmektedir, ayrıca 2012 yılında yapılan düzenleme ile 200 ve üzeri hasta yatak kapasiteli olarak inşa edilen kuruluşlarda LEED sertifikasyonu zorunlu hale getirilmiştir bununla birlikte yeşil bina sertifikasyonunda en fazla tercih edilen uygulamalar arasında LEED ile birlikte STEEAM'de yer almıştır (Terekli, Özkan & Bayın, 2013; Özdemir Karaca, Atılgan & Zekioğlu, 2018; Barsbay, 2019). Ayrıca, kaynağında ayrıştırma ve sıfır atık gibi projelerle de yeşil uygulamalara toplumun katkısı sağlanmıştır.

4. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL UYGULAMALARIN SONUÇLARI

Çevre, bina dış cephesi, ısıtma, havalandırma ve iklimlendirme ile aydınlatma sistemleri, bir binanın enerji alımından (tüketiminden) sorumlu ana faktörlerdir (Ede, Kendyson, Oyebisi & Oluwafem, 2019). Enerji sarfiyatının minimize edilmesi, iç mekân tasarımlarında havalandırma ve aydınlanma faktörlerine dikkat edilmesi, tıbbi ve tıbbi olmayan atıkların ayrıştırılması, kullanılan malzemelerin yeniden kullanılabilir olması ve peyzaj uygulamalarında atık ürünlerin (su, organik çöplerin gübre olarak değerlendirilmesi, aydınlatmada güneş enerjisinden istifade edilmesi vb.) değerlendirilmesi gibi uygulamalar sürdürülebilirliğe katkı sağlayan ve hem bireylerin hem de kurumların kalkınmasında çok önemli olan yeşil uygulamalardır. Enerji tüketiminde azalma, yalnızca sera gazı emisyonlarını azaltmakla kalmayacak, aynı zamanda tesis işletme maliyetlerini de düşürecektir. Örneğin, ABD'de sağlık kuruluşlarının enerji tüketimine ilişkin yapılan çalışmada elde edilen bulgular, günübirlik ve yatan hasta tesislerinde (klinik, poliklinik) aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve iklimlendirme (HVAC) ekipmanlarının kullanılması ve tıbbi laboratuvar ekipmanlarının kullanımında enerji tüketiminin hizmeti aksatmayacak biçimde azaltılması ile sağlık tesislerindeki enerji gereksinimlerinin, birim alan başına ortalama %8 oranında azaltılabileceğini göstermiştir (Bawaneh, Ghazi Nezami, Rasheduzzaman & Deken, 2019). Binaların kullanım yoğunluklarına göre, aydınlatma ve ısıtma ihtiyaçlarının analiz edilmesi, laboratuvarda sürekli çalışan cihazların belli periyotlarda uyku moduna alınması vb. hizmeti aksatmayacak ancak tüketimi azaltacak çevreci uygulamaların hem çevreye verilecek zararı hem de işletme maliyetlerini azalttığı görülmüştür. Standartlara uygun olarak tasarlanan yeşil binalarda yapılan araştırmalar, geleneksel metotlarla tasarlanmış aynı iş kolundaki binalara göre karbondioksit emisyonlarında %33-39, enerji sarfiyatında %24-50, su harcamalarında %30-50, bakım ve onarım harcamalarında %13, ortaya çıkan katı atık miktarında ise yaklaşık olarak %70 oranında tasarruf sağlayabileceğini ortaya koymaktadır (Kılıç & Erikli, 2021).

SONUÇ

Ekolojik sorunlar, hava kirliliği, küresel ısınma, giderek azalan kaynaklar, artan nüfus, yükselen tüketim trendi, çevre için her geçen gün daha büyük risk oluştururken aynı zamanda halk sağlığını da tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir sağlık anlamına da gelmektedir. Yeşil uygulamalar her sektörde yaygınlaşırken sağlık alanında da bu uygulamaların daha sık görülmesi beklenmektedir. Ancak bunun için yeşil uygulamaların neler olduğunun iyice anlaşılması ve bu uygulamaların bir bütün olarak ele alınması gerektiği noktasında bir bilinç oluşması gerekmektedir. Çevresel sorunları çözecek tek bir kurum, tek bir birey yoktur ancak her kurum, her birey yeşil bilincine sahip olmadığı sürece bu sorunları çözmenin bir yolu da yoktur. Çevre sorunları halk sağlığını tehdit eden evrensel toplumsal sorunlardır ve çözümü de evrensel ve toplumsal olmalıdır. Dolayısıyla bireyler de kurumlar da çözüm sürecinin bir parçası olmalı, çevre söz konusu olduğunda "primum non nocere (Önce, zarar verme!)" ilkesini ilke edinmeli, az tüketmeyi, dönüştürmeyi, yeniden kullanmayı prensip haline getirmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed, W., Asim, M., & Manzoor, S. (2020). Importance and challenges of green supply chain management in healthcare. *European Journal of Business and Management Research*, *5*(2), 1-8.

Ahmed, Z., Asghar, M. M., Malik, M. N., & Nawaz, K. (2020). Moving towards a sustainable environment: The dynamic linkage between natural resources, human capital, urbanization, economic growth, and ecological footprint in China, *Resources Policy*, 67, 1-11.

Ali, M., Wang, W., Chaudhry, N., & Geng, Y. (2017). Hospital waste management in developing countries: A mini review, *Waste Management & Research*, 35(6), 581-592.

Barsbay, M. Ç. (2019). Sağlık sektöründe düşük karbon ekonomisi: tezatmı, mümkünmü?, *Verimlilik Dergisi*, (4), 113-134.

Bawaneh, K., Ghazi Nezami, F., Rasheduzzaman, M., & Deken, B. (2019). Energy consumption analysis and characterization of healthcare facilities in the United States. *Energies*, *12*(19), 3775.

Campion, N., Thiel, C. L., Woods, N. C., Swanzy, L., Landis, A. E., & Bilec, M. M. (2015). Sustainable healthcare and environmental life-cycle impacts of disposable supplies: a focus on disposable custom packs. *Journal of Cleaner Production*, *94*, 46-55.

Chías, P., & Abad, T. (2017). Green hospitals, green healthcare, I*nternational Journal of Energy Production and Management*, 2(2), 196-205.

Coşan, E. (2016). Beyin ve bilinç evrimi / Evolution of the brain and consciousness, *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38 (Özelsayı: 1-Beyin Farkındalığı), 20-28.

Cronk, R., & Bartram, J. (2018). Environmental conditions in health care facilities in low-and middle-income countries: Coverage and inequalities. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 221(3), 409-422.

Cui, L., Rupprecht, C.D.D. & Shibata, S. (2021). Climate - responsive green - space design inspired by traditional gardens: Microclimate and human thermal comfort of Japanese gardens, *Sustainability*, 13, 1-23.

Çilhoroz, Y., & Işık, O. (2019). Yeşil hastane sertifika sistemleri, *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(1), 161-169.

Darçın, P. (2014). Çevreci Yapma Çevre Kavramının Evrimi: Yenileyici (Rejeneratif) Tasarım Yaklaşımı. *Mimar.İst Dergisi*, 51, 50-56.

Diş, M. Ö., & Canbaz, M. (2015). Yaşam döngüsü analizi uygulaması: Breeam modeli, *Yapı Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 11(2), 1-9.

Ede, A. N., Kendyson, D. K. A., Oyebisi, S. O., & Oluwafemi, J. (2019). Study of energy efficient building design techniques: Covenant university health centre. In *Journal of Physics: Conference Series*, 1378 (3), 1-13.

Ekergil, V., & Savaş, A. B. (2019). Yeşil hastanelerde çevre maliyetleri ve maliyet hesaplarının sınıflandırılması. *Journal of Accounting ve Finance*, (83), 45-60.

Franco, A., Shaker, M., Kalubi, D., & Hostettler, S. (2017). A review of sustainable energy access and technologies for healthcare facilities in the Global South. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 22, 92-105.

García-Sanz-Calcedo, J., Al-Kassir, A., & Yusaf, T. (2018). Economic and environmental impact of energy saving in healthcare buildings. *Applied Sciences*, 8 (3), 1-13.

Goubran, S., Qi, D., & Wang, L. L. (2017). Assessing dynamic efficiency of air curtain in reducing whole building annual energy usage. In Building Simulation, 10 (4), 497-507.

Harding, C., Van Loon, J., Moons, I., De Win, G., & Du Bois, E. (2021). Design opportunities to reduce waste in operating rooms. *Sustainability*, 13(4), 1-14.

Hohne, P. A., Kusakana, K., & Numbi, B. P. (2020). Improving energy efficiency of thermal processes in healthcare ınstitutions: A review on the latest sustainable energy management strategies. *Energies*, *13*(3), 1-28.

Hyseni, D., Tashevski, D. J., Filkoski, R. V., & Shesho, I. K. (2020). Energy efficiency in complex buildings. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 410 (1), 1-12.

Kavuncubaşı, Ş., & Yıldırım, S. (2012). *Hastane ve sağlık kurumları yönetimi*, Sağlık Hizmetleri. 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Kılıç, C., & Güdük, Ö. (2018). Yeşil hastane kavramı ve Türkiye'deki son kullanıcıların beklentileri üzerine bir hastane örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 164-174.

Kılıç, M., & Erikli, M. (2021). Yeşil bina kullanımının önemi ve Türkiye'de yeşil bina kullanımı. *Online Journal of Art and Design*, 9(3), 1-10.

Lee, C. H., Wahid, N. A., & Goh, Y. N. (2013). Perceived drivers of green practices adoption: A conceptual framework. *Journal of Applied Business Research*, 29(2), 351-360.

Lee, J. (2017). Experimental study on the health benefits of garden landscape. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (7), 1-11.

Leissner, S., & Ryan-Fogarty, Y. (2019). Challenges and opportunities for reduction of single use plastics in healthcare: A case study of single use infant formula bottles in two Irish maternity hospitals. *Resources, Conservation and Recycling*, 151, 1-8.

Lennon, M., Douglas, O., & Scott, M. (2017). Urban green space for health and well-being: developing an 'affordances' framework for planning and design, *Journal of urban design*, 22 (6), 778-795.

Özdemir Karaca, P., Atılgan, E., & Zekioğlu, A. (2018). Sağlık hizmetlerinde sürdürülebilirlik bağlamında inovatif bir uygulama: Yeşil hastaneler. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 8 (2), 77-87.

Pinzone, M., Guerci, M., Lettieri, E., & Huisingh, D. (2019). Effects of 'Green' training on Pro-environmental behaviors and job satisfaction: Evidence from the Italian healthcare sector. *Journal of Cleaner Production*, 226, 221-232.

Romero, I., & Carnero, M. C. (2019). Environmental assessment in health care organizations, *Environmental Science and Pollution Research*, 26 (4), 3196-3207.

Schwerdtle, P. N., Maxwell, J., Horton, G., & Bonnamy, J. (2020). 12 tips for teaching environmental sustainability to health professionals, *Medical Teacher*, 42 (2), 150-155.

Shan, M., & Hwang, B. G. (2018). Green building rating systems: Global reviews of practices and research efforts, *Sustainable Cities and Society*, 39, 172-180.

Shih, Y. Y., Lu, Y. H., Liu, T. Y., & Wu, M. F. (2017). The staffs' adoption intention of knowledge management system in green hospital- The theory of technology acceptance model applied, *International Journal of Organizational Innovation* (Online), 9 (3), 27-35.

Terekli, G., Özkan, O., & Bayın, G. (2013). Çevre dostu hastaneler: Hastaneden yeşil hastaneye. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12 (2), 37-54.

Thakur, V., Mangla, S. K., & Tiwari, B. (2021). Managing healthcare waste for sustainable environmental development: A hybrid decision approach. *Business Strategy and the Environment*, *30*(1), 357-373.

Van Straten, B., Dankelman, J., Van Der Eijk, A., & Horeman, T. (2021). A circular healthcare economy; a feasibility study to reduce surgical stainless steel waste. *Sustainable Production and Consumption*, *27*, 169-175.

Wood, L. C., Wang, C., Abdul-Rahman, H., & Abdul-Nasir, N. S. J. (2016). Green hospital design: Integrating quality function deployment and end-user demands, *Journal of Cleaner Production*, 112, 903-913.

Zadeh, R. S., Xuan, X., & Shepley, M. M. (2016). Sustainable healthcare design: Existing challenges and future directions for an environmental, economic, and social approach to sustainability, *Facilities*, 34 (5/6), 264-288.

Zavadskas, E. K., Cavallaro, F., Podvezko, V., Ubarte, I., & Kaklauskas, A. (2017). MCDM assessment of a healthy and safe built environment according to sustainable development principles: A practical neighborhood approach in Vilnius, *Sustainability*, 9 (5), 1-30.

1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM DERVİŞ AĞA MAHALLESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

SOCİO-ECONOMİC STATUS OF ERZURUM DERVİŞ AĞA DİSTRİCT ACCORDİNG TO TEMETTUÂT BOOK DATED 1845

Nurullah NEHİR

Öğr. Gör. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-3091-5901

ÖZET

Osmanlı devletinde devletin en önemli gelir kaynağını vergiler oluşturmuştur. Osmanlı klasik çağında uygulanan vergi politikası ilerleyen zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli alanlarda reform yaptığı dönem olarak ön plana çıkan tanzimat döneminde vergi alım usulünde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tanzimat öncesinde çeşitli adlar altında alınan bazı vergiler tanzimat döneminde yeniden değerlendirilmiş ve tek bir kalem altında alınmaya başlanmıştır. Günümüz gelir vergisi karşılığı olan Temettuât vergisi yukarıda işaret edilen vergi türü olarak tanzimat dönemi vergisi olarak ihdas edilmiştir. Hanelerin reislerinin gelirlerinin tesbit edildiği bu sayımlar Temettuât defterlerine kaydedilmiştir. 1840'lardan itibaren tutulmaya başlanan Temettuat defterleri tahririn yapıldığı bölgeler için önemli veriler içermektedir. Osmanlı toplumunun genel sosyo-ekonomik düzeyi hakkında önemli bilgilerin bulunduğu Temettuat defterleri günümüzde Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı bünyesinde Osmanlı Arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu çalışmamızda Anadolu'nun önemli şehirlerinden birisi olan Erzurum'un merkez mahallelerinden Derviş ağa Mahallesi'ne ait 6851 numaralı Temettuat defteri incelenecektir. Erzurum yerel tarihine önemli katkılarda bulunacak bu çalışmamız ile Temettuat defterlerinin araştırmacılar tarafında daha iyi tanınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Temettuât, Dervişağa Mahallesi

ABSTRACT

In the Ottoman state, taxes were the most important source of income for the state. The tax policy applied in the Ottoman classical era has changed over time. Significant changes occurred in the tax collection procedure during the Tanzimat period, which came to the fore as the period when the Ottoman Empire reformed in various fields. Some taxes collected under various names before the Tanzimat period were re-evaluated and started to be collected under a single item. The dividend tax, which is the equivalent of today's income tax, was created as the tax type mentioned above, as the taxation period. These counts, in which the incomes of the heads of the households were determined, were recorded in the Temettuât books. Temettuat books, which have been kept since the 1840s, contain important data for the regions where the registration was made. Temettuat notebooks, which contain important information about the general socio-economic level of the Ottoman society, are preserved in the Ottoman Archive under the Presidential Archive Directorate today. In this study, the Temettuat book numbered 6851 belonging to Derviş Ağa District, one of the central districts of Erzurum, one of the important cities of Anatolia, will be examined. With this study, which will make important contributions to the local history of Erzurum, it is aimed that the Temettuat notebooks are better known by the researchers.

Keywords: Erzurum, Temettuât, Dervişağa District

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kendisini siyasi, ekonomik, hukuki, askeri ve mali alanlarda yeniden organize ettiği bir dönem olarak bilinen Tanzimat dönemi 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkında halka hitaben okunan bir ferman ile başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan bu fermanın içeriği halkın can güvenliğinin temini, ırz, namus ve mal güvenliğinin sağlanması, vergilerin adaletli bir şekilde herkesin gelirine göre toplanması, askerliğe alımın belirli kurallara dayandırılması gibi ana başlıkları içermekteydi.[220] Halkın devletle olan ilişkilerinin yeniden tanımlanmaya çalışıldığı bu dönem Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir zaman dilimi olmuştur. Geçmişte yaşanan problemlerin tekrar edilmemesi ve dolayısıyla devletin modernize edilmesi amacıyla yürürlüğe konulan Tanzimat Fermanı'nın başlıklarından birisi olan vergi konusu bu dönemde gözden geçirilmiş ve bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Kamu hizmetlerini karşılamak amacıyla, kişilerden ve kuruluşlardan kanun yoluyla toplanan para olarak tanımlanan vergi, vatandaşların devletlerine ödemekle yükümlü oldukları meblağlardır.[221] Osmanlı klasik döneminde yürürlükte olan Tımar ve İltizam usulünden beklenen verimin alınamaması üzerine 1839 yılında "Temettûat" adıyla tek bir kalemde toplanan yeni bir vergi kalemi ihdas edilmiştir. Temettûat vergisinden beklenen gelir ilk etapta elde edilememiş ve beklenen tahsilat yapılamamıştır. Temettûat vergisinden kaynaklı ilk vergi tahsili 1859-1860 yıllarında yapılabilmiştir. Temettûat vergisine göre şehir ve kasabalarda bulunan esnaf, tüccar ve zanaatkarların yıllık gelirleri üzerinden % 3 oranında vergi alınması kararlaştırılmıştır. Bu oran 1876 yılında ise % 4' e çıkarılmıştır.[222] Tanzimat döneminde Temettûat vergisi ile beraber beyana değil, tahrire dayalı bir vergi sistemine geçilmiş oluyordu.[223] Temettû kelime anlamı olarak kâr, kâr etme, fayda ve kazanma anlamına gelmektedir. Temettûat ise Temettû kelimesinden türemiştir. Temettû kelimesinin çoğul karşılığı olan Temettûat sözcüğü karlar, kazançlar ve faydalar anlamına gelmektedir.[224] Temettûat vergisi tüccar, esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin menkul ve gayri menkulleri esas alınarak yıllık kazançları üzerinden tarh edilen bir vergi türü olarak yürürlüğe girmiştir.[225] Bu verginin kayıtlarının tutulduğu defterler ise Temettûat defterleridir. Temettûat defterleri 15 ve 16. Yüzyıllarda yapılan tahrirlerde tutulan Tapu Tahrir defterlerine göre daha geniş bilgiler içermektedir. Temettûat defterleri genel olarak, 1) Tutulduğu dönemin nüfusu 2) Yörede kullanılan isim ve lakaplar 3) Ailelerin gelir ve refah seviyesi 4) Yörede icra edilen meslekler 5) Tahriri yapılan bölgenin arazi ve ziraat durumu 6) Yetiştirilen ürün çeşitliliği 7) Yetiştirilen hayvanlar 8) İktisadi hayat, ekonomi vb.[226] gibi bilgileri içermektedir.

Temettûat defterleri günümüzde Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşiv Başkanlığı bünyesinde ML.VRD.TMT.d arşiv koduyla muhafaza edilmektedir. Toplam sayısı 17747 olan Temettûat defterleri 1840-1845 yılları arasını ihtiva etmektedir.[227] Erzurum vilayetine ait Temettûat defteri sayısı ise 197'dir. Bu çalışmamızda Erzurum'un eski mahallelerinden olup günümüzde de mevcut bulunan Dervişağa Mahallesi Temettûat defterini inceleyeceğiz. Dervişağa Mahallesi Temettûat defteri Osmanlı Arşivinde 6851 numarası ile muhafaza edilmektedir.

Erzurum merkez Dervişağa Mahallesi Temettûat defterleri şu bilgileri ihtiva etmektedir:

Erzurum mahallâtından Dervişağa Mahallesi'nde mukim ehl-i islâmın emlak ve arazi ve temettûatını mübeyyin defterdir:

[220] Ali Akyıldız, "Tanzimat", DİA,C.40,TDV Yayınları, İstanbul 2011,S.2
[221] Şerafettin Aksoy, "*Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*", Filiz Yayınevi,2010,İstanbul
[222] Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,* Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.50
[223] Abdüllatif Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları,İstanbul 1990,s.108
[224] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. Baskı, Ankara 2010, s.1251
[225] M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim* ve *Terimleri Sözlüğü*, C.III, 1993, İstanbul, S.453
[226] Mustafa Serin, "*Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri*", Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası, 20- 21 Nisan 1998, Ankara S. 728
[227] Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,İstanbul,2010 s.248

Hane:1 Numara:1 Müste'cir İbrahim Efendi'nin oğlu Rağıp Efendi Merkûmun Ticaret kitabeti maaşından bir senede tahminen temettü:3000
Hane:2 Numara:2 Dursun'un oğlu Numan Ashâb-ı ticaretten idüğü Sağman camuş re's:1 Hasılat-ı senevisi:60 Has bezzaz odacılığıyla meşgul bulunduğu ticareti:690 Mecmûundan bir senede tahminen temettü:750
Hane:3 Numara:3 İbrahim oğlu Yusuf Merkûmun emlak ve arazisi olmayıp koyunculuk ile meşgul bulunduğu Sağman inek re's:1/2 Hasılat-ı senevisi:60 Bir senede tahminen temettü:1050
Hane:4 Numara:4 Hacı Ömer'in oğlu Halil Erzurum ovası kuralarından Tufanç ve Pasin-i Ulya kuralarından Ali Bezirgân namân karyelerde tarlaları olduğu Merkûmun koyunculuk ticaretiyle me'lûf olduğu Bir senede tahminen temettü:900
Hane:5 Numara:5 Molla Salih'in oğlu İdris Has bezzaz ve biraderi has bezzaz ve diğer biraderi bakallık esnaflığıyla meşgul bulundukları Bir senede tahminen temettûları:950
Hane:6 Numara:6 Hasan'ın oğlu Hacı İbrahim Penpeci esnaflığından bir senede tahminen temettü:360
Hane:7 Numara:7 Müste'cir Halil'in oğlu Hacı Tahir Merkûmun emlak ve araziye dair nesnesi olmayıp fakat bezzazlık ile me'luf olduğu Bir senede tahminen temettü:320
Hane:8 Numara:8 Coşğun oğlu İbrahim Erzurum kazası kuralarından Tufanç nam karyede tarlaları olub karye-i mezbur defterinde mukayyid idüğü Merkûmun emlak ve araziye dair nesnesi olmayıp fakat penpecilik ile meşgul olduğu Bir senede tahminen temettü:360
Hane:9 Numara:9 Beşar'ın oğlu Canbaz Mehmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:360
Hane:10 Numara:10 Halil'in oğlu Bezzaz Emin Sağman inek re's:1 Hasılat-ı senevisi:30 Ticaretinden temettü:330 Mecmuundan bir senede tahminen temettü:360
Hane:11 Numara:11 Müstecir Abdullah oğlu Reşid Merkumun emlak ve araziye dair nesnesi olmayıp fakat bezzazlık ile meşgul olduğu bir senede tahminen temettü:360
Hane:12 Numara:12 İsmail'in oğlu Dükkancı Emin Merkumun ticaretinden temettü:200
Hane:13 Numara:13

Ahmed oğlu Canbaz Mehmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:200
Hane:14 Numara:14 Mehmed'in oğlu Keresteci Mustafa Kan karyesinde tarlaları olub defter-i mezbure kaydolunduğu Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:190
Hane:15 Numara:15 Bekir oğlu Keresteci Muharrem Sağman Camuş re's:1 Hasılat-ı senevisi:60 Ticaretinden bir senede tahminen temettü:250 Mecmuundan bir senede tahminen temettü:310
Hane:16 Numara:16 Hasan'ın oğlu sergici Hüseyin Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:160
Hane:17 Numara:17 Dursun oğlu Ali Merkumun sakin olduğu hanesinden başka bir şeyi olayıp odunculuk ile meşgul olduğu Bir senede tahminen temettü:140
Hane:18 Numara:18 Müstecir Ahmed oğlu Çerçi Salih Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:120
Hane:19 Numara:19 Mehmed oğlu Semerci Receb Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:140
Hane:20 Numara:20 Abdurrahman oğlu Çerçi Mahmud Merkum'un ticaretinde bir senede tahminen temettü:140
Hane:21 Numara:21 Dursun oğlu Semerci Ahmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:140
Hane:22 Numara:22 Mehmed oğlu Oduncu Salih Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:110
Hane:23 Numara:23 Mehmed oğlu Semerci Abdülkadir Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü: 130
Hane:24 Numara:24 Hasan'ın oğlu…Ahmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:140
Hane:25 Numara:25 Hacı Salih'in oğlu Canbaz Ahmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:190
Hane:26 Numara:26 Maksud oğlu Canbaz Mehmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:200
Hane:27 Numara:27 Müstecir Abdurrahman oğlu dükkancı Sadık Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:130
Hane:28 Numara:28 Ahmed oğlu Kütükçü Hasan Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:160
Hane:29 Numara:29 Hüseyin'in oğlu Semerci Abdurrahman

Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:140
Hane:30 Numara:30 Yusuf oğlu Saraç Receb Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:130
Hane:31 Numara:31 Süleyman oğlu Hizmetkar Yusuf Merkumun ücretinden bir senede tahminen temettü:150
Hane:32 Numara:32 Hasan'ın oğlu Hizmetkar İbrahim Merkumun ücretinden bir senede tahminen temettü:150
Hane:33 Numara:33 Hacı Mustafa oğlu Dellal Ahmed Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü: 90
Hane:34 Numara:34 Hacı Ahmed'in oğlu Natır Hüseyin Sağman inek re's:1 Hasılat-ı senevisi:30 Ticaretinden temettü:60 Mecmuundan bir senede tahminen temettü:90
Hane:35 Numara:35 Recep oğlu Semerci Tahir Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:90
Hane:36 Numara:36 Torun oğlu dibekçi şagirdi Şakir Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:90
Hane:37 Numara:37 Esad oğlu Dibekçi Burhan Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:110
Hane:38 Numara:38 Yahya'nın oğlu Dellal Musa Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:100
Hane:39 Numara:39 Abdullah oğlu Kahveci Mustafa Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:90
Hane:40 Numara:40 Ahmed oğlu Peynirci İsmail Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:120
Hane:41 Numara:41 Ömer oğlu İsmail Sakin olduğu hanesinden başka bir nesnesi olmayıp bila kesb hanesinde sakin olduğu Merkumun bir senede tamattü:50
Hane:42 Numara:42 Ahmed oğlu Çerçi Abdullah Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:150
Hane:43 Numara:43 Hasan'ın oğlu Bıçakçı Hüseyin Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:120
Hane:44 Numara:44 Hasan'ın oğlu Dibekçi Kadri Merkumun ticaretinden bir senede tahminen temettü:120
Hane:45 Numara:45 Şerif'in oğlu İmam-ı mahalle Salih Efendi Sağman inek re's:2 Hasılat-ı senevisi:60

İmamlıktan vazifesi:45

Mecmuundan bir senede tahminen temettü:105

Yekün temettü:13525

Balada muharrer mahallemiz temettüatı sehv ve galattan ari ve ketm ve ihfadan beri olarak cümle marifetiyle terkim ve tahrir olunmuş olmağla iş bu mahalle şerh ve temhir olundu.

Fi 7 Receb sene[12]61[12 Temmuz 1845]

[imza]Muhtar-ı der mahalle-i Dervişağa

[imza]İmam-ı der mahalle-i Dervişağa

Sonuç:

Erzurum'un en eski mahallelerinden birisi olan Dervişağa Mahallesi günümüzde de varlığını korumaktadır ve şehrin doğusunda yer almaktadır. Dervişağa Mahallesi'nin sosyo-ekonomik düzeyi hakkında önemli bilgiler veren ML.VRD.TMT.d. kodlu ve 6851 numaralı Temettûat defteri fiziki olarak sağlam ve eksiksizdir. Söz konusu deftere göre Dervişağa Mahallesi 1845 tarihinde 45 haneden mürekkeptir.

Tüccar, serbest meslek, devlet memuru ve esnaf sınıfının meskun olduğu mahalle Erzurum'daki diğer mahallelere göre fiziki olarak daha büyüktür. Muhtar ve imam tarafından tutulan defterde vergi eşitliği ilkesine özen gösterilmeye çalışıldığına dikkat edilmiştir. Belirli emtiaların vergilerinin yine belirli oranlarda olduğu ve tüm mükelleflere aynı oranda tarh edildiği görülmüştür.

Günümüz iktisat tarihçileri için çok önemli bilgi kaynağı hükmünde bulunan Temettûat defterleri, Erzurum yerel tarihi için de önemli bilgiler içermektedir. Tutulduğu dönemin ekonomi düzeyi hakkında bilgiler veren Erzurum Temettûat defterleri, şehrin nüfusu, etnik yapısı ve geçim kaynakları için de önemli bilgiler vermektedir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA.ML.VRD.TMT.d…6851

İkincil kaynaklar

Aksoy Şerafettin, "Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi",Filiz Yayınevi, İstanbul,2010

Akyıldız, Ali "Tanzimat", *DİA*, C.40,TDV Yayınları, İstanbul 2011

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,İstanbul,2010 s.248

Çakır Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,* Küre Yayınları, İstanbul 2012

Devellioğlu, Ferit *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 26.Baskı, Ankara 2010

Özdemir Taner ,*Ortaçağ'dan Günümüze Kadar Erzurum Mahallelerindeki Tarihi Eserler* ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011

Pakalın M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyim* ve *Terimleri Sözlüğü*, C.III, 1993, İstanbul

Serin,Mustafa "*Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri*", Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası, 20- 21 Nisan 1998, Ankara

Şener Abdüllatif, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990

1845 TARİHLİ TEMETTUÂT DEFTERİNE GÖRE ERZURUM KIRMACI MAHALLESİ'NİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

SOCİO-ECONOMİC STATUS OF ERZURUM KIRMACI DİSTRİCT ACCORDİNG TO TEMETTUÂT BOOK DATED 1845

Nurullah NEHİR

Öğr. Gör. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Orcid no: 0000-0002-3091-5901

ÖZET

Osmanlı devletinde devletin en önemli gelir kaynağını vergiler oluşturmuştur. Osmanlı klasik çağında uygulanan vergi politikası ilerleyen zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli alanlarda reform yaptığı dönem olarak ön plana çıkan tanzimat döneminde vergi alım usulünde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tanzimat öncesinde çeşitli adlar altında alınan bazı vergiler tanzimat döneminde yeniden değerlendirilmiş ve tek bir kalem altında alınmaya başlanmıştır. Günümüz gelir vergisi karşılığı olan Temettuât vergisi yukarıda işaret edilen vergi türü olarak tanzimat dönemi vergisi olarak ihdas edilmiştir. Hanelerin reislerinin gelirlerinin tesbit edildiği bu sayımlar Temettuât defterlerine kaydedilmiştir. 1840'lardan itibaren tutulmaya başlanan Temettuat defterleri tahririn yapıldığı bölgeler için önemli veriler içermektedir. Osmanlı toplumunun genel sosyo-ekonomik düzeyi hakkında önemli bilgilerin bulunduğu Temettuat defterleri günümüzde Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı bünyesinde Osmanlı Arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu çalışmamızda Anadolu'nun önemli şehirlerinden birisi olan Erzurum'un merkez mahallelerinden Kırmacı Mahallesi'ne ait 6882 numaralı Temettuat defteri incelenecektir. Erzurum yerel tarihine önemli katkılarda bulunacak bu çalışmamız ile Temettuat defterlerinin araştırmacılar tarafında daha iyi tanınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Temettuât, Kırmacı Mahallesi

ABSTRACT

In the Ottoman state, taxes were the most important source of income for the state. The tax policy applied in the Ottoman classical era has changed over time. Significant changes occurred in the tax collection procedure during the Tanzimat period, which came to the fore as the period when the Ottoman Empire reformed in various fields. Some taxes collected under various names before the Tanzimat period were re-evaluated and started to be collected under a single item. The dividend tax, which is the equivalent of today's income tax, was created as the tax type mentioned above, as the taxation period. These counts, in which the incomes of the heads of the households were determined, were recorded in the Temettuât books. Temettuat books, which have been kept since the 1840s, contain important data for the regions where the registration was made. Temettuat notebooks, which contain important information about the general socio-economic level of the Ottoman society, are preserved in the Ottoman Archive under the Presidential Archive Directorate today. In this study, the Temettuat book numbered 6851 belonging to Kırmacı District, one of the central districts of Erzurum, one of the important cities of Anatolia, will be examined. With this study, which will make important contributions to the local history of Erzurum, it is aimed that the Temettuat notebooks are better known by the researchers.

Keywords: Erzurum, Temettuât, Kırmacı District

GİRİŞ

Anadolu'nun kilidi olarak adlandırılan Erzurum, 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'nın ardından hemen Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmemiştir. Çaldıran Savaşı'nın ardından Sevindik Han isimli birinin hakimiyetinde bulunan Erzurum'un 1518-1519 yıllar arasında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdiği düşünülmektedir.[228] Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra 1520 yılında yapılan ilk tahrirde Erzurum'da, Bab-ı Tebriz, Bab-ı Erzincan, Bab-ı Gürcü, Zaviye-i Melik Saltuk, Zaviye-i Ahi Pir Mahmut, Zaviye-i Sadri Han, Zaviye-i Edhem Şeyh, Zaviye-i Hasan-i Basri, Dabanoğlu, Babakulu ve Kılıçoğlu isimli on iki tane mahalle olduğu görülmektedir.[229] İlerleyen zaman diliminde Erzurum'da yaşanan nüfus artışına paralel olarak mahalle sayısında da artış yaşanmış ve 1642-1643 yıllarında yapılan sayımlarda mahalle sayısı yirmi olarak tesbit edilmiştir.[230] 1890'lı yıllarda yapılan sayımda ise Erzurum'daki mahalle sayısı yaklaşık elli olarak sayılmıştır. Aynı dönemde şehrin 10 km'lik bir alana yayılmış olduğu ayrıca tahmin edilmektedir.[231]

Kırmacı Mahallesi ve Temettûat vergisi

Osmanlı klasik vergi sisteminde uygulanan Timar ve İltizam sisteminin zaman içerisinde işlevini yitirmesiyle beraber yeni bir vergi toplama usulü kararlaştırılmıştır. Siyasi, toplumsal, mali ve hukuki anlamda ıslahatların yapıldığı bir dönem olarak ön plana çıkan XIX.yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin kendisini yeniden organize ettiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönem Tanzimat devri olarak adlandırılmıştır. Tanzimat devri mali yenileşmenin önemli unsurlarından birisi olan yeni vergi sistemi eskiye göre daha sade ve işlevsel bir sistem olarak kurgulanmak istenmiştir. Klasik dönemde farklı kalemlerde alınan vergiler yerine Tanzimat devrinde tek vergi uygulamasına geçilmiştir.[232] Vergi toplama usulündeki bu sadeleşme isteğinin bir sonucu olarak Temettûat vergisi ihdas edilmiştir. Temettû kelime anlamı olarak kâr, kâr etme, fayda ve kazanma anlamına gelmektedir. Temettûat ise Temettû kelimesinden türemiştir. Temettû kelimesinin çoğul karşılığı olan Temettûat sözcüğü karlar, kazançlar ve faydalar anlamına gelmektedir.[233] Taşra yerleşim birimleri olan kasaba, köy, mahalle, mezra gibi mahallerin vergilerinin toplanması amacıyla oluşturulan temettûat defterleri, yazıldığı dönemin sosyo-ekonomik şartları açısından önemli bilgiler vermektedir. Herkesin kazancına göre toplanan Temettûat defterleri 15 ve 16. Yüzyıllarda yapılan tahrirlerde tutulan Tapu Tahrir defterlerine göre daha geniş bilgiler içermektedir. Temettûat defterleri genel olarak, 1) Tutulduğu dönemin nüfusu 2) Yörede kullanılan isim ve lakaplar 3) Ailelerin gelir ve refah seviyesi 4) Yörede icra edilen meslekler 5) Tahriri yapılan bölgenin arazi ve ziraat durumu 6) Yetiştirilen ürün çeşitliliği 7) Yetiştirilen hayvanlar 8) İktisadi hayat, ekonomi vb. gibi bilgileri içermektedir. Bu vergi ilk toplanmaya başlandığı zaman Müslümanlardan toplanmış ancak zamanla gayrimüslim tebaadan da tahsil edilmiştir.[234]

Temettûat Defterleri günümüzde Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda muhafaza edilmektedir. ML.VRD.TMT.d koduyla muhafaza edilen bu defterlerin toplam miktarı 17797'dir.[235] Tüm Osmanlı coğrafyasının en küçük mahallerine kadar tutulan bu defterler Erzurum vilayeti için de tutulmuştur. Erzurum ve mülhakatı için tutulan defter sayısı 197 dir. Bu defterlerden bir tanesi de çalışmamıza konu olan 6882 numaralı Erzurum vilayeti Kırmacı Mahallesi Temettûat defteridir. 1845

[228] Cevdet Küçük, "*Erzurum*", DİA, C.11,TDV Yayınları, İstanbul,1995,S.334-335
[229] *Tarih Yolunda Erzurum,* S.5-6, Erzurum 1960, s.10.
[230] Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum,* IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s.106
[231] Taner Özdemir, *Ortaçağ'dan Günümüze Kadar Erzurum Mahallelerindeki Tarihi Eserler* ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011,s.5
[232] Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları,1990,İstanbul,S.102
[233] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. Baskı, Ankara 2010, s.1251
[234] Mustafa Serin, "Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri", Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası, 20- 21 Nisan 1998, Ankara S. 717- 728
[235] Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,İstanbul,2010 s.248

yılında tutulmuş bu defter fiziki olarak sağlamdır. Defterde dikkat çeken en büyük problem 12. Haneden sonra 73. Haneye geçişin olmasıdır. Bu, aradaki sayfaların kayıp ya da yırtılmış olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

6882 numaralı Kırmacı Mahallesi Temettûat defteri kayıtlarına göre mahalle ahalisinin müslüman olduğu görülmektedir. 19 hanenin kaydedildiği Erzurum Kırmacı Mahallesine ait ML.VRD.TMT.d. kodlu 6882 numaralı defterin içeriği şu şekildedir:

Erzurum mahallâtından Kırmacı Mahallesinde kâin ehli islamın emlak ve temettüatını mübeyyin defterdir.

Hane:1 Numara:1 Mustafa'nın oğlu Mehmed Kiracılık etmekte olduğu Merkumun sakin olduğu hanesinden başka bir nesnesi olmayıp fakat dokuz re's bargir ile kiracılık etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:450
Hane:2 Numara:2 Bekir'in oğlu Ahmed karındaşı Numan Duhancı esnafı olduğu Sağman inek re's:4 Hasılat-ı senevisi:120 Merkumun Ahmed'in duhancılık ticaretinden :100 Karındaşı dahi kiracı olduğu Karındaşı Bekir'in on iki re's bargiri olub kiracılıktan ticareti:450 Bir senede tahminen temettü:670
Hane:3 Numara:3 Hüseyin'in oğlu Kurban Kahveci tabi olduğu Merkumun emlak ve araziye dair nesnesi olmayıp kahvecilik ile idare etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü: 200
Hane:4 Numara:4 Yusuf oğlu Kahraman Hizmetkar makulesi olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:200
Hane:5 Numara:5 Resul oğlu Hasan Çoban olduğu Merkumun emlak ve arazisi olmayıp çobanlık ile idare etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:250
Hane:6 Numara:6 Mehmed'in oğlu Saidullah Kiracı olduğu Merkumu emlak ve arazisi olmayıp yedi re's bargir ile kiracılık etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:300
Hane:7 Numara:7 Hasan oğlu Ali Hizmetkar makulesinden olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu Tahminen temettü:200
Hane:8 Numara:8 Ali oğlu Derviş Mehmed Dikici esnafından idüğü Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp dikicilik ile idare etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü:150

Hane:9 Numara:9 Mehmed'in oğlu Şerif Hüseyin Merkumun emlak ve araziye bir nesnesi olmayıp sekiz re's hayvanıyla kiracılık etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:350
Hane:10 Numara:10 Işık oğlu Mehmed Kasab esnafından olduğu Merkumun sakin olduğu hanesinden başka bir nesnesi olmayıp kasablık ile idare etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:250
Hane:11 Numara:11 Osman'ın oğlu sadık Hizmetkar makulesi olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü:200
Hane:12 Numara:12 Ali'nin oğlu Hasan Çoban olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp çobanlık ile idare etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü:250
Hane:13 Numara:13 Mustafa'nın oğlu Yusuf Merkumun çoban olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp çobanlık ile idare etmekte olduğu Tahmini bir senede temettü:250
Hane:14 Numara:14 Ali'nin oğlu Musa Hizmetkar makulesinden olduğu Merkumun emlak ve araziye bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü: 200
Hane:15 Numara:15 Hüseyin'in oğlu Mehmed Hizmetkar makulesi olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu tahminen bir senede temettü:200
Hane:16 Numara:16 Ömer'in oğlu Hurşid Kiracılık idüğü Merkumun sakin olduğu hanesiden başka emlak veararaziye dair bir nesnesi olmayıp onbir re's hayvan ile kiracılık etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü:500
Mehmed'in oğlu Resul Hizmetkar olduğu Merkumun emlak ve araziye dair bir nesnesi olmayıp hizmetkarlık ile idare etmekte olduğu Tahminen bir senede temettü:250
Hane:18 Numara:18 Rızvan oğlu Mehmed Erzurum kalesi topçularından olduğu Sağman inek re's:1 Hasılat-ı senevisi:30 Mahiye-i on guruş topçu maaşından maade tahminen bir senede temettü:30 Maaş-ı mezkur:120 Toplam:160(Katip toplama işleminde hata yapmış olmalı. 150 sonucu çıkması gerekirdi.)
Hane:19 Numara:19 Mahalle-i mezbur imamı Mehmed Şerif idüğü

Mahalle imamı olduğu Mumaileyhin sakin olduğu hanesinden başka bir nesnesi olmayıp şunun bunun ianesiyle idare etmekte olduğu Bir senede tahminen temettü:50 Camii şerfite olan vazifesi

Yekün temettü:5030

Balada muharrer karyemiz temettüatı sehv ve galattan ari ve ketm ve ihfadan beri olarak cümle marifetiyle tahrir olunmuş olmağla işbu mahalle şerh ve temhir olundu.

[fi]3 sene [12]61

[imza]: İmam der mahalle-i Kırmacı

[imza]: Muhtar-ı evvel mahalle-i Kırmacı

Sonuç

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemiyle beraber yönetim,mali,hukuki gibi önemli alanlarda kendisini yeniden organize etme sürecine girmiştir. Klasik yönetim sisteminin dönemin ihtiyaçlarını karşılayamaması dolayısıyla başlanan bu yenileşme hareketi, devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi politikasını da etkilemiştir. İltizam ve Tımar sisteminin beklenen verimi vermemesi ve mükelleflerden alınan vergi çeşidinin çokluğu sebebiyle, vergi konusunda da reform yapılmış ve temettûat vergisi yürürlüğe konulmuştur. Tahrire dayalı bir vergi türü olan temettûat vergisi hane reisinin mükellef olarak kabul edildiği bir vergi türüdür. Söz konusu mükellefin tüm menkul ve gayri menkullerinin vergiye tabi tutulduğu temettûat vergisinin kaydedildiği defterler olan temettûat defterleri dönemin sosyo-ekonomik şartları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mükelleflerin isimlerinin, mal varlığı ve çeşitliliğinin, mesleklerinin kaydedildiği temettûat defterleri ilgili mahallenin nüfusu ve büyüklüğü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada incelediğimiz Erzurum merkez Kırmacı mahallesi 19 haneden mürekkebtir ve bu mahalleye toplamda 5030 kuruş vergi tahakkuk ettirilmiştir. Esnaf, hizmet sınıfı ve asker meslek gruplarının yaşadığı Erzurum merkez Kırmacı Mahallesi günümüzde de varlığını devem ettirmektedir.

Kaynakça:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

ML.VRD.TMT.d.6882

İkincil kaynaklar:

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,İstanbul,2010

Devellioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 26. Baskı, Ankara 2010

Küçük Cevdet, "*Erzurum*", DİA, C.11,TDV Yayınları, İstanbul,1995,s..334-335

Özdemir Taner, *Ortaçağ'dan Günümüze Kadar Erzurum Mahallelerindeki Tarihi Eserler* ,Basılmamış

Yüksek Lisans Tezi,Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011

Pamuk Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum,* IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006

Serin Mustafa, "*Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Temettuat Defterleri*", Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası, 20- 21 Nisan, 1998, Ankara

Şener Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları,1990,İstanbul

Tarih Yolunda Erzurum, S.5-6, Erzurum 1960

EFFECTİVENESS OF ANTİ-POACHİNG ACTİVİTİES İN FALGORE GAME RESERVE, KANO, NİGERİA

KEHİNDE MORUFF Adelakun

Federal College of Wildlife Management of Forestry Research Institute of Nigeria

AZEEZ OLALEKAN Ibrahim

Federal College of Wildlife Management of Forestry Research Institute of Nigeria

FOLORUNSHO ISHAQ Abdul-Azeez

Forestry Research Institute of Nigeria P.M.B

OLORUNFEMİ 'BOYE Oyediran

Federal College of Wildlife Management of Forestry Research Institute of Nigeria

TOYESE GEORGE Akinade

Federal College of Wildlife Management of Forestry Research Institute of Nigeria

ABDULWAHHAB Sulyman

Federal College of Wildlife Management of Forestry Research Institute of Nigeria

ABSTRACT

This work assesses the effectiveness of anti-poaching activities through evaluation of the level of success of patrol operations in Falgore Game Reserve using primary and secondary data. Primary data were obtained by two (2) months personal involvement in anti- poaching activities with rangers in HQ, Gomo, Zina and Zanba ranges of the park. The activity was conducted day and night on specific day of each month while secondary data was official records from 2010-2014 of anti-poaching activities including arrest were obtained from the management information unit of the park. The number of arrest made during the anti-poaching activities within the patrol period is shows that illegal grazing has the highest number arres

t (7), followed by logging (3), fishing (2) and collection of herbs (1) bringing the total to thirteen (13). HQ range has the highest record of offender (5) and it is mainly on grazing while Zanba recorded lowest (1) in collection of herbs. All offenders were prosecuted and fine between ₦10,000-₦40,000 with use of obnoxious method (*e.g* poison) for fishing charged the highest. Arrest made on illegal activities in the study area from 2010-2014 revealed the percentage of the total number of arrest made within the years where logging activity recorded the highest percentage of (32%) followed by grazing (27%) while the least was encroachment (1%). Despite the efforts of the management of Falgore Game Reserve to be effective in its policies and activities of reducing illegal activities in the park, illegal activities have been identified to be increasing each year.

Keywords: anti-poaching, arrest, effectiveness, patrol

INTRODUCTION

Wildlife is facing serious challenges all over the world, and many fauna and flora species are continuously driven closer to extinction on a daily basis (Ijeomah *et al.*, 2013). Establishment of protected areas (PAs) and institution of various conservation laws, has systematically, through time, alienated the indigenous people from the right to utilize and manage natural resources. Most indigenous people, however, tend to continue utilising

these resources illegally partly because they cannot afford to buy licenses involved in securing legal utilization. They go for resources in the parks due to their cultural values, economic value, depletion of resources in open areas, and lack of alternative space for expansion. Nigerian protected areas are bedeviled with a myriad of problems prominent among them being poaching, logging, illegal grazing and bush burning. Poaching which is the illegal hunting of animals for trophy and meat is usually a major problem experienced in protected areas and is more or less universal in conservation areas of Africa (Bell, 1984) including Nigeria.

According to Goodall (2011), Poaching and illegal trade in wildlife has become an organized, lucrative and a capital intensive business, with trafficking routes extending from remote national parks and reserves, where animals are trapped and killed, to major urban centres where they are sold and consumed. Although wildlife laws exist as a global conservation tool for protection of species, most remain unenforced, due to limited human, financial and material resources required to monitor illegal activities and enforce existing laws. Rules and measures to enforce them are at the heart of conservation. Wildlife acts by themselves cannot deal with all known anthropogenic threats. Complementary actions are therefore needed to back up legislation.

Newmark *et al.* (1993) stated that it is likely that the three crucial factors in mitigating the effects of conflict on biodiversity are the continuous on-the-ground patrol by well-trained field staff, continuous law enforcement and secured funding.

Falgore Game Reserve has historically conserved wildlife without the use of fences or hard boundaries around protected areas. Close proximity of communities and wildlife makes poaching relatively easy and is therefore commonplace. Bushmeat acquired from poaching features prominently in local economies as a source of income and protein (Loibooki *et al.*, 2002).

Poaching in Falgore Game Reserve is driven predominately by local demand for bushmeat and as a source of income for those living adjacent to protected areas.

Mitigation of poaching in protected areas requires effective strategies for reducing demand or controlling supply of bushmeat. Most strategies aimed at reducing poaching have included both enforcement measures, such as increasing the number of anti-poaching patrols in protected areas to reduce supply, and community-based programmes to improve the wellbeing of nearby communities and provide alternatives to poaching (Barrett & Arcese, 1995; Hilborn *et al.*, 2006;

Kaltenborn *et al.*, 2008).

Understanding the threat to wildlife posed by poaching and assessing the success of anti-poaching programmes requires measurement of involvement in poaching. However, without comprehensive monitoring and evaluation of project activities, not only will such programmes have difficulties in assessing their own impact and identifying potential improvements, but they will also limit availability of information to the conservation community as a whole, thus slowing the progress of wildlife protection. Therefore, monitoring and evaluation has taken on increasing importance (Stem *et al.* 2005) as it can provide public and internal accountability (Hockings *et al.* 2000). This work then assess the effectiveness of anti-poaching activities in Falgore Game Reserve, evaluation of the level of success of patrol operations and identification of the challenges militating against effective anti-poaching activities in the studied area and recommendations for the improvement of ant-poaching programmes in the studied area.

Material and methods

Study area

Brief History, Location and Extent

Falgore Game Reserve was established in 1949 by the British colonial government as River Kano Forest Reserve. In 1969, the government upgraded it into a game reserve. It covers a total area of about 92,000 ha and lies between latitude 10° 50'N and 11°20'N and longitude 8°35'E and 8°45'E. It has a mean length of

50km north to south and a width of 28 km east to west. The Elevation within the reserve ranges from 650m above sea level at northern margin to 1,200m at the southern tip. Drainage: - The reserve is dissected by river Kano, the main river flowing from the south to Tiga running over 50km with many tributaries through the forest (Ibrahim, 2012).

Climate is hot semi - arid, (Koeppen, 1936). Rainfall usually begins in April, becomes highest in August, and ends in October while temperature is very hot all year round (the mean annual temperature is about 24^0c, but ranges between 21^0c) except in the months of November to February – the harmattan period and in August to September, when the rains are fully established. The rainfall ranges from 800mm – 1,000mm. The vegetation of Falgore game reserve is Sudan Savanna consisting of Shrubs, Sparse trees, grasses and gallery forest (forest form as corridors along rivers).

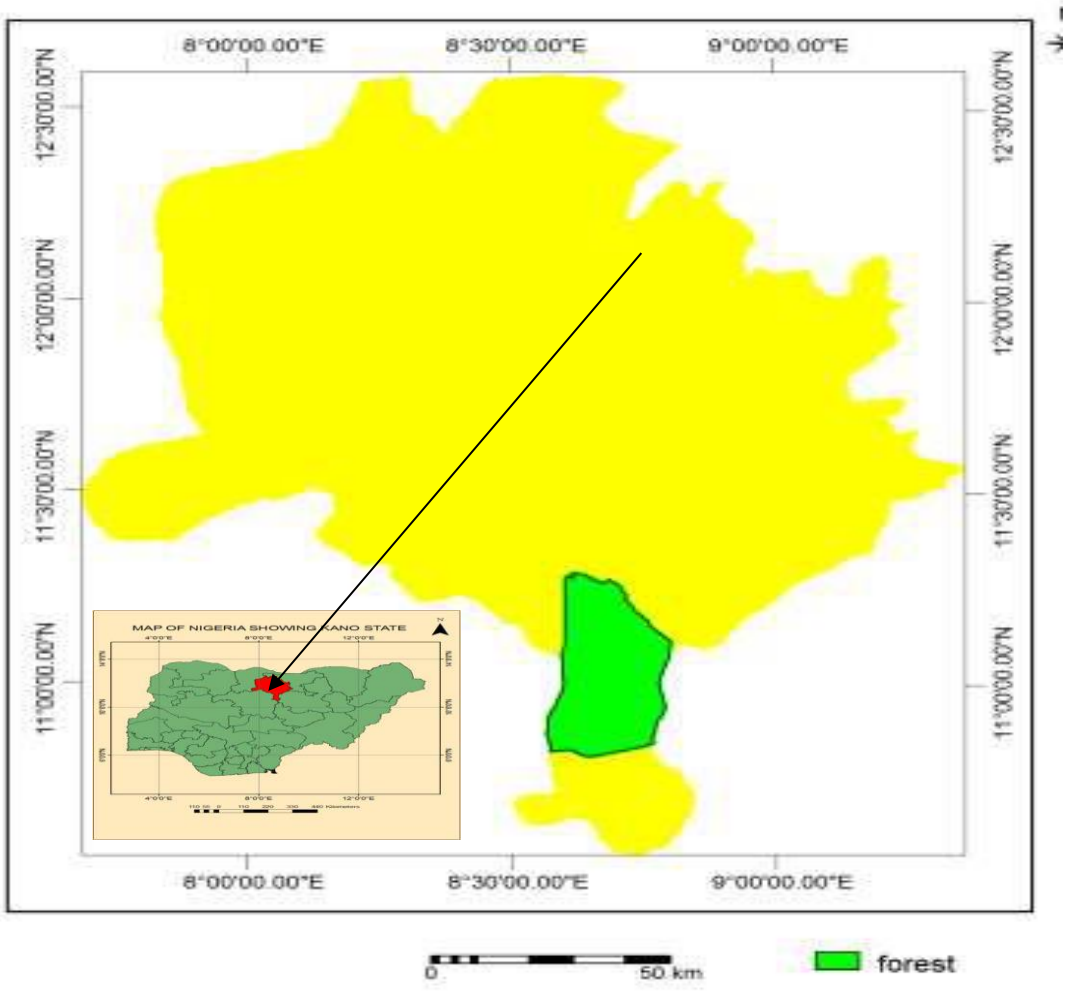

Figure 1:Map of Falgore Game Reserve

Source: Ibrahim, 2012.

The Falgore Game Reserve is essentially for the protection and conservation of the ecosystem. For this reason, it has been used extensively for tourism, recreation, cultural activities and research. However, it has been subjected to severe and uncontrolled human activities that threaten the potentials of the reserve for the above

mentioned activities (illegal cultivation, fishing, grazing, hunting, exploitation of forest resources for fire wood, food and medicinal plants.

Falgore game reserve is divided into three sectors, Eastern, Southern, and Northern sectors which are newly, due to the management activities.

Eastern sectors: with patrol post at Zina, Zamba and Gomo.
Southern sectors: with patrol post at sabuwar kaura,Mai Kwandara and Yalwan Kasa.
Northern sectors: with patrol post at Nata'ala and Dariya.

Falgore Base Camp serves as Management headquarters

Ecological values

Conservation of Biodiversity (Plant and Animals)
Watershed protection
Conservation of potential genetic resources
A natural laboratory for researchers
Education
Support for rural development
Conservation issues

Notable attraction in Falgore Game Reserve

Zarara rocks ranges:-
Legends have it that a lion like roar emanates from the cave to herald the arrival of the rainy season.

Kwakkwafa Rapid:-

This is a place along Kano River where due to years of water erosion over makes it elegant while viewed in a close range.

Ruins of settlements:-

a. Ganuwar rajau: - This is a place believed to be built by the Emir of Kano – Al – Wali.
b. Falgore and Yaryasa: - These towns were evacuating from the reserve following its up-grading as game reserve in 1969.

Species found in the reserve

Animals

The animal in abundant are Roan Antelope, side stripped Jackal, Duikers, Baboons, Patas Monkey, Civet Cat, Jenet, Hyena, Oribi. The reptiles are Frogs, Snakes, Monitor Lizard, Tortoises, Turtles, And many other aquatic spp. while the birds includes Heron, Hammer Kob, Ground Horn Bill, Marabou Stock, Pigeons, Plantain Eaters, Abessynian Rollers, Wood peckers.

Plants

Afzelia (Kawo), African birch (Marke), Tallow tree (Taura), Bush fig (Baure), Desert date (Aduwa), African Ebony (Kanya), Asoberlinia doka (Doka), Green Monkey Orange (Kokiya), Water berry (Malmo) and Tamarind (Tsamiya) are some of important plants found in the reserve.

Data collection

Primary data

Data on anti-poaching patrol were obtained by two (2) months personal involvement in anti- poaching activities with rangers in HQ, Gomo, Zina and Zanba ranges of the park. The activity was conducted day and night on specific day of each month.

Secondary data

Official records of anti-poaching activities including arrest, compoundment and imprisonments were obtained from the management information unit of the park.

Data analysis

The data obtained were analyzed using descriptive statistical analysis using table, figure and graph.

Result and discussion

Result

Anti-poaching activities in the study area.

Personal involvement in anti-poaching activities with rangers in HQ, Gomo, Zina and Zanba, patrol was carried out on daily basis with at least 8 to 12 park protection staff (rangers) including the research student. Anti-poaching patrol vehicle was used to convey rangers and the researcher to the park and later patrol were done on ground to detect signs of human activities and other traces that can lead to discovery of illegal activities in the area and other areas susceptible to such illegal activities. During the exercise the team was always armed with double barrel guns, a pump action gun, cutlass, and club to protect and arrest offenders.

During anti-poaching patrol, movement was usually on straight line and taking was not allowed. Communication was done through signs, and sensory organ was always used to detect movement, smell of burning and other illegal activities. This patrol logistics has yielded result in arresting offender in their camp within the park for offence such as illegal cattle grazers, illegal fishers, loggers, miners and farmers.

The number of arrest made during the anti-poaching activities within the patrol period is shown table 1. Illegal grazing has the highest number arrest (7), followed by logging (3), fishing (2) and collection of herbs (1) bringing the total to thirteen (13). HQ range has the highest record of offender (5) and it is mainly on grazing while Zanba recorded lowest (1) in collection of herbs. All offenders were prosecuted and fine between ₦10,000-₦40,000 with use of obnoxious method (*e.g* poison) for fishing charged the highest.

Table 41: Number of arrest made during the anti-poaching activities from the study area.

Range of arrest	Grazing	Logging	Fishing	Collection of herbs	Total
HQ	5	0	0	0	**5**
Gomo	1	1	2		**4**
Zina	1	2	0	0	**3**
Zanba	0	0	0	1	**1**
Total	**7**	**3**	**2**	**1**	**13**

Source: Field patrol, 2015

Arrest made on illegal activities in the study area from 2010-2014

Table 4.2 shows the arrest made on illegal activities in Falgore Game Reserve between the years 2010 to 2014. Figure 4.1 revealed the percentage of the total number of arrest made within the years with logging activity recorded the highest percentage of (32%) followed by grazing (27%) while the least was encroachment (1%).

During the period of the study, the anti – poaching policies and activities that was observed to be directly carried out to check illegal activities was regular anti – poaching patrol and conservation education awareness. Despite the efforts of the management of Falgore Game Reserve to be effective in its policies and activities of

reducing illegal activities in the park, illegal activities have been identified to be increasing each year (see figure 2).

Table 2: Arrest made on illegal activities in the study area from 2010-2014

Illegal activities	2010	2011	2012	2013	2014
Grazing	8	8	10	11	11
Fishing	2	2	3	5	5
Poaching	3	6	5	6	8
Logging	10	10	12	12	14
Encroachment	1	0	1	0	0
Mining	2	3	4	4	5
Bush burning	1	1	2	2	4

Source: Information unit of FGR, 2015.

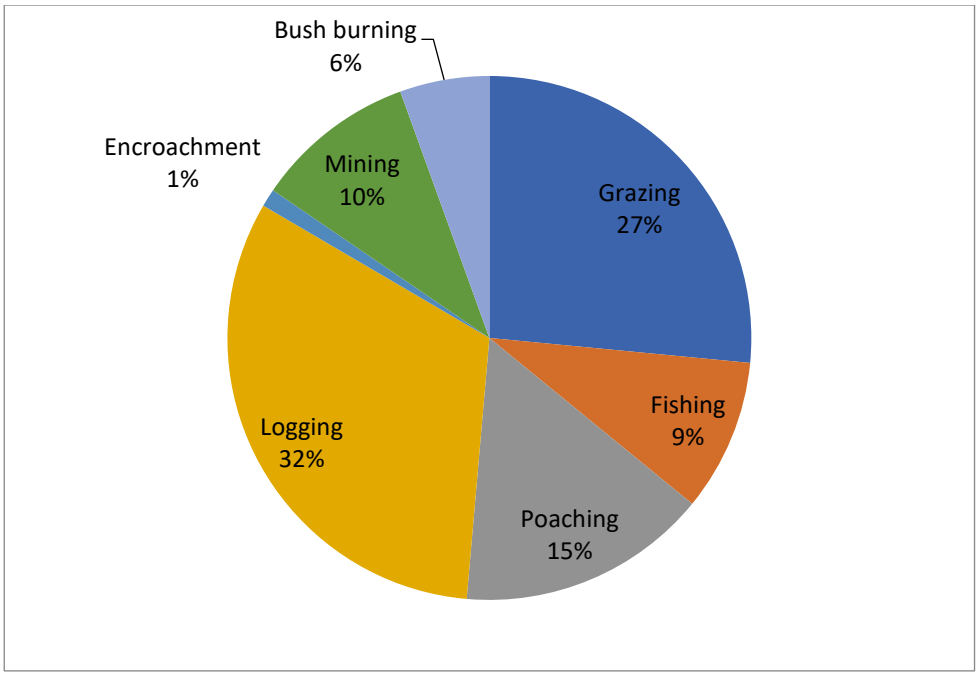

Figure 1: Total percentage of arrest for illegal activities in the study area from 2010-2014.

Source: Information unit of FGR, 2015.

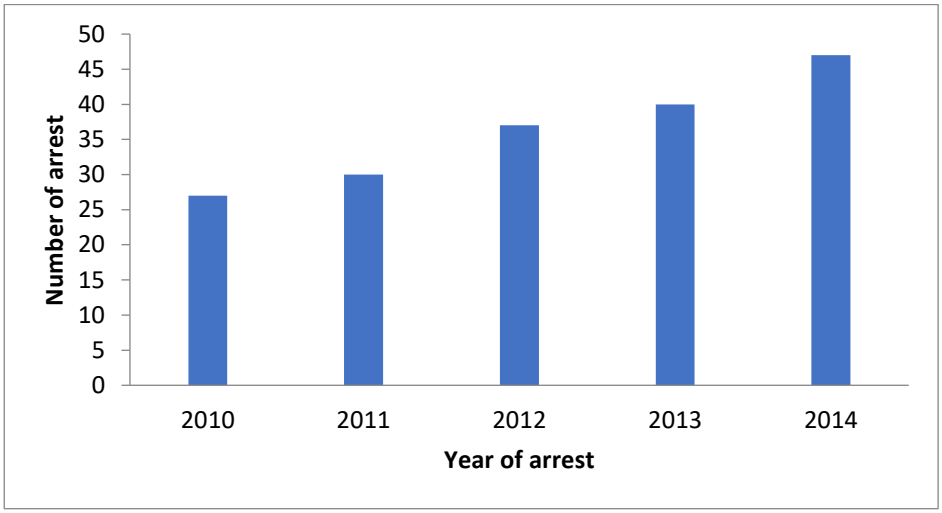

Figure 2: Annual number of arrest from illegal activities in the study area from 2010-2014.

Source: Information unit of FGR, 2015.

Discussion

Illegal logging is mostly practice in the area probably because of unavoidable use of trees for firewood and charcoal production by the rural host communities. This is in consonance with Ijeomah *et al.* (2013) who reported on basis of preference that rural households prefer cooking with wood or charcoal because of their large size. Illegal poaching is practiced because communities living around the protected area poach to supplement their starch based diet with protein. This is similar to Kepe *et al.*, (2000) in Mkambati Nature Reserve in South Africa.

High level of grazing was due to inability of herdsmen to hardly substitute it with any alternative (Ijeomah *et al.*, 2013). Cattle rearers, can hardly find other suitable, readily available and culturally acceptable free resource to serve as a substitute for vegetation. Moving herds from one location to another requires food and water and as such cannot be easily controlled. In a situation where herds are to be moved from one point to another it becomes difficult to stop them from grazing since they require food and water to live. This also creates an avenue for Fulani cattle rearers to hunt or kill animals that pose threats to their herds. This also agrees with the findings by the Nigerian Environmental Study/Action Team (NEST) (1991). Analysis of records of arrests between 2010 and 2014 shows increasing uniform pattern of flow in arrests of offenders. The trend of poaching for the 5 years is consistent with increases from 2010 to 2014. Within the limitations of resources, the anti-poaching forces in the park were doing a commendable work; they arrested increasing number of poachers. This suggests that increasing effective patrol effort is likely to improve arrests, but this should be expected to increase to a point where increasing effort will not increase arrests as all patrol units would then be arresting most of the poachers taking part on illegal activities. Increasing effective patrol effort, there is also a possibility that poachers would be intimidated to participate in poaching, as such; the number of arrests might fall drastically as poachers become discouraged by strong patrol units.

References

Barrett, C.B. and Arcese, P. (1995) Are integrated conservationdevelopment projects (ICDPs) sustainable? On the conservation of large mammals in sub-Saharan Africa. *World Development*, 23, 1073–1084.

Goodall, J. (2011). Retrieved from *www.janegoodall.org*

Hilborn, R.A., Borner, M., Hando, J., Hopcraft, G., Loibooki , M., Mduma, S. and Sinclair, A.R.E. (2006) Effective enforcement in a conservation area. Science, 314, 1266.

Hockings, M., Stolton, S., & Dudley, N. (2000) Evaluating effectiveness: A framework for assessing management of protected areas. *World Conservation Union, Gland, Switzerland.*

Ibrahim, Y.T. (2012). Vegetation change detection due to anthropogenic activities in Falgore Game Reserve, Kano, Nigeria, using GIS and Remote Sensing. *The International Conference Geotunis 6th session*, 26-30 March, 2012.

Ijeomah, H. M., Ogogo, A. U. and Ogbara, D. 2013. Analysis of poaching activities in Kainji Lake National Park of Nigeria. *Environment and natural resources research*, 3(1):51 – 61

Kaltenborn, B.R.P., Nyahongo, J.W. and Tingstad, K.M. (2005) The nature of hunting around the western corridor of Serengeti National Park, Tanzania. *European Journal of Wildlife Research*, 51, 213–222.

Kepe, T., Cousins, B., & Turner, S. (2000). *Resource Tenure and power relations in community context: The case of the Mkambati Area on the Wild Coast of South Africa*. IIED, Discussion paper No. 16 London, p. 27.

Köppen, W. (1936). Das geographische System der Klimate. *Handbuch der Klimatologie*, Volume 1, Part C. Berlin. (In German).

Loibooki, M., Hofer, H., Campbell, K.L.I. and East, M.L. (2002) Bushmeat hunting by communities adjacent to the Serengeti National Park, Tanzania: the importance of livestock ownership and alternative sources of protein and income. *Environmental Conservation*, 29, 391–398.

NEST. (1991). *Threatened Environment*: *A National Profile*. Nigerian Environmental Study/Action Team, Ibadan, p. 288.

Newmark WD, Leonard NL, Sariko HI and Gamassa DM 1993 Conservation Attitudes of Local People Living Adjacent to Five Protected Areas in Tanzania. *Biological Conservation* 63: 177-183.

Stem, C., Margoluis, R., Salafsky, N. & Brown, M. (2005) Monitoring and Evaluation in Conservation: A Review of Trends and Approaches. *Conservation Biology 19(2), 295-309*

MÜASİR EKOLOJİ PROBLEMLƏR VƏ TURİZMƏ TƏSİRİ

MODERN ENVIRONMENTAL PROBLEMS AND THEIR IMPACT ON TOURISM

Ülviyyə Adil qızı ƏLİYEVA

"Naxçıvan" Universiteti, ORCID.0000-0003-3655-8762

XÜLASƏ

Müasir ekoloji problemlər bəşəri miqyas daşıyır. Müasir ekoloji problemlərin həlli yalnız bütün ölkələrin və dövlətlərin birgə əməkdaşlığı sayəsində mümkündür. Təbiətdə baş verən hadisələr ona vurulan ziyan, ekosistemin tarazlığının insanlar tərəfindən pozulması günümüzdə bütün bəşəriyyətin problemidir, çünki, təbiətdə baş verən hadisələr coğrafi baxımdan sərhəd tanımır. İkinci dünya müharibəsinin sona çatması ilə ölkələrin iqtisadi siyasi baxımdan güclənməsi, elmi texniki tərəqqinin inkişaf etməsi, istehsalatın genişlənməsi, dünya əhalisinin sayının və antropogen təsirin artması tələbatın çoxalması, insanların təbiətdən daha çox istifadəsinə səbəb olur və beləliklə ekosistemin tarazlığının pozulması ilə nəticələnir.

Bildiyimiz kimi ekosistemin pozulması hər sahədə olduğu kimi bugün qlobal miqyasda geniş yayılan turizm sahəsində də təsirsiz ötüşmür. Turizmin özəyini təbii resurslar təşkil edir ki, bu resursların korlanması, ekoloji tarazlığının pozulması turizm sahəsində geriləməyə yol aça bilər. Belə ki, bu təbii resurslardan səmərəli istifadə etmək zərurəti yaradır. Təbii resurslardan səmərəli istifadə nəinki turizm sferasında fəaliyyət üçün zəruridir, eyni zamanda orqanizmilərin həyat fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Təbii ehtiyatlardan səmərəli və qənaətlə istifadə həm təbii resursların öz-özünü bərpa etmələrinə şərait yaradılır, həm də ətraf mühit qorunur. Beynəlxalq səviyyədə turizmə maraq artıb. Belə ki, turist təbiətdən zövq almaq, iş prosesində orqanizmin itirdiyi enerjini bərpa etmək, yorğunluğu, əsəb gərginliyni aradan qaldırmaq və ümumulikdə sağlamlığın bərpası üçün təbiətə üz tutmağı üstün sayır. Odur ki, turizm səviyyəsində təbii sərvətlərin qorunması üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi vacib sayılmalıdır. Çünki, turistlərinin sayının artması ilə bərabər, infrasturukturun yaradılması, yeni mehmanxanaların, yolların salınması, su sisteminin yeniləşdirilməsi və s. hallar yeni təbiət ərazilərinin hesabına yaradıldığı üçün, təbii proseslərin xüsusilə torpaqların strukturunun pozulmasına, ətraf mühitin ilkin vəziyyətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Belə bir pozğunluq isə insanların həyat şəraitinə mənfi təsir göstərməklə flora və faunaya təsirsiz ötüşmür. Müasir dövürdə bütün dünyada qarşıda duran əsas problemlərdən biridə, təbii resurslardan səmərəli istifadə etməklə, ekosistemin tarazlığını qorumaq və iqtisadiyyatın bir qolu olan turizmin inkişafına nail olmaqdır.

Açarsözlər: turizm, ekologiya, ekoloji problem

ABSTRACT

Modern environmental problems are on a human scale. The solution of modern environmental problems is possible only through the joint cooperation of all countries and states. The damage done to nature by natural events, the disturbance of the balance of the ecosystem by humans, is a problem of all mankind today, because the events that take place in nature know no boundaries from a geographical point of view. With the end of World War II, countries became economically and politically stronger, scientific and technological progress developed, production expanded, world population and anthropogenic impact increased, demand led to greater human use of nature, and thus disturbed the ecosystem. As we know, the destruction of the ecosystem, as in any other field, is not insignificant in the field of tourism, which is widespread on a global scale today. The core of tourism is natural resources, the deterioration of these resources, the violation of the ecological balance can lead to a decline in tourism. Thus, it creates the need for efficient use of natural resources. Rational use of

natural resources is necessary not only for activities in the field of tourism, but also forms the basis of the vital activity of organisms. The efficient and economical use of natural resources creates conditions for the self-renewal of natural resources, as well as protects the environment. Interest in tourism has increased at the international level. Thus, the tourist prefers to go to nature to enjoy nature, to restore the energy lost by the body in the process of work, to eliminate fatigue, nervous tension and to restore health in general. Therefore, it is important to take certain measures to protect natural resources at the level of tourism. Because, along with the increase in the number of tourists, the creation of infrastructure, construction of new hotels, roads, renovation of the water system and so on. As the conditions are created at the expense of new natural areas, natural processes, especially the structure of soils, lead to disruption and changes in the initial state of the environment. Such a disorder does not go unnoticed by the flora and fauna, adversely affecting people's living conditions. One of the main challenges facing the world today is to maintain the balance of the ecosystem through the efficient use of natural resources and to achieve the development of tourism, which is a branch of the economy.

Key words: tourism, ecology, environmental problem

GİRİŞ

Yeni minillikdə ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması, təbii ehtiyatlardan rasional istifadə, su, torpaq və atmosfer havasının çirklənmədən mühafizə edilməsi ümumbəşəri problemə çevrilmişdir. Dünyada demoqrafik artımla yanaşı istehlakın kəskin artması, qlobal istiləşmə, ozon qatının zədələnməsi, təbii ehtiyatların tükənməsi kimi narahatlıq doğuran məsələlər ətraf mühitlə bağlı düşüncə və fəaliyyətlərə də öz təsirini göstərmişdir (şəkil-1). Qlobal ekoloji böhran şəraitində iqtisadiyyat, cəmiyyət və ətraf mühit arasında zəruri balansın saxlanması yalnız inkişafın yeni ekoloji təhlükəsiz və iqtisadi baxımdan optimal modelinin-davamlı inkişafın formalaşdırılması hesabına ola bilər. Bu kontekstdə hal-hazırda əsas prioritet davamlı inkişafın məqsədlərinin reallaşdırılması üzrə qlobal, regional və milli alətlərin əlaqələndirilməsidir. Hazırda beynəlxalq aləmdə ətraf mühit komponentlərinin mühafizəsi, mövcud ekoloji problemlərin həllində mütərəqqi metodların tətbiqi həyata keçirilir. Dünya Sağlamlıq Assambleyası atmosfer havasının çirklənməsinin mənfi ekoloji təsirlərinin azaldılması istiqamətində yol xəritəsini təsdiq etmişdir. Həmin yol xəritəsinə atmosfer havasının çirklənməsinin sağlamlığa təsirləri haqqında məlumat bazasının genişləndirilməsi, dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin havanın çirklənməsinə dair hədəflərinə istiqamətlənən monitorinqlərin aparılması və hesabatların hazırlanması, bütün səviyyələrdə - yerli, milli, regional və qlobal səviyyədə əməkdaşlıq imkanlarının artırılması kimi fəaliyyətlər daxildir. Atmosfer havasının çirklənməsinin əsas mənbələrindən biri nəqliyyat vasitələrdir. Artıq bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə təbii resursların qənaətlə istifadə edilməsi, habelə ətraf mühitin mühafizəsi məqsədilə Avropa standartlarına keçilmişdir. Atmosfer havasının çirklənməsinin qarşısının alınması və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə enerji effektivliyini təkmilləşdirən texnologiyalardan, habelə davamlı enerji mənbələri kimi alternativ enerjidən (külək, günəş, bioqaz, biokütlə, geotermal, hidroelektrik) istifadə geniş miqyas almışdırSu ehtiyatları tükənən sərvət olduğundan onun inteqrasiyalı və səmərəli idarə olunması çox vacib aspektdir. Belə ki, su ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsi BMT-nin 2030 dayanıqlı inkişaf məqsədlərinin, təbii fəlakət risklərinin azaldılmasına dair Sendai Çərçivə Programında və Paris Sazişi kimi beynəlxalq müqavilələrə daxil edilmişdir. Dünya İqtisadiyyat Forumu ardıcıl üçüncü ildir ki, su böhranını ilk üç vacib qlobal risklər siyahısına daxil edir. Bu məqsədlə suların çirklənməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə tədbirlər görülür, suların transsərhəd

çirklənməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə transsərhəd (şəkil-1) diaqnostik analizlər aparılır, milli, regional və qlobal səviyyədə müxtəlif layihələr həyata keçirilir.

Torpaqların deqradasiyasının, səhralaşmanın qarşısının alınması, iqlim dəyişikliyindən qorunması məqsədi ilə dünya ölkələrində fermerlər və yerli icmalar arasında dayanıqlı kənd təsərrüfatı, torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə dair maarifləndirmə işləri aparılır. Həmçinin, bir çox ölkələrdə quraqlıqdan erkən xəbərdarlıq sistemləri qurulur, eroziyaların qarşısının alınması məqsədi ilə meşə əraziləri salınır və yaşıllaşdırma işləri aparılır. Dünyada bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsini təmin etmək məqsədilə qanunvericilik və institusional çərçivə təkmilləşdirilir. Bioloji müxtəlifliyin qorunması, o cümlədən, nadir və nəsli kəsilməkdə olan flora və fauna növlərinin mühafizəsi, qanunsuz ovun aradan qaldırılması məqsədilə bir sıra beynəlxalq razılaşmalar, konvensiyalar qəbul edilmişdir. Bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi məqsədi ilə qorunan ərazilərin sahəsi genişləndirilir. Dünya ölkələrində bioloji müxtəlifliyin qorunması ilə məşğul olan aidiyyəti qurumlar çoxsaylı təbiəti mühafizə layihələri və ictimaiyyətin məlumatlılığını, o cümlədən cəmiyyətdə ekoloji dəyərləri inkişaf etdirmək üçün müxtəlif maarifləndirmə və təhsil proqramları həyata keçirilir. Həmçinin bioloji müxtəlifliyin qorunması məqsədi ilə monitorinqlər və qiymətləndirmələr aparılır. Nəsli kəsilməkdə olan bitki və heyvan növlərinin bərpası istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) biomüxtəlifliyin qorunması məqsədilə "dünya kənd təsərrüfatı məlumat şəbəkəsi", "Planetin genetik resurslarına dair erkən xəbərdarlıq sistemi", "Meşə genetik resursları" kimi müxtəlif mövzulara əsaslanan informasiya bazası yaratmışdır. Dünyanı narahat edən qlobal problemlərdən biri də iqlim dəyişmələridir. İqlim dəyişmələri və onların canlı aləmə təsiri dünya ictimaiyyəti getdikcə daha çox narahat etməkdədir. İstixana qazlarının emissiyalarının artması ilə təbii istixanaların təsirinin güclənməsi, yer səthi və atmosferin əlavə olaraq istiləşməsi ilə nəticələnir. . İqlim dəyişmələri təbii ekosistemlərə, eləcə də məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir ki, bu da bəşəriyyəti təhlükəyə məruz qoya bilər. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişiklikləri üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UNFCCC) əsas məqsədi iqlim sistemində təhlükəli antropogen müdaxilənin qarşısını ala biləcək səviyyədə istixana qazlarının atmosferdə konsentrasiyalarının stabilləşməsinə nail olmaqdır. Bu səviyyə, ekosistemlərin iqlim dəyişikliyinə təbii olaraq uyğunlaşmasına imkan vermək, qida istehsalının təhlükəyə məruz qalmamasını təmin etmək və iqtisadi inkişafın dayanıqlı şəkildə davam etməsinə imkan yaratmaq üçün kifayət edə bilən zaman çərçivəsində əldə edilməlidir. Ətraf mühitə mənfi təsir göstərən səbəblərdən biri də bərk məişət tullantılarının, xüsusi ilə də plastik tullantıların düzgün idarə olunmaması ilə bağlı yaranan problemlərdir. Plastik tullantılar ətraf mühiti çirkləndirən əsas faktorlardan biridir. Bu sahədə vəziyyəti mürəkkəbləşdirən amillərdən biri də plastik tullantıların təbiətdə 100 illər ərzində, nəticədə miqdarının ilbəil artmasıdır. Gündə neçə növ plastik istifadə etdiyinizi fikirləşin, plastik paketlərdən saymaya başlaya bilərik. Bütün dünyada hər il 1 trilyon plastik paket istifadə edilib zibilə atılır. Elə bu müddət ərzində 2 milyon plastik paket istifadə edilib atıldı. Hər il yarım milyon plastik butulkanı və 5 milyara yaxın plastik pipeti zibilə atırıq. Bu zamana qədər hər birimiz 250 parça plastik istifadə etmişik. Bu plastiklər əvvəlcə suya qarışır, sonra sulardan çaylara, çaylardan dənizlərə, dənizlərdən də okeana çatır. Dünyada hər bir insanın istifadə etdiyi bu plastiklər tullantıya çevrilir və sonunda okean axıntıları ilə birləşir 1.8 trilyon plastikdən yaranan adaya çevrilir. Təqribən 3.5 milyon kvadrat kilometr sahəni əhatə edən ərazini tutur. Böyük plastik tullantıya ada yox, qitə demək daha düzgündür. Hətta bu Türkiyənin sahəsinin beş qatıdır. Bu tullantı kütləsinin daha böyük hissəsi Havay adası və Kaliforniya adası arasında toplanmışdır. Elim adamları arasında bu "sakit okean tullantı sahəsi" adlanır. Günəşin və dalğaların təsiri ilə çoxu santimetrdən balaca mikro plastiklərə çevrilir. Amma aralarında 1972-ci ildə istehsal olunmuş makro plastik tullantılarda, 1995-ci ildə istehsal olunmuş mikro plastiklərdə var. İnanın görə bilmədiklərimiz, görəbildiklərimizdən daha çoxdur. Bu tullantılar 700-dən artıq canlı növünü təhdid edir. Sadəcə suda yaşayanlar yox onunla əlaqəsi olan bütün canlıları:

plankton qədər kiçik olanları da, balina qədər böyük olanları da. İşıltılı plastik parçaları görən quşlar onların yemək olmadığın haradan bilsin? Dəniz quşlarının yada dəniz tısbağalarının 44%-nin mədəsində plastik parçalar var. Hər il 1 milyondan artıq dəniz quşu bu səbəbdən ölür. Bizim balıqları və yaxud quşları fikirləşməkdən daha vacib işlərimiz ola bilər, amma, unutmamalıyıq ki, o, balıqlar qida zəncirinin zirvəsində durur. O, zincirin aşağısında isə biz insanlar dururuq. Bir daha balıq yediyinizdə, onun içində görə bilmədiyiniz qədər plastikin olduğu ağlınızda olsun. Sakit okean tullantı sahəsi dünyadakı tək sahə deyil. Elə bu anda dünyanın beş ayrı nöqtəsində buna bənzər tullantılar atılmaya davam edir. Bu tullantıların kütləsinin 2050-ci ildə dənizdə yaşayan bütün balıqların çəkisinə bərabər olacağı təxmin edilir. Dünyaya təqribən bir qitə böyüklüyündə sahənin əlavə olunmasına səbəb olur və "yeddici qitə" yaranır. Amma, çox insan bunun fərqində belə deyil. Bunların qarşısını almaq üçün, yenidən emala keçilməli, insanları plastikdən az istifadəyə təşviq etməli, torpağa qarışarkən tez həll olan məhsullar istehsal etməli, insanları məlumatlardıracaq tədbirlər görülməlidir. Bu tədbir beynəlxalq səviyyədə aparılmalıdır. Avropa İttifaqına üzv dövlətlər tərəfindən qablaşdırma tullantılarının əmələ gəlməsinin qarşısını almaq və bu tullantıların ətraf mühitə təsirini azaltmaq məqsədilə qablaşdırma tullantılarının təkrar istifadəsi sisteminin formalaşdırılması ilə bağlı tədbirlər görülür. Eyni zamanda, nəzərdə tutulan hədəflərə nail olmaq üçün qablaşdırma tullantılarının, o cümlədən plastik qablaşdırma tullantılarının geri qaytarılması və ya toplanması, təkrar emalı üçün sistemlər tətbiq edilir. Bir sıra Avropa ölkələrində qablaşdırma materiallarının toplanması, utilizasiyası, təkrar emalının maliyyələşdirilməsi qeyri-kommersiya təşkilatları (fondlar) tərəfindən həyata keçirilir. Ümumilikdə, bu sahədə aparılan işlər, tətbiq olunan mexanizmlər nəticəsində hazırda qablaşdırma tullantıları tullantı kimi deyil, təkrar emal materialı kimi yeni əhəmiyyət qazanmışdır. Nəticə etibarilə, bəzi ölkələrdə plastik qablaşdırma tullantılarının 60-70 faizi təkrar emal edilir. Hal-hazırda dünya ölkələri plastik torbaların ətraf mühitə və insan sağlamlığına mənfi təsirindən əziyyət çəkir. Bu səbəbdən artıq bir çox ölkələr plastik torbalara alternativ olaraq təkrar istifadəsi və emalı mümkün olan, bioloji parçalanan materiallardan hazırlanan torbalardan istifadə edir, plastik torba istehsalının azaldılması məqsədi ilə qadağaları, ödənişli istifadəni və ya vergi sistemini özündə cəmləşdirən qanunvericilik sənədlərini qəbul edir.

Müasir ekoloji problemlərin zərər vurduğu iqtisadi sahələrdən biridə turizm sənayesidir. Turizmin inkişafına təsir göstər onun özəyi sayılan təbii resurslarıdır. Ekoloji problemlərin təsirləri, turizmin təəbii resurlarından yan keçmir. Məsh ekoloji turizmin növü olan ekoturizm, kənd turizmi, dağ-xizək turizmi kimi növlərinə əsas təsir göstərir. Ekologiya dedikdə: Ekologiya təbii olaraq bioloji cəmiyyətin qorunması ilə yanaşı mədəniyyətlərə hörmət tələb edir. Bu baxımdan ekoturizm, həmin bölgənin fərqli xüsusiyyətlərinə ən az ziyan vurmağı təmin edəcək ziyarət fəaliyyətlərinə aiddir. Konsepsiya və əhatə dairəsi bəzi mənbələrdə fərqli bənzər şəkildə həyata keçirilən ekoturizm; təbiət və mədəni irs üzrə davamlı turizm fəaliyyətidir, ziyarətçilərin və yerli insanların maraqlarını qoruyur, mühafizəkardır. Başqa bir tərifə görə, klassik kütləvi turizmin mənfi təsirlərini azaltmaq və yeni turistik məhsulları bir araya gətirimək üçün yaradılmışdır. Ekoturizm, təbiətə əsaslanan turizm sektoru daxilində sürətlə böyüyən bir seqmentdir və davamlı turizmin bir forması sayılır. Ekoturizm-cəmiyyəti, ekoturizmi ətraf mühiti qoruyan və yerli xalqın rifahını yaxşılaşdıran, təbii ərazilərə qarşı məsuliyyətli turizm olaraq təyin edilir. Ekoturizm; ekoloji sistem tarazlıqlarını əsas götürərək qorumağı, təbiət-insan, ətraf mühit və turizm fəaliyyətləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin faydalı olmasını hədəfləməyi, dinamik təsirləri minimuma endirməyə çalışmağı, orta iqtisadi inkişafı, ətraf mühitə həssas yerli sahibkarları dəstəkləməyi, sosial-mədəni quruluş və uzun müddətdə tədricən reallaşdırıla bilər. Blameyə (1997) görə, eko-turizm də insanların əsas məqsədi evlərindən, bölgədəki heyvanlardan, yabanı bitkilərdən, 40 km-dən çox məsafədə olan təbii əraziləri öyrənmək və qorumaq, ərazidəki mənzərələr və mədəni dəyərlərlə tanış olmaq məqsədi ilə edilən fəaliyyətdir.

Ekoturizmin üç əsas determinantı əhatə etdiyi barədə ümumi bir fikir birliyi var;

- Təbiətə əsaslanan
- Mədəni olmaq
- Resursun dəyərini anlamaq

Bu üç element "eko turizm təbiətə yönəldildiyi və təbii və mədəni qaynaqları vacib hesab etdiyi üçün davamlı turizmin xüsusiyyətlərinə malikdir" kimi təsvir olunurdu (Weaver, 1999). Təbii və mədəni sərvətlərin sıx turizm hərəkəti ilə çirklənməsi nəticəsində, mənbələrin uzunmüddətli istifadəsinə əsaslanan davamlı turizm, alternativ turizm, eko turizm, yaşıl turizm, xüsusi maraq turizm və təbiət turizmi, demək olar ki, eyni məzmunu, lakin fərqli dövrlərdə fərqli adlar verilmiş turizm növlərinin əhəmiyyətini artırdı. Tərifl ərdən və izahatlardan da göründüyü kimi eko-turizmin müəyyən hədəfləri var. Bu hədəflər aşağıdakı kimi sıralana bilər:

- ✓ Təbii və mədəni irsin qorunmasına fəal töhfə vermək,
- ✓ Xalqın rifahını artırmaq,
- ✓ Bölgənin təbii və mədəni irsini turistlərə tanıtmaq,
- ✓ Turistlərə və qruplara ən yaxşı fürsətlərin verilməsi,
- ✓ Bərpa edilə bilməyən mənbələrin itkisini minimuma endirmək,
- ✓ Turizmin idarəedilməsində və əlaqəli təşkilatlarda iştirakçı rolunu oynayan yerli insanlar,
- ✓ Turistləri tanıtmaq və məlumatlandırmaq, yerli əhaliyə mədəni, sosial və iqtisadi inkişaf xidmətləri göstərmək,
- ✓ Yerli əhalinin və turistlərin davamlı turizm haqqında məlumatlılığını artırmaq,
- ✓ Eko-turizm fəaliyyətində iş imkanlarını inhisardan azad etmək və gəliri yerli insanlara və əlaqədar qurum və təşkilatlara bərabər paylamaq;
- ✓ Turizm fəaliyyətinin mənfi təsirlərini hər mənada minimuma endirmək.

Müasir dövrdə demoqrafik artım, iqtisadiyyatın, o cümlədən, sənayenin inkişafı, insanların rifah səviyyəsinin yüksəlməsi nəqliyyat vasitələrinə tələbatın artması paralel olaraq enerji daşıyıcılarına olan tələbatı da kəskin şəkildə artırıb. Uzun müddətdir ki, dünyada əsas enerji daşıyıcısı kimi kömür, neft və qaz kimi yanacaq növləri işlənmiş, tələbat dünyanın bir çox ölkəsində geniş miqdarda rast gəlinən bu yanacaq növləri ilə qarşılanmışdır. Lakin, bu resursların ehtiyatlarının azalması, habelə yanacaq növlərinin qiymətlərinin qeyri-stabil olması, bu yanacaq növlərinin istifadəsinin ekoloji tarazlığının pozulmasında mühüm rol oynaması günü-gündən bərpa olunan enerji mənbələrinə marağı artırmaqdadır. Beynəlxalq və regional təşkilatların hesabatları göstərir ki, bu sahəyə ciddi miqdarda investisiya qoyuluşu təmin edilir və enerji sistemində bərpa olunan enerji mənbələrinin payı gündən-günə sürətlə artmaqdadır. Hal-hazırda iqtisadi, siyasi, texnoloji və digər səbəblərdən dünya əhalisinin 50%-dən çoxu şəhərlərdə məskunlaşıb və bu göstəricinin 2050-ci ilə qədər 70%-ə qədər artacağı ehtimal olunur. Bu səbəbdən qabaqcıl dünya ölkələri beynəlxalq təşkilatların da dəstəyi ilə artan şəhərləşmənin yol açacağı ekoloji, demoqrafik və digər problemlərin qarşısını almaq üçün iqtisadi inkişaf və ətraf mühit arasında tarazlığı qoruyan dayanıqlı inkişaf modellərini tətbiq etməyə çalışır. Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatının bu sahədə qəbul etdiyi normaya əsasən, şəhərlər üçün yaşıllıq sahələri şəhərin ümumi ərazisinin 10%-dən az hissəsini təşkil edirsə bu aşağı göstərici, 40-60% hissəsini təşkil edərsə yüksək göstərici sayılır. Başqa sözlə, adambaşına yaşıllıq norması şəhərlərdə minimum 9 m2-dən az olmamalıdır. Bu məqsədlə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1992-ci il tarixli Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransında qəbul olunan prinsiplər əsasında şəhərlərin ekoloji statusunu müəyyən edən meyarlar üzrə müxtəlif beynəlxalq qiymətləndirmə sistemləri yaradılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov Qərib Xəlilov Mahmud**.** Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi – Baki – «elm» – 2005
2. Ə.T.Əsgərov, B.Ə.Bilalov, Ç.G.Gülalıyev. Ekoloji turizm – Bakı-2011
3. Çingiz Gülalı oğlu Gülalıyev. Turizm fəaliyyətinin ekoloji-erqonomik əsasları – Bakı -2017
4. https://melumatlar.az/blog/15912/qlobal-ekoloji-problemler

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ YENİLİK YOLLARINDA

AZERBAIJANI EDUCATION ON THE WAY TO INNOVATION

Emelya Şaxavət qızı SÜLEYMANOVA

"Naxçıvan" Universiteti

ÖZƏT

Respublikamızın məktəblərində islahatların keçirilməsi yeniliyə geniş üfüqlər açır. Bugün təhsil sistemimiz elə bir şəraitdə fəaliyyət göstərir ki, ona dünyanın hər yerindən axın-axın informasiya daxil olur. Bu informasiyanın əksəriyyəti, şübhəsiz, Amerika, Fransa, Rusiya və İsrail dövlətlərinin təhsil sistemindən gəlir. Belə informasiya bolluğu bəzən onlarla tanış olan və mahiyyətini dərk etməyənləri çaş-baş salır. Onlar indiyədək aydın təsəvvür etdikləri məsələyə şübhə ilə yanaşırlar. Beyinlərində yaranmış duman bəzilərinin cəsarətini azaldır, onların yeni mövqelərini müəyyənləşdirməyə mane olur. Ona görə də təhsil sahəsində xarici təcrübəyə münasibət bir-birinə tam əks olan üç qrupa ayrılır. Birinci qrup alim, metodist və müəllimlər illərdən bəri alışdıqları sovet təhsil sisteminin müsbət təsirindən aralana bilmir, yaxud aralanmaq istəmirlər. İkinci qrup mütəxəsislər mövcud sistemi kökündən dəyişərək xarici ölkələrin təcrübəsini olduğu kimi məktəblərimizə köçürməyə çalışırlar. Nəhayət, az da olsa, üçüncü qrupun nümayəndələri dünya təcrübəsini diqqətlə öyrənib, elmi cəhətdən təhlil etdikdən sonra ondan bəhrələnərək müstəqil təhsil sistemi formalaşdırmağı üstün tuturlar.

Bu yanaşmaların nə birincisi, nə də ikincisi ilə razılaşmaq olar. Birincilər tam mühafizəkarlar, ikincilər isə mahiyyətinə varmadan yenilik xatirinə hər şeyi qurban verənlərdir.

Əgər Sovetlər İttifaqı süquta uğramasaydı belə, bu gün öz təhsil sistemini bəyənməyəcək, islahatlar aparacaqdı. Bu gün onun varisi olan ölkələrdə, xüsusilə Rusiyada aparılan axtarışlar, yenilikçilik təşəbbüsü bunu bir daha sübut edir. Deməli, yeniləşmə labüddür, həyatın tələbidir. Biz həyatda baş verən bu prosesdən kənarda qala bilmərik. Dünya təhsil sistemi ilə tanışlıq göstərir ki, öyrənməli və məktəblərimizə gətirilməli şeylər çoxdur.

Biz müstəqil dövlətdə yaşayırıq. Bu müstəqilliyə dünyanın heç bir dövlətinin keçmədiyi bir yolla gəlmişik. Elə bir yolla ki, o yalnız bizim azadlıq uğrunda mübarizəmizin xarakteri, saysız-hesabsız şəhidlərin qanı bahasına sözümüzü dünyaya çatdırmağımızla izah oluna bilməz. Bu yol həm də bizim qədim tariximiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız, dilimiz, milli mentalitetimiz, diqqətəlayiq adət-ənənələrimiz, amalımızla bağlı bir yoldur.

Nəsimini Nekrasov, Novruz bayramını pasxa bayramı kimi əvəz etmək mümkün olmadığı kimi əsrlərdən bəri yaranmış, formalaşmış təhsil sistemini (xüsusilə tərbiyə sistemini) kökündən qazıb atmaq, hansı ölkəninsə sistemini tətbiq etmək mümkün deyil. Təhsil sistemində təkamülə, təkmilləşməyə mövcud kök üzərində inkişafa üstünlük vermək lazımdır.

Açar Sözlər: təhsil sistemi, yenilik, təhsildə inkişaf.

ABSTRACT

Carrying out reforms in the schools of our republic opens wide horizons for innovation. Today, our education system operates in such a way that it receives a steady stream of information from all over the world. Much of this information, of course, comes from the education systems of the United States, France, Russia and Israel. Such an abundance of information sometimes confuses those who are familiar with it and do not understand its essence. They are still skeptical of what they have clearly imagined. The fog in their brains discourages

some and prevents them from defining new positions. Therefore, the attitude to foreign experience in the field of education is divided into three completely opposite groups. The first group of scholars, methodologists, and teachers cannot or do not want to distance themselves from the positive influence of the Soviet education system to which they have been accustomed for years. The second group of specialists is trying to radically change the existing system and transfer the experience of foreign countries to our schools. Finally, the representatives of the third group, after careful study and scientific analysis of the world experience, prefer to use it to form an independent education system.

Neither the first nor the second of these approaches can be agreed upon. The former are completely conservatives, and the latter are those who sacrifice everything for the sake of innovation.

Even if the Soviet Union had not collapsed, it would not like its education system today and would carry out reforms. Today's searches in his successor countries, especially in Russia, and the initiative of innovation prove it once again. So, renewal is inevitable, it is a requirement of life. We cannot stay out of this process that takes place in life. Familiarity with the world education system shows that there are many things to learn and bring to our schools.

We live in an independent state. We have achieved this independence in a way that no other country in the world has. In a way, it cannot be explained only by the nature of our struggle for freedom, by the fact that we have delivered our message to the world at the cost of the blood of countless martyrs. This path is also a path related to our ancient history, culture, literature, language, national mentality, remarkable traditions and practices.

Just as it is impossible to replace Nasimi Nekrasov and Novruz as Easter, it is impossible to uproot the centuries-old education system (especially the education system) and apply the system of any country. Evolution and improvement in the education system should be given priority over development based on existing roots.

Keywords: education system, innovation, development in education.

GİRİŞ

Müasir qloballaşma əsrində Azərbaycanda milli tərəqqinin yeganə yolu elm və təhsilin, yeni biliklərin, intellektual əməyin inkişafından, habelə kompyuter və informasiya texnologiyalarının bütün idarəetmə səviyyələrində geniş tətbiqindən keçir. Bu reallıq nəzərə alınaraq dövlətin uğurlu elm və təhsil siyasəti, bu sahədə özünü göstərən bir sıra problemlərin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir faktı da qeyd edək ki, ölkədə təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsi respublikamızın sürətli iqtisadi inkişaf yolunda olması, geniş maliyyə imkanları qazanması ilə şərtlənir. Ona görə də təhsilin bütün istiqamətlər üzrə proporsional inkişafı ciddi investisiya tələb edən məsələ olduğundan dövlətin son illərdəki maliyyə imkanları bu sahədə qlobal layihələrə başlamağa münbit şərait yaratmışdır.

Bu gün Azərbaycanda təhsilə qayğı ən yüksək səviyyədədir. Bu sahədə həyata keçirilən hər islahat, baş verən hər bir hadisə ilk növbədə Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi üçün düşünülmüşdür. Azərbaycanda təhsilə diqqət və qayğı hələ keçən əsrin 60-cı illərindən başlamışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycanda təhsil müəssisələrinin yeniləşdirilməsinə, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə, təhsilin keyfiyyətinə şəxsən özü nəzarət etmişdir. İstedadlı və xüsusi qabiliyyətli gənclərin üzə çıxarılması, o zaman üçün müasir və yeni sayılan texnologiyaların tətbiqi ölkə rəhbərinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ulu Öndərin daha çox maraq və diqqət ayırdığı məsələ azərbaycanlı gənclərin SSRİ-nin və xarici ölkələrin nüfuzlu ali məktəblərində oxumaq üçün göndərilməsi idi. Belə ki, bilavasitə Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1980-ci ildə SSRİ-nin 49 şəhərinin 170 ali məktəbində 244 ixtisas üzrə 3500 nəfərdən

çox azərbaycanlı tələbə və 100 nəfərdən çox aspirant təhsil alırdı. Ümummilli Lider hər il həmin tələbələrin başqa şəhərlərə göndərilməsindən əvvəl onlarla görüşmək ənənəsi yaratmışdı.(1.s,37-39)

Müəllimlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində də ümummilli lider Heydər Əliyev ənənələri uğurla davam etdirilir. Həm onların peşə bayramları günündə, həm də yeni dərs ilinin başlanması münasibətilə müəllimlər dövlətin yüksək qayğısını görürlər. Bu sırada orta, orta ixtisas və ali məktəblərin yubileylərinin qeyd edilməsi kimi stimulverici məqamlar da vardır.

Prezident İlham Əliyevin təhsilin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğı onu təsdiqləyir ki, bu mühüm amil son dövrlərdə dövlət siyasətinin mühüm prinsipləri sırasına daxil edilmişdir. Bu proses təkcə paytaxt ilə məhdudlaşmır, bölgələri də əhatə edir. Ölkəmizdə heç bir dövrdə olmayan qədər məktəblər tikilmiş, bir çox məktəblər üçün yeni korpuslar inşa olunmuşdur. Bu proses ən ucqar bölgələrimizi də əhatə etmişdir. Məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür. Bütün orta təhsil ocaqlarında internetə qoşulmuş komputer sinifləri yaradılmışdır.

Heydər Əliyev Fondunun təhsilin inkişafına verdiyi dəstək isə öz əhəmiyyəti ilə seçilmişdir. Fond ölkədə məktəb tikintisində yaxından iştirak etməklə yanaşı, onların əyani vəsaitlər, şagirdlərin isə məktəb ləvazimatları ilə təmin olunmasında mühüm rol oynamışdır. Bu proses indi də davam edir.

Bu gün təhsil sahəsində davamlı olaraq islahatlar həyata keçirilməkdədir. Bütün bunlar bir daha əmin olmağa əsas verir ki, müasir Azərbaycan təhsili özünün zəngin mütərəqqi ənənələrinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq daha da inkişaf edəcəkdir.(2.s,44)

ARAŞDIRMA VƏ TAPINTILAR

Müasir dövrdə elmi-intellektual potensial hər bir xalqın mütərəqqi inkişafının mühüm amilinə çevrilmişdir. Qloballaşan dünyada dövlətin öncüllüyü, milli inkişaf səviyyəsi və gələcək taleyi bu strateji sahənin mövcud durumu ilə şərtlənir. İqtisadi tərəqqi, demokratikləşmə və insan hüquqlarının etibarlı təminatı baxımından özünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatmış ölkələrin nailiyyətləri məhz elmə, təhsilə yüksək diqqət və qayğı sayəsində əldə edilmişdir.

Azərbaycanda təhsilin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev hər zaman, istər sovet dövründə, istərsə də 1993-cü ildə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra təhsilin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərib. Ümummilli liderimizin rəhbərliyi altında hər zaman təhsillə bağlı islahatlar aparılıb, müvafiq dövlət proqramları həyata keçirilib. Hazırda həmin siyasi xətt cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində önəmli islahatlar həyata keçirilir. Onu da vurğulamaq istəyirəm ki, bu gün Azərbaycanda təhsilin inkişafı ilə bağlı xeyli sayda dövlət proqramı icra olunmaqdadır. Bu proqramlar əsasında məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, zəruri avadanlıqlarla təchiz olunması istiqamətində ciddi addımlar atılıb. Eləcə də, 2008-2012-ci illəri əhatə edən məktəb tikintisi ilə bağlı proqramı vurğulamaq yerinə düşər. Bununla yanaşı təhsil sistemini informasiyalaşdırılmasına xidmət edən dövlət proqramını qeyd etmək lazımdır. Yəni bütün bunlar ümumilikdə təhsilin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə xidmət göstərir.(2.s,27)

Bu gün yeni məktəblərin tikintisi, məktəblərdə aparılan əsaslı təmir işləri, əlavə korpusların inşaası böyük vüsət alıb. Bütün bu işlərin, aparılan yüksək səviyyəli siyasi xəttin təməlində isə insan amili dayanır. Dövlət başçısının neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi ilə bağlı bildirdiyi fikirlər bu gün şüar deyil. Bu fikir artıq Azərbaycanın reallıqlarına çevrilməkdədir.

Uşaq bağçasından gələn uşaqların qavrama qabiliyyəti daha yaxşıdır. Fikrimcə, valideynlər uşaqlarını məktəbəqədər bağçalara göndərsələr, onların qavrama səviyyəsi daha çox artar. Hesab edirəm ki, bu istiqamətdə maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Düzdür, məktəblərdə müəllimlər bu şagirdlərlə məşğul olurlar, amma evlərdə valideynlərin müəyyən hissəsi uşaqları ilə məşğul ola bilmirlər. Çünki hər kəs ali savada malik deyil və bu mənada bir az çətinlik yaranır. Bu da son nəticədə məcburən valideynlərin uşaqlarını repetitor

yanına göndərməsinə səbəb olur. Bu da ödənişli əsasla həyata keçirilir. Bunların qarşısını almaq üçün mütləq valideynlər övladlarını öncə uşaq bağçalarına verməlidirlər. Digər bir məsələ isə bəzi regionlarda qızların məktəbə getməsi ilə bağlı ortaya çıxan problemlərdir. Düzdür, bu istiqamətdə gender proqramları vasitəsilə maarifləndirmə işləri aparılır. Qızların təhsil alması, məktəbə getməsi olduqca ümdə məsələlərdəndir. Çünki sabah onlar haradasa işləməyə bilərlər, amma öz övladlarının təhsili ilə məşğul olması üçün ən azı orta təhsilə malik olmalıdırlar.

2018-2019-cu tədris ilində əldə edilmiş ən mühüm nailiyyətlərlərdən biri təhsil qanunvericiliyinin əsaslı şəkildə yenilənməsi ilə bağlı olmuşdur. Təhsil Nazirliyinin Milli Məclislə birgə reallaşdırdığı bu təşəbbüslər təhsil islahatlarının daha çevik aparılmasına, təhsil sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmasına əlverişli zəmin yaratmışdır. Belə ki, "Təhsil haqqında" Qanuna 62 dəyişikliyi özündə əks etdirən təkliflər paketi və "Peşə təhsili haqqında" Qanun qəbul edilmişdir. Dəyişikliklər təhsilin bütün pillələrini və səviyyələrini əhatə etmişdir.

Həmin qanunların və 2017-ci ildə qəbul edilmiş "Məktəbəqədər təhsil haqqında" Qanunun tətbiqi də nəzərə alınmaqla 25-dək normativ hüquqi sənəd layihəsi hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuş, onların böyük əksəriyyəti təsdiq edilmişdir. Cari ildə isə "Ümumi təhsil haqqında" Qanun qəbul olunmuşdur.(3.s,57-58)

NƏTİCƏ

Təhsilalanın savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşması müəllimin akademik bacarıqlarından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır. Müəllimin bu keyfiyyətləri ilə təhsilalanların nailiyyətləri arasında sıx korrelyasiya mövcuddur. Bu səbəbdən son illərdə müəllim nüfuzunun, müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, istedadlı insanların müəllim peşəsinə cəlb edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır.

Müəllimlərin işə qəbulu qaydaları şəffaflıq və obyektivlik baxımından əhəmiyyətli şəkildə təkmilləşdirilmişdir. İlk dəfə olaraq ölkə üzrə müəllimlərin yerdəyişməsi və müddətli əmək müqaviləsi əsasında işə qəbulu mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev son illərdə müəllimlərlə bağlı həyata keçirilən fəaliyyəti yüksək qiymətləndirərək müəllimlərin XV qurultayının iştirakçılarına təbrik məktubunda demişdir: "Müəllim əməyinin stimullaşdırılması tədbirləri nəticəsində cəmiyyətimizdə müəllimin nüfuzu yüksəlmiş, istedadlı gənclərin müəllimlik peşəsinə marağı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Qazanılan uğurlar dövlətin təhsil sahəsinin davamlı inkişafına diqqət və qayğısının təzahürü, eyni zamanda, Azərbaycan müəlliminin fədakar əməyinin bəhrəsidir".(1.s,7-11)

Müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, ümumi təhsil müəssisələrinin pedaqoji heyəti üçün modul-kredit və rəqabət əsaslı təlimlər sistemi tətbiq edilmişdir.

Bu gün dövlət tərəfindən ardıcıl şəkildə atılan addımlar təhsil sisteminin, idarəetmənin müasir prinsipləri üzrə təşkilinə təkan verməkdədir. Həyata keçirilən islahatlar, Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan sərmayələrin həcminin artırılması elm və təhsilin, sosial sahə və institutların inkişafına səbəb olmaqla yanaşı, müxtəlif sahələr üçün yararlı, yüksək səviyyəli kadr potensialının formalaşdırılması işinə də geniş imkanlar yaradır. Bu proses həm Azərbaycanda peşəkar kadr potensialının yetişdirilməsi, həm də gənclərin müxtəlif ölkələrdə təhsil almasına geniş şərait və imkanlar yaradılması vasitəsilə həyata keçirilir. Təhsilin inkişaf etdirilməsi, keyfiyyətcə yeni tərəqqi meyilləri və motivlərinin əldə olunmasına təkan verən mühüm amillərdən biri də bu sahəyə yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsidir. Məhz bu proses Azərbaycanın təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunmasına gətirib çıxaran başlıca meyilləri özündə ehtiva edir. Bu onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycanın təhsil sisteminin mühüm vəzifə, məqsəd, meyil, motiv və inkişaf prioritetləri dünyada cərəyan edən proseslərə inteqrasiya olunmaqla, beynəlxalq standartların mənimsənilməsi və təhsil təcrübəsinə tətbiq olunmasıyla müəyyənləşdirilir. Elə bu prosesin fonunda əldə

edilən nəticə və göstəricilər ölkəmizin təhsil sistemində mütərəqqi meyillərin davamlı xarakter almasına gətirib çıxarır. Bu isə ümumi inkişaf konsepsiyasının təhsil istiqamətinin əsaslarının möhkəmləndirilməsinə və intellektual inkişaf səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1.Boloniya prosesi kontekstində Azərbaycan təhsili elmi-praktik konfrans materialları. Bakı, 15 dekabr 2007

2.İ. Həbibbəyli. Elmin və təhsilin genişlənən imkanları: millilik meyarı və bəşəri dəyərlər. Müstəqillik yollarında. Bakı: Şərq-Qərb, 2016

3. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2018-ci il, № 7, I kitab

NAXÇIVAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ORDUBADIN TURİZM POTENSİALININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

ASSESSMENT OF ORDUBAD'S TOURISM POTENTIAL IN NAKHCHIVAN-TURKEY RELATIONS

Aytac Sərdar qızı VƏLİYEVA

"Naxçıvan" Universiteti, ORCID.0000-0001-5571-6215

XÜLASƏ

Böyük İpək yolu üzərində yerləşmiş, şərq və qərbi birləşdirən Aran-Qafqaz və Anadolu torpaqları tarixdə bir çox mədəniyyətin beşiyi olmuşdur. Yerləşdiyi coğrafi ərazi baxımdan stratejik əhəmiyyətə malik olan bu bölgə, keçmiş zamanlardan günümüzə qədər bir çox tarixi hadisələrə şahid olmuşdur.Türklərin bu ərazilərdə məskunlaşmasından sonra gəlmə xalqların və daha əvvəl burda yaşamış yerli əhalinin adət-ənənələri bir-birinə qarışmış və özünə xas mədəniyyət formalaşdırmışdır. Naxçıvan həmişə strateji əhəmiyyətli bir bölgə olub. Ümumilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətində də bu amil həmişə mühüm yer tutub və siyasi fəaliyyətinin ayrı-ayrı dövrlərində bu bölgənin möhkəmlənməsinə və inkişafına xüsusi qayğı və diqqət göstərib. Prezident İlham Əliyev də bu ənənəni, siyasi xətti uğurla davam etdirir. Naxçıvanın inkişaf etdirilməsi üçün çoxlu tədbirlər planı və islahatlar həyata keçirilir. Habelə Naxçıvanla sərhəd ölkələrlə də yaxın siyasi, iqtisadi və turizm əlaqələri yaradılır. Türkiyə - Azərbaycan münasibətləri buna parlaq misaldır. Tarixin müxtəlif dövrlərində Türkiyə və Azərbaycan arasında dərin dostluq və qardaşlıq münasibətləri olmuşdur. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı tək quru əlaqələrini yaradan Naxçıvan Muxtar Respublikası vasitəsilə bu münasibətlər daha da güclənmişdir. Təbii ki, Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri dərin köklərdən qaynaqlanır, müasir mərhələdə isə daha geniş xarakterli miqyas alıb. Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhərlərindən biri olan Ordubad həm yerləşdiyi ərazi baxımından həm də özünə xas adət-ənənələri ilə seçilən mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bununla yanaşı Ordubad geniş turizm potensialına sahibdir. Məqalədə Naxçıvan-Türkiyə münasibətləri, iki ölkə arasındakı turizm əlaqələri, Türkiyədən Ordubada turist axını intensivliyi, Ordubadın turizm potensialı, bu turizm potensialından istifadə imkanları, Ordubadda turizm sektorunun inkişafında problemlər və onların aradan qaldırılmasının bəzi yollarından bəhs edilir.

Açar sözlər: Naxçıvanda turizm, Ordubadda turizm potensialı, Naxçıvan-Türkiyə münasibətləri

ABSTRACT

Aran-Caucasian and Anatolian lands, settled on the Great Silk Road, connecting the east and the west, have been the cradle of many cultures in history. This region having a strategic significance in its geographical location, witnessed many historical events from the past to the present.The peoples that came after the Turks settled in these territories and the traditions of the indigenous people who lived here before were intertwined and form a unique culture. Nakhchivan has always been a region of strategic importance. This factor has always played an important role in the far-sighted policy of national leader Heydar Aliyev, and during different periods of his political activity he paid special attention and attention to the strengthening and development of the region. President Ilham Aliyev also successfully continues this tradition and political line. Many action plans and reforms are being implemented for the development of Nakhchivan. Close political, economic and tourism ties are also being established with the countries bordering Nakhchivan. Turkish-Azerbaijani relations are a vivid example of this. Turkey and Azerbaijan have had deep friendly and fraternal relations at different times in history. These relations have been further strengthened through the Nakhchivan Autonomous Republic, which has established the only land relations between Turkey and Azerbaijan. Of course, Turkish-Azerbaijani

relations have deep roots, and at the present stage they have become more widespread.Ordubad, one of the cities of the Nakhchivan Autonomous Republic, is also one of these important centers.Ordubad was one of the cultural centers, both in terms of its location and with its own customary traditions. The article deal with Nakhchivan-Turkey relations, tourism relations between the two countries, the intensity of tourist flows from Turkey to Ordubad, Ordubad's tourism potential, opportunities to use this tourism potential, problems in the development of the tourism sector in Ordubad and some ways to overcome them.

Keywords: Tourizm in Nakhcivan, tourism potential in Ordubad, Turkey-Azerbaijan relations

GİRİŞ

Naxçıvan tarix boyu hər zaman strateji bir bölgə olmuşdur. Ümumilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətində də bu amil həmişə mühüm yer tutub və siyasi fəaliyyətinin ayrı-ayrı dövrlərində bu bölgənin möhkəmlənməsinə və inkişafına xüsusi qayğı və diqqət göstərib. Prezident İlham Əliyev də bu ənənəni, siyasi xətti uğurla davam etdirir. Naxçıvanın inkişaf etdirilməsi üçün çoxlu tədbirlər planı və islahatlar həyata keçirilir. Habelə Naxçıvanla sərhəd ölkələrlə də yaxın siyasi, iqtisadi və turizm əlaqələri yaradılır. Türkiyə - Azərbaycan münasibətləri buna parlaq misaldır. Təbii ki, Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri dərin köklərdən qaynaqlanır, müasir mərhələdə isə daha geniş xarakterli miqyas alıb. Mustafa Kamal Atatürkün "Azərbaycanın sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir", ümumilli lider Heydər Əliyevin isə "Biz bir millət, iki dövlətik" sözləri tarixə keçmiş və iki dövlət arasındakı güclü münasibətlərin əyani sübutudur. Tarixin müxtəlif dövrlərində Türkiyə və Azərbaycan arasında dərin dostluq və qardaşlıq münasibətləri olmuşdur. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı tək quru əlaqələrini yaradan Naxçıvan Muxtar Respublikası vasitəsilə bu münasibətlər daha da güclənmişdir. Ermənistan, İran və Türkiyə arasında qalan və Azərbaycanla quru sərhəddi olmayan və tarixdə "Türk Qapısı" olaraq təsvir edilən Naxçıvan, Azərbaycan xalqı ilə bir başa əlaqə nöqtəsidir. Avropanın böyük və qüdrətli dövlətlərindən biri olan Türkiyə Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan, iyirmi ildən artıq bir müddətdir iqtisadi blokada şəraitində yaşayan Naxçıvana bu qədər sevgi və məhəbbətinin olması qürur vericidir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının coğrafi mövqeyi, özünəməxsus iqlimi, fauna və florası, qədim tarixə malik mədəniyyət abidələri turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Burada qədim dövrlərin yadigarı olan təbiət və tarixi abidələr "Mömінə Xatun" türbəsi, Yusif ibn Küseyr türbəsi, Qarabağlar, Gülüstan türbələri, Babək qalası, Göy-göl, Əshabi-Kəhf və yüzlərlə sənət əsərləri Naxçıvan diyarının turizm potensialıdır. Turizm sahəsində nəinki dövlət təşkilatlarının, həmçinin özəl firmaların, xarici investor və sahibkarların cəlb edilməsinə imkan verən yeni sosial-iqtisadi şərait vardır. Naxçıvan əlverişli siyasi-coğrafi mövqeyə malikdir. Belə ki, Türkiyə Respublikası kimi turizm potensialı böyük olan ölkələrlə həmsərhəd olması, Böyük İpək yolunun üzərində yerləşməsi turizmin Muxtar Respublikada inkişafına şərait yaradan əsas amillərdir. Burada turizmin tarixi-mədəni, ekoloji və kənd yaşıl turizm, ziyarət müalicə və digər növlərinin inkişaf etdirilməsinə geniş şərait var. Həmçinin ərazidə 250 – dən çox mineral və müalicəvi əhəmiyyətli su mənbələrinin olması Muxtar Respublikada turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Blokada şəraitində olması Naxçıvanda turizm potensialını inkişaf etdirmək üçün çoxlu islahatlar həyata keçirilmişdir. İllər keçdikcə bu islahatlar daha da geniş vüsət almış və Muxtar Respublika ilə yanaşı Respublikanın digər şəhər və rayonlarında da turizmin inkişaf etdirilməsi üçün bir çox işlər görülmüşdür. Təkcə Naxçıvan şəhərində deyil habelə bölgənin digər şəhərlərində də turizm əhəmiyyətli bir çox yerlər mövcuddur. Turizm əhəmiyyətli yerlərin aşkara çıxarılması, təbliğ edilməsi ən başlıca məqsədlərdən biridir. Bununla yanaşı həmin bölgələrdə tarixi əhəmiyyətli memarlıq abidələri bərpa edilir və saxlanılır. Bütün bunlar turizm potensialından istifadəyə təkan verən mühüm amillərdir.

Tədqiqatın müzakirəsi

Muxtar Respublika rəhbərliyinin apardığı sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində respublikanın hər yerində əlverişli infrasturktur yaradılmışdır. Ucqar dağ kəndlərinə belə rahat yollar çəkilib. Naxçıvan şəhəri Muxtar Respublikanın mərkəzində yerləşdiyindən və buradan bütün rayon və kəndlərə marşrut və taksilər işlədiyindən bölgənin digər şəhər və rayonlarına, habelə kəndlərinə gediş-gəliş rahatdır. Bu nöqteyi-nəzərdən Muxtar Respublikanın istər öz iqliminə və istərsə də tarixi əhəmiyyətinə görə seçilən Ordubad rayonu geniş turizm potensialına malikdir. Şəhərin yerləşdiyi ərazinin landşaf quruluşu elədir ki, burada istənilən nöqtədə dayandıqda hansısa bir mənzərəni seyr etmək mümkündür. Tarixi binalar, muzeylər, məşhur adamların adı ilə bağlı yerlər, nəhəng Ordubad çinarları, qədim meydanlar-bütün bunlar şəhərlə tanışlıq üçün geniş mövzu verən turizm ehtiyatlarıdır. Akademik Həsən Əliyev adına Ordubad Milli Parkı bu ərazidə yerləşir. Geniş ərazi, münbit torpaq, saf su, təmiz hava və bol günəş zəngin təbiət sərvətləri və əsas turizm amillərindən biridir. İlk baxışda ərazi nə qədər quru və çılpaq görünsə də, daxilən bir o qədər zəngin və rəngarəngdir. Rayon kəndlərinin çox hissəsi dağlıq ərazilərdə, çay vadilərində yerləşir. Bu baxımdan da burada ekoloji və onun bir qolu olan kənd yaşıl, dağçılıq turizmi növlərini inkişaf etdirmək olar. Böyük sənaye şəhərindən və ya xaricdən gələn insanlarda adi kənd evində yaşayıb istirahət etmək arzusu böyük olur. Buna "kənd turizmi" də deyilir və adından da bəlli olduğu kimi, yerləşmə obyekti – kənd evidir. Dünya təcrübəsində ev sahibi öz evində turistləri qəbul etdiyi halda, bu ev kənd qonaq evi statusuna malik olur. Kənd qonaq evi adətən bir ailəyə məxsus olmaqla, qısa müddət ərzində buraya qonaq gəlmiş turistə qidalanma, yerləşmə və s kimi digər xidmətlər təqdim edən mehmanxana müəssisəsidir. Artıq insanlar şəhərin sıxlığından, abu-havasından əziyyət çəkib ucqar yaşayış yerlərinə üz tuturlar. Ordubadın ərazisi bu baxımdan böyük potensiala malikdir.

Hər hansı bir ərazinin turizm potensialından danışdıqda oranın tarixi – mədəni irsi ön plana çəkilir. Ordubad tarixinin min illərlə ölçülməsi, tarixi əhəmiyyətli memarlıq abidələrinin olması, zəngin mədəni irsi bu diyarı turistlər üçün əhəmiyyətli edir. Bəzi mənbələrə görə şəhərin əsası V-VI əsrlərdə qoyulmuşdur. Şəhər dəniz səviyyəsindən 850 metr yüksəklikdə yerləşir. Onun qədimliyi, çox sayda tarixi abidələrin mövcudluğu, yeni tikililərin onun xarici simasını demək olar dəyişdirmədiyi, sakinlərin qorunub-saxlanmış həyat tərzi səbəbi ilə, Ordubad şəhəri dövlət tarix memarlıq qoruğu elan edilmişdir. Habelə qədim memarlıq abidələrindən onlarla məscid və hamamlar və s Ordubadda geniş turizm imkanları yaradır. Hazırda şəhərin dar-dolanbac küçələri, su bulaqları, hamam və məscidlərindən ibarət bir sıra abidələri tarix-memarlıq qoruğunun bir hissəsidir. Tarixi abidələrə XIV əsrə aid buxxana, Qeysəriyyə abidəsi – XVII əsrə aid bazar, indiki tarix muzeyi və 1604-cü ildə tikilmiş Cümə məscidi daxildir. Burada həmçinin tanınmış akademik Yusif Məmmədəliyev və yazıçı Məmməd Səid Ordubadinin ev muzeyləri də yerləşir. Qeyd etdiyimiz kimi, Ordubadın tarixi çox qədimdir. Xarabagilan, Gəmiqaya Ordubadın qədim tarixə malik ən diqqətəlayiq tarixi-memarlıq abidələrindəndir. Bu abidələrin yaşı min illərlə ölçülür.

Ordubaddan 60 km aşağıda yerləşən Gəmiqaya dağındakı qayaüstü rəsmlər şəhəri daha çox məşhurlaşdırmışdır. Gəmiqaya Kiçik Qafqazın Zəngəzur silsiləsinin ən yüksək zirvəsinə xalq tərəfindən verilmiş əfsanəvi addır. Gəmiqaya Ordubad rayonu ərazisində, Tivi və Nəsirvaz kəndlərindən şimal-şərqdə Zəngəzur silsiləsinin suayrıcında yerləşir. Bu, Qobustandan sonra Azərbaycanda tanınmış qayaüstü ieroqliflərin bir yerə toplandığı ikinci yerdir. Qədim dünyanın ən müqəddəs panteonlarından biri kimi məşhurlaşan Gəmiqaya dağında Azərbaycan xalqının keçmişini, tarixini əks etdirən qayaüstü təsvirlər – piktoqrafik yazılar həkk olunmuşdurv Əvvəlki zamanlarda bu əraziyə gediş-gəlişin çətin olmasına baxmayaraq yaxın keçmişdə Gəmiqayaya müasir şosse yolu salınmışdır. 2001 – ci ildə "Gəmiqaya" Tarix-Bədii Qoruğu yaradılmış, 2014 – cü ildə isə muzey üçün bina tikilib istifadəyə verilmişdir. Gəmiqaya təbiət və tarix muzeyinə tur turistlər üçün iki cəhətdən maraqlı ola bilər. Bu ərazi ümumdünya tufanından sonra canlıların ayaq basdığı ilk məkandır və bu muzey həm də dəniz səviyyəsindən çox yüksəkdə yerləşən muzeylərdən biridir.

Gilan Ordubad rayonunun Kələntər Dizə kəndi yaxınlığında yerləşən orta əsrlərə aid böyük sənaye şəhərlərindən biri olmuşdur. Şəhərin xarabalıqları elmi ədəbiyyatda Xarabagilan adı ilə tanınır. Yerləşdiyi ərazinin qədim keçmişindən, mədəniyyətindən xəbər verir. Xarabagilan qədimiliyi və yerləşdiyi ərazi baxımından həm tarixi, həm də turizm əhəmiyyətlidir.

Son illərdə Naxçıvan-Türkiyə münasibətlərinin güclənməsi və turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq Türkiyədən Muxtar Respublikaya çoxlu turist axını müşahidə olunur. Türkiyədən gələn qonaqlar Muxtar Respublikanın müxtəlif tarixi memarlıq abidələri ilə tanış olur və turistik yerləri ziyarət edirlər. Bu baxımdan Ordubada da çoxlu sayda türk turistlər və rəsmi qonaqlar gəlir və Ordubadın tarixi və mədəniyyəti ilə yaxından tanış olurlar. Xüsusilə rayonun mərkəzində yerləşən və turizm əhəmiyyətli Ordubad Rayon Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində qonaqların sayının çoxluğu ilə fərqlənir. Bu muzeydə sərgilənən 2000 – dən çox eksponat keçmişdən günümüzə Ordubadın tarixi ilə yaxından tanış olmağa geniş imkan verir.

Muzeydə 1995-2010 – cu ilərdə Türk-Azərbaycan dostluq guşəsi fəaliyyət göstərmişdir. Daha sonradan muzey strukturunun dəyişməsi ilə əlaqədar həmin guşə başqaları ilə əvəz edilmişdir. Həmin guşədə bir tərəfdə Heydər Əliyev, digər tərəfdə isə Mustafa Kamal Atatürkün şəkilləri və onların keçdiyi inqilabi yolları əks etdirən rəngli və ağ-qara foto şəkillər, kitab və sənədlər öz əksini tapmışdır. Gələn türk qonaqlar həmin guşə ilə yaxından maraqlanmış və tarixi həqiqətləri əks etdirən məlumatları oxuyub xəbərdar olmuşlar.

Bununla yanaşı Əylis kəndində 17 naməlum türk şəhid qəbirləri bərpa olunmuş, habelə 1918 – ci ildə şəhid olmuş Həsən Bəsti Talıbzadənin məzarı Ordubadda yerləşən "Malik İbrahim" qəbirstanlığında, Qara Çavuşun məzarı isə Ordubad rayon Dırnıs kənd qəbirstanlığındadır. Bütün bunlar Naxçıvan-Türk dostluğunun nə qədər möhkəm olmasını və eləcə Ordubad ərazisində qardaşlıq simvolu sayıla biləcək nə qədər faktorun olduğunu vurğulayır.

NƏTİCƏ

Muxtar Respublikanın turizm potensialının təbliği istiqamətində ardıcıl işlər aparılır. Regionun tarixi, mədəniyyəti, turizm marşrutları, mətbəxi, adət-ənənələri ilə bağlı onlarla adda reklam-informasiya materialları hazırlanmışdır. Turizmin inkişafı həm də bu sahədə peşəkar kadrların olmasından çox asılıdır. Bu səbəbdən ixtisaslı kadrların yetişdirilməsi və bölgələrə cəlb olunmasına dair ciddi işlər görülür. Bütün bu sadalananlarla belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, son dövrlərdə turizmin inkişaf etdirilməsi üçün bir çox işlər görülsə də, hal-hazırda bölgədə turizin inkişafı lazımi səviyyədə deyil. Bu məqsədlə turizmin inkişafına mane olan amillər araşdırılmalı və aradan götürülməlidir. Yeni layihələr işlənməsi və təkliflər hazırlanması zəruridir.O cümlədən Ordubadda da turizin inkişaf etdirilməsinə dair bəzi işlər görülür.

Naxçıvan – Türkiyə münasibətləri son illərdə geniş vüsət almış və turizm sahəsində də bu mənada canlanma görülür. Tarixi köklərə bağlı olan bu qardaşlıq münasibətləri daha da artırılmalı və möhkəmlənməlidir. Eyni zamanda bu əlaqələrin Ordubad rayonunda da artırılması məqsədə uyğundur. Hal-hazırda Muxtar Respublikada müxtəlif destinasiyalara turizm marşrutları işlənib hazırlanır və həyata keçirilir. Muxtar respublikamızın zəngin turizm ehtiyatları və turistlərin müxtəlif istiqamətlərdə hərəkəti üçün yaradılmış mövcud imkanlar əsasında təşkil oluna biləcək Naxçıvan-Ordubad turizm marşrutu olduqca maraqlıdır. Ordubad Azərbaycanın qədim tarixə malik şəhərlərindən biridir və qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi tanınıb. Naxçıvan şəhərindən təqribən 76 kilometr aralıda yerləşən bu şəhərə və ətrafındakı dağ mənzərəli və yaşıl təbiəti olan kəndlərə Azərbaycanın tarixinə, mədəniyyətinə və milli qonaqpərvərliyinə maraq göstərən xarici turistlər üçün maraqlı tur və ekskursiyalar təşkil etmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, Ordubada turist cəlb etmək əvvəlcədən xüsusi xərc tələb edən reklam tədbirləri tələb olunmur. Ordubad hələ yaxın keçmişdən insanlar tərəfindən tanınmış və daim ziyarət edilən turizm məkanı kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur Ordubadın yerləşmə mövqeyi, təmiz havası, suyu, iqlimi, təbii ehtiyatları, flora və fauna aləmi, yerli əhalinin həyat tərzi, adət ənənələri, məşğuliyyəti, milli mətbəx nümunələri, rayonun iqtisadi imkanları, sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi və sosial həyatı ilə birgə sintez olunaraq çoxlu sayda maraqlı turlar üçün mövzu ola bilər. Belə turların hazırlanıb həyata keçirilməsi, onların tanıdılması və ümumiyyətlə, turizmdən gözlənilən gəlirlərin əldə olunması isə bu istiqamətdəki marşrutların uzunmüddətliliyindən və onların kommersiya uğurundan asılıdır.

Keçmiş illərə nəzər salsaq dünya miqyasında və eləcə ölkəmizdə turizmin artımında canlanma olmuş və bu artım Muxtar Respublika və ətraf ərazilərdə də müşahidə olunmuşdur. Belə ki, Ordubada gələn yerli və əcnəbi turistlərin sayında xeyli artım olmuşdur. Baxmayaraq ki, 2020 mart ayından sonra COVİD-19 pandemiyası səbəbindən bu artımda geriləmə müşahidə edilmişdir. Pandemiya öncəsində Muxtar Respublikaya ziyarətə gələn əcnəbi və eləcə türk turistlər Ordubadı da ziyarət edirdilər. Son illərdə gələn qonaqların sayında artım müşahidə olunsa da, hələki bu artım yüksək turizm potensialına malik olan bir ərazi üçün qənaətbəxş deyil. Bu səbəbdən aşağıda sadalanan işlərin görülməsi zəruridir:

- Ordubadın turizm potensiallarını üzə çıxarmaq, yerli əhali və xarici mənbələrdə tanınmasını təşkil etmək;

- Turizmin bölgədə inkişaf etdirilməsi üçün yerli əhali arasında təbliğat aparmaq, gələn turistlərlə davranış qaydaları, qonaqlama qaydaları və s haqqında geniş məlumat vermək;

- Yeni və fərqli turizm marşrutlarının işlənib hazırlanması və bölgəyə ixtisaslı kadrların cəlb olunması;

- Muxtar Respublika və eləcə Ordubad rayonuna yerli, əcnəbi qonaqlarının sayının artırılması və gələn qonaqlara keyfiyyətli xidmət göstərilməsi üçün yeniliklər etmək;

- Maddi-texniki bazanın yaradılması üçün yerli və xarici investorların cəlb olunması;

Bütün bu təkliflər nəzərə alınmaqla ciddi islahatlar həyata keçirilsə rayona turizm axımında müəyyən mənada canlanma görülə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasova F.Q. Turizmin inkişaf amilləri – Azərbaycan Aqrar Elmi, Elmi-nəzəri jurnal, 2008, N 3, s. 200-203

2. Bağırov V.N. Ordubadımız tariximiz. Bakı “Nurlan”, 2007, s. 51-56

3. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası Naxçıvan 2008 s. 185-190

4. https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/7887-naxcivan-ordubad-turizm-marsrutu

5.UMTEB INTERNATIONAL CONGRESS ON VOCATIONAL & TECHNICAL SCIENCES-X, IKSAD PUBLICATIONS – 2020. s. 466-469

YEŞIL LİMANLARDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ UYGULAMALARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY PRACTICES IN GREEN PORTS

Murat YORULMAZ

Asst. Prof. Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-5736-9146

Hatip TORGAY

Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-1362-3341

ÖZET

Uluslararası ticaretin artması limanlarındaki iş yükünü her geçen gün artırmaktadır. Limanlarda olan bu yoğunluğun etkisiyle hem çevresel anlamda hem de iş sağlığı ve güvenliği açısından ciddi etkiler oluşmaktadır. Artan rekabet şartlarında limanlar daha başarılı ve etkin olabilmek amacı ile farklı uygulamalara başvurmaktadır. Bu uygulamaların başında da Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından yürütülen Yeşil Liman Projesi gelmektedir. Yeşil liman projesi kapsamında, liman yönetimlerinin çevre politikalarının oluşturulması, liman faaliyetlerinde iş sağlığı ve güvenliği hususunda gerekli önlemlerin alınması, etkin bir kalite yönetim sisteminin oluşturulması gibi hususlar amaçlanmıştır. Literatürde yeşil limanlarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamış sadece yeşil liman ile ilgili çalışmalarda bir alt başlık olarak iş sağlığı ve güvenliğini konusuna yer verildiği görülmüştür. Bu sebeple, bu çalışmada yeşil liman belgesi almış liman işletmelerinde uygulanan iş sağlığı ve güvenliğinin incelenmiş ve diğer işletmelerden farkları ortaya konulmuştur. Bu amaca yönelik olarak yeşil liman ve limanlarda iş sağlığı ve güvenliği konusunu kapsayan bir literatür çalışması yapılmış ve yeşil limanlarda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının üzerinde durulmuştur. Yeşil liman belgesi almış ve almak isteyen işletmelerin ayrıca iş sağlığı ve güvenliği üzerine hassasiyet göstermeleri gerektiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Denizcilik, Liman İşletmeleri, Yeşil limanlar, İSG Uygulamaları.

ABSTRACT

The increase in international trade increases the workload in its ports every day. The effect of this density in the ports is serious, both in terms of environment and occupational health and safety. Ports apply different practices in order to be more successful and effective in increasing competition conditions. The Green Port Project, carried out by the Ministry of Transport and Infrastructure, is one of these applications. Within the scope of the green port project, issues such as the establishment of environmental policies of the port administrations, taking the necessary measures for occupational health and safety in port activities, and the establishment of an effective quality management system are aimed. In the literature, there is no study on occupational health and safety practices in green ports, but it has been seen that the study related to green ports includes the subject of occupational health and safety as a subheading. For this reason, in this study, the examination of occupational health and safety applied in port enterprises that have received a green port certificate and its differences from other enterprises are revealed. For this purpose, a literature study covering the issue of occupational health and safety in green ports and ports has been conducted and occupational health and safety practices in green ports have been emphasized. It has been revealed that businesses that have obtained and wishes to obtain a green port certificate must also show sensitivity to occupational health and safety.

Keywords: Maritime, Port Business, Green ports, OHS Practices.

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi ile beraber belli sanal platformlar üzerinden Ülkeler arası ticaret daha rahat ve kolay hale gelmiştir. Ülkeler arası ticaret hacminin büyümesine bağlı olarak liman sektörüde gelişmekte ve devamlı büyüyerek Dünyada ve ülkemizde değerli işletmeler haline gelmektedir.

Limanlar, denizyolu, karayolu ve demiryolu ulaşımlarıyla ilişkili olarak çalıştığı, bir çok çevresel faktörlerin etkisindeki bir sistem içerisinde faaliyetlerini sürdürürler. Bu faktörlere bağlı olarak limanların olduğu kesimlerde ortaya çıkabilecek çevresel sorunlar, hava kirliliği, su kirliliği, gürültü, deniz dibi kalitesi, kıyı hidrolojisi, kıyı ekolojisi, atık yönetimi ve görsel kalite şeklinde sıralanabilir [1]. Var olan bütün taşımacılık sistemleri arasında deniz taşımacılığı güvenilir ve çevreci bir sistem olarak değerlendirilebilir [2]. Yeşil Liman, sürdürülebilir bir çevre hassasiyetinin oluşmasına yönelik tamamen gönüllülük esasına dayanan tüm işletme ekibinin ve ortaklarının sahiplenmesi sonucunda liman tesisinin tüm organizasyonlarına uygun hale getirilerek entegre edilmesidir [3]. Yeşil liman uygulamalarının temelinde, limancılık faaliyetlerinin sürdürülebilirik çerçevesinde yürülmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı yeşil liman belgesi almış liman işletmelerinde uygulanan iş sağlığı ve güvenliğinin (İSG) incelenmesi, diğer işletmelerden farklarının ortaya konulmasıdır. Bu amaca yönelik olarak yeşil liman konusunu kapsayan bir literatür araştırması yapılmış, daha sonra yeşil limanlarda İSG uygulamalarının üzerinde durulmuş ve genel bir değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Yeşil Liman ve Sürdürülebilirlik

Yeşil liman, çevre açısından herhangi bir sakınca doğurmayan, yatırımların çevreci olması, teknolojinin ekolojik yürütülmesi ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Yeşil limanda sürdürülmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir: Doğanın korunması, en yüksek düzeyde kirliliğin azaltılması, yenilenebilir enerjinin etkin şekilde kullanılması ve kullanılan malzemelerin geri dönüşümü olarak sıralanabiilir [4]. "*Yeşil Liman; gönüllülük esasına dayanan ve sürdürülebilir bir çevre duyarlılığının arttırılmasına yönelik tüm işletme çalışanlarının ve paydaşlarının teşviki ve sahiplenmesi sonucunda liman tesisinin gelişimine ve operasyonlarına entegre edilmesidir*" [5].

Sürdürülebilir limanlar çevre hassasiyetinin yanı sıra, hem limana hem çözüm ortaklarına teknolojik, ekonomik ve iş ortaklığı konusunda fayda sağlamaktadır. "*Sürdürülebilir liman kavramı; stratejik düşünce, yenilikçi teknoloji, dikkatli yatırım ve kararlar ve sürekli gelişmeyi temel alan işletme stratejileri ile günümüzün ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılayabilen liman ve paydaşlarına insan, gezegen ve karlılık açısından yeni denge kazandıran gelişme olarak tanımlanabilir*" [6]. Son zamanlarda, sürdürülebilir liman alanında yapılan araştırmalarda en çok rastlanan çalışma yeşil liman çalışmalarıdır. Yeşil liman aynı zamanda sürdürülebilir bir çevre dostu liman modelidir [7]. Çevresel hassasiyetin artırılması adına bir ekip çalışması ile liman faaliyetlerinin ve operasyonlarının sürdürülebilir sistemler ile uyumlu hale getrilmesi ancak iyi bir yeşil liman politikası yapmakla mümkün olur. Bu politika limanın her kademesindeki tüm bireyleri etkiler hatta liman müşterilerine kadar uzanan bir politikadır. Bu politikanın başlıca faydaları doğal kaynakların korunması, kirliliğin minimum seviyeye indirilmesi, fosil kaynaklar yerine yenilenebilir enerjinin kullanılması, kullanılacak malzemelerin geri dönüşüm sağlayacak şekilde seçilmesi ve limanların doğa üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltıması şeklinde sıralanabilir [6].

Bütün endüstri sektörlerinde var olan hava kirliliği deniz taşımacılığı faaliyetinde de söz konusudur. Deniz taşımacılığı da hava ve deniz kirliliğine neden olmaktadır. Örneğin, Avrupa denizlerinde deniz taşımacılığından kaynaklanan hava kirliliğinin 2020 yılından sonra karadan oluşan hava kirliliğini geçeçeği hesaplanmaktadır [8]. Limanların ekonomik olarak büyümesi, karbondioksit emisyonunun azaltılması,

çevrenin korunması, daha az tüketim yapıp tasarruflu yaklaşım gibi hususlar sürdürülebilirliğin temel amaçları olarak sıralanabilir. Sürdürülebilir büyüme özellikleri; çevresel, sosyal ve topluma faydalı olmak olarak uzun vadeli bir bakış açısı olarak tanımlanmakatdır [9]. Dolayısıyla yeşil limanlar, sürdürülebilirlik açısından önemli gözükmektedir.

Yeşil liman şartları incelendiğinde temel üç yönetim sistemi üzerinde durulduğu görülebilir. Bunlar Kalite Yönetim sistemi, Çevre Yönetim Sistemi ve İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim sistemleridir. ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, tüm sektörleri uygulanabilen ve talep eden her firmanın uygulayabileceği bir kalite yönetim modelidir. Bu model firmaların tüm proseslerini düzenler ve dokümante ederek yönetilmesini sağlar. ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, mal veya hizmet vermek amacıyla ihtiyaç duyulan sistemi kurmak için alınan belgedir. ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi ise üretim yapan firmaların hammaddelerinin gelişinden müşteriye satışına kadar olan bütün kademede çevresel etkilerinin belirlenmesi ve bu etkilerin belli önlemler ile azaltılması sonucu çevreye verebilecek zararların kademeli olarak azaltılması hatta mümkün ise tamamen yok edilmesi için oluşturulan bir yönetim modelidir [6].

Şekil 1'de Türkiye yeşil liman çevresel ölçütleri, uluslararası mevzuat ve literatürler kıyaslanarak benzer başlıklar altında gösterilmiştir [9].

Şekil 1: Türkiye Yeşil Liman Çevresel Kriterleri (Köseoğlu ve Solmaz, 2020)

2.2. Dünya'da Yeşil Liman

Dünya'da var olan ticaretin büyümesi ile beraber limanlar da kapasitelerini artırarak uluslararası taşımacılığın taleplerine karşılık vermeye çalışmaktadır. Bu sebepten kapasitelerini artıran limanların çevreye verdiği etkiler de artmakta ve bu duruma engel olabilmek için uluslararası düzeyde gerekli tedbirler alınmıştır. Büyük limanlar, liman yönetimlerinde çevresel endişelerin önemini belirtmekte ve yeşil bir liman olmanın gereği olarak doğru adımları ile ilerlemektedirler [8]. Yeşil liman kavramının büyük limanlarda önemi anlaşılmış olmasına rağmen Avrupa'da yeşil liman ile alakalı açık bir mevzuat bulunmamaktadır. Avrupa'da yeşil liman ile alakalı olarak ESPO (Avrupa Deniz Limanları Organizasyonu-European Sea Ports Organization) tarafından Green Book (Yeşil Kitap)'u 2012 yılında yayınlamış ve yol gösterici amacıyla yayınlanan bu kitap limanlar için önemli bir rehberdir. Yeşil liman uygulamalarının bir çok önemli limanda uygulandığı ve çevresel etki açısından sürdürülebilir hale getirildiği görülmektedir. Bu limanlara örnek olarak Rotterdam, Amsterdam, Hamburg, Antwerp limanları verilebilir [7]. Avrupa'da limanların yeşil liman uygulamalarına geçişleri herhangi bir kanuni zorunluluktan ziyade limanların kendi insiyatifleri neticesinde gerçekleşmektedir. Özellikle konteyner taşımacılığında önemli kapasiteye sahip olan Avrupa'daki liman işletmelerinden; Rotterdam, Hamburg ve Antwerp limanları bunlardan sonar da İngiltere, Almanya, İspanya, İtalya gibi ülkelerin limanlarında çevresel etkilerin azaltılması ve yeşil liman olma yönünde faaliyetler devam etmektedir [5].

2007 yılından itibaren Amerika ve Kanada'da limanlar, tersenalar ve terminaller için Yeşil Deniz (Green Marine) programı bir çevre sertifikasyon programı olarak yürütülmektedir. Asya'da ise, BM destekli Doğu Asya Denizleri Çevre Yönetimi Ortaklık Programı (Partnerships in Environmental Management for the Seas of East Asia-PEMSEA) liderliğinde çevre, İSG ve kalite yönetimi entegre edilerek, limanlar için nitelikli ve kapsamlı bir kod (Port Safety and Health and Environmental Managemet-PSHEMS) yürütülmektedir [2].

2.3. Türkiye'de Yeşil Liman

Türkiye'de limanlar ağırlıklı olarak şehre yakın yerlerde bulunmakta ve uluslararası taşımacılık noktasında önemli bir konumdadırlar. Dünya'da çevre hassasiyetinin giderek artması sonucu, taşımacılık ve liman sektöründe de çevre duyarlılığı artmış ve neticesinde yeşil liman tesislerinin Türkiye'de de varolması gerektiği bilinci ortaya çıkmıştır. Bu sebepten ilgili bakanlık tarafından 2000 yılından itibaren gemilerden atık alımı ve yok edilmesi, deniz ve etrafının yakıt ve başka tehlikeli yükler nedeniyle kirletilmesinin engellenmesi, zararlı maddenin etkisiyle kirlenmesi durumunda ise acil müdahale önlemleri gibi çevre ile alakalı hususlarda mevzuatlar çıkarılmış ve gerekli tedbirler alınmıştır [5]. Ulusal ve uluslararası seviyede yasal kriterler ve sözleşmeler olmasına rağmen limanlarda var olan kirlenmenin önüne geçilememiş ancak herhangi bir zorunluluğu olmayan daha akılcıl çözümler sunabilen sürdürülebilir aklın etkin olduğu projelerde mevcuttur. Bu projelerin başında "yeşil liman projesi" gelmektedir [10]. Türkiyede ki limanların yeşil liman olma süreçlerinde AB limanlarında var olan hususlar esas alınmış ve uluslararası alanda rekabet edebilmek için yeşil liman projesine geçişler hızlanmıştır [2].

T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından limanların çevresel etkilerinin en aza indirilmesi amacıyla Yeşil Liman Projesi başlatılmış ve bu amaçla yapılacak çalışmalar sonucunda ilgili hususları yerine getiren limanlara "Yeşil Liman" yeterliliğinin verilmesi uygun görülmüştür. Yeşil Liman unvanını alabilmek için Bakanlık tarafından çevre yönetimi ile alakalı 24 maddelik bir kriter açıklanmıştır [11]. Türkiye'de limanların yeşil liman olma süreçleri tamamen isteğe bağlı olup herhangi bir zorunluluk yoktur. Yeşil liman sertifikası almak için firmalar öncelikle Türk Standartları Enstitüsü'ne (TSE) başvurmaları gerekmektedir. İşletmelerin yeşil liman sertifikasına başvurmadan önce bünyesinde bir takım gereksinimleri barındırmaları gerekmektedir bunlar; işletme izin belgesi, ISO 9001, ISO 14001 ve OHSAS 18001 ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışına sahip olması gerekmektedir [9].

"Yeşil Liman/Eko Liman" uygulaması ile hedeflenenler aşağıda sıralanmıştır.

- Liman tesislerinde uygulanmak üzere liman faaliyetleri ile uyumlu bir kalite yönetimin sistemi anlayışının oluşturulması,
- Liman faaliyetleri esnasında deniz suyu kalitesinin korunması ve yükseltilmesi,
- Liman ve gemi faaliyetleri esnasında oluşabilecek çevresel kirliliğin azaltılması,
- Yüksek düzeyde enerji tasarrufunun elde edilmesi ve liman faaliyetlerinde enerji verimliliğinin maksimum düzeyde tutulması,
- Limancılık faaliyetleri nedeniyle oluşan sera gazı ve diğer çevreye zararlı emisyonların azaltılması,
- Yenilenebilir enerji adına projelerinin geliştirilmesi ve uygulanması.
- Limancılık faaliyetleri nedeniyle oluşan atıkların geri dönüştürülerek miktarının azaltılması.
- Limancılık faaliyetlerinde iş sağlığı ve güvenliği hususunda alınması gereken tedbirlerin sağlanması ve devamının korunması [12].

Türkiye'deki limanların hava kalitelerinin artırılması, atıkların kabulü, tüketilen enerji ve gürültü kirliliğinin azaltılması hedefiyle imzalanan "Yeşil Liman Protokolü" kapsamında 18 Temmuz 2019 tarihinde T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile Türkiye Liman İşletmecileri Derneği'nin (TÜRKLİM) düzenlediği "Yeşil Liman (Green Port)" sertifika töreninde Altıntel Limanı, Hopaport, Limaş Limanı, Limak İskenderun Limanı ve Mardaş Limanına "Yeşil Liman" sertifikası verildi. Aksa Limanı, Bodrum Kruvaziyer Limanı, Borusan Limanı, Ege Port, Evyapport, Kumport, Limakport, Marport, Petkim Limanı ve Solventaş Limanlarınında

sertifikaları yenilendi [6]. Toplamda 15 liman yeşil liman sertifikasına sahiptir. Bakanlık ve TSE tarafından verilen yeşil liman sertifikası sadece Türkiye'de geçerli olup Dünya'da herhangi bir geçerliliği bulunmamaktadır. Yeşil liman sertifikası elde eden limanlara yönelik devlet birimleri tarafından vergi muafiyeti, teşvik vb. kolaylıklar sunulmamaktadır [9].

2.4. Yeşil Limanlarda İş Sağlığı ve Güvenliği

Dünyada genel anlamda artan küresel rekabetin liman faaliyetlerinede yansıması kaçınılmazdır. Liman faaliyetlerinin daha akıcı ve verimli olabilmesinin en önemli faktörlerinden biride liman çalışanlarının performansıdır. Liman faaliyetleri emek ağırlıklı bir sektör olmakla birlikte çalışma saatlerinin esnekliği ve artan iş yükü şartları ile beraber çalışanların performansını direk etkilemektedir. Bu yoğunluk iş güvenliği açısından yapılması gereken tedbirlerin ve uyulması gereken kuralların çoğu zaman görmezden gelinmesine sebep olabilmektedir. Limanda yaşanan kazaları analiz etmek ve ona göre tedbir almak için ilk olarak limanlarda yapılan faaliyetleri bir sınıflandırmaya ayırmak gerekmektedir. Limandaki faaliyetler; deniz faaliyetleri, yük faaliyetleri, yolcu faaliyetleri ve diğer faaliyetler olarak sınıflandırılabilir [13].

Liman faaliyetleri özel niteliklere sahip bir iş alanıdır. Birçok meslek gruplarını bünyesinde barındıran, nitelikli iş ekipmanlarının mevcut olduğu hassas çalışma alanlarına sahiptir. Son zamanlarda liman sayılarının hızlı bir şekilde artmasına bağlı olarak iş gücü ihtiyacında da hızlı bir artış söz konusu olmuştur. İş gücü talebini karşılamak suretiyle kalifiye olmayan kişilerin limanda çalıştırılmaya başlanması iş kazalarına neden olabilmektedir. Liman sahasında iş saglığı ve güvenliği uygulamalarınınn sürdürülebilir hale getirilmesi oldukça güçtür. Birçok farklı operasyonlardan oluşan limanlarda etkin bir risk değerlendirmesi yapabilmek için kapsamlı bir çalışma ve uzun bir süreç gerekmektedir [14].

Limanlarda İSG uygulamalarının hazırlanması ve uygulanmasının temel dayanağı uluslararası kaynaklardır. Bu kaynakların en başında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) bulunmaktadır. ILO kararları sözleşme ve tavsiye niteliğinde olup üye ülkeler tarafından kabul edilmesi ile yürürlüğe girer. Liman çalışanları için güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamının sağlanması, iş kazalarının engellenmesi ve meslek hastalıklarının azaltılması açısından olması gereken şartları belirtmiştir [15]. 6 Haziran 1979 yılında ILO tarafından kabul edilen 152 No'lu Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşmesi 16 Temmuz 2003 tarihinde 4946 kanun numarası ile ülkemizde kabul edilmiştir. Limanlarda tehlikenin belirlenmesi ve risklerin ortadan kaldırılması adına 17 mart 2005 tarihinde yürürlüğe giren "Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşme" kapsamında açıklanan tedbirler ve önlemler ivedilikle alınmalı ve uygulanmalıdır [16]. Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan yeşil liman uygulama esasları arasında bulunan, liman işletmelere tavsiye niteliğinde belirtilen hususlardan biride "Liman işlerinde sağlık ve güvenliğe ilişkin 152 sayılı" ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) sözleşmesinin uygulanmasıdır [17].

Limanlar genellikle tehlikeli ve riskli alanlar olarak görülmekte olup liman çalışanlarının tehlikeli ve riskli çalışma alanlarında heran bir kaza ile karşılaşmaları muhtemeldir. Limanların özelleştirilmesi ile beraber limanlarda çalışan personellerin geçici ve taşeron kişilerden oluşması ve bu kişilerin yetersiz deneyime, düşük eğitim seviyelerine sahip olmaları ve gerekli mesleki bilgilerin arzu edilen seviyede olmaması, limanlarda gerçekleşme ihtimali bulanan iş kazalarının oranını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Bununla beraber çalışma ortamındaki liman şartları, yapısı ve çevresindeki donanımlar, taşınan yükün riskleri, taşıma trafiğinin oluşturduğu riskler, yüksekte çalışmanın getirdiği riskler vb. gibi tehlikeli çalışma alanları, yaşanabilecek iş kazalarının oranının artmasına ortam oluşturmaktadır [18].

Özel limanlarda yaygın bir şekilde alt işveren sisteminin olduğu bilinmektedir. Alt işveren uygulamasının sorunlarının en başında iş güvenliği sorunları gelmektedir. Saygı (2018), çalışmasına göre Kocaeli ilinde faaliyet gösteren limanların taşeron firma kullanım oranı %75 de olduğu görülmüştür. Aslında taşeron sistemi ile amaç yapılan işin uzmanlaşmaya doğru gidilmesi olsa da uygulamada bunun böyle olmadığı daha çok işin ucuza verilme düşüncesi taşıdığı görülmektedir [19]. Taşeron firmanın düşük fiyata aldığı işi zarar etmemek adına iş güvenliği ile alakalı hususlarda gerekli önlemleri almamasına, kalifiyeli personel çalıştırmamasına ve bunun sonucu olarak da bir çok iş kazasına sebep olmaktadır.

Yeşil liman projesine başvuru aşamasında bir takım kriterlerin sağlanmış olması gerekmektedir. Bu gerekliliklerin en başında belgelendirme süreçleri gelmektedir. Yeşil liman projesine başvurmak için TS EN ISO 9001 “Kalite Yönetim Sistemi”, TS EN ISO 14001 "Çevre Yönetim Sistemi TS 18001 “İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi” gibi çeşitli yönetim sistemlerine sahip olmaları veya bu süreçleri başarılı bir şekilde tamamlamaları gerekmektedir [17]. Normal şartlarda limanlarda yönetim sistemlerinin uygulanması hususunda herhangi bir zorunluluk bulunmamakta ancak burdan da anlaşılacağı gibi yeşil liman sertifikasına sahip bir limanda İSG yönetim sisteminin olduğu ve her yıl güncellendiği görülmektedir.

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Yeşil Liman/Eko Liman Projesi Sektörel Kriterler Dokümanına göre limanların karşılaması gereken hususlar üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlar; Limanlarda Çevre Yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği, tehlikeli yüklerin elleçlenmesi, ambalajlanması, depolanması ile alakalı başlıklardır. Bu başlıklar arasında bulanan İSG ile ilgili ayrıntılar aşağıda verilmiştir. Bunlar;

- Limanlarda çalışan personellerin çalışma şartlarının ulusal ve uluslararası yasalara göre düzenlemelidir.

- Liman işletmeleri iş sağlığı ve güvenliği hususunda tüm faaliyetleri kapsayacak şekilde düzenlemeler yapmalıdır.

- Liman faaliyetleri esnasında kullanılan iş makinalarının periyodik kontrolleri, Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) tarafından TS EN ISO/IEC 17020 standardına göre akredite edilmiş muayene kuruluşlarına yaptırılmalı ve akredite kurum tarafından oluşturulan raporlar neticesinde gerekli görülen önlemler alınmalıdır.

- Liman yönetimi, liman sınırlarında kalan çalışanların, yaptıkları işlere uygun kişisel koruyucu donanımları kullanarak çalışması için gerekli hassasiyeti göstermeli ve kullanılması için hazır bulundurmalıdır. Verilen kişisel koruyucu donanımlar ilgili standartları sağlamalıdır.

- Liman yönetimi; tüm faaliyetleri kapsayacak bir şekilde ihtiyaç duyulan sağlık ve güvenlik işaretleri ile ilgili gerekli hususlar yerine getirilmelidir. Sağlık ve güvenlik işaretlerinin kapsamını belirten planlar yapılmalıdır.

- Liman tesislerinde yapılan yükleme, boşaltma ve diğer faaliyetlerde kullanılan aydınlatmalar elleçleme faaliyetleri kapsamında ele alınarak İSG çerçevesindeki değerler dikkate alınarak uygulanmalıdır.

- Liman yönetimi, tesis içerisinde yapılan kapalı alan çalışmalarında çalışma yapan personellerin çalışma ortamının İSG şartlarının sağlanması ve dikkate alınması gerekmektedir.

- Liman faaliyetleri kapsamında kullanılan elleçleme ekipmanlarının sadece daha önceden belirlenmiş ehliyetli ve yetkili kişiler tarafından kullanılmasına müsade edilmelidir. Istenildiği takdirde operatörlerin eğitim kayıtları hazır bulundurulmalıdır.

- Liman yönetimi, tesisin ilgili yerlerine işaret ve uyarı levhalarını temin edip uygulamalı, tesisin içerisideki yaya yolları ve araç yolları ile alakalı işaretlemeler yapılmalı ve gerekli olan tesis içi hız limitlerine ilişkin uyarı levhaları konulmalı ve uyulup uyulmadığını denetleyerek hız limitlerinin aşılmaması için gerekli olan önlemleri almalıdır.

- Liman yönetimi, iş güvenliği talimatları olarak liman tanıtım rehberi, liman güvenlik kuralları, limanlardaki rıhtım faaliyetleri, elleçleme ekipmanları, liman vasıtaları ve tehlikeli eşyalara istinadan talimatlar oluşturarak yayınlanmalıdır.

- Liman yönetimi, tüm paydaşların katılım sağlayacağı liman faaliyetleri ve gemi faaliyetlerini kapsayacak bir şekilde güvenlik programını oluşturmalıdır [17].

Limanlar, yapılan işin niteliğine göre tehlikeli ve çok tehlikeli sektörler olarak kabul edilir. Liman faaliyetlerinde iş güvenliği son derece önemli olup bu hususla alakalı ILO sözleşmesi ve 6331 saylı iş sağlığı ve güvenliği kanunu mevcut olup, çalışma ortamının daha güvenli hala getirilmesi için gerekli hususların liman yönetimleri ve paydaşları tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. İsg ile ilgili tüm hususlar liman faaliyetlerinide kapsadığından limanlarda yapılacak tüm işlemlerde İSG kurallarına uyulmalıdır. Eğer söz konusu limanlar yeşil limanlar ise İSG kuralları daha katı ve disiplinli bir şekilde uygulanması gerekmektedir ve bunun bir yönetim sistemi eşliğinde uygulanması gerekmektedir. Çünkü yeşil limanlarda ISO 18001 "İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi" etkin bir şekilde diğer hususlar ile entegreli olarak yönetilmesi zorunludur. Bu sebepten yeşil limanlar diğer limanlara kıyasla daha güvenilir ve sağlıklı bir ortam sunar. Sonuç olarak yeşil liman sadece çevresel etkenlerin iyileştirilmesi değil aynı zamanda İSG hususlarınında etkin bir şekilde yönetilmesi ile olur.

2.5. Yeşil Limanlar ve İSG İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Literatürde, yeşil liman uygulamaları ve İSG konusunda yapılan bazı çalışmalar aşağıda verilmiştir. Akın (2020) yapmış olduğu çalışmada limanlar için yeşil liman kriterlerinin öncelik sıralamasının belirlenerek limanlar için bir rehber olması amacıyla yapılan çalışmada Chang'in oluşturmuş olduğu Bulanık Analitik Hiyerarşi Sürecin metodundaki analiz yönteminden faydalanılarak anket yöntemi ile Türkiyedeki limanlarda yeşil liman performans kriterlerindeki önceliği tanzim edilmiştir. Bu önceliğe göre performans kriteri olarak belirlenen kriterlerin önem sıralaması atık yönetimi, çevresel kalite, enerji ve kaynak kullanımı, yaşam alanı kalitesi ve yeşil alan, sosyal katılım olarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın neticesinde ortaya çıkan sonuçların, liman yöneticileri tarafından irdelenerek limanlardaki çevresel etkilerin azaltılması amacıyla kullanılması sonucuna ulaşılmıştır [8].

Korucuk ve Memiş (2019) yapmış olduğu çalışma İstanbul'da faliyet gösteren ve yeşil liman sertifikası alan işletmelerde yeşil liman uygulamaları hususunda dikkat edilmesi gereken önceki çalışmaların irdelendiği konular incelenmiş ve yeşil liman uygulamalarının performans kriterlerinin belirlenmesi ve belirlenen kriterlerin Dematel yöntemiyle ile ağırlıklandırılması yapılarak bir çok uzman görüşü alınmıştır. Yeşil liman uygulama kriterlerinin en önemli olanları Dematel yöntemi neticesinde ortaya konulmuştur. Bu kriterler "Sürdürülebilir Çevre Yönetimi", "Minumum Kirlilik'', "İsrafın Minimize Edilmesi" olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan önem bakımından en az olan kriterler "Sera Gazı Emisyonunun Azaltılması", "Taşıma Hareketlerinde Kargaşanın Azaltılması'',' Gürültü Azaltımı", "Daha İyi Taşıma Yapılarının Oluşturulması", "Tabiattaki Baskının Yönetilmesi", "Dağıtım Verimliliğinin Artırılması", "Kaza ve Yaralanmaların Azaltılması", "Ekonomik Düzeyde Kara Nakil Yoğunluğunun Azaltılması" olarak tespit edilmiştir [4].

Özdemir (2018) yapmış olduğu çalışmada DEMATEL yöntemi kullanılarak kriterler arasındaki önem sıralaması ve aralarındaki ilişkiler çözümlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre limanların yeşil liman projesi çerçevesinde yerine getirmesi gereken hususların başında "Liman İşletmesi, insan sağlığı üzerinde zararlı etkiye neden olan ve fosil yakıtlar ile çalışan araçlar yerine, çevre dostu teknolojiye sahip, yenilenebilir enerji ile hareket eden araçlar kullanılması" olduğu sonucu ortaya çıktımıştır. Genel olarak sonuçlar incelendiğinde, yeşil liman uygulamalarının hayata geçirilememesinin en önemli sebebinin yatırım maliyetleri olduğu söylenebilir. Ancak liman işletmeleri açısından yapılacak masrafların ileriki aşamada geri dönüşlerinin olacağıda unutulmamalıdır [10].

Ateş ve Akın (2014) yapmış olduğu çalışmada limanlar ve denizyolu taşımacılığı hakkında genel hususların yanında yeşil limanların ülkemizdeki yasal kapsamı, Yeşil liman olma zorunlulukları, Yeşil liman kavramı ve Yeşil liman unvanını elde eden limanlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Limanların yeşil liman olma aşamasında devlet teşviklerinden yararlanması gerekmektedir. "Yeşil Liman" projesinde elektrikli vinçler, led aydınlatma ve atıklar ilk önümüze çıkan kriterler olarak görülmektedir. Ancak, ülkemizde Yeşil liman kapsamında elektrikli vinçlere geçiş beklenirken belli limanların sanayi faaliyetleri kapsamında değerlendirilip sanayi abone kategorisine koyulması, bir kısmının ise ticari abone kategorisinde değerlendirilmesi ücret açısından adil olmayan bir rakabete yol açmaktadır. Sonuç olarak; yeşil liman olma

aşamasında devlet desteği ve teşvikleri önemlidir lakin liman çalışnaları, liman yönetimi ve tüm paydaşlar çevreye duyarlı, kendi ailelerin bile yaşamasında sakınca görmeyeceği şekilde liman çevresini ve faaliyetlerini bu biliçle gerçekleştirmeleri gerekmektedir [5].

Danacı ve Kişi (2014) yapmış oldukları çalışmada limancılık sektöründe meydana gelmiş kazaların istatistik açıdan analizi yapılarak bu hususun önemi ve iş hayatındaki iş güvenliğinin öneminin ortaya konlması açısından oldukça önemlidir. SGK verilerine göre iş kazalarının sebeplerinin başında ekipman bakım ve onarımlarının yetersiz olması ve makinaların hatalı kullanımı sebebiyle olmaktadır. Bu durum limanlar içinde aynıdır [20].

Saygı (2018) yapılan çalışmada İzmit Körfezi'nde toplamda 32 liman işletmesinde İSG ve kaza riskleri araştırılmış, ulusal ve uluslar arası mevzuat açısından liman tesislerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Şirket ve personel bilgileri, mevzuatın yeterliliği ile alakalı kıyaslama oranı, İSG ile alakalı gerekliliklerin karşılanma oranı, ortaya çıkabilecek acil durumlarla alakalı liman işletmelerin mevcut durumları irdelenmiş ve elde edilen bilgiler analiz edilerek limanların var olan durumu ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, körfezin var olan riskleri ile, körfeze gelecek yeni yatırımlar ve liman genişletme faaliyetleri sonucu doğacak yeni kaza riskleri tespit edilmiştir. Son zamanlarda liman kazalarının artma yönünde eğilim göstermesi, limanların ve kapasitelerinin artması, bu artışın karayollarına yükleyeceği ek yük sebebi ile kara yollarına yansıyacağı güvenlik riski de artacaktır. Bu sebepten, limanlarda önlemlerin artırılması, limanlarla bağlantı güzergahların iyileştirilmesi ve İSG eğitimlerine verilen önemin artırılması gibi hususlar ortaya çıkmıştır [19].

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca limanlar insanlık için çok bir konumda olmuştur, ulaşım ve ticaret amacı ile kıyılarda limanlar kurulmuş ve sürekli gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Limancılığın önemi her geçen gün artmaktadır bu durum liman faaliyetlerin ve kapasitelerinin de artmasına sebep olmaktadır. Artan liman sayılarının çevresel etkilerinin de artması kaçınılmazdır bu sebepten gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakmak amacı ile tamamen gönüllülük esasına dayanan ve bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkan projeler olmuştur. Bu amaçla ortaya çıkan Yeşil Liman projesi oldukça önem arz etmektedir. Limanların yeşil liman olma süreçleri herhangi zorunluluktan değil tamamen gönüllülük esasına dayanan, prestijlerini artırmak ve uluslararası rekabet için başvurdukları bir süreçtir. Yeşil liman şartları incelendiğinde temel üç yönetim sistemi üzerinde durulduğu görülebilir. Bunlar Kalite Yönetim sistemi, Çevre Yönetim Sistemi ve İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi olarak sıralanabilir. Bütün limanların yeşil liman olma konusunda istekli olması gerekmektedir bunu sadece çevresel etkilerin azaltılması açısından değil aynı zamanda İSG açısından da oldukça önemlidir. Yeşil liman kriterleri arasında İSG hususlarının en az çevre ile ilgili hususlar kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yeşil limanlarda ISO 18001 "İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi" etkin bir şekilde diğer hususlar ile entegreli olarak yönetilmesi zorunludur. Bu sebepten yeşil limanlar diğer limanlara kıyasla daha güvenilir ve sağlıklı bir ortam sunar. Yeşil liman sertifikası elde eden limanlara yönelik devlet birimleri tarafından vergi muafiyeti, teşvik vb. kolaylıklar sunularak diğer limanlar için yeşil limanın cazibesi artırılabilir. Sonuç olarak; Liman sektörü tehlikeli sektörler arasında olmakla birlikte liman faaliyetlerinin güvenli ve sağlıklı yürütülebilmesi için İSG'yi uygulamaları gerekmektedir. Bununla birlikte yeşil liman sertifikası almak isteyen veya aldığı yeşil liman belgesini devam etmek isteyen liman işletmeleri İSG yi daha hassas bir şekilde uygulamaları gerekmektedir. Yeşil limanlarda İSG uygulamalarını doğrudan konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır, sadece yeşil liman ile ilgili çalışmalarda bir alt başlık olarak İSG'ye yer verildiği görülmüştür. Bu nedenle ileriki araştırmalarda, yeşil liman yeterliliği olan liman işletmelerindeki İSG uygulamalarına yönelik ampirik çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Danışman, İ. K. (2012). Türkiye'de Liman Çevre Yönetimi İle İlgili Düzenlemeler. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 4(2), 69-87.

[2] Gültepe Mataracı, G. (2016). Yeşil Liman Yaklaşımı ve Liman İşletmelerinde Sürdürülebilirlik, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

[3] Ateş, A. (2017, Nisan). Yeşil Liman/Eko Liman. (F. Işık, & B. Batılı, Dü) Standart EkonomikveTeknikDergi(653),3649.https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/7844/20062017101007-2.pdf adresinden alındı.

[4] Korucuk, S., & Memiş, S. (2019). Yeşil Liman Uygulamaları Performans Kriterlerinin Dematel Yöntemi İle Önceliklendirilmesi: İstanbul Örneği. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(16), 134-148.

[5] Akın, M., & Ateş, A. (2014). Türkiye'de Yeşil Liman Kavramı ve Yasal Çerçevesi. II. Uluslararası Çevre ve Ahlak Sempozyumu. Adıyaman.

[6] TURKLIM. (2013). Yeşil Liman TURKLIM Raporu. Kasım 18, 2020 tarihinde http://www.turklim.org/kport/yesil_liman/upload/Yesil-Liman-Turklim-Raporu.pdf adresinden alındı.

[7] Alnıpak, S., & Yorulmaz, M. (2019). Limanlarımızda Sürdürülebilir Çevre Yönetimi: Yeşil Liman Kavramı, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi.

[8] Akın, M. (2020). Yeşil Limanlarda Performans Kriterlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Nicel Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: İskenderun Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

[9] Köseoğlu, M. C., & Solmaz, M. S. (2020). Türkiye ve Dünya Yeşil Liman Ölçütlerinin Karşılaştırılmalı Bir Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 12, 33-57.

[10] Özdemir, Ü. (2018). Türkiye'de Yeşil Liman Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme Örneği. Socıal Scıences Studıes Journal, 4(6), 1209-1218.

[11] Danışman, İ. K., & Özalp, A. (2016). Karbon Ayak İzinin Azaltılmasında Yeşil Liman Uygulamasının Rolü: Marpord Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 8, 99-116.

[12] Türk Standartları Enstitüsü (TSE). Yeşil LİIman/Eko LİIman. https://www.tse.org.tr/IcerikDetay?ID=2049&ParentID=3290 adresinden alındı. E.T. 20.12.2020

[13] Töz, A., & Köseoğlu, B. (2015). Denizcilikte İş Sağlığı ve İş Emniyeti: Limanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. II. Ulusal Liman Kongresi. İzmir.

[14] Yavuz, H. (2017). Liman Sektöründe İş Güvenliği Analizi ve Uygulamaları: Risk Analizinde Prat Tekniği, Bulanık Mantık ve AHP Yaklaşımı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.

[15] Ünal, A. U., & Alkan, G. B. (2015). Liman İşletmeleri İçin İş Sağlığı ve Güvenliği Düzenlemeleri ve Önemi. İzmir: II. Ulusal Liman Kongresi.

[16] 152 No'lu Liman İşlerinde Sağlık ve Güvenliğe İlişkin Sözleşme. Uluslararası Çalışma Örgütü: https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377292/lang--tr/index.htm adresinden alındı. E.T. 06.12.2020

[17] Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü. (2015). Yeşil Liman / Eko Liman Projesi Uygulama Esasları. https://denizcilik.uab.gov.tr/yesil-liman adresinden alındı. E.T. 12.12.2020

[18] Özdemir, Ü. (2016). Bulanık DEMATEL ve Bulanık TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Limanlarda Yaşanan İş Kazalarının İncelenmesi. Journal of ETA Maritime Science (JEMS), 4(3), 235-247.

[19] Saygı, E. (2018). İzmit Körfezi Limanlarında İş Güvenliğinin Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.

[20] Danacı, A., & Kişi, H. (2014). Limanlarda İş Güvenliği Uygulamaları. 8. Kıyı Mühendisliği Sempozyumu. İstanbul.

PARÇADA ARĞAC SAPLARININ QEYRİ-BƏRABƏR YERLƏŞMƏ EHTİMALININ TƏDQİQİ

HÜSEYNOVA Nisəxanım Böyükağa qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti(UNEC)

XÜLASƏ

Parçada sapların vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi parçanın bütöv bir sırasının göstəriciləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Hər şeydən əvvəl bu onların xarici görünüşünə, yəni dizaynına aiddir. Belə dəqiq təhlil nəticəsində parçaların strukturundakı kiçik qeyri-bircinsliklər aşkar olunur. Şübhəsizdir ki, bu qeyri-bircinsliklər parçanın qeyri-bərabər boyanmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Darağın təsirinə görə əriş sapları qeyri-bərabər vəziyyətdə olur. Ona görə parçanın arğac istiqamətində strukturunun qeyri-bərabərliyi əriş saplarının özlərinin qeyri-düzlüyü ilə təyin edilir. Əriş saplarının istiqamətində parça strukturunun qeyri-bərabərliyinə yalnız arğac saplarının qeyri-düzlüyü deyil, həm də dəzgahın işinin qeyri-bərabərliyi ilə əlaqəli olan onların vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi təsir edir.

Ərişin istiqamətində parça kəsiyi strukturunun stoxastik modeli qurulmuşdur. Bu modeldə göstərilmiş hər iki amil nəzərə alınmışdır. Lakin, fasilənin arqumentinin həlli məsələsi açıq qalmışdır. Bu tədqiqat işi həmin məsələnin həllinə həsr edildiyindən aktualliq kəsb edir.

Məlumdur ki, toxunma zamanı arğac saplarının istiqamətinin düzgün olmaması stasionar təsadüfi funksiyası ilə şərh edilir. Arğac sapının vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi həm detorminə olunmuş kimi (dəzgahın nasazlığı), həm də xarakterə malik ola bilər (darağın dişləri ilə vurma prosesində sapların gərilməsinin və deformasiyasının təsadüfi dəyişmələri). Bəzi mənbələrdə müxtəlif amillərin arğac saplarının vəziyyətinin bərabərliyinə təsiri məsələsi tədqiq edilmişdir (əriş saplarının gərilməsindən və parçanın işçi kənarının yerdəyişməsindən). Bu tədqiqatlarda qəbul edilmiş yaxınlaşmalarda arğac saplarının arasındakı məsafə tapılmışdır.

Məqalə toxucu maşında arğac üzrə parçanın sıxlığının qeyri-bərabərliyinin mənbəyinin ehtimalının təyin edilməsi metodikasına və arğac ipinin xətti sıxlığının qeyri-bərabərliyindən yaratdığı arğac üzrə həndəsi sıxlığın dəyişməsinin təşkiledicisinin nəzəri təhlilinə həsir olunmuşdur.

Açar sözlər: arğac, parça, əriş, qeyri-bərabərlik, mal tənzimləyicisi

ABSTRACT

Unevenweft yarns on the materials play a critical role in defining fabric texture's appearance (design) and quality. As a result of accurate and appropriate inspection on the precise measurement of the fabric texture parameters reveals that there is a small heterogeneity in fabric texture structures. Without a doubt that these heterogeneities influence the process of dyeing parameters of the materials that are significantly unlevel.

Warp threads can be uneven while weaving because of the feed dog's effect. Therefore, a woven fabric with a structure with severe unevenness in the direction of the weft is determined by the unevenness of the warpitself.In general, the uneven structure of the fabric in the weft direction is not only affected by the unevenness of the warp, but also by the unevenness of its position, which is related to the unevenness of the sewing machine's work.

A stochastic framework is modeled, in the direction of warp, of the fabric's cross-sectional structure. Both factors are taken into account in this model. However, the issue of resolving the argument of the break remains open. This research highlights the relevance of the issue which is aimed at solving this problem.

When weft is incorrectly directed during weaving, it is explained by the stationary functional tension. These unevenness and irregularities appear on fabriccan be both deformed (machine failure) and characterized (random changes in the tension and deformation of the threadsgenerated by the metal teeth's impact in the sewing machine). Other studies have studied the effect of various factors on the uniformity of the condition of the weft (Variations in the tensions of either warp or weft and the displacement of the raw working edge of the fabric). According to the findings, in the approximations adopted the distance between the warp and weft has been detected.

In the article the technique of determination of the unevenness of the tissue density by the weft with the change in the linear density of the weft thread is considered. A model describing the dynamics of the change in the geometrical density of a yarn in a fabric is considered.

Keywords: weft, fabric, base, unevenness, commodity regulator

Sapların vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi parçanın bütöv bir sırasının göstəriciləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Hər şeydən əvvəl bu onların xarici görünüşünə, yəni dizaynına aiddir. Belə dəqiq təhlil nəticəsində parçaların strukturundakı kiçik qeyri-bircinsliklər aşkar olunur. Şübhəsizdir ki, bu qeyri-bircinsliklər parçanın qeyri-bərabər boyanmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Darağın təsirinə görə əriş sapları qeyri-bərabər vəziyyətdə olur. Ona görə parçanın arğac istiqamətində strukturunun qeyri-bərabərliyi əriş saplarının özlərinin qeyri-düzlüyü ilə təyin edilir. Əriş saplarının istiqamətində parça strukturunun qeyri-bərabərliyinə yalnız arğac saplarının qeyri-düzlüyü deyil, həm də dəzgahın işinin qeyri-bərabərliyi ilə əlaqəli olan onların vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi təsir edir.

Ərişin istiqamətində parça kəsiyi strukturunun stoxastik modeli [1] işində qurulmuşdur. Bu modeldə göstərilmiş hər iki amil nəzərə alınmışdır. Lakin, fasilənin arqumentinin həlli məsələsi açıq qalmışdır. Bu tədqiqat işi həmin məsələnin həllinə həsr edildiyindən aktualliq kəsb edir.

Məlumdur ki, toxunma zamanı arğac saplarının istiqamətinin düzgün olmaması stasionar təsadüfi funksiyası ilə şərh edilir. Arğac sapının vəziyyətinin qeyri-bərabərliyi həm detorminə olunmuş kimi (dəzgahın nasazlığı), həm də xarakterə malik ola bilər (darağın dişləri ilə vurma prosesində sapların gərilməsinin və deformasiyasının təsadüfi dəyişmələri). [2,3] mənbələrində müxtəlif amillərin arğac saplarının vəziyyətinin bərabərliyinə təsiri məsələsi tədqiq edilmişdir (əriş saplarının gərilməsindən və parçanın işçi kənarının yerdəyişməsindən). Bu tədqiqatlarda qəbul edilmiş yaxınlaşmalarda arğac saplarının arasındakı x məsafəsi tapılmışdır:

$$T\frac{dx}{dt} + x = f(t) \ , \qquad (1)$$

burada T - vurma prosesində dəzgahın elastik yükləmə sistemindən asılı olan zaman sabiti;

f(t) - arğac sapları arası məsafəyə təsiri xarakterizə edən funksiyadır.

Fərz edək ki, t=0 anında bu şəkilli həyacanlanma başlanır:

$$f(t) = m + n(t) \ , \qquad (2)$$

burada *m*- sabit kəmiyyətdir;

n(t)-sıfr orta qiymətli təsadüfi zaman vahididir.

Fərz edək ki, τ- n(t) vurma sürətinin korrelyasiya vaxtıdır, T_0 isə - arğac sapın vurma tsiklinin dövrüdür. Təsadüfi amillərin təsir vaxtı T_0 -dan azdır, buna görə:

$$\tau \ll T_0. \qquad (3)$$

Sonralar *x* tsikl *d* k-nın sıra nömrəsindən asılı olan təsadüfi kəmiyyətdir. Müvəqqəti t=k T_0 arqumentinə keçək. Arqument *t* həm də diskret tərzdə T_0 intervalından dəyişir. Lakin zamanın kobud şkalasını qəbul edək, hansında t-ni fasiləsiz hesab etmək olar. Əgər baxılan proseslərin davametmə müddəti *T* kimi olarsa, onda aşağıdakı şərt mümkündür:

$$T \gg T_0. \qquad (4)$$

(3) və (4) ifadəsi işçi miqyasın seçilməsini xarakterizə edir. Onda (3) ifadəsi göstərir ki, n(t)-ni vurma sürəti kimi baxmaq olar, yəni onun korelyasiya funksiyası bu şəkilə malik olur:

$$R_0(t) = N_0\,\delta(t),$$

burada N_0 - vurma intensivliyi;

δ(t)-delta funksiyasıdır.

Əriş və mal tənzımləyicilərinin sinxron işləməsi zamanı parçaya qoyulan arğac sapın vəziyyəti təyin edilir, özü də sonuncu qoyulmuş arğac sapın vəziyyətindən asılı olaraq. Ona görə hesab etmək olar ki, x(t) növlü təsadüfi proses şərh edilir:

$$W_1(x_n, t_n) = W_1(x_{n-1}, t_{n-1})\, W_2(x_n, t_n/x_{n-1}, t_{n-1}), \qquad (5)$$

burada $W_1(x_n, t_n)$ - onun ehtimalının sıxlığıdır $x(t_n)=x_n$;

$W_2(x_n, t_n/x_{n-1}, t_{n-1})$ - onun ehtimalının şərti sıxlığıdır, $x(t_n)=x_n$, əgər məlumdursa ki, $x(t_{n-1})=x_{n-1}$.

(5) ehtimalın aşağıdakı şərti sıxlığı üçün Kolmoqorovun-Fokkerin-Plankın tənliyinə gətirilir [4]:

$$\frac{\partial W_2(x,t/x_0,t_0)}{\partial t} = -\frac{\partial}{\partial \times}\left[A_1(x,t)W_2\left(x,t/x_0,t_0\right)\right] + \frac{1}{2}\frac{\partial^2}{\partial \times^2}\left[A_2(x,t)W_2\left(x,t/x_0,t_0\right)\right], \qquad (6)$$

$$A_1(x,t) = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\{x(t)-x(t-\Delta t)\}}{\Delta t}; \quad A_2(x,t) = \lim_{\Delta t \to 0} \frac{\{[x(t)-x(t-\Delta t)]^2\}}{\Delta t}. \qquad (7)$$

Həyacanlanmanın qoşulma anında vaxtın hesaba alınması başlanğıcını seçərək alırıq $t_0=0$. Onda tənlik (6) üçün başlanğıc şərt aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$W_2(x,0/x_0,0) = W_2(x,0/x_0) = \delta(x-x_0). \tag{8}$$

Nəhayət təbii sərhədlərini daxil edək:

$$W_2(\pm\infty, t/\, x_0) = 0 \tag{9}$$

Tənliklər (1), (6) və şərtlər (2), (5), (7), (8) və (9) məsələni riyazi baxımdan tam təyin edirlər. Bu məsələnin həlli çox işlərdə [1,4] verilmişdir. Mənbə [4]-dən istifadə etməklə aşağıdakı həlli alırıq;

$$W_2\left(x,\frac{t}{x_0}\right) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi(1-R^2)}}\, e^{-\frac{[x-m-(x_0-m)R]^2}{2\sigma^2(1-R^2)}}; \tag{10}$$

burada

$$\sigma^2 = \frac{N_0}{2T};\quad R = e^{-\frac{t}{T}}.$$

Çünki

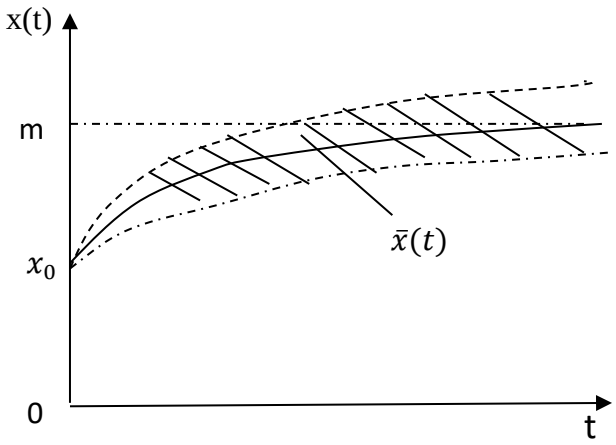
$$\mathrm{x}(0) = x_{0,}, \qquad W_1(x,0) = \delta(x-x_0) \tag{11}$$

Onda markov proseslərin əsas tənliyindən alırıq:

$$W_1(x,t) = \int W_1(x',0) W_2\left(x,\frac{t}{x'}\right) dx' = \frac{1}{\sqrt{\frac{\pi N_0}{T}[1-e^{-\frac{2t}{T}}]}}\, e^{-\frac{[\left(x-x_o e^{-\frac{t}{T}}\right)]^2}{\frac{N}{T}(1-e^{-\frac{2t}{T}})}} \tag{12}$$

Tənliklər (10) və (12)-ni müqayisə edərək, bizim halda ehtimalın birölçülü sıxlığı ehtimalın şərti sıxlığı ilə üst-üstə düşür. Bu həm də təəccüblü deyildir, əgər başlanğıc birölçülü sıxlığına diqqət yetirilsə.

Alınmış nəticə şəkil 1-də nümayiş etdirilir.

Şəkil 1. Keçid prosesində $\bar{x}$ (t)-nin və σ^2(t)-nin dəyişməsi

Nəticə (12) göstərir ki, $\bar{x}$(t)- qeyri-stasionar təsadüfi prosesi göstərir. Onun riyazi gözləməsi $\bar{x}(t)= x_0e^{-t/T}$ - (1-$e^{-t/T}$) və $\sigma^2(t)=\frac{N_0}{2T}(1-e^{-2t/T})$ dispersiyası zamandan asılıdır. Əriş-batan mexanizmi sistemin dinamikası belədir ki, həm $\bar{x}$(t), həm də σ^2(t) həyacanlanmanın "qoşulması" birdən dəyişmir, amma tədricən artırlar. Xüsusilə dispersiyanın artması faktı olur. Eyni zamanda tənlik (12)-dən görünür ki, t→∞ olanda $\bar{x}$= m və $\sigma^2 =\frac{N_0}{T}$ ilə yeni dəyanətli Qaus paylanması alınır. Bu arğac sapın vurma prosesinin həyacanlanma tipinə baxılmasına nisbətən dəyanətliyi barədə şahidlik edir. Limit paylanma bu şəkilə malikdir:

$$W_1(x,\infty)=\sqrt{\frac{T}{\pi N_0}}e^{-\frac{(x-m)^2}{\frac{N_0}{T}}} \qquad (13)$$

Zamandan asılı olmayan limitin (13) paylanmasının mövcud olması imkan verir təsdiqləyəsən ki, stasionar təsadüfi həyacanlanma halında x(t) həm də stasionar xarakter daşısın. Həyacanlanma (2) stasionardır, çünki o, müəyyən zaman anında qoşulur.

NƏTİCƏ

1. Arğaç sapın parça başlanğıcına vurma xarakteri barədə mülahizədən mənfi tənzimləyicilərlə işin halı üçün arğac sapları arası məsafələrin paylanması qanunu çıxır. Qeyd edək ki, bu qərar yalnız kiçik həyacanlanmalar üçün doğrudur, nə vaxt $\bar{x}$(t)>σ(t), yaxud

$$N_0<2m^2T.$$

2. Arğac sapın vurulma prosesi həyacanlanmanın baxılmış növünə nisbətən dəyanətlidir. Stasionar həyacanlanma halında arğac saplar arasında məsafədə stasionar paylanmaya malikdir, çünki riyazi gözləmə $\bar{x}$ və dispersiya σ^2 zamandan asılı deyildir.

3. Dispersiya σ^2 yalnız səsin N_0 intensivliyindən deyil, həm də sistemin dinamiki xassələrindən asılıdır. Zaman sabiti az olduqca , dispersiya bir o qədər çox olur.

4. Keçid prosesində (şəkil.1-də) ştrixlənmiş sahənin kəsiyi istənilən zaman anında $\bar{x}(t)-\sigma(t) < x(t) < \bar{x}(t)+\sigma(t)$ arğac sapın vəziyyətinin $\sigma^2(t)$ dispersiyanın artmasını göstərir ki, parçada arğac sapın vəziyyətinin modelilə impulus axımıdır, özü də dispersiyanın toplanması ilə [4].

Ədəbiyyat

1. П.А.Севостянов. Неравномерность расположения утка в ткани и оценка ее регулирования. ”Технология текстильной промышленности” №5,1969.

2. Велиев.Ф.А, Бурнашев Р.З.О прочности структуры тканей переменной плотности на границе плотного и разряженного участков. ”Технология текстильной промышленности” №4,1992.

3. Велиев.Ф.А. Определение технологических параметров тканей с переменной плотности по утку. ”Технология текстильной промышленности” №3,1990.

4. В.И.Тихонов. Статистическая радиотехника. Изд, Советское радио,1996.

KİÇİK MƏKTƏB YAŞI DÖVRÜNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAK TƏLƏBATLARININ FORMALAŞMASINDA ONLARLA APARILAN TƏRBİYƏVİ İŞİN PRİNSİPLƏRİ

MƏMMƏDOVA Münəvvər İsmayıl qızı

BDU-nun qiyabi doktorantı

Açar sözlər: idrak tələbatları, motivlər, təlim motivasiyası, idraki fəallıq, idraki dəyərlər.

Kiçik məktəb yaş dövrü inkişafın yeni situasiyası olub şagirddən yeni fəaliyyət-təlim tələb edir. Bu fəaliyyətin effektli olması təlimə motivasiyanı formalaşdırır. Şagird sosial əhəmiyyətli vəzifələri yerinə yetiriməyi arzulayır, məktəbdə isə idrak motivasiyasının yarannası zəruridir. Şagirdin təlim və tərbiyəsinin mühüm vəzifələrindən biri kiçik yaşlı məktəblilərin motivasiya sahəsini formalaşdırmaqdır.

Kiçik məktəb yaş dövrü şagirdin ilkin olaraq təlim fəaliyyətinə daxil olub təlim fəaliyyətinin yeni, əsas növlərinə yiyələnməsidir. Odur ki, təlim prosesi elə təşkil edilməlidir ki, onun motivi fənnin mənimsənilməsinin daxili məzmunu ilə bağlı olsun. Təlim motivasiyası həmişə dəyişikliklərlə özünü göstərir ki, burada bir-birini təhrik edən yeni münasibətlər (tələbatlar, şagird üçüntəlimin məqsədi, onun motivləri, maraqları, emosiyaları və s.) yaranır. Motivasiyanın təşəkkülü təkcə müsbət və ya mənfi münasibətləri deyil, həm də motivasiya sferasının strukturunu mürəkkəbləşdirir. Təlim fəaliyyətinin motivi dedikdə təlim fəallığının təzahürü ilə şərtlənən bütün amillər: tələbat, məqsəd, yönəlişlik, maraqlar və s. başa düşülür. Kiçik məktəb yaş dövründə yeni motivlər (tələbatlar, maraqlar, meyllər) təzahür edir, şagirdin iyerarxik motivasiya sistemi qurulur.

Köhnə maraqlar, motivlər öz təhrikedici qüvvəsini itirir, onlar yeniləri ilə əvəz olunur. Təlim fəaliyyətindəki münasibətlərə nə aiddirsə o şagird üçün daha mühüm dəyərli əhəmiyyət kəsb edir. Kiçik məktəblilərdə motivasiya yönəlişliyi üzərində üstünlüyü nəzərə çarpır. Əvvəlki qaydada bilavasitə fəaliyyət motivləri aparıcı mövqedə olur. Bir qayda olaraq təlim fəaliyyətini bir deyil, müxtəlif motivlər sisteminə təhrik olunur. Motiv şagirdin daxili münasibətləri ilə ona bağlı olan təlim işlərinin ayrı-ayrı tərəflərinə yönəlməsidir [2]. Bu motivlərin növlərinə idraki və sosial motivləri aid etmək olar. Əgər şagirddə təlim zamanı təlim fənninin məzmununa yönəliş üstünlük təşkil edirsə, o zaman idraki motivlərin mövcudluğundan danışmaq olar. Əgər şagidlərdə yönəlişlik başqa insana istiqamətlənirsə o sosial motivdir. İdraki və sosial motivlər müxtəlif səviyyələrdə ola bilər.

İdraki motivlər geniş idraki motivlər (yeni biliklərə, faktlara, hadisələrə yönəlişlik); təlim-idraki motivlər (bilik əldə etmək üçün mənimsəmə üsullarına bələdləşmə, biliklərin əldə edilməsinin yeni, müstəqil üsulları); özünütəkmilləşdirmə motivləri (əlavə biliklərin əldə edilməsinə yönəlişlik, özünütəkmilləşdirmənin xüsusi proqramının qurulması). Sosial motivlər növbəti səviyyələrdə olur: geniş sosial motivlər (borc və məsuliyyətlilik, təlimin sosial əhəmiyyətliliyinin başa düşülməsi); dar və ya mövqeli sosial motivlər (ətrafdakılarla qarşılıqlı münasibətdə müəyyən mövqe tutmağa cəhd, onların tərifini qazanmaq); sosial əməkdaşlıq motivləri (başqa adamlarla birgə fəaliyyətin müstəlif üsullarına yönəlmə).

A.V.Leontyevə görə, tələbatlar - ilkin fəaliyyətin yaradılmasının psixoloji vəziyyətinə və uşağın fəallığına istiqamətlənmişdir [6].

İdrak tələbatları tərəfimizdən ətraf aləmə şüurluluğun, aktivliyin, yaradıcı dərketmənin zəruriliyi kimi nəzərdən keçirilir. Bu tələbatlar kiçik məktəbli şəxsiyyətinin inteqral xassələrini formalaşdırır. Şəxsi-fəaliyyətli yanaşma mövqeyi və elmi tədqiqatların təhlili baxımından müəyyən etdik ki, kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının inkişafı üçün zəruri şərtlər təlim motivlərinin, inandırmanın, idealın, maraqların, yönəlişliyin, sərvət dəyərlərinin, arzuların dərk edilməsidir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prosesində təkcə onların inkişafının şəxsi xüsusiyyətləri deyil, həm də onlarla tərbiyəvi işin prinsipləri nəzərə alınmalıdır. Tədqiqatın psixoloji təhlilinə və bu sahədə elmi təcrübələr aparan alimlərin tədqiqatlarına istinad edərək ümumtəhsil məktəblərin şəraitində kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prinsiplərini müəyyən edirik.

Bu prinsiplərə aiddir: şagirdlərin təlimin dəyərini dərk etmələri, onların potensial imkanlarının hesaba alınması və idraki subyektiv təcrübə, təlimdə məsuliyyətli fəaliyyətə hazırlıq, idraki fəallıq yaradıcı dərketmədə özünüreallaşdırma. Göstərilən prinsiplərin reallaş- dırılması şagirdlərin daxili ziddiyyətlər arasında, məsələn, "onlar necə oxuyurlar", "onlar necə oxumalıdırlar" həyəcanlılıqlarını oyatmaq və onları, yenini dərk etmələrinə cəhdlərini stimullaş- dırmaqla nəticələnir.

Şagirdlərin təlim dəyərlərinin dərki prinsipi şəxsiyyətin fəallığının və davranışının tənzim edilməsini təmin edir ki, o da dərketmə prosesinə istiqamətlənir. Bu prinsipdə şagirdlərin təlimə idraki münasibəti və təlimdə zəruri biliklər ifadə olunur. Həmçinin bu prinsip kiçik yaşlı məktəbli şəxsiyyətinin şüurunda şəxsi əhəmiyyətlilik kimi yenilərin dərkinə münasibətlərin ərtaf aləmə şüurluluğun formalaşmasında üstünlüyünü nəzərdə tutur. Bu prinsip təlimin dəyər kimi şagirdin həm özü, həm də cəmiyyət üçün mühüm olmasını, idraki fəaliyyəti yerinə yetirmək bacarığının formalaşmasını təmin edir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prosesində idraki subyektiv təcrübənin hesaba alınması prinsipinin reallaşması təlim şəxsi-bələdləşmə situasiyasını nəzərdə tutur və şagirdin şəxsi təcrübəsini tələb edir. Həmçinin şagirdlərə öz subyektiv təcrübələrini dərk etməklə müxtəlif təlim situasiyalarında adekvat hərəkət etməyə, özünə təlim subyekti kimi yanaşmağa imkan verir.

Təlimdə məsuliyyətli fəaliyyətə hazırlıq prinsipi təlimin elə şərtlərinin yaradılmasını təklif edir ki, təlim fəaliyyətini əmək kimi səbirlilik, inadkarlığın, məsuliyyətliliyin təzahürünü tələb etməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipin reallaşması məşğələlərin keçirilməsini, müxtəlif növlü biliklərin məzmununun açılmasını, şagirdlərin daxili mövqeyinin formalaşmasını nəzərdə tutur.

İdraki fəallıq prinsipində biz kiçik yaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyələrinə üstünlük veririk. kiçik məktəblilərin aparıcı təlim fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsini şagirdlərin ətraf aləmə münasibət sistemi müəyyən edir. Bu prinsip həmçinin şagirdin özünə, öz real mövqeyinə, müəlliminə olan münasibətini də nəzərdə tutur. Tədricən şagirdin aktiv idraki fəaliyyəti perspektiv inkişafı stimullaşdırmaqla şəxsiyyətin müsbət inkişafını və onun yeni olanı dərk etmək tələbatını təmin etməlidir.

Yaradıcı dərketmədə özünüreallaşdırma prinsipi idraki tələbatların formalaşması hesabına kiçik yaşlı məktəblini axtarıcı, yaradıcı fəaliyyətə daxil etməklə məhsuldar təfəkkürün, qavrayışın, təxəyyülün inkişafını şərtləndirir. Belə hallarda təlimin subyekti kimi məktəblinin təşəkkülündə təlim biliklərini, fəal mənimsəmə, bilik, bacarıq və vərdişləri mənimsəmə prosesində şəxsiyyətin inkiaşfı və onun idraki tələbatının qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsirini müəyyən edir [1].

Şagirdlərin potensial imkanlarının hesaba alınması prinsipi L.S.Vıqotskinin uşağın aktual və yaxın inkişaf zonası haqqında nəzəri qaydalara istinad edir. bu prinsip idrak tələbatlarının formalaşması işinin təşkilində şagirdlərin fərdi-şəxsi kömək vasitələrindən istifadəni nəzərdə tutur. Bunlarla yanaşı bu prinsip kiçik yaşlı məktəblilərə ən çətin situasiyalarda öz problemlərini həll etməyi öyrətmək, yenilərini dərk etməklə təlim çətinliklərini aradan qaldırımaada kömək etməyi nəzərdə tutur. Fərdi-şəxsi kömək şagirdlərin özünüdərketmələrində, təlimdə uğur və uğursuz- luqları adekvat şəkildə dərk etməyə üstünlük verir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının firmalaşması prinsipinin reallaşması müvafiq üsul və metodların: problemli situasiyanın həlli, inkişafetdirici oyunlar, söhbətlər, müsbət nümunələr, tapşırıqlar, stimullaşdırıcı materiallarla iş və s.-in seçilməsinə səbəb olmuşdur. Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prinsiplərinin effektiv şəkildə reallaşmasını müəyyən etmək məqsədilə tətəfimizdən formalaşdırıcı eksperimentin əvvəlində şagirdlərin öz təlim vəzifələrini yerinə yetirmək bacarıqları ilə bağlı tədqiqatda diaqnostikadan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, kiçik yaşlı məktəblilərin 38,2%-i qaydaların yerinə yetirilməsi ilə bağlı, öz bacarıqlarının reallaşdırılmasını qiymətləndirmişlər. Şafirdlərin 15,9%-i belə zənn edirlər ki, onlar təlimdə əməksevərliyi, məsuliyyətliliyi nümayiş etdirirlər. Onların 14,6 %-i təlimdə köməyi qəbul ediklərini, 28,5%-i təlimdə uğurlara nailolma bacarıqlarını, 19,4%-i özlərinin təlim əməyini və istirahətlərini təşkil etmək bacarıqlarına malik olduqlarını bildirmişlər. Bunlarla yanaşı şagirdlərin 29,9%-i dərslərini müstəqil şəkildə icra etdiklərini, 39,7%-i hər gün kitab oxuduqlarını, 42,3%-i məktəbdəki çətinlikləri müstəqil şəkildə aradan qaldırmaq bacarığını müsbət dəyərləndirmişlər.

Yuxarıda adları çəkilən prinsiplərin reallaşması zamanı tərəfimizdən "Mənim vəzifələrim", "Məktəb bizim ümumi evimizdir", "Yaxşı təhsil və mənim uğurum" və s. mövzularda kiçik yaşlı məktəblilərin məktəbdə və evdə vəzifələrini yerinə yetirməklə bağlı sinif saatları təşkil edilmişdir. Sinif saatlarının təşkilində növbəti vəzifələr yerinə yetirilmişdir: kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşmasının reallaşması prinsipi, məsuliyyətlə, onun üsullarının davranış və fəaliyyətdə təzahürü, onların evdə və məktəbdə vəzifələri, məktəbdə düzgün davranış və normalara davamlı, müsbət münasibət, məsuliyyətlilik, əməksevərlik və s. İş fərdi, qrupda cütliklərlə, həmçinin frontal şəkildə aparılmışdır. Məşğələlərdə fərdi və qrup formasında işin məzmunu şagirdlərin idrak tələbatlarının formalaşması səviyyəsindən asılı olmuşdur.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prinsipinin reallaşması tematik sinif saatlarından istifadə etməklə, idrak tələbatlarının struktur komponentlərinin-idrak fəaliyyətinə hazırlıqda təzahür edən idraki yönəlişliyin təşəkkülünü şərtləndirir. Şagirdlərin idrak tələbatlarının formalaşması prinsipinin effektiv reallaşmasını yoxlamaq və öz təlim vəzifələrini yerinə yetirmək üçün diaqnostik iş aparılmışdır.

Tədqiqatın nəticəsində aydın olmuşdur ki, kiçik yaşlı məktəblilərin bacarıqları öz təlim vəzifələrini yerinə yetirdikləri vaxt təlimdə reallaşır. Şagirdlərin əksəriyyəti öz bacarıqlarının reallaşmasını müsbət qiymətləndirirlər. Belə ki, şagirdlərin 59%-i tapşırıqların düzgün yerinə yetirilməsini, 58,4%-i təlim müddətinin təşkilini, 51,4%-i təlimdə xajiş və köməyin qəbulunu, 43,8%-i təlimdə məsuliyyətliliyi, 42,3%-i isə məktəb çətinliklərinin aradan qaldırılmasını xüsusi olaraq qeyd etmişlər.

Beləliklə, məktəbdə və evdə şagirdlərin vəzifələrinin öyrənilməsində tematik sinif saatlarının aparılması kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prinsipinin reallaşmasını həyata keçirmişdir. Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının formalaşması prosesi mərhələli şəkildə idrak fəaliyyətinin motivasiyasının yaradılması əsasında şagirdlərin təlimin subyekti kimi özləri haqqında təsəvvürlərini və daxili mövqelərini şərtləndirir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak tələbatlarının strukturuna növbəti komponentlər daxil edilir:

1/ şagirdin öz obrazı haqqında təsəvvürləri;

2/ təlimə müsbət münasibəti xarakterizə edən şagirdin idrak maraqları;

3/ idraki yönəlişlik, təlim tapşırıqlarını və şəxsi keyfiyyətləri yerinə yetirməyə hazırlığın təzahürü, məsuliyyətlilik, əməksevərlik, intizamlılıq idrak fəallığı, təlim tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində inadkarlıq;

4/ idraki dəyərləri, təlimin dəyər kimi həm özü, həm də cəmiyyət üçün mühüm olmasını başa düşmək, öz həyatının mühüm hadisəsi kimi yeninin dərkinin şagird lər tərəfindən qəbul edilməsi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Баранова Э.А. Диагностика познавательного интереса у младших школьников и дошкольников. – М: Речь, 2004. – 219 с.

2. Верещагина Л. А., Карелина И. М. Психология потребностей и мотивация персонала; Гуманитарный центр - Москва, 2012. - 156 с.

3. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы Текст. / Е.П. Ильин. СПб.: СпецЛит, 2001.-463 с.

4. Зайцева И.А. Формирование познавательного интереса к учению как способ развития креативных способностей личности. – Ноябрьск, 2005. – 124 с.

5. Капустина Н.Г.Познавательные интересы младших школьников //Начальная школа плюс До и После. – 2005. – № 2. – С. 3-8.

6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции./ Конспект лекций. М.: МГУ,1997. - 68 с.

.

ÇEVRİMİÇİ PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK MESLEKİ YETERLİKLERİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE VE BİRLEŞİK KRALLIK KARŞILAŞTIRMASI

INVESTIGATION OF ONLINE PSYCHOLOGİCAL COUNSELING PROFESSİONAL QUALIFICATIONS: COMPARISON OF TURKEY AND THE UNITED KINGDOM

Fatma Ebru İKİZ

Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, ORCID.0000-0003-4381-1658

Beril ÖZTÜRK

Uzm. Psk. Dan. Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı bursiyer öğrenci, ORCID.0000-0001-8601-9631

ÖZET

Tüm dünyada psikolojik destek arayışında olmak ve bu desteğe sahip olmak insani bir ihtiyaçtır. Psikolojik destek psikolojik danışmanlık, klinik ve tıbbi durumlarda hizmet veren uzmanlar tarafından sağlanır. Covid-19 salgını ve sokağa çıkma kısıtlamaları insanların yaşamsal ve sosyal özgürlüklerini engellemiş, çeşitli kurallara uymaya zorlamış ve insanları baskı altına almıştır. Bu durum stres ve travmatik etki yaratmış olup ruh sağlığı bozukluklarının artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla pandemi döneminde ruh sağlığı tedavi talepleri artmış ve ülkeler bu hizmetlere yönelik ihtiyaçları yüzyüze karşılamada zorlanmıştır (WHO, 2020). Teknolojik gelişmelerle birlikte, çevrimiçi psikolojik danışmanlık hizmetleri bu ihtiyaçları karşılayan yararlı bir hizmet olmuştur ve uygulayıcılara da iş fırsatları sunmaktadır. Çevrimiçi psikolojik danışmanlığın tüm dünyada farklı prosedürleri ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu prosedürlere ve uygulamalara bağlı olarak, çevrimiçi psikolojik danışmanlık etik değerlendirmeleri ile bilgi edinme ve profesyonel meslek elemanlarının eğitim süreci, psikolojik danışma ve psikoloji topluluklarının açıklamalarında ve verdiği bilgilerde farklılaşabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, çevrimiçi psikolojik danışmanlık etik ve pratik farklılıkların ve benzerliklerin Türkiye ve Birleşik Krallıkta karşılaştırmasını yapmaktır. Bu doğrultuda çevrimiçi psikolojik danışmanlık mesleki yeterliklerin karşılaştırmalı incelenmesi hedeflenmektedir. Bu çalışma, bir derleme çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada amaçlar doğrultusunda İngiliz Psikoloji Birliği (BPS) ve İngiliz Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Birliği (BACP) ile Türk Psikoloji Derneği ve Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği'nin internet sitelerinin bilgilendirmelerinde yer alan çevrimiçi psikolojik danışmanlığın mesleki yeterlikleri, etik politikaları ve standartları incelenmiş ve karşılaştırmalı olarak derlenmiştir. Sonuçlar, her iki ülkede son birkaç yılda meydana gelen teknolojik değişikliklere dayanarak prosedürlerin farklılaştığını, ancak çevrimiçi psikolojik danışmanlık prosedürlerinin yüz yüze danışmanlık eğitimleriyle ilgili olduğu ortaya koymaktadır. Bu incelemeden elde edilen bulgular İngiltere'de ve Türkiye'de psikolojik danışman eğitimlerinin, teknolojik yetkinliklerin, çevrimiçi hizmet verme prosedürlerinin ne kadar farklı olduğunun altını çizmektedir. Genel olarak çevrimiçi danışma yürütme yeterliği edinme ve belgelendirme; gizlilik ve kayıtların saklanması prosedürleri ile sosyal medya kullanımı açısından karşılaştırmalı ihtiyaçlar ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Çevrimiçi psikolojik danışma, etik, mesleki yeterlik, psikolojik danışman, derleme

ABSTRACT

It is human need to seek and have psychological support all around the world. The restrictions and frustrations people faced during the Covid-19 epidemic have created stress and pressure, and have created a traumatic effect. Thus, the demands for psychological counseling have increased. Along with technological advances,

online psychological counseling services have been a useful service meeting these needs and also offer job opportunities to practitioners. With the technological advancements, online psychological counseling has different procedures and practices all over the world. Depending on these procedures, ethical considerations, information and training processes of online psychological counseling might be differentiated in the explanations of either psychological counselling or psychology societies. The aim of this study is to compare online counseling ethical and practical differences and similarities of Turkey and the United Kingdom. In this direction, comparative analysis of online psychological counseling professional competences is aimed. This study is designed as a review study. According to aims, this study reviews the ethical considerations, policies and standards of online counselling towards The British Psychology Society (BPS) and The British Association for Counselling and Psychotherapy (BACP), as well as Turkish Psychology Society and Turkish Psychological Counseling and Guidance Association explanations given on websites. The results reveal that the procedures differ based on the technological changes that have occurred in both countries over the past few years, but that online psychological counseling procedures are related to face-to-face counseling training. The findings obtained from this investigation, the counselor education, the technological capabilities, procedures are differ in Turkey and in the UK, this underlines how different the online psychological counseling services. In general, in terms of acquiring and certification of conducting online psychological counseling; comparative needs have been revealed in terms of privacy and record keeping procedures and the use of social media.

Keywords: Online counseling, ethics, professional competence, psychological counselor, review

GİRİŞ

20.yy'ın sonlarından bugüne, teknolojiden ve teknolojik yeniliklerden psikolojik danışma alanı etkilenmektedir ve bu etki doğrultusunda gelişen çevrimiçi psikolojik danışmanlık hizmetlerinin daha çok insana ulaştığı ve bu iletişimin daha ucuz ve kolay olduğu için tercih edilir olduğu gözlenmektedir (Grohol, 2004). Sunulan yeni ortam ve kurulan yeni terapötik ilişkiler nedeniyle bu alana ilişkin mesleki değerlendirmeler, eleştirel bakışları ve etik sorgulamalar başlamıştır (Skinner ve Latchford, 2006; Richards ve Viganó, 2013; Harris ve Birnbaum, 2015). Çevrimiçi psikolojik danışma ortamında terapötik ittifak kurmanın, müdahale planı oluşturmanın zorlukları ve danışma ilişkisindeki devamsızlık gibi sonuçların terapötik süreci olumsuz etkileyebileceğine yönelik görüşler ortaya atılmıştır (Amichai-Hamburger ve diğerleri, 2014). İnternet temelli terapötik müdahalelere yönelik değerlendirmelere ve bakış açılarına açıklık getirmek amacıyla yapılan tanımlamalar ve sınıflandırmaların yanı sıra bu dönüşüm sürecinin sadece mesleki zorlukları ortaya koyması değil aynı zamanda yeni zorlayıcı faktörleri de doğurduğu belirtilmektedir (Barak, Klein ve Proudfoot,2009). Dünyadaki bu değişime ayak uydurmak adına psikolojik danışmanların eğitiminin de teknolojik ve mesleki yeterliklerine ilişkin destekleyici unsurlar içermesinin faydalı olacağı düşünülmektedir (Haddock, Cannon ve Grey, 2020).

Psikolojik danışmanların eğitiminde teknolojinin önem kazanması, dünya ülkelerinin bu kapsamda değişime yönelmesi Türkiye için de önem arz etmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede, gelişmiş toplumların ve dünyanın psikoterapi uygulamalarını takip ederek ve gözlemleyerek ilerlemeler kaydedilebileceği ve dünyada olduğu gibi teknolojik değişikliklerin görmezden gelinemeyeceği bir gerçektir (Yorulmaz ve diğerleri, 2018). Bu çalışmada Türkiye'de ve Birleşik Krallık 'ta psikoloji ve psikolojik danışma derneklerinin (Türk PDR-DER, Türk Psikologlar Derneği, BPS ve BACP) bilgilerine dayalı olarak çevrimiçi psikolojik danışmanlık etik ve pratik farklılıkların ve benzerliklerin Türkiye ve Birleşik Krallıkta karşılaştırmasını yapmaktır. Bu doğrultuda çevrimiçi psikolojik danışmanlık mesleki yeterliklerin karşılaştırmalı incelenmesi hedeflenmektedir. Bu değerlendirme psikolojik danışmanların çevrimiçi psikolojik danışmaya ilişkin hangi mesleki yeterliklerin arandığının, etik yaklaşımların neler olduğunun ve uygulamaya yönelik yapılan bilgilendirmelerin neleri içerdiğinin iki ülke için karşılaştırmasını kapsamaktadır. Bu karşılaştırma çalışması Birleşik Krallıktaki etik ve prosedüre ilişkin yapılanmanın oluşumuna dair kaydedilen ilerlemenin

incelenmesine ve Türkiye'deki çevrimiçi psikolojik danışmaya ilişkin algının şekillenmesine katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir. Çalışma, çevrimiçi psikolojik danışmanın ne olduğu, çevrimiçi psikolojik danışmada etik ve son olarak psikolojik danışman yeterlikleri olarak üç başlık altında toplanmıştır.

1) Çevrimiçi Psikolojik Danışma

Çevrimiçi psikolojik danışma eğitimli ruh sağlığı uzmanlarının danışanları ile bağlantı kurmak için interneti kullanarak profesyonel bir etkileşim oluşturulması olarak tanımlanmaktadır (Rochlen, Zack ve Speyer, 2004). Internet üzerinden yapılan ruh sağlığı için yaygın kullanılan terimler internet temelli terapi/psikolojik danışma, e-terapi, siber terapi ve çevrim içi terapi/psikolojik danışmadır (Barak, Klein ve Proudfoot, 2009). Bu çalışmada bu kavramları genel bir başlık altında 'çevrimiçi psikolojik danışma' olarak kullanılacaktır. Çevrimiçi psikolojik danışma temelinde fiziksel, psikolojik ve coğrafi olarak sosyal ortamlardan ayrışmanın ya da izole olmanın üstesinden gelmek için bir köprü görevi görmektedir (DuBois, 2004).

Çevrimiçi psikolojik danışma tarihi 1960'larda birey merkezli danışma girdilerini otomatik olarak yazı dilinde aktarmak için oluşturulan bilgisayar sistemi ELIZA'ya dayandığı düşünülmektedir (Weizenbaum, 1966). ELIZA'nın bir bilgisayar programı olması nedeniyle insanların birbiriyle internet üzerinden iletişimi 1980'lerde internet forumlarının oluşması ile olmuştur, ancak bazı araştırmacılar gerçek anlamıyla çevrimiçi psikolojik danışmanın temellerinin 1990'larda atıldığını düşünmektedir (Grohol, 2004). Uygulamanın yanı sıra araştırmaya yönelik çalışmaların da 1970'lerde başladığı bilinmektedir, ancak yüzyüze psikolojik danışmada ölçmeye ilişkin yaşanan zorluklar, internet ortamının tahmin edilemeyen zorlukları da dahil edilince daha külfetli bir hal almıştır (Mallen, 2004).

Çevrimiçi psikolojik danışma kavramının eş zamanlı/senkron (mesajlaşma ve videolu görüşmeler) ve eş zamanlı olmayan/asenkron (e-posta) şeklinde iki yöntemin kullanıldığı, bazen de bu yöntemlerin birleşiminin kullanılabildiği belirtilmektedir ve eş zamanlı danışma yönteminin daha çok tercih edildiği görülmüştür (Richards ve Viganó, 2013). Çevrimiçi psikolojik danışma gelenekselleşmiş ofise bağlı psikolojik destek erişiminin yerine istenilen zamanda istenilen yerde ulaşılabilir olması, özellikle kendini konuşarak ifade etmek istemeyen bireylerin yazarak ifade etme şansı elde etmesi açısından önemli bir psikolojik destek aracı haline gelmiştir (Barak, Klein ve Proudfoot, 2009). Yüzyüze psikolojik danışmalarda olduğu gibi çevrimiçi ortamda da grup ve bireysel danışma olarak uygulanabilmekte, ancak bireysel terapilerin daha işlevsel ve etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Barak ve diğerleri, 2008). Yapılan değerlendirmelerde, danışma ortamını, dinamiklerini ve danışmanın faydalarına yönelik incelemeler teknik yapı, kurulan düzen ve iletişim açısından farklılıkların altını çizmektedir.

Müdahalelere ilişkin bu teknik değerlendirmelerin ve bilgilerin yanısıra, kurulan terapötik ilişkinin ve ittifakın önemi ve kalitesi çevrimiçi psikolojik danışmanın geleceğine ilişkin de bakış açıları sunmayı sağlayacaktır. Cook ve Doyle (2002) çevrimiçi psikolojik danışmanın herkes için uygun olmadığını belirtirken yaptıkları çalışmada terapist, terapötik ittifak ve kurulan iletişim açısından yüzyüze psikolojik danışma ile bir farklılık olmadığını belirtmişlerdir. Özellikle genç yaş grupları ile yapılan danışmaların internetteki iletişim diline yatkınlık açısından kolaylık sağladığı, ancak bilinen danışmanlık becerilerinin sözsüz iletişim unsurları olmadan doğru bir şekilde yansıtılmadığı ifade edilmiştir (Bambling ve diğerleri, 2008). Çevrimiçi ortamda güven ilişkisi oluşturma genel olarak yapılan görüşmelerin anonimliği ile bağlantılı olduğu bulunmuş ve bu terapötik ilişki kurabilme hızının ilişkiyi içselleştirme, güven duygusu oluşturma ve terapideki güç dengesi kurabilme üzerinden tartışılmıştır (Fletcher-Tomenius ve Vossler, 2009). Bir yandan da çevrimiçi psikolojik danışmanlar özellikler e-posta gibi eş zamanlı olmayan yöntemler kullanıldığında yüz yüze danışmadaki ilişkinin hedeflenmesindense, çevrimiçi süreçte deneyimlenen aktarım ve karşıt aktarımın danışma dışı ilişkileri etkileyebileceğini düşünmektedirler (Dunn, 2012).

Çevrimiçi psikolojik danışmaya ilişkin ilk yönerge ve bildiriyi yayınlayan Amerika'nın (APA 1997-2000) ardından diğer ülkeler de bu temel ve çalışmalar üzerinden yeni internet temelli ruh sağlığı hizmetine ilgiyi arttırmış ve etik ve mesleki standart kılavuzları oluşturmaya başlamıştır. Bu çalışmada incelenen ülkelerden bir olan Birleşik Krallıkta İngiliz Psikoloji Birliği 2001 yılında internet ortamında yer alan ruh sağlığı servisleri

için etik ve mesleki standartlarını yayınlamış (BPS, 2001); ancak Türkiye 2004 yılında Türk Psikologlar Derneğinin (2004) yayınladı etik yönetmelikte 'Geleneksel olamayan psikoterapi ortamları' başlığı altında ilk defa yer verse de çevrimiçi terapi ya da psikolojik danışmaya yönelik ilk kılavuz 2020 yılında 'Çevrimiçi psikolojik müdahale ve uygulamalar içi telepsikoloji kılavuzu' yayınlanmıştır. Yine 2021 yılında Türk PDR Derneğinin yayınladığı Psikolojik Danışma Etik Kodları (İkiz, Uz Baş ve Arsalan, 2021)'nda yer alan 'Çevrimiçi Psikolojik Danışma, Teknoloji ve Sosyal Medya' (Erdem ve diğerleri, 2021) bölümünde içerik ve yönerge incelemesi yapılmıştır. Birleşik Krallık ve Türkiye'de bu alanın etik ve mesleki gelişimi hala devam ettiği için bu karşılaştırmalı derleme çalışmasında bir diğer önemli başlık da etik konusunun ele alınmasıdır.

2)Çevrimiçi Psikolojik Danışmada Etik

Çevrimiçi psikolojik danışmanın doğası ve kullanımına ilişkin kimlik gizleme, teknolojiye güven, duyguların yansıtılması, kültürel farklılıklar ve finansal konulara ilişkin endişeler bulunmaktadır (Barak, Klein ve Proudfoot, 2009). Bu endişeler ile birlikte etik kuralların oluşum süreci hızlanmış ve bu kuralları oluştururken nelere dikkat etmek gerektiğine olan önem artmıştır. Bu konulardaki etik incelemeler ve önerilerin yapıldığı yönergeler ve kılavuzlar hazırlanırken psikolog ve psikolojik danışmanların/psikoterapistlerin sürece dahil edilmesi gerekmektedir (Simpson, 2009).Yasal ve etik konular çevrimiçi psikolojik danışmada ele alınırken, yine psikolojik danışmada olduğu gibi gizlilik, danışanın güvenliği, danışmanın yetkinliği ve ücret konularının yanısıra teknolojik kriz durumları, danışan ve danışanın anonimliği ve kültürel duyarlılık konularında değerlendirmeler yapılmaktadır (Rochlen, Zack ve Speyer, 2004). Çevrimiçi psikolojik danışmanın etik ilkeleri incelenirken yüzyüze psikolojik danışmanın temel ilkeleri üzerine teknolojiye dair oluşabilecek problemlere yönelik eklemeler yapılarak kılavuzlar, prosedürler ve standartlar oluşturulmuştur.

İlk olarak gizlilik konusu üzerinde ele alınması gerekirse, yüzyüze psikolojik danışmada kriz durumu ya da gizliliğin ihlal edilmesi gereken durum yaşandığı zaman danışan ile danışman birlikte bu kararı verir ve danışan bunun kendi güvenliği için olduğunu bilmektedir. Ancak, çevrimiçi psikolojik danışma ortamında sözsüz iletişim eksikliği nedeniyle gizlilik ihlali gereken konuları saptamak ve birlikte karar almak zorlaşmaktadır (Robson ve Robson, 2000). Çevrimiçi psikolojik danışma sürecinde psikolojik danışman veya psikoterapistlerin çoğunluğunun kaygısının temelinde gizlilik unsurlarına ilişkin kaygıların yer aldığı yapılan çalışmalarda görülmüştür (Foon ve diğerleri, 2020; Supriyanto ve diğerleri, 2020). Gizlilik politikası gereğince psikolojik danışmanların internet aktarımına ilişkin gizlilik ile ilgili risk durumları hakkında kendisini ve danışanının bilgilendirmesi gerekmektedir (Kraus, 2004).

Gizlilik ile unsurların tartışılması çevrimiçi psikolojik danışmada güven duygusu ile ilgili sorgulamalara, bu sorgulamalar da etik açıdan terapötik ilişki ve ittifakın kurulumuna yönelik incelemelere yöneltmiştir. Cook ve Doyle (2002) yaptıkları çalışmada danışanların terapist ile ilişki kurulumunda ve yüzyüze psikolojik danışmaya göre daha tercih edilebilir bir olumlu deneyim sunduğuna yönelik sonuçlara ulaşmışlardır. Çevrimiçi psikolojik danışmada kurulan bağlantının güçlü olması, psikolojik danışmanların sözsüz iletişim unsurlarına sahip olmadan da güçlü ve anlamlı bir danışma sağlayabileceklerine dair düşünceleri arttırmıştır (Reynolds, Stiles ve Grohol, 2006). Buna karşın danışmadaki derin duyguların anlaşılması kısıtlı görsel veya görsel olmayan iletişim ipuçları ile sınırlandırıldığı ve yazılı iletişim kullanıldığı takdirde sınırlı zaman için de danışandan sınırlı bilgi alındığı gerçeği yadsınamamaktadır (Mallen ve diğerleri, 2011). Çevrimiçi psikolojik danışmadaki terapötik ilişkiler ve etik konusu ele alınırken geleneksel psikolojik danışma yöntemlerindeki temel ilişkiye dayalı etik konular göz ardı edilemez. APA (2017), ayrımcılık, zarar verme davranışı, çoklu ilişkilerde bulunmak, çıkar çatışması, danışmaya yönelik üçüncü taraf istekleri, ilişkilerin sömürülmesi, diğer uzmanlarla iş birliği ve bilgilendirilmiş onam konularını danışma ortamındaki insan ilişkilerine yönelik etik standartlar açısından açıklayarak uygulamacılara yol göstermiştir.

İnternet ortamı üzerinden danışma hizmeti olan çevrimiçi psikolojik danışmada danışanın ve danışmanın anonimliği ve bu ortamın danışan ve danışmanın sosyal alanlardaki görünürlüğünü arttırabileceği için bir diğer önemli nokta çoklu ilişkilerde sınırların belirlenmesidir. Ülkelerin mesleki kuruluşları tarafından yayınlanan yönergeler bu sınır ihlallerine yönelik bilgiler sağlamakta, psikolojik danışmanlara kendi sınırlarını tanıması,

danışana bu bilgiyi aktarması ve danışmada var olan dengeyi danışanın ihtiyaçlarına yönelik olarak kurması gerektiğini hatırlatmaktadır (Syme, 2006). Çevrimiçi psikolojik danışmanların özellikle sosyal ağlarda erişimlerin kolaylaşması nedeniyle danışmada kurması gereken denge dışında kendi profesyonel hayatları ve kişisel hayatlarının da çoklu ilişkilerden kaçınmak için dengelemesi gerekmektedir (Bolton, 2017). Bunun yanında danışanları bilgilendirmek ve danışmaya başlamadan anlaşma oluşturmak amacıyla bilgilendirilmiş onam formunun kapsamı genişletilebilmektedir. Harris ve Birnbaum (2015) bilgilendirilmiş onam formunun uygun ve etkililik adına bilgilendirilmiş onam formunun önemini ve danışanın sınırlılıkları kavraması ve anlam verebilmesi açısından alacakları hizmetin riskli durumlarını ve kendilerine uygun olup olmamasına karar verebilmeleri gerekmektedir.

Son olarak çevrimiçi psikolojik danışmada gizlilik, terapötik ilişki, güven oluşumu ve sınırlılıklar açısından değerlendirmelerin yüzyüze terapiden asıl farkı olan teknolojinin eksiklikleri ve güvenliğine yönelik yapılan değerlendirmelere göz atmak gerekmektedir. Çevrimiçi psikolojik danışmada iki tür güvenlik riski bulunmaktadır; bunlardan biri genel güvenlik riski diğeri ise iletişim yöntemine ilişkin güvenlik riskini oluşturmaktadır (Recupero ve Rainey, 2005). Çevrimiçi psikolojik danışmanın dezavantajları arasında yer alan güvenlik ile ilgili kaygılar, psikolojik danışmanın internet sistemleri ile ilgili bilgi azlığı, siber güvenliğin nasıl sağlanacağını bilememesi ve bunlara bağlı olarak risk ölçümü yapamaması nedenlerinden kaynaklanmaktadır (Ioane, Knibbs ve Tudor, 2021). Teknolojideki değişim ve gelişimlere rağmen, teknoloji ihlal ve risklerinin hala var olduğu gerçeği kabul edilmektedir (Harris ve Birnbaum, 2015)

3)Çevrimiçi Psikolojik Danışmada Mesleki Yeterlik

Çevrimiçi psikolojik danışmada yeterlik konusu ele alındığında temel kurallar ve ilkeler kapsamında psikolojik danışma mesleğine dair temel yetkinlikten öncelikli olarak bahsetmek gerekmektedir. Psikolojik danışma ya da terapideki uygulamacının yeterliği şu şekilde tanımlanmaktadır; 'terapistin beklenen etkilere ulaşması için gereken standarda bir tedavi sunmak adına gerekli bilgi ve beceriye sahip olması' (Fairburn ve Cooper, 2011, ss. 374). Çevrimiçi psikolojik danışmada teknolojik yetkinlik gerektiği gibi psikolojik danışmanın mesleki yetkinliği temel alınmalı, aynı zamanda kültürel yeterliği olması da tercih edilebilmektedir (Stoll, Müller ve Trachsel, 2020). Ancak, yüzyüze psikolojik danışmada gerekli yeterliğe sahip olmak demek çevrimiçi psikolojik danışmada ortama uyum sağlamadan ve var olan danışmanlık becerilerini bu ortamda uygulamadan yapabilmek demek değildir (Evans, 2008). Danışanların çevrimiçi psikolojik danışmayı tercih edip etmemeye yönelik bilinçli karar vermeleri psikolojik danışmanın kendi yetkinlik alanını iyi tanımlamasına bağlı olmaktadır (Mallen, Vogel, Rochlen, 2005).

YÖNTEM

Bu çalışmada, konula ilişkili olarak Birleşik Krallık ve Türkiye'de yapılan etik bilgilendirme, prosedür ve standartların ve mesleki yeterliklerin karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. Çalışmanın amacı, çevrimiçi psikolojik danışmada etik ve pratik farklılıklar ve benzerlikler açısından Türkiye ve Birleşik Krallıkta karşılaştırmasını yapmak olarak belirlenmiştir. Bu amaçla, çevrimiçi psikolojik danışma anahtar kelimesi kullanılarak British Psychology Society (BPS), British Association for Counselling and Psychotherapy (BACP) ve Türk PDR Derneği, Türk Psikologlar Derneğinin yayınladığı etik kurallar, prosedürler ve standartlara ek olarak bu iki ülkede mesleki yeterlik unsurları olarak değerlendirilen aşamalar ele alınmıştır. Çalışmada yanıt aranan problem cümleleri şu şekilde ifade edilebilmektedir:

1)Çevrimiçi psikolojik danışmadaki etik prosedürlere ilişkin Birleşik Krallık ve Türkiye'deki uygulamalar nelerdir?

2) Çevrimiçi psikolojik danışmadaki ve psikolojik danışman ve psikologların mesleki yeterliğine ilişkin Birleşik Krallık ve Türkiye'deki uygulamalar nelerdir?

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu derleme çalışması sonucunda Türkiye ve Birleşik Krallıkta yer alan mesleki kuruluşların (BPS, BACP, Türk Psikologlar ve Türk PDR Derneği) etik kılavuzları, prosedürleri ve standartları incelenerek mesleki yetkinlik, etik politikalar ve standartlar, yürütme yeterliği edinme ve belgelendirme, gizlilik prosedürleri ve sosyal medya başlıkları altında derlenmiştir.

1-Mesleki Yeterlik

Mesleki yeterliğe dair çevrimiçi psikolojik danışmada iki türlü yeterlikten bahsedebiliriz. Bunlardan biri psikolojik danışman/psikoterapist ya da psikolog olarak çevrimiçi psikolojik danışma hizmeti verecek kişinin temel yani yüzyüze danışma için de istenilen yeterliliğinin yanında ikinci olarak teknolojiye dair bilgisinin yeterliliğinden bahsetmek mümkündür. İlk olarak temel mesleki yeterlik ele alındığında, Türkiye'de uygulama sahasına giriş için ilk aşamada ÖSYM'nin yaptığı merkezi sınav ile üniversitelerin psikoloji ya da psikolojik danışma ve rehberlik (PDR veya RPD) alanlarına giriş yapılır. İkinci aşamada bu dört yıllık bölümlerin tamamlanıp diploma alınması yer alır. Son olarak ise, mesleğe devlet kurumlarında giriş için KPSS adı verilen merkezi sınavlarla devlet kurumlarına atamaları gerçekleşir.

Birleşik Krallıkta ise, lise diploması ile üniversitelere başvurular yapılmaktadır ve psikolojik danışman olmak isteyen birey isterse liseden sonra üniversitelerin ilgili (Psikoloji veya Psikolojik Danışma) bölümlerine başvuru yapabilir veya herhangi bir lisans eğitimini tamamladıktan sonra BACP ve benzeri kurumların bünyesinde açılan kurslara devam edebilmektedirler. BACP'nin sitesinde yer alan önerilen psikolojik danışman üç aşamalı eğitim planına göre; lisans mezunu kişiler ilk olarak tercihen 'psikolojik danışmaya giriş' dersine 8-12 hafta boyunca devam edilir. İkinci aşamada ise 'Certificate in Counselling' adı altındaki bir yıllık temel danışmanlık becerileri edinebilmek adına kursa gidilir. Son olarak ana mesleki eğitime geçiş yapılır bu eğitim lisans, yüksek lisans ya da doktora seviyesinde olabilir. Bu bir ya da iki yıl sürebilir ve toplam 100 saatlik uygulama stajının ve süpervizörünün tamamlanması gerekmektedir. Burada açıklanan eğitim psikolojik danışmanlar için geçerli olan eğitimdir, aynı eğitim aşamaları uygulamacı olabilmek adına spesifik bir terapi eğitimi (CBT, Psikodinamik vb.) ya da klinik psikolog olmak için takip edilmektedir. İşe başlamak için ise her kurum kendi ilanını yayınlamaktadır, örneğin Birleşik Krallıkta yer alan Ulusal Sağlık Birliği (NHS) yukarıda belirtilen aşamalardan geçen akreditasyonlu diplomaların yanısıra toplum yararı için yapılan gönüllü işlerde çalışmanın ayrıcalık yarattığını belirtmiştir (NHS, 2017).

Teknolojik yetkinlikle ilgili her iki ülkede de bir eğitim ya da belge ihtiyacı duyulmamakla birlikte, Türkiye'de Türk PDR Derneği Etik Kurallar kitapçığında (2011) psikolojik danışmanların yetkinlik çerçevesinde yeni gelişen ve değişen literatüre yönelik bilgi ve becerilerinin arttırma yükümlülükleri olduğu belirtilirken, son çıkan Etik Kodlar kitabının 'Çevrimiçi psikolojik danışma, teknoloji ve sosyal medya' (Erdem ve diğerleri, 2021) adlı bölümde teknolojik gelişmelere yönelik yetkinlik ve bilgi sahibi olması gerektiği, bu gelişmeleri ve ders imkanlarını değerlendirmesi gerektiği ve son olarak danışanın güvenliğini sağlama konusunda en üst düzeyde güvenlik önlemleri uygulama hassasiyetine sahip olması gerekir. Aynı şekilde Türk Psikologlar Derneğinin 'Çevrimiçi psikolojik müdahale ve uygulamalar için telepsikoloji kılavuzu' (2020)'nda mesleki yeterlilikle ilişkili olarak farklı bir belge gereksinimi olmadığı; ancak psikoloğun teknoloji ile ilgili konularda ve risklere ilişkin bilgili olması ve bu bilginin de dışardan alınan eğitim ve süpervizyonlar ile tamamlanabileceği belirtilmiştir.

Birleşik Krallık 'ta da BACP tarafından yapılan bilgilendirmeye göre (2019), uygulamacıların teknolojiyi kullanmaya ve teknoloji ile ilgili temel bilgilere sahip olma zorunluluğu vardır. Bunun yanında yine danışmanların güvenli bir teknolojik ortam sunma ve bu konuda bilgilendirme zorunlulukları devam etmektedir. Eğitim alarak desteklenmesi gerektiği vurgulanırken aynı zamanda süpervizyon alma gerekliliği de vurgulanmıştır. Anthony ve Goss (2009), çevrimiçi psikolojik danışma için yayınladığı kılavuzda yazılım, anti virüs sistemleri, internet çerezleri gibi teknolojik araçların terapi sürecinde güncellenmesi gerektiğini ve danışanların herhangi bir sistem hatasında, sınırlılıklar ve riskler açısından uyarılması gerektiğini belirtmiştir.

2-Yürütme Yetkinliği Edinme ve Belgelendirme

Türkiye'de etik konuların ve mesleki yetkinliğe yönelik bilgilendirmelerin temeli lisans döneminde alınan meslek etiği ve yasal konular derslerinde sağlanmaktadır. Türk PDR Derneğinin 2021 yılının başında da uygulamaya sunduğu çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik kısa süreli bir eğitim bulunmaktadır. Çevrimiçi psikolojik hizmetler uygulayıcılarının yürütme yetkinliği kazanması standart etik kuralların takibi ve yukarıda da bahsedildiği üzere mesleki yeterliği sağlaması ile olmaktadır. Bunun için yine Türk PDR Derneğinin Etik Kurallar (2011) ve Etik Kodlar kitabı (İkiz, Uz Baş ve Arslan, 2021) ve Türk Psikologlar Derneğinin 'Çevrimiçi psikolojik müdahale ve uygulamalar için telepsikoloji kılavuzu' (2020) uygulamacılar tarafından takip edilmelidir. Ayrıca yürütme yetkinliği edinmenin çevrimiçi psikolojik danışmada kültüre duyarlılık ve çeşitlilik açısından önemli konuları ele alabileceği düşünülmüştür. Bu kapsamda Türkiye'de (TPD, 2020; Erdem ve diğerleri, 2021) farklı kültürün kullandığı dilsel özelliklere hâkim olmak, yazılı yöntemler kullanılırken özel ifadelerin anlamları öğrenilir, danışman ve danışan farklı kültürlerde yaşadığı durumlarda her iki ülkenin de etik uygulamaları ele alınması gerekir. Farklı yaş gruplarında çevrimiçi psikolojik danışma uygulanırken çocuk ve ergenler için ailelerin onamına ihtiyaç duyulmaktadır.

Birleşik Krallıkta ise yine sertifika ve diploma kurslarında alınan etik derslerinin önemi vurgulanırken, çevrimiçi yapılan uygulamaların temel eğitimden sonra alınan ek bir eğitim ile uygulanabileceği vurgulanmıştır, aynı zamanda yöntemin yeni mezun ya da deneyimsiz uygulamacılar için uygun olmadığı belirtilmiştir (Anthony ve Goss , 2009), Ayrıca 2016 yılında yayınlanan 'çevrimiçi ve telefonla terapi (OPT) çerçevesi' (online and phone therapy (OPT) framework)'nde (2021) belirtildiği üzere uygulayıcıların kendi eksiklerine yönelik yetkinliklerini eğitimle tamamlama sorumluluklarının kendilerine ait olduğundan bahsedilmiştir. Açık üniversite ve BACP'nin iş birliği ile 2020 yılında çevrimiçi yürütülen 'Covid-19 pandemisinde nasıl çevrimiçi psikolojik danışma yapılır' (how to do counselling online: corona primer) adında herkese açık bir eğitim sunulmuştur. Kültür ve çeşitlilik açısından bakıldığında ise, Türkiye'de olduğu gibi diğer ülkenin de etik standartları hakkında çevrimiçi psikolojik danışmanın bilgisinin olması gerekmektedir, çocuk ve ergenler için yine yasal yaşlarını doldurana kadar ailelerden onam alınmakta ve gizlilik kuralları aynı şekilde uygulanmaktadır ((Anthony ve Goss , 2009; BACP, 2019).

3-Etik Politikalar ve Standartlar

Bu başlık altında etik politikaların ve standartların danışanın korunmasına ilişkin ve bilgilendirilmiş onam formunun çevrimiçi psikolojik danışmada şekillendirilmesinin iki ülkede nasıl ele alındığına değinilmiştir. Türkiye'de bulunan mesleki kuruluşların etik prosedürlerinde hem danışan hem de danışmanın kişisel bilgisayarlarını kullanması gerektiği, güvenli internet siteleri üzerinden danışma hizmeti kullanması gerektiği ve güvenli yazılıma ilişkin yenilikleri takip ederek güncellemeler yapması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca kullanılan sistemlerde şifre kullanılması ve bu şifrelerin başkaları ile paylaşılmamasının yanısıra danışan bilgilerinin yedeklenerek korunması, yetkinliğe yönelik eksiklik hissedildiğinde gerekli eğitimlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır (TPD, 2020; Erdem ve diğerleri, 2021). Birleşik Krallıkta ise sistem ve şifre korumasının temel alınması gerektiği, bunun yanında danışanın probleminin danışma yöntemine uygun olması gerektiği, psikolojik danışmanların bilişim ve teknoloji sistemlerindeki değişimleri takip etme zorunluluğu olması, istenmeyen sistem hatalarının engellenmesi amacıyla anti virüs sistemi ve yüksek koruma içeren yazılımların kullanımı şarttır (Anthony ve Goss , 2009 ; BACP, 2019).

Bilgilendirilmiş onam formunun değişimine ilişkin Türkiye'de, danışanın ön değerlendirilmesi yapılarak danışmaya uygun olup olmadığına karar verilmesi gerekir ve bunu yaparken belgelendirmek ve danışanın durumunu tartışmak gerekebilmektedir. Ayrıca bilgilendirilmiş onam formunun yüzyüze psikolojik danışmada kullanılan onam formundan farklı olarak hem danışanın hem danışmanın teknolojiye bağlı olarak yetkinliğinin bulunması, bu platformda oluşabilecek kriz ve olağan dışı durumları değerlendirmeye ve danışanın bu konuda bilgilendirilmesine yönelik açıklama ve ücretlendirmenin elektronik ortamdan nasıl yapılacağına dair bilgiler bulunmaktadır (TPD, 2020; Erdem ve diğerleri, 2021). Birleşik Krallıkta bilgilendirilmiş onam formuyla ilgili olarak temelde danışanın haklarını korumak, danışma hakkında bilgilendirmek ve danışanın kararını değerlendirmek için oluşturulan bir form olarak nitelendirilmiştir (BPS, 2017). Standart oluşturulan bilgilendirilmiş onam formunun yanısıra çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik danışanın farkındalığı,

danışana uygulanacak ölçümlerin çevrimiçi ya da yüzyüze alınacağına dair bilgi, teknik sorunların oluşma olasılığı, iletişime dair yanlış anlaşılmalara yol açmamak adına danışanla ortak çözüm arayışı bulunmaktadır (Anthony ve Goss, 2009). Bunun yanında danışanla anlaşmanın kurulması adına BACP (2021) teknolojiye dair çıkabilecek sorunlara ilişkin hem danışman hem da danışanın teknolojik yeterliklerinin olması, sınırlı iletişim unsurları hakkında hem fikir olmaları ya da bir sorun yaşandığı durumda ikinci bir plan oluşturmayı (örneğin internet kopukluğu olursa telefonla danışma yapılacak şeklinde) kararlaştırmaları beklenmektedir.

4-Gizlilik Prosedürleri

Gizlilik prosedürlerine yönelik olarak yapılan çalışmaların yüzyüze psikolojik danışmadan farklılaştığı noktalar yine teknolojiye dair kaygıların ve çözümlerin dile getirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Türk PDR Derneği (2011) genel etik kurallarında gizliliğin korunması sorumluluğunun psikolojik danışmana ait olduğu ihlalini gerektiren durumlarda (kendine ve başkasına zara verme) danışana ve yetkililere haber verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu genel etik kuralların yanısıra teknolojik ortamlara ilişkin orijinal yazılım kullanma, kimlik doğrulaması ve şifre kullanımı, gizliliği ve güvenliği tehdit etmeyecek fiziksel ortam kullanımı ve bunlara dair danışanın bilgilendirilmedi ve yine bilgilendirilmiş onamda belirtilmesi gereken aksaklıklara ilişkin gizliliğe yönelik kaygıların danışan ile paylaşılması yer almaktadır (Erdem ve diğerleri, 2021). Ayrıca danışanın bu konudaki görüşleri alınmalı ve eğer danışanın terapötik ilişkiye etkileyebilecek kaygıları varsa bunu açıkça çevrimiçi psikolojik danışman ile paylaşması desteklenmelidir (TPD, 2020).

BPS (2017) temel gizliliğe ilişkin sınırlar tartışılırken, verilerin korunması üzerinde kanuni (Verilerin Korunması Kanunu 1998 ve İnsan Hakları Kanunu 1998) sorumluluklardan, ölçme araçları ve elde edilen verilerin saklanmasından bahsedilmektedir. Asıl çevrimiçi psikolojik danışmaya dair gizlilik prosedürleri Anthony ve Goss (2009) ve BACP (2019) tarafından açıklanmaktadır. Bunlar; danışanın dijital platforma ve teknolojiye dair bilgilendirmesini, şifre ve sistem korumasını öncelikli hale getirmek, herhangi bir ihlal söz konusu olduğunda danışanın ve yetkililerin bilgilendirilmesi hem danışan hem de danışmanın herhangi bir kayıt almasına yönelik anlaşmaya varılması yer almaktadır. Bunlara ek olarak, danışanın ve psikolojik danışmanın çevrimiçi uygulamalarda korunması adına Genel veri koruma düzenlemesi (GDPR) ve Veri Koruma Yasası (2018)'nın uygulanması, gizliliğin riske girdiği durumlarda ilk olarak danışanın uyarılması ve sisteme yönelik farkındalık sahibi olması sağlanmalıdır. Çevrimiçi psikolojik danışmanın her danışan için uygun olmadığı (travma, kriz durumları ve sosyal medya bağımlılığı vb.) vurgulanırken gizliliğe dair kaygıların dile getirildiği görülmüştür.

5-Sosyal Medya Kullanımı

Teknoloji ile iş birliği yapılan çevrimiçi psikolojik danışma ortamlarında psikolojik danışmanların medya organları üzerinden görünürlüğü arttığı için bu açıdan değerlendirilmesi ve sosyal medya konusunun bu karşılaştırmada önemli bir etken olarak yer alması gerekmektedir. Türkiye'de hem Türk Psikologlar Derneği (2004) hem de Türki PDR Derneğinin (2011) etik kurallarında belirtildiği üzere çoklu ilişkiler ve uygulamacıların profesyonel kimliklerinin korunması önemli bir unsurdur. Özellikle sosyal medya kullanımı ve sosyal medya üzerinden oluşturulan profiller ile danışanlarla iletişime geçen psikolojik danışmanların bu kuralları özümsemesi ve dikkatli davranması gerekmektedir. Bu açıdan Erden ve diğerleri (2021), psikolojik danışmanların danışanın sosyal medyadaki varlığına saygı duymalı, eğer sosyal medya üzerinden bir iletişim gerçekleşecekse danışanlarla ilgili maruz kalınabilecek kişisel bilgilere yönelik danışanların da bilgilendirilmesi ve yine danışana ve danışmaya ilişkin paylaşımların kontrollü yapılması veya yapılmaması üzerine karaların sorumluluğunun psikolojik danışmana ait olduğu belirtilmiştir. Yine psikolojik danışmanların kendi kişisel hesapları yerine profesyonel hesaplar üzerinden danışanlarla iletişime geçmesi gerektiği belirtilmiştir.

Birleşik Krallıkta da sosyal medyada hareketliliği nedeniyle etik konulara dahil edilmesinin asıl nedeni, gizlilik ile ilgili kaygıların yanı sıra çoklu ilişkilerin yaşanmaması adına yapılan bilgilendirmeleri içermesinin hedeflenmesidir. Psikolojik danışmanların süreç boyunca ve sonrasında kişisel ve profesyonel hayatlarını birbirinden ayırmaları gerektiği, sosyal medya üzerinden danışan ile kurulabilecek sosyal ilişkilerin

engellenmesi bunun yanısıra psikolojik danışmanların danışanlarını sosyal medya üzerinden araştırmaması gerektiği ve son olarak psikolojik danışmanın sosyal medya üzerinden yaptığı danışana dair yaptığı paylaşımların çevrimiçi psikolojik danışmada da gizliliği ihlal eden bir konu olduğu belirtilmiştir (BPS, 2017; (Anthony ve Goss , 2009 ; BACP, 2019).

Sonuç olarak, son yıllarda özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında yoğunlaşan çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik ihtiyacın artmasının sonrasında hem uygulama hem de araştırmalarda yaşanan artış, etik ve mesleki standartlara gelen güncellemeler ile yeni dünyada yaratılan sanal varoluşa yönelik uyum gösterme çabası bu çalışmaya olan ihtiyacı desteklemektedir. Türkiye'nin gelişmiş ülkelerden bir adım geriden gelmesi hem teknolojik hem de psikolojiye ilişkin çalışmalarda gecikmeler yaşanmasına ve bunun 21.yy standartlarında özellikle kriz durumlarında (örneğin, Covid-19) eksikliklerin fark edilmesine neden olmuştur. Bu amaçla, Birleşik Krallık 'ta yer alan psikolojik danışma ve teknoloji ilişkisine dair değişim ve gelişmelerin takip edilmesi, bu değişimlerin Türkiye'deki çalışmalarla karşılaştırılmasına ya da bütünleştirilmesine ve Türkiye'de bu konudaki değişim ve gelişimi takip etmeye ve eksiklikleri belirlemeye yardımcı olacağı düşünülmüştür. Bu karşılaştırmalı derleme çalışmasının sonucu olarak toplanan etik ve mesleki konular yukarıda bahsedildiği üzere beş başlık altında toparlanmıştır. Bunlar; mesleki yeterlik, yürütme yeterliği edinme ve belgelendirme, etik politikalar ve standartlar, gizlilik prosedürleri ve son olarak sosyal medya kullanımıdır. Mesleki yeterlik hariç diğer başlıkların Türkiye ve Birleşik Krallıkta benzer bir ilerleme kaydettiği ve buna ek olarak yeni çözümler üretilmeye çalışıldığı görülmüştür. Mesleki yeterlik başlığı altında ise Birleşik Krallıkta yer alan yetkinlik aşamalarının daha detaylı ve kontrollü gittiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de ise bu konu temel seviyede alınan eğitim ile yeni mezunların çalışma alanlarına uygulamaya dair Birleşik Krallıktaki gibi (100 saat uygulama yapma zorunluluğu sonrası mezuniyet) kapsamlı bir süpervizyon desteği olmadan atılması özellikle çevrimiçi psikolojik danışma gibi etik kaygıların yoğun olduğu bir alan açısından tehlikeli olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

SINIRLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın kapsamı BPS, BACP, Türk Psikologlar Derneği ve Türk PDR Derneği'nin sunduğu etik kurallara yönelik çevrimiçi ortamda ruh sağlığı hizmeti verilmesine yönelik öne sürülen bilgilerle sınırlıdır. Bu çalışmada çevrimiçi psikolojik danışmaya dair süpervizyon eğitimi ya da imkanları detaylı olarak ele alınmamıştır, süpervizyon konusunun daha geniş ve detaylı ele alınabilecek başka bir araştırma konusu olduğuna inanılmaktadır. Sonuçlar, her iki ülkede son birkaç yılda meydana gelen teknolojik değişikliklere dayanarak prosedürlerin farklılaştığını, ancak çevrimiçi psikolojik danışmanlık prosedürlerinin yüz yüze danışmanlık eğitimleriyle ilgili olduğu ortaya koymaktadır. Bu incelemeden elde edilen bulgular İngiltere'de ve Türkiye'de psikolojik danışman eğitimlerinin, teknolojik yetkinliklerin, çevrimiçi hizmet verme prosedürlerinin ne kadar farklı olduğunun altını çizmektedir. Genel olarak çevrimiçi danışma yürütme yeterliği edinme ve belgelendirme; gizlilik ve kayıtların saklanması prosedürleri ile sosyal medya kullanımı açısından karşılaştırmalı ihtiyaçlar ortaya konmuştur. Türkiye'de çevrimiçi psikolojik destek alanlardan aldıkları hizmeti ve süreci değerlendirmelerine yönelik araştırmaların yapılıp kültüre uygun mesleki yetkinlik ve etik ihtiyaçların tespit edilmesi önerilmektedir. Ayrıca psikolojik danışman yetiştiren üniversiteler, rehberlik ve psikolojik danışma uygulama ve araştırma merkezleri ve alanda öncü dernekler tarafından çevrimiçi psikolojik danışman yeterliği arttırmaya yönelik eğitimler, sertifikasyon ve akreditasyon süreçlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Amichai-Hamburger, Y., Klomek, A. B., Friedman, D., Zuckerman, O., & Shani-Sherman, T. (2014). The future of online therapy. Computers in Human Behavior, 41, 288-294.

American Psychological Association. (2017). Ethical principles of psychologists and code of conduct (2002, amended effective June 1, 2010, and January 1, 2017). http://www.apa.org/ethics/code/index.html

Anthony, K. & Goss, S. (2009) Guidelines for Online Counselling and Psychotherapy 3rd Edition, including Guidelines for Online Supervision. Rugby: BACP.

Balcı, S. (2020). Gizlilik ve kayıtların saklanması. F. E. İkiz (Ed). Meslek etiği ve yasal konular (ss:82-104). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Bambling, M., King, R., Reid, W., & Wegner, K. (2008). Online counselling: The experience of counsellors providing synchronous single-session counselling to young people. Counselling and Psychotherapy Research, 8(2), 110-116.

Barak, A., Hen, L., Boniel-Nissim, M., & Shapira, N. A. (2008). A comprehensive review and a meta-analysis of the effectiveness of internet-based psychotherapeutic interventions. Journal of Technology in Human services, 26(2-4), 109-160.

Barak, A., Klein, B., & Proudfoot, J. G. (2009). Defining internet-supported therapeutic interventions. Annals of behavioral medicine, 38(1), 4-17.

Bolton, J. (2017). The Ethical Issues which must be addressed in online counselling. Australian Counselling Research Journal, 11(1), 1-15.

British Psycholoy Society (BPS). (2017). BPS Practice Guidelines. Erişim tarihi: 20.04.2021. https://www.bps.org.uk/news-and-policy/practice-guidelines

British Psychological Society. (BPS). (2001). Professional practice guidelines 1995: Division of counselling psychology. Leicester, UK: British Psychological Society Publication.

British Association for Counselling and Psychotherapy (BACP). (2019). Working online in the counselling professions. Erişim tarihi: 20.04.2021. https://www.bacp.co.uk/media/2162/bacp-working-online-supplementary-guidance-gpia047.pdf

Cook, J. E., & Doyle, C. (2002). Working alliance in online therapy as compared to face-to-face therapy: Preliminary results. CyberPsychology & Behavior, 5(2), 95-105.

DuBois, D. (2004). Clinical and demographic features of the online counselling client population. Counselling and Psychotherapy Research, 4(1), 18-22.

Dunn, K. (2012). A qualitative investigation into the online counselling relationship: To meet or not to meet, that is the question. Counselling and Psychotherapy Research, 12(4), 316-326

Erdem, A., Buruk Genç, A., Erus S.M., Demirci, İ. (2021). Çevrimiçi psikolojik danışma, teknoloji ve sosyal medya. F. E. İkiz, A. Uz Baş ve Ü. Arslan (Eds). Türk PDR Derneği Psikoloijik Danışma Etik Kodları. Ankara: Türk PDR Derneği Yayınları.

Evans, J. (2008). Online counselling and guidance skills: A practical resource for trainees and practitioners. Sage.

Fairburn, C. G., & Cooper, Z. (2011). Therapist competence, therapy quality, and therapist training. Behaviour research and therapy, 49(6-7), 373-378.

Fletcher-Tomenius, L., & Vossler, A. (2009). Trust in online therapeutic relationships: The therapist's experience. Counselling Psychology Review, 24(2), 24-34.

Foon, L. W., Zainudin, Z. N., Yusop, Y. M., & Wan Othman, W. N. (2020). E-counselling: The intention, motivation and deterrent among school counsellors. Universal Journal of Educational Research, 8(3C), 44-51.

Harris, B., & Birnbaum, R. (2015). Ethical and legal implications on the use of technology in counselling. Clinical Social Work Journal, 43(2), 133-141.

Ioane, J., Knibbs, C., & Tudor, K. (2021). The challenge of security and accessibility: Critical perspectives on the rapid move to online therapies in the age of COVID-19. Psychotherapy and Politics International, 19(1), e1581.

İkiz, F. E. (Ed) (2020) Meslek etiği ve yasal konular, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

İkiz, F. E., Uz Baş A., Arslan, Ü. (Eds) (2021). Türk PDR Derneği Psikoloijik Danışma Etik Kodları. Ankara: Türk PDR Derneği Yayınları.

Grohol, J. M. (2004). Online counseling: A historical perspective. In R. Kraus, J. Zack, & G. Stricker (Eds.), Online counseling: A handbook for mental health professionals (ss. 51–68). San Diego, CA: Elsevier Academic Press.

Haddock, L., Cannon, K., & Grey, E. (2020). A Comparative Analysis of Traditional and Online Counselor Training Program Delivery and Instruction. Professional Counselor, 10(1), 92-105.

Kraus, R. (2004). Ethical and legal considerations for providers of mental health services online. In R. Kraus, J. Zack, & G. Stricker (Eds.), Online counseling: A handbook for mental health professionals, 123-144.

Mallen, M. J. (2004). Online counselling research. In R. Kraus, J. Zack, & G. Stricker (Eds.), Online counseling: A handbook for mental health professionals (pp. 51–68). San Diego, CA: Elsevier Academic Press.

Mallen, M. J., Vogel, D. L., & Rochlen, A. B. (2005). The practical aspects of online counseling: Ethics, training, technology, and competency. The counseling psychologist, 33(6), 776-818.

Mallen, M. J., Jenkins, I. M., Vogel, D. L., & Day, S. X. (2011). Online counselling: An initial examination of the process in a synchronous chat environment. Counselling and Psychotherapy Research, 11(3), 220-227.

National Health Service (NHS). (2017). Counsellor/health careers. Erişim tarihi: 12.04.2021, https://www.healthcareers.nhs.uk/explore-roles/psychological-therapies/roles/counsellor

Recupero, P. R., & Rainey, S. E. (2005). Informed consent to e-therapy. American journal of psychotherapy, 59(4), 319-331.

Rochlen, A. B., Zack, J. S., & Speyer, C. (2004). Online therapy: Review of relevant definitions, debates, and current empirical support. Journal of clinical psychology, 60(3), 269-283.

Richards, D., & Viganó, N. (2013). Online counseling: A narrative and critical review of the literature. Journal of clinical psychology, 69(9), 994-1011.

Skinner, A. E., & Latchford, G. (2006). Attitudes to counselling via the Internet: A comparison between in-person counselling clients and Internet support group users. Counselling and Psychotherapy Research, 6(3), 158-163.

Simpson, S. (2009). Psychotherapy via videoconferencing: A review. British Journal of Guidance & Counselling, 37(3), 271-286.

Stoll, J., Müller, J. A., & Trachsel, M. (2020). Ethical issues in online psychotherapy: A narrative review. Frontiers in psychiatry, 10, 993.

Supriyanto, A., Hartini, S., Irdasari, W. N., Miftahul, A., Oktapiana, S., & Mumpuni, S. D. (2020). Teacher professional quality: Counselling services with technology in Pandemic Covid-19. Counsellia: Jurnal Bimbingan dan Konseling, 10(2), 176-189.

Syme, G. (2006). Fetters or freedom: Dual relationships in counselling. International Journal for the Advancement of Counselling, 28(1), 57-69.

Türk Psikologlar Derneği. (2004). Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği, Madde 7.4

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği (Türk PDR Derneği). (2011). Psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanlar için etik kurallar. Sekizinci baskı, Ankara: Türk PDR Derneği.

Türk Psikologlar Derneği (2020). Çevrimiçi psikolojik müdahale ve uygulamalar için telepsikoloji kılavuzu. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.

Yorulmaz, O., Sapmaz-Yurtsever, S., Gökdag, C., Kaçar-Basaran, S., Göcek-Yorulmaz, E., Yalçin, M., ... & Görgü-Akçay, N. S. (2018). The Future of Psychotherapy in Turkey: Predictions for the Next 10 Years. The Journal of nervous and mental disease, 206(5), 332-339.

TURAKİNƏ XATUN DÖVRÜNDƏ NAXÇIVAN VƏ KİRANDA ZƏRB EDİLƏN GÜMÜŞ DİRHƏMLƏR (muzey materialları əsasında)

SILVER DIRHAMS MINTED IN NAKHCHIVAN DURING THE REIGN OF TURAKINA KHATUN
(based on museum materials)

Abbas SEYIDOV

Prof. Dr. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, ORCID. 0000-0003-3696-5974

Aygün MƏMMƏDOVA

PhD. AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, ORCID. 0000-0002-0274-5191

ÖZET

Açar sözlər: Naxçıvan, Kiran, gümüş dirhəm, Çingizilər

Aktuallığı.Müasir dövrümüzdə Azərbaycandaistərarxeoloji qazıntılardan, istərsə də təsadüfən aşkarlanan numizmatik tapıntıların təyinatı yerli şəhər-zərbxanaları müəyyən etməklə yanaşı, həm də müxtəlif tarixi mərhələlərdə sosial-iqtisadi hadisələri aydınlaşdırmağa imkan yaradır.

Məqalədə müxtəlif muzeylərdə saxlanılan və virtual saytlarda nümayiş olunan hicri-qəməri təqvimi ilə 642-ci ildə (miladi 1244- 1245-ci illər) Naxçıvan və Kiran (Xaraba-Gilan) şəhər-zərbxanalarında istehsal edilən nadir sikkələrdən– gümüş dirhəmlərdən bəhs edilir. Məhz belə tapıntılar Çingizilər (monqol) imperiyasının meydana gəlməsi ilə 200 ildən çox davam edən, bütün Ön və Mərkəzi Asiya ölkələrini ağuşuna alan "gümüş böhranı"nın sona çatması və gümüş dirhəmin zərbinin bərpa olunmasını təsdiq edir.

Belə tapıntıların numizmatik təyinatı həm də metodoloji təcrübə baxımından önəmlidir.

İşlənilmə səviyyəsi. Çingizilər dövrünün tarixivə sosial-iqtisadi vəziyyəti yazılı mənbələrdə (Cuveyni, Rəşidəddin, HəmdullahQəzvini, İbn əl-Əsir, Xondəmir və d.) və bir sıra araşdırmalarda (26, p. 30-140; 28; 8; 6; 17; 14; 23; 12; 2; 7; 22) əksini tapmışdır.

Çingizilər dövrünə aid numizmatik faktlar bir sıra tədqiqatlarda (29; 27; 21 c. 14; 13, c. 74; 11, c. 12 - 14; 18; 9, c. 2 - 5; 10; 20; 16; 24; 3, s. 158-163) öyrənilmiş, Azərbaycan Respublikasında belə sikkələrin aşkarlanma topoqrafiyası müəyyən edilmişdir (5, s. 108, 109).

Elmi yeniliyi. Məqalədə ilk dəfə olaraq Naxçıvan və Kiran (Xaraba-Gilan) şəhər-zərbxanalarının istehsalı olan hicri 642-ci ilin gümüş dirhəmlərinin fotoları ilk dəfə təqdim edilmiş, müvafiq dövrün tarixinə nəzər salınmışdır. Bu dirhəmlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təqdim edildiyi məqalədə numizmatik açıqlamalar verilmişdir.

Praktiki əhəmiyyəti. Məqalədəki nəticə və müddəalardan numizmatik təyinat məqsədi ilə, həmçinin XIII əsrdə Azərbaycan numizmatikasının tədqiqi və tədrisində istifadə edilə bilər.

Bu gün Çingizilərin 1206-1270-ci illər dövrünün numizmatikası Çingiz xan (h.q. 603-624 = 1206-1227) və varisləri - Uqedey xan (h.q. 624-639 = 1227-1241), Turakinə xatun (h.q. 639-644 = 1241-1246), Göyük xan (h.q. 644-647 = 1246-1249), Oğulqamış xan (h.q. 647-649 = 1250-1252), Menqu xan (h.q. 649-657 = 1251-1259), Ariq Buğa xan (h.q. 658-662 = 1261-1265) və Novruz xanın zamanına (h.q. 670 = 1270) aid sikkələr əsasında tədqiq edilir (31).

XIII əsrin I yarısına dair numizmatik faktlar sırasında Çingiz xan (1206-1227)və Abbasi xəlifəsi ən-Nasirin (1180-1225) adları olan gümüş dirhəm, mis fels (Kerman, 1224-1225, 2,9–3,68 q) və qızıl dinarlar

(Səmərqənd, 7,33 q) olsa da, Cənubi Qafqazın şəhər-zərbxanalarında istehsal edilmiş sikkələr məlum deyildir (20, c. 154).

Çingizxanın oğlu Ugedey xanın (1229-1241) dövründə, əsasən də hicri 630 = miladi 1232-1233-cü ildən Azərbaycanda və Gürcüstanda istehsal edilən gümüş dirhəmlərə xaqanın adı deyil, titulu (قاان العادل "qaan əl-adel" = "ədalətli qaan") həkk edilmişdir.

1232-1233-cü illərin Təbriz (2,65 q), Beyləqan (2,71 q) gümüş dirhəmlərinin üst tərəfinə mərkəzdəki altıguşəli ulduz daxilinə ərəbcə "qaan əl-adel", ətrafına zərb yeri, "əd-dirhəm" sözü, arxa tərəfinə isə 3 sətirdə: "Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın elçisidir" sözləri, ətrafına sözlərlə zərb tarixi həkk edilirdi.

Beləliklə, sikkələrdə hökmdar adı olmadığı üçün, dövrün tarixi mənzərəsini yazılı qaynaqlara müraciət etməklə əldə edə bilirik.

Yazılı qaynaqlara əsasən, hicri 637 = miladi 1239-1240-cı ilədək İran və Cənubi Qafqazı, o cümlədən Azərbaycanı Çormaqunnoyan idarə etsə də, sonradan xəstələndiyi üçün müvəqqəti idarəçilik onun həyat yoldaşı Eltinə xatuna ötürülmüşdür. Məhz bu dövrdə imperiyanın başlıca iqamətgahı olan Təbriz şəhərinə əmir Korgöz canişin təyin edilmişdi. Məhz bu təyinat Çormaqun tərəfdarları ilə yanaşı həm də Eltinə xatunun narazılığına səbəb olmuşdur (20, c. 157).

"Ədalətli qaan" sözlərinin zərb edildiyi hicri 637 = miladi 1239-1240-cı ilin Tiflis gümüş dirhəmlərində (2,71–2,74 q) hökmdar adının olmaması da məhz belə hadisələrlə əlaqədardır. Belə sözlərin həkk edildiyi, zərbxana adı olmayan daha iki sikkə hazırda AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Numizmatika Fondunda qorunur. Bunlardan birihicri 630 = 1232–1233-cü ilin mis sikkəsi (NF 3046, 3,3 q), digəri isə hicri 637 = 1239–1240-cı ilin gümüş dirhəmidir (NF 1064, 2,45 q, yay təsviri ilə).

Numizmatik faktlara əsasən, hicri 642 = miladi 1244-1245-ci ildən İran və Cənubi Qafqaz sikkələrinin görünüşündə əsaslı dəyişiklər edilmiş və belə sikkələrin bir üzünə ovda olan atlı, onun başı üzərinə isə qədim türk dilində sözlər:منقل اولوس بك الغ- "uluğ mənqıl ulus bəg", digər üzünə isə mərkəzə "Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd allahın elçisidir", ətrafına zərb yeri və ili həkk olunmuşdur.

"Uluğ mənqıl ulus bəg" sözləri olan sikkələr müxtəlif numizmatların diqqətini çəkmişdir. A.Qaqarin (18) belə sikkələri Səlcuqlara aid edərək,Uluş bəyin adından zərb edildiyini qeyd etmiş, V.Qriqoryev (9, c. 2 – 5) isə bu sözləri "ulu (qədim) monqol ulusu" şəklində açıqlamış, İ.Bartolomey (25) onları Hülakülərə aid etmiş, S.Len-Pul (30 p. LIII) isə bu sikkələrin həm Arğun əkə, həm də Turakinə xatunun müxalifləri dövründə zərb edildiyini yazmışdır.

Azərbaycan numizmatikasının banisi t.e.d., professor YevgeniPaxomovun fikrincə, "ulus bəy" – ulus qoşunun komandanı və ya canişin tituludur (15, c. 120). T.e.d., professor Məhəmməd Seyfəddini isə bu titulu yalnız ulus canişininə aid etmiş, qoşun komandanının isə "noyon əzəm" (əzəmətli noyon) adlandırıldığını vurğulamışdır (20, c. 160).

Fikrimizcə, dirhəmlərdəki belə titulla monqol ulusunun rəhbəri ifadə edilmişdir.

Yazılı məlumatlara əsasən, Ugedey xanın vəfatından sonra (h.q. 639 = 1241) qurultayın qərarına əsasən Çingizilər imperiyasını yeni xan seçilənədək Tuluy idarə etmişdir (1241 - 1246). Lakin bu dövrdə Ugedey xanın həyat yoldaşı Turakinə xatun da hakimiyyəti ələ almağa çalışmışdı.Turakinə xatunun əmri ilə qətlə yetirilən əmir Korgözdən sonra İranla həmsərhəd olan bölgələrin əmiri Arğun əkə təyin edilmişdi (20, c. 160).

Qeyd edilən dövrün siyasi-ictimai hadisələrinin təhlili nəticəsində aydın olur ki, Turakinə xatun sikkələrdə öz adını zərb etdirmək hüququna malik olmadığından, hicri 642 = 1244-1245-ci ilin Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Laçın, Bakı, Tiflis, Varsan, Kiran, Kəbran, Urmiya, Lulu, Dəbil, Ləşxər gümüş dirhəmlərinə (orta çəkisi 2q) "uluğ mənqıl ulus bəg" sözləri həkk edilirdi.

Qeyd edək ki, üzərində atlı insan təsviri olan belə gümüş dirhəmlərin bəzilərində atın ayaqları altında yalnız ov iti deyil, həm də digər heyvan (dovşan, ilan, əjdaha) təsvirləri də zərb edilirdi.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz hicri 642 = 1244-1245-ci ilin Naxçıvan gümüş dirhəmlərinin fərqli çəkiləri məlumdur (şəkil 1 və 2 müvafiq olaraq, 2,9 və 2,8 q). 2,84 - 2,85 q çəkili Naxçıvan gümüş dirhəmləri hazırda Sankt Peterburqda Dövlət Ermitajında qorunur (N 14872; N 14784).

Bu ildə yalnız Naxçıvanda deyil, həm də Kiran (Xaraba-Gilan) şəhər-zərbxanasında gümüş dirhəmlərin zərb edildiyi tədqiqatlarla təsdiqini tapır (şəkil 3; çəkisi - 2,39; 2,6; 2,85 q). Belə dirhəmlər də hazırda Dövlət Ermitajında (N 14871) və Moskva Tarix Muzeyində (N 515631) qorunur (20, c. 163).

Ordubad şəhəri yaxınlığında yerləşən, qədim tarixə malik Kiran şəhəri XIV əsrdə zəlzələ nəticəsində dağıldıqdan sonra, yerli əhali tərəfindən Xaraba-Gilan adlandırılmışdır (1, s. 54).

Nəticə. Azərbaycanda aşkarlanan numizmatik faktlara əsasən, sikkələrdə zərb yeri və ili ənənəsi meydana gəldikdən sonra, I Xosrov Ənuşirəvan dövründə (531-579) Naxçıvanda, ondan sonra hakimiyyətdə olan IV Hörmüzd dövründə (579-590) isə Gilanda (Xaraba-Gilan) ilk gümüş drahmaların (orta çəkisi 4,27 q) zərbinə başlanılmış (19, c. 33, 35) və sonrakı tarixi mərhələlərdə müəyyən fasilələrlə bu şəhər-zərbxanalar fəaliyyətini davam etdirmişlər.Ərəb Xilafəti, Şirvanşah-Məzyədilər, Sacilər, Salarilər, Şəddadilər dövründə Azərbaycanda gümüş dirhəmlərin orta çəkisi 2,8–3 qrama enmişdir.

X əsrin sonlarında bütün Ön və Mərkəzi Asiyanı bürüyən gümüş qıtlığı nəticəsində pul təsərrüfatında bilon dirhəmlərin zərbi icra edilmişdir. Rəvvadilər dövründə belə dirhəmlərin orta çəkisi 7 - 10 qram,Şirvanşah Kəsranilər dövründə 3–9 qram, Eldənizlər dövründə 3 – 15 qram idi.

Monqol basqınları ilə qarşılaşan şirvanşah I Gərşasb (1203-1232) və III Fəriburzun (1232-1255) dönəmində Şirvanın və Şirvanşahların ciddi məhrumiyyətlərlə üzləşməsinə baxmayaraq, onlar mis dirhəmlərlə təmsil olunan sikkə zərbi hüququnu icra etmişlər (2 - 5 qram).

Kəsrani-şirvanşahlarından olan II Əhsitan ibn Fəriburz (1244-1260) Elxani hökmdarı Hülakü xanın əmri ilə qətlə yetirildikdən sonra Şirvanşahların sikkə zərbi müəyyən müddət icra edilməmişdir. Məqalədə bəhs etdiyimiz Çingizilərin gümüş dirhəmləriməhz bu şirvanşahın hakimiyyəti dövrü ilə eyni mərhələdə Azərbaycanda zərb edilmiş və professor Əli Rəcəblinin təbirinə əsasən "işğal zərbi" qrupuna daxil olmuşdur.

Şirvanşahların gümüş dirhəm zərbi qısa müddətlik də olsa II Əhsitanın xələfi – Keykavus (h.q.763–769 = 1361-1367) dövründə Şamaxı, Bakı, Şabranda ikili gümüş dirhəmlərin zərbi ilə icra edilmişdir (2 qram).

Beləliklə, Çingizilər imperiyasının meydana gəlməsi ilə 200 ildən çox davam edən və bütün Ön və Mərkəzi Asiya ölkələrində tuğyan edən "gümüş böhranı" sona çatmış və gümüş dirhəmin zərbi bərpa olunmuşdu (4, s. 55).

Məqalədə araşdırılan hicri 642 = 1244-1245-ci ilin Naxçıvan və Kiran gümüş dirhəmlərində zərb ili, zərb yeri olsa da, hökmdar adı olmadığından, yazılı qaynaqlara əsasən belə sikkələrin Turakinə xatunun hakimiyyəti dövründə (1241 – 1246) istehsal edildiyi söylənilə bilər.

Müvafiq dövrdə qeyd edilən zərbxanalardan əlavə Beyləqan, Gəncə, Bakı, Laçın və digər şəhərlərində də gümüş dirhəmlər istehsal edilmişdir (20, c. 161).

Numizmatik faktlara əsasən, Turakinə xatundan sonra hakimiyyətdə olan – Göyük xan (h.q. 644-647 = 1246-1249), Oğulqamış xan (h.q. 647-649 = 1250-1252), Menquxan (h.q. 649-657 = 1251-1259), Ariq Buğa xan (h.q. 658-662 = 1261-1265) və Novruz xan (h.q. 670 = 1270) dövründə Çingizilər imperiyasının müxtəlif zərbxanalarında gümüş dirhəmlər zərb edilmişdir.

Araşdırdığımız numizmatik faktlar XIII əsrin birinci yarısında Cənubi Qafqaz, İran və Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi hadisələr, həmçinin monqolların həyat tərzi, hərb tarixi və dini inancı barədə məlumatlar əldə etməyə imkan yaradır. Belə artefaktlar həm də orta əsrlərdə Naxçıvan ərazisinin strateji əhəmiyyətə malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Müasir dövrümüzdə belə dirhəmlərin numizmatik təyinatı əsasən tipinə əsasən müəyyən edilir.

Şəkil 1. Çingizilər. Naxçıvan, 6** = 12**, gümüş dirhəm, 2,9 qram.

I - ضرب نخجوان – "zərbe Naxçıvan", - لا اله الا الله محمد رسول الله - Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın elçisidir, sağda - ستمائة – "altı yüz".

II – atlının başı üzərində: ...بكس - «...s bəg», atın ayaqların altında sağa istiqamətlənən ov iti.

Şəkil 2. Çingizilər. Naxçıvan, 6** = 12**, gümüş dirhəm, 2,87 qram.

I - ضرب الدرهم نخجوان– "zərbe(əl-dirhəm) Naxçıvan", لا اله الا الله محمد رسول الله - "Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın elçisidir", ətrafında -ستمائة – "altı yüz".

II –atlının başı üzərində solda: - الغ "uluğ".

Şəkil 3. Çingizilər. Kiran (Xaraba-Gilan, Ordubad rayonu), 6** = 12**,gümüş dirhəm, 2,67 qram.

I - كيران – "Kiran", محمد... لا اله الا... - Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd... (Allahın elçisidir).

II – atlının başı üzərində: ستمائة … فی سنه - altı yüz ... ildə.

Istifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Baxşəliyev V., Seyidov A., Qədirzadə Q., İbrahimli B. Qədim Ordubad. Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2014

2. Monqolların gizli tarixi. Redaktor: Hacıyev T. Bakı, 2011

3. Rəcəbli Ə. XIII – XIV əsrlərdə Azərbaycanda pul tədavülü və sikkə zərbi. Təngə pul-sikkə sistemi // Azərbaycan sikkələri. Bakı: XalqBank, 2012

4. Rəcəbli Ə. Şirvanşahlar dövlətində sikkə zərbi (VIII – XVI yüzillər). Bakı, Elm və təhsil, 2015

5. Sikkə dəfinələrinin izi ilə. Tərtibçi: Əli Rəcəbli. Bakı, Ecoprint, 2019

6. Али-заде А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII – XIV вв. Баку, 1956

7. Ахундова Н., Гусейн-заде Р. Кавказ и великие тюркские империи. Баку, 2012

8. Бартольд В. Образование империи Чингисхана. Записки Восточного Отдела, 1896

9. Григориев В. О первых монгольских монетах сельджукского типа, приписанных Алуш беку. Письмо чл.корр. В.В.Григорьева к секретарю общества Д.В.Польнову. Оренбург: 1860

10. Давидович Е. Денежное хозяйство Средней Азии после монгольского завоевания и реформа Масуд бека (XIII в.). М.: 1972

11. Джалагания И.Д. Из истории монетного дела в Грузии XIII в. Тбилиси, АН Грузинской ССР, 1958

12. История империи монголов. М., Астрель, 2010

13. Капанадзе Д.Г. Грузинская нумизматика. М., Изд. АН СССР, 1955

14. Крадин Н., Скрынникова Т. Империя Чингис-хана. М., Восточная литература, 2006

15. Пахомов Е. Монеты Грузии. Тбилиси,Мецниереба, 1970

16. Петров П. Очерки по нумизматике монгольских государств XIII – XIV веков. Нижний Новгород, 2003

17. Петрушевский И. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII - XIV веков. М-Л., Изд. АН СССР, 1960

18. Протокол заседаний восточного отдела Императорского археол.общ. от 22 октября 1857, СПб: 1858

19. Раджабли А. Нумизматика Азербайджана. Баку, Элмвахаят, 1997

20. Сейфеддини М.А. Описание и характеристика монет, чеканенных в Азербайджане в первой половине XIII в. // Монетное дело и денежное обращение в АзербайджанеXII – XV вв. (XII - начало XIV в.). Баку: Элм, 1978

21. Тизенгаузен В. Восточные монеты Н.П.Линевича. С.П., 1889

22. Чингисхан. Сокровенное сказание. Эксмо, 2015

23. Штайндорф Л. Чужая война: военные походы монголов в 1237 – 1242 г. в хронике Фомы архидиакона Сплитского // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2008

24. Badarch Nyamaa. The coins of Mongol Empire and clan tamgha of khans (XIII - XIV). 2005

25. Bartholomaei J. Seconde lettre de M. le general J. de Bartholomaei a M.F.Soret sur des monnaies koufi quesin edites. Bruxelles, Emm. Devroye, 1861

26. D'Ohsson. Histoire des Mongols depuis Tchinguis khan jusqu'a Timour-bey ou Tamerlan, part 1, Amsterdam, 1834-1835

27. Fraehn Ch. Resensio numorum muhammedanorum. Petropoli, 1826

28. Howorth H. History of the Mongols. Part II, London, 1888

29. Lane-Poole S. Addition to the Oriental collection 1876 – 1888. Part 1, 1889

30. Lane-Poole S. The coins of the Mongols in the British Museum. London, 1881

Web resurslar:

31. Great Mongols (Chingizid – 603 - 670) / https: //www.zeno.ru/showgallery.php?cat=744

ABSTRACT

The article deals with silver dirhams produced in Nakhchivan and Kiran city mints in 642-643 A.H. = 1244-1246 A.D., preserved in various museums and displayed on virtual sites.

A horsewoman holding a bow and arrow in her hand was minted in the center, on top of these silver dirhams. The horsewoman's face turned to the left. Turkish expressions "Ulugh mongol ulush bey" was written in Arabic over the horsewoman's head. A hunting dog (a rabbit in another Nakhchivan dirham of this period) was depicted under the horse's feet. On the back of the dirhams, in the center, there is an inscription in Arabic: "There is no god but Allah, Muhammad is the Messenger of Allah". While, around them, "Minted in Nakhchivan" was written in Arabic in a circle shape. The date of minting was indicated in words. The fineness of these coins is 92.5%, and weight is 2.8-2.9 grams.

In the Genghisis state (Mongols-1206-1634), after Ogedei Khagan (1229-1241), Tului ruled the empire, though he did not become khagan (1241-1246). In this case, according to Mongol law, Ogedei's wife, Turakina Khatun, also had the right to rule (639-644 A.H. = 1241-1246). During her reign, silver dirhams (2.3-2.8 g) were minted not only in Nakhchivan but also in the Kiran city mint. The medieval city of Kiran, located near the city of Ordubad, was called Kharaba-Gilan after it collapsed as a result of the earthquake in the 14th century.

In addition to the Nakhchivan and Kiran mints we studied, such dirhams were also produced in Beylagan, Ganja, Baku, Lachin and other cities of Azerbaijan at that time.

These numismatic facts provide information about the socio-political events in the South Caucasus and Iran in the first half of the 13th century, as well as the lifestyle and religious beliefs of the Mongols. Such artifacts also confirm once again the strategic importance of the territory of Nakhchivan in the Middle Ages.

Keywords: Nakhchivan, Kiran, silver dirham, Genghisis

Ключевые слова: Нахчыван, Киран, серебряный дирхем, Чингизиды

В статье привлечены к исследованию серебряные дирхемы 642 г. х. = 1244-1245-го года, чеканенные в городах - монетных дворах Нахчыван и Киран, которые ныне хранятся в различных музеях и демонстрируются на виртуальных сайтах.

На лицевой стороне этих дирхемов в центре арабским почерком отчеканены изречения: «Нет Аллаха кроме Аллаха единого, Мухаммед посланник Аллаха», вокруг: «чекан Нахчывана», а также словами указан год чеканки, согласно мусульманскому летоисчислению. На обратной стороне таких дирхемов

в центре изображен скачущий всадник, с натянутым луком, над его годовой выбита древнетюркская надпись: «улуг мангыл улус бек». Проба таких дирхемов - 92,5 %, вес 2,8 – 2,9 граммов.

В период правления Чингизидов (монголов 1206 - 1634) после Угедей каана (1229 - 1241), несмотря на не избрание официальным кааном - империей управлял Толуй (1241-1246). Согласно, письменным источникам, в данный период также супруга Угедея - Туракина хатун (639 – 644 г.х. = 1241-1246) была правительницей. В ее правление не только в Нахчыване, а также в городе-монетном дворе Киран были отчеканены серебряные дирхемы (2,3 - 2,8 г). Средневековое городище Киран, находилось поблизости современного города Ордубад и было разрушено в XIV в., в результате землетрясения. Местное население эту местность знаменовало как «Хараба Гилян» (разрушенный Гилян).

Подобного типа дирхемы кроме Нахчывана и Кирана чеканились также и в других городах Азербайджана – Бейлакан, Гянджа, Баку, Лачын и др.

Данные нумизматические факты предоставляют факты о социально-политических событиях Южного Кавказа, Ирана и Азербайджана, а также повседневной жизни и верованиях монголов в I половине XIII веке. Такие артефакты также подтверждают стратегическую важность территории Нахчывани в средние века.

DÜNYA ÜZERİNDEKİ TÜRK İSLAM BAHÇELERİNİN PEYZAJ MİMARLIĞI AÇISINDAN İRDELENMESİ

ANALYSIS OF TURKISH ISLAMIC GARDENS IN THE WORLD
IN TERMS OF LANDSCAPE ARCHITECTURE

İrfan DEMIREL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID.0000-0002-3473-5342
Alper SAĞLIK
Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID.0000-0003-1156-1201

ÖZET

İnsan yaratıldığı ilk günden itibaren doğa ile sürekli iç içe olmuştur. Mimari ve peyzaj kavramları ortada yokken bile tasarlanan yerleşik alanlar doğayı en iyi şekilde kullanılabilecek tarzlarda inşa edilmiştir. İlk toplumlarda yaşamlarını sürdürebilmek için bulundukları çevreyi kontrol etmek isteyen insan, zaman içinde yerleşik hayata geçtikten sonra genel veya özel kullanımlar için peyzaj tasarımlarına yönelmiştir. Toplum olarak ilk Türklerde güneşi en iyi şekilde kullanabilecek, genelde tek ağaç tarafından gölge sağlanan açık yeşil alanlar tercih edilmiştir. Eski Türk bahçelerinin sürdürülebilirliği olmadığı için günümüze kadar gelebilen örnekleri yoktur. Fakat yapılan arkeolojik çalışmalar sayesinde bulunan kalıntılardan bahçe tasarımları konusunda fikir sahibi olmamız mümkün gözükmektedir. İlk Müslüman toplumlarında ise cennet kavramı ön planda tutularak, dünyadayken bile cennete ulaşma arzusuyla estetiği ve mahremiyeti ön planda olan bütün duyulara hitap edebilen peyzaj tasarımları kullanılmıştır. Müslüman kültüründe bahçe görsel anlamla birlikte sembolik anlamlarda içermektedir. Bu sayede yapılan İslam bahçe sanatında sadece maddi anlam değil manevi yani tasavvufi anlamda bahçeye yüklenmektedir. Türkler, İslamiyet ile tanıştıktan sonra kültür olarak etkilenmiş ve bunu bahçe tasarımlarına da yansıtmışlardır. Osmanlı döneminde saraylar yapılmadan önce bahçesi için güzel bir konum seçilir ve peyzajı yapıldıktan sonra saray inşa edilirdi. Bu çalışmada, tarih öncesi devirlerden itibaren günümüze kadar geçen zaman dilimi içerisindeki Türk-İslam bahçeleri incelenmiş olup peyzaj mimarlığı açısından irdelenmiş ve fikirler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bahçe, Türk, İslam

ABSTRACT

From the first day of human creation it has been constantly intertwined with nature. Even when the concepts of architecture and landscape are absent, built-in areas designed in a style that can use nature in the best way. The first society who want to control their environment in order to maintain human life, after life built over time has turned to the landscape design for public or private use. As a society, in the first Turks, open green areas that could use the sun in the best way and generally provided shade by a single tree were preferred. Since the old Turkish gardens do not have sustainability, there are no examples that can survive until today. However, it seems possible to have an idea about garden designs from the remains found thanks to the archaeological studies. In the early Muslim community, keeping in the forefront the concept of paradise, paradise on earth, even to reach the desired aesthetics and privacy that will appeal to all the senses are used in landscape design at the forefront. In Muslim culture, the garden contains symbolic meanings with visual meaning. In this way, in the Islamic garden art, it is loaded to the garden not only in material meaning but also spiritually, in a Sufi sense. After the Turks met with Islam, they were influenced by culture and reflected this on their garden

designs. Before the palaces were built in the Ottoman period, a beautiful location was chosen for the garden and the palace was built after the landscaping. In this study, starting from prehistory to the present cycle is the period of time examined in the Turkish-Islamic gardens have been analyzed in terms of landscape architecture and ideas were presented.

Keywords: Garden, Turks, Islam

GİRİŞ

Bahçeler, insanların kendilerini dünyaya en iyi şekilde ifade etme yollarından birisidir. Doğada kendiliğinden oluşan bahçelerde olmakla beraber, kişilerin özel yaptırdığı peyzaj tasarımına ihtiyaç duyan, drenaj ve sulama sistemleri gerektiren, dönemin kültürünü, imkanlarını ve çeşitli özelliklerini yansıtan bahçelerde mevcuttur (Ruggles, 2017). Tarih boyunca bahçeler, insanların günlük hayatlarının monotonluğundan kurtulup kendilerine bir uğraş ve doğayla iç içe olabildiği mekanlar olmuşlardır. Kutsal kitaplarda, cennetin genellikle kusursuz açık yeşil alanlar olarak tarif edilmesi, insanların dünya yaşamlarında kendilerine ait küçük cennetlere sahip olma duygusu içermiştir (Akdoğan, 1974).

Bahçe sanatı, diğer sanat dallarından farklı olarak, ilk insanların toprak üzerine yerleşmeleri ve onu tarım faaliyetleri dışında düzenleyerek yaşama ortamı oluşturmalarıyla başlamıştır (Akdoğan, 1974). Erdoğan (2016), önceleri geçim kaygısı yaşayan toplumların, yerleşik hayat tarzına geçiş yaptıktan sonra gerekirse genel, gerekirse özel kullanımlar için doğayı düzenlemeleriyle oluşmuştur.

Türklerde bahçe sanatı incelendiği zaman, kendilerine ait bilgi ve birikimlerinin olduğu görülmektedir. Ancak göçler, savaşlar, iç karışıklıklar ve çeşitli bazı sebepler nedeniyle Türkler bahçeleriyle vakit geçirememiştir (Pamay, 1979). Türkler, göçebelik zamanlarında yaşadıkları bütün zorluklara rağmen doğayla iç içe olmayı başarmış fakat tam anlamıyla Türk Bahçesi kavramı, yerleşik hayata geçtikten sonra yani 11.yy. sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Seçkin, 2003).

İslamiyet'te bahçe kavramı incelendiği zaman, İslamiyet'in çöl topraklarında dünyaya gelmesi ve kutsal kitapları olan Kur'an-ı Kerim'de cennet tasvirleri dolayısıyla Müslümanların dünya hayatlarında cennete ulaşma arzusunu doğurmuştur. Daha sonra fethedilen topraklar ve değişen iklim koşulları, arazi yapılarıyla bahçe tasarımları değişmiş ve gelişmiştir (Akdoğan, 1974).

Doğa kavramının şehirlerde olan temsili olan bahçe, ait oldukları zamanların ve bulundukların toplumların, dinlerini, sosyal ve ekonomik yapılarını, coğrafi ve kültür etkisiyle kurgulandığı için ait olduğu toplumun tanımlayıcısı konumundadır. Kökeni göçebe Orta Asya Türklerine dayanan Türk Bahçesi kavramı, Türk boylarının M.S. 10.yy dan sonra İslamiyet'i kabul edip yerleşik hayat tarzlarına geçmesiyle şekillenmiştir (Şimşek ve Tandoğan, 2016).

Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle Türk Bahçesi kavramında 'Cennet Bahçesi' düşüncesi bir hedef konumuna gelmiştir (Korkut, 2002). İslam'ın mekan olarak tasviri de cennet olgusunda yer almaktadır (Cantay, 2008). Batı etkisi görülmeye başlanana kadar Türkler süsten, gösterişten uzak, doğaya yakın içinde yaşanabilecek tarzda bahçe düzenlemeleri yapmışlardır (Kaşif, 2010).

Geçmişimizi günümüze yansıtarak ayna görevi üstlenen bahçeler, zaman içinde değişimlere uğramış, tahrip olmuş ve çoğu günümüze ulaşamadan yok olmuştur. Günümüze ulaşan bahçelerde tarih içinde değişimlere uğramışlardır. Geçmişimize ışık tutan minyatürler, yazılı kitaplar, rölyefler, duvar freksleri ve gravürler ile eski bahçe sanatlarımız hakkında fikir sahibi olabilmemiz mümkündür (Kaşif, 2010).

Materyal ve Yöntem

Araştırma kapsamında, erişilen kaynaklarda Türklük, İslamiyet ve Türk-İslam bahçe sanatlarına dair zaman içindeki değişimleri ve diğer toplumlarla etkileşimleri görsel, basılı, çizili kaynaklardan incelenmiştir.

Bir envanter ve kaynak araştırmasına dayanan bu bildiride yöntem; Türk-İslam bahçe sanatına ilişkin kaynakların temin edilmesi sonrasında, incelenmesi ve kronolojik sıraya alınıp gelişimine ve değişimlerinin saptanması olmuştur.

Türk Olgusu ve Türklük Kavramı

Türk kelimesi anlam olarak, tarih sahnesinde rol almaya başladıkları zamandan itibaren farklı anlamlar ve telaffuzlar içermiştir. Tarih sahnesindeki ilk zamanlarında Türklerin kendilerini hangi isimle andıkları tam olarak bilinmemekle beraber ilk örneklerine Heredot tarihinde 'Targita', eski tevratta 'Togharma', Çin kaynaklarında 'Troia', Hint kaynaklarında 'Taşkara', Çivi yazılı kaynaklarda 'Turukku', İslam kaynaklarında 'Türk/Takye' (terk edilmiş/ deniz kıyısında oturan adam) adlarında kullanılmıştır. Türk kelimesi yıllar boyunca cins isim olarak 'güçlü, kuvvetli' anlamlarında kullanılmasıyla birlikte zaman içinde millet adı olarak özel isme dönüşmüştür (Türkeş, 2007).

Türk Kültürü ve Bahçe Sanatı

Türkler tarih sahnesindeki rollerini M.Ö. 4000 yılından itibaren sürdürmektedirler. M.Ö 4000'den itibaren günümüze kadar geçen zaman diliminde 3 kıtada hüküm sürmüş 16 imparatorluk ve yüzlerce devlet kurmuştur. Türkler tarih boyunca sayısız savaş yapmış, çeşitli dinlere girmiş, birçok medeniyetle etkileşimde bulunmuş, Lehçeleri ve kültürlerinden etkilenmişlerdir (Türkeş, 2007). Türkler yerleşik hayata geçmeden önce göçebelik zamanlarında doğa ile her zaman iç içe olmuşlardır. Yaz ve kış aylarında gidip geldikleri mekanlar aracılığıyla bahçe kavramıyla tanışmışlardır (Deniz ve Candan, 2016).

Türkler 12. yy kadar göçebe bir yaşantı sürdürdükleri için farklı kültür ve medeniyetlerle tanışıp etkilenmişlerdir. Bahçe tasarımlarında da Hint, Çin ve İran'dan etkilenmişlerdir. Batı'da ve İslam bahçe sanatındaki gibi estetik ve katı geometrik düzen yerine sade ve daha kullanışlı tasarımlara yönelmişlerdir. Türk bahçelerinde öncelikle mantık ve kullanışlılık ön plandadır. Görsellik daha sonra gelmektedir (Arseven, 1983).

Bahçe sanatını diğer sanat dallarından ayıran özelliği canlı olmasıdır. Canlı bir sanat dalı olduğu için geçmişten günümüze gelen örnekleri pek azdır. Bu sebeple ilk Türk toplumlarının ne tarz bitkisel materyaller kullandıkları hakkında fikir sahibi değiliz. Fakat tarım bitkileri ilk insandan günümüze kadar ulaştığı için bazı yorumları yapabilmekteyiz. Üzüm, incir ve zeytin ağaçlarının M.Ö. 1000-3000 yılları arasında yetiştirildiği bilinmektedir. Fakat bu tarz ağaçlar çok yıllık oldukları için yerleşik hayat tarzını talep etmektedirler. İlk bahçe tarım şekli diğer tarım şekillerine göre biraz daha geç gelişmiştir. Hububat ve bakliyat yetiştiriciliği genellikle 3 veya 4 ay içerisinde ürün vermektedir. Bu sebeple üreticilerinin göç yapmalarına imkan sağlamaktadır (Alp ve Melikoğlu, 2016). Türklerin 11.yy. kadar göçebe hayat sürdürdüklerini bildiğimiz için, fasulye, yulaf, mercimek, buğday, mısır, arpa, pirinç bitkilerini kullandıklarını söyleyebiliriz.

Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra sürekli olarak devlet kurdukları için göçebe hayatlarından uzaklaşmışlardır (Tazebay ve Akpınar, 2010). Yerleşik toplumlardan etkilenerek doğayı algılamışlardır (Çınar ve Kırca, 2010). Türklerde bahçe sanatı birçok toplumun tarihi zaman içinde oluşturduğu mekan anlayışından kopmayan bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 1997). Türk bahçe sanatı, yüzyıllar içinde çeşitli kültürlerden, inanışlardan ve yaşantılardan etkilenmiş, değişmiş ve gelişmiştir. Türkler göçebe yaşantı sürdürdükleri zamanlarda bile geçimlerini tarım ve avcılıktan sağladıkları için doğa ile her zaman yakın olmuşlardır. Dini inançlardan etkilenen Türkler bahçelerinde doğayı taklit eden informal tasarımlara yönelmişlerdir (Evyapan, 1974).

Türklerin bahçe tasarımları incelendiği zaman, kendilerine ait sanat tarzları ve bilgileri görülmektedir (Pamay, 1979). Ancak çeşitli savaşlar, göçler ve göçebe yaşam koşullarının verdiği fiziksel yetersizlik nedeniyle zaman içinde tam olgusuyla bahçe tasarımları oluşmamasından dolayı, tasarlanan bahçeler batının etkisiyle, savaşlarla, göçler ve çeşitli sebeplerle yok olmaya başlamıştır. (Tarhan, 1998). Göçebelik yaşantılarının verdiği

zorluklara rağmen Türkler, doğa ile bağlarını koparmamış ve sürekli doğaya yakın olmuşlardır. Ancak 'Türk Bahçesi' kavramını tam anlamı ile yerleşik hayata geçtikten sonra yani 11. yy. sonlarına doğru gerçekleştirmişlerdir (Seçkin, 2003).

İslam Medeniyeti ve Bahçe Kavramı

İslamiyet, tek tanrı inanışına sahip dinlerden birisidir. 610 yılında Hz. Muhammed aracılığıyla ortaya çıkmış ve zaman içinde yayılmaya başlamıştır. İslamiyet'i kabul eden ve Allah'a inanıp teslim olan kişiler Müslüman olarak adlandırılmıştır. Kur'an-ı Kerim, İslam dininin kutsal kitabıdır. Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ve sureler, Cebrail isimli melek tarafından vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Günümüzdeki Müslüman sayısı dünya nüfusunun dörtte birini oluşturmaktadır. İslamiyet Mekke'de doğmasına rağmen, Hz. Muhammed, halifeler, Emeviler ve çeşitli İslam devletleriyle dünyanın her yerine yayılmıştır (Kitapçı, 2019).

Hangi medeniyet olursa olsun, din felsefesiyle birlikte iklim ve coğrafi özellikler, kültürler arası etkileşim İslam medeniyetleri bahçelerinin oluşturulmasındaki en önemli etkenlerdir (Sağlık vd., 2021). Kur'an'da cennet, gölge veren ve bol meyveli ağaçlar, akan ırmaklar, fıskiyeli havuzlar, zarif hurilerin olduğu açık yeşil alan algısını hissettiğimiz mekanlar olarak tasvir edilmiştir. Müslümanlar, cennete olan özlemlerini, yaşadıkları bölgelerdeki bahçelerini düzenleyerek oluşturmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan İslamiyet'in Arabistan'ın kurak topraklarında dünyaya gelmesi, ilk başlarda bahçe tasarımlarında gölge ve serinlik arzusu içermiştir. Daha sonra fethedilen topraklar ve değişen iklim koşullarına ayak uydurarak daha geometrik ve sembolik tasarımlara yönelmeye başlamışlardır (Akdoğan, 1974).

İspanya İslam Bahçeleri

İslam hükümdarlığı 732-1491 yılları arasında devam etmiştir. Bu hükümdarlık süresi sırasında farklı coğrafyalara farklı kültürlere İslam damgası basmalarına yetmiştir. Bu örneklerden birisi de İspanya'dır (Akdoğan, 1974).

Avrupa'daki diğer ülkeler, Romalılardan kalmış olan karışıklıklar ve enkazları toparlamaya çalışırken, İslamiyet'in hüküm sürdüğü İspanya topraklarında halk, villa bahçeleri düzenleyebilecek refah seviyesinde bulunuyorlardı. Bu dönemdeki İspanya'da Guadakivir vadisinde 50 bin adet villa yapıldığı söylentileri dolaşsa da tasvirlerine, planlarına, görsellerine rastlanmamıştır. Fakat çeşitli tahripler ve ihmallere rağmen İspanya'daki İslam bahçelerinden günümüze kadar gelebilen örneklerine İspanya'nın çeşitli semtlerinde rastlamaktayız (Akdoğan, 1974).

İspanya bahçeleri vakur ve sakin birtakım mekanlardı. İslam istilasının yoğunluk kaydettiği, yerleşmenin en fazla olduğu güney kısmı, suptropik bir iklim karakteri göstermekteydi. Yaz ayları sıcak ve kuraktı. Bu bakımdan gölge ve serinlikle beraber, belirli ölçüde mahremiyet duygusu, bahçenin özelliklerini adeta dikte etmişti. İçe dönüklük, İslam bahçelerinin değişmez karakteri olarak belirmiştir. İspanya'da İslam bahçelerinin en ilgi çekici özelliklerinden birisi suyun kullanış tarzı olmuştur. İlkçağ bahçelerinde de su bahçe için önemli bir elemandı. Su çok defa hemen tamamen hareketsiz denecek bir kompozisyon olarak, bahçede yer alır. Bu gibi hallerde, geniş ve derin havuzlarda su aynaları şeklinde engin ve ışıklıdır. Bu tertiple, gökyüzünü bütün renk ve bulut gösterileri ile bahçe mekanına indirmek, ağaçların ayaklarına getirmek bir sanat hüneri olarak ortaya çıkar. Avluya böylece ışık, aydınlık, canlılık ve parlaklık kazandırılmış olunur (Akdoğan, 1974).

İspanya İslam bahçelerinde bitkisel materyal olarak, Palmiye, hurma, nar gibi bitkiler bu şekilde bahçeye mal olan elemanlardı. Bunların dışında koyu yeşil renkli, parlak yapraklı bitkilerin kullanılışında, avlu mekanına psikolojik yönden serinlik sağlama fikrinin hakim olduğu bilinmektedir. Defne, mersin, narenciye, porsuk, servi, sedir gibi ağaçlar bunlar arasındadır. Çiçeklere de İslam bahçelerinde ayrı bir önem verilmiştir. Yasemin, süsen, nergis, gül en fazla kullanılmış bitkilerdendir. Çiçek renklerinde de daha ziyade mavi, mor, eflatun gibi soğuk renklerin kullanılması, gene renklerin psikolojik yönden serinlik verici etkilerindendi. İspanya'da İslam bahçe sanatının birçok örnekleri yapıldığı halde, bunlardan kendini koruyup günümüze kadar gelen örnekleri sınırlı sayıdadır. Bunlardan bazıları Alhambra, Generalife ve Alcasar'dır (Akdoğan, 1974).

Türklerin İslamiyet ile Tanışması

İslamiyet'in doğduğu sırada o topraklarda yaşayan Türk ailelerinde olduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed'in çağrısını kabul eden ilk Müslümanlar arasında Türk anası ve Türk asıllı ilk Sahabe Hz. Sümeyye de vardır (Kitapçı, 2008). Bununla beraber Müslüman Türklerin kurduğu ilk bağımsız devlet Tolonoğulları Devleti'dir. Tolonoğulları Devleti, Abbasilerin çöküş yaşamaya başladıkları 9. yüzyılın sonralarına doğru 875 yılında Mısır'da kurulmuştur, kısa sürede topraklarını Berka' dan Fırat Nehri'ne kadar uzanan geniş topraklara yaymışlardır. Ahmed bin Tolun'un, babası Orta Asya' dan Buhara'lı Tolun adlı bir Türk'tür. 815/816' da Samani, Buhara Emiri tarafından Abbasi halifesine bağışlanmış ve halifeliğin Türkler'den kurduğu orduya 818 yılında katılmıştır. Kazandığı başarılar sayesinde orduda hızla yükselmiş ve bazı seçkin komutanlar arasına girmeyi başarmıştır. "Tolun" Türkçe "Tolun-ay/ tam ay/ bütün ay" isminde görüldüğü gibi tam ve bütün anlamında bir kelimedir (Türkeş, 2007).

Müslüman Türkler Tolonoğulları Devleti'inden sonra birçok devlet kurmuşlar fakat iç karışıklıklar, savaşlar, göçler ve çeşitli sebeplerden dolayı yıkılmışlardır. Bu devletlerden en kalıcı olanı 600 yıl hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu olmuştur (Türkeş, 2007).

Osmanlı'da Bahçe Sanatı

Eldem (1976), Osmanlı Türklerinin geçmişte olan temaslarından dolayı Çin doğa anlayışı ve bahçe felsefesinden etkilendiklerini ve öğrendikleri sayesinde, doğanın kendi içinde barındırdığı bütün gizlilik, güzellik ve olanaklarını zarif bir duygu ile hissederek bu alanları işlemesini bildiklerini: ancak, doğaya karşı duydukları bu saygı ile kurdukları bahçelerde gösterdikleri ölçülülük ve alçakgönüllüğün 18. yüzyıl başlarında görülmeye başlayan Batı etkisi ile bozulmaya uğradığını ifade eder. Evyapan (2011), Batı Etkisinden önce, Osmanlı Türk Bahçe Sanatının en belirgin özelliğinin yalınlık, işlevsellik ve içinde yaşanılabilirlik olduğunu ifade eder. Türklerin Göçebe Geleneğin bir kalıntısı olarak değerlendirilebilecek olan "Dış mekanda yaşamaya verilen değer", İslami geleneğin bahçede huzuru arama, cenneti yaşama anlayışı ile birleşince; saray için yer seçiminde bile bahçe düzenlemesinin binadan önce düşünülmesine ve önce arazinin konumu, eğimi, sunduğu manzara, havası ve suyunun gözetilmesine yol açmıştır; o kadar ki İstanbul'da erken dönem Osmanlı sarayları saray yerine "Bahçe" olarak adlandırılmıştır (Evyapan,1991).

Osmanlı Bahçe Sanatının Genel Özellikleri (Şimşek ve Tandoğan, 2016):

• Türklerin göçebe yaşantılarından kalan doğaya saygıları, yerleşik düzene geçtikten sonra da devam etmiştir. Bahçelerinde doğaya yakın tasarımlar kullanmışlardır. Doğayı en az şekilde tahrip etmiş ve genellikle doğal halde bırakmışlardır.

• Halka yönelik yapılan rekreasyon alanları, 'mesire, dutluk, bağlık, çamlık, çayır' şeklinde adlandırılmış açık yeşil alanlar yani 'dış bahçeler'; kentlerin içlerine, dışlarına, su kenarlarına, derelere ve vadilere, setler, sofalar halinde yapılmıştır.

• Spor amaçlı yapılan açık yeşil alanlar, ok meydanları, endaht sofaları, cirit, ve cugan gibi at meydanlarıdır.

• Aksa dayalı bahçe tasarımlarına genellikle evlerin bahçelerinde, iç avlularda çoğu zaman duvarlar ve kameriyelerle sınırlandırılarak çevrelenmiştir.

• Doğayla fazla mücadele vermemek için doğanın izin verdiği kadar aksiyal ve simetrik kompozisyonlar kullanılmıştır.

• İslami inanç gereği, haremlik selamlık ayrımının gözlendiği konutlarda kafesler kullanılarak hem mahremiyet sağlanmış hem de bahçenin o bölümünü kullanan kişilerin dışarısıyla ilişimi devam etmiştir.

• Osmanlı bahçe sanatlarında su elemanı vazgeçilmezdir. Suyu en ufak konuttan saray bahçelerine kadar her yerde kullanmışlardır. Akar suyu durgun suya tercih etmişlerdir. Su öğesinin bütün özelliklerinden yararlanmaya çalışmışlar ama en fazla ayna ve ses özelliğini kullanmışlardır.

• Bahçelerde ayrıca kişilerin maddi ve manevi dinlenmeleri için ufak mimari yapılara yer vermişlerdir.

• Yaban hayatını korumak ve devamını sağlamak için genellikle bulundukları bölgelerin doğal türlerini kullanmışlardır. Çınar ağacı Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur.

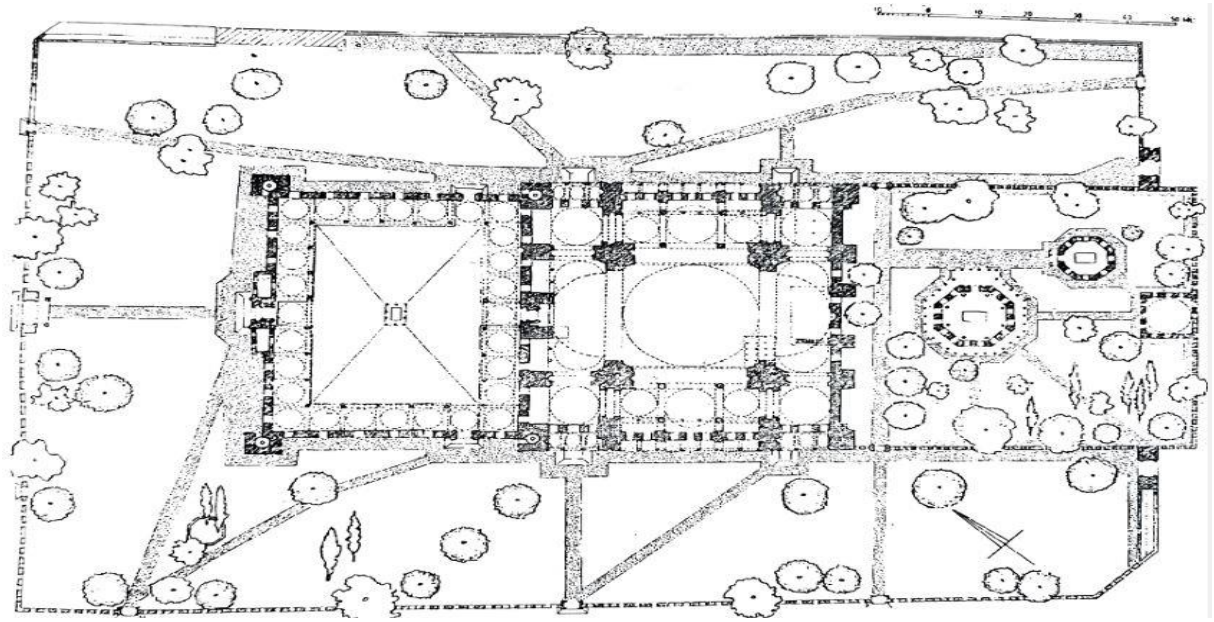
• Türk kültüründe maneviyat ve kullanılan öğelere sembolik anlamlar yükleme, Türk bahçelerinin ayırıcı bir özelliğidir (Tazebay ve Akpınar, 2010).

• Evlerin iç kısımlarında yapılan bahçelerin ev ile olan yakınlıkları dikkat çekici bir özelliktir. Bu özellik ile ev ve bahçe ayrılmaz bir bütün parçaları olarak kabul edilmiştir. Bahçelerin sanki açık havada zaman geçirilen evin bir bölümü sayıldığını açıkça göstermektedir (Tazebay ve Akpınar, 2010).

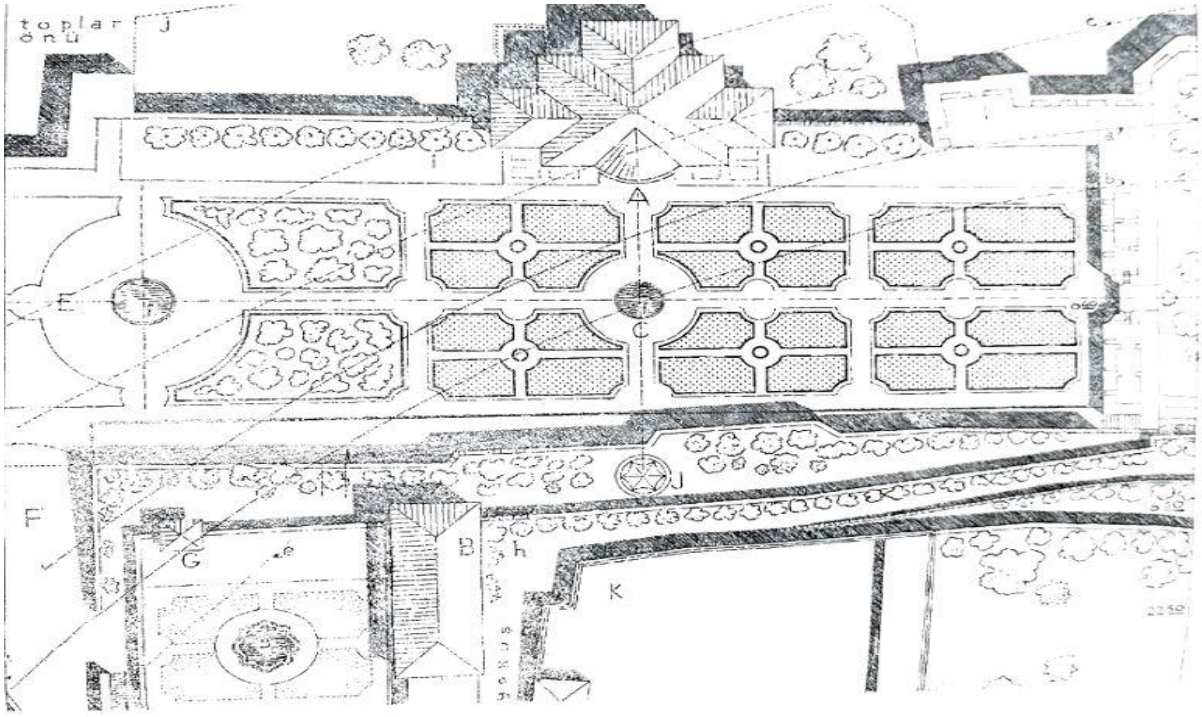
Osmanlı Dönemi Peyzaj Tasarımları

Osmanlı döneminde yapılan camiler, saray avluları ve kişisel bahçe tasarımları plan görünümleri aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir. Tasarımsal açıdan doğal araziyi bozmadıkları ve doğala yakın tasarım görülmektedir (Şekil 1), (Eldem, 1976).

Türbe etrafındaki iç bahçede yolların durumları ve türbeye doğru toplanmaları özellikle taşımaktadır. Sol alt köşede serviler sekiz köşe bir sofa üzerine alınmıştır (Şekil 2). Avlu dışındaki ortam doğal olarak bırakılmıştır. Alana giden çeşitli yollar görülmektedir (Eldem,1976).

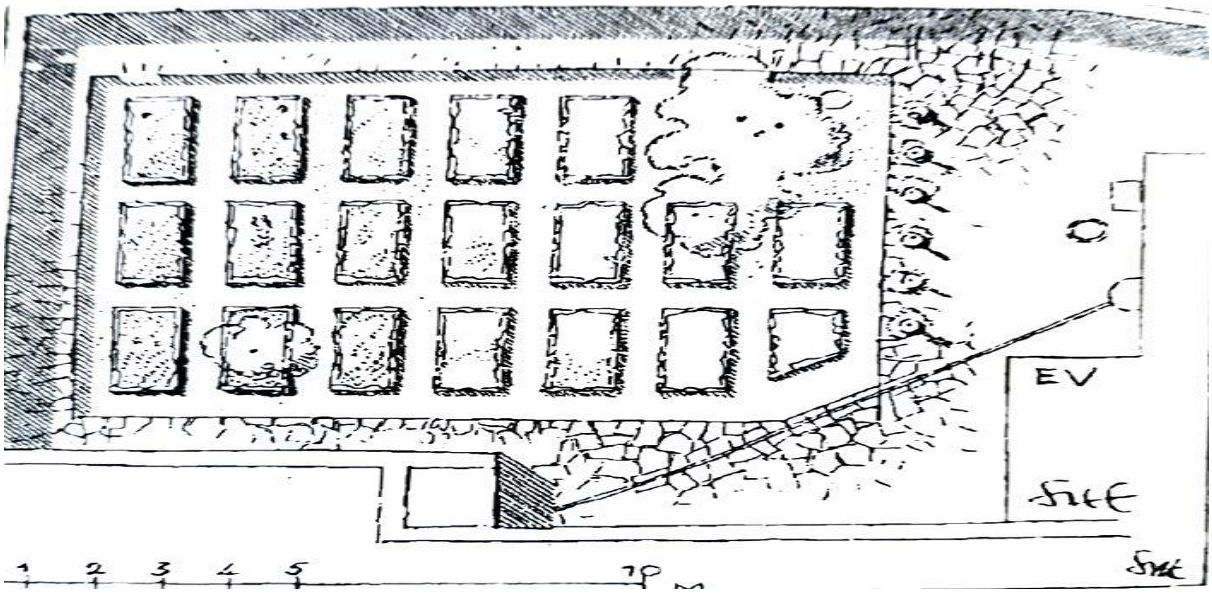
Şekil 1 Sülemaniye Camii Dış Avlu Planı, (Eldem,1976).

Şekil 2 Topkapı Sahilsarayında Hasbahçe Planı, (Eldem,1976)

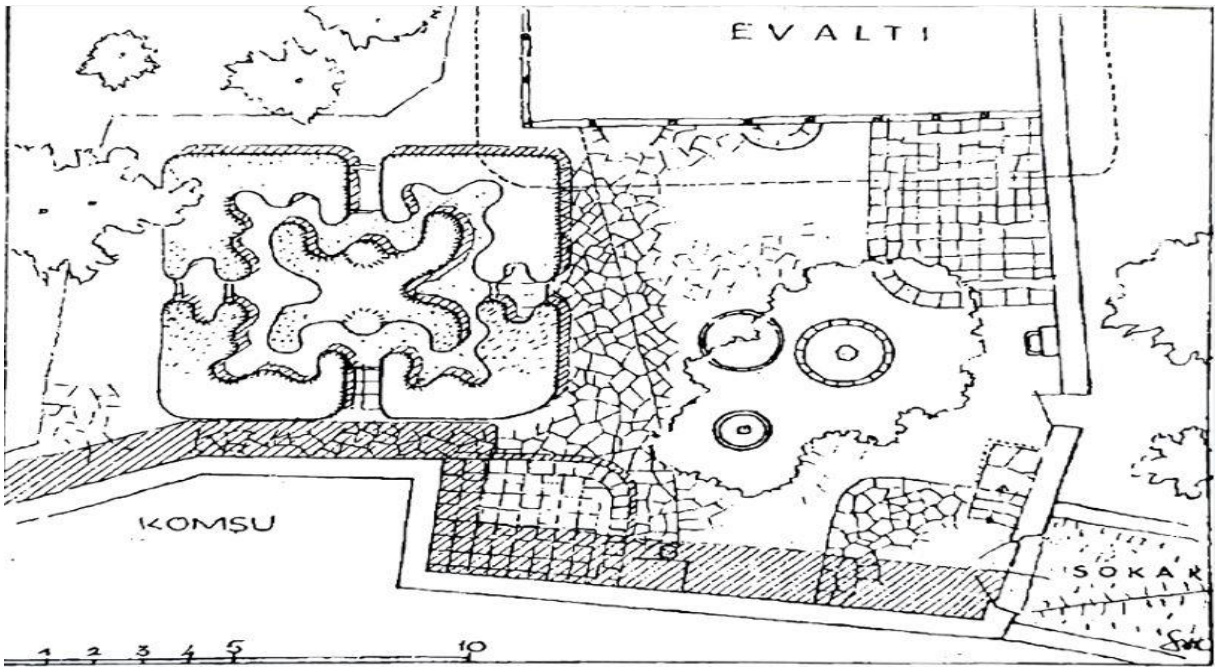
Bursa ve Gebze'deki çeşitli iç bahçe planları (Şekil 3 ve 4). Eski Türk bahçelerini ifade eden geometrik parterler, 19. yüzyılda natüralist akımlara kurban gitmiştir. Bu örneklere İstanbul'da rastlamak pek mümkün olmadığı için yakın şehirlere bakılmıştır. Gebze, İzmit ve Bursa'da geometrik Türk bahçe sanatının muhafaza edilmiş örneklerine rastlanılmaktadır. Dört duvar arasına yapılmış ve az yer kaplayan bu geometrik düzen, Türk bahçesi konusunda fikir vermek için yeterlidir (Eldem, 1976).

Birinci parter ilkeldir ve sadece kapak taşlariyle vücuda getirilmiştir (Şekil 3). İki tafarı ev ve bahçe duvarları, mukabil iki tarafı da yükseltilmiş kaldırımlı yollarla sınırlandırılmıştır.

Şekil 3 (Eldem, 1976).

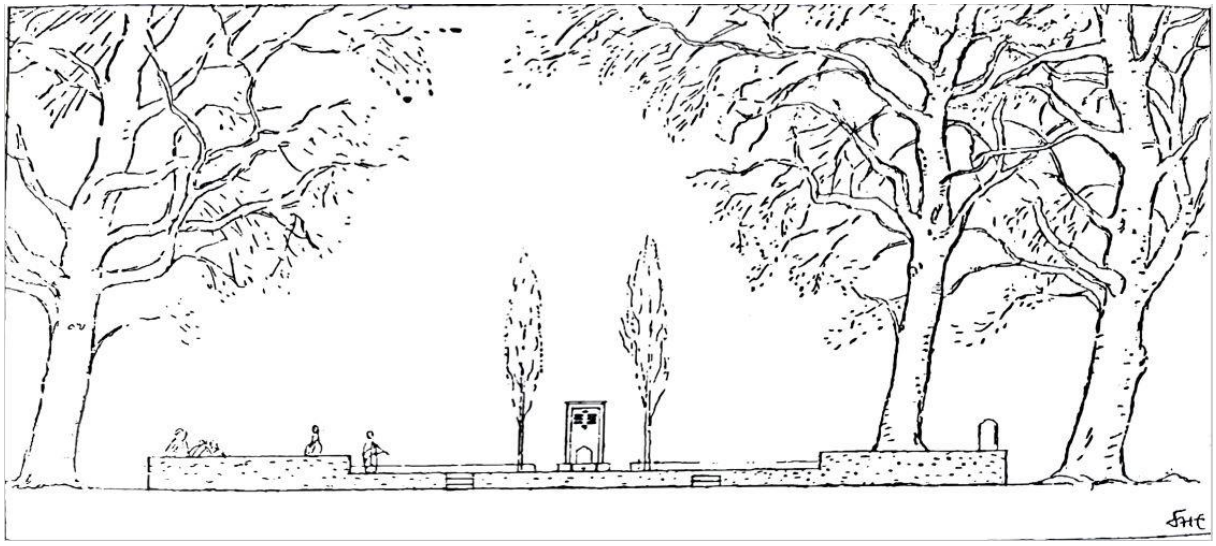
İkinci bahçe, düzeni olmayan bir plana göre yapılmıştır. Ön bölüm taşlıktan ibarettir. Bu taşlığın bir yüzünü evin kendisi, diğer iki yüzünü duvarlar ve hizmet binaları teşkil eder (Şekil 4), (Eldem, 1976).

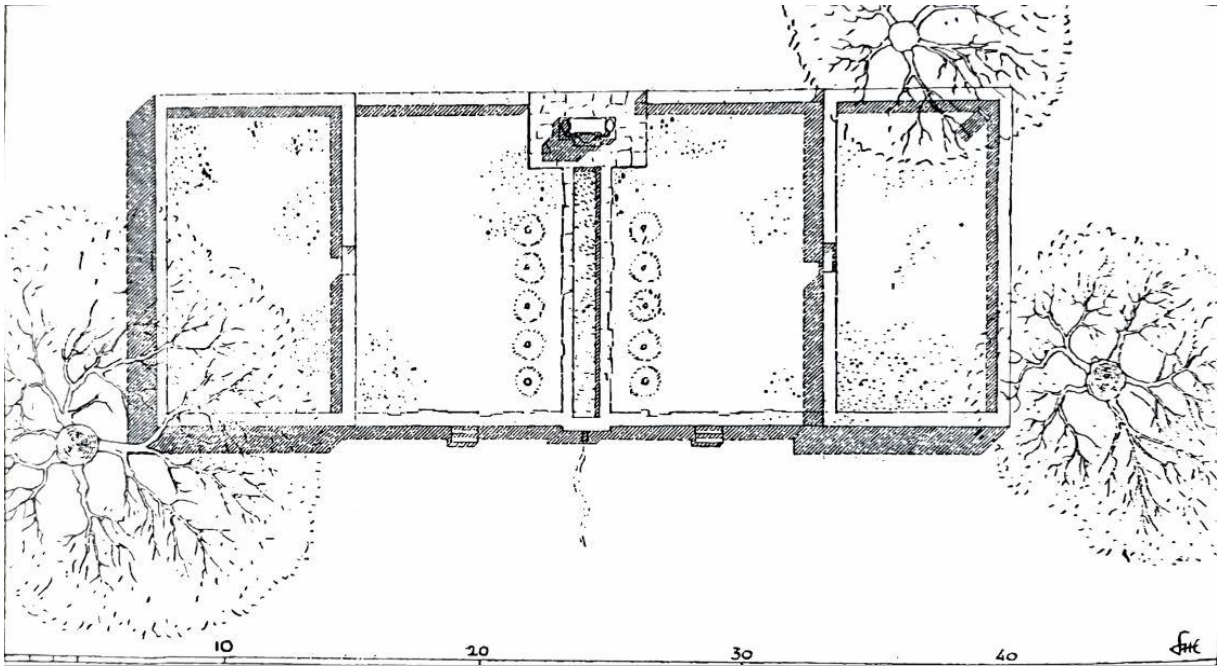
Şekil 4 (Eldem, 1976).

Osmanlı Dönemi Namazgah Örneği

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, düzenlenen seferlere katılan askerlerin namaz kılabilmeleri için açık mekanlarda namazgah isimli ibadet mekanları yapılmıştır. Sonraki zamanlarda hacca ve askere giden insanları uğurlamak için kullanılan bu yerlerde, yatsı ve teravih namazları da kılındığı bilinmektedir (Sağlık ve Kelkit, 2016). Daha sonra Namazgah, Osmanlı halkının yaşadığı bölgelerdeki ulaşma imkanı kolay, herkesin gidip dinlenebileceği, konuşup tanışabileceği, çoğu zaman ibadet edebileceği, basit, sade ve kullanışlı rekreasyon alanlarına dönüşmüştür. Alanlar sofalar ile yerden kademe kademe yükseltilerek oluşturulmuştur (Şekil 5). Yakınındaki büyük ağaçlar sayesinde gün içinde gölge olarak kalmakta, sade ve kullanışlı alanlardır (Şekil 6), (Eldem, 1976)

Şekil 5, Namazgah Ön Görünüş, (Eldem,1976).

Şekil 6, Namazgah Plan Görünümü, (Eldem,1976).

Eski zaman diliminden günümüze kadar gelen dinler ve beraberlerinde getirdikleri ibadet istekleri, insanların çeşitli mekanlar oluşturmasına neden olmuştur (Çaycı vd., 2012). Bu mekânlar açık ve kapalı mekânlar şekilde oluşturulmuştur (Berktay ve Atasoy, 2007).

Dünya üzerinde çeşitli dinler olmakla beraber ibadet şekli ve anlayışı de değişmektedir. Hıristiyanlık ve Musevilikte ibadetlerini yapabilmeleri için kiliseler ve havralar oluşturulmuştur (Dikme, 2012). İslam dininin temel yapı taşlarından biri olan namaz ibadetinden sık sık bahsedildiğinden, bu ibadeti yapabilmeleri için açık veya kapalı mekanlar tasarlanmıştır (Şekil, 7), (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014).

Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren, temiz olmak şartıyla, her mekânı ibadet için kullanmışlardır (Şekil, 8), (Şems, 2012). Hz. Muhammed (SAV) de açık mekânlarda namaz kılmış ve kıldırmıştır. Açık alanlarda kılınan namaz mekanları daha sonraları birer namazgâh hâline dönüşmüştür (Can, 2008).

Şekil 7, Namazgah üç boyut modeli ön görünüşü, (Demirel ve Tunç, 2021)

Şekil 8, Namazgah üç boyutlu modeli detay görünüşü, (Demirel ve Tunç, 2021)

Sonuç ve Öneriler

Türk yaşam biçimini ve kültür birikimini yüzyıllar boyunca mekanlara en güzel yansıtma biçimi Türk bahçeleridir. Bu bahçelerin tasarımları o dönemlere ait ekonomik, sosyal, siyasi, dini, kültürel ve çeşitli bilgiler barındırdıkları için tarih öncesinden günümüze kadar uzanan bir kültür köprüsü görevi üstlenmektedir. Türk bahçeleri bünyesinde barındırdığı canlı ve cansız öğelerin birlikte kullanılması ile çevresel ve ekolojik boyutu da farklı meslek disiplinlerine önemli ipuçları sağlamaktadır. Ayrıca bir topluluğun temellerini oluşturan dil, tarihsel geçmiş, kültür ve medeniyetlerini en iyi şekilde anlatma yollarından biri olan bahçe tasarımlarının, gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmak için toplumsal birliktelik büyük önem taşımaktadır (Tazebay ve Akpınar, 2010).

Genel ifadeyle Türklerde bahçe kavramı geç gelişmiş, ancak tarih sahnesindeki varlıklarından itibaren doğayla iç içe oldukları için kendilerine özgü, bahçe tasarımlarını ortaya koymayı başarmışlardır. Fakat çeşitli sebepler nedeniyle zaman içinde tahrip olmuşlardır. Sonuç olarak, kültür ve tarihsel birikimlerin yansıması olan Türk bahçe örneklerinin korunması, geliştirilmesi ve günümüzde tasarlanan yeni peyzaj alanlarının bu anlayış kapsamında yapılması, binlerce yıllık köklü bir kültürün yaşatılarak geleceğe aktarılmasına, toplumsal birlik ve beraberliğin devamlılığının sağlanmasına önemli katkılarda bulunacaktır (Şahin ve Erol, 2016).

Teşekkür

Bu çalışma, ‘Peyzaj Mimarlığında Türk İslam Bahçeleri’ isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, G., 1974. Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi, Ankara.

Alp, Ş., Melikoğlu, Y., 2016. Anadolu’nun Yöresel Bağ-Bostan; Siirt Örneği, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı ‘Türk Bahçeleri’, İstanbul.

Arseven, C., E., 1983. Sanat Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, (5): 154-163, İstanbul.

Berktay, F., Atasoy, E. 2007. ‘Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış’, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18, ss.18-44.

Cantay, G., 2008, Türk süsleme sanatında meyve, Turkish Studies, 3(5):32-64.

Can, Y., 2008. ‘Minberin Cami Mimarisine Katılımı’, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, sayı:3.

Çaycı, A., Akgül, M., Karauğuz, G., Şahin, H. A., Baldıran, A., Duran, R., Aras, A., 2012. ‘Mitoloji ve Din’, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2522, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1493.

Dikme, H., 2012. ‘Semavî Dinlerde İbadete Çağrı İletişim’, International Journal of Social Science. Volume 5 Issue 1, p. 97-114.

Eldem, S.H., 1976. Türk Bahçeleri, İstanbul.

Erdoğan, E., 2016, Anadolu-Türk Bahçe Kimliğinde Zaman, Mekan, Anlam, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı ‘Türk Bahçeleri’, İstanbul.

Erdoğan, E., 1997. ‘Tarih İçinde Türk Bahçesi’ Çevre ve İnsan, T.C. Çevre Bakanlığı Yayın Organı, 37: 1-6, Ankara.

Evyapan, G., 1974. Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesi, Ankara: Nuray.

İlhan B.Ş., Tandoğan O., 2016, “Cennet Bahçesi” Mitinin Mekansal Temsili: İslam etkisiyle Osmanlı Döneminde Türk Bahçesi Olgusu, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı ‘Türk Bahçeleri’, İstanbul.

Kaşif, B., 2010, Osmanlı Sarayları'nda dış mekan tasarımı üzerine bir değerlendirme: Dolmabahçe ve Yıldız Örnekleri, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 292 s., İstanbul.

Kırca, S., Çınar, S., 2010. Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak, Journal of the Faculty Forestry, (60) 2: 59-68, İstanbul.

Kitapçı, Z., 2019. Türkler Nasıl Müslüman Oldu, İstanbul: Alya.

Korkut, A.B., 2002, Peyzaj Mimarlığı, İstanbul: Hasad Yayıncılık, 3. Baskı.

Pamay, B., 1979. Park Bahçe ve Peyzaj Mimarisi, İstanbul:Çeliker.

Ruggles, F., D., 2017, İslami Bahçeler ve Peyzajlar, Koç Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Seçkin, Y., Ç., 2003. XVII Yy. Sonrasında Avrupa'da Mimariye Bağlı Bahçe Düzenleme Sanatı ve Türk Bahçe Sanatına Etkileri, Sanat Tarihi Yıllığı 16: 75-87.

Sağlık, A., Yaman, B., Öztekin, F., 2021. Peyzaj Tasarım ve Uygulamalarının İslamiyet'teki yeri ve Önemi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 8, 508-546. doi.org/10.51702/esoguifd.783249

Sağlık, A., Kelkit, A., 2016. Landscape Design Project Of Historical Places: Case Study Of Biga Municipality, Scientific Papers, Series B-Horticulture, Cilt 60. 217-224 s.

Şahin, K., C., Erol, E., U., 2009. Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2:170-181, Isparta.

Şems, M. C., 2012. 'Namaz', Islam International Publications Limited, Sheephatch Lane Tilford, Surrey GU102AQ. 103 pp. United Kingdom.

Tazebay, İ., Akpınar, N., 2010. Türk Kültüründe Bahçe, Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, 54:243-253.

Tarhan, B., 1998. Dolmabahçe Sarayı'nın ve Aynalıkavak Kasrı'nın Türk Bahçe Sanatındaki Yeri ve Önemi, yüksek lisans tezi (yayınlanmış), Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s. 54, Ankara.

Türkeş, U., 2007. Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2021).

https://namaz.diyanet.gov.tr/namaz/#giris.html

Resim Kaynakları

Eldem, H., S., 1976. Şekil 1,2,3,4,5,6. Türk Bahçeleri.

Demirel, İ., Tunç, S., B., 2021. Namazgah üç boyutlu modeli, Şekil 7,8.

.

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКАЯ КРИТИКА РОМАНА Н. ГЕЙМАНА “ОКЕАН В КОНЦЕ ДОРОГИ”

PSYCHOANALYTIC CRITICISM OF N. GEIMAN'S NOVEL "THE OCEAN AT THE END OF THE LANE"

Куаншалиева Р. М.

Магистрант, Факультет филологии Казахский Национальный Университет им аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

Ержанова С. Б.

Доктор филологических наук, профессор, Факультет филологии Казахский Национальный Университет им аль-Фараби г. Алматы, Казахстан

Аннотация

В данной статье исследуется тип личности главного героя фэнтезийного романа Н. Геймана “Океан в конце дороги”. Были рассмотрены концепции “психоанализа” З. Фрейда и “коллективное бессознательное” К. Юнга. Выделены особенности психоаналитического подхода при анализе художественных произведений. Определены типы характеров личности по классификациям Н. МакУильямса и А. Личко. Были выявлены различия шизоидных типов личностей по Н. МакУильямсу и А. Личко. Приведены примеры конфликтов в образе главного героя и выявлены сходства с автором. В результате исследования были даны предположения в мотивах писателя при создании данного образа. Отмечается важность психоаналитического разбора произведений для лучшего понимания внутреннего мира автора и выявления подсознательных импульсов его героев.

Ключевые слова: фэнтези, Фрейд, психоанализ, характер, тип личности

Abstract

This article examines the personality type of the protagonist of the fantasy novel "The Ocean at the End of the Road" by N. Gaiman. The concepts of "psychoanalysis" by Z. Freud and "collective unconscious" by K. Jung were considered. The features of the psychoanalytic approach in the analysis of works of art are highlighted. The types of personality characters have been determined according to the classifications of N. McWilliams and A. Lichko. Differences in schizoid personality types were identified according to N. McWilliams and A. Lichko. Examples of conflicts in the image of the protagonist are given and similarities with the author are revealed. As a result of the research, assumptions were made about the motives of the writer when creating this image. The importance of psychoanalytic analysis of works for a better understanding of the author's inner world and identification of the subconscious impulses of his heroes is noted.

Key words: fantasy, Freud, psychoanalysis, character, personality type

Теория психоанализа знаменитого австрийского ученого З. Фрейда значительно преуспела и в изучении художественных произведений. В своей монографии “Толкование сновидений” (1900) он использовал свою теорию для интерпретации “Гамлета” У. Шекспира, тем самым сделав

ошеломляющий вывод. Он объясняет странности в поведении Гамлета воздействием "Эдипова комплекса", который был назван Фрейдом по имени Эдипа, героя трагедии Софокла, убившего отца и женившегося на собственной матери. В творческом акте У. Шекспира З. Фрейд усмотрел проявление того же явления. Он связал создание трагедии "Гамлет" со смертью отца драматурга в 1601 году. Фрейд попытался использовать психоаналитический метод и для анализа других произведений. Будучи человеком очень начитанным, австрийский психиатр выбирал для анализа произведения разных периодов и разных стран [Ганин 2013]. Следовательно, спустя некоторое время в литературоведении устоялось новое направление – психоаналитическая критика. Ее задачей является выявление в тексте сублимированных влечений и травматических переживаний автора, которые запечатываются в образе и поступке героев, в мотивах и сюжетах произведения. С. Сурпренант [Surprenant 2006: 39], исследователь массовой психологии З. Фрейда, справедливо отмечает, что психоаналитическая критика не составляет единого поля. Однако все варианты подтверждают, что литература фундаментально связана с психикой. Иначе говоря, психоаналитическое чтение практиковалось с самого начала развития психоанализа и постепенно превратилось в гетерогенную интерпретирующую традицию.

Объектом психоаналитической критики является либо психоанализ автора, либо особенно интересного персонажа. В данной статье мы рассмотрим произведение одного из культовых фантастов современности Н. Геймана. "Океан в конце дороги" – сказка-миф для взрослых, история об утративших детских воспоминаниях. Сказки Геймана отличаются своей "зрелостью", поскольку они далеки от добрых, полных морализаторства истории, где все всегда заканчиваются хорошо. Однако, как и другие сказки, она полна тайными смыслами, спрятанными символами и отсылками к древним мифам. Составление психологического портрета главного героя является одной из насущных задач данной статьи, поэтому психоаналитический подход является отличным методом для выявления скрытых качеств.

Действие сюжета происходит в маленькой английской деревне, куда приезжает главный рассказчик. После законченных дел, он вдруг решается прогуляться по знакомым местам, где он рос, и навещает свой давно сношенный дом. Воспоминания начинают постепенно возвращаться и спустя некоторое время, сидя на скамье в ферме хорошо знакомых ему Хэмпстоков, он начинает свой рассказ. События происходят в его семилетнем возрасте, и в естественном виде ведутся от первого лица. Неудивительно, что главному герою всего 7 лет, поскольку в психологии именно в этом возрасте появляется кризис у ребенка [Выготский 1984: 102]. Это объясняется тем, что он становится личностью, и немного "повзрослевший" человечек начинает регулировать свои действия и поступки усилием воли. Это влияет на то, что эмоции "отделяются" от мыслей. Ребенок распознает свои чувства и пытается их координировать, как обычные физические навыки. Отсюда исходит главный конфликт: он понимает, что "несет", но управлять эмоциями ему очень трудно. Вероятнее всего, писатель знал о том, что 7 лет – это хрупкий период в жизни ребенка школьного возраста. Вот только этот факт мы будем использовать как психологический фон для выявления дальнейшего бессознательного.

В. Ганин в своей статье дает точное определение психоаналитическому метода. Он пишет [Ганин 2013]: "В своих теоретических изысканиях Фрейд немало внимания уделял самому творческому процессу, который он также связывал с подсознательными импульсами. Согласно его теории, иногда подсознание направляет энергию запретных устремлений в творческую сферу, помогая тем самым личности преодолевать терзающие его конфликты. Данный процесс Фрейд обозначил как "сублимация". По мнению австрийского психиатра, многие шедевры мирового искусства являются результатом такой сублимации. Впрочем, энергия из подсознания может быть реализована не только в произведениях искусства, но и в политике, религии, научной деятельности и т. п."

В художественном произведении мы видим защитную реакцию "сублимации" мальчишки-героя. Это выражается в его огромной любви к чтению. То есть он прячется от зла, который настигает его, за чтением детской литературы. "Хроники Нарнии", различные комиксы о супергероях, детские

приключенские сказки, стишки помогали ему бороться со стрессовыми ситуациями. Сюжеты рассказов о бесстрашии детей в борьбе со злом вдохновили его на отважный поступок в его жизни – к побегу от дома. Даже его родители стали беспомощны перед маской “добродетели” няни-экономки. Лишь мальчик видел в ней образ настоящего ужасного существа.

Другой подход в психоаналитической критике опирался на идеи швейцарского психолога и философа К. Юнга. Он был последователем Фрейда, но затем разошелся во мнениях с ним в трактовке бессознательного. Ему казалось несколько однобоким рассматривать бессознательное лишь как уровень психики человека, куда вытесняются принципы удовольствий. Юнг вводит понятие “коллективное бессознательное”, что означает “безличное психическое содержание, связывающее носителя с древнейшими психическими формами [Аверинцев 1972: 110]. Отсюда вытекает новое понятие “архетипы”. Простыми словами, это врожденные идеи или воспоминания, которые предрасполагают людей воспринимать, переживать и реагировать на события определенным образом. В ряду множества архетипов, описанных Юнгом, стоят мать, ребенок, герой, мудрец, божество Солнца, плут, Бог и смерть.

В романе мальчик-герой не раз видит очень яркие, но страшные сны, и в них часто появляются символы или знаки. Так, серебряная монета становится символом алчности людей и обнаруживается в горле мальчика после кошмарного пробуждения. Также этот знак предвещало настигающее зло в лице недавно пришедшей квартирантки-экономки. Существо, которое хотело вжиться в мире людей, принося им “счастье” в виде денег. Затем очень важную роль в жизни мальчика сыграла семейка Хэмпстоков из трех могущественных женщин. Лэтти, которая старше мальчика-героя, становится его путеводителем в волшебный мир. Мальчику было намного безопаснее находиться на другом конце переулка, чем дома. И в образе мамы Лэтти Джинни и старой мисс Хэмпсток он видит защиту. Создавая семейку Хэмпстоков, автор как бы скрещивал прообразы Бога, Мудреца и Воина, это и объясняет их отверженность, могущество и власть над другими существами. Гейман обожал символики и искусно преуспел в метафорах, эпитетах и аллегориях. Своеобразным символом бесконечных знаний, прорицаний является Океан. На самом деле это обычный прудик, который находится в саду у Хэмпстоков, но для избранных глаз он бесконечно глубок, как и сам Океан.

Если сузить наш объект исследования и перейти к типологии характера нашего главного героя, то мы должны прибегнуть к классификации персонажей исследователей Н. МакУильямса и А. Личко.

Н. МакУильямс выдвигает свою концепцию типов личности в книге “Психоаналитическая диагностика” (2001). Автор предлагает описание основных психологических типов, бывших в употреблении на момент написании книги, а также их динамики, отличительных признаков и терапевтических подходов. Она выделяет несколько основных типов психики человека: психопатический, нарциссический, шизоидный, маникальный-депрессивный, параноидальный, обсессивно-компульсивный, мазохистический и истерический типы личности [Мак-Вильямс 2001: 106]. Нужно учитывать, что в каждом человеке преобладает определенный тип личности в определенных процентных соотношениях. Таким образом, мы можем сделать последующие выводы о психоаналитике нашего героя.

Мальчик обладает шизоидным типом личности. Это означает, что ему свойственны замкнутость, поглощенность внутренними переживаниями и социальной отгороженностью. Это можно увидеть в начале первой главы книги. “На мой седьмой день рождения никто не пришел…Было грустно, что никто не пришел, но зато у меня был свой Бэтмен, а еще подарок на день рождения, который ждал, пока я его прочту, — коллекционное издание книг про Нарнию. Я отнес книги к себе, растянулся на кровати и с головой ушел в чтение… Как ни крути, книги были надежнее людей.” [Гейман 2013: 3]

По МакУильямсу, защитная реакция у шизоидного типа личности является погружение в мир фантазии, уход во внутренний мир. Кроме того, шизоидные люди нередко используют проекцию и интроекцию, идеализацию, обесценивание и, в меньшей степени, другие защиты, происходящие из

того периода, когда "Я" и другой еще не были полностью психологически дифференцированы. Среди более "зрелых" защит интеллектуализация явно предпочитается большинством шизоидных людей. [Мак-Вильямс 2001: 107]

Подобным же образом, защитные операции, организующие опыт по линиям плохого и хорошего, - разделение на части, морализация, уничтожение, реактивное образование и поворот против себя - не являются преобладающими в их репертуаре.

Развитию шизоидного паттерна отстраненности и ухода возможно способствовало и родительские отношения мальчика. Предполагается, что шизофренический психоз развивается из-за противоречивых и дезориентирующих коммуникаций. У главного героя семья состоит из 4-х человек: его отец и мать, младшая сестра. Отношения мальчика с семьей неоднозначны, поскольку нельзя утверждать, что у него только были абюзивные отношения со стороны родителей. Однако в силу характерности жанра, появляются большие препятствия для хорошей связи. Во-первых, временная финансовая нестабильность в семье привело к недостаточному вниманию детей, потому что родители преимущественно находились на работе. Во-вторых, самая большая близость в отношениях у героя ограничивается недлительным разговором с родителями. То есть, если отношения кажутся близкими, но не естественными. Сильнейшим ударом в жизни мальчика была попытка быть утопленным в ванне собственным отцом. Вероятно, эта ситуация активировала те участки нейронных частей, после которого он долго не смог прийти в себя. Поэтому он ищет утешение у Хэмпстоков, которые считали его важным и его мнение. Исходя из этого, можно заключить, что первичный конфликт в области отношений у шизоидных людей касается близости и дистанции, любви и страха. Их субъективную жизнь пропитывает глубокая амбивалентность по поводу привязанности. Они страстно жаждут близости, хотя и ощущают постоянную угрозу поглощения другими. Хотя с последней точкой зрения выглядит спорной в отношении нашего героя.

Теперь перейдя к определению характеров А. Личко, можем увидеть, что он дает конкретный портрет к типам личности. Если типология Н. МакУильямса больше углубляется в патологию личностей, то А. Личко заключает, характер человека имеет свою вариативность: когда та или иная черта оказывается на границе нормы, то мы имеем дело с акцентуацией. По его словам, акцентуация характера – это крайние варианты его нормы, при которых отдельные черты характера чрезмерно усилены, отчего обнаруживается избирательная уязвимость в отношении определённого рода психогенных воздействий при хорошей и даже повышенной устойчивости к другим [Личко 2016: 36].

Характерологические черты личности, в зависимости от ситуации, могут развиваться как в положительном, так в и отрицательном направлении, и могут достичь крайнего варианта нормы, граничащего с психопатией. То есть, акцентуация – это как мостик между нормой и патологией. Исходя из степени выраженности акцентуация может быть скрытой или явной. Людей, обладающих такими чертами, называют акцентуированными.

А. Личко классифицирует типов акцентуации характера следующим образом: гипертимный тип, циклоидный тип, лабильный, астеновротический тип, сенситивный тип, психастенический тип, шизоидный тип, эпилептиодный тип, истериодный, неусточивый и конформный типы. [Личко 2016: 288]

Шизоидный тип А. Личко несколько отличается от версии Н. МакУильямса. Шизоидные типы по А. Личко, характеризуются замкнутостью, отгороженностью, неспособностью и нежеланием устанавливать контакты с людьми. Проявляется сочетание противоречивых черт личности, таких как холодность и утончённость чувств, упрямство и податливость, настороженность и легковерие, апатичная бездеятельность и напористая целеустремлённость, необщительность и неожиданная назойливость, застенчивость и бестактность и др. Они живут в мире своих иллюзий и с пренебрежением относятся ко всему, что наполняет жизнь других.

В этой классификации, наш главный персонаж перекликается только в одном с шизоидным типом личности. Они чаще всего сами страдают от неспособности к общению, сопереживанию, пытаются найти друга по душе. Очень любят читать книги. Коллективным спортивным играм предпочитают гимнастику, плаванье, йогу.

Однако исследуя другие типы характеров, сенситивный тип в большей степени подошел к личности нашего героя. Например, повышенная чувствительность и впечатлительность у них сочетаются с высокими моральными требованиями к себе и окружающим. Не любят больших компаний и подвижных игр (например, день рождение). С чужими людьми робки и застенчивы, производят впечатление замкнутых. Открыты и общительны только с теми, кто им хорошо знаком (мальчик-герой сильно доверял семье Хэмпстоков). Очень послушны, привязаны к родителям (нужно учесть, что мальчик старался быть близким с родителями). Люди сенситивного типа видят в себе много недостатков, особенно морально-этических и волевых. Робость и застенчивость ярко проявляются, когда они испытывают первую любовь. Самобичевание и самоукоры иногда доводят их до суицидных мыслей. В ситуации, требующей смелости, могут спасовать. Однако, в романе мальчик проявляет необычайную смелость в конце и таким образом побеждает свои недостатки. Этот выбор дается нелегко, поскольку он понимал ценность жизни даже в свой юный возраст. Он проходит через тяжелые испытания с помощью своей 11-летней подруги Лэтти, и в конце они побеждают Зло.

Н. Гейман очень удачно раскрыл личность главного героя, уделив внимание на все важные детали, как сон и галлюцинации. Читателем может противоречиво восприниматься данное произведение, поскольку это фэнтези-роман в виде сказки, но для взрослых. Обычное начало истории приводит к необычному концу. В сказке были задействованы все человеческие грехи, пороки с религиозной точки зрения, а с нравственно-моральной – низкие поступки (самоубийство, измена, эгоцентризм). Мы должны быть согласны с тем, что подобные ситуации кажутся для мальчика непонятны, не входят в область текущего познания. На протяжении романа мальчик задается вопросом “почему”, а ответов он не может найти нигде. Некоторые черты персонажа в какой-то части перекликается с автором. Например, он с детства любил читать книги, в особенности фэнтези-романы. Любимым писателем автора был К. Льюис, как и персонажа. То есть таким образом, автор проецирует свои детские воспоминания на главном персонаже.

Заключение. Как видим, психоаналитический обзор произведении дает свою лепту в раскрытии авторского замысла и идейно-тематического содержания. Более того, анализ характеров персонажей или автора вносит ясность в тех или иных случаях. Многие исследователи критикуют этот метод, заявляя о его “старомодности”. Слишком монотонным и схематичным представляется стремление психоаналитиков в авторах произведений и их героях отыскивать одни и те же психологические установки, в частности, сводить все и вся к пресловутому “эдиповому комплексу”. Однако нужно учитывать, что не только Фрейд изучал эти установки, с каждым годом психоаналитика расширяет свое поле исследования и пользуется популярностью и в разборе искусства. Поэтому психоаналитическая критика важна в литературе для разбора произведении с другого угла.

Литература:

Аверинцев С. С. “Аналитическая психология” К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии // О современной буржуазной эстетике. Вып. 3. М. : Искусство, 1972. С. 110–155;

Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии // Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т.; Т.4. — М.: Педагогика, 1984.

Ганин В. Н. Психоаналитическая критика как литературоведческий метод [Электронный ресурс] // Информационный гуманитарный портал “Знание. Понимание. Умение”. 2013. № 3 (май — июнь). URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/3/Ganin_Psychoanalytical-Criticism/ [архивировано в WebCite].

Гейман Н. Океан в конце дороги / Н. Гейман — “Издательство АСТ”, 2013

Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков [Текст] / Москва : ИОИ, 2016. - 335 с.

Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / Пер. с англ. — М.: Независимая фирма “Класс”, 2001. — 480 с.

Celine Surprenant, 'Freud and Psychoanalysis' in Patricia Waugh ed., Literary Theory and Criticism (OUP 2006) p. 200

БЕНЧМАРКИНГ МИГРАЦИИ: УКРАИНА – ТУРЦИЯ

Ольшевская Ирина

к.эк.наук, доцент кафедры международной экономики Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Гацковская Екатерина

Студентка 5 курса спец. «Международная экономика» Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Аннотация. Работа посвящена исследованию теоретических и практических аспектов современных украинско-турецких миграционных процессов.

Актуальность. Усиление глобализации и интеграции мировой экономики приводит к увеличению объемов и росту темпов миграции человеческих ресурсов. Миграционные потоки насчитывают миллионы людей, что обостряет и актуализирует изучение проблем социально-экономического развития стран доноров и реципиентов миграции. Сейчас существует тенденция трудовой миграции с Украины с целью заработка и увеличения уровня жизни, в частности в Турцию, что и обусловливает цель данного исследования. В основном миграционные потоки направлены в страны с более высоким уровнем экономического развития, поэтому важно учитывать ряд аспектов, обуславливающих перспективы трудовой миграции.

Изложение основного материала. Социально-экономическая интеграция мигрантов составляет один из основных принципов миграционной политики в контексте накопления, сохранения и эффективного использования человеческого потенциала. Социально-экономическое значение интеграции означает равные возможности на достойную, независимую и активную жизнь в стране назначения наряду с местным населением. Мигранты способны реализовывать потенциал, реализовывать возможности улучшая благосостояние, только тогда, когда чувствуют себя безопасно и уверенно в стране назначения. Индекс политики интеграции мигрантов (MIPEX) - позволяет провести сравнительный анализ между странами и оценить эффективность принятых изменений процесса интеграции мигрантов в принимающее общество [1]. За последние годы Турция значительно улучшила свои позиции в рейтинге MIPEX за 2019 г. Этот показатель достиг 43 баллов, что свидетельствует о том, что в стране внедряются реформы в политике интеграции и повышается миграционная привлекательность страны [2].

Сейчас в Турции проживает 16,5 тыс. украинцев, которые не имеют постоянного места жительства. Согласно различным оценкам, общее количество украинцев в Турции составляет более 35 тыс. Большинство мигрантов сосредоточены в трех крупнейших городах: Стамбуле (5228 чел.), Анталии (4792 чел.) и Анкаре (1466 чел.). Из них почти половина, а именно 7839 чел. – украинцы, которые имеют краткосрочный вид на жительство, предоставляемый обычно работникам низкой квалификации. Треть мигрантов имеет семейные визы, а пятая часть - студенческие и другие. Миграция из Украины в Турцию является преимущественно сезонной и маятниковой. Стоит отметить, что по данным официальной статистики, выезжает из Турции меньше мигрантов, чем приезжают. Таким образом в 2019 г. сальдо миграции составило 2492 чел. и это количество превысило на 664 чел. данные за 2018 г. Большинство украинцев эмигрировало в Турцию с целью заработка и улучшения своего финансового положения. Значительную долю эмиграционного потока составляют женщины и молодые люди, в том числе 5168 жен. и 1473 муж. Также некоторые переселенцы изменяют место жительства в связи с семейными обстоятельствами [3].

За последние годы Турция становится все более популярной среди иностранных студентов в качестве получения высшего образования, разработана образовательная программа для иностранных студентов «Türkiye Bursları». Данная программа предоставляет прекрасную возможность пройти бесплатное обучение в любом аккредитованном высшем учебном заведении Турции. Студентам выплачивается ежемесячная стипендия в размере 800 лир для бакалавров, 1100 лир для магистров и 1500 лир для аспирантов. Безвизовый режим с Турцией упрощает процедуру вступления и вид на жительство оформляется сразу после приезда. Также предоставляется бесплатная медицинская страховка, бесплатные годичные курсы турецкого языка, проживание в общежитии, куда входить питания, а также льготы для проезда в общественном транспорте.

Посольство Турции различными способами помогает украинцам интегрироваться и ускорить адаптацию. При поддержке Посольства Турции и украинских консульских учреждений, в Анкаре, Анталии, Стамбуле, Измире, Бурсе и Кушадасе работают украинские субботние школы. К тому же два года назад были открыты украинские библиотеки. В 2020 г. мигранты прислали в Украину 61 млн. долл. денежных переводов, что на 7% больше чем в предыдущем году. [4]. Также мигрантам из Украины разрешено обменивать украинские водительские права на турецкие [5].

Турция - страна, которая динамично развивается несмотря на пандемию COVID-19, поэтому постоянно растет потребность в квалифицированных кадрах, компании охотно берут на работу специалистов из разных стран, особенно в сферу туризма, экономики и IT. Показательным является состояние развития медицины, что популяризирует медицинский туризм. Ежегодно страна принимает около 600 тыс. туристов из Украины, Германии, Англии, Нидерландов, Румынии, Болгарии, стран Ближнего Востока и возникает дополнительная потребность в высококвалифицированных медицинских специалистах, особенно врачах-хирургах, онкологах, офтальмологах, специалистах индустрии красоты. Процесс трудоустройства в Турции является достаточно сложным и основным требованием является наличие долгосрочной визы. Дополнительное преимуществом для трудовой миграции, возможность найти работу без знания турецкого и английского языка. Поскольку Турция - это туристическая страна, то популярной работой для украинцев является аниматорство, при котором работник должен быть разносторонне развитым, социально адаптированным, уметь ярко развлекать туристов. Популярны вакансии нянь, водителей, строителей, работников социальной сферы [6].

Минимальная заработная плата в Турции в 2021 г. составляет 495 долл., до уплаты налогов, а специалисты с дипломом турецкого вуза могут рассчитывать на доход выше 2000 долл. В сфере неквалифицированного труда зарплата в Турции не превышает 600-700 долл., что является достаточно низким показателем по сравнению с другими странами, в которые мигрируют украинцы [7].

Следует отметить, минимальное количество проявлений ксенофобии, дискриминации, религиозной и гендерной дискриминации что подтверждается фактом бракосочетаний с гражданами Турции. Это обусловлено тем, что Украина имеет устойчивые дружеские отношения с Турцией как с страной высокого уровня развития туризма. Турецкие СМИ часто освещают тему трудоустройства иностранных граждан в Турции, в том числе и с Украины, демонстрируя свое положительное и лояльное отношение к миграции в страну.

SWOT- анализ миграции Украины -Турция

Украина	
Сильные стороны	Слабые стороны
уменьшение безработицы за счет оттока работников; уменьшение финансового давления на государство; денежные переводы приводят к увеличению ВВП	Ухудшение демографической ситуации; «потери интеллекта»
Возможности	Угрозы
социальные трансферты (часть трудовых мигрантов возвращается на родину с новыми знаниями, умениями и ценностями, которые можно эффективно применить на отечественном рынке труда)	угроза социальных конфликтов и потеря национальной идентичности; отток квалифицированных специалистов способствует не только убыточности от вложений в трудовой капитал страны-донора, но может стать причиной роста пропасти технологического развития между странами
Турция	
Сильные стороны	Слабые стороны
смягчения проблемы дефицита рабочей силы; повышение уровня конкурентоспособности производства; пополнение бюджета страны за счет налогов; улучшение демографической ситуации	отток денежных средств из страны
Возможности	Угрозы
обеспечение занятости в профессиях, требующих высокой квалификации	повышение конкуренции на внутреннем рынке труда; угрозы социальных конфликтов

Источник: составлено автором на основе [9]

Вывод. В последние годы наблюдается увеличение количества трудовых мигрантов в Турцию с Украины, что является важной предпосылкой для улучшения финансового положения, карьерного роста и получения образования. Либерализация процедуры доступа к турецкому рынку труда, а также система образования успешно интегрирует и поддерживает студентов-мигрантов. Стоит отметить также увеличение количества трудоустройств квалифицированных специалистов, все чаще украинцы занимают рабочие места, требующие определенного образования и профессиональных навыков. Миграционные процессы между Украиной и Турцией создают ряд преимуществ для обеих стран, обмен информацией, опытом, технологиями, высококвалифицированными специалистами, что способствует развитию культурных связей, укреплению сотрудничества.

Литература:

1. Королевская А. Аналитический инструментарий оценки интеграции мигрантов в принимающее общество [Электронный ресурс] / Анна Королевская - Режим доступа к ресурсу: https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/105/ 97

2. Migrant Integration Policy Index | MIPEX 2020 URL: https://www.mipex.eu/turkey

3. Издание И. Украинцы в Турции - статистика [Электронный ресурс] / Инфографика Издание. - 2021. - Режим доступа к ресурсу: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3071269-u-tureccini-oficijno-prozivae-majze-165-tisac-ukrainciv.html.

4. Из каких стран присылают денежные переводы в Украину [Электронный ресурс] / Издания. - 2019. - Режим доступа к ресурсу: https://www.slovoidilo.ua/2019/01/04/infografika/suspilstvo/yakyx-krayin-nadsylayut-hroshovi-perekazy-ukrayinu.

5. Кругленко А. Украинцы, которые живут в Турции, смогут обменять водительские права на турецкие [Электронный ресурс] / Александрина Кругленко. - 2020. - Режим доступа к ресурсу: https://zn.ua/POLITICS/ukraincy-zhivuschie-v-turcii-smogut-obmenyat-voditelskie-prava-na-tureckie-343941_.html.

6. Как найти работу В Турции [Электронный ресурс] / европортал Издание. - 2016. - Режим доступа к ресурсу: https://europortal.biz.ua/evropa/turtsiya/robota-v-turechuni.html.

7. Минимальная и средняя зарплата в Турции [Электронный ресурс] / Издания. - 2016. - Режим доступа к ресурсу: https: //hochusvalit.com/turtsiya/zarplata-v-turtsii ...

8. Издание. Турция готова к борьбе с любыми проявлениями ксенофобии [Электронный ресурс] / издание. - 2020. - Режим доступа к ресурсу: https://www.aa.com.tr/ru/

9. Kolesnikova J., Camille R., Kamasheva A., Yue Z. Current trends of realization of the intellectual capital and problems of intellectual migration // Procedia Economics and Finance, 2014 Vol. 14. P. 326-332.

МУЗИЧНА ОСВІТА У РАМКАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Лазарєва А. Д.

студентка 4 курсу факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського

Холоденко В. О.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства

ORCID:0000-0002-3122-116X

Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова м. Київ, Україна

Вступ

Освітнє життя України впевнено рухається назустріч цілі, яка полягає у тому, щоб всі без винятку громадяни країни мали право на отримання рівної освіти. Мало хто здогадується та замислюється над тим, що зовсім нещодавно люди із різними вадами здоров'я, зокрема психічними, чи затримкою розвитку, не мали змоги використати це право. З часом суспільство стало більш терпимим та сприятливим до різнопланового розвитку таких особливих людей.

Актуальність

Насьогодні тема інклюзивної освіти набуває популярності в педагогічних колах. Постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#Text) затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Створюються інклюзивні класи, в яких діти з ООП (особливими освітніми потребами) можуть приймати участь у звичайному шкільному навчанні. Головним принципом інклюзивної освіти є навчання усіх дітей в єдиному освітньому просторі. Діти повинні навчатися всі разом, незалежно від того, чи присутні у них будь-які вади здоров'я. Основні правила гуманної педагогіки повинні стати правилами інклюзивної освіти: зрозуміти, визнати та прийняти дитину. У гуманній педагогіці поняття визнання розуміється як прийняття дитини такою, якою вона є, як індивідуальність, із її позицією, поглядами та вчинками. Педагог може не розділяти їх, але повинен поважати і любити дитину, дати їй можливість самовдосконалення.

Українське суспільство наразі зацікавлене темою інклюзивного навчання у сфері музичної освіти. Відомо, що музична освіта передбачає набуття людиною певних знань та навичок у володінні музичною термінологією та музичним інструментом. Вона потребує виявлення та активного розвитку здібностей кожного учасника освітнього процесу. Музична, та ширше мистецька освіта спрямована на творчу самореалізацію особи.

Розробка теми

Інклюзивна музична освіта в Україні надається дітям з особливими потребами у програмі ЗОШ на уроках "Мистецтво", "Музичне мистецтво", а також мистецькими школами під час індивідуальних та групових занять з музичних предметів. Інклюзивна музична освіта розвивається як паралельно із розвитком подібної практики у загальноосвітніх навчальних закладах, так і окремо, коли мова йде про мистецькі, музичні школи.

Кожен педагог повинен розуміти, що заняття музикою здатні пробудити такі важливі функції людини, як психологічні та фізичні. Також активізується творча діяльність, яскравіше розкривається

індивідуальність учня. Загальновідомим є факт загального позитивного впливу музики на особистість. Він обґрунтовується дуже цікавим зв'язком між засобами музичної виразності та повсякденною активністю людини. Ритміка та мелодія насправді дуже тісно пов'язані із фізичною, психоемоційною, вольовою сферами життя людини.

Дослідниця А. Колупаєва зауважує, що систему інклюзивної освіти потрібно зробити достатньо гнучкою для того, щоб задовольняти потреби різних людей. Однак, якщо розуміти інклюзію як трансформацію, потрібно повністю змінити ставлення до різноманіття людської спільноти, яка є в освітній системі. (Колупаєва А.А., С.18). З подібним висловленням важко не погодитись. Суспільство має дійти до усвідомлення того, що до нього мають право входити і люди особливі, що потребують підвищеної уваги інших, звичайних людей, що їх оточують. Адже суспільство складається з окремих індивідуальностей кожного із його членів.

З огляду на це потрібно зауважити, що одним із головних завдань педагога музичного мистецтва є поступове і непримусове занурення у світ мистецтва таким чином, щоб кожна учнівська індивідуальність розкрилася по-своєму яскраво і невимушено. Тоді заняття з музики у школі будуть мати не тільки інтелектуально-розвивальний, а ще й терапевтичний ефект, завдяки якому дитина з вадами здоров'я отримає змогу почувати себе фізично краще, впевненіше. Тому що через входження у світ прекрасного, переживання музичних почуттів дитина зможе краще пізнати себе та навколишній світ.

Невеликий поки що досвід українських педагогів у галузі інклюзивного музичного мистецтва пропонує використання інтегрованого типу уроку, який об'єднує в собі різноманітні види мистецтва: світові шедеври музики, архітектури, скульптури чи живопису. Як наслідок, у хід уроку включаються різні види діяльності – слухання та сприймання музики, спів, відтворення музики, гра на музичних інструментах, музично-ритмічні рухи, тощо.

Потрібно розуміти, що такий урок проводить дуже багато паралелей і викликає багато асоціацій у дитини. А особливий учень як раз і потребує включення таких асоціацій. Залучення до уроку музики різних галузей знань у сфері людської діяльності допоможе поглибити розуміння життєвих явищ, які до того могли для учня бути незрозумілими, або недостатньо вивченими. Також такі уроки допомагають розвивати комунікативні зв'язки. Усі діти прагнуть поділитися своїми знаннями чи запитати про щось, що їх наразі цікавить. У дітей з особливими потребами такий зв'язок з оточуючим їх суспільством може бути прихований, або взагалі втрачений. Але він необхідний для повноцінного існування особистості. Тому інтегровані уроки пробуджують в особливих дітях потребу контактувати з учителем чи однокласниками, розвивають її і таким чином налагоджують зв'язок з учнем.

Потрібно сказати про те, що на даний час суспільство України не дуже готове до введення інклюзивного навчання і у моральному, і у психологічному сенсі. Деякі батьки здорових учнів дотримуються думки про те, що їхня дитина не повинна бачити таких вад, такі люди, такі діти повинні існувати для їхньої дитини в іншому, відстороненому світі. Знаючи таку точку зору, і батьки дітей з вадами здоров'я не завжди хочуть віддавати своїх дітей до звичайної загальноосвітньої чи мистецької школи. В українському суспільстві ще й досі живе думка про те, що проблеми дітей з ООП – це проблеми тільки їх сімей, у яких вони народилися і зростають. Суспільство необхідно підготувати до думки, що це проблема масова, і у її вирішенні повинні брати участь багато-багато людей, як спеціалістів, так і зовні до проблеми ніяк не дотичних. Дослідниця О. Дікова-Фаворська зауважує на тому, що наразі соціальний стан навколо інклюзії свідчить про неготовність суспільства, в тому числі професіоналів-педагогів, типових дітей та їхніх батьків до практичного застосування ідеї інклюзивного навчання. Процес адаптації суспільства до думки, що діти з особливими освітніми потребами можуть навчатися разом з типовими дітьми у звичайних школах потребує підготовки, роботи щодо руйнації негативних стереотипів, виховання толерантності та суспільної емпатії (О. Дікова-Фаворська, С. 121-122).

Інклюзивна музична освіта корисна не тільки для дітей з особливостями розвитку, а й для звичайних учнів. Вони навчаються правильно спілкуватися з такими людьми, допомагають їм, підтримують, а тому розвивають у собі людяність та толерантність до людських недоліків та вад. Діти отримають досвід спілкування з різними людьми, навчаються будувати дружні стосунки з усіма членами людського суспільства, і це допоможе їм зрозуміти, що цінність людини не залежить від її фізичного стану. Необхідні навички допомоги слабшому, коли неможливо чекати щось навзаєм, крім вдячності, турбота про товариша, ввічливість та пильність зі сторони школярів стануть для них неоціненним скарбом у дорослому житті. Музика здатна налаштувати дітей на діалог, допомогти їм у вирішенні навіть побутових питань спілкування у колективі.

Викладачі ж, у свою чергу, матимуть безцінний досвід спілкування як з дітьми, так і з батьками та лікарями, зможуть краще розуміти своїх учнів, допомагати їм у соціалізації, лікуванні та навчанні. Дуже складне питання постає перед педагогами: навчити дітей правильно вибудовувати стосунки у колективі, у якому присутня дитина із вадами здоров'я. Тут вчитель повинен бути дуже пильним і до себе, щоб не допустити зі своєї сторони неприпустимої слабкості, і до учнів, що неодмінно будуть звертатися до нього за допомогою у спілкуванні з особливою дитиною. Потрібно стати старшим товаришем, а не відстороненим наставником для класу. Підтримувати дружню атмосферу відносно всіх членів учбового процесу. Музичне мистецтво тут стане запорукою взаєморозумінь, адже музика здатна сказати те, що не можна говорити вголос. Авжеж, у тому випадку, якщо вчитель музики та мистецтва зможе правильно і влучно використати її на користь учням.

Наразі інклюзивна музична освіта в Україні перебуває у стадії розробки та розвитку. Робляться деякі спроби займатися із особливими дітьми у музичних школах та у складі курсу загальноосвітньої школи. Але така діяльність потребує систематизації та вдосконалення. Насамперед, у загальноосвітніх школах предмет "Мистецтво" повинен мати що не найбільший вплив на особливу дитину, а на музичній школі взагалі лежить така відповідальність. Не можна забувати про терапевтичний вплив музичного мистецтва, про його здатність пробуджувати приховані в людині сили і таланти, надихати на будь-яку діяльність. При цьому потрібно до цього процесу підходити дуже грамотно, оскільки музика може чинити і негативний вплив на дитину з відхиленнями. Для уникнення таких ситуацій вчителеві музики рекомендовано спілкуватися із батьками, лікарським колективом, психологами, які стежать за станом здоров'я дитини і можуть оцінити його сили, надати рекомендації щодо подальшої діяльності на уроках музики.

Висновки

Змістом і сутністю інклюзивної діяльності є включення дітей з особливими потребами у повноцінний навчальний процес будь-яких навчальних закладів. Це забезпечує їхнє право на освіту, рівну з іншими членами суспільства. Мистецька освіта України не стоїть осторонь освітніх перетворень. У музичних та мистецьких школах, а також на уроках музики та мистецтва у загальноосвітніх школах присутні діти із порушеннями фізичного розвитку. Мистецтво, крім загального розвитку та отримання теоретичних знань для досягнення певного рівня освіченості, здатне розкрити дитину як особистість, допомогти їй краще зрозуміти себе, свої вподобання і таланти, усвідомити місце у світі. Завдяки мистецтву дитина з особливими потребами для батьків та оточуючих людей стане більш зрозумілою та відкритою.

Література

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#Text. Дата звернення: 21. 04.2021.

Дікова-Фаворська О. Інклюзія в Україні: перший досвід впровадження в оцінках експертів // Український Соціум No 4 (75) / Київ, 2020. С. 113 - 126.

Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.

SƏNAYEDƏ DAĞIDICI İNNOVASİYA TEXNOLOGİYALARIN ROLU

Salehzadə Gülçöhrə Saleh qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Qasımova Elfanə Nəsimi qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Xülasə. İnnovasiya sahəsinin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, bu da fundamental və tətbiqi tədqiqatların nəticələrinə əsaslanan elmi-texniki işlərin yeni istehlakçı xüsusiyyətlərinə malik bazar məhsuluna çevrilməsinə kömək edir. Bunla yanaşı, məhsul istehsalı və xidmətlər sahəsindəki innovasiya fəaliyyəti hər hansı bir müəssisənin uğur qazanması, istehsalın keyfiyyətinin yüksəldilməsi, istehlakçıların heyran qalması və ehtiyaclarını ödəməsi üçün vacib şərtdir.

Öyrənilən materialın təhlili göstərir ki, "dağıdıcı" texnologiyalar ümumiyyətlə istehlakçıların ehtiyaclarını ödəyəcək geniş çeşidli innovativ parçaların istehsal olunduğu yeni bazarların yaranmasına kömək edir. Həmçinin "dağıdıcı" innovasiyalar daimi istehlakçılar üçün nəzərdə tutulmur, çünki məqsəd bu innovasiyaların köməyi ilə mövcud bazarlara təkmilləşdirilmiş məhsulların gətirilməsidir. Bu da öz növbəsində bir tərəfdən tekstil sənayesində pozitiv nəticələrə malik və bazara həyatımızı yaxşılaşdıran və asanlaşdıran yeni məhsul və xidmətlər gətirən dağıdıcı innovasiyalı həllərin tətbiqini təbliğ edir.

Açar sözlər: dağıdıcı innovasiya, yeni texnologiyaların tətbiqi, tekstil sənayesində innovasiya.

Abstract

The development of the innovation sphere is of particular importance, which contributes to the transformation of scientific and technical developments based on the results of fundamental and applied research into a market product with the new consumer properties. Accordingly, the innovations in the modern world are gaining more and more interest and are considered not only desirable, but also vital. In addition, the innovation in the production of goods and services is obligatory for the success of any enterprise, improving the quality of production, admiration and satisfying the needs of consumers.

The analysis of the material studied shows that the "disruptive" technologies usually contribute to the emergence of new markets, where a wide range of innovative fabrics are produced to meet the needs of consumers. Moreover, the "disruptive" innovations are not designed for permanent consumers, since they are supposed to bring improved products to already existing markets with their help, which, on the one hand, promotes the use of disruptive innovative solutions in the textile industry that have positive results and bring the new products and services to the market that make our life better and easier.

Key words: disruptive innovations, application of the latest technologies, innovations in the textile industry.

İnnovasiya fəaliyyəti inkişafın müasir mərhələsində istehsal edilmiş innovasiya məhsulunun rəqabətə davamlılılığının yüksəldilməsi və iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli sistem faktorlarından biridir, hansı ki, istehlakçıların tələblərini ödəyəcək daha az istehlak qiymətli, lakin yüksək keyfiyyətli məhsulun təmin edilməsi üçün labüddür. İnnovasiya fəaliyyəti innovasiyanın yaradılması, təcəssüm etdirilməsi və

reallaşdırılmasına, yəni nəticənin əldə edilməsinə yönəldilmişdir. Nəticə dedikdə isə yeni texnologiyalar; məhsul növləri; xidmətlər; istehsal, administrativ və kommersiya xarakterli məsələlərin təşkilati-texniki həlləri başa düşülür, hansılar ki, müəssisələrin bazarda tanınması və günümüzdə müasir müəssisələrin inkişafı üçün açar fartorlardan biridir. Artıq on illərdir ki, hardasa hər bir şirkətinin təməlində innovasiya olan Qərbi Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda innovasiyaya əhəmiyyət son zamanlarda verilməyə başlanmışdır.

İnnovasiya – bazar tərəfindən tələb olunan məhsulların və ya prosesslərin effektivliyinin keyfiyyət dərəcəsini təmin edən tətbiq edilmiş yenilikdir. Bunlar hər bir müəssisənin təşkilati inkşafı və rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsində açar faktorlardan biridirlər, həmçinin innovasiyaların yaradılması, mənimsənilməsi, yayılması və istifadə edilməsindən ibarət olan innovasiya fəaliyyətinin nəticəsidirlər. "Dağıdıcı innovasiyalar" innovasiya fəaliyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Bunlar mövcud bazardan daha sadə, rahat və ucuz məhsulların çıxardılmasını təklif edən məhsul istehsalında yeni texnologiyaların və təkmilləşdirilmiş keyfiyyət göstəricili xidmətlərin inkişafından ibarətdirlər. Buna görə də, istehsal prosesində dağıdıcı innovasiyaların geniş tətbiqi texnologiyaların, elmi nailiyyətlərin və istehsal prosesinə gətirilən yeniliklərin müasir istifadəsi üçün mühüm istiqamətlərdən və əsaslardan biridir. [1] Təəssüf ki, Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinə dağıdıcı yanaşmaq potensialı tam olaraq reallaşdırılmamışdır.

Yuxarıda bəhs etdiklərimizə əsasən deyə bilərik ki, bu işin əsas məqsədi tekstil sənayesində dağıdıcı innovasiyalı texnologiyaların öyrənilməsidir, hansı ki, onların vasitəsi ilə təkmilləşdirilmiş istehlak xüsusiyyətli və yüksək keyfiyyət göstəricili innovasiyalı tekstil materialları istehsal edilir.

Bugün müasir bazarda qadın geyimləri sahəsində həyatımızı yaxşılaşdıran və rahatlaşdıran innovasiyalı parçaların geniş asortimenti vardır. Yeni texnologiyalı materialların tətbiqi "Kosmeto – tekstil" kimi təkmilləşdirilmiş və yeni xüsusiyyətli müxtəlif strukturlu materialların əldə edilməsinə imkan verir. "Kosmeto – tekstil" – ağıllı parçalardır, bunlardan hazırlanan geyimlər digər parçalardan fərqli olaraq kosmetik effektə malik olduqları üçün dərinin xarici görünüşünü və keyfiyyətini yaxşılaşdırır, həmçinin orqanizmdən artıq mayelərin çıxarılmasına kömək edirlər. Bu materialların tərkibində dəri ilə kontakt halında bütün səthə bərabər paylanan, həmçinin kosmetika və əczaçılıq sənayesində geniş tətbiq edilən xüsusi aktiv maddələrdən ibarət mikrokapsullar vardır. Buna görə də aktiv maddələrin mikrokapsülasiyasından ibarət innovasiyalı texnologiların tətbiqi kosmetik effektə malik parçaların, geyim növlərinin istehsal edilməsinə imkan verir. Bunlardan insanı zərərli təbii amillərdən qoruyan "Legion Optima 250" adlı innovasiyalı parçaların istehsalı daha perspektivli hesab edilir. Tərkibi təbii pambıqla zəngin olan pambıq və polyester liflərdən ibarət olan "Legion Optima 250" parçaları yüksək ekspluatatsiya xüsusiyyətlərinə malikdir. Təbii pambığın çox olması sayəsində parçalar yaxşı nəfəs alır, nəmi udur, yüksək davamlılığa malik polyester lifləri isə möhkəmlik, az yığılma və yeriyiş zamanı yüngüllük təmin edir, hansı ki, ekspluatatsiya prosesində əlavə qoruma yaradır [2].

Həmçinin bu parçalar müasir geyim sənaye məhsulu və elmi-texniki prossesin nəticəsidir. Buna görə də, tikiş məmulatları istehsalının müasir inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətlərindən biri də məhsullar üçün tələblər kompleksinin əhəmiyyətli dərəcədə sərtləşdirilməsidir, məhz istehlakçı, estetik, ekpluatatsiya, sənaye xüsusiyyətlərinin, hansılar ki, dünyada həyat keyfiyyətinin artması və müasir bazarda mal satışında rəqabətin artması ilə əlaqədardır. Nyu-Yorkun "Sensatex" şirkəti bunlara əsaslanaraq "ağıllı parçalar" hazırlamışdır. "Interconnection" texnologiyaların istifadəsi parçaların liflərinə quraşdırılmış müxtəlif sensorların istifadəsinə imkan verir, hansı ki, bədənin biometrik parametrləri haqqında məlumatları normal və ya cib kompüterinə qəbul edə və ya ötürə bilər. Bu texnologiyanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu cür texnologiyalar bütün növ parçalarda – pambıq, ipək, laykra və s. istifadə edilir [3]. Nəticə etibarilə bu cür parçalar müasir bazarda mövcud olan ən perspektivli innovasiyalı həllərdən biridir.

Üstəlik, mövcud dövrdə müasir geyim daha çox müasir alimlərin elmi nailiyyətlərinin tətbiq obyektinə çevrilir. Məsələn, "Intelligent Textiles" şirkətinin tekstil sənayesi sahəsində fəaliyyət göstərən elm adamlarının innovasiyalı elmi nailiyyətləri nəticəsində əsgərlər üçün maddəyə yerləşdirilən və enerjini müəyyən bir yerə ötürən elektrik keçirici iplərdən ibarət bir "elektron parça" hazırlanmışdır. Bu parçaların əhəmiyyətli üstünlüyü parçanın enerjisinin qorunması və parça zədələndiyi halda belə funksiyasını icra edə bilməsidir. Elektrik

maddələrinin avtomatik təmizlənməsi prosesi istifadə zamanı sabit temperatur və yüksək davamlılığı qorumağa imkan verir [3].

Geniş tətbiq sahəsinə malik iş geyiminin hazırlanması inkişafın indiki mərhələsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Modellər o qədər düşünülmüş və praktikdirlər ki, gündəlik geyimlərə oxşamaqlarına baxmayaraq öz qoruyucu xüsusiyyətlərini mühafizə edərək insan həyatı və sağlamlığının qorunmasına kömək edir və bununla da rəsmi vəzifələrini yerinə yetirirlər. Müasir iş geyiminin innovasiyalı həlli ilk növbədə işığı əks etdirən indikasıyadır, hansı ki, açıq havada istifadə üçün nəzərdə tutulmuş demək olar bütün geyim modellərində mövcuddur. İkincisi isə, xüsusi rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanmış və nəm şəraitdə istifadə üçün nəzərdə tutulmuş iş geyimidir. Belə geyimlərdə olan bütün tikişlər xüsusi rezinləşdirilmiş lentlə möhürlənmişdir. Buna görə də, bu cür geyimlərin istehsalında nəmə davamlı olan xüsusi iplik növü istifadə olunur.

Eyni zamanda, insanı yüksək temperaturdan, istilik radiasiyasından, qığılcımdan, sıçrayışdan, metal əriməsindən, 100° C-yə və daha yüksək dərəcəyə qədər qızdırılan səthlərdən qoruyan geyimdəki ən vacib element xüsusi sintetik heterojen oda davamlı tikiş ipliklərindən istifadə edilərək oda davamlı xüsusiyyətlərə malik materialların yaradılması sahəsində yeni yanaşmaların istifadə edilməsidir. Bu sap alov və 350-400° C istilik təsiri altında belə bir dəqiqə ərzində 75% -dən çox qırılma yükünü saxlaya bilir. Temperatur 420-460° C-yə yüksəldikdə isə qırılma yükü başlanğıcın 45-60%-ni təşkil edir. Heterojen tikiş iplərinin belə strukturu iki texnoloji keçiddə və yerli dolama avadanlığından istifadə edilməklə bir sarma keçidində istehsal olunur ki, bu da sərfəli qiymətə yüksək keyfiyyətli tikiş ipliyi əldə etməyə imkan verir [4]. Buna görə də yerli bazarda Rusar və Arselon ipliklərindən və liflərindən hazırlanmış parçalar yüksək temperatur və istilik radiasiyasından qorunmaq sahəsində daha perspektivlidir. Bu parçaların tərkibindəki ipliklər və liflər zəruri qoruyucu və ekspluatatsiya xüsusiyyətlərinə malik olaraq 500° C-lik ərimə temperaturuna qədər əyilmiş və bükülmüş ipliklərin birləşdirilməsindən ibarətdir.

Həmçinin yeni nəsil iş geyimlərinin innovasiyalı həlli üçün antistatik “Fantom” parçaları hazırlanır. Bu parçaların xarici görünüşü gözə görünməyən hüceyrə quruluşundan ibarətdir və məhsulun qoruma funksiyası öz işinə bütün vəzifə müddətincə davam edir. Belə növ parçalar mexaniki zədələnməyə qarşı qoruyan antistatik möhkəm metalizə edilmiş liflərə malikdirlər, həmçinin yuyulmaya və aşınmaya qarşı maksimum dərəcədə davamlıdırlar. Bu parça növü statik elektrik yığıldıqda qığılcımların əmələ gəlməsini tamamilə aradan qaldırır, su, yağ və s. qarşı tam müdafiəni təmin edir [1].

Bazarda müxtəlif fəsillərdə ayaqqabılara lazımi rahatlıq və komfortu təmin edən qoyma dabanlıqlar olduqca məşhur və tələb olunandır, bu da həm dizaynın, həm də dabanlıq materialları paketinin növünün rasional seçilməsinə kömək edir. Bu tip dabanlıq dizaynı müxtəlif istehlakçı qruplarının fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müvafiq şəkildə seçilir, buna görə də hər bir material paketinin dizaynı və seçimi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dabanlıqların əsas xüsusiyyəti onların ayaqqabının üst və ya alt hissələrinə konstruktiv olaraq bərkidilməməsidir, bu da istehlakçının zövqünə, rahatlığına və mövcud tibbi problemlərinə görə dabanlıq seçib dəyişdirməsinə imkan verən müsbət amildir. Buna görə də, müasir mərhələdə ayaqqabıdaxili məkanın rahat və gigiyenik xüsusiyyətlərini uzun müddət qorumağa imkan verən "Sanitazed T99-19" tərkibli antibakterial hopdurmalı toxuma (qarışıq) kətanlar paketindən hazırlanan dabanlıqların istehsalını innovasiyalı həll hesab edə bilərik. Hopdurma ətraf mühitdən qida maddələrinin mənimsənilməsinə kömək edir, beləliklə də, bakteriyaların və göbələklərin inkişafının qarşısını alır, təmasla keçən infeksiya riskini azaldır, xoşagəlməz qoxuların meydana gəlməsinə imkan vermir, həmçinin sağlamlıq üçün təhlükəsizdir, allergik reaksiyaların olmaması, yuyulma və sterilizasiyaya qarşı davamlı olması və istifadəsi olduqca qənaətcildir [2].

Tekstil sənayesində elektrik boşalmalı qeyri-xətti kavitasiya vasitəsilə yun liflərin emalı texnologiyasının istifadəsi daha perspektivli və güclü innovasiyalı həll hesab olunur. Bu innovasiyaya əsasən yüksək keyfiyyət əldə etmək üçün yun yumanın iki mərhələli texnologiyası prosesinin istifadəsi zəruridir, hansı ki, ERO-dan hamama daxil olan yunun əvvəlcədən təmizlənməsini təmin edir. Burada mineral və üzvi çirkləndiricilər çıxarılır və lif səthindəki yağ çirkləndiriciləri məhv edilir. Daha sonra yun mineral, üzvi və yağ çirklərindən son təmizlənmənin aparıldığı yuyucu tərkibli bir həll yolu ilə yuyulmağa gedir [4]. Nəticə olaraq, hazırlanmış

texnologiya ilə təmizlənmiş bu yuyulmuş yunun tərkibi 1.63% qalıq yağ miqdarı, 15.6% nəmlik, 0.8% bitki mənşəli qatqılar, 1.54% mineral qatqılardan ibarətdir, bu da yüksək keyfiyyət göstəricili olduqca effektiv və iqtisadi innovasiyalı yun yuma metodudur.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, tekstil sənayesində ekoloji cəhətdən təmiz və ultra dəbli məhsullar arasında kətandan hazırlanmış tekstil materialları mühüm yer tutur, hansı ki, təbii rəngli kətan lif tərkibli olması, müstəsna təbii xüsusiyyətləri, yüksək davamlılığı, gigiyenası, təbii bakterisidliyi, ekolojiliyi və təbiiliyi ilə seçilir. Eyni zamanda, kətan materialların fermentlərlə işlənməsi prosesi materialların bədii-koloristik tərtibatı üçün geniş fürsətlər yaradaraq kətan lifində xətlər və təbii rənglərin qorunmasına imkan verir. Beləliklə də, kətan xammal daha dolğun şəkildə istifadə edilir, həmçinin yerli bazarda kətan məmulatlarının rəqabətə davamlılığı və məhsuldarlığı artmış olur. Üstəlik, kətan paltarların ən əsas üstünlüyü nəmin materialları deformasiya edən və plastikləşdirici təsir göstərən yapışqan birləşmələrə təsiridir. Nəm paltarın yapışqan birləşmələrinin xüsusiyyətlərinə təsir göstərən hidrofilik liflərdən hazırlanan məhsullara daha əhəmiyyətli təsir göstərir.

Yapışqan birləşmələrin əyilmə xüsusiyyətlərindəki dəyişiklik parçanın növü və toxumasından, həmçinin əsas parçanın quruluş xüsusiyyətləri və səth sıxlığından asılıdır.

Nəticə olaraq etmək lazımdır ki müasir dünyada yeniliklər getdikcə daha çox maraq qazanır və yalnız arzuolunan deyil, həm də həyati hesab olunur. Buna görə də innovasiya fəaliyyətin təşkili daha ümumi bir xarakter daşıyır və bir qayda olaraq müasir elmi-istehsalat fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsində tətbiq olunur.

Bu da öz növbəsində bir tərəfdən tekstil sənayesində pozitiv nəticələrə malik və bazara həyatımızı yaxşılaşdıran və asanlaşdıran yeni məhsul və xidmətlər gətirən dağıdıcı innovasiyalı həllərin tətbiqini təbliğ edir. Digər tərəfdən isə geyim istehsalı, həmçinin bu geyimlərin xüsusiyyətlərinin insan orqanizminə uyğunlaşdırılması sahəsində yeni imkanlar açılır və məhz tekstil sənayesindəki elmi inkişafın sayəsində müasir istehlakçının tələblərini ödəyə biləcək yüksək keyfiyyətli geyim istehsalı mümkündür. Nəticə olaraq, tekstil sənayesinin müasir elmi nailiyyətləri elmin yeni inkişaf səviyyəsinə keçməsinə imkan yaradır və yeni inkişaf etmiş xüsusiyyətlərə malik innovasiyalı tekstil materialları istehsalı prosesində elmi işlərin tətbiq olunmasını tələb edir.

Ədəbiyyat

1.Тимофеева М.Р., Толмачёва Г.В. Текстильный дизайн. Инновационные технологии // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-4. – С. 722-726

2. McQuaid M. Extreme Textiles: Designing for High Performance / Thames & Hudson, 2005.-224 p.

3. Hall of fame. Design for a better quality of life / edited by Peter Zee // Essen: red dot edition, 2007. 272 p.

4.Высокие технологии в одежде [Электронный ресурс] URL: http://www.it-world.ru/tech4human/newtech/58280.html.

KENTLİ MEMNUNİYETİ SAĞLAYABİLME SÜRECİNDE YÖNETİŞİM OLGUSU

THE GOVERNANCE PHENOMENON IN THE PROCESS OF PROVIDING URBAN SATISFACTION

H. Burçin HENDEN ŞOLT

Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, ORCID: 0000-0003-1570-5356

ÖZET

Kentleri yönetenlerle orada yaşayanlar arasındaki bağın kuvvetlenmesi hem yönetim hem halk açısından olumludur. Yerel yönetimler halka aralarındaki ilişkiyi güçlü tutarak onların istek ve ihtiyaçlarını doğru anlayabilirler. Bu durum kentsel hizmetlerin planlama ve uygulama süreçleri için etkin kullanılabilecek verileri içerir. Memnuniyet, elde edilen şartların yeterli olduğuna inanmak ve bunun yarattığı hoşnutluk halidir. Kentsel hizmetler yasayla belirlenmiştir. Ancak bunların organizasyonu kentlerin kültürüne göre farklılıklar taşıyabilir. Yönetişim, geçmişten gelen idare olgusunun "birlikte yönetme" biçimine doğru dönüşümüdür. Ortaklıklara dayalı, çok aktörlü ve katılımcılık esaslıdır. Yönetim sürecinde hesap verebilir ve denetlenebilir bir yapı oluşturmayı hedefler. Kentli odaklı bir tutumu vardır. Bu çalışma yönetişim olgusu ve ilkeleri üzerinden kentli memnuniyetinin sağlanabilmesinde yönetişimin yeri ve önemini irdelemektedir. Kentlilerin yaşamını etkileyebilecek tüm karar ve süreçlerde uzlaşı ortamının sağlanabilmesi kentli memnuniyetini artırabilecektir. Bu yolla yaşadığı mekâna dair sorumluluk duygusu duyan, kentlilik bilinci taşıyan kentlilerin sayısı artırılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentli Memnuniyeti, Yönetişim

ABSTRACT

The strengthening of the bond between the people who rule the cities and the citizens is positive for both the administration and the people. When the relationship between local governments and people is strong, their wishes and needs can be understood more accurately. This situation includes data that can be used effectively for the planning and implementation processes of urban services. Satisfaction is believing that the conditions are sufficient. It is a state of contentment created by competence. Urban services are determined by law. However, the organization of these may differ according to the culture of the cities. Governance is the transformation of the old administration phenomenon into a form of "governing together". It is partnership-based, multi-actor and participation-based. It aims to create an accountable and auditable structure in the management process. It has an urban-oriented attitude. This study examines the place and importance of governance in achieving urban satisfaction through the phenomenon and principles of governance. Providing an environment of consensus in all decisions and processes that may affect the lives of the citizens will increase the satisfaction of the citizens. In this way, the number of city dwellers who have a sense of responsibility for the place they live in and who have an urban consciousness can be increased.

Keywords: City, Urban Satisfaction, Governance

GİRİŞ

Geçmişten gelen kamu yönetimi anlayışında hizmeti veren ve alan; başka bir deyişle yöneten ve yönetilen tarafları mevcuttu. Sonrasında dünyadaki değişim rüzgarından nasibini alan kamu yönetimleri yerellik lehine

bir akıma yönelmişlerdir. Özel sektörün dış paydaş kabul ettiği müşteriler "hizmet alan" statüsündedir. Müşterilerin firmaya bağlılığının sağlanabilmesi için mutlu edilmeleri gerekmektedir. Her ne kadar kamu yönetimi ve kent planlama bilim alanında vatandaş veya kentli söylemiyle "müşteri" olgusu aynı şeyi ifade etmese de o şehirde yaşayanların mutluluğu yönetimler için önem taşımaktadır.

Kentli memnuniyeti konusu çok sayıda bilim insanı farklı açılardan ele almaktadır. Atik vd. (2014) kentli memnuniyetini sosyal ve demografik nitelikleri bağlamında ele almışlardır. Kentlilerin toplumsal ve kültürel niteliklerinin memnuniyet üzerine olan etkileri üzerinde durmuşlardır. Tatar vd. (2017) kentsel memnuniyet ölçeğinin geliştirilebilmesi için psikometrik özelliklerin incelenmesi gereğine vurgu yapmışlardır. Aslan ve Uluocak (2012) kentli memnuniyetini belediye hizmetlerinden duyulan memnuniyet ekseninde incelemiştir. Henden (2007) kentli memnuniyetini yönetişim ile olan bağlantısı üzerinden değerlendirmektedir.

Yerel yönetimler seçimle yönetime gelen kamu tüzel kişilikleridir. Oy toplama talepleri sadece görev yaptıkları süreyle sınırlı kalmamaktadır. Başka bir deyişle, başa geçilince biten bir süreç yoktur. Devamlılık için kentte yaşayanlarla olan iletişimin güçlülüğü önemlidir. Vatandaş odaklılık veya kentli memnuniyeti kavramlarının bu denli ön plana çıkmasının nedenlerinden biri de budur. İletişim imkanlarının artırıldığı yönetim tarzlarından biri yönetişimdir. Bu çalışma kentlerdeki yönetişimin kentli memnuniyetinin sağlanmasında etkili olabileceği noktaları, ilkeler bazında irdelemektedir. Bu konuya dikkat çekilmesinin toplumsal uzlaşma ortamının yaratılabilmesi ve de kentli memnuniyetinin artırılabilmesinde rol oynayabileceği düşünülmektedir.

YEREL YÖNETİMLER VE KENTLİ MEMNUNİYETİ OLGUSU

Memnuniyet sözcüğü; sahip olunan durumdan duyulan hoşnutluk olarak tanımlanabilir. Kişiye özel; öznel yargılara dayandırılabilecek nitelikte olabilmektedir. Kentli memnuniyeti ise; herhangi bir şehirde yaşayan bireylerin, o şehirde yaşamaktan duyduğu mutluluk olarak tanımlanabilmektedir. Kentli memnuniyetini etkileyebilecek farklı unsurlar olabilmektedir. Kentin coğrafi konumu, iklimi, toplumsal davranış normları, kültürel değerleri, politik tutumun yansıması, topografik yerleşim zorlukları, bitki örtüsü ve çeşitliliği, diğer illerle ulaşım durumu gibi genel nitelikler bir şehirde yaşama adına farklı memnuniyet durumları ortaya koyabilecektir. Başka bir durum ise kent yönetimi ile kentliler arasındaki ilişkinin yönetilme biçiminden doğmaktadır. Kentsel hizmet yelpazesi geçmişten günümüze farklılaşmakta ve çağa uygun olarak genişlemektedir.

Dünya ile entegrasyon çağında bilgi toplumu bireylerinin istek ve ihtiyaçlarının karşılanması konusu kentsel hizmetler açısından değerlendirildiğinde karşımıza yerel yönetimler çıkmaktadır. Yerel yönetimler seçimle işbaşına gelen, halkla merkezi yönetim arasındaki iletişimi sağlayan, kentlilerin yaşam kalitesi unsurlarını sağlamakla görevli kamu tüzel kişilikleridir. Yerel yönetim kavramının dört önemli varlık koşulu vardır (T.C. İçişleri Bakanlığı Strateji Merkezi Başkanlığı, 2004):

1. Yerel yönetim kurumlarının yetki ve görevlerinin genel yetki kaydına dayalı olarak düzenlenmesi kuşkusuz bu kurumlarının yetkileri açısından bir güvence oluşturmaktadır.

2. Yerel yönetim otoritelerinin bağımsızlığı söz konusu olmalıdır. Bu da ancak yönetim organlarının seçimle belirlenmesi ve yargı yolu ile görevden alınması güvenceleri ile birlikte olur.

3. Yerel yönetim kurumlarının yeterli mali ve teknik araçlara sahip olması gerekir.

4. Yerel özerkliği, yani idari ve mali alanda serbest hareket edebilme olanağı bulunmalıdır. Özerklik; yerel yönetim karar organlarının yöresel hizmetler üzerinde özgürce karar alma, eylem ve işlemde bulunma ve hizmetler için merkezi yönetimin mali yardımları yerine, kendisine özgürce kaynak yaratabilme ve kullanabilme olanağı demektir.

Yerel yönetimlerin aktif yurttaşlığı geliştiren, yerel halka fırsat ve seçenekler sunan bir yapıda olması olumlu olarak değerlendirilebilir. Yerel yönetimlerin görevleri 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun (2005) 14.

maddesine yer almaktadır. Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; "İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafî ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açar."

Kentlilerin memnuniyetlerinin genel çerçevesi fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak değerlendirilebilir. 5393 sayılı kanunla belirlenen görevlerin yerine getirilmesi aşamalarındaki başarı, kentli memnuniyeti geri bildirimini sağlayabilecektir. Kentli memnuniyeti iki yönlü bir durumdur. Kent yönetimleri için varlıklarının devamı niteliği taşırken; orada yaşayan halk için yaşam kalitesi unsurlarına sahip olabilme niteliğindedir. Başka bir deyişle kentli memnuniyetinin sağlanması çabaları hem yönetim hem de kentliler için "kazan&kazan" politikası olarak nitelendirilebilmektedir. Bu yönüyle, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki biçiminin doğru organize edilmesi önem taşımaktadır.

YÖNETİŞİM KAVRAMI VE KENTLİ MEMNUNİYETİYLE ETKİLEŞİMİ

Yönetişim, geçmişten gelen "idare" biçiminin günümüz dünyasına evirilme biçimi olarak tanımlanabilmektedir. İdarenin sahip olduğu erki tek başına elinde tutması yerine, halkla iletişim halinde olarak, görüş alarak, sürece ortaklık olanaklarını değerlendirerek oluşturulan bir sistemdir. Başka bir deyişle iletişim ve yönetim sözcüklerinin iç içe geçmiş hali olarak düşünülebilir. Koolman'a göre (1993) yönetişim; verimliliği azalan klasik yönetim yapılarının tek başlarına hareket etmeleri yerine, "birlikte düzenleme, birlikte yönetim, birlikte üretim, kamu-özel iş birliğini" içermektedir. Kamu sektöründe çağa uygun düzenlemelerin getirilmesi ve halkla bütünleşilmesi bakımından değerlidir. Sürekli gelişme, açıklık ve yol göstericilik açısından kamu-kamu, kamu-halk arasındaki ilişkilerin güçlenmesini sağlayabilecek niteliktedir.

Toplumsal değişimin en rahat izlenebileceği ortamlardan biri kentlerdir. Kentleşmeyle beraber yerel halkın yaşam biçimlerindeki örgütlenmelerde farklılıklar meydana gelmektedir. Değişim süreci kent yönetimlerinin hizmetleri planlarken ve uygularken takındıkları tavırda da görülmektedir. Katılımcı demokrasi ortamını güçlendirebilecek bir yöntem olan yönetişimde yetkinin tek elde toplanması yerine; halka fikir beyan etme fırsatı tanınmaktadır. Bu durum aslında beraberinde sorumluluğu da getirmektedir. Kentle ilgili alınacak kararların tartışılabileceği platformların oluşmasıyla sorumluluk; meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör temsilcileri, akademik kurumlardan uzmanlar gibi farklı paydaşlarla paylaşılabilecektir. Bu durum halk taleplerinin toplanabilmesi, görüş/önerilerin değerlendirilmesi, farklı çıkar gruplarının düşüncelerinin dinlenebilmesi, bütçede şeffaflaşma gibi farklılaşmalar getirebilecek nitelikler taşımaktadır. Başka bir deyişle "ortaklıklara dayalı, çok aktörlü" bir yönetim anlayışıdır.

5393 sayılı Belediye Kanunu'yla (2005) kurulan Kent Konseyleri Yönetmeliği'nde yönetişimin tanımı yapılırken aşağıdaki ilkelere vurgu yapılmıştır:

- Saydamlık,
- Hesap verebilirlik,
- Katılım,
- Çalışma uyumu,
- Yerindelik
- Çok aktörlülük
- Toplumsal uzlaşma

Yönetişimin ilkelerinin kentli memnuniyeti sağlanabilmesi sürecindeki yeri ve önemini tartışabilmek için her biri üzerinden yorumlamak daha verimli olacaktır. Kentsel yönetişimin temel noktası farklı çıkar grup temsilcilerinin bir araya gelerek fikir ve önerilerini sunabilmesi; ortak bir noktada buluşabilme amacıyla çaba sarf etmesidir. Bu tavır kentteki katılımcılık ortamını olumlu etkileyecektir. Sürece katılanların hizmetlerin düşünce aşamasından planlama ve uygulamaya kadar geçen süreci takip edebilmelerine olanak sağlayacaktır. Bu şeffaflık kentlilerin zihnindeki soru işaretlerine daha rahat cevap üretebilecektir. Şeffaf süreçlerin varoluşu yönetime olan güven unsurunu pozitif etkileyebilecek niteliktedir. Yönetimin şeffaf ve hesap verebilir olması, kentlilerde haberdarlık oranını artırabilecek; bunun sonucunda kentsel sorumluluk duygusu beslenebilecektir. İçinde yaşadığı kentte neler olduğunu takip etmek, haberdar olmak, denetleyebilmek ve sorumlu hissetmek sürecinin yaşanabilmesi kentlilik bilincinin varlığına işaret etmektedir.

Sahip olmak istediği yaşam kalitesine, kentin olanakları dahilinde ulaşabilme durumu, kentli memnuniyetidir. Bu noktaya gelinceye dek hukukun rolünü yadsımadan, hizmetlerin etkin ve verimli sürdürülebilmesi adına toplumsal uzlaşmanın yaratılabilmesi kentli memnuniyetinin teminatı sayılabilir. Bu nedenle kendine değer verildiğini hisseden, düşünceleri önemsenen, kentsel platformlara katılma imkânı bulabilen kentlilerin katılımcılık taleplerindeki artış, memnuniyetin de ötesinde kentsel kalkınmaya ivme kazandırabilecektir. Öyleyse kentlerin idare tarzında dikey değil yatay hiyerarşinin varlığı için gösterilen çabalar merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında farklı bir bağ teşkil edebilecektir.

SONUÇ YERİNE

Yönetişim yaklaşımıyla yerel yönetimler sadece hizmet veren bir kurum olmaktan çıkmakta ve "hizmet sunumunu düzenleme" durumuna gelmektedirler. Burada "dikey hizmet sunumu" yerine "yatay bir koordinasyon" vardır. Yönetişimde bireye bağlı yönetim anlayışından ekibe yönelik yönetim mantığına geçiş söz konusudur. Kentli odaklı bir tavır mevcuttur. Böylece sorumluluk duygusu daha gelişmiş ve yaşam kalitesi artmış kentlilerin varlığı beklenmektedir.

Yönetim için önemli verilerden biri halktan gelen geri bildirimlerdir. Aynı şekilde halkın istek, görüş ve önerilerine kent yönetimlerinin cevap verebilir olması da ilişkide dengeyi getirebilecektir. Bu süreçte bilgi iletişim imkanlarının kullanılması zaman, emek ve para tasarrufu da sağlayabilmektedir. Çağa uygun hizmet organizasyonunun sağlanması ve bu konuda halka yönelik bilgilendirme ve eğitimlerin sağlanması da kentlilerin sürece dahil edilebilmelerinde etken olabilecektir. Tüm bunların varlığı kentli memnuniyeti sonucunu doğurabilecektir.

Önemli hususlardan biri etkin bir yönetişim ortamında sürdürülebilir kalkınmanın öneminin unutulmamasıdır. Kent yönetiminin varlığının temelinde geleceğe yönelik doğru adımların atılması çabası yatmaktadır. Önemli amaçlardan biri kentli memnuniyetinin sağlanabilmesidir. Yönetişim bu amaca gidilen yolda ele alınacak davranış tarzlarının başında gelmektedir. Ancak kentli memnuniyetini sağlayabilmek adına atılacak adımlarda kentli haklarından hareketle sürdürülebilirlik hususu atlanmamalıdır.

KAYNAKLAR

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005) Resmî Gazete Yayın No: 25874, Yayın Tarihi: 13.07.2005

Aslan, C.; Uluocak, Ş. (2012) Belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri üzerine bir araştırma: Çanakkale örneği, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:9 Sayı:1

Atik, A, Taçoral, E, Altunkasa, M. (2014). Kent Halkının Kentsel Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Sosyo-Demografik Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Kemaliye Örneği. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 4 (9), 21-33

Henden, H.B. (2007) Yönetişimin kentli memnuniyetine etkisi Gündem 21 çerçevesinde değerlendirme: Karadeniz Ereğli ve Nilüfer belediyeleri, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Ens. Şehircilik Doktora Tezi

T.C. İçişleri Bakanlığı Strateji Merkezi Başkanlığı (2004) Yerinden Yönetim-Yerel Yönetim, http://www.strateji.gov.tr/yayin.html, Erişim Tarihi: 15.04.2007

Tatar, A, Özüdoğru, M, Uysal, A, Uygur, G. (2017). Kent Yaşamından Memnuniyet Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. Kent Akademisi, 10 (32), 413-431

Koolman, J. (1993) Social-Political Governance:Introduction, Modern Governance:New Government-Society Interactions, London: Sage Publications

KENTSEL HİZMETLERDE KALİTENİN YÜKSELMESİ ADINA BİR HAMLE: VATANDAŞ KARNESİ

A MOVEMENT FOR RISE OF QUALITY IN URBAN SERVICES: CITIZENSHIP REPORT CARD

H. Burçin HENDEN ŞOLT

Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, ORCID: 0000-0003-1570-5356

ÖZET

Yerel yönetimlerin en temel görevi kentlilerin yaşam kalitesini sağlayabilmeleridir. Yasal çerçevede belirlenen hizmetleri, çağa uygun sunumla gerçekleştirmek durumundadırlar. Vatandaşlar, başka bir deyişle kentliler, oy vermek suretiyle seçtikleri kent yönetimlerinin sunduğu hizmetleri değerlendirirler. Bu değerlendirme yerel yönetimler için varlık nedeni olarak sayılabilmektedir. Hizmetlerin performansının iyileştirilmesine yönelik yapılan hareketlerden biri "vatandaş karnesi" uygulamasıdır. Bir öğrencinin derslerde gösterdiği başarı ve performansın değerlendirilmesi yöntemi "karne"dir. Aynı mantıkla, seçilmiş kent yönetimlerinin geri bildirim alma yöntemi olarak vatandaş karnesi düşünülmüştür. "Stratejik Yerel Yönetişim Projesi" olarak adlandırılan projenin hedefi; yerel düzeyde katılımcı stratejik yönetimi güçlendirmek için kent yönetimlerin kapasitesini geliştirerek yerel yönetim reformunun kapsamını genişletmektir. Vatandaş karnesi konusunda farkındalık yaratılması hem yerel yönetimler hem de kentliler için fayda sağlayabilecek niteliktedir. Bu çalışma; yerel yönetimlerin hizmetlerinin değerlendirilerek stratejik planlama kapasitesinin geliştirilmesini irdelemektedir. Vatandaş karnesi kavramının açıklanması sonrasında, bu konuda yapılan çalışmalar üzerinde durulmaktadır. Vatandaş Karnesi; yerel yönetimlerin eksikliklerini görerek sürekli iyileştirme sağlayabilecekleri bir fırsattır. Bu uygulamanın yaygınlaşması, kent yönetimlerinin hizmet kalitesini artırabileceğinden; ülke genelinde yaşam memnuniyeti adına katkı sağlayabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Yerel Yönetim, Vatandaş Karnesi

ABSTRACT

The most basic task of local governments is to ensure the quality of life of the city dwellers. They perform the Services determined within the legal framework with an era-appropriate presentation. Citizens, in other words, urbanites, evaluate the services offered by the city governments they choose by voting. This assessment can be considered as a reason for existence for local governments. One of the moves to improve the performance of services is the implementation of the "Citizen report card". The method of evaluating a student's success and performance in courses is "report card". By the same logic, The Citizen report card was considered as a method of receiving feedback from elected city governments. The goal of the project, called the" strategic Local Governance Project", is to expand the scope of Local Government Reform by developing the capacity of city governments to strengthen participatory strategic management at the local level. Raising awareness of citizens ' report cards can benefit both local governments and urbanites. This study examines the development of strategic planning capacity by evaluating the services of local governments. After explaining the concept of a citizen's report card, the work on this issue is focused on. Citizens ' Report Card is an opportunity for local governments to see their shortcomings and ensure continuous improvement. As the expansion of this practice can improve the quality of service of city governments; it will be able to contribute to life satisfaction throughout the country.

Keywords: City, Local Government, Citizen Report Card

GİRİŞ

Kamu yönetiminin halka en yakın iletişim kurabilecek birimi olan belediyeler, kentlilerin yaşam kalitesi unsurlarını sağlamakla görevlidirler. 5393 sayılı kanunla yasal anlamda görevleri belirlenen kent yönetimleri; hizmetlerin planlama ve organizasyonuyla fark yaratmaya, vatandaşlarına refah sağlamaya çaba göstermektedirler. Kentsel hizmetlerin geçmişten bugüne değişim ve dönüşümüne dikkat çeken çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Kıraç ve Bardakçı son yıllarda yerinden yönetimin daha fazla önem kazanmasına değinmektedir. Değişimin daha çok bilgi iletişim teknolojileri yönünden ele alınmasıyla hizmetlerin izlenebilirliğinde artış olabilmesi konusu ele almışlardır. Geleneksel yönetim anlayışından yenilikçi tutuma geçişteki hizmet sunumlarına dikkat çekilmektedir. Genel anlamda kamu yönetimi felsefesindeki değişim; risk alabilen, kentlilerle iletişimi kuvvetli, bilgi paylaşımından kaçınmayan, hesap verebilen, süreçlerdeki katılımcılığı teşvik eden yöndedir. Doğan ve Yeşildal (2020) katılımcı yönetişim ve yenilikçi sürdürülebilir uygulamalar sayesinde kent yönetimiyle halk arasındaki bağın kuvvetlendiğine vurgu yapmaktadırlar. Kurulan iletişim sayesinde hizmet beklentilerinin rahat aktarılması ve de katılımcı organizasyon süreci rahatlayacaktır. Böylece yaşam kalitesi unsurlarının varlığı rahatlayabilecektir. Bu bağın kuvvetlenmesi, yönetime duyulan güven unsurunun artmasına destek niteliğindedir. Bu yolla yerel yönetimler varlıklarının devamlılığını sağlayabileceklerdir.

Bu çalışma kentsel hizmetler yoluyla yaşam kalitesinin artabilmesi için ele alınabilecek hamlelerden biri olan vatandaş karnesini irdelemektedir. Yerel yönetimlerin yaşam kalitemiz üzerindeki etkileri üzerinde durularak; çağdaş yönetim tavırlarından biri sayılabilecek vatandaş karnesi ile sürecin saydamlaşması hususuna dikkat çekilmektedir. Halk tarafından desteklenen yönetimlerin, katılımcılığı artırabilmek suretiyle sorumluluk paylaşımı yapabileceği açıktır. Bu yolla desteklenecek kentlilik bilinci sayesinde kentlerdeki özdenetim ve koruma duygusu da pekiştirilmiş olabilecektir. Başka bir deyişle vatandaş karnesi ve benzeri uygulamalar kenti halka beraber yönetirken sürekli iyileştirmeyi de destekleyebilecektir. Bu nedenle bu konular üzerinde bilgi aktarımı yapılması kentsel ölçekten başlayarak yaşam kalitesinin artmasına etki edebilecektir.

KENTSEL HİZMET VE YAŞAM KALİTESİ

Hizmet sözcüğü yararlı çalışmalar yapma anlamını taşımaktadır. Kentsel hizmet ise; çağın gereklerine uygun bir biçimde, kentlilerin yaşamını kolaylaştırmaya, istek ve ihtiyaçlarını gidermeye yönelik uygulamalar oluşturma sürecidir. Esasen bu tanımda yer alan her olgu yerel yönetim tanımının bir parçasıdır. Yerel yönetimler kentlilerin yaşamlarını zamanın refah koşullarına uygun biçimde yürütebilecekleri ortamı sağlama çabası içerisindedirler. Gözler (2003) kamu hizmetini "Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerin bunların gözetim ve denetimi altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş sürekli ve düzenli faaliyetler" olarak tanımlanmıştır.

Geçmişten günümüze plansız kentleşme, göç, gecekondulaşma gibi sorunların kentlerde görüldüğü bilinmektedir. Bu durum hizmet arzının talebe yeterli gelememesi sonucunu doğurabilmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise, kentler arasında bir rekabet yaşanmaktadır. Kent yönetimleri "yaşanılası" kentler yaratabilme çabasını sürdürmektedir. Bu durum yerel hizmetlerin sunumunun yaşanabilir kriterlerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Ulaşılmaya çalışılan ortam ise çağa uygun yaşam kalitesine sahip kentlerdir.

Kentsel yaşam kalitesi, yasal haklar çerçevesinde sahip olunması beklentilere ek olarak kentlilik haklarıyla desteklenen talepler zinciridir. 5393 sayılı Belediye Yasası (2005) belediyelerin sunması gereken hizmetleri tanımlamıştır. Ancak bu hizmetlerin ne şekilde, hangi sunum teknikleriyle destekleneceği kent yönetimlerinin stratejik hünerleriyle doğru orantılıdır. Kent yönetimleri arasındaki rekabet bu noktada devreye girmektedir. Başka bir anlatımla, kentsel yaşam koşullarını iyileştirerek; yönettikleri kentleri ön plana çıkartabilme çabası belediyeler için önemlidir. Bundan dolayı marka kentler, kent imajı vb. kavramlar ortaya çıkmaktadır. Kentleri diğerlerinden farklı kılabilecek nitelikler, kentsel fonksiyonların birbiriyle olan ilişkilerinin düzgün örgütlendiği; hizmetlerin etkin ve verimli planlandığı, tüm süreçlere halkın görüş katkısı sunabileceği

kentlerdir. Sözü edilen taleplerin artışı yıllar geçtikçe tüm sektörlerde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm süreçlerinden etkilenmektedir.

Kentsel hizmetlerin tüm kentliler için eşit erişebilir olması ve dengeli dağılımı yaşam kalitesi adına oldukça önemli bir unsurdur. Massam (2002) kentsel yaşam kalitesinin sağlanabilmesi için kentsel hizmet organizasyonu ile olan örgütleme faaliyetinin güçlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yaşam kalitesinin nasıl belirlenebileceğine dair farklı gösterge ve ölçütler belirlenmektedir. Ancak genel olarak konut, eğitim, sağlık, çevre, güvenlik, kültür, spor ve dinlenme, ulaşım, altyapı ve bilgi ve iletişim kategorileri üzerinden kentteki durumun değerlendirilmesi söz konusudur. Ölçütlere bakıldığında; bunların yasayla belirtilen belediye görevleri olduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla; kent yönetimlerin kentlilerin yaşamlarının kaliteli olması üzerinde önemli bir etkisi vardır. Hayatı daha yaşanılır kılmak ve kenti sürekli iyileştirebilmek için ortak çaba sürecinin yaratılabilmesi kentler için değerli olacaktır.

VATANDAŞ KARNESİ UYGULAMASI VE KENTSEL YAŞAMA ETKİLERİ

Kentsel yaşam, bir şehirde yaşarken kullanılabilecek tüm fonksiyonların birbiriyle olan bağlantısının optimal düzenlemesiyle iyileşebilecek niteliktedir. Burada dikkat edilecek nokta her kentin kendine has nitelikleri olduğudur. Kent kültürü olarak nitelendirebileceğimiz bu durum, aynı hizmetlerin farklı kentlerde birbirinden ayrı şekilde hizmet organizasyonu ihtiyacı doğurabileceğidir. Bu durumda, kent yönetimlerinin iyileştirme çabalarında halkın görüş ve önerilerinin, en önemlisi de beklenti tarzlarının etkisi vardır. Öyleyse kentsel yaşam kalitesinin ne denli sağlandığı sadece belediyenin en iyi hizmeti sunması ile nihayetlenen bir süreç değildir. Bu hizmetlerin kentliler tarafından nasıl değerlendirildiğinin bilinmesi de önemlidir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı zaman içerinde değişmiş, yeni ve çağdaş yaklaşımlar devreye girmiştir. Vatandaş karnesi bunlardan biridir. Tıpkı öğrencilerinin gösterdikleri performansın yansıması olan "dönem sonu karnelerindeki notlar" gibi, belediyeler de vatandaşların gözünden nasıl göründüklerini öğrenmek isteyebilmektedir. Vatandaş karnesi, kentsel hizmet sunumundaki performansı iyileştirebilmek adına alınması istenilen bir geri bildirimdir. Vatandaş karnesi sadece bir veri toplama aracı olarak görülmemelidir. Yönetişimin ilkelerinin hayata geçebileceği; kentin sürekli iyileştirmesini sağlayabilmek adına yapılan genel bir tavır olarak değerlendirilmelidir. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan rehber kitapta (SYP, 2014) vatandaş karnesinin amacı aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır:

• Kentte merkezi yönetim, yerel yönetim ve özel hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan çeşitli kamu hizmetlerini erişim, kullanım, kalite ve memnuniyet açısından değerlendirerek;

• Kentin sosyoekonomik yapısının ve kent içindeki mekânsal farklılıkların anlaşılmasını sağlayarak;

• Kentte kamu hizmetlerini sunan kuruluşlar ve vatandaşlar arasında hizmet kalitesi temelinde diyalog ortamını geliştirerek çalışmayı belli periyotlarla tekrarlayıp yıllar içindeki değişimlerin takip edilebileceği sürekli bir kamusal hesap verebilirlik faaliyeti haline getirerek;

• Kamu hizmetlerinin etkin, etkili, kaliteli ve vatandaş odaklı olmasına katkı sağlamaktır.

Yerellik lehine önemin artmasıyla beraber kentsel hizmet organizasyonları daha ön plana çıkmaktadır. Kentsel ortamın sürekli iyileştirmeye tabi tutulması stratejisi, yerel yönetimleri kentlilerinde işin içine katılabildiği bir sisteme doğru itmektedir. Saydamlık, hesap verebilirlik, çok aktörlülük gibi ilkeleri olan "yönetişim" olgusu yerel yönetimler için önemli bir yaklaşımdır (Henden, 2007). Kentliler için, kentlilerle birlikte bu süreci oluşturmak ve uygulayabilmek hem sorumluğu paylaşmak hem de kentlilik bilincinin artması bakımından değerlidir. Sözü edilen bu bilgilerin tek potada toplanması bizleri "vatandaş odaklılık" olgusuna götürmektedir. Özel sektörün marka değerini artırıcı unsuru kabul edilebilen müşteri odaklılık tavrının, yerel yönetimlerde "vatandaş odaklılık" bakış açısına dönüşmesiyle, kentlilerin geri bildirimlerine verilen önem artmıştır.

Stratejik Yerel Yönetişim Projesi, Ağustos 2011 – Ekim 2013 döneminde yürütülmüştür. Projenin genel hedefi, yerel düzeyde katılımcı stratejik yönetimi güçlendirmek için yerel yönetimlerin kapasitesini geliştirerek yerel yönetim reformunun kapsamını genişletmek olarak tanımlanmıştır. Bu hedefe ulaşmak için seçilmiş ve atanmış yerel yöneticilerin çeşitli analitik araçların kullanımı konusunda eğitim almaları yoluyla yerel yönetimlerdeki stratejik planlama kapasitesinin geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarından temsilcilerin etkin katılımının sağlanması yoluyla kent konseylerinin yerel karar alma süreçlerindeki rolünün pekiştirilmesi ve ülke çapındaki 26 yerel yönetimde katılım, saydamlık ve hesap verebilirliği arttırmak amacıyla yerel yönetimlere ilişkin yeni mevzuatın uygulanmasının desteklenmesi konularında çeşitli faaliyetler yürütülmüş ve düzenlenen etkinliklerle 10.000'in üzerinde paydaşa ulaşılmıştır. Vatandaş Karnesi uygulamasıyla, kentlilerin yönetimin sunduğu hizmetlere bakışı ve değerlendirmesi hane halkı anketleriyle elde edilmiştir. Adana, Antalya, Kocaeli, Malatya, Mardin ve Trabzon'daki katılımcılara vatandaş karnesi adına anketler düzenlenmiştir (SYP, 2014). Projenin başarısının artırılması ve yönetişim unsurunun güçlendirilmesi adına yerel yönetim temsilcileri, meslek odaları, üniversite temsilcileri, kent konseyi üyeleri gibi farklı nitelikteki paydaşların katıldığı toplantılar yapılmıştır. Anket sonuçları öncelikle paydaşlarla değerlendirilmiş, sonrasında ise basına duyurulmuştur. Böylece şeffaflık ve hesap verebilirlik unsurlarının gereği yerine getirilmiş hem kentliler hem de yöneticiler için durum tespiti ve yeni yol haritası çıkarılmasına katkı sağlanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yönetim mantığındaki değişim süreci kent yönetimlerine de yansımıştır. Vatandaş kavramından hizmetin kullanıcısı konumuna dönüşen kentliler; kamusal hizmetlerin sunumu sayesinde yaşam kalitelerini artırabilmektedirler. Bu çalışma; yönetişim açısından önemli bir atılım olan vatandaş karnesi uygulamasına dikkat çekmektedir.

Vatandaş Karnesi uygulaması süreciyle elde edilen en önemli katkı yönetişim ortamının güçlendirilebilmesidir. Vatandaş karnesi, kentlerdeki paydaşların bir araya rahatlıkla gelebileceği kent konseylerine oldukça değerli bilgiler elde etmiştir. Bir nevi rehber niteliği taşımaktadır. Karar alıcılara kentlilerin fikir, görüş ve önerilerinin iletilebilmesi, aynı şekilde karar vericilerinde karar süreçlerindeki düşünce, imkân ve kısıtlılıklarını bildirebilmesi önemlidir. Bu durum tespitinin şeffaf bir şekilde paylaşılabilmesi kentteki toplumsal uzlaşma platformunu güçlendirebilecektir.

Farklı kesimlerin gözünden tespitlerin yapılması, yönetim açısından empatik bakış getirecek; böylece hizmet ve yaşam kalitesinde artış sağlanabilecektir. Vatandaş karnesinden alınan geri bildirimlerin önemli bir çıktısı da kurumlar arası koordinasyona olan etkisidir. Yetki ve sorumluluklar açısından hizmet sürecinin organizasyonundaki iyileştirilmesi gereken noktalar vatandaş karnesi ile rahatça gözlenebilecektir. Katılımcılığı teşvik eden yapısıyla sivil toplum örgütlenmesini heveslendirebilecektir. Böylece yerel demokrasi ortamı güçlenebilecektir. Fikirlerine değer verildiğini hisseden kentlilerde kentlilik bilinci artacaktır. Vatandaş karnesi konusunda çalışmaların yapılması yönetişim farkındalığı sayesinde katılımcılığın desteklendiği kentlerin sayısını artırabilecektir.

KAYNAKLAR

5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005) Resmî Gazete Yayın No: 25874, Yayın Tarihi: 13.07.2005

Doğan, M, Yeşildal, A. (2020). Yerel Yönetimlerde Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Katılımcı Yönetişimin Rolü. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29 (3)

Gözler, K. (2003). İdare hukuku. Bursa: Ekin Yayıncılık.

Henden, H.B. (2007) Yönetişimin kentli memnuniyetine etkisi Gündem 21 çerçevesinde değerlendirme: Karadeniz Ereğli ve Nilüfer belediyeleri, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Ens. Şehircilik Doktora Tezi

Kıraç, S.; Bardakçı, E. (2020) E-devlet Uygulamaları Bağlamında Türkiye'de E-Belediyecilik Anlayışı, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2

Massam, B.H. (2002). Quality of Life: Public Planning and Private Living, Progress in Planning, Vol. 58

SYP (2014) Stratejik Yerel Yönetişim Projesi, Vatandaş Karnesi Rehberi, Katılımcılık Rehberleri, No:2, http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/Dvsdk+Vatandas_Karnesi.pdf, Erişim Tarihi: 23.04.2021

COVID-19 PANDEMİSİNİN ŞİRKETLERİN ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BIST TEKSTİL SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE CAPITAL STRUCTURE: A RESEARCH ON THE METAL MAIN INDUSTRIAL COMPANIES TRADING IN BIST

Hasan AYAYDIN

Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-5395-1411

Abdulmuttalip PİLATİN

Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-2293-2808

ÖZET

Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri bundan önceki krizlerin aksine tüm sektörleri aynı anda ve derinden etkileyen çeşitli sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu etkiler farklı sektörler için farklı çalışmalarla incelenmektedir. Bu çalışmada da amaç Covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimlerini üzerindeki etkisini tespit etmektir. Çalışma sermayesi işletmelerin faaliyetlerinin devamlılığı ve likidite sıkıntısı yaşamaması açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla değişkenler BIST'te işlem gören 16 firmaya ait 2012– 2020 yıllarını kapsayan yıllık bilanço ve gelir tablosu verilerinden oluşturulmuştur. Bu bilgiler KAP'tan yayınlanan şirket bilgilerinden elde edilmiştir. Araştırmada gayri safi yurt içi hasıla, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyatları endeksi, döviz kuru, faiz oranı, para arzı gibi makro ekonomik değişkenler de kullanılmıştır. Ampirik analizlerde Panel Veri Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları pandemi sürecinde tekstil firmalarının çalışma sermayesinin azaldığına dair kanıtlar elde edilmiştir. Ayrıca sonuçlara göre işletmelerin çalışma sermayesi ihtiyacının artma eğilimi içerisine girdiğini göstermektedir. Araştırmanın bulgularına göre ayrıca ilgili firmaların nakit dönüşüm süresi, nakit akışı ve varlık kârlılığı ile çalışma sermayesi gereksinimi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü ile çalışma sermayesi oranı arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Çalışma Sermayesi, Covid-19, Likidite, BIST

ABSTRACT

The economic effects of the Covid-19 pandemic have led to the emergence of various problems that affect all sectors simultaneously and deeply, unlike the previous crises. These effects are examined in different studies for different sectors. The aim of this study is to determine the impact of the Covid-19 pandemic on the working capital requirements of companies operating in the Borsa Istanbul (BIST) textile industry. Working capital is very important in terms of the continuity of the activities of the enterprises and the lack of liquidity. For this purpose, variables were created from the annual balance sheet and income statement data covering the years 2012-2020 of 16 companies traded in BIST. This information has been obtained from company information published by KAP. Macro economic variables such as gross domestic product, industrial production index, consumer price index, exchange rate, interest rate, money supply were also used in the study. Panel Data Generalized Moments Method (GMM) was used in empirical analysis. The findings of the research have obtained evidence that the working capital of textile companies decreased during the pandemic process. In addition, the results show that the working capital need of the enterprises is in an increasing trend. According to the findings of the research, a positive correlation has been determined between the cash conversion period, cash flow and asset profitability of the relevant firms and the working capital requirement. On the other hand,

it has been determined that there is a negative relationship between leverage ratio and firm size and working capital ratio.

Keywords: Working Capital, Covid-19, Liquidity, BIST

GİRİŞ

İşletme finansmanı konusu daha çok kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını karşılayabilmek açısından oldukça önemlidir. İşletmelerin bu durumu yönetmelerine çalışma sermayesi yönetimi adı verilir. Literatürde daha çok uzun vadeli işletme finansmanıyla ilgili olarak sermaye yapısı ve sermaye bütçelemesi ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Yani finans literatüründe kısa vadeliden daha çok uzun vadeli finans yatırımları ve uzun vadeli finansal yatırım kararları almayı amaç edinen çalışmalar uzun süredir yapılmaktadır (Gert ve Stefan, 2003, Chiou vd., 2006: 149; Umair, 2015; Ayaydın ve Karaaslan, 2016). Literatürde kısa vadeli finansal durumlarda kullanılan çalışma sermayesi ile ilgili çalışmalar ise daha az çalışılmıştır (Singh ve Pandey, 2008: 63; Arslan, 2003: 123; Büyükşalvarcı ve Abdioğlu, 2010: 47). Bu durum işletmelerin kısa vadeli likidite ihtiyaçlarına odaklanan çalışma sermayesinin önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Özellikle ani talep şokları, ekonomik sıkıntı ve likiditenin azaldığı dönemlerde kısa vadeli likidite ihtiyacı yani çalışma sermayesi oldukça önem kazanan bir konudur. Ayrıca işletmelerin sürdürülebilirliği için oldukça önemli olan dönen varlıklar ile bu varlıkların finansmanında oldukça önemli olan kısa vadeli yükümlülükler bilânço büyüklüğü açısından da oldukça gereklidir.

Genellikle çalışma sermayesi bileşenleri, yani kredi alacakları, envanterler ve ticari borçlarla ilişkili kısa vadeli işlemlerden oluşur. Çoğu işletmede, bu bileşenler bir işletme döneminde birkaç kez döner. Literatürde, firmalar arasındaki göreceli çalışma sermayesi dağılımlarını karşılaştırarak firmaların çalışma sermayesi yönetiminin verimliliğini değerlendirilmektedir (Ek ve Guerin, 2011; Frankel vd., 2017). İşletmeler, kendi sektörlerindeki optimum seviyeye uymak için çalışma sermayelerini hızla değiştirebilirler (Aktas vd., 2015; Baños-Caballero vd., 2010). Bu literatüre göre, bu tür değişiklikler, firma değerini artırmak için gerekli varlık tahsisini sağlayabilir. Buna göre, sektörde yer alan firmaların çalışma sermayesi tahsislerinde zaman içinde sık sık değişikliğe gitmesi beklenebilir. Örneğin, bir endüstri içinde nispeten daha yüksek (daha düşük) çalışma sermayesi dağılımına sahip firmaların, tahsislerini zaman içinde azaltmaları (artırmaları) beklenir. Benzer şekilde, bir sektördeki firmalar, muhtemelen endüstri için en uygun olan benzer bir işletme sermayesi tahsisi ile çalışmaya devam edecektir.

İşletmelerin bilançolarında dönen varlıkların aşırı fazla olması işletmenin yatırımlardan sağlayabileceği getiri düzeyinin azalmasına neden olurken, yetersiz kalması durumunda ise işletmelerin günlük faaliyetlerini yerine getirememesi ve dolayısıyla işletme faaliyetlerinin sürdürülebilirliliğini sağlayama noktasında önemli sıkınıtların ortaya çıkmasına sebep olabilir (Appuhami, 2008: 8). İşletmeler kâr elde etmeden varlıklarını devam ettirebilseler bile çalışma sermayesi kalmaması veya yetersiz olması halinde işletmelerin sürdürülebilirlikleri risk altına girer (Singh ve Pandey, 2008: 63). Ayrıca işletmelerin dönen varlıklara aşırı şekilde yatırım yapması, likidite yönetimini kolaylaştırarak işletmenin daha düşük risk düzeyine inmesini sağlamasının yanı sıra kârlılık açısından olumsuz sayılan kârlılığı azaltıcı bir etkisinin de olduğu unutulmamalıdır (Hofmann, 2011). Dolayısıyla çalışma sermayesi yönetimi, işletmelerin sürdürülebilirliğini, kârlılık düzeyini, firma değerini ve risk seviyesini önemli oranda etkilemektedir. Bu sebepledir ki işletmelerin kısa dönemli olan çalışma sermayesi yönetiminde ortaya koydukları başarılar işletmenin satış, kârlılık ve kriz dönemlerindeki performanslarını etkilemektedir. Bu tür şoklardan daha az etkilenme işletme başarısının sağlanmasında önemli olan faktörlerden biridir (Stoltz vd., 2007: 307; Singh ve Pandey, 2008: 65).

Bununla beraber, kriz dönemlerinde aşırı işletme sermayesi firma performansını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, krizle ilgili bu işletme sermayesinin firma performansına etkisi çok uzun süre devam etmez çünkü fazla işletme sermayesini finanse etmek için firmalar bankalardan borç almak durumunda kalmakta ve bu

durum kriz ve krizden sonraki dönemlerde işletmelerin iç nakit akışlarının azalmasına neden olmaktadır (Tsuruta: 2019: 206). Ayrıca çalışma sermayesinin kriz dönemlerinde yönetimi işletmeler için daha bir önem arz etmekte olup, bu dönemde çalışma sermayesi ihtiyacını belirleyen değişkenlerin bilinmesi ve bu değişkenlerin karar alma sürecinde kullanılarak kontrolünün sağlanması işletmenin varlığının devamını sağlamada son derece önemlidir.

METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BİST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların Covid-19 pandemisi döneminde çalışma sermayesi üzerindeki etkisini tespit etmektir. İşletmelerde bulunan çalışma sermayesi, faaliyetlerinin devamlılığı ve işletmelerin likidite sıkıntısı yaşamaması açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla değişkenler BIST'te işlem gören 16 firmaya ait 2012–2020 yıllarını kapsayan yıllık bilanço ve gelir tablosu verilerinden elde eilmiştir. Araştırmada gayri safi yurt içi hasıla, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyatları endeksi, döviz kuru, faiz oranı, para arzı gibi makro ekonomik değişkenler de kullanılmıştır. Ampirik analizlerde Panel Veri Yöntemi kullanılmıştır.

Covid-19 pandemisi döneminde işletmelerin çalışma sermayesi gereksiniminin bu durumundan etkilenip etkilenmediğini tespit edebilmek amacıyla oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir.

Hipotez 1 H0: İşletmelerin çalışma sermayesi kriz dönemlerinde etkilenmez.

$$ÇS\ \beta_0 + \beta_1 KRİZ + \beta_2 NS + \beta_3 NK + \beta_4 SM + \beta_5 SÜE + \beta_6 TÜFE + \beta_7 DK + \beta_8 FO + \beta_9 PA + \beta_{10} GSMH + \varepsilon_{it}$$

Yukarıdaki modelde;

ÇS: İşletmenin çalışma sermayesi gereksinimi: (Ticari Alacaklar+Stoklar)-(Ticari Borçlar+Diğer borlar)/Toplam Aktif

NS= Net Satışlar

NK= Net Kâr

SM= Satışların Maliyeti

TB= Toplam Borç

GSMH= Gayri Safi Milli Hasıla

SÜE= Sanayi Üretim Endeksi

TÜFE= Tüketici Fiyat Endeksi

DK= Döviz Kuru

DO= Faiz Oranı

PA= Para Arzı

KRİZ= 2020 yılı için 1 diğer yıllar 0 kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1'de yer alan Hausman testine göre, MODEL 1 için "H0: Tesadüfi etki tahmincisi uygundur" hipotezi kabul edilmediğinden sabit etkiler tahmincisini kullanmanın daha doğru sonuçlar verrbileceği düşünülmüş ve o nedenle sabit etkiler kullanılmıştır. Buna ilişkin test sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Hausman Testi

Model	**F Değeri**	**Prob.**
Model I	35.48	0.0005

Tablo 2'de görüldüğü gibi modelin anlamlılık durumunu test edilmiş ve varyans analiz sonucu (F değeri= 2.485, Anlamlılık=0,000); modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde regresyon analizi sonucunda modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkende meydana gelen değişimi açıklama oranının %42,5 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Model Sonuçları

MODEL I	R^2	Durbin-Watson	F	Anlamlılık
	0,425	0,398	2,485	0,000
	β	St. Hata	t	Anlamlılık
Sabit	0,661	0,158	2,145	0,002*
KRİZ	-1.1119	0,046	-3,214	0,015***
NS	-1.8286	0,036	-1,103	0,037**
NK	-1.9524	0.079	-1,221	0,224*
SM	0.9015	0.319	1,702	0,091***
TB	1.9524	0.079	1,221	0,124**
SÜE	-1.3883	0.853	-1,015	0,312
TÜFE	-1.9245	0.200	-0,990	0,324
DK	0.2937	0.770	1,587	0,021*
FO	0.6028	0.358	0,900	0,370
PA	-1.2194	0.240	- 0,379	0,706
GSMH	-1.5256	0.185	-0,561	0,575

Not: * %1 anlamlılık düzeyi, ** %5 anlamlılık düzeyi, *** %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bu sonuçlara göre, net satışlar, net kâr negatif ve anlamlı bir şekilde işletmelerin çalışma sermayesi gereksinimini etkilemektedir. İşletmenin net satışları ve kârlılığı arttıkça çalışma sermayesi gereksinimi azalmaktadır. Diğer taraftan satışların maliyeti, toplam borç ve döviz kuru anlamlı ve pozitif şekilde işletmelerinin sermaye gereksinimini etkilediği anlaşılmıştır. Yani satışların maliyeti, toplam borç ve döviz kuru arttıkça işletmelerin çalışma sermayesi gereksinimi artmaktadır. En önemlisi de Covid-19 pandemisinin etkilerinin Türkiye'ye görüldüğü 2020 yılında örneklem ve model baz alındığında bu dönemde işletmelerin çalışma sermayesi gereksinimlerinin kriz döneminde negatif ve anlamlı şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri önceki krizlerin aksine tüm sektörleri aynı anda ve derinden etkileyen ve daha önce görülmemiş farklı ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu

çalışmadaki amaç, Covid-19 pandemisinin Borsa İstanbul (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışma sermayesi işletmelerin faaliyetlerinin devamlılığı ve likidite sıkıntısı yaşamaması açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla değişkenler BIST'te işlem gören 16 firmaya ait 2012– 2020 yıllarını kapsayan yıllık bilanço ve gelir tablosu verilerinden oluşturulmuştur.

Araştırmanın bulguları, Covid-19 pandemisi sürecinde tekstil firmalarının çalışma sermayelerinin bu durumdan etkilendiğini göstermektedir. Buna sonuçlar, BİST'te işlem gören halka açık tekstil firmalarının, 2020 yılında pandeminin olumsuz etkileri nedeniyle çalışma sermayelerinin azaldığına dair kanıtlar olduğunu göstermektedir. Kriz dönemlerinde çalışma sermayesinin azalması, alacakların vaktinde ödenememesi ve işletmenin satışlarının azalması gibi nedenlerle ortaya çıktığı ve bu sebeplerle işetmelerin borçlarını ödeyememesi ve madde, hammadde ve yarımamül gibi alımlarını zamanında yapamaması gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan net satışlar ve net kârlılığın işletmelerin çalışma sermayesi gereksinimini negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Yani işletmenin net satışları ve kârlılığı arttıkça çalışma sermayesi gereksinimi azalmaktadır. Kârlılık ile olan negatif ilişki Büyükşalvarcı ve Abdioğlu (2010) ile Tsuruta (2019) bulgularıyla tutarlıdır. Diğer taraftan satışların maliyeti, toplam borç ve döviz kuru anlamlı ve pozitif şekilde işletmelerinin sermaye gereksinimini etkilediği belirlenmiştir. Yani satışların maliyeti, toplam borç ve döviz kuru arttıkça işletmelerin çalışma sermayesi gereksinimi artmaktadır. Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri henüz yeni olduğu, hala devam ettiği ve tam olarak belirlenemeyen bir etkiye sebep olduğu için benzer çalışmalar diğer sektörler için de yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aktas, N., Croci, E., & Petmezas, D. (2015). Is working capital management value-enhancing? Evidence from firm performance and investments. Journal of Corporate Finance, 30, 98–113.

Appendini, E. G. and Garriga, J. M. (2013). Firms as Liquidity Providers: Evidence From the 2007–2008 Financial Crisis. Journal of Financial Economics, 109(1), 272-291.

Appuhami, B.A Ranjith (2008), The Impact of Firms' Capital Expenditure on Working Capital Management: An Empirical Study across Industries in Thailand. International Management Review, 4(1), 8- 21.

Arslan, Ö. (2003). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışma Sermayesi ve Bazı Finansal Yönetim Uygulamaları. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2003, 121-135.

Ayaydın, H., Karaaslan İ. (2016). Girişimcilik Eğilimleri İle Firma Büyümesi Arasındaki İlişkiye Kobi'lerin Sermaye Yapısının Ve Maddi Olmayan Varlıklarının Etkisinin İncelenmesi: Tr90 Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi. Özel Sayı, 506-518.

Baños-Caballero, S., García-Teruel, P. J., & Martínez-Solano, P. (2010). Working capital management in SMEs. Accounting and Finance, 50, 511–527 .

Büyükşalvarcı, A. ve Abdioğlu, H. (2010). Kriz Öncesi Ve Kriz Dönemlerinde İşletmelerde Çalışma Sermayesi Gereksiniminin Belirleyicileri: İmkb İmalat Sanayi Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010.

Chiou, Jeng-Ren Cheng, Li ve Wu, Han-Wen (2006). The Determinants of Working Capital Management, Journal of American Academy of Business, Cambridge, 10, 1; ABI/INFORM Global.

Ek, R., & Guerin, S. (2011). Is there a right level of working capital? Journal of Corporate Treasury Management, 4, 137–149 .

Frankel, R., Levy, H., & Shalev, R. (2017). Factors associated with the year-end decline in working capital. Management Science, 63, 438–458 .

Gert, S., & Stefan, S. o. (2003). Capital budgeting methods among Sweden's largest groupsof companies:The state of the art and a comparison with earlier studies. Production Economics, 84, 51-69.

Hofmann, E. (2011). Call for Action: From Financial and Economic Crisis to Working Capital Trap. 1-6, Springer, Berlin, Heidelberg.

Nazir, Mian Sajid ve Afza, Talat (2008). On The Factor Determining Working Capital Requirements. Proceedings of ASBBS, 15(1), 293-301.

Singh, J P ve Pandey, Shishir (2008). Impact of Working Capital Management in the Profitability of Hindalco Industries Limited. The Icfai University Journal of Financial Economics, VI, No. 4.

Stoltz, A., Viljoen, M., Gool. S., Cronje, R. (2007). Financial Management: Fresh Perspectives, Cape Town: Pearson Education.

Tsuruta, D. (2019). Working capital management during the global financial crisis: Evidence from Japan. Japan & The World Economy 49, 206–219.

Umair, N. (2015). Review of Capital Budgeting Techniques and Firm Size. Research Journal of Finance and Accounting www.iiste.org ISSN 2222-1697 (Paper) ISSN 2222-2847 Vol. 6, No.7.

COVID-19 PANDEMİSİNİN FİRMALARIN SERMAYE YAPISINA ETKİLERİ: BIST'DE İŞLEM GÖREN METAL ANA SANAYİ FİRMALARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE CAPITAL STRUCTURE: A RESEARCH ON THE METAL MAIN INDUSTRIAL COMPANIES TRADING IN BIST

Hasan AYAYDIN

Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-5395-1411

Abdulmuttalip PİLATİN

Öğr. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-2293-2808

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin hisse senetleri BIST'de işlem gören metal ana sanayi şirketlerinin 2012-2020 dönemi için sermaye yapısı kararları üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu etkiler Covid-19 pandemisinin şirket sarmaye yapısı kararlarına etkilerini ortaya çıkarmak bakımından önemlidir. Çalışmada şirketlerin 2012-2020 yıllarına ait yılsonu finansal tablolarından derlenen finansal oranlarla panel veri analizleri uygulanmıştır. Oluşturulan modellerdeki bağımlı/bağımsız değişkenler sırasıyla finansal kaldıraç oranları ile şirketlerin kârlılık, büyüklük, varlık yapısı, likidite, borç dışı vergi kalkanı ve satış büyüme oranıdır. Analiz bulguları, pandemi ile firmaların toplam borçluluk oranı arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Analiz bulguları ayrıca, uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranına göre anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Metal ana sanayi sektöründe büyüklük ve varlık yapısı şirketlerin sermaye yapısını pozitif yönde etkilemektedir ve bu bulgu, sermaye yapısı teorilerine uygun bir bulgudur. Diğer yandan, metal ana sanayi sektöründe şirket büyüklüğü toplam borçların toplam aktiflere oranını pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulgudan hareketle, incelenen dönemde metal ana sanayi sektöründe dengeleme kuramının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, sermaye yapısı teorilerine uygun bir bulgu olarak kaydedilmek üzere, metal ana sanayi sektöründe satış büyümesinin katsayısı istatistikî açıdan anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Bu araştırmanın bulguları, Türkiye'de incelenen dönemde ve BIST Metal ana sanayi sektöründe sermaye yapısı teorileri ile uyumlu bir yapının olduğunu ve pandemi sürecinde firmaların sermaye yapısının bozulduğunu, finansal kaldıracının arttığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Sermaye Yapısı, Covid-19, BIST

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the effects of the Covid-19 pandemic on the capital structure decisions of the metal main industrial companies whose stocks are traded on the BIST for the 2012-2020 period. In the study, panel data analysis was applied with the financial ratios compiled from the companies' year-end financial statements for the years 2012-2020. The dependent / independent variables in the models created are financial leverage ratios and profitability, size, asset structure, liquidity, non-debt tax shield and sales growth rate, respectively. Analysis findings show that there is a positive significant relationship between the pandemic and the total indebtedness ratio of firms. The analysis findings also show that there is no significant relationship according to the ratio of long-term debt to total assets. Size and asset structure in the metal main industry positively affect the capital structure of companies, and this finding is a finding in accordance with capital structure theories. On the other hand, firm size in the metal main industry positively affects the ratio of total debt to total assets. Based on this finding, it is possible to say that the balancing theory is valid in the metal

main industry sector in the period examined. However, the coefficient of sales growth in the main metal industry was found to be statistically significant and positive, to be recorded as a finding in line with the capital structure theories. The findings of this research, in the period studied in Turkey and BIST that metal main industry in the capital structure theory compatible with a structure and that the pandemic process in firms' capital structure deteriorated, reveals that increased financial leverage.

Keywords: Capital Structure, Covid-19, BIST

GİRİŞ

Yıllardır süregelen araştırmalara rağmen, sermaye yapısı ile firma performansı arasındaki ilişki hakkında tam olarak genel kabul görmüş bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün değildir (Fosu, 2013: 140). Modigliani ve Miller (1958) çalışmalarında, borçlanmanın işletmelerin sermaye yapısının firma performansıyla ilgisi olmadığını söylemişlerdir. Tartışmalara sebep olan makalelerinden sonra borcun vergi avantajı sağlaması nedeniyle sermaye yapısını değiştirerek firma değerinin artırılabileceğini öne sürdükleri sonraki çalışmalarının (Modigliani ve Miller, 1963) ardından, işletmelerin sermaye yapıları ile ilgili çok sayıda çalışma ve tartışma yapılmıştır.

2020 yılı başlarında dünyada, Mart ayının başında ise Türkiye'de görülmeye başlayan Covid-19 pansemisi tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkiledi. Covid-19 panemisinin ülke ekonomilerine olan etkileri oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Hatta bazılarına göre bu etki, 2008/9 küresel finans krizini dönemindeki etkilerin bile üzerindedir (Georgieva, 2020; Fernandes, 2020: 2). Pandeminin bu olumsuz etkileri nedeniyle hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ekonomiler başta olmak üzere tüm dünya ekonomileri ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Fakat pandemi nedeniyle ortaya çıkan sıkıntılar ve bu sıkıntıların işletmeleri ne derece etkilediği net değildir. Özellikle sermaye yapılarına etkisi ve sermaye yapısı güçlü olmayan işletmeler açısından pandeminin etkileri net değildir.

Bu araştırmanın amacı 2020 mart ayında Türkiye'de görülmeye balanan Covid-19 panemisinin BİST'te işlem gören işletmelerin sermaye yapılarına etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla BİST metal ana endeksi içerisinde faaliyet gösteren 19 şirketin 2012-2020 dönemindeki yıllık verileri ele alınarak panel veri analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada kullanılan veri setleri hem zaman hem de yatay kesit boyutuna sahip verilerden oluşmaktadır. Bu duruma bağlı olarak uygun modelleme ve tahminleme yapabilmek için panel veri regresyon analizi tekniği tercih edilmiştir. Sermaye yapısını temsil etmek için seçilen toplam borçların toplam aktiflere oranı ve uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranı bağımlı değişkenleri temsil etmektedir. Çalışmada 2020 pandemi dönemini kapsayan ve veri setinde 1 ile temsil edilen kukla değişken kullanılmıştır.

METODOLOJİ VE VERİ SETİ

Sermaye yapısını ifade eden değişkenler yani kaldıraç oranları işletmelerin nasıl finanse edildiklerini gösteren önemli bir orandır ve yaygın olarak kullanılır. İşletmelerin sermaye yapılarını belirleyen toplam borçların toplam aktiflere oranı yanı sıra kısa ve uzun vadeli borçların ayrımının da anlamlı olacağı düşüncesiyle bu çalışmada toplam borç, kısa vadeli borç ve uzun vadeli borç düzeyine göre kaldıraç oranları kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'degösterildiği gibidir. Modellerde kullanılacak kaldıraç oranları şunlardır: Toplam Borç/Toplam Aktifler (TB/TA) ve Uzun Vadeli Borçlar/Toplam Aktifler (UVB/TA). Bu oranlar literatürdeki çalışmalarda çalışmalarda işletmelerin sermaye yapılarının göstergesi olarak alınmıştır (Wald, 1999; Prasad, Dheeriya ve Woodruff, 2002; Cassar ve Holmes, 2003; Acaravcı, 2004; Albayrak ve Akbulut, 2008; Ayaydın ve Karakaya, 2014).

Tablo 1. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı Değişkenler	Oran Gösterimi
SY1 - Kaldıraç 1	Toplam Borç/Toplam Aktif
SY2 - Kaldıraç 2	Uzun Vadeli Borç/Toplam Aktif
Bağımsız Değişkenler	
AKO - Aktif Kârlılık Oranı	Net Kâr/Toplam Aktif
NKM - Net Kâr Marjı	Net Kâr/Net Satış
ÖSK - Öz Sermaye Kârlılığı	Net Kâr/Öz Sermaye
VY -Varlık Yapısı	Maddi Duran Varlıklar / Toplam Aktifler
LO - Likidite Oranı	Dönen Varlıklar – Stoklar / Kısa Vadeli Borçlar
BDVA - Borç Dışındaki Vergi Avantajı	Dönem Amortisman Gideri / Toplam Aktifler
Kriz - (Kukla Değişken)	Kriz olduğu yıl 1 diğer yıllar 0

Araştırmada hisse senetleri BİST'te işlem gören ve 2012-2020 yılları arasında verileri devamlılık gösteren metal ana endeksine ait 19 adet şirket analiz edilmiştir. Bu şirketlerin hangi şirketler olduğu Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'de yer alan işletmelerin sermaye yapılarını gösteren oranlar ve kurulan modellerde bu işletmelere ait kullanılan diğer veriler, Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun internet adresinde (www.kap.gov.tr) bulunan işletmelerin yıllık finansal raporlarından faydalanılarak alınmıştır.

Tablo 1. Analize Kapsamında Değerlendirilen Şirketler

	Şirket Adı	**Şirket Kodu**
1	Borusan Mannesmann	BRSAN
2	Burçelik	BURCE
3	Burçelik Vana	BURVA
4	Çelik Halat	CELHA
5	Çemaş Döküm	CEMAS
6	Çemtaş	CEMTS
7	Çuhadaroğlu Metal	CUSAN
8	Demısaş Döküm	DMSAS

9	Erbosan	ERBOS
10	Ereğli Demir Çelik	EREGL
11	İskenderun Demir Çelik	ISDMR
12	İzmir Demir Çelik	IZMDC
13	Kardemir (A)	KRDMA
14	Kardemir (B)	KRDMB
15	Kardemir (D)	KRDMD
16	Özbal Çelik Boru	OZBAL
17	Sarkuysan	SARKY
18	Tuğçelik	TUCLK
19	Yükselen Çelik	YKSLN

Çalışmadaki temel amaç Covid-19 salgının ekonomik etkilerinin görüldüğü 2020 yılında BİST'te işlem göre metal ana endeksi içerisindeki işletmelerin sermaye yapılarının bu durumdan etkilenip etkilenmediğini ortaya koymaktır. Bu sebeple çalışmada aşağıdaki modeller kullanılacaktır.

Model 1: SY1= $\beta_0 + \beta_1 KRİZ + \beta_2 AKO + \beta_3 NKM + \beta_4 ÖSK + \beta_5 VY + \beta_6 LO + \beta_7 BDVA + \varepsilon_{it}$

Model 2: SY2= $\beta_0 + \beta_1 KRİZ + \beta_2 AKO + \beta_3 NKM + \beta_4 ÖSK + \beta_5 VY + \beta_6 LO + \beta_7 BDVA + \varepsilon_{it}$

ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin hisse senetleri BIST'de işlem gören 19 metal ana sanayi şirketinin 2012-2020 dönemi için sermaye yapısı kararları üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu etkiler Covid-19 pandemisinin şirket sarmaye yapısı kararlarına etkilerini ortaya çıkarmak bakımından önemlidir. Çalışmada şirketlerin 2012-2020 yıllarına ait yılsonu finansal tablolarından derlenen finansal oranlarla panel veri analizleri uygulanmıştır. Oluşturulan modellerdeki bağımlı değişkenler, finansal kaldıraç oranları olarak bilinen toplam borçların toplam aktiflere oranı ve uzun vadeli borçların toplam aktiflere oranı şeklinde iki değişken ile ifade edilmiştir. Bağımsız değişkenlerse şirketlerin aktif kârlılık oranı, net kâr marjı, öz sermaye kârlılığı, varlık yapısı, likidite oranı, borç dışı vergi avantajı ve kriz kukla değişkeninden oluşmaktadır.

Analizde öncelikle iki modelin yatay kesit bağımlılık testi, daha sonra durağanlık testleri yapılmıştır. Sonrasında klasik, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin test edildi. Modellerle ilgili varsayımlardan sapmalar olup olmadığı tespit etmek için otokorelasyon ve değişen varyans testleri yapılmıştır. Son olarak her üç model için uygun tahminciler belirlenmiş ve model tahmin sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3'e göre, MODEL 1, MODEL 2 için "H0: Tesadüfi etkiler tahmincisi doğrudur" hipotezi test edilmiştir. Buna göre hipotez kabul edilmediğinden sabit etkiler tahmincisinin daha doğru sonuçlar vereceğine karar verilmiştir.

Tablo 2. Hausman Testi

Model	**F Değeri**	**Prob.**
Model I	215.48	0.0002
Model II	246.64	0.0007

Çalışmada, SY1 ve SY2 bağımlı değişkenlerini tahmin etmekte kullanılacak iki modelde de, birimler arası korelasyon, değişen varyans ve otokorelasyon olduğu için, panel veri analizi tahminleri Stata paket programında yer alan Driscoll-Kraay sabit etki tahmincisi kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Modellere Ait Regresyon Sonuçları Model 1 (SY1) Model 2 (SY2)

Bağımsız Değişkenler	Model 1 (SY1)	Model 2 (SY2)
Sabit Terim	1.984***	0.610*
KRİZ	-0.031***	-0.052***
AKO	0.081***	0.006***
NKM	0.018***	0.0005*
ÖSK	0.612	1.34**
VY	3.382***	0.106**
LO	0.0008	0.0004**
BDVA	-0.036**	-0.001
R^2	0.744	0.635
Gözlem sayısı	152	152
F	64.26***	56.85**
Prob > chi2	0.0000	0.0000

Kriz (kukla) değişkeninin katsayısı istatistiki olarak negatif anlamlıdır. Bu, küresel ekonomik krizin, analize konu olan işletmelerin toplam borç/toplam aktif (SY1) ve uzun vadeli borç/toplam aktif değişkenleri üzerindeki etkisinin istatistiki açıdan anlamlı olmakla beraber negatif etkili olduğunu göstermektedir. Yani Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin görüldüğü yıl olaN 2020 yılında BİST'te işlem gören metal ana işletmelerinin sermaye yapıları bu durumdan olumsuz etkilenerek borçluluk seviyeleri artmıştır.

Ayrıca Net Kâr/ Toplam Aktif oranı (AKO), Net Kâr Marjı (NKM), Varlık Yapısı (VY) bağımsız değişkenleri ile Toplam Borç/Toplam Akifler (SY1) ve Uzun Vadeli Borç/Toplam Akifler (SY2) bağımlı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgular daha önce yapılan çalışmalarla (Aghion et al. 1997, Fosu, 2013; Sarıoğlu vd, 2013) uyumludur. Diğer taraftan (Korkmaz vd. 2009) tarafından

yapılan çalışma da farklı sektör de olsa bu iki değişken arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.Bu sonuç her iki model için Net Kâr/ Toplam Aktif oranı (AKO), Net Kâr Marjı (NKM), Varlık Yapısı (VY) bağımsız değişkenlerinin işletmelerin sermaye yapılarını olumlu olarak etkilediğini göstermektedir. Bunun yanında Öz Sermaye Kârlılığı değişkeninin işletmelerin sermaye yapısı göstergesi olan uzun vadeli borçlanma oranlarını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Son olarak borç dışı vergi avantajının toplam borç/toplam aktif (SY1) bağımlı değişkenini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İşletmelerin sermaye yapıları ile ilgili yapılmış çalışmalarda, işletmelerin sermaye yapılarını gösteren oranlar kullanılmaktadır. Bunlar finansal kaldıraç oranları olarak ifade edilen oranlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada toplam borç/toplam aktif ve toplam uzun vadeli borç/toplam aktif şeklinde ifade edilen 2 bağımlı değişken kullanılmıştır (Titman ve Wessels, 1988; Durukan, 1997; Huang ve Song, 2002; Cassar ve Holmes, 2003; Akhtar, 2005; Sayılgan vd, 2006; Demirhan, 2009; Korkmaz vd., 2009).

Yapılan analiz sonuçlarına göre, COVİD-19 pandemisinin olduğu 2020 yılında, BİST metal ana endeksinde yer alan 19 işletmenin sermaye yapılarının bu durumdan olumsuz etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bu, Covid-19 pandemisinin neden olduğu ani ekonomik krizin, analize konu olan işletmelerin toplam borç/toplam aktif (SY1) ve uzun vadeli borç/toplam aktif (SY2) değişkenleri üzerindeki etkisinin istatistiki açıdan anlamlı olmakla beraber negatif etkili olduğunu göstermektedir. Yani Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin görüldüğü yıl olan 2020 yılında BİST'te işlem gören metal ana sanayi işletmelerinin sermaye yapıları bu durumdan olumsuz etkilenerek borçluluk seviyeleri artmıştır.

Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin olası kriz, salgın hastalık, konjonktürel riskler ve diğer risklerin ortaya çıkaracağı ekonomik sıkıntılardan sermaye yapılarının olumsuz etkilenmemeleri açısından daha güçlü bir sermaye yapısına sahip olmaları önemlidir. Benzer çalışmalar diğer sektörler için de yapılarak Covid-19 pandemisinin sektörlere olan etkisinin daha anlaşılabilir olması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Aghion, P., Dewatripont, M., & Rey, P. (1997). Corporate governance, competition policy and industrial policy. European Economic Review, 41, 797–805.

Akhtar, S. (2005). The Determinants of Capital Structure for Australian Multinational and Domestic Corporations. Australian Journal of Management, 30(2): 321-341.

Ayaydın, H. ve Karakaya, A. (2014). The Effect of Bank Capital on Profitability and Risk in Turkish Banking. International Journal of Business and Social Science, 5(1), 252-271.

Cassar, G. ve Holmes, S. (2003) . Capital Structure and Financing of SMEs: Australian Evidence" Accounting and Finance, (43):123-147.

Durukan, M.B. (1997) . Hisse Senetleri İMKB'de İşlem Gören Firmaların Sermaye Yapısı Üzerine Bir Araştırma 1990-1995, İMKB Dergisi, 1(3):75-87.

Fernandes, N. (2020). Economic Effects of Coronavirus Outbreak (Covid-19) on the World Economy. IESE Business School Working Paper No. WP-1240-E.

Fosu, S. (2013). Capital structure, product market competition and firm performance: Evidence from South Africa. The Quarterly Review of Economics and Finance, 53, 140–15.

Georgieva, K, (2020). IMF Managing Director Kristalina Georgieva's Statement Following a G20 Ministerial Call on the Coronavirus Emergency. IMF Press statement. Available at: https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency.

Huang, G. ve Song, F.M. (2002). The Determinants of Capital Structure: Evidence from China. China Economic Review, (17):14-36.

Korkmaz, T., Başaran, Ü. ve Gökbulut, R.İ. (2009). İMKB'de İşlem Gören Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayi İşletmelerinin Sermaye Yapısı Kararlarını Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi. İktisat İşletme ve Finans, 24(277):29-60.

Sarıoğlu, S. E., Kurun, E. ve Güzeldere, H. (2013). Sermaye Yapısının Belirleyicileri: İMKB'de İşlem Gören Çimento, Otomotiv ve Bilişim Sektörlerinin Sermaye Yapısı Analizi. Ege Akademik Bakış, 13(4), 481-496.

Sayılgan, G., Karabacak, H. ve Küçükkocaoğlu, G. (2006). The Firm-Specific Determinants of Corporate Capital Structure: Evidence From Turkish Panel Data" Investment Management and Financial Innovations, 3(3), 125-139.

Titman, S. ve R. Wessels (1988). The Determinants of Capital Structure Choice" Journal ofFinance, 43(1), 1-19.

DİJİTAL AKTİVİZM, VERİ GÜVENLİĞİ VE MAHREMİYET: WHATSAPP "GİZLİLİK SÖZLEŞMESİ" ÖRNEĞİ

DIGITAL ACTIVISM, DATA SECURITY AND PRIVACY: THE WHATSAPP "PRIVACY AGREEMENT" EXAMPLE"

Esra BÜDÜN AYDIN

Öğr. Gör. Dr. Kırklareli Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4533-8657

ÖZET

Yeni iletişim teknolojilerine ilişkin kullanım ve çeşitlilikte yaşanan dikkat çekici hız, hiç kuşkusuz toplumsal değişim ve dönüşümlerin de önünü açmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm, toplumları yakından ilgilendiren bir takım konular hakkında bireysel görüşlerin, kolektif ses olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dünya çapında gerçekleşen olgu ve olayların görünür kılınmasında medya, aracı bir rol üstlenmektedir. Özellikle de sosyal medya, yaygın etki gücü sayesinde bireyler tarafından bir aktivizm aracı olarak kullanılabilmektedir. Özünde çok sesli bir eylem niteliği taşıyan dijital aktivizm, bireylerin toplumsal anlamda değişmesini veya dönüşmesini istedikleri olgular üzerinden sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirdikleri etkinlikleri kapsamaktadır. Günümüzde milyonlarca kullanıcıya sahip olan Twitter, Instagram gibi sosyal medya araçları ile aktivizm hareketleri daha da yaygınlaşmaktadır. Son dönemde Whatsapp uygulamasının, dünyanın birçok ülkesi ile birlikte Türkiye'deki kullanıcılarının verilerini, Facebook ile paylaşacağını duyurması, derin bir güvenlik endişesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Whatsapp uygulaması, 4 Ocak 2021'de güncellediği gizlilik ilkesi ile 8 Şubat 2021'e kadar kullanıcıların veri paylaşımına yönelik olan bu sözleşmeyi kabul etmemeleri durumunda uygulamayı kullanamayacaklarını ifade etmiştir. Bu duruma karşı çıkan milyonlarca kullanıcı ise çeşitli sosyal medya mecralarında, bu uygulamaya karşı aktivist bir eylem başlatmışlardır. Bu eylemin asıl nedeni de kullanıcıların veri güvenliklerinin tehdit altında olduğunu ve kullanıcı mahremiyetlerinin ihlal edildiğini düşünmeleridir. Kullanıcıların farklı mesajlaşma uygulamalarına yönelmesi ve gün geçtikçe artan tepki, Whatsapp'ın geri adım atmasını sağlamıştır. Bu geri adım ise Whatsapp'ın söz konusu gizlilik sözleşmesi kararının ertelenmesine ön ayak olmuştur. Bu çalışma, veri güvenliği ve mahremiyet özelinde, Whatsapp'ın güncellediği gizlilik sözleşmesinin, dijital aktivizm eylemine dönüşmesi sürecine yönelik bir değerlendirmeyi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Aktivizm, Veri Güvenliği, Whatsapp Gizlilik Sözleşmesi.

ABSTRACT

The remarkable speed in the use and diversity of new communication technologies undoubtedly paves the way for social changes and transformations. This change and transformation enables individual views on a number of issues closely related to societies to emerge as a collective voice. Media plays an intermediary role in making the facts and events happening around the world visible. Social media, in particular, can be used by individuals as a tool of activism thanks to its widespread power of influence. Digital activism, which is essentially a polyphonic act, includes the activities that individuals carry out through social media through the phenomena they want to change or transform in social terms. Today, activism movements are becoming more common with social media tools such as Twitter and Instagram, which have millions of users. Whatsapp application of the last period, many countries of the world together with data users in Turkey, announcement that it will share with Facebook, has led to the emergence of a deep security concerns. With the privacy policy updated on January 4, 2021, the Whatsapp application stated that they will not be able to use the application if they do not

accept this agreement for data sharing until February 8, 2021. Millions of users who opposed this situation started an activist action against this practice in various social media channels. The main reason for this action is that users believe their data security is under threat and user privacy is compromised. The fact that users turn to different messaging applications and the increasing reaction day by day have made Whatsapp take a step back. This step back led to the postponement of Whatsapp's decision on confidentiality agreement. This study covers an evaluation of the process of transforming the confidentiality agreement updated by Whatsapp into an act of digital activism in terms of data security and privacy.

Keywords: Digital Activism, Data Security, Whatsapp Privacy Policy.

GİRİŞ

Dijital iletişim teknolojilerinin toplumun her kesiminde yer bulması, iletişimi kolaylaştırmanın yanında kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişeleri de beraberinde getirmiştir. Gelişen teknoloji sayesinde bireyler, sosyal medya ve diğer dijital mecralar sayesinde birbirine gün geçtikçe daha da yakınlaşmaktadır. Bu yakınlık ise gerçek ve sanal algısının birbirine karışmasına neden olmuş ve bireylerin mahrem alanına giren bir takım verilerin yetkisiz kişilerin eline geçmesi gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dijital ortam ile etkileşim halinde olan bireyler söz konusu güvenlik endişeleri nedeniyle zaman zaman aktivist hareketlerde bulunarak konuya ilişkin tepkilerini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. WhatsApp'ın yeni "gizlilik sözleşmesi" uygulaması ile Türkiye'deki kullanıcılarının bilgilerini Facebook ile paylaşma isteği, kullanıcıların güvenlik endişelerini daha da derinleştirmiştir. Bu nedenle kullanıcılar, çeşitli sosyal medya mecralarında etiketler açarak, WhatsApp uygulamasına alternatif uygulamalara yönelerek bu konuya ilişkin tepkilerini ortaya koymuştur. Çalışma kapsamında, kullanıcıların bu tepkileri dijital bir aktivist eylem olarak nitelendirilmiştir. Bu aktivist hareketler, bireylerin mahremiyet farkındalıklarının yüksek olduğunu ve böylesi bir uygulamaya karşı sosyal medyanın etki gücünü kullanarak tepkilerini ortaya koyabileceklerini göstermiştir. Bu çalışmada da öncelikle dijital aktivizm kavramına aktarılmıştır. Ardından ise veri güvenliği ve mahremiyet kavramlarının detaylarına yer verilmiştir. Son olarak WhatsApp'ın "gizlilik sözleşmesi" örneği üzerinden dijital aktivizm hareketleri konusuna bir değerlendirme yapılmıştır.

Dijital Aktivizm Kavramı

Aktivizm, Fransızca activisme kelimesinden türetilmiş ve Türk Dil Kurumu'na göre etkincilik; toplumsal veya politik düzlemde değişim elde etmek, var olan sorunlara dikkat çekmek amacıyla gerçekleştirilen etkinlikler olarak tanımlanan bir kelimedir. Bu anlamda belirli düzeylerde değişimi esas alan dünya görüşü olarak da nitelendirilebilmektedir (TDK, 2021). Belirli düzeylerde bir değişim yaratmak amacıyla gerçekleştirilen eylemler aktivizm eylemi iken, bu hareketi gerçekleştirenler ise aktivist olarak ifade edilmektedir.

Aktivizm, protesto gösterileri vasıtasıyla, politik veya başka amaçlarla hedeflenen amaca ulaşmaya katılım doktrini ve uygulaması şeklinde tanımlanmaktadır (Sivitanides ve Shah, 2011:2). Temelde felsefi bir kavram olan aktivizm, insan yaşamı ve düşüncesinin bir yansıması olarak etkide, eylemde bulunmak olduğunu öne süren bir öğretidir (Gürel ve Nazlı, 2019:189). Teknolojinin her geçen gün gelişmesi ve yeni iletişim mecralarının çeşitlenmesi ile bu öğreti dijital mecralar üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

1990'lı yıllardan bu yana, aktivizm eylemleri yeni medya mecraları vasıtasıyla çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik hareketleri protesto etmek amacıyla kullanılmıştır (Kahn ve Kellner, 2004: 87). İnternet teknolojileri sayesinde geniş kitlelere kısa zamanda ulaşma potansiyeli, dijital aktivist eylemlerin önünü açmıştır. Toplumun her kesimine kısa sürede, maliyetsiz ulaşım imkanı dijital aktivist eylemlerin bireyler arasında daha da yaygınlaşarak güç kazanmasını sağlamıştır. Toplumsal hareketler özelinde düşünüldüğünde, dijital aktivizm, bireylerin dijital teknolojileri kullanarak belirli bir olay, olgu veya durum konusunda birleşme çabalarını ifade etmektedir. Tıpkı sivil toplum kuruluşlarının dahi günümüzde gerçekleştirmek istedikleri

etkinlikler konusunda hedef kitleleri bilgilendirmek üzere sosyal medya mecralarını kullanması ve bireylere bu yolla ulaşması bunun en net göstergesidir (Beşikci ve Kuzucanlı, 2019:800).

Joyce'ye göre dijital/internet aktivizm, dijital ağ altyapısını kullanan tüm sosyal ve politik bir kampanya uygulamasını kapsamakla birlikte bu tür uygulamaların örnekleri olmayan uygulamaları hariç tutması bakımından özeldir. Bu nedenle, kapsamlı ve ayrıcalıklı yapısı nedeniyle "dijital aktivizm", dijital ağ altyapısını kullanan tüm aktivizm örneklerini tartışmak için en iyi terimdir (Joyce, 2010). Dijital aktivizm ortamı, hem aktivist eylemin gerçekleştirildiği dijital teknolojiyi hem de bu tür teknoloji kullanımının meydana geldiği ekonomik, sosyal ve politik bağlama atıfta bulunmaktadır. Bu anlamda eylemde bulunmak isteyen kişi veya grupların hem çevrimiçi hem de çevrim dışı ortamda varoluşlarının açığa vurulmasının en etkili yolu olarak görülmektedir (Sivitanides ve Shah, 2011:2;Binark ve Löker, 2011:16). Sosyal paylaşım ağlarında temel amaç çevrimiçi kolektif eylem olarak düşünülmelidir (Chi, Cheung ve Lee, 2008). Özellikle kamusal meselelerle ilgili fikir beyan etmek, savunulan düşünce etrafında birleşmeyi kolaylaştırmaktadır.

İnternet temelli gerçekleştirilen aktivist hareketlerin slaktivizm ve kliktivizm olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır. Literatür kaynaklarında her iki kavram da benzer özellikler ve tanımlamalarla ifade edilmektedir. Cambridge Sözlüğü'ne göre (2021) Slaktivizm (slactivism), çok fazla çaba gerektirmeden siyasi veya sosyal amaçlarla internetin kullanıldığı faaliyetler (online dilekçe yazımı/imzası gibi) olarak tanımlanmaktadır. Kliktivizm (clicktivism) ise özellikle sosyal medya ile fazlaca ilgili olan kişiler için "tembellik" veya "koltuk aktivizmi" şeklinde ifade edilmektedir. Slaktivist ve klitivistler, genel anlamda savundukları fikirler için imza kampanyalarını desteklemek, gruplara dahil olmak söz konusu fikirleri yaymak üzerine benzeşirler. Ancak slaktivistler, savundukları olgu ve olaylara ilişkin fotoğraf, video gibi kaynakları dijital mecraları kullanarak yayarken, kliktivistler daha çok somut adımlar ve rakamları göz önüne alarak net kampanyalar ve etkinlikler yürütmektedirler (Tarhan, 2013).

Dijital medya platformlarından olan sosyal medya mecraları tüm dünyanın değişmesi ve dönüşmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. İnternet sayesinde bireyler ve gruplar çeşitli konularda sivil katılım gerçekleştirebilmektedirler. Ancak sosyal medyanın sivil katılımı bu denli güçlendirmesi, bir aktivistin gerçek anlamda dijital dünyada ne kadar "aktif" olduğu, sosyal ağların dijital protestoları ne denli kolaylaştırdığı gibi soruların sorulmasına zemin hazırlamıştır (Lewis, Gray ve Meierhenrich, 2014:1). Böylesi sorular yine dijital platformlarda ve de özellikle sosyal ağlarda paylaşılan verilerin ne denli güvenli olduğuna ilişkin başka soruların da önünü açmıştır. Kamusal alan/yarı kamusal alan olarak ifade edilen sosyal ağlarda, kullanıcılar tarafından paylaşılan içeriklerin güvenli şekilde saklanması, kullanıcılar için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın bir sonraki kısmında veri güvenliği nedir, nasıl sağlanır ve korunur, Türkiye'deki veri güvenliğine ilişkin detaylara yer verilmiştir.

Kişisel Veri Güvenliği ve Mahremiyet

İnsanların gündelik yaşam süreçlerinde en önemli olgulardan birisi güvenliktir. Çünkü güvenlik en temel ihtiyaçlar arasında yer almaktadır. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ndeki yeri ikinci basamaktır ve en temel fiziksel ihtiyaçların hemen ardından gelmektedir. Hayatın akışı içerisinde herhangi bir güvenlik tehdidi ile karşılaşmak istemeyen bireyler, internetin yaygınlaşması ile de dijital dünyada da herhangi bir güvenlik endişesi ile karşı karşıya kalmak istememektedirler. Bu nedenle de veri güvenliği konusu daha da önemli hale gelmiştir.

En genel anlamı ile kişisel verilerin yetkisiz erişime karşı korunması olarak ifade edilen veri güvenliğinde en önemli nokta kişisel veya kurumsal olan verilerin korunurken gizliliği sağlama ve veri bütünlüğünü sağlamaktır (Bergnet, 2020). Kişisel verilerin korunmasında bilgi güvenlik önlemleri, bilginin elde edilmesinden başlayıp, bilginin işlenmesi ve hatta imha edilmesine kadar uzanan etkin bir güvenlik zincirinden oluşmaktadır (Henkoğlu, 2017:47-48).

Söz konusu bu güvenlik zinciri Türkiye'de 7 Nisan 2016 tarihinde 6698 sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu'nun (KVKK) yürürlüğe girmesiyle veri güvenliği konusundaki usul ve esaslar belirlenerek işler hale

gelmiştir. Bu kanunun temel amacı, "kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir." Sonrasında ise 30 Ocak 2017 tarihinde kişisel verilerin korunmasını ve gözetilmesi için düzenleyici ve aynı zamanda denetleyici olarak Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurulmuştur.

KVKK'nın yürürlüğe girmesiyle kişisel verilerin elde edilmesi, saklanması, paylaşılması, kullanılması gibi konularda tüketicilerin hakları güvence altına alınmış ve tüketicilerin verileri işlenmeden ve paylaşılmadan önce veri sahiplerinin bilgilendirilmesi ve açık rızasının alınarak aydınlatılması zorunlu hale gelmiştir.

Kişisel Verileri Kurumu Kanunu ardından Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nun kurulması, verilerin güvenliği konusunda atılmış önemli adımlar olarak görülmektedir. Çünkü kişisel verilerin korunması mahremiyetin korunmasının da önünü açmıştır. Önemli bir insan hakkı olarak mahremiyetin günlük yaşam içerisinde olduğu gibi yeni iletişim teknolojileri kapsamında da korunması toplumsal yaşamın olmazsa olmaz yapı taşları arasında yer almaktadır.

En temel insan haklarından olan mahremiyet, insan onuru, örgütlenme ve ifade özgürlüğü gibi değerlerin bütününü oluşturmaktadır. Bu yönüyle de modern çağın tartışmasız en önemli insan haklarından biridir. Ancak bunlarla birlikte uluslararası alandaki tüm insan hakları arasında, tanımlanması belki de en zor olanı mahremiyettir. Çünkü mahremiyet tanımları, bağlama ve ortama göre büyük ölçüde değişir fakat hukukta yer alan en yaygın hususlar bedensel, bölgesel, bilgi ve iletişim mahremiyetidir. (Bennett, 2009:120). Toplumsal yaşamın önemli bir olgusu olan mahremiyet alanının belirlenmesi kültürel ahlaki değerler, din, bireysel faktörler ve zaman faktörü gibi pek çok dinamikten etkilendiği için oldukça zordur (Utma, 2018:1197).

Mahremiyetin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar (Kokolakis, 2017:2-3);

a)bir kişiyi çevreleyen fiziksel alanla ilgili olan bölgesel mahremiyet,

b)bir kişinin korunmasına atıfta bulunan bir kişinin mahremiyeti fiziksel arama gibi gereksiz müdahalelere karşı ve

c)kişisel verilerin toplanıp toplanmayacağı, saklanabileceği, işlenip dağıtılamayacağı ve nasıl dağıtılabileceğinin kontrolüyle ilgili bilgi gizliliği.

Yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan hız beraberindeki kullanıcılarda, kişisel verilerin (bilgi, belge, fotoğraf gibi) yetkisiz kişilerin eline geçmesi gibi kaygıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya çapında milyonlarca kullanıcıya sahip olan uygulamalardan biri olan Whatsapp'ın, kullanıcı bilgilerini Facebook ile paylaşacağını duyurması, kullanıcılarda aktivist hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada da söz konusu aktivist hareketler, mahremiyet özelinde değerlendirilmiştir.

WhatsApp "Gizlilik Sözleşmesi" Örneğinde Dijital Aktivizm Hareketleri

Amaç

Çevrimiçi mesajlaşma uygulamalarından WhatsApp, 4 Ocak 2021'de güncellediği gizlilik ilkesi ile 8 Şubat 2021'e kadar kullanıcıların veri paylaşımına yönelik olan sözleşmeyi kabul etmemeleri durumunda uygulamayı kullanamayacaklarını ilan etmiştir (BBC,2021). Bu durum tüm kullanıcıların tepkisini çekmiş ve kullanıcılar WhatsApp uygulamasına benzer diğer uygulamalara (Telegram, Signal, Bip gibi) yönelmiştir. Hatta WhatsApp'ın bu girişimine karşı Twitter, Instagram gibi sosyal medya ağlarında etiketler açılarak kullanıcılar gizlilik sözleşmesine karşı tepkilerini açığa vurmuşlardır.

WhatsApp uygulaması, önceki güncellemelerinde kullanıcıların uygulamaya giriş bilgileri, grup bilgileri, profil fotoğrafları, telefon numaraları, iletişim ile konum bilgileri saklamayı taahhüt ederken, yeni güncelleme ile söz konusu verilerin Facebook ile paylaşımının yolunun açılması kullanıcılarda veri güvenliği ve mahremiyet konularında endişe duyulmasına zemin hazırlamıştır. WhatsApp bu güncellemeyi kullanıcı verilerinin rahatlıkla Facebook tarafından da işlenebilmesi için sunmuş tepkilerin odağı haline gelmiştir. Hatta

söz konusu güncelleme ve veri paylaşımı konusunda güncelleme sadece Türkiye'de kullanıcılara gönderilmiş, AB ülkelerindeki kullanıcılar yeni gizlilik kurallarını kabul etmeseler dahi uygulamayı kullanmaya devam edeceklerdir (Sputniknews, 2021).

WhatsApp Gizlilik Sözleşmesi maddeleri (NTV, 2021);

-Altyapının ve dağıtım sistemlerinin iyileştirilmesine yardımcı olmak,

-Hizmetlerimizin veya onların hizmetlerinin nasıl kullanıldığını anlamak,

-Facebook Şirketi Ürünleri genelinde emniyeti, güvenliği ve bütünlüğü artırmak; örneğin sistemleri güvence altına almak ve spam, tehditler, kötüye kullanım veya ihlal faaliyetleriyle mücadele etmek,

-Onların hizmetlerini ve sizin bunları kullanma deneyiminizi iyileştirmek, örneğin sizin için önerilerde bulunmak (örn. arkadaşlar, grup bağlantıları veya ilginç içeriklerle ilgili öneriler),özellikleri ve içeriği kişiselleştirmek, satın alımları ve işlemleri tamamlamanıza yardımcı olmak ve Facebook Şirketi Ürünleri genelinde ilgili teklifler ve reklamlar göstermek,

-WhatsApp deneyimlerinizi diğer Facebook Şirketi Ürünleri ile birleştirmenizi sağlayan entegrasyonlar sağlamak. Örneğin, WhatsApp'ta satın aldıklarınız için ödeme yapmak üzere Facebook Pay hesabınızı bağlamanıza imkan vermek veya WhatsApp hesabınızı bağlayarak arkadaşlarınızla Portal gibi diğer Facebook Şirketi Ürünleri üzerinden sohbet etmenize olanak sağlamak.

Bu kapsamda, çalışmanın amacı, WhatsApp için büyük bir sorun teşkil eden bu duruma yönelik bir değerlendirmeyi esas bu çalışmada "Türkiye'de WhatsApp'ın yayınlamış olduğu "Gizlilik Sözleşmesi" sonrası, kullanıcıların konuya ilişkin yürüttükleri dijital aktivist hareketler, veri güvenliği ve mahremiyet özelinde değerlendirmektir. Bu değerlendirmede sosyal medya ağlarında WhatsApp'ın gizlilik sözleşmesine yönelik oluşturulan etiketlere, Kişisel Verileri Koruma Kurumu (KVKK) tarafından konuya ilişkin yapılan açıklamaya yer verilmiştir.

Bulgular ve Değerlendirme

WhatsApp'ın Gizlilik Sözleşmesi girişimine çeşitli sosyal medya mecralarında başlatılan aktivist bir eylemlerin asıl nedeni kullanıcıların veri güvenliklerinin tehdit altında olduğunu ve mahremiyetlerinin ihlal edildiğini düşünmeleridir.

WhatsApp'ın halihazırda kullandığı veriler arasında hesap bilgileri, mesajlar, bağlantılar, müşteri desteği kullanım ve kayıt bilgileri, işlem bilgileri, cihaz ve bağlantı bilgileri, çerezler, ve durum bilgisi. konum bilgileri, üçüncü taraftan sağlanan bilgiler yer almaktadır. Uygulama elde edilen bilgiler ise hizmetler, emniyet, güvenlik, Facebook şirketleri hakkındaki iletişimler ve kurumsal iletişimler için kullanılmaktadır (WhatsApp, 2020)

WhatsApp'ın kullanıcılarına ilişkin verilerin kullanımı konusundaki güncelleme sonrasında Türkiye'deki kullanıcılar Twitter'dan karar tepki göstererek, "WhatsAppSiliyoruz" etiketi ile Twitter Türkiye gündeminde ikinci sıraya kadar yükselmiştir. Hatta WhatsApp'a alternatif uygulamalardan biri olan Telegram TT listesinde üçüncü sırada yer almıştır (Independent Türkçe, 2021a).

Kaynak: Independet Türkçe, 2021a

Türkiye'nin Adımları

11 Ocak 2021 tarihinde Rekabet Kurumu tarafından da Facebokk ve WhatsApp hakkında, kullanıcılara getirilen veri paylaşma zorunluluğuna ilişkin Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un "hakim durumun kötüye kullanılması" başlıklı maddesinin ihlal edilip edilmediğinin tespiti amacıyla resen soruşturma açılmıştır. Soruşturma neticesinde (Rekabet Kurumu, 2021);

-WhatsApp verilerinin, diğer Facebook şirket ürün ve verilerine bağlanması,

-Facebook'un tüketici iletişim hizmetleri pazarındaki gücünü, internet reklamcılığı alanındaki rakiplerinin faaliyetini zorlaştıracak şekilde kullanması,

-Aşırı veri toplanmasının ve verinin başka hizmetler için kullanılmasının tüketicinin sömürülmesine yol açması.

gibi nedenlerden dolayı "nihai karara kadar ciddi ve telafi olunamayacak zararların doğması ihtimalinin bulunduğu durumlarda, ihlalden önceki durumu koruyucu nitelikte" geçici tedbir kararı alınması uygun görülmüş ve söz konusu kullanım koşullarının durdurulmasına karar verilmiştir.

12 Ocak 2021 tarihinde Kişisel Verileri Koruma Kurumu, WhatsApp uygulaması ile ilgili bir kamuoyu açıklaması yapmıştır. Açıklamada (Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2021);

"Söz konusu bilgilendirme metninde yönlendirme yapılan Gizlilik Politikasında ise, hangi verilerin hangi amaçlarla işleneceği ifade edilmekle birlikte, işlenen kişisel verilerin WhatsApp Inc. tarafından yurtdışında yerleşik bulunan hizmet aldığı ve hizmet verdiği Facebook grup şirketleri, tedarikçileri, iş ortakları, hizmet sağlayıcıları ve diğer üçüncü taraf veri sorumluları gibi net olarak belirli olmayan taraflara teknik destek, teslimat ve diğer hizmetleri sağlamak, araştırma yapmak, pazarlama ve anket vb. gibi yine belirli olmayan amaçlarla aktarılacağının ifade edilmekte olduğu görülmektedir." Bu kapsamda, kişisel verilerin işlenmesi ve paylaşılmasında belirli bir konuya ilişkin olması, rızanın bilgilendirmeye dayanması, özgür iradeyle açıklanması gibi rızanın üç unsuruna uygun olmadığına ilişkin değerlendirme için Kişisel Verileri Koruma Kurulunun 12.01.2021 tarihli ve 2021/28 sayılı Kararı ile WhatsApp Inc. hakkında resen inceleme başlatılmıştır.

Tepkilerin büyümesinin ardından ise WhatsApp konuya ilişkin bir açıklama yapmıştır. Açıklamada, güncelleme ile WhatsApp'ın Facebook ile veri paylaşımını değiştirmediğinin belirtilmiş, "WhatsApp olarak insanların uygulama üzerinden alışveriş yapmalarını ve işletmelerden destek almalarını kolaylaştırmak istiyoruz. Şeffaflığı daha da artırmak ve işletmelerin WhatsApp üzerinden müşterileriyle iletişimlerine yardımcı olmak adına, gizlilik politikamızı güncelliyoruz. Bu sayede, işletmeler ana şirketimiz Facebook üzerinden güvenli hosting hizmeti alma seçeneğine sahip olabilecekler" denilmiştir. WhatsApp'tan gelen açıklamada ayrıca uçtan uca şifreleme ve güvenlik özelliklerinin devam ettiği de vurgulanmıştır (Independet, 2021b).

Whatsapp'ın Açıklaması

Gün geçtikçe artan tepki, WhatsApp'ın geri adım atmasını sağlamıştır. Bu geri adım ise WhatsApp'ın söz konusu gizlilik sözleşmesi kararının ertelenmesine ön ayak olmuştur. Bu maksatla WhatsApp 15 Ocak 2021 tarihinde Türkiye'deki kullanıcıların uygulama ekranlarına özel bir duyuru yayınlamıştır. Bu duyuru görselleri ise şu şekildedir (Pazarlamasyon, 2021).

Kaynak: MediaCat, 2021

Kullanıcı Tepkileri

Web siteleri/haber sitelerinde "Bip", "Telegram", "Signal", "Dedi" anahtar kelimeleri ile yapılan taramada kullanıcı tepkilerine ilişkin aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Kaynak: Digitalage, 2021

Kaynak: Sputniknews, 2021

Kaynak: Sputniknews, 2021

Kaynak: CNNTÜRK, 2021

Tüm bu tepkiler, kullanıcılarda hem özel kalmasını tercih ettikleri verilerin üçüncü şahıs/şirketin eline geçeceği endişesi hem de söz konusu gizliliğin ihlal edilerek mahremiyet bütünlüğünün bozulacağını ilişkin ciddi endişelere neden olmuştur. Buradan yola çıkarak, WhatsApp Gizlilik Sözleşmesi'nin dijital aktivizm eylemlerine dönüşme nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

-WhatsApp'ın yeni gizlilik sözleşmesi maddelerine göre kullanıcı verilerinin Facebook ile paylaşılacağının duyurulması,

-Kullanıcı verilerinin Facebook ile paylaşım duyurusunun Türkiye'deki kullanıcılar arasında veri güvenliği konusunda endişelere neden olması,

-Kullanıcı verilerinin Facebook ile paylaşılmasının duyurusunun yine Türkiye'deki kullanıcılar arasında mahremiyet ihlali olarak algılanması,

-WhatsApp'ın söz konusu sözleşme maddelerinden AB ülkelerini muaf tutması.

Her ne kadar Türkiye özelinde WhatsApp, böylesi bir tepkiyle karşılaşmış olsa da 15 Mayıs 2021 tarihine kadar yeni gizlilik sözleşmesini kabul etmeyen kullanıcılar birkaç gün için gelen bildirileri sadece görebilecek ancak yanıt seçeneğini kullanamayacaklardır. Hala onaylamayan hesaplar, 120 gün pasif olacak ancak 120 gün sonunda yeni sözleşme kabul edilmediği takdirde hesap silinecektir. Hesapta var olan verilerin kaybolmaması için yedeklenmesi gerekecektir. WhatsApp verileri uzun süreli saklama ve depolama imkanına sahip olduğundan, verilerinin tamamen silinmesini isteyen kullanıcıların unutulma hakkını kullanmak için ayrıca bir başvuruda bulunmaları gerekmektedir.

SONUÇ

Bireyler, toplumsal yaşam içerisinde değişmesi ve dönüşmesini istedikleri olay/olgular için dijital mecraları kullanarak bir takım eylemler gerçekleştirmektedirler. Bu eylemler ise alan yazın kaynaklarında bir tür sivil katılım olarak değerlendirilmektedir. Mevcut durumda WhatsApp uygulaması, kullanıcıların profil, rehber, gruplar, iletişim ve konum bilgileri gibi fazlaca veriye erişebilen, kullanıcıların uygulamayı ilk yüklemelerinden kabul ederek sisteme giriş yapabilmelerine olanak tanımaktaydı. Ancak WhatsApp'ın yeni gizlilik sözleşmesi olarak duyurduğu maddeler aracılığıyla söz konusu bu verileri Facebook ile paylaşması, kişilerin rehberlerine kadar çok geniş bir çerçevede etkileşimde olduğu bireylere ulaşarak onlara reklam vermeye olanak tanımaktadır. Yine WhatsApp üzerinden kurulmuş olan gruplara erişilerek, kimlerle hangi konularda yazışmalar gerçekleştirildiği, hatta bilgi, belge, fotoğraf, video gibi paylaşımları kimler arasında hangi sıklıkla paylaşıldığı gibi gizli verileri elde etmenin yolu açılmış olacaktır. Dahası yazışmalar ve paylaşımlar üzerinden gerekli gruplandırmalar yapılarak kişinin paylaşım veya yazışmaları neticesinde güncel duygu durumu gibi konularda bilgi sahibi olarak buna uygun reklam verme veya ilgili firmalarla paylaşma olanağı şeklinde güçlü ve de çok değerli verileri elinde bulundurma olanağına sahip olacaktır.

Sonuç olarak çalışmada WhatsApp'ın girişimi sonrasında, kullanıcıların bunu mahrem alanlarına ve veri güvenliklerine karşı bir tehdit olarak algılaması ve sonrasında gerçekleştirdikleri aktivist eylemlere yer verilmiştir. Söz konusu bu eylemler ise kısa vadede işe yaramış WhatsApp, yeni sözleşme maddelerini uygulama kararını ileri bir tarihe ertelemiştir. Ancak halihazırda uzun dönemli kalıcı bir sonuç elde edilememiştir.

KAYNAKÇA

BBC, (2021). WhatsApp'ın yeni kullanıcı sözleşmesi gizlilik açısından ne anlama geliyor? https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55610827 Erişim: 3 Şubat 2021.

Bennett, L. (2009). Reflections on privacy, identity and consent in on-line services. Information Security Technical Report, 14(3), 119-123.

Bergnet, 2020. Veri Güvenliği Nedir? İşletmeler Nasıl Önlem Alabilir? https://berqnet.com/blog/veri-guvenligi-nedir Erişim Tarih: 10 Mart 2020

Beşikci, S. ve Gökhan K., (2019).“Dijital Platformda Kadın Hareketleri Üzerine Bir İnceleme”. ulakbilge, 42, s. 799-809.

Binark, M. ve Löker, K. (2011), Sivil Toplum Örgütleri İçin Bilişim Rehberi, STGM, Uzerler Matbaası, Ankara.

Cambridge Dictionary, 2021. Slaktivizm, Cliktivizm, https://dictionary.cambridge.org/tr/ Erişim Tarihi: 29 Mart 2021.

Chiu, P.Y., Cheung, C., ve Lee, M. (2008). Online Social Networks: Why Do "We" Use Facebook? Berlin: Springer-Verlag.

CNNTÜRK, (2021). Telegram, BİP, Signal ve Dedi ilk 5'te, WhatsApp 20. sıraya kadar düştü. https://www.cnnturk.com/teknoloji/telegram-bip-signal-ve-dedi-ilk-5te-whatsappin-dususu-ise-suruyor Erişim Tarihi: 17 Nisan 2021.

Digitalage, (2021). BiP, son 24 saatte 1 milyon 124 bin kişi tarafından indirildi. https://digitalage.com.tr/bip-son-24-saatte-1-milyon-124-bin-kisi-tarafindan-indirildi/ Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021.

Gürel, E. ve Nazlı, A . (2019). Dijital Aktivizm: Change.org Kampanyaları Üzerine Bir Analiz. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 19 (4) , 187-206.

Henkoğlu, T . (2017). Kişisel Verileriniz Ne Kadar Güvende? Bilgi Güvenliği Kapsamında Bir Değerlendirme . Arşiv Dünyası , (18-19), 36-47.

Independet Türkçe, (2021a). "WhatsAppSiliyoruz" ve "Telegram" etiketleri Twitter Türkiye gündemine girdi. https://www.indyturk.com/node/297936/haber/WhatsAppsiliyoruz-ve-telegram-etiketleri-twitter-t%C3%BCrkiye-g%C3%BCndemine-girdi Erişim Tarihi: 18 Mart 2021.

Independet Türkçe, (2021b). WhatsApp'tan "gizlilik sözleşmesi" açıklaması. https://www.indyturk.com/node/298391/haber/WhatsApptan-gizlilik-s%C3%B6zle%C5%9Fmesi-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1 Erişim Tarihi: 18 Mart 2021.

Joyce, M. (2010). Digital Activism Decoded: the New Mechanics of Change. International DebateEducation Association, New York.

Kahn, R. ve Kellner, D. (2004), "New Media and Internet Activism: From the 'Battle of Seattle' to Blogging", New Media Society 2004 (6) 1, s.87-95.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu, (2021). Whatsapp Uygulaması Hakkında Kamuoyu Duyurusu https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6856/WHATSAPP-UYGULAMASI-HAKKINDA-KAMUOYU-DUYURUSU Erişim Tarihi: 3 Mart 2021.

Kokolakis, S. (2017). Privacy attitudes and privacy behaviour: A review of current research on the privacy paradox phenomenon. Computers & Security, 64, 122–134.

Lewis, K. Kurt G. and Jens M., (2014). "The Structure of Online Activism." Sociological Science 1: 1-9.

MediaCat, (2021). WhatsApp'tan Türkiye'deki kullanıcılarına özel bilgilendirme https://mediacat.com/WhatsApptan-turkiyedeki-kullanicilarina-ozel-bilgilendirme/ Erişim Tarihi: 19 Mart 2021.

NTV, (2021). WhatsApp gizlilik sözleşmesi nedir? WhatsApp gizlilik sözleşmesi hangi maddeleri içeriyor? https://www.ntv.com.tr/teknoloji/WhatsApp-gizlilik-sozlesmesi-nedir-WhatsApp-gizlilik-sozlesmesi-hangi-maddeleri-iceriyor,nTF6eUVSxEaiSuZqaI7ZwQ Erişim Tarihi: 09 Mart 2021.

Pazarlamasyon, (2021). WhatsApp'tan Türkiye'deki Kullanıcılarına Özel Bilgilendirme https://pazarlamasyon.com/WhatsApptan-turkiyedeki-kullanicilarina-ozel-bilgilendirme/ Erişim Tarihi: 21 Mart 2021.

Rekabet Kurumu, (2021). Rekabet Kurumu Kararları, https://www.rekabet.gov.tr/tr/Kararlar?sayfaAdi=WhatsApp&PdfText=&yayinlanmaTarihi=&KararTuruID=&KararSayisi=&KararTarihi=&konu= Erişim Tarihi: 11 Mart 2021

Sivitanides, M. ve Shah, V. (2011). The Era of Digital Activism, Conference for Information Systems Applied Research, CONISAR Proceedings, v.4 n1842, 1-8.

Sputniknews, (2021a). Verilerini paylaşmayan AB ülkesi kullanıcıları WhatsApp kullanmaya devam edebilecek. https://tr.sputniknews.com/turkiye/202101081043540753-verilerini-paylasmayan-ab-ulkesi-kullanicilari-WhatsApp-kullanmaya-devam-edebilecek/ Erişim Tarihi: 14 Mart 2021

Sputniknews, (2021b). WhatsApp kan kaybediyor, en çok indirilen uygulama Telegram. https://sptnkne.ws/EUXh Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021

Sputniknews, (2021c). WhatsApp'ın adımı, Signal'e yaradı: İndirme sayısı yüzde 4200 arttı. https://sptnkne.ws/EXsN Erişim Tarihi: 14 Nisan 2021

Tarhan, U. (2013), Slactivism? Slaktivizm & Clicktivism - Kliktivizm Nedir?, https://www.ufuktarhan.com/makale/slactivism-slaktivizm-clicktivism-kliktivizm-nedir Erişim Tarihi: 12 Mart 2021.

Utma, S. (2018). Mahremiyet Olgusu Ve Sosyal Medyada Mahremiyetin Serüveni. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt:11 Sayı:59. ss. 1193-1204.

WhatsApp, (2020). WhatsApp Gizlilik İlkesi, https://www.WhatsApp.com/legal/privacy-policy Erişim Tarihi:11 Mart 2021

TÜKETİCİLERİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM EĞİLİMLERİNİN HEDİYE VERME GÜDÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN CİNSİYET BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

EXAMINATION OF THE EFFECT OF CONSUMERS' CONSPICUOUS CONSUMPTION TENDENCY ON GIFT-GIVING MOTIVATION IN THE CONTEXT OF GENDER

Sezen BOZYİĞİT

Doç. Dr. Tarsus Üniversitesi, UBF, Orcid No: 0000-0002-0951-3588

M. Sami SÜYGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, UBF, Orcid No: 0000-0002-3928-7438

ÖZET

Günümüzde tüketim sadece ihtiyaçları karşılamak için yapılan bir davranış değildir. Tüketim ihtiyaç harici, belirli amaçları gerçekleştirmek için başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Tüketimin bir nedeni de diğer insanlara sahip olduklarını göstermektir. Tüketiciler karşı tarafa statülerini, zenginliklerini ispatlamak amacıyla gösterişçi tüketimde bulunmaktadırlar. Hediyeler de gösterişçi tüketimin gözler önüne serilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. İnsanlar diğer insanlara aldıkları hediyelerle ve verdikleri davetlerle aslında nelere sahip olduklarını göstermekte, statülerini ortaya koymakta ve bu anlamda mesajlar vermektedirler. Bu araştırmanın amacı da gösterişçi tüketimin hediye verme güdüsü üzerindeki etkisini ortaya çıkartmaktır. Özellikle hediye verme konusunda cinsiyet önemli bir konu olduğu için bu etki cinsiyet bağlamında irdelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 18 yaş ve üstü 495 tüketici oluşturmaktadır. Veriler online anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerle katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimleri ve hediye verme güdüleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra veriler yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan hipotezler kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre hediye verme güdüsü deneyimsellik, zorunluluk ve pratiklik güdüsü olmak üzere üç alt faktöre ayrılırken, gösterişçi tüketim eğilimi tek bir boyutta toplanmıştır. Katılımcıların öncelikle pratiklik sonrasında deneyimsellik ve zorunluluk güdüsü ile hareket ettiği görülmüştür. Kadınların gösterişçi tüketim eğilimleri deneyimsellik, zorunluluk ve pratiklik güdüsü ile hediye almalarını etkilerken, erkeklerin gösterişçi tüketim eğilimleri sadece deneyimsellik, ve zorunluluk güdüsü ile hediye almayı etkilemektedir. Ek olarak kadınlardaki etkinin erkeklerdeki etkiden daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi Tüketim Eğilimi, Hediye Verme Güdüsü, Cinsiyet.

ABSTRACT

Today, consumption is not just a behavior to meet the needs., it has become a method used to achieve certain purposes other than need. One reason of consumption is to show other people what they have. Consumers make conspicuous consumption in order to prove their status and wealth to the other party. Gifts are also used as a means of revealing conspicuous consumption. People show what they actually have with the gifts they receive and the invitations they give, reveal their status and give messages in this sense. The aim of this study is to reveal the effect of conspicuous consumption on the gift-giving motivations. Since gender is an important issue especially in gift giving, this effect has been examined in the context of gender. With the scales used in the study, the conspicuous consumption tendencies of the participants and their motivation to give gifts were tried to be determined. Then the data were analyzed using the structural equation model. The hypotheses formed were tested separately for women and men. According to the results of the research, while the motivation to give gifts is divided into three sub-factors as experiential, necessity and practicality motive, the

conspicuous consumption tendency is collected in one dimension. It has been observed that the participants act primarily with empiricality and then with the motive of necessity and practicality. While the conspicuous consumption tendencies of women affect their receiving gifts with the motive of experiential, necessity and practicality, the conspicuous consumption tendencies of men affect receiving gifts only with the motive of experiential and necessity. Additionally, it was concluded that the effect in women was greater than that in men.

Keywords: Conspicuous Consumption Tendency, Gift Giving Motivation, Gender.

GİRİŞ

Tüketim yediden yetmişe her canlıda görülen, gayet doğal olan bir davranış biçimidir. Ancak günümüzde tüketim davranışı şekil değiştirmiştir. Önceden sadece varlığın sürdürülebilmesi ve ihtiyaçların karşılanabilmesi için yapılan tüketim günümüzde ihtiyaçtan kaynaklanmadan da yerine getirilen bir davranışa dönüşmüştür. Tüketim bir araç olmaktan çıkmış amaç haline gelmiştir. Modern yaşamda tüketimin amacı ihtiyaçların ötesinde daha çok istek ve arzuların tatmin edilmesi yönünde evrilme göstermiştir (Altunışık, 2019:2). İnsanlar tüketimlerini bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kimliklerini, kişiliklerini oluşturmaya dayandırmakta, tüketimi kim ve ne olduklarını dışarıya yansıtan bir ayna gibi kullanmaktadırlar (Odabaşı,2019:7).

Odabaşı (2019:24) "Günümüzde tüketimin mal ve hizmetler aracılığıyla bireylerin ihtiyaçlarının tatmin edilmesinin ötesinde bir gösterge sistemi" olduğundan bahsetmektedir. Bu da gösterişçi tüketim kavramını akıllara getirmektedir. Gösterişçi tüketim kavramı ilk olarak Veblen tarafından "Aylak Sınıfın Teorisi" eserinde ele alınmıştır. Bu eserde üst sınıfa mensup kişilerin gösteriş amacı ile mal ve hizmetleri gereksiz yere tüketmesinden söz edilmektedir. Gösterişçi tüketimde amaç ihtiyaçların giderilmesi değil, tüketim ile karşı tarafa hava atmaktır. Tüketiciler teşhir panoları gibi dolaşmaktadırlar. Güleç (2015:70) gösterişçi tüketimde genellikle lüks ve pahalı ürünlerin tercih edildiğini, kişilerin sosyal statüsünü ortaya koyan ürünlerin tüketildiğini ve böylelikle tüketicilerin göreceli zenginliklerini gözler önüne sergilediklerini dile getirmektedir. Kara (2020:162-174) gösterişçi tüketimin görece pahalı, sosyal statü ve prestijle ilgili olduğunu belirtip gelir seviyesinin, kitle iletişim araçlarının, mal çeşitliliğinin artmasının, takdir ve sosyal statü kazanma arzusunun, reklamların gösterişçi tüketimi artırdığını ifade etmiştir.

Bazı insanlar karşıdaki bireyin statüsünü, gelirini, hangi gruba ait olduğunu anlamak için onların sözlerine güvenmek yerine gördüğü ipuçlarına dayanarak çıkarım yapmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir (Aydın ve Karamehmet, 2015b:508). Özellikle böyle durumlarda erkeklerin kadınları etkilemek adına gösterişçi tüketimde bulunduğuna rastlanılmaktadır. Ding vd. (2020) lüks malları dikkat çekici bir şekilde sergilemenin, erkeklerin yüksek kazanç kapasitesi ve sosyal statü gibi arzu edilen niteliklere işaret etmesine yardımcı olabileceğini vurgulamaktadır. Aydın ve Karamehmet (2015a) de Y kuşağına mensup erkeklerde duygusal bağlanmanın etkisiyle gösterişçi tüketimin yüksek olduğunu, ancak kadınlarda böyle bir duruma rastlanılmadığını ifade etmişlerdir. Alanyazında cinsiyetle gösterişçi tüketim arasında ilişki olduğunu bulan çalışmalar (O'Cass, ve McEwen, 2004; Segal ve Podoshen, 2013) olduğu gibi, ilişki olmadığını belirten çalışmalar (Akbaba ve Dal, 2019; Boğa ve Başçı,2016) da mevcuttur.

Zamanla tüketicilere sadece kendisi için tüketiyor olmak yetmemiştir. Tüketiciler sayılma, beğenilme ve sevgi ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarının ihtiyaçlarını da gidermek zorunda olduklarının farkına varmışlardır (Köse ve Altunışık,2019:87). Bunun en güzel yollarından birisi de hediye vermektir. Kitapcı (2019:616) da tüketicilerin mal varlığı biriktikçe zenginliklerini gözler önüne sermek için son çare olarak değerli hediyeler, pahalı ziyafetler ve davetler vererek bunu çevresindekilere göstermeye çalıştıklarına vurgu yapmaktadır. Hediyeler kişilerin toplumdaki statüsünü belirlemeye de yardımcı olmaktadır. Tüketici karşı tarafa aldığı

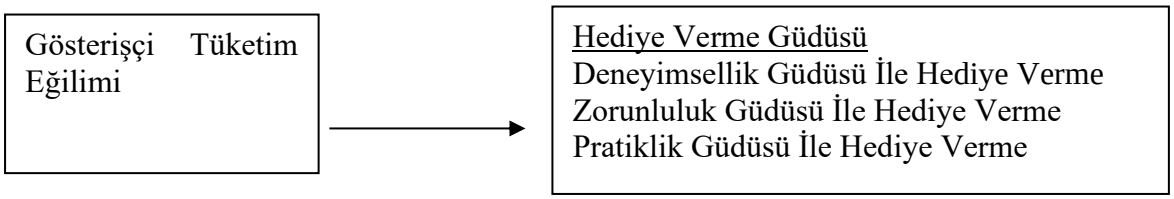
hediye ile diğer insanlara mesaj vermekte hatta karşı tarafı etkilemeye çalışmaktadır. Özellikle erkeklerin kadınlara aldığı hediyelerde bu duruma sıkça rastlanılmaktadır. Bu konuda Ding vd. (2020) kadınların genellikle kaynakları sağlama yeteneği ve paylaşma isteği olan erkekleri beğendiğini bu nedenle erkeklerin kadınlara hediye satın alırken pahalı hediyeler tercih ettiğini, çünkü yüksek maliyetin, vericinin alıcıya olan yüksek bağlılığını ifade ettiğini dile getirmektedir. Aydın ve Karamehmet (2015b:507) de erkeklerin lüks tüketim ürünlerinin gösterişçi kullanımıyla karşı cinse mesaj verme eğiliminde olduğunu fakat kadınlarda bu durumun erkek bireylerdeki gibi gözlenmediğini ifade etmektedir.

Gösterişçi tüketimin yansıtılmasında bir araç olarak kullanılan hediye satın alma davranışı çeşitli güdülerin etkisiyle yapılmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda (Özeltürkay ve Bozyiğit, 2015; Othman vd., 2005) tüketicilerin en çok pratiklik, sonrasında deneyimsellik ve zorunluluk güdüsü ile hareket ettiği ortaya konmuştur. Kitapcı (2019:610) hediyeye ait yükümlülüklerin görünüşte gönüllü ama aslında zorlayıcı olduğunu, onun sosyal aldatmaca, ekonomi ve öz çıkarın birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir.

Hediye konusunda kadınlar ve erkekler farklı davranışlarda bulunmaktadırlar. Genellikle kadınlar alışverişi erkeklerden daha çok sevdikleri için hediye satın alma konusunda daha ön plandadırlar. Wolfinbarger ve Gilly (1991) pratiklik güdüsü açısından kadın ve erkeklerin farklılık göstermediğini, ancak kadınların hediye alma işini sevdiğini bu konuda bir zorunluluk duymadıklarını ifade etmiştir. Mortelmans ve Sinardet (2004) hediye verme denilince akla kadınların geldiğini, erkeklerin bu konuda zorunluluk güdüsü ile hareket edip strese girdiklerini vurgulamaktadır. Köse ve Altunışık (2019:98) hediye verme işinin erkeklerde endişe ve psikolojik baskı yarattığını, erkeklerin hediyelere kadınlardan daha çok para harcadığını, kadınların hediye seçmek için daha fazla zaman ve çaba harcadığını belirtmektedir. Şeker (2018) de hediye verme güdülerinden fayda sağlama güdüsü ile cinsiyet arasında bir ilişki olduğuna değinmektedir. Ding vd. (2020) kadınların lüks hediyelere her zaman olumlu tepki vermediğini, düşük güç mesafesi inancı olan kadınların lüks hediyeler yerine genel hediyeleri tercih ettiğini, çünkü muhtemelen lüks hediyeleri kabul etmenin neden olduğu ilişki gücü dengesizliğini önlemek istediklerini belirtmiştir.

Alanyazında gösterişçi tüketim, hediye verme ve bunların cinsiyet ile ilişkileri konusunda çeşitli çalışmalar (Mortelmans ve Sinardet, 2004; O'Cass, ve McEwen, 2004; Segal ve Podoshen, 2013; Şeker, 2018; Wolfinbarger ve Gilly, 1991) olmasına rağmen gösterişçi tüketimin hediye verme güdüsü üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı gösterişçi tüketimin hediye verme güdüsü üzerindeki etkisini ortaya çıkartmaktır. Özellikle hediye verme konusunda cinsiyet önemli bir etken olduğu için bu etki cinsiyet bağlamında irdelenmiştir. Araştırmanın alanyazına ve işletmelere hedef kitle seçme konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Alanyazın taraması kısmında anlatılanlar ve yukarıdaki model çerçevesinde araştırmanın hipotezleri kadın ve erkek için ayrı ayrı olmak üzere aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Erkeklerde gösterişçi tüketim deneyimsellik güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

H2: Erkeklerde gösterişçi tüketim zorunluluk güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

H3: Erkeklerde gösterişçi tüketim pratiklik güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

H4: Kadınlarda gösterişçi tüketim deneyimsellik güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

H5: Kadınlarda gösterişçi tüketim zorunluluk güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

H6: Kadınlarda gösterişçi tüketim pratiklik güdüsü ile hediye vermeyi etkilemektedir.

Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın evrenini 18 yaş üstü, hediye satın almış olan ve Türkiye'de yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Evrenin hepsine ulaşılamayacağından dolayı örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Coşkun vd. (2015:137) evrenin 100 bin ve üzerinde olduğu durumlarda 384 sayısının yeterli bir örneklem olduğunu belirtmektedir. Pandeminin de etkisiyle katılımcılara kolayda örneklem yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemi 495 olduğu için örneklemin yeterli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın veri toplama yöntemi ankettir. Pandemi koşullarından dolayı anketler yüz yüze toplanamamış, bu nedenle online anket yöntemi tercih edilmiştir. Sosyal medya araçlarına anketle ilgili link bırakılmış, Türkiye'de yaşayan ve hediye satın almış olan 18 yaş üstü tüketicilerin anketi doldurması istenmiştir. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Wolfinbarger ve Yale (1993) tarafından geliştirilen deneyimsellik (7 ifade), zorunluluk (5 ifade) ve pratiklik (4 ifade) alt faktörlerinden oluşan "Hediye Verme Güdüsü" ölçeği ile Chaudhuri, Mazumdar ve Ghoskal (2011)'in geliştirdiği 11 ifadeden oluşan "Gösterişçi Tüketim Ölçeği" kullanılmıştır. İkinci kısımda ise demografik özelliklerle ilgili sorular sorulmuştur. Anketler 15 Şubat-10 Mart 2021 tarihleri arasında doldurulmuştur. Toplamda 513 anket toplanmıştır. 18 anket yanlış ve eksik doldurulduğu için analize dahil edilmemiştir.

Araştırmanın Veri Analiz Yöntemi

Araştırmanın verileri analiz edilmeden önce verilerin normallik dağılımları incelenmiştir. Basıklık ve çarpıklık katsayılarının +1 ve -1 arasında olması ve örneklem sayısının yeterince büyük olmasından dolayı merkezi limit teoremi gereği normal dağılımın olduğu kabul edilmiş ve parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Öncelikle tanımlayıcı istatistikler verilmiş, her bir ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, daha sonra da AMOS programında YEM yapılmıştır. Hipotezler kadın-erkek olmak üzere ayrı ayrı test edilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmanın görünüş ve kapsam geçerliğini sağlamak için öncelikle anket formu alanında uzman iki akademisyene gösterilmiş, onların uyarıları dahilinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra 25 kişi ile ön test yapılmış, gelen geri bildirimler sonucu ankete son hali verilmiştir. Son olarak da yapısal geçerliği sağlamak için faktör analizi uygulanmıştır.

Güvenirlik için de cronbach alfa katsayısından yararlanılmıştır. Ölçeğin cronbach alfa katsayısı ,892 olarak bulunmuştur. Ek olarak her bir alt faktörün güvenirliğinin de ,799'un üzerinde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda araştırmanın geçerlik ve güvenirlik koşullarını sağladığı ifade edilebilmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde doğrulayıcı faktör analizi, YEM ve tanımlayıcı analizler sonucu ulaşılan veriler sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçekte Yapılan Değişiklikler

Ölçekler	Boyutlar	İfade Sayısı	Çıkarılan İfade Sayısı
Hediye Verme Güdüsü	Deneyimsellik Güdüsü İle Hediye Verme	6	1
	Zorunluluk Güdüsü İle Hediye Verme	4	1
	Pratiklik Güdüsü İle Hediye Verme	4	-
Gösterişçi Tüketim Eğilimi		8	3

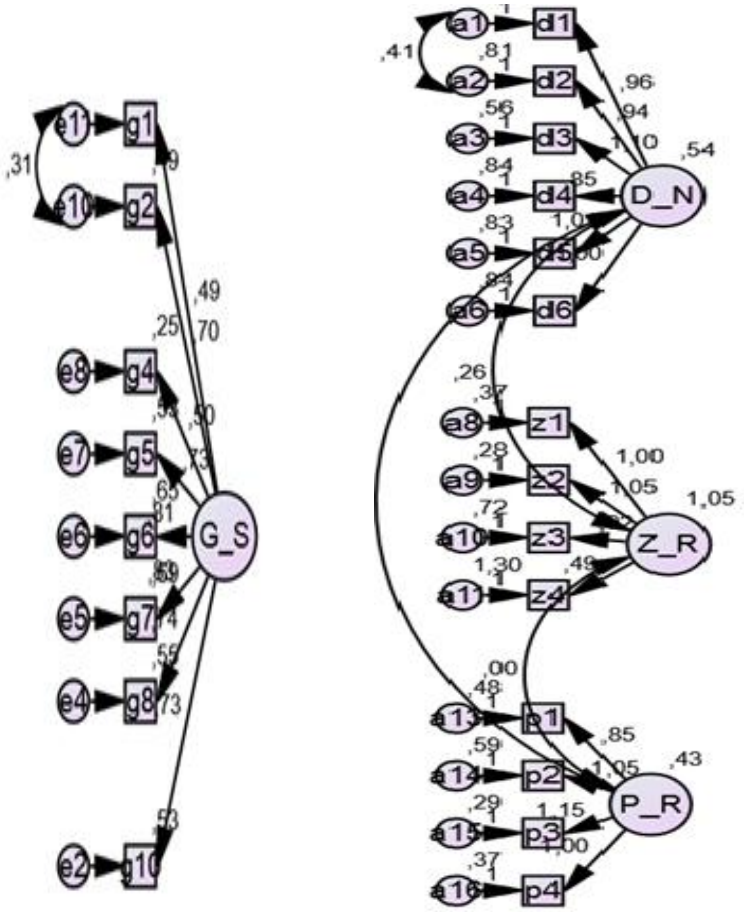
Tablo 1 doğrulayıcı faktör analizi sonucu ölçekten kaç ifade çıkarıldığını göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucu deneyimsellik ve zorunluluk güdüsü ile hediye vermeden bir, gösterişçi tüketim eğiliminden üç ifade çıkartılırken, pratiklik kaynaklı hediye verme güdüsünden hiç ifade çıkartılmamıştır.

Tablo 2. Ölçeklerin Uyum Değerleri

Ölçekler	x2	df	x2/df	GFI	CFI	RMSEA
Hediye Verme Güdüsü	230,679	73	3,160	,939	,940	,066
Gösterişçi Tüketim Eğilimi	75,409	19	3,969	,964	,969	,078
İyi Uyum Değerleri			**≤3**	**≥0,90**	**≥0,97**	**≤0,05**
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			**≤4-5**	**0,89-0,85**	**≥0,90**	**0,06-0,08**

Kaynak: Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015:37); Çokluk vd. (2014:272)

Tablo 2'de ölçeklerin uyum değerleri sunulmuştur. Bu tabloya göre ölçekler kabul edilebilir uyum değerlerini taşımaktadır. Şekil 2'de de hem hediye verme güdüsü hem de gösterişçi tüketim eğilimi ölçeklerinin doğrulayıcı faktör analizi yapıldıktan sonraki görüntüsü sunulmuştur.

Şekil 2. Gösterişçi Tüketim Eğilimi ve Hediye Verme Güdüsü Ölçeklerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Görüntüsü

Tablo 3. Ölçeğin Faktör Yükleri ve Cronbach Alfa Katsayıları

Değişken	Sorular	Kod	Faktör Yükü	Cr. Alfa
Deneyimsellik Güdüsü İle Hediye Verme	1.Hediyenin dikkatli bir şekilde seçilmesi benim için önemlidir.	d1	,594	,805
	2. Eşsiz bir hediye seçmek benim için önemlidir.	d2	,609	
	3.Hediye seçmek benim yaratıcı yönümü ortaya çıkartır.	d3	,733	
	4. Özellikle eğlenceli hediyeler vermekten hoşlanırım.	d4	,567	
	5. Hediye vereceğim kişiye kişisel mesaj veren hediyeler seçmeye çalışırım.	d5	,632	
	6. Hediye seçme konusunda çoğu insandan daha iyi olduğumu düşünüyorum.	d6	,628	
Zorunluluk Güdüsü İle Hediye Verme	1. Sıklıkla kendimi hediye vermeye zorunlu hissederim.	z1	,861	,807
	2. Hediye vermediğimde kendimi suçlu hissettiğimden dolayı sıklıkla hediye veririm.	z2	,898	
	3. Hediye vermem beklenildiği için sıklıkla hediye veririm.	z3	,743	
	4.Bir hediye aldığım zaman karşılığını verme zorunluluğu hissederim.	z4	,402	
Pratiklik Güdüsü İle Hediye Verme	1. Hediye verdiğim kişinin kullanabileceği bir hediye satın almak benim için önemlidir.	p1	,627	,799
	2. Herkesin ihtiyaç duyabileceği ama hediye vereceğim kişinin henüz sahip olmadığı bir hediye satın almak benim için önemlidir	p2	,665	
	3. Verdiğim hediyenin uzun süre kullanılacak olması benim için önemlidir.	p3	,815	
	4. Kullanışlı hediyeler almayı severim.	p4	,734	
Gösterişçi Tüketim Eğilimi	1.Yüksek fiyatlı bir marka satın aldığım zaman bu marka çevremdekilere benim hakkımda bir şeyler söyler.	g1	,487	,849
	2.Bazı ürünleri diğer insanlara zengin olduğumu göstermek istediğim için satın alırım.	g2	,700	
	4.İmkânım olsaydı, odama ünlü bir ressamın resmini asmak isterdim.	g4	,503	
	5.Diğer insanlara orijinal olmaktan hoşlandığımı göstermek için özel yapım ürünleri satın almayı isterim.	g5	,726	
	6.Satın aldığım ürünler nedeniyle diğerleri gözlerini benden alamazlar.	g6	,806	
	7.Egzotik bir tasarıma sahip ürünler seçerek arkadaşlarıma farklı olduğumu gösteririm.	g7	,830	
	8.Kendi stilimi yaratırken herkesin hayran olacağı ürün ya da markayı seçerim..	g8	,742	
	10.Genellikle özel yapım ürünlerin ilginç versiyonlarını bularak diğer insanlara orijinal olmaktan hoşlandığımı gösteririm	g10	,725	

Tablo 3'te hediye verme güdüsü ölçeğinin üç alt boyuta ayrıldığı, ancak gösterişçi tüketim eğiliminin tek boyutta toplandığı görülmektedir. Bu alt boyutların içerikleri, faktör yükleri ve güvenilirlik durumları tabloda sunulmuştur. Tablo 3'ten faktör yüklerinin ,402 ile ,898 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Çokluk vd (2014:194) her bir faktör yükünün en az 0.32'nin üzerinde olması gerektiğini belirtmektedir. Nakip de (2006:146), alfa katsayısı için 81-100 aralığının çok güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Alt boyutların güvenirliği incelendiğinde en düşük alfa katsayısının ,799, gösterişçi tüketim eğiliminin alfa katsayısının ise , 849 olduğu görüldüğü için ölçeğin çok güvenilir olduğu söylenebilir. Ek olarak pratiklik alt faktörünün 4,09, deneyimselliğin 3,67, zorunluluğun 2,62, gösterişçi tüketim eğiliminin ise 2,56 ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**n**	**%**			
Kadın	237	47,9			
Erkek	258	52,1			
Toplam	495	100			
Aylık Kişisel Gelir	**n**	**%**	**Yaş**	**n**	**%**
2100 TL ve Altı	80	16,2	18-25	113	22,8
2101-4500 TL arası	187	37,8	26-30	103	20,8
4501-7000 TL arası	118	23,8	31-35	94	19
7001-9500 TL arası	72	14,5	36-40	77	15,6
9501-11000 TL arası	15	3,0	41-45	61	12,3
11001-13500 TL arası	10	2,0	46 ve üstü	47	9,5
13500 TL ve üzeri	13	2,6	Toplam	495	100
Toplam	495	100			
Çalışma Durumu	**n**	**%**	**Eğitim Durumu**	**n**	**%**
Kamuda Çalışıyor	95	19,2	Okur-Yazar	39	1,8
Özelde Çalışıyor	161	32,5	İlköğretim	19	3,8
Emekli	21	4,2	Lise	32	6,5
Serbest Meslek	90	18,2	Ön lisans	113	22,8
Ev Hanımı	49	9,9	Lisans	165	33,3
Öğrenci	58	11,7	Lisansüstü	157	31,7
Çalışmıyor	21	4,2	Toplam	495	100
Toplam	495	100			

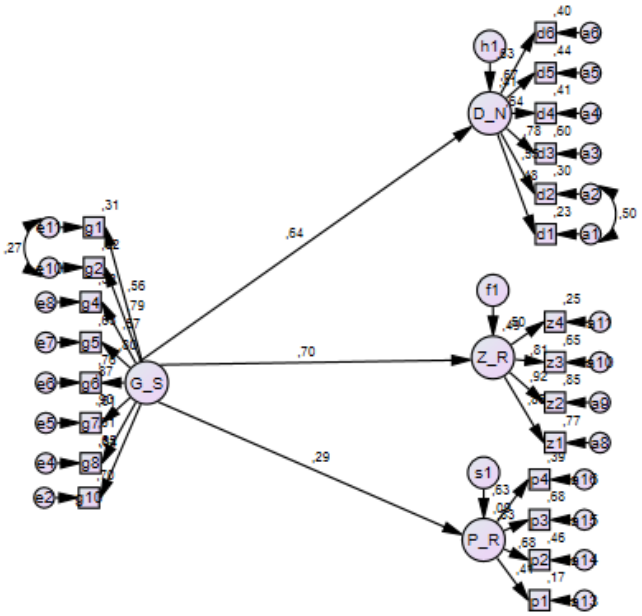
Tablo 4'ten katılımcıların yüzde 47,9'unun kadın, yüzde 52,1'inin ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yüzde 37,8 katılımcı 2101-4500 TL gelire sahip, yüzde 32,5 özelde çalışmakta, yüzde 33,3 lisans mezunu ve yüzde 22,8 18-25 yaş aralığındadır.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri

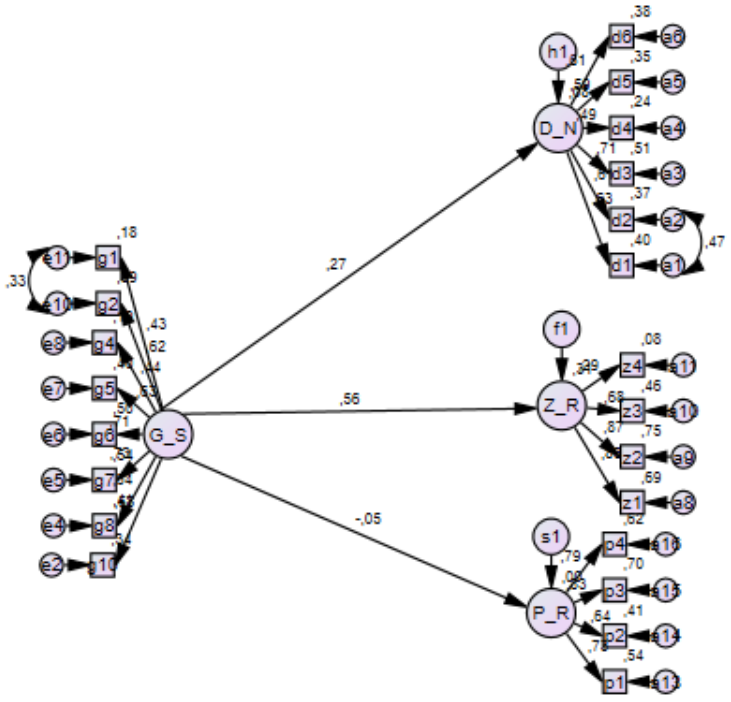
Ölçekler	**x2**	**df**	**x2/df**	**GFI**	**CFI**	**RMSEA**
Uyum Değerleri	668,158	204	3,275	,890	,904	,068
İyi Uyum Değerleri			**≤3**	**≥0,90**	**≥0,97**	**≤0,05**
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			**≤4-5**	**0,89-0,85**	**≥0,90**	**0,06-0,08**

Kaynak:. Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015:37); Çokluk vd.(2014:272)

Tablo 5'ten modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu ve modelin yapısal olarak uygun olduğuna ilişkin yeterli kanıtların sağlandığı gözlemlenmiştir. Şekil 3 ve 4'te de model hipotezlere uygun olarak kadın ve erkek katılımcılar için ayrı ayrı gösterilmiştir.

Şekil 3. Kadınlar İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Şekil 4. Erkekler İçin Yapısal Eşitlik Modeli

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Katsayıları

		Standardize b	Standart hata	p	R^2
Kadın	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Deneyimsellik Güdüsü İle Hediye Verme	,643	,059	***	,086
	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Zorunluluk Güdüsü İle Hediye Verme	,703	,068	***	,495
	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Pratiklik Güdüsü İle Hediye Verme	,293	,039	***	,414
Erkek	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Deneyimsellik Güdüsü İle Hediye Verme	,274	,087	***	,003
	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Zorunluluk Güdüsü İle Hediye Verme	,556	,116	***	,310
	Gösterişçi Tüketim Eğilimi -Pratiklik Güdüsü İle Hediye Verme	-,054	,079	,462	,075

Tablo 6'da yapısal eşitlik modeli katsayıları kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı sunulmuştur. Elde edilen değerler incelendiğinde, erkeklerde gösterişçi tüketim ile pratiklik güdüsü ile hediye verme dışındaki değişkenler arasında anlamlı bir etki tespit edilmiştir. Buna göre H1, H2, H3, H4, H5 hipotezleri desteklenmiş ancak H6 hipotezi desteklenmemiştir. Kadınlarda gösterişçi tüketimindeki bir birimlik artış zorunluluğu ,703, deneyimsellik güdüsü ile hediye vermeyi ,643 ve pratiklik güdüsü ile hediye vermeyi ,293 birim artırırken bu oran erkeklerde deneyimsellikte ,274 ve zorunlulukta ,556'dır. Modele ait R^2 değerleri incelendiğinde ise kadınlarda zorunluluk güdüsü ile hediye vermenin yüzde 49'unun, deneyimsellik güdüsü ile hediye vermenin yüzde 9'unun ve pratiklik güdüsü ile hediye vermede yüzde 41'inin gösterişçi tüketim eğilimi ile açıklandığı görülmektedir. Erkeklerdeki R^2 değerleri incelendiğinde ise zorunluluk güdüsü ile hediye vermenin yüzde 31, deneyimsellik güdüsü ile hediye vermenin ise binde 3 olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Tüketiciler farklı nedenlerle tüketim davranışında bulunmaktadırlar. Bunlardan bir tanesi de gösterişçi tüketimdir. Gösterişçi tüketim eğilimine sahip olan tüketiciler sadece kendileri için ürün satın alırken bu saikle hareket etmezler. Başkaları için de bir ürün satın aldıklarında aldıkları ürünün göze görünür bir ürün olması, diğer insanlar tarafından ilgi görmesi onlar için önemli olabilmektedir. Örneğin bu tutumlarını aldıkları hediyelere de yansıtabilmektedirler. Verdikleri hediye ile kendilerinin ne kadar mal varlığına sahip olduklarını, statülerini kanıtlamaya çalışabilmektedirler. Bu nedenle bu araştırmanın amacı gösterişçi tüketim eğiliminin hediye verme güdüsünü etkileyip etkilemediğini ortaya çıkartmaktır. Bu amaç kadın ve erkek tüketiciler için ayrı ayrı incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların yarıdan fazlası kadındır. Çoğunluğu 2101-4500 TL gelire sahip, özelde çalışmakta, lisans mezunu ve 18-25 yaş aralığındadır. Katılımcılar en çok pratiklik daha sonra da sırasıyla deneyimsellik ve zorunluluk güdüleri hediye satın alma davranışında bulunmaktadır. Araştırmanın bu sonucu Özeltürkay ve Bozyiğit (2015) ile Othman vd. (2005) çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Kadınlar için gösterişçi tüketim eğilimi hediye verme güdüsünün tüm alt boyutlarını etkilemektedir. Ancak deneyimsellik ve zorunluluk güdüsünü etkileme oranı daha fazladır. Erkekler için de gösterişçi tüketim eğilimi pratiklik güdüsünü etkilememekte ancak deneyimsellik ve zorunluluk güdüsünü etkilemektedir. Ancak bu etki kadınlardaki kadar fazla değildir. Hem erkeklerde hem de kadınlarda gösterişçi tüketimin zorunluluk güdüsü ile hediye verme üzerindeki etkisi daha fazladır. Bunun nedeni gösterişçi tüketicilerin bulundukları ortamdan kaynaklanabilir. O ortamda kendilerine markalı veya lüks ürünlerin hediye geliyor olması bu tarz tüketicilerin de altta kalmamak, karşı tarafa mahcup olmamak için yani zorunluluktan dolayı hediye almasına ve buna gösterişçi tüketimlerini yansıtmalarına neden olabilmektedir.

Deneyimsellik güdüsü ise eşsiz, yaratıcı ve dikkatli bir şekilde hediye seçme dışında hediye seçmede kişinin diğerlerinden daha iyi olduğu anlamlarını da kapsamaktadır. Bu noktada Mortelmans ve Sinardet (2004) hediye vermenin kadın işi olduğunu belirtirken, Şeker de (2019:875) kadınların başkalarını memnun etme isteğine daha fazla sahip oldukları için hediye seçimine çok fazla zaman ayırdıklarını, doğru ve uygun hediyeyi seçmek için çaba harcadıklarını belirtmektedir. Araştırmanın sonuçları bu çalışmaların bulguları ile paralellik göstermektedir. Özellikle daha göze görünür veya lüks ürünler üreten işletmeler hediyelik ürünlerde ürünlerin yaratıcı, eğlenceli olmasına önem vermeli, hedef kitle seçimlerinde kadınlar kadar erkeklere de ağırlık vermelidirler. Özel günlerde zorunluluk güdüsüne vurgu yapan reklamlarla kadın ve erkek tüketicilere hitap edilmelidir.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak araştırmada sadece anket yöntemi kullanılmış ve tüketicilerin davranışları üzerine yoğunlaşılmıştır. Daha sonraki araştırmalar anket yanında nitel yöntemler kullanarak da tüketicilerin neden böyle davrandıkları konusunu araştırabilirler. İkinci olarak hediye verme güdüsü üzerinde sadece gösterişçi tüketim eğiliminin etkisi incelenmiştir. Diğer çalışmalar hediye verme güdüsünü etkileyen farklı değişkenlerin üzerinde durabilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, A. ve Dal, N.E. (2019). Tüketicilerin Alışverişlerinde Hedonik, Faydacı ve Gösterişçi Tüketim Davranışları Hakkında Bir Araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,11(30),956-977.

Altunışık, R. (2019). Tüketim: Araç, Amaç Olursa? Tüketen Tüketiciden Tükenen Tüketiciye (S.1-14), Tüketimin 1001 Hali İçerisinde Ed. R. Altunışık, İstanbul:Beta Yayınevi.

Aydın, G. ve Karamehmet, B. (2015a). Y Jenerasyonunda Sözsüz İletişim Yöntemi Olarak Gösterişçi Tüketim Kullanımıyla İlgili Deneysel Bir Çalışma, İletişim Çalışmaları Dergisi, 7, 107-126.

Aydın, G. ve Karamehmet, B. (2015b). Gösterişçi Tüketimin Cinsiyetler Arasında Tercih Sebepleriyle İlgili Bir Deneysel Çalışma The Journal Of Academic Social Science Studies, 37,503-517.

Boğa, Ö. ve Başçı, A. (2016). Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 12(45), 463-489.

Chaudhuri, H. R., Mazumdar, S. ve Ghoskal, R.A. (2011). Conspicuous Consumption Orientation: Conceptualisation, Scale Development And Validation, Journal Of Consumer Behaviour, 10, 216–224.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları. Ankara:Pegem Akademi.

Coşkun, R. Altunışık, R., Bayraktaroğlu,S. ve Yıldırım, E. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), Sekizinci Baskı, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.

Ding, W., Pandelaere, M., Slabbinck, H. ve Sprott, D.E (2020). Conspicuous Gifting: When And Why Women (Do Not) Appreciate Men's Romantic Luxury Gifts, Journal of Experimental Social Psychology,87,1-12.

Güleç, C. (2015). Thorsteın Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38, 62-82.

Kara, E. (2020). Gösterişçi Tüketim (s.153-180). Tüketim Yaklaşımları Kitabı içerisinde Ed. M.Marangoz, A.Fırat, İstanbul: Beta Yayıncılık

Kitapcı, İ. (2019). Gösterişçi Tüketim Örneği Olarak Potlaç Kültürü ve Günümüzün Küresel Kapitalist Dünyasındaki Yansımalar. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11(29), 603-622.

Köse, M.S. ve Altunışık, R. (2019). Hediye Olarak Ne Versek Ki? (s.87-102), Tüketimin 1001 Hali Kitabı İçerisinde Ed. R. Altunışık, İstanbul: Beta Yayınevi.

Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları, Ankara: Detay Yayıncılık.

Mortelmans D. ve Sinardet, D. (2004). The Role Of Gender in Gift Buying in Belgium, Journal of Family and Consumer Sciences, 96 (2), 34.

Nakip, M.(2006), Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Odabaşı, Y. (2019). Tüketim Kültürü Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma, İstanbul: Aura Yayınevi.

O'cass, A. ve Mcewen, H. (2004). Exploring Consumer Status And Conspicuous Consumption. Journal Of Consumer Behaviour,4,25-39.

Othman, N.; Ong, F. S. ve Tenga, A. (2005), Occasions and Motivations For Gift-Giving: A Comparative Study of Malay and Chinese Consumers in Urban Malaysia, Asia Pacific Management Review, 10(3), 197-2014.

Özeltürkay, E. ve Bozyiğit, S. (2015). Y Kuşağı Tüketicilerinin Hediye Verme Güdüleri İle Geleneksel Ve Dijital Medyadaki Reklamlardan Etkilenmeleri Arasındaki İlişki Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,3(21), 275-290

Segal, B. ve Podoshen, J. (2013) An Examination Of Materialism, Con-Spicuous Consumption, And Gender Differences. International Journalof Consumer Studies, 37, 189–198.

Şeker, A. (2019). Hediye ve Hediye Satın Alma Davranışları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 869-887.

Wolfinbarger, M.F. ve. Gilly, M.C. (1991) ,The Relationship Of Gender To Gift-Giving Attitudes: (Or, Are Men Insensitive Clods?), in Gcb - Gender And Consumer Behavior Volume 1, Eds. Dr. Janeen Arnold Costa, Salt Lake City, Ut : Association For Consumer Research, 223-233.

Wolfinbarger, M. ve Yale, L., (1993). Three Motivations For Interpersonal Gift Giving: Experiental, Obligated And Practical Motivations, in Na - Advances in Consumer Research 20, (Eds. Leigh Mcalisterand, Michael L. Rothschild), Ut: Associationfor Consumer Research, 520-526.

İHRACATTA HEDEF PAZAR ARAŞTIRMASI: AVOKADO ÖRNEĞİ

TARGET MARKET RESEARCH IN EXPORT: THE CASE OF AVOCADO

M. Sami SÜYGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, UBF, Orcid No: 0000-0002-3928-7438

Sezen BOZYİĞİT

Doç. Dr. Tarsus Üniversitesi, UBF, Orcid No: 0000-0002-0951-3588

ÖZET

Küreselleşme ile birlikte bir ürünü üretmek kadar onu pazarlayabilmek de önem kazanmıştır. Zira artık işletmeler için tüm dünya ortak bir pazar halini almıştır. Tedarikten üretime, pazarlamadan dağıtıma çok çeşitli fonksiyonları içinde barından işletmelerin emek ve finansman gibi kısıtlı kaynaklarını en verimli şekilde kullanması gerekmektedir. Bu nedenle işletmelerin pazar bulmak gibi önemli bir işi tesadüfe bırakmadan profesyonel bir şekilde yürütmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın ana amacı, ürün için ihraç pazarı arayan işletmelere hedef pazar önermek ve farklı ürünler için yapılacak pazar araştırmaları için örnek bir pazar araştırma raporu sunmaktır. Güncel ikincil kaynaklardan elde edilen verilerin yardımıyla avokado ürününün üretim miktarı, ülke bazlı ithalat miktar ve değeri, ihracat miktar ve değeri, ortalama birim ihraç ve ithal değerleri, tarife ve tarife dışı engeller, pazara yakınlık gibi bilgiler yorumlanarak Türkiye için hedef pazar belirlenmiştir. Özellikle Akdeniz Bölgesi'ne sağladığı uyum ile üretimi her geçen gün artan avokado için yaş meyve sebzede geleneksel pazar olan Rusya Federasyonu yanında başta Almanya ve İspanya olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri ile Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi körfez ülkeleri hedef pazar olarak görülmüştür. Dünyada Meksika, Avrupa Bölgesi'nde Hollanda ve İspanya, Ortadoğu'da İsrail, Kuzey Afrika'da ise Fas rakip ülkeler olarak öne çıkmaktır. Katma değeri yüksek bir tarım ürünü olarak avokadoya olan talep küresel ölçekte artmaktadır. Türkiye ise artan üretimini doğru zamanda doğru pazarlara yönelterek pazardan pay alma potansiyeline fazlasıyla sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Pazar Araştırması, Avokado

ABSTRACT

With globalization, being able to market a product has become as important as producing it. It is because the fact that whole world has become a common market for businesses. In a wide variety of functions from supply to production, from marketing to distribution, businesses should use their limited resources such as labour and finance in the most efficient way. For this reason, it is important for businesses to conduct an important task such as finding a market in a professional manner without leaving it to chance. The main purpose of the study is to suggest target market for businesses seeking export markets for their products and to provide a sample for market research for different products. With the help of the data obtained from up to date secondary sources, information such as the production quantities, the country based import and export quantities and values, the average unit value of export and imports of avocado, tarrifs and non-tariff barriers for avocado, proximity to the market has interpreted and a target market for Turkey has determined. Besides the Russian Federation, which is the traditional market for fresh fruit and vegetables, the European Union countries, especially Germany and Spain, and the Gulf countries such as Qatar and the United Arab Emirates have been seen as target markets for avocados of production is increasing day by day especially with the adaptation it provides to the Mediterranean Region. Mexico in the world, the Netherlands and Spain in the European Region, Israel

in the Middle East, and Morocco in North Africa stand out as rival countries. The demand for avocados as a high value-added agricultural product is increasing on a global scale. Turkey, by leading her increasing production to the right markets at the right time, has the potential to get share from the market.

Keywords: Export, Market Research, Avocado

GİRİŞ

Pazar araştırmasında, araştırılan ürüne uluslararası pazarlarda talep olup olmadığı, talebin yönü ve gelişme potansiyeli araştırılır. Pazar araştırması yolu ile bilgi toplama kaynakları ve teknikleri, masa başı ve saha araştırması olmak üzere genel olarak iki ana gruba ayrılır (Yılmazer ve Onay, 2015:62). Araştırılacak ürünün özelliklerine göre değişmekle birlikte masa başı araştırmasında cevabı aranacak sorular genel olarak;

- Ürünün dünya ve ulusal pazardaki üretimi
- Ürünün dünya ve ulusal pazardaki tüketimi
- Ülkeler ve işletmeler düzeyinde rakiplerin kim olduğu
- Ürünün ulusal ve uluslararası pazardaki birim fiyatı
- İthalat istatistikleri (en fazla ithal eden ülkeler, ithalatı büyüme trendi gösterenler, ithalat yoğunluğu, ithalat mesafesi, dış ticaret dengesi, vb.)
- Pazara giriş koşulları (gümrük tarifesi, tarife dışı engeller, standartlar, etiket, destekler, vb.)
- Kültür, dil, din, geçmiş ve mevcut iş bağlantıları, vs.
- Riskler (ekonomik, ticari, politik, vb.)

başlıkları altında sıralanabilir. Söz konusu bilgilere ulaşmak için birincil ve ikincil veri kaynaklarından yararlanılabilir. Birincil veriler belirli amaçlar için araştırmacının kendi tarafından toplanır. Bu nedenle doğruluğu, güncelliği ve ihtiyaca cevap vermesi gibi avantajlara sahiptir. Ancak, emek, zaman ve maliyet gibi önemli dezavantajları da vardır. İkincil veriler ise, daha önce araştırmacı dışındaki kişiler ve kurumlar tarafından kendi amaçları için toplanan verilerdir. İkincil veriler çok fazla bilgiye daha kısa sürede, daha az emek ve maliyetle ulaşma imkanı sağlamaktadır. Diğer taraftan güvenirliliği, güncelliği ve ihtiyaca cevap verme konularında dezavantaja sahip olabilmektedir. Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Dünya Gümrük Örgütü, Milletlerarası Ticaret Odası, FAO, ITC gibi uluslararası kurumlar yanında ülkelerin ilgili kuruluşları, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ve özel teşebbüslere ait web siteleri ve yayınlar ikincil veriler olarak kullanılabilmektedir. Araştırmanın amacı ve dinamikleri çerçevesinde birincil ve ikincil veri kaynaklarını yerine göre kullanmak doğru olacaktır. Pazar araştırmasında kullanılan bir diğer yöntem olan saha araştırması ise pazarı ve müşteriyi bulmak için pazarı ziyaret etmeye dayalıdır. Fuar katılımları, ticaret heyetleri ve potansiyel müşteri ziyaretleri bu kapsamdadır. Saha araştırması da maliyet ve zaman olarak dezavantaj sunmakla birlikte yerinde kullanılması durumunda doğrudan satışa dönüşme olasılığı ile işletmeye yüksek potansiyel vaad etmektedir. İşletmelerin pazar araştırması sırasında çıkacak maliyetleri minimize etmek adına özellikle Ticaret Bakanlığı ve KOSGEB gibi kurumların sunmuş olduğu destek mekanizmalarından yararlanması önemlidir. Bu çerçevede araştırmacının pazar araştırması sırasında sorularına cevap araması yanında bu çerçevede oluşacak maliyetleri kısıtlı kaynak olan bütçeyi göz önüne alarak en verimli şekilde yürütmesi ve süreci buna uygun yönetmesi elzemdir.

Bu çalışmada, son yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de üretimi ve tüketimi artan Avokado ürününe yönelik bir pazar araştırması yapılacaktır. İkincil verilerden yararlanarak, üretim, tüketim, rakipler, birim fiyatlar, ithalat bilgileri, pazara giriş koşulları, riskler vb. faktörleri göz önüne alarak sonuçta bir hedef pazar önerecek

bu çalışma ile ürünün ihracatını yapmak isteyenlere öneride bulunmak yanında pazar araştırması yapmak isteyen uygulamacılara örnek bir araştırma tasarımı sunmak amaçlanmaktadır.

Avokado Ürünü ve Üretimi

Avokado, önemli miktarda sağlıklı tekli doymamış yağ asitleri ile birlikte yüksek potasyum kaynağı içeren büyük bir meyvedir. Ürüne Amerikan meyvesi, tereyağı meyvesi de denilmektedir. Ürün, mevcut durumda tropik veya subtropik iklimlerin çoğunluğunda yetiştirilmekle birlikte anavatanı olan Orta Amerika'da çok daha fazla üretime sahiptir (Seymour ve Tucker, 1993:53). Avokado üretimi genel olarak Hass, Fuerte, Ettinger, Pinkerton, Reed, Ryan, Zutano gibi başlıca türler altında gerçekleşmektedir (Bayram vd., 2006: 8). Sağlıklı ve besleyici olması yanında ticari değeri yüksek bir ürün olması nedeni ile avokado üretimi yıllar içinde artış göstermektedir. Üretim trendi, üretici ülkelerin üretim miktar ve trendleri pazar araştırmasında kullanılabilecek önemli bir göstergedir. Tablo 1'de yıllara göre dünya avokado üretim miktarlarına yer verilmektedir.

Tablo 1. Dünya Avokado Üretimi

YIL	TON
1990	1.849.931
2000	2.700.089
2010	3.778.010
2015	5.325.170
2016	5.722.699
2017	6.179.315
2018	6.766.484
2019	7.179.689

Kaynak: Faostat, 2021

Tablo 1'den görüleceği üzere dünya avokado üretimi 20 yılda yaklaşık dört kat artarak 1.8 milyon tondan 7.2 milyon tona yükselmiştir. Tablo 2'de ise avokado üretiminde öne çıkan ülkeler sunulmaktadır.

Tablo 2. Ülkelere Göre Avokado Üretimi

ÜLKE	TON
Meksika	2.300.889
Dominik Cumhuriyeti	661.626
Peru	535.911
Kolombiya	535.021
Endonezya	461.613
Kenya	364.935
Brezilya	242.932
Haiti	231.719
Şili	162.988
İsrael	138.766
Dünya Toplam Üretimi	7.179.689

Kaynak: Faostat, 2021

Tablo 2'de yer verilen ülkelere göre avokado üretiminde, aynı zamanda ürünün anavatanı olan Meksika'nın açık ara önde olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak Orta ve Güney Amerika ülkelerinin yer aldığı tabloda 10. sıradan kendine yer bulan İsrail dikkat çekmektedir. Türkiye'ye yakın coğrafyada olan İsrail'in kayda değer üretimi nedeni ile üretime Türkiye'nin yakın coğrafyası özelinde bakma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu çerçevede Türkiye ve yakın coğrafyasındaki avokado üretimine ilişkin üretim Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. 2019 yılı Türkiye ve Yakın Coğrafyasında Üretim Miktarları

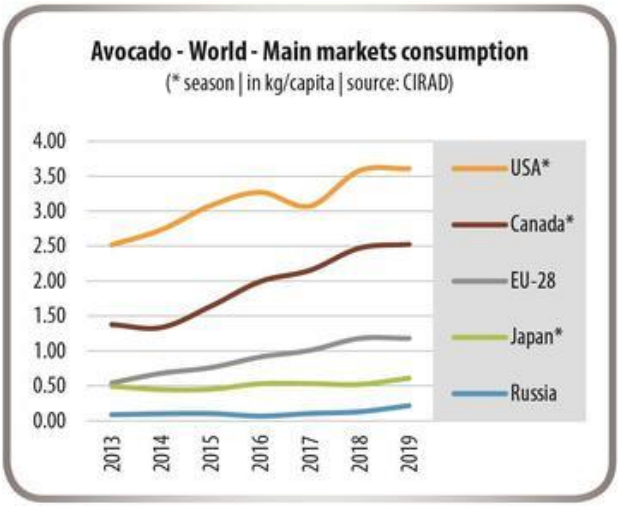
Dünya Sıralaması	Ülke	Ton
10	İsrail	138.766
16	İspanya	97.730
22	Fas	54.576
30	Lübnan	17.207
37	Yunanistan	9.380
43	Türkiye	4.209
47	Fransa	2.080

Kaynak: Faostat, 2021

Tablo 3'te sunulduğu üzere sırasıyla İsrail, İspanya ve Fas, Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki üretimde önemli ölçüde ayrışmaktadır. Türkiye ise son 10 yılda üretimi 4 kat artırmakla birlikte bölge ülkeleri arasında geride kalmıştır.

Avokado Tüketimi

Üretimi ve ticareti etkileyen en önemli faktörlerden birisi kuşkusuz tüketim yani taleptir. Ürüne olan talebin artması üretimine ilişkin kararları etkileyecektir. Aynı zamanda pazar seçiminde de ürüne ilişkin pazardaki tüketim eğilimi önemli bir göstergedir. Bu çerçevede, Şekil 1'de avokado ürünü için ana pazarların tüketim bilgileri sunulmaktadır.

Şekil 1. Ana Pazarlarda Tüketim

Kaynak: https://www.fruitrop.com/, 2021

Gelişmiş ekonomileri ve yüksek alım gücü ile pazarda öne çıkan destinasyonlarda Kanada ve ABD'nin ayrıştığı görülmektedir. Ürünün anavatanına olan yakınlık avantajının tüketime de yansıdığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Japonya, AB ve Rusya görece daha az tüketime sahiptir. Bu durum diğer faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde pazarın büyüme potansiyeli ile ilgili bir fikir verecektir. Özellikle yaş meyve ve sebze ürünlerinde pazara yakınlık avantajı çerçevesinde Avrupa Birliği ülkelerine ayrıca odaklanmak adına Tablo 4'te yer alan tüketim bilgisi paylaşılmıştır.

Tablo 4. AB-28 Ülkesinin Avokado Tüketimi

Markets	2019		Trend (g)		Population (millions)
	Volume (000 t)	g per capita	/2018	/2014	
EU-28, incl.	**607**	**1 179**	**+ 1**	**+ 500**	**515**
France	138	2 091	+ 33	+ 557	66
United Kingdom	97	1 508	- 185	+ 721	64
Germany	79	982	+ 9	+ 586	81
Scandinavia, incl.	58	2 247	+ 54	+ 434	26
Sweden	20	2 039	- 126	+ 25	10
Denmark	17	2 998	+ 275	+ 1 084	6
Norway	14	2 737	+ 232	+ 679	5
Spain	68	1 453	- 10	+ 993	47
Eastern Europe	49	487	+ 15	+ 292	100
Italy	25	417	+ 80	+ 279	61

Kaynak: https://www.fruitrop.com/, 2021

Avrupa'da kişi başı ortalama tüketim 1,16 kg'dır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu rakam 3,5 kg ve Kanada'da ise 2,5 kg'dır. Dünyanın en büyük avokado üreticisi Meksika, kişi başına 6,5-7 kg tüketmektedir. Avrupa'da avokado tüketimi üç yılda (2017-2019) ortalama% 8 artmış ve 2019-20'de tüketim 2015-2016'ya göre% 73 artmıştır. Dünya Avokado Örgütü'ne (WAO) göre, Avrupa'da avokado tüketiminin önümüzdeki sekiz yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri ile aynı seviyeye ulaşması beklenmektedir (https://avocadofruitoflife.com/en). Tablo 4'te yer alan ülkeler arasında özellikle Almanya ve İtalya'nın tüketim tarafında önemli potansiyel barındırdığı görülmektedir. Yapılan araştırmada ürünü beğenmeme kaynaklı bir tüketim azlığına rastlanılmamıştır.

İthalat

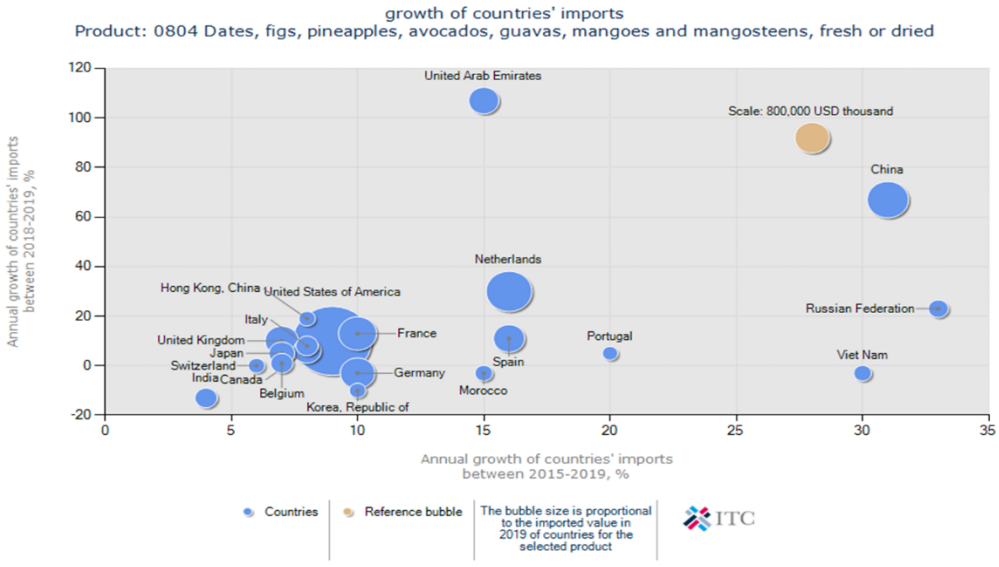
Pazar araştırmasında kuşkusuz en önemli göstergelerden birisi ürüne ilişkin ithalat verileridir. Dünya ithalat verileri Tablo 5'de sunulmaktadır.

Tablo 5. Dünya Avokado İthalatı

	İthalatçılar	2019 (1000 Dolar) İthalat Değeri	Ticaret Dengesi
	Dünya	7.112.848	
1	ABD	2.864.125	- 2.709.816
2	Hollanda	817.596	68.704
3	Fransa	520.249	- 428.680
4	Almanya	348.635	- 302.695
5	Birleşik Krallık	342.470	- 327.147
6	İspanya	341.286	43.360
7	Japonya	239.702	- 239.702
8	Kanada	237.830	- 237.800
9	Belçika	96.664	- 27.205
10	Çin	92.443	- 92.414

Kaynak: Trademap, 2021

7.1 milyar dolarlık dünya avokado ithalatında en fazla paya sahip ülke ABD'dir. Sonrasında ise Hollanda, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İspanya, Japonya, Kanada, Belçika ve Çin gelmektedir. Hollanda ve İspanya dışındaki ülkeler dış ticaret açığı vermektedir. Hollanda re-export yaparken İspanya ise üretici olmakla birlikte aynı zamanda re-export yapmaktadır. Tablo 5'te Türkiye'ye yakın olan Avrupa pazarı öne çıkmaktadır. Ancak, sadece ithalat değil aynı zamanda ithalatın artış trendine bakmak da önemlidir. Bu amaçla Şekil 2'de sunulan verilerden de yararlanmak gereklidir.

Şekil 2. İthalat Artış Trend Grafiği

Kaynak: Trademap, 2021

Şekil 2'de en fazla öne çıkan ülkeler Çin, Rusya ve Vietnam'dır. Bu ülkelerin 2015-2019 dönemindeki yıllık ihracat artış ortalaması %30'un üzerindedir. Bu ülkelerden Vietnam ve Çin mesafe olarak Türkiye uzaktır.

Rusya ise hem yakın hem de mevcut durumda birçok üründe önemli bir ticaret ortağıdır. Bu bakımdan Rusya ithalatının alt detaylarına daha dikkatli bakmak faydalı olacaktır.

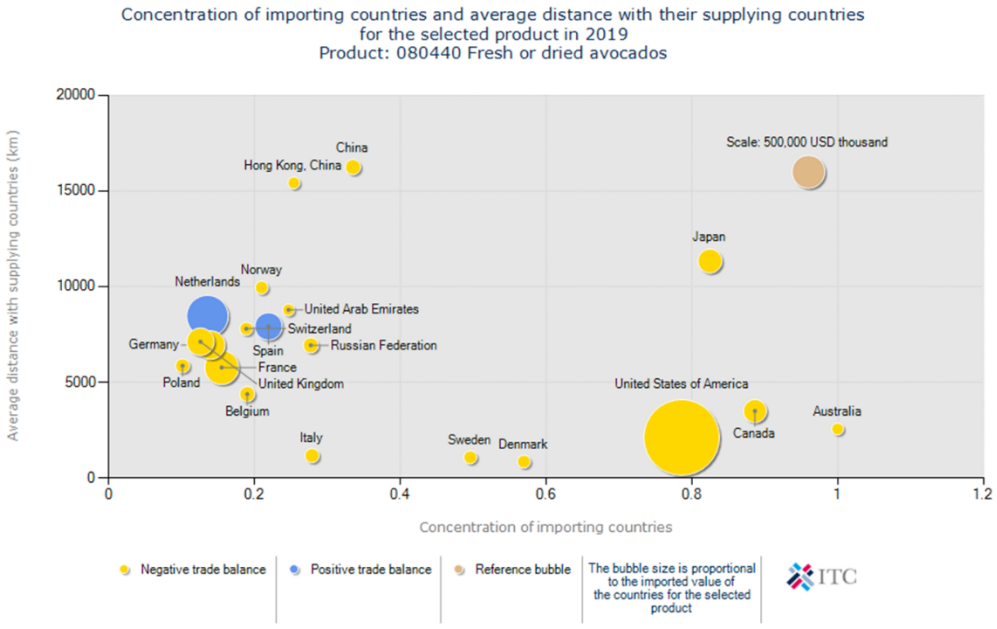
Tablo 6. Rusya Avokado İthalatı

	İhracatçı Ülke	2019 (1000 Dolar) İhracat Değeri	Pay %
	Dünya	91.172	
1	İsrail	42.945	47,1
2	Peru	16.548	18,2
3	Kenya	9.884	10,8
4	Güney Afrika	6.620	7,3
5	Kolombiya	4.269	4,7
6	Meksika	4.031	4,4
7	Şili	2.447	2,7
8	Dominik Cumhuriyeti	1.354	1,5
9	Guatemala	943	1,0
10	Fas	689	0,8
14	Türkiye	214	0,2

Kaynak: Trademap, 2021

Tablo 6'dan görüleceği üzere Rusya ithalatının yarısını İsrail'den yapmaktadır. Diğer ülkeler ise ağırlıklı olarak uzak mesafelerdedir. Bu durum Türkiye için fırsat sunmaktadır. Ayrıca, rakip ülke olarak İsrail'in pazarda olması Türkiye için de değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. Türkiye'nin hali hazırdaki yaş meyve sebzedeki ticaret ilişki ile pazara girmesi mümkündür.

İthalatta mesafeler ve ithalatçı ülke yoğunluğu da önemli bir göstergedir. Bu bakımdan Şekil 3'te bu bilgiler paylaşılmıştır.

Şekil 3. İthalat Mesafeleri ve Ülke Yoğunlukları

Kaynak: Trademap, 2021

ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkeler yakın mesafeden ve daha az sayıda ülkeden ithalat yapmaktadır. Bu durum ürünün ana vatanı olan Orta Amerika'ya yakınlık ve orada bulunan birkaç ülkeden ithalat yapılması ile ilgilidir. Diğer taraftan Avrupa ülkelerinin daha uzak mesafelerden ve daha fazla ülke çeşitliliğinden ithalat yaptığı görülmektedir. Bu durum ilgili pazara yakın Türkiye gibi ülkeler için fırsat yaratmaktadır. Hollanda ve İspanya gibi Avrupa içine tedarik sağlayan ülkeleri dikkatten kaçırmamak da gereklidir. Bu ülkelerin ürünün mevsimselliği gereği belirli dönemlerde yaşadığı arz sıkıntısında devrede olmak plan dahilinde olmalıdır.

Birim Fiyat

Pazar seçiminde dikkate alınacak bir diğer gösterge ürünün birim fiyatıdır. Ürünün iç piyasada ve uluslararası pazardaki birim fiyatını bilmek pazarı belirleme noktasında önemlidir. Avokadonun, T.C. Ticaret Bakanlığı Hal Kayıt Sistemi verilerine göre iç pazardaki ortalama fiyatı 2,76 adet/TL'dir (www.hal.gov.tr). Uluslararası pazardaki birim değerlerinden seçilmiş pazarlara ilişkin birim değerler ise Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7. Seçilmiş Ülkelerde Ortalama Birim Fiyatlar

İthalatçı Ülke	2019
	Birim Değer (USD/unit)
Dünya	2,72
Almanya	3,59
İspanya	2,51
Rusya	2,56

Kaynak: Trademap, 2021

Ürünün 2019 yılında ortalama birim ithalat değeri 2,72 USD/Unit olarak gerçekleşmiştir. Buradaki birim kg'dır. Ulusal ve uluslararası pazardaki birim fiyatlar kıyaslanırken birim ölçüsünün aynı olmasına ve döviz kuru karşılığına dikkat edilmelidir. Bu şekilde bir kıyas sonucu diğer göstergeler ile birlikte hedef pazar seçiminde kullanılmalıdır. Birim fiyatlar konusunda daha sağlıklı bilgi edinmek adına özellikle son yıllarda sayısı artan ücretli web platformlarından yararlanmak da düşünülebilir.

Pazara Giriş Koşulları

Hedef pazar araştırması sırasında yararlanılması gereken en önemli göstergelerden birisi de pazara girişe ilişkin bilgilerdir. Özellikle ürünün ithalatından alınacak vergiler, karşılanması gereken kalite standartları, ambalaj ve etiket koşulları, analiz raporları, pestisit oranları, vb. bilgiler pazarın seçilmesi aşamasında gereklidir. Araştırmacının ihtiyaç duyduğu bilgiler çerçevesinde araştırmayı derinleştirmesi mümkündür.

080440 Gümrük Tarife İstatistik Kodu (GTİP) altında yer alan Avokado ürünün Türkiye'den Rusya'ya ihracatı için belirlenen vergi oranı %3,75'tir (MacMap, 2021). Tarife yanında tarife dışı engelleri de dikkate almak gereklidir. Aynı zamanda özellikle Rusya ve AB gibi pazarlara gerçekleşecek tarım ürünleri ihracatında ürünün sağlık koşulları ile ilgili referans değerlere uygunluğunun dikkate alınması zaruridir. Bunun yanında paketleme, muhafaza, etiket gibi başka faktöre de bakılmalıdır.

Diğer Faktörler

Üretim, tüketim, ithalat verileri, rakipler, birim fiyat, pazara giriş koşulları gibi faktörler yanında ülkelere özgü risk ve fırsatlar da dikkatle incelenmelidir. Zira hedef pazar adayı ile görüşmeleri sonlanmak üzere olan bir serbest ticaret anlaşması fırsat doğurabileceği gibi yaşanacak bir gerilim de tehdit oluşturabilecektir. Örneğin yapılan pazar araştırmasında göstegeler Suudi Arabistan'ı işaret ediyor olabilir. Ancak, mevcut durumda yaşanan sorunları göz önünde tutmak ve buna göre alternatif pazara yönelmek daha faydalı olabilir. Aynı şekilde Ukrayna-Rusya arasında yaşanan gerilimin takibi ve bu durumun büyümesi halinde olası etkileri göz önüne almak gereklidir. Ya da hedef pazar araştırması verilerinin işaret ettiği pazarlar arasından tarihsel ve kültürel bağın bulunduğu ülkenin seçilmesi gibi kısmen daha subjektif kararlar alınabilir. Zira pazar araştırma raporu sayılardan ibaret değildir. Ürüne, konjonktüre, araştırmacıya göre değişebilen subjektif bir yönü de bulunmaktadır. Bu haliyle verilere yer vermek kadar onları iyi yorumlamak da önemlidir. Vizyoner bir bakış açısı iyi bir pazar araştırması için elzemdir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonuçlarına göre dikkat çeken ülke Rusya olmuştur. Rusya hem yıllık bazda hem de son 5 yıl yıllık ithalat büyüme ortalamasında en fazla öne çıkan ülkedir. Aynı zamanda Rusya'da söz konusu ürünün tüketiminin artma eğiliminde olması da önemlidir. Rusya'nın ithalatının yarısını İsrail, diğer yarısını ise ürünün anavatanı olan uzak coğrafyadan karşılaması hemen yanı başındaki Türkiye için fırsattır. Ayrıca, mevcut durumda yaş meyve ve sebze ticareti sebebiyle var olan ticari bağlantılar da Rusya'yı cazip kılmaktadır.

Çalışma kapsamında Almanya'nın, Avrupa'da avokado tüketim ve ithalatının en fazla büyüme perspektifine sahip ülke olduğu düşünülmektedir. Almanya, kişi başı milli geliri yüksek büyük bir nüfusa sahiptir ve avokado pazarı hala gelişmektedir. Almanya mevcut durumda Türkiye'nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ülkedir. Bu nedenle ticari bağlantıları yüksektir. Ancak, Almanya pazarı özellikle sağlık boyutunda pestisit kalıntısı limitleri konusunda son derece katıdır. Bu durum pazara girişte zorluk yaratma potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan sağlığa olan vurgu daha yüksek katma değere sahip organik avokado ihracatı için fırsat yaratmaktadır. Avrupa pazarındaki bir diğer potansiyel pazar İspanya'dır. Mevsimsellik etkisi ile Meksika ve Peru gibi aynı zamanda uzak olan ülkelerden gerçekleştiremediği ithalatı Fas'tan telafi ettiği gözlenmektedir. Bu durum pazarda rakip olarak görülebilecek İspanya'nın aynı zamanda ihracat destinasyonu olmasını sağlamaktadır. İtalya ve İspanya'nın Türkiye'den ithal edilen zeytinyağını ABD, Japonya gibi ülkelere daha yüksek değerden ihraç etmesi örneği avokado için de gerçekleşebilir. Bu her ne kadar istenen bir durum olmasa da firma tercihleri doğrultusunda alternatif pazar olarak değerlendirmek mümkündür. Zira İspanya nihayetinde büyük bir tüketici pazarı olmasının yanında Avrupa avokado arzında çok önemli bir oyuncudur.

Çalışmanın sonucunda Türkiye'den avokado ihracatı için Rusya ve Almanya pazarı öne çıkmıştır. Alternatif olarak farklı bir bakış ile İspanya öne çıkmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar veriler öne çıkarmasa da Katar, BAE gibi yüksek gelirli körfez ülkelerini de takip etmek gerektiği düşünülmektedir. Örnek bir pazar araştırması tasarımı sunan bu çalışmanın farklı sektörler ve zaman dilimlerinde uygulanması önerilmektedir.

Kaynakça

Bayram, S., Arslan, M. A., & Turgutoğlu, E. (2006). Türkiye'de Avokado Yetiştiriciliğinin Gelişimi, Önemi ve Önerilen Bazı Çeşitler. Derim, 23(2), 1-13.

Seymour, G. B., & Tucker, G. A. (1993). Avocado. In Biochemistry of fruit ripening (pp. 53-81). Springer, Dordrecht.

Yılmazer, M., & Onay, M. (2015). İhracat ve İthalat Yönetimi. Yeni Stratejiler ve Güncel Uygulamalar, Nobel yay, (s 56).

https://avocadofruitoflife.com/en/ adresinden 26.04.2021 tarihinde erişilmiştir.

http://fao.org/faostat/en/ adresinden 26.04.2021 tarihinde erişilmiştir.

http://hal.gov.tr/sayfalar/fiyatdetaylari.aspx adresinden 07.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

https://macmap.org/ adresinden 06.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

https://trademap.org/Index.aspx adresinden 06.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

ÖĞRENCİLERİN SOSYO-BİLİMSEL KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

THE ANALYSIS OF STUDENTS 'OPINIONS ON SOCIO-SCIENTIFIC ISSUES

Okan SARIGÖZ

Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-1616-9789

ÖZET

Pandemi sürecinden dolayı insanlar hem kendisini hem de toplumu ilgilendiren bilimsel ve toplumsal konularda merak duygularından dolayı daha fazla araştırma yapmaya başladılar. Toplumu fazlasıyla ilgilendiren ve bilim ile toplumun iç içe olduğu hem bilimsel hem de toplumu ilgilendiren bu konulara literatürde sosyo-bilimsel konular denilmektedir. Sosyo-bilimsel konuları araştırmanın veya öğrenmenin kökünde hem merak etme duygusu hem de toplumsal duyarlılık vardır. Sosyo-bilimsel konular toplumu ilgilendiren bilimsel konuları içerdiğinden bireyin bu konularda yorum yapabilmek için topluma veya toplumsal hareketliliğe karşı duyarlı ve bilim okuryazarı olması gerekmektedir. Ayrıca sosyo-bilimsel konularla ilgilenen bireyin, bilimsel tartışmalar yapabilen, gündemi takip eden, objektif, eleştirel düşünebilen, mantıklı ve araştırmacı gibi özelliklere de sahip olması gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı farklı bölümlerde uzaktan eğitimle öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla 3 sorudan oluşan bir görüşme formu geliştirilmiş ve öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşleri e-mail, WhatsApp, Instagram ve Zoom yoluyla toplanmıştır. Araştırmada, olgubilim modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara karşı duyarlı oldukları, özellikle bu Pandemi sürecinden sonra sosyo-bilimsel konulara karşı hassasiyetlerinin daha da arttığı, daha fazla sosyo-bilimsel konulara dikkat ettikleri ve medyadaki sosyo-bilimsel konuların daha fazla dikkatlerini çektiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada sosyo-bilimsel konuların gündeme gelmesiyle birlikte öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara karşı farkındalıklarının ve duyarlılıklarının arttığı gibi sonuçlara da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel konu, Toplumsal konu, Sosyal konu, Sosyo-bilimsel konu,

ABSTRACT

Due to the pandemic process, people started to do more research because of their curiosity about scientific and social issues that concern both themselves and the society. These issues, which are of great concern to society and concern both scientific and society, in which science and society are intertwined, are called socio-scientific issues in the literature. Both the feeling of curiosity and social sensitivity are at the root of researching or learning socio-scientific issues. Since socio-scientific issues include scientific issues that concern society, an individual must be sensitive to the society or social mobility and be scientifically literate in order to comment on these issues. In addition, the individual who is interested in socio-scientific issues should have characteristics such as being able to conduct scientific discussions, follow the agenda, think objectively, critically, logically and research. The aim of this study is to try to determine the opinions of teacher candidates studying at education faculties on socio-scientific issues. The working group of the study consists of the teacher candidates studying in different departments of Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Education in the 2020-2021 academic year by distance education. In the study, an interview form consisting of 3 questions was

developed in order to determine the opinions of the teacher candidates on socio-scientific issues and the opinions of the teacher candidates on socio-scientific issues were collected via e-mail, WhatsApp, Instagram and Zoom. The research is phenomenological model was used. As a result of the research, it was concluded that teacher candidates were sensitive to socio-scientific issues, their sensitivity towards socio-scientific issues increased especially after this pandemic process, they paid more attention to socio-scientific issues and that socio-scientific issues in the media attracted more attention. In addition, with the introduction of socio-scientific issues in the research, it was found that the pre-service teachers' awareness and sensitivity towards socio-scientific issues increased.

Keywords: Scientific issue, Social issue, Society issue, Socio-scientific issue

GİRİŞ

Sosyo-bilimsel konular denilince akla gelen ilk şey toplum ile bilimin iç içe olmasıdır. Daha önceleri bilimsel konuların topluma etkileri konusunda birçok araştırmalar yapılmış olsa da daha sonraları toplum ve bilim kavramları zamanla sosyo-bilim kavramı olarak birleştirilmiştir. Sosyo-bilimsel konular basın yayın ya da medya yoluyla her gün karşılaşılan bilimin teknolojik ve sosyal boyutları ile bağlantılı olan, değer muhakemesi gerektiren ve bireylerde karar oluşturma bilinci gerektiren konular olarak tanımlanabilir (Sadler, 2004).

Sosyo-bilimsel konuların alanı veya günümüzde karşılaştığımız sosyo-bilimsel konular arasında; yenilenebilir enerji, Genetiği değiştirilmiş organizmalar, hidroelektrik santralleri, nükleer enerji, küresel ısınma, alternatif yakıtlar, klonlama, kök hücre araştırmaları, çevresel problemler, aşılama, ıslah, biyoteknolojik çalışmalar, AIDS gibi konular sayılabilir (Bell & Lederman, 2003; Sadler & Zeidler, 2004; Sadler, Chambers & Zeidler, 2004; Kolsto, 2001; Lee & Grace, 2012; Kırbağ-Zengin, Keçeci, Kırılmazkaya & Şener, 2011; Öztürk & Leblebicioğlu, 2015; Topçu, 2008).

Sosyo-bilimsel konular ve bu konuların araştırılması çok öncelerden beri bilinen bir konu olsa da son zamanlarda dünyadaki tüm ülkelerin top yekün mücadele ettiği Coronavirüs salgının da etkisiyle sosyo-bilimsel konular tekrar gündeme gelmiş oldu. İnsanlar her gün saatlerce internet ve bilgisayarın başına geçip Coronavirüs, etkileri, zararları, tedavi yöntemleri vb. gibi birçok konuyu bilimsel olarak araştırmaya başladılar.

Daha sonra insanlar araştırmış oldukları konu ya da konuları ve öğrendikleri bilgileri çevrelerine anlatmaya veya çevrelerinden farklı bilgi edinenler varsa bu farklı bilgileri öğrenmeye çalıştırlar (Sarıgöz, 2012-2019). Aslında tüm bu yapılanların adı kısaca sosyo-bilimsel öğrenmeydi. Her ne kadar insanlar yaptıklarının bilimsel olarak farkında olmasak da başına gelen olaylardan dolayı veya yaşananlardan dolayı toplumlar sosyo-bilimsel konulara daha duyarlı hale geldiler.

YÖNTEM

Araştırmanın Problem Cümlesi

Eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşleri nelerdir?

Araştırmanın Alt Problemleri

1.Sizce sosyo-bilimsel konularda araştırma yapılmalı mıdır, neden?

2.Edindiğimiz sosyo-bilimsel bilgileri çevremizle paylaşmalı mıyız, neden?

3.Çevrenizde sosyo-bilimsel konularda konuşmalar yapan birisini gördüğünüzde neler hissedersiniz ve neler yaparsınız?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı Türkçe Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ve Özel Eğitim Öğretmenliği bölümlerde öğrenim gören ve farklı sınıf kademelerinde okuyan öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından 3 soruda oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiş ve öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması derslerinin işlenişine yönelik görüşleri WhatsApp ve Zoom üzerinden görüntülü görüşme yoluyla toplanmıştır.

Araştırma Modeli

Bu araştırma, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara yönelik görüşlerini yönelik görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmada olgubilim (fenomenoloji) modeli kullanılmıştır. Olgubilim, yaşadığımız toplumda olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi farklı bir biçimde karşımıza çıkan olguları inceleme amacında olan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2006). Araştırmada veriler görüşme yöntemi kullanılarak ve araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımı ile toplanmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu 3 adet açık uçlu sorudan oluşmuştur.

Araştırma Verilerinin Analizi

Görüşmeler esnasında cep telefonuna ve bilgisayara kaydedilen veriler özetlenerek yorumlanmıştır. Bu işlemler için önce taslak bir çerçeve oluşturulmuş, sonra elde edilen veriler düzenlenerek bulgular oluşturulmuştur. Daha sonra bulgular yorumlanarak araştırmanın sonuç ve öneriler kısmı geliştirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öğretmen adaylarına sorulan ve araştırmanın alt problemlerine verilen cevaplara ve yorumlamalara yer verilmiştir.

1.Sizce sosyo-bilimsel konularda araştırma yapılmalı mıdır, neden?

Sosyo-bilimsel konuların araştırılması ile ilgili olarak öğretmen adayları, sosyo-bilimsel konularda araştırmaların sürekli olarak yapılmasını böylelikle hem genel kültür olarak hem de toplumun içerisindeki sosyo-bilimsel konulardaki durumu anlayabilmek açısından bilgi edinmenin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca öğretmen adayları, sosyo-bilimsel konularda araştırmalar yapıldığında daha sağlıklı yorumlar yapılabileceğini ve farklı bir konuyla karşılaşıldığında ne yapılacağının bilinebileceğini vurgulamışlardır. Öğretmen adayları, Sosyo-bilimsel konuların araştırılması ile ilgili olarak araştırma yapmanın bilincini açacağı, farkındalığı yükselteceği, objektif düşünme becerisini geliştireceği ve eleştirel düşünme yetisini arttıracağını belirtmektedirler. Öğretmen adayları sosyo-bilimsel konularda araştırma yapanların sorun ya da sorunlara karşı anında çözüm önerileri de geliştirebileceğini böylelikle sosyo-bilimsel konularda topluma önemli katkılarının bulunabileceğini de vurgulamışlardır. Sosyo-bilimsel konuların ortamlarda konuşulması veya tartışılmasından kaynaklı olarak öğretmen adayları bu tür araştırmaların veya tartışmaların araştıran kişinin iletişim becerisini ve konuşma kabiliyetini geliştireceğini ve böylelikle sosyal çevresinin de artacağını vurgulamışlardır. Öğretmen adayları dünyanın devamlı geliştiğini bu tür konuları araştırmanın bireyi de geliştireceğini vurgulamışlardır. Öğretmen adayları toplumun bilmediği veya sadece kulaktan duyma haberler ile bildiği konularda onlara işin doğrusunu ve bilimsel olanını anlatmanın sosyo-bilimsel konuyu araştıran kişiyi de mutlu edeceğini vurgulamışlardır. Öğretmen adayları sosyo-bilimsel konular hakkında bilgi sahibi olmak kadar önemli olan bir diğer konunun da problem ya da problemlere

yönelik olarak bulunan ya da geliştirilen pratik çözüm yolları olduğunu araştırmacının problem ya da problemlere karşı geliştireceği çözüm yollarının da bazı durumlarda çok önemli olduğunu vurgulamışlardır.

2.Edindiğimiz sosyo-bilimsel bilgileri çevremizle paylaşmalı mıyız, neden?

Öğretmen adaylarının tamamına yakını bu soruya 'paylaşılmalıyız' cevabını vermiştir. Ayrıca öğretmen adayları sosyo-bilimsel konuları çevre ile paylaşmanın çevreyi bilinçlendireceği ve yaşanan olay ile ilgili olarak herkesin bilgi sahibi olmalarını sağlayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmada bu paylaşımlar sırasında yapılacak konuşmalar ile toplumun bilgi seviyesi ve bu olaydan ne kadar etkilendiğinin de belirlenebileceği vurgulanmıştır. Öğretmen adayları edinilen bilgileri paylaşmanın daha sonra bir sorun yaşandığında yaşanacak soruna etkisinin olacağını ve toplumun böylelikle olay karşısında daha bilinçli olacağı ve neler yapması gerektiğinin farkında olacağını vurgulamışlardır. Öğretmen adayları bilginin bir kişide kaldığında pek etkisinin etkisinin olmayacağını ancak bilginin paylaşıldıkça etkisinin artacağını ve yararının olacağını vurgulamışlardır. Sosyo-bilimsel konular toplumda paylaşıldığında bazı araştırmacıların farkına varamadığı veya bilmediği konuları diğer araştırmacıların bilmesi ve bilinen bilgilerin paylaşılması hem toplumu hem de araştırmacıları daha fazla bilgi sahibi yapacağını ve araştırılan konunun her bakımdan aydınlatılacağını vurgulamışlardır. Öğretmen adayları özellikle okullardaki öğretmenlerin mutlaka sosyo-bilimsel konularda araştırmalar yaparak öğrencilerini gerekli tüm konularda bilgilendirmesi gerektiğini sınıfta tartışma ortamları oluşturarak böylelikle öğrencilerin hem sosyo-kültürel hem de bilimsel olarak bilgi sahibi olmalarının sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.Çevrenizde sosyo-bilimsel konularda konuşmalar yapan birisini gördüğünüzde neler hissedersiniz ve neler yaparsınız?

Öğretmen adayları bu soruya cevap olarak öncelikle konuşan kişiyi dinlemeye başlayacaklarını konuşan kişi eğer mantıklı ve bilimsel konuşuyorsa ve bilimsel belgelere dayalı olarak yorumlar yapıyorsa can kulağı ile dinlemeye devam edeceklerini belirtmişlerdir. Ancak belgelere dayalı olarak veya kulaktan duyma bilgilerle ya da araştırma yapmadan gelişi güzel konuşuyorsa dinlemeyi bırakıp oradan uzaklaşacaklarını belirtmişlerdir. Bazı öğretmen adayları ise konuşan kişinin ya da kişilerin konuşmalarını dinlerken mantıksal olarak da konuşulanları değerlendireceklerini eğer konuşma bilimsel ve mantıklı ise dinleyeceklerini ve böylelikle bilgi edineceklerini belirtmişlerdir. Bazı öğretmen adayları araştırma yapan ve yaptığı araştırmaları toplum ile paylaşan kişileri bile görmenin onları mutlu edeceğini belirtmişlerdir. Bazı öğretmen adayları ise sosyo-bilimsel konuyu araştıran kişinin ne kadar kaynaktan araştırdığına bakacağını eğer ciddi anlamda bir araştırma yapmamışsa oradan ayrılacağını ancak kapsamlı bir araştırma yapmış ve yaptığı araştırmalar arasında bağlar kurarak sebep sonuç ilişkisi içerisinde konuları anlatıyorsa can kulağı ile dinlemeye devam edeceğini belirtmişlerdir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırmada, öğretmen adaylarının sosyo-bilimsel konulara karşı duyarlı oldukları, özellikle bu Pandemi sürecinden sonra sosyo-bilimsel konulara karşı hassasiyetlerinin daha da arttığı, daha fazla sosyo-bilimsel konulara dikkat ettikleri ve medyadaki sosyo-bilimsel konuların daha fazla dikkatlerini çektiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada, öğretmen adayları sosyo-bilimsel konuları araştıran ve anlatan kişilerin kapsamlı bir araştırma yapmışsa ve mantıklı konuşuyorsa onu dinleyeceklerini aksi halde ortamı terk edecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, Sosyo-bilimsel konularda araştırma yapmanın araştırmacıya araştırma yapma, farkındalığı arttırma, eleştirel düşünme ve objektif düşünme gibi konularda beceri sahibi yapacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, özellikle öğretmenlerin öğrencilerini sosyo-bilimsel konuları araştırmaları konusunda teşvik etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, sosyo-bilimsel konuların gündeme gelmesiyle birlikte yöneticilerin, öğretmenlerin, öğretmen adaylarının ve tüm toplumun sosyo-bilimsel konulara karşı farkındalıklarının ve duyarlılıklarının arttığı ancak toplumun yapılacak etkinliklerle bu bilinç düzeyinin daha da arttırılması gerektiği gibi sonuçlara da ulaşılmıştır.

Öneriler

Sosyo-bilimsel konular her açıdan toplum içerisinde yaşayan tüm insanları ilgilendirmektedir. Bu nedenle sosyo-bilimsel konuların öğrenilmesine önem verilmeli ve tüm insanlar bu konuda bilgilendirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki toplumda meydana gelebilecek sorunların çözümü için yine her zaman bilinçli insanlara ve yine insanların problemlere karşı olumlu yöndeki davranışlarına ve tedbirlerine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Bell, R. L. & Lederman, N. G. (2003). Understandings of the nature of science and decision making on science and technology based issues. Science & Education, 87, 352–377.

Kırbağ-Zengin, F., Keçeci, G., Kırılmazkaya, G. & Şener, A., (2011). İlköğretim öğrencilerinin nükleer enerji sosyo-bilimsel konusunu online argümantasyon yöntemi ile öğrenmesi. 5th International Computer and Instructional Technologies Symposium, 22-24 September 2011, pp. 489- 494, Elazığ.

Kolsto, S. D. (2001). Scientific literacy for citizenship: Tools for dealing with the science dimension of controversial socioscientific issues. Science & Education, 85, 291–310.

Lee, Y. C. & Grace, M. (2012). Students' reasoning and decision making about a socioscientific issue: A cross-contex comparison. Science Education, 96(5), 787-807.

Öztürk, S. & Leblebicioğlu, G. (2015). Sosyo-bilimsel bir konu olan hidroelektrik santraller (HES) hakkında karar verilirken kullanılan irdeleme şekillerinin incelenmesi. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 9(2), 1-33.

Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. Journal of Research in Science Teaching, 41(5), 513-536.

Sadler, T. D., Chambers, F. W. & Zeidler, D. L. (2004). Student conceptualizations of the nature of science in response to a socioscientific issue. International Journal of Science Education, 26(4), 387-409.

Sadler, T. D. & Zeidler, D. L. (2004). The significance of content knowledge for informal reasoning regarding socioscientific issues: Applying genetic knowledge to genetic engineering issues. Science & Education, 88, 683–706.

Sarıgöz, O. (2012). Assessment of the High School Student' Critical Thinking Skills. Procedia Social and Behavirol Sciences, 46, 5315-5319.

Sarıgöz, O. (2017). An analytical study on views of teacher candidates about cooperative learning approach. The Journal of International Social Research, 10(49), 491-497.

Topçu, M. S. (2008). Preservice science teachers' informal reasoning regarding socioscientific issues and the factors influencing their informal reasoning. Unpublished Doctoral Dissertation. Middle East Tecnical University, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ MENTOR-MENTİ İLİŞKİSİNE VE UYGULAMALARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

THE ANALYSIS OF TEACHER CANDIDATES 'OPINIONS ABOUT THE MENTOR-MENTI RELATIONSHIP AND APPLICATIONS

Okan SARIGÖZ

Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-1616-9789

ÖZET

Mentorluk, öğretmen adaylarının kendi alanlarında daha da uzmanlaşabilmeleri için bir gelişim süreci olup gerek stajyer öğretmenlerin gerekse de öğretmen adaylarının mesleki olarak kendilerini daha iyi yetiştirebilmeleri için geliştirilmiş bir süreçtir. Aynı zamanda mentorluk, öğretmen ya da öğretmen adayının metodolojik yönden de kendisini yetiştirmesidir. Mentor, daha deneyimli veya daha bilgili bir kişinin deneyimsiz bir kişiye yapmış olduğu rehberliktir. Dolayısıyla öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulamasına gittiğinde staj yapacak oldukları sınıflarda karşılaştığı öğretmenler mentordur. Menti ise deneyimsiz ya da az deneyimli gibi anlamlara gelmektedir. O halde deneyimsiz ya da stajyer olan öğretmen adaylarına metni denebilir. Öğretmenlik uygulamaları veya stajlar mentor ile metninin beraber yürüttükleri ve mentorun mentiye rehberlik ettiği bir süreçtir. Alanında başarılı olup staryer bir öğretmen adayına her anlamda rehberlik eden bir uzman öğretmen, adayını hem teorik hem de uygulama bakımından ciddi anlamda geliştirebilir. Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı farklı bölümlerde uzaktan eğitimle öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmada öğretmen adaylarının mentor-metni ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla 3 sorudan oluşan bir görüşme formu geliştirilmiş ve öğretmen adaylarının mentor-metni ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşleri e-mail, WhatsApp, Instagram ve Zoom yoluyla toplanmıştır. Araştırmada, olgubilim modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının eğitim fakültelerinde okurken mutlaka staja gitmek istedikleri, kendilerini eksik hissettikleri konularda oradaki uzman öğretmenlerden faydalanmak istedikleri, okulda öğrenciler ile ilgili sorunların nasıl çözüldüğü ile ilgili de deneyim kazanmak istedikleri gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mentor, Menti, Mentorluk, Öğretmenlik uygulaması, Staj

ABSTRACT

Mentoring is a development process for teacher candidates to produce on their own, and the lesson of trainee teachers is an ongoing process for teacher candidates to train professionally knowledgeable. At the same time, mentoring is the teaching of a teacher or teacher candidate in terms of methodology. Mentor is more of an inexperienced guidance. The teachers that such prospective teachers encounter in the classes that will do their internship when they go to teaching practice are mentors. Menti, on the other hand, means inexperienced or inexperienced. In that case, teacher candidates who are inexperienced or trainees can be called a text. Teaching practices or internships is a process in which the mentor and the text are carried out together and the mentor guides the mentee. An expert teacher, who is successful in his field and guides a student teacher in his own journal, can seriously improve his candidate both theoretically and practically. The aim of this study is to try to determine their views on the mentor-mentee relationship and practices in education faculties. The working group of the research is the education of teacher candidates studying in different departments through distance

education in Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Education for the 2020-2021 academic year. In the study, pre-service teachers' views on the mentor-text relationship and its applications were collected through e-mail, WhatsApp, Instagram and Zoom, to create an interview form out of 3 questions, and the interviews of the pre-service teachers about the relationship and practices of their mentors. The phenomenological model was used in the research. The research yields results such as that prospective teachers definitely want to go to internships while studying in education faculties, they want to learn from teachers who want to teach in education faculties, and they want to learn about how problems with students are solved at school.

Keywords: Mentor, Mentee, Mentoring, Teaching practice, Internship

GİRİŞ

Usta çırak, usta kalfa veya kalfa çırak ilişkisi çok eskiden beri bilinen bir durumdur. Ancak bu ilişkinin adı 1980'lerden itibaren mentorluk olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2012). Mentorluk, bir menti'nin daha az, daha yavaş öğrendiği ya da eğer tek başına olursa öğrenemeyeceği şeyleri öğrenmesine yardım eden biri olarak ele alınmaktadır (Inzer & Crawford, 2005). Mentorluk; danışman, destekleyici, öğretmen, avukat, koç, koruyucu, rol model ve rehberlik görevlerini kapsayan akıl öğretici ilişkiler bütünüdür (Starcevich, 1997; Ceylan, 2004). Mentorluk, başka bir ifade ile mentorun mentiye deneyim kazandırması veya kılavuzluk yapmasıdır (Barker, 2006; Kuzu, Kahraman & Odabaşı, 2012; Mullen, 1998). Mentorluk özellikle deneyimsiz bireyler için oldukça önemli bir konudur. Çünkü mentorluk kılavuz denetiminde öğrenme, kılavuzdan öğrenme veya işi uzmanından öğrenmedir. Mentorlukta iki değişken vardır. Bunlardan birisi mentor diğeri ise mentidir. Mentor işin uzmanı, işi bilen kişi, deneyim sahibi veya tecrübeli gibi anlamlara gelmektedir.

Mentor, başka bir bakış açısıyla mentiye kılavuzluk eden, daha bilgili ve deneyimli kişidir (Barutçugil, 2004; Hayes, 2005; Çınar, 2010). Mentor, kendisinden daha az deneyime sahip meslektaşına, stajyerine kişisel ve mesleki destek sağlayıp onu yönlendiren, bilgi, beceri ve tecrübesinden yararlanılmak istenen deneyimli kişi ya da kişiler iken menti ise bu süreçte deneyim ve tecrübe kazanması hedeflenen daha az tecrübeye sahip kişi ya da kişilerdir (Yirci, 2009). Mentor, danışanına mesleki açıdan kılavuzluk ederek, onun yetişebilmesi için bilimsel, alansal ve pedagojik olarak elinden geleni yaparak ve onu en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmalıdır (Gökdoğan & Sarıgöz, 2012; Yirci & Kocabaş, 2012). Burada mentiye düşen görev ise kılavuzunu yakından takip ederek olaylara nasıl yaklaştığını, bakış açısını ve deneyimleri gözlemleyerek onu örnek almaktır (Sarıgöz, 2019). Menti uygulama esnasında ne kadar çok durumla karşılaşırsa ve ne kadar çok deneyim kazanırsa mesleki anlamda kendisini o kadar iyi geliştirmiş olur.

YÖNTEM

Araştırmanın Problem Cümlesi

Eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşlerini nelerdir?

Araştırmanın Alt Problemleri

1.Mentorluk uygulamalarının olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

2.Mentilerin, mentorlara veya uygulama yapmaya ihtiyacı var mıdır, neden?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşlerini belirlemeye çalışmaktır.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesine bağlı Türkçe Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, İlköğretim Matematik öğretmenliği ve Özel Eğitim Öğretmenliği bölümlerde öğrenim gören ve farklı sınıf kademelerinde okuyan öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşlerini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından 2 sorudan oluşan bir yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiş ve öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşleri WhatsApp ve Zoom üzerinden görüntülü görüşme yoluyla toplanmıştır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, eğitim fakültelerinde okuyan öğretmen adaylarının mentor-menti ilişkisine ve uygulamalarına yönelik görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle araştırmada olgubilim (fenomenoloji) modeli kullanılmıştır. Olgubilim, yaşadığımız toplumda olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi farklı bir biçimde karşımıza çıkan olguları inceleme amacında olan bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2006). Araştırmada veriler görüşme yöntemi kullanılarak ve araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımı ile toplanmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu 2 adet açık uçlu sorudan oluşmuştur.

Araştırma Verilerinin Analizi

Görüşmeler esnasında WhatsApp üzerinden toplanan veriler cep telefonuna ve bilgisayara kaydedilmiş ve bilgiler özetlenerek yorumlanmıştır. Bu işlemler için önce taslak bir çerçeve oluşturulmuş, sonra elde edilen veriler düzenlenerek bulgular oluşturulmuştur. Daha sonra bulgular yorumlanarak araştırmanın sonuç ve öneriler kısmı geliştirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öğretmen adaylarına sorulan ve araştırmanın alt problemlerine verilen cevaplara ve yorumlamalara yer verilmiştir.

1.Mentorluk uygulamalarının olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

Öğretmen adayları mentorluğun faydaları ile ilgili olarak; mentorluğun yararları ile ilgili olarak, mentinin özgüvenini arttıran, motivasyonunu yükselten, mentiye görevini uygulamalı olarak öğreten, hem bilgi bakımından hem de pedagojik açıdan mentiye rehberlik eden yararlı bir süreç olduğunu vurgulamışlardır. Mentorluğun özellikle okullarda iletişimi güçlendirdiği, bireyin kendisine olan güvenini arttırdığı, bireyi manevi olarak doyuma ulaştırdığı, hem sınıf yönetimi hem de okul yönetimi bakımından deneyim kazandırdığını vurgulamışlardır. Öğretmen adayları mentorluk sayesinde mentinin karşılaştığı problemleri daha kolay çözebileceği, her anlamda cesaretinin artacağı, olaylara daha mantıklı yaklaşacağı ve özellikle dersleri işleme konusunda hem bilgi hem de pedagojik açıdan deneyim kazanacağını belirtmişlerdir.

Mentorluğun sınırlı veya zayıf yönleri ile ilgili olarak da öğretmen adayları; özellikle Pandemi döneminde zamanın kısıtlılığı, uzaktan eğitimde öğrenciler ile fiziki olarak aynı ortamda bulunamama, derslerin sınıflarda işlenmemesini mentorluğun zayıf yönleri olarak vurgulamışlardır. Ayrıca öğretmen adayları; mentorluğun usta çırak ilişkisi gibi emir vermeye eğilimli bir yanının olması, bazı durumlarda mentor ile mentinin uyuşamaması, mentorun mentiyi yetersiz görmesi ve ilgilenmemesi gibi durumların mentorluğun sınırlı yanları olduğunu belirtmişlerdir.

2.Mentilerin, mentorlara veya uygulama yapmaya ihtiyacı var mıdır, neden?

Öğretmen adaylarına göre mentilerin uygulama yapmaya mutlaka ihtiyacı vardır. Çünkü uygulamalar sayesinde mentiler, gerek okulun yapısı ve işleyişi gerekse de dersler ve derslerin işlenişi ile ilgili ciddi deneyimler kazanmakta ve bilgi sahibi olmaktadırlar. Çalışacakları kurumun yönetmeliklerini ve işleyişini öğrenmektedirler. Ayrıca mentiler uygulamalar sayesinde okul ile ilgili gerekli belgelerin nasıl ne zaman doldurulacağını başta eba olmak üzere hem teknolojik hem de sınıfta gerekli olabilecek materyalleri kullanma konusunda gerekli becerileri kazanmaktadırlar. Öğretmen adaylarına göre okul uygulamalarında mentilerin bir kılavuza mutlaka ihtiyacı vardır. Ancak bu kılavuz uygulama boyunca mentiye her türlü yardımda bulunmalı ve deneyimlerini paylaşarak mentinin yapılanlardan ve yaşananlardan ders çıkarmasını sağlamalıdır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırmada, öğretmen adaylarının eğitim fakültelerinde okurken mutlaka bir mentorun yanında uygulamalara gitmek istedikleri, kendilerini eksik hissettikleri konularda oradaki mentorlardan faydalanmak istedikleri, okullarda öğrenciler ile ilgili sorunların nasıl çözüldüğü, yönetimsel sorunların nasıl çözüldüğü ve yapacakları mesleklerin incelikleri hakkında deneyim kazanmak istedikleri gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada, öğretmen adaylarının sınıflarda ilk defa ders anlatmaya başladıklarında heyecanlanacaklarını düşündükleri bu nedenle de en azından bir dönem mentorların yanında derslere girerek onları gözlemlemek ve bu heyecanlarını yenmek istedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, öğretmen adayları öğrencilerden gelecek olan soruları yanıtlama konusunda çekincelerinin olduğunu bu nedenle de okuldaki mentorların öğrencilerin sordukları soruları nasıl cevapladıkları konusunda da mentorları gözlemlemek istedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada, öğretmen adaylarının mentorların yanındayken mentorların bir teftiş geçirmesini istediklerini ve böylelikle öğretmen adaylarının teftiş konusunda da deneyim kazanmak istedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Üniversitelere bağlı eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarını teorik ve pratik olarak gerekli dersler verilmekte ve öğretmen adayları olabildiğince eksiksiz olarak yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Eğitim fakültelerinde bilgi sahibi olan öğretmen adaylarının bu bilgileri kullanabilmesi ve deneyim kazanabilmesi için uygulamalara ve bir mentorun yanında staj yapmaya ihtiyaçları vardır. Öğretmen adaylarının yani mentilerin deneyim kazanabilmeleri, tecrübe sahibi olmaları ve karşılaşabilecekleri sorunların üstesinden gelebilmeleri için mutlaka uygulama okullarına gitmeli ve burada kendini yeterli hissedene kadar mentorlar ile çalışmalıdırlar.

KAYNAKÇA

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Barker, E. R. (2006). Mentoring a complex relationship. Journal of the American Academy of Nurse Practicioners, 18: 56-61.

Barutçugil, İ. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayınları.

Ceylan, C. (2004). Mentorluk ilişkisine farklı bir yaklaşım: Kariyere uyarlı mentorluk. Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(1).

Çınar, Z. (2010). Coaching and Mentoring. Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 1, 16-18.

Gökdoğan O. & Sarıgöz O. (2012). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin 'mesleki uygulama dersi' ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi. 1(1), 1091-1100.

Hayes, E. F. (2005). Aproaches to mentoring: How to mentor and be mentored. Journal of the American Academy of Nurse Practitioners, 17(11), 442-445.

Inzer, D. L. & Crawford, B. C. (2005). A review of formal and informal mentoring: Processes, problems and design. Journal of Leadership Educations. 4, 31-50.

Kuzu, A., Kahraman, M. & Odabaşı, H. F. (2012). Mentörlükte yeni bir yaklaşım: E-mentörlük. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(4),173-183.

Mullen, E. J. (1998). Vocational and psychosocial mentoring functions: Identifying mentors who serve both. Human Resource Development Quarterly, 9(4), 319-339.

Özdemir, T. Y. (2012). İl eğitim denetmen ve yardımcılarının mesleki gelişimlerini devam ettirmede e-mentorluk modeli. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Sarıgöz, O. (2019). Öğretmen adaylarının yabancı dil öğrenme uygulamalarına yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. 1. International Language and Literature Congress, Korkut Ata University, 6-8 Novamber, Osmaniye.

Starcevich, M. (1997). All about coaching and team building. USA: CMOE.

Yirci, R. (2009). Mentorluğun eğitimde kullanılması ve okul yöneticisi yetiştirmede yeni bir model önerisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Yirci, R. & Kocabaş, İ. (2012). Dünyada mentorluk uygulamaları. Ankara: Pegem Yayıncılık.

TERS YÜZ SINIF MODELİ DESTEKLİ BİR ÖĞRETİM ETKİNLİĞİ: BASINÇ

A TEACHING ACTIVITY SUPPORTED BY FLIPPED CLASSROOM MODEL: PRESSURE

Merve BEZCİ

Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0003-3473-9498

Sevilay KARAMUSTAFAOĞLU

Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0002-2852-7061

Orhan KARAMUSTAFAOĞLU

Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, ORCID.0000-0002-2542-0998

ÖZET

Ters yüz sınıf modeli klasik öğretim modellerinden farklı olarak ders içeriğinin öğrenciye okula gelmeden verilmesini ve bu eğitime günümüz teknolojisinin dâhil edilmesi ile gerçekleşen bir modeldir. Bu modelin uygulamaları öğrencilere bireysel öğrenme olanakları sağlayarak sınıf içi aktif öğrenmelerin gerçekleşeceği etkinlikler sunar. Fen bilimleri dersi içerisinde soyut ve anlaşılması zor kavramlar barındıran bir derstir. Dolayısıyla bu kavramların öğretiminde çeşitli ve fazla sayıda uygulamalar ile deneyler yapmak gerekmektedir. Ters yüz sınıf modeli öğrencilere bu uygulamaları gerçekleştirebilmeleri için zaman kazandırmaktadır. Bu model sınıf içi ve dışı olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Öncelikle sınıf dışında kuramsal bilgilerin öğrenilmesi, sonra öğrenilen bilgilerin uygulaması ve pekiştirilmesi sınıf içinde sağlanır. Sınıf dışında, konu ve ilgili kazanımlara yönelik çekilen ders videolarını çalışarak gelen öğrencilerin öğrendiği bilgilere yönelik sınıf içinde örnek etkinlik ve uygulamalar yapılır. Bu araştırmada ters yüz sınıf modeli temel alınarak 8. sınıf "Basınç" ünitesine yönelik bir etkinlik geliştirmek amaçlanmıştır. Doküman analizi yöntemi kapsamında yürütülen bu çalışmada, ters yüz sınıf modeli ile bu modele yönelik geliştirilmiş olan etkinlikler değerlendirilmiş ve "Basınç" ünitesinin içeriğine yönelik bir de etkinlik geliştirilmiştir. Ters yüz sınıf modeli destekli etkinliğin geliştirilme süreci detaylı olarak açıklanmış ve fen bilgisi öğretmenlerine etkinliğin nasıl uygulanacağı konusunda bilgiler sunulmuştur. Geliştirilen bu etkinliğin, öğretmenlere yol gösterici bir materyal olacağı düşünülerek farklı konu ve kavramlara yönelik çalışmalara rehber olacağı sonucuna varılmıştır. Çalışma sonunda ilgililere gerekli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ters Yüz Sınıf Modeli, Fen Öğretimi, Basınç

ABSTRACT

The flipped classroom model, unlike the classical teaching models, is a model that includes the teaching of the course content before the student comes to the school and the inclusion of today's technology in this education. The applications of this model offer students with individual learning opportunities, providing activities in which active learning will take place in the classroom. Science lesson is a lesson that includes abstract and difficult to understand concepts. Therefore, it is necessary to conduct experiments with various and numerous applications in the teaching of these concepts. The flipped classroom model gives students time to perform these applications. This model consists of two stages: inside and outside the classroom. First, learning theoretical knowledge outside the classroom, and then applying and consolidating the knowledge learned inside the classroom is provided. Sample activities and practices are also carried out in the classroom for the information learned by the students who come to the classroom by studying the lecture videos taken for the subject and related acquisitions. In this study, it was aimed to develop an activity for the 8th grade 'pressure'

unit based on the flipped classroom model. In this study, carried out by document analysis method, the activities developed for this model and the flipped classroom model were evaluated and an activity developed for the 'Pressure' unit. The development process of the flipped classroom model supported activity was explained in detail and information about how to implement the activity was presented to science teachers. It was concluded that this developed activity will be a guiding material for teachers and will guide studies on different topics and concepts. At the end of the study, the necessary suggestions were made to whom concerned.

Keywords: Flipped Classroom, Science Teaching, Pressure

GİRİŞ

Tüm dünyada Covid-19 pandemisinin yaşandığı günümüzde eğitim sistemindeki uygulamalarda birtakım değişiklikler gerekmektedir. Bilindiği gibi teknoloji günümüzde hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Teknolojinin gelişimi birçok alanı etkilemekle birlikte eğitim alanını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte fen bilimleri ve fen öğretimi gelişen teknoloji ve bilim ile birlikte değişime uğramaktadır. Fen bilimleri alanında meydana gelen değişim ve gelişmeleri yakından takip eden ve ayak uyduran ülkeler diğer ülkelere göre ön plana çıkmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin fen bilimlerine verdiği önem bilinmektedir. Bu faktörler göz önüne alındığında pandemi sürecinde etkili bir fen eğitimi önemli bir problem oluşturmuştur. Fenin öğrencilere anlamlı ve kalıcı bir şekilde öğretilmesi önemlidir (Önen, 2005; Ünsal, 2018).

Fen bilimleri dersi soyut kavramları içerisinde barındırın bir derstir. Soyut kavramlarla karşılaşan öğrenciler konuları öğrenmekte güçlük çekmekte, derse karşı olumsuz tutum edinmektedir (Önen, 2005). Soyut kavramların somutlaştırılarak öğrencilere verilmesi gerekmektedir. Kavram öğretimi için bol örnek ve etkinlik ile dersler somutlaştırılabilir. Pandemi döneminde teknolojiden yararlanılarak fen eğitimini etkili hale getirmede eğitim modelleri arasında bulunan ters yüz sınıf modelidir (Torun ve Dargut, 2015).

Ters yüz sınıf (TYS) modeli; klasik yöntem ve tekniklerin aksine öğrencilerin ilgili konunun teorik kısmının evde bireysel yöntem ve bireysel hızlarına göre evde öğrendikleri, evde öğrenmiş oldukları teorik bilgilerin okulda uygulama, örnek vb etkinlikler ile pekiştirildiği bir teknik olarak tanımlamak mümkündür (Gençer, 2015). Ters yüz sınıf modeli okulda gerçekleştirilen etkinlik, deney ve örneklere bolca zaman ayrılmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle konuların somutlaştırılması ve öğrencinin etkinlikler ile daha kalıcı öğrenmesi sağlanabilmektedir (Gençer, Gürbulak ve Adıgüzel, 2014; Seaman ve Gaines, 2013).

Fen bilimleri alanı içerisinde teknoloji bilim ve doğayı barındırmaktadır. Dolayısıyla, fen bilimleri bu unsurlar üzerinde gerçekleşen değişim ve gelişmelerden etkilenmektedir. TYS modeli geleneksel sınıf anlayışında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Geleneksel sınıflarda öğretmen sınıf ortamında öğrenciye bilgiyi sunar, öğrenci bu sınıf ortamında pasif olmakla birlikte uygulama ve etkinlik imkânı bulamaz. TYS modeli ise öğrencinin konuya evde, öğretmenin hazırlamış olduğu videolar ile daha sonra ise okulda öğretmen rehber konumda iken işbirlikli öğrenme ortamı içinde bol uygulama ve etkinlik yapılarak konunu öğretimini sağlanmaya çalışılır (Yurtlu, 2018).

Ters yüz sınıf modeli, fiziki olarak sınıfların terse döndürülmesi demek değildir. Okulda gerçekleşen öğretim uygulamalarının, evde gerçekleşen ödev sisteminin yer değiştirmesidir. Bu sayede öğrenmenin gerçekleştiği ortam esneklik kazanır (Yurtlu, 2018). TYS modeli gelişen ve değişen teknolojinin eğitim öğretim uygulamalarına yansıtılmasıdır. Bu model öğretime ayrılan zamanı artırmakla birlikte öğrenciyi merkeze alan bir modeldir (Demiralay, 2014). TYS modeli okulda gerçekleşen öğretim ortamı ile evde gerçekleşen öğretim ortamının ters çevrilmesiyle oluşturulduğu için evde gerçekleşen etkinler okula okulda gerçekleşen etkinlikler ise eve taşınmıştır (Kara, 2016). TYS modeli öğrencilerin aktif olduğu, öğrenicilerin daha sorumluluk aldığı esnek öğrenme ortamıdır (Şahin, 2010).

TYS modeli öğrencilerin bireysel farklılıklarına önem veren bireysel öğrenme ortamına ve bireysel öğrenme hızını dikkate alan bir modeldir. Öğrencilerin derse hazırlık gelmelerini sağlayan bu model, hazır bulunuşluklarını olumlu etkiler. Okulda dersi kaçıran öğrencilerin ders videoları ile dersten geri kalmalarını önler. TYS modeli öğrencilere işbirlikli öğrenme ortamı sağlar. Öğrenciler heterojen gruplarla çalışma imkânı bulur (Yurtlu, 2018). İlgili literatür değerlendirildiğinde, TYS modelinin öğrencilerin başarılarını ve tuutmlarını olumlu yönde arttırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Çakır ve Yaman, 2018; Çakır, Adsay, ve Uğur, 2019; Talan, ve Gülseçen, 2018; Şahin, 2020). Etkili olan bu modelin pandemi döneminde de kullanılabileceği düşüncesiyle fen öğretmenlerine TYS modelini kullanmada yol gösterecek rehber uygulamalara, örnek etkinliklere ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle, 8. sınıf Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında yer alan "Basınç" ünitesi "Gaz Basıncı" konusunun öğretiminde TYS modeli etkinliklerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Öğrenciler, fen bilimleri dersi öğretim programında yer alan fiziksel olaylar temasında var olan konuları öğrenmekte güçlük çekmektedirler (Tuncel ve Fidan, 2018). Ayrıca fen bilimleri dersi içerisinde soyut kavram barındıran bir ders olması nedeniyle öğrenciler zorlanmaktadır. 8. Sınıf basınç ünitesi de fiziksel olaylar konu alanı içerisinde yer almakla birlikte içerisinde soyut kavramlar barındırmaktadır (Önen, 2015). Bu nedenle, ters yüz sınıf modeli konuların somutlaştırılmasına olanak sağlayan bir model olması, öğrencilerin teorik kısımları evde hazırlanıp gelmesi açısından okul ortamında konuların somutlaştırılmasına zaman ayrılabilmesi bakımından önemlidir. Ters yüz sınıf modeli öğrencilerin konuları kalıcı öğrenmelerini ve üst düzey becerileri kazanmalarını sağlamaktadır (Karadeniz, 2015).

Bu araştırmada ters yüz sınıf modeli temel alınarak 8. sınıf "Basınç" ünitesine yönelik bir etkinlik geliştirmek amaçlanmıştır. Etkinlik geliştirilirken soyut kavramlar içeren "Gaz Basıncı" konusu ele alınmıştır. İlgili literatür incelendiğinde öğrencilerin gaz basıncı konusunun soyut kavramlar içerdiği için zorlandıkları belirtilmiştir (Şahin ve Çepni 2012; Ünal ve Ergin, 2006; Ünsal, 2019). Bu gerekçeyle çalışmada etkinlik geliştirmede ilgili ünitenin gaz basıncı konusu ele alınmıştır. 8. Sınıf öğrencileri Lise Giriş Sınavına (LGS) hazırlanmaktadırlar. Pandemi döneminde hem aileler, hem öğrenciler, hem de öğretmenler bu sınava hazırlanmada problemler yaşamaktadırlar. Bu problemlerin en aza dönüştürülmesi için bu çalışmada geliştirilen TYS modeli etkinliğinin uygulamalarda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Geliştirilen etkinlikle öğretmen ve öğrenciler teknolojiden yararlanarak evde öğretmenlerinin yönergeleriyle ilgili konuyu öğrenip, basit deneyler, etkinlikler yapacaklardır. Bundan dolayı öğretmenlere ve bilim insanlarına faydalı bir çalışma olacağına inanılmaktadır. Öğrenciler bizzat deneyleri kendileri gerçekleştirecek ve aktif öğrenmeyle kalıcı öğrenme oluşacaktır.

YÖNTEM

Fen Bilimleri dersi 8. Sınıf "Basınç" ünitesi kapsamında "Gaz Basıncı" ünitesine yönelik TYS modeli kapsamında etkinlik geliştirmek amacıyla yürütülen bu çalışma, nitel araştırma deseni temel alınarak hazırlanmıştır. Verilerin elde edilmesi ve incelenmesinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Dokümanlar, nitel çalışmalarda önemlidir. Doküman analizi, araştırılmak istenen konu hakkında bilgi barındıran kaynakların analizini kapsayan bir yöntemdir. Ayrıca doküman analizi araştırmacının geniş zaman diliminde araştırma yapmasına olanak sağlar (Özmen ve Karamustafaoğlu, 2019). Bundan dolayı ilgili çalışmada, literatürde bulunan TYS modeli etkinlikleri ve gaz basıncına yönelik çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler doğrultusunda TYS modeli etkinlikleri geliştirilmiştir. Tablo 1'de ilgili konu kapsamında öğretim programında bulunan kazanımlar sunulmuştur.

Tablo 1. Fen bilimleri 8. sınıf gaz basıncı kazanımları

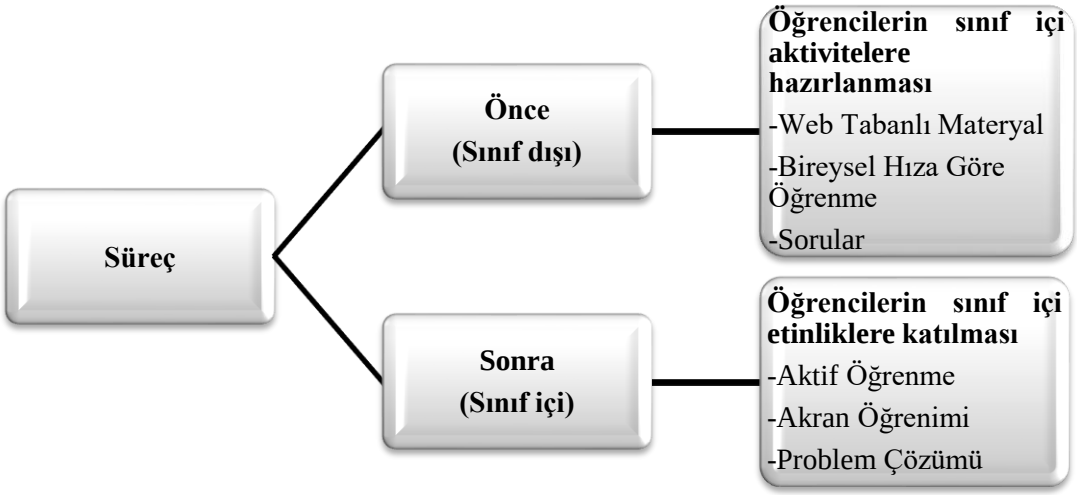
Seviye	Ünite	Konu	Kazanımlar
8. Sınıf	Basınç	Gaz Basıncı	F.8.3.1.2. Gazların da sıvılara benzer şekilde basınç uyguladıkları belirtilir. Açık hava basıncı örneklendirilir.

Tablo 1'de bulunan kazanımı etkili bir şekilde öğrencilere kazandırma amacıyla geliştirilen etkinlik 8. Sınıf öğrencilerine uygulanabilecek düzeyde öğretmenlerin kullanımına yöneliktir.

BULGULAR

Fen Bilimleri Dersi 8. Sınıf "Gaz Basıncı" konusuna yönelik olarak TYS modeline uygun olarak geliştirilmiş etkinlik aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Ters yüz sınıf modeli 2 aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşama öğrencinin konunun teorik kısımlarını evde bireysel öğrenme hızına göre öğrenmesi, ikinci kısım ise öğrencinin evde öğrenmiş olduğu bilgileri sınıf ortamında pekiştirilmesi şeklindedir. Ters yüz sınıf modeline uygun etkinlik geliştirme süreci kuramsal çerçeve kapsamında Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 3. TYS'nin kuramsal çerçevesi (Turan, 2015)

Şekil 1 incelendiğinde, TYS modeline göre işlenen süreç, sınıf dışı ve sınıf içi şeklinde işlemektedir. Önce sınıf dışında gerçekleştirilen uygulamalarda öğrencilerin sınıf içi aktivitelere hazırlanması gerekir. Bu aşamada öğrencilere öğretmen tarafından sunulan web tabanlı materyaller ve deneyler yaptırılarak bireysel hıza göre öğrenmeler gerçekleşir. Konuyu öğrenerek ikinci aşamaya geçilir. İkinci aşamada sınıf içi etkinlikler, aktif öğrenme, akran öğrenme ve problem çözümüyle öğrenilenler pekiştirilir. Ölçme değerlendirme çalışmasıyla süreç tamamlanır.

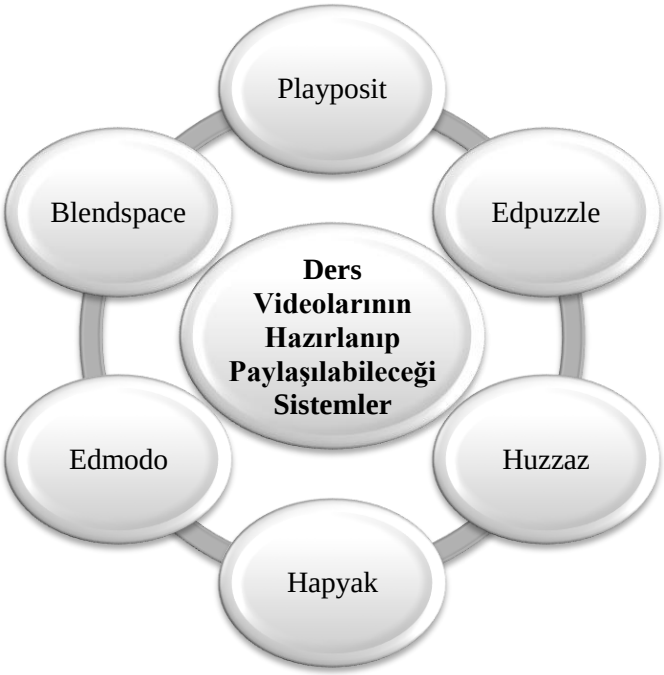
Öğretmenlere ve bilim insanlarına rehber olacak TYS modeli etkinliği bu aşamalar dikkate alınarak aşağıda verilmiştir.

Gaz Basıncı Konusu Ters Yüz Sınıf Modeli

Birinci aşama

Bu aşamada öğretmenlerin ön hazırlıkları çerçevesinde "Gaz Basıncı" konusuna yönelik sunu, deney hazırlıkları ve video çekimi gibi hazırlıklar yapmaları gerekmektedir. Dolayısıyla bu gerekçeyle, "Basınç" ünitesinin "gaz basıncı" konusuna yönelik kazanımlar dikkate alınarak deney, etkinlik, sunu ve video çekimi yapılmıştır. Video zoom adlı uygulama ile kayıt altına alınmıştır. Hazırlanan ders videosuna öğrencilerin ulaşabilmesi ve öğretmenin kontrol edebilmesi için geliştirilen programlar kullanılarak yüklenebilir. Bu

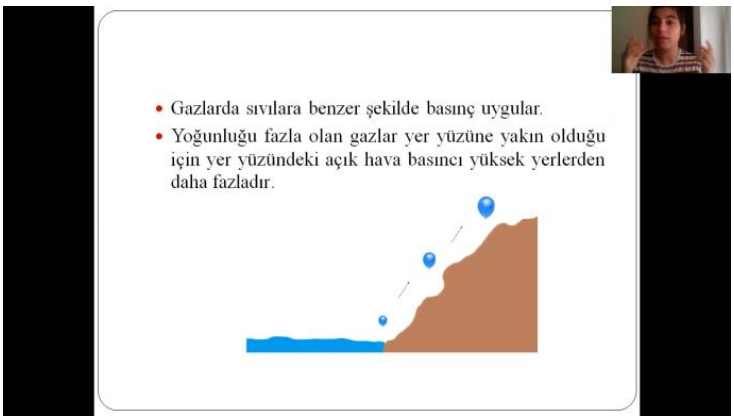
programlar Şekil 2'de gösterilmiştir. Bu aşamada önemli olan öğrencilerin internet erişimlerinin kontrolü ve gerektiğinde gerekli destekler sağlanmalıdır.

Şekil 4. Ders videolarının hazırlanıp sunulabileceği sistemler (Alkaya Karagöl, 2020).

Şekil 2'de görüldüğü gibi ders videolarının paylaşılabileceği sistemler bulunmaktadır. Öğretmenlerin bu sistemlerden yararlanmaları ve öğrencilerini kontrol etmeleri mümkün olup, kolay kullanımı olan sistemlerdir.

8. sınıf basınç ünitesi kazanımları doğrultusunda video hazırlanmıştır. Video ekran görüntüsü Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 5. Gaz basıncı konusuna yönelik çekilen videolara ait ekran görüntüsü.

İlgili videoda öğrencilerin evde rahatlıkta yapabilecekleri çalışmalar bulunmaktadır. Videoyla birlikte öğrencilerin her an rahatlıkla çalışabilecekleri power point sunumu hazırlanmıştır. Hazırlanan sunumda kazanımlara uygun şekilde 8. sınıf ders kitabı temel alınmıştır. Sunum slaytları materyal geliştirme kurallarına uygun olacak şekilde daha çok görsellerle desteklenerek açıklanmıştır. Ders videosuyla birlikte kullanılan sunu

içeriğinde yazılar uzun tutulmamış ve görseller ile desteklenerek öğrencilerin dikkatlerinin dağılması engellenmeye çalışılmıştır. Ders videosu başlangıcında dikkat çekmek amacıyla Şekil 4'de bulunan deneye yer verilmiştir.

Deney malzemeleri

- BİR ADET MUM
- ÇAKMAK
- BİR BARDAK SU
- ÇUKUR BİR TABAK
- CAM ŞİŞE

DENEY YAPILIŞI

- MUM ÇAKMAK YARDIMIYLA YAKILIR.
- YANAN MUM ÇUKUR TABAĞIN İÇERİSİNE, ERİYEN MUM PARÇALARI İLE SABİTLENİR.
- ÇUKUR TABAĞIN İÇERİSİNE, MUM SEVİYESİ GEÇMEYECEK ŞEKİLDE SU DOLDURULUR.
- CAM ŞİŞE TERS ÇEVRİLİR.
- ÇEVRİLEN ŞİŞE, YANAN MUM İÇERİSİNDE KALACAK ŞEKİLDE YERLEŞTİRİLİR.
- SU SEVİYESİNDE OLUŞAN DEĞİŞİMLER GÖZLEMLENİR.

Şekil 6. Videoda yer alan deneyin ekran görüntüsü

Sununun ilk sayfası, öğrencilerin dikkatini çekmek amacıyla deneyle başlamaktadır. Deney videosu araştırmacı tarafından çekilmiştir. Araştırmacı deney videosunu başlattığı andan itibaren deneyin detaylı anlatımı gerçekleştirilir. İlk olarak evde rahatlıkla temin edilebilecek, zararlı olmayan deney malzemeleri öğrencilere iletilir ve hazırlamaları söylenir. Deney malzemeleri hazırlandıktan sonra öğrenciler video ile eş değer zamanda deneyi yapmaya başlar. Öğretmen rehber rolü ile öğrencileri deney konusunda yönlendirir ve ardından deneyi açıklar. Videoda yer alan 2. Deneyin ekran görüntüsü Şekil 5'te verilmiştir.

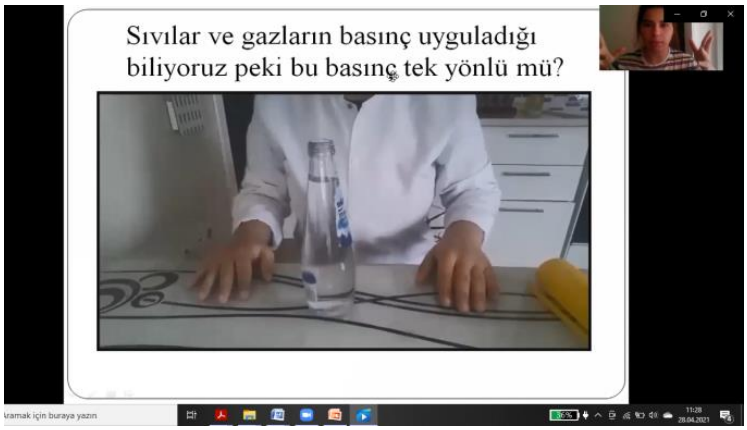
Deney malzemeleri

- CAM ŞİŞE
- SU

- PLASTİK PİPET
- HAVA POMPASI

DENEY YAPILIŞI

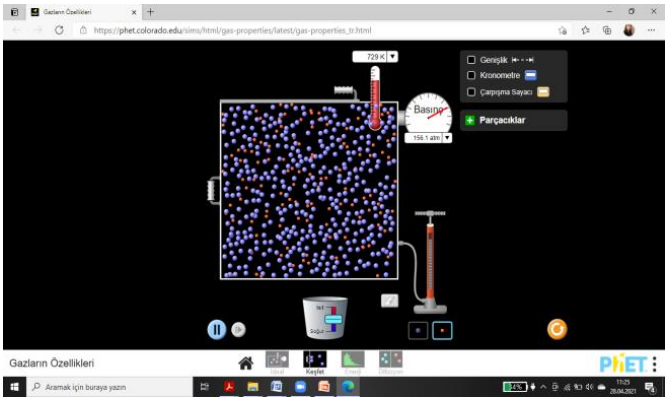
- ŞİŞE AĞIZ KISMINDA PAY OLACAK ŞEKİLDE DOLDURULUR.
- SU DOLU ŞİŞENİN İÇERİSİNE PİPET YERLEŞTİRİLİR.
- HAVA POMPASI ŞİŞENİN AĞIZ KISMINA YERLEŞTİRİLİR.
- ELİNİZ İLE ŞİŞENİN AĞZI HAVA ALMAYACAK ŞEKİLDİ KAPATILIR.
- POMPA İLE ŞİŞENİN İÇERİSİNE HAVA VERMEYE BAŞLANIR.
- SUDAKİ DEĞİŞİMLER GÖZLEMLENİR.
- HAVA POMPASI BULUNAMADIĞI TAKTİRDE AYNI İŞLEMİ ŞİŞENİN İÇERİSİNE ÜFLEYEREK GERÇEKLEŞTİRİLEBİLİR.

Şekil 7. Videoda yer alan deneyin ekran görüntüsü

Gaz basıncı kazanımının pekiştirilmesi, kalıcı ve öğrenirken eğlenceli kılmak amacıyla bu ikinci bir deney eklenmiştir. Birinci deneyde bahsedildiği gibi deney malzemeleri her evde bulunabilecek ve tehlikesi bulunmayan malzemelerdir. Deney detaylı bir şekilde öğretmen tarafından anlatılır. Öğrenciler video ile eş zamanlı olarak deneyi gerçekleştirirler. Öğretmen bu aşamada rehber öğretmen rolünü icra eder. Deney sonunda deney ve konu öğretmen tarafından açıklanır.

Öğrencilerin aklındaki soyut gaz taneciklerini somutlaştırmak ve deneyerek gözlemlemek amacıyla bir simülasyon kullanılmıştır. Simülasyon çalışması ekran görüntüsü Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 8. Videoda bulunan simülasyon çalışmasının ekran görüntüsü

Gazların özellikleri detaylı bir şekilde simülasyon yardımıyla öğrencileri sunulmuştur. Simülasyon Phet adlı internet uygulaması ile elde edilmiştir (URL1, 2021). Öğrenciler diledikleri zaman internet üzerinden bu uygulamaya girip sınırsız deneyerek gözlem yapma olanağına sahiptirler.

İkinci aşama
Dersin ikinci aşaması, evde teorik bilgilerin öğrenilmesi ardından okulda konuların öğretmen tarafından tekrar edilmesini konuların pekiştirilmesini ve değerlendirme çalışmalarını kapsamaktadır. Dersin ikinci sürecine başlarken öğrencilerin videoları izleyip izlemedikleri belirlemek amacıyla öğretmen tarafından sorular sorulur. Ders esnasında tuttukları notlar incelenir. Öğretmenin sorabileceği örnek sorular aşağıdaki gibi olabilir.

Videoda kaç deney vardı?
Videoda geçen kavramlar nelerdir?
Videodan ne öğrendiniz?
Video hangi etkinlik ile son bulmuştur?
Videoda en çok hoşunuza giden ne oldu?

Öğretmen, öğrencilere göndermiş olduğu video içerisinde yer alan konuları özetler. Daha sonra öğrencileri gruplara ayırır ve deney kâğıtları dağıtarak deneyleri yapmalarını ve gözlemlerini yazmalarını ister. Öğretmen rehber öğretmen konumunda öğrencileri denetler ve her grup deneyleri bitirdiği zaman deneyleri açıklar.

Sınıf içinde gerçekleştirilen deneyler

Deney
Malzemeler; haşlanmış yumurta, kibrit, çakmak, cam şişe.
Deney yapılışı;
1. Kibriti haşlanmış yumurtaya saplayınız.
2. Kibriti çakmak yardımıyla yakınız.
3. Cam şişenin ağız kısmına yumurtayı, kibrit şişenin içerisinde kalacak şekilde yerleştiriniz**.**

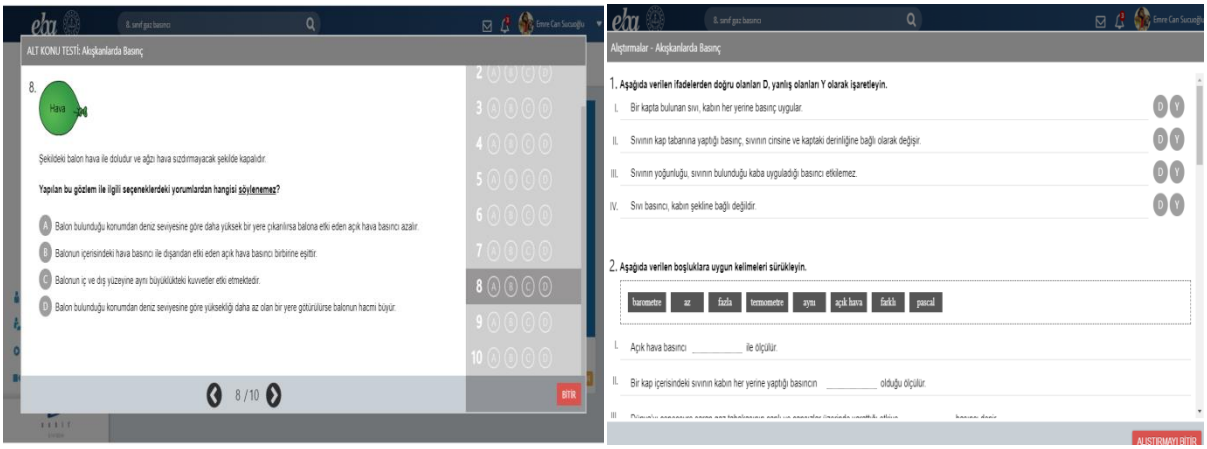
(URL2, 2021)
Neler gözlemlediniz?
Gaz basıncıyla konuyu nasıl ilişkilendirirsiniz? Açıklayınız

Deney
Malzemeler; cam şişe, pinpon topu, su
Deney yapılışı;
1. Suyu şişe tamamen dolacak şeklide doldurunuz.
2. Pinpon topunu şişenin ağız kısmına koyunuz.
3. Şişeyi ters çeviriniz.

(URL3, 2021)
Neler gözlemlediniz?
Gaz basıncıyla konuyu nasıl ilişkilendirirsiniz? Açıklayınız

Öğretmen konuyu özleyip deneyler yapıldıktan sonra problem çözme aşamasına geçilir. Eğitim Bilişim Ağı (**EBA**) içerisinde bulunan değerlendirme etkinlikleri öğrenciler ile gerçekleştirilir. Yapılan ölçme değerlendirme çalışması Şekil 8'de verilmiştir. Değerlendirme sonucunda eksik ya da yanlış öğrenilen kavramlar öğretmen tarafından belirlenir. Bu doğrultuda örnekler etkinlikler ve çalışmalar gerçekleştirilir. Teorik kısma öğrenci evde hazırlanıp geldiği için okul esnasında etkinlik ve örnek çalışmalara bolca vakit kalmış olur. Konuları pekiştirmek için çeşitli etkinlikler yapılabilir.

Şekil 9. EBA sistemi üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme çalışmaları

Covid-19 Pandemi sürecinde okulda yapılması gereken çalışmalar uzaktan eğitimle de yapılabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde TYS modeli etkili bir çalışma olabileceği söylenebilir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırma sonucunda, Ters yüz sınıf (TYS) modeli ile ilgili yapılan çalışmalar doküman analizi yöntemi kapsamında incelenmiş bu çalışmalar doğrultusunda ortaokul 8. sınıf Fen Bilimleri dersi "Basınç" ünitesine yönelik TYS modeli temel alınarak bir etkinlik geliştirilmiştir. Geliştirilen bu etkinliğin, öğretmenlere yol gösterici bir materyal olacağı düşünülerek farklı konu ve kavramlara yönelik çalışmalara rehber olacağı sonucuna varılmıştır.

Akdeniz (2019) araştırmasında TYS modeli uygulanan sınıflarda akademik başarının artığını derse karşı olumlu tutum geliştirdiğini ayrıca TYS modelinin öğrenme sürecine olumlu katkılar sağladığını belirtmiştir. Sakar ve Sağır (2017) çalışmalarında, öğrencilerin ders öncesinde hazırlık yapmaları gerektiğini ve böylece TYS'nin okul aşamasında öğrencilerin grup içi etkileşimlerinin ortaya çıkması ile olumlu bir öğrenme gerçekleşeceğini açıklanmıştır. Mutlu ve Aydın (2018) çalışmalarında TYS modelin sınıf dışı bölümü için videoların animasyon ve hazır materyal kullanılabileceğini bu aşamanın dikkat çekmesi, kısa olması, görsel desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca TYS modelinin yüz yüze aşamasında deneylerin ve etkinliklerin uygulamaların olması gerektiği de belirtilmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde gaz basıncıyla ilgili geliştirilen etkinlikte ders öncesi evde gerçekleştirilen etkinliklerde basit araç gereçlerin kullanılmasına dikkat edilmiş, öğrencilerin sıkılmadan, eğlenerek yapabilecekleri çalışmalar olmasına özen gösterilmiştir. TYS etkinliklerinde evde yapılan uygulamalarda tüm bunlara dikkat edilmesi gerektiği sonuna varılmıştır.

Bu araştırma kapsamında hazırlanan sunu içerisindeki videolar ve simülasyon desteğinin dersin akademik başarısını artıracağı, derse karşı olumlu tutum oluşturacağı derse olumlu katkılar sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Aydın ve Mutlu (2018) çalışmalarında belirtildiği gibi, geliştirilen etkinlikte sunu video, deney ve simülasyon kullanılmıştır. Çalışmalarında başarının arttığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada TYS modeli uygulama aşamasına geçilmeden önce kazanımlar belirlenmiş ve kapsamlı bir konu analizi yapılmıştır. Bu analizler neticesinde konu videoları çekilmiştir. Özdemir (2016) TYS modelinin başlangıcını, ters yüz sınıf modeli öğrencilere uygulanması için öncelikle ilgili konu ve kazanımlar belirlenmesi gerektiği açıklanmıştır. Belirlenen konu ve kazanımlara yönelik ders içeriklerinin oluşturulması, ders öğretmeni tarafından belirlenen bu içeriğin videolarının çekilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İlgili etkinlikte de bu aşamalar dikkate alınmıştır. Bu modelin literatürde uygulama aşamalarına uygun olarak etkinlik geliştirildiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın sınıf içi aşamasında öğrencilerin gruplandırılması ile sosyalleşme sağlanmış olacağı söylenebilir. Öğrenciler deneyleri öğretmen gözetiminde kendileri yaparak, aktif katılım sağlanacağı düşünülmüştür. Öğrencilerin kendilerini rahat ifade edecekleri ortamlarda ders anlatımları etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Alkaya Karagöz (2020) çalışmasında, TYS modelinde ders sunumu ders dışı ortamda öğrencileri verildiği için ders içerisinde öğrenciler için daha fazla uygulama yapma zamanı kaldığı vurgulanmıştır. Öğrenciler ders dışında kendi öğrenme sitillerine göre öğrenmeleri ve ders içinde ise aktif katılımları öğrenci merkezli bir anlatım gerçekleşmekte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ders içi aşamasında öğrencilerin sorumluluk bilinci taşıdığı, kendini ifade etme yeteneğinin geliştiği ve sosyalleşme sağlanacağı açıklanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada da geliştirilen etkinliğin bu özellikler dikkate alınarak hazırlanmasıyla ekili olabileceği sonucuna varılmıştır.

Sınıf dışı materyalleri hazırlanırken konular ve kazanımlar detaylı incelenmelidir. Sınıf dışı etkinlikleri ve sunumu öğrenciler için çok önemlidir. Öğrencilerin ders başarısı artırılmak isteniyorsa materyaller dikkat çekmelidir. Ders dışı etkinlikler içerisinde videolar, uygulamalar, konuların anlatımı verilebileceği belirtilmiştir (Döş, 2014). Fen bilimleri öğretim programı incelendiğinde öğrenci merkezli uygulamaların yapılması gerektiği öğrencilerin derslere aktif katılmaları gerektiği açık bir şekilde belirtilmiştir (MEB, 2018). Tüm bunlar irdelendiğinde, geliştirilen TYS modeli gaz basıncı konusunun öğrenci merkezli yürütülebileceği, aktif öğrenmenin gerçekleştirilebileceği söylenebilir.

Araştırma doğrultusunda sınıf içi etkinlikleri içerisinde öğrencilerin aktif olacağı öğrencilerin dikkatlerini çekeceği videolar deneyler ve değerlendirme soruları yer almaktadır. Sınıf içi etkinlikler seçilirken eğitim bilişim ağı (EBA) platformu kullanılmıştır. EBA, içerisinde eğitsel açıdan birçok etkinlik ve özellik barındırmaktadır. Bunun içeriği incelendiğinde uygulama, yarışma video etkinlik gibi özellikler bulundurduğu açıklanmıştır (Aktay ve Keskin, 2016). Öğretmen TYS Modelinde sınıf içinde öğrencilere etkinlikler, deneyler, uygulamalar yaptırarak anında dönüt verebileceği ifade edilmiştir (Çakır ve Yaman, 2017). Bu açıdan değerlendirildiğinde geliştirilen etkinliğin uygulama aşamasında anında geri dönüt verilebileceği sonucuna varılmıştır. Literatürde sınıf içinde öğrencilerin bilişsel becerilerini olumlu yönde geliştirmek için farklı etkinlikler yapılabileceği, gerçekleştirilen etkinliklerin öğrenci merkezi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu etkinliklere deneyler, materyal geliştirme çalışmalarının olabileceği açıklanmaktadır (Gerstein, 2013 akt. Solak, 2021). Gerçekleştirilen bu çalışmaların konun anlaşılmasını kolaylaştırdığı, bunun sebebinin öğrencilerin her aşamada aktif olduğu ve her an ders esnasında tekrar etme şansı bulduğu belirtilmektedir (Solak, 2021). Bu araştırmanın sınıf içi aşamasında öğrencilerin aktif olabileceği etkinlikler ile sunulmuştur. Öğrenci merkeze alınmıştır. Öğrencilerin kendilerinin yapmış oldukları deneyler izlenmiş videolar ve problem çözümü gerçekleştirilerek daha iyi öğrenme sağlanacağı sonucuna varılmıştır.

ÖNERİLER

TYS modeline göre geliştirilen gaz basıncı etkinliğine yönelik öneriler aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

- ✓ TYS modeli fen bilimleri derslerinde aktif öğrenme, öğrenci merkezli çalışmalar olarak yürütüldüğü için tüm ünite ve konuların öğretiminde kullanılabileceği önerilmektedir.
- ✓ TYS modeli gaz basıncı etkinliği uygulamalı bir çalışma olarak yürütülebilir.
- ✓ Gaz basıncıyla ilgili deneyler öğrencilerin seviyesine uygun, dikkat çekici, basit deneylerle verilmiştir. Fen konularına yönelik bu tür çalışmalar yapılırken bu özelliklere dikkat edilmesi önerilmektedir.
- ✓ Öğrencilerin denetlenmesini içeren bir uygulama olması, öğrencilerde sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Bu açısından düşünüldüğünde, tüm derslerde kullanılması önerilmektedir.
- ✓ Öğretmenin yönergeleriyle kendi kendine öğrenme gerçekleşeceği için öğrencilerin çalışma alışkanlığı kazanmaları, öz düzenleme ve öz denetim becerilerinin geliştirmesine katkı sağlayabilir.
- ✓ Pandemi sürecinde TYS modelinin 2. Aşaması olan pekiştirme ve değerlendirme aşaması uzaktan eğitim ile gerçekleştirilebilir.

✓ Ters yüz sınıf modeli hakkında öğretmen, öğrenci ve velilere yönelik bilgilendirme çalışmaları yapılabilir. Özellikle ailelerin bu konuda bilgilenmesiyle çocuklarını daha iyi takip edebilecekleri konusunda bilgiler verilebilir.

KAYNAKÇA

Akdeniz, E. (2019). *Ters yüz sınıf modelinin akademik başarı, tutum ve kalıcılık üzerine etkisi*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Aktay, S., & Keskin, T. (2016). Eğitim bilişim ağı (EBA) İncelemesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, *2*(3), 27-44.

Alkaya Karagöl, E. (2020). *Ters yüz sınıf modelinin akademik başarı, akademik motivasyon ve bilişsel kapılma üzerindeki etkisinin incelenmesi.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Çakır, E., & Yaman, S. (2017). Fen bilimleri dersinde ters yüz sınıf uygulamalarının öğrencilerin fen başarıları ve zihinsel risk alma becerilerine etkisi. *Fen Bilimleri Öğretim Dergisi*, *5*(2), 130-142.

Çakır, E., & Yaman, S. (2018). Ters yüz sınıf modelinin öğrencilerin fen başarısı ve bilgisayarca düşünme becerileri üzerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *38*(1), 75-99.

Çakır, R., Adsay, C., & Uğur, Ö. A. (2019). Ters-yüz sınıf modelinin ve web 2.0 yazılımlarının bilgisayarca düşünme becerisi, etkinlik tecrübesi ve uzamsal düşünme becerisine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(3), 845-866.

Demiralay, R., (2014). *Evde ders okulda ödev modelinin benimsenmesi sürecinin yeniliğin yayılımı kuramı çerçevesinde incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Döş, B. (2014). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersinde harmanlanmış öğrenme modelinin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi*, Doktora tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Gençer, B. G. (2015). *Okullarda ters-yüz sınıf modelinin uygulanmasına yönelik bir vaka çalışması.* Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Gençer, B. G., Gürbulak, N., & Adıgüzel, T. (2014). Eğitimde yeni bir süreç: Ters-yüz sınıf sistemi. *Uluslararası Öğretmen Eğitimi Konferansı*, Bildiri tam metin kitabı, 881-888.

Kara, C. O. (2016). Ters yüz sınıf. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 45, 12-26.

Karadeniz, A. (2015). Ters-yüz edilmiş sınıflar. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *4*(3), 322-326.

MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7, ve 8. Sınıflar)*. Ankara.

Mutlu, O., & Aydın, G. (2018). *Fen bilimleri öğretmenlerinin ters yüz sınıf modeline ilişkin görüşleri.* The 2nd International Conference on Distance Learning and Innovative Educational Technologies, Bildiri tam metin kitabı, 219-227.

Önen, F. (2005). *İlköğretimde basınç konusunda öğrencilerin sahip olduğu kavram yanılgılarının yapılandırmacı yaklaşım ile giderilmesi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özdemir, A. (2016). *Ortaokul matematik öğretiminde harmanlanmış öğrenme odaklı ters yüz sınıf modeli uygulaması.* Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özdemir, M. Ç. (2019). *Ters yüz edilmiş sınıf uygulamalarının geometri öğretiminde kullanılmasının matematik öğretmeni adaylarının geometriye yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Bayburt Üniversitesi, Bayburt.

Özmen, H. & Karamustafaoğlu, O. (Ed) (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

Sakar, D. & Sağır, Ş.U (2017). Eğitimde ters–yüz çevrilmiş sınıf uygulamaları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *3*(5), 1904-1916.

Seaman, G., & Gaines, N. (2013). Leveraging digital learning systems to flip classroom instruction. *Journel of Modern Teacher Quarterly*, 1, 25-27.

Solak, B. (2021). *Ters yüz edilmiş öğrenme modelinin fen bilimleri dersinde kullanılması: maddenin ısı ile etkileşimi*. Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Şahin, Ç., & Çepni, S. (2012). 5E öğretim modeline dayalı öğretimin öğrencilerin gaz basıncı ile ilgili kavramsal anlamalarına etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, *6*(1), 220-264.

Şahin, E., (2010). *İlköğretim sınıf öğretmenlerinin, öğretim stili tercihlerinin, cinsiyetlerinin, mesleki kıdemlerinin, öz yeterlik algılarının ve özyönetimli öğrenmeye hazır bulunuşluk düzeylerinin mesleki yeterlikleri üzerindeki etkisi.* Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Şahin, Ş. (2020). *Ters yüz sınıf modeli uygulamalarının, ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler derslerine yönelik akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Talan, T., & Gülseçen, S. (2018). Ters-yüz sınıf ve harmanlanmış öğrenmede öğrencilerin öz-düzenleme becerilerinin ve öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, *9*(3), 563-580.

Torun, F., & Dargut, T. (2015). Mobil öğrenme ortamlarında ters yüz sınıf modelinin gerçekleştirilebilirliği üzerine bir öneri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 20-29.

Tuncel, M., & Fidan, M. (2018). *Ortaokul fen bilimleri dersinde öğrenmede zorlanılan konular ve çözüm önerileri*. 6. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, Ankara, Pegem Akademi.

Turan, Z. (2015). *Ters yüz sınıf yönteminin değerlendirilmesi ve akademik başarı, bilişsel yük ve motivasyona etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

URL1 (2021). https://phet.colorado.edu/sims/html/gas-properties/latest/gas-properties_tr.html

URL2 (2021). https://evrimagaci.org/cocuklar-icin-evinizde-veya-okullarda-yapabileceginiz-7-eglenceli-deney-4900

URL3 (2021). https://www.dailymotion.com/video/x3bbot3

Ünal, G., & Ergin, Ö. (2006). Buluş yoluyla fen öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına, öğrenme yaklaşımlarına ve tutumlarına etkisi. *Journal of Turkish Science Education*, *3*(1), 36-52.

Ünsal, A. A. (2019). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının gaz basıncı konusundaki kavram yanılgılarının belirlenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ünsal, H. (2018). Ters yüz öğrenme ve bazı uygulama modelleri. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 4*(2),39-50.

Yurtlu, S. (2018). *Fen eğitiminde ters yüz sınıf modelinin öğrenci başarısına ve görüşlerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.

BAUHAUS'TA GEOMETRİKSEL ESTETİK

GEOMETRICAL AESTHETICS IN BAUHAUS

Fahrettin GEÇEN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü Orcid: 0000-0002-0787-7505

Ümit PARSIL

Öğr. Gör. Adıyaman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Orcid No: 0000-0002-1901-5400

ÖZET

XX. yüzyılın başlarında toplumda yaşanan olayların ve kültürel değişimlerin paralelinde Kübizm, Fovizm, Ekspresyonizm, Fütürizm, Dadaizm, Ready-Made, Konstrüktivizm ve Sürrealizm gibi çeşitli sanat akımları ortaya çıkmış ve yine bu dönemde endüstriyel alanda yaşanan yeni teknolojik gelişmeler, estetik biçimi beraberinde getirerek I. Dünya Savaşı'ndan sonra da sanat eğitimini kökten etkileyen bir kurum olan Bauhaus, endüstrileşmenin ayrıştırdığı sanatsal, teknik ve üretimsel bölümlerin birlikteliğini yeniden oluşturma yolunda önemli bir noktada 1919 yılında Almanya'da kurulmuştur (Yazar, Tomak, Öztürk, 2016: 106).

Araştırmanın amacı; Bauhaus sanat akımında tasarım ve ticari kaygılarla yapılan resim, üç boyutlu nesnelerde yer alan geometriksel formların sanatçı ve izleyici üzerinde oluşturduğu estetik algıyı ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın önemi ise; Bauhaus ile ortaya çıkan ürünler ve eserlerde önemli bir biçimde geometrik formların kullanılışını göz önüne sermektir. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış olup verilere ulaşmak için internet, makale, kitap, tez gibi kaynakçalara bakılıp literatür taramasına gidilmiştir. Araştırmada on tane Bauhaus eseri görsel örneği kullanılmış olup bu örneklemler üzerinden geometriksel formlarla estetik ilişkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eserler seçilirken Bauhaus akımının önemli sanatçıları ve eserleri örneklem olarak kullanılmıştır. Resim analizinde ise betimsel resim analiz yöntemi kullanılmıştır

Araştırmanın sonucunda Bauhaus ile ortaya çıkan ürün ve eserlerin geometriksel formlarıyla ve bu formalarla birlikte kullanılan renklerinde geometriksel görünümleri ile izleyicide algısal olarak bir kesinleşmiş düzgün form oluştuğu anlaşılmaktadır. Bireylerde oluşan bu kavramsal algı aynı zamanda estetik bir haz oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bauhaus, Geometri, Estetik, Endüstrileşme, Algı

ABSTRACT

XX. at the beginning of the century, in parallel with events and cultural changes in the community, Cubism, Fauvism, Expressionism, Futurism, Dadaism, ready-made, constructivism, surrealism, and art as well as various trends have emerged, and during the same period, bringing the aesthetic with the format of new technological developments in the Industrial Area I. Bauhaus, an institution that radically influenced art education after World War II, was founded in Germany in 1919 at an important point in the way of restoring the unity of the artistic, technical and productive departments separated by industrialization (writer, Tomak, Ozturk, 2016: 106).

The aim of the research is to reveal the aesthetic perception of the geometric forms in three-dimensional objects on the artist and the viewer. The importance of research is to consider the use of geometric forms in an important form in the products and works that emerged with the Bauhaus. The research was conducted by qualitative research method and in order to access the data, bibliographies such as internet, articles, books,

dissertations were looked at and literature was scanned. In the study, ten visual examples of Bauhaus works were used, and through these samples, an attempt was made to determine the aesthetic relationship with geometric forms. Important artists and works of the Bauhaus movement were used as examples when selecting works. Descriptive picture analysis method is used in picture analysis

As a result of the research, it is understood that the products and works that appeared with the Bauhaus formed a perceptually completed uniform form in the viewer with their geometric forms and their geometric appearance in the colors used together with these forms. This conceptual perception formed in individuals also creates aesthetic pleasure Jun.

Keywords: Bauhaus, Geometry, Aesthetics

GİRİŞ

Bauhaus sanat akımı teknolojinin gelişimi, hızlı üretim ve çeşitliliğin katkısıyla kendi doğumunu ve gelişimini sağlamıştır. Bauhaus tasarımcıları, insanlara hizmet edecek kullanımı ve tasarım açısından daha sade form kurgulanmalarıyla ön plana çıkmıştır. Temel amaç daha fazla tüketim sağlayabilmek için çekici, rahat ve estetik ürünler tasarlamaktı. Bu akım ömrünü uzun tutamasa da etkisini halen günümüzde devam ettirmektedir. Toplumlar ve kitleler, çeşitli reklam araçlarıyla tüketime adeta davet edilmektedir. Özellikle kitlelerin estetik algısına yönelik ürünlerin tasarım sunumları ilgiyi ve tüketimi arttırmaktadır. Bireyler temel ihtiyaçlarının yanı sıra ihtiyaç olmasa dahi estetik hazlarını doyuran bu ürünleri geçmişte de günümüzde de almış ve almaya devam etmektedir. Bireylerin güzele karşı ilgisi yaşam alanlarını da dolduran bir algısal bir şekle bürünmüştür. Güzel tanımı kişiden kişiye, toplumdan topluma elbette değişkenlik göstermektedir fakat yine de görünümlerin güzelliğinde ortak noktada buluşan bireyler elbette olmaktadır. İşte bu ortak buluşum ürünlerin estetik formunun oluşumu için hem üretenin hem de sanatçıların harekete geçmesini sağlamıştır.

Elbette Bauhaus'un en önemli ve temel öğelerinden bir tanesi estetiktir. Günlük yaşam gereçleri bir zanaat ürünü olarak zaten insanlığın kullanımına sunulmaktaydı. Yap-üret tek yada seri zaten vardı ve halen var olmaya da devam etmektedir. İnsanlık varoluşundan beri güzel olana meyilli güzel olmayana ise meyilsizdir. Tarihin her döneminde elbette üretilen ürünleri güzelleştirme çabası vardı. Bir halı motiflerle ve renklerle güzelleşti, bir kılıç form ve süslemelerle güzelleşti, bir çadır yöresel motiflerle bezendi, bir kral tahtı oymalarla güzelleşti yani kısacası estetik arayış zaman tünelinin her durağında kendini göstermiştir. Fakat Bauhaus dönemi hızlı ve seri üretimin arttığı bir dönem olduğundan tüketimi daha üst noktalara taşımak amacıyla estetik hazzın uyandırılması adına tasarımların arttığı ve bir okul aracılığıyla yürütüldüğü bir forma büründü.

Araştırmanın amacı; Bauhaus sanat akımında tasarım ve ticari kaygılarla yapılan resim, üç boyutlu nesnelerde yer alan geometriksel formların sanatçı ve izleyici üzerinde oluşturduğu estetik algıyı ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın önemi ise; Bauhaus Okulu'nun ürettiği ürünler ve eserlerde önemli bir biçimde geometrik formların kullanılışını göz önüne sermektir.

1.1. Bauhaus Sanat Akımı

Endüstriyel gelişim beraberinde tüketimi de hızlandırmıştır. Oluşan bu tüketim talebi ve talebi arttırma çabaları ürünlerle ilgili gelişimsel bir sürece girme gerekliliğine götürmüştür. Bu gerekliliği karşılamak amacıyla endüstriyel tasarımların yapıldığı ilk eğitim kurumu-okulu ise Bauhaus'tur.

> XX. yüzyılın başlarında toplumda yaşanan olayların ve kültürel değişimlerin paralelinde Kübizm, Fovizm, Ekspresyonizm, Fütürizm, Dadaizm, Ready-Made, Konstrüktivizm ve Sürrealizm gibi çeşitli sanat akımları ortaya çıkmış ve yine bu dönemde endüstriyel alanda yaşanan yeni teknolojik gelişmeler, estetik biçimi beraberinde getirerek

I. Dünya Savaşı'ndan sonra da sanat eğitimini kökten etkileyen bir kurum olan Bauhaus, endüstrileşmenin ayrıştırdığı sanatsal, teknik ve üretimsel bölümlerin birlikteliğini yeniden oluşturma yolunda önemli bir noktada 1919 yılında Almanya'da kurulmuştur (Yazar, Tomak, Öztürk, 2016: 106).

18. yüzyılın sonuna doğru buharlı makinaların İngiltere'de gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sanayi devrimi çok geçmeden tüm Avrupa'ya yayıldı. En çok tarım alanındaki gelişmeler ile birlikte iş gücü ve insan gücü ihtiyacı azaldı. Boşta kalan insanlar kentlerde kurulan sanayilerde çalışmak için göç etmişlerdir. Bu göçler, kentlerdeki nüfus oranını arttırmış ve toplumsal ve psikoljik açıdan sıkıntılara yol açmıştır. Ayrıca sanayileşme el sanatlarının gücünü zayıflatmıştır. Daha az maliyetle daha çok ürün elde etme imkânı bulunmuştur. Fakat bu ürünler estetik olmayan tek tip ve kalitesizdir. Bunu fark eden sanatçılar ciddi eleştiriler de bulunmuş ve arayış içine girmişlerdir. Ürünlerin estetikten uzak ve yozlaştığını gören bir takım sanatçılar (İngiltere'de William Morris, John Ruskin) Arts&Crafts akımını başlattılar. Fakat bu akım sanatçıları, sanayileşmeyi reddediyorlardı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru bu eleştiriler Avrupa'nın farklı ülkelerinde de görüldü. Çeşitli akım formlarıyla Avrupa'da görülen bu akımları Fransa'da Art Nouveau, Almanya'da Jugenstil, Hollanda'da De Stijl, Avusturya'da Sezessionstil olarak sıralayabiliriz. Tüm bu akımların temel hedefi ise seri üretilen ve yozlaşmış gündelik eşyaların estetik yoksunluktan kurtulması fikri idi. Tüm bu fikirler Bauhaus düşüncesi etrafında birleşmiştir (Polat, 2019: 1-2; Bulat ve diğerleri, 2014: 106-107).

Görsel 1: Bauhaus Okulu

Aslında Bauhaus'un kuruluşuna öncülük eden kişi Van de Velde'dir. Velde hem uygulamalı sanat danışmanlığı hem de endüstri danışmanlığı yapmaktaydı. Velde'nin temel amacı zanaatı tekrar harekete geçirmekti. Velde tatbiki sanat okulunu kurmuş ayrıca bu kurumda müdürlük de yapmıştır. O, Tatbiki sanat okuluyla birlikte sonraki dönemlerde Bauhaus'un kullanacağı binaları da inşa ettirmiştir. Birinci dünya savaşı ile birlikte Welmer kentinde ayrılmak zorunda kalıp yerini Walter Gropius'a bırakmıştır. Tatbiki sanat okulunda Walter ile birlikte yeni bir dönem kapısı açılmıştır (Akdere, 2018: 17-18). "Gropius; işlevsel, ucuz ve sağlam ürünler veren yeni bir mimari stilin başlaması gerektiğine inanıyordu. Sanat ve zanaat eğitiminin bir arada verildiği bir mimarlık okulu ve üretim merkezi kurmak, sanat ve zanaatı birleştirerek, işlevsel ve estetik ürünler yaratmak istiyordu" (Akdere, 2018: 19). Gropius okulun başına geldiğinde tüm kuralları ve ders program ve içeriğini değiştirdi. Okulda çalışan tüm hocalar bundan rahatsız olmuştu. Kent halkıda bu yenilikçi yaklaşıma ilk zamanlar sıcak bakmamıştı. Gropius aynı zamanda güzel sanatlar fakültesi ile okulu birleştirdi. İlk zamanlar ekonomik sıkıntı yaşayan Bauhaus okulu sonradan devlet desteğiyle etkinliklerine yoğunluk vermiştir (Akdere, 2018: 23-24).

"Bauhausun başarısında rol alan en önemli etkenlerden biri de Gropius"un okula davet ettiği öğretim kadrosudur. Johannes Itten, Wassily Kandinsky, Paul Klee, Moholy-Nagy ve Oskar Schlemmer gibi isimlerin oluşturduğu eğitim atmosferi Bauhaus"un kuruluşundaki karakterini belirlemiştir" (Akdere, 2018: 24).

Bauhaus eğitimcilerinin, öğrencilerden istedikleri en önemli şey şimdiye kadar ortaya konulmamış biçim, renkleri kullanmaları ve bunların bir bütün içerisinde sunmalarıydı. Asıl önemli olan şeyin yaratıcılık olduğunun altının çizilmesiydi. Her türlü kombinasyonların denendiği sonsuz sayıda ürünlerin varyasyonlarının ortaya konulmasıydı. Öğrencilerin teşvik edilmesindeki amaç, daha önce bir benzerinin olmadığı ürünlerin tasarlanmasının gerçekleştirilmesiydi. Bu yüzden bu akımda önemli olan öğrencilerin her türlü değişime ve yaratıcılığa açık olmasının teşvik edilmesiydi. Yapılan tasarımların ticari getirisinin yanı sıra etkinliklerde öğrencilerin kendi çalışmalarında kendi kimliklerini oluşturmalarının da yoluna gidildi. Bauhaus, dünya çapında ürünler üretip etkisi uzun süre günümüzü de kapsayacak biçimde birçok tasarım okuluna örnek olmuştur. Bu yüzden Bauhaus gerek tasarladığı ürünlerle gerekse tasarım mantığıyla ve günümüzdeki okullarda uygulanan temel tasarım dersi anlayışıyla güncelliğini hep korumaktadır.

1.2.Bauhaus Eser Örnek Analizleri

1.2.1. Kırmızı Mavi Sandalye

Görsel 2: -Gerrit Rietvelt, Red and Blue (kırmızı ve mavi sandalye)

Gerrit'in tasarladığı sandalyeye bakıldığında renk ve biçim birlikteliği ve görsel algıda hissedilen bütünlük göze çarpmaktadır. Sanatçı ana renkleri yani sarı, kırmızı, mavi renklerini kullanmış ayrıca siyah rengini de denge unsuru olarak eklemiştir. Ahşap malzeme olarak görülen siyah çubuk formlar yatay-dikey ve simetrik-asimetrik dengelere sahiptir. Sırtın dayandırıldığı kırmızı alan ve oturulan mavi oturak kısmı diyagonal biçimlendirilmiştir. Tüm formlar düz biçemlere oturtulmuştur. Renk-biçim uyum ve dengesiyle tasarımdaki yaratıcılık en çok göze çarpmaktadır. Ayrıca tasarıma genel olarak bakıldığında nesnenin kendi içindeki formlarında dikdörtgen biçimlerin baskın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak sandalye renk-düz çizgi, asimetri- simetri dengesi ve geometrik formları ile yaratıcı ve göze hoş gelen estetik bir hal almıştır.

1.2.2. Ateş Kulesi

Görsel 3: Johannes Itten, Ateş Kulesi, 1920, Michael Siebenbrodt, FA. Glas Kraus, Weimar ve Rainer Zöllner, 1995–1996

Aynı zamanda doğa bilimleri ve matematik alanında başarılı olan Itten nesneleri geometrik formlarla, simetrik ve asimetrik dengelerle, küçük-büyük ilişkisi kurarak, kavis formların bükey formlarından ve ana renklerin yanısıra ara türev renklerden de yararlanarak bir kaide üstünde Ateş Kulesi ismini verdiği üç boyutlu geometriksel nesneyi yapmıştır. Sanatçı bu çalışmasında, bükey formları yukarı doğru küçültmüş ve ritimsel bir simetrik etki ile kullanmış, renk armonisindeki uyum ve çarpıcı etki ile izleyici üzerinde dengesel ve çarpıcı bir algılamaya yol açarak estetiksel bir bürünüm kazandırmıştır.

1.2.3. Karşılaşma

Görsel 4: Johannes Itten, Karşılaşma, 1916

Sanatçı Karşılaşma isimli eserinde ise geometrik formlar ile kullandığı renk formlarını birlikte resmetmiştir. Resimde biçimlerdeki konturlar renklerin sınırlarıyla anlaşılmaktadır. İçe doğru geometrik renk armonisini taşıyan spiral iki halkanın buluşması resimde merkezi oluşturmaktadır. Sağ kesimdeki yatay ve dikey formlar

ise resme bir derinlik etkisi kazandırmıştır. Sol kesimde üstte yer alan yeşil formlar ile altta yer alan yarım çember formu ise resme üç boyut katmıştır. Sanatçı ritim ve hareket ile izleyicide bir estetik algı oluşturmaya çalışmıştır.

1.2.4. Kareye Saygı

Görsel 5: Josef Albers, Homage_to_the_Square (Kareye Saygı), 1965, Almanya posta pulu

Sanatçı bu eserinde kendi karakteristik kare formlarını bir pul tasarımında kullanmıştır. Genelde eserlerinde iç içe geçmiş kareler kullanan sanatçı sarıdan turuncuya doğru geçiş yapan kareler çizmiştir. Ayrıca bir pulda bulunması gereken damga ve yazılarda esere yerleştirilmiştir. Sanatçı, eserinde geometrik formlar, ritim etkisi, birbiriyle uyumlu renk geçişleri, yazıların ve damganın yerleşimi açısından kendi içerisinde bir denge oluşturması aracılığıyla görsel kortekse uyumluluk, denge hisleri uyandırtıp estetik bir algı oluşturtmaktadır.

1.2.4.1. Koltuk

Görsel 6: Marcel Breuer tasarımı Wasilly, Koltuk

Sanatçının Koltuk adlı eserine bakıldığında diğer koltuklardan farklı tasarımlandığı anlaşılmaktadır. Koltuk tasarımı, tek düze renklendirilmiş, kareler, dikdörtgenler, yataylar, dikeyler, simetri ve asimetriler, diyagonaller gibi formlar kullanılarak kendi içerisinde uyumlu bir şekilde tasarlanmıştır. Yine algısal olarak geometrik formlar bireylerde uyum duygusu oluşturarak estetik algı oluşturmaktadır.

1.3. YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış, verilere ulaşmak amacıyla da literatür taramasına gidilerek makale, tez ve internet dokümanlarına bakılmıştır. Resim analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılarak amaca yönelik geometrik formlar, renkler, uyum, simetri-asimetri, estetik ögeler ele alınmıştır. Araştırmada beş tane Bauhaus eser görsel örneği kullanılmış olup bu örneklemler üzerinden geometriksel formlarla estetik ilişkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eserler seçilirken Bauhaus akımının önemli sanatçılarından bazılarının eserleri örneklem olarak kullanılmıştır.

1.4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın sonucunda Bauhaus eserlerinin geometriksel formlarla birlikte renklerinde geometriksel görünümleri ile algısal olarak bir kesinleşmiş düzgün formlar olarak bireylerde estetik haz oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bauhaus tasarımlarına bakıldığında; Estetik açıdan bakıldığında iki önemli unsur bulunmaktadır. Birincisi yapılan ürünün kullanışlılığı ikincisi ise biçim ve renklerin uyum içinde olmasıydı.

Ürünlerin tasarımlarındaki düz çizgi formları, elipsler, diyagonallar, kendi içerisindeki simetrik ve asimetrik dengeler, renklerin çarpıcı etkisi ve renklerin kendi aralarındaki uyum, spiral formlar, kavisler gibi biçimlerle oluşan uyum insanların görsel kortekslerinde uyarıcı bir etki ve denge oluşturmakta böylece estetik bir haz uyandırmaktadır. Ayrıca birey, olağan nesneler yerine yeni ve yaratıcı formlu nesnelere bakarak kendi ilgisini ürüne yâda esere yönlendirmekte ve algıda seçicilik ile formların uyumundaki güzelliği görmektedir.

KAYNAKLAR

Yazar, T., Tomak, A., Öztürk, H. (2016): Kültürlerarası Etkileşim ve İletişim Bağlamında Estetik Üretim Olarak Bauhaus Mobilya Tasarımlarının Günümüz Mobilya Tasarımlarına Yansıması, İnternational Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, 1 (1), 105-128.

Bulat, S., Bulat, M., Aydın, B. (2014): Bauhause Tasarım Okulu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (1), 105-120.

Polat, G. M.. (2019): Bauhaus Tasarımının Endüstri Tasarımına Etkisi ve Buna Dayalı Cam Tasarımları. Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

Akdere, A. (2019): Bauhaus Felsefesi ve Mobilya Tasarımı. Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: https://www.arkitera.com/gorus/bauhaus-100-bir-manifesto-bir-ekol-bir-okul/

Görsel 2: https://www.moma.org/collection/works/4044

Görsel 3: https://www.bauhauskooperation.com/knowledge/the-bauhaus/people/masters-and-teachers/johannes-itten/

Görsel 4: https://www.bauhauskooperation.com/knowledge/the-bauhaus/people/masters-and-teachers/johannes-itten/

Görsel 5: https://tr.wikipedia.org/wiki/Josef_Albers#/media/Dosya:Stamp_Josef_Albers.jpg

Görsel 6: https://kavrakoglu.com/cagdas-sanata-varis-71-bauhaus-2/

LHOTE'NİN D GURUBU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

LHOTE'S IMPACT ON GROUP D

Fahrettin GEÇEN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü Orcid: 0000-0002-0787-7505

Ümit PARSIL

Öğr. Gör. Adıyaman Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Orcid No: 0000-0002-1901-5400

ÖZET

1885 yılında Lhote Fransa'nın Güney şehirlerinden biri olan Bordeaux'da doğmuştur. Sanatçı 13 yaşında bir heykeltıraşın yanına çırak olarak verilmiştir. Lhote normal öğrenimini ise tamamlayamamıştır. Lhote, 18 yaşındayken resim yapmaya başlamış, kendi kendini yetiştirmiş ve hiçbir sanatçının izinden gitmemiş bir sanatçıdır. İlk eserini 21 yaşındayken Paris'te, Bağımsız Ressamlar Sergisi'nde göstermiştir. (1906). İlk şahsi sergisini 1910'da açmış ve bu sergi geniş yankılar uyandırmıştır. Lhote sanatı "form yapmak" olarak tanımlar ve form da geometri sayesinde yapılır şeklinde düşünmüştür. Ona göre, Pythagoras'ın ve Platon'un belirlemiş olduğu sanattaki geometriye dayalı "plastik ilkelerin değişmez olduğu gerçeği" ortadadır. Lhote'ye göre desenin başlıca iki elemanı düz ve eğri çizgilerdir. Ondan çok önce Cézanne "Tabiatta her nesne kareye, yuvarlağa, silindire uyar" demişti ve gerçekten de gördüklerimizin tümü ya düz ya eğri değil miydi? Bu prensibe dayanarak Lhote, sanatının emekleme devrinde bile, belirsiz, yumuşak, karaktersiz, kendi deyimiyle "damarsız" çizgiye savaş açmıştı. Ayrıca Lhote atölyesinde birçok sanatçı yetiştirmiştir. Bu atölyede yetişen sanatçılardan bazıları Türk sanatçılardır. Bu Türk sanatçılardan bazıları D grubu üyeleri olmuştur. Araştırmanın amacı; Lhote'nin D gurubu üzerindeki etkisini ve guruptaki kübizm etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi ise Lhote'nin D Grubu Üzerindeki Etkisini ve Guruptaki üyelerin resimlerindeki Kübizm etkilerini tema ve biçim açısından örneklemler ile göstermektir. Konu ile ilgili bilgileri bulmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmış, resim analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise Lhote'nin D grubu üzerindeki etkisi, tuvalin yüzeyini, renk ve çizgilerle, gözde ve akılda ahenk hisleri uyandıracak bir şekilde taksim etmek olmuştur. D grubu'ndaki sanatçılardan Nurullah Berk, Cemal Tollu, Abidin Elderoğlu gibi önde gelen üyelerinin de bir dönem tuvallerini kare ve üçgenlere bölerek resme başladıkları, kendi ifade biçimleri ile tema olarak ortaya çıkardıkları görülmüştür. Lhote'nin eğitiminden geçen sanatçıların eserlerinde kübizmin etkilerinin etkin olduğu görülmüş ve eserlerinde yansıttıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lhote, Kübizm, D Gurubu

ABSTRACT

In 1885, Lhote was born in Bordeaux, one of the southern cities of France. The artist was apprenticed to a 13-year-old sculptor. Lhote did not complete his normal education. Lhote started painting at the age of 18, is a self-taught artist who has not followed in the footsteps of any artist. He showed his first work at the age of 21 in Paris, at the exhibition of Independent Painters. (1906). He opened his first solo exhibition in 1910, which had wide repercussions. Lhote defines art as "making form" and thought that form is also made through geometry. According to him, the "fact that plastic principles are invariant" based on the geometry in art determined by Pythagoras and Plato is obvious. According to Lhote, the main two elements of the pattern are straight and curved lines. Long before that, Cézanne said," in nature, every object fits a square, a round, a cylinder, " and wasn't everything we saw really either straight or curved? Based on this principle, Lhote, even

in the infancy of his art, waged war on the vague, soft, characterless, “vein-free” line, in his own words. He also trained many artists in the Lhote workshop. Some of the artists who grew up in this workshop are Turkish artists. Some of these Turkish artists have been members of Group D. The aim of the research is to reveal the effect of Lhote on Group D and the effects of Cubism on the group. The importance of the research is to show the influence of Lhote on Group D and the influence of Cubism on the paintings of the members of the group with samples in terms of theme and form. Qualitative research method was used to find information about the subject, and descriptive analysis technique was used in picture analysis. As a result of the research, Lhote's effect on Group D was to divide the surface of the canvas with colors and lines in a way that evokes feelings of harmony in the eye and mind. Among the artists in Group D, leading members such as Nurullah Berk, Cemal Tollu, Abidin Elderoglu also began painting by dividing period canvases into squares and triangles, revealing them as a theme with their own forms of expression. It was seen that the influences of Cubism were active in the works of the artists who passed through Lhote's education, and it was understood that they reflected in their works.

Keywords: Lhote, Cubism, Group D

1. ANDRE LOTHE’NİN YAŞAMI VE SANATI

1.1. André Lhote’nin Yaşamı

Lhote 1885 yılında Fransa’nın güneyinde yer alan şehirlerinden biri olan Bordeaux eyaletinde dünyaya gelmiştir. Sanatçı 13 yaşında iken süslemeci bir heykeltıraşın yanında çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Lhote bu sebepten dolayı lise öğrenimini tamamlayamamıştır. Andre Lhote 18 yaşına girdiğinde resim yaşam serüvenine başlamıştır. Hiçbir sanatçıdan etkilenmeden kendi kendini yetiştiren sanatçı ilk eserini Paris’te açılan Bağımsız Ressamlar Sergisi’nde, 1906 senesinde, 21 yaşında sergilemiştir. Andre ilk kişisel sergisini ise 1910 yılında açmış ve büyük ses getirmişti. (https://www.nkfu.com/andre-lhote-kimdir/). Sanatçı 1898 yılında Bordeaux Güzel Sanatlar akademisinde bulunan kurslardan bir tanesi olan “dekoratif heykel” kurslarına katılmıştır. Andre kurslarda pekte başarılı olamıyordu. Ekonomik sıkıntılardan ötürü sabahtan akşama kadar çalışmakta ve bazı gençlere de resim kurs hazırlık dersleri vermekteydi. Kazancı 14 cent kadar bir mebla oranında ve çok düşüktü. Lhote kazandığı bu düşük mebla ile bit pazarından ucuz ve eski olan gereksinim duyduğu tuval şaşelerini, dergi ve kitapları, boyanmış tuvalleri satın alırdı. Bu yoksun durumu 1904 ‘e kadar devam etmiş ve o yıllarda aniden gelen bir soğuklukla süslemeci heykeltıraşlıktan soğumuştur. Fransızların simgesel ögelerinden biri olan resim ejderi “Démon de la Peinture” onun üzerinde büyük bir etki bırakmış ve onun sanat yaşamını etkilemişti (https://www.e-skop.com/). Andre Lhote’e göre bir fikrin resim sanatı aracılığıyla gerçekleştirilmesi için sanatçı kimliğini renk ve formlarla dışa vurmasıyla mümkündü. Sanatçı sadece resim yapmıyor kuramsal yayınlarda ortaya koyuyor yazı ve kitaplarıyla dönemine ışık tutmaya çalışıyordu. Kendi sanatsal kuramlarını öğretmek istemiş birçok gence de öncü olmuştur. Sanatçı sadece kendi ülkesinden değil farklı ülkelerden gelen sanatçıları da 1922’de Paris’te kurmuş olduğu akademide yetiştirmiştir. Bu sanatçılardan bazıları Türk sanatçıları olmuş ve özellikle D grubu sanatçılarının bir kısmı onun öğrencileri içerisinde yer almıştır (https://www.nkfu.com/andre-lhote-kimdir/).

1.2. André Lhote’nin Sanatı

Andre Lothe sanatın geleneksel biçim anlayışının ötesinde içinde barındığı fikrin biçimsel aktarımının sanatçının özüyle birleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Sanatçıda sanatın formlardan oluştuğu fikri oluşmuştur. Lhote bu formları oluşturmak için geometriyi kendine temel unsur olarak almıştır. Sanatçı ünlü düşünür ve filozoflardan Pythagoras ve Platon'un sanat ile ilgili düşüncesi olan geometri temelli "plastik ilkelerin değişmez olduğu gerçeği" fikrini benimsemişti. Lhote geleneksel sanatın ifade biçiminde olan düzendeki

estetik biçemi çok önceden terk etmiş ve 1948 yılında bir yazı yazmıştır. “Plastik Değerlerin Değişmezliği” adlı yazıda sanattaki temel olan ve değişmez bir ilke olan unsur konusunda uyarmak istemiştir. Sanatçı renk lekesi yerine daha çok çizgiyi, çizginin kattığı deseni kullanmak istemiştir. Çizgi içerisinde açık tonda ve gölgesiz, tüm alanı ve koyuluğu kaplamayan sınırlı açık renkler kullanmaktan hoşlanırdı. Kıvrak, dekoratif çizgiler uzun zaman kullanmıştır. (http://www.aliartun.com/).

Lhote deseni iki temel öğede görmekteydi ve bunlardan ilki düz çizgiler diğeri ise eğri çizgilerdi. Lhote elbette kübizm sanat akımının formsal özelliklerini kendine rehber edinmişti. Cézanne’nın “Tabiatta her nesne kareye, yuvarlağa, silindire uyar” söylemini görülen formların düz yâda eğri olduğu düşüncesi onda kuramsal bir boyuta ulaşmış düşünce ve sanatını etkilemişti. Lhote’de oluşan bu kuramsal düşünce onun sanatının ilk doğum dönemlerinde keskin ve belirli, sert çizgilerle kendini göstermeye başlamıştı. Sanatçı biçimsel deformasyon yoluyla oluşturduğu kübik formlarda nesneleri paramparça etmekten çok onu stilize etmek ve süslemek yoluyla dekoratifleştirme amacı gütmekteydi. André Lhote hiçbir zaman nesnelerin anlaşılırlığının dışına çıkmamış doğayla barışık kalmıştır. Sanatçı ayrıca soyut bir sanatçı kimliğine de bürünmemiştir. Lothenin tabiata sırt çevirmemesi onun natüralist tutkunu olduğu anlamına da gelmemektedir. Aynı zamanda sanatçı atölyeye kapanıp üretime giden bir sanatçı kimliğine de sahip değildi (https://www.e-skop.com.). “Emile Zola’nın deyimiyle, sanatı, “kişiliğin süzgecinden geçmiş tabiat” bilmiş, dış dünyadan vazgeçmemişti. Görüntü olsun, portre, figür, herhangi bir konu olsun, ilkin gerçekçi bir prensipe dayanan sıkı etütler yapardı” (https://www.e-skop.com.). Sanatçı bu etütlerle yetinmemiş etütler üzerinde geometrik arayışlar içine girip bunları stilize edip süslemeci bir tarzla sunmuştur.

1.2.1. Lothe’nin Eser Örneklemleri Analizleri

1.2.1.1. "Watteau'ya Saygı" adlı eserinin analizi

Görsel 1: André Lhote "Watteau'ya Saygı" 36,5 x 27 cm. kâğıt pano 1918

Andre Lhote’nin "Watteau'ya Saygı" adlı eserinde yer alan iki figürde de geometriksel parçalanmalar görülmektedir. Eserde mekân unsuru da geometrik bir parçalanmaya uğramıştır. Erkek figürü tamamen stlize bir formda algılanmaktadır. Kullanılan renklerde yumuşak bir etki hissedilmektedir. Erkek figüründeki görünümde bir soytarı kıyafeti şeklinde süslemeci bir etki görülmektedir. Bayan figürde ise geometrik parçalanma sadece çizgisel bir etki ile algılanmaktadır.

1.2.1.2. “Denizcinin öğle yemeği” adlı eserinin analizi

Görsel 2: André Lhote "Denizcinin öğle yemeği", 73.1 x 92 cm. TÜYB 1929

André Lhote'nin "Denizcinin öğle yemeği" adlı eserine bakıldığında renkler lokal etkide ve sülyet bir görünüdedir. Renkler kullanılırken geometrik biçimlerin içerisine yerleşmiştir ve geometrik biçimleri destekleyen bir yapıdadır. Dış hatlar çizgisel olarak kendini göstermektedir. Resim kontural bir geometrik parçalanmaya uğramamış olsa dahi renklerle geometrik bir etki taşımıştır.

2. ANDRE LOTHE'NİN D GRUBU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE GURUPTAKİ KÜBİZM ETKİLERİ

Nurullah Berk 1971 yılında 'Ustalarla Konuşmalar' isimli kitabında André Lhote'yi kaleme almıştır. Nurullah Berk Güzel Sanatlar Akademisinde hoca ve ressam olup daha çok Cumhuriyet dönemi sürecinde sanat tarihini irdeleyip yazan bir yazar olarak tanınmaktadır. Nurullah Berk'in son derece kapsamlı bilgi deryası Türkiye'de sanat tarihinin ifadesi açısından önemli bir doküman haline dönüşmüştür. Hatta birçok yazarın yazdığı sanat kitaplarındaki bilgiler onun doküman deryasından beslenmiştir. Berk'in modern sanata yaklaşımı onun ifade ettiği kavramları da oluşturmuştur. Bu kavramlar geometrik kübizme kendi estetik bakış açısı ve konstrüktivizmin etkisi ile oluşmuştur. Elbetteki Nurullah Berk'in kübist ve konstrüvist yaklaşımındaki modern tutumunda hocası olan André Lhote'inin kuramsal düşünceleri ve sanat ifade biçimi önemli ölçüde etkili olmuştur. Paris'e devlet bursuyla sanat eğitimi görmeye giden birçok sanatçı Lhote'nin öğretilerini benimsemiş ve sanatsal ifade biçimini ona göre şekillendirmişlerdir. İkinci dünya savaşı süresince Lhote'in Paris'te açmış olduğu Akademi'nin içerisinde sadece Türk sanatçılar değil çevre ülkelerden sanatçılarda yer almıştır. Lhote, akademide eğitim gören sanatçıların, hem sanatsal gelişimleri hem de modernleşmeye geçişlerinde bir yol ve basamak olmuştur. Böylece Lhote'nin sanatsal ifade biçimi ve kuramları birçok dünya ülkesini etkisi altına almıştır (https://www.e-skop.com/). Modern sanattaki geometrik ifade biçim arayışları ve altın oran Türk resmini de çok etkilemiştir. Lhote Akademisi bu arayışları öğreti olarak Türk sanatçılarına edindiren önemli bir kurum olmuş ve bu akademiden Zeki Faik İzer, Nurullah Berk, Abidin Elderoğlu, Cemal Tollu gibi sanatçılar eğitim almıştır. D Grubunun kurucuları olan milli kübizm ve konstrüktivizm resimlerinde biçim olarak kullanan Türk sanatçılarından Hakkı Anlı bir dönem tuvalini kareler ve üçgenlere bölerek geometriyi resimsel olarak ifade etmiştir. (http://www.aliartun.com/). D Grubunun kuruluşunda ve gelişiminde Lothe'nin öğretilerinin ve kübizmin etkili olduğu aşikârdır.

2.1. Lhote'nin Türk Öğrencilerinden Bazı Eser Örnekleri

2.1.1. Nurullah Berk'in "Figürlü Kompozisyon" adlı eseri

Görsel 3: Nurullah Berk "Figürlü Kompozisyon" 1950

Nurullah Berk'in "Figürlü Kompozisyon" adlı eserine bakıldığında resim iç renk etüdlerinde lokal renk kullanımı olduğu, figürlerin dış hatlarının yani desenlerinin kontur çizgilerinin belirgin olduğu, keskin düz çizgilerin baskınlığı ile geometrik bir forma dönüştüğü resmin bazı yerlerinde süslemeci tavırların olduğu görülmektedir.

2.1.2 Cemal Tollu "Ekin" adlı eseri

Görsel 4: Cemal Tollu "Ekin"

Cemal Tollu'nun "Ekin" adlı eserine bakıldığında çizgisel konturlar, geometrik biçimler ve lokale yakın renk tonları göze çarpmaktadır.

2.1.3. Abidin Elderoğlu "Kompozisyon" adlı eseri

Görsel 5: Abidin Elderoğlu "Kompozisyon" KÜKT 19x12 cm.

Abidin Eroğlu'nun bu eserinde çizgisel konturlar ve lokal renkler ile oluşmuş soyut bir ifade dikkati çekmektedir.

3. YÖNTEM:

Konu ile ilgili bilgileri bulmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmış verilere erişmek içinde literatür taramasına gidilmiştir. Resim analizlerinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır

Araştırmanın amacı Lhote'nin D Grubu üzerindeki etkisini ve guruptaki kübizm etkilerini ortaya koymaktır.

Araştırmanın önemi ise Lhote'nin D Grubu üzerindeki etkisini ve guruptaki üyelerin resimlerindeki Kübizm etkilerini tema ve biçim açısından bir örneklem ile göstermektir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın sonucunda ise Andre Lothe'nin sanatçı kişiliği dışında kuramsal yönünün de güçlü olduğu kendi kurduğu akademide Türk sanatçılara da bu kuramları öğreterek onların sanat dünyasını biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Andre Lothe sanatın geleneksel biçim anlayışının ötesinde içinde barındığı fikrin biçimsel aktarımının sanatçının özüyle birleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Yani sanatçı, görüntü ve konunun ifadesini doğrudan geleneksel değil renk ve formun değişerek anlatımı olarak görmektedir. Sanatçı biçimlerini keskin konturlarla oluşan bir desen formunda olması gerektiği ve renk tonlarının sade ve baskın olması gerektiğini düşünmekteydi. Lhote çalışmalarında kullandığı çizgisel ve geometrik formlarla kübist bir yol izlemekten çok dekoratif bir süsleme amacı gütmekteydi. Lhote'nin D grubu üzerindeki etkisine baktığımızda; tuvalin yüzeyini, renk ve çizgilerle remettikleri, gözde ve akılda ahenk hisleri uyandıracak bir şekilde taksim ettikleri, anlaşılmaktadır. D Grubu üyelerinden Nurullah Berk, Cemal Tollu, Abidin Elderoğlu gibi sanatçıların bir dönem tuvallerini kare ve üçgenlere bölerek resme başladıkları, kendi ifade biçimleri ile tema olarak ortaya çıkardıkları, kübizmin etkilerinin eserlerinde etkin olduğu görülmüştür. Nurullah Berk Lothe'inin kuramsal ve sanatsal ifade biçimini yazdığı yazılarla Türk sanatına katkı sağladığı ve sanatçının eserlerine bunun ifadesel biçim olarak yansıdığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

https://www.e-skop.com/skopbulten/turkiye-sanat-tarihi-andr%C3%A9-lhote/3607 Erişim: 08.04.2021

https://www.nkfu.com/andre-lhote-kimdir/ Erişim: 08.04.2021

http://www.aliartun.com/yazilar/duzene-cagri-rejimi-andre-lhote-ve-turkiyenin-sanat-tarihi/ Erişim: 08.04.2021

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: https://www.bukowskis.com/en/auctions/H056/339-andre-lhote-hommage-a-watteau Erişim: 08.04.2021

Görsel 2: https://www.christies.com/en/lot/lot-6132157 Erişim: 08.04.2021

Görsel 3: http://www.leblebitozu.com/nurullah-berk-eserleri-ve-hayati/ Erişim: 08.04.2021

Görsel 4: https://sanatokur.com/cemal-tollu-kimdir/ Erişim: 08.04.2021

Görsel 5: https://www.aresmuzayede.com/urun/2794993/abidin-elderoglu-1901-1974-kompozisyon-imzali-kagit-uzeri-karisik Erişim: 08.04.2021

SEVİYE SEVİYE HİKÂYELERLE ANA DİLİ ARAPÇA OLMAYANLARA KELİME ÖĞRETME YÖNTEMİ: SAHLAWAYHİ ÖRNEĞİ

THE VOCABULARY METHOD OF TEACHING TO ONES NOT HAVING NATIVE ARABIC LANGUAGE WITH LEVEL STORIES: THE SAHLAWAYHI'S EXAMPLE

Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCİD 0000-0001-5109-1342

ÖZET

Küreselleşen dünyada artık yabancı dil bilmek ayrıcalık olmaktan çıkıp adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısıyla Günümüzde insanlar ana dilin yanında bir veya birden fazla yabancı dil öğrenmek için yoğun çaba sarf etmektedirler. Bu gerekliliğin farkında olan dilbilimciler, çok çeşitli yabacı dil öğretim metotları üzerinde çalışmış ve farklı becerileri önceleyen çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Seviye seviye hikâyelerle yabancı dil öğretme yöntemi başta İngilizce olmak üzere pek çok dilin öğretiminde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak yabancılara Arapça öğretiminde bu yöntemin ilk defa Ahmed Hurşîd tarafından geliştirildiği düşünülmektedir.

Çalışmamızın konusu olan *Sahlawayhi Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în* adlı eser, Hurşîd'in seviye seviye hikâyelerle yabancılara Arapça öğretmek maksadıyla hazırladığı altı ciltlik bir seridir. Altı seviyeden oluşan bu serinin her bir seviyesinde 4 adet olmak üzere toplamda 24 hikâye bulunmaktadır. Yazar bu eseri; modern fasih Arapça öğrenmeye başlayan ve ana dili Arapça olmayan yetişkinler için seviye seviye Arapça hikâyelerle kelime öğreten ilk silsile olarak tanımlamaktadır. Eserde belli sayıda verilen kelime ve terkipler, farklı seviye ve temadaki hikâyelerde sıkça tekrarlanarak okuyucuya öğretilmek istenmektedir. Hikâyelerin sonunda ilgili hikâyede geçen Arapça kelimeler İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca karşılıklarıyla birlikte liste halinde verilmiştir. Ayrıca her hikâyenin sonunda farklı soru tiplerinden oluşan alıştırmalar bulunmaktadır. Alıştırmalarda kullanılan bütün ifadeler hikâyelerde geçen içeriklerle ilgilidir.

Sahlawayhi serisi, İngilizce öğretiminde yaygın olarak kullanılan "stage, levels veya graded readers" olarak tanımlanan seviye seviye kelime öğretme yönteminin Arapçaya uyarlanmış halidir. Ancak bu seri, hikâyelerinde hiç resimlere yer verilmemiş olması, seviyeler arasındaki zorluk derecesindeki büyük farklılık ve her seviyede bulunan toplam hikâye sayısının azlığı yönünden İngilizcedeki "stage"lerden ayrılmaktadır. *Sahlawayhi*'den sonra ülkemizde ve dünyada bu yöntemle pek çok eser telif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Ahmet Hurşid, *Sahlawayhi*, hikâye, yabancı dil, dil öğretimi, nahiv.

ABSTRACT

Knowing a foreign language is no longer a privilege, but an obligation in the globalizing world. Therefore, nowadays, people make a great effort to learn one or more foreign languages in conjunction with the mother tongue. Linguists, being aware of this requirement, have studied a wide variety of foreign language teaching methods and developed various methods prioritizing different skills. The teaching foreign languages' method with level by level stories is widely used in many languages' teaching, particularly English. However, this method of teaching Arabic to foreigners is thought to have been first developed by Ahmed Khurshid.

Our study's subject whose work named Sahlawayhi *Kısas Mutederrice li'l-Eecânibi'l-Mubtedi'în* is a series of six volumes prepared by Khurshid with the aim of teaching Arabic to foreigners with level-by-level stories. This series, consisting of six levels, has 24 stories in total, 4 stories in each level. The author defines this work as the first series to teach words with level by level Arabic stories for adults who are starting to learn modern

fluent Arabic and those whose native language is not Arabic. The words and compositions given in a certain number of poetry are frequently repeated in stories at different levels and themes, and they are wanted to be taught to the reader. The Arabic words in the related story have been given in a listing way with their English, French, Spanish and German equivalents at the end of the stories. Moreover, there are exercises consisting of different question types at the end of each story. All the expressions used in the research are related to the content in the stories.

Sahlawayhi's series, is used as "stage, levels or graded readers" in English teaching, is defined the adaptation vocabulary method of Arabic language level by level. However, this series is separated from "English stages" in terms of not including any images in the stories, in the extent diffiucty and big difference among levels and the number scarcity of total stories at every level. Through this method, many works have been compiled in our country and the world after Sahlawayhi.

Key Words: Arabic language, Ahmet Khurshid, Sahlawayhi, story, foreign language, language teaching, Arabic grammar.

GİRİŞ

Bir iletişim aracı olarak tanımlanan dilin[236] en önemli fonksiyonlarından birisi de duygu, düşünce, kültür, bilgi, deneyim gibi insanoğlu için son derece kıymetli kazanımları içinde barındıran bir havuz olmasıdır. Bu özelliğinden dolayı tarih boyunca insanlar başka milletleri tanımak, onlarla iletişime geçmek, onların bilgi birikim ve deneyimlerinden istifade etmek gibi nedenlerle anadillerinin dışında ikinci bir dil öğrenmeye büyük önem vermişlerdir.[237] Günümüzde küreselleşen dünyada farklı dil ve kültürlere sahip toplumların birbirleriyle iletişimi daha sık, daha yoğun ve daha yakından olmaya başlamıştır. Bu yakın etkileşimin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için de iletişime geçilen dilin doğru ve yeterli düzeyde öğrenilmesiyle mümkün olacaktır. Bu anlamda yabancı dil öğrenimi veya öğretilmesinde en doğru ve en etkili yöntemin bulunması için pek çok nazariye ortaya konmuştur.[238] Tüm bu metotlar incelendiğinde, her birisinin dil öğretiminde oldukça önemli birtakım becerileri geliştirdikleri görülecektir. Ne var ki, tek başına her yönüyle mükemmel ve eksiksiz bir yabancı dil öğretim yönteminden söz etmek mümkün değildir. Zaten yabancı dil öğretim yöntemleri de genellikle birbirlerinin eksiklerini tamamlamak veya aynı amaca yönelik daha etkili alternatifler üretmek maksadıyla geliştirilmiştir.

Yabancı dil öğretiminde kullanılan metotlardan birisi da kelime öğretme yöntemidir. Zira "bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı"[239] olarak tanımlanan kelime hazinesi veya kelime dağarcığı, dilin ham maddesi ve yapı taşıdır. Bir yönüyle kelimeler, dili inşa eden tuğlalar mesabesindedir. Bu bilinçle hareket eden dilbilimciler, yabancı dil öğretiminde kelime öğretimine büyük önem vermişlerdir. Kelime hazinesini zenginleştirmek maksadıyla geliştirilen ve başta İngilizce olmak üzere pek çok batı dilinde etkili bir şekilde kullanılan seviye seviye (stage) metinlerle kelime öğretme yöntemi günümüzde Arapçada da kullanılmaya başlamıştır. Mısırlı dilci ve eğitimci Ahmed Hurşîd'in *Sahlawayhi*

[236] Sedat Sever, "Dil ve İletişim (Etkili Yazılı ve Sözlü Anlatım)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31/1, (1998), 51.

[237] Emin Cengiz, "Arap Dili Öğretiminde Kullanılan el-'Arabiyyetu li'l-Câmi'ât Adlı Öğretim Setinin Nahiv Serisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Multidisipliner Çalışmalar (Dil ve Edebiyat Üzerine Araştırmalar)*, Ed. Bülent Kırmızı, (Konya: Aybil Yayınları 2019), 173.

[238] Avrupa Konseyi Modern Diller Bölümü tarafından kabul gören ve yaygın bir şekilde kullanılan yabancı dil öğretim yöntemleri için bk. Muhammet Raşit Memiş ve Mehmet Dursun Erdem, "Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler, Kullanım Özellikleri ve Eleştiriler", *Turkish Studies*, 8/9 (Summer 2013), 299.

[239] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992), 100.

Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mübtediîn[240] isimli altı seviyeden oluşan serisi, Arap olmayanlara seviye seviye hikâyelerle modern Arapça kelime öğretmek maksadıyla kaleme alınmış ilk projedir.

Söz konusu eser, seviye seviye hikâyelerle kelime öğretme yöntemini Arapçada uygulayan ilk çalışma olması yönüyle son derece değerli bir girişim olmakla birlikte, kendisinden sonra bu amaçla telif edilen kitaplara öncülük etmesi açısından da araştırılmaya değer bir çalışmadır. Bu çalışmada Ahmed Hurşîd'in *Sahlawayhi* adlı eserinin tanıtımı yapılacak ve ağırlıklı olarak yazarın başlangıç seviyeleri olarak tanımladığı ilk üç seviyede kullandığı yöntem incelenecektir.

1. Yabancı Dilde Kelime Öğretme Yöntemi

Yabancı dil öğretiminin temel amacı, kişinin hedef dili okuma, yazma, anlama ve konuşabilme gibi temel dil becerilerinde yeterli düzeyde kullanabilmesini sağlamaktır. Bunu mümkün kılmak için de öncelikle hedef dildeki anlama becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Anlama becerilerinin geliştirilebilmesi de ancak anlam girdisi sağlayan kelimelere sahip olmakla mümkündür. Bir yönüyle temel dil becerilerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için anlama becerilerinin esası sayılan kelime hazinesinin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü dil becerileri arasında adeta bir köprü vazifesi gören kelime hazinesi, doğrudan veya dolaylı olarak temel dil becerilerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.[241] Ayrıca kelime dağarcığı, dille ilgili olan gramer, ses bilgisi ve morfoloji gibi konuların öğretilmesinde de önemli bir yer tutmaktadır.[242]

Seviye seviye metinlerle kelime öğretme yönteminin belki de en zor yanı hedef dilde öğretilmesi amaçlanan kelimelerin belirlenmesidir. Zira bu kelimelerin belirlenmesinde öğrenci kitlesinin ihtiyaç ve ilgi alanlarını gözetmek son derece önemlidir. Örneğin bir tıp fakültesi öğrencisine okutulacak metinler ile bir ilahiyat fakültesi öğrencisine okutulacak metinlerin içerikleri aynı olmamalıdır. Bunun yanı sıra Arapça gibi oldukça zengin bir kelime hazinesine sahip dillerde öncelikli olarak öğretilecek kelimelerin belirlenmesi kolay bir iş değildir.[243] Nitekim yazar için hangi kelimelerin öncelikli olarak öğretileceği ve seviyelerin her bir aşamasında hangi kelimelere yer verilip hangilerinden vazgeçileceğine karar vermek çok zordur. Çünkü bu kararı verebilmek için öncelikle hedef dilin kelimelerini önem sırasına göre kategorize etmek gerekir ki bu da sanıldığı kadar kolay olmayacaktır. Böyle bir kategorize yapılsa dahi söz konusu gruplandırmanın herkesçe kabul görmesi mümkün olmayacaktır. Ayrıca belirlenen seviyelere göre kategorize edilen kelimelerin tespitinde okuyucu kitlesinin yaşı, ilgi alanları ve dili öğrenme amacı gibi belirleyici faktörlerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Kelime hazinesinin geliştirilmesi, yabancı dil öğretiminde asıl amaç değil, önemli bir araç olarak görülmektedir.[244] Bu aracın edinimi ile ilgili birçok alıştırma olmakla birlikte bunları temelde kelimelerin anlamına ve yapısına odaklanan aktiviteler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür.[245] Kelimelerin anlamına odaklanan yöntemlerden birisi de seviye seviye metinlerle kelime öğretim metodudur. Ahmed Hurşîd'in telif ettiği *Sahlawayhi* isimli eseri de Arapçada bu yöntemle yazılmış ilk çalışmadır.

---

[240] Çalışmada bundan sonra ilgili eser *Sahlawayhi* olarak anılacaktır.

[241] Muhammet Raşit Memiş, "Kelime Hazinesi ve Yabancı Dilde Kelime Öğretimi Üzerine", *Turkish Studies*, 13/9 (Summer 2018). 1280.

[242] Mehmet Aygün, "Yabancı Dil Dersinde Sözcük Öğretimi ve Sözcük Dağarcığını Geliştirme Teknikleri", *Dil Dergisi*, S. 78, (1999), 7.

[243] Yaşar Acat, "el-Muşkilâtu'l-Luğaviyye elletî Tevâcihu Tullâbe Külliyâti'l-İlahiyyât fî Türkiyyâ fî Ta'lîmi'l-Luğati'l-'Arabiyye, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 (2016), 66.

[244] Mehmet Akif Çeçen, "Kelime Hazinesinin Geliştirilmesinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Journal of Turkish Linguistics*, 1/1, (2007), 119.

[245] Murat Özbay ve Deniz Melanlıoğlu, "Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. 5/1, (Haziran 2008), 35.

2. Ahmed Hurşîd ve Eserleri

Sahlawayhi'nin müellifi Ahmed Hurşîd, Kahire Amerikan Üniversitesi'nde "Bir Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretimi" konulu yüksek lisans yapmıştır. Çeşitli üniversitelerde 25 yıldan fazla Arapça dersi vermiş ve bu alanda çeşitli eserler telif etmiştir. Yazar, ağırlıklı olarak Arap olmayanlara yönelik okuma, yazma, konuşma ve gramer konularında şu eserleri telif etmiştir:

a. *Sahlawayhi Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în*: Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser, seviye seviye hikâyelerle yabancılara modern Arapça öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır. Bu eserde yabancılara Arapçada en sık kullanılan temel kelimeleri öğretmeyi hedeflemiştir.[246]

b. *Sahlawayhi fî Kavâ'idi'l-'Arabiyye li'l-Ecânib*: Bu kitap, bir yabancı dil olarak Arapça dilbilgisini öğretmeyi hedeflemektedir. Eser, Arap olmayan öğrencilerin doğru cümleler kurmalarına ve uygun dil işlevlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak maksadıyla yazılmıştır.[247]

c. *Sahlawayhi fi'l-Kirâati li'l-Fehmi li'l-Ecânibi'l-Mübtedi'în*: Bu kitap, modern Arapça öğrenen yabancılar için okuduğunu anlama becerisini geliştirmek maksadıyla hazırlanmıştır.[248]

d. *Sahlawayhi fi'l-Hurûfi'l'Arabiyyeti:* Bu kitap, Arapçayı bir yabancı dil olarak öğrenen hem çocuklar hem yetişkinler için Arap alfabesini öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır.[249]

e. *Heyya Nektub me'an fi'l-Hurûfi'l-'Arabiyye*: Bu kitap, Arap alfabesini yabancı dil olarak öğrenen çocuklara öğretmek için hazırlanmıştır.[250]

f. *Heyyâ Netekellem me'an:* Bu eser, çocuklar için hazırlanmış toplam otuz dört hikâyeden oluşan bir seridir.[251]

g. *Sahlawayhi Sahlawayhi Pre-Arabic:* Bu kitap, Arapçayı yabancı dil olarak öğrenmeye yeni başlayanlar için hazırlanmıştır. Yazar, kitaptaki resimler hakkında verdiği soru ve cevaplarla belli bir kelime dağarcığını farklı yapılar içinde tekrar ederek Arapçanın en temel kelime yapılarını pekiştirmeyi amaçlamıştır.[252]

3. *Sahlawayhi*'nin Tanıtımı

Sahlawayhi Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în adlı eser, Ahmed Hurşîd'in seviye seviye hikâyelerle yabancılara modern Arapça öğretmek maksadıyla hazırladığı altı seviyeden oluşan bir seridir. Serinin ilk üç seviyesi Arapça öğrenmeye yeni başlayan yabancılar için hazırlanmışken, diğer üç seviyesi (IV, V ve VI) ise Arapçada orta düzeyde olan yabancılara yönelik tasarlanmıştır.

Her bir seviyesinde 4 adet olmak üzere toplamda 24 hikâyeden oluşan *Sahlawayhi*'nin birinci seviyesinde 350, ikinci seviyesinde 450, üçüncü seviyesinde 550, dördüncü seviyesinde 650, beşinci seviyesinde 750 ve altıncı seviyesinde 850 kelimenin öğretimi hedeflenmiştir. Yazar bu eseri; fasih Arapça öğrenmeye başlayan ve ana dili Arapça olmayan yetişkinler için seviye seviye hikâyelerle modern Arapça kelime öğreten ilk seri olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu seri, her hikâyesinde az sayıda yeni kelime ve terkip içermesi ve bol tekrar içermesi yönüyle son derece basittir. Ancak öğrencinin bu hikâyeleri sırasıyla okuması gerekmektedir. Çünkü bazı hikâyeler birbirinin devamı olduğu gibi tüm hikâyeler birbiriyle irtibatlıdır. Ayrıca ikinci hikâyeden

[246] Ahmed Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în,* (yy: Özel Basım 2009), 1/4.
[247] Hurşîd, *Sahlawayhi fî Kavâ'idi'l-'Arabiyye li'l-Ecânib*, (yy: Özel Basım 2010).
[248] Hurşîd, *Sahlawayhi fi'l-Kirâati li'l-Fehmi li'l-Ecânibi'l-Mübtedi'în*, (yy: Özel Basım 2019).
[249] Hurşîd, *Sahlawayhi fi'l-Hurûfi'l'Arabiyyeti*, (yy: Özel Basım 2014).
[250] Hurşîd, *Heyya Nektub me'an fi'l-Hurûfi'l-'Arabiyye,* (yy: Özel Basım 2014).
[251] Bk. Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice,* 1/4.
[252] Hurşîd, *Sahlawayhi Pre-Arabic,* (yy: Özel Basım 2020).

başlayarak serinin tamamında öğretilen yeni kelimeler koyu siyah renkle yazılmıştır. Böylece okuyucuda yeni kelimelere yönelik bir farkındalık oluşturulmuştur.[253]

Eserde belli sayıda verilen kelime ve terkipler, farklı seviye ve temadaki hikâyelerde sıkça tekrarlanarak okuyucuya öğretilmek istenmektedir. Hikâyelerin sonunda ilgili hikâyede geçen Arapça kelimeler İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca karşılıklarıyla birlikte liste halinde verilmiştir. Arapçadaki bazı isim, fiil ve harflerin karşılıklarının verildiği bu listedeki dillerin tamamının Avrupa dillerinden oluşması dikkat çekicidir. Ayrıca her hikâyenin sonunda farklı soru tiplerinden oluşan alıştırmalar bulunmaktadır. Alıştırmalarda kullanılan bütün ifadeler hikâyelerde geçen içeriklerle ilgilidir.

3.1. *Sahlavayhi*'de Konu, Yöntem ve Muhteva

Ahmed Hurşîd, *Sahlawayhi*'nin mukaddimesinde serinin tamamında kullanacağı yöntem hakkında bilgi vermiş ve hikâyelerin içerdikleri kelime sayısını belirtmiştir.[254] Altı seviyeden oluşan *Sahlawayhi* serisinin ilk üç seviyesi başlangıç, diğer üçü ise orta düzeydeki okuyucular için hazırlanmıştır. Şimdi altı seviyeden oluşan *Sahlawayhi*'yi konu, yöntem ve içerik açısından inceleyerek daha yakından tanıyalım.

3.1.1. Birinci Seviye: *Sahlavayhi I*

Yazar, *Sahlavayhi I*'de Arapçada temel olarak kullanılan 350 kelimeyi dört farklı hikâyede kullanarak okuyucuya öğretmeyi amaçlamıştır. Bu seviyede ayrıca muzari fiil, muttasıl ve munfasıl zamirler, nefiy lâsı, cinsini nefyeden lâ, nehiy lâsı, nisbet (ismu'l-mensûb), ism-i mevsûl, mastar-ı müevvel, tesniye ve emir fiil gibi çeşitli gramer konuları da işlenmiştir.

Birinci seviyede geçen hikâyelerin teması, yöntemi ve içerdikleri kelime sayısı tek tek ele alınacaktır.

a. رحلة إلى إسبنيا (İspanya'ya Yolculuk):[255] Bu hikâyede Mısırlı bir genç olan Mansûr'un daha iyi bir hayat yaşamak umuduyla iş arayışına girdiği ve bu amaçla İspanya'ya yaptığı yolculukta başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Toplamda 200 kelimenin öğretilmesinin hedeflendiği bu hikâyede oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Hikâyenin sonunda öğretilmesi hedeflenen 200 Arapça kelimenin tamamı İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca karşılıklarıyla birlikte liste halinde verilmiştir.[256] Arapça alfabetik sıralamaya göre listelenen bu kelimeler incelendiğinde bazı Arapça kelimelerin diğer dillerde karşılıklarının bulunmadığı görülmektedir. Örneğin أنْ edatının diğer dillerde karşılığı olmadığı için listede boş bırakılmıştır.

Kelime listesinden sonra çeşitli soru gruplarından oluşan dört farklı alıştırma verilmiştir:[257]

Birinci alıştırmada; cümlelerdeki ilgili boşluklara, verilen harf-i cerlerden uygun olanının getirilmesi istenmektedir.

İkinci alıştırmada; verilen terkiplerin izafet mi sıfat tamlaması mı olduklarının belirtilmesi istenmektedir.

Üçüncü alıştırmada; dört şıklı çoktan seçmeli soru gurubundaki cümlelerde verilen ilgili boşluğa gelebilecek uygun fiilin seçilmesi istenmektedir.

Dördüncü alıştırmada ise dört şıklı çoktan seçmeli soru gurubundaki cümlelerde verilen ilgili boşluğa gelebilecek uygun kelimenin seçilmesi istenmektedir. Bu kelimelerin bazıları isim bazıları ise harflerden oluşmaktadır.

Birinci hikâyede kullanılan bu yöntem serinin tamamında uygulanmıştır.

[253] Hurşîd, *Sahlawayhî Kısas Mutederrice*, 4/4.
[254] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/4.
[255] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/7-20.
[256] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/21-27.
[257] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/29-31.

b. رحلة إلى مصر (Mısır'a Yolculuk):[258] Bu hikâyede Amerikalı bir genç olan Sam'ın etrafındaki Arap arkadaşlarından etkilenerek Arapça öğrenmek istemesi ve bu amaçla Mısır'a gidip Arapça öğrenmeye başlamasıyla Arap kültürünü tanıma serüveni anlatılmaktadır. Toplamda 229 kelimenin öğretilmesinin hedeflendiği hikâyenin sonunda birinci hikâyedeki gibi kelime listesi[259] ve çeşitli soru gruplarından oluşan dört farklı alıştırma verilmiştir.[260]

c. رحلة إلى الصحراء (Çöle Yolculuk):[261] Hikâyede eğitim almak amacıyla dünyanın çeşitli ülkelerinden Katar'a gelen yabancı öğrencilerin bir sahra gezisinde yaşadıkları anlatılmaktadır. Bu gezi sırasında çöldeki bir kabile reisinin oğlu olan Câsim'in gezideki kız öğrencilerden biri olan Kübalı Miss Küba'ya âşık olması ve evlilik teklifine doğru giden olaylar anlatılmaktadır. Toplamda 229 kelimenin öğretilmesinin hedeflendiği hikâyenin sonunda birinci hikâyedeki gibi kelime listesi[262] ve çeşitli soru gruplarından oluşan dört farklı alıştırma verilmiştir.[263]

d. رحلة إلى تايلاند (Tayland'a Yolculuk):[264] Hikâyede Fransız bir genç olan Jack'ın evllik umuduyla gittiği Tayland'ta gelin adaylarıyla evlilik öncesinde yaşadığı sıra dışı olaylar anlatılmaktadır. Toplamda 271 kelimenin öğretilmesinin hedeflendiği hikâyenin sonunda yine diğer hikâyelerde olduğu gibi bir kelime listesi[265] ve çeşitli soru gruplarından oluşan dört farklı alıştırma verilmiştir.[266]

3.1.2. İkinci Seviye: *Sahlavayhi II*

Yazar, *Sahlavayhi II*'de Arapçada temel olarak kullanılan 450 kelimeyi dört farklı hikâyede kullanarak okuyucuya öğretmeyi amaçlamıştır. Bu seviyede ayrıca mazi fiil, muzari fiilin لَنْ edatıyla nefyi, bazı fiillerin mastarlarla kullanımı, لكي , لذلك ve بسبب gibi bazı ta'lîl kalıpları işlenmiştir.[267]

İkinci seviyede geçen hikâyelerin teması, yöntemi ve içerdikleri kelime sayısı tek tek ele alınacaktır.

a. رحلة إلى الأخرى (Başka Hayata Yolculuk):[268] Hikâyede Alman Karl ve sevdiği Karla'nın yaşadıkları, Karl'ın para ile imtihanı ve bir Müslüman olan İbrahim ile tanışması anlatılmaktadır. Toplamda 303 kelimenin öğretilmesinin hedeflendiği hikâyenin sonunda birinci seviyede olduğu gibi İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca dillerinde karşılıkları verilen bir kelime listesi verilmiştir.[269] Kelime listesinden sonra da çeşitli soru gruplarından oluşan üç farklı alıştırma verilmiştir:[270]

Birinci alıştırmada; لكيلا /لكي , لذلك , بسبب ve للأنّ gibi bazı ta'lîl ifadelerinin öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda verilen 20 adet cümledeki ilgili boşluklara uygun bir sebep ifadesinin getirilmesi istenmektedir.

İkinci alıştırmada da verilen 10 adet cümledeki ilgili boşluklara uygun masdarların getirilmesi istenmektedir.

Üçüncü alıştırmada ise verilen terkiplerin izafet mi sıfat tamlaması mı olduklarının belirtilmesi istenmektedir.

[258] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 133-47.
[259] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/48-50.
[260] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/51-53.
[261] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/55-69.
[262] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/70,71.
[263] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/73-75.
[264] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/77-93.
[265] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/94.
[266] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 1/95-97.
[267] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/6.
[268] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/7-24.
[269] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/25,26.
[270] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/27,28.

b. رحلة إلى الجنة (Cennete Yolculuk):[271] Bir öncekinin devamı olan bu hikâyede toplam 310 kelimenin öğretilmesi hedeflenmektedir. Bu hikâyenin sonunda da yine "başka hayata yolculuk" hikâyesinde olduğu gibi bir kelime listesi[272] ve aynı türde üç alıştırma bulunmaktadır.[273]

c. رحلة إلى المستقبل (Geleceğe Yolculuk):[274] Bu hikâyede geçmişte yaşayıp öldükten uzun bir müddet sonra tekrar canlanan Cemaleddin'in ülkesini petrol için istila eden batılıların yaptığı zulüm ve tahribatlar işlenmiştir. Toplamda 312 kelimenin öğretiminin hedeflendiği hikâyenin sonunda bir önceki hikâyede olduğu gibi bir kelime listesi[275] ve aynı türde üç alıştırma bulunmaktadır.[276]

d. رحلة إلى المدينة الفاضلة (İdeal Ülkeye Yolculuk):[277] Bir önceki "geleceğe yolculuk" hikâyesinin devamı olan bu hikâyede toplam 314 kelimenin öğretilmesi hedeflenmektedir. Bu hikâyenin sonunda da yine öncekilerde olduğu gibi bir kelime listesi[278] ve aynı türde üç alıştırma bulunmaktadır.[279]

3.1.3. Üçüncü Seviye: *Sahlavayhi III*

Yazar, *Sahlavayhi III*'te Arapçada temel olarak kullanılan 550 kelimeyi dört farklı hikâyede kullanarak okuyucuya öğretmeyi amaçlamıştır. Bu seviyede ayrıca mazi fiilin لمْ ve قطّ şeklindeki olumsuzu, لَنْ أبدا ve لا مطلقاً olumsuz yapıları, ism-i tafdîl, soru hemzesi ve mâ-i mevsûliye gibi gramer konuları işlenmiştir.[280]

Üçüncü seviyede geçen hikâyelerin teması, yöntemi ve içerdikleri kelime sayısı tek tek ele alınacaktır.

a. رحلة إلى الغابة (Ormana Yolculuk):[281] Hikâyede ormanın kralı olan aslanın diğer hayvanlara merhamet ettiği için avlanmayı bırakıp otla beslenmeye başlaması ve tahtını kaybetmesi işlenmektedir. Hikâyede 271 yeni kelimenin öğretilmesi hedeflenmektedir. Hikâyenin sonunda diğer seviyelerde seviyede olduğu gibi İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca dillerinde karşılıkları verilen bir kelime listesi verilmiştir.[282] Kelime listesinden sonra da çeşitli soru gruplarından oluşan üç farklı alıştırma verilmiştir:[283]

Birinci alıştırmada; ism-i tafdîl kalıbını öğretmek maksadıyla verilen 10 farklı cümlede iki şey arasında üstünlük ilişkisi kurulması istenmektedir. Örneğin; aslanın güçlü, ceylanın ise zayıf olduğu şeklinde bir cümle kurularak bu cümleden ism-i tafdîl kullanarak الأسد أقوى من الغزال (Aslan, ceylandan daha güçlüdür.) şeklinde bir mukarene yapılması istenmektedir.

İkinci alıştırmada; yine ism-i tafdîl kalıbını öğretmek maksadıyla verilen 10 farklı cümledeki ifadelerden "en üstün" şeklinde bir çıkarım yapılması istenmektedir. Örneğin; الأسد قويّ (Aslan güçlüdür.) ifadesinden, ism-i tadîl kalıbı kllanarak الأسد أقوى حيوان في الغابة (Aslan, ormandaki en güçlü hayvandır.) şeklinde bir cümle oluşturulması istenmektedir.

Üçüncü alıştırmada ise verilen 20 farklı cümlenin olumsuz yapılması istenmektedir.

[271] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/29-47.
[272] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/48.
[273] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/49,50.
[274] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/51-70.
[275] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/71.
[276] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/73,74.
[277] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/75-94.
[278] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/95.
[279] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 2/97,98.
[280] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/6.
[281] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/7-24.
[282] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/25.
[283] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/27,28.

b. رحلة إلى قلب امرأة (Bir Kadının Kalbine Yolculuk):[284] Hikâyede kendini beğenmiş ve bencil bir eşle evli olan Yunanlı Halemada'nın sıkıntılı hayatı ve eşinden boşanıp Suriyeli Bessâm'da mutluluğu bulması işlenmektedir. Hikâyede 289 yeni kelimenin öğretilmesi hedeflenmektedir. Hikâyenin sonunda bir önceki hikâyede olduğu gibi bir kelime listesi[285] ve çeşitli soru gruplarından oluşan üç farklı alıştırma bulunmaktadır.[286]

c. رحلة إلى السعادة (Mutluluğa Yolculuk):[287] Bir öncekinin devamı olan bu hikâyede toplam 308 kelimenin öğretilmesi hedeflenmektedir. Bu hikâyenin sonunda da yine bu seviyenin ilk iki hikâyesinde olduğu gibi bir kelime listesi[288] ve aynı türde üç alıştırma bulunmaktadır.[289]

d. رحلة إلى الشهرة (Şöhrete Yolculuk):[290] Bu hikâyede ünlü bir futbolcu olan Diego'nun hayatı ve şöhret olma yolunda yaşadıkları anlatılmaktadır. Hikâyede 313 kelimenin öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu hikâyenin sonunda da yine bu seviyenin diğer hikâyelerinde olduğu gibi bir kelime listesi[291] ve aynı türde üç alıştırma bulunmaktadır.[292]

3.1.4. Orta Seviye: *Sahlavayhi IV-V-VI*

Serinin dört beş ve altıncı seviyeleri Arapça öğreniminde orta düzeyde olan yabancılara yönelik hazırlanmıştır. Bu seviyedeki hikâyeler ilk üç seviyedekilere göre daha ağırdır. Her bir seviyede 4 adet olmak üzere toplamda 12 hikâyeden oluşmaktadır. Orta seviye serisinin kısaca tanıyalım:

Toplamda 650 kelimenin öğretildiği dördüncü seviyede "Tanta'ya yolculuk", "Yalan Diyarına Yolculuk", "Özgürlüğe Yolculuk" ve "Bir Polisin Vicdanına Yolculuk" isimli hikâyeler bulunmaktadır. Ayrıca bu seride hâl, mefûl-u mutlak, iki şey arasında kıyaslama, من أجل ifadesi, ism-i işâretin tehiri ve bazı eş teradüfler gibi gramer konuları da işlenmiştir.[293]

Toplamda 750 kelimenin öğretildiği beşinci seviyede de "Başarıya Yolculuk", "Yoğolanda'ya Yolculuk", "Kiliseye Yolculuk" ve "Eşitliğe Yolculuk" isimli hikâyeler bulunmaktadır. Bu seride de sarf konularından I. II. ve IV. vezindeki fiiller ile ما أفْعَل ve لا بد أنْ/أنَّ konuları işlenmiştir.[294]

Serinin altıncı ve son seviyesinde ise toplamda 850 kelimenin öğretilmesi hedeflenmiş ve bu seviyede ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve muf ûlun lieclihi gibi gramer konularına yer verilmesi düşünülmüştür. [295] Ancak altıncı seviyenin basımı henüz gerçekleşmemiştir.

Sonuç

Yabancı dil öğretiminde kelime hazinesini zenginleştirmek oldukça önemlidir. Kelime dağarcığını geliştiren pek çok farklı yöntemden birisi de metinlerle kelime öğretme yöntemidir. Seviye seviye metinlerle kelime öğretme yöntemini Arapçada uygulayan ilk kişi Mısırlı dilci ve eğitimci Ahmed Hurşîd'tir. Ağırlıklı olarak yabancıların Arapça öğrenmelerine yönelik kitaplar telif eden. Hurşîd, yabancı dil öğreniminde okuma, yazma, işittiğini anlama ve konuşma gibi temel dil becerilerinin kazandırılmasının önemine binaen bu becerileri geliştirmeye yönelik çeşitli eserler telif etmiştir. Telif ettiği eserlerin çoğunun başında *Sahlawayhi* ismini

[284] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/29-45.
[285] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/46.
[286] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/47,48.
[287] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/49-67.
[288] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/68.
[289] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/69,70.
[290] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/71-89.
[291] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/90.
[292] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 3/91,92.
[293] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 4/6.
[294] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 5/6.
[295] Hurşîd, *Sahlawayhi Kısas Mutederrice*, 4/6.

kullanarak bu alanda bir marka olmayı hedeflemiş olabilir. Yazarın telif ettiği eserlerinden birisi olan *Sahlawayhî Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în* serisi, İngilizce gibi bazı batı dillerinin öğretiminde yaygın olarak kullanılan ve "stage, levels veya graded readers" olarak tanımlanan seviye seviye metinlerle kelime öğretme yönteminin Arapçaya uyarlanmış halidir. Birden altıya doğru ilerleyen seviyelerdeki hikâyelerde belli sayıda kelime, terkip ve belli bazı gramer konuları işlenmiştir. Ayrıca hikâyelerin sonunda tüm bu kelime, yapı ve kaidelerin pekiştirilmesi için çeşitli soru gruplarından oluşan alıştırmalara yer verilmiştir. Yine hikâyelerin sonunda ilgili hikâyede geçen yeni kelimeler İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Almanca karşılıklarıyla birlikte liste halinde verilmiştir. Bu listede yalnızca Avrupa'daki bazı dillere yer verilmesi dikkat çekicidir. Serideki hikâyelerin geneli bir "… Yolculuk" başlığı altında işlenmiştir. Yazar bununla okuyucuya hayatın farklı yönlerinden kelime ve cümleler sunmak istemiş olabilir.

Hikâyelerle kelime öğretme yönteminin Arapçada çok geç uygulanmaya başlanmasının nedeni, bu dilin oldukça zengin bir kelime hazinesine sahip olmasıyla ilgili olabilir. Çünkü bu denli zengin bir dilin bu yöntemle öğretilmesi kolay bir iş değildir.

Çalışmadaki hikâyelerde resimlere hiç yer verilmemiş olması, seviyeler arasındaki zorluk derecesindeki büyük farklılık ve her seviyede bulunan toplam hikâye sayısının azlığı yönünden İngilizcedeki "stage"lerden ayrılmaktadır. Ayrıca eserde az da olsa gramer hataları ve birtakım yazım yanlışı gibi maddi hataların varlığı göze çarpmıştır. Fakat yine de bu alanda Arapçada yazılmış ilk eser olması onu önemli bir konuma taşımaktadır. *Sahlawayhi*'nin öncülük ettiği bu alanda kendisinden sonra Türkiye'de ve dünyada bu yöntemle çeşitli eserler telif edilmiştir.

Kaynakça

Acat, Yaşar. "el-Muşkilâtu'l-Luğaviyye elletî Tevâcihu Tullâbe Külliyâti'l-İlahiyyât fî Türkiyyâ fî Ta'lîmi'l-Luğati'l-'Arabiyye", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 (2016), 53-73.

Aygün, Mehmet. "Yabancı Dil Dersinde Sözcük Öğretimi ve Sözcük Dağarcığını Geliştirme Teknikleri", *Dil Dergisi*, S. 78, (1999), 5-16.

Cengiz, Emin. "Arap Dili Öğretiminde Kullanılan el-'Arabiyyetu li'l-Câmi'ât Adlı Öğretim Setinin Nahiv Serisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Multidisipliner Çalışmalar (Dil ve Edebiyat Üzerine Araştırmalar).* Ed. Bülent Kırmızı. Konya: Aybil Yayınları 2019, 172-189.

Çeçen, Mehmet Akif. "Kelime Hazinesinin Geliştirilmesinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar". *Journal of Turkish Linguistics,* 1/1, (2007), 116-137.

Hurşîd, Ahmed. *Sahlawayhi Kısas Mutederrice li'l-Ecânibi'l-Mubtedi'în*, yy: Özel Basım 2009.

Hurşîd, Ahmed. *Sahlawayhi fî Kavâ'idi'l-'Arabiyye li'l-Ecânib*, yy: Özel Basım 2010.

Hurşîd, Ahmed. *Sahlawayhi fi'l-Kirâati li'l-Fehmi li'l-Ecânibi'l-Mübtedi'în*, yy: Özel Basım 2019.

Hurşîd, Ahmed. *Sahlawayhi fi'l-Hurûfi'l'Arabiyyeti*, yy: Özel Basım 2014.

Hurşîd, Ahmed. *Heyya Nektub me'an fi'l-Hurûfi'l-'Arabiyye*, yy: Özel Basım 2014.

Hurşîd, Ahmed. *Sahlawayhi Pre-Arabic*, yy: Özel Basım 2020.

Hurşîd, Ahmed. *Heyyâ Netekellem me'an.*

Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1992.

Memiş, Muhammet Raşit ve Erdem, Mehmet Dursun. "Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntemler, Kullanım Özellikleri ve Eleştiriler,", *Turkish Studies,* 8/9 (Summer 2013), 297-318.

Memiş, Muhammet Raşit. "Kelime Hazinesi ve Yabancı Dilde Kelime Öğretimi Üzerine", *Turkish Studies*, 13/9 (Summer 2018), 1273-1289.

Özbay Murat ve Melanlıoğlu, Deniz. "Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. 5/1, (Haziran 2008), 30-45.

Sever, Sedat. "Dil ve İletişim (Etkili Yazılı ve Sözlü Anlatım)". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 31/1, (1998), 51-66.

ARAPÇADA BAZI NAHİV KONULARININ ÖĞRETİLMESİNDE KUR'ÂN AYETLERİNDEN YARARLANMA METODU: 'ADED-MA'DÛD ÖRNEĞİ

THE UTILIZING METHOD FROM QUR'AN VERSES IN BEING TAUGHT SOME NAHIV SUBJECTS IN ARABIC: SAMPLE OF NUMBER AND MODIFIERS

Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCİD 0000-0001-5109-1342

ÖZET

'Aded-Ma'dûd ilişkisi, Arapçada en önemli nahiv konularından birisidir. Bu konuda sayı ile sayılan arasında cinsiyet, adet ve i'râb gibi farklı açılardan kurallı bir ilişki vardır. Ayrıca bu ilişki sayıların türü ile sayılanın cinsiyet ve adedine göre de değişmektedir. Bu nedenle nahiv öğretiminde sayılar konusu, en çok zorlanılan meselelerden birisi olmuştur.

Arapçada sayılar; müfred (1-10 arası sayılar), mürekkeb (11-19 arası sayılar), 'ukûd (20-90 arasındaki onlu sayılar) ve atıflı (21-99 arasında و ile birbirine bağlanan sayılar) olmak üzere farklı türlere ayrılmaktadır. Her bir sayı türünde, sayı ile sayılan arasında farklı bir ilişki söz konusudur. Nitekim bazı sayı türlerinde 'aded ile ma'dûd, cinsiyet açısından birbirine uyarken bazıları tamamen birbirine zıt olmakta, bazen de cinsiyet ilişkisi dışında farklı kurallar devreye girmektedir. Tüm bu kuralların doğru ve sistematik bir şekilde öğretilebilmesi için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada ise 'aded ve ma'dûd konusunun öğretilmesinde Kur'ân ayetlerinden yararlanma metodu üzerinde durulmuştur.

Kur'an-ı Kerîm mesajını apaçık bir dille ve Arapça olarak ilettiği için muhtevasında bu dilin gramer ve karakteristik yapısını barındırmaktadır. Hiç şüphesiz gramer konularının tespitinde dil alimlerinin başvurduğu en temel referans kaynağı yine Kur'ân olmuştur. Dilciler ihtilaflı meselelerde Kur'ân ayetleriyle istişhâd ederek görüşlerini delillendirmiş ve muarızlarının görüşlerine bu yöntemle itirazlar geliştirmişlerdir. Kur'ân, bu anlamda dilcilere en sağlam ve en güvenilir dayanakları sağlamıştır. Bunun bilincinde olan bazı dil alimleri gramer konularını Kur'ân ayetleri ışığında anlatma metodunu geliştirmiştir. Günümüzde de bu yöntemle bazı gramer kitapları yazılmıştır.

Bu çalışmada Arapça öğretiminde kolaylıkla uygulanabilecek ve karmaşık gibi görünen 'aded ve ma'dûd konusunu kalıcı bir şekilde öğretmeyi amaçlayan bir yöntem üzerinde durulacaktır. Bu metotta 'aded ve ma'dûd konusu Kur'ân ayetlerinden getirilen örnekler üzerinden anlatılacaktır. Bütün sayı örneklerini Kur'ân'da bulmak mümkün olmasa da en azından her sayı türünden bir veya birkaç örnek bulunmaktadır. Seçilen bu örneklere kıyas edilerek tüm sayılar sistematik bir şekilde öğretilebilir. Böylece başlangıçta karmaşık ve zor gibi görünen 'aded ve ma'dûd konusunun daha kolay ve daha kalıcı bir şekilde öğretilmesi sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, nahiv, Kur'ân, 'aded-ma'dûd, yabancı dil, öğretim yöntemi.

ABSTRACT

The relationship of number and modifiers (adad-ma'dûd) is one of the most important syntax (nahiv) subjects in Arabic. On this subject, there is a grammatical relationship between the number and the numbered in such different aspects as gender, customs and i'râb. Moreover, this relationship varies with regard to the type of numbers and number of the number counted and the gender. For this reason, the subject of number and modifiers in the nahiv teaching has been one of the most difficult subjects to be taught.

Numbers in Arabic are separated from different types of numbers between one and ten (müfret), numbers between eleven and nineteen (mürekkeb), numbers between twenty and ninety (‘ukûd) and numbers between twenty-one and ninety-nine connected each other with و (atıf). In each type of number, there is a different relationship between the number and the numbered. In fact, while in some types of numbers, ‘adad and ma‘dûd' match with each other from the point of gender, some of them are completely opposite to each other, and sometimes different rules get involved except for gender relation. So as to be taught all these rules correctly and systematically, different methods have been developed. As for in this study, the method utilizing from the Quran's verses in being taught the subject of number and modifiers has been dwelt on.

Inasmuch as it conveys its message in a clear language and in Arabic, the Qur'an contains the grammatical and characteristic structure of this language in its content. Undoubtedly, language scholars applying for the most basic reference source in detecting grammatical subjects has also been again the Quran. The linguists have corroborated their views by bringing consultation from the Quran’s verses on controversial matters and developed objections to the their opponents’ views through this method. In this sense, the Qur’an has provided linguists with the steadiest and most reliable foundations. Some language scholars being aware of this have enhanced the method of explaining grammatical subjects in consideration of the Qur’an’s verses. Today, some grammar books have also been written by using this method.

In this study, a method being able to be easily applied in Arabic teaching and aiming to teach the subject of numbers and modifiers appearing complicated in a permanent way will be dwelt upon. In this method, the subject of the numbers and modifiers will be explained through the examples brought from the Quran’s verses. Even though it is not possible to find all the number examples in the Qur’an, there are at least one or more examples of each number kind. By comparing these chosen examples, all numbers and modifiers can be taught in a systematic way. Hence, the subject of the the subject of number and modifiers, which initially seems complicated and difficult, can be taught in an easier and more permanent way.

Keywords: Arabic Language, Nahiv, Quran, Number and Modıfıers, Foreign Language, Teaching Method.

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm, kendisine gönderilen peygamberin ve ilk muhataplarının dili olan Arapça bir hitap ile indirilmiştir. Yüce Allah, son peygambere vahyettiği ilahi mesajı yine Kur’ân’da bildirdiği üzere, anlaşılsın ve düşünülsün diye Arap dili ile göndermiştir.[296] Kur’ân, Arap dilini en sağlam ve en mükemmel bir şekilde kullanmış[297] ve bir benzerinin getirilemeyeceği hususunda tüm insanlara ve cinlere meydan okumuştur.[298]

Arap dilinin korunmasında ve gramer kaidelerinin tespit edilip sistematik bir hale bürünmesinde yine Kur’ân’ın katkısı büyüktür. Arap dilindeki pek çok gramer kaidesinin tespitinde Kur’ân temel referans kaynağı olarak görülmüştür.[299] Bir yönüyle Arap dilinin gramer kaidelerinin temelinde Kur’ân âyetlerinin yattığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilk dönemlerden beri yazılan pek çok gramer kitabında dilciler Kur’ân ile istişhâd ederek gramere dair ortaya koydukları görüşlerini temellendirmiş ve aynı yöntemle de muarızlarının görüşlerine itiraz etmişlerdir. Bu yönüyle Kur’ân, gramer konularında başvurulacak en sağlam referans olarak önümüzde durmaktadır. Ancak Kur’ân’ı bir gramer kitabı olarak görmek ve Arap dilinin bütün kaidelerini ondan çıkarmaya çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Zaten ilk dönem dilcileri de gramer konularında Kur’ân âyetlerinden istişhâd etmiş olsalar da grameri salt onun üzerinden okumayı tercih etmemişlerdir. Hatta Ku’rân

[296] Bk. Yûsuf, 12/2; Zuhruf, 43/3.
[297] Yûsuf, 12/2; Nahl, 16/103; Şuarâ, 26/195.
[298] Bk. Yûsuf 10/38; İsrâ, 17/88.
[299] M. Vehbi Dereli, “Arapçayı Doğru Kullanmanın Kur’an’ın Anlaşılmasına Olan Katkısı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, (2012), 32.

en sağlam referans kaynağı olarak görülse de dilcilerin en fazla istişhâd ettiği kaynak Arap şiiri olmuştur.[300] Çünkü Arap dilini oluşturan başka kaynaklar olduğu gibi bütün kaideleri Kur'ân'da bulmak da mümkün değildir. Bu nedenle salt Kur'ân çerçevesinde bir gramer tespitine gitmek Arapçanın sınırlarını daraltmak anlamına gelecektir.[301] Dolayısıyla Arap dili gramerini tümüyle Kur'ân'dan çıkarmaya çalışmak yerine bazı kaidelerin temellendirilmesinde veya öğretilmesinde âyetlerin referans veya örnek olarak gösterilmesi daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu noktadan hareketle son zamanlarda Türkiye'de de Kur'ân âyetleri veya hadis örnekli nahiv kitapları yazılmıştır.[302] Bu yaklaşım isabetli ve etkili bir yöntemdir. Özellikle karmaşık ve öğrenilmesi nispeten zor olan bazı gramer kaidelerinin öğretilmesinde Kur'ân âyetlerinden istifade edilebilir. Çünkü genelde Müslüman bir toplumda özelde de İmam-Hatip liseleri, İlahiyat veya İslami İlimler Fakültelerinde okuyan öğrenciler Kur'ân âyetlerine yabancı değillerdir. Ayrıca bir nahiv kaidesinin Kur'ân âyeti örneğinde öğrenilmesi daha kolay ve daha kalıcı olabilir.

Bu çalışmada Arapça öğretiminde kolaylıkla uygulanabilecek ve karmaşık gibi görünen 'aded ve ma'dûd konusunu kalıcı bir şekilde öğretmeyi amaçlayan bir yöntem üzerinde durulacaktır. Bu metotta 'aded ve ma'dûd konusu Kur'ân ayetlerinden getirilen örnekler üzerinden anlatılacaktır. Bütün sayı örneklerini Kur'ân'da bulmak mümkün olmasa da en azından her sayı türünden bir veya birkaç örnek bulunmaktadır. Seçilen bu örneklere kıyas edilerek tüm 'aded ve ma'dûd sistematik bir şekilde öğretilebilir. Böylece başlangıçta karmaşık ve zor gibi görünen 'aded ve ma'dûd konusunun daha kolay ve daha kalıcı bir şekilde öğretilmesi sağlanabilir.

1. Arapçada Sayılar

Arapçada bir şeyi saymak anlamına gelen sayıya عدد ('aded), sayılan şeye ise معدود (ma'dûd) denir.[303] Bir sayının ifade ettiği matematiksel değer ise $\frac{(x-1)+(x+1)}{2} = x$ şekilde ifade edilir: Örneğin 8 sayısının sayısal değeri; $\frac{7+9}{2} = 8$ şeklindedir. Bununla birlikte sayılar her zaman bu kesinlikte bir sayısal değere delalet etmez. Örneğin زرتك خمسين مرّةً (Seni elli kez ziyaret ettim.) diyen birisi, ziyaret etme eylemini elli defa tekrarladığını değil mübalağa maksadıyla çokça ziyaret ettiğini kastetmektedir.[304]

Bir sayı tek başına zikredildiğinde, muğlak bir ifadedir. Bu kapalılığı gidermek için sayının yanında bir sayılanın zikredilmesi gerekmektedir. Nitekim nahivciler العددُ مبهمٌ يزيل إبهامه بالتمييز أيْ بالمعدود (Sayı, mübhem bir ifadedir ve onun kapalılığı temyiz ile giderilir. Yani ma'dûd ile giderilir.) demişlerdir.[305] Örneğin اشتريت خمسة (Beş satın aldım.) ifadesi muğlak bir ifadedir. Çünkü bu ifadede alınan beş adet şeyin ne olduğu açık değildir. Ancak buna اشتريت خمسة أقلامٍ (Beş kalem satın aldım.) şeklinde bir ma'dûd eklendiği zaman bu ifade açıklanmış olur. Bu açıdan sayının muğlaklığını giderdiği için ma'dûda temyiz veya tefsir de denmiştir.[306] Bununla birlikte sayıların temyizini nahivde bir ıstılah olarak kullanılan temyiz ile karıştırmamak gerekir. Zira nahivde müstakil bir terim olarak kullanılan temyiz; daima mansub olarak gelmektedir. Fakat sayılardaki ma'dûdun burada olduğu gibi muzafun ileyh olarak mecrur da gelebilmektedir.[307]

[300] Emin Cengiz, *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği*, ed. İbtahim Baz ve Yaşar Acat, (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları 2018), 216.
[301] Kur'ân ve nahiv alanında pek çok çalışması bulunan Iraklı akademisyen Fadıl Salih es-Samarrâî'nin bu yöndeki görüşü için bk. https://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=117649 (Erişim tarihi: 26.04.2021).
[302] Örnek için bk. M. Sadi Çögenli, *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*, (İstanbul: 3. Basım, Cantaş Yayınları 2014).
[303] Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed b. Manzûr el-Ensârî er-Ruveyfi'î, *Lisânu'l-'Arab,* thk. Abdullah Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif ty.), 4/2832.
[304] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî*, (Mısır: 3. Basım, Dâru'l-Me'ârif ty), 4/517.
[305] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 3/525.
[306] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 3/525.
[307] Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, (Beyrut: 2. Basım, Dârıu'n-Nehdati'l-'Arabiyye 2010), 454.

İlk dönemlerden itibaren nahiv alimleri Arap dilinin pek çok gramer kaidesi üzerinde yoğun tartışmalar yürütmüş, hatta bu görüş ayrılıkları zamanla derinleşerek nahivde ekolleşmeye doğru evrilmiştir.[308] Ancak nahiv ekollerinden nakledilenler arasında 'aded ve ma'dûdun birbirleriyle olan ilişkisi veya cümledeki i'râbı hususunda tartışma bulunmaması dikkat çekicidir.[309] Ayrıca klasik Arap kaynaklarında nahiv kaidelerine aykırı veya halk dili ile yazılmış bir sayı bulmak oldukça zordur.[310] Kaynaklarda 'aded konusunda nadir veya şâz olarak şu beyit nakledilir:

إذَا عَاشَ الفَتَى مِئَتَيْنِ عَامًا فقد ذَهَبَ المَسَرّةُ وَالفتَاءُ

"Bir genç iki yüz sene yaşayınca, onda gençlikten ve neşeden eser kalmaz."[311]

Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere 200 sayısının ma'dûdu mecrur olması gerekirken mansub gelmiştir. Bu beyit de şâz bir kullanım olarak nitelendirilmiştir. Kanaatimizce bu kullanım şiirdeki zaruretten kaynaklanmıştır ve şayet bu kullanım şiir dışında başka bir yerde olsaydı büyük bir olasılıkla hata veya yanlış olarak tanımlanacaktı. Çünkü Arapların ilk dönemlerde sayılar konusunda geniş bir mutabakata sahip olduklarını biliyoruz.

Ayrıca 'aded ve ma'dûd konusunda Kur'ân âyetlerinde de mevcut nahiv kaidelerine mutabık bir kullanım vardır. Kur'ân'da sayılar konusunda yerleşik gramer kurallarına aykırı bir kullanımın olmaması da dikkat çekicidir. Bazı âyetlerde rastlanan ve mevcut kurallara aykırıymış gibi görünen kullanımlara da müfessir ve dilciler açıklık getirmiştir. Örneğin, وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا *"Biz onları oymaklar hainde on iki topluluğa ayırdık."*[312] âyetinde geçen أَسْبَاطًا kelimesinin ma'dûd olarak kabul edilmesi halinde müfred gelmesi gerekirdi. Ancak kaynaklarda ilgili kelime, 12 sayısının ma'dûdu olarak değil bedeli olarak değerlendirilmektedir.[313] Dolayısıyla bu âyeti 'aded ve ma'dûd kuralına muhalefet eden bir kullanım olarak görmemek gerekir.

Arapçada 'aded ve ma'dûd, en önemli nahiv konularından birisidir. Bu konuda sayı ile sayılan arasında cinsiyet, adet ve i'râb gibi çeşitli açılardan kurallı bir ilişki vardır. Ayrıca bu ilişki sayıların türü ile sayılanın cinsiyet ve adedine göre de farklılaşabilmektedir. Bu nedenle nahiv öğretiminde 'aded ve ma'dûd konusu, en çok zorlanılan meselelerden birisi olmuştur.[314]

Arapçada sayılar; müfred (1-10 arası sayılar ile 100 ve katları),[315] mürekkeb (11-19 arası sayılar),[316] ûkûd (20-90 arasındaki onluk sayılar)[317] ve atıflı (21-99 arasında و ile birbirine bağlanan sayılar)[318] olmak üzere farklı türlere ayrılmaktadır.[319] Her bir sayı türünde, sayı ile sayılan arasında farklı bir ilişki söz konusudur. Nitekim bazı sayı türlerinde 'aded ile ma'dûd, cinsiyet açısından birbirine uyarken bazıları tamamen birbirine zıt olmakta, bazen de cinsiyet ilişkisi dışında sıfat, veya izafet gibi farklı kurallar devreye girmektedir. Tüm bu kuralların doğru ve sistematik bir şekilde öğretilebilmesi için farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada

[308] Emin Cengiz, *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği,* 167.
[309] Luay Hatem Yaqoob, "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'Dûd: Kur'an Örneği", *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2019), 140.
[310] Ahmet Mâhir el-Baqrî, "Sayıların Kur'an-ı Kerim'de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme", çev. Dursun Ali Türkmen, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22 (2006), 205.
[311] Vâfir bahriyle yazılan ilgili beyit için bk. Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, tsnf. Abdulmunim Halil İbrahim, (Beyrut: 9. Basım, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye 2009), 3/87.
[312] A'râf 7/160.
[313] el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 3/87.
[314] Örneğin Türkiye'deki İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin en çok zorlandıkları nahiv konularından birisi 'aded konusudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yaşar Acat, "el-Muşkilâtu'l-Luğaviyye elletî Tevâcihu Tullâbe Külliyâti'l-İlahiyyât fî Türkiyyâ fî Ta'lîmi'l-Luğati'l-'Arabiyye", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 (2016), 64.
[315] Müfred sayılar; 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 ile 100,1000,10000 ve katlarıdır.
[316] Mürekeb sayılar şunlardır: 11,12,13,14,15,16,17,18,19.
[317] 'Ukûd sayılar şunlardır: 20,30,40,50,60,70,80,90.
[318] Atıflı sayılar şunlardır: 21,22,23,34,25,26,27,28,29,31,32,33,34,35,36,37,38,39…91,92,93,94,95,96,97,98,99.
[319] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/518.

ise ‘aded ve ma‘dûd konusunun öğretilmesinde Kur’ân ayetlerinden yararlanma metodu araştırma konusu edilmiştir.

1.1. Müfred (Tekil) Sayılar

Yapı olarak tek bir kelimeden oluşan 1-10 arası (10 da dahil) sayılardır. Bunlara ek olarak 100 ve katları da tesniye ve cemi alametlerini taşısalar bile sadece bir parçadan meydana geldikleri için bu kategoride değerlendirilmektedir.[320] Müfred sayılar da ma‘dûd ile olan ilişkileri açısından üç ayrı kısımda incelenmelidir.

a. 1 ve 2 sayıları: Bu sayılarda aded, ma‘dûdun sıfatı olduğu için ona cinsiyette, adette, marifelik nekrelikte ve i‘râbta uyar. Ayrıca bunlar diğer sayılardan farklı olarak temyiz konusuna girmemektedir.[321] Bir ve iki sayısı ma‘dûttan sonra zikredilmek zorunda değildir. Çünkü müfred ve tesniye isimler, sayıya ihtiyaç duymadan kendi bünyelerinde ‘adede delalet eden bir mana barındırırlar. Bunlara te’kîd veya tahsis maksadıyla sayı getirilebilir. Bu arada اثنان (iki) kelimesinin i‘râbı tesniye isimler gibi olup ref durumunda ا (elif), nasb ve cer durumunda ise ي (yâ) alır.[322]

Kur’ân’da en çok zikredilen sayı olan واحد (bir) sayısı müzekker olarak otuz, müennes olarak otuz bir olmak üzere toplamda altmış bir defa geçmektedir. Ayrıca altı defa وَحْدَهُ bir defa da وَحِيدٌ şeklinde zikredilmekte[323] iken الْوَاحِدُ lafzı da sadece yüce Allah’ın sıfatı[324] olarak kullanılmıştır.[325]Bunun yanı sıra اثنان (iki) sayısı ise Kur’ân’da on bir defa müzekker, dört defa da müennes olmak üzere toplamda on beş yerde geçmektedir.[326] Aşağıdaki tabloda bu sayılara dair bazı örnekler verilmiştir.

Cinsiyet	Âyet örneği	Türkçe meali	Süre ve âyet
Müzekker	وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰه وَاحِد	Sizin ilahınız tek bir ilahtır.	Bakara 2/163
	لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا	Bugün tek bir yok oluşu çağırmayın.	Furkân 25/14
	لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ	Tek bir kapıdan girmeyin.	Yûsuf 12/67
	مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ	Her şeyden birer çift.	Hûd 11/40
	لاَ تَتَّخِذُوا اِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ	İki ilah edinmeyin.	Nahl 16/51
Müennes	فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ	Oysa bu, yalnızca tek bir haykırıştır.	Nâzi‘ât 79/13
	كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً	İnsanlar tek bir ümmetti.	Bakara:2/213
	خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	Sizi tek bir candan yarattı.	Nisâ 4/1
	قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ	İki kere bizi öldürdün dediler.	Mü‘min 40/11
	وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ	Ve iki kere dirilttin bizi.	Mü‘min 40/11

Yukarıdaki tablo incelendiğinde bir ve iki sayılarının ma‘dûdun sıfatı olması hasebiyle cinsiyet, aded, i‘râb ve marifelik-nekralık açısından mevsufuna uyduğu görülmektedir.

b. 3-10 arası (10 dahil) izafetli sayılar: Ma‘dûttan önce gelen bu sayılar, cinsiyet açısından ma‘dûdun müfredine muhalefet eder. Yani sayılanın müfredi müzekkerse sayı müennes; sayılanın müfredi müennesse

[320] Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *en-Nahvu'l-Vadıh fî Kavâ'idi'l-Luġatil-'Arabiye*, (Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye es-Su‘ûdiyye), 2/316.
[321] Yaqoob, “Arap Dilinde ‘Aded ve Ma‘Dûd: Kur’an Örneği”, 130.
[322] Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 1998), 31,32.
[323] İlgili sayının geçtiği tüm âyetler için ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: 2007), 835,836.
[324] Örnek için bk. Yûsuf, 12/39, er-Ra‘d, 13/16, İbrâhîm, 14/48, Sa’d, 38/65, ez-Zümer, 39/4, Mü‘min (Ğâfir), 40/16).
[325] Abdullah Aygün, “Kur’an’da Üslup ve Anlam Bakımından Dikkat Çeken Bazı Sayılar”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2020), 129,130.
[326] el-Baqrî, “Sayıların Kur’an-ı Kerim’de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme”, 207,207.

sayı müzekker olur. Üç ile on arasındaki bu sayılar cümledeki yerine göre i‘râb alırken ma‘dûdları ise daima çoğul ve muzafun ileyh olarak mecrur şeklinde gelmektedir.[327] Bunun yanı sıra 3-10 arasındaki sayılar isteğe bağlı olarak sıfat tamlaması şeklinde de kullanılabilir. Bu durumda ‘aded ile ma‘dûd yer değiştirilerek sıfat tamlaması yapılır.[328]

Müfred sayılardan olan on sayısının üç farklı yazılışı vardır. Ma‘dûdu müzekker olduğunda عَشَرَةَ şeklinde fethalı شَ ile yazılırken ma‘dûdu müennes olduğunda ise عَشْرَ şeklinde sakin ش ile veya nadir bir görüşe göre عَشِرَ şeklinde kesralı bir شِ ile yazılmaktadır.[329] Ayrıca on sayısı tek başına olduğunda müfred bir sayı olduğu için ma‘dûdun cinsiyetine muhalefet eder. Fakat yanına başka bir rakam gelip de mürekkeb bir sayıya dönüştüğünde ise ma‘dûdun cinsiyetine uyar.[330]

Tespit edilebildiği kadarıyla Kur’ân’da 3 ile 10 (3 ve 10 dahil) arasındaki sayılar müennes veya müzekker olmak üzere toplam 72 yerde geçmektedir.[331] Aşağıdaki tabloda bu sayıların geçtiği âyetlere dair bazı örnekler sunulmuştur:[332]

Cinsiyet	Âyet örneği	Türkçe meali	Süre ve âyet no
Müzekker	اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ	Üç gece insanlarla konuşamaman.	Meryem 19/10
	أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَا ت	Dört şahitliğin gerçekleşmesi…	Nûr 24/8
	خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ	Gökleri ve yeri altı günde yarattı.	A‘râf 7/54
	خَلَقَ اللهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ	Allah yedi kat göğü yarattı.	Nûh 71/15
	اَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ	Bana sekiz yıl hizmet edersen…	Kasas 28/27
	وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ	Musa’ya dokuz mucize verdik.	İsrâ 17/101
	قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهٖ	De ki; “Onun gibi on sure getirin.”	Hûd 11/13
Müennes	تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ	Yurdunuzda üç gün yaşayın	Hûd 11/75
	تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ	Dört ay bekleme süreleri vardır.	Bakara 2/226
	خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ	Beş kişi, altıncıları köpekleridir.	Kehf 18/22
	لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ	Onun yedi kapısı vardır.	Hicr 15/44
	ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ ..	Sekiz çift hayvandan…	En‘âm 6/143
	وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ	Şehirde dokuzlu bir çete vardı.	Neml 27/48
	فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ	Kefareti, on yoksulu doyurmaktır.	Mâide 5/89

Ayrıca dolaylı olarak üç ile dokuz arasındaki bir sayıyı ifade eden بضع (birkaç) kelimesi, 3 ile 10 arasındaki muzaf sayılar gibidir.[333] Yani cinsiyet bakımından muzafun ileyhine muhalefet eder.[334] Bu kelime Kur’ân’da iki yerde geçmektedir:

[327] el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 3/86; el-Baqrî, “Sayıların Kur’an-ı Kerim’de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme”, 210.
[328] Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, 33.
[329] Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfî,* 4/520.
[330] el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 87; Yaqoob, “Arap Dilinde ‘Aded ve Ma‘Dûd: Kur’an Örneği”, 131.
[331] Yaqoob, “Arap Dilinde ‘Aded ve Ma‘Dûd: Kur’an Örneği”, 136.
[332] Söz konusu âyetlerin tamamı için bk. Yaqoob, “Arap Dilinde ‘Aded ve Ma‘Dûd: Kur’an Örneği”, 137,138.
[333] el-Ğalâyînî, *Câmi‘u’d-Durûsi’l-‘Arabiyye*, 87; er-Râcihî, *et-Tatbîku’n-Nahvî,* 455.
[334] Aygün, “Kur’an’da Üslup ve Anlam Bakımından Dikkat Çeken Bazı Sayılar”, 132.

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِين *"O iki kişiden kurtulacağını sandığı kimseye: 'Beni efendinin yanında a.' dedi. Fakat şeytan ona efendisine yanında anmayı unutturdu ve böylece (Yusuf) birkaç yıl zindanda kaldı."*[335]

فِي بِضْعِ سِنِينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ۗ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ۙ *"Birkaç yıl içinde. Bundan önce de sonra da emir Allah'ındır ve o gün müminler sevineceklerdir."*[336]

c. 100, 1000 ve katları: Müfred kategorisinde değerlendirilen bu sayıların ma'dûdları müfred ve muzafun ileyh olarak mecrur gelir.[337] Sayılanın cinsiyetine göre değişmeyen bu sayıların ikil formu, tesniyelerin i'râbını alır. Yani bu sayılara ref halinde ا (elif) nasp ve cer halinde ي (yâ) eklenir.[338] Bu sayıların yanında başka sayıların gelmesi halinde ma'dûdun durumu son sayıya göre belirlenir.[339] Örneğin جَاءَ مائةَ وَخمسةَ وَعِشْرُنَ رَجُلاً (125 adam geldi) cümlesindeki ma'dûd, son sayı olan 25 mürekkeb sayısına bakılarak müfred ve mansub getirilmiştir..

Kur'ân'da 100 sayısı yedi kez tekrarlanmakta olup 100'ün katlarından 200 sayısı iki defa, 300 ise bir defa geçmektedir. 1000 ve katları da on bir yerde geçerken bunlardan 2000 sayısı iki defa, 5000, 50000 ve 100000 sayıları ise birer defa zikredilmektedir.[340] Aşağıdaki tabloda bu sayıların geçtiği âyetlere dair bazı örnekler sunulmuştur.

Âyet örneği	**Türkçe meali**	**Süre ve âyet no**
قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ	Allah ona dedi ki: "Hayır, yüz yıl kaldın."	Bakara 2/259
يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ	İki yüz kişiye galip gelirler.	Enfâl 8/65
يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ	Her biri, bin yıl yaşatılsın ister.	Bakara 2/96
وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ	Sizden bin kişi olsa, iki binini yener.	Enfâl 8/66
بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰئِكَةِ	Beş bin melek ile…	Âl-i İmrân 3/125
كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ اَلْفَ سَنَةٍ	Süresi elli bin yıl olan…	Me'âric 70/10
وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزِيدُونَ	Onu yüz bin kişiye, hatta daha fazlasına peygamber olarak gönderdik.	Sâffât 37/147

1.2. Mürekkeb (Bileşik) Sayılar (11-19)

Aralarında herhangi bir engel bulunmayan iki basamaklı mürekkeb sayılar 11' den 19'a kadar olan sayılardır. Bu sayıların sadr veya neyyif diye adlandırılan[341] birler basamağından, müfred sayılarda anlatıldığı üzere 1 ve 2 rakamları cinsiyette sayılana uyarken, 3'ten 9'a kadar olan sayılar ise cinsiyette sayılana muhalefet etmektedir. Mürekkeb sayıların acz veya 'ıkd diye adlandırılan[342] onlar basamağında yer alan 10 sayısı ise tek başına kullanıldığında müfred sayıların kuralına tabi olup cinsiyette sayılana muhalefet eder. Ancak yanına bir rakam alıp mürekkeb bir sayı haline dönüşünce sayılanın cinsiyetine uyar. Bunun yanı sıra mürekkeb sayıların ma'dûdu daima müfred ve mansub olarak gelir.[343] Mürekkeb sayılarda 12 dışındaki tüm sayıların her iki basamağı fetha üzere mebni olup mahallen i'râb alır. Ancak 12 sayısının birler basamağı tesniyenin i'râbını

[335] Yûsuf 12/42.
[336] Rûm 30/4.
[337] er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 461.
[338] Yaqoob, "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'Dûd: Kur'an Örneği", 133.
[339] er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 462.
[340] Aygün, "Kur'an'da Üslup ve Anlam Bakımından Dikkat Çeken Bazı Sayılar", 133.
[341] Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, 40.
[342] Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, 40.
[343] el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 87; Yaqoob, "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'Dûd: Kur'an Örneği", 131.

alır.[344] Yani ref durumunda ا (elif), nasb ve cer durumunda ise ي (yâ) alır. 12 sayısının onlar basamağı (عشر) ise diğer mürekkeb sayılarda olduğu gibi fetha üzere mebnidir.[345] Bununla birlikte mürekkeb sayılar muzaf oldukları zaman hem birler hem onlar basamağı fetha üzere mebni olabileceği gibi birler basamağının fetha üzere mebni bırakılıp onlar basamağının cümledeki konumuna göre i'râb alması da caiz görülüştür. Örneğin خمسةَ عشرَ محمدٍ عندي (Muhammed'in on beş şeyi yanımdadır.) cümlesinde on beş sayısının her iki basamağını fetha üzere mebni bırakıp mahallen merfu kabul etmek mümkün olduğu gibi cümleyi خمسةَ عشرُ محمدٍ عندي şeklinde okumak suretiyle birler basamağını fetha üzere mebni bırakıp onlar basamağını mu'rab yapmak da caiz görülmüştür.[346]

Ayrıca بضع (küsür) kelimesini on sayısına eklemek suretiyle merekkeb bir sayı elde edilebilir. Örneğin جَاءَ بِضْعَةَ عَشَرَ رَجُلاً (On küsur adam geldi.) şeklinde kurulan bir cümlede بِضْعَةَ kelimesi de fetha üzere mebni olmaktadır.[347] Ayrıca bu örnekte ma'dûdun müzekker olmasından ötürü بِضْعَةَ kelimesinin müennes olarak geldiği görülmektedir.

Mürekkeb sayılar Kur'ân'da çok fazla zikredilmemiştir. Bunlardan en fazla zikri geçen 12 sayısı beş defa, 11 ve 19 sayıları ise birer defa geçmektedir. Aşağıdaki tabloda bu sayıların geçtiği âyetlere dair bazı örnekler sunulmuştur.

Âyet örneği	**Türkçe meali**	**Süre ve âyet no**
يَا اَبَتِ اِنِّي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا	Babacığım, rüyamda on bir yıldız gördüm.	Yûsuf 12/4
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا	Aniden ondan on iki pınar fışkırdı.	Bakara 2/60
وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا	İçlerinden on iki gözetleyici göndermiştik.	Mâide 5/12
عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ	Onun üzerinde on dokuz (bekçi) vardır.	Müddessir 74/30

1.3. 'Ukûd (Onarlı) Sayılar

'Ukud sayılar, 20'den 90'a kadar olan onarlı sayılardır. Çünkü Arapçada 'akd ifadesi, on anlamındadır. Sayılanın cinsiyetine göre değişmeyen bu sayılar cemi müzekker salime mülhak olup onların i'râbını alırlar.[348] Yani ref durumunda و (vav), nasb ve cer durumunda ise ي (yâ) alırlar.[349] 'Ukûd sayılarının ma'dûdu ise daima müfred ve mansub olur. [350]

'Ukud sayılar, merfu ve mansub şekilde Kur'ân'da on dört yerde zikredilmiştir.[351] Aşağıdaki tabloda bu sayıların geçtiği âyetlere dair bazı örnekler sunulmuştur.

Âyet örneği	**Türkçe meali**	**Süre ve âyet no**
عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ	Sabreden yirmi kişi, iki yüz kişiyi yener.	Enfâl 8/65
وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا	Taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır.	Ahkâf 46/15
وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً	Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik.	Bakara 2/51
فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا	İçlerinde bin yıldan elli yıl eksik yaşadı.	'Ankebût 29/14
فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا	Buna da gücü yetmeyen altmış yoksulu doyursun.	Mücâdele 58/4

[344] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/521.
[345] er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 456,457.
[346] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/534,535.
[347] er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 459.
[348] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/523; er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 459.
[349] el-Baqrî, "Sayıların Kur'an-ı Kerim'de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme", 220.
[350] el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 87; Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, 47; Yaqoob, "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'Dûd: Kur'an Örneği", 132.
[351] Aygün, "Kur'an'da Üslup ve Anlam Bakımından Dikkat Çeken Bazı Sayılar", 132.

سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ	Yetmiş arşınlık bir zincire bağlayın.	Hâkka 69/32
فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً	Onlara da seksen değnek vurun.	Nûr 24/4
اِنَّ هٰذَا اَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً	Bu benim kardeşimdir, doksan dokuz koyunu vardır.	Sâd 38/23

1.4. Atıflı Sayılar

Atıflı sayılar, 21'den 99'a kadar olan ve و (vav) atıf harfiyle yapılan sayılardır. Müfred ve mürekkep sayılarda da açıklandığı gibi atıflı sayılarda birler basamağını oluşturan 1ve 2 sayıları, ma'dûda cinsiyet açısından uyarken 3-9 arasındaki diğer atıflı sayıların birler basamağı ma'dûdun cinsiyetine muhalefet eder. Atıflı sayıların onlar basamağı ise sayılanın cinsiyetine göre değişmeyip cümle içerisinde cemi müzekker salimin irabını alır. Yani birler basamağındaki matufunun i'râbına uyarak ref durumunda و (vav), nasb ve cer durumunda ise ي (yâ) alır.[352] Atıflı sayıların temyizi müfred ve mansub olarak getirilir.[353] Kur'ân'da bu guruptaki sayılardan sadece bir örnek bulunmaktadır. O da اِنَّ هٰذَا اَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ *"Şu kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise tek bir koyunum var. Böyleyken; 'Onu da bana ver.' dedi ve konuşmada bana üstün geldi."*[354]

Ayrıca 3 ile 10 arasındaki küsurata delalet eden بضع ve 1 ile 10 arasındaki bir küsurata delalet eden نيّف ifadeleri de onarlı sayılara atfedilerek atıflı sayı kurulabilmektedir.[355] Örneğin; جَاءَ أربعون ونيف رَجُلاً (Kırk küsur adam geldi.) veya رَأَيْتُ بِضْعًا وَأَرْبَعِينَ بِنْتًا (Kırk küsur kız gördüm.) şeklinde kurulan atıflı sayıda 40 ile 50 arasındaki sayılar kastedilmektedir.[356] Ancak Kur'ân'da bu tür bir sayı türüne örnek bulunmamaktadır.[357]

SONUÇ

Her dilde olduğu gibi Arapçada da sayılar önemli bir yer tutar. Mesajını muhataplarına Arapça olarak ileten Kur'ân'da da bu dilin önemli bir kısmını teşkil eden sayılara yoğun miktarda rastlanmaktadır. Arapçanın pek çok gramer konusunda dilciler arasında birtakım ihtilaflar olmasına rağmen sayılar konusunda hem Kur'ân nassında hem dilciler arasında bir ihtilafın olmaması dikkat çekici bir husustur. Kur'ân'ı bir gramer kitabı gibi görüp ondan nahiv kaidelerini çıkarmak doğru bir yaklaşım değildir. Ancak nahiv tedrisatında bazı gramer konularının örneklendirilmesinde âyetlerden istifade etmek isabetli bir yöntemdir. Çünkü bazı karmaşık kuralların bir veya birkaç âyet ezberlemek suretiyle öğretilmesi daha hızlı ve daha kalıcı bir öğrenme sağlayabilir.

Kur'ân'da bütün sayı türlerine örnek bulmak mümkündür. Bununla birlikte Kur'ân'da yer alan 'aded ve ma'dûd örneklerinin yerleşik Arap dili gramer kurallarına uygun oldukları görülmüştür. Bu nedenle özellikle Arapça öğretiminde zorlanılan bir konu olan sayılar ve temyizinin Kur'ân âyetlerinden örnekler getirmek suretiyle anlatılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira gerek Türkiye'de gerekse Arap dünyasında Arapça öğrenen öğrenci kitlesinin Kur'ân'a yabancı olmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla sayılar konusunun Kur'ân âyetleri örnekleriyle anlatılmasının öğretimde daha hızlı ve daha kalıcı bir öğrenme sağlayabileceği kanaatindeyiz.

[352] Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/524; Yaqoob, "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'Dûd: Kur'an Örneği", 133.
[353] Vecdi Akyüz, *Arapçada Sayılar*, 51.
[354] Sâd 38/23.
[355] Bk. Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* 4/519.
[356] er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahvî,* 460,461.
[357] el-Baqrî, "Sayıların Kur'an-ı Kerim'de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme", 221.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: 2007.

Acat, Yaşar. "el-Muşkilâtu'l-Luğaviyye elletî Tevâcihu Tullâbe Külliyâti'l-İlahiyyât fî Türkiyyâ fî Ta'lîmi'l-Luğati'l-'Arabiyye". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7/15 (2016), 53-73.

Akyüz, Vecdi. *Arapçada Sayılar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları 1998.

Aygün, Abdullah. "Kur'an'da Üslup ve Anlam Bakımından Dikkat Çeken Bazı Sayılar". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2020), 126-152.

el-Baqrî, Ahmet Mâhir. "Sayıların Kur'an-ı Kerim'de Kullanımına Yönelik Dilbilimsel Bir İnceleme". çev. Dursun Ali Türkmen, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22 (2006), 205-229.

el-Cârim, Ali ve Emin, Mustafa. *en-Nahvu'l-Vadıh fî Kavâ'idi'l-Luġatil-'Arabiye*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye es-Su'ûdiyye.

Cengiz, Emin. *Endülüs Tefsirinde Filolojik Yaklaşımlar İbn Ebî Zemenîn Örneği*. ed. İbtahim Baz ve Yaşar Acat. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları 2018.

Çögenli, M. Sadi. *Ayet ve Hadis Örnekli Arapça Dilbilgisi Nahiv*. İstanbul: 3. Basım, Cantaş Yayınları 2014.

Dereli, M. Vehbi. "Arapçayı Doğru Kullanmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Olan Katkısı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, (2012), 29-50.

el-Ğalâyînî, Mustafa. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, tsn. Abdulmunim Halil İbrahim. Beyrut: 9. Basım, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye 2009.

Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-Vâfî*. Mısır: 3. Basım, Dâru'l-Me'ârif ty.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfi'î. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Kahire: Dâru'l-Me'ârif ty.

er-Râcihî, Abduh. *et-Tatbîku'n-Nahvî*. Beyrut: 2. Basım Dârıu'n-Nehdati'l-'Arabiyye 2010.

es-Samarrâî, Fadıl Salih. https://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=117649 (Erişim tarihi: 26.04.2021).

Yaqoob, Luay Hatem. "Arap Dilinde 'Aded ve Ma'dûd: Kur'an Örneği", *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2019), 129-140.

AKTİF YAŞLANMADA ÇEVRESEL PARAMETRELER

ENVIRONMENTAL PARAMETERS IN ACTIVE AGING

İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Orcid ID: 0000-0003-4796-5232

Ahmed Hamza ALPAY

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orcid ID: 0000-0002-8781-6939

ÖZET

Yaşlanma vizyonunda yaşlı insanlar; ailelerinin, arkadaşlarının ve toplumlarının yaşamlarına güçlü ve sürekli bir katkı sağlamaktadırlar. Aktif yaşlanma, insanların yaşlandıkça yaşam kalitelerini artırmak için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını optimize etme sürecidir. Sağlıklı yaşlanmaya artan bir vurgu iklimi sağlığın geliştirilmesi, korunması ve yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Yaşlı insanlar bağımsızlıklarını ve refahlarını ne kadar uzun süre koruyabilirlerse, kendileri ve yakınları o ölçüde iyi durumda olabilir. Aktif yaşlanmayı teşvik etmeye yönelik bir politika eylemi, kültürel klişelerin ve algılanan ayrımcılığın potansiyel tehditlerini ve olumsuz etkilerini dikkate almalıdır. Öznel esenlik, olumlu duygulanımın varlığı ve genel olarak yaşam doyumunun bilişsel bir değerlendirmesiyle ilgilidir. Yaşlı insanların büyük çoğunluğu mümkün olduğu kadar uzun süre kendi evlerinde kalmayı istediğinden ve kurumsal bakımın maliyetleri hızla arttığından, yeni ve daha kapsamlı bakım sistemleri ve modellerinin tasarlanması bir gereklilik durumundadır. Daha uzun bir yaşam beklentisi şüphesiz toplumda bir başarı olarak yorumlansa da yönetilmesinin o kadar kolay olmadığı bilinmektedir. Aktif yaşlanma; önleme, teşvik ve bakıma dayalı bir dizi politika yoluyla da başarılabilir. Aktif yaşlanmanın teşvik edilmesine yönelik sosyal itici güçler, toplumun yaşlı insanlara karşı ahlaki yükümlülükleri bağlamında değerlendirilebilir. İnsanların yaşamına ve iyi yaşlanmasına nasıl yardım edileceğini keşfetme arayışı halen devam etmektedir. Bu çalışmada, aktif yaşlanmada çevresel parametreler; ayrımcılık, sağlık, bakım ve sosyal politikalar bağlamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aktif Yaşlanma, Başarılı Yaşlanma, Esenlik, Sosyal Politika.

ABSTRACT

In the vision of aging, older people make a powerful and sustained contribution to the lives of their families, friends and communities. Active aging is the process by which people optimize their health, participation and safety opportunities as they age to improve their quality of life. A focus on health promotion, health protection and quality of life is a climate of increasing emphasis on healthy aging. The longer older people can maintain their independence and well being, the better off they and their relatives can do. Taking into account the potential threats and negative effects of cultural stereotypes and perceived discrimination is a policy action aimed at promoting active aging. Subjective soundness is related to the presence of positive affect and a cognitive assessment of life satisfaction in general. As the costs of institutional care are increasing rapidly, the majority of elderly people want to stay in their homes for as long as possible, new and more comprehensive care systems and models are required. Undoubtedly, a longer life expectancy, interpreted as a success in society, exists by economic implications that are not so easy to manage. Active aging can be achieved through a range of policy interventions based on prevention, encouragement and care. The social drivers seen in the context of society's moral obligations towards older people are directed towards the encouragement of active

aging. The quest to understand how to help people live and age well continues. In this study, environmental parameters in active aging; will be examined in the plane of discrimination, health, care and social policies.

Keywords: Active Aging, Successful Aging, Well Being, Social Policy.

GİRİŞ

Gerontoloji, yaşlanmanın incelenmesi ile ilgilenen bilim dalıdır. Bu bilim; sonraki yaşam, yaşlılık ve yaşlanma çalışmalarının kapsamlı bir tanımı da içermektedir (Victor, 2005: 1). Çevresel gerontoloji literatüründe yaşlı yetişkinler üzerindeki fiziksel çevre koşullarının etkisine ilişkin çalışmalar 1960'larda başlamıştır. Bu alandaki gelişmeler, mevcut araştırma ve uygulamalara yeterince aktarılmamıştır. Bu çerçevede, çok az deneysel araştırma, yaşlıların bakış açısına dayalı olarak inşa edilmiş çevresel özellikleri tanımlamaktadır (Michael, Green, & Farquhar, 2006: 734). Modern toplumda yaşam beklentisinin artması, yaşlı nüfusun da hızla artmasına neden olmuştur. Yaşlı insanlar ev ortamında olabildiğince uzun süre bağımsız yaşamak isterler. Bununla birlikte, yaşlandıkça, fiziksel becerilerimiz gerileme ve sosyal çevremiz daralma eğilimindedir. Bu durum, genellikle hem fiziksel hem de sosyal aktivitelerimizde önemli bir gerilemeye yol açmaktadır (Bilbao, Almeida, & López-de-Ipiña, 2016: 108).

Nüfusun yaşlanması, yaşlı bireylerin genel nüfus içindeki oranının artması, genç bireylerin oranının ise azalması ile karakterize edilmektedir. Esasen nüfusun yaşlanması, insanlığın en büyük zaferlerinden biridir. Ancak bu durum, sosyal politika yapıcılar ve uygulayıcıların yanı sıra, toplumlar için de pek çok zorluğu beraberinde getirmektedir (Amado, São José, & Santos, 2016: 207). Dahası, bireyler arasındaki farklılıklar yaşla birlikte artmaktadır. Sözgelimi, 65 yaşındaki bazı bireyler, 40 yaşındaki bir kişinin hafıza gücüne sahip olabilir ve yaşamları boyunca açık, dışa dönük ve başarı odaklı kalabilirler (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 38-39).

Yaşlı yetişkinler arasında algılanan yaş ayrımcılığı, sağlıksız sonuçlar ve memnuniyetsizlikle yüksek oranda ilişkilidir (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 14). En çok bahsedilen zorluklar; sağlık hizmetleri sistemleri üzerindeki artan baskı, sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği ve informel/aile bakımı ve formel bakımın azalan bulunabilirliğidir (Amado, São José, & Santos, 2016: 207). Bilinen faydalarına rağmen, aktivite seviyeleri yaşla birlikte düşer. Disiplinlerarası bir araştırma gündemi, politika ve topluluk tasarımının daha aktif yaşamları nasıl teşvik edebileceğine odaklanmaktadır (Michael, Green, & Farquhar, 2006: 734).

Aktif yaşlanma, insanların yaşlandıkça yaşam kalitelerini yükseltmek için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını optimize etme sürecidir (Amado, São José, & Santos, 2016: 209). Bu yaklaşım, son on yıllarda yaşlanan toplumun oluşumuna egemen olan bir politika aracı olarak görülmektedir. Araştırmacılar, aktif yaşlanmanın; yaşlılık kavramını çözme girişimi olduğunu savunmaktadırlar. Aktif yaşlanma politikalarının oluşturulmasında kullanılan farklı bilimsel yaklaşımlar, modeller ve formlar; aktif yaşlanmanın koordine edilmiş bir dizi politika aracı olmadığını, farklı formatlarda geliştiğini göstermektedir (Lassen & Moreira, 2014: 33). Bu çalışmada, aktif yaşlanmada çevresel parametreler; ayrımcılık, sağlık, bakım ve sosyal politikalar çerçevesinde farklı boyutlarıyla incelenecektir.

AYRIMCILIK / SOSYAL DIŞLANMA

Nüfus düzeyinde, yaşlılara yönelik ayrımcılık ve sosyal dışlanma risklerini gösteren kapsamlı araştırmalar bulunmaktadır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 14). Psikolojik yaklaşım; kişilik, zihinsel işlev, benlik ve kimlik kavramlarını incelemeye odaklanır. Psikolog, hem bireyler arasındaki davranış farklılıkları hem de zamanla bireysel değişimlerle ilgilenir. Dolayısıyla bu bakış açısı,

biyoloğun hücresel/organ sistemleri yaklaşımından ve sosyoloğun yapısal/sosyal faktörler yaklaşımından ayrılmaktadır (Victor, 2005: 4).

Çocukların ve ergenlerin yaş ile ilgili tutumlarının ve bilgilerinin daha olumlu bir şekilde inşa edilmesi gerekir. Böylece yaşlanmaya ilişkin basmakalıp görüşlere sahip olmaları önlenmiş olur. Esasen bu konuda bazı girişimler olsa da, bunlar her zaman başarılı sonuçlar üretememiştir (Bartlett, 2003: 27). Öznel yaş algısı ile ilgili muhtemelen en önemli sonuçlar; bu olgunun ana bileşen olarak aktif yaşlanmayı içermesi üzerine kurulmuştur. Uzun yıllardır sağlıklı yaşlanmayla bağlantılı olduğu düşünülen kontrolün en önemli değişkenlerden biri olduğu unutulmamalıdır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 19).

Yaşlılığın orta yaştan daha zor olduğu, yaşlıların daha genç benliklere sahip olmanın yollarını bulmaları gerektiği fikrine karşı çıkılmaz. Yaşam evrelerini destekleyen yaş ilişkilerinin, yaşlılara karşı değerlendirilecek modeller olarak ele alınmasının nedeni (Calasanti & King, 2017: 33); yaşamın farklı aşamalarındaki insanların arzuları, güçleri ve ihtiyaçlarının çok farklı olabilmesidir. Genç-yaşlı olarak sınıflandırılan pek çok kişinin enerjik ve sağlıklı bir profile sahip olmasına karşın; en yaşlıların çoğu çoklu kronik rahatsızlıklara sahip olabilir (Sugar, 2014: 4). Aktif yaşlanmanın teşvik edilmesine yönelik bu sosyal itici güçler, toplumun yaşlı insanlara karşı ahlaki yükümlülükleridir. Yaşlanan nüfusun ve ekonomik koşulların kuşaklararası ilişkiler üzerindeki etkileri; ailelerin artan farklı doğası ve bunun üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirilebilir (Burke & Minett, 2012: 294).

Aktif yaşlanma yaklaşımı, dikkatleri çeşitli kesimlerin farklı şekillerde damgaladığı yaşlanma sürecini, yaşlıları ikincilleştiren bakış açısından uzaklaştırmaya devam etmektedir (Calasanti & King, 2017: 40). Yaş ayrımcılığının aktif yaşlanma üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmasının önemi, politika yapıcılar tarafından dikkate alınmalıdır. Aktif yaşlanmayı teşvik etmeye yönelik bir politika eylemi, kültürel klişelerin ve algılanan ayrımcılığın potansiyel tehditlerini ve olumsuz etkilerini dikkate almalıdır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 19).

ESENLİK / SAĞLIK

Araştırmacılar tarafından aktif yaşlanmanın temel göstergeleri olarak kabul edilen parametreler; sağlık, esenlik/iyi oluş hali ve kontroldür (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 15). Erişilebilir sağlık hizmetleri sunan iyi bir sağlık sektörü, yaşlılar arasında aktivite oranını artırmakta ve aktif olmayan nüfusun bağımlılık oranını düşürmektedir. Aslında, beklenen yaşam süresinde bir artış göz önüne alındığında, uygun maliyetli bir sağlık sistemi; bağımlılık oranının durağan seyrini koruması bakımından gerekli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, özellikle çalışma yıllarını uzatmak amacıyla koruyucu sağlık programları sunan yetkililerin önemini de artırmaktadır (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 2).

Artan sayıda orta yaşlı ve yaşlı işçi, ebeveynlerine veya diğer yakın aile üyelerine bakım hizmeti sunmaktadır. Bazıları aynı anda küçük torunlara, yetişkin çocuklara ve/veya evlerinde yaşayan daha büyük akrabalara bakmaktadır. Aynı zamanda, bazı yaşlı çalışanlar emekliliğe yaklaşırken yerel topluluklarını inşa etmek için iş dışında kalan zamanda gönüllü faaliyetlere odaklanmayı seçebilmektedir (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 40). Bakıma muhtaç olmanın sonuçları, bu yardımın çoğunu sağlamaya devam eden aileler olduğu için yaşlıların kendileriyle sınırlı değildir. Bu bakıcıların karşılaştığı zorluklar ve yükler iyi bir şekilde belgelenmiştir. Bu nedenle, akrabalar sosyal bakımın temelini oluştursa da, bu durum, onların kendi iyilikleri için zorunlu bir sonuç teşkil etmez. Ayrıca, aile bakıcılarının sürekli mevcudiyeti tartışmalıdır. Nüfusun demografik bilgilerindeki değişimler, artan yaşlı sayısı için daha az yetişkin çocuğun bakabileceği anlamına gelirken; eşlerin bakıcılarının kendilerinin de yaşlı olması kuvvetle muhtemeldir ve bu da sağlayabilecekleri bakımın kapsamını ve türlerini etkilemektedir (Cox, 2004: 17).

Sağlıklı biyolojik yaşlanma, maksimum süre boyunca optimal işleyişi ve (Stute, von Bergen, Bitterlich, Meissner, von Wolff, Poethig, 2019: 27) ek olarak yaşlı yetişkinlerin kendi fiziksel kapasitelerini

önemsemelerini sağlar (Velazquez, Martínez-García, Favela, & Ochoa, 2017: 61). Yaşlanma vizyonunda yaşlı insanlar; ailelerinin, arkadaşlarının ve toplumlarının yaşamlarına güçlü ve sürekli bir katkı sağlamaktadırlar. Sağlığın kötü olmadığı durumlarda, artan özgürlük ve bağımsızlık beklentisi vardır (Bartlett, 2003: 28). Öznel esenlik, olumlu duygulanımın varlığı ve genel olarak yaşam doyumunun bilişsel bir değerlendirmesiyle ilgilidir. Duygusal iyilik, öznel iyi oluşun bir bileşeni olarak tanımlanır. Çevre ile mutluluk ve dinginliği ortaya çıkaran olumlu duygular; belirli bir anda deneyimlenen çevreden ve bireyin bağlamından etkilenmeye eğilimlidir (Cabrita, op den Akker, Tabak, Hermens, Vollenbroek-Hutten, 2018: 20).

Sağlıklı yaşlanmaya artan bir vurgu iklimi; sağlığın geliştirilmesi, korunması ve yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Bu ortamda, ihtiyaçlarını en iyi karşılayan hizmetlerin şekillendirilmesi ve seçilmesinde; aktif katılımcılar olarak yaşlıların, kendi bakımlarına katılma ihtiyacının giderek daha fazla kabul görmesi söz konusudur (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 18). Yaşlı insanlar bağımsızlıklarını ve refahlarını ne kadar uzun süre koruyabilirlerse, kendileri ve yakınları o kadar iyi durumda olabilir. Bu sürece mümkün olduğunca erken başlamaya yönelik motivasyon; çevre ile birlikte beden ve zihin sağlığını iyileştirmenin genellikle çok kademeli ve yinelemeli bir süreç olabilmesidir (Burke & Minett, 2012: 295).

TEŞVİK / BAKIM

Yaşlanan bir nüfusa sahip olmak birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı bir sorundur. Hükümetler ve hizmet sağlayıcıların sağlıklı yaşlanmaya odaklanmasıyla, toplumsal ortamlara uygun hizmetlerin seçiminde yaşlılar için tercih ve aktif katılım kavramları da vurgulanmaktadır (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 17). Yaşlı yetişkinler arasında hayatta kalma ile ilgili literatür, genellikle tüm nedenlere bağlı ölümlere karşı hayatta kalmanın yordayıcılarını incelemek için tasarlanmıştır. Bu literatür aynı anda birden fazla öngörü içermeyen ve uzun bir süre boyunca yaşamayı değerlendiren çalışmaları içermektedir (Small, 2013: 2).

Yaşlıların işlevsel durumu iyileşiyor olsa da daha az sayıda kişi sınırlamalar bildirmektedir. Yaşlı nüfusun artan boyutu, sağlık hizmetlerinde ilerlemeler ve daha uzun yaşam beklentileri; bakıma ihtiyaç duyan kişilerin sayısında herhangi bir düşüş olmayacağını göstermektedir (Cox, 2004: 10). En eski yıllara ulaşmak, mali sıkıntılarla karşılaşmak anlamına gelebilir. Bu durum, çoğu yaşlı kişinin ve ailelerinin kontrolü dışındaki faktörlerin birleşiminden kaynaklanabilir. Aslında, en yaşlı insanlarımızın çoğu hayatlarında ilk kez yoksulluk ya da yoksulluğa yakın bir durum yaşamaktadır. Bazıları daha sonraki yıllara da yoksulluk içinde devam etmektedir (Sugar, 2014: 10).

Aile yapısındaki önemli değişiklikler, sosyal izolasyon riski de dâhil olmak üzere yaşlı insanlar için bir dizi potansiyel sonuç doğurmaktadır (Bartlett, 2003: 30). Bunun merkezinde bilgi dolaşımı sorunu vardır. Yaşlılar ve onları destekleyenler için hangi hizmetlerin mevcut olduğunu bilmek (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 17), çevresel faktörlerden kaynaklanan potansiyel değişikliklerin temsilindedir (Victor, 2005: 2).

Son zamanlarda yaşlıları ve bakıcılarını 'ait oldukları yere' yerleştirmek için çeşitli girişimler olsa da yaşam kalitesini neyin oluşturduğuna dair bütünsel değerlendirmeler için daha uyumlu bir etkiye hâlâ ihtiyaç vardır. Yaşlanma sürecindeki çeşitliliği ve farklılığı tanıyan yaklaşımlar (Walker & Martimo, 2000: 8), bu tür değişikliklerin birçok kişi tarafından yaşlanmanın bir sonucu olarak (Victor, 2005: 2) insanlara sunulmasına dayanır (Burke & Minett, 2012: 292). Bu değişiklikler en insancıl ve en az kısıtlayıcı ortamda, insanların olabildiğince bağımsız kalmalarına izin veren topluluk seçenekleri sunan bir sistem aracılığıyla sağlanmalıdır. Yaşlı insanların çoğunluğu mümkün olduğu kadar uzun süre kendi evlerinde kalmak istediğinden ve kurumsal bakımın maliyetleri hızla arttığından, yeni ve daha kapsamlı bakım sistemleri ve modelleri gereklidir. Toplumlar yaşlı vatandaşlarının talepleriyle boğuşmaya başladıkça, bu tür modelleri geliştirme ve uygulama çabaları ülke genelinde hem kamu hem de özel sektör tarafından yürütülmektedir (Cox, 2004: 10).

Nüfusun yaşlanması ve bunun sonucunda yaşlıların bakımı kötü bir sorunun mükemmel bir örneğidir. Bireyler yaşlandıkça her zaman geleceklerinin “kim, ne, nerede, neden ve nasıl” olduğu konusunda endişelenmişlerdir. Aileler ve önemli diğerleri, yaşlanmaya olumlu katkıda bulunan değiştirilebilir faktörler ve yeniliklerle gittikçe

daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Toplumda 65 yaşından büyükler için bağımsızlık ve tüm düzeylerde yaşlı bakım hizmetlerinin kalitesi ve erişilebilirliği (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 18); aktif yaşlanmayı teşvik etmek için eyleme geçilmesini sağlar. İnsanların kendi sağlıkları ve yaşam tarzlarında iyileştirmelerin yapılabileceği yerleri incelemeleri eşit derecede kritik bir ihtiyaçtır (Burke & Minett, 2012: 292).

Aktif yaşlanma, sadece yaşlı bireylerin işgücü piyasasına katılımı değildir; çok daha geniş bir kavramdır. Sağlık sistemlerindeki ilerlemelerle birlikte niceliksel olarak insanlar daha uzun süre yaşarlar. Dolayısıyla işgücü piyasasında da daha uzun süre kalırlar. Niteliksel olarak ise daha sağlıklı ve dolayısıyla daha üretkendirler (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 7). İkinci olarak, aktif yaşlanma ölçütleri kişisel bildirim yoluyla değerlendirilen öznel sağlıkla sınırlıdır. Bu tür bir analizin; entelektüel işlev, fiziksel uygunluk veya işlevsel yetenekler gibi nesnel alanları da içeren daha geniş bir yaşlanma kavramı ile tekrarlanması yararlı olacaktır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 19).

Yaşlılar ve ailelerinin hizmetler ve destekler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacı yoktur. Aslında, daha fazla bilgi muhtemelen yaşlıların ve ailelerinin yaşlı bakımı sisteminde gezinirken yaşadıkları kafa karışıklığına ve hayal kırıklığına katkıda bulunacaktır. Bunun yerine, yaşlı insanlara ve ailelerine mevcut sistemde ve bol miktarda bilgide gezinmeleri için yardım etmeye odaklanılmalıdır (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 21). Ancak, bu tür bilgilere ihtiyaç duyan sadece yaşlı bireyler değildir, onlara bakım sağlayanların da bu bilgilere ihtiyacı vardır. İnsanlar yaşlandıkça, toplum içinde kalmaya devam etmek için yardıma ihtiyaç duyma olasılıkları artmaktadır (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 18). Ebeveynlerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak arasında sıkışmış çocukların mali ihtiyaçlarındaki (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 26) bilgi ve kaynakların (Burke & Minett, 2012: 292); yaşlanmanın bir sonucu olup olmadığı (Victor, 2005: 2) büyük bir sosyal zorluk olmaya devam etmektedir (Cox, 2004: 10).

SOSYAL POLİTİKALAR

Yaşlanma, gelişmiş ekonomilerin karşılaştığı başlıca zorluklardan biridir. Daha uzun yaşam beklentisi şüphesiz toplumsal bir başarı olarak yorumlansa da, yönetilmesinin o kadar kolay olmadığı ekonomik çıkarımlarla kanıtlanmıştır. Belki de en önemli faktör, emeklilerin sayısının artması ve buna paralel olarak çalışan nüfusun artmaması nedeniyle sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki mali baskıdır (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 1). Yaşlıların yıllar boyunca bu kadar önemli hâle gelmesinin ana nedeni, sadece çok sayıda yaşlının varlığı veya bu insanların nüfusun en hızlı büyüyen kısmını oluşturması değildir. Birincil neden; kendileri, aileleri, toplumdaki diğer kesimler ve hükümetler üzerinde büyük etkilere sahip olmalarındandır (Sugar, 2014: 8).

Sosyal politikalar, özel bir sorunun sosyal bir sorun veya ihtiyaç olarak halkın dikkatine sunulması nedeniyle ortaya çıkar. Örneğin, yaşlı yetişkinlerin aile bakıcılarına yardımcı olmalarına yönelik düzenlemeler mevcuttur. Çünkü ailelerin, yaşlı aile üyelerine yeterince bakım sağlamaya çalışırken yaşadıkları sorunlar; çözüm gerektiren bir kamu sorunu olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Wacker & Roberto, 2010: 29). Hill'in (2006) işaret ettiği gibi, sosyal politikaların pratik bir amacı vardır (Wacker & Roberto, 2010: 12). Organizasyonel uygulamaların emekli aylıkları, vergiler ve sosyal haklarla ilgili mevzuatın yanı sıra; yaşam boyu eğitim, öğretim ve sağlığın teşvikine yönelik desteği içeren ulusal bir politika çerçevesinde yer alması önemlidir (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 40).

Emeklilik yaşı artmalı mı? Kamu emeklilik sistemlerinin ve sağlık hizmetlerinin ödeme gücünü korumak için ne yapılabilir? Toplumlar sosyal hizmetler, barınma ortamları ve ulaşım sağlama konusunda nasıl tepki vermelidir? Sosyal politikalar aileleri birinci basamak bakıcı rollerinde nasıl destekleyecektir? Günümüzde benzersiz ve hükümetlerin yaşlanma konusunda sayısız sosyal politika sorununu ele almak zorunda kaldığı bir dönem yaşanmaktadır (Wacker & Roberto, 2010: 12). Yaşlanmaya ilişkin pek çok sorunun birbirine bağlı olması nedeniyle, bunları ele almaya yönelik hayatın bütün dönemlerini içeren yaklaşımların geliştirilmesi

gerekir. Dolayısıyla üretilen sosyal politikalar sadece ileri yaş grubuyla sınırlandırılamaz. Aynı zamanda çocuk bakımı, eğitim, istihdam, işgücü piyasasının yapısı, emeklilik, ev sahipliği, toplu konut, halk sağlığı gibi yaşam döngüsünün diğer alanları ve aşamaları için de geçerli olmalıdır. Yaşlı bakım hizmetleri, kamu emekliliği ve informel bakıcı desteği gibi konuları ele almak için daha nitelikli yaşlılık politikaları elbette gerekli olmaya devam edecektir (Bartlett, 2003: 31).

Nüfus yaşlandıkça, artan sayıda çalışmayan emeklileri destekleyen vergi mükellefi sayısı azalmaktadır. Ancak bu somut konulara ek olarak; yaşlanmanın duygusal, psikolojik, sosyal ve fiziksel yönleri gibi maddi olmayan unsurlar da vardır. Nüfusun yaşlanması sosyal ve ekonomik açıdan zorluklar yaratır. Daha da önemlisi, yenilik; sadece icat, ürünler veya süreçler değildir. Aynı zamanda daha iyi metodolojiler geliştirmek gerekir. Mevcut hizmetler veya süreçler arasında yeni bağlantılar kuran (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 18-19) sosyal politika süreci; bireylerin sorunları veya ihtiyaçları kamusal endişelere dönüştüğünde başlar. Çünkü bu ihtiyaç, uzmanlar tarafından tanımlandığında bir talep olarak ifade edilir (Wacker & Roberto, 2010: 29). Diğer bir faktör olan sosyal destek, yaşlı yetişkinler arasında hem ölüm hem de hastalık ile bağlantılıdır. Ancak her zaman aktif yaşlanmanın kavramsal tanımlarına dâhil edilemez (Small, 2013: 2).

Aktif yaşlanma, kişisel disiplin ve sorumluluk biçimlerine daha fazla erişim sağlayarak yaşlılığı ortadan kaldırmayacaktır. Çünkü bu, yaşlanmaya yol açan eşitsizliklere, ilk başta daha büyük başarı çağrılarına yol açan yaşlılığın gerilemesine meydan okumaz (Calasanti & King, 2017: 33). Başarılı yaşlanmanın bir boyutu olarak sosyal desteği dâhil etme konusundaki tereddüt, literatürde kullanılan sosyal destek ölçümüne ilişkin tutarsızlıklarla ilişkili olabilir. Ölçüm sorunlarına ek olarak, sosyal desteğin sağlık sonuçlarıyla ilişkili olduğu mekanizmalar net değildir. Bu nedenle, sosyal desteğin rolünü ve aktif yaşlanmanın sonuçlarını incelemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Small, 2013: 3).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaşlılık sosyolojisi, yaşlanmayı anlamak için sosyolojik perspektifleri kullanmakla ilgilenir. Sosyal gerontoloji, sosyolojik teori ve anlayış geliştirmek yerine; yaşlanmaya ve yaşlılığa çeşitli sosyal bilimlerin perspektiflerinden yaklaşan daha geniş bir disiplindir (Victor, 2005: 4). Yaşlanma ve iyi yaşama; toplumla birlikte çalışan özel ve kamusal sistemlere bağlı olarak yaşanmış bir deneyim olmalıdır (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 20).

Aktif yaşlanma, beklenen yaşam süresinin artması nedeniyle son birkaç yılda önemi giderek artan bir olgudur (Bilbao, Almeida, & López-de-Ipiña, 2016: 108). Aktif yaşlanma; önleme, teşvik ve bakıma dayalı bir dizi politika yoluyla başarılabilir. Bu süreçte, özellikle fiziksel aktivite ve sosyal etkileşim teşvik edilmelidir. Gerektiğinde hem formel hem de informel bakım verenlerin (Robbins, Lim Choi Keung, & Arvanitis, 2018: 34) bilgi ve hizmet sunumuna ilişkin politikalar her düzeyde ele alınmalıdır (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 20-21).

Araştırmalarda mevcut bilgilerde gezinmenin, yaşlı insanlar ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için uygun hizmetlere erişmelerinin önünde büyük bir engel olduğu unutulmamalıdır. Bulgulara uygun olarak sorun; parçalanmış ve kopuk bir yaşlı bakımı sisteminin varlığıdır (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 20-21). Başarılı aktif yaşlanma yaklaşımları yoluyla yaşlanan nüfusa ilişkin sorunları çözüme kavuşturmaya yönelik politikalar geliştirmek, uluslararası bir önceliktir (Robbins, Lim Choi Keung, & Arvanitis, 2018: 36).

Başarılı yaşlanmanın kesin bir tanımı üzerinde hâlâ uzlaşı sağlanamamıştır. Bu çerçevede iyi yaşlanmanın nasıl başarılabileceğini keşfetmeye yönelik arayışlar devam etmektedir. Sağlık teorisi; başarılı yaşlanmayı kavramsallaştırmak için çok boyutlu, güce dayalı bir çerçeve sunmaktadır (Danielson, 2017: 64). Sonuç olarak, üretkenliği en yüksek olan bireyler; nüfusun geri kalanına kıyasla hem çalışma yaşamlarını uzatmak hem de koruyucu sağlığa yatırım yapmak konusunda daha fazla imkan ve ilgiye sahip olacaklardır (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 2).

KAYNAKÇA

Aisa, R., Larramona, G., & Pueyo, F. (2015). Active aging, preventive health and dependency: Heterogeneous workers, differential behavior. Journal of Economic Behavior & Organization, 117, 1-9.

Amado, C. A. F., São José, J. M. S., & Santos, S. P. (2016). Measuring active ageing: A Data Envelopment Analysis approach. European Journal of Operational Research, 255(1), 207-223.

Ballantyne, A., Cheek, J., Gillham, D., & Quan, J. (2005). Information about the information: Navigating services and supports for older people. Quality in Ageing and Older Adults, 6(3), 17-23.

Bartlett, H. (2003). An ageing perspective. Foresight, 5(6), 26-33.

Bilbao, A., Almeida, A., & López-de-Ipiña, D. (2016). Promotion of active ageing combining sensor and social network data. Journal of Biomedical Informatics, 64, 108-115.

Burke, S., & Minett, C. (2012). Prevention better than cure for optimised active ageing. Quality in Ageing and Older Adults, 13(4), 291-300.

Cabrita, M., op den Akker, H., Tabak, M., Hermens, H. J., & Vollenbroek-Hutten, M. M. R. (2018). Persuasive technology to support active and healthy ageing: An exploration of past, present, and future. Journal of Biomedical Informatics, 84, 17-30.

Calasanti, T., & King, N. (2017). Successful Aging, Ageism, and the Maintenance of Age and Gender Relations. In S. Lamb, (Ed.), Successful Aging As a Contemporary Obsession : Global Perspectives (pp. 33-41). New Brunswick: Rutgers University Press.

Cox, C. B. (2004). Community Carefor an Aging Society : Issues, Policies, and Services. New York: Springer Publishing Company.

Danielson, R. A. (2017). Childhood adversity and successful aging. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the North Dakota State University of Agriculture and Applied Science in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Fargo, North Dakota.

Fernandez-Ballesteros, R., Olmos, R., Santacreu, M., Bustillos, A., & Molina, M. A. (2017). The role of perceived discrimination on active aging. Archives of Gerontology and Geriatrics, 71, 14-20.

Hazelton, L., Gillin, L., Kerr, F., Kitson, A., & Lindsay, N. (2019). An ageing well collaboration: opportunity or wicked problem. Journal of Business Strategy, 40(1), 18-27.

Lassen, A. J., & Moreira, T. (2014). Unmaking old age: Political and cognitive formats of active ageing. Journal of Aging Studies, 30, 33-46.

Michael, Y. L., Green, M. K., & Farquhar, S. A. (2006). Neighborhood design and active aging. Health & Place, 12(4), 734-740.

Robbins, T. D., Lim Choi Keung, S. N., & Arvanitis, T. N. (2018). E-health for active ageing; A systematic review. Maturitas, 114, 34-40.

Small, K. E. (2013). Successful aging and social contexts: The importance of support, marital status, and spousal influences. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Iowa State University, Ames, Iowa.

Stute, P., von Bergen, M., Bitterlich, N., Meissner, F., von Wolff, M., & Poethig, D. (2019). Measuring cognitive performance in way that incorporates the concept of active and healthy ageing (AHA). Maturitas, 125, 27-32.

Sugar, J. (2014). Introduction to Aging : A Positive, Interdisciplinary Approach. New York, NY: Springer Publishing Company.

Velazquez, A., Martínez-García, A. I., Favela, J., & Ochoa, S. F. (2017). Adaptive exergames to support active aging: An action research study. Pervasive and Mobile Computing, 34, 60-78.

Victor, C. R. (2005). The Social Context of Ageing : A Textbook of Gerontology. London: Routledge.

Wacker, R. R., & Roberto, K. A. (2010). Aging Social Policies : An International Perspective. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.

Walker, A., & Martimo, K. (2000). Researching quality of life in old age. Quality in Ageing and Older Adults, 1(1), 8-14.

Zacher, H., Kooij, D. T.A.M., & Beier, M. E. (2018). Active aging at work: Contributing factors and implications for organizations. Organizational Dynamics, 47(1), 37-45.

AKTİF YAŞLANMA FELSEFESİ

ACTIVE AGING PHILOSOPHY

Ahmed Hamza ALPAY

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orcid ID: 0000-0002-8781-6939

İhsan ÇAPCIOĞLU

Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Orcid ID: 0000-0003-4796-5232

ÖZET

Yaşlılığın oluşmasında bilginin rolü, gerontoloji tarihini inceleyen bilim adamları tarafından vurgulanmıştır. Yaşlanma, ortam koşulları tarafından hafifletilebilen veya engellenebilen bir adaptasyon gerektirir. Aktif yaşlanmayı etkinleştirmek; yaşlanmanın birey, topluluklar ve bir bütün olarak toplum için olumlu bir deneyim olmasını sağlayan önceliktir. Aktif yaşlanma aynı zamanda çevremizi nasıl yönettiğimiz ve bunun sağlık ve güvenliği teşvik etmeye ne kadar elverişli olduğu ile ilgilidir. Çevre gerontologları için çevrenin fiziksel aktiviteyi nasıl destekleyebileceği ve yaşlıların bağımsızlıklarını nasıl koruyabilecekleri özellikle ilgi çekicidir. Aktif yaşlanma genellikle yaşam boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel katılımı optimize etmeye yönelik bireysel veya toplu stratejilere atıfta bulunur. Sosyal ağlar, sosyal izolasyonu azaltmak ve sağlıklı bir sosyal yaşamı teşvik etmek için yaşlılara benzer insanlarla yeni sosyal bağlantılar kurma fırsatı verir. İnformel öğrenme, aktif yaşlanmanın önemli bir bileşenidir. Yaşlı yetişkinlerin topluma katkılarını en üst düzeye çıkarmak için yaşam boyu öğrenme, son yıllarda daha fazla önem kazanmıştır. Başarılı yaşlanma genellikle kişinin iyi yaşlandığı anlamına gelir ve genellikle sağlıklı ve yetkin terimleriyle eş anlamlıdır. Sağlıklı yaşamın yetişkinlere daha iyi yaşam kalitesi ve daha az kronik hastalık elde etmelerine yardımcı olma rolünün daha iyi anlaşılması, başarılı yaşlanmayı teşvik etmekle ilgili müdahaleler için fırsatlar sağlayabilir. Bu çalışmada, aktif yaşlanma felsefesi; sosyal ağlar, informel öğrenme, başarıya odaklanma ve yaşam kalitesi düzleminde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aktif Yaşlanma, Başarılı Yaşlanma, İnformel Öğrenme, Yaşam Kalitesi.

ABSTRACT

The role of knowledge in the formation of aging has been emphasized by scholars studying the history of gerontology. Aging can be transmitted an adaptation that can be extenuated or prevented by environmental conditions. Enabling active aging is the antecedence that ensures aging is a positive experience for the individual, communities and society as a whole. Active aging is also about how we manage our environment and how convenient it is by promoting health and safety. Of particular interest to environmental gerontologists is how the environment can protect the independence of the elderly and support physical activity. Active aging often refers to individual or collective strategies aimed at optimizing economic, social and cultural participation throughout life. Social networks give the opportunity to establish new social connections with people similar to older people, to reduce social isolation and to promote a healthy social life. Informal learning is an important constituent of active aging. Lifelong learning has become more and more important in recent years to maximize the contribution of older adults to society. Successful aging usually means that the person has aged well and is often synonymous with the terms healthy and competent. The role of wellness in helping adults with better quality of life and fewer chronic diseases will be better understood by providing opportunities for interventions to promote successful aging. In this study, active aging philosophy; will be examined in the plane of social networks, informal learning, focus on success and life quality.

Keywords: Active Aging, Successful Aging, Informal Learning, Life Quality.

GİRİŞ

Yaşlanma, gebelikten ölüme kadar süreklilik gösteren bir olgudur. İnsanların yaşlanma biçimlerinde değişkenlik olduğu için çoğu araştırmacı, bir kişinin ne zaman "yaşlı" veya "daha yaşlı" olduğunu belirtmek için nihai bir yaş sınırı belirlemekten kaçınmaktadır (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 38). Yaşlanmanın çok boyutlu bir olgu (biyo-tıbbi, psikolojik ve sosyal) olduğu konusunda genel bir mutabakat söz konusu olsa da, yaşlılığın genel kabul görmüş bir tanımından söz etmek mümkün değildir (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 15).

Gerontolojik bilgi, kurumsal düzenlemelerde yaşlı insanların rolüne ilişkin normatif sınıflandırmalara sahiptir. Bu bilgi, bazı yaşlı insanların ihtiyaçlarını ve eğilimlerini karşılayan bir sistem yaratırken, iş bölümündeki rollerini de meşrulaştırır (Lassen & Moreira, 2014: 34). Dünya çapında nüfusun yaşının hızla artması; sosyal ve ekonomik zorlukları beraberinde getirmektedir. İkna edici teknoloji, örneğin kronik hastalıkların önlenmesi ve tedavisinde sağlıklı davranışları desteklemek için kullanıldığında geleneksel sağlık hizmetleri üzerindeki yükü hafifletebilir. Sağlıklı davranışlar; fonksiyonel düşüşü geciktirerek hatta tersine çevirerek aktif ve sağlıklı yaşlanmanın temel faktörleri haline gelebilir (Cabrita, op den Akker, Tabak, Hermens, Vollenbroek-Hutten, 2018: 17).

Bağımlılık, bir kişinin bağımsızlık ve kendi kaderini tayin hakkını tehdit edebilir. Politikalar, aileler, arkadaşlar ve hizmetler yaşlıların bakım ihtiyaçlarını karşılamakla meşgulken; genellikle yaşlılar temel politik ve sosyal haklarının ihlal edilme riski altındadırlar. Daha fazla bağımlılık veya eşitsizlik yaratmadan yaşlıların toplumdaki ihtiyaçlarını karşılayan uygun hizmetleri planlamak ve tasarlamak, duyarlılık ve bağlılık gerektiren kapsamlı bir görevdir (Cox, 2004: 17). Bu çerçevede toplumsal duyarlılık gerektiren endişeler dile getirilmiştir: Yaşlıların yaşam kalitesi nasıl iyileştirilebilir, aktif yaşlanma nasıl teşvik edilebilir, yaşlılar kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmeye nasıl devam edebilirler? (Bilbao, Almeida, & López-de-Ipiña, 2016: 108).

Aktif yaşlanmayı etkinleştirmek, insanlığa giderek yaşlanan nüfusun zorluklarının üstesinden gelme fırsatı sunarak; yaşlanmanın birey, topluluklar ve bir bütün olarak toplum için olumlu bir deneyim olmasını sağlayan önceliktir (Robbins, Lim Choi Keung, & Arvanitis, 2018: 34). Bu öncelik, aktif yaşlanmanın çok boyutlu olması ile kişilerin yaşamlarının farklı alanlarını kapsamasıdır. Bu durum, aktif yaşlanmanın güçlü ampirik kanıtlara dayalı kapsamlı bir politika gerektirmesi gerçeğiyle de bağlantılıdır (Amado, São José, & Santos, 2016: 208). Bu çalışmada, aktif yaşlanma felsefesi; sosyal ağlar, informel öğrenme, başarıya odaklanma ve yaşam kalitesi başlıkları altında incelenecektir.

BİREYSEL ETKİNLİKLER / SOSYAL AĞLAR

Hem yaşlı insanlarda hem de bilim dünyasında en yaygın kavramsallaştırma, aktif ve başarılı yaşlanmanın; sağlık, fiziksel ve bilişsel uygunluk, olumlu etki ve son olarak da sosyal katılımı ifade ettiğidir (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 15). Aktif yaşlanmanın uzlaşmaya dayalı bir tanımı yoktur. Ancak genellikle yaşam boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel katılımı optimize etmeye yönelik bireysel veya toplu stratejilere atıfta bulunur (Lassen & Moreira, 2014: 33).

Gündelik yaşamda fiziksel aktivite ihtiyacı, 19. yüzyılın başlarında, örneğin gençler arasında kapsamlı beden eğitimi gibi uygulamalarla zaten kabul edilmiştir. Fiziksel aktivite üzerine yapılan ampirik çalışmalar, 20. yüzyılın ilk yarısında daha çok iş yerinde ve üniversite veya okul spor programları bağlamındaki aktivitelere odaklanmıştır (Cabrita, op den Akker, Tabak, Hermens, Vollenbroek-Hutten, 2018: 18). Fiziksel aktivite yolu

ile sosyal ağlar; sosyal izolasyonu azaltmak ve sağlıklı bir sosyal yaşamı teşvik etmek için yaşlılara benzer insanlarla yeni sosyal bağlantılar kurma fırsatı verir (Bilbao, Almeida, & López-de-Ipiña, 2016: 115). Bazı araştırmacılar, etki ve kontrol alanında, bireylerin iyi yaşlanmaya yönelik etkinliklerine ilişkin öznel değerlendirmelerini de dikkate alır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 15).

Yaşanılan çevrenin yaşlanma sürecinin birçok sonucunu nasıl etkileyebileceğini açıklayan ve gittikçe artan bir araştırma literatürü söz konusudur. Çevre gerontologları için çevrenin fiziksel aktiviteyi nasıl destekleyebileceği ve yaşlıların bağımsızlıklarını nasıl koruyabileceği özellikle ilgi çekicidir. Yürünebilir ortamların daha yüksek düzeyde fiziksel aktivitenin yanı sıra bağımsızlık ve sosyal katılım için destek sağladığı konusunda genel bir fikir birliği vardır. Genel olarak, yaş dostu bir ortamın, yaşlı yetişkinlerin azalan hareket kabiliyetlerine uyum sağlama sürecini kolaylaştırabileceği düşünülmektedir (Marquet, Hipp, & Miralles-Guasch, 2017: 190). Ayrıca nüfusun yaşlanmasının toplumlar açısından pek çok fırsat sunabileceği anlaşılmaktadır. Bu fırsatların yaşlıların sağlıklı, onurlu ve tatmin edici bir yaşam sürdürme haklarının korunmasıyla uyumlu olduğu kabul edilmektedir (Amado, São José, & Santos, 2016: 207).

Ülkenin farklı şehirlerinde veya dünyanın başka coğrafyalarında yaşayan aile üyelerinin dağınıklığı olgusu, oldukça yeni bir sosyal fenomendir. Çünkü geleneksel olarak, bir ailenin üyeleri birbirlerine yakın mekanlarda yaşadıklarından genellikle yaşlı üyelerine destek olmuşlardır. Günümüzde ise, yaşlanan ebeveynler ya da büyükanne ve büyükbabalar; şehrin, ülkenin ya da gezegenin başka bir ucundadır. Onların yetişkin çocukları başka bir mekanda iken, yaşlı aile üyeleri için aktif yaşlanmayı teşvik etmenin yollarını bulmak için güçlü bir motivasyona ihtiyaç vardır (Burke & Minett, 2012: 295). Daha yaşlı insanların güven kazanmasını ve bu motivasyona erişimini sağlamak için maliyet ve ekipman tasarımı gibi diğer bazı önemli konuların da ele alınması gerekecektir. Bununla birlikte, hükümet ve kuruluşların, yaşlıların ötekileştirilmesinden veya sosyal izolasyonundan kaçınılmasından emin olmaları gerekir (Bartlett, 2003: 30).

Aktif yaşlanmayı kişisel düzeyde olabildiğince erken teşvik etmek için gereken nedenler şunlardır: (1) kişinin vücudunun biyolojik yaşı; tükettikleri, gerçekleştirdikleri faaliyetler ve uzun bir süre boyunca maruz kaldıklarından etkilenir; (2) insanların olumsuz yaşam tarzı alışkanlıklarını daha olumlu, daha sağlıklı davranışlara dönüştürmek genellikle yavaş ve zorlu bir süreçtir; (3) erken, proaktif eylem zihin sağlığını iyileştirebilir ve (4) yaşlı insanların hareketliliği ve bağımsızlığı; daha iyi bilgilendirilmiş yaşam tarzı seçimleri ve müdahaleleri ile korunabilir veya geliştirilebilir (Burke & Minett, 2012: 292). Bununla birlikte, birçok eleştiri aktif yaşlanmanın tanımlanmasına ve kavramsallaştırılmasına odaklanmıştır. Eleştirilerden biri, birçok tanımın çok sınırlayıcı olması ve aksi takdirde kendilerini başarılı bir şekilde yaşlanmakta olarak değerlendirecek yaşlı yetişkinleri dışarıda bırakabilmesidir (Small, 2013: 1).

İNFORMEL ÖĞRENME

İnformel öğrenme, aktif yaşlanmanın önemli bir bileşenidir. Kariyer yönetimi ile ilgilidir ve hem organizasyon hem de çalışan için faydalıdır. Bilhassa, öğrenen organizasyonların gelişiminin artan önemini vurgular (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 41). Kaliteli bir yaşlanma deneyimini kolaylaştırabilecek stratejik fırsatlar; büyük, karmaşık problemlerin içinde gizlidir. Bu tür karmaşık sosyal sorunlar, "olumsuz" olarak tanımlanabilir; tek çözümü olmayan, kısır, aldatıcı ve agresif olarak nitelendirilebilir (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 18).

Aktif yaşlanma, başarılı yaşlanma, sağlıklı yaşlanma ve üretken yaşlanma gibi yaşlanma sürecinin diğer nitelikleriyle örtüşmektedir. Bununla birlikte o, temelde bir politika konsepti olduğu için gerontoloji literatüründe benzersiz bir kavramsallaştırma örneğidir. Stenner ve meslektaşları, aktif yaşlanmanın anlamının; "yaşlanan bir toplumda yaşlanma sürecinin pratik toplumsal gerçekliği ve yaşlanmaya ilişkin görüşlerimizi, bakış açılarımızı, stereotiplerimizi ve önyargılarımızı yeniden yapılandırmak için tasarlandığını fark etmeden" yeterince kavranamayacağını savunmuştur (Lassen & Moreira, 2014: 33). Bu bakış açısında, yaşlanmanın hangi yönlerinin sorunlu olarak tanımlandığının tespiti çok önemlidir. En bariz düzeyde sosyal sorunlar,

insanların kendilerini düşündükleri koşuldur. Koşullar; içinde yer alan kişiler tarafından sosyal sorunlar olarak tanımlanmadıysa, politika yapıcılar veya bilim insanları için sorun olsalar da o insanlar için sorun teşkil etmezler. Dolayısıyla, yaşlanmanın incelenmesine yönelik "sosyal" sorun yaklaşımının merkezinde bir güç ve sahiplenme sorunu vardır (Victor, 2005: 11).

Yaşam boyu öğrenme yaklaşımı, özellikle yaşlı yetişkinlerin topluma katkılarını en üst düzeye çıkarmak ve zihinsel katılımı teşvik etmek için son yıllarda daha fazla önem kazanmıştır. Bununla birlikte, hâlâ bir takım engeller vardır. Bilgi teknolojisi, yaşlı insanlar tarafından özel bir sorun olarak tanımlanmıştır. Kullanımının önündeki önemli engellerden bazıları -örneğin, yetersiz eğitim ve destek- toplum eğitim programları yoluyla hafifletilebilir (Bartlett, 2003: 30). Yaşlıların kendi başlarına informel öğrenmeye ne ölçüde katıldıkları bir organizasyonun başarısında önemli bir faktördür (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 41).

Aktif yaşlanma aynı zamanda çevremizi nasıl yönettiğimiz ve bunun sağlık, güvenlik ve refahı teşvik etmeye ne kadar elverişli olduğu ile ilgilidir. Evimizin çevresinde kaymaz banyo paspasları, tutunma parmaklıkları, gece lambaları ve yangın alarmları gibi yaralanmaların önlenmesine yardımcı olmak için alınabilecek birçok önlem vardır. Yaralanmaya bağlı ölümlerin en büyük nedeni 65 yaş üstü insanlar için düşmeler olduğundan, hareket tarzlarının çoğu düşmeyi önlemeye yardımcı olmak içindir (Burke & Minett, 2012: 298). Bireysel hareketlilikteki farklılıklar -hareketlilik potansiyeli- yürünebilir bir alanda ikamet etme gibi daha önceki yaşam kararları tarafından belirlenir. Bu durumlarda, aktif yaşlanma, bireyleri çevrelerindeki çoğu zaman değişmeyen çevreye uyum sağlamaya zorlar. Ancak inşa edilmiş çevrenin, azalan hareket yeteneklerine yanıt verme ve yaşam tarzını sürdürmedeki yetersizliği dikkate alınmalıdır. Kişiler, rahat yürümeye daha az elverişli bir ortamda yaşlandıkça, evlerine veya yerleşim yerlerine daha fazla hapsolmaktadır (Marquet, Hipp, & Miralles-Guasch, 2017: 190-191).

Yaşlıların ve ailelerinin öz bakımlarında aktif katılımcılar olabilmeleri için, sağlık krizine girmeden önce mevcut hizmetler ve destek hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir. Mevcut bilgilerin çoğu, yaşlı insanlar için bilgi dağıtımında etkisiz bir araç olan organizasyon girişlerindeki raflarda durmaktadır. Yaşlılar, yüz yüze görüşmeyi ve tartışmayı tercih ederler (Ballantyne, Cheek, Gillham, & Quan, 2005: 21). Bu çerçevede ailesel düzeyde aktif yaşlanmayı olabildiğince erken teşvik etmek için çok sayıda destekçiden bahsedilebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir: (1) genellikle yaşlı üyelere finansal, duygusal ve fiziksel destek sağlayan başlıca tedarikçiler; (2) yaşlı üyelerin refahındaki artış veya azalmadan etkilenenler; (3) iyileştirilmiş yaşam tarzı seçimlerini teşvik edebilecek danışmanlar; (4) yaşlı üyenin artık bunu yapamaması durumunda karar vermekten sorumlu olacak kişiler ve (5) yaşlı aile üyelerinin sonraki yaşam refahına kolektif, proaktif bir yaklaşım benimseyenler (Burke & Minett, 2012: 292).

BAŞARIYA ODAKLANMA

Aktif yaşlanma, gerontolojik bilginin belirli biçimlerine dayanır, ancak başarılı yaşlanmanın 'pozitif' bir yaşlılık yaratma girişimleriyle benzerlikleri vardır. Bununla birlikte, aktif yaşlanmanın ve başarılı yaşlanmanın dayandığı bilgi biçimleri ve bunların politik sonuçları birbirinden farklıdır (Lassen & Moreira, 2014: 34). Daha yaşlı yetişkinler, sistematik olarak programlanmış boş zaman etkinlikleri yürüterek fiziksel olarak yeniden etkinleştirilebilir ve işlevsellik kazanabilir (Velazquez, Martínez-García, Favela, & Ochoa, 2017: 60). Öte yandan, başarılı yaşlanma paradigması; tutumda ve fiziksellikte gençliği ifade ederek yaşlılığı işlevsiz bırakabilir ya da sürece olumsuz katkıda bulunabilir (Brooks, 2017: 42).

Yaşlanmayla ilgili sorunların ötesine bakmamız ve başarılı yaşlanmaya giden yolları keşfetmemiz önemlidir (Danielson, 2017: 2). Başarılı yaşlanma Rowe ve Kahn'a (1998) göre; (1) hastalıktan ve sakatlıktan kaçınma, (2) yüksek düzeyde zihinsel ve fiziksel işlevi sürdürme ve (3) "diğer insanlarla ilişkiler ve üretken davranışlar" dâhil olmak üzere hayata aktif katılımı içerir. Ancak, üretkenlik "değeri olan mal veya hizmetleri, ücretli veya ücretsiz tüm faaliyetleri" içerir (Calasanti & King, 2017: 33). Bu yaklaşım, başarılı yaşlanmanın "yüksek

bilişsel işlev ve fiziksel aktiviteyi sürdürme ve hayata aktif bir katılım" ile temsil edildiğini öne sürmektedir (Small, 2013: 2).

Başarılı yaşlanma, gerontoloji literatüründe, tanım veya değerlendirme süreçlerinde henüz mutabakat sağlanmamış tartışmalı bir kavramdır (Small, 2013: 1). Çünkü yaşlı yetişkinler hareketsiz olarak nitelendirilmeseler de, seyahat yetenekleri kısıtlanabilir ve çevreden etkilenebilirler. Yaşlanma, bazıları tarafından hem kişisel fiziksel kapasitenin hem de yaşanılan çevrenin yetersizliğinin neden olduğu kısıtlamaları artıran bir süreç olarak düşünülür. Yaşlanma, ortam koşulları tarafından hafifletilebilen veya engellenebilen bir adaptasyon gerektirir (Marquet, Hipp, & Miralles-Guasch, 2017: 196).

Başarılı yaşlanma, genellikle, kişinin iyi yaşlandığı anlamına gelir. Bu nedenle optimal, sağlıklı, başarılı, üretken, yetkin ve yaşamsal yaşlanma terimleriyle eş anlamlıdır (Small, 2013: 1). Ancak, gelişmiş ülkelerde, nicel yaşam beklentisi emeklilik yaşını aşmıştır. Dolayısıyla, uzun ömürlülükteki artış, emek arzında önemli değişiklikler olmaksızın emeklilik yıllarının genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu durum ve içerdiği olası mali zorluklar, emekliliği ertelemenin rahatlığı ve/veya tavsiye edilebilirliği hakkında bir tartışmaya yol açmıştır. Bunun sonucunda birçok ülke yasal emeklilik yaşını yükseltmektedir. Aslında asıl zorluk yaşam süresini artırmak değil, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürecini uzatmaktır. Başka bir deyişle, odak noktası kalitatiftir veya sağlıklı bir yaşam beklentisi üzerine olmalıdır (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 7).

Kaynakların daha verimli ve etkili bir şekilde kullanılarak (Burke & Minett, 2012: 292) iyi ürünler ve hizmetler sunma arayışındaki farklılaşma noktası; kamu, özel ve toplum genelinde iş birliğine dayalı ve etkileşimli bir organizasyonda çalışmaktır (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 26). Aile düzeyinde, aile üyelerinin hem potansiyel zorlukların hem de yaşlanmanın fırsatlarının farkında olmaları önemlidir. Koşullar uygun olduğunda proaktif önlemler ve iletişim hatlarının açık tutulması, özellikle aktif yaşlanmayla erken tanışan kişilere büyük faydalar sağlayabilir (Burke & Minett, 2012: 298).

YAŞAM KALİTESİ

Yaşlanmaya biyolojik yaklaşım, zamanın fizyolojik sistemleri nasıl etkilediğiyle ilgilidir (Victor, 2005: 2). Aktif yaşlanma; yaşlanma sürecinde bilişsel, fiziksel ve sosyal olarak aktif olmayı; böylece fiziksel işlevselliği ve bağımsızlığı korumayı ve geliştirmeyi ifade eder. Bununla birlikte, yaşlı yetişkinler hareketsiz olma eğilimindedir. Uzun süreli hareketsiz yaşam tarzı, vücudun fiziksel aktivasyonunu yeniden başlatma kapasitesini azaltır. Ek olarak, yaşla ilgili hastalıkların etkileri; bireyin fiziksel yeniden aktivasyonunu engelleyen duygusal ve sosyal engeller oluşturma ve egzersiz yapma yeteneğini etkiler (Velazquez, Martínez-García, Favela, & Ochoa, 2017: 60). Başarılı yaşlanmanın operasyonel hâle getirilmesi, sağlığı bir sonuç olarak ele almaktadır. Sağlık, aynı zamanda, erken dönem zorlukların yetişkinler olarak diğer sonuçlar üzerindeki etkilerini tamponlayabilen koruyucu bir faktör olarak da işlev görebilir (Danielson, 2017: 91-92).

Aktif yaşlanma politikaları çok yönlüdür ve yalnızca gençleri hedef almaz. Aksine, aktif yaşlanmanın bir versiyonu beşikten mezara tüm yaşlanma sürecine bir müdahale olarak görülme; diğeri ise daha uzun yaşamı toplumsal kurumlara ve kültürel beklentilere entegre etme girişimidir. Yaşam boyu bir müdahale olarak veya daha uzun bir yaşamın entegrasyonu olarak aktif yaşlanmaya odaklanmak önemli soruları gündeme getirir: Yaşlılığa ne kadar mesafe/müdahale ve/veya entegrasyon işi olabilir? Yaşlılık gerçekten bozulmamış mıdır, yoksa daha önce "dördüncü yaş" olarak adlandırılan insanların bağımlı olmaya başladıkları yaşlılık bölümüne mi ertelenmiştir? (Lassen & Moreira, 2014: 34). Politikanın arkasındaki etkinin olumlu ya da olumsuz olmasına bakılmaksızın; yaşlı insanlar arasında yaşam kalitesine duyulan ilgi, yaşlıların kendileri ve uygulayıcıları arasında benzer bir ilgi ile yakından ilişkilidir. Yaşlı bireyler, postmoderniteye geçişle ilişkili yaşam kalitesindeki artışı ve yaşam tarzı endişelerini diğer yaş gruplarıyla paylaşırlar. Ayrıca yaşlıların düşük kaliteli hizmetleri kabul etme istekliliğini etkileyen bir nesil değişikliği de söz konusudur. Şüphesiz yaşlı bireyler, refah sağlama eleştirilerini daha yüksek sesle ifade etmektedirler (Walker & Martimo, 2000: 9).

Yaşlılar, birikmiş deneyimleri ve bilgelikleri nedeniyle; işgücü piyasasında daha uzun süre kalarak ve/veya aktif katılım ile -örneğin çocuklara veya yetişkinlere bakım sağlamak, gönüllü olmak, çalışmak, politik olarak katılmak- topluma büyük katkı sunabilirler. Söz konusu katılım, bir taraftan toplum için çok değerli olsa da, diğer taraftan katılım için en uygun yolları seçebildikleri ve gereken destek sağlandığı sürece yaşlılar için de yararlı olacaktır (Amado, São José, & Santos, 2016: 207). Ayrıca çalışma hayatlarını uzatmak isteyen bireylerin oranı daha da yüksektir. Yaşlandıklarında beklenen emek geliri ne kadar yüksekse, boş zamanlardan elde edilen fayda da ve daha ilginç bir şekilde koruyucu sağlık stratejilerinin maliyeti de o kadar düşüktür (Aisa, Larramona, Pueyo, 2015: 2).

Başarılı yaşlanma ve yaşam kalitesi, sağlık, yaşam doyumu ve dayanıklılık gibi ilgili kavramlar hakkındaki mevcut literatür; yaşlanan bir yetişkin olarak "iyi yapmak" ile ilişkili çok çeşitli faktörler sağlar. Bu faktörlere bakıldığında önemli kalıplar ortaya çıkmaktadır (Danielson, 2017: 64). Kalıplar ya birey tarafından ya da genel olarak toplum tarafından algılanıyor olarak tanımlanabilir. Bu gelenekte, yaşlanmanın hangi "sorunlu" yönlerinin araştırılmaya değer olduğunu tanımlamak önemlidir. Ayrıca, örneğin yalnızlık veya izolasyon gibi tanımlanan sorunların neden yaşlı insanlar için sorunlu, nüfusun diğer kesimleri içinse neden sorunlu olmadığı düşünülmelidir (Victor, 2005: 11). Sağlıklı yaşamın, yaşlı yetişkinlere daha iyi yaşam kalitesi sağlama rolü; başarılı yaşlanmayı teşvik etmekle ilgili müdahaleleri hedeflemek için fırsatlar sağlayabilir (Danielson, 2017: 91-92).

Yaygın popüler kullanımına rağmen veya belki de bu nedenle, "yaşam kalitesi" teriminin ne anlama geldiği konusunda bir fikir birliği yoktur. Araştırmacılar arasında yaşam kalitesini değerlendirirken hangi alanların dâhil edilmesi gerektiği konusunda henüz bir anlaşma sağlanamamıştır. Aslında, hem politika hem de araştırmalardaki ilerleme; yaşam kalitesi araştırmalarının neleri içermesi gerektiği konusunda tutarlılık veya anlayış netliğinin olmaması nedeniyle, hayal kırıklığına uğramaya devam etmektedir. Bunu ölçmenin tek bir yolu ve yaşam kalitesi olarak anlaşılan olgu üzerinde bir uzlaşı söz konusu değildir (Walker & Martimo, 2000: 9). Gelecekteki araştırmalar, sağlıklı yaşamın; -bireysel ve kolektif bir yapı olarak- yaşam kalitesi ve kronik hastalıkların sayısı gibi belirli uzun vadeli sonuçlar arasında bir moderatör işlevi görüp görmediğini araştırabilir (Danielson, 2017: 91-92).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaşlanma sorunlarının daha geniş toplum perspektifinden araştırılması, yakın zamana kadar çok az ilgi görmüştür (Bartlett, 2003: 26). Yaşlılığın tanımlanmasında bilginin rolü, gerontoloji tarihini inceleyen bilim adamları tarafından vurgulanmıştır (Lassen & Moreira, 2014: 34). Aktif yaşlanma, özellikle sağlık, pozitif ruh hâli ve kontrol olmak üzere bir dizi özellik tarafından tanımlanan çok boyutlu bir kavramdır. Bu kavram günümüzde kamu politikalarının merkezinde yer almaktadır (Fernandez-Ballesteros, Olmos, Santacreu, Bustillos, & Molina, 2017: 14). Artan yaşla birlikte bireyler; refah, bağlılık ve performans seviyelerinde daha heterojen hâle gelir. Aktif yaşlanma bireyler, kuruluşlar ve toplum için önemli bir hedeftir (Zacher, Kooij, & Beier, 2018: 42).

Aktif yaşlanmanın birçok kritik yönü, yerel çevrenin yaşlı nüfusun hareket ve ulaşım ihtiyaçlarını nasıl desteklediğini kapsamaktadır. Yaşlanmanın; sosyo-ekonomik özelliklerin, çevre olanaklarının, tercihlerin ve alışkanlıkların varlığının bir kombinasyonu ile oluşturulduğu bilinmektedir. Yaşlanma, yaşanan kişisel-fiziksel değişikliklerle birlikte öznel bir değişme sürecidir (Marquet, Hipp, & Miralles-Guasch, 2017: 190-191). Bu nedenle yaşlanma; yeni göstergelerin ve alanların en iyi uygulama sınırına ve onlara ulaşmanın yollarına ilişkin farklı varsayımları sağlayacak ölçüde esnektir (Amado, São José, & Santos, 2016: 223). Söz konusu eğilimlerin belirlenmesi, yaşlanmanın potansiyelini ve sınırlarını anlamanın çok önemli bir parçasını oluşturur (Marquet, Hipp, & Miralles-Guasch, 2017: 199).

Başarılı yaşlanma sürecine fiziksel olarak aktif bir yaşam tarzına sahip olmak kadar açıkça katkıda bulunan çok az faktör vardır (Michael, Green, & Farquhar, 2006: 734). Esenlik, faaliyetler ve katılım (Stute, von

Bergen, Bitterlich, Meissner, von Wolff, Poethig, 2019: 27) aktif bir geç yaşamın olanaklarını vurgular ve toplumda geç yaşamın örgütlenme biçiminde bir değişikliği kolaylaştırır (Lassen & Moreira, 2014: 40). Başarılı yaşlanma bir yandan da damgalanmaya, olumsuz klişeleşmeye ve yaşlılığın görünmezliğine karşı direnç oluşturur (Brooks, 2017: 42).

Bununla birlikte, bazı alanlarda politikayı bilgilendirecek kanıtlar hâlâ eksiktir. Özellikle, nesiller boyunca değerler ve tutumların; ileri yaş gruplarının beklentileri ve ihtiyaçları bakımından -topluluk perspektifinden- daha fazla anlaşılması gerekir (Bartlett, 2003: 26). Bu paradigmanın önemli bir sonucu, hem yaşlı dostu hem de ekonomik açıdan sorumlu olan canlı bir sistemde; değişime yaklaşımda küçük adımlar atmanın gerekliliğidir (Hazelton, Gillin, Kerr, Kitson, & Lindsay, 2019: 22).

KAYNAKÇA

Aisa, R., Larramona, G., & Pueyo, F. (2015). Active aging, preventive health and dependency: Heterogeneous workers, differential behavior. Journal of Economic Behavior & Organization, 117, 1-9.

Amado, C. A. F., São José, J. M. S., & Santos, S. P. (2016). Measuring active ageing: A Data Envelopment Analysis approach. European Journal of Operational Research, 255(1), 207-223.

Ballantyne, A., Cheek, J., Gillham, D., & Quan, J. (2005). Information about the information: Navigating services and supports for older people. Quality in Ageing and Older Adults, 6(3), 17-23.

Bartlett, H. (2003). An ageing perspective. Foresight, 5(6), 26-33.

Bilbao, A., Almeida, A., & López-de-Ipiña, D. (2016). Promotion of active ageing combining sensor and social network data. Journal of Biomedical Informatics, 64, 108-115.

Brooks, A. T. (2017). Opting In or Opting Out? North American Women Share Strategies for Aging Successfully with (and without) Cosmetic Intervention. In S. Lamb, (Ed.), Successful Aging As a Contemporary Obsession: Global Perspectives (pp. 42-50). New Brunswick: Rutgers University Press.

Burke, S., & Minett, C. (2012). Prevention better than cure for optimised active ageing. Quality in Ageing and Older Adults, 13(4), 291-300.

Cabrita, M., op den Akker, H., Tabak, M., Hermens, H. J., & Vollenbroek-Hutten, M. M. R. (2018). Persuasive technology to support active and healthy ageing: An exploration of past, present, and future. Journal of Biomedical Informatics, 84, 17-30.

Calasanti, T., & King, N. (2017). Successful Aging, Ageism, and the Maintenance of Age and Gender Relations. In S. Lamb, (Ed.), Successful Aging As a Contemporary Obsession : Global Perspectives (pp. 33-41). New Brunswick: Rutgers University Press.

Cox, C. B. (2004). Community Carefor an Aging Society : Issues, Policies, and Services. New York: Springer Publishing Company.

Danielson, R.A. (2017). Childhood adversity and successful aging. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty of the North Dakota State University of Agriculture and Applied Science in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Fargo, North Dakota.

Fernandez-Ballesteros, R., Olmos, R., Santacreu, M., Bustillos, A., & Molina, M. A. (2017). The role of perceived discrimination on active aging. Archives of Gerontology and Geriatrics, 71, 14-20.

Hazelton, L., Gillin, L., Kerr, F., Kitson, A., & Lindsay, N. (2019). An ageing well collaboration: opportunity or wicked problem. Journal of Business Strategy, 40(1), 18-27.

Lassen, A. J., & Moreira, T. (2014). Unmaking old age: Political and cognitive formats of active ageing. Journal of Aging Studies, 30, 33-46.

Marquet, O., Hipp, J. A., & Miralles-Guasch, C. (2017). Neighborhood walkability and active ageing: A difference in differences assessment of active transportation over ten years. Journal of Transport & Health, 7(B), 190-201.

Michael, Y. L., Green, M. K., & Farquhar, S. A. (2006). Neighborhood design and active aging. Health & Place, 12(4), 734-740.

Robbins, T. D., Lim Choi Keung, S. N., & Arvanitis, T. N. (2018). E-health for active ageing; A systematic review. Maturitas, 114, 34-40.

Small, K. E. (2013). Successful aging and social contexts: The importance of support, marital status, and spousal influences. A Dissertation Submitted to the Graduate Faculty in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Iowa State University, Ames, Iowa.

Stute, P., von Bergen, M., Bitterlich, N., Meissner, F., von Wolff, M., & Poethig, D. (2019). Measuring cognitive performance in way that incorporates the concept of active and healthy ageing (AHA). Maturitas, 125, 27-32.

Velazquez, A., Martínez-García, A. I., Favela, J., & Ochoa, S. F. (2017). Adaptive exergames to support active aging: An action research study. Pervasive and Mobile Computing, 34, 60-78.

Victor, C. R. (2005). The Social Context of Ageing : A Textbook of Gerontology. London: Routledge.

Walker, A., & Martimo, K. (2000). Researching quality of life in old age. Quality in Ageing and Older Adults, 1(1), 8-14.

Zacher, H., Kooij, D. T.A.M., & Beier, M. E. (2018). Active aging at work: Contributing factors and implications for organizations. Organizational Dynamics, 47(1), 37-45.

ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GELECEK KUŞAKLARIN YAŞAM KALİTESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ASSESSMENT OF CHILD POVERTY IN TERMS OF QUALITY OF LIFE FOR FUTURE GENERATIONS

Gökhan OFLUOĞLU

Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ORCID ID; orcid.org/0000-0003-1790-0761

ÖZET

Bu çalışmada gelecek kuşakların yaşam kalitesi düzeyi üzerinde ortaya çıkardığı sorunlar nedeniyle çocuk yoksulluğu ayrıntılı olarak incelenmektedir. Kişinin çocukluk döneminde yaşadığı yoksulluğun olumsuz yansımaları, çocukların hem büyüme ve gelişme süreçlerinde, hem de yetişkinlik çağındaki kazanımları ve başarıları üzerinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yoksulluk gelecek diğer nesillere aktarılması halinde son derece olumsuz bir döngü haline gelebilmektedir. Bu nedenle yoksulluğun önlenmesi çalışmalarının çocuk yoksulluğundan itibaren başlaması büyük önem taşımaktadır. Küreselleşme ile birlikte son yıllarda beslenme, barınma, sağlık gibi insani ihtiyaçların karşılanmasında önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, dünya genelinde çocuk ölümleri hala önemli boyuttadır. Çocuk ölümlerinin birçoğu önlenebilir nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu göstergeler çocukların en temel hakkı olan yaşam hakkının birçok ülkede tehdit altında olduğunu göstermektedir. Çocuk yoksulluğu ile mücadelede ana amaç yaşam hakkının korunması olmalıdır. Çocuk haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeyi imzalayan ülkelerin sorumluluklarını yerine getirmesi büyük önem taşımaktadır. Bütün bunlar yaşama, beden bütünlüğü ve sağlık hakkı ile doğrudan ilgili olan çocuk yoksulluğu ile mücadelenin bir politika önceliği olarak ele alınmasını gerektirmekte ve bu konuda dünya ülkelerine büyük sorumluluk düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Yoksulluğu, Yoksunluk, Çocuk Hakları, Çocuk Yoksulluğu ile Mücadele

ABSTRACT

In this study, child poverty is examined in detail due to the problems it poses on the quality of life of future generations. Negative repercussions of childhood poverty occur both in the growth and development processes of children and on their achievements and achievements in adulthood. In addition, poverty can become an extremely negative cycle if it is passed on to other future generations. For this reason, it is of great importance that poverty prevention efforts begin from child poverty. Although significant progress has been made in meeting humanitarian needs such as nutrition, housing and health in recent years with globalization, child mortality is still significant worldwide. Many of the child deaths are from preventable causes. These indicators show that the right to life, the most basic right of children, is under threat in many countries. The main objective in combating child poverty should be the protection of the right to life. It is of great importance that the countries that have signed the International Convention on the rights of the child fulfill their responsibilities. All this requires that the fight against child poverty, which is directly related to the right to life, body integrity and health, be considered as a policy priority, and the countries of the world bear great responsibility for this issue.

Key Words: Child Poverty, Deprivation, Child Rights, Combatting child poverty

1.GİRİŞ

Tüm insanlığın gelecek kuşaklarını ilgilendiren ve uzun vadede istenmeyen sonuçlara yolaçan çocuk yoksulluğu konusunda son yıllarda çalışmalar yoğunlaşmıştır. Çocukluk dönemindeki yoksulluk fiziksel büyümeye, davranışsal sorunlara ve sosyo-psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, yoksul çocukların fiziksel istismara uğrama olasılıkları da bulunmaktadır. Ekonomik anlamda baskının olduğu dönemlerde ailelerin çocukları üzerindeki etkinlik düzeylerinin azaldığı gözlenmektedir. Yoksulluğun süresi ve kalıcılığı çocukların zeka düzeyleri ve eğitimsel başarılarına da etki etmekte ve bu durum ilerleyen dönemlerde de kazanç seviyelerine ve yaşam kalitelerine yansımaktadır(Lichter;1997:122).

Çocukluk dönemindeki deneyimlerle yetişkinlik dönemindeki sonuçlar arasındaki nedensellik araştırılırken sosyal bilimler konuyu farklı yönleriyle incelemektedir. Psikologlar genel olarak çocukluğun ilk dönemlerini incelerken, yetersiz aile gelirlerinin çocuk gelişimi üzerindeki olumsuz etkilerine yoğunlaşmaktadır. Toplumbilimcileri, ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin gençlerin eğitim sürecindeki etkisini incelemektedir. İktisatçılar, ailelerin ve devlerin bireyler için yapmış olduğu beşeri sermaye yatırımlarının getirisi ile ilgilenmektedir. Hangi alanlarda çalışırlarsa çalışsınlar, sosyal bilim alanındaki bilim adamları genellikle çocukluk dönemimdeki olumsuzlukların önlenmesinde eğitimin önemine işaret etmişlerdir(Hill ve Standfort,1995:99).

Çocukluk döneminin yetişkinlik döneminden ayrılan kendine özgü şartları olduğundan, yoksulluk çocuklar üzerinde daha şiddetli olmaktadır. Çalışmamızda çocuk yoksulluğu kavramı, küresel boyutları, yaşam kalitesi üzerindeki etkileri, çocuk yoksulluğu ile mücadele yolları detaylı olarak incelenecektir.

2.ÇOCUK YOKSULLUĞU KAVRAMI

Çocukların üzerinde yoksulluğun, yetişkin bireylere nazaran daha çok etki yaptığı ve bu etkilerin ilerdeki yıllardaki yaşam kalitesi düzeylerini olumsuz olarak etkilediği bilinmektedir. Çocuklar, yoksulluğu, kendi fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal gelişimlerine zarar veren koşullar olarak yaşamaktadırlar. Bu nedenle çocuk yoksulluğu geleneksel kavramlaştırılmanın ötesinde analiz edilmesi gereken bir süreçtir(UNICEF,2004:16).

Çocuk yoksulluğu, yoksullukla ilgili diğer çalışmaların ötesinde daha derin bir anlam taşımaktadır. Yapılan araştırmalar, çocuk yoksulluğunun, yetişkin yoksulluğundan daha üst düzeyde olduğunu göstermektedir(Dayıoğlu,2007:83).

Çocuk yoksulluğunu, çocukların haklarına sahip olmalarını, toplumun tam ve eşit üyeleri olarak tam potansiyellerini ve katılımlarını sağlamayı engelleyen, yaşamda kalmak, büyümek ve gelişmek için gerekli olan maddi, ruhsal ve duygusal kaynaklardan yoksun kalma olarak tanımlamamız mümkündür(UNICEF,2004:18).

3.ÇOCUK YOKSULLUĞUNU ETKİLEYEN BAŞLICA UNSURLAR

Gelişmekte olan ülkelerde hem gelir dağılımının, hem de sağlık, eğitim, barınma imkanlarının yetersizliği çocuk yoksulluğu açısından büyük bir risk oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki çocuk yoksulluğu, gelişmekte olan ülkelere nazaran daha az şiddetli olsa da, bu ülkelerde ortalama yaşam standartlarının gerisinde kalma hali olarak ortaya çıkan göreli yoksulluk boyutuyla son yıllarda yükseliş trendi devam etmektedir(Metin,2015:169).

Çocuk yoksulluğunun sebepleri, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine, gelir dağılımı eşitsizliğinin görünümüne, iş piyasalarının özelliklerine, toplumsal cinsiyet rollerine ait sosyo-kültürel yaklaşımlara, aile yapılarına, ailenin eğitim düzeyi gibi çok sayıda etmene bağlı olarak oluşmaktadır. Ayrıca yoksulluk kuşaklar

arasında nedensellik ilişkisi çerçevesinde geçişkenliği olan bir sosyal risk özelliğini de taşımaktadır(Metin,2015:169).

Yoksulluk riski, nesiller arasında aktarılabilmektedir. Esping-Andersen nesillller boyunca aktarılan en önemli sosyal risklerden biri olarak yoksulluğu göstermişlerdir. Aileden miras olarak çocuklara geçen yoksulluk riski sosyal sermeye eşitsizliğini de arttırmaktadır. Yoksul ailelerin çocuklarının geleceğine yönelik beşeri sermaye yatırımlarında bulunma düzeyleri düşük olmaktadır. Beşeri sermayeye yapılacak devlet yatırımları, yaşam kalitesini yükselten ve fırsat eşitliğini sağlayan yatırımlardır. Eğitim bu noktada çok önemlidir. Ancak sadece eğitimle sınırlı kalınmamalı, kamusal sosyal hizmet alanları bütünüyle ele alınmalıdır(Esping-Andersen,1999:43).

Çocuk yoksulluğu açısından hane halkının sosyo-ekonomik koşulları son derece önemlidir. Öncelikle annelerin eğitim düzeyleri çocukların yaşam ve gelişme fırsatları üzerinde güçlü bir etki yapmaktadır. Bu nedenle kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi son derece önemlidir(Metin,2015:172).

Hükümetlerin vergiler ve sosyal transferler yoluyla müdahalesi çocuk yoksulluğu ile mücadelede önemli bir etkendir. Ailelere yönelik kamusal harcamaların yüksek olduğu ülkelerde çocuk yoksulluğunun daha az düzeyde olduğu görülmektedir(Bradshaw,2012:11-12).

4.ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN ÖLÇÜLMESİ

Yoksulluk çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu için bütün bu boyutları tek bir ölçüt içinde birleştirmek oldukça güçtür. Birleşmiş milletler kalkınma programının insani gelişme indeksi ve ondan türetilen insani yoksulluk indeksi insan refahının gelir açısından ölçümüne güçlü bir alternatif oluşturmuşlardır. Ancak bu endeksler spesifik olarak çocuk yoksulluğunu değerlendirmek için tasarlanmamışlardır. Çocuk yoksulluğunun ölçülmesinde OECD verilerine bakıldığında genel olarak hane halkı gelirinin çocuğun ihtiyaçlarında temel bir belirleyici olduğu görülmektedir. Ancak kuşkusuz hane halkının geliri tek başına yeterli değildir. Ailenin tasarruf gücü, borçları, konut sahipliği durumu gibi faktörler de son derece önemlidir. Bunun yanı sıra devlet destekleri de kullanılabilir geliri etkilemektedir(Adamson,2012:9).

5.DÜNYADA ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GENEL BOYUTLARI

Çocuk haklarının korunması ve yaşama geçirilmesi için çalışmalarda bulunan UNICEF, Dünya çocuklarının durumu ile ilgili küresel raporlar yayınlamaktadır. Unicef öncülüğünde gerçekleştirilen çalışmalarda çocukların başlıca yedi alanda şiddetli yoksulluk yaşadığı tespit edilmiştir(UNICEF,2004:20):

-Beslenme ve Gıda Yoksulluğu,

-Su Yoksulluğu,

-Hijyen Yoksulluğu,

-Sağlık Yoksulluğu,

-Barınma Yoksulluğu,

-Eğitim Yoksulluğu,

-Bilgi Yoksulluğu,

Unicef'e göre çocukların en temel hakkı olan yaşama, beden bütünlüğü ve sağlık hakkı ciddi tehdit altındadır. Dünya çocuklarının %15'i, çocukların ekonomik sömürüden korunma haklarını tehlikeye atan ve öğrenme ve oyun oynama haklarını ihlal eden çocuk işçiliğinde yer almaktadır(UNICEF,2014:3).

6.ULUSLARARASI BELGELERDE ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASI

Uluslararası alanda çocuk haklarına ilişkin ilk önemli gelişmeler 1.Dünya Savaşı döneminde yaşanmıştır. Çocuk haklarıyla ilgili ilk uluslararası bildirge 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesidir(UNICEF,2004:2).

1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25. Maddesinde çocuk haklarına değinilerek, çocukların özel bakım ve yardım haklarından bahsedilmiştir. Evlilik içinde ve dışında doğmuş olmaları ayrımı yapılmaksızın tüm çocukların aynı toplumsal korumadan yararlandırılmaları gerektiği belirtilmiştir(Metin,2015:178).

Çocukların korunması hakkında 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Beyannamesi uluslararası planda diğer bir önemli gelişmedir. Bu beyanname, çocukların sağlık, eğitim, ayrımcılıktan korunma ve özel olarak korunma haklarını öne çıkarmaktadır. Çocuk hakları konusunda 1989 yılında kabul edilen ve 1990 yılında yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesi önceki uluslararası belgelere de atıfta bulunarak, çocukların yaşama, beden bütünlüğü ve sağlık hakkı, eğitim, sosyal güvenlik, dinlenme, oynama ve yaşıtlarına uygun etkinliklere katılma, ekonomik sömürüden korunma, cinsel şiddete karşı korunma haklarını güvence altına almaktadır(Metin,2015:179).

Çocuk Haklarına dair sözleşmenin tarafı olan ülkeler, çocukların kendi potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmeye imkan sağlayacak koşulları sağlamayı taahhüt etmektedirler. Bu nedenle, çocukların refah düzeylerinin yükseltilmesi, düşük gelirli ülkelerden orta gelirli ve gelişmiş ülkelere kadar bütün ülkeler açısından önem arz etmektedir(Martorano,2013:6).

Çocukların korunmasına ilişkin önemli diğer sözleşme de 1999 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilen 182 sayılı Kötü şartlardaki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına ilişkin acil önlemler sözleşmesidir. Bu sözleşme çocuk işçiliğinin büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığını ve uzun vadeli çözümün sosyal gelişmeye ve yoksulluğun azaltılmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır(UNICEF,2004:2).

7.ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GELECEKTEKİ YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Çocukluk döneminin ilk beş yılına yönelik olarak yapılan çalışmalar, yoksul ailelerin gelirlerinin yükseltilmesinin çocukların başarı ve yetenekleri üzerinde güçlü bir etki yaptığını göstermiştir(Duncon,1998:421). Çocukların ruh sağlığı, ailenin yoksulluk durumuyla yakından ilgili bulunmaktadır. Bu durum, çocukların yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde, okuldaki baları, işgücü durumları ve evlilik gibi özel yaşamlarına da etki etmektedir(Mcleod ve Shanahan,1996:207).

Çocukluk dönemindeki yoksulluk, zihinsel ve fiziksel gelişmeye olumsuz tesir etmektedir. Ayrıca ilerki yıllarda davranış problemlerine yol açmaktadır(Hill ve Sandfort,1995:106). Çocuk yoksulluğu kişinin geleceğe yönelik beklentilerine olumsuz yönde tesir etmektedir. Kişinin yaşamdan bekledikleri ile yaşamın kendisine sundukları daima farklıdır. Ancak yoksulluk bu farkın büyümesine neden olmaktadır.

8.ÇOCUK YOKSULLUĞU İLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Çocuk yoksulluğu ile mücadele çok boyutlu ve birbiriyle ilişkili birçok faktörü bünyesinde barındırmaktadır.

8.1.Temel İnsani Kapasitelerin Geliştirilmesi

Çocuk yoksulluğunun yansımaları gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Unicef gelişmekte olan ülkeler açısından eğitim, sağlık, su kaynaklarının sağlanması ve barınma olanakları ile ilgili kapasitelerin geliştirilmesine odaklanmıştır. Özellikle eğitimin yaşam kalitesinin arttırılmasındaki önemi vurgulanmaktadır(UNICEF,2001:2).

Bunun yanısıra yeterli beslenme ve barınma olanaklarının sağlanması yoksulluğun önlenmesi açısından gerekli koşullardır. Çocukların ayrıca cinsel şiddete ve afrika ülkelerinde kız çocuklarının beden bütünlüğünü ciddi anlamda tehdit eden geleneksel uygulamalara karşı da korunması büyük önem taşımaktadır(Metin,2015:182).

8.2.Çocukların Refahına Önem Veren Politikaların Uygulanması

Çocukların durumlarının iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve sosyal korumaya yönelik politika reformları ile mümkün olacaktır. Çocuk yoksulluğunun azaltılması için birçok ülkede temel sosyal hizmetlere ve çocukların korunmasına daha çok harcama yapılmakta ve kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde aktif toplumsal katılım desteklenmektedir(UNICEF,2000:30).

Gelişmiş ülkelerde çocuk yoksulluğunun azaltılmasında öne çıkan politikalar, yaşam kalitesinin yükseltilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunu sağlamak için sosyal transfer harcamalarına önem verilmesi ve annelerin istihdam olanaklarının arttırılmasına çalışılmaktadır. İş ve aile yaşamının uyumlu hale getirilmesi, çocuk bakım hizmetlerinin arttırılması, barınma, sağlık ve diğer kamusal hizmetlere erişimin sağlanması, çocuk yoksulluğu ile mücadelenin çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır(Hoelscher,2006:257).

9.SONUÇ

Yoksulluk hane halkı içindeki kırılgan ve savunmasız konumları nedeniyle çocuklar üzerinde yetişkinlere nazaran daha olumsuz sonuçlar orta koymaktadır. Çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun olumsuz etkileri ilerdeki yaşamlarında fiziksel, zihinsel, sosy0-duygusal gelişim sürecinde hissedilmektedir. Çocuk yoksulluğunun sağlıklı nesillerin gelişimi üzerinde doğrudan, dolaylı ve dışsal birçok etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle çocukların hayattan beklenti düzeylerini, bir başka deyişle yaşam kalitesini arttırmak büyük önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde çocuk yoksulluğu, beslenme, eğitim, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlardan yoksun olma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu alanlardaki yetersizliklerin giderilmesi büyük önem taşımaktadır. Çocuk yoksulluğu ile mücadelede aile politikaları büyük önem taşımaktadır. Çocuk bakım hizmetlerinin kalitesinin arttırılması, aile bireylerinin istihdamının sağlanması, sosyal yardımlar ve vergi kolaylıkları yükseltilmeye çalışılmaktadır. Kuşkusuz çocuk yoksulluğu ile mücadele edilmediği takdirde, refah devletlerinin bugünkü maliyetlerinin çok daha üzerinde maliyetlerle karşılaşmaları kaçınılmaz olacaktır. Çocuk yoksulluğu ile mücadelede refah devletlerinin aktif katılımının sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adamson, Peter(2012), '' Measuring Child Poverty: New League Tables of Child Poverty in the World's Rich Counries'' Innocenti Report Card 10, UNICEF Innocenti Research Centre, Firenze.

Bradshaw, Jonathan; Chzhen, Yekaterina, Gill Main, Bruno Martorano, Leonarda Menchini and Chris de Neubourg(2012), ''Relative Income Poverty Among Children in Rich Countries'', Innocenti Working Paper 2012-01, UNICEF Innocenti Research Centre, Firenze

Dayıoğlu, Meltem(2007), ''Türkiye'de Çocuk Yoksulluğu: Ölçüm Yönteleri ve Yoksulluğun Belirleyicileri'', TİSK Akademi, Cilt.2, Sayı.3, 83-105.

Duncon, Greg j: Yeung, W.Jean, Jeanne Brooks-Gunn and Judith R. Smith(1998), '' How Much Does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children'', American Sociological Review, Vol.63, No.3, 406-423.

Esping-Andersen, Gosta(1999), '' Social Foundations of Postindustrial Economies'', Oxford University Press, New York.

Hill, Martha S. and Jodi R. Sandfort(1995), ''Effects of Childhood Poverty on Productivity Later in Life: Implications For Public Policy'', Children and Youth Services Review, Vol:17, No:1/2, 91-126

Hoelscher, Petra(2006), '' What Works? Preventing and Reducing Child Poverty'', European Journal of Social Securtity, Vol.8, No:3, 257-277..

Lichter, Daniel T.(1997), ''Poverty and Inequality Among Children'', Annual Review of Sociology, Vol.23, 121-145.

Metin, Banu(2015), ''Gelecek nesillerin Yaşam Fırsatları İçin Ciddi Bir Tehdit: Çocuk Yoksulluğu'', Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt.5, Sayı.2, 166-189.

Martorano, Bruno; Natalie, Luisa, Chrish de Neubourg and Jonathan Bradshow(2013), '' Child Well-Being in Advanced Economies in the Late 2000s'', Working Paper 2013-01, UNICEF Office of Research, Firenze

Mcleod, Jane D. And Michael J.Shanahan(1996), '' Trajectories of Poverty and Children's Mental Health'', Journal of Health and Social Behavior, Vol.37, 207-220.

UNICEF(2000), Poverty Reduction Begins with Children, New York, USA.

UNICEF(2001), Poverty and Children Lessons of the 90's for Least Developed Countries, New York, USA.

UNICEF(2004), '' The State of the World's Children 2005, New York, USA.

UNICEF(2014), The State of the World's Children 2014, New York, USA.

TÜRK DİLÇİLİYİNDƏ CÜMLƏ ÜZVLƏRİNİN TƏSNİFİ MƏSƏLƏSİ

(cümlənin baş üzvlərinə dair elmi-nəzəri mülahizələr)

CLASSIFICATION OF SENTENCE MEMBERS IN TURKISH LANGUAGES ISSUE (scientific-theoretical considerations on the main parts of the sentence)

Kəmalə ƏHMƏDOVA

f.e.d. Bakı Dövlət Üniversiteti, Türk filologiyası kafedrası

XÜLASƏ

Türk qrammatikasını tədqiqi zamanı klassifikasiya və kvalifikasiya problemlərinin çox olduğunu müşahədə edirik. Bütün bunların həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri mövcuddur. 1930-cu illərə qədər türk dili daha çox ərəb-fars qrammatikasına uyğun izah edilsə də, 30-cu illərdən sonra türk dilinə alman, fransız və digər Avropa dillərinin təsir etməsi, müasir dövr dilçilərinin də bu cərəyana uyğun aparılan tədqiqatları fikir ayrılıqlarına gətirib çıxaran birinci səbəb kimi göstərilə bilər. Bundan əlavə, müasir türkcənin təhsil səviyyəsinə görə də fərqli izah edilməsi göz önündədir.

Türk dilinin sintaksisi ilə bağlı araşdırmalar bu gün belə davam etməkdədir. Türk dilçilərindən Leyla Karahan, Caner Kerimoğlu, Tahsin Banguoğlu, Muharrem Ergin və başqalarının müasir türk dilinin bu sahəsi üzrə müxtəlif fikirləri vardır. Sintaksis bölməsi Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də mürəkkəb və mübahisəli bölmə olaraq aktuallığını qoruyur.

Müasir türk dilində "söz dizimi" bəhsinin tədqiqində müxtəlif problemlər ortaya çıxır. Bunun əsas səbəbi dilçilərin cümlə üzvlərini və onların funksiyalarını müxtəlif cəhətdən araşdırıb izah etməsidir. Buna görə də adları çəkilən dilçilər (T.Banguoğlu H.Ediskun Z.Korkmaz L.Karahan) cümlə üzvlərinə fərqli təsnif etmişlər. İsmet Cemiloğlu "söz dizimi" bəhsinin tədqiqində qarşıya çıxan problemlərlə əlaqədar olaraq qeyd edir ki, cümlə təhlilində bizi yanlışa aparan səbəblərdən biri də cümləni meydana gətirən ünsürlərin fərqli adlandırılmasıdır. Belə ki bu mövzuda dilçilər arasında yekdil fikir yoxdur.

Türk tədqiqatçılarının əksəriyyəti xəbəri – yüklemi cümlənin ən baş üzvü olması fikrini qeyd edirlər. Bu sintaktik vahidsiz cümlənin olmasını qəbul etmirlər. Xəbərin təməl üzv olduğu mülahisəsi yekdil olaraq qəbul edilsə də, mübtəda və tamamlığın xəbərdən asılı olması bəzi dilçilər tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmır.

Türk dilində termin olaraq mübtədaya "özne" deyilir. Özneye bu cür tərif verə bilərik: Cümlədə hökmü yerinə yetirən subyekti, cümlədə olanları qarşılayan üzv öznedir. Mübtəda (özne) xəbərin göstərdiyi kılış, oluş və durumu üzərinə alır.

Açar sözlər: Azərbaycan və Türkiyə dilçiliyi, qrammatika məsələləri, sintaksisin öyrənilməsi, baş üzvlərin araşdırılması.

ABSTRACT

Many problems of classification and qualification in the study of Turkish grammar we observe that. There are both objective and subjective reasons for all this available. Until the 1930s, the Turkish language was mostly interpreted according to Arabic-Persian grammar Also, the influence of German, French and other European languages on the Turkish language after the 1930s is modern The researches of the linguists of the period in accordance with this trend also led to disagreements can be cited as the first reason. In addition, the level of education of modern Turkish is intended to be explained differently. Research on the syntax of the Turkish

language continues today. Turkish linguists Leyla Karahan, Caner Kerimoğlu, Tahsin Banguoğlu, Muharrem Ergin and others have different views on this area of modern Turkish. Syntax section as in the Azerbaijani language, as in the Turkish language as a complex and controversial section maintains relevance. Various problems arise in the study of the word system in modern Turkish. The main reason for this is the different aspects of linguists' sentence members and their functions is to investigate and explain. Therefore, the named linguists (T.Banguoglu H.Ediskun Z.Korkmaz L.Karahan) classified the members of the sentence differently. İsmet Cemiloğlu "word sequence" In connection with the problems encountered in the study of the discussion, he notes that in the analysis of the sentence us One of the reasons for the error is the different naming of the elements that make up the sentence. Thus, there is no consensus among linguists on this issue. Most Turkish researchers believe that the message is the most important part of the sentence note. They do not accept the existence of a sentence without this syntactic unit. The news is a key member Although the reasoning is unanimous, the principle and completeness depend on the news not unequivocally welcomed by linguists. In Turkish, the term is called "ozone". We can define Özney as follows: The subject of the sentence in the sentence is the member who meets the sentence. In principle (ozone) takes on the sword, formation and status shown by the news.

Keywords: Azerbaijani and Turkish linguistics, grammar issues, syntax study, investigation of senior members.

GİRİŞ

Türk qrammatikasını tədqiqi zamanı klassifikasiya və kvalifikasiya problemlərinin çox olduğunu müşahədə edirik. Bütün bunların həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri mövcuddur. 1930-cu illərə qədər türk dili daha çox ərəb-fars qrammatikasına uyğun izah edilsə də, 30-cu illərdən sonra türk dilinə alman, fransız və digər Avropa dillərinin təsir etməsi, müasir dövr dilçilərinin də bu cərəyana uyğun aparılan tədqiqatları fikir ayrılıqlarına gətirib çıxaran birinci səbəb kimi göstərilə bilər. Bundan əlavə, müasir türkcənin təhsil səviyyəsinə görə də fərqli izah edilməsi göz önündədir. Yəni orta, ali və akademik səviyyədə sintaksisə baxış aspekti fərqlidir. Araşdırmalardan belə nəticə çıxır ki, yüklem, özne və nesne adlanan üzvlərdə ciddi problemlər olmasa da, dolaylı tümleç, düz tümleç, belirteç tümleci kimi sintaktik vahidlərdə problemlər vardır. Azərbaycan dilindən fərqli əsas xüsusiyyətləri qruplaşdırsaq, aşağıdakı mülahizələri göstərə bilərik:

a) "Təyin"in bir cümlə üzvü kimi olmaması. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alsaq deyə bilərik ki, Türk dilində "tamlama" anlayışı çox geniş ifadələri özündə ehtiva edir. Buna görə də sifətin ismi təyin edərkən yaratdığı "sıfat tamlaması" tək cümlə üzvü kimi götürülməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

b) Köməkçi nitq hissələrinin cümlə üzvü olması məsələsi. Bu mövzuda Leyla Karahan və Muharrem Ergin bu köməkçi nitq hissələrindən bağlayıcılara və ədatlara "cümle dışı ünsürü" adlandırması, lakin eyni zamanda modal söz, qoşma və nidaların "ünlem tamlayıcısı", "ilgeç tamlayıcısı" kimi adlandırılaraq leksik mənaları varmış kimi cümlə üzvlərinə aid edilməsi böyük sual doğuran və Azərbaycan dilindən fərqli olan bir situasiyadır.

1. Sintaksisin nəzəri məsələlərinin öyrənilməsi

Türk dilinin sintaksisi ilə bağlı araşdırmalar bu gün belə davam etməkdədir. Türk dilçilərindən Leyla Karahan, Caner Kerimoğlu, Tahsin Banguoğlu, Muharrem Ergin və başqalarının müasir Türk dilinin bu sahəsi üzrə müxtəlif fikirləri vardır. Sintaksis bölməsi Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də mürəkkəb və mübahisəli bölmə olaraq aktuallığını qoruyur. Bu bölməyə türkcədə "sözdizimi" deyilir. Cümlə üzvlərinin bölgüsü məsələsinə gəldikdə burada bir çox problemli məsələlərlə qarşılaşırıq. Belə ki, dilimizdə mübtəda, xəbər, təyin, tamamlıq, zərflik adlanan cümlə üzvləri müasir türkcədə mübtəda - özne (fail), xəbər - yüklem,

zərflik - zarf (belirteç), tamamlıq - nesne olaraq adlandırılır. Göründüyü kimi təyin müstəqil cümlə üzvü kimi göstərilmir. Leyla Karahan müasir türkcədə söz dizimi haqqında qeyd edir ki, yan-yana düzülən sözlər bitən fikir ifadə edirsə cümlə, varlıq və anlayış bildirirsə söz birləşməsi əmələ gətirir (12, s. 13). Cümlə ən kiçik anlatım obyektidir. Duyğular, düşüncələr, olaylar və durumlar cümlə və ya cümlələrdən meydana gələn dil birlikləri ilə ifadə olunurlar. Türk tədqiqatçılarının əksəriyyəti cümlənin xəbərsiz ola bilmədiyi fikrini irəli sürürlər. Cümlə daxilində xəbərin hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunduğunun bir əhəmiyyəti yoxdur. Leyla Karahana görə, cümlənin qurula bilməsi üçün hökm bildirən xəbərlik şəkilçisi qəbul etmiş bir feil və ya isim yetərlidir olmasıdır. Ən kiçik cümlə bu özəlliyə sahib olan tək kəlimələlik cümlədir (12, s. 14). Məsələn: "Titredi." "Yorgunum." "Zordur." və s. Müəllif qeyd edir ki, xəbərin anlamı mübtəda (özne), tamamlıq (nesne), zərflik (zarf) vasitəsi ilə tamamlanır. Geçişli fiil adı verilən təsirli feilli cümlələr daxilində bütün cümlə üzvlərini ehtiva edə bilər. Məsələn:

"Türklük (ö) / beş yüz seneden beri (z) / İstanbul'u ve Boğaziçi'ni (n) /bütün beşeriyyetin hayaline (yt) /böyle (z) nakşetti(y).

Müasir Türk dilində "söz dizimi" bəhsinin tədqiqində müxtəlif problemlər ortaya çıxır. Bunun əsas səbəbi dilçilərin cümlə üzvlərini və onların funksiyalarını müxtəlif cəhətdən araşdırıb izah etməsidir. Buna görə də adları çəkilən dilçilər (T.Banguoğlu H.Ediskun Z.Korkmaz L.Karahan) cümlə üzvlərinə fərqli təsnif etmişlər. İsmet Cemiloğlu "söz dizimi" bəhsinin tədqiqində qarşıya çıxan problemlərlə əlaqədar olaraq qeyd edir ki, cümlə təhlilində bizi yanlışa aparan səbəblərdən biri də cümləni meydana gətirən ünsürlərin fərqli adlandırılmasıdır (5, s. 44). Belə ki bu mövzuda dilçilər arasında yekdil fikir yoxdur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi türk dilçilərinin cümlə üzvlərinin bölgüsünə fərqli baxış açısı var. Caner Kerimoğlu bu mövzuda böyük araşdırma aparmış və qeyd ediləcək qənaətlərə gəlmişdir. Belə ki, akademik səviyyədə cümlə üzvlərinin bölgüsü bu cürdür. Muharrem Erginə görə cümlə daxilindəki üzvlər fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı və zarf adlandırılmalıdır. Dilçi bu əsas 5 üzvün yanında bir də cümləyə əlavə edilən "cümle dışı unsur" üzərində dayanır. M.Erginin fikirlərini bir nümunə üzərində göstərsək belə olar (8, s. 689):

"Ahmet (fail) onu (nesne) köye (yer tamlayıcısı) akşamleyin (zarf) götürdü (fiil) ve (cümle d.ü.) geri (zarf) döndü (fiil)."

Tahir Nejat Gencan cümlədə üç ana ünsürün olduğunu qeyd edir. Bunlar özne, yüklem və tümleçdir.Tümleçler özü 4 yerə ayrılır: 1) Düz tümleç 2) Dolaylı tümleç 3) İlgeç tümleçleri 4) Belirteç tümleçleri. (10, s. 86).

T.N.Gencan ilə M.Erginin təsniflərini qarşılaşdırsaq onda özne-fail, yüklem-fiil, düz tümleç-nesne, dolaylı tümleç-yer tamlayıcısı, belirteç tümleci-zarf, ilgeç tümleçleri-cümle dışı ünsürü olacaq. Türk dilçiliyində ədat, qoşmalar ayrı-ayrı qruplarda təsnif olunmur və birlikdə "ilgeç" adlandırılır.

Rasim Şimşek cümlədə beş üzvün olduğunu qeyd edir: özne, belirteç tümleci, dolaylı tümleç, nesne, yüklem. Tədqiqatçının gəldiyi nəticə M.Erginə yaxındır. R.Şimşek yaklaşma (yönlük hal), bulunma (yerlik hal), ayrılma (çıxışlıq hal) şəkilçilərindən birini alan və zaman və tərz bildirən zərfliyi dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı) kimi qəbul edir (18, s. 45).

Leyla Karahan özne, yüklem, nesne, yer tamlayıcısı, zarf olaraq cümlə üzvlərini qruplaşdırır. L.Karahan da M.Ergin kimi cümləyə əlavə edilən digər formaları cümle dışı ünsür kimi götürür (12, s. 20). Dilçinin yer tamlayıcısı və zarf dəyərləndirməsi Ergin və Şimşekden fərqlidir. Müəllif qeyd edir ki, yönlük yerlik və çıxışlıq hal şəkilçisi daşıyan tərz, miqdar və zaman zərflərinin yer tamlayıcısı olmadığı unudulmamalıdır. Nümunə olaraq: "Sisli havalarda vapuru gördünüz mü?"

"Odalara çoktan karanlık basmıştı." Bu cümlələrdə "sisli havalarda" və "çoktan" ifadələri zarf tümleci olaraq qəbul edilməlidir. Çünki bunlar zaman mənası ehtiva etdiyi üçün zaman zərfi götürmək daha doğrudur.

Göründüyü kimi cümlə üzvlərinin bölgüsündə araşdırmaçılar arasında fikir ayrılığı var.

Nəticə etibarı ilə ümumilikdə belə demək olar:

1) Termin problemi. Araşdırma zamanı sintaksis bölməsində terminlərin müxtəlifliyi ilk diqqət çəkən məsələlərdəndir. Son tədqiqatlarda özne, yüklem, nesne adlarında müəyyən fikir formalaşmışdır (3,5, 7, 8, 12).

2) Cümlə üzvlərinin bölgüsündə yekdil fikrin olmaması. Cümlənin sintaktik bölgüsü zamanı tədqiqatçılar müxtəlif meyarları əsas götürərək bu sintaktik vahidlərin təyin edilməsində müəyyən xaos müşahidə edilir. Məsələn, M.Ergin, L.Karahan və başqaları nida və bağlayıcıları cümle dışı ünsürü sayarkən T.N.Gencan, H.Ediskun, H.Dızdaroğlu eyni ünsürləri "edat-ilgeç tümleci" başlığı altında bir cümlə üzvü olaraq tədqiq edirlər. Hər iki fikri təsdiqləyən və inkar edən araşdırmalar var.

Əlbəttə ki, akademik dilçilikdə bu mövzuda fikir birliyinin olmaması normal sayılmalıdır. Lakin türk tədqiqatçılarının əksəriyyətinin mübtəda, xəbər və tamamlığa aid fikirləri, demək olar ki, yekdildir. . Yəni bu üzvlərin adlandırılmasında və təyin edilməsində ciddi mübahisələr yoxdur. Təbii ki, cümlə üzvlərini daha yaxşı başa düşmək Azərbaycan dilindən fərqli məqamlarını görmək və onların bölgüsündə fəqli fikirləri təyin etmək üçün bu üzvləri ayrı-ayrılıqda gözdən keçirmək lazımdır.

2. Xəbərlə (yüklem) bağlı elmi dilçilik fikirləri

Türk tədqiqatçılarının əksəriyyəti xəbərin cümlənin ən baş üzvü fikrini qeyd edirlər. Bu sintaktik vahidsiz cümlənin olmasını qəbul etmirlər. Xəbərin təməl üzv olduğu mülahisəsi yekdil olaraq qəbul edilsə də, mübtəda və tamamlığın xəbərdən asılı olması bəzi dilçilər tərəfindən birmənalı şəkildə qarşılanmır.

Türk Dil Kurumu xəbərləri "isim soylu" və "fiil soylu" olaraq iki yerə bölür. Misal gətirsək: a) Öğretmen sınav kağıtlarını dağıttı. (fiil yüklem) b) Kapıyı çalan postacıymış.(isim yüklem). Bu bölgüdən fərqli olaraq M.Erginin bütün xəbərlərə fiil deməsi böyük çaşqınlıq yarada bilər. Çünki xəbərlik şəkilçisi qəbul etmiş və xəbər olmuş isim, sifət,ə vəzliyin fiil adlandırılması böyük sual yaradır.

Əgər yüklem bir leksik vahiddən deyil söz birləşməsindən yəni "tamlama"dan ibarətdirsə,buna Türk dilçilində "yüklem öbeği" deyilir. Məsələn: Türkan Şorayın bu hafta vizyona giren "Sultan" filmi, bir kadının öyküsüdür.

Qeyd edilən hissə "yüklem öbeği" adlanır. Türk dilində təyinə qarşılıq olan bir cümlə üzvü olmadığı üçün "düzenli olarak terapiste giden" birləşməsini ayıra bilmirik.

Yüklemin ismi və yaxud feili olması məsələsinə Leyla Karahanın münasibəti belədir. İlk növbədə feili cümlələr haqqında müəllif qeyd edir ki, xəbəri "çekim eki" alan və ya mürəkkəb feil olan cümlələr feili cümlələrdir. Bu, əmr şəklinin 2-ci şəxsi xaric daim şəkilçi ilə yaranır. Hər çeşid "kılış","oluş" feili cümlələrlə qarşılanır. Özəllikləri bunlardır:

a) Təsirli (geçişli) feil cümlələrində cümlə üzvlərinin hamısı ola bilər: "Sadrazam (ö)/ o zaman (z)/ kethüdasını (n) / Muhsin Çelebinin Üsküdar'dakı evine(yt)/ gönderdi(y)".(gli fiil)

b) Təsirsiz (geçişsiz) feil cümlələrində nesne (tamamlıq) olmaz: "Doktorun içine birdenbire bir hüzün çöktü" (gsiz fiil)

c) Təsirsiz-edilgen feilli cümlələrdə mübtəda yoxdur: ''Sabahleyin büyük bir lezzetle kahvaltıya başlanırdı."

Leyla Karahan cümlənin ikinci forması olan ismi cümləni bele izah edir ki, xəbəri bir isim, isim qrupu, ad qrupu olan cümlələrə ismi cümlələr deyilir. İsim və isim qrupları "i" ek-fiili ilə görünən keçmiş zaman və öyrənilən keçmiş zaman halında çekime girərək yüklem(xəbər) vəzifəsini daşıyırlar. İsmi cümlələrdə "kip" şəkilçisi daşımayan xəbərlər geniş zamandadırlar. Özəllikləri bunlardır:

a) İsim cümlələri adətən iki üzvdən mübtəda və xəbərdən meydana gəlir: "Yalancılığa da doğruculuğa da tahammül etmeyen bir dünyadayız."

b) İsim cümlələrində zərf və yerlik hal şəkilçili yer tamlayıcıları da tez-tez istifadə olunur: “Anadolu’da dağların ve köylerin sonsuz bir bitevliliyi var.”

c) İsmi cümlələrdə adətən tamamlıq olmur. Əgər yüklem feil deyilsə yəni hökm və ya yargı yoxdursa onsuzda xəbər tamamlığa ehtiyac duymur.

ç) İsim cümlələrində yönlük və çıxışlıq (yönelme ve uzaklaşma) hal şəkilçili yer tamlayıcılarına az rast gəlinir: “Kendi kendilerile dolu olanlarda başkalarına yer yoktur.”

d) Quruluşunda yerlik hal şəkilçisi olan yer tamlayıcıları olan ismi cümlələrdə mübtəda adətən xəbərin önündə olur: “Evin birkaç yüz adım uzağında onun kendi taş kulübesi de vardır.”

e) Ən çox istifadə olunan “var” və “yok” sözlü ismi cümlələrdir: “Körfezde bizim Haliç suyunun koyu durgunluğu var.”

Yüklemin yerinə görə cümlələr. Türkiyə türkçəsinin,ümumiyyətlə bütün türk dillərinin cümlədəki söz dizimində xarakterik özəlliyi xəbərin axırda gəlməsidir. Lakin bəzi səbəblərə görə xəbərin yeri cümlədə dəyişə bilər. Buna görə də cümlələr xəbərin yerləşməsi baxımından aşağıdakı növlərə bölünür:

1) Kurallı cümlələr. Bunlara qaydalı düz cümlələr də deyilir. Xəbəri axırda gələn cümlələrdir. Yardımçı üzvdən ana üzvə doğru düzülüş, Türk cümlə quruluşunun təməl özəlliyidir. Yüklemi tamamlayan üzvlər yüklemden əvvəl gəlir. Yükleme ən yaxın üzv adətən qabardılması istənilən üzvdür: “Cins-cins hurma ağaçları yerden sekiz-on metre havaya yükselerek gergin,yeşil pençeleri andıran yapraklarını cam kubbeye değdiriyolardı.”

2) Devrik cümlələr. Xəbəri sonda gəlməyən cümlələr türkçədə “devrik cümlələr”adlanır. Bir anlam önə çıxarma, vurğulama ehtiyacı, özəlliklə şeirdə ahəng olması və digər üzvlərin olduğu kimi xəbərin də yerini dəyişdirə bilər. Devrik cümlələr sözlü dildə yazılı dillə müqayisədə daha çox istifadə olunur: “Bir türkü söylüyorum güzelim gözlerine.”

Quruluşunda hər hansı bir inkarlıq ünsürü olan bəzi cümlələr sual vasitəsilə təsdiq (olumlu) bir məna qazanırlar: “Ben,hakikatlın göründüğü kadar çirkin olamayacağını sana söylemedim mi ?”

“Olumsuz” adlandırılan cümlələr isə Azərbaycan dilində inkar cümlələridir. Hökmün təsdiqlənmədiyini və gerçəkləşmədiyini bildirirlər. “Yapmama”, “yapılmama”,”olmama” bildirirlər. “ma/me” şəkilçiləri inkar şəkilçiləridir. “değil” hissəciyi “ne...ne de” və “yok” ədatları ismi cümlənin mənasını inkara çevirən ünsürlərdir. “Ma/me” şəkilçisi ilə olumsuz (inkar) cümlələr yarananlar:

“Paris’in havasına giren,mektup yazmak için vakit bulamaz.”

“Günün birinde gükyüzünde siyah lekeler görmeyeceksiniz.”

“Değil” hissəciyi ilə qurulanlar :

“Bu güler yüzlü adam ben değilim.”

“Bu,on iki yaşındakı yaşındakı çoçuğun yapacağı gemi değildi”

“Ne..ne de” ədatı ilə qurulanlar:

“Ne şair yaş döker,ne de aşık ağlar.”

Ədatla qurulan inkar cümləsinin xəbəri təsdiqdə olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, istər yükləmin cümlədəki yerinə, istərsə də təsdiq-inkara görə qruplaşdırma bütün dilçilərin elmi əsərlərində var. Bu təsnifatı L.Karahan, T.Banguoğlu, Z.Korkmaz və digər dilçilər də təsdiqləyir (3, 12, 14).

Bundan başqa xəbərinə görə cümlələr 3 qrupa bölünür:1) Kılış cümləsi 2) Oluş cümləsi 3) Durum cümləsi.

1) Kılış cümləsi “kılış fiil” adlandırılan feillərlə qurulur və hərəkəti təmsil edən xəbər subyektə ehtiyac duyur: “Samsun’dan ne zaman döndünüz ?” cümləsi kılış cümləsidir və xəbər olan “dönmek” feili hərəkəti eləməyə sahib olan “siz”subyektinə ehtiyac duymuşdur.

2) Oluş cümlələri “oluş fiili” adlanan feillərlə qurulur. Bu zaman hərəkəti təmsil edən xəbər hər hansı subyektə ehtiyac duymaz: “Kırlar yeşillenmiş” cümləsi belə bir oluş cümləsidir və xəbər olan “yeşillenmiş” feili cümlə qura bilmək üçün bir varlığa ehtiyac duymur.

3) Durum cümlələri. Bu cümlələr daha çox feildən yox, başqa nitq hissəsindən yaranırlar. Onlara “İsmi Cümlələr” də deyirlər. Bunun üçün sözün “çekim eki” adlandırdığımız xəbərlik şəkilçisi almaqları kifayətdir. Məsələn: “Limon sarıdır.” Burada xəbər olan “sarı” sifəti xəbərlik şəkilçisinin köməyi ilə yaranmışdır. Durum cümlələri subyektə ehtiyac duymasa da,obyekti yanında tələb edir. Bu baxımdan üç qrupa bölünən cümlələr mübtədalı və tamamlıqlı olmaqla 2 yerə ayrılır. Belə ki, əgər xəbər kılış feilindən ibarətdirsə, onun yanında olmağı lazım olan təməl üzv mübtədadır. Xəbər oluş feili ilə ifadə olunubsa yanındakı üzv tamamlıq olacaq. Buna görə cümlələrdəki tamamlayıcı təməl üzvlər əsas götürüldükdə nesneli və özneli (mübtədalı və tamamlıqlı) cümlə olmaqla 2 fərqli cümlə tipi ortaya çıxa bilər: 1) Nesneli cümle. Tamamlıq (obyekt) tələb edir. Oluş və durum cümlələri bura aiddir. Məsələn:

a) Ahmet’in yorgunluğu yüzünden görünüyor.

b) Babam gitmeme taraftar değildir.

c) Okulda sigara içmek yasaktır.

2) Özneli cümle. Mübtəda tələb edir. Kılış cümlələri bura aiddir. Məsələn:

a) Ahmet topa vurdu.

b) Mehmet kalemini Ahmet’e verdi.

c) Ali caddede koşuyor.

Tamamlıqlı cümlələrdə iki təməl üzv var:1) Yüklem 2) Nesne. Bu cür cümlələr tamamlığın vurğulu olduğu durumları ifadə etmək üçün istifadə olunur. Mübtədanın vurğulu olduğu durumları ifadə etmək üçün qurulan özneli cümlələrdə isə kılış feilinin çatısına,yəni təsirli olub olmamasına görə təməl üzv dəyişə bilər. Təsirli kılış feillərində “yüklem”, “özne”, “nesne” olmaq üzrə 3 başlıca üzv olur. Məsələn: Ali (ö) kitap (n) okudu(y). “Ettirgen” adı verilən icbar növ feilli cümlələrdə “yüklem” ,“yapan özne”, “yaptıran özne”, “nesne” olmaqla dörd təməl üzv olur. Məsələn: “Ali kitabı Ayşe’ye okuttu.” cümləsində “Ali” yaptıran özne, “Ayşe” yapan özne, “kitabı” nesne, “okuttu” isə yüklemdir.Təsirli və icbar növ olmayan cümlələlərdə “özne” “yüklem” təməl üzv olur: “Ali(ö) koşuyor(y)”. Nəticə etibarı ilə cümlənin bir qurucu iki tamamlayıcı olmaqla üç təməl üzvü var. Yüklem yanına bu tamamlayıcı üzvlərdən ən az birini almadan cümlə qura bilməz. Tamamlıqlı cümlələrdə mübtəda olmaya da bilər. Lakin mübtədalı cümlələrdə xəbərin təsirli olduğu halında tamamlıq da təməl üzv olaraq cümləyə qatıla bilər.

Göründüyü kimi, yüklem yəni xəbər cümlənin 1-ci dərəcəli təməl üzvü olub olduqca mürəkkəb xarakteristikaya malikdir. Bütün cümlənin məsuliyyəti xəbərin üstünə düşsə də, mübtəda xəbəri tamamlayan ən önəmli üzvüdür.

2. Mübtəda ilə (özne) bağlı elmi –nəzəri görüşlər

Türk dilində termin olaraq mübtədaya “özne” deyilir. Özneye bu cür tərif verə bilərik: Cümlədə hökmü yerinə yetirən subyekti, cümlədə olanları qarşılayan üzv öznedir. Mübtəda (özne) xəbərin göstərdiyi kılış, oluş və durumu üzərinə alır. Mübtədanın özəllikləri aşağıdakılardır:

a) Özne yüklemi isim olan cümlələrdə, məchul növ feilli cümlələrdə “olan” ı və digər cümlələrdə “yapan”ı qarşılayan üzvdür.:

“Hava durgundu.” (olan)

“Cevdet bey geldi”.(yapan)

b) Mübtəda xəbərə cəm və mənsubiyyət şəkilçiləri xaric başqa şəkilçilər almadan bağlanır.

c) Bir cümlədə birdən çox mübtəda ola bilər. Məsələn:

"Her saz, her ot, her kanat çırpınışı bir pırıltı içinde erir."

d) Mübtəda bəzi cümlələrdə bir söz və ya söz qrupu olaraq yer alır. Cümlənin mübtədası yüklemin daşıdığı şəxs şəkilçisindən aydın olur. Şəxs şəkilçisinin işarə etdiyi əvəzlik cümlənin mübtədası olur. Məsələn: " (Ben) Uçurumun başına çöktüm."

"(Biz) geniş merdivenlerdən yukarı çıkdık."

E) Təsirsiz –şəxssiz feilli cümlələrdə mübtəda olmur. Bu feillərin yalnız III şəxsi cümlədə istifadə olunur:

"Bu yoldan ikinci bir sofaya gelinir ve bunun sağ tarafındakı ilk kapıdan bu odaya girilirdi." Eyni zamanda feilin vacib şəklinin yəni "gereklilik kipinin" III şəxsin təkində və ya "mak+ lazım/gerek" qəlibli cümlələrdə də mübtəda olmaz:

"Aydın olmak için önce insan olmak lazım."

Xəbəri mürəkkəb feillə ifadə olunan cümlələrdə mübtəda xəbərin içində yer ala bilir. Buna türk dilində "Özneli yüklemler" deyilir. Bu xəbərlə mübtədanın mənaca yaxınlaşmasından irəli gəlmişdir. Bəzi frazeoloji birləşmələri də təbii ki,buna aid etmək olar. Quruluşuna görə feillərin bölgüsündə bu tip "anlamca kaynaşmış biləşik fiiller" onsuzda vardır. Məsələn: "Biraz onlara güzel bir oyun oynamaya karar verdiğim halde şimdi beni sezmelerinden ödüm kopuyordu".

Nümunədə verilən "ödü kopmak" frazeoloji birləşmədir. Yəni "anlamca kaynaşmış"mürəkkəb feildir. Lakin eyni zamanda cümlənin sintaktik sintaktik təhlili zamanı "ödüm" özne "kopuyordu" yüklem kimi təhlil olunmur. Bundan əlavə öznenin bir sıra növləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1) Gerçek özne. Bu tip mübtədalar cümlənin subyekti vəzifəsində çıxış edir. Yəni edilən hərəkətlə birbaşa bağlı olan, hökmü üzərinə alan subyekt "gerçek özne" adlanır. Bu mübtədalar cümlədə görülür: "Ali sınıf birincisidir." Cümləsində "Ali" gerçek öznedir.

2) Gizli özne. Əgər cümlə daxilində mübtəda formal olaraq yoxdursa, lakin xəbərin qəbul etdiyi şəxs şəkilçisi ilə bərpa oluna bilirsə bu tip mübtədalar "gizli özne" adlanır: "Hep onu bekledim." Cümləsində yüklemin qəbul etdiyi I şəxsin təkinin şəkilçisi ilə mübtədanı bərpa etmək olar. Bu cümlədə mübtəda "ben" əvəzliyidir.

3) Sözde özne. Bəzi cümlələrdə işi görən subyekt məlum olmur, lakin görülən işdən və yaxud hərəkətdən təsirlənən obyekt mübtəda vəzifəsini üzərinə götürür. Belə cümlələrin mübtədasına Türk dilində "sözde özne" deyilir. Məsələn: "Otoparktakı araçlar temizce yıkandı." Bu cümlədə yüklem "yıkandı" feilidir. Əgər cümləyə sual versək: "Otoparktakı araçları kim yıkadı?" bu suala cavab vermək mümkün olmayacaqdır. Çünki maşınları kimin yuduğu cümlədə göstərilməyib. Bu durumda sualı belə dəyişmək olar: "Ne yıkandı?" Bu sualın cavabı olaraq "araçlar" demək mümkündür. Cümlədə "araçlar" sözü hərəkətdən təsirlənən obyektdir. Cümlədə mübtəda vəzifəsində çıxış edib.

4) Açıklamalı özne. Bəzi cümlələrdə mübtəda açıqlaması və ya əlavəsi ilə birlikdə verilir. Açıqlamaların başında və sonunda vergül qoyulur. Açıqlamalar və ya əlavələr mübtəda ilə birlikdə təhlil olunur. Məsələn:

"Hatice,halamın kızı,yarın bize gelecek."

Nümunədəki cümlədə "Hatice" əsas mübtəda "halamın kızı" isə onun açıqlamasıdır. Bu tip mübtədalara türkçədə "açıklamalı özne"deyilir. Bu cümlənin sintaktik təhlili zamanı "hatice" sözünü ayrı mübtəda, "halamın kızı" birləşməsini ayrı mübtəda kimi təhlil eləmək olmaz. Onlar bir yerdə təhlil olunmalıdır.

5) Seslenmeli özne. Mübtədası olmayan,amma xitab işlənən cümlələrdə subyekt və ya obyekt olaraq ikinci şəxsə müraciət olunur. Türk tədqiqatçıları bu formanı "seslenmeli özne" adlandırırlar. Məsələn:

"Türk,çalış,öğün,güven!"

"Atatürk'üm,önderim,kalbimde yatıyorsun!"

Qeyd edilən cümlələrdəki “Türk” və “Atatürk’üm” xitabları işlənən cümlələri Türk dilində səslənməli özne içləndiyini qeyd edirlər.

6)Örtülü özne. Şəxssiz cümlələrdə hərəkəti edənin kim(nə) olduğu bəzən “....tarafından,nedenile,yüzünden,ötürü” kimi sözlərlə göstərilir. Məsələn:

“Yeni gelen ürünler müşteriler tarafından çok beğenildi.”

“Fırtana nedelile ağaçlar devrildi.”

“Yüzünden,nedenile” kimi səbəb bildirən sözlər hərəkəti edəni bildirirsə örtülü özne,əks halda isə zərflik yaradır:

a) Kar yüzünden köyün yolu kapandı.

b) Kar yüzünden okullar kapandı.

Birinci cümlədə hərəkəti edən “kar” sözüdür.”Köyün yolu” nesne, “kapandı” yüklemdir. İkinci cümlədə isə “kar yüzünden” səbəb zərfi “okullar” isə sözde öznedir.

Bu tip özne bölgülərində o qədər də fikir ayrılıqları yoxdur. Məsələn, Leyla Karahanda bu bölgülərə rast gəlinməsə də, Caner Kerimoğlu, Zeynep Korkmaz bölgülərin olduğunu təsdiq edirlər. Bəzi tədqiqatçılar bütün çeşid özneleri gizli,sözde və s. olaraq bölmür, sadəcə “özne” adlandırırlar. Ümumiyyətlə, mübtəda bəhsi xəbər və zərflərə görə daha aydındır. Bu bəhsdə zərf və xəbər qədər fikir ayrılıqları yoxdur. Bir fikir ayrılığını nəzərə çatdıraq. Bəzi tədqiqatçılar eyni zamanda TDK öznenin bir türü olan “seslenmeli özne” haqqında danışarkən xitabların da bura aid olduğunu iddia edirlər. Lakin L.Karahan və M.Ergin qeyd edir ki, xitab ünsürləri yüklemle bağlanmadıqları üçün özne deyil cümle dışı ünsürdürlər:

“Şair! Sen üzüldükçe ve öldükçe yaşarsın.”

Burada dilçilər “şair” sözünü seslenmeli özne yox, cümle dışı unsur götürürlər. Onlar qeyd edir ki, bu cümlənin öznesi yükləmin qəbul etdiyi şəxs şəkilçisinə əsasən “sen”dir.(Gizli özne).

Tabesiz cümlələrin mübtədası çox vaxt ortaq ola bilir. Məsələn: “Doktor etrafına bakındı ve masaya doğru yürüdü.” Burada hər iki sadə cümlənin mübtədası “doktor”dur.

Cümlədə mübtəda ilə xəbərin uzlaşması mühüm şərtlərdən biridir. Müasir türkcədə mübtəda-xəbər uzlaşması Azərbaycan dilindəki kimidir (1, s. 48). Mübtəda təkdədirsə xəbər də təkdə, cəmdədirsə cəmdə olacaqdır. Bəzi hallarda mübtəda ilə xəbər arasında təklik və cəmlik baxımından paralellik olmaz. Məsələn:

“Güneşin sıcağından kaçanlar,deniz sularının serinliğine sığınıyor.”

Bu cümlədə cümlənin mübtədası cəmdə olsa da, xəbəri təkdədir. Bu hallara bədii əsərlərdə təsiri artırmaq üçün tez-tez rast gəlinir.

Azərbaycan dilindən digər fərqli cəhət də ondadır ki, türkcədə mübtədadan sonra onu daha çox vurğulamaq üçün ondan sonra vergül qoyulur. Digər bir səbəb isə mübtədanı(özne) başqa cümlə üzvlərindən fərqləndirməkdir.

Nəticə

Azərbaycan və Türkiyə dilçiliyində cümlənin baş üzvlərinin öyrənilməsi ilə bağlı fikirlərdən çıxış edərək demək olar ki, hər iki türkcənin qrammatik quruluşunun eyni olmasına baxmayaraq, sintaktik vahidlərin adlandırılmasına, onların təyinatına münasibət tamamilə fərqlidir. Burada müəyyən obyektiv və subyektiv məqamları nəzərə almasaq, deyə bilərik ki, hər iki dilçilikdə həmin məsələ ilə bağlı zəngin elmi fikirlər var və gələcək sözügedən istiqamətdə müqayisəli araşdırmaların aparılmasına ciddi ehtiyac duyulur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, Ə. və b. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Şərq-Qərb.

2. Abdullayev, K. (1998). Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif.

3. Banguoğlu, T. (1998). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK yayınları.

4. Bilgegil, M. K. (1982).Türkçe Dil Bilgisi. İstanbul: Dergah yayınları.

5. Cemiloğlu, İ. (1994). 14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks incelemesi. Ankara: TDK yayınları.

6. Dizdaroğlu, H. (1976).Tümcebilgisi. Ankara: TDK yayınları.

7. Ediskun, H. (1999). Türk Dilbilgisi. İstanbu: Remzi Kitabevi.

8. Ergin, M. (1993). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak yayınları.

9. Gencan, T. N. (1968). "Edatlar ve Edat Tümleçleri", Türk Dili, XVII. C., say 198, Mart, s. 680-684.

10. Gencan, T. N. (2001). Dilbilgisi. Ankara: Ayraç yayınları.

11. Xəlilov, B. (2017). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Adiloğlu.

12. Karahan, L. (1999). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ yayınları.

13. Kazımov, Q. (2007). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Təhsil.

14. Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: TDK yayınları.

15. Musayev, M. (2010). Türk ədəbi dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi. Bakı: Kitab aləmi.

16. Rəsulov, Ə. Rüstəmov R. (2007). Türk dili. Bakı: Bakı Universiteti.

17. Seyidov, Y. Mərdanova S. (2008). Azərbaycan dilçiliyində qrammatika problemləri. Bakı: BDU.

18. Şimşek, R. (1987). Türkçe Sözdizimi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

19. Zülfikar, H. (1995). "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993). Ankara: TDK yayınları, s. 43-51.

İMAM-I A'ZÂM EBU HANİFE'NİN SİYASİ DURUŞU VE EHL-İ BEYT İMAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

POLITICAL STANCE OF IMAM-I A'ZÂM ABU HANIFA AND IMAMS OF AHL AL-BAYT OPINIONS ABOUT

Abdulhamit SİNANOĞLU

Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fak. Orcid ID: 0000-0001-9633-896X

ÖZET

İslam düşünce tarihinde sadece kendisine İmâm-ı A'zâm lakabı verilmiş tek şahsiyet İmâm Ebu Hanife Nu'mân b.Sâbit olmuştur. Başlangıcından günümüze kadar onun dinî meselelerin açıklanması ve çözümünde aklı kullanası ve amelî fıkıhtaki yerini tartışanlar olmuşsa da, ilmî üstünlüğü karşısında hemen herkes hemfikir olmuıştur. Ancak onun akâid alanındaki görüşleri de büyük ölçüde bilinmekle beraber, dönemindeki siyasi çalkantılar karşısındaki siyasî görüşleri ve konumu hakkında bu güne kadar yeterli ve doyurucu çalışmalar çok azdır. Oysa bize göre Ebu Hanife'yi İmâm-ı A'zam yapan en önemli yönü onun siyâsî görüşleridir. Zira o, Allah'ın Kitabı Kur'an ve Son Elçisi Hz. Muhammed'in üzerinde ısrarla durduğu yönetimde şurâ, ehliyet ve liyakat, hak ve adalet kavramlarına verdiği önemin bizzat uygulayıcısı ve takipçisi olmuştur. Müslümanlar arasında asırlardan beri Ebu Hanife, sanki siyâsî yönü pek belli olmayan ve siyasetle hiç ilgilenmemiş biri gibi bilinmekte ya da gösterilmektedir. Hatta zâlim de olsa yöneticiye itaat edilmesini salık veren bir alim olarak da takdim edilmiştir. Oysa biraz sonra bildirimizde belirteceğimiz üzre durum hiç de böyle değildir. Öncelikle onun siyasî görüşlerine geçmeden önce siyâsî görüşlerinin oluşmasındaki arkaplan üzerinde durmamız gerekmektedir.

1.İMAM EBU HANİFE'NİN YAŞADIĞI SİYASİ ORTAM

İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin yaşadığı zaman dilimi, hicri birinci yüzyılın sonları ile ikinci yüzyılın ortaları olup, bu yıllar itikâdî ve siyâsî tartışmaların ve dahi siyasetin itikadî boyuta taşınarak fırklaşmaların ve ayaklanmaların birbirini takip ettiği bir döneme rastlar. Bu dönem Emeviler döneminin ikinci yarısı ile kuruluşundan kısa bir süre sonra iktidarlarını aynen Emeviler gibi muhaliflerine çeşitli baskılar ve katliamlarla kabul ettirmeye çalışan Abbâsi iktidarının ilk yıllarıdır. Hz.Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın soyundan gelen Abbâsiler, Hz. Ali oğulları ile birlikte nerdeyse bütün muhalefeti kendi lehlerine çevirerek Emevilere karşı adalet söylemleri ile iş başına geçmiş, kısa bir süre sonra da seleflerini aratmayacak yeni bir baskı dönemi oluşturmuşlardı.

Abbasîler hilâfet iddialarını birbirinden iki ayrı dönem ve iki ayrı söyleme dayandırmışlardır:

Emevilerin son dönemlerinde Emevî yönetimine karşı gizli davetle işe başlayan Abbasî davetçileri, Emevî muhalefetini saflarına katmak amacıyla "Hâşim oğullarının" veya "Ehl-i Beyt'in hakkı" gibi genel ifadeler kullanmışlardır. Aynı zamanda hilâfet haklarının Ebu Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Ali'nin kendilerine vasiyetinden kaynaklandığını etmişlerdir. Bu ididia, Abbasîlerin hilâfet haklarını, Ali oğullarının Hanefî kolundan aldıkları anlamını taşımaktaydı. Abbâsî isyanı başarıya ulaşınca Abbasîler, Ebu Hâşim ve onun gizli teşkilatı "Hâşimiyye" ile olan ilişkilerini bir tarafa bırakarak hilâfetteki haklarının Hz.Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'a dayandığını ileri, sürmeye başladılar.[358]

358 Bkz. Cem Zorlu, *Alim ve Muhalif*, İstanbul 2011,184-185.

1.1.İMAM EBU HANİFE'NİN İTİKADİ VE FIKHİ GÖRÜŞLERİNİN ARKAPLANI

Büyük imam Ebu Hanife'nin itikâdi duruşu ve en başta iman tanımında bile müminler arasında eşitlik ilkesini savunduğunu gösterir: Ona göre "iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar" olması açısından "gökte ve yerde bulunanların imanları arasında iman edilecek hususlar bakımından artmaz eksilmez". "Müminler iman ve tevhid bakımından biribirlerine müsavi yani birbirleriyle eşittirler. Fakat amel (eylem, iş yapma) bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Yine o tüm müminlerin "marifet, yakin, tevekkül, muhabbet, rıza, korku ve ümit ve iman konusunda birbirlerine müsavi olduklarını" kabul eder.[359] Bu konularda tüm iman edenlerin aynı seviyede olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusudur. Fakat Ebu Hanife Emevilerin Arap ırkçılığı yapmalarına karşı tüm müminlerin eşit olması gerektiği düşüncesiyle bu sözleri söylemiş olmalıdır.

Zira İmam Azam Ebu Hanife bir mevali idi ve Arap asıllı değildi. O bir mevali olarak Emevilerin-özellikle Abdulmelik b. Mervan'ın Irak valisi Haccac'ın- mevalileri Araplar ile eşit görmemesi, hatta Arapların hem dini hem konum bakımından ikinci sınıf Müslüman sayılmasını asla kabul edemiyordu. Öyle ki bu zalim "Haccac Arap kadınlarının Arap olmayanlarla evlenmesini, kurduğu Vasıt şehrine bile Arap olmayanların girmesini yasaklamıştı."[360]

Ebu Hanife aynı zamanda Emevilerin savaşlarda elde edilen ganimetlerin ve fey arazilerinin dağıtımında mevaliyi dışlamalarını hatta yeni Müslüman olan fakat Arap asıllı olmayanların cizye vergilerini devam ettirmelerini de kabul edemiyordu.

2.EBÛ HANÎFE'NİN HOCALARI VE EHL-İ BEYT İLE İLİŞKİLERİ

Ebu Hanifenin dedesi Zuta'nın bir Nevrûz ya da Mihricân bayramında Hz. Ali ile görüşüp ona "*Fâlûzec*" adlı tatlıdan ikram ettiği ve o sırada çocuk yaşta olan Sâbit'in de yanlarında bulunduğu, Hz. Ali'nin de Sâbit'in ve soyunun bereketi konusunda ona dua ettiği rivayet edilmektedir.[60] Bu rivayeti nakleden Ebû Hanîfe'nin torunu İsmail b. Hammâd'ın, "Biz Hz. Ali'nin yaptığı bu duayı Allah'ın kabul etmiş olmasını ümit ediyoruz" temennisinin, Ebû Hanîfe ailesinin Ehl-i beyt'e yönelik müspet tutumunu etkilediği düşünülebilir. Ebû Hanîfe'nin Ehl-i beyt'e olan teveccühünün bir başka yönü de ancak Ali evladından birinin, mevalinin maruz kaldığı ekonomik ve sosyal mağduriyetleri giderebileceğini düşünmesi olabilir çünkü Hz. Ali'nin fey dağıtımı konusunda eşit davranması gibi önceki bazı uygulamalar mevalinin sonraki yıllarda Ali evladı etrafında toplanmasını da etkilemiştir. Bu durum mevaliden olan Ebû Hanîfe'nin siyasî tavrını etkilemiş olmalıdır.[361]

İmam Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Hanîfe'nin her ikisi de hicrî 80 yılında doğmuş, hayatlarının 52 senesini Emevî iktidarında, kalan yıllarını ise Abbasî döneminde yaşamış akran iki âlimdir. Medine'de doğan Ca'fer es-Sâdık, hayatının neredeyse tamamını burada ge- çirmiş ve ilmî açıdan bu çevrede yetişmiştir. Ebû Hanîfe ise sonraları Abbasî hilafetinin merkezi olacak Kûfe'de doğmuş, ilmî tedrisatına burada başlamış ve daha sonra ilim elde etmek için çok sayıda şehre gitmiştir.

"Ebû Hanîfe'nin dört bin kadar hocadan ilim aldığı rivayet edilmektedir, bu hocalarının en başta geleni İmam Ca'fer es-Sâdık'tır.[362] Bu bilgi bir çok Sünnî ve de Şiî kaynaklarda yer almaktadırgörülmektedir. Birbiriyle

[359] İmam Ebu Hanife, *el- Fıkhu'l-Ekber, (İmamı Azamın Beş Eseri içinde*, Çev. M.Öz,) s.58.

[360] Taberi, *Tarihu't-taberi*, tah. M.Ebu'l-Fazl İbrahim,2.basım, 1967, Kahire 6/44; yine bkz. Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali İlişkisi*, İst.1996, s.131-135. M.Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, 2001, s.287-298.

[361] Zehra Korkmaz-Hayati Yılmaz, *Cafer es-Sadık ve Ebu Hanife Arasındaki Hoca Talebe İlişkisi*, Tekirdağ İlahiyat Dergisi, Aralık 2019. C.5, sayı:2, ss:1151-181/1153.

[362] Ca'fer es-Sâdık'ın doğum ve vefatı için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), VII,

akran olan bu iki âlimin tam bir hoca talebe ilişkisi içerisinde değiş de farklı zamanlarda bir araya geldiği ve görüştüğü bilinmektedir. Bu alimlerin ne kadar süre ve kaç kez bir araya geldikleri ise tam olarak tespit edilememektedir. Hem Şîa'ya hem Ehl-i sünnet'e ait kaynaklarda bu görüşmelere dair rivayetler incelendiğinde Ebû Hanîfe ile Ca'fer arasındaki ilmî ilişkinin değişik ilim alanlarında olduğu anlaşılmaktadır."[363]

Ebû Hanîfe ile Ca'fer es-Sâdık arasındaki ilişkiyi ele alan başka çalışmalar bulunmasına rağmen bu çalışmalarda konunun etraflıca ele alınmadığı düşü- nüldüğünden konunun Şiî ve Sünnî kaynaklara dayanarak ve Ebû Hanîfe'nin Ca'fer'den aldığı ileri sürülen ilimlerin neler olduğuna yer vererek meselenin izahına çalışılacaktır. Bu çalışmada ikili arasındaki hoca-talebe ilişkisi ele alı- nırken onların ilk defa ne zaman ve nerede karşılaştıklarına, aralarında ne gibi münasebetler olduğuna ve Ebû Hanîfe'nin Ca'fer'den hangi ilimleri aldığına yer verilecektir. Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Zeynelâbidîn (ö. 94/712)

ve Abdullah b. Hasan (ö. 145/762) gibi diğer Ehl-i beyt imamlarından da ilim alan Ebû Hanîfe'nin, Ehl-i beyt'e yönelik tutumunun Ca'fer'den ilim almasında bir etkisinin olduğu açıktır.

Ebu Hanife'nin hocaları arasında en çok bilineni Hammâd b. Ebû Süleyman (ö.120/737)'dır. Ebu Hanife gibi Arap kökenli olmayan Hammâd'ın derslerine 22 yaşından 40 yaşına kadar 18 yıl sürekli olarak devam etmiş olan Ebu Hanife, Isfahan'lı olan bu hocasının vefatı üzerine onun yerine geçmiştir. Ebu Hanife hocasından siyâsî olarak da etkilenmiş olmalıdır, ama bunun nasıl olduğunu ve ne derece etkilenmiş olduğunu tam olarak bilemesek de Arap asıllı olmayanlara karşı Emevîlerin yaklaşımı genel anlamda dışlayıcı olduğundan hocası Hammâd'ın da bu durumdan hiç memnun olamayacağı ve talebesini de etkileyeceği tahmin edilebilir.

Ebu Hanife Emevi karşıtı olan "Ali oğulları" ve "Abbas oğulları"na hep yakınlık duymuştur. Bu ifadeler Emevi devleti yıkıldıktan hemen sonra ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar, ""Hâşimîler", "Hâşim oğulları" veya "Âlü'l-Beyt" ifadeleri her iki grubu da içerisine alacak biçimde kullanılmakta idi. Bu iki aileden biri kendisini diğerinden ayrı görmemiş ve davet sürecinde Emevîlere karşı birlikte hareket ederek mücadele etmişlerdir."[364]

Ebu Hanife'nin siyâsi görüşlerinin asıl kaynağı, bizzat tanıdığı ve ilimlerine ve takvâlarına hayran kaldığı Ehl-i Beyt imamlarıdır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Kerbelâ'da şehid düşen Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin'in oğlu olan Muhammed Bakır (ö.114/732) ile kardeşi İmâm Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'dir (ö.122/739). İmam Zeyd, Emevi yönetimine karşı kıyâm etmiş olan dedesi Hz. Hüseyin gibi kendi zamanında Kûfe merkezli bir ordu toplayarak Emevilere karşı savaşırken şehid edilmiş ve savaş sonrası taraftarlarının onu gömdüğü yerden çıkaran Emevi ordusu tarafından mubârek bedenine hunharca eziyet edilen bir kimsedir.

Ebû Hanîfe, Emevîlere karşı isyan eden İmâm Zeyd'i maddi olarak desteklemiştir.[365] Ebû Hanîfe onun hakkında: "Onun zamanında ondan daha bilgili ondan daha süratli cevap veren ve daha açık sözlü birini

544; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru sâdır, 1977), I, 327; Şemseddin Muhammed b. hmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ,* thk. Hüseyin el-Esed Şuayb el-Arnaût, 3. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), VI, 255; Ebû Hanîfe'nin doğum ve vefatı için bk. İbn Sâ'd, *et-Tabakât,* VIII, 489; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 408; Zehebî, *Siyer*, VI, 391, 401.

[363] Zehra Korkmaz-Hayati Yılmaz, *Cafer es-Sadık ve Ebu Hanife Arasındaki Hoca Talebe İlişkisi*, Tekirdağ İlahiyat Dergisi, Aralık 2019. C.5, sayı:2, ss:1151-181/1151

364Ahmed Şelebî, Mevsû'atu't-tarîhi'l-Islâmî ve'l-Hadârati'l-îslâmiye, Kahire, 1978, 3/27;Cem Zorlu, Alim ve Muhalif, s.183'ten naklen.

[365] İmâm Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'nin, Vâsıl b. Atâ'nın öğrencilerinden olduğu ve itizâl düşüncesini de ondan aldığı ve Zeydîlerin de bu nedenle Mu'tezilî fikirlere sahip olduğu rivâyet edilir. Bkz. Kadı Abdulcebbâr (ö.415/1025), *Fadlu'l-İtizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, s.239; İbnu'l-Murtezâ, *el-Munye ve'l-Emel*, 24-25: Krş. Mahmut Ay, *Mu'tezilizmden*

görmedim" demiştir. İmâm Zeyd de Kûfe'de ikamet ederdi. İlmi ondan almıştı.[366] Bazı kaynaklarda İmâm Zeyd b.Ali, aynı zamanda Vâsıl b. Ata (ö.80/767)'nın öğrencisi olarak da gösterilir. Buna göre Ebû Hanîfe ile Vâsıl, İmâm Zeyd'in Emevîlere isyan edişini destekleme konusunda ve onun imâmetini/hilâfetini tanımada aynı görüşte birleşmiş oluyorlar.[367] Ebu Hanife'nin bir diğer hocası İmam Muhammed Bâkır'ın oğlu İmâm Câfer es-Sâdık'tır.(ö.148/765). Bunlar aynı zamanda "12 İmâm"dandırlar. Ebu Hanife'nin diğer meşhur hocaları büyük âlimlerden Katâde b. Diâme (ö.118/736), Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın azadlısı Nâfi (ö.120/737), bir diğeri de Abbâsî halifesi Mansûr tarafından oğullarıyla birlikte öldürttüğü yine Ehl-i Beyt'ten olan ve Hz.Hasan'ın torunlarından Abdullah b. Hasan'dır. (ö.145/762). Ebû Hanîfe'nin adlarını verdiğimiz Ehli Beyt'ten olan İmâm Cafer es-Sâdık'ın dışında bu hocalarından İmâm Zeyd'i Emevîler diğerlerini de Abbâsîler işkencelerle şehid etmişlerdir. Ebu Hanife işte kendi dönemindeki bu yönetimlerin böylesine bir haksızlığa ve zulme sapmalarından dolayı onları asla tasvip etmediği gibi bu yönetimlerin gayri meşru olduğunu düşünmüştür. İşte bu yüzdendir ki o, ne Emevîlerin ne de Abbâsîlerin kendisine teklif ettiği hiçbir görevi kabul etmemiş ve sonunda -bazı rivâyetlere göre- Abbâsî halifesi Mansûr tarafından zehirletilerek şehit edilmiştir.[368]

Buna göre Ebû Hanîfe, Hz. Ali'nin oğullarından Hz. Hüseyin'in torunu İmâm Zeyd b. Ali, Ali Zeynelâbidîn'in diğer oğlu İmâm Muhammed el-Bâkır, bunun oğlu İmâm Ca'fer es-Sâdık ile Hz. Ali'nin diğer oğlu Hz. Hasan'ın torunu İmâm Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın itikâdî, siyâsî ve diğer görüşlerinden yararlanmış bir alimdir. Bu imâmlar o dönemde, Hz. Peygamber (as)'in Ehl-i Beyti'inin en önde gelen âlimleri ve önce Emevîler ardından Ehl_i Beyt'in hakkını savunacakları sözünü verip de bunların da Ehl-i beyt!e hakkını vermemesi üzerine Abbâsîlere muhalefet ve isyan eden alimleri idiler.

Ebû Hanîfe'nin itikâdî ve siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde sahabeden Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel ile tabiûnden Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebû Rabâh, Saîd b. el-Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz gibi âlimlerin de çok büyük katkıları olmuştur.

Hayatının 52 yılı Emevî idaresi altında geçmiş olan Ebû Hanîfe'ye göre Emevî yöneticileri ğayrımeşru yöntemlerle ve haksız olarak idareyi ele geçirmişlerdir. Onlar insanlara haksızlık ve zulüm yapmaktadırlar. Bunlara karşı mücadele veren Hazreti Ali'nin çocukları ve torunları (Ehl-i Beyt) ise haklıdır. O, özellikle Hazreti Hüseyin'in torunu İmâm Zeyd b. Ali (ö.122h.)'den yana olmuş, ona nakdî yardımda bulunmuştur.[369]

2.1.EBU HANİFE'NİN HZ. HASAN'IN TORUNLARI OLAN İMAM MUHAMMED VE İMAM İBRAHİM'İN İSYANLARI KARŞISINDAKİ SİYASİ TUTUMU

Hz. Hasan'ın torunlarından Abdullah bin Hasan'ın oğulları olan Muhammed ve İbrahim'in isyanlarına önceleri büyük bir teveccüh olmuştu. Muhalif kesimlerin bir çoğunun destek verdiği bu isyanlar karşısında Ebu Hanife'nin tutumu bu isyanlara olumlu bakmak hatta bir çoklarını buna teşvik etmek biçiminde tecelli etmiştir.

Arta Kalan Mutezile, Kelam Araştırmaları Dergisi, 9:1 (2011), s.71-72. Ayrıca bkz. Neşet Çağatay, "*Vâsıl* b. *Atâ"*, MEB. İslâm Ans., XIII/220; bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi İmâm Ebû Hanife ve Vâsıl bin Atâ,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.39 vd.

[366] Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Matbu), c. 3, cüz: 3, s. 59. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.39 vd..

[367] Bkz. İbnu'l-Murtezâ, *el-Munye ve'l-Emel*, 24-25.

[368] M. Ebû Zehrâ, Ebû Hanîfe'nin ölümü ile ilgili bir çok rivâyetin bulunduğunu, fakat kendisinin İbn Bezzâzî'nin *Menâkıb*'ındaki "Ebû Hanîfe'nin fetvâ vermesi ve halkla görüşmesinin yasaklanması şartıyla hapisten çıkarıldıktan bir süre sonra evinde öldüğü" rivâyetini kabul etmeye meyyâl olduğunu ifâde eder. Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Terc. Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.55. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.40 vd.

[369] Bkz. İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 258 bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.340-41.

Üstelik Ebu Hanife, Muhammed ya da İbrahim'in üzerine gönderilecek orduyu da meşru kabul etmiyor, bu orduda görev alınmasına asla cevaz vermiyordu. Zira o bu imamların isyanını haklı görüyordu. Başına bazı belalar gelebileceğini bildiği halde Abbasîlerin yanında yer alan bir ordu komutanı olan ünlü Hasan b. Kahtebe'yi bu işten vazgeçirebilmiştir. Bu durum onun ne kadar etkin bir şahsiyet olduğunu da ortaya koymaktadır:[370]

Bu olay şöyle gelişti: *İbrahim Basra'da kardeşi de Medine'de isyan etmişlerdi. Mansur'un kumandalarından Hasan b. Kahtebe, bu günlerde Ebu Hanife'nin yanına girdi ve:* "Benim ne iş yaptığımı biliyorsun, hiç de hoş olmayan işleri yapıyorum, benim tövbem kabul olur mu?" *diye sordu. Ebu Hanife de:* "Evet." *karşılığını verince,* "Peki o zaman nasıl olacak?" *dedi İmam:* "Öncelikle Allah senin yaptıklarından gerçekten pişman olduğuna dair samimi bir niyetin olduğunu bilecek. İkinci olarak, eğer bir Müslüman'ı öldürmek ya da ona bir şey yapmak arasında muhayyer kalırsan, böyle bir iş yapmaktansa kendini öldürmeyi tercih edersin. Ayrıca bir daha böyle işler yapmayacağına Allah'a söz verirsin. Bu sözünde durursan inşallah tövben kabul olacaktır." *dedi. Hasan b. Kahtebe, Ebu Hanife'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir:* "Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir Müslüman öldürmeye ve kötülük yapmaya yeltenmeyeceğim."[371] *İbrahim b. Abdullah b. Hasan isyan edince, Mansur, adı geçen Hasan b. Kahtebe'yi çağırarak isyankârların üzerine gitmesini emretti. Bunun üzerine Hasan, Ebu Hanife'nin yanma gelerek:* "Bana şöyle şöyle yapmam emredildi, ne dersin?" *diye sordu. Ebu Hanife de:* "Eğer verdiğin sözde durursan geçmişte yaptıklarını Allah bağışlar; yok eğer eski hayatına geri dönersen hem geçmişte yaptıklarından hem de gelecekte yapacaklarından hesaba çekilirsin." *deyince hemen Mansur'un huzuruna girdi ve kendisinden bu konuda affını istedi ve gerekçelerini söyledi; ama Mansur kabul etmedi. Bunun üzerine o son noktayı koydu:* "Bu iki adamı (Muhammed ile İbrahim) öldürmeyeceğim, daha önce işlediğim günahlar bana yeter." *dedi. Mansur çok kızdı, hemen kardeşi Humeyd ileri atılarak şöyle dedi:* "Ey Müminlerin emiri! Biz bir yıldan beri onun akli muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saçmalıyor. Bu sefere ben çıkabilirim." *Ardından Humeyd yola koyuldu. Soğukkanlılığını koruyan Halife Mansur, bazı güvendiği kimselere:* "Hasan b. Kahtebe'yi gözetleyin bakalım, kimin yanına girip çıkıyor, kiminle oturup kalkıyor, bu adamı bize karşı kafasını kim karıştırıyor?" *diye talimat verdi, onlar da:* "O, Ebu Hanife'nin yanına gidip geliyor ve onunla oturup kalkıyor." *dediler.*[372]

Ebu Hanife İbrahim ile birlikte cihat etmeyi ibadet saymış hatta nafile hacdan daha üstün görmüştür. Bunun sebebi onun halka ve halkın problemlerine yakın olmasıdır. Mansur'un Abdullah'a ve oğlu Muhammed'e yaptıkları onun hoşuna gitmiyor ve doğruları söylemeden de geri durmuyordu. Bu konuda İbrahim b. Süveyd el-Hanefî şöyle demektedir: İbrahim'in isyan ettiği günlerde yanında misafirken Ebu Ha- nife'ye: *"Farz olan hacdan sonra bu isyana katılmak mı yoksa tekrar haccetmek mi sana göre daha faziletlidir?"* diye sordum. O da: "Farz olan haccı yaptıktan sonra savaşa katılmak elli kez hac yapmaktan daha evladır." *karşılığını verdi.*[373]

Onun yaşadığı dönemde Hâricîler, Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye, Mu'tezile ve Şia'nın değişik kolları bir yandan itikâdî görüşlerini diğer yandan da siyâsî duruşlarını çeşitli biçimlerde dile getiriyorlar, bunlardan bazıları zaman zaman da iktidara karşı kıyama ve ihtilale kalkışıyorlardı. İmamı Azam Ebu Hanife bütün bu olup bitenlerin neredeyse kavşak noktası olan Kûfe'de ikamet ediyor ve ticârî faaliyetlerini izlemek için de zaman zaman Basra'ya gidip geliyordu. O, bütün gurupların görüşlerini çok iyi biliyor; onlara karşı da hak bildiği şeyleri çekinmeden ama gayet ilmî ve iknâi yöntemlerle mücâdele ediyordu. O, hiçbir aşırı ucun yanında yer almıyor, görüşler arasında kıyaslar ve değerlendirmeler yaparak kendi özgün görüşünü ortaya koyuyordu. Görüş ve ictihadlarıyla dikkatleri üzerine çekiyor, hem avamın hem havassın kendisine olan ilginin ve sevginin artmasına, ama bu arada hasetçilerinin de artmasına sebep oluyordu.

---

370 Bkz.Cem Zorlu, *Alim ve Muhalif*, İst.2011, s.92-93.

371 Cem Zorlu,age.,262-263. el-Kuraşî, Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed (v.775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mıdiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi, trs. 503.

372 Cem Zorlu,age.,262-263; El-Kuraşi,age.,503.

373 Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin el-Isfehânî (v. 356/967, *Makâtilu't-Tâlibiyyîn,* nşr. Ahmed Sakr, Kahire, trs., Dâru Ihyâi'l-Kütiibi'l-Arabiyye,s.378.

3.EBÛ HANÎFE'NİN İMAMET VE/YA HİLÂFET ANLAYIŞI

İmâm Ebû Hanîfe, Emevîlere hep mesafeli durmuş onlara isyan eden Ehli Beyt önderlerini maddi olarak desteklemiştir.[374] O, Hz. Hüseyin'in torunu İmâm Zeyd'i şu övgü dolu ifadelerle övmüştür: "Onun zamanında ondan daha bilgili, daha hızlı cevap veren ve daha açık sözlü birini görmedim". İmâm Zeyd de Ebu Hanife gibi Kûfe'de ikamet ederdi ve ondan da ilim almıştı.[375]

Şurası ilginçtir ki İmam Zeyd b. Zeynel Abidin, Emevîler döneminde hicrî 121 yılında Hişam b. Abdülmelik yönetimine karşı ayaklanınca Ebû Hanîfe onun bu çıkışını Hz. Peygamber Efendimizin Bedir Harbi'ne çıkışına benzetmiştir. Kendisine siz neden ona katılmadınız denilince de "beni ona katılmaktan halkın bendeki emanetleri alıkoydu" demiştir. Ebû Hanîfe kendisine birçok emanet bırakıldığını, bunları İbnu Ebi Leylâ'ya bırakmak istediğinde onun bunu kabul etmediğini, kendisinin de bu emanetler üzerinde iken uzak yerlerde ölmekten korktuğunu söylediği rivâyet edilir. Başka bir rivâyete göre de "halkın İmâm Zeyd'in atalarını aldattıkları gibi onu da aldatıp yarı yolda bırakmalarından korktuğunu, fakat onu hak imam ve halife olarak tanımış olduğunu ve ona bin dirhem göndererek ona biat ettiğini ve elçiye özrünü ona arz etmesini söylediği bildirilir.[376] Büyük bir alim hem de bir tâcir olan Ebu Hanife'nin içinde yaşadığı Kufe halkının da nabzını çok iyi bildiğinden onlara tam olarak güvenemedi.

Ebû Hanîfe'nin kalben ve nakden destek verdiği İmâm Zeyd b. Ali, hicrî 122 yılında Emevî ordusuna karşı savaşırken şehit olmuş, üç yıl sonra da hicrî 125 senesinde oğlu İmâm Yahya Horasan'da Emevîlere karşı ayaklanmış, ne yazık ki o da babası İmâm Zeyd gibi öldürülmüştür. Daha sonra İmâm Yahya'nın oğlu İmâm Abdullah da Emevîlere karşı Yemen'de ayaklanmış, Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed'in gönderdiği kuvvetleri Yemen'de kırıp ezmesine rağmen, o da 130 senesinde şehit olmuştur.[377]

Emeviler dönemi hep siyasi çalkantılarla geçmiş, muhalif gruplar onları devirmek için her fırsatı değerlendirmiş, fakat iktidardakiler de muhalifleri bastırmak için her çareye başvurmuşlar; çoğunlukla da karşılarına dikilenleri acımasız bir biçimde bastırmışlardır.

Emevîler'in son döneminde halk arasında siyâsî ve sosyal çalkantılar daha da artmıştı. Bunun üzerine Ehl-i Beyt önderlerinin başını çektiği bir gurup, o zamânâ kadar belirsiz bir kişi adına yapılan davetlerin bundan sonra kimin adına yapılacağını belirlemek üzere Ebvâ'da[378] bir araya gelmişlerdir. Bu toplantının, ilk toplantı

---

[374] İmâm Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'nin, Vâsıl b. Atâ'nın öğrencilerinden olduğu ve itizâl düşüncesini de ondan aldığı ve Zeydîlerin de bu nedenle Mu'tezilî fikirlere sahip olduğu rivâyet edilir. Bkz. Kadı Abdulcebbâr (ö.415/1025), *Fadlu'l-İtizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, s.239; İbnu'l-Murtezâ, *el-Munye ve'l-Emel*, 24-25: Krş. Mahmut Ay, *Mu'tezilizmden Arta Kalan Mutezile*, Kelam Araştırmaları Dergisi, 9:1 (2011), s.71-72. Ayrıca bkz. Neşet Çağatay, "*Vâsıl* b. *Atâ"*, MEB. İslâm Ans., XIII/220.

[375] Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (Matbu), c. 3, cüz: 3, s. 59. Bazı kaynaklarda İmâm Zeyd b.Ali, aynı zamanda Vâsıl b. Ata'nın öğrencisi olarak da gösterilir. Buna göre Ebû Hanîfe ile Vâsıl, İmâm Zeyd'in Emevîlere isyan edişini destekleme konusunda ve onun imâmetini/hilâfetini tanımada aynı görüşte birleşmiş oluyorlar. Bkz. İbnu'l-Murtezâ, *el-Munye ve'l-Emel*, 24-25. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.39 vd.

[376] M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 32- 33

[377] Bkz. İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, cilt 5: 122, 125, 130 Seneleri Olayları; kşz.M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat: İstanbul 1966 s. 34. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.216 vd.

Medine yakınlarında bir köy olup, Hz. Peygamberin annesi Âmine'nin kabrinin bulunduğu yerdir. Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru'l-Fikr-Beyrut tsz., (c.I-V), I/79. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.217vd. Böyle bir toplantının gerçekleşip gerçekleşmediği, gerçekleşmişse olayın nasıl olduğu konusunda birbirinden farklı rivayetler vardır. Bazılarına göre böyle bir biat olayı gerçekleşmemiştir. (Bkz. Isâmuddîn Abdurraûf el-Fakî, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, Kahire 1987, s.28; Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1992, 1/239-240).

olup son Emevi halıfesi Mervân b. Muhammed'in hilâfetinden (127-132/744-750) önce gerçekleştiği rivayet edilir. Bu toplantıya İmâm İbrahim, Ebû'l-Abbâs (İlk Abbâsi halifesi olacak kişi), Ebu Câfer el-Mansûr (İkinci Abbasi halifesi), Sâlih b. Ali gibi ileri gelen Abbâsoğulları ve Abdullah b. Hasan ile oğulları Muhammed ve İbrahim, Muhammed b. Abdullah b. Amr gibi ileri gelen Ali oğullarının da aralarında bulunduğu Hâşimîler katılmış, Abbâsoğullarından Sâlih b. Ali, içlerinden birisine artık biat edilmesinin gerektiğini belirten bir konuşma yapmış, Alioğullarından Abdullah b. Hasan da "Mehdî"[379] olarak bilinen oğlunun bu işe layık olduğunu belirtmişti. Mansûr'un da bunu destekleyen konuşması sonucunda orada bulunan İmâm İbrahim, Ebû'l-Abbâs, Mansûr ve diğerleri Muhammed'e hep beraber biat etmişlerdir. Bu biattan hemen sonra, *Alioğullarının Hüseyin kolu temsilcisi Câfer*, toplantı dağılmadan yetişerek, hilâfetin Abbâsoğullarına nasib olacağını, Muhammed ve İbrâhim'in de öldürüleceğini iddia ederek bu biate karşı çıktığı rivâyet edilir.[380] Gerçekten de Muhammed b. Abdullah b. Hasen, Mansur'un hilafeti döneminde Medine'de isyan etmiş ve Mansur'un üzerine gönderdiği İsa b. Mûsa ve Humeyd b. Kahtebe tarafından birkaç gün kuşatıldıktan sonra öldürülmüştür.[381]

Ebû Hanîfe Emevî devletinin en güçlü dönemini gördüğü gibi, onun çöktüğüne de şahit olmuştur. O, Abbâsîler devletinin kuruluşuna da şahit olmuş ve Abbâsîlerin gizlice Emevîleri yıkmak için yaptıkları propagandaları yakinen izlemiştir.

Ebû Hanîfe'ye göre Emevî yöneticileri *meşru olmayan yöntemlerle ve haksız olarak* idareyi ele geçirmişler ve halka haksızlık ve zulüm yapmaktadırlar. Zira onun ömrünün önemli bir bölümü (52 yıl) Emevî idaresi altında geçmiş ve onların her türlü baskılarına şahit olmuştur. Bunlara karşı mücadele verenlerin başında Hazreti Ali'nin çocukları ve torunları (Ehl-i Beyt) olmuş ve onlar bu mücadelede haklıdır. O, özellikle Hazreti Hüseyin'in torunu İmâm Zeyd b. Ali (ö.122)'den yana olmakla beraber, Ehl-i Beyt'in diğer kolu olan İmâmiyye'nin ise siyâsî görüşlerini reddetmektedir.[382] O, Emevileri yıkan ve adalet söylemleriyle yönetimi ele geçiren Abbâsîlere önce ümit bağlayarak biat etmiş, fakat daha sonra bunların da yönetimlerini kaba kuvvete dayandırdıklarını ve Emevîlerden pek farklı olmadıklarını görünce onlardan da uzaklaşmış ve biatini bozmuştur. Mansur onu yönetimlerinin içine çekmeye çalışmışlarsa da ona da asla boyun eğmemiş, onun bu hak ve adaletten yana olan onurlu ve dik duruşu ne yazık ki hayatına mal olmuştu. Ebû Hanîfe, daha sonraki dönemlerde kendi adına ortaya konmaya çalışılan "zâlim de olsa ululemre/emir sahibine/yöneticiye itaat etme görüşü ile hiçbir ilgisi olmadığını bu şekilde ortaya koymuş bir âlimdir. Zira o, İslâm'da hiç kimseye *kayıtsız şartsız itaat prensibi diye bir şey olmadığını* çok iyi bilen büyük İslâm düşünürlerinden biridir.

Ebû Hanîfe'yi çeşitli yönleriyle inceleyerek çok değerli bir eser telif eden çağımızın büyük İslâm düşünürlerinden biri olan Muhammed Ebû Zehra, Ebû Hanîfe'nin siyâsî görüşü hakında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Hilâfet hakkındaki görüşünü ne onun kalemiyle yazılmış veya dikte edilmiş olarak, ne de arkadaşlarının ve öğrencilerinin birinden rivâyet edilmiş olarak görebiliyoruz. Halbuki onun hayatı, içinde bulunduğu devirler, maruz kaldığı takipler, onun muayyen bir siyâsî görüşü olduğunu haber vermektedir. Onun hayatı İmâm Zeyd b. Zeynelâbidîn ile diğer Şia imamları arasında sıkı münasebetlerini göstermektedir. Ebû Hanîfe'nin ashabının sözleri de onun Hz. Ali evladına, Ehli Beyt'e candan bağlı olduğuna delalet eder ve onun takibe maruz kalması da bu yüzdendir. Fakat ne ona nisbet olunan kitaplarda, ne de ondan gelen rivâyetlerde bunlara dair hiçbir şey bulamıyoruz. Halbuki o, ders halkalarında hilâfete dair görüşlerini zaman zaman herhalde söylemiştir. O, Abbâsilerin de aleyhinde idi. Hatta Nefsüzzekiyye'nin kardeşi İbrahim, Mansûr'a karşı ayaklandığında bunu alenen söylemiştir. Hatta talebesi İmâm Züfer'in ona şöyle dediği rivâyet edilir: "Vallahi sen bu yönetimlere

[379] Bkz. Makdisî, *el-Bed'ü ve't-Târih*, VI/85.
[380] Cem Zorlu, *Âlim ve Muhâlif*, İstanbul 2011, s.187 vd.
[381] Bkz. Makdisî, *el-Bed'ü ve't-Târih,* VI/85. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.217 vd.
[382] Bkz. İbn Nedim, *el-Fihrist*, 258

karşı çıkıştan vazgeçmeyeceksin. Dolayısıyla bir gün ipin bizim boynumuza geçirilmesine de sebep olacaksın."[383]

Abbâsîlerin, Hz. Peygamber'in yakın akrabası olarak işbaşına geçmeleri, önce onda bir ümit uyandırmış ise de, *Abbâsî halifelerinin Peygamber'in dini vekili gibi hareket etmelerini* ve halk üzerinde bu sıfatla etkili olmaya çalışmalarını uygun görmüyordu. Zira bir süre sonra bunların bu işi sırf kendi ellerine alıp Hz. Alinin evladını mahrum bırakma cihetine başvurmaları onda hayal kırıklığı uyandırmıştır. O bu nedenle Hz. Ali evladının Abbâsîlere karşı ayaklanmasını haklı görmüştür.

İncelediğimiz kadarıyla Ebû Hanîfe Ehl-i Beyt imamlarına destek verirken biraz temkinli bir duruş sergilemiş, yönetime onlar kadar sert bir karşı duruş sergilememiştir. Fakat onun bu durumunu hem Emevî hem Abbasi yöneticileri farketmiş ve onu sistemlerinin içine çekme denemelerinde bulunmuşlarsa da bunda da asla başarılı olamamışlardır.

Ebû Zehra'ya göre son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in Irak valisi olan Yezid b. Ömer b. Hübeyre'nin, *Ebû Hanîfe'ye kâdılık ve hazinedarlık teklif etmesinin arkaplanında onun Emevîlere olan bağlılığını denemek vardır*. Zira onun Hz. Ali'nin soyundan gelen imamların taraftarı olduğu, onlara elinden gelen yardımı yaptığı Emevî yöneticilerin ve onları destekleyenlerin kulağına gelmişti. Bu sırada bir çok siyâsî ihtilaflarla çalkalanan Irak, Horasan ve İran'daki muhalefet neticesinde, oralarda bulunan şehirler birer birer Abbâsî taraftarlarının eline geçmeye başlamıştı.[384]

Ebû Zehra şöyle devam eder: "Mekki aynen şöyle diyor: Emevîler zamanında İbn-i Hübeyre Küfe valisi idi. Irak'ta kaynaşmalar baş gösterdi. Irak fukahasını kendi kapısında topladı. Aralarında İbn-i Ebi Leylâ, İbn-i Şübrüme, Davut b. Ebi Hind gibi ulema vardı. Her birini mühim devlet vazifeleri başına geçirdi. Ebû Hanîfe'yi de davet etti. Mührü onun eline vermek istedi. Ebû Hanîfe'nin elinden geçmeyince hiçbir emir ve fermanın hükmü olmayacak, Beytülmalden çıkan her mal Ebû Hanîfe'nin elinden çıkmış olacaktı. Ebû Hanîfe bunu kabul etmedi. İbnu Hubeyre: 'Eğer kabul etmezse onu döverim' diye yemin etti. Fukaha arkadaşları Ebû Hanîfe'ye:

-Allah aşkına kendini tehlikeye atma, şu işi kabul et. Biz senin kardeşleriniziz. Hepimiz bu işlerden nefret ediyoruz. Fakat kabulden başka çare bulamadık, ister istemez vazife aldık dediler.

Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

-Vâsıt Mescidi'nin kapılarını saymayı bana teklif etse, ona bunu da yapmam. Nasıl olur da bu ağır işi kabul ederim. *O, boynunu vuracağı bir adamın ölüm fermanını yazacak, ben de ona mührü basacağım ha! Vallahi böyle bir işe katiyen girmem!*

İbn Ebû Leylâ:

-Arkadaşımızı bırakalım, o haklıdır, hata başkasının dedi. Ebû Hanîfe'yi hapse attılar. Ona her gün dayak atıyorlardı. Cellat, İbn Hubeyre'ye gelerek: Bu adam kırbaçtan ölecek dedi.

İbn Hubeyre:

-Söyle ona, bizi yeminimizden kurtarsın dedi. O da Ebû Hanîfe'ye bunu söyleyince:

-Cami kapılarını saymamı istese yine yapmam dedi. Sonra o cellat İbn Hubeyre ile görüştü.

-Bu mahpusa bir nasihatçi yok mu? Mühlet istesin ki vereyim dedi.

---

[383] M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1997, s.13'den aktaran: Y. Nuri Öztürk, *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmamı Azâm Ebû Hanîfe,* İstanbul 2009, s.437. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi İmam Ebû Hanife ve Vâsıl bin Atâ,* Rağbet Yay.,İst.2012, s.218 vd.

[384] Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.34. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.220-221 vd.

Ebû Hanîfe'ye haber gönderdiler.

-Arkadaşlarımla istişare yapayım, bakayım dedi. İbn Hubeyre tahliyesini emretti. Ebû Hanîfe hapisten çıkınca atına bindi, Mekke'ye kaçtı. Bu hadise 130 senesinde idi. Mekke'de yerleşti. Hilafet Abbâsîlere geçinceye kadar orada kaldı. Ebû Cafer Mansûr zamanında Kûfe'ye döndü.[385] Hilafet Abbâsîlere 132/750'de geçtiğine göre Ebû Hanîfe burada yaklaşık olarak iki yıl kalmıştır. Bu sırada Ebû Hanîfe'nin de yaşı buna göre elli iki idi.

Mekkî, Menâkıb'ında: Ebû'l-Abbâs Seffah, Kûfe'ye girip de halktan biat istediği zaman Ebû Hanîfe'nin orada olduğunu söylüyor ve aynen şöyle diyor: Ebû'l-Abbâs Seffah Kûfe'ye girdiği zaman ulemayı davet etti, onları huzuruna topladı ve onlara şöyle dedi:

-Bu hilafet işi Peygamberimizin ehline ve akrabasına geçti. Bu size Allahu tealanın bir lutfu ve keremidir. Hak yerini buldu. Sizler ey ulema zümresi! Buna yardım etmeye en layık olanlarsınız. Size istediğiniz kadar ihsan ve ikram var. Allah malından ziyafet var. Halifenize biat ediniz, ahrette sizin için emniyete kavuşmaya vesile olur. Allah'ın huzuruna, halifeye biat etmeksizin imamsız olduğunuz halde çıkmayınız, hüccetsiz ve delilsiz kalanlardan olmayınız. Oradakiler Ebû Hanîfe'ye baktılar. O da isterseniz kendi namıma ve sizin namınıza konuşayım dedi. Evet bunu arzu ediyoruz dediler. Bunun üzerine şu sözleri söyledi:

-Allah'a hamd olsun ki, bu hakkı Resul-i Ekrem'in akrabasına nasib etti. Zâlimlerin zulmünü bizden kaldırdı. Lisanımızla hakkı söyleyebiliyoruz. Allah'ın emri üzerine sana biat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz ahdi tutacağız. Allahu Teâlâ bu işi Peygamberimizin akrabasından asla ayırmasın.[386]

Ebû'l-Abbâs da buna güzel bir cevap verdi:

-Ulema namına senin gibiler konuşmalı…Seni seçmekle çok isabetli hareket ettiler. Sen de gâyet güzel ifade ettin. Çıktıktan sonra "Kıyamete kadar" sözü ile neyi kastettiğini sordular. O da:

-Siz beni ele verirseniz ben de sizi ele veririm dedi. Onlar da sustular, ve onun yaptığını haklı buldular.[387]

Burada Ebû Hanîfe'nin sözlerinden halifeye içinden gelerek cân u gönülden biat etmediği anlaşılıyor. Belki de Emevîlerin zâlimâne idare tarzlarından sonra adâlet söylemleriyle iş başına geçen Abbâsilere bir fırsat vermenin doğru olabileceğini düşünüyordu diyebiliriz.

M. Ebû Zehra bu hadisenin hicrî 136 yılından önce olduğunu kabul eder. Ebû Hanîfe'nin bundan sonra memleketi olan Kûfe'ye gittiğini, fakat fitnenin durulmadığını ve tam bir sükunet ve istikrarın ortaya çıkmadığını görünce tekrar Mekke'ye döndüğünü ve bu gidip-gelmelerin birkaç defa olduğunu; yukarıdaki biat olayının da bu arada olmuş olabileceğini ileri sürer.[388] Yukarıdaki biat olayında Ebû Hanîfe'nin yanında daha önce Emevîlerle çalışmış ve son Emevî halifesi Muhammed b. Mervan'a biat etmiş olan İbn Şübrüme ve İbn Ebi Leylâ gibi âlimler de vardır. Halife Mansûr devrinde ise olaylar yatışınca Ebû Hanîfe Kûfe'deki mescidde tekrar ders halkası kurmuştur.[389]

---

[385] Bkz. Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebi Hanîfe,* c.II, s.23-24 vd. kşz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.34-35; aynı adlı eser: Diyanet İşleri Bşk.lığı Ankara 1999, s.47..

[386] M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.36-37; aynı adlı eser: DİB, 49.

[387] Mekkî, *Menâkıbu Ebi Hanîfe,* s.151: M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.37'den naklen. Diğer alimlerin kendisne niçin "Kıyamete kadar" sözünü söylediği sorulunca onun kendisini ele vermemelri konusunda uyarması, onun bu cümleyi şartlı kullandığı ve belki de "kıyam edinceye kadar" anlamında kullanmış olduğuna işaret vardır.(A.S.)

[388] Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* 38. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.222-223vd.

[389] Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* 38. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.224.

Ebu Hanife 132/750 yılında başa geçen Abbâsîler döneminde ise yine Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'ın torunu İmâm Abdullah b. Hasan'dan itikâdî ve siyâsî konularda yararlanmış ve halife Mansur'a karşı isyan eden oğulları Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve diğer oğlu İbrahim'i desteklemiş, hatta en-Nefsüzzekiyye'ye biat etmiş olan bir alimdir. Bu imâmlar da Abbasiler zamanında Hz. Muhammed (as)'in Ehl-i Beyt'inin önde gelen âlimleri olup, aynı zamanda da siyâsî önderleri idiler.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe Abbâsilerin hilâfetine önce sempati ile bakmış ve âdil bir idâre kuracakları konusunda onlara ümit bağlamış, fakat daha sonra bunların da Ehl-i Beyt'e ve Hz. Ali nesline yaptıkları haksızlıkları görünce ümitleri kırılmıştır. Zira Abbâsî devleti, aslında Hz. Ali evladı adına kurulmuş bir devletti. Her ne kadar Abbâsiler de Hz. Peygamber'in akrabaları idiyseler de, her kes biliyordu ki bu hak öncelikle Hz. Ali evladına ait idi. Üstelik Abbâsîler Hz. Ali evladına yapılan zulümlerin intikamını almak üzere iş başına/yönetime gelmişlerdi. İşte Ebû Hanîfe de bu söylemlere inanarak ilk Abbâsî halifesine biat etmiş ve diğer âlimleri de cemaata uymaya davet etmişti. İkinci halife Mansûr önceleri ona bol bol ikram ve ihsanlarda bulunuyor ve kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Buna rağmen o bir gün halife Mansûr 'un eşlerinden biri ile halife arasındaki dargınlığı çözmek üzere, -dargın olan eşinin isteği üzerine- Ebû Hanîfe'yi eşi ile arasında hakem tayin etmişti. O, hakkı söylemekte o kadar cesur idi ki bu hakemlik olayında Ebû Hanîfe, halife Mansûr 'un dargın olan eşinin lehine hüküm vermişti. Sonraki dönemlerde Ali evladının Abbâsîlerin aleyhine dönünce, Ali evladına çok bağlı olan Ebû Hanîfe de Abbâsîlerin aleyhine dönüp, onlar hakkında konuşmaya başladı. Mansûr 'a karşı ayaklanan Ali evladından Muhammed Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim'in babaları olan Abdullah b. Hasan, Ebû Hanîfe'nin ilim aldığı saygın üstatlarından biri olduğundan, Ebû Hanîfe'nin bunların yanında olması tabii bir durum idi. Hele Mansûr'a karşı ayaklanan bu kardeşler Abbâsîler tarafından öldürülünce ve ardından Ebû Hanîfe'nin hocası olduğunu zikrettiğimiz, Mansûr tarafından daha önce hapse atılmış olan babaları Abdullah'ın da ölmesi üzerine Abasilerle arası iyice gerilmişti. Mansûr durumu seziyor ve onu kendi yönetimine çekmek istiyordu.[390] Muhammed Ammâra, Muhammed b. Abdullah'ın isyanını bir Mu'tezile isyanı olarak değerlendirmektedir.[391]

Rivâyetlere göre büyük imamlardan İmâm Malik b. Enes de Abbâsîlere karşı ayaklanan Muhammed Nefsüzzekiyye'nin yanında yer almanın meşruiyeti hakkında Medine'de fetva vermiş ve Medine halkının Mansûr'a olan biatlerini bozdurtmuştur. O da aynen Ebû Hanîfe gibi bunun diyetini dayak atılmak ve işkence yapılmak suretiyle ödemiştir. Fakat Ebû Hanîfe daha da ileriye gidip, kendisi ile görüşen Mansûr'un -Hasan b. Kahtabe gibi- bazı kumandanlarını bile halifeye itaatten vazgeçirmişti. İşte Ebû Hanîfe ile Mansûr arasında bundan sonra ipler iyice gerildi. Mansûr onu kadı olarak görevlendirmek istediyse de asla kabul etmedi. Mansûr onu mutlaka devlet işinde görevlendirmek istediğinden, bunu yapacağına dair yemin etmiş, Ebû Hanîfe de onun yemini yerine gelsin diye bir ara Bağdad'ın inşasında tuğla yapım kontrolü işini kabul etmişti. Fakat sonunda yine de olanlar oldu. Ebû Hanîfe yetmiş yaşlarında iken bir çok işkenceden sonra ruhunu hakka teslim etti.[392]

Ebu Hanife'nin kendisine zehir içirilerek vefat ettiğinde herhangi bir şüphe yoktur, fakat zehirin verilme sebebi konusunda ihtilaf vardır. Bazılarına göre kadılığı kabul etmediği için zehirlenmiştir. Bazılarına göre de İmâm İbrahim bin Abdullah Basra'da halifelik iddiasında bulunarak Mansur'a karşı ayaklanınca Ebu Hanife'nin İmâm İbrahim'e mektup göndererek ona beyat ettiğini Halife Mansur'a haber verdiklerinde Mansur'un İmâm İbrahim'in ağzından Ebu Hanife'ye hitaben bir mektup yazıp gönderdiğinde Ebu Hanife'nin bu mektubu alıp öptüğü ve bunun üzerine bu haber Mansur'a ulaşınca Ebu Hanife'nin (Mansur tarafından) zehirlendiği rivayet

[390] Bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* s.40 vd. aynı adlı eser, DİB. Yay. Ankara 1999, s.50 vd.

[391] Cem Zorlu, *Âlim ve Muhâlif*, 234; kşz. Muhammed Ammâra, *İslâm ve Felsefetü'l-Hükm*, Beyrut 1979, s.710-711'den.

[392] Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe,* Türkçesi: Osman Keskioğlu, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s.40-57. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.226

edilir. İmâm Ebu Hanife'nin vefat edeceğini anlayınca secdeye kapanarak ruhunu teslim eylediği rivayet olunur.[393]

Ebû Hanîfe, hayatı boyunca siyâsî tartışmalardan tamamen uzak bir noktada bulun(a)mamış, aksine derslerinde bu konuya da yer vererek öğrencilerine birtakım görüşler aktarmıştır. Ama onun Abbâsîler tarafından şehid edilmesinden sonraki süreçte, sadece fıkhî görüşleri ön plana çıkartılıp, siyâsî görüşlerine yer verilmemesi; onun görüşlerine yönetimin karşı olmasından dolayı olmalıdır. Böyle olunca bir süre Ebu Hanife'nin siyâsî görüşleri hiç kimse tarafından dile getirilemez olmuş, sadece onun bir takım fıkhî görüşleri ön plana çıkartılmıştır. Öyle ya, yönetimin yok ettiği bir insanın görüşlerini hiç kimse dile getiremezdi. Emevîlerde olduğu gibi Abbâsîlerin de bazı dönemlerinde bir takım siyâsî baskılar olduğundan, bunların kendilerine muhalif gördüğü fikirlerin açıklanmasını ve yayılmasını asla istemeyeceği herkes tarafından bilinen bir husustur.[394]

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe, meşru olmayan yöntemlerle iş başına gelen ve haksızlık yaptıklarına da şahit olduğu Emevîlere de Abbâsîlere de asla boyun eğmemiş büyük bir dava adamıdır. Bu dava, şüphesiz onun Allahu tealaya olan bağlılığı ile zulme göğüs germe konusundaki sabır ve sebatından başka bir şey değildir.

Zira Ebû Hanîfe zulüm konusunda çok hassastır. O, hiçbir söz ve davranışında zâlimlerin yanında yer almamış ve zulmünü gördüğü hiçbir yöneticiye biat etmemiştir. O, her zaman âdil olanların tarafında bulunulması gerektiğini söylemiştir. Mesela âdil kabul ettiği Hz. Ali yönetimi gibi bir yönetime isyanı meşru görmemiştir. Yani ne Muaviye'nin isyanını ne de Hâricî isyanını kabul etmiştir. Onun, yönetim zâlim de olsa isyanı meşru görmeyen bir görüşü daha sonraki dönemlerde çarptırılarak nakledilmiştir. Onın, zalim yönetimlere itaat etmeyi tavsiye ettiği biçiminde bir görüşe sahip olduğu ileri sürülmüştür. Halbuki bir Hanefî-Mutezilî olan meşhur mütekellim ve müfessir Zemahşerî (ö.538/1144), Ebû Hanîfe'nin zâlime itaat edilmemesi, aksine karşı çıkılması gerektiğine dair görüşlerine yer verdiği zulüm konusundaki görüşlerine kendisinin de katıldığını ifade ederek onu şu ifadelerle destekler:

Zemahşerî, "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz." (Bakara, 124) âyetinin tefsirinde (burada) fâsıkın imamete uygun olmayacağına delil bulunduğunu; "Ne hükmü, ne de şahitliği kabul edilen; kendisine itaat edilmemesi gereken, verdiği haber doğru kabul edilmeyen ve arkasında namaz kılınmayan bir kimse nasıl imam olabilir ki zaten? Allah her ikisinden de razı olsun, Ebû Hanîfe gizlice, Zeyd b. Ali'ye yardım etmenin imamet ve hilafet adıyla iş gören Devânikî (?) gibi zorba hırsızlara karşı kıyama kalkmanın vacip olduğu fetvasını vermiş ve kendisi de maddi yardımda bulunmuştu. Ebû Hanîfe'ye kadının biri sorar: -Oğluma, Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu İbrahim ve Muhammed'in safında kıyam etmeyi ve ölünceye kadar onların yanında yer almalarını tavsiye ettim ne dersin? İmâm cevap verir: 'Keşke oğlunun yerinde ben olsaydım…' Ebû Hanîfe, Mansûr ve avenesi için 'eğer bir saray yaptırsalar da beni de tuğlalarını saymak gibi zahmetsiz bir işe memur etseler, kesinlikle yapmazdım' demiştir.[395]

İtikâdî ve siyâsî görüşlerinde Mu'tezileye yakın duran fakat fıkhi konularda asla bir mezhep fanatiği gibi hareket etmeyen Zemahşeri, bağlı olduğu mezhep imamı Ebû Hanîfe'yi de eleştirmiştir. Mesela namaz kılarken bir başka dilde Kur'an'ın okunması konusundaki Ebû Hanîfe'nin fatvasına katılmaz.[396] Ebû Hanîfe eğer anlamlarında farklılık yoksa Kur'an'da bir kelimenin bir başka kelime ile değiştirilerek okunabileceğine hükmedildiğine dayanarak namazda Farsça okunabileceğine fetva vermiştir. Ancak okuyucu herhangi birini ihlal etmeden mânâları tam olarak ifade etmelidir. Ebû Hanîfe'nin bu fatvası ya da izninin Zemahşeri açısından yok mesabesine indirdiğini, çünkü Arap dilinde özellikle de Kur'an'da Farsça da dahil başka hiçbir dilde ifade edilemeyecek bir fesahat ve belağat hususiyetinin olduğunu, üstelik Ebû Hanîfe'nin Farsçayı da çok iyi

[393] Bkz. Kerderî, *Menakıbu'l-İmâm Ebi Hanife,* c.2, VI.bölüm, s.23.
[394] bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.227.
[395] Bkz. F. Ahmet Polat, *İslâm Tefsir Geleneğinde Akılcı Söyleme Yöneltilen Eleştiriler*, İz Yay. , İst 2007, s.399-400.
[396] F. Ahmet Polat, age.,436, bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.228.

bilmediğini, dolayısıyla bu cevazın çok iyi düşünülüp, derinlemesine incelenerek (an tahakkuk ve tebessur) verilmiş olmadığını ve yine Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'nin Farsça okumayı câiz görmeme hususunda Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e katıldığına dair bir rivâyetin de bulunduğunu nakleder.[397]

A.Sâmi en-Neşşâr, Abbâsîlere isyan eden Muhammed b. Abdullah'ın hareketinde, bazı Mu'tezile inançlarının tesiri olduğunu, zira Muhammed ve Alioğullarından bir grubun Vâsıl b. Atâ'nın Medine'deki davetçisi Ebû Eyyub b. Ebver'den ders almış olduğunu ve onun öğrencisi olduklarını ileri sürer.[398]

Buna göre Ebû Hanîfe ile Vâsıl b. Atâ, Emevîler döneminde ayaklanan Zeyd b. Ali ile Abbâsiler döneminde ayaklanan Muhammed b. Abdullah el-Mehdî ile kardeşi İbrahim'e biat etmiş olmakla, siyâsî olarak benzer bakış açısına sahip olmalıdırlar diye düşünüyoruz.[399]

Ebu Hanife'ye göre hilafet müminlerin bir araya gelmeleri ve aralarında meşveret ile gerçekleşir. O, Hz. Ebu Bekir'in hilafete gelişinin bu şekilde olduğunu ve hatta Hz. Ebu Bekir'in Yemen halkı gelip kendisine biat edinceye kadar altı ay boyunca hüküm vermediğini ileri sürmüştür. Ebu Hanife, Halife Mansur'a böyle cevap vermiştir. Halife Mansur İmâm Maliki, İbnu Ebi Zi'b'i ve İmâm-ı Azam'ı huzuruna çağırarak kendisini Allahu tealanın ümmet üzerine halife olmaya layık gördüğünü ve bu alimlere kendisinin hilafete layık olup olmadığını sorunca İmâm Malik'in bu soruya olumlu cevap vererek bu işe layık olmasaydın sana nasip olmazdı demiş, İbnu Ebi Zi'b "dünya ve ahiret mülkünün Yüce Allah'a ait olup bunları kime isterse ona verir. Allahu Teala sana yardım etsin, eğer Allah'a itaat edersen sana Allah'ın yardımı gelir. Eğer ona muhalefet edersen onun yardımı sana uzak olur. Mutlaka fetva ehli bir araya gelmeden ve işleri üzerine alınan halka yardımcı olmadan halifelik olmaz demiştir." Ebu Hanife ise Mansur'un kendisine "sen ne diyorsun?" şeklinde bir soru yöneltmesi üzerine şöyle dediği rivayet olunur. Sen nefsini irşad edersen öfke senden uzak olur. Bizi buraya niçin davet ettiğini kendi kendine sorarsan pekala şunu bilirsin ki bizi buraya getirmekteki muradın halkın senden korktuğumuz için huzuruna geldiğimizi bilmeleri içindir. Halbuki sen hilafete geçtiğinden beri fetva sahibi alimlerden ikisiyle bile bir araya gelmiş değilsin. *Hilafet müminlerin bir araya gelip kendi aralarında istişare etmeleriyle gerçekleşir. Yemen halkı gelip kendisine biat etmedikçe Hz. Ebu Bekir es Sıdık altı ay müddetle herhangi bir konuda hükümde bulunmadı.* Bunu bilmiyor musun dedi." Halife Mansur Ebu Hanife'den bu sözleri duyunca bu üç alime de müsaade etti ve arkalarından üç kese altın gönderdi. Ve şöyle dedi: "İmâm Malik hepsini kabul ederse verin, İbnu Ebi Zi'b ile Ebu Hanife kabul ederse başlarını kesip bana getirin dedi. Üç kese altını alıp önce İbnu Ebi Zi'b'e gittiler. İbnu Ebi Zi'b bu malın Mansur'da olmasına razı olmadığım halde bende olmasına nasıl razı olabilirim diyerek reddetti. Ebu Hanife'ye gittiklerinde o, başımı kesse bile bir dirhemini bile almam diyerek reddetti. İmâm Malik'e götürdüklerinde de hepsini kabul edip aldı.[400] Yine bir gün Mansur İmâm-ı A'zâm'ı davet etmiş, ona şöyle demiştir: "Bize bağlı olan alimler arasında ihtilaf vardır. Senden istediğim hata edene mani olmak, doğru söyleyeni tasdik etmendir." Aralarındaki bu konuşmadan sonra alimlerin İmâm-ı Azam'ın huzurunda toplanıp kendi aralarında konuştukları ve ondan sonra hepsinin Ebu Hanife'nin sözlerini tasvip ettikleri rivayet edilir.[401]

Ebû Hanîfe açısından "ilk dört halifenin fazileti hilafet sırasına göredir." O, hepsini hayırla yad ederiz," "Hz. Ali ile Osman'ın işini Yüce Allah'a havale ederiz", "Hz. Ali haklı, ona karşı savaşanlar hatalıdır, fakat Hz.

[397] Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamizi't-Tenzil ve 'uyûni'l-Ekâvil fi Vücuhi't-Tevil*, Daru'l- Kitabi'l-Arabi, Beyrut tsz., IV, 281'den nakleden F. Ahmet Polat, age., 436. Ebû Hanîfe'nin bu görüşü, "ra" harfini çıkaramayan Vâsıl b. Ata'nın da içinde "ra" harfi bulunan ayetlerdeki kelimeler yerine aynı anlama gelen başka arapça kelimeler kullanmaya cevaz vermesi arasında bir benzerliğin olduğu da görülmektedir. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.228-229 vd.

[398] Cem Zorlu, *Âlim ve Muhâlif*, 234; kşz.Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II/140'tan.

[399] bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.3229.

[400] Bkz. Kerderî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebi Hanife,* c.2, V. Bölüm, s.15-16 vd.

[401] Bkz. Kerderî, *Menakıbu'l-İmâm Ebi Hanife,* c.2, V. Bölüm s.18. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.225 vd.

Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe'nin durumları hakkında susarız"[402] diyerek, bu konuda bir kısım Mürcie'nin görüşleriyle, -aşağıda geleceği üzre- Vâsıl b. Atâ'nın görüşlerine yaklaşan görüşler serdetmiştir.

5.ADALET ANLAYIŞI

Ebû Hanîfe "adalet" konusunda çok hassastır. Ona göre "yönetici zâlim de olsa kişi âdil toplulukla birlikte olmalıdır". Ebû Hanîfe eserlerinde yöneticilik konusu üzerinde fazla durmamış, daha çok âdil toplulukla birlikte olmayı tavsiye ederek, bir nevi kendi zamanının yöneticilerinin haksızlıklarına dikkat çekmiştir. Fakat silaha sarılmayı da pek hoş karşıladığı söylenemez. O bu konuda şöyle der: "İyiliği emreden ve kötülükten sakındıran kişiye insanların uyması, sonunda cemaata karşı bir isyanın meydana gelmesini benimsemeyiz. Çünkü bu her ne kadar Allah ve Resûlü'nün uyulmasını emrettikleri bir vecibe ise de kan dökmek, insan haklarını hiçe saymak ve malları yağmalamak gibi fiillerle ifsat ettikleri şeyler ıslah ettiklerinden daha fazla olur."[403] "Oysaki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Mü'minlerden iki topluluk birbirleri ile savaşacak olurlarsa, onların arasını bulunuz. Onlardan biri diğerine taşkınlık yaparsa, taşkınlık yapanla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşınız.'[404] Buradan onun meşru ve âdil bir yönetime karşı *(haksız yere) isyan eden toplulukla savaşılacağı* görüşünde olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada belirtilmesi ve vurgulanması gerekli olan bir husus; onun bu görüşünün de Hz. Ali'ye isyan eden Emevîlere ve Hâricilere karşı yapılan bir savaşı kastettiğini düşünüyoruz. Eğer durum tersi olsaydı, yani haksız yönetim olarak kabul ettiği Emevîlere isyan eden İmâm Zeyd b. Ali'yi desteklemezdi. Nitekim o bunu şu cümleleriyle açıklamıştır: "İsyan eden toplulukla Ali ve Ömer b. Abdülaliz gibi hayırlı imamların yaptığı şekilde kılıçla savaşırız."[405] İyiliği emreder, kötülükten de sakındırırsın. Eğer kabul ederse ne âlâ, aksi takdirde onunla savaşırsın ve imam zâlim de olsa, sen âdil zümre ile olursun."[406] "İsyan edenlerle küfürlerinden dolayı değil, isyanları sebebiyle savaşırsın ve böylece isyancılarla beraber olmayıp, âdil zümre ile, zâlim de olsa meşru sultanın yanında yer alırsın. Cemaat ehli içinde bozguncu ve zâlimler olsa da, onlar içinde sana yardım eden salih kişiler de vardır. Hâricîlerin küfrü, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük etme mânâsına gelmektedir. Bu hususta sahabenin icmaına göre savaş durduktan sonra onlar için bir tazminat ve kısas yoktur. Eğer cemaat isyan etmişse onlardan uzaklaş ve başkalarının yanına git."[407] Yüce Allah: 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Oradan hicret edeydiniz ya?...'[408] ve 'Benim yerim geniştir. Sadece bana ibadet edin.'[409] buyurmaktadır." Ebû Hanîfe bir yerde kötülükleri değiştirmeye güç yetirilemezse hicret edilmesi gerektiğini bildiren hadislerden hareketle bu görüşü savunur.[410]

Yalnız yukarıda Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen sözler arasında birtakım çelişkiler ve anlaşılmaz noktalar dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Ebû Hanîfe, ne Emevîler ne de Abbâsilerden zâlim kabul ettiği hiçbir yöneticiye biat etmediği halde "..zâlim de olsa meşru sultanın yanında yer alırsın" cümlesi ile, "imam zâlim de olsa, sen âdil zümre ile olursun" cümleleri arasında bir çelişki görünmektedir. Zaten burada sanki "zâlim de olsa.." ibareleri metin bütünlüğü içinde sırıtıyor. Biz bu çelişkinin Ebû Hanîfe'den kaynaklanmadığı; aksine bunun bu risâleleri şerh edenlerden ya da bu risâlelere sonradan bu türden bazı ilavelerin yapılmış olma ihtimalinden kaynaklanabileceği kanaatindeyiz. veyahut metnin bu kısmını "imam zâlim ise sen âdil toplulukla beraber ol"

[402] İyas Çelebi, age., 67: Mevdûdî, Hz.Ali'yi Hz Osman'dan daha çok seven Ebû Hanîfe'nin bu konuda akâidini oluştururken çoğunluğun görüşüne uyduğunu belirtmektedir. Kşz. Mevdûdî, *İslâm Düşünce Tarihi*, *"Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf"*, İstanbul 1990, 2/306: Bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, İslam Kelamının İki Kurucu Önderi, s.233 vd.

[403] Ebû Hanîfe, *"el-Fıkhu'l-Ebsat"*, *(İmâm -ı A'zâmın Beş Eseri* içinde), 49.

[404] Hucurât 49/9.

[405] Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat, (İmâm -ı A'zâmın Beş Eseri* içinde), 50.

[406] Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat, (İmâm -ı A'zâmın Beş Eseri* içinde), 49.

[407] Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ebsat, (İmâm -ı A'zâmın Beş Eseri* içinde), 54.

[408] Nisa 4/97.

[409] Ankebût 29/56.

[410] Ebû Hanîfe,*"el-Fıkhu'l-Ebsat"*, (Mustafa Öz, *İmâm-ı Azâm'ın Beş Eseri* içinde), 54. bkz.Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam Kelamının İki Kurucu Önderi,*Rağbet Yay.,İst.2012, s.233-235.

şeklinde anlamak daha doğru olacaktır. Yoksa Ebû Hanîfe'nin siyâsî duruşu bu kadar ortada iken, onu zâlim sultana biat etmeyi öneren bir kişi olarak göstermek, bu büyük âlimi bulunduğu yüce konumdan aşağı bir konuma düşürmeye neden olacak ve onun büyüklüğüne de gölge düşürecektir. Oysa gördüğümüz gibi Ebû Hanîfe, zâlim yöneticilere itaat etmemekle İslâm düşünce tarihinin en onurlu ve en büyük âlimlerinden biri olarak tarihteki şerefli yerini almış biridir.

Büyük imâm Ebû Hanîfe gerek kendi çağdaşlarının bir bölümü, gerekse daha sonraki dönemlerde bu akılcı-reyci din anlayışı nedeniyle çok ağır eleştirilere maruz kalmış olmasının yanında, kendisini takip eden bazı âlimler tarafından da bazı fikirleri yanlış anlaşılmış ya da dönemin siyâsî ve sosyal konjönktürüne de uydurulmuştur. Sözgelimi onun hayatı boyunca asla hiçbir haksızlığa boyun eğmediği; hatta bu tavrı yüzünden hem Emevîler, hem de Abbâsîler dönemlerinde bazı yöneticiler tarafından kırbaçlandığı ve hapisle cezalandırıldığı bilinmesine rağmen, onun mezhebinde olan bazı âlimler tarafından bile "zâlim de olsa hükümdara uymaya cevaz verdiği" ileri sürülmüştür. Ebû Hanîfe'nin kendi ifadesi ise aynen şöyledir: "İyi olsun kötü olsun her mü'minin arkasında namaz kılmak câizdir. Senin ecrin sana, onun günahı kendinedir."[411] Bize göre burada Ebû Hanîfe *namaz imamlığı*ndan söz ettiği halde, miladî 1666 senesinden itibaren sırasıyla Halep, Bursa, Mekke ve İstanbul Kâdılıklarında bulunmuş ve üç yıl süre ile de Rumeli kazaskerliği yapmış olan Beyâzîzâde Ahmed Efendi[412] onun itikâdî risâlelerini bir araya getirerek fikirlerini bir takım başlıklar halinde içinde bulunduğu şartlara göre ele alan âlimlerden biridir. Kur'an ve Sünnet'in öngörmediği biçimde halkı yöneten hiçbir zâlim yönetime baş eğmeyen ve böylelerine itaati de meşru gördüğüne dair bir görüşüne rastlanmayan Ebû Hanîfe'nin, sonraki bir kısım ulemâ tarafından böyle bir düşüncenin önderiymiş gibi sunulması veya öyle anlaşılması üzerinde düşünmeye değer bir konu olsa gerektir. Yukarıda açıkladığımız üzere Ebû Hanîfe, kendi döneminde doğrudan doğruya siyâsetin içine girmemiş, görüşlerini daha çok ilmî bir çerçevede öğrencileri ve arkadaşlarına anlatmış ve bazen de dikte ettirmiş/yazdırmıştır. Bu husus onun ilk elden risâlelerinde apaçık görülmektedir. Bu büyük imam, şahıslarla uğraşmak yerine, sadece savunduğu ya da eleştirdiği fikirleri ele alarak aklî ve naklî delillerle kendi duruşunu net bir biçimde ortaya koymuş ve hiç kimse ile polemiğe ve spekülasyona girmemiştir. Ebu Hanîfe, daha çok erken dönemin kelâmî sorunlarının sıklıkla dile getirildiği ve çok tartışıldığı dinî konuları ele alır. Ebû Hanîfe daha sonra ortaya çıkan kelâmî konuların hemen hepsine temas ederek kendi itikâdî görüşlerini ortaya koymuştur. Tarihî rivâyetler onun yöneticiler karşısındaki tutumu konusunda geniş bilgiler verirken, bu konudaki düşüncelerini kendi risâlelerinde çok da ayrıntılı bir biçimde ele almamıştır. Sadece dikkat çekici bir tarzda devlet başkanının (İmâm-Halife) niteliği ile ilgili görüşlerini belirten birkaç cümle ortaya koymuştur.[413]

SONUÇ

Emeviler zamnında Arap ırkçılığı o düzeyde idi ki Mevalinin orduya girmesi bile söz konusu değildi, orduda bulunmaları ancak farklı bir uygulama ile mümkün olmuştu. Onlar için ordu içinde ayrı bir bölük teşkil edilirdi ve başlarına kendilerine mahsus bir reis verilirdi. Harplerde kendilerine at bile verilmez, yaya olarak harp ettirilirdi.[414] Bu nedenle Emeviler zamanjnda bir çok mavali isyanı ortaya çıkmıştı. Mesela Muhtar es-Sekafi isyanı (h.66-67/686/687), Abdurrahman b Eş'as İsyanı (82-85/701-704), Yezid b. Mühelleb isyanı (101-102-/720), Haris b. Süreyc isyanı (128/746) ve en sonunda da Abbasi ihtilali.[415] Bu isyanlardan son üçü zamanında Ebu Hanife hayatta idi ve bunlara şahit olmuş ve fiilî olmasa da kalben ve söylemleriyle aslında bu isyanların yanında olmuştu. Ama ne yazık ki ilerleyen süreçte Hanefiler onun bu siyasi duruşunu görmezden gelerek, ona isnad edilen *zalim de olsa imama itaat* ilkesi diye bir şey uydurmuşlardır. Halbuki o el-Fıkhul-Ekber adlı

[411] Bkz.İlyas Çelebi, age., (Bkz. Arapça kısmı, s.151, Türkçe kısmı, s. 67): kşz.Beyâzîzade, *el-Usulu'l-Münife*.., 3.Bölüm, 24.Fasıl.
[412] Bkz. İlyas Çelebi, age., 49.
[413] Sinanoğlu, İslam Kelamının İki Kurucu Önderi, İst.2012, s.255-256.
[414] Welhausen J., Arap Devleti ve Sukutui, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963, s.116.
[415] Bkz. Demircan, age, 158-180.

risalesinde bunu "fasık da olsa her imamın arkasında namaz kılmanın caiz olduğu" şeklinde belirtmiş olmasına rağmen bu namaz imamlığı ile ilgili sözünü devlet başkanı olan İmama itaat etme şeklinde saptırmışlardır.

Bu nedenle Ebu Hanife gibi bir alim bunları asla kabul edemezdi. Onun gerek itikadi gerekse fıkhi görüş ve ictihadlarının arakaplanında bu anti Ümeyye anlayışı vardır. O bu nedenle hem Emevilerin ve hem de adalet söylemiyle iktidara gelen Abbasilerin ikinci halifesi Mansur'un Ehl-i Beyt soyundan gelenlere uyguladığı baskı ve şiddetin karşısında olmuş, bunu derslerinde ve takrirlerinde sıkça dile getirmekle kalmamış, önce Emeviler zamanında Yezid'e karşı isyan eden Hz. Hüseyin'in torunu İmam Zeyd bin Ali'nin de, Abbasiler zamanında da Mansur'a karşı isyan eden Hz. Hasan'ın torunlarından Muhammed en-Nefsü's-Zekiyye ile İbrahim'i açıkça destekledi. Bu nedenle Abbasi halifesi Mansur da onu kendi yanına çekmek için ona kadılık görevi teklif etmiş, o da kabul etmediği hapse attırmış ve her gün en az on sopa cezası ile iki yıl boyunca hapiste kalmasına rağmen, bu zalim halifeye biat etmemiş, sonunda ona bizzat Mansur tarafından zorla zehirli süt içirilmiş, bu büyük imam hapishanede veya evinde bu zehirin etkisiyle şehit olmuştur.

Yüce Allah ona ve onun yolunda olanlara rahmet eylesin.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKISH SELF-EFFICACY PERCEPTION AND ENGLISH SELF-EFFICACY BELIEF OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS (SAMPLE OF AFYONKARAHISAR)

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİ ÖZYETERLİLİK ALGISI İLE İNGİLİZCE ÖZYETERLİLİK İNANCI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ (AFYONKARAHİSAR ÖRNEKLEMİ)

Umut Döndü ACAR

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-0481-973X

Gürbüz OCAK

Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fak, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0001-8568-0364

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs and to reveal a significant relationship between gender, grade level and achievement grade variables. The study group of the research consists of 933 students studying in different secondary schools in Afyonkarahisar province. The research was designed according to the relational survey model, one of the quantitative research designs. The data of the study were collected using the Turkish lesson self-efficacy perception scale developed by Durukan and Maden (2012) and the English self-efficacy belief scale prepared by Yanar and Bümer (2012). Pearson Moment Product Correlation was used in the analysis of the data. As a result of the research, as a result of the analysis made between the Turkish lesson self-efficacy perceptions of secondary school students and their English self-efficacy beliefs, it was found that there was a positive and significant relationship close to the middle level. As a result of the analyzes conducted to determine whether there is a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs in terms of gender; a moderately positive significant relationship was found between female and male students' Turkish lesson self-efficacy and their English self-efficacy beliefs. The results of the analyzes conducted to determine whether there is a significant relationship between secondary school students' Turkish course self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs in terms of grade level; 5th grade and 8th grade students have a low level and a positive significant relationship. There is a positive and significant relationship at the middle level of the 6th and 7th grade students. In addition, it is seen that there is a significant relationship between the Turkish course self-efficacy perceptions of the students with high achievement scores and the English course self-efficacy beliefs.

Keywords: Self-efficacy, English self-efficacy, Turkish lesson self-efficacy

ÖZET

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersi öz yeterlilik algıları ile İngilizce öz yeterlilik inançları arasındaki ilişkinin incelemeyi ve cinsiyet, sınıf düzeyi ve başarı notu değişkenleri arasında anlamlı ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu Afyonkarahisar ilindeki farklı ortaokullarda öğrenim görmekte olan 933 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Araştırmanın verileri, Durukan ve Maden (2012) tarafından geliştirilen Türkçe

dersi öz yeterlilik algı ölçeği ve Yanar ve Bümer (2012) tarafından hazırlanan İngilizce öz yeterlilik inancı ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde Pearson Moment Çarpım Korelasyonu kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, ortaokul öğrencilerin Türkçe dersi öz yeterlilik algıları ile İngilizce öz yeterlilik inançları arasında yapılan analizler sonucunda orta düzeye yakın pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersi öz yeterlilik algıları ve İngilizce öz yeterlilik inançları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan analizler sonucu, kız ve erkek öğrencilerin Türkçe dersi öz yeterlilik düzeyleri ile İngilizce öz yeterlilik inançları arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersi öz yeterlilik algıları ve İngilizce öz yeterlilik inançları arasında sınıf düzeyi açısından anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan analizler sonucu 5.sınıf ve 8.sınıf öğrencileri düşük seviyede, pozitif yönde anlamlı bir ilişki görülmektedir. 6.sınıf ve 7.sınıf öğrencilerin orta seviyede pozitif yönde anlamlı bir ilişki görülmektedir. Ayrıca başarı notu yüksek olan öğrencilerin Türkçe dersi öz yeterlilik algıları ile İngilizce dersi öz yeterlilik inancı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, İngilizce öz yeterlilik, Türkçe dersi öz yeterlilik

INTRODUCTION

Some individuals in the educational environment are willing to understand and use information immediately. Others have difficulty understanding and learning information, which hinders the individual's readiness and motivation for the lesson. Therefore, in the 19th century, this failure was limited to the intelligence or diligence of individuals. In the 20th century, differences in individuals started to be of interest and work on this topic began. In the early 1970s, the concepts of metacognition and social cognition emerged. Metacognition is the knowledge of one's own thoughts. Social cognition is concerned with social factors affecting one's self-regulation. (Zimmerman, 2000). Bandura, on the other hand, made investigations on the social cognition approach and self-regulation. According to Bandura (1986), in Social Cognitive Approach, self-regulation of motivation and performance skills is governed by some self-regulation mechanism that works together. One of these mechanisms is individuals' belief in their personal abilities. This mechanism is self-efficacy. To be successful, a person must not only have the necessary skills, but also believe in their abilities to achieve the desired goals. They realized that individuals' beliefs about their academic abilities play an important role in motivating them to be successful. Bandura focused on self-efficacy in 1977. With this study, he created a theoretical background for the concept of self-efficacy by analyzing fear and avoidance behaviors (Bandura, 1977). Self-efficacy is one of the important words of Social Cognition Theory for the individual to use his / her skills effectively.

Turkish lesson forms the basis of education, teaching and other lessons. It is not a one-dimensional field of knowledge and skills, but a teaching that includes listening, speaking, reading and writing activities in direct and indirect relationships with each other (Kavcar, Oğuzkan, & Sever, 2004). On mother tongue development, mother tongue education is provided in schools from the first grade of primary school to the last level of education. It is seen that some problems always arise no matter how much language education the individual gets. For this reason, not only cognitive features but affective features during teaching are effective and important in mother tongue teaching. Determining the self-efficacy levels of the students for the course will enable the students to examine the problems from the perspective of the student and contribute to the development of the mother tongue with the developed solutions (Durukan and Maden, 2012: 164).

Nowadays, learning a foreign language is the most important requirement. The advantages of a foreign language to the individual are increasing day by day. Therefore, the need for a foreign language increases throughout the life of the individual. In Turkey, the importance given to foreign languages in schools is increasing and studies are carried out by revealing the deficiency of foreign languages and efforts are made to

correct these deficiencies. In schools affiliated with National Education, studies are carried out to ensure that each individual knows at least one foreign language.

According to Bandura (1982), self-efficacy belief is particularly effective on emotional intensity, and it regulates social conditions and social changes, and success, effectiveness, career and so on. Situations such as play an incentive role. The individual must shape himself / herself according to the situation by organizing his / her own situations, not through situations that arise out of passive self-control. Self-efficacy beliefs are important in determining the individual's own goals and controlling the environment in which they arise in their experiences. There are two motivating factors in self-efficacy beliefs, namely self-efficacy and outcome expectancy. Self-sufficiency; beliefs about individual competencies that affect a job and a task, and outcome expectancy are beliefs that actions will have certain results. Self-efficacy beliefs enable people to determine how hard they will put in a task, how to overcome the difficulties encountered and how they can be flexible in unfavorable conditions. The higher the self-efficacy, the more effort, persistence and flexibility (Pajares, 1996: 543). A person who has high self-efficacy in any subject feels self-confident about that subject and this confidence is reflected in his behavior. For example, a student with high self-efficacy in learning a foreign language and using the language actively participates in the lesson, spends time using a foreign language, develops various learning strategies. Self-efficacy beliefs also affect individuals' thought patterns and emotional responses. People with low self-efficacy may believe they are more difficult than they really are, by magnifying things. This belief also increases stress and depression, narrowing the vision of problem solving. High self-efficacy ensures that hard work and activities are approached with peace of mind. As a result of these effects, self-efficacy beliefs are a strong determinant and predictor of individuals' success levels (Pajares, 1996: 544).

Significance of the Study

Students' affective characteristics as well as their cognitive characteristics affect their learning throughout their education life. Therefore, it will contribute to the determination of the students' self-efficacy perceptions, the determination of solutions in the situations they encounter and the development of their mother tongue in the applications. In foreign language teaching, it is very important for the individual to be aware of his / her self-efficacy.

Therefore; It is thought that measuring the self-efficacy levels of students, which are considered as prerequisites for both mother tongue learning and foreign language learning, and revealing the relationship between secondary school students' perceptions of Turkish lesson self-efficacy and their English self-efficacy beliefs, will guide the studies to be carried out.

Purpose of the Study

It is aimed to measure the self-efficacy levels of students, which are considered as prerequisites for both native language learning and foreign language learning, and to examine the relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs according to gender, grade level and achievement grades.

Statement of the Problem

What is the relationship between secondary school students' Turkish course self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs?

Sub-statements of problems

1. Is there a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs?

2. Secondary school students' perceptions of Turkish lesson self-efficacy and English self-efficacy beliefs;

a. gender,

b. grade level,

c. success grades,

is there a meaningful relationship in the groups created by?

METHOD

Research Design

This study is a quantitative research with relational screening features.

The research model that aims to determine the existence and / or degree of co-change between two or more variables is defined as the relational screening model (Karasar, 2018).

The Universe and Sample of The Study

The study population of the research consists of all secondary school students studying in Afyonkarahisar in the 2019-2020 academic year.

The universe is often made up of similar-purpose clusters with various elements.The sampling done when all the clusters in the universe have the chance to be selected individually is called cluster sampling (Karasar, 2018). The disproportionate cluster sampling method, one of the cluster sampling methods, was used in order to obtain a heterogeneous group from the universe, because the units in the universe of this study are spread over a wide geographical area.

Secondary schools in the city center of Afyonkarahisar were accepted as a cluster and the schools to be included in the study were selected among them. It is aimed to reach all students studying in 5th,6th,7th,8th grades in the province of Afyonkarahisar in order to apply the data collection tools of the research.

Table 1

Numerical Data Regarding the Group Worked on in the Study

Variables		**f**	**%**
Gender	**Female**	510	54,7
	Male	423	45.3
Total		933	100
	5th grade	161	17,3
Grades	**6th grade**	214	22,9
	7th grade	266	28,5
	8th grade	292	31,3
Total		933	100
	0-44	42	4,5
Achievement gardes	**45-54**	63	6,8
	55-69	162	17,4
	70-84	268	28,7
	85-100	398	42,7
Total		933	100

When Table 1 is examined, 510 of the students in the study group are female (54.7%) and 423 (45.3%) are male. 161 of the students (17.3%) are 5th grade, 214 (22.9%) are 6th grade, 266 (28.5%) are 7th grade, 292 (31.3%) The most attendance with the 8th grade was from the 8th grade. When the success grades of the students who participated in the study were examined, 42 (4.5%) students with 0-44 success, 63 (6.8%) students among 45-54 points, 162 (17.4%) with success between 55-69 points.) students, 268 (28.7%) students in the range of 70-84 points, 398 (42.7%) students with the highest participation in the range of 85-100. It can be said that the average success of the students participating in the study is close to a good level with 3.98.

Data Collection Tool

The research data were collected with a form consisting of two parts. Students' demographic information is included in the first part of the data collection tool. In the second part, "Self-Efficacy Perception Scale for Turkish Lessons" developed by Durukan and Maden (2012) was used to measure students' Turkish lesson self-efficacy perception levels. The Cronbach Alpha coefficient of the scale's reliability was found to be = .89. The Cronbach Alpha coefficient of the reliability of the scale for this study was found to be = .92. The "English self-efficacy belief scale" prepared by Yanar and Bümer (2012) was used to measure students' English self-efficacy belief levels. The Cronbach alpha reliability coefficient of the scale is 0.97. These values are 0.92 for the Reading dimension, 0.88 for the Writing dimension, 0.93 for the Listening dimension and 0.92 for the Speaking dimension.

For this study, the Cronbach alpha reliability coefficient of the measurements was found to be 0.95. These values are 0.87 for the Reading dimension, 0.82 for the Writing dimension, 0.87 for the Listening dimension and 0.82 for the Speaking dimension.

Data Analysis

Due to the normal distribution of the research data, it was aimed to determine whether there is a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs. Pearson Moment Product Correlation (r) was used to determine this relationship. Pearson Moment Multiplication Correlation (r) was used to determine whether there was a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and English self-efficacy beliefs in terms of gender, grade level and achievement grades.

FINDINGS

Fındıngs Of A Sıgnıfıcant Relatıonshıp Between Secondary School Students 'Perceptıons Of Turkısh Course Self-Effıcıency And Englısh Self-Effıcıency Belıefs

Due to the normal distribution of the data in the study, it was aimed to determine whether there is a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish course self-efficacy and their English self-efficacy beliefs. Pearson Moment Product Correlation (r) was used to determine this relationship.

The significant relationship between the students' perceptions of Turkish lesson self-efficacy and their English self-efficacy beliefs is given in Table 2.

Table 2

Pearson Moment Multiplication Correlation Results for the Significant Relationship Between Turkish Course Self-Efficacy Perceptions and English Self-Efficacy Beliefs

		Turkish lesson self-efficacy perceptions	**Self-Efficacy Belief in English**
Turkish lesson self-efficacy perceptions	Pearson Correlation	1	,401**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	933	933
Self-Efficacy Belief in English	Pearson Correlation	,401**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	933	933

* p<0,05

The Pearson correlation coefficient value varies between -1 and +1. Accordingly, -1.00 value indicates that if one variable increases, the other variable decreases; The value +1.00 represents a strong positive relationship between variables (Ghoroghi, Hassan, & Baba, 2015: 55). The correlation coefficient being between 0.70-1.00 as its absolute value is high; It is medium to be between 0.70-0.30; A low level of relationship between 0.30-, 0.00 (Büyüköztürk, (2018: 32) .Therefore, when Table 2 is analyzed, the analysis between students' perceptions of Turkish course self-efficacy and English self-efficacy beliefs shows a moderate positive It is seen that there is a significant relationship (r = 0.401, p <0.05) Accordingly, it can be said that as the students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their English self-efficacy beliefs will also increase.

Fındıngs Related To Varıous Varıables Between Secondary School Students 'Perceptıons Of Turkısh Self-Efficıency And Englısh Self-Efficıency Belıefs

The analyzes conducted to examine the relationships between the perceptions of Turkish self-efficacy and English self-efficacy beliefs of middle school students participating in the study in terms of gender, grade level and success grade variables are given below.

Table 3
Pearson Moment Multiplication Correlation Results for the relationship between Turkish lesson self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs in terms of various variables

				Turkish lesson self-efficacy perceptions	***Self-Efficacy Belief in English***
Gender	Female	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,426**
			P		,000
			N	510	510
	Male	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,353**
			P		,000
			N	423	423
Grade Le	5th grade		Pearson Korelasyonu	1	,216**
			P		,006

		Turkish lesson self-efficacy perceptions	N	161	161
	6th grade	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,548**
			P		,000
			N	214	214
	7th grade	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,523**
			P		,000
			N	266	266
	8th grade	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,278**
			P		,000
			N	292	292
success grade	0-44	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	-,152
			P		,336
			N	42	42
	45-54	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,094
			P		,463
			N	63	63
	55-69	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	-,095
			P		,228
			N	162	162
	70-84	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,217**
			P		,000
			N	268	268
	85-100	**Turkish lesson self-efficacy perceptions**	Pearson Korelasyonu	1	,431**
			P		,000
			N	398	398

It shows that there is a moderately positive and significant relationship between the Turkish course self-efficacy levels of the female students participating in the study and their English self-efficacy beliefs. (r =, 426, p <0.05) It can be said that as female students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their English self-efficacy beliefs will also increase. It shows that there is a moderately positive and significant relationship between male students' Turkish course self-efficacy levels and English self-efficacy beliefs. (r =, 353, p <0.05) It can be said that as male students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their English self-efficacy beliefs will also increase.

When we look at the findings of the relationship between the Turkish course self-efficacy perceptions of the middle school students who participated in the study and the English self-efficacy beliefs in terms of their grade level, there is a low-level, positively significant relationship between the 5th grade and 8th grade students (r5th grade =, 216, r8th grade = , 278 p <0.05). 6th and 7th grade students' perceptions of Turkish lesson self-efficacy and English self-efficacy beliefs have a moderately positive significant relationship (r6th grade = -, 548, r7th grade =, 523, p <0.05). Accordingly, it can be said that as students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases at all grade levels, their belief in English self-efficacy will increase.

When the grades of secondary school students participating in the study are examined; It is seen that there is a low level positive and significant relationship between students' Turkish course self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs of 70-84 students (r_{70-84} =, 217, p <0.05). It is seen that

there is a moderately positive and significant relationship between the Turkish course self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs of students with a passing grade of 85-100 (r_{85-100} =, 431, p <0.05). There was no significant relationship between the Turkish course self-efficacy perceptions and English self-efficacy beliefs of students with a passing grade of 0-44, 45-54, 55-69 (r_{0-44} = -, 152, r_{45-54} =, 094, r_{55-69} = --.095 p> 0.05). When the correlation values are examined; It can be said that as the students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their self-efficacy beliefs in English will also increase. In other words, it is seen that there is a significant relationship between the Turkish course self-efficacy perceptions of the students with high achievement scores and the English course self-efficacy beliefs.

CONCLUSION AND DISCUSSION

As a result of the analysis between the perceptions of Turkish lesson self-efficacy and English self-efficacy beliefs, it was found that there is a positive and significant relationship close to the medium level. In other words, it was concluded that as the students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their English self-efficacy belief will also increase.

When the field literature is examined; Studies on Turkish self-efficacy generally focused on skills such as reading, understanding, writing, and speaking. In this study, all aspects of Turkish course self-efficacy were investigated and compared with English self-efficacy beliefs. Since there are not many studies in this direction, the data of the research were discussed in this direction. In their study by Şener and Erol (2017); When the English self-efficacy beliefs of the students were compared in terms of all skills (reading, writing, speaking, listening), it was concluded that the students had a medium level of these skills in all of these skills, and among these skills, the highest reading skill followed by listening, speaking and writing skills, respectively. Balcı (2018) examined the students' perceptions of English self-efficacy in terms of reading, listening, writing and speaking skills in the compulsory English preparatory program and concluded that their English self-efficacy perception scores increased compared to the beginning of the year. As a result of these studies, it has been shown that language skills and the individual's English self-efficacy are in a significant and positive relationship. In the literature review for the perception of Turkish lesson self-efficacy, most of the studies studied on Turkish self-efficacy by addressing skills one by one. Demir (2013) and Erbil (2017) worked on the writing skill and found their students' perceptions of writing self-efficacy at a moderate level. Innalı and Aydın (2014), Ürün Karahan (2017), Şahnin (2019), Ülper, and Şirin (2020) on the perception of reading comprehension self-efficacy found that they were sufficient in terms of reading skills and their self-efficacy perceptions were high in their studies applied to 8th grade students. Kuyudayıoğlu and Güngör (2017) examined the speaking self-efficacy of those who learn Turkish as a foreign language, conducted by Sallabaş (2012) and found that their perception of speaking self-efficacy is high. In their study on listening skill by Kuyudayıoğlu and Kana (2013), it was revealed that pre-service teachers have perceptions of listening skill and these perceptions change according to various reasons.

In the analyzes conducted to determine whether there is a significant relationship in terms of gender between secondary school students 'perceptions of Turkish course self-efficacy and English self-efficacy beliefs, a moderately positive significant relationship was found between female and male students' Turkish course self-efficacy levels and English self-efficacy beliefs. According to the results, it has been revealed that female students have a higher meaningful relationship than male

students. When the literature was examined, no study similar to this study could be reached, and the relationship between Turkish course self-efficacy and English self-efficacy studies in terms of gender was examined separately. In the study conducted by İlbeği and Çeliköz (2020), they found that gender does not have an effect on English self-efficacy and that both female and male students have similar levels of English self-efficacy. There are many studies that support this result in this study (Güç, 2019; Güler Oğuz, 2019; Sevimbay, 2016). In some studies, it has been revealed that English self-efficacy beliefs are high in favor of female students (Arslan, 2018; Şener, Erol, 2017). Erbil (2017) investigated the perception of foreign students' self-efficacy in Turkish writing skill and found that the self-writing skill self-efficacy did not differ depending on gender. İnnalı and Aydın (2014) found in their research that the scores of reader self-efficacy differ significantly according to gender and revealed that female students consider themselves more adequate in terms of reading. In the studies conducted by Kuyudayıoğlu, Güngör (2017) and Sallabaş (2012), it was concluded that the self-efficacy levels of speaking skills did not differ by gender.

As a result of the analyzes conducted to determine whether there is a significant relationship between secondary school students' perceptions of Turkish lesson self-efficacy and English self-efficacy beliefs in terms of grade level, a positive and low-level relationship is observed for 5th grade and 8th grade students. There is a positive and significant relationship at the middle level of 6th and 7th grade students. For this reason, it can be said that the 6th and 7th grades have a higher relationship between Turkish lesson self-efficacy and English self-efficacy than 5th and 8th grades. In addition, it can be said that as students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases at all grade levels, their belief in English self-efficacy will increase. When the literature was examined, as a similar study conducted by Oğuz and Baysal (2015), the relationship between foreign language anxiety and English self-efficacy beliefs of high school students was examined and they found that there was no significant difference between the classes according to the foreign language anxiety class variable affecting students' English learning. It has been determined that there are no other similar studies in the literature, studies have been carried out according to one level in general of the previous self-efficacy studies. In the study they conducted in January and Baysal (2016), they examined the relationship between the language learning strategies of high school 9th grade students and their English self-efficacy beliefs and whether there was a significant difference. According to the results of this study, a significant difference was found between students' language learning strategies and self-efficacy beliefs in English reading, listening, speaking and writing skills, and they revealed a positive and significant relationship between them.

In the analyzes conducted to determine whether there is a significant relationship between secondary school students 'perceptions of Turkish course self-efficacy and English self-efficacy beliefs in terms of achievement grade, it can be said that as the students' perception of Turkish lesson self-efficacy increases, their English self-efficacy beliefs will also increase. In other words, it is seen that there is a significant relationship between the perception of Turkish course self-efficacy and English course self-efficacy beliefs of students with high achievement scores. When the literature is examined, the studies conducted are in parallel with this study. In the study conducted by İlbeği and Çeliköz (2020), they found that the academic achievement variable was related to students' English self-efficacy beliefs, and those who were academically successful believed more in terms of English self-efficacy. In addition, the study examined English language skills one by one with the academic achievement variable. They found that academic success had an effect on students' English reading, writing, listening and speaking self-efficacy beliefs and that students who were successful had higher

speaking self-efficacy in English reading, writing and listening. As a result of the research conducted by Tuncer and Akmençe (2019), it was revealed that the perception of self-efficacy towards English positively affected the success in this course.

REFERENCES

Arslan, A. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin Yazma Kaygıları ve Akademik ÖzYeterlik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. c.18 s.3: 286-312.

Balcı, Ö. (2018). Zorunlu İngilizce Hazırlık Programının Öğrencilerin İngilizce Öz-Yeterlik Algısına Etkisinin İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. s.48: 160-200.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. Psychological review, 84(2),191.Retrieved December 15, 2020 from http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.315.4567&rep=rep1&type=pdf

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. American Psychology(37), 122-147.

Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Büyüköztürk, Ş. (2018). Veri analizi el kitabı (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Demir, T. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Yaratıcı Yazma Becerileri İle Yazma Özyeterlik Algısı İlişkisi Üzerine Bir Çalışma. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 2/1 2013 s. 84-114.

Durukan, E. ve Maden, S. (2012). Türkçe Dersi Özyeterlik Algısı Ölçeği (TDÖAÖ): Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43, 164-173.

Erbil, M. (2017). Yabancı Öğrencilerin Türkçe Yazma Becerisine Karşı Öz Yeterlik Algıları. TURKOPHONE. Cilt / Volume: 4 • Sayı / Issue: 2 • Kasım / November 2017.

Güler-Oğuz, F. (2019). Correlation Between Selfefficacy Beliefs of EFL Learners, Their Language Learning Strategies and Attitudes Towards English. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güç, F. (2019). Self-Efficacy Beliefs of Turkish EFL Learners and The Relationship Between Self-Efficacy and Academic Achievement. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

İlbeği, A , Çeliköz, M . (2020). İngilizce Hazırlık Programına Devam Eden Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Özyeterlik İnançlarının İncelenmesi . IBAD Sosyal Bilimler Dergisi , (8) , 14-34 . DOI: 10.21733/ibad.706057

İnnalı, H., Ö. ve Aydın, İ. S. (2014). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur öz yeterliklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9 (9), 651-682

Karasar, N. (2018). Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar, ilkeler, teknikler. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kavcar, C., Oğuzkan, F. ve Sever, S. (1995). Türkçe öğretimi. Ankara: Engin Yayınevi

Kurudayıoğlu, M. ve Güngör, H. (2017). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Konuşma Öz Yeterliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından incelenmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(2), 1105-1121.

Kurudayıoğlu, M., Kana, F. (2013). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinleme Becerisi ve Dinleme Eğitimi Özyeterlik Algıları. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9 (2), 245-258.

Oğuz, A. ve Baysal, E.A. (2015). Ortaöğretim Öğrencilerinin İngilizce Öğrenme Kaygıları ile İngilizce Özyeterlik İnançlarının İncelenmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi. c.4 s.3: 107-117.

Ocak, G. ve Baysal, A. E. (2016). Öğrencilerin Dil Öğrenme Stratejileri ve İngilizce Özyeterlik İnançlarının İncelenmesi: Afyonkarahisar İli Örneği, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi. 44; 91-110.

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. Review of Educational Research, 66, 543-578.

Sallabaş, M.E. (2012). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma kaygılarının değerlendirilmesi. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(3), 2199-2218.

Sevimbay, A. (2016). 11.Sınıf Öğrencilerinin İngilizce Dersine Yönelik Tutumları ve Özyeterlik İnançları Arasındaki İlişkiler. Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şahnin, N . (2019). Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okuma öz yeterlik algıları ile okuma motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi . RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi , (16) , 214-233 . DOI: 10.29000/rumelide.618195

Şener, S., ve Erol, I. K. (2017). Motivational Orientations and Self-Efficacy Beliefs of Turkish Students towards EFL Learning. Eurasian Journal of Educational Research (EJER), (67). 251-267 Retrieved December 17, 2020, ERIC.

Tuncer, M., Akmençe, A. E. (2019). Lise Öğrencilerinin İngilizce Dili Özyeterlik İnançlarının Araştırılması. Electronic Journal of Education Sciences. c.8 s.16: 97-111.

Ülper, H., ve Şirin, A. N. (2020). Okuma anlama düzeyleriyle özyeterlik algısı arasındaki ilişki bağlamında ortaokul öğrencilerinin görünümleri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,48 , 1-14. doi: 10.9779/pauefd.487556.

Ürün Karahan, B. (2017). 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığına Yönelik Tutumlarınınm Türkçe Dersi Öz Yeterlik Algıları ile ilişkisi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(4),2616-2626.

Yanar, B. H. ve Bümen, N. T. (2012). İngilizce ile ilgili özyeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 20 (1), 97–110.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. Contemporary educational psychology, 25(1), 82-91. Retrieved December 5, 2020, SCIENCEDIRECT.

2001-2019 YILLARI ARASINDA ÖZ YETERLİLİK İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN ANALİZİ

ANALYSIS OF RESEARCHES RELATED TO SELF-EFFICIENCY BETWEEN 2001-2019

Gürbüz OCAK

Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fak, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0001-8568-0364

Umut Döndü ACAR

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-0481-973X

ÖZET

Öz yeterlilik, bireylerin kendi yaşantıları içinde sahip oldukları becerileriyle neler yapabileceklerini bilmeleridir. Bu nedenle öz yeterlilik bireyin davranışlarının en büyük yordayıcısıdır. Yeteneklerinin farkında olan çoğu bireyler bu yeteneklerini nasıl kullanacağını bilmemektedir. Yani, bireyin davranışı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğinin farkında olmaması, bireyin yeterliliklerinin farkında olmamasından kaynaklanmaktadır. Birey karşılaşacağı durumları, idare edebileceği hamleleri fark edip onları hayata geçirebilecek kapasitesine olan inancı bireyin öz yeterliliğini yansıtır. Ayrıca öz yeterlilik inancı, öğrenen için okul yaşamında akademik başarının önemli bir belirleyicisi olmasının yanı sıra, okul dışı yaşamında tüm hayatı boyunca kullanacağı önemli bir beceridir. Bu çalışmanın amacı, 2001-2019 yılları arasında yayımlanan makaleleri ve tezleri inceleyerek, Türkiye'deki öz yeterlilik alanındaki araştırma eğilimlerini ortaya koymaktır. Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. Tarih, makale türü, seçilen yaklaşım, model-yöntem-desen, örnekleme yöntemi, örneklem/çalışma grubu, araştırmanın uygulandığı öğretmenlerin branşları, veri toplama araçları, analiz teknikleri, araştırmada kullanılan ölçekler ve referansları, sonuç ile ilgili kategoriler belirlenmiştir. Öz yeterlilik ile ilgili en çok sayıda araştırma 2013 yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmalarda en çok tercih edilen araştırma yaklaşımı nicel yaklaşım, en çok tercih edilen model tarama modelidir. En çok tercih edilen örnekleme yöntemi random örneklemedir Araştırmaların örneklem/çalışma gruplarını öğretmen ve öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama aracı ölçektir. En çok kullanılan analiz tekniği ise açıklayıcı analiz teknikleridir. Araştırmalarda ölçek seçiminde yeni geliştirilmiş ölçekler tercih edilmiştir. Araştırmaların sonuçları olarak öğretmenler yüksek ve orta öz yeterliliğe sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, İngilizce öz yeterlilik, Türkçe dersi öz yeterlilik

ABSTRACT

Self-efficacy is the individual's knowledge of what they can do with the skills they have in their own lives. For this reason, self-efficacy is the biggest predictor of an individual's behavior. Most individuals who are aware of their abilities do not know how to use these abilities. In other words, the fact that the individual is not aware of whether he can perform the behavior or not is due to the individual not being aware of his or her competencies. The belief in the capacity of the individual to realize the situations he / she will encounter and the moves he / she can manage and to realize them reflects the self-efficacy of the individual. In addition, self-efficacy belief is an important determinant of academic success for the learner in school life, as well as an important skill that he will use throughout his life outside of school.The aim of this study is to find out research trends in the field of self-sufficiency in Turkey articles and theses that were published between the years 2001-2019, the research reveals. Content analysis method was adopted in data analysis. We produced categories such as years range, types of the studies, methodology of the studies, the effect of the study in the results, branch of the participants. The largest number of self-efficacy studies was conducted in 2013. The most

popular approach in the studies was qualitative approach, the most preferred model was survey model. The most preferred sampling methods were random sampling. In the researches of which sample and working group were teachers and candidate teachers. The most popular data collection tool in researches was scale. The most preferred analyze techniques was the descriptive statistics. As a result of the research, it was found that teachers had high and medium self-efficacy.

Keywords: Self-efficacy, English self-efficacy, Turkish lesson self-efficacy

GİRİŞ

Öz yeterlik, sosyal bilişsel kuram çerçevesinde bireyin bir işi yapabilmesi için sahip olması gereken yetenekler ile ilgili kendisi hakkındaki yargısıdır (Bandura, 1977; 1986; 1997). Sosyal bilişsel kuram içinde kendine yer bulan bu kavram ilk defa Bandura (1977) tarafından tanımlanmıştır. Bandura (1986, 1977), öğrenme çoğunlukla başkalarını gözlemleyerek oluştuğunu belirtmiştir. Gözlemlenen bu davranışlar sonucunda meydana gelen durum, izleyiciye davranışın uygunluğu hakkında fikir vermektedir. Gözlemciler izledikleri davranışlar sonucu edindikleri bilgileri kendi inanış ve öz değerleri aracılığıyla işleyerek ve değerlendirerek kendi davranışlarını şekillendirirler. Bunun sonucunda da bilgi, beceri, tutum, kural, strateji gibi çıktılara ulaşırlar (Schunk, 2012). Öz yeterlilik, insanların motivasyon ve davranışlarını oluşturmakla beraber kişilerin hayatlarını değiştirebilecek hareketlerini de etkiler. Bandura (1977), öz yeterliliği "kişinin ileri dönük durumları yönetmek için ihtiyaç duyduğu hareket biçimlerini planlama ve gerçekleştirme konusunda kendi yeteneklerine olan inancı" olarak ifade eder. Lunenburg'a (2011) göre; öz yeterlilik özsaygının eyleme özgü bir versiyonu olarak düşünülmüştür (Akt., Redmond, 2015). Öz Yeterlilik, bireylerin kendilerini yeterli hissettikleri eylemleri gerçekleştirme ihtimallerinin yüksek; yeterli olmadıklarını düşündükleri eylemleri gerçekleştirme ihtimallerinin ise düşük olduğu yönündedir. Gecas (2004)'a göre, insanlar başlangıçtaki inançlarını doğrulayacak şekillerde davrandığından öz yeterlilik kendini doğrulayan bir kehanet işlevi görmektedir. Örneğin, çizim konusunda yüksek yetenekli ve deneyim sahibi bir çalışan vardır; A çalışanı, ancak önemli bir konferans için kaliteli bir çizim hazırlayabileceğine inanmamaktadır. B Çalışanı ise orta düzeyde bir yeteneğe ve az deneyime sahip olmasına rağmen çok çalışarak aynı konferans için kaliteli bir çizim hazırlayabileceğine inanmaktadır. A Çalışanının çizim hazırlama konusundaki öz yeterliliği düşük olduğundan konferans için çizim hazırlama konusunda yeterli motivasyonu yoktur. Bu nedenle, müdürüne işi yapamayacağını söyler. B çalışanının ise motivasyonu dolayısıyla öz yeterliliği yüksektir. Bu nedenle kaliteli bir çizim hazırlamak için fazla mesai yaparak, çizimini konferansta sunar ve ikramiye alır (Akt., Redmond, 2015).Diğer bir deyişle, Öz yeterlik kavramı kişinin kendisine herhangi bir işi yapabilmekle ilgili olarak sorduğu "Ben bu işi yapabilir miyim?" sorusuna verdiği cevaptır. Hatta Bandura(1997) öz yeterliği, "Öz yeterlik, sahip olduğunuz yetenek sayısı ile değil, farklı koşullar altında sahip olduğunuz yeteneklerle neler yapabileceğinize olan inancınızdır" (s.3) şeklinde ifade etmektedir. Bandura'ya göre (1977, 1986) kişinin bir işi yapabilmesi ile ilgili vereceği olumlu ya da olumsuz karar, bilişsel ve psikolojik birçok mekanizmanın eşzamanlı çalıştırılarak yeteneklerin değerlendirilmesini içermektedir. Böylece öz yeterlik kişilerin yaptıkları seçimlerde, davranış biçimlerinde, harcayacakları emeğin hesaplanmasında ve yapacakları işe sebat göstermelerinde son derece etkilidir (Pajares, 2002; Schunk, Meece, &Pintrich, 2012).

Bandura (1989), öz yeterliliğe sahip olmanın temel özelliklerini, bilişsel süreçler, duygusal süreçler ve denetim süreci olarak incelemiştir.

Bilişsel Süreçler

Bandura'ya (1989:1176) göre "İnsan davranışları, bilinen hedefleri somutlaştıran önsezilerle yönetilir. Kişisel hedeflerin belirlenmesi eylemi, kişinin sahip olduğu yeteneklerle ilgili öz takdirinden etkilenir." Öz yeterliliği yüksek olan kişilerin daha büyük hedefler belirleme, daha zor işlere girişme ve hedeflerine ulaşmak için çok çaba gösterme eğilimleri daha yüksektir. Böyle kişiler, olası olumsuz sonuçlara odaklanmak yerine güzel

sonuçları hayal ederler. "Düşüncenin en önemli işlevlerinden birisi, insanlara olayların gerçekleşme ihtimalini tahmin etme ve gündelik yaşantılarını etkileyen olayların denetimini yapma imkanı sunmasıdır."

Duygusal Süreçler

"İnsanların kendi yeteneklerine olan inancı yalnızca motivasyonlarını değil riskli ya da zor durumlarda yaşanan stres ve depresyonun şiddetini de etkiler" (Bandura, 1989:1177). Duygusal tepkiler, düşünce sürecini değiştirerek eylemleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilir. Ayrıca bu tepkiler, insanların bir şeyle başa çıkma ihtimallerine olan inançlarına bağlıdır. Risklerin üstesinden gelebileceğini düşünen insanlar, risklerden daha az rahatsız olur. Muhtemel riskleri kontrol altına alarak stres ve kaygılarını azaltabilirler (Bandura, 1995).

Denetim Süreci

"Bireyin, yaşamındaki olayların temel nedenlerine ilişkin algısını" ifade eder İnsanlar, yaşadıklarının kader veya şans gibi dış güçler ya da kişisel karar ve çabaları gibi iç güçler tarafından kontrol edildiğine inanırlar (Neill, 2006; Akt., Zulkosky, 2009). Öz yeterlilik, kişinin belli bir görevi yerine getirip getiremeyeceğine dair inancına odaklanır. Öz yeterliliği yüksek olan bir kişi, istenen sonuca ulaşmak için bilişsel ve duygusal süreçlerden yararlanılması gerektiğine inanır. Bu durum, iç denetim sürecinin varlığına olan inanca örnek teşkil eder.

Öz yeterlik, dört ana kaynaktan beslenmektedir. Bunlar geçmiş yaşantılar (başarılar),dolaylı yaşantılar, sözel ikna ve fizyolojik veya duyuşsal durumlardır. Geçmiş yaşantılar(başarılar) öz yeterliğin birincil kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Bandura, 1986, 1997;Hoy, 2004).

- *Geçmiş yaşantılar (başarılar):* bireyin yaşantı yoluyla doğrudan tecrübe ettiği davranışlardır. Başarılı yanı olumlu yaşantılar öz yeterliği büyük oranda arttırırken başarısızlıklar aynı şekilde öz yeterliği azaltmaktadır.

- Dolaylı yaşantılar: Birey öz yeterlilik düzeylerini, sadece kendine has yaşantılar sonucu değil, başkalarının tecrübelerini gözlemleyerek de edinebilir. Bandura'ya göre gözlemciler yüksek statülü, yeterli ve kendilerine benzer modellerin davranışlarını taklit etmeye eğilimlidir (Ulusoy ve diğ., 2011).

- Sözel ikna: Bireyin bir etkinliğe ilişkin başarılı olup olamayacağına ilişkin teşvik, ısrar, nasihatlar bireyin özyeterlik algısını etkiler. Sosyal destek ve sözel ikna, özellikle hazır bulunuşluğu ve öz yeterliği belli bir seviyenin üzerinde olan kişilere yapıldığında en etkili sonucu vermektedir (Zeldin, Britner, & Pajares, 2008). Yapılacak iş ile ilgili kendi yetenek ve performansları hakkındaki değerlendirmeleri zayıf olan kişiler sosyal söylediklerinden en çok etkilenenler olmaktadır (Usher & Pajares, 2006).

- Psikolojik durum: Bandura (1997), duyuşsal durumun ya da ruh halinin ne çok coşkun ne de çok düşük olması gerektiğini belirterek en ideal ruh halinin denge durumu olduğunu belirtmektedir. Yorgunluk, stres, ruh hali, gerilim-kızgınlık durumları, duygusal denge hali ve fizyolojik acı, fizyolojik veya duyuşsal durumlar olarak öz yeterliğe etki edebilmektedir. Hodges ve Murphy (2009), alınan kötü bir haberin konsantrasyonu düşürerek öğrencinin sınav performansına etki etmesini duyuşsal durumların öz yeterliği düşürücü etkisini gösteren bir örnek olarak ele almaktadır. Usher ve Pajares (2008), duyuşsal durumu destekleyip olumsuz ruh haline sebep verebilecek durumlardan kaçınmanın öz yeterliği yükselttiğini göstermiştir.

Araştırmanın önemi

2001-2019 yılları arasında yapılan özyeterlilik çalışmalarının doküman analizinin yapıldığı bu çalışmada mevcut alanyazına ve bu konu hakkında çalışmayı düşünen araştırmacılara rehberlik etmesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı; 2001 – 2019 yılları arasında yurt içi ve yurt dışı alanyazıda yayınlanmış çalışmaları derleyip, yazılmış makaleler çok boyutlu (tarih, makale türü, seçilen yaklaşım,model-yöntem-desen, örnekleme yöntemi, örneklem/çalışma grubu, araştırmanın uygulandığı öğretmenlerin branşları, sonuç) olarak analiz edilerek mevcut durum meydana çıkarmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın problemi , ”2001-2019 yılları arasında yapılan öz yeterlik ile ilgili çalışmaların genel eğilim nasıldır?” olarak belirlenmiştir. Alt problemler ise 2001-2019 yılları arasında yapılan öz yeterlik ile ilgili çalışmaları inceleyen araştırmaların;

a) yayınlanma tarihi,

b) makale türü,

c) seçilen yaklaşım

d) model-yöntem-desen,

e) örnekleme yöntemi

f) örneklem/çalışma grubu, araştırmanın uygulandığı öğretmenlerin branşları

h) sonuç

değişkenlerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir? şeklinde ifade edilmiştir.

Yöntem

Çalışmanın deseni nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizi olarak belirlenmiştir. Doküman analizinde temel amaç; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Yayınlanma tarihi, makale türü, seçilen yaklaşım model-yöntem-desen, örnekleme yöntemi, örneklem/çalışma grubu, araştırmanın uygulandığı öğretmenlerin branşları, sonuç ile ilgili kategoriler belirlenerek araştırmanın bulguları bu başlıklar altında sistematik olarak sunulmaktadır.

Kapsam

Bu araştırmada Google Scholar arama motorunda indekslenmiş olan 104 özyeterlilik ile ilgili çalışma incelenmiştir Araştırmada örnekleme yöntemi olarak ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede belirlenen ölçütü karşılayan birimler örnekleme alınırlar. Örneklem oluşturulurken çalışmalar “öz yeterlilik” ve “öz yeterlilik inancı” anahtar kelimeleri ile sınırlandırılmış ve çalışmaların dili Türkçe olarak seçilmiştir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013).

Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırmanın verilerini Türkiye’de yapılan makale, yüksek lisans tezi ve doktora tezleri oluşturmuştur. Öz yeterlik kavramını içerebileceği düşünülen çalışmaların öz yeterlik, özyeterlik, yeterlilik, yetkinlik, öz yetki, inanç, inanış, öz düzenleme ve özgüven gibi anahtar kelimeleri içerdiği varsayılarak, bu kelimeler başlıklarda taranmıştır. Bu tarama sonucunda 152 çalışma detaylı özet incelemesine aday olarak ayrılmıştır. İkinci inceleme sonucu ise çalışmaların öz yeterlik kavramını ve öz yeterlik ile ilgili bir araştırmayı kesin olarak içerdiklerinin belirlenebilmesi için detaylı özet incelenmesi sonucunda 104 çalışma içerik analizine dâhil edilmek üzere seçilmiştir. Çalışma özetlerinin içeriği kapsamlı şekilde incelenmiş ve araştırmanın öz yeterlik kavramının tanımına uygun çalışmalar içerik analizine dâhil edilirken bu kritere uymayan çalışmalar hariç tutulmuştur.

Veriler içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi yönteminde kalıp ya da tema (Patton, 2002) veya kategoriler (Merriam, 2013) olarak adlandırılan anahtar kavramları veya anlamları tanımlamaya çalışma çabasına girilerek niteliksel bir veri azaltma ve anlamlandırma yapılır. Çalışmalar için bir rubrik hazırlanmış ve frekanslar hesaplanmıştır. Rubrik ;tarih, makale türü, model-yöntem-desen, örnekleme yöntemi,

örneklem/çalışma grubu, araştırmanın uygulandığı öğretmenlerin branşları ve sonuç kategorilerinden oluşmuştur. Bu ölçütlere ek olarak, çalışmanın odağı olan öz yeterlik kavramının hangi alanlarda çalışıldığı da araştırmacı tarafından ölçütlere (kategorilere) dâhil edilmiştir.

Bulgular

2001-2019 yılları arasında öz yeterlik çalışmalarının yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1. *Çalışmaların Yıl Temasına Göre Dağılımı*

Yayın Yılı	f	%
2001	1	0,9
2003	3	2,8
2004	2	1,9
2005	1	0,9
2006	2	1,9
2007	3	2,8
2008	6	5,7
2009	3	2,8
2010	4	3,8
2011	11	10,5
2012	7	6,7
2013	16	15,3
2014	8	7,6
2015	10	9,6
2016	8	7,6
2017	5	4,8
2018	9	8,6
2019	4	3,8
belirtilmemiş	1	0,9
Toplam	**104**	**100**

Tablo 1'e bakıldığında, öz yeterlik kavramı 2001 yılından itibaren çalışılmaya başlanmış ve araştırmaların 16'sı (15,3%) 2013 yılında, 11'i (10,5%) 2011 yılında, 10'u (9,6%) 2015 yılında, 9'u (8,6%) 2018 yılında, 8'er tane (7,6%) 2014 ve 2016 yıllarında , 7'si (6,7%) 2012 yılında, 6'sı (5,7%) 2008 yılında ve Tablo 1'de az sayıda özyeterlilik çalışmalarının yılları sunulmaktadır. Öz yeterlilikle ile ilgili en çok sayıda araştırma 2013 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak 2001 ve 2005 yıllarında birer çalışma ile en az çalışma yapılan yıllar olduğu görülmektedir. Yılı belirtilmemiş olan çalışmanın verileri 2005-2006 öğretim yılında toplanmıştır fakat çalışmanın yayın yılı belli edilmemiştir.

2011 yılında MEB tarafından hazırlanan özel alan yeterlikleri yürürlüğe girmiştir. Tablo 1 incelendiğinde yeterlik araştırmalarının sayıca fazlalaştığı yıl 2011 ve sonrası olduğu görülmektedir. 2011 yılında araştırma sayısındaki bu artışın aynı yılda özel alan yeterliklerinin yürürlüğe girmesi ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Tablo 2. *Çalışmaların Tür Temasına Göre Dağılımı*

Yayın türü	**f**	**%**
Doktora tezi	9	8,6
Yüksek lisans tezi	36	34,6
Araştırma makalesi	59	56,7
Toplam	**104**	**100**

Tablo 2 incelendiğinde, çalışmaların 9'ünün doktora tezi, 36'sının yüksek lisans tezi, 59'unun ise araştırma makalesi olduğu görülmektedir. Elde edilen verilere göre bu konu hakkında yapılan alanyazın araştırmalarında bulunan çalışmaların dengeli şekilde dağılmadığı görülmektedir. İncelenen makalelerin 59'u (56,7%) araştırma-inceleme türünde , 36'sı (34,6%) yüksek lisans tezi türünde iken sadece 9'u (8,6%) doktora tezi türündedir.

Tablo 3. *Çalışmaların seçilen yaklaşım Temasına Göre Dağılımı*

Araştırma Yöntemi	**f**	**%**
Nicel	76	73,0
Nitel	1	0,9
Karma	14	13,4
Belirtilmemiş	13	12,5
TOPLAM	**104**	**100**

Araştırmalar incelendiğinde 76'sı (73,0%) araştırmanın nicel, 14'ü (13,4%) araştırmanın karma yaklaşım ve sadece 1'i (0,9%) araştırmanın ise nitel yaklaşım ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Nicel yaklaşım seçilerek yapılan araştırmalar dikkat çekici sayıda fazladır. Tablo 3 incelendiğinde karma ve nitel yaklaşımın grafiğin

çok küçük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Nicel yaklaşım ise araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşımı belli olmayan çalışmaların hepsinde ölçek kullanıldığı bu nedenle nicel çalışma olduğu görülmektedir. Yıldırım ve Şimşek'e (2008) göre yükselen paradigma olan nitel araştırmanın nicel araştırma ile birbirini desteklediği karma yaklaşımın daha çok sayıda seçilmiş olması beklenmektedir. Yeterlik tanımı yapılırken "bilgi ve beceri" kavramları kullanılmıştır. Bilgi ve becerinin ölçülmesinde ve belirlenmesinde sadece nicel yaklaşım yeterli olmayacaktır.

Tablo 4. *Çalışmaların model- desen temasına göre dağılımı*

Araştırma Yöntemi	**f**	**%**
Genel tarama	57	54,8
İlişkisel tarama	15	14,4
Deneysel	4	3,8
Gömülü karma	1	0,9
Sıralı karma	1	0,9
Belirtilmemiş	26	25
TOPLAM	**104**	**100**

Araştırmalar model-yöntem-desen açısından incelendiğinde 57 (54,8%) araştırma ile en fazla tercih edilen tarama modeli olduğu ortaya çıkmaktadır. İlişkisel tarama 15 (14,4%) Deneysel 4 (3,8%), gömülü karma 1 (0,9%), sıralı karma (0,9%) araştırmada tercih edilen model-yöntem-desendir. Araştırmaların önemli bir bölümünü oluşturan 26 (25%) araştırmanında model-yöntem-deseninin belirtilmemesi önemli bir bulgudur. Yapılan herhangi bir çalışmada yaklaşım, yöntem ve tekniklerin belirtilmesi gerekirken, hem yurt dışında, hem de Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda bu hususun bazen dikkate alınmamaktadır. Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda da, araştırmada kullanılan yaklaşım, yöntem veya teknikten bir veya birkaçının belirtilmediği görülmektedir (Tomakin, 2009).

Tablo 5. *Çalışmaların Örnekleme Yöntemi temasına göre dağılımı*

Örneklem Yöntemi	**f**	**%**
Seçkisiz Örnekleme	24	23,0
Tabakalı Örnekleme	6	5,7
Küme Örnekleme	2	1,9
Amaçlı Örnekleme	6	5,7
Ölçüt Örnekleme	1	0,9
Kolay ulaşılabilir örnekleme	4	3,8

Örnekleme kullanmayan	2	1,9
Belirtilmeyen	61	58,6
TOPLAM	**104**	**100**

Tablo 5'te görülüğü gibi, incelenen araştırmalarda en çok tercih edilen örnekleme yöntemleri 24 (23,0%) seçkisiz (random) örnekleme, 6'şar (5,7%) tabakalı ve amaçlı örnekleme, 4 (3,8%) araştırma ile kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemidir. Ayrıca 2 (1,9%) araştırmada çalışma grubunun tamamına ulaşılmıştır. En az tercih edilen örnekleme yöntemleri ise ölçüt, küme örneklem çeşitleridir. 61 (58,6%) araştırmada ise örnekleme yöntemi belirtilmemiştir. Tablo 5'te az sayıda kullanılan diğer örnekleme yöntemleri sunulmaktadır. Araştırmaların yarısından fazlasında ise örnekleme yaklaşımının belirtilmemesi önemli bir bulgudur. Yücel Toy ve Güneri Tosunoğlu'na (2007) göre örnekleme sürecinde karşılaşılan hata ise, örneklem seçim yönteminin belirtilmemesidir. Araştırma raporlarındaki bilimsel bilgi ve bilimsel yöntemler tekrarlanabilir olmalıdır. Bu nedenle, yapılan çalışmalarda kullanılan yaklaşımlar, yöntemler ve teknikler açık ve net olarak belirtilmezse, başka araştırmacılar bu bilgilerin doğruluğu araştırılamaz. Araştırmada kullanılan yaklaşım, yöntem ve teknik gizlenemez ve araştırma sonuçlarının yazımında ihmal edilemeyecek kadar önemlidir (Tomakin, 2009).

Tablo 6. *Çalışmaların Örneklem/Çalışma, Araştırmanın Uygulandığı Öğretmenlerin Branşlar Grubu Temasına Göre Dağılımı*

Örneklem/Çalışma Grubu	**Örneklemler**	**f**	**%**
Hizmetiçi Öğretmenler	Fen bilimleri öğretmenleri	1	0,9
	Öğretmenler	9	8,6
	Türkçe öğretmenleri	2	1,9
	Sınıf öğretmenleri	3	2,8
	Okul öncesi öğretmenleri	1	0,9
	İngilizce öğretmenleri	2	1,9
Öğretmen Adayları	Fen Bilgisi Öğretmeni Adayları	7	6,7
	Öğretmen Adayları	11	10,5
	Sınıf Öğretmeni Adaylar	8	7,6
	Matematik Öğretmen adayları	6	5,7
	Okulöncesi öğretmen adayları	4	3,8
	Kimya öğretmen adayları	1	0,9

	BÖTE öğretmen adayları	1	0,9
	Türkçe Öğretmen adayları	5	4,8
	Sosyal bilgiler öğrt adayı	2	1,9
	İngilizce öğretmen adayı	3	2,8
	Müzik öğretmen adayı	1	0,9
	Coğrafya öğretmen adayı	1	0,9
	Beden eğt öğretmen adayı	2	1,9
	PDR öğretmen adayı	1	0,9
İlk ve Orta Dereceli Okul Öğrencileri	Ortaokul Öğrenciler	6	5,7
	Lise Öğrencileri	10	9,6
	Üniversite öğrencileri	11	10,5
Akademisyen		1	0,9
Okul yöneticileri		1	0,9
TOPLAM		**104**	**100**

Çalışmaların tabloya göre detaylı incelenmesi ile çalışmalara katılan katılımcıların (örneklem) özellikleri (öğretmen adayları, sınıf seviyeleri, hizmet içi öğretmenler ve branşları, öğrenciler ve sınıf seviyeleri) incelenerek çalışmalar irdelenmiştir. Araştırmacılar çalışma örneklemlerinin seçiminde en çok öğretmen adaylarını tercih etmiştir (%10,5). Bu adayları üniversite öğrencileri (%10,5), lise öğrencileri (%9,6), sınıf öğretmeni adayları (% 7,6), farklı branştaki öğretmenler (%8,6) ile yüksek oranda özyeterlilik çalışmaları yapıldığı gözlenmektedir. Tablo 6'da az sayıda kullanılan diğer branşlar sunulmaktadır. En çok araştırmanın birden fazla branştan oluşan karma öğretmen adayları grupları ve üniversite öğrencileri ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra yeterlilik genel öğretmenlik bilgi ve becerilerini kapsadığı gibi özel alan bilgi becerilerini de kapsamaktadır. Branş öğretmenlerinin yeterlikleri ile ilgili araştırmaların sayıca azlığı araştırmacıların bu konuyu araştırmayı çok fazla tercih etmedikleri ve bu tür araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Tablo 7. *Çalışmaların sonuç temasına göre dağılımı*

Sonuç	**f**	**%**
Yeterli/ yüksek	30	28,8
Orta /kısmen yüksek	9	8,6
Yetersiz /yüksek değil	3	2,8

Değişkenlerle ilişkisi	57	54,8
Diğer/ yeterlik ölçülmeyen	5	4,8
TOPLAM	**104**	**100**

Tablo 7 incelendiğinde, konu öğretmen yeterlikleri olmasına rağmen incelenen makalelerin 5'inde (4,8%) yeterlik ölçülmemiştir. Çalışmaların 95,2'unun ise yeterlik ölçen araştırmalar olduğu anlaşılmaktadır. Yeterlik ölçmeyen olarak belirlediğimiz araştırmalarda çalışmalarda yeterlik ölçeği geliştirme çalışması, başka değişkenlere etkisi vb. çeşitli konulardaki araştırmaları içermektedir. çalışmaların yarısından fazlasında 57'sinde (54,8%) yeterlilik ölçülmüş, fakat çeşitli değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Çalışmaların 42'sinde (%40,2) yeterlik düzeylerini ölçmektedir ve bu çalışmaların 30'i (%28,8) sonucunda yeterli ve 9 tanesinde (%8,6) orta düzeyde oldukları ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin yeterliklerinin veya yeterlik algılarının ölçülmeye çalışıldığı çalışmalarda anket ve ölçeğin kullanılması, sadece öğretmenlerin örneklemi oluşturması sonucu soruları öğretmenlerin yanıtlaması yeterliklerinin yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir. Araştırma sonuçları incelendiğinden öğretmen ve öğretmen adaylarının kendi yeterliklerini yeterli ve orta düzeyde belirleme eğilimde olduğu düşünülebilir. Bu durumda araştırma sonuçlarının geçerliğini ve güvenilirliğini katılımcıların tarafsız olarak yeterlilikleri ile ilgili cevap vereceklerine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmaların nitel yöntemler ile desteklenmelidir.

Sonuç ve tartışma

2001-2019 yılları arasında yapılan yeterlilik çalışmalarının içerik analizinin yapıldığı bu çalışmada mevcut alanyazına ve bu konu hakkında çalışmayı düşünen araştırmacılara rehberlik edecek önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle bu çalışma öz yeterlik kavramının son yıllarda araştırmacılar tarafından daha çok araştırıldığını ve öz yeterlilikle ile ilgili en çok sayıda araştırma 2013 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak 2001 ve 2005 yıllarında birer çalışma ile en az çalışma yapılan yıllar olduğu görülmektedir. 2011 yılında MEB tarafından hazırlanan özel alan yeterlikleri yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle özyeterlik araştırmalarının sayıca fazlalaştığı yıl 2011 ve sonrası olduğu görülmektedir. 2011 yılında araştırma sayısındaki bu artışın aynı yılda özel alan yeterliklerinin yürürlüğe girmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. Çalışmaların 9'ünün doktora tezi, 36'sının yüksek lisans tezi, 59'unun ise araştırma makalesi olduğu görülmektedir. Elde edilen verilere göre bu konu hakkında yapılan alanyazın araştırmalarında bulunan çalışmaların dengeli şekilde dağılmadığı görülmektedir. Araştırmaların çoğunluğu araştırma-inceleme türündedir. Çalışmaların 76'sı (73,0%) nicel, 14'ü (13,4%) karma yaklaşım ve sadece 1'i (0,9%) araştırmanın ise nitel yaklaşım ile gerçekleştirildiği görülmektedir. İncelenen çalışmalarda en fazla tercih edilen yaklaşım nicel yaklaşımdır.

Araştırmalar model-yöntem-desen açısından incelendiğinde 57 (54,8%) araştırma ile en fazla tercih edilen tarama modeli olduğu ortaya çıkmaktadır. İlişkisel tarama 15 (14,4%) Deneysel 4 (3,8%), gömülü karma 1 (0,9%), sıralı karma (0,9%) araştırmada tercih edilen model-yöntem-desendir. İncelenen araştırmalarda en çok tercih edilen örnekleme yöntemleri 24 (23,0%) seçkisiz (random) örnekleme, 6'şar (5,7%) tabakalı ve amaçlı örnekleme, 4 (3,8%) araştırma ile kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemidir. Ayrıca 2 (1,9%) araştırmada çalışma grubunun tamamına ulaşılmıştır. En az tercih edilen örnekleme yöntemleri ise ölçüt, küme örneklem çeşitleridir. Ayrıca incelenen çalışmaların önemli bir bölümünde (61 (58,6%)) model-yöntem-desenin, örnekleme yönteminin belirtilmediği görülmektedir. Araştırmacılar çalışma örneklemlerinin seçiminde en çok öğretmen adaylarını tercih etmiştir (%10,5). En çok araştırmanın birden fazla branştan oluşan karma öğretmen adayları grupları ve üniversite öğrencileri ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra yeterlilik genel öğretmenlik bilgi ve becerilerini kapsadığı gibi özel alan bilgi becerilerini de kapsamaktadır. Branş öğretmenlerinin yeterlikleri ile ilgili araştırmaların sayıca azlığı araştırmacıların bu konuyu araştırmayı çok fazla tercih etmedikleri ve bu tür araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Bandura (1977), özyeterliliği "kişinin ileri dönük durumları yönetmek için ihtiyaç duyduğu hareket biçimlerini planlama ve gerçekleştirme konusunda kendi yeteneklerine olan inancı" olarak ifade eder. Bu araştırmadaya yol gösteren 2005-2006 öğretim yılından itibaren eğitim sistemimizde başvurduğumuz yapılandırmacı anlayışın neden olduğu eğitim sistemi içerisinde yer alan her bireyin yeterliklerinin, farklılıklarının araştırıldığı içerik açısından analiz edilmesiydi. Bu bağlamda yapılandırmacı yaklaşımın eğitim sisteme getirilmesinden sonraki sekiz yılda (2006-2019) yeterlilik ile ilgili eğitim bilimleri alanında toplam 104 araştırmaya ulaşılmıştır. Bahsedilen 104 çalışmanın 34 tanesi 2011-2013 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bilimsel araştırma yöntemleri açısından benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Yeterlik ile ilgili çalışmaların yaklaşımı, veri toplama araçları uygulanan örneklem bakımından aynı uygulanması çalışmaların araştırmaların önerilerinin dikkate alınmadığını ve sürekli tekrarların yaşandığını göstermektedir. Becerilerin ölçülmesi için gözlemlerin yapılması ölçek, anket ve görüşmelerin bir arada kullanılmasındansa, özyeterlik algısını ölçek veya anketlerle ortaya çıkarmak daha az zahmet gerektirdiği bir gerçektir.

Çalışmalar öz- yeterlik ölçmeyi tercih ettikleri, öz-yeterlik ölçen çalışmaların ise bir bölümü yeterlik ile başka değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yeterlik düzeyi ölçen araştırmalarda ise öğretmen veya öğretmen adaylarının yüksek ve orta yeterlik düzeyinde oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Öz- yeterlik algısı yüksek olan bireylerin bir işi başarmak için büyük çaba gösterdiklerini, olumsuzluklarla karşılaştıklarında kolayca geri dönmediklerini, ısrarlı ve sabırlı olduklarını göstermektedir (Aşkar ve Umay, 2001). Öğretmen ve öğretmen adaylarının önce kendilerini yeterli hissetmeleri gerekir ki öğrencilerine yetebilsin. Ancak öz-yeterlik çalışmalarının yeterlilik ölçmede kullanılan anket ve ölçeklerin yeterliliği hep yüksek çıkması doğru bir sonuç olmamaktadır. Çalışmaları görüşme, gözlem gibi nitel verilerin toplanması ile desteklenmesi gerektiği çalışmaların çoğunda önerilirken çalışmaların benzer şekilde yapılması ne kadar katkı sağlayabilir. Bireylerin ölçek ve anketlere öz-yeterlikleri ile ilgili düşük düzeyde cevaplar vermekten kaçınması da sonuçların bir sebebi olabilir. Tschannen-Moran, Hoy ve Hoy (1998) yeterlik bilgisinin kaynaklarını ikiye ayırmaktadır. Bu kaynaklar; öğretim görevlerinin analizi ve kişisel öğretim yeterliğinin değerlendirilmesidir. Hoy'a (2000) göre başarı içselleştirilebilir veya yetenek veya çaba gibi kontrol edilebilir nedenlerle oluşursa öz yeterlik geliştirilebilir. O (Tschannen-Moran, 1998) (meb, 2008)halde, bireyin yeterliği ile öz yeterliği ayrı düşünülemeyen iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarda bu durum dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir.

Bilimsel yöntem açısından benzer çalışmalar yerine araştırmaların önerileri dikkate alınarak araştırmalara yönelmek gerekir.. Yıldırım ve Şimşek'e (2008) göre nitel araştırma sürecini ve verileri açık ve ayrıntılı bir biçimde, yani başka bir araştırmacının değerlendirmesine olanak verecek biçimde tanımlanması (yani "güvenilirlik") araştırmacının karşılaması gereken önemli beklentilerdendir. Aynı durum nicel araştırmalar için de geçerlidir. İncelenen araştırmalarda yaklaşımı, yöntemi, örnekleme yöntemi belirtilmemiş araştırmalar sayıca çok olduğu göze çarpmaktadır. Geçerlik ve güvenilirlik için en önemli şartlardan biri olan raporlaştırmada yaklaşım, yöntem ve tekniklerin başka bir araştırmacının aynı araştırmayı tekrar gerçekleştirebilmesine izin verecek açıklıkta verilmesine özen gösterilmemesinin hala önemli sorunlarımızdan biri olduğu açıktır. Nicelik olarak çok sayıda olan yeterlik araştırmalarında olduğu gibi sürekli aynı örneklem, branş, yaklaşım ve yöntemle tekrarlaması yerine nitel ve nicel yaklaşımların bir arada kullanıldığı veri çeşitlemesinin sağlandığı yeterlik algılarının yanında yeterliklerin de incelendiği, alanyazında bulunandan farklı ve alanyazına yeni bir katkı sağlayacak araştırmalar gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ağgül Yalçın, F. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bazı değişkenlere göre öz yeterlik inançlarının incelenmesi. International Online Journal of Educational Sciences, 3(3), 1046-1063.

Akbaş, A. &. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1), 98–110.

Akbulut, E. (2006). Müzik öğretmeni adaylarının mesleklerine ilişkin özyeterlik inançları. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2), 24–33. .

Akkoyunlu B., &. O. (2003). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi (BÖTE) bölümü öğrencilerinin bilgisayar kullanma öz-yeterlik inancı ile demografik özellikleri arasındaki ilişki. The Turkish Online Journal of Educational Technology, 2(3), 86-93.

Aksoy, V. &. (2009). Rehber Öğretmen Özel Eğitim Öz-Yeterlilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Ankara Üniversitesi PDR Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 10 (1): 29-37.

Aksu, H. H. (2008). Öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlilik inançları. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(2), 161170.

Alabay, E. (2006). İlköğretim okulöncesi öğretmen adaylarının fen ile ilgili özyeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2(1).

Astan, G. S. (2017). Müzik öğretmeni adaylarının mesleki yeterlik ve öz-yeterlik algılarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, KKTC Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa

Aşkar, P. v. (2001). İlköğretim Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Bilgisayarla İlgili. Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, 1-8.

Aypay, A. (2010). Genel Öz-Yeterlilik Ölçeği'nin (GÖYÖ) Türkçeye Uyarlama Çalışması. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2): 113-131 .

Azar, A. (2010). Ortaöğretim fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının öz yeterlilik inançları. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 235–252. .

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychology Review, 191-215.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. . Psychological review, 84, 191 215 .

Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. . American, 44, 1175-1184.

Bandura, A. (1989b). Regulation of cognitive processes through perceived selfefficacy. Developmental Psychology, 25, 729-735.

Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. Educational Psychologist,, 28, 117-148.

Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. New York: W.H. Freeman.

Battal, İ. (2007). Sınıf Öğretmenlerinin ve Branş Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi (Uşak İli Örneği). (Meijer, 1988) (Morgil, 2004)Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon

Başer, N. G. (2005). Đlköğretim öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin öğretmen yeterlik algılarının karşılaştırılması üzerine bir araştırma. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 28-30 Eylül 2005 (s.515-521), Pamukkale Ünv. .

Bayırtepe, E. &. (2007). Oyun-tabanlı öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilgisayar dersindeki başarıları ve öz-yeterlik algıları üzerine etkileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33(33), 41-54. .

Baykara, K. (2011). Öğretmen adaylarının bilişötesi öğrenme stratejileri ile öğretmen yeterlik algıları üzerine bir çalışma. Hacettepe Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, (40), 80-92.

Birer, A. H. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının mesleki öz-yeterlik durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Selçuk Üniversitesi örneği. New World Sciences Academy (NWSA), , 8(4), 389-398.

Bouffard-Bouchard, T. (1990). Influence of self-efficacy on performance in a. Journal of Social Psychology, 130, 353-63.

Bozdoğan, E. A. (2008). Coğrafya ile ilişkili fen konularının öğretimine yönelik öz-yeterlilik inanç ölçeğinin geliştirilmesi, . Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 2(2), 66-81.

Britner, S. L. (2006). Sources of science self-efficacy beliefs of middle school. Journal of Research in Science Teaching, 43(5), 485-499.

Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem yayıncılık.

Camadan, F. (2012). Sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ve BEP hazırlamaya ilişkin öz-yeterliklerinin belirlenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, , Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, .

Celep, C. (2002). The Correlation of The Factors: The Prospective Teachers' Sense of Efficacy and Beliefs and Attitudes About Student Control. National Forum, 1-10.

Cerit, Y. (2010). Öğretmen öz-yeterlik ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması ve sınıf öğretmeni adaylarının öz-yeterlik inançları. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 6(1), 68-85 .

Çakıroğlu, J. Ç. (2005). Pre-service teacher self-efficacy beliefsregarding science teaching: A comparison of pre-service teachers in Turkey and the USA. Science Educator, 14(1), 31-40.

Çalışkan, S. S. (2010). izik öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançları: cinsiyet, sınıf düzeyi ve akademik başarının etkileri. Kastamonu Eğitim Dergisi,, 18(2), 449-466.

Çapa, Y. Ç. (2005). Development Andvalidation Of Turkish Version Of Teachers' Sense Of Efficacy Scale. Eğitim ve Bilim, 30:74-81.

Çapri, B. &. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi, . İnönü Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(15), 33–53.

Çapri, B. v. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmeliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(15), 33-53.

Çetin, B. (2008). Fen bilgisi öğretimi dersinin sınıf öğretmenliği anabilim dalı 3.sınıf öğrencilerinin fen öğretimindeki öz-yeterlik inançlarına etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2), 55-71.

Çevik, B. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerinin incelenmes. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(1), 145-168.

Çevik, D. B. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının müzik öğretimi özyeterlik düzeylerinin incelenmesi, . Ahi Evran Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(1), 145-168.

Demirtaş, H. C. (2011). Öğretmen Adaylarının Öz-yeterlik İnançları ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumları. Eğitim ve Bilim, 36:159-165.

Ekici, G. (2006). Meslek lisesi öğretmenlerinin öğretmen öz-yeterlik inançları üzerine bir araştırma. Eğitim Araştırmaları, (24), 87-96.

Ekici, G. (2008). Sınıf yönetimi dersinin öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlik algı düzeyine etkisi, . Hacettepe Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, (35), 98-110.

Enochs, L. G. (1990). Further development of an elementary science teaching efficacy belief instrument: A preservice elementary scale. School Science and, 90(8), 694-706.

Ercan, S. (2007). Sınıf Öğretmenlerinin Bilimsel Süreç Beceri Düzeyleriyle Fen Bilgisi Öz-yeterlilik Düzeylerinin Karşılaştırılması (Uşak İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon.

Erişen, Y. v. (2003). Öğretmen adaylarının genel öğretmenlik davranışları açısından kendilerine yönelik yeterlilik algıları. Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,, 1(4), 427-440.

Gerçek, C. Y. (2006). Biyoloji eğitimi öğretmen adaylarının öğretiminde öz-yeterlik inançları. Anakara Ünv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39(1), 57-73.

Gülev, D. (2008). Biyoloji öğretmen adaylarının biyoloji konularındaki kavram yanılgıları, biyoloji öğretimine yönelik özyeterlik inançları ve tutumları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Gürol, A. A. (2010). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançları ve epistemolojik inançları üzerine bir çalışma. e-Journal of New World Sciences Academy, 5(3), 1395-1404.

Harurluoğlu, Y. &. (2009). Biyoloji öğretmen adaylarının biyoloji öğretimine yönelik öz-yeterlik inançları. Uludağ Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, XXII(2), 481-496 .

Hodges, C. B. (2009). Sources of self-efficacy beliefs of students in a technology-intensive asynchronous college algebra course. The Internet and Higher Education, 12(2), 93-97.

Hoy, A. W. (2000). Qualitative and Quantitative Approaches to Examining Efficacy in Teaching and Learning. American Educational Research Association.

Kafkas, M. E. (2010). Beden eğitimi öğretmen adaylarının öz-yeterlik algıları ile mesleki kaygıları arasındaki ilişki. Đnönü Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2), 93–111.

Kahyaoğlu, M. v. (2007). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Mesleki ÖzYeterliklerine İlişkin Görüşleri. . Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(1), 73-84.

Kanlı, U. G. (2014). Ulusal fen bilimleri ve matematik eğitimi kongrelerindeki fizik eğitimi çalışmalarının içerik analizi. Gazi, 34(2), 127-153.

Karacaoğlu, Ö. C. (2008). Öğretmenlerin yeterlilik algıları. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, V(I):70-97.

Karadeniz, C. B. (2011). Öğretmenlerin coğrafya özyeterlik inançları. Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi, 9(35), 28-47. .

Kılınç, E. v. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının hayat bilgisi öğretimine yönelik öz yeterlik algıları ile bilişötesi farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (29), 1-15.

Kılınç, M. (2011). Öğretmen adaylarının eğitimde ölçme ve değerlendirmeye yönelik özyeterlik algı ölçeği, . Ahi Evran Ünv. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(4), 81-93.

Kiremit, H. Ö. (2006). Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoloji ile ilgili öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması, Doktora tezi, Dokuz Eylül Ünv., Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Korkut, K. (2009). Sınıf Öğretmenlerinin Öz-yeterlilik İnançları İle Sınıf Yönetimi Beceri Algıları Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Burdur.

Maskan, A. (2010). Fizik ve matematik öğretmen adaylarının fiziğe karşı öz-yeterlik inançlarının değerlendirilmesi. Uludağ Ünv. Eğitim Fak. Dergisi, XXIII(1), 31-42.

MEB. (2008, temmuz 15). http://otmg.meb.gov.tr/YetOzel.html . Neden özel alan yeterlikleri. adresinden alındı

MEB. (2011). Türk eğitim sisteminin örgütlenmesi. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme.

Meijer, C. &. (1988). The Effect Of Teacher Self-Efficacy On Referral Change. Journal Of Special Education, 22:378-385.

Morgil, İ. S. (2004). Kimya Öğretmen Adaylarının Öz-yeterlilik İnançlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 6 (1):62-72.

Orhan, F. (2007). Bilgisayar öğretmen adaylarının, bilgisayar kullanma öz-yeterlik inancı ile bilgisayar öğretmenliği öz-yeterlik inancı üzerine bir çalışma. Eğitim Araştırmaları, (21), 173-186.

Özaydınlık, K. (2011). Öğretmen adaylarının üstbilişsel öğrenme stratejileri ve öğretmen yeterlik algıları üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, , 33(1), 125-143.

Özçelik, H. &. (2007). İlköğretim öğretmenlerinin bilgisayar öz-yeterlilikleri: Balıkesir örneği. İlköğretim Online, 6(3), 441-451.

Özdemir, S. M. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretim sürecine ilişkin öz-yeterlik inançlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, (54), 277-306.

Özdemir, S. M. (2008). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretim Sürecine İlişkin Öz-Yeterlilik İnançlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi.

Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in academic settings. Review of Educational Research, 66, 543-578.

Pajares, F. (2006). Self-efficacy during childhood and adolescence. In F. Pajares, & T. C. Self-efficacy Beliefs of Adolescents, 339-367.

Saracaloğlu, A. S. (2009). Fen bilgisi ve sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 5(2), 244-260. .

Saracaloğlu, A. S. (2012). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin kişilerarası özyeterlik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education, 1(1), 21-35.

Schunk, H. D. (1981). Modeling and attributional effects on children's achievement:. Journal of Educational Psychology, 73, 93-105.

Schunk, H. D. (1985). Peer-models: Influence on children's selfefficacy and achievement. Journal of Educational Psychology, 77, 313-.

Taşkın, Ç. Ş. (2010). Öğretmen öz-yeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması ve sınıf öğretmeni adaylarının öz-yeterlik inançları. Dokuz Eylül Ünv. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (27), 63-75.

Tekinarslan, E. (2011). aculty of educatıon students' self-efficacy perceptıons toward onlıne technologıes, . Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(37), 120-134. .

Tschannen-Moran, M. H. (1998). Teacher Efficacy: İts Meaning and Measure. Review of Educatioanal Research, 202-248.

Usher, E. L. (2008). Sources of self-efficacy in school: Critical review of the. Review of Educational Research, 78(4), 751–796.

Usher, E. L. (2009). Sources of middle school students' self-efficacy in mathematics: A. American Educational Research Journal,, 46(1), 275-314.

Usher, E. L. (2009). Sources of self-efficacy in mathematics: A validation study. Contemporary Educational Psychology, , 34, 89-101.

Uysal, İ. &. (2013). Öğretmen Adaylarının Genel Öz-yeterlilik İnançlarının İncelenmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2(2):217-226.

V., Y. U. (2015). Müzik öğretmeni adaylarının akademik öz yeterlikleriyle öğretmenlik öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, 89-104 .

Yaman, S. C. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının özyeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,, 2, 3, 355-364. .

Yaman, S. K. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının özyeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. Türk Eğitim bilimleri Dergisi, 2(3),355-364. .

Yanar, B. &. (2012). İngilizce ile İlgili Özyeterlik İnancı Ölçeğinin geliştirilmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 20 (1), 97-110.

Yavuz, D. &. (2010). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik algıları ve üstbilişsel farkındalıklarının incelenmesi. The International Journal of Research in Teacher Education, 1(1), 12-27.

Yenice, N. (2012). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik düzeyleri ile problem çözme becerilerinin incelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11(39), 36-58.

Yenilmez, K. &. (2008). Ðlköğretim matematik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öz yeterlilik inanç düzeyleri. Eskişehir Osmangazi Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 1-21.

Yıldırım, A. v. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K. &.-B. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. Ankara Ünv. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 41(2), 143-167.

Yılmaz, M. &. (2011). Biyoloji ve fizik öğretmen adaylarının öğretmen özyeterliklerini yordayan değişkenlerin belirlenmesi. Çukurova Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(40), 53-60.

Yılmaz, M. K. (2004). Yabancı Dilde Hazırlanan Bir Öğretmen Öz Yeterlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27:260–267.

Zeldin, A. L. (2008). A comparative study of the self-efficacy beliefs of successful men and women in mathematics, science, and technology careers. . Journal of Research in Science Teaching, 45(9), 1036-1058.

Zimmerman, J. B. (1995). Self-efficacy and educational development. In A. Bandura. Self-efficacy in changing societies, 202-231.

TAKIM VE BİREYSEL SPORCULARIN ANTRENÖRLERİNİN DAVRANIŞLARINI ALGILAMA DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARİSON OF TEAM AND INDİVİDUAL ATHLETES 'PERCEPTİON OF COACHES' BEHAVİORS

Feyzullah KOCA

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Orcid: 0000-0002-0332-2334

Osman İMAMOĞLU

Prof. Dr. OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Samsun, Orcid: 0000-0001-6671-6042

ABSTRACT

In this study, the perception level of athletes who sports team and individual to their trainers' behavior towards them was investigated. 300 athletes who fully completed the perception questionnaire were included in the study. Turkish adaptation of the Trainer Behavior Assessment Scale was used. The t-test was used in statistical processes.

There was no significant difference in Physical Training and Planning according to gender, technical skill, mental preparation, positive trainer behaviors and the total of the scale (p> 0.05). Significant differences were found in terms of goal setting, competition strategies and negative trainer behavior. (p <0.05). A statistically significant difference was found between individual and team sports scores in the sub-dimension of competition strategy (p <0.05). The difference between physical training and planning, technical skill, mental preparation, goal setting, positive and negative coach behavior scores was insignificant (p> 0). , 05).

Conclusion: Although the perception level of the athletes who do team and individual sports towards their trainers' behavior towards them varies according to gender, it can be said that they are generally similar. Male athletes scored higher than female athletes in positive trainer behavior. The reasons for the differences in the level of perception of the trainers' behavior towards athletes should be investigated. In order to reduce the perceived negative aspects of the coaches, it is recommended that they be developed psychologically and pedagogically.

Keywords: Team sport, Individual Sport, Perception and coach behavior, Gender

Introduction and purpose:

It is important to analyze, evaluate and appreciate whether the trainers who cause social, psychological, etc. effects on the athlete have the necessary knowledge and behavioral equipment in this area. A "Trainer Behavior Assessment System" has been developed in order to accelerate the development of trainers. “Trainer Behavior Assessment System” It is stated that it is insufficient in planning, which is an important part of the trainer behaviors, work with the assistant trainer, and determining dimensions such as physical and mental skills (Yapar & İnce, 2014). The behavior of the trainers positively affects the success of the athlete. Evaluating the work of antennas should be done using a multidimensional behavioral framework to better reflect their performance. Unfortunately, despite the difficulties and complexities of High Performance Coaching, evaluating the effectiveness of sports Coaches focuses heavily on performance outcomes such as winning and losing (Mallett ve Côté, 2006, Koh ve diğerleri, 2009; Carlsson ve Lundqvis,2016).

Determining how athletes in countries perceive the behavior of their trainers will contribute to the determination of the factors that need to be considered in professional development programs prepared for Trainers (Yapar & İnce, 2014).

The trainers' behavior rating scale firstly provides feedback to the coaches about their own practices in individual and team sports. Secondly, by looking at the data obtained from this scale, the trainer can correct and improve their own behavior. Coaches provide dialogue between other stakeholders on performance and other issues. It contributes to the development of dialogue and communication between athletes and trainers. Determining the perceptions of athletes about their coaches, if there is a deficiency, the reasons should be investigated by the athletes or trainers (Uzun et al., 2017; İmamoğlu et al., 2016).

The Coach behavior rating scale measures seven dimensions of a Coach's consistent engagement with athletes in complex training and competitive settings. These are Planning in Physical Education and sport (the coach's responsibility for the training and condition of the athlete), Technical Skills (provisions of the coach's feedback, demonstration and tips), goal setting (the coach's goal setting, development) and Mental Preparation (how well the trainer is under pressure on the athlete). participation to advise on how to perform), Competition Strategies (constructive interaction of the trainer with the competitor), Personal positive Traits (approachability to the trainer, availability of the trainer and understanding of the trainer), and Negative Personal situation (the trainer uses negative techniques such as yelling during training) (Koh et al ., 2014, İmamoğlu et al, 2016b).

The aim of this study is to investigate the athletes' perception of the behavior of their trainers in individual and team athletes.

Method:

Participants: 300 athlete students were included in this study. 180 of the participants stated that they are mainly engaged in individual and 196 team sports. Team athletes are from football, basketball, volleyball and handball branches, while individual sports are from wrestling, judo, taekwondo, karate and skiing sports.

The Scale for Assessing Coach Behaviors for Athletes (SADDÖ): The Turkish adaptation of the scale was used. The original version of the scale consists of 47 items and 7 sub-dimensions in total. While six sub-dimensions of the scale are positive personal understanding dimensions, one sub-dimension is negative personal understanding. Positive personal understanding includes 1) training and conditioning, 2) technical skills training, 3) mental preparation, 4) goal setting, 5) competition strategies, and 6) positive coach behavior; 7) The negative trainer behavior dimension includes the negative behaviors created by the trainer on the athletes. The scale is evaluated on a 7-point Likert scale ranging from 1 (never) to 7 (always) (Toros & Tiryaki, 2006).

Statistical Analysis

SBSS 25.00 package program was used for statistical analysis. Independent-Samples t-test was used for statistical calculationsBulgular:

Results:

Table 1: Age, Height and Body Weights of Individual and Team Sports Athletes

Parameters	Branch	n	Avarage	St. Deviation	t
Age (Year)	Individual	180	23,33	2,23	0,18
	Team	196	23,20	1,87	
Height(cm)	Individual	180	172,10	28,94	2,96*
	Team	196	174,50	21,34	
Weight(kg)	Individual	180	64,20	28,94	1,12

	Team	196	65,30	22,34	

*p<0,05

Table 2: The Scale for the Evaluation of the Athletes' Trainers Grouping by Gender

Parameters	Gender	n	Avarage	St. Deviation	t
Physical Training and Planning	Female	172	35,34	8,04	-0,47
	Male	204	35,96	8,31	
Technical Skill	Female	172	43,87	8,61	-0,41
	Male	204	44,55	8,73	
Mental Preparation	Female	172	27,35	7,97	-0,93
	Male	204	28,60	6,79	
Setting Goals	Female	172	30,99	8,36	-2,38*
	Male	204	33,98	6,14	
Competition Strategy	Female	172	38,06	9,76	-2,64*
	Male	204	41,90	8,15	
Positive Coach Behavior	Female	172	32,64	7,95	-1,55
	Male	204	34,60	7,99	
Negative Coach Behavior	Female	172	38,02	10,06	2,23*
	Male	204	33,61	11,37	
Total Scale Score	Female	172	246,27	51,80	-0,87
	Male	204	253,18	43,29	

*p<0,05 * p<0.001

Table 3- Evaluation of Individual and Team Sports Athletes of Their Trainers

Parameters	Sport Type	n	Avg.	St.Deviation	t
Physical Training and Planning	Individual Sports (1)	184	34,65	8,69	-1,17
	Team Sports (2)	192	36,20	7,91	
Technical Skill	Individual Sports (1)	184	43,82	9,04	-0,28
	Team Sports (2)	192	44,25	9,34	

Mental Preparation	Individual Sports (1)	184	26,60	8,11	-1,50
	Team Sports (2)	192	28,58	8,61	
Setting Goals	Individual Sports (1)	184	31,45	7,02	-0,46
	Team Sports (2)	192	32,10	8,26	
Competition Strategy	Individual Sports (1)	184	37,65	8,14	-2,13*
	Team Sports (2)	192	40,29	8,64	
Positive Coach Behavior	Individual Sports (1)	184	33,02	6,88	-0,35
	Team Sports (2)	192	33,29	8,81	
Negative Coach Behavior	Individual Sports (1)	184	35,41	12,54	-1,32
	Team Sports (2)	192	37,94	12,58	
Total Scale	Individual Sports (1)	184	242,61	46,62	-1,35
	Team Sports (2)	192	252,65	52,42	

*p<0,05

Discussion and conclusion:

While the average age of athletes, who are individual athletes, is 23.33, it was found to be 23.20 years for team athletes. While ages and body weights were similar in individual and team athletes (p> 0.05), a significant difference was found in height (p <0.05). The fact that basketball, volleyball and handball in team sports are generally composed of tall athletes may cause the height to be high.

Uzun et al. (2017) in gender grouping in their studies; It has been determined that male athletes have higher mean scores than female athletes in questions of physical training and planning, technical skill, mental preparation, goal setting, competition strategy and positive trainer behavior, and women have higher mean scores than men in negative trainer behaviors. In the study of Ermiş et al. (2017), no significant difference was found in terms of mental preparation, goal setting, competition strategies and positive trainer behaviors, which are sub-dimensions of the scale for assessing coach behaviors by gender. A significant difference was found in terms of Physical Training and Planning, Technical skills, and the total of the scale and negative trainer behaviors.

In this study, no significant difference was found between the total of Physical Training and Planning, technical skills, mental preparation, positive trainer behaviors and the scale by gender (p> 0.05). A significant difference was found in terms of goal setting, competition strategies and negative trainer behavior (p <0.05). Negative Coach Behavior subscale; It includes expressions such as yelling at the athlete when he is angry, ignoring the opinions of the athlete, discriminating against the athlete, scaring, discriminating and favoring them. In this subscale, the average score of women is considerably higher than that of men. This situation can be interpreted as women find their trainers more negative than men. The high number of male trainers in the field of sports

and the fact that new developments occur in women's sports today may cause female athletes to be more affected by the negative aspects of trainers than male athletes. The fact that the average of positive coaching behaviors of male athletes is higher than that of female athletes can be thought as that male athletes are more affected by the positive aspects of their trainers. Çetin and İmamoğlu (2016) stated in their study that athletes' coaching behaviors changed according to the sport branch. Ermiş et al. (2017) found in their study that there are differences in the level of perception of the behaviors of the trainers of adolescent athletes engaged in ball-related sports and contact sports. In the studies of Uzun et al. (2017), team sports were found to be higher than individual sports in physical training and planning, technical skill, mental preparation, goal setting, competition strategy, positive coaching behaviors and negative coaching behaviors compared to individual and team sports. In this study, it was determined that the sub-scales of the scale of evaluating the coaches of individual and team sports athletes, physical training and planning, technical skill, mental preparation, goal setting, competition strategy, positive coaching behaviors and negative coaching behaviors, team sports were found to be higher than individual sports. The fact that all of the subscales have a higher average in team sports than individual sports can be interpreted as team sports coaches are better equipped than individual sports. In this study, a statistically significant difference was found between individual and team sports scores in the sub-dimension of competition strategy ($p < 0.05$).

We can say that the high level equipment knowledge, skills and abilities of the people who work in national camps and coach the upper leagues are similar. It is inevitable for the trainers, who are well-equipped in the field of coaching, to communicate with the athletes in cultural and sports. For these and similar reasons, it may be an expected result to see similarities in mental preparation, goal setting, competition or competition strategy, and positive coaching behaviors from the sub-dimensions of the scale.

Conclusion: Although the perception level of the athletes who do team and individual sports towards their trainers' behavior towards them varies according to gender, it can be said that they are generally similar. Male athletes scored higher than female athletes in positive trainer behavior. The reasons for the differences in the level of perception of the trainers' behavior towards athletes should be investigated. In order to reduce the perceived negative aspects of the coaches, it is recommended that they be developed psychologically and pedagogically.

KAYNAKLAR:

Carlsson, A., Lundqvist, C., (2016). The Coaching Behavior Scale for Sport (CBS-S): A psychometric evaluation of the Swedish version, Scand J Med Sci Sports, 26: 116–123

Ermiş E.,Satıcı A.,İmamoğlu O.,Aydoğan A. (2017). Adelosan Sporculara Göre Antrenör Davranışları /Coaching Behaviors Perceived by Adoloscent Athletes. Kesit Akademi Dergisi(12), 589-599.

Gül,M., Türkmen M.,& Ağaoğlu,S.,A,(2016), The Analysis of Wrestling Coaches' Behavior Towards Their Athletes in Turkey, International Journal of Wrestling Science, ISSN: 2161-5667 (Print) 2161-3524 (Online) Journal homepage: http://www.tandfonline.com/loi/uijw20

Koh, K.T. ,Mallett and C.K. John Wang (*2009)*; Examining the ecological validity of the Coaching Behavior Scale (Sports) for basketball, International Journal of Sports Science & Coaching, *4*(2), 261-27227.

Koh KT, Kawabata M, and Mallett CJ. (2014). The Coaching Behavior Scale for Sport:Factor

Structure Examination for Singaporean Youth Athletes, International Journal of Sports Science & Coaching, Volume 9 · Number 6, 2014,1311-1324

İmamoğlu O., Dilek A.N., Elçi G, Türkmen M. (2016-a). The Adaptation of Coaching Behavior Scale for Sport (CBS-S) into Bosnian Language: A Validity and Reliability Study, International Journal of Science Culture and Sport September 4 (Special Issue 2) ISSN: 2148-1148 Doi:10. 14486/IntJSCS582,s.599-606

İmamoğlu O., Türkmen M., Terzi Y., (2016-b). Elit Tekvando ve Güreşçilerin Antrenörlerinin Kendilerine Karşı Davranışlarını Algılama Düzeyi, III. Uluslararası Geleneksel Türk Güreşleri Sempozyumu ve Oyunları, Bildiri Kitapçığı, 6-8 Mayıs, marastws2016.omu.edu.tr, s.88

İmamoğlu O.,Çetin H. N. (2016). Perception of The Behavıors of The Coaches of Elite Taekwondo Fighter Wrestlers and Basketball Player Against to Them. International Journal of Academıc Research, 8(5), 30-34, Doi: 10.7813/2075-4124.2016/8-5/B.5

Mallett CJ. (2007). Modelling the Complexity of the coaching process: A Commentary. *International Journal of Sport Science and Coaching.* 2 (4): 407–409

Toros T, Tiryaki Ş. (2006). Sporda Liderlik Ölçeğinin Futbolcuların Antrenör Davranışlarını Algılaması Versiyonunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongre Kitabı, Muğla, 1320-1322.

Uzun R. N. Çon M., Taşmektepligil M.Y., İmamoğlu O. (2017). Bireysel Ve Takım Sporlarında Sporcuların Antrenörlerinin Kendilerine Karşı Davranışlarını Algılama Düzeyi, Uluslararası Balkan Spor Bilimleri Kongresi, The International Balkan Conference in sport Sciences (IBCSS2017), SB 578,Uludağ Üniversitesi Mete Cengiz Kültür Merkezi, 21-23 Mayıs BURSA, uludagbalkansporbilimleri.org/tr/

Yapar A., İnce M.L.(2014); Sporcular için Antrenör Davranışlarını Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması (SADDÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe Journal of Sport Sciences, 25 (4), 203–212

INVESTIGATION OF ATTITUDES TOWARDS THE GENERAL CONCEPT OF BRAND IN UNIVERSITY SPORTS STUDENTS

ÜNİVERSİTELİ SPORCU ÖĞRENCİLERDE GENEL MARKA KAVRAMINA YÖNELİK TUTUMLARIN ARAŞTIRILMASI

Feyzullah KOCA

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Orcid: 0000-0002-0332-2334

Osman İMAMOĞLU

Prof. Dr. OMÜ Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Samsun, Orcid: 0000-0001-6671-6042

ABSTRACT

This study was conducted to investigate the attitudes of university athlete students towards the concept of general brand. 300 University students participated in the study. T-test, one-way analysis of variance and LSD tests were used in statistical processes.

A significant difference was found in the subcategories of brand identification, caring for the brand, and brand origin ($p < 0.05$ and $p < 0.001$) according to gender. Men's scores are lower than women, except for brand preference. There was no significant difference in brand advertisement, brand preference and brand relationship ($p > 0.05$). According to the faculty they studied, a significant difference was found in the subcategories of brand advertisement, brand identification, brand caring and brand origin ($p < 0.05$ and $p < 0.001$). The difference between brand preference scores according to family income is not statistically significant ($p > 0.05$).

While there is a significant difference in brand preference scores between the brand preference scores according to the person they live with and the situation ($p < 0.05$), the difference between the scores of the other dimensions is not statistically significant ($p > 0.05$).

Conclusion: It was concluded that the attitudes of university athlete students towards the concept of general brand vary according to gender, the type of school they attend, the number of people they live with and the situation, but they do not change according to their income status. Women attach more importance to branding than men. It is recommended to give seminars to students who do not receive sports training on the importance of brands in the field of sports.

Keywords: Athlete, Brand attitude, Brand preference, Gender, Income

Introduction and purpose

The brand is defined as the identity of the products of the manufacturer or seller and the distinguishing symbol from other goods. The concept of brand is defined as a special name or sign that serves to introduce a commercial good, any object, and to distinguish it from similar ones. The label that distinguishes the brand from others is defined as a signature or symbol. Brand to determine the goods or services of a business or a group of businesses; The concept of brand as a name, term, sign, symbol, design or a combination of all of these that serve to differentiate it from the goods and services of its competitors. A brand describes a feature that promotes a product, provides information about it, serves to distinguish the product from its substitutes or competitors, motivates the consumer to buy the product, and even creates loyalty in the consumer and tries to

turn the consumer into a permanent buyer of the product, that is, a customer. The brand is used as a tool to create new opportunities and to take advantage of the opportunities that arise. Influential brands have an increasing market share, they keep the credibility of their new products high and become leaders. Most importantly, the consumer questions the prices of the product less and trusts the brand. Brand can be defined as the characteristic features that distinguish a product from other products, including names, symbols, terms or all of them. Today, the brand is accepted as a concept that has become increasingly important in marketing components and that marketing managers have started to focus more on. Brand value provides advantages on the image of the consumer, marketing location and changing prices. Brand value positively affects sales behavior during marketing.

Method Participants:

In the study, by what factors did the students from Ondokuzmayıs University Faculty of Sport Sciences and Faculty of Fine Arts implement the preferences of others? A total of 300 students participated in the study. In the research, English Brand preference questionnaire was applied by Polat (2007). Brand Attitude Scale: To be able to determine their attitudes towards the general brand concept and to find factors towards attitudes (brand and advertising, brand and socialization, brand preference, brand origin, brand identification, caring about the brand) The scale consists of 20 items. Strongly disagree 1, Disagree 2, Undecided 3, Agree 4 and Strongly agree 5 points. It is considered good to get high scores (Polat, 2007).

Statistical processes:

SPSS 25.00 package program was used for statistical processes. The Kolmogorov-Smirnov test was conducted to test whether the data were normally distributed, and it was found that the data showed a normal distribution. T-test, one-way analysis of variance and LSD tests were used in statistical processes.

Results

Table 1: Comparison of students' brand attitudes according to gender

	Gender	N	mean	St.deviation	t-test
Brand advertisement	Male	141	11,78	3,51	-0,15
	Female	159	11,84	3,64	
Brand identification	Male	141	6,82	3,37	-2,24*
	Female	159	7,69	3,35	
Don't care about the brand	Male	141	10,79	3,75	-3,79**
	Female	159	12,49	3,98	
Brand preference	Male	141	15,44	2,91	1,55
	Female	159	14,91	3,03	
Brand origin	Male	141	7,27	2,34	-3,06*
	Female	159	8,14	2,59	

Brand relationship	Male	141	3,87	2,00	-1,47
	Female	159	4,21	2,10	

* P<0,05 and ** p<0,001

Table 2. Comparison of the scores of brand attitudes according to the type of faculty.

	Fakülte	N	Mean	St.deviation	t-test
Brand advertisement	Sports Sciences	216	12,31	3,73	2,54*
	Fine Arts	84	11,27	3,33	
Brand identification	Sports Sciences	216	7,69	3,55	2,22*
	Fine Arts	84	6,83	3,15	
Don't care about the brand	Sports Sciences	216	12,50	3,96	3,76**
	Fine Arts	84	10,81	3,78	
Brand preference	Sports Sciences	216	14,89	3,15	-1,63
	Fine Arts	84	15,45	2,78	
Brand origin	Sports Sciences	216	8,15	2,79	3,01*
	Fine Arts	84	7,28	2,10	
Brand relationship	Sports Sciences	216	4,29	2,08	2,10*
	Fine Arts	84	3,79	2,00	

* P<0,05 and ** p<0,001

Table 3.Comparison of the scores of brand attitudes according to family income status

	Income	n	Mean	St.deviation	F
Brand advertisement	0-1000 (1)	31	10,94	3,41	0,70
	1001-2000(2)	97	11,87	3,48	
	2001-3000 (3)	82	11,90	3,55	
	3001 ve üzeri (4)	90	11,98	3,77	
	Total	300	11,81	3,58	
Brand identification	0-1000 (1)	31	7,13	2,63	0,29
	1001-2000(2)	97	7,26	3,45	
	2001-3000 (3)	82	7,07	3,41	

	3001 and above (4)	90	7,53	3,55	
	Total	300	7,28	3,38	
Don't care about the brand	0-1000 (1)	31	11,29	3,27	0,33
	1001-2000(2)	97	11,49	4,03	
	2001-3000 (3)	82	11,78	3,64	
	3001 and above (4)	90	11,96	4,40	
	Total	300	11,69	3,96	
Brand preference	0-1000 (1)	31	15,26	3,17	0,23
	1001-2000(2)	97	15,06	2,61	
	2001-3000 (3)	82	15,02	3,02	
	3001 and above (4)	90	15,36	3,28	
	Total	300	15,16	2,98	
Brand origin	0-1000 (1)	31	7,68	2,30	0,72
	1001-2000(2)	97	7,96	2,77	
	2001-3000 (3)	82	7,82	2,47	
	3001 and above (4)	90	7,43	2,34	
	Total	300	7,73	2,51	
Brand relationship	0-1000 (1)	31	4,32	2,29	0,21
	1001-2000(2)	97	4,00	1,99	
	2001-3000 (3)	82	4,04	2,16	
	3001 and above (4)	90	4,02	1,98	
	Total	300	4,05	2,06	

Table 4: Comparison of brand preference scores according to the number of people living with

		n	Mean	St.deviation	F/LSD
Brand advertisement	Family (1)	173	11,58	3,84	1,77
	Friend (2)	86	12,49	3,04	
	Solo (3)	20	10,85	3,28	
	Other (4)	21	11,90	3,43	
	Total	300	11,81	3,58	
Brand identification	Family (1)	173	7,11	3,25	2,68*
	Friend (2)	86	7,87	3,57	2>4

	Solo (3)	20	7,60	3,60	
	Other (4)	21	5,90	3,18	
	Total	300	7,28	3,38	
Don't care about the brand	Family (1)	173	11,47	3,92	1,26
	Friend (2)	86	12,36	3,99	
	Solo (3)	20	11,45	4,08	
	Other (4)	21	10,95	3,98	
	Total	300	11,69	3,96	
Brand preference	Family (1)	173	15,31	3,08	1,67
	Friend (2)	86	15,33	2,60	
	Solo (3)	20	14,15	3,33	
	Other (4)	21	14,24	3,13	
	Total	300	15,16	2,98	
Brand origin	Family (1)	173	7,55	2,42	1,43
	Friend (2)	86	8,20	2,51	
	Solo (3)	20	7,35	3,00	
	Other (4)	21	7,67	2,74	
	Total	300	7,73	2,51	
Brand relationship	Family (1)	173	3,78	1,94	3,85*
	Friend (2)	86	4,19	1,99	3>1,2
	Solo (3)	20	5,20	2,53	
	Other (4)	21	4,62	2,36	
	Total	300	4,05	2,06	

* p<0,05 and ** p<0,001

Discussion and Conclusion:

Stevens et al. (2005) found a significant difference between genders for sports equipment in their study, where they investigated the sports consumption profiles of young individuals who actively participate in sports in Canada. In Polat (2007) study, when looking at the difference between genders in terms of the Brand Attitude Survey sub-dimensions, a significant difference was found between the genders in the sub-dimensions of brand and socialization and brand preference. It found a difference in favor of men in the brand and socialization sub-dimension, and in favor of women in the brand preference sub-dimension. In this study, a significant difference was found in the subcategories of brand identification, caring for brand, and brand origin ($p < 0.05$ and $p < 0.001$) by gender. Men's scores are lower than women, except for brand preference.

On the other hand, no meaningful information was found in brand advertisement, brand preference and brand relationship ($p > 0.05$). When we look at the arithmetic averages by gender in all sub-dimensions of the Brand Attitude Survey, it is seen that it has higher average values when it is produced. For this reason, it can be said that he cares more about the brand than the history and that the brand has a more important place in their lives. Therefore, it can be considered as the reason why the brand is more effective in social relations than men. It is thought that men care less about the brand than men. The differences in the two places may be due to the difference of the subject groups.

Ağaoğlu (2013) stated that currently, brand preference differs among university students according to income. Polat (2007) did not find a difference between sub-dimensions in the income of its inclusion. The reading between the family income and brand preferences on this page is not significant (p> 0.05). When this is not working, it can be caused by any income level. It has been previously stated that being a family, single or spending time with friends has an effect on purchasing behavior. (Muck, 1997; Odabaşı and Barış, 2002). In Polat (2007) study, a significant difference was found in the brand preference sub-dimension of the group of people the athletes live with. Where the difference is in favor of athletes living with their family and friends, and those living with their family.

In this study, there was a significant difference in brand preference scores between the brand preference scores according to the person she lived with and the situation (p <0.05), while the difference between the scores of the other dimensions was not statistically significant (p> 0.05). Those who lived alone paid more attention to brand relationships.

Conclusion: It was concluded that the attitudes of university athlete students towards the concept of general brand vary according to gender, the type of school they attend, the number of people they live with and the situation, but they do not change according to their income status. Women attach more importance to branding than men. It is recommended to give seminars to students who do not receive sports training on the importance of brands in the field of sports.

RESOURCES

Ağaoğlu Y.S. (2013): Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Marka Tercihlerinin İncelenmesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 15 (25): 37-46.*

Beneke J. (2010): Consumer perceptions of private label brands within the retail grocery sector of South Africa. African Journal of Business Management. 4(2): 203-220.

Blythe J. (2001): Pazarlama Ilkeleri.(Edit: Yavuz Odabası). Istanbul: Bilim Teknik Pres. s.139

Çakır M., Çakır F., Usta G. (2010): Universite Ogrencilerinin Tuketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Organizasyon ve Yonetim Bilimleri Dergisi. 2 (2):88.

Çavuşoğlu SB., Ayancı, H. (2016): İstanbul üniversitesi spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin marka algı düzeyleri üzerine bir araştırma. Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Science, 3(6), 388-398.

Çifci S and Cop R. (2007): Marka ve Marka Yonetimi Kavramları: Universite OgrencilerininKot Pantolon Marka Tercihlerine Yonelik Bir Arastırma. Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar. 44 (512): 70

Ding J.F., Lee K.L and Lin SC (2011): An empirical study on assessing brand equity for global shipping carrier-based logistics service providers African Journal of BusinessManagement.5(16):6756–6763

Ekiz MA,. Kızılkaya HT. (2020): Spor Markalari ve Üniversite Öğrencilerinin Marka Tercihleri Üzerine Bir Araştirma. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. 14(1),38-51.

Erkin A. (2015): Türkiye Ve Portekiz'de Spor Eğitimi Alan Üniversite Öğrencilerinin Marka Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Karşılaştırılmalı Olarak Değerlendirilmesi**,** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Samsun

Han S.L and Sung H.S. (2008): Industrial brand value and relationship performance in business markets – A general structural equation model. Ind. Mark. Manage., ss. 807-818.

Islamoglu A.H. (1996): Pazarlama Yonetimi ve Uygulamaları. Kocaeli.

Kordnaeij A. Mohtadi M. Jandaghi G. and Mughari A.M. (2011): Analysis and investigation of the role of brand in keeping and increasing purchase portfolio of customers of air freshener industries in Pars Rayehe Saz Company in Iran. African Journal of Business Management.5(23): 10007–0013.

Kurtuldu H.S. (2008): Markalı Urunler Kullananları Kullanmayanlardan Ayıran Faktorler.Sosyal Bilimler Enstitusu Dergisi. 25 /2: 71–88

Mucuk İ. (1997): Pazarlama İlkeleri: ve Örnek Olaylar. 7. Basım. İstanbul, Türkmen Kitabevi.

Nadi M.A. and Ghahremani N. (2011). Brand value and relationship performance in business markets: Across cultural glance of business services. African Journal of Business Management. 5(22):9322–9333.

Odabaşı Y, Barış G. (2002): Tüketici Davranışı. İstanbul, Kapital Medya Hizmetleri.

Onojaefe D and Bytheway A (2010): Brand management in a transforming economy: An examination of the South African petroleum industry.African Journal of Marketing Management . 2(1): 001–009.

Polat E. (2007): Marka Kavramı Ve Sporcuların Markaya Yönelik Tutumu,

Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Polat E., Yalçın A., Yıldız K., Sönmezoğlu U. (2017): Üniversite Öğrencilerinin Spor Ürünlerine Yönelik Ilişkisel Pazarlama Çerçevesinde Marka Sadakatlerinin Incelenmesi. CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 12(2), 58-70

Stanton W.J. (1975): Fundemantals of Marketing. New York: McGraw-Hill Book Company, s.214

Stevens J, Lathrop A, Bradish C. Tracking Generation Y: A Contemporary Sport Consumer Profile. Journal of Sport Management, 2005; 19: 254-277.

Uztuğ F. (2003): Markan Kadar Konuş, 2.Basım, İstanbul: Kapital Medta, S.33-34

Wu, C.C. (2011): The impact of hospital brand image on service quality, patient satisfaction and loyalty. African Journal of Business Management.5 (12): 4873-4882.

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE PERFORMANS YÖNETİMİNİN VERİMLİLİĞİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİN ANALİZİ: NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİ ÖRNEĞİ

Demokaan DEMİREL

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, ORCID No:0000-0001-5454-9507

Bersu VAROL

Kocaeli Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-4519-1544

ÖZET

Kamu yönetiminde performans iyi yönetim uygulamalarının teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması açısından önemlidir. Performans yönetimi uygulamaları kamu sektöründe kaynaklarla amaçlar arasındaki uyumu sağlamayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın problemini performans yönetimin sisteminin sağlık alanındaki avantajları ve dezavantajlarının değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın teorik kısmı dört ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; Performans Yönetimi Nedir?; Performans Yönetiminin Dönüşümü ve Kamu Yönetimi ile ilişkisi; Türk Kamu Yönetiminde Performans Yönetimi ve Sağlık Kurumlarında Performans Yönetimi şeklindedir. İlk kısımda, performans değerlendirme ile performans yönetimi arasındaki farklılığa değinilmiştir. Daha sonra performans yönetiminin amacı ve özelliklerinden bahsedilerek yararları ve zararları ele alınmıştır. Performans yönetiminin genel çerçevesi ele alındıktan sonra yönetim sürecine değinilmiştir. İkinci kısımda performans yönetiminin kamu yönetiminde kullanımı ele alınmıştır. Genel olarak kamu yönetiminde performans yönetiminin önemine değinilerek üçüncü kısımda Türk kamu yönetiminde performans yönetiminden bahsedilmiştir. Türk kamu yönetiminde performans yönetiminin yasal dayanağı olan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ele alınmıştır. Bu kanun ile aynı zamanda ülkemizde sağlık alanında performans çalışmaları yapılmıştır. Bu sağlık çalışmalarına istinaden dördüncü kısımda genel olarak sağlık kurumlarında performans yönetimine değinilmiştir ve son olarak Türkiye'de sağlık kurumlarında performans yönetimi ele alınmıştır. Türkiye'de özellikle 1990'lı yılların sonlarından itibaren sağlık kurumlarında önemli reform çalışmaları yapılmıştır. 2004 yılında sağlık kurumlarında performansa dayalı ek ödeme sistemine geçildiğinden bahsedilmiştir. 2008 yılında Türkiye ve Avrupa Bölgesindeki ülkeler ile birlikte sağlık sistemlerinin performansının izlenmesini ve değerlendirilmesini amaçlayan Tallinn Sözleşmesi kabul edilmiştir. Mart 2020'de Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır. Daha sonra 2021 yılında Covid-19 süreci ile birlikte resmi gazetede sağlık çalışanlarına ek ödeme verileceği bilgisi Mart 2020 tarihli yönetmeliğe geçici madde olarak eklenmiştir. Çalışmada Niğde Ömer Halisdemir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneğinde yapılan ile performans yönetim sürecinde sağlık çalışanlarının görüşleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans Yönetimi, Sağlık Kurumları, Niğde Ömer Halisdemir Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

ABSTRACT

Performance in public administration is important for promoting and spreading good management practices. Performance management practices aim to ensure balance between resources and objectives in the public sector. The problem of this study is the evaluation of the advantages and disadvantages of the performance management system on health. The theoretical part of the study is covered under four main headings. These are; What is Performance Management?; Transformation of performance management and its relationship with

Public Administration; Performance management in Turkish public administration and Performance Management in health institutions. In the first part, the difference between performance evaluation and performance management is discussed. Later, the purpose and characteristics of performance management were discussed and the advantages and disadvantages were discussed. After the general framework of performance management was discussed, the management process was discussed. In the second part, the use of performance management in public administration is discussed. In general, the importance of performance management in public administration is mentioned and in the third part, performance management in Turkish public administration is mentioned. Public financial management and Control Law No. 5018, which is the legal basis of performance management in Turkish public administration, were discussed. At the same time, performance studies were carried out in the field of health in our country with this law. Based on these health studies, the fourth part addresses performance management in health institutions in general, and finally, performance management in health institutions in Turkey is discussed. Significant reform efforts have been carried out in health institutions in Turkey, especially since the late 1990s. In 2004, it was mentioned that health institutions switched to a performance-based co-payment system. In 2008, the Tallinn Convention was adopted, which aims to monitor and evaluate the performance of health systems together with Turkey and countries in the European region. In March 2020, the regulation on additional payments to personnel working in health facilities affiliated to the Ministry of Health was published. Later, in 2021, along with the Covid-19 process, the information that additional payments will be given to health workers in the official newspaper was added as a temporary article to the regulation dated March 2020. In the study, the opinions of health workers were evaluated in the performance management process with the example of Niğde Ömer Halisdemir Education and Research Hospital.

Keywords: Performance Management, Health Institutions, Niğde Ömer Halisdemir Education and Research Hospital.

GİRİŞ

Kamu yönetiminde performans alınan kararların isabetliliğini, kamusal mal ve hizmetlerin niteliğini, vatandaşların idari sistemden memnuniyetini arttırmaya dönük araçlardan biridir. Performansın çıktı ve sonuç odaklı yapısı kamu yönetiminin ulaşılabilir hedefler doğrultusunda bütçe imkânlarına göre verimli bir biçimde çalışmasını sağlamaktadır. Performans ile nicel ve nitel ölçütler geliştirilebilmekte, yıllara göre karşılaştırmalar yapılarak hizmetin üretimi veya sunumu hususunda etkinlik esaslı politikalar belirlenebilmektedir. Kamu sektöründe performans yönetiminin Türkiye'de uygulanma süreci 1980'li yılların sonuna doğru gerçekleşmiştir. 2003 yılına gelindiğine ülkemizde kamu sektöründe performans yönetimine ilişkin önemli adımlar atılmıştır. 5018 sayılı kanun performans yönetiminin yasal dayanağını oluşturmuştur ve sağlık kurumlarına yönelik performans yönetimi çalışmaları bu kanun kapsamında başlamıştır. 2003 yılından 2021 yılına kadar Türkiye'de sağlık kurumlarında performansa ilişkin birçok uygulama ve yönetmelik ortaya çıkmıştır. Sağlık Bakanlığı performans yönetiminde verimlilik boyutuna bilhassa önem vermiştir. Sağlık Bakanlığı'nda hastanelerin performanslarının ölçülebilmesi adına Veri Zarflama Tekniği benimsenmiştir. Bu teknik doğrultusunda hastanelerin etkinliği, verimliliği ve aldıkları kararların yerindeliği tespit edilebilir hale gelmiştir. Bu teorik bilgiler perspektifinde Niğde Ömer Halisdemir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde sağlık kurumlarındaki performans yönetiminin verimlilik boyutuna ilişkin değerlendirmeler analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, sağlık sektöründe uygulanan performans yönetimine ilişkin sağlık personelinin genel eğilimlerini tespit etmek, bireysel, kurumsal performans değerlendirme sistemi ile performansa dayalı ücret uygulamalarına yönelik görüşlerini analiz etmektir. Çalışmanın temel problemi, performans yönetim modelinin başarılı ve eksik yönlerinin sağlık çalışanlarınca nasıl değerlendirildiğini açıklamaktır. Karşılaştırmalı ve betimsel bir yönteme dayanan çalışmada basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak 193

sağlık personeline anket uygulanmış, sonuçların frekans ve yüzdelik dağılımları SPSS programıyla analiz edilmiştir.

1.Performans Yönetimi

Performans kelimesi Fransızca kökenli olup başarım anlamına gelmektedir. Başarım, elde edilen başarı olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra performans kelimesinin birçok farklı tanımı bulunduğu için ortak bir tarifinin olması güç hale gelmektedir (Ezcan vd., 2011: 347-348). Basit bir tanıma göre performans, içerisinde farklı ölçüm seviyeleri bulunan başarı durumu olarak tanımlanabilmektedir (Dündar, 2020: 48).

Performans yönetimine baktığımızda literatürde farklı tabirlerle kullanıldığı görülmektedir. Bazı kaynaklarda sınıflandırma veya en yaygın şekliyle değerlendirme olarak kullanılmaktadır (Dündar, 2020: 48). Performans yönetimi ve performans değerlendirmesi zamanla birbiri yerine kullanılmaya başlanmış olsa dahi bu iki kavram birbirinden farklılık göstermektedir. Bu iki tabirin tanımları ele alınıp karşılaştırıldığı zaman performans yönetimi daha iyi kavranacaktır. Öncelikle performans yönetimi performans değerlendirmesini kapsadığı için performans değerlendirmesi ele alınacaktır. Performans değerlendirmesi, aynı zamanda başarı değerlendirmesi olarak da ifade edilmektedir (Helvacı, 2002: 159). Bir kurum veya kuruluş içerisinde çalışan personelin işini ne derece iyi yaptığı hakkında bilgilerin toplandığı bir süreçtir (Waxin ve Bateman, 2009: 496). Performans yönetimi ise performansın planlanması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi aşamalarını içeren daha genel bir kavramdır (Uysal, 2015: 34).

Performans yönetimi kurum içerisinde bireysel performansın geliştirilmesi açısından stratejik bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile performans yönetimi, kurum içerisinde ulaşılması gereken noktaya varılabilmek için çalışanların potansiyellerini ortaya çıkartarak daha etkin bir performans sergilemelerini sağlamayı hedeflemektedir (Özkaya, 2013: 9).

Performans yönetiminin tarihi, net bir şekilde bilinmemekle birlikte, M.S. 220-265 yılları arasında Çin'de hüküm süren Wei Hanedanlığına dayandırılmaktadır. Çin imparatorluğu, hanedanlığın yapmış olduğu işlerin performansını değerlendirmek amacıyla İmparator Değerleri isimli bir performans değerlendirme sistemi geliştirmiştir (Özkaya, 2013: 13). Bu geliştirilen performans değerlendirme sistemi Çinli bir filozof tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirinin nedeni ise çalışanların performansını değerlendiren kişilerin çalışanların yeteneklerini göz önünde bulundurmak yerine, kişisel beğenilerine göre karar vermesinden kaynaklanmaktadır. Çin hanedanlığının bu performans değerlendirmesi girişiminin ardından, 1491 ile 1556 yıllarında performans sistemi İspanyol rahip Loyaola tarafından ele alınmıştır. Bu dönemde İspanyol rahip tarafından kurulan performans yönetimi sistemi, Cizvit tarikatındaki üyelerin yerine getirmekle mükellef olduğu görevlerini değerlendirmektedir. Bu yıllar içerisinde performans yönetim sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet işlerinde de uygulandığı bilinmektedir. Bu uygulamalar devletin mevzuatlar ile denetlenip değerlendirilerek görevlilerinin performanslarının ölçülmesini kapsamaktadır. 1800'lü yıllara gelindiğinde ise Robert Owen, endüstriyel alanda ilk kez performans değerlendirmesini uygulamıştır. (Uysal, 2015: 35-36). 1900'lü yıllarda çalışanların performanslarının sistematik ve biçimsel açıdan değerlendirilmesi ilk kez ABD'deki kamu kurumlarında görülmüştür. Performans değerlendirmenin bilime dayanarak kullanılması F. W. Taylor'un iş ölçümü uygulamaları ile birlikte çalışanların verimliliklerin ölçülmesi sonucunda başladığı söylenmektedir (Özkaya, 2013: 13).

Performans değerlendirme ile ilgili ilk çalışma ise Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiştir. Bu dönemde "man to man" karşılaştırma tekniği ABD'nin deniz kuvvetlerinde kullanılmıştır (Özkaya, 2013: 13). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda çalışanların kişilik özellikleri ön planda tutularak değişik teknikler geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çalışanların ürettiği işlere yönelik ölçütler ABD'deki kurumlarda sıkça kullanılmaya başlanmış ve mavi yakalılara oranla beyaz yakalıların performansının değerlendirilmesi öncelikli hale gelmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde performans değerlendirme sisteminde sonuç odaklı teknik ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda performans yönetimi kavramı ilk kez kullanılmıştır (Uysal, 2015: 36). 1992 yılında Personel Yönetimi Enstitüsü tarafından yapılan araştırmada performans yönetim sistemi kavramı ortaya konmuştur. Bu araştırmada performans yönetiminin insan kaynakları ile eşgüdümlü

olarak incelenmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu sistem 1980'li yıllarda kullanılmaya başlamış olsa dahi uzun bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Bunun temel sebebi ekonomik açıdan kurumlarda uygulanabilir sistemler içerisinde bulunmasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz ve Turan, 2019: 318)

Performans yönetiminin temel amacı, sektör fark etmeksizin kurum içerisindeki çalışanların etkin, etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlayan sistemdir. Bu perspektifte performans yönetimin amaçları şunlardır (Yılmaz ve Turan, 2019: 318-319, Birgül, 2007: 11-12):

• Kurumun performansında daimi gelişmeler elde edilmesi,

• Yöneten ve yönetilen ilişkisini dengeleyerek sürekli iletişimin sağlanması,

• Kurum içerisindeki hedeflere yönelik ortak paydada buluşularak takım çalışmalarının geliştirilmesi,

• Çalışanların kabiliyetlerine yönelik yeteneklerinin geliştirilmesi ve performansına yönelik ödül sistemine göre etkili ücret verilmesi

• Kurum içerisinde çalışanların performans değerlerinin tespit edilmesi ve çalışma şartlarının belirlenerek çalışanların adaletli bir şekilde değerlendirilmesi,

• Belirlenen performans değerlerinin arttırılmasına yönelik planların yapılması ve

• Çalışanların kurumla ile ilgili bilgi edinmesini sağlayarak hem kurumdaki etkililiğin hem de kuruma bağlılığın sağlanması şeklinde sıralanabilmektedir.

Yukarıda belirtilen performans yönetimi sisteminin amaçları kurum içerisinde eksiksiz bir şekilde gerçekleştirildiği zaman kurum içerisindeki hedeflere ulaşmada önem arz etmektedir. Bu amaçların uygulanması ile birlikte kurumda; adalet, bağlılık, verimlilik, kurumsallaşma vb. gibi ilkelerin benimsenmesi sağlanmaktadır (Yılmaz ve Turan, 2019: 319).

Performans yönetiminin temelini yöneticilerin ve çalışanların işbirliği içerisinde yürüttüğü bir süreç oluşturmaktadır. Bu süreçte öncelikle iyi bir performans yönetiminin varlığı için çalışanların belli başlı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Çalışanlar yaptığı işin amaçlarını ve bu amaca yönelik olarak önceliklerinin neler olduğunu bilmeli, yapmış oldukları işin kurumun performansına ne derece katkı sağladığını algılamalıdır. Böylece içerisinde bulunmuş oldukları kurumun beklenen hedeflere ulaşması daha kolay hale gelebilecektir. Performans yönetiminde özellikler gelişmenin sürdürülebilir hale gelmesi ile öğrenen organizasyon felsefesi benimsenmektedir. Bu felsefeye göre, insanların kendi potansiyellerini yeterince kullanmadığı belirtilmiştir ve çalışanların bireysel gelişimlerinin üzerinde durulması gerektiği ifade edilmektedir. Bütün yıl boyunca objektif değerlendirmeler eşliğinde geliştirmenin devam ettirilmesini sağlamaktadır. Kurum içi kültürün sağlanması doğrultusunda çalışanların işlerini benimsemesiyle hem bireysel hedefler sağlanırken hem de kurumun hedefleri sağlanmış olur. Böylece kurum hedefleri yaygınlaştırılabilmektedir. Hedeflerin yaygınlaştırılması süreci kurumun hedeflerinin belirlenmesi ile başlamaktadır. Bu süreç aşağıdan yukarıya ortak görüş ile şekillenmektedir. Performans yönetiminin bu özellikleri perspektifinde iyi yönetilen bir kurum için iyi işleyen bir performans yönetiminin olması gerekmektedir (Kurtulay, 2002: 45-46).

Performans yönetimi ile kurum içerisinde çalışanlar görevleri doğrultusunda yapmış olduğu işler ile ilgili performansları için üstlerin fikirlerini bilebilirler. Bu durum ast-üst arasındaki iletişimin gelişmesine de olanak sağlamaktadır. Kurumun benimsediği hedefler doğrultusunda çalışanların faaliyet göstermesi istenir. Bu durum çalışanlara kurumda kendilerini kanıtlama imkânı vermektedir. Bu sayede çalışanlar görevleri ile ilgili sorumlulukları alırlar. Bunun sonucunda yüksek performansa sahip çalışanlar performans yönetimi sayesinde tespit edilerek mükâfatlandırılmaktadır. Çalışanların bireysel hedeflerinin yanı sıra takım çalışması ile güçlü bağların oluşturulması sağlanır. Bu sayede kurumun stratejik hedefleri gerçekleşmektedir. Çalışanların performansının belirlenmesi doğrultusunda potansiyellerine istinaden kurum içinde daha yararlı olabileceği konumlara getirilmesi sağlanmaktadır. Çalışanlara yararlı olduğu kadar yöneticilere de fayda sağlayan

performans yönetimi yöneticilerin gelişmesini sağlayarak bireysel verimliliklerini arttırır (Özkaya, 2013: 11-12)

Performans yönetiminin yararlarının yanı sıra belirtilen amaçlara uygun yerine getirilmediği takdirde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Performans yönetiminin adaletli bir şekilde işlememesi kurumun güvenirliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Performans değerlendirmesini yerine getiren çalışanların yanlı davranması sonucunda kurum içi gruplaşmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Pozitif yöndeki eleştirilere kapalı olan çalışanların kurum içerisinde var olması ile performans yönetim sürecinde anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Bu durum çalışma ilişkisine zarar vermektedir. Performans yönetiminden önce sistemli bir şekilde planlanmamış kötü yönetim tecrübesi yaşayan çalışanların aynı kaygıları yaşaması yönünde sorunlar çıkabilmektedir. Geçmişte iyi planlanmamış sistemler dolayısıyla kötü tecrübelere sahip çalışanlar performans yönetim sürecine şüphe ile yaklaşabilmektedir. Kurumun belirlenen hedeflerinin aksine çalışanların bireysel hedeflerinin farklı olması olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Performans yönetiminin kurumlarda uygulanma sürecinin maliyet ve zaman açısından fazla olması da kurumu negatif yönde etkileyebilmektedir (Kanpara, 2017: 12, Özkaya, 2013: 12). Belirtilen performans yönetiminin zararları her kurum ve kuruluşa göre farklılık arz edebilmektedir. Bunun yanı sıra performans yönetim sürecinin kuruma sağladığı yararların oldukça fazla olması sonucunda yönetimin zararları ortadan kalkması mümkündür (Özkaya, 2013: 12).

1.1.Performans Yönetim Süreci

Performans yönetim süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; hedef belirleme, yönlendirme ve geribildirim ve değerlendirme olarak ifade edilmektedir.

1.1.1.Hedef Belirleme

Performans yönetiminin ilk basamağını oluşturan hedef belirleme oldukça önemlidir. Hedef belirlemenin amacı, çalışanın kurumun amaçlarına göre görevini yerine getirirken nelere dikkat etmesi ve hangi sonuca ulaşması gerektiğine öncülük etmektedir. Bu sayede çalışanın hangi konular üzerinde duracağı net bir şekilde görülmektedir. Hedef belirleme sürecinde yöneticiler de oldukça etkili bir konumdadır. Yöneticilerin hedef belirleme sürecine çalışanları da dâhil etmesi gerekmektedir. Bunun için tecrübesine ve kapasitesine göre çalışanlara bazı sorumluluklar verilmesi gerekmektedir. Bu katılım sayesinde çalışanların ulaşması gereken hedefler adaletli, şeffaf ve ulaşılabilir bir biçimde tespit edilmektedir. Hedeflere ulaşmada yaşanan muğlaklıklar nedeni ile çalışanlar bu durumdan olumsuz etkilenebilmekte ve motivasyonlarını kaybedebilmektedir. Bu durum bireysel başarısızlıkla beraber kurumun başarısızlığına da neden olabilmektedir. Bu nedenle SMART hedefler belirleyerek firmanın başarısı sağlanabilmektedir. SMART hedefler özgül ve uzlaşılmış, Ölçülebilir hedef, Ulaşılabilir ve zorlayıcı, çalışanların gelişimini sağlamaya yönelik ve zaman sınırı olan hedeflerdir (Birgül, 2007: 19-20).

1.1.2. Yönlendirme-Geribildirim ve Değerlendirme

Sürekli gelişme sayesinde kurumda istikrarlı bir şekilde yönlendirme ve geribildirim yaşanmaktadır. Yöneticiler, çalışanlar, iç ve dış müşteriler arasında interaktif bir geribildirim süreci vardır. Performans yönetiminde 3 farklı geribildirim vardır. Anında geribildirim, Çalışanın yapmış olduğu bir etkinliğin akabinde gerçekleşen bildirim türüdür. Ara görüşmeler, performans dönemi içerisinde 2-3 ayda bir çalışana performansı ile ilgili yapılan geribildirim türüdür. Yılsonu performans görüşmesi yöneticinin ve çalışanların planlayarak gerçekleştirdiği geribildirim türüdür (Birgül, 2007: 21).

Değerlendirme, yöneticilerin ve çalışanların planlı bir şekilde yılsonunda yapılan değerlendirme görüşmesidir. Çalışanlar yılsonunda hedeflerine karşılık ulaşmış olduğu sonuçlara istinaden değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin akabinde çalışanın yıl içerisindeki gelişimi, kariyer süreci, ücret yönetimi gibi konularda karar alınmaktadır. Çalışan bireysel performansının yanında içerisinde bulunduğu takımın performansı da göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme sürecine iç ve dış müşterilerin geribildirimleri de önemli katkı sağlamaktadır, ancak gerekli güvenin oluşmaması durumunda gerçekleşen değerlendirmeler bireyler arası yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermektedir (Birgül, 2007: 24-25).

2.Kamu Sektöründe Performans Yönetiminin Gelişimi

Değişen ve gelişen dünyada birçok örgüt rekabet içerisinde olduğundan dolayı kamu sektörü ve özel sektörde daimi olarak yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda 1980'li yıllarda geleneksel yönetimin yetersiz kalması ile kamu yönetimi yeni arayışlara eğilim göstermeye başlamıştır. Bu dönem içerisinde OECD olarak adlandırılan uluslararası statüye sahip ekonomi örgütüne üye ülkelerin içinde bulunduğu bütçe açıkları, işsizlik sorunları, enflasyon artışı gibi sorunlar ülkeleri yeni reformlara yöneltmiştir. Bu reformlara yönelme sonucunda ortaya çıkan yaklaşımlar arasında performans yönetimi de yer almaktadır. Böylece performans yönetimi özel sektör, kamu sektörü ve sivil toplum kuruluşlarında uygulanabilir esnekliğine sahip olmuştur (Kanpara, 2017: 26). Bu çalışmanın temel konusu kamu alanı ile ilgili olduğu için performans yönetiminin kamu sektöründeki süreci ele alınacaktır.

Kamuda hedeflenen performans düzeyine ulaşmak için yönetimin performans planlaması ve denetimini geliştirmesi süreci kamuda performans olarak ifade edilebilmektedir. Kamuda performans yönetiminde çalışanların yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi ile birlikte hizmet üretenlerin kabiliyetleri, kamu performans yönetimi anlamına gelmektedir. Bu yönetim sürecinde insan odaklanılması gereken noktalar arasındadır. İnsanın temel alınması, önemsenmesi, meta olarak görülmemesi ve performans değerlendirilmesinde kaliteye yoğunlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Yılmaz ve Turan, 2019: 320-321). Performans yönetiminin kamu sektöründe önem kazanmasının temel sebebi ise, kamu hizmetlerinin etkin, verimli, hızlı bir şekilde vatandaşlara ulaştırılması, kamu yönetiminin gelişen dünya düzenine kolayca adapte olabilmesi, mevzuatlardaki aksamalara neden olan durumların tespit edilmesi ve çözüm odaklı yaklaşımların benimsenmesi olarak sıralanabilmektedir (Kanpara, 2017: 28).

Kamu performans yönetiminin temel amacı, kamusal alanda verimli ve etkin bir şekilde sunulan hizmetlerin fayda sağlayıcılara ulaşmasıdır. Kamu performans yönetiminin özellikleri kamusal alanda vizyon ve misyonu geliştirerek uzun vadeli planlar yapmak, bu planlar doğrultusunda hedeflere ulaşabilmek için stratejiler oluşturmak, kamu kurumlarında kırtasiyeciliği azaltmak ve çalışanların potansiyellerini ortaya çıkartarak verimliliği arttırmak ve var olan durumu analiz ederek planları geliştirmek şeklinde sıralanabilmektedir (Doğmaz, 2016: 14).

Kamu performans yönetiminin esas faydası kurum içi çalışanların bireysel performanslarını değerlendirmesi sonucunda fark edilmektedir. Bireysel performans değerlendirmesinde çalışanların güçlü ve zayıf yönleri tespit edilebilmekte, zayıf yönlerine istinaden çözümler sunulabilmekte ve başarıyı geliştiren önlemler alınabilmektedir.

Kamu performans yönetimi yönetimin üzerindeki denetimin artması ile tespit edilen aksaklıklara yönelik önlem alma kabiliyetinin geliştirir. Yönetimin ulaşılmak istenen hedefleri belirtmesi ile şeffaf bir şekilde anlaşılmasını sağlamak ve bunun sonucunda ast-üst arasındaki iletişimin geliştirir. Çalışanlar ise belirlenen kurum hedefleri ile bireysel hedefler arasında bağ kurar. Performans yönetim süreçlerinden geribildirim sayesinde objektif kriterler doğrultusunda çalışanlara yönelik bir sistem yaratılır. Çalışanların performans değerlendirmelerine ilişkin kayıtları insan kaynakları yönetiminde tutularak gelişimi izlenir (Doğmaz, 2016: 14-15).

Kamu performans yönetiminin genel perspektifi ekseninde Türk kamu sektöründe performans yönetiminin gelişimi 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkarak 1989 yılında bu alana yönelik kılavuz yayımlanmıştır ancak uygulanamamıştır. 1991 yılına gelindiğinde daha kapsamlı bir çalışma sonucunda TODAİE tarafından KAYA Raporu hazırlanmıştır. Bu raporda, kamuda performans ölçümlerine ilişkin etkin denetim ve hesap verme mekanizmasının sağlanması gerektiği bir öneri olarak sunulmuştur. Daha sonra VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) ile birlikte kamu sektöründe performans yönetiminin benimsenmesi gerektiği belirtilmiştir. Kapsamlı reform girişimlerinin 2001 yılında başlaması ile birlikte bu tarihte Dünya Bankası ile kısaca PEPSAL-1 olarak adlandırılan anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile birlikte kamu sektöründe stratejik planlama, performans yönetimi ve performans dayalı bütçeleme sistemine geçilmesi gündeme gelmiştir. 2003 yılına gelindiğinde PEPSAL-1'de gündeme gelen konular ile ilgili pilot projeler geliştirilirken, kamu

sektöründe performans yönetiminin Türkiye'deki hukuki dayanağını oluşturan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe girmiştir (Köseoğlu ve Şen, 2014: 128-129). Bu kanun ile kamuda belli başlı vadeli hedefler ile planlar belirlenmiştir. Bunların yanı sıra analitik bütçe yaklaşımı, performans ve yönetici odaklı bir sistem geliştirilmiştir. Bu kanun ile birlikte yönetimsel, parasal ve siyasal sorumluluklar birbirinden ayrılmıştır. Bu ayrım ile birlikte Sayıştay denetimi güçlendirilmiştir. 5018 sayılı kanun ile birlikte Türkiye'de performans çalışmaları sağlık alanında da yürütülmektedir. Sağlık alanında performansa dayalı ücretlendirme sistemi getirilmiştir. Böylece belli başlı performans ölçütleri belirlenmiştir. Bu ölçütler; hasta memnuniyeti, sağlık çıktısı, altyapı ile girdilerin kalite düzeylerinin artırılması olarak sıralanmaktadır. Sağlık Bakanlığı, bu kanun doğrultusunda kamu sektöründe performansa dayalı ücretlendirmeyi uygulayan ilk kurum olmuştur. Bu sayede sağlık hizmetlerinde kalite ve çalışanların bireysel performansları arttırılması amaçlanmıştır (Karasoy, 2014: 266).

3.Sağlık Kurumlarında Performans Yönetimi

Sağlıkta performans ile bakanlığın belirlemiş olduğu stratejik amaçları yerine getirmek üzere yaptıkları işlerin ölçülmesi hedeflenmiştir (Ertürk Akdal, 2013: 31). Bir başka ifadeye göre sağlık kurumlarında performans, sağlık kurumlarındaki hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ölçülmesine, hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak için sağlık kurumlarının içinde ve dışında kullanılan kaynakların ölçülmesine, ölçülen kaynakların verimli olarak kullanılıp kullanılmadığının tespit edilmesine olanak tanımaktadır (Özkaya, 2013: 57).

Sağlık kurumlarında performans uygulamaları ilk olarak 2000 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı Dünya Sağlık Raporu ile ortaya çıkmıştır. Bu raporda "sağlık sistemlerinin toplumun sağlığını geliştirerek bireysel beklentilere cevap verilebildiği belirtilmiştir." Sağlık kurumlarının amacı iyi bir performansın sağlanması ve kamu yararının istikrarlı bir biçimde sağlanmasıdır (Özkaya, 2013: 56).

Performansın sağlık sektöründe ölçülebilmesi belli başlı koşullara bağlanmıştır. Devlet ve üniversitelere ait hastanelerde uygulanan performans yönetim sistemi için oluşturulan ölçütler dört başlık altında sıralanmıştır (Kanpara, 2017: 49-51):

• Hasta Memnuniyeti: İnsan mutluluğunu sağlamak her alanda esas alınan hedefler arasındadır. Bu durum sağlık kurumlarında hasta memnuniyeti olarak ifade edilmektedir. Sağlık hizmetlerini hastaların istediği kalite ve standartta, istediği zamanda en düşük maliyetle sunmak hedeflenmektedir.

• Sağlık Çıktıları: Sağlık çıktısı, hizmet alan hastanın daha iyi bir sağlık düzeyine erişmesi olarak tanımlanmaktadır.

• Kurumsal Verimlilik: Sağlık kurumlarının verimliliği finansal verimlilik olarak algılanmamaktadır. Buradaki asıl verimlilik insan kaynağı verimliliğidir. Sağlık kurumlarında verimlilik oldukça önem arz etmektedir. Mevcut kaynakların yani girdilerin kullanılarak karar vermede sağlık çıktılarının standart bir kalitede hizmet üretme derecesi olarak ifade edilebilmektedir. Genel bir ifade ile verimlilik çıktı üretebilmek için üretim aşamasındaki girdilerin nasıl kullanıldığını ve ne derece üretken olduğunu değerlendirmektedir (Güdük ve Önder, 2019: 55). Kamu hastanelerinde verimlilik ölçümü yapılabilmesindeki engellerin kaldırılması oldukça önemlidir. Verimliliğin ölçülmesinde kullanılan çeşitli teknikler bulunmaktadır. Bu teknikler içerisinden Veri Zarflama Analizi, kamu hizmetlerindeki verimliliğin ölçülerek diğer kurumlar ile kıyaslama yapılabilmesini sağladığı için sağlık kurumlarında kullanılmaktadır (Çakmak vd., 2009: 13). Veri Zarflama Analizi, üretim birimlerindeki verimliliğe yönelik girdi ve çıktıları kullanılarak ölçülmesini sağlayan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Mut, vd., 2019: 209). Bu analiz türünde verimlilik 1 puana eşittir. Analiz sonucunda puan 1' e eşit ise verimli, 1'den az ise verimlilik açısından iyi olmayan bir performans gösterdiği ifade edilmektedir (Güdük ve Önder, 2019: 57).

Ülkemizde de Sağlık Bakanlığında hastanelerin performanslarının ölçülerek iyileşmesinin sağlanması için Veri Zarflama Analizi kullanılmaktadır. Bu teknik sayesinde Sağlık Bakanlığı hastanelerinde etkinlik ve karlılık ölçülebilmektedir. Böylece hastane harcamalarının da verimli bir şekilde kullanılması sağlanmaktadır (Özkaya, 2013: 58).

• Altyapının ve Girdilerin Kalitesi: Son olarak hastanelerin cihaz, bilgi işlem altyapısı, çevre düzeni gibi hususları değerlendirme ölçütü olarak analiz edilmektedir.

Sağlık kurumlarında sunulan hizmetlerin kalitesi ve kurumun performans ölçümü ile ilgili çalışmaları başlatabilmek için karma bir model olarak performans yönetimi kapsamında Türkiye'de iki temel yapı esas alınmıştır. Bunlar, performansa dayalı ek ödeme sistemi ya da başka bir ifadeyle performansa dayalı döner sermaye prim sistemi ile kurumsal performans ölçümü ve kalite geliştirme uygulaması olarak adlandırılmaktadır. Performansa dayalı ek ödeme sisteminin amacı ek ödemeler ile personeli teşvik ederek verimliliğini arttırmaktır. Kurumsal performans ölçümü ve kalite geliştirme uygulamaları sağlık kurumlarında istenilen hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını görmeyi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra çeşitli sağlık kurumları arasında kıyas yapılabilmesiyle diğer kurumlardaki iyi uygulamaların örnek alınmasına imkân tanımaktadır (Ertürk Akdal, 2013: 41-42).

2000'li yıllarda da "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile kamu hastanelerinde performans yönetim süreci başlamıştır. Programın amacı, sağlık kurumlarının etkili, verimli ve adaletli bir şekilde örgütlenmesi, maddi yatırımların sağlanarak kaliteli hizmetin sunulması şeklinde ifade edilmiştir. Program günümüzde de geçerliliğini koruyan belli ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bunlar insan odaklılık, sürdürülebilirlik, hizmet sunumundaki kalitenin geliştirilmesi, katılımın sağlanması, uzlaşmacılık, gönüllülük, yerelleşme, rekabetçilik olarak sıralanmaktadır (Kanpara, 2017: 42). Program ile birlikte 2004 yılında bütün sağlık kurumlarında performansa dayalı ek ödeme sistemi benimsenmiştir. 2005 yılına gelindiğinde bu sisteme kalite çalışmalarının eklenmesi ile birlikte sistem daha fazla gelişerek Türkiye'ye özgü bir kalite sisteminin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Program doğrultusunda performansa bağlı ödeme sistemleri geliştirilmiştir. Bu hükme göre, çalışanların yaptığı iş ile kazancı arasında paralellik kurulmuştur. Oluşturulan bu sistemdeki en önemli ilke hizmeti üretenlere, ürettikleri hizmetlerin ölçülebilir olanlarını parasal olarak yansıtılmaktır (Kanpara, 2017: 43). 2008 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün Avrupa'da yer alan üye ülkeleri tarafından imzalanan Tallinn Sözleşmesi sağlık hizmetlerinde performansa ilişkin önemli bir çalışmadır. Bu sözleşme sağlık kurumlarındaki çalışanların performansını izleyerek değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de bu sözleşmeyi diğer Avrupa ülkeleri ile birlikte imzalamıştır. Bu sözleşme ile hedeflenen üye ülkelerdeki sağlık kurumlarının sistemlerini güçlendirerek insan sağlığının en iyi duruma getirilmesi olarak açıklanmıştır. Aynı yıl OECD "Sağlık Sistemi İncelemeleri: Türkiye" adlı rapor ile birlikte diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türk sağlık sisteminin eşitlik ve mali riskten korunması açısından oldukça yüksek bir performansa sahip olduğu ifade edilmiştir (Kırılmaz, 2012: 120-121).

Bunun yanı sıra, "Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Kurum ve Kuruluşlarında Görevli Personele Döner Sermaye Gelirlerinden Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik" performansa dayalı ek ödeme sistemi birinci basamak sağlık hizmetleri ve devlet ile eğitim ve araştırma hastanelerine yönelik olarak uygulanmıştır (Erbaş, 2020: 479). 2011 yılına gelindiğinde "Sağlıkta Performans ve Kalite Yönergesi" yürürlüğe girmiştir ve 2012 yılında çeşitli değişikliklere uğramıştır. 2013 yılında 28559 sayılı "Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumuna Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik" (https://www.resmigazete.gov.tr, 2021) yürürlüğe girerek ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarındaki ek ödemeye yönelik ayrıntılar belirlenmiştir (Erbaş, 2020: 480). Daha sonra Mart 2020'de "Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik" yayımlanmıştır. (https://www.resmigazete.gov.tr, 2021) Bu yönetmelik ile birlikte 12.05.2006 ve 14.02.2013 tarihlerine yürürlüğe giren yönetmelikler kaldırılmıştır (Erbaş, 2020: 482).

4.Performansa Dayalı Sağlık Sisteminde Personelin Kişisel Özelliklerinin Etkisine Dair Bir Araştırma

Performansa dayalı sağlık sisteminde personelin kişisel özelliklerinin etkisinin incelendiği bu çalışmada Niğde Ömer Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde çalışan sağlık personeline Ateş ve Kırılmaz'ın (2015: 108-121) çalışmalarında yararlandıkları anket formu örnek alınarak uygulanmıştır. Sağlık personelinin bireysel ve kurumsal performans yönetimi ve performansa dayalı ücret uygulamalarına ilişkin düşünceleri analiz edilmiş, anket sonuçları frekans ve yüzdelik dağılıma göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma,

betimsel ve karşılaştırmalı bir yönteme dayanmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırma evreninin yaklaşık 300 kişi olduğu görülmektedir. Örneklem olarak alınan 193 kişiye anket formu uygulanmıştır. Anket formunda bulunan ifadeler beşli likert ölçeğine göre derecelendirilmiştir. Buna göre, "1" "Kesinlikle Katılmıyorum", "5" "Tamamen Katılıyorum" şeklindedir. Örneklemin araştırma evreninin %64'ünü temsil etmesi ulaşılan sonuçların geçerliliğini arttırmaktadır. Araştırma kapsamında şu hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Sağlık Personelinin Performans yönetimine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur.

H2: Sağlık personelinin bireysel performans yönetimine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur.

H3: Sağlık personelinin kurumsal performans sistemine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur.

H4: Sağlık personelinin performansa dayalı ücret sistemine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur.

Hipotezlerin test edilmesinden önce ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir. Cronbach α güvenilirlik katsayısına göre yapılan analiz sonucunda ölçeğin genel güvenilirlik düzeyi 0,90 olarak ölçülmüştür. Bu da yapılan araştırma sonuçlarının geçerliliğini arttırmaktadır.

Bulgular

Örneklemin Yapısı

Araştırmaya katılan sağlık personelinin kişisel bilgilerinin sayı ve yüzdelik oranları Tablo 1'de yer almaktadır. Araştırmaya katılanların %62,7'si kadındır. Katılımcıların çoğu 21-40 yaş aralığındadır (%65,3). Katılımcıların %79,8'i kadrolu devlet memuru (657 sayılı DMK 4/A) statüsünde istihdam edilmektedir. Katılımcıların %69,9'u sağlık personeli (Hemşire, ebe, sağlık teknisyeni) grubundadır, %43,5'i 10 yıldan daha az bir süre çalışmıştır, %47,7'si 2001-3000 TL arası performansa dayalı ücret almaktadır.

		N	%
Cinsiyet	Kadın	121	62,7
	Erkek	72	37,3
Yaş	21-30	60	31,1
	31-40	66	34,2
	41-50	38	19,7
	51-60	25	13,0
	61 ve üzeri	4	2,1
İstihdam Şekli	657 4/A	154	79,8
	4924	9	4,7
	657 4/B Döner Sermaye	7	3,6
	657 4/A Genel Bütçe	8	4,1
Öğrenim Durumu	Lise	24	12,4
	Önlisans	37	19,2
	Lisans	67	34,7
	Yüksek Lisans	29	15,0
	Doktora/Tıpta Uzmanlık	36	18,7
Kadro Unvanı	Uzman hekim	29	15,0
	Hekim	17	8,8
	Eczacı	2	1,0
	Sağlık Lisansiyeri	9	4,7
	Sağlık Personeli	135	69,9

Aylık Performansa Dayalı Ücret	1000 TL veya altı	15	7,8
	1001-2000 TL	9	4,7
	2001-3000 TL	92	47,7
	3001-5000 TL	73	37,8
Toplam Çalışma Süresi	10 yıl veya altı	84	43,5
	11-20 yıl	61	31,6
	21-30 yıl	42	21,8
	31-40 yıl	5	2,6

Performans Yönetimine İlişkin İfadeler

Tablo 2'de sağlık çalışanlarının performans yönetim modeline ilişkin ifadeleri yer almaktadır. Personelin %72,5'i performans sisteminin kurumsal hedeflerin çalışanlar tarafından paylaşılmasını sağladığını belirtmektedir. Çalışanların hastane başarısına katkılarını somut biçimde ortaya çıkardığını ifade edenlerin oranı %40,4'tür. Bireysel ve kurumsal kapasite üzerinde sistemin olumlu bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Sistemin çalışanları motive eden faktörlerin kullanımıyla başarıya ulaşacağına inananların oranı oldukça yüksektir (%70,5). Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, sistemin kurumsal vizyon ve hedeflerin çalışanlarca paylaşılmasıyla başarıya ulaşacağına inanmaktadır (%85,5). Somut ve ölçülebilir hedeflerle yola çıkılmasının yararlı olacağını düşünenler de çoğunluktadır (%76,7). Bu durumda "H1: Sağlık Personelinin Performans yönetimine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur" hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 2. Performans Yönetim Modelinin Algılanma Durumu

Sağlık Bakanlığı Performans Yönetim Modeli	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok(%)	Katılıyorum (%)	Kesinlikle katılıyorum (%)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Kurumsal hedeflerin çalışanlar tarafından paylaşılmasını sağlamıştır.	-	24,4	3,1	72,5	-	3,48	,86
Çalışanların hastanenin başarısına katkılarını somut olarak ortaya çıkarmıştır	19,7	20,2	16,6	40,4	3,1	2,87	1,22
Yöneticiler ve çalışanlar arasında açık iletişimi teşvik etmiştir.	16,6	13,0	22,3	39,4	8,8	3,10	1,23
Hastanede bireysel kapasiteyi ortaya çıkarmıştır	5,2	19,2	30,6	37,8	7,3	3,22	1,01
Hastanede kurumsal kapasiteyi ortaya çıkarmıştır	5,7	8,8	31,6	42,0	11,9	3,45	1,00
Çalışanları motive eden faktörlerin	-	13,5	16,1	43,0	27,5	3,84	,97

kullanılmasıyla başarıya ulaşır							
Kurumsal vizyon ve hedeflerin çalışanlarca paylaşılmasıyla başarıya ulaşır	-	4,1	10,4	65,8	19,7	4,01	,68
Somut ve ölçülebilir hedeflere dayandırılırsa başarıya ulaşır	-	-	23,3	42,5	34,2	4,10	,75

Bireysel Performans Sistemine İlişkin İfadeler

Tablo 3. Bireysel Performans Sisteminin Algılanma Durumu

Performansa dayalı ek ödeme uygulaması	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok(%)	Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Hakkında yeterince bilgi sahibiyim	-	12,4	11,9	63,7	11,9	3,75	,82
Bireysel performansımı arttırdı	5,2	14,5	9,3	48,7	22,3	3,68	1,12
Sonrasında yıllık izin kullanımım azaldı	-	32,1	-	27,5	40,4	3,76	1,28
Sonrasında sağlık raporu kullanımım azaldı	3,1	29,0	5,7	21,8	40,4	3,67	1,34
Tam zamanlı çalışmayı teşvik etti	-	8,8	41,5	16,6	33,2	3,74	1,01
İnsan kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanımını sağladı	3,1	32,6	12,4	18,1	33,7	3,46	1,33
Hastane kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanımını sağladı	3,1	32,6	24,4	28,0	11,9	3,12	1,09
Hekimlerin aynı anda poliklinik hizmeti vermesini sağladı	-	23,3	16,6	38,3	21,8	3,58	1,07
Hastaların hekim seçme hakkını kullanmalarını kolaylaştırdı	-	6,2	20,2	60,1	13,5	3,80	,74
Gereksiz hasta sevklerini azalttı	5,2	-	17,1	58,5	19,2	3,86	,90
Ameliyat hizmetlerinde bekleme sürelerini azalttı	-	8,3	28,0	51,8	11,9	3,67	,79
Radyoloji hizmetlerinde bekleme sürelerini azalttı	-	8,3	33,2	39,9	18,1	,68	,86
Laboratuvar hizmetlerinde bekleme sürelerini azalttı	4,1	3,1	34,2	52,3	6,2	3,53	,82
İş yükünü arttırdı	-	26,9	20,2	37,3	15,5	3,41	1,04
Çalışma sürelerini arttırdı	21,2	3,1	26,4	36,8	12,4	3,16	1,31
Hastanemizde sağlık hizmeti kullanımını arttırdı	-	6,2	16,1	70,5	7,3	3,78	,66
Hastanemize başvuran hasta sayısını arttırdı	5,7	-	7,3	75,6	11,4	3,87	,82

Hastanemizde muayene edilen hasta sayısını arttırdı	-	5,7	21,8	58,0	14,5	3,81	,74
Hasta muayene süresini düşürdü	-	-	54,4	36,3	9,3	3,54	,66
Hastaların bekleme sürelerini düşürdü	-	5,2	48,7	26,4	19,7	3,60	,86
Aylık gelirimi yükseltti	19,2	30,1	19,2	-	31,6	2,63	1,12
Bireysel performansımı objektif olarak ölçtü	7,3	15,5	32,1	33,2	11,9	3,26	1,08
Kullanılmasına devam edilmelidir	11,4	17,1	39,9	7,3	24,4	3,13	1,28
Olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır	11,4	17,1	10,4	48,7	12,4	3,33	1,22

Araştırmaya katılanların %75,6'sı bireysel performans sistemi hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmektedir. Sistemin bireysel performansı arttırdığını düşünenlerin oranı %71'dir. Sistem sonrası katılımcıların %67,9'nun yıllık izin kullanımı azalmıştır. Sağlık raporu kullanımındaki azalma ise %62,2'dir. Sistemin tam zamanlı çalışmayı teşvik ettiğini düşünenlerin oranı yaklaşık %50'dir. Katılımcıların çoğunluğu sistemin insan kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanımını sağladığını düşünmektedir. Hastane kaynaklarının etkin ve verimli kullanıldığını düşünenlerin oranı yaklaşık %40'dır. Katılımcılar, sistemin tüm hekimlerin aynı anda poliklinik hizmeti vermesini sağladığını düşünmektedir. Hastaların hekim seçme hakkını kolaylaştırdığını düşünenlerin oranı %73,6'dır. Gereksiz hasta sevklerini azalttığını belirtenlerin oranı %77,7'dir. Katılımcılar, ameliyat, radyoloji ve laboratuvar gibi hizmetlerde bekleme sürelerinin de azaldığını düşünmektedir. İş yükü ve çalışma sürelerinin arttığını ifade edenlerin oranı yaklaşık %50'dir. Sistem sonrası sağlık hizmeti kullanımının ve hasta başvuru sayısının arttığını, muayene edilen hasta sayısında da artışlar yaşandığını ifade edenler çoğunluktadır. Sistemin hasta muayene süresini azalttığını ifade edenlerin oranı %45,6'dır. Hastaların bekleme sürelerinin azaldığını belirtenlerin oranı %46'dır. Katılımcılar sistemin aylık gelirlerini arttırmadığını ifade etmiştir (%49,3). Bireysel performansın objektif olarak ölçüldüğünü düşünenlerin oranı %45'dir. Sistemin geliştirilerek kullanılması hususunda çoğu katılımcı kararsızdır (%40). Katılımcılar sistemin sonuçları itibarıyla olumlu olduğu hususunda hemfikirdir (%61). "H_2: Sağlık personelinin bireysel performans yönetimine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur" şeklindeki hipotezimiz kabul edilmiştir.

Kurumsal Performans Sistemine İlişkin İfadeler

Tablo 4. Kurumsal Performans Sisteminin Algılanma Durumu

Kurumsal düzeyde performans	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok(%)	Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Hakkında yeterli bilgim var	-	22,8	17,1	56,0	4,1	3,41	,88
Sağlık hizmetlerinde kaliteyi arttırır	4,1	25,4	9,3	42,0	19,2	3,46	1,18
Hasta haklarına saygı duyulmasını sağlar	-	14,5	28,5	31,6	25,4	3,67	1,01
Hasta memnuniyetini arttırır	17,6	12,4	16,6	41,5	11,9	3,17	1,30
Personel memnuniyetini arttırır	28,5	22,8	11,4	37,3	-	2,57	1,25
Hasta güvenliği uygulamalarının benimsenmesini sağlar	5,7	22,8	12,4	59,1	-	3,24	,99
Personel güvenliği uygulamalarının benimsenmesini sağlar	14	19,7	26,9	27,5	11,9	3,03	1,23

Personel arasında işbirliğini arttırır	13	15,5	18,1	47,7	5,7	3,17	1,16
Personelin motivasyonunu arttırır	14	34,2	8,8	36,8	6,2	2,87	1,22
Hastanenin fiziki koşullarını iyileştirir	-	28,5	42	25,4	4,1	3,05	,84
Kullanılmasına devam edilmelidir	3,1	19,2	25,4	46,1	6,2	3,33	,95
Genel olarak sonuçları itibarıyla olumludur	3,1	19,2	18,7	37,3	21,8	3,55	1,12

Kurumsal performans sistemi hakkında katılımcıların %60,1'i bilgi sahibidir. Sistemin sağlık hizmetlerinin kalitesini yükselttiğini belirtenlerin oranı %61,2'dir. Hasta haklarına saygı duyulmasına yönelik bilincin (%57) ve hasta memnuniyetinin artmasına (%53,4) sistemin olumlu katkı yaptığını düşünenler çoğunluktadır, ancak sistemin genel anlamda sağlık personelinin memnuniyetinde bir artışa yol açmadığı görülmektedir. Sistem hasta güvenliği (%59,1) uygulamalarının yerleşmesini sağlamıştır. Personel güvenliği uygulamalarının sağlanıp sağlanmadığı noktasında çalışanlar temkinlidir. Çalışanların %27'si bu konuda fikir beyan etmez iken, %36,7'si sistemle personel güvenliğinin sağlanmadığını ifade etmektedir. Sistemin çalışanlar arasında işbirliğini arttırdığı (%53,4) ve motivasyonu yükselttiği ifade edilmiştir. Katılımcılar, sistemin hastanenin fiziki koşullarında iyileşme sağlayıp saplamadığı hususunda da genel olarak fikir beyan etmemiştir (%42). Sistemin geliştirilerek kullanılmasını düşünenlerin oranı %52,3'tür. Katılımcılar sistemin genel sonuçları itibarıyla olumlu olduğunu düşünmektedir (%59). "H_3: Sağlık personelinin kurumsal performans sistemine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur" hipotezi kabul edilmiştir.

Performansa Dayalı Ücret Sistemine İlişkin İfadeler

Tablo 5. Performansa Dayalı Ücret Sisteminin Algılanma Durumu

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum (%)	Katılmıyorum (%)	Fikrim Yok(%)	Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Performans puanının hesaplanması hakkında yeterli bilgim var	-	17,6	42	36,3	4,1	3,26	,79
Tavan ek ödeme tutarına dair katsayı farkları normaldir	-	13	46,6	40,4	-	3,27	,67
Branşlar arası işlem puanları arasındaki farklar normaldir	-	21,8	49,7	28,5	-	3,06	,70
Performans puanını hesaplamada tavan ek ödeme tutarı esas alınmalıdır	3,1	18,7	40,4	34,7	3,1	3,16	,87
Performans puanını hesaplamada kadro-unvan katsayısı belirleyici olmalıdır	6,2	20,2	56	7,3	10,4	2,95	,96
Performans puanını hesaplamada hekim muayene ve işlem puanları dikkate alınmalıdır	3,1	10,4	31,6	28,0	26,9	3,65	1,07
Hekim dışı sağlık personelinin performans puanı eğitim durumuna göre farklı katsayılarla hesaplanmalıdır	4,1	5,7	37,3	25,9	26,9	3,65	1,06
Hekim dışı sağlık personelinin performans puanının ölçüldüğü bir model getirilmelidir	-	-	34,7	53,4	11,9	3,77	,64

Hekim dışı sağlık personelinin performans puanı hastane hizmet ortalamasına göre hesaplanmalıdır	9,8	-	52,8	34,2	3,1	3,20	,90

Katılımcılar performansa dayalı ücret sistemine ilişkin olarak fikir beyan etmekten kaçınmışlardır. Performans puanının hesaplanması, tavan ek ödeme tutarına, kadro-unvan katsayıları, branşlar arası işlem puanları arasındaki farklılıklara, performans puanının hesaplanmasındaki tavan ek ödeme, kadro-unvan katsayısına dair katılımcılar görüş belirtmekten kaçınmıştır. Performans puanının hesaplanmasında hekim muayene ve işlem puanlarının dikkate alınması gerektiğini belirtenlerin oranı %55'dir. Hekim dışı sağlık personelinin performans puanının eğitim durumuna göre performansının ölçülmesini savunanların oranı %52,8'dir. Katılımcılar, hekimlerin dışındaki sağlık personelinin de performans puanının ölçülmesini istemektedir (%65,3). Katılımcılar hekim dışı sağlık personelinin performansının nasıl hesaplanması gerektiğine ilişkin herhangi bir görüş belirtmemiştir (%52,8). Bu durumda "H_4: Sağlık personelinin performansa dayalı ücret sistemine ilişkin görüşleri genel olarak olumludur" şeklindeki hipotezimizin reddedildiği söylenebilir.

SONUÇ

Performans yönetimi bazı kaynaklarda sınıflandırma veya en yaygın şeklide değerlendirme olarak kullanılmaktadır. Performans yönetimi ve performans değerlendirmesi zamanla birbiri yerine kullanılmaya başlanmış olsa dahi bu iki kavram birbirinden farklılık göstermektedir. Performans yönetimi, kurum içerisinde ulaşılması gereken noktaya varılabilmek için çalışanların potansiyellerini ortaya çıkartarak daha etkin bir performans sergilemelerini sağlamayı hedeflemek şeklinde tanımlanmaktadır.

Teknolojik gelişmeler ile değişen dünyada kamu ve özel sektörde yeni arayışlar başlamıştır. OECD olarak adlandırılan uluslararası statüye sahip ekonomi örgütüne üye ülkelerin içinde bulunduğu bütçe açıkları, işsizlik sorunları, enflasyon artışı gibi sorunlar ülkeleri yeni reformlara yöneltmiştir. Bu reformlara yönelme sonucunda ortaya çıkan yaklaşımlar arasında performans yönetimi de yer almaktadır. Kamu performans yönetiminin temel amacı kamusal alanda verimli ve etkin bir şekilde sunulan hizmetlerin fayda sağlayıcılara ulaşmasıdır. Kamu performans yönetiminin genel perspektifi ekseninde Türk kamu sektöründe performans yönetiminin ilk adımları 1989 yılında yayımlanan kılavuz ile gerçekleşmiştir. 2003 yılında performans yönetiminin Türkiye'deki yasal dayanağını oluşturan 5018 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun doğrultusunda Sağlık Bakanlığı kamu kurumlarında performansa dayalı ücretlendirmeyi uygulayan ilk kurum olmuştur.

Sağlık kurumlarında sunulan hizmetlerin kalitesi ve kurumun performans ölçümü ile ilgili çalışmaları başlatabilmek için karma bir model olarak ortaya çıkan performans yönetimi kapsamında Türkiye'de iki temel yapı esas alınmıştır. Bunlar; performansa dayalı ek ödeme sistemi ya da başka bir ifadeyle performansa dayalı döner sermaye prim sistemi ile kurumsal performans ölçümü ve kalite geliştirme uygulaması olarak adlandırılmaktadır. Kamu hastanelerinde verimlilik ölçümü yapılabilmesindeki engellerin kaldırılması oldukça önemlidir. Ülkemizdeki hastanelerde de verimliliğin ölçülebilmesi için Veri Zarflama Analizi kullanılmaktadır. Bu analiz sayesinde Sağlık Bakanlığı hastanelerinde etkinlik ve karlılık gibi kriterler ölçülebilmektedir. Böylece hastane bütçelerinin verimli bir şekilde kullanılması sağlanmaktadır.

Çalışmada Ateş ve Kırılmaz'ın (2015) gerçekleştirdikleri anketten yola çıkılarak performansa dayalı sağlık sisteminde personelin kişisel özelliklerinin etkisinde dair bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, sağlık personelinin performans yönetimine, bireysel performans sistemi ile kurumsal performans modeline ilişkin görüşleri olumlu olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılar, performansa dayalı ücret sistemini değerlendirmekten kaçınmışlardır ve bu hususta görüşleri kısmen olumsuzdur. Katılımcılar, performans yönetim sisteminin holistik (bütüncül) bir bakış açısıyla ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Hekim dışı sağlık personelinin de performansının ölçülmesinin yararlı olacağını belirtmektedir.

KAYNAKÇA

Ateş, H., Kırılmaz, H. (2015). Sağlık Personelinin Performans Yönetimine

İlişkin Görüşleri Üzerinde Kişisel Faktörlerin

Etkileri. Amme İdaresi Dergisi, 48 (4): 97-128.

Birgül, Ö. (2007). Performans Yönetimi Sistemi ve Eğitim Plânlama Süreci Arasındaki İlişki: Bir Uygulama, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Çakmak, M. vd. (2009). Türk Kamu Hastanelerinde Teknik Verimlilik Sorunu: Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Kadın Doğum Hastanelerinin Teknik Verimliliklerinin Ölçülmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 12(1): 1-36.

Doğmaz, A. (2016). Performans Yönetiminde; Pozisyon Esaslı Çalışma Ve Performans Değerlendirmede Eti Maden Uygulama Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dündar, F. (2020). Performans Yönetim Sistemine Genel Bir Bakış ve Türk Kamu Yönetiminde Bir Model Olarak PTT AŞ. Örneği, Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 4(11): 47-62.

Erbaş, S. (2020). "Türkiye'de Sağlık Kurumlarında Performans Uygulamaları." (Ed. Veysel Eren ve H. Tuğba Eroğlu). Kamuda Performans Yönetimi: Kuram, Kavram ve Uygulamalar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 471-507.

Ertürk Akdal, S. (2013). Sağlık Kurumlarında Performans Yönetimi ve Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Bölgesel Etkinlik Analizi Uygulaması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ezcan, V. vd. (2011). İnşaat Sektöründe Performans Yönetimi Kavramının İrdelenmesi, Engineering Sciences, 7 (1): 254-262.

Güdük, Ö., Önder, E., (2019). Türkiye'deki Hastanelerde Veri Zarflama Analizi ile Yapılan Performans Çalışmaları. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 17: 49-95.

Helvacı, A. (2002). Performans Yönetimi Sürecinde Performans Değerlendirmenin Önemi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 35(1-2). 155-169.

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130214M1-1.htm

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200304-4.htm

Kanpara, G. Ç. (2017). Kamuda Performans Yönetiminin Çalışanlar Yönüyle İşlevselliği: Devlet Hastanelerinde Çalışan Hekimler Kapsamında Nitel Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karasoy, A. (2014). Türk Kamu Yönetiminde Performans Yönetimine Bir Bakış, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 10 (22): 257-274.

Kırılmaz, H. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Performans Yönetimi: Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Hastaneler Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köseoğlu, Ö., Şen, M. L. (2014). Kamu Sektöründe Performans Yönetimi: Politikalar, Uygulamalar ve Sorunlar, Akademik İncelemeler Dergisi, 9 (2): 113-136.

Kurtulay, C. B. (2002). Performans Yönetim-Performans Değerlendirme Sistemleri ve Bireysel Satışta Performans Değerleme Kullanımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mut, S. vd. (2019). Türkiye'de Sağlık Alanında Veri Zarflama Analizi Yöntemi Kullanılarak Yapılan Makalelerin İncelenmesi, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 22(1): 207-244.

Özkaya, S. (2013). Performans Yönetimi ve Kamu Sektöründe Performans Yönetimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uysal, Ş. (2015). Performans Yönetimi Sisteminin Tanımı, Tarihçesi, Amaç ve Temel Unsurlarına Genel Bir Bakış, Electronic Journal of Vocational Colleges, 5 (2):32-39.

Waxin, M.F. Bateman, R. (2009). Public Sector Human Resource Management Reform Across Countries: From Performance Appraisal to Performance Steering?, European J. International Management, 3 (4): 495-511.

Yılmaz, V., Turan, A. (2019). Kamuda Performans Yönetiminin Önemi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33(46): 313-342.

YÜKSEKÖĞRETİMDE STRATEJİK PLANLAMA HAKKINDA AKADEMİK PERSONELİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

EVALUATION OF ACADEMIC STAFF OPINIONS ON STRATEGIC PLANNING IN HIGHER EDUCATION: THE CASE OF DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY

Demokaan DEMİREL

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, ORCID No:0000-0001-5454-9507

Bersu VAROL

Kocaeli Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-4519-1544

ÖZET

Bu çalışmada yükseköğretimde stratejik planlama, araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Stratejik planlamanın tanımı ve önemine yer verilerek kurum ve kuruluşların bulunduğu noktadan varılmak istenilen hedefe yönelmelerindeki yolu tasvir ettiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda bakıldığında stratejik planlamanın temelini bir hedef oluşturduğunu söylemek mümkündür. Daha sonra tarihsel sürecine değinilerek özel sektörden kamu sektörüne geçişin nasıl gerçekleştiği ifade edilmiştir. Stratejik planlamada en önemli nokta süreç aşamasıdır. Bu aşamada dört temel sorudan bahsedilmektedir ve bu soruları çözüme kavuşturmak için dört ayrı cevap yolu belirlenmiştir. Bu sorular; " Neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?" şeklindedir. Bu sorulara karşılık cevaplar ise sırasıyla "SWOT analizi, Misyon ve ilkeler, vizyon, amaçlar ve hedefler, Stratejilerin seçilmesi ve uygulanması, İzleme, değerlendirme ve kontrol" şeklinde ifade edilmektedir. Stratejik planlamanın genel tanımından ve uygulama sürecinden bahsedildikten sonra çalışmanın temelini oluşturan Dünyada ve Türkiye'de kamu kurumlarında uygulama sürecine değinilmiştir. Dünyada 1993 yılında ABD'de yürürlüğe konulan Hükümet Performansı Sonuçları Kanunu ile Türkiye'de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile stratejik planlama kamu kurumlarında zorunlu hale getirilmiştir. Genel olarak Türk kamu yönetiminde stratejik planlamanın yasal dayanağı ve bu doğrultuda yerel yönetim mevzuatlarına getirilen zorunluluk ve 11. Kalkınma Planında yer alan politika ve tedbirler ele alınmıştır. Yükseköğretimde stratejik planlamanın uygulanması ve Türkiye'deki işleyişi hakkında genel çerçeveye yer verilmiştir. Daha sonra günümüzde Türkiye'de 116 üniversitede uygulanan stratejik planlamanın varlığından söz edilmiştir ve bu üniversiteler içerisinde bu çalışmanın da araştırma konusunu oluşturan Dokuz Eylül Üniversitesine değinilmiştir. Stratejik planlamanın genel tanımından, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarındaki uygulanışına kadar olan teori kısmı Dokuz Eylül Üniversitesi özelinde ele alınarak somut bir şekilde ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Planlama, Yükseköğretimde Stratejik Planlama, Dokuz Eylül Üniversitesi

ABSTRACT

In this study, strategic planning in higher education forms the basis of the research. It is stated that the definition and importance of strategic planning depicts the way institutions and organizations move towards the desired goal from the point they are located. In this direction, it is possible to say that the basis of strategic planning is a goal. Then, by referring to the historical process, it was expressed how the transition from private sector to public sector took place. The most important point in strategic planning is the process stage. At this stage, four basic questions are mentioned and four different answer ways have been determined to solve these questions.

These questions are; “Where are we? Where do we want to reach? How can we get where we want to go? How do we monitor and evaluate our success? " in the form. The answers to these questions are expressed as "SWOT analysis, Mission and principles, vision, goals and objectives, Selection and implementation of strategies, Monitoring, evaluation and control", respectively. After mentioning the general definition of the strategic planning and implementation processes underlying the work in the world and Turkey it has been mentioned in the application process in public institutions. In the world with the US in 1993, entered into force with the Government Performance Results Act, in Turkey with 5018 Public Financial Management and Control Law it has been made compulsory in the strategic planning of public institutions. In general, the legal basis of strategic planning in Turkish public administration and the obligation imposed on local government legislation in this direction and the policies and measures included in the 11th Development Plan were discussed. Strategic planning and implementation of higher education in Turkey have been given about the functioning of the overall framework. Later today, the existence of strategic planning has been implemented in 116 universities in Turkey and has been referred to the university's research also forms the subject of this study in Dokuz Eylül University. From the general definition of strategic planning, higher education institutions up to the application of the theory part of the Dokuz Eylul University in Turkey it has been expressed in a concrete way by considering the special.

Keywords: Strategic Planning, Strategic Planning in Higher Education, Dokuz Eylül University.

GİRİŞ

Stratejik planlama stratejik yönetimin bir fonksiyonu olarak kamu sektöründe sonuçlara ve hedeflere yönelik vizyoner bir perspektifi gündeme getirmektedir. Kamu harcamalarının yüksekliği veya bütçe hedeflerinden sapmalar gibi ekomomik açıdan rasyonellikten uzak politikaların sınırlandırılmasında ve etkinlik temelli bir devlet yönetiminin sağlanmasında stratejik planlama kamu yönetiminde yönetsel değişimi gerçekleştirecek önemli araçlardan biridir.

Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesindeki akademik personellerin stratejik planlama ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmanın araştırma kısmını daha iyi analiz edilebilmesi adına stratejik planlamanın etimolojisinden başlayarak Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarında stratejik planlama uygulamalarına değinilmiştir. Dünyada stratejik planlamanın kamu kurumlarında zorunlu hale gelmesi 1993 yılına dayanırken Türkiye’de bu süreç 10 yıl sonra gerçekleşmiştir. Ülkemizde 5018 sayılı kanuna dayanan stratejik planlamanın kamu kurumlarında uygulanması 2005 yılında yürürlüğe giren 25942 sayılı yönetmelik ile hem özel hem de devlet üniversitelerinde de hazırlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu yönetmeliğe istinaden Dokuz Eylül Üniversitesi de 2006 yılından bugüne dek stratejik planlama hazırlamaktadır. Bu üniversitede görev yapan akademik personelin stratejik planlama uygulamasına yönelik görüş ve düşünceleri değerlendirilmiştir ve araştırmada Açıkel’in uyguladığı anket temel alınmıştır. Bu anketteki tekil arama ve ilişkisel tarama modelleri uygulanmıştır.

Araştırmanın amacı, akademik personelin stratejik planlama hakkındaki değerlendirmeleri ile birlikte uygulama kapsamında olumlu yönlerin, sorunların ve aksaklıkların tespit edilmesidir. Araştırmanın temel problemi, yükseköğretimde stratejik planlama sürecinde akademik personelin uygulama ve hedef gerçekleşmelerine dair beklentilerini ve görüşlerini tespit etmektedir.

1. Strateji Kavramı ve Stratejik Planlama

Stratejik planlamaya geçmeden önce strateji kavramına değinmekte fayda vardır. Strateji kavramı askeri bir terim olarak ifade edilen Yunan kökenli “strategos” kavramından gelmektedir (Güven, 2014: 64-65). Bu kavramı, sevk etme, yöneltme vb. anlamlara gelmektedir ve belirlenen amaçlara ulaşmada tedbirler alma şeklinde ifade edilmektedir (Tunç, 2015: 73). **Planlama ise bir veya birden fazla amacın belirlenmesi**

sonucunda bu amaçlara ulaşmak için gerekli araç ve yöntemlerin saptanmasıdır. Planlama türleri genel literatürde dört başlık altında toplanmaktadır (Saruhan, 1994: 19-20).

- Proje planlaması
- Taktik planlama
- Eylemsel planlar
- Stratejik planlama olarak sınıflandırılmaktadır.

Bu planlama türleri içerisinde yer alan stratejik planlama aynı zamanda stratejik yönetimin de aşamalarından birini oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni, yönetim kavramının, planlamanın ayrılmaz bir unsuru olmasıdır (Genç, 2007: 2). Buna istinaden de stratejik yönetiminin en önemli aşaması stratejik planlamadır (Güven, 2014: 65). Stratejik planlama ise bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Stratejik planlama, yöneticinin hem kendisini hem sistemi hem de amaçları değerlendirmesi ile bu değerlendirmeye uygun karar almasını sağlayan bir araç niteliğindedir. Bu sayede düşünce ve fikirler için uygun bir çerçeve oluşturarak kurumun güçlü ve zayıf taraflarını belirlemek, kısa ve uzun vadeli kararlar almak ve bu kararları birbirleri ile uyum içerisinde olmasına dikkat etmek ve en uygun kaynak teminini gerçekleştirmek mümkün olmaktadır (Yörük ve Bozok 2015: 4). Stratejik planlamanın tanımı genel olarak kurumun bulunduğu noktadan ulaşmasını istediği noktaya varmasını hedefleyen işlemler şeklinde ifade edilmektedir (Kevser, 2019: 32). Bu perspektifte bakıldığında stratejik planlamanın temeli, ulaşılması gerekli olan kurumsal bir hedeftir (Aslan, 2008: 35).

20. yüzyılın sonlarından itibaren stratejik planlamanın önem kazanmasının temel etmenleri şöyle sıralamak mümkündür. (Yanar, 2019: 5):

- Değişimin evrensel niteliğe ulaşması,
- Teknolojik alanda hızlı değişimler yaşanması,
- Rekabetin giderek artması ve
- Demokratikleşme ve vatandaşların artan talepleri olarak sıralamak mümkündür.

Stratejik planlama ilk defa II. Dünya Savaşının ardından 1950li yıllarda özel sektörde ortaya çıkmıştır. Kurumlarda uzun vadeli plan yapma çalışmaları olarak başlamıştır. 1954 yılında Drucker'ın Yönetim Uygulaması kitabında "Amaçlarla Yönetim" altında stratejik planlamanın ilk kez teorik temelleri atılmıştır. Daha sonra 1960-1970'li yıllarda stratejik planlamanın kullanılması hız kazanmıştır ve örgütlerin yönetilmesi esnasında vazgeçilmez bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yıllar arasında ilk kez doğrudan stratejik planlama üzerine eserler verilmiştir. 1962 yılında Alfred Chandler'ın Structure and Strategy (Yapı ve Strateji) ve 1965 yılında I. Ansoff'un "Corporate Strategy (Kurumsal Strateji)" adlı eserinin yayınlanması ile birlikte stratejik planlama için uygulanabilecek bir model geliştirilmeye çalışılmaktadır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise stratejik planlamada örgüt dışı gelişmeler ön plana çıkmıştır. Diğer taraftan yine bu yıllarda kamusal alanda ve sivil toplum kuruluşlarındaki çevresel şartlar incelenerek hedef kitlenin ihtiyaçlarının tespit edilerek giderilmesi üzerinde de durulmaya başlanmıştır. Stratejik planlamanın kamu kurumlarında kullanılmaya başlanması özel sektör ile kıyaslandığı zaman tarihsel açıdan da bakıldığında yenidir. Kamusal alanda stratejik planlamanın kullanılmaya başlanması ile birlikte müşteri, pazarlama, risk yönetimi gibi özel sektör alanında kullanılan kavramlar kamu sektörüne de dahil olmuştur. Stratejik planlamanın kamu kuruluşlarında resmi olarak kabul edilerek uygulanması ABD'de yasal olarak 1993 yılında çıkarılan İdari Performans ve Sonuçları Kanunu ile gerçekleşmiştir (Akıl, 2015: 15).

Stratejik planlama, içerisinde bulunduğu kurum veya kuruluşu olduğu konumdan olmak istediği noktaya ulaşmak için kullandığı yolu tarif etmektedir. Bu perspektifte stratejik planlamanın bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Usta, 2014: 34-35):

- Sonuçların planlaması
- Değişimin planlanması
- Gerçekçi olunması
- Kaliteli bir yönetim aracı
- Hesap verilebilirliğin esas alınması ve

- Katılımcı olunması şeklinde sıralanmaktadır.

2. Stratejik Planlamanın Süreci

Stratejik planlama sürecinde öncelikli olarak dört temel soruya cevap verilmesi beklenmektedir. Bu sorular Neredeyiz?, Nereye ulaşmak istiyoruz?, Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz?, Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz? Şeklinde ifade edilmektedir (Güven, 2014: 66). Bu dört temel soruya verilecek cevaplar ise stratejik planlamanın süreçlerini oluşturmaktadır. Bu sorulara karşılık sırasıyla cevaplar, SWOT analizi, misyon ve ilkeler, vizyon, amaçlar ve hedefler, stratejilerin seçilmesi ve uygulanması, izleme, değerlendirme ve kontrol olarak sıralanır (Nalcı Arıbaş, 2013: 84).

2.1. SWOT Analizi

SWOT kelimesi, Strength, Weakness, Opportunity ve Threat kelimelerinin baş harflerinden meydana gelmiştir. Türkçe karşılığı ise GZFT olarak kısaltılmakta ve Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. Çevresel şartlardan dolayı ortaya çıkan değişiklikler kurumları fırsat veya tehditlere maruz bırakmaktadır. Her kurum veya kuruluşun sahip olduğu kaynak ve becerilere yönelik olarak güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Kurum veya kuruluşların mevcut durumunun ve tecrübesinin incelenerek güçlü ve zayıf yönlerinin tanımlanması ve bunların çevresel koşullara uyum sağlaması süreci SWOT analizi olarak ifade edilmektedir. Bu analizin kurum veya kuruluşlar açısından önemli olmasının nedeni çağın gereklerine uyum sağlamak, ayakta kalabilmek ve diğerlerinden farklı olabilmektir (Akıl, 2015: 30).

2.2. Misyon ve İlkeler, Vizyon, Amaçlar ve Hedefler

Misyon kurum veya kuruluşların varlık ve kurulma nedeni olarak ifade edilmektedir. Vizyon ise kurum/kuruluşların benimsemiş olduğu misyona göre geleceğe yönelik belirlediği yol olarak açıklanmaktadır. Kurum/kuruluşların ilke, amaç ve hedefleri karar aşaması olarak tanımlamak mümkündür (Nalcı Arıbaş, 2013: 84).

2.3. Stratejilerin Seçilmesi ve Uygulanması

Stratejik alternatifler oluşturularak bu alternatifler arasından seçim yapılmaktadır. Seçimler iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi, dış çevredeki değişimleri tahmin etmeye yaramaktadır. İkincisi ise iç çevreye yönelik olarak gerçekleşmektedir. Stratejilerin seçilmesinde beş kıstas bulunmaktadır. Bunlar; yeterli rekabet, risk, uyum, uygunluk ve uygulanabilirlik olarak sıralanmaktadır. Bu kıstaslar ışığında alternatif stratejiler gözden geçirilerek değerlendirilir ve kurumun amaçlarına en iyi hizmet verecek strateji seçilir. Daha sonra seçilen strateji genellikle orta kademeli yöneticiler tarafından uygulanır. Bu uygulama sonucunda stratejinin başarı ile sonuçlanması kurumun kısa ve uzun vadeli hedeflerine ve faaliyetleri ile uyumlu olup olmamasına bağlı olarak gelişmektedir (Kevser, 2019: 37).

2.4. İzleme, Değerlendirme ve Kontrol

Stratejik yönetim sürecinin son aşaması seçilen stratejilerin izlenmesi, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesidir. Burada önemli olan seçilip uygulanan stratejinin kurumu amaçlarına ne ölçüde ulaştırdığıdır. Yapılan inceleme sonucunda elde edilen sonuçlar doğrultusunda eski stratejilerin devam mı edeceği yoksa düzeltilerek mi kullanılacağı önemli bir süreçtir. Bu sayede izleme, değerlendirme ve kontrol etme süreçleri kurumlara yeni bir öğrenme süreci sağlamaktadır. Bu öğrenme süreci ile birlikte kurumların performansı pozitif yönde etkilenmektedir. Değerlendirme ve kontrol sürecinde kurumun misyon ve vizyonuna göre belirlenen hedefler ne derece gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme sonuçları raporlanır ve istenen hedeflerle karşılaştırılarak performans değerlendirmesi yapılır. Performans değerlendirmesi ile birlikte kurumun kaynaklarının etkin kullanılıp kullanılmadığı ölçülür ve bu ölçüm sonucunda ele edilen bulgular

neticesinde performans ve bütçeye yönelik yeni tedbirler alınmaktadır. Kontrol sürecine gelindiğinde ise elde edilen bulgular doğrultusunda belirlenen hedeflerden sapma olması durumunda bu sapmanın nedenleri üzerinde çalışma yapılır ve iyileştirme süreci başlatılır (Kevser, 2019: 37).

3. Stratejik Planlamaların Kamu Kurumlarında Uygulanması

Stratejik planlamanın tarihsel sürecinde de değinildiği gibi özel sektöre oranla kamu kurumlarında uygulanması daha yeni bir uygulamadır. Kamuda stratejik planlama 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimi alanında yaşanan reform süreçleri ile birlikte yeni kamu yönetimi anlayışının ortaya çıkması ile rekabetçilik, kalite, etkinlik, saydamlık, hesap verilebilirlik gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu yönetim anlayışı ile birlikte kamu ve özel sektör arasındaki farklılıkların giderilmesi hedeflenmiştir. Kamu yönetiminde karşı karşıya kalınan mali ve idari sorunlar kamu idarelerinin görevlerini planlı bir şekilde yerine getirmelerini önemli kılmıştır. Kamu idarelerinin planlı bir şekilde hizmet sunması, politika geliştirerek belirlenen bu politikaları uygulamayı ve etkili bir şekilde izleme ve değerlendirmeye yönelik olarak stratejik planlamayı gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda bakıldığında stratejik planlama hem kamu mali yönetiminde etkinliği arttırmayı hem de kurum içerisinde kültür ve kimlik gelişimine önemseyen bir profile sahiptir (Yörük ve Bozok 2015:5). Stratejik planlamanın kamu kurumları açısından önemli olmasının temel nedenleri, Devlet-toplum arasındaki uyumu sağlayarak devletin devamlılığını sağlamak, toplumsal sorunlara yönelik ileriye yönelik olarak tahminler yapılmasını sağlamak, aynı zamanda kamu kurumlarının da kendilerini değerlendirmesini sağlamak, ortak amaca yönelerek kamu hizmetlerinde standartlaşmayı mümkün kılmak, nihai aşamada kamu yönetiminde idari kapasiteyi geliştirmek şeklinde sıralanabilir (Usta, 2014: 39-40). 1980 sonrası stratejik planlama alanında yaşanan bu gelişmeler giderek bütün dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır.

Türkiye'de 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile birlikte kamu kurumlarında stratejik plan hazırlanması zorunlu hale gelmiştir. Kanun 3. maddesinde stratejik plan, "kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan" olarak tanımlanmıştır. (https://www.mevzuat.gov.tr.). Kanunun 9. maddesinde ise stratejik planın tüm kamu kurumları için zorunlu olduğu dile getirilmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018: 2).

Kanun doğrultusunda Yüksek Planlama Kurulu'nun kararı doğrultusunda sekiz kamu idaresi seçilerek bu idarelerde stratejik planlamanın pilot çalışmaları yapılmıştır (Aydın ve Aksoy, 2007: 295). Belirlenen pilot kuruluşların çalışmaları devam ederken kanunun 9. maddesinde de belirtildiği gibi stratejik planlama bütün kamu kurumları için zorunlu hale getirilmiştir. Daha sonra 5216, 5302 ve 5393 sayılı kanunlar ile nüfusu 50.000'in üzerinde olan belediye ve il özel idarelerinin de stratejik plan hazırlaması zorunlu hale getirilmiştir (Songür, 2015: 62). 2006 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından "Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" çıkartılmıştır. Bu yönetmelik doğrultusunda kamu idarelerinde stratejik planlamaya ilişkin usul ve esasların belirlenmesi hususunda Devlet Planlama Teşkilatı görevlendirilmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018: 2). 2007 yılına gelindiğinde ise Bakanlar Kurulu'nun kararı doğrultusunda kamu iktisadi teşebbüslerine de stratejik plan hazırlama yükümlülüğü getirilmiştir (Songür, 2015: 62). 2011 yılına gelindiğinde Devlet Planlama Teşkilatı'nın kapatılması ile kurumun yetki ve görevleri Kalkınma Bakanlığı'na devredilmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018: 3). 5018 sayılı kanun ile birlikte stratejik planlama süreciyle ilgili olarak Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay görevlendirilmiştir. Kalkınma Bakanlığı, stratejik planlama ile ilgili yetki ve sorumlulukları üstlenmiştir. Maliye Bakanlığı, stratejik planlamada belirtilen bütçelerin performans göstergelerine uygun olup olmadığını ve performansa dayalı bütçelemeye ilişkin hususları belirlemek ile görevlendirilmiştir. Son olarak Sayıştay'ın ise görevi kamu kaynaklarının etkin, verimli ve ekonomik kullanılmasını sağlayarak, faaliyet sonuçlarını performans açısından değerlendirmektir (Songür, 2015: 63). Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçilmesi ile birlikte bakanlıklarda meydana gelen değişiklikler Kalkınma Bakanlığını da etkilemiştir ve bu bakanlık kapatılmıştır. 2018 yılında Kalkınma Bakanlığı'nın yetki ve görevleri Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile

kurulmuş olan Strateji ve Bütçe Başkanlığının görev alanına dâhil edilmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018: 3).

Türk kamu yönetiminde stratejik planlama sürecine baktığımız zaman bu alanda önemli ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. 2019-2023 yılları arasını kapsayan 11. Kalkınma Planında yer alan kamuda stratejik yönetim raporunda çeşitli politikalar ve tedbirler belirlenmiştir (On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2019: 179):

1. Kamu idarelerinde strateji geliştirme birimlerinin kapasitesini güçlendirerek eğitim programlarını aktif hale getirmek.
2. Bu alanda mevzuat, kılavuz ve rehberler doğrultusunda uygulama tecrübelerini gözden geçirmek suretiyle aktüelleştirmek. Bu sayede rehber ve kılavuzlar arasındaki çelişkileri gidererek uyumu sağlamak.
3. Üst politika belgeleri sayesinde kurumsal stratejik planların daha etkin izlenerek bu belgelerin uygulanma ile birbirlerini yönlendirme düzeyini arttırmayı sağlamak. Bu üst politika belgeleri de dahil olmak üzere kalkınma planı ve kurumsal stratejik planların raporlanmasına ilişkin izleme ve değerlendirme sistemi oluşturmak.
4. Kamu idarelerinde iç kontrol sistemleri ve iç denetim uygulamalarının etkinliği güçlendirerek bu alandaki eğitim ve danışmanlık faaliyetleri ile kamu idarelerinin kapasitesini arttırmak.
5. Performans Denetimi Rehberi'nin interaktif bir şekilde sürekli olarak güncellenmesinin sağlanması ile birlikte stratejik yönetime ilişkin mevzuat, kılavuz ve rehberlerle uyumlu hale getirmek. Böylece performans denetimleri ile birlikte kaynak kullanımının verimliliğine, etkililiğine ve ekonomikliğine ilişkin kamuda hesap verebilirliği güçlendirmek.
6. Politika oluşturma süreçlerinde karar alma, planlama ve izleme aşamalarının kanıta dayalı olarak gerçekleştirilebilmek. Bu sayede Türkiye'de yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik yapısına yönelik konularda bir sistemin kurulması ve düzenli olarak güncellenmesi amaçlamak ve politika oluşturma ve karar alma süreçlerini güçlendirmek için daha dizgesel ve güvenilir veri, istatistik ve bilgi üretimini sağlamaktır.

Bu perspektifte Türkiye'de günümüzde yürürlükte stratejik plan hazırlamakla yükümlü olan 80 Merkezi idare, 362 Belediye, 51 il özel idaresi, 15 KİT ve 116 devlet üniversitesi bulunmaktadır (http://www.sp.gov.tr).

4. Yükseköğretimde Stratejik Plan Uygulaması

Ekonominin bilgiye dayandığı günümüz dünyasında yükseköğretim kurumları insanları geliştiren merkezler olarak görülmektedir. Bu bakımdan stratejik planlama eğitim kurumlarında da önem kazanmıştır. Keller, Shirley, Morrison, Renfro ve Dolence gibi yazarlar stratejik yönetim ve stratejik planlamanın yükseköğretim kurumlarında uygulanması gereken optimum metot olduğunu dile getirmişlerdir (Birinci, 2014: 137).

Üniversiteler toplumsal ve ekonomik açıdan ihtiyaçlara önem veren paydaşlar ile etkileşim halinde olan, üretilen bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren prestijli kurumlardır. İdari, mali ve bilimsel açıdan özerk bir kuruluş olan üniversiteler bu çerçevede küresel alanda tanınabilmek için faaliyetlerini planlı bir şekilde yerine getirmek zorundadır. Hem kamu yönetimi hem de kamu mali yönetimi reformları ışığında üniversitelerde stratejik yönetim süreci uygulanmaktadır. Bu süreçte, üniversitelerin orta ve uzun vadede odaklanmak istediği öncelikli hedeflerin belirlenmesi, bütçe hazırlama ve uygulama süreçlerinin tespiti, mali disiplinin sağlanması, kaynakların önceliklere göre dağıtılması ve bu kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığının izlenmesi ve hesap verilebilirliğin geliştirilmesi önem arz etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 1).

Üniversiteler diğer kamu kurumlarından farklı bir sektör alanı oluşturmaktadır. Bu kurumlar arasında farklılaşma çabası da bulunmaktadır. Bu farklılaşma özel sektördeki gibi kâr maksimizasyonuna dayalı olarak gerçekleşmemektedir. Diğer üniversitelere üstünlük sağlama ve tercih edilebilirlik rekabetçiliği teşvik eden başlıca unsurlardır. Farklılaşma üniversitelerin belli bir alanda ihtisaslaşmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu

durum stratejik planların üniversitelerin kendilerine özgü bir biçimde yapılmasını sağlamaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 1).

Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında planlama çalışmaları 1981 yılına kadar Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülmüştür. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile YÖK'e planlama görevi verilmiştir (Başkan, 1994: 373-374). Daha sonra Türkiye'de stratejik planlamanın kamu kurumlarında uygulanmasını zorunlu hale getiren 5018 sayılı kanun ile Yükseköğretim Kurumunun 2005 yılında 25942 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği çıkartılmıştır. Bu yönetmeliğe göre, devlet ve vakıf üniversitelerinde stratejik plan hazırlamak zorunlu hale getirilmiştir (Birinci, 2014: 139). Bu yönetmeliğin amacı; "Yükseköğretim kurumlarının eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerinin değerlendirilmesi, kalitelerinin geliştirilmesi, bağımsız "dış değerlendirme" süreciyle kalite düzeylerinin onaylanması ve tanınması konusundaki çalışmalara ilişkin esasları düzenlemektir" şeklinde ifade edilmektedir (T.C. Resmi Gazete, 28 Aralık 2006, Sayı: 26390).

Bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan Dokuz Eylül Üniversitesinin stratejik planları 2006 yılından beri düzenli olarak her beş yılda bir yapılmaktadır. Bu üniversite için hazırlanan en son stratejik plan ise 25-26 Haziran 2019 yılında üniversite rektörünün başkanlığında, stratejik planlama ekibinin koordinasyonunda, üniversite senatosu ve yönetim üyeleri, daire başkanları ve Koordinatörlerin katılımıyla birlikte Dokuz Eylül Üniversitesi 2021-2025 Stratejik Plan Çalıştayı ile düzenlenmiştir. Bu çalıştayda SWOT analizi ile temel stratejiler belirlenmiştir ve daha sonra bunlar onaylanarak hayata geçirilmiştir (http://strateji.deu.edu.tr).

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Akademik Personelin Stratejik Planlamaya İlişkin Değerlendirmeleri

Araştırmada Dokuz Eylül Üniversitesi'nde görev yapan akademik personelin stratejik planlama uygulamasına yönelik görüş ve düşünceleri değerlendirilmiştir. Araştırmada Açıkel'in (2012: 104-124) uyguladığı anket temel alınarak tekil arama ve ilişkisel tarama modelleri uygulanmıştır. Bazı anket sorularının hazırlanmasında Uçar'ın (2010: 124-152) çalışmasından da yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında akademik personelin stratejik planlara genel olarak olumlu baktığı, stratejik planlama sürecinin üniversite performansını arttıracağını düşündükleri, stratejik planlamayla birlikte akademik yaşamda verimliliğin de artacağını ileri sürdükleri varsayılmıştır. Araştırmanın amacı, akademik personelin stratejik planlama hakkındaki değerlendirmeleri ile birlikte uygulamadaki olumlu yönlerin, sorunların ve aksaklıkların tespit edilmesidir.

Verilerin elde edilmesi sürecinde beşli likert (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) ölçeği ile hazırlanan anket uygulanmıştır. Anket, stratejik planlamaya dair 25 soru ile demografik özelliklere ait 7 soru ile birlikte toplam 32 sorudan oluşmaktadır. Hazırlanan anket formu Dokuz Eylül Üniversitesi'nde istihdam edilen 360 akademik personele tesadüfi örneklem yöntemiyle uygulanmıştır. Üniversitenin toplam akademik personel sayısı 3215'dir. %5 hata payı ile araştırma örneklemi 343 kişiden oluşmalıdır. Bazı anketler hatalı doldurma nedeniyle çıkarılmış ve toplamda 345 kişilik örnekleme dair sonuçların frekans ve yüzde dağılımları SPSS programıyla analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Bayan	183	53
Erkek	162	47
Medeni Durum		
Evli	175	50,7
Bekâr	170	49,3
Yaş		
25-30	75	21,7
30-45	160	46,3
45-55	68	19,7
55 ve üzeri	42	12,1
Eğitim Durumu		
Lisansüstü	122	35,3
Doktora	223	64,6
Unvan		
Öğretim Görevlisi	55	15,9
Araştırma Görevlisi	100	26.0
Doktor öğretim üyesi	90	31,8
Doç. Dr.	60	17,3
Prof. Dr.	40	11,5
Hizmet Süresi		
1-10 yıl	214	62,0
10 yıldan fazla	131	38,0
Stratejik Planlama İle İlgili Eğitim Alma ve Süreç Hakkında Bilgi Arzının Gerekliliği		
Evet	197	57,0
Hayır	148	53,0

Araştırma bulgularına göre ankete katılanların %53'ü bayan, %47'si erkektir. Katılımcıların %50,7'si evli, %49,3'ü bekârdır. Araştırmaya katılanların çoğunluğu 30-45 yaş aralığındadır (%46,3). En az katılımcı olan yaş aralığı 55 yaş ve üzeri olarak tespit edilmiştir (%12,1). Eğitim durumu bakımından araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu doktora mezunudur (%64,6). Unvanlara göre katılımcıların dağılımı incelendiğinde doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlilerinin çoğunlukta olduğu (%57,8), bunu doçent, öğretim görevlisi ve profesör gibi unvan gruplarının izlediği görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunu 1 ila 10 yıl arası hizmet süresi olanlar (%62) oluşturmaktadır. Katılımcıların stratejik planlama ile ilgili eğitim alıp almama durumuna bakıldığında %53'ü bu hususta bilgi sahibi olduğunu, eğitim aldığını ifade etmiştir, ancak bu konuda tüm akademik personele gerekli eğitimin verilmesi, stratejik planlama süreci hususunda bilgi sunulması gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 2. Örneklemin Stratejik Planlamaya Dair Genel Yaklaşımları

	Katılma Düzeyleri	N	%
Stratejik planlama yöneticilerin ve personelin iş süreçlerini zorlaştırır ve kırtasiyeciliği arttırır.	Kesinlikle Katılmıyorum	91	26,3
	Katılmıyorum	101	29,2
	Kararsızım	28	8,11
	Katılıyorum	55	15,9
	Kesinlikle katılıyorum	70	20,2
Stratejik planlama sadece kurumun üst yönetimi tarafından hazırlanan bir plandır	Kesinlikle Katılmıyorum	78	22,6
	Katılmıyorum	186	53,9
	Kararsızım	22	6,3
	Katılıyorum	39	11,3
	Kesinlikle katılıyorum	20	5,8
Etkin bir stratejik planlamayı güç paylaşımı olarak algılamak yanlıştır	Kesinlikle Katılmıyorum	36	10,4
	Katılmıyorum	138	40
	Kararsızım	32	9,2
	Katılıyorum	88	25,5
	Kesinlikle katılıyorum	51	14,8
Stratejik planlama sürecinde de kaynak israfı yaşanır	Kesinlikle Katılmıyorum	89	25,7
	Katılmıyorum	188	54,5
	Kararsızım	7	2.0
	Katılıyorum	9	2,6
	Kesinlikle katılıyorum	52	15,0
Stratejik planlama geleceğe dair alternatiflere sahip politikalar sunar	Kesinlikle Katılmıyorum	5	1,5
	Katılmıyorum	3	0,9
	Kararsızım	22	6,4
	Katılıyorum	198	57,4
	Kesinlikle katılıyorum	117	34
Stratejik planlamada kurum bütçesi dikkate alınır	Kesinlikle Katılmıyorum	4	1,16
	Katılmıyorum	6	1,74
	Kararsızım	7	2,02
	Katılıyorum	183	53,0
	Kesinlikle katılıyorum	145	42,0
Stratejik planlama idari birimler arasındaki bilgi alışverişini arttırır	Kesinlikle Katılmıyorum	36	10,4
	Katılmıyorum	9	2,60
	Kararsızım	38	11,0
	Katılıyorum	172	49,8
	Kesinlikle katılıyorum	90	26,0

Katılımcılara stratejik planlamaya ilişkin genel yaklaşımlarıyla ilgili birtakım sorular sorulmuştur. Katılımcıların %55,5'i stratejik planlamanın iş süreçlerini zorlaştırmadığını ve kırtasiyeciliğe yol açmadığını belirtmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun stratejik planlamaya yaklaşımı olumludur. Katılımcılar stratejik planın sadece üst düzey yöneticiler tarafından hazırlanmadığı düşüncesindedir (%76,5). Stratejik planlamanın üniversite içinde belli bir bölümün veya kişinin görevi olmadığı belirtilmiştir. Stratejik planlamanın bir güç paylaşımı olarak anlaşılması gerektiği düşüncesine katılımcıların %50,4'ü katılmadığını ifade etmiştir. Stratejik planlamada örgüt bireylerinin her birine belli oranlarda sorumluluk düşmektedir ve bu bir güç paylaşımı olarak algılanamaz. Katılımcıların %80'i stratejik planlamanın kaynak israfı yaratmadığını düşünmektedir. Stratejik planlamada kaynaklar amaç ve hedefler doğrultusunda yönlendirilmektedir. Kaynakların stratejik açıdan değerlendirilmesiyle etkinlik ölçülmektedir. Katılımcılar stratejik planlamanın farklı seçeneklere sahip politikalar geliştirilmesi sürecine katkı yaptığını düşünmektedir (%91,4). Buna göre, kurumsal düzeyde örgütün ne şekilde yönlendirilmesi gerektiği hususunda optimum seçenek tercih edilerek karar verilecektir. Katılımcılar stratejik planlama sürecinde bütçe olanaklarının da göz önünde tutulması gerektiği görüşündedirler (%95). Geleceğe dönük stratejiler geliştirmede örgütün sahip olduğu kaynakları verimli bir biçimde yönlendirebilmesi oldukça önemlidir. Katılımcıların %75,8'i stratejik planlamanın idari birimler arasındaki bilgi alışverişini arttırdığını belirtmiştir. Bu sonuçta stratejik plan sürecinin genel ve geniş kapsamlı olmasının idari birimler arasındaki iletişimi güçlendirmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3.Örneklemin Stratejik Planın Örgütsel Boyutuna Dair Algıları

		N	%
Stratejik planlama öncesi gerekli hazırlıklar yapılmalıdır	Kesinlikle Katılmıyorum	56	16,2
	Katılmıyorum	29	8,40
	Kararsızım	75	21,7
	Katılıyorum	98	28,4
	Kesinlikle katılıyorum	87	25,2
Akademik personelin stratejik planlama hususunda yeterli bilgi birikimi olmalıdır	Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,0
	Katılmıyorum	5	1,45
	Kararsızım	4	1,16
	Katılıyorum	168	48,7
	Kesinlikle katılıyorum	161	46,7
Stratejik planlama idarecilerin ve personelin yeteneklerini açığa çıkartır	Kesinlikle Katılmıyorum	33	9,56
	Katılmıyorum	46	13,3
	Kararsızım	58	16,8
	Katılıyorum	174	50,4
	Kesinlikle katılıyorum	34	9,85
Stratejik planlama öğretim üyesinin çalışma perspektifini yeniler	Kesinlikle Katılmıyorum	35	10,1
	Katılmıyorum	44	12,7
	Kararsızım	39	11,3
	Katılıyorum	128	37,1
	Kesinlikle katılıyorum	99	28,7
Stratejik planlama verilen eğitimin kalitesini arttırır	Kesinlikle Katılmıyorum	34	9,85
	Katılmıyorum	8	2,3
	Kararsızım	43	12,4
	Katılıyorum	158	45,8
	Kesinlikle katılıyorum	102	29,5

Planlamada sürekli aynı kişilerin görevlendirilmesi iş yükünü ve hata oranını arttırır	Kesinlikle Katılmıyorum	7	2,0
	Katılmıyorum	25	7,2
	Kararsızım	51	14,8
	Katılıyorum	188	54,5
	Kesinlikle katılıyorum	74	21,5
Stratejik planlamada her birimdeki çalışanların gayreti ve desteği olmadan başarı sağlanamaz	Kesinlikle Katılmıyorum	41	11,9
	Katılmıyorum	4	1,15
	Kararsızım	18	5,2
	Katılıyorum	195	56,5
	Kesinlikle katılıyorum	87	25,2
Stratejik planlama yasal açıdan zorunlu olduğu için yapılır	Kesinlikle Katılmıyorum	38	11
	Katılmıyorum	59	17,1
	Kararsızım	16	4,63
	Katılıyorum	189	54,8
	Kesinlikle katılıyorum	43	12,46
Stratejik planın hazırlık sürecinde yeterli sayıda personel görev yapar ve tepe yönetimi desteğini sunar	Kesinlikle Katılmıyorum	19	5,5
	Katılmıyorum	47	13,6
	Kararsızım	153	44,3
	Katılıyorum	87	25,2
	Kesinlikle katılıyorum	39	11,3
Stratejik planlama akademik personelin ihtiyaçlarını dikkate alır ve kurum içi benimsenme oranı yüksektir	Kesinlikle Katılmıyorum	38	11,0
	Katılmıyorum	92	26,7
	Kararsızım	84	24,3
	Katılıyorum	123	35,6
	Kesinlikle katılıyorum	8	2,31

Katılımcılara stratejik planın örgütsel boyutuna yönelik algılarını değerlendirmek amacıyla belli sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların %53,6'sı stratejik planlama öncesi planlama sürecindeki eksikliklerin tespitini sağlayan bir hazırlık çalışmasının yapılması gerektiğini düşünmektedir. Katılımcılar akademik personelin stratejik planlama hususunda yeterli bilgi birikimine sahip olmasını büyük bir çoğunlukla (%95,4) önemsemektedir. Buna göre, akademik personelin eğitim ihtiyacı tespit edilerek eğitimin içeriğine karar verilmelidir. Stratejik planlama sürecinin idarecilerin ve personelin yeteneklerini açığa çıkardığını düşünenlerin oranı %60,25'tir. Stratejik planlamanın öğretim üyelerin çalışma planlarını düzenlemesinde etkili olduğunu belirtenlerin oranı %65,8'dir. Stratejik planlamanın verilen eğitim sürecine de olumlu yansımaları olduğunu belirtenlerin oranı %75,3'tür. Hâlihazırda yükseköğrenimde stratejik planlamanın nihai hedeflerinden biri de eğitim-öğretim kalitesini arttırmaktır. Katılımcılar planlama sürekli aynı kişilerin görevlendirilmesinin iş yükü ve hata oranını arttıracağı görüşündedirler (%76). Planlamada aynı kişilerin görevlendirilmesi stratejik planlamanın temel hedeflerinden biri olan farklı bakış açılarından yararlanılması imkânını ortadan kaldıracaktır. Stratejik planlamada her birimdeki çalışanların gayreti ve desteğinin gerekliliği katılımcılarca kabul edilmektedir (%81,7). Katılımcılar stratejik planın başarısının işbirliğine ve ortak bir biçimde hareket etmeye bağlı olduğu görüşündedir. Yasal açıdan zorunlu olduğunu düşündükleri için stratejik planın yapıldığını düşünenlerin oranı %67,26'dır. Stratejik planlamanın yasal zorunluluk dışında yükseköğrenimde belli standartlar oluşturmak ve performans çıktılarına göre stratejik konuları değerlendirmek amacıyla yapılması zaten gereklidir. Stratejik planın hazırlık sürecinde yeterli sayıda personelin görev yaptığı ve tepe yönetiminin desteğini sunduğu hususunda katılımcıların çoğu görüş belirtmekten kaçınmıştır (%44,3).

Stratejik planlamanın hazırlanması ve yönetiminde üst yönetimin desteği oldukça önemlidir. Sürece dâhil olacak birimler hazırlık aşamasında tespit edilmelidir. Stratejik planlamanın akademik personelin ihtiyaçlarını dikkate alınarak yapıldığını ve kurum içi benimsenme oranının yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %37,9'dur. Stratejik planlama sürecinde mutlaka bölümlerden yıllık ve beş yıllık hedefleri talep edilmeli, buna göre kurumsal düzeyde planlama çalışmaları fikir birliği çerçevesinde yürütülmelidir.

Tablo 4. Örneklemin Stratejik Planın Uygulanma Sürecine Dair Görüşleri

	Katılma düzeyleri	**n**	**%**
Stratejik plan üniversitenin değişen koşullara uyumunu sağlar	Kesinlikle Katılmıyorum	32	9,2
	Katılmıyorum	9	2,6
	Kararsızım	39	11,3
	Katılıyorum	141	40,8
	Kesinlikle katılıyorum	124	35,9
Stratejik plan üniversitenin yönelimlerini açığa çıkartır	Kesinlikle Katılmıyorum	31	9
	Katılmıyorum	11	3,1
	Kararsızım	24	7
	Katılıyorum	188	54,4
	Kesinlikle katılıyorum	91	26,3
Stratejik plan üniversitenin mevcut durumuyla hedeflerini karşılaştırır	Kesinlikle Katılmıyorum	32	9,2
	Katılmıyorum	6	1,7
	Kararsızım	29	8,4
	Katılıyorum	179	51,8
	Kesinlikle katılıyorum	99	28,7
Üniversitenin örgüt kültürü planın uygulanmasına temel teşkil eder	Kesinlikle Katılmıyorum	34	9,8
	Katılmıyorum	13	3,7
	Kararsızım	42	12,1
	Katılıyorum	166	48,1
	Kesinlikle katılıyorum	90	26,0
Üniversitemiz stratejik planlama çalışmalarına uygun bir işleyişle yönetilir	Kesinlikle Katılmıyorum	46	13
	Katılmıyorum	28	8,1
	Kararsızım	59	17,1
	Katılıyorum	157	45,5
	Kesinlikle katılıyorum	55	16
Stratejik planlama pratikten daha çok teorik bir yaklaşımdır	Kesinlikle Katılmıyorum	163	47,2
	Katılmıyorum	98	28,4
	Kararsızım	26	7,5
	Katılıyorum	11	3,18
	Kesinlikle katılıyorum	47	13,6

Katılımcıların stratejik planın uygulanma sürecine ilişkin görüşleri değerlendirildiğinde, stratejik planın üniversitenin değişen koşullara uyumunu sağladığını belirtenlerin oranı %76,7'dir. Stratejik planlama esneklik ve dinamizm kabiliyetine sahiptir ve dış çevre analizleri kapsamında koşullardaki farklılaşmaları mutlaka dikkate alır. Stratejik plan ile birlikte üniversitenin geleceğe dair yönelimlerinin açığa çıkacağını belirtenlerin oranı %80,7'dir. Stratejik planın üniversitenin mevcut durumuyla gelecekteki hedeflerini karşılaştıracağını düşünenlerin oranı %80,5'tir. Stratejik planlama durum analizini önemser. Kurumsal misyon ve vizyon doğrultusunda vizyona ulaşmak için yapılması gerekenlerin neler olduğunu kararlaştırır. Üniversitenin örgüt

kültürünün planın uygulanmasına temel teşkil edeceğini belirtenlerin oranı %74'tür. Stratejik plan yeniliklere açık, takım ve proje odaklı çalışmalara yatkın, personelin eğitim seviyesinin yeterli düzeyde olduğu dinamik yapılı örgütlerde daha kolay uygulanmaktadır. Üniversitenin stratejik planlama çalışmalarına uygun bir işleyişle yönetildiğini belirtenlerin oranı %61,5'tir. Katılımcıların %75,6'sı stratejik planlamanın teorik bir yaklaşım olmaktan çok uygulamaya dönük bir yaklaşım olduğu görüşündedir.

SONUÇ

Stratejik planlama belli bir hedefe yönelmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yöneticinin hem kendisini hem sistemi hem de amaçları değerlendirmesi ile bu değerlendirmeye uygun karar almasını sağlayan bir araç niteliğindedir. Bu kavram kamu kurumlarında kullanılmaya başlanmadan önce 1950'li yıllarda özel sektör ile hayatımıza girmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde kamu kurumlarında stratejik planlamanın kullanılmaya başlanması ile birlikte müşteri, pazarlama, risk yönetimi gibi özel sektör alanında kullanılan kavramlar kamu sektörüne de dahil olmuştur ve ABD'de 1993 yılında çıkarılan kanun ile bu planın hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir.

Kamu kurumlarında hazırlanan bu planlamanın dört temel soru-cevap üzerine inşa edilmektedir. Bu sorular; " Neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?" şeklindedir. Bu sorulara karşılık cevaplar ise sırasıyla "SWOT analizi, Misyon ve ilkeler, vizyon, amaçlar ve hedefler, Stratejilerin seçilmesi ve uygulanması, İzleme, değerlendirme ve kontrol" şeklinde ifade edilmektedir. Bu sorular; " Neredeyiz? Nereye ulaşmak istiyoruz? Gitmek istediğimiz yere nasıl ulaşabiliriz? Başarımızı nasıl takip eder ve değerlendiririz?" şeklindedir. Bu sorulara karşılık cevaplar ise sırasıyla "SWOT analizi, Misyon ve ilkeler, vizyon, amaçlar ve hedefler, Stratejilerin seçilmesi ve uygulanması, İzleme, değerlendirme ve kontrol" şeklinde ifade edilmiştir. Bu soru ve cevaplar doğrultusunda hem özel sektörde hem kamu sektöründe uygulanan stratejik planlama sürecinin bu çalışmada kamu sektörü boyutu ele alınmıştır.

Kamu kurumlarında mali ve idari sorunlar kamu personelinin görevlerini layıkıyla ve planlı bir şekilde yerine getirmelerini zorlaştırmaya başlamıştır. Bu zorluğa karşı çözüm için 1980'li yıllarda kamu kurumlarında görevlerin planlı bir şekilde yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Kamu idarelerinin planlı bir şekilde hizmet sunması, politika geliştirerek belirlenen bu politikaları uygulamayı ve ektili bir şekilde izleme ve değerlendirmeye yönelik olarak stratejik planlama benimsenmiştir. Bu sayede stratejik planlama hem kamu mali yönetiminde etkinliği arttırmayı hem de kurum içerisindeki kültür ve kimlik gelişimine destek sağladığı gözlemlenmiştir. Dünyada kamu kurumlarındaki olumlu etkiler yaşanması sonucu stratejik planlamanın Türkiye'de de uygulanmasını sağlamıştır.

Türkiye'de 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun 3. maddesinde stratejik planlamanın tanımına ye verilirken 9. maddesi ile birlikte kamu kurumlarında stratejik plan hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir. Bu kanunun çerçevesinde Yüksek Planlama Kurulunun kararı doğrultusunda sekiz kamu idaresi seçilerek bu idarelerde stratejik planlamanın pilot çalışmaları yapılmıştır. Bu pilot çalışma devam ederken Büyükşehir Belediye Kanunu (5216), Belediye Kanunu (5393) ve İl Özel İdaresi Kanunu(5302) doğrultusunda 50.000'in üzerinde olan belediye ve il özel idarelerinin de stratejik plan hazırlaması zorunlu hale getirilmiştir. 5018 sayılı kanun ile birlikte Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay görevlendirilmiştir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı yetki ve sorumluluklar ile ilgilenirken, Maliye Bakanlığı performansa dayalı bütçe görevini üstlenmiştir. Sayıştay'ın görevi ise kamu kurumlarındaki faaliyetlerini sonuçlarını performans ekseninde değerlendirmektir. Günümüzde stratejik planlamanın Türkiye'deki durumuna baktığımızda oldukça geliştiği gözlemlenmektedir. Bu gelişmelerin takibini kalkınma planları ile görülebilmektedir. Şu an aktif olan 11. Kalkınma Planı ile birlikte stratejik planlama alanında politika ve tedbirler ele alınmıştır. Bu teorik bilgiler doğrulusunda Türkiye'de günümüzde yürürlükte stratejik plan hazırlamakla yükümlü olan 80 Merkezi idare, 362 Belediye, 51 il özel idaresi, 15 KİT ve 116 devlet

üniversitesi bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan 116 devlet üniversitesine istinaden yükseköğretim kurumlarındaki stratejik planlama ele alınmıştır.

Ekonominin bilgiye dayandığı günümüz dünyasında yükseköğretim kurumları insanları geliştiren merkezler olarak görülmektedir. Bu bakımdan stratejik planlama eğitim kurumlarında da önem kazanmıştır. Hem kamu yönetimi hem de kamu mali yönetimi reformları ışığında üniversitelerde stratejik yönetim süreci uygulanmaktadır. Üniversiteler diğer kamu kurumlarından farklı bir sektör alanı oluşturmaktadır. Bu kurumlar arasında farklılaşma çabası da bulunmaktadır. Bu yüzden stratejik planların üniversiteye özgü olarak gelişmesi gereklidir. Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında planlama çalışmaları 1981 yılına kadar Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yürütülmüştür ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununu ile YÖK'e planlama görevi verilmiştir. 2005 yılına gelindiğinde 25942 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği çıkartılmıştır. Bu yönetmeliğe göre hem devlet hem de vakıf üniversitelerinde stratejik plan hazırlamak zorunlu hale getirilmiştir. Bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturan Dokuz Eylül Üniversitesi de bu yönetmeliğe tabi tutulmaktadır. Buna göre Dokuz Eylül Üniversitesi stratejik planları 2006 yılından beri düzenli olarak her beş yılda bir yapılmaktadır. Bu üniversite için hazırlanan en son stratejik plan ise 2019 yılında gerçekleşmiştir ve şu an yürürlüktedir. Bu bilgiler temelinde Dokuz Eylül Üniversitesi'nin stratejik planlama hakkında akademik personel görüşlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmada toplamda 32 sorudan oluşan bir anket çalışması uygulanmıştır. Katılımcılar stratejik planlamanın üniversite içi birim ve bölümler arasında ortak bir müzakere sonucunda hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Stratejik planlama ile bütçe kaynaklarının verimli bir biçimde kullanılacağını belirtenlerin oranı oldukça yüksektir. Katılımcılar stratejik planlama faaliyetlerinin yürütülmesi sürecinde hizmet içi eğitim faaliyetlerinde bulunulmasının gerekliliğine de işaret etmektedir. Katılımcıların dikkat çektiği bir diğer husus stratejik planlama faaliyetlerinin üst yönetimin koordinatörlüğünde çok aktörlü bir yaklaşımla karşılıklı etkileşime dayalı bir biçimde yönlendirilmesidir. Birim ve bölüm bazındaki hedefler kurumsal düzeyde uyumlu kılınarak belli bir standart temelinde bütünleştirilmelidir. Genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcılar stratejik planlamanın yükseköğrenimde gerçekçi hedeflere ve akademik gereksinimlere göre hazırlanması halinde yararlı olacağını düşünmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkel, G. A. (2012). Üniversite Personelinin Stratejik Planlamayı Katılımcılık ve Gelişim Boyutuyla Değerlendirmesi (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akıl, G. (2015). Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama ve Stratejik Planlama Uygulamalarının Devlet Üniversitelerinin Kurumsal Performansına Etkileri Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, Ş. (2008). Stratejik Planlama Kavramı ve Reklam Ajanslarında Kullanımı: Türkiye'deki Reklam Ajanslarında Çalışan Stratejik Planlama Uzmanları ve Stratejik Planlamanın Uygulanışı Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. D., Aksoy, S. (2007). Kamu Kesiminde Stratejik Planlama ve Çalışanlara Yansıması: Hacettepe Üniversitesi Örneği, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*25 (1): 293-322.

Başkan, G. A. (1994). Yükseköğretimde Stratejik Planlama. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6 (1-2): 367-377.

Birinci, M. (2014). Üniversitelerde Stratejik Yönetim Uygulamalarının Performansa Etkileri: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Yükseköğretim Dergisi,* 4 (3): 135-147.

Coşkun, B., Pank Y., Ç. (2018). Türkiye'de Stratejik Planlama: Son Dönem Gelişmelerin İncelenmesi. *Strategic Public Management Journal*, 4(8): 1-16.

Genç, N. F. (2007). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama, *Dünya Şehircilik Günü 31. Kolokyum Programı Planlama Paradigmalarında Değişim Çerçevesinde Türkiye'de Stratejik Planlama Bildiri Kitabı,* 7-9 Kasım, 1-8.

Güven, A. (2014). Kamu Yönetiminde Geleceğin İnşasında Stratejik Bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,* 2(2): 63-80.

http://strateji.deu.edu.tr/deu-stratejik-plan/#p=1, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/g/du/kurum/Devlet+Universiteleri, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

Kevser, M. (2019). Stratejik Planlama Süreçlerinin Değerlendirilmesi ve İşletmelerin Stratejik Planlamaya Yaklaşımlarının Analizi, *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi,* 1(1): 30-39.

Nalcı A. N. (2013). Kamuda Stratejik Planlamanın "Katılımcılık" Boyutu, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,*4 (1): 80-100.

On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 (2019). *T.C. Resmi Gazete (30840, 23 Temmuz 2019).*

Saruhan, Ş. C. (1994). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi,* 1(1): 18-21.

Songür, N. (2015). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Uygulamalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme, *Strategic Public Management Journal,* (1): 56-78.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). *Üniversiteler İçin Stratejik Planlama Rehberi*, 1-116.

T.C. Resmi Gazete, Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Değerlendirme ve Kalite Geliştirme Yönetmeliği. (2006). 26390. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/09/20050920-9.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2021.

Tunç, A. (2015). Türkiye'de Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Değişimin Bir Simgesi Olarak "Stratejik Planlama ve Yönetimi". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi,*(3): 69-86.

Uçar, N. M. (2010). Stratejik Yönetim ve Kamu Sektörü Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Usta, Aydın (2014). Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama: Önemi, Bileşenleri, Evreleri ve Uygulanabilirliği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi,* (2): 31-53.

Yanar, B. (2019). Stratejik Planlama Olgusu ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi: Doküman İncelemesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yörük, D., Bozok, Y. (2015). Kamu Kurumlarında Stratejik Planlama Süreci ve Yöneticilerin Algısı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 29 (1): 1-18.

YENİLENEBİLİR ENERJİ BAĞLAMINDA ALGILANAN KALİTE VE ALGILANAN RİSKİN KURUMSAL İTİBARA ETKİSİ: EGE BÖLGESİNDE BİR UYGULAMA

THE EFFECT OF PERCEIVED QUALITY AND PERCEIVED RISK ON CORPORATE REPUTATION IN THE CONTEXT OF RENEWABLE ENERGY: AN APPLICATION IN THE AEGEAN REGION

Osman ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Orcid 0000-0001-8880-1459

Kadir ÖZDEMİR

Arş. Gör. Şırnak Üniversitesi, Orcid 0000-0002-2034-4797

ÖZET

Sanayi devrimleri ve nüfus artışının etkisiyle dünya genelinde enerji tüketimi ve enerjiye olan ihtiyaç hızla artmakta olup küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi birçok probleme neden olmaktadır. Bu bağlamda işletmeler ve müşterileri çevreye karşı daha duyarlı bir hale gelmeye ve yenilenebilir enerji teknolojilerine (YET) daha fazla önem vermeye başlamıştır. YET ürünleri sera gazı ve karbondioksit salınımını en aza indirdiği için enerjiye ulaşmanın en temiz yolu olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan YET ürünlerinin kullanımı iklim, güneş ışığı, rüzgâr gücü, arazi şartları, sermaye, müşteri algısı vb. gibi birçok faktöre bağlı olup dünyanın birçok yerinde kullanılmamakta ve hatta bilinmemektedir.

YET ürünlerinin kalitesinin yüksek ve çevresel riskinin az olması gerekmektedir. Bu bağlamda YET ürünlerini üreten işletmelerin -doğru pazarlama stratejileri de uygulayarak- iyi bir itibara sahip olması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda YET ürünlerini kullanacak müşterilerin kalite algısı ve risk algısı; YET ürünlerini üreten işletmelerin kurumsal itibarı; YET ürünleriyle ilgili yorumlar ve tavsiyeler vb. gibi ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri ürünlerin tercih edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle çalışmada, müşterilerin YET ürünlerine yönelik algılanan kalite ve algılanan riskin kurumsal itibar üzerindeki etkisi; ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin bu etkideki aracı rolü araştırılmıştır. Çalışmanın verileri Mayıs-Haziran 2020 tarihlerinde Ege bölgesindeki 385 katılımcıdan online anketle toplanmış olup SPSS 23.0 paket programıyla analiz edilmiştir.

Sonuç olarak kurumsal itibar üzerinde algılanan kalitenin pozitif yönde; algılanan riskin ise negatif yönde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin aracılık rolü incelendiğinde algılanan kalitenin kurumsal itibara etkisinde kısmi aracılık rolü bulunmakta; algılanan riskin kurumsal itibara etkisinde ise aracılık rolü bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji Teknolojileri, Algılanan Kalite, Algılanan Risk, Kurumsal İtibar, Ağızdan Ağıza Pazarlama

ABSTRACT

Because of industrial revolutions and population growth, energy consumption and the need for energy are increasing swiftly around the world, which is causing many problems such as global warming and climate change. In this context, businesses and their customers have commenced to become more sensitive for environment and pay more attention to renewable energy technologies (RET). RET products are considered as the cleanest way to reach energy, since they minimize greenhouse gas and carbon dioxide emissions. On the other hand, usage of RET products depends on the many factors which are climate, sunlight, wind power, land

conditions, capital, customer perception and so on. Also RET products not used or even not known in many parts of the world.

RET products must have high quality and contain low environmental risk. Accordingly, it is important that businesses which produce RET products have a good corporate reputation by implementing the correct marketing strategies. In this context, quality and risk perception of customers; corporate reputation of businesses; word of mouth marketing activities such as comments and recommendations on RET products, etc. have a significant effect on the preference of RET products. Therefore, in the study, the effects of perceived quality and perceived risk of customers about RET products on corporate reputation and the mediating role of word-of-mouth marketing activities in this effect have been researched. The data of the study were collected through an online questionnaire from 385 participants in the Aegean region between May and June 2020 and analyzed with the SPSS 23.0 package program.

As a result, perceived quality positively and perceived risk negatively effects corporate reputation. In addition, when the mediating role of word-of-mouth marketing activities is examined, there is a partial mediating role in the effect of perceived quality on corporate reputation and there is no mediating role in the impact of perceived risk on corporate reputation.

Keywords: Renewable Energy Technologies, Perceived Quality, Perceived Risk, Corporate Reputation, Word of Mouth Marketing

GİRİŞ

Sanayi devrimleri ve nüfus artışının etkisiyle dünya genelinde enerjiye olan talep hızla artmaktadır. Bu durum iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi ciddi çevresel problemlere sebep olmaktadır (Economou, 2010). Bu doğrultuda işletmeler ve müşterileri çevreye karşı daha duyarlı bir hale gelmiş olup yenilenebilir enerji teknolojilerine (YET) daha fazla önem vermeye başlamıştır. Çünkü YET ürünleri çevresel problemlerin çözümünde önem arz etmektedir. Bu doğrultuda güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, hidroelektrik enerjisi, biokütle enerjisi ve okyanus enerjisi yaygın olarak kullanılan YET ürünleri olup bunlar enerjiye ulaşmanın en temiz ve güvenilir yoludur (Turkenburg ve Faaji, 2000).

Tüketiciler satın alacakları ürünlerin beklentilerini karşılamasını istemektedir. Bu bağlamda YET ürünlerinde kalite tüketicilerin ürünler hakkındaki çevresel mükemmellik ve çevreye zarar vermeme algısı olarak bilinmektedir (Zeithalm, 1998). YET özelinde tüketiciler kaliteli olarak algılamadıkları ürünlerde risk algılamaktadır. Tüketicilerin algıladıkları bu risk zamanla çevresel endişeye dönüşmektedir. Tüketiciler satın alacakları YET ürünlerinin çevreye bekledikleri yararı sağlayamayacağı ve hatta zarar verebileceğinden endişe duymaktadır. Bu nedenle işletmeler tüketicilerin kalite ve risk algısına önem göstermelidir (Kresno ve Wahyono, 2019: 80-81). Çünkü çevreye duyarlı YET ürünü tüketicileri ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanmakta olup güçlü çevresel mesajlar vermektedir. Tüketiciler ürünler hakkındaki olumlu veya olumsuz yorumlarını diğer müşterilere iletmektedir (Susilowati, 2018: 313). Bu durum tüketicilerin kalite ve risk algısı önemli derecede etkilemektedir. Tüketiciler kaliteli olarak algıladıkları ürünler hakkında olumlu görüş bildirirken çevresel risk algıladıkları ürünler hakkında olumsuz görüş bildirmektedir. Ayrıca bu durumdan işletmelerin kurumsal itibarı da etkilenmektedir (Chen vd., 2014: 2412-2414).

Literatür incelendiğinde YET ile ilgili birçok çalışma olduğu görülmektedir. Gil ve Jacob (2018), YET ürünleri bağlamında algılanan kalite ve satın alma niyeti arasındaki ilişkide yeşil memnuniyet ve yeşil güvenin aracılık rolünü; Chen ve Chang (2012), algılanan kalite ve yeşil marka farkındalığının yeşil marka değeri üzerindeki etkisini ve bu ilişkide algılanan riskin aracılık rolünü; Wasaya vd. (2021), yeşil güven ve algılanan kalitenin satın alma niyetine etkisini; Kresno ve Wahyono (2019), yeşil algılanan değer, yeşil güven, algılanan risk ve algılanan kalitenin satın alma niyetine etkisini; Park (2019) kurumsal sosyal sorumluluğun kurumsal itibara

etkisini; Chen ve Chang (2013), algılanan güven, algılanan risk ve algılanan kalitenin satın alma niyetine etkisini incelemiştir.

Bu doğrultuda çalışmada, müşterilerin YET ürünlerine yönelik algılanan kalite ve algılanan riskin kurumsal itibar üzerindeki etkisi; ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin bu etkideki aracı rolü araştırılmıştır. Çalışmanın verileri Mayıs-Haziran 2020 tarihlerinde Ege Bölgesi'ndeki 385 katılımcıdan online anket yoluyla toplanmış olup SPSS 23.0 paket programıyla analiz edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Algılanan Kalite

Ürün veya hizmet kalitesi düşünüldüğünde gerçek kalite ve algılanan kalite arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Kalite, ürün veya hizmet kalitesinin teknik araçlar yardımıyla ortaya çıkarılan gerçek mükemmelliğini ifade ederken (Gatti vd., 2012: 68) algılanan kalite, tüketicilerin ürün veya hizmetin tüm boyutlarını değerlendirerek yaptığı performans tahmini olarak tanımlanmaktadır (Marakanon ve Panjakajornsak, 2017: 25). Bu bağlamda kalite, bir ürün veya hizmetin genel bir değerlendirilme biçimi olarak görülmekte olup küresel bir değer yargısıdır (Snoj vd., 2004: 158).

Ürün veya hizmet satın almadan önce tüketicilerin kalite hakkında bazı algıları bulunmaktadır. Tüketiciler satın alacakları ürünlerin tüm özellikleriyle birlikte beklentilerini karşılamasını istemektedir. Bu doğrultuda algılanan kalite tüketicilerin satın alma niyetini doğrudan etkilemekte olup işletmelerin başarısı için kritik öneme sahiptir (Saleem vd., 2015: 23). Bu nedenle işletmeler ürün ve hizmet geliştirmenin her aşamasında tüketicilerin kalite algısına dikkat etmelidir (Stylidis vd., 2020: 38; Gatti vd., 2012: 68).

Özellikle Yenilenebilir Enerji Teknolojileri alanında algılanan kalite, tüketicilerin ürünler hakkındaki çevresel mükemmellik ve çevreye zarar vermeme algısı olarak ifade edilmektedir (Zeithalm, 1998). Bu bağlamda algılanan kalite tüketicilerin risk algısı (Snoj vd., 2004), memnuniyeti, satın alma niyeti (Saleem vd., 2015), güveni (Marakanon ve Panjakajornsak, 2017), işletme ve marka itibarı (Gatti vd., 2012) ve ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri (Chen vd., 2014) üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Algılanan Risk

Algılanan risk, tüketicilerin satın alacakları ürün veya hizmetlerden bekledikleri toplam riski ifade etmekte olup genellikle satın alma işlemlerindeki belirsizlik ve kaybetme endişesinden kaynaklanmaktadır (Wu ve Chen, 2014: 83). Algılanan risk genel olarak satın alma işlemleri sonucunda satın alınan ürün veya hizmetlerin beklentiyi karşılayamaması ve bu durumun maddi ve psikolojik kayıplara neden olması anlamına gelmektedir (Yeung ve Morris, 2006: 295). Tüketicilerde kaybetme endişesi oluşturan risk algısı finansal risk, performans riski, fiziksel risk, psikolojik risk ve sosyal risk boyutlarından oluşmaktadır (Marakanon ve Panjakajornsak, 2017: 25).

YET ürünlerinin satışlarını artırmak için işletmeler tüketicilerin algıladıkları riski azaltmak zorundadır. Çükü bu ürünler özelinde tüketicilerin algıladıkları risk çevresel endişeye dönüşmektedir. Tüketiciler satın alacakları ürünlerin çevreye bekledikleri yararı sağlayamayacağı ve hatta zarar verebileceğinden endişe duymaktadır. Bu nedenle işletmeler tüketicilerin çevresel endişesini ve risk algısını azaltacak pazarlama stratejileri uygulamalıdır (Kresno ve Wahyono, 2019: 80-81).

Algılanan risk teorisine göre tüketiciler satın alacakları ürünlerden beklenen faydayı artırmak yerine önce algıladıkları riski en aza indirme eğilimindedir. Bu nedenle de rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler için tüketicilerin risk algısını yönetmek önem arz etmektedir. Ayrıca teoriye göre tüketicilerin kalite algısını artırmak ve işletmelerin kurumsal itibarını artırmak tüketicilerin risk algısını azaltırken (Chang ve Chen, 2014: 1756-1758) tüketici güvenini, memnuniyetini ve sadakatini de artırmaktadır (Marakanon ve Panjakajornsak, 2017: 25-27).

Kurumsal İtibar

İşletmelerin tüketicilerde oluşturduğu genel izlenim kurumsal itibar olarak tanımlanmakta olup tüketicilerin işletmeyi nasıl algıladığını ifade etmektedir (Park, 2019: 215). Kurumsal itibar bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluşmakta ve işletmelerin tüm paydaşlar için değer yaratmasını sağlamaktadır. (Dijkmans vd., 2015: 59). Bu doğrultuda kurumsal itibar işletme başarısının en önemli belirleyicilerinden biridir ve işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır (Park, 2019: 215). Çünkü tüketiciler kurumsal itibar bağlamında işletmeleri değerlendirmekte ve alışveriş yapacakları işletmeleri seçmektedir. Ayrıca olumlu kurumsal itibar tüketici memnuniyetini ve sadakatini artırmakta olup işletmelere yeni müşteriler kazandırmaktadır (Dijkmans vd., 2015: 59). Bununla birlikte tedarikçi ve yatırımcılar için de kurumsal itibar önem arz etmektedir. Yatırımcıların olumlu kurumsal itibara sahip işletmeleri seçme olasılığı daha yüksektir (Chun, 2005: 91).

YET gibi çevre dostu ürünlerin satışı işletmelerin kurumsal itibarını etkilemektedir. YET ürünleri tüketici algısında işletmelerin çevreye karşı sorumluluğunu yerine getirme konusunda olumlu bir imaj oluşturmaktadır. Bu ürünler sayesinde tüketiciler işletmelerin çevreye karşı duyarlı olduğunu ve sadece kar elde etmek için üretim yapmadığını düşünmektedir. Bu durum tüketicilerin risk algısını azaltmaktadır ve böylece işletmelerin kurumsal itibarı artmaktadır (Widyastuti vd., 2019: 85). Ayrıca kaliteli ürün üretmek ve tüketicilerin kalite algısını olumlu yönde değiştirmek de işletmelerin kurumsal itibarını artırmaktadır (Gatti vd., 2012: 66).

Ağızdan Ağıza Pazarlama

Ağızdan ağıza pazarlama tüketicilerin satın aldıkları ürünler veya alışveriş yaptıkları işletmeler hakkında diğer tüketiciler ile bilgi paylaşması olarak tanımlanmaktadır. Ağızdan ağıza pazarlama geleneksel olarak yüz yüze yapılabildiği gibi günümüzde genellikle internet ortamında yapılmaktadır (Susilowati, 2018: 313; Reyes-Mendenez vd., 2019). Tüketiciler ürünler veya işletmeler hakkında olumlu veya olumsuz yorum yapıp birbirlerine tavsiyeler vermektedir (Susilowati, 2018: 313). Bu bağlamda ağızdan ağıza pazarlama tüketiciler üzerinde önemli bir etkiye sahip olup işletmeler için yeni müşterilere ulaşma, bilinirlik ve itibar açısından önem arz etmektedir. Ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri sayesinde tüketiciler ürünler ve işletmeler hakkında bilgi edinmek için daha az çaba göstermektedir. Böylece tüketiciler zamandan tasarruf etmektedir (Susilowati, 2018: 313).

Özellikle YET ürünlerinde ağızdan ağıza pazarlama önem arz etmektedir. Çünkü çevreye duyarlı tüketiciler ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanmakta olup güçlü çevresel mesajlar vermektedir. Bu durum birçok işletmeyi pazarlama stratejilerini değiştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda YET ürünleri hakkındaki tüketicilerin kalite ve risk algısı ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerini etkilemektedir. Tüketiciler kaliteli olarak algıladıkları ürünler hakkında olumlu görüş bildirirken çevresel risk algıladıkları ürünler hakkında olumsuz görüş bildirmektedir. Bu durumdan işletmelerin kurumsal itibarı da etkilenmektedir (Chen vd., 2014: 2412-2414).

Literatür taraması sonrasında, araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmış olup araştırmanın yöntem ve analiz bölümüne geçilmiştir.

***H*$_1$**: Algılanan kalite kurumsal itibarı pozitif yönde etkilemektedir.

***H*$_2$:** Algılanan risk kurumsal itibarı pozitif yönde etkilemektedir.

***H*$_3$:** Ağızdan ağıza pazarlama kurumsal itibarı pozitif yönde etkilemektedir.

H$_4$: Ağızdan ağıza pazarlamanın algılanan kalite ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

***H*$_5$:** Ağızdan ağıza pazarlamanın algılanan risk ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Yenilenebilir Enerji Teknolojileri ürünlerinin yüksek kalitede olması ve az çevresel risk içermesi gerekmektedir. Bu bağlamda YET ürünlerini üreten işletmelerin -doğru pazarlama stratejileri de uygulayarak-

iyi bir itibara sahip olması önem arz etmektedir. Bu nedenle YET ürünlerini kullanacak müşterilerin kalite algısı ve risk algısı; YET ürünlerini üreten işletmelerin kurumsal itibarı; YET ürünleriyle ilgili yorumlar ve tavsiyeler vb. gibi ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri ürünlerin tercih edilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı müşterilerin YET ürünlerine yönelik algılanan kalite ve algılanan riskin kurumsal itibar üzerindeki etkisini ve ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin bu etkideki aracı rolünü araştırmaktır. Çalışmanın verileri Mayıs-Haziran 2020 tarihlerinde Ege Bölgesi'ndeki 385 katılımcıdan online anketle toplanmış olup SPSS 23.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Algılanan risk ve algılanan kalite ölçeği için Chen ve Chang (2013)'ın çalışmasından; kurumsal itibar ve ağızdan ağıza pazarlama ölçeği için ise Alam ve Yasin (2010)'in çalışmasından faydalanılmıştır.

BULGULAR

Demografik Bulgular

Araştırmanın katılımcılarına ait demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Bilgiler

Değişken		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	185	48,1
	Erkek	200	51,9
Medeni Durum	Bekar	238	61,8
	Evli	147	38,2
Yaş	24 ve altı	142	36,9
	25-34	155	40,3
	35-44	57	14,8
	45-54	23	6,0
	55-64	7	1,8
	65 ve üstü	1	0,3
Eğitim	İlköğretim	16	4,2
	Lise	37	9,6
	Önlisans	29	7,5
	Lisans	203	52,7
	Y. Lisans	65	16,9
	Doktora	35	9,1
Gelir (TL)	2000TL ve altı	143	37,1
	2001-4000	74	19,2
	4001-6000	74	19,2

	6001-8000	51	13,2
	8001-10binTL	30	7,8
	10binTL üstü	13	3,4
Meslek	Kamu Sektörü	115	29,9
	Özel Sektör	67	17,4
	Öğrenci	162	42,1
	Ev Hanımı	37	9,6
	Emekli	4	1,0

Demografik bilgilere göre katılımcıların büyük bir bölümü 34 yaş altında ve lisans eğitimi mezunudur. Ayrıca cinsiyet ve medeni durumlarına göre katılımcıların dengeli dağıldığı görülmüştür. Gelir durumuna göre 2000 TL ve altı gelire sahip olanlar; meslek durumuna göre ise kamu sektöründe çalışanlar ve öğrenciler katılımcıların büyük bölümünü oluşturmuştur.

Ölçeklere İlişkin Analiz Sonuçları

Araştırmanın değişkenlerine yönelik faktör ve güvenilirlik analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Analiz Sonuçları

Değişkenler	İfade	Ağırlık	Faktörün Açıklayıcılığı	**C. Alfa** Cr Ave	**KMO** Ki Kare - Df F - Sig
Algılanan Kalite	Ak3 Ak5 Ak4 Ak2 Ak1	0,893 0,868 0,865 0,865 0,839	75,032	**0,917** 0,937 0,750	**0,871** 1333,674 - 10 11,249 - 0,000
Algılanan Risk	Ar3 Ar2 Ar4 Ar5 Ar1	0,914 0,911 0,900 0,863 0,740	75,327	**0,916** 0,938 0,753	**0,867** 1472,971 - 10 114,342 - 0,000
Ağızdan Ağıza Pazarlama	Aap3 Aap2 Aap1 Aap4	0,896 0,875 0,857 0,798	73,480	**0,879** 0,917 0,734	**0,817** 823,388 - 6 41,974 - 0,000

Kurumsal İtibar	Ki2	0,928	80,817	**0,881**	**0,717**
	Ki3	0,906		0,926	652,916 - 3
	Ki1	0,862		0,808	6,194 - 0,000

Gerçekleştirilen faktör ve güvenilirlik analizleri neticesinde, analizine devam edilen ifadeler Tablo 2'de yer almıştır. Örneklem ve veri yapısının faktör analizi için yeterli olup olmadığı ilgilenen (Yong ve Pearce, 2013) KMO değerleri 0,70'in üzerindedir. Bu doğrultuda ölçeklerin faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir. Ayrıca soru ifadelerine ait faktör yükleri, açıklanan varyanslar, Cr ve Ave değerlerinin de araştırmaya devam etmeye uygun bulunması ile korelasyon ve regresyon analizlerine geçilmiştir.

Korelasyon Analizi Sonucu

Korelasyon analizi ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı belirlenmektedir. Korelasyon katsayısı r ile gösterilmekte olup +1 ile -1 arasında değer almaktadır. r katsayısı 1'e yaklaştıkça değişkenler arasındaki ilişkinin kuvveti pozitif yönde artarken -1'e yaklaştıkça negatif yönde artmaktadır. r katsayısı 0'a yaklaştıkça ise değişkenler arasındaki ilişkinin kuvveti azalmaktadır (Gogtay ve Thatte, 2017: 78-79).

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonucu

		Algılanan Kalite	Algılanan Risk	Ağızdan Ağıza Pazarlama	Kurumsal İtibar
Algılanan Kalite	Pearson Korelasyon	1			
	Sig. (2-tailed)				
	N	385			
Algılanan Risk	Pearson Korelasyon	0,059	1		
	Sig. (2-tailed)	0,252			
	N	385	385		
Ağızdan Ağıza Pazarlama	Pearson Korelasyon	**0,508****	**0,240****	1	
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,000		
	N	385	385	385	
Kurumsal İtibar	Pearson Korelasyon	**0,584****	0,072	**0,502****	1
	Sig. (2-tailed)	0,000	0,157	0,000	
	N	385	385	385	385

**. Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır (2-tailed).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre algılanan kalite-algılanan risk değişkenleri arasındaki ilişki p=0,252>0,05 olduğu için istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Algılanan kalite ile ağızdan ağıza pazarlama ve kurumsal

itibar değişkenleri arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Algılanan risk-ağızdan ağıza pazarlama değişkenleri arasında zayıf düzeyde pozitif yönde bir ilişki bulunurken, algılanan risk-kurumsal itibar değişkenleri arasındaki ilişki p=0,157>0,05 olduğu için istatistiksel olarak anlamsızdır. Son olarak ağızdan ağıza pazarlama-kurumsal itibar değişkenleri arasında ise orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Regresyon Analizi Sonucu

Regresyon analizi ile birlikte bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni nasıl açıkladığı, ilişkilerin yönü ve kuvveti belirlenmektedir (Sykes, 1993). Bu bağlamda regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Uyarlanmamış Katsayılar		Uyarlanmış Katsayılar	t Sig.	F Sig.	
		B	Std. Hata	Beta			
1		1,155	,171		6,741 ,000	198,221 ,000	R 0,584 **R^2** **0,341**
	Algılanan Kalite	,620	,044	,584	14,079 ,000		
2		3,336	,126		26,399 ,000	2,008 **,157**	R 0,072 **R^2** **0,005**
	Algılanan Risk	,067	,048	,072	1,417 ,000		
3		2,051	,134		15,249 ,000	129,316 ,000	R 0,502 **R^2** **0,252**
	Ağızdan Ağıza Pazarlama	,458	,040	,502	11,372 ,000		
4		,921	,169		5,463 ,000	126,277 ,000	R 0,631 **R^2** **0,398**
	Algılanan Kalite	,470	,049	,443	9,612 ,000		
	Ağızdan Ağıza Pazarlama	,253	,042	,277	6,012 ,000		
5		2,132	,153		13,961 ,000	65,336 ,000	R 0,505 **R^2**
	Algılanan Risk	-,048	,043	-,051	-1,125		

					,261		**0,255**
	Ağızdan Ağıza Pazarlama	,469	,041	,515	11,314 ,000		
6		1,077	,191		5,626 ,000	99,492 ,000	R 0,585 **R^2** **0,342**
	Algılanan Kalite	,617	,044	,582	13,998 ,000		
	Algılanan Risk	,036	,039	,038	,918 ,359		
7		,960	,184		5,206 ,000	84,117 ,000	R 0,631 **R^2** **0,398**
	Algılanan Kalite	,468	,049	,441	9,535 ,000		
	Algılanan Risk	-,020	,038	-,022	-,524 ,600		
	Ağızdan Ağıza Pazarlama	,258	,043	,283	,283 ,000		
a. Bağımlı Değişken: Kurumsal İtibar							

Regresyon analizi sonuçlarına göre;

- Algılanan kalitenin kurumsal itibarı pozitif yönde etkilediği; kurumsal itibardaki değişimin %34,1'inin algılanan kaliteden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Regresyon modelinin (p) değeri 0,05'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda H_1 desteklenmektedir.
- Algılanan risk ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide regresyon modelinin (p) değeri 0,05'ten büyük olduğu için model istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu bağlamda H_2 desteklenmemektedir.
- Ağızdan ağıza pazarlamanın kurumsal itibarı pozitif yönde etkilediği; kurumsal itibardaki değişimin %25,2'sinin ağızdan ağıza pazarlamadan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Regresyon modelinin (p) değeri 0,05'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda H_3 desteklenmektedir.
- Algılanan kalite ve ağızdan ağıza pazarlamanın kurumsal itibarı pozitif yönde etkilediği; kurumsal itibardaki değişimin %39,8'inin algılanan kalite ve ağızdan ağıza pazarlamadan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ağızdan ağıza pazarlamanın modele dahil edilmesiyle algılanan kalitenin kurumsal itibar üzerindeki etkisi azalmıştır. Bu bağlamda ağızdan ağıza pazarlamanın algılanan kalite ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu görülmektedir. Regresyon modelinin (p) değeri 0,05'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda H_4 desteklenmektedir.
- Algılanan riskin kurumsal itibarı negatif yönde ve ağızdan ağıza pazarlamanın ise pozitif yönde etkilediği; kurumsal itibardaki değişimin %25,5'inin algılanan risk ve ağızdan ağıza pazarlamadan

kaynaklandığı görülmektedir. Ağızdan ağıza pazarlamanın algılanan risk ve kurumsal itibar arasında kurulan modele dahil edilmesiyle algılanan riskin kurumsal itibar üzerindeki etkisi azalmıştır. Bu denenle ağızdan ağıza pazarlamanın algılanan risk ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Regresyon modelinin (p) değeri 0,05'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda H_5 desteklenmektedir.

SONUÇ

Çalışmada müşterilerin YET ürünlerine yönelik algılanan kalite ve algılanan riskin kurumsal itibar üzerindeki etkisi ve ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin bu etkideki aracı rolü araştırılmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan beş adet hipotez regresyon analizi ile test edilmiştir. Regresyon analizine göre H_1, H_3, H_4, H_5 hipotezleri desteklenirken H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Müşterilerin kalite algısı ve ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin kurumsal itibarı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Müşterilerin risk algısı ile kurumsal itibar arasındaki ilişkiyi test etmek için kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Fakat bu modele ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin eklenmesiyle müşterilerin risk algısı kurumsal itibarı negatif, ağızdan ağıza pazarlama ise pozitif yönde etkilemiştir. Bu bağlamda algılanan risk ile kurumsal itibar arasındaki ilişkide ağızdan ağıza pazarlamanın kısmi aracılık rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte ağızdan ağıza pazarlama da kurumsal itibarı pozitif yönde etkilemektedir. Algılanan kalite ve kurumsal itibar arasındaki ilişkide ise ağızdan ağıza pazarlamanın kısmi aracılık rolü bulunmaktadır.

Kurumsal itibar üzerindeki en büyük etkiyi sırasıyla müşterilerin kalite algısı, ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri ve risk algısı yapmaktadır. Bu nedenle işletmelerin YET ürünlerinin kalitesine daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü müşteriler kaliteli olarak algıladıkları ürünleri satın almaktadır. Çalışma müşterilerin kalite ve risk algısı ile ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin kurumsal itibar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmada YET ürünü üreten işletmelerin hangi yönlerini geliştirmeleri gerektiği, hangi faktörün kurumsal itibar özelinde daha önemli olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu yönleriyle çalışma literatüre ve iş dünyasına katkılar sunmaktadır.

Çalışma verilerinin bütçe ve zaman kısıtlarından dolayı sadece Ege Bölgesi'nde ikamet eden bireylerden toplanmış olması önemli bir kısıttır ve çalışmanın bulgularını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle gelecek çalışmaların daha fazla katılımcıya ulaşılarak, diğer bölgeleri veya ülke genelini kapsayacak şekilde yapılması literatüre önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKLAR

Alam, S. S., & Yasin, N. M. (2010). What factors influence online brand trust: Evidence from online tickets buyers in Malaysia. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *5*(3), 78–89.

Chang, C. H., & Chen, Y. S. (2014). Managing green brand equity: The perspective of perceived risk theory. *Quality and Quantity*, *48*(3), 1753–1768.

Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2012). The influences of green perceived quality and green brand awareness on green brand equity: The mediation effect of green perceived risk. *2012 Proceedings of Portland International Center for Management of Engineering and Technology: Technology Management for Emerging Technologies*, 1152–1159.

Chen, Y. S., & Chang, C. H. (2013). Towards green trust: The influences of green perceived quality, green perceived risk, and green satisfaction. *Management Decision*, *51*(1), 63–82.

Chen, Y. S., Lin, C. L., & Chang, C. H. (2014). The influence of greenwash on green word of mouth (green WOM): The mediation effects of green perceived quality and green satisfaction. *Quality and Quantity*, *48*(5), 2411–2425.

Chun, R. (2005). Corporate reputation: meaning and measurement. *International Journal of Management Reviews*, 7(2), 91-109.

Dijkmans, C., Kerkhof, P., & Beukeboom, C. J. (2015). A stage to engage: Social media use and corporate reputation. *Tourism Management*, *47*, 58–67.

Economou, A. (2010). Renewable energy resources and sustainable development in Mykonos (Greece). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *14*(5), 1496–1501.

Gatti, L., Caruana, A., & Snehota, I. (2012). The role of corporate social responsibility, perceived quality and corporate reputation on purchase intention: Implications for brand management. *Journal of Brand Management*, *20*(1), 65–76.

Gil, M. T., & Jacob, J. (2018). The relationship between green perceived quality and green purchase intention: a three-path mediation approach using green satisfaction and green trust. *International Journal of Business Innovation and Research*, *15*(3), 301–319.

Gogtay, N. J., & Thatte, U. M. (2017). Principles of correlation analysis. *Journal of the Association of Physicians of India*, *65*(3), 78-81.

Kresno, Z., & Wahyono, W. (2019). The influence of green perceived value, risk and quality toward green purchase intention through green trust. *Management Analysis Journal*, *8*(1), 79-89.

Marakanon, L., & Panjakajornsak, V. (2017). Perceived quality, perceived risk and customer trust affecting customer loyalty of environmentally friendly electronics products. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, *38*(1), 24–30.

Park, E. (2019). Corporate social responsibility as a determinant of corporate reputation in the airline industry. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *47* (December 2018), 215–221.

Reyes-Menendez, A., Saura, J. R., & Martinez-Navalon, J. G. (2019). The impact of e-WOM on hotels management reputation: exploring tripadvisor review credibility with the ELM model. *IEEE Access*, *7*, 68868-68877.

Saleem, B. A., Ghafar, A., Ibrahim, M., Yousuf, M., & Ahmed, N. (2015). Product perceived quality and purchase ıntention with consumer satisfaction. *Global Journal of Management and Business Research: E Marketing*, *15*(1), 21-28.

Snoj, B., Pisnik Korda, A., & Mumel, D. (2004). The relationships among perceived quality, perceived risk and perceived product value. *Journal of Product & Brand Management*, *13*(3), 156–167.

Stylidis, K., Wickman, C., & Söderberg, R. (2020). Perceived quality of products: a framework and attributes ranking method. *Journal of Engineering Design*, *31*(1), 37–67.

Susilowati, C. (2018). Perceived value, eword-of-mouth, traditional word- of-mouth, and perceived quality to destination image of vacation tourists. *Review of Integrative Business and Economics Research*, *7*(1), 312–321.

Sykes, A. O. (1993). An introduction to regression analysis. chicagounbound.uchicago.edu/-cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=law_and_economics Erişim Tarihi:01.05.2021

Turkenburg, W. C., & Faaij, A. (2000). *Renewable energy technologies*. UNDP/UNDESA/WEC: Energy and the Challenge of Sustainability. World Energy Assessment. New York: UNDP, 219-272.

Wasaya, A., Saleem, M. A., Ahmad, J., Nazam, M., Khan, M. M. A., & Ishfaq, M. (2021). Impact of green trust and green perceived quality on green purchase intentions: A moderation study. *Environment, Development and Sustainability*, January, 1-18.

Widyastuti, S., Said, M., Siswono, S., & Dian. (2019). Customer trust through green corporate image, green marketing staretgy and social responsibility: A case study. *European Research Studies Journal*, *XXII* (Issue 3), 83–99.

Wu, S.-I., & Chen, Y.-J. (2014). The impact of green marketing and perceived innovation on purchase intention for green products. *International Journal of Marketing Studies*, *6*(5), 81-100.

Yeung, R., M., W. & Morris, J. (2006). An empirical study of the impact of consumer perceived risk on purchase likelihood a modelling approach", International Journal of Consumer Studies, 30, P294- 305.

Yong, A. G., & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in quantitative methods for psychology*, *9*(2), 79-94.

Zeithaml, V.A. (1988), "Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence", Journal of Marketing, 52(3), 2-22.

MELEK SERMAYE İLE ENTELEKTÜEL SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Tarkan GÜLMEZ

Öğr. Gör. Munzur Üniversitesi, ORCID.0000-0002-8567-1457

Zülkif YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, ORCID.0000-0002-4118-8316

ÖZET

Yeni fikirlerle faaliyete başlayan girişimcilerin en büyük sorunlarının başında finansman problemiyle beraber tecrübe ve bilgi eksikliği gelmektedir. Girişimler finansal problemleri aşsalar dahi bilgisizlik ve tecrübe eksikliği, bazen yanlış kararlar almalarına neden olacak ve daha yolun başındayken bu girişim şirketlerini faaliyetlerine son vermeye dahi götürecektir. Tüm bu problemleri ortadan kaldıran, ABD ve Avrupa'da uzun yıllardır kullanılan Melek Sermaye finansmanı, yeni girişimlerin ihtiyaç duyduğu finansman kaynaklarıyla beraber yatırımcı Meleklerin sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi de girişime dahil etmektedir. Meleklerin sahip olduğu bu özelliklerinin yanında, dahil oldukları ağlar ile iş ve finansal çevreleri ayrıca piyasada sağlamış oldukları saygınlık ve imajları da girişim şirketi bünyesine katılarak, girişime finansal sermaye ile birlikte Entelektüel Sermaye katkısı da sağlayacaktır. Entelektüel Sermaye yapısal sermaye ve insan sermayesini bir araya getirerek müşteri sermayesini oluşturmaktadır. Bu üç sermayenin toplamından oluşan Entelektüel Sermaye özellikle melek sermayenin yapısal sermayeye kattığı finansal katkı ile daha da değerli hale gelebilmektedir. Entelektüel sermayenin işletmenin faaliyetlerini sürdürmesine olanak tanıyan, sahip olunan maddi olmayan varlıkları olduğu düşünüldüğünde, Melek Sermaye yöntemi ile Meleklerin işletmeye sağlamış olduğu mentorluk ve kılavuzluk bilgisi girişimlere rekabet koşullarında ayrıcalıklı olanaklar sağlayacaktır. Yapılan bu çalışmanın amacı; Melek Sermaye finansman yönteminin, yeni girişimcilere sağladığı finansal sermaye ile Entelektüel Sermaye kapsamında değerlendirilip, işletmeye katkılarını inceleyip, yapılan muhasebe kayıtlarının Entelektüel Sermaye hesaplarına etkisini incelemektir. Literatür taraması yöntemi ile yapılacak bu çalışma ile Melek Sermaye yönteminin Entelektüel Sermaye ile olan ilişkisi incelenerek bilime katkı sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel Sermaye, Melek Sermaye, Girişimcilik, Muhasebe

ABSTRACT

One of the biggest problems of entrepreneurs who start their business with new ideas is the lack of experience and knowledge along with the financial problem. Even if the startups overcome financial problems, ignorance and lack of experience will sometimes cause them to make wrong decisions, and this initiative will even lead companies to cease their activities at the beginning of the road. Angel Capital financing, which has been used in the USA and Europe for many years, eliminating all these problems, incorporates the knowledge and experience of investor Angels, as well as the financing resources needed by new ventures. In addition to these qualities of angels, the networks and business and financial environments they are involved in, as well as the prestige and image they have provided in the market, will also contribute to the venture with financial capital and Intellectual Capital. Intellectual Capital creates customer capital by bringing together structural capital and human capital. Intellectual Capital, which is the sum of these three capitals, can become more valuable especially with the financial contribution of angel capital to structural capital. Considering that the intellectual capital has intangible assets that allow the business to continue its activities, the mentoring and guidance

information provided by the Angels to the business with the Angel Capital method will provide privileged opportunities to the enterprises in competitive conditions. The purpose of this study is; Angel Capital financing method is evaluated within the scope of Intellectual Capital with the financial capital it provides to new entrepreneurs, examining its contributions to the business, and examining the effect of accounting records on Intellectual Capital accounts. With this study to be conducted with the literature review method, the relationship between the Angel Capital method and Intellectual Capital will be examined and contribution will be made to science.

Keywords: Intellectual Capital, Angel Capital, Entrepreneurship, Accounting

GİRİŞ

Küreselleşen rekabet koşulları girişimciliğin öneminin günden güne arttığını ortaya koymaktadır (Bingöl ve Türkmen, 2016). Ekonomilerin bu rekabet koşulları ile mücadele edebilmesi girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesine bağlıdır. Günümüz koşullarında hızla değişen ihtiyaçlara cevap verebilecek girişimlerin desteklenmesi bu anlamda önemlidir.

Girişim şirketlerinin yaşadığı en büyük sorunların başında finansal sorunlar başı çekmektedir. Yeni kurulmuş bir şirket henüz yolun başında olması nedeniyle riski büyük olarak kabul edilir. Bu nedenle gerekli olan fon kaynaklarını elde etmek maliyetli olmaktadır. Bu durum girişim şirketlerini biçimsel olan finansal kaynakların yanında biçimsel olmayan kaynaklara da yönlendirmektedir. Melek yatırımcılık biçimsel olmayan finansal kaynaklar arasında yer almaktadır. Melek yatırımcılar, aynı zamanda, tohum yatırımcılar, iş melekleri, kayıtdışı yatırımcı, fon veren melekler veya özel yatırımcı olarak da adlandırılmaktadır (Ganti, 2019).

İşletmeler için fiziksel sermaye ile birlikte fiziksel olmayan bazı unsurlara ihtiyaç duyarlar. Fiziksel olmayan bu unsurlar işletmenin kendi ürettiği, bünyesine kattığı ya da dış unsurlarla olan ilişkileri sonucu oluşan bilgidir. Bu bilgiler işletmenin entelektüel sermayesini oluşturmaktadır. İşletmelerin finansal sermaye ile birlikte onları rakiplerinden bir adım öteye taşıyacak ve piyasada rekabet üstünlüğü sağlayacak entelektüel sermayeye de ihtiyaç vardır. Entelektüel sermaye, bireysel ve organizasyonel olarak ortaya çıkan bilginin paylaşılmasını, dönüşümünü ve değişimini ortaya çıkararak işletmeye katma değer yaratan bir unsur yaratan varlık haline gelmektedir. (Emrem, 2004).

Entelektüel sermaye, işletmenin çalışanlarının yetenek ve tecrübelerini içeren insan sermayesi, bu insan sermayesini düzenleyen ve ona alt yapı oluşturup gelişmesini sağlayan yapısal sermaye ile işletmenin mal ve hizmet sattığı müşterileri ile olan ilişkilerinden doğan müşteri sermayesi unsurlarından oluşmaktadır.

Girişimci firmalara yatırım yapan melek sermaye yatırımcıları, bu yaptıkları yatırımın dışında işletmenin karar alma birimleri olan pazarlama ve yönetimde de söz sahibidirler. Karar alma sürecinde sahip oldukları deneyim, bilgi ve tecrübeyi de aktarırlar (Wiltbank, vd., 2009). Girişim şirketleri faaliyetlerine başladıkları ilk anlarda gerek piyasa gerekse müşteri ilişkileri anlamında yeterli bilgiyi biriktiremezler. Mevcut yeni fikirleri insan sermayesi ve yapısal sermaye anlamında bir getiri olarak kabul edilse de işletmenin hayatta kalması ya da gerekli olan büyüme ivmesini kazanması için yeterli olmayabilir. Mevcut bilgiler işletme içine dönük bilgiler olarak kalacaktır. İhtiyaç ve taleplerin hızlıca değiştiği günümüzde dışa dönük can alıcı bilgilere hızlıca sahip olmak girişim için hayati önem taşımaktadır. İş melekleri tam bu anda devreye girerek girişim için gerekli olan bu bilgi ve entelektüel sermayeyi, getireceği finansal sermaye ile birlikte işletmeye katacaktır.

1-MELEK SERMAYE

Girişim faaliyeti ortaya konan iş fikrinin fiiliyata dönüştürülmesi için ihtiyaç duyulan finansmanın temin edilmesiyle bütünlük kazanır. Melek finansmanı girişimcinin yakın çevresi veya kamunun sağladığı kaynaklar

dışında girişimci için kuruluş aşamasında ilk sırada gelecek finansman yöntemidir. Bu finansman yöntemi ile ilk aşamada ortaya çıkan riskin büyüklüğü ile birlikte hızlı büyüme imkanına sahip görünen fikirlere yatırım yapılması ifade edilir. Melekler sağlanan finansman karşılığında ortaklık hakkıyla birlikte kişisel bilgi ve birikimlerini de girişime dahil ederek yönetsel destekte vermektedirler.

Melek (Angel) kavramı, ilk olarak Broadway'da faaliyet gösteren borsa tüccarların çok sevdikleri Broadway gösterilerinin devamını sağlamak üzere riski yüksek yatırımlar yapan zenginleri ifade etmek üzere tercih ettikleri bir terimdir (Branscomb ve Auerswald, 2002). Melek diye söz edilen bu zengin kişiler, aslında hayranı oldukları tiyatrocular ile tanışmak amacıyla bu gösterilere yatırım yapmaktaydılar (Benjamin ve Margulis, 2005). Zamanımızdaki melek yatırımcılar da birçok bakımdan bu meleklere benzemektedirler. Varlıklı bireyler ve aileler, beğendikleri ve fırsat olarak gördükleri iş fikirlerine sahip girişimcilerin sundukları yüksek risk içeren alanlara yatırım yapmak istemektedirler. Ayrıca melekler de yüksek risk içeren başlangıç ya da çekirdek sermaye sağlama arzusunda olan çok özel yatırımcı kişilerdir (Benjamin ve Margulis, 2005).

Yatırım yapan kişilere melek ismi ilk olarak İngiltere'de verilmiştir. İngiliz Profesör William Wetzel, ABD'de girişimciliği ve finansman türlerini incelerken sadece kar etmek dışında başka motivasyon beklentileri olduğu için bu yatırımcılara melek ismini vermiştir. Bu yatırımcıların melek yatırımcı ismi ile anılması finansal destek sağladıkları girişimlerle samimi ilişkiler kurarak destek vermelerinden ileri gelmektedir. Melekler, girişimlere finansal kaynağın yanında uzmanlık gerektiren bilgileriyle beraber birikim ve tecrübelerini de katmaktadırlar (Uluyol 2008).

Melek yatırımcı riski olan ancak büyüme olanağı ve projeleri olan fakat finansman konusunda sıkıntı yaşayan yeni girişimlere sermaye desteğinde bulunan, yatırım yapan ve mevcut tecrübelerini girişim ile paylaşarak ona aktaran özel bir yatırımcı tekniğidir. (Zachary ve Mishra,2013). Mayfield (2000)'e göre melek yatırımcılar; risk sermayedarları olarak anılan ve yeni kurulan firmalara biçimsel olmayan yatırım yapan yatırımcılardır. Vance (2005)'e göre ise kendi paraları ile başkalarının kurmuş oldukları işlere yatırım yapan yatırımcılardır. Osnabrugge (2000) göre, melek yatırımcıları daha önce deneyim kazanarak kendi işlerini büyüten yatırımcıların yeni kurulmuş ve önü açık olan küçük işletmelere yatırım yapmak isteyen bireysel yatırımcılardır. Hindle ve Lee (2002) ise, yatırım yapılan işletmenin yönetiminde yer almayan ve ilişkilenmeyen kurumsallaşması olmayan ve özkaynağa yatırım yapan yalıtımcılardır. Güney (2008) melek yatırımcıyı, girişimcilik tecrübesi bunulan, sahip oldukları tecrübe servetleri çoğunlukla yeni iş kuran ve ilk olarak evlerinde bulunan firmalara yapan özel yatırımcı olarak tanımlamaktadır. Melekler, henüz kurulma aşamasında bulunan yeni girişimlere büyüme aşamasına kadar finansal destek sağlayan, finansal destek anlamında önemli rolleri bulunan yatırımcılardır. (Atsan ve Erdoğan, 2015). Yapılan farklı tanımların ortak yenleri dikkate alındığında melek yatırımcı, yeni kurulacak olan veya kurulun, bununla birlikte finansal darboğaz yaşayan girişimlere, sağladıkları sermaye desteği ile onlara can veren kişi ve kuruluşlardır. (Özdoğan, 2001; Küçük, 2007).

Melek finansman yöntemini diğer klasik finansman yöntemlerinden ayıran temel özelliklerinden biri de yatırım yapan meleklerin, finansal destek sağladıkları işletmelere ayrıca bu fon kaynaklarının yanında edinmiş oldukları birikim ve tecrübeyi de getirmesidir. İş melekleri sermaye desteği sağladıkları girişimlerde ayrıca yönetimde bulunmak ve aktif olmak isterler (Perktaş ve Uçar, 2015). Bununla birlikte meleklerin dahil oldukları ağlar, piyasada edinmiş olduğu prestij ve ticari çevre melek yatırımcı ile birlikte girişim şirketine gelmektedir. Melek yatırımcılar, çoğunlukla kendini kanıtlamış girişimciler olduğundan, finansman desteği sağladıkları girişimlere faaliyetleri konusunda ayrıca danışmanlıkta yaparak katma değer sağlamaktadırlar. (Akpınar, 2009; Kantar, 2008). Melek yatırımcılar, sağladıkları finansal desteğin yanında pazarlama, yönetim ve danışmanlık gibi konularda yardımcı olarak mevcut tecrübe ve bilgilerini girişime katmaktadırlar. (Vanacker ve diğ., 2013).

Melek yatırımcının amacı, her zaman karlı bir yatırım değildir. (Benjamin ve Margulis, 2000; Van Onasbrugge ve Robinson, 2000). Sullivan ve Miller (1996), çalışmalarında biçimsel olmayan yatırımcıların ekonomik, alturistik ve hedonistik motivasyonlardan etkilendiğini ifade etmişlerdir. Erzioini (1988)'ye göre melekler

sadece daha yüksek bir refah hırsıyla finansal destek sağlamamakta, ayrıca başkalarının acılarını da dikkate alarak kendi çıkarlarını bir yana atıp yatırım yapmaktadırlar. Tüm bunlar meleklerin yatırım yaparken finansal sebeplerin dışında kalan faktörlerden de etkilendiklerini göstermektedir. Smith vd. (2010) girişimcilik öğrenme teorisini kullanarak, meleklerin edindikleri tecrübelerin onlara bir şeyler katıp-katmadığını, bu katkıların neler olduğunu ve bu durumlardan neleri ve nasıl öğrendiklerini incelemişlerdir. Ulaştıkları sonuca göre, melekler yeni bir yatırım yaptıklarında edindikleri tecrübelerin etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Yazarlar meleklerin diğerlerinin edindiği iyi-kötü tecrübelerden doğrudan etkilenmektedir.

Finansal destek sağladıkları girişimlerin ileride daha çok gelişmesini isteyen melekler, ayrıca işletmelere birçok katkı yaparak onların uzun vadede başarılarında ektili olmak istemektedirler. (Landström, 1998). Tashiro (1999), meleklerin girişimlere sağladıkları finansal desteğin yanında değişik şekillerde de katma değer yarattıkları sonucuna varmıştır. Bu katkılar teknoloji, insan kaynakları ve yönetim şeklinde ortaya çıkmıştır. Hindle ve Lee (2003) çalışmalarında, girişimcilerin de iş meleklerinden finansal destekle birlikte farklı katkılar sunmasını beklediğini ileri sürmüştür.. Prowse (1998) de benzer bir sonuca ulaştığı çalışmasında; Meleklerin finansal destek sağladıkları girişimlere tam veya yarı zamanlı olarak danışmanlık, satış-pazarlama desteğinde bulunduklarını belirtmiştir (Sudek, 2007).

2-ENTELEKTÜEL SERMAY

Günümüzde işletmelerin sahip olduğu fiziksel varlıklarının yanında, onları rakiplerinden daha öne taşıyacak ve hayatlarının devam ettirmelerini sağlayacak fiziksel olmayan varlıklara da ihtiyacı vardır. Bu varlıklar işletmenin faaliyetleri sırasında kendi ürettiği ya da dışarıdan işletmeye getirdiği bilgidir. Dolaysıyla işletmenin değeri sadece sahip olduğu maddi varlıklarla değil aynı zamanda ürettiği ya da dışarıdan sağladığı bilgilerin ve değerlerin toplamından oluşmaktadır. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi, teknolojinin hayatımızın her anına dokunması ve yer alması, işletmelerinde bilgi teknolojisi ve teknolojinin yarattığı değişimlere ayak uydurması işletmelerin maddi varlıklarla değerlendirilmesini yetersiz kılmıştır (Yereli, Gerşil, 2005,17). İşletmelerin başarıları ister kendi üretsin isterse dışarıdan işletmeye getirsin, bilgiyi elde etmek ve kullanmaya bağlı olarak artmaktadır. Entelektüel sermaye kavramı da bu kapsamda değerlendirilmelidir. İşletmelerin başarılı olması ve uzun vadede amaçlarına ulaşmasında entelektüel sermayenin önemi büyüktür.

Entelektüel kavramı, “arasında” anlamında kullanılan “Inter” kelimesi ile “Lectio” kelimesinin birleşmesi oluşan “interlectio” kelimesinden türetilmiştir (Arıkboğa, 2003: 73). Galbraith (1969) tarafından ilk olarak kullanılan Entelektüel sermaye kavramı “entelektüel faaliyetler bütünü” dşye tanımlanmıştır; Kalecki (1975) tarafından entelektüel sermayenin farkındalığı sorgulanmış; Itami (1980) tarafından ise performans farklılıkları ve entelektüel sermaye yönetimi üzerinde durulmuştur. (Itami, 1987)

99’lı yıllara gelindiğinde entelektüel sermaye daha fazla gündeme gelmiş ve farklı araştırmalara konu olmuştur. Yapılan tanımlamalar bu yıllarda daha geniş ve kapsamlı hale gelmiştir. Stewart (1991) ‘in literatürde en çok kabul gören tanımına göre entelektüel sermaye; işletmeye rekabet üstünlüğü getiren çalışanların sahip olduğu tüm bilgidir (Aktaran: Suyadal, 2019: 5). Sonraki yıllarda aynı yazar tarafından tanım biraz daha genişletilerek refah ve zenginlik oluşturmak için kullanılabilir entelektüel varlıklardır, yani bilgi, enformasyon, entelektüel mülkiyet ve deneyimin toplamıdır şeklinde tanımlanmıştır Stewart (1991). Edvinsson (1997, 368) e göre ise entelektüel sermaye; işletmeye rekabet anlamında avantajlar sağlayan işletmeye ait bilgi, tecrübe, teknoloji, müşterilerle ilişkiler ve profesyonel yeteneklerdir.

Literatürdeki tanımlara bakıldığında entelektüel sermaye işletmenin fiziki olarak var olan sermayesinin yanında fiziksel olarak var olmayan ona avantajlar sağlayacak unsurlar şeklindedir diyebilir. Fiziki olmaması ve temelinde bilgi ve birikime dayanması nedeni ile her geçen gün var olan bilgiye yenileri eklenebilir veya mevcut bilgiler artık avantaj sağlayacak kadar değerli olmayabilir. Tüm bunlar düşünüldüğünde entelektüel sermayenin fiziki sermayeye nazaran hesaplaması daha zor olacaktır. Entelektüel sermayeyi bilgi, beceri, deneyim ve bilgi enformasyonu ile işletmenin faaliyetleri sonucunda mevcut ve gelecekteki başarısını

doğrudan ortaya çıkaran, rekabet avantajı sağlayan, bilgi sistemleri, haklar, patentler, formülasyonlar, belli bazı lisans anlaşmaları gibi soyut yani maddi olmayan varlıklardır diyebiliriz (Çıkrıkcı, Taşdan;2002;20).

Entelektüel sermayenin işletmeye sağladığı rekabet avantajları nedeniyle işletmeler son yıllarda yatırımlarını bu yöne kaydırmıştır. Entelektüel sermaye bünyesinde sahip olduğu bilginin güncel kalması ve gelecekte piyasadaki olası değişiklikleri şimdiden tahmin etmek ya da yönlendirmek adına şirketler AR-GE çalışmalarına hiç olmadığı kadar önem vermeye başlamıştır. ABD'de yirminci yüzyılın tamamına yakınında yapılan yatırımlar %70 oranında fiziksel yatırımlar olarak yapılırken, ancak %30'luk kısım fiziki olmayan yatırımlar şeklindeydi. Buna karşılık yirminci yüzyılın sonları olan 90'lı yıllarda bu oran tersi duruma dönüşmüştür (Edvinsson ,2000).

İşletme için kazanılmış bilgilerin ve değerlerin, hangi koşullarda oluştuğu ve bu bilgilerin hangi alanlarda yoğunlaştığı entelektüel sermayenin unsurları ile doğrudan ilişkilidir. Söz konusu unsurlar literatürde insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi olarak kabul edilmektedir (Bontis, 2002). Yapılan araştırmalar ve tanımlar entelektüel sermayenin unsurları ile ilgili olarak yenilik sermayesi, işleyiş sermayesi, süreç sermayesi gibi benzer ve farklı unsurları da içerse de temel olarak bu üç unsur dikkate alınmıştır. Tablo x de görüldüğü üzere sınıflandırmaların zaman içerisinde farklılaşmalarını görmek mümkündür.

Tablo 1. Entelektüel Sermaye Kavramına Yönelik Sınıflama

Yazar	Ülke	Sınıflandırma
Edvinsson ve Malone (1997)	Skandia Value Scheme (İsveç)	İnsan sermayesi Yapısal sermaye
Bontis (1998)	Kanada	İnsan sermayesi Yapısal sermaye Müşteri sermayesi
Stewart (1997)	Amerika	İnsan sermayesi Yapısal sermaye Müşteri sermayesi
Saint-Onge (1996)	Canadian İmperial Bank of Commerce (Kanada)	İnsan sermayesi Yapısal sermaye Müşteri sermayesi
Sveiby (1997)	Intangible Assets Monitor (Avustralya)	Çalışanların yetkinlikleri İçsel Yapı Dışsal Yapı
Van Buren (1999)	American Society for Training and Development (Amerika)	İnsan sermayesi Yenilik sermayesi Süreç sermayesi Müşteri sermayesi
Roos et al. (1998)	İngiltere	İnsan sermayesi Yapısal sermaye Müşteri sermayesi
O'Donnell ve O'Regan (2000)	İrlanda	Çalışanlar İçsel yapı Dışsal yapı

Kaynak : C.TSENG ve Y. J. GOO, "Intellectual Capital and Corporate Value in an Emerging Economy: Emperical Study of Taiwanese Manufacturers", R&D Management, Cilt: 35, Sayı:2, 2005, s.187-201.

İnsan sermayesi, işletmede çalışanların sahip olduğu ve geliştirdiği bireysel bilgi, yetenek, deneyim ve davranışlarının yani tüm beşeri unsurların toplamına denir (Bontis, 2001). İnsanlar doğuştan gelen bazı yetenekleriyle birlikte etkileşimde bulundukları çevrenin kendisine kattığı bilgilerle donanmıştır. Bu bilgiler bireyin kendi insan sermayesidir. İşletme bünyesinde çalışan iş gücünün doğuştan gelen yeteneklerine ek

olarak işletmede öğrendiği kendini geliştirdiği alanlar hem kendi için hem de işletme için insan sermayesi olarak değerlendirilebilir. İnsan sermayesi kişilerin sahip oldukları bilgi, birikim ve deneyimleri kendi kişisel ağları içerisinde iletişim kurdukları grup üyelerinin kabul önermeleri ile ortaya çıkan bir sermayedir (Arıkboğa,2003,86-88). Gottfried ve Edvinsson (1998) entelektüel sermayeyi bir ağaca, insan sermayesini ise ağacı geliştiren öz su olarak ifade etmiştir.

İnsan sermayesi işletmeye sağladığı avantajları elde sürekli tutmam mümkün olmayabilir. Çünkü insanlar satın alınamaz. Bu nedenle insan sermayesini sağlayacak bilgi ve yeteneğe sahip insanlar ancak belirli bir ücret karşılığında belirli dönemlerde işletmede çalıştırılabilir. İnsanlar kiralanabilir ancak sahip olunamaz (Steawart, 1991). İnsan sermayesi işletme içerisinde tutulabilen bir sermaye türü değildir. Mesai saati bittiğinde çalışanlarla birlikte işletmeden ayrılacaktır. İnsan sermayesinin işletmeden her an ayrılabileceğini göz önünde bulundurarak işletmenin kişiye ait örtülü bilgiyi daha açık bilgi şekline dönüştürerek, kişinin tekelinden kurtararak işletmenin bünyesine yani yapısal sermayeye dahil etmesi gerekmektedir (Emrem, 2003). İnsan sermayesini geliştirmenin yolu, bilgiye sahip olan kişinin bu bilgiyi daha fazla kullanma ve işletme için daha fazla yararlı hale getirmesi ile oluşmaktadır. (Koçel, 1998).

Yapısal sermaye işletme bünyesinde kalan bilgidir. İnsan sermayesi işletmeye ait olmayan ancak işletme bünyesinde bulunan bilgi olmasına karşın yapısal sermaye hem işletmeye ait hem de işletme bünyesinde bulunan bilgiyi temsil etmektedir. Stewart (1991) *yapısal sermayeyi geceleri eve gitmeyen bilgi olarak tanımlamıştır*. İnsan sermayesi yapısal sermayeyi oluşturmaktadır. Ancak yapısal sermaye olmadan insan sermayesi kendini geliştiremez. Çalışanların yetenekleri ne kadar üst düzey olursa olsun onları destekleyecek bir yapısal sermaye alt yapısı yoksa mevcut potansiyellerini ortaya çıkaramayacaklardır. Bu bakımdan *yapısal sermaye insan sermayesini düzenleyen, yetkilendiren, destekleyici altyapı olarak* tanımlanabilir (Stewart, 1997,119)

Yapısal sermayesi bünyesinde bulunan unsurlar incelendiğinde, bir bölümünün yasalarla koruma altına alınmış entelektüel mülkiyet varlıklarından oluştuğu görülebilir. Bunlar arasında patentler, tescilli ticari marka, telif hakları, imtiyaz hakları vb. sayılabilir. Entelektüel mülkiyet işletmelerin sahip oldukları *önemli bilgi ve varlıklarının mülkiyet haklarını* ifade eder (Teece, 200, 6). Yapısal sermayenin diğer bölümünde ise işletme kültürü, kurum imajı gibi, entelektüel mülkiyet unsurlarına nazaran varlık değerlerinin hesaplaması daha zor olan unsurlar yer almaktadır.

Müşteri sermayesi ise literatürde entelektüel sermayenin kabul edilen üçüncü unsurudur. Müşteri sermayesi entelektüel sermaye unsurları arasında finansal dönüşü olan en önemli unsurdur. Duffy (2000,10) müşteri sermayesini işletmenini satış yaptığı kişi ve kuruluşlarla olan ilişkilerinin değeri olarak tanımlamıştır. Hubert Saint-Onge ise müşteri sermayesi, işletmenin faaliyetlerinin derinliği, genişliği ve karlılığıyla birlikte işletmenin unvan değerini ifade etmektedir. Müşteri sermayesi işletmenin müşterileri ile olan pazarlama satış ve bağlılıklarıyla ilgili bilgilerdir. Dolaysıyla müşteri sermayesi insan sermayesi ve yapısal sermayeye nazaran işletmenin dışında oluşan bilgidir (Arıkboğa, 2003). Bu nedende entelektüel sermayesinin diğer unsurlarına nazaran müşteri sermayesi kontrolü ve yönetilmesi zor olan parametreler içermektedir (Görmüş, 2009).

1- MELEK FİNANSMAN YÖNTEMİNİN ENTELEKTÜEL SERMAYEYE OLAN KATKISININ MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

İş meleklerinin işletmeye yapmış olduğu yatırımlar, finansal kaynakla birlikte meleklerin sahip oldukları bilgi ve deneyimleri işletme bünyesine katmaktadır. Bu bilgi ve deneyimlerin girişim şirketi için daha yolun başındayken ona piyasada rekabet üstünlüğü sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir. Dolaysıyla melekler girişim şirketine finansal sermaye ile birlikte entelektüel sermaye katkısı da sağlamış olacaktır.

İşletmelerin değerinin belirlenmesinde muhasebede izlenen yol defter değeri olmaktadır. Defterler kayıtlı olan varlıklar fiziksel varlıklarla birlikte yasal olarak kayıt altına alınabilen entelektüel mülkiyet varlıklarını kapsamaktadır. Bunun dışında işletmenin sahip olduğu ancak fiziksel olarak var olmayan ve kayıt altına

alınamayan bilgi ve yeteneklerinin değeri işletmenin gerçek piyasa değerini oluşturacaktır. Borsaya kayıtlı olan şirketlerin finansal varlık değerleri ile piyasada işlem gören hisse değerleri arasındaki fark onların kazanmış olduğu entelektüel sermaye ile açıklanabilir.

Şirketin defter değeri ile piyasa değeri arasındaki farkı oluşturan entelektüel sermayesinin ölçülmesi ve muhasebe kayıtlarına yansıtılması gerekmektedir. Entelektüel sermayenin fiziki olarak var olmayan bir varlık olduğundan yola çıkarak tek düzen hesap planı içerisinde var olan maddi olmayan duran varlıklar hesap grubu içerisinde yer alması gerektiği öngörülebilir. Ancak entelektüel sermayenin bir gider olmaması nedeniyle maddi olmayan duran varlıklar içinde bulunan patent, marka ve şerefiye kalemleri gibi amortismana tabi olması mümkün değildir. Ayrıca entelektüel sermaye bu kalemlere benzer şekilde hesaplamak mümkün değildir.

Maddi olmayan bir varlık olduğunda entelektüel sermayenin 26 nolu grup içerisinde değerlendirilmesi doğru olacaktır. Entelektüel sermaye şerefiye hesabında tutulması uygun olmayacaktır (Çıkrıkçı, Taşdan:2002:25-30). Şerefiye hesabı da işletmenin maddi olmayan duran varlığı olmasına rağmen sadece satış anında ortaya çıkan bir değerdir. Ancak entelektüel sermaye işletmenin satışında değil faaliyetleri sırasında ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bu bakımdan 26 nolu grup içerisinde kullanılmayan hesaplara yerleştirilmesi daha uygun olacaktır. Bir sermaye türü olarak değerlendirildiği için karşı hesabın öz kaynaklar grubunda olması kaçınılmazdır. 50 nolu grup olan ödenmiş sermaye kanunla belirlenmiş şekil şartları nedeniyle buna uygun değildir. Belli bir işlem sonucunda ortaya çıkan ve sermayeye daha sonra eklenebilecek değerlerin kayıtlandığı yer olmasından dolayı 52 nolu sermaye yedekleri grubu da uygun olmayacaktır. Kullanılmadığı için buna en uygun yer olarak 51 Diğer Sermaye Hesapları adlı yeni grupta izlenmesi daha uygun olacaktır. Entelektüel sermayeyi oluşturan üç temel unsur da dikkate alındığında bu grupta olabilecek hesaplar şu şekildedir:

51 Diğer Sermaye Hesapları

511 İnsan Sermayesi

512 Yapısal Sermaye

513 Müşteri Sermayesi

516 Diğer Entelektüel Sermaye

İşletmeye katılan entelektüel sermaye unsuruna göre yukarıdaki hesapların ayrı ayrı kullanılması gerekebilir. Mevcut olan bilginin türü şekil değiştirip daha farklı bir unsur haline gelebilir. Örneğin çalışanların sahip olduğu yetenekler insan sermayesi olarak kaydedilebilir. Ancak daha sonra bu bilgi ve yetenekler işletme bünyesine katılarak yapısal sermayeye dönüştürülebilir. Bu yüzden entelektüel sermayenin kaydedilebileceği genel bir hesap bu problemi ortadan kaldıracaktır.

265 Entelektüel Sermaye	XXX	
516 Diğer Entelektüel Sermaye		XXX

Entelektüel sermaye hesabının bir getirisi var ise bu getirinin de gelir tablosu hesaplarında ayrıca gösterilmesi gerekir. Bu getirinin nasıl hesaplanacağı bilinmediğinden durum hakkında bilgi verilememektedir. Ayrıca entelektüel sermaye hesabı gelir tablosunda gösterilecek olduğunda; eğer vergisi verilmemiş ise "64 Grubu Diğer Faaliyetlerden Gelir Ve Kârlar" hesaplarında, gider unsuru olmuş ise "65 Grubu Diğer Faaliyetlerden Gider Ve Zararlara"; eğer vergisi verilmiş ise ayrıca 9 nolu nazım hesapları grubunda "Vergi Dışı Gelirler" hesabında tutulabilir.

Yukarıda belirlenen hesapları bir örnek olarak açıklayalım.

- Girişim şirketinin defter değeri 1.000.000 milyon TL'dir. İşletmemiz nano teknoloji ile üretilen ve kendini temizleyebilen maske üreten bir şirkettir. İşletmemiz aynı zamanda BIST İstanbul'da işlem gören bir işletmedir. İşletmemizin Hisselerinin piyasa değerine göre firma değeri 1.100.000 TL'dir. İşletmenin defter değerinin üstündeki 100.000 TL'lik artışın işletmemizin kurumsal yapısının güçlü olmasında kaynaklı olduğu tahmin edilmektedir. İşletmemiz önümüzdeki 3 ay içinde piyasada ve sektörde kabul görmüş bir iş insanının işletmeye melek ortak olarak yatarım yapacağını bildirmiştir. 2 hafta sonra da sözleşme imzalanmıştır. İşletmemizin sözleşme imzalandıktan sonraki hisse senetleri piyasa değerine göre firma değeri 3.500.000 TL olduğu görülmüştür.
- Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere işletmenin defter değeri 1.000.000 lira iken piyasa değeri "yapısal sermaye"den kaynaklı 200.000 TL artmış ve yeni gelen ortağın piyasa tarafından tanınmış ünlü bir iş adamı olması nedeniyle de ayrıca 2.400.000 TL değer artışı yaşamıştır. Bu değer artışının yaşanmasındaki artış işletmenin satış hacminin ve kârlılığının artacağı düşüncesidir. Yeni gelen ortak piyasa bilgisi ve tecrübeye sahip olması işletmeye katacağı entelektüel sermayenin de bu artışta etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu değer artışı her ne kadar yeni gelen kişinin bilgi ve birikim düzeyiyle alakalı olsa da, insan sermayesi olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Melek yatırımcı aynı zamanda işletmenin ortağı olacağı için işletmeye katılan yeni değerler işletmede bünyesinde kalacaktır. Bu nedenle buradaki değer artışını yapısal sermaye içerisinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Örneğimizin muhasebe işlemleri aşağıdaki gibi olacaktır.
- İlk yapılacak kayıt işletmenin borsaya kote olduğunda ortaya çıkan değer artışlarının kaydı olup muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

265 Entelektüel Sermaye	100 000	
265.02 Yapısal Sermaye		
512 Yapısal Sermaye		100.000

Yukarıdaki hesap kaydında görüldüğü üzere hisse senetlerindeki değer artışının yapısal sermayeden kaynaklı firmaya duyulan güvenin artışıdır.

- İkinci yapılacak kayıt işletmenin piyasada tanınmış ve kabul görmüş ünlü bir iş insanı ile yapacağı anlaşma gereği ortaya çıkan değer artışlarının kaydı olup muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

265 Entelektüel Sermaye	2.400 000	
265.02 Yapısal Sermaye		
512 Yapısal Sermaye		2.400.000

Yukarıdaki kayıtta da görüldüğü üzere tanınmış ve kabul görmüş ünlü bir iş insanın firmamızın hem cirosunun artacağı ihtimali hem de firmamızın böyle bir sözleşmeye imza attırabilecek yapısal sermayeye sahip olması yatırımcıların firmamıza olan güvenini arttırmıştır. Bu durum işletmemizin defter değerinin üstünde daha yüksek bir piyasa değerine sahip olmasına sebep olmuştur. Hesap kayıtlarının bilançoya yansıması aşağıdaki gibi olacaktır;

VARLIKLAR	KAYNAKLAR
I. Dönen Varlıklar II. Duran Varlıklar -Maddi Olmayan Duran Varlıklar 1. Haklar 2. Şerefiye 3. Entelektüel Sermaye 2.500.000	III. Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar IV. Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar V. Özkaynaklar - Ödenmiş Sermaye - Diğer Sermaye Hesapları 1. İnsan Sermayesi 2. Yapısal Sermaye 2.500.000 3. Müşteri Sermayesi 4. Diğer Entelektüel Sermaye

SONUÇ

İşletmelerin gerçek değerleri sahip oldukları fiziksel varlıklar ile fiziksel olmayan varlıklarının toplamından oluşmaktadır. Ancak fiziksel sermaye unsurlarının kayıt altına alınması kolay olmakla birlikte fiziksel olmayan sermaye unsurlarının hesaplanması ve kaydedilmesi bazı problemleri birlikte getirmektedir. Bu nedenle işletmelerin kayıtlı olan değeri ile gerçek değeri arasında farklar olmakla birlikte bu fark bazı işletmelerde astronomik düzeye ulaşmaktadır. Oluşan bu fark entelektüel sermaye ile açıklanabilir.

Girişim şirketleri yeni kurulduklarında fiziki olmayan sermaye unsurlarına yani entelektüel sermaye unsurlarına sahip olmayabilirler. Bu nedenle girişim şirketinin gerçek değerinin ölçülmesi konusunda zorluk yaşanmayabilir. Melek yatırımcıların girişim şirketlerine yapacakları yatırımlar, finansal problemleri çözmekle kalmayıp, meleklerin sahip oldukları tecrübe, iş ağları ve prestijlerini de işletmeye getirmeleri dolaysıyla entelektüel sermaye katkısında da bulunacaktır.

İş meleklerinin piyasada tanınmış ve güvenilir iş insanları olması ve girişim şirketine yatırım yapması dolaysıyla girişimde ayrıca eksik olan ve ona rekabet avantajı sağlayacak entelektüel sermaye de bünyeye katılmış olacaktır. Tüm bunlar göz önüne alındığında girişim şirketinin kayıtlı değeri ile gerçek piyasa değeri arasında fark oluşması muhtemeldir. Bu fark melek yatırımcının girişim şirketine katmış olduğu entelektüel sermaye ile açıklanabilir. Oluşan bu farkın muhasebe kayıtlarında gösterilmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda meydana gelen bu durum irdelenmiştir. Melek yatırımcının girişim şirketine kattığı entelektüel sermayenin muhasebe yönünden kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Bu nedenle tek düzen hesap planında yeni açılacak hesap grupları ve hesaplar ile örneklendirilmeye çalışılmıştır. Entelektüel sermayenin belirlenmesi ve kayıt altına alınması yönünde devlet nezdinde çalışılması ve bu değerlerin kayıt altına alınabilmesi için hesap planında yeni hesapların yer alması ile yeni kayıt sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca söz konusu değerlerin kaydedilmesi ve değerlendirilmesine yönelik yasal alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akpınar, S. (2009).Girişimciliğin Temel Bilgileri. Kocaeli: Umuttepe.

Atsan, N., ve Erdoğan, E .(2015). Girişimciler İçin Alternatif Bir Finansman Yöntemi: Kitlesel Fonlama (Crowdfunding), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(1), 297- 320

Arıkboğa, F. Ş. (2003). Entelektüel Sermaye. İstanbul: Derin Yayınları.

ARIKBOĞA F. Ş., Entelektüel Sermaye, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

Benjamin, M. S., ve Margulis, J. (2005). Angel Capital: How to Raise Early-Stage Private Equity Financing. New Jersey Published simultaneously in CanadaJohn Wiley & Sons, Inc.,7-360.

Benjamin, G., & MARGULIS, B. (2005). How to raise Early-stage-private equity financing.

Bingöl, G., & TÜRKMEN, S. Y. (2016). GİRİŞİMCİLİĞİN FİNANSMANINDA MELEK SERMAYE VE TÜRKİYE UYGULAMASI. *Öneri Dergisi*, *12*(45), 357-373

BONTIS N., C. W. CHOO (ed), The Strategic Management of Intellectual Capital and Organizational Knowledge, Oxford University Press, New York, 2001.

BONTIS N., World Congress on Intellectual Capital Readings, Butterworth-Heinemann/KMCI Press, Boston, MA, 2002.

Branscomb, Lewis M. and Philip Auerswald (2002), "Between Invention and Innovation: An Analysis of Funding for Early-Stage Technology Development", Prepared for Economic Assessment Office, Advanced Technology Program, National Institute of Standards and Technology.

ÇIKRIKÇI M., DAŞTAN A. (2002) Entelektüel Sermayenin Temel Finansal Tablolar Aracılığıyla Sunulması, Bankacılar Dergisi, Sayı 43

DUFFY,Jan ;"Measuring Customer Capital", *Strategy&Leadership,* Vol.25,Is.5,2000.

EMREM, A. E. (2004). Entelektüel Sermaye ve Bileşenlerinin Kavramsal Analizi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, *6*(1).

Edvinsson, L. (1997). Developing Intellectual Capital at Skandia. Long Range Planning, 30(3), 320-373.

EDVINSSON L., "Some Perspectives on Intangibles and Intellectual Capital 2000", Journal of Intellectual Capital, Cilt: 1, Sayı: 1, 2000.

EMREM E., "Entelektüel Sermaye ve Bileşenlerinin Kavramsal Analizi", İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 6, Sayı:1, 2003.

Erzioni, A. (1988). The Moral Dimension. Towards a New Economics (The Free Press, New York).

Ganti, A. (2019, 8 21). *Angel İnvestor*. Investopedia Web Site: https://www.investopedia.com/terms/a/angelinvestor.asp

Güney, S. (2008). Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular, Siyasal Kitabevi.

Görmüş, A. Ş. (2009). Entelektüel Sermaye Ve İnsan Kaynaklari Yönetiminin Artan Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 57-75.

Grafström, Gottfried, Edvinsson, Leif, Accounting for Minds, Larsherberts Offset, Sweden.

Hindle, Kevin and Leo Lee (2002), "An Exploratory Investigation of Informal Venture Capitalists in Singapore", Venture Capital, 4(2):169-181.

Itami, H., 1987. ―Mobilizing Invisible Assets. Harvard University Press‖. Cambridge, MA

Kantar, E. (2008). Kobi'ler ve Girişimciler İçin Alternatif Sermaye ve Fon Kaynakları: Girişim Sermayesi ve Melek Yatırımcı (Deri Sektöründe Bir Uygulama). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sermaye Piyasası Anabilim Dalı.

Koçel, Tamer, ‹flletme Yöneticili¤i, Beta Bas›m Yay›m Da¤›t›m A.fi., ‹stanbul, 1998.

Küçük, O. (2007). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi. İstanbul: Seçkin Kitabevi.

Landström, H. (1998) Informal Investors as Entrepreneurs, Technovati"on, 18 (5), 321-333.Mayfield, William (2000), "What is Informal Venture Capital and Who are Angels?" Kansas Economic Report, Spring 2000, 28, Wichita State University, Wichita, Kansas.

Osnabrugge, Mark V. (2000), "A Comparison of Business Angel and Venture Capitalist Investment Procedures: An Agency Theory-Based Analysis", Venture Capital, 2 (2): 91-109.

Osnabrugge, Mark V., ve Robert J. R. (2000). "Angel Investing: Matching Start-up Funds with Start-up Companies:" The Guide for Entrepreneurs Individual Investors and Venture Capitalist (San Francisco: Jossey-Bass).

Özdoğan, O. N. (2001). Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Angel Finanslama ve Kuşadası'nda Faaliyet Gösteren KOBİ'lerin Finanslama Yönelimleri, I. Orta Anadolu Kongresi: KOBİ'lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları, Nevşehir, 151-164.

Perktaş, E., ve Uçar, M. (2015). Girişimcilik ve Girişimin Finansmanında Melek Yatırımcı ve Uygulama Alanları, Route Educational and Social Science Journal, 2 (1).

Prowse, Stephen (1998), "Angel Investors and the Market for Angel Investments", Journal of Banking & Finance, 22 (6-8): 785-792.

Smith, Donald J., Colin M. Mason ve Richard T. H.(2010). Angel Investment Decision Making As a Learning Process, Research Paper, Hunter Centre For Entrepreneurship,University of Strathclyde Business School.

STEWART T. A., "Brainpower", Fortune, Cilt: 123, Sayı 11, 1991.

STEWART T. A., Entelektüel Sermaye: Kuruluşların Yeni Zenginliği, MESS Yayın No: 258, (Çev: Nurettin ELHUSEYNİ), İstanbul, 1997.

Sudek, Richard (2007), "Angel Investment Criteria", Journal of Small Business Strategy,17(2): 89- 103.

Sullivan, Mary K. and Alex Miller (1996). Segmenting the Informal Venture Capital Market: Economic, Hedonistic and Altruistic Investors, Journal of Business Research, 36 (1), 25-35.

Suyadal, M. (2019). Entelektüel Sermaye, Finansal Performans ve Makroekonomik Faktörler: Dünya Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

TEECE, David; Managing Intellectual Capital, Oxford University Press, New York –2000.

TSENG C. ve Y. J. GOO, "Intellectual Capital and Corporate Value in an Emerging Economy: Emperical Study of Taiwanese Manufacturers", R&D Management, Cilt: 35, Sayı:2, 2005.

Uluyol, O. (2008). Girişimcilikte alternatif bir finansman modeli olarak melek finansman yöntemi.

URL 1: Bilmedik F., Entelektüel Sermaye, http://danismend.com/kategori/altkategori/entellektuel-sermaye/ (12.12.2019)

URL 2 https://www.isarder.org/

Wiltbank, R., Read, S., Dew, N., & Sarasvathy, S. D. (2009). Prediction and control under uncertainty: Outcomes in angel investing. *Journal of business venturing*, *24*(2), 116-133.

Vanacker, T., Collewaert, V., ve Paeleman, V. (2013). The Relationship between Slack Resources and the Performance of Entrepreneurial Firms: The Role of Venture Capital and Angel Investors, Journal of Management Studies, 50 (6).

Vance, David E. (2005), Raising Capital (Camden, New Jersey: Springer Press)

Yereli, N. ve Gerşil G. (2005). Entelektüel Sermayeyi Ölçme ve Raporlama Yöntemleri, Yönetim ve Ekonomi, 12(2), 17-29.

Zachary, R., & Mishra, C. S. (2013). Research on angel investments: the intersection of equity investments and entrepreneurship. *Entrepreneurship Research Journal*, *3*(2), 160-170.

MARKALAŞMA TARİHİ

Ali GULİYEV
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İşletme bölmü

ÖZET

Markalaşma, geçmişten günümüze dek varlığını sürdüren ve muhtemelen gelecektede varlığını koruyacak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Markalaşma kavramının anlamı, kelimenin ilk kullanıma girmesinden bu yana oldukça genişlemiştir. Değişikliklere rağmen, eski markalaşma türlerinin her biri günümüzde hala yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu araştırma, markalaşmanın kökenini, kullanımlarını ve anlamlarını etkileyen tarihsel gelişmeler hakkındaki kavramsal tanımlamaların incelenmesini ve literatürde yer alan araştırmaların incelenerek ilgili alan yazına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Markalaşma, Markalaşna Tarihi

ABSTRACT

Branding emerges as a concept that has survived from the past to the present and will probably preserve its existence in the future. The meaning of the concept of branding has expanded considerably since the word was first used. Despite the changes, each of the old types of branding is still widely used today. This research aims to examine the conceptual definitions about historical developments affecting the origins, uses and meanings of branding and to contribute to the relevant literature by examining the studies in the literature.

Keywords: Brand, Branding, Branding History

1.GİRİŞ

Günümüzde oldukça ilgi gören markalaşma kavramı, yönetim ve pazarlama alanı içerisinde oldukça önemli bir kavram haline gelmiştir. Markalar, bir firma içindeki en değerli maddi olmayan varlıklardan biridir. Marka adı, pazarın ürünle ilişkilendirdiği reklam, iyi niyet, kalite değerlendirmesi, ürün deneyimi ve diğer faydalı nitelikleri kapsamaktadır (Keller ve Lehmann, 2006).

Dünyanın her yerindeki tüketiciler, dünya kültürü ve ürün faydaları bağlamında kişisel ve ulusal kimliklerini tanımlamalarına yardımcı olan metaforlara yanıt vermektedir. Güçlü küresel markalarda bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Aslında bir otorite, markaların çok değerli olduğunu ve şirketlerin yakında bilançolarına, markalarının değeri gibi maddi olmayan varlıkları da içerecek bir katma değer beyanı ekleyeceğini ifade etmektedirler (Baeva, 2011: 13).

Marka kavramı; markalaşma ve marka yönetiminin rolünün, öncelikle müşterinin zihninde bir ürün veya hizmet için farklılaşma ve tercih yaratmak olduğu ürün pazarlamasına kadar geri götürülebilir (Knox ve Bickerton, 2003: 998). Markalaşma stratejileri, potansiyel müşterileri çekmek için markayı olumlu ürün/hizmet faydaları ile konumlandırmak ve tanımlamak için işletme tarafından ürün/hizmet farkındalığı ve karlılığı artırmak adına geliştirilmektedir (Strizhakova ve Price, 2008: 85). Knox ve Bickerton (2003) yapmış olduğu diğer bir tanımlama ile markalaşma; ürün/hizmet markalaşmasının gelişimi, belirli bir pazarda farklılığı yaratmak ve sürdürmek için ürün veya hizmetin temel işlevi etrafında inşa edilen katma değer katmanlarıyla

karakterize edilir, şeklinde ifade etmektedir. Basit bir ifade ile markalar, bir ürün veya hizmet ile mevcut ve potansiyel müşterileri arasındaki iletişim olarak kullanılmaktadır ve Biel (1997: 201) bunu, tüketiciye doğrudan konuşmanın yanı sıra, markaların kendi kendine olduğunu da ifade etmektedir.

De Chernatony ve McDonald (2003), hem ürün niteliklerinin hem de marka güveninin "tüketici perspektifinden bakıldığında aynı anda elde edilebileceğini, en basit haliyle markalaşmanın bir ürünün işlevsel niteliklerini ve ilgili faydalarını iletmek ve kurmak için ürüne olan güveni kullanılabileceği görüşünü desteklemektedir. Markalaşma kavramı, bir kuruluşun pazardaki ürünlerini ya da hizmetlerini farklılaştırmak için kullanılan önemli bir pazarlama aracı olmaktadır (Graham vd., 1994: 32). Doyle'u (1989: 80) ise markalı bir ürünün, piyasadaki diğer ürünlerden kendisini ayırdığını, rakabet avantajı sağlayarak tüketiciler tarafından kolaylıkla tanınmasını sağladığı belirtmektedir.

Marka ve temsil ettiği şey birçok şirket için en önemli varlıktır ve rekabet avantajı ve karın temelidir Keller (2009: 140-141). Bu görüşlerden, güçlü ve akılda kalıcı bir markaya sahip olmanın önemi ve faydaları açıkça görülmektedir. Bazıları, yıllarca süren tutarsız reklamcılık ve ajans yönetimi, jenerik pazarlama, benzer reklamlar, benzersiz ürünler ve promosyonların yaygınlaşması nedeniyle markaların kendilerinin mahkum olduğunu düşünmektedir (Wentz, 1993: 39). Ancak bununla beraber, Wentz ve Suchard (1993: 40), markalar ve markalaşmanın yeni fikirler olmadığını ve günümüzde firmalar bunları markalaşmanın rolünün giderek daha önemli hale geldiği daha çeşitli ortamlara uyguladıklarını belirttiklerinde, buna katılmıyorlardı. Graham ve diğerleri (1994: 33), markalaşmanın başarılı bir şekilde uygulanmasının işletme, ürünü ve tüketicisi için farklılık ve değer yaratabileceğini ifade ederek; güçlü bir markanın sadece firmaya ve ürüne fayda sağlamakla kalmayıp aynı zamanda müşterilere de fayda sağladığını öne sürmektedir. Örneğin, güçlü bir marka adı genellikle kalite ve güven ile ilişkilendirilir ve bu nedenle bir müşterinin ürün ya da hizmet satın almasının daha da kolaylaşacağı ifade edilmektedir . Keller (2003: 597), özünde marka değerlerinin aynılık ve öngörülebilirlik vaadi sağladığını, ifade etmektedir. Bu tür duygusal tepki insanlar için normaldir ve işletmeler bu insan özelliğinden tam olarak yararlanmanın yollarını ararlar - dolayısıyla markalaşmanın popülaritesidir şeklinde ifade edilebilir (Rooney, 1995: 50).

Markalaşma kavramının popülaritesi literatürde de önemli bir yere sahiptir. Maklan ve Knox'un (1997: 120) belirttiği gibi, markalaşma geleneksel olarak şirketlerin ürün ve hizmetlerini katma işlevsellik, duygusal değer ve hizmete yaptıkları yatırımlar beklentisiyle geliştirmeye yönelik olmuşturki, müşteri değeri ve bağlılığı yaratmaktadır. Dawar (2004: 33), markaların modern iş dünyasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu ve birçok şirket için markaların en değerli varlıkları olduğunu belirtmektedir. Kotler ve Pfoertsch (2006: 5), bütüncül bir pazarlama stratejisinin iletişim aracı olarak kullanılan markaların, özellikle küreselleşmenin fiyat baskısı yarattığı homojen pazarlarda şiddetli rekabet altında ek değer sunarak kendisini farklılaştırabileceğini söyleyerek markaların önemini vurgulamaktadır.

Markalar, çağdaş tüketici toplumlarında önemli roller üstlenerek, pazar etkileşimleri ve sosyal yaşamın yapılandırılmasında kilit aracılar olarak hizmet vermektedirler (Askegaard, 2006: 92). Tüketici toplumlarının evrimini ve markaların nasıl ve neden bu kadar önemli semboller haline geldiğini anlamak için, insanlık tarihi boyunca markaların ve markalaşma faaliyetlerinin nasıl ortaya çıktığını anlamak gerekmektedir (Koehn, 2001: 6). Markalaşma uygulamalarının geçmişine yönelik araştırmalar, bu tür faaliyetlerin en az 9.000 yıldır gerçekleştiğini göstermektedir. Mezopotamya'daki markalaşma uygulamaları üzerine yayınlanan bir araştırmada MÖ 4. yüzyılda kentsel devrimde kullanılan bir markalama sistemi olan ürün mühürlerinin tüketicilere kalite-kontrol, özgünlük ve sahiplik sinyalleri vermek için kullanıldığına dair arkeolojik kanıtlar sunmaktadır. Dahası, MÖ 2700'de Çin'de, çömleklerin üreticinin kimliğiyle işaretlendiği ve metin ya da sembolik logolarla markaların Song Hanedanlığı'na (960–1127) kadar izlendiği ifade edilmektedir (Wang, 2008: 10-13).

2.MARKALAŞMA TARIHI

Markalaşma, bir ürün için benzersiz bir isim veya imaj yaratma eylemi şeklinde ifade edilmektedir. Markalar, ürün yada hizmetin pazarda ayırt edilmesini sağlayarak, alıcıların zihninde belirgin bir izlenim bırakılmasını ve potansiyel yeni müşterilerin ilgisini çekmeyi sağlamaktadır. Çoğu insan markalaşma sürecini nispeten modern kavramlarla ilişkilendirirken, kökenleri aslında yüzyıl öncesine dayanmaktadır.

En eski haliyle markalaşma, MÖ 2000 yıllarına kadar uzanmakta ve tamamen mülkiyeti tasvir etmek için kullanılmaktaydı. Çiftçiler, sığırlarını diğer çiftlik hayvanlarından ayırmak için damgalıyor ve zanaatkarlar kökenlerini belirtmek için mallarına semboller basıyorlardı. Ancak zaman geçtikçe markalaşma değişim ve dönüşüm yaşamaktadır ve şirketlerin kendilerini pazarlamalarının ve potansiyel müşterilerle güven bağı kurmalarının bir yolu haline gelmektedir.

Yunanlılar, Romalılar ve onlardan önceki diğer medeniyetlerin şarap, tencere, metal ve merhem gibi mal/malları tanıtmanın çeşitli yollarına sahip olduğu belirtilmektedir. Halka, bu adreste bu adamın ayakkabı yapabileceği ve orada, o adreste yaşayan adamın bir katip olduğunu bildiren mesajların yazıldığı; Yunanlılar'ın, belirli kargoların bulunduğu gemilerin gelişini duyurmak için şehir ölçütlerini de kullandığı ifade edilmektedir. Erken dönem reklam ve pazarlamanın (gerçek anlamıyla) bu nedenle kişisel bir temelde, belirli bir bireyin adıyla, ürün veya hizmetinin adı kadar önemli olduğu görülmektedir. Bunun modern gelişimi ise, dükkan sahibinin adına özel dükkanının üzerindeki görülebilir isim ve en iyi bilinen örneği ile zincir mağaza isimlerinden bazılarının tek bir kuruluş olduğunun bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sayede ilk zamanlarda dükkanların, bireylerden farklı olarak, mallarını görseller aracılığı ile daha hızlı bir şekilde satış yaptığını ifade etmektedir (Room, 1998: 13).

Markaların, bilime yansımaya başlayan uzun ve hikayeli bir geçmişinin olduğu görülmektedir. Bir uygulama olarak markalaşma, çoğu zaman esnafların mağazalarının özelliklerini belirtmek için resimler kullandıkları ve potansiyel müşteriler için kısa bir cihaz oluşturduğu antik Roma dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bilim adamları, markalaşma faaliyetlerinin Roma'da gerçekleştiğini kabul ederken, genellikle markaların pazar etkileşimlerinde önemli temsilciler haline gelmesinin modernliğe kadar olmadığını iddia etmektediler (Moor 2007: 15). Aaker (1991: 8), markaların ticarette uzun süredir rol oynamasına rağmen, markalaşma ve marka birliklerinin rakipler için bu kadar merkezi hale gelmesinin yirminci yüzyıla kadar dayanmadığını belirterek; gerçekte, modern pazarlamanın ayırt edici bir özelliği, farklılaştırılmış markaların yaratılmasına odaklanması olmuştur şeklinde ifade etmektedir.

Holt (2006: 75), 19. yüzyılın sonlarına kadar, Amerikan patent ilaç satıcısı markalarını yalnızca fiziksel çareleri değil, aynı zamanda sosyal rahatsızlıklar için tedavi edici merhemleri de tanıtmak için kullanmaya başladıklarında, marka kavramının araştırmacılar için önemli bir unsur haline geldiklerini savunmaktadır. Bundan dolayı, markaların önemli bir pazar aracı olarak ortaya çıkışının, modern Batı toplumlarına atfedilme eğiliminde olduğu görülmektedir (Low ve Fullerton, 1994: 178-179). Dünyanın dört bir yanındaki çeşitli medeniyetlerden yeni kanıtlar ortaya çıktıkça, bunun daha da eski dönemlerde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bir uygulama olarak pazarlamanın gelişiminin daha önce düşünülenden çok daha eski olduğu gösterilmektedir ve Fullerton (1988: 110), MS 960'tan itibaren sembolik markaların bulunduğunu, Çin'deki markaların tarihini tanıtarak markalaşma uygulamalarının kökeni için de aynı şeyin geçerli olduğunu öne sürmektedir.

İlk köklerine, uzun tarihine ve gücüne rağmen, markalaşma kavramı, yirminci yüzyıla kadar pazarlamadaki düşüncenin merkezi bir parçası olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. Markalaşma ile ilgili Butler (1914: 188) yapılan ilk çalışmalar arasındadır. Kendilerini tüketicinin tercih ettiği baskın marka olarak konumlandırmak için rekabet eden üreticiler, toptancılar ve perakendeciler arasında bir çatışma kaynağı olarak markalaşmaya özellikle duyarlı olan Butler (1914: 190) bununla ilgili olarak, özel markaların perakendeciler tarafından kullanılması, mümkün olan en geniş dağıtımı elde etmek isteyen ulusal olarak reklamı yapılan malların üreticisi için çok gerçek bir engeldir, yorumunu yapmaktadır.

Başka bir çalışmada da, Cherington (1920: 151), markalaşmayı hem satıcılık hem de reklamcılık tarafından gerçekleştirilen yükselen bir olgu olarak görmektedir ve kullanımlarından "agresif satış yöntemleri" olarak bahsetmektedir. Reklamın ve ticari markaların ve etiketlerin kullanımının önemini kabul ederek; kaliteyi markalaşmanın temel bir parçası olarak görmektedir. Ayrıca, markaya göre tüketicileirn satın alma çağrısı, pek çok ticari ürün hattında istisnai satış yönteminden çok karakteristik olacak kadar genel hale gelmektedir şeklinde ifade etmektedir (Cherington, 1920: 154).

Markalaşmanın rolünün artan önemini belirten oldukça kapsamlı bir "Markalar ve Marka Politikaları" bölümü ile Pazarlama İlkeleri'ni yayınlayan Maynard, Weidler ve Beckman (1927: 182); tipik olarak, malın üreticiden tüketiciye dağıtımı olarak pazarlamaya odaklanmaktadırlar. Clark'ın (1927: 403) yayınladığı Pazarlama İlkeleri'nde ise, reklam ve markalaşma, bireysel üreticilerin standartlaştırılmış ürünlerini satmanın önemli araçları olduğu; reklam veya diğer satış çabaları, potansiyel müşterilerin kafasında bir karakter ve kalite fikri oluşturma eğiliminde olduğu şeklinde ifade edilmektedir.

Modern bağlamda markanın izini sürdüğümüzde ise Sanayi Devrimi sonrası Amerika'da seri üretime geçen firmaların bu süreci başlatıp, hızlandırdığı görülmektedir. Çünkü seri üretime geçen firmaların, kitlece ürettikleri ürünlerini daha geniş pazarlarda satmak zorunda oldukları, ancak karşılarında pazara hakim yerel/bölgesel ürünlerin var olduğu ve bu ürünlerin de, ambalajlı jenerik ürünlere başarılı olma şansı vermediği ifade edilmektedir. Ayrıca, tüketicilerin bildikleri güvendikleri ürünü tercih etme eğiliminde oldukları ve seri üretim ürünlerinin o dönem jenerik ürün olarak sunulduğu belirtilmektedir. Bu da tüketiciler için yabancı ve güvenilmez olmak anlamına gelmektedir. Bu açıdan ürünü daha ekonomik bir şekilde üretip tüketiciye sunan firmaların önündeki en büyük engelin tüketiciler için tanıdık ve güvenilir olamadığı ifade edilmektedir. Bu engeli aşmak için bazı üreticilerin markalama çalışmalarına başladığı ve ürünlerini markalayarak lanse ettiği görülmektedir. Campbell çorbası, Coca-Cola, Juicy Fruit sakız, Aunt Jemima ve Quaker yulaf gibi ürünlerin, tüketicinin güvenini kazanmak için ambalaj tasarımlarında marka ismine yer verip basın ilanları ve tanıtımlar yaptıkları görülmektedir (Saruhan, 2010).

Markalaşma tarihini 7 aşamaya ayıran Londra Çağdaş Sanat Koleji'ne ilişkin açıklamalar aşağıdaki gibidir (LCCA, 2015):

a. Antik Pazar Yeri

Birçok eski uygarlık, mallarını kitlelere satmak için markalaşmayı kullanmışlardır. Eski Babil'de tüccarların, alıcıları sözlü satış konuşmasıyla baharat, şarap ve kilim gibi ürünleri satın almaya çektikleri görülmüştür. Antik Mısır, Yunanistan ve Roma gibi yerlerde, çoğunlukla okuma yazma bilmeyen bir nüfusa sunduklarını açıklamak için resimli tabelalar asılarak ve vitrinlerini boyayarak satış tekbiklerini geliştirdikleri ifade edilmektedir. Antik Pompeii kentinin duvarlarında reklam amaçlı kullanılan yazıları gösteren işaretlerin var olduğu bilinmektedir. Çin'in Batı Zhou Hanedanlığı'nda 3.000 yıldan daha uzun bir süre önce, satıcıların vitrinleri kullanarak mallarını sergilediği ticaret fuarları düzenlendiği ve kitle iletişiminin kapılarını açan, blok baskının yanı sıra kağıdın icat edildiği yerinde Çin olduğu ifade edilmektedir.

b. Ortaçağ Pazarı ve Sung Hanedanı

13. yüzyılda, ticari bir gerileme döneminden sonra ticaret endüstrisi toparlanmaya başlamıştır. Magna Carta, daha işlevsel ve kültürlü bir toplum yaratarak, feodalizmin bozulmasına neden olmuştur. Doğu ile batı arasında ticaret yapılarak, zanaat loncaları kurulmuş ve bir orta sınıfın ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Ticareti kontrol etmek için loncalar malları tescilli markalarla markalamayı zorunlu hale getirmişlerdir. Sung hanedanı, 960'ta başlayan ve 1279'a kadar süren Çin tarihinin bir çağı olarak bilinmekte, ve bu, Çin'de oldukça zengin ve teknolojik bir dönemin yaşandığını ifade etmektedir. Bu dönemde blok baskı, kağıt para ve en önemlisi hareketli bir baskı türü -her yeni sayfa için düzenlenmiş harflerle- yaratıldığı görülmüştür. Kendi dillerinde 10.000'den fazla karakterle, baskının hala uzun bir süreç içerisinde olduğunu, ancak bu gelişmelerin, basılı ambalajlar, tabelalar ve basılı reklamlar dahil olmak üzere çeşitli erken markalaşma biçimlerinin yolunu açtığını göstermektedir.

c. Gutenberg Matbaası ve 1400'ler

15. yüzyılın başında tüm İngilizce metinler hala elle kopyalanarak, fazla zaman ve enerjinin kullanılmasını gerektiren zorlu bir süreç yaşanmaktaydı. Okuryazar bir orta sınıfın ortaya çıkmasıyla, yazılı kelime için daha yüksek bir talep gelerek; Alman iş adamı Johannes Gutenberg, kitlesel üretilen kitap pazarında bir boşluk görmüştür ve baskı yöntemlerini denemeye başlamıştır. Gutenberg, metal harf kalıplarının yanı sıra bir baskı makinesi oluşturmak için Asya'nın dizgi teknolojilerini kullanmıştır. Yeni baskı sistemi daha önce gelmiş olan her şeyden daha verimli olduğu ve edebiyatı ilk kez kitlelere yayarak Avrupa'yı Rönesans'a ittiği ifade edilmektedir. O andan itibaren, basılı bilgilerin kolayca dağıtılabilir olduğu ve reklam, mal satmanın popüler ve etkili bir yolu haline gelebildiği ifade edilmiştir. Bir kitabı tanıtan broşür şeklindeki ilk İngilizce reklamın çıkmasının ardından kısa bir süre sonra, Londra'nın dört bir yanına büyük miktarlarda ilan edilen, bilgi veren ve malları tanıtan reklamların asıldığı görülmüştür.

d. 1600'lerden 1700'lere

1625'te İngiltere'de ilk ilanın bir gazetede yayınlandığı ve 1704'te ilk Amerikan reklamı Boston Newsletter'da yayınlandığı bilinmektedir. Bu ilk reklamın örnekleri çoğunlukla basit mesajlar içerdiği ve birçoğunun belirli bir satırı defalarca tekrar ettiği görülmüştür. Bunlar da, günümüz reklam sloganının öncülleri olarak düşünülmektedir. Hükümetler, gelişimi teşvik etmek ve bilim, teknoloji ve sanatta ilerlemek için bir düzenleme sistemine ihtiyaç duyulduğunu fark ettiğinden, ticari markalar 1700'lerde standart uygulama haline gelmiştir. Bu, patent, ticari marka ve telif hakkı yasalarının getirilmesine yol açmıştır.

e. Endüstri devrimi

Sanayi devrimi, markalaşma ve reklamcılık da dahil olmak üzere birçok sektörde devrim yaratan benzin ve kömürle çalışan enerjiyle 1700'lerin ortasında İngiltere'de başlamıştır. Sanayileşmenin seri üretimin yolunu açması ile beraber; uygun maliyetli, büyük miktarlarda mal üretimi mümkün kılınmıştır. İlk reklam biçimleri, ürünler hakkında bilgi yaymaya çalışan ve yalnızca zenginlere değil, aynı zamanda hızla ortaya çıkan orta sınıfa, yani yeni kitle pazarına da ulaşmayı amaçlamaktadır. Alıcılar artık geniş bir ürün yelpazesinden ilk kez seçim yapabildiğinden, logolar yalnızca üreticiyi belirtmek için değil, aynı zamanda bir kalite sembolü olarak hareket etmek için de kullanılmıştır. Reklam ajansları 1800'lerde İngiltere'de ortaya çıkmaya başlayarak; şirketler onları müşterilere ulaşmak için giderek daha yeni ve yenilikçi yollar bulmak için kullanmıştır. Pek çok insan gazete okumadığı için, elde tutulan direklerde pankartlar, pankartlar giyen insanlar ve üzerlerinde işaret bulunan şemsiyeler dahil olmak üzere başka reklam taktikleri kullanılmıştır. Şirketler, çekici ambalajlar ve göz alıcı sloganlarla 'marka isimlerini' tanıtmaya başladmışlardır. Zamanın ilerlemesi, araba, elektrikli süpürge ve elektrikli ütü gibi yeni ürünleri tanıtan olağanüstü gelişmeler dalgasına yol açmıştır. Daktiloların icadıyla desteklenen okuma yazma oranlarının artmasıyla reklam ve markalaşma daha başarılı olmuştur. Telefonun yaratılmasının yanı sıra kitle iletişim araçlarının artan kullanımı, daha etkili bir posta sistemi ve daha iyi demiryolları, uzun mesafelerde iletişimi her zamankinden daha kolay hale getirdiği ifade edilmektedir.

f. Yirminci yüzyıl

Yirminci yüzyılın başında batı dünyasında ticaret ve sanayinin gelişmesi ile birlikte; her zamankinden daha fazla insanın markalı ürünlere ve lüks ürünlere para harcadığı görülmüştür. Coca-Cola, Heinz markalı çeşniler gibi ürünler ve arabalar gibi daha pahalı malların hepsi yoğun talep görmekteydiler. Sanayileşmiş ülkelerde markalı ürünlere duyulan isteğin, kitle iletişim araçlarının sürekli yükselişiyle tetiklendiği bilinmektedir. Grafik tasarım, reklamcılık ve pazarlama da bu 'tüketici' ekonomisini teşvik etmektedir. Televizyon, reklam ve sponsorluk için başvurulan platform haline gelmeden önce, şirketler radyo programları sırasında yayınlar için ödeme yapmaktaydılar. Bu reklamlarda kullanılan mesajların, markaların mutluluk getirebileceği fikrinin propagandasını ve aynı zamanda eğlenceli bir radyo şovu için de ödeme yaptığı görülmüştür. Markalar arasındaki rekabetin artmasıyla birlikte şirketler, ürünlerini temsil etmek için profesyonel ve uyumlu imajlar oluşturmayı hedeflemişlerdir. Belirli ürünlere ve şirketlere belirli bir 'görünüm', stil ve kişilik enjekte ederek belirli kitleleri hedeflemede büyük bir iş olduğu bilinmekteydi. Aynı adlı George Orwell romanından esinlenen

Apple Computers'ın ikonik '1984' televizyon reklamı, kullanıcıların Apple markalı Macintosh bilgisayarı kullanarak katı sınırlarından kurtulduklarını göstermiştir. Bu, ürünün kendisine daha az odaklanarak bir konsept veya ideal satan bir şirketin erken bir örneği olmuştur. Bu eğilim, işletmelerin kısa reklam kampanyalarından çok, uzun vadeli kurumsal kimliğe odaklanmaya başlamasıyla popüler hale gelmiştir.

g. Günümüzde

Günümüzde çoğu şirket, giderek aşırı kalabalıklaşan bir pazarda kendi nişlerini oluşturmuştur. İnternet çağı, her geçen gün daha talepkar tüketicilerin oluşmasına yol açan bir anlık memnuniyet kültürü yaratmıştır. Şirketler, kısa ilgi sürelerini ve genellikle ilgisiz reklamcılık görüşlerini dikkate alarak, bu tür bir kitleye hitap eden reklamlar ve logolar oluşturmaları gerektiğini anlamışlardır. Bu, etkileşimin, viral pazarlamanın ve arama motoru optimizasyonunun modern markalaşma dünyasında merkez sahneye çıkmasına yol açmıştır. Kurumsal markalaşma, siyasi partileri, hayır kurumlarını ve hatta ünlüler için kişisel markaları içerecek şekilde genişlemiştir. YouTube ve Facebook gibi sosyal medya markaları, kullanıcılarına değerlerini belirlemeleri için güveniyor ve internetin gücü, şu anda en büyük reklam ajansının internetin bir numaralı arama motoru olan Google'dan başkası olmadığını gerçeğiyle göstermek mümkün olabiliyor. Böyle bir pazarda işletmelerin geride kalmamaları için, hem gerçek hem de çevrimiçi dünyada görünürlük kazanmaları gerekmektedir

3. MARKALAŞMANIN EVRİMİ

3.1. 1970'lerden Önce Markalaşma

1970'lerden önce markalaşma, güçlü bir markanın olası avantajlarını anlayan şirketler için bile her zaman ilgi konusu olmamıştır. ABD'de Robinson-Patman Yasası (eski adıyla Clayton Yasası), şirketlerin benzer ürünleri farklı şekilde fiyatlandırmaları için yasal bir engel oluşturmuştur. Başka bir deyişle, markalı bir ürün için markasız bir üründen daha fazla ücret alınmasında bir engel vardı ve bu, iki benzer ürün satan şirketlerin, ürünlerden birine markalaşarak vurgu yapmasını daha az çekici hale getirmiştir. Yasal engellerin yanı sıra, markaların kullanımına karşı çıkan güçlü bir tüketici hareketininde var olduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak, şirketlerin markalarını ne kadar vurgulaması gerektiği ve ortalama bir müşterinin bu markaları ne kadar önemsediği konusunda uzun zamandır bir belirsizlik olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, pazarlamacıların satın alma sürecinde markaların ne kadar önemli olduğunu araştırarak tespit etmeleri hayati hale gelmiştir. Bu meydan okuma Marquardt vd. (1965) tarafından kabul edilmiştir ve bu konuyu gündelik bir ürüne odaklanarak araştırmaya karar vermeleri üzerine; tüketicilerin tanınmış bir markaya sahip ürünler istediğini ve ankete katılanların sadece% 25'inin markaya hiç dikkat etmediğini, bunun yerine ürünü satın alırken fiyatı en önemli faktör olarak gördüğünü ortaya koymuşlardır.

Bu sonuçlar 1960'lara kadar açıklanmasa bile markalaşma teorilerinin evrimi çoktan başlamıştır. Smith (1956: 5-6), segmentasyon kavramını 1950'lerin başlarında kurarak, bu pazarlama teorileri için önemli bir alan haline gelmiştir. Smith, heterojen bir pazara bakıldığında, bunun çeşitlendirilmiş bir talebe sahip tüketicilerden oluştuğunu görebiliyor; yine de piyasa aynı zamanda daha küçük homojen pazarları da içermektedir şeklinde ifade ediyordu. Bu nedenle, farklı değişkenler kullanılarak pazar bölümleri oluşturularak, bu değişkenlerin hedeflenen tüketici kategorisine bağlı olarak değişeceğini ifade etmektedir.

Segmentasyon teorileri, çok alıntı yapılan "Pazar Segmentasyonu için Yeni Kriterler" adlı makalesini yazarak pazarlamada bir devrim yaratan Daniel Yankelovich tarafından daha da geliştirilmiştir. Yankelovich (1964: 85-86), bir pazarı bölümleme sürecinde birçok değişkenin ihmal edildiği görüşündeydi. Segmentasyon değişkenleri daha önce tüketicilerin çalışma durumu, geliri ve eğitimi gibi sosyo-ekonomik değişkenlerle ve yaş, yaşam döngüsü ve medeni durum gibi demografik değişkenlerle sınırlıydı. Ancak daha sonra yalnızca 3'ünü kullanmanın artık eski moda olarak kabul edildiğini belirterek;dahil edilmesi önerilen yeni değişkenlerin satın alma davranışı, güdü, değerler, tüketici kalıpları ve estetik tercihler olduğunu ifade etmiştir (Yankelovich 1964: 87).

1950'lerde bir çok tartışmaya yol açan ve o zamanın en büyük tartışmalarından biri haline gelen "marka sadakati" Cunningham (1956: 117-118) tarafından keşfedilen yeni bir kavram olarak literatüre girmiştir. O zamana kadar, şirketler markalaşmaya zaten büyük miktarlarda yatırım yapmıştır; sorun, çabaların herhangi bir etki yarattığına dair kıt ampirik kanıttır. Dolayısıyla, marka sadakati fikri çoktan ortaya atılmış olsa da, çabalamaya değer bir şey olup olmadığı konusunda bir belirsizlik vardır. Cunningham, araştırmasıyla ev eşyalarını satın alırken hanehalkı bağlılığının güçlü olduğunu ve tüketicilerin marka bağlılığının % 90'dan fazla olduğunu ortaya koymuştur.

1960'ların başında, pazarlama üzerinde büyük etkisi olan başka bir kavram, yani yaşam tarzı tanıtılmıştır. Markalaşma ve pazarlamada yaşam tarzlarının kullanımını tartışan ilk kişi William Lazer olmuştur. O dönemde, birçok şirketin ana stratejisi hâlâ kitle iletişimine ve seri üretime sahipti; ancak, yaşam tarzı pazarlamasının büyük ilgi görmesi esas olarak 1970'lerde olmuştur. O zamana kadar, seri üretim birçok şirket için iyi çalışmıştır. Örneğin General Motors, ekonomik bunalımlar ve dünya savaşları da dahil olmak üzere 70 yıldan uzun süredir bu stratejiyi her zaman olumlu bir sonuçla başarıyla kullanmıştır. Yine de, 1970'lerde, bu on yılı simgeleyen değişken tüketici yaşam tarzlarının cehaletinden dolayı GM kayıplar yaşamıştır. Şirketler, pazarı segmentlere ayırırken genellikle tek değişken olarak tüketicilerin gelirini kullanmışlardır; ancak, daha güçlü tüketici yaşam tarzlarının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak bunların tümünün değişeceği ifade edilmiştir (Drucker 1994: 99).

Günümüz pazarlamasında iyi bilinen bir terimde, pazarlamanın dört P'si olarak da bilinen pazarlama karmasıdır. Pazarlama karması konseptinin kurucusu olan Neil H. Borden'e karşın, E. Jerome McCarthy daha sonra dört P (Ürün, Fiyat, Yer, Promosyon) önerisi ile popüler hale gelmiştir. Neil H. Borden, 1950'lerde pazarlama karması terimini icat ederek, bunu, James Culliton'un pazarlama kararlarıyla ilgili olarak ilk kez açıkladığı şeyi açıklamak için öğretiminde kullanmıştır. Culliton, pazarlama kararlarının bir tarife benzer bir şey olarak görülmesi gerektiğini ve pazarlamacının hedeflere ulaşmak için bir "malzeme karıştırıcısı" kullandığını savunmuştur. Öte yandan, dört P, şirketlerin hedeflerine ulaşmak için kullanabilecekleri pazarlama araçlarını sembolize etmektedir (Kotler & Keller 2006: 19). Dikkat çeken noktra, daha yeni terim olan dört P'nin markalaşma ile açık bir bağlantısının olmamasıdır. Ancak Borden, markalaşma, ürün planlaması, fiyatlandırma, dağıtım kanalları, kişisel satış, reklam, promosyonlar, paketleme, teşhir, servis, fiziksel kullanım ve bilgi bulma ve analizi içeren terimi ilk 4 kez icat ettiğinde durumun böyle olmadığı ifade edilmiştir (Borden 1965: 387-388).

Martineau (1958: 48-49), 1950'lerde marka kişiliğinin teorik temelini attığında, iki benzer mağazanın aynı fiyatları, ürün kalitesini ve eşit derecede iyi hizmetleri sunabilmesine rağmen, müşterilerin hala mağazalardan birine karşı taraf tutuyor olduğu görülmüştür. Bu davranışın sebebinin mağazanın kişiliği olduğunu savunarak, istenilen kişiliği yaratabilmek için marka imajının gücünü kullanmak gerektiği görülmüştür. Yani, tüketicilerin her zaman kendi kişiliklerini temsil eden ve dolayısıyla nasıl algılanmak istediklerine göre olan mağazayı seçecekleri tespit etmişlerdir. Ekonomik faktörler müşteriler için her zaman önemli olacak olsa da, ürün ve mağaza kişiliği tüketicinin kişiliğine uymuyorsa, hiçbir kampanya veya satışın herhangi bir faydası olmayacağı görülmüştür. Martineau mağazanın kişiliğine çok önem vermesine rağmen, mağaza kişiliği için geçerli olanın marka kişiliği için de geçerli olduğunu açıkça belirtmiştir.

3.2. 1970'lerde ve 1980'lerde Markalaşma

Önceki bölümde daha önce tartıştığımız gibi, markalaşma kavramının 1950'lerde ve 1960'larda güncel bir konu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 1970'ler ve 1980'lerde markalaşma daha da gelişmiş ve daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Tüm pazarlama disiplini içinde önemli bir araştırma alanı haline gelen (Moore & Reid 2008: 421) markalaşma ile beraber; pazarlamanın arkasındaki teorilere olan ilgi ve tartışmaların 1970'lerin ortasında bir patlama yaşadığı görülmüştür (Hunt & Burnett 1982: 46).

1970'lere kadar, markalaşma alanı öncelikle seri üretim ve kitle iletişimiyle ilgiliydi ve şirketler, ürünlerini yalnızca kalite ve işlevsellik açısından farklılaştırmak için esas olarak marka reklamlarını kullanmışlardır. Bununla birlikte, 1970 ve 1990 arasındaki dönem, daha güçlü bir hizmet sektörünü sembolize etmeye

başlamıştır ve şirketler artık ürünlerinin rakiplerinin ürünlerine kıyasla ne kadar önemsiz bir değer sunabileceğini iletmeye başlamışlardır. O dönemin markaları, tüketicileri için bir anlam yaratmak amacıyla hikaye anlatan markalar haline gelmek üzere geliştirildiği görülmüştür (Roper ve Parker 2006: 58).

1970'lerde, pazarlamacılar mikro pazarlama ve makro pazarlama arasında ayrım yapmaya başlamışlardır. İlki sosyal sorumlulukları ve ikincisi de pazarlamanın sosyal sonuçlarını tanımlamayı amaçlamaktadır (Shawver & Nickels 1981: 8). Mikro pazarlama ile ilgili teoriler, bir şirket içinde pazarlama çabalarının nasıl ve neden gerçekleştirilmesi gerektiğini açıklamaya çalışırken, 5 makro pazarlama, mikro pazarlamanın sosyal bağlamını ve pazarlamanın toplumdaki rolünü açıklama amacına sahipti. Diğer bir deyişle, makro pazarlamanın rolü, toplum üzerindeki etkilerinin yanı sıra toplumun pazarlama üzerindeki etkisiyle de pazarlama işlevlerini daha geniş bir perspektifte sergilemekteydiler (Bartels & Jenkins 1977: 17).

Dolayısıyla pazarlama, toplum üzerinde etkili bir faktör olarak görülebilir ve aynı zamanda toplum, pazarlama üzerinde önemli bir etki olarak kabul edilmelidir görüşü hakim olmuştur. Bu nedenle makro pazarlama, pazarlamada önemli bir faktör haline gelmiştir. Sonuç olarak, araştırmacılar ve pazarlamacılar artık tek başına yeni teoriler bulmaya odaklanmayıp; artık toplumun ve pazarlamanın birbirleri üzerindeki etkilerini hesaba katmak zorunda kalmışlardır.

Markalaşmanın evrimindeki bir diğer önemli dönüm noktası ise, konumlandırma kavramının arkasındaki teori olmuştur. Konumlandırma kelimesi, 1972'de Al Ries ve Jack Trout tarafından bir iş dünyası dergisi Advertising Age'de yayınlanan "The Positioning Era" adlı makale dizisinde literature girmiştir. Ries and Trout (1981: 90) daha sonra, konumlandırmanın ürünün kendisiyle yaptığınız bir şey olmadığını savunmuş; bunun yerine hedef grupla ilgili olduğunu öne sürmüştür. Pazarlamacıların amacının, ürünü müşterilerin aklına getirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, konumlandırma stratejisini harcarken, yapılan ana ürünle ilgili hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, bunun yerine ürünün çevresindeki unsurlara odaklanılması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, bir şirket fiyat stratejisi, ürün adı veya pakette değişiklik yapmayı seçebileceğini, tüm bu değişikliklerin ürünün dışında ve müşterilerin zihninde istenen konumu sağlamak için yapılacağını öne sürmüştür. Ries and Trout'un teorisinin ardından, konumlandırma, özellikle reklam ajansları arasında kısa sürede popülerlik kazanan bir strateji haline gelmiştir. Şirketler yalnızca "ilk", "en iyi", "en güzel" gibi kelimeleri içeren reklamları ve sloganları kullanmak yerine, artık daha iyi düşünülmüş kampanyalara vurgu yaparak müşterilere ulaşmak için başka yenilikçi yollar bulmaya çalışmışlardır.

Kotler ve Zaltman (1971: 6) yayınladıkları bir makalede, 1970'lerin başında markalaşmanın kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından nasıl kullanılabileceğine ilikşin; okuyucuya toplumdaki değişiklikleri planlamak ve uygulamak için yeni bir çerçeve haline gelen sosyal pazarlama kavramını tanıtmıştır. Ancak bu yaklaşım, markalaşmanın devam eden evriminin doğal bir sonucu olmuştur; toplum sadece satış getirilerine odaklanmaktan daha pazar odaklı olmaya doğru gitmiştir. Dolayısıyla sosyal pazarlama, pazarlamanın sınırlarının geniş olduğunu göstermiş ve yeni fikirlerin kabul edilebilirliğini etkilemek için önemli bir araç haline gelmiştir. Bununla birlikte, ABD'de yeni başkan adaylarını pazarlamak gibi, sosyal pazarlamanın arkasındaki teoriler çok tartışılmıştır.

İlişkisel pazarlama, 1980'lerin ve 1990'ların akademik literatüründe yeni bir moda sözcük haline gelmiştir. Pazarlamanın dört P'sinden ilişkisel pazarlamaya yeni bir paradigma değişimi çoktan başladığı ifade edilmiştir (Gummesson, 1993: 56). Grönroos (1989: 189) ilişkisel pazarlama kavramını: "Pazarlama, tarafların hedeflerine ulaşılması için müşteriler ve diğer ortaklarla kârlı ilişkiler kurmak, sürdürmek ve geliştirmek içindir. Bu, karşılıklı bir değişim ve sözlerin yerine getirilmesiyle sağlanır" şeklinde tanımlamıştır. Şirket ile müşteriler arasındaki ilişkiler genellikle uzun vadeli ilişkilerdir, ancak bu zorunlu değildir. Bir ilişki kurabilmek için, şirketin önce müşteriyi cezbetmesi ve ardından ilişkiyi her iki tarafa da fayda sağlayacak şekilde inşa etmesi gerektiği belirtilmiştir (Grönroos 1989: 190).

İlişkisel pazarlama, öncelikle hizmet pazarlaması ve endüstriyel pazarlama kapsamında geliştirilmiştir. Bununla birlikte, o zamanlar, hiç kimse ilişkisel pazarlama ve markalaşma arasındaki bağlantıyı henüz

derinlemesine detaylandırmamış veya açıklamamıştır. Tüm bunlar, daha sonra keşfedeceğimiz gibi, 1990'ların sonlarında ve 21. yüzyılda değişeceği belirtilmiştir.

1980'lerin başında keşfedilen marka değeri kavramı, pazarlama alanında en çok araştırılan alanlardan biri haline gelmiştir. Marka değeri kavramı, bugün itibariyle pazarlamanın en önemli yönünü, yani bir markanın değerinin nasıl ölçüleceğini kapsamaktadır. Marka değerinin temeli, markalaşmaya yapılan yatırımları azaltarak şirketlerin ileri görüşlü davranmasını önlemek için Amerikan PR işletmeleri tarafından atılmıştır. Bu nedenle, CEO'ları ve yöneticileri markalaşma yatırımlarının uzun vadeli faydaları konusunda ikna edebilmek için, böyle bir yatırımın getirisini belirleyecek finansal bir ölçüm bulmalarının gerektiği görülmüştür. Literatür, marka değerini tanımlayan bir çerçeveye büyük ihtiyaç duyuyordu; Öyle ki, 1980'lerin sonunda Pazarlama Bilimi Enstitüsü (MSI) marka değerini araştırma için öncelikli alan olarak listelemiştir. Marka değeri kavramının literatüre girmesinin ardından yıllarca, çok sayıda yayının ve önemli bir ilginin olduğu görülmüştür (Brodie, vd., 2002: 6).

Alandaki çok sayıda yayın nedeniyle, bir dizi farklı marka değeri tanımı sunulmuştur. Marka değeri birçok bağlamda dikkate alınmıştır, ancak Kim, Kim & An'a (2003: 336) göre marka değerini dikkate almak için başlıca üç farklı bakış açısı vardır. Bunlar: finansal perspektif, tüketici temelli perspektif ve birleşik perspektiftir.

3. 3. 1990'larda ve 21. Yüzyılda Markalaşma

Finansal perspektif, markanın toplam değerine odaklanmaktadır ve şirketin pazarda ne kadar iyi performans gösterdiği sorusuna cevap vermektedir. Böylece, finansal perspektif, şirketlerin finansal marka değerini şirketin toplam değerinden çıkarmasına olanak tanımaktadır. Simon ve Sullivan (1993: 12) marka değerini matematiksel olarak hesaplamanın bir yolunu sunan ilk yazarlar arasındadır. Marka değerini değerlendirmek için bir şirketin finansal piyasa değerini temel alarak ve Tobin'in Q'sunu hesaplayarak, marka değeri ile şirketin diğer tüm varlıklarının değerini ayırt etmenin mümkün olduğunu bulmuşlardır. Sonuçlar 1'in üzerinde bir Q değeri gösteriyorsa, şirketin maddi olmayan varlıkları vardır anlamına gelmektedir. Finansal piyasa değerinin esas alınmasının nedeni, bu değerin şirketin gelecekteki gelirleri hakkında tarafsız bir görüşü temsil etmesidir. Dolayısıyla, sonuç, gelecekteki nakit akışının piyasa beklentisine dayalı olarak marka değerini ortaya koymaktadır. Simon ve Sullivan'a (1993: 12) göre, bu metodolojinin üç önemli özelliği vardır:

- Marka değeri, firmanın bir varlığı olarak değerlendirilir ve dolayısıyla firmanın diğer varlıklarından ayrılır,
- Marka değeri ileriye dönük bir bakış açısıyla hesaplanır,
- Yeni bilgiler pazara ulaştığında şirketin değeri değişir.

Marka değerinin finansal perspektifinin aksine, alternatif olarak daha tüketici odaklı bir yaklaşım gelişmiştir. Tüketici temelli bakış açısının amacı, tüketicilerin bir markaya nasıl tepki verdiğini ölçmektir (Shocker, vd., 1994: 150). Bu perspektifte, marka değeri, marka bilgisinin markanın pazarlamasına tüketici tepkisi üzerindeki farklı etkisi olarak tanımlanmıştır (Lassar, 1995: 12). Dolayısıyla, tüketici temelli bakış açısı her bir tüketici için ayrı ayrı türetilir ve tüketici temelli marka değeri, bir tüketici bir markayı olumlu, güçlü ve benzersiz marka ilişkileri aracılığıyla iyi bilinir olarak gördüğünde ortaya çıkarmaktadır.

Tüketici odaklı bakış açısının temellerini anlayabilmek için dikkate alınması gereken beş husus olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi, marka değeri, herhangi bir nesnel ölçekten ziyade tüketici algılarını ifade etmektedir; ikincisi, bir markayla ilişkilendirilen değer, küresel değeri ifade etmektedir; üçünsü, markayla ilişkilendirilen küresel değer, yalnızca fiziksel yönlerden değil aynı zamanda marka adından da kaynaklanmaktadır; dördüncüsü, marka değeri mutlak değildir, ancak pazardaki mevcut rekabete bağlıdır; son olarak, marka değeri finansal performansı olumlu yönde etkiler, şeklindedir (Lassar ve diğerleri, 1995: 13).

Yukarıda tartışılan perspektiflere ek olarak, birleşik bir perspektif de sunulmuştur. Motameni ve Shahrokhi (1998), finansal ve tüketici temelli perspektiflerin genel tabloyu hesaba katmadığını ve birleşik bir perspektif kullanmanın avantajlarını göstermek için yazarlar Küresel Marka Değeri Değerleme modelini (GBEV)

geliştirmişlerdir. Model, çeşitli modelleri sentezler ve küresel marka değerinin, marka gücünü tanımlayan üç marka çarpanı kullanılarak nasıl hesaplanabileceğini göstermektedir. Bunlar müşteri taban gücü, rekabet gücü ve küresel etkidir. Marka katları daha sonra markanın net kazançlarına uygulanır. Müşteri taban gücü; marka değerinin temel bir boyutu olan marka imajı ve müşteri sadakatinden kaynaklanmaktadır. Bu, pozitif bir marka imajının marka sadakati yaratmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Rekabet gücü; marka trendi, marka desteği ve marka korumasını ifade etmektedir. Son olarak, küresel güç; yerel ve küresel pazar arasındaki tüm küresel farklılıklar belirlenerek hesaplanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, ilişkisel pazarlama ilk ortaya çıktığında, markaların ilişkilerdeki önemli rolünü açıklamada eksik olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, 1990'larda ve 21. yüzyılda, markalaşmanın rolü de ilişki kuramlarına dahil edildiğinde bu durum değişmiştir. Bu yeni entegre çerçeve, ilişkisel markalaşma olarak öne sürülmüştür (Brodie vd., 2002).

Gummesson (2002), ilişkilerin insanlar arasında açıkça meydana gelen bir şey olduğuna dair ortak bir inanç olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, bunun tamamen doğru olmadığı çünkü nesneleri, sembolleri ve diğer maddi olmayan fenomenleri içeren ilişkiler olabileceği ifade edilmiştir. İlişkilerin önemine dikkat eden bu tür markalaşmaya parasosyal ilişkiler denilmektedir. Ürün ve hizmetleri de dahil olmak üzere müşteriler ve şirket arasındaki mevcut ilişkiler genellikle kişisel değildir, ancak bu tür ilişkiler bir şirketin imajını etkilediğinden markalaşmada önemli olmaktadır. Bu imaj, şirket adı, markalar, ünlü şirket kişilikleri ve şirketin tutumlarını sembolize eden diğer kişiler gibi faktörler tarafından oluşturulmaktadır.

Tüketicilerin marka ilişkisini kendi kişisel bakış açılarından tanımladıkları ve marka ilişkisi ile ilişkisel değerin tüketicilerin zihninde oldukça kişiselleştirildiği görülmüştür. Müşteriler, bireysel marka değeri algılarına, marka anlamlarına ve deneyimlerine dayalı olarak bireysel ilişkiler kurarlar. Yani müşteriler, birçok bağlamda yaptıkları iletişim yoluyla markayı kişisel olarak yaratıyor gibi görünmektedir (Lindberg-Repo, Kirsti, 2001: 233).

Fournier (1998), markaların bir ilişki ortağı olarak görülebileceğini ve ortak olarak marka görüşünü meşrulaştırmanın bir yolunun, markaların canlandırıldığı, insanileştirildiği ve kişiselleştirildiği yolları vurgulamak olduğunu savunmaktadır. Fournier, araştırmasında tüketicilerin farklı markalarla pek çok ilişkileri olduğu kanaatinde olduklarını ortaya koymaktadır. Tüketiciler, bu tür ilişkilerin varlıklarına değer ve amaç kattığını ve bu ekstra değerlerin doğası gereği hem işlevsel hem de duygusal olabileceğini düşünmektedir. Kapferer'da (2008) markalaşma içindeki ilişkilerin önemini kabul etmekte ve bir markanın her şeyden önce derin duygusal temaslar ve sadakati içeren bir ilişki olduğunu savunmaktadır.

Büyük ilgi gören marka kimliği kavramı, günümüzde de pazarlama şirketlerinin çoğunun marka kimliklerini kurumsal belgelerde belirttiklerini göstermektedir. Marka kimliği geniş bir kavram haline gelerek, markalaşma ve konumlandırma arasındaki ilişki gibi bir çok teoririyi kapsamaktadır. Kapferer'e (2008) göre marka kimliği, markanın zaman içinde gelişmesine izin vererek, markanın hangi kısımlarının aynı tutulması gerektiği ve hangi unsurların değiştirilebileceği konusunda yön gösterici olmaktadır.

De Chernatony (1999), marka kimliğini vizyonu ve kültürü açısından kavramsallaştıran bir kimlik modeli tasarlamıştır. Bunlar, istenen konumlandırmayı, kişiliği ve ilişkileri etkiler ve bunların tümü, daha sonra paydaşların gerçek ve arzu edilen benlik imajlarını yansıtacak şekilde sunulur. Bu anlamda çalışanların vizyonu ve kültürü marka oluşturma sürecini etkiler; bu nedenle bunların kabul edilmesi çok önemli olduğunu ve ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. De Chernatony (1999), bir şirketin bir marka oluşturucu olarak bir şirketin dahili rolüne daha fazla vurgu yapması ve personel ile çalışanların tutum ve davranışlarını geliştirmeye odaklanması gerektiğini savunmaktadır. Çalışanların şirketi nerede konumlandırdığını düşündükleri yeri ölçmek ve kontrol etmek de önemlidir; aksi takdirde çalışanları ne için çabalamaları gerektiği ve markanın istenen konumlandırmasına nasıl ulaşacakları konusunda eğitmek ve bilgilendirmek imkansız olduğunu sürmektedir. Özellikle duygusal bir marka söz konusu olduğunda, şirketin ve çalışanların tutumlarının birbirine uyması ve istenen imaj ve kişiliğin iletilmesinin önemli olduğunu belirterek; buna gore şirkeint, istenen değerler ile çalışanların değerleri arasında olası bir tutarsızlığı önlemek zorunda olduğunu

ifade etmiştir. Son olarak, istenen marka kimliğinin müşteriler arasında algılanan marka imajına karşılık gelmesini sağlamak için dış unsurları izlemenin de önemli olduğunu belirtmiştir.

3.4. Marka Teorilerinin Evrimi: Bir Anlik Görüntüsü

1900'lerin ortalarında yayılmaya başlayan marka ve markalaşma ile ilgili araştırmalar, Robinson-Patman Yasasında belirtilen yasal kısıtlamalar nedeniyle yine de tartışmalı bir alan olarak literatürde yer almıştır. 1950'lerde ve 1960'larda markalaşmanın artıları ve eksileri üzerine hararetli bir tartışma yaşanmış ve ürünlerin sadece içerik ve ürün özelliklerine göre etiketlenmesi gerektiği görüşünde güçlü bir tüketici hareketinin olduğu görülmüştür.

Tablo 1; 1900'lerde ve 2000'lerin başında markalaşmanın en önemli 15 alana ilişkin bir özeti sunulmaktadır. Tablo sadece gelişimi göstermeyi değil, aynı zamanda önemli kavramların ne zaman ve kim tarafından yaratıldığını da göstermeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle tablo, kavramlar arasındaki bağlantıları ayrıntılı olarak açıklamamaktadır.

Tablo 1. Marka Kavramlarının Gelişimi

DÖNEM	ARAŞTIRMA ALANI	YAZAR VE YIL
< 1970	Markalaşmanın Öneminin Belirlenmesi	Marquardt vd .: 1965
	Segmentasyon	Smith: 1956 Yankelovich: 1964 Mainer ve Slater: 1964 Sheth: 1967
	Sadakat	Cunningham: 1956
	Yaşam Tarzı	Lazer: 1963
	Pazarlama Karması	Neil H. Borden: 1950
	Kişilik	Martineau: 1958
1970'LER VE 1980'LER	Konumlandırma	Ries ve Trout: 1970'lerin başı
	Sosyal Pazarlama	Kotler ve Zaltman: 1971
	İlişkili Pazarlama	Grönroos: 1989, 1994 Gummesson: 1993
	Marka Değeri	Farquhar: 1990 Aaker: 1991 Keller: 1993 Simon ve Sullivan: 1993 Srivastava: 1998,
1990'LAR VE 21'INCI YÜZYIL	İlişkisel Marka Bilinci Oluşturma	Fournier: 1998 Brodie vd..: 2002 Gummesson: 2002 Grönroos: 2000
	Kimlik	Kapferer: 1990'ların başı De Chernatony: 1999
	Menşei Ülke	Peterson ve Jolibert: 1995 Agrawal ve Kamakura: 1999 Thakor ve Lavack: 2003

	Marka Toplulukları Ve Tüketim Alt Kültürleri	Muniz ve O'Guinn: 2001 McAlexander vd. : 2002 Willmott: 2003 Dobson: 2003
	Kurumsal Sosyal Sorumluluk (CSR)	Blumenthal ve Bergstrom: 2003.

Sonuç olarak, müşterilerin markalı ürünlere ihtiyacı olduğunu ve bir markanın ürüne ekstra değer kattığını kanıtlamak şirketler ve pazarlama araştırmacıları için çok önemli hale gelmiştir. 1960'larda, tüketicilerin markaları günlük ürünler söz konusu olduğunda bile satın alma kararlarında önemli bir faktör olarak gördükleri araştırmalarla kanıtlanmıştır. Müşterilerin çoğunun markalı ürünleri takdir ettiğini gösteren ampirik kanıtlar olmasaydı, bu süre zarfında diğer kavramlar üzerine yapılan araştırmalar ınaynı derecede kabul edilemeyeceği görülmektedir.

1970'ler ve 1980'lerde markalar pazarlamanın daha önemli bir parçası haline gelmiştir ve şimdi bu araştırma alanı tüm pazarlama disiplinini etkilemektedir. Markalaşma teorilerinin gelecekteki gelişimi için çok önemli olduğu kanıtlanan birçok yeni kavram bu süre zarfında tanıtılmıştır. 1980'lerin sonunda, MSI marka değerini öncelikli araştırma alanı olarak listelemiştir ve bu, özellikle 1990'larda ve 21. yüzyılın başında bu alanda çok sayıda araştırma makalesinin yayınlanmasını sağlamıştır. Bu, marka değeri üzerine üç farklı perspektifle sonuçlanmış ve bunların tümü büyük ilgi görmüştür. Dahası, bu dönemde birçok eski kavram daha da geliştirilmiş ve modernize edilmiştir. Örneğin, ilişkisel markalaşma, bilgiyi artırmak ve markaların şirketler ve müşteriler arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğine dair anlayıştaki boşluğu telafi etmek için ilişkisel pazarlamadan ortaya çıkmıştır. Son olarak, bugünün pazarlama ve markalaşmasının önemli parçaları haline gelen COO, CSR kavramlarının yanı sıra marka toplulukları ve tüketim alt kültürleride tartışılmaktadır.

3.5. Marka Hem Bir İşaret Hem de Bir Semboldür

Tüm markalaşma faaliyetlerinin temelinde, önemli biri olma, kişisel ve sosyal bir kimlik oluşturma, kendini hem diğer insanlar gibi (örneğin ait olmak) hem de diğer insanlardan farklı olarak sunma (örneğin öne çıkmak) gibi iyi bir itibara sahip olma arzusu vardır. İşaret ve sembol, bu markalaşma olgusunun temel bileşenleridir. Bir işaretleme biçimi olarak, markalaşma kişinin kendisine ve diğer insanlara; hem maddi hem de manevi değer katarak; olumlu veya olumsuz olarak algılanmaktadır (Bastos ve Levy, 2012: 349).

Bir ürünün isimlendirilmesi olarak markalaşmanın ortak anlayışı temelde basit olsa da, bu fikrin uygulamaları ve onun hakkındaki düşünceler dramatik şekillerde gelişmiştir. Jung (1964: 21), tanınan ticari markalara (yani bir işarete) atıfta bulunarak: "Böyle şeyler semboller değildir. Bunlar işaretlerdir ve bağlı oldukları nesneleri göstermekten fazlasını yapmazlar. Sembol dediğimiz şey, bir terim, bir isim, hatta günlük hayatta aşina olabilen, ancak geleneksel ve bariz anlamlara ek olarak belirli çağrışımlara sahip olan bir resimdir " ifadesini kullanmıştır. Aynı şekilde Mercer (2010: 18), bir ticari markanın (yani bir işaretin) "markanın dayandığı fikri mülkiyetin somut öğesi - logo, isim, tasarım veya resim - olduğunu açıklar. Ancak markalar aynı zamanda kimlik, çağrışımlar ve kişilik gibi maddi olmayan varlıkları da içeriyor " ifadesini kullanmıştır.

Bir işaret olarak başlayan markalaşma, bir nesnenin ne olduğu anlamına gelir ve sonra bir şeyi adlandırmanın bir biçimi haline dönüşür (örneğin bir dümen, bir köle, bir mahkum, bir deterjan). Bir hayvan, bir köle, bir mahkum veya bir ürün olarak adlandırılmak, yalnızca açıklayıcı terimler değildir; başka fikirleri de ima etmektedir Bir hayvanın veya bir kişinin üzerindeki marka, derhal bir mülkiyet ve itibar sembolü haline gelmektedir. Markalaşma genellikle doğrudan nesnenin üzerine veya dolaylı olarak nesneye yapıştırılmış bir etikete (örneğin kayma, kanat, yama) yerleştirilen bir tür işaret kullanılarak yapılmaktadır. Markalı olanın sahipliğini ve statüsünü belirtmeye ek olarak, bir işaret pozitif bir ayrım işareti olabilmektedir (Bastos ve Levy, 2012: 350).

En eski zamanlardan beri insanlar sığırlarını tanımak için farklı gravürler kullanmışlardır. Yaklaşık 4000 yıldır büyükbaş hayvancılık yapmak için markalar kullanılmış ve bu prosedür yaklaşık olarak MÖ 2000 yılında başlamıştır. Başlangıçta markasız buzağı anlamına gelen maverick terimi; Amerikan İç Savaşı'nın ardından, diğer tüm sığırların markalaşması nedeniyle hiçbir işaret kalmayarak tanımlanacağına karar veren Teksaslı çiftlik sahibi Samuel Augustus Maverick'ten gelmektedir (Rajaram ve Shelly; 2012: 101-102).

Markalaşmanın amaçlarının ve anlamlarının derin köklerini ve ayrıca olumlu yönlerini anlamak için, cildi işaretlemenin (deri üstüne semboller yapmanın) çeşitli kozmetik, tıbbi, sosyal, psikolojik, politik ve kültürel amaçlara hizmet etme konusunda uzun bir geçmişe sahip olduğunu gözlemliyoruz. Hem erkekler hem de kadınlar görünüşlerini iyileştirmek için çeşitli maddeler kullanmışlardır. Örneğin, "ezilmiş antimon, yanmış badem, kurşun, oksitlenmiş bakır, aşı boyası, dişbudak, malakit ve krizokoladan yapılmış koyu renkli bir toz" olarak adlandırılan kohl, özellikle eski Mısır ve diğer toplumlarda göz çevresi renklendirmesi için popülerdi. Polinezya tatau'dan gelen dövme, Borneo'da geçiş ayinlerini ve bir statüden diğerine değişiklikleri belirtmek için kullanılırdı - örneğin reşit olmak veya baba olmak gibi. Bu tür faaliyetlerin çeşitleri, Afrika kabileleri arasında boynun uzaması ve kulakları ve dudakları büyütme şeklinde görülmektedir. Özetle, markalaşma kavramının içerdiği birçok anlamın kökenine ilişkin anlayış genişletilebilmektedir. Bu anlamlar olumsuz ve olumlu olabilirken; aynı zamanda önemli sonuçları da doğurabilmektedir. Başkalarını markalamayı ve kendini markalamayı içererek; onların güç, fetih ve tahakküm için insan güdülerinde olduğu kadar pratik, sosyal ve estetik olan diğer birçok kendini ifade etme biçiminde de güçlü kökleri vardır (Bastos ve Levy, 2012: 351).

Geçmişte markalar aynı zamanda bireylerin mal ve mülklerini tanımlamak için de kullanılmıştır. Çin seramik ürünleri, aynı zamanda Hint, Yunan ve Roma objeleri, seramik tipini belirlemek için farklı gravürlere sahipti ve mülk, materyallerin kaynağı ve gerçekleşme süresi ile ilgili bilgilerin var olduğu görülmekteydi. 4.000-5.000 yıl önce Çin'de işaretlenmiş çanak çömleklerin en eski örneklerinden bazıları ortaya çıkmıştır. Yunan vazolarının üzerine yerleştirilen işaretler, sadece parçaların yapımcılarını değil, aynı zamanda ürünleri "toptan" satın alan ve daha sonra pazardaki diğerlerine satan tüccarı da gösterebilmekteydi. Arkeologlar, Roma İmparatorluğu'nun ilk üç yüzyılı boyunca kullanımda olan yaklaşık 1.000 farklı Romalı çömlekçinin işaretini tespit etmişlerdir, ve bu da çok sayıda bireyin her birinin nispeten az sayıda mal ürettiği anlamını ifade etmekteydi (Rajaram ve Shelly, 2012: 101).

İlk markalı nesnelerin varlığına tanıklık eden diğer farklı kanıtlar da Roma İmparatorluğu dışında ortaya çıkmıştır: "Mezopotamya'da (şimdi Irak) çömleklerin üzerinde MÖ 3000 yılına kadar uzanan ticari markaların var olduğu görülmüştür. Firavunlar kendi ürünlerini tanımlamak için eski Mısır'daki tuğla üreticileri ürünlerine semboller koymuşlardır. Mısır binalarında 6.000 yıl kadar önce kullanılan malzemelerde taş ocağı izleri ve taş ustalarının işaretleri keşfedilmiştir. Yunanistan, İsrail, Suriye ve Türkiye'deki eski binalar üzerindeki bu işaretler ve benzer işaretler, işlevleri açısından modern markalara daha çok benziyor gibi görünmektedir.

Taş ocağı işaretleri, binalarda kullanılan taşların kaynağını ve işçilere ücret taleplerini kanıtlayabilecek taş ustalarının işaretlerini gösteriyordu. Almanya'daki orta çağ taş ustaları, çalışmalarını tanımlayan kişiselleştirilmiş işaretler üretmek için çok ayrıntılı bir sistem geliştirmişlerdir, ancak işaretlerin altında yatan amaçların aynı olduğu görülmüştür. Mezopotamya ve Mısır'dan tuğlalar ve çiniler, yapıyı görevlendiren veya inşaatı sırasında gücü elinde tutan hükümdarın adını gösteren yazıtlar taşıyordu. Buna karşılık, Romalı inşaatçılar, kullanılan hammaddelerin kaynağını belirtmek veya nesneyi yapan ya da kullanıldığı evi inşa eden kişiyi belirlemek için tuğlalarını ve karolarını damgalamışlardır. Leonardo Da Vinci gibi ünlü sanatçıların resimlerindeki imzalar bile erken bir marka bilinci oluşturma aracı olarak görülebilmektedir (Rajaram ve Shelly, 2012, s.101).

Bu nedenle, bu bağlamda 12. yüzyılda İngiltere ekmek, altın ve gümüş üreticilerinden, esas olarak ölçümün dürüstlüğünden emin olmak için kendi ürünlerine benzersiz veya kişisel semboller basmalarını istemiştir. Orta çağ döneminde matbaalar, kağıt üreticileri ve diğer loncaların diğer üyeleri filigran kullanmaya başlamışlardır. 1618'de, sorunu farklı bir seviyeye taşıyan ve marka ile kalite arasındaki bağlantıyı gösteren bir dava

kaydedilerek; kaliteli kumaş üreten bir mal sahibi, markayı düşük kaliteli kumaşlarında kullandığı için mahkemeye rakip çıkarmıştır (Yang vd., 2012: 318).

İnsanlar da zaman içinde markalaşmıştır. Kaçaklar, kadırga köleleri, çingeneler, sığınağı olmayanlar ve serseriler farklı "utanç sembolleri" ile işaretlenmiştir. 1600 ile 1800'ler arasında, suçlular bir ceza ve kimlik biçimi olarak (yine kelimenin tam anlamıyla) damgalanmıştır. Örneğin, İngiltere'de bir kişinin yanağına bir S işareti koyarken, Fransa'da omzuna bir fleur de lis damgası koymuşlardır (Rajaram ve Shelly, 2012: 102). "Proto-markaların" ekli bilgileri veya nesnenin veya ürünün ambalaj şeklini temsil ettiği ve üç özellikten birini ifade ettiği düşünülmüştür: menşe yeri (bir işaret, imza veya hatta kullanılan ürünün fiziksel özellikleriyle ifade edilir), pazarlamanın temel bir işlevinin gerçekleştirilmesi (çeşitlendirme, nakliye ve depolama) ve ürün kalitesinin vurgulanması (hammadde). Sanayi Devrimi sırasında kurulan fabrikalar, yerel ürünlere alışmış alıcılar için daha geniş bir pazar yeri talep ederek, malların seri üretimini başlatmıştır. Bu bağlamda, jenerik bir sabun paketinin tanıdık, yerel ürünlerle rekabet etmekte zorlandığı kısa sürede ortaya çıkmıştır (Khan ve Mufti, 2007: 79).

19. yüzyılda, ambalajlı malların gelişmesine paralel olarak, sanayileşme, sabun gibi birçok ev eşyasının üretimini yerel topluluklardan merkezi fabrikalara taşımıştır. Bu malları taşırken, fabrikalar kullanılmış varillere kendi markalarını koymuşlardır ve bu şekilde erken marka teriminin anlamını ticari markaya genişletmişlerdir (Khan ve Müftü, 2007: 79). Bu yeni paketlenmiş ürünler, piyasayı kullanıcıların veya tüketicilerin bu yabancı, yerli olmayan ürünlere aynı miktarda güvenebileceğine ikna etmeli düşüncesi hakimdi ve "Campbell çorbası, Coca-Cola, Sulu Meyveli sakız, Jemima Teyze ve Quaker Yulaf" gibi markalar ilkler arasında yer almıştır. Tüketicinin ürünlere aşinalığını artırmak için ürünler markalaşmıştır; Uncle Ben'in pirinci ve Kellogg'un kahvaltılık gevrekleri gibi o dönemin birçok markası bu bilinç ile hareket etmiştir (Rajaram ve Shelly, 2012: 103). Bu yeni olgu, 1862 Ticari Marka Yasası ve 1875 Ticari Marka Tescil Yasası'ndan sonra, yüksek kaliteli ve aynı boyut ve şekillere sahip bir markalı ürün bolluğu yaratmıştır. İngiliz bira fabrikası Bass & Company, kırmızı üçgen markasının dünyanın ilk ticari markası olduğunu iddia etmiştir. Lyle's Golden Syrup, 1885'ten beri neredeyse hiç değişmeden yeşil ve altın ambalajı ile İngiltere'nin en eski markası olarak adlandırılan benzer bir iddiada bulunmuştur. Bir başka örnek ise, tuğlaları damgalı veya aynı protokolden oyulmuş İtalya'daki Antiche Fornaci Giorgi'den gelmiştir ve Vatikan Şehrindeki Aziz Petrus Bazilikası'nda bulunan 1731'den beri logoların ilk ticari marka olduğu iddia edilmiştir. Keller'e (1998) göre markalaşma süreci –marka yönetimi- yirminci yüzyılda üç farklı aşamayla karşı karşıyadı ve bunlar, ticarileştirilen markaların baskınlığı (1915 - 1929), marka üreticileri için zorluklar (1930 - 1945) ve ilgili standartların oluşturulmasıdır (1946-1985) (Khan ve Müftü, 2007: 79-80).

3.6. Mekan Markalaşmanın Kavramsal Sınırlamaları ve Tarihsel Perspektifleri

Postmodern dönemle ilişkilendirilen farklı yerlerin, konumların ve alanların markalaşması, güçlü bir pratik yük ve İngiliz öncüleri S. Anholt, K. Dinnie ve W. Ollins'in teorik evrimi ile Avrupa köklerine sahiptir. Ülke markalaşması kavramı aynı zamanda markalaşma ajanları için pratik bir fırsattır ve çok sayıda ve disiplinler arası bilimsel bir araştırma alanıdır; bu alternatif, uzmanlık literatüründe sıklıkla ulusal markalaşma olarak karşılanır ve bu da daha geniş bir alana yer markalaması olarak yayılmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeydeki tartışmalara rağmen, hem akademik çevreden, uygulayıcılardan, kamusal alandan sorumlu kişilerden hem de bu fenomenin uygulanmasının hedeflediği kişilerden, araştırma ve evrensel geçerliliği olan kriterler, en azından bu ilgi alanının tanımlayıcı düzeyi, onu oluşturan ve onu diğer ilgili alanlardan ayıran kavramların (örneğin, destinasyon markalaşması, yer pazarlaması vb.) ve bazı uygulanabilir ve işlevsel yöntem ve teknikler, tüm bilgi alanını kapsamayı başarmıştır. Ancak bu yapının hala çok bulanık olduğu ifade edilmektedir. Ek olarak, bu tartışma için aynı düzeyde, akademik söylemde başka kavramlar, yer markalaması ile eşanlam kavramlar görülmüştür: tematik markalaşma, bölgesel markalaşma, coğrafi markalaşma veya coğrafi markalar gibi. Bu nedenle, genellikle kesinliğe sahip olmamız veya takip etmek üzere olduğumuz kavramları bilmemiz gereken; başka bir kavramı işler hale getirmek için, yanlışlıklar, değerler, sınıflandırma, ekleme veya gruplama yetersizliğinin dikkate alınması gerekmektedir. Çok sayıda yaklaşım, tutarsızlık, belirsizlik ve özellikle bu markalaşma biçimlerini tanımlamadaki kafa karışıklığı nedeniyle - hala evrimde olan

bir alanın (hatta teorik arka plana sahip veya pratik değerlere sahip olan) önemli bir soy olarak; marka yönetimi alanının büyümesi ve terimin ortak kullanımı, her şeyin ve herkesin bir marka imajına sahip olduğu fikrini yaymıştır (Briciu, 2016: 141).

SONUÇ

Marka kavramının tarihi kimi araştırmacılara göre M.Ö 5000 yılına dayanmaktadır ve yüzyıllardır varlığını korumaktadır. Nihai amacı bir ürün ya da hizmetin "tanıtılması" iken, yapısı zamanla kalite belirtmeye doğru evrilmiştir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise malların/hizmetlerin tanıtımı görevini üstlenen markaların, reklam anlayışının da yaygınlaşmasıyla üreticilere değer katan bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Günümüzde ise markalaşmaya ilişkin bütünsel bir anlayış hakimdir. Yani marka; hem *ayrıt ediciliği, farklılığı, farkındalığı, sürdürülebilirliği* sağlamak için hem de *koruma* amaçlı kullanılmaktadır. Zira geçmişte mağara duvarlarına yapılan çizimlerinde temel amacının ayırt edicilik, farklılık ve farkındalık uygulamak adına yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, ilkel insan ile bugünün modern insanını ele aldığımızda her ikisi içinde "fark edilme" güdüsü barındırdıklarını ifade etmek mümkündür. Çünkü mağara duvarlarındaki çizimler bir iletişim şekli olduğu kadar aynı zamanda ait oldukları toplumlarda fark edilme arzusunun dışa vurumu şeklinde ifade edilebilir. Evrimsel süreçte insanın duygusal alt yapısına bakıldığında da görülmektedir ki; insan doğası gereği farklı olmak ve fark edilmek dürtüsü ile yönelim sağlamaktadır.

Marka kavramının tarihi, markalaşmanın tarihsel süreci ya da dünden bugüne marka kavramı. Adı her ne olursa olsun, ortada bir süreç olduğu ve buna bağlı bir değişim-dönüşüm yaşandığı söz konudur. Üstelik bu sürecinde *binlerce yılı ve çok geniş bir coğrafyadaki çok farklı birçok uygarlığı kapsadığı görülmektedir.*

Sonuç olarak markalaşma kavramı, binlerce yıllık sürecin içerisinde çeşitli değişimler, olgunlaşma ve dönüşümlerle bugünlere kadar önemini ve varlığını koruyarak gelmiştir. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de markalaşma kavramının popülerliğini sürdüreceği ve varlığını koruyacağını söylemek mümkündür. Markalaşma kavramın algılanması veya uygulanabilirliği noktasında geçmişte olduğu gibi yine bir değişim ve dönüşüm yaşayacağı muhtemel olmakla beraber, öz niteliğiyle daima varlığını ve anlamlılığını koruyacağı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aaker, D. A. (1991). Managing brand equity: Capitalizing on the value of a brand name. New York: Free Press.

Askegaard, S. (2006). Brands as a global ideoscape. In Brand culture, London: Routledge.

Baeva, D. Y. (2011). Strong brands: how brand strategy and brand communication contribute to build brand equity: the case of navigator (Doctoral dissertation).

Bartels R.ve Jenkins, R. L. (1977): Macromarketing. Journal of Marketing. 41 (4), pg 17

Bastos, W., ve Levy, S. J. (2012). A history of the concept of branding: practice and theory. Journal of Historical Research in Marketing.

Biel, L.B. (1997) Discovering Brand Magic: The Hardness of the Softer Side of Branding. International Journal of Advertising, Vol.16, No. 3, pp. 199-210

Borden, N. H. (1965): The Concept of the Marketing Mix. I Schwartz, George, Science in Marketing. Chichester, Wiley, pg. 386-97

Briciu, V. A., ve Briciu, A. (2016). A brief history of brands and the evolution of place branding. Bullefin of the Transilvania University of Brasov, 137-14

Brodie, Roderick J., Glynn, Mark S. ve Van Durme, Joel (2002): Towards a Theory of Marketplace Equity: Integrating Branding and Relationship Thinking with Financial Thinking. Marketing Theory. 2(1), pg. 5-28

Butler , RS. (1914), Pazarlama Yöntemleri , Alexander Hamilton Enstitüsü,New York, NY.

Cherington, P. T. (1920). The elements of marketing. Macmillan.

Clark, F.E. (1927), Principles of Marketing, Macmillan, New York, NY.

Cunningham, Ross M. (1956): Brand Loyalty -what, where, how much?. Harvard Business Review. Jan/Feb56, Vol. 34 Issue 1, p116-128.

Dawar, N. (2004). What Are Brands Good For? MIT Sloan Management Review, Vol. 46, No.1, pp. 31-37.

De Chernatony, L. ve McDonald, M. (2003). Creating Powerful Brands in Consumer, Industrial and Service Markets, 3rd Edition. Oxford: Elsevier Butterwort-Heinemann.

De Chernatony, L. (1999): Brand Management Through Narrowing the Gap Between brand identity and brand reputation. Journal of marketing management, 15(1-3), 157-179.

Doyle, P. (1989). Building Successful Brands: The Strategic Options. Journal of Marketing Management, Vol. 5, No.1, pp. 80

Drucker, Peter F. (1994): The Theory of the Business. Harvard Business Review, 72(5).

Fournier, S. (1998): Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Brand Identity and Brand Reputation. Journal of Marketing Management. 15, pg. 157-179.

Fullerton, A. (1988). How modern is modern marketing? Marketing's evolution and the myth of the ''Production Era.'' Journal of Marketing.

Graham, P., Harker, D., Harker, M. ve Tuck, M. (1994). Branding Food Endorsement Programs. The National Heart Foundation of Australia. Journal of Product and Brand Management, 31-43.

Grönroos, C. (1989): A Relationship Approach to Marketing: The Need for a New Paradigm. Swedish School of Economics.

Gummesson, E. (1993). Relationship marketing - a new way of doing business, European Business Report, Autumn, 52-56.

Gummesson, E. (2002): Total Relationship Marketing – Marketing Management. Relationship Strategy and CRM Approaches for the Network Economy. 2nd Ed.

Holt, B. (2002). Why do brands cause trouble? A dialectical theory of consumer culture and branding. Journal of Consumer Research.

Hunt, D. S., ve Burnett, J. J. (1982): The Macromarketing/Micromarketing Dichotomy: A Taxonomical Model. Journal of Marketing, Vol. 46.

Jung, C. (1964). Man and His Symbols, Doubleday and Co., New York, NY.

Kapferer, Jean-Noël (2008): The New Strategic Brand Management – Creating and consumer research. Journal of consumer research, 24(4), 343-373.

Keller, K. (2009). Building Strong Brands in a Modern Marketing Communications Environment. Journal of Marketing Communications, 139-155.

Keller, K. L., ve Lehmann, D. R. (2006). Brands and branding: Research findings and future priorities. Marketing science, 25(6), 740-759.

Keller, K.L. (2003) Brand Synthesis: The Multidimensionality of Brand Knowledge. Journal of Consumer Research, Vol. 29 pp. 595-600

Khan, S. ve Mufti, O. (2007). The Hot History & Cold Future of Brands. Journal of Managerial Sciences, vol. 1, no. 1, 75-87.

Kim, H., Kim, W. G., ve An, J. A. (2003): The Effect of Consumerbased Brand Equity on Firms' Financial Performance. Journal of Consumer Marketing. 20(4), pg. 335-351

Knox S. ve Bickerton, D..(2003). The Six Conventions of Corporate Branding. European Journal of Marketing, pp. 998.

Koehn, N. F. (2001). Brand new: How entrepreneurs earned consumers' trust from Wedgwood to Dell. Boston, MA: Harvard Business School Press.

Kotler, P ve Zaltman, G. (1971) Social Marketing: An Approach to Planned Social Change. Journal of Marketing, 35:3-12

Kotler, P. ve Pfoertsch, W. (2006) B2B Brand Management. Berlin: Springer.

Kotler, P. ve Keller, K. L. (2006). Marketing management 12e. New Jersey.

Lassar, W., Mittal, B. ve Sharma, A. (1995): Measuring customer-based brand equity. Journal of Consumer Marketing. 12(4), pg. 11-19.

LLCA. (2015). London College of Contemporary Arts. https://www.lcca.org.uk/. Erişim Tarihi: 14.12.2020.

Low, S., ve Fullerton A. (1994). Brands, brand management, and the brand manager system: A critical-historical evaluation. Journal of Marketing Research.

Maklan, S. ve Knox, S. (1997) Reinventing the Brand: Bridging the Gap Between Customer and Brand Value. Journal of Product and Brand Management, 119–129

Marquardt, R., Makens, J., ve Larzelere, H. (1965). Measuring the Utility Added by Branding and Grading. Journal of Marketing Research (JMR), 2(1), 45-50.

Martineau, P. (1958). The Personality of the Retail Store. Harvard Business Review. 36(1), pg. 47-55

Maynard, H., WEIDLER, W. ve BECKMAN, T. (1927). Principles of Marketing. California University. Ronald Press, 182.

Mercer, J. (2010), "A mark of distinction: branding and trade mark law in the UK from the 1860s", Business History.

Moor, L. (2007). The rise of brands. Oxford: Berg.

Moore, K. ve Reid, S. (2008): The birth of brand: 4000 years of branding. Business History. 50(4), pg. 419-432.

Motameni, R. ve Shahrokhi, M. (1998): Brand Equity Valuation: A Global perspective. Journal of product & brand management. 7(4), pg. 275-290.

Pryor, S. ve Grossbart, S. (2007). Creating meaning on main street: Toward a model of place branding. Place Branding and Public Diplomacy, vol. 3, no. 4, 291-304.

Rajaram, S. ve Shelly, C. S. (2012). History of Branding. International Journal of Social Sciences & Interdisciplinary Research, vol. 1, no. 3, 100-104.

Ries, A. ve Trout, J. (1981). Positioning: The Battle for Your Mind. Warner Books - McGraw-Hill Inc., New York.

Room, A. (1998). History of branding. In Brands (pp. 13-23). Palgrave Macmillan, London.

Rooney, J. (1995). Branding: A Trend for Today and Tomorrow. Journal of Product and Brand Management, Vol.4, No. 4, pp. 48-55.

Roper, S. ve Parker, C. (2006): Evolution of Branding Theory and Its Relevance to the Independent Retail Sector. The Marketing Review. 6, 55-71.

Saruhan, M. (2010). Marka ve Markalaşmanın kısa tarihi. https://www.mehmetsaruhan.com/2010/pazarlama/marka/marka-ve-markalasmanin-kisa-tarihi/. Erişim Tarihi: 10.12.2020.

Shawver D. L., ve Nickels, W. G. (1981): A Rationalization for Macromarketing Concepts and Definitions. Journal of Macromarketing. 1(1), pg 8 -10

Shocker, A. D., Srivastava, R. K., Ruekert, R. W. (1994): Challenges and Opportunities Facing Brand Management: An Introduction to the Special Issue. Journal of marketing research. 31(2) pg. 149-158

Simon, C. J., Sullivan, M. W. (1993): The Measurement and Determinants of Brand Equity: A Financial Approach. Marketing Science, No.1, pg.12.

Smith, R. W. (1956): Product Differentiation and Market Segmentation as Alternative Market Strategies. Journal of Marketing. 21(1), pg. 3-8 .

Strizhakova, Y., Coulter, R. ve Price, L. (2008). The Meanings of Branded Products: A CrossNational Scale Development and Meaning Assessment. International Journal of Research in Marketing, Vol.25, No. 2, pp. 82-93.

Wang, J. (2008). Brand new China: Advertising, media and commercial culture. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wengrow, D. (2008). Prehistories of commodity branding. Current Anthropology

Wentz, L. (1993). Unilever Brands 'Alive and Kicking' Chairman Assures. Brandweek, Vol. 64, p. 39.

Wentz, L. ve Suchard, D. (1993). Euro Ad Execs Pay Homage to the Brand. Brandweek.

Yang, D., Sonmez, M. ve Li, Q. (2012). Marks and Brands: Conceptual, Operational and Methodological Comparisons. Journal of Intellectual Property Rights, vol. 17, 315-323.

Yankelovich, D. (1964). New Criteria for Market Segmentation. Harvard Business Review. 42(2), pg. 83-90.

TÜKETİCİLERİN E-TİCARET EĞİLİMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON THE E-COMMERCE TRENDS OF CONSUMERS

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ

Dr. Öğr. Üyesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1810-5559

Cengiz DURAN

Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7910-0677

Şükrü Turan ERGÜN

Bilim Uzmanı, Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2846-6403

ÖZET

Çağımızda bireylerin davranışları üzerinde belirleyici bir rolü olan teknolojinin sunduğu en önemli ayrıcalık internettir. İnternetin akıllı telefonlara ve mobil cihazlara kadar inmesi, toplum genelinde yaygınlaşarak çok yüksek bir kullanım oranına ulaşması, öneminin ne derece arttığının somut bir göstergesidir. Günümüz toplumlarını birleştiren en kapsamlı teknolojik iletişim araçlarından internetin gelişmesiyle birlikte büyüyen elektronik ticaret (e-ticaret) sektörü sahip olduğu pazar payı ve hitap ettiği geniş kitleyle giderek artan bir ivme yakalamıştır. Gelişmişlik düzeyi yüksek illerden gelişmekte olan ilçelere kadar uzanan internet ağ sistemlerinin zaman ve mekan tanımaksızın her kitleye ulaşıyor olması online alışverişe yönelik tercihleri de her geçen gün artırmaktadır. İnternetin bu denli sınır tanımazlığına karşın e-ticarette Türkiye'nin dünya sıralamasında gerilerde olması, ülkemizde pazarın büyümesini ve tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapmasını olumsuz etkileyen unsurların varlığını düşündürmektedir. Bu unsurları araştırmak amacıyla Aydın ili Efeler ilçesinde kolayda örnekleme ile gönüllülük esasına göre seçilen 389 tüketiciye ulaşılmıştır. Tüketicilerin online alışveriş eğilimlerini incelemeye yönelik uygulanan anket yöntemi ile; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, internetten alışveriş yapma süresi başta olmak üzere internetten alışverişe güven duyup duymadıkları, internet üzerinden neden alışveriş yaptıkları gibi konular ele alınmıştır. Katılımcıların internetten alışverişlere dair genel eğilimlerini saptamaya yönelik elde edilen bulgular hem bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara veri sunması bakımından hem de tüketiciler açısından farkındalığın kazandırılması noktasında önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elektronik Ticaret, Online Alışveriş Eğilimleri, Tüketici

ABSTRACT

The most important privilege offered by technology, which has a determining role on the behavior of individuals in our age, is the internet. The fact that the Internet reaches down to smart phones and mobile devices and reaches a very high usage rate by becoming widespread in the society is a concrete indicator of how much its importance has increased. With the development of the internet, which is one of the most comprehensive technological communication tools that unites today's societies, the growing electronic commerce (e-commerce) sector has gained an increasing momentum with its market share and the wide audience it addresses. The fact that internet network systems, ranging from highly developed provinces to developing districts, reach every audience regardless of time and place, the preferences for online shopping are increasing day by day. Although such a boundary recognition of the Internet e-commerce to be back in

Turkey in the world ranking of our country and the growth of the market suggests that the presence of the factors adversely affecting consumers making purchases over the Internet. In order to investigate these factors, 389 consumers selected on a voluntary basis with convenience sampling were reached in Aydın Efeler district. With the survey method applied to examine the online shopping trends of consumers; Issues such as gender, age, educational status, duration of online shopping, whether they trust online shopping and why they shop online were discussed. The findings obtained to determine the general tendencies of the participants regarding online shopping are important both in terms of providing data to researchers who want to study in this field and raising awareness for consumers.

Keywords: Electronic Trade, Online Shopping Trends, Consumer

1. GIRIŞ

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler internet ağlarını hayatımızın önemli bir parçası haline getirmiştir. Çağımızın en önemli gereksinimi olan ve günümüz toplumlarını birleştiren kapsamlı ve geniş bir açık ağ sistemi olan internet, gerek zamandan tasarruf gerekse 7/24 ulaşılabilir olmasıyla zaman içerisinde sürekli olarak büyümekte ve bilginin hareketine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bilgiye kolayca ulaşma noktasında büyük bir kolaylık sağlayan internet giderek artan bir kullanıcı sayısına ulaşmış ve geleneksel ticaretin yeni ve çağdaş versiyonu olan e-ticaret modelini gün yüzüne çıkarmıştır. İnternetin alışveriş yapmak için kullanımı gerek hizmet sunan işletmeler gerekse tüketiciler açısından çeşitli kolaylıklar sağlaması bakımından yaygınlık kazanmıştır. Özellikle 2000'li yılların başında rekabetsiz bir alan ve yüksek müşteri potansiyeli olanağı sunan e-ticaret ortamı günümüzde rekabetin küresel bir hale gelmesinde oldukça etkili olmuştur.

İnternet kullanıcılarının ve web sitesi sayısının hızla arttığı günümüzde internetin sunduğu olanaklardan biri olan elektronik ticaretin boyutu da buna bağlı olarak hızla artış göstermektedir. Elektronik ticaretin hacminde meydana gelen bu artış onu, ülkelerin ekonomik, sosyal ve idari yapılarında önemli bazı etkilere sahip hale getirmiştir (Altınok, Sugözü & Çetinkaya, 2003: 1). Elektronik pazarlar, e-ticaret konusunda uzmanlaşmış web siteleri, akıllı telefon uygulamaları ve çevrimiçi açık artırmalar en çok kullanılan çevrimiçi platform türleridir. Elektronik ticaret (e-ticaret), tüketiciler için daha kısa nakliye süreleri, esnek ödeme seçenekleri sunarken, yerel endüstrileri birbirine bağlar ve ithalata olan bağımlılığı azaltır. E-ticaret ile işletmeler, ürün veya hizmetlerini, çok sınırlı fiziksel mevcudiyetle herhangi bir ülkede satabilir, aracılar olmadan çalışabilir ayrıca dünya çapındaki müşterilerle doğrudan, kolay ve ucuz bir şekilde iletişim kurabilir (Gedik, 2021: 185). Elektronik ticaret ile ürün seçeneklerinin artması, ürün kalitesinin yükselmesi ve daha hızlı bir şekilde ödeme yapılarak teslim alınması sağlanmaktadır. Potansiyel tüketicilerin ve üreticilerin dünyanın neresinde olursa olsun piyasaya yeni sunulan ürün hakkında bilgi edinmelerine imkân vermektedir. Böylece pazara daha düşük fiyatlı ve yüksek kaliteli ürünlerin girmesi sağlanarak, ticari işlemlerde maliyetin düşmesine ve rekabetin artmasına neden olmaktadır. Kısaca, elektronik ticaret ile üretim yapan işletmeler ürünlerini daha az masrafa katlanarak dünyanın her tarafındaki tüketicilere sunma imkânına sahip olabilmektedirler. E-ticaret, işletmelerin ulusal ve uluslararası pazarlara açılmasını sağlamaktadır. İşletmeler minimum sermaye ile kolay ve hızlı biçimde dünya çapında daha fazla müşteriye, tedarikçiye ve uygun iş ortaklarına ulaşabilmektedirler (Türkmen & Songür, 2010: 234). E-ticaretin neredeyse tamamen internet platformunda çalışması, e-ticareti geleneksel ticari faaliyetlerden farklı kılar. E-ticaretin fiziksel coğrafi sınırı yoktur, küreseldir ve aracılar azaltılmıştır. Bir başka önemli fark, çevrimiçi iş yaparken, işlemlerin çoğunlukla anonim olması, satıcı ve alıcı arasında yüz yüze iletişimin olmamasıdır. E-ticaret, işletmelerin işlem otomasyonu yoluyla iş süreçlerinin verimliliğini ve güvenilirliğini arttırır (Gedik, 2021: 185). İnternet üzerinden alışveriş tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de giderek yaygınlık kazanmaktadır. Ancak Türkiye'deki internet kullanıcılarının sayısal büyüklüğüne bakıldığında elektronik ticaretin henüz istenilen büyüklüğe ulaşmamış olması online alışverişe olan eğilimlerin tam anlamıyla değerlendirilip anlaşılamadığını göstermektedir. Bu nedenle bu çalışmada tüketicilerin online alışveriş eğilimleri incelenmiştir.

2. E-Ticaretin Tüketiciler Açısından Önemi

Elektronik ortamda yapılan firma işlemlerinden biri olarak görülen e-ticaret bu çerçevede firmaların internet aracılığıyla satış işlemlerini yapması şeklinde tanımlanmaktadır. Bir başka yaklaşıma göre elektronik ortamda iş yapılması olarak görülen e-ticaret, ticari işlemlerde yer alan her sürecin elektronik olarak gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. E-ticaret, tüketici çerçevesinde arama, ürünü bulma, sipariş etme, ödeme yapma ve süreci izlemeyi kapsarken, firma çerçevesinde ürün tanıtımı, sipariş alma, ücret tahsil etme, ürünü gönderme ve servis hizmetlerini sağlama süreçlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda ekonomik değeri olan her türlü işlemin internet üzerinden yapılması ve kontrol edilmesini e-ticaret olarak tanımlamak daha uygun olacaktır (Fidan & Albeni, 2014: 288). E-ticaret, yalnızca gelir elde etmek için mal ve hizmet alım satımına odaklanan işlemleri değil, aynı zamanda gelir yaratmayı destekleyen işlemleri de içeren bir yapıdır. Bu faaliyetler arasında ürün ve hizmetler için talep yaratma, satış desteği ve müşteri hizmetleri sunma veya iş ortakları arasındaki iletişimi kolaylaştırma yer almaktadır (Fayyad vd.,2020: 20). Elektronik ticaret uygulamaları, bir ticaret işlemine katılan farklı taraflar arasındaki ağ üzerinden etkileşimi ve bu sürece dâhil olan verilerin yönetimini destekler. Mevcut uygulamaların çeşitliliği, elektronik alışverişi hem müşteriler hem de işletmeler için cazip hale getirmektedir. Müşterinin bakış açısından, elektronik mağazaların sağlanması, ürünleri karşılaştırarak sipariş vermelerini sağlar. İşletme bakış açısından, mevcut uygulamaların çeşitliliği, yeni hizmetler sunmak için yeni iş fırsatları üretir (Gedik, 2021: 193). Elektronik ticaret, taraflar arasındaki işlem yönüne göre; tüketiciden-tüketiciye (C2C), işletmeden-işletmeye (B2B), işletmeden-tüketiciye (B2C), tüketiciden/vatandaştan-devlete (C2G), işletmeden-devlete (B2G) olmak üzere beş farklı şekilde gerçekleşebilir (Akçi & Annaç Göv, 2015: 416). Bu tipler ile sadece alıcı ve satıcının söz konusu olduğu birebir işlemler gerçekleştirilebildiği gibi, tek satıcı çok alıcının olduğu bire çok işlemlerde mümkündür. Özellikle sanal ortamda yapılan ve birçok iktisadi analize konu olan müzayede sistemleri bire çok işlemlere verilecek en güzel örnektir. Her türlü işlemin elektronik ortamda yapıldığı e-ticaret internet çerçevesinde şekillenmektedir (Fidan & Albeni, 2014: 289).

E-ticaret, müşterilere ürün/ hizmetler arasından daha ucuz ve daha iyi seçeneği karşılaştırmak ya da seçmek için birçok seçenek sunar. Müşteriler, başkalarının ne satın aldığını görebilir, bir ürün hakkında yorumları okuyabilir ve kendi yorumlarını ekleyebilir. E-ticaret, işletmeler arasındaki rekabeti arttırır ve böylece işletmeler müşterilere önemli indirimler sağlar. Müşterilerin için e-ticaretin diğer faydaları aşağıdaki gibidir (Gedik, 2021: 194).

- Ürün ve hizmetlerin değiş tokuşu için daha düşük işlem maliyetleri
- Artırılmış konfor: İşletme ile fiziksel etkileşime ihtiyaç duymadan 7/24 işlem yapabilmek
- Zamandan tasarruf-müşteri, istediği zaman internet yardımıyla herhangi bir ürünü satın alabilir veya satabilir
- Bilgiye hızlı ve sürekli erişim: Müşteri, tek bir tıklamayla farklı web sitelerindeki bilgilere kolayca erişebilir
- Kolaylık: Tüm satın alma ve satış işlemleri, müşterinin istediği yerden yapılabilir
- Bir işletmenin hizmeti tatmin edici değilse, müşteri işletmeyi istediği zaman kolayca değiştirebilir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada internet üzerinden elektronik ortamda yapılan alışverişlerde, tüketicilerin görüşleri alınarak eğilimlerini ortaya çıkarmak amacıyla Aydın ili Efeler ilçesinde yaşayan ve kolayda örnekleme ile gönüllülük esasına göre seçilen 389 tüketiciye ulaşılmıştır. Uslu (2015)'in çalışmasından yararlanılarak yüz yüze anket yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Tüketicilerin online alışveriş eğilimlerini incelemeye yönelik uygulanan anket yöntemi ile; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, internetten alışveriş yapma süresi başta olmak üzere internetten alışverişe güven duyup duymadıkları, internet üzerinden neden alışveriş yaptıkları gibi konular ele alınmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular sonucunda tüketici tercihleri ve beklentilerine göre satıcıların bu beklentileri karşılama noktasında nasıl bir davranış sergilemeleri gerektiği konusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular SPSS programından yararlanılarak tanımlayıcı istatistikler aracılığıyla yorumlanmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

Ankete katılanlar yaş, cinsiyet, medeni durum, çalışılan sektör, gelir ve eğitim düzeylerine göre değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Yaş	**N**	**%**	**Cinsiyet**	**N**	**%**	**Medeni Durum**	**N**	**%**
16-24	**226**	**58,3**	Kadın	141	36,2	**Bekar**	**302**	**77,6**
25-34	107	27,8	**Erkek**	**248**	**63,8**	Evli	87	22,4
35-44	39	10,2						
45-54	9	2,7						
55-64	3	1						
Toplam	**384**			**384**			**384**	
Sektör	**N**	**%**	**Gelir Düzeyi(TL)**	**N**	**%**	**Eğitim**	**N**	**%**
Kamu	49	14,2	1000 ₺'den az	82	21,4	İlköğretim	46	11,9
Özel	106	30,7	1000 ₺-2000 ₺	69	18	Lise	141	36,4
Emekli	9	2,7	**2001 ₺-3000 ₺**	**142**	**37,1**	Ön lisans	49	12,7
Öğrenci	**125**	**36,2**	3001 ₺-5000 ₺	67	17,5	**Lisans**	**143**	**37**
Diğer	56	16,2	5001 ₺'den fazla	23	6	Lisansüstü	8	2
Toplam	**345**			**383**			**387**	

Tablo 1'e göre katılımcıların %58,3'ü 16-24 yaş aralığında, %63,8'i erkek, %77,6'sı bekar, %36,2'si öğrenci, %37,1'i 2001-3000 TL aralığında, %37'si lisans mezunu kişilerden oluşmaktadır.

Katılımcıların internet kullanma sürelerinin cinsiyete göre dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: İnternet Kullanım Sürelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
3 yıl ve daha az	Sayı	6	16	22
	% Grup içinde	5,4	7,7	
	% Toplam içinde	1,8	5	6,8
4-9 yıl	Sayı	51	74	125
	% Grup içinde	46,3	35,6	
	% Toplam içinde	16,1	23,3	39,3
10-20 yıl	Sayı	52	113	165

	% Grup içinde	47,2	54,3	
	% Toplam içinde	16,4	35,3	52
21 yıl ve daha fazla	Sayı	1	5	6
	% Grup içinde	0,9	2,5	
	% Toplam içinde	0,3	1,5	1,9
Toplam	Sayı	110	208	**318**
	% Katılım	34,6	65,4	100

Tablo 2'ye göre interneti kullanma zamanı bakımından kadın katılımcılar %16,4'lük bir oranla (52 kişi) 10-20 yıldır internet kullanan kişilerden oluşmaktadır. İkinci sırada 16,1'lik bir oranla (51 kişi) 4-9 yıldır, üçüncü sırada %1,8'lik bir oranla (6 kişi) 3 yıl ve daha az bir süredir ve son sırada ise %0,3'lük bir oranla (1 kişi) 20 yıldan fazla bir süredir internet kullanan kadın katılımcılar yer almaktadır. Erkek katılımcılar ise %35,3'lük bir oranla (113 kişi) 10-20 yıldır internet kullandıklarını ifade etmiştir. İkinci sırada %23,3'lik bir oranla (74 kişi) 4-9 yıldır, üçüncü sırada %5'lik bir oranla (16 kişi) 3 yıl ve daha az süredir ve son sırada ise %1,5'lik bir oranla (5 kişi) 20 yıldan fazla bir süredir internet kullanan erkek katılımcılar yer almaktadır.

Katılımcıların internet kullanma sıklığının cinsiyete göre dağılımı tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: İnternet Kullanma Sıklığının Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Kullanmıyorum	Sayı	2	0	2
	% Grup içinde	1,4	0,0	
	% Toplam içinde	0,5	0,0	0,5
Günde bir saatten az	Sayı	4	20	24
	% Grup içinde	2,9	8,1	
	% Toplam içinde	1,0	5,2	6,2
Günde 1-3 saat arası	Sayı	45	68	113
	% Grup içinde	32,1	27,6	
	% Toplam içinde	11,7	17,6	29,3
Günde 3 saatten fazla	Sayı	89	158	247
	% Grup içinde	63,6	64,2	
	% Toplam içinde	23,1	40,9	64
Toplam	Sayı	140	246	**386**
	% Katılım	36,3	63,7	100

Tablo 3'e göre interneti kullanma sıklığı bakımından kadın katılımcılar %23,1'lik bir oranla (89 kişi) 3 saatten fazla internet kullandıklarını belirtmişlerdir. İkinci sırada %11,7 bir oranla (45 kişi) günde 1-3 saat arası, üçüncü sırada %1'lik bir oranla (4 kişi) günde 1 saatten az bir süre internet kullandıklarını ifade etmişlerdir. Erkek katılımcılar ise %40,9'luk bir oranla (158 kişi) günde 3 saatten fazla internet kullandıklarını ifade etmiştir. Geriye kalan erkek katılımcıların %17,6'sı (68 kişi) günde 1-3 saat arası, %5,2'si (20 kişi) günde bir saatten az internet kullandığını ifade etmiştir. Erkek katılımcılardan internet kullanmadığını ifade eden yoktur.

Katılımcıların internetten alışveriş yapma sıklığının cinsiyete göre dağılımı tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: İnternetten Alışveriş Yapma Sıklığının Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Yılda 1-2 kez	Sayı	68	77	145
	% Grup içinde	48,2	31,4	
	% Toplam içinde	17,6	19,9	37,6
2-3 ayda bir kez	Sayı	32	61	93
	% Grup içinde	22,7	24,9	
	% Toplam içinde	8,3	15,8	24,1
Ayda 1 kez	Sayı	29	76	105
	% Grup içinde	20,6	31	
	% Toplam içinde	7,5	19,7	27,2
Ayda 2 defadan fazla	Sayı	12	31	43
	% Grup içinde	8,5	12,7	
	% Toplam içinde	3,1	8	11,1
Toplam	Sayı	141	245	386
	% Katılım	36,5	63,5	100

Tablo 4'e göre internetten alış veriş yapma sıklığı bakımından kadın katılımcılar %17,6'lık bir oranla (68 kişi) yılda 1-2 kez alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. İkinci sırada %8,3'lük bir oranla (32 kişi) 2-3 ayda bir kez, üçüncü sırada %7,5'lik bir oranla (29 kişi) ayda 1 kez ve son sırada %3,1'lik bir oranla (12 kişi) ayda 2 defadan fazla alışveriş yaptıklarını ifade etmişlerdir. Erkek katılımcılar ise %19,9'luk bir oranla (77 kişi) yılda 1-2 kez alışveriş yaptığını ifade etmiştir. Geriye kalan erkek katılımcılardan %19,7'si (76 kişi) ayda 1 kez, %15,8'i (61 kişi) 2-3 ayda bir kez ve %8'i ise (31 kişi) ayda 2 defadan fazla internetten alışveriş yaptıklarını ifade etmiştir.

İnternetten alışveriş yapma nedenlerinin cinsiyete göre dağılımı tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: İnternetten Alışveriş Yapma Nedenlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Zamandan kazanç	Sayı	25	26	51
	% Grup içinde	19,7	11,3	
	% Toplam içinde	7	7,3	14,3
Fazla seçenek	Sayı	31	47	78
	% Grup içinde	24,4	20,4	
	% Toplam içinde	8,7	13,2	21,8
Güvenilir	Sayı	5	30	35
	% Grup içinde	3,9	13	
	% Toplam içinde	1,4	8,4	9,8
Fiyat avantajı	Sayı	36	82	118
	% Grup içinde	28,3	35,7	
	% Toplam içinde	10,1	23	33,1
Fiyatları kıyaslama	Sayı	5	14	19
	% Grup içinde	3,9	6,1	
	% Toplam içinde	1,4	3,9	5,3
Daha kolay ve rahat	Sayı	18	20	38
	% Grup içinde	14,2	8,7	
	% Toplam içinde	5	5,6	10,6
Hızlı	Sayı	7	9	16
	% Grup içinde	5,5	3,9	
	% Toplam içinde	2	2,5	4,5
Hobi	Sayı	0	2	2
	% Grup içinde	0	0,9	
	% Toplam içinde	0	0,6	0,6
Toplam	Sayı	127	230	357
	% Katılım	35,6	64,4	100

Tablo 5'e göre internetten alışveriş yapma nedenleri bakımından kadın katılımcılar %10,1'lik bir oranla (36 kişi) fiyat avantajını internetten alışveriş nedeni olarak belirtmişlerdir. Geriye kalan kadın katılımcılardan; %8,7'si (31 kişi) fazla seçenek, %7'si (25 kişi) zamandan kazanç, %5'i (18 kişi) daha kolay ve rahat olması, %2'si (7 kişi) hızlı, %1,4'ü (5 kişi) ise güvenilir ve fiyatları kıyaslama olarak alışveriş yapma nedenlerini belirtmişlerdir. Erkek katılımcılar ise %23'lük bir oranda (82 kişi) alışveriş yapma nedenini fiyat avantajı olarak belirtmiştir. Geriye kalan erkek katılımcılardan %13,2'si (47 kişi) fazla seçenek, %13'ü (30 kişi)

güvenilir, %7,3'ü (26) zamandan kazanç, %5,6'sı (20) daha kolay ve rahat, %3,9'u (14) fiyatları kıyaslama, %2,5'i (9) hızlı ve %0,6'sı (2) ise hobi olarak alışveriş yapma nedenlerini belirtmişlerdir.

İnternetten satın alınan ürününün özelliklerinde en çok neye dikkat edildiğinin cinsiyete göre dağılımı tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: İnternetten Satın Alınan Ürününün Özelliklerinde En Çok Neye Dikkat Edildiğinin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Marka olması önemli	Sayı	8	39	47
	% Grup içinde	6,2	16,4	
	% Toplam içinde	2,2	10,6	12,8
Kaliteli olması önemli	Sayı	98	162	260
	% Grup içinde	76	68,1	
	% Toplam içinde	26,7	44,1	70,8
Ucuz olması önemli	Sayı	20	29	49
	% Grup içinde	15,5	12,2	
	% Toplam içinde	5,4	7,9	13,4
Yerli olması önemli	Sayı	2	6	8
	% Grup içinde	1,6	2,5	
	% Toplam içinde	0,5	1,6	2,2
Diğer	Sayı	1	2	3
	% Grup içinde	0,8	0,8	
	% Toplam içinde	0,3	0,5	0,8
Toplam	Sayı	129	238	367
	% Katılım	35,1	64,9	100

Tablo 6'ya göre internetten satın alınan ürünlerde en çok dikkat edilen unsurlar bakımından kadın katılımcılar %26,7'lik bir oranla (98 kişi) kaliteli olmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Geriye kalan kadın katılımcılardan %5,4'ü (20 kişi) "ucuz olması önemli", %2,2'si (8) "marka olması önemli", %0,5'i "yerli olması önemli" olarak belirtmişlerdir. Erkek katılımcılar ise %44,1'lik bir oranda (162 kişi) kaliteli olmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Geriye kalan erkek katılımcılardan %,10,6'sı (39 kişi) "marka olması önemli", %7,9'u (29 kişi) "ucuz olması önemli", %1,6'sı (6 kişi) yerli olması önemli olarak değerlendirmişlerdir.

İnternetten ürün ve hizmet alımında tercih edilen ödeme yöntemlerinin cinsiyete göre dağılımı tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: İnternetten Ürün ve Hizmet Alımında Tercih Edilen Ödeme Yöntemlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Kredi kartı	Sayı	57	147	204
	% Grup içinde	43,5	61,3	
	% Toplam içinde	15,4	39,6	55
Kapıda Nakit	Sayı	56	61	117
	% Grup içinde	42,7	25,4	
	% Toplam içinde	15,1	16,4	31,5
Banka Havale	Sayı	6	19	25
	% Grup içinde	4,6	7,9	
	% Toplam içinde	1,6	5,1	6,7
Kapıda Kredi Kartı	Sayı	9	13	22
	% Grup içinde	6,9	5,4	
	% Toplam içinde	2,4	3,5	5,9
PTT Havale	Sayı	3	0	3
	% Grup içinde	2,3	0	
	% Toplam içinde	0,8	0	0,8
Toplam	Sayı	131	240	371
	% Katılım	35,3	64,7	100

Tablo 7'ye göre internetten ürün ve hizmet alımında tercih edilen ödeme yöntemleri bakımından kadın katılımcıların en çok tercih ettiği ödeme yöntemi %15,1'lik bir oranla (56 kişi) kapıda nakit ve %2,4'lük bir oranla (9 kişi) kapıda kredi kartıdır. Erkek katılımcıların ise en çok tercih ettiği ödeme yöntemi %39,6'lık bir oranla (147 kişi) kredi kartı ile ödemedir. Erkek katılımcıların %16,4'lük bir oranla (61 kişi) kapıda nakit ve %3,5'lik bir oranla (13 kişi) kapıda kredi kartı olmak üzere toplamda %19,9'u (74 kişi) kapıda ödeme yöntemini tercih ettiğini ifade etmiştir. Geriye kalan erkek katılımcıların %5,1'i (19 kişi) banka havalesi ile ödeme yöntemini tercih ettiğini ifade etmiştir.

İnternetten alışverişte güven düzeyinin cinsiyete göre dağılımı tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: İnternetten Alışverişte Güven Düzeyinin Cinsiyete Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Hayır, çok güvenli değil	Sayı	10	8	18
	% Grup içinde	7,1	3,3	
	% Toplam içinde	2,6	2,1	4,7
Hayır, güvenli değil	Sayı	17	21	38

	% Grup içinde	12,1	8,6	
	% Toplam içinde	4,4	5,5	9,9
Konu hakkında fikrim yok	Sayı	17	61	78
	% Grup içinde	12,1	25	
	% Toplam içinde	4,4	15,8	20,3
Evet güvenli	Sayı	94	135	229
	% Grup içinde	66,7	55,3	
	% Toplam içinde	24,4	35,1	59,5
Evet, çok güvenli	Sayı	3	19	22
	% Grup içinde	2,1	7,8	
	% Toplam içinde	0,8	4,9	5,7
Toplam	Sayı	141	244	385
	% Toplam içinde	36,6	63,4	100

Tablo 8'e göre kadınlar %24,4 oranında (94 kişi) internetten alışverişi güvenli bulduklarını belirtmiştir. İnternetten alışveriş yapmayı güvenli bulup bulmama noktasında "konu hakkında fikrim yok" seçeneğini işaretleyen kadın katılımcılar %4,4 oranındadır (17 kişi). Erkek katılımcılar ise %35,1 oranında (135 kişi) internetten alışverişi güvenli bulduklarını belirtmişlerdir. İnternetten alışveriş yapmayı güvenli bulup bulmama noktasında "konu hakkında fikrim yok" seçeneğini işaretleyen erkek katılımcılar %15,8 oranındadır (61 kişi).

Elektronik mağazada satın almayı etkileyen faktörlerin cinsiyete göre dağılımı tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Elektronik Mağazada Satın Almayı Etkileyen Faktörlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Müşteri yorumları	Sayı	41	69	110
	% Grup içinde	33,3	30,1	
	% Toplam içinde	11,6	19,6	31,3
İade etme politikası	Sayı	32	40	72
	% Grup içinde	26,0	17,5	
	% Toplam içinde	9,1	11,4	20,5
Kargo gönderme zamanı	Sayı	19	64	83
	% Grup içinde	15,4	27,9	
	% Toplam içinde	5,4	18,2	23,6
Satış sonrası destek	Sayı	3	10	13

	% Grup içinde	2,4	4,4	
	% Toplam içinde	0,9	2,8	3,7
Ürün fiyatı	Sayı	19	37	56
	% Grup içinde	15,4	16,2	
	% Toplam içinde	5,4	10,5	15,9
Site tasarımı	Sayı	5	1	6
	% Grup içinde	4,1	0,4	
	% Toplam içinde	1,4	0,3	1,7
Ürün sigortası	Sayı	4	8	12
	% Grup içinde	3,3	3,5	
	% Toplam içinde	1,1	2,3	3,4
Toplam	Sayı	123	229	352
	% Katılım	34,9	65,1	100

Tablo 9'a göre kadın katılımcılar %11,6 oranında (41 kişi) müşteri yorumlarından etkilendiklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan kadın katılımcılardan %9,1'i (32 kişi) iade etme politikası, %5,4'ü (19 kişi) kargo gönderme zamanı ve ürün fiyatı, %1,4'ü (5 kişi) site tasarımı, %1,1'i (4 kişi) ürün tasarımı, %0,9'u (3 kişi) satış sonrası destek olarak belirtmişlerdir. Erkek katılımcılar ise %19,6 oranında (69 kişi) müşteri yorumlarından etkilendiklerini belirtmişlerdir. Geriye kalan erkek katılımcılardan %18,2'si (64 kişi) kargo gönderme zamanı, %11,4'ü (40 kişi) iade etme politikası, %10,5'i (37 kişi) ürün fiyatı, %2,8'i (10 kişi) satış sonrası destek, %2,3'ü (8 kişi) ürün sigortası ve %0,3'ü (1 kişi) site tasarımı olarak belirtmişlerdir.

SONUÇ

Tüketicilerin e-ticaret eğilimlerinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada internetten alışveriş yapan tüketicilerin büyük çoğunluğu 16-24 yaş aralığında lisans düzeyinde eğitime sahip bekar erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcılar internetten alışveriş yapma sıklığı bakımından değerlendirildiğinde, erkeklerin kadınlara göre daha fazla alışveriş yaptıkları görülmüştür. Hem kadın hem de erkek katılımcılar internetten alışveriş yapma nedenlerini fiyat avantajı olarak belirtmişlerdir. Bu durumun araştırma yapılan bölgedeki fiziki mağazaların fiyatlarının online mağazalara göre daha fazla olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bundan dolayı tüketicilerin satın alma kararları üzerinde fiyatın önemli bir etken olduğu görülmektedir. Tüketiciler internet üzerinden aldıkları ürünlerin en çok kaliteli olmasını önemsemekte aynı zamanda ucuz ve markalı olmasına da dikkat etmektedir. Kadınlar ile erkekler kıyaslandığında kadınların ucuzluğa erkeklerin ise markaya daha fazla önem verdiği görülmektedir. İnternettin özellikle zaman anlamında bir kazanç sağlaması online alışverişlerde tercih nedeni olarak görülmemektedir. Tüketicilerin ödeme tercihleri değerlendirildiğinde kadınların daha çok kapıda ödemeyi, erkeklerin ise kredi kartını tercih ettikleri görülmektedir. Bankaların ve master card, visa card gibi kuruluşların özendirici reklamlarına, kampanyalarına ve güven telkin edici çalışmalarına ve teknolojik çözümlerine (örneğin 3D secure, bkm express vs.) rağmen kadın katılımcıların önemli bir çoğunluğu kapıda ödemeyi tercih etmektedir. Ürün teslim edilmeden ödeme yapılmadığı için bu durum tüketiciler açısından güven verici bir ödeme yöntemi olarak görülmektedir. İnternetten alışverişlere duyulan güven anlamında olumlu yönde ifade bildiren katılımcıların dışında güven duyup duymama noktasında kararsız kalan ve güven duymayan katılımcıların da kapıda ödemeyi kredi kartına

oranla daha çok tercih ettiği görülmektedir. Elektronik mağazada satın almayı etkileyen faktörler değerlendirildiğinde ise hem kadın hem de erkek katılımcıların müşteri yorumlarından etkilendikleri görülmektedir. Firmaların iade etme politikaları ile kargo gönderme zamanları da satın alma üzerinde etkili faktörlerdendir.

Bu araştırmada, ankete katılan, Aydın ili Efeler ilçesinde ikamet eden katılımcıların internetten alışverişlere dair genel eğilimlerini saptamaya yönelik elde edilen veriler hem bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara veri sunması bakımından hem de tüketiciler açısından farkındalığın kazandırılması noktasında önem arz etmektedir. Konu ile ilgili olarak araştırma yapacak kişiler bu çalışmaya ilave olarak tüketicilerin hukuksal farkındalıklarını değerlendirmeye yönelik bir takım verileri de sürece katarak ayrıntılı sonuçlar elde edebilirler. Çünkü e-ticaret pazarının büyümesinin ve online alışverişin yaygınlaşmasının önündeki önemli bir engelin güvensizlik olduğu ve bu güvensizliğin giderilmesi için tüketicilerin sahip oldukları yasal haklar ve güvenceler konusundaki farkındalıklarının da irdelenmesinin gerekli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda tüketicilere bir takım sorular yöneltilerek farkındalık dereceleri ölçmeye çalışılmalıdır. E-ticaretinin temel dinamiği olan güven unsurunun tesis edilmesi için tüketicilerin online alışverişte güven ihtiyacının neler olduğunu saptamak ve güveni etkileyen bu faktörleri ortaya çıkarmak e-ticaret sektörüne yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

Akçi, Y. & Annaç Göv, S. (2015). Tüketicilerin e-ticaret algılarının incelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(13), 413-433.

Altınok, S., Sugözü, İ. H. & Çetinkaya, M. (2003). Geleneksel ticaretten yeni ekonomiye elektronikticaretin temel ekonomik etkileri. İNET TR 2003 IX. *Türkiye'de İnternet Konferansı,* 11-13 Aralık 2003 Askeri Müze Harbiye.

Fayyad, S., Almarahleh, G., Kloub, N., Awad, A. & Rawashdeh, M. (2020). E-commerce and etechnology contribution in engineering and scientific laboratories equipments contracts at Jordanian Universities. *Management Studies, 8*(1), 20-26.

Fidan, H. & Albeni, M. (2014). Asimetrik bilginin e-ticaret üzerindeki etkileri: Tüketicilerin güven eğilimleri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,19*(2), 287-298.

Gedik, Y. (2021). E-ticaret: teorik bir çerçeve. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1),184-198.

Türkmen, B. & Songür, N. (2010). KOBİ'lerde e-ticaret kullanımına yönelik bir araştırma: Ostim örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23*, 231-242.

Uslu, N., (2015). *Türkiyede e-ticaretin durumu ve geleceği Ankara Kızılay'da e-alışveriş eğilimi üzerine bir araştırma,* Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN KAMU KURUMLARINDA UYGULANMASI: KÜTAHYA DEFTERDARLIĞI ÖRNEĞİ

APPLICATION OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT IN PUBLIC INSTITUTIONS: KÜTAHYA FINANCIAL OFFICE EXAMPLE

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1810-5559

Cengiz DURAN

Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7910-0677

Kenan Oğuz TEZCAN

Bilim Uzmanı, Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2980-8391

ÖZET

Bu çalışmada Toplam Kalite Yönetimi'nin (TKY) kamu sektöründe uygulanabilirliğine ilişkin olarak yöneticilerin, çalışanların, hizmet alan mükellef ve vatandaşların algıları konusunda bir değerlendirme yapılmıştır. TKY'nin uygulanabilirliğine ilişkin olarak 5'li Likert tipi ölçeğinde anket yöntemi kullanılarak mevcut durum analizi yapılmıştır. Buna göre TKY uygulamalarının kamu kurum ve kuruluşlarında uygulandığında karşılaşılması muhtemel zorluklar ve elde edilecek yararlar değerlendirilmiştir. Kütahya'da defterdarlıkta çalışan 25 yönetici, 167 çalışan ve 30 vatandaş/mükellefler olmak üzere toplam 222 kişi üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Kurumun güçlü yönleri hakkında yöneticiler %52 "karar mekanizmasındaki akıcılığın"; çalışan personel %33 "hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışının"; vatandaş/mükellefler ise %37 oranında "iletişim mekanizmalarındaki işlerliğin" çok önemli olduğunu değerlendirmişlerdir. TKY uygulamalarında karşılaşılacak güçlükler hakkında yöneticiler %52, çalışan personel %31 oranında "ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanmasının"; vatandaş/mükellefler ise %37 oranında "çalışanların yetki ve sorumluluklarının artmasının" ve "iletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olmasının" çok önemli olduğunu değerlendirmişlerdir. TKY uygulamaları ile ilgili düşünceler hakkında yöneticiler %48 "kurumda alınan kararlarda çalışanların görüşünün alınmasını"; çalışan personel %32 "kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarından kurumdan hizmet alanların memnuniyetini"; vatandaş/mükellefler ise %37 oranında "çalışanların mesleğini severek yapmasını", "kurumdan hizmet alanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınmasını" ve "kurumda kalite bilincinin oluşturulmasını" çok önemli olarak değerlendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, Kamu Sektörü, Kamu Kurumlarında Toplam Kalite Yönetimi

ABSTRACT

In this study, an evaluation has been made on the perceptions of managers, employees, taxpayers and citizens regarding the applicability of Total Quality Management (TQM) in the public sector. For the applicability of TQM, a 5-point Likert scale questionnaire was used to analyze the current situation. Accordingly, TQM has assessed the possible difficulties and benefits to be encountered in public institutions and organizations. An evaluation was made on 222 including 25 managers, 167 employees and 30 citizens/taxpayers working in the

financial office in Kütahya. About the strengths of the institution, 52% of the managers stated that “the fluency in the decision-making mechanism”; 33% of the personnel employed "a management approach that prioritizes quality in service"; Citizens / taxpayers, on the other hand, assessed that “functionality in communication mechanisms” is very important with a ratio of 37%. Regarding the difficulties to be encountered in TQM applications, 52% of the managers and 31% of the working staff are responsible for “ensuring teamwork, motivation and coordination”; Citizens / taxpayers, on the other hand, assessed that “the increase in the powers and responsibilities of the employees” and “the existence of communication deficiencies and friction between units” are very important. About the thoughts about TQM applications, 48% of the managers stated that “taking the opinions of the employees in the decisions taken in the institution”; 32% of the employees "satisfaction of those receiving service from the institution from total quality management practices in the institution"; On the other hand, 37% of the citizens / taxpayers evaluated "the loving of the employees doing their profession", "the consideration of the complaints and suggestions of the service users from the institution" and "the establishment of quality awareness in the institution" as very important.

Keywords: Total Quality Management, Public Sector, Total Quality Management in Public Institutions.

1. Giriş

Toplam kalite yönetimi (TKY) uygulamaları ilk olarak 1950'lerin başında Japonlar tarafından başlatılmış 1980’li yıllardan günümüze kadar da farklı ülkelerdeki işletmeler tarafından stratejik bir yönetim aracı olarak görülmeye başlamıştır. Yıllar içerisinde gelişim gösteren TKY anlayışı başlangıçta üretim alanında geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Günümüzde hizmet sektöründe özellikle de kamu sektöründe önemi anlaşılmış ve sektördeki yöneticiler tarafından da bir yönetim aracı olarak görülmeye başlanmıştır.

Kalite artık yalnızca ürünlerin üretilmesi veya bir takım tekniklerin kullanılmasıyla ilgili bir kavram değil, bir yönetim modeli anlamına gelmektedir. Müşteri beklentilerinin karşılanmasına yönelik geliştirilen bu yönetim modeli, sürekli iyileştirme, hatasızlık, katılımcı yönetim, sürekli eğitim, insan kaynaklarının geliştirilmesi, çalışanların yetkilendirilmesi, liderlik, motivasyon ve bağlılık gibi birçok işlevi içermektedir. Kalite yönetimi uygulamalarına başlamadan önce kalite kavramının anlamını tam olarak kavramak gerekmektedir. Kalite kavramı, uygunluk, yeterlilik ve müşterinin memnuniyeti kavramları etrafında şekillenir. Kalite konusunu ele almanın bir yolu; ürün, müşteri ve kullanım olarak ifade edilen üç değişkenin etkileşimi yoluyla sistematik düşünmektir. Kalite fikri, bu etkileşimin dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, kalite birkaç strateji veya istatistik tekniğinden çok daha fazlasıdır. Her şeyden önce, organizasyonun çalışma politikalarına kendini yansıtan bir karar verme meselesidir. Faydaları tutarlı, uzun ömürlü ve kalıcıdır (Ferreira & Diniz, 2004: 2). TKY felsefesi, sürekli iyileştirme arayışında tüm organizasyonun katılımını gerektirir. Gelişmiş istatistiksel teknikler kullanılarak ve kuruluşun çalışanlarının yeteneklerinin tüm tarafların yararına en iyi şekilde kullanılmasının gerekli olduğu savunulur.

Genel olarak kalitenin bir müşterinin (müşteri, ortak) tüm açık veya gizli taleplerini karşılamak anlamına geldiği söylenebilir. Belirli ve benzersiz olan müşteri taleplerini karşılamak için, kamu hizmeti sunan kurumların bir kısmı, kalite yönetim sistemlerini oluştururken, kurumların çoğunluğunun yetki işlevlerini yerine getirdiği gerçeği de dikkate alınmalıdır. Ayrıca kamu kurumlarında kalite uygulamalarından bahsederken, temel kalite yönetimi yöntem ve tekniklerinin endüstri üretimi ile bağlantılı olarak geliştiğini unutmamak gerekir. Kamu kurumlarında kalite yönetim sistemlerini oluştururken veya geliştirirken, genellikle bu yöntemlerin kuruluşa uygun şekilde uyarlanması ve uygulamada sektör ve kuruluşun kendine özgü özelliklerini dikkate almak gerekmektedir (Topár, 2007: 75).

Müşteri odaklılık, bilgi çağında kamu hizmeti anlayışının felsefi özünü oluşturmaktadır. Küreselleşme ile ortaya çıkan, bireycilik, girişimcilik, rekabetçilik gibi piyasa temelli değerler çerçevesinde gelişen yeniden yapılanma arayışlarının bir sonucudur (Sezer, 2008: 148). “Vatandaş” kavramının “müşteri” kavramı ile yer

değiştirmesi ve devlet kurumlarının "müşteri odaklı" olması gerektiği fikri, kamu yöneticilerinin TKY gibi özel sektörden gelen yönetim konseptlerini kullanmalarına yol açmıştır (Fountain, 2001: 56). Önemli kalite teorisyenlerinden birisi olan Edward Deming, kamu kurumları için ele geçirilecek bir pazarın olmadığını, bu nedenle amacın, yasa ve yönetmeliklerle tanımlanan hizmeti en ekonomik ve kaliteli olarak sunmak olması gerektiğini ve böylece vatandaşların memnuniyetlerinin sağlanabileceğini vurgulamıştır.

1990'larda toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak küreselleşmiş ve rekabetçi bir ortamda başarılı olmak için, işlevsiz ve bürokratik kamu sektörünü modernize etme ihtiyacı doğmuştur. Kamu sektöründe verimlilik artışı, neredeyse tüm sanayileşmiş ülkelerde hükümetlerin gündemlerinde üst sıralarında yer alan bir hedef haline gelmiştir. 1990'ların sonlarına gelindiğinde kamu sektöründe bir dizi farklı kalite modeli de (European Foundation of Quality Management-EFQM, International Organization for Standardization-ISO, Common Assessment Framework-CAF) uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulamalarla kamu kurumlarında hizmet sunan çalışanların tutumlarını değiştirerek vatandaşların beklentilerini karşılamak ve bu sayede verimliliğe ulaşmak, hizmetlerde güvenilirliği ve performansta tutarlılığı sağlayarak kamu sektöründeki büyüme hedeflenmiştir (Karyotakis & Moustakis, 2014: 31-34). Türkiye'de 1990'lı yılların sonlarına doğru, TKY'nin yayılması, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği(TÜSİAD) ve Kalite Derneği'nin (KALDER) önderlik ettiği bir "sosyal harekete" (Ulusal Kalite Hareketi) dönüşmüştür (Özen, 2002: 48).

Küresel eğilimler olarak sunulan yeniden yapılanma girişiminin niteliğine bakıldığında "kamu yönetimi" anlayışından "Public Management (Kamu İşletmeciliği)" anlayışına geçişin önerildiği görülmektedir. Önerilen bu reform çerçevesinde kamu çalışanlarının ve kamu harcamalarının azaltılması, özelleştirme ve hükümet hizmetlerinin ve işlevlerinin yerelleştirilmesi, dolayısıyla devletin küçültülmesi hedef olarak gösterilmiş ve idari reformlar adı altında uygulamaya geçirilmiştir. İşletme yönetiminin bazı araçlarından yararlanmak şeklinde tanımlanan bu süreç, küreselleşme ile birlikte işletme yönetiminin amaçlarını ve felsefesini benimseyen yeni kamu işletmeciliği anlayışının, kamu yönetimi alanına hakim olmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı kamu yararını bireysel çıkarların toplamı olarak kavramsallaştırmakta, kamu yöneticisini de diyalog yoluyla farklı topluluklar tarafından benimsenen kolektif bir kamu yararı nosyonunu bulmakla görevlendirmektedir. (Tarhan & Ezici, 2011: 15-16). Vatandaş memnuniyetini ve kaliteyi esas alan yeni kamu yönetimi anlayışının en önemli yapıtaşlarından birisi kamu hizmetlerinde kalite ve müşteri/vatandaş odaklılıktır. Yeni kamu yönetimi anlayışı sadece yeni teknikler ortaya koymamakta, aynı zamanda yeni bir değerler zincirini, özellikle özel sektörün değerlerini büyük ölçüde ortaya koymaktadır (Sezer, 2008: 150). Yeni kamu hizmeti anlayışı kapsamında önerilen bir dizi uygulamalar aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır (Denhardt & Denhardt, 2000:553-556):

- Kamu görevlisinin rolü, toplumu kontrol etmeye veya yönlendirmeye çalışmaktan ziyade vatandaşların ortak çıkarlarını ifade etmelerine ve karşılamalarına yardımcı olmaktır.
- Kamu yararı temel amaçtır. Kamu yöneticileri, ortak bir kamu yararı oluşturulmasına katkıda bulunmalıdır. Amaç, bireysel seçimlerle yönlendirilen hızlı çözümler bulmak değildir. Aksine, ortak çıkarların ve paylaşılan sorumluluğun yaratılmasıdır.
- Stratejik düşünüp demokratik hareket etmek gerekir. Kamu ihtiyaçlarını karşılayan politika ve programlar, toplu çabalar ve işbirliği süreçleri yoluyla etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir.
- Müşterilere değil vatandaşlara hizmet etmek gerekir. Kamu yararı, kişisel çıkarlardan ziyade, paylaşılan değerler ile bir diyalog yoluyla sağlanır. Bu nedenle, kamu görevlileri yalnızca "müşterilerin" taleplerine yanıt vermekle kalmaz, vatandaşlar arasında güven ve işbirliği ilişkileri kurmaya odaklanır.
- Kamu hizmetlerinde hesap verme sorumluluğu basit bir konu değildir. Kamu görevlileri özel sektör çalışanlarından daha fazla dikkatli olmalıdır. Yasal ve anayasal hukuka, toplum değerlerine, siyasi normlara, mesleki standartlara ve vatandaşların çıkarlarına karşı dikkatli olmalıdır.
- Sadece üretkenliğe değil, insanlara da değer vermek gerekir. Kamu kuruluşları, tüm insanlara saygıya dayalı işbirliği ve paylaşılan liderlik süreçleri ile işletilirse, uzun vadede başarılı olma olasılıkları daha yüksek olacaktır.

- Kamu hizmeti sunmaya girişimciliğin ötesinde değer vermek gerekir. Kamu çıkarı, kamu kaynakları sanki kendilerininmiş gibi davranan girişimci yöneticilerden ziyade, topluma anlamlı katkılar sağlamaya kararlı kamu görevlileri ve vatandaşlar tarafından sağlanır.

Bu çalışmada Kütahya'da defterdarlık bünyesinde hizmet alan vatandaş/mükelleflerin, karar verici pozisyonunda yer alan yöneticilerin ve hizmet sunulan vatandaş/mükelleflerle sürekli temas noktasında bulunan çalışanların TKY hakkındaki düşünceleri, TKY uygulamaları kapsamında kurumun güçlü yönleri ile uygulama esnasında karşılaşılması muhtemel güçlükler hakkındaki değerlendirmeleri ele alınmıştır.

2. Kamu Kurumlarında Toplam Kalite Yönetiminin Önemi

Birçok kamu yöneticisi, "müşterilere karşı hesap verebilirlik ve yüksek performansa odaklanmak, bürokratik kurumları yeniden yapılandırmak, organizasyonel görevleri yeniden tanımlamak, süreçleri düzene sokmak ve karar vermeyi merkezden uzaklaştırmak" gibi birçok girişimi TKY uygulamaları ile hayata geçirmişlerdir (Maram, 2008: 200). Kamu kurumlarında kalite üç temel aşamada ele alınır (Karyotakis & Moustakis, 2014: 34).

- Kurallara ve prosedürlere uygunluk anlamında kalite
- Verimlilik anlamında kalite
- Vatandaş (müşteri) memnuniyetinin sağlanması anlamında kalite

TKY uygulamalarının başarısı kaliteye güçlü bir bağlılık ile son derece güçlü bir organizasyon kültürüne bağlıdır. Çalışanların güçlendirilmesi ve ekip çalışması ile karakterize edilen bir kültür, TKY felsefesinin merkezinde yer alır. Kamu kurumlarının hiyerarşik ve bürokratik bir yapısının olması çalışanların yetkilendirilmesinde ve ekip çalışmasına yönlendirilmesinde problem teşkil etmektedir. Bu nedenle, TKY'nin bu tür organizasyonlarda uygulanması, temelde yatan değerleri ve kültürü dönüştürmek için önemli bir çaba gerektirmektedir. Bu dönüşümü sağlamak oldukça zorlu bir görevdir. Çünkü bir örgütün kültürünü değiştirme süreci uzun bir zaman almaktadır (Maram, 2008: 202). TKY'nin bir organizasyonda uygulanması, çalışma ortamına ilişkin birçok önyargılı fikirlerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, yönetsel tutum ve davranışlarda da köklü değişiklikler yapılmasını gerektirmektedir. TKY'de temel amaç tüm süreçlerde kalitenin sürekli iyileştirilmesini sağlamaktır.

Kamu sektörünün özelliklerindeki değişiklikler aşağıda belirtildiği üzere TKY uygulamaları için büyük bir fırsat olarak görülmektedir (McGowan, 1995: 324):

- Süreçlerin iyileştirilmesine odaklanma: Geçmişte, hizmetlerin verimli ve etkin bir şekilde sağlanması kamu sektörünün önemli bir sorunu olarak görülmemekteydi. Günümüzde artan rekabet ve mevcut alternatif hizmetler, hükümetler tarafından kamu kurumlarının konumunu yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Artan ekonomik sorunlar kamu sektörünün etkinliklerine daha fazla dikkat etmesine neden olmuştur**.**
- Müşteriler tarafından tanımlanan kalite: Vatandaşlar günümüzde daha yüksek beklentilerle genişletilmiş hizmetler talep etmektedir.
- Karar verme yetkisine sahip çalışanlar: Kamu görevlileri açık ve net bir şekilde tanımlanmış görevleri olduğunda daha çok motive olurlar. Kurumlarda artan karmaşıklığa karşılık, çalışanların çözüm sunma kabiliyetlerini ortaya koyabilmeleri için ademi merkeziyetçilik ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.
- Gerçeklere dayalı verilen kararlar: Dış değerlendirmelere dayalı performans ölçümleri kamu sektörünü karar vermede ölçülebilir bir mantık geliştirme noktasında motive etmektedir.
- Liderlerin TKY'ye uzun vadeli bir bağlılık göstermesi: TKY'nin kamu sektöründe başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için üst yönetimin desteğine ihtiyaç vardır.

TKY'nin başarılı bir şekilde uygulanmasının ön koşulu, ekip çalışması ve zincirdeki her üyenin uyumlu bir şekilde çalışmasıdır. Ekip çalışması, çalışanın yaratıcılığını, katılımını ve gelişimini sağlar. Bunun gerçekleşmesi için, üst yönetim tarafından uygun bir rehberliğin yapılması ve çalışanlar açısından sağlıklı bir örgüt ikliminin sağlanması gerekir. Çalışanlar mekanik süreçleri takip etmeye mecbur hissetmemeli, müşteri-vatandaş memnuniyetine önemli bir katkıda bulunduklarını hissetmeleri gerekir (Karyotakis & Moustakis, 2014: 35). Uygun araçları kullanarak kamu kuruluşlarının mevcut durum analizlerinin yapılması uygun stratejilerin geliştirilmesinde oldukça etkili olmaktadır. Her kamu kurumu, kendi benzersiz ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir strateji oluşturmalıdır. Birçok kurum için TKY uygulamaları belirli bir değişikliği gerektirir. Kültür, liderlik, organizasyon yapısı ve süreçler üzerinde ve çoğu durumda tüm bu unsurlar üzerinde aynı anda etkili olabilmektedir (Ferreira & Diniz, 2004:5). Kalite odaklı, dinamik ortama sahip bir organizasyonda değişim kaçınılmazdır. Bir organizasyonda TKY'nin uygulanmasının önündeki en büyük engel kültürü değiştirmek, yani çalışanlar arasındaki davranış ve ilişkileri değiştirmek ve organizasyon kültürünü kalite kültürüne dönüştürmek için girişimlerde bulunulan dönemdir. Sürdürülebilir kalite kültürünü sağlamak için kaliteye bir varış noktası olarak değil, liderlik ve öğrenmenin önemli rol oynadığı bir yolculuk olarak bakmak gerekmektedir (Karyotakis & Moustakis, 2014: 31).

Kamu sektöründe TKY uygulamalarının başarılı bir şekilde yürütülebilmesinin önündeki engellerin aşılabilmesi için bir dizi önemli boyutun ele alınması gerekmektedir. İlk olarak, süreç iyileştirmelerinin ve istatistiksel süreç kontrollerinin, müşteri geri bildirim analizlerinin yapılması gibi konularda kalite ölçüm sistemlerinin geliştirilmesi ve bu sistemlerin çalışanların karar vermelerini kolaylaştıracak şekilde erişilebilir olması gerekmektedir. Kamu sektöründe bu konu genellikle göz ardı edilmektedir. İkinci olarak çalışanlar sadece kalite ölçüm sistemlerini karar verme süreçlerinde kullanmakla kalmayıp bu ölçüm sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlamaları gerekmektedir. Bunun için çalışanlar ve yöneticiler için kalite ölçümü ve iş süreçlerinin analiz edilmesi gibi konularda eğitim programları düzenlenmelidir. Oysa çoğu kamu kurumunda TKY eğitimleri ekipler halinde birlikte çalışmayı öğretmek olarak anlaşılmaktadır. Eğitim programları, çalışma ekibinin TKY ölçümleri ve geri bildirim mekanizmalarını kullanarak karar vermesine ve işbirliği içinde çalışmasına yardımcı olacak şekilde tasarlanmalıdır. Üçüncüsü, sendikalarla TKY müzakerelerinin ve görüşmelerinin sağlanması gerekir. Genellikle sendika liderleri tarafından TKY ve diğer çeşitli katılımcı yönetim uygulamaları hakkında şüpheci yaklaşımlar ortaya konulabilmektedir. Bu görüşmelerde ele alınması gereken konu, TKY uygulamalarında çalışanlar ile yönetim arasındaki işbirliğinin amaçlandığını, sendikasız bir çalışma şeklinin kastedilmediğini belirtmek gerekir. Dördüncüsü, kamu sektöründe sunulan ürün ve hizmet kullanıcılarının kalite algılarını zaman içerisinde değerlendirmek için uygun geri bildirim ölçüm yöntemleri kullanılmalıdır. Beşincisi, bütçeleme ve kaynak tahsisi faaliyetlerinin TKY uygulamaları kapsamında yürütülen kalite iyileştirme çabalarıyla uyumlu bir şekilde yeniden düzenlenmesi ve ele alınması gerekmektedir. Son olarak, TKY ve insan kaynakları yönetim sistemleri üzerinde yeniden durulmalıdır.

Katılımcı yönetim anlayışından, kendi kendini yöneten çalışma ekiplerine, ücret ve performans değerlendirme ile eğitim sistemlerinin kurulmasına kadar organizasyonun kalite yönetim sürecini tamamlayacak tüm unsurların yeniden ele alınması gerekmektedir (Hyde, 1992: 31-33).

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada kullanılan veriler anket yöntemiyle elde edilmiştir. Uygulamada Kütahya Defterdarlığı bünyesinde çalışan yönetici ve çalışanlar ile defterdarlık birimlerinden hizmet alan vatandaşlar/mükelleflere yöneltilen anket soruları Çolaklar ve Demirdağ'ın (2013) çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır. Ankete katılanların demografik özellikleri ile "TKY çalışmaları kapsamında kurumun güçlü yönleri", "TKY uygulamalarında karşılaşılan güçlükler" ve "TKY konusundaki düşünceler" olmak üzere üç bölümden oluşan sorulara verilen cevaplar "(1 En Az Önemli, 5 En Çok Önemli)" ölçeği temel alınarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında 25 yönetici, 167 çalışan ve 30 vatandaş/mükellefler olmak üzere toplam 222 kişi değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular SPSS programından yararlanılarak tanımlayıcı istatistikler aracılığıyla yorumlanmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

Ankete katılan yönetici ve çalışanlar yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma süresi (yıl) vatandaş/mükellefler ise yaş, cinsiyet ve eğitim durumları değişkenlerine göre incelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

1. YÖNETİCİLER											
Yaş	**N**	**%**	**Cinsiyet**	**N**	**%**	**Eğitim**	**N**	**%**	**Çalışma süresi (yıl)**	**N**	**%**
26-30	2	8	Kadın	7	28	Lise	1	4	0-5 arası	5	17
31-35	1	4	**Erkek**	**18**	**72**	Yük.okul	2	8	10-15 arası	2	9
36-40	3	12				**Lisans**	**16**	**64**	**16-25 arası**	**8**	**31**
41-50	**11**	**44**				Y.Lisans	6	24	**26-30 arası**	**7**	**30**
51 üstü	8	32							31 ve üstü	3	13
Toplam	**25**			**25**			**25**			**25**	

2. ÇALIŞANLAR											
Yaş	**N**	**%**	**Cinsiyet**	**N**	**%**	**Eğitim**	**N**	**%**	**Çalışma süresi (yıl)**	N	%
18-25	3	2	Kadın	50	30	Ilkokul	3	2	0-5 arası	29	17
26-30	12	7	**Erkek**	**117**	**70**	Lise	34	20	10-15 arası	15	9
31-35	8	5		**167**		Yük.okul	22	13	**16-25 arası**	**51**	**31**
36-40	30	18				**Lisans**	**95**	**57**	**26-30 arası**	**50**	**30**
41-50	47	28				Y.lisans	13	8	31 ve üstü	22	13
51 ve üstü	**67**	**40**									
Toplam	**167**						**167**			**167**	

3. VATANDAŞ/MÜKELLEFLER								
Yaş	**N**	**%**	**Cinsiyet**	**N**	**%**	**Eğitim**	**N**	**%**
26-30	2	8	Kadın	8	28	Ilkokul	3	10
31-35	1	4	**Erkek**	**22**	**72**	**Lise**	**9**	**30**
36-40	4	12				Yükokul	5	17
41-50	**13**	**44**				**Lisans**	**9**	**30**
51 ve üstü	10	32				Y.lisans	4	13
Toplam	**30**			**30**			**30**	

Tablo 1'den elde edilen bulgulara göre ankete katılan yöneticilerin büyük çoğunluğunun 41-50 yaş aralığında (%44), erkeklerden (%72) ve eğitim düzeylerinin ise %64 oranında lisans mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Çalışma süreleri ise %61 oranında 16-30 yıl arasında değişmektedir. Yöneticiler dışında kalan çalışanların büyük çoğunluğunun 51 ve üzeri yaş aralığında (%40), erkeklerden (%70) ve eğitim düzeylerinin

ise %57 oranında lisans mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Çalışma süreleri ise %61 oranında 16-30 yıl arasında değişmektedir. Ankete katılan vatandaş/mükelleflerin büyük çoğunluğunun 41-50 yaş aralığında (%44), erkeklerden (%72) ve eğitim düzeylerinin ise lise (%30) ve lisans (%30) mezunlarından oluştuğu görülmektedir.

Kurum yöneticilerinin TKY ile ilgili çalışmalar kapsamında kurumun güçlü yönleriyle ilgili sorulan sorulara verdikleri cevaplar tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yöneticilere Göre Kurumun Güçlü Yönleri

Toplam Kalite Yönetimi Çalışmaları	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Vatandaş/mükellef odaklı bir yönetim anlayışı	0	0	0	0	12	**48**	8	32	5	20
Hizmette kaliteye öncelik veren yönetim anlayışı	0	0	1	**4**	4	16	12	**48**	8	32
Üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı nitelikte olması	0	0	0	0	6	24	10	40	9	**36**
İletişim mekanizmalarının işlerliği	0	0	1	**4**	7	29	9	38	7	29
Karar mekanizmasında akıcılık	0	0	0	0	5	20	13	**52**	7	28

Tablo 2'ye göre yöneticilerin %36'sı toplam kalite yönetimi çalışmalarında "üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı nitelikte olmasını" en çok önemli; %52'si "karar mekanizmasındaki akıcılığı" çok önemli; %48'i "vatandaş/mükellef odaklı bir yönetim anlayışını önemli olarak değerlendirmiştir. Yöneticilerin %4'ü "hizmette kaliteye öncelik veren yönetim anlayışını" az önemli bulmasına karşılık, %48'i çok önemli olarak değerlendirdiği için "iletişim mekanizmalarının işlerliğin" %4 ile yöneticiler tarafından az önemli olarak değerlendirildiği kabul edilmiştir. Yöneticilere göre kurumun, üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı nitelikte olması ile karar mekanizmalarındaki akıcılık konusunda güçlü olduğu fakat iletişim mekanizmalarındaki işlerlik konusunda zayıf kaldığı söylenebilir.

Kurum yöneticilerinin TKY uygulamalarına geçiş sırasında karşılaşılan güçlükler sorusuna verdikleri cevaplar tablo 3.'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yöneticilere Göre Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler

Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanması	0	0	2	8	7	28	13	**52**	3	12
Kalite yönetim sistemini anlama ve uygulamaya geçirmede yaşanan güçlükler	0	0	2	8	12	48	8	32	3	12
İlave iş yükü getirmesi	0	0	8	32	8	32	5	20	4	16
Çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması	0	0	3	12	11	44	9	36	2	8
Değişime ve yeniliklere kapalı olma	1	4	2	8	7	28	11	44	4	16
İletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmeler olması	0	0	4	16	13	**52**	5	20	3	12
Üst yönetimin yönetim anlayışı	0	0	0	0	5	20	12	48	8	**32**

Tablo 3'e göre yöneticiler TKY uygulamalarında karşılaşılan güçlüklerden en çok önemli olanın %32 oranında "üst yönetimin yönetim anlayışı", çok önemli olanın %52 oranında "ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanması", önemli olanın %52 oranında "iletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmeler" olduğunu düşünmektedirler. Yöneticilerin önemli bir kısmına göre (%52) "ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanması" konusu uygulama güçlüklerinin altında yatan temel sebep olarak düşünülebilir.

Kurum yöneticilerinin TKY konusundaki düşünceleri tablo 4.'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Yöneticilerin Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceleri

Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceler	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Kurumda çalışanlarla ilgili kararların çalışanların/sendika temsilcilerinin katılımıyla demokratik bir şekilde alınması	2	8	2	8	15	**60**	4	16	2	8
Kurumda çalışanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması	0	0	1	4	15	**60**	5	20	4	16
Kurumda alınan kararlarda çalışanların görüşünün alınması	0	0	1	4	8	32	12	**48**	4	16
Kurumda toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışanlara eğitim verilmesi	0	0	1	4	13	52	8	32	3	12
Kurumda kalite bilincinin oluşturulması	0	0	1	4	12	48	9	36	3	12
Kurumda toplam kalite yönetiminin uygulanması	0	0	1	4	13	52	9	36	2	8
Kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarında yöneticilerin memnuniyeti	0	0	3	**12**	10	40	6	24	6	24
Kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarından kurumdan hizmet alanların memnuniyeti	0	0	2	8	8	32	8	32	7	**28**

Tablo 4'e göre yöneticilerin toplam kalite yönetimi konusundaki düşünceleri "kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarından kurumdan hizmet alanların memnuniyeti" %28 oranında en çok önemli, "kurumda alınan kararlarda çalışanların görüşünün alınması" %48 oranında çok önemli, "kurumda çalışanlarla ilgili kararların çalışanların/sendika temsilcilerinin katılımıyla demokratik bir şekilde alınması" ile "kurumda çalışanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması" %60 oranında önemli şeklindedir. Yöneticiler kurum içerisinde toplam kalite yönetimi uygulamalarında kendi memnuniyetlerinin az önemli (%12) olduğunu düşünmektedirler. Buna göre yöneticilerin çalışanların memnuniyeti ile görüşlerinin alınmasını ve kurumdan hizmet alanların memnuniyetlerini daha fazla önemsedikleri söylenebilir.

Yöneticiler dışında kalan çalışanların toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışmalar kapsamında kurumun güçlü yönleriyle ilgili sorulan sorulara verdikleri cevaplar tablo 5.'de gösterilmiştir.

Tablo 5: Çalışan Personele Göre Kurumun Güçlü Yönleri

Kalite Yönetimi Çalışmaları	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Vatandaş/mükellef odaklı bir yönetim anlayışı	13	8	11	7	63	**38**	42	25	37	22
Hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışı	12	7	11	7	47	28	54	**33**	42	25
Üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı bir nitelikte olması	21	13	24	15	21	13	37	23	61	**37**
İletişim mekanizmalarının işlerliği	13	8	21	**13**	37	22	42	25	53	32
Karar mekanizmasında akıcılık	15	9	19	11	30	18	48	29	54	33

Tablo 5'e göre yöneticiler dışında kalan çalışanların %37'si "üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı bir nitelikte olmasını" en çok önemli; %33'ü "hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışını" çok önemli; %38'i "vatandaş/mükellef odaklı bir yönetim anlayışını önemli olarak değerlendirmektedir. Çalışanların %13'ü "iletişim mekanizmalarındaki işlerliği" az önemli olarak

değerlendirmeleri nedeniyle çalışanlara göre kurumun iletişim mekanizmalarındaki işlerlik konusunda zayıf kaldığı söylenebilir.

Kurumda yöneticiler dışında kalan çalışanların TKY uygulamalarına geçiş sırasında karşılaşılan güçlükler sorusuna verdikleri cevaplar tablo 6.'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6: Çalışan Personele Göre Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler

Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Ekip çalışması motivasyon ve koordinasyonun sağlanması	15	9	22	13	28	17	51	**31**	50	30
Kalite yönetim sistemini anlama ve uygulamaya geçirmede yaşanan güçlükler	8	5	18	11	56	34	49	30	35	21
İlave iş yükü getirmesi	21	13	25	**15**	56	34	33	20	30	18
Çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması	9	5	22	13	58	**35**	39	23	38	23
Değişime ve yeniliklere kapalı olmak	17	10	24	15	36	22	43	26	43	26
İletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olması	14	8	25	15	45	27	41	25	40	24
Üst yönetimin yönetim anlayışı	13	8	16	10	29	17	43	26	65	**39**

Tablo 6'ya göre yöneticiler dışında kalan çalışanlar TKY uygulamalarında karşılaşılan güçlüklerden en çok önemli olanın %39 oranında "üst yönetimin yönetim anlayışı" %31 oranında "ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanmasının" çok önemli, %35 oranında "çalışanların yetki ve sorumluluklarının artmasının" önemli olduğunu düşünmektedirler. Çalışanların önemli bir kısmına göre (%39) "üst yönetimin yönetim anlayışı" konusu uygulama güçlüklerinin altında yatan temel sebep olarak düşünülebilir.

Kurumda yöneticiler dışında kalan çalışanların TKY konusundaki düşünceleri tablo 7.'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Çalışan Personelin Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceleri

Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceler	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Mesleğinizi sevmeniz ve yaptığınız işten memnuniyetiniz	8	5	6	4	42	25	39	24	70	**42**
Kurumda çalışanlarla ilgili kararların çalışanların/sendika temsilcilerinin katılımıyla demokratik bir şekilde alınması	23	14	33	**20**	35	21	34	21	39	24
Kurumda çalışanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması	16	10	16	10	39	23	42	25	53	32
Kurumda alınan kararlarda çalışanların görüşünün alınması	15	9	14	8	45	27	48	29	44	27
Kurumda toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışanlara eğitim verilmesi	16	10	22	13	67	**41**	31	19	27	17
Kurumda kalite bilincinin oluşturulması	8	5	24	14	53	32	48	29	33	20
Kurumda toplam kalite yönetiminin uygulanması	10	6	30	18	51	31	44	27	31	19
Kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarında çalışanların memnuniyeti	14	8	22	13	58	35	41	25	31	19
Kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarından kurumdan hizmet alanların memnuniyeti	13	8	12	7	54	33	53	**32**	34	20

Tablo 7'ye göre yöneticiler dışında kalan çalışanların toplam kalite yönetimi konusundaki düşünceleri "mesleğinizi sevmeniz ve yaptığınız işten memnuniyetiniz" %42 oranında en çok önemli, "kurumda toplam kalite yönetimi uygulamalarından kurumdan hizmet alanların memnuniyeti" %32 oranında çok önemli, "kurumda toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışanlara eğitim verilmesi" %41 oranında önemli şeklindedir. Çalışanlar "kurumda çalışanlarla ilgili kararların çalışanların/sendika temsilcilerinin katılımıyla demokratik bir şekilde alınması" konusunu %20 oranında az önemli olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre çalışanlar yaptıkları işlerden memnun olmayı, TKY uygulamaları ile ilgili eğitimler almayı ve kurumdan hizmet alanların memnuniyetini kurumun aldığı kararlarda çalışanların ve sendika temsilcilerinin katılımına göre daha fazla önemsemektedirler.

Kurumdan hizmet alan vatandaş/mükelleflerin toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışmalar kapsamında kurumun güçlü yönleriyle ilgili sorulan sorulara verdikleri cevaplar tablo 8.'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Vatandaş/Mükellefler Açısından Kurumun Güçlü Yönleri

Kurumun Güçlü Yönleri	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Vatandaş/mükellef odaklı bir yönetim anlayışı	1	3	0	0	12	40	8	27	9	30
Hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışı	0	0	3	10	13	**43**	6	20	8	27
Üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı bir nitelikte olması	0	0	2	**7**	11	37	9	30	8	27
İletişim mekanizmalarının işlerliği	0	0	3	10	8	27	11	**37**	8	27
Karar mekanizmasında akıcılık	1	3	3	10	9	30	7	23	10	**33**

Tablo 8'e göre vatandaş/mükelleflerin %33'ü "karar mekanizmasında akıcılık" konusunu en çok önemli, %37'si "iletişim mekanizmalarının işlerliği" çok önemli, %43'ü "hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışını" önemli olarak değerlendirmiştir. Vatandaş/mükelleflerin %7'si "üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı bir nitelikte olmasını" az önemli olarak değerlendirmeleri nedeniyle vatandaş/mükelleflere göre kurumun çalışanlarının motivasyonlarını sağlama konusunda zayıf kaldığı söylenebilir.

Vatandaş/mükelleflerin TKY uygulamalarına geçiş sırasında karşılaşılan güçlükler sorusuna verdikleri cevaplar tablo 9.'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9: Vatandaş/Mükelleflere Göre Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler

Kalite Yönetimi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanması	3	10	3	10	10	33	8	27	6	20
Kalite yönetim sistemini anlama ve uygulamaya geçirmede yaşanan güçlükler	1	3	9	**30**	9	30	7	23	4	13
İlave iş yükü getirmesi	1	3	5	17	11	**37**	7	23	6	20
Çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması	2	7	3	10	9	30	11	**37**	5	17
Değişime ve yeniliklere kapalı olma	5	17	5	17	9	30	3	10	8	**27**
İletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olması	2	7	3	10	8	27	11	**37**	6	20
Üst yönetimin yönetim anlayışı	0	0	2	7	11	**37**	10	33	7	23

Tablo 9'a göre vatandaş/mükellefler TKY uygulamalarında karşılaşılan güçlüklerden en çok önemli olanın %27 oranında "değişime ve yeniliklere kapalı olma", %37 oranında "çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması" ile "iletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olması" çok önemli, %37 oranında "ilave iş

yükü getirmesi" ile "üst yönetimin yönetim anlayışı" önemli olduğunu düşünmektedirler. Vatandaş/mükelleflerin önemli bir kısmına göre (%37) "çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması" ile "iletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olması" konusu uygulama güçlüklerinin altında yatan temel sebep olarak düşünülebilir.

Vatandaş/mükelleflerin TKY konusundaki düşünceleri tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Vatandaş/Mükelleflerin Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceleri

Toplam Kalite Yönetimi Konusundaki Düşünceleri	En Az Önemli		Az Önemli		Önemli		Çok Önemli		En Çok Önemli	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Çalışanların mesleğini severek yapması	1	3	0	0	8	27	11	**37**	10	**33**
Kurumda kararların çalışanların katılımıyla demokratik bir şekilde alınması	2	7	3	10	10	33	8	27	7	23
Kurumdan hizmet alanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması	1	3	3	10	8	27	11	**37**	7	23
Kurumdan hizmet almak istediğiniz işle ilgili kararlarda görüşünüzün alınması	3	10	4	**13**	10	33	8	27	5	17
Kurumda toplam kalite yönetimi ile ilgili çalışanlara eğitim verilmesi	3	10	1	3	10	33	9	30	7	23
Kurumda kalite bilincinin oluşturulması	1	3	3	10	7	23	11	**37**	8	27
Kurumda toplam kalite yönetiminin uygulanması	1	3	3	10	9	31	8	28	8	28
Kurumdan alınan hizmetten memnuniyet	0	0	2	7	12	**40**	9	30	7	23

Tablo 10'a göre vatandaş/mükelleflerin toplam kalite yönetimi konusundaki düşünceleri "çalışanların mesleğini severek yapması" %33 oranında en çok önemli, "çalışanların mesleğini severek yapması", "kurumdan hizmet alanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması" ile "kurumda kalite bilincinin oluşturulması" %37 oranında çok önemli, "kurumdan alınan hizmetten memnuniyet" %40 oranında önemli şeklindedir. Vatandaş/mükellefler "kurumdan hizmet almak istediğiniz işle ilgili kararlarda görüşünüzün alınması" konusunu %13 oranında az önemli olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre vatandaş/mükellefler çalışanların işini severek yapmasını, kurumdan hizmet alanların şikayet ve önerilerinin dikkate alınması ile memnuniyetlerinin sağlanmasını ve kurumda kalite bilincinin oluşturulmasını işleri ile ilgili alınacak kararlarda kendi fikirlerinin alınmasına göre daha fazla önemsemektedirler.

SONUÇ

Küreselleşmenin ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı iş dünyasında işletmeler öncelikli olarak müşterilerinin sesine kulak vermeleri, onları tatmin edecek mal ve hizmetleri en ekonomik, hızlı ve en kaliteli şekilde sunmaları gerektiğini anlamışlardır. Kamu kurumları aracılığıyla toplumun yaşam kalitesini iyileştirmek üzere sunulan hizmetlerde de israfın ve verimsizliklerin azaltılması ile birlikte kalitenin iyileştirilmesi, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışı için TKY uygulamalarının gücünden yararlanılabilir. Ancak, kamu kurumlarında bu uygulamalar özel sektördeki kadar kolay yürütülememektedir. Özellikle de ülkemizde merkeziyetçi tepeden aşağıya doğru emir komuta zinciri içerisinde hiyerarşik, dikey bir kamu düzeninin kökleşmiş olması işleri daha da zorlaştırabilmektedir. Çünkü TKY uygulamalarında tüm çalışanların kararlara katılması, ekip çalışmalarının desteklenmesi ve birimler arası işbirliğine önem verilen yatay bir yönetim sisteminin olması gerekmektedir. Her ne kadar kamudaki merkezi yönetim, taşra teşkilatlarına kısmen yetki vermiş olsa da TKY'nin uygulanabilmesi için ihtiyaç duyulan araç, gereç, bina ve sosyal tesisler ile ücretlendirme, atama vb. gibi konularda bu ihtiyaçların temin edilebilmesi için merkezi yönetimin izin vermesi gerekir. İzin verilse dahi ya zamanında verilmez ya da uzun yıllar içerisinde temini ancak sağlanır. Böyle bir durum çalışanlarda motivasyon eksikliği yaratmakta, işbirliği çalışmalarını etkilemekte, dolayısıyla hem kamu

hizmetlerinde çalışan görevliler, hem de kamudan hizmet alan vatandaşlar kaliteli ürün veya hizmetten yoksun kalmaktadır.

Kamu yönetimi anlayışındaki değişim ile birlikte kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik ve verimlilik gibi konular son derece önemli olmuştur. Kamu kurumlarının vatandaş ihtiyaçlarını merkeze aldığı ve süreçlerindeki iyileşmeyi temel hedef olarak belirlediği bir ortamda TKY gibi modern yönetim yaklaşımlarının kullanımı da gerekli olmaktadır. Kalite ve üretkenlikte sürekli ve uzun vadeli iyileştirmenin teşvik edildiği uygulamalarla süreçlere katkı sağlayan çalışanlar kurumlarını sahiplenecek ve kurum içerisinde değişim korkusu da ortadan kaldırılmış olacaktır. Müşteri odaklı kamu hizmeti anlayışının kurumun kültürü haline gelebilmesi için çalışanlarda kalite bilincinin yerleşmiş olması ve bunun için her düzeyde çalışana gerekli eğitimlerin verilmiş olması gerekmektedir. Özellikle de ülkemizde kamu kurumlarında sıklıkla görülen hiyerarşik bir yapılanma ortamında kurumların vatandaşı bir müşteri gibi görmesi ve müşterinin beklentileri doğrultusunda yapılarını değiştirebilmesi çok kolay olmayacaktır. Bunun için gerek üst yönetimin desteği gerekse yöneticiler dışında kalan çalışanların katkıları ve isteğiyle vatandaş memnuniyeti sağlanmalıdır.

Kütahya Defterdarlığı bünyesinde yapılan bu uygulama ile yönetici, çalışan ve hizmet alan vatandaş/mükellefler açısından kurumun güçlü yönlerinin; vatandaş/mükellef odaklı ve hizmette kaliteye öncelik veren bir yönetim anlayışı olduğu sonucuna varılmıştır. Yöneticiler ve çalışanlar açısından iletişim mekanizmalarındaki işlerlik; vatandaş/mükellefler açısından ise üst yönetim anlayışının çalışanların motivasyonunu artırıcı bir nitelikte olması kurumun zayıf yönünü göstermektedir.

TKY uygulamalarında karşılaşılan güçlükler konusunda; yönetici ve çalışan personel; ekip çalışması, motivasyon ve koordinasyonun sağlanması ile üst yönetim anlayışı konusunu çok önemli olduğu hususunda aynı fikri paylaşmaktadır. Vatandaş/mükelleflerin önemli bir kısmına göre ise çalışanların yetki ve sorumluluklarının artması ile iletişim eksiklikleri ve birimler arası sürtüşmelerin olması konusu uygulama güçlüklerinin altında yatan temel sebep olarak düşünülmektedir.

TKY konusundaki düşünceler hakkında yönetici ve çalışan personel; kurumda çalışanların dile getirdiği şikayet ve önerilerin dikkate alınması ile kurumda çalışanlara eğitim verilmesi konusunu önemli olarak değerlendirmektedir. Vatandaş/mükellefler çalışanların işini severek yapmasını, kurumdan hizmet alanların şikayet ve önerilerinin dikkate alınması ile memnuniyetlerinin sağlanmasını ve kurumda kalite bilincinin oluşturulmasını daha fazla önemsemektedirler.

Yapılan bu çalışma Türkiye'de bir kamu kurumunda yönetici, çalışan ve vatandaş/mükellefler açısından TKY uygulamalarına yön verecek nitelikte kurumun güçlü yönlerinin, karşılaşılması muhtemel güçlüklerin ve uygulamalar kapsamında düşüncelerinin ne olduğunu anlamak bakımından örnek teşkil etmektedir. Farklı kamu kurumlarında ve ülkelerde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar bu konunun daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Çolaklar, H. & Demirdağ Bozkurt, F. (2013). Üniversite hastaneleri çalışanlarının kalite anlayışı ve kalite çalışmalarında iletişimin önemi: Bir uygulama örneği. *Bilgi Dünyası, 14*(2), 373-387.

Denhardt, R. B. & Denhardt, J. V. (2000). The new public service: Serving rather than steering. *Public Administration Review, 60*(6), 549-559.

Ferreira, M. P. ve Diniz, F. (2004). Total quality management and public administration: The case of Vila Real Town Hall. *44 th European Congress of the European Regional Science Association-Regions and Fiscal Federalism,* University of Porto, Porto, Portugal, 25-29 August 2004.

Fountain, J. E. (2001). Paradoxes of public sector customer service. *Governance, 14*(1), 55- 73.

Hyde, A. C. (1992). The proverbs of total quality management: Recharting the path to quality İmprovement in the public sector. *Public Productivity and Management Review,16*(1), 25-37.

Karyotakis, K. M. & Moustakis, V. S. (2014). Reinvention of the publıic sector: Total quality management and change management. *SJAS, 11*(2), 30-44.

Maram, A. (2008). Reassessment of the application of tqm in the public sector. *International Public Management Review, 9*(1), 194-212.

McGowan, R. P. (1995). Total quality management: Lessons from business and government. *Public Productivity & Management Review, 18*(4), 321-331.

Özen, Ş. (2002). Bağlam, aktör, söylem ve kurumsal değişim: Türkiye'de toplam kalite yönetiminin yayılım süreci. *Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 47-90.

Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye'de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(8), 147-171.

Tarhan, A. B. & Ezici, E. (2011). Kamu hizmetlerinin üretiminde yeni kamu yönetimi anlayışı ve toplam kalite yönetimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3*(2), 13-21.

Topár, J. (2007). Quality management in public service. *Club of Economics in Miskolc TMP,* (4), 75-80.

CARBON DIOXIDE EMISSIONS, ENERGY CONSUMPTION AND ECONOMIC GROWTH: AN EMPIRICAL ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE IN ALGERIA FOR THE PERIOD 1980 TO 2016

TOUITOU Mohammed

Faculty of Economics and Business, University of Algiers 3, ORCID: 0000-0002-4442-7888

ABSTRACT

The purpose of this article is examines the relationships between energy consumption, economic growth and CO2 emissions, by testing the validity of the EKC for the case of Algeria for the period 1980 to 2016. To do this, the ARDL method is used. The results obtained confirm the presence of CEK, GDP per capita and energy consumption positively influence CO2 emissions, and the presence of a feedback relationship between GDP per capita and energy consumption. Consequently, the environmental framework of the selected countries improves as their level of growth becomes more advanced. In addition, the reduction of CO2 emissions, the Algerian countries is called to significantly increase the use of renewable energies and the establishment of a more efficient energy policy. This implies that an energy policy in favour of the environment can be put in place without risking negative repercussions on economic growth.

Keywords: Environment Kuznets Curve (EKC), Energy Consumption, carbon dioxide emission, economic growth, ARDL model, Algeria.

JEL : O10 ; O47 ; Q50 ; Q53

1- Introduction

Climate change is one of the most worrying problems today, given the consequences for environmental degradation (Seneviratne et al., 2017). One of the causes of this phenomenon is greenhouse gases (GHG) (Rishbeth, 1990), of which the one that has shown the greatest increase in its emissions in recent decades is Carbon Dioxide (CO2) (de Vries et al. ., 2016). This compound is vital for the Carbon Cycle, but in excess it is harmful, generating excessive concentrations in the atmosphere, consequently altering the CO2 absorption capacity of the land and ocean (Siegenthaler and Sarmiento, 1993), which produces variations in the temperature of the biosphere (Friedlingstein et al., 2001).

Although the causes of this phenomenon may be diverse, one of them can be attributed to the economic activities of the countries, at least in the initial stages (Grossman and Krueger, 1995). From this perspective, the emission of CO2 is generated by the increase in the burning of fossil products (oil, coal, natural gas and liquefied petroleum gas, among others), used for the development of the industrial and agricultural sector (Schuschny, 2007). Some authors have pointed to the increasingly high consumption of non-renewable energy worldwide, the demographic increase and the continued use of fossil fuels as the causes of environmental degradation (Aiyetan and Olomola, 2017; Özokcu and Özdemir, 2017).

A description has been provided in the economic literature between economic growth and environmental degradation, known as the Environmental Kuznets Curve (EKC). According to this theory, the relationship between these two variables is presented in an inverted U-shape, indicating that as countries increase their

levels of development, pollution levels increase in a decreasing manner until they reach a certain level at which the decline gradually begins to decrease. However, verification of this hypothesis has yielded inconclusive results (Karsch, 2019). In fact, there are studies showing that EKC has not filled (Salahuddin and Khan, 2013) and where economic growth does not imply less long-term environmental degradation (Jusmet and Padilla, 2003).

In recent years, Algeria has experienced significant economic and demographic development anchored in a context of global warming. Although Algeria is a low greenhouse gas emitting country, it remains vulnerable to the adverse effects of climate disruption and is under increasing pressure on its natural resources. Thus, aware of this danger, he is strongly committed to the fight against climate change. Algeria has thus adopted many sectorial strategies, which integrate the environmental dimension in various key areas of the economy such as energy, transport, agriculture, tourism ... In addition; Algeria has aligned itself with measures adopted at the global level, in particular within the framework of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Through this commitment, Algeria aims to move towards a new climate policy in accordance with its socio-economic development. International rankings indicate that efforts remain to be made for Algeria in the area of the environment. While the Environmental Performance Index places Algeria in 83rd place in 2016 (for a total of 179 countries), the Natural Resources Governance Index (RGI, 2017) places it 73rd (for a total of 86 countries), and the Climate Change Performance Index (IPCC 2015) at 39th (out of 61 countries), which places it clearly behind other Arab countries such as Tunisia, Morocco, and Egypt.

After this introduction, we show the method and data used for the analysis, and, finally, the results and main conclusions.

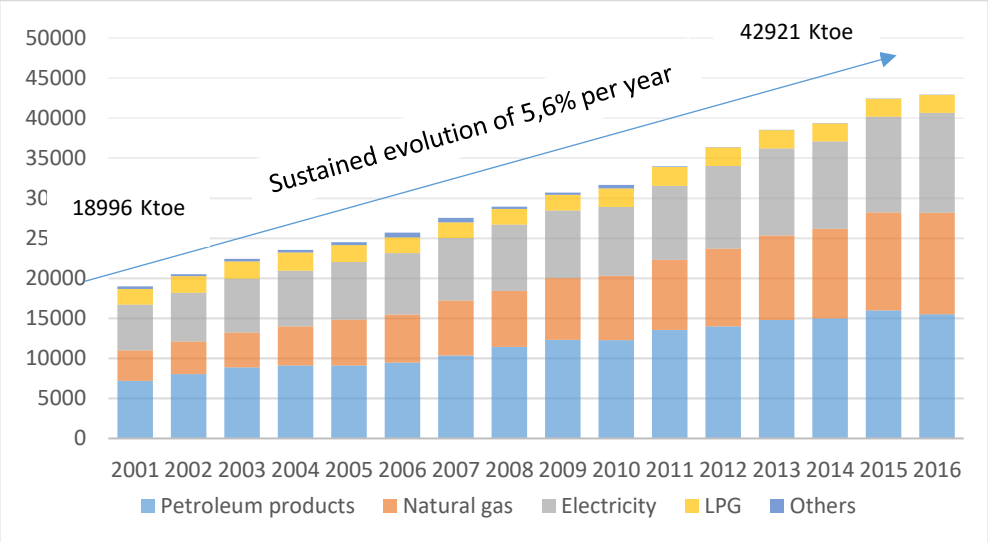
2- Inventory and energy trends in Algeria

Overview of energy demand

Energy is a strategic factor for the economic and social development of the country. It occupies a central place in the concept of sustainable development. It plays an important role in the management of major geostrategic issues (Alami A, 2006). In a current energy problem of depletion of fossil fuels and increase in world demand, which leads to global warming, the long term will undoubtedly be made of relatively strong breaks with past trends. For this purpose, different countries are planning short and long term prospective studies (Piltan M et al, 2012), (Yu S et al, 2012), and are interested in the action of energy control and sustainable development (Assoumou E, 2006). Foresight is an essential tool for anticipating the future and planning the actions to be implemented (Suganthi L et al, 2012). It allows to consider the evolution of energy consumption (Lin B et al, 2014), the development of renewable energies and the impact on climate change and energy dependence (NDET, 2013). Over the long term, possible scenarios for the evolution of the energy system based on the existing situation, historical, and current trends (Suganthi L et al, 2012).

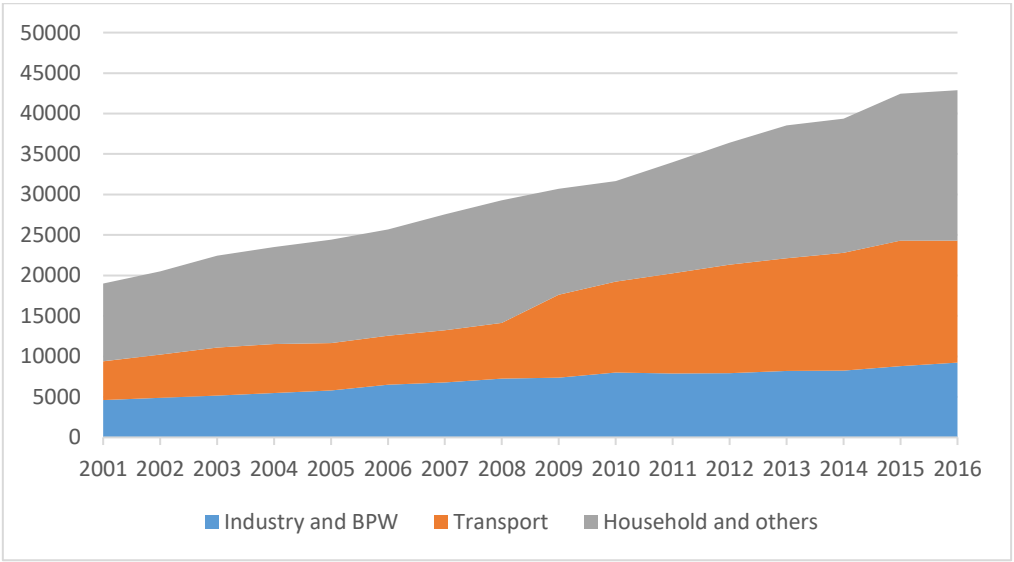
Algeria is characterized by a sustained evolution of energy demand, which increased by 5.6% per year during the period 2001-2016 (Figure 1). Although total consumption remains dominated by petroleum and electricity products - the contribution of which is estimated at 65% and 68% respectively in 2016 and 2001. Consumption of natural gas is growing in importance, recording a rate average annual growth of 7.8% between 2008 and 2016. This enthusiasm for natural gas reflects Algeria's strong desire to use this fuel as a flexible and less polluting means of production in order to support the development of renewable energies and to prevent the intermittency problem. In 2016, the share of renewable energies in the country's energy consumption did not exceed 0.5%, and despite many efforts made in the direction of its development.

Figure 1: Evolution of energy demand in Algeria (Ktoe), 2001-2016

The residential sector is the main consumer with 43.3% of final consumption in 2017, share, due to significant growth in the number of households (+ 3.3% / year) and unit household consumption due to the improvement in the level household life. It is followed by the transport sector, which represents an increasingly large share of final consumption (35.1% in 2017 against 25.3% in 2001) which is however in decline (25.3% in 2001 and 35 , 4% in 2010). Conversely, the share of industry is tending to decrease (21.6% in 2016 against 25.3% in 2001).

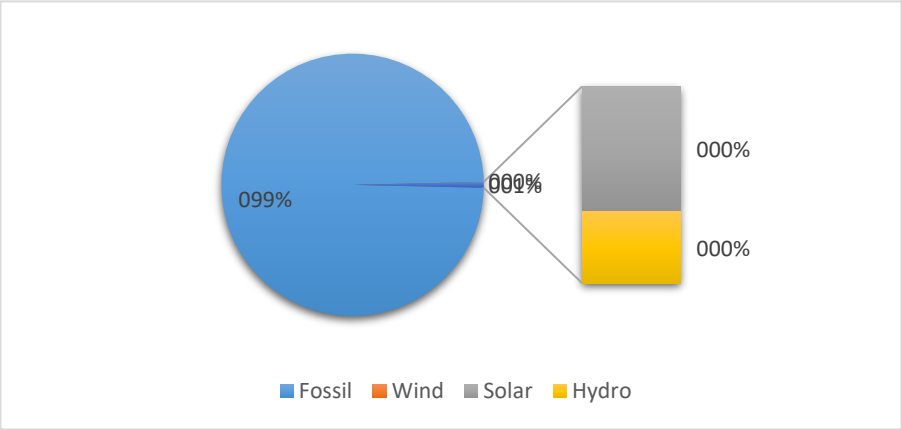
Figure 2: Final Energy Total Consumption (FETC) by sector, 2001-2016 (Mtoe)

In Algeria, the main electricity production is 99.26% from fossil fuels, mainly natural gas. Renewable sources only represented 0.74% of the mix in 2016. An emerging solar sector is producing 4 GWh this year. The hydroelectric sector has a capacity of 245 MW, for a production of 380 GWh in 2011, more than double the

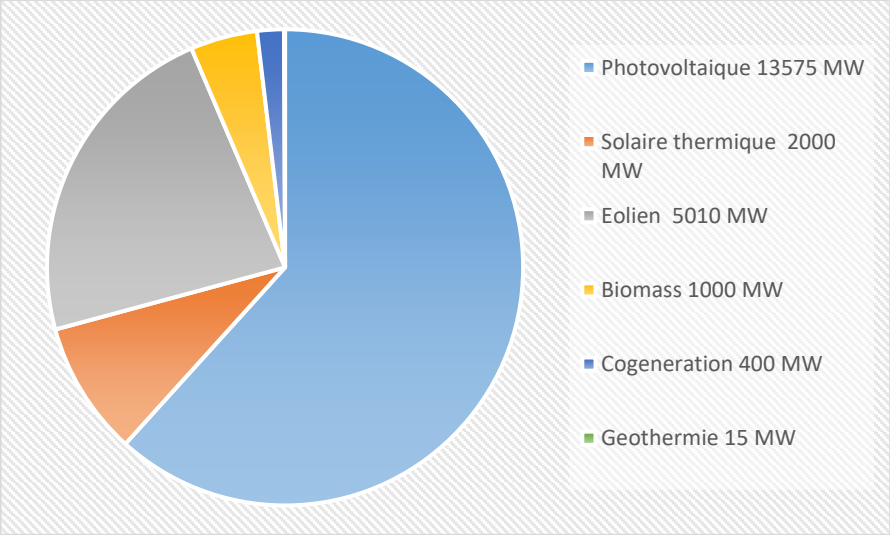
level of 2010 (174 GWh), thanks to more favourable rainfall. This production is very variable over the period, because it depends on climatic conditions, and their impact on water resources.

Figure 3: The Structure of Electricity Production in Algeria for 2017

On the other hand, this abundance creates dependence, as shown by the energy mix, of which the government is aware. To remedy this, a renewable energy and energy efficiency program was put in place in 2015; the objective of this program is to increase the share of renewable energies to 40% of the energy mix by 2030.

Figure 4: the share of renewable energies by 2030

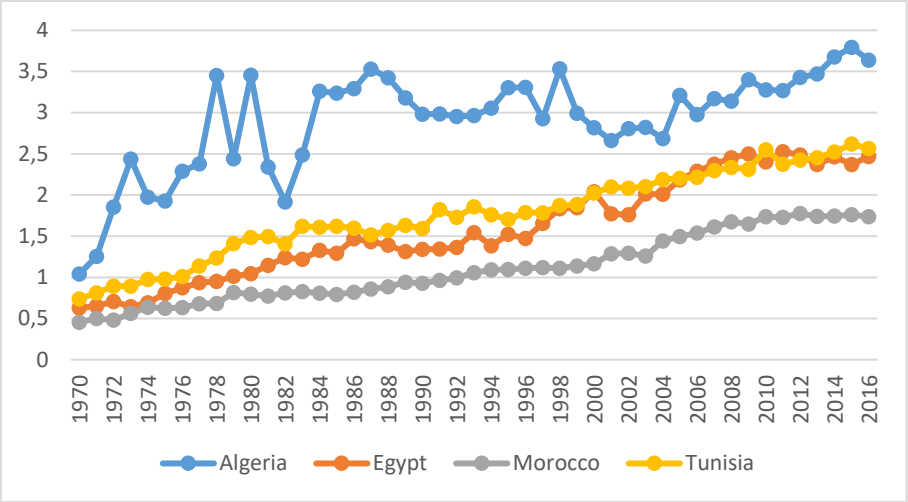
In addition, by 2040, 27% of the electricity produced for national consumption will be from renewable energies and around sixty solar photovoltaic, solar thermal, wind farms and hybrid plants will be produced. These actions would prevent the emissions of 135 million tonnes of CO2 in renewable energies and 193 million tonnes of CO2 in energy efficiency.

Carbon dioxide (CO2) emissions in Algeria by sector and by type of fuel

The historical analysis of Algeria's CO2 emissions allows us to make the following observations: CO2 emissions followed an increasing trend during the period 1970-2016. They totalled 38.28 million tonnes of

CO2 (MtCO2) in 1973 and rose continuously to reach 147.58 MtCO2 in 2016. However, a comparison of CO2 emissions per capita (Figure 5) shows that Algeria is a country that emits a lot of CO2. Indeed, emissions from Algeria are higher than those from countries in the North African region like Tunisia, Egypt and Morocco. Nonetheless, some developed countries have succeeded in reducing their per capita CO2 emissions in recent years, while those of Algeria, although small in comparison, are increasing quite moderately.

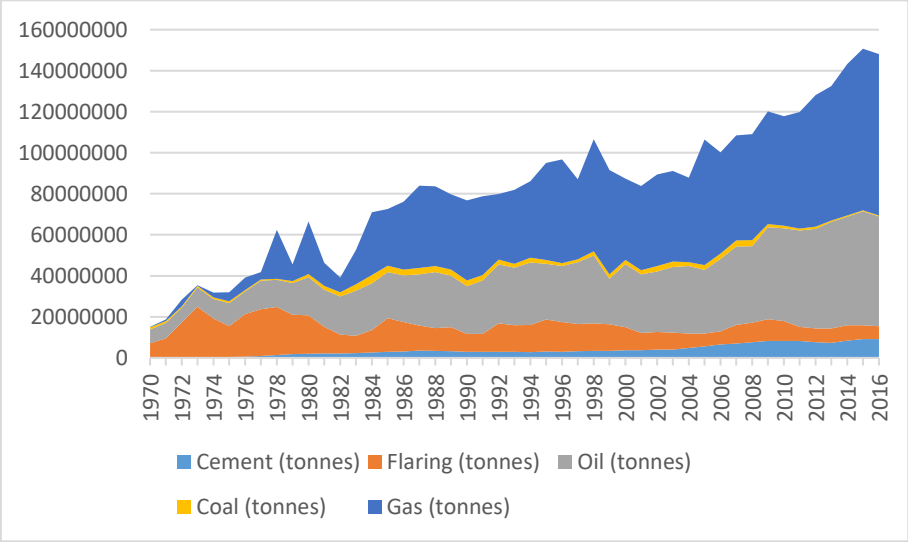
Figure 5: CO2 emissions per capita in Algeria and other countries, 1970-2016 (tCO2 per capita)

Source: International Energy Agency (IEA)

This interactive chart shows the breakdown of annual CO_2 emissions by source: either coal, oil, gas, cement production or gas flaring. CO2 emissions are dominated by the burning of fossil fuels for energy production, and industrial production of materials such as cement. Gas consumption remains the primary source of CO2 emissions (Figure 6). It actually represents 52.27% of total emissions in 2015, followed by Oil (36.84%) and Cement (6.07%). Nonetheless, emissions from Gas and Oil have started to increase significantly in recent years.

Figure 6: CO2 emissions by fuel in Algeria, 1970-2016 in MtCO2

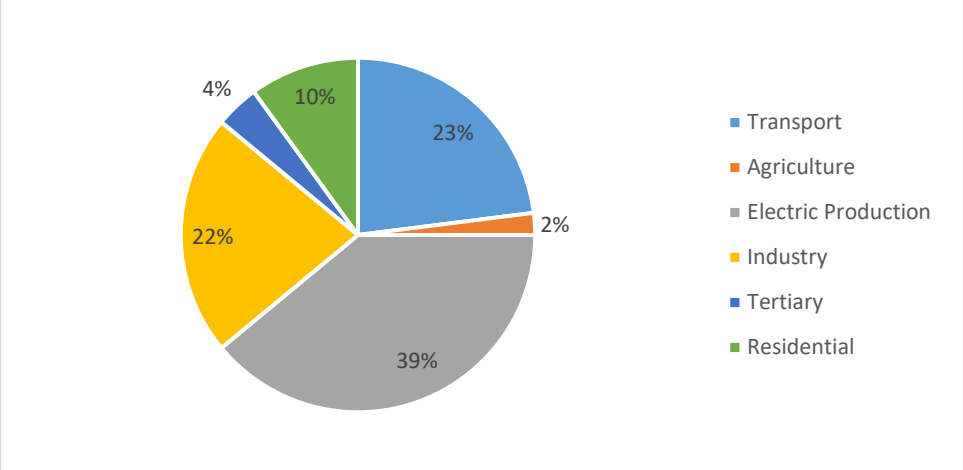

Source: International Energy Agency (IEA)

The figure 7 shows how CO2 emissions are distributed among different consumption sectors. We see that the emissions come mainly from the electricity production sector, transport and to a lesser extent from industry. Total electricity production is responsible for 42.5% of global CO2 emissions, 73% of these emissions come from coal-fired power plants. Thus, per kilowatt-hour (kWh) produced, a coal-fired power station emits 950 g of CO2, compared to 350 g for a gas power station. For renewable energies such as hydraulics, wind power and photovoltaic or thermal solar energy, the only CO2 emissions are those linked to the construction of the installations. Thus a kWh of solar photovoltaic emits between 60 and 150 g of CO2 depending on the place of manufacture of the photovoltaic panels, a wind kWh 3 to 22 g and 1 hydraulic kWh 4 g. As for nuclear, even taking into account the future dismantling of aging power plants, 1 kWh represents only 6 g of CO2… which is to be compared to 950 g of coal-fired power stations. The production of renewable energies is much more neutral for the environment and almost inexhaustible.

It is interesting to note that electricity generation and transport are the two sectors for which the demand for energy is growing the most rapidly and they are therefore those, which require the greatest efforts.

Figure 7: CO2 emissions by sector in 2016

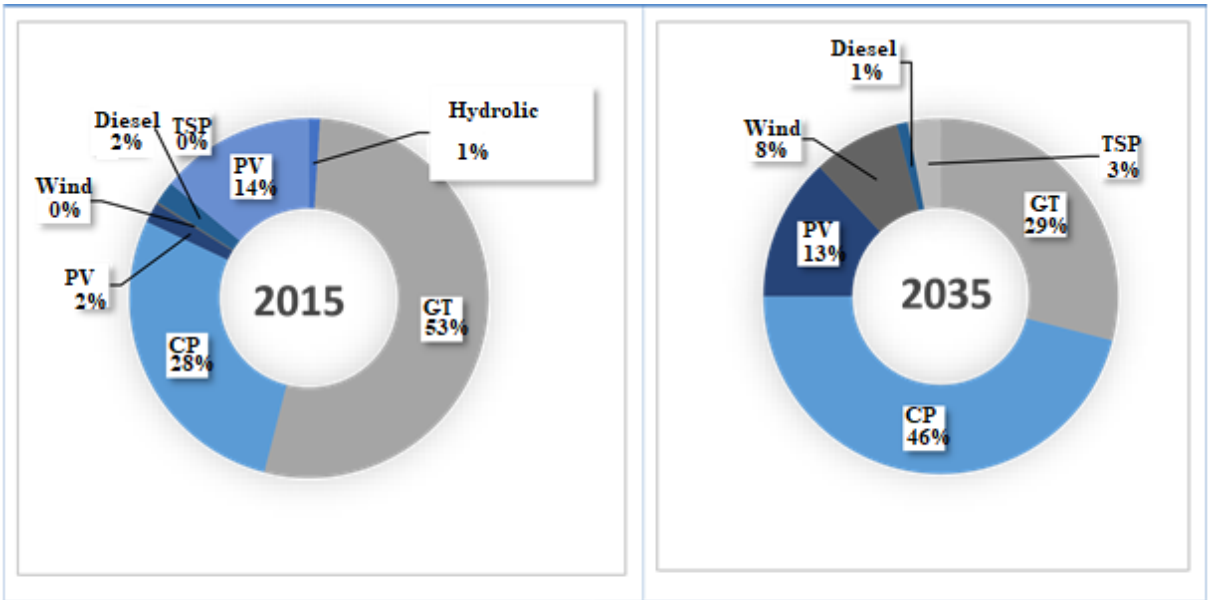
Source : ENERDATA

Current energy strategy and medium term outlook

Algeria has defined ambitious objectives for renewable energies in recent years. A national renewable energy program was adopted by the Algerian government in 2011, and revised in 2015, providing for the achievement of 22,000 MW of renewable energy by 2030, which would naturally be part of a green economy. However, the Ministry of Energy estimated in 2016 that the strategy for implementing the renewable energy program, taking into account the technological and economic evolution of the various sectors and integrating the industrial component, would make it possible to achieve a power of nearly of 15,000 MW in 2035. This would revolve mainly around PV, wind power and TSP. The share of renewable energies in installed electrical power would drop from 3% (currently) to almost a quarter of total power. As shown in Figure 8, investment in renewable energy technologies and more efficient combined cycle gas plants (CP) is more efficient radically changing the structure of Algerian production sources. By 2035, the proportion of DC gas power plants will almost double to 46%. These changes in the profile of Algerian production offer considerable advantages such as a more balanced electricity production system, better energy efficiency and less dependence on gas. These projections assume that further efforts would be required to meet the official target of 22,000 MW which

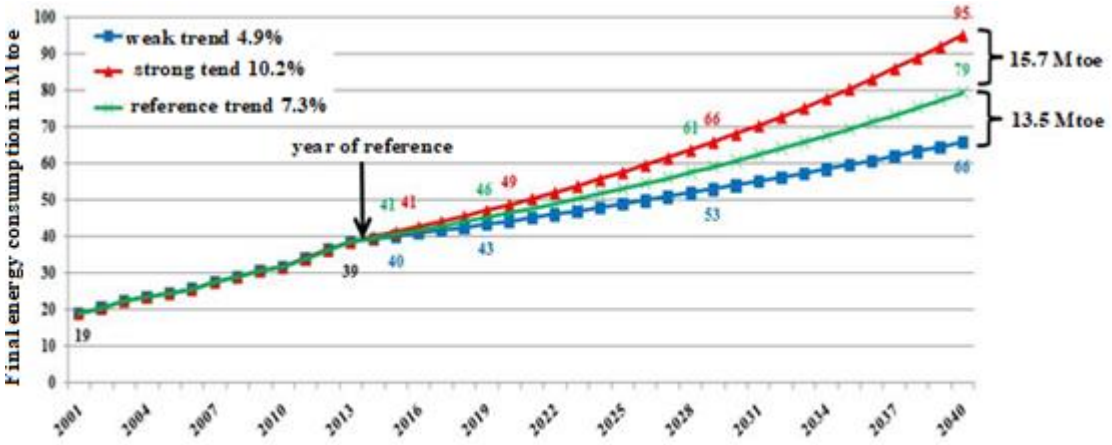
encompasses other renewable energies technologies, including off-grid systems, small-scale distributed generation and other forms of energy (biomass, geothermal energy, cogeneration, etc.).

Figure 8: Evolution of the electricity production structure 2015-2035

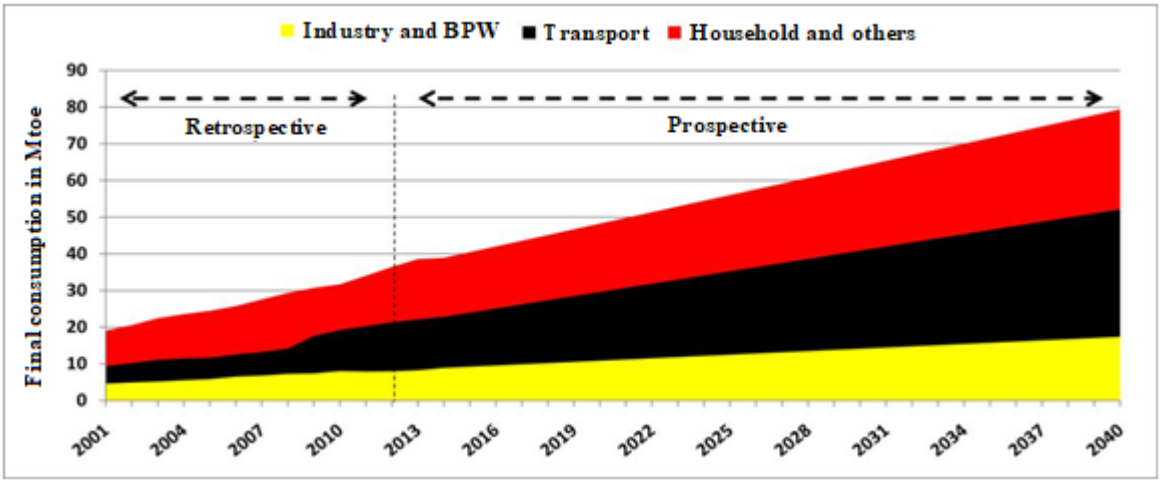
Source: Sector strategy for 2035 (Ministry of Energy) December 2016.
CP: Combined cycle gas plant, GT: Gas turbine, ST : Steam turbine, PV: Photovoltaic, TSP: Thermodynamic solar power plant

Figure 9: Scenarios for the evolution of energy demand by 2040.

Energy demand would be around 79 Mtoe in 2040 for the baseline trend scenario. In this case, the average demand growth over the period 2013-2040 would be around 7.3% per year. For the strong trend scenario is with a growth rate equal to 10.2%, the energy demand would be around 95 Mtoe in 2040, moreover with a lower rate of increase the energy demand would be lower in the weak trend scenario, which is equal to 66 Mtoe.

Figure 10: Sectorial evolution of final energy demand by 2040.

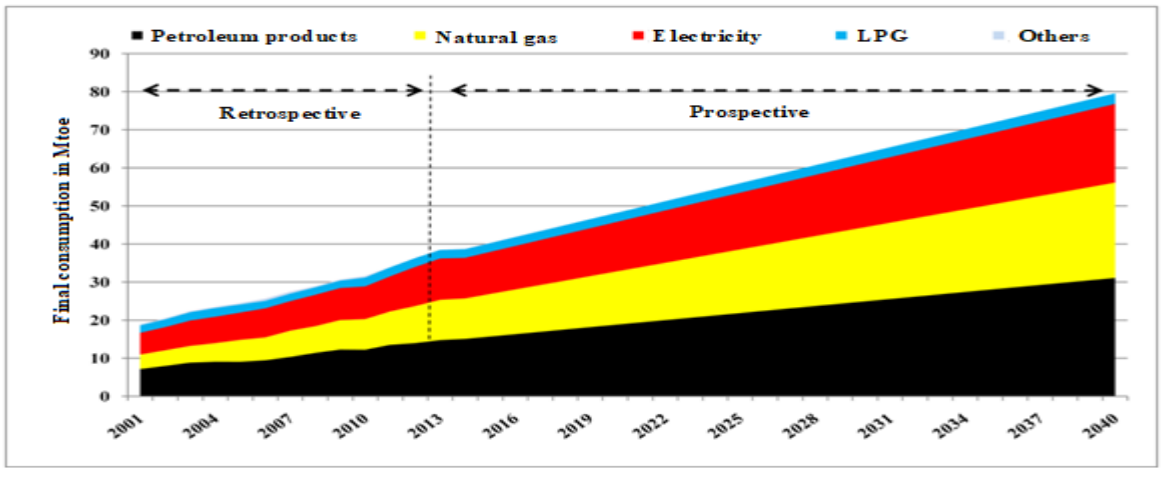

By 2040, total final energy demand in industry and BPW, transport, the residential sector and the tertiary sector will be 206% compared to 2013. It was 203% in 2013 compared to 2001.

In the figure 10 above, which shows the sectorial evolution of final energy demand in the reference scenario, we note that the growth of final energy demand over the projection period would be mainly driven by the growth of energy consumption in the transport sectors. This growth would be 16.11% on average per year (compared to 7.95% for total final energy demand). The growth rate of energy consumption in industry and BPW (Buildings and Public Works) and household and other sector would be respectively (7.34% and 7.95% per year).

In absolute terms, final energy consumption would increase by 40.7 Mtoe, from 38.5 Mtoe in 2013 to 79.3 Mtoe in 2040. By comparison, final energy demand increased by some 19.5 Mtoe between 2001 and 2013, i.e. an average growth rate of 8.57% per year.

Figure 11: Evolution of final energy demand by product by 2040.

Petroleum products would remain the dominant form of energy across all sectors. Between 2001 and 2013, final demand for petroleum products increased by 8.79% per year on average, and 8.40% during the projection period. The main driving force behind the evolution of demand for petroleum products and its dominant role in total final energy demand remains more than ever the transport sector.

The final demand for natural gas would thus increase by 14.99% on average per year over the period 2001-2013 and by 14.19% over the period 2013-2040. Final energy consumption would increase by 3.77 Mtoe, going from 10.55 Mtoe in 2013 to 25 Mtoe in 2040.

Among the forms of energy that would experience strong growth, it is electricity; the growth rate of total final electricity demand is 7.48% per year from 2001 to 2013 and 6.35% from (2013-2040). Final energy consumption would increase by 5.73 Mtoe, from 10.87 Mtoe in 2013, to reach 20.7 Mtoe in 2040.

3- Literature review

The empirical works that can be considered as the founders of the subject of EKC are numerous among others, Grossman and Kruger (1993, 1995), Shafik and Bandyopadhyay (1992), Cropper and Griffith (1994), Selden and Song (1994), Antle and Heidebrink (1995), Holtz-Eakin and Selden (1995), Tucker (1995), etc. The common denominator between these works is that they used a polynomial regression model (in level or in logarithm) to study the existing relationship between certain indicators of environmental degradation and income per capita.

According to the empirical results of Grossman and Krueger (1995), Selden and Song (1995), economic growth certainly tends in a first phase to increase the degradation of the environment until a pollution peak, then, due to as per capita income increases, the environmental impact of growth decreases. This is the Kuznets curve hypothesis, which originally studies the causal relationship between economic growth and income distribution, which economists applied it to the environment in the 1990s.

Since the study by Panayotou (1993), empirical work on the question of the relationship between economic growth and the environment continues to abound. Indeed, Panayotou (1993) had attempted, through both theoretical and empirical analysis, to verify the hypothesis of the Kuznets environmental curve (EKC). This assumption assumes that the economic growth-environment relationship takes the form of an "U"-inverted. Indeed, the empirical study consisted of highlighting the relationship between the effects of economic development on deforestation and air pollution, for a sample comprising developed and developing countries. The results obtained confirm the EKC hypothesis. According to the author, the confirmation of the EKC involves important political consequences. Because during the development period, environmental degradation is inevitable. However, when the economy reaches an advanced level of growth, the environmental framework begins to improve significantly.

The relationship between economic growth and environmental conditions has aroused great interest for both economists and policy makers. Numerous empirical work confirms the hypothesis that the relationship between environmental degradation and economic development is in the form of an "U"-inverted (Cropper and Griffith (1994), Apergis and Payne (2009), Pao and Tsai (2010), Jalil and Feridun (2011), Shahbaz et al. (2014), Osabuohien et al. (2014), Apergis and Ozturk (2015), Hengzhou Xu et al (2018), Cüneyt Kılıç and Feyza Balan (2018), Min and Youngjin (2020)). Indeed, the methodology adopted by Shahbaz et al. (2014) is the ARDL model to test a possible cointegrating relationship between CO2 emissions and GDP, GDP squared, energy consumption and trade openness. These variables were studied over the period from 1971 to 2010 and for the case of Tunisia. The results then confirm the presence of a cointegration relationship between the variables studied and the CEK hypothesis was confirmed. This finding is corroborated by other studies (Plassmann and Khanna (2006), Soytas et al. (2007), Al-Mulali and Ozturk (2015), Chng, Zhen Yang (Rex) (2019), Isik et al. (2019), Arifur et al., (2020)). The empirical evidence reviewed shows that at the international level there are contradictory results regarding the relationship between CO2 emissions and Gross Domestic Product (GDP), since authors such as (Martínez-Zarzoso and Bengochea-Morancho (2004), Galeotti et al. (2006), Aung and Saboori (2017), Raggad (2018), Carolina et al. (2019), Arifur et al. (2020), Ang (2007b), Soytas, Sari and Ewing (2007), Soytas and Sari (2009), Bhat (2018), Muhammad et al. (2020)) conclude a positive relationship between the two variables; while for Dinda and Coondoo (2006), Acheampong (2018), Riti, Song, Shu, and Kamah (2017), Dong, Sun, Jiang, and Zeng (2018) there is no long-term

relationship between these variables. It is necessary to recognize that the results have depended on the methodology and data used in the investigations.

For the case of Algeria, we found the study of Miloud et al. (2015) examines whether the EKC hypothesis holds in the case of Algeria or not for the period 1971-2009 using autoregressive distributed lag co-integration framework. Findings reveal that EKC hypothesis does not exist. Allali et al (2015) study how CO2 emission output affect income, by using a similar methodology as Cobb-Douglas to estimate the income-CO2 relationship. They found that for Algeria, the reverse EKC relationship between CO2 emissions and income is statistically and economically significant. Mohammed Bouznit and Maria del P.Pablo-Romero (2016) analyse the relationship between CO_2 emissions and economic growth in Algeria, taking into account energy use, electricity consumption, exports and imports. The validity of the EKC hypothesis, throughout the period from 1970 to 2010, is tested by using the Autoregressive Distributed Lag model extended to introduce the break points. Results confirm the EKC for Algeria.

4- Methodology

This paper follows the methodology of recent studies carried out on the "economic growth - environmental pollution" nexus (Ang, 2007; Soytas et al, 2007; Ang, 2008) by also integrating energy consumption and foreign trade as explanatory variables. In order to test the long-term relationship, also called cointegration, between CO2 emissions, economic growth, energy consumption and foreign trade and to assess the validity of the EKC hypothesis, the linear logarithmic form following is proposed:

$$LCO2_t = \beta_0 + \beta_1 LEC_t + \beta_2 LGDPP_t + \beta_3 LGDPP_t^2 + \beta_4 LCO_t + \varepsilon_t \qquad (1)$$

where:

$LCO2_t$: CO2 emissions per capita, LEC_t: Energy consumption per capita, $LGDPP_t$: Real GDP per capita; $LGDPP_t^2$: Real GDP per capita squared; LCO: The commercial openness ratio that is used as a trade proxy; ε_t: The error term;The parameters $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ represents the long-term elasticity of CO2 emissions with respect toLEC_t , $LGDPP_t, LGDPP_t^2, LCO$ respectively.

Cointegration suggests that certain pairs of economic variables are linked by a long-run equilibrium relationship. While these variables may stray from equilibrium for some time, economic forces are expected to reset them.

Engle and Granger (1987) have proposed the more familiar cointegration tests, which are closely related to unit root tests. We should also mention the approach of Stock & Watson (1988), as well as the multivariate method of Johansen (1988) and developed by Johansen (1991), Johansen and Juselius (1990).

For the present study, we have opted for a different method, which is that of ARDL (Autoregressive distributed lag model), also called black box, introduced by Pesaran and Shin (1999) then developed by Pesaran, Shin and Smith (2001). This choice is justified for several reasons. First, this method is more suitable for small sample sizes, which is the case for this study. In addition, this test can be applied on no stationary time series without the constraint of the same order of integration, unlike other tests. In addition, endogeneity is not a problem with this method (Harris and Sollis, 2003).

The ARDL approach goes through several stages. Equation (1) is transformed as follows:

$$\Delta LCO2_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \, \Delta LCO2_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i \, \Delta LEC_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \omega_i \, \Delta LGDPP_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i \, \Delta LGDPP^2_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \theta_i \, \Delta LCO_{t-1} + \rho_1 LCO2_{t-1} + \rho_2 LEC_{t-1} + \rho_3 LGDPP_{t-1} + \rho_4 LGDPP^2_{t-1} + \rho_5 LCO_{t-1} + U_t \quad (2)$$

Where:

β_0: is the drift component, and U_t white noise. The terms with the summation signs represent the error correction model, while those with the coefficient ρ_t represent the long-term relationship.

The verification of the cointegration relation is carried out due to the "Bounds Test". The latter consists in carrying out an F-test on the hypothesis $\rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = \rho_4 = \rho_5 = 0$ gainst the alternative hypothesis$\rho_1 \neq \rho_2 \neq \rho_3 \neq \rho_4 \neq \rho_5 \neq 0$. The F statistic, thus calculated, is compared with two critical thresholds: a lower band BI and an upper band BS, generated by Pesaran et al. (2001). If the Statistic F is below the lower band, the null hypothesis of non-cointegration is not rejected, while if the Statistic is above the upper band, then the null hypothesis is rejected thus testifying to the existence of a cointegrating relation between the variables. On the other hand, if the Statistics F is situated between the two limits, the "Bounds Test" is said to be inconclusive.

In order to choose an optimal lag for each variable, the ARDL method estimates $(p+1)^k$ regressions, where p the maximum number of lags and k is the number of variables in the equation. The model can be chosen based on the Schawrtz-Bayesian criteria (SBC) and the Akaike information criterion (AIC). SBC allows selection of a smaller number of delays while AIC allows selection of maximum number of delays. After the selection of the ARDL model by AIC or SBC, the long-term relationships can be estimated. Once these have been established, the error correction model can then be estimated:

$$\Delta LCO2_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p} \delta_i \, \Delta LCO2_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i \, \Delta LEC_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \omega_i \, \Delta LGDPP_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i \, \Delta LGDPP^2_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \theta_i \, \Delta LCO_{t-1} + \mu ECM_{t-1} + U_t \quad (3)$$

The data used in this study are taken from the World Development Indicators database of the World Bank and the International Energy Agency (IEA).

5- Empirical results

To determine the order of integration of the time series, this study uses the Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) stationary tests. In fact, in order to use the Bound Test, it is necessary to ensure beforehand that no series is integrated of order 2 because the critical values provided by Pesaran et al. (2001) only relate to integration levels 0 and 1. The results of these tests indicate that all the series are not stationary in level but stationary in 1st difference. They are therefore integrated of order 1. The criteria of AIC, SC, LR and HQ are then used to select the optimal delay number of the vector autoregressive (VAR) (Table 1). Four VAR models (P = 0, 1, 2, 3) were estimated for the period 1980-2016. The AIC criterion implies a delay of 3 while the LR, SC and HQ criteria imply a delay of 1. It is this last criterion, which is retained for this study.

Table 1: Statistics and selection criteria for the selection of the optimal delay of the model.

Lag	LogL	LR	AIC	SC	HQ
0	241,91	-	-12,56	-12,39	-12,56
1	439,96	341,25*	-21,38	-19,22*	-19,96*
2	462,96	35,56	-21,34	-18,45	-19,49
3	489,45	32,37	-20,45*	-17,08	-19,24

Notes: * indicates the delay selected by the chosen criterion.

LR: Sequential modified LR test statistic.

AIC: Akaike information criterion.

SC: Schwarz information criterion.

HQ: Hannan-Quinn information criterion.

After determining the order of integration of the different variables as well as the optimal delay of the model, we use the ARDL or Black Box approach for cointegration to determine the long-term relationship between the variables. The "Bound Test" is used for this, which calculates an F-statistic (Table 2). This tests the null hypothesis that the coefficients of the lagged variables in equation (1) are zero. The F-statistic is equal to 6,4723, which is compared to the critical values below and above the significance level of 5% and 1%. The test statistic is above the upper limit (3.85 and 4.91 respectively). Therefore, we reject the null hypothesis of no cointegration and conclude that there is a long-term relationship between the model variables.

Table 2: Result of the ARDL Bound Test

F- statistics	6,4723	
Critical Values[416]		
threshold of signification	**I (0) Bound**	**I (1) Bound**
5%	2,65	3,85
1%	3,37	4,91

[416] Significance level 5%.

In order to determine the direction of this relationship, the Granger causality test is performed on the variables. The results show that there is a causal relationship between the two main variables of interest and that this relationship is in the direction of economic growth towards CO2 emissions.

This result is also valid for the variable. In other words, the evolution of CO2 emissions per capita depends on that of GDP per capita. This implies that an energy policy in favour of the environment can be put in place without risking negative repercussions on economic growth.

Equation (2) is used to estimate the long and short term coefficients of the ARDL model by considering CO2 emissions per capita (LCO2t) as a dependent variable. The estimated long-run coefficients, which also represent the long-run elasticities. The coefficient of the LCE2 variable is equal to 1.1369 and is statistically significant, implying that an increase of 1% of per capita energy consumption would lead to a 1.14% increase in per capita CO2 emissions. The positive sign of this coefficient is consistent with the work of Liu (2005) and Ang (2007, 2008, 2009). Similarly, the long-run elasticity of CO2 emissions per capita to GDP per capita (LPIBPt) is equal to 4.7461 and is statistically significant, implying that a 1% increase in real GDP per capita inhabitant would imply a 4.75% increase in per capita CO2 emissions. The negative sign of the coefficient of the variable LPIBP2 - which is also statistically significant - confirms the hypothesis of the decline in CO2 emissions when the country in question reaches high-income levels. This result supports the EKC's hypothesis that the level of CO2 emissions first increases with income, then stabilizes before declining.

The sign of the coefficient of the variable LOCt is negative but it is not significant. This coefficient is equal to -0.0092 suggests that the contribution of foreign trade to CO2 emissions is minimal. On the other hand, the adjusted R^2 and adjusted R^2 parameters are 0.9931 and 0.9919 respectively, which shows that the model is well adjusted [417].

The error correction mechanism (ECM) is used to test the short-term relationship between the variables. The results show that the coefficient of the error-corrected term **ecm** (-1) is significant, implying that the speed of short-term adjustment to reach equilibrium is significant. On the other hand, this term equals approximately -0.8627, suggesting that when per capita CO2 emissions are above or below their equilibrium value, they would adjust by 86% per year. The coefficients of the lagged variables represent the short-run elasticity's. The latter are significant with the expected signs for all variables, except LOC. For example, a 1% increase in per capita energy consumption would imply a 0.98% increase in per capita CO2 emissions in the short term.

Diagnostic tests on the residuals of the ARDL regression were also carried out in order to validate the model (Table 3). The LM autocorrelation test as well as the correlogram of the regression residuals confirm the absence of autocorrelation. The White test confirms the absence of heteroskedasticity of the residuals, while the Jarque-Bera test shows that they follow a normal distribution. Ramsey's test, on the other hand, shows that there are no missing variables or functional form issues in the model.

Table 3: Tests on the residuals of the ARDL regression

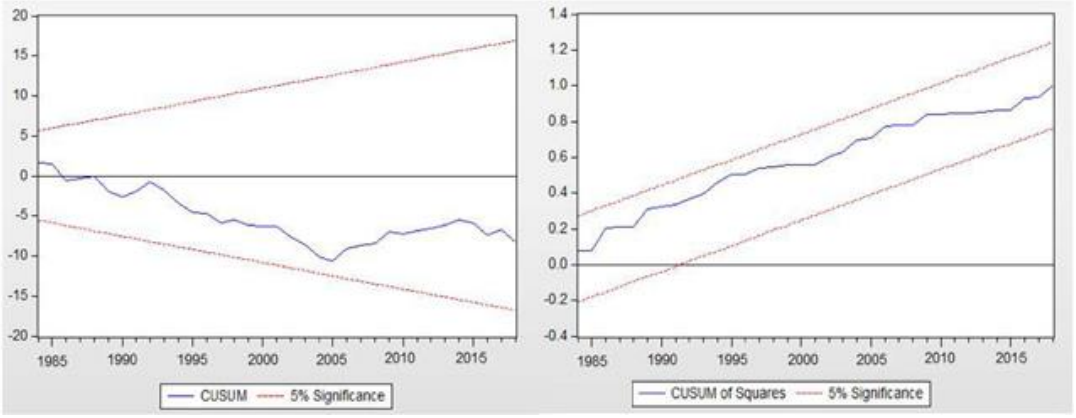
LM autocorrelation test of Breusch-Godfrey Serial
Null hypothesis: Lack of autocorrelation

[417] Other tests are then conducted to ensure that the model is well adjusted.

F-statistics	0,6142	Prob F (3,31)	0,6191
Obs*R- squared	2,2388	Prob Chi-Square (3)	0,5243
White's heteroskedasticity test			
Null hypothesis: Lack of heteroskedasticity			
F-statistiqcs	1,9159	Prob F (22,18)	0,0782
Obs*R- squared	28,9493	Prob Chi-Square (21)	0,1462
Scaled explained SS	11,8892	Prob Chi-Square (21)	0,9497
Jarque Bera normality test			
Hypothèse nulle : Normalité			
Jarque-Bera	2,1381	Prob.	0,3465
Ramsey RESET test			
Null hypothesis: The model is correctly specified			
t-statistics	1,5479	Prob.	0,1307
F-statistics	2,3981	Prob.	0,1307

The last step in the ARDL or Black Box estimation is to check the stability of the long and short-term parameters of equation (2). The techniques of CUSUM based on the cumulative sum of recursive residuals and CUSUMQ based on the cumulative sum of the square of recursive residuals are applied (Figure 12). The results show that the graph of the CUSUM and CUSUMQ statistics remain within the critical value interval at the 5% threshold, which implies that the model coefficients are stable.

Figure 12: CUSUM and CISUMQ stability tests

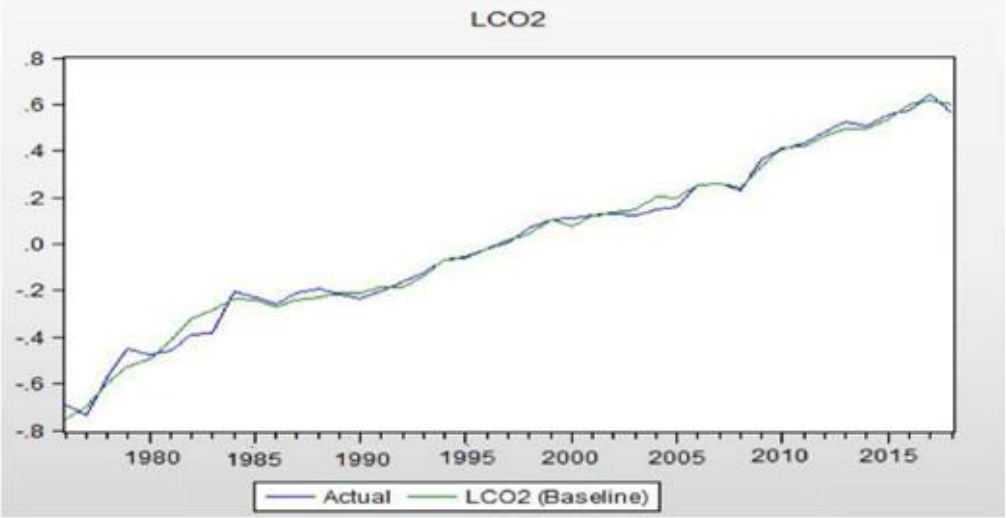

In addition, a dynamic deterministic simulation was carried out on the long-term equation obtained following the econometric analysis in order to estimate the CO2 emissions per capita for the period 1980-2016 and compare them with the historical values. recorded:

$$LCO2_t = 1{,}6301 * LEC_t + 5{,}1411 * LGDPP_t - 0{,}2421 * LGDPP_t^2 - 0{,}0091 LCO_t - 28{,}9786 \quad (4)$$

Figure 13 shows that the model works quite well. Indeed, the historical values (in blue) and the estimated values (in green) of CO2 emissions per capita follow a similar trend. Indeed, the simulation gives a value of 3.91 tCO2 / capita in 2016 against 3.85 tCO2 / capita according to historical values.

Figure 13: Result of the deterministic and dynamic simulation

6- Conclusion

The main objective of this study is to examine the relationships between energy consumption, economic growth and CO2 emissions through an analysis of the validity of the EKC of Algeria for the period 1980-2016. The EKC hypothesis was investigated using the ARDL methodology and considering per capita CO2 emissions as an indicator of environmental conditions.

Empirical results confirm the presence of a robust long-term relationship between per capita CO2 emissions and per capita income. In addition, the positive sign of the coefficient of the latter and the negative sign of the coefficient of the quadratic term of per capita income seem to validate the existence of the EKC for the case of Algeria. However, only actual observations of future values of CO2 emissions could categorically confirm this given that Algeria is still a developing country, suggesting that it has not yet reached its turning point.

The estimate of the long-term relationship shows that a 1% increase in per capita energy consumption would lead to a 1.63% increase in CO2 emissions per capita and that a 1% increase of real GDP per capita would imply a 5.14% increase in CO2 emissions per capita. The Granger causality test indicates the existence of a one-way causality in the direction of per capita income towards CO2 emissions.

According with our estimations, if we want to implement a policy in favor of the environment, and we do not want to modify economic growth, we should act on the energy consumption or trade. This means, a change in the efficiency of the home appliances is needed. Moreover, one of the most CO2 emitters is the electricity production from traditional sources. Other possibility of reducing CO2 emissions is a change in the electricity mix; increasing the share of renewables. Also changing trade, we could reduce CO2 emissions, which can also be explained, as well as in the case of the energy and electricity consumption, by the source of production. If

we change our consumption pattern, both domestic and exports, we could reduce CO2 emissions.Our results are in line with the strategies to reduce greenhouse gases (GHGs) including carbon dioxide CO2 by 2030.

As said, one of the most emitting sectors is electricity from traditional sources. As future line of research, we could analyze Algerian economy from a sectoral perspective, considering the different electricity subsectors and distinguishing among different electricity sources.

Overall, this paper contributes to the literature by offering an estimation on the relationships between energy consumption, economic growth and CO2 emissions, finding that it actually exists an Environmental Kuznets Curve in Algeria for the period 1980-2016.

REFERENCE

Acheampong.Alex O. (2018). Economic Growth, CO 2 Emissions and Energy Consumption: What Causes what and where? Energy Economics 74. DOI: 10.1016/j.eneco.2018.07.022

Aiyetan, I. R. and Olomola, P. A. (2017). Environmental degradation, energy consumption, population growth and economic growth: Does environmental kuznets curve matter for nigeria? Economic and Policy Review, 16(2).

Alami A, (2006). Haut commissariat au plan, Royaume du Maroc, Energie 2030 " Prospective Maroc 2030 ".

Allalia. M, M. Tamalib & M. Rahli M. Allali et al (2015) The impact of CO2 emission on output in Algeria. Energy Procedia 74 (2015) 234 – 242.

Ang J., (2008). "Economic development, pollutant emissions and energy consumption in Malaysia". Journal of Policy Modeling, 30, 271 – 278.

Ang J., (2009). "CO2 emissions, research and technology transfer in China". Ecological Economics 68 (10), 2658-2665.

Ang, J. (2007). Economic development, pollutant emissions and energy consumption in Malaysia. Journal of Policy Modeling, Vol. 30, pp. 271-278.

Ang, J. (2007b). CO2 emissions, energy consumption, and output in France. Energy Policy, Vol. 35, pp. 4772-4778.

Antle, J.M, Heidebrink, G., (1995). Environment and Development: Theory and Internattional Evidence. Economic Development and Culturel Change 43, 603-625.

Apergis, N. y Payne, J. (2009). CO2 emissions, energy usage, and output in Central America. Energy Policy, Vol. 37, pp. 3282-3286.

Apergis, N., & Ozturk, I. (2015). Testing Environmental Kuznets Curve hypothesis in Asian countries. Ecological Indicators,52, 16-22. doi:10.1016/j.ecolind.2014.11.026

Arifur et al., (2020). Evaluating the EKC Hypothesis for the BCIM-EC Member Countries under the Belt and Road Initiative. Sustainability 2020, 12, 1478; doi:10.3390/su12041478

Assoumou E, (2006). Modélisation MARKAL pour la planification énergétique long terme dans le contexte français. Thèse Doctorat : Economie et Finance, Mines de Paris.

Aung, T.S.; Saboori, B.; (2017). Rasoulinezhad, E. Economic growth and environmental pollution in Myanmar: An analysis of environmental Kuznets curve. Environ. Sci. Pollut. Res. 2017, 24, 20487–20501.

Bhat JA (2018) Renewable and non-renewable energy consumption—impact on economic growth and CO 2 emissions in five emerging market economies. Environ Sci Pollut Res 25(35):35515–35530

Carolina et al., (2019). Kuznets Environmental Curve for Ecuador: An Analysis of the Impact of Economic Growth on the Environment. *Sustainability* **2019**, *11*(21), 5896; **https://doi.org/10.3390/su11215896** - 23 Oct 2019

Chng, Zhen Yang (Rex) (2019) "Environmental Degradation and Economics Growth: Testing the Environmental Kuznets Curve Hypothesis (EKC) in Six ASEAN Countries," Journal of Undergraduate Research at Minnesota State University, Mankato: Vol. 19 , Article 1.

Cropper M., Griffiths C,. (1994). "The Interaction of Population Growth and Environmental Quality". American Economic Review, vol. 84, issue 2, pages 250-54.

Cüneyt Kılıç and Feyza Balan (2018). Is There an Environmental Kuznets Inverted-U Shaped Curve? PANOECONOMICUS, 2018, Vol. 65, Issue 1, pp. 79-94.

de Vries, W., Du, E., Butterbach-Bahl, K., Schulte-Uebbing, L., and Dentener, F. (2016). Human nitrogen fixation and greenhouse gas emissions: a global assessment. In 7th International Nitrogen Initiative 2016.

National Debate on Energy Transition NDET, (2013). Visions prospectives à l'horizon 2050, région Rhône alpes.

Dong, K., Sun, R., Jiang, H., & Zeng, X. (2018). CO2 emissions, economic growth, and the environmental Kuznets curve in China: What roles can nuclear energy and renewable energy play? Journal of Cleaner Production, 196, 51–63. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.05.271

Friedlingstein, P., Bopp, L., Ciais, P., Dufresne, J.-L., Fairhead, L., LeTreut, H., Monfray, P., and Orr, J. (2001). Positive feedback between future climate change and the carbon cycle. Geophysical Research Letters, 28(8):1543–1546.

Grossman G.M. and Krueger, A.B. (1993) Environment Impacts of a North American Free Trade Agreement. In: Garber, P.M. Ed., The Mexican-US Free Trade Agreement, MIT Press, Cambridge, 1-10.

Grossman, G. M. and Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. The quarterly journal of economics, 110(2):353–377.

Harris H. and Sollis R. (2003). "Applied Time Series Modelling and Forecasting". Wiley, West Sussex.

Hengzhou Xu et al. (2018). Economic growth and carbon emission in China. A spatial econometric Kuznets curve. Zb. rad. Ekon. fak. Rij. vol. 36 ; no. 1 .p 11-28.

Holtz-Eakin, D., Selden, T.M., (1995). Stoking the fires? CO2 emissions and economic growth. Journal of Public Economics 57, 85-101.

Işık C, Ongan S, Özdemir D. (2019). Testing the EKC hypothesis for ten US states: an application of heterogeneous panel estimation method. Environmental Science and Pollution Research 26(11) 10846–10853.

Jalil A., Mahmud S.F., (2009). "Envrionment Kuznets curve for CO2 emissions: A co-integration analysis for China". Energy Policy, The International Journal of the Political, Economic, Planning, Environmental and Social Aspects of Energy.

Johansen S (1991) Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. Econometrica 59:1551–1580.

Johansen S, Juselius K (1990) Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. Oxford Bulletin of Economics and Statistics 52:169–210.

Johansen S., (1988). "Statistical analysis of co-integration vectors". Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 12, issue 2-3, pages 231-254.

Jusmet, J. R. and Padilla, E. (2003). Emisiones atmosféricas y crecimiento económico en españa: la curva de kuznets ambiental y el protocolo de kyoto. Economía industrial, (351):73–86.

Karsch, N. M. (2019). Examining the validity of the environmental kuznets curve. Consilience, (21):32– 50.

Lin B, Ouyang X, (2014). Energy demand in China: Comparison of characteristics between the US and China in rapid urbanization stage. Energy Convers Manage; **79**:128–139.

Martínez-Zarzoso and Bengochea-Morancho (2004). Pooled mean group estimation of an environmental Kuznets curve for CO_2. Economics Letters 82(1):121-126 DOI: 10.1016/j.econlet.2003.07.008

Miloud et al. (2015). Economic Growth and Carbon Dioxide Emissions: Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Algeria. International Journal of Energy Economics and Policy, 2015, 5(4), 1125-1132.

Min Jiang, Euijune Kim and Youngjin Woo. (2020). The Relationship between Economic Growth and Air Pollution—A Regional Comparison between China and South Korea. Int. J. Environ. Res. Public Health, 17, 2761; doi:10.3390/ijerph17082761

Mohammed Bouznit and María del P.Pablo-Romero (2016). CO_2 emission and economic growth in Algeria. Energy Policy Volume 96, September 2016, Pages 93-104

Muhammad et al. (2020) The relationship between energy consumption, economic growth and carbon dioxide emissions in Pakistan. Financial Innovation (2020) 6:1 **https://doi.org/10.1186/s40854-019-0162-0**

Özokcu, S. and Özdemir, Ö. (2017). Economic growth, energy, and environmental kuznets curve. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 72:639–647.

Panayotou .T, (1993). Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development. Working Paper, 38.

Pao, H. y Tsai, Ch. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in BRIC countries. Energy Policy, Vol. 38, pp. 7850-7860.

Pesaran M. H., Shin Y., (1999). "An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis". Cambridge University Press, Cambridge Chapter II.

Pesaran, Shin and Smith (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship. Journal of Applied Econometrics 16(3):289-326. **https://doi.org/10.1002/jae.616**

Piltan M, Shiri H, Ghaderi S F, (2012). Energy demand forecasting in Iranian metal industry using linear and nonlinear models based on evolutionary algorithms. Energy Convers Manage; **58**:1–9.

Raggad B (2018) Carbon dioxide emissions, economic growth, energy use, and urbanisation in Saudi Arabia: evidence from the ARDL approach and impulse saturation break tests. Environ Sci Pollut Res 25(15):14882–14898.

Rishbeth.H. (1990) A greenhouse effect in the ionosphere? Planetary and Space Science Volume 38, Issue 7, Pages 945-948.

Riti, J. S., Song, D., Shu, Y., & Kamah, M. (2017). Decoupling CO2 emission and economic growth in China: Is there consistency in estimation results in analyzing environmental Kuznets curve? Journal of Cleaner Production, 166, 1448–1146. https://doi.org/10.1016/j. jclepro.2017.08.117

Salahuddin, M. and Khan, S. (2013). Empirical link between economic growth, energy consumption and co 2 emission in australia. The Journal of Developing Areas, pages 81–92.

Schuschny, A. R. (2007). El método DEA y su aplicación al estudio del sector energético y las emisiones de CO2 en América Latina y el Caribe. CEPAL.

Selden T., Song D., (1995). "Neoclassical growth, the J curve for abatement, and the inverted U curve for pollution". Journal of Environmental Economics and Management, vol. 29, issue 2, pages 162-168.

Seneviratne, S. I., Nicholls, N., Easterling, D., Goodess, C. M., Kanae, S., Kossin, J., Luo, Y., Marengo, J., McInnes, K., Rahimi, M., et al. (2017). Changes in climate extremes and their impacts on the natural physical environment.

Shafik N., Bandyopadhyay S., (1992). "Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence". Background Paper for the World Development Report 1992, The World Bank, Washington DC.

Siegenthaler, U. and Sarmiento, J. L. (1993). Atmospheric carbon dioxide and the ocean. Nature, 365(6442):119.

Sotyas U., et Sari, R. (2009) Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member, Ecological Economics, n°68: 1667-1675.

Soytas U., Sari R., Ewing T., (2007). "Energy consumption, income and carbon emissions in the United States." Ecological Economics, vol. 62, issue 3-4, pages 482-489.

Suganthi L, Samuel A A, (2012). Energy models for demand forecasting- A review. Renewable and Sustainable Energy Reviews; **16**: 1223–1240.

Tucker, M., (1995). Carbon dioxide emission and global GDP. Ecological Economics 15, 215-223.

Yu S, Wei Y.M, Wang K, (2012). China's primary energy demands in 2020: Predictions from an MPSO–RBF estimation model. Energy Convers Manage; **61**: 59–66.

FİSCAL REFORM İN THE REPUBLİC OF MOLDOVA. SİMULATİON OF THE STOCHASTİC DYNAMİC GENERAL EQUİLİBRİUM (SDGE)

Denis VINTU

PhD candidate, Moldova Academy of Economic Studies (MAES)

ABSTRACT

The article describes a dynamic general equilibrium for the Republic of Moldova, in the context of declining oil prices and COVID-19. We try to introduce an intergenerational model with the stochastic component, where we describe each self-employed agent, rather we try to adapt the model in a simulative tax reform, a transition from the progressive system that currently we have to a flat tax. For our hypothesis, it is assumed that there are 4 cohorts of population, selected by level of education (secondary, high school, university and lifelong learning) that pay taxes in a system based on social solidarity. Thus, the first conclusions can be drawn, namely that the tax system with 4 installments 12, 15, 19 and 23% is the one that best approaches the Pareto type balance, as opposed to the Flat tax, which respects dynamic equilibrium. Public budget revenues are simulated in IS-LM-Laffer framework. And the forecast of buget accumulation is made using 4 distinct prediction models: random walk (random walk), univariate model (AR), ARIMA and VECM. In addition, the main result is placed on the hypothesis that the empirical testing suggest that, unlike complicated models that have difficulty overcoming naïve random walk immitation, using techniques of associating and including monetary and fiscal indicators in linear regression, as well as adding structural shapes, some parameters of the models are quite significant. Of these, it seems that the closest to the economic reality of the country is the univariate model (AR), being also the most relevant for predicting the out-put gap, but also the stochastic component: the basic interest rate of the NBM's monetary policy.

Keywords: fiscal reform, monetary policy, cross-country convergence; prediction and forecasting methods; dynamic general equilibrium model; Pareto optimal balance, ARIMA modeling time series analysis; Box – Jenkins method.

JEL classification: C10; C15; E23; E31; E52; E62

1 INTRODUCTİON

National reform in monetary sector has been and remains a fundamental issue. Fiscal policy plays a key role in the process of macroeconomic stabilization, but also in the process of anchoring to European Union standards. The proposal of a country to adopt a fiscal reform, be it a flat tax or a budget deficit adjustment, is being looked at very carefully at this time. The second decade of the 21st century has changed a lot, with the Moldovan economy facing a severe recession (2015 and 2020 due to the COVID-19 pandemic), with fiscal policy facing challenges to implement new ways to stabilize the way out of this collapse. Even now, more than 29 years after independence, in which tax reform has played a major role in the management of public finances, the situation of contradictory debates among economists about the benefits of a single tax system persists. Some authors as Blannchard (1985), Heijdra and Ligthart (1998), Benttendorf (1998) see the strengths in the simplicity and correctness that emerges from the tax code with its application, lower costs, given that individual agents live in two different periods and seek analytically the applicability of fiscal policy, but also from here a compliance of the single tax rate (18%) could influence consumer behavior compared to the actual fiscal structure, the elimination of ballast losses characteristic of progressive current income tax, the effect on business and foreign investors, simplification of bureaucracies, etc. Other authors Seo, Inamura and Ando

(2001), however, come to criticize, arguing that the adoption of a "flat tax" type of tax system can lead to double taxation. Given that opinions are divided, this fiscal policy measure is considered useful as long as the conditions of a fixed tax regime are fully respected. In this paragraph we aim to analyze the impact of adopting a tax mechanism on the population.

If we look in the literature, there have been enough studies that have evaluated the effect of adopting the single tax rate on the economies in different countries. For example, Altig and Carlstrom (1999) study the interaction between inflation, taxation, and macroeconomic performance in a model where generations overlap as described by Auerbach et al. (1997). They address the macroeconomic effects of fiscal reforms, finding that the transition from the current progressive system in the US to a 25 percent unique income tax will lead to a 3 percent long-term GDP growth. Altig et al. (2001) address the issue of welfare and macroeconomic effects by considering five fundamental alternatives to the US federal income tax, highlighting that significant long-term gains in output and aggregate welfare in all cases. The estimated long-term increases in production are: proportional income tax, by 4.9 percent; proportional consumption taxes, by 9.4 percentage points, single tax rate, 4.5 percent, single tax rate with transitional relief, by 1.9 percent; tax X, 6.4 percent. Moreover, it shows that even in the conditions of increasing welfare in general, some population groups will register decreases in income. González-Torrabadella and Pijoan-Mas (2006) propose a series of tax reforms for Spain. They find an increase in output for reforms with fixed marginal tax rates of up to 28.19 percent and fixed deductions of up to 0.40 percent of the average reference income.

2 Formulating the Research Hypothesis. The Model

To study the effects of a fiscal reform on the economy of the Republic of Moldova, we will use a model of general dynamic equilibrium (DGE) and stochastic component (S) to assess the quantitative effects in the context of a monetary policy scenario used by the National Bank of Moldova (NBM). In the analysis, we will interpret the main changes of the aggregate variables as well as their social implications in the equilibrium state, as a result of the use of the Laffer Curve in the analysis. We also consider the effects of government revenues to be neutral on flat tax reform. Initially, we assume a two-period model of the life cycle in which households have an altruistic purpose of inheritance and face uncertainty about future earnings, life expectancy and medical expenses.

2.1 Households

Our economy is populated by *j*-type agents who begin economic activity at the age of 21, have an exogenous number of children between the ages of 20 and 49, and die at the age of 72 or later. Each type of agent constitutes a fixed weight of the total, ω_j. Households born in period, *t*, choose a consumption, *c*, time, *l*, and intergenerational transfers, *b*, to maximize the utility function of the form:

$$U_t^j = \sum_{s=21}^{72} \beta^{s-21} \left(C_{s,t+s-21}^j, a(1-l) b_{s,t+s-21}^j\right) + \beta^{51} \Psi b_{72.t+51}^j \frac{C_{s,b+s-21}^{1-\sigma}}{1-\sigma} \qquad (1)$$

$(1-l)$ – job offer

Aici, β, este factorul de actualizare subiectiv $(0 < \beta < 1)$,ψ determină importanța moștenirii b, iar l- semnifică durata de timp pe care gospodăriilr îl alocă activitățil or non-comerciale.

$$U_{s,b+s-21}^j(c, 1-l) = \frac{C_{s,b+s-21}^{1-\sigma_1}}{1-\sigma_1} + \frac{(1-l)^{1-\sigma_2}}{1-\sigma_2} - 1 \qquad (2)$$

$$l_t = (W_{t/a})^{-\rho} C_t \qquad (3)$$

2.1.1 Budget constraint

$$a^{j}_{s+1,t+1} = [1 + (1 - \tau^{K}_{t})r_t](a^{j}_{s,t} + g^{j}_{s,t}) + [\omega^{j}_{s,t}(1 - \tau^{P}_{t})] - (1 - \tau^{L}_{t})C^{j}_{s,t} + Z^{j}_{s,t} \quad (4)$$

$Z^{j}_{s,t}$ – transferuri guvernamentale

$$a^{j}_{s+1,t+1} = [1 + (1 - \tau^{K}_{t})\, r_t]a^{j}_{s,t} + P^{j}_{s,t} - (1 - \tau^{P}_{t})\, C^{j}_{s,t} \quad (5)$$

Where τ_t^K is \ capital income tax, and retirees receive a pension, $P_{s,t}^j$ inheritances are available equally, $g_{s,t}^j$ – by the whole generation who they gave birth to them, that is, $g_{s,t}^j = 0, for\ s = 40$. The pension system is financed by a gross salary tax, τ_t^P.

2.2 Firms

We assume that the technology can be represented by a Cobb-Douglas production function, aggregated by capital (K) and labor (L) equal to the respective amounts of individual assets and labor deliveries as indicated in the equations below.

$$Y_t = AK_t^{\alpha}L_t^{1-\alpha} \quad (6)$$

$$K_t = \sum_{s=21}^{72}\sum_{j=1}^{4} \phi^{j}\ a^{j}_{s,t-1} \quad (7)$$

$$L_t = \sum_{s=21}^{72}\sum_{j=1}^{4} \phi^{j}\, \varepsilon^{j}_{t}(1 - L_{s,t}) \quad (8)$$

$$I_t = K_{t+1} - (1 - \sigma)K_t \quad (9)$$

Where, α, is the output capital share, K_t is the aggregate capital stock. The depreciation rate for physical capital is denoted by σ.

2.2.1 Budget constraint

Constraint as a global resource is indicated by:

$$C_t + K_{t+1} - (1 - \sigma)K_t + G_t \leq\ AK_t^{\alpha}L_t^{1-\alpha} \quad (10)$$

În cazul în care K_t, C_t, L_t – represents the aggregate capital stock, aggregate consumption and total labor in period *t*, and αexpresses the share capital. The depreciation rate for physical capital is denoted by σ.

2.3 Government

For each period of time, t, the government collects tax revenue, having debts, D_{t+1}, which it uses to finance public procurement of goods and services G_t and interest payments debt stock, D_t divided by each fraction of agents, j, are assessed according to budgetary constraint:

2.3.1 Budget constraint

$D_{t+1} + \sum_{s=21}^{72}\sum_{j=1}^{4} \tau_{s,t}^{W} \phi^{j} W_{s,t}^{j}(1-l) + \tau_t^K G_t = G_t + D_t(1+r_t)[1+(1-\tau_t^K)r_t]a_{s,t} = G_t + (1+r_t)D_t$ (11)

3 Fiscal structure

3.1 Pension system

We consider the following pension system. The pension system is modeled as a pay-as-you-go system, consisting of defined contributions. This system is financed by gross salary pension taxes. To run properly, the pension system has a balanced budget every year. In a certain year all pensioners receive the same pension.

$P_t^j = \sum_{s=21}^{72}\sum_{j=1}^{4} h_{s,t}^{j}$ (12)

3.2 Welfare distribution

In order to assess the reform of the single tax rate, we measured the utility for each type *j* agent, based on the two different tax systems. There are two formulas for the utility function:

$$U_{FLAT,s}^{j} = \sum_{s=21}^{72} \beta\,[ln(1-x)C_{FLAT,s}^{j} + \frac{U_{FLAT,s}^{j}{}^{1-\frac{1}{\gamma}}}{1-\frac{1}{\gamma}} - (1-K) \quad (13)$$

$$U_{PRG,s}^{j} = \sum_{s=21}^{72} \beta\,[ln(1-x)C_{PRG,s}^{j} + \frac{U_{PRG,s}^{j}{}^{1-\frac{1}{\gamma}}}{1-\frac{1}{\gamma}} - (1-K) \quad (14)$$

To measure the effect of applying such a tax system, I first calculate x_j. In this way it can be more easily estimated to increase the utility of each category of population in the consumption equivalent.

3.3 Variable selection. Data

In order to analyze the two tax systems for the economy of the Republic of Moldova, I propose certain progressive tax rates, as follows: for an income between 1000-5000 MDL, a share of 12%, for 5000-1000 MDL, 15%, for 10000-17000 MDL, 19% and for an income higher than 17000 MDL, respectively 23%. The increase of the utility of each category of population in the consumption equivalent due to the new reform.

$$x_j = 1 - e^{\frac{U_{FLAT,s}^{j} - U_{PRG,s}^{j}}{\sum_{s=21}^{72}\beta^{51}}} \quad (15)$$

3.4 Model parameters

For this model we used the following parameters (see Table 1) in order to estimate the impact of the single tax rate on the economy.

Table 1: Model parameter values

Symbol	Name	Value
Preferences		
δ	Elasticity of demand	0.5
φ	Importance of labor supply	0.05
μ	Importance of inherited wealth companies	3
Firms		
α	Share of capital in production	0.36
β	Time factor parameter	0.965
γ	Capital rate depreciation	0.08
Target values of initial steady state		
I/Y	Investments/ output	0.2
K/Y	Capital/output	2.5
P/Y	Size of pension/ output system	0.69
The values of fiscal variables in the initial steady state		
τ^C	Consumption tax rate	29.8%
τ^K	Capital income tax rate	35.7%
τ^ρ	Pension contribution rate	11%

Source: statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

For starters in economics, it is assumed that there are 4 cohorts of population, selected by level of education (secondary, high school, university and lifelong learning - eng. Longlife-learning) who pay taxes in a system based on social solidarity . This has helped us to more easily estimate the effect of tax reform on consumption. The negative values in the table explain that the adoption of that tax rate will be reflected in a decrease in the utility level of consumption (see Table 2).

Table 2: Reform of tax rate system on each category of population, X_j

Level of education	Rate of 12%	Rate of 15%	Rate of 19%	Rate of 23%
ω_1	-0,246	-0,046	-0,071	-0,098
ω_2	0,1104	0,098	0,066	0,046
ω_3	0,5823	0,036	0,119	-0,011
ω_4	0,104	0,083	0,060	-0,026
Total X_i	0,5500	0,1171	-0,4665	-0,0260

Source: statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

4. Scenario analysis of the IS-LM model, leverage in the tax reform simulation

Scenario 1: The IS-LM-PC model, with the Phillips Curve (PC)

We derived the following equation for short-term output behavior:

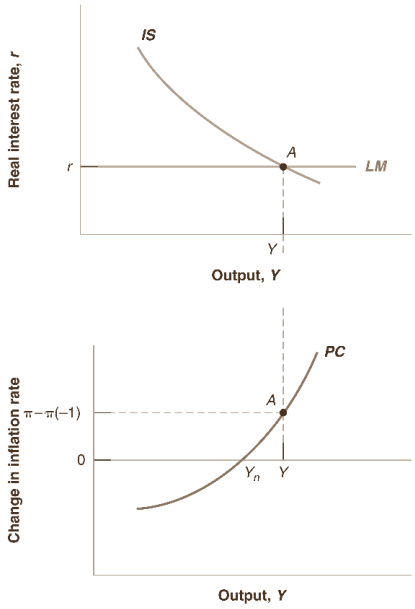
$$Y = C(Y - T) + I(Y, r + x) + G \qquad (20)$$

In the short run, production is driven by demand. Demand is the sum of government consumption, investment, and spending. Consumption depends on disposable income, which is equal to the net income from taxes. The investment depends on the production and the real loan rate; the real interest rate relevant for investment decisions is equal to the loan rate, the amount of the real interest rate, r, chosen by the central bank and a risk premium, X. Government expenditures are exogenous. We can draw the default IS curve from equation (20) between output, Y and inflation rate, $r$for given taxes, T risk premium X and government spending G. This is done in the upper half of Figure 1. The curve is inclined in down. The lower the real policy rate, r, given by the plane LM curve, the higher the equilibrium level of the output. The mechanism behind the relationship should be familiar so far with the assumption that a monetary policy with a lower interest rate increases investment. A higher investment leads to a higher demand. Increasing production further increases consumption and investment, leading to further growth in demand and so on. Now is the time to draw attention to the lower half of Figure 1. We derived the following equation (Equation 21) for the relationship between inflation and unemployment, a relationship we called the Phillips curve:

$$-\pi^e = -\alpha(u - u_n) \qquad (21)$$

u_n – rata naturală a șomajului

Figure 1: Model IS-LM Phillips curve. Above: Low policy rates lead to high GDP growth rates. Below: High GDP growth rates lead to abrupt changes in inflation dynamics.

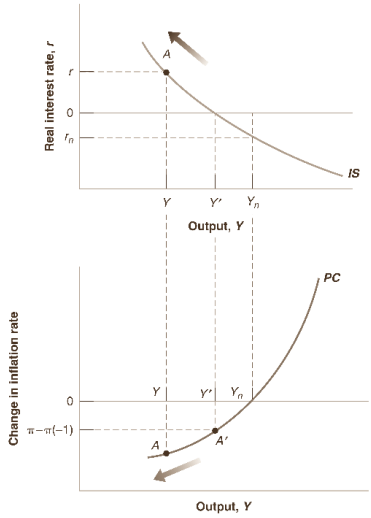

Source: Olivier Blanchard; medium-term macroeconomics, ed. 7th (global edition)

Scenario 2: Low interest rates and the deflation spiral

Our description is subject to adjustment towards a medium-term balance. If output is at a higher level, the central bank tightens monetary policy until output returns to potential. If output is below its potential level, the central bank lowers the policy interest rate until output returns to the appropriate level. The reason for this IS-LM framework is the combination of zero lower limit and deflation. In Figure 1, we considered where output was above potential and inflation was rising. Instead, we consider the case, represented in Figure 2, where the economy is in a recession. At the current policy rate r, the output is equal to Y, which is far below Y_n. The production gap is negative and inflation is declining. This initial equilibrium is represented by point A, in the graphs above and below. What should the central bank do in this case seems simple? Either the monetary policy interest rate should decrease until production rises back to its natural level, or (in terms of Figure 2) the policy rate should decrease from r down to rn. At *rn*, the output is equal to Y_n, and inflation is at a new equilibrium level. It should be noted that if the economy is sufficiently in recession, the value of the real policy rate, rn., Needed to bring production back to its natural level can be negative. Forcing the lower limit to zero can, however, make it impossible to achieve this goal, and the real policy rate is negative. Suppose, for example, that the initial inflation is zero. Therefore, the lower the rate, the central bank would reduce the nominal interest rate to 0%, which, combined with zero inflation, implies a real policy rate of 0%. In Figure 2, the central bank can reduce the real interest rate to only 0%, with the associated level of output Y',. At Y',, output is still below potential and thus inflation is still declining. This is the beginning of the scenario, which economists call it - the deflation spiral or the deflation trap. Furthermore, suppose that inflation expectations are such that unions, which set the wage in the national economy, expect inflation to be the same as last year, so a negative output gap implies a decrease in inflation. If inflation has been zero to it can become negative. Zero inflation turns into deflation. In turn, this implies that, even if the nominal rate remains zero, the real policy rate on the interest rate ceiling increases, leading to even lower demand and a lower level of output. Deflation and low power feed each other. The output is lower leading to deflation which ultimately follows a higher real interest rate and a lower output (as indicated by the arrows in Figure 2, instead of converging towards the average equilibrium level, the economy moves away from it, generating a steady decline in production).

Figure 2: Deflation spiral within the IS-LM model

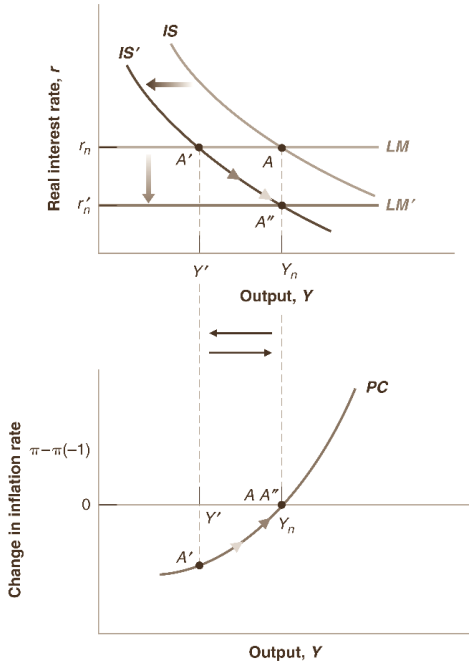
Source: Olivier Blanchard; medium-term macroeconomics, ed. 7th (global edition)

Simulation: Fiscal consolidation through the IS-LM model

We can now analyze the IS-LM model with CP (Phillips curve) in terms of its rhythms. In this section, we return to the question of fiscal consolidation that interests us to use the model in a tax reform. Now we can look not only at the short term, but also at its medium term effects. Suppose that production is at its potential level, so the economy is at point A in both the top and the bottom half (Figure 3.) Output Y is equal to Y_n, the monetary policy interest rate is equal to rn, and inflation being stable. Now, suppose the government is dealing with a deficit, it decides to reduce it, it raises taxes. For Figure 3, the increase in the charge level shifts the IS curve to the left, from IS to IS'. The new short-term break-even point is given by the point IS' received at both the top and bottom of the graph in Figure 3. At the monetary policy interest rate rn, output falls from Y_n to Y' premiums and inflation begins to rise. decreases. In other words, if production starts at its potential level, fiscal consolidation, however desirable, leads to a recession. This is the short-term balance. We note that as income decreases and taxes increase, consumption decreases from both points. It should also be noted that as the level of taxes decreases, so do investments. In the short term, for macroeconomic reasons, fiscal consolidation looks quite unattractive: both consumption and investment are declining. However, let us return to the dynamics and the medium term. As output is too low and inflation falls, the central bank is likely to react and lower the monetary policy interest rate until output returns to its potential level. Also in Figure 3, our economy moves down the IS curve at the top of the graph, and production increases. As production increases, the economy moves up the Phillips curve (CP) until output returns to its potential level. Thus, in the medium term the equilibrium is given by the point A'' in the upper and lower part of the graph. The output is again at Y_n, and inflation is stable again. The policy interest rate required to keep output at potential is now lower than before, equal to r_n' premiums rather than r_n The composition of the result in this new equilibrium is as follows. Because revenues are the same as before the fiscal consolidation, but taxes are higher, consumption is lower, though not as low as it was in the short term. As the output is the same as before, but the interest rate is lower, the investment is higher than before. In other words, the decrease in consumption is offset by an increase in investment, although demand is unchanged. This is in stark contrast to what has happened in the short term which makes fiscal consolidation seem more attractive. Although consolidation may decrease investment in the short term, it will increase investment in the medium term. This discussion raises some of the same issues. Firstly, it seems that fiscal consolidation could take place without a decrease in output in the short term. All that is needed is fine mutual coordination between the central bank and the government. As fiscal consolidation takes place, the central bank should relax policy to maintain output at its natural level. In other words, the right

combination of fiscal and monetary policy mix and medium-term balance can also meet the goal of short-term coordination.

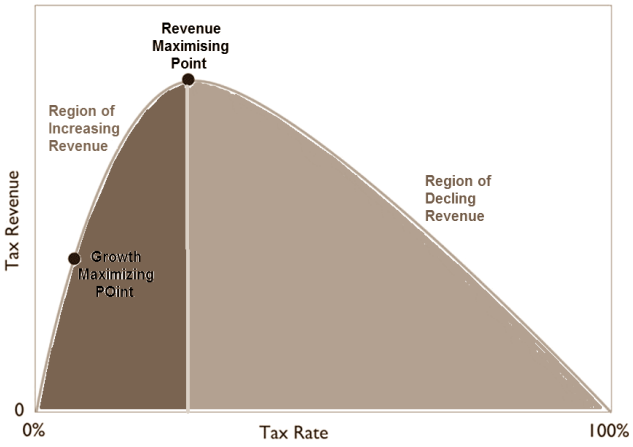
Figure 3: Short-term and long-term fiscal consolidation. Note: Fiscal consolidation leads to a short-term decline in GDP. In the medium term, GDP converges at its potential rate, at a low interest rate.

Source: Olivier Blanchard; medium-term macroeconomics, ed. 7th (global edition)

For a better understanding of the function of fiscal policy, we have represented above the Laffer curve (Fig. 4), which explains why after a certain tax rate, fiscal policy fails to accumulate the necessary to the state budget, and therefore the reduction of the national budget is the first component or the first explanation deriving from the sub-optimality of the taxation action.

Figure 4: Laffer curve and state budget revenues

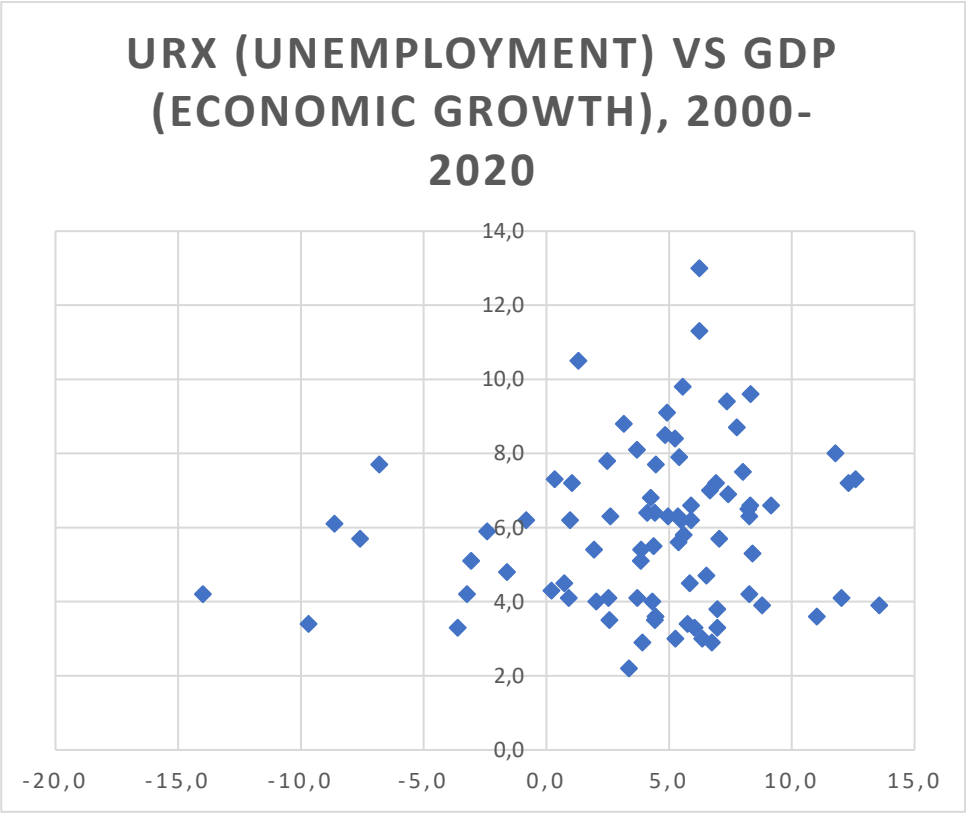
Source: Economic theory year 1 / basic macroeconomics textbook

Table 3: Nominal interest rate, inflation and real interest rate in the Republic of Moldova in the period 2000-2020

Year	Unemployment rate (%)	GDP growth rate (%)	Yearly nominal interest rate (%), i	Yearly Inflation rate (%),π	Yearly real interest rate (%), r
Actual / forecast (*)					
2000	8.5	2.3	N/a	31.7	N/a
2004	8.2	7.5	N/a	12.5	N/a
2008	4.0	7.6	N/a	13.0	N/a
2012	5.6	-0.6	N/a	4.6	N/a
2016	4.2	4.2	13.7	6.5	7.25
2020	3,9	-7.0	6.9	3.7	3.23

Source: statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

Figure 5: Unemployment dynamics vs. economic growth in the Republic of Moldova, 2000-2020

Source: statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

5 Optimal monetary policy scenarios in the context of fiscal reform

Multivariate model (Phillips curve). Gerlach (2003, 2004) proposed a simple trivariate forecast model (having the basic equation in the form of a two-pillar Phillips curve) designed to capture at the same time the information of both monetary and economic indicators. Such trivariate forecast models specify the average inflation by a quarter h according to their own gaps, output gaps, monetary indicators, as well as gaps of non-monetary indicator variables. A step-by-step procedure is used to determine the delayed inflation values, which could lead to an expansionary monetary policy. As monetary indicators were included (with the mention that these variables are in dynamics from year to year): M2, bank loans; unemployment and GDP.

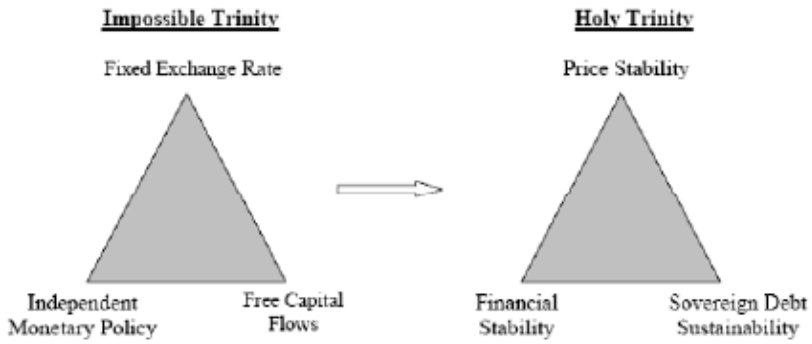
$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1(L)\pi_{t-1} + \beta_2(L)x_{t-1} + \beta_3(L)m_{t-1} + u_{t-1} \quad (16)$$

Univariate model (Taylor's rule). Represent the following equation:

$$i_t = \pi_t + r_t^* + a_\pi(\pi_t - \pi_t^*) + a_y(y_t - \bar{y_t}) \quad (17)$$

where, $i_t -$ base rate; $\pi_t -$ inflation rate; $\pi_t^* -$ the target inflation rate; r_t^*- the real base equilibrium rate; y_t- the natural logarithm of real GDP; $\bar{y_t}$- the natural logarithm of potential GDP. In this equation, the parameters a_π *and* $a_y$must be positive. The Timberge model - actually represents the combinations between the 3 frames / scenarios stated above, but also the instruments such as the interest rate, the inflation rate but also the level of taxation. The 3 monetary policy scenarios, which aim at Pareto-type optimization, intertemporally, namely interest rate targeting (Taylor's rule), inflation targeting (Phillips curve) and Laffer curve (targeting of state budget revenues) represent the design of macroeconomic policies, within the tax reform. In the analyzed tables Table 5 and Table 7, it can be deduced that the progressive system pursues the Pareto optimum, while the single taxation provision adjusts the economy in a general-dynamic framework. The intertemporal constraint results from the fact that monetary policy is one that aims to achieve the objectives described below, in Figure 7. The constraint also results from the fact that the NBM has other monetary policy commitments that are to be included in the form of a mix of equations in a framework model (Figure 7).

Figure 7: Impossible Trinity vs Holy Trinity

Source: BIS (Bank of International Settlements) 2012

6 Pareto Optimal and Stochastic Dynamic General Equilibrium (SDGE)

Note: It follows that the progressive tax in the first part is closest to a Pareto equilibrium, while the single tax rate of 18%, Flat tax is the result of a dynamic game, within an IS-LM framework and the Laffer curve. The choice of the tax rate of 18% will be the forecast objective in the 3rd part of the article which represents distinct methods for predicting the revenues to the state budget.

Table 4: Scenarios for choosing the single tax rate based on the 3 monetary policy scenarios

Model/ Objective	Price stability	Sustainability of public finances	Exchange rate stabilization	Financial stability
Model Timbergen	9,0	5,0	-1,6	5,0
Model univariat (Curba Phillips)	8,1	12,36	8,6	8,3
Regula lui Taylor	5,9	-6,9	*8,9/**9,0	*7,1/**9,3

Source: statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

7 Budget revenues forecast

From the practice of econometric modeling, we selected 4 types of forecast models, which would best suit the dynamic analysis of the national economy of the Republic of Moldova, which has specificities and nuances.

Naïve model random walk model and *random walk* with drift:

$$\widehat{\pi_t} = \pi_{t-1} \quad (18)$$

$$\widehat{\pi_t} = \pi_{t-1} + \alpha \quad (19)$$

However, in our practice, we give up the random drift pattern, from our observations it would not be the case of "drifting trends". Thus, the application of the random drift model seems irrelevant. It should be added that the inflation rate at time t is not part of the set of information at time t.

Univariate model (AR):

$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1(L)\pi_{t-1} + u_t \quad (20)$$

ARIMA model. If we combine differentiation with self-regression (AR) and a moving average (MA) model, we obtain a seasonless ARIMA model. Since the AR model was introduced in the previous section, here we introduce first the MA model and then the ARIMA model. The basic idea of the Moving-Average model is first to find the average for a specified set of values and then use it to predict the next period and correct any mistakes made in the last forecasts. It takes this form:

$$\pi_t' = w_0 + \varepsilon_t - w_1\varepsilon_{t-1} - \ldots - w_q\varepsilon_{q-1} \quad (21)$$

To specify a moving average (MA) process, the number and value of the parameter must be decided subject to certain value constraints for the process to be stationary. The MA model works well with stationary data, a type of time series without trend or seasonality. In general, to combine the AR and MA model we obtain

ARIMA (an acronym for Integrated Moving Motion Regressive Mean (in this context, “integration” is the inverse of differentiation.) The complete model can already be written as:

$$\pi'_t = c + \beta_1\pi'_{t-1} + \ldots + \beta_p\pi'_{t-p} + \theta_1\varepsilon_{t-1} + \ldots + \theta_q\varepsilon_{q-1} + \varepsilon_t \qquad (22)$$

where π'_t is the differentiated series (there may have been a difference several times). The "predictors" on the right include both delayed values of π'_t and delayed errors. In the notations above:

p is order of the autoregressive part;

d is the degree of the first differentiation involved;

q is order of the moving average part.

Thus, the ARIMA uses combinations of previous values and previous forecasting errors and offers the potential to fit models that could not be properly fitted using an AR model or an MA model alone. In addition, the addition of differentiation eliminates the largest non-stationary in the series.

Vector error correction model (VECM). The reason we also include the vector error correction model (VECM) is to deal with the potential problem of cointegration. The ARMA model is a general framework used to describe the dynamic interaction between stationary variables. So the first step in time series analysis should be to determine if the data levels are stationary. If not, we will move on to the next step, to consider the first difference in the series. Usually, if certain segments of the time series are not stationary, the first differences may be stationary. If the time series are not stationary, then the ARMA framework must be modified to allow consistent estimation of the relationships between the series. VECM is only a special case of ARMA for the variables that stand in their differences (i.e. I (1)). VECM can consider any type of co-integration of the relationships between variables. The reason we want to apply this technique to forecasting is that the issue of non-stationary can be attributed to the structure of the date series. Furthermore, we use the vector error correction model because: (1) time series are not stationary at their levels, but still appear to be stationary in their differences, and (2) variables are co-integrated. The initial assumptions are obtained from the statistical examination of the data series.

We assume that two variables that are x and y and I (1) are cointegrated. Then ε_t is I (0) in a cointegration equation:

$$y_t = \alpha + \beta x_t + \varepsilon_t \qquad (23)$$

These equations are often interpreted as long-term or equilibrium relationships between x and y. A researcher will also be interested in short-term dynamics - how x and y fluctuate around this long-term relationship, as in a business cycle. This is done by estimating an error correction model, which contains the first differences of x and y, their delays and an error correction term. A VECM is:

$$Dy_t = \mu + \gamma_1 D\gamma_{t-1} + \ldots + \gamma_p D\gamma_{p-1} + \omega_0 Dx_{t-1} + \ldots + \omega_r Dx_{t-r} + \lambda EC_{t-1} + u_t \qquad (24)$$

Where $EC_t = y_t - (a + bx_{t)}$ the error correction term is the delayed OLS residue from the cointegration equation. The delay orders p and r are chosen in the usual ways discussed above. Since the OLS estimate of β is very consistent, the sampling error from its estimation in the cointegration equation is less important than the sampling error of the asymptotic ECM coefficient estimates. This justifies a two-step procedure in which the cointegration equation is estimated first, followed by an ECM with the delayed OLS residue (EC_{t-1}) of the estimated cointegration equation which serves as a term for correcting errors in the ECM.

Step 1: OLS: $y_t = a + bx_t + EC_t$ (cointegration equation)

Step 2: OLS: $Dy_t = \mu^* + \omega_1 Dx_t + \lambda EC_{t-1} + u_t$ (error correlation model)

8 Forecast data and results. Several types of observations were included for the forecast. Among these we can list, the gross domestic product, the unemployment rate, the expenditures and incomes of the population, the ceilings of indirect taxes (excises and VAT). These were taken over from the National Bureau of Statistics, the Fiscal Code of the Republic of Moldova (1997), but also the Ministry of Economy and Infrastructure. The forecast results are detailed in the table below.

Source:

Table 5: State budget revenues - billion / Prediction (models)

Anul	Random Walk	Univariate	ARIMA	VECM
2018	32.556	33.142	31.859	35.433
2019	33.791	35.966	29.687	29.455
2020	33.041	36.329	34.904	33.022
2021	36.507*	32.643*	31.158*	34.541*
2022	32.266*	33.86*	30.49*	32.629*

statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data

9 Metodă de comparare a performanțelor modelului

Method of comparing model performance. Obviously, all models are abstract of reality, and therefore no model can capture every aspect of reality. The truth is that there is no "true" or "perfect" model in econometric modeling. It can be non-linear and then there is the difficulty of being able to be captured by us. The theory gives us the ease to return to the "driving forces" of the markets for goods and services on the one hand, and the (money) money market on the other, which could be to some extent observable. A comparison of model performance would shed light on those systemic elements (Leung, Kwan, & Dong, 2014). To compare the forecasting performance of different models, we perform the standard RSME and MAE criteria that give us the ability to calculate the forecast error. The RMSE and MAE formula take the form:

$$RMSE(i) = \sqrt{\frac{1}{N}\left(\sum_{j=1}^{N}(e^i)^2\right)} \qquad (25)$$

$$MAE(i) = \frac{1}{N}\sum_{j=1}^{N}\left|e^i\right| \qquad (26)$$

We also use Theil's U criteria, which is a measure of relative accuracy, comparing the predicted results with minimal historical data. It also preserves deviations to give more weight to large errors and to overestimate "weight as value" errors, which would help us eliminate methods with large errors. Theil's U criteria could tell us directly whether or not the model exceeds the performance of the naïve random walk model. The formula for calculating Theil's U statistics takes the form:

$$U = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^{n-1}\left(\frac{f_{t+1}-a_{t+1}}{a_t}\right)^2}{\sum_{t=1}^{n-1}\left(\frac{a_{t+1}-a_t}{a_t}\right)^2}} \qquad (27)$$

Unde, *f* este valoarea prognozată iar *a* este valoarea înregistrată. Dacă U = 1, nu există nicio diferență între o prognoză naivă și tehnica utilizată; dacă U <1 tehnica este mai bună decât o prognoză naivă; iar dacă U> 1 tehnica nu este mai bună decât o prognoză naivă.

Table 6: Interpretation of the MFA coefficient

MAE	Interpretarea
<10	High accuracy
10-20	Good accuracy
20-50	Satisfactory accuracy
>50	Unsatisfactory accuracy

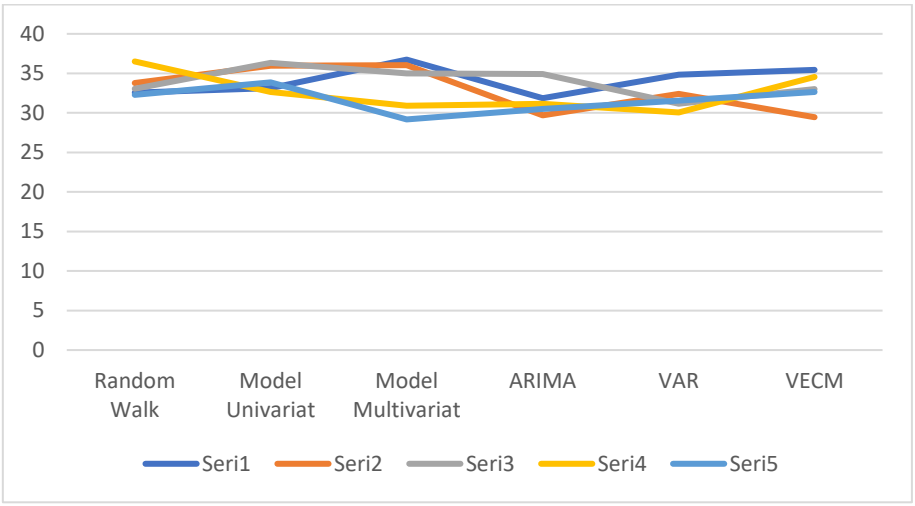
Source: *statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data*

Tabel 7: Truthfulness of forecast models / Comparison of models according to different criteria

Model	e.g. Forecast 2021 (%)	RMSE	MAE	Theil-U
Random Walk	36.507*	8.127	8.134	0.615
Univariate Model	32.643*	8.598	8.392	0.821
ARIMA	31.158*	9.217	6.259	0.672
VECM	34.541*	7.921	9.176	0.983

Source: *statistica.md (National Bureau of Statistics); own estimated data*

Figure 9: Forecast results of different models (period 2018-2022)

Sursa: *statistica.md (Biroul Național de Statistică); date estimate personal*

10 Conclusions

For the economy of the Republic of Moldova, a share of 18% would be more optimal, compared to 16% in Romania. However, the share of 18% is more appropriate than 20% and 14%, respectively. In addition to the progressive share, its impact on welfare is about 30%, for all 4 categories of population taken into analysis. This simulation allows us to say that in the event of the adoption of a progressive quota, its impact on the economy could be different and would hinder the process of economic growth, so necessary especially in the context of the latest pandemic crisis due to COVID-19. Just as fiscal policy alone cannot solve the problems of financial stability, it is necessary for it to be coherent for increased effectiveness and to act as an element of the whole, alongside other economic policies. Namely the firm and consistent implementation of the balanced mix of macroeconomic policies - monetary, fiscal and budgetary, as well as the structural reforms in agriculture and industry agreed in the multilateral external financing arrangement by the international financial institutions is essential to strengthen the disinflation process and of financial stability. Last but not least, the adoption of an optimal policy mix would be necessary to foster rapid convergence with the countries of Central and South-Eastern Europe.

Acknowledgements. *This article is a result of the grant "ASEM doctoral grants for the period 2019-2023" funded from the state budget during the doctoral studies, but also during activity I carried out as a scientific researcher at the National Institute for Economic Research (NIER) in Chisinau, Moldova – between May 2019 and December 2019.*

REFERENCES

1. Altig, D., Auerbach, A., Kotlikoff, L., Smetters, K. & Walliser, J. (2001): "Simulating Fundamental Tax Reform in the United States," The American Economic Review, Vol. 91, No. 3
2. Altig, D. & C. T. Carlstrom (1999): ""Marginal Tax Rates and Income Inequality in a Life-Cycle Model.," American Economic Review, December 1999, 89(5), pp. 1197–1215.
3. Auerbach, A., Jagadeesh G. & L. J. Kotlikoff (1997): "The Future of Fundamental Tax Reform and Macroeconomic Performance," American Economic Review, 87 (May 2), 143–46.
4. Blanchard, Olivier J., Debt, Deficits, and Finite Horizons, Journal of Political Economy, Vol. 93, (1995), pp.223-247
5. Bovenberg, A.L., Invetment Promoting Policies in Open Economies: The Importance of Intergenerational and International Distributional Effects, Journal of Public Economies, Vol. 51, (1993), pp.3-54.
6. González-Torrabadella, M. & Pijoan-Mas, J. (2006): "Flat Tax Reforms: a General Equilibrium Evaluation for Spain,"
7. Ji-Taek SEO, Hajime INAMURA and Asao ANDO (Economic Effects of Tax Reform in an Overlapping-Generations Model
8. David Romer, Advanced macroeconomics, University of California, Berkeley, (2001), pp.1-90.
9. Diamond, Peter A., National Debt in a Neoclassical Growth Model, American Economic Review No.55, (1965), pp.1126-1150.
10. Frank P. Ramsey, A Mathematical Theory of Saving, Economic Journal 38, no. 152, (1928), pp.543-359.
11. Robert Solow, A Contribution to The Theory of Economic Growth, Quarterly Journal of Economics, 70, (1956), pp.64-94.

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK İLE DIŞ BORÇ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE LINK BETWEEN CURRENT ACCOUNT DEFICIT AND FOREIGN DEBT IN TURKEY

ÖZCAN KARAHAN

Prof. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-1179-2125

ÖZET

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler hesabında ortaya çıkan açıklar ekonomide yaşanan problemlerin en başında gelmektedir. Üretim sürecinde var olan yapısal sorunlar nedeni ile girdilerin büyük oranda yurt dışından ithal edilmesi cari işlemler açığını sürekli olarak büyütmektedir. Öte yandan söz konusu açığın finanse edilmesi için büyük oranda yabancı sermaye girişine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda cari açığın sorunsuz bir biçimde sürdürülebilmesi için iki koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak, cari açığa neden olan ithal girdiler ihracata yönelik yatırımlarda kullanılarak ülkenin ihracat kapasitesini artırmalıdır. İkinci olarak cari açığın finansmanında kullanılan yabancı sermaye girişleri borç yaratmayan nitelik taşımalıdır. Buna göre cari açıkların doğrudan yabancı yatırımlar ve hisse senedi şeklindeki sermaye girişleri ile finansmanı uygun bir yöntem olacaktır. Borç senetleri ve diğer yatırımlar şeklinde ifade edilen para piyasası araçları ile sağlanan yabancı sermaye girişleri ise dış borç stokunu artırdığı için uygun bir finansman yöntem değildir. Gelişmekte olan ülkelerde sözü edilen iki koşulun yerine getirilmediği durumlarda cari işlemler açığı ile dış borç stoku arasında karışıklık bir etkileşim oluşmakta ve krizlerle sonuçlanan önemli problemlere yol açmaktadır. Bu tespitlerden hareketle çalışmamızda cari işlemler açığı ile dış borç stoku arasındaki ilişki 2003 ile 2019 yılları arasındaki veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçları Türkiye'de cari işlemler açığı ile dış borç arasında karışlıklı bir nedensellik ilişki olduğunu göstermiştir. Böylece, Türkiye'de yaşanan cari açığın sürdürülebilirliği açısından hem üretim yapısının ihracata yönlendirecek hem de yabancı sermaye girişlerinin dış borç yaratmayan bir niteliğe dönüştürülmesini sağlayacak politikalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Dış Borç, Türkiye, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

ABSTRACT

In developing countries such as Turkey, the current account deficit is one of the most important problems in the economy. Due to the structural problems that exist in the production process, the imported inputs cause a current account deficit. On the other hand, a large amount of foreign capital inflows is required to finance this deficit. In this case, two conditions must be fulfilled in order to maintain the current account deficit without causing an economic crisis. First, the imported inputs that cause the current account deficit should be used in export-oriented investments and thus increase the export capacity of the country. Secondly, foreign capital inflows used in financing the current account deficit should have a non-debt creation feature. Accordingly, it would be an appropriate method to finance current account deficits with direct foreign investments and capital inflows in the form of stocks. Foreign capital inflows provided by the money market called other investments and in the form of debt securities are not an appropriate financing method since they increase the external debt stock. When these two conditions are not fulfilled in developing countries, there is a negative interaction between the current account deficit and the external debt stock, which results in economic crises. Based on these determinations, in our study, the relationship between the current account deficit and the external debt stock has been analysed using data between 2003 and 2019. Toda-Yamamoto Causality Test results have shown that there is bidirectional causality between current account deficit and external debt in Turkey. Thus,

in terms of the sustainability of the current account deficit experienced in Turkey, there is a need for policies that will provide both expanding the export-oriented production sector and the conversion of nature not create external debt in foreign capital inflows

Keywords: Current Account Deficit, Foreign Debt, Turkey, Toda-Yamamoto Causality Test.

GİRİŞ

Cari işlemler hesabında oluşan açıklar ve açıkların finansmanı için dış borç yükümlülüğünün artması gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yaşanan sorunların başında gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları yapısal sorunlar nedeniyle üretimlerini dolayısı ile milli gelirlerini yeterince artıramazlar. Bunun neticesinde gelir ile harcama arasındaki dengeyi sağlayamadıkları için cari işlemler hesabında ciddi açık verirler. Bu şekilde cari işlemler hesabında oluşan açıklar gelişmekte olan ülkelerin ürettiklerinden daha fazla kaynak kullandığını gösterir. Kullanılan dış kaynakların finansmanı için ise genel olarak yabancı fonlardan yararlanılmaktadır (Higgins ve Klitgard, 1998; 2). Dış ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki ilişkiden bu süreç gayet açık bir biçimde izlenmektedir. Buna göre gelişmekte olan ülkelerin dış bilançolarında, genellikle ithalat ihracattan yüksek olduğu için, cari işlemler hesabı açık vermektedir. Oluşan bu açığın fonlanması için finans hesabının fazla vermesi gerektiğinden ülkeye yönelik sermaye girişi çıkışından daha fazla olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret bilançoları incelendiğinde finans hesabının genellikle fazla verdiği görülmektedir. Burada ülkeye yönelen yabancı sermayenin borç yaratan nitelik taşıması durumunda doğal olarak ülkenin dış borç yükümlülüğü de artmaktadır. Borç senetleri üzerinden gerçekleştirilen portföy yatırımları ile para piyasaları üzerinden gerçekleştirilen diğer yatırımlar şeklindeki sermaye girişleri borç yaratan bir nitelik taşımaktadır. Öte yandan, doğrudan yabancı yatırım ve hisse senedi şeklindeki portföy yatırımları borç yaratmayan yabancı sermaye girişlerini oluşturmaktadır. Böylece gelişmekte olan ülkeler borç senetleri üzerinden gerçekleştirilen portföy yatırımları ve para piyasaları üzerinden gerçekleştirilen sermaye girişleri ile cari işlemler hesabındaki açıkları finanse ederlerse dış borç stokları artar.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler ve finans hesabı arasındaki ilişkilerin herhangi bir soruna yol açmadan sürdürülebilmesi için bazı temel koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak cari işlemler hesabında açığa yol açan fiziki kaynak transferi tüketim malı yerine üretim malı ithalatın kaynaklanmalıdır. Çünkü ancak bu durumda ülkenin üretim kapasitesini geliştirerek dış kaynak ihtiyacı dolayısı ile cari işlemler dengesi üzerindeki olumsuz baskı azaltılabilir. Ayrıca üretim kapasitesinin gelişmesi ülkenin ihracat yapma imkânlarını artırarak döviz kazancını yükseltip dış borçlarını kolayca ödemesine imkân sağlar (Auboin, 2004; 13). İkinci olarak cari işlemler hesabındaki açıkların sürdürülebilirliği açısından borç yaratmayan sermaye girişleri ile finansmanı çok büyük önem taşımaktadır. Cari açıkların borç yaratan sermaye girişleri ile finansmanı sonucu dış borç yükümlülüğünün artması gelişmekte olan ülkeleri bu borçları ödeme konusunda çok zor durumda bırakabilir (Mütevelli ve Konak, 2018; 125). Bu durum sadece cari açıkların sürdürülebilirliğini zora sokmaz. Aynı zamanda bütün bir ekonominin krize girmesi tehlikesini artırmaktadır. Dolayısı ile cari işlemler hesabındaki açıklar ile dış borç miktarı arasındaki etkileşim gelişmekte olan ekonomiler için hayati bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada Türkiye'de cari işlemler hesabındaki açık ile dış borç arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bunun için 2003 ile 2019 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılarak incelenmiştir. Böylece Türkiye'de cari işlemler hesabında oluşan açıkların sürdürülebilirliğine ilişkin önemli tespitler yapılmıştır. Ayrıca ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik olarak uygulanacak politikaların tasarlanma sürecine ilişkin bazı önemli çıkarımlarda bulunulmuştur. Giriş kısmından sonraki ikinci bölümde cari açık ile dış borç arasındaki nedensellik ilişkilerini araştıran ilgili literatür gözden geçirilmiştir. Üçüncü kısımda Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirdiğimiz ekonometrik çalışmanın veri seti ve yönetimi ile elde

edilen ampirik bulgular aktarılmıştır. Sonuç kısmında ise Türkiye'de süregelen cari işlemler açıklarının ekonomik istikrar açısından tehlike yaratmaması için politika tasarım sürecine ilişkin bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

LİTERATÜR

Literatürde cari işlemler hesabındaki gelişmeler ile dış borç stoku arasındaki ilişkileri analiz eden oldukça çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Genel olarak iktisatçılar nedensellik ilişkisinin cari işlemler hesabından dış borç miktarına doğru işlediğini ortaya koymaktadır. Ancak, sınırlı sayıda da olsa literatürde nedensellik ilişkisini dış borçtan cari işlemler hesabına doğru bulan araştırmalarda bulunmaktadır. Böylece, birçok çalışmada cari işlemler hesabındaki açıklardan dış borç stokuna yönelik nedensellik ilişkisi bulunmuş olsa da bazı çalışmalarda dış borç stokundaki artışlara bağlı olarak cari işlemler hesabındaki açıkların oluştuğu ileri sürülmüştür. Bunun yanında bazı araştırmalarda cari işlemler hesabındaki açık ile dış borç arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu durum hem cari açık hem de dış borçların sürdürülebilirliğine ilişkin önemli riskler yaratmaktadır.

Nedenselliğin cari işlemler hesabından dış borç stokuna doğru işlediğini iddia eden görüş özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal sorunlar nedeni ile ortaya çıkan harcama kaynak yetersizliğine işaret etmektedir. Tasarruf yetersizliği nedeni ile etkin bir biçimde finanse edilemeyen yatırımların düşük seviyede kalması üretilen mal ve hizmet miktarının da düşük seviyede kalmasına yol açmaktadır. Buna göre üretilenden daha fazla mal ve hizmet kullanılması ise ithalatı artırarak cari işlemler hesabında açığa yol açmaktadır. Söz konusu açığın finansmanı için borç yaratan sermaye girişlerinin kullanılması ile birlikte ise ülkede dış borç stoku artış göstermektedir. Cari açıkların yükseldiği ortamda doğrudan yabancı yatırımlar ve hisse senedi şeklindeki portföy yatırımlarının kullanılması durumunda ise dış borçlarda artış olması beklenmez. Ancak gelişmekte olan ülkeler genellikle borç yaratmayan türde yabancı sermayeyi ülkeye çekmekte güçlük çekmektedir. Bunun sonucunda, yapısal sorunlar nedeni ile sürekli bir biçimde kaynak yetersizliği içinde bulunan gelişmekte olan ülkeler hem fiziksel ve hem de finansal olarak dışarıya bağımlıdır. Bu durumun bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler hesabında oluşan açıklara büyük miktarda dış borç miktarının eşlik ettiği görülmektedir.

Cari işlemler hesabında oluşan açıkların dış borç stokunu artırması süreci ile ilgili olarak Loganathan et al (2007) Malezya ekonomisi üzerinde araştırma yapmıştır. Bunun için dış borçlar ile temel makroekonomik göstergeler arasındaki etkileşim 1988 ile 2008 yılları arasındaki veriler üzerinden incelenmiştir. Hata düzeltme modeline dayalı olarak geliştirilen analizlerde dış borç üzerinde etkili olan en önemli faktörün cari işlemler hesabı dengesi olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle dış açığa yol açan faktörlerin azaltılması yolu ile dış borç yükünün hafifletilmesi gerektiği önerisinde bulunulmuştur. Brismiss et al (2010) Yunanistan'da yaşanan dış borç krizini analiz etmiştir. Yunanistan'da cari işlemler hesabındaki açıklar oldukça eski bir geçmişi olmasına rağmen 2008 yılına gelindiğinde sürdürülemez bir hale gelmiştir. Çalışma sonuçlarına göre bunun nedeni 2001 yılının başından itibaren cari açıkların borç yaratan sermaye girişleri ile finanse edilmesidir. Yunanistan, Avrupa Birliği üyesi olması nedeni ile cari açıklarını dış borçlar ile kolayca finanse edilebilme imkânına kavuşmuştur. Bu süreç cari açıkların dolayısı ile dış borçların hızla büyümesine dolayısı ile ekonomik kriz ile sonuçlanmasına yol açmıştır. Akçay (2012) benzer şekilde Yunanistan'da yaşanan ekonomik kriz sürecini cari açık ve dış borç ilişkisi bağlamında analiz etmiştir. Çalışmada 2000'li yıllarından başından itibaren cari açıkları finanse etmek için ülkeye borç yaratan nitelikte önemli derecede sermaye girişi olduğu ortaya konmuştur. Bu süreç dış borç stokunu artırarak bir süre sonra ülkeyi borç krizi içine sokmuştur. Çünkü borç yaratan sermayenin önemli bir sonucu olarak borçların faiz ödemeleri çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca, Yunanistan da cari açıktaki gelişmelere bağlı olarak yaşanan dış borç krizi daha çok kamu sektöründen kaynaklanmaktadır. Böylece, Yunanistan bütçe açıklarından kaynaklanan cari açıkların dış borçlanma ile birlikte ekonomide nasıl krize yol açtığını gösteren oldukça etkili bir örnek oluşturmuştur. Alam ve Taib (2013) bütçe açığından kaynaklanan cari açık ile kamu dış borcu arasındaki ilişkiyi yüksek borç yükü altında bulunan

ve bulunmayan ülkeler örneğinden hareketle ayrı ayrı analiz etmiştir. Bütün ülkeler için bütçe açığında yaşanan gelişmelerin önce cari işlemler dengesinde daha sonrada yerli paranın değerinde yarattığı sorunlarla birlikte kamu dış borcunu artırdığı tespit edilmiştir. Ancak söz konusu değişkenlerin kamu dış borcu üzerindeki etkisi Hindistan, Endonezya, Nepal, Pakistan, Sri Lanka ve Tayland gibi borç kısır döngüsü içine girmiş ülkelerde daha yüksek çıkmaktadır. Öte yandan, kamu dış borcu üzerinde söz konusu etkiler, daha zayıf bir biçimde de olsa, Bangladeş, Fiji, Kore, Malezya, Myanmar, Papua Yeni Gine, Filipinler ve Singapur gibi borç kırış döngüsü olmayan ülkelerde de yaşanmaktadır. Böylece kamu bütçesi kaynaklı cari işlemler açığı farklı derecelerde de olsa bütün ülkelerde dış borç stokunu artırmaktadır. Mehta and Kayumi (2014) Hindistan ekonomisinde cari işlemler hesabındaki açıkların dış borç üzerinde yarattığı etkileri 1991 ile 2013 yılları arasındaki dönem için araştırmıştır. Analiz sonuçları cari işlemler hesabındaki açıkların hem kısa ve hem de uzun dönem dış borçlar üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Hindistan ekonomisinde bir an önce cari açıkların önlenmesine yönelik politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, dış borç yükü yaratmayan yabancı doğrudan yatırımların ülkeye çekilmesini kolaylaştıracak politikalara ağırlık verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Türkiye üzerinde yapılan araştırmalarda da cari işlemler hesabındaki açıkların dış borç stokunda artışlara yola açtığını gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Karagöz (2007) Türkiye'de dış borçlar üzerinde etkili olan değişkenleri 1980-2004 dönemi için araştırmıştır. Tahmin edilen regresyon denkleminin bulgularına göre, ödemeler dengesi açığının dış borç üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle ödemeler dengesinin sağlanmasına ve yeniden borçlanmaya gitmeden yeni finansman kaynaklarının yaratılmasına önem verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda ihracat gelirlerini artırıcı, ithalat giderlerini kısıcı politikaların hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Saçık ve Alagöz (2010) Türkiye'de 2001-2009 dönemi içinde cari işlemler açığı ile borçlanma arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Bu süreç içerisinde oluşan cari açıkların doğrudan fiziki yatırımlar ve hisse senedi şeklindeki portföy yatırımları dışında kalan sermaye girişleri ile finanse edilmesi sonucunda dış borç yükünün arttığı belirlenmiştir. Borç yaratan sermaye girişleri ile cari işlemler hesabının finanse edilmesi özellikle borçların döndürülmesi açısından vade süresini oldukça kısaltmaktadır. Üzümcü ve Kırpık (2015) Türkiye'de cari işlemler hesabındaki açıklar ile dış borç stoku arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi üzerinden EKK regresyon yöntemi ile analiz etmiştir. Ampirik sonuçlar Türkiye'de cari işlemler hesabındaki açıktan toplam dış borç stokuna doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Böylece, Türkiye'de iç tasarrufların yetersizliği nedeni ile ortaya çıkan cari işlemler hesabındaki açık dış tasarrufların ülkeye çekilmesi sonucunda dış borcun yükselmesine neden olmaktadır. Burada cari işlemler hesabında oluşan açıklar daha çok özel sektör dış borç stokunu artırmaktadır. Çeştepe vd. (2014) Türkiye'de 1980 ve 2013 yılları arasındaki verileri kullanarak cari açıklar ile dış borçlar arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçları Türkiye'de cari işlemler açıklarından dış borç stokuna doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, dış borç artırıcı şekilde cari açığını finanse eden Türkiye ekonomisinin cari açık ve dış borçların sürdürülebilirliğine ilişkin önemli riskler taşıdığı belirtilmiştir. Bunun için cari açıkların finansmanında borç yaratmayan kaynaklara ağırlık verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Adem ve Vuran (2018) Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren sanayi üretim indeksindeki yükselişlerle beraber cari işlemler hesabında önemli açıkların yaşanmaya başladığını tespit etmiştir. Ayrıca bu süreçte cari işlemler hesabında oluşan açıklar ülkenin dış borç yükünde önemli artışlara neden olmaktadır. Dış borç yapısının özellikleri ile ilgili olarak ise bu borçların nispeten uzun vadeli bir nitelik taşıması yanında daha çok özel sektör yükümlülüğünden kaynaklığı belirlenmiştir. Sonuç olarak cari açıkların büyümenin önemli bir dinamiği olduğu ve daha çok borç yaratan sermaye girişleri ile finanse edildiği ortaya konmuştur. Yıldız (2019) Türkiye ekonomisinde dış borç, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. VAR modeli çerçevesinde 1998-2017 dönemine ait verileri kullanarak yapılan analizde cari açığın dış borç üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Cari işlemler açığı ile milli gelir arasındaki doğru orantılı ilişki göz önüne alındığında Türkiye'de ekonomik büyümenin finansmanında dış borcun önemli bir kaynak olarak kullanıldığı belirlenmektedir.

Yukarıda belirtilen çalışmalar yanında literatürde nedenselliğin dış borç stokundan cari işlemler hesabına doğru işlediğini ileri süren bazı araştırmalarda vardır. Bu görüşü savunan iktisatçılar, yurt içindeki harcama

kaynak dengesizliğinden bağımsız bir şekilde, ülkeye yönelen borç yaratan sermaye girişlerinin cari işlemler hesabındaki dengeyi etkilediğini ileri sürmektedir. Buna göre fon miktarı kıt olduğu için yüksek finansal getiri sunan gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı finansal sermaye bu ülkelerde çeşitli kanallardan toplam talep unsurlarını artırmaktadır. Bu kapsamda yabancı finansal sermaye girişlerinin banka kredilerini harekete geçirerek tüketim ve yatırım harcamalarını teşvik ettiği görülmektedir. Böylece ülkede toplam talebin yükselmesi ile harcama ve gelir (üretim) arasındaki dengenin bozulması ithalatı artırarak cari işlemler hesabında açıklara neden olmaktadır. Buna göre ülkeye yönelik sermaye girişleri sonucunda artan dış borç ile birlikte toplam talebin canlanması cari işlemler dengesinde açıklara yol açmaktadır. Bunun yanında bazı çalışmalarda dış borç stokundaki gelişmelerin orta ve uzun vadede cari işlemler hesabında dengeleyici bir rol oynayabileceği de belirtilmiştir. Öyle ki, dış borçların ulaştığı yüksek seviye nedeni ile ülkenin risk priminin yükselmesi yabancı sermaye sahiplerini bu ülkelere borç verme konusunda isteksiz hale getirebilmektedir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye girişinin durması ile birlikte ülkede oluşan fon kıtlığı tüketim ve yatırımların dolayısı ile toplam talebin gerilemesine yol açarak cari işlemler hesabında dengeleyici bir fonksiyon yerine getirebilmektedir. Burada yine dış borç stokundan cari işlemler hesabı dengesine yönelik bir nedensellik ilişkisi var olmaktadır. Ancak bu durumda dış borç stokundaki artışlar orta ve uzun vadede cari işlemler hesabında açığı azaltarak dengeleyici bir rol oynamaktadır.

Nedensellik ilişkisinin dış borç stokundan cari işlemler açığına doğru işlediğini ileri süren Muli ve Ocharo (2018) araştırmasını Kenya ekonomisi için 1980 ile 2015 yılları arasındaki dönem için gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda dış borç ile cari işlemler açığı arasındaki ilişki Hata Düzeltme Modelini kullanılarak analiz edilmiştir. Ekonometrik sonuçlar dış borçların cari işlemler hesabında açığa neden olduğunu göstermiştir. Buna göre dış borç yolu ile yabancı tasarrufların ülkeye çekilmesi iç tasarrufları azaltarak ülkede yatırım tasarruf açığının büyümesine neden olmaktadır. Buradan hareketle cari işlemler hesabındaki açıkların ekonomide istikrarsızlık yaratmaması için Kenya'da dış borç yönetimine özel önem verilmelidir. Dış borç stokundaki artışların cari işlemler hesabındaki dengeyi etkilediğini ileri süren görüşle ilgili olarak Aristovnik'in (2006) Doğu Avrupa'daki geçiş ekonomileri üzerinde yaptığı çalışmada önemli bulgulara ulaşmıştır. Cari işlemler hesabı dengesini etkileyen faktörler 1992-2003 dönemi için araştırılmıştır. Panel veri analizi sonuçları dış borçların cari işlemler hesabı üzerinde pozitif bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Böylece, dış borç hacmindeki artışın risk pirimini yükselterek yurt içi finansal piyasalarda borçlanmayı güçleştirmesi toplam talep unsurlarını daraltarak cari işlemler hesabının dengelenmesine yol açmaktadır. Bulut (2011) çalışmasında dış borçların cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini 45 gelişmekte olan ülke üzerinden 1972-2006 dönemi için analiz etmiştir. Burada dış borçlardaki artışın cari işlemler hesabında açığa yol açan toplam talep unsurları üzerinde yarattığı etki incelenmiştir. Sonuçlar dış borçlardaki artışların cari işlemler dengesi üzerinde azaltıcı yönde etki yarattığını göstermiştir. Burada özellikle dış borçlardaki artışların yarattığı riskler ile hane halkı tüketim harcamaları üzerinde baskı oluşturarak cari işlemler hesabındaki açıklar üzerinde dengeleyici etki yarattığı belirlenmiştir. Her ne kadar dış borç seviyesindeki gelişmeler özel sektör yatırımları ve kamu harcamaları üzerinde etkili olmasa da özel sektör tüketim harcamaları üzerinde yarattığı baskılar dolayısı ile cari işlemler açığı üzerinde dengeleyici bir rol oynayabilmektedir. Ibhagui (2018) Sahra Altı Afrika ülkelerinde 1985 ve 2013 yılları arasındaki verileri kullanarak dış borcun cari açık üzerindeki etkisini belirlemiştir. Ampirik bulgular dış borcun artmasına bağlı olarak toplam talep üzerinde oluşturduğu kısıtlar ile cari açıkları düşürdüğünü belirlemiştir. Ayrıca dışa açıklık arttıkça bu etkinin daha da yükseldiği tespit edilmiştir. Bu yüzden dış borçların cari işlemler dengesi üzerindeki düzenleyici etkisinin işleyebilmesi için etkin bir dışa açıklık politikası yürütülmelidir.

Türkiye ekonomisine yönelik bazı araştırmalarda da nedenselliğin dış borç miktarından cari işlemler dengesine yönelik olarak geliştiğini gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Türk (2019) ekonomik büyüme ile birlikte dış borçların cari işlemler hesabı üzerindeki etkisini 1992 ile 2017 yılları arasındaki dönem için analiz etmiştir. Ekonometrik sonuçlar 2001 yılına kadar kamu kesimin 2001 yılından sonraki dönemde ise özel sektör borçlanmasının cari işlemler hesabını olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Böylece sermaye girişleri dış borç stokunu artırırken, söz konusu fonlar ihracata yönelik üretimde kullanılmadığı için, cari açıklarının sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır. Bunun için dış borç stokunu artıran sermaye girişlerinin ihracata

yönelik yatırımlara yönlendirilmesi ekonominin geleceği açısından önem taşımaktadır. Çiğdem (2020) Türkiye'de dış borçlanmadaki gelişmelerin bankacılık sektöründe mevduat ve krediler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada 2014-2020 dönemi arasındaki veriler ARDL yöntemi ile analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar dış borçlanmadaki gelişmelerin cari açıktaki değişimlere göre toplam kredi hacmi üzerinde çok daha büyük bir daraltmaya yol açtığını ortaya koymuştur. Her ne kadar yazar çalışmasında böyle bir sonucu varmasa da elde edilen bu bulgulardan Türkiye'de dış borcun kredi daralmasına yol açmak suretiyle tüketim ve yatırım üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu tespit edilebilir. Buradan hareketle de dış borçların toplam talep de düşüşlere yol açarak cari işlemler hesabındaki açıklar üzerinde istikrar sağlayıcı bir rol oynadığı belirlenebilir. Bu durum şüphesiz dış borç ve cari açık arasında kısır döngünün oluşmasını engellemektedir.

Literatür incelendiğinde bazı çalışmalarda cari açık ile dış borç arasındaki ilişkinin cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki etkileşim çerçevesinde analiz edildiği görülmektedir. Böylece cari işlemler hesabındaki gelişmelerin sermaye hesabındaki gelişmeleri belirlemesi durumunda cari işlemler hesabındaki açıkların dış borç stokundaki değişimlerin nedeni olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan, sermaye hesabındaki gelişmelerin cari işlemler hesabındaki gelişmeleri etkilemesi durumunda ise dış borcun cari açığın nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır.

Cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması kapsamında Gürsoy ve Yılancı (2013) Emirmahmutoğlu ve Köse panel nedensellik testini kullanarak bazı Avrupa ülkelerinde 2002–2010 dönemini kapsayan üç aylık veriler üzerinden analiz yapmıştır. Bulgular, cari hesaptaki gelişmelerin sermaye hesabındaki değişimlerin nedeni olduğunu göstermiştir. Urbanovsky (2017) Çek Cumhuriyeti'nde cari hesap ile finans hesabı arasındaki etkileşimi incelemiştir. Johansen Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme modeli çerçevesinde yürütülen ampirik analizde 1995–2015 dönemine ait üç aylık veriler kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, nedensellik ilişkisinin yönünün cari hesaptan finans hesabına doğru olduğunu göstermiştir. Yan ve Yang (2008) Arjantin, Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Tayland'dan oluşan gelişmekte olan ülke grubu üzerinden 1989 ile 2005 yılları arasındaki döneme ait verileri kullanarak cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki etkileşimi analiz etmiştir. Ampirik bulgular gelişmekte olan ülkelerde finans hesabında kaydı tutulan yabancı sermaye girişlerinin cari işlemler hesabındaki açıkları etkilediğini ortaya koymuştur. Mastroyiannis (2012) Portekiz ekonomisinde cari hesap ile finans hesabı arasındaki ilişkiyi 1980-2009 dönemi üzerinden incelemiştir. Granger nedensellik testi sonuçları, sermaye girişlerinin cari hesap dengesini etkilediğini belirlemiştir. Böylece yabancı sermaye girişleri Portekiz ekonomisinde cari işlemler hesabında dengesizliklere yol açabilmektedir. Yalta ve Sağlam (2016) gelişmekte olan 19 piyasa ekonomisi için dinamik panel nedensellik yaklaşımı uygulayarak 1980 ve 2009 yılları arasındaki dönem için cari işlemler ile farklı türdeki sermaye girişleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik sonuçlar sermaye girişlerinin cari açıklara neden olduğunu göstermiştir.

Türkiye'ye yönelik çalışmalarla ilgili olarak Kesgingöz ve Karataş (2016) cari işlemler ve finans hesapları arasındaki nedensellik ilişkisini 1992–2005 dönemi üzerinden araştırmıştır. Ampirik sonuçlar nedenselliğin cari işlemler hesabından finans hesabına doğru işlediğini ortaya koymuştur. Ancak Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genellikle sermaye hesabı cari işlemler hesabındaki gelişmelerin nedeni olarak bulunmuştur**.** Saçık ve Karaçayır (2015) Türkiye'de 1992 ile 2013 yılları arasındaki dönem için cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Ampirik sonuçlar finans hesabında kaydı tutulan doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımlarının cari işlemler dengesini etkilediğini ortaya koymuştur. Turan ve Karakaş (2016) cari denge ile finans hesabı arasındaki ilişkiyi 1998-2014 dönemine ait üç aylık verileri Toda-Yamamoto ve Hatemi-J nedensellik testlerini kullanarak araştırmıştır. Ampirik bulgular, finansal hesaptan cari dengeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Tüzemen ve Tüzemen (2018) Toda-Yamamoto ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testlerini kullanarak 2002-2017 dönemi üzerinden finansal hesap ile cari hesap dengesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik bulgular, Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarının cari dengede değişikliklere neden olduğunu göstermektedir. Son olarak, Gümüşoğlu ve Alçın (2019) VAR modelini kullanarak 1998-2015 dönemine ait üç aylık verileri analiz etmiştir. Ampirik

bulgular Türkiye'de sermaye hesabındaki gelişmelerin cari işlemler hesabındaki değişimleri belirlediğini ortaya koymuştur.

VERİ SETİ, METODOLOJİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de cari işlemler hesabındaki açık (CA) ile dış borç (DB) miktarı arasındaki ilişkiler ampirik olarak araştırılacaktır. Bunun için 2003 ile 2019 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenecektir. Cari işlemler hesabı açıklarına (CA) ilişkin veriler ödemeler dengesi istatistiklerinden alınmıştır. Dış borç (DB) verileri ise brüt dış borç stoku üzerinden tanımlanmıştır. Söz konusu değişkenlere ait zaman serileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) yardımı ile elde edilmiştir.

Araştırmada cari işlemler dengesindeki açık ile dış borç arasındaki ilişki Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Bu yöntem, verilere ilişkin durağanlık ve koentegrasyon ön bilgisine ihtiyaç duymaksızın, nedensellik ilişkisinin araştırmalısına imkân vermektedir. Böylece, Toda-Yamamoto nedensellik testi eşbütünleşme özelliklerine duyarlı olmayan bir yöntemdir. Ayrıca durağan ya da durağan olmayan VAR modelleri için uygulanabilir. Başka bir ifade ile bu yöntemde değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri ya da eşbütünleşme vektör sayısının belirlenmesi gibi ön testlere ihtiyaç duyulmamaktadır.

Bu yöntem çerçevesinde ilk önce birim kök testi uygulanarak değişkenler içerisinde en yüksek entegre seviyesi (dmax) belirlenmektedir. Daha sonra değişkenlere ait kurulacak VAR modeli için uygun gecikme sayısı (k) tespit edilmektedir. Son aşamada ise ilk VAR modelinin gecikme sayısına (k) değişkenlere ait en yüksek entegre derecesi (dmax) eklenerek bulunan (k+dmax) gecikme değeri için yeni bir VAR modeli elde edilmektedir. Bu şekilde oluşturulan VAR modeline ilişkin olarak çalışmamızda tahmini yapılan denklemler aşağıda belirlenmiştir.

$$CA_t = \alpha_0 + \alpha_{1i} \sum_{i=1}^{k} CA_{t-i} + \alpha_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} CA_{t-j} + \mu_{1i} \sum_{i=1}^{k} DB_{t-1} + \mu_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} DB_{t-j} + u_t \quad (1)$$

$$DB_t = \beta_0 + \beta_{1i} \sum_{i=1}^{k} DB_{t-i} + \beta_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} r_{t-j} + \Upsilon_{1i} \sum_{i=1}^{k} CA_{t-1} + \Upsilon_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} CA_{t-j} + \nu_t \quad (2)$$

Yukarıda belirtilen denklemler çerçevesinde cari açığın (CA) bağımlı değişken olduğu denklemde boş hipotez; dış borç miktarından (DB) cari açığa (CA) doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şekilde kurulmuştur. Öte yandan, dış borç miktarının (DB) bağımlı değişken olduğu denklemde boş hipotez; cari açıktan (CA) dış borç miktarına (DB) doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şekilde kurulmuştur. Bu çerçevede nedenselliğin yönünü araştırmak için düzeltilmiş (modified) WALD (MWALD) testi uygulanmaktadır. Hesaplanan MWALD test istatistiği k serbestlik dereceli X^2 tablo değerinden büyük olması durumunda değişkenler arasında nedensellik olmadığını ileri süren sıfırı hipotezleri ret edilmektedir. Buna göre 1'nolu denklemde H_0: $\mu_{1i} = 0$ hipotezi reddedilirse, dış borçların (DB) cari açığın (CA) nedeni olduğu sonucuna varılacaktır. Aynı şekilde 2'nolu denklemde H_0: $\Upsilon_{1i} = 0$ hipotezi reddedilirse, cari açığın (CA) dış borçların (DB) nedeni olduğu tespiti yapılacaktır.

Toda - Yamamoto nedensellik testini araştırılırken bazı ekonometrik testlerin gerçekleştirilmesi de gerekmektedir. Genellikle hata terimlerine ilişkin otokorolesyon sorunu LM testi ile değişen varyans sorunu ise White Testi ile kontrol edilmektedir. Bunun yanında AR Karakteristik Polinomu'nun Test Kökleri kullanılan modelin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını belirlemek için incelenir.

Ekonometri analiz yukarıda belirtilen çerçevede öncelikle veriler üzerinde Dickey ve Fuller (1981) tarafından önerilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dicket Fuller-ADF) birim kök testinin uygulaması ile başlamaktadır. Aslında Toda-Yamamoto Nedensellik Testi farklı dereceden durağan seriler arasında nedensellik analiz yapılmasına imkân vermektedir. Ancak maksimum bütünleşme derecesinin (dmax) belirlenmesi kısıtlanmış VAR modelinin kurulması açısından önem taşımaktadır. Cari işlemler hesabındaki

açık ve dış borç verilerine ilişkin ADF test sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. ADF birim kök testleri hem cari açık ve hem de dış borç serilerinin birinci farkı alındığında durağanlaştıklarını göstermektedir. Böylece her iki değişkenin birinci dereceden durağan, I (1), olduğu sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, maksimum bütünleşme derecesi (dmax) 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Test Sonuçları

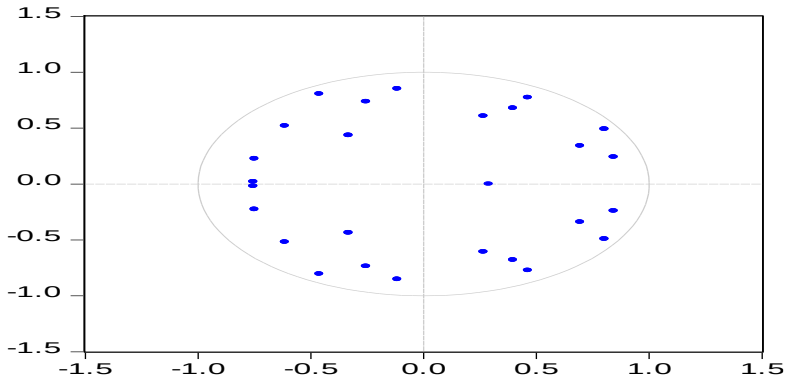
Değişkenler	Sabit		Sabit + Trend	
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
CA	-1,8563	0,2289	-1,7622	0,2151
DB	-2,2833	0,1312	-2,4721	1,1476
ΔCA	-4,6801	0,0000*	-4,7919	0,0000*
ΔDB	-5,1690	0,0000*	-5,3949	0,0000*

Not: *, % 1 seviyesinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Maksimum bütünleşme derecesi ADF birim kök testi ile belirlendikten sonra, istikrar koşulu yanında otokorolesyon ve değişen varyans şartlarını yerine getiren bir VAR modeli oluşturularak gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ekonometrik test sonuçlarını yerine getiren VAR modelinin gecikme sayısı (k) 3 olarak bulunmuştur. Bu VAR modelinin tutarlılık, otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlar yaşamadığını ortaya koymak için sırası ile Karakteristik Polinom Kök Grafiği, Lagrange Çarpanı Testi ve White Testi gerçekleştirilmiştir.

Oluşturulan kısıtsız VAR modeline ilişkin AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Şekil 1'de gösterilmiştir. Buradan görüldüğü gibi AR polinomunun ters kökleri birim çember içinde yer almaktadır. Böylece VAR (3) modeli istikrar koşulunu yerine getirmektedir. Başka bir ifade ile oluşturulan VAR(3) modeline ait Şekil 1'de gösterilen Karakteristik Polinom Kök Grafiği kurulan kısıtlı VAR modelinin istikrarlı bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır.

Şekil 1: Karakteristik Polinom Kökleri Grafiği

Oluşturulan VAR modelinin Larange Çarpanı test sonuçları ise Tablo 2'de sunulmuş ve buradaki olasılık değerleri modelde otokorolesyon yoktur sıfır hipotezini % 5 anlamlılık düzeyinde ve on gecikmeye kadar ret

edememektedir. Buradan hareketle VAR modelinde otokorolesyon sorunu olmadığı açıkça ortaya konmaktadır.

Tablo 2: Lagrange Çarpanı Testi Sonuçları

Gecikme	LM istatistiği	Olasılık
1	16.49720	0.0657
2	16.37423	0.0695
3	15.73932	0.0725
4	18.85352	0.0965
5	13.01251	0.1620
6	13.55807	0.1389
7	10.13205	0.3399
8	12.45390	0.1889
9	8.326723	0.2816
10	4.971102	0.3368

Son olarak, Tablo 3'deki White Testi sonuçları ile modelde değişen varyans sorununun varlığı kontrol edilmiştir. Test sonucu elde edilen olasılık değeri modelde değişen varyans sorunu olmadığını iddia eden sıfır hipotezini % 5 anlam düzeyinde ret edememektedir. Dolayısı ile kurulan VAR modelinde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Tablo 3: White Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi (H_0)	Ki-Kare	Olasılık
Değişen Varyans Yoktur	56.2709	0.8137

Son olarak Toda-Yamamoto nedensellik testi için oluşturulacak modelin geçime sayısı (k+dmax) 4 olarak belirlenmiştir. Bunun için ekonometrik testlerden geçen kısıtlanmamış VAR modelinin gecikme sayısı (k) olan 3 ile değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi (dmax) olan 1 sayı toplanmıştır. Tablo 3'de kısıtlanmış VAR modeline dayalı olarak gerçekleştirilen Toda-Yamamoto nedensellik test sonuçları verilmiştir. Buna göre hesaplanan MWALD test istatistik değerleri % 5 anlam düzeyinde her iki yöne doğru nedenselliğin olmadığını iddia eden sıfır hipotezlerini ret etmemize imkân vermektedir. Böylece, Türkiye'de cari açık ile dış borç arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi var olmaktadır. Bu durum cari işlemler hesabındaki açıkların dış borcu artırırken aynı zamanda dış borçlardaki artışların cari işlemler hesabındaki açığı büyüttüğünü göstermektedir.

Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotezler	İstatistik Değeri	Olasılık	Karar
DB, CA'nın nedeni değildir	4,4076	0,0361*	Ret
CA, DB'nin nedeni değildir	5.8978	0,0245*	Ret

Not: *, % 5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ

Gelişmekte olan ülkeler genellikle cari işlemler hesabında açık veren ekonomilere sahiptir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin önemli derecede dış borç yükü altına girdiği görülmektedir. Kimi zaman bu iki önemli sorun bir biri ile etkileşime girerek gelişmekte olan ülkelerde ciddi krizlere yol açabilmektedir. Literatürde genel olarak cari açıkların dış borca yol açtığı iddia edilmektedir. Ancak dış borcun cari işlemler hesabında açıklara yol açtığını ileri süren ampirik kanıtlara da ulaşılmaktadır. Değişkenler arasında nedensellik yönüne ilişkin kesin bir fikir birliğine ulaşılamaması cari açık ve dış borçların sürdürülebilirliğini sağlamak için uygulanacak politikaların tasarlanma sürecinde belirsizlik yaratmaktadır. Bunun için cari açık ile dış borç arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesine yönelik çalışmalara büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle çalışmamızda Türkiye'deki cari işlemler hesabındaki açık ile dış borç arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için 2003 ile 2019 yılları arasındaki veriler Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Ekonometrik sonuçlar Türkiye'de cari açıklarla dış borçlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre Türkiye'de cari açık ile dış borç miktarındaki gelişmeler bir birini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum Türkiye'de ekonomik istikrarın dış gelişmelere karşı bağımlılığını dolayısı ile kırılganlığını artırmaktadır.

Bunun ötesinde elde edilen bulgular Türkiye'de cari açık ve dış borçlarla ilişkili olarak ekonomik kriz çıkma riskinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun için Türkiye'deki politika yapıcılar için cari açık ve dış borçların sürdürülebilirliğine ilişkin uygulamaların hayata geçirilmesi öncelik taşımalıdır. Ayrıca, çift yönlü nedensellik ilişkisi göz önüne alınarak, tasarlanacak politikaların kapsamı hem cari açık hem de dış borçların sürdürülebilirliğine ilişkin uygulamaları içine alacak kadar geniş tutulmalıdır. Öyle ki, hem ithal girdi kullanımını azaltarak yurt içi kaynak harcama dengesini sağlayacak hem de borç yaratan sermaye girişlerini sınırlandıracak şekilde sermaye hareketlerinin yönetimini etkinleştirecek politikalara aynı anda ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Adem, A. M. & Vuran, B. (2018). Why Does Turkey have a Chronic Current Account Deficit? An Empirical Analysis. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences,* 8 (1), 104-118.

Akçay, B. (2012). Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi Cari Açık İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 163, 15-35.

Alam, N. & Taib, F. M. (2013). An Investigation of the Relationship of External Public Debt with Budget Deficit, Current Account Deficit and Exchange Rate Depreciation in Debt Trap and Non-Debt Trap Countries. *European Scientific Journal*, 9 (22), 144-158.

Aristovnik, A. (2006). The Determinants and Excessiveness of Current Account Deficits in Aastern Europe and the Former Soviet Union. *The William Davidson Institute Working Paper*, Number: 827.

Auboin, M. (2004). The Trade, Debt and Finance Nexus: at the Crossroads of Micro and Macroeconomics. *World Trade Organisation, Discussion Paper*, No: 6.

Bulut, L. (2011). External Debt and Current Account Adjustments. *The B.E. Journal of Macroeconomics*. 11(1), 1-51.

Brissimis, N. S., Hondroyiannis, G., Papazoğlu, C., Tsaveas, T. N. & Vasardani, A. M. (2010). Current account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change. *European Central Bank Working Paper Series*, No: 1243.

Çeştepe, H., Ursavaş, U. & Güdenoğlu, E. (2014.). Türkiye'de Cari Açık ve Dış Borç Arasındaki Nedensellik Analizi, *I. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Bildiri Kitabı,* 100-109.

Çigdem, G. & Altaylar, M. (2020). Cari Açık ve Dış Borçlanmanın Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. İçinde, *Sektör Analizleriyle Türkiye Ekonomisi*, Edit: Beyhan İncekara, Akademisyen Kitabevi.

Dickey, D.A. & Fuller, W.A. 1981. Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057-72.

Gümüşoğlu, N. K. & Alçın, S. (2019). The Impact of Capital Flows on Current Account Deficit for Turkey. *Journal of Life Economics*, 6 (1), 21-34.

Gürsoy, B. & Yılancı, V. (2013). Financial Liberalization and External Imbalances: The Case of CESEE Countries. *MIBES Conference Proceedings*, Larissa, 8-10 June 2013.

Higgins, M. & Klitgard, T. (1998). Viewing the Current Account Deficit as a Capital Inflow. Federal Reserve Bank of New York, *Current Issues*, 4 (13), 1-6.

Ibhagui, O. W. (2018). External Debt and Current Account Adjustments: The Role of Openness. *Cogent Economics & Finance*, 6, 1-41.

Karagöz, K. (2007). Türkiye'de Dış Borçlanmanın Nedenleri Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 66-67, 99-110.

Kesgingöz, H. & Karataş, R. A. (2016). Foreign Direct Investment and Current Account Deficit with Relations and Policy Recommendations for the Current Account Deficit. *Journal of the Human and Social Science Research*, 5 (3), 597-610.

Loganathan, N., Sukemi, M. N. & Sanusi, A. A. (2010). External Debt and Macroeconomics Performance in Malaysia: sustainable or Not? *Global Economy and Finance Journal*, 3 (2), 122-132.

Mastroyiannis, A. (2012). Causality Relationship in the Structure of Portugal's Balance of International Payments. *International Journal of Business and Social Science*, 3 (15), 54-61.

Mehta, M. B. & Kayumi, H. F. (2014). Effect of India's Current Account Deficit on External Debts and Foreign Exchange Rates. *IOSR Journal of Economics and Finance*, Special Issue for 7th International Business Research Conference, Vol: 1, 54-65.

Muli, J. M. & Ocharo, K. N. (2018). External Debt servicing and Current Account Balance in Kenya. *International Journal of Development and Sustainability*. 7(5), 1688-1710.

Mütevelli, D. & Konak, A. (2019). Türkiye'de Cari Açığın Finansman Yapısı ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 123-140.

Saçık, S. Y. & Alagöz, M. Türkiye'de Cari İşlemler açığı Sorunu ve Borçlanma ile İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 113-120.

Saçık, S. Y. & Karaçayır, E. (2015). Türkiye'de Cari İşlemler Hesabının Finansmanı: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 155-166.

Toda H. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregression with Possible Integrated Process. *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Turan, T. & Karakaş, M. (2016). The Relationship between Current Account Balance and Financial Account: An Empirical Study for Turkey. *Maliye Dergisi*, 170, 45-58.

Türk, E. (2019). Ekonomik Büyüme ve Dış Borçların Cari İşlemler Üzerindeki Etkisinin Farklı Bir Perspektiften Analizi. *Fiscaoeconomia*, 3 (1), 228-245.

Tüzemen, Ö. B. & Tüzemen, S. (2018). Current Account Imbalance and Foreign Capital Inflows in Turkey: What Causes What? *Journal of Management and Economics Research*, 16 (4), 71-86.

Urbanovsky, T. (2017). The Connection between the Exchange Rate and the Balance of Payments Accounts in the Czech Republic: An Econometric Approach. *Financial Assets and Investing*, 1, 58- 71.

Üzümcü, A. & Kırpık, N. (2015). Türkiye Ekonomisinde 1980-2014 Döneminde Cari İşlemler Bilançosu Açıkları Dış Borçlanma İlişkisinin Analizi. *I. Uluslararası Kafkasya Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi Bildiri Kitabı*, 597-618.

Yalta, A. Y. & Sağlam, B. B. (2016). Interaction between Capital Flows and Current Account: a Dynamic Panel Causality Analysis of Emerging Market Economies. *Applied Econometrics and International Development*, 16 (2), 25-32.

Yan, H. & Yang, C. (2008). Foreign Capital Inflows and the Current Account Imbalance: Which Causality Direction? *Journal of Economic Integration*, 23 (2), 434-461.

Yıldız, F. (2019). Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8 (4), 3416-3438.

TÜRKİYE'DE FAİZ ORANININ YATIRIMA ETKİSİ

THE IMPACT OF INTEREST RATE ON INVESTMENT IN TURKEY

ÖZCAN KARAHAN

Prof. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-1179-2125

ÖZET

Faiz oranları önemli bir gösterge olarak birçok ekonomik gösterge ile etkileşim halindedir. Bunun için literatürde faiz oranı seviyesindeki değişimleri diğer makro ekonomik göstergelerin temel dinamik olarak ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Bu çerçevede literatürde en çok dikkat çeken araştırmalar faiz oranlarının yatırımlar üzerinde yarattığı etkileri analiz eden çalışmalara aittir. Neo-klasik yaklaşımı benimseyen iktisatçılar yaptıkları analizler sonucunda faiz oranı ile yatırımlar arasında negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yatırım finansman maliyeti olarak ele alındığından faiz oranındaki artışlar kar oranlarını sınırlandırdığından yatırım seviyesini de olumsuz etkilemektedir. Uzunca bir süre hâkim olan bu görüş yatırımların artırılmasına yönelik olarak bütün ülkelerde düşük faiz politikalarının yaygın bir biçimde uygulanmasına neden olmuştur. Öte yandan, McKinnon- Shaw Hipotezi özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranı ile yatırımlar arasında doğru orantılı bir etkileşim olduğunu iddia etmiştir. Buna göre düşük faiz oranları, zaten ciddi tasarruf düşüklüğü nedeni ile fon arzı kısıtı altında bulunan gelişmekte olan ülkelerde, finansal piyasaları iyice işlevsiz hale getirmektedir. Öyle ki, düşük faiz nedeni ile tasarrufların dolayısı ile fon arzının düşmesi yatırımları finanse etmek için kullanılacak imkanları sınırlandırmaktadır. Bu yüzden tasarrufları harekete geçirerek yatırım miktarını yükseltmek için faizlerin artırılması bir zorunluluk haline gelmektedir. Çalışmamızda yukarıdaki tartışmalara katkı sunmak amacı ile Türkiye'de faiz oranlarının yatırım seviyesi üzerine yarattığı etkiler incelenmiştir. Hata Düzeltme Modeli kullanılarak 2003 ile 2019 yılları arasındaki döneme ait verilerin analiz edilmesi sonucunda McKinnon- Shaw hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Böylece, Türkiye'de yatırımları dolayısı ile ekonomik büyümeyi artıracak politikalar çerçevesinde faiz oranları tasarrufları teşvik edecek şekilde önemli bir araç olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Faiz Oranı, Yatırım, Türkiye, Hata Düzeltme Modeli.

ABSTRACT

Interest rates, as an important indicator, interact with many economic variables. For this, many studies have been conducted in the literature that considers the changes in the interest rate level as the basic dynamics of other macroeconomic variables. In this context, the most striking researches in the literature belong to studies analysing the effects of interest rates on investments. Economists adopting the Neoclassical approach have argued that there is a negative relationship between the interest rate and investments. Since it is considered as the financing cost of investments, increases in interest rates limit the profit rates and thus affect the investment level negatively. This view, which has been dominant for a long time, has led to the widespread implementation of low-interest policies in all countries in order to increase investments. On the other hand, McKinnon - Shaw Hypothesis claimed that there was a direct proportional interaction between interest rate and investments, especially in developing countries. Accordingly, low-interest rates make the financial markets in developing countries, which are already experiencing a shortage of funds due to serious savings difficulties, even more dysfunctional. The decrease in the supply of funds due to low-interest-rate and savings limits the opportunities to be used to finance investments. Therefore, it becomes a necessity to increase the interest rates in order to enhance the investment amount by stimulating the savings. In our study, in order to contribute to the discussion

above the impact of interest rates on the investment level in Turkey was examined. As a result of analysing the data for the period between 2003 and 2019 using the Error Correction Model, it was determined that the hypothesis of McKinnon - Shaw is valid in Turkey. Thus, within the framework of policies to boost economic growth through increasing investments, interest rates can be used as an important tool to encourage savings in Turkey.

Keywords: Interest Rate, Investment, Turkey, Error Correction Model.

GİRİŞ

Bütün ülkeler toplumsal refahı artırmak için sürdürülebilir bir büyüme oranına ulaşmayı temel bir hedef olarak belirlemiştir. Bu hedefe ancak üretim kapasitesinde artış sağlayacak yatırım miktarının yükseltilmesi ile ulaşılabilir. Bununla birlikte yatırımları genişleterek büyüme hedefine ulaşmak için izlenecek yola ilişkin çok değişik görüşler ortaya atılmıştır. Buna paralel olarak yatırım seviyesini yükseltmeye yönelik olarak farklı iktisat politikalarının geliştirildiği görülmektedir. Bunlar içinde faiz oranlarını yatırım seviyesinin önemli bir dinamiği olarak ele alan yaklaşımlar literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre faiz oranı seviyesi bir politika aracı olarak ele alınarak yatırım miktarını artırma hedefi doğrultusunda yönetilmeye çalışılmaktadır.

Literatür de faiz oranı seviyesini yatırımların temel dinamiği olarak belirleyen birçok araştırmanın var olduğu görülmektedir. Faiz oranları ile yatırım arasındaki ilişki para politikalarının aktarım sürecinde çok açık bir biçimde ortaya konmaktadır. Bununla birlikte faiz oranları ile yatırım arasındaki bağlantının yönüne ilişkin ileri sürülen görüşler arasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Neo-Klasik iktisatçılar faizler ile yatırım seviyesi arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Buna göre yatırım miktarının artması için faiz oranı seviyesinin düşürülmesi gerekmektedir. Öte yandan McKinnon-Shaw Hipotezine göre özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranı ile yatırım seviyesi arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Böylece faiz oranlarındaki artış yatırım seviyesinin yükselmesine dolayısı ile ekonomik büyümeye yol açmaktadır.

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için üretim seviyesini sürekli bir biçimde artırmak temel bir hedeftir. Bunun için üretim seviyesini dolayısı ile ülkedeki yatırım düzeyini yükseltecek politikalara büyük bir ihtiyaç vardır. Bu noktada yatırımların önemli bir dinamiği olarak faiz politikalarına ilişkin nasıl bir stratejinin izleneceği Türkiye ekonomisi için önem kazanmaktadır. Buradan hareketle çalışmamızda Türkiye'deki faiz oranları ile yatırım seviyesi arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Bunun için 2003 ile 2019 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model – ECM) kullanılarak analiz edilmiştir. Böylece, Neo-Klasik Yaklaşım ile McKinnon-Shaw Hipotezi arasında literatürde yapılan tartışmaya katkı sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, çalışma sonucunda elde edilen bulgular ile Türkiye'de yatırımları artırmaya yönelik faiz politikalarının tasarlanma sürecine katkı sunulması hedeflenmektedir.

Yukarıda belirtilen çerçevede çalışmanın ikinci kısmında literatürde faiz oranı ile yatırım arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar gözden geçirilmiştir. Üçüncü kısımda ampirik araştırmaya ilişkin veri seti, ekonometrik yöntem ve ampirik sonuçlara ilişkin bilgiler sunulmuştur. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgulardan hareketle hem literatürde sürdürülen tartışmalara hem de Türkiye ekonomisinde yatırım politikası tasarım sürecine ilişkin bazı çıkarımlarında bulunulmuştur.

LİTERATÜR

Faiz oranı finansal piyasaların işleyiş sürecinde dolayısı ile bir bütün olarak ekonomik sistemin değer yaratma mekanizması içinde etkili olan önemli değişkenlerin başında gelmektedir. Faiz oranları finansal araçların değerinin belirlenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki, faiz oranları, vadeli mevduat hesabında elde edilen kazanç yanında hisse senetleri, tahviller ve yabancı para birimleri gibi finansal varlıkların fiyat

oluşumunda oldukça etkili bir faktördür. Bu şekilde faiz oranları reel ekonomide üretici ve tüketici birimlerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını önemli derecede etkilemektedir. Burada faiz oranlarının tasarruf dolayısı ile yatırım miktarı üzerinde oluşturduğu etkiler ekonomik büyüme süreci ile yakından ilişkili olduğundan oldukça önemlidir.

Literatür incelendiğinde faiz oranının özelikle yatırım düzeyi üzerinde yarattığı etkilerin ayrıntısı ile ele alınarak analiz edildiği görülmektedir. Ancak faiz oranlarının yatırımlar üzerinde yarattığı etkinin niteliğine ilişkin tam bir fikir hala oluşmamıştır. Bu konuda tartışmalar iki ayrı görüş etrafında yoğunlaşmaktadır. Neo Klasik yaklaşım yatırımın finansman maliyetini artırarak kar oranlarını düşürdüğü için yüksek faiz oranının girişimcilerin yatırım yapma isteğini olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Öte yandan, McKinnon-Shaw Hipotezi, gelişmekte olan ülkelerde zayıf gelişmiş mali piyasalar ve dış finansman imkânlarının darlığına işaret ederek, yüksek faizlerin yurtiçi tasarrufları artırarak yatırım finansmanı üzerinde var olan kısıtları azaltacağını iddia etmektedir. Ampirik literatür incelendiğinde her iki yaklaşımın tezlerini destekleyen oldukça kapsamlı çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir (Molho, 1986: 90-91).

Neo Klasik görüşün temelinde faiz oranı borç almanın maliyetini belirleyen önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Buradan hareketle faiz oranı bir ülkenin yatırım miktarını etkileyen temel bir dinamik olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede yüksek faiz oranları finansman maliyetini artırması nedeni ile yatırım seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir. Başka bir ifade ile artan faiz oranı seviyesi yatırım maliyetini yükseltir ve bu nedenle özel sektör yatırımlarını düşürür. Böylece, faiz oranları ile üretim kapasitesini ifade eden yatırım düzeyi arasında negatif bir ilişki vardır. Buradan hareketle faizleri düşürecek şekilde para politikasının uygulanması yatırımları dolayısı ile üretimi artırması yönünde olumlu sonuçlar verecektir (George-Anokwuru, 2017: 45).

Literatürde Neo Klasik yaklaşımın görüşlerini destekleyecek şekilde faiz oranları ile yatırımlar arasında ters orantılı ilişkiyi belirleyen bir çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Bader ve Malawi (2010) Ürdün ekonomisinde faiz oranlarının yatırımlar üzerine yarattığı etkiyi 1990-2005 dönemi için analiz etmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi sonuçları faiz oranları ile yatırım miktarı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca faiz oranlarının yatırımlar üzerine etkisi etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması yöntemleri ile incelenmiştir. Ampirik sonuçlar faiz oranları ile yatırım arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Böylece Ürdün ekonomisinde incelenen dönemde faiz oranlarındaki artışların finansman maliyetlerini artırdığı için yatırımları düşürdüğü görülmektedir. Muhammad vd. (2013) faiz oranının yatırım üzerindeki etkisini 1964 ile 2012 yılları arasındaki dönem için Pakistan ekonomisi üzerinden analiz etmiştir. Johansen Eşbütünleşme testi faiz oranı ve yatırım seviyesi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi teyit etmiştir. Buradan hareketle gerçekleştirilen Hata Düzeltme Modeli tahminleri sonucunda faiz oranları ile yatırım arasında ters orantılı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Sonuçlar bu şekilde yatırım ile faiz oranı arasında ters orantılı ilişkiye işaret ederek Neo-Klasik yaklaşımın ileri sürdüğü görüşü desteklemiştir. Bu durum ayrıca Pakistan'da yatırımları artırmak için faiz oranlarını düşürücü politikalara ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bal vd. (2014) özel sektör yatırım fonksiyonunu Bangladeş ekonomisinde 1980-2017 dönemi için ARDL yöntemini kullanarak tahmin etmiştir. Sonuçlar Bangladeş de yüksek seviyedeki faiz oranlarının yatırım seviyesini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Böylece ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik politikalar yatırımları teşvik etmek için faiz oranlarını düşürmeyi hedeflemelidir.

Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar ile ilgili olarak Ofori ve Asumadu (2018) Gana ekonomisinde faiz oranı ve yatırım arasındaki ilişkiyi 1990-2014 dönemi üzerinden analiz etmiştir. Burada yatırım kararı ekonomide kredi talebi olarak ele alınmış ve kredi talebinin de faizlerden etkilendiği varsayılmıştır. Çalışma sonuçları kredi talebinin hem kısa hem de uzun vadede faiz oranlarındaki artışlardan olumsuz bir şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Böylece faiz oranındaki yükselişlerin yatırımlar üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durumda Gana ekonomisinde yatırımı teşvik etmek için gerekli koşulun faizleri düşürecek şekilde hayata geçirilecek para politikası uygulamalarından geçtiği ileri sürülmüştür. Oyinpreye ve Ayebaemi (2018) Nijerya'da 1981 ve 2015 yılları arasındaki verileri kullanarak faiz oranının yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli

kullanılmıştır. Ekonometrik sonuçlar faiz oranı ile yatırım arasında uzun vadeli bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir. Ayrıca daha spesifik olarak faiz oranının Nijerya'daki yatırım üzerinde olumsuz ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, faiz oranının Nijerya'da yatırım seviyesini olumsuz yönde etkilemesini engellemek için politika faizinin aşağıya çekilmesi önerilmiştir. Obinna (2020) Nijerya'da faiz oranlarındaki gelişmenin yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Bunun için Hata Düzeltme ve Varyans Ayrıştırması Modelleri kullanılarak 1961 ile 2017 yılları arasındaki veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın ampirik bulguları, faiz oranlarının serbestleştirilmesinin ve bunun sonucunda yaşanan artışların Nijerya'daki yatırım üzerinde düşük seviyede de olsa olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, serbestleşme teorisi çerçevesinde para piyasasını tamamı ile piyasa güçlerine bırakmak yerine, Nijerya Merkez Bankası para politikalarını faiz oranını düşürecek şekilde tasarlamalıdır. Bu şekilde girişimciler için borçlanmanın cazip hale gelmesi sonucunda yatırım miktarı önemli derecede artırılabilecektir.

Literatürde, yukarıda belirlendiği şekilde, Neo Klasik yaklaşımın görüşlerini destekleyen çalışmalar yanında McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından geliştirilen ve McKinnon- Shaw Hipotezi olarak isimlendirilen yaklaşım çerçevesinde faiz oranı ile yatırımlar arasında pozitif ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar özellikle gelişmekte olan ülkelerde, McKinnon-Shaw Hipotezi'nin öngördüğü şekilde, yatırımları artırmak için faizlerin artırılması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre yükselen faizler gelişmekte olan ülkelerde fon arzını artırarak finansal piyasalarda derinlik yaratacaktır. Finansal derinleşmenin yatırım seviyesinin önemli bir belirleyicisi olduğundan, faiz oranların artması ile finansal derinlikteki gelişme yatırım seviyesini de yükseltecektir. Bütün bunların yanında finansal derinleşmeyi sağlayan yüksek faiz oranlarının yatırım seviyesini olumsuz yönde etkilemeyeceği varsayılmaktadır. Görüldüğü gibi bu yaklaşımda faiz oranı ile yatırımlar arasında kurulan pozitif ilişkinin temelinde, faiz oranlarının yükselmesine dayalı olarak tasarruf ve dolayısıyla finansal derinleşmenin artması yatmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde düşük tasarruf ve zayıf mali piyasalar yanında dış finansmana yetersiz erişim özel yatırım imkânlarının büyük ölçüde kısıtlanmasına yol açmaktadır. Üstelik gelişmekte olan ülkelerde düşük faiz politikası uygulamaları iç tasarrufları daha da sınırlandırarak söz konusu kısıtı daha da büyütmektedir. Bunun için gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları üzerindeki baskının kaldırılması ile yükselen faizlerin tasarruflarda ve yatırım seviyesinde yükselişlere yola açabilmesi mümkündür. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları üzerinde kurulan baskının ve diğer kredi kontrol yöntemlerinin ortadan kaldırılması ile faiz oranlarının piyasa tarafından serbestçe belirlemesine izin verilmesi en uygun yol olarak görülmektedir. Böylece, yükselen faizler ile birlikte tasarruf miktarında yaşanan artışın yatırımı teşvik edeceği beklenmektedir (Pill, 1997: 85-86).

Literatür incelendiğin McKinnon-Shaw hipotezini destekleyen bir çok ampirik çalışmaya rastlanmaktadır. Athukorala (1998) faiz oranının Hindistan ekonomisinin gelişmesinde oynadığı rolü tasarruf ve yatırım miktarı üzerinden 1955-1995 dönemi için incelemiştir. Ampirik bulgular finansal serbestleşme ile birlikte artan faiz oranlarının tasarrufları dolayısı ile yatırım seviyesini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Böylece incelenen dönemde Hindistan ekonomisinde yaşanan süreç McKinnon-Shaw Hipotezini desteklemiştir. Buna göre yükselen faiz oranları tasarrufları teşvik ederek finansal sistemde bankaların girişimcilere verdikleri kredileri genişletmiş dolayısı ile de yatırım miktarını artırmıştır. Munir vd. (2010) faiz oranı, tasarruf ve yatırım arasındaki ilişkileri ARDL yöntemini kullanarak 1973-2007 dönemi için Pakistan ekonomisi üzerinden incelenmiştir. Ampirik sonuçlar McKinnon-Show hipotezinin Pakistan ekonomisinde incelenen dönemde geçerli olduğunu göstermiştir. Buna göre yükselen faizler ekonomide tasarrufları teşvik ederek finansal sistemdeki fon arzını çoğaltmaktadır. Bunun sonucunda yatırımların artmasına bağlı olarak ekonomide olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Böylece yükselen faizler Pakistan'da tasarrufları mobilize ederek ekonomi üzerinde pozitif etki yaratmıştır. Orji vd. (2014) Nijerya'da finansal serbestleşme süreci ile birlikte 1970'den 2012'ye kadar geçen süreçte faiz oranlarında yaşanan değişim ile özel yatırım arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Regresyon analizi, reel faiz oranındaki değişimlerin özel sektör yatırımları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Chow testi sonuçları incelenen dönemde Nijerya'da finansal serbestleşme sürecinde faiz oranı ile özel yatırım arasında yapısal bir kırılma olduğunu

göstermektedir. Böylece, Nijeraya' da özel tasarruflar, finansal serbestleşme ve diğer temel değişkenlerle güçlendirilen özel sektör yatırımları sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında temel bir dinamik haline gelmiştir.

Son dönemlerde yapılan bazı çalışmalar da McKinnon-Shaw hipotezini destekleyen bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Tuusis vd. (2016) Estonya'da şirketlerinin yatırım kararlarının belirleyicilerini araştırdıkları çalışmada faiz oranının yatırım üzerine etkisini incelemiştir. Burada özellikle girişimcilerin yatırım kararı alırken finansmanın bulunabilirliğine mi yoksa maliyetine mi daha çok önem verdiği araştırılmıştır. Çalışma Estonya'daki 44 şirketten alınan anketlerin cevaplarına dayanmaktadır. Analiz sonuçları göstermiştir ki finansman maliyetini belirleyen faiz oranları yatırım kararı alınırken çok önemsiz bir role sahiptir. Bunun yanında risk ve belirsizlikle ilgili faktörler ile finansmanın bulunabilirlik durumu yatırım kararlı alınması sürecinde daha etkili olmaktadır. Böylece bulgular gelişmekte olan ülkelerle ilgili olarak McKinnon-Shaw Hipotezinin ileri sürdüğü görüşleri desteklemektedir. Moyo ve Roux (2018) Güney Afrika Ülkeleri Kalkınma Topluluğu'na üye olan ülkeler üzerinde yaptığı araştırmada finansal reform çerçevesinde faiz oranındaki gelişmelerin tasarruf ve yatırım üzerine etkilerini analiz emiştir. Bunun için 1990-2015 dönemine ait veriler panel regresyon yöntemi ile incelenmiştir. Ampirik sonuçlar finansal reformla birlikte yükselen faiz oranlarının tasarruf ve yatırım üzerinde olumlu etki yarattığını göstermiştir. Böylece, faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi, söz konusu oranlarda artışa yol açsa bile, tasarruf ve yatırım dolayısı ile de ekonomi büyümeyi pozitif şekilde etkilemektedir. Faiz oranlarının baskı altına alınarak düşük seviyelerde tutulmasının reel ekonomiye hiçbir katkısı yoktur. Akinliye ve Osho (2020) Nijerya ekonomisinde faiz oranındaki değişimlerin yatırım üzerinde yarattığı etkileri 1980-2019 dönemi için Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Ampirik sonuçlar faiz oranlarının döviz kuru ve milli gelir seviyesi ile birlikte yatırımları pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Böylece düşük faiz oranı seviyesinin Nijerya'da tasarruf miktarını kısıtlayarak yatırım seviyesini olumsuz yönde etkileyeceğine vurgu yapılmıştır. Bu yüzden para politikası yönetimi ülkede tasarruf hacminin gelişmesi yönünde faiz oranlarının belirlenmesine imkân sağlamalıdır.

Literatürde gerçekleştirilen çalışmaların bazılarında ise faiz oranının gecikmeli değerlerinin yatırımlar üzerinde farklı yönde etkiler yarattığı belirlenmiştir. Örneğin Olatunde (2020) Nijerya'da 1986'dan 2018'e kadar gelişen süreçte faiz oranlarının yatırım üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme modelini kullanarak incelemiştir. Ekonometrik sonuçlar faiz oranının Nijerya'daki yatırım üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Ancak etkinin yönüne ilişkin gecikme değerlerine göre farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Faiz oranındaki ilk gecikme değerinin yatırım ile pozitif bir ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Ancak ikinci dönem gecikmesinin yatırım üzerindeki etkisi negatif yönlüdür. Öte yandan, bazı çalışmalarda faiz oranının yatırmalar üzerinde yarattığı etki kısa ve uzun dönemde farklılık göstermiştir. Wuhan ve Adnan (2015) Çin'in en çok yatırım yapılan Jiangsu bölgesinde 2003-2012 dönemi boyunca faiz oranları ile yatırım arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları faiz oranı ile yatırımlar arasında uzun vadeli bir etkileşim olduğunu belirlemiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılarak yapılan analizde uzun vadede negatif, kısa vadede ise yatırımların faiz oranları ile pozitif ilişkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Böylece faiz oranı politikası açısından yatırımları dolayısı ile büyümeyi artırmaya yönelik politikaların tasarlanması oldukça kapsamlı uygulamalara ihtiyaç duymaktadır. Aslam (2017) Sri Lanka'daki yatırım seviyesinin faiz oranındaki değişimlere duyarlılığını analiz etmiştir. Bunun için 1975 ile 2016 yılları arasındaki veriler Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi sonuçları faiz oranı ile yatırım arasında uzun vadede etkileşim olduğunu göstermiştir. Hata Düzeltme Modeli sonuçları ise faiz oranı ile yatırımlar arasında kısa vadede pozitif ama uzun vadede negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Böylece faiz oranının yatırım üzerindeki önemi nedeniyle yurt içi yatırımı artırmak için faiz oranının istikrarlı seviyede tutulması gerektiği önerilmiştir.

Yukarıdaki literatür incelenmesinden görüldüğü gibi faiz oranları ile yatırımlar arasındaki ilişkinin niteliğine ilişkin tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Benzer bir durum Türkiye üzerinde yapılan çalışmaların ortaya koyduğu sonuçlarda da belirlenmektedir. Demirbaş (2000) Türkiye'de 1980 ile 1997 yılları arasındaki

dönemde faiz oranı seviyesindeki gelişmelerin yatırım üzerinde yarattığı etkiyi araştırmıştır. Bunun için gerçekleştirilen regresyon analiz sonucunda faiz oranlarının yatırımlar üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'de özel sektör yatırımları faiz oranı dışındaki faktörlerden daha çok etkilenmektedir. Bu bağlamda özellikle politik gelişmeler ve yapısal faktörler yatırım seviyesini etkileyen faktörler olarak belirlenmiştir. Hepsağ (2009) McKinnon-Shaw hipotezinin geçerliliğini 1980-2007 dönemi için Türkiye ekonomisi üzerinden araştırmıştır. Dinamik En Küçük Kareler ve Shin Eşbütünleşme testi sonuçları finansal libsralizasyon sonrasında artan faiz oranlarının tasarrufları olumlu yönde etkilemesine rağmen yatırımlar üzerinde her hangi bir etki yaratmadığını göstermiştir. Bu durum Türkiye'de tasarruf ile yatırım arasında analiz edilmesi gereken özel bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bağcı ve Ergüven (2016) Türkiye'de faiz oranları, enflasyon, milli gelir ve yatırımlar arasındaki ilişkileri 2002-2015 yılları arasındaki dönem üzerinden analiz etmiştir. Granger Nedensellik ve Pearson ve Kendall Tau korelasyon test sonuçları faiz oranlarının özel sektör yatırımları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Bu yüzden politika yapıcıların Türkiye'de özel sektör yatırımlarını teşvik etmek için faiz oranları dışındaki faktörlere yoğunlaşması gerektiği vurgulanmıştır.

VERİ SETİ, METODOLOJİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de faiz oranının yatırımlar üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilecektir. Burada yatırım miktarı (I) özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplamından oluşmaktadır. Faiz oranları (r) ise bankalarca özel sektöre verilen ticari kredilere uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranları olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda analiz için 2003 ile 2019 yılları arasındaki çeyrek dönemlik verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan faiz oranı ve özel sektör yatırım miktarlarına ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) kullanılarak sağlanmıştır.

Ampirik analiz kapsamında öncelikle Dickey ve Fuller (1981) tarafından önerilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dicket Fuller-ADF) birim kök testi çerçevesinde verilerin durağanlık analizleri yapılmıştır. Seriler arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Johansen (1988) tarafından geliştirilen Johansen Eşbütünleşme Testi ile araştırılmıştır. Ayrıca eşbütünleşme analizi sonucu oluşan denklem üzerinden uzun dönem katsayı değerleri tahmin edilmiştir. Son olarak, Engle ve Granger (1987) tarafından önerilen Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model – ECM) kullanılarak verilere ilişkin kısa dönem katsayı değerleri tahmin edilmiştir.

Çalışmamızda verilerin durağanlık analizi için uygulanan Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dicket Fuller-ADF) birim kök testi sonuçları Tablo-1 de sunulmuştur. ADF bitim kök test sonuçları faiz oranı (r) ve yatırım (I) serilerine ilişkin seviye değerlerin birim kök içerdiğini göstermiştir. Faiz oranı ve yatırım miktarına ilişkin serilerin birinci farkları alınınca birim kök içerme sorununun ortadan kalktığı görülmektedir. Buna göre birinci farkları alınan seriler hem sabit hem de sabit+trendli modellerde %1 anlamlılık düzeyinde durağanlaşmıştır. Serilerin birinci farkları alındığında durağanlaşmaları bir sonraki aşamada değişkenler arasında uzun dönemli etkileşimi tespit etmek için Johansen Eşbütünleşme Testinin uygulanmasına imkân vermiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit		Sabit + Trend	
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
r	-2.3710	0.1589	-2.0572	0.3541
I	-1.5321	0.5482	-1.8432	0,6572
Δr	-6.1734	0.0000*	-7.6581	0.0000*
ΔI	-5.7812	0.0000*	-6.8923	0.0000*

Not: *, % 1 seviyesinde istatistiki olarak anlamlılığı göstermektedir.

Faiz oranı ve yatırım değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek üzere uygulanan Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Bu yöntemde değişkenlerin uzun dönemde anlamlı bir ilişkiye sahip olup olmadığı koentegrasyon özelliği sergileyen vektörlerin (τ) sayısının belirlenmesi ile ortaya konmaktadır. Bu çerçevede eşbütünleşme özelliği gösteren vektörlerin sayısını bulmak için Trace (iz) ve Max-Eigen (maksimum özgül değer) gibi iki değişik test istatistiği kullanılmaktadır. Vektör sayılarına ilişkin sıfır hipotezleri Tablo 1'in ilk sütununda belirtilmiştir. Elde edilen Trace ve Max-Eigen istatistik değerleri %5 kritik değerden yüksek olduğu için değişkenler arasında hiçbir eşbütünleşme ilişkisi olmadığını iddia eden sıfır hipotezi (r = 0) ret edilmiştir. Böylece %5 anlamlılık düzeyinde faiz oranı ve yatırım miktarı değişkenleri arasında bir eşbütünleşik denklem olduğuna karar verilmiştir. Başka bir ifade ile faiz oranı (r) ile yatırım miktarı (I) uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.

Tablo 2: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Trace Testi			Max-Eigen Testi	
Hipotez	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer
r = 0	17,8432	15,4947	16,8590	14,2646
r ≤ 0	1,1638	3,8414	1,1638	3,8414

Johansen eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönem etkileşim bulunduktan sonra eşbütünleşme denklemi üzerinden normalleştirilmiş katsayılar kullanılarak uzun dönem ilişki tahmin yapılmıştır. Tahmin sonuçları aşağıdaki eşitlikte belirlenmiştir. Uzun dönem ilişkiyi gösteren model tahmininde faiz oranı (r) değişkeninin katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Tahmin sonuçlarına göre faiz oranında %1 oranında bir artış olması durumunda özel sektör yatırımları % 0,28 oranında artmaktadır. Başka bir ifade ile faiz oranı ile özel sektör yatırımları arasında Türkiye'de pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

$$I = 7.2146 + 0.2817\ (r)$$

Değişkenler arasında uzun dönem ilişki bulunduktan sonra kısa dönem ilişkinin bulunması için Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model – ECM) çerçevesinde tahminlerin yapılması gerekmektedir. Faiz oranı (r) seviyesindeki değişimlerin kısa dönemde yatırım miktarı (I) üzerinde yarattığı etkiler aşağıda uzun dönem ilişkisini gösteren 1. Eşitliğin yeniden düzenlenmesi ile hesaplanacaktır.

$$I_t = \lambda + \beta\, r_t \qquad (1)$$

Yukarıdaki eşitlik hata düzeltme modeli (Error Correction Model – ECM) çerçevesinde 2. eşitlikte aşağıdaki gibi yeniden düzenlenebilir;

$$\Delta I_t = \mu + \sum_{i=1}^{n} \theta_i \Delta I_{t-1} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_i \Delta r_{t-1} + \Upsilon\,(\, I_{t-1} - \lambda - \beta r_{t-1}\,) + \varepsilon_t \qquad (2)$$

Burada Υ hata düzeltme teriminin (Error Correction Term – ECT) katsayısını simgelemekte ve faiz oranı ile yatırım arasındaki ilişkide kısa dönemdeki sapmalardan uzun dönem dengesine birim dönem içerisinde hangi hızla yaklaşıldığını göstermektedir. Burada hata düzelme teriminin katsayı değeri hem eksi çıkmalı ve hem de istatistiki olarak anlamlı bulunmalıdır. Ayrıca 2. eşitlikte θ ve α katsayıları sırası ile geçmiş dönemdeki

yatırım hacmi ve faiz oranı seviyesinin şimdiki yatırım hacmi üzerinde yarattığı kısa dönemli etkiyi belirlemektedir.

Yukarıda denklem 2'ye dayalı olarak gerçekleştirilen Hata Düzeltme Modeline ilişkin tahmin sonuçları Tablo-3'de sunulmuştur. Modele ait hata düzeltme terimine (ECT) ilişkin katsayının hem negatif ve hem de istatistiki olarak anlamlı çıkması değişkenlerin uzun dönem dengesinden uzaklaşmaları halinde yeniden dengeye doğru yöneleceklerini göstermektedir. Bir başka ifade ile değişkenler arasında uzun dönemli etkileşimin varlığını bir kez daha teyit etmektedir. Ayrıca elde edilen bulgular faiz oranların birinci ve ikinci dereceden gecikme değerlerinin yatırım miktarı üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Türkiye'de faiz oranlarının özel sektör yatırımları üzerinde kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tahmin edilen modele ilişkin olarak bulunan R^2 değeri (0,787) modelin açıklama gücünün yeterli olduğunu belirlemektedir. Ayrıca, Breusch-Godfrey LM testi sonuçları ile White testi sonuçları modelde sırası ile otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 3: Hata Düzeltme Modeli Tahminleri

Değişken	Katsayı	Katsayı Değeri
Sabit	μ	0,2431 (0,007)*
ECT	Υ	- 0,7521 (0,023) **
ΔI_{t-1}	θ_1	0,3981 (0,004)*
Δr_{t-1}	α_1	0,0785 (0,022)**
Δr_{t-2}	α_2	0,0461 (0,052)***
Adj R^2	0,7871	
Breusch-Godfrey LM	1,945 (0,2875)	
White Test	0,5862 (0,1743)	

Not: Olasılık değerleri (p-value) parantez içerisinde belirtilmiştir. ***, ** , * sırası ile % 10, 5 ve 1 seviyelerinde anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ

Fiziki sermaye stokunu artırarak üretim kapasitesini geliştirmek sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için en temel koşuldur. Bu yüzden politika yapıcılar özel sektör yatırımlarını artırmak için özel bir çaba içine girmekte ve çok değişik uygulamalar ile girişimcilerin yatırım yapma isteklerini artırmaya çalışmaktadır. Özellikle faiz oranları yatırımları belirleyen önemli bir dinamik olarak ele alınarak para politikaları çerçevesinde düzenlenmeye çalışılmaktadır. Ancak faiz oranlarının yatırımlarla ilişkisi ile ilgili olarak literatürde tam bir fikir birliği yoktur. Neo klasik yaklaşım faiz oranları ile yatırımlar arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu ileri sürerken McKinnon-Shaw hipotezi özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğru orantılı bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla, yatırımları artırmaya çalışırken politika yapıcıların nasıl bir faiz hedefi belirlemesi gerektiği oldukça tartışmalı bir konudur.

Yukarıda belirtilen tartışmadan hareketle hem literatürdeki fikir ayrılıklarına ışık tutmak hem de yatırımları artırmaya yönelik politika tasarım sürecine katkı sağlamak amacı ile bu çalışmada Türkiye'deki faiz oranı ile

yatırımlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun için 2003 ile 2019 yılları arasındaki veriler Johansen eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar hem uzun ve hem de kısa dönemde faiz oranları ile özel sektör yatırımları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Böylece faiz oranı ile yatırımlar arasındaki ilişkiye ait elde edilen bulgular Türkiye'de McKinnon-Shaw hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Politika çıkarımı açısından Türkiye'de Merkez Bankasının faiz oranlarının oluşum sürecini piyasaya bırakarak müdahaleden kaçınmasının daha doğru bir seçenek olacağı görülmektedir. Böylece, düşük tasarruf oranları nedeni ile finansal piyasalardaki kısıtlı fon arzının, yükselen faiz oranları ile belirli bir oranda artarak yatırımları finanse etmek için daha geniş imkânlar sunması mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Aslam, A. L. M. (2017). Dynamics of Interest Rate on Investment in Sri Lanka. Proceedings of *6. Annual International Research Conference.* 28-38. (http://ir.lib.seu.ac.lk/handle/123456789/2966).

Athukorala, P. C. (1998). Interest Rates, Saving and Investment: Evidence from India. *Oxford Development Studies*, 26 (2), 158-169.

Bader, M. & Malawi, A. I. (2010). The Impact of Interest Rate on Investment in Jordan: A Cointegration Analysis. *JKAU: Econ & Adm*. 24 (1), 199-208.

Bağcı, E. & Ergüven, E. (2016). Relations between Interest rate, Inflation, Growth and Investment in Turkey, 2002-2015. *IOSR Journal of Economics and Finance*, 7 (5). 43-49.

Bal, H., Mamun, A. Mowla, M. M., Hoque, N. & Bhuiyan, Z. H. (2019). Private Investment Demand Function in Bangladesh: An ARDL Approach. *Asian Business Review*, 9 (2), 37-42.

Demirbaş, M. (2000). Türkiye'de Faiz Oranlarının Yatırımlar Üzerindeki Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi,* 5 (2), 81-92.

Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1981). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49, 1057-72.

Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. Econometrica, 55 (2): 251–276.

George-Anokwuru, C. C. (2017). Interest Rate and Domestic Private Investment in Nigeria. *IIARD International Journal of Economics and Business Management*, 3 (5), 43-49.

Hepsağ, A. (2009). Finansal Liberalizasyon Politikalarının Geçerliliğinin McKinnon Tamamlayıcılık Hipotezi Çerçevesinde Sınanması: Türkiye Örneği. BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 3 (1), 63-80.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231- 254.

McKinnon, R.I. (1973). *Money and Capital in Economic Development*. Washington, DC: Brooking Institution.

Molho, L. E. (1986). Interest Rates, Saving and Investment in Developing Countries. *IMF Staff Papers* No:33, 90-116.

Moyo, C. & Le Roux, P. (2018). Interest Rate Reforms and Economic Growth: The Savings and Investment Channel. *MPRA Paper* No: 85297.

Muhammad, S. D., Lakhan, G. R., Zafar, S. & Noman, M. (2013). Rate of Interest and Its Impact on Investment to the Extent of Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7 (1), 91-99.

Munir, R., Awan, R. U. & Hussain, Z. (2010). Investment, Savings, Interest Rate and Bank credit to the Private Sector Nexus in Pakistan. *International Journal of Marketing Studies*, 2 (1), 140-146.

Obina, O. (2020). Impact of Interest Rate Deregulation on Investment Growth in Nigeria. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10 (2), 170-180.

Ofori, D. & Asumadu, G. (2018). Real Interest rate and Investment Nexus: The Case of Ghana. *Global Journal of Management and Business Research*, 18 (3), 26-32.

Olatunde, A. A. (2020). Time Series Analysis of Interest Rate on Investment in Nigeria. *Nile Journal of Business and Economics*, 14, 52-79.

Orji, A., Eigbiremolen, G. O. & Ogbuabor, J. E. (2014). Impact of Financial Liberalisation on Private Investment: Empirical Evidence from Nigerian Data. *Review of Economics & Finance*, 4, 77-86.

Oyinpreye, A. T. & Ayebaemi, A. E. (2018). Interest Rate and Investment Decisions: The Nigerian Scenario. *The Business and Management Review*, 9 (4). 341-350.

Pill, H. (1997). Real Interest Rates and Growth: Improving on Some Deflating Experiences. *The Journal of Development Studies*, 34 (1), 85-110.

Shaw, E.S. (1973). *Financial Deepening in Economic Development*. New York: Oxford University Press.

Tuusis, D., Sander, P. & Juhkam, A. (2010). Does Interest Rate Matters: Study of Investment Management of Estonian Companies. *Estonian Discussions on Economic Policy*. 18, 472-489.

Wuhan, L. S. & Adnan K. (2015). The Effect of Interest Rate on Investment; Empirical Evidence of Jiangsu Province, China. *Journal of International Studies*, 8 (1), 81-90.

COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE TÜKETİCİLERİN ATM VE KREDİ KARTI KULLANIM DAVRANIŞLARI

CONSUMERS'ATM AND CREDIT CARD USE BEHAVIOR DURING THE COVID-19 EPIDEMIC

Aykut EKİYOR

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü,

Orcid: 0000-0002-7718-9329

Elif USTA

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Bankacılık Bölümü Doktora Programı, Orcid: 0000-0003-3010-2916

ÖZET

Covid-19 virüsü salgını Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Pandemi olarak ilan edilen Covid-19 dünya sağlığını olumsuz etkilemiştir. Virüs sağlık yanında ekonomik olumsuzluklara da neden olmuştur. Salgının yayılmasını engellemek için alınan tedbirler Dünya ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bankacılık sektöründe de getirilen kısıtlamalar ve çalışma saatleri değişiklikleri tüketicileri alternatif dağıtım kanallarına yönlendirmiştir. Kalabalık ortamlara girmekten kaçınan bireyler bankacılık işlemlerini yapmak için ATM'ye yönelmiştir. Nakit kullanımının bulaşıcılık riskini artırdığını düşünenlerse alışverişlerinde farklı ödeme yöntemlerine başvurmuşlardır. Alışverişte temassız kredi kartları kullanılmaya başlanmış, online alışverişler ve online ödemelerde artış yaşanmıştır.

Bu çalışmada Covid-19'un tüketicilerin ATM ve kredi kartı kullanımlarında etkili olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Çalışmada Coşkun (2012) ve Yavuzaslan'ın (2014) çalışmalarında kullandıkları ATM kullanımına yönelik sorular ile Cengiz (2010)'in kredi kartları kullanımı ile ilgili kullandıkları ölçekler Covid-19'a uygun olarak güncellenmiştir. Hazırlanan anket 17 sorudan oluşmaktadır. Ankete katılan katılımcılara Covid-19 döneminde ATM ve kredi kartı kullanım tercihleri ile eğilimleri hakkında sorular sorulmuştur. Araştırmaya 158 kişi katılmıştır. Anketler katılımcılara pandemi dolayısıyla temastan kaçınmak için online gönderilmiştir. Elde edilen veriler istatistik program yardımıyla analiz edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların genellikle ATM kullanımını tercih ettiklerini, tercih etmeyenlerin ise bulaşıcılık riskinden dolayı kullanmadıkları tespit edilmiştir. Ankete katılan katılımcıların nakit para bulaşıcılık riski taşıdığından dolayı kredi kartı ve temassız ödeme tercih ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, ATM, Kredi Kartı, Temassız Kredi Kartı, Bankacılık, Turkiye.

ABSTRACT

Covid-19 virus epidemic declared as a pandemic by the World Health Organization. Covid-19, declared as a pandemic, negatively affected world health. The virus has caused economic problems as well as health. The measures taken to prevent the spread of the epidemic have adversely affected the world economy. Restrictions and changes in working hours in the banking sector directed consumers to alternative distribution channels. Individuals avoiding crowded environments have turned to ATM to perform banking transactions. Individuals who think that the use of cash increases the risk of contagion have used different payment methods for their shopping. Contactless credit cards have been used in shopping, and online shopping and online payments have increased.

In this paper, it is aimed to determine whether Covid-19 is effective in consumers' ATM and credit card usage. Questionnaire technique was used in the research. In the paper, the questions about ATM usage used by Coşkun (2012) and Yavuzaslan (2014) in their studies and the scales used by Cengiz (2010) regarding the use of credit cards were updated in accordance with Covid-19. The prepared questionnaire consists of 17 questions. Participants in the survey were asked about their ATM and credit card usage preferences and trends during the Covid-19 period. 158 people participated in the survey. The questionnaires were sent online to the participants to avoid contact due to the pandemic. The data obtained were analyzed with the help of a statistical program.

According to the results of the research; It was determined that the participants generally preferred to use ATMs, and those who did not prefer not to use it due to the risk of contagion. It was observed that the participants of the survey preferred credit card and contactless payment due to the risk of cash contagion.

Keywords: Covid-19, ATM, Credit Card, Contactless Credit Card, Banking, Turkey

GİRİŞ

Çin'in Hubei eyaletine bağlı Wuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde ilk korona virüs vakası ortaya çıkmıştır ve 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk vaka görülmüştür. Tüm Dünya'ya yayılan korona virüs ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü tarihte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 Erişim Tarihi: 11.11.2020). Başta Çin'de büyük etki eden virüs daha sonra Avrupa'da etkisini artırmıştır. İtalya virüsün ana merkezi konumuna gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde virüs Amerika kıtasında büyük enfekte sayısına ulaşmış ve yüksek ölüm sayılarına ulaşmıştır.

Ülkeler Covid-19 olarak adlandırılan virüsün yayılımını azaltmak ve sağlık sisteminin çökmesine engel olmak için sosyal hayatı kısıtlayıcı birçok tedbir almıştır. Ülke sınırlarını kapatmışlar ve uçuşları yasaklamışlardır. Ülkemizde de öncelikle Koronavirüs Bilim Kurulu kuruldu ve Koronavirüse Karşı 14 Kural başlığı altında belirli tedbirler Sağlık Bakanlığı tarafından kamuoyu ile paylaşılmıştır (https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html Erişim Tarihi: 11.11.2020). Okullar ilk vakanın çıkmasından sonra kapatılmış, spor müsabakaları seyircisiz oynamaya başlatılmış ve yurtdışından gelenler için ilk etapta yüksek öğrenim öğrenci yurtlarında zorunlu 14 gün karantina uygulanmıştır. Toplulukların bir araya geldiği sinemalar, tiyatrolar, kafeler ve restoranlar kapatılarak camilerde ibadet sonlandırılmıştır (https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117037/-ulkemizin-maruz-kaldigi-virus-tehdidinin-en-kisa-surede-bertaraf-edilmesi-icin-devlet-olarak-tum-imk-nlarimizi-seferber-ettik- Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Covid-19 nedeniyle kapanan işyerleri, fabrikalar ve duran hizmet sektörü sonrasında ülke ekonomilerinde durgunluk yaşanmıştır. Birçok ülke vatandaşlarına destek paketleri açıklamış ve yüksek miktarda bütçe ayrılmıştır. Ülkemizde de Covid-19 ile mücadele kapsamında 100 milyar TL'lik Ekonomik İstikrar Kalkanı adlı paket açıklanmıştır. Birçok sektörde kredi borçları, SGK primleri ve vergi borçları ertelenmiş, kısa çalışma ödeneği başlatılmıştır, Kredi Garanti Fonu (KGF) limiti artırılmış, bireysel kredi paketleri oluşturulmuş ve işten çıkarmalar belirli bir süre yasaklanmıştır (https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117037/-ulkemizin-maruz-kaldigi-virus-tehdidinin-en-kisa-surede-bertaraf-edilmesi-icin-devlet-olarak-tum-imk-nlarimizi-seferber-ettik- Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Bankalar da pandemi sürecinde şube çalışma saatlerini kısaltmış, uzaktan erişim ile müşterilerle iletişim sağlanmış, ATM'lerden (Automatic Teller Machine-Otomatik Vezne Makinesi) günlük para çekme üst limitleri artırılmış (https://www.paradurumu.com/kartli-odemeler/atmlerde-nakit-cekme-limiti-arttirildi-haberi-5062 Erişim Tarihi: 11.11.2020), kredi kartlarının temassız ödeme alt limitleri yükseltilmiştir (https://bkm.com.tr/temassiz-sifre-limiti-yenilendi/ Erişim Tarihi: 11.11.2020). Bankalar bu önlemler ile

birlikte müşterilerin şubelere gelmeden ATM, mobil ve internet bankacılığı ile işlemlerini yapmalarına teşvik etmişlerdir.

ATM'lerde şubelere gitmeden hesap açma, para yatırma, para çekme, fatura borcu ödeme, kredi ve kredi kartı borçlarını ödeme, para transferi yapma gibi işlemler 7/24 yapılmaktadır. Bu işlemler için şubeye gitmektense daha hızlı şekilde sıra beklemeden ATM'den yapılabilmektedir. Pandemi döneminde insanlar banka şubelerinde kalabalık oluşturmamak için ATM'lere yönlendirilmiştir. Bir kesim de ATM'lerin çok fazla temasa maruz kaldıkları için salgın riski taşıdığı görüşünü savunmuştur (https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2020/2020-q4/cash-in-the-time-of-covid Erişim Tarihi: 25.11.2020).

Pandemi döneminde özellikle nakit para kullanımından da bulaş riskine karşı kaçınılması önerilmiştir. İnsanlar nakit para kullanmak yerine kredi kartlarına yönelmişlerdir. Temassız kredi kartı limitleri de yükseltilerek insanların pos cihazlarında şifre girmek için temaslarını azaltmıştır.

Covid-19 pandemisi nedeniyle insanlar evlerine kapanmış ve alışveriş sıklıkları azalmıştır. Bu çalışmada banka şube çalışma saatlerinin belli dönemde kısaltılmış olması ve sınırlı sayıda müşteri alınan şubelerde topluluk içine girmek istemeyen insanların ATM ve kredi kartı kullanımlarına yönelik tercihleri incelenmiştir. ATM ve kredi kartı kullanımı üzerinde pandeminin etkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bankalar müşterilerine şube, telefon, ATM, internet ve mobil gibi kaynaklardan ulaşmaktadır. Onların taleplerine aynı kanallardan cevap verip hizmet sağlamaktadır. İnsanların şubelere gitmeden birçok işlemi yapmalarını sağlayan teknolojik araçlardan ATM, banka veya kredi kartı ile bankadan para çekme veya başka banka işlemleri yapmaya yaramaktadır. ATM'lerin ilk örnekleri 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmış, otomatik ve belli miktarda nakit verme imkanı sağlamıştır (Yavuzaslan, 2014). İngiltere'de 1967 yılında müşterilerin bankaya gitmeden hesabına nakit gelmesini sağlayan sistemler kurulmuştur. Bu sistemler daha sonra Fransa, İsveç, İsviçre, ABD ve Japonya'da kullanılmaya başlanmıştır (Coşkun, 2012). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ATM'ler 7 gün 24 saat hizmet vermektedirler. Para yatırma, belli limitler dahilinde para çekme, EFT ve havale yapabilme gibi işlemler hem kartlı hem kartsız şekilde yapılabilmektedir (Cengiz, 2010).

ATM, 1984 yılında Fransa'da, 1988 yılında İngiltere'de kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise 1987 yılında faaliyete geçmiştir (Kaya, 2009). ATM'nin bankalara sağladığı faydalar için maliyetleri azaltma, müşterilere ulaşmayı kolaylaştırma, personellerin verimli kullanılması ve yaygın ATM ağının banka imajına olumlu katkısı olacaktır (Yavuzaslan, 2014). ATM sistemlerinin temel amaçlarından biri işgücü maliyetlerini minimize etmektedir. Bankalar altyapı sistemlerini kurarak müşterilerin şubeye gelmeden erişim imkanı vermektedirler. Bankalar kurumsal müşterilerine de ATM sistemi ile hızlı ulaşım imkanı vermeyi amaçlamaktadırlar (Kaya, 2009).

Bankalar ATM maliyetlerini düşünerek iş birliği yapmış ve geçmişte "Altın Nokta" ve "Ortak Nokta" adında ATM paylaşım grubu kurmuşlardır. Üye bankaların müşterileri de bu banka ATM'lerinden para yatırma ve para çekme gibi işlemler yapmışlardır (Bayoğlu, 2010). 1 Ekim 2009 tarihi itibariyle "Ortak ATM" uygulamasına geçilmiş ve ortak ATM uygulamasına dahil olan bankaların müşterileri ücret ve komisyon tutarları bilgilendirmesi için BDDK tarafından 13 Ekim 2009 tarihinde basın açıklaması yayınlanmıştır. Ortak ATM ile uygulamaya dahil olan bankaların müşterileri her ATM'den para çekme, para yatırma, ödeme yapma, kredi borcu sorgulama, kredi kartı borç ödeme gibi işlemler yapabilmektedir.

Türkiye'de 2020 yılında Eylül ayı itibariyle toplam ATM sayısı 53.075 olarak izlenmektedir. Aynı yılın Mart ayında 53.151, Haziran ayında 53.077 olduğu görülmüştür. Geçen yılın Eylül ayında ise 53.681 olarak izlenmiştir (https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari, Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Kredi kartı günümüzde ödeme araçlarının en yaygın olanlarından sayılmaktadır. Kredi kartı, kart çıkaran kuruluşların müşterilerine belirli limitler açmaları sayesinde nakit para kullanmaksızın alışveriş yapabilmeleri ve nakit avans çekebilmelerini sağlayan bir ödeme aracıdır. Plastik para olarak tabir edilir ve para taşıma riskini azaltır, itibar göstergesi olarak görülür, ödeme kolaylığı sağlar ve puan biriktirerek bedava alışveriş imkanı vermektedir (Kaya, 2009).

Kredi kartı ilk kez Amerika'da turizm sektöründe 1894 yılında kullanılmıştır. 1914 yılında Western Union Bank kredi kullandırma işlevi olan kredi kartı düzenlemiştir. Daha sonra petrol almak için veya çeşitli alışveriş mağazalarında müşterilere özel kartlar basılmıştır. Bölge sınırı olmadan ilk kullanılan kredi kartı ise 1950 yılında New York merkezli Diners Club kredi kartıdır (Kaya, 2009).

Türkiye'de Koç Grubu şirketi olan Setur tarafından Diners Club kredi kartı 1968 yılında çıkarılmıştır. Daha sonra Türk Ekspres Havacılık ve Turizm Ltd. Şti. tarafından Amerikan Express kartları piyasaya sürülmüştür. 2006 yılında ilk temassız kredi kartı kullanılmış, 2007 yılında Chip&PIN geçişi yapılmış, 2012 yılında dijital cüzdan uygulamasına geçilmiştir (Kaya, 2009). Türkiye'de 2020 yılı Eylül ayında toplam 73.856.831 adet kredi kartı, 181.116.590 adet banka kartı bulunmaktadır (https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/ Erişim Tarihi: 11.11.2020).

Küresel sistemik bir etkiye sahip olan Covid-19 birçok sektörü etkilediği gibi bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Tüketicilerin tercih ettiği ürünler ve satın alma yönteminde değişiklikler izlenmektedir. Birçok insan salgın riskinden dolayı kalabalık yerlerden uzak durmuş, alışverişlerini ise internet üzerinden yapmaya başlamışlardır.

Literatürde Covid-19 ve bankacılık sektörü üzerinde yapılan farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Ersoy ve diğerleri (2020) Covid-19'un Türk bankacılık sektörüne üzerine yaptıkları çalışmalarında, sektörün hem arz hem talep kapasitesinin artırılması yönünde kritik öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. Pandeminin geçici olduğu varsayıldığında likidite ihtiyacının artacağını ve bu likiditeyi ancak sağlıklı bir bankacılık sisteminın sağlayabileceği görüşünü ortaya koymuşlardır. Pandemi etkisiyle düşük büyüme oranları ve artan risk ile birlikte kredilendirme süreçlerinde kredi borçlularının borçlarını ödeyememeleri ve bankaların kredi tahsisinde aşırı tutucu olmaları hususunda bozulmaların meydana gelebileceğini belirtmişlerdir. Çalışmalarında BDDK haftalık bankacılık verilerini kullanarak Covid-19 öncesi ve sonrası dönemleri test edilmiştir. Bireysel kredi kartı kullanımının %10 azaldığı görülmüştür. Bunu da ekonomik birimlerin geleceğe yönelik olumsuz beklentileri ve kredi kartı ile fiziki ortamlarda harcama yapılamaması nedeniyle anlamlı bulunmuştur.

Arabacı ve Yücel (2020) Covid-19 pandemisinin bankacılık sektörü üzerine etkisi çalışmasında hastalıktan korunma ve hastalığın tedavisi sürecinde uygulanan tedbirlerin ülke ekonomilerini olumsuz etkileyerek küresel bir krize neden olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'nin de pandeminin olumsuz etkilerinden kurtulmak için 18 Mart 2020 tarihinde açıklanan Ekonomik İstikrar Paketine değinmişlerdir. Duran ve Acar (2020), Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkilerini sektörel olarak analiz etmişler ve makroekonomik ve sosyo-kültürel sonuçlarını tartışmışlardır. Bankacılık sektöründe pandemi döneminde yoksul kesime sağlanan kredilerin baskılanması bankaları ve finansal kurumları olumsuz etkilediği, devam eden evde kalma, işyerlerinin kapatılması gibi tedbirlerin ise dönmeyecek kredilere yol açacağı belirtilmektedir. Bankacılık sektörü riskine karşılık hükümetler ve merkez bankaları ise likidite sağlama, borç erteleme ve destek sağlama yolunu tercih etmektedirler.

Cinel (2020) de Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri ve beklentilerini incelemiştir. Koronavirüsün tarihte diğer krizlerden ne ölçüde farklı olduğu belirtilmiştir. Borsalarda düşüş ve oynaklık görüldüğünü belirtmiştir. Merkez bankalarının farklı stratejiler izlediğini, likidite sağlarken aceleci oldukları ve piyasayı sakinleştirmeleri içinse hükümetlerle ortak görev almaları gerektiğini vurgulamıştır.

Acar (2020), Covid-19'un turizm sektöründeki etkileri üzerine bir çalışma yapmış ve alınan önlemleri incelemiştir. Akca (2020), Covid-19'un havacılık sektörüne etkisini incelemiş ve bu süreçte kriz yönetimi ve kriz liderliği kavramalarının önem kazandığını vurgulamıştır.

Üstün ve Özçiftçi (2020), Covid-19'un sosyal yaşam ve etik üzerine bir çalışma yapmışlardır. Hastalığın bulaşıcılığının ekonomi üzerinde de çok hissedileceğini ve alınan önlemler neticesinde şirketlerinde çalışma yöntemlerinde değişikliğe gittiklerinden bahsetmişlerdir. Yavuz (2020) ise Covid-19'un sosyal politikalar üzerindeki etkisini tartışmıştır. Geçmişte de yaşanan krizlere bakarak ekonomik ve sosyal alanda zorluk yaşayacak insanların tutumlarında değişiklik gözleneceğini belirtmiştir. Karantina uygulamalarının ise yevmiyeli çalışanlar üzerinde oluşturacağı olumsuz etkiye değinmiştir.

McKinsey (2020) raporunda Almanya ve Amerika'da kısıtlamaya gidilen günlerde nakit çekimlerinde ani artış görüldüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda pandemi etkisiyle de bazı tüccarların nakit kabul etmediğini bu sebeple kredi kartına yöneldikleri belirtilmiştir. Hindistan'da ATM kullanımlarında ve nakit kullanımında azalış görüldüğünü, Avusturalya'da da fiziksel bankacılık sanal bankacılığa dönüşmesi yolunda en büyük dört bankanın belli sayıda şube ve ATM leri kapatarak sanal bankacılığa geçişi hızlandırdıkları belirtilmiştir.

Chen ve diğerleri (2020), Covid-19'un Kanada'da nakit talebi ve kullanımı üzerine etkilerini incelediklerinde düşen harcama etkisiyle birlikte Kanada Bankası anketleri ve yerel anket sağlayıcısı verileri kullanılarak analiz etmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda da Kanadalı vatandaşların e-transfere yöneldikleri ve nakit para kullanımını azalttıkları belirtmişlerdir. Tüccarların da nakit kabul etmeyi reddettikleri belirtilmiştir.

Yapılan çalışmalarda bazı ülkelerde banka şubelerinin tercih edilmediği ve insanların kalabalık ortamlara girmemek için nakit vb. ihtiyaçlarını ATM aracılığıyla tercih ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda gelen kısıtlamalar ve salgının bulaşıcılık riskinden korunmak için en az temas ve zaman tasarrufu sağlamak için nakit kullanımı yerine alışverişlerde kredi kartı kullanımının artacağı tahmin edilebilir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada katılımcıların Covid-19 sürecinde ATM ve kredi kartı kullanım davranışları ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmada nicel araştırma deseni olan anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada Coşkun (2012) ve Yavuzaslan'ın (2014) çalışmalarında kullandıkları ATM kullanımına yönelik sorular ile Cengiz (2010)'in kredi kartları kullanımı ile ilgili kullandıkları ölçekler Covid-19'a uygun olarak güncellenmiştir. Hazırlanan anket 17 sorudan oluşmaktadır. Ankete katılan katılımcılara Covid-19 döneminde ATM ve kredi kartı kullanım tercihleri ile eğilimleri hakkında sorular sorulmuştur. Araştırmaya 158 kişi katılmıştır. Anketler katılımcılara pandemi dolayısıyla temastan kaçınmak için online gönderilmiştir. Elde edilen veriler istatistik program yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans analizi, Ki-kare Testi ve Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda aşağıda belirlenen hipotezler test edilmiştir.

H1: Cinsiyet ile Covid-19 döneminde ATM kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

H2: Cinsiyet ile Covid-19 döneminde kredi kartı kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

H3: Gelir ile Covid-19 döneminde kredi kartı kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

H4: Temassız kredi kartı kullananlar ile temassız pos yaygınlaşmasını isteyenler arasında anlamlı fark vardır.

H5: Kredi kartı kullananlar ile kredi kartı kullanımının Covid-19 döneminde zaman tasarrufu sağladığını düşünenler arasında anlamlı fark vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Katılımcıların %58,9'u kadın, %64,6'sı 25-34 yaş aralığındadır. Ankete katılanların %63,3'ü lisans mezunu, %17,7'si lisansüstü eğitim almıştır. Katılımcıların %46,2'si Marmara, %35,4'ü İç Anadolu bölgesinde yaşamaktadır.

Covid-19 döneminde katılımcıların %62,7'si ATM kullanımını, %86,1'i kredi kartı kullanımını tercih etmiştir. Covid-19 döneminde katılımcıların %48,7'si ATM kullanım sıklığını ağırlıklı olarak ayda birkaç kez şeklinde belirtmişleridr.

ATM kullanarak zaman tasarrufu edildiği ve en çok bakiye görüntüleme, para çekme ve para yatırma işlemlerinin yapıldığı belirtilmiştir. Covid-19 döneminde ATM kullanım tercihi ve kullanım sıklığı yaşa, eğitim düzeyine, aylık gelir düzeyindeki ve yaşadığı lokasyona göre değişkenliğinde anlamlı bir fark görülmemiştir. Ancak kişilerin geliri arttıkça ATM'den para çekme ve yatırma işlemlerini tercih etmedikleri görülmüştür.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

H1: Cinsiyet ile Covid-19 döneminde ATM kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

Uygulanan Ki-kare testi sonucunda anlamlılık değeri (p=,354) çıkmış ve 0,05'ten büyük olduğu için H1 ret edilmiştir. Cinsiyet ile Covid-19 döneminde ATM kullanımı tercihi arasında anlamlı fark bulunmamaktadır.

H2: Cinsiyet ile Covid-19 döneminde kredi kartı kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

Yapılan Ki-kare testi sonucunda anlamlılık değeri (p=,010) çıkmış ve H1 kabul edilmiştir. Cinsiyet ile kredi kartı tercihi arasında anlamlı fark vardır. Erkeklerin %95,4 ü Covid-19 döneminde kredi kartı kullanmaktadırlar. Kadınların ise kredi kartı kullanımı tercih etmemelerinin nedeni satın alma kolaylığının aşırı tüketime yol açması nedeniyle olduğu görülmüştür.

H3: Gelir ile Covid-19 döneminde kredi kartı kullanımı tercihi arasında anlamlı fark vardır.

Deneklerin gelir düzeyleri ile 250 TL ve altı tutarda yaptıkları alışverişler arasında da anlamlı fark izlenmiştir. Asgari ücret ve altındaki kişiler ile geliri 4000 TL'ye kadar olan kişilerde 250 TL ve altı tutarda yapılan alışverişlerindeki sıklık diğer gelir düzey gruplarına göre daha yüksek izlenmektedir. Aynı zamanda 250 TL ve altı tutarda alışveriş yapan insanların temassız kredi kartı ve temassız poslarının artmasını %93,7 tercih ettikleri görülmektedir. H3 hipotezi Kabul edilmiştir.

H4: Temassız kredi kartı kullananlar ile temassız pos yaygınlaşmasını isteyenler arasında anlamlı fark vardır.

Yapılan Ki-Kare Testi sonucunda Covid-19 döneminde temassız kredi kartı kullananlar ile temassız posların yaygınlaşmasını isteyenler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir (p=.,001). H1 hipotezi kabul edilmiştir.

H5: Kredi kartı kullananlar ile kredi kartı kullanımının Covid-19 döneminde zaman tasarrufu sağladığını düşünenler arasında anlamlı fark vardır.

Yapılan Ki-kare Testi sonucunda; katılımcılar Covid-19 döneminde kredi kartı kullanımının alışverişlerinde zaman tasarrufu sağladıklarını düşünmektedirler. Katılımcıların Covid-19 döneminde daha fazla temassız özellikli kredi kartı kullandıkları görülmektedir. Araştırmada belirlenen H5 hiptezi Kabul dilmiştir (p=,007).

Araştırma kapsamında değişkenler arasında anlamlılık testlerine bakıldıktan sonra korelasyon ilişkisi olup olmadığına bakılmıştır.

ATM kullanımını tercih eden katılımcılar ile ATM kullanımının bulaşıcılık riskini azalttığı düşüncesi arasında korelasyon ilişkisi var mı? Sorusuna karşılık yapılan analiz sonucunda düşük düzeyde korelasyon tespit edilmiştir (r= ,154). Katılımcılar ATM'den elle temas yoluyla işlem yapıldığı için koronavirüs bulaş riskinin bulunduğunu düşünmektedirler.

Kredi kartı tercihinde kredi kartı ile Covid-19 döneminde yapılan ödemelerde bulaşıcılık riskini azalttığı düşüncesi arasında korelasyon ilişkisine bakılmıştır. Analiz sonucunda olup düşük düzeyde korelasyon (r=,041) izlenmiştir. Kredi kartı kullananlar için de temassız kredi kartı kullananların da bulaşıcılık riskini azalttığı düşüncesi arasında (r=146) düşük korelasyon tespit edilmiştir.

Eğitim seviyesi yükseldikçe bilinçli tüketimin arttığını ve taksitli alışverişlerde puan toplama özelliğinden yararlanıldığı görülmüştür. Aynı zamanda eğitim düzeyi arttıkça nakit parada korona buluşacağı kaygısıyla temassız kredi kartına yönelimin arttığını görmekteyiz. Aylık gelirin artmasıyla da kredi kartı kullanımında anlamlı farklar görülmüştür. Gelir arttıkça sahip olunan kredi kartlarında ve temassız alışverişte artış izlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 döneminde insanların kalabalık yerlerden uzak durmaya çalışması ve dışardaki işlerini hızlıca yapıp eve dönme çabaları bankacılık sektörüne de yansımaktadır. İnsanlar bankacılık işlemleri için de hem ulusal otoritelerin hem de bankaların kendi düzenlemeleri dahilinde şube çalışma saatleri düşürülmüş, insanlar bankalar tarafından ATM, mobil ve internet bankacılığına yönlendirilmiştir.

Covid-19 dönemi için ATM ve kredi kartı kullanımına yönelik yapılan araştırmada katılımcıların ATM kullanımını tercih ettiklerini, tercih etmeyenlerin ise bulaşıcılık riskinden dolayı tercih etmedikleri görülmüştür. Nakit paranın bulaşıcılık riskini taşıdığı varsayımında insanların alışverişte nakit para kullanımlarını azaltmaları önerilmiş ve bazı ülkelerde bazı tüccarların nakit ödemeyi kabul etmedikleri kredi kartı kabul ettiklerinden bahsedilmiştir. Ankete katılan katılımcıların kredi kartı kullanımını tercih etmelerinde de nakit parada bulaşıcılık riski taşıdığı bu sebeple kredi kartı ve temassız ödeme tercih ettikleri görülmüştür. Türkiye'de temassız ödeme limiti 250 TL'ye yükseltilmiştir ve katılımcılar temassız ödemeyi tercih etmektedirler. Kadınların ise kredi kartı kullanımını tercih etmemelerinin nedeni kredi kartının satın alma kolaylığının aşırı tüketime yol açması nedeniyle olduğu görülmüştür.

Dündar (2020) Covid-19 döneminde Türkiye'de tüketici harcamalarına etkisi üzerine yaptığı çalışmada TCMB tarafından haftalık yayınlanan kredi kartı harcama tutarları verilerini kullanmıştır. Alınan tedbirler ile birlikte internetten yapılan alışverişlerde artış; giyim, yemek ve içkili yerlerde yapılan alışverişlerde düşüş görüldüğünü tespit etmiştir. Auer ve diğerleri (2020) Covid-19 döneminde nakit ve gelecekteki ödeme yöntemleri hakkında yaptıkları çalışmalarında insanların nakit yoluyla virüs bulaşabileceğine dair endişe taşıdıklarına değinmişlerdir. Ancak yapılan çalışmalarda nakit yoluyla bulaşıcılığın ATM veya pos makinelerine göre düşük olduğu belirtilmiştir. Merkez bankalarının ise banknotların sterilize edilmesi yönündeki çalışmalarından bahsetmişlerdir.

Bulaş riskinin yüksek olduğu Covid-19 döneminde tüketicilerin temas noktasının az olduğu banka kanallarının tercih edilmesi önerilmektedir. Bankalar bu konuda tüketicileri bilinçlendirmesi gerekmektedir. Nakit para kullanımın azaltmılması sağlanması gerekmektedir.

Çalışma bankacılık sektöründe diğer alternatif dağıtım kanalları arasındaki farkın ölçülmesi için genişletilebilir. Örneklemin genişletilmesi analizlerde daha sağlıklı sonuç doğuracaktır.

KAYNAKLAR

Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi. 4(1), 7-21.

Akca, M. (2020). COVID-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 45-64.

Arabacı, H., Yücel, D. (2020). COVID-19 Pandemisinin Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkisi, Social Sciences Research Journal, 9 (3): 196-208.

Auer, R., Conelli, G., Frost, J. (2020). Covid-19, cash, and the future of payments, BIS Bulletin, No 3, 1-7.

Bayoğlu, S. (2010). Türkiye'de İnternet Bankacılığı Adaptasyonunu Etkileyen Faktörlerin Teknoloji-Organzasyon-Çevre Modeli İle Araştırılması, Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensitüsü, İstanbul.

Cengiz, T. (2010). Türkiye'de Elektronik Bankacılık Kapsamında Kredi Kartlarının Gelişimi ve Temassız Kredi Kartları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Chen, H., Engert, W., Huynh, K. P., Nicholls, G., Nicholson, M., Zhu, J. (2020). Cash and COVID-19: The Impact of The Pandemic on The Demand For and Use of Cash, Bank of Canada, Staff Discussion Paper, 1-16.

Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler, Politik Ekonomik Kuram 2020, 4(1), 124-140.

Coşkun, Ö. (2012). Bankacılık Sektöründe Alternatif Dağıtım Kanallarının Müşteriler Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, Ankara.

Dündar, M. (2020). COVID-19'un Tüketici Harcamalarına Etkisi, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu, 1-4.

Duran, M. S., Acar, M. (2020). Bir Virüsün dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri, International Journal of Social and Economic Sciences, 10(1), 54-67.

Ersoy, H., Gürbüz, A. O., Fındıkçı Erdoğan, M. (2020). Covid-19'un Türk Bankacılık ve Finans Sektörü Üzerine Etkileri, Alınabilecek Önlemler, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Sayı:37 Bahar (Özel Ek), 146-173.

İnternet: https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/ Erişim Tarihi: 11.11.2020

İnternet: https://bkm.com.tr/temassiz-sifre-limiti-yenilendi/ Erişim Tarihi: 11.11.2020

İnternet: https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html Erişim Tarihi: 11.11.2020

İnternet: https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2020/2020-q4/cash-in-the-time-of-covid Erişim Tarihi: 25.11.2020

İnternet: https://www.paradurumu.com/kartli-odemeler/atmlerde-nakit-cekme-limiti-arttirildi-haberi-5062 Erişim Tarihi: 11.11.2020

İnternet: https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117037/-ulkemizin-maruz-kaldigi-virus-tehdidinin-en-kisa-surede-bertaraf-edilmesi-icin-devlet-olarak-tum-imk-nlarimizi-seferber-ettik- Erişim Tarihi: 11.11.2020

İnternet: https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 Erişim Tarihi: 11.11.2020

Kaya, F. (2009). Türkiye'de Kredi Kartı Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No:263, 5-17.

McKinsey&Company (2020). Global Banking Practice The 2020 McKinsey Global Payments Report, October, 1-6.

Üstün, Ç., Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Cilt 25, Özel Sayı 1, 142-153.

Yavuz, K. (2020). Covid-19 Salgınının Sosyal Politikanın Geleceği Üzerine Etkileri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020, 181-193.

Yavuzaslan. N, (2014). Türkiye'de Şubesiz Bankacılığın Gelişmi ve Müşterilerin Bakış Açısı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

COVİD-19 SALGINI SÜRECİNDE MÜŞTERİLERİN BANKA KULLANIM ALIŞKANLIKLARININ İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF CUSTOMERS BANK USE HABITS DURING THE COVID-19 OUTBREAK

Aykut EKİYOR

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü,

Orcid: 0000-0002-7718-9329

Mehmet UZUN

Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Programı, Orcid: 0000-0002-6775-5817

ÖZET

Covid-19 salgını birçok sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de etkisini göstermiştir. Hastalığın temas ile yayılması sebebiyle, bankacılık faaliyetlerinin şube bankacılığı kapsamında yapılabilmesi hususunda güçlükler yaşanmıştır. Ortaya çıkan durum, müşterileri alternatif bankacılık kanallarına yöneltmektedir. Bankalar müşterileri ihtiyaçları doğrultusunda bu kanalları geliştirmektedirler. Bu süreçte alternatif kanallar arasında internet ve mobil bankacılık kanallarının şube bankacılığı yerine tercih edilebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, Covid-19 salgın döneminde banka müşterilerinin, şube ve internet/mobil bankacılık kullanım alışkanlıklarında salgın öncesi döneme göre herhangi bir değişiklik olup olmadığı ve varsa değişimin bu kanallardan hangisi yönünde olduğu konusu incelenmiştir. Bu kapsamda, bir grup banka müşterisinin Covid-19 salgın döneminde alternatif kanal tercihleri analiz edilerek salgının etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma amaçları doğrultusunda veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formundaki sorular ve ölçeklerinin büyük çoğunluğu bu çalışmaya özgü hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formu yüz yüze ve elektronik posta yolu ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı ile analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonuçlarında, internet/mobil bankacılık kanallarının şube bankacılığına göre daha çok tercih edildiği sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, İnternet Bankacılığı, Mobil Bankacılık, Şube Bankacılığı, Salgın, Pandemi, Türkiye.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic has had an impact in many sectors as well as in the banking sector. Due to the spread of the disease by contact, there have been difficulties in conducting banking activities within the scope of Branch Banking. The resulting situation leads customers to alternative banking channels. Banks develop these channels according to the needs of their customers. In this process, it is believed that internet and mobile banking channels may be preferred over branch banking among alternative channels.

In the study, the question of whether there were any changes in bank customers ' branch and internet/mobile banking usage habits during the covid-19 outbreak period compared to the pre-outbreak period, and if so, in which of these channels the change occurred was examined. In this context, it was tried to determine the effects of the epidemic by analyzing alternative channel preferences of a group of bank customers during the Covid-19 epidemic period. In line with the research purposes, the data were obtained by questionnaire technique. Most of the questions and scales in the questionnaire used in the research were prepared specifically for this

study. The prepared questionnaire form was carried out face-to-face and via e-mail. The data obtained were analyzed by a statistical package program.

In the results of the analysis, it was revealed that internet/mobile banking channels are more preferred than Branch Banking.

Keywords: Covid-19, Internet Banking, Mobile Banking, Branch Banking, Epidemic, Pandemic, Turkey.

GİRİŞ

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, birçok sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe de etkisini yoğun bir şekilde göstermektedir. Ortaya çıkan salgın ortamında, müşterilerin hizmet taleplerinde farklı davranış şekilleri görülebilmektedir. Bankalar ise değişen müşteri taleplerine göre aksiyon alma yolunda rekabetçi kimliklerinden ödün vermeden faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedirler. Bankalar faaliyetlerini, oldukça fazla sayıda değişken ve risk üzerine oluşan olumsuzlukları analiz ederek sürdürmeye çalışmaktadırlar. Yasal düzenlemeler, rekabet şartları, müşteri beklentileri, piyasa hareketleri, teknolojik gelişmeler, bunlardan yalnızca birkaçıdır. Salgın hastalıkların da banka faaliyetlerinin sürdürülebilmesinde en az adı geçen riskler kadar etkiye sahip oldukları günümüzde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin hızla gelişmesi ile bu gelişime ayak uydurma çabası içinde rekabet eden bankalar, uzun süredir müşterileri ile şube dışı kanallarla iletişim kurma yolunu benimsemektedirler. Mutlak bir şekilde bu kanallar içerisinde müşterilerle en yoğun iletişim internet ve mobil bankacılık kapsamında gerçekleşmektedir. Sürekli gelişen teknoloji hareketleri sayesinde bankalar, temas ile hastalığın müşteri ve çalışanlarına bulaşmasına engel olmak ve finansal işlerinde müşterilerine yardımcı olmayı sürdürmeye çalışmaktadırlar. Bu kapsamda şube bankacılığı dışında tüm alternatif bankacılık kanallarına, hem müşteri ilgisi artmakta hem de bankanın yönlendirmeleri ile müşteri alışkanlıklarının değiştirilmesi sağlanmaktadır. Bu sayede bankaların uzun vadede maliyet azalışı sağlayarak karlılıklarını artırmaları da yadsınamaz bir gerçek olarak görülmektedir.

Salgının en ateşli şekilde etkisini gösterdiği günler itibariyle vaka sayılarında ki artış sonucu müşterilerin şubelere gitmek istememesi, alternatif bankacılık kanallarına olan ilgiyi artırmaktadır. Özellikle internet bankacılığı ve mobil bankacılık gibi çağrı merkezi ve ATM (Automatic Teller Machine-Otomatik Vezne Makinesi) cihazları gibi şubesiz kanallardan verilebilecek hizmetlerin desteklenmesi salgının ilerlememesi adına yarar sağlayabilir. Şube bankacılığı hizmetleri salgın kapsamında azaltılabilir ise salgın sürecinin sona ermesinin ardından müşterilerin alternatif kanallara olan adaptasyonunun sağlanması açısından önemli olabilir. Bu sürecin hem bankalar hem de müşteriler açısından eğitici ve öğretici olmasının yanında müşterinin korunması ve yeni müşteri kazanımı açısından da bankalar açısından büyük bir sınav olması beklenmektedir (Güler, 2020).

Çalışma, Covid-19 salgın döneminde banka müşterilerinin, şube ve internet / mobil bankacılık kullanım alışkanlıklarında salgın öncesi döneme göre herhangi bir değişim olup olmadığı ve varsa değişimin hangi alternatif kanallar yönünde olduğu konusunu incelenmeyi amaçlamıştır. Müşterilerin bankacılık hizmet alanlarında değişiklik görülebilmesi hem bankacılık sektörü hem de müşteriler açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Banka yöneticilerinin salgın dönemi ve sonrasında ellerinde yer alacak veriler yardımıyla, müşteri taleplerinin karşılanması ve müşteri tutundurma faaliyetlerinde etkili olabileceği beklenebilir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Küreselleşme ve buna bağlı teknolojinin gelişmesi ile birlikte yeni bankacılık uygulamaları oldukça farklı seçeneklerle kullanılmaya başlanmıştır. Geleneksel bankacılık anlayışının dışında kullanılan ilk bankacılık uygulamalarından biri de internet şubesidir. Yakın geçmişte geleneksel bankacılık hizmetini kullanan müşteriler, bankaları evlerine ve iş yerlerine yakın olan şubeleri tercih ederlerdi. Günümüzde ise teknolojinin ilerlemesiyle internet bankacılığı hizmeti veren bankalar dünya genelinde tüketicilere bankacılık hizmetini internet üzerinden vermektedirler (İşler, 2015). Müşterilere sunulduğu ilk dönemlerde bankacılık sektörü açısından bir devrim niteliğinde olan internet bankacılığı, akıllı telefonların icadı ve bu telefonlarda internet hizmetinin yaygınlaşması ile internet bankacılığının kullanımını önemli derecede kısıtlamıştır. Meydana gelen bu teknolojik gelişmeler ışığında bankacılık sektörünün hizmet sunuş şekli mobil bankacılığa doğru gelişim göstermiştir. Mobil bankacılık, zaman içerisinde müşteriler tarafından yoğun olarak tercih edilmiş ve internet bankacılığı kullanıcılarının da tercih ettiği bir kanal haline gelmiştir (Özcan vd., 2019)

İnternet ve mobil bankacılık, bankacılık işlemlerinin 7 gün 24 saat kolay ve güvenli bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlayan, istenildiği anda ulaşılabilen bankacılık işlemleri için oluşturulmuş teknolojik bir hizmettir (Çelik, 2018).

Günümüzde şube bankacılığı ile sunulan hizmetlerin birçoğu internet ve mobil bankacılık hizmetlerinde de müşterilere sunulabilmektedir. Nakit para işlemleri ve bazı özellikli işlemler haricinde internet ve mobil bankacılık tam anlamıyla hizmet sunumunu karşılayabilmektedir. İnternet ve mobil bankacılık işlemleri banka personellerine gerek olmadan yapılabilmektedir. Maliyetlerin azalması, vakit kazanımı ve oluşabilecek hataların daha az olması internet ve mobil bankacılık hizmetlerinin avantajları arasındadır (Kahveci & Wolfs, 2018). Bu kapsamda müşteriler, internet ve mobil bankacılık üzerinden işlemlerini kolay ve hızlı olarak gerçekleştirebilmektedirler. Ayrıca müşteriler tamamladıkları işlemler ile ilgili bilgilere oldukça detaylı bir biçimde ulaşabilmektedirler (Uzundağ, 2013).

Cep telefonlarının hızlı bir teknolojik gelişme içerisine girmesinin ardından mobil bankacılık, bankaların mobil uygulamalarına giriş yapılarak bankacılık işlemlerinin yapılabilmesine olanak veren sistemi ifade etmektedir. 3G teknolojisinin 2002 yılı ile birlikte kullanılmaya başlanması ve sonrasında 2007 yılında ilk akıllı telefon olan Iphone cihazının tanıtılması ile bankacılık sektörünün hizmet sunuş biçimi de değişime mecbur kalmıştır (Dunnewijk ve Hulten, 2007). Zamanla bankaların tamamı internet bankacılığında olduğu gibi mobil uygulama oluşturmak ve bunları uygulama mağazaları aracılığıyla müşterilerin kullanımına sunmak zorunda kalmışlardır. Yine internet bankacılığında olduğu gibi mobil bankacılık sayesinde de müşteriler zaman ve mekân fark etmeksizin istedikleri saatte ve istedikleri yerde bankacılık hizmetlerine erişme imkanına sahip olmaktadırlar (Vurucu & Arı, 2015).

Tablo 1: Türkiye'de Son Dönemde İnternet Bankacılığı ve Mobil Bankacılık Müşteri Sayıları

Dönem	İnternet Bankacılığı Müşteri Sayısı (Bin)	Mobil Bankacılık Müşteri Sayısı (Bin)
Eylül 2019	11,780	46,171
Aralık 2019	11,985	49,279
Mart 2020	12,256	52,481
Haziran 2020	13,253	58,106
Eylül 2020	12,098	59,370

Kaynak: *Türkiye Bankalar Birliği, Erişim Tarihi: 02.01.2021*

Tablo 1'de son 15 ayda neredeyse her dönem itibariyle kullanıcı sayılarının arttığı görülebilmektedir. Özellikle salgının Türkiye'de patlak verdiği Mart 2020 dönemi sonrasında mobil bankacılık kullanıcı sayısının her

dönemden daha fazla arttığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında internet bankacılığına göre daha sonra kullanılmaya başlanan mobil bankacılık kanalının, daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bunun nedeni, akıllı telefon kullanımının bilgisayar kullanımına göre daha yaygın olması ile açıklanabilir.

Covid-19, ilk olarak Aralık 2019'da solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) sonrasında bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanarak dünya gündemine oturan bir tür salgın hastalıktır (T.C. Sağlık Bakanlığı, Erişim Tarihi: 04.01.2021). Bu kapsamda Aralık 2019 ve sonrasında yapılan çalışmalarda, Covid-19, bankacılık sektörü ve bankacılık hizmet kanalları başlıklarının incelendiği çalışma sayısı oldukça azdır. Bunun yanında literatürde, bankacılık hizmet kanallarına dair kullanım alışkanlıkları temasının incelendiği ulusal ve uluslararası herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Literatürde, Covid-19 pandemi döneminde bankacılık sektörü baz alınarak yapılan farklı türde yerli ve yabancı çalışmalar görülebilmektedir. Işık & Akdoğan (2021) çalışmalarında, Covid-19'un Türk mevduat bankalarına olan etkilerini incelemişlerdir. Bankaların aktif karlılığının salgın öncesi döneme göre azaldığı, Kredi/Mevduat oranının arttığı ve net faiz marjlarının azaldığı belirtilmiştir. Güler (2020) çalışmasında, Covid-19 pandemi döneminde bankalara iletilen müşteri şikayet ve itirazları incelemiştir. Çalışmada ortaya koyulan analiz sonuçlarına göre banka müşterilerinin en çok bankaların ürün ve hizmetlerinden kredi kartları, krediler ve çağrı merkezleri konusunda ileti gönderdikleri belirlenmiştir. Ersoy vd. (2020) çalışmalarında, yerli özel ve kamusal sermayeli bankalar ile katılım bankalarının, pandeminin reel kesim ve hane halkı üzerinde oluşabilecek olumsuz ekonomik etkilerinin artmaması için likidite sağlama, kredi kullandırma, kredilerin vadelerinin uzatılması ve takip oranlarının azaltılması gibi önlemler almaları gerektiği vurgulanmıştır. Arabacı & Yücel (2020), çalışmalarında Covid-19'un Türkiye ekonomisine olan olumsuz etkilerini, devletin özellikle kamu bankaları aracılığıyla azaltmaya çalıştığını ortaya koymaktadırlar. Açıklanan destek paketlerinin özellikle kredi programlarıyla pandemiden etkilenen ticari işletmelere destek olduğu belirtilmiştir. Ozili & Aron (2020) çalışmalarında, artan kapanma günleri, para politikası kararları ve uluslararası seyahat kısıtlamalarının iktisadi faaliyet düzeyini ve büyük borsa endekslerinin kapanış, açılış, en düşük ve en yüksek hisse senedi fiyatını ciddi şekilde etkilediğini belirtmişlerdir. Wu & Olson (2020) çalışmalarında, Covid-19'un Çin bankacılık sektörü üzerindeki etkisini; kısa vadeli, uzun vadeli ve sistemik riskler olarak belirlemişlerdir. Sektörün artan kredi desteğiyle, pandemiyi önleme ve kontrol için farklılaştırılmış finansal hizmetler için desteğe ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. Akıllı risk kontrol sistemlerini iyileştirmek için dijital dönüşümün daha hızlı gerçekleşmesi gerektiği yazarlar tarafından savunulmaktadır. Aldasoro vd. (2020) çalışmalarında, bankalarının Covid-19 salgınından bu yana hisse senedi ve borç piyasalarındaki performansının, 2008 Küresel Finansal Kriz dönemiyle aynı seviyede olduğunu belirtmişlerdir. Krize en yüksek düzeyde kredi riski ile giren bankalar için kredi temerrüt swap (CDS) primlerinin çok fazla yükseldiği vurgulanmıştır. Demirgüç-Kunt vd. (2020) ise çalışmalarında, pandemi krizinin, bankaların oynamaları beklenen konjonktür karşıtı kredilendirme rolünün, banka hisse senetlerinin kendi iç piyasalarında ve diğer banka dışı finans firmalarında düşük performans göstermesiyle bankacılık sistemlerini önemli bir baskı altına soktuğunu belirtmektedirler.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Covid-19 salgınının özellikle sağlık konusunda etkisini gösterdiği ve sonrasında tüm sektörleri de dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Salgının etkisini artıran unsurlardan biri olan temasın yoğun olduğu özellikle şube bankacılığı kapsamında bankalar müşterilerini, farklı alternatif dağıtım kanallarına yönlendirmektedirler. Yoğun rekabetin yaşandığı sektörde, müşterilere sunulan kanallar iyileştirilmeye ve reklamcılık faaliyetleri ile memnuniyet oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Covid-19 salgın döneminde banka müşterilerinin, şube ve internet/mobil bankacılık kullanım alışkanlıklarında salgın öncesi döneme göre herhangi bir değişim olup olmadığı ve varsa değişimin hangi alternatif kanallar yönünde olduğunu incelemektir.

Araştırma amaçları doğrultusunda ihtiyaç duyulan veriyi en iyi toplama imkanı vermesi planlanan anket yöntemi araştırmada tercih edilmiştir. Hazırlanan anket formu yüz yüze ve elektronik posta yolu ile

gönderilerek örneklemlere uygulanmış olup örneklem grubu rastgele yöntemle seçilmiştir. Oluşturulan anket formu 76 kişiye uygulanmış olup geri dönen ve denetimden geçen sonuçlardan 71'si istatistiksel paket programı ile analiz edilmiştir.

Araştırmada kullanılan anket formundaki sorular ve ölçeklerinin büyük çoğunluğu bu çalışmaya özgü hazırlanmıştır. Anket soruları 23 kişilik pilot araştırma sonrasında güvenilirlik ve geçerlilik testleri ile en uygun hale getirilmiştir. Bu çalışmadaki anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri hakkında bilgi edinilmek istenmiştir. İkinci bölümde katılımcılara, kullandıkları şube ve internet/mobil bankacılık kanallarına dair belirleyici özelliklerini gösteren sorular iletilmiş olup, son bölümde ise katılımcılara kullandıkları bankacılık kanallarının Covid-19 öncesi ve sonrasına göre değişimini gösterici özellikte sorular iletilmiştir. Elde edilen veriler ışığında SPSS paket programı ile uygulanan analiz yöntemleri şu şekildedir. İlk olarak anketin ölçek soruları geçerlilik ve güvenilirlik açısından incelenerek bu konuda bilgi verilmiştir. Ardından anketin birinci ve ikinci bölümünde yer alan demografik ve katılımcıların kullandıkları bankacılık kanallarına dair belirleyici özelliklerin temel istatistikleri gösterilmiştir. Covid-19 öncesi ve sonrasına göre katılımcıların kullandıkları bankacılık kanallarında herhangi bir değişiklik durumu olup olmadığı, bağımlı örneklemler için T-Testi ile analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmnın bulguları kısmında, güvenirlik, geçerlilik, normallik testleri, demografik özellikler ile şube ve internet/mobil bankacılık kanallarına dair belirleyici özelliklerin istatistiklerine yer verilmiştir.

Yapılan güvenirlik testi sonucunda; Cronbach's Alpha'nın (0,718) kabul edilebilir değerde olduğu tespit edilmiştir. Geçerlilik testi sonuçlarında Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütünün, 0,635 kabul edilebilir değerde, anlamlılık değerinin 0,05'ten daha küçük bir değer aldığı tespit edilmiştir: Normallik testi sonucunda ise verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Özellikler	Sıklık (n)	Oran(%)
Cinsiyet	Kadın	38	53,5
	Erkek	33	46,5
Yaş	18-22	22	31,0
	26-35	19	26,8
	36-45	9	12,7
	46-55	11	15,4
	56-üzeri	10	14,1
Eğitim Durumu	İlköğretim	4	5,6
	Lise	13	18,3
	Ön Lisans	18	25,4
	Lisans	19	26,8
	Lisansüstü	17	23,9

Anket uygulanan katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, kadın katılımcıların erkek katılımcılara oranla daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Katılımcıların yarısından fazlası (%57,8) 35 yaş ve altında, kalanı ise (%42,2) 36 yaş ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Eğitim durumu özellikleri incelendiğinde ise, ilköğretim okul mezunu olarak ankete katılanlar haricinde diğer okul mezun katılımcı sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 3'de araştırmaya katılanların şube ve internet/mobil bankacılık kanal kullanımlarına dair belirleyici özellikleri yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Şube ve İnternet/Mobil Bankacılık Kanalı Kullanım Özellikleri

Değişkenler	Banka İşlemleri	Sıklık (n)	Oran(%)
Hangi bankacılık kanalını daha çok tercih edersiniz?	Şube Bankacılığı	17	23,9
	İnternet/Mobil Bankacılık	54	76,1
Şube bankacılığını hangi işlemler için daha çok kullanırsınız?	Parasal İşlemleri	40	56,3
	Kredi İşlemleri	18	25,4
	Ödeme ve Tahsilat İşlemleri	2	2,8
	Para Aktarma	0	0,0
	Hepsi	11	15,5
	Hiçbiri	0	0,0
İnternet/mobil bankacılığı hangi işlemler için daha çok kullanırsınız?	Parasal İşlemleri	0	0,0
	Kredi İşlemleri	0	0,0
	Ödeme ve Tahsilat İşlemleri	0	0,0
	Para Aktarma	14	19,7
	Hepsi	49	69,0
	Hiçbiri	8	11,3
Covid-19 öncesine göre kullandığınız bankacılık kanalını değiştirdiniz mi?	Değiştirdim	9	12,7
	Değiştirmedim	62	87,3

Anket uygulanan katılımcıların şube ve internet/mobil bankacılık kanal kullanımlarına dair belirleyici özellikleri incelendiğinde, katılımcıların %76,1 gibi görece yüksek bir oranla, internet/mobil bankacılığını şube bankacılığına kıyasla daha çok tercih ettikleri görülmektedir. Katılımcıların şube bankacılığını en çok parasal işlemler yapmak amacıyla kullandıkları belirlenmiştir. Ankete katılan müşterilerin %15,5'i bütün bankacılık işlemlerinde şube bankacılığını tercih ettikleri belirlenmiştir. İnternet/mobil bankacılık kullanmayı tercih eden katılımcılar, Katılımcıların %69,0'u tüm bankacılık işlemlerinde internet/mobil bankacılık kullanmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Anket katılımcılardan yalnızca %12,7'si Covid-19 öncesine göre kullandığı bankacılık kanalını değiştirdiğini belirtmiştir.

Tablo 4 Covid-19 öncesi ve sonrasına göre katılımcıların kullandıkları bankacılık kanalları kullanım sıklıklarını göstermektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Covid-19 Öncesi ve Sonrasına göre Şube ve İnternet/Mobil Bankacılık Kanalları Kullanım Frekansları

Değişkenler	Özellikler	Sıklık (n)	Oran(%)
Covid-19 öncesinde ne sıklıkla şube bankacılığı kullanırdınız?	Hiçbir zaman	11	15,5
	Ayda birkaç kez	34	47,9
	Haftada birkaç kez	26	36,6
	Her gün	0	0,0
Covid-19 öncesinde ne sıklıkla internet/mobil bankacılık kullanırdınız?	Hiçbir zaman	10	14,1
	Ayda birkaç kez	50	70,4
	Haftada birkaç kez	11	15,5
	Her gün	0	
Covid-19 sonrasında ne sıklıkla şube bankacılığı kullanıyorsunuz?	Hiçbir zaman	47	66,2
	Ayda birkaç kez	24	33,8
	Haftada birkaç kez	0	0,0
	Her gün	0	0,0
Covid-19 sonrasında ne sıklıkla internet ve mobil bankacılığı kullanıyorsunuz?	Hiçbir zaman	0	0,0
	Ayda birkaç kez	23	32,4
	Haftada birkaç kez	39	54,9
	Her gün	9	12,7

Covid-19 öncesinde şube bankacığını hiçbir zaman kullananlar %15,5 iken, Covid-19 sürecinde bu oran %66,2 şeklinde tespit edilmiştir. Katılmcıların Covid-19 sürecinde şube bankacılığından uzaklaştığı görülmektedir. Araştırmaya katılan müşteriler Covid-19 öncesinde internet/mobil bankacılığını haftada birkaç kez kullananların oranı %15,5 iken, Covid-19 sürecinde bu oranın %54,9'a çıktığı belirlenmiştir.

Çalışmada, Covid-19 öncesi ve sonrasına göre katılımcıların kullandıkları bankacılık kanalları kullanım alışkanlıklarında değişiklik olup olmadığını bağımlı örneklem t – testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 5: Covid-19 Öncesi ve Sonrasına Göre Katılımcıların Kullandıkları Bankacılık Kanalları Kullanım Alışkanlıkları Bağımlı Örneklem T-Testi Sonuçları

Değişkenler	t	p
Covid-19 öncesinde ne sıklıkla şube bankacılığı kullanırdınız? Covid-19 sonrasında ne sıklıkla şube bankacılığı kullanıyorsunuz?	12,603	0,000
Covid-19 öncesinde ne sıklıkla internet/mobil bankacılık kullanırdınız? - Covid-19 sonrasında ne sıklıkla internet ve mobil bankacılığı kullanıyorsunuz?	-10,540	0,000

Covid-19 öncesi ve sonrasına göre katılımcıların kullandıkları bankacılık kanalları kullanım alışkanlıkları üzerinden yapılan bağımlı örneklem T-Ttesti sonucuna göre 0,05 anlamlılık düzeyinde hem şube bankacılığı kullanımı hem de internet/mobil bankacılık kullanımında fark olduğu ortaya çıkmıştır. Covid-19 sonrasında şube bankacılığı kullanım alışkanlıklarının negatif yönde, internet/mobil bankacılık kullanım alışkanlıklarının ise pozitif yönde değiştiği görülmektedir. Bu kapsamda, Covid-19 salgınının, banka müşterilerinin şube bankacılığı ve internet/mobil bankacılık kullanım alışkanlıklarını değiştirdiği tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19 salgınının tüm dünyada ve ülkemizde oldukça etkili olduğu bir dönemde yapılan bu çalışma ile Covid-19 öncesi ve sonrasına göre banka müşterilerinin, kullandıkları bankacılık kanalları kullanım alışkanlıklarında değişiklik olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmada, banka müşterilerinin internet/mobil bankacılık kanalını şube bankacılığına göre daha çok tercih ettikleri, şube bankacılığı kullanan müşterilerin daha çok parasal işlemler amacıyla bu kanalı kullandıkları ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında, internet/mobil bankacılık kullanan müşterilerin ise daha çok tüm işlemlerde bu kanalı kullandıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın ana sorunsalı olarak görülen, Covid-19 öncesi ve sonrasına göre katılımcıların bankacılık kanalları kullanım alışkanlıklarında değişiklik olup olmadığı konusunda ise, Covid-19 öncesinde şube bankacılığı kullanan müşterilerin Covid-19 sonrasında bu kanalda kullanım sıklıklarının azaldığı görülmüştür. Bunun yanında, internet/mobil bankacılık kullanan müşterilerin ise Covid-19 sonrasında bu kanalda kullanım sıklıklarının arttığı ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda Covid-19 öncesinde şube bankacılığı kanalını kullanan müşterilerin Covid-19 sonrasında banka kullanım alışkanlıklarının internet/mobil bankacılık kanalı yönünde değiştiği belirlenmiştir.

Beybur & Çetinkaya (2020) çalışmalarında yaptıkları analizler çerçevesinde, pandeminin başladığı gün itibariyle bankacılık sektörünün dijitaleşme yönünde ilerlediği, internet ve mobil bankacılık kullanımının arttığı belirtilmiştir. Uzun (2020) çalışmasında, Türkiye'deki müşterilerin dijital bankacılık kullanımları üzerindeki etkisini incelemiş ve çeşitli düzeylerde etkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Demirhan (2021) çalışmasında, salgının şube bankacılığı kanalında müşteri ziyaret ve işlem adetlerinde düşüş yarattığı yönünde etkisi olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de yapılan bu üç çalışma sonuçlarının da, internet/mobil bankacılık kullanımının salgın döneminde arttığına destekleyici nitelikte olduğu görülmektedir.

Covid-19'un geleneksel bankacılık kullanım alışkanlıklarının değişmesinde etkisinin olduğu görülmektedir. Covid-19'un etkisini bir süre daha devam ettireceği düşünüldüğünde ve aynı zamanda salgın sona erdiğinde de alternatif kanalları kullanmaya başlayan müşterilerin tekrar şube bankacılığına kolaylıkla dönmeyeceği varsayılabilir. Bu kapsamda banka yöneticilerinin alternatif bankacılık kanallarını geliştirme yönünde alacakları aksiyonların önemli nitelikte olacağı düşünülmektedir. Buna göre, kendisini bu yönde geliştirmeyi başarabilen bankaların diğer bankalara göre müşteri kazanma ve tutundurma anlamında bir adım önde yer alacağı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın, Covid-19 salgın ve sonrası dönemlerde, bankacılık alternatif kanal kullanımı konusunda banka yöneticilerine, ayrıca bu alanda çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, daha farklı anket türü, daha fazla veri ve farklı örneklem kitlesi ele alınarak geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

Aldasoro, I., Fender, I., Hardy, B., & Tarashev, N. (2020). Effects of Covid-19 on the Banking Sector: the Market's Assessment. Bank for International Settlements, 12.

Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkisi. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 9(3): 196-208.

Beybur, M., & Çetinkaya, M. (2020). Covıd-19 Pandemisinin Türkiye'de Dijital Bankacılık Ürün Ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi. USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 4(2): 148-163.

Çelik, B. (2018). Mühendis Beyinler, https://www.muhendisbeyinler.net/elektronik-bankacilik-nedir/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 28.02.2021

Demirgüç-Kunt, A., Pedraza, A., & Ortega, C. R. (2020). Banking Sector Performance During the COVID-19 Crisis. World Bank Policy Research Working Paper 9363.

Demirhan, M. (2021). Sektörel bakış: Türk Bankacılık Sektöründe Dijitalleşmenin Şube Dağıtım Kanalına Etkileri. Erciyes Akademi Dergisi, 35(1): 1-19.

Dunnewijk, T., & Hulten, S. (2007). A Brief History of Mobile Communication in Europe. Telematics and Informatics Paper, 24(3): 164-179.

Ersoy, H., Gürbüz, A. O., & Fındıkçı, M. (2020). Covid 19'un Türk Bankacılık ve Finans Sektörü Üzerine Etkileri, Alınabilecek Önlemler. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37): 146-173.

Güler, H. N. (2020). Koronavirüsü (Covİd-19) Günlerinde Bankalara Iletilen Müşteri Itiraz Ve Şikayetlerinin Incelenmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(4): 85-99.

Işık, A., & Akdoğan, N. (2021). Covid- 19'un Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat Bankalarına Etkileri. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 21(63): 111-138.

İşler, A. U. (2015). İnternet Bankacılığı E-Hizmet Kalitesinin Kullanıcılar Tarafından Değerlendirilmesi. Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, 3(2): 220-233.

Kahveci, E., & Wolfs, B. (2018). Digital Banking Impact on Turkish Deposit Banks Performance. Banks and Bank Systems, 13(3): 48-57.

Ozili, P., & Aron, T. (2020). Spillover of COVID-19: Impact on the Global Economy. Available at SSRN 3562570.

Özcan, H. P., Çelik, Ş. S., & Özer, A. (2019). Bireysel Müşterilerin Mobil Bankacılık Kullanım Niyetini Etkileyen Faktörler. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2): 475-506.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.01.2021

Türkiye Bankalar Birliği. (2021). https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.01.2021

Uzun, U. (2020). Türkiye'de Dijital Bankacılık Kullanımı Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Etkileri. Fiscaoeconomia, 5(1): 309-323.

Uzundağ, Ş. (2013). "Türkiye'de İnternet Bankacılığının Gelişimi ve İnternet Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Vurucu, M., & Arı, U. (2015). Güncel Gelişmeler Işığında Bankacılık Ürün ve Hizmetleri: Bireysel–Özel–Yatırım–KOBİ–Ticari–Kurumsal Bankacılık. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Wu, D. D., & Olson, D. L. (2020). The Effect of COVID-19 on the Banking Sector. Pandemic Risk Management in Operations and Finance Paper, 89-99.

ОБУЧЕНИЕ ИЕРОГЛИФИЧЕСКОМУ ПИСЬМУ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ

Варакина Маргарита ИГОРЕВНА

кандидат философских наук профессор, кафедра английской филологии, Московский городской педагогический университет, Самарский филиал

Трофимова Елизавета СЕРГЕЕВНА

преподаватель, кафедра лингвистики, Российский университет дружбы народов

РЕЗЮМЕ

В настоящее время есть уже достаточное количество работ посвященных обучению иероглифике, и среди этих работ важнейшее место принадлежит работам российских синологов. Учитывая этот факт, мы бы хотели обратиться к работам китайских ученых-методистов, которые занимаются преподаванием китайского языка, как родного. Изучив учебники для начальных классов китайской школы, мы ставили целью, по возможности, определить, именно, те упражнения по обучению написания иероглифов, которые помогут нашим студентам на начальном этапе овладеть навыками иероглифического письма, опираясь на зрительное и слуховое восприятие. Мы заинтересовались, именно, аутентичными учебниками китайского языка, при изучении его как родного, потому что на наш взгляд это еще недостаточно изученная область методических знаний в сфере преподавания иероглифики иностранным студентам. К тому же на занятиях по китайскому языку, очень часто возникает вопрос, а как же учатся писать сами китайцы.

Изучив ряд учебников, китайских ученых авторы данной работы пришли к выводу, что на начальном этапе овладения иероглифическим письмом огромное внимание уделяется двум видам упражнений: «обведите» и «пропишите». Упражнения **«Пропишите»** нам хорошо известны. Вид упражнений **«Обведите»**, используется, в основном, при работе на доске. В Китае, же, сейчас очень широко применяются, так называемые, селиконовые прописи, именно, для упражнений типа **«Обведите»**. Эти упражнения способствуют выработке каллиграфических и иероглифических навыков письма. Упражнения такого типа, на наш взгляд, очень важны, так, как, помогают эффективно усвоить порядок написания черт китайских иероглифов и обучают писать не только правильно, но и красиво. Еще один тип упражнений, и следует заметить, что он достаточно сложный, это упражнения типа «**Опираясь на транскрипцию**…..». Мы намерено не закончили предложение, так, как упражнения этого типа могут быть, совершенно, различны. На начальном этапе обучения иероглифическому письму, мы остановились на структуре самых простых упражнений. Среди этих упражнений мы выбрали те, где в двусложных словах один иероглиф уже записан, а вот второй нужно записать, опираясь на транскрипцию. Упражнения этого же типа, в которых двусложные слова записаны только фонетической азбукой, являются сложными упражнениями. Для того, что бы выполнить подобные упражнения, нужно хорошо знать тональный рисунок слова, что представляет значительную трудность для иностранных студентов. Тем не менее, мы обратили внимание на эти сложные упражнения, поскольку овладеть китайским языком невозможно без знания тонов. И, пожалуй, в нашей работе упражнения типа «Опираясь на транскрипцию…», являются самыми сложными.

К сожалению, в наше время стало появляться мнение, и среди китайской молодежи, в том числе тоже, что в век компьютерных технологий можно обойтись и без умения писать, ведь всегда можно воспользоваться **«打字»,** что же это за панацея от всех бед? Одно из значений иероглифа**打 – бить, ударять,** значение иероглифа «**字**» **- «иероглиф; буква»** т.е. прямое значение словосочетания **«打字» - бить по буквам; набирать текст.** И, конечно, же современной молодежи делать **«打字» ,** гораздо проще, чем красиво и правильно писать иероглифы, Но все дело в том, что в китайском языке существует проблема полисемии, и у иероглифа никогда не бывает одного значения, и набрать текст

на клавиатуре, не зная иероглифики невозможно. Сначала слово нужно набрать латинскими буквами, затем выйдет целый ряд иероглифов, и здесь необходимо выбрать нужное Вам слово, и как, же это сделать, если Вы попросту не умеете писать. Запомнить внешнее изображение знаков, которых в китайском языке огромное количество просто невозможно, ведь для несведущего человека – это просто картинка. Мы уже не говорим о том, что, китайская иероглифика – это величайший пласт культуры древнейшей цивилизации. Китайские педагоги, категорически против, того, что бы **«打字»** заменили иероглифику, и подтверждение этому, китайские учебники. Каждое из наших упражнений начинается с изображения, хотим заметить, что это не просто иллюстрация или красивая картинка, это – образец того, как нужно выполнять упражнение, подтверждение тому, что упражнения взяты из учебников по китайскому языку, пользуясь которыми китайские школьники изучают свой родной язык.

Мы надеемся, что и нашим студентам эти упражнения окажут большую помощь при овладении иероглифическим письмом. В списке литературы Вы увидите популярные сайты, на которых можно ознакомиться с учебниками китайского языка, как родного, именно, по этим учебникам обучаются китайские школьники в начальных классах. Для наших студентов, изучающих китайский язык, будет полезно и интересно самостоятельно ознакомиться с этими учебниками.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Варакина М.И. Обучение китайскому языку на начальном этапе в негосударственных средне-образовательных учреждениях на примере школы-интерната № 19 г. Новокузнецка. / М. И. Варакина // Вопросы высшей школы: сб. науч. ст. – Харбин, 2014. - № 8. - С. 40-42.
2. Веселый китайский детям и родителям. [в 2 ч.]Ч.1 - М.: АСТ: Восток-Запад, 2008. 91, [5] с.: ил. 北京 华语教学出版社.
3. Веселый китайский детям и родителям. [в 2 ч.]Ч.2 - М.: АСТ: Восток-Запад, 2008. 91, [5] с.: ил. 北京 华语教学出版社.
4. Задоенко Т.П. Начальный курс китайского языка. Ч.1. - 5-е изд., испр. и доп. - М.:Восточная книга, 2011. - 304 с.

Перечень Ресурсов Информационно-Телекоммуникационной Сети «Интернет»

1. **http://www.tom61.com/xiaoxuedianzikeben/renjiaobandianzikeben/2011-01-15/2624.html**
2. **http://www.docin.com/p-1324629202.html**
3. **http://ishare.iask.sina.com.cn/f/37729788.html**
4. **http://www.dzkbw.com/books/rjb/**
5. **http://www.sohu.com/a/190802861_659656**
6. **http://www.doc88.com/p-3039984623169.html**
7. **http://m.dzkbw.com/books/xiaoxue-yuwen/**

М.МАҒАУИННЫҢ «АЛАСАПЫРАН» РОМАНЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМ ШЕШІМ

Маулен АЛСАЙ

КАЗНУ Им. Аль-Фараби, Факультет Филологии И Мировых Языков

Тарихи тақырыпқа қалам тарту шарт емес, тарихты білу шарт.Тарихты білмеген жазушының өрісі тар, ойы тұсаулы болады. Тарихи таным - жалпы дүниетанымның ең басты,өзекті арқауы. Тарихи сауатты қаламгер өнерге бір күндік өтпелі науқан ретінде емес, қоғам дамуына, замана шеруіне сай, кең, тиянақты тұрғыдан қарайды. Өз тұсындағы кез келген оқиға, құбылыстың, таптық, партиялық, ұлттық немесе басқадай тұрғыдағы идеологияның мән-мағынасын нақты таниды,науқаншылдықтан алыс, баяндыға жақын болады. Ұлттық-тарихи санасы кәміл қаламгер өз заманын айқын бағамдап, болашақты қапысыз бағдарлайды. Әдебиет тарихындағы ұлы шығармалардың ескірмейтін бір себебі осында.

Тарихи таным тарабында аз-маз сауат ашу, түбегейлі дәріс болмаса да, негізгі тұрғыларды тану ілкіде-орыс-совет отарлық заманында өте қиынға түсті. Қазақ зиялыларының соңғы екі-үш буыны бабаларының тарихын білмей өсті. Бұл ретте қабілетті жазушыларымыздың өзі айрықша жапа шекті- тарихи танымның тайыздығы табиғи мүмкіндікті тежеді. Жаппай рухани зәрулік тұсында бұл тараптағы аз ғана, үстірт білімнің өзі алаштың кәдесіне жарады, өтпелі кезең үшін елеулі, түпкілікті әдеби шеруден де өзіндік орын алатын тарихи шығармалардың жазылуына негіз болды.СоӨл шала сауатпен-ақ көп жұрттың көзі ашылса керек. Өйткені тарихты білу- тарихи шығармалар жазу үшін емес, өзіңнің адамдық бейнеңді тану үшін керегірек, яғнизамандық тақырыпқа тікелей қатысты.Тарихи білім-ой өрістің, дүние танымның ең негізгі ұстыны, бір емес, қос қабырға,болмысыңыздың тең жарымы; екі қабырғалы үй болмайтыны сияқты, тарихи танымнан тыс тәуір шығарма да тумайды.

Әдеби процесс қай жанрда болса да өз дәуірінің өмір шындығына негізделеді. Ал өмір шындығы әр жанрда әр түрлі тереңдікте ашылады. Жазушы шеберханасы жайлы сөз еткенде, онда көрінетін тарихтағы, өмірдегі адамдар туралы жазушының ой-пікірінің субьективті сипатта екендігін ескерген жөн. Қаламгердің дәуір туралы, өзінің өмір жолы туралы толғануының ішкі динамикасы – роман ерекшеліктерінің бірі. Өткен өмірден қазіргі және болашақ дәуірдің ішкі байланыстарын іздеп табуға тырысып отырады.

XX ғасырдың екінші жартысында қазақ әдебиетіне жаңа үрдіс, тың сарынмен келген жазушылардың бірі Мұхтар Мағауин еді.Оның қазақ сұлтаны Ораз Мұхаммед тағдырын суреттейтін «Аласапыран» романы жарық көрді. Ораз-Мұхамедтің танымы, сағынышы, туған жеріне деген перзенттік махаббаты мен бас кейіпкердің пайым-парасаты арқылы сол дәуірдегі Қазақ елі, Қазақ хандығының тағдыр талайы мен былайғы кездерде көп ауызға алынып, дөп басылып айтыла бермейтін қатпары қалың көп сырларының да беті ашыла түспейтін бе еді?! Дәл осы романның ең соңғы азат жолдарының бірінде «Жер мәңгі. Ел де мәңгі» деген Мағауин де Ораз-Мұхамед дәуірінен кейінгі қазақ тарихы, қазақ өмірі, қазақ шежіресінен сыр шертуді ұмытпайды. Сонау Алтын Орда, Ноғайлы дәуірінен бергі қазақ хандығының тарихын тереңнен зерттеген Мұхтардың мол білімі мен суреткерлік шеберлігі «Аласапыранда» мол үйлесім тапқан. Жазушы көне тарихқа, сол тарихи кезең шындығын көркем суреттеу жолында үлкен қыруар еңбек пен адам сенгісіз архивты ақтарған. XVI ғасырдағы қазақтың азат даласы, Ібір-Сібірдегі Көшім хандығы мен мұнарлы Мәскеудегі орыс патшалығы ретімен тізіліп жатады. Хан ордасы не? Хан кім? Қалға кім? Алаш бегі, ұлыс бегі деген кімдер? Батыр, би, сұлтан,оғлан дегендер не міндет атқарады? Олардың ішкен асы, киген киімі

қандай? Асылы, жазушы осы сұрақтың ешқайсын айналып өтпей, белінен баспай білгірлікпен дәл суреттейді.

Сондай-ақ, сол дәуірдегі Ресей патшалығының ішкі-сыртқы саясаты, таяу болашақта Шығыс Еуропа мен жарты Азияның қожасына айналғалы тұрған елдің жан-жаққа өлермендене созған ашқарақ қолы, Мәскеудегі тақ үшін талас, бәрі-бәрі де романда өз бейнесін тапқан. Сүйсінерлігі,осынша мол материалды қамтыған қос томды кесек шығарманы оқығанда, шұбалаңқылық, не оқиға селкеулігі сезілмейді. Себебі, соның бәрі де бас қаһарман Ораз Мұхаммед тағдырына қатысты түрде негізгі желіге көгенделіп берілген.

Жаңғара Дәдебаев «Жазушы еңбегі» атты зерттеу еңбегінде тарихи шығарманы қорытып, үлкен дүние жасаудың тек анық шебердің ғана қолынан келетінің айтады

«Әдеби шығарманың негізінде дерек, құжат жатуы, тарихи дәуір шындығын көркем бейнелеу үшін, жазушының өз туындысының сюжеттік желісін бастан-аяқ тек қана тарихи деректі окиғаларға құруы шарт емес. Алайда тарихи шығарманың тарихи болмысын, өзегін тарихи белгілі ақиқат оқиғалар түзбейінше, дәуір шындығын шын, шынайы суреттеу тағы да қиын. Өткен тарихи дәуір шындығын бейнелейтін қазіргі қазақ романының керкемдік жүйесінде, идеялық, такырыптық болмысында тарихи шындыктың аткаратын кызметі өте жоғары»

Тарихи романды жазуға қаншалықты дайындалғанын автор мына сөздермен баяндайды: «Әлбетте қазақтың өткенін білу-тарихи танымның бір тармағы ғана.Кез келген сауатты қаламгердің адамзаттың тарихи даму жолы туралы тым құрса жалпы түсінігі болуы керек.Ежелгі Қытай ,Таяу Шығыс және Египет ,одан соңғы Эллада,Рим тарихтары ,Византия мен ортағасырлық Еуропа ,Батыстағы жаңа тарих дәуірі туралы мол білім алуға толық мүмкіндік бар.Менің өзімнің әлем тарихымен әуелгі таныстығым тым ерте,кітап оқуға құныққан тоғыз-он жасымда басталды.Біздің үйде өсіп-тәрбиеленген шөбере ағам Мұратқан менен төрт класс жоғары оқитын,ал ол кездегі мектеп тарих оқулықтары баяғы патшалық гимназия үлгісіне жақын,мол деректі ,әрі жан-жақты болыпты.Мен сол-үшінші класта жүрген қыста әуелі5-класқа арналған “Ерте дүние тарихын” содан соң 6-7 кластың “Орта ғасырлар тарихын”,бұдан соң іздеттіріа тауып,8-кластың”Жаңа тарихын ”оқып шықтым.Сол жылы,Янның қазақ тіліне жақында ғана аударылған “Шыңғыс хан” романын ынтызар құмарлықпен қырпып,екі-үш қайыра аударып,төңкерген соң,асау,бұла бабаларымның Совет теріске шығарып отырған шежіресінің де бір кезеңін көзбен көргендей болдым.Сөйтіп өзім жаңа ғана қадам басқан ежелгі кәрі дүниенің өткен ғұмыры туралы ең негізгі,қажетті мағлұматтарды зердеме түйіппін» [2, 6 б.].

Тарихи құжат, дерек жазушыға тарихи дәуір туралы бай мағлұмат беретіндігінде сөз жок, алайда әрбір құжаттын, әрбір деректің ішкі мәнін, оның басқа құбылыстармен байланысы мен карым-катынасының сырын тек көркем киялдау енері аркылы ғана андауға болады. «Тарихи болмыс деректерінің сыртқы әрін қуып, қалықтап кетпей, оның ішкі мәнін ұғып, анығына жеткенде ғана қаламгердің шығармашылық енбегі, көркем жинақтау өн «Аласапыранға» дайындық, ақтарылған әдебиет, жиналған дерек, тарау-тарау ой-толғамдар турасында айтсам, дәл сондай тағы екі емес, төрт-бес том кітап жазып шығу қажет болар еді, - Томас Мани өзінің бір романын қалай жазылғаны туралы роман жазған, жетпістен асып, жазуымызды жеріне жеткеріп отырсақ, біз де сөйт ер едік, мүмкін, сөйтерміз де, әзірше роман туралы емес, шолу – ақпарға қанағат етесіз, бір «Аласапыранды» нұсқалау үшін осындай жиырма кітапқа жетерлік дерек, мағлұмат жинағанымызды ғана біліп тоқтайсыз». [2, 8 б.].

«Аласапыранды» жазу үшін Ресей қалаларына, Қырымға, Сібірге сапар шегеді. Кейінгі және мұның алдында жазылған ғылыми зерттеу еңбектері үшін де қазақ жерінің түкпір-түкпірін аралап, дерек жинап, шежірелер мен қолжазбаларды іздеп тауып, қасиетті мекендерге тәу етуді де естен шығармайды. «Кейін,әрине,тарихты тереңірек байыптауға бой ұрдық,университет жылдарында ескі дүние шежіресіне

қатысты қаншама әдебиет қарастырылды.Плутарх,Светоний,Тит Ливий түгел көзден өтті,оқу,байыптау-салмақ емес,демалыс екен,ал осыған керісінше,мұсылман жұрттары,бұрынғы және кейінгі түрік әлемі,әсіресе Алтын Орда,Түркия,одан соңғы Қырым , Ноғайлы,Қазақ Ордасы тарихтарын толық әрі жан-жақты тану көп ізденуді талап етті,үлкен қиындыққа түсті» [4, 8 б.].

Романның географиялық негізгі өрісі – Қазақстан, Ресей, Хан-Кермен жайын айтпағанда, бүкіл Қырым тарихы, Реч Посполито тарихы түбегейлі қарастырылған. Ресейдегі Смута – Бұлғақ дәуірі – сол замандағы нақты құжаттар негізінде жан-жақты әрі терең зерттелген. Өйткені, автор романда кездесетін халықтардың тарихын терең зерттеген, бұл туралы «бұлғақ болмысы, оның барысында өткен қыруар оқиға көз алдына, романда көрінуге тиіс.

М.Мағауин өзі суреттеп отырған дәуір шандығына, басты кейіпкерінің тағдырына қатысты қазіргі тарих ғылымына қатысты, қазіргі тарих ғылымына белгілі және әлі белгісіз тарих документтер мен фактілерді жете зерттеп, білудің нәтижесінде үлкен ғылыми және көркемдік ақиқаттарға жетеді. Жазушы суреттеп отырған тарихи дәуір шындығының сипаты көркемдік тұрған да, ғылыми тұрғыда да мейлінше дәлелді, дейекті.

Әдеби оқудың сыртында тарихи тағылым бар.Халқыңның қасиетін бағамдау үшін әуелі өз тарихыңды білуің керек. Біздің жұртымыздың тарихи құжаттарда нақты таңбаланған жиырма бес ғасырлық бай тарихы бар. Сонан кейінгі мың жарым жылының дерегі тіпті мол, айрықша бедерлі.

«Кейін,әрине,тарихты тереңірек байыптауға бой ұрдық,университет жылдарында ескі дүние шежіресіне қатысты қаншама әдебиет қарастырылды.Плутарх,Светоний,Тит Ливий түгел көзден өтті,оқу,байыптау-салмақ емес,демалыс екен,ал осыған керісінше,мұсылман жұрттары,бұрынғы және кейінгі түрік әлемі,әсіресе Алтын Орда,Түркия,одан соңғы Қырым , Ноғайлы,Қазақ Ордасы тарихтарын толық әрі жан-жақты тану көп ізденуді талап етті,үлкен қиындыққа түсті» [4, 8 б.].

Мағауиннің «Аласапыран»тарихи диологиясында көрініс тапқан тарихи шындықтың жинақталу жолына назар аударайық. Шығармада келтірілетін тарихи шындық жайлы Жаңғара Дәдебаев зерттеунде:

«Ғылымда көп ескерілмей келе жатқан бір дерек бойынша, Сібір хандығы мен қазақ хандығы арасында белгілі қарым-қатынастар болған. Сібір ханы Көшімнің туған ағасы Ахмет-Керей қазақ ханы Шығайдың қызына үйленген. Әйелімен тату тұрмағандықтан, Ахмет-Керей қайын атасы Шығайдың адамдардың қолынан өледі. Ағасы Ахмет-Керей өлген соң, оның әйелін/Шығай ханның қызын- Ж.Д ./ де, хандықты де Көшім өз қолына алады. Бұған қарағанда, Сібір хандығы мен қазақ хандығы арасында қандай да бір байланыс болмады деу орынсыз. Өзара қарым-қатынас жасай отырып, екі елдің басындағы екі ханның екеуі де өз саяси мұраттарын көздеді . Көшім хан қазақ хандығымен ғана емес, ноғай ордасымен де туыстық қатынаста болған: баласы Қонайға ноғай ордасының ірі биі Орыстың қызын алып береді. Көшім сонымен қатар Бұхар хандығымен де байланысын үзбеген» [1, 58 б.].

Көрсетілген жайлар М.Мағауиннің «Аласапыран» диологиясында Ораз-Мұхамедтің Сібір хандығына, жездесі Көшім мен әпкесі Лелипек ханымға, келуіне Сейтектің Сібір хандығын қолына алуынан бұрын, тіпті Ермектің Сібірге жорығына дейін де мүмкіншілігі болғандығын аңғартады.

Егер жазушы осы болжамға тоқталып, Ораз-Мұхамед пен Қадырғали бектің Сібір жұртына келуін Сейтек пен Ермекке дейінгі мерзіммен ұштастырса, онда бұл шақта Сібір хандығында қызу жүріп жатқан қым-қуғаш шайқастарды суреттеуге мәжбүр болар еді. Мұның «Аласапыран» романының тақырыптық, сюжеттік, тіпті идеялық табиғаттын, жазушының ой өзегін /замысел/ мүлде өзгертіп жіберерінде сөз жоқ-ты. Өйткені Сібір хандығының Сейтекке дейінгі тарихының / Көшім тұсындағы/ өзі болмыс- бітімі бөлек, басқа шығармаға арқау боларлықтай күрделі, ірі оқиғаларға мейлінше бай.

Жазушы Ораз-Мұхаммедті Сібірге Сейтектің патшалық құруымен тұстас алып келгенде, осы секілді жайларды да ескеруі мумкін. Әрі мұның өзі жоғарыда айтылғандай, ғылым деректерімен де үндеседі. Екінші жағынан, жазушы тарихи романда Ораз-Мұхамедтің өміріндегі ірі, іргелі оқиғаларды ғана іріктеп, жинақтап пайдалануға ерекше ден қояды. Бас кейіпкерінің Сібір жұртына келуі мен Тобылда тұтқынға түсуін мезгілі жағынан бір-бірімен шектес суреттегенде, жазушы осы қағиданың үлісінен шығуды көздеуі ғажап емес.

«Ораз-Мұхамедтің өліміне байланысты Россиядағы аласапыран кезең жайлы жазбалардың бірінде былай делінеді: «При сем самозванце был царь Касимовский Урмаметь с сыном своим, и с князем Петром Урусовым. Без человечный Урамметов сын,забыв все, что должен родителю своему , и за рождения злодейством награждая, донес самозванцу на отец своего, яко бы он умышлял против его»» [1, 70 б.].

Ұлы туралы бірер хабарды Ораз-Мұхамед өзінің Сапегаға жазған хатында айтады. Петр Урусов Ораз-Мұмамедтің өліміне себепші болған оның ұлын жазаламақшы болып жүріп, ақыры, жаңылысып, оған ұқсайтын басқа адамды өлтіреді. Сол үшін ол жалған патшаның абақтысында үш сөтке отырып шығады. Бұл деректерге қарағанда, әкесіне опаздық жасап, жалған патшаға жат хабар тасып жүргенде, Ораз-Мұхамедтің баласы Мұхамед-Мұрат жігіт жасында болған.

Романда Ораз-Мұхамедтің мұндай баласы жоқ, Аласапыран уақытта қасында қалған балаларды жас. Ал жалған патша жағына шығып алып, Ораз-Мұхамедке опасыздық жасаушы- Ораз-Мұхамедтің өз баласы емес, жиені Мұрат-Мұхамед. Сөйтіп, жазушы тарихи оқиғаның мазмұнын, мезгілі мен мекенін тарихи шындыққа сай, еш қоспасыз көрсетеді де , оған қатысушы адамдардың қайсы біреулерінің орнын ауыстырып бейнелейді, оқиғаның субьектісін өзгертеді.

Жазушы Мұрат-Мұхамедті Ораз-Мұхамедтің әпкесі Асылханымның баласы ретінде көрсетеді. Асыл-ханымның өзі туралы «Алғашқы куйеуі- Көшім ханның інісі Ахмет-Керей…»[3, 416 б.]. - деп жазады.

«Асыл-ханымның өмірбаяны тарихтағы Лелипек ханымды еске түсіреді. Жоғарыда Көшім ханның туған ағасы Ахмет-Керейдің Ескерде төрт жыл хандық құрғаны, қазақ даласының ханы Шағайдың қызын әйелдікке алғаны туралы айтылды. Лелипек-ханым Көшім ханға күйеуге шыққан соң, одан Арыслан атты бір ұл, Лейле атты бір қыз сүйеді . Романда жалған патшаның қасындағы Арыслан осы болса керек. Ораз-Мұхамедтің бір әпкесі Ахмет-Керейге күйеуге шықса, ол Лелипек-ханым болса керек еді. Жазушы Асыл-ханым бейнесін жасауда осы Лелипек ханым бейнесін жасауда осы Лелипек ханымды негізге алған» [1, 62 б.].

Романда тарих мағлұматтарына, тіпті ұсақ деген шындықтың өзіне де үлкен жауапкершілікпен қарап, мүмкіндігінше одан ауытқымай отыратын жазушы мына жерде басқаша қадам жасайды. Тарихи шежірелерде, документтерде сақталған деректі өз тарапынан өзгертіп пайдаланады. Мұндай өзгертулердің түп негізінде романның бас кейіпкеріне деген авторлық көзқарас, суреткерлік нысана ерекшелігі жатыр деуге болады. Ораз-Мұхамедтің үй-іші, семья жағдайын, туыстық ортасын тарихи дәуір щындығымен тығыз байланыста суреттеу барысында жазушы бас кейіпкерінің жеке басындағы трагедиялық ахуалдың тарихи, объективтік мазмұнын қоюлата түсуді мақұл көреді.Соған орай тарихи құжат беретін деректі оқиғаның кейбір субъективті, жеке сипаттағы болымсыз, мардымсыз белгілерін алып тастап, оны жаңа қырынан көрсетеді.

Романда Ораза-Мұхамед жиені Мұрат-Мұхамедті өз ұлындай сүйеді. Айналасында ат жалын тартып мінген ия мінетін басқа ешкімі қалмаған соң, ол өзінің бар кісілік, адамдық ықылас-мейірін жиеніне төгеді. Тіпті оның әкелік сезімі де осы балаға арналады. Сөйтіп жүрген Ораза-Мұхамедті жиені Мұрат-Мұхамед опасыздықпен сатып кеткенде, оның қайшылықты тағдырының трагедиялық сипаты қоюлай түседі.

Егерде жазушы, деректегідей, Ораз-Мұхамедтің өліміне оның туған баласын, Мұхамед-Мұратты, айыпты етер болса, онда да трагедиялық ахуал мен трагедиялық шешім сақталады. Бірақ, олай болған жағдайда, бас кейіпкердің тағдырына деген оқушы құрметінен гөрі жадағай аяныш басым болып шығар еді, ал Ораз-Мұхамед туған баласынан да опа таппаған жалғыз атты, сабау қамшылы бейбаққа айналар еді.Оның етжақын баурларына, іні-қарындастарына жасаған жақсылығы, қарамағындағы қарашаларына жасаған қамқорлығы, жалпы жеке өмірінің ғибраты-бәрі де көмескілене түсер еді. Иә, жалғыз баланы кісілік, адамдық жолына сала алмаған соң, оның өзінің кісілігі, адамдығы туралы да күмәнді көзбен қарауға тура келген болар еді.

...Көркем шығарма, тіпті, тарихи романның өзі тарихи құжат, деректердің жиынтығы емес, негізгі тұрғылар мен оқиғаларды, мезгіл, мекен, адам жайын есте сақтаса жетіп жатыр.Мен жоғарыда «Аласапыранға» қатысты ондаған том дерек жинадым десем, көшіріп, тіркегенімді емес, көңілге түйгенімді айттым, шын мәнісінде он жол жазылған жоқ, бәрі де зердеге тұнды, көкіректе тұрды ері мағыналы бола алады» [4, 18

Қазақ әдебиетіне үлкен жаңалық әкелген ұлы туындыда осындай тарихи шындық пен көркемдік шешімдер көрініс тапқан. Жазушы еңбегі мен ұлы мұрат жолындағы ізденістің ауыр болғанына қарамастан осы ұлы романның

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Дәдебаев Ж. Өмір шындығы және көркемдік шешім. – Алматы: Ғылым, 1991. – 208 б.

2. Асанов Ж. Келісім: Жазушы Мұхтар Мағауинның әңгімелері туралы // Заман-Қазақстан. – 1996. – 13 қыркүйек (№34). – 14б

3. М. Мағауин. Аласапыран:Тарихи роман. – Алматы : Жазушы, 1988. - 832 б.

4. М. Мағауин. Аласапыран қалай жазылды? // Қазақ тарихы. – 1997. Қараша-желтоқсан. - №6. – 10- 48 б.

IMPLEMENTATION OF THE DIGITALIZATION INTO THE PROCESS OF STUDYING SOCIAL AND HUMANITARIAN DISCIPLINES UNDER THE CONDITIONS OF MIXED STUDYING

ZHUKOVA O.A.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

BULHAKOVA O.O.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

ABSTRACT

Changes and instability of the modern world cause corresponding changes within the education system. The effectiveness of its existence depends on many factors, which include both external and internal. External factors are determined by globalization processes to a greater extent, internal ones – by the traditions and features of the particular society.

Global digitalization is a feature of the modern world's development [7]. Today it covers almost all directions and spheres of an individual's life. The educational sector is not the exception, because the education level of society members determines the development level of any state, its economic and social well-being. Thus, the timely response of the education sector to the challenges of today will provide an opportunity to train professionals who will be competitive in the labour market that is constantly filling with new challenges.

The peculiarities of the educational process of the applicants of the higher education are determined by the general specific traits which are typical, in general, to generation Z [6] and are the following:

- almost constant staying in the network;
- using numerous gadgets in the process of finding the necessary information;
- fast perception of information and, at the same time, low level of concentration on educational material;
- focusing on video content.

The above features, of course, have a significant impact on the organization of the studying process in the higher education system of Ukraine [5]. Thus, among its most significant features in today's conditions, we are highlighting the following ones:

- the autonomy of the learner in the process of mastering the educational material;
- using of various platforms and services by the subjects of the educational process in order to obtain the necessary information;
- shortened emotional contact between the tutor and the student.

These features, to some extent, indicate the need to review the functional responsibilities of research and teaching workers, among which the provision of quality educational services takes an important place.

The quality of services provided by a research and teaching worker depends on many factors. The main one among them, according to our beliefs, is presented in a deep knowledge of the content of the discipline and the ability to convey this content to students through the use of modern pedagogical technologies, methodologies, and teaching methods aimed at improving the educational process productivity.

Such teaching methods include methods of gamification, the use of which in the modern pedagogical literature has received mixed reviews. Among the advantages of their use, scientists emphasize the ones:

- creating a positive and friendly learning atmosphere;
- increasing the motivation level of learners and their activity;
- acquisition of certain skills necessary for further advancement in the chosen profession;
- improving interaction skills;
- receiving feedback [2; 3].

The negative consequences of their use include: emphasis on the purely game aspect of this method; the emergence of various types of addiction; weak level of preparation of research and teaching workers for their using [3; 4].

The wide range of tasks provided by the application of this method is due to the use of various game platforms as a basis for teaching the content of professional subjects, both of humanitarian and natural science's direction [1; 8].

In general, we can state that certain difficulties associated with the application of this method in the study of social and humanitarian sciences are due to the need for in-depth study of educational material and the teacher's ability to "embed" this content into digital devices. As a result, issues related to the digital competence of research and teaching workers are becoming more and more urgent and acute.

The need to move to a mixed type of learning in today's conditions has led to a number of difficulties connected with the organization of the learning process in general, and not just with the use of specific methods. So we can argue that the problematic issues related to the implementation of the educational process include the following:

- weak material and technical support of higher education institutions;

- low capacity of the Internet during the time period devoted for holding classes;

- insufficient level of digital competence of research and teaching workers;

- unsatisfactory state of providing electronic textbooks in digital format;

- high share of physical activity on participants of the educational process;

- non-compliance with the norms of academic integrity by students in the process of current and final control;

- lack of interest in learning in general.

Taking into account the above difficulties, we have given a significant advantage to the use of services that provide the possibility of audio and video communication (Google Meet, Classroom) within the study of social and humanitarian sciences. The Zoom and Moodle platforms are also actively used for the successful implementation of the studying process. Precisely these technologies have been used for carrying out the entrance and final control of students' knowledge of the specified disciplines.

In order to provide quality educational services in electronic form, the academic teaching staff has developed scientific and methodological complexes in these disciplines, which included:

- presentations of topics;
- video lectures;
- methodical instructions necessary for the performance of a number of tasks provided by the working plan of educational discipline;
- test tasks covering the topics of the declared disciplines.

Thus, today's challenges related to the organization of the studying process in a mixed format motivate the system of education as well as research and teaching workers to master new approaches, methods, techniques, and technologies, the use of which will improve the quality of providing of educational services.

Fixing difficulties while organizing the studying process in a new format, focusing on positive results, relying on the experience of domestic and foreign colleagues will help to improve and stabilize the effective work in the process of involving the subjects of the educational process into the field of the digitalization.

Key words: communication, digital competence, digitalization, mixed studying, online, research and teaching workers.

Literature:

1. Nekrashevych T. Vykorystannya suchasnykh ihrovykh navchal′nykh platform u protsesi vyvchennya movnykh dystsyplin u zakladakh. Innovations Of Higher Education Of Ukraine And The Eu In The Modern Information Society: [collection of scientific works / for general. ed. O. Rudenko, M. Zhytar]. Kyiv, 2021. pp. 125-127.

2. Noskov Ye. A. Tekhnologii obucheniya i geymifikatsiya v obrazovatel'noy deyatel'nosti. Ярославский педагогический вестник. 2018. №6. pp. 138-143.

3. Polyakova V.A., Kozlov O.A. Metodologicheskiye osnovaniya razrabotki geymifitsirovannykh obuchayushchikh sistem v kontekste informatsionnoy bezopasnosti lichnosti. ChiO. 2017. №1 (50). pp. 87-93.

4. Rudenko D.S., Lavrent'yeva I.V. Geymifikatsiya kak metod obucheniya v organizatsiyakh. Obshchestvo, ekonomika, upravleniye. 2018. №4. pp. 59-61.

5. Sysoyeva S.O., Osadcha K.P. Stan, tekhnolohiyi ta perspektyvy dystantsiynoho navchannya u vyshchiy osviti Ukrayiny. Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya: elektronne naukove fakhove vydannya, 2019. 70 (2). p. 271-284.

6. Brown M., Dehoney J., Millichap N. (2015) Next Generation Learning Challenges. The Next Generation Digital Learning Environment. A Report on Research. URL: https://cutt.ly/LvHjGxP (Last accessed:10.04.21).

7. Kaye A., Rumble G. (2018) Distance Teaching For Higher and Adult Education. London, UK: Routledge.

8. Zhukova O., Stoianova V., Semenenko O. (2020). Usage of Gamification Method in the Learning Process of Higher Education. International Journal of Education and Science, 3(4), 33. DOI: 10.26697/ijes.2020.4.17

НОВЫЕ ЛИЦА НОВОЙ ВОЙНЫ: ДИСКУРС ВОИНА И ВОЙНЫ В ДОКУМЕНТАЛЬНОМ СЦЕНАРИИ ДАРИО ФЕРТИЛИО И ЕЛЕНЫ ПОНОМАРЕВОЙ «ЛЮДИ И КИБОРГИ»

Елена БОНДАРЕВА

доктор филологических наук, профессор главный научный сотрудник Киевский университет имени Бориса Гринченко

РЕЗЮМЕ

Замина Керим кызы Алиева в своей книге об азербайджанско-украинских культурных связях обращает внимание на общую традицию литературы фактов в дискурсах украинской и азербайджанской литератур, которая наделена автентичностью, свидетельской непосредственностью и способствует формированию новых национальных идентичностей [Алиева, с.502-504], особенно перед общей для наших стран угрозой из центра огромной соседней страны, которая перманентно стремится нас «освобождать». Считаю возможным в этом контексте предложить азербайджанским коллегам концептуальные размышления о произведении, связанном с героической защитой украинскими воинами Донецкого аэропорта, которая продлилась с 26 мая 2014 года по 22 января 2015 года, то есть практически 9 месяцев.

Книга «Люди и Киборги», посвященная одному из ярких и показательно героических эпизодов новой войны, которую Россия развязала на востоке Украины в XXI столетии, принадлежит перу двух авторов – украинки Елены Пономаревой, которая переводит для итальянских читателей современную украинскую литературу, и итальянца Дарио Фертилио, намерившегося рассказать как можно более широкому кругу европейцев правду об этой войне и декларировавшем, что их совместная работа – это «прежде всего наше «я обвиняю» в адрес бесчувственной Европы», а также «проявление уважения и доверия к изможденному, но гордому народу, способному сбросить со своих плеч груз прошлого» [Люди й, с.3]. Оригинальная итальянская версия текста «Uomini e cyborg» была реализована в Милане издательством «Libertates», но авторы сочли необходимым подготовить и украинское издание, чтобы говорить с украинским читателем о «пересмотре моральных императивов в индивидуальной и общественной жизни XXI века» [Люди й, с.77], что смогли воплотить в октябре 2016 года.. Об этом же событии буквально по горячим следам написана и книга американского военного корреспондента Сергея Лойко «Аэропорт» [Лойко], имеющая востребованные в мире русскоязычную и англоязычную версии (все – 2015 года). Леонид Кантер и Иван Ясний в 2015 году сняли о защитниках аэропорта документальную ленту «Добровольцы Господней Четы». Также в украинском кинопрокате с 2017 года есть полнометражный художественный фильм режиссера Ахтема Сеитаблаева «Киборги. Герои не умирают», снятый по сценарию Натальи Ворожбит.

В гуманитарный дискурс после Второй мировой войны киборг вошел как «технологический артефакт», совмещающий кибернетическую и органическую материи, а также как «культурный образ», несущий черты сверхгероя, позднее – постчеловека [Хейлз, с.20]. В 2014 году, в условиях гибридной войны XXI века на оккупированной украинской территории, «киборгами» в разных дискурсах – в публицистическом, политическом, медийном, художественном – стали называть несдавшихся защитников Донецкого аэропорта, которые удерживали позиции дольше, чем длилась легендарная для российской и советской истории оборона Сталинграда (с июля по ноябрь 1943 года), ставшая в советском и постсоветском массовом сознании историческим мифом вершинной мужественности. Кстати, параллели со Сталинградом проводятся и в самом художественном тексте.

Причем примечательно, что первое употребление метафоры «киборги» как нового знака войны XXI века принадлежит российским наемникам на Донбассе, что зафиксировали перехваченные радиопереговоры:

авторы произведения «Люди и Киборги» как раз включают в текст этот радиоперехват: «Именно тогда это слово вошло в словарь украинского языка с новым значением: защитник Донецкого аэропорта» [Люди й, с.15]. В новейшей, исторически контекстуальной украинской транскрипции метафоры киборга существенно смещаются акценты, приписываемые киборгам в постмодернистской концепции постчеловечества. Традиционно киборгам приписываются акцентированная редукция телесности, отделение разума от тела, автоматизация человеческой способности мыслить и принимать решения, размывание гендера как идентификационного маркера, невозможность самовоспроизведения, серийность, полисенсорное взаимодействие, восприятие реальности как «окна» информации, возможность перекодификации сообщения компьютерной системой, мутации шаблона, превращение матрицы в другое пространство [Хейлз, с.16-116].

Украинские киборги 2014 года в сценарии Д.Фертилио и Е.Пономаревой становятся телесной формой донесения сложной информации о необъявленной российско-украинской войне и развенчания информационных потоков гибридной войны о том, что донецкую землю никто из украинцев не будет защищать ценой собственной жизни, потому что это ментально пророссийская территория. Из контекста ясно, что к оккупированным землям мало кто из персонажей имеет отношение и что именно в горниле горячей фазы войны оформляется их национальная самоидентификация именно как украинцев – не в плане узкого понимания национальной принадлежности, а в ключе гражданской идентичности, которую они будут защищать. Из характеристик, присущих киборгам как технологически-культурным формам, идентификационные маркеры украинских киборгов присутствуют на таких уровнях: особенный тип людей; редукция эмоциональной сферы – но не в сторону минимизации или отсутствия, а в невероятную сконденсированность и вынужденный жесткий контроль над эмоциями, стирание из памяти лишних «файлов», безразличие к материальным благам, сиюминутные сомнения в собственной «человеческой» физической телесности, которые могут купироваться воспоминаниями о тепле своей женщины или присланными на фронт рисунками чужого малыша. К этому добавляются честь украинского офицера – отсылка к образом украинских повстанцев, новая форма религиозности, где молятся даже убежденные атеисты – отсылка к типажу современного рыцаря, полное отсутствие страха и даже некоторая «заговоренность» от смерти – работа архетипной памяти об украинском казачестве. Зону невидимого размежевания себя и противника на «кибердрузей» и «биочертей» киборги проводят не по языковой принадлежности, общей исторической памяти или медийным штампам, а по цивилизационно-ментальным признакам.

Да и сам текст написан не как воссоздание психологически достоверных образов и исторически валидной хронологии – а скорее как дискурс об украинских киборгах, поскольку введенные в пьесу украинские воины в Донецком аэропорту имперсональны, они больше обобщенные макеты, чем индивидуальные выдающиеся герои. Дискурс этот в большинстве своем документальный: Дарио Фертилио подчеркивает его типологическую близость к событиям в Югославии 1990-х годов, а Елена Пономарева обращает внимание, что голоса в сценарии «инспирированы реальными персонажами и добыты исключительно из документальных источников [Люди й, с.9, 76]. Не случайно в первой декларации создается гнетущее визуальное пространство «с гигантографией руин Донецкого аэропорта» [Люди й, с.13].

Система персонажей сценария балансирует между жанрами классической пьесы и документальной литературы: в ней есть узнаваемые, но не названные по именам алиенации развязавшего войну в Украине российского президента Путина, не поддержавшего эту войну московского профессора-историка Андрея Зубова, которому из-за своей позиции пришлось распрощаться с главным университетом России и из которого сделали в медиа чуть не извращенца и социально опасного персонажа – к этому причастен персонаж Проректор. В тексте присутствуют обобщенные Киборги, военный контекст репрезентируют

Охранник киборгов, Медсестра, Волонтерка, невоенный – Итальянский бизнесмен, Европейский историк, Проректор, Телеведущая, Российский журналист и Футбольный фанат. В контексте сбитого над оккупированным Донбассом Боинга малазийских авиалиний в произведение вводится персонификация Голландской матери, в контексте процветания тоталитаризма в современной путинской России – образ Российской демонстрантки. Такая густонаселенность сценария актуализирует постмодернистский код постистории, в которой размываются границы истинного и ложного, где каждый персонаж пытается утвердить свою правду, отличную от любых международных и общечеловеческих конвенций. Дарио Фиртилио подчеркивает в предисловии к украинской публикации, что «Люди и Киборги» – «это обличающий акт, где действующие лица должны свидетельствовать за или против моральной истины и настоящего смысла всего того, что происходит» [Люди й, с.8]. Цементирует эту разношерстную персонажную канву аллегорический образ Женщины в черном, которая берет на себя роль своеобразной ведущей и предоставляет участникам действа право говорить, в то же время имея свой собственный сдержанный оценочный голос. Елена Пономарева подчеркивает, что именно такою ей видится сама Украина, «сдержанная и интеллигентная в своем болевом переживании трагических событий» [Люди й, с.76].

В плане литературного учительства и драматургической традиции художественный текст «Люди и Киборги» ориентирован на Брехта и его эпический театр, подтверждением чему могут быть не только свидетельства Елены Пономаревой, что они с соавтором идут «по следам Брехта» [Люди й, с.76], но и чередование драматического действия и эпической нарративности, дань брехтовскому «эффекту очуждения», возможность исполнения разных ролей одними и теми же актерами и, наконец, сквозное использование зонгов – стихотворений современных украинских поэтов о новой войне.

Украинская поэзия о войне – отдельная страница этой эстетической истории. Елена Пономарева мечтала перевести для итальянских читателей поэтические тексты о войне, принадлежащие Сергею Жадану, Борису Гуменюку, Роману Семисалу, Евгению Семениву, но понимала, что итальянский читатель будет индифферентен к поэзии вообще и к этой поэзии в частности. Поэтому для украинской аудитории оригиналы, а для европейского читателя переводы этих стихотворений составили художественный каркас сценария «Люди и Киборги», заставляя реципиентов эмоционально реагировать на происходящее, мысленно перевоплощаться в жителей разрушенного Донбасса или в украинских воинов.

Еще две метаметафоры заслуживают, чтобы мы уделили им внимание. Первая – это метафора разрушения аэропорта имени советского российского композитора, лауреата Сталинской премии Сергея Прокофьева: ее смыслы разноуровневые – это и абсурдность «русского мира», готового крушить даже то, что связано з его страной и культурой, и олицетворение разрушения для украинцев чуть ли не всех советско-российских мифов, инициированное последней российско-украинской войной. Вторая метафора – сбитый малазийский Боинг и образ Голландской матери, которая олицетворяет полную незащищенность людей всего мира перед угрозами российского терроризма, – тоже становится одним из показательных эпизодов сценария и выводит его далеко за пределы российско-украинского вооруженного противостояния.

Поэтому не случайно в украинских майданных и послемайданных событиях, в том числе и в описанных в анализируемом тексте, авторы усматривают идеал новой Европы – «независимой, человечной, настоящей вершительницы собственного будущего» [Люди й, с.9]. И тут очень показательно, что для Дарио Фертилио и Елены Пономаревой новый воин, который борется за европейские ценности – это не просто абстрактный литературный герой, не предельно либеральный европейский демократ, а персонаж, который не готов к бесконечным компромиссам и столь популярному «непротивлению злу насилием»: это мирный человек, который не будет поступаться принципами и в случае необходимости сам себе отдаст приказ эти принципы защищать, даже если для этого потребуется превратиться в «киборга».

И если у Кетрин Хейлз в XXI веке позициями идентификации становятся «мужчина, женщина или машина» [Хейлз, с.16], то в финале сценария «Люди и Киборги» ситуация переакцентируется: «Были времена, когда в Украине шла долгая и кровавая война. В те времена жили мужчины, женщины и киборги» [Люди й, с.74].

Не-конформистская природа украинской Революции Достоинства для европейских авторов звучит как образец нового европейского самосознания, которое в XXI веке требует и новых, современных форматов персонификации воинства, готового за него бороться. Украинские киборги как раз и занимают нишу одной из таких исторических и художественных персонификаций

Ключевые слова: литература факта, новая образность, метафора киборга, эпический театр, поэзия войны.

ABSTRACT

The script "People and Cyborgs", created for the European reader by the Ukrainian translator Elena Ponomareva and the Italian journalist Dario Fertilio, which exists in the original Italian version of "Uomini e cyborg" and the adapted Ukrainian version, is analyzed. This text fits into the general context of works about the defenders of Donetsk airport in 2014-2015: the book of the American war correspondent Sergei Loiko "Airport" in Russian, Ukrainian and English versions; documentary film by Leonid Kanter and Ivan Yasniy “Volunteers of the Lord's Couple”; full-length feature film directed by Akhtem Seitablaev “Cyborgs. Heroes Don't Die ”, based on a script by Natalia Vorozhbit.

After World War II, the cyborg entered the humanitarian discourse as a "technological artifact" combining cybernetic and organic matter, as well as a "cultural image" bearing the features of a superhero, later a posthuman. In 2014, in the context of a hybrid war of the 21st century in the occupied Ukrainian territory, “cyborgs” in different discourses - in journalistic, political, media, art - began to call the unyielding defenders of Donetsk airport, who held their positions longer than the legendary for the Russian and Soviet history of the defense of Stalingrad. The first use of the cyborg metaphor as a new sign of war in the 21st century belongs to Russian mercenaries in the Donbas, which was recorded by intercepted radio communications. The text is written not as a recreation of psychologically accurate images and historically valid chronology, but as a discourse about Ukrainian cyborgs: the Ukrainian soldiers introduced into the play at the Donetsk airport are impersonal, they are more generalized models than individual outstanding heroes or vivid literary images.

The text "People and Cyborgs" is focused on Brecht and his epic theater: the alternation of dramatic action and epic narrative, a tribute to Brecht's "alienation effect", the possibility of performing different roles by the same actors and, finally, the cross-cutting use of zongs - poems of modern Ukrainian poets about a new war.

The non-conformist nature of the Ukrainian Revolution of Dignity for European authors sounds like an example of a new European identity, which in the 21st century also requires new, modern formats of personification of the army, ready to fight for it. Ukrainian cyborgs just occupy a niche of one of these historical and artistic personifications.

Keywords: literature of fact, new imagery, cyborg metaphor, epic theater, poetry of war.

Литература

1. Алієва Заміна Керім кизи. Азербайджансько-українські літературні взаємозв'язки другої половини XX – початку XXI століття: імагологічний дискурс. Монографія. Київ: Паливода А.В., 2020. 556 с.

2. Лойко С. Аеропорт. Роман. Київ: Брайт Букс, 2015. 336 с.

3. Люди й кіборги: документальна театралізована оповідь на шану України. Київ: Університетське видавництво "Пульсари", 2017. 80 с.

4. Хейлз К.Н. Як ми стали постлюдством. Віруальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці. Київ: Ніка-Центр, 2013. 426 с

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Юрьева Юлия АЛЕКСАНДРОВНА

воспитатель-методист г. Харьков, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются новые требования к современному образованию, совершенствованию образовательных наук, начиная от дошкольного образования, продолжая средней школой, заканчивая Высшим образованием. Сегодня, рассматривая новые мировые проблемы, остро встал вопрос о дистанционном образовании. На сегодняшний день, в силу пандемии, когда все общеобразовательные заведения работают дистанционно, информационные системы должны работать в полную силу. Современные условия кардинально меняют требования к специалистам и подготовке кадров. Именно сейчас необходимо понять незаменимость и развитие дистанционного образования, его продвижение и внедрение. Дистанционное образование дает возможность получить знания всем желающим, независимо от их места проживания. Основная задача- развить доступ к Интернет-сети.

Ключевые слова: Дистанционное образование, подготовка кадров, развитие современных информационных технологий.

ABSTRACT

The article considers new requirements for modern education, improvement of educational sciences, starting from preschool education, continuing with secondary school and ending with Higher Education. Today, considering new world problems, the issue of distance education has risen sharply. Today, due to the pandemic, when all educational institutions operate remotely, information systems should work at full capacity. Modern conditions radically change the requirements for specialists and training. It is now necessary to understand the need and development of distance education, its promotion and implementation. Distance education makes it possible to get knowledge for everyone, regardless of their place of residence. The main task is to develop access to the Internet network.

Keywords. Distance education, training of personnel, development of modern information technologies.

Дистанционное образование - новый образовательный опыт, который появился в Украине совсем недавно, но уже успел получить свое место в педагогической среде. В основе социально-экономического развития информационного общества лежит не материальное производство, а производство информации и знаний. Актуальность проблемы развития дистанционного образования вызвана тем, что в современных условиях кардинально меняются требования к специалистам. При этом на центральное место становится не использование ранее полученых знаний, а генерация и внедрение новых идей, которые и диктует новые требования к подготовке кадров.

Актуальность. Важное значение данной проблемы обусловленно тем, что с розвитием современных информационных технологий открываются новые перспективы для повышения ефективности образовательного процесса. Большая роль предоставляется методам активного познания, самообразования, дистанционным образовательным программам.

Цель статьи- проанализировать особенности дистанционного обучения в системе образования.

Изложение основного материала. Сегодняшний день можно назвать эрой информатики и телекоммуникаций. Это эра общения, трансфера информации и знаний. Учеба и работа, сегодня эти два слова стали синонимами: профессиональные знания стареют очень быстро, поэтому необходимо их постоянное усовершенствование. Мировая телекоммуникационная инфраструктура дает сегодня возможность массового безотрывного самообразования, общего обмена информацией, независимо от временных і пространственных поясов. Дистанционное обучение вошло в XXI столетие как наиэффективнейшая система подготовки и безотрывной поддержки высокого квалификационного уровня специалистов.

По данным зарубежных экспертов до 2000 года минимальным уровнем образования, необходимым для выживания человечества, стало высшее образование. Обучение такой массы студентов на очной (дневной) форме навряд ли выдержат бюджеты даже самых благополучных стран. Поэтому не случайно за последние десятилетия численность людей, которые учатся по нетрадиционным технологиям растёт быстрее чем число студентов дневных отделений. Долгосрочная цель развития дистанционного образования в мире, это дать возможность каждому студенту, который живет в любом месте, пройти курс обучения любого колледжа или университета. Это допускает переход от концепции физического перемещения студентов из страны в страну до концепции мобильных идей, знаний и обучения с целью распределения знаний с помощью обмена образовательными ресурсами.

В XXI столетии доступность компьютеров и Интернета делают распространение дистанционного обучения еще проще и быстрее. Інтернет стал огромным прорывом, значительно большим, чем радио и телевидение. Появилась возможность общения и получения обратной связи от любого студента, где бы он не находился.

Развитие высоких технологий во всех больших масштабах повышает спрос на интеллектуальность в образовании широких масс населения любой страны. Это кардинально меняет состояние системы образования в обществе, ее институционный статус. Образование становится не только инструментом взаимопроникновения знаний и технологий в глобальном масштабе, а и капиталом, средством борьбы за рынок, решение геополитических задач.

При дистанционном обучении могут использоваться разные методы получения учебной информации. Уже поменялось несколько поколений использованных технологий – от традиционных печатных изданий до наисовременнейших компьютерных технологий (радио, телевидение, аудио/видеотрансляций, аудио/видеоконференций, E- Learning/online Learning, Интернет- конференции, интернет-трансляции).

Много больших компаний создают у себя в структуре центры дистанционного обучения, чтобы стандартизовать, сделать дешевле і улучшить качество подготовки своего персонала. Практически, ни одна современная компания уже не может прожить без этого. Или, например, компания Microsoft создала большой учебный портал для обучения своих сотрудников, пользователей или покупателей своих продуктов, разработчиков программного обеспечения.

Внедрение современных информационных технологий в повседневной житзни украинских граждан стало катализатором для розвития процессов связанных с дистанционным обучением. Интернет, как источник

информации, давно уже стал реальностью, а розвитие телекоммуникаций, без которых эта форма обучения немислима, идет быстрыми темпами. В целом, дистанционное образование в Украине не соответствует требованиям, которые выдвигают к информационному обществу и не обеспечивает полноценного вхождення Украины в международный образовательный простор. Чтобы система дистанционного обучения заняла достойное место в системе образования Украины, необходимо, прежде всего, создать глобальную компьютерную сеть образования и науки, поскольку именно компьютер дает возможность получать учебный материал, является одновременно и библиотекой, и центром справочной информациии, и коммуникативным центром, что делает его одним из участников реализации программы безотрывного образования в Украине [5].

Существует несколько организационно-методических моделей дистанционного обучения.

– Обучение по типу экстернату. Это обучение, ориентировано на экзаменационные требования высших учебных заведений, оно предназначалось для студентов, которые по каким-то причинам не могли посещать стационарные учебные заведения.

– Учеба на базе одного университета. Это уже целая система обучения для студентов, которые учатся не стационарно (on-campus), а на расстоянии, заочно или дистанционно, то есть на основе новых информационных технологий, включая компьютерные телекоммуникации (off-campus). Такие программы для получения разных дипломов разработаны во многих ведущих университетах мира.

– Сотрудничество нескольких учебных заведений. Такое сотрудничество в подготовке программ заочного дистанционного обучения позволяет сделать их более профессионально качественными и менее дорогими.

– Автономные образовательные учреждения, специально созданы для целей дистанционного образования. Самым большим подобным учреждением является Открытый университет (The Open University) в Лондоне, на базе которого в последние годы проходят обучение дистанционно огромное количество студентов не только из Великобритании, но и из многих стран мира.

– Автономные учебные системы. Обучение в рамках подобных систем ведется полностью с помощью телевидения или радиопрограмм, а также дополнительно печатных пособий.

– Неформальное, интегрированное дистанционное обучение на основе мультимедийных программ. Такие программы ориентированы на обучение взрослой аудитории, тех людей, которые по каким-то причинам не смогли закончить школу и получить среднее образование. Такие проекты могут быть частью официальной учебной программы, интегрированными в эту программу, или специально ориентированы на определенную учебную цель, или специально нацелены на профилактические программы здоровья, как, например, программы для развивающихся стран.

Организационно-технологические модели дистанционного образования.

– Единичное медиа – использование какого-нибудь одного способа обучения и канала передачи информации. Например, обучения через переписку, учебные радио- или телепередачи. В этой модели доминирующим способом обучения есть, как правило, печатный материал. Практически отсутствует двухсторонняя коммуникация, что приближает эту модель дистанционного обучения к традиционному заочному обучению.

– Мультимедиа – использование разных способов обучения: учебная помощь на печатной основе, компьютерные программы учебного назначения на разных носителях, аудио- и видеозаписи. Однако, доминирует при этом передача информации в "одну сторону". При необходимости используются

элементы очного обучения – личные встречи студентов и преподавателей, проведение итоговых учебных семинаров или консультаций, очный приём экзаменов.

– Гипермедиа – модель дистанционного обучения третьего поколения, что предусматривает использование новых информационных технологий при доминирующей роли компьютерных телекоммуникаций. Самой простой формою при этом является использование электронной почты и телеконференций, а также аудио обучение (соединение телефона и телефакса). При дальнейшем развитии эта модель дистанционного обучения включает использование комплекса таких способов как видео, телефакс и телефон (для проведения видеоконференций) и аудио графику при одновременном широком использовании видеодисков, разных гиперспособов, систем знаний и искусственного интеллекта.

– Виртуальные университеты.

– Созданы университетами учебные сервера – это расширение стен самого университета. В его виртуальных аудиториях точно так же, как и в основных, можно будет со временем и лекцию послушать, и лабораторную на виртуальном стенде выполнить, и найти способы для проектирования, выполнение расчетов, моделирование спроектированного устройства. Но, возможно, что все перечисленное выше станет прерогативой специализированных виртуальных университетов - электронных открытых университетов без стен.

Современное дистанционное образование строится на использовании следующих основных элементов:

– среда передачи информации (почта, телевидение, радио, информационные коммуникационные сети);

– методов, зависящих от технической среды обмена информацией.

Значительное отставание Украины от стран зарубежья по вопросу дистанционного образования, связано объективными и субъективными причинами, удерживает развитие отечественного образования, замедляет темпы ее вхождения в мировой образовательный простор як равноправного партнера.

Современное образование требует безостановочно расширять свое восприятие комплексности мира и формировать информационное общество. Для того, чтобы знания получили конкретную связь с действиями, необходимо постоянно «учить себя», пополняя и расширяя свое образование. Именно эту цель и ставит перед собою дистанционное образование [7].

Итак, дальше переходим к основной теме данной роботы. В ходе проведенного исследования хочется выделить следующие диспозиции дистанционного обучения:

Преимущества:

• Возможность учеников усваивать максимальное количество необходимых знаний, которые не могут быть включены в обычные классно-урочные формы и формы подготовительных курсов.

• Возможность к обучению особ в отдаленных труднодоступных регионах с помощью специализированных рефератов.

• Возможность централизации учебного процесса в разных регионах.

• Смешивание границ между очной и заочной формами обучения.

• Возможность психологической адаптации при подготовке к екзаменам.

• Получение подготовки в комфортных условиях.

Недостатки:

• Недостаточный контроль над усвоением полученных знаний.

• «Теоретизация» обучения, сведение учебного процесса к механистичным приёмам и методам.

• Отсутствует формирование полного представления про содержание учебного предмета.

• Неоправданная оплата услуг в данной отрасли образования.

• Возможность хакерского вторжения в электронную базу данных.

• Разнотипность тарифов согласно заданной региональной специфике.

Выводы. Дистанционное образование- основано на современных информационных и коммуникационных технологиях обучения и повышения квалификации. Дистанционные технологии обучения можна рассматривать как природный этап эволюции традиционной ситсемы образования. Еффективность дистанционного обучения основано на том, что те, кого обучают, сами чувствуют необходимость дальнешего обучения, а не поддаються давлению с боку. Дистанционное образование стало настоящей новацией XXI века. Дистанционное образование розвивается колосальными темпами, этому способствует и развитие сети Интернет, и рост информационных и коммуникационных возможностей. Однако, дистанционные технологии, внедренные в учебный процесс, требуют бллее внимательной отработки методик усвоения знаний, анализа приоритетов факторов, которые влияют на еффективность работи в дистанционной среде. Система дистанционного образования может и должна занять свое міесто в системе образования, поскольку при грамотной ее организации она может обеспечить качественное образование, що отвечает требованиям современного собщества сеогодня.

Литература

1. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4.02.1998 р.

2. Гуржій А.М. Інформаційні технології в освіті / Проблеми освіти: наук. метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. ІІ. – С. 5-11.

3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПІ, 2000. – 12 с.

4. Триндаде А.Р. Информационные и коммуникационные технологии и развитие человеческих ресурсов // Дистанционное образование. – 2000. – № 2. – С. 5-9.

5. http://edu.minfin.gov.ua/LearningProcess/RemoteEducation/Pages/Проблеми-впровадження-дистанційної-освіти-в-Україні.aspx

6. http://www.forest.lviv.ua/statti/distance.html

7. http://www.osvita.org.ua/distance/

ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЕ ВЛИЯНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НА МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗМА ЧЕЛОВЕКА

HEALTH INFLUENCE OF MOTOR ACTIVITY ON THE MORPHOFUNCTIONAL STATE OF THE HUMAN BODY

КОЛЯДИЧ О.И.

Старший преподаватель кафедры физической терапии, эрготерапии и физического воспитания Института социальных технологий Университета «Украина»

АННОТАЦИЯ

Специально организованная двигательная активность улучшает не только функцию самой мышечной системы, но и всех жизненно важных органов. Это влияние реализуется благодаря переключению рефлексов с мышц на внутренние органы. Она является действенным средством здорового образа жизни. Механическая стимуляция костной ткани и физические нагрузки на скелетные мышцы является одним из основным факторов, определяющих структуру костей. Положительное влияние специально организованной двигательной активности на состояние здоровья характеризуется и тем, что с повторением моторных нагрузок двигательная функциональная система становится более прочной, надежной. Благодаря этому адекватно развивается мышечный корсет, формируется и сохраняется правильная осанка, в результате чего совершенствуется строение и деятельность всех органов и систем человека, повышается работоспособность, укрепляется здоровье.

Ключевые слова: двигательная активность, физические нагрузки, морфофункциональные системы, работоспособность, здоровый образ жизни.

ABSTRACT

Specially organized physical activity improves not only the function of the muscular system itself, but also all vital organs. This influence is realized by switching reflexes from muscles to internal organs. It is an effective tool for a healthy lifestyle. Mechanical stimulation of bone tissue and physical stress on skeletal muscle is one of the main factors that determine the structure of bones. The positive effect of specially organized motor activity on health is also characterized by the fact that, with the repetition of motor loads, the motor functional system becomes more durable and reliable. Thanks to this, the muscle corset develops adequately, the correct posture is formed and maintained, as a result of which the structure and activity of all organs and systems of a person are improved, the working capacity is increased, and health is strengthened.

Key words: physical activity, physical activity, morphofunctional systems, efficiency, healthy lifestyle.

Благотворное влияние физической нагрузки на человеческий организм безгранично. Ведь человек изначально был рассчитан природой на повышенную двигательную активность. Сниженная активность

ведет ко многим нарушениям и преждевременному старению организма. Под влиянием физических упражнений совершенствуется строение и деятельность всех органов и систем человека, повышается работоспособность, укрепляется здоровье. Двигательная активность является ведущим фактором оздоровления человека, так как направлена на стимулирование защитных сил организма, повышение потенциала уровня здоровья.

Во время физических упражнений в организме человека срабатывают определенные механизмы, в результате действия которых усиливаются функции не только мышц, но и всех морфофункциональных систем.

Работа скелетных мышц, которые составляют около 40% массы тела, сопровождается усиленным притоком в них крови. В результате мышечные волокна лучше снабжаются питательными веществами и кислородом, происходит интенсивное выведение из организма продуктов метаболизма. Это способствует увеличению объема мышц, силы их сокращения и выносливости. Человек приобретает красивое, привлекательное телосложение, которое выделяет его среди окружающих.

Занятия физическими упражнениями сразу сказываются на работе дыхательной системы. Дыхание становится более глубоким и частым, происходит раскрытие и расширение бронхов и легочных альвеол, через легкие проходит больше воздуха, увеличивается насыщение крови кислородом, в результате чего улучшается обеспечение кислородом всех органов и тканей организма, нормализуется обмен веществ, уменьшается количество недоокисленных токсических продуктов в тканях.

При достаточной двигательной активности увеличивается частота и сила сокращения мышц сердца, появляются новые коронарные сосуды, в результате чего улучшается питание сердца, оно становится значительно выносливее к физической нагрузке. У тренированных людей в состоянии покоя за счет повышения силы сердечных сокращений частота пульса уменьшается, благодаря чему увеличивается продолжительность фазы диастолы сердца, что, в свою очередь, обеспечивает необходимый отдых миокарда, нормализует метаболические процессы в нем. Сердце работает экономичнее и эффективнее.

Обогащенная кислородом и питательными веществами кровь поступает через раскрытые артериолы и капилляры ко всем внутренним органам, центральной нервной системе и эндокринным железам. Вот почему полнее восстанавливаются функции головного мозга, улучшается память и мышление. Влияние физических упражнений на нервную систему заключается в развитии координации различных движений, регуляции функций сердечно-сосудистой и дыхательной систем, в тренировке адаптационных механизмов. Кроме этого, при работе мышц от них в центральную нервную систему поступает мощный поток нервных импульсов, что чрезвычайно важно для поддержания ее тонуса.

Стимулирующее действие имеют умеренные физические нагрузки на железы внутренней секреции, гормоны которых вместе с нервной системой является основой адаптационных механизмов. Таким образом, повышается устойчивость организма к действию неблагоприятных факторов окружающей среды: стрессовых ситуаций, высоких и низких температур, радиации, микроорганизмов, вызывающих заболевания и тому подобное.

Во время двигательной активности чаще сокращаются мышцы диафрагмы (вследствие повышения частоты дыхания), а также мышцы передней стенки живота, улучшает перистальтику кишечника, а, следовательно, и функцию желудочно-кишечного тракта. Усиливается секреция и выделение желчи из печени, что способствует ее активному функционированию. Как следствие - лучше очищается кровь от токсичных веществ, лучше синтезируются необходимые организму белки, ферменты и витамины.

Все эти данные свидетельствуют о чрезвычайно важной роли физической активности в развитии организма человека. Полноценная двигательная активность является неотъемлемой частью здорового образа жизни, влияет практически на все стороны жизнедеятельности человека и организма в целом.

YAŞAM DOYUMU VE İNTERNET KULLANIMI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI

THE RELATİONSHİP BETWEEN LİFE SATİSFACTİON AND INTERNET USAGE: A FİELD RESEARCH AMONG TURKİSH UNİVERSİTY STUDENTS

Birol GÜLNAR

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, ORCİD. 0000-0002-7114-1500

Nihal ACAR

Arş. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCİD. 0000-0003-1552-5654

ÖZET

İnternet / yeni medya uygulamaları ve hizmetleri modern toplumda önemli bir araç haline gelmiştir. Bu yeni teknolojiler; ticaret, eğitim, sosyal ağlar, iletişim ve eğlence gibi birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Son yıllarda, bu yeni teknolojinin akademik alandaki olumlu ve olumsuz etkileri hakkında önemli tartışmalar yapılmıştır. Yaşam doyumu, psikolojik refahın olumlu ve önemli göstergelerinden biridir.

Bu çalışma, Türk üniversite öğrencilerinin psikolojik iyilik halinin bir göstergesi olarak yaşam doyum düzeyini ve internet kullanım türlerini (iletişim, eğlence ve bilgilendirici) göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, çalışmanın başka bir amacı da Türk üniversite öğrencileri arasında yaşam doyumu ile internet kullanım türleri (iletişim, eğlence ve bilgilendirici) arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Türkiye genelinde bulunan yirmi altı (26) üniversitede öğrenim gören iki bin sekiz yüz altı (2806) öğrenci üzerinde bir anket yapılmıştır. Türkiye'de bulunan tüm üniversitesi öğrencilerini temsil etmek için küme, amaçlı ve rastgele örnekleme gibi farklı örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Veriler; yaşam doyumu, internet kullanım türleri ve bireysel farklılıklar gibi farklı alt ölçekleri içeren bir anket ile toplanmıştır.

Sonuçlar, katılımcıların %16,9'unun yaşamlarından memnun olduğunu göstermiştir. Ayrıca katılımcıların günlük ortalama internet kullanım süresi 118 dakikadır. Öğrencilerin, interneti daha sık iletişim ve eğlence amaçlı, daha az ise bilgi amaçlı kullandığı da elde edilen diğer sonuçlar arasında yer almaktadır. Eğlence amaçlı internet kullanımının yaşam doyumu ile negatif ilişkili olduğu saptanmıştır. Ek olarak, oyun oynamak için olan internet kullanımının, yaşam doyumu ile negatif ve önemli ölçüde ilişkili olduğu da ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Üniversitesi Öğrencileri, Psikolojik Refah, Yaşam Doyumu, İnternet Kullanımı.

ABSTRACT

Internet/new media applications and services have become an important vehicles in modern society. These new technologies are used many different areas such as trade, education, social networks, communication and entertainment. Important discussions have been made about positive and negative effects of this new technologies in academia, over last decades. Life satisfaction is one of the positive and important indicators of psychological well being.

This study aims to show the level of life satisfaction and types of internet use (communication, entertainment and informative) as an indicator of the psychological well-being of Turkish university students. In addition, another aim of the study is to investigate the relationship between life satisfaction and types of internet use (communication, entertainment and informative) among Turkish university students. A survey was conducted on two thousand eight hundred and six (2806) students studying at twenty-six (26) universities throughout Turkey. Different sampling techniques were used such as cluster, purposeful and random sampling for representing all Turkey university students. Data was collected via a questionnaire which included different subscales such as life satisfaction, internet usage kinds and individual differences.

Results indicated that 16.9 % of participants have satisfied with life. Also participants, daily average internet usage time is 118 minutes. Students more frequently use to internet purpose of communication and entertainment while they use less purpose of information. It was concluded that internet usage for entertainment negatively correlated with life satisfaction. In addition, the use of the internet to play games has also been found to be negatively and significantly associated with life satisfaction.

Keywords: Turkish University Students, Psychological Well-Being, Life Satisfaction, İnternet Usage.

GİRİŞ

1960'ların sonlarına doğru ortaya çıkan ve ağ toplumlarının temelini oluşturan internet; bireylerin karşılıklı etkileşimine olanak sağlayan teknolojik bir gelişme olarak tanımlanabilmektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı (The Defense Advanced Research Projects Agency/DARPA) tarafından teknik bir çalışma olarak geliştirilen internet, ilk olarak askerî ve akademik alanda kullanılmıştır. 1995 yılında özel sektör aracılığı ile genel kullanıma sunulan internet, 2000'ler ile Türkiye'de de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bilgisayar sayıların fazlalaşması ve iletişim alt yapılarının gelişimi internet kullanıcı oranlarında artış meydana getirmiş ve kişiler farklı nedenlerden dolayı internet kullanımına yönelmiştir (Gülnar & Kazaz, 2016, s. 1139). İnternet artık ticaretten (Dölekoğlu & Çiçek, 2019); turizme (Karaman & Sayın, 2017); siyasetten (Acar & Gülnar, 2019); sağlık hizmetlerine (Çetin & Özhanlı, 2018) ve eğitime (Taşyürek, 2021) kadar çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Kullanım alanındaki çeşitlilik ve oranlardaki yükselişin, kullanıcılar üzerindeki etkileri son yıllarda literatürde çok sık tartışılmaya başlanmış ve incelenen değişkenlere bağlı olarak internetin olumlu ve olumsuz getirileri açıklanmaya çalışılmıştır. İnternet kullanımının özellikle; stres (Gülnar, 2016); bağımlılık, problemli kullanım, yalnızlık (Oktan, 2015); uyku bozuklukları (Koças & Şaşmaz, 2018); yeme bozuklukları (Koç vd., 2021) ve narsist eğilimler (Arğın, 2019) açısından kullanıcılar üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan ise internet kullanımının kişilerin yaşam doyumu üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği literatürde tartışılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmalarda (Gülnar & Balcı, 2012) internet kullanımının, psikolojik refahın önemli bir göstergesi olan yaşam doyumunu yükselttiği; bazı araştırmalarda (Köse, 2016; 2017, Ergün & Meriç, 2020) ise internet kullanımının yaşam doyumunu yükselten bir değişken olmadığı iddia edilmektedir.

İlk kez 1961 yılında Neugarten tarafından tanımlanan yaşam doyumu; kişinin sahip olduğu durum ile olması gerektiğini düşündüğü standartlar arasında yaptığı karşılaştırma olarak tanımlanmaktadır (Adıbelli vd., 2016, s. 2). Yaşam doyumu; kişinin hayata dair öznel değerlendirmelerinin bütününü kapsamaktadır. Yaşam doyumu kavramı son yıllarda modern toplumlarda popüler hale gelmiştir (Gülnar & Balcı, 2012, s. 44). Bu açıdan yaşam doyumunun; sağlık, eğitim, sosyal/özel ilişkiler (Ercegiz & Şar, 2016) gibi değişkenlerden etkilendiği

vurgulanmaktadır. İnternet kullanımının ise kullanıcıların yaşam doyum düzeylerine yönelik etkilerine ait kesin bir sınırın çizilemediği görülmekte ve daha fazla araştırmanın yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bu araştırma üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları üzerinde internet kullanımın etkisini betimlemek üzere tasarlanmıştır. Buna ek olarak araştırmada; öğrencilerin internet kullanım türleri ile yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişki de açıklanmaya çalışılacaktır.

YÖNTEM

Çalışma, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkartmayı amaçlayan "açıklayıcı (explanatory)" araştırma ile tasarlanmıştır (Boru, 2018, s. 3). Bu tarz araştırmalarda, verilere geçerli istatistiksel analizler uygulanarak, değişkenler arasında bir ilişki olup-olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır (Odabaşı, 2011, s. 4). Araştırmada; öğrencilerin yaşam doyumu düzeylerinin, internet kullanım ve türlerine göre ilişkisi uygun analizler ile betimlenmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem

Araştırmada, Türkiye'de öğrenim gören üniversitesi öğrencilerini temsil etmek için küme, amaçlı ve rastgele örnekleme gibi farklı örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Araştırma, Türkiye'de öğrenim gören tüm öğrencileri temsil etmeyi hedeflediği için parametrik bir tasarımda hazırlanmıştır. Öğrencilerin %7.7'si Selçuk; %7.2'si Marmara; %5.3'ü Uludağ; %5.2'si Karadeniz Teknik, %4.9'u İstanbul; %4.8'i Karabük; %4.8'i Ege; %4.7'si Adnan Menderes Üniversitesi'nde öğrenim görmektedir. Ayrıca örneklemde Muğla, Cumhuriyet, Gazi ve Anadolu Üniversitesi öğrencileri de daha küçük oranlarda yer almıştır. Örneklemin; %56,2'inin kadın, %43,8'inin ise erkek öğrencilerden oluştuğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalaması da 21,55 olarak hesaplanmıştır.

Uygulanan Analizler ve İstatistiksel Testler

Araştırmada, öncelikle 100 kişiden oluşan bir örneklem ile pilot çalışma uygulanmış, soru formunda gerek duyulan düzeltmeler yapılmıştır. Analizler ve testlerde SPSS 17 programı kullanılmıştır. Araştırmada; frekans analizi, merkezi eğilim istatistikleri ve son olarak ise değişkenler arasındaki ilişkiyi betimlemek amacı ile korelasyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Bulgular kısmı 3 alt başlıktan oluşmaktadır; **(1)** katılımcı öğrencilerin yaşam doyum düzeyleri, **(2)** internet kullanımı ve türleri **(3)** yaşam doyumu ve internet kullanım ilişkisidir.

Öğrencilerin Yaşam Doyum Ortalamaları

Bu başlık altında öğrencilerin yaşam doyumlarından memnuniyet oranlarını belirlemek için frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 1: Öğrencilerin Yaşam Doyum Ortalamalarına Ait Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	Ortalama	S.S.
Yaşam Doyumu	2806	**%16.09**	.374

Öğrencilerin %16.09'unun yaşamlarından memnun olduğu, geriye kalan %83,91'inin ise yaşamlarından memnun olmadığı saptanmıştır.

Öğrencilerin İnternet Kullanımı ve Türleri

Bu başlık altında ise öğrencilerin internet kullanım türleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uygulanan betimleyici analizler sonucunda öğrencilerin günlük ortalama internet kullanım süresi $\bar{X}$= 118 dakika olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: İnternet Kullanım Türü ve Süresine İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

İnternet Kullanım Türü	Bir Günde Ortalama Kullanım Süresi			
	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama (DK)
Elektronik Posta	1433	1	1020	48.17
Anlık Mesajlaşma	2130	1	1440	215.09
Sosyal Medya	1981	1	1440	184.91
İnternet Üzerinden Telefon Görüşmesi	712	1	1420	81.24
Web Günlüğü Siteleri	758	1	1420	80.73
Arama Motorları	1767	1	1440	94.41
Genel Bilgi Arama	1476	1	1440	79.24
Özel (Kişisel) Bilgi Arama	1013	0	1140	65.21
Akademik Bilgi Arama	1199	1	1200	69.69
Haber Gruplarını Takip Etme	1466	1	1440	73.19
Müzik Dinleme	1862	1	1440	136.97
Video/TV İzleme	1650	0	1440	114.41
Oyun Oynama	950	1	1440	116.58
Diğer Türlerdeki Kullanım	790	1	720	69.82
Genel İnternet Kullanımı	2337	1	1440	**118.16**

Öğrencilerin, interneti en çok $\bar{X}$= 215,09 dakika ile anlık mesajlaşma amaçlı kullandığı anlaşılmaktadır. Anlık mesajlaşmayı; $\bar{X}$= 184 dakika ile sosyal medya kullanımı; $\bar{X}$= 136 dakika ile müzik dinleme; $\bar{X}$= 117 dakika ile oyun oynama izlemektedir. Öğrencilerin en düşük internet kullanım biçimleri ise elektronik posta $\bar{X}$= 48; özel bilgi arama $\bar{X}$= 65; akademik bilgi arama $\bar{X}$= 69; haber gruplarını takip etme $\bar{X}$= 73 ve genel bilgi arama $\bar{X}$= 79 olarak sıralanmıştır.

Bu bölümde öğrencilerin internet kullanım türleri de kategorize edilmiştir. Öğrencilerin internet kullanım türleri 3 kategoride toplanmış ve içerikleri şu şekilde sıralanmıştır; **(1) İletişim:** elektronik posta, anlık mesajlaşma, sosyal medya, internetten telefon görüşmesi, web siteleri, **(2) Bilgilenme:** arama sayfaları, genel bilgi, özel bilgi, akademik bilgi arama, haber takibi, **(3) Eğlence:** müzik, video/TV, oyun oynama. Öğrencilerin internet kullanım kategorileri ve süreleri aşağıda tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: İnternet Kullanım Kategorileri ve Sürelerine İlişkin Merkezi Eğilim İstatistikleri

İnternet Kullanım Türü	Bir Günde Ortalama Kullanım Süresi			
	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama (DK)
İletişim	2291	1	1440	151.18
Bilgilenme	2068	0.25	1440	78.50
Eğlence	2070	1	1440	123.14

Öğrencilerin kategori edilmiş internet kullanım türleri incelendiğinde ilk sırada $\bar{X}$= 151 dakika ile iletişim amaçlı internet kullanımının olduğu ortaya çıkmıştır. 2. sırada ise $\bar{X}$= 123 dakika ile eğlence amaçlı internet kullanımı yer almıştır. Öğrencilerin interneti en az $\bar{X}$= 78 dakika ile bilgilenme amaçlı kullanıldığı saptanmıştır.

Yaşam Doyumu ve İnternet Kullanım İlişkisi

Bulgular kısmının son alt başlığında ise öğrencilerin yaşam doyumları ile internet kullanımları (kategorilerine göre) arasında bir ilişkinin olup olmadığı korelasyon analizi ile belirlenmek istenmiştir.

Tablo 4: Yaşam Doyumu ve İnternet Kullanımına İlişkin Korelasyon Analizi

	İletişim	Bilgi	Eğlence
Yaşam Doyumu	-,029	,022	-,002*

Elde edilen korelasyon analizi sonuçlarına göre öğrencilerin; iletişim (r=.-029) ve bilgi (r= .022 p<.01), amaçlı internet kullanımı ile yaşam doyumları arasında bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin sadece eğlence (r=.-002 p<.01) amaçlı internet kullanımı ile yaşam doyumları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türk üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşunun bir göstergesi olan yaşam doyumu seviyesinin, internet kullanım ve türleri ile ilişkisini araştırmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgularda, Türk üniversite öğrencilerinin %16,9'unun yaşamlarından memnun olduğunu saptanmıştır. Bu orandan hareket ile öğrencilerin yaşam doyumlarının düşük olduğu söylenebilmektedir. Araştırmada öğrencilerin yaşam doyum seviyesine yönelik saptanan bu oranın düşük olmasının nedeni, ileride yapılacak başka araştırmalar için yol gösterici olabilecek seviyede görünmektedir. Nitekim örnekleme alınan öğrencilerin %83,1'inin yaşamlarından memnun olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu oran göz ardı edilemeyecek kadar yüksek ve öğrencilerin psikolojik iyi oluş hali açısından değerlendirildiğinde kaygı verici görünmektedir.

Öğrencilerin, interneti kullanım türleri araştırıldığında ise daha çok eğlence ve iletişim amaçlı kullandıkları anlaşılmakta, bilgi arama için daha az tercih ettikleri görülmektedir. Yine araştırmada elde edilen bu bulgu da yeni bir araştırmanın konusu olabilecek kadar dikkat çekicidir. Örneklemin tümünün öğrenci olduğu düşünüldüğünde bilgi amaçlı internet kullanımın neden bu kadar düşük olduğu merak edilmektedir. Ayrıca öğrencilerin günlük internet kullanımı ortalama 118 dakika olarak ölçülmüştür. Bu süre neredeyse 2 saate denk gelmektedir. Öğrencilerin günlük internet kullanım türünün eğlence ve iletişim üzerinde kümelendiği görüldüğünde, bu

durumun ilerleyen süreçlerde öğrenciler üzerinde bağımlılık ya da problemli internet kullanımı gibi sorunlar ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan öğrencilerin bu gibi olumsuz durumlar ile karşılaşmasını önlemek için bilinçli internet kullanımına yönelik eğitimler verilmelidir. Ne var ki bu kadar yoğun kullanılan internetin öğrencilerin, yaşam doyumunu yükseltmediği anlaşılmıştır. Elde edilen bu bulgudan yola çıkılarak öğrenciler özellikle bilgi amaçlı internet kullanımı artırılmaya özen gösterilmelidir. Bilgi amaçlı internet kullanımının bu açıdan öğrencilerin yaşam doyumları seviyelerini artırabileceği düşünülmektedir

KAYNAKÇA

Acar, N. & Gülnar, B. (2019). Siyasi eylemlerde katılımcıların sosyal medya kullanım tür, sıklık ve sürelerine ilişkin bir alan araştırması: 15 Temmuz darbe girişimi. Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi, 1(2), 132-146.

Adıbelli, D., Kılıç, D., Türkoğlu, N. & Armut, S. (2016). Geriatrik yaş grubundaki kişilerin yaşam doyumu ve yaşam tutum profilleri arasındaki ilişki. Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi, 5(1), 1-8.

Arğın, E. (2019). Z Kuşağının sosyal medya bağımlılığı ve narsist eğilimler: Elâzığ ili örneği. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(6), 166-183.

Boru, T. (2018). Chapter five research design and methodology 5.1. Introduction. https://www.researchgate.net/publication/329715052_chapter_ five_research_desıgn_and_methodology_51_ıntroduction.

Çetin, İ. & Özhanlı, Y. (2018). Cerrahi hastalarının sağlık bilgisine ulaşmada internet kullanım özellikleri. Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4(2), 44-49.

Dölekoğlu, Ö. C., & Çelik, O. (2019). Internet shopping of generation Y. Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 11(18), 1589-1601.

Ercengiz, M. & Şar, A. (2017). The Role to predict the ınternet addiction of emotion regulation in adolescents. Sakarya University Journal of Education, 7(1), 183-194.

Ergün, G. & Meriç M. (2020). Üniversite öğrencilerinin internet kullanımı ile mutluluk ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 23(2), 233-240.

Gülnar, B. & Balcı, Ş. (2012). The Relationshıp between life satisfaction, ınterpersonal communication and media usıng among foreign students. International Journal of Multidisciplinary Thought, 2(2), 43-54.

Gülnar, B. & Kazaz, M. (2016). The relatıonshıp between self esteem as ındıcator of psychologıcal well beıng and ınternet usage: a survey among turkısh universıty students. The 2nd International Conference on the Changing World and Social Research (ICWSR'2016), October, 14 – 16, 2016, Barcelona-SPAIN, pp. 1139-1148.

Gülnar, B. (2019). Turkısh unıversıty students depressıon degree and ınternet usıng. Kurgu, 27(2), 117-128.

Karaman, A. & Sayın, K. (2017). The Importance of ınternet usage in hotel businesses: a study on small hotels. Journal of Internet Applications and Management, 8(1), 65-74.

Koç, G., Soyocak, A., Ongün, P. & Kervancıoğlu, G. (2021). Assessment of eating habits and ınternet addiction levels based on the physical activity levels in university students. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 11(1), 25-32.

Koças, F, Şaşmaz, T. (2018). Internet addiction increases poor sleep quality among high school students. Turkish Journal of Public Health, 16(3), 167-177.

Köse, N. (2016). Ergenlerde internet bağımlılığının yaşam doyumuna etkisi. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi, 4(1), 59-65.

Odabaşı, H. (2011). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri 1. Erişim adresi: https:// odabashuseyin.files.wordpress.com/2011/04/1.pdf

Oktan, V. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemli internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek. Kastamonu Eğitim Dergisi, 23(1), 281-292.

Taşyürek, Z. (2021). Öğretmenlerin gözünden ilköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde internet kullanım işlevleri. Eurasian Journal of Teacher Education, 2(1), 10-26.

TÜRK ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA İLETİŞİM KAYGISI, KİŞİLİK TİPLERİ VE YÜZ YÜZE İLETİŞİM

COMMUNICATION ANXİETY, PERSONALITY TYPES AND FACE TO FACE COMMUNICATION AMONG TURKISH UNIVERSITY STUDENTS

Birol GÜLNAR

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, ORCİD. 0000-0002-7114-1500

Nihal ACAR

Arş. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCİD. 0000-0003-1552-5654

ÖZET

İletişim kaygısı, literatürde yeni yer alamaya başlayan kavramdır. Yeni iletişim teknolojileri, kişilik özellikleri ve yüz yüze etkileşim kalıpları ile ilişkilendirilebilmektedir. Bu araştırma, Türk üniversite öğrencilerinin iletişim kaygısının derecesini psikolojik refahın, kişilik tiplerinin ve yüz yüze etkileşimin bir göstergesi olarak göstermeyi amaçlamıştır. Tüm Türkiye'de bulunan yirmi altı (26) üniversiteye devam eden iki bin sekiz yüz altı (2806) öğrenci üzerinde bir anket yapılmıştır. Tüm Türkiye Üniversitesi öğrencilerini temsil etmek için küme, amaçlı ve rastgele örnekleme gibi farklı örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Veriler, iletişim kaygısı, kişilik tipleri ve yüz yüze etkileşim ölçeği gibi farklı alt ölçekleri içeren bir anket yoluyla toplanmıştır. Sonuçlar, katılımcıların %12.0'ının iletişimden endişe duyduğunu göstermiştir. Ayrıca, Türk üniversite öğrencileri orta düzeyde yüz yüze etkileşime sahip olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak öğrencilerin daha yüksek derecede açıklık ve kabul edilebilirlik özelliklerine sahip, daha az derecede nevrotik özelliklere sahip olduğu saptanmıştır. Ek olarak, dışadönüklük, vicdanlılık, kabul edilebilirlik ve deneyim özelliklerine açıklık, iletişim kaygısı ile olumsuz ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu aksine, nevrotik kişilik özelliği ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, iletişim kaygısı yüz yüze iletişim ile negatif ilişkili olarak bulunmuştur. Son olarak, yüz yüze iletişim, dışadönüklük, vicdanlılık, deneyime açıklık ve kabul edilebilirlik ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkiliyken, nevrotik özelliklerle negatif olarak ilişkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim Kaygısı, Türk Üniversite Öğrencileri, Kişilik Tipleri, Yüz Yüze İletişim.

ABSTRACT

Communication anxiety is a new concept for Turkish literature. It can be associated for new communication technologies, personality traits and face to face interaction patterns. This research purposed to show degree of Turkish university students' communication anxiety as an indicator of psychological well-being, personality types and face to face interaction. A survey was performed on two thousand eight hundred and six (2806) students who attend twenty six (26) universities that located on whole Turkey. Different sampling techniques were used such as cluster, purposeful and random sampling for representing all Turkey university students. Data was collected via a questionnaire which included different subscales such as communication anxiety, personality types and face to face interaction scale. Results indicated that 12.0 % of participants are leaving communication anxiety. Also

Turkish university students have face to face interaction at medium level. In addition they have more high degree openness and agreeableness traits while less degree neurotic traits. In additionally, extraversion, conscientiousness, agreeableness and openness to experience traits was negatively and significantly correlated with communication anxiety. On the contrary it was positively and significantly correlated with neurotic personality trait. Also communication anxiety was negatively correlated with face to face communication. Lastly face to face communication was positively and significantly correlated with extraversion, conscientiousness, openness to experience and agreeableness while it was negatively correlated with neurotic traits.

Keywords: Communication Anxiety, Turkish University Students, Personality Types, Face To Face Communication.

GİRİŞ

1970'lerden itibaren insan hayatının önemli bir parçası olan iletişim sürecinde bazı sorunların olduğu iddia edilmiş (McCroskey, 1977), 1980'ler ile de bu öngörüler tıp araştırmalarında yalnızlık ve diğer olumsuz ruh halleri değişkenlerine bağlı olarak tanımlanarak (Chenjing, 2010, s. 6) iletişim kaygısı kavramı literatürde yer almaya başlamıştır (McCroskey, 1985, s. 165). İletişim kaygısı; diğer kişi ya da kişiler ile iletişim kurmada ortaya çıkan evham ya da korku hali olarak açıklanmaktadır (Şahin & Gülnar, 2016, s. 9). Ortaya çıkan bu kaygı, gerçek ya da beklenen bir iletişim sürecinin sonucu olabilmektedir (McCroskey, 1977, s. 82). Literatürde iletişim korkusunun 4 tipinin olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar; **(1)** kişilik tiplerine **(2)** özel şartlara **(3)** dinleyiciye ve **(4)** şartlara bağlı olarak ortaya çıkan iletişim kaygısı olarak sıralanmaktadır (McCroskey, 1977, s. 82 akt. Mitchell, 1999, s. 28).

Literatür incelendiğinde iletişim kaygısının ilk olarak kişilik tipleri ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Donovan & MacIntyre, 2005, s. 423). Nevrotik, dışa dönük, uyumlu, vicdanlı ve deneyime açıklık olarak sıralanan 5 büyük kişilik tipi (Lee vd, 2014, s. 249) iletişim kaygısının öncülleri olarak kabul edilmektedir (MacIntyre, 1994). Kişilik tipleri, iletişim kaygısı ile birbirini tetiklemekte fakat nitelikler, doğrudan iletişim kaygısının bir sonucu olarak değerlendirilmemektedir (Şahin & Gülnar, 2016, s. 10). Daha net bir ifade ile kişilik tiplerinin, iletişim kaygısından önce oluştuğu ve oluşumda kaygının etkili olmadığı vurgulanmaktadır. Maclntyre ve Thivierge (1995) ise iletişim kaygısının, kişilik özellikleri ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu, kaygının kişilik türlerine göre farklılaştığını saptamıştır. Kişi hangi türde kişiliğe sahip olursa olsun, iletişim anında sıkıntı çekiyor ise burada kaygının varlığından söz edilebilmektedir (Çakmak, 2016, s. 36).

İletişim kaygısına yönelik araştırmaların 1970'ler yılı itibari ile yapıldığı bilinse de henüz çok sınırlı sayıdaki çalışmada sadece kişilik tipleri (Chenjing, 2010); yalnızlık (Chen, 2019); sosyal refah (Chen, 2019) ve internet kullanımı (Şahin & Gülnar, 2016) gibi değişkenler ile açıklandığı görülmektedir. Literatürde yer alan yakın tarihli araştırmalarda iletişim kaygısının daha fazla değişken ile ilişkili olabileceği öne sürülmektedir (Chen, 2019, s. 6). Buradan hareketle bu araştırmada Türkiye'de öğrenim gören 2806 üniversite öğrencisinin iletişim kaygısının seviyesi belirlenerek, kişilk tipleri ve yüz yüze iletişim değişkenleri ile ilişkisi araştırılmaya çalışılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmada; üniversite öğrencilerinin iletişim kaygısı; onların kişilik tipleri ve yüzyüze iletişim düzeylerine göre incelenecektir. Açıklayıcı araştırma ile tasarlanan bu çalışmada; değişkenler (iletişim kaygısı, kişilik tipleri, yüzyüze iletişim) arasındaki ilişki alt başlıklarda açıklanan uygun analizler ile betimlenecektir. Analizlerin sonunda elde edilen bulgular doğrultusunda sonuç ve önerilere yer verilecektir.

Araştırmanın Uygulanması ve Örneklem Seçimi

Araştırmada, Türkiye'de öğrenim gören üniversitesi öğrencilerini temsil etmek için küme, amaçlı ve rastgele örnekleme gibi farklı örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Araştırma, parametrik bir tasarımda kurgulanmıştır. Araştırmanın; 22'si devlet, 4'ü vakıf üniversitesi olmak üzere farklı 26 üniversitede öğrenim gören 2806 öğrenci ile yapılmıştır. Örneklemin %56,2 kadın; %43,8 ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaşları yaş ortalaması $\bar{X}$= 21,55 olarak hesaplanmıştır.

Uygulanan Ölçekler-Analizler- İstatistiksel Testler

Öğrencilerin kişilik tiplerini belirlemek için John ve Srivastava tarafından, 1999 yılında geliştirilen ve 44 maddeden oluşan "5 Büyük Kişilik Envanteri" kullanılmıştır. Araştırmada, öncelikle 100 kişi ile bir pilot çalışma gerçekleştirilmiş ve soru formunda gerekli görülen düzeltmeler yapılmıştır. Analizler ve testlerin uygulanmasında SPSS 17 programı kullanılmıştır. Araştırmada; frekans analizi, merkezi eğilim istatistikleri ile korelasyon analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Bulgular kısmında öğrencilerin; **(1)** iletişim kaygı düzeyleri **(2)** kişilik tipleri **(3)** yüz yüze iletişim seviyeleri **(4)** iletişim kaygısı ile kişilik tipleri ve yüz yüze iletişim ilişkisi betimlenecektir.

Öğrencilerin İletişim Kaygı Düzeyleri

Araştırmanın bu alt başlığında; öğrencilerin iletişim kaygısının düzeyleri betimlenmek istenmiştir. Tablo 1'den anlaşıldığı üzere öğrencilerin iletişim kaygısının ortalaması $\bar{X}$= 2,76 olarak hesaplanmıştır. İletişim kaygısı ölçeğinde yer alan 5'li likerte göre bu değer öğrencilerin orta düzeyde iletişim kaygısı yaşadığını göstermektedir.

Tablo 1: Öğrencilerin İletişim Kaygısı Düzeylerine Ait Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	S.S.
İletişim	2707	1.00	5.00	2.76	.654

Öğrencilerin; iletişim kaygı düzeyleri kategorik olarak da hesaplanmıştır. Öğrencilerin; %52,0'sinin orta, %11,0'inin yüksek, %11,3'ünün de çok yüksek düzeyde iletişim kaygısı duyduğu saptanmıştır. Bu 3 kategori beraber değerlendirildiğinde öğrencilerin %74,3'ünün iletişim kaygısı yaşadığı görülmektedir.

Öğrencilerin Kişilik Tipleri

Araştırmanın bu alt başlığında, öğrencilerinin kişilik tipleri incelenmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere öğrencilerin kişilik tiplerinin dağılımı $\bar{X}$= 3.57 deneyime açıklık; $\bar{X}$= 3.54 uyumluluk; $\bar{X}$= 3.24 vicdanlılık; $\bar{X}$= 3.22 dışadönüklük; $\bar{X}$= 2.92 de nevrotikliktir. Elde edilen ortalamalar sonunda öğrencilerin deneyime açıklık ve uyumluluk kişilik tiplerinin yüksek olduğunu; vicdanlılık, dışadönüklük ve nevrotiklik kişilik tiplerinin ise daha düşük seviyelerde olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 2: Katılımcıların Kişilik Tiplerine Ait Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	En Düşük	En Yüksek	Ort.	St. Sap.
Deneyime Açıklık	2730	1.17	5.00	3.57	.674
Uyumluluk	2707	.00	5.00	3.54	.607
Vicdanlılık	2732	.00	5.00	3.24	.607
Dışadönüklük	2733	1.18	4.91	3.22	.503
Nevrotiklik	2732	.00	5.00	2.92	.657

Öğrencilerin Yüz Yüze İletişim Seviyeleri

Araştırmanın bu alt başlığında ise öğrencilerin yüz yüze iletişim seviyelerinin ortalaması belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Kişilik Tiplerine Ait Merkezi Eğilim İstatistikleri

	N	En Düşük	En Yüksek	Ort.	St. Sap.
Yüz Yüze İletişim	2806	0.00	7.00	3.46	1.46

Tablo 3' e göre öğrencilerin yüz yüze iletişim seviyelerinin orta düzeyde olduğu söylenebilmektedir.

İletişim Kaygısı, Kişilik Tipleri ve Arasındaki İlişki

Araştırmanın bu son alt başlığında ise önce iletişim kaygısı ve kişilik tipleri arasında bir ilişki olup-olmadığı araştırılmıştır. Dışadönüklük (r=.-225 p<.01); vicdanlılık (r=.-162 p<.01) uyumluluk (r=.-297 p<.01) ve deneyime açıklık (r=.-292 p<.01) özelliklerinin iletişim kaygısı ile negatif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu, nevrotik (r=.424 p<.01) kişilik özelliği ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 4: İletişim Kaygısı ve Kişilik Tiplerine İlişkin Korelasyon Analizi

	Dışadönüklük	Vicdanlılık	Uyumluluk	Açıklık	Nevrotiklik
İletişim Kaygısı	-,225**	-,162**	-,297**	-,292**	,424**

Son olarak ise iletişim kaygısı, yüz yüze iletişim ile negatif ilişkili olarak bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda literatürde farklı disiplinlerde yapılan araştırmalar incelendiğinde özellikle psikolojik refah ya da psikolojik iyi oluş halinin internet kullanımı ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi olan iletişim kaygısı ilk olarak tıp bilimlerinde çalışılmış olsa da son yıllarda az sayıdaki araştırma ile iletişim bilimlerinde de yapılmaya başlanmıştır. Araştırmada en çok dikkat çeken bulgulardan bir tanesi öğrencilerin iletişim kaygısına ait oranlardır. Nitekim sonuçlar incelendiğinde öğrencilerin %74,3'ünün iletişim kaygısı çektiği görülmektedir. Bu durumun altında yatan dinamiklerin araştırılıp, gerekli tedbirler alındığında öğrencilerin psikolojik iyi oluş hallerinin yükseleceği düşünülmektedir. Yine kişilik tiplerine göre yapılan inceleme sonucunda da öğrencilerden

bazılarının nevrotik özellikleri taşıdığı ortaya çıkarılmıştır. Öğrencilere bu açıdan destek sağlandığında iletişim kaygılarının azabileceği öngörülmektedir.

Gelecek araştırmalarda iletişim kaygısına yönelik daha fazla çalışmanın yapılması tarafımızca tavsiye edilmektedir. Türkiye'deki internet kullanım oranları baz alındığında insanlar artık neredeyse sadece internet üzerinden diğer insanlar ile iletişim kurmakta, yüz yüze iletişim seviyeleri de düşüş göstermektedir. Son olarak ise iletişim kaygısı kavramının farklı değişkenler ile olan ilişkisinin incelenmesinin iletişim literatürüne yeni bakış açıları kazandıracağı düşünülmektedir

KAYNAKÇA

Chen, Y. (2019). How does communication anxiety ınfluence well-being? Examining the mediating roles of preference for online social ınteraction (POSI) and loneliness. International Journal of Communication, 13, 4795–4813.

Çakmak, V. (2018). İletişim kaygısı ve sosyal medya. Konya: Eğitim Yayınevi.

Donovan, L. A. & MacIntyre, P. D. (2005) Age and sex differences in willingness to communicate, communication apprehension, and self-perceived competence, communication research reports, 21, 420-427.

Guo, S. C. (2010). Communication anxiety, unwillingness-to- communicate, ımpression management and self-disclosure on the ınternet. School of Journalism & Communication The Chinese University of Hong Kong, Master of Science in New Media, China.

Lee, C., Chou, S.T., & Huang, Y. (2014). A study on personality traits and social media fatigue example of Facebook users. Lecture Notes on Information Theory, 2(3), 249-253.

MacIntyre, P. D. (1994). Variables underlying willingness to communicate: a casual analysis. Communication Research Reports, 11, 135-142.

Maclntyre, P. D. & Thivierge, K. A. (1995). The effects of speaker personality on anticipated reactions to public speaking. Communication Research Reports, 12, 125-133.

McCroskey, J. C. (1977). Oral communication apprehension: a summary of recent theory and research, Human Communication Research, 4(1), 78-96.

Mitchell W S (1999) Social and psychological factors associated with ınternet use in the home: a uses and gratifications study. Unpublished Doctoral Dissertation. The Green State University, UMI Dissertation Service.

Şahin, M. & Gülnar, B. (2016). İletişim korkusu ve internet kullanımı ilişkisi: türkiye'deki üniversite öğrencileri arasında bir alan araştırması. Selçuk İletişim, 9(2), 5-26.

Walz, L. O. (2008). The Relationships between colege students' use of social networking sites and their sense of belonging. University of Hartford, Unpublished Doctoral Dissertation.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ KAPSAMINDA KARİYER GELİŞTİRME VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN CAREER DEVELOPMENT AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT WITHIN THE SCOPE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Faruk Selahattin YOLCU

Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi, ORCID. 0000-0001-9942-7669

Mehmet Seyda OZAN

Öğr. Gör. Erciyes Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-1821-0287

ÖZET

Günümüzde kariyer geliştirme süreçleri, insan kaynaklarının doğru yönetilmesi ve örgütsel işleyiş için oldukça önemli hale gelmiştir. İş niteliğindeki köklü değişiklikler, kariyer başarısı anlamındaki değişimler, küresel ticaret ve uluslararası kariyerlerin yükselişi, kariyerin birey üzerindeki sosyal etkileri gibi unsurlar dikkate alınmaya başlamıştır. Bu unsurlara dair artan endişeler, ortaya çıkan iş kanunları ve yönetmelikleri, kuruluşların ve daha geniş toplulukların kariyer gelişimine verdiği önemi her geçen gün artmıştır. Bu anlamda bireyler için kariyer tercihi veya kariyer geliştirmesi gibi konular daima ilgi çekici olmuştur. İş süreçlerinin efektif bir şekilde yürütülebilmesi için oldukça önemli olan insan kaynakları yönetimi, bireylerin kariyere ilişkin ihtiyaçları üzerinden dizayn edilmekte ve sürdürülmektedir. Bu doğrultuda kuruluşlar ve bireyler belirledikleri hedeflere erişebilmek için iki tarafın da sorumluluğunu gerektiren kariyer planlama süreçlerini benimsemişlerdir. Çağdaş iş ortamların oldukça rekabetçi hale gelmesi ile birlikte kariyer planlama sorumluluğu bireyin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örgütler de iş süreçlerinin yetkinlik ve sürdürülebilirlik kazanabilmesi için bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Örgütler sahip oldukları insan kaynağı ile rekabet avantajı elde edebilmek için hem kendileri hem de çalışanları için yararlı olabilecek entegre bir kariyer yönetim sistemi geliştirmekte ve uygulamaktadır. Çalışma, örgütsel bağlılık kuramının insan kaynakları yönetimi ve kariyer geliştirme süreçlerine etkisine odaklanmaktadır. Çalışmada kariyer geliştirme süreçlerinde örgütsel bağlılığın konumuna ilişkin kuramsal karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yer almaktadır. Örgütsel bağlılık ile ilişkilendirilen, kariyer hedefi belirleme, mesleki yetenek geliştirme, terfi hızı ve ücret artışı gibi faktörlerin etkisi açıklanmıştır. Değerlendirme bölümünde ise insan kaynakları ve kariyer geliştirme süreçlerinde örgütsel bağlılığın nasıl yönetilebileceğine ilişkin çözümlemeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, Kariyer Geliştirme, Örgütsel Bağlılık

ABSTRACT

Today, career development processes have become very important for the correct management of human resources and organizational functioning. Elements such as fundamental changes in job quality, changes in the sense of career success, global trade and the rise of international careers, and the social effects of career on the individual have begun to be taken into account. Increasing concerns about these factors, emerging labor laws and regulations, and the importance that organizations and wider communities attach to career development are increasing day by day. In this sense, subjects such as career choice or career development have always been interesting for

individuals. Human resources management, which is very important for the effective execution of business processes, is designed and maintained based on the career needs of individuals. In this direction, organizations and individuals have adopted career planning processes that require the responsibility of both parties in order to achieve the goals they have set. As contemporary business environments become highly competitive, career planning responsibility focuses on the individual. Organizations also play an important role in this process in order for their business processes to gain competence and sustainability. Organizations develop and implement an integrated career management system that can be beneficial for both themselves and their employees in order to gain competitive advantage with their human resources. The study focuses on the effect of organizational commitment theory on human resource management and career development processes. The study includes theoretical comparisons and evaluations regarding the position of organizational commitment in career development processes. The effects of factors associated with organizational commitment such as career goal setting, professional talent development, promotion rate and wage increase were explained. In the evaluation section, analyzes on how organizational commitment can be managed in human resources and career development processes are presented.

Keywords: Human Resources, Career Development, Organizational Commitment

1. GİRİŞ

Küreselleşme, ileri teknoloji, çeşitlilik gösteren iş gücü vb. nedenlerle günümüz kuruluşları zorlu, rekabetçi ve hızla değişen bir iş ortamıyla karşı karşıyadır. Kuruluşların küresel pazarda başarılı olmak için yetenekli çalışanları çekmesi ve elinde tutması gerekmektedir. Bu noktada kuruluşlar, çalışanlarının tutum ve davranışlarını şekillendirmek için İnsan Kaynakları Yönetimi uygulamalarına başvurmaktadır. Bu şekilde yönetimler, organizasyonel hedeflere ulaşma ve çalışanlarını motive etme olanağı sağlamaktadır. İnsan Kaynakları, kuruluşların özellikle bu küreselleşme çağında ayakta kalabilmeleri için rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Geleneksel süreçte çalışanlar daha iyi bir firma arayışı taşımış, ancak günümüzde kuruluşlar yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak için çabalamaya başlamıştır.

Çeşitlilik, küreselleşme ve iş tatminsizliği nedeniyle, personel devir hızı her geçen gün artmaktadır. Bu küresel pazarda rekabet edebilmek için kuruluşların İnsan Kaynakları uygulamalarına çok daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, İnsan Kaynakları Yönetimi uygulamaları ile çalışanların Örgütsel Bağlılıkları arasındaki ilişkiyi gözlemlemek amacıyla yürütülmüştür. Ayrıca, kuruluşların rekabet avantajı kazanarak küresel pazarda başarılı olabilmeleri için insan kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmelerine yardımcı olacak noktalara işaret edilmiştir. Kuruluşlar, çalışanların Örgütsel Bağlılığını artırarak bunu mümkün kılabilmektedir. Bu çalışma İnsan Kaynakları Yönetimi uygulamalarının, çalışanların Örgütsel Bağlılığını artırmadaki önemini ve Örgütsel Bağlılığın etkileşimli doğasını anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan ilk olarak İnsan kaynakları yönetimi kökeninin ve gelişim süreçlerinin anlaşılması gerekmektedir.

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

İnsan Kaynakları, bir sıfatla bir kuruluş için çalışan veya katkıda bulunan tüm kişiler olarak görülmektedir. Bu kişiler (tam zamanlı) çalışanlar, yükleniciler, serbest çalışanlar veya başka koşullu işçiler olabilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi, çalışanları yönetmek için kullanılan bir zamanlar yönetim sistemi olan Personel Yönetiminden gelişmiştir (Düren, 2000: 99). Personel yönetiminin evrimini anlamak için, saygın psikologların

insan davranışları ve çalışanların belirli durumlara tepkileri üzerine yaptıkları yüzyıllar süren araştırmalar yol gösterici olmaktadır. Avustralyalı bir psikolog olan Elton Mayo, 1924'te farklı koşullarda insan davranışı üzerine birçok deney yapmıştır. Çalışanların üretkenliğini artırmak için iş yaşamı dengesinin sağlanması gerektiğine inanmış ve insan ilişkilerine yaptığı vurgu, işçilerin üretkenliğini etkilemiştir. Bu alandaki yoğun çabası sebebiyle İnsan Kaynakları Yönetiminin babası olarak kabul edilmektedir (Bruce ve Nyland, 2011: 388).

İnsan Kaynakları Yönetiminin evriminin köklerine geri dönecek olursak, Robert Owen, kendi Lanark pamuk fabrikalarında işçiler için reformlar geliştirmenin öncüsü olarak görülmüştür. Günlük çalışma, dinlenme ve uyku saatlerine ilişkin bir iş rutini prensibi oluşturmuştur. Owen, işyerinde iyi çalışma koşullarının önemini ve bunun çalışanların üretkenliği ve verimliliği üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Owen, işyerinde daha iyi çalışma koşullarının uygulanmasının ardından, verimlilikleri arttıkça çalışanlarının üretkenliğindeki değişimi gözlemlemeye odaklanmıştır. Çalışanları için pek çok sosyal ve refah artırıcı uygulamalar gerçekleştirmiş ve çalışanlarının mutlu ve motive olduklarında daha iyi çalıştıklarını gözlemlemiştir. Bu nedenle Personel Yönetiminin babası olarak anılmaktadır (Hatcher, 2013: 415).

Alanında kabul gören pek çok büyük bilim insanı, insan kaynakları yönetimini farklı şekillerde ve farklı kelimelerle tanımlamıştır, ancak İnsan Kaynakları Yönetiminin temel anlamı, organizasyondaki insanların veya çalışanların nasıl yönetileceğiyle ilgilidir (Foot, 1996: 56). İnsan Kaynakları Yönetimine ilişkin kabul gören tanımların bazıları şöyledir:

Edwin Flippo, İnsan Kaynakları Yönetimini "bireysel, organizasyonel ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilme amacıyla insan kaynaklarının planlanması, organize edilmesi, yönetilmesi, satın alınması, geliştirilmesi, ücretlendirilmesi, entegrasyonu, sürdürülmesi ve sonlandırılması" olarak tanımlamıştır (Patro, 2013: 2689).

Ulusal Kişisel Yönetim Enstitüsü Hindistan (NIPM), İnsan Kaynakları Yönetimini, "işyerindeki kişilerle ve bu kişilerin bir işletme içindeki ilişkileriyle ilgilenen yönetimin bir parçası olarak tanımlamıştır. Amacı, girişimleri oluşturan ve bireylerin ve çalışma gruplarının refahına saygı duyan kadın ve erkekleri bir araya getirip etkili bir organizasyon haline getirmek, onların başarısına en iyi şekilde katkıda bulunmalarını sağlamaktır " şeklinde tanımlamıştır (www.nipmmumbai.in).

Decenzo ve Robbins'e göre, "İnsan Kaynakları Yönetimi, yönetimde insan boyutu ile ilgilenir. Her organizasyon insanlardan oluştuğundan, hizmetlerini almak, becerilerini geliştirmek, onları daha yüksek performans seviyelerine motive etmek ve organizasyona bağlılıklarını sürdürmeye devam etmelerini sağlamak, organizasyonel hedeflere ulaşmak için esastır. Bu, organizasyon türüne bakılmaksızın hükümet, iş, eğitim, sağlık veya sosyal eylem gibi unsurlar için bile doğruluk arz edecektir " (Cenzo ve Robbins, 1996: 268).

Tanımlar doğrultusunda İnsan Kaynakları Yönetimi büyük oranda insan kaynaklarının daha iyi yönetimi yoluyla şirket performansını optimize etmekle ilgilidir. Bir organizasyonda bir departman olarak İnsan Kaynakları Yönetimi, çalışanların tüm yönlerini ele alır ve insan kaynakları planlaması, iş analizi yapma, işe alma ve iş görüşmesi yapma, insan kaynakları seçimi, Oryantasyon, eğitim, tazminat, fayda ve teşvik sağlama, değerlendirme gibi çeşitli işlevlere sahiptir. Kariyer planlama, çalışma yaşam kalitesi, çalışan disiplini, insan kaynakları denetimi, endüstriyel ilişkilerin sürdürülmesi, çalışanların refahını ve güvenlik konularını gözetmek, her seviyedeki çalışanla iletişim kurmak ve yerel, ulusal iş yasalarına ilişkin farkındalık ve bunlara uyumu sürdürmek gibi temel işlevleri kapsamaktadır.

İnsan Kaynakları personel gereksinimleri için tarihsel temel kural, her 100 çalışan için bir tam zamanlı profesyonel insan kaynakları personelinin işe alınması gerektiğidir. Bir işletme için gerçek oran, İnsan Kaynakları merkezileştirme derecesi, hizmet verilen çalışanların coğrafi dağılımı, çalışanların karmaşıklık seviyesi ve organizasyonun göreceli karmaşıklığı gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. İşe alma ve seçme,

performans yönetimi, öğrenme ve geliştirme, ardıl planlama, ücretlendirme ve yan haklar, insan kaynakları bilgi sistemleri ve İnsan Kaynakları verileri ve analitiği, etkili İnsan Kaynakları Yönetimi'nin temel taşları olarak kabul edilmektedir (Mahoney ve Deckop 1986: 229).

İnsan Kaynakları Yönetiminin Amaçları

İnsan kaynakları yönetiminin amacı, işin etkili şekilde gerçekleştirilmesi ve iş sahibi (çalışan) ile ilgilenmektir. Bir organizasyonda iş yapabilmek için kişinin kimliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bir iş için doğru kişiyi belirlemek, iş tanımını (görevler ve sorumluluklar) ve spesifikasyonları (akademik nitelikler ve fiziksel nitelikler) içeren bir dizi çalışma yapılmasını öngörmektedir. İş adayların uygunluğunu teyit etmek ve doğru kişiyi seçmek için çeşitli İnsan Kaynakları Yönetimi yöntemleri kullanılmaktadır. Daha sonra seçilen adaylara, bildirimlerle belirtilen görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için uygun eğitim verilmektedir. Çalışanların değerlendirilmesi ve çalışanların yönetim tarafından belirlenen istenen standartlarda performans gösterip göstermediğini belirlemek için performans ölçütleri kullanılmaktadır. Buna göre, çalışanlar organizasyonda yaptıkları iş için ödüllendirilmekte veya ücretlendirilmektedir.

Çalışanların işteki güvenlikleri, çalışanlar için güvenlik önlemleri belirlenmesi ve titizlikle bu önlemlerin takip edilmesi de insan kaynakları departmanının sorumluluğundadır. Çalışanın sağlığına ve refahına ilişkin belirlenen önlemler, çalışanları mutlu ve motive etmek için oldukça önemlidir ve bu onların üretkenliği üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu unsurları dikkate almak, çalışanlar ve yönetim arasındaki ilişkileri uygun ve sağlıklı şekilde sürdürmek, kuruluşun genel performansını etkileyecek çatışmaları önlemektedir. Önemli noktalardan biri ise bağlılığı korumaya çalışmak ve bir iş için bu bahsedilen tüm faaliyetlerin yönetilmesine ilişkin istihdam ve iş kanunlarını göz ardı etmemektir. İş süreçlerindeki eylemlerde istihdam yasalarına aykırılıklar bulunması kuruluşun sürdürülememesine veya onun zarar görmesine mal olacaktır. Dolayısıyla İnsan Kaynakları Yönetimi, kuruluşun sorunsuz ve uzun ömürlü seyretmesi için kullanılan koruyucu bir yönetim sistemidir. İnsan kaynakları yönetiminin amaçlarını içeren on ilkesi şöyle belirlenmiştir: maliyet etkinliği, rekabetçi, tutarlılık, güvenilirlik, iletişim, yaratıcılık, rekabet avantajı, yeterlilik, değişim ve bağlılık. On ilke çerçevesi Alan Price tarafından "İş Bağlamında İnsan Kaynakları Yönetimi" adlı kitabında geliştirilmiştir (Price, 2004: 385).

3. KARİYER GELİŞTİRME KAVRAMI

Kariyer geliştirme bir bireyin kariyer hedeflerine ulaşmak için gelecekteki fırsatları tahmin etme becerilerini geliştirme sürecidir. Bir kuruluş tarafından, çalışanlarının mevcut ve gelecekteki işleri gerçekleştirmek için gereken becerileri ve deneyimleri edinmelerine yardımcı olmak için benimsediği resmi yaklaşım, Kariyer Gelişimi olarak adlandırılmıştır. Kuruluş politikaları, özellikle terfi, çalışanlara danışmanlık, gelecekte mükemmelleşme fırsatları ile ilgili politikalar, çalışanların kariyerlerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Kariyer gelişimi, bireylerin daha iyi çalışmasını ve kuruluşa değer katmasını sağlayan davranış değişikliği ve iyileştirme tekniklerinin yanı sıra beceriler, eğitim ve deneyimlerden oluşmaktadır. Kariyer gelişimi, insanları hayati bir örgütsel kaynak olarak kabul eden, sürekli olarak organize edilmiş ve resmileştirilmiş bir çabayı ifade etmektedir. Daha geniş bir odak, daha uzun zaman çerçevesi ve daha geniş bir kapsamı olması yönüyle eğitimden farklıdır. Eğitimin amacı performansta iyileştirmedir; Kariyer Geliştirmenin amacı ise zenginleştirme ve daha yetenekli işçilere erişmektir.

Son zamanlarda, Kariyer Gelişimi, geçmişte olduğu gibi yalnızca organizasyonun ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, hem organizasyonel hem de çalışan ihtiyaçlarını karşılamanın bir yolu olarak görülmeye başlamıştır. Artık kuruluşlar, Kariyer Gelişimini iş tükenmişliğini önlemenin, çalışanlara kariyer bilgisi sağlamanın, iş yaşamın kalitesini iyileştirmenin ve olumlu eylem hedeflerine ulaşmanın bir yolu olarak görmektedir. Kuruluşlar giderek

daha rekabetçi hale gelen küresel bir iş ortamında hayatta kalmak için Kariyer Gelişimini kilit bir iş stratejisi olarak kullanmaktadır.

Kariyer gelişimi basit bir ifadeyle, özellikle performans sunan çalışanlar için 'çalışanlara büyüme fırsatı sağlamak' anlamına gelmektedir. Kariyer gelişiminin ana tanımları şöyledir.

Schuler'e göre Kariyer Geliştirme, "Bireysel ihtiyaçları, yetenekleri ve hedefleri ve kuruluşun iş taleplerini ve iş ödüllerini belirlemek ve daha sonra yetenekleri talepler ve ödüller ile eşleştiren iyi tasarlanmış Kariyer Geliştirme programları aracılığıyla yürütülen bir faaliyettir" (Schuler ve Jackson, 1987: 211).

Mansfield'ın sözleriyle, "Kariyer gelişimi, mesleki statülerin birbirini izleyen her aşamasını hızlandırmak için kariyerin personel deneyiminin, konseptinin ve kamusal olarak gözlemlenebilir yönünün etkileşime girdiği bir süreçtir" (Mansfield, 1996: 7-8).

Middlemist, Hill ve Greer'e göre , "Kariyer geliştirme, bir kuruluşta zaman içinde yapılabilecek olası işler dizisini ve fırsatlar ortaya çıktıkça gerekli iş becerilerini gerçekleştirmek için tasarlanmış geliştirme stratejilerini planlama sürecidir" (Middlemest, Hutt, Greer, 1983: 73).

Kariyer Yönetiminin Kuruluşa Faydaları

İyi planlanmış ve yürütülen kariyer programları, hem kuruma hem de çalışanlara birçok noktada fayda sağlamaktadır. Bu avantajlar şöyle sıralanabilir:

Personel Envanteri: İyi yönetilen bir kariyer yönetim sistemi kuruluşlar için yeni personel edinme noktasında olumlu etkide bulunmaktadır. Efektif kariyer yönetimi uyguladığı bilinen kuruluşlar alanında yetkin ve donanımlı personel çekebilme potansiyeli oluşturmaktadır. Bu açıdan kariyer yönetimi kuruluşa insan kaynakları edinme ve sürdürülebilirlik açısından dinamizm katmaktadır.

Kurum İçi Personel: Kuruluşlar üst düzey kadrolarına insan kaynağı edinirken oldukça temkinli davranmak durumundadır. Yüksek sorumlulukların o kadrolardaki personele yüklenebilmesi için personelden kurumu tanıması, örgütsel hedeflerin farkında olması ve iş süreçlerini oldukça profesyonel yürütmesi beklenmektedir. Bu çoğu zaman, personelin kurum içinden terfi edilerek edinilmesi ile mümkün olmaktadır. Kurum dışı personel edinimi ile birlikte yeni işleri ve sorumlulukları tanımaya ve üstlenmeye hazır olmayan personel ile yürütülen süreçler Peter İlkesi tarafından öngörüldüğü gibi yetersiz performansla sonuçlanacaktır.

Peter İlkesi: Bir hiyerarşide insanların "yetersizlik düzeylerine" yükselme eğiliminde oldukları gözlemidir. Bu nedenle, insanlar terfi ettikçe, bir işte iyi performans, diğerinde benzer performansı garanti etmediği için giderek daha az etkili hale gelmektedir. Bu gözlemi 1969 tarihli 'The Peter Principle' adlı kitabında popülerleştiren Kanadalı araştırmacı Dr. Laurence J. Peter'in ilkeye adını vermiştir (Rimler, 1971: 37).

Personel Kaynağı Sorunlarını Çözme: Kuruluşlar personel sorunlarını çözmede İnsan Kaynakları Yönetimi sistemlerini ve sağladığı tekniklerinden faydalanmaktadır. Yüksek bir işten ayrılma oranı organizasyon içinde çok az fırsat olduğu ve insan kaynakları yönetiminin başarısız olduğu hissinden kaynaklanabilmektedir. Ayrıca yeni personel alımlarında şirketin çalışanlarını geliştirdiğini ve kariyer fırsatları sağladığının bilinmesi daha donanımlı çalışanları kuruluşa çekebilmek için kullanılmaktadır.

Çalışan İhtiyaçlarını Karşılama: Günümüzde insan kaynaklarının oluşturan personel kitlesinin beklentileri de oldukça farklılaşmıştır. Daha yüksek eğitim seviyeleri kariyer beklentilerini artırmış, birçok çalışan, işverenlerini bu beklentilerin gerçekleştirmesi için fırsatlar sağlamaktan sorumlu tutmaktadır. Bu noktada kariyer yönetimi kuruluşa personelinin beklentilerini karşılama imkânı sunmaktadır.

Geliştirilmiş Motivasyon: Kariyer yolundaki ilerleme doğrudan iş performansıyla ilgili olduğundan, bir çalışanın kariyer hedeflerine ulaşabilmesi için en yüksek seviyelerde performans göstermesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kuruluşun çalışanlarının daha motive olması muhtemeldir.

İstihdam Sermayesi: Yönergeler, adil ve hakkaniyetli işe alma, seçme ve yerleştirme politikaları, terfiler ve kariyer hareketliliğiyle ilgili ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Pek çok olumlu ayrımcılık programı, kariyer yollarının geliştirilmesi ve daha önce dışlanmış diğer grupların kariyer hareketliliğini artırmak için resmi hükümler içermektedir. Bu yönüyle liyakatin dikkate alındığı kariyer yönetimi uygulamaları istihdama katkı sağlayabilmektedir.

4. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Bu çalışmada Örgütsel Bağlılık, çalışanın çalıştığı şirkette kalmasını sağlayan ve şirket ile kurduğu ilişkinin gücü olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel bağlılık, bir çalışanın organizasyonda daha uzun süre kalıp kalmayacağını ve organizasyonun hedefine ulaşmak için tutkuyla çalışıp çalışmayacağını belirlemede oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Örgütsel bağlılığın belirlenmesi, çalışan memnuniyetini, çalışan bağlılığını, liderlik dağılımını, iş performansını, iş güvensizliğini ve benzeri unsurları tahmin etmeye yardımcı olmaktadır. Örgütsel bağlılık değişkenlerinin ölçülmesinde, Meyer, Allen ve Smith'e göre çalışanların duygusal bağlılığı, devamlılık ve normatif bağlılık göstergeleri ile üç bileşene ayrılan bir yöntem kullanmıştır (Meyer ve Allen, 1993: 539). Bileşenlerden biri olan devamlılık taahhüdü, çalışanın çalıştıkları şirketten ayrılmanın getirdiği maliyetler veya fedakârlıklar konusundaki farkındalığını ifade etmektedir. Normatif bağlılık, çalışanların işe devam etme konusundaki ahlaki yükümlülüklerine ilişkin duygularını yansıtmaktadır (Meyer ve Allen, 1993: 541). Bu bileşenlerin anlaşılır hale gelmesi için Örgütsel Bağlılık kavramının incelenmesi gerekmektedir.

4.1. Örgütsel Bağlılığı Kavramsallaştırma

İlk dönem Örgütsel Bağlılık literatürü, kavramın çeşitli tanımlarını üretmiştir. Bununla birlikte, genel düzeyde, çoğu bilim insanı, Örgütsel Bağlılığın, çalışanın çalıştığı kuruluşla ilişkisini karakterize eden psikolojik bir durumu ifade ettiği konusunda hemfikirdir. Bu psikolojik durum, çalışanın hareket tarzını, ne tür durumlarda organizasyonda kalmayı seçip seçmeyeceği konusunda önemli çıkarımlarda bulunulmuştur. Dolayısıyla, Örgütsel Bağlılığın belirli kavramsal tanımına bakılmaksızın, çoğu araştırmacı, kendini güçlü bir şekilde kuruluşa adayan çalışanların, bağlılığı zayıf olanlara göre organizasyonda kalma niyetinin daha yüksek olmasını beklemektedir (Hrebiniak ve Alutto, 1972: 558-559). Bununla birlikte, bir çalışanı örgüte bağlayan psikolojik durumun doğası hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Örgütsel bağlılığa ilişkin ilk araştırmacılar bağlılık ve adanmışlığa ilişkin farklı kavramsallaştırmalar üzerine odaklanmış ve yapının farklı ölçülerini geliştirmişlerdir. Bazı ilk araştırmacılar için Örgütsel Bağlılık, örgüte sevgi ya da şefkat gibi duygusal bir bağlılığı ifade etmiştir. Diğer düşünürler bağlılığa ilişkin kuruluşla ve onun temsil ettiği şeyle özdeşleşmeye odaklanmıştır. Bazı araştırmacılar ise, Örgütsel Bağlılığı organizasyondan gönüllü olarak ayrılmanın gerektireceği fedakârlıklara katlanma veya maliyete katlanma konusunda isteksizlik olarak görmüştür. Yine de diğerleri bağlılığı örgüte kalmaya yönelik ahlaki bir yükümlülük olarak tanımlamaktadır (Hall vd. 1970; 176).

Bu farklı görüşler ile Örgütsel Bağlılık çok boyutlu bir yapı olarak görülmüş, geniş tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Ayrıntılar belirli farklılıklar gösterse de, bu çok boyutlu modellerin büyük bölümünün temel dayanağı, bir çalışanın kuruma bağlılığının birden fazla psikolojik temeli veya bileşeni olduğu ve çalışanın tam bir resmini vermek için bunların her birinin ayrı ayrı ölçülmesi gerektiğidir. Bu çeşitli çok boyutlu modellerden en çok ampirik ilgiyi 1990'larda önerilen Üç Bileşenli Model (ÜBM) almıştır. Adından da anlaşılacağı gibi, ÜBM, Örgütsel Bağlılığın üç farklı bileşene sahip olduğunu öngörmektedir. Bileşenlerin her biri farklı süreçlerle gelişmekte ve

çalışanı kuruluşa bağlayan ayrı bir psikolojik bağı temsil etmektedir. Örgütsel bağlılığa ilişkin Üç Bileşenli Model (ÜBM) teorisinie göre, Örgütsel Bağlılığın üç farklı bileşeni şöyle tanımlanmıştır (Herscovitch ve Meyer, 2002: 474):

Duygusal Bağlılık: Bu, bir çalışanın kuruma karşı sahip olduğu duygusal bağlılığı ifade etmektedir. ÜBM'nin bu bölümü, bir çalışanın yüksek düzeyde aktif bağlılığa sahip olduğunu ve bu nedenle çalışanın kuruluşta uzun süre kalma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Aktif bağlılık aynı zamanda, bir çalışanın sadece mutlu olması değil, aynı zamanda tartışmalara ve toplantılara katılım, kuruma yardımcı olacak değerli girdiler veya öneriler verme, proaktif iş etiği vb. organizasyonel faaliyetlerde de yer alması anlamına gelmektedir.

Devamlılık Taahhüdü: Bir çalışanın bir organizasyondan ayrılmanın maliyetli olacağını düşündüğü bağlılık seviyesidir. Bir çalışan bu bağlılık düzeyinde bir sürekliliğe sahip olduğunda, organizasyonda daha uzun süre kalmak istemektedir. Yeterince enerji harcadıkları ve kuruma bağlı hissettikleri için hem zihinsel hem de duygusal bağlanma sebebiyle kalmaları gerektiğini hissetmektedirler. Görece uzun bir süre boyunca çalışan birey işyerine bağlılık geliştirme eğilimindedir ve bu, bir çalışanın duygusal olarak kuruluşa bağlı olduğu için işi bırakmak istememesinin nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Normatif Bağlılık: Bir çalışanın organizasyonda kalmaya mecbur hissettiği, ya da organizasyonda kalmanın yapılacak doğru şey olduğunu hissettiği bağlılık seviyesidir. Çalışan üzerinde bu tür bir bağlılığa yol açan faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler kuruluşun onlara inandığını düşünmeleri, kuruluşa karşı ahlaki bir sorumluluk hissetmeleri gibi psikolojik durumlar olabilmektedir. Çalışanların kuruluşun kendilerine adil davrandığını düşündükleri, kuruluşun sağladığı kariyer olanaklarının devreye girdiği bağlılık safhası olarak görülmektedir.

Bağlılık seviyesinin birçok faktöre bağlı olduğunu ve kişiden kişiye değişebileceğini anlamak önem arz etmektedir. Duygusal, devamlılık ve normatif taahhütlerin bir bağlılık tipolojisini temsil etmediğine dikkat etmek önemlidir. Yani, belirli bir çalışanın taahhüdü, üç bileşenden biri açısından değil, üç bileşenden oluşan bir "taahhüt profili" olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca model, üç bileşenin çalışan davranışı üzerinde etkileşimli etkileri olduğunu öngörmektedir.

4.2. Örgütsel Bağlılığın Belirlenmesine İlişkin Sorunlar

Örgütsel bağlılık, son 30 yılda önemli miktarda araştırma ilgisi çekmiştir. Kuruluşlar ve çalışanları için önemli sonuçları olduğundan, bu dikkatin yerinde olduğu görülmektedir. Yine de araştırmacıların incelemeye devam ettiği bu bağlamda birçok zorlu konu bulunmaktadır. Bağlılık araştırmaları organizasyona odaklanarak başlamış olsa da, kuramsallaştırma, çalışanların organizasyonla iç içe geçmiş, işle ilgili çok sayıda alana veya odaklara (kariyer, meslek, sendika, departman, çalışma birimi, süpervizör) çok boyutlu bağlılık hissettikleri fikrini içermektedir. Karmaşık olmasına rağmen, işyerinde kapsamlı bir bağlılık anlayışı, yalnızca çalışanların birbiriyle ilişkili bu odaklara karşı hissettiği çeşitli bağlılık bileşenlerini birlikte dikkate alarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer zorluklar, işyerinin değişen doğasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, dışarıdan sağlanan işler daha yaygın hale geldikçe, çalışanların iki odak kuruluşa (iş bulma kurumu, mevcut işyeri) psikolojik bağlılıklarını nasıl geliştirdiklerini ve bu bağlantıların iş davranışını ve bunun gibi diğer çalışan sonuçlarını etkilemede nasıl etkileşime girdiğini belirlemek önemli hale gelmiştir. Ek olarak, diğer alternatif çalışma düzenlemelerinin (örneğin, yarı zamanlı istihdam, geçici / sözleşmeye dayalı çalışma) Örgütsel Bağlılığın gelişimi ve sonuçları üzerindeki etkilerinin saptanması gereği ortaya çıkmıştır. İşyerinde çalışanlar ve yöneticiler, iş ve iş dışı/aile konuları arasındaki etkileşime daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu nedenle, bu konularla ilgili politika ve uygulamaların Örgütsel Bağlılığın gelişimini nasıl etkilediğini incelemek gerekmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma, İnsan Kaynaklarını geliştirme bağlamında Kariyer Gelişimi ve Örgütsel Bağlılık arasındaki ilişkilerin ortaya konulması, ilgili kavramların gelişim süreçlerinin incelenmesi ve bu kavramların birbiriyle etkileşimi üzerine sürdürülmüştür. Kariyer geliştirmenin örgüte iş tatmini, bağlılık ve personel devamlılığı gibi faydalar sağlayacağına, bu tür faydaların ortaya çıkması için kuruluşun üstlenmesi gereken sorumluluklara değinilmiştir. Kariyer geliştirme sistemi oluşturmanın kuruluşlar için önemi bu noktada vurgulamış kuruluşların Örgütsel Bağlılığa ilişkin farkındalık kazanması ile İnsan Kaynakları Yönetimini daha etkili kullanabileceği ortaya konmuştur. Kariyer geliştirme sistemlerinde de Örgütsel Bağlılık teorisi bileşenlerinin kullanılması oldukça önemlidir. Örgütsel bağlılığı oluşturan temel konuların kuruluş tarafından bilinmesi ve dikkate alınması kuruluşların faydasına olacaktır. Kuruluşlar donanımlı insan kaynağı edinebilme, iş süreçlerinde etkililik ve sürdürülebilirlik için Örgütsel Bağlılığı oluşturan etmenleri kullanarak daha efektif bir İnsan Kaynakları sistemine ulaşabilmektedir. Organizasyonda kariyer tatmini elde etmenin çalışanın örgüte bağlılığını garanti etmediği çalışanların birçok faktörden etkilendiği öngörülmüştür. İyi işleyen bir İnsan Kaynakları sistemi için Örgütsel Bağlılığın göstergelerinin tamamının dikkate alınması gerekmektedir. Örgütsel bağlılığın bir bileşeni olarak devamlılık taahhüdü, çalışanların organizasyondan ayrılmanın getireceği maliyetler veya fedakârlıklar konusundaki farkındalığı olduğunu göstermektedir. Kuruluşun çalışanlar için belirlenen kariyer hedeflerine ulaşılabildiği durumlarda çalışanların kuruluşlarına bağlılığı tercih etme ihtimali artmaktadır. Dolayısı ile kariyer memnuniyetinin çalışanların kariyerine olan bağlılığını etkilediği görülmektedir. Bir çalışanın kariyer hedeflerine ulaşılması ile bağlantılı olarak çalışanlar tarafından algılanan kariyer memnuniyeti, kişinin seçilen ve üstlenilen meslekte çalışmaya devam etme motivasyonunu artırmaktadır. Bununla birlikte, Örgütsel Bağlılık ile kariyer bağlılığı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu, yüksek Örgütsel Bağlılığa sahip çalışanların, çalışanların organizasyon içinde sahip olduğu kariyer yoluna devam etmek de dâhil olmak üzere organizasyondaki üyeliğini sürdürmek için motive olacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kuruma güçlü bir bağlılık hissine sahip çalışanlar, organizasyonun bir parçası olarak bir kariyere devam etmek için kendilerini bağlı ve motive hissedeceklerdir. Ek olarak, kuruluşların, çalışanlarının kariyer memnuniyetinin yanı sıra sahip olduğu tüm insan kaynağının kuruma bağlılığını artırabilecek diğer faktörleri gerçekleştirme hedefinde olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. Journal of occupational psychology, 63(1), 1-18.

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: An examination of construct validity. Journal of vocational behavior, 49(3), 252-276.

Bruce, K., & Nyland, C. (2011). Elton Mayo and the deification of human relations. Organization studies, 32(3), 383-405.

De Cenzo, D. A. (1996). Stephen P. Robbins. Human Resource Management, 6th edition (New York: John Wiley & Sons, 1999), 5.

Düren, A. Z. (2000). 2000'li yıllarda yönetim: sürekli değişim ve belirsizlik ortamında gelişen ve yönetsel yaklaşımlar. ALFA Basım Yayım Dağıtım.

Foot, M., & Hook, C. (2008). Introducing human resource management. Pearson Education.

Hall. D. T., Schneider. B., & Nygren. H. T. Personal factors inorganizational identification. Administrutive Science Quarterly. 1970. 15, 176-189.

Hatcher, T. (2013). Robert Owen: a historiographic study of a pioneer of human resource development. European Journal of Training and Development.

Herscovitch, L. Ve Meyer, JP (2002). Örgütsel değişime bağlılık: üç bileşenli bir modelin uzantısı. Uygulamalı psikoloji dergisi , 87 (3), 474-487.

Hrebiniak, L. G., & Alutto, J. A. (1972). Personal and role-related factors in the development of organizational commitment. Administrative science quarterly, 555-573.

Mahoney, T. A., & Deckop, J. R. (1986). Evolution of concept and practice in personnel administration/human resource management (PA/HRM). Journal of Management, 12(2), 223-241.

Mansfield, R. S. (1996). Building competency models: Approaches for HR professionals. Human Resource Management, 35(1), 7-18.

Mayo, E. (2004). The human problems of an industrial civilization. Routledge.

Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. Journal of applied psychology, 78(4), 538.

Middlemist, R. D., Hitt, M. A., & Greer, C. R. (1983). Personnel Management: Jobs, People, and Logic. Prentice Hall.

National Institute of Personnel Management (2021), Review of Challenge of cross culture transition to HR Managers in the context of enhancing organizational effectiveness, http://www.nipmmumbai.in/pdf/Challenges-faced-by-HR-in-acquisitions.pdf Erişim Tarihi: 29.04.2021

Patro, C. S. (2013). The role of human resource management in implementation of TQM. International Journal of Computer Science and Management Research, 2(6), 2689-2695.

Price, A. (2004). Human resource management in a business context.

Rimler, G. W. (1971). The Peter Principle nullified: By proper management training. Journal of Small Business Management (pre-1986), 9, 35-38.

Schuler, R. S., & Jackson, S. E. (1987). Linking competitive strategies with human resource management practices. Academy of Management Perspectives, 1(3), 207-219.

ÖRGÜTSEL VE BİREYSEL KARİYER YÖNETİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON ORGANIZATIONAL AND INDIVIDUAL CAREER MANAGEMENTS

Mehmet Seyda OZAN

Öğr. Gör. Erciyes Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-1821-0287

Faruk Selahattin YOLCU

Öğr. Gör. Kocaeli Üniversitesi, ORCID. 0000-0001-9942-7669

ÖZET

Günümüzde kurumlar için gerek iç gerekse dış dinamikler ile rekabet avantajı oluşturmak kurumsal sürdürülebilirliğin kilit unsurları arasında görülmektedir. Bu dinamikleri sağlayabilme ve sürdürebilmenin ön koşulu ise nitelikli personeldir. Kurumlar stratejik ve sistematik bir şekilde hareket edebilmek adına nitelikli personele ihtiyaç duymaktadır. Bu durum kurumlar için nitelikli insan kaynağı bulma ve mevcut olanı koruma süreçlerini ortaya çıkarmıştır. Nitelikli insan kaynağı bulma insan kaynakları yönetimi ile ilişkilendirilmektedir. Personeli daha nitelikli hale getirme ve mevcut olan nitelikli personeli koruma süreci ise kariyer yönetimi ile ilişkilidir. Kariyer yönetimi, kurumların ve personelin iş yaşamlarında meydana gelebilecek değişim ve gelişmelere karşı hazırlıklı olabilmelerini ve kariyerlerine ilişkin rasyonel karar alabilmelerine yardımcı olan bir tekniktir. Kariyer yönetimi ile iş tatmini, örgütsel bağlılık, etkinlik ve verimlilik artışı sağlanabilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı kariyer yönetimini ikili bir perspektifle açıklamaktır. Örgütsel kariyer yönetimi kurumlara hızla değişen kurumsal ortamlara proaktif olarak yanıt verebilme yeteneğini sağlamaktadır. Bireysel düzeyde kariyer yönetimi ise kavramı çalışanın iş yerinde kariyer geliştirme yeteneğini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda kariyer yönetimi kavramına yüklenen anlam; bireysel kariyer yönetimi ve örgütsel kariyer yönetiminin toplamı olduğudur. Çalışmada kariyer yönetiminin örgütsel ve bireysel başarılar üzerindeki önemli etkisi vurgulanmıştır. Ayrıca örgütsel rekabet avantajlarını sürdüren ve bireysel kariyer gelişimini teşvik eden etkili kariyer yönetimine de dikkat çekilmiştir. Çalışmada önce örgütsel bireysel kariyer yönetimi kavramı ortaya konulmuş; sonra bireysel kariyer yönetimi kavramı ele alınarak iki kavram arasındaki nüanslar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Yönetimi, Örgütsel Kariyer Yönetimi, Bireysel Kariyer Yönetimi

ABSTRACT

Today, creating a competitive advantage with both internal and external dynamics is seen among the key elements of corporate sustainability. The prerequisite for achieving and maintaining these dynamics is qualified personnel. Institutions need qualified personnel to act strategically and systematically. This situation has revealed the processes of finding qualified human resources for institutions and protecting the existing ones. Finding qualified human resources is associated with human resources management. The process of making personnel more qualified and retaining existing qualified personnel is related to career management. Career management is a technique that helps organizations and staff to be prepared for changes and developments that may occur in their business lives and to make rational decisions regarding their careers. With career management, job satisfaction, organizational commitment, efficiency and productivity increase can be achieved. In this context, the aim of the

study is to explain career management from a dual perspective. Organizational career management provides institutions the ability to proactively respond to rapidly changing corporate environments. The concept of career management at the individual level reveals the employee's career development ability in the workplace. In this sense, the meaning attributed to the concept of career management; it is the sum of individual career management and organizational career management. The important effect of career management on organizational and individual achievements is emphasized in the study. In addition, attention was drawn to effective career management that maintains organizational competitive advantages and encourages individual career development. In the study, the concept of organizational individual career management was introduced first; Then, the concept of individual career management was discussed and the nuances between the two concepts were examined.

Keywords: Career Management, Organizational Career Management, Individual Career Management

1. GİRİŞ

Günümüzde kurumlar için gerek iç gerekse dış dinamikler ile rekabet avantajı oluşturmak kurumsal sürdürülebilirliğin kilit unsurları arasında görülmektedir. Bu dinamikleri sağlayabilme ve sürdürebilmenin ön koşulu ise nitelikli personeldir. Kurumlar stratejik ve sistematik bir şekilde hareket edebilmek adına nitelikli personele ihtiyaç duymaktadır. Bu durum kurumlar için nitelikli insan kaynağı bulma ve mevcut olanı koruma süreçlerini ortaya çıkarmıştır. Nitelikli insan kaynağı bulma insan kaynakları yönetimi ile ilişkilendirilmektedir. Personeli daha nitelikli hale getirme ve mevcut olan nitelikli personeli koruma süreci ise kariyer yönetimi ile ilişkilidir. Kariyer yönetimi, kurumların ve personelin iş yaşamlarında meydana gelebilecek değişim ve gelişmelere karşı hazırlıklı olabilmelerini ve kariyerlerine ilişkin rasyonel karar alabilmelerine yardımcı olan bir tekniktir. Kariyer yönetimi ile iş tatmini, örgütsel bağlılık, etkinlik ve verimlilik artışı sağlanabilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı kariyer yönetimini ikili bir perspektifle açıklamaktır. Örgütsel kariyer yönetimi kurumlara hızla değişen kurumsal ortamlara proaktif olarak yanıt verebilme yeteneğini sağlamaktadır. Bireysel düzeyde kariyer yönetimi ise kavramı çalışanın iş yerinde kariyer geliştirme yeteneğini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda kariyer yönetimi kavramına yüklenen anlam; bireysel kariyer yönetimi ve örgütsel kariyer yönetiminin toplamı olduğudur. Çalışmada kariyer yönetiminin örgütsel ve bireysel başarılar üzerindeki önemli etkisi vurgulanmıştır. Ayrıca örgütsel rekabet avantajlarını sürdüren ve bireysel kariyer gelişimini teşvik eden etkili kariyer yönetimine de dikkat çekilmiştir. Çalışmada önce örgütsel bireysel kariyer yönetimi kavramı ortaya konulmuş; sonra bireysel kariyer yönetimi kavramı ele alınarak iki kavram arasındaki ilişki ve nüanslar incelenmiştir.

2. ÖRGÜTSEL KARİYER YÖNETİMİ (ÖKY)

Örgütsel kariyer yönetimi (ÖKY), herhangi bir kurumdaki çalışanların kariyer gelişimlerini desteklemek için kurum tarafından sağlanan programları ve etkinlikleri ifade etmektedir. ÖKY etkili kariyer geliştirme programları sunduğu için çalışanlara istihdam edilebilirliklerini artıran yetkinlikler kazanmaktadır (Granrose ve Portwood, 1987: 699-704). Bu kapsamda çalışanların kariyer gelişimi etkili kariyer planlamasına bağlı olduğu için kurumlar kariyer planlamasıyla ilgilenebilmektedir.

Kurum tarafından tasarlanan kariyer planlaması, örgütsel amaçlarla bireylerin şahsi hedeflerini eşleştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu anlamda ÖKY planlanmasına dayanan organizasyonlar, bireysel kariyer planlarını organizasyonel kariyer yönetimi ile eşleştirmeye çalışmaktadırlar. Diğer yandan ÖKY uygulamalarının

çalışanların kariyer tatminini ve örgütsel bağlılığını artırdığına dair araştırmalar vardır. ÖKY kariyer tatmininin yanında iş katılımı ve örgütsel bağlılıkla da ilişkidir. Hem işe katılım hem de örgütsel bağlılık organizasyonel hedeflere ulaşma adına önemli unsurlar arasındadır. Ayrıca literatürde tanımlanan; eğitim faaliyetleri, kariyer planlamaları kapsamındaki performans değerlendirmeleri ve mentörluk programları gibi ÖKY teknikleri çalışanlara kariyer yönetme konusunda yardımcı olmak amacıyla kurumlarca kullanılabilmektedir (Wesarat vd., 2014: 103-104). Bununla birlikte kurumların yeniden yapılanma ve küçülme gibi organizasyonel stratejiler uygulayarak kârlılıklarını artırma gayeleri ÖKY uygulamalarını negatif yönde etkileyebilmektedir.

3. BİREYSEL KARİYER YÖNETİMİ (BKY)

Kurumlar kariyer yönetimi programlarının oluşturulmasına ve uygulanmasına öncülük ederken bireyler de kariyer konusunda kurumdan bağımsız olarak kendilerini geliştirebilirler. Bu anlamda bireysel kariyer yönetimi (BKY) veya diğer ismiyle kariyer özyönetimi kişinin kendi iradesiyle kariyerine yön vermesi veya harekete geçmesidir. Bu kapsamda kendi kariyer yönetimi üzerine yoğunlaşan çalışanların daha proaktif bir anlayışa sahip olduklarını söylemek mümkündür (Orpen, 1994: 28-31). Proaktif çalışanlar, kariyer başarısıyla önemli ölçüde ilişkili olan iyileştirme fırsatları ve yenilikçi davranışlarla meşgul olma eğilimindedir. Bu proaktif tutum hem bireysel hem de örgütsel başarıyı desteklemektedir.

Bireysel kariyer yönetiminde (BKY) çalışanlar kendi kariyerlerini yönetmedeki merkezi aktörlerdir. BKY, bireylerin kariyerleri üzerindeki farkındalığını ve kontrol algılarını geliştirerek kariyer tatminini sağlamaktadır. Kariyer tatmini kişinin işle ilgili öznel tutumlarıdır. Bu yönüyle kariyer hedeflerinin kariyer gelişimiyle ne derece tutarlı olduğunun algılanmasıyla da ilişkilidir (Pazy, 1988: 311-313). Kariyer tatminine sahip kişilerin mesleklerini sürdürmeleri ve kariyerlerini geliştirmeleri muhtemelken, kariyer tatminine sahip olmayan kişiler mesleklerinden ayrılma ihtimali ortaya çıkabilmektedir. Bu kapsamda kariyer tatmini gerek bireysel ve gerekse örgütsel başarı için anahtar bir faktör olarak kabul edilmektedir.

BKY ile kişinin öz farkındalığı-çevre bilinci gelişmekte ve kariyer hedefleri netleşmektedir. Bu kapsamda içsel bir iradeyle kariyer yönetimine odaklanan bireyler; bilgi toplamakta, plan yapmakta ve yaşam boyu öğrenmeyi benimsemektedirler. Bu yönüyle BKY geçici işlerde becerilerini geliştirmek veya bu işlerdeki tecrübeleriyle başka kurumlarda çalışma fırsatı arayan bireyler için daha önemli hale gelebilmektedir.

4. ÖRGÜTSEL VE BİREYSEL KARİYER YÖNETİMİ İLİŞKİSİ

Günümüzde her ne kadar bireylerin kendi kariyerlerini yönetmesi gereği konusundaki beklentiler artsa da kurumlar çalışanlarına kariyer geliştirme programları sunmaya devam etmektedir (De Vos vd., 2008: 156-161). Bu kapsamda kurumlar tarafından tasarlanan kariyer planlamaları kariyer düşüncesi olmayan çalışanları harekete geçirebilmekte veya bireysel kariyer hedefleriyle örgütsel hedefleri eşleştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu noktada ÖKY harekete geçirme veya senkronize etme işlevine sahiptir. Diğer perspektiften BKY ise olası ÖKY programlarına adaptasyon ve bireysel hedeflerle örgütsel hedefleri eşleştirme hususunda bazı yerleşik avantajlara sahiptir.

ÖKY kurumsal hedeflere ulaşmak için nitelikli ve yetkin çalışanlardan uzun vadede faydalanmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda ÖKY çalışanların bireysel gelişimlerine ve performanslarına pozitif bir etki sağlayabilmektedir. Diğer yandan BKY planlamasına sahip bir çalışanın ÖKY kapsamındaki programlara ve nihai olarak kurumsal sürdürülebilirliğe katkı sağlaması görece daha kolaydır.

Güncel kariyer yönetimi tekniklerini benimseyebilen kurumlar çalışanların işle ilgili becerilerini ve bilgilerini artırabilmektedir. Bu becerilerin ve bilginin gelişmesi ise BKY kapsamında kariyer tercihi ve kariyer değişimi gibi süreçleri kolaylaştırabilmektedir. Bunun yanında yeni bir kariyer fikrinin ortaya çıkması çalışanların kurum içinde edindiği deneyimlerinin artması kadar diğer potansiyel işverenlerin hareketliliği ile de ilgilidir (Dickmann ve Doherty, 2010: 314-319). Bu durum ise kurumların çalışanlarını bünyelerinde tutabilmeleri için kariyer memnuniyetlerini iyileştirme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda ÖKY ve BKY karşılıklı iç bağımlılıkları bulunan ve çalışanların kariyer memnuniyetini artırarak hem kurumsal sürdürülebilirliğe hem de bireysel mesleki tatmin düzeyine katkı sağlayan kavramlardır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyadaki teknolojik ve ekonomik değişimler ile birlikte kariyer kavramının doğası veya insanların kariyerlerini sürdürme biçimleri değişmiştir. Teknolojik yenilikler kapsamında değişen çalışma ortamları kariyer planlamalarını da kompleks bir yapıya sürüklemiştir. Bu yeni kompleks yapıya uyum sağlayamayan bireyler iyi bir kariyer inşa etme konusunda problemler yaşamaktadır. Kurumların rekabet avantajını oluşturması, koruması ve sürdürebilmesi için tüm yönetsel süreçleri iyileştirmesi gereklidir. Bu kapsamda kurumlar için etkili insan kaynakları ve kariyer yönetimi rekabet avantajını sürdüren önemli bir araçtır.

Kariyer yönetimi hem bireysel hem de örgütsel hedeflere ulaşmak için kilit bir faktördür. Bu kapsamda pek çok kurum kariyer yönetimini çağdaş insan kaynakları yönetimi uygulamaları kapsamında ele alırken çalışanların kariyerlerini yönetmelerine yardımcı olmaktadırlar. Böylece kurumlar nitelikli çalışanlara değer vermekte ve onları uzun vadeli istihdam edebilmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan ÖKY ve BKY, çalışanların kariyer gelişimi becerisini destekleyen ve karşılıklı iç bağımlılıkları bulunan kariyer yönetim teknikleridir. Bu iç bağımlılık ilişkisinin pozitif yansıması ise kurumların-çalışanların başarı ve itibar kazanımlarıyla taçlanmaktadır. Sonuç olarak ÖKY ve BKY kavramlarının anlaşılması, aralarındaki ilişkinin farkındalığı ve uyum-senkronizasyon bağlamında kullanılmaları hem kurumlar hem de çalışanlar için oldukça gerekli ve önemlidir. Bu anlamda kariyer yönetimi kavramına yüklenen anlam; bireysel kariyer yönetimi ve örgütsel kariyer yönetiminin toplamı olduğudur.

KAYNAKÇA

De Vos, A., Dewettinck, K., & Buyens, D. (2008). To move or not to move? The relationship between career management and preferred career moves. *Employee Relations*. 30(2), 156-175.

Dickmann, M., & Doherty, N. (2010). Exploring organizational and individual career goals, interactions, and outcomes of developmental international assignments. *Thunderbird International Business Review*, *52*(4), 313-324.

Granrose, C. S., & Portwood, J. D. (1987). Matching individual career plans and organizational career management. *Academy of management Journal*, *30*(4), 699-720.

Orpen, C. (1994). The effects of organizational and individual career management on career success. *International journal of manpower*, 15(1), 27-37.

Pazy, A. (1988). Joint responsibility: The relationships between organizational and individual career management and the effectiveness of careers. *Group & Organization Studies*, *13*(3), 311-331.

Wesarat, P. O., Sharif, M. Y., & Majid, A. H. A. (2014). A review of organizational and individual career management: A dual perspective. *International Journal of Human Resource Studies*, *4*(1), 101-113.

SİVİL TOPLUM VE YEREL YÖNETİMLER: YÖNETİŞİM ODAKLI BİR DEĞERLENDİRME

CIVIL SOCIETY AND LOCAL GOVERNMENTS: AN ASSESSMENT FOCUSED ON GOVERNANCE

Ziya Kıvanç KIRAÇ

Öğr. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8728-2834

ÖZET

Sivil toplum ve demokrasi kavramları birbirleriyle karmaşık biçimde bağlantılı kavramlardır. Siyasal katılım, vatandaşlık ve demokrasi kavramsal olarak sivil toplumun önemli konu başlıklarıdır. Kamusal alanda sivil toplum mantığının yansıması düşüncede ve uygulamada yeni yöntemleri gerektiren bir süreç olarak karşımıza çıkar. Yerel yönetim ve demokrasi ile ilgili tartışmaların kavşak noktasında sivil toplum konusu belirir. Demokrasi ise daha çok devlet-sivil toplum ayırımında rol oynayarak haklar, adalet ve yönetimden pay alma gibi konularda öne çıkan bir kavramdır. Bununla birlikte sivil toplum daha çok son bir-iki yüz yılın eseriyken yerel yönetim kavramı çok daha eski bir tarihi geçmişe sahiptir. Siyasal katılma, demokrasi kavramı ile toplumsal hedeflere ulaşmada kullanılacak yöntemleri belirleyen bir süreç olarak ifade etmektedir. Katılma aracılığı ile toplumsal hedefler yöneten-yönetilen işbirliği çerçevesinde belirlenmektedir. Burada Yerel Yönetimlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Halka en yakın yönetim kademesi olarak yerel yönetimler, karşıt görüşlere rağmen demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Ancak katılımın nasıl ve hangi boyutta olacağı konusu ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin de etkisi ile değişen yönetim teorileri içerisinde yer alan yönetişim kavramı, tüm paydaşları karar alma sürecine etkin biçimde yönlendirilmesini amaçlayan bir yönetim kavramıdır. Demokrasinin yerelden genele doğru yol alması gerektiği düşüncesi ile desteklenen yönetişim odaklı anlayışla demokrasi teorileri arasında da zaman zaman bağlantılar kurulmuştur. Örneğin Habermas'ın bazı yaklaşımları bu konu için bir pencere açabilir. Bu çalışmada Habermas'ın belli yaklaşımları ışığında demokrasi-sivil toplum-yerel yönetim üçlemesi arasında belli bağlantılar kurulmaya çalışılacaktır. Sivil Toplum Kuruluşlarının bu bağıntı içerisindeki yeri de çalışmanın bir başka odak noktasıdır. Yine çalışmada Türkiye açısından bir güncel değerlendirme de yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Sivil Toplum, Yerel Yönetim

ABSTRACT

The concepts of civil society and democracy are intricately linked. Political participation, citizenship and democracy are conceptually important topics of civil society. The reflection of the logic of civil society in the public sphere appears as a process that requires new methods in thought and practice. Civil society issue emerges at the crossroads of discussions about local government and democracy. Democracy, on the other hand, is a concept that stands out in matters such as rights, justice and taking a share from the administration by playing a role in the distinction between state and civil society. However, while civil society is mostly the work of the last one or two hundred years, the concept of local government has a much older historical background. Political participation refers to the concept of democracy as a process that determines the methods to be used in achieving social goals. Through participation, social goals are determined within the framework of managing-managed cooperation. Here, the importance of Local Governments emerges. Despite opposing views, local governments are an indispensable

element of democracy, as the level of government closest to the people. However, the issue of how and to what extent participation will be presented as a separate topic of discussion. The concept of governance, which is included in the changing management theories with the effect of globalization, is a management concept that aims to effectively direct all stakeholders to the decision-making process. From time to time, links have been established between the democracy theories and the governance-oriented approach supported by the idea that democracy must move from the local to the general. For example, some of Habermas's approaches may open a window for this topic. In this study, it will be tried to establish certain connections between democracy-civil society-local government trilogy in the light of certain approaches of Habermas. The place of Non-Governmental Organizations in this relation is another focus of the study. Still working on an updated assessment will be made in terms of Turkey.

Keywords: Governance, Civil Society, Local Government

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı insanlığın en eski dönemlerinden beri tanımlanan, zamanın, toplumun ve devlet mekanizmalarının değişimine bağlı olarak gelişen ve günümüzde de sıkça tartışılan bir kavramdır. İçinde yaşanılan dönemin ruhuna uygun olarak sivil toplum, bir yandan kamusal alan ile özel alan arasındaki tartışmaların odak noktası iken, diğer yandan ise kitlelerin etkin hale gelmesi ile birlikte özellikle modern dönemlerde siyasal katılım, aktif yurttaşlık ve haklar ekseninde birlikte anılmaktadır. Bu boyutu ile sivil toplum hem kurumların şeffaflığı hem de alınan kararlara toplumun ortak olabilmesini kapsamaktadır. Ayrıca modern zamanların siyasi kurumsal modeli olan ulus-devlet konusu ile de işleyiş, demokrasinin yaşanma biçimi ve yerelleşme konularına yaptığı vurgu bağlamında iç içedir. Bundan dolayı sivil toplum çok yönlü ele alınması gereken bir konudur. Özellikle toplum-siyaset bağlamında düşünüldüğünde tarihsel gelişmeler de kavram ile ilgili tartışmalarda önem arz etmektedir. Küreselleşme bir süreç olarak ulus-devletlerin işlevleri ile ilgili bazı dönüşümlere sebep olmuştur. Bunlardan bir tanesi dikkat çekicidir. Küreselleşme temsili demokrasinin yeteriz kaldığını ve aksadığını ilan etmekte ve bunun yerine demokrasinin tabandan tavana doğru yayılmasının daha sağlıklı olacağı iddiası ile yerelleşmeye vurgu yapmaktadır. Bu düşünce yeni devlet anlayışının da merkezinde yer alan ve önemli bir kırılmayı temsil eden "yönetişim" mantığı ile hayata geçirilecektir. Yerelleşme düşüncesinin günümüzde sivil toplumla kesiştiği noktalardan birisi yönetişimdir. Çünkü yönetimin paylaşılması ve aktif katılım güçlü sivil toplum olgusu ile mümkündür. Çalışmanın odak noktası yönetişimin yerel yönetimlerde uygulanması bağlamında sivil toplum konusunu tartışmaktır. Özellikle İletişimsel Eylem ve Müzakereci Demokrasi kuramları ile konuya dikkate değer katkılar sunan Habermas'ın görüşleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca Türkiye perspektifinden yansıyanlar da yorumlanmıştır.

1.Küreselleşme ve Yönetişim

Küreselleşme, farklı yaklaşımların birbirine uzak tanımlamalarına konu olan ancak ortak paydada geleneksel siyasi sınırların aşınması ve sosyal mekânın buna göre yeniden şekillenmesi ana fikrine dayanan bir kavramdır. Toprak parçasının öneminin gittikçe azaldığı bunun yerine dünya çapında ve sınırları aşan bir takım bağlantıların önem kazandığı bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Küreselleşmenin neo-liberalizmle birlikte işleyerek devlete rağmen piyasa gücünü arttırmaktadır. Bundan dolayı zamanla ulus kimliğini zayıflatma potansiyelini de barındırır. Ayrıca farklı siyasi muhalefet güçlerini ortaya çıkardığı da (Heywood: 2007: 28) savunulmaktadır. Bauman herkesin ortak biçimde kabul ettiği gibi küreselleşmenin geri dönüşü olmayan ve herkesi etkileyen bir süreç

olduğunu ilan eder. Dolayısı ile Bauman'a göre küreselleşme için en gerçek şey "dünyanın kaçamayacağı kaderi" olduğudur (2010: 7).

Küreselleşmenin ulus-devletleri etkileme biçimleri üç fikir etrafında toplanabilir. Literatürde baskın biçimiyle ilk olarak küreselleşme ekonomik sınırları kaldıran ve dünyayı tek bir pazara dönüştürmeye çalışan bir etkiye sahiptir. Bu, uluslararası büyük şirketlerin mekândan bağımsız hareket ettikleri bir düzendir. İkinci olarak küreselleşme hem sınırları anlamsızlaştırıp tek tip bir dünya görüşü aşılarken hem de kültür çeşitliliğine ve yerele vurgu yaparak yereli merkezin güç alanı dışına çıkarır. Son olarak tüm bunların mevcut demokrasilerde uygulanabilmesi için bir model olarak yönetişimi parlatır. Şüphesiz her üç etkinin de doğrudan ulus-devlet mantığı ile doğrudan çelişen yönleri vardır. Ancak ulus-devletin merkezi yapısı ile mantıksal açıdan da uyuşmayan yönetişim anlatışı gittikçe uygulama alanı genişleyen bir kavramdır. Temsili demokrasilerin mevcut yapısındaki sorunları gün yüzüne çıkaran yönetişim kavramı özellikle yurttaşların kararlara katılımını arttırmak ve bunu hem haklar açısından hem de kurumsal yapı açısından düzenlemek iddiasındadır. Bu anlamı ile yönetişim Tekeli'nin belirttiği gibi yönetişim toplumu yönlendirmekte sorumluluk dengesinin devletten sivil topluma doğru kaymasına işaret etmektedir. Sistemin çok aktörlü hale gelmesi karşılıklı etkileme süreci ile yürümektedir. Yönetişim anlayışı, işlerin devlet tarafından yapılmasından daha çok, devlet tarafından yönlendirilmesi anlamına gelmektedir (1999: 248-249).

Demokrasinin ideal halinin bulunmaması nedeniyle, var olan demokratik sistemin daha da güçlendirilmesi ve etkinliğinin artırılması için yoğun fikirler, tartışmalar ve akımlar üretilmektedir. Yerel yönetim yapılanmaları organlarının ve yöneticilerinin seçimle işbaşına getirmeleriyle hem ilk basamak demokratik örgütler olarak hem de bölge halkının demokratikleşmesi açısından önemli idareler olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüz de yerel yönetim kuruluşlarının görev ve etkinliğinin artırılması için yetkilerinin belirlenmesi ve oluşması elzemdir. Yine mali ve idari özerklik konusunun yerel yönetimler için hayati derecede önemli olduğu fikri hakimdir. Yerel yönetimlerin demokratikleşme alanındaki önemli kuruluşlar olmasının yanında demokrasinin sistemleştirilmesi, etkinliğinin artırılması ve bölge insanları içerisinde bir siyasal kültür haline getirilmesi için bazı temel ilkeler bugün savunulmaktadır. Bunlar: demokratik davranış ilkesi, etkinlik ve verimlilik ilkesi, sosyal adalet ilkesi, açıklık (şeffaflık)ilkesi ve tarafsızlık ilkesidir (Çelik vd., 2008: 89-92). Demokrasinin bu temel ilkeleri hayata geçirmesi için kişisel hak ve özgürlüklerin güvence altında olması ayrıca çoğulculuk, halkın yönetime katılması gibi unsurların sistemde işler olması ve yerel yönetimlerin de gerçek demokratik birer kurumsal yapı olarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. Yerel yönetimler, demokratikleşme ve katılımın yaşama geçirildiği yerler olduğundan insanların yönetim faaliyetlerine katılımı yerel yönetimlerin vatandaşlar için ortak eylem alanı oluşturmaları, onları birer paydaş olarak kurgulamaları ve tüm çözümlerde ortak kararı öne çıkarmaları ile olanaklıdır. Tüm bunlar yapılabildiğinde taban demokrasisinden ve yerel yönetimlerin "demokrasinin beşiği ve okulu olma" özelliğinden söz edilebilir (Yalçındağ, 1998: 37-38).

2.Yönetişim ve Sivil Toplum

Yönetimden yönetişime geçiş aşaması merkeziyetçi, emredici ve hiyerarşik yapılanmadan daha çok destekleyici, hesap verilebilir, şeffaf, katılıma önem veren ve gücünü halktan alan kurumları ve eylem tarzlarını içerir (Emrealp, 1997: 40). Yönetişim "bu bağlamda" çoğulculuk mantığı ile güçlü bir işbirliği içerisinde olmak zorundadır. Farklı olana vurgu ve öteki ile birlikte yaşama pratikleri güçlü bir sivil toplumun ön kabulüdür. Devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinlikler (Demir ve Acar, 1997: 202) olarak tanımlanabilecek sivil toplum, bu anlamda hem demokrasinin hem de yerelleşme anlayışının itici gücü olmaya adaydır. Sivil toplum ise, devlet tarafından düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak ele alınmakta ve yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları, siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime ve karar alma sürecine katılım, iktidar paylaşımı gibi kavramları içerecek biçimde

kullanılmaktadır (Emrealp, 1997: 41). Günümüzde sivil toplum ve demokrasi adına kaydedilen gelişmelerle beraber üç tip sivil toplum kuramı tanımlanmaktadır:

• Çoğulcu Sivil Toplum: İkinci Dünya Savaşından sonra devletin nötr kabul edildiği ve çıkar gruplarının aktif varlıkları üzerine kurulu bu tanıma göre topluma siyasi müdahaleyi asgariye indirecek bir varsayımdan hareket edilmektedir.

• Asgari Devletçi Sivil Toplum: 1970'lerde kapitalist batı demokrasilerinde görülen ekonomik gerilemenin alevlendirdiği refah devleti düşmanlığı sonucunda devletin yetkilerinin asgari düzeyde kalacağı sınırlayıcı bir model öne sürülmüştür.

• Katılımcı Sivil Toplum: Literatüre 1970'lerde öğrenci hareketlerinin ortaya çıkardığı değişime cevap vermek üzere geliştirilen katılımcılık sloganı üzerine tanımlanmıştır. Neo-Marxist öğretiye dayanılarak Sovyetler Birliği'ndeki sosyal devlet modelinden esinlenilmiştir (Nişancı, 2003: 135-141).

Sivil toplum tipleri arasında ilk ikisinin daha çok yeni sağ denilen ekol ile üçüncüsünün ise sol ideolojiler ile konumlandığı söylenebilir. Dolayısı ile yönetişim gibi pratiklerin daha çok asgari devletçiler ya da çoğulcu sivil toplumcular tarafından savunulması pek aykırı bir durum değildir.

Sivil toplumun çoğulcu ve asgarici biçimlerde oluşabilmesi için hem devletin hem de toplumun taşıması gereken bir takım temel özellikler vardır. Sivil toplumun batıda olduğu gibi gelişebilmesi için devletin taşıması gereken iki özellikten birisi hukuk devleti olması ve ikincisi de faaliyetleri itibarı ile sınırlı bir devlet olmasıdır. Hukuk devleti özelliği devletin, tüm vatandaşları eşit statüde görmesi temel hak ve hürriyetlerin hiçbir şekilde kısıtlamamasını gerektirir. İkinci olarak devlet asli görev sahaları dışında bulunan alanları topluma bırakmalı ve özellikle rant tehlikesi doğurabilecek ekonomik sahada olmamalıdır. Toplumsal olarak ise beş temel önkoşul gerekir. Bunlar toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma şeklinde sıralanabilir. Yani sivil toplumun gelişimi toplumsal düzeydeki farklılaşma ile sağlanabilir (Çaha, 1999: 71-74). Sivil toplumun etkisi demokrasinin biçimsel işleyişi ile de ilgilidir. Örneğin katılımcı demokrasi temsili sistem yerine daha çok doğrudan demokrasinin uygulanabilirliği üzerinde durur. Katılımcı demokrasi olarak tanımlanan düşünce okulu, demokrasi devlette önemliyse, başka ortamlarda da aynı ölçüde önemlidir teorisini savunarak, kamusal alan ile özel alan arasındaki ayrımı kabul etmez. Bu düşüncenin tipik örneği; işyeri demokrasisinin öneminin ortaya konmasıdır. İnsanlar yaşamlarını doğrudan etkileyen kararlara katılma ihtiyacını hissederler ve bunu isterler. Daha katılımcı demokrasi bu yolla siyasi ve iktisadi eşitsizliği bir nebze dengeleyecek potansiyele sahiptir (Phillips, 1995: 27-28).

Yine de katılımcı demokrasinin yönetişimi "en azından teorik olarak" yakaladığı nokta buradadır. Katılımcı sivil toplum uzlaşıya daha çok yer veren ve bunu yerel birliklere belli yetki paylaşımlarının yapılması ile karar alma süreçlerine katılmalarını öngören bir çizgidedir. Sivil toplum kuruluşları da yönetişimin birer aktörü olarak zaman zaman birer baskı gurubu gibi siyaset ve bürokrasi üzerinde etkili olur. Tüm bunlar elbette aktif yurttaşlığın oluştuğu demokrasilerde karşılığını bulur. Merkezin çevre karşısındaki tahakkümü ne kadar fazla ise sivil toplumun etki dışı, özgür ve paydaş olabilmesi o kadar zorlaşır. Sivil toplumun, bu boyutuyla yani katılımcı bir demokrasinin sağlanması olarak tanımlanan amacına ulaşabilmesi ve vatandaşların gönüllü biçimde örgütlenerek kamusal sorunlara ilişkin çözümler ortaya koyabilmesi, toplum içerisinde bulunan aktörlerin temel hak ve özgürlüklerinin anayasal olarak düzenlenmiş olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü sivil toplum, alışılagelmiş sosyal ilişkilerin sonucunda kendi kendine oluşan sonuçları olarak tanımlanamayacağı gibi, daha önceden tasarlanmış bir sosyal düzen olarak da tanımlanamaz (Kaynar, 2005: 360).

3. Habermas, Sivil Toplum ve Yerelleşme

Jurgen Habermas genellikle Frankfurt Okulu düşünürlerinden birisi olarak anılır. Özellikle kapitalist sistemin yaşadığı krizler ile bunların ulus devlet yapıları bağlantılarını incelemiştir. İletişimsel eylem kuramı, müzakereci demokrasi ve kamusal alan kavramları ile önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca demokrasilerin dönüştüğü çağda kitle iletişim araçları üzerinden etkili kuramlar geliştirmiştir.

Habermas, ulus-devletlere ilişkin eleştirilerini birçokları gibi küreselleşme üzerinden yapar. Buna göre küreselleşmenin gelişimi ile neo-liberal akım egemen olmuş ve ekonomik alanda ulus devletlerin karar alma gücü sekteye uğramıştır. Ulus –devlet bundan böyle mekânı değil zamanı yönetir hale gelmiş ve iktidardan düşmüştür. Birbirine bağımlılığın arttığı yeni dünyada ulus-devletin dayandığı temel sorgulanmalı ve ayakta kalmak adına demokrasi modelleri geliştirilmelidir. Demokrasi eleştirisini ekonomik bir dönüşümden yola çıkarak açıklamayı pragmatik bir düşünce ile geliştirir. Ulus-devlet küreselleşme ile dönüşürken yurttaşları sahiplenmek ve onlara özgürlük alanı sağlamakla ilgili görevlerinden uzaklaşarak tüketim davranışlarının önündeki engelleri kaldırmaya yönelik bir siyaset izlemeye başlamış ve bu durum demokrasi kavramının içini boşaltmaya neden olmuştur (2002: 81-85). Demokrasi ile ilgili olarak liberal görüşe temsiliyet noktasında, cumhuriyetçi görüşe ise kamusal alan konusunda katılan Habermas üçüncü yol olarak bir "müzakereci" modelini geliştirir. Kendi söylemi ile müzakereci tarzı ile demokrasi meşruiyet ve halk egemenliği temellidir (2010: 161). Müzakereci boyutu ile demokrasi anayasal olarak güvence altına alınmış bir hürriyet olarak eşit ve özgür yurttaşların kendi kendilerini düzenlemesini ifade eder (1996: 172-176). Yurttaşlığın parçalı ve özgür biçimde tanımlanışı ile bu demokrasi kavramı devlet merkezli ve hedef odaklı bir özneler olarak tahayyül edilen sosyal bütün kavramı ile çelişir. Liberal görüşe yakın biçimde devlet ve sosyal alan arasındaki sınıra saygı duyar ancak özerk kamusal alanın sosyal temeli olarak sivil toplumu hem ekonomiden hem de kamu yönetiminden ayırır (1996: 298-300). Gerçi Marxist görüş kamusal ile özel, devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımı liberal öğretinin bir dayanağı olarak görür. Bundan dolayı sivil toplum ile devlet arasında bir ayrım gözetmeyerek ikisinin de ortadan kaldırılması gerektiğini ilan eder. Habermas'ın bu görüşe katılmadığı bu anlamda söylenebilir.

Öte yandan kamusal alan, bireylerin özgür davranışları ile erişim garantileri bulunduğu ve iletişim kurdukları tüm ortamlardır. Bilgiye erişimin sağlanması ile kamusal alan bir kamu organı gibi hükümetler üzerinde kurumsallaşmış bir etki kazanır (1974: 49-50). Haklar sisteminin gerçeğe dönüşmesi devlet mekanizmalarından ziyade sivil toplum ve kamuoyunda oluşan iletişim ve kamuoyu gücüyle elde edilir. Özerk bir kamusal alanın ve siyasi katılımın teşvik edilmesi iletişimsel gücü arttırarak siyasi kararların meşruluğunu sağlar (1996: 371, 442). Özerk bir sivil toplumun önemi sosyalizmin totaliter sistemleri göz önünde alındığında daha belirginleşir. Panoptik bir devlet kamusal alanı kontrol etmekle kalmaz aynı zamanda kamusal alanın özel temelini de baltalar. Dayanışmacı yaşamın felce uğraması sosyal ağların çöküşüne yol açar. İletişimsel eylemin bağ kurucu gücü ne kadar azalırsa ve iletişim özgürlüğü ne kadar kısılırsa toplum yönetimin güdümüne o kadar girmiş olur (1996: 369). Müzakerenin önemi burada ortaya çıkmaktadır: Demokratik işleyiş, görüşmeler, karşılıklı anlaşmalar ve adalet konulu tartışmalar ışığında, mantıklı ve adil sonuçlara varılabilmesine mümkün hale gelir. Böylece pratik akıl kalıplaşmış bazı sistemlerden kurtulup çoğulculuğa varan bir yapıya dönüşür. Böylece sözlü iletişimin yapısına aktarılan müzakere kurallarıyla beraber yeni bir demokratik ortamın içeriği hazır hale gelir. Müzakere yolu ile kararı vermeye programlı siyasi kurumların içinde ve dışında yürütülen öznesiz iletişim akılcı bir kamuoyu ve irade oluşumunu da kolaylaştırır (2010: 158-161). Bu durumda çoğunluğun hakimiyetine dayanan temsili biçimden öteye azınlığın ve tek tek bireylerin anayasal haklara sahip olması ve söz sahibi haline gelebilmeleri hedeftir. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramından çıkarılan demokrasi tipi devlette merkezi yansımasını bulmuş toplumsal bütün anlayışıyla değil, merkezi olmayan bir toplum modeliyle ilerlemektedir (Coşkun, 2007: 45). Habermas'ın yönetişim mantığı ile yakınlaştığı nokta burasıdır. Çünkü yönetişim de yeni dönemdeki çoğulculuk anlayışı doğrultusunda yönetimlerin tek başlarına hareket etmeleri yerine birlikte düzenleme, beraber yönetme,

beraber karar alma ve kamu-sivil toplum ortaklığını anlatır (Göymen, 2000: 6). Dolayısı ile Habermas için sistemin meşruluğu yurttaşların karar alma süreçlerine katılmalarını sağlayan bir kamusal alanın özerk bir sivil toplum içerisinde sürekli cereyan etmesidir. Karara alma sürecine vatandaşların mümkün olduğunca katılabilmesi ve birer paydaş olarak görülmeleri yönetişimin de içeriğinde bulunan unsurlardandır. Ancak yönetişim bunu yaparken kurguyu ve katılımın içeriğini özellikle sivil toplum örgütlerine devreder. Habermas'a göre sosyal hareketler, yurttaş girişimleri ve sivil toplum örgütleri sorunlara gerçekten duyarlı olmakla birlikte faaliyetlerinin karar verme süreçlerini yönlendirmede çok zayıf kalmaktadır (1996: 373). Bu noktada hem liberal hem de Marxist görüşün dışına çıkarak özgün bir eleştiri alanı oluşturur. Habermas'ın demokrasi kuramı bundan böyle daha çok anayasal yurttaşlık üzerine kurulu bir düzlemde ilerlemektedir. Habermas bunu bir denklem şeklinde sunarak Ulus-Devlet mantığına bir dönüş yapar. Aidiyet aşınırsa demokrasiye nasıl dönülecektir sorusuna cevap arar: "Dahil Etmek-Benimsemek mi, Yoksa Tektiplilğe mi Sokmak?". Verdiği cevap ise ulus sonrası toplumun tabandan tavana doğru değil bölgesel kapsamda ortak bir siyasi kültür içerisinde gelişecek bir kamuoyunun varlığı ile oluşacağıdır (2010: 37, 62).

4. Türkiye'de Yerelleşme ve Yönetişim Uygulamaları

Türkiye'de yönetişim bazlı uygulamalar genellikle Avrupa Birliği ile yapılan mutabakatlar ile şekillenmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de bazı yönetişim uygulamalarının müzakereci demokrasi mantığına yakın olduğu boyutu söylenebilir. Anayasanın 33. maddesi "Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma ve bunlara üye olma ya da üyelikten çıkma hürriyetine sahiptir" demektedir. 5393 sayılı Belediye Kanununun 13. Maddesinde "Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur". Yine Belediye Kanunu'nun 76. Maddesi Kent Konseylerinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır: "Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar".

2006 tarihli 26313 sayılı yönetmelik kent konseyini bir yönetişim mekanizması olarak tanımlamaktadır. Buna göre kent konseylerine; Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılması, hemşehrilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetişim anlayışının benimsenmesini sağlama görevi verilmiştir.

"Vatandaş Birlikleri" müzakereci demokrasinin bir diğer uygulama tipidir. Bütün vatandaşlara açık olan kuruluşlar siyasetten ayrı ve özerk faaliyetlerde bulunur. Burada amaç yerel bazda vatandaşların öncelikli sorunlarının müzakereler yolu ile tespit edilmesidir. Müzakereler sonucunda ortaya konan teklifler ışığında ilgili kurumları etkilemek yoluna gidilir. Bu sayede hem vatandaşlar gündem içinde tutulur hem yerel yönetim üzerinde denetim kurulmuş olur hem de siyasi konuların tüm paydaşlarca tartışılması mümkün hale gelir. (Sitembölükbaşı, 2005: 155).

SONUÇ

Ulus-devletler kuruldukları zamanlardan bu yana iki büyük kırılma ile karşı karşıya kalmıştır. İlki doğrudan kuruluş mantığında olup merkezi karar alma ve belli bir millet vurgusu ile değişen devlet anlayışının sembolü

olmalarıdır. İkinci ise küreselleşme olgusu ile birlikte kuruluş mantıklarının sorgulanır hale gelmesi ve merkezi güçlerinin günden güne erimesi ile farklı bir boyuta dönüşmeleridir. Yerele olan vurgunun arttığı dönemde artık demokrasi tipleri de sorgulanır olmuş ve temsili demokrasinin çıkmazları üzerinden eleştiriler geliştirilmiştir. Habermas iletişimsel eylem kuramı ve müzakereci demokrasi kavramları ile toplumların yaşadığı dönüşüme dair saptamalar yapmıştır. Analizlerinin daha Marksist düzlemde ilerlediği ancak ne yapılması gerektiğine dair olarak zaman zaman liberal öğretiye yakınlaştığı görülmektedir. Demokrasi krizinin aslında bir meşruiyet krizi olduğunu savunan Habermas'ın yurttaş tanımı yönetişim mantığına yakın olmakla birlikte uygulanabilirlik anlamında özerk kamusal alanın mantığı anlamında çelişmektedir. Ayrıca Habermas bundan sonrası için normatif düzlemde sonuçlara ulaşmıştır. Türkiye'de özellikle Avrupa Birliği ilişkileri çerçevesinde gelişen yönetişim mantığı yerel bazda da uygulama imkanı bulmuştur. Yönetişim uygulamalarına ek olarak Yerel Gündem 21, Proje demokrasisi, Halk kurultayları, E-Belediyecilik gibi örnekler verilebilir. Bu tip uygulamaların yerel bazda örnekleri üzerine çalışmalar artmakta olup yerel yönetişimin demokrasi süreçlerine katkısı ve etkinliği konusunda daha analiz odaklı çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

BAUMAN, Zygmunt, Küreselleşme, Çeviren: Abdullah Yılmaz, 3. Baskı. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

COŞKUN, Mustafa Kemal, Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler, Dipnot Yayınları, Ankara 2007.

ÇAHA, Ömer, Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

ÇELİK, Vasfiye, Fikret Çelik ve Sefa Usta, "Yerel Demokrasi ve Özerklik İlişkisi", Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:1 Sayı:2, 2008.

DEMİR, Ömer ve Mustafa Acar, Sosyal Bilimler Sözlüğü, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

EMREALP, Sadun, "Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İşbirliği", Merhaba Sivil Toplum, (Derleyen: Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayını, İstanbul, 1997.

GÖYMEN, Korel, "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinmeler, Önermeler, Yönelimler", Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2000.

HABERMAS, Jurgen, "The Public Sphere: An Encyclopedia Article", Translated From German: Sara Lennox and Frank Lennox, New German Critique, 3, 1974.

HABERMAS, Jurgen, Between Facts and Norms, Translated From German: Wiiliam Rehg, The MIT Press, Maasachusetts, 1996.

HABERMAS, Jurgen, Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, Çeviren: Medeni Beyaztaş, Barış Kitaplığı, İstanbul 2002.

HABERMAS, Jurgen, Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak, Çeviren: İlknur Aka, 4. Baskı, YKY, İstanbul 2010.

HEYWOOD, Andrew, Siyasi İdeolojiler, Çeviren: Ahmet Kemal Bayram vd., Adres Yayınları, İstanbul 2007

KAYNAR, Mete Kaan, "Sivil Toplumun Kavramsal Tarihi ve ve Sivil Toplumla İlgili Güncel Tartışmalar", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, 2005.

NİŞANCI, Şükrü, Sivil İtaatsizlik, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2003.

PHILLIPS, Anne, Demokrasinin Cinsiyeti, Çeivren: Alev Türker, Metis Yayınları, İstanbul 1995.

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi, (10) 2005.

TEKELİ, İlhan, Modernite Aşılırken Siyaset. İmge Kitabevi, Ankara 1999.

YALÇINDAĞ, Selçuk, "Yerel Demokrasinin Örgütlenmesi ve Yerinden Yönetimin Geliştirilmesi Açısından Muhtarlık Kurumu", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Sayı:7, Temmuz 1998.

1982 Anayasası

26313 Sayılı Kent Konseyi Yönetmeliği

5393 Sayılı Belediye Kanunu

İKİ DÜZEYLİ KURAMLAR VE KURAM TESTİ: TRIMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMININ BOOLE CEBİRİYLE TESTİ

TWO-LEVEL THEORIES AND THEORY TESTING: TESTING TRIMBERGER'S "REVOLUTION FROM ABOVE" USING BOOLEAN ALGEBRA

Mehtap SÖYLER

Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-0243-3240

ÖZET

İKİ DÜZEYLİ KURAMLAR ve KURAM TESTİ: TRIMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMININ BOOLE CEBİRİYLE TESTİ

MEHTAP SÖYLER

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ, ORCID. 0000-0003-0243-3240

ÖZET

Bu bildiri, sosyal bilimlerde yöntembilimsel literatürde kuram geliştirmede ve test etmede bir yenilik olan "iki düzeyli kuramlar" yaklaşımına dayalı kuram testinin uygulamasını Boole cebirinin bir türü olan bulanık kümeyle yapmaktadır. Ellen Kay Trimberger'in "Yukarıdan Devrim: Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru'da Askeri Bürokratlar ve Kalkınma" başlıklı eseri örneğinde kuram testi uygulaması temsili olarak gösterilmektedir. İlk olarak, küme kuramı ve matematiksel mantık kuralları çerçevesinde üç düzeyli kavramlar, iki düzeyli kuramlar ve kuram testi tanıtılmaktadır. İkinci olarak, Trimberger'in eserindeki hipotezler uyarınca yukarıdan devrim kuramı iki düzeyli kuram olarak görselleştirilmektedir. Son olarak, Trimberger'in eserinde vaka analizlerine dayalı kuram testi Boole cebiriyle yapılmaktadır. Uygulama sırasında önemli olan hususların ve zorlukların ortaya konması amaçlanmaktadır.

Küme kuramına dayalı kuram testi yöntemi gerekli ve yeterli şartlar halinde ifade edilmiş kuramsal hipotezlerin Boole cebriyle matematiksel işleme tabi tutularak testidir. Araştırmacılar vakalara dair bilgilerine dayanarak test sırasında kodlama yapılır. İki düzeyli kuramlarda temel düzeyde temel bağımlı değişken (sonuç) ve bağımsız değişkenler bulunur. İkincil düzeyde bağımsız değişkenlerin ontolojik veya nedensel bağı olan kavramlarla mantıksal ilişkileri yer alır. Sonuç düzeyinde bağımlı değişkenin ontolojisi tarif edilmektedir. Bildiri dört hususu ön plana çıkarmaktadır. Birincisi, kuram testinde olumsuz vakaların ele alınmamış olması test için önemli bir kısıttır. İkincisi, test yapılırken, kuramların içindeki çok düzeyli mantıksal ilişkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Üçüncüsü, test öncelikle, temel düzeydeki hipotezin testidir. Fakat temel düzeyi test etmek için araştırmacı ikincil düzeyde verilen bilgiye dayanmak zorundadır. Kuram testinde temel düzeydeki nedensel ilişkileri iyi incelemek ve düzeyleri birbirine karıştırmamak gerekir. Sonuncusu, araştırmacılar vaka analizlerinde hipotezleri test etmeye imkân verecek içerikle desteklemelidir. Bu bildiride kuram testinde temel alınan Trimberger'in kitabı tüm vakalardaki değişkenlere dair kesin bir test yapmaya yeterli bilgi içermediğinden bu çalışma keşifsel sonuçlar sunmaktadır.

Kongreden alınan geri bildirimler ışığında, araştırmanın kapsamı genişletilecektir.

Anahtar Kelimeler: iki düzeyli kuramlar, kuram testi, Boole cebiri, bulanık küme, yukarıdan devrim

ABSTRACT

This conference proceeding implements theory testing via two-level theories, a methodological innovative approach to theory generation and testing in social science literature. For representative purpose, Ellen Kay Trimberger's work titled "Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru" is analyzed to demonstrate how theory testing is conducted by employing fuzzy logic, an extension of Boolean algebra. Firstly, three-level concepts, two-level theories, and theory testing are explained with respect to their set theoretical basis and mathematical logic. Secondly, a two-level theory of "revolution from above" is generated and visualized. Lastly, theory testing is implemented by referring to the case studies in Trimberger's work with the aim of reflecting on the issues and specific challenges regarding theory testing.

Set theoretical theory testing relates to the testing of hypotheses that are expressed in terms of necessary and sufficient conditions in Boolean algebra and submitted to mathematical operation. Researchers codify data depending on the background information provided by case studies. The basic level of two-level theories consists of the main dependent variable (outcome) and independent variables. The secondary level comprises logical relations of independent variables with concepts that are either ontologically or causally connected to them. Outcome level defines the ontology of the dependent variable. This proceeding brings four aspects to the fore. First, the absence of negative cases poses a serious limitation to testing. Second, logical relations on multiple levels of a theory should be taken into consideration during theory testing. Third, the test is primarily a test of basic level relations. Nonetheless, in order to test the basic level, researchers are obliged to rest on the information gathered on secondary level dimensions. It is vital to elaborate on the basic level causal relations and not to confuse levels with each other. Lastly, researchers should provide sufficient information in case studies in order to make hypotheses testing possible. Theory testing in this proceeding rests on Trimberger's book, which does not provide sufficient background information to make a full-fledged account of all variables in four cases. Therefore, this study offers an exploratory test without definite results. In the light of the feedback from this conference, it is planned to expand this study through a more comprehensive research.

Anahtar Kelimeler: two-level theories, theory testing, Boolean algebra, fuzzy set, revolution from above

GİRİŞ

Siyaset biliminde kavram ve kuramı yöntemsel çalışmaların merkezine yerleştiren Giovanni Sartori'nin (1970) "Karşılaştırmalı Siyasette Kavramın Yanlış Oluşturulması" başlıklı çalışmasının öncülüğünde kavramlar ve temel bileşeni oldukları kuramların analizi ve testine yönelik bir literatür gelişmiştir. Sartori geleneğinin günümüzdeki öncülerinden Goertz kavramların küme mantığına dayalı olarak üç düzeyli analizini yaparak yöntemsel bir yenilik sunmuştur. Mahoney ile birlikte, kuram geliştirme ve testine yönelik bir yenilik olan "iki düzeyli kuramlar" (Goertz ve Mahoney, 2012a; Goertz ve Mahoney, 2012b) yaklaşımı

Charles Ragin tarafından geliştirilen Boole cebri ve bulanık kümeyle hipotez testini uygulamaktadır (Ragin, 1987, 2000; Ragin, Mayer, ve Drass, 1984).

Bu bildiri, sosyal bilimlerde yöntembilimsel literatürde kuram geliştirme ve testine yönelik bir yenilik olan "iki düzeyli kuramlar" yaklaşımıyla kuram testinin Boole cebiriyle uygulamasını yapmak suretiyle yöntemsel sorunlara eğilmektedir. Ellen Kay Trimberger'in "Yukarıdan Devrim: Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru'da Askeri Bürokratlar ve Kalkınma" başlıklı eseri örneğinde kuram testi uygulaması temsili olarak gösterilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk devrimi (1919-1923) ve Meiji devrimi (1868-1873), Mısır'da 1952-1967 (Cemal Abbünnasır) Nasr rejimi ve 1968 Juan Velasco liderliğinde Peru devrimi incelenmektedir. Ağırlıklı olarak Japonya ve Türkiye karşılaştırılmakta, Mısır ve Peru'daki devrimler genel hatlarıyla Türkiye ve Japonya ile karşılaştırılmaktadır. İlk olarak, küme kuramı ve matematiksel mantık kuralları çerçevesinde iki düzeyli kuramlar ve kuram testi tanıtılmaktadır. İkinci olarak, Trimberger'in eserindeki hipotezler uyarınca yukarıdan devrim kuramı iki düzeyli kuram olarak incelenmektedir. Son olarak, Boole cebiriyle Trimberger'in eserinde vaka analizlerine dayalı kuram testi yapılarak, uygulama sırasında önemli olan hususların ve zorlukların ortaya konması amaçlanmaktadır.

İKİ DÜZEYLİ KURAMLAR VE KURAM TESTİ

Goertz (2006: 44) sosyal bilimlerde incelediğimiz çok boyutlu ve karmaşık olguların kavramsal yapısının üç düzeyli olduğunu öne sürer (Tablo 1). Temel düzeyde ana kavram ikilik ya da süreklilik ölçeğinde incelenir. Bu düzeyde özellikle kavramın pozitif ve negatif kutuplarını düşünmek kavramın ikincil düzey boyutlarını ve genel yapısını oluşturmak bakımından önem taşır. Örneğin, darbeleri yarattıkları rejimler itibariyle askeri diktatörlükler, askeri cunta rejimleri, demokrasiye geçişi sağlayan ara rejimler ve sivil demokrasiler olarak süreklilik ölçeğine yerleştirebiliriz. Gerek-yeter şart ve aile benzerliği mantıksal ilişkileri üzerine kurulan üç düzeyli kavram yapıları üç tür matematiksel mantıkla ifadesini bulur: Aristotelesci klasik mantık ve mantıksal işlem, küme kuramı ve önerme mantığıyla Boole cebiri (Tablo 2). Kavram yapısının ne olacağına karar verirken onun karşılık geldiği olgunun ontolojisinin kuramına dayandırmalıyız. Gerek-yeter şart klasik mantıkta VE ile küme kuramında ise kesişim ile ifade edilir. Aile benzerliği, gerek şartın olmadığı bir yeterliliktir. Aile benzerliği kavram yapısının matematiksel prensibi klasik mantıkta VEYA ve küme mantığında birleşimdir. Aile benzerliği yapısında kavramın boyutları birbiri yerine geçebilir, birbirini ikame edebilir. Belli bir kavram yapısının belli kavramsal, yöntemsel ve matematiksel sonuçları vardır. Eğer kavramın boyutları tam olarak birbiri yerine geçebiliyorsa aile benzerliği, eğer ikame edilebilirlik hiç yoksa gerek-yeter şart, ikisi arasında ise ortalama ve korelasyon içeren bir yapı bulunur (Goertz, 2006: 44–46).

Örneğin, temel düzeyde devrim kavramının zıttı devrimin yokluğu mudur? Devrimleri ikilik ölçeğinde sosyal devrimler ve yukarıdan devrimler olarak ikiye ayırabiliriz. İkincil düzeyde sosyal devrime nedensel veya nedensel olmayan kuramsal ilişkilerle bağlanan boyutlar belirlenir. İkincil düzeyde ontolojik (nedensel olmayan) boyutlar aile benzerliğiyle (VEYA) ya da gerek-yeter şartla sosyal devrime bağlanır. Üçüncü (gösterge) düzeyinde sosyal devrimin göstergeleri ikincil düzey boyutlara bağlanır. Üç düzeyli kavramlarda en sık karşılaşılan yapı ikincil düzey boyutların gerek-yeter şartla (VE) birbirine bağlanması, ikincil düzey boyutlarla gösterge düzeyinin ise aile benzerliğiyle (VEYA) bağlanmasıdır. İkincil düzeyde (VEYA) gösterge düzeyinde (VE) görece nadirdir. Kavramlarda nadir olan yapı kuram yapılarında neredeyse bir kural gibi sık karşımıza çıkar (Goertz, 2006: 53).

Temel Düzey	İkincil Düzey	Gösterge Düzeyi
olgu (süreğenlik ya da zıtlık)	boyutlar (nedensel ya da nedensel olmayan bağlantı veya ikame edilebilirlik)	göstergeler

Tablo 1. Üç Düzeyli Kavramlar

Mantıksal İşlem	Küme Kuramı	Önerme Mantığı	Boole Cebiri	Bulanık Küme
VE	Kesişim A∩B	Dizilim A∧B	Çarpma A*B	En Az
VEYA	Birleşim A∪B	Ayrılma A∨B	Toplama A+B	En Yüksek

Tablo 2. Küme Kuramsal Nedensel İlişkiler ve Matematiksel İşlemler

Boole cebiri, 19.yüzyıl ortasında George Boole (1854) tarafından temellendirilen ve matematikçiler tarafından geliştirilerek küme kuramına uygulanan, günümüzde özellikle bilişim sektöründe kullanılan cebirdir. Mantıksal ifadelerin matematiksel dile çevrilmesi, birleşik mantık ifadelerinin sadeleştirilmesini ve ölçülmesini sağlamaktadır. Boole cebriyle kavram ölçümünde boyutlara 1 (kümeye tam üye) ve 0 (kümeye üye değil) değerleri verilir. Boole cebrinin bir türü bulanık kümede 1 ile 0 arasında değerler verilerek, boyutların kümeye üyeliği "daha az" veya "daha fazla" olarak derecelendirebilir. Boole cebrinde ikili ölçekte gerek-şartla ifade edilen boyutların değeri çarpılır; yeter-şartta ise toplanır. Bulanık kümede gerek-şart (VE) matematiksel olarak EN AZ (EA) ile tercüme edilir, çünkü gerek şart en zayıf halka olması itibariyle, yokluğu durumunda kavramın da yok olacağı halka olmasından dolayı en az değeri alır. Kavramsal olarak bir ülkede en zayıf boyut kadar sosyal devrim olduğu anlamına gelir. Bulanık kümede yeter-şart (VEYA) matematiksel olarak EN YÜKSEK (EY) ile tercüme edilir (Goertz, 2006: 111).

Kuramsal İlişki	VE	VEYA	Sembol	Zamansal Öncelik
Ontolojik	evet	evet		hayır
Nedensel	evet	evet		evet
Gerekli şartların birleşimi	evet	hayır		evet
Gerekli şartların nedensel olmayan birleşimi	evet	hayır		hayır
İkame edilebilirlik	hayır	evet		hayır

Tablo 3. İki Düzeyli Kuramlarda Kuramsal İlişkiler (Goertz, 2006, s. 54)

İki düzeyli kuramlar üç değil de iki düzeylidir, çünkü üçüncü düzey ölçüm ve veriyle ilgilidir. Bu düzey temel düzeydeki açıklama ve nedensel mekanizma betimlemesinde nadiren rol oynar. İkincil düzey ve temel düzey *arasında* üç mantık ilişkisi kurulabilir: nedensel, ontolojik ve ikame edilebilirlik. İkincil düzey temel düzey olgu için çeşitli mekanizmalar üretir. İkame edilebilirlik, ikincil ve temel düzey arasında *nedensel olmayan* bir ilişkidir. İkame edilebilirlik, belli bir sonuca götüren farklı araçlardır. Sonucu üretmek için belli bir gerek şart birleşiminin yeterli olmasına "gerekli şartların birleşimi"; aynı sonucu üretmek için birden çok şartın mümkün olmasına "eşsonuçluluk" denmektedir. Nedensel kuramsal ilişkiler ve birleşimlerde zamansal öncelik ve neden-sonuç sıralaması mevcuttur (Goertz ve Mahoney, 2012a: 238–242).

İki düzeyli kuramların testi nasıl yapılır? Test öncelikle, temel düzeydeki hipotezin testidir. Araştırmacı ikincil düzeyde verilen bilgiye dayanmak zorundadır. Kuram testinde temel düzeydeki nedensel ilişkileri iyi incelemek ve düzeyleri birbirine karıştırmamak gerekir. İkincil düzey değişkenleri doğrudan temel düzey bağımlı değişkene, yani sonuca bağlamak düzeyler arasında eşsonuçluluk ihtimalini göz ardı etmesi nedeniyle sorunludur. Küme kuramsal ilişkilerin ifade edildiği bir kuramın testinde doğrusal modelde değişkenlerin birbiriyle korelasyonel birlikteliğinin modellenmesinde kullanılan test uygulanmamalıdır (Goertz ve Mahoney, 2006a: 257,266).

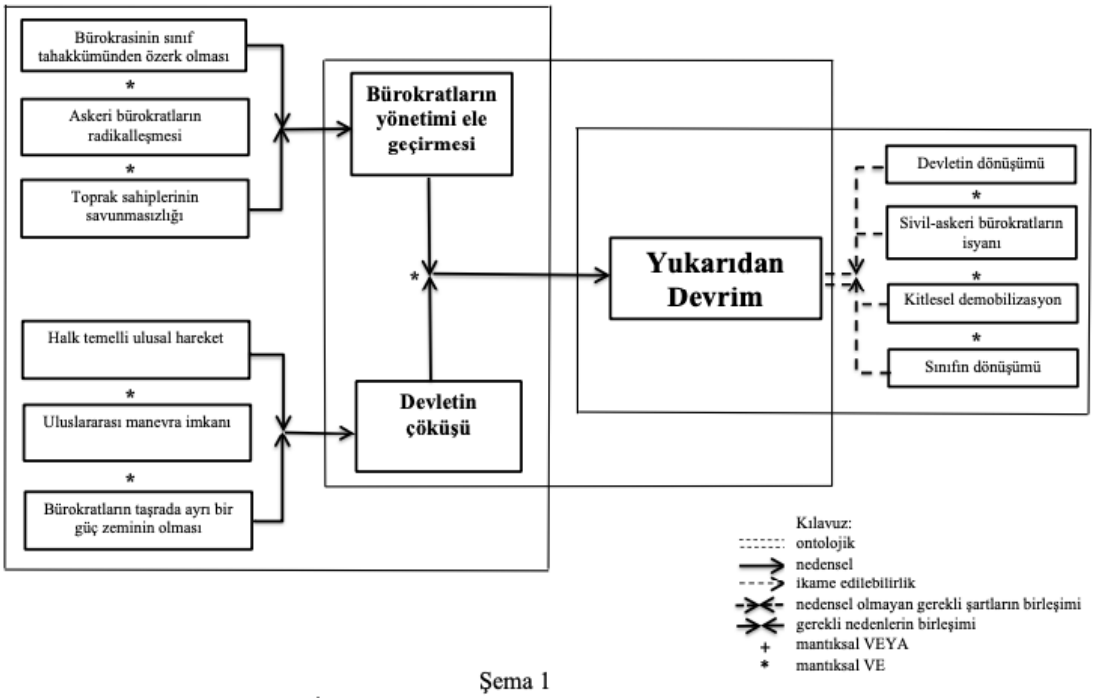
Çalışmada vakalarda belli değişkenlerin "ne tam olarak içerde" "ne de tam olarak dışarda" olduğuna dair veriler bulunmaktadır. Bu yüzden bulanık kümeyle kodlama tercih edilmiştir. Basit bir 5-değerli kodlama düzeni kullanılmıştır (0.00, 0.25, 0.50, 0.75, 1.00). Goertz ve Mahoney (2012a: 258–259), ikincil düzeydeki bulanık küme puanlarının genel yukarıdan devrim bulanık küme puanına toplamak için iki strateji önerir. İlk ve klasik yaklaşımda, bulanık kümede VE kesişen kümede her vakanın üyelik değerinin EN AZI alınarak hesaplanır. EN AZI alma prosedürü bizi temel düzeyde yukarıdan devrimin zıt (*dichotomous*) kodlanmasına götürür. İkinci yaklaşım, aile benzerliğinde kullanılan prosedürle EN AZ (TOPLAM X_i,1) alınmasıdır. X ikincil düzey boyutlarıdır ve sonuç değeri ikincil düzey toplam sayısına bölünür, sonra elde ettiğimiz değerleri toplayarak yukarıdan toplam puanına ulaşılır.

Trimberger'in yukarıdan devrim kuramının testinde en önemli kısıt, Trimberger'in *sadece* yukarıdan devrimin pozitif vakalarını incelemiş olmasıdır. Yukarıdan devrime bir derecede benzer, yukarıdan devrim kategorisinde örtüşen negatif vakaları almamıştır, yani yukarıdan devrim kategorisine en uzak olan vakaları almamıştır. Goertz'in belirttiği gibi (Goertz, 2006: 178; Goertz ve Mahoney, 2006b), vakaları bağımlı değişken değeri üzerinden seçmek pozitif vakaların aşırı temsiline götürebilir. "Olasılık prensibi" negatif vaka kümesinde incelediğimiz sonuç bir vakada *olası* ise dahil edilmelidir. Sonucun *imkânsız* olduğu vakalar "bilgilendirmeyen ve bu yüzden uygunsuz gözlemler" kümesine dahil edilmelidir. Olasılık prensibine göre, negatif vakalar sonucun *gerçekten* olasılığı söz konusuysa seçilir, sonuç imkansızsa negatif vaka değildir. Bu eksiklik nedeniyle, bu çalışma keşifsel bir araştırma olarak değerlendirilmelidir. Geri bildirimler ve daha geniş bir vaka incelemesiyle araştırma genişletilecektir.

TRİMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMI

Şema 1'de, Trimberger'in 1978 tarihli eserinden yola çıkarak yukarıdan devrim olgusunun iki düzeyli kuramı, değişkenler arasındaki mantıksal ilişkileri görselleştirilmiştir. Temel düzey (ortadaki çerçeve) kuramda bağımlı değişken (yukarıdan devrim) ve bağımsız değişkenler bulunmaktadır. İkincil düzeyde (en soldaki büyük çerçeve), temel düzeye tabi olan ve nedensellik çıkarımlarında temel rol oynayan değişkenler bulunmaktadır. Yukarıdan devrim kuramında temel ve ikincil düzey arasında nedensellik bağı vardır. Temel

düzeyde bağımlı değişken yukarıdan devrim iken, bağımsız değişkenler bürokratların yönetimi ele geçirmesi ve devletin çöküşüdür. Temel düzeyde yukarıdan devrim bağımlı değişkeni nedensel gerekli şartların birleşimiyle açıklanmaktadır: bürokratların yönetimi ele geçirmesi (BY) VE devletin çöküşü (DÇ) (YD=BY*DÇ). İkinci düzey de gerek şartların birleşimini örneklemektedir. İkincil düzey değişkenler olan bürokrasinin sınıf tahakkümünden özerk olması (A) VE askeri bürokratların radikalleşmesi (B) VE toprak sahiplerinin savunmasızlığı (C) zamansal anlamda daha yakın nedenler iken, bürokratların yönetimi ele geçirmesi (BY) daha uzak nedendir (BY=A*B*C). Aynı şekilde, halk temelli ulusal hareket (D) VE uluslararası manevra imkânı (E) VE bürokratların taşrada ayrı bir güç zemininin olması (F) birleşerek devletin çöküşüne (DÇ) yol açan nedenlerdir (DÇ=D*E*F). Bürokratların taşrada ayrı bir güç zemininin olması merkezi ve etnik-dini homojen olmayan ülkelerde gerek-şarttır, merkezi yönetimlerde gerek-şart değildir (Goertz, 2006: 188). İkincil düzey değişkenler, bürokratların yönetimi ele geçirmesine ve devletin çöküşüne göre zamansal önceliğe sahiptir. Sonuç düzeyinde (en sağdaki küçük çerçeve) bağımlı değişken tarafındaki değişkenler devletin dönüşümü (G) VE sivil-askeri bürokratların isyanı (H) VE kitlesel demobilizasyon (I) VE sınıfın dönüşümü (J) ontolojiyle tarif edilmektedir (YD=G*H*I*J) (Söyler, 2015: 37–38).

Şema 1
İki Düzeyli "Yukarıdan Devrim Kuramı"
(Trimberger, 1978)

TRİMBERGER'İN "YUKARIDAN DEVRİM" KURAMININ TESTİ

Trimberger'in kuramının eser bazında testi temel düzey değişkenlerin 'yukarıdan devrim' sonucunu üretmek için tek tek gerekli ve birlikte yeterli olup olmadığına yönelik bir testtir. Test için üç tablo

oluşturulur. Tablo 4'te, yazarın Japonya, Türkiye, Mısır ve Peru vakaları hakkında gözlemlerine dayanarak, sonuç düzeyindeki her ontolojik bileşen kodlanır, yani değerler verilir. Şekil 1 sonuç düzeyini görselleştirmektedir. Sonuç düzeyinde 'yukarıdan devrim' kuramının bağımlı değişkeni ya da sonuç tarafındaki ontolojiyle tarif edilen değişkenler devletin dönüşümü VE sivil-askeri bürokratların isyanı VE kitlesel demobilizasyon VE sınıfın dönüşümüdür. Değişkenler VE ile bağlandığından, yukarıda ontolojiyle tarif edilen dört değişkenin EA değerleri her vaka için alınır. Trimberger vakaları en benzer vakalar arasından seçtiğinden, kontrol için yukarıda belirtilen, ontolojik aile benzerliği yapısında tavsiye edilen bulanık küme mantığı formülünü (EA (toplam X_i,1)) ek bir sütunda uygularız.

Tablo 5'te, önce temel düzeyde her vaka için BY (BY=A*B*C) ve DÇ (DÇ=D*E*F) değerlerini listeleriz. Tablo 6'da, temel düzey değişkenlerin sonuç için birlikte yeterli olduğu hipotezini değerlendirmek üzere, sonuç düzeyinde elde ettiğimiz 'Yukarıdan Devrim EA' ve 'Yukarıdan Devrim EA (toplam X_i,1)' değerlerini tabloya ekleriz ve YD (YD=BY*DÇ) değerleriyle karşılaştırırız. Son olarak, temel düzey değişkenlerin sonuç için tek tek gerekli olup olmadığını değerlendirmek için BY ve DÇ değerlerini tek tek 'Yukarıdan Devrim EA' ve 'Yukarıdan Devrim EA (toplam X_i,1)' değerleriyle karşılaştırırız. Bu teste başka çalışmaların verileri eklenerek karşılaştırma genişletilecektir.

	İkincil Düzey				**Temel Düzey**	
Ülke	Sivil-Askeri Bürokratların İsyanı	Kitlesel Demobilizasyon	Devletin Dönüşümü	Sınıfın Dönüşümü	**Yukarıdan Devrim (EA)**	**Yukarıdan Devrim EA(ToplamX$_i$, 1)**
Türkiye	**1**	**0.75**	**1**	**0.50**	**0.50**	**0.82**
Japonya	**1**	**0.75**	**1**	**0.75**	**0.75**	**0.88**
Mısır	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**
Peru	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**

Tablo 4. Trimberger'in "Yukarıdan Devrim" Kuramının Testi: Sonuç Düzeyi

Tablo 4'te sonuç düzeyinde bağımsız değişken olan yukarıdan devrimin ontolojik bileşenleri devletin dönüşümü, sivil-askeri bürokratların isyanı, kitlesel demobilizasyon ve sınıfsal dönüşümdür. Rusya, Çin ve Fransa'daki sosyal devrimlerle karşılaştırıldığında yukarıdan devrimler kitlesel seferberlik sonucu gerçekleşmemiştir. Devrimler sivil-askeri bürokratlar liderliğinde gerçekleşmiştir. Sivil bürokrasiye göre askeri bürokraside toplumsal statü bakımından yükseliş için daha çok fırsat olmasının da etkisiyle genç subaylar ve samuraylar arasında Japonya'da İmparatorcu hareket ve Osmanlı'da Jön Türkler arasında gelişen radikalleşen bürokratlar, aslen milliyetçi ideolojinin sağladığı meşruiyetle siyasi eylemleri için halkın desteğini almıştır. Askeri bürokratların devlet kaynaklarına ulaşmada ve kullanmada konumları da bu devrimlerin sosyal devrimlerdeki gibi siyasi kitlesel seferberlik olmadan başarıya ulaşabilmesini sağlamıştır (Trimberger, 1978: 91). Osmanlı ordusu I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi sonrasında, Mısır 1948 Filistin Savaşı'ndaki mağlubiyeti sonrasında, devrim öncesi Peru'da ordu yabancı düşmanla savaşmamış olsa da, ABD'ye ileri derece bağımlı olması subaylarda ulusal ideallerine ulaşmada bir engeldi (Trimberger, 1978: 153–154). Tüm vakaların sivil-askeri bürokratların isyanı boyutuna/kümesine tam üyelikleri nedeniyle 1 değeri verilmiştir.

Kitlesel siyasi demobilizasyon, bürokratlara kalkınmacı devrimin başarıya ulaşmasında güç kazandırmıştır. Askeri bürokratlar farklı derecelerde kitleleri seferber etmek yerine onları siyasetten uzaklaştırmıştır. Diğer yandan, kitle seferberliğinin uzun vadeli bağımsız sanayileşme için kullanılmamasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye ve Japonya'da bürokratlar özerk kapitalist gelişmeye karşı olan topraklı sınıfla iktidarı parti içerisinde rol oynayarak paylaşmıştır (Trimberger, 1978: 8–9). Türkiye'de kitlelerin, özellikle köylünün demobilizasyonu ve bürokratların toprak ağalarıyla işbirliği kapitalist kalkınmanın dış pazar için ve sınırlı gelişmesinde rol oynamıştır. Japonya'da yukarıdan devrim özerk bir kapitalist gelişme yerine büyümekte olan dış pazarlardan pay alma amaçlı militarizme ve yabancı sermayeye ve teknolojiye bağımlı bir kalkınmaya götürmüştür (Trimberger, 1978: 119–120). Atatürk, milli dava uyarınca 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile ilk anayasayı muhafazakâr seçkinlerin de dahil olduğu geniş bir uzlaşmayla meclisten geçirmiştir. Meiji Restorasyonu'nun liderlerinden Okubo Toşimişi 1868'den 1871'e kadar seçkinleri kademeli olarak ikna ederek, seçkinleri milli davaya bağlamıştır (Trimberger, 1978: 20–22). Mısır ve Peru'da bürokratlar, 1950'lerde Mısır'da Müslüman Kardeşler ve 1960'larda Peru'da Aprista Hareketiyle, gelişmiş siyasi kitle örgütlenmelerinde rağmen Türkiye ve Japonya'dan daha az kitle katılımıyla devrim yapmışlardır. Mısır ve Peru'da kendi kitle örgütlerini harekete geçirmek gerektiğinde pek başarılı olmasalar da önemli bir karşı direnişle de karşılaşmamışlardır (Trimberger, 1978: 148). Kitlesel demobilizasyon değeri Mısır ve Peru'da 1 iken Türkiye ve Japonya'da 0,75 (daha az üye) olarak belirlenmiştir.

Trimberger darbe ile devrim arasındaki temel farkın sınıfın dönüşümü olduğunu belirtir. Aristokrasinin ve üst sınıfın ekonomik ve siyasi olarak yıkımı gerçekleşmeden devrim gerçekleşmiş sayılmaz. Meiji Restorasyonu, Nasırcılık ve Peru'da bu gerçekleşirken, Türkiye'de sınırlı bir seviyededir (Trimberger, 1978: 22). Sınıfsal dönüşümde, radikal bürokratların karşısında engel oluşturan, devlet tarafından bir nevi aristokrasi haline getirilen samuray ile ulemanın yıkımı incelenmiştir. Japonya'da samuraylar ve Osmanlı'da Türk uleması, radikal bürokratların modernleşme ve iktisadi kalkınma için devlet kaynaklarını kullanmasını engelleyen muhafazakâr-geleneksel bürokrasi olarak tanımlanmıştır. Japonya'da toprak vergisiyle başlayan aşamalı süreç sonunda feodal araziler ortadan kaldırılmıştır. Samurayların yıkılmasında toprak vergisinin para olarak ödenmesi, gelirini aldıkları toprak yönetiminin merkezileştirilmesi ve özel mülkiyet hakkıyla samurayın toprakla bağının bir tercih halini almasına yol açmıştır. Samuraylar dışında erkeklerin askere alınması, maaş vergilendirmesi ve gelirin enflasyonla erimesiyle samurayların iktisadi temellerini tamamen altüst ederek ortadan kalkmıştır (Trimberger, 1978: 26–30, 32).

Trimberger, (1978: 27–29) Türkiye'de devrimci bürokratların kalkınma ve modernleşme için engel olarak gördüğü ulemayı devletin yarattığı aristokrasi olarak tanımlamıştır. Ulemanın yıkımı aşamalı olarak ama giderek hızlanan suretle gerçekleşmiştir. Türkiye'de ulemanın devlet kaynakları üzerindeki tasarrufu Japonya'dan daha fazla engel oluşturuyordu. 1922'de yabancı şirketlerin kamulaştırılması, 1923'te Yunanistan'la mübadele, iktisadi teşebbüsleri millileştirme adımlarıyla birlikte, 1924'te halifeliğin kaldırılması sadece cumhuriyetin laik hukuki temelini ve meşruiyetini sağlama amacını değil, ekonomik amaçlar da içeriyordu. Trimberger'in (1978, s. 33) Türkiye ve Japonya'da ulema ve samuraylara dair hipotezleri bu boyutla ilgili bir kalibrasyon yapmayı gerektirmektedir. Türkiye'de ulemanın makamından edilmesinden sonra rehabilitasyon süreci yaşanmış ve laik sistemde eğitim ve yargı kurumlarında makamlar elde etmişlerdir. Bu anlamda, sınıfsal dönüşümde Türkiye sınırlıdır. Japonya'da daha şiddetli bir iktisadi bozguna uğrayan samuraylar tatmin edici olmasa da sanayileşmiş topluma belli ölçüde dahil edilmiştir. Japonya'da rehabilitasyon Türkiye'ye göre daha az düzeyde olmuştur.

Mısır'da Nasr'ın Süveyş Kanalı'nı ve Peru'da Velasco'nun Uluslararası Petrol Şirketi'ni kamulaştırması ve kırsal kesimde sosyo-ekonomik reformları yapmaları, toprak mülklerinin kamulaştırılması sınıfsal dönüşüm bakımından bu ülkeleri Türkiye ve Japonya'dan daha devrimci yapmaktadır. Bürokratların bunu

yapabilmelerinin nedeni Mısır'da ancak 1840'lardan itibaren oluşan, ekonomik kaynakları kontrol eden topraklı sınıfın yabancılarla işbirliği yapması ve meşruiyetlerini kaybetmeleriydi (Trimberger, 1978: 149–150). Peru'da topraklı oligarşinin zayıf sınıfsal örgütlenmesi siyasi olarak önemli bir siyasi parti oluşturmamış olmasından bellidir, genelde sahne arkasından etki etmeyi tercih etmişlerdir (Trimberger, 1978: 152–153). Sınıfın dönüşümü boyutu Türkiye'de değeri 0.50 olarak belirlenirken Japonya'da 0.75, Mısır ve Peru 1 olarak kalibre edilmiştir.

Devletin ordu merkezli dönüşümünde, Japonya ve Türkiye'de devrime ideolojik bağlılığın kurumlaşmasında partiden ziyade ordu etkili olmuştur. İstikrarı sağlamak için Atatürk ve Meiji liderleri hükümetlerin devamlılığı açısından askerin siyasetten uzaklaşmasına çalışmıştır. Türkiye'de 1923-1950 arasında eski subaylar cumhurbaşkanı, başbakan ve savunma bakanı olarak görev yapmıştır. Japonya'da 1878 öncesinde samuraylar sivil ve askeri bürokrasi içinde yer alıyordu, 1845 ile 1945 arasında başbakanların yarısı eski subaylardı. Japonya'da 1890'lardan itibaren, Satsuma ve Coşu hanedanlarından gelen devlet adamlarından oluşan "genro" 1912'de yerini çok partili sisteme bırakana dek hükümeti günlük politikalarda yönetti, 1924'e kadar hükümetin uzun vadeli politikalarını etkiledi. Meiji devrimiyle, büyük toprak sahiplerinin ekonomik gücü artmışsa da, Japon sermayedarları ve toprak ağaları siyasi özerkliğe sahip olmadılar. Türkiye'de ekonomik ve siyasi gücü yıkılan, sonra büyük ölçüde rehabilite edilen geleneksel sınıfların direniş için ekonomik ve siyasi kaynaklar üzerinde bağımsız bir kontrole sahip değillerdi (Trimberger, 1978: 105–107).

Atatürk devrimi ve Meiji devrimi, Mısır'da 1952-1967 Nasr rejimi ve 1968 Juan Velasco liderliğinde Peru cuntası modern devletin oluşturmuş, milli ekonomik özerkliği ve kalkınmayı amaçlamıştır. Mısır ve Peru'da kentleşmenin yüksek düzeyde olması ve devrimin geleneksel sınıfların yapısal çöküşünün daha ileri düzeyde olması itibariyle, devrimden sonra otoriter-bürokratik devlet siyasi katılımı yönlendirmek için korporatist siyasi yapılar meydana getirmiştir. Mısır ve Peru'da sivil bürokrasinin yüksek kademelerinin üst sınıflar gelmekteydi ve Türkiye ve Japonya'dakilere göre daha muhafazakardı. Askeri bürokratlar sivil bürokraside bir dönüşüm yaratmak için özerk teknokrat seçkinler grubu oluşturdu (Trimberger, 1978: 157–159). Devletin dönüşümü kümesine tüm vakalar tam üyedir. Altını çizmek gerekirse, Trimberger'in kitabına dayalı yapılan bu kalibrasyon kesin bulgulara ulaşmaktan ziyade kuram testinin uygulamasını keşifsel olarak araştırmak için yapılmaktadır.

	Bürokratların Yönetimi Ele Geçirmesi			Devletin Çöküşü		
Ülke	Bürokrasinin Sınıf Tahakkümünden Özerk Olması	Askeri Bürokratların Radikalleşmesi	Toprak Sahiplerinin Savunmasızlığı	Halk Temelli Ulusal Hareket	Uluslararası Manevra İmkânı	Bürokratların Taşrada Ayrı Bir Güç Zeminin Olması
Türkiye	1	1	0.75	1	1	1
Japonya	1	1	1	1	1	1
Mısır	1	1	0.75	1	1	x
Peru	1	1	1	1	1	x

Tablo 5. Trimberger'in "Yukarıdan Devrim" Kuramının Testi: İkincil Düzey

Tablo 5'te ikincil düzeyin testi bu düzeydeki nedensel gerek-şartın birleşimi olarak bağlanan boyutların kalibre edilmesiyle yapılır. Bürokratların yönetimi ele geçirmesinin nedenleri bürokrasinin sınıf tahakkümünden özerk olması, askeri bürokratların radikalleşmesi ve toprak sahiplerinin savunmasızlığıdır. Askeri bürokrasi yukarıdan devrimin asli parçasıdır. Türkiye bürokratların yönetimi ele geçirmesine imkân veren zor aygıtı olarak orduya hakimiyeti önemlidir. İktisadi ve ideolojik olarak donanımları devlet kaynaklarına ulaşma ve denetleme imkanına sahip olmalarından mevcut düzeni devirmek için bir gerek-şarttır. Trimberger (1978: 3–4), çalışmasının muhafazakâr askeri diktatörlükler ve kalkınmacı askeri yönetimler arasındaki farkları da gösterdiğini öne sürmektedir. Marks'ın 19. yüzyıl Fransız toplumuna yönelik Bonapartizmin bürokratik devletinin muhafazakâr ve istikrarsız olduğuna dair görüşü eleştirmektedir. Zaman öğesinin önemine, aradan geçen bir yüzyılda bürokrasinin büyümesinin başka toplumsal ve siyasi sonuçları olabileceğine değinir (Marx ve Engels, 1959, s. 336; aktaran Trimberger, 1978, s. 25).

Kapitalizm öncesi ve erken kapitalist toplumlarda bürokrasinin sınıf tahakkümünden görece özerk olmasının nedeni subayların topraklı sınıflar, ticari sermaye veya sınai üretim kaynaklarına sahip sınıflardan gelmemiş olmamalarıdır. Yüksek bürokratik makamlara ulaşmaları onların varlığını bu sınıflara bağlamasına yol açmamıştır. Devrimci potansiyel için uluslararası sınıf çıkarları tarafından kontrol edilmiyor da olmaları gerekir. 19. yüzyılda Japonya'da ve Türkiye'de kırsal kesimde toprak sahiplerinin yerini sağlamlaştırmamıştır. 20. yüzyılda Mısır ve Peru'da toprak sahibi oligarşi iktisadi ve siyasi olarak çöküş içindedir. Burjuvazinin zayıf olması ve yabancılarla işbirliğine bağımlı olmaları askeri bürokratların sınıf tahakkümünden özerkliğini sağlamıştır (Trimberger, 1978: 4–5). 1948'de Mısırlı subaylar çoğunlukla memur ve küçük çiftçi çocuklarıdır. Peru'da askerler alt ve orta sınıf taşra ailelerinden gelmiştir. Peru'da toprak oligarşisinin taşradan kopuk olması ve sınıfsal olarak dışlaması rol oynamaktadır (Trimberger, 1978: 152–153). Tüm ülkeler bu boyut için tam değer (1) almıştır.

Askeri bürokratların radikalleşmesi Japonya'da 1863'te Batı'nın askeri müdahalesi sonucunda çıkan devrimci sivil savaşla, Türkiye'de 1. Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu işgali karşısında gelişmiştir. Başlangıçta bürokratların devrimci bir emelleri yoktu. Osmanlı'da milliyetçilik, milliyetçi-Türk vurgusunun dindar Müslümanla birleştiği meşruiyet temelinde devrimcilik gelişmiştir. Tokugava Japonyası'nda özellikle Coşu ve Satsuma yarı özerk bölgelerinden bürokratları Şogunluğun iktidarına isyan etmiştir. İç savaşı durdurmak için Batı'nın askeri gücüyle işbirliği yapan Şogun Hükümeti karşısında alternatif hükümet kurulmuştur. 1920'de padişah Yunan ordusunun yenilgisi ardından ülkeden ayrıldı ve cumhuriyet kuruldu. Japonya'da 1864 ve 1868'de yaşanan iç savaş sonrasında Şogun iktidarı düştü (Trimberger, 1978: 16–17). Batılı güçlerin ekonomik, siyasi ve askeri olarak hakimiyeti altında olan Mısır ve Peru'da askeri bürokratlar da milli amaçlarla radikalleşmişlerdir. Mısır'da Müslüman Kardeşler Batı değerlerine karşı İslami değerleri ve Peru'da Aprista hareketi İnka kültürünü ve yabancı kültüre karşı geleneksel kültürün yeniden diriltilmesini amaçlamıştır (Trimberger, 1978: 154–155). Tüm ülkeler bu boyut için tam değer (1) almıştır.

Trimberger'e göre, bürokratların yönetimi ele geçirmesine giden süreçte radikal bürokratların karşısında engel oluşturan, devlet tarafından bir nevi aristokrasi haline getirilen samuray ve ulemanın yıkımında toprak sahiplerinin devlet karşısında savunmasızlığı rol oynamıştır. Japonya'da samuraylar ve Osmanlı'da Türk ulemasının konumu, radikal bürokratlara muhalefet eden, devlet kaynaklarını kullanan muhafazakâr-geleneksel bürokrasinin yıkılması devrime giden sürecin belirleyicilerinden olmuştur. Değişim aşamalı olarak yapıldığından toprak ilişkilerindeki ilk aşama kritik rol oynayarak tüm aşamaları etkilemiş, sonunda feodal araziler ortadan kaldırılmıştır (Trimberger, 1978, s. 32). Kapitalistleşmemiş devletlerin kendine özgü gelişimiyle bağlantılı olarak, Japonya ve Türkiye'de aristokrasi bürokratikleşmiş ve kentli bir sınıf olarak

güçlenmiş, kırsal kesimden ve toprak üzerindeki denetimden uzaklaşmıştır. Buna rağmen kırsal kesimle ilgili gelişmeler aristokrasiyi etkilemiştir, çünkü Batı'daki kent aristokrasisinden farklı olarak hiçbir zaman ekonomik anlamda devletten bağımsız olmamıştır. Osmanlı'da, ulema ile birleşerek Jön Türkler'e muhalefet etmiş olsa da, kırsal üst sınıfın yaygın bir direnişiyle karşılaşılmamıştır. 19. yüzyıla kadar bir topraklı üst sınıf gelişmemiştir; geliştiğinde bile ne statüleri ne zenginlikleri ne siyasi güçleri bakımından Batı'daki gibi güçlü olmamaları toprak sahiplerinin devlet karşısında savunmasızlığını tanımlar. Toprak sahipleri ekonomik ve siyasi açıdan tamamen savunmasız değildir. Osmanlı'da toprak ağaları ve eşrafın Japonya'da kırsal üst sınıfa göre daha fazla siyasi gücü bulunmaktaydı (Trimberger, 1978, s. 42). Osmanlı'da 19.yüzyılda Avrupa'dan gelen imal malların yerli üretime olumsuz etkisiyle gayri-Müslim tüccarların elinde ekonomik güç toplanmıştı. Ekonomide millileşme çerçevesinde gayri-Müslim sermayeye müdahale edilmiştir (Trimberger, 1978, s. 56).

Mısır'da sınıfsal olarak toprak oligarşisi ekonomik olarak güçlüydü ama siyasi anlamda değildi. Mısır ve Peru'da kırsal oligarşi çöküş içinde olsa da, Mısır'da ekonomik kaynakları kontrolünde yabancılarla işbirliği içinde olması (Trimberger, 1978: 149–150) itibariyle, Türkiye ile birlikte -kesinlik taşımamakla birlikte- 0.75 değeriyle kalibre edilmiştir. Peru'da kamulaştırması ve kırsal kesimde sosyo-ekonomik reformlara karşı düşük direniş itibariyle toprak sahiplerinin çöküşünün ve savunmasızlığının Japonya ile birlikte 1 değeriyle kalibre edilmiştir. Bu boyutun değerlerinin de alternatif kaynaklardan gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Devletin çöküşü için gerek-şartların birleşiminde halk temelli ulusal hareket, uluslararası manevra imkânı ve bürokratların taşrada ayrı bir güç zeminin olması bulunmaktadır. Osmanlı'da Jön Türkler ve Meiji Restorasyonu'ndan önce Kralcı hareket milli özerkliği uluslararası tehditlere karşı organize olmuşlardı. Özerk, radikal askeri bürokratların devrimci potansiyele ulaşması ve devletin çöküşüyle sona erecek bir süreci başlatması görevin milletin kurtuluşuyla tanımlanması ihtimalinde mümkündü. Kitleyi seferberlikten uzak tutan bürokratların halk temelli ulusal hareketleri yönlendirmesini ve devrime liderlik etmesini mümkün kılan bu amaçtı. Japonya'da 19.yüzyılda Batılı güçlerin Çin için bir yarışta olmaları bürokratlar için bir fırsat sağladı. 1. Dünya Savaşı sonrasında orduların tekrar savaşa girmesine istekli olmamaları, Türkiye'de devrimciler için uluslararası manevra imkânı sağladı. Batı tehdidi hem halk temelli ulusal hareketin oluşması hem de uluslararası bakımdan devrimin önemli bir itici güç olmuştur (Trimberger, 1978: 43–44). Mısır'da Müslüman Kardeşler Batı değerlerine karşı geleneksel kültürün yeniden diriltilmesini amaçlamıştır. Bağımsız olsalar da Batılı güçlerin ekonomik, siyasi ve askeri olarak hakimiyeti altında idi. Nasr, Büyük Britanya'nın kolonyal güç olarak düşüşte olması ve Soğuk Savaş'ın verdiği manevra fırsatlarıyla birleşince Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini ve yabacı işletmelerin kamulaştırmalarını yürürlüğe koymuştur. Peru'da, Amerika'nın Vietnam'daki yenilgisinden sonra, Ortadoğu'da çalkantıların içine girmesi ve ABD'nin Sovyetler Birliği ile mücadelesi Amerikan işletmelerini millileştirme fırsatı vermiştir (Trimberger, 1978: 154–155). Tüm vakalar halk temelli ulusal hareket ve uluslararası manevra imkânı kümelerine tam üyedir. Kitapta, bu boyutlar için kesin bir karşılaştırma yapmaya yetecek bilgi olmadığı eklenmelidir.

Devletin çöküşü eski rejimin siyasi araçlarını ve sembollerini etkisizleştirmeyi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ve Tokugava Japonyası'nda görece ademi merkezi bir siyasi sistemin varlığı yukarıdan devrim için taşrada bir iktidar tabanı olmasını gerektiriyordu. Her iki ülkede de merkezi askeri, sivil ve dini bürokratlar ya statükoyu desteklediler ya da muhafazakâr kaldılar. Japonya'da özellikle Coşu ve Satsuma yarı özerk bölgelerinden bürokratları radikalleşerek devlete isyan etti. Türkiye'de taşradaki İttihat ve Terakki Partisi iktidar tabanı olmadan Kuvayı Milliye hareketi olmazdı. Eski rejimlerin araç ve sembollerini etkisizleştirmek yanında aristokrasiyi ve kitleleri tarafsızlaştırma taktikleri sosyal devrime göre şiddetin az

yaşanmasına yol açtı. Eski rejim hükümet darbesi sonucu yıkılmadı, yabancı kuvvetlere karşı verilen mücadele sürecinde kurulan karşı hükümetlerin iktidarı almasıyla ortadan kaldırıldı. Mısır ve Peru'da görece merkezi bir devlet olması nedeniyle, başkentteki askeri bürokratlar taşrada örgütlenmeye gereksinim duymadılar. Bu boyut merkezi devletler için gerek-şart değildir (Trimberger, 1978: 13–16). Türkiye ve Japonya taşrada ayrı bir güç zemini boyutuna tam üyedir.

SONUÇ

Ülke	Bürokratların Yönetimi Ele Geçirmesi	Devletin Çöküşü	Bürokratların Yönetimi Ele Geçirmesi VE Devletin Çöküşü	Yukarıdan Devrim (EA)	Yukarıdan Devrim EA (ToplamX_i, 1)
Türkiye	**0.75**	**1**	**0.75**	**0.50**	**0.82**
Japonya	**1**	**1**	**1**	**0.75**	**0.88**
Mısır	**0.75**	**1**	**0.75**	**1**	**1**
Peru	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**

Tablo 6. Trimberger'in "Yukarıdan Devrim" Kuramının Testi: Temel Düzey

Tablo 6'da ikincil düzey değişkenlerin değerleri gösterilmiştir ve ikincil düzeyin toplam değeri sonuç değeri olan yukarıdan devrimle karşılaştırılmaktadır. Bürokratların yönetimi ele geçirmesi boyutunun değeri Türkiye'de 0.75, Japonya'da 1, Mısır'da 0.75, Peru'da 1; devletin çöküşünün değeri tüm vakalarda 1'dir. Her iki boyutun nedensel birleşiminin değeri Türkiye'de 0.75, Japonya'da 1, Mısır'da 0.75, Peru'da 1'dir. Yukarıdan devrim kümesine Türkiye'nin üyeliğinin değeri 0.50, Japonya'nın 0.75, Mısır'ın 1, Peru'nun 1'dir. Alternatif aile benzerliği formülüyle Türkiye'nin üyeliğinin değeri 0.82, Japonya'nın 0.88, Mısır'ın 1, Peru'nun 1'dir.

Test bize genel olarak Trimberger'in yukarıdan devrim değişkenini büyük ihtimalle gerek ve yeter-şart üzerinden (EA) düşündüğünü, aile benzerliği mantığıyla (EA (TOPLAM X_i,1)) düşünmediğini gösteriyor. Trimberger'in kullandığı göstergeler bulanık küme kalibrasyona ikincil düzeyde boyutların kalibrasyonunda elverişli olmamıştır. Bürokratların yönetimi ele geçirmesi değişkeni haricinde ikili ölçekte gibi kalibrasyona el vermiştir. Mısır hem yeterlilik hem gerekliliğin testinde testi geçememektedir. Bunun en önemli nedeni hem olumsuz vakaların test edilmemiş olması hem Trimberger'in kullandığı göstergelerin özellikle Mısır ve Peru için çok kısıtlı olmasıdır. Yeterliliği, yani iki gerek-şart birleşiminin yukarıdan devrim sonucu için yeterli olup olmadığını gözden geçirdiğimizde, Mısır dışında tüm vakalar için yeterliliğin sağlandığı tespit edilmektedir. Diğer bir deyişle, iki gerek-şartın birleşimi olan üçüncü sütun verileri sadece Mısır vakasında dördüncü sütun değeriyle eşit ya da bu değerden büyük değildir. Aile benzerliği formülüyle yapılan alternatif işlemi gösteren dördüncü sütun üzerinden yeterlilik testini Türkiye ve Mısır geçememektedir. Gerekliliğin testinde Türkiye'de bürokratların yönetimi ele geçirmesi değişkeninin toplam değeri son sütunda alternatif işlemin sonucundan düşük değerdedir. Mısır'ın bu boyutta değeri her iki sonuç değerinden daha düşüktür. Kitapta yer alan kısıtlı bilgiler itibariyle her boyut için kesin bir kalibrasyonun mümkün olmamasından araştırmanın ve sonuçların temsili olmasına yol açmaktadır.

Yukarıda geçen tüm kısıtlar giderildikten sonra iki-düzeyli kuramın mantıksal ilişkilerinin tam olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Bildiri dört hususu ön plana çıkarmaktadır. Birincisi, kuram testinde olumsuz vakaların ele alınmamış olması test için önemli bir kısıttır. İkincisi, test yapılırken, kuramların içindeki çok düzeyli mantıksal ilişkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Üçüncüsü, test öncelikle, temel düzeydeki hipotezin testidir. Fakat temel düzeyi test etmek için araştırmacı ikincil düzeyde verilen bilgiye dayanmak zorundadır. Kuram testinde temel düzeydeki nedensel ilişkileri iyi incelemek ve düzeyleri birbirine karıştırmamak gerekir. Sonuncusu, araştırmacılar vaka analizlerinde hipotezleri test etmeye imkân verecek içerikle desteklemelidir. Bu bildiride kuram testinde temel alınan Trimberger'in kitabı tüm vakalardaki değişkenlere dair kesin bir test yapmaya yeterli bilgi içermediğinden bu çalışma keşifsel sonuçlar sunmaktadır. Kongreden alınan geri bildirimler ışığında, araştırmanın kapsamı genişletilecektir.

KAYNAKÇA

Boole, G. (1854). *An Investigation on the Laws of Thought on which are founded the Mathematical Theories of Logic and Probabilities*. London: Walton and Maberly.

Goertz, Gary. (2006). *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Goertz, Gary, ve Mahoney, J. (2006a). Concepts in Theories: Two-Level Theories. Içinde *Social Science Concepts* (ss. 237–268). Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Goertz, Gary, ve Mahoney, J. (2006b). Negative Case Selection: The Possibility Principle. Içinde *Social Science Concepts* (ss. 177–210). Princeton: Princeton University Press.

Goertz, Gary, ve Mahoney, J. (2012a). *A Tale of Two Cultures: Qualitative and Quantitative Research in the Social Sciences*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Goertz, G., ve Mahoney, J. (2012b). Concepts and measurement: Ontology and epistemology. *Social Science Information*, *51*(2), 205–216.

Marx, K., ve Engels, F. (1959). Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Içinde L. Feuer (Ed.), *Marx and Engels: Basic Writings on Politics and Economy*. New York: Doubleday.

Ragin, C. C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: The University of California Press.

Ragin, C. C. (2000). *Fuzzy Set Social Science*. Chicago: The University of Chicago Press.

Ragin, C. C., Mayer, S. E., ve Drass, K. A. (1984). Assessing discrimination: A Boolean approach. *American Sociological Review*, *49*(2), 221–234.

Sartori, G. (1970). Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*, *64*(04), 1033–1053.

Söyler, M. (2015). *The Turkish deep state: State consolidation, civil-military relations and democracy*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315769226

Trimberger, E. K. (1978). *Revolution From Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

ФРАКТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ И СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Александр ВАСИЛЬЕВИЧ ВОЗНЮК

доктор педагогических наук, профессор Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

РЕЗЮМЕ

Исходя из философского принципа единства мира, предпринята попытка проанализировать мир с позиции единого фрактально-системного основания – общей теории систем, что позволило очертить основные структуры онтологической и социально-педагогической реальности, которые обнаруживает фрактальное подобие.

Ключевые слова: фрактальный анализ, социально-педагогическая реальность, закон системных перестроек, универсальный принцип системной организации реальности.

ABSTRACT

Based on the philosophical principle of the unity of the world, an attempt is made to analyze the world from the standpoint of a single fractal-systemic foundation – the general systems theory, which made it possible to outline the main structures of ontological and socio-pedagogical reality revealing the fractal similarity.

Keywords: fractal analysis, socio-pedagogical reality, the law of systemic rearrangements, the universal principle of the systemic organization of reality.

Философский принцип единства мира утверждает его фрактальное единство на микро-, макро- и мегауровнях живой и неживой природы. Более того, в силу единства Вселенной и единого источника ее генезиса, существование этой Вселенной регулируется едиными законами.

Данный вывод реализуется в общей теории систем Ю.А.Урманцева, оперирующей "законом системных перестроек". Этот закон, отражающий фрактальную природу мира, выступает системной универсалией, обнаруживающей семь возможных фундаментальных типов систем, поскольку любой объект как системная сущность перестраивается (превращается) семью способами путем изменения *количества, качества, отношений* между элементами или одним из возможных соединений этих признаков.

Если представленные признаки обозначить как: *A* ***(отношение)****, B* ***(количество)****, C* ***(качество)****,* тогда получим четыре дополнительных соединения: AB, AC, BC, ABC. Следовательно, имеется семь способов формирования систем: A, B, C, AB, AC, BC, ABC [Урманцев, 1978, с. 21].

В графическом виде данная процедура принимает такой вид.

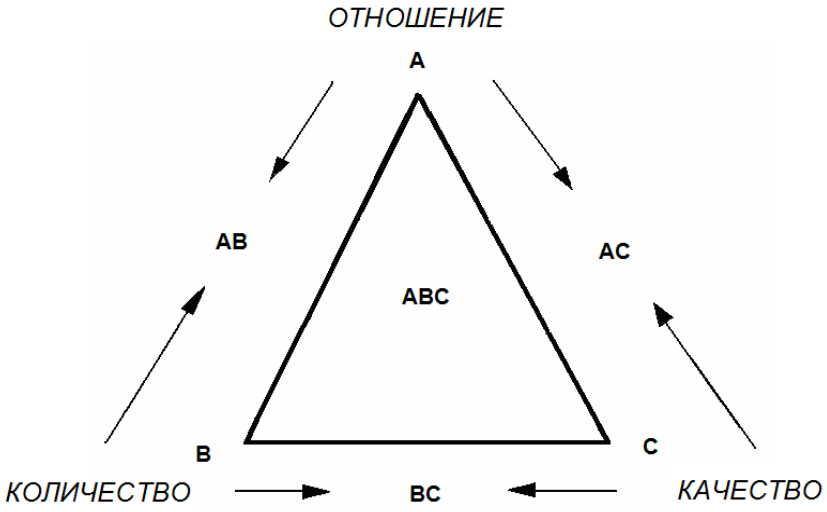

Рис. 1. Принцип системной реализации универсалий реальности

Отметим, что рассматриваемые три универсалии (***количество, качество, отношение***) соотносимы с тремя диапазонами состояний человека – ***качественного*** (приятно – неприятно, счастье – печаль и др.), ***количественного*** (торможение – возбуждение нервных процессов) [Аргайл, 1990, с. 184] и их ***отношения,*** то есть уравновешенности качественного и количественного характеристик этих состояний. Отсюда проистекают три аксиомы/закона логики (закон тождества, законы противоречия и исключенного третьего, закон достаточного основания).

Колорная интерпретация универсального принципа системной организации реальности как выражение ***объективного состояния вещей*** выступает наглядной демонстрацией и определенным доказательством базовой модели общей теории систем Ю.А.Урманцева.

Рис. 2. Колорная интерпретация принципа системной репрезентации реальности

Как видим, умозрительный принцип системной репрезентации реальности можно обосновать объективным принципом колорно-волновой организации Вселенной, что обнаруживает философский ***принцип тождества бытия и мышления***.

При этом если колорную модель представить в виде движения цветов по часовой стрелке (от начала – синего цвета – к середине – зеленому, а от него к концу – красному цвету), то данная раскладка позволяет объяснить сущность трех универсалий (*отношение, количество, качество*) при помощи данного движения цветовой гаммы:

количество соответствует синему цвету как началу цветовой гаммы, задающему цветовой ряд, в котором обнаруживается линейный количественный порядок;

отношение соответствует зеленому цвету как середине, центре цветовой гаммы, его нейтральному элементу, который устанавливает отношение между холодной и горячей частями спектра;

качество соответствует красному цвету, в котором выражается конечный результат развития цветовой гаммы, дающий завершающее качество ("конец – делу венец" – выражение завершающей стадии развития процесса, в которой он оформляется качественно).

Проиллюстрируем принцип системной реализации универсалий реальности концепцией любви Р. Стернберга (1988), в которой индивидуальные стили любовных отношений рассматриваются как комбинации трех главных компонентов (страсти, интимности и преданности) [Майерс, 1998, с. 560-561]:

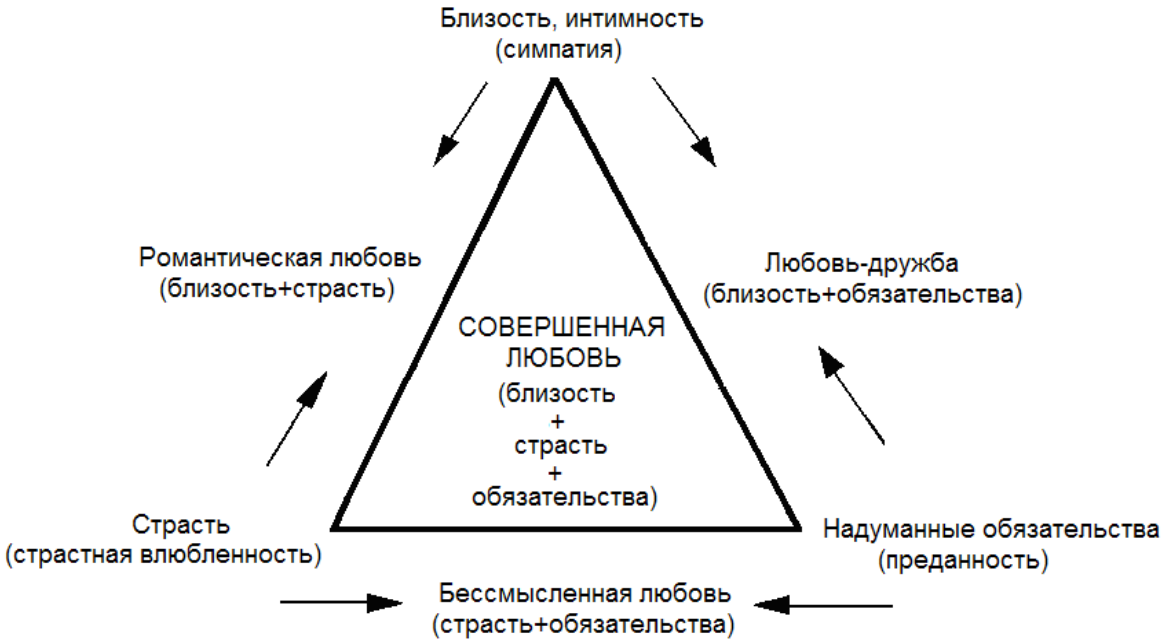

Рис. 3. Структура совершенной любви Р. Стернберга

В связи с этим рассмотрим также и некоторые ориентальные структуры, выражающие принцип системной реализации универсалий реальности.

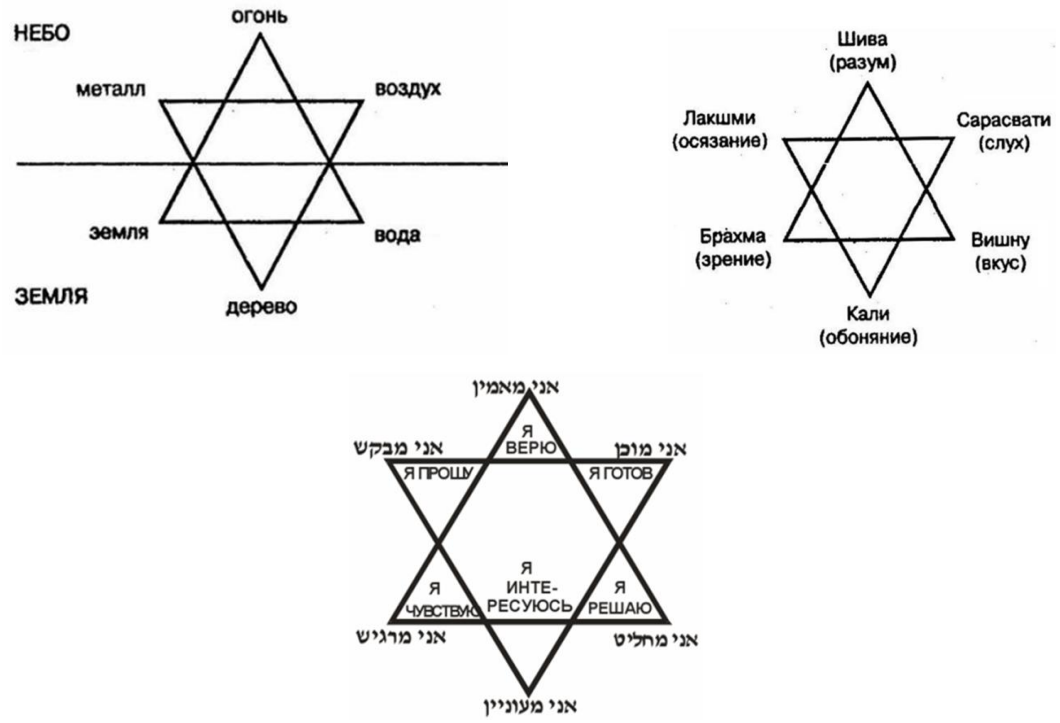

Рис. 4. Ориентальные координации

Если отношение, количество и качество выступают фундаментальными категориями человеческого рассудка, то в структуре системного треугольника данные категории определяют три дополнительные фундаментальные категории – меру, число и взаимодействие, которые вкупе с отношением, количеством и качеством составляют основные логико-онтологические категории (универсалии) реальности.

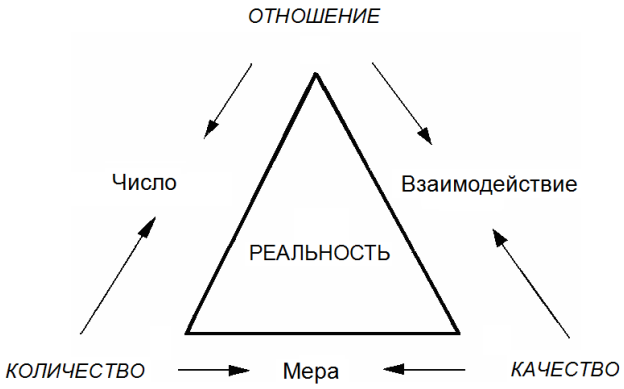

Рис. Абстрактная модель реальности, демонстрирующая координацию основных логико-онтологических категорий/универсалий реальности

Как известно, ***мера*** – это философская категория, выражающая органичное единство качественной и количественной определенности предмета или явления; в системном треугольнике категория меры генерируется в фокусе отношений количества и качества.

Связь количества и отношения дают нам понятие ***числа.***

Связь качества и отношения реализует категорию ***взаимодействия***, которое актуализируется в результате качественной неоднородности реальности.

Приведенный системный треугольник как принцип общей теории систем выступает универсальной системно-функциональной канвой природы и общества, постигаемой нами на основе нескольких фундаментальных категорий, выработанных (открытых) человечеством (***материи, физического вакуума, времени, пространства, движения, вещества, поля),*** на основе которых можно построить онтологическую модель реальности.

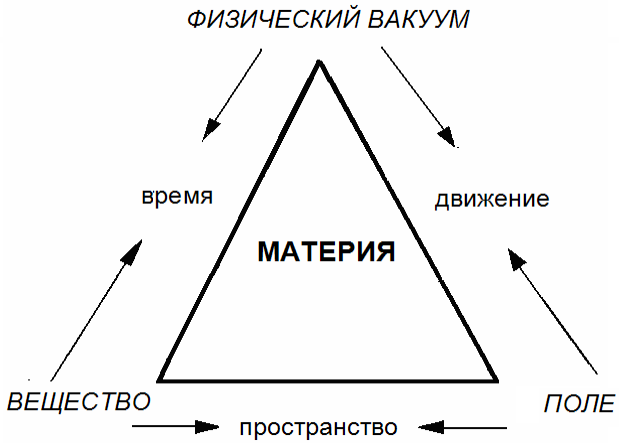

Рис. 5. Онтологическая модель реальности

Физический вакуум (ФВ) соотносится с ***отношением***, поскольку реализует чистое отношение в виде флуктуаций виртуальных частиц, сущностью которых выступает отношение виртуальных частиц, конституирующее реальность.

Поле как реализующее взаимодействие объектов соотносится с ***качеством***, которое порождается в процессе этого взаимодействия. С полем можно соотнести и категорию энергии, поскольку энергия есть мера движения, а поле – есть движение в чистом виде.

Вещество как структурная сущность соотносится с ***количеством*** – главным параметром структуры. С веществом можно соотнести информацию, которая также характеризуются структурной организацией.

Представленная модель реальности демонстрирует ***12 фундаментальных логико-функционально-***

генеративных принципов организации реальности и мышления (реальность и мышление здесь выступают "синхронно-тождественными" сущностями, согласно философскому постулату тождества бытия и мышления, а также феномену синхронности К. Юнга).

1) Принцип ***отношения*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой физического вакуума, который перманентно продуцирует пары виртуальных частиц, вступающих в отношения).

2) Принцип ***количества*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой вещества как дискретно-структурной сущности, которая выступает количественным феноменом).

3) Принцип ***качества*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой поля как результатом взаимодействия, приводящего к качественным изменениям, когда поле, по сути, выступает качественным феноменом).

4) Принцип ***числа*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой времени как количественного критерия любого процесса, а также сущности, задающей размерность изменениям предметов и явлений реальности).

5) Принцип ***взаимодействия*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой движения как феномена взаимодействия предметов и явлений реальности, откуда и проистекает движение).

6) Принцип ***меры*** (в модели физической реальности данный принцип иллюстрируется природой пространства как континуума, выступающего средой, в которой реализуется универсальная – пространственная мера всех вещей).

7) Принцип ***генезиса (порождения, подчинения и влияния) через расщепления единого***: в модели физической реальности физический вакуум порождает реальность (материю) посредством расщепления на две противоположности – вещество (имеющее массу покоя и структуру) и поле (не имеющее массы покоя и структуру).

Данный вывод базируется на естественнонаучном положении, согласно которому сущностью Вселенной выступает *физический вакуум* (*эфир* древних философов, *Ничто*, *Нирвана*, *Пустота, Шунья* и другие категории религиозно-философских доктрин), который, будучи *Ничто*, являясь единством полярных проявлений материи, порождает мир – "возбужденное состояние физического вакуума".

Как считает Г. И. Наан, рождение Вселенной является процессом расщепления "*Ничто*" на "*Нечто*" и "*Антинечто*" (избыточную и дефицитную сущности, "плюс" и "минус"), что приводит к актуализации всех известных физических феноменов и законов, когда общая энтропия Вселенной остается постоянной и нулевой (С. Ллойд) [Наан, 1966, 1969; Зельдович, 1981, 1988].

Таким образом, одна из основных философских проблем, связанная с невозможностью существования Вселенной (так, Лейбниц утверждал, что гораздо вероятнее не-существование, «небытие», чем существование чего бы то ни было), разрешается в контексте *физического вакуума* как *Ничто*.

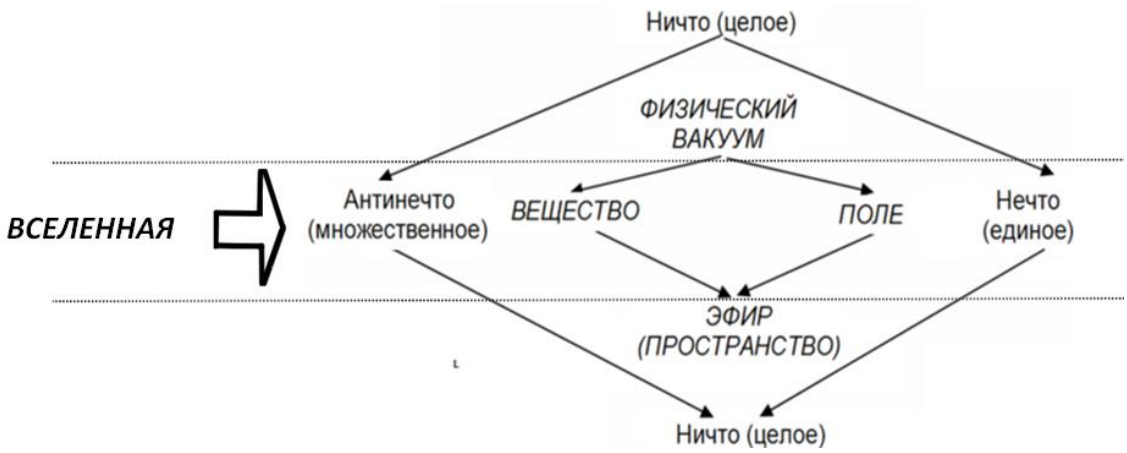

Рис. 6. Диалектическая модель реальности

8) Принцип генезиса (порождения, подчинения и влияния) через суперпозицию (совмещение, наложение) элементов.

В модели физической реальности время порождается при суперпозиции вещества и физического вакуума, который порождает+уничтожает виртуальные (вещественные) частицы, что в контексте вещественных образований, подвергающихся изменениям, есть выражение феномена времени.

В модели физической реальности пространство порождается при суперпозиции вещества и поля, которые в совокупности выражают принцип протяженности.

В модели физической реальности движение порождается при суперпозиции поля и физического вакуума, так как в движении участвуют вещественные частицы (продуцирующиеся физическим вакуумом), а также поле как движение в чистом виде, поскольку оно не имеет массы покоя.

9) Принцип противоположности (контрарности).

Противоположные (контрарные) понятия/суждения – несовместимые понятия, между которыми, возможно третье, среднее понятие и которые не только отрицают друг друга, но несут в себе нечто положительное взамен отрицаемого в противопоставимом понятии (например, «белый» и «чёрный»).

В модели физической реальности вещество контрарно полю, а время – движению.

10) Принцип противоречивости (контрадикторности).

Противоречащие (контрадикторные) понятия/суждения – несовместимые (то есть противоречащие друг другу) понятия, между которыми нет среднего, третьего, промежуточного понятия и которые исключают друг друга (например, "белый" и "небелый").

В модели физической реальности вещество противоречит движению (при активизации движения вещественных образований они превращаются в свою противоположность – поле, то есть вещество нивелируется при активизации его движения, когда движение "погашает" вещество, которое при интенсивном движении, сравнимом со скоростью света, утрачивает вещественные свойства и приобретает полевые), а поле – времени (время нивелируется в полевых феноменах, поскольку поле не имеет массы

покоя и пространственно-временной локализации).

11) Принцип подчинения.

В модели физической реальности время управляется как веществом, так и физическим вакуумом, а движение управляется как полем, так и физическим вакуумом.

Здесь время как бы производно от вещества, логически "подчиняется" ему в том смысле, что, как показал Н. А. Козырев, время преломляет организацию, структуру вещества [Козырев, 1982, 1994; Лаврентьев и др. 1990, 1991, 1992]. Можно предположить, что время является функцией вещества, отражает характер его изменения в результате движения.

Здесь движение производно от поля и как бы "подчиняется" ему, ибо поле выражает взаимодействие физических объектов, в результате чего они включаются в движение, выступающее в данном случае как бы функцией поля, не имеющего массы покоя и являющегося как бы движением в чистом виде.

12) Принцип нейтральности, реализуется через природу физического вакуума (а также материи и пространства), который находится в нейтральных отношениях к базовым конструктам модели реальности.

Далее рассмотрим модель пространства социально-педагогической действительности [Вознюк, 2016].

Модель пространства социально-педагогической действительности находит реализацию в практических аспектах достижения трех педагогических целей: анализ образовательных документов Украины показыает, что целью образования является формирование:

гармоничной личности,

патриота-гражданина и

компетентного специалиста.

Данные целевые векторы соответсвуют трем педагогическим целям (обущающей, воспитательной и развивающей), а также трем социальным формам развития человека (образование, воспитание, обучение), как и трем способам преобразования и освоения действительности (аксиология, праксиология, гносеология).

Рис. 7. Интегральная модель пространства социально-педагогической действительности

В центре педагогического пространства лежит ***непрерывная школа***, а базовые аспекты педагогики (***обучение, воспитание, образование***) определяют тип школы, когда сопряжение воспитания и образования дает нам ***семейную школу***, воспитания и обучения – ***общеобразовательную***, а обучения и образования – ***профессиональную***.

То есть, понимание природы и сущности данных типов школы как социального института проистекает из ***системной процедуры наложения функций***, когда сопряженные функции воспитания и образования реализует семейная школа (семья), обучения и воспитания – общеобразовательная школа. А функции обучения и образования в целом реализуются в пространстве профессиональной школы.

При этом специалист, по понятным причинам, противоречит семейной школе, а гражданин – высшей школе, которая должна оринтироваться на формирование профессионала, имеющего транснациональную сущность.

Таким образом, предпринята попытка проанализировать мир с позиции единого фрактально-системного основания – общей теории систем, что позволило очертить основные структуры онтологической и социально-педагогической реальности, которые обнаруживает фрактальное подобие.

Литература

Аргайл М. Психология счастья: Пер. с англ. М.: Прогресс, 1990. 336 с.

Вознюк А. В. Педагогическая парадоксология: аксиоматический, теоретический, прикладной аспекты. Житомир: Рута, 2016. 622 с.

Зельдович Я. Б. Теория вакуума, быть может, решит задачу космологии // Успехи физических наук. Вып. 3, т. 133, 1981.

Зельдович Я.Б. Рождение Вселенной из ничего // Сборник. Вселенная, астрономия, философия. М.: Изд. МГУ, 1988. С. 39-40.

Козырев Н. А. Избранные труды. Л.: Изд. ЛГУ, 1994. 445 с.

Лаврентьев М.М. и др. О сканировании звёздного неба датчиками Козырева //Доклады РАН, 1992. Т.323. №4. С.649-652.

Лаврентьев М.М. и др. О дистанционном воздействии звезд на резистор // Доклады АН СССР, 1990. Т.314. №2. С.352-355.

Лаврентьев М.М. и др. О реакции вещества на внешний необратимый процесс // Доклады АН СССР, 1991. Т.317, №3. С.635-639.

Майерс Д. Социальная психология / Перев. с англ. / Д. Майерс. – СПб. : Питер Ком, 1998. – 688 с.

Наан Г. И. Симметрическая вселенная (доклад на Астрономическом совете АН СССР 29 января 1964 г.) // Тартуская астрономическая обсерватория. Публикации. Тарту, 1966. Т. 56. С. 431-433.

Наан Г.И. Понятие бесконечности в математике и космологии // Бесконечность и Вселенная. М.: Мысль, 1969. С. 7-77.

Урманцев Ю.А. Начала общей теории систем // Системный анализ и научное знание. М.: Наука, 1978. С. 5–33.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫ ЖАҒДАЙЫНДА МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ЖАНДАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Г.М. СЕМБИЕВА

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,Практикалық ағылшын тілі кафедрасы оқытушысы(Қызылорда,Қазақстан)

АҢДАТПА

Мақалада инклюзивті білім беру әр адамды түрлі жолдармен белсенді инклюзиялауды, дербестендірілген ықпалды және ерекше оқытуды қажет ететін тұлғаларға білім беру процесіндегі кедергілерді жою негізінде оқыту мен оқу ортасын жетілдіру арқылы тең мүмкіндіктер жасауды көздейді. Негізінен кең мағынадағы инклюзивті білім беру – кедергілерді жоюға және оқыту процесіне ерекше оқытуды қажет ететін барлық адамдарды қосу мен сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету мақсатында оларды әлеуметтік бейімдеуге бағытталған білім беру процесі. Инклюзивті білім берудің дамуы инклюзивті саясат пен тәжірибені жетілдірусіз және инклюзивті құндылықтарды жүйе деңгейіне толық, сондай-ақ олардың жеке институттары деңгейіне ендірусіз мүмкін емес.

Түйінді сөздер: мүмкіндігі шектеулі, инклюзивті білім, кедергісіз аймақтар, мониторинг, логопед.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится, что инклюзивное образование предполагает активную инклюзивность каждого человека различными способами, создание равных возможностей персонализированным влиятельным и нуждающимся в особом обучении лицам путем совершенствования среды обучения и обучения на основе устранения барьеров в образовательном процессе. Инклюзивное образование в основном широкого значения-образовательный процесс, направленный на устранение барьеров и включение в процесс обучения всех лиц, нуждающихся в особом обучении, и их социальную адаптацию с целью обеспечения равного доступа к качественному образованию. Развитие инклюзивного образования невозможно без совершенствования инклюзивной политики и практики и полного внедрения инклюзивных ценностей на уровень системы, а также на уровень их отдельных институтов.

Ключевые слова: инвалиды, инклюзивное образование, безбарьерные зоны, мониторинг, логопед.

ABSTRACT

In the article, inclusive education provides for the active inclusion of each person in various ways, the creation of equal opportunities for persons in need of personalized effective and special training by improving the learning environment and learning based on removing barriers to the educational process. Inclusive education in a broad sense is an educational process aimed at removing barriers and social adaptation to the learning process in order to include all people with special learning needs and ensure equal access to quality education. The development

of inclusive education is impossible without the improvement of inclusive policies and practices and the full implementation of inclusive values at the level of the system, as well as at the level of their individual institutions.

Keywords: disabled people, inclusive education, barrier-free zones, monitoring, speech therapist.

Қазіргі заман талабы өте күрделі. Барлық жаңалықтар мен жаңа ақпараттар біздің жаңа заманға бейімделуімізді көздейді. Арайлап атқан таңымыз бен қызарып батқан күніміз көз алдымызда лезде зулауда. Осынау қысқа өмірде өз кетігімізді тауып, заман талабына сай өмір сүру әр пенденің өз қолында.

Қазіргі білім беру бағдарламасын инклюзивті білім берусіз елестету мүмкін емес. Инклюзивті білім беру баршаның сапалы білімге қол жетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған білім беру жүйесін тарату процестерінің бірі болып табылады. Ол балалардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдениэтникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумге кірігуін көздейді. Өткен жүзжылдықтың аяғынан бастап инклюзивті білім беруді дамыту әлемнің көптеген: АҚШ, Ұлыбритания, Дания, Испания, Финляндия, Германия, Италия, Австралия және т.б. елдерінде білім беру саясатының жетекші бағдарына айналды. Осы елдерде балалардың дамуы мен әлеуметтік бейімделуі үшін тиісті психологиялық-педагогикалық жағдай жасалған жалпы білім беру ұйымдарында психикалық және дене бұзылыстары бар, дамуында артта қалушылығы бар балалар қалыпты дамыған құрдастарымен бірге табысты білім алуда. Инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері адам құқығы саласындағы негіз болатын халықаралық құжаттарға сәйкес әзірленген және әлемдік үрдістерді, білім беру саласындағы әлемдік практиканың жетістіктерін және қазақстандық білім беру жүйесін дамытудың басым міндеттерін ескеріп әзірленген [1].

Денсаулығы әлсіз және мүгедек балаларға білім беру мәселесі бүгінгі күні көкейтесті болып табылады және тиісті назар аударуды талап етеді. Себебі жыл сайын психикалық, ақыл-есі, физикалық дамуында туа біткен, жүре пайда болған ақаулықтары бар балалар саны арта түсуде. Қазақстан Республикасының Заңнамасында адам құқықтары саласында халықаралық құжаттарға сәйкес барлық балалардың білім алуға тең құқылы екендігі қарастырылған. Балалардың білім алу құқығы кепілдігі Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының «Білім туралы», «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау көрсету туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет көрсетулер туралы» Заңдарында бекітілген.

Қазақстан Республикасы Үкіметі «2011-2020 жылдарға Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында» маңызды міндеттердің бірі ретінде инклюзивті білім беруді дамытуды анықтаған [2].

Мектебімізде инклюзивті білім алу санатына жататын оқушылар, яғни мүмкіндігі шектеулі, мүгедек балалар білім алуда. Сол себепті біздің тарапымыздан «Мектеп бәріне ортақ» бағдарламасы әзірленіп, қазіргі күні игерілуде. Аталған бағдарламада ерекше білім беруге қажеттіліктері бар балалармен жұмысты ұйымдастыру бағыттары көрсетілген. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға білім берудің тиімді формасы болып табылады. Мүгедек және мүмкіндігі шектеулі балалар өз құрдастырымен кәдімгі жалпы орта білім беру мектебінде оқуға мүмкіндігі болады. Және олардың ұжымына мүше болып кіреді, өз мүмкіндігіне сай дами алады, сонымен қатар қоғам өміріне белсенді қатысу құқығына ие болады. Мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру өте жауапкершілікті және сабырлық пен төзімділікті талап етеді.

Сондықтан, педагогтар мен психологтардың мойнында ауыр жүк тұр десек те болады. Олар үшін білім беру өмірлерінің ажырамас бір бөлігі іспеттес. Тұңғыш елбасы Н.Ә.Назарбаев «Дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін, ең алдымын бәсекеге барынша қабілетті ұрпақ дайындауымыз керек» дейді. Демек еліміздің өркендеуі бізге, яғни, болашақ мамандардың қолында. Сол үшінде біздің алдымызға өз мамандығымызды жетік білу мен оны заман талабына сай жаңартып отыру міндеті жүктелген.[3]

Қазіргі таңда әр оқушыға жеке тұлға ретінде қарап, саналы тәрбие сапалы білім беру үлкен талап болып табылады.Осы ретте мектебімізде әрбір мүмкіндігі шектеулі оқушының даму деңгейі мен жас ерекшелігі ескеріліп білім берілуде. Бүгінде еліміздің барлық аймағында мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді қолдау негізінде жалпы білім беретін мекттептерде түзете-дамыта оқыту сыныптары біртіндеп ашылып жатыр. Бұл сыныптың мақсаты: әр сыныптағы мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бір сыныпқа топтастырып, әр оқушыға жекелеп сыныбы мен оқу бағдарламасына сай білім беру. Бұл сынып ашылғанымен өз алдына үлкен қиыншылықтары бар. Себебі: бұл сыныпқа кей мектептерде әртүрлі сыныптан жиналған оқушылар оқиды. Екіншіден олардың жас ерекшелігі әртүрлі болғандықтан әр сыныпқа өзінің сыныбына сәйкес білім берілу керек. Үшіншіден білім беру бағдарламасының әртүрлілігі. Төртіншіден мұндай сыныпқа сабақ беретін пән мұғалімдерінің арнайы педагогикалық білім көлемінің аздығы.Осының нәтижесінде балаларды оқытудың бірінші сатысынан – ақ қиыншылықтарға тап болады. Мұғалімдер бұл қиыншылықтарды субьективті талдап бала дамуындағы кемістіктерін күрделендіреді. Мұндай интеграцияның салдарынан балаларға жалпы білім беру жүйесі ретсіз дамуын жалғастырады.

Қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі жас мамандардың мамандық таңдауы. Қазіргі кезде мүмкіндігі шектеулі балаларға қажетті мамандықтардың бірі педагогика психология мамандығы.Бұл маман иелері балаларды психология тұрғысынан түсіне отырып оқытады. Қазіргі заман талабына сай және ең қажетті мамандық деп білемін. Арнайы мектепке дейінгі ұйымдарға баруға мүмкіндігі жоқ мүмкіндігі шектеулі балалар үшін оңалту орталықтарында, психологиялық педагогикалық түзету кабинеттерінде (бұдан әрі – ППТК) түзету педагогикалық қолдау көрсету көзделген.. Сондықтан мемлекеттік Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасына бірінші рет инклюзивті білім беруді дамыту қосылды.[4]

Бұл бағдарламада инклюзивті білім жүйесін дамытудың мына мәселелері көрсетілген:

- шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары;
- мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортада біріктіріп оқыту ережесі әзірленеді, түрлі кемістігі бар балалар үшін бірігу нысандары анықталады;
- мүгедек балаларға қашықтықтан білім беруді ұйымдастыру қағидалары әзірленеді;
- білім беру ұйымдарында мүгедек балалар үшін көтергіш жабдықтар, пандустар, санитарлық бөлмелерде арнайы құралдар орнату, тұтқалармен, арнайы парталармен, үстелдермен және басқа да арнайы компенсаторлық құралдармен жарақтандыру арқылы «кедергісіз аймақтар» құрылады;
- мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға және тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалды (педагог-дефектологтардың, балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің, арнайы жеке техникалық және компенсаторлық құралдардың болуы);
- үйде білім алатын мүгедек балалар жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, компьютерлік техникамен және компьютерлік қамтамасыз ету жинақтарымен қамтамасыз етіледі.

Осылайша, Қазақстан Республикасында инклюзивті білім жүйесі енгізеледі; инклюзивті білім үшін жағдай жасайтын мектептердің үлесі мектептердің жалпы санынан 70%-ға ұлғаяды.

Инклюзивті білім беруді даму мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алу жүйесін жетілдірудің басты бағыттарының бірі ретінде қарастырған жөн. Бала және оның ата-анасының тұрғылықты жеріне сәйкес жалпы типтегі мекемелерде мұндай балаларға білім беруді ұйымдастыру оларды ұзақ мерзімге мектеп-

интернатқа жіберуден сақтап, отбасында тәрбиеленіп тұруы үшін жағдай жасайды, қалыпты деңгейдегі дамыған құрдастарымен күнделікті қарым-қатынас жасауды қамтамасыз етеді, әлеуметтік бейімделуі және қоғамға кіріктіруге қатысты мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.[5]

Қазақстанда мүмкіншілігі шектелген балалардың туғанынан бастап әлеуметтік және медициналық-педагогикалық коррекциялық амалдары, психологиялық-медициналық-педагогикалық тексерілуді және білім алуды ақысыз пайдалану құқығы еліміздің бас Конституциясында «Білім туралы», «Мүмкіншілігі шектелген балаларды әлеуметтік және медицина-педагогикалық тұрғыдан қолдау туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді қорғау туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» заңдарда бекітілген.[6]

Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы аясында қоғамдық орындарға кедергісіз енуді қамтамасыз ететін материалдық- техникалық жағдайлар жасалып, дене және психикалық дамуында ауытқушылығы бар балаларға жалпы білім беру мекемелерде «кедергісіз аумақтар» (пандус, арнайы лифт, арнайы жабдықталған оқитын орындар, арнайы оқу, оңалту, медициналық құрал-жабдықтар және т.б. қосқанда) жасалынуда. Қазіргі таңда түзете білім беру ұйымдарының желісін сақтап, жетілдіру және инклюзивті білім беру жүйесін қатар дамыту ең тиімді қадамболып табылады. Мұндай жағдайда түзету ұйымдары жалпы білім беру мекемелерінде қызмет жасайтын педагогтарға әдістемелік көмек көрсетуді қамтамасыз ететін оқу-әдістемелік орталық, білім алып отырған тұлғалар және олардың ата-аналарына кеңес беру және психологиялық-педагогикалық түзете көмек көрсету қызметін атқарады. Мектеп жасына дейінгі балаларға қажетті психологиялық-медициналықпедагогикалық көмек уақытылы көрсетілген жағдайда баланың дамуындағы негізгі кемшіліктерді оқытудың бастапқы кезеңіне түзету, жалпы білім беру мекемелерінде қытуға дайындауды қамтамасыз етеді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуды ұйымдастыру мақсатында баланың психофизиологиялық және танымдық мүмкіндіктерінің деңгейін ескеретін, оқытудың нұсқауларын қарастыратын білім берудің арнайы типтік оқу бағдарламалары құрастырылып, бекітілген. Сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балаларды кіріктіре (инклюзивті) оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсыныстар мен нұсқаулар дайындалды. Жалпы білім беру мекемелерінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеуді табысты ұйымдастырудың жағдайы ретінде баланы білім беру мекемелеріне толыққанды кіріктіруді қамтамасыз ететін бейімделу ортасын құру болып табылады. Инклюзивті білім беру жүйесі кездесіп отырған күрделі мәселе − бұл қоғам тарапынан туып отырған теріс көзқарас проблемасын жою. Ақпараттың аздығы, қорқыныш, бала құқын аяқасты ету осының бәрі даму мүмкіндігі шектеулі балаларға теріс көзқарасты дамытады. Бір жағынан, арнайы оқыту әдістемесінің жоқтығы инклюзивті білім беру үшін елеулі қиындықтар туғызады.

Тәрбиешілер мен мұғалімдер дамуында ауытқулары бар балалармен жұмыста өздерінің кәсіби дайындығы деңгейіне көңілі толмайтындығын атап көрсетеді. Мысалы, педагогтар (тәрбиешілер), оның ішінде дефектологтар баланың оқуы мен даму үдерісіне теріс ықпал ететін барлық жағдайлар мен факторларды білмеуі мүмкін. Алайда, педагогтар бала бойындағы ауытқуларды дер кезінде анықтап, нақты іс-қимылға дайын болуы тиіс. Осы аталған міндеттер шешімін табу үшін, сөз жоқ білікті маман қажет, сол себепті осы бағытта болашақ мамандарға тиісті білім, іскерлік, дағды қалыптастыру керек.

Инклюзивті білім беру саласына арналған бағыттары:

• Қоғамның, жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың мүмкіндігі шектеулі балаларды қабылдауына дайын болуы.

• Инклюзивті білім беру идеясын таратуда, шектеулі мүмкіндіктері бар балаларға толерантты, дұрыс қарым-қатынастың қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының қатысуын қамтамасыз ету.

• Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін мамандар арасында тәжірибе алмасушылықты қамтамасыз ету, дұрыс тәжірибелерді баспалар, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы тарату.

• Аймақтарда инклюзивті білім беру мәселесі бойынша Үйлестіру кеңесін құру.

• Ата-аналар қоғамдастығының мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуға құқығын және мүдделерін іске асыруға және оны қорғауға қатысуы, оқыту үрдісінің өзіне және түзету көмегін іске асыруға қатысуы.

• Инклюзивті білім берудің көп аспектілік мәселесіне ғылыми зерттеулер өткізу.

• Инклюзивті мектепке дейінгі ұйымда жұмыс істеу мақсатында педагогика қызметкерлерін даярлау;

• Педагогикалық ЖОО және медициналық колледждерде кіші жастағы балалармен жұмыс істеу мақсатында мамандарды даярлау жүйесін жасау.

• Арнайы (түзету) мекемелері мен жалпы білім беру мекемелері өзара сабақтастықта жұмыс жасау.

• Мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте кезден бастап түзетуді қолға алу жүйесінің басымдылығын қолдау.

• Кіші жастағы балаларды дамыту қызметі жүйесінің жұмысының нормативті-құқықтық және ғылыми-практикалық негізін жасау.

• Мектепке дейінгі мекемелерде мүмкіндігі шектеулі балаларды дамыту үрдісінің мониторингін жасау.

• Жүйке және дене дамуы бұзылған тәрбиеленушілерге, жанұясына кеңестік көмек көрсету, баласының оқу және тәрбие үрдісіне ата-анасын қатыстыру, өйткені, оларда даму ерекшелігіне деген оң қарым-қатынас қалыптастыру.

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беруді дамытудағы нақты факторлар: объективті және субъективті қиындықтар болып бөлінеді. Субъективті қиындықтар: стандарттық процедуралардың әзірленбегендігі мүмкіндігі шектеулі балалардың оқу дәрежесін үнемі қадағалау мақсатында білімді мониторинг жүргізу үшін индикаторлардың жоқтығы және қазақ тілінде оқу әдістемелік құралдардың аздығы. Оқу тәрбие процесін ұйымдастыруда тәрбиеші педагогтардың арнайы білімдерінің болмауы және мамандар тарапынан тұрақты кеңестің аздығы. Сонымен қатар, мектепке дейінгі ұйымға келетін мүмкіндігі шектеулі балаларғаарнайы көліктің болмауы. Мүмкіндігі шектеулі балалардың жеке проблемаларының болуы, яғни олардың ауырып қалуы, мектепке дейінгі ұйымға тұрақты қатыспауы. Объективті қиындықтар: материалдық техникалық базаның төмен болуы. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту процесінде жеке дара тіл табудың қиындығы. Мамандарға арналған кабинеттердің жетіспеушілігі. Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін тәрбиешілерге біліктілігін арттыру курстарының ұдайы жүргізілмеуі. Қазақ тілінде оқытатын педагог-дефектологтардың жетіспеушілігі, ауылдық аймақтарда арнайы мекемелер үшін тифлопедагогтар мен сурдопедагогтар, логопедтер санының жетіспеушілігі күрделі мәселе болып қалады.

Инклюзивтік білім беруді шешу жолдары:

• мүгедектік мәселені қоғамда түсіну;

• қатарластарымен қарым- қатынас;

• толыққанды білім беру;

• қоғамға кіріктіру және бейімделу;

• мүгедек емес балаларды түсінуге, пікірлесуге тәрбиелеу.

• даму мүмкіндігі шектеулі балаларды ерте тексеру және түзету- педагогикалық қолдау көрсету мекемелерінің көптеп ашылуы;

• балаға міндетті психологтық- педагогикалық жетелеу жүргізіп, жалпы білім беру үрдісімен кіріктіру;

• әр бала үшін кіріктірудің мүмкін және қажетті түрін анықтау.

• даму мүмкіндігі шектеулі жандарды ерте анықтап, кешенді көмек көрсету.

• даму мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепке даярлау;

• ерекше сұранысқа ие балаларды қанағаттандыру мақсатында жалпы типте білім беру мекемелерін техникалық құрал-жабдықтармен толықтыру;

• инклюзивті білім беруді дамыту үрдісінде қоғамдық мекемелерде ата- аналарды қатыстыру.

Мектепке дейінгі ұйымдардың білім беру ортасы баланың білім беру үрдісіне қосылуын және әр тәрбиеленушінің мүмкіндігіне қарай пайдалы таңдауына мүмкіндік жасайды. Мүмкіндігі шектеулі балалар инклюзивтік білім алуда логопед, дефектолог, дене шынықтыру нұсқаушысы, психологтан жылдық жоспарларына сәйкес күннің II жартысында өзімен жасты балалармен қатынасады (сурет салу, жапсыру т.б.) және мамандардан оқу-тәрбие және танымдық-педагогикалық көмек алады. Даму мүмкіндігі шектеулі балалар жалпы топта тәрбиешілердің ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттеріне қатынасып «Алғашқы қадам», «Зерек бала», «Біз мектепке барамыз» бағдарламалары бойынша білім алады. Даму мүмкіндігі шектеулі балалар бөбекжайдың өміріне белсене қатысады: іс-шаралар мен ойын-сауықтарға өзге балалармен бірігіп қатысуы, ертегілер мен концерттерді ұжыммен көруі олар үшін шынайы мереке.Осындай шараларға қатыстыру арқылы балалар ұжымда өмір сүріп, құрбыларымен қарым-қатынасқа түсуге үйренеді. Егер бала осы сатыдан өтсе, мектепте оған едәуір оңайырақ болады. Ең бастысы, бұл балалар болашақта жалғызсырамай, өздерімен жасты балалармен бірге тәлім-тәрбие алуды жалғастырады. Мемлекетіміздің әрбір азаматы – ұлттық құндылықтарымыз, әр баласы еліміздің ертеңі екенін ескерсек әрбір мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау біздің міндетіміз.

Қорыта келе айтқанда, жоғарыда атап өткендей мүмкіндігі шектеулі балаларды түзете-дамыта оқытудың негізгі жүйесі инклюзивті білім берудің практикалық адымы неғұрлым ерте ғылыми теориямен өзіндік үндестігін тапса, онда еліміздегі мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға деген оң көзқарас оңалар еді. Сондай-ақ, инклюзивті білім берудің инновациялық жолдарын оның ішінде компьютерлік технология, интерактивті тақта сияқты білім беруге қажетті жаңа ақпараттық технологиямен қаматамсыз етілсе, келешекте мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру жүйесінде ешқандай кедергілер болмақ емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

[1] Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2015 жылға арналған тұжырымдамасы. – Алматы. -2005

[2] Педагогика. Большая современная энциклопедия. Минск: Современное слово. – 2005

[3] Нурахметов Н.Н. Новое направление развития казахстанской школы //Школа Казахстана. – 1996. - №2. –С.11-15

[4] Бордовский А. Инновационные процессы в современной системе высшего педагогического образования. – М., 1998.

[5] Душков Б.А., Королев А.В., Смирнов Б.А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика – М., 2005.

[6] Анисимов В.В. и др. Общие основы педагогики. – М., 2006. – С.420-139.

[7] Фролова Н. Х. Проблемы применения мультимедийных технологий в высшей школе //Высокие технологии в педагогическом процессе: тезисы докладов межвузовской научно-методической конференции преподавателей вузов, ученых и специалистов.— Н. Новгород, ВГПИ, 2000. — с. 96–98

[8] Полат Е. С. Инновационные технологии на уроках иностранного языка. Журнал «Иностранные языки в школе», № 3. 2001, с. 97–98

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТУРКОВ АХЫСКА,ПРОЖИВАЮЩИХ В КАЗАХСТАНЕ

ГЕЙДАРОВА Г.А.

Старший преподаватель Кафедры История и Ассамблея народа Казахстан
Кызылординский университет имени Коркыт Ата

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются этнокультурные особенности турок -Ахыска, а также этногенез и происхождение турок - Ахыска. Как у каждого человека, так и у каждого народа предопределена судьба. Одним из таких народов являются турки-месхетинцы (ахыска) у которых, последующая судьба оказалась трагичной. Культура любого народа связана с его историей и этническим происхождением. Несмотря на нелегкую судьбу, народ сумел сохранить свою культуру и традиции.

Ключевые слова: турок – Ахыска, традиции, культура, этногенез, история, судьба.

ABSTRACT

This article deals with the ethnocultural characteristics of the Turks-Ahyska, as well as the ethnogenesis and origin of the Turks - Ahysk. Every person's as well as every people's destiny is predetermined. One of such peoples is the Meskhetian- Turks (ahyska), whose subsequent fate turned out to be tragic. The culture of any people is connected with its history and ethnic origin. Despite the difficult fate, the people managed to preserve their culture and traditions.

Key words: Turks – Ahysk, traditions, culture, ethnogenesis, history, fate.

Как у каждого человека, так и у каждого народа предопределена судьба.

Одним из таких народов являются турки-месхетинцы (ахыска) у которых, последующая с удьба оказалась трагичной. Культура любого народа связана с его историей и этническим происхождением.Прежде чем рассмотреть этнокультурные особенности турков ахыска мы расскажем об этногенезе народа.

Этногенез турков-Ахыска. Происхождение турок-месхетинцев в настоящее время нерешенный вопрос. Вопрос о происхожении турков-месхетинцев является дискуссионным. О древней истории турков-месхетинцев сохранилось мало документов. Результаты каких-либо исследований на эту тему вообще никогда не публиковались.Отсутствие интереса к истории не только этого народа но и многих других в частности мусульманских,народов привело,с одной стороны

К отсутствию объективных научных данных,а с другой стороны к нескончаемым научным спорам.И таким образом в происхождении турок-месхетинцев бытует несколько теорий.

1.Одни считают предками турков-месхетинцев азербайджанцев

2.Другие называя их просто месхами обосновывают теорию грузинского происхождения-(этой теории в частности придерживаются грузины)

3.Третьи (в том числе и большинство самих турок-месхетинцев считают, что они не «отурченные грузины», а все таки турки.

Турков-месхетинцев также называют турками Ахыска. Ахыска –это та же Месхетия.Так называли Месхетию в Восточной Анатолии (Восточная Турция). Сами же турки тоже себя называют ахыскинскими турками.Культурно-этнографическая жизнь Ахыски вытекает из самой истории этого района,которая является родиной турков-месхетинцев.

История Ахыски уходит в далекое прошлое за III-II тыс. до н.э.На этой территории археологи Россия,Турции и длугих государтсв раскопали древние гробницы,где по историческим периодам проживали близкие абхазско-адыгенами ,хатты, позднее хатты, затем урартийцы, хурриты, каски, мосхи, неситы. На территории Месхетии были обнаружены и богатые изделиями греческие гробницы.

Во II тыс. до н.э. жившие на юго-восточном (Месхетия) побережье Черного моря Мосхи совершали походы на Ифрикию.В «авестах» территория Ахыски (Месхетия) и население упоминается как название – «Туран».) [1,с. 19-24].

В VIII-VII в .в до н.э. на этой территории господствовали и скифы,позднее в начале н.э.(I-IV в.в.) булгары, сувары, авары, огузы, гунны, хазары, туркмены.

В начале н.э. Чилдыр-Ахыска как и другие территории в Азии и в Европе (Македония) попадают под власть арабов. С IX-X вв. Чилдыр-Ахыска переходит во владения Атабейлер (под власть знати). В начале XI в. в Северо-Восточной части Анатолии (Турция) образовалось Сельджукское государство. И с XI в. Ахыска - Чылдыр попадает под власть сельджуков. В связи с этим в Ахыске распространяется мусульманская религия - (Ислам). Так, говоря с образованием Сельджукского государства - Месхетия попадает под власть сельджуков, а затем турок- османов до 1921 г. А XIII в. Известен на Кавказе именем Чингисхана, Батыйхана и других монголо - татарских ханов. В XIII в. Кавказ попадает под власть монголо-татар,также и Месхетия. А XIV в. известен на территории Ахыски (Месхетия) под главенством таких династий (или родов) как: Чобанлылар, Джаирлилар, Каракоюнлулар, и других. А в XV в. во главе Ахыски были такие жинастии, как Каракоюнлулар и Аккоюнлулар. С конца XV в. Ахыска (Месхетия), попадает под власть Османской Империи. В это время Османская Империя становится Великой военной державой. К XIX в. Ахыска (Месхетия) уже имела все общее с Османской Империей.

В 1828 году Император России Николай I, объявляет войну Турции. В июне этого же года основные военные действия протекают на Кавказском Регионе. В основном военные действия протекали на территории Ахыски (Месхетия).14 сентября 1829 года после заключения в г.Эдирне между Россией и Турцией было ликвидировано Пашалычество в Ахыске (Месхетия).Таким образом в Истории Ахыски (Месхетия , начинается новый период «Сукут»- период Спокойствия. В начале XXв. Начинается третий этап в истории Ахыски. (Месхетия). Начинается возрождение турецкого мира. Возрождение, которое началось в ядре Турецкого мира, в Османской Империи, проникло и на территорию Ахыски (Месхетия). В 1905 году Посховец Юсуф Зуляля Эфенди начинает свою политическую деятельность. В Ахыске, в городах Карсе, Эрзуруме и, Батуми, Боржоми, Ахалцихе. Как известно 0, переселенческая политика И.В.Сталина, готовилась заранее уже с конца 30-х.г.г. первым актом переселенческой политики Сталина в Грузии, являлось строительство железной дороги от г.Боржоми до города Вале, около 70 км. Строительство этой железной дороги началось еще в начале Великой Отечественной войны (1941-1945г.г.). В строительстве этой железной дороги участвовали сами турки-месхетинцы. Как уже многим

известно до конца 1944 года, турки-месхетинцы (ахыски) жили на этой территории издревле. Составляли наиболее крупную турецкую общину.

В июле 1944г. издается новый Указ,о том что турков-месхетинцев надо переселить за пределы Грузинской ССР. Спецпереселенческими регионами предусматривались республики Средней Азии и Казахстан. Курды, жившие рядом с турками , тоже были выселены. На пути и на новых необжитых местах погибло более 17 тыс. ни в чем не повинных людей. Изгнание целого народа произошло, когда война шла к завершению, Турция придерживалась нейтралитета. После окончания Великой Отечественной войны возвратились только 16тыс. человек из 42 тыс. человека. На территории спецпереселения (Средняя Азия и Казахстан), в 1945-1947 г.г. погибло 37 тыс. человек от холода, голода, болезней [1.27-28].

В Ахыске турецкие села делились на два района по языковому лексикону.

1.Села Адыгенского Аспинзкого района назывались сборным словом Саваиль. Это такие села как: Ахыска, Адыген, Хевешен, Азгур, Цахан, Боладжур, Абастубан, Умца, Анни, Вархан и т. д.

2. Села Богдановского района и т.д. относились ко второму району, которые называются-Зеган. Это такие села как: Уткусубан, Кехван, Аспиндза, Цихицубан, Чела, Зедибан, Зеган, Занав. Диалект (словарный акцент), района Саваиль, отличается от диалекта населения района Зеган. В Зеганскихселах вместо буквы «А», употребляли в словах букву «Э».

Например: Саваильское слово ав (эв)-дом. Зеганское слово эв - дом, ат ‘эт’-мясо, эт- ‘мясо’ и т.д.

Далее мы рассмотрим традиционную культуру турков-ахыска. Традиционную культуру народов изучает этнография. Она является частью исторической науки, которая исследует состав, происхождение (этногенез), расселение, культурно-исторические взаимоотношения народов, их материальную и духовную культуру и особенности быта. В традиционную культуру любого народа входит его быт, традиции и обычаи. Хозяйство.
Земледелие занимает ведущее место в жизни турков-Ахыска. Земледелие с давних времен получило развитие в Ахыски. Турки-Ахыска занимались земледелием и в горных местностях. Для орошения полей, огородов строили каналы. Выращивали: пшеницу, овес, ячмень, кукурузу, канаплю (для масла), бобовые, рис. Орудия труда по земледелию: тяпка, сапан ‘серп’, тырмых ‘грабли’, кетман ‘большая тяпка’, тырпан ‘коса’, кутан ‘плуг’.

Огородничество. Турки-Ахыска занимались и огородничеством. Огороды орошались водами рек: Кура, Чорох, Персат. Выращивали: картофель, лук, чеснок, перец, помидоры, баклажаны, огурцы, капусту, редьку, свеклу, много зелени и т.д.

Садоводство. На равнинной части Ахыски занимались и садоводством. Выращивали: яблоки, груши, абрикосы, персики, кизыл, сливы, орехи, орех- фундук, черешню, вишню, тутовые деревья. В некоторых местах выращивали и субтропические деревья как: мандарины, гранатовое дерево, миндаль, инжир (фиговое дерево), оливковое дерево.

Скотоводство. Турки - Ахыска, наряду с земледелием и садоводством, занимались скотоводством. Разводили: крупный рогатый скот, коз, овец, также лошадей, но в малом количестве. В пищу употребляли все молочные продукты. Особенно славился турецкий сыр из селения Цахан.

Рыболовство. В реках Ахыска как: Посхов, Кура, Чорох, Персат было очень мног рыбы. Особенно в реках Кура и Посхова.Для ловли рыб использовали крючки (удочки). В глубоких местах ловили и с накидкой из сети.

Традиционная кухня. Матбах-(пища) турки-Ахыска претерпела определенные изменения. Это связано с выселением из родины. Пища турки-Ахыска делится:на мучную, мясную, молочную и растительную.

Мучная пища готовилась из пшеничной, кукурузной, ржаной и просяной муки. В основном для приготовления блюд использовали, пшеничную муку.

Турки-Ахыска из пшеничной муки готовили разные виды хлебных изделий: Тандур этмеги-(круглый маленький хлеб), фурун этмеги (круглый большой хлеб), (лепешки с маслом), эриште -(лапша).

Национальная одежда. Национальная одежда до XX в. Не видоизменялась (до октябрьской революции 1917г.) одежда турок-Ахыска и Восточной Анатолии была однотипной.

Взаимоотношение в семье. О взаимоотношениях в семье у турков-Ахыска издавна бытует такая пословица

Оглум олди-гулум олди. Сын родился-счастлив я.

Эвердим -элин олду. Поженили, стал частью села.

Айырдым, комшум олди. Отделили от отцовской семьи - стал соседом

Турки - Ахыска жили большими семьями, состоящими от 5 до 15 чел. Роль в семье принадлежала старшему мужчине. Но при этом старшая женщина в семье, тоже пользовалась авторитетом. Семейные вопросы и т.д. решал отец (баба).

Праздники. Турки-Ахыска в году встречали несколько праздников. Одним из радостных праздников является Йылбаши –‘новый год’, Новруз (весенний праздник 22-24 марта), рамазан, гурбан байрам. Во время этих праздников собирались много народу. Приносили жертву во имя Аллаха. В жертву приносили барана, быка. Все эти праздники сопровождались музыкой.На праздничный день готовили различные блюда.Одним из больших праздников является праздинк рамазан.Каждый вечер в течении поста рамазан турки собирались в одном доме и читали молитву,и по сей день остались эти обряды у турков-Ахыска.Угощение в период рамазана называется-«Ифтарачмах».

«Ифтар ачмах» - начинается с появлением первой звезды на небе (вечером), и продолжается до восхода солнца. Между периодом поста рамазан и гурбан байрам запрещается делать свадьбу. Пост рамазан, каждый год начинается на 10 дней раньше предыдущего года. А гурбан байрам начинается через 70 дней после поста «рамазан». Все праздники турки-Ахыска проводили совместно в каждом селении.

Эл-‘село’. Село для турков-Ахыска, как большая семья, или общий дом. Односельчане всегда приходили на помощь друг к другу. Во главе села стоял аксакал-‘доверенный пожилой мужчина’. Все общественные вопросы решались в присутствии аксакалов ,только их разрешение могло реализовать тот или иной вопрос. Такие общественные вопросы решались на собраниях, которые назывались «маслахаты».

Свадебная культура. Свадьба в жизни турков-Ахыска на сегодняшний день - это одна из радостных событий, которые живут раздельно по всей территории СНГ, не имеющих на сегодняшний день Родины. Только на свадьбе могут встречаться близкие родственники, знакомые и т.д. Свадьба на сегодняшний день претерпела изменения. Но в общем порядке эти изменения, почти-то не заметны.

Сватание – ‘Гыз сарафламаг, ве бегенмах’. Во многих случаях невесту для сына находили через родственников, знакомых и т.д. Наводили справки, о ее роде, родителях, об их имущественном положении, о ее воспитании, способностях и т.д. В некоторых случаях парень крал девушку. При этом, некоторые свадебные обычаи отменялись. Например: со стороны невесты, не давались какие - либо подарки, вещи для дома, не посещали дом жениха, до примерения. У турков - Ахыска бытует такая пословица: «Анасына бах, кызыны ал»- ‘Посмотри на мать, прежде чем сватать ее дочь’.

Шербет ичмах – (знакомство с семьей невесты в доме невесты). После первого визита в дом невесты (со стороны жениха), назначается день знакомства обеих семей, (если конечно они согласны стать родственниками). Джума акшами ‘четверг’, со стороны жениха в дом невесты отправляются пять-шесть близких родственников, чтобы близко познакомиться с семьей невесты. К приезду гостей в доме невесты устраивают угощение. Назначается день обручения невесты с женихом. При всех соглашениях поднимают традиционный сладкий напиток, тост (щербет), приготовленный из воды и сахара. В переводе щербет означает,очень сладкий. После всех соглашений до дня свадьбы, каждый четверг посещается дом невесты с подарками для невесты. Невеста знакомится с родителями жениха (не беседуя, невеста угощает родителей жениха и т.д.) Это означает для начала - знакомство.

Кесим кесмек-(назначение дня свадьбы), после обручения невесты с женихом, назначается день свадьбы. День свадьбы назначается в доме невесты, родителями и родственниками обеих сторон. Семья невесты заранее готовит вещи для дочери в дом жениха. Такие вещи как: сундук, спальные матрацы, одеяла, кухонные вещи, золотые украшения (серьги, полумесяц с цепочкой, перстень) и т.д.

Эништелуга ‘гетмах-зятничество’. После свадьбы через три дня зять и несколько молодых парней (от 3 до 5 человек), в основном родственники жениха,по традиции должны посещать дом невесты. Это означает знакомство зятя с семьей невесты и ее родственниками. Зять приветствует всех родствнников невесты. После этого дня зять в любой день мог посещать дом невесты. После этого дня обе стороны (невесты и жениха),как бы становятся одной семьей. В любой день они могут посещать дом друг друга.

Этикет турок – Ахыска. Этикет - это свод, неписанных народных законов (обычаев), как турки говорят – «Ата, баба адети», или просто «адетами».

Важнейшими требованиями этикета являются:

1.Уважительное отношение к старикам;

2.Вежливое и благородное отношение к женщине;

3.Вежливое и благородное отношение к родителям и старшим родственникам;

4. Скромность и снисходительность молодых возле старших людей.

Турки – Ахыска не называют знакомых людей по именам. Старших знакомых людей называли (мужчин) эфендим, бей, ага, кардеш, эми, дайи, ‘ господин, брат, дядя’, старших знакомых женщин называют: бачи, ‘сестра’, хала ‘тетя’, ханым ‘госпожа’. В семье тоже младшие старшихназывают уважаемыми именами: баба, ата ‘отец’, ана, анне ‘мать’ деде ‘дедушка’, нене ‘бабушка’, кардеш ‘брат’,дайи, эми ‘дядя’, бачи ‘сестра’, гызым ‘дочь’, оглум ‘сынок’,

Также не называют по именам старших незнакомых людей. Их называют дайи ‘дядя’, хала ‘тетя’, бачи ‘сестра’, молодую замужнюю девушку называют абла ‘сестра - невестка; тетя-невестка’. Также многим давали клички, по характеру, по телосложению и по многим другим качествам.

У турков-Ахыска, также главное место в этикете занимает следующее: невеста возле свекра, старшего брата жениха, свекрови, старших родственников жениха, не говорит громко (в течений 2-3лет). У турков-Ахыска в этикете большое место занимает и застольный этикет. Гостей всегда встречают накрытым столом. Особенно почетными гостями, считаются гости издалека. Даже незнакомый человек, наступивший во двор, его не пускали, пока не посадили за стол, как гостя.

Магические представления - до сегодняшнего дня сохранились почти, что все магические представления о мире ,о сверхъестественных силах и т. д.

До сегодняшнего дня сохранились все проклятия и благопожелания, связанные с именем Аллах а.

Перечислим проклятия, связанные с именем Аллах а: Адын унудем ‘имя твое забыть’, агзын, дилин курусун ‘чтобы язык твой и рот отсохли’, гара ере гедесин – ‘чтобы дом твой разорился’, Аллах вурсун ‘чтобы ты стал жертвой Аллах а’, Аллах алсын ‘чтобы тебя Аллах забрал’ и т.д.

Благопожелалания, связанные тоже с именем Аллах а: новорожденному говорили, чтобы он рос сильным с именем. Больному человеку желают: Аллах ярдым етсин ‘пусть Аллах поможет’, ахыр дердин олсун – ‘пусть это будет последней проблемой’. Отправляющемуся, в дорогу говорили следующие благопожелания: пусть Аллах сделает благополучной и счастливой дорогу. Людям старшего возраста говорят следующие благопожелания: пусть будет старость счастливой, будьте аксакалом, пусть Аллах не разлучит нас с вами.

По своему характеру народные благопожелания подразделяются на:

а) Приветственные.

б) Прощальные.

в) Событийные, которые приурочены к тому или иному событию (свадьба), новорождение,покупка и т. д.

г) благодарственные

Религия. Как пишет арабский ученый - географ X в. Ал-Масуди, что до X в.в. в области Месхетия проживало население, которые исповедовали христианство и буддизм. В XII-XIII в.в. среди населения Месхетии довольно таки много было исповедавших религию Ислам. Но уже с начала XIVв. религия Ислам становится единой религиозной верой, областей примыкающих к сельджукскому государству. Одним из таких территорий была и Месхетия (Ахыска) [3.2-3].

Верования с рождением ребенка. Родители младенца, особенно дедушка, бабушка верили многим сверхъестественным силам, которые связаны с именем младенца, да и в сегодняшний день, такие представления имеют место. Например: нельзя качать пустую люльку (это означает, что младенец умрет, или же в этом доме не будет детей). Чтобы младенца оберечь от болезней ,подстригают волосы налысо. Чтобы младенцев оберечь от злых, в таком случае в люльку под подушку кладут маленькие железные вещи (нож, ножницы и т.д.) так же домашний хлеб, коран. Как известно железо наделено сверхъестественной силой у многих народов, в том числе и у турков- месхетинцев.

Верования в быту. Весной перед тем, чем идти пахать землю, на голове буйвола или быка, с которым будут пахать землю, разбивали яйцо. Это означает, что урожай будет богатым. С давних пор говорили, что нельзя сеять семена с левой руки или кушать левой рукой, это означает, что богатства не будет. Новостроенному дому перед, чем заселиться , приносили в жертву(барана, быка) и эфенди читал молитву (то означает, что в доме не будет злых духов, дом будет счастливым и добропринесящим.) Когда посуда ломается, то эту посуду крутят три раза над головой членов семьи - это означает, что все нерешимые проблемы уходя т с разбитой посудой.

Когда гром гремит – должны читать молитву. На землю нельзя лить горячую воду- это означает, что у этого человека будут злые духи и будут его беспокоить. Нельзя сидеть под деревьями, особенно в темное время суток, особенно под ореховыми деревьями. Под вечер (с 4 до 8 часов) советуется не спать, когда новолуние, надо читать молитву, глядя на луну - чтобы сбылись мечты. Когда продают корову, нельзя отдавать с веревкой - это означает, что богатство коровы (сыр, масло, сметана и т.д.) навсегда уйдут из этого дома. Пока не засеял свой огород, нельзя давать семена другому.

Песни и музыка. Ни одно общественное праздничество турок- месхетинцев не обходилось без песен, музыки и танцев.

Песни подразделяются на:

1.Обрядовые;

2.Свадебные;

3.Колыбельные;

4. Героические и т.д.

Колыбельные песни исполняли в основном женщины, а героические и свадебные - мужчины. В каждом населенном пункте имелись не только песне - творцы, но и исполнители народных песен - песнепевцы, пользовавшиеся известностью, которые приглашались на различные торжественные события.

Танцы. Любимым и массовым развлечением турок - месхетинцев были танцы.Основными и известными танцами являются: Текаяк, Дизгырма, Гочали бар, Тополи, Аджарахоруми (массовый танец в полукруг).

Воплошение мечты в реальность турков-ахыска о сохранении национальных традиций и культуры связано с укреплением и непрерывным развитием международных, экономических, духовных и дружественных отношений тюркских народов [4.110]. В данной статье мы постарались раскрыть этнокультурные особенности турков-Ахыска. И несмотря на нелегкую судьбу народ сумел сохранить свою культуру и традиции.

Список литературы:

1. BADALOV C. BUTUN YONLERIYLE AHISKA TURKLERI.-

Шымкент «ғасыр-Ш» баспасы.2004.248б.- ISBN 9965 -589-81-X;

2. Zeyrek, Yunus. Dunden bugune Ahiska Turkleri, Turk Federasyon Yayinlari, Frankfurt-1995.s/32.eserinden;

3. Туркий Ибрагим. Ахыска тюркляринин тарихи, әдебияти, вә ашыкларынын кыса антологийаси.- Шымкент «Кітап баспасы».2007-46-46 - ISBN 9965-32-214-7;

4. Бердібай Р.Арман алдамайды: Туркий Ибрагим «Ахыска тюркляринин тарихи, әдебияти,вә ашыкларынын кыса антологийасы» - Шымкент «Кітап баспасы». 2007-46-46 - ISBN 9965-32-214-7;

ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

СКИДАНЮК М. А.

магистрантка I курса факультета искусств имени Анатолия Авдиевского

ХОЛОДЕНКО В. А.

кандидат педагогических наук, доцент кафедри педагогики искусства и фортепианного исполнительства Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова orcid.org/0000-0002-3122-116X

ВСТУПЛЕНИЕ

Вопросы развития художественного вкуса актуальны именно в начальной школе, так как именно в этот возрастной период у детей пробуждается интерес к искусству и происходит вовлечение в музыкальную деятельность. Начальное образование призвано сформировать у учащихся целостное мировоззрение, обеспечить развитие эстетических идеалов и вкусов, чувство ответственности за сохранение культурного наследия общества. Уже в младшем школьном возрасте развитие художественного вкуса детей происходит на уроках музыки, изобразительного искусства, чтения и т.п.

Проблема воспитания художественных вкусов учащихся привлекала внимание многих педагогов и исследователей. Анализ данной проблемы освещен ведущими педагогами в разные исторические периоды.

Формирование художественного вкуса личности является важным моментом в развитии духовной культуры общества. Это одна из самых сложных задач, от которых зависит художественно-эстетическое воспитание личности. В то же время художественно-эстетическое является условием и средством формирования и развития хорошего вкуса.

Актуальность

Формирование художественного вкуса – одна из самых сложных задач эстетического воспитания. В общем, успешное внедрение является важнейшим критерием. Созданный на этой основе художественный вкус и произведения искусства составляют реальность эстетического сознания человека. Чувство и понимание красоты, художественные вкусы не приходят сами, их надо последовательно формировать, воспитывать, развивать. Естественно, что для правильной, целенаправленной деятельности по формированию художественного вкуса необходимо как преобразование самой действительности по законам красоты, так и развитие всего внутреннего духовного мира личности – ее мировоззрения, психологии, чувств, обогащение практической творческой деятельности.

Органическое единство эстетического и художественного сознания и воспитания, их содержание, формы и методы отражены в работах ученых и педагогов В. Белинского, Н. Ветлугиной, Н. Деминой, В. Мазепы, Л. Столович, Ю. Фохт-Бабушкина, М. Чернышевского и др. [8, с.22].

Исследователи этой проблемы в области педагогики – Л. Баженова, Л. Бутенко, Л. Масол, Л. Башманивська, Т. Пеня, Т. Сорочан, В. Лабунець, Г. Шевченко, Б. Юсов – характеризуют комплекс искусств как определенное сочетание видов искусств, выбранное педагогом для решения задач воспитания личности. Воспитательное значение комплекса искусств заключается в целостном восприятии учащимися и студентами художественных произведений, осознании единства содержания и формы, эмоционального

и рационального, нравственного и эстетического. Ряд концепций, пути и формы развития художественного вкуса отражено в исследованиях И. Глинской, Л. Когана, А. Лармина, Б. Лихачева, Н. Попович, В. Скатерщикова, В. Разумного, А. Салтыкова, Р. Шульги и др. [9, с.22].

Разработка темы

Художественный вкус является показателем уровня развития личности и образованности человека. Он формируется под влиянием произведений музыкального искусства, но в большей степени зависит от самого человека, его индивидуальных способностей, от того, умеет ли личность оценивать и воспринимать искусство в целом. У каждого человека художественный вкус индивидуален, и определяется он особенностями художественного восприятия искусства [3, с. 34].

Проблему формирования вкусов исследуют Н. Киященко и Н. Лейзеров в книге «Теория эстетического воспитания» [4]. Ученые рассматривают вопрос о взаимосвязи и взаимовлиянии эстетического воспитания и искусства. Искусство – это наиболее яркая форма отражения эстетического отношения человека к действительности. Поэтому воспитание высокого художественного вкуса влияет на развитие личности. Особое внимание обращается на личностный характер художественного вкуса. Он отражает отношение человека как личности к миру художественных ценностей.

О художественном вкусе и основных компонентах, которые его формируют, в своем учебном пособии «Основы преподавания художественных дисциплин» рассказывает А. Рудницкая, которая отмечает, что основным компонентом формирования художественного вкуса является гибкая психика [6].

В. Мазепа определяет художественный вкус как «важнейший элемент эстетического вкуса» – это свойство личности и ее индивидуальности. Обычно он одиночный, так как в большей степени связан с эмоциональной культурой человека. По мнению исследователя, именно художественный вкус влияет на формирование индивидуальности личности. Средством его создания является художественная картина. То есть, В. Мазепа считает, что вкус – это способность человека выражать мнение относительно эстетической ценности; способность отражать и переживать эмоции субъективно; статус личности и индивидуальная уникальность [1].

Большое значение эстетическому воспитанию детей уделял и К. Ушинский, который утверждал, что ребенок мыслит формами, цветами, звуками. Его успех зависит от того, насколько знают взрослые сущность красоты, ее роль в жизни человека и развития личности детей. Педагог отмечал, что «каждый учебный предмет так или иначе содержит эстетический элемент, передачу которого ученикам должен иметь в виду учитель» [8, с. 193]. По мнению К. Ушинского, художественная литература, устное народное творчество, музыка имеют важное значение в воспитании эстетических чувств детей. Они вносят свой вклад, обогащая эстетические впечатления и чувства, формируя выразительность, точность, полноценность мышления. Музыка имеет большой педагогический потенциал, для развития у детей художественных вкусов.

Формированию эстетических чувств в процессе становления социально активной личности большое внимание уделял и талантливый ученый-педагог В. Сухомлинский. Основными источниками педагог считал природу, труд (как физическую так и умственную), человеческие отношения, искусство, окружающую обстановку, внешний вид. В. Сухомлинский утверждал: «Познание мира чувств невозможно без понимания и переживания музыки, без глубокой духовной потребности слушать музыку и наслаждаться нею. Без музыки трудно убедить человека, который вступает в мир, в том, что человек прекрасен, а это убеждение, по сути, является основой эмоциональной, эстетической, нравственной культуры» [7, с. 134].

Л. Левчук в своих работах отмечает, что формирование художественного вкуса происходит через общение с миром искусства, и определяется художественным образованием, то есть знаниями истории искусства, законов формообразования различных видов искусства, знакомство с литературой [5].

А. Игнатович рассматривает «художественно-эстетический вкус» как предмет самостоятельного исследования понятия [2, с. 43]. Однако автор не дает четкого объяснения разницы между эстетическим вкусом, художественным вкусом и художественно-эстетическим. По мнению исследовательницы, художественно-эстетический вкус – это концентрация предыдущего эстетического опыта, позволяющего личности сравнительно быстро, на уровне свернутых мыслей-суждений проникнуть в сущность произведения искусства, оценить явление действительности и получить от этого эстетическое удовольствие [2, с. 44]. Итак, ученый рассматривает художественно-эстетический вкус в пределах логической цепи: эстетический опыт – эстетическая оценка – эстетическое удовольствие; и определяет его как переходное состояние между эстетическим опытом и эстетической оценкой произведений искусства. Также следует отметить, что автор не связывает художественно-эстетический вкус с наличием специальной художественной подготовки человека и деятельностью в области искусства.

Выводы

Проанализировав вышеизложенные научные положения можно утверждать, что художественный вкус является сложным интегративным свойством личности, включающим художественно-эстетическое отношение, гармоническое единство эмоционального и рационального и предполагает предполагает способность к целеустремленности. То есть, можно утверждать, что понятие художественно-эстетического вкуса многогранно. Мы можем наблюдать сочетание важных компонентов эстетических категорий, которые обеспечивают целостность этого понятия. Художественный вкус является определенным преобразованием эстетического вкуса, который формирует у личности художественно-образное мышление и большой спектр эмоционального восприятия произведений.

Итак, анализируя вышесказанное, можно утверждать, что проблема формирования и развития художественного вкуса является одной из важнейших педагогических проблем художественно-эстетического воспитания.

Список использованной литературы

1. Эстетическое сознание и художественная культура (проблемы взаимодействия) / В.И. Мазепа и др. Киев: Наукова думка, 1983. – 280 с.

2. Игнатович А. Г. Формирование художественно-эстетического вкуса подростков в процессе литературно-творческой деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганский гос. пед. ун-т имени Тараса Шевченко. Луганск, 2000. – 248 с.

3. Картанов А. Система эстетического воспитания студентов. Эстетическое воспитание студентов. Москва: Высшая школа, 1980. – 298 с.

4. Киященко Н.И. Теория эстетического воспитания / отв. ред. Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров. Москва: Искусство, 1979. – 225 с.

5. Левчук Л. Т., Кучерюк Д. Ю., Панченко Л. Т. Эстетика: учебник. Киев: Высшая шк., 2000. – 399 с.

6. Рудницкая А.П. Основы преподавания художественных дисциплин: учебное пособие. Киев: АПН Украины, 1998. – 183 с.

7. Сухомлинский В. Павлышская школа / В. Сухомлинский // Избранные произведения: В 5 т. - М.: Сов. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7-390.

8. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Попытка педагогической антропологии / К. Д. Ушинский // Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 тт. – Т.1. – М.: Сов. шк., 1983. – С. 192-471.

9. Чорпита Р. Б. Сущность проблемы формирования художественного вкуса будущего учителя музыкального искусства в процессе инструментального обучения / Чорпита Р. Б. // Общая педагогика и история педагогики. Выпуск 11. Т.3, 2019. – С.21-24.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA OKUL SOSYAL HİZMETİ UYGULAMALARI

SCHOOL SOCIAL WORK IMPLEMENTATIONS IN THE CONTEXT OF GENDER EQUALITY

Ali Fuat ERSOY

Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7665-6741

Gamze İSMAİLOĞLU

Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2853-2175

ÖZET

Uygulamalı bir bilim dalı olan sosyal hizmet, geniş ve çeşitli çalışma alanlarına sahip bir meslektir. Toplumun her düzeyinde refahı artırmayı temel alan sosyal hizmet mesleğinin kapsamına giren gruplardan biri çocuklar, müdahale edilmesi öngörülen durumlardan biri de toplumsal cinsiyetin sebep olduğu sorunlardır. Toplumsal cinsiyet, toplumun, bireylerin dünyaya geldiği cinsiyet doğrultusunda onlardan beklediği davranış türlerini, yüklediği rol ve sorumlulukları tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesiyle, üyeleri arasında ayrımlar belirli olan ailelerde veya toplumlarda dünyaya gelen bireylerin bu roller doğrultusunda kişilik özellikleri de etkilenmektedir. Bireylerin ailesi ve/veya toplumu tarafından empoze edilen bu rollerle şekillenen davranışları, yaşamlarının her evresinde, yer aldıkları tüm sistemlerdeki ilişkilerine yansımaktadır. Özellikle akranlarla ilişkilerin en yoğun olduğu okul çağında toplumsal cinsiyet rollerinin yansıtılması; yaşıtlarla ilişkilerin zayıflamasına, cinsiyetler arası çatışmaların yaşanmasına, psikososyal durum ve davranışlarda sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunların belirlenmesi noktasında tüm okul personeline görev düşerken, bu sorunların çözümüne yönelik uygulamalarda ise okul rehberlik servisi ve okul sosyal hizmeti birimi ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada okul sosyal hizmeti çerçevesinde, okul ortamında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik uygulanabilecek müdahaleler ile ilgili derleme çalışması yapılmıştır. Bu doğrultuda toplumsal cinsiyet ve okul sosyal hizmeti kavramları açıklanmış, toplumsal cinsiyet temelli sorunlar ve bu sorunlara yönelik okul sosyal hizmeti uygulamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyetin sebep olduğu eşitsizliklere sosyal hizmet disiplini merceğinde uygulanabilecek müdahaleleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Okul sosyal hizmeti, toplumsal cinsiyet, öğrenci

ABSTRACT

Social work, which is an applied science, is a profession with a wide and varied study area. One of the groups within the scope of the social work profession -which is based on increasing welfare at all levels of society- is children, and one of the situations foreseen to be intervened is the problems caused by gender. Gender defines the types of behavior that society expects from individuals, roles and responsibilities in line with the gender they are born into. Within the framework of gender roles, the personality traits of individuals born in families or societies with distinct members are affected in line with these roles. The behaviors of individuals shaped by these roles imposed by their family and / or society are reflected in their relationships at every stage of their lives, in all the systems they take place in. Reflecting gender roles, especially in the school age when relations with peers are most

intense; It can cause weakening of relations with peers, conflict between genders, and problems in psychosocial situations and behaviors. While all school personnel have a role in determining gender-based problems, the school guidance service and school social service unit come to the fore in the practices aimed at solving these problems. In this study, a review study has been conducted on interventions that can be applied to achieve gender equality in the school environment within the framework of school social service. In this direction, the concepts of gender and school social work were explained, gender-based problems and school social work practices aimed at these problems were included. The aim of the study is to reveal the interventions that can be applied to inequalities caused by gender within the scope of social work discipline.

Keywords: School social work, gender, student

GİRİŞ

Sosyal hizmet, sosyal adalet ve insan hakları ilkeleri temelinde sosyal işlevselliği ve değişimi hedef alarak insanların, çevrelerinin ve toplumun yüzleştiği problemlerin çözüm sürecinde etkin şekilde rol alma, güçlendirme ve toplumun her düzeyinde uyumu artırma gibi görev ve sorumluluklara sahip bir meslektir (Duyan, 2003). Sosyal hizmet, mesleki temellerinin insanlık tarihi kadar eskiye dayanmasına karşın, akademik disiplin kimliğine geç kavuşmuştur (Akçin ve Zengin, 2020). Sosyal hizmet disiplinin meslek elemanları olan sosyal hizmet uzmanları, mikro, mezzo ve makro düzeyler bağlamında bireylerin sorunlarının çözümüne yönelik çeşitli kuram ve yaklaşımlar aracılığıyla müdahale uygulamaktadır (Lietz ve Zayas, 2010). Bu durumda sosyal hizmetin müdahale kapsamına giren durumlardan biri de öğrencilik döneminde yaşanan sorunlardır. Günümüzde bireyler, genellikle çocukluk yıllarından gençlik dönemlerine kadar okullarda eğitim görmektedirler. Okullarda geçirilen bu denli uzun zamanlar, bireylerin kişiliğinde ve yaşamında büyük etkiye sahip olmaktadır. Ek olarak bireylerin halihazırdaki sosyal durumları ve koşulları çerçevesinde yaşanan okul deneyimleri; akademik, psikososyal, ekolojik ve davranışsal birçok düzeyi etkilemektedir. Bu alanlardaki olumlu durumlar eğitimin sorumluluğunda iken, olumsuzluklara müdahale etmek sosyal hizmetin görevidir (Duman, 2014). Öğrencilik dönemlerinde yaşanan sorunlarla yüzleşme sürecinden bireyin ve çevresinin en sağlıklı şekilde çıkarılması, akademik yaşamının aksamaması, sorun çözme sürecinde ve sonrasında çevresiyle uyumlu bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi ve dezavantajlı durumunun etkisinin en aza indirgenmesi için okul sosyal hizmeti, okullarda gerekli bir birim olarak ön plana çıkmaktadır (Kılıç ve Özkan, 2015). Dolayısıyla eğitim ve sosyal hizmet birçok ortak hedefi paylaşmaktadır. İki alanın birleşmiş çabası, okullardaki sosyal sorunların çözümüne yardım etmektir ve bu durum okul sosyal hizmeti uygulaması ile mümkün olmaktadır. Okul sosyal hizmeti, öğrencinin yalnızca akademik başarısına odaklanmadan çevresiyle iletişimini göz önünde bulundurarak sosyal becerilerini geliştirmeyi ve sorunlarının çözümüne yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Stone, 2015). Bunun dışında okul sosyal hizmeti uygulamalarının eğitimdeki fırsat eşitsizliklerinden öğrencilerin en az düzeyde etkilenmesi için toplumdaki kaynakları harekete geçirme ve sosyal adaleti sağlamak için politika yapıcıları etkilemeye yönelik çalışmalar yapma gibi daha kapsamlı görevleri de mevcuttur (Gencer ve Kelebek, 2016). Dünya çapında birçok ülkede faaliyet gösteren okul sosyal hizmeti, Türkiye' de 1983 yılında düzenlenen Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Raporu'nda planlanmış fakat 2017'den itibaren proje kapsamında uygulaması görülmüştür (Babahanoğlu ve Başer, 2017). Bunun yanı sıra sosyal hizmet programlarının lisans ve yüksek lisans seviyelerinde okul sosyal hizmetine ilişkin eğitim verilmektedir.

Günümüzde kadın ve erkek cinsiyetinin her ikisinin de en önemli sorunlarından biri, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin yüklediği rollerdir (Bingöl, 2014). Özellikle çocukluk döneminden itibaren kişiliğe ve yaşama yerleşmeye başlayan bu olgu, kalabalık akran grubuyla uzun süreli iletişime geçilen okul çağında davranışlara

yansıyarak hem bireyi hem de çevresini etkileyen durumlara yol açabilmektedir (Alpan, 2018). Bu durumların çocukluk döneminde deneyimlenmesi, bireylerde daha köklü algıları ve daha derin olumsuz düşünceleri oluşturmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2016). Genel anlamda erkek cinsine büyük roller yükleyerek kadın cinsini geri plana atan toplumsal cinsiyetin yarattığı eşitsizlikleri önlemek ve her iki cinsi koruyucu müdahalelerde bulunmak sosyal hizmetin görevidir. Birey yaşamının uzun bir bölümünü kapsayan eğitim sürecinde, öğrenimin sağlandığı mekanlar olan okullarda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin hakim olduğu bir ortam yaratmak ise okul sosyal hizmetinin kapsamına girmektedir (Korkmaz ve Özbesler, 2020). Buna göre okullarda, cinsiyetten doğan fırsat eşitsizliklerini, ayrımcılığı, içselleştirme veya dışsallaştırma davranışlarını ve her türlü olumsuz durumun etkisini en aza indirgeme, okul sosyal hizmeti bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliği için temel unsurlardır.

Bu çalışma, okul ortamındaki toplumsal cinsiyet eşitliği için okul sosyal hizmeti uygulamalarının kapsamı ve önemini belirten bir derleme çalışmasıdır. Literatürde okul sosyal hizmetinin birçok sosyal sorunla ilişkisine dair çalışmalar bulunmasına rağmen, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik okul sosyal hizmet uygulamaları ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyetin sebep olduğu eşitsizliklere sosyal hizmet disiplini merceğinde uygulanabilecek müdahaleleri ortaya koymaktır.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet kavramını açıklamadan önce cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramı arasındaki fark ve ilişkilerin bilinmesi gerekmektedir. Cinsiyet, biyolojik olarak dişiliği ve erkekliği ifade ederken, toplumsal cinsiyet biyolojik anlama ilaveten sosyokültürel özellikleri de belirtmektedir (Ersoy, 2009). Toplumsal cinsiyet terimini alan yazında ilk kez kullanan Oakley'e (1972) göre 'cinsiyet' (sex) biyolojik olarak erkek ile kadın arasındaki ayrımı belirtmekte, 'toplumsal cinsiyet' (gender) ise erkeklik ile kadınlık arasındaki biyolojik farklılıklara paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeyi işaret etmektedir. Genel anlamıyla bu kavramı, bir bireyin doğduktan sonra ailesi, akrabaları, arkadaşları, yaşadığı toplumun kültürü ve sosyal çevresinin etkisi ile edindiği roller bütünü olarak ifade etmek mümkündür. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet, kültürel ve sosyal olarak toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği birtakım nitelikleri ve davranışları belirtmektedir (Akkaş, 2019). İnsanlar nasıl görünmeleri, konuşmaları, davranmaları, düşünmeleri ya da tepki vermeleri gerektiğini bilerek doğmazlar (Yentürk ve Bahçeci, 2014). Bu öğretiler, rol ve sorumluluklar bireylere cinsiyetleri doğrultusunda nakledilir. Örneğin birey dünyaya geldiğinde kız çocuğuysa açık ton renklerde, erkek çocuğuysa koyu ton renklerde kıyafetler giydirilmektedir. Cinsiyet ayrımı aile veya bakım verenler tarafından bu gibi davranışlarla dikte edilmeye başlanmaktadır.

Bireyler okul çağına geldiğinde, birçok toplumsal cinsiyet rolünü öğrenmiş ve içselleştirmiş halde olmaktadır. Kendini ve karşı cinsini bu çerçevede sınırlandırmış olarak yetişen çocukların toplum cinsiyet rollerine dair davranışları, okul ortamında birçok soruna sebebiyet verebilmektedir. Bu doğrultuda uygulama, araştırma ve eğitimlerdeki cinsiyet ve toplumsal cinsiyet dinamiklerine özel ilgi gösterilmemesi, toplumda süregelen cinsiyet eşitsizliklerini devam ettirebilir (Astor ve Gutierrez,1999). Bu sebeple okul sosyal hizmetinin hedefi, eğitim ortamlarında toplumsal cinsiyetin neden olduğu ayrım ve sorunları belirleyerek mikro, mezzo ve makro düzeyde müdahalelerde bulunmaktır.

Okul Sosyal Hizmetinin Tarihsel Gelişimi

Okul sosyal hizmeti, Türkiye'de son yıllarda ön plana çıkmaya başlamasına rağmen başta Kuzey Amerika olmak üzere birçok ülkede uzun bir geçmişe sahiptir. Bu geçmişin ilk adımı, 1907 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "Ziyaretçi Öğretmen Projesi" ile atılmıştır. Proje, dönemin sosyal hizmet uygulayıcılarının sosyal haklardan yoksun çocuklarla ilgili refah artırma idealleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Proje ile ihmal edilen, gözetimsiz çocuklar için gerekli sorumluluğu kazandırmak ve sürdürmek adına, okul yöneticileri ziyaretçi

öğretmenler atamış ve onlara okul sosyal hizmeti uygulayıcıları olarak sorumluluk vermiştir (Dağ, 2017). Hartford, Connecticut ve New York City eyaletlerindeki ilk okul sosyal hizmet uzmanları, uygulama modellerinde farklı öğrenci profillerine ve sorunlarına odaklanarak hareket etmişlerdir. Constable (1996), bu farklılığı sosyal hizmet disiplininin tarihsel gelişimindeki önemli isimler olan Mary Richmond ve Jane Addams'ın uygulama vizyonları bağlamında ele almıştır. Buna göre ilk okul sosyal hizmeti uygulamacılarından Hartford eyaletindekiler, Mary Richmond yaklaşımı ile klinik odaklı bakarak öğrencilerin okullarda sergilediği ve eğitim performanslarını engelleyen psikososyal sorunlara odaklanmıştır. Bunun aksine New York'taki uygulayıcıların okul sosyal hizmeti müdahalelerindeki bakış açısı, Jane Addams'ın sosyal hizmet açısından temel ve önemli çalışmalarından biri olan "Yerleşim Evi" kültüründen etkilenmiştir. Buna göre öncelikle göçmen çocukların eğitim imkanlarından yararlanmalarını engelleyen çevresel sorunlara odaklanmışlardır (Constable, 1996). Günümüzde ise okul sosyal hizmetinin kapsamı her birini içermektedir. 1900'lerin başlarındaki bu proje akabinde öğrenciler için okula devam zorunlu hale gelmiş ve öğrencilerin psikososyal ve ruhsal davranış sorunlarına müdahale gerekliliği ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1930'lardan itibaren ise okul sosyal hizmeti, diğer okul personelleriyle iş birliği içerisinde öğrenci sorunlarını belirleyen ve sorunlara müdahaleler uygulayan bir birim olarak, hızla kapsamını genişleterek işlev görmeye başlamıştır. Bu kapsam genişlemesine örnek, 1960'lı yıllarda makro düzey uygulamalardan olan, eğitime yönelik politikalar geliştirilme aşamasında sosyal hizmet uzmanlarının rol alması verilebilmektedir. 1925 yılındaki Milford Konferansı'nın sonucunda yayınlanan raporun da büyük etkisiyle okul sosyal hizmeti uzun zamandır, özel bir sosyal hizmet alanı olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Hancock, 1982). 1980'lerden itibaren konferansın uzmanlaşma ilkesi temel alınarak, mesleki yeterliliği belirlemeye yönelik sınavlar ile okul sosyal hizmet uzmanları görevlendirilmiştir.

Türkiye' de okul sosyal hizmeti ile ilgili ilk önemli adımlardan biri, 1968'de Ankara'daki bir lise idaresinin rehberlik servisi için Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Akademisi'nden bir sosyal çalışmacı talebi olmuştur. Konuya dair ilk resmi adım ise 1983'te yayınlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Raporu'nda belirtilen, okullardaki sosyal sorunlara yönelik önleyici müdahaleler için rehberlik servisinin öneminin yanı sıra diğer ülkelerde uygulanan okul sosyal hizmetinin Türkiye'de de faaliyet görmesi gerektiği ifadeleridir (Babahanoğlu ve Başer, 2017). Raporda belirtilen bu durumun faaliyete geçmesi yaklaşık 34 yıl sürmüştür. Bu süreçte yönetmeliklerde sosyal hizmet mezunlarına yönelik tanım karmaşaları yaşanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumların yönetmeliklerinde sosyal çalışmacı kadroları bulunmasına rağmen atama yapılmamıştır. 2013 yılında okul sosyal hizmetinin resmiyeti hakkında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre; 2016 yılı için okullarda sosyal hizmet birimleri kurulması fakat personelin yalnızca şiddete maruz kalan çocuklara yönelik müdahalelerde bulunması söz konusu olmuştur. Tüm bu süreçlerde Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, hukuki ve eylemsel girişimleriyle ön plana çıkmıştır ve alana yönelik önemli çalışmalardan biri olan "Okul Sosyal Hizmeti Komisyonu" nu da kurmuştur (Yeşilkayalı, 2017). Son olarak 2017-2018 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda Konya' da ilgili yerel yönetim birimlerinin iş birliği ile "Okul Sosyal Hizmeti Projesi" uygulamaya geçirilmiştir. Projede amaç, herhangi bir sosyal risk altında bulunan, psikososyal veya gelişimsel problemlere sahip öğrencilerle ve aileleriyle müdahale planlayarak sorun çözüm sürecine yardımda bulunmaktır (Alptekin ve Akbaba, 2018). Okul sosyal hizmetine ilişkin akademik çalışmalara ilgi ise son yıllarda hızla artmaktadır.

Tüm bu gelişmelere rağmen, Türkiye açısından sosyal hizmet alanı genel anlamda geri planda iken okul sosyal hizmetine ilişkin yasal veya sistemsel bir kesinlik oluşturulmaması çalışmaların verimsizliğinin sebebini oluşturmaktadır.

Toplumsal Cinsiyetin Okul Çağında Yarattığı Sosyal Sorunlar

Her öğrencinin sosyal kimliği, yaşamı ve kişiliği farklı özelliklere sahip olduğu için, bu özellikler çerçevesinde okullarda edindikleri tecrübeler ve akranlarıyla ilişkileri değişiklik göstermektedir. Bu doğrultuda okulların, tüm gençlerin başarılı eğitim almasını sağlamak için öğretimi kişiselleştirmeleri, öğrenme desteklerini

çeşitlendirmeleri, sağlık hizmetleriyle birlikte sosyal hizmetler sunmaları, pozitif ve kapsayıcı bir okul iklimi oluşturmaları gerekmektedir (Anderson-Butcher vd., 2008). Öğrencilerin yüzleştiği sorunların belirlenmesi noktasında gözlem ve iletişim oldukça önemlidir. Bu gözlem ve iletişimi sağlayıcılar olarak öğretmenlerin, okul rehberlik servisi personeli ve okul sosyal hizmet uzmanının, problem belirleme ve çözüm sürecindeki iş birliği okulda eşitlikçi bir atmosfer yaratılması açısından önem taşımaktadır (Babahanoğlu ve Başer, 2017). Öğrencilerin yaşantılarını ve okuldaki ilişkilerini etkileyen önemli unsurlardan bazıları da cinsiyetleri ve cinsiyetlerinin yüklediği toplumsal cinsiyet rolleridir (Özel Doğan ve Piyal, 2017). Özellikle okul sosyal hizmeti kapsamında, öğrencilerin yaşadığı okul temelli toplumsal cinsiyet sorunlarının yaşanmasının önleneceği bir ortam yaratmak amaçlanmaktadır (Astor ve Gutierrez, 1999). Bu doğrultuda toplumsal cinsiyetin okul yaşamında sebep olabileceği sorunlar aşağıda sıralanmıştır:

Aile içerisinde öğrencilerin yaşadığı toplumsal cinsiyet temelli sorunlar: Toplumun en temel kurumu olan aile biriminde de toplumsal cinsiyete yönelik bir rol ayrımı ve sorumluluk yüklemesi mevcut olabilmektedir. Ailelerdeki bu görev dağılımları, toplumun geleceğini oluşturan çocuklar açısından da büyük önem taşımaktadır çünkü çocukların alışkanlıkları ve kişilikleri bunlardan etkilenmektedir (Günay ve Bener, 2011). Aile içinde alınan kararların, rol ve sorumlulukların toplumsal cinsiyet çerçevesinde olması çocukluk çağında bu rollerin benimsenmesine ve değişiminin zorlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum, bireylerin okul yaşamında bu durumları yansıtmaları akranlarını da etkileyebilmektedir. Örneğin ataerkil bir ailede büyümüş erkek çocuğu aile içinde gördüğü ilgiyi okul düzeyinde göremediğinde saldırganlaşabilmekte, ailedeki kadınların geri planda kalması durumunu okuldaki arkadaşlarına yansıtabilmekte ve karşı cinsindeki bireylerle ilgili ciddi problemler yaşayabilmektedir. Aynı şekilde ataerkil bir ailede yetişmiş kız çocuğu aile içindeki geri planda kalma durumunu okulda derse az katılımla, fikirlerini özgürce ifade edememe ile gösterirken, karşı cinsin baskınlığına istinaden onlarla iletişim kurmakta zorlanabilmektedir. Bu durumda kız çocuklarında geri çekilme, ihmale ve istismara tepki verememe ve haklarını bilememenin getirdiği savunamama durumları da uzun dönemde ayrı sorunlar yaratabilecek temel sorunlar olarak söz konusu olmaktadır. Diğer bir konu ise özellikle "çocuk gelin" vakalarının yoğun görüldüğü Türkiye gibi ülkelerde kız çocuklarının okul terki riski, toplumsal cinsiyetin sebep olduğu sorunlardan biridir (Kıran, 2017). Kız çocuklarının maruz kaldığı travmaların hem ailesi hem kendisi tarafından ötelenmesi, erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerinin yüklediği sorumluluklar altında baskıda olması birçok olumsuz duruma sebebiyet vermektedir.

Bireysel düzeyde öğrencilerin yaşadığı toplumsal cinsiyet temelli sorunlar: Toplumsal cinsiyet, bireysel düzeyde olumsuz psikososyal davranışları tetikleyebilmektedir (Derdikman-Eiron vd., 2012). Okul çağındaki bireylerin psikososyal davranışları, duygusal ve davranışsal bozukluk semptomlarının sergilenmesi olarak tanımlanan içselleştirme ve dışsallaştırma davranışlarını içerir (Kramer vd., 2014). İçselleştirme davranışlarının tanımı çeşitlilik göstermekle birlikte, bu tür davranışlar genellikle geri çekilme, kaygı ve depresyonu içerir. Toplumsal cinsiyet bağlamında özellikle kadınların geri planda bırakılması, anaçlıkla ve ev içi işlerle özdeşleştirilmeleri; duygularını ve tepkilerini bastırmalarına, gösterdiklerinde ise erkeklere oranla daha farklı karşılanmalarına sebep olmaktadır. Diğer bireylerle iletişimin son derece yüksek olduğu okul çağında içselleştirme davranışlarının kazanılması kendini ifade edememe, zorbalığa maruz kalma ve yaşamın ilerleyen süreçlerinde majör depresyon görülme risklerini artırmaktadır (Liu vd., 2011). Bireysel anlamda toplumsal cinsiyetin yarattığı diğer bir konu ise çocukların geçtiği doğal süreçte kendi vücut ve cinselliklerini keşfederken bastırmak zorunda bırakılmalarıdır. Bu durumda hem gizlenmek zorunda kalınan merakın verdiği dürtü ile hareket etme hem de kendini tanıyamama durumları oluşmaktadır. Bireylerin cinsel kimliklerinin ve yönelimlerinin de belirlendiği okul çağında çocukların, onlardan beklenen roller sebebiyle baskı altında olması ise kimlik karmaşasına yol açabilmektedir.

Akranlarla ilişkilerde öğrencilerin yaşadığı toplumsal cinsiyet temelli sorunlar: İçselleştirme davranışlarının aksine dışsallaştırma davranışları, öğrencilerin etkileşimde bulunduğu çevreyi, diğer bir deyişle başkalarını

olumsuz etkileyen dışa dönük davranışlardır. Dışsallaştırma davranışları; madde kullanımı, şiddet, hırsızlık ve saldırganlık gibi olumsuz davranışları içermektedir. Ataerkil yapının yüksek beklentiler ve roller yüklediği erkek bireyler, genellikle dışa yönelik işlerle, baskınlıkla ve güçle özdeşleştirilmiştir. Bu beklentiler ve roller erkek bireylerde baskı yaratmakla birlikte karşı cinslerine üstünlük kurmaya çalışmalarına ve uzun vadede mizojiniye (kadın düşmanlığı) neden olabilmektedir. Ek olarak okul çağında bu dışsallaştırma davranışlarının benimsenmesi akranlara saldırganlık ve zarar verme, zorbalıkta bulunma, etkinliklere karşı cinsi dahil etmeme ve cinsiyetinden beklenen davranışı sergilemeyen bireyleri dışlama gibi durumlarla sonuçlanabilmektedir. Tüm bu olumsuz durumların sonucunda öğrencilerin mental sağlıkları, aile ve akranlarıyla ilişkileri, akademik başarıları ve gelecekleri kötü etkilenmektedir (Ayan, vd. 2014; Ayan, 2016; Henderson vd., 2020).

Okul ortamında öğrencilerin yaşadığı toplumsal cinsiyet temelli sorunlar: Okullar, aileden veya etkileşimde olduğu diğer sistemler tarafından maruz kaldıkları toplumsal cinsiyet baskıları haricinde eşitlikçi bir ortama sahip olmalıdır. Buna rağmen okul personellerinin de gelmiş olduğu bir aile yapısına ve karaktere sahip olduğu düşünüldüğünde, bazı durumlarda onların toplumsal cinsiyet algısının sebep olduğu sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu duruma örnek olarak, toplumdaki yaygın bir kanı olan erkeklerin daha çok sayısal veya bedensel aktivite ve derslere, kızların ise daha çok sosyal alanlara yatkın olduğu düşüncesi ile öğrencilerin yönlendirilmesi verilebilmektedir. Öğrencilerin bu şekilde teşvik edilmesi meslek seçimlerini de etkilemekte ve uzun vadede bazı bireylerin severek yapmadığı bir mesleğin elemanı olmasına sebep olabilmektedir. Demirdirek ve Şener'in (2014) yapmış olduğu "81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi" çalışması da bu düşünceyi destekler nitelikte sonuçlara sahiptir. Kısacası okul ortamında spor faaliyetlerine, etkinliklere, derslere ve mesleklere toplumsal cinsiyet kavramına göre sınırlar çekilmesi öğrencilerin yaşamında derin etkiler bırakmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Yönelik Okul Sosyal Hizmeti Uygulamaları

Toplumsal cinsiyet eşitliğini amaç edinen sosyal hizmet uygulamaları, kadınların ezilen ve başka çaresi olmayan profiline karşı çıkarak feminist sosyal hizmeti benimsemektedir, güçlendirme yaklaşımı ve genelci yaklaşımı da kullanarak, ataerkilliğin sonucu olan cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırma ve eşitliğin hakim olduğu ortamlar oluşturma açısından ciddi bir konuma sahiptir (Şaşman Kaylı, 2016). Konu özelinde bakıldığında, toplumsal cinsiyet ayrımlarının net olduğu bir okul ortamında bulunan veya toplumsal cinsiyet ögelerinin hakim olduğu ailelerde yetişen öğrenci ve personele yönelik müdahaleler, eşitlikçi bir okul ortamı için vazgeçilmezdir. Sosyal çalışmacıların, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapabileceği birçok çalışma mevcuttur (Anand, 2009). Okullardaki toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama ve bir önceki bölümde belirtilen sorunları çözümleme amaçlı, okul sosyal hizmet birimlerince yürütülebilecek uygulamalar şu şekildedir:

- Yaşam boyu sürecek eğitim, ailede başlamaktadır. Bireylerin yaşamına büyük oranda yön verilen ailede, cinsiyetler arası eşitliğin olduğu bir ortam sağlamak kilit bir husustur çünkü yaşamın ilk evrelerinde sosyal öğrenme yoluyla roller ve alışkanlıklar belirlenmektedir (Keskin ve Ulusan, 2016). Bu konuda okul sosyal çalışmacıları, aileler ile çalışmalar yürüterek yüklenen rol ve sorumluluklara yönelik farkındalık oluşturabilmektedir.

- Okullarda eşitlikçi ortamı sağlamak için, okulu etkileyen sosyal sistemler ile çalışma yürütülmelidir. Bu sebeple aileler ile yapılan çalışmalara paralel şekilde okullardaki personeller ile de toplumsal cinsiyet konusunda çalışmalar yürütülmelidir.

- Okul ortamında toplumsal cinsiyet kaynaklı; akranlar arasında oluşabilen saldırganlık, zorbalık ve ayrımcılık gibi olumsuz durumların ve bireysel düzeyde ortaya çıkabilen depresyon, geri çekilme gibi içselleştirme davranışlarının tespiti konusunda okuldaki tüm görevlilerin iş birliği elzemdir. İş birliği ile tespit edilen sorunlara yönelik müdahale planı yapmak ve uygulamak ise okul sosyal hizmet biriminin görevidir. Bu doğrultuda mezzo

düzey sorunlar için grup çalışmaları, mikro düzey sorunlar için ise bireysel görüşmeler planlanarak çeşitli sosyal hizmet kuram ve teorileri eşliğinde müdahale uygulanabilmektedir.

- Okul çapında toplumsal cinsiyet eşitliği içerikli ve karma şekilde düzenlenebilecek drama, takım sporları ve koro gibi etkinliklerin teşviki, hem akranlar arası ilişkilerin olumlu yönde geliştirilmesi hem de bireysel gelişim açısından önemlidir.

- Özellikle toplumsal cinsiyetin çocuklar üzerindeki önemli sınırlamalarından biri dersler ve meslek dalları gibi konuların cinsiyetlere göre ayrımıdır. Buna yönelik olarak kariyer günleri gibi etkinlikler aracılığıyla her meslek dalından her cinsiyetten insanlar ile öğrenciler buluşturulmalıdır. Böylece derslerin, spor veya meslek dallarının belirli bir cinsiyetle sınırlandırılamayacağı gerçeği öğrencilere aktarılabilir.

- Bireylerin kendilerini her yönden keşfetmeye başladığı çocukluk dönemlerinde cinsellik güdülerini toplumsal cinsiyet sebebiyle bastırmak zorunda kalmaları, kısa ve uzun vadede birçok soruna sebep olmaktadır (İncesu, 2004). Cinsel eğitim konusunda yapılan araştırmalardan Tuğrul ve Artan'ın (2001) çalışmasında, ebeveynlerin cinsel eğitim konusunda bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda sosyal çalışmacılar, cinsel eğitimin erken safhalarında müfredatta olması için makro düzeyde, önyargıların yıkılması için aileler ile, sağlıklı ve doğru bilgiler edinilebilmesi için öğrencilerle uygulamalar yapılması yararlı olabilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her birey, birçok sistemin kesişiminde ve her birinin parçası olarak sürdürdüğü bir yaşama sahiptir. Okul, birey yaşamının ilk yıllarından itibaren kişisel yaşamlarıyla şekillenen tecrübelerin yaşandığı bir ortamdır. Bireylerin herkesle eşit şekilde öğrenim görmesini, sağlıklı bir okul yaşamı geçirmesini ve olumlu tecrübeler edinmesini sağlamak hem toplum hem de okul yöneticilerinin sorumluluğundadır. Eğitim ile sosyal hizmetin ortak amaçlarına hizmet eden okul sosyal hizmeti alanı ise bu sorunları kapsamına almakta ve bu doğrultuda müdahalelerde bulunmaktadır. Her öğrencinin sorunu, yaşamı ve kişiliği farklı olduğu için okul sosyal hizmeti, kimi zaman bireyselleştirilmiş müdahaleleri kimi zaman grup çalışmalarını kimi zaman ise daha büyük çaplı uygulamaları içerebilmektedir. Okul sosyal çalışmacıları müdahale hizmetlerini uygularken, gençlerin sosyal kimliklerinin gerektirdiği ihtiyaçları anlamaya ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik müdahale planlarına gerek duymaktadır (Henderson vd., 2020). Toplumsal cinsiyet kavramı bireyleri sınırlarına, beklentilerine, yüklediği rol ve sorumlulukları yerine getirmeye maruz bırakmaktadır. Ailesinde, okulunda ve etkileşimde olduğu diğer sistemlerde bu sınırlanmalara maruz kalan bireyler, yaşamlarında birçok sorun yaşamaktadır. Bu sorunların çözümlerine yönelik kalıcı çözümler çocukluktan itibaren eşitlikçi içerikte verilebilecek eğitimle mümkündür. Bu doğrultuda eğitim ve sosyal hizmet, iş birliği içinde çalışmalar yürütmelidir.

Bu çalışma bir derleme çalışmasıdır. Konuya ilişkin gelecek çalışmalar için, öğrenciler ve çevreleriyle nitel çalışmalar yürütülmesi önerilmektedir. Ek olarak toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratarak, öğrencilerin bu konudaki sorunlarına yönelik hem genel hem de özelleştirilmiş müdahaleler sunulmalıdır. Meslek örgütünün önemli çalışmalarına rağmen yeterli verim alınamaması sebebiyle, okul sosyal hizmetinin görünürlüğüne ilişkin sosyal hizmet camiasında birlik sağlanmalı ve tek bir ses oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akçin, M. E. ve Zengin, O. (2020). Düzensizliğin Düzeni: Kaos Kuramı ve Sosyal Hizmet. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31(3); 1307-1323. doi: 10.33417/tsh.702267

Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı. EKEV Akademi Dergisi, ICOAEF Özel Sayısı; 97-118. doi: 10.17753/Ekev1038

Alpan, E . (2018). Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargılarının Çocuk Oyunlarına Yansıması. Sanat Dergisi, 31; 80-89.

Alptekin, K. ve Akbaba, O. (2018). "Okul Sosyal Hizmeti Projesi" Genel Değerlendirme Raporu. Konya Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü. 01.01.2021 tarihinde http://www.sosyalhizmetokullari.org/OSH_Prj_Gen_Deg.pdf adresinden erişilmiştir.

Anand, M. (2009). Gender in Social Work Education and Practice in India. Social Work Education, 28(1); 96-105. doi: 10.1080/02615470802404226

Anderson-Butcher, D., Lawson, H. A., Bean, J., Flaspohler, P., Boone, B., ve Kwiatkowski, A. (2008). Community Collaboration to Improve Schools: Introducing a New Model from Ohio. Children & Schools, 30(3); 161-172. doi: 10.1093/cs/30.3.161

Astor, R.A. ve Gutierrez, L. (1999) Gender, Schools and School Social Workers. Social Work Education, 21(4); 195–200. doi: 10.1093/cs/21.4.195

Ayan, H., Aydıner Boylu, A., ve Bilgin, İ. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Ev Teknolojilerinin Kullanımına Etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 5(4); 955-965. doi: 10.15869/itobiad.35691

Ayan, S. (2014). Cinsiyetçilik: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik. Cumhuriyet Tıp Dergisi, 36; 147-156. doi: 10.7197/1305-0028.2533

Babahanoğlu, R. ve Başer, D. (2017). Türkiye'de Okul Sosyal Hizmetinin Önemi ve Gerekliliği: Konya Örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(51); 650-655. doi: 10.17719/jisr.2017.1800

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16 (Özel Sayı I); 108-114. doi: 10.18493/kmusekad.36760

Constable, R. (1996). General Perspectives on Theory and Practice. School Social Work: Practice and Research Perspectives içinde (s, 3-16). 03.01.2021 tarihinde https://archive.org/ adresinden erişilmiştir.

Dağ, A. (2017). Eğitim ile Sosyal Hizmetin Bütünleşmesini Hazırlayan Koşullar ve Türkiye'de Okul Sosyal Hizmeti. Journal of Social And Humanities Sciences Research, 4(12); 718-724. doi: 10.26450/jshsr.108

Demirdirek, H. ve Şener, Ü. (2014). 81 İl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi. TEPAV, Ankara: Mattek Matbaacılık.

Derdikman-Eiron, R., Indredavik, M.S., Bakken, I.J., Bratberg, G.H., Hjemdal, O. ve Colton, M. (2012). Gender Differences in Psychosocial Functioning of Adolescents with Symptoms of Anxiety and Depression: Longitudinal Finding From the Nord-Trondelag Health Study. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol, 47(11); 1855–1863. doi: 10.1007/s0012 7-012-0492-y

Duman, N. (2014). Okul Sosyal Hizmetinin Tanımı, Kapsamı ve Çocuk Koruma Sistemi İçindeki Yeri. Sosyal Hizmet: Okul Sosyal Hizmeti Özel Sayısı içinde (s, 1-7). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını. 02.01.2021 tarihinde https://www.siirt.edu.tr/dosya/personel/okul-sosyal-hizmeti-dergi-ozel-sayisi-siirt-201925184024461.pdf adresinden erişilmiştir.

Duyan, V. (2003). Hastaların Karşılaştığı Sorunlar ve Çözümleri Odağında Tıbbi Sosyal Hizmet. C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, 25(4); 39-44.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2); 209-230.

Gencer, T.E. ve Kelebek, G. (2016). Okul Sosyal Hizmeti Perspektifinden Eğitim Sisteminin Eleştirel Bir Analizi: Eğitim Sorunları ve Eğitimde Fırsat Eşitsizliği. Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamasının 50. Yılı: İnsan Değer ve Onurunu Yüceltmek, Bildiri Özetleri Kitabı içinde (s. 308-314). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.

Günay, G. ve Bener, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rolleri Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 153(153); 157-171.

Hancock, B.L. (1982). School Social Work. Englewood Cliffs. 03.01.2021 tarihinde https://archive.org/ adresinden erişilmiştir.

Henderson, T., Bates, S., Anderson-Butcher, D., Amorose, A., Magier, E. ve Newman, T. (2020). Tailoring Supports to Youth in Schools: One Approach to Identifying Needs and Targeting Intervention. International Journal of School Social Work, 1(5); 1-14. doi: 10.4148/2161-4148.1049

İncesu, C. (2004). Cinsel İşlevler ve Cinsel İşlev Bozuklukları. Klinik Psikiyatri, 7(3); 3-13.

Keskin, F. ve Ulusan, A . (2016). Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 26; 47-68. doi: 10.31123/akil.438558

Kılıç, E. ve Özkan, Y. (2015). Okul Temelli Aile Danışmanlığında Sosyal Hizmetin Rolü ve Önemi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19(1); 155-178.

Kıran, E . (2017). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Türkiye'de Çocuk Gelinler. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 1(8); 1-18.

Korkmaz, K. ve Özbesler, C. (2020). Sosyal Hizmet Mesleği ve Eğitimi Çerçevesinde Farklılıklara Saygı ve Toplumsal Cinsiyet. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(69); 1250-1258. doi: 10.17719/jisr.2020.4038

Kramer, T. J., Caldarella, P., Young, K. R., Fischer, L., ve Warren, l. S. (2014). Implementing Strong Kids School-Wide to Reduce İnternalizing Behaviors and Increase Prosocial Behaviors. Education & Treatment of Children, 37(4); 659-680. doi: 10.1353/etc.2014.0031

Lietz, C.A. ve Zayas, L.E. (2010). Evaluating Qualitative Research for Social Work Practitioners. Advances in Social Work, 11(2); 188-202. doi: 10.18060/589

Liu, J., Chen, X., ve Lewis, G. (2011). Childhood internalizing behaviour: analysis and implications. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing, 18(10); 884-894. doi: 10.1111/j.1365-2850.2011.01743.x

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2016). ETCEP: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Okul Standartları Kılavuzu. 07.01.2021 tarihinde http://tical.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/26/15/971621/dosyalar/2017_12/12163245_Toplumsal_Cinsiyet_EYitliYine_DuyarlY_Okul_StandartlarY_KYlavuzu.pdf adresinden erişilmiştir.

Oakley, A. (1972). Sex, Gender and Society. London: Temple Smith.

Özel Doğan, H. ve Piyal, B. (2017). Toplumsal Cinsiyetle İlişkili Sorunlar. Turk J Public Health, 15(2); 150-163.

Stone, S. (2015). School Social Work in the United States: Current Evidence and Future Directions. Arbor, 191(771); 1–13. doi: 10.3989/arbor.2015.771n1003

Şaşman Kaylı, D. (2016). Türkiye'de Sosyal Hizmetin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlişkisi. The Journal of Academic Social Science Studies, 4(45); 135-142. doi: 10.9761/JASSS3426

Tuğrul, B. ve Artan, İ. (2001). Çocukların Cinsel Eğitimi ile İlgili Anne Görüşlerinin İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20; 141 – 149.

Yentürk, N. ve Bahçeci, D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı. Toplumsal Cinsiyet Konu(şma)ları, Toplumsal Cinsiyet Konu(şma)ları Gençleri Etkileyen Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Hakkında Bir Kılavuz içinde (s. 25-52). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. 03.01.2021 tarihinde https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/toplumsalcinsiyetkonusmalari.pdf adresinden erişilmiştir.

Yeşilkayalı, E. (2017). Okul Sosyal Hizmetinin Tarihsel Gelişimi. Okul Sosyal Hizmeti içinde (s. 1-19). T. Artan (Ed.), İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyal Hizmet Lisans Tamamlama Programı.

YAŞLILARLA ÇALIŞMADA GÖREV ODAKLI SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ

TASK-CENTERED SOCIAL WORK PRACTICE IN WORKING WITH ELDERLY

Ali Fuat ERSOY

Prof. Dr. Karabük ÜniversitesiORCID: 0000-0001-7665-6741

Gamze İSMAİLOĞLU

Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2853-2175

ÖZET

Uygulamalı bir bilim dalı olan sosyal hizmet, hem geniş bir çalışma alanına hem de görev odaklı yaklaşım gibi özgün müdahale yaklaşımlarına sahip bir meslektir. Dezavantajlı grupların refahını artırmayı temel alan bu mesleğin kapsamına giren gruplardan biri de yaşlılardır. Yaşlanma sürecinin sonucunda gelen yaşlılık dönemi ile birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Yaşlılık dönemindeki sorunlarla yüzleşirken yaşlı bireylere yardımcı olmak, özellikle psikolojik ve sosyolojik risklere karşı müdahalede bulunmak sosyal hizmetin görevlerinden biridir. Yaşlılıkta emeklilik yaşamına giriş, yakın kaybının artışı ve yaş ayrımcılığıyla yüzleşme gibi sorunlardan dolayı yaşanan izolasyon, soyutlanma ve yalnızlık benzeri sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle bu sorunların çözümüne yönelik müdahalelerde motivasyonun, özgüvenin ve uyumun yeniden inşası önem arz etmektedir. Dolayısıyla müracaatçıyı kendi belirlediği sorun ve amaçlara ilişkin görevler ile olumlu anlamda güdülemeyi temel alan görev odaklı yaklaşım, yaşlılarla çalışmada uygun bir yöntemdir. Mikro, mezzo ve makro düzeylerdeki tüm müdahalelere ve kişilere entegre edilebilen görev odaklı sosyal hizmet yaklaşımının, yaşlı bireylerle çalışırken kullanımına yönelik çalışmaların azlığı ise dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, yaşlılarla çalışırken görev odaklı yaklaşımın kullanımına yönelik bir rehber oluşturmaktır. Bu çalışma; görev odaklı yaklaşımın tanımı, değerleri ve uygulama aşamaları ile yaşlılarla çalışmadaki ilkelerinin açıklandığı ve sunulan vaka çalışmaları ile de yaşlılarla çalışırken görev odaklı sosyal hizmetin kullanılmasının desteklendiği bir derleme çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Görev odaklı yaklaşım, yaşlılar, sosyal hizmet

ABSTRACT

Social work, which is an applied science, is a profession that has both a wide field of study and unique intervention approaches such as task-oriented approach. The elderly are one of the groups that fall under the scope of this profession, which is based on increasing the welfare of disadvantaged groups. Many problems arise with the old age period that comes as a result of the aging process. It is one of the duties of the social service to help elderly people while they face problems in their old age and to intervene against psychological and sociological risks. Problems such as entering retirement life in old age, increasing the loss of relatives and confronting age discrimination can result in isolation, isolation and loneliness. Especially in interventions aimed at solving these problems, rebuilding motivation, self-confidence and harmony is important. Therefore, the task-oriented approach, which is based on motivating the client in a positive sense with the tasks related to the problems and goals determined by himself, is an appropriate method for working with the elderly. The scarcity of studies on the use of task-oriented social work approach, which can be integrated with all interventions and individuals at micro,

mezzo and macro levels, when working with elderly individuals is remarkable. The aim of this study is to create a guide for the use of task-oriented approach when working with the elderly. This work; This is a compilation where the definition, values and implementation stages of the task-oriented approach and the principles of working with the elderly are explained and the use of task-oriented social work is supported by the case studies presented.

Keywords: Task-centered approach, elderly, social work

GİRİŞ

Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu'nun tanımına göre sosyal hizmet mesleği; sosyal değişimi, insan ilişkilerinde problem çözmeyi ve refahı artırmak için insanların güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesini teşvik etmektedir. İnsan hakları, sosyal adalet, kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkeleri sosyal hizmet için temel ilkeleri oluşturmaktadır (IFSW, 2014). Sosyal hizmet, tarihi insanlığın başlangıcına kadar varmasına rağmen akademik bir alan olması diğer sosyal bilimlere oranla gecikmiş bir disiplindir. Toplumun her düzeyinde sosyal işlevselliği artırmaya yönelik müdahaleler sosyal hizmet disiplininin temel hedefidir (Akçin ve Zengin, 2020). Bu hedefi yerine getirme sürecinde çeşitli teori ve yaklaşımları kullanarak müdahaleler gerçekleştirmektedir. Sosyal hizmet müdahalesi gerektiren durumlar veya kişiler değişkenlik göstermekle birlikte genellikle; yaşlılar, madde bağımlıları, çocuklar, yoksullar gibi sosyal yaşamda "dezavantajlı" denilebilecek durumlara sahip gruplar sosyal hizmetin müracaatçı profilini oluşturmaktadır. Bu gruplardan yaşlılar, Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımıyla (1998), 65 yaş ve üstü bireyler olarak kabul edilmektedir. Yaşlanma, döllenmeden itibaren tüm canlıların yaşamaya başladığı bir süreçtir ve organizmanın son bulmasına yani ölüme kadar devam etmektedir. Yaşın ilerlemesiyle fizyolojik ve zihinsel birçok faaliyette işlev ve performans düşüklüğü görülmektedir. Yaşlanma genel anlamda kronolojik (bir yıllık zaman birimleri) yaşlanma ile özdeşleştirilmişse de; biyolojik, psikolojik, sosyokültürel ve işlevsel boyutların bir bileşiminden etkilenir. Biyolojik yaşlanma, bireyin anatomi ve fizyolojisindeki değişimleri; psikolojik yaşlanma yaşamlarındaki durumlara ve zihinsel kabiliyet gerektiren faaliyetlere uyum düzeyini; sosyokültürel yaşlanma bireyin değişen koşullarına uyum kapasitesini; işlevsel yaşlanma ise yaşlı bireyin topluma katılım kapasitesini belirtmektedir (Lueckenotte, 2002). Tüm bu boyutlardaki değişimle birlikte yaşlılık döneminde ekonomik, medikal, ekolojik, psikososyal sorunlarla bakım ve barınma sorunları baş göstermektedir. Yaşlılıkta ortaya çıkan ekonomik sorunlar daha çok emeklilikteki mutlak gelir düşüşünden, işsizlik veya artan sağlık masraflarından kaynaklanmaktadır. Yaşlılıktaki sağlık sorunları değişen biyolojik ve fizyolojik yapı sebebiyle oluşarak genelde görme ve işitme kayıpları, kardiyovasküler rahatsızlıklar, demans, hareket kısıtlılığından dolayı kilo artışı ve diyabet olarak görülebilmektedir (Jaul ve Barron, 2017). Yaşlı bireylerin yaşadığı çevrenin, bu sağlık problemlerinden ve değişen anatomik yapıdan dolayı onlara uygun olması gerekmektedir. Aksi takdirde ev kazaları riski artmakta bu da genel anlamda ekolojik sorunları oluşturmaktadır. Yaşlı bireylerin emekli olmasından dolayı çevresinin değişmesi, yaş ayrımcılığı ve izolasyon gibi risklerle karşı karşıya olması ise yaşlılık döneminde psikososyal sorunlara sebep olmaktadır. Son olarak olası rahatsızlıklardan doğan bakım ihtiyacı ve değişen sosyal yapının (geniş ailelerden çekirdek ailelere geçiş, kentleşme vs.) getirdiği barınma sorunları da yaşlı bireyler için ciddi tehditler oluşturmaktadır (Kurt vd., 2010). Bunların dışında makro düzey problemlerden biri olan demografik yaşlanma yani nüfusun yaşlanması da yaşlı bireylerde artan stres oranlarına sebep olarak gösterilmektedir.

Yaşlılık döneminde ortaya çıkan sorunlar, yaşlılara yönelik hem sosyal politikaların hem de bireyle çalışmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Sosyal hizmet disiplininin meslek elemanları olan sosyal hizmet uzmanlarının, diğer dezavantajlı gruplar gibi yaşlıların da sorunları karşısında baş etme kapasitesini ve içinde bulundukları

döneme uyumunu artırmaya çalışma rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmet disiplini çerçevesinde geliştirilmiş bir model olan görev odaklı yaklaşımın, yaşlı bireylerin uyumunun ve özsaygısının artırılmasında, yaklaşım prosedürleri ve hedefleri doğrultusunda yararlı olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, yaşlı bireylerle çalışırken görev odaklı yaklaşımın kullanımına yönelik Türkçe bir kaynak oluşturmaktır.

1. Görev Odaklı Sosyal Hizmet Yaklaşımı

Görev odaklı yaklaşım; sosyal hizmet disiplini çerçevesinde William Reid ve Ann Wentworth Shyne tarafından 1969'da ortaya konmuş, tüm düzeylerde uygulanabilen, kısa dönemli ve problem çözmeye yönelik müdahaleleri içeren bir yaklaşımdır (Payne, 1997). Yaklaşım, problem çözme yaklaşımının temelinden doğarak birçok güncel kavram ve yaklaşımı bünyesine alıp eklektik bir şekilde gelişmiştir. Görev odaklı yaklaşım, Reid ve Shyne' ın uzun süreli psikososyal müdahaleler ile kısa dönemli müdahaleleri karşılaştırmalı değerlendirdikleri çalışmaları sonrası ortaya konmuştur. 1970'lerde ise William Reid ve Laura Epstein, kısa vadeli modeller üzerindeki bulguları sentezleyerek ve vaka çalışmalarıyla bir uygulama modeli şeklinde yapılandırılarak geliştirilmiştir (Reid ve Epstein, 1972; Teater, 2015). Model geliştirilme aşamasında öncelikle aileler üzerinde uygulanmıştır. Buna göre bu çalışma; planlanan hizmetleri sekiz görüşmeyle sınırlı olarak alan ailelerin, çok daha fazla hizmet alanlara göre daha fazla ilerleme kaydettiğini göstermiştir (Fassler, 2007). "Görev Odaklı Vaka Çalışması (Task-Centered Casework)" kitabı yaklaşımın uygulanma adımlarını, prosedürlerini ve değerlerini açıkça içermektedir. Buna göre Reid ve Epstein; amaçların oluşturulmasına, görevlerin geliştirilmesine ve zaman sınırlarına bağlı kalınmasına odaklanan kısa dönem müdahale yaklaşımı geliştirmişlerdir (Ginsberg, 1995). Görev odaklı yaklaşım, belirtildiği üzere tek başına meydana gelen bir yaklaşım değildir, Helen Harris Perlman tarafından dile getirilen ve o zamandan beri Beulah Compton ve Burt Galloway gibi bilim insanları tarafından geliştirilen problem çözme yaklaşımı ve diğer vaka çalışması modelleri üzerine inşa edilmiştir (Fassler, 2007). Örneğin, psikodinamik model ile kısa dönemli bir uygulama ve kilit bir sorun üzerine yoğunlaşma yönünden, davranışçı yaklaşım ile belirlenen hedef görevler aracılığıyla değişimi sağlama yöntemi yönünden ve güçlendirme yaklaşımı ile müracaatçının olumlu yönlerine odaklanarak ihtiyacı olan becerileri kazandırmayı temel alma açısından benzerlik göstermektedir. Bu benzerlikler doğrultusunda belirtilmesi gereken diğer bir konu da görev odaklı yaklaşımın diğer kuram ve yaklaşımlarla kolayca entegre edilerek uygulanabilirliğidir. Görev merkezli yaklaşım yazarların ifade etmesine göre herhangi bir insan davranışı teorisine bağlı değildir (Ginsberg, 1995). Ek olarak görev odaklı sosyal hizmet, uzun süreli müdahale veya tedavi gerekmesi durumunda birçok müracaatçı için ilk adım olarak uygulanmaktadır. Bunun sebebi kolay uygulanabilir ve kısa zaman sınırı olan bir uygulama olmasından dolayı müdahale sonuçlarını hızlı bir şekilde ortaya koyabilmesiyle, müracaatçıların diğer yaklaşımlara bakış açısını da olumlu etkilemesidir (Ramos ve Tolson, 2016).

Görev odaklı müdahale uygulamak ve belirlenen sorunları iyileştirmek için kullanılan prosedürler, fikir birliğine varılması gereken faaliyetler ve görüşme esnası ve dışında yapılması gereken görevler geliştiriciler tarafından açıkça belirtilmiştir. Buna göre görev odaklı sosyal hizmet müdahalesi yaklaşık olarak 2-4 ay arasında uygulanabilirliği ve 6-12 (genellikle 8) görüşmeyi içermektedir. Müdahaleyi uygulayabilmek için en temel adım, müracaatçının sorun olarak algıladığı, yaşamını olumsuz etkileyen ve etkisini azaltmak veya değiştirmek istediği bir durum olmasıdır. Yaklaşım, müdahale süresince sorunların sebeplerine odaklanmaktan çok, yol açtığı sonuçlar ve belirlenen görevlerle ulaşılacak amaçlar üzerinde odaklanmaktadır. Bu yaklaşımla müdahale edilmesinin temel hedefi, müracaatçının belirttiği sorunların çözümüne yardımcı olmak, müdahaleden sonraki yaşamında karşılaşabileceği problemlerle baş edebilecek beceriler kazanmasını ve profesyonel yardıma inanç ve güvencini sağlamaktır (Çamur Duyan, 2018).

1.1. Görev Odaklı Yaklaşımın Değerleri

Görev odaklı yaklaşım, geliştiricileri tarafından halihazırda bir prosedüre tabidir. Yaklaşımın temel değerleri ve açıklamaları şu şekilde sıralanabilmektedir (Teater, 2015):

İş birliğine inanmak: Müracaatçı ve müdahale uygulayıcı arasındaki iletişim iş birliğine dayanmaktadır. Bu konudaki güç eşitsizliği müdahale sürecinin ve müracaatçının olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Müracaatçı ve uzman ortak amaçları olduğunun farkında olarak hareket etmektedir.

Müracaatçının kendi problemiyle ilgili en yetkili kişi olduğuna inanmak: Müdahalenin başlangıcı olan problemlerin belirlenmesinden sonlandırma aşamasına kadar müracaatçılar kendi yaşamlarının otoritesi olarak görülmektedir. Müracaatçının problem olarak tanımlamadığı ve uzmanın fark ettiği durumlar yerine müracaatçının kendi ifadesi ile belirttiği sorunlar ele alınmaktadır. Bu noktada uzmanın görevi müracaatçıyı desteklemektir.

Güçlü yönlere ve güçlendirmeye odaklanmak: Her ne kadar uzmanla çalışma sebebi olan sorunlara sahip olsa da her birey gibi müracaatçının da güçlü özellikleri mevcuttur. Bu bilinçle eğitim gören sosyal hizmet uzmanları, görev odaklı müdahalede müracaatçının güçlü yönlerine ve başarılarına odaklanarak müracaatçıyı güçlendirmeye kanal açmaktadır.

Müdahalede tedavi yerine yardım etme inancı: Sosyal hizmet uzmanlarının diğer müdahale yöntemlerinde olduğu gibi görev odaklı sosyal hizmet müdahalesinde de sorunlarını üstlenerek onlar adına çözmek gibi bir rolü yoktur ve herhangi bir tedavi sunmamaktadır. Bunun yerine müdahale sürecinde, müracaatçının hedef sorunları üzerinde onunla iş birliği içinde çalışarak belirlenen sorunların çözümüne ve yaşamında karşılaşabileceği diğer sorunlarla ilgili baş etme kapasitesini yükseltmeye yardımcı olmak uzmanın misyonudur.

1.2. Görev Odaklı Sosyal Hizmet Uygulamasının Temel Özellikleri ve İlkeleri

Görev odaklı yaklaşım belirtildiği üzere problem çözme yaklaşımı temelinden doğmuş bir yaklaşımdır fakat kendine özgü özellikleri ve ilkeleri de mevcuttur. Bu ilkeleri 9 farklı maddeyle açıklamak mümkündür (Tolson vd., 2003):

a) Görev odaklı yaklaşımda temel metot müracaatçı ile birlikte, problem çözmeye yönelik müdahale yürütmektir. Burada müracaatçı ile uzman arasında iş birliği ilişkisi zorunlu bir hal almaktadır.
b) Bu metodu uygularken hedef olarak belirlenmiş problemler, yalnızca müracaatçının kendinde veya yaşamında algıladığı ve müdahalenin başlangıç aşamasında belirttiği problemlerdir.
c) Görev odaklı yaklaşım, yüksek düzeyde yapılandırılmış şekilde geliştirilmiştir. Görev odaklı sosyal hizmet müdahalesi bu özellik neticesinde oldukça spesifik prosedürleri içermektedir.
d) Müdahale zaman açısından sınırlandırılmıştır. Bu zaman sınırı müdahale başında belirlenerek uzman tarafından müracaatçı ile paylaşılmaktadır. Genel olarak 6 ve 12 hafta arası sürecek kısa dönemli bir müdahale planlanmaktadır. Bazı durumlarda bu aralığın uzatılması söz konusu olabilmektedir.
e) Yaklaşım, teorik olarak kısıtlanmamış yani oldukça açık bir şekilde geliştirilmiştir. Diğer bir deyişle başka uygulamalara kolayca uyumlanabilir veya diğer uygulamalara geçilmeden önce basit uygulanabilirliği sayesinde müracaatçının özgüveninin artırılması amaçlı kullanılabilmektedir.
f) Yaklaşıma göre değişim, belirlenen görevlerin yerine getirilmesiyle gerçekleşmektedir.
g) Yaklaşım "şimdi ve burada" odağında uygulanmaktadır. Kısa süreli ve belirli problemlere yönelik bir model olması sebebiyle müracaatçı geçmiş yaşamından söz etse bile önemli olan problemin kökeni ve çözümüdür.
h) Görev odaklı yaklaşım, deneysel bir süreçle ortaya çıkmıştır. Bu noktada öncelikle uygulama ve müdahalelerden elde edilen bulgular ile araştırılabilir ve sınanabilir kavramlar geliştirilmiştir. Ek

olarak yaklaşım test edilmiş ve yararlı olduğu ortaya konmuş, bu doğrultuda vaka sonuçlarını değerlendirebilmek için gerekli adımları içeren prosedürler belirlenmiştir.

i) Yaklaşım, kültürel anlamda çeşitlilik gösteren müracaatçı gruplarına da uygun olarak geliştirilmiştir.

1.3. Görev Odaklı Sosyal Hizmet Müdahalesinin Aşamaları

Görev odaklı yaklaşım temelde üç aşamaya dayanmaktadır. Bunları başlangıç aşaması, orta dönem ve sonlandırma aşaması olarak sıralamak mümkündür. Başlangıç aşaması genellikle rolleri, amaçları belirlemeyi, zaman sınırının ve müdahale prosedürünün müracaatçıya açıklanmasını içermektedir. Aynı zamanda bu aşamada gerekli bilgilerin toplanarak problemlerin tanımlanması, önceliğe göre sıralanması ve hedef problemlerin seçilerek detaylı tanımı yapılmaktadır. Tüm bu eylemlerin müdahale süreci başlamadan yapılması gerekmektedir. Yaklaşımın geliştiricileri tarafından bu aşamaya bir veya iki görüşmenin ayrılması uygun görülmüştür. Orta dönem tam olarak görev planlama ve bunları uygulamadan oluşmaktadır. Müracaatçı görevlerini tamamlayana kadar (belirlenen zaman sınırı çerçevesinde) orta dönem sürmektedir. Son aşama sonlandırma dönemini oluşturur ve yaklaşımın geliştiricileri tarafından bir görüşme ayrılmıştır. Bu aşamada uzman ve müracaatçı tüm süreç hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Başarıyla tamamlanan görevler ve olası başarısızlıklar belirlenerek özellikle güçlü yönlere vurguyla müracaatçının güçlendirilmesi sağlanmaktadır. Son olarak müracaatçının müdahaleden sonraki yaşamında da baş etme kapasitesini ve farkındalığını artırma amaçlı bağlamsal bir analiz yapılmaktadır (Ramos ve Tolson, 2016). Ayrıntılı bilgi Tablo 1'de verilmiştir:

Aşamalar	**Amaç ve İçerik**
Hazırlık ve Başlangıç Aşaması (1 veya 2 oturum)	Sosyal hizmet müdahalesine yönelik gerekçe(ler) tespit edilir
- Problemlerin belirlenmesi ve detaylandırılması	Müracaatçının problem olarak algıladığı durumların tespiti yapılır ve bağlamı incelenir
- Problemlerin önceliğe göre sıralanması	Hedef problemler seçilir genellikle en fazla üç problem hedef olarak alınır
- Amaçların ve zaman sınırının belirlenmesi	İfade edilmiş problemlere yönelik amaçlar ortaya konur ve sürecin uzunluğu planlanır
- Tüm uygulama planını içeren hizmet sözleşmesi yapılması	Problemlerin, amaçların, görevlerin ve zaman sınırının belirtildiği bir hizmet sözleşmesi yapılır
Orta Dönem (Görevlerin tamamlanma süreci kadar oturumlar sürer)	Müdahale içi ve dışı görevler geliştirilir ve uygulanır
- Görevlerin yerine getirilmesi	Belirlenen hedef problemlere yönelik görevler (görüşme sırasında veya dışında olabilir) tamamlanır, süreçte karşılaşılan engeller olursa görüşmelerde bunlara odaklanılır ve tamamlanana

	kadar orta dönem sürer (gerekli durumlarda süreç uzatılabilir)
Sonlandırma **(Genellikle 1 oturum)**	Belirlenen problemler, onlara yönelik oluşturulan amaçlar ve uygulanan görevler gözden geçirilir
- Müracaatçının başarılarına odaklanılması	Görevlerin yerine getirilmesi sürecinde müracaatçının yaptığı başarılı işlere odaklanılarak güçlendirilmesi hedef alınır
- Bağlamsal bir analiz yapılması	Belirli problemlere odaklanılsa da müracaatçının tüm yaşamı açısından baş etme stratejileri önemlidir. Sonlandırma aşamasında sürecin analizi yapılarak bu strateji kapasiteleri artırılmaya çalışılır

Kaynak: Reid ve Epstein (1972), Polat Uluocak (2011), Teater (2014).

2. Yaşlılarla Çalışma ve Görev Odaklı Sosyal Hizmet

Naleppa ve Reid (1998) hem literatürde hem de vaka yönetimi sistemlerinde yaşlılara yönelik klinik uygulamalara çok az önem ve yer verildiğini belirtmişlerdir. Yaşlılık döneminde ortaya çıkan sorunlarla yüzleşen yaşlı bireyler ve çevreleri sosyal hizmet müdahalesine ihtiyaç duyabilmektedir. Bu doğrultuda gerontolojik çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken bazı görüşme prensipleri mevcuttur (Edelstein vd., 2000; Naleppa ve Reid, 2003):

Yaşlanma ve işlevsellik klinik ortamlarda doğrusal olarak ilişkili sayılmamalıdır: Tek başına yaş değişkeni, bir kişinin işlevselliği veya hastalığa yatkınlığının kesin belirleyicisi değildir. Kronolojik yaşlılık yerine görüşmelerde işlevsel yaşlılığa odaklanılmalıdır. Çünkü işlevsel yaşlanma, bireylerin günlük yaşam aktiviteleri gibi fonksiyonel ihtiyaçlarını yerine getirme kapasitelerini belirtmektedir. Görev odaklı sosyal hizmet müdahalesi bu işlevsel yaşlanmaya yönelik görevlerin gerçekleştirilmesiyle aktif yaşlanmayı sağlamayı amaçlamaktadır.

Uzman, müracaatçısına özet bir değerlendirme sunmalıdır: Yaşlılık dönemindeki bireyler, uzun süreli müdahale ve değerlendirme süreçlerinde bitkinlik ve konsantrasyon kaybı yaşayabilmektedir. Bu sebeple yaşlı bireyler için kısa süreli müdahale ve değerlendirmeler daha uygundur. Görev odaklı sosyal hizmet planlanmış zaman kısalığı özelliği ve başlangıç aşamasına maksimum iki oturum ayrılmasından dolayı yaşlılara yönelik klinik müdahalelerde uygun bir yaklaşımdır.

Yapılan değerlendirmeler, müdahale tavsiyesinin yanı sıra müracaatçının güçlü ve zayıf yönlerini de içermelidir: Uzmanın kısa değerlendirmeleri müdahaleye giden ilk adımdır. Değerlendirme sürecinde edinilecek müracaatçıya yönelik bilgiler, uzmanın en uygun müdahale planını oluşturması konusunda etkili olabilmektedir. Bu değerlendirmeler müracaatçının benzersiz karakteristik özelliklerini ve yeteneklerini içermenin yanı sıra güçlü ve zayıf yönlerine vurgu yapmalıdır. Görev odaklı yaklaşım güçlü yönlere odaklanma ve güçlendirme özelliği kapsamında yaşlı bireyle çalışmanın bu prensibi ile yakından ilişki kurmaktadır.

Birden çok yaklaşımın kullanılması yaşlılarla çalışırken en uygun yöntemdir: Yaşlı bireylere müdahalenin daha verimli olması için tek bir müdahale yaklaşımı yerine birden çok yaklaşım kullanılmalıdır. Örneğin yaşlı bireylerle çalışma yürütülürken aileleri ile veya bakım verenleri ile de mezzo düzeyde çalışmalar yapılabilir, ek olarak yaşlıların tedavi altında olması durumunda biyopsikososyal yaklaşım gereği müdahaleler de uygulanabilmektedir.

Görev odaklı yaklaşım, eklektik yapısı ve diğer uygulamalar ile rahatça uygulanabilirliği sayesinde yaşlı bireylere uygulanan diğer müdahale yaklaşımlarına ek olarak uygulanabilir.

Yaşlı bireylere sorunlarıyla ilgili belirlenecek görevler yoluyla müdahale etmek; yeterliliklerinin sürdürülebilirliği ve yaşamlarının önceki süreçlerindeki işlevselliklerine yaklaştırılmaları açısından önemlidir. Bu noktada görev odaklı yaklaşımın uygulanması, yaşlı bireylerin kişisel sorunlarını kolayca ifade etmesini sağlamakta ve yaşamının geri kalanındaki problem çözme ve başa çıkma stratejilerini geliştirerek özgüven ve öz saygı duygularını artırmaktadır (McDonald, 2015). Yaşlı bireyler ile görev odaklı yaklaşımın araştırıldığı çalışmalar az sayıda dahi olsa literatürde mevcuttur (Dierking vd., 1980; Kaufman vd., 2000; Naleppa ve Reid, 1998, 2003). Bu çalışmalar, görev merkezli vaka yönetiminin yaşlı bireyler ve onların aileleri ile çalışırken oldukça yararlı sonuçlar yarattığını ortaya koymuştur (Naleppa, 2003). Yaşlılarla çalışırken görev odaklı yaklaşım aşamalarının uygulanışı aşağıda verilmiştir (Naleppa ve Reid, 2003):

Başlangıç aşamasındaki hazırlık döneminde yaşlı bireyler ile gerçekleştirilen ilk görüşmeler güven kazanmaya dayalıdır. Ek olarak yapılan ilk değerlendirmeler uzmanın; bulunduğu kurumun yaşlı bireylerle çalışmaya uygunluğunu belirlemesini ve aileleriyle, bakım verenleriyle veya diğer kurumlarla iletişim kurma ihtiyacını tespit etmesini sağlamaktadır. Yaşlı bireyler açısından tedavilerini tamamlayıcı müdahaleler ve birbirini izleyen hızlı görüşmeler yararlı olmaktadır. Yaşlı bireylerle görüşmeler her zaman yüz yüze yapılmayabilir (görüşmeler ev ziyaretiyle yapılabilir) bu sebeple ilk görüşmeden önce telefonla konuşmak önemli bir husus olarak görülmektedir. Uzman ve yaşlı birey ilk kontak kurduklarında yaşlı birey uzmanın rolünü veya ondan ne beklemesi gerektiğini bilmemesi mümkündür. Bazı yaşlılar tüm kontrolün kendinde olmasını isterken bazıları daha az görevin altına girmek isteyebilir, bu durumda önemli olan yaşlının "müracaatçı" olmayı kabul etmesidir. Müracaatçının, müdahalenin tüm süreçlerine aktif katılımı için, uzmanın kendini, rolünü açık bir şekilde açıklaması müracaatçının kimler tarafından neler yapılabileceğini ve neden müdahale gerektiğini bilmesi önemli bir husustur. Eğer aileler, eşler veya bakım verenler bu aşamada yaşlı ile birlikteyse onların da bu bilgileri edinmesi gerekmektedir. Uzman yeterli bilgiyi sağladıktan sonra yaşlı ile çalışırken görev odaklı yaklaşımı kullanmayı uygun görebilmektedir.

Görev odaklı müdahaleyi planlamanın en önemli noktası problemleri tanımlamaktır. Yaşlı bireylerin yanında bakım verenlerinden ya da aile üyelerinden biri olmadan uzman ile birebir görüşmesi, problemlerini özgürce ifade edebilmesi açısından oldukça önemlidir. Uzman ile yaşlının tanışma türüne göre kurumsal bilgilerden veya bakım verenlerden de bilgi sağlanabilmektedir. Yaşlı bireylerin problemleri belirlendikten sonra çoklu bir değerlendirme yapılması gerekebilmektedir. Örneğin yaşlı hem finansal hem psikolojik hem fiziksel problemleri ile ilgili sorunlarını belirtebilir, bu durumda tüm sorunlar detaylandırılmalı ve öncelik sırasına yaşlı ile birlikte konulmalıdır. Görev odaklı yaklaşımda müracaatçıların görevleri gerçekleştirmesi temel olsa da özellikle uzmanın kolaylaştırıcılık rolü yaşlı bireylerle çalışırken daha çok ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireylerin öncelik sırasına göre hedef problemler olarak seçilen durumları için uzman, birçok farklı kurumla iş birliği için iletişime geçmektedir. Örneğin yaşlı bireyin beslenme ile ilgili problemlerinde ilgili kamu kuruluşlarının diyetisyenlerine ulaşmak gerekirken, fizyolojik problemlerde sağlık çalışanları ile koordineli çalışmak gerekebilmektedir. Kurumsal ortaklıkların dışında aile bireyleri veya diğer bakım verenlerle iş birliği olasılığı da yüksektir. Başlangıç aşamasının son adımı olarak da problemlerin, amaçların ve görevlerin açıkça belirtildiği müdahale planını içeren hizmet sözleşmesi hazırlanmaktadır.

Orta dönemde uzman ve müracaatçı başlangıç aşamasında belirlenen amaçlar için direkt olarak aksiyon almaktadırlar. Bu amaçlar, yaşlı bireylerin problemlerini çözmeye yönelik olarak belirlenmiş görevler ile yerine getirilmektedir. Orta dönem; görev oluşturma, seçme ve üzerinde anlaşmaya varma, görevlerin nasıl yapılacağını planlama, potansiyel engelleri gözden geçirme, görevleri uygulama ve yeniden gözden geçirme, karşılaşılan engelleri analiz etme ve başarısız görevleri gözden geçirme adımlarını içerir. Bu dönemin uzunluğu, yüzleşilen sorunların türüne ve müdahale sürecinde iş birliği yapılması gereken düzeylere göre belirlenmektedir. Ayrıca

yaşlının mental durumu da müdahalenin seyrini etkileyen faktörlerdendir. Buna göre yaşlının aşırı hassas olduğu dönemlerde veya başlangıç aşamasında belirlenen aile üyeleri veya bakım verenlerle çalışma durumlarında süreç uzayabilmektedir. Görev odaklı müdahalenin uygulandığı vakalarda bu duruma, yaşlının aktif olduğu ve görevlerin yerine getirilmeye başlandığı dönemlerde daha nadir rastlandığı belirtilmiştir (Naleppa, 1998). Her halükarda başlangıç döneminde belirlenmiş amaçlara yönelik görevlerin sırayla yerine getirilmesi ve müdahalenin kısa süreli olarak kalması yaşlı bireye yarar sağlamaktadır. Kısaca yaşlı bireylerle çalışırken izlenecek orta dönem adımları şunlardır: İlk olarak yaşlı birey ve uzmanın aktif katılımı ile görevler formüle edilir, bu noktada kolaylaştırıcılık açısından görevler alt dallara bölünebilir. Hangi görevi kimin yerine getireceği üzerinde bir anlaşma yapılır, tüm alternatifler belirlenir ve geliştirilen plan oturumlar arası uygulanmaya başlanır. Uygulamalar esnasındaki görüşmelerde yaşanabilecek bir diğer etkinlik, potansiyel engellerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Buna göre bir analiz yapılır, görev somut şekilde işleyebilir hale gelirse tamamlanmaya başlanır, gelmez ise belirlenen alternatifler göz önünde bulundurulur. Bu dönemde maksimum üç görev olarak seçilerek ve optimum şekilde fayda ve işlev kazanımı sağlanmaya çalışılır. Tüm bunlar yürütülür iken yaşlı bireye zaman limiti hatırlatılarak daha motive ve hızlı olmasını sağlamak amaçlanır.

Görev odaklı sosyal hizmet müdahalesinin son aşaması hizmetin sona ermesine odaklanır. Ayrıca bu dönem, yaşlı bireylerin problem çözme becerilerini hayatlarının geneline yaymalarına ve ulaşılan hedefleri sürdürmelerine yardımcı olmalıdır. Modelin son aşaması görevleri ve sorun durumunu değerlendirme, başarıları pekiştirme, problem çözme becerilerini gözden geçirme ve müracaatçının gelecek planlarını tartışma adımlarını içerir. Özellikle başarıları pekiştirme adımı yaşlı bireylerin işlevselliklerini hatırlamaları açısından ve gelecek planlarını tartışma adımı da farkındalığının artması açısından önemli olarak nitelendirilebilir.

Tüm bu aşamaların uygulanışı esnasından karşılaşılabilecek ihmal ve istismar durumları, bakım ve barınma eksiklikleri, sağlık problemleri veya kısa dönemli müdahalelerle çözülemeyecek ruhsal veya zihinsel problemler yaşlı bireyler bunları belirtmese dahi problem olarak alınmalı ve bunlara yönelik görev odaklı sosyal hizmet dışında ayrıca uygulama yapılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Birey yaşamı boyunca yaşlanma sürecindedir ve yaşadığı sürece yaşlılık dönemi en doğal durumdur. Birey doğası gereği yaşlı kategorisine girecekken yaşlılık da kendi doğası gereği birey yaşamında birçok soruna yol açacaktır. Bu sorunlarla karşı karşıya kalan ve profesyonel yardıma ihtiyaç duyan yaşlı bireyler bulundukları dönemin özellikleri gereği sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçı profiline uymaktadırlar. Yaşlı bireylerin zamanla zihinsel kapasitelerindeki değişim, fizyolojik yıpranma, ruhsal bitkinlik ve konsantre olmada problem yaşamaları onlarla klinik çalışma yapılırken kısa dönemli müdahaleler seçilmesine neden olmaktadır. Halihazırda klasik uzun dönem müdahalelerin yerini almaya başlayan kısa dönemli problem çözmeye yönelik yöntemlerden biri olan ve sosyal hizmet disiplini çerçevesinde gelişmiş belirli prosedürlere sahip görev odaklı yaklaşım bu noktada ön plana çıkmaktadır. Görev odaklı yaklaşım ile problemlere yönelik amaçlar geliştirip buna yönelik görevler gerçekleştirerek yaşlı bireylerin özgüven ve öz saygılarını artırmak amaçlanmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları bireyle çalışmalarında klinik açıdan kapsamlı olmaya ve bu doğrultuda kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle örnek vaka çalışmaları ve uygulanacak yaklaşımların prosedürlerini belirten kaynaklar öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı literatürde az da olsa yer almasına rağmen Türkçe kaynak kıtlığı yaşanan görev odaklı sosyal hizmet konusunun, daha önce Türkçe olarak çalışma üretilmemiş yaşlılarla müdahalede yürütülmesi açısına yönelik boşluğu doldurmaktır. Bu doğrultuda önerilebilecek hususlar mevcuttur. Görev odaklı yaklaşım geliştiricileri, yaklaşımın farklı kültürlerde de uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Türk kültüründe bu yaklaşımın uygulamaya yönelik analizi yapılmamıştır. Gelecekteki çalışmalar bu eksikliği kapatmaya yönelik olabilir. Bu tür

araştırmaya dayalı bilgilerin üretilmesi için, uygulama adımlarının araştırılabilir, yeniden düzenlenebilir ve diğer çalışmalarla karşılaştırarak analiz edilebilecek şekilde ayrıntılı tanımlanabilmesi gerekir. Bu sebeple konu hakkında daha fazla kaynak üretilebilir. Sosyal hizmet uygulamalı bir meslek olduğu için, bir sosyal hizmet araştırmacısının uygulama yeniliklerinin geliştiricisi olması gerekir. Araştırma, birçok farklı müracaatçı ile birçok farklı müdahale yöntemlerine daha fazla katılmalıdır. Yaşlı bireylere yönelik kalıp yargılar yıkılarak, yaşamın son döneminde olarak görülmelerinden ziyade aktif yaşlanmalarına odaklanarak, bu durumu destekleyici müdahaleler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akçin, M. E. ve Zengin, O. (2020). Düzensizliğin Düzeni: Kaos Kuramı ve Sosyal Hizmet. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31(3); 1307-1323. doi: 10.33417/tsh.702267

Çamur Duyan, G. (2018). Görev Merkezli Yaklaşım. V. Duyan (Ed.), Sosyal Hizmet Kuram ve Yaklaşımları içinde (Ünite 7). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Dierking, B., Brown, M. ve Fortune, A.E. (1980). Task-Centered Treatment in a Residential Facility for the Elderly: A Clinical Trail. Journal of Gerontological Social Work, 2(3); 225-240. doi: 10.1300/J083V02N03_05

Edelstein, B., Kalishy, K.D., Drozdick, L.W. ve McKee D.R. (2000). Assessment of Depression and Bereavement in Older Adults. P.A. Lichtenberg (Ed.). Handbook of Assessment in Clinical Gerontology içinde (s.11-58). New York: Wiley. 03.12.2020 tarihinde https://archive.org/ adresinden erişilmiştir.

Fassler, A. (2007). Merging Task-Centered Social Work and Motivational Interviewing in Outpatient Medication Assisted Substance Abuse Treatment: Model Development for Social Work Practice (Doktora Tezi). Virginia: Commonwealth University. 04.12.2020 tarihinde https://core.ac.uk/download/pdf/51291621.pdf adresinden erişilmiştir.

Ginsberg, L. H. (1995). Review of Generalist Practice: A Task-Centered Approach. The Journal of Sociology & Social Welfare, 22(2); 139-141.

IFSW, (2014). Report to the IFSW 2014 General Meeting on the Review of the Global Definition of Social Work. 04.12.2020 tarihinde http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/ adresinden erişildi.

Jaul, E. ve Barron, J. (2017). Age-Related Diseases and Clinical and Public Health Implications for the 85 Years Old and Over Population. Frontiers in Public Health, 5; 335. doi: 10.3389/fpubh.2017.00335

Kaufman, A., V., Scogin, F. R., Malone-Beach, E. E., Baumhover, L. A. ve McKendree-Smith, N. (2000). Home-Delivered Mental Health Services For Aged Rural Home Health Care Recipients. Journal of Applied Gerontology, 19(4); 460-475. doi: 10.1177/073346480001900406

Kurt,G., Yücel Beyaztaş, F. ve Erkol, Z. (2010). Yaşlıların Sorunları ve Yaşam Memnuniyeti. Adli Tıp Dergisi, 24(2); 32-39.

Lueckenotte, A.G. (2000). Overview of Gerontologic Nursing. Theories of Aging. Gerontologic Nursing (2. Baskı) içinde (s. 1-19). St. Louis: Mosby.

McDonald, A. (2015). Social Work With Older People. Polity Press, Cambridge:UK.

Naleppa, M. J., ve Reid, W. J. (1998). Task-Centered Case Management For The Elderly: Developing a Practice Model. Research on Social Work Practice, 8; 63-85. doi: 10.1177/104973159800800106

Naleppa, M. J., ve Reid, W. J. (2003). Gerontological Social Work : A Task-Centered Approach. New York: Columbia University Press.

Naleppa, M.J. (2003). Gerontological Social Work and Case Management. B. Berkman ve L. Harootyan (Ed.). Social Work and Health Care in an Aging Society: Education, Policy, Practice, and Research içinde (s. 97-122). New York: Springer Publishing Company, Inc.

Payne, M. (1997). Modern Social Work Theory (2. Baskı). Chicago, IL: Lyceum Books.

Polat Uluocak, G . (2011). Görev Odaklı Yaklaşım: Sosyal Hizmet İçin Bir Uygulama Modeli. Toplum ve Sosyal Hizmet, 22(1); 133-146.

Reid, W.J. ve Epstein, L. (1972). Task-Centered Casework. New York: Columbia University Press.

Ramos, B.M. ve Tolson, E.R. (2016). The Task-Centered Model. N. Coady ve P. Lechmann (Ed.). Theoretical Perspectives for Direct Social Work Practice: A Generalist-Eclectic Approach içinde (s. 273-290). New York, NY: Springer Publishing Company, LLC.

Tolson, R. E., Reid, W.J. ve Garvin, C.D. (2003). Generalist Practice: A Task-Centered Approach. New York: Columbia University Press.

WHO. (1998). The World Health Report: 1998 - Life in The 21st Century: a Vision For All. Geneva: WHO Library Cataloguing in Publication Data. 02.12.2020 tarihinde https://www.who.int/whr/1998/en/whr98_en.pdf adresinden erişilmiştir.

SOSYAL HİZMET VE MÜZİK TERAPİSİ

SOCIAL WORK AND MUSIC THERAPY

Ali Fuat ERSOY

Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7665-6741

Kübra DOĞAN

Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6604-2682

ÖZET

İnsanı odak noktasına alan sanat ve sosyal hizmet birbiriyle yakından ilişkili alanlardır. Sanat insanlık tarihi boyunca sadece eğlence ve haz amaçlı değil aynı zamanda iletişim, etkileşim, eğitim, tedavi gibi konularda da araç olarak kullanılmıştır. Sosyal hizmet uygulamalarında da mesleğin başlangıcından itibaren kendine yer edinebilmiştir. Sanatın insanlar üzerindeki etkileri aynı zamanda sosyal hizmet uygulamalarında ulaşılmaya çalışılan hedeflerle örtüşmektedir. Sanatın yaratıcı gücünü kullanarak bireylerin fiziksel, ruhsal ve duygusal gelişimini sağlamayı amaçlayan sanat terapisi türlerinden biri olan müzik terapi de insana yardım sürecinde kullanılabilmektedir. Müzik terapisi bireylerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için müziğin ve müzik unsurlarının kullanılmasıdır. Müzik terapisinin insanların yaşamına birçok olumlu etkileri bulunmaktadır. Yapılan literatür taraması sonunda müzik terapisinin problemlerin çözümü, bireylerin sosyal işlevselliklerini kazanması, iletişim becerilerinin geliştirilmesi, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi, sosyal etkileşim seviyelerinin artması, , davranış bozukluklarının düzeltilmesi, baş etme stillerinin ve fonksiyonel savunma mekanizmalarının geliştirilmesi, stres, kaygı ve depresyonun azaltılması, fiziksel ve psikolojik iyileşmeyi kolaylaştırması, hastalıkların tedavi sürecinin hızlandırılması ve yaşam kalitesinin artması gibi olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Sosyal hizmet birey, aile, grup ve toplum için sosyal değişimi, gelişimi, uyumu ve insanların ve toplulukların güçlenmesini destekleyen, refah düzeyini ve işlevselliği artırmaya çalışan, bu yolda engellerle mücadele eden uygulama temelli bir meslek ve akademik disiplindir. Sosyal hizmet mesleğinde müzik terapisinin kullanılmasının uygulamaların daha etkili olmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Sosyal hizmet uzmanları müzik terapisi eğitimi alarak, yardım ilişkisinde müzik terapisini bir müdahale yöntemi olarak kullanabilir. Bu çalışmada sanat terapilerinden biri olan müzik terapisinin sosyal hizmet uygulamasındaki yeri ve önemini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, sanat, müzik terapisi

ABSTRACT

Art and social work focusing on people are closely related fields. Art has been used not only for entertainment and pleasure but also as a tool for communication, interaction, education and treatment throughout human history. It has also gained a place in social work practices since the beginning of the profession. The effects of art on people also coincide with the goals that are tried to be achieved in social work practices. Music therapy, which is one of the types of art therapy that aims to provide physical, spiritual and emotional development of individuals by using the creative power of art, can also be used in the process of helping people. Music therapy is the use of music and musical elements to meet the needs of individuals. Music therapy has many positive effects on people's lives. At

the end of the literature review, music therapy can solve problems, gain social functionality of individuals, improve communication skills, express feelings and thoughts, increase social interaction levels, correct behavioral disorders, improve coping styles and functional defense mechanisms, reduce stress, anxiety and depression, It has been observed that it has positive effects such as facilitating physical and psychological healing, accelerating the treatment process of diseases and increasing the quality of life. Social work is a practice-based profession and academic discipline that supports social change, development, harmony and empowerment of people and communities for the individual, family, group and society, strives to increase the level of well-being and functionality, and combat obstacles in this way. It is thought that the use of music therapy in the social work profession will make the practices more effective. Social workers can use music therapy as an intervention method in helping relationships by training in music therapy. In this study, it was aimed to evaluate the place and importance of music therapy, which is one of the art therapies, in social work practice.

Keywords: Social work, art, music therapy

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca var olan sanat sadece eğlence ve haz amaçlı değil aynı zamanda iletişim, etkileşim, eğitim, tedavi gibi konularda da araç olarak kullanılmıştır. Sanat yaşamı iyileştirme, iletişimi sağlama ve tedavi etme gibi konularda insana yardım etmektedir. Sanat sadece görünenin ifade edilmesini değil aynı zamanda derinlerde yatanın, keşfedilmemiş olanın da açığa çıkarılmasını sağlamaktadır (Sayar, 2005). Sanatın yaratıcı gücünü kullanarak bireylerin fiziksel, ruhsal ve duygusal gelişimini sağlamayı amaçlayan disiplin ise sanat terapisidir. Sanat terapisi insanların iç çatışmalarını ve sorunlarını çözmesine, yeteneklerini keşfetmesine, stresini kontrol etmesine ve iç görü kazanmasına yardımcı olduğu inancına dayanmaktadır (Coşkun, 2018). Sanat terapisi bilişsel ve duyusal motor fonksiyonlarını, benlik saygısını, öz-farkındalığı, duygusal esnekliği, iç görüyü, sosyal becerileri geliştirmek, çatışmaları azaltmak, sorunları çözmek ve toplumsal değişimi sağlamak için kullanılmaktadır (The American Art Therapy Association, 2020). Uluslararası bağlamda sanat terapileri görsel sanat terapisi, müzik terapisi, dans/hareket terapisi, intermodel terapi, psikanaliz terapi ve yaratıcı yazı ve şiir terapisi gibi başlıklar altında incelenmektedir (Öz Çelikbaş, 2019). Bu çalışmada sanat terapisi çeşitlerinden biri olan müzik terapisi ile sosyal hizmet arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

MÜZİK TERAPİSİ

Müzik insanın duygu, düşünce ve ruh halini düzen ve estetik anlayışı içerisinde yansıtan bir sanat dalıdır (Gençel, 2006). Müzik bireylerin duyguları ile yaşadığı doğrudan etkileşim ve iletişim ile hemen hemen her alanda kendine önemli bir yer edinmiştir (Nacakcı ve Canbay, 2015). İlk çağlardan bu zamana kadar birçok düşünür müziğin iyileştirici ve tedavi edici yönü olduğunu belirtmiştir (Can ve Yılmaz, 2019). İnsanlar müziği sadece iletişim kurmak için kullanmamış aynı zamanda psikolojik sorunları gidermek için yardımcı bir araç olarak görmüşlerdir (Sezer, 2011). Müzik insanlık tarihi boyunca var olmuş ve pek çok farklı alanda kullanılmıştır. Bu alanlardan biri de insanların ruhsal ve bedensel hastalıklarının tedavisinde müzik terapisi yönteminin kullanmasıdır (Gençel, 2006). Dünya Müzik Terapisi Federasyonu müzik terapisini fiziksel, sosyal, iletişimsel, duygusal, entelektüel ve ruhsal açıdan daha iyiyi yakalamak isteyen bireylerle, gruplarla, ailelerle veya topluluklarla müziğin ve öğelerinin (ses, ritim, melodi ve harmoni vs.) sağlık, eğitim ve günlük yaşam ortamlarında bir müdahale yöntemi olarak profesyonel bir biçimde kullanılması olarak tanımlamıştır (WFMT, 2011). Müzik terapisi biyolojik, psikolojik ve

sosyolojik yönleri bir bütün olarak ele alan ve merkezinde müzik olan bir yaklaşımdır. Müzik, sorunların niteliği ve çözüm yolları dikkate alınarak çeşitli şekillerde insanların yararına sunulur (Güner, 2007).

MÜZİĞİN VE MÜZİK TERAPİSİNİN ETKİLERİ

Müzik duygu ve düşünceleri seslerle anlatan ya da sesleri düzen ve estetik anlayışı içerisinde ifade eden bir sanattır. Müziğin bu özelliği ile sadece bir eğlence aracı olmadığı, insanın ruh, duygu ve düşünce dünyasını da yansıtan bir kavram olduğunun anlaşılması, müziğin insanlar üzerindeki etkileri konusunda birçok bilimsel araştırmaya olanak sağlamıştır. Müzik terapisinin bebeklerden yaşlılara kadar tüm insanlar üzerinde güçlü ve çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bebek, çocuk, ergen, yetişkin ya da yaşlı gibi her yaştan insan ve engellilik, madde bağımlılığı, fiziksel ve psikolojik hastalık gibi çok çeşitli özel durum için müzik terapisi kullanılabilmektedir. Müzik terapisinin insanlar üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda birçok olumlu etkisinin olduğu görülmektedir.

Avustralya Müzik Terapisi Derneği müzik terapisinin insanlar üzerinde zihinsel sağlığı ve refahı iyileştirme, duyguların ifade edilmesini sağlama, konuşma, iletişim ve sosyal becerileri geliştirme, özgüveni artırma, kaba ve ince motor becerilerini harekete geçirme, fiziksel gevşemeye ve ruhsal rahatlamaya yardımcı olma, konsantrasyonu artırma ve başa çıkmayı kolaylaştırma gibi faydaları olduğunu belirtmiştir (AMTA, 2007).

Müzik terapisi insanı rahatlatmakta, iç sıkıntısını azaltmakta ve semantatik hafızayı harekete geçirme becerisi ile hayalleri ortaya çıkarmaya ve çatışmaları ortadan kaldırarak düşünceleri yeniden düzenlemeye yardımcı olmaktadır (Çoban, 2005). Paul ve Ramsey (2000) müzik terapisinin koordinasyonu, hareketliliği ve fonksiyonel becerileri geliştirdiğini belirtmiştir. Çoban (2005) yaptığı bir çalışmada müzik dinleyerek ve dinlemeyerek istirahat etmeyi karşılaştırmış ve müzik dinleyerek istirahat etmenin beyinde kanlanma ve oksijenlenmeyi artırarak dikkat, hedefe yönelme, anlamlandırma ve işlek bellek gibi bilişsel fonksiyonlarda artış sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Müzik bireylerin stres ve kaygı düzeylerini azaltmakta, depresyonu önlemeye ve baş etmeye yardımcı olmaktadır (Birkan, 2014). İnsanların sinir ve endokrin sistemi üzerinde olumlu etkiler oluşturan müzik, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesini ve anlamlı tepkiler verilmesini sağlamaktadır. Anlamlı bir uğraşı olan müzik terapisi özgüveni artırmakta ve yeteneğin gelişmesini sağlamaktadır (MÜTEM, 2020).

Müzik terapisinin anne karnındaki bebekleri sakinleştirdiği ve kalp atışlarını düzene soktuğu bilinmektedir (Sarı, 2017). Yenidoğan yoğun bakım ünitelerinde müzik terapisi stres azaltma, büyümeyi hızlandırma, beslenmeye geçişi kolaylaştırma, ağrı azaltma, uykuya geçişi kolaylaştırma, oksijen saturasyonunu artırma, kalp atışlarını düzene sokma ve hastanede kalış süresini azaltma gibi olumlu değişimi sağlayıcı bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Morris ve ark. 2000; Kemper ve Danhauer 2005; Arnon ve ark. 2006; Aydın 2006; Keith ve Russell 2009; Gilad ve Arnon 2010; Standley ve Swedberg 2010).

Bireysel ya da grup çalışması olarak yapılabilen müzik terapisinin çocuklar üzerinde iletişim, dikkat, motivasyon ve davranış problemlerine çözüm sağlamada olumlu etkileri bulunmaktadır (Birkan, 2014). Müzik terapisi hiperaktif çocukların zihinsel sorunlarını çözmede de yarar sağlamaktadır (Rickson ve Warkins, 2003). Müzik terapisinin öğrenme bozukluğu olan çocuklarda duygu ve düşüncelerini ifade etme becerilerini ve sosyal etkileşim seviyelerini artırdığı görülmüştür (Toulon ve ark. 1994). Waller (2005) duygusal ve davranışsal problemleri olan öğrencilerde müzik terapisi sonrasında fiziksel, psikolojik ve bilişsel açıdan olumlu etkiler ortaya çıktığını belirtmiştir.

Müzik terapisi ergenlere kendilerini ifade edebilecekleri ve sorunların çözümünde temel becerileri kazanabilecekleri güvenli bir ortam sağlayarak benlik algısını ve özgüvenini artırmaktadır. Ergenler için birleştirici bir güç olan müzik çeşitli insanları bir araya getirerek sosyalleşmeyi de sağlamaktadır (Birkan, 2014). Müziğin

sınav kaygısını azaltmak üzerinde de olumlu etkisi bulunmaktadır. Sezer (2009) müzik desteğiyle kaygı düzeylerinin önemli oranda aza indirilebileceğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda müziğin, öğrencilerin ifade yeteneğini geliştirdiği, estetik ve yapıcı düşünme kapasitesini ve akademik performansını arttırdığı, çocuklara daha hızlı okuma-yazma yeteneği kazandırdığı ve öğrenme güçlüğü çeken çocukların eğitimlerini kolaylaştırdığı ortaya çıkmıştır (Sarı, 2017).

Otistik çocuklarla yapılan müzik terapisi uygulaması sonucunda sosyal davranışlar sergilendiği ve ilişkilerde düzelmeler meydana geldiği görülmektedir. Otistik çocukların hareket uyumlarının ve beden algılarının artmasında, dil becerilerinin gelişmesinde ve davranışların düzelmesinde müzik terapisi oldukça etkilidir (Çoban, 2005). Otistik çocuklarla yapılan başka bir çalışmada da bazen yönlendirmeli, bazen doğaçlama özellikli bir aktif müzik terapisi sonucunda çocukların dikkat davranışlarında, göz iletişimi kurmalarında ve duygusal dengeyi sağlamada önemli olumlu gelişmeler olduğu görülmüştür (Kim, Wigram ve Gold, 2008). Müzik terapisinin otizm üzerinde sosyal davranışlar sergileme, sosyal beceriler kazanma, öz bakım becerilerinde gelişme, ben farkındalığını ve koordinasyonu geliştirme, göreve olan ilginin artması, artan ilgi, artan seslendirme, sözelleştirme, jest ve mimik kullanma ve kelime anlama gibi olumlu etkileri bulunmaktadır (De Vries ve ark., 2015).

Müzik terapisinin tıbbi tedaviyle birlikte uygulanması ile birçok fiziksel ve psikolojik hastalığı iyileştirici ve tedavi sürecini hızlandırıcı etkisinin olduğu bilinmektedir. Çoban (2005) da psikolojik hastalıkların tedavisinde ilaç kullanımıyla birlikte psikoterapilerin uygulanmasının olumlu sonuçları olduğunu ifade etmiştir. Müzik terapisinin kalbin atış hızını, kan basıncını, solunun ritmini, vücut ısısını ve direncini düzenlemede olumlu etkileri bulunmaktadır (Tan, 2004). Burns ve arkadaşlarının 2001 yılında yaptıkları çalışmada müzik terapisinin kanser hastalarının immün sistemlerini ve duygularını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Akt. Akın, 2007). Müzik terapisi konfüze olmuş hastaların huzursuzluklarını azaltmakta, ruh halini iyileştirmekte ve iletişim yeteneklerini geliştirmektedir (Wilkins and Moore, 2004). MS hastalarında ise depresyon ve kaygıyı azaltmakta ve yaşam kalitesini artırmaktadır (Schmid ve Aldridge, 2004). Bunların yanı sıra müzikle tedavi sosyal ilişkilerin geliştirilmesi, kendine güvenin yeniden kazandırılması, fiziksel egzersizler ve motor kontrol konsantrasyonun arttırılması için psikiyatri hastanelerindeki programların bir öğesi olmuştur (Kara, 2014).

Resim 1: Hastalarla Müzik Terapisi (Sakarya Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 2019)

Müzik terapisinde dikkatin yönünü değiştirme, hayal kurma gibi tekniklerin kullanılması panik atak ve bunaltı ataklarının daha az yaşanmasını ve yaşandığında ise süresinin kısalmasını sağlamaktadır. Şizofreni hastaları ile gerçekleştirilen bir çalışmada, hastaların müzik terapisi sürecinde göz temaslarının, motivasyonlarının, sohbete katılımlarının, kendilerini ifade edebilmelerinin ve kendi başlarına becerilerinin arttığı görülmüştür (Çoban, 2005).

Yapılan çalışmalarla müzik terapisinin yaşlılara da birçok olumlu etkisinin olduğu görülmektedir. Lou (2001) müzik terapisinin yaşlı hastaların uykuya dalma süresini kısalttığını, uyku kalitesini arttırdığını ve uyku süresini uzattığını belirtmiştir. Sarıkaya ve Oğuz (2016) yaptıkları yaşlılara müzik dinleterek yaptıkları müzik terapisi uygulamasında uyku kalitesinin arttığını belirtmişlerdir. Huzurevinde kalan yaşlılara uygulanan müzik terapisi sonrası yaşlıların müzik terapisini bir etkinlik olarak algıladıkları ve memnun kaldıkları görülmüştür. Müzik terapisi yaşlıların yalnızlık düzeyini de azaltmıştır (Kurt, 2014).

Resim 2: Yaşlılarla Müzik Terapisi (A-Dora Huzur Evi, 2020)

Müzik terapisi madde bağımlılarıyla birlikte de kullanılabilmekte ve etkili sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Müzik madde bağımlılarında paylaşım duygusunu ve sözel olmayan iletişimi artırmaktadır (Silverman, 2003). Madde bağımlılığı tedavisi ya da rehabilitasyonu sonrası bireyin tekrar madde kullanımına yönelmesini engellemede günlük yaşama dönüşü daha başarılı ve sakin bir geçişi daha olanaklı kılan müzik terapisinin katkısı bulunmaktadır. Müzik terapisi madde bağımlılığının erken safhalarında uygulandığında bağımlılığın altında yatan duygu ve düşünceleri ortaya çıkarmaya, yoksunluğu yönetmeye, yeni baş etme becerileri geliştirmeye ve insanlarla ilişkileri düzeltmeye yardımcı olmaktadır. Madde bağımlılarında müzik terapisi sonrası mutluluk, sevinç ve zevk

alma duyguları artmakta ve üzüntü, suçluluk, güvensizlik duyguları azalmaktadır (Çoban, 2005). Silverman (2003)'da yaptığı çalışmasında müzik terapisinin madde kullanımı dürtüsünü ve bırakamama korkusunu azalttığı, gevşemeyi sağladığı, yüzleşmeyi, tahammülü ve uyumu artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Geniş kitlelere hitap edebilme gücüne sahip olan müziğin toplumlar üzerinde önemli etkileri de bulunmaktadır. Müzik toplumların gelişmesinde, değişmesinde, yeni şeyler öğrenmesinde ve bazı olaylara karşı farkındalık kazanmasında önemli bir etkendir (Nacakcı ve Albay, 2015).

SOSYAL HİZMET VE MÜZİK TERAPİSİ

Sosyal hizmetin kavramsal olarak anlamı kesin olarak belirtilemese de sosyal bir varlık olan insana hizmet etmek olarak yorumlanabilir. Sosyal hizmet yeni sayılabilecek bir meslek olmasına rağmen uygulamalarıyla insanlık tarihi kadar geçmişe dayanmaktadır. Toplum içerisinde yaşam sürülen hemen hemen her yerde insanlar sorun yaşayan insanlara yardımcı olmayı, sorunları çözmeyi ve onları toplum içinde korumayı vicdani bir sorumluluk olarak yüklenmişlerdir. Yaşanan toplumsal değişimlerle birlikte gelen sosyal sorunlarla mücadelede, insanların gönüllü olarak yaptıkları çalışmaların yerine alanla ilgili eğitim almış meslek elemanlarının profesyonel çalışmalar yapması gerektiği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır (Şeker, 2012). Sosyal hizmet, herkesin toplumdaki hizmet ve olanaklardan eşit olarak yararlanması gerektiği inancından ortaya çıkmış ve toplumsal rahatsızlıkları önlemek, insanlar arası sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmak, insanların toplumun olanakları oranında refaha ulaşmasını sağlamak gibi amaçlara yönelmiştir (Kongar 2007). Sosyal sorunlara çözüm arayışı ile başlayan ve yaşanan hızlı sosyal değişimler nedeniyle daha da fazla ihtiyaç duyulan bir meslek haline gelmiştir. Uluslararası Sosyal Hizmet Çalışanları Federasyonu tarafından sosyal değişimi, gelişimi ve uyumu sağlayan, insanların güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesini teşvik eden uygulamaya dayalı bir meslek olarak tanımlamıştır (IFSW, 2014).

Sosyal hizmet mikro(birey), mezzo (aile, grup) ve makro (toplum) düzeyde müdahalede bulunan bir meslektir (Apak, 2019). Sosyal hizmet her kesimden insana hitap etse de özellikle dezavantajlı konumda bulunan, sosyal ve ekonomik adaletsizliğe, ayrımcılığa ve baskıya maruz kalan kesimlere öncelik vermektedir. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar, zihinsel ve fiziksel engelliler, kronik, akut ya da ölümcül hastalar, hükümlüler, yoksullar, göçmenler, sığınmacılar, mülteciler, bağımlılar ve LGBT bireyler mesleğin hizmet verdiği kişilere örnek olarak gösterilebilir. Sosyal hizmet zamanla kendi içerisinde uzmanlaşmış ve birçok farklı alana ayrılmıştır (Şeker, 2012). Bu uzmanlık alanlarına aile ve toplum, çocuk, gençlik, kadın, engelli, yaşlı, şehit yakınları ve gaziler, göçmen, mülteci ve sığınmacılar, adli sosyal hizmet, tıbbi sosyal hizmet, okul sosyal hizmeti, madde bağımlılığı gibi alanlar örnek verilebilir.

Sanatın ve bir alt dalı olan müziğin insanlar üzerinde birçok olumlu etkisi olduğu bilinmektedir. Sanatın sosyal hizmet uygulamalarında kullanılması, uygulamaların etkisini, sonuca ulaşmasını ve verimliliğini artırmaktadır. Malchiodi (2007) yaratıcı süreci ve sanatı kullanmanın duygusal çatışmaları çözümlemeyi sağladığını, yaratıcı düşünmeyi mümkün kıldığını, problem çözme becerilerini geliştirdiğini, sosyal beceriyi ve farkındalığı artırdığını, savunma mekanizmalarını geliştirdiğini, benlik saygısını artırdığını, anksiyeteyi azalttığını belirtmiştir. Sanat terapilerinden biri olan müzik terapisinde bireylerin, ailelerin, grupların ya da toplumların bilişsel, fiziksel, zihinsel ve sosyal ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak, değerlendirmek ve karşılamak için müzikten ve ögelerinden yararlanılmaktadır. Müzik terapisinin insanlar üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında sosyal hizmet uygulamalarında kullanılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları müzik terapisi eğitimi alarak sosyal hizmet uygulamasında terapötik ilişkisi içerisinde bireylerin duygusal, bilişsel, fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını ifade edilebilmesi için müzik terapisini kullanabilir.

Sosyal hizmet uzmanları müracaatçıların ihtiyaçlarını ve güçlerini değerlendirmeyi müzik terapisinin duygu ve düşünceleri ifade etmeyi sağlama özelliğinden yaralanarak yapabilir. Uygulama aşamasında ise müzik terapisi ile

müracaatçıların problemlerin çözümü, baş etme kapasitelerinin artırılması, savunma mekanizmalarının geliştirilmesi, sosyal işlevselliğin sağlanması, iletişim becerilerinin geliştirilmesi gibi hedefleri gerçekleştirmek için müzik terapisini bir araç olarak kullanabilir. İnsanlar üzerinde birçok olumlu etkisi bulunan müzik terapisinin, hastanelerde, psikiyatri merkezlerinde, engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde, alkol ve madde bağımlılığı tedavi merkezlerinde, evde bakım hizmetlerinde, huzur evlerinde, kadın sığınma evlerinde, gençlik merkezlerinde, eğitim kurumlarında ve diğer sosyal hizmet uygulama alanlarında kullanılması sosyal hizmet uygulamalarının daha etkili olmasını sağlayacaktır.

Müziğin çocuklar ve gençler üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında sosyal hizmetin çocuklarla çalıştığı her alanda müzik terapisine yer verilebilir. Örneğin; öğrencilerin akademik performansını yükseltmek, stresini ve sınav kaygısını azaltmak, sosyal iletişim ve etkileşim becerileri kazandırmak gibi olumlu etkileri olan müzik terapisi okullarda kullanılabilir (Sezer, 2009; Birkan, 2014; Sarı, 2017). Gençlerin kendilerine ya da başkalarına karşı farkındalık kazanmasını sağlamak, benlik saygısını artırmak, sosyalleşmelerini sağlamak ve çevresiyle olumlu ilişkiler geliştirmesini sağlamak amacıyla Gençlik Merkezlerinde kullanılabilir. Aynı şekilde Sevgi Evleri'nde, Çocuk Evleri'nde ya da Özel Kreş, Gündüz Bakımevleri'nde de müzik terapisi uygulanabilir.

Literatür taraması sonucunda müzik terapisinin engelli bireylerde duygusal dengeyi sağlama, beden algısını artırma, dil becerilerini geliştirme, hareket uyumlarını artırma, dikkat davranışlarını geliştirme, göz teması kurmayı artırma gibi olumlu etkileri olduğu görülmüştür (Çoban, 2005; Kim, Wigram ve Gold, 2008; De Vries ve ark., 2015). Sosyal hizmet uzmanları müzik terapisini Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde kullanarak çalışmalarından daha etkili sonuç elde edebilir.

Müzik terapisinin hastalarda fiziksel ve psikolojik iyileştirici bir etkisinin olduğu, depresyonu ve kaygıyı azalttığı, motivasyonu artırdığı, kendine güveni yeniden kazandırdığı, tedavi sürecini hızlandırdığı görülmüştür (Schmid ve Aldridge, 2004; Tan, 2004; Wilkins and Moore, 2004; Çoban, 2005; Akın, 2007; Kara, 2014). Tıbbi sosyal hizmet kapsamında sosyal hizmet uzmanları hastane ya da toplum ve ruh sağlığı merkezleri gibi sağlık kuruluşlarında müzik terapisi uygulaması yapabilir.

Yapılan çalışmalarda müzik terapisinin yaşlılara yalnızlık düzeyini azaltma, sosyalleşmeyi sağlama, uykuya dalma süresini kısaltma, uyku kalitesini ve süresini artırma gibi olumlu etkileri olduğu görülmüştür(Lou, 2001; Kurt, 2014; Sarıkaya ve Oğuz, 2016). Sosyal hizmet uzmanları Huzurevlerinde, Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde ya da Evde Bakım Hizmetlerinde müzik terapisini kullanabilir.

Türkiye'de müzik terapisti olmak için Sağlık Bakanlığı tarafından onaylanmış 105 saat teorik, 100 saat uygulama olmak üzere toplam 205 saat dersten oluşan eğitim programını tamamlamak ya da müzik terapisi alanında yüksek lisans veya doktora programını bitirmek gereklidir. Sertifikalı müzik terapisi eğitim programlarına "Sağlık Meslek mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik" ekinde sayılan sağlık meslek mensupları katılabilir. Doktor, hemşire, psikolog, fizyoterapist, dil ve konuşma terapisti, çocuk gelişimcisi, sosyal hizmet uzmanı eğitim programlarına katılabilecek sağlık meslek mensuplarına örnek olarak gösterilebilir. Hastaneler, dal merkezleri, sağlık bilimleri fakülteleri, terapi merkezleri ve özel sağlık kurumları müzik terapistlerinin çalıştığı alanlardandır (UMTED, 2020). Müzik terapisinin tanıtılması, geliştirilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması ve eğitim, sağlık, rehabilitasyon, iletişim ve sosyal hizmetler gibi uygulama alanlarında daha fazla etkin olmasını sağlamak amacıyla dernekler kurulmuştur. Sanat Psikoterapileri Derneği, Uygulamalı Müzik Terapileri Derneği, Müzik Terapi Derneği ülkemizde kurulan müzik terapisi derneklerine örnek olarak gösterilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müzik terapisi insanlara yardım sürecinde müziğin ve unsurlarının kullanılmasıdır. Bebek, çocuk, ergen, yetişkin ya da yaşlı gibi her yaştan insan ve engellilik, madde bağımlılığı, hastalık gibi çok çeşitli özel durum için kullanılabilmektedir. Sosyal hizmette de her yaştan ve her ihtiyaç grubundan kişiler sosyal hizmet müracaatçısı olabilir. Sosyal hizmet müracaatçıları da aynı zamanda müzik terapisi uygulanabilecek kişiler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda müzik terapisinin insanlara sağladığı faydalar ve olumlu etkileri ile sosyal hizmetin ulaşmaya çalıştığı hedefler arasında ortaklıklar bulunmaktadır. Sosyal hizmet mesleğinde müzik terapisinin kullanılması uygulamaların daha etkili olmasını sağlayacaktır. Yapılan literatür taraması sonucunda müzik terapisinin sosyal hizmet müracaatçıları için problemlerin çözümü, bireylerin sosyal işlevselliklerini kazanması, iletişim becerilerinin geliştirilmesi, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi, sosyal etkileşim seviyelerinin artması, bireylerin refah seviyelerine ulaşması, davranış bozukluklarının düzeltilmesi, baş etme stillerinin ve fonksiyonel savunma mekanizmalarının geliştirilmesi, stres, kaygı ve depresyonun azaltılması, fiziksel ve psikolojik iyileşmenin sağlanması, hastalıkların tedavi sürecinin hızlandırılması ve yaşam kalitesinin artması gibi olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Müzik terapisinin sağlamış olduğu bu olumlu etkiler aynı zamanda sosyal hizmet mesleğinin ulaşmaya çalıştığı hedefler arasında yer almaktadır. Sosyal hizmet uzmanları hedeflerine ulaşmak için yardımcı olabilecek müzik terapisini bir müdahale yöntemi olarak kullanması hem sosyal hizmet hem de sosyal hizmet müracaatçıları için faydalı olacaktır. Bu doğrultuda ülkemizde müzik terapisi tanıtılmalı, geliştirilmeli ve kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Bu alanda eğitimler verilmeli, uygulayıcılar yetiştirilmeli ve yetkinleştirilmelidir. Sosyal hizmet uzmanlarına ve müracaatçılarına katkı sağlayabilecek müzik terapisinin sosyal hizmet uygulamalarında bir müdahale yöntemi olarak kullanılması faydalı olacaktır. Sosyal hizmet mesleğinde de müzik terapisine yer verilmesi ve uygulamalarda kullanımının artırılabilmesi için akademik çalışmalar ve araştırmalar yapılmalı, üniversitelerde eğitim programlarına dahil edilmelidir.

KAYNAKÇA

A-Dora Huzur Evi (2020). Müzik Terapi. https://www.adorahuzurevi.com/muzikle-terapi/ Erişim Tarihi: 20.04.2020

AMTA (2007). How can music therapy help? https://www.austmta.org.au/content/what-music-therapy Erişim Tarihi: 21.04.2021

Akın, E. (2007). Mekanik Ventilatör Desteğinde Olan Hastalarda Müzik Terapinin Anksiyetenin Fizyolojik Belirtilerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Amerikan Müzik Terapi Birliği (2020). What is Music Therapy? https://www.musictherapy.org/about/musictherapy/ Erişim Tarihi: 01.04.2020

The American Art Therapy Association (2020). Definition of Art Therapy. https://www.arttherapy.org/upload/2017_DefinitionofProfession.pdf Erişim Tarihi: 10.04.2020

Arnon, S., Shapsa, A,. Forman, L, Regev, R., Bauer, S, Litmanovitz, I. ve Dolfin, T. (2006). Live Music İs Beneficial To Preterm İnfants İn The Neonatal İntensive Care Unit Environment. Birth, 33(2), 131-136.

Aydın, D. (2006). Yenidoğan Yoğun Bakım Ünitesinde Yatan Pretermlere Dinletilen Klasik Müziğin, Bebeklerin Stres Belirtileri, Büyümesi, Oksijen Saturasyon Düzeyi Ve Hastanede Kalış Süresine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

BAMT (2020). Working With Children, Young People And Their Families. https://www.bamt.org/music-therapy/what-is-music-therapy/children-and-young-people.html Erişim Tarihi: 10.04.2020

Birkan, I. (2014). Müzikle Tedavi, Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları. Ankara Akupunktur ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi, 2(1), 37-49.

Burns, S.J., Harbuz, M.S., Hucklebridge, F. ve Bunt, L. (2001). A Pilot Study İnto The Therapeutic Effects Of Music Therapy At A Cancer Help Centre. AlternativeTherapies in Health and Medicine, 7(1), 48-56.

Can, Ü., Yılmaz, B. (2019). Türkiye'de Müzik Terapi Konusunda Oluşturulmuş Bilimsel Yayınların İncelenmesi. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 12(27), 794-812.

Coşkun, B. (2018). Bir Bilimsel Disiplin Olarak Sanat Terapisi. The Journal Of Turkish Family Physician, 09(3), 93-96.

Çoban A. (2005). Müzik Terapi, Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi. İstanbul: Timaş Yayınları.

De Vries, D., Beck, T., Stacey, B., Winslow, K. and Meines, K. (2015). Music as a Therapeutic Intervention with Autism: A Systematic Review of the Literature. Therapeuric Recreation Journal, 49 (3), 220-237.

Gençel Ö. (2006). Müzikle Tedavi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 14(2), 697-706.

Gilad, E. ve Arnon, S. (2010). The Role Of Live Music And Singing As A Stress-Reducing Modality İn The Neonatal İntensive Care Unit Environment. Music and Medicine, 2(1), 18-22.

Güner, S. (2007). Müziğin Tedavideki Yeri ve Şekli. Karadeniz Araştırmaları, 12, 99-112.

IFSW, 2014. Global Defınıtıon Of Socıal Work. Internatıonal Federatıon Of Socıal Workers. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ Erişim Tarihi: 15.04.2020

Kara, U.Y. (2014). Müzik Üstüne Düşünceler. Moment Dergi, 1(1), 87-103.

Keith, D.R. ve Russell, K. (2009). The Effects Of Music Listening On İnconsolable Crying İn Premature İnfants. Journal of Music Therapy, 46(3), 191-203.

Kemper, K. J., Danhauer, S.C. (2005). Music As Therapy. Southern Medical Journal, 98(3), 282-286.

Kim, J., Wigram, T ve Gold, C. (2008). The Effects of Improvisational Music Therapy on Joint Attention. Journal of Autism and Developmental Disorders, 38(9), 1758-1766.

Kongar, E. (2007). Sosyal Çalışma'ya Giriş (Tıpkı Basım). Ankara: SABEV Yayınları.

Kurt, D. (2014). Müzik Terapinin Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Yalnızlık Hissi Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Lou, M. F. (2001). The Use Of Music To Decrease Agitated Behaviour Of The Demented Elderly: The Stateof The Science. Scandinavian Journal of Caring Sciences, 15, 165-173.

Malchiodi, C. (2007). What is Art Therapy? Art Therapy Sourcebook (2nd Ed.). United States of America.

Morris, B. H., Philbin, M. K. ve Bose, C. (2000). Physiological Effects Of Sound On The Newborn. Journal of Perinatology, 20, 54-9.

MÜTEM (2020). Müzik Terapi Uygulama ve Araştırma Merkezi Hakkında. https://uskudar.edu.tr/tr/muzik-terapi-uygulama-ve-arastirma-merkezi-mutem-hakkinda Erişim Tarihi: 04.04.2020

Nacakcı, Z. ve Canbay, A. (Ed.). (2015). Müzik Kültürü (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Öz Çelikbaş, E. (2019). Dışavurumcu Sanat Terapisi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(1), 20-37.

Paul, S. ve Ramsey, D. (2000). Music Therapy İn Physical Medicine And Rehabilitation. Australian Occupational Therapy Journal, 47,111-118.

Rickson, D.J. ve Warkins,W.G. (2003). Music Therapy to Promote Prosocial Behaviors in Aggressive Adolescent Boys: A Pilot Study. Journal of Music Therapy, 40(4), 283-301.

Sağlık Meslek Mensupları İle Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş Ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik (2014, 22 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 29007).

WFMT. (2011). What is music therapy? https://wfmt.info/wfmt-new-home/about-wfmt/ Erişim Tarihi: 21.04.2021

Sakarya Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi (2019). Yoğun Bakımda Müzik Terapi Uygulaması Başladı. https://sakaryaeah.saglik.gov.tr/TR,385916/yogun-bakimda-muzik-terapi-uygulamasi-basladi.html Erişim Tarihi: 10.04.2020

Sarı, E. (2017). Müzik Ruhun Gıdasıdır. Antalya: Nokta E-Kitap.

Sausser, S. ve Waller, R.J. (2006), A Model For Music Therapy With Students With Emotional And Behavioral Disorders, The Arts In Psychotherapy, 33, 1-10.

Sayar, Ö.Ö. (2005). Sanat ve İnsana Yardım. Toplum ve Sosyal Hizmet, 16(2), 121-134.

Schmid, W. ve Aldridge, D. (2004). Active Music Therapy in the Teratment of Multiple Sclerosis Patients: A Matched Control Study, Journal of Music Therapy, 41(3), 225-240.

Sezer, F. (2009). Lise Öğrencilerinin Sınav Kaygısını Azaltmada Müzikle Terapinin Etkisi. E-Journal of New World Sciences Academy, 4(3), 859-871.

Sezer, F. (2011). Öfke ve Psikolojik Belirtiler Üzerine Müziğin Etkisi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(1), 1-21.

Silverman, M. J. (2003). Music Therapy And Clients Who Are Chemically Dependent: A Review Of Literature And Pilot Study. Arts İn Psychotherapy, 30(5), 273-281.

Standley, J. M. ve Swedberg, O. (2010). NICU Music Therapy: Post Hoc Analysis Of An Early İntervention Clinical Program. The Arts in Psychotherapy, 38(1), 36-40.

Şeker, A. (2012). Sosyal Hizmete Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Uçaner, B. Ve Öztürk, B. (2009). Türkiye'de ve Dünyada Müzikle Tedavi Uygulamaları. Uluslararası Eğitim Araştırma Kongresinde sunulan bildiri, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale. Erişim adresi: http://www.muzikveotizm.com/turkiyede-ve-dunyada-muzikle-tedavi-uygulamalari/

UMTED (2020). Sık Sorulan Sorular. Uygulamalı Müzik Terapileri Derneği. http://umted.org/s-s-s/ Erişim Tarihi: 20.04.2020

Very Well Healt (2019). Music Therapy for Autistic Children. https://www.verywellhealth.com/music-therapy-for-autism-260057 Erişim Tarihi: 10.04.2020

Wilkins, M., Moore, M. (2004). Music Intervention In The Intensive Care Unit: A Complementary Therapy To Improve Patient Outcomes, Evidence-Based Nursing, 7, 103-104.

SOSYAL HİZMET VE SANAT

SOCIAL WORK AND ART

Ali Fuat ERSOY

Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7665-6741

Kübra DOĞAN

Karabük Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6604-2682

ÖZET

Sanat, sosyal hizmet uygulamalarında mesleğin başlangıcından itibaren kullanılmıştır. Ancak sosyal hizmette sanatın teorik bir temelinin oluşturulmaması sanat uygulamalarının marjinalleşmesine ve sanatın bir yöntem olarak benimsenmemesine neden olmuştur. Uygulamalar teorikten doğru ortaya çıkmaktadır, bu nedenle sanatı bir yöntem olarak kullanmanın mantıklı bir gerekçesi olarak teorik temeli açık bir şekilde ortaya konulmalıdır. Sanatı sosyal hizmette nasıl kullanacağımızı aramadan önce sanatı neden kullanmamız gerektiğini anlamamız gerekmektedir. Sanat kişinin duygularını ve düşüncelerini yansıtan, davranışlarının yordayıcısı olabilen bir kendini ifade etme aracıdır. Kişiyi en iyi kendisi ifade edebilir ve sanat da kişinin ortaya çıkardığı sanatın sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının iletişim kurması, yorumlaması ve tartışması sonucu somutlaştırılıp bir veri olarak kullanılabilmesine olanak sağlar. İnsanı odak noktasına alan sosyal hizmet ve sanatın birçok ortak noktası bulunmaktadır. Sanat sosyal hizmetin amaçlarının doğal bir parçasıdır. Sosyal hizmet uygulamalarında sanatın kullanılması kişinin sözlerinin arkasındaki anlamı bulmaya, duygularını anlamaya, kişinin anlayışını ve kültürel algılarını ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Sosyal hizmette kişi çevresinden bağımsız değerlendirilemez. Sanatın bağlam içinde kişi yaklaşımını somutlaştırması, kişiyi anlayabilmek için kendisine özgü bilgi, algı, duygu ve yaşantısının bilinmesi gerektiğini savunması ve farklı bilgi temellerini bütünleştirici bir alan oluşturması sosyal hizmet için faydalı bir yöntem olduğunu göstermektedir. Sanatın sosyal hizmet müdahalelerinde bir yöntem olarak kullanılması, müdahalelerin daha etkili olmasına olanak sağlayabilir. Bu makalede sanatın sosyal hizmette ile ilişkisini ve sanatın sosyal hizmetteki yeri ve önemini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, sanat, gerekçe

ABSTRACT

Art has been used in social work practices from the very beginning of the profession. However, the failure to establish the theoretical basis of art in social work has led to the marginalization of art practices and the rejection of art as a method. Applications arise from theory, for this reason, the theoretical basis should be clearly stated as a logical justification for using art as a method. Before looking into how to use art in social work, we need to understand why we should use art. Art is a self-expression tool that reflects one's emotions and thoughts and can be a predictor of his behavior. Art enables the art created by the person to be concretized as a result of the communication, interpretation and discussion of the social worker and the client and can be used as a data. Social work and art that puts people in focus have many common points. Art is a natural part of the goals of social work. The use of art in social work practices helps to find the meaning behind one's words, to understand their feelings,

to reveal one's understanding and cultural perceptions. In social work, the person cannot be evaluated independently of its environment. Art's concretization of the context-person approach, its advocacy of knowing one's own knowledge, perception, emotion and life in order to understand the person, and its creation of an integrating field of different knowledge bases shows that it is a useful method for social work. Using art as a method in social work interventions can allow interventions to be more effective. In this article, it is aimed to evaluate the relationship between art and social work and the place and importance of art in social work.

Keywords: art, social work, rationale.

GİRİŞ

Sanat, sosyal hizmet mesleğinin başlangıcından itibaren mikro, mezzo ve makro düzeydeki uygulamalarında kullanılmıştır. Ancak sosyal hizmette sanatın teorik bir temelinin oluşturulmaması sanat uygulamalarının marjinalleşmesine ve sanatın bir yöntem olarak benimsenmemesine neden olmuştur. Uygulamalar teoriden doğru ortaya çıkmaktadır, bu nedenle sanatı bir yöntem olarak kullanmanın mantıklı bir gerekçesi olarak teorik temel açık bir şekilde ortaya konulmalıdır. Sanatı sosyal hizmette nasıl kullanacağımızı aramadan önce sanatı neden kullanmamız gerektiğini anlamamız gerekmektedir. Boehm (1961) de sosyal hizmet uygulamalarının iyileştirilmesi ve gelişiminin devam etmesi için bilimsel bilgi temelinin ortaya konulması ve yöntemlerin bilimsel olarak test edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece test edilerek geçerliliği görülen yöntemler yaygınlaşacaktır.

Tezcan (2018) sanatı düşüncelerin, duyguların, amaçların, durumların ya da olayların deneyimlerden yararlanılarak beceri ve düş gücü kullanılarak anlatılmasını ya da başkalarına iletilmesini sağlayan yaratıcı bir insan etkinliği olarak belirtmiştir. Sanatın ya da yaratıcı sürecin kullanılmasıyla keşfedilmemiş olan ve derinlerde yatan gün ışığına çıkma fırsatına erişir (Özgür Sayar, 2005). Sanat sadece bilinçaltının yansıtmalı bir ifadesi olarak değil aynı zamanda kişinin bağlam içinde bir hareketi olarak ele alındığında, kişinin kendi öznel bilgisi ile nesnel sosyal bilgi arasındaki etkileşimi somutlaştırmak ve bir bütün halinde görebilmek için etkili bir ortam haline gelir (Huss ve Sela-Amit, 2018). Sanat, kişinin bilgi, duygu ve deneyimleri arasındaki bağlantıyı yeniden oluşturur ve kişiyi bağlam içinde somutlaştırarak kendi benzersiz gerçekliğinin ilişkisel yapılarını ortaya çıkarır (Csikszentmihalyi, 1990). Heidegger (1930) de sanat ve gerçeğin birbirini çağrıştıran eşzamanlı kavramlar olduğunu ve sanatın aydınlatılmasının kişinin gerçeğini ortaya çıkarmanın ayrıcalıklı bir yolu olduğunu öne sürmektedir. Sanatın iletişimde çok güçlü bir araç olduğu ve kelimelere dökülemeyecek kadar zor olan ve acı veren düşünceleri, duyguları, belirli deneyimleri veya travmaları açığa çıkarmanın bir yolu olduğu yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Yaratıcı bir etkinlik olan sanat her yaştan insanın duyguları, inançları ve algıları keşfetmesine, stresi azaltmasına, sorunları ve çatışmaları çözmesine ve refah duygularını geliştirmesine yardımcı olma özelliğine sahiptir (Malchiodi, 2012).

Sosyal hizmet ile sanat arasında mesleğin başlangıcına kadar uzanan derin bir bağ bulunmaktadır (Konrad, 2017). Sanat, teorik bir temel açık bir şekilde ortaya konulmadan bile doğası gereği sosyal hizmet uygulamalarında yer almıştır. Sosyal hizmet ve sanat ilişkisi üzerine yapılan araştırmalarda ise öncelikle sosyal hizmetin sanat olma niteliği değerlendirilmiş ve "sosyal hizmet bir sanattır" ifadesi sıkça kullanılmıştır. Ancak sosyal hizmet sadece bir sanat değil aynı zamanda bilgi, beceri ve değer temeli olan bilimsel bir disiplindir. Bu doğrultuda sosyal hizmetin sanat mı yoksa bilim mi olduğuna yönelik tartışmalar yapılmıştır. Boehm (1961) sosyal hizmetin meslek olabilmesi için uygulamalarının bilgi temelli olması gerektiğini, Goldstein (1999) ise sosyal hizmette başarılı bir müdahale için bilimsel bilginin bir temel oluşturduğunu ancak tek başına yeterli olmadığını belirtmiştir. Odağında insan olan sosyal hizmet kişisel anlamlarla ilgilenir. Sosyal hizmet bilimsel bilgi temeli olmadan olmaz, ancak her

insan, her durum veya olay biricik ve özel olduğu için bazı durumlarda özel bir sanat ve yetenekle harmanlanmış bir kişisel deneyim ölçüsü gerekir. Siporin (1988) sosyal hizmetin bilimsel bir sanat olduğunu belirtmiştir. Bilimsel ve sanatsal boyutlarının oluşu ise yöntemsel açıdan ikili bir durum oluşturmakta ve hem rasyonel hem de sezgisel unsurların süreçte bir arada olmasına yol açmaktadır (Cnaan ve Dishter, 2008). England (1986) da sosyal hizmet uygulamalarında her ne kadar bilim temel alınsa ya da prosedürler uygulansa da sosyal hizmet uzmanlarının karar verme sürecinde sezgilerinin ve duygularının etkili olduğunu belirtmiştir. Ancak sosyal hizmetin sanattan daha çok bilim olarak hareket etmesi gerektiğine yönelik baskın görüş nedeniyle yaratıcı ifadeden veya sanatsal olarak bağlantılı duyarlılıklardan, stratejilerden veya ifadelerden uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır (Walter, 2003). Damianakis (2007) de sanatla aşılanmış bir yaklaşımın, insan gerçekliğine dair genişletilmiş bir bakış açısı gerektirdiğini, bilimin sunabileceğinin ötesine geçtiğini ve dolayısıyla dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Saf bir bilim olarak sosyal hizmet, misyonu ile önemli bir bağını kaybedebilir ve tamamen tıbbi tarzda bir problem çözme modeline dönebilir. Saf bir sanat olarak sosyal hizmet ise bilimden öğrenmek ve bu alandaki en iyi uygulamalarla bilgilendirilmek için değerli fırsatları kaybedebilir (Antonyan, 2015). Sosyal hizmet sanat ve bilim bütünlüğünü yansıtır. İyi bir sosyal hizmet uygulaması bilgi temelinin yanı sıra sezgiyi ve öznelliği de yapısında bulunduran bir sosyal hizmet modelinde mümkün olabilir. Kuram boyutu bilimsel, uygulama boyutu ise bu noktadan beslenen sanatsal bir süreçtir (Sevin, 2021).

Tartışmalar sonucunda sosyal hizmetin sanatsal yönü olan bir bilim olduğu, sadece sanat ya da sadece bilim olarak uygulanamayacak bir meslek olduğu sonucu genel olarak kabul görmüştür. Çünkü insan mekanik değildir ve her şeyi kesin olarak bilinemez. Sosyal hizmette her insan, her durum veya olay tek ve özeldir, kendi şartları altında değerlendirilmelidir. Bu nedenle insanı odak noktasına alan bir mesleğin sanatsal bir yönünün olmaması düşünülemez. Sanat sosyal hizmete insanı bağlam içinde değerlendirebilmeyi, kişinin gerçeğini ortaya çıkarabilmeyi, kişisel anlamlarla ilgilenmeyi ve sezgisel, yaratıcı olabilmeyi sağlar.

SOSYAL HİZMET VE SANAT

Sosyal hizmet, bireylerin, ailelerin, grupların ve toplumun işlevselliğini ve sosyal refahını artıran, sorunlarını hafifletecek ya da çözümünü sağlayabilecek kaynakları kullanmalarına yardımcı olan, sosyal uyumu, olumlu bir değişimi ve gelişimi sağlayan ve insanların güçlendirilmesini ve özgürleştirilmesini destekleyen, insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması yönünde hizmet eden uygulamaya dayalı bir meslektir (Ambrosino ve ark., 2016; International Federation of Social Workers, 2014). Gerek sanat gerekse bilim olarak tanımlanabilen sosyal hizmet insanı odak noktasına almakta ve insanların yaşam kalitesini artırmaya çalışmaktadır. Sanat ve sosyal hizmet birbirinden soyutlanamayan ve birbiriyle yakından ilişkili alanlardır. Sanatın insanlar üzerindeki olumlu etkileri, faydaları aynı zamanda sosyal hizmetin ulaşmaya çalıştığı hedefler arasında yer almaktadır. Sevin (2021) de sanat ve sosyal hizmetin insanı anlamak, iyilik halini geliştirmek, sorunlarına çözüm üretebilmek gibi amaçlar etrafında birliktelik gösterdiğini belirtmiştir. Coady ve Lehmann (2008) sosyal hizmet uygulamalarında yararlanılan sanatsal yaklaşımların bilimsel yaklaşımların sınırlarını kabul ettiği gibi, öznel değerlerin, yaratıcı ve insancıl öğelerin önemini de vurguladığını belirtmektedir. Sanat değerler, yaşantılar, geçmişe dönüş, bugüne bakış, yarını algılayış üzerine portreler sunar ve farkındalık geliştirmeye yardımcı olur (Sevin, 2021). İnsanın kendini keşfetmesi ve yansıtması için güçlü bir mekanizmadır (Konrad ve Power, 2019). Sosyal hizmette sanatın kullanımı dayanıklılığı, problem çözmeyi ve başa çıkma stratejilerini keşfetmek için yeni ve potansiyel olarak yaratıcı bir bakış açısı sağlar (Huss ve Hafford-Letchfield, 2018). Metodolojik düzeyde sanat, somut bir şekilde yansıma, iletişim ve problem çözmeyi yoğunlaştırarak sosyal hizmet işinin yapılmasına yardımcı olur. Sanat, biliş, duygu ve duyular arasında bir bağlantı kurar (Csikszentmihalyi, 1990). Dayanıklılığı geliştirmenin temel bileşenlerinden biri, kişinin tüm nitelikleri ve boyutları ile kişisel yaşamına ilişkin anlam oluşturabilmesidir. Sanat yorumsaldır ve otomatik düşünceleri kırmaya ve zihinsel dayanıklılığı artırmaya yardımcı olur. Alternatif bakış açıları sağlayarak

insanların hayatlarını kavramsallaştırmalarına, anlamalarına, düzenlemelerine ve yansıtmalarına yardımcı olur (De Bruijn ve Jansen, 2019).

Sosyal hizmet uygulamasında kişi bağlam içinde ele alınmaktadır. Bu, sosyal hizmetin birçok farklı perspektiften bilgi kaynağını dikkate alan bütüncül bir meslek olduğu anlamına gelir (Huss, 2019b). Sanatın kişiyi bağlam içinde anlamak ve keşfetmek için sosyal hizmete sunabileceği pek çok şey bulunmaktadır. Öncelikle sanatta da sosyal hizmette olduğu gibi her insan eşsiz kabul edilir ve kişinin ortaya çıkardığı sanat kişiden, bilgisinden, duygularından, deneyimlerinden, algılayışından, değerlerinden, kültüründen kısacası sanatın oluşumunda rol alan kişiden bağımsız değildir. Huss (2019a) sanatın kişiyi bağlam içinde somutlaştırmak için önemli bir araç olduğunu belirtmiştir. Sosyal hizmette sanatın kullanılması ile zihnin ötesine geçerek kişisel ve kültürel anlamlara, duygulara, anılara, deneyimlere ulaşmak daha yoğunlaşır ve somutlaşır (Huss, 2019b). Sanatın bağlam içinde kişi yaklaşımını somutlaştırması, kişiyi anlayabilmek için kendisine özgü bilgi, algı, duygu ve yaşantısının bilinmesi gerektiğini savunması ve farklı bilgi kaynaklarını bütünleştirici bir alan oluşturması sosyal hizmet uygulamalarında faydalı olabileceğini göstermektedir.

Sosyal hizmette sanatın kullanılması ile görünmeyeni açığa çıkarma, dışa vurma, başkalarının dünyalarında yaşama, başkalarının gözünden görme, anlama ve bilme alışkanlıklarını kırma potansiyeli ortaya çıkmaktadır (Sinding, Warren ve Paton, 2014). Nissen (2017) sanatın keşifleri, ilişkileri ve imkanları kolaylaştırabileceğini ve hızlandırabileceğini ve bu nedenle sanat ile sosyal hizmet arasındaki ortaklıkları tanımamız, değer vermemiz ve desteklememiz ve mesleki sınırlarımızın ötesine geçmesine izin vermemiz gerektiğini belirtmiştir.

Sosyal hizmet ve sanatın insana karşı bakış açılarının aynı olması, insanı eşsiz kabul etmesi, insana değer vermesi ve kendi bağlamında değerlendirmesi sosyal hizmete katkı sağlayacaktır. Sosyal hizmet ve sanat arasındaki bu ortaklıklar dikkate alınmalı ve sosyal hizmette sanat kullanılmalıdır. Böylece sosyal hizmetin gelişmesi için faydalı olacaktır.

SOSYAL HİZMET UZMANLARI VE SANAT

Artan teknik-rasyonel yaklaşımlar ve hizmetlerin yoksullaşması, sosyal hizmet uzmanlarının farklı bilme ve anlama yollarını geliştirmeleri için daha kapsamlı fırsatlara olanak sağlayan dönüşümsel ve eleştirel yöntemlere duyulan ihtiyacını vurgulamıştır (Haynes ve Mickelson, 2009). Bilimsel bilgiler sosyal hizmet uzmanları için yol göstericidir, ancak bazı özel durumlar, doğru gibi görünen teoriyi geçersiz kılabilir veya etkisiz hale getirebilir (Goldstein, 1999). Bilgi, beceri ve değerleri kişisel deneyimle bütünleştirerek mesleki çalışmalarını sürdüren sosyal hizmet uzmanları kendi deneyimlerinden doğan değerli bilgi kaynağına güvenirler. Sanata dayalı yöntemler, yüksek düzeyde yapılandırılmış ortamlarda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının deneyim ve bilgilerine erişme potansiyeli nedeniyle yararlanılabilecek bir yaklaşımdır (Huss ve Hafford-Letchfield, 2018). Sanat sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasındaki ilişkiyi sağlamak, her iki tarafın da yaratıcılığını ve dayanıklılığını artırmak, gelecekteki hedefleri belirlemek ve müracaatçının kontrolünde yeni bir şey yaratmak veya iletmek için somutlaştırılmış bir geçiş alanı sağlar. Sanat, dayanıklılığı artırmanın, tutarlılık yaratmanın, deneyimi sosyal bir bağlamda somutlaştırmanın ve müracaatçıların sesini uzman gibi güçlendirmenin yolları olarak kullanılır (Huss, 2019b).

Sanat temelli müdahaleler ister yazma, dans etme, çizme, rol yapma gibi aktif bir katılımcı olarak ister dinleme, gözlemleme gibi pasif bir izleyici olarak olsun beyin üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. İnsanların duygularını ve düşüncelerini söylenen sözlerin ötesinde ifade etmelerini sağlayabilir. Dans ya da tiyatroda olduğu gibi vücut dili ile bedeni bir ifade aracı olarak kullanma fırsatı sağlayabilir, aynı zamanda eğlenceli ve rehabilite edicidir. Bu özellikler ve insanların çoğu durumda bu faaliyetlere katılmaktan zevk aldıkları gerçeği göz önüne alındığında,

sosyal hizmette gönüllü faaliyetler olarak sanat temelli müdahaleler, insanların güvenini inşa etme, görüşlerini genişletme ve çevrelerine daha fazla ilgi geliştirme eğilimi sağlamaktadır. Sanat ayrıca, gerçeğin yanında yaratıcı bir ortam da sağlar ve günlük yaşamın işleyişine dair hemen göze çarpmayan, karmaşık örnekler ve içgörüler sağlar. İnsancıl kendini ifade etme olarak sanatın, müracaatçıları başkaları tarafından tanımlanamayan (ve etiketlenemeyen) benzersiz bir konfigürasyon olarak tanımladığı iddia edilebilir. Sanatı ihmal etmek, müracaatçıların ve sosyal hizmet uzmanlarının kim olduğunu ve kendilerini benzersiz kılan şeylerin önemli bir bileşenini ihmal etmektir (Huss, 2019a).

Sosyal hizmette karşılaşılan sorunların karmaşıklığı ve çokluğu, zorlu ve uzun vadeli durumlara tanıklık etme yüksek düzeyde stres, ikincil travma, merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik gibi durumlara neden olabilmektedir (Huss ve Hafford-Letchfield, 2018). Sanat doğası gereği tedavi edicidir ve sanat yapma ise terapötiktir (Özgür Sayar, 2005). Yaratıcı sanatlar hem sakinleştirir, yatıştırır ve rahatlatır hem de uyarır, harekete geçirir ve teşvik eder. Böylece sanat, insan varoluşunun birçok boyutunu kapsayabilen ve insanları terapötik olarak birbirine bağlayabilen bir köprü sunar (Pennebaker, 1991). Sanatın sosyal hizmet uzmanlarına bu bağlamda faydaları olacaktır. Sanat sürekli olumsuz durumlara ve olaylara maruz kalan sosyal hizmet uzmanlarını yenileyici, rahatlatıcı, stres attırıcı ve rehabilite edici olabilir.

Sosyal hizmette sanatsal duyarlılık ve yaratıcılık önemli bir araçtır. Sanata duyarlı ve yaratıcı olan sosyal hizmet uzmanları, müracaatçının sosyal hizmet gereksinimlerini gidermede sanatı ve yaratıcılığı bir araç olarak kullanabilirler (Özgür Sayar, 2005). Sosyal hizmet uzmanının yaratıcı olması bazı kişilik özellikleri, yetenek ve becerilere bağlıdır. Bu kişilik özelliklerinin çoğunun öğrenilebileceğini belirtmek önemlidir (Siporin, 1988). Bir performans sanatçısı olarak sosyal hizmet uzmanı, teknik ve yöntemlerin getirdiği sınırlamalarının ötesine geçme ve insan ilişkisinin özel, doğaçlama, anlaşılmamış doğasına yaratıcı bir şekilde karşılık verme yeteneğine ve iradesine sahiptir (Goldstein, 1998). Sosyal hizmet uzmanlarının sanatı kullanması için en önemli unsur, sanatta "uzman" olmak yerine "sınırların dışına çıkmaya" hazırlıklı olmak ve hizmet kullanıcılarının yaratıcı dünyasını izlemenin, gözlemlemenin yanı sıra, terapötik ilişkinin amaçlarını gerçekleştirmek için temel düzeyde bilgiye sahip olmak ve kişinin yaratıcılığını kullanmaktır (Huss, 2019b).

Yaratıcılık bireylerin ve toplumların karşılaştıkları sorunlara alışılmışın dışında, farklı, etkili ve hatta eğlenceli çözümler üretebilmesini sağlar. Beynimizin sağ yarıküresi hayal gücü, yenilik, özgünlük ile ilgili işlevleri, sol yarıküresi ise analitik, mantık, doğrular ile ilgili işlevleri üstlenmektedir. Ancak bu iki yarıküre birbirinden bağımsız hareket edemez ve birbiriyle etkileşim halindedir. Beynimizde birbirinden farklı bölgeler bulunmakla birlikte zihinsel süreçlerde her türlü işlem iki beyin yarıküresinin etkili uyumuyla ilişkilidir. Bu yarıküreler etkileşimli iş birliğiyle çalışmaktadır ancak bazı insanlarda yarıkürelerden birinin diğerine göre daha baskın olduğu durumlarda olabilir. Bazıları beynin sağ yarısını bazıları beynin sol yarısını daha çok kullanabilir (Yolcu, 2015). İnsanların beynin bir yarıküresini daha çok kullanması ya da bir tarafın daha baskın olması sadece beynin sol ya da sağ yarıküresini kullanabilir anlamına gelmemektedir. Kullanılmaya başlamak ve harekete geçirmek beyin yarıküresinin gelişmesi için fırsat sağlar. Van der Lee ve Wei (2019) yaratıcılığı kullanmanın kişinin sezgilerini, duygularını, deneyimlerini, algılarını ve farkındalığını içeren beynin sağ tarafını harekete geçirdiğini belirtmiştir. Beynin sağ yarıküresi yaratıcıdır, yeni imkanlara açıktır ve bütüncül düşünce süreçleri, bağlantı kurma yeteneği beynin bu bölümünde bulunur. Buradan hareketle her insanın yaratıcı olduğunu ve sanatsal yönü kullanabileceğini öne sürebiliriz. Huss (2019b) da sosyal hizmet uzmanlarının çok fazla eğitim almadan sanattan yararlanabileceğini ve müdahalelerinde bir yöntem olarak kullanabileceğini belirtmiştir. Sosyal hizmet uzmanları her ne kadar terapötik yardım becerilerini geliştirmiş olsalar dahi söz konusu sanatı bir yöntem-araç olarak kullanmak olduğunda sahip olunan mesleki bilgi ve becerinin yanında sanat konusunda eğitim ve deneyim de gereklidir (Moon, 2001). Sosyal hizmet uzmanlarının sanatı insanlara yardım sürecinde kullanması için gerekli becerilere sahip olduğu, ancak sanatın bir yöntem olarak kullanılması ve daha etkili ve verimli sonuçlar alınabilmesi,

uygulamalarda sanatın kullanılmasının yaygınlaştırılabilmesi için sosyal hizmet eğitim müfredatında sanata yer verilmesi gereklidir.

SOSYAL HİZMET MÜRACAATÇILARI VE SANAT

Sosyal hizmet insana değer verir, saygı duyar ve din, dil, ırk, siyasi görüş, cinsiyet, dış görünüm veya kültür ayrımı yapmadan hak temelli bir yaklaşımla insanlara hizmet eder (Tomanbay, 2007). Sanat da hiçbir ayrım gözetmeksizin, dünyanın paylaştığı evrensel ve ortak bir iletişim aracının oluşmasını sağlar (Mercin ve Alakuş, 2007). Farklı sosyal, ekonomik veya etnik gruplardan, farklı kültürlerden insanlar arasında bir köprü kurar. İnsanlar arasındaki farklılıkları, çatışmaları ve baskıları bir tarafa bıraktırır ve onların birlikte yaşayabilme becerilerini geliştirmelerini sağlar (Castells, 2010). Sanat ve sosyal hizmetin konusu, amacı ve hedefi yani odak noktası insandır ve her ikisi de insanı çevresi içinde, bağlam içinde ele alır ve değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Sanatta kişinin duygu, düşünce, davranış, tutum, algı, kültür, değerler gibi her bir bileşen sanatın oluşmasında etkilidir. Bu doğrultuda çevresi içinde birey yaklaşımı ile hareket eden sosyal hizmete sanatın katkıları olacaktır. Müracaatçının kendini ifade edebilmesini ve sosyal hizmet uzmanının kişiyi anlayabilmeni kolaylaştıracaktır. Kişinin ortaya çıkardığı sanat hakkında sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı tarafından konuşulması, yorumlanması ve tartışılması sonucu somutlaşarak bir veri olarak kullanılabilir. Sosyal hizmet uygulamalarında sanatın kullanılması kişinin sözlerinin arkasındaki anlamı bulmaya, duygularını anlamaya, kişinin anlayışını ve kültürel algılarını ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır.

Sanat özellikle kolay sözlü ifade edilemeyen, açıklanamayan belirli deneyimlerin veya travmaların, zor duygu ve düşüncelerin dışsallaştırılmasına izin verebilir. Kelimeler daha doğrusal olma eğilimindeyken, sanat geniş çoklu yorumları barındırabilen, anlamların keşfedilebileceği ortam sağlar (Huss ve Sela-Amit, 2018; Huss, 2017). Pennebaker (1991), sanatın sosyal hizmet uygulamalarında kullanılmasının müracaatçılara kendi bağlantılarını ve başkalarıyla olan farklılıklarını anlamaları için olanak tanıyacağını belirtmiştir.

Sanat sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasındaki iletişimin sağlanmasını kolaylaştırır, gelişmesine yardımcı olur, müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı arasında güvenilir bir ilişki gelişmesini sağlayabilir. Sanat sadece sosyal hizmet uzmanının müracaatçıyı anlamasını değil aynı zamanda müracaatçının da kendini anlamasını, farkındalık kazanmasını sağlar. Goldstein (1999). Sosyal hizmet müracaatçının kendini anlamasına ve kendisine yardım etmesine yardımcı olan ve kendi kaderini tayin etmesini destekleyen bir meslektir. Sosyal hizmette sanatın kullanılması müracaatçının kendisiyle yüzleşebilmesine ve kendi kaderini tayin etmesine olanak sağlayacaktır. Sosyal hizmette sanatı kullanırken müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı iş birliği içindedir, sosyal hizmet uzmanı uzman konumunda değildir. Sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının bu ilişkisi müracaatçının kendini daha etkili hissetmesini ve güçlendirilmesini sağlayabilir.

Sanatın sosyal hizmet müracaatçılarına birçok yönden katkısının olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Hasgül (2020) sanatın ve yaratıcı sürecin, müracaatçının duygusal çatışmalarını çözümlemesinde, sosyal becerilerini, farkındalığını, yaratıcı düşünceyi ve benlik saygısını artırmasında, anksiyetesini azaltmasında, baş etme mekanizmalarını ve problem çözme becerilerini geliştirmesinde faydası olduğunu belirtmiştir. Sanat sosyal hizmet uzmanları tarafından profesyonel olarak kullanıldığında, müracaatçıların dayanıklılığına ve güçlendirilmesine de katkıda bulunmaktadır (Huss ve Sela-Amit, 2018). Pennebaker (1991) ise hayatlarındaki üzücü olaylar hakkında her gün yazan kişilerin, yazmayanlara göre fiziksel olarak daha sağlıklı ve hastalığa karşı daha dirençli olduğunu bulmuştur. Sanat temelli etkinlikler olumlu duyguları geliştirmeye yardımcı olarak kişisel güçlenmeye katkıda bulunur (Bos, 2019). Literatürde sanatın kullanılmasının insanlara sağladığı faydalara dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Sanatın insanlara katkıları sosyal hizmetin ulaşmaya çalıştığı hedefler arasında yer almaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında sanatın kullanılması müracaatçılara katkı sağlayacaktır.

Sanat insanlara alternatifleri hayal ederek ve deneyerek egemen düşünceye karşı bağımsız, eleştirel bir konumda durma imkanı sunmakta ve dönüşüm için bir potansiyel bulundurmaktadır (Rutten, Van Beveren ve Roets, 2017). Sanat eleştirel düşünme ve alternatif anlamlar oluşturmayı teşvik eder (Nussbaum, 2010). Rapoport (1968) da hem sosyal hizmetin hem de sanatın, sosyal değişim için araç olarak düşünülebileceğini belirtmiştir. Sosyal değişim aracı olarak sanat uygulamaları, insanları bir araya getirerek, bir birliktelik ve topluluk duygusu oluşturarak dönüşüm ve değişim için sınırsız olanaklar sunar (La Shure, 2005). Sanat bireylerin yanı sıra toplumlara da kendi dünyasını tanıma, zihinde canlandırma, düşünme ve ifade etme gücü ve aynı zamanda baskıcı güçlere karşı direniş aracı olma gücü sağlar. Sanatın her düzeyde meydana gelen pozitif değişim ve özgürleşme fırsatlarını güçlendirmek ve çoğaltmak için olağanüstü potansiyele sahip değer, enerji ve kaynaklar getirdiği varsayılabilir. Sanat ister bireysel iyileşmeyi ve refahı ister toplum gelişimini ve güçlenmesini olumlu etkilesin, yine de sosyal hizmet uygulamasını büyük ölçüde zenginleştirebilecek bir araç olacaktır (Nissen, 2017). Sanatın birey, aile, grup ve toplum olarak tüm sosyal hizmet müracaatçılarına sunabileceği pek çok şey bulunmaktadır. Sosyal hizmet müracaatçıları için faydası olacak bir yöntem olan sanatın görmezden gelinmesi doğru olmaz.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sanat ve sosyal hizmet birçok yönden ortak noktaları bulunan, odak noktası insan olan, kişiyi bağlam içinde ele alan ve değerlendiren, kişisel anlamlarla ilgilenen ve kişinin gerçeğini ortaya çıkarmaya çalışan, kişiyi eşsiz ve tek olarak gören, kişiye değer veren, kişinin kendi kaderini tayin etmesini ve kendine yardım etmesini destekleyen ve kişiyi bütüncül olarak anlamaya çalışarak ona yardımcı olan ve refahını artırmaya çalışan hem rasyonel hem de sezgisel unsurları içeren alanlardır. Sosyal hizmet ve sanat arasındaki bu ortaklıkları tanımak, anlamak ve dikkate almak sosyal hizmete katkı sağlayacaktır. Nissen (2017) sanatın keşifleri, ilişkileri ve imkanları kolaylaştırabileceğini ve hızlandırabileceğini ve bu nedenle sosyal hizmette sanatın kullanılmasının sınırlarımızı aşmamızı sağlayacağını ve gelişmeye olanak sağlayacağının belirtmiştir.

Sosyal hizmette karşılaşılan sorunların karmaşıklığı ve çokluğu, zorlu ve uzun vadeli durumlara tanıklık etme yüksek düzeyde stres, ikincil travma, merhamet yorgunluğu ve tükenmişlik gibi durumlara neden olabilmektedir (Huss ve Hafford-Letchfield, 2018). Sanat ise doğası gereği yenileyici, rehabilite edici, rahatlatıcı olduğu ve kaygı, stres gibi olumsuz duyguları azaltabildiği için sürekli olumsuz durumlara ve olaylara maruz kalan sosyal hizmet uzmanları için faydalı olacaktır. Sadece sosyal hizmet uzmanı için değil aynı zamanda müracaatçı içinde dayanıklılığı artıracaktır. Sanat sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı arasındaki iletişimin sağlanmasını kolaylaştıracak, gelişmesine yardımcı olacak, müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı arasında güvenilir bir ilişki gelişmesini sağlayacaktır. Sosyal hizmet uygulaması yüksek düzeyde yapılandırılmıştır ve sanat bu ortamda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının deneyim ve bilgilerine daha hızlı bir şekilde erişme olanağı sağlayacaktır.

Sosyal hizmet uzmanlarının sanatı uygulamalarda bir müdahale yöntemi olarak kullanabilmesi için sanatta uzman olmak yerine temel düzeyde bilgiye sahip olması, sınırlarının dışına çıkmaya hazırlıklı olması ve kişinin yaratıcılığını kullanması yeterli olacaktır (Huss, 2019b). Sosyal hizmet uzmanlarının sanatı insanlara yardım sürecinde kullanması için gerekli terapötik yardım becerilerine sahip olduğu, ancak sanatın bir yöntem olarak kullanılması ve daha etkili ve verimli sonuçlar alınabilmesi ve uygulamalarda sanatın kullanılmasının yaygınlaştırılabilmesi için sosyal hizmet eğitim müfredatında sanata yer verilmesi gereklidir.

Sanat geniş ve çeşitli yorumları barındırır ve anlamların keşfedilmesini sağlar. Kelimeler daha doğrusal olma eğilimindedir ve sözlü olarak ifade edilemeyen şeyler olabilir. Sanat özellikle kolay sözlü ifade edilemeyen, açıklanamayan belirli deneyimlerin veya travmaların, zor duygu ve düşüncelerin dışsallaştırılmasına izin verebilir (Huss ve Sela-Amit, 2018; Huss, 2017). Sanat sosyal hizmet uzmanının müracaatçıyı anlaması ve keşfetmesinin yanı sıra müracaatçının da kendini anlamasını ve farkındalık kazanmasını sağlar Goldstein (1999). Sosyal hizmette

sanatın kullanılması müracaatçının kendini anlamasına, kendisiyle yüzleşebilmesine ve böylece kendine yardım edebilmesine olanak sağlayacaktır.

Sosyal hizmette sanatı kullanırken müracaatçı ve sosyal hizmet uzmanı iş birliği içindedir ve sosyal hizmet uzmanı uzman konumunda değildir. Sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının bu ilişkisi müracaatçının kendini daha etkili hissetmesini ve güçlendirilmesini sağlayabilir. Literatürde sanatın kullanılmasının sosyal hizmet müracaatçılarına sağladığı faydalara dair pek çok çalışma bulunmaktadır. Sanatın insanlara katkıları sosyal hizmetin ulaşmaya çalıştığı hedefler arasında yer almaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında sanatın kullanılması müracaatçılar için faydalı olacaktır.

Sanatın sosyal hizmete, sosyal hizmet uzmanlarına ve sosyal hizmet müracaatçılarına pek çok yönden farklı olumlu etkileri bulunmaktadır. Sosyal hizmet ve sanatın birbirine katkı sağlayacak ortak özelikleri bulunmaktadır. Sosyal hizmet ve sanatın birbirinden soyutlanması doğru olmayacaktır. Sosyal hizmette sanata yer verilebilmesi için teorik çalışmaların ve uygulamalı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanları için sosyal hizmet eğitiminde sanata da yer verilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmette sanat bir müdahale yöntemi olarak benimsenmeli ve kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ambrosino, R., Heffernan, J., Shuttlesworth, G. and Ambrosino, R. (2015). Social Work and Social Welfare: An Introduction (Eighth Edition). Cengage Learning, Boston, USA.

Antonyan, M. (2015). Science and Art in Social Work: An old Question in The Modern Armenian Context. Problems of Armenian School of Social Work: “Banber” Bulletin of Yerevan University, Sociology, Economics, 1, 64-71.

Boehm, W. W. (1961). Social Work: Science And Art. Social Service Review, 35(2), 144-152.

Bos, E. (2019). Introduction: Macro-Level Arts-Based Interventions in Community Development and Societal Change. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (203-208). Routledge, New York.

Castells, M. (2010). Museums in the Information Era: Cultural Connectors of Time and Space. Parry, R. (Ed). Museums in a Digital Age (427-434). Routledge, London.

Cnaan, R. A. And Dichter, M. E. (2008). Thoughts on The Use of Knowledge in Social Work Practice. Research on Social Work Practice. 18(4), 278-284.

Coady, N. and Lehmann, P. (2008). Theoretical Perspectives for Direct Social Work Practice A Generalist-Eclectic Approach. Springer Series on Social Work, New York.

Csikszentmihalyi, M. (1990). Flow: The Psychology of Optimal Experience. Harper Collins, New York.

Damianakis, T. (2007). Social Work’s Dialogue with the Arts: Epistemological and Practice Intersections. Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services, 88, 525-532.

De Bruijn, P. and Jansen, E. (2019). Enhancing capabilities for social change with the arts. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (29-43). Routledge, New York.

England, H. (1986). Social Work as Art: Making Sense for Good Practice. Allen and Unwin, London.

Goldstein, H. (1998). Education for Ethical Dilemmas in Social Work Practice. Families in Society, 79, 241-254.

Goldstein, H. (1999). The Limits and Art of Understanding in Social Work Practice. Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services, 80(4), 385-395.

Hasgül, E. (2020). Sosyal Hizmet Eğitiminde Sanat, Sanat Terapisi ve Sanat Eğitiminin Önemi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(2), 1318-1329.

Haynes, K. S. and Mickelson, J. S. (2009). Affecting Change: Social Workers in the Political Arena (Seventh Edition). Allyn and Bacon, Boston.

Heidegger, M. (1930). The Essence of Truth: On Plato's Cave Allegory and Theaetetus. Continuum International Publishing, London.

Huss, E. (2017). Arts as a Methodology for Connecting Between Micro and Macro Knowledge in Social Work: Examples of impoverished Bedouin women's images in Israel. The British Journal of Social Work, 48(1), 73-87.

Huss, E. (2019a). Introduction: Arts in Social Work Practice: From Theory To Practice, An Introductory Chapter. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (1-10). Routledge, New York.

Huss, E. (2019b). Introduction: examples of micro arts practice in social work. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (119-123). Routledge, New York.

Huss, E. and Hafford-Letchfield, T. (2018). Using Art to Illuminate Social Workers' Stress. Journal of Social Work, 19, 1-18.

Huss, E. and Sela-Amit, M. (2018). Art in Social Work. Research on Social Work Practice, 29, 1-6.

International Federation of Social Workers (2014). Global Definition of Social Work. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ Erişim Tarihi: 21.04.2021

Konrad, S. C. (2017). Art in Social Work. Research on Social Work Practice, 28, 1-5.

Konrad, S. C. and Power, L. (2019). Applied Arts and Social Justice: An Essential Partnership for Social Work Education. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (96-108). Routledge, New York.

La Shure, C. (2005). What is liminality? Liminality the space in between. www.liminality.org/about/whatisliminality/ Erişim Tarihi: 21.04.2021

Malchiodi, C. A. (2012). Handbook of Art Therapy (Second Edition). The Guilford Press, New York, London.

Mercin, L. ve Alakuş, A.O. (2007). Birey ve Toplum İçin Sanat Eğitiminin Gerekliliği. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 9, 14-20.

Moon, C. H. (2001). Studio Art Therapy Cultivating the Artist Identity in the Art Therapist (First Edition) Jessica Kingsley Publishers, London and New York.

Nissen, L. B. (2017). Art and Social Work. Research on Social Work Practice, 7, 1-10.

Nussbaum, M. (2011). Creating Capabilities: The Human Development Approach. Harvard University Press, Cambridge,

Özgür Sayar, Ö. (2005). Sanat ve İnsana Yardım. Toplum ve Sosyal Hizmet, 16 (2), 121-134.

Pennebaker, J. W. (1991). Opening up: The healing Power of Confiding in Others. William Morrow, New York.

Rapoport, L. (1968). Creativity in Social Work. Smith College Studies in Social Work, 18(3), 139-161.

Rutten, K., Van Beveren, L. And Roets, G. (2017). The New Forest: The Relationship between Social Work and Socially Engaged Art Practice Revisited. The British Journal of Social Work, 1-18.

Sevin, Ç. (2021). Sanatla Sosyal Hizmet: Lösemili Çocukların Sosyal Duygusal Öğrenme Becerilerinin Geliştirilmesi İçin Bir Mesleki Uygulama Denemesi (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.

Sinding, C., Warren, R. and Paton, C. (2014). Social Work and The Arts: Images at the Intersection. Qualitative Social Work: Research and Practice, 13(2), 187-202.

Siporin, M. (1988). Clinical Social Work as an Art Form. Social Casework, 69(3), 177-183.

Tezcan, M. (2018). Sanat Sosyolojisi Giriş (Üçüncü Baskı). Anı Yayıncılık, Ankara.

Tomanbay, İ. (2007). Sosyal Olmak (Birinci Baskı). SABEV, Ankara.

Van der Lee, I. and Wei, W. B. (2019). Arts and The Elderly: The 'Hidden Legacy' Project. Huss, E. and Bos, E. (Ed.) Art in Social Work Practice Theory and Practice: International Perspectives (124-133). Routledge, New York.

Walter, U. M. (2003). Toward a Third Space: Improvisation and Professionalism in Social Work. Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services, 84, 317-322.

Yolcu, E. (2015). Sanat İklimi (Birinci Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

THE STUDY OF SOCIAL ISSUES OF ACCESS TO HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Meruert K. SHNARBEKOVA

Acting Assoc. Prof., al-Farabi Kazakh National University, Department of Sociology and Social Work

ABSTRACT

Access to higher education - issue that is constantly raised and discussed in the countries, where the government has a policy of development of democratic principles of society organization. Using data of sociological study, in this article analysis of the importance of family resources and systemic barriers to accessibility of higher education is presented. Also author studies accessibility of paid education in different social groups of youth in Kazakhstan.

The article presents an empirical interpretation of the data of sociological surveys. The study consists of two phases. In the first phase of the study a survey among students aged 17-29 years. The second phase of the study is based on a qualitative methodology. The study is based on 100 interviews with parents and high school graduates. We conducted interviews with 50 households. Interview with parents and graduates held separately (each group 50 interviews). The study involved pupils of 11 grade (graduation year) of private schools, gymnasiums, lyceums, secondary schools.

The focus of study is to answer the following research question: "What is the fundamental inequality in access to higher education in general and to quality higher education; to university or profession?"

Keywords: higher education, youth, accessibility of education, starter educational capital, family resources, enrollment to the university.

Introduction

Higher education in Kazakhstan is in the search of answers to global challenges dictated by global world trends, and is trying to respond with varying degrees of adequacy. In modern reality, education is becoming a kind of social "elevator" which is able to raise or hinder the movement of «passengers» to different floors in the hierarchy of educational and then social positions. The political and economic changes taking place in our country in the last decade have actualized the issue of analyzing current situation of the accessibility of education for Kazakh youth, that is socially differentiated in a new way, much more polar than ever. Moreover, the greatest significance acquires the discourse of higher education accessibility. On the one hand, this is due to the fact that higher education, opposed to the general, is not guaranteed by the state to all categories of young people. On the other hand, higher education is legitimately (by assigning diploma) promote occupying different socio-economically heterogeneous positions and thus ensuring social reproduction and creating social inequality of their position depending on the amount of material, cultural, power, symbolic resources owned in the long term.

The changes taking place in higher education of Kazakhstan are a response to the new demands of the labor market and society, as well as a response to new consumer demand of youth. In recent years, the number of higher education institutions has increased and, accordingly, so did the number of students. In addition to tuition free education, paid education market is developing. So, presumably, an increase in the number of HEIs and admission number expands opportunities for acquiring higher education. However, the simultaneous development of fee-

based forms of education and paid services of preparation for entrance exams narrows the opportunities for children from low-income families to enroll in universities, especially in the prestigious and highly demanded ones. In this aspect the question arises: "*What is the fundamental inequality in access to higher education in general and to quality higher education; to universities or professions*?"

Research methodology

The article presents an empirical interpretation of the data of sociological surveys conducted in 2017 and 2019. The study consists of two phases. In the first phase of the study a survey among students aged 17-29 years in the cities of Nur-Sultan, Almaty and Kazakhstan's five regions (Eastern, Southern, Western, Northern and Central regions) was conducted. The sample represents Kazakhstan student youth and covers 600 students. The study results are processed and analyzed using the licensed software SPSS for Windows (version 21).

The second phase of the study is based on a qualitative methodology. The study is based on 100 interviews with parents and high school graduates. We conducted interviews with 50 households in Nur-Sultan (the capital), Almaty (largest city) and the small town of Shu and rural area. Interview with parents and graduates held separately (50 interviews each). The study involved pupils of 11 grade (graduation year) of private schools, gymnasiums, lyceums, secondary schools. The collected material is processed in the program for data management of qualitative research Nvivo 7.

Results and Discussion

The importance of higher education in the structure of life values of young people

Raising the level of education is one of the main stages in the lives of young people, especially in today's world with its stiff competition in the labor market. Enrolment of young Kazakhs in higher education was 48.7% in 2015 and 48.37% in 2014, a few years ago the figures were slightly higher: 50.9% in 2013 and 53.39% in 2012. Student youth mostly concentrated in large metropolitan areas like Almaty and Nur-Sultan, also in the Southern Kazakhstan and Karaganda regions, where the higher education infrastructure is more developed in comparison with other regions.

Today receiving a high-quality education is one of the important life aspirations of young people. 40.7% of Kazakhstani youth aged 18-29 had already received it (according to self-assessments), and 47.8% expect to do so. But 8.5% of young people consider a good education as inaccessible for them. Presence of higher education serves as a sign of social status and is interpreted as mandatory, as evidenced by the results of regular sociological surveys of young people.

According to a study conducted in 2017, for a large part of Kazakhstan's youth higher education is important - 83%. The position "very important" has been chosen by more than half of the respondents, and other third believe that higher education is "rather important". Higher education is not important only for 15.8% of young people. In the analysis of this issue dynamic component is particularly important. As a result of the survey in 2013, half of the respondents (51.2%), answering the question "*What is necessary for success in life*?" have chosen the position "*It is necessary to work hard*", which in 2015 decreased by 18.6% and amounted to 43.6%. Value of and orientation towards higher education are stable enough in the public consciousness of young Kazakhs, which also are an

integral part of life-success, according to a one third of respondents (30.3%) in 2017 and 40.2% of respondents - in 2019.

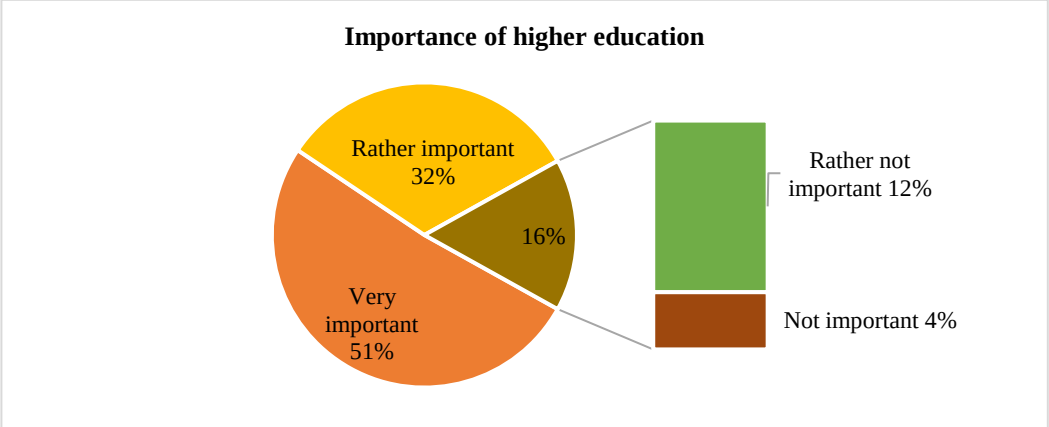

Figure 1 - The significance of higher education for Kazakh youth, N = 1000

According to a sociological study conducted by the Research Center "Youth" in 2015, plans for 34.9% of the surveyed youth is in the foreground for higher education in the next five years.

47% of young people in Kazakhstan consider higher education its first (bachelor) and second (master) level necessary to achieve success in life.

Table 1. Distribution of answers to the question "What, in your opinion, the level of education is sufficient to succeed in life?", in %

№	Answer Options	%
1	Incomplete secondary (basic)	2,0
2	Secondary education (technical, college, school, etc.)	7,4
3	Higher education (including bachelor and master)	47,0
4	Scientific degree, PhD	10,1
5	Education does not determine a life success	25,7
6	Difficult to say	7,8
7	Total	100,0

The importance of family resources in accessibility to higher education

R. Boudon distinguishes between primary and secondary effects of family resources in education. The primary effects are directly determined by the influence of the economic well being of families to the academic achievements of children [Goldthorpe, 1996]. Children from families with higher income study better than their counterparts from low-income families. Since the families with higher income provide their children with the best conditions for the development of high educational capital [Dhesi, 2001: 16]. As a result, high academic achievements define their future more ambitious educational choice [Herman G. van de Werfhorst, 2009; Conklin, Dailey, 1981; Looker, Pineo, 1983]. A secondary effect is determined by the impact of the economic well being of families for educational choices of children regardless of their academic achievements. Even if children have

the same achievements, children of high-income families aspire to a higher level of education than children from low-income families [Erikson, Rudolphi, 2010; Erikson, Goldthorpe, Jackson, Yaish, Cox, 2005; Erikson, Jonsson, 1996; Jackson, Erikson, Goldthorpe, Yaish, 2007]. As the sources of inequality of opportunities for young people for entering universities, along with the material factor can act the social status of their parents (type of activity, employment, education) and social resources of the family (family, friends) [Coleman,1988]. In this aspect, in the vulnerable group can be included even capable high school graduates, if they are to compete for admission to HEIs with someone who has not only material but also social resources.

So, despite the fact, that most parents of school-graduates deny the impact of the economic well being of the family to the educational choice of their child, the analysis of the factors that are considered by school graduates when making a decision indicate a connection between the educational choices and economic well being of the family. Almost every tenth graduate from low-income families in the process of educational choice (9.9%) focuses on the financial situation of the family. Even if they choose prestigious HEIs, they focus on the less prestigious departments and specialties. Since there are cases when prestigious HEIs have in their composition non-prestigious faculties. *"I want to enter K.I. Satpayev KazNTU. Haven't chosen a specialty yet. I will focus on the availability of grants and low-fee specialties. The priority for me is to get the diploma of the prestigious university"*- says a graduate of the public school of a small city.

Economic accessibility of higher education for families is defined by two parameters: the possibility of education on a fee basis, and the ability to use various forms of preparation for entrance exams. In the total sample, the majority of families (61.4%) are willing to "invest" into the child's education (according to self-assessments), but for 14.5% - paid education is not acceptable at all and 14.5% can allocate some money from the family budget on education, but they are not sufficient to study at HEIs of Kazakhstan. The sharp difference appears between the affordable expenses and the tuition fee of HEI for families from rural areas.

Willingness to give education to a child on a fee-basis is expressed not only in the big cities, but also in rural areas (58.3%). Of course, in big cities this figure is higher by almost 20% and is equal to 76.2% (Fig.3).

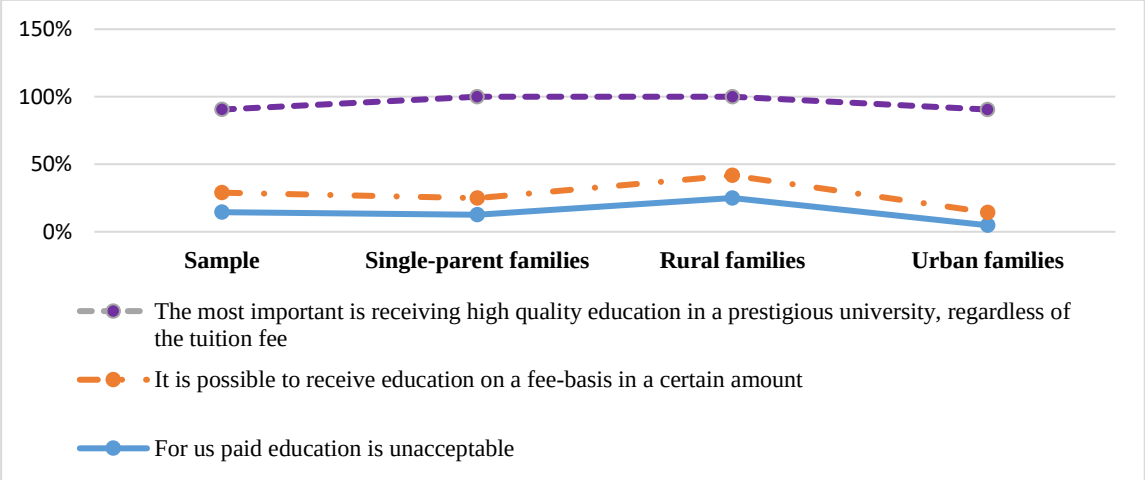

Figure 2 - Accessibility of paid education in different social groups

The ability of school graduates to study at the university on a fee basis is differentiated in the context of parents' income. So, for 28.6% of low-income families (less than 100 $) consider education of a child in HEI on a fee-basis as a totally unacceptable option. Whereas, for 94.7% high-income families (more 500$) priority is the quality of

education, and not its price. They are ready and have the resources to "invest" in child's education. Parents from high-income families expand possibilities of a child to obtain the desired higher education, also on a fee-basis.

Table 2. Opportunity of education on a fee-basis in the context of the monthly family income

№	Response options	less than 100$	101-300	301-500	more than 501$
1	For us paid education is unacceptable	28,6%	22,6%	15%	-
2	It is possible to receive education on a fee-basis in a certain amount	42,9%	16,1%	15%	5,3%
3	The most important is receiving high quality education in a prestigious university, regardless of the tuition fee	28,6%	61,3%	60%	94,7%

Analysis of the possibilities of using additional preparation for entrance exam that in the context of the location, no statistical differences in terms of additional preparation was revealed.

Table 3. Ranging students' responses to the question "Have you had an additional preparation at school for entrance exams?" in section of location

№	Response option	Youth of major cities	Youth small/middle cities	Youth from rural areas
1	Yes	65,2%	64,8%	69,5%
2	No	34,8%	35,2%	30,5%
3	Total	100,0%	100,0%	100,0%

However, the possibilities of youth of small and medium-sized cities are limited in additional preparation on a fee-basis. Among them, 46.9% attend paid additional classes, while in the big cities this figure is 56.2%. Even in rural areas the figure is slightly higher. This is due to the relatively high cost of paid preparation courses in small towns against the backdrop of "available" preparation courses of low quality in rural areas.

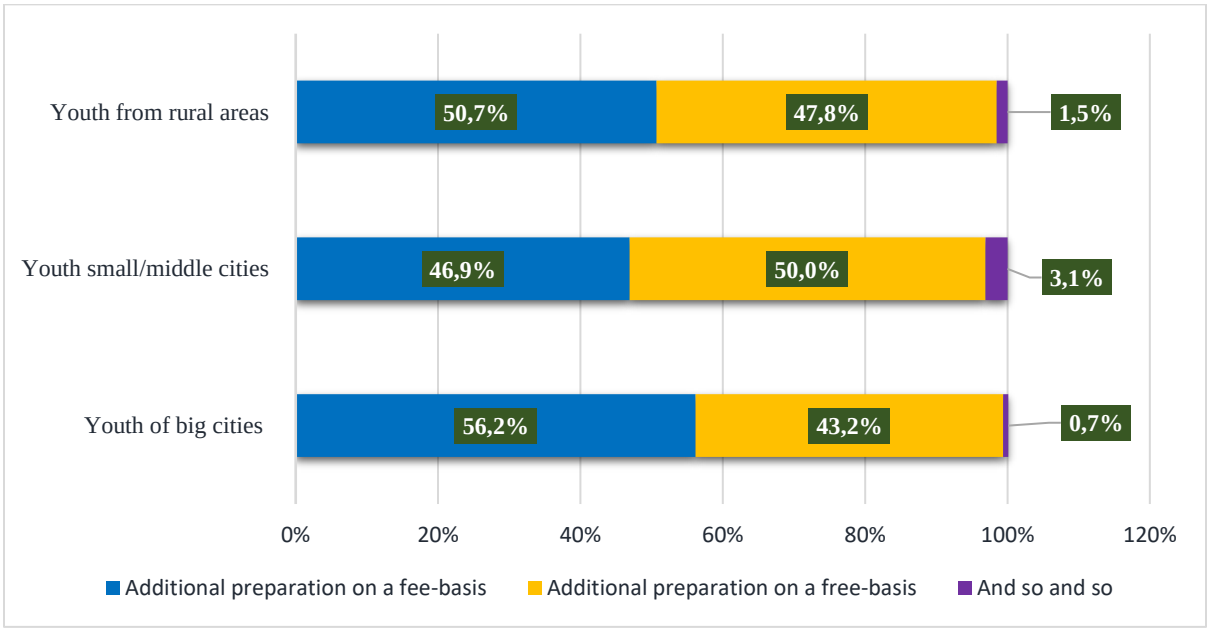

Figure 4. Ranging of the responses of student youth to the question "Please indicate the form of additional preparation" in the context of location

As can be seen from data in Fig. 5, the educational plans of graduates to some extent depend on the parents' income. Thus, low-income families (less than 100 $) do not even consider the option of studying in foreign universities. Also in this group number of considering to study in specialized secondary educational institutions (colleges, technical schools) is higher than in other groups where parents' income is higher.

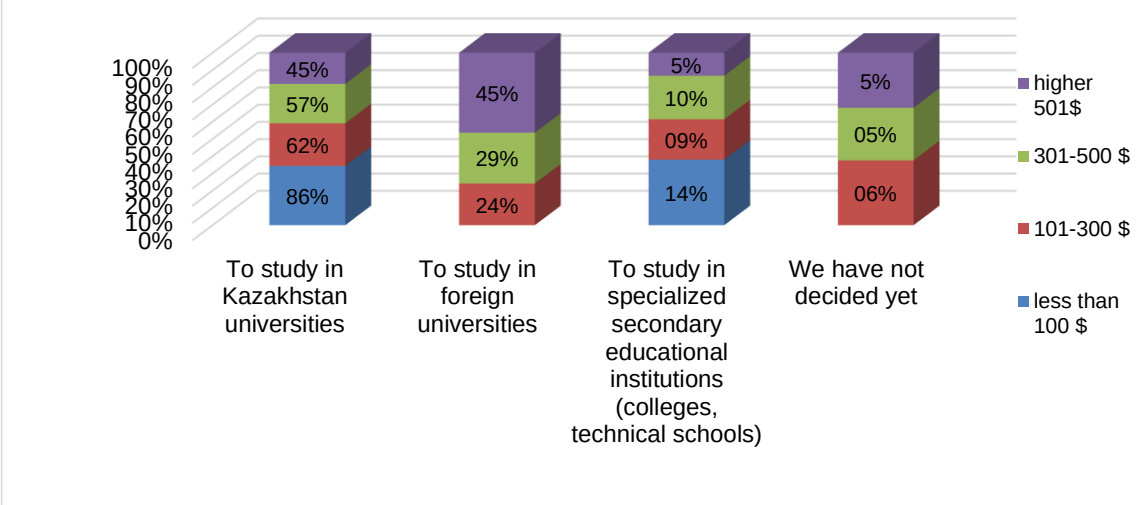

Fig 5. Plans of school graduates after graduating high-schools in the context of the family' income

Systemic barriers to accessibility of higher education

Analyzing the accessibility of higher education, it is important to pay attention to the tendency of more and more early differentiation paths to its receiving. The emergence of specialized and private schools differentiate the level of knowledge and create new restrictions for graduates of regular schools, including rural ones. In rural areas and small towns educational choice is often determined or rather limited not only by family resources, but also by the volume of the starter educational capital of the graduates. Starter educational capital is formed in school, depending on the type and quality of education. In this context, the accessibility of higher education begins to be considered through the level of school education. Choice of school is determined not only by the financial situation of parents, but also by the degree of their concern for the future of their child and understanding the importance of formation of high quality educational capital of the child.

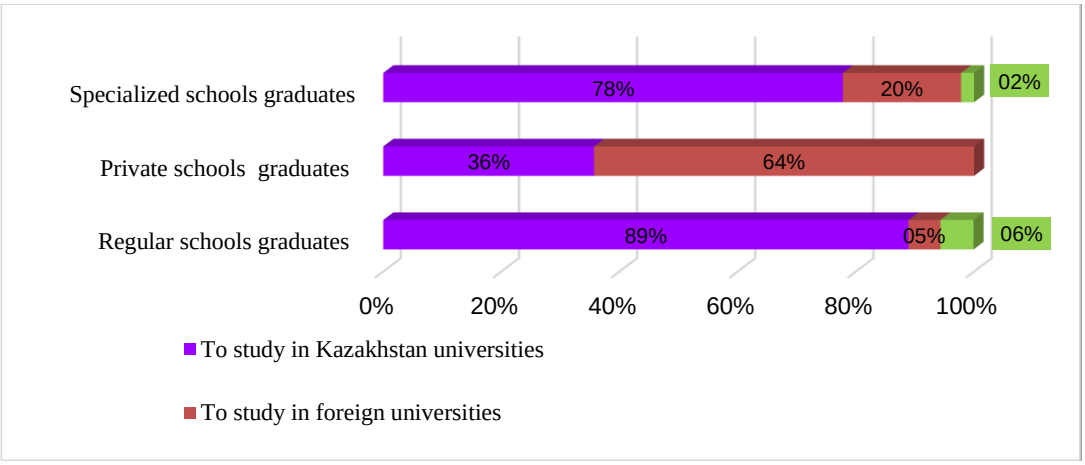

Fig 6. Educational plans of school graduates in the context of type of schools

Thus, graduates of private schools (mainly children from families with higher income) in large cities are to the larger extent focused on foreign universities and considering studying in specialized secondary educational institutions. While graduates of regular schools (mostly children from low-income families) are more focused on domestic HEIs, including middle range universities. In the education market graduates of regular schools become more vulnerable and often cannot compete. This problem is relatively easy solved only by those who have enough material resources to pay for tutor services and in a short time to prepare the graduate for entrance exams. In other cases, graduates of public schools (in rural and small towns) are in a worse position in terms of access to higher education in competition with graduates of specialized and private schools (living in large cities).

Conclusion

Analysis of the situation of education accessibility in Kazakhstan revealed the following trends on this issue:

- In the public consciousness of youth, there is high setting for receiving higher education, which is determined by a key criterion for success in life according to their evaluations.

- The differences expressed in intents are implicit. Plans to receive Higher education - 93.9%, including 23.2% in foreign universities. However, in practice, there is the influence of the material well being of a family and starter educational capital of a graduate (type of school) on accessibility to higher education.

- Inequality is revealed at the level of school choice. Since starter educational capital of the child is formed in the school and affects the possibility of entering universities through high / low indicators of entrance examinations. Further study is necessary to determine the dependence factors of the choice of school. What lies in the basis of choice: the ability of the child or parents' income.

- In general, higher education is no longer a prerogative of high-income families. High indicators of students graduating from schools are revealed, regardless of the economic situation of families, which increases the tendency of "universal higher education." However, social differentiation is expressed in terms of high quality education, which is likely related to a specific HEI and its "brand".

- The inequality of access to higher education is also reflected in the choice of prestigious / non-prestigious HEIs and specialties.

References

1. Goldthorpe, J. (1996). Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Educational Attainment. British Journal of Sociology 47(3), pp. 481-505.
2. Dhesi, A. (2001). Expectations and post-school choice: some data from India. Education + Training, 43(1), pp.14-24.
3. Herman G. van de Werfhorst. (2009).Education, inequality, and active citizenship. Tensions in a differentiated schooling system. Working paper. 59 p.
4. Conklin, Mary E., Dailey, A. (1981). Does consistency of parental encouragement matter for secondary school students? Sociology of Education 54 (4), pp. 254–262.
5. Looker, E. Dianne, Pineo, Peter C. (1983). Social psychological variables and their relevance to the status attainment of teenagers. American Journal of Sociology 88 (6), pp. 1195–1219.
6. Erikson, R. & Rudolphi, F. (2010). Change in social selection to upper secondary school – primar and secondary effects in Sweden. European Sociological Review, 26, pp. 291-305.
7. Erikson, R., Goldthorpe, J.H., Jackson, M., Yaish, M. and Cox, D.R. (2005). On Class Differentials in Educational Attainment. Proceedings of the National Academy of Sciences 102(27), pp. 9730–33.
8. Erikson, R. and Jonsson, J. (1996). Can Education be equalized? The Swedish case in comparative perspective. Boulder CO: Westview Press.
9. Jackson, M., Erikson, R., Goldthorpe, J.H. and Yaish, M. (2007). Primary and Secondary Effects in Class Differentials in Educational Attainment: The Transition to A-Level Courses in England and Wales. Acta Sociologica 50(3), pp. 211–29.

10. Coleman J. (1988). Social Capital in the Creation of the Human Capital. American Journal of Sociology N94, pp. 95-120.

COVID-19 PANDEMİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞTİRİLEN KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

COVID-19 OUTBREAK PERIOD FOR AN EVALUATION CAMPAIGN IN TURKEY REALIZED CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Ahmet AYDIN

Öğr. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID:0000-0003-2215-9226

Esra BÜDÜN AYDIN

Öğr. Gör. Dr. Kırklareli Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4533-8657

ÖZET

Günümüzde kurumlar sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan sürekli değişim gösteren ortamlara ayak uydurmak için çeşitli halkla ilişkiler stratejilerini kullanmaktadırlar. Bu stratejiler ile mevcutta ve gelecekte tüketici zihinlerindeki kurumsal konumlandırma şeklini ortaya koymaktadırlar. Kurumların, kamuoyuna kendilerini daha iyi anlatabilmek ve olumlu bir imaj yaratabilmek adına geliştirdikleri stratejilerden birisi de kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarıdır. Kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları, hedef kitlelerde kuruma ilişkin ilgi, bilgi ve tavır geliştirilmesinde oldukça önemlidir. Söz konusu tavrın oluşmasında ise mevcut durumda küresel bir tehdit halini alan Covid-19 pandemisi önemli bir değişken olarak görülmektedir. 21. yüzyıl dünyasını sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve daha pek çok alanda etkisi altına bu pandemi, küresel açıdan kurumların iş yapma biçimlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle kurumlar, marka imaj ve tanıtım çalışmalarını gerçekleştirirken kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarına ağırlık vermişlerdir. Covid-19 pandemisi tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'deki kurumları da etkisi altına almıştır. Bir halkla ilişkiler stratejisi olan kurumsal sosyal sorumluluk kampanyaları, pandeminin sosyo-ekonomik etkisini en aza indirebilmek ve kurumsal marka imajlarını koruyabilmek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmada, öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk kavramının teorik çerçevesi çizilmiştir. Ardından Covid-19 pandemisinin etkisiyle Türkiye'de faaliyet gösteren markaların, kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarını gerçekleştirme yöntemlerine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede marka seçimi www.brandingturkey.com internet sitesinin 2020 yılında 'Türkiye'nin en değerli 100 markası' sıralaması baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Sıralamada yer alan ve Covid-19 pandemisi süresince en az bir adet sosyal sorumluluk kampanyası gerçekleştirmiş olan markalar değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Covid-19, Halkla İlişkiler Uygulamaları

ABSTRACT

Today, institutions use various public relations strategies to keep up with environments that are constantly changing socially, economically and politically. With these strategies, they reveal the form of institutional positioning in consumer minds in the present and in the future. One of the strategies developed by institutions in order to explain themselves better to the public and to create a positive image is corporate social responsibility campaigns. Corporate social responsibility campaigns are very important in developing the interest, knowledge and attitude of the target audience. The Covid-19 pandemic, which has become a global threat in the current situation, is seen as an important variable in the formation of this attitude. Under the influence of the 21st century

world in social, economic, cultural, political and many other areas, this pandemic directly affects the way organizations do business globally. For this reason, institutions have focused on corporate social responsibility campaigns while carrying out brand image and promotion activities. Covidien pandemic-19 institutions in Turkey as it affects the whole world was under the influence. As a public relations strategy, corporate social responsibility campaigns are frequently used in order to minimize the socio-economic impact of the pandemic and to protect corporate brand images. In the study, first of all, the theoretical framework of the concept of corporate social responsibility has been drawn. Then the brands operating in Turkey, the impact of the pandemic Covidien-19 is made to perform an assessment of corporate social responsibility campaign methods. In this evaluation, the brand of choice in 2020 www.brandingturkey.co internet site 'Turkey's 100 most valuable brands' ranking was conducted on the basis of. The brands that were listed and that carried out at least one social responsibility campaign during the Covid-19 pandemic were evaluated.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Covid-19, Public Relations Strategies.

GİRİŞ

Halkla İlişkiler veya ’PR’, kuruluşların halkla iletişim kurma, kendilerini tanıtma ve olumlu bir itibar ve kamu imajı oluşturma yollarıyla ilgilidir(PRCA, 2020).İletişim kurma insanlar için ne kadar önemli ise kurumlar içinde çevreleriyle iletişim kurmak bir o kadar önemlidir. Çevresiyle iletişimi olmayan kurumlar en ufak kriz anında büyük zorluklar yaşamakta ya da ekonomik ömürlerini bitirmektedir. İletişimin bu kadar önemli olduğu 21. Yüzyılda kurumlar rekabet ortamında ön plana çıkabilmek, itibar oluşturmak için halkla ilişkiler çalışmalarına önem vermektedir. Bir halkla ilişkiler uygulaması olan sosyal sorumluluk ise kurumların kriz öncesi emniyet kemeri olmaktadır.

Krizler kurumları ekonomik anlamda zorlayan durumlardır. Kriz için çalışma yapmayan kurumlar kriz anında zorluk yaşamaktadır. 21. Yüzyılın büyük felaketi olan 19 Aralık 2019 tarihinde Çin’de ortaya çıkan Covid-19 pandemisi tüm dünyayı ekonomik, sosyal vb. alanlarda ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu duruma hazırlıksız yakalanan ülkeler olduğu gibi kurumlarda olmuştur. Türkiye’deki markalarda covid-19 pandemisinden ciddi anlamda etkilenmiştir.

Çalışmada Türkiye’deki 2020 yılında en değerli ilk 100 marka içerisinden ilk 5 marka alınarak sosyal sorumluluk ile ilgili nitel araştırma yapılmıştır. Araştırmada kurumların resmi siteleri ve internetteki haber sitelerinden veriler toplanarak gerçekleştirilmiştir.

1. HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARI KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Halkla ilişkiler, güvenilir ve etik iletişim yöntemleriyle bilgi dağıtımına dayalı olarak kuruluşlar ve halkları arasında ilişkiler ve çıkarlar oluşturmakla görevli bir karar alma yönetimi uygulamasıdır(IPRA, 2021). Halkla ilişkiler özünde bir kurumun kamuoyu önündeki algısını şekillendirmek ve çerçevelemek için çok sayıdaki platformlarda kilit paydaşları etkilemek, dâhil etmek ve onlarla ilişki kurmakla ilgilidir(PRSA, 2021).

Kurumlar kamuoyuna karşı olumlu imaj oluşturabilme, rekabet ortamında ön plana çıkabilme, kriz dönemlerini daha hafif atlatabilmek için halkla ilişkiler uygulamalarına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple kamuoyu ve paydaşların kuruma olan inancını güçlendirmek için halkla ilişkiler içerisinde bazı disiplinleri kullanmaktadır. Bu uygulamaların bazıları;

- Kurumsal İletişim
- İtibar Yönetimi
- Kriz Yönetimi
- Kamu Diplomasisi
- Kurumsal Sosyal Sorumluluk
- Lobicilik

1.1. Kurumsal İletişim: Kurumsal iletişim işletmeler ve organizasyonlar iç ve dış çeşitli kitlelere iletişim biçiminden ifade eder. Bu kitleler genellikle şunları içerir(Stobierski, 2021):

Çalışanlar, Medya ve Genel halk, Müşteriler, Kilit paydaşlar ve devlet kurumları ve üçüncü taraf düzenleyicileri.

1.2.İtibar Yönetimi: İtibarın yönetilmesi kurumlar açısından büyük önem taşımaktadır. Büyük çaba ile oluşturulan ve emek verilen itibarın sürdürülebilmesi gerekmektedir.

İtibar yönetimi (bazen itibar yönetimi, çevrimiçi itibar yönetimi olarak da anılır), bir kişi veya kuruluşa ilişkin çevrimiçi bilgileri etkileyerek genel algıyı şekillendirmeye çalışma uygulamasıdır(Wigmore, 2016).

1.3. Kriz Yönetimi: Bir kuruluşun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak amacıyla yapılan yönetsel çabaların tümüdür. Kuruluşun hedef kitlesiyle ilişkisine verebileceği olumsuzluğu minimuma indirme çabaları kriz yönetimi olarak ifade edilmektedir(Göksel ve Yurdakul, 2007:424).

1.4. Kamu Diplomasisi: Edward R. Murrow'a göre *"kamu diplomasisi… halkların tutumunun, dış politikanın oluşumu ve yürütülmesine yaptığı etki ile ilişkilidir. Kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasi dışındaki; hükümetler tarafından yabancı ülkelerde kamuoyu sağlanması, özel kuruluşlarının diğer ülkeninkilerle etkileşimde bulunması, dış ilişkilerin aktarımı ve bunun politika üzerindeki etkisi, diplomatlar ve yabancı meslektaşları arasında iletişim sağlanması ve kültürler arası iletişim süreci gibi alanları kapsamaktadır…"* (Cull,2006). Kamuoyunun tutumunun oluşturulması ve yönlendirilmesi devletler için ne kadar önemli bir durumsa, kurumlar içinde bir o kadar değerlidir. Kurumlar halkla ilişkiler faaliyetleri düzenleyerek kamuoyu ile ilgili algıları lehlerine çevirebilmektedir.

1.5. Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), bir şirketin sosyal olarak kendi kendine, paydaşlarına ve halka karşı hesap verebilir olmasına yardımcı olan kendi kendini düzenleyen bir iş modelidir. Kurumsal sosyal sorumluluk programları, hayırseverlik ve gönüllü çabalar aracılığıyla işletmeler, markalarını güçlendirirken topluma fayda sağlayabilir. KSS toplum için ne kadar önemliyse, bir şirket için de aynı derecede değerlidir. KSS faaliyetleri, çalışanlar ve şirketler arasında daha güçlü bir bağ kurulmasına, moralin yükselmesine ve hem çalışanların hem de işverenlerin çevrelerindeki dünyayla daha bağlantılı hissetmelerine yardımcı olabilir(Fernando, 2021).

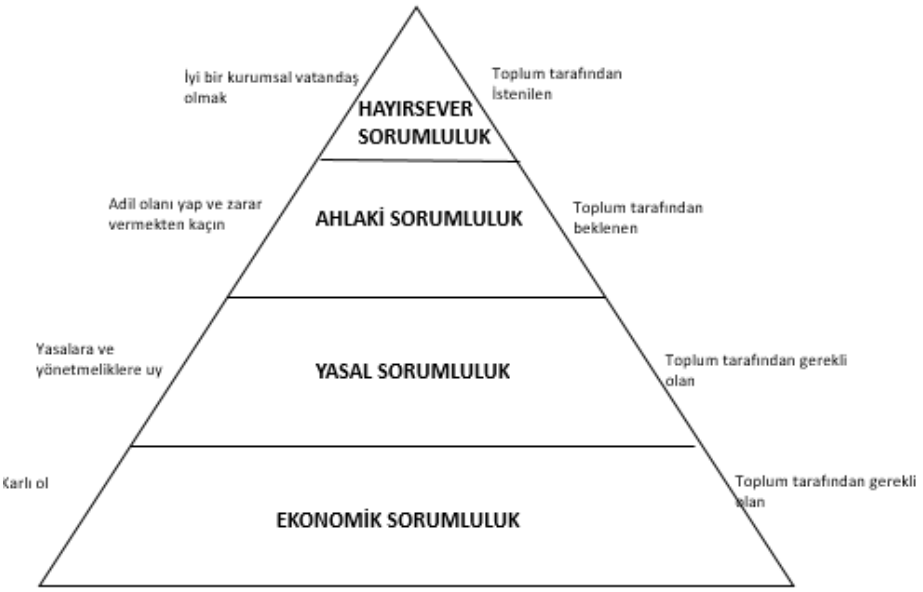
1.6. Lobicilik: Halkla ilişkiler yaklaşımıyla lobicilik kavramı kanun yapıcı ve yasa koruyucuların bir işletme ya da kurumun hedef kitlesi olması durumunda araya giren iletişimcidir. Bundan dolayı ister uluslararası ister ulusal durumda olsun lobicilik iletişim uygulamalarının (Peltekoğlu, 2016:587) önemli bir parçasıdır.

Yukarıda açıklanan halkla ilişkiler uygulamaları kurumların kamuoyları ile ilişkilerini düzenleyen faaliyet olarak söylenebilmektedir. Kurumlar bu faaliyetleri aleyhlerine oluşabilecek durumlara karşı kullanmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde kurumsal sosyal sorumluluk diğer uygulamalarla işbirliği içerisine girerek kurumları kamuoylarına karşı desteklemektedir.

2. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sorumluluk kavramı TDK'ya göre *' Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet'* anlamında kullanılmaktadır. Kurumlarda bireyler gibi toplumda var olabilmek amacıyla sosyal ve ekonomik olarak yapması gereken görevleri vardır. Kurumlar bu nedenle davranışlarını toplumlara göre şekillendirip hareket etmektedir. Sorumluluk kavramı bireylere atfedilen bir durum iken sosyal sorumluluk kavramı ise daha çok kurumlarla ilişkili olmaktadır.

Sosyal sorumluluk kamu-özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının bir amaç etrafında toplanarak (Çağlar, 2020), toplumsal fayda sağlamak amacıyla yerine getirmesi gereken sorumluluklarını kapsamaktadır (Vural ve Coşkun, 2011:62). Bu bağlamda kuruluşlarım tüm paydaşlarına ve doğal çevrelerine, bireylerin topluma karşı sorumluluğunun olduğunu anlamına gelmektedir. Kurumların paydaşları ve çevreleriyle sadece kar amaçlı ilişkilerinin yanı sıra toplumsal-sosyal duyarlılığı olan projelere ağırlık vermeleri, kamunun itimadını kazanmalarına olanak sağlayacak ve bununla birlikte kamunun itimadını kazanan kurumlar meşruiyetlerini de kazanmış olacaklardır(Demirtaş, 2015: 1). Toplumsal meşruiyetini kazanan kurumlar sadece mal ve hizmet üreten değil aynı zamanda çalışanının yaşam standardını düşünen, çevreyi koruyan ve tüketiciye en iyi hizmet vermeyi amaçlamaktadır. Kurumlar kendilerini sadece ekonomi alanında değil aynı zamanda toplumsal alanda da konumlandırma yoluna gitmektedir.

Şekil 1: Carroll'un Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi (Carroll, 2016)

Carroll, kurumsal sosyal sorumluluk tanımını 4 bölüm olarak 1979 yılında yayınlamıştır. 1991 yılında ise bu 4 bölümü yeniden düzenlemiş, oluşturduğu bölümde bir piramit oluşturmuştur. Piramidin asıl amacı kurumsal sosyal sorumluluğu tanımsal yönden ayırmak ve oluşturulan çerçevenin yapısal niteliğini göstermektedir. Piramidin şekilsel olarak seçilme nedeni basit, sezgisel olarak anlaşılırlığı kolay olmasıdır. Piramidin en altına ekonomik sorumluluk yerleştirilmiştir. Çünkü piramidin temelinin sağlam olabilmesi için güçlü olması gerektiği gibi sürdürülebilir karlılıkta toplumu desteklemek için güçlü olmalıdır. Aynı zamanda piramidin ikinci sırasında bulunan yasal sorumluluklar kurumların iyi bir kurumsal vatandaş olması, yani bir parçası olduğu topluluklara finansal, fiziksel ve insan kaynaklarını geri vermesi ve katkıda bulunması beklenmektedir. Bir diğer basamak olan

ahlaki sorumluluğa bakıldığında ahlaki sorumluluk piramitte ayrı bir kurumsal sosyal sorumluluk kategorisi olarak gösterilse de, tüm piramidi kesen ve doyuran bir faktör olarak görülmelidir. Ahlaki hususlar, diğer basamakların her birinde mevcuttur. Piramidin son basamağı olan hayırsever sorumluluk, toplumsal olarak doğru bir işi yapmaya çalışan kurumlar tarafından etik bir hareket olarak kabul edilir. Bazı kurumlar hayırsever faaliyetleri ‘’İyi kurumsal vatandaş’ olarak görebiliyorken, bazı kurumlar yapılan bu faaliyetlerin erdemli bir şey olduklarını düşündükleri için hayırseverlik peşinde koşmaktadır(Carroll, 2016). Aksi takdirde toplumlara karşı temel sorumluluklarını yerine getirmeyip sadece sosyal sorumluluk projeleriyle seslerini duyurmaya çalışan kurumlar içinde yapay sorumluluk yaklaşımından söz edilebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kurumlar toplumsal sorunların çeşitliliği ve büyüklüğü üzerine bir tablo sergilerken birçok alternatif ortaya çıkartmaktadır. Bu durumda kurumlar bulunduğu ülkelerde iyi bir kurumsal vatandaş olduklarını kanıtlayabilecek fırsatlara sahip olacak ve itibarlarına pozitif katkı sağlayabileceklerdir(Peltekoğlu, 2016:201). İyi bir kurumsal vatandaş olan kurumlar da kurumsal sosyal sorumluluk faydalı olacaktır. Birincisi, marka imajını iyileştirecektir. Müşteriler kurumun sosyal sorumluluğunu görünce olumlu tepkiler verecektir. İkincisi çalışanların motivasyonu ile ilgilidir. Ahlaki ve sosyal olarak sorumluluk alıp kaynak yatıran kurumlarda moral ve motivasyon yüksek olarak daha sürdürülebilir eğilimindedir(Schooley, 2021).

Kurumsal sosyal sorumluluk kurumlar için kriz öncesi ve sonrası emniyetini sağlayan bir unsur olarak görülmektedir. İyi yapılmış sosyal sorumluluk uygulamaları toplum nezdinde itibar görürse, kuruma stratejik rekabet üstünlüğü sağlar. Dünya da ya da bir ülkede ortaya çıkan büyük krizler, kurumların paydaş ve çevreleriyle ilişkilerini etkilemektedir. Son dönemde dünyayı ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda tüm yönleriyle etkileyen Covid-19 pandemisi kurumların çevreleriyle ilişkilerine daha çok önem vermelerine neden olmuş ve sosyal sorumluluk uygulamalarına ağırlık vermelerine neden olmuştur.

3. COVID-19 PANDEMİSİ

Virüs 2019 yılının Aralık ayında merkez üstü Çin’in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinden ortaya çıktığı bildirildi. Covid-19 salgının başta bu bölgedeki (Wuhan şehri) deniz ürünlerinin satıldığı ve hayvan pazarının olduğu alandaki insanlarda tespit edilmiştir. Korona virüsler insanlarda ve hayvanlarda büyük hastalığa sebep olabilecek büyük bir virüs ailesidir(Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu yüzden yeni korona virüs SARS-COV-2’nin mevcut olan salgını Çin’den diğer ülkelere yayıldı. Dünya Sağlık Örgütü Acil Durum Komitesi 30 Ocak 2020 tarihinde Çin ve diğer ülkelerde artan vaka bildirimlerine göre küresel bir sağlık durumu ilan etti. Devam eden pandemi en dünyanın gelişmiş ülkelerine ciddi bir şekilde zarar verdi ve orta- düşük gelirli ülkeler içinse büyük tehdit haline geldi. (Velavan ve Meyer, 2020:278;Ahmad ve Ahmad, 2020:1300). Covid-19’un bu denli hızla yayılması hem küresel olarak halk sağlığını hem de ekonomik olarak etkilemiştir.

Covid-19 kamu- özel sektörü olmak üzere ciddi zararlar vermektedir. Bu zararlar bir zincir gibi diğer sektörleri tetiklemekte ve krizleri ortaya çıkartmaktadır. Krizlerin artması kurumları zorlamakta ve hareket kabiliyetini azaltmaktadır. Bu yüzden kurumlar Covid-19 pandemisinin de etkisiyle kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarını ön plana çıkartmışlardır. Covid-19 pandemisi, hissedarlar, müşteriler, işletmeler ve pazar alanları dahil olmak üzere çeşitli paydaşlar için çeşitli etkilere sahipti. Covid-19 olayının spesifik özellikleri benzersizdir ve bu öngörülemeyen dışsal olayın etkisi, gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerindeki firmalar için stratejilerin yeniden düşünülmesine yol açmaktadır(Battisti vd,. 2021). Bu yüzden dünya çapındaki insanlar artık Covid-19 ile mücadele etmekte ve pandeminin neden olduğu küresel sağlık felaketine ve mali krizlere tepki vermektedir(Mahmud vd., 2021:2). Büyük felaketlerle ilgili geçmiş deneyimlere dayanarak kurumlar sosyal sorumluluklarını yerine getirmekte istemekte ve bunun içinde inisiyatif almaktadır. Bu doğrudan kurumların pandemi sonrası dönemdeki gelecekleriyle ilgili olduğundan (Liu vd, 2020) sosyal sorumluluk çalışmalarına

ağırlık vermektedir. Bu çalışmalar pandemi sonrasında kurumların itibarına derinden etkisi olacaktır. İtibarını güçlendirmek ve marka itibarını yükseltmek isteyen kurumlar Covid-19 pandemi dönemini minimum seviyede zararla geçirmek için sosyal sorumluluk kampanyalarına önem vermektedirler. Covid-19 dünyada etkisi olduğu gibi Türkiye'de de olmuştur. Covid-19 pandemisinin etkisiyle Türkiye'de faaliyet gösteren markaların, kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarını gerçekleştirmekte ve kriz yönetimini yapmaktadır.

4. ARAŞTIRMA

4.1.YÖNTEM

Çalışmada, Covid-19 pandemisinin etkisiyle Türkiye'de faaliyet gösteren markaların, kurumsal sosyal sorumluluk kampanyalarını gerçekleştirme yöntemlerine ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede marka seçimi www.brandingturkey.com internet sitesinin 2020 yılında 'Türkiye'nin en değerli 100 markası' başlıklı raporunda ilk 5 marka baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sınırlılığı 2020 Ocak ayı ile 2021 Nisan ayını kapsamaktadır. Belirlenen markaların bu tarih aralığında gerçekleştirmiş oldukları sosyal sorumluluk kampanyaları araştırmaya dâhil edilmiştir. En değerli 100 marka içerisinden belirlenen ilk 5 marka Covid-19 pandemisi döneminde sosyal sorumluluk kampanyası gerçekleştirme durumuna göre belirlenmiştir. Dolayısıyla ilk 5'inin araştırmaya dâhil edilmesinin gerekçesi Covid-19 pandemisiyle ilgili proje gerçekleştirmiş markalara ilk 10 içerisinde ulaşılabilmiş olunmasıdır. 2020 yılında www.brandingturkey.com internet sitesinde 'Türkiye'nin en değerli 100 Markası' başlıklı raporunda ilk 5 marka (Sağlam, 2020) belirtilmiştir. Sıralamada yer alan ve Covid-19 pandemisi süresince kurumların Covid-19 İle ilgili en az bir adet sosyal sorumluluk kampanyası değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma kurumların resmi internet sitelerinde ve basında hakkında yapılan haberlerle kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili projelerin olup olmadığı incelenmiş, projelerin yapılış amacının ne olduğu belirtilmiştir.

www.brandingturkey.com 2020 yılı Türkiye'nin en değerli 100 Markası raporunda belirtilen ilk 5 marka şu şekildedir (Brandirecttory, 2020):

1. Türk Hava Yolları
2. Ziraat Bankası
3. Garanti BBVA
4. Turkcell
5. Arçelik

4.2. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Türk Hava Yolları
Ziraat Finans Grubu
Ziraat Finans Grubu olarak ülkemiz için daha fazlasını yapabilme amacıyla bugün de çalışmalarımızı ara vermeden sürdürüyoruz. Devletimizin koronavirüs ile mücadele sürecinde sağlık politikaları ve ekonomik yardımlarına destek olabilmek amacıyla Milli Dayanışma Kampanyası'na her bir çalışanımız adına net bir asgari ücret tutarında olmak üzere toplam 62 milyon 300 bin lira bağışta bulunuyoruz (Hürriyet, 2020).
Garanti BBVA'dan ikinci parti destek 200 Adet Solunum Cihazı
Koronavirüs salgınıyla mücadelede büyük bir adım daha atan **Garanti BBVA**, yaklaşık **30 milyon TL** değerinde **200 adet** solunum cihazıyla **Milli Dayanışma Kampanyasına** destek oluyor. Garanti BBVA, bünyesinde bulunduğu BBVA Grubu'nun faaliyet gösterdiği tüm ülkelerde salgınla mücadele için yürüttüğü ve toplam tutarı **35 milyon Euro**'yu bulan yardım kampanyası kapsamında, Sağlık Bakanlığına teslim etmek üzere **4 milyon Euro** (~30 milyon TL) değerinde **200 adet** solunum cihazının tedarikini sağlıyor.

Ülkemizde salgınla mücadeleye katkı sağlamak amacıyla ilk adım atan kurumlardan biri olan ve daha önce devlet üniversitesi hastanelerine teçhizat ve malzeme tedariki için 10 milyon TL'lik bağışta bulunan Garanti BBVA'nın toplam desteği **40 milyon TL'**yi buluyor (Garanti BBVA, 2020).

Turkcell'den Sağlık Çalışanlarına Bol GB'lı Teşekkür Alkışı

Turkcell, tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip korona virüs (COVID-19) salgınıyla mücadele için durmaksızın görev başında olan sağlık çalışanlarına destek amacıyla özel bir iletişim paketi hazırladı. Bu kapsamda sağlık sektöründe görevli Turkcell'lilerin hatlarına ücretsiz 500 dakika konuşma ve 5 GB internet paketi tanımlayacak(Turkcell, 2020).

Arçelik: Arçelik'ten 170 hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aleti bağışı

Arçelik, Sağlık Personeli Destek Hareketi ile başlangıçta 170 hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aleti bağışlayacağını duyurdu. Arçelik Üst Yöneticisi Hakan Bulgurlu, sosyal medyadan yaptığı paylaşımda, sağlık çalışanlarına verdikleri destekleri açıkladı. Sağlık çalışanları için harekete geçtiklerini belirten Bulgurlu, paylaşımında şu ifadeleri kullandı:'Covid 19'la en ön safta mücadele eden sağlık çalışanlarımıza destek için harekete geçtik. Sağlık Personeli Destek Hareketi ile başlangıçta 170 hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aleti bağışlayarak, özveriyle çalışan personelin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı oluyoruz. Sosyal mesafeleri aralasak da, kalplerimiz birlikte atıyor. İyileşeceğiz.'(Anadoluajansı, 2020).

Tablo 1: Markaların Covid-19 ile ilgili sosyal sorumluluk çalışmalarının Carroll'un Sosyal Sorumluluk piramidine göre sınıflandırılması

Markalar	Ekonomik Sorumluluk	Yasal Sorumluluk	Ahlaki Sorumluluk	Hayırsever Sorumluluk
Türk Hava Yolları	-	-	-	-
Ziraat Bankası	-	√	√	√
Garanti BBVA	-	√	√	√
Turkcell	-	-	√	√
Arçelik	-	√	√	√

Yukarıdaki araştırma sonucuna bakıldığında Carroll'un sosyal sorumluluk piramidine göre Ziraat Bankası, ekonomik sorumluluk haricinde yasal sorumluluk, ahlaki sorumluluk ve hayırsever sorumluluk içerisinde kampanya/larını konumlandırmıştır. Garanti BBVA, ekonomik sorumluluk haricinde, yasal sorumluluk, ahlaki sorumluluk ve hayırsever sorumluluk içerisinde kampanya/larını konumlandırmıştır. Turkcell, ekonomik sorumluluk ve yasal sorumluluk haricinde ahlaki sorumluluk ve hayırsever sorumluluk içerisinde kampanya/larını konumlandırmıştır. Arçelik, ekonomik sorumluluk haricinde yasal sorumluluk, ahlaki sorumluluk ve hayırsever sorumluluk içerisinde kampanya/larını konumlandırmıştır. Türk Hava Yolları araştırmalar sonucunda Covid-19 ile ilgili sosyal sorumluluk kampanyasının bulunmamasından dolayı araştırmaya dâhil edilmemiştir.

5. SONUÇ

Kurumsal TDK'ya göre 'değişik birim ve fonksiyonlarıyla bir kurumun niteliklerine tam anlamıyla sahip olan' anlamında kullanılmaktadır. Dolasıyla kurumlar kurumsallık için emek vermekte ve gücünü harcamaktadır. Kurumsallığın bu derece önemli olduğu 21. Yüzyılda tüketici zihninde imaj, itibar kavramlarının önemi daha da artmıştır. Kurumlar için kurtarıcı bir unsur olarak halkla ilişkiler uygulamalarından birisi olan kurumsal sosyal

sorumluluk rekabet ortamında kurumlara büyük kolaylık sağlamaktadır. Sosyal sorumluluk, etik davranışlarda bulunma ve işletmenin faaliyet gösterdiği topluma fayda sağlamayı amaçlayan eylemlerde bulunma iş uygulamalarını ifade eder(CFI, 2020). Toplumsal fayda sağlamayı amaçlayan kurumlar sosyal sorumluluk kavramını ön planda tutmaktadır. Özellikle 19 Aralık 2019 tarihinde Çin'de ortaya çıkan Covid-19 virüsü ve virüsün dünyaya yayılmasıyla birlikte küresel olarak sosyal, ekonomik anlamda kötüleşme kurumları krize sokmuştur. Kurumlar bu kriz durumundan minimum zararla çıkabilmek için çalışmalar yapmıştır.

Çalışmada Covid-19 pandemisinin dünyaya verdiği zarar ile birlikte Türkiye'de faaliyet gösteren kurumsal markaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyalarına yönelik araştırma yapılmıştır. Araştırmada marka seçimi www.brandingturkey.com baz alınarak yapılmıştır. Araştırma bulguları; 2019 ve 2020 yılına ait KSS kampanyaları temel alınarak 'kampanya başlığı', 'kampanya konusu', 'kampanya tarihi' gibi kategoriler kapsamında derlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu duruma göre www.brandingturkey.com internet sitesinde 2020 yılının Türkiye'de en değerli 100 markası' içerisinden ilk 5 marka seçilmiştir. Sıralamada ortaya koyulan sosyal sorumluluk kampanyasını gerçekleştiren markalar incelendiğinde sosyal sorumluluk kampanyalarını Carroll'un sosyal sorumluluk piramidine göre yorumlandığında Ziraat Group, Garanti BBVA ve Arçelik markalarının sosyal sorumluluk kampanyalarını daha etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türk Hava Yollarının ise sosyal sorumluluk kampanyalarında etkin olamamasının sebebi ise Covid-19 pandemisinin hava sektörünü ciddi anlamda etkilemesi olarak yorumlanmaktadır. Sosyal sorumluluk alanında Turkcell'in Ziraat group, Garanti BBVA ve Arçelik markalarına göre daha az etkili olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Covid-19 pandemisi dünyada tüm markaları ekonomik anlamda etkilediği gibi Türkiye'deki markaları da etkilemektedir. Burada görülmektedir ki Türkiye'nin 2020 yılında ilk 5'inde olan markaların sosyal sorumluluk alanında yaptığı çalışmalar ekonomik alandan ziyade ahlaki ve hayırseverlik faaliyetleri üzerine yapılmıştır. Böylesi büyük bir pandemi de kurumların toplumsal fayda amacıyla daha çok sosyal sorumluluk çalışmaları yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anadoluajansı,(2020), Arçelik'ten 170 hastaneye beyaz eşya ve küçük ev aleti bağışı, https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/hizmet/arcelikten-170-hastaneye-beyaz-esya-ve-kucuk-ev-aleti-bagisi/656464 Erişim tarihi: 30.04.2021.

Battisti, E., Christofi, M.,Bresciani., S., Vrontis., D.(2021), *Corporate Social Responsibility And Covid-19 Global Crisis: Managerial And Financial Perspectives In Developed And Emerging Countries*,https://www.emeraldgrouppublishing.com/journal/md/corporate-social-responsibility-and-covid-19-global-crisis-managerial-and-financial, Erişim Tarihi: 29.04.2021

Brandirecttory, (2020), Türkiye'nin en değerli ve en güçlü markaları raporu Haziran 2020, https://brandirectory.com/download-report/brand-finance-turkey-100-2020-full-report.pdf. Erişim Tarihi: 30.04.2021.

Carroll, A.B.(2016), Carroll's pyramid of CSR: Taking Another Look. *International Journal Corporate Social Responsibility* **1,** 3 . https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6

CFI, (2020), Social Responsibility, https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/social-responsibility/ Erişim Tarihi: 30.04.2021.

Cull, J.N. (2006), "Public Diplomacy" Before Gullion: The Evolution Of A Phrase, https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase Erişim tarihi: 29.04.2021.

Çağlar, K.T.(2020), Sosyal Sorumluluk Nedir?, https://www.iienstitu.com/ Erişim Tarihi: 30.04.2021.

DHA, (2020), Sağlık çalışanlarına Akbank'tan 10 milyon lira destek, https://www.dha.com.tr/ekonomi/saglik-calisanlarina-akbanktan-10-milyon-lira-destek/haber-1763826 Erişim Tarihi:30.04.2021.

Demirtaş, M.(2015), '*Türkiye'de Yapılan Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Uluslararası Girişimler Bağlamında Değerlendirilmesi'*, Demirtaş, M. (Ed.) Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Kurumsal İtibar(1. Baskı) İçinde (S.1-54). İstanbul. Derin Yayınevi.

Fernando, J.(2021), *Corporate Social Responsibility (CSR),* https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp Erişim Tarihi: 29.04.2021.

Garanti BBVA, (2020). Garanti BBVA'dan ikinci parti destek 200 Adet Solunum Cihazı, https://www.garantibbva.com.tr/tr/garanti_hakkinda/garantiden_haberler/2020/nisan/koronavirus-bagis-destegi.page Erişim Tarihi:30.04.2021

Göksel, B.A., ve Yurdakul, B.N.(2007), *Temel Halkla İlişkiler Bilgileri*, İzmir, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları No:15.

Hürriyet, (2020), Son dakika... İşte Milli Dayanışma Kampanyası'na destek veren şirketler, https://www.hurriyet.com.tr/galeri-is-dunyasinda-destek-yagdi-iste-milli-dayanisma-kampanyasina-katilanlar-41483021/5 Erişim Tarihi: 30.04.2021.

IPRA, (2021), A new definition of public relations. https://www.ipra.org/member-services/pr-definition/ Erişim Tarihi: 29.04.2021.

Liu, F., Meng, L., ve Zhao, Y. (2020) The influence of the corporate social responsibility disclosures on consumer brand attitudes under the impact of COVID-19. *Front. Bus. Res. China* **14,** 28 https://doi.org/10.1186/s11782-020-00096-0

Mahmud A, Ding D, Hasan M.M.(2021), *Corporate Social Responsibility: Business Responses to Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SAGE Open*. doi:10.1177/2158244020988710

Peltekoğlu. F.(2016), *Halkla İlişkiler Nedir?,* İstanbul. Beta Yayınevi.

PRCA, (2020), What is PR?, https://www.prca.org.uk/careers/what-is-pr Erişim tarihi: 30.04.2021.

PRSA, (2021), *About Public Relations*, https://www.prsa.org/about/all-about-pr Erişim Tarihi: 29.04.2021.

Sağlam, F.M(2020), Türkiye'nin En Değerli 100 Markası (2020), https://www.brandingturkiye.com/turkiyenin-en-degerli-100-markasi-2020/ Erişim Tarihi: 30.04.2021.

Sağlık Bakanlığı, (2020), Covid-19 Nedir?, https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html Erişim tarihi: 29.04.2021.

Schooley, S.(2021), *What Is Corporate Social Responsibility?. https://www.businessnewsdaily.com/4679-corporate-social-responsibility.html Erişim Tarihi: 29.04.2021.*

Shabir Ahmad Lone & Aijaz Ahmad (2020) *COVID-19 pandemic – an African perspective*, Emerging Microbes & Infections, 9:1, 1300-1308, DOI: 10.1080/22221751.2020.1775132

Stobierski, T. (2021), *What is Corporate Communications? Functions, Careers, and Skills,* https://www.northeastern.edu/graduate/blog/what-is-corporate-communications/ Erişim Tarihi: 29.04.2021.

TDK (2021), *Sorumluluk Nedir?*, https://sozluk.gov.tr/ Erişim tarihi: 25.04.2020

Turkcell, (2020), Turkcell'den Sağlık Çalışanlarına Bol GB'lı Teşekkür Alkışı, https://partner.turkcell.com.tr/NewsDetail.aspx?id=2606918e-0f56-46ab-aac3-e4c10d31f3fa&month=3&year=2020 Erişim Tarihi: 30.04.2021

Velavan, T. P., ve Meyer, C. G. (2020). The COVID-19 Epidemic. *Tropical medicine & international health : TM & IH*, *25*(3), 278–280. https://doi.org/10.1111/tmi.13383

Vural, Z. B. A. ve Coşkun, G. (2011). "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), s. 61-87.

Wigmore, I. (2016), *reputation management*, https://whatis.techtarget.com/definition/reputation-management Erişim tarihi: 29.04.2021

21ST CENTURY LEARNING OPPORTUNITIES: WHAT ACTIVITIES CAN HELP CHEMISTRY LEARNERS?

Faruku ALIYU

Faculty of Social Science and Humanities, Universiti Teknologi Malaysia

Corrienna ABDUL TALIB

Faculty of Social Science and Humanities, Universiti Teknologi Malaysia

ABSTRACT

Advancement in the research most especially in digital technologies required learners to be versatile, digitally literate and confident to critically think, analyse and solve problem even during the classroom interaction. Having these capabilities enable learners to exceptionally excel in the learning of science and most specifically in chemistry classes as students and productive as a graduate. This paper analyses some of the skills required of a chemistry learner which include digital literacy, critical thinking and reasoning skills, collaboration, complex communication, problem solving and self-management. The paper further outlined learning activities/tips such as let your students lead the learning, establish an inquiry-based learning platform, encourage collaboration, develop skills, and give room for creative class to learn chemistry in a passionate way. These activities provide learning opportunities for the learners to actively participate in the learning process and acquire skills that are relevant and could be used in solving societal problem. The paper suggested for the utilization of the learners potentialities and 21st century learning opportunities in developing relevant skills required of them as chemistry learners.

Key words: Learning opportunities, Chemistry Learners, Creativity, Versatile, digital literacy

INTRODUCTION

The need to impart 21st-century skills in the mindset of chemistry students is regarded very crucial particularly in this era of technological development where the learning environment is full of potentialities and opportunities that guide learners to critically think analyze and solve a certain problem. These can be achieved only when chemistry students are at the foundation level of education supported with all they required in learning for effective teaching and learning process. Hence, classroom instruction for chemistry students should be directed toward developing their potentials in this regard. When these skills are introduced right from the onset then realizing 21st Century Learning Skills involving knowledge, skills, and attitudes such as 4C (Critical Thinking & Problem Solving, Communication, Collaboration, and Creativity) is feasible (Beers, 2016). Hence, it will go a long way in enhancing innovative ideas among chemistry learners.

The 21st-century learning environment has been recently developed to enhance students' potentiality and competencies to overcome real-life problems. The skills include collaboration, critical thinking, problem-solving and digital literacy which advocates for an excellent performance among learners and productivity among the graduates (Paper, Rahmawati, Jakarta, & Sastrapraja, 2017). In addition, learning in the 21st-century environment should enable students to master content while producing, synthesizing, and evaluating information from a wide variety of subjects and sources with an understanding of and respect for diverse cultures. Students demonstrate

creativity, critical thinking, communication, digital literacy, and collaboration. Virtual tools and open-source software create borderless learning territories for students of all ages, anytime and anywhere. The classroom learning experiences need to be designed to develop students' competencies in terms of collaboration, problem-solving, self-control, critical thinking, communication, and ICT skills. The 21st-century learning experiences is expected to empower students as individual and in a group an agent of changes who are responsible, creative, innovative and could effectively and efficiently contribute in finding a better solution to the societal problems.

Critical Thinking

Critical thinking refers to an ability to skillfully and actively make sense of, apply, analyze, synthesize, and/or evaluate the gathered information obtained from observation, reasoning, experience, reflection, or communication (Central Board of Chemistry Education, 2020). For example, assess a certain decision, argument, and/or experiment. Thereafter interpret data to the exact information and draw a valid and accurate conclusion.

Creativity

Creativity is one of the 21st century that requires learners to divergently think to utilize the knowledge acquired and under-appreciation to design and craft innovative goods and services which are likely to generate a solution to the societal problems (Bakhshi & Rarh, 2012). The main target in these skills is to innovate new, original, unique ideas and products and sufficiently apply creative ideas and solve real-world problems.

Problem-solving

This involves arriving at a tangible and proper solution to a problem after a series of steps in the scientific process. The steps include identification of problem expected to be solved, options consideration, identification, and selection of best strategy among many, implementation of the planned and finally assessing the outcome (Lay & Osman, 2018). In the process of problem-solving, all the relevant information and strategies were identified and gathered which were utilized to solve real-world problems.

Communication

Communication refers to an exchange of ideas, information, and thoughts to convey a message to the audience. It one of the crucial skills of the 21st-century skills required by Learners that involve almost all aspects of their interaction with other colleagues and the facilitator which provides the foundation bases on how a relationship would be structured and maintained (Huang et al., 2010). Veronique (2017) opined that good and relevant communication skills among chemistry learners can help them to clearly understand a phenomenon through various steps of knowledge and skills acquisition and as well to communicate the result to the entire scientific community.

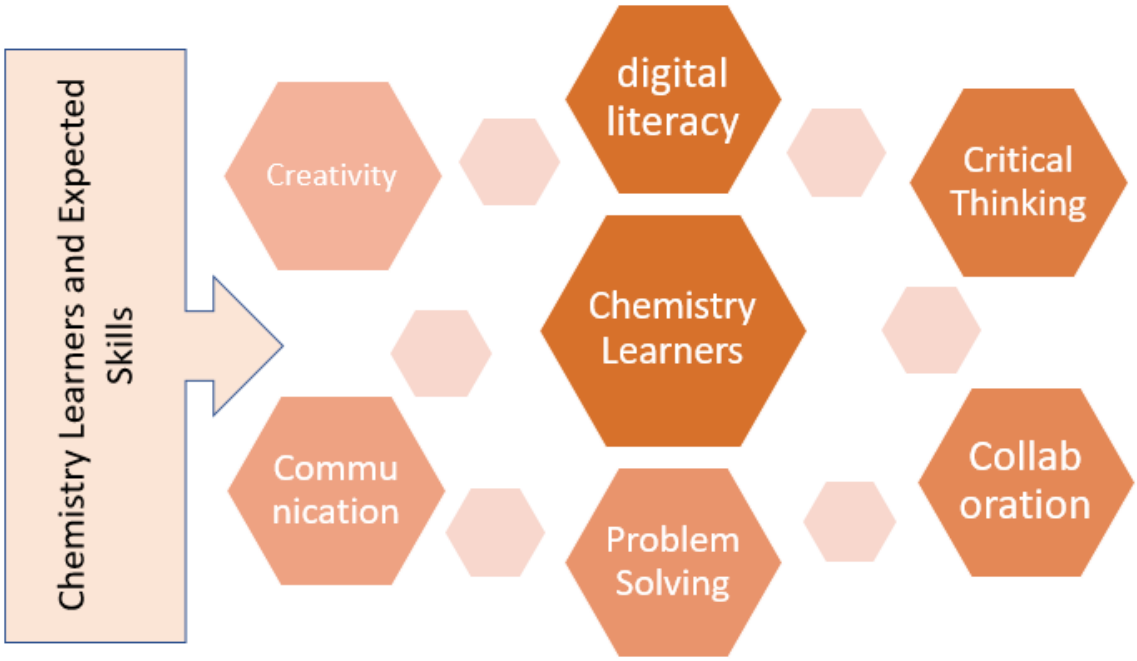

Figure 1: Expected Skills for Chemistry Learners through 21st Century Learning Opportunities

These skills when properly acquired by the learners would guide them innovatively craft goods and services for the humanities and could solve real societal problems.

Learning Activities/Tips for Chemistry Learners in the 21st Century Learning Environment

In every situation, some corresponding actions and activities are so much relevant to the learners. Hence, in the chemistry class of the 21st-century learning environment, certain activities could enhance learners' ability and potentiality. Some of the activities according to Oxford University Press (2020) are:

1. Students lead the learning: students by themselves facilitate their learning in the chemistry class by group activities to discuss content and materials with their peers and solve problems. This will however develop their 21st-century learning skills.

2. Establish an inquiry-based learning platform: Establishing an inquiry-based learning environment enable students to develop questions that they are hungry to respond to and correctly answer them, practice critical thinking in the course of their interaction. The chemistry teacher in this situation only guides the students to facilitate learning through questions generated and posed, methods proposed and designed, data obtained and interpreted, and the conclusion reached by the students.

3. Encourage collaboration: is a learning situation where collaborative learning involves students working in pairs or small groups to discuss concepts or find solutions to problems.

4. Develop students' skills: In chemistry classes, chemistry teachers must facilitate students in the identification of their skill gaps, develop and hone these skills. This is necessary because it will enable them to determine their ability to appropriately plan and execute their plans with success.

5. Give room for creative class: Another crucial aspect of learning activity in the 21st-century learning opportunities is the teacher supporting students' ability to think and imagine new ways/techniques of solving problems, approaching challenges, making connections, and crafting innovative products that could change life to better.

6. Platform for continuous practices: It is of greater significance for the chemistry teachers advocating effective and students' centered learning to provide students with content, tools such as social media learning activities, and resources to guide, support, and enhance their pursuit to learn new skills and knowledge and supports the learners.

Figure 2: Learning Activities for Chemistry Learners in the 21st Century Learning Environment

The activities as a part of opportunities driven from the 21st-century learning environment would no doubt benefit learners greatly in the course of classroom instruction and their productivity after their graduation (Huang et al., 2010; Lay & Osman, 2018). Therefore, chemistry teachers are expected to utilize such activities for effective teaching and productive graduates.

Conclusion

These activities provide learners with opportunities to actively participate in the learning process. The acquired skills are relevant and could be used in solving societal problems. The paper suggested the proper utilization of the learners' potentialities and 21st-century learning opportunities in developing relevant skills required of them to become productive chemistry graduates.

References

Bakhshi, A. K., & Rarh, V. (2012). Chemistry Education 21 Century : Challenges and Opportunities.

Beers, S. Z. (2016). 21 st Century Skills : Preparing Students for THEIR Future.

Central Board of Chemisty Education. (2020). A Handbook on the 21st Century Skill. India: Laxmi.

Huang, D., Leon, S., Hodson, C., La, D., Obregon, T. N., & Rivera, G. (2010). Preparing Students for the 21st Century: Exploring the Effect of Afterschool Participation on Students' Collaboration Skills, Oral Communication Skills, and Self-efficacy.

Lay, A.-N., & Osman, K. (2018). Developing 21 st Century Chemistry Learning through Designing Digital Games. Journal of Education in Science, Environment and Health, 4(1), 81–92. https://doi.org/10.21891/jeseh.387499

Oxford University Press. (2020). How to Teach 21st Century Skills in Middle School.

Paper, C., Rahmawati, Y., Jakarta, U. N., & Sastrapraja, A. R. (2017). Developing 21st-century skills in chemistry classrooms : Opportunities and challenges of STEAM integration Developing 21st-century skills in chemistry classrooms : Opportunities and challenges, (October). https://doi.org/10.1063/1.4995107

Veronique M. M. (2017). Basic Process Skills and Attitude Toward Science: Inputs to an Enhanced Students' Cognitive Performance. Laguna State Polytechnic University.

TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK SİGORTACILIĞI SİSTEMİNİN SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKE SİSTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

ANALYSIS OF THE HEALTH INSURANCE SYSTEM IN TURKEY AGAINST SOME SELECTED COUNTRY SYSTEMS

Şebnem ASLAN

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2135-242X

Esma ATALI

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9792-0679

ÖZET

Sağlık hizmetlerine erişim, bütün bireylerin hayatları boyunca ihtiyaç duyması kaçınılmaz bir durumdur. Dünyanın birçok yerinde bu hizmetlere bazı bireyler etkili bir biçimde ulaşabilirken bazı bireyler çok zor ulaşmakta, hatta ulaşamamaktadır. Sağlık hizmetlerine zor ulaşan veya ulaşmayan bireylerin çoğunluğunu dar gelirli bireyler oluştursa da orta gelirli bireylerin de sağlık hizmetlerine erişimde engellerle karşılaştığı görülmektedir. Bunun temel sebebi sağlık hizmeti satın almada oluşan sağlık finansman riskinin yüksek olmasıdır. Sağlık finansman riski bireylerin alacağı sağlık hizmeti karşılığında oluşan bedelin belirsizliğiyle ortaya çıkan maddi varlığını kaybetme olasılığıdır. Yine bu belirsizlikten dolayı bireyler sağlık hizmetleri satın alımından doğan maliyetikarşılayamadığı durumda hizmeti almamayı tercih etmektedir.

Sağlık finansman riski her ülkede sağlık politikalarını belirlemede önemli rol oynar. Sağlık hizmetleri erişim engellerinden biri olan sağlık finansman riskine karşı bireyleri korumak devletlerin görevlerindendir. Devletler bu görevini çeşitli yollarla gerçekleştirir. Bu yollardan bir tanesi sağlık sigortası sistemidir. Sağlık sigortası sistemiyle bireylerin etkili ve verimli bir sağlık hizmeti alması teminat altına alınmaya çalışılmıştır.Bu teminatın ekonomik ve kolay erişebilir yönü dar gelirli bireylerin sağlık hizmetlerine talep oranını arttırmıştır. Sağlık sigortası kapsamı, yararlanma koşulları, sunduğu hizmetler bakımından ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. Genellikle belli bir pirim karşılığında çalışan ve memur bireylere sağlık sigortası yapılmaktadır. Türkiye'de "Sağlıkta Dönüşüm Programı" kapsamında 2003 yılında sağlık sigortası alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu çalışmadaliteratürtaraması yapılarak sağlık sigortası hakkında bilgi verilipTürkiye'deki sağlık sigortacılığı sisteminin seçilmiş bazı ülke sistemleri ile karşılaştırması yapılmaktadır.

Anahtar Kelime: Sağlık, Sağlık Finansman Riski, Sağlık Sigortası

ABSTRACT

Access to health care is inevitable that all individuals will need it for the rest of their lives. In many parts of the world, some individuals can access these services effectively, while others can hardly access or even access them. Although the majority of individuals who barely access or do not access health care are low-income individuals, middle-income individuals also face barriers to access to health care. The main reason for this is that the risk of health funding in purchasing health care is high. Health funding risk is the possibility of individuals losing their financial assets, which arises from the uncertainty of the cost in return for health care.

Again, due to this uncertainty, individuals prefer not to receive the service if they cannot afford the cost of purchasing health services. Health funding risk plays an important role in determining health policies in each country. It is the duty of governments to protect individuals against the risk of health funding, which is one of the barriers to access to health care. Governments perform this task in a variety of ways. One of these ways is the health insurance system. With the health insurance system, it has been tried to ensure that individuals receive effective and efficient health care. The economic and easily accessible aspect of this coverage has increased the demand rate for health care for low-income individuals. There are differences between countries in terms of health insurance coverage, benefit conditions and services. Generally, health insurance is provided to working and civil servant individuals in exchange for a certain amount of money. In 2003, important steps were taken in the field of health insurance within the scope of "Health Transformation Program" in Turkey. In this study, literature was reviewed and information about health insurance was given and comparative analysis of the health insurance system in Turkey with some selected country systems was emphasized.

Keyword: Health, Health Funding Risk, Health Insurance

Giriş

Dünyada sağlık harcamaları her geçen gün artmaktadır. Buna bağlı olarak devletlerin ve bireylerin sağlık hizmetlerine ayırdığı payda büyümektedir. 1948 yılında dünyada GSYİH'nın %3'ünden 1997 yılında %7,9'a yükselen sağlık harcamaları, sağlık finansmanı oluşturmada arayışlara sebep olmuştur (WHO, 2000, s.95).Oluşturulmak istenen bu finansmanın hangi esaslara dayanacağı, işleyişi, işleyişinin nasıl olacağı siyasi otoritelerin ve sağlık sektörü yöneticilerini çözüm aradığı önemli bir konu haline gelmiştir (Gülay, 2017, s.18). Bu arayışın temel nedeni ülkelerin gelişmişlik düzeyleri fark etmeksizin kaynakların sınırlı olması, artan maliyetlerle beraber sağlık hizmetleri talebini karşılanamaması ve bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak var olan kaynakların en etkin biçimde kullanılmasına ihtiyaç duyulmasıdır (Tiryaki ve Tatar, 2000, s. 124).

Sağlık hizmetlerine finansman sağlamada çeşitli yöntemler kullanılır. Bunlar:sosyal sağlık sigortası, devlet eliyle toplanan vergiler, özel sağlık sigortası ve bireylerin aldığı sağlık hizmeti karşılığında yapmış olduğu cepten ödemelerdir (Şantaş ve Çıraklı, 2019, s.3). Ülkeler izledikleri politikalarla bu yöntemlerden birine ağırlık verebilir veya birçoğunu birlikte kullanabilmektedir. Örneğin sosyal devlet anlayışını benimseyen ülkelerde sağlık finansmanın da daha çok kamu baskın bir sağlık sigorta sistemini uyguladıkları görülmektedir.Sağlık hizmetlerini finansmanı için bir ülkenin kullandığı yöntem, ülkenin sağlık ve refah seviyesini gösteren temel göstergedir (İstanbulloğlu, Güleç ve Oğur, 2010, s.86).

Ekonomik durumu zayıf ülkelerde,sağlık hizmetlerini finansmanı yöntemi konusunda sağlık hizmetine yeterli biçimde ve diğer bireylerle eşit olarak erişiminin sağlanması için yeterli sağlık harcamasının yapılamamasıyla kendini göstermektedir (İstanbulloğlu, Güleç ve Oğur, 2010, s.86).

Bu çalışmada; Türkiye, Çin, Amerika, Güney Kore, Almanya sağlık sigorta sistemleri ve finansman türleri incelenerek kıyaslama yapılmak amaçlanmıştır.

SİGORTA VE SAĞLIK SİGORTACILIĞI

Bir olay, içinde riskler barındırabilir ve bu olay gerçekleştiğinde riskin önceden güvence altına alınmamasından dolayı büyük zararlar meydana gelebilmektedir. Bu olaylar gerçekleşmeden önce belli bir süre boyunca ve belli bir miktarda ödeme yapılarak oluşacak zararların güvence altına alınmasına sigorta denir (Baskıcı, 2002, s.2).

Başka bir deyişle, sigorta ekonomik anlamda ortaya çıkıp çıkmayacağı bilinmeyen fakat öngörülen risklerin meydana getireceği zararların hafifletilmesi ya da tamamen karşılanması amacıyla zararın cüzileştirilmiş bir oranıyla sistemleştirilmesidir (Alan, 2009, s.8). Sigortadaki amaç bir felaketin ortaya çıkaracağı riski paylaşarak birey ve ailelerin oluşacak büyük zararlarına ortak olmaktır (Edward ve Hoffer, 2019, s.791). Sigorta, mal (nakliyat, kaza, yangın, mühendislik) ve can (hayat, sağlık) sigortaları olmak üzere iki kola ayrılmaktadır(Tapan, 2008, s.44).

Bireylerin hastalanma riskine ve bunun etkilerine karşı bir önlem alma ihtiyacı sağlık sigortasının ortaya çıkmasındaki ana etkeni oluşturmaktadır (Tiryaki ve Tatar, 2000, s.124). Sağlık sigortacılığı, sigorta sahibini karşılaşabileceği her türlü hastalık ve kaza sonucunda meydana gelecek herhangi bir sağlık sorunundan dolayı oluşacak giderleri sigorta kriterlerine ve genel şartlarına göre ödeyen sigorta çeşitidir(Yıldırım, 2018, s.3). Bireylere sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyduklarında büyük miktarlar şeklinde ödemeleri gerekecek ya da ödemeyecekleri paraları sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymadıkları süre zarfında cüzi miktarlar şeklinde ödeyerek bu ihtiyacı maliyetin altında veya ücretsiz karşılama fırsatı sunmaktadır (İstanbulloğlu, Güleç ve Oğur, 2010, s.87).

SAĞLIK HARCAMALARININ FİNANSMANI VE FİNANSMAN YAPISI

Toplumun sağlığının koruması ve geliştirilmesi adına yapılan harcamalara sağlık harcaması denir (Akar, 2014, s.311). Bu harcamaların karşılanması ve bireylerin etkili halk sağlığı ve kişisel sağlık hizmetlerine erişimini sağlamak sağlık finansmanın temel amaçlarındandır (WHO, 2000, s.95). Birçok ülke sağlık finansmanı sağlamaktadır ama bu ülkeler arasında yöntemler farklılık göstermektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik durum ve politik tercihleri bu farklılıkları oluşturan çeşitli etmenlerdir (Daştan ve Çetinkaya, 2015, s.105).Bazı ülkeler sağlık hizmetlerini sunumundan doğan karşılığı ve finansmanı tamamen bireylerden karşılarken bazı ülkeler ise finansman yükünü kamu ve özel sektöre paylaştırmaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018, s.645). Ülkeler yapılan sağlık harcamalarının finansmanını sigorta primlerinden, doğrudan ödemelerden ve vergilerden karşılayarak sağlık hizmetlerini gerçekleştirmektedir, fakat bazen bu finansman kaynaklar harcamalar için yeterli olmamaktadır (Orhaner, 2006, s.3).

Sağlık hizmetlerinin finansmanı: Fonun muhataplarından toplanması, primleri ödeyenlerin arasında risk paylaşımı yapılarak bir havuzda toplanması ve ihtiyaç duyulan gerekli sağlık hizmetinin sunulabilmesi için havuzda toplanan fonların uygun şekilde kullanılması şeklinde üç aşamadan oluşur (Atasever ve Karaca ve Örnek, 2017, s.3). Yeterli fonun toplanması vergilerden, primlerden, katkı paylarından ve devlet sübvansiyonlarından sağlanmaktadır.Fon havuzlama aşamasında risk paylaşımı yapılarak toplanan fon kişilerin ortak ihtiyaçları için biriktirilir ve biriktirilen bu fon, fonun uygun biçimde kullanılması aşamasında belirli yöntemlerle hizmeti sunucularına aktarılır (Şantaş ve Çıraklı, 2019,s.13).Fon toplama, havuzlama ve aktarım aşamaları birçok sosyal sigorta ve özel sigorta programında bir kuruluşa ve satın alma sürecine entegre edilmiştir (WHO, 2000, s.96). Sağlık hizmetlerin sunulmasında fon toplama, havuzlama ve hizmet sunucularına ödeme yapma aşamalarını yöneten bu kuruluşlar kendine özgü kurallara ve yapılara sahiptir (Gülay, 2017, s.19). Vergiler, bireysel tıbbi tasarruf hesapları, sosyal ve özel sağlık sigortası primleri, , kişilerin cepten ödemeleri, borçlar ve bağışlar bu kuruluşların gelir toplama yöntemleridir (Kutzin, 2000, s.174; Önder, Ersoy ve Karacaoğlu, 2016, s.25).

Sosyal sağlık sigortası: Düzenli ve belli bir gelire sahip toplum için üyeliği zorunlu bir kamu sigortasıdır. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde sigorta kapsayıcılığı nüfusun tamamına yakınken geri kalmış ülkelerde kapsayıcılığı oldukça düşüktür (Belek,2000, s.94). Sosyal sağlık sigortasının finansı genel vergilerden, işçi ve işveren primlerden ve katkı paylarından elde edilir (Zee ve Kroneman, 2007, s.3).

Genel vergilemeye dayanan kuruluşlar için fon toplama maliye bakanlığı tarafından yapılır ve sağlık bakanlığına aktarımı hükümet bütçe süreciyle gerçekleştirilir (WHO, 2000, s.96). Beveridge modeli olarak da bilinen vergilerle finansman sistemini günümüzde Yunanistan, Danimarka, İspanya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Portekiz, İtalya, Norveç gibi ülkelerde ağırlıklı olarak kullanılır (Tatar, 2011,s.110).

Bismarck modeli uygulayan ülkelerde ise düzenli maaş alan çalışanların ödedikleri primler yoluyla finansmanı sağlanır. Beveridge modeline göre devlet etkisi az olan ve daha çoğulcu hizmet sunan bir sistemdir (Zee ve Kroneman, 2007, s.3). Çıkış noktası olan Almanya başta olmak üzere Hollanda, Avusturya, Fransa, Belçika, İsviçre gibi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaktadır (Tatar, 2011,s.111).

Özel sağlık sigortası: Bireylerin olası sağlık finansman riskine karşı gönüllü olarak sigorta firmalarına, risklerini güvence altına almak için belli bir prim karşılığında aldıkları sigorta çeşididir(Balkanlı,2017, s.18).Zorunlu sağlık sigortasından faydalanmak istemeyen veya faydalanamayan bireyler için özel sağlık sigortası önemli bir alternatif durumundadır(Önder, Ersoy ve Karacoğlu, 2016, s.26). Kamu sağlık sigortasından faydalanan birçok kişi daha fazla güvenceye sahip olmak için özel sağlık sigortasını da ek olarak yaptırmaktadır (Orhaner, 2006, s.9).

Bireyin sağlık finansman riskinin paylaşımını içermeyen, faydalanılan sağlık hizmetinin karşılığını doğrudan bireyin cebinden ödemesine cepten ödeme denir. Risk paylaşımı içermediği için bireye herhangi bir sağlık finansman risk koruması veya teminat vermemektedir. Cepten yapılan ödemeler üçe ayrılır. Bunlar doğrudan ödemeler, kullanıcı katkısı ve informal ödeme şeklindedir (Sönal, 2020, s.1620).

TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMİ FİNASMANININ GENEL YAPISI

Türkiye'de 5510 Sayılı kanundan önce, ülkede yaşayan bireyleri sosyal güvenliğini sağlamak için çeşitli sağlık sigorta kolları mevcuttu. Bunlardan Sosyal Sigortalar Kurumu,işçilerin sosyal güvenliğini sağlamakla görevlidir. T.C. Emekli Sandığı, kamu çalışanı memurların sosyal güvenliğini sağlamakla görevliykenEsnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (Bağ-Kur),bağımsız çalışanların sosyal güvenliğini sağlayan kurumdur (Anadolu, 2002, s.96).Temel ilkeleri herkese sağlık başlığıyla belirlenen bir takvimi oluşturulan reformlar, 2002 yılında gerçekleştirilen Acil Eylem Planı'nda yer almış, Sağlık Bakanlığı'nın Sağlıkta Dönüşüm Programı ile 2003 yılında uygulanmaya başlamıştır(Yılmaztürk, 2013, s.177). Var olan sağlık sigorta kolları 5510 sayılı kanun ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bünyesinde toplanmıştır. Genel sağlık sigortası köklü değişim ve dönüşümlerle sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır(Gökmen, 2015, s.4). 5510 sayılı kanun 31.05.2006 tarihinde kabul edilip Genel Sağlık Sigortası Kanun'da 01.01.2008 tarihinde yapılan değişiklikler ile tüm hükümleriyle birlikte yürürlüğe girmiştir (Ekinci, 2018, s.30).

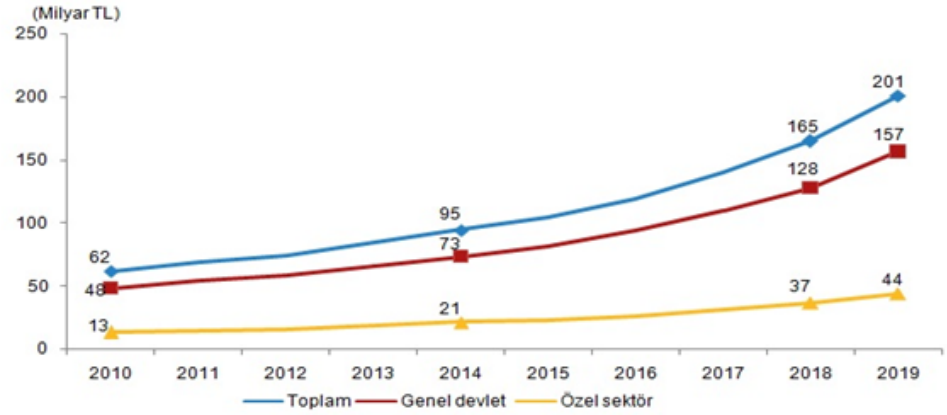
Genel sağlık sigortası, Türkiye'de ikamet edip sigortalı sayılan ve bunların bakmakla yükümlü oldukları, isteğe bağlı sigortalıları, 18 yaşından küçükleri, 65 yaşını doldurmuş kanunda muhtaç kişileri, oturma izni alıp yabancı bir ülkede bir sağlık mevzuatı kapsamında olmayan yabancı uyruklu kişileri kapsamaktadır (5510 Sayılı Kanun Md. 60, s.9827). 5510 Sayılı Kanunun 92. Maddesinde 2008 yılında yapılan değişiklik ile kısa ve uzun vadeli sigorta kapsamındaki bireylerin Genel Sağlık Sigortası olması ve Genel sağlık Sigorta kapsamındaki bireylerin de Genel Sağlık Sigortası olması zorunlu tutulmuştur (Md. 92-Değişik birinci fıkra: 17/4/2008-5754/55 Md.).Hizmetin sunulduğu tıbbi merkezin SGK ile sözleşmesi olması halinde; birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarında hekim tarafından uygun görülen muayene, tetkik ve tahlil işlemleri genel sağlık sigortası kapsamında sunulmaktadır (5510 sayılı 2006, md. 63, s.9830). Ayrıca birinci basamak sağlık kurumlarında alınan hizmetler, koruyucu sağlık hizmetleri, acil durumlar, salgın hastalıklar, meslek hastalıkları veiş kazaları durumlarında bütün sağlık hizmetleri karşılıksızbir şekilde sunulmaktadır (Akdağ, 2012, s.91).

Genel sağlık sigortası sistemin gelirleri, işçi ve işveren tarafından ödenen primler, devletin yoksul kesim için ödediği primler, katkı payları ve devletin sistem havuzuna direkt aktardığı bütçe ile karşılanmaktadır. Sigorta primi olarak kişilerin gelir seviyeleri doğrultusunda gelirlerinin %12,5'i olarak belirlenmiştir ve bu dilimin % 5'lik kısmı sigortalı tarafından %7,5'lik kısmı ise işveren tarafından ödenir(Tapan, 2008, s.59). İsteğe bağlı sigortalılar ise belirlenen primin tamamını öder (Tapan, 2008, s.59).Hane halkının, kişi başına düşen aylık geliri asgari ücretin üçte birinden az olması durumunda yapılan gelir testi ile durum tespit edilir, kişi Genel Sağlık Sigortası kapsamına alınır ve primi devlet tarafından ödenir (Ekinci 2018).SGK İstatistik Yıllıklarına göre Türkiye'de 2019 yılında 9.080.521 kişinin Genel Sağlık Sigortası pirimi devlet tarafından ödenmektedir (www.sgk.gov.tr).

Türkiye Sağlık Harcamaları

Türkiye'de tedavi, sağlık araç gereçleri ve ilaç giderlerinden oluşan tüm sağlık harcamaları hükümetin bütçe giderleri içinde karşılanır (Akar, 2014, s.316). Toplumdaki değişim, nüfus artışı, sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyacın artması, sağlık alanındaki teknolojik gelişmeler bütçeden karşılanan bu sağlık harcamalarını artırmıştır. Buna önlem olarak Türkiye giderleri kontrol altında tutmak için yeniden yapılanma arayışını girmiştir (Erol ve Özdemir, 2014, s.9).

Tablo 1: Türkiye 2010-2019 Yılları Arası Sağlık Harcamaları

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi:16.03.2021

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Türkiye'de istatistik veriler incelendiğinde devlet ve özel sektör sağlık harcamalarını toplamı 2010 yılında 62 milyar TL iken 2019 yılında 201 milyar TL olmuştur. Bu artışın en büyük sebepleri artan nüfus ve sağlık hizmeti talebi ve gelişen teknolojidir. Sağlık harcamalarındaki artışın büyük payı genel devlet harcamalarına aittir. 2019 yılında genel devlet sağlık harcamalarındaki payı %78 iken özel sektörün payı %12'dir.

Sosyal devlet anlayışı benimseyen bir ülkenin sorumluluklarını nedenli yerine getirdiğini belirlemek için toplam sağlık giderlerinde kamunun ve özel sektörün payını bilmek kadar cepten yapılan harcamaların oranını bilmek gerekir. Bu oranı bilmek sağlık sektörünün gelecekte kamuya olacak yükünüöngörmek adına önemlidir (Çelik, 2011, s.65).

Tablo 2: TÜİK 2018-2019 Yılı Sağlık Harcamalarına İlişkin Temel Göstergeler

	2018	2019
Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	165 234	201 031
Kişi başına sağlık harcaması (TL)	2 030	2 434
Toplam sağlık harcamasının GSYH'ye oranı (%)	4.1	4.3
Genel devlet sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	77.5	78.0
Özel sektör sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	22.5	22.0
Hanehalkı cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	17.3	16.7

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 16.03.2021

Tablo 2'de görüldüğü üzere,2019 sağlık harcamalarının toplamına bakıldığında hane halkı cepten sağlık harcaması toplam içindeki payı 16,7'dir. Bu giderlerde sigorta şirketlerinin payı %2.9 iken hane halklarına hizmet sunan kâr etmeyi amaçlamayan kuruluşlar ile işletmelerin payı %2.4'tür. Mahalli idareler ise %0.7'lik paya sahip olmuştur.

ÇİN SAĞLIK SİSTEMİ FİNASMANINGENEL YAPISI

Çin'de 1978'de başlayan büyük bir sağlık sistemi ve buna bağlı olarak nüfus sağlık durum değişimi gerçekleşmiştir (Bogg ve Ark, 1996, s.238). Çin'de 1980'lerde yapılan tıbbi reformun en önemli hedefi maliyeti geri kazanma olmuştur (Bogg ve Ark, 1996, s.238).1980'lerde Çin sağlık sistemi birçok alanda çökmüştür bununla birlikte 1985'teki sağlık reform ile devletin sağlık harcamalarına ekonomik katkısı azalmış ve kişilerin kendi harcamalarını yapmaları beklenmiştir (Sorgutan, s.735). Böylece kolektif bir refah fonu ve devlet tarafından finanse edilen tıp sistemi hastaların %90'nın cebinden ödediği bir sisteme dönmüştür (Woo ve Ark, 2002, s.773).

Çin'de kentsel ve kırsal alanda yaşayan bireyler için ayrı sağlık sigorta sistemleri mevcuttur (Liu ve Ark., 2012). Bu sağlık sigorta sistemleri; Kentsel çalışan sağlık sigortası (UEMI), Yeni Kooperatif Sağlık Sigortası (NCMS) ve kentsel yerleşik sağlık sigortasından (URMI) olmak üzeredir (Wang ve Ark, 2018, s.1).

Kentsel sağlık sigortası ile kent çalışanlarına uygun fiyatlı sağlık hizmetlerinden yararlanması adına reformlarla şehir düzeyindeki riskleri bir arada toplayarak bir sosyal sigorta program hedeflenmiştir (Liu, 2002. s.142).

Kentsel çalışanların bu sigortaya katılımı zorunlu olup sağlık hizmetlerini harcamaları işveren ve çalışan tarafından karşılanır (www.internations.org).UEMI kapsamına giremeyen kent sakinleri için Çin hükümeti alternatif olarak bir halk sağlığı programı olan URMI uygulayarak kentsakinlerine sağlık koruması sağlanmaya çalışmıştır (Liu ve Zihao, 2012, s.4). Bölgeler arasında farklılık gösterse de katkıların dağılımı, genel olarak işveren için maaş maliyetinin %6'sı ve çalışan için maaşın %2'si olarak belirlenmiştir (www.internations.org).Gönüllü bir sağlık sigortası olan URMI hem merkezi hükümet hem de yerel yönetimlerin katkılarıyla finanse edilir (Pan ve diğ, 2016, s.854). Genel poliklinik hizmetlerini kapsamayan URMI temel olarak felaket hastalıkları için ayakta ve yataklı tedavi hizmetlerini kapsar (Pan veArk, 2016, s.854).
Yeni Kooperatif Sağlık Sigortası (NCMS) 2003 yılında uygulanmaya başlayan kırsal kesimde yaşayan bireyleri kapsam içine alan bir sağlık sigorta sistemidir (Liu ve Zihao, 2012, s.1). Kırsal kesimde yaşayan bireylerin cepten yaptığı sağlık harcamalarını azaltmayı hedeflemiştir (Zeng ve Ark, 2019). Pekin ve Şanghay gibi zengin ilçeler NCMS'ye diğer yoksul ilçelere göre daha fazla katkıda bulunmaktadır (Xu ve Ark, 2009, s.5). Merkezi yönetim bu farklılığı gidermek adına yoksul ilçelerdeki NCMS'ye daha fazla katkıda bulunur (Xu ve Ark, 2009, s.5). Çin'de uygulanan sağlık sigorta fonları hükümetin onayladığı hastanelerde ve kliniklerde tedavi alanlar için ödeme yaparken bunların dışında hastanelerde tedavi alanlara herhangi bir ödeme yapmaz (nhglobalpartners.com). Bu durumu ortadan kaldırmak isteyen bazı işverenler sağlık sigorta fonundan katkı almaksızın çalışanlarına ek sigorta sunmaktadır (nhglobalpartners.com).

GÜNEY KORESAĞLIK SİSTEMİ FİNASMANININ GENEL YAPISI

Tüm nüfusu sağlık sigorta sistemine dâhil etmek isteyen Güney Kore 1977'de büyük şirketlerde çalışan sanayi işçileri için zorunlu sağlık sigortası getirirken 1989'da serbest meslek çalışanları kapsama dâhil edilmiştir (Kwon, 2009, s.63). Ülkede sağlık sigortasının mevcut üç kolu vardır. Bunlar; Ulusal Sağlık Sigortası Programı, Tıbbi Yardım Programı ve Uzun Süreli Bakım Sigortası Programıdır (Song, 2009, s.2006).
Ulusal Meclis sigorta fonlarını, sağlık sigortasını verimliliğini arttırmak için bir fonda toplanmıştır. Ulusal Sağlık Sigortası Şirketi'ni (NHIC) oluşturmak için 1998'de serbest meslek çalışanları, okul ve hükümet çalışanları için sağlık sigortası fonları birleştirilerek Kore'deki Ulusal Sağlık Sigortası tek çatı altına toplanmıştır (Kwon, 2015, s.12). Ülkede yaşayan tüm nüfusu kapsayan sağlık sigortası sistemi sigorta primlerini gelir düzeyine göre sigortalılara farklı şekilde uygular fakat tüm sigortalılara avantajları eşit olarak sunar (www.nhis.or.kr). NHIS'in avantajları içinde yaralanmalar, doğum, sağlık promosyonları, rehabilitasyonlar veya hastalıkların önlenmesi gibi sağlık hizmetleri vardır (www.nhis.or.kr).
Güney Kore'de yoksul kesime etkili sağlık hizmeti sunmak için 1977'de Tıbbi Yardım Programı (MA) başlatılmıştır (Lee ve ark, 2020, s.2). Bu program işleyiş ve amaç bakımından ABD Medicaid programı ile benzerlik göstermektedir (Lee ve ark, 2020, s.2). Aile korumaları olmayan bireyler, evsiz bireyler, doğal afet mağdurları, evlat edinilmiş çocuklar vb. gruplar MA kapsamına girmektedir (Shin ve Lee, 2021, s.7). Bu gruplar herhangi bir prim ödemeden sağlık hizmetlerinden ücretsiz bir şekilde faydalanmaktadır (Shin ve Lee, 2021, s.7).

Ulusal zorunlu Uzun Vadeli Yaşlı Bakım Sigortası (LTCI) Temmuz 2008'de yaşlılara daha kolay sağlık hizmeti sunabilmek için Kore'de kurulmuştur (Won, 2012, s.4). LTCI yürürlüğe girdikten bir yıl sonra 65 yaş ve üstü yaşlı nüsün %5,2'si programa dâhil olmuştur (Won, 2012, s.4). Uzun süreli bakıma ihtiyaç duyan çoğu yaşlı insan LTCI ve NHIS sayesinde bakım evleri ve uzun süreli bakım hastaneleri gibi uzun süreli bakım merkezlerinde kalabilmektedir (Ga, 2020, s.181).

ABD SAĞLIK SİSTEMİ FİNASMANININ GENEL YAPISI

Dünyanın en gelişmiş kapitalist ülkesi olan ABD'de insanların sağlık ihtiyaçlarını karşılamadan ziyade yüksek oranda kâr elde etmeye amaçlayan şirketler tarafından sağlık ve sigortacılık sektörlerinde tekelleşme hâkimdir (Durmuş, 2011, s.69). ABD, gelişmiş ekonomisine rağmen vatandaşlarına geniş kapsamlı bir kamu sağlık sigortası sunmamakta, yaklaşık 50 milyon Amerikalı özel sektörün elindeki sağlık sigortasından primlerin yüksek olması nedeniyle yararlanamamaktadır (Gölgeci, 2013, s.12). Özellikle orta ve düşük gelirli bireylerde artan sağlık masraflarıyla beraber sağlık sigortasından yoksunluk sorun oluşturmaktadır (Chapman ve Donald. 2007). Sağlık sektöründeki doktorların çoğunluğu özel sektörde çalışmakta ve ücretlerini sigorta veya hastadan doğrudan almaktadır (Şahin, 2013, s.152).Diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bireylerin riski paylaştığı ulusal bir sağlık hizmeti sunumu bulunmayıp birden fazla alt sistem oluşmuştur (Mohommed, 2019, s.1).Oluşan alt sistemlerden bazıları: Kâr amacı güden Özel Sigorta Şirketleri, Blue Shield (Mavi Kalkan), Blue Cross (Mavi Haç), Kamu Sigortaları (Medicare/Medicaid), Bağımsız Sigorta Planları'dır (Edward ve Hoffer, 2019, s.791; Cunningham ve Cunningham, 1997).

Medicaid sistemi, milyonlarca Amerikalı çocuk, hamile kadın, yaşlı ve düşük gelirli yetişkin ile engelli bireylere sağlık sigortası sağlamaktadır (www.medicaid.gov). Bireylere uygulanan bir gelir testini içeren Medicaid eyalet ve fedaral hükümetler tarafından finanse edilir (Dunlop ve Martins, 1995, s.23).Evde bakım ve kişisel bakım hizmetleri sunması bakımından diğer programlara göre avantajlar sağlamaktadır (www.medicare.gov).

Medicare sistemi, 1966 yılında 65 yaş üstü nüfusu kapsayacak bir kamu sigorta programı olarak uygulanmaya konmuştur (Dunlop ve Martis, 1995, s.23). Medicare, iki ödeme planı içerir. Bunlar: Hastane masrafların karşılayan A, doktor ve hemşirelik bakımları, ayakta muayene ve laboratuvarmasraflarını karşılayan B planlarıdır (acikerisim.nku.edu.tr 2021,s.69). Masrafların tamamını karşılamaması bu sigortanın en büyük dezavantajıdır ve bu karşılama oranı sağlık giderlerin artmasından dolayı her geçen gün düşmektedir(Tapan, 2008, s.28). Medicare çoğu gözlük, ilaçları, diğer tedavileri, işitme cihazları gibi pahalı sağlık hizmetlerini karşılamamaktadır (Tapan, 2008, s.28).

Blue Cross ve Blue Shield1930'lu yıllarda Texas'ta hastane sahipleri ve hekimlerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur (acikerisim.nku.edu.tr.,2021, s.67). İki farklı sigorta şirketi oldukları halde iç içe geçmiş yapıya sahip olan Mavi Haç ve Mavi Kalkan hastane masraflarını ve doktor harcamalarını finanse etmek amacıyla kurulmuştur (Cunningham ve Cunningham, 1997). Aylık tutarı önceden belirlenmiş masraflar karşılığında oda ve tedavi hizmetleri sunan bir sağlık yapılanmasıdır (acikerisim.nku.edu.tr.,2021, s.67). Bu sağlık sigorta programı güvenli, uygun fiyatlı ve yüksek kaliteli sağlık hizmet hizmetini teşvik etmek için yerelde liderlik etmekte ve sorunlara çözümler sunmaya devam etmektedir (web.archive.org). Amerika'da kâr amacı gütmeyen sigorta şirketleri bu grupta yer almaktadır. Birbirleriyle rekabet etmeden çalışmaları bu şirketleri diğer sigorta şirketlerinden ayıran en büyük özelliğidir (Tapan, 2008, s.28).

ALMANYA SAĞLIK SİSTEMİ FİNASMANININ GENEL YAPISI

Sosyal sigorta ilk kurucusu olan Almanya'da sigorta sistemi zorunluluk esasına dayanan sosyal sigorta türüdür (Dağ, 2013, s.93). Zorunluluğa rağmen 1996 yılında rekabet yoluyla verimliliği arttırmak için Almanya'da sağlık sigortası seçiminde serbestlik tanınmıştır. Buradaki amaç tüketicilerin daha düşük fiyatlı sağlık sigortasını aramasının etkin rekabeti arttıracağı düşüncesidir (Tamm ve ark, 2006).

Özel ve kamu sağlık sigortası sağlayıcıların bir arada bulunması Almanya sağlık sisteminin karakteristik özelliğidir. Her iki kurum arasında seçim yapılabilecek birçok şirket bulunmaktadır ve iki seçimde de işveren ve çalışanlar prim maliyetini paylaşmaktadırlar. Mevcut oranı yarı yarıya (%14,6-%15,6) öderler (www.internations.org). Başta bazı memurlar ve sosyal sağlık sigortası kapsamına girmeyen serbest meslek sahipleri olmak üzere toplamda nüfusu %10'nu özel sağlık sigortası dâhilindedir. Kamu tarafından sigorta kapsamına nüfusun %88'i dâhil olurken nüfusun %1'den azı herhangi bir sağlık sigorta kapsamına girmemektedir (Busses, 2008, s.5). Kamu sigortasının oldukça yoğun olduğu Almanya'da; mevcut kapsama ek olarak sunulan göz ve diş sağlık paketlerinin, ilaç hizmetinde uygulanan ek katkı payının, ileri tanı yöntemlerine bağlı tedavilerin ve otelcilik hizmetlerinin karşılanması özel sağlık sigortalarının seçilmesindeki temel sebeplerdir (Cihangiroğlu, 2019, s.59).Almanya'ya giren herkes, kabul görmüş sağlık sigortası şirketi tarafından sunulan kamu veya özel fark etmeksizin sağlıksigortası kapsamında olmalıdır. Ülkedeki turistlerin ve gurbetçilerin seyahat sağlık sigortası ülkede kalış süresine, ziyaret amacına ve vatandaşı olduğu ülkeye bağlı olarak çeşitli şekillerde sunulur (www.germany-visa.org).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Türkiye'de 2019 yılında sağlık harcamasına ayrılan pay Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın%4,4 oranındadır. Bu oran içerisinde sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların 3,4'ü hükümet harcamaları, 1'i özel harcamalar, 0,7 ise cepten harcamalar oluşturmaktadır (OECD, 2021). Sağlık harcamalarının büyük bir kısmı hükümet bütçesi tarafından karşılanmaktadır ve bu da Türkiye'de kamu baskın bir sağlık sigorta finansman sistemini doğurmaktadır. Türkiye'de özel sağlık sigorta şirketlerinin toplamda zarar etmelerinde bu yapının etkisi olduğu düşünülebilir. Türkiye'de uygulanan Genel Sağlık Sigorta sistemi çoğu sağlık hizmetlerini kapsamaktadır. Böylece cepten yapılan sağlık harcamalarının oranı oldukça düşüktür. OECD verilerine bakıldığında bireylerin Genel Sağlık Sigortası uygulaması olmadan önce yapılan sağlık harcamalarında kamuya ayrılan pay daha düşük, özel ve cepten ödemeler daha yüksektir (OECD, 2021).

Çin'nin 2019 yılında sağlık harcama payı GSYİH'nin %5 oranındadır. Bu oranda sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların 2,9'u hükümet harcamaları, 2,2'si özel harcamalar, 1,8'i ise cepten harcamalar oluşturmaktadır (OECD, 2021). Çin'nin sağlık sigorta sistemi Türkiye'deki sağlık sigorta sistemine göre daha homojen bir dağılım göstermektedir. Türkiye'de kamu baskın bir sağlık sigorta sisteminin olması sosyal devlet politikasının izlendiğini bir göstergesi olmakla beraber Çin'de de bireylerin kendi sağlık harcamalarını yönetmeleri beklenmiştir. Yine Çin'de 2012 yılı itibariyle kırsal kesimdeki halkın %50'si sigorta kapsamındayken Türkiye'de bu oran Genel Sağlık Sigortası eklendiğinde %98,6'ları bulmaktadır(Tek, 2018, s.58).

Kore'de sağlık harcamasına 2019 yılında GSYİH'nin %8'ini ayırtmıştır. Bu oranda sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların 4,9'u hükümet harcamaları, 3,2'si özel harcamalar, 2,5'i ise cepten harcamalar oluşturmaktadır (OECD, 2021). Kore, Almanya ve Türkiye'deki gibi geniş kapsamlı ve zorunlu bir sağlık sigortası sunmasına rağmen sağlık hizmeti harcamalarında özel ve cepten harcamaların payı oldukça yüksektir. Bunun temel sebebi Kore'de yeterli kamu sağlık sunucularının olmayışı ve hizmet sunucularının %90'nını özel sektörün oluşturmasıdır (Aksoy, 2008). Bu durumda sağlık hizmetlerini maliyetinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Almanya sağlık harcamasına 2019 yılında GSYİH'nin %11,7'sini ayırtmıştır. Bu oranda sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların 9,9'u hükümet harcamaları, 1,7'si özel harcamalar, 1,4'ü ise cepten harcamalar oluşturmaktadır (OECD, 2021).

Ancak GSYİH'den sağlığa ayrılan payın Almanya'da Çin'e göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Almanya'da bireylere geniş kapsamlı kamu sağlık sigortasının sunulması alternatif olan özel sağlık sigortalarını tercih etmemelerini sağlamıştır (Cihangiroğlu, 2019, s.59). Bu yüzden ülkede yapılan toplam sağlık harcamalarında özel sağlık harcamalarının payı oldukça düşüktür. ABD ise 2019 yılında GSYİH'nin %17'sini sağlık harcamalarına ayırtmıştır. Bu oranda sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların 14,4'ü hükümet harcamaları, 2,6'sı özel harcamalar, 1,8'i ise cepten harcamalar oluşturmaktadır (OECD, 2021). ABD'de sağlık harcamasına ayrılan payın diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha fazla olduğu görülmektedir. Fakat bu payın fazla olması daha fazla sağlık hizmeti sunulduğu anlamına gelmemektedir. ABD'de sağlık hizmetlerinin maliyetinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin ABD'de görev yapan bir hekim diğer gelişmiş ülkelere göre daha yüksek maaş almaktadır (www.statista.com). Yüksek maliyetler sebebiyle kişi başına düşen en yüksek sağlık yatırımlarına rağmen ABD'de her altı vatandaştan biri sağlık sigortasından yoksundur ve bu sayı sürekli artmaktadır (Chapman ve Donald. 2007).

Ülkeler, sağlık finansmanı yöntemlerinde tek bir tip finansman yöntemi uygulamak yerine karma bir model uygulamayı seçmişlerdir. Bu modellerde kamu sağlık sigortası yoğunlukta olan Türkiye ve Almanya'da sağlığa erişim daha kolay ve hizmet maliyetleri düşükken özel sağlık sigortasının yoğunlukta olduğu Çin ve özellikle ABD'de yüksek sağlık maliyetlerinden dolayı sağlığa erişimin daha zor olduğu görülmektedir. Güney Kore'de geniş kapsamlı bir kamu sağlık sigortası sunmasına rağmen yeterli kamu hizmet sunucusunun olmayışından dolayı sağlık maliyetleri yüksektir.

Bireylerin, ülkede sunulan sağlık hizmetlerine etkili ve verimli bir şekilde erişmesi en doğal haklarındandır. Bu hakka erişimde herhangi bir engelin olması, sağlık hizmetinin dışsallık özelliğinden dolayı toplumda olumsuz durumlara yol açabilir. Bu durumda ülkeler toplumdaki bireylere kaliteli sağlık hizmetlerini, adil ve eşit bir şekilde sunulması için finansal kaynaklar sağlanmalıdır.

Sağlık hizmetlerine erişimi etkileyen bir diğer konu da kaynakların etkili kullanılmamasıdır. Bu durum sağlık maliyetlerini artmasıyla birleşince finansal kaynakların sürdürülebilirliği konusunda sorun oluşturmaktadır. Bu sorunların çözümü adına sağlık sigortası sektöründeki bütün paydaşlar sürdürülebilir bir sistem için işbirliği esasına dayalı çalışmalar yürütülebilir. Tekelleşmiş bir sistem yerine her paydaşın sorumluluk aldığı, kâr sağlamanın yanında etkin ve kolay ulaşılabilir bir sağlık hizmetinin sunulmasını amaçlayan bir sistem oluşturulmaya çalışılabilir. Sağlık sigortası konusunda yapılacak çalışma ve araştırmaların, sağlık sisteminin eksiklerinin giderilmesine yönelik belirtilen önerileri bilimsel olarak irdeleyerek içerikler oluşturup yapılacak iyileştirmelere kaynaklık etmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Ağır, H. ve Tıraş, H.H. (2018).Türkiye'de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2), 643-670.

Akar, S. (2014). Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yönetim ve Ekonomi, 21(1), 311-322.

Akdağ, R. (2012). Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2012). Türkiye Sağlık Bakanlığı.

Aksoy, B. (2008). Dünya Sağlık Sisteminden Türkiye İçin Önemli Dersler. Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu.https://www.sdplatform.com/Dergi/154/Dunya-saglik-sisteminden-Turkiye-icin-onemli dersler.aspx. Erişim Tarihi:06.04.2021

Alan, M. (2009). Özel Sağlık Sigortasının Mevcut ve Potansiyel Müşteriler Tarafından Algılanışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Anadolu, K. (2002). Sosyal Güvenlik, Yeşil Kart Uygulaması ve Özelleştirme.Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10, (3-4), 95-105.

Atasever, M. Karaca, Z. ve Örnek, M. (2017). Türkiye Sağlık Harcamaları Analizi. SASAM Enstitüsü, (3), 3-24.

Baskıcı, M. (2002). Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 57(4), 1-33.

Belek, İ. (2000). Nasıl Bir Sağlık Sistemi? III Sigorta Değil, Genel Vergi. Toplam ve Hekim, 15(2), 92-108.

Bogg, L.,Hengjin, D., Keli, V., Wenwei, C. ve Diwan, V. (1996). The Cost of Coverage: RuralHealthInsurance in China, HealthPolicyand Planning. 11(3), 238-252.

Busse, R. (2008).The HealthSystem in Germany. EuropeanSnapshots, 14(1),5-6.

Chapman, A.R. ve Donald, B. (2007) Introductionto U.S. HealthPolicy: Organization, Funding, and Delivery of HealthCare in America. 2.Baskı. Baltimore, MD, Johns Hopkins University Publishing House, s.303.

Cihangiroğlu, M. (2019).Tamamlayıcı Sağlık Sigortalarının Sağlık Sigortacılığına ve Sağlık Sistemine Etkileri: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.

Cunningham, R.III. ve Cunningham, R.Jr. (1997). Blues: History of the Blue Cross and Blue ShieldSystem (Skin 1). De Kalb: Northern Illinois, 324.

Çelik, Y. (2011). Türkiye Sağlık Harcamalarının Analizi ve Sağlık Harcama Düzeyinin Uygunluğunun Değerlendirilmesi. Sosyal Güvenlik Dergisi,1(1), 62-81.

Dağ, C. (2013). Türk Genel Sağlık Sigortası Sisteminin Seçilmiş Bazı Ülke Sistemleri İle Karşılaştırmalı Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü.

Daştan, İ. ve Çetinkaya, V. (2015). OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması. Sosyal Güvenlik Dergisi, 5(1), 104-134.

Dunlop, D.W. ve Martins, J.M. (1995). An International Assessment of HealthCareFinancingLessonsforDevelopingCountries. Economic Development Institute; of The World Bank.s.198.

Durmuş, M. (2011).Obama Sağlık Reformu: Kanseri Aspirinle Tedavi Etmek!. Çalışma ve Toplum,4,59-72.

Edward, P. ve Hoffer, M.D. (2019). America'sHealthCareSystem is Broken: WhatWentWrongand How We Can FixIt. Part 2: HealthInsurance. The AmericanJournal of Medicine, 132(7), 791-794.

Ekinci, N. (2018). Ankara İlinde Yaşayan Kişilerin Genel Sağlık Sigortası ve Özel Sağlık Sigortalarına İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erol, H. ve Özdemir, A. (2014).Türkiye'de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının Değerlendirilmesi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 4(1), 9-34.

Ga, H. (2020). Long-TermCareSystem in Korea. Annols of GeriatricMedicineand Research, 24(3), 181-186.

Gökmen, S. (2015). Türkiye'de Sağlık Sigorta Sistemi: Genel Sağlık Sigortasının Gelişimi ve Finansal Sürdürülebilirliği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gölgeci, B. (2013). Yönetim Anlayışının Profesyonelleşmesi ve Kurumsallaşmaya Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülay, A. (2017). Türkiye'de Sağlık Sisteminin Finansmanı ve İngiltere İle Karşılaştırması. Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, (12),17-37.

http://acikerisim.nku.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11776/1141/0049366.pdf?sequence=1&isAllowed=y.. Erişim Tarihi: 29.03.2021.

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari. Erişim Tarihi: 15.03.2021

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2019-33659. Erişim Tarihi: 16.03.2021.

https://web.archive.org/web/20111105222505/http://www.bcbs.com/about-the-association/. Erişim Tarihi: 31.03.2021.

https://www.germany-visa.org/insurances-germany/health-insurance/.Erişim Tarihi: 31.03.2021

https://www.internations.org/go/moving-to-china/healthcare. Erişim Tarihi: 20.03.2021

https://www.internations.org/go/moving-to-germany/healthcare. Erişim Tarihi: 28.03.2021

https://www.medicaid.gov/medicaid/index.html. Erişim Tarihi: 28.03.2021.

https://www.medicare.gov/your-medicare-costs/get-help-paying-costs/medicaid. Erişim Tarihi: 28.03.2021.

https://www.nhis.or.kr/static/html/wbd/g/a/wbdga0405.html. Erişim Tarihi: 25.03.2021

https://www.statista.com/statistics/268826/health-expenditure-as-gdp-percentage-in-oecd-countries/. Erişim Tarihi:03.04.2021

İstanbulluoğlu, H., Güleç, M. ve Oğur, R. (2010). Sağlık Hizmetlerinin Finansman Yöntemleri. Dirim Tıp Gazatesi, 85(2), 86-99.

Kutzin, J. (2000). A descriptive Framework for Country-Level Analysis of HealthCareFinancingArrangements. HealthPolicy, 56(2001), 171-204.

Kwon, S. (2009). ThirtyYears of NationalHealthInsurance in South Korea: LessonsforAchievingUniversalHealthCareCoverage. HealthPolicyand Planning, 24,63-71.

Kwon, S. (2015). Republic of KoreaMerger of StatutoryHealthInsuranceFunds. World HealthOrganization, 2-23

Lee, D.W.,Jang, J., Choi, D.W., Jang, S.I. ve Park, E.C. (2020).The Effect of ShiftingMedicalCoveragefromNationalHealthInsurancetoMedicalAidType I andType II on HealthCareUtilizationandout-of-pocketSpending in South Korea. BMC Health Services Research, 20(279),1-10.

Liu, H. ve Zhao, Z. (2002). Impact of China's Urban Resident Basic MedicalInsurance on HealthCareUtilizationandExpenditure. DiscussionPaper No. 6768, 1-33.

Liu, X.,Tang, S., Yu, B., Phuong, N.K., Yon, F., Thien, D.D. ve ark. (2012).Can RuralHealthInsuranceImproveEquity in HealthCareUtilization? A ComparisonBetweenChinaandVietnamb International JournalforEquity in Health, 11(10),

Liu, Y. (2002). ReformingChina's Urban HealthInsuranceSystem. HealthPolicy, 60 (2002). 133–150.

OECD (2021), HealthSpending (indicator). doi: 10.1787/8643de7e-en. Erişim Tarihi: 05.04.2021

Orhaner, E. (2006). Türkiye'de Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (1), 1-22.

Önder, E., Ersoy, E. ve Karacaoğlu, K. (2016). Sağlıkta Yeni Bir Finansman Yöntemi Olan Tamamlayıcı ve Destekleyici Sağlık Sigortası Hakkında Hastaların Bilgi Ve Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma.1(1), 23-36. Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 1(1), 23-36.

Pan, J.,Tian, S., Zhou, O. ve Han, W. (2016).Benefit Distribution of SocialHealthInsurance: EvidencefromChina's Urban Resident Basic MedicalInsurance. HealthPolicyand Planning, 31, 853-859.

Sargutan, E.A. Çin Sağlık Sistemi https://docplayer.biz.tr/910441-A-erdal-sargutan-cin-saglik-sistemi-arastirma-yoneticisi-editor-doc-dr-a-erdal-sargutan.html. Erişim Tarihi: 15.03.2021

SGK. (2006).Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun.Kanun Numarası:5502. 45(26173).

Shin, S.M. ve Lee, H.W. (2021).Comparison of out-of-pocketExpenditureandCatastrophicHealthExpenditurefor Severe DiseasebytheHealth Security System: Based on end-stageRenalDisease in South Korea. International JournalforEquity in Health, 20(6), 1-11.

Song, Y.J. (2009). The South KoreanHealthCareSystem. International MedicalCommunity, 52(3), 206-209.

Sönal, T. (2020). Sağlık Hizmetleri Finansmanında Katkı Payları ve Hakkaniyet. Journal of Social, HumanitiesandAdministrativeSciences, 6(31),1617-1627.

Şantaş, F. ve Çıraklı, Ü. (2019). Sağlık Hizmetlerinin Finansman ve Geri Ödenme Yöntemleri: Türkiye'de Mevcut Durum. Uluslararası Sağlık Yönetim ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 5(1), 12-20.

Tamm, M.,Tauchmann, H., Wasem, J. ve Greb, S. (2006). Flexibility of Market ShareandChoice of SocialHealthInsurance in Germany: A Dynamic Panel Data Approach. https:// doi.org/10.1002/hec.1167.

Tapan, B. (2008).Genel Sağlık Sigortası'nın Sürdürülebilirliliği İçin Tamamlayıcı Sağlık Sigortası'nın Gerekliliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Tatar, M. (2011). Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye'de Gelişimi. Sosyal Güvenlik Dergisi, 1(1), 103-133.

Tek, Ç. (2018). Genel Sağlık Sigortasına Eleştirel Bir Bakış. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tiryaki, D. ve Tatar, M. (2000). Sağlık Sigortası: Teori ve Uygulama. Hacetepe Sağlık İdaresi Dergisi, 5(4), 123-138.

ttps://nhglobalpartners.com/china-social-security-system-explained/. Erişim Tarihi: 25.03.2021.

Wang, Z.,Li, X., Chen, M. ve Si, L. (2018). SocialHealthInsurance, HealthcareUtilization, andCosts in Middle-AgedandElderlyCommunity-DwellingAdults in China. International JournalforEquity in Health, 17(17), https://doi.org/10.1186/s12939-018-0733-0

WHO. (2000). The World Health Report 2000.

Won, W.C.(2012). ElderlyLong-TermCare in Korea. Journal of ClinicalGerontologyandGeriatrics , 4(2013),4-6.

Woo, J.,Kwok, T., Zze, F.K.H. ve Yuan, H.J. (2002). Ageing in China: HealthandSocialCoseguencesandResponses. International JournalforEpidemiology, 31, 772-775.

Xu, K.,Saksena, B., Fu, X.Z.H., Lei, H., Chen, N. Ve Carrin, G. (2009). HealthCareFinancing in RuralChina:New RuralCooperativeMedicalScheme. *World HealthOrganization, (3),4-7.*

Yıldırım, H.H. (2018). Sağlık Sigortacılığı. Anadolu Üniversitesi.

Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de Sağlık Reformlarının Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Küresel Niteliğinin Değerlendirilmesi. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 176-188.

Zee, Kroneman, M.W. (2007). BismarckorBeveridge:aBeautyContestBetweenDinosaurs. BMC HealthServices Research. 7(94).

Zeng, Y.,Li, J., Yuan, Z. ve Fang, Y. (2019). The Effect of China's New CooperativeMedicalScheme on HealthExpendituresAmongtheRuralElderly. International JournalforEquity in Health, 18(27), 1-10.https://doi.org/10.1186/s12939-019-0933-2.

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE DUYGUSAL ZEKAYA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

A CONCEPTUAL LOOK AT EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE HEALTH SECTOR

Şebnem ASLAN

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2135-242X

Ganime KÖK

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü, ORCİD: 0000-0003-4201-0998

ÖZET

Günümüz rekabet koşullarının artmasıyla birlikte iş yaşamında zekânın başarıya ulaşmakta yeterli olmadığı anlaşılmakta, bunun yanı sıra duygusal zekânın önemi gün geçtikçe ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sağlık sektöründe duygusal zekâ konulu çalışmaları kavramsal açıdan incelemektir.

Araştırmanın kapsamını 2013 yılı ve sonrası sağlık sektöründe duygusal zekâ alanında Dergi Park veritabanın da yayınlanan; 8 araştırma makalesi, 1 derleme ve Ulusal Tez Merkez'in desağlık kurumları yönetimi alanında izinli olup17 yüksek lisans tezi, 2 doktora araştırması olmak üzere toplam 24 çalışma oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonucunda genellikle anket yöntemi olarak Schutte duygusal zekâ ve Bar-on duygusal zekâ ölçeklerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Sağlık sektöründe duygusal zeka kavramı incelendiğinde, sağlık çalışanlarının duygusal zeka düzeyinin arttıkça öz saygısının da arttığı, iletişim becerilerinin ve empati yapma becerilerinin de yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmalarda incelenen diğer konular arasında: örgüt imajının çalışanlar tarafından benimsenmesi, iş özerkliğinin duygusal zekayı etkilemediği, sağlık çalışanlarının stres yükü fazla, duygusal zekâsı düşük olunca anksiyete ve depresyona girmeleri, sağlık çalışanlarının duygusal zekâ düzeyi arttıkça örgütsel bağlılığı, performans ve motivasyonun arttığı, çalışanların duygusal zekâ gelişim eğitimleri gibi örgütsel davranış alanındaki diğer konuların yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, Sağlık Sektörü, Sağlık Çalışanları

ABSTRACT

With the increase of today's competitive conditions, it is understood that intelligence is not enough to achieve success in business life, as well as the importance of emotional intelligence is becoming more and more apparent. The aim of this study is to examine the studies on emotional intelligence in the health sector from a conceptual point of view.

The scope of the research was published in the Journal Park database in the field of emotional intelligence in the health sector in 2013 and beyond; 8 research papers, 1 review and the national thesis center are authorized in the field of management of health institutions and constitute a total of 24 studies, including 17 master's thesis and 2 doctoral studies.

As a result of the research, it is generally understood that schutte emotional intelligence and Bar-on emotional intelligence scales are preferred as the survey method. When the concept of emotional intelligence is examined in the health sector, it is understood that as the level of emotional intelligence of health workers increases, self-esteem increases, communication skills and empathy skills are also high. In addition, other topics examined in the studies include: the adoption of the image of the organization by employees, the fact that the autonomy of work does not affect emotional intelligence, the stress burden of health workers is high, anxiety and depression when emotional intelligence is low, organizational commitment of health workers as the level of emotional intelligence increases, performance and motivation increase, and other issues in the field of organizational behavior such as emotional intelligence development trainings of employees.

Keywords: Emotional Intelligence, Healthcare, Healthcare Workers

Giriş

Günümüzde sağlık kurumlarında çalışanların işyerleriyle ile ilgili sorunları bulunmaktadır (Çeliksular, 2018). Bu sorunlarda; bireyleri birbirlerinden ayıran ve farklı kılan durum, yaptıkları işi ve ortamı algılamalarını etkileyen en önemli nedenlerden kişilik (Çeliksular, 2018, s. 3) ve bununla birlikte duygusal zekâdır (Goleman, 2015).

Sağlık alanında çalışan bireyler, halkın sağlığının gözetlenmesi, tedavi edilmesi ve yükseltilmesinde hayati bir rol oynamaktadır (Zorlu ve Yanık, 2019, s. 398). Rollerinde verimliliklerini sağlamak, işin kalitesini artırmak ve beraber daha iyi işler ortaya çıkarabilmek için personellerin duygu ve gereksinimlerine karşı daha hassas olunmalıdır (Erdinç, 2013, s. 30). Duygusal zekânın, bu anlamda bireyin çalışma hayatında önemli yeri bulunmaktadır (Saygın, 2015, s. 1). Öyle ki duygusal zekâ, sağlık sektöründe çalışan bireylerin, hastalarla doğrudan iletişim kurmasına bağlı olarak daha da önemli hale gelmektedir (Barut, 2015, s.1-2). Böylece duygular, insanların yaşamlarında edindikleri tecrübeleriyle gittikçe artan yapıcı bir etkiye sahip olmaktadır (Hotamışlı ve Efe, 2015, s. 102). Kişinin kendini motive etmesi, empati duyması, sosyal ilişkilerini geliştirmesi ve sürdürmesinde ortaya çıkan sonuçlar bu bağlamda verilebilmektedir (Zorlu, 2016, s. 4). Duygusal zeka sayesinde çalışanlar, çalışma ortamlarında duygularını yönetebilmekte ve duygularının farkında olabilmektedir. Bu farkındalık ve özyönetim ise örgüt başarısı üzerinde olumlu etkiye sahip olabilmektedir (Ünsal,2013).

Bu çalışmada sağlık sektöründe 2013 yılı ve sonrası yapılmış duygusal zekâ konulu araştırmalara bakıldığında sağlık çalışanlarına yönelik olarak: Bireyin duygularının iş yaşamındaki rolü (Akbaş, 2016, s.1), mesleki tükenmişlikle arasındaki ilişkiye yönelik çıkarımlarda bulunma (Ak Sütlü, 2013, s.1),örgütsel stresin duygusal zekâkarşısındaki etkinliği (Balcı Süslü, 2016, s.3)veiletişim becerileri ile ilişkin çalışmalara yer verildiği görülmektedir(Barut, 2015).

Duygu ve Zekâ Tanımı

Günlük hayatımızda, diğer insanlarla olan ilişkilerimizin tatmin edici bir başarıya ulaşması için duyguların doğru kullanılması önemlidir (Culver, 1998, s. 856). Fakat duygu kavramına ilişkin pek çok farklı tanım bulunmaktadır (Konrad ve Hendl, 2003, s.18). Örneğin, birey için genellikle olumlu veya olumsuz bir anlam ifade eden (Mayer ve Salovey, 1990, s. 186) duygular; "Kişinin belirgin bir biçimde farklı durumlara verdiği tepkisel cevap" olarak tanımlanabilmektedir (Yaylacı, 2006, s. 39). Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise "duygu" kavramı (TDK, 14.03.2021, www.sozluk.gov.tr): "Duyularla anlama; belirli nesne, durum veya kişilerin, insanın iç dünyasını hareketlendiren; duygu, nesneleri ve durumları ahlaki ve estetik açıdan değerlendirme becerisi; kişiye has bir ruhi

hal veya hareket şeklinde" ifade edilmektedir. Duygular sayesinde bireyler duyguları ile ilgili bilgileri denetlemekte, algılamakta ve duygularını doğru bir biçimde yönlendirebilmektedir (Lam ve Kirby, 2002, s. 140).

Duygular üç kategoriden oluşmaktadır: İlk olarak birey duygulara dikkat eder ve duyguların nasıl değerlendirildiğine odaklanır. İkinci olarak duyguların netliğine önem verir ve duyguları nasıl anlamlandırdığına odaklanır. Son olarak ruh halini iyileştirilmesiyle birey olumsuz ruh halinden kurtulmaya çalışır (Calero, Barreyro ve Ricle, 2018, s. 632). Bireyler, kişilerarası iletişim becerilerini geliştirmek, olumlu duygularını açığa çıkarmak ve üretkenliklerini artırmak için duyguları üzerinde kontrol uygularlar (Lam ve Kirby, 2002, s. 141). Duygular, bireylerin davranışları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Töremen ve Çankaya, 2008, s.41). Bireyler duygularını tanıyarak ve bu duygularını kontrol ederek ilerledikleri zaman kendilerini motive edebilmektedir. Kendini motive eden bireyler ise yaptıkları çoğu işte daha etkili ve üretken olmaktadır (Tuğrul, 1999, s.15).

Zekâ kavramına bakıldığında, zekânın farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde tanımlanması, kaynaklarda zekâ ile ilgili çok farklı tanımları da beraberinde getirmektedir (Polat, 2020, s.8).İnsandan insana değişiklik göstermesi sebebiyle zekâ kavramı, yalnızca psikoloji alanında değil aynı zamanda farklı disiplinlerde de ele alınmaktadır (Sak, 2016, s. 104). Dolayısıyla soyut bir kavram olması, bilim insanlarının farklı açılardan incelemesi ve birçok yeteneği bir arada barındırması sebebiyle zekâ kavramının birçok tanımı yapılmaktadır (Gürel ve Tat, 2010, s. 339). Stenberg'e göre zekâ kavramı, değişen ortama uyum sağlama ve öğrenme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Sternberg, 2012, s. 26). Duygu ve zekâ kavramları öğrenmeyle ortaya çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla duygusal zekâ yeteneğine sahip üst yöneticiler; astlarının sahip oldukları duygularını kavramalarını, öğrenmelerini ve yönlendirmelerini sağlamalıdır (Uysal ve Mammadov, 2020, s. 34).

Duygusal Zekâ Tanımı

Duygu ve zeka kavramlarını birlikte bulunduran duygusal zeka kavramı, son yıllarda daha fazla ilgi görmektedir (Zorlu, 2016, s. 2). Duygusal zeka kavramına olan ilgilinin artmasında, başkalarını etkileyebilme becerisi yatmaktadır (Pfeiffer, 2001 s. 138). Duygusal zeka, *"Duyguları anlama ve bu duyguların nasıl ortaya çıktıklarını bilerek ona göre akıl yürütme becerisidir"*(Mayer, Salovey ve Brackett, 2000, s. 87). Bu tanıma göre duygusal zekaya sahip bireyler, hem kendi duygularının hem başkalarının duygularının daha fazla farkındadır (Mayer ve Salovey, 1993, s. 440). Duygusal zeka, sadece duyguları anlamak ve düzenlemekle kalmaz bunları birleştirip uyumlaştıran bir yetenek ölçütüdür (Harms ve Crede, 2010, s. 7).

Duygusal zekâ iş ile kariyer seçiminde de önem arz etmektedir (Tapia, 2001, s. 363). Bir kişinin duygularını iş yaşamı, eğitim dönemi ve kişisel hayatında amaçlarına yönelik verimli bir şekilde kullanabilme yeteneği, onun duygusal zekâ düzeyiyle doğru orantılıdır (Yeşilyaprak ve Durmuş, 2007, s.15). Duyguları kontrol etmek için duyguların nasıl daha etkin ve verimli kullanılacağı hakkında bilgi sahibi olunması gerekir (Barut, 2015, s. 7). Ancak çalışanların duygularının göz ardı edilmesi psikolojik, depresyon ve stresin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Töremen ve Çankaya, 2008, s. 42). Bu bağlamda, duygusal zekânın psikolojik iyi oluş açısından önemli bir kavram olduğu sonucuna varılabilmektedir (Sen vd, 2018, s. 232). Bundan dolayı duygusal zekâ düzeyi yüksek olan çalışanların performans ve motivasyonunu artırarak iletişimin daha aktif hale gelmesine, huzurlu bir ortam oluşmasına ve bunların sonucunda ise her iki tarafa fayda sağlanabilmektedir (Doğan ve Demiral, 2007, s. 210).Ayrıca duygusal zekâ düzeyi yüksek bireyler istenilen duyguları anlayabilme, empati kurabilme, duyguları kontrol edebilme ve ikna etme becerisi noktasında duygusal zekâ seviyesi düşük bireylere göre daha başarılı olmaktadır (Polatçı ve Özyer, 2015, s. 126).

Goleman'a göre "Bireyin kendisinin farkında olması ve yönetebilmesi, sosyal farkındalıklarla ilişki yönetiminde potansiyelinin bulunması duygusal zekanın bir göstergesidir" (Goleman, 2015, s. 95).Yani bireyin kendisi ve diğerlerinin refahını artırmak için duyguları etkili bir şekilde yönetmesi ve duygularını kontrol edebilmesidir (Ivcevic, Brackett, Mayer, 2007, s. 204).Bar-Qn'a göre "Kendi duygularının farkında ve bu duyguları ifade etme,

yönetme, kontrol etme becerisi, bireyin duygularını değiştirebilme ve kendini motive etme becerisidir"(Bar-Qn vd, 2003, s. 1797).

Bireyin duygusal zeka düzeyini sadece tanımlar üzerinden değil bir çok alt boyutlarla ölçüm yapılmaktadır (Yıldırım ve Eriçok, 2015, s. 569). Ancak, bu becerideki bireysel farklılıkları ölçme girişimleri tartışmalı olmaya devam etmektedir (Maul, 2012). Bunlardan bazıları: Mayer, Salovey ve Caruso (1999) 'un 12 alt ölçek duygusal zeka yetenek testi olan Çok Faktörlü Duygusal Zeka Ölçeği (MEIS), duygusal zekanın tek bir yetenek veya çoklu zekanın geleneksel ölçüleri ile nasıl ilişkili olduğu yönündeki kriterleri belirlemektedir (Mayer, Salovey ve Caruso, 1999, s. 269). Goleman (2000, s. 2)'nın duygusal zeka modelinde psikoloji, sinir bilimi ve sağlık psikolojisini kapsayan bilgiler verilmektedir. Schutte, Schuettpelz veMalouff (2001)'un duygusal zeka yapı modelinde ise bilişsel görev performansı ile duygular arasındaki ilişki tanımlanmaktadır.

Sağlık Sektöründe Duygusal Zekanın Önemi

Duygusal zekâ (EI), hem kişisel akıl sağlığı hem de mesleki uygulama için tıp, hemşirelik ve diğer sağlık hizmetlerinde önemli bir role sahiptir (Birks, McKendree ve Watt, 2009). Sağlık hizmet sunucularının, kendi duygularını algılayabilme ve yönetebilme, karşısındaki birey ile iletişim kurabilme ve motive edebilme becerilerinin dolayısıyla duygusal zeka düzeylerinin yüksek olması gerekmektedir (Ak Sütlü, 2013, s. 20-21). Çünkü sağlık çalışanlarının iş yeri ortamı hem fiziksel hem de duygusal sıkıntılara maruz bırakmaktadır (McQueen, 2004, s. 103). Hasta veya hasta yakınlarına yardımcı olan sağlık çalışanları birçok duyguyu aynı anda yaşayabilmektedir. Bireyin iyileşmesi durumunda duyulan mutluluk ile kötüleşmeye başladığı andaki hayal kırıklığı, yardımı kabul etmeyen bir hasta veya hasta yakını karşısında sıkıntı hissedilmesi gibi durumlar örnek verilebilir (Erol, Aygün, Çay, 2018, s. 11). Benzer şekilde, intihara meyilli olan hastalara sağlık çalışanlarının olumsuz davranışlar sergilemesi, bu hastaların intihara teşebbüs etmesine veya sağlık hizmetlerinin kullanımından kaçınmasına sebep olabilmektedir (Nightingale, 2018, s. 1166).

Sağlık bakım hizmeti sağlayan hemşirenin, hastanın fiziksel noksanlıklarının yanı sıra duygu, düşünce ve davranışlarını kavrama, bakımını planlama ve organize etme eylemleri bulunmaktadır. Tüm bu eylemler ise içinde duygusal zekayı barındırmaktadır (Altınok vd., 2015, s. 49). Öte yandan hemşirelerin diğer bireylerin hislerini fark edilmesinin yolu ise kendi duygu ve düşüncelerini kontrol altına alabilmesinden ve oryantasyonu sağlayabilmesinden geçmektedir (Yılmaz, 2015, s. 15). Bu sebeple, sağlık çalışanlarından olan hemşirelerin duygusal zeka düzeyinin incelenmesi, araştırmacılar ve uzmanlar için önemli bir konu haline gelmektedir (Crowne , 2017, s. 5).

Duygusal zeka ve iletişim becerisi, başkalarıyla olan ilişkileri etkilemektedir (Kurt, 2014, s. 110). Duygusal zekâsı yüksek çalışanlar, bireysel ve sosyal becerilerinin geliştirerek iş yaşamına bu becerilerini yansıtabilmektedir (Kurt, 2014, s. 9). Sağlık alanında bu beceriler, sağlık çalışanlarının farklı departmanlar arası iş birliği içinde çalışmasına da katkı sağlamaktadır (McQueen, 2004, s. 102). Schutte ve Malouff (2016)'a göre, duygusal zekası yüksek bireyler; klinik, sağlık, sosyal, eğitimsel ve organizasyonel dahil olmak üzere birçok alanda faydalı bulgular ortaya koymaktadır. Yüksek duygusal zeka düzeyine sahip bir bireyin liderliği geliştirmesi, stresi ve tükenmişliği azaltması, hastayı iyileştirebilmesi için gerekli özgüvene sahip olması gibi birçok faydayı beraberinde getirmektedir (Sharp, Bourke ve Rickard, 2020, s. 6). Slaski ve Cartwright (2002, s.67)'nın çalışması, duygusal zekanın, sağlık çalışanlarının performansını etkilediği yönünde önemli bulgular ortaya koymaktadır. Duygusal zeka ile ile ilgili yapılan bir başka çalışma ise sağlık liderlerinin sadece görev sonucu ve rasyonel süreçlerle ilgili değil, aynı zamanda her bir çalışan bireyin duygularını anlama ve onlarla iletişim kurma, etkileme konusuna da işaret etmektedir (Skinner ve Spurgeon, 2005, s. 2).

Yöntem

Bu çalışmada 2013 yılı ve sonrası sağlık sektöründe "duygusal zekâ" alanında yapılan çalışmaların incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak arama başlığı "duygusal zeka, sağlık sektörü, sağlık kurumları yönetimi, sağlık çalışanları" kelimeleri, Dergi Park ve Ulusal Tez Merkezi üzerinden taranmıştır. Dergi Park veritabanın da yayınlanan; 8 araştırma makalesi, 1 derleme ve Ulusal Tez Merkez'indesağlık kurumları yönetimi alanında izinli olup 17 yüksek lisans tezi, 2 doktora araştırması olmak üzere toplam 28 çalışmaya ulaşılmaktadır.

Bulgular

Tablo 1. Yayınlanan Makale, Derleme ve Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Makale Sayısı	Derleme Sayısı	Tez Sayısı
2013	-		1
2014	-		1
2015	-		3
2016	1		4
2017	-		1
2018	2		6
2019	3	1	1
2020	2		2
Toplam	**8**	**1**	**19**

Tablo 1'de görüldüğü üzere,sağlık sektöründe duygusal zekâyıkonu alan dergi parktakimakale, derleme ve ulusal tez merkezindeki tezlerin yıllara göre sayısal dağılımı bulunmaktadır. 2013-2020 yılları arasında duygusal zekâ kavramını konu alan 8 adet makale, 1 adet derleme,19 adet tez olarak17'si yüksek lisans, 2'si doktora toplamda 28 adet çalışma yer almaktadır.

Tablo incelendiğinde sağlık sektörü açısından duygusal zekâ konulu makale ve derleme çalışmalarının yeterli olmaması, yayınlanan tezlerin ise 2016 ve 2018 yıllarında çalışmaların arttığı bu bağlamda konuya olan ilginin dikkat çekmeye başladığı görülmektedir.

Tablo 2. Makale, Derleme ve Tezleri Yayınlanan Üniversiteler

Hacettepe Üniversitesi	1
ÇukurovaÜniversitesi	1
KırıklareliÜniversitesi	2
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	1
Gümüşhane Üniversitesi	2
ErciyesÜniversitesi	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	3
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1

SelçukÜniversitesi	1
GiresunÜniversitesi	1
BeykentÜniversitesi	4
YaşarÜniversitesi	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1
İstanbul Arel Üniversitesi	4
TorosÜniversitesi	1
Bozok Üniversitesi	1
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1
Yeditepe Üniversitesi	1
Toplam	**28**

Tablo 2'de görüldüğü üzere,sağlık sektöründe duygusal zekâ kavramını konu alan makale, derleme ve tezlerin hangi üniversiteler tarafından yayınlandığı gösterilmektedir. Tabloya göre duygusal zekâkavramını konu alan makale, derleme ve tezlerin Beykent, İstanbul Arel ve Süleyman Demirel Üniversitelerinde yayın sayıları diğer üniversitelere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Makale ve Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemi

Sağlık sektöründe duygusal zekâ alanında son sekiz yıla ait çalışmaların dergi park veri tabanına göre araştırma makalesinden çok kullanılan anket yöntemindeSchutte duygusal zeka ölçeği ve duygusal zeka değerlendirme ölçeği tercih edilmiştir. Ulusal Tez Merkezi veri tabanına bakıldığında 19 çalışmada anket yönteminin kullanıldığı ve en çok Bar-Qn duygusal zeka ölçeğitercih edilmiştir.

Tablo 3. Yayınlanan Makale Derleme ve Tezlerde Duygusal Zekâile İlişkilendirilen Konular

Konular	
Tükenmişlik ilişkisi	Ak Sütlü (2013) tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışmasının verilerine göreözel bir hastanedeçalışanların duygusal zekâile tükenmişlikkavramları arasında anlamlı bir farkbulunmaktadır.
Burçlar ekseni, mesleki tükenmişlik	Saygın (2015) tarafından yazılan yüksek lisans çalışmasında tıp fakültesi sağlık çalışanlarının burçlarına bağlı olarak duygusal zekâ ve mesleki tükenmişlik düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmektedir.
İletişim becerileri, stres	Kurt (2014) yılında aile sağlığı merkezine başvuran hastaların duygusal zekâ seviyeleri yüksek olduğufakat stres yönetimi başarılı, dayanıklılık ile dürtü kontrolünde ise başarısız bulunmaktadır.
Örgütsel stres	Balcı Süslü (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmada gönüllü katılan hemşirelerden mesleki tecrübesi 11 ile 15 yıl

	arasında olanların örgütsel strese karşı duygusal zekâ tutumları daha etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.
Tükenmişlikve örgütsel bağlılık düzeyleri	Civanoğlu(2015)'nun yılında çalıştığı Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin bütün birimlerindeçalışanlardan duygusal zeka, tükenmişlik ile örgütsel bağlılık düzeylerinin gruplar arasında anlamlı bir fark tespit edildiği ortaya konulmaktadır.
İletişim becerileri, örgüt kültürü	Barut (2015)'un gerçekleştirdiği doktora araştırmasında hastane çalışanlarının örgüt kültürü ve iletişim becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmektedir.
İş doyumu	Gören (2016) tarafından özel bir hastanenin çalışanlarına yapılan bilimsel çalışmadaiş doyumu ile duygusal zekâarasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Meslek Algısı	Zorlu (2016),Sağlık Yüksekokulu öğrencilerine yapılan anket sonucuna göremeslek algısı ile duygusal zekânınsosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesinde rol oynağı ortaya çıkmaktadır.
Fizyoterapist, İş Doyumu	Akbaş (2016) çalışmasındaortaya çıkan sonuçlara bakıldığında fizyoterapist çalışanlarında duygusal zekâsı yüksek, iş doyumları düşük belirlenmekte ve bu iki kavram arasında anlamlı bir ilişki çıkmamaktadır.
Örgüt güvenlik iklimi, işözerkliği, akıllı sadelik, kişilik tipleri.	Avcıoğlu Ay (2018)yılı devlet hastanesi çalışanlarına yapılan anket sonuçlarına göre kişilik tipleri değeri yükselirse duygusal zeka değerinin de yükselmekte olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıcaörgüt güvenlik iklimi değişkeninin ve duygusal zekâ değişkeninin değeri yükselirse akıllı sadelik değişkeninin değeri de yükselmektedir.
Örgütsel vatandaşlık ve örgüt güvenlik ikilimi, iş özerkliği, tükenmişlik sendromu, sinizm	Tunç (2018), hastane çalışanlarına uygulanan anket verilerine göre örgütsel vatandaşlık, örgüt güvenlik iklimi ve iş özerkliğinin duygusal zekayla doğru orantılı olduğu sinizm kavramıyla ters orantılı etkilediği gözlenmektedir.
Algılanan stres, güvenlik iklimi, iş özerkliği, anksiyete, depresyon	Çeliksular (2018) sağlık çalışanları stres yükü fazla olunca, duygusal zekası düşük olunca anksiyete ve depresyona girmeleri daha kolay olabilmektedir.Duygusal zekası yüksek olan insanlar bununla baş edebilme yetisine sahip oldukları için anksiyete ve depresyona yakalanma riskleri düşüktür.
Yaşlılık ve yaşlılara yönelik kişilik özelliği, tutumları, örgütsel güven	Diren (2018) kişilik özelliklerinin değişmesinde duygusal zeka parametrelerinin yükselmesiyle birlikte olduğunu tespit etmiş bu sebeple de yaşlı bakım evlerinde çalışan bireylerin

	olumlu kişilik özellikleri yansıtmakta duygusal zekası yüksek olması gerektiğini belirtmektedir.
Yönetim, İşletme	Balak (2018) çalışmasında kamu hastanesi yöneticilerinin, duygusal zeka düzeylerinin iş tatmin düzeylerine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur.
İş-aile çatışmaları, ruh sağlığı	Sağlam (2017) tarafından araştırılan sonuca göre, duygusal zekânın değişkenler arasında tam aracılık rolüne sahip ve iş-aile çatışmalarının olumsuz etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılması için duygusal zekânın önemli bir aracı olduğu anlaşılmaktadır.
Hekim, karar verme tarzları	Atilla (2018)'inAraştırma ve Uygulama Hastanesinde çalışan 238 hekimin karar verme tarzları ve duygusal zekâkonulu çalışma sonucu, bireyin kendisiyle birlikte başkalarının duygularını değerlendirmesi ve düzenlemesinin rasyonel karar vermesi arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir.
Psikolojik Sözleşme, örgüt kültürü, yetenek yönetimi, duygusal zekâ liderliği	Kurşun (2019)'unGiresun'da kamu ve üniversite hastanelerinde yapılan çalışmasında,yetenek yönetimi ve örgüt kültürü arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisine sahip duygusal zekâ liderliği bulunmaktadır.
Saldırganlık, hemşireler	Polat (2020) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma da hemşireler üzerindeelde edilen veriler sonucunda da duygusal zekâ ve alt boyutlarınındüzeyleri ile saldırganlık ve alt boyutlarıdüzeyleri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmaktadır.
İş Tatmini, sağlık yöneticileri	Güvercin (2020)tarafındanyapılan araştırma verilerine göre, iş tatminiyle duygusal zekâ arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ve aynı zaman da duygusal zekâ ile iş tatmininin yöneticilerin cinsiyet ve yaş değişkenine göre anlamlı bir ilişkisi olduğu da bulunmaktadır.
Üst Düzey Spor Örgüt Yöneticilerinin	Özdinç ve Bilir (2016)'in bulduğu iki önemli bulgudan biri, duygusal zekâ düzeyinin spor yöneticilerinde yaş, görev süresi gibi etmenlerin hiçbirinde farklılığın bulunmadığı, diğer bir bulgu da ise 20'den fazla astıyla çalışan üst yöneticilerin az sayıda astla çalışanların duygusal zekâ düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.
Dikkat Eksikliği HiperaktiviteBozukluk	Yapça Kaypaklı ve Tamam (2019) taraflarından yazılan derlemeye göre dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğuna sahip bireylerin duygusal zeka beceri düzeyleri öğrenilip o yönde geliştirmeler yapılarak tedaviye destek sağlanabileceği öngörülmüştür.

Sağlık Yüksekokulu öğrencileri, meslek algısı	Zorlu ve Yanık (2019) çalışmasında sağlık öğrencilerininmeslek algı toplum puanı ve duygusal zekâ toplum puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.
Birinci basamak sağlık çalışanları, benlik saygısı	Erol ve diğ. (2018)'nin gerçekleştirdikleri çalışmadayaş, cinsiyeti, kendini tanıma gibi değişkenlerinduygusal zekâ düzeyleriyle anlamlı bir fark bulunmaktadır.
Cinsiyet değişkeni	Gür ve diğ. (2019) araştırmasına göre cinsiyetler arası duygusal zekâ ortalamalarının aynı olduğu ve duygularını eşit seviyede kullanabilir olmalarına rağmen erkeklerin kadınlara göre duyguları değerlendirme hususunda daha yetenekli bulunmaktadır.
Bağımlı davranış, ebelik bölümü öğrencileri	Topuz ve diğ. (2018)'ninçalışmasında öğrencilerin önemli bir kısmında duygusal zekâ seviyesi düşük bulunmuş, orta düzeyde buyun eğici davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir.
Öğrenci ebe, sağlık, iletişim becerisi,	Özkahraman Koç (2020)'unçalışmasındaduygusal zekâ seviyeleri ile iletişim becerileri skorları ebelik bölümü öğrencilerin yüksek olduğu ve ilişkinin anlamlı olduğu ortaya konulmaktadır.
Hemşirelik, bibliyometrik Analiz	Altun ve Yarar (2019)'ın bibliyometrik açısıdan incelediği hemşirelik alanı çalışmalarında, büyük bir kısmının ingilizce kaynak kullanımı ve duygusal zeka konulu kitapların az olduğu yönünde tespit edilmiştir.

Sonuç

Günümüz küreselleşme ve bölgesel rekabet ortamında bütün işletmelerde olduğu gibi sağlık sektöründe demevcut olması kurumların başarılı olmasını zorlamaktadır(Avcıoğlu Ay, 2018, s. 41).Aynızamanda, iletişimin sıklaştığı bu dönemde sağlık çalışanları ile hasta arasındakiilişki de etmenler arasında bulunmaktadır (Sarıkaya, 2018, s. 88).İnsanlarla sürekli iletişim halinde kalan sağlık sektörü çalışanların duygularını sık kullanması nedeniyle duygusal zekâ kavramının önemini ortaya koymaktadır. Sağlık çalışanlarında duygusal zekâ düzeyi yüksek olanların duygularla başedebilme yetisine sahip oldukları için anksiyete ve depresyona yakalanma riskleri düşüktür(Çeliksular, 2018, s. 31- 32). Böylelikle hem çalışan hemde hasta açısından hastanede pozitif bir ortam olacaktır(Avcıoğlu Ay, 2018, s. 41).İnsanlar kendilerini iyi hissettikleri için de daha yüksek özgüvene sahip oluyorlar (Schutte vd., 2002, s. 5).Buna ek:duygusal zekanın geliştirilmesi yönünde hemşirelerin bireysel özelliklerini fark ederek, zayıf ve güçlü taraflarını bulmalarınıböylelikle herhangi bir durum karşısında duygularını kontrol edip, yönlendirebilmesini sağlayarak hem bireyin kendisine hem de çalıştığı kuruma destek verebilmektedir (Karakaş ve Küçükoğlu, 2011, s. 12).

Bu çalışmada kavramsal bir bakış açısıyla ele alınan duygusal zekâ kavramının sağlık sektöründeki yerini vurgulamak amacıyla son sekiz yıla ait dergi park ve ulusal tez merkezindeki çalışmalar incelenmektedir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında çalışmada veri tabanlarının sağlık personellerinin yanı sıra iletişim halinde olunması nedeniyle hastalara da anket çalışması uygulanmaktadır. En yaygın kullanılan anket ölçütleri ise Bar-Qn ve Schutte'nin duygusal zekâ ölçeği ve duygusal zekâdeğerlendirme ölçekleridir. Duygusal zekânın doğru olarak ölçülmesi (Doğan ve Şahin, 2007, s. 249) bu çalışmaya benzer yapılabilecek olan çalışmaların sonuçlar açısından karşılaştırılma fırsatlarını artıracaktır (Avcıoğlu Ay, 2018, s. 42).

Son yıllarda duygusal zekâ kavramının önemi ortaya çıkmasıyla yapılan çalışmalarda artış görülmektedir ama erişim sağlanan verilere göre duygusal zekânın sağlık sektörünü anlamak amacıyla halen yeterli yayın bulunmamaktadır. Duyguların özellikle sağlık hizmetlerinde yoğun yaşanması göz önüne alındığında duygusal zekâ konulu çalışmalar artırılmalıdır. Bu bağlamda sağlık sektöründe görevli bireylerin duygusal zekâ düzeylerine yönelik eğitimler verilerek ülkenin sağlık statüsü de yükselebilir.Aynı zamanda duygusal zekayı geliştirmeye yönelik derslere ağırlık verilebilir (Zorlu, 2016, s. 87) ve duygusal zekâ ile sağlık arasındaki dolaylı ve doğrudan ilişkili yapılan araştırmalarla da daha fazla ışık tutulabilir (Schutte vd, 2007, s. 931).

Kaynakça

Ak Sütlü, S. (2013). Sağlık Çalışanlarında Duygusal Zekâ ve Tükenmişlik İlişkisi. (Yüksek Lisans). Beykent Üniversitesi. İstanbul.

Akbaş, Ö. (2016). İstanbul Bakırköy Bölgesi Kamu Hastaneler Birliğinde Çalışan Fizyoterapistlerde Duygusal Zekâ ve İş Doyumu İlişkisi. (Yüksek Lisans). İstanbul Gelişim Üniversitesi. İstanbul.

Altıok, M., Yılmaz, M., Özer, S., Nacar, H., Yaman, Z. Ve Sungur, M. A. (2015). Klinisyen Hemşirelerde Duygusal Zekâ: Nitel ve Nicel Verilerle Mersin Örneği. Mersin Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Dergisi, 8(2), 48-59.

Altun, N. ve Yanar, O. (2019). Hemşirelik Alanındaki Duygusal Zekâ İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analiz İle İncelenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 22(3): 143-150.

Araz, C. (2019). Duygusal Zekânın Koçluk Tarzı Liderlik Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Asi Karakaş S. ve Küçükoğlu, S. (2011).Bir Eğitim Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Duygusal Zekâ Düzeyleri.Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(3).

Avcıoğlu Ay, B. (2018). Örgüt Güvenlik İklimi, İş Özerkliği, Duygusal Zeka, Akıllı Sadelik, Kişilik Tipleri Arasındaki İlişkiler ve Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul.

Balak, N. (2018). İşletmelerde duygusal zekanın yeri ve önemi (Adana'da Kamu Hastanesi Örneği). (Yüsek Lisans Tezi). Toros Üniversitesi. Mersin.

Balcı Süslü, S. (2016). Duygusal Zekâ ve Örgütsel Stres: Örgütlerde Hemşirelerin Duygusal Zekâ Becerileri ve Stresle Başa Çıkma Düzeyleri Arasındaki İlişki. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi. İstanbul.

Bar-On R, Tranel D, Denburg NL, Bechara A. Exploring the neurological substrate of emotional and social intelligence. Brain 2003; 126(8), 1790-800.

Barut, Y. (2015). Duygusal Zekâ ve İletişim Becerileri İlişkisi: Örgüt Kültürünün Aracı Rolü (İzmir Bozkaya Eğitim Araştırma Hastanesi ve Kent Hastanesinde Görevli Sağlık Çalışanları Örneği). (Doktora Tezi). Yaşar Üniversitesi. İzmir.

Birks, Y., McKendree, J. Ve Watt I. (2009).Emotional intelligence and perceived stress in healthcare students: a multi-institutional, multi-professional survey.BMC Medical Education, volume 9, Article number: 61 .

Calero, A.D., Barreyro, J.P.and Ricle, I.I. (2018). Emotional Intelligence and Self-Perception in Adolescents. Eur J Psychol. 14(3): 632–643.

Civanoğlu, S.P. (2015). Duygusal Zeka İle Tükenmişlik ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi. İstanbul.

Crowne, K. A., Young, T. M., Goldman, B., Patterson, B., Krouse, A. M., & Proenca, J. (2017). Leading nurses: emotional intelligence and leadership development effectiveness. Leadership in Health Services, 30(3), 217–232. doi:10.1108/lhs-12-2015-0055 .

Culver, D. (1998). A review of Emotional Intelligence by Daniel Goleman: implications for technical education. FIE '98. 28th Annual Frontiers in Education Conference. Moving from "Teacher-Centered" to "Learner-Centered" Education. Conference Proceedings (Cat. No.98CH36214). doi:10.1109/fie.1998.738818.

Çeliksular, A. (2018). Stres, Duygusal Zekâ, İş Özerkliği, Güvenlik İklimi, Anksiyete ve Depresyon Arasındaki İlişkiler ve Bir Araştırma. (Yüksek Lisans). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul.

Çömez, F. (2012). Duygusal Zekâ İş Tatmini İlişkisi: Celal Bayar Üniversitesi Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma. Celal Bayar Üniversitesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa.

Diren, Z. (2018). Yaşlı Bakım Çalışanlarında Duygusal Zeka, Kişilik Özellikleri, Örgütsel Güven ve Merhamet Duyguları İle Yaşlılara Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişkiler. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul.

Dogan, S. ve Demiral, Ö. (2007). Kurumların Başarısında Duygusal Zekanın Rolü ve Önemi. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa: Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(1), ss. 210.

Doğan, S., Şahin, F. (2007). Duygusal Zekâ: Tarihsel Gelişimi ve Örgütler İçin Önemine Kavramsal Bir Bakış. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s. 231-252.

Erdinç, Ü. (2013). Sağlık Ekonomisi ve Yönetimi, Bursa: Ekin Yayınevi, Bursa.

Erol, S., Sena Aygün, S., Çay H. (2018). Birinci Basamak Sağlık Çalışanlarında Duygusal Zekâ, Benlik Saygısı ve İlişkili Faktörler. Gümüşhane Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Dergisi: 7 (2), 10 – 20.

Goleman, D. (2000). Emotional intelligence: Issues in paradigm building. In D. Goleman, & C. Cherniss (eds.), *The Emotionally Intelligent Workplace: How to Select for, Measure, and Improve Emotional Intelligence in Individuals, Groups, and Organizations*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Goleman. D. (2015) Duygusal Zekâ Neden IQ'dan Daha Önemlidir. İstanbul: Varlık Yayınları 40.Basım.

Gören, H. (2016). Sağlık Çalışanlarının Duygusal Zeka Düzeyleri İle İş Doyumu Arasındaki İlişkiye Dair Bir Alan Araştırması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi. İstanbul.

Gür, E. Y., Öztürk Altınayak, S. Ve Ejder Apay, S. (2019). Duygusal Zekanın Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 8(2): 35 – 42.

Gürel, E. ve Tat, M. (2010). Çoklu Zekâ Kuramı: Tekli Zekâ Anlayışından Çoklu Zekâ Yaklaşımına. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3 / 11.

Güvercin, S. (2020). Kamu Kurumlarında Çalışan Sağlık Yöneticilerinin Duygusal Zekalarının İş Tatminine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi. İstanbul.

Harms, P. D., & Credé, M. (2010). Emotional Intelligence and Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analysis. Journal of Leadership & Organizational Studies, 17(1), 5–17. doi:10.1177/1548051809350894.

Hotamışlı, M., Efe, D. (2015). Duygusal Zekâ ve Liderlik İlişkisi Bağlamındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, 19(1), 101-121.

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 21. 03. 2021).

Ivcevic, Z., Brackett, M. A., & Mayer, J. D. (2007). Emotional Intelligence and Emotional Creativity. Journal of Personality, 75(2), 199–236.

Karakaş, S.A., Küçükoğlu, S. (2011). Araştırma Bir Eğitim Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Duygusal Zekâ Düzeyleri. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(14), 8-13.

Konrad, S., Hendl, C. (2003). Duygularla Güçlenme. Çev: Meral Taştan. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Kurşun, A. (2019). Yetenek Yönetimi İle Örgüt Kültürü İlişkisinde Duygusal Zeka Liderliğinin ve Psikolojik Sözleşmenin Aracı Rolü. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi. Konya.

Kurt, F. (2014). Çeştepe Aile Sağlığı Merkezine Başvuran Hastaların Duygusal Zekâ Düzeyleri Ve İletişim Becerileri. (Yüksek Lisans Tezi).BEYKENT Üniversitesi. İstanbul.

Lam, L. T., & Kirby, S. L. (2002). Is Emotional Intelligence an Advantage? An Exploration of the Impact of Emotional and General Intelligence on Individual Performance. The Journal of Social Psychology, 142(1), 133–143. doi:10.1080/00224540209603891.

Maul, A. (2012). The Validity of the Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) as a Measure of Emotional Intelligence,Vol 4, Issue 4.

Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. Intelligence, 17(4), 433–442.

Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. Intelligence, 27(4), 267–298. doi:10.1016/s0160-2896(99)00016-1.

Mayer, J.D., Roberts, R.D. and Barsade, S.G. (2008). Human Abilities: Emotional Intelligence. Annual Review of Psychology Volume 59, pp 507-536.

McQueen, A. C. H. (2004). Emotional intelligence in nursing work. Journal of Advanced Nursing, 47(1), 101–108. doi:10.1111/j.1365-2648.2004.03069.x.

Nightingale, S., Spiby, H., Sheen, K., & Slade, P. (2018). The impact of emotional intelligence in health care professionals on caring behaviour towards patients in clinical and long-term care settings: Findings from an integrative review. International Journal of Nursing Studies, 80, 106–117. doi:10.1016/j.ijnurstu.2018.01.006.

Özdemir, M. Ve Dilekmen, M. (2016)Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Duygusal Zekâ ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi. Sakarya University Journal of Education, 6(1), 98-113.

Özdinç, Ö. ve Bilir, F.B. (2016). Üst Düzey Spor Örgüt Yöneticilerinin Duygusal Zeka Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe Journal of Sport Sciences 2016, 27 (1), 27–39.

Özkahraman Koç, Ş. (2020). Ebelik Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeyleri İle İletişim Becerileri Arasındaki İlişki. Life Sciences.ISSN: 1308-7347 (NWSALS). Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Pfeiffer, S. I. (2001). Emotional intelligence: Popular but elusive construct. Roeper Review, 23(3), 138–142. doi:10.1080/02783190109554085

Polat, A. (2020). Duygusal Zekâ ve Saldırganlık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Hemşirelerde Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Kahramanmaraş.

Polatcı, S. Ve Özyer, K. (2015) .Duygusal Emek Stratejilerinin Duygusal Zekanın Tükenmişliğe Etkisindeki Aracılık Rolü.Aıbu Journal Of Social Sciences, Vol:15, Issue: 3, 123-148.

Sağlam, K. (2017). Sağlık Personelinin İş/Aile Çatışmalarının Ruh Sağlığına Etkisi: Duygusal Zekânın Aracılık Rolü. (Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi. Yozgat.

Sak, U. (2018). Zekâ ve Gelişimi. Eğitim Psikolojisi: https://www.researchgate.net/publication/315447805.

Salovey, P., Brackett, M.A. and Mayer, J.D. (2000). Emotional Intelligence.

Salovey, P. And Mayer, J.D. (1990). Emotional Intelligence. Imagınatıon, Cognıtıon And Personalıty, Vol. 9(3) 185-211, 1989-90.

Sarıkaya, M.B. (2018). Hekimlerde Duygusal Zekanın Karar Verme Stilleri Üzerine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Saygın, B. (2015). Burçlar Ekseninde Duygusal Zekanın Mesleki Tükenmişliğe Etkisi: Sağlık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Schutte, N. S. and John M. Malouff. (2016). Comment on Developments in Trait Emotional Intelligence Research: A Broad Perspective on Trait Emotional Intelligence, Vol 8, Issue 4.DOI: 10.1177/1754073916650499.

Schutte, N. S., Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Bhullar, N., & Rooke, S. E. (2007). A meta-analytic investigation of the relationship between emotional intelligence and health. Personality and Individual Differences, 42(6), 921–933. doi:10.1016/j.paid.2006.09.003.

Schutte, N. S., Schuettpelz, E. &John M. Malouff. (2001). Emotional Intelligence and Task Performance.Sage Journals,20(4).doi:10.2190/j0x6-bhtg-kpv6-2uxx .

Schutte, N.S., Malouff, J.M., Simunek, M., Hollander, S., and McKenley, J. (2002). Emotional Intelligence. Cognition and Emotion, 16, 769-785.

Sen, B., Sen2, S., Alkut Kurum, S., Kurt Omurlu, I. (2018).The effect of emotional intelligence on anger management among anesthesiologists, surgeons and internal medicine physicians.Medical Science and Discovery, 5(6), 229-33.

Sharp, G., Bourke, L., & Rickard, M. J. F. X. (2020). Review of emotional intelligence in health care: an introduction to emotional intelligence for surgeons. ANZ Journal of Surgery. doi:10.1111/ans.15671.

Skinner, C., & Spurgeon, P. (2005). Valuing empathy and emotional intelligence in health leadership: a study of empathy, leadership behaviour and outcome effectiveness. Health Services Management Research, 18(1), 1–12. doi:10.1258/0951484053051924.

Slaski, M., & Cartwright, S. (2002). Health, performance and emotional intelligence: an exploratory study of retail managers. Stress and Health, 18(2), 63–68. doi:10.1002/smi.926.

Sternberg, R. J. (2012). Intelligence. Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science, 3(5), 501–511. doi:10.1002/wcs.1193.

Tapia, M. (2001). *Measuring Emotional Intelligence. Psychological Reports, 88(2), 353–364.* doi:10.2466/pr0.2001.88.2.353.

Tatar, A., Tok, S., Saltukoğlu, G., (2011). Gözden Geçirilmiş Schutte Duygusal Zekâ Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni. 21(4), 325-338

Topuz, Ş., Yılmaz Sezer, N., Gönenç, İ.M. Ve Büyükkayacı Duman, N. (2018). Ebelik Öğrencilerinin Duygusal Zekâlarının Boyun Eğici Davranışlarına Etkisi. Sağlık Bilimleri Dergisi, 27: 228-233.

Töremen, F. ve Çankaya, İ. (2008).Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu YönetimiKuramsal Eğitimbilim, 1 (1), 33-47.

Töremen, F., Çankaya, İ. (2008). Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu Yönetimi. Kurumsal Eğitim-Bilim Dergisi. 1(1), 33-47.

Tuğrul, C. (1999). Duygusal Zekâ. Klinik Psikiyatr Dergisi.1, 12-20.

Tunç, B. (2018). Sağlık Kurumlarında Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, İş Özerkliği, Örgüt Güvenlik İklimi, Duygusal Zeka, Sinizm ve Tükenmişlik Arasındaki İlişkiler ve Bir Araştırma. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul.

Uysal, G. ve Mammadov, O. (2020). Duygusal Zekâ ile Duygusal Emek Arasındaki İlişki: İşletmelerde Duygu Yönetimi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi7(2), 33-40.

Ünsal, A.S. ve Dinçer, D. (2013). Duygusal Zekanın İşten Ayrılma Eğilimine Etkisi: Bir Alan Araştırması, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 55-56.

Yapça Kaypaklı, G. ve Tamam, L. (). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğunda Duygusal Zeka. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2019, 11(1):112-119 doi:10.18863/pgy.467037.

Yaylacı, G. (2006). Kariyer Yaşamında Duygusal Zeka ve İletişim Yeteneği. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Yeşilyaprak, B. ve Durmuş, E. (2007). Lisans Düzeyinde Eğitimde Duygusal Zeka Dersinin Kapsam ve İşlenişi, International Emotional Intelligence And Communication Symposium, Proceedings.İzmir, 1 (5), ss.7-9.

Yıldırım, N. ve Eriçok, B. (2015). Okul Yöneticilerinin Duygusal Zekâ Ve Yönetsel Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Nevşehir İli Örneği. Turkish Studies International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/11, p. 567-592.

Yılmaz, M. (2015). Nefroloji Hemşireliği ve Duygusal Zekâ. Nefroloji Hemşireliği Dergisi, 10(2), 13- 18.

Zorlu, G. (2016). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinde Duygusal Zekâ ile Meslek Algısı İlişkisine Yönelik Bir Alan Araştırması. (Yüksek Lisans). Kırklareli Üniversitesi. Kırklareli.

Zorlu, G. ve Yanık, A. (2019). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinde Duygusal Zekâ ve Meslek Algısı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Sağlık Bilimleri Dergisi, 10(4), 10-223.

OECD ÜLKELERİNDE ERKEN DÖNEM COVID-19 KONTROLÜNÜN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARISON OF EARLY COVID-19 CONTROL IN OECD COUNTRIES

Çiğdem KOŞAR TAŞ

Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, ORCID.0000-0001-8996-3556

Sibel ÖRK ÖZEL

Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, ORCID.0000-0002-7030-3512

ÖZET

İlk olarak Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin Vuhan şehrinde ortaya çıkan Koronavirüs (Covid-19) salgını, kısa sürede hızla yayılarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation: WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilen ve dünyayı pek çok alanda olumsuz yönde etkileyen Covid-19 salgını ile mücadelenin erken dönemlerinde birçok ülkenin başarısız olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması amacıyla Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN: The Sustainable Development Solutions Network) tarafından yayımlanan 2020 Sürdürülebilir Kalkınma Raporunda, OECD ülkelerinde Covid-19'a erken müdahalelerin etkinliğini ölçmek için bir Covid-19 pilot endeksi sunulmuştur. Endeks, beş adet değişkenden oluşmakta olup bunlar; milyon başına ölüm oranı, etkin çoğalma oranı, salgın kontrol verimliliği, etkin çoğalma oranındaki düşüş ve hareketlilikteki azalıştır. Bu çalışmanın amacı ise yayınlanan Covid-19 pilot endeksi değişkenleri çerçevesinde OECD'ye üye olan 33 ülkeyi benzerliklerine göre sınıflandırmaktır. Bu sayede Covid-19 salgını ile mücadelede erken dönemlerde başarılı olan ve olmayan ülkeler belirlenebilecek ayrıca salgını kontrol etme noktasında benzer tutum sergileyen ülkeler ortaya konabilecektir. Bu amaçla çalışmada kümeleme analizinden faydalanılmıştır. Yapılan kümeleme analizi sonucunda ülkelerin kümelere ayrılmasında etkili olan değişkenlerin milyon başına ölüm oranı, etkin çoğalma oranı ve salgın kontrol verimliliği değişkenleri olduğu tespit edilmiş ve ülkelerin bu değişkenlere göre üç kümeye ayrılmasına karar verilmiştir. Ayrıca analizden elde edilen bulgulara göre üçüncü kümeyi oluşturan 24 ülkenin, salgınla mücadelenin erken dönemlerinde anlamlı bulunan üç değişken açısından en iyi verilere sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Kümeleme Analizi, OECD

ABSTRACT

The Coronavirus (Covid-19) epidemic, which first appeared in Wuhan, China's Hubei province in December 2019, spread rapidly in a short time and affected the whole world. It has been observed that many countries have failed in the early stages of the fight against the Covid-19 epidemic, which was declared as a pandemic by the World Health Organization (WHO) and negatively affected the world in many areas. In order to reveal this situation in more detail, a Covid-19 pilot index was presented in the 2020 Sustainable Development Report published by the Sustainable Development Solutions Network (SDSN) to measure the effectiveness of early interventions against Covid-19 in OECD countries. The index consists of five variables. These variables are deaths per million, effective reproduction rate (ERR), epidemic control efficiency (ECE), effective reproduction rate decline and mobility decline. The purpose of this study is to classify 33 OECD member countries according to their similarities within

the framework of the Covid-19 pilot index variables. In this way, countries that were successful and not, in the early stages in fighting the Covid-19 epidemic can be identified. In addition, countries that have a similar attitude in controlling the epidemic can be revealed. For this purpose, cluster analysis is used in the study. As a result of the cluster analysis, it is determined that the variables that are effective in clustering countries into clusters are deaths per million, effective reproduction rate and epidemic control efficiency variables, and it is decided to divide countries into three clusters according to these variables. In addition, according to the findings obtained from the analysis, it is seen that 24 countries in the third cluster have the best data in terms of three variables that are found to be significant in the early stages of the fight against the epidemic.

Keywords: Covid-19, Clustering Analysis, OECD

GİRİŞ

2019'un sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını kısa sürede hızla yayılmış ve tüm dünya salgından pek çok alanda olumsuz yönde etkilenmiştir. Bazı ülkeler salgınla mücadelenin ilk dönemlerinde gerekli önlemleri alarak başarılı olurken, bazı ülkeler ise bu anlamda sınıfta kalmıştır. Pek çok zengin ülke de Covid-19'dan toplu ölümleri kontrol altına almakta zorlanmıştır. Buradan yola çıkılarak, ülkelerin erken dönemde gerçekleştirdikleri salgınla mücadelelerindeki durumlarını ortaya koymak amacıyla bir Covid-19 pilot endeksi geliştirilmiştir.

Covid-19 ortaya çıktığı günden bu yana salgınla ve etkilediği alanlarla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada da ülkelerin salgın ile mücadelenin erken dönemlerinde sergiledikleri tutum ve ortaya koydukları başarı incelenmiştir. Çalışmada 33 OECD üyesi ülke, Covid-19 ile mücadelenin erken dönemlerinde çeşitli değişkenler göz önünde bulundurularak ortaya koydukları benzerliklere göre sınıflandırılmıştır. Bu amaçla yukarıda sözü geçen Covid-19 pilot endeksi ele alınmış ve ülkeler bu endeks çerçevesinde incelenmiştir. Ülkeleri ortaya koydukları benzerliklere göre sınıflandırmak amacıyla çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden kümeleme analizi kullanılmıştır.

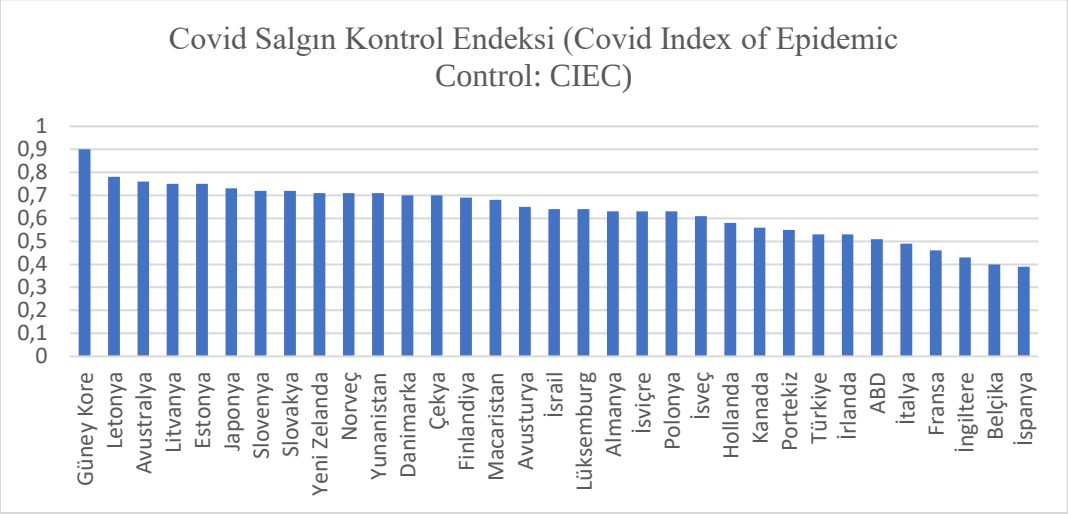
Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, çalışmanın veri setine ve analiz yöntemine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular ortaya konmuştur. Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise analiz sonucunda elde edilen bulguların bir değerlendirmesi yapılmış ve sonuçlar incelenmiştir.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın veri setini OECD ülkeleri için yayımlanan Covid-19 endeksi oluşturmaktadır. Endeks, Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN: The Sustainable Development Solutions Network) tarafından yayımlanan 2020 Sürdürülebilir Kalkınma Raporunda yer almaktadır ve OECD ülkelerinde Covid-19'a erken müdahalelerin etkinliğini ölçmek geliştirilmiştir. Örneklemde, virüsün daha sonra geldiği Latin Amerika'nın üç orta gelirli ülkesi (Şili, Kolombiya ve Meksika) ve fiziksel hareketlilikle ilgili verilerin eksikliğinden dolayı İzlanda dışındaki 33 OECD ülkesi yer almaktadır. Endeks, milyon başına ölüm, etkin çoğalma oranı (effective reproduction rate: ERR), salgın kontrol verimliliği (epidemic control efficiency: ECE), etkin çoğalma oranındaki düşüş ve hareketlilikteki azalış olmak üzere 5 adet değişkenden oluşmaktadır. Milyon başına ölüm sayıları 12 Mayıs 2020 için elde edilmiştir. Etkin çoğalma oranı, salgın kontrol verimliliği ve hareketlilikteki azalış değerleri 4 Mart - 12 Mayıs 2020 dönemi için hesaplanmıştır.

Nüfus sayılarındaki farklılıklar nedeniyle ölüm sayılarının ülkeler arasındaki karşılaştırmaları zor olacağından endekste 1 milyon başına ölüm sayıları ele alınmıştır. ERR değişkeni, bulaşıcı bir bireyin diğer kişilere bulaştırdığı ortalama enfeksiyon sayısı olarak tanımlanmaktadır. ERR < 1, salgının etkili bir şekilde baskılandığını belirtirken, ERR > 1 olması devam eden salgın koşulları belirtmektedir. ERR'yi 1'in altına indirmenin bir yolu ekonomiyi kilitlemektir. Bu durum viral bulaşmayı azaltmakta ancak ekonomiyi ve günlük hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. ERR'yi azaltmanın diğer yolları ise enfekte bireylerin izolasyonunu veya karantinasını sağlamak, temas takibini yapmak, virüs taşıyıcılarına maruz kalan kişileri karantinaya almak ve yüz maskelerini temin etmek ve takılmasını sağlamak gibi hijyenik uygulamaları gerçekleştirmektir. Etkin çoğalma oranındaki düşüş, ERR'nin matematiksel bir kombinasyonu ile ifade edilmektedir. Hareketlilikteki azalış değişkeni ise mağazalara, restoranlara, marketlere, eczanelere, toplu taşıma istasyonlarına ve işyerlerine yapılan ziyaretler de dahil olmak üzere topluluk içinde günlük hareketliliği ortaya koyan akıllı telefon tabanlı ölçümlerden elde edilmiştir. Bu değerler Google Hareketlilik Raporları 2020'den (Google Community Mobility Reports (2020)) alınmıştır. Google hareketlilik ölçümleri, bir topluluktaki kişi sayısının günlük düşüşünün bir ölçümüdür. Veriler, 3 Ocak - 6 Şubat 2020 arasındaki dönem baz alınarak 4 Mart - 12 Mayıs 2020 dönemi için ziyaretlerdeki düşüşü göstermektedir. ECE değişkeni ise ERR ve hareketlilikteki azalıştan yola çıkılarak hesaplanmaktadır. ECE > 0 olması salgın kontrolünün verimli olduğunu göstermekte, ECE ≤ 0 olması ise salgın kontrolünün verimsiz olduğunu göstermektedir. (Sachs, Schmidt-Traub, Kroll vd., 2020, s. 15-18).

Değişkenlere ait veriler elde edildikten sonra, Covid-19 milyon başına ölüm sayıları, etkin çoğalma oranı ve salgın kontrol verimliliği verileri birleştirilerek 33 OECD ülkesi arasında genel bir salgın kontrol endeksi oluşturulmuştur. Nihai endeks puanı, Covid Salgın Kontrol Endeksi (**Covid Index of Epidemic Control:** CIEC) olarak ifade edilmekte ve üç değişkenin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (Sachs, Schmidt-Traub, Kroll vd., 2020, s. 18). Şekil 1'de nihai endeks puanlarına göre ülkelerin sıralaması yer almaktadır.

Şekil 1. CIEC'e göre Ülkelerin Nihai Puanlarının Sıralaması

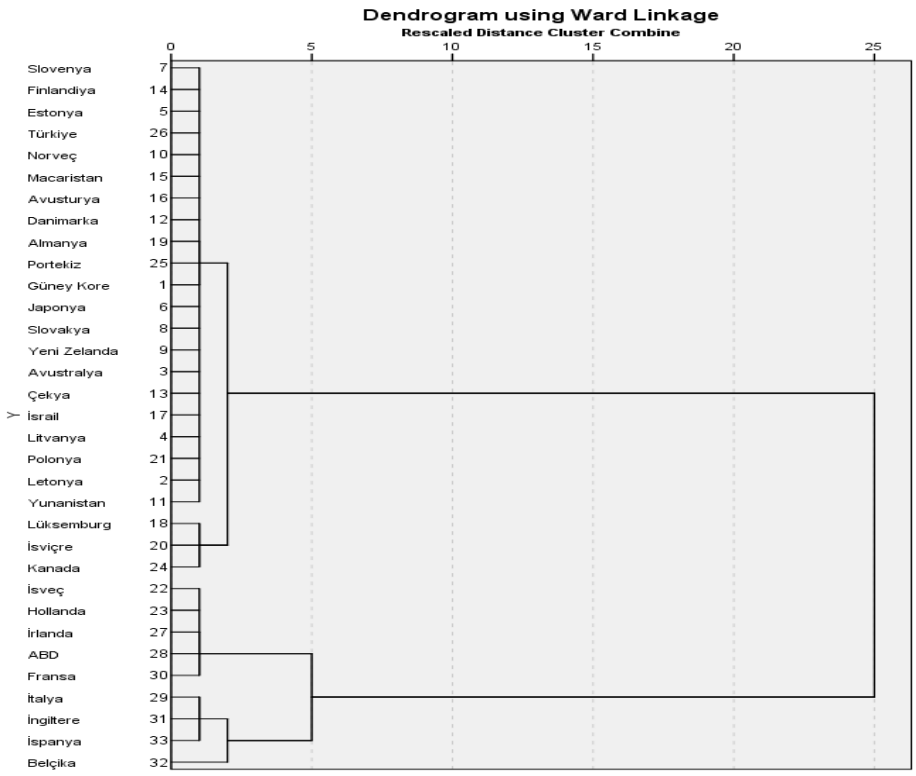
Genel olarak, Güney Kore'nin üst sıradaki yerinin yüksek kaliteli halk sağlığı sistemine borçlu olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Asya-Pasifik bölgesinin (Güney Kore 1., Avustralya 3., Japonya 6. ve Yeni Zelanda 9. Sırada yer almaktadır) genel olarak yüksek performans sergilediği söylenebilmektedir. Japonya haricinde, nüfusu 50 milyondan fazla olan OECD ülkelerinin skorları da oldukça düşüktür. Bu ülkelerden Almanya, 19. sıra ile büyük OECD ülkeleri arasında en üst sırada yer alırken, onu 26. sıra ile Türkiye, 28. sıra ile ABD, 29. sıra ile

İtalya, 30. sıra ile Fransa, 31 sıra ile İngiltere ve 33. sıra ile İspanya izlemektedir. Ayrıca bu sonuçlara göre genel olarak, Kuzey Avrupa'nın Güney Avrupa'dan ve Doğu Avrupa'nın da Batı Avrupa'dan daha iyi performans gösterdiğini söylemek mümkündür. Letonya, Litvanya ve Estonya gibi Baltık ülkeleri ise Covid-19'un erken dönemli kontrolünde başarılı olmuştur. İskandinav ülkelerine bakıldığında Norveç'in 10., Danimarka'nın 12., Finlandiya'nın 14. ve İsveç'in 22. sırada olduğu görülmektedir. ABD, OECD ülkelerinin ortalamasına göre Covid-19 ile mücadelenin erken dönemlerinde genel olarak düşük performans göstermiştir (Sachs, Schmidt-Traub, Kroll vd., 2020, s. 18-19).

Veri seti belirlendikten sonra çalışmanın uygulama aşamasında çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan kümeleme analizi kullanılmıştır. Kümeleme analizi veri matrisindeki birimleri benzerlik ve uzaklık değerlerine göre anlamlı alt gruplara ayırmaya olanak tanıyan bir yöntemdir (Güriş ve Astar, 2015, s. 436). Bu sayede gözlemler ya da değişkenler sahip oldukları özellikler çerçevesinde kümelenmektedir (Alpar, 2017, s. 303). Analiz sonucunda kendi içinde homojen kümeler elde edilirken kümeler arasında ise heterojen yapılar mevcuttur (Kalaycı, 2009, s. 349). Kümeleme analizinin uygulama aşamasında ilk olarak veri matrisi oluşturulmalı, sonrasında benzerlik ölçülerinden hangisinin kullanılacağına karar verilmelidir. Benzerlik ölçüsüne karar verildikten sonra kümeleme yöntemine karar verilmeli ve kümelerin belirlenmesi aşamasına geçilmelidir (Güriş ve Astar, 2015, s. 437).

BULGULAR

Kümeleme analizinin ilk aşamasında küme sayısının belirlenmesi için yığmacı hiyerarşik kümeleme analizi uygulanmıştır. Benzerlik ölçümü için kareli öklid uzaklığı kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Şekil 2'de yer alan ağaç grafiğinde (dendrogram) verilmiştir.

Şekil 2. Ward's Yöntemi ile Elde Edilen Dendrogram

Ağaç grafiği incelendiğinde ele alınan değişkenler çerçevesinde OECD'ye üye 33 ülkenin 3 kümeye ayrılmasına karar verilmiştir. Küme sayısı yığmacı hiyerarşik kümeleme yöntemi ile belirlendikten sonra hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemine (k-ortalamalar kümeleme yöntemi) başvurulmuş ve elde edilen küme üyelikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Küme Üyelikleri

Kümeler	**Ülkeler**	**Kümedeki Ülke Sayısı**
Küme 1	Belçika	1
Küme 2	İsveç, Hollanda, İrlanda, ABD, İtalya, Fransa, İngiltere, İspanya	8
Küme 3	Güney Kore, Letonya, Avustralya, Litvanya, Estonya, Japonya, Slovenya, Slovakya, Yeni Zelanda, Norveç, Yunanistan, Danimarka, Çekya, Finlandiya, Macaristan, Avusturya, İsrail, Lüksemburg, Almanya, İsviçre, Polonya, Kanada, Portekiz, Türkiye	24

Covid-19 salgını ile mücadelenin erken dönemlerinde benzer özellikler sergileyen ülkelerin kümelenmesinde etkili olan değişkenleri tespit etmek amacıyla yapılan varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. ANOVA Sonuçları

Göstergeler	**F**	**p-değeri**
Milyon Başına Ölüm	102,673	0,000
Etkin Çoğalma Oranı	7,377	0,002
Salgın Kontrol Verimliliği	3,110	0,059
Etkin Çoğalma Oranındaki Düşüş	0,068	0,935
Hareketlilikteki Azalış	1,595	0,220

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde p-değerlerine göre milyon başına ölüm ($p<0,05$), etkin çoğalma oranı ($p<0,05$) ve salgın kontrol verimliliği ($p<0,10$) değişkenlerinin küme yapılarının belirlenmesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Etkin çoğalma oranındaki düşüş ve hareketlilikteki azalış değişkenleri ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu nedenle analizin kalan kısımlarında anlamlı bulunan 3 adet değişkene göre sonuçlar yorumlanmıştır.

Bu doğrultuda anlamlı bulunan değişkenlerin küme ortalamaları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Son Küme Merkezleri

	Küme		
	1	**2**	**3**
Milyon Başına Ölüm	761,55	393,66	52,68
Etkin Çoğalma Oranı	1,39	1,44	1,12
Salgın Kontrol Verimliliği	-,10	-,09	,09

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde erken dönemde milyon başına ölümün en fazla olduğu kümenin birinci küme en az olduğu kümenin ise üçüncü küme olduğu görülmektedir. Ekin çoğalma oranının en yüksek olduğu küme ikinci küme iken en düşük olduğu küme ise üçüncü kümedir. Salgın kontrol verimliliğinin en yüksek olduğu küme üçüncü küme iken en düşük olduğu küme ise birinci kümedir. Elde edilen bu sonuçlara göre üçüncü kümede yer alan ülkelerin erken dönemde Covid-19 salgını ile yaptıkları mücadelede daha başarılı oldukları ifade edilebilmektedir.

Son küme merkezleri arasındaki uzaklıklar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Son Küme Merkezleri Arasındaki Uzaklıklar

Küme	1	2	3
1		367,893	708,873
2	367,893		340,981
3	708,873	340,981	

Tablo 4'te yer alan uzaklıklar incelendiğinde ikinci ve üçüncü kümeler arasındaki mesafenin en az olduğu görülmektedir. Bu durumda ikinci ve üçüncü kümelerin anlamlı bulunan üç değişken göz önünde bulundurulduğunda erken dönemdeki Covid-19 mücadelesinde birbirine en benzeyen ülke grupları olduğu ifade edilebilmektedir. Birinci ve üçüncü kümeler ise birbirlerine en uzak kümelerdir. Buna göre birinci ve üçüncü kümelerin erken dönemdeki Covid-19 mücadelesinde birbirine en az benzeyen kümeler olduğu söylenebilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada Covid-19 salgını ile mücadelenin erken dönemlerde başarılı olan ve olmayan ülkeleri belirlemek ve salgını kontrol etme konusunda benzer tutum sergileyen ülkeleri ortaya koymak amacıyla 2020 Sürdürülebilir Kalkınma Raporunda yer alan ve OECD ülkelerinde Covid-19'a erken müdahalelerin etkinliğini ölçmek için sunulan Covid-19 pilot endeksi kullanılmış ve kümeleme analizinden faydalanılmıştır. Covid-19 endeksi milyon başına ölüm, etkin çoğalma oranı, salgın kontrol verimliliği, etkin çoğalma oranındaki düşüş ve hareketlilikteki azalış şeklinde beş adet değişkenden oluşmaktadır.

Yapılan analiz neticesinde ANOVA testi sonuçlarına göre milyon başına ölüm, etkin çoğalma oranı ve salgın kontrol verimliliği değişkenlerinin küme yapılarının belirlenmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değişkenlere göre ülkeler üç kümeye ayrılmıştır. Belçika diğer tüm ülkelerden farklı olarak tek başına birinci kümeyi oluşturmuştur. İsveç, Hollanda, İrlanda, ABD, İtalya, Fransa, İngiltere ve İspanya, ikinci kümeyi; Güney Kore, Letonya, Avustralya, Litvanya, Estonya, Japonya, Slovenya, Slovakya, Yeni Zelanda, Norveç, Yunanistan, Danimarka, Çekya, Finlandiya, Macaristan, Avusturya, İsrail, Lüksemburg, Almanya, İsviçre, Polonya, Kanada, Portekiz ve Türkiye ise üçüncü kümeyi oluşturmuştur. Elde edilen bu sonuçlara göre aynı kümede yer alan ülkelerin Covid-19 salgını ile mücadelenin erken dönemlerinde benzer özellikler sergilediği ifade edilebilmektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre üçüncü kümede yer alan ülkelerin Covid-19 salgınının erken dönemlerinde gerçekleştirdikleri mücadelede daha başarılı oldukları düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alpar, R. (2017). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, 5. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
Güriş, S, & Astar, M. (2015). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik*, 2. Basım, İstanbul: Der Kitabevi.
Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 4. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. (2020). *The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020*. Cambridge: Cambridge University Press.

YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGINI VE HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİSİ

NEW TYPE OF CORONAVIRUS (COVID-19) EPIDEMIC AND ITS EFFECT ON THE AVIATION SECTOR

Sibel ÖRK ÖZEL

Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, ORCID.0000-0002-7030-3512

Çiğdem KOŞAR TAŞ

Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi, ORCID.0000-0001-8996-3556

ÖZET

1300'lü yıllardan itibaren dünyada adı konulan birçok salgın hastalık olmuştur. Tek bir şehirde, tek bir ülkede veya birkaç şehirde, birkaç ülkede ortaya çıkan terör olayları, siyasi olaylar gibi olaylardan farklı olup hızla yayılarak tüm dünyayı etkisi altına alan salgın hastalıklar insani problemlerin, ölümlerin dışında birçok sektör için de olumsuz etkiye neden olmaktadır. 2019 yılının sonlarında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs salgını yani Covid-19 da bu salgın hastalıkların en son ortaya çıkanıdır ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu çalışmada, Covid-19'un ülkemizde gerçekleşen yurt içi uçuşlarına etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) veri tabanından alınan Türkiye'de yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayılarına ait aylık veriler kullanılmıştır. Covid-19 öncesini temsilen Nisan 2019 - Şubat 2020 dönemi ile Covid-19 sonrasını temsilen ise Nisan 2020 - Şubat 2021 dönemi verileri ele alınmıştır. Analizde ilk olarak veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediği incelenmiş ve Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayıları için her iki döneme ait verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Veriler normal dağılıma uyduğu için hem parametrik testler hem de parametrik olmayan testler kullanılabilmektedir. İki dönem arasındaki farkı incelemek amacıyla hem parametrik testlerden bağımlı örneklem t testi hem de parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayılarına ilişkin bulgular incelendiğinde, Covid-19 öncesi ve sonrası dönemler arasında anlamlı bir değişim olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 salgınının yurt içi uçuşlarımız üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Bağımlı Örneklem T Testi, Mann-Whitney U Testi

ABSTRACT

Since the 1300s, there have been many epidemics in the world. Epidemics, which are different from terrorist incidents and political events that occur in a single city, in a single country or several cities, in several countries and spread rapidly and affect the whole world, cause negative effects on many sectors besides human problems and deaths. Covid-19, the new type of coronavirus epidemic that emerged in Wuhan, China at the end of 2019, is the last of these epidemic diseases and has affected the whole world. In this study, the effect of Covid-19 on domestic flights in our country is examined. For this purpose, monthly data for the number of passengers that perform domestic flights in Turkey is taken from database of the State Airports Authority. The data for the period April 2019 - February 2020, representing the pre-Covid-19 period, and the period April 2020 - February 2021,

representing the post-Covid-19 period, are considered. In the analysis, it is first examined whether the data set displayed a normal distribution and according to the results of the Shapiro-Wilk test, it is determined that the data for both periods showed a normal distribution for the number of passengers who made domestic flights. Since the data conform to normal distribution, both parametric tests and nonparametric tests can be used. In order to show this and to examine the difference between the two periods, both the dependent sample t test from the parametric tests and the Mann-Whitney U test from the nonparametric tests are used. When examining the findings regarding the number of passengers performing domestic flights, it is found that there is a significant change between the periods before and after Covid-19. According to the results, it is seen that the Covid-19 epidemic has a negative impact on our domestic flights.

Keywords: Covid-19, Paired Sample T Testi, Mann-Whitney U Testi

GİRİŞ

Dünya nüfusunda azalmalara neden olan kimi zamanda insanlık tarihini oldukça derinden etkileyen birçok salgın hastalık olmuştur. 1300'lü yıllardan itibaren kara ölüm, çiçek hastalığı, kolera gibi dünyada adı konulan birçok salgın hastalıkla mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Ancak salgın hastalıklar tek bir şehirde, tek bir ülkede veya birkaç şehirde, birkaç ülkede ortaya çıkan terör olayları, siyasi olaylar gibi olaylardan farklı olup hızla yayılarak tüm dünyayı etkisi altına almaktır. Bununla birlikte insani problemler ve ölümler dışında birçok sektör için de olumsuz etkiye neden olmuş ve hala da olmaya devam etmektedir. 2019 yılının sonlarında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs salgını yani Covid-19 da bu salgın hastalıkların en son ortaya çıkanıdır ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya çapında şuana kadar yaklaşık olarak 137 milyon vaka sayısı ve 3 milyon ölüme neden olan Covid-19 salgını konulan yasaklardan dolayı havacılık sektörünü de etkilemiştir.

Son 50 yıl içinde havacılık sektörü hızla gelişim kat etmiş ancak kimi zaman Körfez savaşları, 2008 küresel krizi, 2001 yılında gerçekleşen ve bir terör saldırısı olan ikiz kuleler saldırısı, Kasım 2002 – Temmuz 2003 arasında Hong Kong'ta başlayan SARS salgını gibi havacılık sektörünün etkilendiği çeşitli olaylar olmuştur. Bu olaylardan ötürü havacılık sektöründe daralma ve duraklama dönemleri yaşanmıştır. Ancak hava trafiğini neredeyse durma noktasına getirecek Covid-19 benzeri bir kriz daha önce hiç yaşanmamıştır (Akça (2020), s. 46). Bu doğrultuda, Covid-19'un ülkemizde gerçekleşen yurt içi uçuşlarına etkisi incelenmiştir.

Covid-19'un hızla yayılması bu konuyla ilgili yapılan akademik çalışmaları da beraberinde getirmektedir. Literatür incelendiğinde Covid-19'un havacılık sektörüne olan etkisini araştıran çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak Covid-19 öncesi ve sonrası Türkiye'nin yurt içi uçuşlarının karşılaştırmasını hem parametrik hem de parametrik olmayan testlerle yapan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmamızın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dube, Nhamo ve Chikodzi (2021), Covid-19 salgınının, seyahat pazarı için arz ve talep zincirindeki aksamalar nedeniyle dünya çapında bir ekonomik düşüş dalgasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmalarında, Covid-19 salgınının ciddi olumsuz etkileri ile birlikte küresel havacılık endüstrisindeki iyileşme yolları da incelenmiştir. Temel olarak Flightradar24, ICAO, IATA ve EUROCONTROL'dan gelen arşiv ve ikincil verileri kullanan çalışmada, pandeminin küresel havacılığa ağır bir zarar verdiğini, birçok havayolunu ve havaalanını olumsuz etkilediğini ifade edilmiştir. Yasakların kısmi olarak kalkması ile havacılık sektörü aktif olarak açılmaya başlasa da sektörün eski haline dönmesinin beklenenden çok daha yavaş göründüğünü ve bu durumun da daha fazla havayolunun başarısız olmasına neden olabileceği çalışmada belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda, havacılık

sektöründe yolcularını koruyan, maliyetleri düşüren, verimliliği artıran ve çalışanların sağlığı ve müşteri güvenliğine bağlı kaliteli bir müşteri deneyimi sağlayan tedbirler konulması önerilmektedir.

Şen ve Bütün (2021) çalışmalarında, Covid-19 salgınının en olumsuz etkilediği sektörlerden birinin havacılık sektörü olduğunu, salgın sürecinde havacılık sektöründeki bazı işletmelerin iflas durumuna geldiğini ve bazı işletmelerin de çalışanlarını işten çıkarmak durumunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Çalışmalarında, havacılık sektöründeki işletmelerin ve çalışanların salgının olumsuz etkilerinden kurtulabilmesi için alternatif olarak işletmelerin veya kişilerin talepleri doğrultusunda çalışanların işverenler ile kısa süreli sözleşme yaptığı bir piyasa olan gig ekonomisini değerlendirmişlerdir. Havacılık sektörünün de içinde bulunduğu farklı sektörleri ele alan bu çalışmada geleceğin önemli sektörlerinden biri olarak gig ekonomisinin, havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ve havacılık çalışanları ile Covid-19 salgınından etkilenen sektörün geleceği için bir alternatif olarak değerlendirilebileceği ortaya konulmuştur.

Akça (2020) çalışmasında, Covid-19 salgınının küresel ticarete ilişkin ekonomik faaliyetleri azalttığını ve hava taşımacılık operasyonlarını gerilettiğini, ülkelerin Dünya Sağlık Örgütü önerileri doğrultusunda Covid-19'un yayılmasını engellemek amacıyla hava taşımacılığını önce kısıtladığını ardından sınırlarını kapatarak uçuş faaliyetlerinin büyük bir kısmını durdurduğunu ifade etmiştir. Bu nedenlerle çalışmada, havacılık sektörünün gelirlerinin azalmasına neden olan Covid-19 kapsamında ele alınan tedbirlerden bahsedilerek salgının havacılık sektörü üzerindeki ekonomik etkisi incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin havacılık sektörü göstergeleri üzerinden mevcut duruma ilişkin değerlendirmelerde de bulunulmuştur.

Çalışma toplamda dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde çalışmada kullanılacak olan veri seti ve analiz yöntemlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümü olan bulgular kısmında yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular ortaya konmuştur. Dördüncü ve son bölüm olan sonuç ve tartışma bölümünde ise çalışmanın sonuçları incelenmiştir.

MATERYAL VE METOT

Türkiye'de faaliyet gösteren toplam 58 havalimanı bulunmakta olup bunlardan 37 tanesinde uluslararası uçuşlar da yapılmaktadır (Wikipedi). Ülkemizde ilk vaka 2020 yılının mart ayında görüldüğü için çalışmada, Covid-19 öncesini temsilen Nisan 2019 - Şubat 2020 dönemi ile Covid-19 sonrasını temsilen ise Nisan 2020 - Şubat 2021 dönemi için Türkiye'de bulunan 58 havalimanında yurt içi uçuş gerçekleştiren toplam yolcu sayılarına ait aylık veriler ele alınmıştır. Veriler Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) veri tabanından derlenmiştir.

Parametrik istatistiksel yöntemlerin pek çoğu örneklerin çok değişkenli normal dağılımlı ana kütlelerden geldiğini varsaymaktadır. Parametrik yöntemlerin kullanılabilmesi için gereken en temel varsayımlardan biri normallik varsayımıdır. Bu varsayımdan sapma söz konusu ise t ve F istatistiklerinin hesaplanmaması gerekmektedir. Bir diğer ifade ile bu testler geçerliliğini yitirmektedir. Ancak normallik varsayımı geçerli ise hem parametrik yöntemler hem de parametrik olmayan yöntemler kullanılabilmektedir. Bu nedenle, ilk olarak ele alınan veri setinin normal dağılımdan gelip gelmediğini tespit etmek amacı ile Shapiro-Wilk normallik testi yapılmış ve yapılan bu test sonucunda veri setinin normal dağılımdan geldiği belirlenmiştir. Çalışmanın veri seti normal dağılıma uyduğundan analizde parametrik testlerinden bağımlı örneklem t-testi ve parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıra testi kullanılmıştır.

Bağımlı örneklem t-testi iki örneklem grubu arasında ortalamalar açısından fark olup olmadığını araştırmak için kullanılmaktadır. t-testi, bir gruptaki ortalamanın diğer gruptaki ortalamadan önemli derecede farklı olup olmadığını belirlemektedir (Kalaycı, 2009, s. 74). Wilcoxon işaretli sıra testi ise tekrarlanan değerler için kullanılmaktadır. Örneklem iki farklı durumda veya koşulda ölçüldüğünde bu test kullanılabilmektedir. Bu test ile

ortalamaların karşılaştırılması yerine iki zaman dilimi arasındaki değerlerde bir değişim olup olmadığı incelenmektedir. (Kalaycı, 2009, s. 104).

BULGULAR

Analizde ilk olarak Covid-19 öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediği incelemek için başvurulan Shapiro-Wilk testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları

Normallik Testi						
	Kolmogorov – Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	Sig.	İstatistik	sd	Sig.
Covid-19 Öncesi	0,131	11	0,200	0,951	11	0,658
Covid-19 Sonrası	0,140	11	0,200	0,898	11	0,176

Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre Covid-19 öncesi ve sonrasını temsil eden her iki dönem içinde anlamlılık düzeyleri 0,05'ten büyük olduğu için yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayıları veri setinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Veriler normal dağılım gösterdiği için iki dönem arasındaki farkı incelemek için parametrik testlerden bağımlı örneklem t-testi ve parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıra testi kullanılmış ve sonuçlar sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bağımlı Örneklem T Testi Sonuçları

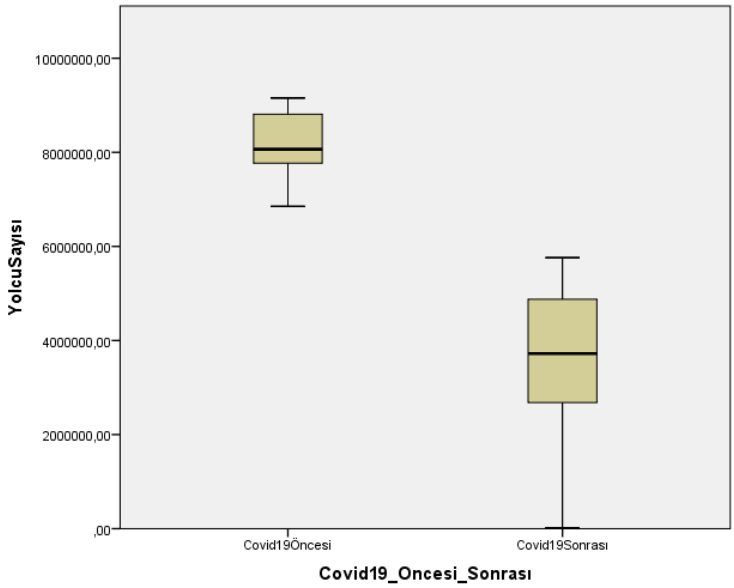
Bağımlı Örneklem t-Testi								
				95% Güven Aralığı				
	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	Alt Sınır	Üst Sınır	t	sd	Sig.
Covid-19 Öncesi – Sonrası	4795244,273	1800220,417	542786,878	35858339,741	6004648,805	8,834	10	0,000

Tablo 3. Wilcoxon İşaretli Sıra Testi Sonuçları

Test	Z	Sig.
Wilcoxon	-2,934	0,000

Yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayılarına ilişkin bulgular incelendiğinde, Covid-19 öncesi ve sonrası dönemler arasında anlamlı bir değişim olduğu tespit edilmiştir.

Covid-19 öncesi ve sonrası dönemler arasındaki yolcu sayıları arasındaki farkı gözlemleyebilmek adına çizilen grafik ise Şekil 1 ile sunulmuştur.

Şekil 1. Covid-19 Öncesi ve Sonrası Yolcu Sayıları

Şekil 1 incelendiğinde Covid-19 öncesi dönemde yolcu sayıları yüksek iken Covid-19 sonrası dönemde düşük olduğu da açıkça görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve pek çok sektörü etkileyen Covid-19, havacılık sektörünü de etkilemiştir. Farklı salgınlardan, siyasi olaylardan, terör saldırılarından etkilenen havacılık sektörü bu güne kadar en çok Covid-19 salgınından etkilenmiştir. Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 2020 yılının Mart ayında görülmüştür. Bu nedenle Covid-19 öncesini temsilen Nisan 2019 - Şubat 2020 dönemi ile Covid-19 sonrasını temsilen ise Nisan 2020 - Şubat 2021 dönemi verileri ele alınarak Covid-19'un ülkemizde gerçekleşen yurt içi uçuşlarına etkisi incelenmek amacıyla hem parametrik hem de parametrik olmayan testlerle analiz gerçekleştirilmiştir. Analizden elde edilen sonuçlar genel olarak ifade edilecek olursa, öncelikle veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediği incelenmiş ve Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayılarına ilişkin hem Covid-

19 öncesi hem de sonrası dönemlere ait veri setinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Veriler normal dağılım gösterdiği için iki dönem arasındaki farkı incelemek amacıyla parametrik testlerden bağımlı örneklem t-testi parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıra testi kullanılmıştır. Bulgular incelendiğinde, Covid-19 öncesi ve sonrası dönemler arasında anlamlı bir değişim bulunduğu (sig=0,000) sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 salgınının yurt içi uçuşlarımız üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Son dönemde Covid-19 vakalarının tekrar yükselişe geçmesinden ötürü Türkiye'de yasaklar uygulanmaya başlanmış olup bu yasakların daha kapsamlı hale gelebileceği öngörülmektedir. Ayrıca insanların seyahatlerini uçak kullanarak gerçekleştirmesi sonucunda Covid-19'a yakalanma riskinin oluşabileceği düşüncesi de mevcuttur. Bununla birlikte salgından dolayı kişiler seyahat planlarını da ertelemektedir. Tüm bu etkenlerden ötürü yurt içi uçuş gerçekleştiren yolcu sayılarındaki azalmaların devam etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Akça, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(5), 45-64.

DHMİ. https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Istatistikler.aspx Erişim Tarihi: 07.04.2021

Dube, K., Nhamo, G. & Chikodzi, D. (2021). COVID-19 pandemic and prospects for recovery of the global aviation industry. *Journal of Air Transport Management, 92,* 1-12.

Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara. 4. Baskı.

Şen, G. & Bütün, E. (2021). Covid-19 salgınının havacılık sektörüne etkisi: Gig ekonomisi alternatifi. *Havacılık Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 106-127.

Wikipedi. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27deki_havaalanlar%C4%B1_listesi. Erişim Tarihi: 14.04.2021.

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK MARAQLARININ PSİXOPEDAQOJİ ŞƏRTLƏRİ

CƏBRAYILOVA Rəna Nüsrəddin qızı

ADPU-nun Pedaqoji psixologiya kafedrasının baş müəllimi

İdrak maraqları kiçik yaşlı məktəblilərin mühüm motivlərindən biridir. Sinifdə ən zəif şagirddə də idrak maraqlarının təsiri altında təlim fəaliyyəti məhsuldar şəkildə təşəkkül edir. İdrak maraqları təlim motivi kimi məktəblini müstəqil fəaliyyətə təhrik edir. Maraq sayəsində şagirdin biliklərə yiyələnmə prosesi daha aktiv olur, marağının möhkəmlənməsinə təsir edir.

İ.Q.Şukinanın fikrincə, idrak maraqları şəxsiyyətin dərketmə sahəsinə, onun əşyavi tərəfinə və biliklərə yiyələnmə prosesinin özünə seçici istiqamətidir [5,s.14]. İdrak maraqları fəaliyyətdə formalaşır. Bu fəaliyyət elə təşkil olunmalıdır ki, şagirddə maraq oyada bilsin və onu inkişaf etdirsin. Əşyalara idrak maraqlarının formalaşması prosesi bir çox amillərin: fənnin məzmunu, müəllimin şəxsiyyəti, öyrənmə metodları, şagirdlərin fəaliyyəti və s.-nin təsiri altında baş verir. Ən böyük effekt isə bütün fəaliyyət növlərinin qarşılıqlı əlaqəsidir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak maraqlarının psixopedaqoji şərtlərinə aiddir:

• **Birinci şərt** - şagirdlərin aktiv fikri fəaliyyətinə maksimum dərəcədə kömək göstərməkdir. Şagirdlərin idraki güc və imkanlarının, idrak maraqlarının inkişafında idraki vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün fikri situasiyanın, habelə fikri gərginliklər və müxtəlif mövqelərin toqquşması, onların aradan qaldırılması üçün korreksiya işlərinin aparılması çox zəruridir.

• **İkinci şərt** - şəxsiyyəti və onun idrak maraqlarının formalaşmasının təminatını nəzərdə tutur. Burada əsas şərt təlim prosesini şagirdin inkişafının optimal vəziyyətinə qaldırmaqdır. Ümumiləşmə, qanunauyğunluq, axtarıcılıq təlim və mənimsəmənin yüksək səviyyəsini şərtləndirir və şagirdin maksimum inkişaf səviyyəsinə istinad edir. Məhz bu şərtlər idrak maraqlarının daha da möhkəmlən- məsini təmin edir ki, təlim sistematik və optimal şəkildə təkmilləşsin. Təlimin real prosesində müəllim şagirdlərinə çoxlu sayda bacarıq və vərdişlər öyrətməlidir.

Əşyavi bacarıqların içərisindən ümumi bacarıqlar da ayrılır ki, təlimin məzmunundan asılı olaraq buraya ümumiləşdirmə, təhliletmə, kitabla işləmək bacarığı, cavabları məntiqi şəkildə vermək və s. aid edilir. Bu ümumiləşdirici bacarıqlar emosional tənzimedici proseslər kompleksinə əsaslanır. Onlar idraki fəaliyyətin elə üsullarını təşkil edir ki, bu da müxtəlif şəraitlərdə əldə edilən yeni biliklərdən asan və tez bir zamanda istifadə etməyə imkan verir.

• **Üçüncü şərt** - təlim prosesinin müsbət emosional tonusu və ya təlimin emosional mühitidir. Təlimin uğurlu emosional mühiti və öyrənmə şagirdin inkişafının iki mühüm mənbəyi ilə müşayiət olunur. Buraya fəaliyyət və ünsiyyət aid edilir ki, onlar şagirdin şəxsi əhval-ruhiyyəsinin tonusunu yaradır və çoxmənalı münasibətlərin təməlini qoyur. Hər iki mənbə bir-birindən təcrid olunmayıb, onlar həmişə təlim prosesində bir-biri ilə əlaqələndirilir.

Stereotiplər onların idrak fəaliyyətinə və biliklərə olan marağına müxtəlif cür təsir göstərir. Şagirdlərin idrak fəaliyyətinin uğurlu emosional mühitinin yaradılması təlim prosesində şəxsiyyətin inkişafının və idrak maraqlarının formalaşmasının mühüm şərtidir. Bu şərtlər təlimin bütün funksiyalarını (təhsilləndirici, inkişafetdirici, tərbiyəedici) əlaqələndirir və marağa təsir göstərir.

• **Dördüncü şərt** – təlim prosesində uğurlu ünsiyyətdir. Bu qrupa "şagird-müəllim", "şagird-valideyn və yaxınları", "şagird-kollektiv" aid edilir. Bunlarla yanaşı şagirdin fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, onun meylliliyi,

uğur və uğursuzluq təəssüratları, güclü maraqları qeyd etmək olar. Bu münasibətlərin hər biri şagirdlərin maraqlarına təsir göstərə bilir. Həmin münasibətləri müəllim idarə edir. Şagirdə və onun tələbatlarına qayğıkeş münasibət, əşyalara olan marağı, müvafiq fənnin öyrənilməsinə şagirdin münasibətini müəyyən edir.

V.A.Slasteninin fikrincə, müəllimlik fəaliyyətində o müəllimlər uğur əldə edir ki, onlar uşaqların idraki maraqlarını dəstəkləmək və inkişaf etdirmək bacarıqlarına yiyələnirlər [4,s.30].

Öyrənmə müəllim və şagirdlərin mürəkkəb ünsiyyət prosesini əhatə edir. Təlim və ünsiyyət prosesində yaranan uğurlu təlim mühiti münasibətlər əsasında şagird şəxsiyyətini və onun idrak maraqlarını formalaşdırır. İdrak marqlarının formalaşmasında və inkişafında üç səviyyəni fərqləndirirlər:

1/ Faktların və reproduktiv fəaliyyət səviyyəsində (elementar səviyyə) maraq bütün amillərdən yüksəklikdə durur.

2/ Mövcud əlaqələrin ayrılması və axtarıcılıq fəaliyyətinə cəhd. Bu səviyyə şagirddən axtarıcılıq tələb edir, onun bilik və bacarıqlar əldə etməsinə yönəldir. Bu səviyyədə şagirdlər kifayət qədər nəzəri bilik və ehtiyatına malik deyillər. Lakin buna baxmayaraq onlar elementar konkret hərəkətlərdən uzaqlaşıb daha müstəqil şəkildə təlimdə deduktiv yanaşmalara yaxınlaşırlar.

3/ Mövcud qanunauyğunluqların aşkar edilməsi və səbəb-nəticə əlaqələrinin səviyyəsi (yaradıcılıq fəaliyyətinin tədqiqqat elementləri ilə bağlıdır).

N.Q.Morozova o maraqları idraki maraq hesab edir ki, onlar təlim prosesinin dərkinə və onun nəticəsinə yönəldilmiş olsun. O, "idrak marağını əşyaya və fəaliyyətin qeyri-ardıcıl motivasiyasına emosional-idraki münasibət, səmərəli şəraitdə şəxsiyyətin emosional-idraki istiqamətinə keçidi kimi nəzərdən keçirir [2,s.43].

Uğurlu idraki fəaliyyət idrak marağını möhkəmləndirir. O müxtəlif formalarda təzahür edir:

• İntellektual fəallıq. Şagirdlər müəlliməyə çoxlu sullar verir, fəaliyyətdə iştirak etməyə cəhd göstərir, öz nöqteyi-nəzərlərini ifadə etməyə çalışır, habelə yeni informasiyaları bölüşməyə cəhd göstərirlər.

• Emosional təzahür - mimika, jest, poza, sakitliyi pozmaq qorxusu, təəssürat- ları yaxınlarla bölüşməkdir. Emosional təzahür: birincisi, öz gücünə inanmaq, qəfildən yaranan məsələlərin həllimi tapmaq; ikincisi, məsələlərin rasional həlli üsullarını axtarıb tapmaq; üçüncüsü, ədəbi əsərlərdə qəhrəmanlara müəyyən xoş münasibətin göstərilməsidir.

• İradi təzahür - diqqətin mərkəzləşməsi və tərəddüddür. Bu münasibətdə göstəricilər dərs zənginin şagirdə reaksiyasıdır. Bəziləri üçün zəng neytral qıcıq- landırırıcıdır, onlar bu işi davam etdirir, məntiqi sonluğa qədər aparmağa cəhd göstərir, bəziləri isə kitab və dəftərlərini örtüb kənara qoyurlar, qulaq asmırlar. Başladıqları tapşırıqları yarımçıq qoyub tənəffüzə çıxırlar. İdrak maraqlarının ən yaxşı göstəricisi çətinliklər zamanı şagirdlərin davranışıdır.

• Sərbəst seçmə fəaliyyəti. Bilik sahəsində şagird öz maraqlarını, potensialını və imkanlarını açıqlayır, idraki və praktik fəaliyyətdə arzulanan fəaliyyət üsulları tətbiq edilir.

Təlim fəaliyyəti prosesində idrak maraqlarının formalaşmaması ümumtəlim bacarıqlarına: kitabla işləməyə, planlaşdırmaya, özününəzarətə yiyələnməni şərtlən- dirir. İdrak maqraqları əqli fəaliyyət vasitələrində mövcud dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Öz növbəsində əqli iş üsulları ilə təlim idrak maraqlarının mühüm mənbəyidir.

Təlim işində ləngimələr əsəb sisteminin xüsusiyyətləri ilə deyil, təlim fəaliyyətinə müsbət və ya mənfi münasibətlə müəyyənləşir. İş tempinin yüksəlməsi şagirdin idrak maraqlarının inkişaf meyarlarına xidmət edir. Maraqlardan asılı olaraq təlimin əməliyyat tərəfində idraki təlim prosesinin dinamikası aşkar edilir. Yeni mövzuların öyrənilməsinə keçidə yiyələnmə səviyyəsi şagirdlərdə bacarıqların əldə edilməsi ilə aşağı düşür, maraq zəifləyir. Sistematik olaraq iradi güc tələb olunur ki, şagirdlərdə müsbət motivasiya yaransın.

Şagirdlərdə tədqiqat xarakterli işlər təlimdə kompyüterdən istifadə, maqnit və ağ lövhələr, sxemlər və s. əyani vəsaitlər maraq yaradır. Maraqlılıq şagirdlərin özlərinin və sini yoldaşlarının düzəltdikləri vəsaitlərlə işləməyə təhrik edir. Kollektiv şəkildə təlim idraki fəaliyyət şagirdlərin idrak maraqlarında əhəmiyyətli yer tutur və mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təcrübələr göstərir ki, müəllimlərin dərs üçün hazırladıqları plan əsasən orta məktəb şagirdlərinə istiqamətlənmiş olduğundan zəif şagirdlərdə məşğələlərə maraq azalır, güclü şagirdlər isə dərslərdə darıxırlar. Məhz kollektiv təlim idraki fəaliyyət prosesində idrak maraqları, müstəqillik, təlim əməyinin bacarıq və vərdişləri formalaşır.

Kollektiv iş şagirdlərdə sosial təlim motivlərini, məsuliyyət hissini, işə yaradıcı münasibəti formalaşdırır. Kollektiv fəaliyyət eyni vaxtda bütün şagirdlər üçün cütlüklərlə iş, sinif və siniflərarası iş, frontal-kollektiv fəaliyyət formasında təşkil oluna bilər. Təlim diskussiyası müəyyən problemlərin müzakirəsində şagirdlərin diqqətini cəlb etmək üçün onun düzgün həlli yolunu tapmaqdır.

Bu metod mühakimə, qiymət, inandırma və s. formalarda təşkil oluna bilər. Müzakirələr- idrak fəaliyyətini aktivləşdirməyin ən mühüm üsulu, onlarda maraq və həvəsin formalaşmasıdır ki, o da şagirdlərə öz fikir və mülahizələrini bildirməyə, öz nöqteyi-nəzərlərini müdafiə etməyə, başqalarını inandırmağa yönəlir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Лебедева, А. В. Роль познавательного интереса младших школьников в учебном процессе. // Начальная школа. – 2010. – № 3. – С. 100-103.

2. Морозова, Н.Г. Учителю о познавательном интересе - Москва, 2000. - 375с.

3. Пологрудова И. С. Теоретические подходы к изучению «познавательного интереса» в психолого-педагогической литературе // Молодой ученый. – 2012. – №4. – С. 366-367.

4. Сластенин, В.А.Психология и педагогика /В.А. Сластенин. М. Академия, 2004. - 477 с.

5. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М.: Просвещение, 2009. - 34с.

PEŞƏKAR “MƏN OBRAZI”NIN PSİXOLOJİ MAHİYYƏTİ

Fəhratlı Satibə ƏFƏNDİ QIZI
ADU-nun Psixologiya kafedrasının baş müəllimi

Peşəkar “Mən obraz”ının öyrənilməsində nəzəri problemlərdən biri onun strukturunun müəyyən edilməsidir. Odur ki, ilk növbədə bu məsələ ilə bağlı ümumpsixoloji və sosial-psixoloji yanaşmalar müəyyən edilməlidir. Şəxsiyyət psixologiyası üçün (ümumpsixoloji yanaşma) “Mən konsepsiyası” strukturunda “Mən obraz”ı termininin təhlili xarakterikdir. Psixoloji ədəbiyyatda "Mən konsepsiya" şəxsiyyətin təhsil sistemi, fərdiyyətçilik amili, həmçinin insanın fəaliyyət şərti kimi nəzərdən keçirilir. Habelə "Mən konsepsiya" bir çox alim tədqiqatçılar tərəfindən mədəni-tarixi şəraitdən asılı olaraq inkişaf amili, özünüdərketmə komponenti, şəxsiyyətin sərvət dəyəri sisteminin hissəsi kimi müəyyən edilir. "Mən" anlayışı ilk dəfə psixologiyada U.Ceyms tərəfindən formulə edilmişdir. U.Ceyms qlobal "Mən"i iki təşkil elementdən - "Mən" dərkedən (I) və "Mən-obyekt"dən (Me) ibarət olduğunu göstərmişdir [1,səh.47].

K.Rocersin fikrincə, "Mən-konsepsiya" mürəkkəb quruluşa malik, fərdin şüurunda "Mən"i özünə daxil edən müstəqil fon və fiqur formasında özünü təqdim edir. Alim tədqiqatçı "Mən konsepsiya”nı aşağıdakı kimi formulə etmişdir: "Mən konsepsiya" fərdin öz şəxsi keyfiyyətləri, qabiliyyətləri, başqa adamlarla mümkün qarşılıqlı əlaqələri və onu əhatə edən gerçəklik haqqında təsəvvürləridir. Bu təsəvvürlərin həm pozitiv, həm də neqativ təsirlər yaratmaq imkanı vardır" [1, səh.195].

Peşəkarlığın ilkin mərhələsində peşəkar “Mən obraz”ının təşəkkülü baş verir ki, buraya subyektin “Mən konsepsiyası”nın ümumi strukturu daxil edilir. Növbəti mərhələlərdə “Mən obraz”ı tədricən peşəkar fəaliyyətdə şəxsiyyət üçün əhəmiyyətli şəkildə ümumiləşdirlir.Sosial-psixoloji yanaşmada peşəkar “Mən obraz”ı şəxsi “Mən”in dərk edilməsi nəticəsi kimi nəzərdən keçirilir ki, bir tərəfdən o dərketmə obyekti, digər tərəfdən isə sosial persepsiya prosesində sayılma kimi özünü göstərir. Peşəkar “Mən obraz”ı subyektin seçimi ilə şərtləndirilmiş müəyyən spesifikliyə malikdir. “Mən obraz”ı şəxsiyyətə, peşəkar “Mən obraz”ı isə peşə fəaliyyətinin subyektinə aiddir.

Peşəkar “Mən obraz”ı ilə məzmun xarakteristikasına görə bir-birinə uyğundur. Peşə obrazı ilə şəxsiyyətin “Mən obraz”ının müqayisəsi əsasında peşəkar “Mən obraz”ı təşəkkül edir və şəxsiyyətin özündə peşə fəaliyyətinin subyekti kimi müsbət münasibət formalaşır. Bir sözlə, “Mən obraz”ı şəxsiyyətin inkişafını müəyyən edir və onun qabiliyyəti fəaliyyətin mühüm əhəmiyyətli məqsədlərini formalaşdırır, o cümlədən şəxsiyyətin peşəkar özünütəyininin peşə aspektinin əsasını təşkil edir. Peşəkar fəaliyyətin subyekti kimi inkişaf etdirməklə və özünə münasibəti formalaş- dırmaqla (peşəkar kimi) insan şəxsiyyət kimi təşəkkül edir.

Tədqiqatçı alim N.Nəsirova milli özünüdərkin sosial-psixoloji mahiyyətini və onun təzahür xüsusiyyətlərini işləmişdir. O, milli özünüdərk prosesində identikləşdirmənin yerini araşdırmış və gənclərdə milli özünüdərkin təzahür xüsusiyyətlərini eksperimental yolla tədqiq etmişdir. Alimin fikrincə, milli özünüdərketmə proseslərinin təşəkkülü “çox mürəkkəb və çoxcəhətli sosial-psixoloji hadisə olub bir sıra amillərin təsirindən asılıdır. Həmin sosial-psixoloji amillər içərisində dil birliyi, din birliyi, ərazi və məkan birliyi kimi amillərlə yanaşı şəxslərarası, qruplararası identikləşdirmə və ya identifikasiya da çox mühüm rol oynayır [2, səh.45].

Peşəkar “Mən obraz”ı peşəkar kimi özünə subyektiv qiymətləndirici, peşəkarlığın inkişafı və təşəkkülü mühitində peşəyə şəxsi-seçimli münasibəti uyğun gəlir, nəticədə “real mən” və “ideal mən” peşəkar mövqeyi peşə mühitində şəxsiyyətin inkişaf vektorunu müəyyən edir. Odur ki, peşəkar “Mən obraz”ının strukturunda bir-biri ilə qarşılıqlı

əlaqədə olan komponentləri nəzərdən keçirək: sosial perseptiv (strukturu formalaşdırır və peşəkarın inkişafını müəyyən edir); koqnitiv (fərdin öz peşəkarlığı haqqında təsəvvürləridir); "fiziki mən"- (fərdin peşə keyfiyyətinə yiyələnməsidir), "sosial mən" – (peşə mühitinin və qarşılıqlı münasibətlərin daxil edilməsidir); "mənəvi mən"- (şəxsiyyətin mənəvi-etik yönəlişliyidir); "emosional-dəyər" (peşəkar kimi özünə- münasibət və özünüqiymətləndirmədir); davranış (motivasiyalı, ekspressiv və tənzimedici komponentlərlə qarşılıqlı əlaqədə açıqlanır).

Tədqiqatçı alim R.V.Cabbarov özünüdərk fenomeninin psixoloji statusunu və genezisini işləmişdir. Alimin fikrincə,"özünüdərkin təşəkkül xüsusiyyətləri müasir şəraitdə, zamanının tələbləri baxımından yeniliklər, dəyişmələr kəsb edə bilər ki, bu da əvvəlki tədqiqatlardan fərqli olaraq yeni maraqların ortaya çıxmasına səbəb ola bilər". Daha sonra alim qeyd edir ki, "o özünüdərketmə fenomeninin müəyyən cəhətdən həllinə şərait yaratmış olacaqdır [1, səh.74].

Şəxsiyyətin "Mən obraz"ına növbəti formalar daxil edilir: 1/ "İdel Mən" (insanın özü haqqında ideal təsəvvürləri); 2/ "Normativ Mən" (müəyyən tələblərə uyğun insanın özü haqqında təsəvvürləri); 3/ "Real Mən" (mövcud kəmiyyət və xassələr haqqında təsəvvürlər).

Peşəkar "Mən obraz"ı bütün "Mən obraz"ları kimi şəxsiyyətin özünüdərk strukturunda müəyyən komponentlərə və səviyyələrə malikdir. "Mən peşəkaram" obrazında növbəti kompo- nentlər təzahür edir: koqnitiv komponent (peşəkar biliklər və peşə inandırmaları); emosional komponent (emosional peşə inandırmalarına və biliklərinə emosional qiymətləndirici münasibət, özünə və fəaliyyətinə münasibət); davranış komponenti (davranışda ifadə olunan müvafiq reaksiyalar).

"Mən peşəkaram" obrazına "Mən kişiyəm", "Mən qadınam" obrazları daxil edilir. "Real Mən" hazırda necə peşəkar olmaq barədə təsəvvürlərdir. "İdeal Mən" peşəkar olmaq istədiyi barədə təsəvvürlərdir. "Mən peşəkaram" obrazı şəxsiyyətin peşə sahəsində dəyişməsidir.

Tədqiqatçı alim M.S.Əminzadə "Mən" in təşəkkül və formalaşmasının komponentlərini araşdırmışdır. Habelə o şəxsiyyətin "Mən"inin inkişafına təsir göstərən mədəni və submədəni amilləri müəyyən etmiş, onun pozitiv yönümdə formalaşmasının yol və vasitələrini tədqiq etmişdir. Alimin fikrincə, şəxsiyyətin "Mən"i mədəniyyətin təsirindən qaynaqlanır və bu iki sistem bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərir.

Tədqiqatçı alim N.M.İsmayılzadə "Mən obraz"ının psixoloji mahiyyətini və strukturunu, struktur komponentlərini araşdırmışdır. Tədqiqatçı "Mən obraz"ının strukturunda özünüdərkin və özünüqiymətləndirmənin yerini və "Mən obraz"ının təzahür xüsusiyyətlərini eksperimental yolla tədqiq etmişdir. Alim haqlı olaraq qeyd edir ki, "Mən" subyekt tərəfindən insan şəxsiyyətinin nüvəsini təşkil edən "Mən konsepsiya" kimi qiymətləndirilir. Deməli, "real Mən" eyniyyətini saxlamaqla yeni psixoloji məzmun kəsb etmək cəhdində də özünü büruzə verir. Bu halda "real Mən"dən "ideal Mən"ə və bir də "Mən konsepsiyası"na keçid və ya cəhd meyli, istək və arzusu formalaşır [2, səh.25].

"Mən obraz"ı insanın özünü dərk etməsi, özünü təhlil edib qiymətləndirməsi, habelə özünütənzim etməsi prosesidir. "Mən obraz"ı və komponentlərinin formalaşmasına təsir edən amillər iki əsas istiqamətdə: həm müsbət, həm də mənfi istiqamətli ola bilir. Deməli, "Mən obraz"ı və onun ayrı-ayrı komponentlərinin formalaşması həm sosial-psixoloji amillərin, həm də etnik xüsusiyyətlərin təsiri ilə müxtəlif təzahürlərə malik olur. Nəzəri təhlilin nəticələri bizə peşəkar "Mən obraz"ının formalaşmasının üç əsas mərhələsini müəyyən etməyə imkan vermişdir:

• Birinci mərhələ peşəkar "Mən obraz"ın dərketmə mərhələsidir. Yeni sosial və peşəkar mühitə daxil olarkən müəllimin "Mən obraz"ı daxilən şüurlu, emosional xarakter daşıyır. Bu mərhələ qeyri-sabit mərhələ olub müəllimin yeni sosial rola adaptasiyası ilə bağlıdır və o müəllimin identifikasiyasının təşəkkülü ilə sıx əlaqədədir.

Bu mərhələni müəllimin peşəkar identikliyindən xəbər verdiyi üçün şərti olaraq adaptasiyasiya mərhələsi adlandırırıq.

• İkinci mərhələ müəllimin öz səylərinin sayəsində yeni sosial-peşəkar rolunun, şəxsi qabiliyyət və inkanlarının şüurlu tələbləri əsasında uğurlara çatması mərhələsidir. Bu mərhələdə özünüinkişafın konstruktiv sxemləri kifayət qədər stabil vəziyyətdə olur və müəllim özünü peşəkar fəaliyyətin subyekti kimi ("Mən peşəkaram") qəbul edir və bundan məmnunluq hissi keçirir. Bu mərhələni şərti olaraq stabil mərhələ adlandırırıq.

• Üçüncü mərhələdə rolların şüurlu olaraq dərkedilməsi, peşəkarlığın təşəkkülü prosesində məqsəd və pespektivlərin formalaşması baş verir. Bu ikinci qeyri-stabil mərhələdir ki, o peşəkar-yaradıcı özünüinkişafın müxtəlif tərəflərinin dəqiqləşdirilməsi və müəllimin öz işində peşəkarlığını inkişaf etdirməsidir. Bu mərhələni şərti olaraq dəqiqləşdirici mərhələ adlandırırıq.

Deməli, peşəkar "Mən obraz"ı peşəkar özünütəyin, özünütəşkil proseslərinin nəticəsi olub peşə fəaliyyətində onu şüurlu şəkildə dərk etməsi, koqnitiv, emosional və davranışın, habelə özünütəsvirin "Mən obraz"ının təzahürüdür.

Açar sözlər: peşəkarlıq, dərketmə, identifikasiya, persepsiya prosesi, qabiliyyət

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Cabbarov R.V. "Yeniyetmələrdə özünüdərketmə prosesinin psixoloji təhlili". Psixologiya elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya avtoreferatı. Bakı, BDU, 2004, 27 s.

2. İsmayılzadə N.M. "Mən obraz"ının struktur komponentlərinin psixoloji təhlili. Psixologiya elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya.Bakı BDU, 2004 , 160 s.

3. Nəsirova N.R. Müasir dövrdə gənclərin milli özünüdərkin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri. Psixologiya elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, 2003, -138s.

4. Тихонова А.А. Самосознание и прогнозирование: акмеологические аспекты. Монография по психологии. Уляновск: Вектор-С, 2008, 96с.

5. Тутушкина, М.К. Самосознание: самооценка и рефлексия. // Современная практическая психология: Учеб. пособие/ Под ред. М.К. Тутушкина. – М.: Изд. центр АКАДЕМИЯ, 2010. – С. 180 – 187.

UZAKTAN ÖĞRETİMDE MOTİVASYON EKSİKLİĞİ

LACK OF MOTIVATION IN DISTANCE LEARNING

Necdet KONAN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6444-9745

Tuğçe TEKİN

İnönü Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-2864-8736

ÖZET

Bu araştırma ile öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenlerini ve bu soruna ürettikleri çözüm önerilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla olgubilim deseninde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin farklı şehirlerinde, farklı öğrenim kademelerinde, farklı branşlarda görev yapan ve farklı kıdem yıllarına sahip 45 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan ve iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin bir kısmının, öğrencilerin ise birçoğunun uzaktan öğretime katılabilmek için yeterli ekipman ve donanıma sahip olmadığı belirlenmiştir. Uzaktan öğretimde ders saatleri, yüz yüze öğretimdeki ders saatlerinde olduğu gibi yoğun olmasına rağmen öğretmenler tarafından yeterli düzeyde etkili görülmemektedir. Öğretmenlerin büyük bir kısmının süreçle ilgili herhangi bir destek ya da yönlendirme almadığı, öğrencilerde karşılaştıkları motivasyon eksikliği sorununu gidermek için kendi imkanları dahilinde çaba gösterdikleri, tam anlamıyla olmasa da bu çabaların karşılığını aldıkları saptanmıştır. Uzaktan öğretim sürecinde derse katılan öğrencilerin ise eğitim aldıkları yer, aile ilgisizliği, sürecin plansızlığı gibi nedenlerden kaynaklı motivasyon eksikliği sorunu yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayalı olarak yetkililerin, öğretmen ve öğrencilerin eksik olan tüm ekipman ve donanım ihtiyaçlarını gidermesi önerilmektedir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı uzaktan öğretim sürecini ilk defa deneyimlediklerinden zorlanabilme olasılıklarına karşı, yetkililer ve yöneticiler tarafından düzenli aralıklarla ve kapsamlı bir şekilde eğitime alınmalı ve desteklenmelidir. Ayrıca ailelerin süreçle ilgili bilgilendirilmesi ve ders saatlerinin sistematik hale getirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: motivasyon, uzaktan öğretim, uzaktan öğretimde motivasyon.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the reasons for the lack of student motivation that teachers encounter in the distance education process and the solution suggestions they produce for this problem. For this purpose, a qualitative research was carried out in phenomenological design. The study group consists of 45 teachers from different years of seniority, educational levels, branches and provinces in Turkey in the 2020-2021 academic year. The data was collected by using a semi-structured interview form, which consists of two parts and prepared by the researchers. The obtained data were analyzed by content analysis. As a result of the research, it was determined that some of the teachers and most of the students do not have sufficient equipment to participate in distance

education. Although the lecture hours in distance education are intense as in face-to-face teaching, it is not seen as effective enough by teachers. It was determined that most of the teachers did not receive any support or guidance related to the process, they made an effort within their means to overcome the lack of motivation they faced in students, and that these efforts were rewarded, even if not fully. It was determined that the students participating in the lessons in the distance education process experienced a lack of motivation due to reasons such as the place of education, family indifference, and the planlessness of the process. Based on these findings, it is recommended that the authorities meet all the equipment needs of teachers and students. Since most of the teachers have experienced the distance learning process for the first time, they should be regularly and comprehensively trained and supported by the authorities, in case they may have difficulties. In addition, it is recommended to inform families about the process and to systematize the course hours.

Keywords: motivation, distance learning, motivation in distance education

GİRİŞ

Eğitim önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda bireyi topluma hazırlayan, bireyin davranışlarında istendik yönde değişim sağlayan ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Toplumu etkileyen bu süreç örgütsel bir faaliyettir ve sürecin formal yapısı da okul çatısıdır (Okan ve Akbaşlı, 2019). Eğitim faaliyetleri normal şartlarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen standartlar çerçevesinde, yılın belli ay, gün ve saatlerinde, eş zamanlı ve yüz yüze olarak okul çatısı altında gerçekleşmektedir. Olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda eğitimin işleyiş yeri ve şekliyle ilgili değişiklik kararları yine Bakanlık tarafından alınmaktadır. Şu an içerisinde bulunduğumuz ve tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgın hastalığı nedeniyle eğitim sürecinde alınan değişiklik kararları buna en güncel örnektir. Ülkemizde Mart 2020 tarihinden itibaren eğitim faaliyetleri normal sürecinden farklı olarak okul çatısı altında değil uzaktan öğretim yoluyla gerçekleşmektedir. Salgının seyrine göre uzaktan öğretim kararında zaman zaman değişiklikler yapılıp, eğitim belli aralıklarla yüz yüze gerçekleşmesine rağmen mart ayından günümüze kadar çoğunlukla uzaktan öğretim yoluyla faaliyetini sürdürmektedir.

Alkan'ın (1987) tanımlamasına göre uzaktan öğretim; ''geleneksel öğretme-öğrenme yöntemlerinin, sınıf içi etkinlikleriyle yürütülme olanağının bulunmadığı durumlarda, eğitim etkinliklerini planlayanlar ve uygulayıcılar ile öğrenciler arası iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belirli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir'' (Akt. Demir, 2014). Ülkemizde yakın tarihte Bakanlığın bünyesindeki eğitim kademelerinde (anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise) ülke çapında eş zamanlı uygulanmış örneği bulunmayan uzaktan öğretim sistemi, mart ayından beri Bakanlığın kurduğu Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve televizyon kanalları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde uzaktan öğretim sürecini ilk defa deneyimleyen öğretmen, öğrenci ve velide sürecin nasıl işleyeceğine dair soru işaretleri oluşabilmektedir. Özellikle uzaktan öğretimin geleneksel yüz yüze öğretime kıyasla etkili ve yeterli olup olamayacağı kaygısı, eğitim sürecine dahil birçok insanın uzaktan öğretime karşı olumsuz tutum geliştirmelerine neden olabilmektedir. Oysa ki yapılan literatür incelemelerinde uzaktan öğretim ile yüz yüze öğretim karşılaştırıldığında öğrenci başarısı ve öğrenme yeteneği üzerinde anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür (İbicioğlu ve Antalyalı, 2005). Buna rağmen bireylerin uzaktan öğretime karşı taşıdıkları bu kaygılar eğitimde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunların başında da özellikle öğrencilerde görülen motivasyon eksikliği gelmektedir.

Öğrenmenin temel şartlarından biri olan motivasyon, öğrencilerin kendilerinden bekleneni yapabilmeleri ve öğrenmelerinin üst düzeyde olabilmesi için gerekliliklerin başında gelmektedir. Motive olmuş öğrenci, derslerine

ve eğitim sürecine karşı olumlu düşüncelere sahiptir, zorlandığında pes etmez, kolay kolay sorun çıkarmaz, anlatılanları çabuk kavrar ve kalıcı hale getirir, tüm bu özelliklerini sınıf ortamına da yansıtarak çevresindeki diğer öğrencilerin de motive olmasına katkı sağlar. Bu da öğretmenin işine karşı tutumunu olumlu yönde etkiler ve beraberinde başarıyı getirir (Akbaba, 2006). Buna karşın, yeterli düzeyde motive olmamış bir öğrenci derslere ilgi duymaz, ödevlerinden kaçınır, öğrenmek için hazır değildir ve sınavlarında başarısız olur. Dolayısıyla öğrenci ne kadar motive olmuşsa o kadar başarılıdır denilebilir.

Salgın hastalık sürecinde öğrenci motivasyon eksikliği ile daha sık karşılaşan öğretmenler derste başarı oranını artırmakta zorlanmaktadır. Öğrencinin odaklanmasını, dersin gereklerini yerine getirmesini sağlama sorumluluğu en başta öğretmenlere ait olduğundan bu çalışma kapsamında uzaktan öğretim sürecinde görev alan öğretmenlerin motivasyon eksikliği ile ilgili görüşleri yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenlerini tespit etmek ve bu soruna ürettikleri çözüm önerilerini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenleri nelerdir?

2. Öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliği sorununun çözümüne ilişkin önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde Araştırmanın Deseni, Çalışma Grubu, Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması ve Analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma olgubilim deseninde nitel bir araştırmadır. Olgubilim deseninde yapılan araştırmaların amacı katılımcıların bir olguya ilişkin hem yaşantılarını ve algılarını hem de bunlara yüklediği anlamları belirlemektir. Olgubilim araştırmalarında kesin ve genellenebilir sonuçlara ulaşılamayabilir. Bu da nitel araştırmanın doğasında vardır. Olgubilim araştırmaları, ortaya çıkardığı örnekler, açıklamalar ve yaşantılar ile olgunun daha iyi anlaşılmasını ve tanınmasını sağlayabilir. Tüm bu özellikleriyle olgubilim araştırmaları yalnızca bilimsel alanyazına değil aynı zamanda uygulamaya da katkı sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, Akt. Konan, Yılmaz ve Bozanoğlu, 2017: 109).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-21 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin farklı şehirlerinde, farklı öğrenim kademelerinde, farklı branşlarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenlerine ve bu soruna ürettikleri çözüm önerilerine ilişkin görüşlerini belirten 45 kişi oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenler Ö1, Ö2, Ö3... şeklinde Ö45'e kadar kodlanmıştır. Bu öğretmenlerin demografik bilgileri Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1

Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Görev Yeri	Eğitim Kademesi	Branş	Kıdem(Yıl)
Ö1	Erkek	Malatya	Lise	Rehberlik	21
Ö2	Kadın	Malatya	İlkokul	Sınıf Öğretmeni	27
Ö3	Kadın	Malatya	Lise	Rehberlik	5
Ö4	Erkek	Malatya	Lise	Felsefe	5
Ö5	Kadın	Diyarbakır	Lise	Biyoloji	1
Ö6	Kadın	Çorum	Lise	Beden Eğitimi	5
Ö7	Kadın	Malatya	İlkokul	Sınıf Öğretmeni	24
Ö8	Erkek	Çorum	İlkokul	İngilizce	15
Ö9	Kadın	Bursa	Lise	Felsefe	5
Ö10	Erkek	Adıyaman	Lise	İngilizce	7
Ö11	Erkek	Çorum	Lise	Görsel Sanatlar	10
Ö12	Erkek	Ankara	Lise	İtfaiyecilik	2
Ö13	Kadın	İstanbul	Lise	İngilizce	1
Ö14	Kadın	Malatya	Lise	Türk Dili ve Edebiyatı	10
Ö15	Kadın	Gaziantep	İlkokul	Sınıf Öğretmeni	1
Ö16	Erkek	Çorum	Ortaokul	Müzik	16
Ö17	Kadın	Bursa	İlkokul	İngilizce	5
Ö18	Erkek	Malatya	Lise	Fizik	15
Ö19	Kadın	Kocaeli	Lise	Sağlık Hizmetleri	28
Ö20	Kadın	Adıyaman	Ortaokul	İngilizce	8
Ö21	Kadın	Malatya	İlkokul	Sınıf Öğretmeni	23

Ö22	Erkek	İzmir	Lise	Tarih	30
Ö23	Erkek	Malatya	Ortaokul	Matematik	15
Ö24	Erkek	İstanbul	Lise	Fizik	34
Ö25	Kadın	Malatya	Lise	Almanca	2
Ö26	Erkek	Malatya	Lise	Tarih	11
Ö27	Kadın	Sakarya	Lise	Matematik	10
Ö28	Erkek	İstanbul	Lise	İngilizce	4
Ö29	Kadın	İstanbul	Lise	Matematik	5
Ö30	Erkek	İstanbul	Lise	İngilizce	2
Ö31	Kadın	İstanbul	Lise	İngilizce	3
Ö32	Erkek	Malatya	Lise	Tarih	10
Ö33	Erkek	Malatya	Lise	Felsefe	27
Ö34	Erkek	Malatya	Lise	Fizik	25
Ö35	Erkek	Malatya	Lise	Kimya	28
Ö36	Kadın	Malatya	Lise	Matematik	10
Ö37	Kadın	Ankara	Lise	Fizik	7
Ö38	Kadın	Malatya	Lise	Arapça	4
Ö39	Kadın	Malatya	Lise	İngilizce	1
Ö40	Erkek	Bursa	Ortaokul	İngilizce	3
Ö41	Kadın	Çorum	Ortaokul	Müzik	17
Ö42	Erkek	Çorum	Ortaokul	Müzik	8
Ö43	Kadın	Samsun	Lise	Coğrafya	6
Ö44	Erkek	Malatya	Lise	Coğrafya	25
Ö45	Erkek	Malatya	Lise	Felsefe	19

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından hazırlanan ve iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Bu formun birinci bölümünde katılımcıların cinsiyet, branş, öğrenim kademesi, kıdem ve görev yaptıkları il bilgilerini içeren beş soru yer almaktadır. Formun ikinci bölümünde ise öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenlerini ve bu soruna ürettikleri çözüm önerilerini belirlemeyi amaçlayan 12 soru yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Türkiye'nin farklı illerinde, farklı öğrenim kademelerinde, farklı branşlarda görev yapan öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenlerine ve bu sorunlara ürettikleri çözüm önerilerine ilişkin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Bu bilgilere araştırmacılar tarafından çalışma grubu ile yüz yüze yapılan görüşmeler, telefon ile yapılan görüşmeler, mail yoluyla elde edilen bilgiler ve word formatındaki dokumanda hazırlanmış sorular aracılığıyla ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen verileri analiz ederken betimsel analiz ve içerik analizi yaklaşımlarından yararlanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın amacını gerçekleştirmek için toplanan bulgular alt problemlere yanıt olacak biçimde düzenlenerek sunulmuştur.

Öğretmenlerin Uzaktan Öğretim Sürecinde Karşılaştıkları Öğrenci Motivasyon Eksikliğinin Nedenlerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemini ''Öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliğinin nedenleri nelerdir?'' sorusu oluşturmaktadır. Bu alt probleme ilişkin katılımcı öğretmenlerin yanıtlarını belirlemek amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda öğretmenlere 9 soru yöneltilmiş ve sorulara verilen cevaplar içerik analizi ile çözümlenmiştir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Haftalık ortalama kaç saat uzaktan öğretim yoluyla ders vermektesiniz?'' sorusu yöneltilmiş ve öğretmenlerin bu soruya verdikleri cevapların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2
Öğretmenlerin Uzaktan Öğretimde Haftalık Ders Saatlerine İlişkin Bulgular

Haftalık Ortalama Ders Saati	f
26-30 saat	11
11-15 saat	8
21-25 saat	7
6-10 saat	6
16-20 saat	6
1-5 saat	5
30 saat üstü	2

Çizelge 2 incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde haftalık ortalama ders saatlerinin yoğun olarak 26-30 saat arasında değiştiği görülmekte, bu saatleri sırasıyla ortalama 11-15 saat ve 21-25 saat cevapları izlemektedir.

Uzaktan öğretim sürecinde öğretmenlerin haftalık ortalama ders saatleri bir bütün olarak incelendiğinde çoğunlukla haftalık ders saatinin yoğun olduğu, bu durumun da uzaktan öğretimde yeterince deneyimi olmayan öğretmenler açısından yorucu olabileceği, yorulan öğretmenin öğrenciye ulaşmakta zorlanabileceği ve uzun süre ekran başında hareketsiz ders dinlemenin öğrencilerde motivasyon eksikliğine yol açabileceği ileri sürülebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ‘‘Uzaktan öğretim verebilmek için yeterli ekipmana sahip misiniz? Cevabınız evet ise kullandığınız ekipmanlar nelerdir? Cevabınız hayır ise eksikleriniz nelerdir?’’ sorusu yöneltilmiş ve öğretmenlerin verdikleri yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 3’te gösterilmiştir.

Çizelge 3

Öğretmenlerin Uzaktan Öğretim Verebilmeleri İçin Sahip Oldukları/Olmadıkları Ekipmanlara İlişkin Bulgular

Evet (Sahip olunanlar)	f	Hayır (Eksikler)	f
Bilgisayar	35	Bilgisayar	4
Akıllı telefon	16	İnternet	1
İnternet	12	Destekleyici öğretim materyali	1
Ders kitabı	6	Müzik enstrümanları	1
Kamera	6		
Tablet	6		
Kulaklık	3		
Mikrofon	3		

Yazı tahtası	2
Akıllı tahta uygulaması	1
Harici ses kartı	1

Çizelge 3'e göre uzaktan öğretim sürecinde öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun uzaktan öğretim verebilmek için yeterli ekipmana sahip olduğunu düşündükleri görülmektedir. Buna karşın, yeterli ekipmana sahip olmadığını düşünen bazı katılımcı öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

''Bilgisayarım daha iyi olabilir.'' (Ö7)

''Destekleyici öğretim materyalleri konusunda sıkıntı yaşanıyor. Kaliteli olan materyallerin, sitelerin ücretli olması etkiliyor.'' (Ö15)

''Sadece bilgisayarın yeterli olduğunu düşünmüyorum.'' (Ö40)

Öğretmenlerin vermiş olduğu yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde, öğretmenlerin sahip olduğu ekipmanlar ve bu ekipmanları yeterli görme algıları farklılık gösterebilmektedir. Öğretmenlerin kimisi için yeterli görülen ekipmanın, örneğin bilgisayar, kimisi için yetersiz görülebildiği, derslerini daha verimli işleyebilmek için özellikle alanlarıyla ilgili farklı ekipman ya da materyallere ihtiyaç duyabildikleri söylenebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Öğrencilerinizin ne kadarı uzaktan öğretim alabilmek için yeterli ekipmana sahip?'' sorusu yöneltilmiş ve verilen cevapların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4
Öğrencilerin Uzaktan Öğretim İçin Gerekli Ekipmanlara Sahip Olma Oranlarına İlişkin Bulgular

Ekipman Sahiplik Oranı (%)	f
% 61-80	13
% 21-40	10
% 81-100	9
% 0-20	6
% 41-60	6

Çizelge 4 incelendiğinde, öğrencilerin uzaktan öğretim için gerekli ekipmanlara sahip olma oranlarına, öğretmenlerin yoğun olarak %61-80 cevabını verdikleri, bu cevabı sırasıyla %21-40 ve %81-100 yanıtlarının izlediği görülmektedir. Verilen cevaplar bütün olarak göz önüne alındığında, uzaktan öğretim için yeterli ekipmana sahip olan öğrenci oranının orta seviyelerde olduğu, hemen hemen aynı oranda öğrencinin ise yeterli ekipmana sahip olmadığı görülebilmektedir. Bir öğrencinin bile uzaktan öğretimde yeterli ekipmana sahip olamadığı için ders alamamasının, sürecin bütün olarak verimli ve etkili ilerleyebilmesine engel olduğu ileri sürülebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Uzaktan öğretimin ne oranda etkili olduğunu düşünüyorsunuz?'' sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 5'te gösterilmiştir.

Çizelge 5
Uzaktan Öğretimin Etkili Görülme Oranlarına İlişkin Bulgular

Etkili Görülme Oranı (%)	f
% 21-40	15
% 41-60	12
% 0-20	8
% 61-80	7
% 81-100	3

Çizelge 5 incelendiğinde, uzaktan öğretimin öğretmenler açısından etkili görülme oranlarının yoğun olarak ve sırasıyla %21-40, %41-60 ve %0-20 arasında olduğu görülmektedir. Yanıtlara bütün olarak bakıldığında, uzaktan öğretim sürecinin, eğitimin temel faktörü olan öğretmenler tarafından ortalamanın altında bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmekte, bunun da öğrencide doğrudan bir motivasyon eksikliği kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ‘‘Uzaktan öğretim sürecinde ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?’’ sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 6’da gösterilmiştir.

Çizelge 6
Öğretmenlerin Uzaktan Öğretim Sürecinde Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Karşılaşılan Sorunlar	f
İnternet olmaması	26
Ekipman eksikliği	18
Derse az sayıda katılım	16
Motivasyon eksikliği	11
Ev ortamında bulunma	7
İnternet altyapı yetersizliği	5
Yaptırımsızlık	3
Veli ilgisizliği	2
Ders saatlerinin belirsizliği	2
Ücretli site ve materyaller	1
Ders süresinin etkili değerlendirilememesi	1

Çizelge 6’ya göre öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları sorunlar farklılaşabilmektedir. Bu konu hakkında bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

''...Uzaktan öğretime katılmamanın normal eğitim süreçlerindeki gibi bir yaptırım taşımaması, imkanı olan öğrencilerin de derslere katılma zorunluluğu hissetmemesine ve katılımın düşük olmasına sebep vermektedir.'' (Ö9)

''...Veliler evde öğrenciye bu süreçte yeterli imkan sağlamıyorlar. Öğrenciler evde çok ses olduğu için çoğu zaman mikrofonu açamıyorlar.'' (Ö27)

''...ders saatlerinin belirsizliği, sınav olmayacak düşüncesi, derse katılımın sınırlı olmasına ve motivasyon kaybına yol açmaktadır.'' (Ö39)

''Genel tabloya baktığımızda, internet ve diğer eğitim-öğretim gereçlerine sahip olamayan çok sayıda öğrenci bulunmaktadır. Bu durum, eğitimde fırsat eşitliği açısından büyük sorun teşkil etmektedir...'' (Ö41)

Çizelge 6'daki cevaplar bütün olarak incelendiğinde, katılımcı öğretmenlerin büyük çoğunluğunun, öğrencilerinde uzaktan öğretimin en temel gerekliliklerinden olan internet, ekipman ve altyapının yokluğu ya da eksikliğiyle karşılaştıklarını bildirdikleri görülmektedir. Bu durum, bu eksiklikleri yaşayan öğrencilerin derse katılmasını mümkün kılmamakta ve az sayıda öğrenci ile ders işlenmesine sebep olabilmektedir. Bunun yanında öğretimi okul ortamında almaya alışkın olan öğrencinin sınıf ortamından farklı olan ev ortamında ders işlemesi ve sürekli bu ortamda bulunması, süreçte kendisine destek olabilecek velinin ilgisizliği, not ve devamsızlık gibi yaptırımların kaldırılması öğrencide motivasyon eksikliği yaşanmasını kaçınılmaz kılabilecektir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Uzaktan öğretim verirken öğrencilerin motivasyon eksikliği sorunuyla ne sıklıkta karşılaşıyorsunuz?'' sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 7
Öğretmenlerin Öğrencilerin Motivasyon Eksikliği Sorunuyla Karşılaşma Sıklığına İlişkin Bulgular

Karşılaşma Oranı (%)	f
% 61-80	15
% 41-60	11
% 21-40	7
% 81-100	6
% 0-20	5

Çizelge 7 incelendiğinde, öğretmenlerin öğrencilerin motivasyon eksikliğiyle karşılaşma oranlarının yoğun olarak ve sırasıyla %61-80, %41-60 ve %21-40 arasında olduğu görülmektedir. Oldukça az karşılaşıyorum (%0-20) ve çok sık karşılaşıyorum (%81-100) anlamlarına karşılık gelebilen cevaplar diğer cevaplara kıyasla öğretmenler tarafından daha az verilmiş olmakla birlikte öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğrencilerde motivasyon eksikliği sorununu sıklıkla gözlemlediği ileri sürülebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Uzaktan öğretimde öğrencilerin motivasyon eksikliği yaşama nedenleri nelerdir?'' sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen cevapların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 8'de gösterilmiştir.

Çizelge 8
Öğrencilerin Uzaktan Öğretimde Motivasyon Eksikliği Yaşama Nedenlerine İlişkin Bulgular

Sorunun Nedenleri	f
Kalabalık aile ortamı	11
İnternet erişimi yetersizliği	8
Sosyalleşememe	8
Sınıf ortamından uzak olma	7
Uzun süre hareketsiz kalma	6
Etkileşim yetersizliği	6
Sınıf geçme rahatlığı	5
Devam zorunluluğu olmaması	4
Sürecin belirsizliği	4
Alışkın olmadıkları öğretim uygulaması	4
Aile ilgisizliği	3
Ekipman eksikliği	2
Hastalığa yakalanma endişesi	1
Ev işlerine yoğunlaşma	1

Çizelge 8 incelendiğinde öğretmenlerin öğrencilerin uzaktan öğretim sürecinde motivasyon eksikliği yaşama nedenlerini çoğunlukla farklı değerlendirdikleri görülmektedir. Bu konuyla ilgili örnek öğretmen görüşleri ise şöyledir:

> *''...yeterli etkileşimin olmaması...Derse katılım göstermese de herhangi bir devamsızlık sorunu yaşamaması daha rahat davranmalarına neden oluyor.''* (Ö6)

> *''Öğrencilerin ev ortamının getirdiği rahatlıktan dolayı derslere yoğunlaşamaması ...Az öğrencinin derse katılması sebebiyle derslerdeki etkileşimin düşük olması.''* (Ö9)

> *''Bana göre en büyük sebep sosyalleşememeleri. Okulun bir işlevi de öğrencilerin sosyalleşmelerini sağlamaktır. Bu eksiklik dersleri iyi olan öğrencileri bile kötü yönde etkilemektedir.''* (Ö27)

> *''İnternet ve ekipman eksikliği, aile ilgisizliği, sürecin belirsizliği,... çocukların derse katılım sağlayacak ve dinleyebilecek odalarının olmaması...''* (Ö39)

Çizelge 8 bir bütün olarak ele alındığında, Çizelge 6'da görülen uzaktan öğretim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunların büyük bir çoğunluğunun öğrencilerde motivasyon eksikliği kaynağı olduğu görülmektedir. Kalabalık ev ortamında bulunma, ailenin ilgisizliği, internet erişimi ve ekipman yetersizliği, yaptırım bulunmaması öğretmenlerin hem karşılaştıkları sorunlarda hem de motivasyon eksikliğinin nedenlerinde ortak maddeler olarak tespit edilmektedir. Bunların yanında sınıf ortamının öğrencilere sağladığı sosyalleşme ve etkileşimden uzak kalmaları, sürecin belirsizliği ve bu süreci alışkın olmadıkları öğretim uygulamasıyla yürütmeye çalışmaları öğrencilerde motivasyon eksikliğine yol açabilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ‘‘Uzaktan öğretimde öğrencileri motive ederken ne tür sorunlar yaşıyorsunuz?’’ sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 9’da gösterilmiştir.

Çizelge 9
Öğretmenlerin Uzaktan Öğretimde Öğrencileri Motive Ederken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

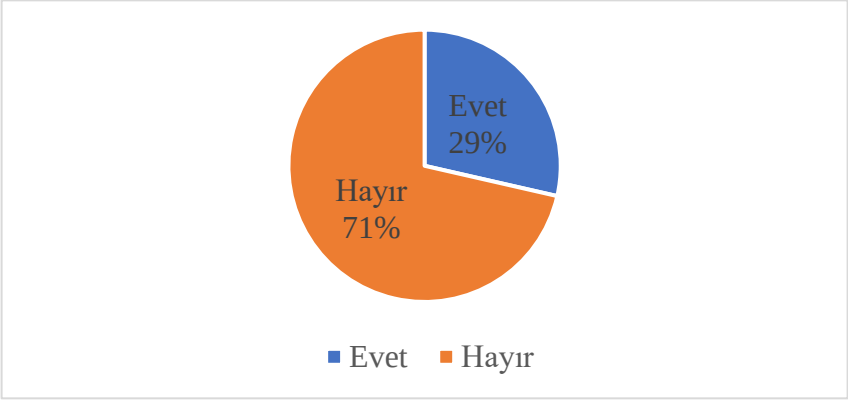
Karşılaşılan Sorunlar	f
Az sayıda öğrenciye ulaşılması	11
Bire bir etkileşim sağlanamaması	7
Duygu ve düşünce aktarımı yetersizliği	7
Derse aktif katılımı sağlayamama	6
Sürecin belirsizliği	3
Sınav kaygısının olmaması	3
Veli ile sık iletişim	2
İnandırıcılık	2
Öğrencinin süreçten sıkılması	2
Dikkat eksikliği	1
Olumsuz bakış açısı	1

Çizelge 9’a göre öğretmenler öğrencileri motive ederken benzer ya da farklı sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu soruna ilişkin bazı öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

> *‘‘30 kişilik sınıftan en fazla 3 kişi derse katılıyor. Öğrencilere ulaşamıyoruz.’’* (*Ö5)*
>
> *‘‘Yüz yüze bir süreç olmadığı için duyguların ve düşüncelerin aktarımı konusunda sanal bir ortamda maalesef istenilen seviyelerde ilişki kurulamıyor, bu süreçte öğrencilerden çok öğretmen motivasyonu olumsuz etkileniyor.’’* (Ö11)
>
> *‘‘…anne baba ile yaşanan sorunları öğretmen doğrudan yaşayıp içine girmek zorunda kalıyor…’’* (Ö24)

Çizelge 9’daki yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde, öğretmenlerin motivasyon eksikliği yaşayan öğrencileri derse tekrar güdülemeye çalışırken öğrencilerle bire bir etkileşim kuramama, karşılıklı duygu ve düşünce aktarımı yetersizliği, dikkat eksikliği, inandırıcılık gibi sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Özellikle ilkokul kademesindeki öğretmenlerin derslerini öğretmen-öğrenci-veli üçlüsüyle işlemek zorunda kalmaları, eğitim sürecinin doğal yapısında ders işleme esnasında bulunmayan velinin de bu sürece dahil olması, etkileşimi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bunlar da zaten derse az sayıda katılan öğrencinin derse aktif katılımını ve devamlılığını engelleyebilmektedir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ‘‘Bu süreçle ilgili herhangi bir destek aldınız mı? Cevabınız evet ise kimlerden ve nasıl bir destek aldınız?’’ sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Şekil 1’de ve Çizelge 10’da gösterilmiştir.

Şekil 1. Öğretmenlerin Süreçle İlgili Destek Alma Oranları

Şekil 1 incelendiğinde, öğretmenlerin çoğunluğunun süreçle ilgili destek almadığı görülmektedir. Bunun yanında uzaktan öğretim sürecine dair destek alan bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir:

''Kurumumuzun yetkililerinden uzaktan öğretim konusunda ve materyal konusunda destek alıyoruz.'' (Ö13)

''Evet, Bakanlığın hazırladığı branşımla ilgili olan neredeyse tüm seminerlere katıldım ve katılmaya devam ediyorum.'' (Ö25)

''Bu süreçte en büyük desteği ailemden aldım.'' (Ö31)

''Evet. Uzaktan Öğretim ile ilgili online seminerlere katıldım…'' (Ö41)

Çizelge 10
Süreçte Destek Alan Öğretmenlere İlişkin Bulgular

Kimden	f	Nasıl	f
Meslektaş	3	Kullanılacak program	4
Aile	2	Çevrim içi seminer	4
Milli Eğitim Bakanlığı	2	Materyal hazırlama	1
Eğitim Bilişim Ağı	2	Alan eğitimi	1
Kurum yöneticileri	1		
Öğrenci	1		
İgeder*	1		

*Gönüllü öğretmenler tarafından kurulmuş bir sivil toplum kuruluşudur.

Şekil 1 ve Çizelge 10 birlikte yorumlandığında destek alan öğretmen sayısının az olması, öğretmenlere bu süreçte bütüncül ve sistematik bir yaklaşımla destek verilmediğini, öğretmenlerin kendi çaba ve tercihleriyle, birbirleriyle etkileşerek süreçte ilerlemeye çalıştıklarını göstermektedir. Bu durumda, sürecin daha verimli ve etkili kılınmasının hem öğretmenler açısından hem de öğretmenlerin etkileyeceği öğrenciler açısından zorlaşacağı, motivasyonu olumsuz yönde etkileyeceği ileri sürülebilir.

Öğretmenlerin Uzaktan Öğretim Sürecinde Karşılaştıkları Öğrenci Motivasyon Eksikliği Sorununun Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt problemini ‘‘Öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde karşılaştıkları öğrenci motivasyon eksikliği sorununun çözümüne ilişkin önerileri nelerdir?’’ sorusu oluşturmaktadır. Bu alt probleme ilişkin yanıtları belirleme amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda öğretmenlere 3 soru yöneltilmiş ve sorulara verilen cevaplar içerik analizi ile çözümlenmiştir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ‘‘Uzaktan öğretim sürecinde yaşanan sorunların çözümü için neler yapılmasını önerirsiniz?’’ sorusu yöneltilmiş ve soruya verilerin yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 11’de gösterilmiştir.

Çizelge 11
Uzaktan Öğretim Sürecinde Yaşanan Sorunların Çözümüne İlişkin Bulgular

Çözüm Önerileri	f
Gerekli ekipman sağlanmalı	20
İnternet altyapısı sağlanmalı	15
İnternet ücretsiz olmalı	10
Devam zorunluluğu getirilmeli	4
Veli-öğretmen iş birliği sağlanmalı	3
EBA altyapısı güçlendirilmeli	2
Sınav ve not yaptırımı uygulanmalı	2
Veli ve öğrenciler sık sık bilgilendirilmeli	2
Ders saatleri düzenlenmeli	1
Süreç netleştirilmeli	1

Çizelge 11 incelendiğinde, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun öğrencilerin ekipman ve internet eksikliğinin giderilmesi ve internetin eğitim-öğretim platformları için ücretsiz hale getirilmesi gerektiği görüşünde hemfikir oldukları görülmektedir. Bu konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri şöyledir:

> *‘‘EBA altyapısı güçlendirilmeli ve öğrencilerin canlı derse girmesi gereken internet ücretsiz olmalıdır.’’* (Ö3)

> *‘‘Teknolojik imkansızlık yaşayan öğrencilerin tespit edilip ekipman açısından desteklenmesi gerekir...’’* (Ö9)

''Öncelikle eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir. Her öğrenci için gerekli ekipman/bağlantı donanımı oluşturulmadır. Veliler uzaktan öğretim süreci hakkında detaylı bilgilendirilmeli, öğretmen-veli işbirliği sağlanmalıdır.'' (Ö17)

''Her türlü eğitim modeli, tüm eğitim öğretim gereçlerini de içine alacak şekilde ücretsiz hale getirilmelidir…'' (Ö41)

Okul yokluğunda yüz yüze öğretimin yürütülemeyeceği gibi, en büyük sorunun internet ve ekipman eksikliği olduğu uzaktan öğretim sürecinde, motivasyonun yüksek olduğu etkili ve verimli bir eğitim düşünülememektedir. Öncelikle bu iki temel ihtiyacın öğretmen ve öğrenciler açısından giderilmesi ve evde sürekli veli yanında eğitim alan öğrencinin daha etkin olabilmesi için ailelere eğitim verilerek onlardan destek alınması sürecin iyileştirilmesinde etkili olabilecektir. Uzaktan öğretimin ne kadar süreceği ve nasıl devam ettirileceği konusundaki belirsizliklerin ve süreçle ilgili sık yapılan değişikliklerin öğrenciyi dersten daha da uzaklaştırdığı, not ve devam zorunluluğu kaygısı taşımayan öğrencinin derse motive olmasının daha da zorlaştığı ileri sürülebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Uzaktan öğretim sürecinde karşılaşılan öğrencilerin motivasyon eksikliği sorununu gidermek için ne tür çabalar gösteriyorsunuz?'' sorusu yöneltilmiş ve verilen yanıtların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 12'de gösterilmiştir.

Çizelge 12
Öğretmenlerin Motivasyon Eksikliğini Gidermek İçin Gösterdikleri Çabalara İlişkin Bulgular

Gösterilen Çabalar	f
Veli ve öğrenci ile sık sık iletişim sağlama	13
Eğlenceli etkinliklerle dersi destekleme	10
Psikolojik destek	6
Dönemin geçiciliği hakkında bilgilendirme	5
Ders esnasında sohbet etme	4
Bilmenin önemini vurgulama	3
Hedefleri hakkında düşündürme	3
Takdir edici konuşmalar	2
Not yaptırımı	2
Yoklama alımı	1
Görsel materyal kullanımı	1

Çizelge 12 incelendiğinde, öğretmenlerin en çok veli ve öğrenciyle, sık ve bire bir iletişim kurmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bununla beraber dersleri eğlenceli aktivitelerle renklendirmeye, öğrencileri süreç hakkında bilgilendirmeye, onlara gerektiğinde psikolojik destek vermeye çalıştıkları belirlenmiştir. Bu konuyla ilgili bazı öğretmen görüşleri ise şöyledir:

''Derse girebilen öğrencilerime… bu dönemin geçici olduğunu, ellerinden geleni yapmaları gerektiğini tavsiye ediyorum...'' (Ö5)

''Velilerle ve öğrencilerimle bire bir görüşmeler yapıyorum…'' (Ö21)

''Ders sırasında ara ara sohbetler ediyorum, ...aferin- süpersin gibi kelimelerle isteklerini artırmaya çalışıyorum.'' (Ö23)

''Sürekli dersi eğlenceli hâle getirmeye çabalıyorum.'' (Ö30)

Öğretmenlerin imkanları dahilinde öğrencileri motive ederek dersi verimli ve etkili geçirebilmek için birçok farklı yol denedikleri, ancak öğrencilerin uzaktan öğretim için gerekli temel ihtiyaçları giderilmeden ve ailelere süreçle ilgili eğitim verilmeden yalnızca öğretmen çabasıyla etkin ve bütüncül bir sonuç alınamayacağı söylenebilir.

Öğretmenlere yarı yapılandırılmış görüşme formunda ''Uzaktan öğretim sürecinde öğrencilerin motivasyon eksikliğini gidermek için gösterdiğiniz çabalarda ne oranda başarılısınız?'' sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen cevapların analiziyle ulaşılan sonuçlar Çizelge 13'te gösterilmiştir.

Çizelge 13
Öğretmenlerin Çabalarında Başarılı Olma Oranlarına İlişkin Bulgular

Başarı Oranı (%)	f
% 41-60	16
% 61-80	13
% 81-100	5
% 0-20	4
% 21-40	4

Çizelge 13 incelendiğinde, öğretmenlerin öğrencilerin motivasyon eksikliğini gidermek için gösterdikleri çabalarda başarılı olma oranlarının yoğun olarak ve sırasıyla %41-60 ve %61-80 arasında olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlar birlikte incelendiğinde, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun gösterdikleri çabaların karşılığını belli oranda alabildikleri söylenebilmektedir. Her ne kadar öğretmenlerin çabaları tam anlamıyla karşılık bulamasa da bir öğrenciyi dahi bu zor süreçte derse güdüleyebilmenin hem diğer öğrencilerle etkileşim açısından hem de öğretmenin kendi motivasyonu açısından olumlu etki gösterebileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda öğretmenlerin uzaktan öğretim sürecinde yaşadıkları motivasyon eksikliğinin nedenlerine ve sorunun çözümüne katkı sunabilecek önerilerine dair farklı bulgulara ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin birçoğu uzaktan öğretim verebilmek için yeterli ekipmana sahipken bir kısmının uzaktan öğretime katılabilmek için bilgisayar ve internet gibi en temel gerekliliklerden yoksun olduğu belirlenmiştir. Uzaktan öğretime katılabilmek için yeterli ekipmana sahip olan öğrenci oranı ile olmayan öğrenci oranı ise neredeyse aynıdır.

Uzaktan öğretimde ders saatleri yüz yüze öğretimdeki ders saatlerinde olduğu gibi yoğun olmasına rağmen süreç öğretmenler tarafından yeterli düzeyde etkili görülmemektedir. Yüz yüze öğretimde uygulanan not, devamsızlık ve sınav uygulamalarının uzaktan öğretimde kaldırılmış olması, yüz yüze öğretimde belirlenmiş ve eğitim-öğretim süresince aynı şekilde uygulanan haftalık ders programlarının uzaktan öğretimde uygulanmaması, her hafta ders saatinin ve gününün değişiklik göstermesi öğrencilerde motivasyon eksikliğine yol açmaktadır.

Öğrencilerde motivasyon eksikliğinin sık görülme nedenlerini kısaca eğitim aldıkları yerin, eğitim alma yöntemlerinin, eğitim alırken yanlarında bulunan kişilerin ve eğitim dışı hayatlarının değişmesi oluşturmaktır. Bu kişilerin başında gelen ailelerin ise süreçle ilgili bilgi eksikliği yaşadıkları ve öğrenciye karşı ilgisiz oldukları görülmüştür.

Öğretmenlerin bir kısmının süreçte meslektaşlarından ya da Milli Eğitim Bakanlığının seminerlerinden destek aldıkları gözlemlense de büyük bir kısmı süreçle ilgili herhangi bir destek ya da yönlendirme almamıştır. Bu eksikliğe rağmen öğretmenlerin öğrencilerde karşılaştıkları motivasyon eksikliği sorununu gidermek için imkanları dahilinde çaba gösterdikleri, tam anlamıyla olmasa da bu çabaların karşılığını aldıkları görülmüştür.

Öneriler

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler, uygulamacılar ve araştırmacılar için öneriler olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır.

Uygulamacılar İçin Öneriler

1. Uzaktan öğretim sürecinde öğretmenlerin ve öğrencilerin birçoğu bu süreci yeni deneyimledikleri ve ekran başında uzun süre hareketsiz kaldıkları için derslerin daha aktif geçmesi adına haftalık ders saatleri azaltılabilir.

2. Öğretmenlerin uzaktan öğretim verebilmeleri veya eğitimlerini daha verimli sürdürebilmeleri için gerekli olan ekipman ve materyaller yetkililerce sağlanmalıdır.

3. Öğrencilerin uzaktan öğretim sürecine dahil olabilmeleri için gerekli ekipman ve materyaller yetkililer tarafından temin edilmelidir.

4. Tüm öğrencilerin yeterli ekipmanlarının sağlandığı koşullarda, öğrencilerin derslere katılmamayı tercih etmesinin önüne geçebilmek için devam zorunluluğu ve not gibi yaptırımlar uygulanmaya devam edilebilir.

5. Öğrencilerin belli bir düzende eğitimlerine devam edebilmeleri için ders saatlerindeki belirsizlik giderilmeli, eğitim-öğretim süreci planlar dahilinde sürdürülmelidir.

6. Yeni bir süreç yaşayan öğrencilerin en çok temas ettiği kişiler olan aileleri, çocuklarına destek olabilmek, onları motive edebilmek ve sürece hakim olabilmek için yetkililerce bilgilendirilmelidir.

7. Öğretmenlerin büyük bir kısmı uzaktan öğretim sürecini ilk defa tecrübe ettiklerinden zorlanabilme ihtimallerine karşı, yetkililer ve yöneticiler tarafından düzenli aralıklarla ve kapsamlı bir şekilde eğitime alınmalı ve desteklenmelidir.

8. Bakanlığın gönüllü katılımcı öğretmenler için açmış olduğu eğitimlere, öğretmenler kendi alan ve eksikliklerini göz önüne alarak katılım sağlamalıdır.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Öğrenci ve veliler ile benzer bir çalışma yapılarak sürecin etkileri onlar açısından da değerlendirilebilir.

2. Daha yaygın ve çok kişiye ulaşılabilecek nicel araştırmalar yapılarak genel sonuçlara gidilebilir.

3. Bu çalışma yüz yüze öğretim için de uygulanıp, iki öğretim yönteminin motivasyon üzerine etkileri karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 343-361.

Demir, E. (2014). Uzaktan eğitime genel bir bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 203-212.

Diş, O. ve Akbaşlı, S. (2019). Öğretmen görüşleri doğrultusunda lider okul yöneticilerinin yeterlikleri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, *2*(2), 86-102.

İbicioğlu, H. ve Antalyalı, Ö. L. (2005). Uzaktan eğitimin başarısında imkan algı motivasyon ve etkileşim faktörlerinin etkileri: Karşılaştırmalı bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *14*(2), 325-338.

Konan, N., Yılmaz, S. ve Bozanoğlu, B. (2017). Okul müdür yardımcısı görevlendirilmesine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *23*(1), 105-134.

COVID-19 KORKUSUNUN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ: BİR ALAN ÇALIŞMASI

THE IMPACT OF THE FEAR OF COVID-19 ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: A FIELD STUDY

Salih YEŞİL

Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-3237-2258

Ayşegül ÖZBAĞIŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-7139-0734

ÖZET

İçinde bulunduğumuz dönemde COVID-19 olarak tanımlanan yeni bir virüsün ortaya çıkması ve salgın hastalığı dönüşmesi ekonomik, sosyal ve psikolojik gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Bu dönem içerisinde salgın ile mücadele eden en önemli meslek grubu sağlık alanında çalışan personeller oluşturmaktadır. Sağlık personellerinin başta acil servislerinin yoğunluğu ile mücadele etmesi stres, korku ve kaygının oluşmasını da beraberinde getirdiği düşünülmektedir. Yaşanılan bu durumların ise psikolojik iyi oluşu olumsuz yönde etkileyebileceği varsayılmaktadır. Bu araştırmanın amacı ise COVID-19 korkusu boyutlarının (psikolojik, psikosomatik, ekonomik, sosyal) psikolojik iyi oluş üzerine etkisini araştırmak ve incelemektir. Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş'ta bulunan KSÜ Tıp fakültesi ve özel hastanelerde çalışan 256 hemşire oluşturmaktadır. Veriler yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanmış ve istatistiksel analizleri SPSS 23.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin istatiksel analizinde, korelasyon analizi, regresyon analizi, ANOVA ve T-Testi kullanılmıştır. Yapılan korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına göre psikolojik faktörler, psiko-somatik faktörler, ekonomik faktörler ve sosyal faktörlerin psikolojik iyi oluşu etkilemediği ve aralarında herhangi bir ilişki omadığı belirlenmiştir. ANOVA ve T-Testi sonuçlarına göre ise; COVID-19 korkusunun cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yaş, çalışılan kurum, çalışılan birimin risk sınıflandırması ve COVID-19 tanısı açısından farklılık göstermediği saptanmıştır. Elde edilen bulgular teorik ve uygulama bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, COVID-19 Korkusu , Psikolojik İyi Oluş

ABSTRACT

The emergence of a virus as COVID-19 in the environment around us and its transformation into an epidemic are in various environments such as economic, social and psychological. During this period, the most important occupational group struggling with the pandemic is healthcare professionals. It is thought that struggling with the intensity of the emergency services of healthcare personnel will bring along the formation of stress, fear and anxiety. It can be assumed that these situations can negatively affect psychological well-being. The aim of this research is to get psychological information on psychological well-being on creating psychological well-being of the dimensions of fear of COVID-19 (psychological, economic, social). The sample of the study is 256 nurses working in KSU Medical Faculty and private hospitals in Kahramanmaraş. The SPSS 23.0 package program is displayed. Correlation analysis, regression analysis, ANOVA and T-Test were used in the statistical analysis of the data. According to the results of correlation and regression analysis, psychological factors, psychological factors, psychological factors and socialities do not affect psychological well-being and according to the psychological good ANOVA and T-Test results related to any relationship process; The gender, marital status,

educational status, age, institution of study, risk classification of the unit and COVID-19 diagnosis of COVID-19 fear were shown. The findings obtained were discussed in the theoretical and practical context.

Keywords: COVID-19, Fear of COVID-19, Psychological Well-being

1.GİRİŞ

COVID-19'un dünyada hızla yayılması ve kontrol altına alınamaması nedeni ile Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından, COVID-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmiştir (DSÖ, 2020)**.** Yaşanan bu salgının dünyada hızla yayılması ile insanların sosyal hayatı, eğitim-öğretim hayatı, meslek hayatı gibi pek çok alanda yaşamlarını değiştirmiştir. Salgının etkisi ile her ülke kendi durumlarına göre tedbir ve kısıtlamalar ile salgının önüne geçmek istemiştir. Yapılan kısıtlamalar sonucunda insanların yaşam alanları değişmesi ile birçok psikolojik rahatsızlığı da beraberinde getirdiği görülmüştür.

COVID-19'un iş üzerinde de birtakım etkiler oluşturduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında COVID-19'un devam etmesi ve önüne geçilememesi nedeni ile bazı iş yerlerinin kapatılması ve yasakların getirilmesi sonucunda da birçok iş görenin gelir ve iş kayıpları yaşamasına neden olmuştur (BBC News, 2020; Zengin, 2020; Vyas, 2020; Kabakcı, 2020; Deveci, 2020). Yaşanılan bu dönem içerisinde çalışanların ekonomik sıkıntılar yaşaması ve sosyal hayatlarının kısıtlanması nedeni ile psikolojik yönünün araştırılması önemli bir gerçeklik haline gelmiştir. Dolayısıyla COVID-19 nedeni ile çalışanların içinde bulunduğu dönem de ruh hali ve çalışma ortamı gibi birçok unsur çalışanın iş yerinde psikolojik olarak iyi veya kötü olmalarını etkileyebilmektedir (Uslu ve Şimşek 2020: 6). Bunun sonucunda da COVID-19 salgını artık bir korku olarak insanları etkilemeye başladığı görülmüştür. Bu dönem çalışanların gündelik yaşamlarında kendilerini mutlu etmeye ve içinde bulundukları sıkıntıları azaltmaya çalışmanın yanı sıra istemeden de olsa kendilerini sıkıntıya düşürecek durumların ortaya çıkmasına neden olacak sorunlarda kendini göstermektedir. Bu durumlar ise insanların gündelik yaşamları içerisinde psikolojik iyi oluş hallerini etkilemektedir. Çünkü psikolojik iyi oluş, ancak mutluluk ve gelişme arasındaki potansiyel gerginlik sonucunda oluşabilmektedir (Ryff ve Singer, 1998). Bu dönemde psikolojik iyi oluşun sağlanması kişilerin yaşamlarını, sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için gereklidir (Bahadır, 2009).

Genel olarak değerlendirildiğinde salgın ile mücadele döneminde COVID-19 konusu farklı yönleriyle incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde özellikle sağlık alanında çalışanların COVID-19 korkusunun yaşaması ile bireylerde anksiyete, depresyon ve uykusuzluk (Spoorthy, 2020 ve Pappa vd., 2020), stres, inkar, öfke, korku (Jones, vd.) gibi birçok olumsuz durum üzerinde ilişki ve etkileri araştırılmıştır (Kang L, Li Y, Hu S, Chen M, Yang C, Yang BX, vd., 2020). Diğer taraftan daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş konuları birlikte ele alınmıştır. Literatürde bu kapsamda başka bir çalışmanın olmaması, yapılan bu çalışmanın önem ve değerini artırıp, ilgili literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı COVID-19'un psikolojik iyi oluş üzerine etkisini araştırmaktır. Bu bağlamda ilgili literatürlerden yola çıkarak hipotezler geliştirilmiş, model oluşturulmuş ve toplanan verilerle bu hipotezler test edilmiştir. Elde edilen bulgular ile hipotezler teori ve uygulama perspektiflerinden tartışılmıştır.

2.Teorik Çerçeve

Bu bölümde araştırmanın temel değişkenlerini oluşturan; COVID-19 , COVID-19 korkusu ve psikolojik iyi oluş konuları ele alınıp teorik olarak açıklanmıştır

2.1.COVID-19

COVID-19'un dünyada hızla yayılması salgın hastalığın başlamasına neden olmuştur. Yaşanan bu süreç ilk olarak Aralık 2019'da Çin, Hubei Eyaleti, Wuhan' da ortaya çıkmıştır. Salgının artması nedeni ile birçok araştırmacı ve

bilim adamları bu salgının nereden ve nasıl kaynaklandığına dair araştırmalar başlamıştır. Yapılan araştırmalardan elde edilen ilk bulgulara göre hastaların canlı hayvan pazarı ile temasta bulunduğu ortaya çıkmıştır. Daha sonra ilk vaka 61 yaşındaki Çinli bir kadının olduğu bildirilmiş ve hastalık belirtilerinin neler olduğu araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre hastada ateş, öksürük ve nefes darlığı gibi ciddi semptomlar gösterdiği belirlenmiştir. En önemli yaygın etkisi ise hastalığın insandan insana bulaşıcı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Daha sonra kontrol altına alınamayan salgının Çin başta olmak üzere diğer ülkelere de yayıldığı ve vaka sayılarının sürekli arttığı görülmüştür. Dünya'daki vaka sayılarının yayılımının artması nedeniyle WHO, 30 Ocak'ta covid-19'u "Uluslararası halk sağlığı acil durumu" ilan etmiş, 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19 salgınını "pandemi" olarak ilan etmiştir (WHO,2020). Pandemi kavramı ise eski Yunanca'da pan:tüm ve demos: insanlar kelimelerinin birleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Pandemi tüm dünya gibi geniş bir alana yayılarak yeni bir virüs olmanın yanı sıra insanlara kolayca bulaşırken tüm ülkeler için tehdit oluşturulması nedeni ile salgın hastalıkların genel ismi şeklinde ifade edilebilmektedir (Aysan, 2020).

COVID-19'un kıta ve ülkeler arasında yayılmasında etkili olan bulaşma şekilleri ise farklı araştırmalar ile tespit edilmeye çalışılmış ve incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bunun daha çok öksürük ve hapşırık ile yayılan solunum damlacıkları yoluyla gerçekleştiği hatta damlacık maruziyeti kapalı alanlarda uzun süre kalındığında daha fazla arttığı ifade edilmiştir. COVID-19'un bulaşmaması için bireyler arasında ortalama 1,8 metrelik mesafenin gerekli olduğu söylenmiştir (Cascella M, 2020). Diğer bir araştırma sonuçlarına göre virüsün bulaşma şekilleri ise nesneler ve yüzeyler üzerindeki kontaminasyon süresi ile ilgili olarak, bir çalışmada plastik ve paslanmaz çelikte 2-3 gün, karton yüzeyler üzerinde 1 gün, bakır yüzeylerde ise 4 saate kadar kalabildiği, yoğun bakım ünitelerinde, hastane genel servislerinde, zeminlerde, bilgisayar farelerinde, çöp kutularında, hasta yatağı korkuluklarında ve hastalardan 4 metreye kadar havada bulunabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır (Guo Z-D, Wang Z-Y, Zhang S-F, Li X, Li L, Li C, vd. 2020).

COVID-19 salgınının yayılmaya devam etmesi virüs hakkında bilinmeyen birçok yeni bilgi de gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bulaşma şekillerinin de sürekli farklı alanlardan kaynaklandığına dair Dünya Sağlık Örgütü'ne göre semptomatik COVID-19 vakası, COVID-19 virüs semptomları olan bir kişiden bulaşmayı ifade ederken ,epidemiyolojik çalışmalara göre COVID-19'un, semptomatik kişilerden solunum damlacıkları, enfekte kişilerle doğrudan temas veya nesneler ve yüzeylerle temas halinde olan kişilere bulaştığını ifade etmiştir (WHO, 2020: 73). Daha sonra hastalığı taşıyan kişilerin belirtilerin hangi zaman diliminde ortaya çıktığı incelenmiş ve sonuçlara göre Örneğin; Pan ve ark. (2020) tarafından yapılan araştırmada hastalık süresi ile akciğerde meydana gelen anomaliler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada göğüs BT'sinin, semptomlar başladıktan 10 gün sonra en ciddi şeklini aldığı ve enfekte hastalardaki akciğer tutulumunun, hastalığın başlamasından iki hafta sonra konsolidasyona yükseldiği ortaya çıkmıştır (Pan ve ark. 2020). Başka bir araştırmada ise COVID-19 'lu hastalarda koku ve tat duygusunun hissedilmemesi gibi belirtilere de ulaşıldığı görülmüştür. Yaşanan COVID-19 salgın hastalığın seyrinde mevut herhangi bir aşının ve net bir tedavinin olmaması salgın hastalığın artmasına neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde dirençli solunum yetmezliği vakalarında noninvaziv (NIV) ve invaziv mekanik ventilasyon (IMV) ihtiyaç duyulabilmektedir (Cascella vd., 2020).

COVID-19 salgın hastalığın devam etmesi izolasyon ve karantina sürelerini de beraberinde getirmiştir. Hastalığa ait yeni bilimsel veriler, DSÖ, ECDC ve CDC'nin önerileri göz önünde bulundurularak düzenlenmiş ve hastalığın kişinin vücudun da 14 gün içerisinde hastalığın devam edeceği belirtilmiştir. Bu nedenle kişinin hastalık belirtileri açısından 14 gün boyunca karantinada kalması ve takip edilmesi hem hastalığın erken tespit edilmesi hem de diğer kişilere bulaşması için önem taşımaktadır. Ancak bir kişide hastalık çıktıktan sonra virüsün ortaya çıkış süresi hastalığın şiddetine göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle de bilimsel veriler göz önünde tutularak düzenlenen COVID-19 hastasının izlem süreleri sabit olmayıp hastalığın şiddetine göre 10 gün, 14 gün veya 20 gün olarak değişebildiği belirlenmiştir (www.COVID-19.saglik.gov.tr).

2.2. COVID-19 Korkusu

Yaşanılan bu dönem içerisinde halen devam etmekte olan COVID-19 salgını insanlarda birtakım psikolojik sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu sorunlara sebep olan asıl etkenin salgın ile mücadele etmek için etkin önlemler alınması ile ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin; belirli yaş gruplarının sokağa çıkma yasağı, kafeler, park, restaurant, gibi toplu grupların bulunduğu alanların kapatılması, eğitimin uzaktan devam edilmesi, market, çarşı, pazar, metro, otobüs gibi alanlarda maske takma zorunluluğu bireylerin yaşam kurallarını psikolojik olarak etkilemektedir (Sezen SONER AYKUT, Serdar AYKUT 2020). Alınan bu tedbir ve kısıtlamalar sosyal ilişkileri azaltarak psikolojik rahatsızlık haline dönüşebilmektedir (Holt- Lunstad, 2007:127). Bu durumların ortaya çıkması bireylerin hayatında olumlu veya olumsuz değişiklikler oluşturmanın yanı sıra korku, kaygı ve stres duygularının yaşanması da kaçınılmaz olmuştur. Yaşanılan bu dönemin içerisinde COVID-19 virüsünün bulaşıcılığı ve yaşamı tehdit etmeye devam etmesi artık bireysel olarak değil de toplumsal korku ve kaygıları taşımaktadır (Meryem Memiş Doğan - Başak Düze).

Covid-19 salgının sürekli yayılma göstermesi insan psikolojisi üzerinde; strese bağlı ve travmatik etkilerin, kişinin sahip olduğu sosyal ve kültürel özelliklere, sosyoekonomik koşullara, psikolojik iyi oluşuna ve bireysel özelliklere göre farklılık gösterebilmektedir (Kaya, 2020: 123-124). Dolayısıyla yaşanan bu farklılıklar bireylerde uyumsuz davranışlar, duygusal sıkıntı ve savunma tepkileri gibi psikolojik reaksiyonlar ortaya çıkarmanın yanı sıra kaygı, korku, hayal kırıklığı, yalnızlık, öfke, can sıkıntısı, depresyon, stres, kaçınma davranışları da meydana getirmektedir. Ortaya çıkan bu tepki ve davranışları anlamak ve yönetmek için psikolojik faktörler içerisinde yer alan; aşılama, hijyen programlarına uyum, insanların enfeksiyon tehdini algılama ve buna bağlı kayıplarla başa çıkma gibi durumlar önem arz etmektedir (Steven, 2020).

2.3.Psikolojik İyi Oluş

Psikolojik iyi oluş kavramını açıklamadan önce iyi oluş kavramını açıklamak gerekmektedir. İyi oluş kavramının geçmişine bakıldığında asıl çıkış yerinin Aristo'ya kadar dayandığı ve Aristo iyi oluş durumunu insan davranışları sonucu başarılabilen şeylerin en üst seviyesi olarak ifade etmiştir. Buna bağlı olarak "well-being" yani iyi oluş kavramı, Aristo zamanında başlayan ve bugünlere uzanan bir tartışma gibi görülerken (Kuyumcu, 2012, 1), psikoloji bilimi felsefeden ayrıldıktan sonra, iyi oluş kendi paradigması içerisinde tartışılmaya devam edilmiş ve Aristo'nun iyi oluş tanımını "mutluluk" olarak anlamlandırılmıştır. Daha sonra mutluluğun iki bileşenden oluştuğu ileri sürülmüş ve bu bileşenlerin olumlu ve olumsuz duygular olduğu belirtilerek, mutluluğun bu iki duygunun karşılaştırılması ile elde edildiği savunulmuştur (Kangal, 2013:218). Mutluluk, bireylerin sahip olduğu olumlu ve olumsuz duygu dengesi ve yaşam doyumunun sonucu olup sadece bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Akdoğan ve Polatcı, 2013, 278).

Psikolojik iyi oluş kavramı ise ilk kez 1969 yılında Bradburn'un "TheStructure of Psychological Well-Beins" adlı eserinde kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra Aristo'nun mutluluk arayışı ile ruh sağlığı konularında iyi olma durumunu temel alan Bradburn, bu kavramları 'psikolojik iyi oluş' adı altında toplamaya gayret etmiş ve Aristo'nun da söz ettiği 'mutluluk' anlamına gelen 'Eudaemonia' kavramını psikolojik iyi oluşu açıklama kavramı olarak kullanmıştır (Kuyumcu ve Güven 2012). Literatür de psikolojik iyi oluş kavramı ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Ryff ve Keyes (1995)'e göre psikolojik iyi olma kişinin yaşam hedeflerini, var olan potansiyeline ilişkin farkındalığını ve çevresindeki bireylerle olan ilişkilerini açıklarken, Keyes, Smotkin & Ryff (2002)ise psikolojik iyi oluş bireyin olumlu algılaması, pozitif yaşam amacının olması, bağımsız bir şekilde hareket edebilmesi, çevresine karşı olumlu ilişkiler içerisine girmesi, sınırlılıklarının ve potansiyelinin farkında olması ile kendini iyileştirmesi şeklinde açıklamaktadır. Genel olarak psikolojik iyi oluş İnsanların gündelik yaşamlarında amaçlarına ulaşıp kendilerini mutlu etmenin yanı sıra mutlu olmak için de bazı sıkıntıların yaşanmasını neden olabilmektedirler. Bu durum ise insanların gündelik yaşamları içerisinde psikolojik iyi oluş hallerini etki

edebilmektedir. Dolayısıyla psikolojik iyi oluş, ancak mutluluk ve gelişme arasındaki potansiyel gerginlik sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Ryff ve Singer, 1998).

Psikolojik iyi oluşla ilgili alanyazın incelendiğinde psikolojik iyi oluş üzerinde bireylerin yaşam deneyimleri, kişilik özellikleri, sağlık, kültür ve diğer çevresel faktörler ile bazı demografik değişkenlerin de etkisi olduğu gözlenmiştir (Hidalgo vd., 2010). Başka bir ifade ile psikolojik iyi oluş kişinin yaşam hedeflerini, var olan potansiyeline ilişkin farkındalığını ve çevresindeki bireylerle olan ilişkilerinin niteliğini de etkilediği görülmektedir (Ryff ve Keyes, 1995). Dolayısıyla bireylerin yaşamlarında psikolojik iyi oluşun önem arz ettiği bilinmektedir. Psikolojik iyi oluşun etkilediği alanlardan biriside işletme içerisinde çalışan kişilerin psikljik ruh hali önemli olabilmektedir. Çünkü işletmeler için en önemli kaynaklarından birisi çalışanları oluşturmaktadır. Bu duruma bağlı olarak örgüt içerisinde çalışanların verimlilik ve performanslarını arttırmak için gerekli olan yollardan biri de iş görenin psikolojik iyi oluş seviyesinin yüksek tutulmasıdır. Literatürde psikolojik iyi oluşun çalışanlar üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar incelendiğinde çalışanların yaşam kalitesini de etkileyerek çalışanların fiziksel sağlıklarını (Wright vd., 2009), iş kaynakları aracılığı ile işle bütünleşmelerini (Aiello ve Tesi, 2017) ve performanslarını arttırdığı (Polatçı ve Akdoğan, 2013), işten ayrılma niyetlerini ise azalttığını (Wright ve Bonett, 2007) gösteren çalışmalar görülmüştür.

Psikolojik iyi oluş incelendiğinde konunun literatürde genel olarak Ryff'ın (1989) psikolojik iyi oluş modelinde ele aldığı kavramsal olarak yaşam amacı, özerklik, bireysel gelişim, çevresel hâkimiyet, diğerleriyle olumlu ilişkiler, öz kabul, olmak üzere altı boyuttan oluştuğu görülmektedir (Ryff, 1989; Ryff ve Keyes, 1995; Ryff ve Singer, 2008). Alanyazında Diener vd., (2010) tarafından geliştirilen Türkçe'ye uyarlama çalışması ise Telef (2013) tek boyutlu olarak ele aldığı (Telef, 2013) çalışmalarda görülmüştür. Bu çalışmamızda da tek boyutlu olarak ele alınmıştır.

3.COVID-19 Korkusunun Psikolojik İyi Oluş İle İlişkisi ve İlgili Hipotezler

Bu dönem içerisinde COVID-19 salgını büyük önem arz ettiği görülmektedir. Çünkü salgının insanlar üzerinde yarattığı birtakım sorunları da beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu durumu açıklamak gerekirse; COVID-19 salgını insanlarda yaygın endişe, korku ve kaygıya neden olmaktadır (Ahorsu vd., 2020). Bununla beraber alınan tedbirler içerisinde bireylerin normal yaşam durumlarının bozulması, belirsizlik duygusu, enfekte olma korkusu, güvenli olmayan bir alanda yaşadığını düşünmek gibi sürekli salgının içerisinde yer aldığını düşünmesi insanlarda fizyolojik etkileri olduğu kadar psikolojik etkileri olduğunu söylemek mümkün olmaktadır (Kaya B. 2020).

Alanyazı çalışmalarına bakıldığında ise COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisini inceleyen araştırmalara rastlanılmamıştır. Ancak literatürde COVID-19'un psikolojik etkileri üzerine bulgulara rastlamak mümkündür (Cao, 2020; Chen, 2020; Chew , 2020; Tan, 2020; Wang, Horby, 2020; Wang, Pan, 2020; Yang, 2020; Zhang, 2020; Cao vd., 2020; Gao vd.,2020; Holmes vd.,, 2020; Hu vd.,2020; Rajkumar, 2020;Wang, Wang, Shao, Lopes ve Jaspal, 2020; Meng , 2020; Jia ve Xiang, 2020). Buradan hareketle COVID-19 korkusunun psikolojik etkilerini gösteren bulgulara rastlandığı gibi COVID-19 korkusunun psikolojik olarak ortaya çıkardığı bir takım sonuçlara da ulaşılmıştır. Bunlar; anksiyeteye (Asmundson ve Taylor, 2020; Jungmann ve Witthöft, 2020; Li, 2020; Moghanibashi-Mansourieh, 2020; Nemati, 2020; Roy, 2020; Shanafelt, 2020; Talidong ve Toquero, 2020); anksiyete ve depresyona (Huang ve Zhao, 2020; Ozamiz-Etxebarria, 2020; Özdin ve Bayrak, 2020; Pappa, 2020) kaygı (Ahorsu, 2020; Doshi, 2020; Guan, 2020; Haktanir, 2020) gibi birçok psikolojik sorunlar yaşandığı belirlenmiştir.Bu çalışmada da COVID-19 Korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisini ele alınmış ve bunlarla ilgili açıklamalara, yapılan çalışmalara, ilişkili hipotezlere yer verilmiştir.

H1:Psikolojik faktörler psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler.

H2:Psiko-somatik faktörler psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler.

H3: Ekonomik faktörler psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler.

H4: Sosyal faktörler psikolojik iyi oluşu negatif yönde etkiler

H5:COVID-19 korkusu hemşirelerin cinsiyeti açısından farklılık gösterir.

H6: COVID-19 korkusu hemşirelerin medeni durumu açısından farklılık gösterir.

H7: COVID-19 korkusu hemşirelerin eğitim durumu açısından farklılık gösterir.

H8: COVID-19 korkusu hemşirelerin yaş aralığı açısından farklılık gösterir.

H9: COVID-19 korkusu hemşirelerin çalıştığı kurum açısından farklılık gösterir.

H10: COVID-19 korkusu hemşirelerin çalıştıkları risk sınıflandırılması açısından farklılık gösterir.

H11: COVID-19 korkusu hemşirelerin COVID-19 tanısı açısından farklılık gösterir.

4.METODOLOJİ

Bu bölümde; araştırmanın amacı ve kapsamı, sınırlılıkları, yöntemi, evreni ve örneklemi, modeli belirtilirken ayrıca güvenilirlik, korelasyon, regresyon analizleri ve bunların sonuçları sunulacaktır**.**

4.1.Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı; COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisini incelemek ve değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışma bir alan çalışması ile desteklenerek belirtilen amaçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş'ta bulunan KSÜ tıp fakültesi ve özel hastanelerde çalışan hemşirelerden oluşmaktadır.

4.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın en önemli sınırlılıklarından birisi araştırma yapılacağı dönemde COVID-19 salgın hastalığının ortaya çıkması anketlerin yapılmasını kısmen engellemiştir. Diğer bir sınırlılık ise çalışmanın sadece Kahramanmaraş'ta faaliyette bulunan hemşirelere yapılması, bazı çalışanların ise soruları algılama derecesi ve bu soruları cevaplandırmadaki istekleri, çalışmanın belli bir zaman süreci içerisinde başlayıp bitmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuştur. Bu çalışmada toplanan verilerin güvenilirliği ve geçerliliği veri toplamada kullanılan anket tekniğinin özellikleri ve ankete katılanların verdikleri cevapların gerçekliği ile sınırlı kalmaktadır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Hemşirelerin bu araştırmayla ilgili fikirlerini ölçebilmek için veriler anket formu yardımıyla toplanmıştır. Üç bölümden oluşan anket formunun ilk bölümünde çalışanların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 10 soru hazırlanmıştır. İkinci bölümde COVID-19 korkusu (psikolojik, psiko-somatik, ekonomik, sosyal) hakkında soruları içermekte ve çalışanların bu sorulara katılım derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Anketin üçüncü bölümünde ise psikolojik iyi oluşa yönelik sorular yer almakta ve çalışanların bu sorulara katılım derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Bölümlerde yer alan ifadeler için 5'li Likert ölçeği (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Anket formlarımız hemşireler ile yüzyüze yapılmıştır. Bu çalışanlardan gönüllülük esasına göre doldurmaları istenmiştir. Ayrıca araştırmanın evrenini Kahramanmaraş'ta bulunan KSÜ Tıp fakültesi ve özel hastanelerde çalışan toplam 600 hemşire oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu hastanelerde çalışan 236 hemşire meydana getirmektedir.

Araştırmamızda örneklem büyüklüğünü hesaplamak için aşağıdaki formülden yararlanılmıştır.

$$\text{Örneklem Büyüklüğü(n)} = \frac{N \times (t)^2 \times P \times Q}{(d)^2 \times (N - 1) + (t^2 \times P \times Q)}$$

N:evren büyüklüğünü, t :güven düzeyine karşılık gelen tablo değerini, d: tolere edilmek istenen aralık genişliğini tanımlarken, P: belli bir değere sahip olma, Q: olmama oranını açıklamaktadır (Büyüköztürk vd., 2013). Evrenin belirlenmesi için P tahmini olmadığından P=Q= 0,5 olarak belirlenirken, PxQ= 0,25 şeklinde kullanılmıştır. Bu şekilde en büyük örneklem büyüklüğüne ulaşılacaktır. t değeri, z tablosundan 1,96 olarak bulunurken, sapma miktarı olan d ise 0,05 olarak belirlenmiştir. Araştırma evrenini 700 kişi oluşturmaktadır.

$$\text{Örneklem Büyüklüğü (n)} = \frac{600x(1,96)^2 \times 0,25}{(0,05)^2 \times (600-1)+(1,96)^2 \times 0,25} = 234$$

Yukarıdaki formüle göre evrenden seçilecek 234 kişilik bir örneklemin evreni temsil edebileceği belirlenmiştir. Araştırmada ulaşılan kişi sayısı ise 236'dır. Bu bakımdan araştırma örnekleminin yeterli olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ise şunlardır;

COVID-19 Korkusu Ölçeği: Arpacı vd., (2020) çalışmasından yararlanılmıştır. Bunlar nerden almısss..normal referans goster..

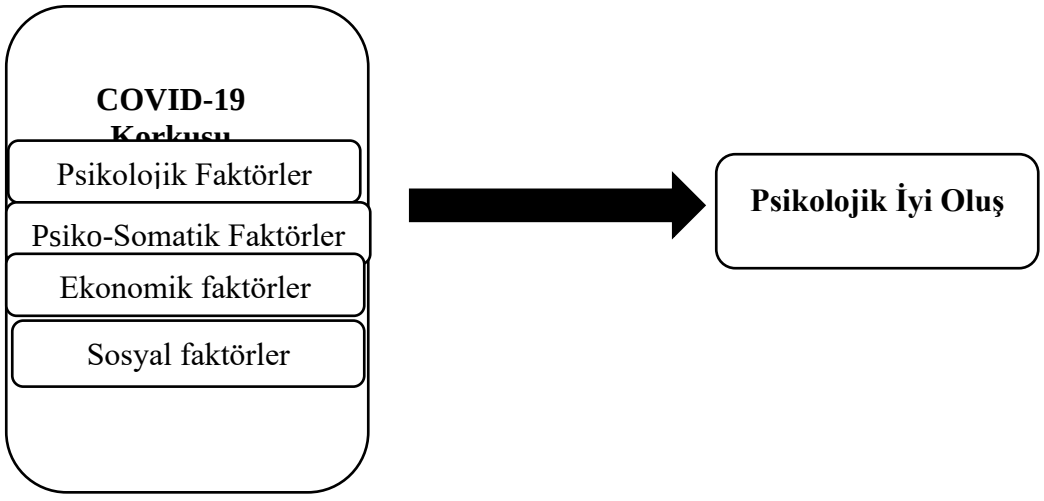
Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Diener vd., (2010) tarafından geliştirilen Türkçe'ye uyarlama çalışması ise Telef (2013) tarafından sekiz maddelik tek boyutlu psikolojik iyi oluş ölçeği kullanılmıştır.

4.4.Araştırmanın Analizleri

Araştırmada toplanan verileri analiz etmek için SPSS 23.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Verileri analiz etmek için frekans, güvenilirlik, korelasyon, regresyon, ANOVA ve T-Testi analizleri yapılmıştır.

4.5. Araştırmanın Modeli

Araştırmada COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisi şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli: COVID-19 Korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisi.

5.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde verilerin analizlerinin sonuçlarına yer verilmektedir. Çalışmada öncelikle güvenilirlik analizleri yapılmış, sonrasında ise demografik ve temel bulguları ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Temel bulgular bağlamında korelasyon ve regresyon, ANOVA ve T-Testi analizleri yapılmış ve elde edilen bulgular sunulmuştur.

5.1.Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Aşağıdaki tabloda alan çalışmamızda kullanılan ölçeklerden elde edilen her bir faktörün güvenilirlik analizi sonucuna ait veriler yer almaktadır.

Tablo 1. Ölçeklere İlişkin Soru Adetleri ve Cronbach's Alpha Katsayıları

Değişkenler	İfade sayısı	Çıkarılan ifade sayısı	Alpha Katsayısı
Psikolojik Faktörler	6		,798
Psiko-Somatik Faktörler	5		,802
Ekonomik Faktörler	4		,723
Sosyal Faktörler	5		,787
Psikolojik İyi Oluş	8		,704

- Psikolojik faktörler Cronbach's alpha katsayısı ,798, psikosomatik faktörler Cronbach's alpha katsayısı, 802, ekonomik faktörler Cronbach's alpha katsayısı,723,sosyal faktörler Cronbach's alpha katsayısı ,787, psikolojik iyi oluş Cronbach's alpha katsayısı ,704 olarak tespit edilmiş ve bu değerlerin güvenilir olduğu kabul edilmiştir.

5.2.Demografik Bulgular

Bu bölümde, araştırmaya katılan hemşirelerin demografik özellikler açısından (cinsiyet, medeni durum, yaş aralığı, eğitim durumu, kurumdaki hizmet süresi, kurumdaki toplam hizmet süresi, COVID-19 tanısının olup olmadığı, hangi kurumda çalıştığı, çalışılan birimin risk sınıflandırılması, aylık geliri) dağılımlarına ilişkin bilgilerin yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Hemşirelerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Erkek	88	37,3
	Kadın	148	62,27
Medeni Durum	Evli	101	42,8
	Bekar	135	57,2
Yaş Aralığı	18-26	5	2,1
	27-35	100	42,4
	36-45	121	51,3
	46 ve üzeri	10	4,2
Eğitim Durumu	Lise	8	3,4
	Önlisans	13	5,5
	Lisans	206	87,3
	Lisansüstü	8	3,4
	Diğer….	1	,4
Hangi Kurumda Çalışmaktasınız	KSÜ Tıp Fakültesi	144	61,0
	Özel hastane	92	39,0

Kurumdaki Hizmet Süreniz	1-5 yıl	25	10,6
	6-10 yıl	98	41,5
	11-15 yıl	89	37,7
	16-20 yıl	17	7,2
	21 yıl ve üzeri	7	3,00
Kurumdaki Toplam Hizmet Süreniz	1-5 yıl	39	16,5
	6-10 yıl	91	38,6
	11-15 yıl	80	33,9
	16-20 yıl	20	8,5
	21 yıl ve üzeri	6	2,5
Çalıştığınız Birimin Risk Sınıflandırması	Riskli Birim	166	70,3
	Risksiz Birim	70	29,7
Covid-19 Tanısı Oldunuz Mu	Evet	154	65,3
	Hayır	82	34,7
Aylık Gelir	2324-3500 TL	50	21,2
	3501-4500 TL	65	27,5
	4501-5500 TL	115	48,7
	5501 ve üzeri TL	6	2,5

Araştırma Örneklemine Göre;

- Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların 148 (% 62,27) kadınlardan oluşturmaktadır. Anket çalışmasına katılan erkeklerin sayısı ise 88'tür (%37,3). Bu durum araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğunun kadınlardan oluştuğunu göstermektedir.

- Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların 101'inin (% 42,8) evli olduğu görülmektedir. Geriye kalan bekar çalışanların sayısı ise 135'dir (%57,2). Bu durum araştırmaya katılanların çoğunluğunun bekarlardan oluştuğunu göstermektedir.

- Katılımcıların Yaş Aralığına Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde 36-45 yaş aralığındaki katılımcılar 121 kişiyle (% 51,3) araştırma örnekleminin en büyük yaş aralığını oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların 5'i (%2,1) 18-26 yaş, 100'ü (%42,4) 27-35 ve 10'u (%4,2) 46 ve üzeri yaş aralığı içerisinde yer almaktadır.

- Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde en kalabalık grubu 206 katılımcıyla (% 87,3) lisans mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Diğer eğitim durumuna sahip olanların sayısı 1 olup (%4) örneklemin en küçük grubunu meydana getirmektedir.

- Katılımcıların Hangi Kurumda Çalıştıklarına Yönelik Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde 144 kişinin (% 61) devlet hastanesinde çalıştığı ve 92 kişinin (%39) özel hastanede çalıştığı belirlenmiştir.

- Katılımcıların Kurumdaki Hizmet Sürelerine Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların 25'i (% 10,6) 1-5 yıl arasında çalışma süresine sahiptirler. 6-10 yıl çalışma süresine sahip olan katılımcıların

sayısı ise 98'dir (%41,5). 11-15 yıl çalışma süresine sahip olanların sayısı 89 (%37,7), 16-20 yıl arası çalışan 17 (%7,2), 20 yıl ve üzeri çalışan sayısı ise 7(%3) kişi ile örneklemin en küçük grubunu oluşturmaktadır.

- Katılımcıların Kurumdaki Toplam Hizmet Sürelerine Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde katılımcıların 39'u (% 16,5) 1-5 yıl arasında çalışma süresine sahiptirler. 6-10 yıl çalışma süresine sahip olan katılımcıların sayısı ise 91'dir (%38,6). 11-15 yıl çalışma süresine sahip olanların sayısı 80 (%33,9), 16-20 yıl arası çalışan 20 (%8,5), 20 yıl ve üzeri çalışan sayısı ise 6 (%2,5) kişi ile örneklemin en küçük grubunu oluşturmaktadır.

- Katılımcıların Çalıştıkları Birimin Risk Sınıflandırmasına Yönelik Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde 166 kişinin (% 70,3) riskli birimde çalıştığı ve 70 kişinin (%29,7) risksiz birimde çalıştığı belirlenmiştir.

- Katılımcıların COVID-19 Tanısına Yönelik Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde 154 kişinin (% 65,3) COVID-19 tanısı konduğu ve 82 kişinin ise (%34,7) covid-19 tanısı konmadığı belirlenmiştir.

- Araştırmaya Katılanların Aylık Gelirlerine Göre Dağılımları: Yukarıdaki tablo incelendiğinde en yüksek gelir grubunu 115 katılımcıyla (% 48,7) 4501 ve 5500 TL'ye sahip olanlar meydana getirmektedir. Araştırmanın en düşük gelir grubunu ise 5501 ve üzeri gelirle 6 kişi (%2,5) oluşturmaktadır.

5.3. Korelasyon Analizi

Çalışmamızda COVID-19 korkusu ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Korelasyon testi, "İki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi veya bir değişkenin iki veya daha çok değişken ile olan ilişkisini test etmek varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir" (Sungur, 2010: 115) şeklinde ifade edilmektedir.

Tablo 5. Korelasyon Analizi Tablosu

Değişkenler	Ort.	S.S	1	2	3	4	5	6	7	8
Psikolojik Faktörler	21,1059	3,43966	1							
			236							
Psiko-Somatik Faktörler	18,6949	3,36442	,437**	1						
			,000							
			236	236						
Ekonomik Faktörler	15,6398	2,75556	,398**	,489**	1					
			,000	,000						
			236	236	236					
Sosyal Faktörler	19,6186	2,79641	214**	,330**	541**	1				
			,001	,000	,000					

			236	236	236	236				
Psikolojik İyi Oluş	31,4703	3,50124	,033	-,027	-,005	-,052	,195**	,217**	,076	1
			,610	,684	,935	,422	,003	,001	,245	
			236	236	236	236	236	236	236	236

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Tablo 5'deki korelasyon analizi sonuçlarına göre;

- Psikolojik faktörler (r=,033;p>0,01), psiko-somatik faktörler (r=-,027;p>0,01), ekonomik faktörler (r=-,005;p>0,01) ve sosyal faktörler (r=-,052;p>0,01) ile psikolojik iyi oluş arasında bir ilişki bulunamamıştır.

5.4. Regresyon Analizi

Çalışmamızda COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisini belirlemek için regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıda gösterilmiştir. Bir bağımlı değişken ile bir bağımsız değişken ya da birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkilerin bir matematiksel eşitlikle açıklaması işlemine regresyon analizi olarak açıklanmaktadır (Kalaycı, 2010: 199).

Tablo 6. Psikolojik, Psiko-Somatik, Ekonomik, Sosyal Faktörlerin Psikolojik İyi Oluşu Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Psikolojik İyi Oluş

Model	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar	T	P	F	R2	ΔR2
	B	Standart Hata	Beta					
Sabit	33,561	2,430		13,812	,000			
Psikolojik Faktörler	,068	,094	,055	,726	,468			
Psiko-Somatik Faktörler	-,057	,105	-,043	-,545	,586			
Ekonomik Faktörler	,049	,144	,030	,341	,733			
Sosyal Faktörler	-,101	,121	-,066	-,841	,401	,364	,079	,006

Tablo 7'deki regresyon analizi sonuçlarına göre;

Psikolojik faktörlerin ''H1'' hipotezi (β=,055;p>0,05), psiko-somatik faktörlerin ''H2'' hipotezi (β=-,043;p>0,05), ekonomik faktörlerin ''H3'' hipotezinin (β=,030;p>0,05) ve sosyal faktörlerin ''H4'' hipotezinin (β=-,066;p>0,05) psikolojik iyi oluşu etkilemediği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre ''H1'', ''H2', ''H3'' ve ''H4'' hipotezleri ret edilmiştir.

5.5. T Testi Analizi

Alan çalışmasında COVID-19 korkusunun hemşirelerin demografik özellikleri açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla T testi yapılmış ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

5.5.1. COVID-19 korkusu ile Cinsiyet İlişkisi

Çalışmamızda ele alınan konulardan birisi, COVID-19 korkusu ile cinsiyet ilişkisidir. Bu açıdan oluşturulan hipotez şu şekildedir; H5: COVID-19 korkusu hemşirelerin cinsiyeti açısından farklılık gösterir. Bu hipotezin test edilmesi ile COVID-19 korkusunun cinsiyet bağlamında farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7.COVID-19 Korkusunun Cinsiyet Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi

	Cinsiyet	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T	P
COVID-19	Erkek	3,6648	,39063	,04164	-,634	,547
	Kadın	3,7017	,48796	,04011	-,638	,524

Tablo 7'deki değerler incelendiğinde COVID-19 korkusuna verilen cevaplar cinsiyet açısından karşılaştırıldığında herhangi bir farklılık göstermemiştir (p>0,05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun hemşirelerin cinsiyetleri açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H5"ret edilmiştir.

5.5.2. COVID-19 korkusu ile Medeni Durum İlişkisi

Bu çalışmada ele alınan konulardan birisi, COVID-19 korkusu ile medeni durum ilişkisidir. Bu açıdan oluşturulan hipotez şu şekildedir; H6: COVID-19 korkusu hemşirelerin medeni durum açısından farklılık gösterir. Bu hipotezin test edilmesi ile COVID-19 korkusunun medeni durum bağlamında farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8.COVID-19 Korkusunun Medeni Durum Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi

	Medeni durum	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T	P
COVID-19	Evli	3,7059	,44706	,04448	,527	,599
	Bekar	3,7017	,45963	,03956	,529	,597

Tablo 8'deki değerler incelendiğinde COVID-19 korkusuna verilen cevaplar medeni durum açısından karşılaştırıldığında herhangi bir farklılık göstermemiştir (p>0,05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun hemşirelerin medeni durumu açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H6"ret edilmiştir.

5.5.3. COVID-19 korkusu ile Çalışılan Kurum Durumunun İlişkisi

Bu çalışmada ele alınan konulardan birisi, COVID-19 korkusu ile çalışılan kurum ile ilişkisidir. Bu açıdan oluşturulan hipotez şu şekildedir; H6: COVID-19 korkusu hemşirelerin çalıştığı kurum açısından farklılık gösterir. Bu hipotezin test edilmesi ile COVID-19 korkusunun çalışılan kurum bağlamında farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9.COVID-19 Korkusunun Çalışılan Kurum Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi

	Çalışılan Kurum	Ortalama	Standart Sapma	T	P
COVID-19	Özel Hastane	3,6158	,45021	1,965	,051
	KSÜ Tıp Fakültesi	3,7340	,45129	1,966	,051

Tablo 9'daki COVID-19 korkusunun çalışılan kurum açısına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde COVID-19 korkusu ve çalışılan kurumun istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar göstermediği belirlenmiştir (p>0.05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun çalışılan kurum açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H9"ret edilmiştir.

5.5.4. COVID-19 korkusu ile Çalışılan Birimin Risk Sınıflandırma İlişkisi

Çalışmamızda ele alınan konulardan birisi, COVID-19 korkusu ile çalışılan birimin risk sınıflandırma ilişkisidir. Bu açıdan oluşturulan hipotez şu şekildedir; H10: COVID-19 korkusu hemşirelerin çalıştıkları risk sınıflandırılması açısından farklılık gösterir. Bu hipotezin test edilmesi ile COVID-19 korkusunun çalıştıkları birimin risk sınıflandırılması bağlamında farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10.COVID-19 Korkusunun Çalışılan Birimin Risk Sınıflandırılması Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi

	Risk Sınıflandırması	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T	P
COVID-19	Riskli Birim	3,6955	,46505	,03639	,393	,051
	Risksiz Birim	3,6700	,42795	,05115	,407	,051

Tablo 10'daki değerler incelendiğinde COVID-19 korkusuna verilen cevaplar çalışılan birimin risk sınıflandırması açısından karşılaştırıldığında herhangi bir farklılık göstermemiştir (p>0,05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun hemşirelerin medeni durumu açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H10"ret edilmiştir.

5.5.4. COVID-19 korkusu ile COVID-19 Tanısı İlişkisi

Çalışmamızda ele alınan konulardan birisi, COVID-19 korkusu ile COVID-19 tanısı ilişkisidir. Bu açıdan oluşturulan hipotez şu şekildedir; H11: COVID-19 korkusu COVID-19 tanısı açısından farklılık gösterir. Bu hipotezin test edilmesi ile COVID-19 korkusunun COVID-19 tanısı bağlamında farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için yapılan t-testi sonuçları tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11.COVID-19 Korkusunun COVID-19 Tanısı Açısından Karşılaştırılmasına Yönelik T-Testi

	Covıd-19 Tanısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata	T	P
COVID-19	Evet	3,6773	,47241	,03807	-,494	,622
	Hayır	3,7079	,41807	,04617	-,512	,609

Tablo 11'deki değerler incelendiğinde COVID-19 korkusuna verilen cevaplar COVID-19 tanısı açısından karşılaştırıldığında herhangi bir farklılık göstermemiştir (p>0,05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun hemşirelerin COVID-19 Tanısı açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H11"ret edilmiştir.

5.6.ANOVA Analizi

ANOVA testleri ile COVID-19 korkusu üzerinde demografik özelliklerin farklılık yaratıp yaratmayacağı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda elde edilen analiz bulguları aşağıdaki gibidir.

Tablo 12. COVID-19 Korkusunun Eğitim Düzeyi Açısından Değerlendirilmesi

Bağımsız Değişkenler	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig
Lise	8	3,6500	,66440	,607	,658
Önlisans	13	3,7423	,42419		
Lisans	206	3,6765	,45467		
Lisansüstü	8	3,9063	,17816		
Diğer	1	3,9000	-		
Toplam	236	3,6972	,74817		

Tablo 12'de COVID-19 korkusunun eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde COVID-19 korkusu ve eğitim düzeyinin istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar göstermediği belirlenmiştir (p>0.05). Bu durumda, COVID-19 korkusunun eğitim düzeyi açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H7"ret edilmiştir

Tablo 13. COVID-19 Korkusunun Yaş Açısından Değerlendirilmesi

Bağımsız Değişkenler	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	F	Sig
18-26	5	3,7100	,50423	,493	,687
27-35	100	3,6510	,49231		
36-45	121	3,7219	,42524		
46 ve üzeri	10	3,6350	,38518		
Toplam	236	3,6879	,45361		

Tablo 13'de COVID-19 korkusunun eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde COVID-19 korkusu ve yaş düzeyinin istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar göstermediği belirlenmiştir ($p>0.05$). Bu durumda, COVID-19 korkusunun yaş durumu açısından farklılık gösterdiğini ifade eden "H8"ret edilmiştir.

SONUÇ

Yaşanılan bu dönem içerisinde COVID-19 salgınının her geçen gün yayılımının devam etmesi ve COVID-19 ile mücadelede hemşirelerin yaşadığı duygu durumlarının açığa çıkartılması ve bu durumun psikolojilerini ne yönde etkilediğinin ortaya koyulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada ise COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisi araştırılmıştır. Çalışma neticesinde elde edilen bulguların literatürün gelişimine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle COVID-19 konusu incelenmiş, metodolojik altyapı oluşturulmuş ve analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre COVID-19 boyutlarından olan psikolojik, psiko-somatik ve ekonomik faktörlerin psikolojik iyi oluşu etkilemediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda "H1", "H2", "H3" ve "H4" hipotezleri ret edilmiştir. Araştırmamızda her ne kadar hipotezler desteklenmemiş olsa da COVID-19 korkusunun stres, kaygı, umutsuzluk ve depresyon krizleri (Yamaguchi ve Takebayashi, 2020), ekonomi, finans, eğitim, ulaştırma, sanayi, kamu hizmetleri ve turizm (WHO, 2020) gibi birçok alanda etkisi olduğu belirlenmiştir. Yapmış olduğumuz araştırmamızda COVID-19 korkusunun psikolojik iyi oluş üzerine etkisi olduğu sonucunu beklememize rağmen aynı durum bizim çalışmamızda teyit edilmemiştir.

Çalışmada COVID-19 korkusunun demografik faktörler üzerinde farklılık gösterip göstermediğini incelemek üzere ANOVA ve T-Testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre COVID-19 korkusunun; cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, yaş aralığı, kurum türü, çalışılan birimin risk sınıflandırılması ve COVID-19 tanısı açısından farklılık göstermediği belirlemiştir. Elde edilen sonuçlara göre "H5", "H6", "H7", "H8", "H9", "H10" ve "H11" hipotezleri ret edilmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmamızda böyle bir sonuç beklenmese de literatür incelendiğinde bizim çalışmamızı destekleyen araştırmalara rastlanılmıştır. Örneğin ; Cao vd., 2020 ve Huang ve Zhao, 2020 cinsiyet açısından, Badahdah vd., (2020) ise yaş açısından, Bakioğlu vd., (2020) eğitim düzeyi açısından, Kong vd., (2020) medeni durum açısından farklılık göstermediği belirlenmiştir. Nitekim zaman içerisinde COVID-19 korkusu ile ilgili çalışmaların sayısı arttıkça çalışmalar daha geniş açıdan incelenecektir. Çalışmamız sonucunda elde edilen bulgular COVID-19 korkusu konusunun önemini açıkça ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Her araştırmanın olduğu gibi COVID-19 ile ilgili bu çalışmanın da birtakım kısıtları olmuştur. Örneğin; çalışmanın sadece Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıp Fakültesi ve özel hastaneler de çalışan hemşirelere uygulanması, bu hastanelerde çalışan bazı hemşirelerin çalışmaya katılmak istememesi, diğer hastanelerin çalışmada yer almaması ve araştırmanın sadece belirli bir zaman diliminde uygulanmış olması çalışmanın

sınırlılıklarını belirlemiştir. Okuyucuların bu noktaları dikkate almaları ve sonuçları böyle bir perspektiften değerlendirmeleri gerekmektedir. COVID-19 ile ilgili bu kısıtlar giderilirse ileride yapılacak olan çalışmaların sonuçlarının genelleştirilmesi ve karşılaştırılması mümkün olabilecektir. Ayrıca yapılacak olan çalışmalara, farklı değişkenler eklenebilir ve çalışmalarda farklı veri toplama yöntemlerinden faydalanılabilir. Özellikle COVID-19 salgının devam etmesi ve ilgili niceliksel çalışmaların azlığı bu yöndeki araştırmaların yapılmasını teşvik etmektedir.

KAYNAKÇA

AHMADİA, S. A. K., AZARB, H. K., SARCHOGHAEİC, M. N. ve NAGAH, M. (2014). Relationship between emotional intelligence and psychological well being. International Journal of Research in Organizational Behavior and Human Resource Management, 2(1), 123-144.

AHORSU, D. K., LİN, C. Y., IMANİ, V., SAFFARİ, M., GRİFFİTHS, M. D., & PAKPOUR, A. H. (2020) The Fear of COVID- 19 Scale: development and initial validation. International Journal of Mental Health and Addiction, 1. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8

AHORSU, D. K., LİN, C., IMANİ, V., SAFFARİ, M., GRİFFTHS, M. D., VE PAKPOUR, A. H. (2020). The fear of COVID-19 scale: Development and initial validation. InternationalvJournal of Mental Health and Addiction. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8

ALPARSLAN, A.M. (2016). "Emek İşçilerinde Fazladan Rol Davranışının Öncülü: İş Tatmini mi İşyerinde Mutluluk mu?", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30 (1), 203-215.

ANDREW, S. S. (2011). "S.M.I.L.E.S.: The Differentiating Quotient for Happiness at Work", Social Sciences and Medicine, 1-13.

ARPACİ, İ., KARATAŞ, K., VE BALOĞLU, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S).,Personality and Individual Differences 16.

ARSLAN, Y., ve POLAT, S. (2017). Örgütsel Mutluluk Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 23 (4), 603-622.

ASICI, E. (2013). Öğretmen adaylarının affetme özelliklerinin öz-duyarlık ve benlik saygısı açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

ASMUNDSON, G. J., ve TAYLOR, S. (2020). How health anxiety infuences responses to viral outbreaks like COVID-19: What all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know. Journal of Anxiety Disorders, 71, 102211. https://dx.doi.org/10.1016%2Fj.janxdis.2020.102211,

ATKİNSON, CAROL, HALL, LAURA. (2011). "Flexible Working and Happiness in the NHS", Employee Relations, 33 (2), 88-105.

AYKUT S. (2020). Toplumsal Politika Dergisi Yıl: 2020, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 56-66.

AYSAN AF, BALCI E, KARAGÖL ET, KILIÇ E, GÜLTEKİN F, ŞAHİN F, VD. (2020). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu. Şeker M, Özer A, Tosun Z, Korkut C, Doğrul M, editörler. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları ,34.

BBC NEWS. (2020) . Sunak: No guarantee of quick economic bounceback. Erişim Tarihi 15.05.2020, https://www.bbc.com/news/business-52719230

BOEHM, JULİA K., ve LYUBOMİRSKY, S. (2008). "Does Happiness Promote Career Success?", Journal of Career Assessment, 16 (1), 101-116.

BRADBURN, N. M. (1969). The Structure of Psychological Well-Being. Chicago: Adline Pub. Co

BRADBURN, N. M. (1969). The Structure of Psychological Well-Being. Chicago: Aldine Publishing Company

BROWN, K. W. VE RYAN, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 84, 822-848.

CAO, W., FANG, Z., HOU, G., HAN, M., XU, X., DONG, J., ve ZHENG, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. Psychiatry Research, 112934. doi: https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934

CARMODY, B. VE WARR, P. (2007). Work, happiness and unhappiness. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

CASCELLA M, RAJNİK M, CUOMO A, DULEBOHN SC, Dİ NAPOLİ R. (2020). Features, Evaluation and Treatment Coronavirus (COVID-19). StatPearls.

CENKSEVEN, F., ve AKBAŞ, T. (2007). "Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi", Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3 (27), 43-65.

CHAİPRASİT, K., ve SANTİDHİRAKUL, O. (2011). "Happiness at Work of Employees in Small and Medium-Sized Enterprises, Thailand", Procedia - Social and Behavioral Sciences, 25, 189-200.

CHEN, P., MAO, L., NASSİS, G. P., HARMER, P., AİNSWORTH, B. E., ve Lİ, F. (2020). Wuhan coronavirus (2019-nCoV): The need to maintain regular physical activity while taking precautions. Journal of sport and health science, 9(2), 103. https://dx.doi.org/10.1016%2Fj.jshs.2020.02.001

CHEW, N. W., LEE, G. K., TAN, B. Y., JİNG, M., GOH, Y., NGİAM, N. J., ... VE SHARMA, A. K. (2020). A multinational, multicentre study on the psychological outcomes and associated physical symptoms amongst healthcare workers during COVID-19 outbreak. Brain, behavior, and immunity. https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.049

DANNA, K., ve GRİFFİN, R. W. (1999). "Health and Well-Being in the Workplace: A Review and Synthesis of the Literatue", Journal of Management, 25 (3), 357-384.

DE NEVE, JAN-EMMANUEL, WARD, GEORGE. (2017). "Happiness at Work", World Happiness Report, 144-175.

DECİ, E. L., ve RYAN, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Plenum.

DEMO, G., VE PASCHOAL, T. (2013). Well-Being at Work Scale: Exploratory and Confirmatory Validation in the United States Comprising Affective and Cognitive Components. Proceeding XXXVII Encontro Da ANPAD, 7-11.

DEVECİ, E. (2020). İşsizlik maaşına iki ayda yarım milyonu aşkın başvuru. https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/nisanin-ilk-17-gununde-300-binkisi-issizlik-maasina-basvurdu-5809422/ Erişim Tarihi: 15.05.2020.

DİENER, E., WİRTZ, D., TOV, W., KİM-PRİETO, C., CHOİ, D., OİSHİ, S., BİSWASDİENER, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. Social Indicators Research, 97, 143–156.

DOĞAN, TAYFUN, ERYILMAZ, ALİ, ERCAN, LEYLA. (2014). "İşe Bağlılığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Akademisyenler Üzerine Bir Çalışma", Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, 48-57.

DOSHİ, D., KARUNAKAR, P., SUKHABOGİ, J. R., PRASANNA, J. S., VE MAHAJAN, S. V. (2020). Assessing Coronavirus Fear in Indian Population Using the Fear of COVID-19 Scale. International Journal of Mental Health and Addiction, 1. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00332-x

ERDOĞAN, B. Z., HAŞİT, G., ve TAŞER, A. (2006). "Tam Zamanlı Üretim Sisteminin Kütahya İlinde Seramik Üretimi Yapan KOBİLER'de Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 191-212

FERNANDEZ, JOSE LUİS FERNANDEZ, GAMEZ, MANUEL ANGEL FERNANDEZ, ARAGON, NURİA DE QUEROL, GİL, ANGELA CALLEJON. (2017). "Happiness at Work, Business Behavior, and Worker Perceptions: A Case Study", Ramon Llull Journal of Applied Ethics, 8, 33- 64.

FİSHER, C. D. (2010). "Happiness at Work", International Journal of Management Reviews, 12, 384-412.

GAVİN, J. H. VE MASON, R. O. (2004). The Virtuous Organization: The Value of Happiness in the Workplace, Organizational Dynamics, 33 (4), 379-392.

GAVİN, JOANNE H., MASON, RİCHARD O. (2004). "The Virtous Organization: The Value of Happiness in the Workplace", Organizational Dynamics, 33 (4), 379-392.

GOEL, D., VE SİNGH, M. (2015). "Personality and Employee Happiness: A Study of Working Women in Delhi/NCR", Indian Journal of Health and Wellbeing, 6 (2),143-147.

GUAN, W., Nİ, Z., HU, Y., LİANG, W., OU, C., VE ZHONG, N. (2020). Clinical characteristics of coronavirus disease 2019 in China. New England Journal of Medicine. Epub ahead of print. https://doi. org/10.1056/nejmoa2002032.

GUO Z-D, WANG Z-Y, ZHANG S-F, Lİ X, Lİ L, Lİ C, VD. (2020). Aerosol and Surface Distribution of Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 in Hospital Wards, Wuhan, China, 2020. Emerg Infect Dis.

GÜLAÇTI, F. (2010). "The Effect of Perceived Social Support on Subjective Well-Being", Procedia Social and Behavioral Sciences, 2, 3844-3849

GÜREL, A.N. (2009). Düşünme stilleri ve cinsiyetin psikolojik iyi olma hali üzerine etkileri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

HABELRİH, E. A. ve HİCKS, R.E. (2015). Psychological well-being and ıts relationships with active and passive procrastination. International Journal of Psychological Studies, 7(3), 25-34. doi:10.5539/ijps.v7n3p25

HAKTANİR, A., SEKİ, T., VE DİLMAÇ, B. (2020). Adaptation and evaluation of Turkish version of the fear of COVID-19 scale. Death Studies, 1-9. https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1773026

HARTER, JAMES, K., SCHMİDT, FRANK, L., ve KEYES, COREY L. M. (2002). "Well-Being in the Workplace and Its Relationship to Business Outcomes: A Review of the Gallup Studies", 2002, C.L. Keyes & J. Haidt (Eds.), Flourishing: The Positive Person and the Good Life (s. 205-224) içinde, Washington D. C., American Psychological Association, 2002.

HOLT-LUNSTAD, J. (2017). The potential public health relevance of social isolation and loneliness: Prevalence, epidemiology, and risk factors. Public Policy & Aging Report, 27(4), 127-130. doi:10.1093/ppar/prx030

https://covid19.saglik.gov.tr/TR-75248/17-neden-koronavirus-hastasina-temas-eden-kisinin-karantina-suresi-14-gun-iken-koronavirus-hastasinin-izolasyon-suresi-10-gunde-bitiyor.html

HUANG, Y., VE ZHAO, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVID-19 epidemic in China: A web-based cross-sectional survey. medRxiv. https://doi.org/ 10.1101/2020.02.19.20025395.

JANUWARSONO, S. (2015). "Analytical of Factors Determinants of Happiness at Work Case Study on PT. PLN (Persero) Region Suluttenggo, Sulawesi, Indonesia", European Journal of Business and Management, 7 (8), 9-17.

JOO, B., ve LEE, I. (2017). "Workplace Happiness: Work Engagement, Career Satisfaction, and Subjective Well-Being", Evidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship, 5 (2), 206-221.

JOO, B., VE LEE, I. (2017). "Workplace Happiness: Work Engagement, Career Satisfaction, and Subjective Well-Being", Evidence-based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship, 5 (2), 206-221.

JUNGMANN, S. M., VE WİTTHÖFT, M. (2020). Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current COVID-19 pandemic: Which factors are related to coronavirus anxiety? Journal of Anxiety Disorders, 102239. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102239

KALAYCI, Ş. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti,5, Ankara.

KANG L, Lİ Y, HU S, CHEN M, YANG C, YANG BX, VD. The mental health of medical workers in Wuhan, China dealing with the 2019 novel coronavirus. C. 7, The Lancet Psychiatry. Elsevier Ltd; 2020. s. e14.

KARACAOĞLU, K. VE KÖKTAŞ, G. (2016). Psikolojik Dayanıklılık ve Psikolojik İyi Olma İlişkisinde İyimserliğin Aracı Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. İş ve İnsan Dergisi, 3(2): 119-127.

KAYA, B., (2020). Pandeminin Ruh Sağlığına Etkileri, Klinik Psikiyatri Dergisi, 23, 123-124. doi:10.5505/kpd.2020.64325.

KAYA, F. Ş., YILDIZ, B., ve YILDIZ, H. (2013). "Herzberg'in Çift Faktör Kuramı Açısından İlköğretim I. Kademe Öğretmenlerinin Motivasyon Düzeylerinin Değerlendirilmesi", Akademik Bakış Dergisi, 39, 1-18.

KEYES, C. L., SHMOTKİN, D. ve RYFF, C. (2002). Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions. Journal of Personality and Social Psychology, 82, 1007–1022.

KİM, KWON-S. (2019). "The Influence of Hotels High-Commitment HRM on Job Engagement of Employees: Mediating Effects of Workplace Happiness and Mental Health", Applied Research Quality Life, 14 (2), 507-525.

KUYUMCU, B. (2012). Üniversite öğrencilerinin duygularını fark etmeleri ve ifade etmeleri ile psikolojik iyi oluşları: kültürlerarası bir karşılaştırma. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

KUYUMCU, B. VE GÜVEN, M. (2012). Türk ve İngiliz Üniversite Öğrencilerinin Duygularını Fark Etmeleri ve İfade Etmeleri ile Psikolojik İyi Oluşları Arasındaki İlişki. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi. 32 (3), 589-607.

LAWLER ROW, K. A. ve PİFERİ, R. L. (2006). The forgiving personality: Describing a life well lived. Personality and Individual Differences. 41(6), 1009-1020.

Lİ, S. W., WANG, Y., YANG, Y. Y., LEİ, X. M., VE YANG, Y. F. (2020). Analysis of infuencing factors of anxiety and emotional disorders in children and adolescents during home isolation during the epidemic of novel coronavirus pneumonia. Chinese Journal of Child Health, 28(3), 1-9

LOPES, B. C. D. S., ve JASPAL, R. (2020). Understanding the mental health burden of COVID-19 in the United Kingdom. Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy, 12(5), 465-467. http://dx.doi.org/10.1037/tra0000632

MAHADEA, D. (2015). "Influences on Happiness and Subjective Well-Being of Entrepreneurs and Labour: Kwazulu-Natal Case Study", SAJEMS NS, 18 (2) , 245-259.

MARQUES, J. F. (2017). "Oh, What Happiness! Finding Joy and Purpose Through Work", Development and Learning in Organizations: An International Journal, 31 (3),1-3.

MENG, H., XU, Y., DAİ, J., ZHANG, Y., LİU, B., & YANG, H. (2020). The psychological effect of COVID-19 on the elderly in China. Psychiatry Research, 112983. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112983

MERYEM MEMİŞ DOĞAN - BAŞAK DÜZEL. (2020). Covid-19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri Turkish Studies, 15(4)

MOGHANİBASHİ-MANSOURİEH, A. (2020). Assessing the anxiety level of Iranian general population during COVID-19 outbreak. Asian journal of psychiatry, 102076. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102076

MYERS, D. G., VE DİENER, E. (1995). "Who is Happy?", Psychological Science, 6 (1),10-19

NAİR, A. R., RAVİNDRANATH, S. ve THOMAS, J. (2013). Can Social Skills Predict Wellbeing?: An Exploration. European Academıc Research, 1(5).

NEMATİ, M., EBRAHİMİ, B., VE NEMATİ, F. (2020). Assessment of Iranian nurses' knowledge and anxiety toward COVID-19 during the current outbreak in Iran. Archives of Clinical Infectious Diseases, 15(COVID-19). http://dx.doi.org/10.5812/archcid.102848

NİSA, S. U., QASİM, N. ve SEHAR (2017). Relationship of achievement motivation and psychological well-being in adolescents. IJAR, 3(12), 102-104.

OZAMİZ-ETXEBARRİA, N., DOSİL-SANTAMARİA, M., PİCAZA-GORROCHATEGUİ, M., & IDOİAGA-MONDRAGON, N. (2020). Stress, anxiety, and depression levels in the initial stage of the COVID-19 outbreak in a population sample in the northern Spain. Cadernos de Saúde Pública, 36, e00054020. https://doi.org/10.1590/0102-311X00054020.

ÖZDİN, S., & BAYRAK ÖZDİN, Ş. (2020). Levels and predictors of anxiety, depression and health anxiety during COVID-19 pandemic in Turkish society: The importance of gender. International Journal of Social Psychiatry, 0020764020927051. https://doi.org/10.1177%2F0020764020927051

ÖZPOLAT, A. R., İSGOR, İ. Y., VE SEZER, F. (2012). Investigating psychological well being of university students according to lifestyles. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 47, 256-262. doi:10.1016/j.sbspro.2012.06.648

PAPPA S, NTELLA V, GİANNAKAS T, GİANNAKOULİS VG, PAPOUTSİ E, KATSAOUNOU P. Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. C. 88, Brain, Behavior, and Immunity. Academic Press Inc.; 2020. s. 901–7. 85 70. Jones NM, Thompson RR, Schetter CD, Silver RC. Distress and rumor exposure on social media du

PAPPA, S., NTELLA, V., GİANNAKAS, T., GİANNAKOULİS, V. G., PAPOUTSİ, E., VE KATSAOUNOU, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. Brain, behavior, and immunity. https://doi.org/10.1016/j. bbi.2020.05.026

PAPPA, S., NTELLA, V., GİANNAKAS, T., GİANNAKOULİS, V. G., PAPOUTSİ, E., ve KATSAOUNOU, P. (2020). Prevalence of depression, anxiety, and insomnia among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. Brain, behavior, and immunity. https://doi.org/10.1016/j. bbi.2020.05.026

PİNQUART, M. VE TEUBERT, D. (2010). A meta-analytic study of couple interventions during the transition to parenthood. Family Relations, 59(3), 221-231.

POLATÇI, S., & AKDOĞAN, A. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 273-293

QUİCK, JAMES CAMPBELL, QUİCK, ve JONATHAN D. (2004). "Healthy, Happy, Productive Work: A Leadership Challenge", Organizational Dynamics, 33 (4), 329-337.

RODRÍGUEZ-CARVAJAL, R., MORENO-JİMÉNEZ, B., RİVAS-HERMOSİLLA, S., ÁLVAREZ-BEJARANO, A., ve VERGEL, A. I. S. (2010). Positive Psychology at work: mutual gains for individuals and organizations. Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones, 26(3), 235- 253.

RODRÍGUEZ-MUÑOZA, A. ve SANZ-VERGEL, A. (2013). Happiness and well-being at work: A special issue introduction. Journal of Work and Organizational Psychology, 29(3), 95-97

ROY, D., TRİPATHY, S., KAR, S. K., SHARMA, N., VERMA, S. K., ve KAUSHAL, V. (2020). Study of knowledge, attitude, anxiety & perceived mental healthcare need in Indian population during COVID-19 pandemic. Asian Journal of Psychiatry, 102083. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102083

RYFF, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing. Journal of Personality and Social Psychology, 57, 1069–1081.

RYFF, C. D., ve KEYES, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology, 69(4), 719-727

RYFF, C.D. ve SİNGER, B. (1998). The contours of positive human health. Psychological Inquiry 9(1), pp. 1–28

SELİGMAN, M. E. P. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being (1st Free Press hardcover ed.). New York, NY: Free Press.

SELİGMAN, MARTİN E. P. (2000). Csikszentmihalyi, Mihaly, "Positive Psychology", American Psychologist, 55 (1), 5-14.

Sezen SONER AYKUT Doktora Öğrencisi- Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, sezen.soner06@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6578-8589

SHANAFELT, T., RİPP, J., VE TROCKEL, M. (2020). Understanding and addressing sources of anxiety among health care professionals during the COVID-19 pandemic. Jama, 323(21), 2133-2134. doi:10.1001/ jama.2020.5893.

SİNGH, S., VE AGGARWAL, Y. (2018). "Happiness at Work Scale: Construction and Psychometric Validation of a Measure Using Mixed Method Approach", Journal of Happiness Studies, 19, 1439-1463.

SPARKS, K., FARAGHER, B., ve COOPER, C. L.(2001). "Wellbeing and Occupational Health in the 21st Century Workplace", Journal of Occupational and Organizational Psychology, 74, 489-509.

SPARKS, K., FARAGHER, B., VE COOPER, C.L. (2001). "Wellbeing and Occupational Health in the 21st Century Workplace", Journal of Occupational and Organizational Psychology, 74, 489-509.

SPOORTHY MS. Mental health problems faced by healthcare workers due to the COVID-19 pandemic–A review. C. 51, Asian Journal of Psychiatry. Elsevier B.V.; 2020. s. 102119.

STEVEN T. The psychology of pandemics: preparing for the next global outbreak of infectious disease. Newcastle upon Tyne Cambridge Sch Publ. 2019;

STOİA, E. (2015). Happiness and Well-being at Work, Final Degree Project, Universitat Jaume I, Spain.

SUNGUR, O., (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik uygulamaları, Ş. Kalaycı (Ed.), 5. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım

TADİC, MAJA, BAKKER, ARNOLD B., OERLEMANS, WİDO G. M. (2013). "Work Happiness among Teachers: A Day Reconstruction Study on the Role of Self-Concordance", Journal of School Psychology, 51, 735-750.

TALİDONG, K. J. B., VE TOQUERO, C. M. D. (2020). Philippine teachers' practices to deal with anxiety amid COVID-19. Journal of Loss and Trauma, 1-7. https://doi.org/10.1080/15325024.2020.1759225

TAN, B. Y., CHEW, N. W., LEE, G. K., JİNG, M., GOH, Y., YEO, L. L., ... VE SHANMUGAM, G. N. (2020). Psychological impact of the COVID-19 pandemic on health care workers in Singapore. Annals of Internal Medicine. https://doi.org/10.7326/M20-1083

TELEF, B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik Çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28 (3), 374-384.

THOVİCHA, A., ve KHEANNİL, C. (2015). "Staff's Level of Happiness at the Workplace: A Case Study at Suan Sunandha Rajabhat University", International Academic Conference on Law, Politics & Management, 197-204.

THUMMAKUL, DOUNGNETRE, KAEODUMKOENG, KWANMUANG, PRASERTSİN, UJSARA, SİNJİNDAWONG, SİRİNTHORN, MAKMEE, PATTRAWADEE. (2012). "The Development of Happy Workplace Index", International Journal of Business and Management Studies, 1,527-536.

TOPUZ, C. (2013). Üniversite öğrencilerinde özgeciliğin öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş ile ilişkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.

TURAN, N. (2018). "ÇALIŞMA MUTLULUĞU: KAVRAM VE KAPSAM", ULUDAĞ JOURNAL OF ECONOMY AND SOCİETY, 37 (1),169-212.

TÜRKAY, O. (2015). "Çalışma Yaşamı Kalitesinin İş Memnuniyeti ve Bağlılık Üzerine Etkileri: Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma", Yönetim ve Ekonomi, 22 (1), 239-256.

USLU, O., ve , ŞİMŞEK, A. (2020). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 2(1), 6-12 Çalışma arkadaşlarına güven ve psikolojik iyi oluşun çalışanların iş performansına etkileri

VİSTED, E., VØLLESTAD, J., NİELSEN, M. B. VE NİELSEN, G. H. (2015). The impact of group-based mindfulness training on self-reported mindfulness: A systematic review and meta-analysis. Mindfulness, 6(3), 501-522.

VYAS, M. (2020). Covid-19 crisis: Unemployment rate remains high at 24.3% amid lockdown. https://www.businessstandard.com/article/opinion/job-losses-may-have-narrowed-120052500549_1.html Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020,

WANG, C. C. D., ve CASTAÑEDA-SOUND, C. (2008). The role of generational status, self-esteem, academic selfefficacy, and perceived social support in college students' psychological well-being. Journal of College Counseling, 11(2), 101-118.

WANG, C., HORBY, P. W., HAYDEN, F. G., VE GAO, G. F. (2020). A novel coronavirus outbreak of global health concern. The Lancet, 395(10223), 470-473. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30185-9

WANG, C., PAN, R., WAN, X., TAN, Y., XU, L., HO, C. S., ve HO, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(5), 1729. https://doi.org/10.3390/ijerph17051729

WARR, P. (2013). "Jobs and Job-Holders: Two Sources of Happiness and Unhappiness", The Oxford Handbook of Happiness, Oxford University Press, 733-750.

WHO. (2020). WHO Media Briefing. 2020; https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-sopening-remark.s-at-the-media-briefing-on-COVID-19, Accessed: 6 Haziran 2020.

WİLLİAMS, PAİGE, KEM, MARGARET, KEM L., ve WATERS, L. (2017). "The Role of Reprocessing of Attitudes in Fostering Employee Work Happiness: An Intervention Study", Frontiers in Psychology, 8, 1-12.

WİLLİAMS, PAİGE, KEM, MARGARET, KEM L., WATERS, LEA. (2017). "The Role of Reprocessing of Attitudes in Fostering Employee Work Happiness: An Intervention Study", Frontiers in Psychology, 8, 1-12.

WRİGHT, T. A., & DOHERTY, E. M. (1998). Organizational Behavior 'Rediscovers' The Role of Emotional Well-Being, Journal of Organizational Behavior, 481-485.

WRİGHT, T. A., CROPANZANO, R., BONETT, D. G. VE DİAMOND, W. J. (2009). The role of employee psychological wellbeing in cardiovascular health:When the twain shall meet. Journal of Organizational Behavior, 30(2), 193–208.

YAMAGUCHİ, K., TAKEBAYASHİ, Y. (2020). Role of Focusing on the Positive Side During COVID-19 Outbreak: Mental Health Perspective From Positive Psychology. Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy,12 (1), 49-50. http://dx.doi.org/10.1037/tra0000807

YANG, Y., Lİ, W., ZHANG, Q., ZHANG, L., CHEUNG, T., ve XİANG, Y.T. (2020). Mental health services for older adults in China during the COVID-19 outbreak. The lance. Psychiatry, (20)30079-1. https://doi. org/10.1016/S2215-0366(20)30079-1

YÜKSEKBİLGİLİ, Z., VE AKDUMAN, G. (2016). "Sağlık Personelinin Mutlulukları Üzerine Bir Alan Araştırması: Aile Sağlığı Merkezlerinde Bir Uygulama", Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1 (1),71-84.

ZENGİN, D. (2020). ABD'de geçen hafta 2,4 milyon kişi işsizlik maaşı başvurusunda bulundu, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdde-gecen-hafta2-4-milyon-kisi-issizlik-maasi-basvurusunda-bulundu/1849219 , 25 Mayıs 2020.

ZHANG, W. R., WANG, K., YİN, L., ZHAO, W. F., XUE, Q., PENG, M., ... VE CHANG, H. (2020). Mental health and psychosocial problems of medical health workers during the COVID-19 epidemic in China. Psychotherapy and psychosomatics, 89(4), 242-250. https://doi.org/10.1159/000507639

YEREL HİZMET MEMNUNİYETİ: AKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

LOCAL SERVICE SATISFACTION: THE CASE OF AKŞEHİR MUNICIPALITY

Ali ŞAHİN

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, ORCID 000-0002-1487-8717

Yasin TAŞPINAR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Üniversitesi, ORCID 0000-0002-4116-9801

ÖZET

Genel anlamda bakıldığında vatandaşların büyük bir çoğunluğu daha iyi, daha kaliteli; hızlı, verimli kamusal ve yerel hizmetler talep etmektedirler. Bu yüzden belediyeler ile diğer kamu kurumları, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve hizmet memnuniyet düzeyinin arttırılmasına yönelik vatandaşların giderek artan bir baskısı ile karşı karşıyadırlar. Özellikle erişilebilirlik ve hanehalkı ile doğrudan ilişki içerisinde bulunması hasebiyle; belediyelerin bu tarz baskıları, diğer kurumlara oranla daha yoğun hissetmeleri mümkündür. Bu sebeple belediyeler vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda kaliteli hizmet sunmak ve vatandaşları memnun etmek zorundadır. Bu bağlamda vatandaşların beklentilerini bilmek, hizmete yönelik memnuniyet düzeylerini tespit ederek yerel kaynakları optimum düzeyde kullanmak açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak belediye yönetimince sunulan hizmetlerin vatandaşları ne kadar memnun ettiği ya da vatandaşların beklentilerini ne oranda karşıladığını tespit edebilmek oldukça zor bir konudur. Başka bir ifadeyle kamusal hizmetlerin genel olarak değerlendirilmesi kolay değildir. Çünkü hizmet kalitesi, yönetsel performans değerlendirmesi, hizmet memnuniyeti düzeyine yönelik beklenti setleri kısaca ölçüm faktörleri net değildir.

Bu çalışmanın temel amacı vatandaşların yerel hizmet kalitesi ve memnuniyetine yönelik algıları ile bunlara etki eden faktörleri ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda Konya ili Akşehir ilçesinde yaşayan vatandaşların dahil edildiği bir alan çalışması yürütülmüştür. Araştıranın örneklemi 1624 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yerel hizmetlerden memnuniyetlerine ilişkin ifadelere verdikleri yanıtlardan oluşan veri seti, SPSS (Sosyal Bilimler İstatistik Paket Programı) kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler neticesinde elde edilen bulgular yorumlanarak çalışmanın sonuç bölümünde özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Hizmetler, Vatandaş Memnuniyeti, Çalışanlardan Memnuniyet, Hizmetlerden Memnuniyet, Alan Çalışması

ABSTRACT

Generally speaking, the vast majority of citizens demand better, better quality, fast, efficient public and local services. Therefore, municipalities and other public institutions are faced with increasing pressure from citizens to increase service quality and service satisfaction. Especially due to their accessibility and direct relationship with households; it is possible for municipalities to feel this kind of pressure more intensely than other institutions. For this reason, municipalities have to provide quality service in line with the needs of the citizens and to please them. In this context, knowing the expectations of the citizens are of particular importance in terms of determining the satisfaction level about the service and using local resources at the optimum level. However, it is very difficult to

determine to what extent the services provided by the municipal administration satisfy the citizens or to what extent they meet the expectations of the citizens. In other words, it is not easy to evaluate public services in general. Because the expectation sets for service quality, managerial performance evaluation, service satisfaction level, in short, the measurement factors are not clear.

The main purpose of this study is to reveal citizens' perceptions about local service quality and satisfaction; and the factors affecting them. In line with this goal, a field study was conducted, in which citizens living in Akşehir district of Konya province were included. The research sample consists of 1624 participants. The data set consisting of the participants' responses to the statements about their satisfaction with local services was analysed using SPSS (Statistics Package for Social Sciences). The findings obtained as a result of the analysis are interpreted and summarized in the conclusion part of the study.

Keywords: Local Services, Citizen Satisfaction, Employee Satisfaction, Service Satisfaction, Field Study

GİRİŞ

Ülkelerin siyasi ve yönetsel yapısı ne olursa olsun genel olarak değerlendirildiğinde, yerel yönetimler vatandaşlara en yakın birimlerdir. Dolayısıyla vatandaşlar, ihtiyaç ve beklentilerinin yerel yönetimler tarafından yerine getirilip getirilmediği; sorunları ve şikayetlerine tatmin edici çözümler üretilip üretilmediği hususlarında yerel yönetimleri daha iyi ve yakından gözlemleyip karar verebilmektedirler.

Vatandaşların büyük bir çoğunluğu daha iyi, kaliteli; hızlı, verimli kamusal ve yerel hizmetler talep etmektedirler. Bu yüzden belediyeler ile diğer kamu kurumları, vatandaşların hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve hizmet memnuniyet düzeyinin arttırılmasına yönelik giderek artan bir baskısı ile karşı karşıyadırlar. Özellikle erişilebilirlik ve hanehalkı ile doğrudan ilişki içerisinde bulunması hasebiyle; belediyelerin bu tarz baskıları, diğer kurumlara oranla daha yoğun hissetmeleri söz konusudur. Türkiye'de vatandaşların belediye hizmetleri ve bu hizmetlere yönelik memnuniyet algısı ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak belediyelerin yönetim tarzı ile yerel hizmet kalitesi ve memnuniyeti konuları henüz yeterince ele alınmamıştır; bu konuda bir boşluk söz konusudur. Belediye yönetimince sunulan hizmetlerin vatandaşları ne ölçüde tatmin ettiğini ya da vatandaşların beklentilerini ne oranda karşıladığını tespit edebilmek oldukça zordur. Bu nedenle vatandaşları memnun etmesi beklenen belediye hizmetlerine yönelik genel kabul görmüş temel özellikleri belirlemek de bu bağlamda oldukça zor görünmektedir. Yerel hizmetlerin etkin, rasyonel, minimum maliyetle ve ihtiyaca uygun olarak sunulabilmesi için belediyelerin vatandaşların beklenti ve ihtiyaçlarını dikkate alması gerekmektedir.

Vatandaşların yerel hizmetlere yönelik tercihlerinin dikkate alınması, kamusal kaynakların israf edilmesini önleyebileceği gibi ihtiyaç sahibi vatandaşın doyumunu ve bu bağlamda yerel hizmetlere yönelik memnuniyet düzeylerini de arttıracaktır. Bu çerçevede yerel hizmetlere yönelik vatandaşların memnuniyet düzeylerinin sosyo-psikolojik yapı, ekonomik durum, coğrafi ortam, statü, kültürel yapı vb. faktörler bağlamında değerlendirilmesi gerekliliği hususunun bilimsel çalışmalarda ağırlık kazandığı söylenebilir. Dolayısıyla araştırmacılar yerel hizmet kalitesini, çok farklı değişkenler noktasında ele alıp değerlendirmişlerdir.

1. Yerel Hizmet Kalitesi ve Vatandaş Memnuniyeti

Kıt kamu kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasının başlangıç noktasını ihtiyaca göre üretim oluşturmaktadır. Bu durumda vatandaşı müşteri olarak gören bir yaklaşımın sağlayacağı önemli katkılardan söz edilmektedir. Bunun temel hareket noktasını vatandaş memnuniyeti, hizmet kalitesinin artırılması ve verimlilik oluşturmaktadır (Ardıç vd, 2004: 64). İhtiyaç ve beklentilerin çeşitli ancak kaynakların kısıtlı olması; belediye

hizmetlerinde verimlilik, kalite, etkinlik ve ihtiyaca dayalı hizmet üretme gibi kavramları zorunlu kılmaktadır. Varlık sebepleri toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak olan belediyeler; kentsel yaşam kalitesini, çağdaş kent ve çevre standartlarını bir kentte sağlamakla görevli birimler olarak görülmekte ve bu koşulları sağlamada en yetkili kurumlar olarak nitelendirilmektedirler (Cankuş, 2008: 10). Belediyeler açısından kaliteyi, belediyenin faaliyetlerinin her yönüne nüfuz eden sürekli bir işlev, hizmetlerin vatandaşların beklentilerini karşılamadaki uygunluğu, olarak tanımlamak mümkündür (Peker, 1996: 15-23).

Belediyelerin üzerinde durması gereken konu, vatandaşların belediye tarafından sunulan hizmetlerden duydukları memnuniyet düzeyi ve bu düzey üzerinde etkili olan unsurların tespitine ilişkin güvenilir bir analiz yönteminin uygulanmasıdır. Ancak yapılan memnuniyet araştırmalarında genellikle vatandaşların demografik özellikleri ile yerel hizmetlerden duydukları memnuniyet düzeyi arasındaki ilişki ele alınmakta, yerel hizmet sunumunun aynı zamanda belediye personeli ve vatandaşlar arasındaki bir etkileşim süreci olduğu ve hizmeti sunan belediye personelinden memnuniyetin de önemli bir vatandaş memnuniyeti ölçütü (Kurgun vd., 2008: 33) olduğu göz ardı edilmektedir.

Ancak, memnuniyet üzerinde etkili olan çok sayıda faktör bulunması sebebiyle vatandaş memnuniyeti konusu çok boyutlu bir konudur. Adaman ve Çarkoğlu, yapmış oldukları çalışmada halkın sunulan kamu hizmetlerinden duydukları memnuniyet düzeyi üzerinde etkili olan başlıca şu üç faktöre dikkat çekmişlerdir (2000: 20–21):

Tercihlerin kamu politikalarına yansıtılıp yansıtılmadığı,

Hizmet sunumunda verimlilik ilkesine dikkat edilip edilmediği,

Hizmet sunumunda üçüncü kişilerle menfaat ilişkileri içine girilip girilmediği.

Sevimli ise çalışmasında vatandaş memnuniyeti üzerinde etkili olan birtakım farklı unsurlara dikkat çekmiştir. Bunlar (2006: 18):

Deneyimler: Vatandaşların yerel hizmetlerden duydukları memnuniyet önceki deneyimlerinde bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Vatandaşlar genellikle hizmet almaya karar verirken öncelikle geçmiş tecrübelerine başvururlar ve aldıkları hizmeti daha önceki deneyimleri ile kıyaslarlar.

Kişisel Özellikler: Vatandaşların demografik, sosyal, fiziksel özellikleri ve eğitim seviyesi, uzmanlık derecesi gibi unsurlar memnuniyet düzeyleri üzerinde son derece etkilidir ve yapılan memnuniyet araştırmalarında sıklıkla üzerinde durulun konuların başında gelmektedir.

Durumsal Etki Faktörleri: Hizmetle alakalı olarak reklam ve halkla ilişkiler faaliyetleri gibi faktörleri içermektedir.

Sözlü İletişim: Vatandaşların sunulan hizmetle alakalı olarak çevrelerinden edindikleri bilgilerdir.

Emrealp ve Yıldırım (1993: 3-4) ise belediyelerin yöre halkının memnuniyetini arttırmak için aşağıda yer alan unsurları göz önüne almaları gerektiğini vurgulamıştır (Peker,1996: 20-21):

Halkın Katılımını Sağlama (Halka Dönüklük): Belediyelerin başarılı olabilmesi için vatandaşların sorunlarına ve taleplerine duyarlı olup halkın katılımına önem vermeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra yerel nitelikli hizmetlerin verimli, yerinde ve hızlı sunulmasını sağlamalıdırlar.

Siyasi Yapı: Başarılı belediyelerde politika oluşturucular ile her kademedeki çalışanlar arasında olumlu, açık, saygılı ve desteğe dayalı ilişkiler egemendir.

Görev Anlayışı ve Hedefler: Başarılı belediyeler görev anlayışlarını, hedeflerini; ilçenin ve vatandaşın sorunları, talepleri ve gereksinimleri doğrultusunda değerlendiren, bu anlayış ve hedefleri değişen sosyal çevre ve olaylara, teknolojik gelişmelere adapte edebilen belediyelerdir.

Yenilikçi ve Girişimci Yönetim Anlayışı: Belediyelerin başarılı olarak addedilebilmeleri için önemli bir kıstas da yeni projeler, yeni atılımlar yapmak için gerekli olan ortamın bulunmasıdır.

Personelin İş Tatmininin Sağlanması (Çalışan İnsana Yöneliklik): Yerel yönetimlerin başarılı olabilmesi için belediye başkanının yanı sıra tüm belediye personelinin başarılı olması gerekmektedir. Bu da çalışan personelin belediyenin en değerli kaynağı olarak görülüp iş tatminin sağlanması ile mümkündür.

Değerler ve Ahlak: Başarılı belediyeler; açık olarak tanımlanmış, çalışanlar tarafından benimsenmiş bir değerler sistemine ve ahlak anlayışına sahip olan belediyelerdir.

Örgüt Yapısı: Gelişmelere açık, eğitime önem veren, kararlara katılabilen, işine bağlı ve vatandaş memnuniyetini ön planda tutan örgüt yapısı belediyeyi başarılı kılacaktır.

Hizmet kalitesinin ölçümünde sıklıkla kullanılan; Parasuraman, Zeithaml ve Berry tarafından 1985 yılında geliştirilen Hizmet Kalitesi Ölçeği (Servqual ölçeği) ise beklentilerden yola çıkarak, hizmet kalitesini belirleyen on boyut olduğunu dile getirmişlerdir. Bunlar (Parasuraman vd., 1985: 47):

Güvenilirlik: Vaat edilen sözlere saygı duyulması ve hizmetin doğru olarak sunulması,

Duyarlılık: Çalışanların vatandaşlara hizmet sunmaya hazır ve istekli olması,

Yeterlilik: Hizmeti sunumu noktasında gereken bilgi ve beceriye sahip olunması,

Erişim: İletişim kurma kolaylığı ve erişilebilirlik,

Nezaket: Vatandaş ile doğrudan etkileşim kuran personelin kibar, saygılı, düşünceli ve güler yüzlü olması,

İletişim: Vatandaşın anlayabileceği dilden bilgilendirilmesi, acemi bir vatandaşa basit bir dille konuşulurken, eğitimli bir vatandaşla kapsamlı iletişim kurulması,

İnanılırlık: Hizmet sunulan kurumun adına, itibarına, çalışanına güvenilmesi, inanılması,

Güvenlik: Binaların, kullanılan makinelerin güvenilir olması, herhangi bir risk, tehlike olmaması,

Empati: Vatandaşların ihtiyaçlarını anlamak için çaba sarf edilmesi, çalışanların kendilerini vatandaşların yerine koyması ve vatandaşlara kişisel önem göstermesi,

Fiziki Özellikler: Binaların, kullanılan teçhizatın, iletişim malzemelerinin ve personelin görünümüdür.

Hizmet kalitesi vatandaş memnuniyeti konusunda yapılan diğer çalışmalarda da bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre (Ardıç vd, 2004: 66-67);

Vatandaşların cinsiyetleri ile algıladıkları hizmet kalite düzeyleri arasında ilişki vardır.

Gelir gruplarına göre, vatandaşların algıladıkları hizmet kalitesinden memnuniyet düzeylerinde farklılık vardır.

Eğitim gruplarına göre, vatandaşların algıladıkları hizmet kalitesinden memnuniyet düzeylerinde farklılık vardır.

Yaş gruplarına göre, vatandaşların algıladıkları hizmet kalitesinden memnuniyet düzeylerinde farklılık vardır.

İkamet süresine göre, vatandaşların algıladıkları hizmet kalitesinden memnuniyet düzeylerinde farklılık vardır.

Bir başka çalışmada ise kamu hizmet kalitesinin artırılarak vatandaş memnuniyetinin sağlanması için bazı tedbirlerin alınabileceği ileri sürülmektedir. Söz konusu çalışmanın bulguları ışığında tespit edilen olası tedbirler şunlardır (Öztürk ve Coşkun, 2000:154-156):

Hizmet standartlarının belirlenmesi

Bilgi verme açıklık ilkesinin kamu hizmeti sunumunda hâkim kılınması

Vatandaş tercihlerinin danışılarak öğrenilmesi

Maliyetin azaltılarak kalitenin artırılması

Vatandaşla doğrudan temas eden personelden yararlanılması

Hizmetlerde eşitlik ve adaletin sağlanması

Hizmet sunumunda halk katılımının sağlanması

Vatandaş şikayetlerini inceleyip çözümleyecek birimlerin oluşturulması

Öztemel'e (2001) göre ise belediyelerde sunulan hizmeti sadece yöre halkına sunulan eylemler olarak düşünmemek, belediye içindeki faaliyetleri de kalite ve vatandaş memnuniyeti kavramları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda belediyelerde üretilen ve sunulan hizmetleri iç ve dış hizmetler olarak ele almak mümkündür (Usta ve Memiş, 2010: 336). Belediye personelinin görevlerini yerine getirme biçimi, davranış ve tutumları da vatandaş memnuniyeti kapsamında değerlendirilmelidir. Örneğin, evi için su aboneliği başlatmak isteyen vatandaşa verilen hizmetin maliyeti, işlem süresi, kişinin verdiği emek ve önceki deneyimleri ile birlikte belediye çalışanlarının hizmet sunumu sırasındaki tavırları, güler yüzleri, ses tonları vb. faktörler hizmetin kalitesi ve bu hizmetten duyulan memnuniyet üzerinde etkili olabilmektedir (Peker, 1996: 23). Dolayısıyla belediye çalışanlarının tutum ve davranışları ile vatandaşların yerel yönetimlerden biri olan belediye tarafından sunulan hizmetlerden duydukları memnuniyet düzeyi arasındaki ilişki hem vatandaşların hizmet kalitesi algısında etkili olan faktörlere yeni bir boyut kazandırma noktasında hem de belediyelerin hizmet sunumu konusunda geleceğe yönelik planlarına veri sağlama noktasında önem arz etmektedir.

2. Alan çalışması

Bu bölümde çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan çalışmasının yöntem ve amacı ile yürütülen alan araştırmasından elde edilen verilerin analizi sunulacaktır. Analizler neticesinde elde edilen bulgular ilgili literatürü de dikkate alarak yorumlanacak, yerel yönetimlerden memnuniyet ve hizmet etkinliği konularında çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Çalışmanın uygulama kısmında anket tekniğinden faydalanılmıştır. Anket yöntemi uygulanarak yapılan çalışmalarda en çok kullanılan öznel ölçüt türü, algılamaya ve deneyime dayalı göstergelerdir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda da çoğunlukla uygulanan yöntem anket yöntemidir. Bu çalışma kapsamında da yerel hizmetlerde kalite ve bu hizmetlerden duyulan memnuniyet düzeyi vatandaşların algısı üzerinden ölçülmeye çalışıldığı için anket yöntemi tercih edilmiştir.

Araştırmanın evreni Akşehir İlçesi Mülki sınırlar içerisinde ikamet eden ve 6360 Sayılı yasa ile mahalle konumuna getirilen; geçmişte köy bugün ise mahalle statüsüne dönüşen yerleşim yerlerinde yaşayan 18 yaş üstü vatandaşları kapsamaktadır. Bu bağlamda araştırma, 18 yaş ve üstü toplam 1624 kişiye anket ve derinlemesine görüşme tekniklerinin bir arada kullanılması ile gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler, projenin yürütücüleri ve saha çalışmasını yüklenici firma çalışanları tarafından yüz yüze gerçekleştirilerek ayrıntılı ve betimleyici bir bilgi akışı sağlanmıştır. Anket tekniği aracılığıyla elde edilen bilgiler ise, daha standartlaştırılmış ve kategorize edilmiş niteliktedir.

Anket formları hazırlanmadan yerli yabancı literatür derinlemesine analiz edilmiş; bu alanda yapılmış uygulamalı çalışmaların anket formları başta olmak üzere araştırmada ortaya konulan teorik bilgiler ışığında özellikle de kaynakçada yer alan çalışmalardan esinlenilerek anket formu hazırlanması aşamasına geçilmiştir. Hazırlanan

formlar pilot uyulama ile test edilerek saha çalışması için önemli bir aşama olan anket formlarına son şekli verilmişidir. Formlarda demografik özellikler, yerel hizmet kalitesi, hizmet memnuniyeti, belediye başkanının yönetim tarzı, belediye çalışanlarının tutum ve davranışları ile yerel hizmetlere ilişkin kapalı ve açık uçlu sorulara yer almaktadır. Soruların hazırlanmasında beşli Likert ölçeği esas alınmıştır.

Anket aşamasında ulusal düzeyde profesyonel olarak anket çalışması yapan firmalardan birisinden yardım alınmış ve saha çalışması anket firması aracılığı Ocak-Şubat 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde; frekans dağılımı, betimleyici istatistik ve Pearson Korelasyonu analiz tekniklerinden faydalanmanın daha yararlı olacağı görüşü benimsenmiştir. Bu görüşün şekillenmesinde ulusal ve uluslararası alanda yapılan saha çalışma tekniklerinin etkisi büyük olmuştur.

Konya iline bağlı Akşehir ilçesi evreni bağlamında ele alınan bu çalışmanın temel amaçları şu şekildedir:

Yerel ve özelde ise belediyelerin sundukları hizmetlerden memnuniyeti ölçmeye yönelik bir çerçevenin hazırlanması, algılanan hizmet kalitesinin hangi boyutlarının ölçüm sürecine dahil edileceğinin belirlenmesi, anket sorularının hazırlanması ve uygulanması;

Akşehir ilçesinin temel sorunları ile ankete katılan vatandaşların ikamet ettikleri mahallelerdeki temel sorunların neler olduğunun ortaya konulması,

Yerel hizmetlere yönelik algılanan hizmet kalitesi ile vatandaşların yerel hizmet memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi;

En fazla memnuniyet duyulan hizmetlerin tespit edilmesi, bu hizmetlerin sunulmasında izlenen yöntemlerin belirlenmesi, diğer hizmetlerden farklı yönlerinin neler olduğunun ortaya konulması,

Memnuniyet düzeyinin düşük olduğu yerel hizmetlerin tespiti, bu konuda vatandaşların beklentileri ve çözüm önerilerinin ortaya konulması,

Belediye çalışanlarının tutum ve davranışları ile vatandaşların hizmet memnuniyeti arasındaki ilişkinin analiz edilmesi.

2.2. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde alan araştırmasının bulguları ele alınıp analiz edilmektedir. İlk önce herhangi bir değişkeni dikkate almadan örneklem kapsamına alınan vatandaşların belediye algısı, başkan algısı, hizmetlere yönelik algısı ve çalışanlarla ilgili bakış açıları genel olarak analiz edilmektedir.

Tablo 1: Demografik yapı

Demografik Değişkenler		Dağılım	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	904	55,7
	Bayan	720	44,3
	Toplam	**1624**	**100**
Yaş	18-24	336	20,7
	25-34	472	29,1
	35-44	416	25,6
	45-54	224	13,8
	55 ve üstü	176	10,9
	Toplam	**1624**	**100**
Eğitim	Okuryazar	24	1,5
	İlkokul	128	7,9
	Ortaokul	184	11,3

	Lise	424	26,1
	Üniversite	792	48,8
	Lisansüstü	48	3,0
	Toplam	**1624**	**100**
Meslek	Kamu çalışanı	320	19,7
	Kamuda yönetici	48	3,0
	İşçi özel sektör	248	15,3
	İşsiz	88	5,4
	Ev hanımı	152	9,4
	Avukat vb.	32	2,0
	Esnaf vb.	248	12,2
	Emekli	176	10,8
	Özel sektör yönetici	56	3,5
	İşveren	64	3,9
	Öğretmen-öğretim üyesi	56	3,5
	Öğrenci	136	8,4
	Toplam	**1624**	**100**
Gelir	500-2000 TL	704	43,3
	2000-4000 TL	456	28,1
	4000-6000 TL	256	15,8
	6000 TL ve üzeri	144	8,9
	Cevapsız	64	3,9
	Toplam	**1624**	**100**

Araştırmaya katılanların %55,7'si erkek, %44, 3'ü ise bayandır. Araştırmada en az 55 yaş ve üstü en fazla 25-34 yaş grubu örneklem içinde yer almıştır. Diğer yaş grubu dağılımı tabloda düzenlenmiştir. Eğitim değişkeni okuryazar olma ile lisansüstü eğitim aralığını kapsamaktadır. Örnekleme dahil olanların büyük bir çoğunluğu lisans mezunu düzeyindedir. İkinci sırada lise öğrenimi gelmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere hemen hemen her meslek grubu örnekleme dahil edilmiştir. Dağıtılan anketleri eksiksiz dolduran meslek grupları içerinde ilk sırayı kamu çalışanları almaktadır. Onu özel sektör işçisi, esnaf, emekliler ve ev hanımı ile öğrenciler takip etmektedir. Gelir grubu değişkeni açısından bakıldığında ankete katılanların büyük çoğunu alt gelir grubunda yer almaktadır. Üst gelir grubu diye nitelendirilen örneklemimizin oranı ise yaklaşık %9 civarındadır.

Tablo 2: Son bir yıl içerisinde belediyeye hiç işiniz düştü mü?

İfade	Frekans	Yüzde
Evet, Akşehir Belediyesi'ne işim düştü	648	39,9
Evet, büyükşehir belediyesine işim düştü	56	3,4
Her iki belediyeye de işim düştü	112	6,9
Hayır, hiç işim düşmedi	792	48,8
Cevapsız	16	1
Toplam	**1624**	**100**

Örneklem kapsamına alınan vatandaşların belediye başkanı belediye çalışanı ve genel anlamda da yerel hizmetlerden memnuniyet düzeyleri ile ilgili algılarının bir tecrübeye mi yoksa kulaktan duyma sözlere mi dayandığını bir anlamda belirlemek açısından, "son bir yıl içerisinde belediyeye işi düşüp düşmediği" sorulmuştur. Anket formlarından elde edilen bulgular tabloda yer almaktadır. Örneklemin %40'ı Akşehir belediyesine işinin düştüğünü ifade ederken; büyükşehir belediyesine sadece %3,4'lük bir kesimin işi düştüğü görülmektedir. Ayrıca

her iki belediyeye son bir yılda işinin düşmediğini söyleyenlerin oranı ise yaklaşık deneklerin yarısını oluşturmaktadır.

Tablo 3: Akşehir Belediyesi ve belediyenin hizmet birimlerinde işlerinizi kolayca halledebiliyor musunuz?

Cevap	Frekans	Yüzde
Evet	528	32,5
Hayır	312	19,2
Kısmen	704	43,3
Cevapsız	80	5
Toplam	**1624**	**100**

Araştırma kapsamında anket formu dağıtan şahıslara Akşehir belediyesinde işlerinin kolayca halledilip edilmediği sorulmuştur. Örneklemin sadece %32,5'lik bir kısmı belediye işlerini kolayca halledebildiğini ifade etmiştir. Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu belediye de işlerin kolay halledilmediğini düşünmektedirler. Oran bu kadar yüksek olunca bunun sebepleri ile ilgili bulguların da ele alınması kaçınılmaz olmuştur.

Tablo 4: Eğer işlerinizin belediye tarafından kolayca halledilmediğini düşünüyorsanız sebepleri nelerdir?

Cevap	Frekans
Torpillilere öncelik verilmesi	400
Çalışanların tutum ve davranışları	368
Belediye imkânlarının yetersizliği	336
Kanun ve yönetmeliklerin bahane edilmesi	224
Belediye yöneticilerinin tutumu	208
Çok fazla evrak işlemi	168
Hizmet birimlerini gösteren levha ve tabela eksikliği	112
Siyasi tercihim ve ideolojik düşüncem	48

Belediyede işlerin kolayca halledilmeme sebeplerinin neler olduğu sorulmuş ve deneklere birden fazla seçenek işaretleme imkânı verilmiştir. Bu yüzden tabloda yer aralan toplam sayılar denek sayısından odlukça fazladır. Deneklere üç şık işaretleme hakkı sunulmuş ve her bir hakkı için öncelikleri belirleme imkânı onlara bırakılmıştır. Bu bağlamda en yüksek oranla Akşehir Belediyesi'nde de torpillilere öncelik verildiği ileri sürülmektedir. İkinci sırada çalışanların tutum ve davranışlarının işleri yavaşlattığı ve işlerin çözüme bu noktada kavuşmağı vurgulanmaktadır. Üçüncü sırada belediye imkânlarının sınırlı olması yer alırken; çalışanların kanun ve yönetmelikleri bahane ederek işleri yokuşa sürdüğü ve yavaşlattığı bu yüzden de Akşehir belediyesinde vatandaşların işlerini kolayca halledemediği anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Sizce Akşehir'in ve oturduğunuz mahallenin çözülmesi gereken en önemli sorunu nedir?

Cevap	Frekans
Sosyal alanların azlığı	776
Altyapı	632
Yoksulluk	480
Çöp ve temizlik	472
Işıklandırma	304
Yeşil Alan Azlığı	256
Cadde sokak düzensizliği	216
Çarpık kentleşme	208
Şebeke suyu	208
Trafik sorunu	200

İmar sorunu	168
Otopark	152
Göçmenler	104
Gürültü Kirliliği	80
Doğal Çevrenin Korunması	64
Hava Kirliliği	48
Kentsel Dönüşüm	32
Pazar Denetimi	32

Belediyecilik anlamında Akşehir'in ve mahallelerinin genel anlamda en önemli sorunlarının neler olduğu araştırmada üzerinde durulan konulardan bir tanesidir. Araştırmaya katılanlara Akşehir ve mahallelerinin en önemli üç sorununu işaretlemeleri istenmiştir. Elde edilen bulgular tabloda düzenlenmektedir. Buna göre Akşehir'in en önemli sorunları;

- ✓ Sosyal alan yetersizliği,
- ✓ Altyapı,
- ✓ Yoksulluk,
- ✓ Çöp ve temizlik,
- ✓ Işıklandırma,
- ✓ Yeşil alan yetersizliği.

Yine yapılan saha çalışması bulgularına göre yerel hizmet anlamında Akşehirlilerin bir sorun olarak görmediği ya da onlar için çok elzem olmayan hususlar ise şunlardır;

- ✓ Pazar denetimi,
- ✓ Kentsel dönüşüm,
- ✓ Hava kirliliği.

Tablo 6: Toplu Ulaşım Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Toplu ulaşım araçları ile aktarmasız istediğim yere gidebiliyorum	15,6	21,4	31,8	12,5	18,8
Gece saatlerinde araç(otobüs-dolmuş) sefer sayısı yetersiz	11,1	14,8	27,0	26,5	20,6
Otobüse/dolmuşa binmek için çok bekliyorum	13,1	19,9	28,3	20,9	17,8
Otobüs sürücüleri saygılı değiller	16,9	23,3	31,7	15,3	12,7
Dolmuş sürücüleri saygılı değiller	13,9	29,1	29,1	14,3	13,8
Ulaşım araçları (otobüs/dolmuş) temiz ve düzeli değil	14,5	32,6	28,5	15,0	9,3

Belediye yönetimin ön plana çıkan hizmetlerinden bir tanesi toplu ulaşımdır. İnsanlar işlerine park bahçe piknik ve alışveriş merkezlerine fazla zaman kaybı olmadan rahat, huzurlu ve seri bir şekilde ulaşmak istemektedir. Bu bağlamda, ulaşım hizmetlerinde sıklıkla karşılaşılabilecek konular vatandaşlara sorularak memnuniyetleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Buna göre Akşehir çok büyük bir ilçe olmamasına rağmen aktarmasız şekilde istediği yere gidebildiğini söyleyen vatandaşların oranı (%30) düşüktür.

- ✓ Gece saatlerinde otobüs/dolmuş sefer sayısı yetersizdir.
- ✓ Vatandaşların büyük bir çoğunluğu otobüse binmek için çok beklediğini ifade etmektedir.

- ✓ Vatandaşların büyük bir oranı otobüs şoförlerini saygılı bulmadıklarını ifade etmektedirler.
- ✓ Aynı şekilde dolmuş sürücülerini saygılı bulmayan vatandaşların oranı da hayli yüksektir.
- ✓ Katılımcıların yarısı ulaşım araçlarını temiz ve düzenli bulmadıklarını söylemektedirler.

Tablo 7: Aydınlatma ve Elektrik Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Sokak aydınlatmaları yetersiz	10,0	24,2	30,0	18,4	17,4
Sık sık elektrik kesintisi oluyor	12,3	18,2	34,8	21,4	13,4
Elektrik arızalarına zamanında müdahale edilmiyor	13,8	20,6	30,7	19,6	15,3

Belediyenin aydınlatma ve elektrik hizmetleri ile ilgili vatandaşların ne düşündükleri yapılan araştırma ile ortaya konulmaya çalışılmış, veriler tabloda düzenleniştir. Buna göre Akşehir'de ikamet eden ve saha çalışmasına katılan vatandaşlar, orta düzeyin hemen üzerinde olmak üzere;

- ✓ Sokak aydınlatmasını yetersiz bulmakta,
- ✓ Elektrik kesintileri olduğunu ifade etmekte,
- ✓ Elektrik arızalarında seri hareket edilmediğini ileri sürmektedir.

Tablo 8: Su ve Kanalizasyon Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Evde musluk suyu içebiliyorum (temiz)	28,7	17,4	24,6	19,5	9,7
Su kesintilerinden önceden haberdar olamıyorum	23,8	19,9	24,9	18,1	13,5
Yağmurda sokak kanalizasyonları taşıyor	21,1	17,9	26,7	16,9	16,4

Su ve kanalizasyon hizmetleri sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için gerek kırsal alanda gerekse kentsel mekânlarda en hayati hizmetlerin başında gelmektedir. Akşehir'de yürütülen saha çalışmasına katılan vatandaşların su ve kanalizasyon hizmetleri ile ilgili düşüncelerini yansıtan veriler tabloda düzenlenmiştir. Katılımcılara göre;

- ✓ Evdeki musluk suyu içilebilecek nitelikte değildir,
- ✓ Su kesintilerini önceden haber verme konusunda belediyenin hassasiyeti kısmen yeterlidir,
- ✓ Yağmurlu havalarda Akşehir'de çok yoğun olmasa da kanalizasyonların taştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Cadde, Kaldırım ve Otopark Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Cadde, yol ve kaldırımlarda çukur vb. hasarlar var	9,8	12,9	24,7	21,1	31,4
Kaldırımlar yetersiz	12,8	15,4	23,6	22,6	25,6

Kaldırımlar araç parkı yüzünden işgal ediliyor	9,3	12,9	26,3	23,7	27,8
Esnaf ve dükkân sahipleri kaldırımları işgal ediyor	10,8	13,3	26,7	22,6	26,7
Araç otoparkları yetersiz	9,8	13,0	28,5	21,2	27,5

Akşehir'de ikamet eden vatandaşların cadde kaldırım ve otopark hizmetleri ile ilgili beklenti ve memnuniyet düzeyleri ölçülmek istenmiştir. Söz konusu bu hizmetler hem mesai gün ve saatlerinde hem akşam saatlerinde ve hafta sonlarında vatandaşların şehir içerisinde rahat hareket etmesini sağlayacak hizmetler arasındadırlar. Elde edilen veriler tabloda düzenlenmiştir. Araştırmaya katılan vatandaşlara göre Akşehir'de;

- ✓ Cadde, yol ve kaldırımlarda çukur vb. hasarlar mevcuttur.
- ✓ Kaldırımlar yetersizdir.
- ✓ Kaldırımlar araç parkı yüzünden işgal edilmektedir.
- ✓ Esnaf ve dükkân sahipleri kaldırımları işgal etmektedirler.
- ✓ Araç otoparkları yetersizdir.

Tablo 10: Çöp ve Temizlik Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Sokağımızdaki çöpler düzenli olarak toplanmıyor	18,2	20,3	27,6	15,6	18,2
Sokağımız düzenli olarak temizlenmiyor	13,3	16,9	28,7	19,5	21,5
Cadde ve sokaklarda başıboş hayvanlar geziyor	10,7	10,7	17,9	24,5	36,2

Kamu sağlığı ve birlikte toplu olarak yaşamanın getirdiği yükümlülükler bağlamında vatandaşlar nezih, ferah ve temiz ortamlarda hayatları sürdürme gayreti ve çabası içerindedirler. Buna yönelik bireysel tedbirlerin yanı sıra yerel yönetimlerinde bu noktada üzerine düşen görevleri yerine getirmesi istenmektedir. Elde edilen bulgulara göre Akşehir'de ikamet eden vatandaşlar;

- ✓ Sokaktaki çöplerin kısmen düzenli toplandığı kanaatindedirler,
- ✓ Sokakların düzenli olarak temizlendiği yönündeki kanaatleri görece düşük düzeydedir,
- ✓ Cadde ve sokaklar da başıboş hayvanların dolaştığının altını çizmektedirler.

Tablo 11: Park, Bahçe Yeşil Alan Hizmetleri Memnuniyeti

İfade	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Mahallemizde yeterli park ve yeşil alan yok	9,8	16,5	19,6	21,1	33,0
Parklar bakımlı ve temiz değil	9,8	14,4	24,2	22,7	28,4
Parklar güvenli değil	10,8	11,9	25,9	21,6	30,3

Kentlerde yaşayan insanlar gerek iş temposunun sıkıcı ve stresli ortamından gerekse kentin kasvetli havasından kurtulmak için nefes alabileceği gezip oturabileceği park bahçe ve yeşil alana ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda belediyelerin şehir planlamasında önemli görevleri olduğu gibi bu tarz alanların bakım ve onarımı gibi konularda

da belediyelere iş düşmektedir. Akşehir'de ikamet edenler, belediyenin park, bahçe ve yeşil alan hizmetlerinde ne kadar başarılı olduğunu tablodaki verilerle ortaya koymaktadırlar.

Buna göre Akşehirliler;

- ✓ Mahallerinde yeterli park ve yeşil alan olmadığını belirtmektedirler,
- ✓ Mevcut parkların da temiz ve bakımlı olmadığını ifade etmektedirler.
- ✓ Parkların güvenli olmadığına da işaret etmektedirler.

Tablo 12: Belediye Çalışanları Memnuniyeti

İfade	Frekans	Ortalama
Çalışanların Akşehirliyi iyi tanıması ve sorunlardan haberdar olması	1536	3,4479
Çalışanların hizmetlerle ilgili problemleri kısa sürede çözmesi	1528	3,2565
Çalışanların mesai saatlerinde görevlerinin başında bulunmaları	1488	3,1344
Çalışanların yardımcı olmaya ve problem çözmedeki istekliliği	1536	3,0417
Çalışanların verdikleri sözleri tutması	1528	3,0157
Çalışanların yeterli sayı ve nitelikte olması	1528	3,0157
Çalışanların sizin ihtiyaç / sorunlarınızı anlaması	1528	2,9948
Çalışanların İşe İlgisi/hizmet vermekten memnun olmaları	1512	2,9365
Çalışanların açıklayıcı bilgi vermesi	1536	2,8333
Çalışanların yerine getirdikleri işler ve hizmetlerle ilgili gerekli beceri ve bilgiye sahip olması	1520	2,8211
Çalışanların vatandaşlara karşı tutumu, davranış şekli	1544	2,7358
Çalışanların güler yüzlülüğü ve nezaketi	1528	2,7277
Çalışanların yapılan yanlışları düzeltmedeki istekliliği	1504	2,6489
NOT: 1. Hiç memnun değilim, 2. Memnun değilim, 3. Kısmen memnunum, 4.memnunum, 5. Çok memnunum		

Hiç şüphesiz yerel hizmet sunumu yapan çalışanların tutum ve davranışları, hizmet tabibinde bulunan vatandaşların belediye ve belediye başkanına ve hatta hizmet kalitesine yönelik algısını karşılaştığı duruma göre pozitif ya da negatif anlamda etkileyecektir. Çalışanlar bir anlamda kurumla özdeşleşmekte ve kurum imajı çalışana göre şekillenmektedir. İşte bu noktada yerel hizmet kalitesi ve memnuniyetini; vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi, başkanın yönetim anlayışı ve çalışanların tutum ve davranışları gibi birçok faktör yakından etkilemektedir. Örneklem kapsamındaki vatandaşlara Akşehir Belediyesi çalışanları ile ilgili bir dizi soru yöneltilmiştir. Elde edilen bulgular tabloda düzenlenmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzeri çalışanların bazı tutum ve davranışları konusunda vatandaşlarda kısmi düzeyde bir memnuniyet söz konusudur. Genel anlamda bakıldığında araştırmaya katılan vatandaşların Akşehir belediye çalışanlarının tutum davranış ve iş yapma usullerinden memnun olmadıkları görülmektedir. Vatandaşların çalışanlara ilişkin olumsuz algıları şunlardır.

- ✓ Çalışanlar vatandaşların ihtiyaç/sorunlarını anlamamaktadırlar,
- ✓ Çalışanların işe ilgisi/hizmet vermekten memnun olma durumları düşüktür,
- ✓ Çalışanlar açıklayıcı bilgi vermekten çekinmektedir
- ✓ Çalışanlar yerine getirdikleri işler ve hizmetlerle ilgili gerekli beceri ve bilgiye sahip değildirler,
- ✓ Çalışanların vatandaşlara karşı tutumu, davranış şekli kötüdür,
- ✓ Çalışanlar güler yüzlülüğü ve nezaketi değildirler,
- ✓ Çalışanlar yapılan yanlışları düzeltme konusunda istekli değildirler.

Tablo 13: Başkanın Yönetimi ve Çalışanların Tutum ve Davranışları İlişkisi

İFADE		İlçe belediye başkanınız sizce belediyeyi iyi yönetiyor mu?	Çalışanların vatandaşlara karşı tutumu, davranış şekli
İlçe belediye başkanınız sizce belediyeyi iyi yönetiyor mu?	Pearson Korelasyonu	1	0,462**
	Anlamlılık (2-yönlü)		0,000
	Sayı	1592	1544
Çalışanların vatandaşlara karşı tutumu, davranış şekli	Pearson Korelasyonu	0,462**	1
	Anlamlılık (2-yönlü)	0,000	
	Sayı	1544	1544
** Korelasyon %99 güven aralığında anlamlıdır (2- yönlü).			

Belediye başkanı belediyeyi temsil etmektedir. Yönetim tarzı bir kurum kültürünü ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda başkanın yönetsel tarzı, değerleri, çalışanlar üzerindeki imajı ve gücü gibi faktörler çalışanların tutum ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir faktördür. Kurumda yerleşmiş iyi bir yönetim tarzı mevcut ise bu durum çalışanların iş yapma yöntemlerine yansıyacaktır. Pearson korelasyonu α değeri de bu durumu orta düzeyde güçlü sayılabilecek pozitif bir katsayı ile ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle başkanın iyi yönetim sergileyip sergilememesi çalışanlarının hizmet sunum tarzını da olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir.

Tablo 14: Belediye Çalışanları ve Yerel Hizmet Memnuniyeti İlişkisi

İFADE		Akşehir Belediye çalışanlarının tutum ve davranışlarından memnun musunuz?	Akşehir belediyesi hizmetlerinden ne kadar memnunsunuz
Akşehir Belediye çalışanlarının tutum ve davranışlarından memnun musunuz?	Pearson Korelasyonu	1	0,195**
	Anlamlılık (2-yönlü)		0,000
	Sayı	1512	1496
Akşehir belediyesi hizmetlerinden ne kadar memnunsunuz	Pearson Korelasyonu	0,195**	1
	Anlamlılık (2-yönlü)	0,000	
	Sayı	1496	1528
** Korelasyon %99 güven aralığında anlamlıdır (2- yönlü).			

Vatandaşlar yerel hizmetle ilgili talep, beklenti ve şikayetlerini genel anlamda çalışanlar vasıtası ile gidermeye çalışmaktadırlar. Vatandaşlar yönetimden ziyade daha çok çalışanlar ile yüz yüze gelmektedir. Bu bağlamda belediye yönetimi ve belediye hizmetlerine yönelik algının şekillenmesinde çalışanların tutum ve davranışlarının etkisi hayli yüksektir. Hizmet memnuniyeti ile çalışanlara yönelik memnuniyet arasında bağ olduğu mevcut çalışmanın teorik kısmında ele alınmıştır. Söz konusu bu çalışmanın saha araştırmaları sonucunda da hem çalışanlara hem de yerel hizmetlere yönelik memnuniyet düzeyi oldukça düşük çıkmıştır. Korelasyonun α değeri de kısmi olarak bunu doğrulamaktadır. Her iki faktör açısından memnuniyet düşük olduğu için korelasyon değeri de pozitif yönde ancak zayıf düzeydedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Belediye yönetimince sunulan hizmetlerin vatandaşları ne kadar memnun ettiği ya da vatandaşların beklentilerini ne oranda karşıladığını tespit edebilmek oldukça zor bir konudur. Başka bir ifadeyle kamusal hizmetlerin genel olarak değerlendirilmesi kolay değildir. Çünkü hizmet kalitesi, yönetsel performans değerlendirmesi, hizmet memnuniyeti düzeyine yönelik beklenti setleri, kısaca ölçüm faktörleri net değildir.

Türkiye'de ve dünyada vatandaşların belediye hizmetleri ve bu hizmetlere yönelik memnuniyet algısı ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar sosyo-ekonomik ve demografik özellikler bağlamında ele alınmış ve bu faktörler çerçevesinde hizmet memnuniyeti algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Gelir düzeyi, eğitim,

cinsiyet, yaş, ikamet edilen coğrafi alan, semt, kırsal ve kentsel alanlar bu faktörler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Son zamanlarda söz konusu faktörler dışında belediye başkanının yönetim tarzı, sergilediği performans, belediye yönetimi ve yerel hizmetlere yönelik başkanın vatandaşlarda oluşturduğu beklenti ve algı ile belediye çalışanlarının tutum ve davranışlarının da yerel hizmet memnuniyeti ve kalitesini belirlemede önemli faktörler arasında yer aldığına dair çalışmalar dikkat çekmektedir.

Yerel hizmet memnuniyetini etkileyen faktörler arasında belediye başkanına yönelik vatandaş algısı ve başkanın yönetim tarzından ziyade belediye çalışanlarının tutum ve davranışları daha etkili gözükmektedir. Bu durumu belediye başkanı ile vatandaşların çok sık yüz yüze gelmemelerine bağlamak mümkündür. Vatandaşlar talep ettikleri yerel hizmetlerden sorumlu çalışanlarla daha çok karşı karşıya gelmektedir. Bu bağlamda belediye hizmetlerine yönelik algı, çalışanların olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışları ile ilişkilendirilmektedir.

Bu yüzden çalışanların tavrı ile yerel hizmet memnuniyeti arasındaki ilişki belediye başkanına yönelik algıdan daha güçlü olabilmektedir.

Hizmet memnuniyetini sadece bir faktör açısında yani belediye başkanına yönelik algı ile açıklamak sağlıklı sonuç vermemektedir. Ancak belediye başkanı algısı ve yönetim tarzı yerel hizmet kalitesi ve memnuniyetini etkileyen faktörler içerisinde en önemlilerinden birisidir. Belediye çalışanlarının tutum ve davranışları ile hizmet memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Belediye çalışanlarının tutum ve davranışlarından memnun olanların aynı zamanda yerel hizmetlerden de memnun olmaları mümkündür.

Özetlemek gerekirse, yerel hizmetlere yönelik memnuniyeti etkileyen faktörler çoktur. Tek başına yönetimin bu memnuniyet düzeyini olumlu ya ada olumsuz etkilemesi söz konusu olmayabilir. Hizmet memnuniyetini etkileyen faktörler belediye başkanının yönetim tarzı, ideolojisi, imajı, güvenilirliği, bilgi ve donanımı, çalışanların tutum ve davranışları, çalışanların nitelik ve nicelik açısından yeterli olup olmaması, vatandaşların beklentileri ve gerçekleşen beklenti düzeyi, vatandaşların belediyeye işi düşüp düşmemesi, vatandaşların kendi belediyesini diğer belediyeler ile kıyaslama imkanı, vatandaşların siyasi eğilimi ve oy verme tercihi gibi bir çok faktör yerel hizmet memnuniyeti etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Adaman, F. ve Çarkoğlu A. (2000) Türkiye'de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin Patronaj İlişkileri ve Reform. İstanbul: TESEV Yayınları.

Ardıç, K., Yüksel, F. ve Çevik, O. (2004). "Belediyelerde Hizmet Kalitesinin (Vatandaş Tatmininin) Ölçülmesi (Tokat Belediyesi'nde Bir Uygulama)", Çağdaş Yerel Yönetimler, 13 (3), 63-81.

Cankuş, B. (2008). Belediye Hizmetlerine İlişkin Algı ve Memnuniyetin İkili Lojistik ve Regresyon Analizi ile Ölçümü (Eskişehir İli Örneği), Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Emrealp, S. ve Yıldırım, S. (1993). Yerel Yönetimde Başarının Yolları, İstanbul: Toplu Konut IULA-EMME Yayınları.

Kurgun, A., Özdemir, A., Kurgun, H. ve Bakıcı, Z. (2008). "Belediyelerde Hizmet Yeterliliğinin ve Hizmet Kalitesinin Artırılmasını Etkileyen Faktörlerin Analizi: İzmir Karşıyaka Belediyesi'nde Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10 (2), 29-54.

Öztemel, E. (2001), Belediyelerde Toplam Kalite Yönetimi. Adapazarı, Değişim Yayınları.

Öztürk, Namık Kemal, Coşkun, B. (2000). "Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma ve Kamu Hizmetlerinde Kalite: Etiksel Bir Bakış", Türk İdare Dergisi, 2000.

Parasuraman, A., Zeithaml, A. V. ve Berry, L. (1985). "A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research", Journal of Marketing, 49, 41-50.

Peker, Ö. (1996). "Belediye Yönetimlerinde Kalite Üretimi". Çağdaş Yerel Yönetimler, 5(2), 15-23.

Sevimli, S. (2006). Hizmet Sektöründe Kalite ve Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Uygulama, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Usta, R. ve Memiş, L. (2010). "Belediye Hizmetlerinde Kalite: Giresun Belediyesi Örneği". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 333-355.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE BİLGİ SİSTEMLERİNİN KULLANIMI

USE OF INFORMATION SYSTEMS IN THE REALIZATION OF THE UNITED NATIONS SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Çiğdem TUĞAÇ

Dr. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, ORCID. 0000-0002-2555-6641

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma kavramı yaygın bilinirliğini 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Brundtland Raporu ile kazansa da esasen kökeni daha eski çağlara uzanan bir kavramdır. Brundtland Raporu'nda sürdürülebilir kalkınma; bugünün kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama koşullarının sağlanmasını mümkün kılan kalkınma olarak tanımlanmıştır. Bu kavram, Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında açıklanan 2030 Gündemi kapsamında yer alan 17 amaç ve169 hedeften oluşan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda karşılığını bulmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, diğer ismi ile Küresel Amaçlar, küresel çapta yoksulluğun ortadan kaldırılması, dünyanın korunması ve tüm toplumlar için barışın ve refahın sağlanması doğrultusunda 2030 yılına kadar Birleşmiş Milletlerin tüm ülkelerden gerçekleştirmesini bekledikleri eylemleri içeren önemli bir çağrıdır. Gelecek nesillerin yaşamlarını sürdürülebilir bir biçimde idame etmeleri doğrultusunda ortaya konulan bu amaç ve hedefler yoksulluğa ve açlığa son verilmesi, sağlık, eğitim imkanlarına erişim, eşitlik, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır işler, yenilikçilik, enerji, sorumlu üretim ve tüketim, barış ve adaletin sağlanması, sürdürülebilir şehirler, iklim eylemi, karasal yaşam ve sudaki yaşam gibi konularda önemli bir kapsama sahiptir. Söz konusu amaçların birbirleriyle ilişkili olması, bu amaç ve hedeflere yönelik çalışmalarda farklı unsurların bir arada değerlendirilmelerini gerekli kılmaktadır. Günümüzde bu kapsamda karar vericilere, politika yapıcılara ve uygulayıcılara destek olması bakımından bilgi sistemlerinin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının gerçekleştirilmesinde bilgi sistemlerinin kullanımının değerlendirilmesidir. Çalışmada Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının gerçekleştirilmesinde söz konusu bilgi sistemlerinden yararlanılmasının beşerî, idari ve mali kapasitenin ve mevcut kaynakların etkin kullanımının sağlanması ve politika geliştiriciler ve uygulayıcıların daha doğru kararlar verebilmeleri doğrultusunda önemli katkıları olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma amaçları, küresel amaçlar, bilgi sistemleri.

ABSTRACT

Although the concept of sustainable development gained its widespread recognition in 1987 with the Brundtland Report prepared by the World Environment and Development Commission, it is essentially a concept that has its origins in earlier ages. In the Brundtland Report, sustainable development has been defined as development that makes it possible to meet the needs of today's generations while meeting the needs of future generations. This concept finds its counterpart in the United Nations Sustainable Development Goals, which consists of 17 goals and 169 objectives included in the 2030 Agenda announced by the United Nations in 2015. The Sustainable

Development Goals, also known as the Global Goals, is an important call that includes the actions that the United Nations expects from all countries by 2030 to eradicate poverty, protect the world, and ensure peace and prosperity for all societies. These goals and objectives set in line with the sustainable survival of future generations and has an important scope of issues such as end poverty and hunger, health, access to education opportunities, equality, gender equality, decent work, innovation, energy, responsible production and consumption, peace and justice. sustainable cities, climate action, terrestrial life and aquatic life. The fact that these goals are related to each other makes it necessary to evaluate different elements together in the work towards these goals and objectives. Today, it is seen that information systems are widely used in terms of supporting decision-makers, policy makers and practitioners. The aim of this study is to evaluate the use of information systems in the realization of the United Nations Sustainable Development Goals. In the study, it was concluded that benefiting from the mentioned information systems in the realization of the Sustainable Development Goals has significant contributions in ensuring the effective use of human, administrative and financial capacity and existing resources and enabling policy developers and practitioners to make better decisions.

Keywords: Sustainable development goals, global goals, information systems.

GİRİŞ

2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde bir araya gelen 189 ülke devlet başkanı tarafından Binyıl Deklarasyonu (*Millennium Declaration*) imzalanmış ve bu Deklarasyon tarafından sekiz ölçülebilir nitelikte amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda taahhütte bulunulmuştur. Bu sekiz amacın kapsamında aşırı yoksulluğun ve açlığın yarıya indirilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve çocuk ölümlerinin azaltılması gibi hususlar ön plana çıkmıştır (SDGFund, 2021). Binyıl Kalkınma Amaçları (BKA) olarak anılan sekiz amaç Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Binyıl Kalkınma Amaçları (Kıymaz, 2016).

Söz konusu sekiz amaç, o zamana dek BKA'ların içerdiği konular kapsamında ortaya konulmuş en kararlı yaklaşımlardan biri olarak oldukça önemli bir küresel eylem olarak ele alınmıştır. BKA'lar, kabul edilmelerinden itibaren 2015 yılına dek gerçekleştirilmelerine dönük olarak devletler tarafından çaba gösterilmesi gereken temel konuları içeren bir yol haritası olarak değerlendirilmiştir (UNDP, 2021a). BKA'lar aracılığıyla 2000-2015 yılları arasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle yoksulluğun azaltılması, suya erişimin sağlanması, çocuk ve anne ölüm oranlarının düşürülmesi gibi konularda ve ilkokul düzeyinde ücretsiz eğitim seferberliği başlatılması gibi çalışmalarda önemli yol kat edildiği görülmektedir. BKA'ler ayrıca HIV/AIDS ve sıtma, tüberküloz gibi hastalıkların tedavisinde de önemli çalışmaların yapılmasına ve ciddi kazanımların elde edilmesine de öncülük etmiştir (UNDP, 2021b). Bu sonuçların elde edilmesinde BKA'lar için ortaya konulan ölçüm ve izleme mekanizmaları oldukça etkili olmakla birlikte, söz konusu amaçlar konusunda elde edilen başarılar, tüm ülkelerde düzenli bir biçimde ve aynı oranda gerçekleştirilememiştir (SDGFund, 2021).

2012 yılı Haziran ayında BKA'ların süresinin dolmasına üç yıl kala, Rio de Janeiro'da Rio+20 ya da diğer adıyla BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Konferans 1992 yılında gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın 20. yıl dönümü nedeniyle Rio de Janeiro'da gerçekleştirilmiş ve sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılması doğrultusunda yeşil ekonomi ve kurumsal çerçeve konuları tartışılmıştır (surdurulebilirkalkinma.gov.tr, 2016). Konferans kapsamında BKA'lar kapsamında sağlanan gelişmelerin sürdürülmesi ve bu çalışmaların bir üst aşamaya taşınması doğrultusunda yeni bir hedef setinin ortaya konulması doğrultusunda çalışmalara başlanmasına karar verilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda BM tarafından önemli bir eylem çağrısı olarak, BM 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ortaya konulmuştur (UNDP, 2021c; SDGFund, 2021).

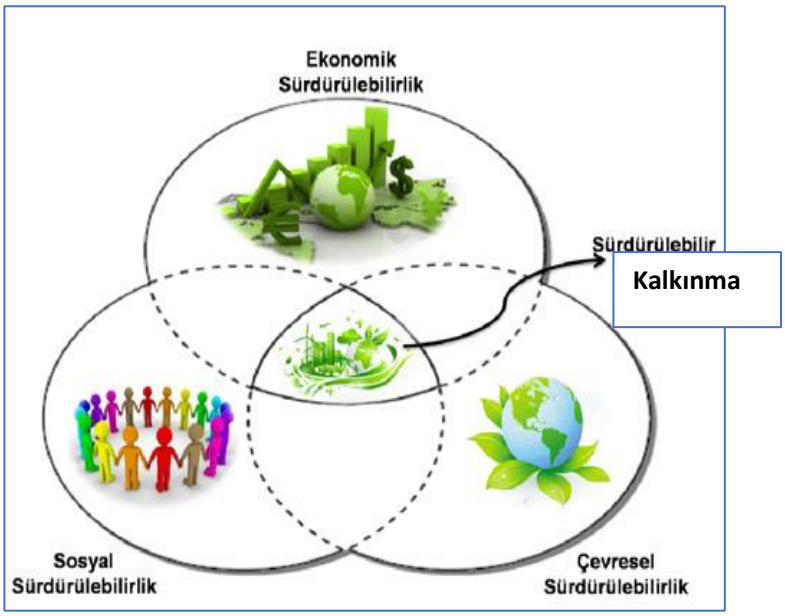
SKA'lar kapsamında ortaya konulan amaç ve hedefler, BKA'lara kıyasla daha kapsamlı bir içerik barındırmaktadır ve SKA'ların ve hedeflerinin birbirleriyle ilişkili olması ve bütünleştirilmesi ilkesi söz konusudur. Bu ilke doğrultusunda bu karmaşık yapının doğru bir biçimde yönetilebilmesi ve farklı konularda ortaya konulmuş olan 17 Amaç ve 169 hedef kapsamında elde edilen ilerlemelerin izlenebilmesi doğrultusunda günümüzde giderek daha fazla oranda bilgi sistemlerinin kullanılmasının önemli hale geldiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, BM SKA'larının gerçekleştirilmesinde bilgi sistemlerinin kullanımının değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışma iki bölüm halinde ele alınmıştır. (1) Öncelikle kalkınma, sürdürülebilir kalkınma kavramları irdelenmiş ve SKA'ların içerikleri ve birbirleriyle ilişkisi ele alınmıştır. (2) Ardından, söz konusu SKA'ların gerçekleştirilmesi, uygulamalarının izlenmesi ve raporlanması bağlamında bilgi sistemlerinin kullanımı irdelenerek, örnek çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Bu bölümlerden elde edilen bulgular, Sonuç ve Tartışma kısmında bir arada değerlendirilmiştir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMI VE BM SKA'LARI

Kalkınma kavramı sadece ekonomi odaklı bir kavram değildir. Kalkınmada tek amaç ekonomik büyüme olmayıp, yanı sıra insanların yaşam kalitesinin artırılması da amaçlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ise doğal kaynakların kendini yeniden üretebilme şartlarını ortadan kaldırmadan, doğa ile insan arasında dengenin sağlandığı, bilinçli bir üretim ve tüketim anlayışı ile ihtiyaçlar karşılanırken gelecek kuşakların da haklarının gözetildiği bir kalkınma yaklaşımına işaret etmektedir. Bu sayede bugünün ve geleceğin kuşaklarının yaşamının planlanması da sağlanmış olmaktadır (Kıymaz, 2016). Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan Ortak Geleceğimiz Raporu'nda (Brundtland Raporu) "bugünün kuşaklarının

ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama koşullarının sağlanmasını mümkün kılan kalkınma" şeklinde ifade edilmiştir (Brundlanth, 1987). Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarına işaret edildiği görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Boyutları (Kanmaz vd., 2018)

Sürdürülebilir kalkınma kavramı bağlamında önemli kilometre taşları olarak ele alınabilecek BM Zirveleri:

- 1992 yılında Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi,
- 2002 yılında gerçekleştirilen Johannesburg Zirvesi (Rio+10),
- 2012 yılında düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+20)'dir.

2000'li yıllarda yukarıda ifade edilen BKA'lar uygulanmaya başladıktan sonra, 1992 tarihli BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın (*United Nations Conference on Environment and Development*-UNCED) 20. yıldönümünde yani 2012 yılında Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+20) düzenlenmiştir. Zirve sonucunda açıklanan "İstediğimiz Gelecek (*The Future We Want*)" bildirgesinde; 2015 yılı sonrasında BKA'ların yerini almak ve BKA'lar kapsamında henüz tamamlanamayan çalışmaların gerçekleştirilmesi üzere yeni ve daha kapsamlı amaç ve hedeflerin belirlenmesi hususuna yer verilmiştir. Böylelikle ekonomik, sosyal ve çevresel acil ihtiyaçlara dönük bir dizi evrensel amaç ve hedefin tanımlanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda devlet temsilcilerinin yer aldığı bir çalışma grubu tarafından SKA'ların tespit edilmesine dönük çalışmalar başlatılmıştır (Kıymaz, 2016; UNDP, 2021b).

Çalışmalar yeni ve insan merkezli bir gündemin oluşturulması doğrultusunda sürdürülmüş, sivil toplum kuruluşları, vatandaşlar, bilim insanları, özel sektörün de dahil olduğu tematik ve ulusal danışma süreçleri sonucunda elde edilen sonuçlar, 2014 yılında BM Genel Kurulu Açık Çalışma Grubu (*UN General Assembly Open*

Working Group-OWG) tarafından 17 amacın (Tablo 1) yer aldığı doküman kapsamında birleştirilerek; Eylül 2015'te BM Genel Kurulu'nun onayına sunulmuştur. Bu doküman BM SKA'larının temelini oluşturmuştur (SDGFund, 2021).

Tablo 1. SKA'ların kapsamına ilişkin OWG tarafından belirlenen 17 amaç (SDGFund, 2021)

AMAÇ	KAPSAM
Amaç 1	Yoksulluğa her yerde her türlü son verilmesi
Amaç 2	Açlığa son verilmesi, gıda güvenliği ve iyileştirilmiş beslenmenin elde edilmesi ve sürdürülebilir tarımın teşvik edilmesi
Amaç 3	Sağlıklı yaşam sağlanması ve her yaştan herkes için refahın sağlanmasının teşvik edilmesi
Amaç 4	Kapsayıcı ve eşitlikçi kaliteli eğitimin sağlanması ve herkes için yaşam boyu öğrenme fırsatlarının sağlanması
Amaç 5	Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlanması ve tüm kadınların ve kızların güçlendirilmesi
Amaç 6	Herkes için su ve sanitasyonda kullanılabilirlik ve suyun sürdürülebilir yönetiminin sağlanması
Amaç 7	Herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanması
Amaç 8	Sürdürülebilir, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve herkes için insana yakışır işlerin sağlanması
Amaç 9	Dayanıklı altyapı oluşturulması, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin ve inovasyonun teşvik edilmesi
Amaç 10	Ülkeler içindeki ve ülkeler arasındaki eşitsizliklerin azaltılması
Amaç 11	Şehirleri ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirilmesi
Amaç 12	Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının geliştirilmesi
Amaç 13	İklim değişikliği ve etkileriyle mücadele için acilen harekete geçilmesi
Amaç 14	Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması
Amaç 15	Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımının korunması, restore edilmesi ve teşvik edilmesi, ormanların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, çölleşmeyle mücadele edilmesi, arazi bozulmasının durdurulması ve tersine çevrilmesi ve biyoçeşitlilik kaybının durdurulması
Amaç 16	Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların teşvik edilmesi, herkes için adalete erişim sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa edilmesi
Amaç 17	Sürdürülebilir kalkınma için uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve küresel ortaklığın yeniden canlandırılması

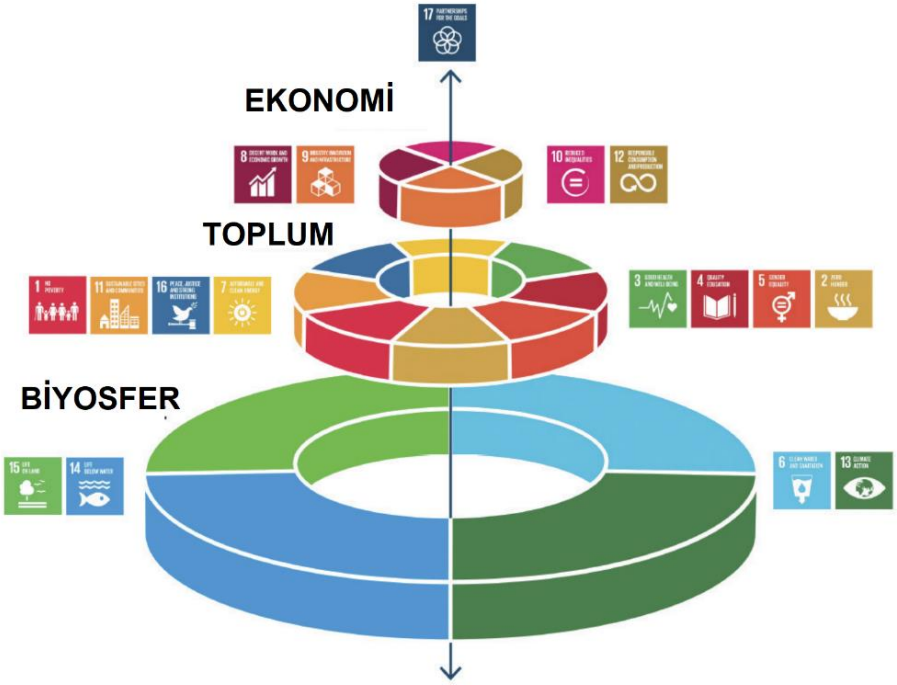
Küresel Hedefler olarak da bilinen SKA'lar, 25-27 Eylül 2015 tarihinde BM Genel Merkezinde gerçekleştirilen Zirvede tüm BM Üye Devletleri tarafından kabul edilmiştir (Şekil 3). Söz konusu 17 amacın tamamı birbiriyle bağlı ve ilişkilidir. Bunun anlamı, bir amaç kapsamında elde edilen bir sonucun ya da başarının diğerini de etkileyecek olmasıdır. Bu doğrultuda 2030 yılına dek gerçekleştirilecek kalkınma eylemlerinin sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği de içermesi gerektiğinin altı çizilmiştir. SKA'ların açıklandığı 2015 yılı aynı zamanda Paris İklim Anlaşması ve Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi gibi iki önemli BM Sözleşmesi'nin de kabul edildiği yıldır. Her üç BM belgesi de kimsenin geride bırakılmadığından emin olmak doğrultusunda önemli ilkeler içermektedir (UNDP, 2021b).

Şekil 3. BM 2030 Gündemi ve SKA'lar (UNDP, 2021c)

BM SKA'ları ve kapsamlarında yer alan 169 hedefin birbiriyle ilişkili ve birbirini bütünleyen yapısı bir piramit yapılanması bağlamında ele alınabilmektedir (Şekil 4). Buna göre piramidin temelleri dünyanın biyosfer kaynakları iken, toplum ancak bunların üzerinde gelişerek, ekonomik aktivitelerini gerçekleştirebilmekte ve bu kapsamda iş birlikleri kurabilmektedir (Fritsche vd., 2018: 8; Tüzel, 2018: 12).

Şekil 4. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Piramiti (Fritsche vd., 2018: 8).

2015 yılı itibariyle günümüze dek SKA'lar kapsamında önemli çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle bu amaç ve hedeflere erişmede katılımcılık önemle ele alınmıştır. Çünkü SKA'ların hayata geçebilmesi için tüm paydaşların süreçte yer alması gereklidir. BM SKA'larının gerçekleştirilebilmesi için bir diğer önemli unsur da BM tarafından inovasyon, bilgi, teknoloji ve finansal kaynakların varlığı olarak ifade edilmiştir (UNDP, 2021d). BM tarafından SKA'lardaki ilerlemelerin takip edilebilmesi amacıyla göstergeler geliştirilmiş ve ölçülebilir bir ilerleme için kaliteli, erişilebilir ve güvenilir verinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu tür verilerin aynı zamanda karar vermenin de temel anahtarı olduğunun altı çizilmiştir (UNDESA, 2021).

BİLGİ SİSTEMLERİNİN SKA'LAR BAĞLAMINDA KULLANILMASI

2015 yılında SKA'ların açıklanmasından sonra bu denli kapsamlı ve birbiriyle içsel ilişkiye sahip amaçların ve hedeflerin hayata geçirilmesinde, uygulamalarının izlenmesinde ve raporlanmasında bilgi teknolojilerinin yeri ve katkıları değerlendirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır (Jones vd., 2017: 2).

Bilgi sistemleri, toplumsal ve ekonomik bağlamda önemli bir gücü ifade eden bir şemsiye terim olarak kullanılmakta ve radyo, televizyon, cep telefonları, bilgisayar ve ağ donanım ve yazılımları, uydu sistemleri ve bunların yanı sıra video konferans ve uzaktan öğrenme gibi çeşitli hizmetler ve uygulamalarını tanımlamaktadır. Planlama, yönetim, izleme ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi doğrultusunda bilgi sistemlerine ihtiyaç vardır. Bilgiye erişimde ilk basamak ise verilerin temin edilmesidir. Veri, bilimsel araştırma teknikleriyle elde edilen bilgilerdir. Veriler düzenlendiğinde enformasyon olarak adlandırılmaktadır. Bilgi sistemleri özellikle karar alma süreçlerinde kolaylık sağlamaktadır (Güler, 2007; Jones vd., 2017: 3; Yaşbay, 2007). Bilgi sistemlerinin

kayıt-veri işleme sistemleri, yönetim bilgi sistemleri, karar destek sistemleri, yapay zekâ ve uzman sistemleri gibi tipleri bulunmaktadır (Güler, 2007).

Günümüzde bilgi sistemleri hemen tüm sektörlerde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Özelikle içinde bulunulan COVID-19 pandemisi koşullarında söz konusu sistemlerin kullanımı ön plana çıkmıştır. Paydaşları arasında BM Çevre Programı (*United Nations Environmental Programme*-UNEP), BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change*-UNFCCC) Sekretaryası bulunan Küresel e-Sürdürülebilirlik Girişimi (*Global e-Sustainability Initiaive*-GeSI) tarafından 2015 yılında yayımlanan Daha Akıllı 2030: 21. Yüzyıl İçin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Çözümleri isimli raporda, dijital teknolojilerin, bilgi ve iletişim teknolojisi sektöründe 2020 yılına dek karbon ayak izindeki büyümenin yaklaşık yedi katına, 2030 yılında ise yaklaşık 10 katına eşdeğer karbon emisyonlarında azalma sağlayacağı ifade edilmiştir. Bunun anlamı, bilgi sistemleri ve teknolojileri sayesinde 2030 yılında küresel sera gazı emisyonlarında %20 azaltım yapılmasının mümkün olması ve söz konusu sera gazı emisyonlarının 2015 yılındaki düzeyinde tutulabilecek olmasıdır (UNFCCC, 2015: 4).

Bilgi sistemlerinin kullanımının yaygınlaşması, bu çalışmanın odağı olan BM SKA'ları bağlamında önemli sonuçlar elde edilmesine ve söz konusu SKA'ların gerçekleştirilmesine de önemli katkı sağlamaktadır. Örneğin; bilgi teknolojilerinin yaygın biçimde kullanılmasıyla sera gazı emisyonlarında yukarıda açıklanan söz konusu azalma, SKA13: İklim Eylemi ve SKA9: Yeniliklerin Teşvik Edilmesi amaçlarının da başarılması ve diğer SKA'lar kapsamında da belirtilen hedeflere erişilmesi anlamına gelmektedir. GeSI'nin raporuda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sağlayacağı yararlar, farklı sektörler ve SKA'larla ilişkisi içinde aşağıdaki biçimde tespit edilmiştir (UNFCCC, 2015: 5; UNDP, 2021c):

- Enerji sektörü (SKA7, SKA13): Yenilenebilir enerjinin, enerji sistemlerine dahil edilmesiyle enerji etkinliğinin artırılması, sera gazı emisyonlarının azaltılmasıyla iklim değişikliğiyle mücadeleye katkı sağlanması,
- Gıda sektörü (SKA2, SKA6, SKA12, SKA14, SKA15): Akıllı tarım uygulamaları aracılığıyla gıda üretiminde artış sağlanması ve gıda israfının azaltılması ve aynı zamanda gıda üretiminde suyun etkin kullanımının sağlanması,
- Sağlık sektörü (SKA3): Kullanıcıların kendi akıllı araçları üzerinden kendi sağlık durumlarını takip edebilmesi,
- Eğitim (SKA4, SKA5, SKA10): E-öğrenme sistemleri sayesinde eğitimin erişilebilir ve esnek olması,
- Yönetim ve kamu servisleri (SKA16, SKA1): E-yönetim uygulamaları aracılığıyla idari araçlara ve imkanlara dijital erişim sağlanması,
- Binalar (SKA6, SKA7, SKA9, SKA11, SKA13): Akıllı bina çözümleri aracılığıyla binalardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının, enerji maliyetlerinin azaltılması,
- Ulaşım ve lojistik (SKA7, SKA11, SKA17, SKA13): Gerçek zamanlı trafik bilgisi, akıllı lojistik ve akıllı aydınlatma ve diğer bilgi teknolojileri aracılığıyla enerji kullanımının azaltılması,
- İş ve meslekler (SKA1, SKA8, SKA13): Telekomünikasyon ve sanal konferans teknolojileri sayesinde çalışanların ve işverenlerin para ve zamandan tasarruf etmelerinin sağlanması ve ulaşım gereksinimlerini azaltarak fosil yakıt tüketiminin azaltılmasıyla iklim değişikliğiyle mücadeleye de katkı sağlanması,

- Ticaret ve tüketim (SKA8, SKA12, SKA17): E-ticaret sistemleri sayesinde tüketici odaklı üretimin ve döngüsel tedarik zincirlerinin mümkün olması ve akıllı dağıtım servisleri aracılığıyla sera gazı emisyonlarının azaltılması.

GeSI tarafından 2019 yılında hazırlanan Amaca Yönelik Dijital: Daha Akıllı Bir 2030 Sunmak adlı raporda ise bilgi teknolojileri uygun şekilde geliştirilemez ve kullanılmazsa, devletlerin BM SKA'larını gerçekleştirmede güçlüklerle karşılaşılacağı ifade edilmiştir. Buna göre bilgi sistemleri ve dijital teknolojiler 2030 Gündemi ve SKA'larını dört temel yönden olumlu şekilde etkilemektedir (GeSI, 2019: 6):

Bağlantı ve iletişim kurma fırsatları oluşturma,

İzleme ve takip etme,

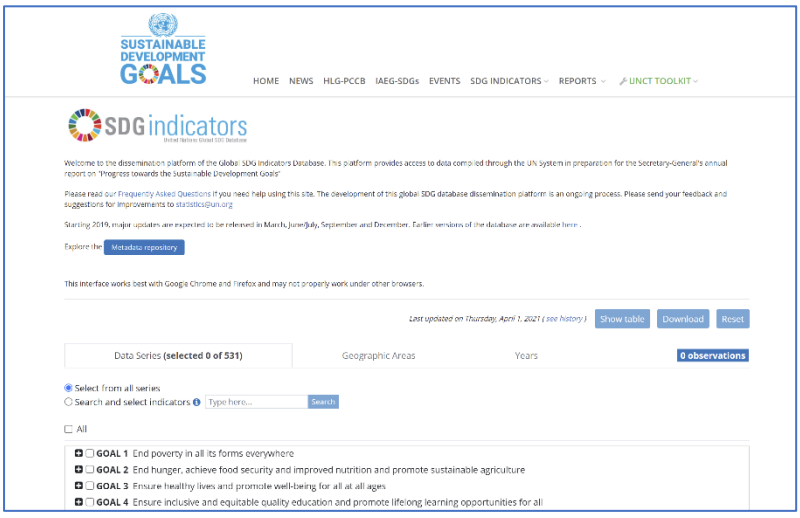
Geniş bilgi kümelerinin analiz edilmesi,

İnsan yeteneklerinin ve otonom sistemlerin güçlendirilmesiyle fiziksel ve dijital dünya arasında aktif bir köprü oluşturulması.

Raporda dijital erişim, daha hızlı internet, bulut, nesnelerin interneti (IoT), bilişsel, dijital gerçeklik ve blok zinciri teknolojileri kapsamında yapılan değerlendirmede; 169 SKA hedefinin 103'ünün bu teknolojilerden doğrudan etkilendiği tespit edilmiştir. Rapora göre söz konusu teknolojilerin kullanılması halinde SKA'lara yönelik ilerleme %22 oranında hızlanabilecek ve SKA hedeflerine ulaşmada düşüş riski ortalama %23 azaltılabilecektir (GeSI, 2019: 7, 12).

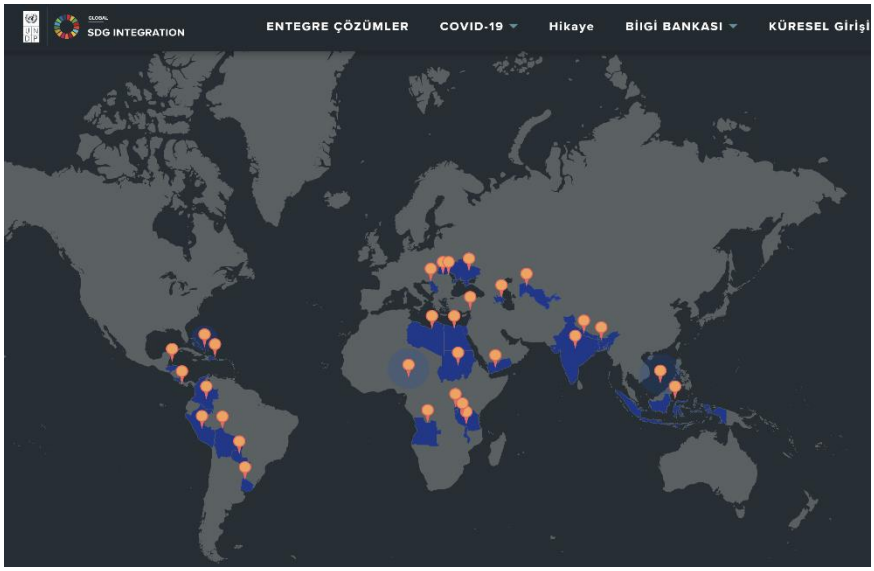
BM tarafından SKA'lar kapsamındaki 17 Amaç ve 169 hedefin bilgi teknolojileri aracılığıyla izlenebilmesini mümkün kılmak doğrultusunda bazı gösterge setleri oluşturulmuştur. Bu sayede ülkeler tarafından ilgili gösterge setlerine ilişkin verilerin belirlenen periyotlarda BM SKA Küresel Veri Tabanı'na girilmesiyle, söz konusu amaç ve hedefler ve dolayısıyla SKA'lar kapsamındaki ilerlemeler ya da yavaşlamalar kolaylıkla takip edilebilmekte (Şekil 5) ya da belli bir alanda sorgulama gerçekleştirilerek, politika geliştirme ve karar verme süreçlerine destek sağlanabilmesi doğrultusunda raporlanabilmektedir (UNStats, 2021).

Şekil 5. SKA Göstergeleri (UNStats, 2021).

BM SKA'larının gerçekleştirilmesi doğrultusunda çalışmalarını sürdüren UNDP tarafından da SKA'ların birbirini tamamlayan iç işleyişini desteklemek yönünde Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İçin Bütünleşik Çözümler başlığında çalışmalar gerçekleştirilmekte ve farklı ülkelerde SKA'lar doğrultusundaki projeler desteklemektedir (Şekil 6). UNDP söz konusu çalışması kapsamında veri ve analizlerin, yeniliklerin, eğitimin, finansman ve bütünleşik programlamanın önemini vurgulamaktadır (UNDP, 2021e).

Şekil 6. UNDP SKA'lar için Bütünleşik Çözümler Bilgi Bankası (UNDP, 2021e).

UNDP'nin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İçin Bütünleşik Çözümler programı dahilinde desteklenen çalışmalardan biri Moldova/Kişinev'de gerçekleştirilmiştir. Moldova'da yoğun trafiğin, eski toplu taşıma araçlarının ve 30 yıl öncesinin verilerine göre düzenlenmiş ulaşım sistemlerinin ortaya çıkardığı olumsuz şartların düzenlenmesinde veriye dayalı, bilgi sistemleri çerçevesinde bir karar verme süreci geliştirilmesinde UNDP ile iş birliği yapılarak sürdürülebilir kalkınmaya dönük bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2019 yılında Avrupa Uzay Ajansı, ilgili yerel yönetim, yerel telefon operatörü ve Ulusal İstatistik Bürosu ile iş birliği yapılmış ve ulaşım verileri, elektrik üretimi, arazi kullanımı ve bunların yanı sıra nüfus verileri elde edilmiştir. Bu sayede iklim, arazi kullanımı, enerji ve su sistemleri gibi önemli SKA alanlarına katkı sağlayacak biçimde modeller ve coğrafi referanslı verilerin bütünleştirilmesi sağlanmış ve bir veri platformu kurulmuştur. Böylelikle altyapı ve kamu hizmetlerinin optimizasyonu sağlanmış, alan planlaması, nüfus yoğunluğu ve hareketlilik davranışı hakkında kapsamlı bilgilere erişim imkânı söz konusu olmuştur. Bu çalışma doğrultusunda COVID-19 pandemisi sürerken aynı zamanda platform verilerine dayanılarak bir 'Evde Kal Göstergesi' aracı da oluşturulabilmiştir. Bunun yanı sıra platform sayesinde yoksulluk, gıda güvenliği ve enerjiye ilişkin projeksiyonlar yapılması da söz konusu olmuştur. Dolayısıyla Moldova'da geliştirilen bu bilgi sistemi, SKA3: Sağlık ve Kaliteli Yaşam, SKA9:

Sanayi, Yenilikler ve Altyapı, SKA11: Sürdürülebilir Şehirler ve Toplumlar ve SKA17: Amaçlar İçin Ortaklıklar başta olmak üzere pek çok SKA'nın hedeflerine ulaşmasına katkı vermiştir (UNDP, 2021f).

SKA'lar ve bilgi sistemlerinin bir arada ele alındığı bir diğer başarılı örnek ise Meksika'nın başkenti Mexico City'de gerçekleştirilen çalışmadır. Mexico City'de yaşanan su sıkıntısı yanında, hava kalitesinin ve ulaşım sisteminin iyileştirilmesine, insana yakışır istihdam olanaklarına ihtiyaç duyulması nedeniyle Mexico City Belediye Başkanı tarafından BM'den destek istenmiştir. BM tarafından söz konusu destek talebine UNDP aracılığıyla cevap verilmiş ve İklim, Arazi Kullanımı, Enerji ve Su Sistemleri (*Climate, Land use, Energy, Water Systems*-CLEWS) modelleri yani; gıda, enerji ve su güvenliği kaynaklarının üretim ve kullanımının iklim değişikliğine nasıl katkıda bulunabileceğini ve iklim değişikliğinin kaynak sistemlerini nasıl etkileyebileceğini anlamak için kaynak sistemler arasındaki bağlantıları değerlendirmeye odaklanan modeller aracılığıyla yerel ve federal hükümet kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir ve ilgili SKA'ların hedeflerinin hayata geçirilmesi desteklenmiştir (UNDP, 2021g).

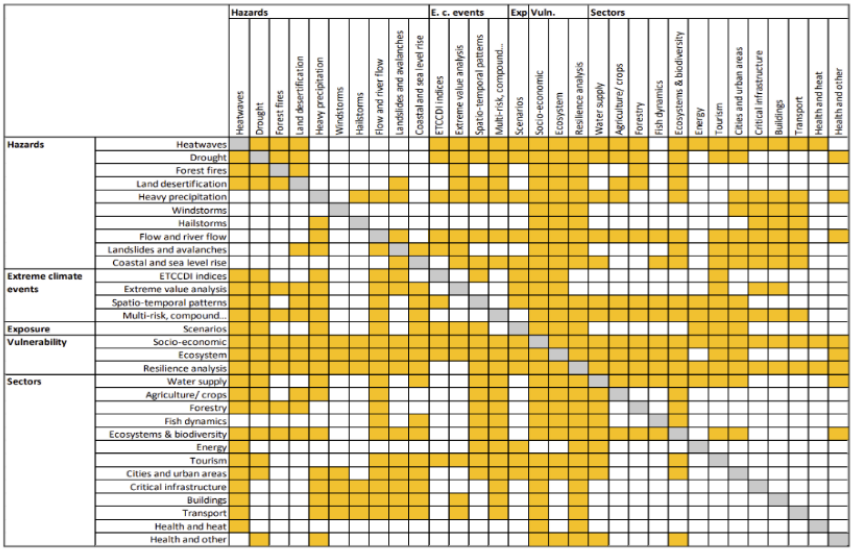
Ülke ölçeğindeki çalışmaların yanı sıra küresel ölçekte de bilgi sistemlerinden SKA'lar doğrultusunda yararlanılabilmektedir. Bunun en somut örneklerinden birisi BM, Avrupa Komisyonu ve dünya çapındaki afet yöneticileri arasında ortaklaşa oluşturulan ve büyük afetlerden sonra bilgi ve koordinasyon boşluklarını doldurmayı amaçlayan Küresel Afetler Uyarı ve Koordinasyon Sistemi (*Global Disaster Alert and Coordination System*-GDACS) iş birliği çerçevesidir (Şekil 7). GDACS ile web tabanlı afet bilgi sistemlerine ve ilgili koordinasyon araçlarına gerçek zamanlı erişim sağlanmaktadır (GDACS, 2021).

Şekil 7. Küresel Afetler Uyarı ve Koordinasyon Sistemi (GDACS, 2021).

Söz konusu afet ve acil durum bilgi sistemleri bölgesel birlikler tarafından da önemle ele alınan bir konudur. Avrupa Birliği tarafından da bilgi sistemleri SKA'larla ilişkisi içinde aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Bu kapsamda SKA13: İklim Eylemi'ne yönelik olarak özellikle son yıllarda artan aşırı hava olayları ve afetler karşısında iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlanması bağlamında İklim Uyum Modelleri üzerinde çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda bilgi sistemleri aracılığıyla afet riski, etki, kırılganlık ve maruziyet durumu modellenebilmekte ve farklı sektörler (Şekil 8) açısından değerlendirilerek, bilimsel verilere dayalı uyum stratejileri oluşturulabilmektedir. Bu sayede SKA'ların çoğuna ilişkin analiz yapma imkânı da olmaktadır (European Commission, 2020: 4).

Şekil 8: AB İklim Uyum Modelleri (European Commission, 2020: 9).

SKA'ların tamamına katkı sağlayacak şekilde bilgi sistemlerinin kullanıldığı bir diğer önemli alan ise erken uyarı sistemleridir. Bu konuda en önde gelen kaynaklardan biri Avrupa Birliği'nin *Copernicus* veri tabanıdır. *Copernicus,* Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa Uzay Ajansı ve Avrupa Çevre Ajansı ile iş birliği halinde geliştirilmiş bir bilgi servisidir. Bu sistemin amacı kara, deniz ve atmosferdeki çevresel koşulların izlenmesi ve buna ilişkin projeksiyonlar yapılması ile iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi, acil durumların yönetilebilmesi ve vatandaşların güvenliğinin sağlanmasıdır. *Copernicus* tarafından sağlanan veriler doğal afetler, orman yangınları, sel ve taşkınlar gibi konularda bilgi sağlamakta ve can ve mal kayıplarının yaşanmaması doğrultusunda SKA3: Sağlık ve Kaliteli Yaşam ve SKA13: İklim Eylemi başta olmak üzere pek çok SKA'ya dönük veri elde edilebilmektedir. *Copernicus* Servisleri kapsamında;

- Atmosfer İzleme Servisi,
- Deniz Çevresi İzleme Servisi,
- Karasal Alan İzleme Servisi,
- İklim Değişikliği Servisi,
- Acil Durum Yönetimi Servisi (Şekil 9),
- Güvenlik Servisi,

gibi başlıklarda bütüncül, ücretsiz ve açık veri, bilgi haline getirilmekte ve analiz edilen veriler; haritalar veya veri kümeleri gibi ürünlere dönüştürülmektedir (EU, 2021a, 2021b).

Şekil 9. *Copernicus* Acil Durum Yönetimi Servisi (EU, 2021b).

Bilgi sistemlerinden SKA'lar doğrultusunda özellikle de SKA16: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar'ın hedeflerini gerçekleştirmek doğrultusunda yararlanıldığı bir başka alan ise çatışma yönetimidir. Uluslararası anlaşmalar gereği farklı ülkelerde görev yapan BM Ülke takımları tarafından olası çatışma durumlarında takip edilmesi gereken protokoller zaten mevcuttur. Ancak mevcut çatışmaların bölgesel ve kaynak düzeyinde analiz edilmesinde bilgi sistemlerinden yararlanılmakta ve politika geliştirme süreçleri desteklenmektedir (UN, 2021).

Çatışmaların analiz edilmesi kadar, çatışmalar ve diğer sebeplerle yer değiştirmek zorunda kalan insan hareketlerinin izlenmesi de SKA'lar kapsamında oldukça önemlidir. Bu amaçla kullanılan bilgi sistemi araçları Yer Değiştirme İzleme Matrisi olarak adlandırılmaktadır. Bu sayede herhangi bir nedenle yerinden edilmiş ya da kendi isteğiyle yaşadığı bölgeden ayrılan nüfusun hareketliliği izlenerek, güvenlik açıkları ve topluluğun ihtiyaçları konusunda kritik önemdeki çok katmanlı veri tabanları analiz edilmek suretiyle bilgiler temin edilebilmekte ve bu topluluklara daha iyi yardım yapılabilmektedir (IOM-DTM, 2021).

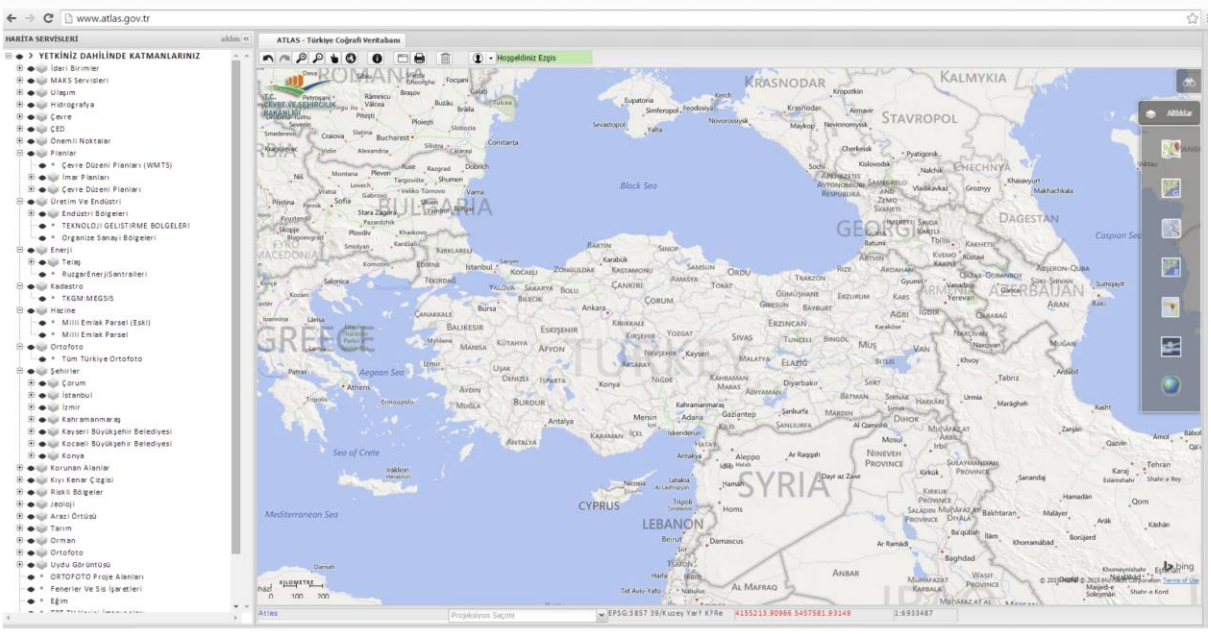
Bilgi sistemleri, SKA3: Sağlık ve Kaliteli Yaşam, SKA5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve SKA10: Eşitsizliklerin Giderilmesi kapsamında ILO, ITU, UNCTAD, UNDP, UN-Habitat, UNHCR, UNICEF, UNODC, WFP, WHO gibi uluslararası kuruluşların ortaklaşa yürüttükleri çalışmalar kapsamında da kullanılmakta ve geliştirilen COVID-19 ve Cinsiyet İzleme Sistemi aracılığıyla örneğin, pandeminin kadınlar üzerindeki etkisi takip edilerek, güvenilir veriler üzerinden politikalar doğru bir biçimde tespit edilebilmektedir (UN Women, 2021).

Bu kapsamda sadece toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kadınların değil, çocukların da durumlarının analiz edilmesi tüm SKA'ları ilgilendiren önemli bir konudur. Bu kapsamda çocuk haklarının gerçekleşme durumu ve çocukların refah koşullarının araştırılmasında kullanılan ve UNICEF tarafından kullanılan bilgi sistemleri ile

yeterli ve güvenilir veriler ışığında gerekli olan müdahale alanları ve geliştirilmesi gerekli olan politikalar daha doğru bir biçimde tespit edilebilmektedir (UNICEF, 2021).

Türkiye'de bilgi sistemleri ve SKA'ların gerçekleştirilmesi ilişkisi konusunda ortaya konulabilecek en önemli örnek, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı koordinasyonunda kurulmuş olan ATLAS Coğrafi Bilgi Sitemleri aracıdır (Şekil 10). Söz konusu sistem aracılığıyla farklı seviyelerde çeşitli kurum ve kuruluşlarca üretilen coğrafi veriler iki ve üç boyutlu olarak izlenebilmekte ve SKA11: Sürdürülebilir Şehirler ve Toplumlar ve SKA13: İklim Eylemi başta olmak üzere çeşitli SKA'lar kapsamında ele alınan konularda analizler yapılarak, güvenilir verilerden üretilmiş bilgiye dayalı karar verme süreçleri yürütülebilmektedir (TUCBS, 2021).

Şekil 10. Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri (TUCBS, 2021).

Özetle; bilgi sistemleri günümüzde hayatın her alanına nüfuz etmiş durumdadır ve tüm SKA'ların hayata geçirilmesi doğrultusunda gerekli politikaların ve kararların ortaya konulmasında güvenilir ve kapsamlı verilere dayalı süreçlerin sağlanmasında önemleri ve kullanımları her geçen gün artmaktadır. Bilgi sistemleri konusunda önümüzdeki süreçte araştırma ve geliştirme faaliyetlerine 2030 yılına kadar üç trilyon dolardan fazla yatırım yapılması planlanmaktadır. Yukarıdaki örnekler SKA'ları gerçekleştirmek doğrultusunda yenilikçi çözümlerin ve bilgi sistemlerinin potansiyelini ortaya koymaktadır (GeSI, 2019).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bilgi teknolojilerinin kullanımının dönüşümsel bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle söz konusu olan BM 2030 Gündemi ve SKA'ları olduğunda söz konusu dönüşümsel etkiye ihtiyaç olduğu da görülmektedir. Çünkü 17 Amaç ve 169 hedefin uygulanmasında göz önünde bulundurulması gereken çok farklı sektör ve merkezi ve yerel yönetimler, özel ve sivil toplum kuruluşları veya vatandaşlardan oluşan çok farklı paydaşlar söz konusudur. Bu sektörlerin ve paydaşların SKA'lara bütünleşik yaklaşım çerçevesinde birbirleriyle ilişkisi içinde ele alınabilmesi ve süreçlerin daha iyi bir biçimde izlenebilmesi doğrultusunda bilgi sistemlerinin aktif bir biçimde kullanılması elzemdir.

Ayrıca SKA'lar kapsamında ele alınan çok farklı konularda elde edilen verilerin oluşturduğu veri tabanı altyapıları aracılığıyla gerekli analizlerin yapılarak, ileriye dönük politika ve stratejilerin rasyonel bir biçimde tespit edilmesinde, güvenilir veriye dayalı bilgi sistemlerinin ve teknolojilerinin sunduğu olanaklar oldukça değerlidir.

Yalnız SKA'ların gerçekleştirilmesinde değil, içinde bulunulan COVID-19 sürecinde bilgi sistemlerinin önemi daha iyi anlaşılmıştır. SKA'lar kapsamında yer alan başta eğitim, sağlık, bilinçli tüketim, insana yakışır işler, yoksulluğa son verilmesi, eşitsizliklerin azaltılması ve iklim eylemi ve sürdürülebilir şehirler ve toplumlar gibi amaçların hayata geçirilmeye devam edilebilmesinde bilgi teknolojileri başat bir rol oynamaktadır.

Bilgi sistemleri aracılığıyla SKA'lara dönük iyi uygulama örnekleri farklı ülkelerdeki vatandaşlar tarafından izlenebilmekte ve paylaşılabilmektedir. Bu sayede gerekli hallerde SKA'larda da amaçlanan ortaklıklar kurulabilmekte ve yönetişim kültürünün oluşturulmasına önemli katkı sağlanmaktadır.

Bilgi sistemlerinin SKA'lar kapsamında bir başka önemli faydası ise kaynak kayıplarının önüne geçilmesidir. Bu sayede finansal, beşeri ve/veya doğal kaynakların SKA'ların hayat geçirilmesi sırasındaki çalışmalarda aynı amaçla tekrar kullanımının önüne geçilerek, kayıp ve zararlar önlenmektedir.

Bilgi sistemleri aracılığıyla zamandan, sera gazı emisyonlarından tasarruf edilebilmekte ve erken uyarı sistemleri aracılığıyla can ve mal kayıplarının önüne geçilebilmektedir. Bilgi sistemleri SKA'lar kapsamında önemle ele alınan toplumsal hassas gruplara dönük politikaların da daha isabetli bir biçimde tespit edilebilmesi ve daha etkin bir biçimde uygulanarak, izlenmeleri konusunda da önemli role sahiptir.

Bilgi sistemlerinin SKA hedeflerine ulaşılmasında sunduğu olanaklar ve insan yaşamında ortaya çıkarması beklenen dönüşümler, söz konusu sistemlerdeki gelişmelere koşut olarak artacaktır. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres'in 2020 yılında SKA etkinliğinde yapmış olduğu konuşmasında ifade ettiği gibi "Amaç, dönüşümün mümkün olduğunu ve şu anda- pek çok yerde, pek çok yenilikle- ve pek çok insanın katılımıyla gerçekleştiğini göstermektir." (UN, 2020).

KAYNAKÇA

Brundtland, G.H. (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Geneva, UN-Document A/42/427.

EU (2021a). "What is Copernicus", https://emergency.copernicus.eu/mapping/ems/what-copernicus (Erişim tarihi: 23.04.2021).

EU (2021b). "Copernicus Emergency Management Service – Mapping", https://emergency.copernicus.eu/mapping/#zoom=2&lat=28.00926&lon=-22.46798&layers=0BT00 (Erişim tarihi: 23.04.2021).

European Commission (2020). Study on Adaptation Modelling Comprehensive Desk Review: Concise Summary, Brussels: European Commission.

Fritsche, U. R, Eppler, U., Fehrenbach, H. ve Giegrich, J. (2018). Linkages between the Sustainable Development Goals (SDGs) and the GBEP Sustainability Indicators for Bioenergy (GSI). Berlin: GBEP.

GDACS (2021). http://dev.gdacs.org/ (Erişim tarihi: 10.03.2021).

GeSI (2019). Digital with Purpose: Delivering a SMARTer2030. Brüksel: GeSI.

Güler, G. (2007). Yönetim Bilgi Sistemleri, http://www.egitisim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-11-20/sayi-16-yonetim-ve-insan-kaynagi-agustos-2007/192-yonetim-bilgi-sistemi (Erişim tarihi: 23.04.2021).

IOM-DTM (2021). "Displacement Tracking Matrix", https://dtm.iom.int/ (Erişim tarihi: 23.04.2021).

Jones, P., Wynn, M., Hillier, D., & Comfort, D. (2017). The Sustainable Development Goals and Information and Communication Technologies. Indonesian Journal of Sustainability Accounting and Management, 1(1), 1-15.

Kanmaz, D., Toprakçı, O., Toprakçı, H. A. K. (2018). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Mühendislik. Plastik & Ambalaj Teknolojisi Dergisi, http://www.plastik-ambalaj.com/tr/2012-02-17-15-08-38/119-plastik-ambalaja-makale/2529-suerdueruelebilirlik-ve-suerdueruelebilir-muehendislik (Erişim tarihi: 22.04.2021).

Kıymaz, T. (2016). "Sürdürülebilir Kalkınma ve Tarım", http://21inciyuzyilicinplanlama.org/wp-content/uploads/2016/08/Taylan-K%C4%B1ymaz-14.11.2015.pdf (Erişim tarihi: 22.04.2021).

"Rio 20 Süreci Hakkında", http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/Rio_20_S%C3%BCreci_Hakkinda.pdf (Erişim tarihi: 10.03.2021).

SDGFund (2021). "From MDGs to SDGs", https://www.sdgfund.org/mdgs-sdgs (Erişim tarihi: 10.03.2021).

Tüzel, G. B. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Toplam Faktör Verimliliği, Toplam Faktör Verimliliği için Politika Çerçevesi Geliştirilmesine Destek Projesi. Ankara: Miki Matbaacılık.

UN (2020). "Secretary-General's opening remarks at Sustainable Development Goals Moment", https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-09-18/secretary-generals-opening-remarks-sustainable-development-goals-moment-delivered (Erişim tarihi: 28.04.2021).

UN (2021). "UN Conflict Analysis Pratice Note", https://unsdg.un.org/resources/un-conflict-analysis-practice-note (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDESA (2021). "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDP (2021a). "Binyıl Kalkınma Hedefleri", https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/mdgoverview/millennium-development-goals.html (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDP (2021b). "Background on the Goals", https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/background/ (Erişim tarihi: 22.03.2021).

UNDP (2021c). "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları", https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDP (2021d). "What are the Sustainable Development Goals?", http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html (Erişim tarihi: 22.03.2021).

UNDP (2021e). "SDG Integration", https://sdgintegration.undp.org/ (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDP (2021f). "New Data Sources Help Tackle Covid-19 and Unlock Sustainable Development", https://sdgintegration.undp.org/countries/moldova-chisinau (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNDP (2021g). "CLEWS Models", https://sdgintegration.undp.org/climate-land-use-energy-and-water-systems-clews-models (Erişim tarihi: 12.03.2021).

UNFCCC (2015). "#SMARTer2030: ICT Solutions for 21st Century Challenges", https://unfccc.int/sites/default/files/smarter2030_executive_summary.pdf (Erişim tarihi: 10.03.2021).

UNICEF (2021). "The Situation Analysis Function", https://www.unicef.org/index_43348.html (Erişim tarihi: 10.03.2021).

UNStats (2021). SDG Indicators, UN Global SDG Database, https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/ (Erişim tarihi: 22.03.2021).

UN-Women (2021). "Covid-19 and Gender Monitor", https://data.unwomen.org/resources/covid-19-and-gender-monitor (Erişim tarihi: 25.04.2021).

Yaşbay, Y. (2007). Bilgi Yönetimi, http://www.egitisim.gen.tr/tr/index.php/arsiv/sayi-11-20/sayi-16-yonetim-ve-insan-kaynagi-agustos-2007/196-bilgi-yonetimi (Erişim tarihi: 25.04.2021).

KURUMSAL İTIBARIN ÖLÇÜLMESINE YÖNELIK MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI ÜZERINE BIR ARAŞTIRMA*

CORPORATE REPUTATION: A RESEARCH ON CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS

Yasin ŞEKER

Dr. Hitit University, ORCID: 0000-0003-0513-7682

Safa HOŞ

Dr. Hitit University, ORCID: 0000-0002-9555-1782

ÖZET

Kurumsal itibar yönetimi bilincinin artmasıyla birlikte tüm işletmelerde olduğu gibi tüm mesleklerde de kurumsal itibar önem arz etmeye başlamıştır. Muhasebe meslek mensuplarının bürolarının kurumsal itibarı çalışanlarında, toplumda ve müşterilerinde saygınlık ve güvenilirlik kazanması açısında oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Çorum ilinde görev yapan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin kurumsal itibara ilişkin görüşlerini belirlemek ve kurumsal itibara etki eden faktörlerin neler olduğunun tespit etmektir. Çalışmada Mali Müşavirlerin kurumsal itibarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla Charles J. Fombrun ve ekibi (2000) tarafından geliştirilen Kurumsal İtibar Ölçeği Mali Müşavirlik mesleğine uyarlanmıştır. Uyarlanan ölçek toplam 20 ifadeden oluşmaktadır. Ayrıca Mali Müşavirlerin demografik özelliklerini ölçebilmek için 6 soru bulunmaktadır. Çalışmanın anakütlesini Çorum il merkezinde çalışan 203 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir oluşturmaktadır. Görev yapan Mali Müşavir sayısının ulaşılabilir sayıda olmasından dolayı tam sayım yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %80'inden fazlası çalışmış olduğu büroya güvenmektedir ve olumlu düşüncelere sahiptir. Ayrıca Mali Müşavirler çalışmış oldukları büroda sunulan hizmetin kalitesine güvenirken bu hizmetler karşılığında alınan ücretlerin ise makul düzeyde olduğunu ifade etmişlerdir. Mali Müşavirler hizmet verdikleri büroları için ise sosyal ve çevresel sorumluluklarına dikkat ettiğini, bu bürolarda kaliteli elemanlarla beraber iyi bir çalışma ortamlarının olduğunu ve iyi yönetildiğini vurgulamışlardır. Literatürde muhasebe meslek mensuplarının kurumsal itibarına yönelik az sayıda çalışmaya rastlanmış ve çalışma Çorum ilinde de ilk defa uygulanmıştır. Bu anlamda bu ve benzeri çalışmaların literatüre ve meslek mensuplarının farkındalıklarının arttırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İtibar, Kurumsal İtibar Algısı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler

ABSTRACT

Corporate reputation has become increasingly important in all professions and businesses as awareness of corporate reputation management has grown. The corporate reputation of Certified Public Accountant (CPA) firms is critical in gaining respect and trust from employees, society, and customers. The purpose of this study is to determine the CPAs' perspectives on corporate reputation and to identify the factors that affect corporate

*Araştırma Etik Kurul Kararı Bilgisi: Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurul Kararı, Karar Tarihi: 9.4.2021, Karar No: 2021-63, Sayı: 2021-69.

reputation. The corporate reputation scale developed by Charles J. Fombrun et al. (2000) was adapted for the CPA profession in the study. The modified scale has a total of 20 statements. Also, there are 6 questions conducted to identify the demographic characteristics of CPAs. The universe of the study consists of 203 CPAs who work at Çorum. Due to the availability of the universe, the full count method was preferred in the study. According to the survey results, more than 80% of participants have confidence and positive feelings about their workplaces. According to CPAs responses, the offices are well managed and pay attention to social and environmental responsibilities. They also have a good working environment with qualified personnel. Furthermore, CPAs rely on the high quality of service provided in their offices and claim that the fees charged for these services are reasonable. There have been few studies on the corporate reputation of CPAs in the literature. In this sense, it is hoped that these and related studies will contribute to the literature and raise the awareness of the members of the accounting profession.

Keywords: Corporate Reputation, Corporate Reputation Perception, Certified Public Accountants

1. GİRİŞ

İtibar, bir kurum veya kuruluşun temsili bir paydaş grubuna değerli sonuçlar sağlama yeteneğinin toplu bir değerlendirmesidir (Fombrun vd., 2000, s.243). İtibar kelimesinin sözcük anlamı Türk Dil Kurumu'na göre "saygınlık, borç ödemede güvenilir olma, kredi ve prestij" kelimeleriyle açıklanmaktadır. Muhasebe açısından itibar, ölçülmesi zor olan ancak firmalar için değer yaratan maddi olmayan varlık türlerinden birisini ifade etmektedir. İtibar, paydaşların kurumsal faaliyetleri anlamlandırmasıyla gelişmekte olup kurum veya kuruluşların bilişsel temsilcisidir. Kurumsal itibar ise çalışanlar, yöneticiler, tedarikçiler, müşteriler, yatırımcılar ve genel olarak tüm toplum ve diğer paydaşların kurum hakkında iyi veya kötü, zayıf veya güçlü gibi duygusal ve etkileyici tepkilerini ifade etmektedir (Fombrun, 1996, s.37). Duygusal tepkiler ise paydaş gruplarına göre farklılık göstermekte olan beklentilerinden oluşmaktır. Bu duruma örnek olarak çalışanların beklentileri çalışma koşullarıyla ilgili iken yatırımcıların beklentilerinin finansal başarı konusunda olması verilebilir (Özbay ve Selvi, 2014).

İtibar yönetimi, kurum veya kuruluş açısından değerlendirildiğinde kurumsal itibarın oluşturulması, geliştirilmesi ve korunması hususlarını içermektedir. Muhasebe meslek mensuplarının sahip olduğu muhasebe bürolarının kurumsal itibarlarını iyi bir şekilde yönetebilmesi için öncelikle konuyla ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. Kurumsal itibar her ne kadar soyut ve ölçülmesi zor bir kavram olsa da kurum ve kuruluşlar açısından orta ve uzun vadede oldukça önemli somut çıktıları bulunmaktadır. Bu nedenle meslek mensuplarının kurumsal itibar algılarının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca iç paydaş olarak meslek mensuplarının kurumsal itibar algılarının değerlendirilmeden dış paydaşların algılarının değerlendirilmesi kurumsal itibarın yönetilmesinde eksik kalacaktır. Diğer bir ifadeyle, ilk olarak meslek mensuplarının kurumsal itibar algılarının ölçülmesi ve değerlendirilmesiyle muhasebe bürolarına yönelik kurumsal itibarın iyi bir şekilde yönetilmesi, arttırılmasına ve korunmasına katkı sağlanacak tespitler ortaya konulmuş olacaktır.

Çalışmada öncelikle araştırmayla ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Daha sonra anket yöntemiyle toplanan veriler ve bulgulara yer verilmiştir. Son olarak çalışmadan elde edilen sonuçlara, yorumlara ve önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM) muhasebe bürolarının kurumsal itibara ilişkin görüşlerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın anakütlesini Çorum ilinde görev yapan Mali Müşavirler odasına kayıtlı 203 SMMM oluşturmaktadır.

Yapılan literatür incelemesi sonucunda muhasebe meslek mensuplarının kurumsal itibar algılarının değerlendirilmesine yönelik az sayıda çalışmaya rastlanmış ayrıca Çorum ilinde yapılmış benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın hem literatüre hem de muhasebe meslek mensuplarının farkındalıklarının arttırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmekte ve bu da çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında bilimsel araştırma yöntemlerinden birisi olan anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplamak amacıyla tüm SMMM'lere anket formu gönderilmiş diğer bir ifadeyle tam sayım yöntemi tercih edilmiştir. Hazırlanan anket internet üzerinden gönderilmiş olup geri dönüş sağlayan 128 SMMM'den alınan cevaplar ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Anket formunun uygulanmasında Google Formlar programından faydalanılmıştır.

Çalışmada kurumsal itibara ilişkin mali müşavirlerin görüşlerini belirlemek amacıyla Charles J. Fombrun ve ekibi (2000) tarafından geliştirilen "Kurumsal İtibar Ölçeği"nden yararlanılmış olup ölçek mali müşavirlik mesleğine uyarlanmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu, demografik özelliklerini ölçebilmek için 6 soru ve ölçekte yer alan 20 ifade olmak üzere toplam 26 maddeden oluşmaktadır. Ölçek içerisinde faydalanılan maddeler için anket formu 5'li likert olarak hazırlanmış ve "1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde ifade edilmiştir. Çalışmada SMMM'lerin kurumsal itibar algılarının değerlendirilmesi için tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmış ve IBM SPSS Statistics 22 paket programı kullanılmıştır. Uyarlanan ölçek için güvenilirlik analizi uygulanmış ve cronbach alfa değeri 0,985 olarak bulunmuştur. Alfa (α) değerinin 0,70'den büyük olması çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır (Ravichandran ve Rai, 1999).

2.3. Bulgular

Çorum il merkezinde görev yapan 128 SMMM'nin demografik özellikleri ile alakalı sorulara vermiş oldukları cevaplar incelenmiş ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Çalışmaya katılan SMMM'lerin %85,2'sinin erkek %14,8'inin kadın, %80,5'inin evli ve %11,7'sinin bekâr olduğu görülmektedir. Kadın meslek mensubu sayısının oldukça düşük olmasının nedenlerinin başında mesleğin çalışma şartları geldiği söylenebilir. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında ise %72,8'inin orta yaş grubu sayılabilecek olan 31-50 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir.

SMMM'lerin gelir düzeyleri incelendiğinde 11.000 TL üzeri gelire sahip olanlar %26,5'lik bir oranla ilk sırada yer alırken, %23,4'lük bir oranla 5.001 TL ile 7.000 TL arası gelir düzeyine sahip olanlar ikinci sırada yer almaktadır. Araştırmaya katılan meslek mensuplarının %26,6'sı ise düşük sayılabilecek bir şekilde 5.000 TL ve altında bir gelire sahiptir.

Katılımcıların mesleki kıdemlerine bakıldığında en yüksek oranı %25'le 26 yıl ve üzeri ve %18,8'le 21-25 yıl arası mesleki kıdeme sahip olanlar oluşturmaktadır. Kıdemleri 5 yıl ve altında olanların oranı ise %16,4 seviyelerindedir. Son olarak personel sayıları incelendiğinde ise çalışmaya katılan SMMM'ler %25'lik en yüksek

oranla kendileri dâhil bürolarında çalışan personel sayısını 3 kişi olarak ifade etmiş olup diğer yüksek orana sahip cevaplar sırasıyla 2, 1, ve 4 kişi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Demografik Özellikler		**Frekans**	**Yüzde(%)**
Cinsiyet	Erkek	109	85,2
	Kadın	19	14,8
Medeni Durum	Evli	103	80,5
	Bekâr	15	11,7
	Boşanmış	10	7,8
Yaş	20-30 yaş arası	12	9,5
	31-40 yaş arası	47	36,9
	41-50 yaş arası	46	35,9
	51-60 yaş arası	13	10,3
	61 ve üzeri	10	7,4
Gelir Düzeyi	3.000 TL ve altı	12	9,4
	3.001 TL – 5.000 TL arası	22	17,2
	5.001 TL – 7.000 TL arası	30	23,4
	7.001 TL – 9.000 TL arası	17	13,3
	9.001 TL – 11.000 TL arası	13	10,2
	11.000 TL üzeri	34	26,5
Mesleki Kıdem	0-5 yıl arası	21	16,4
	6-10 yıl arası	14	10,9
	11-15 yıl arası	16	12,5
	16-20 yıl arası	21	16,4
	21-25 yıl arası	24	18,8
	26 yıl ve üzeri	32	25
Büroda Çalışan Personel Sayısı	1 kişi	22	17,2
	2 kişi	28	21,9
	3 kişi	32	25
	4 kişi	18	14,1
	5 kişi	6	4,7
	6 kişi	7	5,5
	7 kişi	3	2,3
	8 kişi	7	5,5
	9 kişi	5	3,8

Bu çalışmada kurumsal itibar ölçeği mali müşavirlik mesleğine uyarlanarak, Çorum il merkezinde görev yapan SMMM'lerin kurumsal itibara yönelik algıları değerlendirilmiştir. Ankette yer alan ifadelere meslek mensuplarının verdikleri cevapların frekans dağılımları ve ortalama skorları alınarak sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2'de yer alan sonuçlar incelendiğinde meslek mensuplarının %80,5'i çalıştığı büro hakkında olumlu düşüncelere sahiptir. Yine %82,8'i çalışmış oldukları büroya saygı duymakta ve %82,9'u da çalıştıkları büroya güvendiklerini ifade etmektedir. Bu sonuçlara göre mali müşavirlerin genel olarak çalıştıkları bürolarına karşı duygusal bir bağlılık içinde oldukları söylenebilir.

Katılımcıların %85,2'si çalıştıkları büronun sunmuş olduğu hizmetlerin arkasında durduğunu, yenilikçi ve kalite hizmet sunduğunu ifade etmiş ayrıca %73,4'ü sunulan hizmetler karşılığında alınan ücretin makul düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre genel olarak mali müşavirlerin bürolarında sunulan hizmetlerden memnun olduklarını ve kurumsal itibar algılarının da yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2: SMMM'lerin Kurumsal İtibar Algıları

Boyutlar/İfadeler	1	2	3	4	5	Ortalama	Standart Sapma
DUYGUSAL ÇEKİM							
Çalıştığım büro hakkında olumlu düşüncelere sahibim	%7,8	%7	%4,7	%29,7	%50,8	4,086	1,2425
Çalıştığım büroyu yaptığı işlerden dolayı seviyorum ve ona saygı duyuyorum	%7,8	%4,7	%4,7	%30,5	%52,3	4,148	1,2043
Çalıştığım büroya güveniyorum	%7,8	%7	%2,3	%25	%57,9	4,180	1,2514
HİZMET							
Çalıştığım büro sunduğu hizmetlerin arkasında durur	%7,8	%4,7	%2,3	%19,5	%65,7	4,305	1,2203
Çalıştığım büro yenilikçi hizmetler sunar	%5,5	%7	%2,3	%33,6	%51,6	4,187	1,1346
Çalıştığım büro kaliteli hizmetler sunar	%5,5	%7	%2,3	%25	%60,2	4,273	1,1550
Çalıştığım büroda sunulan hizmetler karşılığında alınan bedel makul düzeydedir	%5,5	%9,4	%11,7	%24,2	%49,2	4,023	1,2197
FİNANSAL PERFORMANS							
Çalıştığım büronun kâr oranı yüksektir	%10,2	%12,5	%21,1	%38,2	%18	3,414	1,2136
Çalıştığım büronun batma ihtimali düşüktür	%10,9	%9,4	%7,8	%28,9	%43	3,836	1,3619
Çalıştığım büro diğer bürolara göre daha başarılıdır	%5,5	%7	%8,6	%41,4	%37,5	3,984	1,1153
Çalıştığım büro gelecekte daha da büyümeyi hedeflemektedir	%10,9	%7	%9,4	%29,7	%43	3,667	1,3362
VİZYON VE LİDERLİK							
Çalıştığım büro mükemmel bir lidere sahiptir	%5,5	%9,4	%5,5	%28,1	%51,6	4,109	1,1986
Çalıştığım büronun sahibi çok iyi bir vizyona sahiptir	%5,5	%7	%7,8	%30,5	%49,2	4,109	1,1586
Çalıştığım büronun sahibi, alandaki ihtiyaçların farkındadır ve ihtiyaca uygun yeni hizmetler oluşturur	%5,5	%7	%5,5	%33,6	%48,4	4,125	1,1433
ÇALIŞMA ORTAMI							
Çalıştığım büro iyi yönetilmektedir	%5,5	%9,4	%2,3	%32,8	%50	4,125	1,1772
Çalıştığım büro iyi bir çalışma ortamına sahiptir	%5,5	%9,4	%2,3	%22,7	%60,2	4,227	1,2051
Çalıştığım büro kaliteli elemanlara sahiptir	%8,6	%7	%2,3	%22,7	%59,4	4,172	1,2866
SOSYAL VE ÇEVRESEL SORUMLULUK							
Çalıştığım büro sosyal ve çevresel fayda gözeten projeleri destekler	%5,5	%10,2	%8,6	%28,9	%46,9	4,016	1,2101
Çalıştığım büro çevreye karşı oldukça duyarlıdır (sorumluluk sahibidir)	%7,8	%4,7	%2,3	%35,9	%49,3	4,141	1,1821
Çalıştığım büroda davranış kurallarının uygulanmasına önem verilmektedir	%7,8	%4,7	%2,3	%29,7	%55,5	4,203	1,1995

Not: 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum'u ifade etmektedir.

Katılımcıların %18'i çalıştıkları büronun kâr oranını yüksek bulurken, %38,2'si bu ifadeye kısmen katılmakta, %22,7'si bu ifadeye katılmamakta ve %21,1'i kararsız olduklarını ifade etmektedir. Katılımcıların %71,9'u çalıştığı büronun batma ihtimalinin düşük olduğunu, %78,9'u çalıştığı büronun diğer bürolara göre daha başarılı olduğunu ve %72,7'si çalıştığı büronun gelecekte büyümeyi hedeflediğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar ise mali

müşavirlerin genelinin çalıştıkları büronun finansal performansından orta düzeyde memnun olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların %79,7'si çalışmış oldukları büroların vizyon sahibi iyi bir lidere sahip olduğunu, %82,8'i bu büroların iyi yönetildiği, %82,9'u bürolarında iyi bir çalışma ortamının olduğunu ve %81,7'si ise büroların kaliteli çalışanlara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar ise mali müşavirlerin kurumsal itibar yönetimi için oldukça önemli olan yönetim ve çalışma ortamı faktörlerinden memnun olduklarını göstermektedir.

Tablo 4'te son olarak sosyal ve çevresel sorumluluk boyutu yer almaktadır. Buna göre çalışmaya katılan meslek mensuplarının büyük bir çoğunluğu çalıştığı büronun sosyal ve çevresel fayda gözettiğini, çevreye karşı duyarlı olduğunu ve davranış kurallarının uygulanmasına önem verdiğini ifade etmişlerdir.

3. SONUÇ

Günümüzde tüm kurum ve kuruluşlar için itibar kavramı oldukça önemlidir. İtibar kavramı nesne, birey ya da örgütün başkaları tarafından nasıl algılandığını ifade eder ki bu aynı zamanda kazanılan saygınlık ya da prestijin bir temsilidir. Dolayısıyla kurumsal itibar da kurumun nasıl algılandığını ifade eden ve kurumun saygınlığını belirleyen önemli bir kavramdır. Kurumsal itibar yönetimi ise müşteriler ve iş ortakları ile kurulan ilişkiler başta olmak üzere diğer tüm paydaşların algılarını etkileme ve bunları yönetmekle ilgilidir. Kurum ve kuruluşların sürekliliklerini sağlamaları için kurumsal itibarlarını iyi bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmada Çorum il merkezinde görev yapan SMMM'lerin kurumsal itibar algıları, Fombrun ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilen "Kurumsal İtibar Ölçeği" kullanılarak değerlendirilmiştir. SMMM'lerin cevapları doğrultusunda 4,305 ortalamayla en yüksek ortalamaya sahip cevabın "çalıştığım büro sunduğu hizmetlerin arkasında durur" ifadesinde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre meslek mensuplarının kurumsal itibarın güçlü bir destekleyicisi olarak sunuldukları hizmetlerin arkasında durmayı gördükleri söylenebilir. Düşük ortalama değere sahip diğer bir ifadeyle kararsız görüş sayılabilecek ifade ise "çalıştığım büronun kâr oranı yüksektir" ifadesidir. Buna göre genel olarak meslek mensuplarının yaptıkları işin kâr oranlarının yüksek olduğu ifadesine tam olarak katılmayıp kararsız kaldıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %26,6'sının 5.000 TL ve altında gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir. SMMM belgesi alımına kadar olan zorlu eğitim ve çalışma süreçleri düşünüldüğünde, günümüz koşullarında bağımsız çalışan bir SMMM'nin 5.000 TL altında bir gelire sahip olması istenilen bir durum olmayıp nedenlerinin tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin üretilmesi gerekli olan önemli bir husustur.

Kurumsal itibar algılarına yönelik diğer ifadelerin ortalamaları incelendiğinde cevapların ağırlıklı olarak 4 ortalama düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar ise katılımcıların kurumsal itibara ilişkin olumlu düşüncelere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Genel olarak SMMM'lerin çalıştıkları büroya güvendikleri, olumlu düşüncelere sahip oldukları, büroların kaliteli hizmet sunduğu ve sunulan hizmetlerin karşılığında alınan bedellerin de makul düzeyde olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Mali müşavirler çalıştıkları büroların iyi yönetildiği ve iyi bir çalışma ortamına sahip olduğunu belirtmiş ayrıca sosyal sorumluluklarının da farkında olduğunu ve büroda davranış kurallarının uygulanmasına önem verildiğini de ifade etmişlerdir. Çalışmaya katılanların büyük bir kısmının mesleki kıdemlerinin dolayısıyla tecrübelerinin yüksek olduğu ve Türkiye'deki muhasebenin gelişim sürecine bizzat şahit oldukları söylenebilir. Kurumsal itibara ilişkin elde edilen cevapların genellikle yüksek kıdeme sahip meslek mensuplarından toplandığı düşünüldüğünde elde edilen sonuçların oldukça değerli ve geçmiş ile mukayese içeren cevaplar olduğu da söylenebilir.

Bu çalışmanın Çorum il merkezinde görev yapan SMMM'ler üzerinden gerçekleştirilmesi çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda Türkiye genelinde farklı kesimlerinin görüşleri alınmak suretiyle geniş kapsamlı olarak konunun ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Fombrun, C. J., Gardberg, N. A., & Sever, J. M. (2000). The Reputation Quotient SM: A multi-stakeholder measure of corporate reputation. Journal of brand management, 7(4), 241-255.

Fombrun, C.J. (1996). Reputation: Realizing Value from the Corporate Image. USA: Harvard Business School Press.

Özbay, D., & Selvi, Y. (2014). Kurumsal İtibarın Ölçümü: Bir Model Önerisi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 25(76).

Ravichandran, T., & Rai, A. (1999). Total quality management in information systems development: key constructs and relationships. Journal of Management Information Systems, 16(3), 119-155.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEK İMAJ ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

PROFESSIONAL IMAGE: A STUDY OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS' PERCEPTIONS

Yasin ŞEKER

Dr. Hitit University, ORCID: 0000-0003-0513-7682

Safa HOŞ

Dr. Hitit University, ORCID: 0000-0002-9555-1782

ÖZET

Günümüzde kurumların faaliyetlerini sürdürebilmesinde, sunmuş oldukları ürün ya da hizmetlerin yeterliliğinin yanı sıra sahip oldukları imajları da oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, mali müşavirlerin meslek imajı algılarını tespit etmektir. Çalışmada bilimsel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Mali müşavirlerin mesleki imaj algılarını belirlemek amacıyla öğretmenlik mesleği imaj ölçeği mali müşavirlik mesleğine uyarlanmıştır. Çalışmanın ana kütlesini Çorum il merkezinde çalışan toplam 203 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir oluşturmaktadır. Sayının ulaşılabilir olmasından dolayı tam sayım yöntemi tercih edilmiş diğer bir ifadeyle ana kütlenin tamamına anket formu iletilmiştir. Analizler ankete geri dönüş sağlayan toplam 95 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mali müşavirlik mesleğine uyarlanan ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış ve ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra ölçeğin yapısal geçerliliğini test etmek için keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan analizlerde verilerin keşfedici faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiş ayrıca analiz sonucunda faktörlerin altında oluşan maddelerin başlangıçta tasarlananla uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Son olarak mali müşavirlerin demografik özelliklerine göre imaj boyutlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediği de test edilmiştir. Yaş değişkeni için sosyal ve kişisel imaj boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca mesleki kıdem ve gelir düzeyi değişkenlerinde ise sosyal, iletişim becerileri ve kişisel imaj boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Meslek İmajı, Algı

ABSTRACT

In today's world, organizations' images are as vital as their goods or services in order for them to continue operating. The goal of this study is to find out how Certified Public Accountants (CPAs) perceive their professional image. The study employed the questionnaire technique, which is one of the scientific research methods. The teaching profession image scale was adapted to the CPA profession in order to determine CPA professional image perceptions. The study's population consists of 203 CPAs who work in the Çorum. Due to the availability of the number, the total count survey method was chosen; in other words, a questionnaire form was sent to the entire universe. Analyses were performed on a total of 95 CPA who returned to the questionnaire. The reliability of the scale was determined as a result of the reliability analysis performed to test its reliability. The structural validity of the scale was then tested using exploratory factor analysis. In the analyses, it was determined that the data were

* Araştırma Etik Kurul Kararı Bilgisi: Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurul Kararı, Karar Tarihi: 9.4.2021, Karar No: 2021-63, Sayı: 2021-70.

suitable for exploratory factor analysis, and as a result of the analysis, it was determined that the items under the factors were compatible with the originally designed. Finally, it was tested whether the image dimensions of the CPAs show a statistically significant difference according to their demographic characteristics. For the age variable, statistically significant differences in social and personal image dimensions were found. Furthermore, significant differences in social, communication skills and personal image dimensions were found in the variables of professional seniority and income level.

Keywords: CPA, Professional Image, Perception

1. GİRİŞ

İmaj kavramı soyut veya somut bir olgu hakkında bireyin zihninde oluşan bir imge ve psikolojik bir öğe olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 2001, s.7). Meslek imajı ise insanların bir mesleğe yönelik izlenimlerini ifade etmektedir. Meslek imajı bir mesleğe ilişkin hem iç paydaşların hem de dış paydaşların izlenimlerini kapsamaktadır (Ünsal, 2015, s.37). Meslek imajının değerlendirilmesi mesleği icra edenler üzerinden yapılmaktadır. Mesleği icra edenlerin görünüşleri, davranışları, iletişim kurma becerileri, başarı durumu ve beden dili gibi faktörleri üzerinden meslek imajı ile ilgili bir değerlendirme yapılmakta ve bunun sonucunda meslek imajı oluşmaktadır (Bağçeci, Çetin ve Ünsal, 2013).

Muhasebe mesleği köklü bir geçmişe sahip olup dünyada önem verilen ve saygınlığı olan mesleklerden birisidir. Muhasebe meslek mensuplarının sağladığı hizmetler işletmeler, karar vericiler ve devlet olmak üzere tüm gruplar için oldukça önemlidir. Mali nitelikteki işlemlere ait bilgiler muhasebe tarafından üretilmekte ve ekonomik yapıyı doğrudan etkilemektedir. Bu noktada muhasebe mesleğini icra eden mali müşavirlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumlulukları yerine getirebilmek için mali müşavirlerin muhasebe mesleğinin gerektirdiği etik ilkeler ve mesleki standartlara uygun olarak hem işletmelerin ihtiyacı olan bilgileri üretmek hem de topluma karşı sosyal sorumluluklarını yüksek kaliteli bir şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Muhasebe mesleğin imajı mesleği icra edenler tarafından oluşturulmaktadır. Bu imaj ise toplumun genelinin mesleğe bakış açısını ve mesleğin saygınlığını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının motivasyonları, iş doyumları ve yeni meslek mensuplarının yetiştirilmesi gibi hususlarda da muhasebe meslek imajının etkisi bulunmaktadır. Bu nedenlerle muhasebe meslek imajı meslek mensupları ve tüm toplum için dikkate alınması gereken önemli bir konudur.

Bu çalışmada öncelikle araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra tanımlayıcı istatistiklere ve yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiş ve sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

2. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Önemi, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Çorum ilinde görev yapan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM) mesleki imajlarına ilişkin görüşlerini belirlemek ve mesleki imaja etki eden faktörlerin neler olduğunun tespit etmektir.

Çalışmada anket yöntemi kullanılmış olup SMMM'lerin meslek imajı algılarını belirlemek amacıyla Ünsal (2015) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleği İmaj Ölçeği", mali müşavirlik mesleğine uyarlanmıştır. Ayrıca Karaçoban (2019), Bayram (2019) ve Cihan (2020) tarafından kullanılan ölçeklerden de faydalanılmıştır.

Çalışmanın anakütlesini Çorum il merkezinde bağımsız olarak çalışan 203† SMMM oluşturmaktadır. SMMM sayısının ulaşılabilir olmasından dolayı tam sayım yöntemi tercih edilmiş diğer bir ifadeyle anakütlenin tamamına anket formu gönderilmiştir. Araştırma için gerekli olan veriler, hazırlanan anketin Google Formlar üzerinden SMMM'lere uygulanması sonucu toplanmıştır. Analizler ankete geri dönüş sağlayan toplam 95 SMMM üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizlerde IBM SPSS Statistic 22 paket programından faydalanılmıştır.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçek

Boyutlar	İfadeler
SOSYAL BOYUT	SB1-Mali Müşavirlik mesleğinin imajı diğer hizmet grubunda yer alan mesleklere göre daha iyi seviyededir SB2-Mali Müşavirlik mesleğinin imajı geçmişe göre daha iyi seviyededir SB3-Mali Müşavirlik mesleği, meslekler arasında statüsü yüksek bir meslektir SB4-Mali Müşavirlik mesleği toplumda olumlu bir imaja sahiptir SB5-Mali Müşavirlik mesleğinin imajı toplum tarafından onaylanmaktadır SB6-Toplumsal Şartlar Mali Müşavirlik mesleğinin imajını olumlu şekilde etkilemektedir SB7-Mali Müşavirlik mesleği toplum tarafından bir uzmanlık mesleği olarak algılanmaktadır SB8-Mali Müşavirlik mesleği toplum tarafından takdir edilen bir meslektir SB9-Mali Müşavirlik mesleğinin toplumda saygın bir yeri vardır SB10-Mali Müşavirlik mesleği, toplumda en güvenilen meslekler arasındadır
İLETİŞİM BECERİLERİ	İB1-Mali Müşavirler sosyal konumlarına uygun davranışlarda bulunmaktadır İB2-Mali Müşavirlerin empati becerileri yeterli düzeydedir İB3-Mali Müşavirler başkalarıyla sağlıklı iletişim kurmaktadır İB4-Mali Müşavirlerin diksiyonları düzgündür İB5-Mali Müşavirler iletişim kurarken sabırlıdırlar İB6-Mali Müşavirler iletişim kurarken önyargılardan uzaktırlar İB7-Mali Müşavirlerin ifadeleri anlaşılırdır İB8-Mali Müşavirler beden dilini etkili bir şekilde kullanmaktadır İB9-Mali Müşavirler eleştiriye açıktır İB10-Mali Müşavirler iyi bir dinleyicidir İB11-Mali Müşavirler iletişimde yönlendiricidir.
KİŞİSEL İMAJ	Kİ1-Mali Müşavirler fiziki görünümleriyle diğer insanlar üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır Kİ2-Mali Müşavirler kıyafet seçiminde uyuma önem vermektedir Kİ3-Mali Müşavirler kişisel bakımlarına(diş fırçalama, makyaj, tıraş vs.) özen göstermektedir Kİ4-Mali Müşavirlerin kıyafetleri diğer insanlarda saygınlık uyandıracak düzeydedir Kİ5-Mali Müşavirler modayı (en azından asgari düzeyde) takip etmektedir Kİ6-Mali Müşavirlerin sağlıklı bir görünümleri vardır Kİ7-Mali Müşavirlerin güven veren samimi görünümleri vardır Kİ8-Mali Müşavirlerin enerjik bir görünümleri vardır Kİ9-Mali Müşavirlerin özgüvenleri yüksektir Kİ10-Mali Müşavirler temizlik ve düzene özen göstermektedir.

Not: İfadelerin başında ilgili ifadelerin kısaltmalarına yer verilmiş olup bundan sonraki tablolarda bu kısaltmalar kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan SMMM'lerin demografik özelliklerine yönelik sorular anketin ilk bölümünü oluştururken, ikinci bölüm ise muhasebe meslek mensuplarının meslek imaj algısı ile alakalı olan toplam 31 ifadeden oluşmaktadır. İfadelere verilecek cevaplarda 5'li likert ölçeği kullanılmış ve ölçek '1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle Katılıyorum' şeklinde ifade edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin boyutları ve bu boyutlarda yer alan ifadeler Tablo 1'de sunulmuştur. İfadelerin birbirleriyle tutarlılığını ile ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik bakımından sınanmıştır. Güvenilirlik için cronbach alfa testi, verilerin yapı geçerliliğini ölçmek için için ise keşfedici faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizini

† Bakınız: http://corumsmmmo.org.tr/uye-istatistik-bilgileri

yapabilmek için gerekli şartların sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesi için ise KMO ve Barlett testinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada SMMM'lerin meslek imaj algısını ölçmede kullanılan ölçek Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırma kapsamında kullanılan ölçekte sosyal, iletişim becerileri ve kişisel imaj olmak üzere 3 boyut bulunmaktadır. Sosyal boyutta 10 ifade, iletişim becerileri boyutunda 11 ifade ve kişisel imaj boyutunda 10 ifade yer almaktadır.

2.2. Bulgular

Çalışmada ilk olarak SMMM'lere ait demografik özellikler ile ilgili soruların değerlendirilmesi yapılmıştır. SMMM'lerin bu sorulara vermiş oldukları cevapların dağılımlarına Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Mali Müşavirlerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde(%)
Cinsiyet	Erkek	82	86,3
	Kadın	13	13,7
Medeni Durum	Evli	78	82,1
	Bekâr	10	10,5
	Boşanmış	7	7,4
Yaş	20-30 yaş arası	8	8,4
	31-40 yaş arası	35	36,8
	41-50 yaş arası	35	36,8
	51-60 yaş arası	10	10,5
	61 yaş ve üzeri	7	7,5
Öğrenim Durum	Lise	6	6,3
	Ön Lisans	5	5,3
	Lisans	80	84,2
	Lisansüstü	4	4,2
Gelir Düzeyi	3.000 TL ve altı	13	13,7
	3.001 TL – 5.000 TL arası	16	16,8
	5.001 TL – 7.000 TL arası	24	25,3
	7.001 TL – 9.000 TL arası	13	13,7
	9.001 TL – 11.000 TL arası	4	4,2
	11.000 TL üzeri	25	26,3
Mesleki Kıdem	0-5 yıl arası	13	13,7
	6-10 yıl arası	12	12,6
	11-15 yıl arası	12	12,6
	16-20 yıl arası	15	15,8
	21-25 yıl arası	20	21,1
	26 yıl ve üzeri	23	24,2
Bağımsız Denetçi Belgesi	Var	22	23,2
	Yok	73	76,8
Büroda Çalışan Personel Sayısı	1 kişi	21	22,1
	2 kişi	19	20
	3 kişi	26	27,4
	4 kişi	12	12,6
	5 kişi	2	2,1
	6 kişi	5	5,3
	7 kişi	2	2,1
	8 kişi	4	4,2
	9 kişi	4	4,2

Tablo 2 incelendiğinde çalışmaya katılanların %86,3'ünün erkek olduğu ve %82,1'nin evli olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan SMMM'lerin %73,6'sı ise 31-50 yaş aralığında yer almaktadır. SMMM'lerin öğrenim durumları incelendiğinde %84,2'sinin lisans mezunu olduğu görülmektedir. SMMM'lerin gelir düzeylerine bakıldığında 11.000 TL üzeri gelire sahip olanlar %26,3'lük bir oranla ilk sırada yer alırken ve ardından %25,3'lük bir oranla 5.001 TL ile 7.000 TL arası gelir düzeyine sahip olan SMMM'ler gelmektedir. Katılımcıların mesleki kıdemleri incelendiğinde 20 yılın üzerinde mesleki kıdeme sahip olanların %45,3'lük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların %76,8'i ise bağımsız denetçi belgesinin olmadığını ifade etmiştir. Son olarak çalışmaya katılan SMMM'lerin %82,1'i kendisi dâhil büroda çalışan personel sayısının 5 kişiden daha az olduğunu belirlenmiştir.

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Maddeler	Faktör Yükleri
Sosyal Boyut (α=0,958)	SB1	0,741
	SB2	0,768
	SB3	0,763
	SB4	0,870
	SB5	0,873
	SB6	0,815
	SB7	0,682
	SB8	0,809
	SB9	0,823
	SB10	0,801
İletişim Becerileri (α=0,976)	İB1	0,652
	İB2	0,768
	İB3	0,718
	İB4	0,725
	İB5	0,736
	İB6	0,730
	İB7	0,710
	İB8	0,771
	İB9	0,835
	İB10	0,794
	İB11	0,764
Kişisel İmaj (α=0,984)	Kİ1	0,710
	Kİ2	0,810
	Kİ3	0,835
	Kİ4	0,855
	Kİ5	0,886
	Kİ6	0,828
	Kİ7	0,774
	Kİ8	0,704
	Kİ9	0,710
	Kİ10	0,686

N=95, Faktör Yükleri>0,50

Araştırmada 95 Mali Müşavirden toplanan verilere önce güvenilir olduğunun kanıtlanması daha sonra keşfedici faktör analizinin uygulanması gerekmektedir. Güvenilirlik analizi sonucuna göre cronbach alfa değeri 0,981 bulunmuştur. Bir ölçeğin güvenilir olduğunu söyleyebilmek için alfa (α) değerinin 0,70'den büyük olması gereklidir (Ravichandran ve Rai, 1999). Bu durumda elde edilen cronbach alfa değerine göre çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna varılmaktadır. Ölçekte yer alan maddelerin boyutları temsil etme derecesi için yapı geçerliliği testi uygulanmış ve 25 derecelik varimax eksen döndürmesi yapılmıştır. Verilerin keşfedici faktör

analizine uygunluğunu sınamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett testi değerine bakılmış olup KMO değeri 0,769 ve Barlett küresellik (sphericity) testi $\chi 2=5862,868$ ve p=0,000 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre verilerin keşfedici faktör analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen boyutlar, boyutların içsel tutarlılık katsayıları ve boyutlardaki maddelerin faktör yükleri Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 4: Kurumsal İmaj Algılarının Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması-Anova Analizi Sonuçları

Demografik Özellikler	Faktörler	Gruplar	Ortalamalar Arası Fark	sig. (p)
Medeni Durum	Sosyal Boyut	Evli → Bekâr	-1,02308	0,008*
		Evli → Boşanmış	-0,96593	0,042*
	Kişisel İmaj	Evli → Bekâr	-1,00949	0,010*
Yaş	Sosyal Boyut	61 ve üzeri → (31-40)	1,29429	0,019*
		61 ve üzeri → (41-50)	1,27426	0,021*
	Kişisel İmaj	(20-30) → (41-50)	1,13571	0,002**
Gelir Düzeyi	Sosyal Boyut	3000TL altı → (5001TL-7000TL)	0,91218	0,049*
		3000TL altı → (7001TL-9000TL)	1,98462	0,000*
		3000TL altı → (9001TL-11000TL)	2,25385	0,001*
		3000TL altı → 11000TL ve üzeri	0,97785	0,026*
		(3001TL-5001TL) → (7001TL-9000TL)	1,13077	0,015*
		(5001TL-7000TL) → (7001TL-9000TL)	1,07244	0,011*
		(7001TL-9000TL) → 11000TL ve üzeri	-1,00677	0,020*
	İletişim Becerileri	(7001TL-9000TL) → (3001TL-5001TL)	-1,73470	0,003**
		(7001TL-9000TL) → (5001TL-7000TL)	-1,58129	0,008**
		(7001TL-9000TL) → 11000TL ve üzeri	-1,32811	0,026**
	Kişisel İmaj	3000TL altı → (7001TL-9000TL)	1,91538	0,002**
		3000TL altı → (9001TL-11000TL)	2,75962	0,000**
		3000TL altı → 11000TL ve üzeri	0,68862	0,017**
		(3001TL-5001TL) → (9001TL-11000TL)	2,19378	0,000**
		(5001TL-7000TL) → (7001TL-9000TL)	1,50577	0,023**
		(5001TL-7000TL) → (9001TL-11000TL)	2,35000	0,000**
		(9001TL-11000TL) → 11000TL ve üzeri	-2,07100	0,004**
Mesleki Kıdem	Sosyal Boyut	(0-5 yıl) → (6-10 yıl)	1,22051	0,026*
		(0-5 yıl) → (16-20 yıl)	1,71385	0,000*
		(16-20 yıl) → 26 yıl ve üzeri	-0,97739	0,035*
	Kişisel İmaj	(0-5 yıl) → (11-15 yıl)	1,40128	0,018**
		(0-5 yıl) → (16-20 yıl)	1,54462	0,007**
		(0-5 yıl) → (21-25 yıl)	0,92462	0,017**
		(6-10 yıl) → (11-15 yıl)	1,72500	0,003**
		(6-10 yıl) → (16-20 yıl)	1,86833	0,001**
		(6-10 yıl) → (21-25 yıl)	1,24833	0,001**
		(6-10 yıl) →26 yıl ve üzeri	0,66920	0,002**

Not: Tukey Testi sonuçları * sembolü, Tamhane Testi sonuçları ise ** sembolü ile belirtilmiştir.

Tablo 3'te ölçekte yer alan boyutlar incelendiğinde sosyal boyut için alfa değeri 0,958 , iletişim becerileri boyutu için 0,976 ve kişisel imaj boyutu için alfa değeri 0,984 bulunmuştur. Bu sonuçlar ise tüm faktörlerin güvenilir olduğunu göstermektedir (α>0,70). Tüm maddelerin almış oldukları faktör yükleri incelendiğinde çalışmada kullanılan maddelerin ait oldukları boyutları açıklamada katkılarının yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

Kurumsal imajın incelenmesi için kullanılan faktörlerin demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği de çalışma kapsamında incelenmiştir. Bunun için Anova Testi ve Bağımsız Örneklem T Testi (Independent Sample T Test) uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre 3 faktör altında toplanan SMMM'lerin kurumsal imaj algıları; cinsiyet, öğrenim durumu ve bağımsız denetçi belgesine sahip olma durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemiş olup tablolaştırılmamıştır. Anlamlı farklılık gösteren boyutlara ise Tablo 4'de yer verilmiştir.

Anova analizi yapılmadan önce varyansların homojenliği testi yapılmış, anlamlı farklılık gösteren ($p<0,05$) grupların varyansların homojenlik durumu da Tablo 4'de gösterilmiştir. Tablo 4, anova testinde anlamlı farklılık gösteren gruplar ile beraber, bu grupların varyanslarının homojenlik durumunu da açıklamaktadır. Anlamlı farklılık gösteren gruplarda varyanslar homojen ise Tukey, homojen değil ise Tamhane testlerinden faydalanılarak gruplar arasında ikili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tablo 4'te yer alan Anova testi sonuçlarına göre SMMM'lerin sosyal boyut ve kişisel imaj algıları medeni durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, bekâr olan mali müşavirlerin sosyal boyut algısı, evli ve boşanmış SMMM'lere göre daha yüksektir. Ayrıca yine bekâr olan SMMM'lerin kişisel imaj algısı, evli olan SMMM'lere göre daha yüksek ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Yaş değişkenine göre farklılık olup olmadığı incelendiğinde 61 yaş ve üzerinde olan SMMM'lerin sosyal boyut algıları "31-40" ve "41-50" yaş aralığında olan SMMM'lere göre istatistiksel olarak anlamlı olarak daha yüksek olduğu ve yaşları "20-30" yaş aralığında olan SMMM'lerin kişisel imaj algılarının ise "41-50" yaş aralığında olan SMMM'lere göre istatistiksel olarak anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

SMMM'lerin gelir durumlarına algılarında farklılık olup olmadığının incelenmesi sonucunda ise sosyal boyut, iletişim becerileri ve kişisel imaj boyutları istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. 3.000 TL ve altında gelir düzeyine sahip SMMM'lerin sosyal boyut algılarının, 5.000 TL üzerindeki tüm gelir düzeyi gruplarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu durumda 3.000 TL ve altında gelir düzeyine sahip SMMM'lerin daha yüksek sosyal boyut algılarına sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Gelir düzeyleri "3.001 TL - 5.000 TL" ve "5.001 TL – 7.000 TL" aralığında olan SMMM'lerin iletişim becerileri algıları ise "7.001 TL - 9.000 TL" arasında gelir düzeyine sahip SMMM'lere göre daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca düşük gelir düzeyine sahip SMMM'lerin kişisel imaj algılarının genellikle daha fazla gelire sahip olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak Tablo 4'te yer alan mesleki kıdeme göre farklılıklar incelendiğinde ise SMMM'lerin mesleki kıdemlerine göre sosyal boyut ve kişisel imaj algılarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Mesleki kıdemi "0-5" yıl arasında olan SMMM'lerin sosyal boyut algıları mesleki kıdemleri "6-10" ve "16-20" yıl arasında olanlara göre daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. "16-20" yıl mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lerin sosyal boyut algıları da 26 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Benzer şekilde "0-5" yıl mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lerin kişisel imaj algıları "11-15", "16-20" ve "21-25" yıl mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Ayrıca "6-10" yıl mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lerin kişisel imaj algıları da "11-15", "16-20", "21-25" ve 26 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lere göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Genel olarak daha az mesleki kıdeme sahip olan SMMM'lerin sosyal boyut ve kişisel imaj algılarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

3. SONUÇ

Mesleki imaj herhangi bir meslek grubu için iç ve dış paydaşların izlenimleriyle ilgili bir konudur. Birçok meslekte olduğu gibi muhasebe mesleği için de imaj oldukça önemlidir. Mesleki imaj aynı zamanda o mesleğin saygınlığını da ifade etmektedir. Bir meslek mensubunun gelecekte faaliyetlerini başarıyla devam ettirebilmesi için meslek imajının yüksek olması gerekmektedir. Muhasebeden elde edilen bilgilerin doğrudan mikro ve makro düzeyde etkileri olduğu düşünüldüğünde imaj konusu muhasebe mesleği için bir kat daha önem kazanmaktadır.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda Çorum il merkezinde görev yapan SMMM'lerden elde edilen bilgilere göre muhasebe meslek imajının diğer mesleklere göre daha iyi seviyede olmadığı fakat geçmişe göre kısmen daha iyi seviyede olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar mesleğin toplum tarafından takdir edilen, saygın ve uzmanlık gerektiren bir meslek olduğunu da belirtmişlerdir. Ayrıca SMMM'ler kendilerini sosyal konumlarına uygun davranışlarda bulunan, sağlıklı iletişim kurabilen, empati becerileri yeterli, eleştiriye açık ve iletişim becerilerini kabul edilebilir seviyede olan bireyler olarak ifade etmişlerdir.

Yapılan analizlere göre SMMM'lerin genel olarak fiziki görünümleriyle insanlar üzerinde olumlu etki bırakan, kıyafet seçimine önem veren, sağlıklı, samimi ve enerjik bir görünüme sahip meslek mensubu oldukları anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar ise mali müşavirlik mesleği için kişisel imajın önemli olduğu savını desteklemektedir.

Çalışma kapsamında medeni durum üzerinden meslek imajı algılarındaki farklılıkların incelenmesi sonucunda ise bekâr olan meslek mensuplarının mesleğin sosyal boyutu hakkındaki algılarının evli ve boşanmış olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bekâr mali müşavirlerin evli olanlara göre kişisel imaj algıları da daha yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre bekâr olan meslek mensuplarının kişisel imajlarına daha çok dikkat ettikleri söylenebilir.

Meslek imajı algılarının yaşa göre farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi sonucunda ise 61 yaş ve üzerinde olan mali müşavirlerin "31-40" ve "41-50" yaş aralığında yer alan mali müşavirlere göre sosyal boyut algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni ise çalışmaya katılan mali müşavirlerin %7,4'ü 61 yaş ve üzeri iken bu katılımcıların %71,4'ünün boşanmış olması ile açıklanabilir. Ayrıca mali müşavirlerin sosyal boyut algılarında medeni duruma göre ortaya çıkan istatistiksel farklılık, yaş değişkeni tarafından da desteklenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, "20-30" yaş aralığında bulunan mali müşavirlerin kişisel imaj algıları "40-50" yaş grubu hariç diğer tüm yaş gruplarına göre daha yüksektir. Fakat sadece "41-50" yaş aralığında yer alan mali müşavirlerin kişisel imaj algıları ile istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir. Ayrıca çalışmaya katılan "20-30" yaş aralığında yer alan tüm mali müşavirlerin bekâr olması yine dikkat çekmektedir. Bu anlamda yaş grubunda meydana gelen istatistiksel farklılığın medeni durumdan kaynaklandığı söylenebilir. Bu yorumu destekleyici kanıt sunmak için kovaryans analizi uygulanmıştır. Kovaryans analizi ile medeni durum değişkeninin yaş değişkeni üzerindeki etkisi çıkarıldığında yapılan analiz sonucunda yaş değişkeni için istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamaktadır. Kovaryans analizi sonucuna göre yaş değişkeni için çıkan anlamlı farklılıklar medeni durum değişkeninden kaynaklanmaktadır.

SMMM'lerin gelir durumlarına göre meslek imaj algılarının istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi sonucunda, kısmen daha düşük gelire sahip meslek mensuplarının gelir düzeyi daha yüksek olanlara göre genel olarak sosyal, iletişim becerileri ve kişisel imaj boyutlarında algılarının daha yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca SMMM'lerin mesleki kıdemleri arttıkça kişisel imaj algılarının olumsuza doğru yöneldiği belirlenmiştir. Bu durum mesleki kıdem açısından "0-5" ve "6-10" yıl arası kıdeme sahip olan mali müşavirlerin diğer kıdem gruplarında yer alan mali müşavirlere göre kişisel imaj algılarının daha yüksek çıkmasıyla açıklanmaktadır.

Analizler sonucunda elde edilen sonuçlar literatür ile karşılaştırıldığında Bayram (2019) ve Cihan (2020) ile genel olarak benzer bulgulara ulaşıldığı ancak Karaçoban (2019) ile özellikle gelir seviyesindeki farklılıklar üzerinde yapılan analizlerde benzer sonuçlara ulaşılmadığı söylenebilir.

Bu çalışmanın Çorum il merkezinde görev yapan SMMM'ler üzerinden gerçekleştirilmesi çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Çalışmada iç paydaş olarak muhasebe meslek mensuplarının meslek imajı ile ilgili algılarının belirlenmesi ve bunlardan elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ise çalışmanın diğer bir kısıtını oluşturmaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda Türkiye genelinde hem iç paydaş olarak meslek mensupları hem de dış paydaş olarak başta mükellefler olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin görüşleri alınmak suretiyle geniş kapsamlı olarak konunun ele alınması ve kişisel imaj yönetimi ile etkili iletişim teknikleri konusunda eğitimlerin düzenlenmesi önerilmektedir.

4. KAYNAKÇA

Bağçeci, B., Çetin, B., & Ünsal, S. (2013). Occupational image scale of teachers. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 34-48.

Bayram, M. (2019). İşletmelerde çalışan muhasebecilerin mesleki imaj algısı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Cihan, O. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki imaj algısı: Trabzon ilinde bir uygulama. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Avrasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Dinçer, M. K. (2001). Kişisel imaj. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Karaçoban, Ö. (2019). Bağımsız muhasebecilerin mesleki imaj algıları üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Ravichandran, T., & Rai, A. (1999). Total quality management in information systems development: key constructs and relationships. Journal of Management Information Systems, 16(3), 119-155.

Ünsal, S. (2015). Öğretmenlerin mesleki imajlarına ilişkin görüşleri ve mesleki imaja etki eden faktörler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

İCTİMAİ MƏNƏVİYYAT ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRİ DOĞURAN SƏBƏB VƏ ŞƏRAİT VƏ ONUN PROFİLAKTİKASI MƏSƏLƏLƏRİ

CAUSES AND CONDITIONS OF CRIMES AGAINST PUBLIC SPIRITUALITY AND ITS PREVENTION ISSUES

HƏSƏNOV Elçin Heydər oğlu

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Xətai rayon icra şöbəsi I dərəcəli ədliyyə qulluqçusu

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyasının doktorantı, ORCİD 0000-0001-6660-6636

ÖZET

Məqalə ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərlə bağlı problemlərin nəzəri inkişafına və bu növ cinayətlərlə mübarizənin effektivliyini artırmaq məqsədilə praktik tövsiyələrin verilməsinə həsr edilmişdir. Məqalədə ictimai mənəviyyatı sarsıdan əməllərin qarşısının alınması tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş bir sıra konseptual elmi və praktik müddəalar və tövsiyələr əsaslandırılır, bu növ cinayətləri doğuran səbəb və şərait ətraflı şəkildə təhlil edilir.

Son dövrlər bəşəri dəyər fenomeni olan əxlaqi və mənəvi dirçəliş vəzifələrinin deqradasiyaya uğradığı yönündə polemik yanaşmalar, hələ də elmi-hüquqi ədəbiyyatda əxlaq və mənəviyyat anlayışları arasında fərqli cizginin müəyyən edilməməsi, bu dəyərlərin cəmiyyət həyatına təsiri, onların fərdiyyətdə özünü biruzə halları, ictimai və fərdi tərbiyə prosesinə təsir imkanları və bir-biri ilə normativ konsolidasiya şəklində inkişafı məsələləri kompleks araşdırma mövzusuna çevrilmişdir.

İctimai mənəviyyata qəsd, cəmiyyətin normal mənəvi-əxlaqi həyatının, hüquqi-əxlaqi münasibətlər nizamının pozulmasına, eyni zamanda fərdi şüura, sosial münasibətlərin subyeki kimi insanların ruhi vəziyyətinə təsir göstərir. Başqa sözlə ictimai mənəviyyatı sarsıdan əməllərin törədilməsi tədricən cəmiyyətin "mənəvi kodunun" məhv edilməsinə və nəticədə cəmiyyətin bütövlükdə parçalanmasına gətirib çıxarır.

İstənilən cinayətin səbəbi və onu doğuran şərait kriminoloji tədqiqat obyekti olmaqla bərabər, politologiya, iqtisadiyyat, hüquq və sosial psixologiya, hüquq nəzəriyyəsi, sosial praktika elmlərinin də vacib araşdırma elementi qismində çıxış edir. Cinayətlərin səbəblərini təyin etmək və öyrənmək olduqca vacibdir, çünki bu cinayətkarlıqla effektiv mübarizənin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

İnsan həyatının dəyər təməllərinin ümumtanınmış bir sistem çərçivəsində inkişafını, sosial münasibətlərin qorunmasının vacibliyini və sosial-dövlət inkişafı kontekstində cəmiyyət mənafelərinin dövlət mənafeləri ilə üst-üstə düşməsini nəzərə alaraq, ictimai mənəviyyata qəsd edən əməllərin vaxtında müəyyən edilməsi və qarşısının alınması hər bir dövlət qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biridir.

Açar sözlər: ictimai mənəviyyat, cinayət, profilaktik tədbirlər, sosial və iqtisadi səbəb və şərait

ABSTRACT

The article is devoted to the theoretical development of the problems of crimes against public morality and the provision of practical recommendations to increase the effectiveness of the fight against such crimes. The article

substantiates a number of conceptual scientific and practical provisions and recommendations aimed at increasing the effectiveness of measures to prevent acts that undermine public morality, and analyzes in detail the causes and conditions of such crimes.

Recently, polemical approaches to the degradation of the tasks of moral and spiritual revival, a phenomenon of human value, the lack of distinction between the concepts of morality and spirituality in the scientific and legal literature, the impact of these values on society, their manifestation in the individual, social and individual education. Issues of influence and development in the form of normative consolidation with each other have become the subject of complex research.

Assault on public morality affects the normal moral life of society, the violation of the order of legal and moral relations, as well as the individual's consciousness, the mental state of people as a subject of social relations. In other words, acts that undermine public morality gradually lead to the destruction of the "moral code" of society and, as a result, to the fragmentation of society as a whole.

The cause of any crime and the circumstances that give rise to it are the object of criminological research, as well as an important element of research in political science, economics, law and social psychology, legal theory, social practice. It is very important to identify and study the causes of crime, because it is an integral part of an effective fight against crime.

Given the development of the values of human life within a common system, the importance of protecting social relations and the overlap of public interests with the interests of the state in the context of socio-state development, timely identification and prevention of acts of public morality are the main tasks is one.

Key words: public morality, crime, preventive measures, social and economic causes and conditions

E.Dürkheymin: “Cinayət normal haldır, çünki onsuz cəmiyyət mövcud ola bilməz”, L.İ.Spridonovun: “Cinayət sosial orqanizmin ruh halıdır...”, Qədim Roma hüquqşünaslarının: ex senatus consultis et plebiscitis crimina exercentur – cinayət senat və xalq qərarlarından doğan nəsnədir və s. kimi postulatlarından çıxış edərək cinayəti və onu doğuran şəraiti kriminologiyanın mərkəzi konsepsiyası kimi qəbul etməliyik (2, 91-92). Bu prizmadan yanaşaraq cinayətlərin kompleks olaraq vəziyyəti, səviyyəsi, dinamikası və s.-yə təsir edən bir çox amillər, şərtlər, sosial səbəblər dərindən öyrənilməlidir. Başqa sözlə cinayətlərin səbəbi və şəraiti bir fenomen kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan hadisələrin məcmusu kimi təhlil edilməlidir.

Son dövrlər bəşəri dəyər fenomeni olan əxlaqi və mənəvi dirçəliş vəzifələrinin deqradasiyaya uğradığı yönündə polemik yanaşmalar, hələ də elmi-hüquqi ədəbiyyatda əxlaq və mənəviyyat anlayışları arasında fərqli cizginin müəyyən edilməməsi, bu dəyərlərin cəmiyyət həyatına təsiri, onların fərdiyyətdə özünü biruzə halları, ictimai və fərdi tərbiyə prosesinə təsir imkanları və bir-biri ilə normativ konsolidasiya şəklində inkişafı məsələləri kompleks araşdırma mövzusuna çevrilmişdir (3, 94-95).

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 1-ci maddəsində də göstərildiyi kimi: “Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar. Onların şüurları və vicdanları var və bir-birlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar” ideyası prizmasından məhz insan vicdanının onun şüuru qədər əhəmiyyətli faktor olduğunu görürük (4,5, 29-30).

İctimai mənəviyyata qəsd, cəmiyyətin normal mənəvi-əxlaqi həyatının, hüquqi-əxlaqi münasibətlər nizamının pozulmasına, eyni zamanda fərdi şüura, sosial münasibətlərin subyeki kimi insanların ruhi vəziyyətinə təsir

göstərir. Başqa sözlə ictimai mənəviyyatı sarsıdan əməllərin törədilməsi tədricən cəmiyyətin "mənəvi kodunun" məhv edilməsinə və nəticədə cəmiyyətin bütövlükdə parçalanmasına gətirib çıxarır (6,7, 27-28).

S. Budzinskiyə görə, "yüksək mədəni bir dövlətin varlığı əxlaq üzərində dayanır və məhz bu səbəbdən mənəviyyat əleyhinə cinayətlər dövlətçiliyin əsaslarını zədələməklə yanaşı, onun funksiyalarının effektivliyini zəiflədir." Elə buna görə də bu növ əməlləri doğuran səbəb və şəraitin ətraflı tədqiq edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir (8,75).

İstənilən cinayətin səbəbi və onu doğuran şərait kriminoloji tədqiqat obyekti olmaqla yanaşı, iqtisadiyyat, politologiya, hüquq və sosial psixologiya, hüquq nəzəriyyəsi, sosial praktika elmlərinin də vacib araşdırma elementi qismində çıxış edir. Cinayətlərin səbəblərini müəyyən etmək və öyrənmək olduqca vacibdir, çünki cinayətkarlıqla effektiv mübarizənin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Cinayəti doğuran səbəb və şərait digər təbiət və cəmiyyət hadisələrindən obyektiv asılı olaraq kompleks fenomen qismində araşdırılır (9, 177-178).

Professor V.A.Namokonov : "hər hansı bir cinayətin törədilməsinin səbəbi və şəraiti dedikdə, fərdi cinayətkar davranışın ümumi cinayətkar davranışa nisbətində müxtəlif ətraf əlaqələr palitrasında, sosial varlıq kimi var olan insanın davranışının bütün mürəkkəblik və ziddiyyətlilik məzmununda axtarılmalı olduğunu" qeyd edir (10, 64-65).

Cəmiyyət həyatında baş verən proseslərin bu və ya digər cinayətin törədilməsinə təsir imkanlarını araşdırarkən iqtisadi, siyasi, sosial, mənəvi, mədəni, əxlaqi, hüquqi, təşkilati, idarəetmə və s. səbəblər kompleks şəkildə təhlil edilməlidir. Bu səbəblər bütün digər ictimai təhlükəli əməllərdə olduğu kimi ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin törədilməsində də geniş rol oynasa da, həlledici deyildir. Bu növ cinayətləri doğuran səbəb və şəraiti təhlil edərkən onların müxtəlif və çoxşaxəli mahiyyətini qeyd etmək lazımdır.

Kriminologiyada cinayətin səbəbləri və şəraiti ilə bağlı fikir müxtəliflikləri mövcuddur. Ümumi qəbul olunmuş fikrə görə istənilən ictimai təhlükəli əməli doğuracaq səbəblərin həm hüquqi (qanunvericilik bazasının mövcudluğu və onun cəmiyyətin tələblərinə uyğunluğu, qanuni boşluqların azlığı, hüquqi tənzimləmə mexanizmləri və s.), həm sosial (cinayətkar davranış, cinayətkarın fərdi xüsusiyyətləri və s.), həm psixoloji (fərdi və ictimai şüurun xüsusiyyətləri, motiv və s.), həmçinin də bioloji (cinayətkarın anatomik, xüsusiyyətləri və s.) aspektləri mövcuddur (11, 67-68).

Şərti olaraq, ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin səbəbləri 4 qrupda təsnifləşdirilir: iqtisadi, sosial-psixoloji, mədəni və mənəvi, hüquqi və siyasi. Kriminologiyada "zorakılıqsız" cinayətlər kimi təsnifləşdirilən ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin xüsusiyyətlərinə görə təhlil edilməli ilk səbəb şəxslərin maddi-sosial durumudur (10, 56-58).

Örnəyin fahişəliyə cəlb etmə, əxlaqsızlıq yuvalarını və ya qumarxanları saxlama kimi əməllər törətmiş şəxslərin əksəriyyəti ilkin ibtidai araşdırma və ya məhkəmə istintaqı zamanı öz maddi durumlarının "orta səviyyədən aşağı" yaxud "aşağı" olması səbəbi ilə bu əmələ əl atdıqlarını qeyd edirlər. Maraqlı nüans ondan ibarətdir ki, yuxarıda adları çəkilən cinayətləri törədən şəxslər, eləcə də pornoqrafik materialları və ya əşyaları qanunsuz yayanlar həmçinin də yüksək gəlir əldə etmək arzusu və bununla da uyğun və layiqli həyat tərzindən sapma yollarına müraciət edirlər. Yəni bu növ cinayətlər maddi cəhətdən təmin oluna bilməmə, müəyyən sosial gözləntilər, o cümlədən bu gözləntilərin qarşılanmaması ucbatından şəxslərdə yaranan etibarsızlıq, inamsızlıq, sosial narahatlıq vəziyyəti ilə əlaqədar yaranır. Qida, geyim, minimum yaşayış şərtləri və "dəbdəbəli" həyat atributlarına olan ehtiyaclar fonunda maddi-sosial vəziyyət bu növ cinayətlərin yaranmasının ilkin ruporu qismində çıxış edir və "sosial-kriminoloji patalogiya" adı altında ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsinə zəmin yaradır.

Professor Franz von List yazırdı: "Cinayətin insanların iqtisadi vəziyyətindən asılılığı çoxdan bilinən və mübahisəsiz bir həqiqətdir. Bu hər kəsə məlum bir faktdır ki, əlverişsiz iqtisadi şərtlər davam etdiyi müddətdə cəmiyyətdə törədilən cinayətlərin dinamikası hər zaman artan tempdə davam edəcəkdir." (10, 56-58).

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin iqtisadi müəyyənediciləri daha çox cəmiyyətdə mülki bərabərsizliyin mövcudluğu, insanlar arasında sosial disbalansın artması, əhalinin əhəmiyyətli bir hissəsinin lazımi keyfiyyətdə təhsil almaq imkanın olmaması, istədikləri həyat səviyyəsinə çatmaq üçün sosial məqbul yolların tapılmaması ilə müəyyən edilir. Buna iqtisadi böhran, ölkə valyutasının dəyərdən düşməsi, işsizlik və s.kimi faktorlar da təsir göstərir.

Bu növ cinayətlərin baş verməsinin digər bir səbəbi kimi "psixoloji ehtiyac" amili də göstərilir. Belə ki, cəmiyyətin əsasən sosial cəhətdən uyğunlaşmamış hissəsi "psixoloji ehtiyac" meyarı qismində müəyyən lüks həyat tərzi sürmə, pulu sərbəst idarə edə bilmə və s. kimi istəklərlə "gözəl həyat sürmə"yi həyat kredolarına çevirdiyindən bunu əldə etməyi bacarmadıqda özlərini psixoloji olaraq "gerçək həyatdan kənarda" hiss etmiş olurlar. Örnəyin fahişəliklə məşğul olan şəxslərlə aparılan psixoloji bir araşdırmaya görə bu cür şəxslər əksər hallarda özünə inamsızlıq, aşağılanma, təcavüzə məruz qalma, təmkinsizlik, kobudluq, eqosentrizm və s. hisslərlə əhatə olunur. Araşdırma bu şəxslərdə formalaşan hisslərin əsasən erkən uşaqlıq dövründən başladığını, əksəriyyətinin bu dövrdə cinsi və fiziki istismara, valideyn baxımsızlığı və məhrumiyyətlərinə, evdə ya atanın ya da ananın yoxluğuna məruz qaldığını ortaya çıxarmışdır (9, 179-180). Başqa sözlə əxlaqsız həyat tərzi sürən yaxud başqalarını buna təhrik edən şəxslərin əksəriyyəti yaşadıqları məhrumiyyətlərə görə özlərini günahkar hesab etməyərək bir növ ailələrindən asılı olmadan valideynlərinin onların həyatına təsir dairəsinin aşağı qiymətləndirərək, özünü təsdiqetmə kimi hisslərə qapılmış olurlar. İctimai mənəvi qadağaların asanlıqla "dəf edildiyi" bir şəraitdə nisbi ictimai-sosial laqeydlik, əks cinsin xoşuna gələ bilmə, "etibarsızlıqdan qurtulma", fərqli həyat tərzi sürmək üçün manipulyasiya, desomatizasiya (şəxsiyyətin psixoloji böyüməsi) və s. kimi patopsixoloji hisslər də bu növ cinayətləri doğuran səbəb qismində göstərilə bilər. Belə ki, fahişəliyə cəlb edilənlər və edənlər, əxlaqsızlıq yuvalarını saxlayanlar yaxud pornoqrafik materialları yayanlar fahişəlik, alkoqolizm, narkomaniya kimi pis vərdişlərin doğura biləcəyi nəticələri ya təxmin etmir yaxud da bunu normadan kənar hesab etmir və nəticədə bu növ asosial davranış nümunələri maddi və mənəvi dəyərlərin dialektik əlaqələrinin məhv edilməsinə gətirib çıxarır.

Təhlil edilən cinayətlər qrupunun psixoloji determinantları qismində həmçinin ailə və məktəbdə nümunəvi davranış qaydalarının düzgün tətqin edilməməsi, natamam ailələr, ailə üzvləri arasındakı zəif münasibətlər, uşaqlar üzərində nəzarətin olmaması və s. də çıxış edir. Beləliklə, ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri yaradan digər səbəb və şərait qismində psixoloji və emosional faktorların olduğunu da qeyd etmiş olduq.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran bir başqa səbəb cinayətkarların fərdi-təhsil keyfiyyətləridir. Misal olaraq Azərbaycan Respublikası adından çıxarılmış əksər hökmləri göstərə bilərik. Bu hökmlərə əsasən ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayət törətmiş şəxslərin əksəriyyətinin məşğulluq probleminin olduğunu və ali təhsillərin olmadığını görmüş olarıq. Başqa sözlə, bu cinayətləri tördən şəxslər orta yaxud orta peşə təhsili aldıqdan sonra daimi gəlir əldə etmək məqsədilə "asan" yollar axtarmağa başlayır və nəticədə araşdırılan cinayətləri törətməyə meylli olurlar. Əxlaqsızlıq yuvaları yaxud qumarxana təşkil edənlər, şəxsləri daimi fahişəliyə cəlb edənlər, pornoqrafik materialları yayanlar tədricən yüksək gəlir əldə etməyə başlayırlar ki, bu da onlarda eqoist bir motivin formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu motiv daha sonralar cinayətin şəxslərin əsas "məşğuliyyətinə" çevrilməsinə və maraq, meyl, istək, ideal və s. kimi hisslərin neqativ fonda onlarda formalaşmasına gətirib çıxarır. Deməli, bu növ cinayətləri doğuran səbəb və şərait kimi maddi, sosial, psixoloji faktorlarla yanaşı, həm də cinaytkarların şəxsi keyfiyyətləri də çıxış edir.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran digər başlıca faktor kimi ümumi cəmiyyət yanaşması da göstərilməlidir. Belə ki, şəxslərin hələ erkən yaşlarından sərbəst yaşama meylləri, əvvəlki dövrlərə nisbətən nəinki

tərbiyəvi, o cümlədən əxlaqa təsir göstərəcək informasiyaların asan əldə edilmə imkanları, internet, media və sosial şəbəkələrin geniş vüsət alması, cəmiyyətdə fahişəlik, qumarbazlıq kimi neqativ hallara münasibətin birmənalı olmaması, bu növ əməllərin leqallaşdırılması təklifləri və s. neqativ tendensiyalar cəmiyyətin ictimai-mənəvi dayaqlarını sarsıtmaqla yanaşı bu qrup ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsinə şərait yaratmış olur.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin sosial-psixoloji determinantları mədəni və mənəvi determinantlarla da sıx əlaqəlidir. Artıq qeyd edildiyi kimi, cəmiyyətdə dəyər yönümlərinin deqradasiyası baş verir və əvvəllər neqativ sayılan bəzi davranış formaları artıq belə qəbul edilmir. Bu mədəni-mənəvi aşınma kütləvi informasiya vasitələri, müasir telekanallar, internet resursları, sosial şəbəkələrdə keyfiyyətsiz əyləncə məhsullarının təqdim olunması, tamaşaçı auditoriyasının düşündürücü verlişlərdən yayınması, qəddarlıq və zorakılıq kultunun təbliğində özünü göstərməklə yanaşı insanların kütləvi şüuruna, cəmiyyətin mənəvi və psixoloji iqliminə təsir göstərmiş olur. Məsələn, kriminoloq Y.Yutskova medianın ictimai şüura və psixologiyaya mənfi təsiri vurğulayaraq, "həqiqi məlumat və mənəvi terrorizm" postulatının aktuallığını qabartmaqla, aşırı söz azadlığının mövcudluğu fonunda, şiddət və zorakılığın təbliğinin, eləcə də cinayət törətmə metodlarının təfərrüatlı təsviri, kriminal avtoritetlərin tərifləmməsi və onlara cəmiyyətdə heyranlıq yaradılmasını qətiyyətlə pisləyir və bu təbliğatın ictimai təhlükəli əməlləri doğurduğunu" qeyd edir (10, 128-129). Təcrübə onu göstərir ki, xüsusilə də son dövrlərdə media və internet vasitəsilə fahişəlik, pornoqrafiya, şiddət və qəddarlıq, narkotik və alkoqol istifadəsi və s. kimi mənfi hadisələr daha geniş vüsət almışdır.

İctimai mənəviyyatı sarsıdan əməlləri doğuran səbəb qismində hüquqi aspektlər də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayət normaların təhlili bu normaların tam təkmil olmadığını, ictimai mənəviyyat anlayışının tam formalaşmadığını, bu sahədə istifadə olunan terminlərin şərh edilməsindəki çətinlikləri, tərkib əlamətlərinin tövsifindəki qeyri-müəyyənlikləri, normadaxili ziddiyyətlərin mövcudluğunu, nəzərdə tutulan sanksiyaların yumşaqlığını və s.-ni göstərmiş olur ki, bu da bu növ cinayətlərin təsnifləşdirilməsində müəyyən çətinliklərə səbəb olur.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran digər mühüm səbəb kimi siyasi səbəblər də təhlil edilməlidir. Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən bu növ cinayətlərin qarşısının alınmasında yaranan çətinliklər, dövlət orqanlarının işindəki çatışmazlıqlar, hüquq-mühafizə və digər yüksək orqanların bəzi əməkdaşlarının bu növ cinayətlərə "hamilik" etməsi və s. kimi hallar ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin yaranmasına səbəb olur. Özünün tədqiqatında E.N.Nadıseva "pornoqrafiya və fahişəliyə cəlbetmə cinayətlərinin bir çox hallarda mütəşəkkil xarakter aldığını və xüsusi ixtisaslaşmış cinayətkar birliklərin müxtəlif vəzifəli şəxslərlə əlbir olaraq törədildiyi" qənaətinə gəlmişdir (10, 54).

Bundan savayı coğrafi və geopolitik amillər də ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran faktorlar qismində çıxış edir. Belə ki, iqtisadi-sosial vəziyyətlə əlaqədar olaraq regionlarda yaşayan şəxslərin ölkədaxili iri şəhərlərə, digər ölkələrə, eləcə də ölkəsində baş verən müharibə, siyasi qeyri-sabitlik, aclıq, səfalət və s. kimi hallara görə miqrasiyaları bu növ cinayətlərin dinamikasına təsir göstərmiş olur.

Prinsip etibarı ilə ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran səbəblər və şəraitin tam siyahısını müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Bu, birbaşa və ya dolayı yolla cəmiyyət həyatında baş verən kriminogen hadisələrin çoxluğu və onların istisnasız olaraq ictimai həyatın bütün sahələrinə təsirindən irəli gəlir. Lakin yuxarıda sadaladıqlarımız səbəblər ümumi olaraq cəmiyyət səviyyəsində (makro səbəblər) və fərdi səviyyədə (mikro səbəblər) təsnifləşdirilə bilər. Bu səviyyələr bir-biri ilə əlaqəli olsa da, hərəsinin öz spesifik məzmunu vardır. Başqa sözlə makro səviyyədə müəyyən bir tarixi kontekstdə baş verən ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran şəraitdən, mikro səviyyədə fərdin subyektiv və situativ davranışının nəticələrindən bəhs edilir. Yəni, hər hansı bir şəxsin bu növ cinayəti törətmək üçün vardığı səbəb və ya şərait, heç də hər zaman bütün ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərə şamil edilə bilməz, çünki "insan davranışının ehtiyacları, maraqları, məqsədləri və motivləri

xaricdən və daxildən müəyyən edilir", bu da bu davranışları şərti olaraq sosial-iqtisadi, siyasi, sosial-demoqrafik, mədəni, təhsil, psixoloji, təşkilati və idarəetmə səviyyəsində müəyyən edir.

Makro və mikro səviyyədə ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran səbəb və şəraitin öyrənilməsi həm elmi, həm də empirik əhəmiyyətə malikdir və bütün sosial qruplar daxilində cinayətlərin qarşısının alınması sisteminin inkişafı və profilaktikası baxımından vacibdir. Başqa sözlə, həm ümumi, həmçinin də fərdi səviyyədə səbəb və şəraitin müəyyənləşdirilməsi birbaşa praktik profilaktik tədbirlərin müəyyənləşdirilməsinə yönəlir. Bu tədbirlərin öyrənilməsi və sonrakı icrası cinayətlərin nisbətini azaltmaq baxımından mexanizmlərin yaradılmasını təmin edir.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması və digər profilaktik tədbirlərin görülməsi bu növ ictimai təhlükəli əməllərin səbəblərinin aradan qaldırılmasına və ya zərərsizləşdirilməsinə yönəlmiş dövlət və ictimai sektorun qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində səylərinin birləşdirməsini tələb edir. Başqa sözlə ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması üçün görülən profilaktik tədbirlər digər ictimai təhlükəli əməllərin profilkatikasında olduğu kimi ümumi cinayətlərin profilaktik tədbirlərindən ayrıca müəyyən edilə bilməz. Bu cür qorunma tədbirləri ümumi sosial və xüsusi kriminoloji səviyyələrdə nəzərə alınmalıdır. Bu bölgü həm institusional, həm də qanuni dəyişikliklər fonunda ölkədə cinayətkarlıq səviyyəsinin azalmasına səbəb olmalıdır.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin ümumi sosial profilaktik səviyyəsi yeni sosial münasibətlərin formalaşması, cəmiyyətin inkişafına dair yeni konsepsiyaların qurulması, ictimai şüur səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, mədəniyyətin, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı, sosial təhlükəli əməllərdən yayınma cəhdləri və s. hərəkətlərdə təməl rolunu oynayır. Bu tədbirlər cəmiyyətin formalaşması və bütövlükdə dövlətin inkişaf strategiyası ilə bilavasitə əlaqəlidir. Cəmiyyətin sosial və iqtisadi cəhətdən inkişafı məqsədilə həyata keçirilən layihələr, şübhəsiz ki, cinayətlərin səviyyəsinə təsir göstərir. Bu baxımdan, bu proqram və layihələrə mənəvi və əxlaqi prinsiplərin daxil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi standartlarının formalaşmasına və mənəvi tələblərə riayət etmələrinə gətirib çıxarır.

İnsan şəxsiyyətinin formalaşmasında ən çətin mərhələ onun tərbiyəsidir. Belə ki, SSRİ dövründə mövcud olan pioner, komsomol, partiya və s. kimi təsisatların hər birinin nizamnamələrində əks olunan əxlaq normalarında açıq-aşkar dövlət rəhbərliyi sistemi mövcud idi. Müasir dövr bu mexanizmləri tamamilə rədd etsə də, onları əvəz edə biləcək heç bir təsisat yaradılmadı. Bundan savayı ailədaxili münasibətlərin korlanması, onun əxlaqi əsaslarının və ənənəvi ailə həyat tərzinin pozulması, valideynlərə, yaşlılara laqeyd münasibətin formalaşması kimi halların artması, buna paralel olaraq insanların bəzi mənəvi və dini normalara geri qayıtması kimi hallar müşahidə edilməyə başlandı. Bütün bunlar cəmiyyətin yeni dəyərlərə tez bir zamanda uyğunlaşması baxımından yetərli olmadı. İqtisadi inkişafın liberal istiqaməti, cəmiyyətdə zəngin və yoxsul arasında məsafənin kəskin artması fonunda yeni iqtisadi formasiyalar yeni mənəvi dəyərləri diktə etməyə başladı (10, 74-75).

Bu gün Azərbaycan cəmiyyətində baş verən ictimai mənəviyyat əleyhinə əməllərin qarşısının alınması məqsədilə fərdin mənəvi və əxlaqi komponentlərindən məsul olan dövlət qurumları ilə yanaşı ailə, məktəb, universitet, mədəni təsisatlar, dini qurumlar, media və s. də aktiv iştirak etməlidir. Buna paralel olaraq vətəndaşların özləri də cəmiyyətin mənəvi dirçəlişi naminə sosial layihələrdə iştirak etməlidirlər. Dövlət ağır sosail-iqtisadi vəziyyətdə olan yoxsul təbəqələri, həssas qrupları (valideynlərini itirmiş, müəyyən növ fiziki-psixi əngəlləri olan, işsiz və s.) qorumaqla yanaşı onların bu və ya digər problemlərini həll etmək vəzifəsi daşıyır ki, bu da bu qrupların ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayət törətməsinin qarşısını almış olar. Bundan əlavə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin bu növ cinayət törətməklərnin qarşısının alınması məqsədilə onların bu və ya digər sosial layihələrə cəlb edilməsi, məşğulluq məsələləri, təhsil alma imkanları və s. də kompleks şəkildə həll edilməlidir. Gənc nəslin tərbiyəsi,

onların ictimai və işgüzar mühitə inteqrasiyası, onları cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmək istəyən şəxslərin neqativ təsirlərindən qorumaq, sosial mövqelərinin düzəldilməsi və mənəvi tərbiyəsi problemləri ayrıca təhlil edilməli və müvafiq tədbirlər görülməlidir. Bu tədbirlərin icrası zamanı sosial əhəmiyyətli bir nəticə əldə edilərsə, cinayət nisbəti kəskin olaraq azalacaqdır.

Beləliklə, hesab edirik ki, ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin profilaktikasında ümumi strateji inkişaf konsepsiyasının hazırlanması məqsədəuyğun olardı. Belə ki, bu konsepsiya sosial-iqtisadi məqsədəuyğunluq nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın daha da inkişafı və liberallaşdırılması, cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial zəmanətlərə və şəxsi məsuliyyətinə əsaslanan yeni sosial siyasət prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi; dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, demokratik təsisatların inkişaf etdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə, çoxmillətli və çoxkonfessiyalı cəmiyyətin inkişafı və vətəndaşların maddi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutmalıdır ki, bu da şəxslərin müəyyən antisosial davranış növlərinin azalmasına yaxud aradan qaldırılmasına gətirib çıxara bilər.

Profilaktik tədbirlərin digər mühüm qolunu xalqın milli- mənəvi dirçəlişi, mədəniyyəti, adət və ənənələri kimi vacib komponentlərə xüsusi diqqətin göstərilməsindən ibarətdir. Bilindiyi kimi əxlaqi və mənəvi dəyərlər Azərbaycan xalqının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Xalqın orijinal mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, dilinin inkişaf etdirilməsi və milli ləyaqətinin möhkəmləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin hər bir fərdinin öz tarixini dərindən bilməsi, öz mədəni səviyyəsini yüksəltməsi, dövlət quruculuğu sahəsində iştirakı, onun fərdi məsuliyyət hissinin formalaşmasına kömək edir (12,12-13).

Müxtəlif dini kakofoniya (ahəngsizlik), idarəolunmayan mənfi məlumat axını, kiber cinayətlərin kəskin yayılması və s.-dən ibarət olan dövrün "təhdidləri" cəmiyyətin mənəvi dayaqlarının sarsıldılmasına, milli-mənəvi məsuliyyətsizliyə, milli dəyərlərin aşınmasına səbəb olur ki, bu da layiqli cəmiyyət quruculuğuna bilavasitə təsir göstərir. Buna görə də mənəvi prinsiplər bəşəriyyət üçün vacibdir, onlara riayət edilməməsi isə cəmiyyətin mənəvi komponentinin və birbaşa fiziki sağlamlığın itirilməsinə gətirib çıxarır. Apriori olaraq hər hansın fərdin şəxsiyyətini formalaşdıran mənəvi prinsiplərdən çıxış edərək, cəmiyyətin "dəyər yönümü"nü canlandırmaq və əxlaqi və etik nəzəriyyənin praktik modelini yaratmaq dövlətin və cəmiyyətin əsas funksiyası kimi çıxış etməlidir.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınmasının fərdi profilaktikası da olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədbirlər siyasında, şübhəsiz ki, ilk növbədə gender bərabərliyinin təmin edilməsi məsələsi dayanır. Belə ki, cəmiyyətimizdə baş verən bu növ ictimai təhlükəli əməllərin həm icraçısı, həmçinin də qurbanı qismində əksər hallarda qadınlar iştirak edirlər. Fahişəliyə cəlb edilən, əxlaqsızlıq yuvaları saxlayan, pornoqrafik materialların "əsas iştirakçısı" və s. qismində olan qadınların mütləq şəkildə layiqli əməyə cəlb edilməsi, onların işlə təmin olunması, habelə ev təsərrüfatında çalışan qadınların əməyinin ödənilməsi formaları və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, əksər Azərbaycan ailələri çoxuşaqlıdır və cəmiyyətdə boşanmaların sayının artması, ailə başçısının işləmək məqsədilə xarici ölkələrə miqrasiyası və s. kimi qaçılmaz faktorlar qadınların uşaqlara təkbaşına qulluq etməsinə gətirib çıxarır ki, bu da bəzi hallarda maddi çatızmazlıqlara və nəticə etibarı ilə dolayısıyla ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin törədilməsinə rəvac vermiş olur. Məhz bu səbəbdən də qadınların işlə təminatı, eləcə də uşaqlara qayğı göstərilməsinə görə bu və ya digər müavinətlərin müəyyən edilməsi və təyinatı dövlətin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biri olmalıdır.

İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin profilaktikasında heç şübhəsiz mövcud qanunvericilik bazasının yenilənməsi, bu əməllərə görə müəyyən edilmiş sanksiyaların sərtləşdirilməsi, hüquq-mühafizə orqanlarının peşəkar kadrlarla təmin edilməsi və rolunun artırılması, kütləvi informasiya vasitələrində, televiziyada bu növ əməllərə qarşı maarifləndirmə tədbirlərinin gücləndirilməsi və s. kimi elmi-hüquqi tədbirlər məcmusu da əhəmiyyətlidir. Belə ki, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Ukrayna və s. postsovet ölkələrində aparılan sosioloji tədqiqatlar onu deməyə əsas verir ki, bu ölkələrdə cəmiyyətin əksər hissəsi dövlət tərəfindən ictimai mənəviyyat

əleyhinə cinayətlərlə mübarizə sahəsində görülən tədbirlərin kifayət qədər effektiv olmadığı və epizodik xarakter daşıdığı qənaətindədirlər. Bundan əlavə respondentlərin digər bir qismi hüquq-mühafizə orqanlarına inamsızlıq, sanksiyaların yumşaqlığı, bir sıra yüksək rütbəli məmurların bu və ya digər şəkildə bu cinayətlərin bilavasitə iştirakçısı olduğu və cinayət qurbanlarının ictimai qınaqdan çəkinərək bu əməlləri gizlətdiyi səbəblərindən ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin artığı qənaətinə gəlmişlər (12, 12-13).

Yuxarıda deyilən fikirləri ümumiləşdirərək, hər hansı bir cinayətin determinantlarının vaxtında və kifayət qədər dərindən öyrənilməsinin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə olduqca effektiv olduğu qənaətinə gəlirik. İctimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin determinantlarının hərtərəfli öyrənilməsi üçün sosial mühitdə mövcud olan və daim dəyişikliyə məruz qalan prosesləri nəzərə almaq lazımdır. Başqa sözlə cəmiyyət həyatında baş verən bu və ya digər ictimai təhlükəli əməlin səbəb və şəraitini, onlara qarşı profilaktik tədbirlərin görülməsini tam müəyyən etmək üçün iqtisadi, sosial, siyasi, mənəvi, mədəni prosesləri də önəmsəmək gərəkdir.

İnsan həyatının dəyər təməllərinin ümumtanınmış bir sistem çərçivəsində inkişafını, sosial münasibətlərin qorunmasının vacibliyini və sosial-dövlət inkişafı kontekstində cəmiyyət mənafelərinin dövlət mənafeləri ilə üst-üstə düşməsini nəzərə alaraq, ictimai mənəviyyata qəsd edən əməllərin vaxtında müəyyən edilməsi və qarşısının alınması hər bir dövlət qarşısında dayanan əsas vəzifələrdən biridir. Örnəyin İ.S.Əlihacıyevanın da qeyd etdiyi kimi: "sosial mühitin aşınması, mənəvi təlimatların itirilməsinə səbəb olduğundan bu və ya digər dövlətin ictimai münasibətləri mənəvi-əxlaqi dəyərlər kontekstində yenidən qiymətləndirilməsi və kütləvi islahatların aparılması zərurətini yaradır." (10, 56-57).

Beləliklə, ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətləri doğuran səbəb və şəraitin determinantlarının heç də hər zaman ümumbəşəri və davamlı olmadığı, zaman aspekti baxımından daim dəyişikliyə uğradığı qənaətinə gəlmiş olduq. Belə ki, bir zamanlar ictimai mənəviyyat əleyhinə törədilən cinayətin determinantı olacaq fakt, başqa bir dövrdə öz aktuallığını itirə bilər. Bunun səbəbi siyasi, hüquqi,iqtisadi və sosial mühitdəki dəyişikliklərdir. Buna görə də ictimai mənəviyyat əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə onu yarada biləcək səbəblər və onu doğuran şərait daimi araşdırma obyekti qismində çıxış etməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. http://e-qanun.az/code/11

2. Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с. 4-5 с.

3. Иксатова С.Т. Общественная нравственность как объект уголовно-правовой охраны, -97 с. 94-95 с.

4. Уголовная политика в сфере обеспечения безопасности здоровья населения. Общественной нравственности и иных социально-значимых интересов. Кубанский социально-экономический институт. Научный центр пропаганды и внедрения инноваций. Краснодар 2015, Вторая часть - 189 с. 29 с.

5. Кушниров В.В. К вопросу о формировании мер пресечения в сфере борьбы с преступлениями против общественной безопасности. 29-30 с.

6. Уголовная политика в сфере обеспечения безопасности здоровья населения. Общественной нравственности и иных социально-значимых интересов. Кубанский социально-экономический институт. Научный центр пропаганды и внедрения инноваций. Краснодар 2015, Первая часть-343 с. 27 с.

7. Помазан С.В. Общественная нравственность как объект уголовно-правовой охраны. 27-28 с.

8. Осокин Р.Б., Чирков Е.В. К вопросу о тенденциях динамики преступлений против общественной нравственности в Рязанской области. Журнал: Преступление – Наказание – Исправление. 75 с.

9. Симоненко А.В., Соловьев В.С. Проблемы детерминации преступлений против общественной нравственности, совершаемых в отношении несовершеннолетних. 182 с, 177-178 с.

10. Иксатова С.Т. Теоретические проблемы борьбы с преступлениями против нравственности. Павлодар, 2018, 253 с, 64-65 с.

11. Закаляпина Л.А. Предупреждение преступности в городах-курортах России 214с. 67-68 с.

12. Гарбут Э. Общая профилактика насильственных преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы личности. 343 с. 12-13 с.

COVID-19 SÜRECİYLE YEREL YÖNETİMLERCE SUNULAN YENİ HİZMETLER VE SUNUM BİÇİMLERİ: ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

NEW SERVICES OFFERED BY LOCAL GOVERNMENTS AND FORMS OF PRESENTATION WITH THE COVID-19 PROCESS: ANKARA METROPOLITAN MUNICIPALITY CASE

Vedat YILMAZ

Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-4624-9824

Ali Can GÖZCÜ

Öğr. Gör. Hakkari Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-2192-8444

Ömer AĞIR

Dr. Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, ORCID No: 0000-0002-5098-9211

ÖZET

2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı iddia edilen COVID-19 dünyadaki bütün ülkeler üzerinde etkili bir salgın olarak insan hayatının her noktasını etkilemiştir. Türkiye'de ise 2020 yılı başında görüldüğü Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanan COVID-19 dünyadaki diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sıkı tedbirlerin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bir çok kamu kurum ve kuruluşu, özel sektör, eğitim, sağlık, hizmet sektörü bu virüsün etkisi ile zorunlu olarak bir değişime başlamış ve yeni normal olarak adlandırılan süre zarfında etkinliklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Çalışmada yerel yönetimler denildiğinde ilk akla gelen ve halka en yakın yönetsel birimler olan belediyelerin COVID-19 ile birlikte hizmetlerinde meydana gelen değişmeleri, meclis oturumlarında alınan kararların COVID-19 etkisinin gözlemlenip gözlemlenmediği araştırılmıştır. Bu çerçevede örneklem olarak Ankara Büyükşehir Belediyesi seçilmiştir. Literatür tarama ve gözleme dayalı olan çalışmada öncelikli olarak COVID-19 hakkında literatürde yer alan bilgilere ve yerel yönetimlere olan etkisine değinilmiştir. İkinci bölümde Ankara Büyükşehir Belediyesi 2020 yılı meclis görüşmeleri incelenmiş ve alınan kararların birimler ve konulara göre dağılımı tespit edilerek COVID-19 süreciyle ilgili alınan kararlar ayrıntılı olarak incelenerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Yerel Yönetimler, Ankara Büyükşehir Belediyesi.

ABSTRACT

Alleged to have emerged in Wuhan, China in the last quarter of 2019, COVID-19 has affected every aspects of human life as an epidemic affecting all countries in the world. In Turkey, the Ministry of Health has announced that the epidemic has been first seen at the beginning of 2020. As in other countries around the world COVID-19 in Turkey has made necessary the implementation of stringent measures. Many public institutions and organizations, the private sector, education, health, service sectors have started to change necessarily with the effect of this virus and have tried to fulfill their activities during the period called the new normal. In the study, the changes that occur in the services of the municipalities, which are the closest administrative units that come to mind when local governments are mentioned, and the changes that occur in the services with COVID-19, and whether the COVID-19 effect of the decisions taken in the council sessions has been observed. In this context,

Ankara Metropolitan Municipality has been chosen as the sample. In the study, which is based on literature review and observation, primarily the information in the literature about COVID-19 and its effect on local governments have been addressed. In the second part, Ankara Metropolitan Municipality's 2020 council meetings have been examined and the distribution of the decisions taken by units and subjects was determined, and the decisions taken regarding the COVID-19 process have been examined in detail and evaluated.

Keywords: COVID-19, Local Governments, Ankara Metropolitan Municipality

GİRİŞ

İnsanın var olduğu günden bugüne dek yapılan araştırmalar ve çalışmalar göstermiştir ki hastalıklarda insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Çeşitli dönemlerde ortaya çıkan hastalıklar kimi zaman şekil değiştirerek yeniden görülmekte, kimi zaman ise etkisi çok büyük seviyelere ulaşabilmektedir. Özellikle küreselleşme döneminde canlı ve cansız varlıkların yer değiştirme sıklığı ve hızının artması, bulaşıcı hastalıklarında hızlı bir şekilde artmasına ve yaygınlık kazanmasına neden olmuştur. Dünya yeni düzeninde bilginin ve insana dair her şeyin hızlı bir şekilde ulaşılabilir olması durumunun olumlu yanlarını yaşarken ve ülkeler ilişkilerini bu eksende şekillendirirken küresel sağlık krizleri ile bu durumun olumsuz sonuçlarının varlığı ile karşı karşıya kalmıştır. Büyük bir salgına hazırlıksız yakalanan dünya, sağlık sistemlerinin gelişmiş olduğu ülkelerde bile krizleri yaşamıştır. Bununla birlikte acil eylem planları hazırlanmış, ülkeler sınırlarını kapatmış, bilgi paylaşımı konusunda ise sınırlar tamamen kaldırılmıştır. İklim değişikliği gibi küresel bir sağlık krizinden kaynaklı sorunlarda, devletler özeline indirgenmeden uluslararası düzeyde çözüm arayışlarının gerekliliği olan sorunlardan birisi olmuştur. Ulusal düzeyde devletin yönetim organlarının kararları ve toplumun bireyler özelinde bunlara uygun hareket etmesi salgın ile mücadele de en önemli unsur olarak saptanmıştır(Sunay, 2020, s.1098).

COVID-19 olarak ifade edilen yeni tip koronavirüs ortaya çıktığı ileri sürülen 2019 yılının son çeyreği itibariyle tüm dünyayı alarma geçirmiş ve dünya tarihindeki en büyük pandemilerinden birisi olmuştur. COVID-19 tüm dünyaya ölümcül bir salgın olarak coğrafi mekan, toplumsal statü, ekonomik refah seviyesi tanımaksızın bir virüsün insan hayatına olan etkisini somut olarak göstermiştir. Salgının toplumsal, ekonomik ve siyasi sonuçları tüm ülkelerde farklı şekillerde ve düzeylerde yaşanmakla birlikte, başta bir halk sağlığı sorunu olarak da ülkelerce ele alınması gerekliliği; sağlık politikası, iç güvenlik politikası, eğitim politikası ve ticaret politikası başta olmak üzere ülkelerin politika yapım ve yürütme süreçlerini de bütünüyle etkilemiştir(Ak, 2020, s.269). "Covid-19 olarak adlandırılan bu salgının, son 50 yılın en büyük sosyal ve ekonomik krizine neden olduğu belirtilmektedir"(İnce ve Yılmaz, 2020, s.552).

Yukarıda da belirtildiği gibi küreselleşmenin sonuçlarından olan baş döndürücü hareketlilik, Çin'de ortaya çıkan hastalığın tüm dünyaya yayılması sonucunu ortaya koymuştur. Bu durum tarihte yaşanan diğer salgınlarla günümüzdeki salgının en önemli farkını ortaya koymuştur. İnsan hareketliliği sonucu yayılan hastalığa önlem olarak ülkelerin sınırlarını kapatması yanı sıra, evler, şehirler, bölgeler karantinaya alınmış, hayat birden çıkan ve etkileri bilinmeyen virüs karşısında durma noktasına gelmiştir(Turan ve Çelikyay, 2020, s.4). Küresel ölçekte ortaya çıkan büyük bir sağlık problemine karşı çözümün ise yerel düzeyde alınacak önlemler ile mücadele edilebileceği salgının birinci yılı dolarken tüm ülkelerce daha çok fark edilir bir hal almıştır. Bu dönemde merkezi hükümetler salgın konusunda geliştirdikleri politikaları uygulamaya koyarken, temel ihtiyaçlar ekseninde ve yerelde var olan dinamikler dikkate alınarak, yerel yönetim birimlerince uygulanan ve yerel yönetim birimlerince geliştirilen etkin, etkili, hızlı, verimli ve özgün çözümlerin önemi daha da anlaşılır olmuştur(Bilgiç, 2020, s.2088).

Yerel yönetimler insan ile doğrudan ilintili birimler olarak insanların pandemi sürecinde yaşam kalitelerinin iyileştirilmesi ve temel ihtiyaçları ile hizmetlerin sunulması noktasında da önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Çevre sorunlarında olduğu gibi, sağlık sorunlarında da yerel yönetim birimlerinin sorunlarla mücadelede baş aktör olması gerektiği, insanla ilgili konuların belediyelerle ve onların yetki sınırlarıyla ilgili olduğu ve bu konuda doğrudan belediyelerce uygulanması gerekli faaliyetlerin bulunduğu kabul edilen bir durum olmuştur (Çiğdem, 2020, s.76).

Bu çalışma COVID-19 sürecinde Ankara Büyükşehir Belediyesi örnekleminde belediyelerin yetkileri çerçevesinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak konu ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara yer verilmiş, sonrasında ise Ankara Büyükşehir Belediyesi sitesinden elde edilen veriler doğrultusunda, 2020 yılında belediye meclis gündeminde ele alınan konular, toplantı tutanakları ve karar metinlerinin incelenmesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda 2020 yılında belediye tarafından hangi konularda COVID-19 ile mücadelede ne gibi kararlar alındığı ve bu kararları belediye meclis gündeminde konuşulan konuların yüzde kaçını oluşturduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca sonuç bölümünde COVID-19 ile mücadele konusunda merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki yetki, karar ve görevler konusunda önerilerde bulunulmuştur.

COVID-19 VE YEREL YÖNETİMLERE ETKİSİ

Kamu yönetimi literatüründe sıklıkla karşılaşılan bir ifadeyle yerel yönetim birimleri, vatandaşa en yakın yönetsel birimler ve hizmet sunumunun gerçekleştirildiği birimler olarak ifade edilmektedir. Bundan dolayıdır ki yerel yönetimler, en temelde yerel düzeyde karşılaşılan bir sorunla veya bir hizmet talebiyle ilgili çözüm geliştirme ve hizmet sunma konusunda başvurulan ve bu beklentinin olduğu kurumların başında gelmektedir. Merkezi idareye göre karar alma ve uygulama süreçlerinde hızlı, etkin, etkili ve verimli yönetsel birimler olan yerel yönetimler tüm dünyada önemini COVID-19 salgını ile birlikte bir kez daha göstermişlerdir(Bilgiç, 2020, s.2086). Kamu hizmetlerinin idari ve mali özerkliğe sahip yerinden yönetim birimleri olan belediyeler tarafından yerinde getirilmesinin önemi COVID-19 süreciyle beraber bir kez daha ortaya çıkmıştır. Yerelde farklılaşan ve faydası ilgili alanlarla sınırlı olan kamusal hizmetlerin merkezi yönetim yerine yerel yönetimlerce verilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan hizmette verimliliğin; bir salgın durumunda da kamu hizmetlerinin sunulması ve yerele özgü kararlar ile hareket edilmesinin benzer şekilde verimliliğe neden olacağı tespit edilmiştir. Bundan dolayıdır ki merkezi yönetim tarafından da Türkiye'de yerinde karar dönemi olarak nitelendirilen yeni bir mücadele dönemine pandeminin birinci yılında geçilmiştir.

Yerel yönetimler üzerinde geliştirilen yeni reformlar dünya genelinde COVID-19 öncesi dönemde devam ederken, bu reformların temeli yerel yönetimlerin etkinliğini artırma amacına dayandığı görülmektedir. Bu reformun aslında kamu yönetiminde gerçekleştirilmesi gerekli olduğu düşünülen bir reform çabası olduğu görülmektedir. Bu süreçte katılımcı yönetim, yerelde yurttaşların gereksinimlerinin takibi, hizmet sunumlarına ve karar alma süreçlerine katılım, saydamlık ve halk ile yakınlık gibi çeşitli amaçlar çerçevesinde yeni bir düzen oluşturulmaya çalışılmaktadır(Mengi,1997, s.510). COVID-19 süreciyle beraber katılım, yerelde ihtiyaçların tespiti ve hizmet sunumunun önemi ile saydamlık ve halk ile yakınlığın önemi çok daha anlamlı hale gelmiştir.

OECD tarafından gerçekleştirilen "Cities Policy Responses" adlı çalışmada farklı yerel yönetim birimlerine ait COVID-19 sürecinde mücadele kapsamında salgının başında alınan kararlara ve uygulamalara dair bilgilere yer verilmiştir. İtalya'da Milano Belediyesi, kentsel faaliyetlerin desteklenmesi ve ihtiyacı olan kişilere yardım amacıyla bir fon çağrısında bulunmuş, evsizler için barınacak alanlar oluşturulmuş, maske dağıtımı vb faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Japonya'da Tokyo Büyükşehir idaresi, çalışanlara yönelik uzaktan ve esnek çalışma uygulamalarını yürütmüş, büyük çapta katılımın olabileceği sanatsal etkinlikleri durdurmuş, resmi kurumlar ve

okullara tatil ilan edilmiş, entegre bir veri tabanı oluşturarak toplu taşıma araçlarını kullanan kişilerden, hasta olan kişilere dair verilerin görüntülenebileceği bir sistem geliştirmiştir. Portekiz'de Lizbon belediyesi, sanatsal ve kültürel alanları, spor karşılaşmalarını, kütüphane, müze vb. yerleri kapatmıştır. ABD'de New York'ta yerel yönetim birimleri bilgi paylaşımı ve eğitim temeline dair bir süreç yönetmiştir. Brezilya'da Rio de Janeiro belediyesi, kültürel ve sanatsal etkinlikleri durdurmuş, iş kollarına göre farklı saatlerde mesai başlangıç ve bitiş yapılmasına yönelik kararlar alarak ulaşım ağlarında oluşabilecek kalabalığı önlemeye çalışmıştır. Yunanistan'da Atina belediyesi sokakları, kamusal alanları dezenfekte etmeye ve temizlemeye başlamış ayrıca sürekli bilgi akışının sağlanması için bir radyo istasyonunu hizmete sunmuştur. Çin'de Wenzhou kentinde belediye yönetimi, sterilizasyon, hareketliliğin kontrolü, ateş ölçümü, farklı kentlerden gelenlere 14 günlük karantina sürecinin uygulanması, günlük ihtiyaçların karşılanması için her evden bir kişinin dışarı çıkmasına onay verilmesi, yaşanılan ve çalışılan yer dışında bulunan ulaşım ağlarının, otoyolların kapatılması ve daha bir çok önemler almıştır(OECD, 2020, ss.40-50). Dünya'da farklı kentlerde alınan bu vb. tedbirlerin bir çoğu Türkiye'de bulunan kentlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Evde kal uygulaması başta olmak üzere büyükşehirler ve virüsün yoğun olduğu tespit edilen Zonguldak iliş için sokağa çıkma kısıtlamaları ilk etapta uygulamaya konulmuştur. Sosyal, kültürel, bilimsel, sportif (liglerin ve müsabakalarının ertelenmesi) etkinliklerin durdurulması, cezaevlerinde görüş kısıtlamaları, fuarların, duruşma ve diğer acil olmayan adli işlerin ertelenmesi gibi tedbirler alınmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020, s.15).

Pandemi süreci bir kez daha kentlerin ve kentlerdeki toplumsal eşitsizliklerle mücadelenin önemini göstermiştir. Sağlık krizlerine vd tüm krizlere hazır, dirençli, yenilenebilir enerji kullanan, atıkların dönüştürüldüğü, yeşil, sürdürülebilir çevreci binaların olduğu, yerel gıda üretim ve ulaşım ağının sağlandığı, kapsayıcı kentlerin oluşturulması önemini göstermiştir (Çam, 2020, s.75). Bu süreç tüm dünyada kentlerde ortak yaşam alanlarının, kentli alışkanlıklarının değişmesi ve yeniden yapılandırılması konularını büyük ölçüde etkilemiştir. COVID-19 sürecinde kent yönetimleri tarafından alınan önlemler, yaşamsal ihtiyaçlarının sürdürülebilir ağlarla oluşturulmasının önemi ve diğer alınması gerekli tedbirler açısından kentleri ön plana çıkarmıştır. "Sürdürülebilir kent yaşamı açısından; süreç hakkında bilgilendirme, ekonomi, istihdam, kent hizmetlerinin sunumu, çoğulcu kent yönetimi argümanları, çevre, kamusal alanların kullanımı, dezavantajlı toplumsal kesimler, sosyal ve kültürel dokunun gereği olan etkinlikler vb. olgular öne çıkmaktadır"(Öner, 2020, s.82).

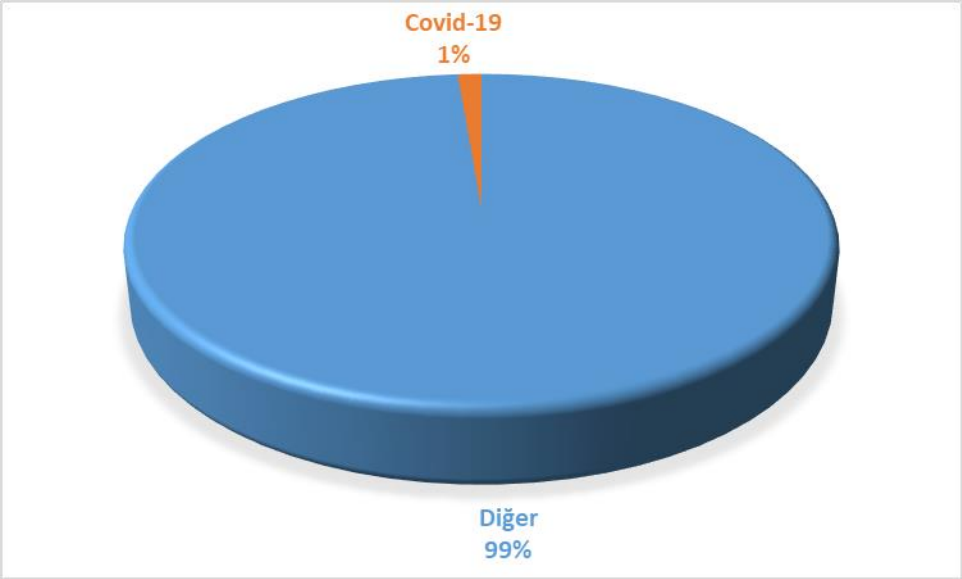
ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ MECLİS GÖRÜŞMERİNDE COVID-19

Türkiye'de ve Dünya'da COVID-19 ile mücadele sürecinde yerel yönetim birimlerinin önemli sorumlulukları yerine getiren birimler olduğu görülmüştür. Yasal düzenlemeler ekseninde verilen yetkiler çerçevesinde belediyeler pandeminin kentlerdeki durumuna göre farklılaşan veya benzeşen yerel ihtiyaçları karşılama konusunda ivedi olarak harekete geçmiş, yolları ve diğer kamusal açık alanları yıkama gibi etkisiz olduğu daha sonraları tespit edilen uygulamaların yanı sıra büyük çoğunlukla yenilikçi uygulamalarla da sık sık COVID-19 gündeminde yer almıştır(Bilgiç, 2020, s.2092). Sınırlı kaynaklar ile etkili hizmetler geliştirmeyi başaran birçok belediye olduğu gibi merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasında iktidar ve muhalefet parti olma durumundan kaynaklı olarak kimi zamanda yetki çatışması veya idari vesayet gündeme gelen konulardan olmuştur.

5393 sayılı Belediye Kanunu belediyeyi, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi olarak tanımlamaktadır. 5393 sayılı Kanuna göre belediye idaresinin organları; belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanından oluşmaktadır(5393 Sayılı Belediye Kanunu). Belediyeler faaliyetlerini belediye meclisinde alınan kararlar ile gerçekleştirmektedir. Bu kararlar ve toplantı gündeminde yer alan konular ilgili belediyenin gelecek vizyonu, sahip olduğu kaynaklar ve gelişmişlik durumu ile ilgili olduğu gibi aynı

zamanda belediyenin dünya gündeminde yer alan uluslararası bir sağlık krizi ile ilgili ne yaptığı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Küyerelleşen dünya COVID-19 salgını ile mücadele ederken yerel yönetimlerin faaliyetleri bu süreçte daha da önem kazanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından 2020 yılında belediye meclis gündeminde yer verdiği konular meclis tutanakları ve kararları incelenerek COVID-19 sürecine ilişkin alınan kararlar değerlendirilmiştir.

Grafik: Ankara Büyükşehir Belediyesi Meclisinde Alınan Covid-19 Kararlarının Oranı

Kaynak: Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2021.

Bu incelemeler neticesinde 2020 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi meclisinde görüşülen konular ele alınmış, ayrıca karar tutanaklarına bakıldığında 2020 yılında meclis tarafından alınan karar sayısının 1826 olduğu ve bu kararlar içerisinde yalnızca 24 kararın doğrudan ve dolaylı olarak hizmet sunumu ve denetimi içeren konularla COVID-19 süreciyle ilgili kararlar olduğu tespit edilmiştir. Bu kararlara bakıldığında yukarıda ki grafikte de verildiği üzere Ankara Büyükşehir Belediyesi meclisi 2020 yılı görüşmelerinde aldığı kararların yalnızca %1'lik kısmını COVID-19 süreci oluşturduğu görülmüştür. Bu oran araştırma öncesi varsayımları doğrulamamaktadır. Alınan kararların büyük bir çoğunluğu imar ve planlama konularında olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda verilen tabloda belediye tarafından alınan kararlar, karar numarası ve karar tarihi ayrıntılı olarak verilmiştir.

	Tarih	Karar No	Karar
1	8.5.2020	532	COVİD-19 salgını ile mücadele kapsamında Saraybosna, Zagreb, Lefkoşe ve Türkiye Cumhuriyetleri başta olmak üzere başka ülke belediyelerine talepleri halinde (maske, eldiven, dezenfektan ve koruyucu malzeme gibi) malzeme yardımı yapılmasına ilişkin Başkanlık yazısı oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
2	8.5.2020	531	COVİD-19 salgını ile mücadele kapsamında diğer belediyeler ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarından gelen talepler karşılığında (maske, dezenfektan, eldiven ve hijyen malzemesi) yardımı yapılmasına ilişkin Başkanlık yazısı oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.

3	8.5.2020	530	Ankara İli sınırları içerisinde Sosyal Hizmetler Dairesi Başkanlığınca Sosyal Yardım ve hizmetler yönetmeliği kapsamı dışında kalıp COVİD-19 salgını dolayısıyla yardıma muhtaç kalan ailelere ayni ve nakdi yardım yapılmasına ilişkin Başkanlık yazısı oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
4	9.7.2020	557	Covid-19 virüsü salgını sebebiyle Çocuk Meclisi 26.Dönem üye seçimleri yapılamadığından mevcut dönem üyeleriyle faaliyetlerinin devam etmesine ilişkin Başkanlık yazısı oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
5	14.7.2020	722	ASKİ Genel Müdürlüğünün Covid -19 Salgını/Abone Uygulamalarına ilişkin Başkanlık yazısı oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
6	12.8.2020	874	Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi olarak nitelendirilen Korona Virüs Covid-19 salgınından vatandaşları korumak ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin AB ve Dış İlişkiler Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
7	12.8.2020	924	Korona Virüs Covid-19 Pandemi süresinde gençlerimizin tedbirli ve sağlık sosyal hayat konusunda bilinçlendirilmesine ilişkin Eğitim Kültür ve Gençlik Spor Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
8	12.8.2020	923	Çocuklarımızın Korona Virüs Covid -19 salgında gelişmelerin desteklenmesi amacıyla Üniversitelerin ilgili bölümlerinin rehber oluşturulmasına ilişkin Çocuk Hakları ve Etkinlikleri Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
9	12.8.2020	947	Korona Virüs Covid-19 salgını sebebiyle sıkıntı çeken esnaflarımızın desteklenmesine ilişkin Esnaf ve Sanatkarlar Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
10	12.8.2020	938	Korona Virüs Covid-19 Pandemi sebebiyle market ve mağazalarda sosyal mesafe kurallarına uyulup, uyulmadığının araştırılmasına ilişkin Tüketiciyi Koruma Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
11	13.8.2020	973	Korana Virüs Covid – 19 Pandemi döneminde uzun süre sokağa çıkamayan yaşlı vatandaşlarımızın fiziki ve psikolojik etkilerinin araştırılmasına ilişkin Yaşlılar ve Kimsesizler Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
12	9.9.2020	1097	Covid-19 salgını nedeniyle çocuklarımızın maske kullanımının teşviki için çocuklara özel dizayn edilmiş maske üretimine ilişkin Çocuk Hakları ve Etkinlikleri Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
13	10.9.2020	1140	Altındağ İlçesi sınırlarında Covid-19 Salgını sürecinin takip edilmesi, artış hızının araştırılması ve maske konusunda halkın bilinçlendirilmesine ilişkin Halkla İlişkiler Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
14	10.9.2020	1134	Covid-19 salgın döneminde aile içi şiddete maruz kalan kadın ve çocukların barınma, beslenme ve sosyal hayatlarını sürdürebilmeleri için mevcut taşınmazların geçici süre ile sığınma evi olarak kullandırılmasına ilişkin Emlak Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
15	12.10.2020	1323	Son zamanlarda artış gösteren Covid 19 salgını konusunda farkındalık oluşturulmasına ilişkin Çevre ve Sağlık Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
16	12.10.2020	1311	Covid 19 Pandeminin yarattığı panik ve korkunun insanlar üzerinde yarattığı etkinin araştırılmasına ilişkin Aile Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
17	12.10.2020	1340	Covid 19 sürecinde Dezenfekte Ürünlerine artan taleplere ilişkin Tüketiciyi Koruma Komisyonu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
18	12.10.2020	1346	Pandemi döneminde kapalı olan Büyükşehir Belediyesine ait işyerlerinin kira borçlarına ilişkin Emlak Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
19	13.10.2020	1353	Pursaklar İlçe sınırlarında Pandemi döneminde Büyükşehir Belediyesinin almış olduğu tedbirlerin araştırılmasına ilişkin Halkla İlişkiler Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
20	13.10.2020	1355	"Anneye Süt Bebeğe Can" Covid 19 sebebiyle toplum sağlığına yönelik önleyici tedbirler alınmasına ilişkin Kadın ve Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
21	14.11.2020	1538	Covid 19 Pandemi sürecinde Belediyemizce tüketiciye ne gibi yardım ve desteklerde bulunulduğuna ilişkin Tüketiciyi Koruma Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.

22	14.11.2020	1539	Pandemi dolayısıyla evlerinde kalan vatandaşlarımıza çevre ilçelerimizde doğa yürüyüşleri düzenlenmesine ilişkin Turizm Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
23	17.11.2020	1561	Pandemi sürecinde Çankaya'da faaliyet gösteren esnafın sosyal ve ekonomik durumlarının araştırılmasına ilişkin Halkla İlişkiler Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.
24	11.12.2020	1765	Pandemi süreci içinde Belediyemiz tarafından parkinson ve hareket bozuklukları hastalarının gelişmiş tüm tedavilere ulaşabilecekleri dijital platformda bilgilendirme seminerleri düzenlenmesine ilişkin Eğitim Kültür ve Gençlik Spor Komisyonu Raporu oylanarak oybirliğiyle kabul edildi.

SONUÇ

Dünya yeni bir dönemde yeni bir virüs olan COVID-19'a karşı mücadele sürecini devam ettirmektedir. Tüm dünyada yerel yönetim birimleri olan belediyeler bu mücadelenin toplumsal hayata etkisi anlamında en ön safta olan yönetsel ve idari yapılarıdır. Yerelde karar dönemi neticesinde, toplumsal hayata ilişkin konular, ekonomi vd. unsurlar yerel düzeyde refahın korunması açısından önemli rol oynayacaktır. "Uluslararası ölçekte yerel yönetimlerin; sağlıktan, eğitime, sosyal yardımdan, kültür, sanat faaliyetlerinin sürdürülmesine kadar salgınla mücadelede önemli bir rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Türkiye'de de krizde başarılı bir sınav veren yerel yönetimler tarafından yaratıcı hizmetlerin üretildiği ve sunulduğu görülmektedir"(Bilgiç, 2020, s.2104). Ülkeler arasında ve ülke içinde yer değiştirmenin durdurulması, sosyal, sportif, kültürel toplu katılımın olduğu tüm faaliyetlerin askıya alınması, sağlık sisteminde yapılan yeni düzenlemeler, kurulan acil durum hastaneleri, karantina süreçleri, hayat eve sığar uygulaması gibi kapsamlı tedbirler hayata geçirilerek yeni dünya düzeninde yeni süreçlerin yaşanmasına neden olunmuştur(Tekeli,2020,s.49). Tüm dünyada yapılan COVID-19 ile mücadeledeki çalışmalar göstermiştir ki, mücadelenin en önemli unsuru yerelde alınan tedbir ve uygulamalarla başarının mümkün olabileceğidir.

Araştırma verilerine ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, insan hayatını bu derece doğrudan etkileyen küresel bir salgın durumunda Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından alınan kararlardan, COVID-19 ile ilgili olanların yalnızca yüzde 1 seviyesinde olması sürece dair yerelde daha çok politika geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin başkenti olma özelliğine sahip olan Ankara bir çok önemli kamu kurum ve kuruluşunu barındırması açısından da ek tedbirlerin ve yeni mücadele politikalarının uygulanması gereken bir kenttir. Ayrıca merkezi hükümet ile yerelde büyükşehir belediyesinin farklı siyasi partilerden olması, belediye meclisinde de iki parti arasındaki bu durumdan kaynaklı olarak karar alma ve uygulama süreçlerinde kopukluk yaşanması bu süreçte olmaması gereken özel bir durumdur. Meclis tutanaklarına bakıldığında belediye meclis üyeleri arasında gerçekleşen tartışmaların siyaset üstü bir zemine kavuşmasının gerekliliği, COVID-19 gibi küresel bir kriz durumuna yönelik yerelde vatandaş faydasını gözetir nitelikte kararlar alınması durumunun her durumdan üstün tutulması önemlidir. Bu noktada çalışmanın Türkiye'de bulunan tüm belediyeler ölçeğinde yapılması, partiler arası mevcut durumu anlamlandırmada daha doğru olacaktır. COVID-19 sürecinde özellikle belediye mülklerinde faaliyet gösteren esnafa ilişkin alınan kararlar, sosyal yardım paketleri oldukça dikkat çekicidir. Bu faaliyetlerin ülke sathına yayılarak COVID-19 ile mücadelede diğer kentlere de örnek teşkil etmesi ve bu süreçten etkilenen tüm kesimlere yönelik tedbirlerin geliştirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

Ak, T . (2020). Covid-19 Salgınına Yönelik Mücadelenin İç Güvenlik Açısından Yönetimi. International Journal of Social Sciences and Education Research , 6 (2) , 269-281.

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2021). https://www.ankara.bel.tr/saydamlik-ve-hesapverilebilirlik/meclis-faaliyetleri/ (Erişim Tarihi: 10.01.2021)

Atalı, L., Altuntaş, T., & Tarım, T. Koronavirüs (COVID-19) Salgını Sürecinde Büyükşehir Belediyelerinin Spor ve Fiziksel Aktiviteye Yönelik Hizmetlerinin İncelenmesi. FOCUSS Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 46-64.

Ateş, H ve Banazılı, A . (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda E-Belediyecilik Uygulamaları: Dört Farklı Büyükşehir Belediyesinin Karşılaştırmalı Analizi . Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi , 3 (2) , 298-309 .

Ayataç H. ve Turan, S. (2020). Karantina ve Kamu Sağlığı Bağlamında Sosyal Dayanıklı Mahalle. Şehir ve Düşünce. Sayı 16. ss.31-41.

Bilgili, M. Y. (2020). Merkezi Yönetim, Yerel Yönetimler ve Koronavirüs (COVID-19) Salgını. Turkish Studies, 15, 6.

Birinci, M , Bulut, T . (2020). Covıd-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme . Sosyal Çalışma Dergisi , 4 (1) , 62-68 .

Çam, Y. (2020). Covıd-19 Süreci Ve Kentsel Mekanların Kullanımının Yeniden Planlanması . Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 4 (2), 67-79 .

Çiğdem, E . (2020). Çevre Politikalarının Uygulanmasında Yerel Yönetimlerin Rolü . Enderun Dergisi, 4 (2) , 76-90.

Evci Kiraz, E. D., & Özmen, A. (2020). COVID-19 sürecinin öğrettikleri: Temiz şehir. İller ve Belediyeler Dergisi, ss. 22-15.

Etiler, N. (2020). Yerel Yönetimler Ve Salgınlarla Mücadele. Türk Tabipler Birliği COVİD-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. ss.67-73.

İnce, M. ve Yılmaz, M . (2020). Olağanüstü olayların sosyal yaşam ve kültürlere etkisi; Covid-19 salgınının Türk kültürüne etkisi üzerine bir araştırma . Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD) , 6 (2) , 552-571 .

Karakaya, G. (2020). Covid 19 Pandemisinin Türkiye'ye Etkileri Sempozyumu Özet Kitapçığı. İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Kavas Bilgiç, A . (2020). COVID-19 ile Mücadele Sürecinde Yerel Yönetimlerin Genel Görünümü. İDEALKENT, 11 (31) , 2084-2112 .

Kavas Bilgiç, A. ve Öçal, E.U. (Ed.) (2020). COVID-19'un Bugünü ve Sonrası. Memleket Yayınları. Ankara. 2020.

Kızıl, Ç. (2020) Türkiye'nin Covıd-19 Sürecinin Karşılaştırmalı Satır Başları. Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu. ss.705-726.

Küçük, A. (2020). Yönetimde merkezileşmenin bir etkeni olarak salgınlar. Turkish Studies, 15(4), 703-721.

Mengi, A. (1997). "Kamu Yönetimindeki Gelişmeler, Yerel Yönetimler ve Türkiye", Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu'na Armağan, AÜ. SBF Dergisi, Cilt: 52, Sayı: 1-4, ss. 505-515.

OECD (2020). Cities policy responses. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=126_126769-yen45847kf&title=Coronavirus-COVID-19-Cities-Policy-Responses (Erişim Tarihi: 13.04.2021).

Öner, Ş. (2020). Küresel Pandemi (COVID-19) ve Kent Yönetimlerinin Tepkisi: Londra Belediyesi Örneği. Social Sciences Research Journal, 9 (4), 75-94.

Özdemir, H., Atak, O., & Hatıper, Z. (2020). Koronavirüs (Covıd-19) Küresel Salgını Dolayısıyla Türkiye Ve Bazı Gelişmiş Ülkelerde Alınan Ekonomik Ve Mali Tedbirler. Vergi Raporu, 248, (186-200).

Özmen. A. vd. (2020). COVİD-19 ve Şehir Temizliği, Sağlık ve Toplum Özel Sayı. ss.124-132.

Öztaş, C , Zengin, E . (2011). Yerel Yönetimler Ve Çevre . Journal of Social Policy Conferences , 0 (54) , 181-200 .

Sertdemir, A . (2020). Türkiye'nin Koronavirüsle Mücadele Performansı Üzerine Bir Değerlendirme . Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 1 (1) , 15-26 .

Sunay, M. M. (2020). Karantina toplumuna dönüşme süreci ve bu süreçte belediyelerin sosyal desteği: Bursa ili örneği. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(53), 1092-1100.

Şen, E., Hıdıroğlu, D., & Yılmaz, O.(2020) Covıd-19 Pandemisinde Yönetim Ve Ekonomi. Gazi Kitapevi. Ankara. 2020.

Tekeli, İ. (2020). Salgınlar Ve Kentler Sarmalında Dünyanın Geldiği Nokta: Covıd-19.

Turan, A. ve Hamza Çelikyay, H . (2020). Türkiye'de KOVİD-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (1) , 1-25.

Yılmaz, E. A. (2020). Koronavirüs sonrası küreselleşme hareketleri ve ulus devletlerin konumu. Turkish Studies - Social, 15(4), 2219-2232.

5393 Sayılı Belediye Kanunu

KENT KONSEYLERİNİN YEREL YÖNETİMLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Vedat YILMAZ

Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-4624-9824

Cüneyt TELSAÇ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-4133-4846

Ömer AĞIR

Dr. Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, ORCID No: 0000-0002-5098-9211

ÖZET

Yerel halkın istek ve yönelimleri doğrultusunda karar alma mekanizmalarına dâhil olmalarını sağlayabilecek uygulamalar, demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır. Sağduyuya dayalı mutabakatı önceleyen, kent vizyonunun ve kent yaşamında vatandaşlık bilincinin oluşumunu kolaylaştıran, kentin hak ve yasalarının korunması, sürdürülebilir bir kalkınma, çevre bilinci, sosyal yardım ve dayanışma, şeffaflık, hesap verebilirlik, yönetişime dayalı, vatandaşların yönetime katılmasını sağlayan yenilikçi ve demokratik bir yapıya sahiptir.

Bu oluşumda, merkezden yönetim, yerel yönetimler, kamusal özellikteki organizasyonlar ve yerel halkın, ortak bir anlayış içinde ve memleketli hukukunu gözeterek buluştuğu bir ortam söz konusudur. Yönetişim mekanizmalarının ön plana çıkarıldığı pek çok aktörün bulunduğu dinamik bir yapı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kent konseylerinin girişimci ve inovatif bir yaklaşım ortaya koyması yerel yönetimlerin geleceğe daha kararlı bakmalarına olanak tanımaktadır. Kent yönetimi bakımından ileriye dönük proje ve kalkınma olanaklarına dair tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturulması çok önemlidir. Bu noktada anahtar kelime kent konseyleri olabilir. Literatür taraması ve gözlem yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmada kent konseylerinin ve bu konseylere katılımın avantajları ve önemi gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent Konseyleri, Yerelde Katılım, Yerel Yönetimler

ABSRACT

Practices that can enable local people to be included in decision-making mechanisms in line with their wishes and orientations are indispensable elements of democratic life. Innovative and democratic, which prioritizes consensus based on common sense, facilitates the development of city vision and citizenship awareness in urban life, protects the rights and laws of the city, sustainable development, environmental awareness, social assistance and solidarity, transparency, accountability and its enabling citizens to participate in the government has a structure.

In this formation, there is an environment in which the central administration, local administrations, public organizations and local people meet in a common understanding and observing the national law. It appears as a dynamic structure with many actors in which governance mechanisms are brought to the fore. The fact that city councils put forward an entrepreneurial and innovative approach enables local governments to look to the future more decisively. In terms of city management, it is very important to create a common mind that covers the whole city regarding forward-looking projects and development opportunities. At this point, the key word may be city

councils. In this study, which was prepared by using the literature review and observation method, the advantages and importance of city councils and participation in these councils were tried to be brought to the agenda.

Keywords: City Councils, Local Participation, Local Governments,

1.GİRİŞ

Belirli bir coğrafyada yaşayan insanların bulundukları yerel yönetim organının yönetim ve karar alma mekanizmalarında bulunmaları pek çok açıdan pozitif etkiler yaratmaktadır. Öncelikle bulundukları bölgenin yerel sorunlarına ve ihtiyaçlarına daha iyi çözümler üretebilecek üyelerin ve yöneticilerin o yerel coğrafyada yaşayan insanlar arasından seçilmesi demokratik çok kıymetlidir. Yönetişim mekanizmalarının ön plana çıkarıldığı pek çok aktörün bulunduğu bu dinamik bir yapı demokratik nitelikler açısından paha biçilemezdir. Elbette bu noktada yerel yönetimleri bu kadar kıymetli kılan bir başka etken de yerel yönetimlerin özerk yapısının da etkisiyle, halkla daha fazla temaslı olmaları ve dolayısıyla girişimciliğin önünü açabilmesi veya yeni hizmet türlerinin oluşturulabilmesi açısından büyük fırsatlar sunmasıdır. Kamu sektörünün kendi iç dinamikleri ve yapısından dolayı, girişimcilik faaliyetinin boyutları da özel sektöre kıyasla daha farklı olmaktadır. Söz konusu bu farklılıkların kamu sektörü açısından en aza indirilebildiği yeri; yerel yönetimler oluşturmaktadır.

Kent konseylerinin dinamik ve girişimci bir yaklaşım sergilemesi yerel yönetimlerin daha aktif ve katılımcı bir kimliğe bürünmelerinde kolaylık sağlamaktadır. Kent yönetimi bakımından ileriye dönük proje ve kalkınma olanaklarına dair tüm kenti kapsayan ortak bir aklın birliktelik içerisinde, meşru bir zeminde oluşturulması oldukça önemlidir. Arzu edilen birlikteliğin ve meşru zeminin en ideal adayı kent konseyleri gibi görünmektedir.

Demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirdiğimiz; yerel halkın istek ve yönelimleri doğrultusunda karar alma mekanizmalarına dâhil olmalarını sağlayabilecek uygulamaların kolaylıkla oluşturulabileceği kent konseyleri; kendi içinde sağduyuya dayalı birlik olmayı ve birlikte hareket etmeyi önceleyen, kent vizyonunun ve kent yaşamında vatandaşlık bilincinin oluşumunu kolaylaştıran, yönetişime dayalı, vatandaşların yönetime katılmasını sağlayan yenilikçi ve demokratik bir yapıya sahiptir.

Bu çalışmada literatür taraması ve gözlem yöntemi kullanılarak, yerel yönetimlerin önemi ve kent konseylerinin sağladığı imkanlar gündeme getirilmeye çalışılmıştır.

2.YEREL YÖNETİMLER

Yerel yönetimler içinde bulunduğumuz çağda, yerel halkın ne şekilde yönetilmek istediği ve beraberinde oluşturduğu temsil gücü sebebiyle yönetim açısından en önemli argümanlardan birini teşkil etmektedir. Bir tanım yapmak gerekirse yerel yönetimler: Belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan yerel topluluğa, kendilerini açısından onları ilgilendiren yerel hususlarda, karar organlarının seçimle iş başına geldiği ve yönetsel özerklikten faydalanan, kendi özel gelirleri ve kendine ait bir bütçesi bulunan tüzel yapılar şeklindedir (Ökmen ve Parlak, 2015:130). Yerel yönetimleri; Demokratik bakımdan sağladıkları katkı ve yerel hizmetlerin sunulmasında verimlilik ve etkinliği sağlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür. Yerinden yönetim ilkesi bakımından, kamu hizmetlerinin halka ulaştırılmasından sorumlu, bunun yansıra yerel topluluk üyelerinin karar süreçlerinde rol alabilmelerine imkân tanıyan kolaylaştırıcı bir yapı durumundadır. Yerel yönetimlerin sahip oldukları bu nitelikleri, yerel yönetimleri, demokrasinin en temel kurumları ve en önemli aktörleri haline getirmiştir (Yatkın ve Sürekli, 2009: 788-789).

2.1 Yerel Yönetimlerin Önemi

Toplumsal kalkınmanın sağlanabilmesi bakımından kent yönetimlerinin yeri ve önemi sürekli artmaktadır. Küresel anlamda geniş bir yelpazede yaşanmakta olan yerelleşme girişimleri ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkınmanın sağlanabilmesi için yerel yönetimleri işaret etmektedir. Yerinden yönetim kuruluşlarının yerel kalkınmadaki önemi her geçen gün artmaktadır. Kent paydaşlarının bu noktada üstlendiği sorumluluk rolü; daha refah ve daha yönetilebilir bir kentsel mekan oluşturma açısından artmaktadır (Ökmen, 2008: 7).

Özgürlük, katılım ve etkinlik kavramları yerel yönetimlerin dayandığı değerler arasında sıklıkla ifade edilmektedir. Özgürlük kavramından kasıt bireysel anlamda özgürlük değil yerel bir topluluğun tamamı için kullanılmaktadır. Bu bakımdan yerel yönetimlere katılım toplumun bireye kıyasla daha üstün olduğu şeklinde değerlendirilmelidir. (Keleş, 2014: 51-52).

Gerek demokratik sebeplerden gerekse de fonksiyonları itibariyle yerel yönetimlerin önemini şu şekilde ifade edebiliriz (Eryılmaz, 2016:175):

•Yerel hizmetlerin sağlanabilmesi bakımından yerel yönetimler; etkili bir çözüm aktörüdürler. Sahip oldukları organlar aracığıyla çözüm üretebilecek karar mekanizmalarında yer alan üye ve idarecilerin o yerel coğrafyada yaşayan insanlardan seçilmesi demokratik tablo açıdan da oldukça iyi bir görümün oluşturmaktadır.

•Yerel yönetimlerin doğası gereği yerel nitelik taşıyan sorumlulukları üstlenmesi merkezi yönetimin enerjisini daha elzem ulusal sorunlara yönelerek harcaması doğru bir strateji oluşturmaktadır.

•Yerel yönetimlerin görece özerk ve halkla daha iç içe olmaları sebebiyle girişimciliğin önünü tıkayan engellerin kaldırılması ve yeni hizmet türleri olumasına imkan tanımasıdır. Kamu sektörünün kendine has niteliklerinden dolayı, girişimcilik faaliyetinin boyutları da özel sektöre kıyasla farklılık gösterebilmektedir. Girişimciliğin yerel kaynakların harekete geçirilmesi, bilgi ve beceri birikimi ve diğer lokal fırsatlara da bağımlı bir şekilde belli bir alanda veya sektörde uzmanlaşmayı başarabilen yöreler gerek dünya gerek ülke ekonomisinde önemli bir paya sahip olabilmektedirler. Bu bakımdan ileriyi görerek şimdiden harekete geçen organizasyonlar bu pastadan daha büyük bir pay alabilirler. Sürdürülebilirlik, sosyal ve ekonomik iyileşmenin sağlanması, kentteki yaşam kalitesinin yükseltilmesi yapılacak bir yerel veya bölgesel bir kalkınma planıyla gayet mümkündür (Ökmen, 2008: 6-7).

•Yerel yönetimler siyasetle uğraşmayı planlayanlar için adeta okul niteliğindedir. Siyasi eğitimin ilk temelleri çoğunlukla yerel düzeyde gerçekleşmektir. Politikacıların büyük bir bölümü siyasete ilk olarak yerelde başlar ve ulusal politikaya giden yolda tecrübe edinir. Hem dünyada, hem ülkemizde, birçok devlet adamı yerel yönetimlerden aldığı eğitim ve birikimle siyasete dahil olmaktadır. Jacques Chirac, Willy Brandt ve Ronald Regan gibi örnekler sadece birkaçını oluşturmaktadır. Bu bakımdan, yerel yönetimler, devlet adamı yetiştirilmesi için, bir tür fidanlık işlevi rolündedirler. Alexis de Tocqueville'den John Stuart Mill'e kadar pek çok düşünür, yerel yönetimlerin bu rolüne atıfta bulunmuş ve yerel yönetimleri önderlerin siyasal açıdan gelişmesini sağlayan yapısı nedeniyle, demokrasinin ilkokulu olarak saymışlardır (Keleş, 1995:252).

•Yerel yönetimler bir demokrasi aygıtı olarak hükümetlerin aşırı merkeziyetleşmesini önlemek bakımından denge-fren sistemi gibidirler. Temel açıdan değerlendirildiğinde amaç; siyasi otoritenin sadece merkezde toplanması değil çeşitli grup ve yönetim birimleri arasında paylaştırılması şeklindedir. Bu çok aktörlü yapı sayesinde daha fazla katılım sağlanabilmektedir (Keleş, 2014: 49).

Merkezi yönetim ve yerel yönetim ilişkisine tarihsel açıdan bakıldığında merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında yetki dağılımının bölüşümü şayet hakkaniyetli şekilde gerçekleşmemişse; toplumlar ya başkaldırmakta yâda merkezi yönetimi zora sokacak girişimlerde bulunmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla, yerel birimlerin aşırı özerk bir yapıya kavuşması da toplum açısından merkezileşme istikametine doğru tepkilerin geldiği görülmektedir.

Bu noktada güncel konjektöre uygun, yasalar dâhilinde demokratik ve ölçülü bir yetki paylaşımına gidilmelidir (Keleş, 2014: 50-51). Toplumsal bir fayda oluşturulabilmesi bakımından yerel yönetimlerin demokrasi açısından ne kadar önemli olduklarını kavrayabilmek açısından olaya geniş bir perspektifte yani kamu yararı mantalitesinde bakılmalıdır (Keleş, 1983: 58).

3.KENT KONSEYLERİ

Yerel halkın yaşadıkları yerle olan bağları ve bu bağı güçlendirmek açısından kentlilik bilincinin oluşturulması ve kişilerin bu farkındalık sayesinde elde edilen aidiyet duygusuyla beraber sosyal yapıyı güçlendirmeleri ve kente sahip çıkmaları kent kültürü ve kentlilik bilinci açısından çok önemlidir. Amaç kentte yaşayan insanların adeta kenti, kendi evleriymiş gibi kabul ederek bu sahiplenme mantığı içerisinde kente gereken önemi vermeleridir. İnsanların kentle bütünleşmesi bir toplumsallaşma sürecidir (Parlak, 2008: 76).

Kent konseyleri, yerelde demokratik katılım imkânlarını, hemşerilik hukukunu ve birlikte yaşam farkındalığının geliştirilmesini sağlar. Yönetim bakımından, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetişim anlayışının uygulanabilmesi için uygun bir zemin oluşturur. Bu konsey yerel yönetimlerin etkinlik ve faaliyetlerini gözlemleyerek rapor oluşturmak suretiyle sorunların çözümüne dair oluşturdukları tavsiyeleri sunmaktadır. Kent politikalarının beraber oluşturulması ve uygulanması bakımından paydaşlarıyla o kentin bileşenlerinin meydana getirdiği katılımcı bir istişare görevi üstlenmektedir. İleriye dönük kalkınmanın sağlanması, çevreye karşı duyarlılığın oluşturulması, sosyal yardımlaşmanın etkili hale getirilmesi, kent dayanışması, şeffaflık, hesap sorabilme ve hesap verme mekanizmalarının açık tutulması gibi oldukça çok yönlü bir etkileşim yaratmaktadır. Kent konseyleri icraat açısından kendi çalışma ilkelerini veya tüzüklerini hazırlayıp onaylamakta ve bunlara göre faaliyetlerini düzenlemektedirler.

3.1 Kent konseylerinin Dayandığı Yasal Zemin

Birleşmiş Milletler Rio Yeryüzü Zirvesinde 1992 yılında kabul edilen ve 21. yüzyılın çevre ve kalkınma gündemini belirleyen Gündem 21 başlıklı Eylem Planının 28. bölümü uyarınca, yerel yönetimlerin öncülüğünde, sivil toplumun ve diğer ortakların, birlikte kendi sorunlarını ve önceliklerini belirleyerek, kentler için Yerel Gündem 21 olarak adlandırılan 1997 yılından itibaren uygulanan Türkiye Yerel Gündem 21 Programını ifade etmektedir. Bu program uluslararası bir eylem ve uygulamadır. Yerel Gündem 21 İçerik olarak; yerel sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla, yerel düzeyde bir katılımcı ve çok sektörlü yapıyı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu programın temel ilkesi yerinden yönetim kuruluşlarının bir strateji ve denetleme platformu kurması ve eylem projelerinin belirlenmesidir. Kent Konseylerinin ve buna bağlı organların kuruluş amacı bu ilke doğrultusunda oluşmaktadır. Zira Yerel Gündem 21'in işlevlerini yerine getirebilmesi için bazı mekanizmaları bulunmaktadır. Bunları kent konseyleri, kadın ve gençlik meclisleri ve çalışma grupları şeklinde sıralayabiliriz. Kent Konseyleri Yönetmeliğinde yer alan bir maddeye göre (2019): Yerel Gündem 21 Programının uygulandığı yerlerde, kent konseyi veya benzeri adlarla oluşturulmuş yapılanmalar bu yönetmelik hükümlerine uygun hale getirilir maddesi yer almaktadır. Kent konseyleri yerel gündem 21'in bir ürünü ve devamı şeklindedir (Aksu, 2008: 43).

Yerel Gündem 21 Programı kapsamında kent konseyleri; kent meclisi, kent danışma meclisi, kent kurultayı, kent platformu gibi farklı kullanımlarla ifade edilmektedir. Bu bakından 5393 sayılı Belediye Kanunu ile kent konseyi tanımı yasal anlamda bir dayanağa kavuşmuştur. Böylece ortak bir tanıma ve ada kavuşan kent konseyleri, kentte yaşayan tüm aktör ve paydaşları bir araya getirerek ortak bir akıl oluşturulmasını hedeflemektedir (Pektaş ve Koçak, 2007: 132).

Kent konseylerinin yasal zeminini oluşturan 5393 sayılı Belediye Kanunudur. Kanunda yer alan metin şu şekildedir (5393 sayılı Belediye Kanunu, 2005, 76. madde): "Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır. Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar. Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir. Kent konseyinin çalışma usûl ve esasları İçişleri Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir".

3.2 Kent konseylerinin Görevleri

Kent konseylerinin görevleri 2006 tarih ve 26313 sayılı Kent Konseyi Yönetmeliğinde 6. maddede şu şekilde belirtilmektedir:

a) Kent ölçeğinde halkın demokratik katılımının arttırılması, kenlilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin oluşturulması, yapısı itibariyle çok ortaklı ve çok aktörlü bir yönetişim anlayışının benimsenmesini temin etmek,

b) Kente dair sürdürülebilir bir gelişimin sağlanması bakımından ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümüne dair yapılacak planların hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,

c) Kente dair belirlenecek temel stratejiler ve faaliyet planlarının yapılmasında, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkı sağlamak,

ç) Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmeye çalışmak,

d) Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerleri korumak ve geliştirmek,

e) Kent kaynakları ve kullanımı açısından etkili, verimli ve adil ortam oluşmasına katkıda bulunmak,

f) Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu azaltabilecek programları desteklemek,

g) Kentte bulunan sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına imkân ve katkı sağlamak,

ğ) Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında toplumun bu kesimlerinin aktif rol almalarını sağlamak,

h) Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkı sağlamak,

ı) Kent konseyinde gündeme gelen görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini temin etmektir.

3.3 Kent Konseylerinin Oluşum Yapısı

Türkiye'de 2006 yılında çıkarılan ve 2009 yılında bir güncelleme yapılan Kent Konseyi Yönetmeliğine göre kent konseyleri belediyelerin bulunduğu yerlerde yerel seçimleri takiben ilk üç ay içinde kurulması gerekmektedir. Bu bakımdan kent konseylerinin kurulması aşamasında genel kurul çağrısı belediye başkanı tarafından yapılmaktadır. Konsey başkanı ve yürütme kurulu da bu genel kurulda seçilmektedir (Kent Konseyi Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 2009, 5. madde). Konsey ilk toplantısını Belediye başkanının çağrısı üzerine yapmaktadır. Belediye başkanı, öncelikle toplantıyı idare etmek üzere üyeleri arasından en az üç kişiden oluşan divan kurulunu belirlemektedir. Bunu takiben kent konseyi yürütme kurulu ve kent konseyi başkanı seçimi

yapılmaktadır (5. Madde). Yapılan bu seçimler kentte yaşayan tüm aktör ve paydaşları bir araya getirerek ortak bir akıl oluşturulmasını hedeflemektedir. Kent konseyinin oluşumun yapısına bakıldığında da bu tablo belirgin şekilde görülmektedir. Kent konseyi yapısı şu şekilde oluşmaktadır (KKY, 8. Madde):

1) Bulunduğu Mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi,

2) Belediyenin kanuni sınırlar içinde bulunduğu seçim bölgesi veya bölgenin milletvekilleri,

3) Belediye başkanı veya balkanın temsilcisi,

4) Sayı bakımından 10'u geçmemek üzere il ise valiler, ilçe ise kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri,

5) Meclis üye tam sayısının yüzde 30'unu aşmamak üzere, belediye meclisinin kendi üyeleri arasından seçimle belirleyecekleri temsilcileri,

6) Meclis üye tam sayısının yüzde 30'unu geçmemek üzere, il genel meclisinin kendi üyeleri arasından seçimle belirleyecekleri temsilcileri, belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan muhtarların, kendi aralarından seçimle belirleyecekleri en fazla 10 temsilci,

7) Beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,

8) Mahalde bulunuyorsa üniversiteden bir temsilci, yâda birden fazla olması durumda her bir üniversiteyi temsilen bir üye,

9) Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, noterler, baro, kooperatifler, birlikler, konuyla ilgili dernek ve vakıf temsilcileri,

10) Ve son olarak kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarından birer temsilci katılımıyla gerçekleşmektedir.

SONUÇ

Kent konseylerinin dinamik ve girişimci bir yaklaşım sergilemesi yerel yönetimlerin kalkınması açısından değerlendirildiğinde önem kazanmaktadır. Birçok siyaset, sivil toplum kuruluşu, özel sektör temsilcisi ve halktan oluşan zengin aktörlü bu yapının, etkileşim içerisinde ortak bir güruh elde ederek kalkınmaya destek sağlaması başarıya giden yolda büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Yerel kalkınmada birlik ruhunun ve birlikte alınan kararların uygulama aşamasında çok daha başarılı sonuçlar getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. ileriye dönük proje ve kalkınma olanaklarına dair tüm kenti kapsayan ortak bir aklın birliktelik içerisinde, meşru bir zeminde oluşturulması oldukça önemlidir. Arzu edilen birlikteliğin ve meşru zeminin en ideal adayı kent konseyleri gibi görünmektedir.

Demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirdiğimiz; yerel halkın istek ve yönelimleri doğrultusunda karar alma mekanizmalarına dâhil olmalarını sağlayabilecek uygulamaların kolaylıkla oluşturulabileceği kent konseyleri; kendi içinde sağduyuya dayalı birlik olmayı ve birlikte hareket etmeyi önceleyen, kent vizyonunun ve kent yaşamında vatandaşlık bilincinin oluşumunu kolaylaştıran, yönetişime dayalı, vatandaşların yönetime katılmasını sağlayan yenilikçi ve demokratik bir yapıya sahiptir. Demokratik kültürün, kent paydaşları ve hemşehirlilik hukuku çerçevesinde öğrenilmesi ve var olanın daha ileriye taşınması açısından aktif bir rol üstlenmektedir.

Yerel hizmetlerde etkinlik ve verimlilik sağlanması elbette meşru bir yönetim sayesinde olanak bulmaktadır. Yerel yönetimleri; demokratik bakımdan sağladıkları katkı ve yerel hizmetlerin sunulmasında verimlilik ve etkinliği

sağlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür. Halka ve denetime açık, hesap verebilen bir yapı; hiç şüphe yok ki meşruiyet açısından eli daha güçlü olmaktadır. Bulunduğumuz çağda yerel yönetimlerin halktan uzak ve kopuk bir yöntemle başarılı olmaları pek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Aksu, H. (2008). 5393 Sayılı Belediye Kanunu Çerçevesinde Kent yönetiminde Yeniden Yapılanma. Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler, F. N. Genç, A. Yılmaz ve H. Özgür (Eds). Gazi Kitapevi, Ankara.

Eryılmaz, B. (2016). Kamu Yönetimi Düşünceler-Fonksiyonlar-Politikalar, 9. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli

Keleş, R . (1995). Yerel Demokrasi İçin Yargı Güvencesi (Turan Güneş'in Anısına) . Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 50 (03) , . DOI: 10.1501/SBFder_0000001868

Keleş, R. (1983). Yerel Yönetim Kavramı. R. Keleş & F. Yavuz (Ed.) Yerel Yönetimler (s. 17-37). Ankara: Turhan Kitabevi.

Keleş, Ruşen (2014). Yerinden Yönetim ve Siyaset, 9. Baskı, Cem Yayınları, İstanbul.

Kent Konseyleri Yönetmeliği (2006). http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061008-5. htm, (20.04.2021).

Kent Konseyleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2009) http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090606-9.htm, (20.04.2021).

Ökmen, M. (2008). Kentsel Alanda Aktörler Arası İşbirliği ve Kalkınma Çabaları: Salihli Örneği. Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler, F. N. Genç, A. Yılmaz ve H. Özgür (Eds). Gazi Kitapevi, Ankara.

Ökmen, M. ve Parlak, B. (2015). Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar. Ekin Yayınevi. Bursa.

Parlak, B. (2008). Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Geliştirme Projesi: Bursa Büyükşehir Örneği. Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler, F. N. Genç, A. Yılmaz ve H. Özgür (Eds). Gazi Kitapevi, Ankara.

Pektaş, E. K. ve Koçak, H. (2007). "Bir Yerel Katılım Aracı Olarak Kent Konseyleri ve Afyonkarahisar Belediyesi Kent Konseyi Örneği", Küresel Esintiler Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Editörler: Abdullah Yılmaz ve Yavuz Bozkurt, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yatkın, A. ve Sürekli, G. (2009). Demokratikleşme ve Katılımcı Demokrasi Anlayışı Sürecinde Yerel Yönetimlerin Rolü, 4. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri, TODAİE, Ankara.

ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN KORONAVİRÜS (COVİD-19) SALGININDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

PROBLEMS AND SOLUTIONS FACED BY SPECIAL EDUCATION TEACHERS DURING THE CORONAVIRUS (COVID-19) EPIDEMIC

Necdet KONAN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, ORCID. 0000-0001-6444-9745

Mücahit DÜZDEMİR

İnönü Üniversitesi, ORCID.0000-0002-6368-867X

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunları ve çözümüne yönelik önerilerini belirlemektir. Araştırma olgubilim deseninde nitel bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-21 öğretim yılında Türkiye genelinde görev yapan 19 özel eğitim öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, özel eğitim kurumlarındaki hizmet süresi, görev yaptıkları kurum türü, görev yaptıkları kurumun kademesi ve öğretim yaptıkları öğrencilerin yetersizlik türünü belirlemeyi amaçlayan beş soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların Koronavirüs salgınında bünyesinde özel eğitim sınıfı yer alan öğretim kurumlarında yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini belirlemeyi amaçlayan 10 açık uçlu, bir çoktan seçmeli soru yer almaktadır. Veriler, katılımcılar için oluşturulan yarı yapılandırılmış formunun uygulanmasıyla elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, büyük oranda betimsel analiz ve bazı bölümlerde içerik analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Araştırmada özel eğitim öğretmenlerinin Covid-19 sürecinde sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunların temizlik ve hijyen yetersizliği, derslere öğrenci katılımının düşüklüğü, öğrencilerin kurallara uymadaki yetersizliği, velilerin ilgisiz oluşu, öğretmen-veli iletişimindeki güçlükler, öğrencilerin dikkat ve algı düzeylerinin düşük olması, imkân ve alt yapı yetersizliği, hedef kazanımların uzaktan eğitime uygun olmaması seklinde belirlenmiştir. Sorunların çözümüne ilişkin; tedbir ve denetimlerin artırılması, imkân ve altyapı sorunlarının giderilmesi, sınıf mevcutlarının azaltılması, ders sayılarının azaltılıp birebir öğretim yapılması, Eğitim Bilişim Ağının geliştirilmesi, veli eğitimleri yapılması gerektiği önerileri ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, Özel eğitim öğretmenleri, Koronavirüs

ABSTRACT

The main purpose of this research is to identify the problems faced by special education teachers in the coronavirus (Covid-19) epidemic and their suggestions for its solution. This study is a qualitative research in the phenomenogy pattern. The study's working group consists of 19 special education teachers working in Turkey in the 2020-21 academic year. The data was collected using a semi-structured interview form prepared by the researchers. The data collection tool consists of two parts. In the first part, there are five questions aiming to determine the gender of the participants, the duration of service in special education institutions, the type of institution they work in, the

level of the institution they work in, and the type of disability of the students they teach. In the second section, there are 10 open-ended and one multiple-choice questions aimed at identifying the problems and solutions of participants in the Coronavirus outbreak in educational institutions with special education classes. The data was obtained by applying the semi-structured form created for participants. In the analysis of the data obtained in the study, a large proportion of descriptive analysis and content analysis approach were used in some sections. In the study, special education teachers faced problems during the Covid-19 process and these problems were inadequate in terms of cleanliness and hygiene, low student participation in lessons, inability of students to comply with the rules, indifference of parents, difficulties in teacher-parent communication, low levels of attention and perception of students, possibilities and infrastructure and inadequacy of the target acquisition was determined as not suitable for distance education. It has been suggested that measures and audits should be increased, facilities and infrastructure problems should be eliminated, class availability should be reduced, number of courses should be reduced and one-to-one teaching should be carried out, Education Information Network should be developed more, parent education should be carried out.

Keywords: Special education, Special education teachers, Coronavirus

GİRİŞ

1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıktığı ileri sürülen virüs salgını hayatımızın birçok alanında beklenmedik değişikliklere neden olmuştur. Kişiden kişiye bulaşabilen virüsün bulaşma oranının ciddi büyüme göstermesiyle 2020 Ocak ayına gelindiğinde salgının etkileri küresel anlamda ortaya çıkmıştır. İlerleyen zamanlarda Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik'te yer alan çeşitli ülkelerde yaşanan virüs vakaları rapor edilmeye başlanması üzerine Dünya sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir (Yanarateş, 2020). 11 Mart 2020 tarihinde ilk COVID-19 olgusunun Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanması ile birlikte salgının etkileri ülkemize de sıçramış oldu.

Pandemiyle mücadele kapsamında dünya genelinde ekonomik, sağlık, sosyal, eğitim gibi birçok alanda önleyici faaliyetler uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda alınan tedbirler, getirilen kısıtlamalar insan yaşamında ciddi değişikliklere neden olmuştur. İlk vakanın görülmesiyle başlayan süreçte ülkemizde de salgının yayılımının önüne geçebilmek için bilim kurulu kararlarıyla pek çok tedbir alınmıştır. Bulaşı engellemek için alınan bu tedbirlerden belki de en önemlisi de eğitim alanında alınan tedbirlerdir; zira Millî Eğitim Bakanlığı (2020) raporuna göre Türkiye, 18 milyon civarında öğrenciye ve 1 milyon 100 bin civarında öğretmene sahiptir. 16 Mart itibariyle geçici olarak kapatılan izleyen süreçte ise kısa sürelerle açılsa da salgının seyri ile kapatılmak durumunda kalan okullardaki örgün ve yaygın eğitim, ülkemizde pandemiden etkilenen en büyük kamusal alanlardandır.

Dünya geneline bakıldığında ise Miks ve McIlwaine (2020) tarafından yapılan çalışmalara göre COVID-19 pandemisi özellikle eğitim faaliyetlerimizi doğrudan etkilemiş ve beraberinden bazı kaygıları da getirmiştir. Bu salgın dünyaya yayılırken, ülkelerin çoğunluğu okulların geçici olarak kapatıldığını duyurmuş ve dünyadaki öğrencilerin yüzde 91'inden fazlasını etkileyen pandeminin, yaklaşık 1,6 milyar çocuk ve gencin bundan etkilendiği rapor edilmiştir.

Viner, vd. (2020: 402) salgının etkilerinin uzun süre devam edeceğine ve mücadele kapsamında alınan tedbirlerin uzun süre devam edeceğine yönelik öngörüler olduğunu ve öğrencilerin eğitime güvenli bir şekilde devam edebilmelerine yönelik yöntemlerin hızlı bir şekilde belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akyavuz ve

Çakın, 2020). Bu kapsamda etkili bir eğitim ve öğretimin sağlanabilmesi için süreç diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de dijital teknolojileri kullanarak uzaktan öğretimle yürütülmeye çalışılmaktadır.

Öğretmen ve öğrencilerin farklı mekânlarda aynı veya farklı zamanlarda iletişim kurmalarıyla gerçekleştirilen uzaktan öğretim ülkemizde de internet ve televizyon aracılığıyla verilmektedir. Bu durum eğitim sürecinde farklılık olarak algılansa da birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. (Odabaş, 2003: 24)

Bu süreçte özel gereksinimli bireylerin eğitimi ise üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Devlet İstatistik Enstitüsü (2002)'nün bulgularına göre, özürlü olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %12,29 olduğu ve bu oranın günümüzde daha yüksek olduğu varsayımları düşünülünce bu konu daha anlamlı bir hâle gelmektedir. Çünkü eğitim düzeyi doğrudan yaşam kalitesini etkileyen bir göstergedir (Cavkaytar ve Diken, 2005: akt. Cavkaytar, 2012). Özel eğitime muhtaç bireylerin alacağı hizmetler ise gelişimleri açısından çok önemlidir ve her geçen kayıp gün onlar için bir daha geri getirilemez fırsatların kaçırıldığı gün olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda kritik dönem geçildiğinde bireyin alacağı hizmet ya çok etkili olmamakta ya da beklendik sonucu gösterememektedir. Gereken hizmetlerin de çok nitelikli yani çocuğun ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde olması gerekir (Korucu, 2005). Ancak Covid 19 salgını özel gereksinimli bireylere verilen eğitim ve hizmetlerin niteliğini ne yazık ki olumsuz yönde etkilemektedir.

Özel gereksinimli bireylerin yüz yüze eğitim alması büyük riskleri beraberinde getirmektedir. Kantar (2014) tarafından yapılan çalışmaya göre engelli çocukların engelleri dışındaki sağlık sorunları, bağışıklık sistemlerinin düşük olması, aşı eksikliği, hareket etme zorluğu gibi sebeplerle sağlıklı akranlarına göre daha yüksektir. Bu yüzden engelli bireylerin eğitim alacakları ortamlardaki enfeksiyonu önlemek için alınacak önlemler hayati öneme sahiptir.

Eğitim öğretim faaliyetlerinin uzaktan öğretim ile sağlanması durumunda ise başka birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. Uzaktan öğretimde, öğrencilerin dersi takip sürelerinin az olduğu, canlı derslere katılım oranlarının çok düşük kaldığı, öğrenci açısından ders haftaları ilerledikçe derse olan ilginin kaybedilmesi ile öğrenciyi motive etmenin ve derse tekrar geri döndürmenin oldukça zor olduğu görülmüştür (Ak, Oral ve Topuz, 2018).

Özel gereksinimli bireylerin bakıldığında ise uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin yapılan araştırmada Millî Eğitim Bakanlığınca geliştirilen Eğitim Bilişim Ağı (EBA), ve TRT EBA ismiyle ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde ders içerikleri yayını yapan kanallarda özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için yeterli sayıda ve nitelikte uygulamanın bulunmadığı görülmüştür (Can, 2020:11-53).

Öğretimin ilgi çekici ve sürükleyici hale getirilmesi, öğrenmenin etkili ve kalıcı izli olması için öğretimin materyallerle desteklenmesi gerekmektedir (Ergin, 1995, Akt. Semerci, 2006). Ayrıca çocukların öğrenme, karar verme, iş birliği, sıralama, düzenleme, paylaşma, başkalarının hakkına saygı gösterme, yardımlaşma gibi pek çok kural ve kavramı oyunlarla daha kolay öğrenip benimsediği de bilinmektedir (Ayan, Memiş, Eynur ve Kabakçı, 2012). Öğretmenlerin uzaktan öğretim materyali hazırlamak konusunda bilgi ve becerilerin sınırlı olması, sınıf ortamında kullandıkları materyalleri ve oyunları uyarlamada güçlük çekmeleri de uzaktan eğitimde ortaya çıkan olumsuzluklardandır.

Etkili bir eğitim için gerekli olan öğrenci, veli, öğretmen iş birliğinde, sürecin niteliğini belirleyen başaktörler olan öğretmenlerin, pandemi ile mücadelenin sürdüğü bu dönemde bazı güçlüklerle karşılaştıkları düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın konusunu özel eğitim öğretmenlerinin Covid 19 salgınında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunları ve çözümüne yönelik önerilerini belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
2. Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerileri nelerdir?
3. Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
4. Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Bu bölümde Araştırmanın Deseni, Çalışma Grubu, Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması ve Analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma olgubilim deseninde nitel bir araştırmadır. Olgubilim deseninde amaç bireylerin bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bunlara yüklediği anlamları belirlemektir. Olgubilim araştırmaları nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya çıkarmayabilir. Ancak bir olguyu daha iyi tanımamıza ve anlamamıza yardımcı olacak sonuçlar sağlayacak örnekler, açıklamalar ve yaşantılar ortaya koyabilir. Bu yönüyle hem bilimsel alanyazına hem de uygulamaya önemli katkılar getirebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, Akt. Konan, Yılmaz ve Bozanoğlu, 2017: 109).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-21 öğretim yılında Türkiye genelinde görev yapan özel eğitim öğretmenlerinden, özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) salgınında karşılaştıkları sorunları ve çözümüne yönelik önerilerine ilişkin görüşlerini belirten 19 kişi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kartopu zincirleme örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kartopu zincirleme örnekleme yöntemi probleme ilişkin zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların saptanmasında etkili bir yöntemdir. Bu yöntemde süreç "Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir? Bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi istersiniz?" sorularıyla başlar. Süreç ilerledikçe elde edilen isimler veya durumlar kartopu gibi büyümeye devam eder (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Katılımcılar kodlama sırasına göre Ö1, Ö2, Ö3… şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait kişisel bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Çizelge 1

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Kıdem	Çalıştığı Kademe	Öğrencilerin Yetersizlik Türü
Ö1	Kadın	3	Ortaokul	Birden Fazla Yetersizlik
Ö2	Erkek	3	Ortaokul	Birden Fazla Yetersizlik

Ö3	Kadın	3	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö4	Kadın	3	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik, İşitme, Görme veya Ortopedik Yetersizlik
Ö5	Erkek	3	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik, İşitme, Görme veya Ortopedik Yetersizlik
Ö6	Kadın	4	İlkokul	Yaygın Gelişimsel Bozukluk
Ö7	Kadın	2	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö8	Erkek	3	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö9	Kadın	5	Okulöncesi	Yaygın Gelişimsel Bozukluk
Ö10	Kadın	5	İlkokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö11	Erkek	1	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö12	Erkek	7	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö13	Erkek	5	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö14	Erkek	2	Lise	Birden Fazla Yetersizlik
Ö15	Erkek	4	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö16	Kadın	3	İlkokul	Zihinsel Yetersizlik
Ö17	Kadın	4	Ortaokul	Yaygın Gelişimsel Bozukluk
Ö18	Erkek	13	Lise	Zihinsel Yetersizlik
Ö19	Kadın	5	Ortaokul	Zihinsel Yetersizlik

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama aracı, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, özel eğitim kurumlarındaki hizmet süresi, görev yaptıkları kurumun kademesi ve öğretim yaptıkları öğrencilerin yetersizlik türünü belirlemeyi amaçlayan 4 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların Koronavirüs (Covid-19) salgınında bünyesinde özel eğitim sınıfı yer alan öğretim kurumlarında yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini belirlemeyi amaçlayan 10 adet açık uçlu 1 adet çoktan seçmeli soru yer almaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Türkiye'nin çeşitli illerinde özel eğitim öğretmeni olarak görev yapanlardan, özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) salgınında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Bu bilgilere araştırmacılar tarafından çalışma grubu ile whatsapp uygulaması aracılığıyla yapılan görüşmeler, yüz yüze yapılan görüşmeler ve google form aracılığıyla ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, büyük oranda betimsel analiz ve bazı bölümlerde içerik analizi yaklaşımından yararlanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırmanın amacını gerçekleştirmek için toplanan bulgular alt problemlere yanıt olacak biçimde düzenlenerek sunulmuştur.

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Okullarda Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemi "Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunlar nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt probleme yanıt bulmak amacı ile özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı özel eğitim öğretmenlerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Okullarda bu olağan dışı dönemde ne tür sorunlarla karşılaşmaktasınız?" sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcı özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Okullarda bu olağan dışı dönemde ne tür sorunlarla karşılaşmaktasınız?" sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Okullarda Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Karşılaşılan Sorunlar	f
1. Temizlik ve hijyen yetersizliği	9
2. Derslere katılımın düşüklüğü	6
3. Öğrencilerin tedbirlere uymadaki yetersizliği	4
4. Velilerin ilgisizliği, iletişim sorunları	3
5. Kurallara uyumda güçlükler	3
6. Öğrencilerin hasta halde okula gelmesi	3
7. İşleyiş ve düzendeki yetersizlikler	2
8. İmkân kısıtlılığı	1
9. Velilerin materyal kullanımındaki yetersizliği	1
10. Sınıf mevcudunun fazlalığı	1
Toplam	33

Çizelge 2 incelendiğinde özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları en önemi sorun olarak "Temizlik ve hijyen" sorununu belirtikleri, bunu sırasıyla "Derslere katılım düzeyi" ve "Öğrencilerin kurallara uymadaki yetersizliği" izlemektedir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

"Çocuklarla sosyal mesafe kuralına kesinlikle uyamıyoruz. Aileleri çocuklar hasta oldukları halde okulu bilgilendirmeyip çocuklarını okula gönderme eğilimindeler. Hijyen kurallarına uyamayacak durumda olan öğrenciler nedeniyle hem öğretmenler hem de özel çocuklarımız risk altında. Öğrenciler maske takabilecek durumda değil." (Ö9).

"...öğrencilerimiz temizlik maske sabun vs. kullanımı konusunda yetersiz, çoğu aile servise maskesiz eldivensiz yolladı; ateş ve öksürükle gelen öğrenciler bile oldu (Ö3)

"...Öğrenciler maske, mesafe ve hijyen konusunda algılayamadıkları için zorlanıyor. Sınıfta, teneffüste ve serviste, ne sosyal mesafe mümkün ne de doğru şekilde maske takmakta..." (Ö10).

"Çocukların ya hasta olarak ya da hastalık-virüs taşıyarak okula gelmeleri. Okullarda dikkatle uygulattığımız maske ve mesafe kurallarının okul dışında ne öğrenci ne de veli tarafından uygulanması." (Ö5).

"Temizlik, hijyen başta olmak üzere daha önce karşılaşmadığımız pek çok şey" (Ö15).

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunlara ilişkin yanıtları bir bütün olarak incelendiğinde, öğrencilerin tedbirlere uymada güçlük yaşaması, tedbirlerin yetersiz kalması gibi nedenlerle hijyen sorunlarının yaşandığı bu durumun öğretmenler ve öğrenciler açısından enfeksiyon riskine yol açtığı ileri sürülebilir. Bu süreçte öğrencilerin derslere katılımının düşük olduğu velilerin ilgisiz olduğu söylenebilir.

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Okullarda Karşılaştıkları Sorunların Çözümüne İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt problemi "Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerileri nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt probleme yanıt bulmak amacı ile özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunların çözümlerine yönelik önerilerini belirlemek amacıyla katılımcı özel eğitim öğretmenlerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Çözüm getirilmeyen sorunların çözümü için neler önerebilirsiniz? Sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcı özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Çözüm getirilmeyen sorunların çözümü için neler önerebilirsiniz?" sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Okullarda Yaşadıkları Sorunların Çözümlerine Yönelik Önerilerine İlişkin Bulgular

Çözüm Önerileri	f
1. Tedbirlerin artırılması	7
2. Sınıf mevcutlarının azaltılması	5
3. Denetimlerin artırılması	3
4. Veli eğitimleri	2
5. Ders saatlerinin azaltılması	2
5. Planlamaların doğru yapılması	1
6. Veli iş birliği	1
7. Tekrar dersleri yapılması	1
8. Uzaktan eğitime devam edilmesi	1
Toplam	23

Çizelge 3 incelendiğinde özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerisi olarak en sık "Tedbirlerin artırılması" önerisini belirtikleri, bunu sırasıyla "Sınıf mevcutlarının azaltılması" ve "Denetimlerin artırılması" izlemektedir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

"Daha sıkı tedbirler alınabilir. Bir sınıfa en fazla iki veya üç öğrenci alınacak şekilde öğrenciler farklı günlerde okula alınabilir. Diğer sınıflar seyreltildi ama özel eğitimde tüm öğrenciler aynı günde okula geldi" (Ö6).

"Öğrenciler iki gruba bölünmeli ve haftada 2 gün okula gelmeli. Okullarda hijyen çok sıkı takip edilmeli. Temaslı ya da pozitif öğrenci bilgisi okul idaresine kurulacak bir sistemle bakanlık tarafından gönderilmeli (aileler bu durumu saklayabiliyor). Bazı problem davranışlara sahip öğrenciler için ek tedbir alınmalı (ısırma- tükürme) örneğin bu öğrencilerin ders saati diğer öğrencilerde daha az olabilir ve farklı bir sınıfta bire bir eğitim uygulanabilir" (Ö10).

"Her öğretmene yalnızca bir öğrenci verilmeli. Uzaktan eğitimin faydalı olabilmesi için bir çocukla derinlemesine ilgilenmek isterdim. Öğrenci sayım fazla. Defter doldurma, evrak, uzaktan eğitim derken beş çocukla yeterince ilgilendiğimi düşünmüyorum" (Ö2).

"Maske denetimlerinin çok sık ve acımasız bir şekilde gerçekleştirilmesi" (Ö5).

"Anaokulları yüz yüze eğitime devam etmemelidir. Uzaktan eğitim olması ve öğretmenler tarafından eve etkinlik gönderimi daha sağlıklı olacaktır" (Ö9).

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında okullarda karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerilerine ilişkin yanıtları bir bütün olarak incelendiğinde öğretmenlerin alınan tedbirlerin yeterli olmadığını ifade ettikleri ve alınan önlem, tedbirlerin artırılmasını düşündükleri, ailelerin bilinçlendirilmesi için eğitimler verilmesi gerektiğini belirttikleri ve sınıf mevcutlarının seyreltilmesinin yararlı olacağını düşündükleri söylenebilir.

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Uzaktan Öğretimde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın üçüncü alt problemi "Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları sorunlar nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt probleme yanıt bulmak amacı ile özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı özel eğitim öğretmenlerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Uzaktan öğretimde ne tür sorunlar yaşanmaktadır" sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcı özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Uzaktan öğretimde ne tür sorunlar yaşanmaktadır" sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Karşılaşılan Sorunlar	f
1. Dikkat ve algı düzeyi düşüklüğü	8
2. Hedef kazanımların uzaktan eğitime uygun olmaması	6
3. İmkân ve altyapı yetersizliği	6
4. Derslere katılım düzeyinin düşüklüğü	5
5. Derslerin verimsiz geçmesi	2
6. Velilerin duyarsızlığı	2
7. Velilerin teknoloji kullanımındaki kısıtlılığı	1
8. Velilerin derse müdahalede bulunması	1
Toplam	31

Çizelge 4 incelendiğinde özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları en önemi sorun olarak "Dikkat ve algı düzeyi düşüklüğü" sorununu belirtikleri, bunu sırasıyla "Hedef kazanımların uzaktan eğitime uygun olmaması", "İmkân ve altyapı yetersizliği" izlemektedir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

"Özel eğitim bireysel farklılıkların esas olduğu bir alandır. Her öğrencinin ilerlemesi ve seviyesi farklılık göstermektedir. Yani ortak bir müfredata maalesef ilerleyemiyoruz. Yüz yüze eğitimde bu problem yaşanmıyor fakat uzaktan eğitimde maalesef bireyselliğe odaklanamıyoruz. İkinci olarak ise evde birçok çocuk varsa özel eğitim öğrencisi derse katılmıyor. Elde olan imkân aileler tarafından diğer öğrenciler için kullanılıyor. Ve en önemlisi öğrencilerin yüzde 90'ı kendi başına eba ya da zoom gibi platformlara bağlanamıyor." (Ö19)

"Uzaktan eğitim özel öğrenciler için uygun değildir. Bilgisayar ya da telefon başında ders dinleyecek yeterliliğe sahip olmayan yavrularımız dikkat düzeyleri doğrultusunda zorlanmakta aileyi de zorlamaktadır." (Ö3).

"Öğrencilerin dikkat süresi düşük, dersi güçlükle dinliyorlar. Verim alınmıyor. Bazı öğrencilerin İnternet, bilgisayar altyapısı yok" (Ö13).

"İletişimsizlik internetin olmayışından kaynaklı problemler Velinin teknolojik araç gereçlerini kullanmak konusunda yetersizliği" (Ö8).

"Öğrencilerimizin yetersizlikleri nedeniyle uzaktan eğitimde verim düşük, algı ve dikkat süreleri düşük. Tek başlarına derse katılamayan öğrencilerimin ailelerinin de dersi dinlemesi bazen derse müdahale etmesi beni rahatsız ediyor" (Ö6).

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunlara ilişkin yanıtları bir bütün olarak incelendiğinde öğrencilerin dikkat ve algı düzeylerinin düşük olması, öğrencilere kazandırılmak istenen becerilerin uzaktan eğitim yöntemine uygun olmaması gibi nedenlerle derslerin veriminin düştüğü bazı öğrencilerin internet altyapısı, bilgisayar, tablet gibi araçlara sahip olmadığı veya ailedeki diğer öğrencilerle paylaşmak durumunda kaldığı için derslere katılamadığı söylenebilir.

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Uzaktan Öğretimde Karşılaştıkları Sorunların Çözümüne İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın dördüncü alt problemi "Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan eğitimde karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerileri nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt

probleme yanıt bulmak amacı ile özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir.

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları sorunların çözümlerine yönelik önerilerini belirlemek amacıyla katılımcı özel eğitim öğretmenlerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Bu sorunların çözümü için neler yapılmasını önerirsiniz?" sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcı özel eğitim öğretmenlerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Bu sorunların çözümü için neler yapılmasını önerirsiniz?" sorusuna verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında Uzaktan Öğretimde Yaşadıkları Sorunların Çözümlerine Yönelik Önerilerine İlişkin Bulgular

Çözüm Önerileri	f
1. Yüz yüze öğretim yapılması	8
2. İmkân ve altyapı sorunlarının giderilmesi	4
3. Ders sayılarının azaltılıp birebir öğretim yapılması	2
4. (EBA) Eğitim bilişim ağının geliştirilmesi	2
5. Bireysel farklılıklara göre uyarlamalar yapılması	1
6. Aile eğitimi	1
Toplam	18

Çizelge 5 incelendiğinde özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerisi olarak en sık "Yüz yüze eğitim yapılması" önerisini belirtikleri, bunu sırasıyla "İmkân ve altyapı sorunlarının giderilmesi", "Ders sayılarının azaltılıp birebir öğretim yapılması" ve "(EBA) Eğitim bilişim ağının geliştirilmesi" önerileri izlemektedir. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri şöyledir:

"Öğrencilerle bire bir randevu sistemi ile yüz yüze eğitime geçilmesi" (Ö4).

"Ders sayılarının minimuma indirilmesi ve çocukların mümkünse teker teker ya da gruplar halinde yüz yüze eğitime alınması gerekmektedir" (Ö2).

"Aile bilgilendirmeleri yıl içerisinde, çocukların teknolojik alt yapılarının sağlanması" (Ö7).

"Eba geliştirilmeli… Eba yetersiz ilkel bir program." (Ö17).

Özel eğitim öğretmenlerinin Koronavirüs (Covid-19) Salgınında uzaktan öğretimde karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik önerilerine ilişkin yanıtları bir bütün olarak değerlendirildiğinde gerekli tedbirler alınarak yüz yüze eğitime geçilmesi, imkânı olmayan öğrencilere gerekli imkanların sağlanması ve alt yapı sorunlarının giderilmesinin yararlı olacağını belirtmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda özel eğitim öğretmenlerinin salgın sürecinde yaşadıkları sorunlara ve çözümüne katkı sunabilecek önerilerine dair farklı bulgulara ulaşılmıştır.

Okullarda, öğrencilerin tedbirlere uymada güçlük yaşaması, tedbirlerin yetersiz kalması gibi nedenlerle hijyen sorunlarının yaşandığı bu durumun öğretmenler ve öğrenciler açısından enfeksiyon riskine yol açtığı ileri sürülebilir.

Bu süreçte öğrencilerin derslere katılımının düşük olduğu velilerin ilgisiz olduğu söylenebilir. Bunların çözümüne ilişkin alınan önlem, tedbirlerin artırılmasını düşündükleri, ailelerin bilinçlendirilmesi için eğitimler verilmesi gerektiğini belirttikleri ve sınıf mevcutlarının seyreltilmesinin yararlı olacağını düşündükleri söylenebilir.

Uzaktan öğretimde ise öğrencilerin dikkat ve algı düzeylerinin düşük olması, öğrencilere kazandırılmak istenen becerilerin uzaktan öğretim yöntemine uygun olmaması gibi nedenlerle derslerin veriminin düştüğü bazı öğrencilerin internet altyapısı, bilgisayar, tablet gibi araçlara sahip olmadığı veya ailedeki diğer öğrencilerle paylaşmak durumunda kaldığı için derslere katılamadığı söylenebilir.

Bunların çözümüne ilişkin, gerekli tedbirler alınarak yüz yüze eğitime geçilmesi, imkânı olmayan öğrencilere gerekli imkanların sağlanması ve alt yapı sorunlarının giderilmesinin yararlı olacağını belirtmektedirler.

Öneriler

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara dayalı olarak geliştirilen öneriler uygulamacılar ve araştırmacılar için öneriler olarak iki başlık altında düzenlenmiştir.

Uygulamacılar İçin Öneriler

1. Özel eğitim, bulaşı engelleyici tedbirlerle birlikte uygun koşullar altında okullarda birebir yüz yüze öğretim şeklinde yapılabilir.
2. Öğrenciler dersliklere alınırken dezenfekte edilip maskeleri yenilenebilir.
3. Özel gereksinimli bireylerin öğrenim gördükleri dersliklerdeki maksimum öğrenci sayıları azaltılabilir.
4. Özel eğitime yönelik yayınlar yapacak bir "EBA TV Özel Eğitim" kanalı faaliyete geçirilebilir.
5. Eğitim Bilişim Ağındaki özel gereksinimli öğrencilere yönelik uygulamaların sayısı ve niteliği artırılıp, çeşitlendirilebilir.
6. Velilere ve öğretmenlere teknoloji ve uzaktan eğitim materyali kullanımı eğitimi verilebilir.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan kişiler çalışma grubuna dahil edilebilir.
2. Öğrenim kademesi özelinde çalışma yapılabilir
3. Öğretmenlerin sınıflarında yer alan öğrencilerin yetersizlik türü özelinde çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Ak, A., Oral, B. ve Topuz, V. (2018). Marmara Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu uzaktan öğretim sürecinin değerlendirilmesi. Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Dergisi, 2(1), 73-80.

Akyavuz, E. K., ve Çakın, M. (2020). Covid-19 salgınının eğitime etkisi konusunda okul yöneticilerinin görüşleri. Electronic Turkish Studies, 15(4), 723-737

Ayan, S., Memiş, U. A., Eynur, B. R. ve Kabakçı, A. (2012). Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklarda oyuncak ve oyunun önemi. Uluslararası Hakemli Akademik Spor Sağlık ve Tıp Bilimleri Dergisi, 2(4), 80-89.

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. Anadolu Üniversitesi. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 6(2), 11-53.

Cavkaytar, A. (2012). Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim (ss.3-29). Ankara: Pegem Akademi

Devlet İstatistik Enstitüsü (2002). Türkiye özürlüler araştırması. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Kantar, Ö. (2014). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde bilişsel değerlendirmenin, gelişme-büyümenin yaşam doyumu ile ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Konan, N., Yılmaz, S., ve Bozanoğlu, B. (2017). Okul müdür yardımcısı görevlendirilmesine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 23(1), 105-134.

Korucu, N. (2005). Türkiye'de özel eğitim ve rehabilitasyon hizmeti veren kurumların karşılaştığı güçlüklerin analizi: Kurum sahipleri, müdür, öğretmen ve aileler açısından (Yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Miks, J. ve McIlwaine, J. (2020). Keeping the world's children learning through Covid-19. Research report, UNICEF. Web:https://www.unicef.org/coronavirus/keeping-worlds-children-learning-through-covid-19, adresinden 16.12.2020 tarihinde alınmıştır.

Odabaş, H. (2003). Internet tabanlı uzaktan eğitim ve bilgi ve belge yönetimi. Türk Kütüphaneciliği, 17(1), 22-36.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2020) Korona virüse karşı eğitim alanında alınan tedbirler, Web:http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-koronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr adresinden 17.12.2020 tarihinde alınmıştır.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2020). Milli eğitim istatistikleri örgün eğitim 2019-2020. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Yanarateş, E. (2020). An overall evaluation of the Covid-19 pandemic. Social Scientific Centered Issues, 2(1), 24-33.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.

DEPREMDEN ETKİLENEN BÖLGEDE OKUL YÖNETİCİSİ OLMAK

BEING A SCHOOL ADMINISTRATOR IN THE AREA AFFECTED BY THE EARTHQUAKE

Necdet KONAN

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, ORCID. 0000-0001-6444-9745

Ezgi DEVECİ-İNEL

İnönü Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-4742-9720

ÖZET

24 Ocak 2020 tarihinde Elazığ-Sivrice merkezli ve başta Malatya olmak üzere çevre illeri de etkileyen bir deprem meydana gelmiştir. Bu araştırmanın temel amacı Elazığ Depremi sonrasında Malatya ilindeki okullarda görevli okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini belirlemektir. Bu amaçla olgubilim deseninde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile seçilmiş 2020-21 eğitim öğretim yılında Malatya ili Battalgazi, Kale, Pütürge ve Doğanyol ilçelerinde görev yapan 24 okul yöneticisinden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan "Depremden Etkilenen Bölgede Okul Yöneticisi Olmak" başlıklı iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, görev yaptıkları ilçe, görev yaptıkları okul kademesi, görev unvanları, öğretmenlikteki hizmet süresi, okul yöneticiliğindeki hizmet süresi ve Elazığ-Sivrice merkezli deprem esnasında hangi şehirde olduklarını belirlemeyi amaçlayan yedi soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların Elazığ Depremi ve sonrasında okul yöneticilerinin yaşadıkları sorunları ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerini belirlemeyi amaçlayan 14 açık uçlu soru yer almaktadır. Veriler, katılımcılar için oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formunun uygulanmasıyla elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, betimsel analiz ve içerik analizi yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda okulların yalnızca dörtte birinde hasar oluşmadığı, diğer okulların çoğunlukla hafif olmak üzere, orta ve ağır düzeyde hasar gördüğü belirlenmiştir. Hasarların raporlanması ve onarımına yönelik kurumlarla iletişim kurma, olumsuzluk yaşayan öğrencilerin belirlenmesi, barınma ve toplumsal destek malzemelerinin lojistiğinin sağlanması gibi sorumluluklar üstlenen okul yöneticileri, süreçte yaşananlardan etkilendiklerini ifade etmişler ve benzer durumlardan geçmesi olası yöneticilere birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Bu bulgulara dayalı olarak okulların depreme dayanıklılığının ilgili kurumlarca kontrol edilmesi, okulda etkili afet acil durum planlarının güncellenmesi ve uygulanması, okul iç mekânlarındaki nesnelerin iş sağlığı ve güvenliği kriterlerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Kriz yönetimi, Okul yöneticisi, Okul Güvenliği

ABSTRACT

On January 24, 2020 an earthquake occurred in Elazığ and affected the surrounding provinces, especially Malatya. The main purpose of this study is to determine the problems faced by school administrators in the schools in Malatya after the Elazig Earthquake and the solution suggestions for these problems. For this purpose, a qualitative research was carried out in phenomenological design. The study group of the study consists of 24 school administrators working in Battalgazi, Kale, Pütürge and Doğanyol districts of Malatya province in the 2020-21 academic year, selected with the maximum diversity sampling method. The data of the study were collected

through a semi-structured interview form composed of two parts titled "Being a School Administrator in the Area Affected by the Earthquake" prepared by the researchers. In the first part, there are seven questions aiming to determine the participants' demographic features. In the second part, there are 14 open-ended questions aiming to determine the problems experienced by school administrators and their suggestions. Descriptive analysis and content analysis approaches were used in the analysis of the data obtained in the study. As a result of the analysis, it was determined that three quarters of the schools were damaged. School administrators assumed responsibilities such as communicating with institutions for the reporting and repair of damages, identifying students who experienced negativity, and providing the logistics of housing and social support materials. They also expressed that they were impressed psychologically by what happened in the process, and made some suggestions to managers who may experience similar situations. Based on these findings, it is recommended that the earthquake resistance of schools should be checked by relevant institutions, effective disaster emergency plans in the school should be updated and implemented, and the objects in school interiors should be rearranged in accordance with occupational health and safety criteria.

Keywords: Earthquake, Crisis Management, School Administrator, School Security

GİRİŞ

Yaşadığımız dünyada eğitim kalkınma, gelişme ve ilerleme hedeflerinin öncü unsuru olarak kabul edilmektedir. Toplumların gelişmişlik düzeyleriyle eğitime verdikleri önem arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Bireyin eğitimi toplumdaki çeşitli sosyal ve kültürel değerlerden etkilenir. Ancak bireyin eğitiminden sorumlu olan ve bu amaçla kurulmuş olan sosyal kurum okuldur. Dewey'e göre okul, karmaşık bilgileri basitleştiren, zararlı çevresel etkenleri azaltarak, arınmış eylem düzenini sağlayan, bireyi yakın çevre sınırlamalarından kurtararak daha geniş bir çevreyle ilişki kurmasını sağlayan, bireyin zihinsel, duygusal ve sosyal yönden gelişmesine katkıda bulanan bir kurumdur (Hisli, 1982: Akt. Çimen Sertbaş, 2006). Eğitimin önemli işlevlerinden olan problem çözme becerisi kazandırma eğitim politikalarında yer verilen ve önemsenen olgulardandır. Bireyler yaşamları boyunca karşılaştıkları problemlere çözüm bulma ve hayatlarını sorunsuz bir şekilde devam ettirme ihtiyacı duyarlar. Toplumların eğitim ihtiyacını karşılayan kurumlar olarak okulların işleyiş sürecinde çeşitli problemlerle karşılaşmaları olağandır. Bu problemleri çözüme kavuşturmadan eğitim hedeflerinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olmaz (Güçlü, 2003).

Okul öğrenci, öğretmen, yönetici ve destek personeli ile birçok insanın bir arada ve etkileşim halinde bulunduğu yaşayan bir yerdir. Tüm bu bileşenlerin günün büyük bir kısmını okulda geçirdiğini ifade etmek yanlış olmaz. Bireylerin içinde bulundukları ortamın güvenli olmasına ihtiyaç duymaları normaldir. Öyle ki insanların güvenlik gereksinimi Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ikinci sırada gösterilmektedir (Çalık, Kurt ve Çalık, 2011). Okulda karşılaşabilecek problemleri ivedilikle çözüme kavuşturmak eğitim-öğretim hedeflerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir. Okul güvenliği, öğrenci ve öğretmenlerin güvenlik haklarının yanı sıra, temel insan haklarını da kapsayan geniş bir kavramdır. Okulu güvenli bir yapı olarak sağlamanın yolu; okul yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler ve aileler arasında güçlü bir bağ kurma ve bu paydaşlar arasında pozitif ilişkiler oluşturma süreci ile oluşturulabilir (Barış ve Yolcu, 2019).

Okulun örgütsel amaçlarını başarabilmesi, okuldaki tüm tarafların kendilerini her yönden güvende hissetmesine bağlıdır (Turhan ve Turan, 2012). Bu bağlamda okul güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesi, okulu hedefleri doğrultusunda yaşatma görevini (Bursalıoğlu, 2019: 6) üstlenen okul yöneticilerinin sorumluluğundadır.

Okullarda güvenlik sorunları, psikolojik, sosyolojik ve okul çevresindeki toplumsal olaylardan kaynaklandığı gibi yangın, deprem gibi okul binalarının yetersiz olduğu okulun fiziksel yapısıyla da ilgilidir (Erol, 2009).

Okul güvenliğini tehdit eden, ne zaman olacağı kestirilemeyen, toplumu fiziksel ve psikolojik olarak etkileyebilen deprem ülkemizde can ve mal kaybına neden olan doğal afetlerden biridir. Türkiye'nin, en aktif deprem kuşaklarından birisi olan, Alp-Himalaya deprem kuşağı içerisinde yer alması (Eyidoğan, 2007) ülkemizi en sık etkileyen ve en fazla ölüme yol açan afet tipinin deprem olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Bahadır ve Uçku, 2018). TMMOB (2012) verilerine göre Türkiye'nin topraklarının % 93'ü, nüfusunun % 98'i deprem tehlikesi altındadır (Uğur ve Işık, 2020). Türkiye'de 1900-2013 yılları arasında meydana gelmiş 285 deprem nedeniyle 100.000 kişi hayatını kaybetmiş ve 700.000'e yakın konut ağır hasara uğramıştır (Özmen, Gerdan ve Ergünay, 2015).

Geçtiğimiz yıl 24 Ocak 2020 tarihinde saat 20.55'te Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunan Elazığ şehrinde meydana gelen deprem, çevre illerde de hissedilmiş ve bazı yerleşmelerde can ve mal kayıplarına neden olmuştur (Kandilli Rasathanesi, 2020). Depremde toplam 41 kişi hayatını kaybetmiştir. Depremden en fazla etkilenen diğer il olan Malatya'da (Doğanyol, Kale, Battalgazi, Pütürge) 370 bina yıkılmış, 2.794 bina ise ağır hasar almıştır (Şenol, 2020). Öğrencilerin ara tatilde olması okul binalarında yaşanacak olası ölüm ve yaralanmanın önüne geçmiş olsa da, konu şansa bırakılmayacak bir öneme sahiptir.

Türkiye'nin depremselliği ve her an deprem olma tehlikesi göz önüne alındığında okullarda acil müdahale gerektirecek durumlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Eğitim kurumlarında deprem gibi doğal afet ve acil durum zararlarını en aza indirebilmek için mutlaka afet ve acil durum planlarının hazırlanması, etkili bir şekilde uygulanması ve gerekli tüm tedbirlerin alınması gerekir. Deprem gibi bir doğal afetin neden olduğu kriz durumu, okullarda aynı anda meydana gelir. Fakat okulların, krize hazırlık çalışmalarının niteliğine göre, krizden etkilenme derecesi farklılık gösterir. Okulun kriz durumlarına karşı hazırlıklı olması ve okuldaki gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasında sorumluluk okul yöneticisine düşmektedir. Kriz yönetimini sağlamada en üst düzeyde görevli bulunan yöneticiler, kriz zamanlarında en çok aranan kişilerdir (Sayın, 2008: akt. Yılmaz ve Yıldırım, 2020). Okul müdürlerinin, deprem sonunda meydana gelen krizi, başarı ile yönetebilmeleri için kriz yönetimi yeterliğine sahip olmaları gerekir (Adıgüzel, 2007).

Okul yöneticilerinin deprem sebebiyle oluşabilecek krizi yönetme konusunda yapması gereken çalışmalar (I)Deprem Öncesi Yapılması Gerekenler, (II) Deprem Esnasında Yapılması Gerekenler, (III) Deprem Sonrası Yapılması Gerekenler olarak üç grupta incelenebilir. Işıkara (2010), okulları depreme hazırlamanın en önemli adımının okulları yapısal olarak güçlendirmek olduğunu okulların yapısal sorunları çözülmedikçe (her okul mutlaka yapısal sorunlarını tespit ederek çözmelidir) depreme veya diğer afetlere hazırlık konularında önemli adımlar atmanın zor olacağını belirtmiştir. Yapısal ve altyapı sorunları olmayan ya da çözülmüş olan okullarda deprem veya diğer afetler öncesi, daha önceden afet yaşamış okullarda karşılaşılan sorunlar öngörülerek yapılabilecek hazırlıklar sonrası, en kısa sürede eğitim - öğretimin sürekliliğinin sağlanması mümkün olabilir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin, okullarının depreme dayanıklılık analizlerini ve sismik araştırmalarını yaptırması yapısal sorunlardan oluşacak krizin önüne geçebilir. Deprem esnasında ve sonrasında işe koşulacak faaliyetlerin okulun tüm paydaşları tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesi de okul müdürleri tarafından eşgüdümlemesi gereken deprem öncesi bilinçlendirme eylemlerindendir. Deprem tatbikatlarının okulun paydaşları tarafından ciddiyetle uygulanmasının sağlanması ve bu tatbikatların sık aralıklarla tekrarlanması öğrenci ve öğretmenlerin olası bir deprem sırasında nasıl davranmaları gerektiği konusunda bilinçlenmelerini sağlayacaktır.

Depremin okul saatinde olması durumunda okul yöneticilerinin soğukkanlılıklarını koruyarak eğitim ve tatbikatlarda uygulanan doğru davranış kurallarının uygulanmasını sağlamaları beklenir. Okuldaki tüm bireylerin en kısa sürede okuldan tahliye edilmesi ve yaralanma gibi olumsuzluklar karşısında ilk yardım yapılması, sağlık

kuruluşlarının bilgilendirilmesi, korku ve panik içerisindeki öğrencilerin ve öğretmenlerin sakinleştirilmesi yine okul yöneticilerinden beklenen adımlardır. Okul yöneticilerinin öğrenci mevcudu ve veli haberleşme bilgilerini yanında bulundurması ve öğretmenlerin yardımıyla öğrencilerin velilerine teslim edilmesini organize etmesi, oluşan tüm olumsuzları üst yönetimle paylaşması, acil yardım ihtiyacı duyulan konularda gerekli mercilere ulaşması deprem sırasında yapılması gerekenler olarak sıralanabilir (Özmen, Gerdan ve Ergünay, 2015).

Deprem sonrasında yetkili kurumların incelemeleri doğrultusunda okul binası ve eklentileriyle ilgili verdikleri kararların uygulanması okul yöneticilerinin sorumluluğundadır. Yıkım veya onarım kararı verilen okulların eğitim öğretim faaliyetlerini nerede ve nasıl sürdürecekleri il/ilçe milli eğitim müdürlüğü tarafından belirlendikten sonra alınan kararların işe koşulmasını okul müdürü ve yardımcıları sağlayacaktır. Yapısal ve mekânsal sorunların ortadan kalkmasıyla okul yöneticilerinin başta rehber öğretmenler olmak üzere okuldaki tüm öğretmenlerle işbirliği içinde deprem sürecinde yaşananların yaratmış olabileceği psikolojik travmalar konusunda ivedilikle çalışmaya başlaması gerekir. Öğrenci, öğretmen, veli hatta okul yöneticilerinin yaşadıkları travmanın sonucunda psikolojik desteğe ihtiyaç duyabileceğinden, okul yönetiminin psikolojik destek konusunda ilgili birimlerle eşgüdüm sağlaması gerekir. Okulun denge durumuna dönüşü, yaşanan depremden ve süreçte yaşananlardan ders çıkarılması ve değerlendirmelerin yapılmasından sonra sağlanabilir (Bakioğlu ve Savaş, 2001). Okulun tüm paydaşlarıyla yapılan değerlendirmeler sonucu alınan yeni kararların ve güncel politikaların uygulanması okul yöneticilerinin süreci yönetmede atması gereken adımlardandır.

Bu çalışmada 24 Ocak 2020 tarihinde Elazığ-Sivrice'de gerçekleşen ve can ve mal kaybına yol açan depremin etkilerinin oldukça fazla hissedildiği şehir olan Malatya'da okul yöneticilerinin süreci yönetmede karşılaştıkları sorunlara ve bu sorunların çözümlerine ilişkin yaşantılarına yer verilmiştir. Depremin Türkiye için kaçınılmaz bir gerçek olduğunu geçmişten günümüze meydana gelen depremler göstermektedir. Erken çocukluk dönemi çocuklarından genç yetişkinlere çeşitli yaşlardaki öğrencilerin günlerinin büyük bir kısmını okulda geçirdiği bilinmektedir. Öğretmenler ve destek personeli de dahil olduğunda milyonlarca kişinin okulu etkileyecek bir depremden etkilenmesi kaçınılmazdır. Zamanı kestirilemeyen bir krizi yönetmek okul yöneticileri için beklenmedik ve zorlayıcı olabilir. Benzer bir durumu deneyimleyen yöneticilerin yaşantıları gelecekte böyle bir deneyimi yaşaması olası yöneticilere ve yönetici adayları için yol gösterici olacaktır. Okul müdürlerinin bakış açılarıyla yaşanan krizin ortaya çıkardığı olumsuzluklara ve bu olumsuzlukların çözümlerine ışık tutacak bu çalışma gelecekte benzer krizlerle karşılaşabilecek yöneticileri bilgilendirmesi açısından önemli bir başvuru kaynağı olabilir.

Bu araştırmanın temel amacı Elazığ depremi sonrası okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunları ve çözüm önerilerini belirlemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

5. Okul yöneticilerinin Elazığ depremi sonrası karşılaştıkları sorunlar nelerdir?
6. Okul yöneticilerinin deprem sonrası karşılaştıkları sorunlara ilişkin çözüm önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma olgubilim deseninde nitel bir araştırmadır. Olgubilim deseninde amaç bireylerin bir olguya ilişkin yaşantılarını, algılarını ve bunlara yüklediği anlamları belirlemektir. Olgubilim araştırmaları nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya çıkarmayabilir. Ancak bir olguyu daha iyi

tanımamıza ve anlamamıza yardımcı olacak sonuçlar sağlayacak örnekler, açıklamalar ve yaşantılar ortaya koyabilir. Bu yönüyle hem bilimsel alanyazına hem de uygulamaya önemli katkılar getirebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, Akt. Konan, Yılmaz ve Bozanoğlu, 2017: 109).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile belirlenen 2020-21 öğretim yılında Malatya ili Battalgazi, Kale, Pütürge ve Doğanyol ilçelerinde çeşitli okul kademelerinde okul müdürü veya müdür yardımcısı olarak görev yapan okul yöneticilerinden okul yöneticilerinin **Elazığ depremi sonrası** karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşlerini belirten 24 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1
Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Cinsiyeti	Görev Yaptığı İlçe	Okul Kademesi	Görev Unvanı	Öğretmenlikte Görev Süresi	Yöneticilikte Görev Süresi
M1	Erkek	Battalgazi	Ortaokul	Müdür	10 yıl	2 yıl 3 ay
M2	Erkek	Battalgazi	İlkokul	Müdür	24 yıl	6 ay
M3	Erkek	Kale	Ortaokul	Müdür	18 yıl	10 yıl 3 ay
M4	Erkek	Pütürge	HEM	Müdür	20 yıl	18 ay
MY1	Erkek	Battalgazi	Lise	Md. Yrd.	9 yıl	2 yıl 1 ay
MY2	Kadın	Battalgazi	Lise	Md. Yrd.	12 yıl	4 yıl 3 ay
M5	Erkek	Kale	İlkokul	Müdür	13 yıl	1 yıl 2 ay
MY3	Erkek	Kale	İlkokul	Md. Yrd.	16 yıl	1 yıl 2 ay
M6	Erkek	Kale	Ortaokul	Müdür	19 yıl	1 yıl 2 ay
M7	Erkek	Kale	İlkokul	Müdür	12 yıl	1 yıl 2 ay
M8	Erkek	Kale	Lise	Müdür	23 yıl	1 yıl 1 ay
M9	Erkek	Kale	Ortaokul	Müdür	15 yıl	2 yıl 3 ay
M10	Erkek	Kale	İlkokul	Müdür	32 yıl	4 yıl
M11	Erkek	Kale	Ortaokul	Müdür	18 yıl	5 yıl 2 ay
M12	Erkek	Battalgazi	Lise	Müdür	15 yıl	3 yıl 2 ay
M13	Erkek	Pütürge	Ortaokul	Müdür	15 yıl	7 yıl
M14	Kadın	Pütürge	İlkokul	Müdür	4 yıl	2 yıl
M15	Erkek	Pütürge	Ortaokul	Müdür	18 yıl	8 yıl 2 ay
M16	Erkek	Doğanyol	Ortaokul	Müdür	23 yıl	1 yıl 5 ay
M17	Kadın	Pütürge	İlkokul	Müdür	4 yıl	4 ay
M18	Erkek	Pütürge	Ortaokul	Müdür	9 yıl	3 ay
M19	Erkek	Pütürge	İlkokul	Müdür	3 yıl	3 yıl
M20	Erkek	Doğanyol	Lise	Müdür	10 yıl	4 yıl
M21	Erkek	Pütürge	İlkokul	Müdür	2 yıl	2 yıl

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan "Depremden Etkilenen Bölgede Okul Yöneticisi Olmak" başlıklı iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, görev yaptıkları ilçe, görev yaptıkları okul kademesi, görev unvanları, öğretmenlikteki hizmet süresi, okul yöneticiliğindeki hizmet süresi ve Elazığ-Sivrice merkezli deprem esnasında hangi şehirde olduklarını belirlemeyi amaçlayan yedi soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların Elazığ Depremi ve sonrasında okul yöneticilerinin yaşadıkları sorunları ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerini belirlemeyi amaçlayan 14 açık uçlu soru yer almaktadır

Verilerin Toplanması ve Analizi

Malatya ili Battalgazi, Kale, Pütürge ve Doğanyol ilçelerindeki okullarda yönetici olarak görev yapanlardan, okul yöneticilerinin Elazığ Depremi ve sonrasında karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin görüşleri yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Bu bilgilere araştırmacılar tarafından çalışma grubu ile telefon aracılığıyla yapılan görüşmeler ve google form aracılığıyla ulaşılmıştır.

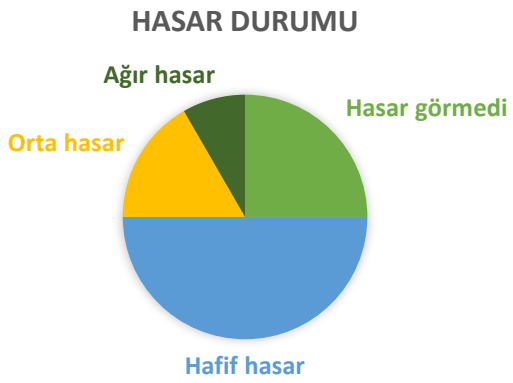
Araştırmada elde edilen verilerin analizinde, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, araştırmanın özüne ilişkin kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları belirlemek hedefiyle verilerin dikkatli, detaylı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanması şeklinde tanımlanır. Betimsel analizde amaç, görüşme ve gözlem sonucu toplanan verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuyla buluşturulmasıdır. Çoğu betimsel analizde veriler önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, sınıflandırılan verilere ilişkin bulgular özetlenir ve özetler ise araştırmacının öznel birikimi ile yorumlanır (Baltacı, 2019) Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık ver verilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde; araştırma probleminin çözümü için toplanan verilerin çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgularla, bu bulgulara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın birinci alt problemi "Okul yöneticilerinin Elazığ depremi sonrası karşılaştıkları sorunlar nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Okul yöneticilerinin **Elazığ depremi ve sonrasında** karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı okul yöneticilerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Okulunuz depremde hasar gördü mü, gördüyse bu hasar hangi boyuttaydı?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya okul yöneticilerinin verdikleri yanıtlar Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. *Deprem sonrasında okulların hasar durumu*

Şekil 1 incelendiğinde okul yöneticilerinin okullarındaki hasara ilişkin vermiş olduğu yanıtlardan oluşturulan grafikte en yaygın okullarında "hafif düzeyde hasar" (%50), bunu izleyen "hasar görmedi" (%25), "orta düzeyde hasar" (%17) ve "ağır düzeyde hasar" (%8) olarak gösterilmiştir. Okulların hasar durumuna ilişkin soruya verilen yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde okulların büyük bir çoğunluğunun hasarsız ve hafif hasarlı; diğerlerinin ise orta ve ağır hasarlı olarak belirtildiği görülmektedir.

Okul yöneticilerinin **Elazığ depremi ve sonrasında** karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla katılımcı okul yöneticilerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Okul binası ve/veya eklentilerinde yaşanan bir olumsuzluk var ise bu olumsuzluk ilgili kurumlar tarafından nasıl çözüme kavuşturuldu?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı okul yöneticilerinin yaşanan olumsuzluklara ilişkin verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2

Okul Yöneticilerinin Okul Binalarındaki Olumsuzluklara İlişkin Bulgular

Karşılaşılan Sorunlar	f
1. Yüzeysel duvar ve sıva çatlakları	4
2. Derin çatlaklar ve yıkıntı	2
3. Ufak maddi hasar (Kırılan eşyalar vb.)	2
4. Fayans ve lavabo hasarları	2
5. Kalorifer kazanının zarar görmesi	1
6. Su deposunun hasar görmesi	1

Okul yöneticilerinin deprem sonrasında okul binaları ve/veya eklentilerinde karşılaştıkları olumsuzlara ilişkin yanıtları bir bütün olarak incelendiğinde yöneticilerin büyük bir çoğunluğu okullarındaki hasarın ve

olumsuzlukların ciddi boyutlara ulaşmadığı, yalnızca iki okulun aldığı ağır hasar sebebiyle yıkılmasının kararlaştırıldığı, ifade edilen olumsuzlukların okuldaki hasar durumuyla orantılı olduğu ileri sürülebilir.

Bu soruya yanıt veren iki katılımcının görüşleri şu şekildedir:

"Yıkılıp yeni bina için çalışma başlatıldı." (M8)

"Farklı ekiplerce keşif yapıldı. Ortak karar ile yeni bina talep edildi." (M13)

Katılımcı okul yöneticilerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki " Okulunuzun deprem öncesinde depreme dayanıklılık derecesini biliyor muydunuz? Bununla ilgili herhangi bir analiz yapılmış mıydı?" sorusuna konuyla ilgili bilgi sahibi olup olmamalarına ilişkin verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3.
Okulların Depreme Dayanıklılık Analiz Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Okulların depreme dayanıklılık analizi ile ilgili sorunları	f
1. Herhangi bir analiz yapılmamıştı.	15
2. Konuyla ilgili bilgi yok.	3
3. Okulumuz deprem yönetmeliğine uygun yapılmış yeni bir okul / güçlendirilmiş okul.	3
4. Analizleri yapılmış ve belgelendirilmişti	3

Okul yöneticilerinin deprem öncesinde okul binaları ile ilgili deprem analizlerinin yapılıp yapılmadığına ve konu hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarına ilişkin soruya verdikleri yanıtları bir bütün olarak incelendiğinde katılımcılarının büyük bir çoğunluğunun okulunda depreme dayanıklılık analizlerinin yapılmamış olduğu, bir kısmının konuyla ilgili herhangi bir bilgisinin olmadığı ifade edilmiştir. Görüşme yapılan yöneticilerden çok az bir kısmının okulunda analiz çalışması yapıldığı, diğerlerinin ise okullarını depreme dayanıklı yeni bina/güçlendirilmiş bina olarak nitelendirdiği ortaya çıkmıştır. Deprem öncesinde okullarının depreme dayanıklılığı konusunda herhangi bir çalışma yapılmamış olması ve bazı yöneticilerinin konuyla ilgili bilgi sahibi olmamalarının okul güvenliği açısından bir sorun teşkil ettiği ifade edilebilir.

Konu ile ilgili iki okul yöneticisi görüşlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

"Okulumuz yeni bir bina ancak gereken kolon ölçümleri de yapıldı." (M5)

"Tip proje olarak yapılan okulumuzun depreme dayanıklı olarak yapılan tip projelerden biri olduğunu biliyordum. Analiz konusunda ise, depremin yaşandığı dönemde böyle bir çalışmanın varlığından haberdar değildim." (MY3)

Katılımcı okul yöneticilerinin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Okulunuzda eğitim-öğretim faaliyetlerine başladığınızda okulun paydaşları olan öğretmen-öğrenci ve veliler tarafından depremle ilgili tarafınıza yansıtılan sorunlar nelerdi?" sorusuna konuyla ilgili kendilerine iletilen sorunlara ilişkin verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4.
Okulun Paydaşlarının Yöneticilerle Paylaştığı Sorunlara İlişkin Bulgular

Okulun paydaşları tarafından yöneticilere iletilen sorunlar	f
1. Öğrencilerin ve velilerin depremle ilgili kaygı düzeylerinin çok yüksek olması, kendilerini güvende hissetmemeleri.	8
2. Okulun güvenli ve dayanıklı olup olmadığına ilişkin endişeler	6
3. Evleri hasar gören ailelerin çadırda barınma ve ısınma konusunda karşılaştıkları sorunlar	3
4. Eğitim-öğretim faaliyetlerine sağlıklı bir şekilde devam edilip edilemeyeceğine ilişkin endişeler	2

Okullarda eğitim-öğretim faaliyetlerine başladıklarında okulun paydaşları olan öğretmen-öğrenci ve veliler tarafından depremle ilgili okul yöneticilerine yansıtılan sorunlar bir bütün olarak incelendiğinde başta öğrenciler olmak üzere tüm paydaşların depreme ilişkin kaygı düzeylerinin çok artmış olduğu ifade edilebilir. Benzer bir depremin tekrar yaşanmasından duydukları endişenin özellikle öğrencilerin psikolojik durumları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ileri sürülebilir. Bazı ailelerin evlerindeki sorunlar nedeniyle olumsuz hava koşullarında çadırda kalmaları ve bu durumun öğrenciler üzerindeki olumsuz etkisi; okul binalarının güvenlik ve sağlamlığına ilişkin paydaşların kaygıları çözüme kavuşturulması gereken en önemli sorunlar olarak öne çıkmaktadır.

Konu ile ilgili olarak üç okul yöneticisi görüşlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

> *"Öğrencilerimizin bulunduğu mahallelerinin (Köy) hemen hemen tamamında hasar görüldüğünden öğrencilerimizde deprem korkusu bayağı bir fazlaydı. (...) Ailelerin azımsanmayacak bir kısmının evleri ya yıkılmıştı ya da hasar görmüştü. Hatırı sayılır bir velimiz çadırda kalmak zorunda kalmıştı."* (MY3)

> *"Fiziki yapıdaki olumsuz görüntüler veli ve öğrenci ile öğretmenlerimizde endişe yarattı."* (M13)

> *"Deprem sonrası psikolojik anlamda çocuklarda sıkıntılar vardı. Korkmuşlardı."* (M17)

Katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formundaki "Bu süreçte yönetici kimliğinizden bağımsız en çok etkilendiğiniz olumlu/olumsuz yaşantınız neydi?" sorusuna süreçte yaşadıklarıyla ilgili verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5.
Okul Yöneticilerini En Çok Etkileyen Yaşantılarına İlişkin Bulgular

Yöneticilerin süreçte en çok etkilendikleri yaşantıları	f
1. Çocukların en küçük bir seste hemen irkilmeleri	3
2. Birçok insanın evinde yıkım olması, evsiz kalmaları. Kış günlerinde çocukların çadırlarda kalması.	3
3. Yardım kutularının içinden çıkan malzemeler ve çocuklar tarafından öğrencilere yazılmış destek mektupları.	3
4. Sürekli artçı depremlerle ailelerini kaybetme korkusu ve uykusuzluk	2
5. Zor koşullara rağmen öğrencilerin okula olan sevgi ve özlemleri	1
6. Evlerin hasar alması ile beraber öğrencilerin bazılarının ders kitaplarının enkazda kaldığına üzülmeleri.	1

Okul yöneticilerinin süreçte en çok etkilendikleri olumlu/olumsuz yaşantılarına ilişkin sorulan soruya verdikleri yanıtlar bir bütün olarak incelendiğinde katılımcıların süreçte yaşanan zorluklardan duygusal olarak etkilendikleri ifade edilebilir. İnsanların barınma ve temel ihtiyaçlarını giderme konusunda yaşadıkları problemlerin katılımcıların psikolojik durumları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ileri sürülebilir. Zor zamanlarda insanların kısa sürede kenetlenmesiyle yardım ve desteklerin deprem mağdurlarına ulaşması, yardım paketlerinden çocuklar tarafından depremzede çocuklara yazılmış mektupların içtenliği katılımcıların olumlu olarak belirttiği yaşantılarına örnek olabilir.

Bu soruya ilişkin katılımcı okul yöneticilerinden dördünün görüşleri aşağıda sunulmuştur:

> *"Depremin okulun aktif olduğu, öğretim yapılan saatlerde olma olasılığı ve oluşabilecek kargaşa ortamı aklımdan çıkmıyordu."* (MY1)
>
> *"Yardımların dağıtım noktasında görevliydik. Birçok mağduriyet gördük. En çok etkileyen ise yardım kutularının içinden çıkan mektuplardı. Hatta yardım kutularının birinde ilkokul 2. sınıf öğrencisinin kendisi için aldığı ama giymediği montunu göndermesi beni çok etkilemişti."* (M5)
>
> *"(...) İnsanlar evlerine girmeye korkuyorlardı. Havanın soğuğunda insanlar canının derdine düşmüşlerdi. Buna rağmen çocukların yine de oyundan vazgeçmediklerini görmek beni mutlu etmişti."* (MY3)
>
> *"Yardım malzemeleri içinden çıkan gönüllerimizi ısıtan ve yorgunluğumuzu unutturan küçük yüreklerin mektupları."* (M11)

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmanın ikinci alt problemi "Okul yöneticilerinin deprem sonrası karşılaştıkları sorunlara ilişkin çözüm önerileri nelerdir?" biçiminde düzenlenmiştir. Bu alt probleme yanıt bulmak amacı ile okul yöneticilerinin yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla sorulan sorulara verdikleri yanıtlar çözümlenmiştir.

Okul yöneticilerinin **Elazığ depremi ve sonrasında** karşılaştıkları sorunlara ilişkin çözüm önerilerini belirlemek amacıyla katılımcı okul yöneticilerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Okulunuzda meydana gelen fiziksel olumsuzluklar nasıl çözüme kavuşturuldu? Sizce başka neler yapılabilirdi? Depremin ardından bireysel olarak hangi çalışmaları yaptınız? Üst merciler tarafından sizden yapılması istenen çalışmalar nelerdi?" soruları yöneltilmiştir. Sorulara benzer yanıtlar verildiğinden yanıtlar ortak analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6.

Deprem Sonrası Fiziksel Sorunların Çözümüne Yönelik Yapılan Çalışmalara İlişkin Bulgular

Deprem sonrası fiziksel problemlere getirilen çözümler	f
1. Milli Eğitim Müdürlüğü desteğiyle maddi hasarların giderilmesi	5
2. Okul Aile Birliği ve okulun kendi imkânlarıyla yapılan onarımlar	3
3. Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü tarafından yapılan hasar tespit çalışmaları sonrası okulun yıkılması/güçlendirilmesi kararı	3
4. Yüzeysel/Yeterli bulunmayan çalışmalar	3

Okullarda yaşanan fiziksel/yapısal olumsuzluklara getirilen çözümler bir bütün olarak incelendiğinde gerekli tespit ve onarım çalışmalarının Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Ancak depremden etkilenen bina sayısının fazla olması ve tüm binalara aynı anda ulaşmanın mümkün olmadığı olağanüstü bir süreçte okulların yapısal problemlerini kendi bütçelerinden karşılamak durumunda kaldıkları, bazı okullarda da yapılan çalışmaların okul yöneticileri tarafından yetersiz ve yüzeysel olarak değerlendirildiği öne sürülebilir.

Konu ile ilgili üç katılımcının görüşleri şu şekildedir:

> "*Yapılan çalışmalar genellikle sorunun çözümüne yönelik çalışmalardı. Ancak, deprem yaşanan mevsimin kış olması ve tamirat ve tadilat işlerinin de soğuk havada yapılması sebebiyle işçiliklerde ufak tefek sıkıntılar oluştu. Ayrıca, depremin zarar vermiş olduğu okul ve kurum sayısının fazla olması sebebiyle de sahada çalışan usta ve işçilerin de işlerini bir an önce bitirip başka kurumlara geçme kaygılarından dolayı yapılan işçiliklerde yer yer sıkıntılar oluştu."* (MY3)
>
> *"Anında tespit edilip silsile yoluyla il milli eğitime resmî yazı ile ulaşıldı. Ardından ilgili birimdeki ekipler tarafından hasar yerinde gözlemlendi. Hemen okulumuz tamamen boyandı. Şişen fayanslar tamir edildi*." (M5)
>
> *"Daha şiddetli bir depremde birçok binanın yıkılacağını düşünüyorum. Güçlendirme çalışmalarının yapılması kanaatindeyim." (MY2)*

Katılımcı okul yöneticilerinin deprem sonrasında yaptıkları ve üst merciler tarafından yapılması kendilerine iletilen çalışmalar analize dâhil edilmiş ve Çizelge 7'de listelenmiştir.

Çizelge 7.

Deprem Sonrasında Okul Yöneticilerinin Yaptıkları Çalışmalara İlişkin Bulgular

	Deprem sonrasında okul yöneticilerinin yaptıkları çalışmalar	f
1.	Okuldaki hasarın raporlanıp ilgili kurumlara gönderilmesi	7
2.	Temizlik ve onarım çalışmaları	4
3.	Öğrenci ve öğretmenlerle iletişim kurulması	3
4.	Dolap ve devrilebilen eşyaların sabitlenmesi	2

Diğer taraftan deprem sonrasında üst merciler tarafından okul yöneticilerince yapılması talep edilen çalışmalar da katılımcıların ifadelerinde yer almaktadır. Bu çalışmalar çizelge 8'de listelenmiştir.

Çizelge 8.
Deprem Sonrasında Okul Yöneticilerinden Yapmaları İstenen Çalışmalara İlişkin Bulgular

Deprem sonrasında okul yöneticilerinden yapmaları istenen çalışmalar	f
1. Okullardaki mevcut hasar durumun tespiti	6
2. Öğrencilerin depremden etkilenme durumlarının tespiti	5
3. Okulun depremzedelerin kullanımı için hazır hale getirilmesi	3
4. Okullarda deprem tahliye planları hazırlanması ve öğrenciler ile öğretmenlere eğitim verilmesi	2
5. Depremzedelere gelen yardımın kabulü, tasnifi ve dağıtılması	2

Bu konuda bir yöneticinin görüşü şu şekildedir:

> *"Öğrencilere deprem eğitimi ve tatbikatı çalışmalarının planlanması ayrıca psikolojik destek sağlanması istenildi. Ayrıca depremzedelere tır ve kamyonlarla gelen yardımların kabul edilmesi, kayıt altına alınması ve ulaştırılması; çadır kurulması konusunda sahadaydık. İlçe SYDV'lerin, AFAD'ın görevlerini üstlendik."*

Okul yöneticilerinin bu süreçte yaptığı ve kendilerinden yapılması istenen çalışmalar bir bütün olarak incelendiğinde okul müdür ve müdür yardımcılarının bu olağanüstü durumda okul binasının, öğrencilerin ve diğer paydaşların mevcut durumu hakkında bilgi akışını sağlama noktasında önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Kaotik bir ortamda okulun hasar ve eksiklerinin belirlenmesi ile bunların ilgili kurumlarla paylaşılması, onarım ve yapım işlerinin takibinin yapılması ve tüm bu süreçte paydaşlarla etkili bir iletişim kurulması okul yöneticilerinin üstlendiği sorumluluklardandır.

Okul yöneticilerinin deprem sonrası yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerilerini tespit etmek amacıyla katılımcı okul yöneticilerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda ayrıca "Depremin etkilediği/travma yaşayan paydaşlara yönelik psiko-sosyal müdahale çalışmaları yapıldı mı? Yanıtınız evet ise neler yapıldı?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 9'da verilmiştir.

Çizelge 9.

Deprem Sonrası Yapılan Psiko-Sosyal Müdahale Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Depremden etkilenenlere yapılan psiko-sosyal müdahale çalışmaları	f
1. RAM tarafından yapılan çalışmalar	8
2. Okul rehber öğretmenlerinin yaptıkları çalışmalar	6
3. Ev ziyaretleri ve sınıf öğretmenlerinin çalışmaları	4
4. Sivil toplum kuruluşları/belediyelerce yapılan sosyal etkinlikler	3
5. Herhangi bir çalışma yapılmadı.	3

Katılımcı okul yöneticilerine "Yapılan çalışmalar dışında yaşanan travmanın üstesinden gelebilmek amacıyla başka neler yapılabilirdi?" sorusu yöneltilmiş ve soruya verilen yanıtlar aşağıda sıralanmıştır.

> *"Belki öğrenciler ve velilerin kaygısını azaltacak ev ziyaretleri üst mercilerce de yapılabilirdi."* (M20)
>
> *"Öncelikle deprem eğitimlerinin artırılması gerektiğini düşünüyorum. Ancak konu hakkında bilgili olursa insan kendini koruyabilir ve de daha az korkar."* (MY2)
>
> *"Alanında uzman kişilerin okula gelip çocukları görmesi gerektiğini düşünüyorum."* (M17)

Deprem sonrası yaşanan travmanın üstesinden gelmek amacıyla yapılan psiko-sosyal müdahale çalışmaları ve okul yöneticilerinin yapılmasını gerekli bulduğu etkinlikler bir bütün olarak incelendiğinde RAM ve okul rehber öğretmenlerinin süreçte aktif rol aldığı, okullar tarafından depremzede öğrencilere ev ziyaretlerinin yapılması suretiyle; sivil toplum kuruluşlarınca da sosyal etkinlikler yoluyla deprem mağdurlarına moral verilmesi suretiyle destek verildiği belirtilmiştir. Katılımcılardan bazıları yapılan psiko-sosyal müdahale çalışmalarına ek olarak üst mercilerdeki yetkililerin de ev ziyaretlerinde bulunmasının, deprem eğitimi çalışmalarının artırılmasının ve psikolojik destek vermek üzere alan uzmanlarının bizzat okulda öğrencilerle bir araya gelmesinin faydalı olabileceğini ileri sürmüştür.

Okul yöneticilerinin deprem sonrası yaşanan sorunlara ilişkin çözüm önerilerini tespit etmek amacıyla katılımcı okul yöneticilerine yarı yapılandırılmış görüşme formunda depremle ilgili kendi yaşantılarından yola çıkarak "Benzer süreçten geçen veya geçmesi olası kurum yöneticilerine ne gibi önerilerde bulunursunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ulaşılan sonuçlar Çizelge 10'da verilmiştir.

Çizelge 10.

Okul Yöneticilerinin Benzer Durumlardan Geçmesi Olası Okul Yöneticilerine Önerilerine İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinden benzer süreçleri yaşayan/yaşaması olası yöneticilere öneriler	f
1. Okulu depreme dayanıklı ve hazır hale getirmeye yönelik çalışmalar yapılmalı. (Okul yapı sağlamlık ölçümleri, dayanıklılık analizi vb.).	7
2. Okul acil eylem planları güncellenmeli ve sık aralıklarla tatbikatlar yapılmalı.	5
3. Okullarda devrilme riski olan ve yaralanmalara yol açabilecek tüm eşyalar (Dolap, pano, tahta vb.) sabitlenmeli.	4
4. Okuldaki öğrencilerin güncel iletişim bilgileri bulundurulmalı ve kendisi de öğrenci ve veliler için ulaşılabilir olmalı.	2
5. Deprem konusunda öğrenci ve velilerin bilgilendirilmesi için konferans, bilgilendirme toplantıları düzenlenmeli.	2
6. Depremle ilgili seminerlere katılmalı, AFAD hakkında bilgi edinmeli, öğrenci ve velilere yönelik bu hususta bilgilendirme yapmalı.	1
7. Krizi soğukkanlılıkla ve etkili iletişim becerilerini işe koşarak yönetmeli.	1
8. Zor zamanlar için yedek akçe bulundurmalı.	1

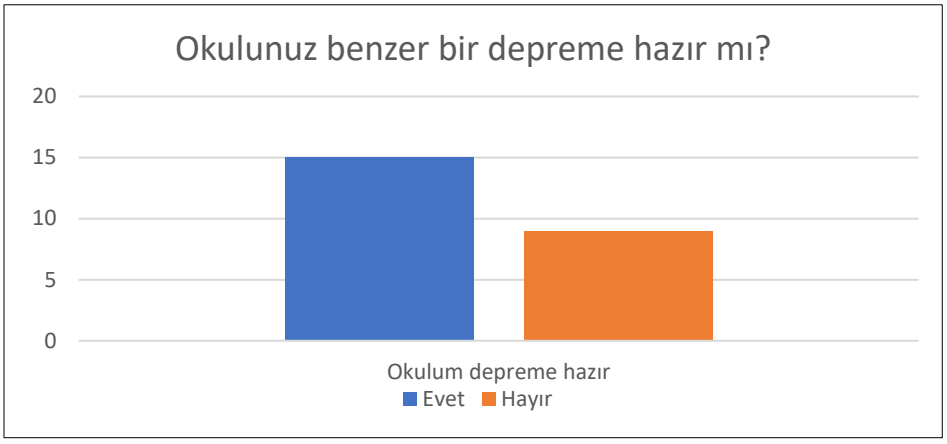
İki katılımcı müdür konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

> *"Okullarının depreme dayanıklılığını uzmanlar aracılığıyla tespit ettirsinler. Okuldaki acil eylem planlarını güncellesinler ve sık sık tatbikat yapsınlar, planlar kâğıt üzerinde kalmasın."* (MY2)

> *"Gerekli çalışmaları bir an önce yapmaları yarın çok geç olabilir."* (M21)

Okul yöneticilerinin benzer süreçlerden geçen veya geçmesi olası okul yöneticilerine önerileri incelendiğinde yöneticilerin büyük bir çoğunluğunun okullarının depreme dayanıklı ve hazır hale gelebilmesi için gerekli analizlerin ivedilikle yapılmasını ve okulun yapısal problemlerini çözüme kavuşturulması konusunda hemfikir oldukları ifade edilebilir. Afet acil eylem planlarının güncellenerek okulun paydaşlarının planlardan haberdar edilmesi, sık aralıklarla deprem tatbikatları ve toplanma alanları ile ilgili çalışmalar yapılması, okullarda risk oluşturan her türlü eşyanın duvarlara sabitlenmesi sıklıkla önerilen noktalardır. Okul yöneticileri ayrıca deprem konusunda eğitimin ve bilinçlenmenin önemli olduğunu bu sebeple hem okul yöneticilerinin hem de okulun paydaşlarının deprem eğitimi almaları gerektiğini ifade etmektedirler. Kriz ve kargaşa ortamında soğukkanlı davranarak okulun paydaşlarına etkili bir şekilde liderlik etmeleri, okullarda olağanüstü durumlarda kullanılmak üzere yedek maddi kaynak bulundurulması da yapılan önerilerdendir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda okul yöneticilerinin yapılan çalışmalar sonucunda okullarının depreme hazırlık durumlarına ilişkin kendilerine yöneltilen "Benzer bir deprem yaşanması durumunda okulunuzun yeterince hazır hale geldiğini inanıyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtlar Şekil 2'de gruplandırılarak gösterilmiştir.

Şekil 2. *Okul yöneticilerinin okullarının depreme hazır olup olmadığına ilişkin yanıtları*

24 Ocak 2020'de meydana gelmiş ve üzerinden neredeyse bir yıl geçen Elazığ depremi birçok yapı ve kurum gibi okulları da etkilemiş, bazı okullarda hasara sebep olduğu çalışma grubunda yer alan okul yöneticileri tarafından ifade edilmiştir. Geçen sürede gerekli görülen okullara tadilat, güçlendirme veya yeni okul inşası kararları alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu koşullarda söz konusu okulların tümüyle depreme dayanıklı ve hazır hale getirilmiş olması beklenir. Ancak 24 okul yöneticisinden yarı yapılandırılmış görüşme formundaki ilgili soruya 15'inin olumlu, 9'unun olumsuz yanıt verdiği görülmektedir. Katılımcıların çoğu okullarının depreme hazır olduğunu ifade etmiş olsa da 9 yöneticinin okullarının depreme hazır olmadığını ifade etmesi düşündürücüdür. İnsan hayatı ve sağlığının söz konusu olduğu bir konuda 1 okulun bile bu soruya olumsuz yanıt vermesi üzerinde durulması gereken bir noktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile Elâzığ Depremi ve sonrasında okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılan görüşmelerden elde edilen verilerde okul yöneticilerinin çeşitli sorunlarla karşılaştıkları ifade edilmiştir: Araştırma kapsamındaki okulların %50'si depremden az miktarda hasar görmüştür, %25'i orta veya ağır hasarlı, %25'i de hasarsız olarak değerlendirilmiştir. Okullardaki hafif hasarların tadilat ve onarım işleri yapılmış, yetkililerce güvenli bulunmayan okullar güçlendirme ve yıkım sürecine girmiştir. Okulların çoğunda deprem öncesinde herhangi bir deprem analizi veya dayanıklılık testi yapılmamıştır. Deprem sonrasında özellikle öğrencilerde depreme ve olası etkilerine ilişkin kaygı bozuklukları gözlemlenmiştir. Okul güvenliği konusunda öğrenci ve velilerin endişeli olduğu belirtilmiştir. Okul yöneticileri deprem sonrasında yaşanan olumsuzluklardan duygusal olarak etkilenmişlerdir.

Yaşanan olumsuzluklara getirilen çözümlere ilişkin veriler incelendiğinde, deprem sonrasında okul yöneticileri, Milli Eğitim Müdürlükleri ve Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ekiplerince hasar tespit çalışmaları yapıldığı ifade edilmiştir. Okul yöneticilerinden öğrencilerinin yaşadıkları bir olumsuzluk varsa tespit etmeleri istenmiştir. Okul yöneticileri ayrıca problemlerin tespiti, raporlanması, paydaşlarla ve üst yönetimlerle iletişim kurulması, okulun eğitim öğretim faaliyetlerine hazırlanması için gerekli çalışmaların yapılmasında kilit bir görev üstlenmiştir.

Olağanüstü bir süreçte okulların halkın barınma ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanacağı bir yer olarak kullanılması üst merciler tarafından öngörülmüştür. Öğrencilere yönelik psiko-sosyal müdahale çalışmaları RAM, okul rehber öğretmenleri ve sınıf öğretmenlerince yürütülmüştür. Okul yöneticileri okulların depreme dayanıklı ve hazır olması konusunda hassasiyet göstermektedirler. Yapısal önlemlerin yanı sıra okullarda hazırlanan acil durum eylem planlarının güncellenmesi ve uygulamalı olarak okul paydaşlarının bilgilendirilmesi, tahliye ve toplanma çalışmalarının sık aralıklarla tatbik edilmesi büyük öneme sahiptir.

Okul yöneticilerinin yarısından fazlası okullarının benzer bir depreme karşı dayanıklı ve hazır olduğunu ifade etse de, %38'i ise bu konuya tereddütle yaklaşmaktadır. Okul güvenliğini sağlamaya yönelik çalışmalar uzman ekipler ile okul yöneticilerinin değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Bunun okulların güvenli ve sağlıklı bir ortam olarak faaliyetlerini sürdürebilmesinin anahtarı olduğu söylenebilir.

Araştırmada ulaşılan bulgular ışığında geliştirilen öneriler uygulamacılar ve araştırmacılar için öneriler başlıklarında aşağıda sunulmuştur:

Uygulamacılar İçin Öneriler

1. Türkiye'nin depremsellik gerçeği göz önünde bulundurularak okul ve eklentilerinin deprem sağlamlık analizleri uzman teknik personel tarafından yapılması ve raporlandırılması deprem sebebiyle oluşabilecek okulların yapısal sorunlarının önüne geçmede faydalı olabilir.

2. Okullarda öğrenci ve diğer paydaşlar için olası bir depremde risk oluşturabilecek eşya ve malzemeler İş Sağlığı ve Güvenliği uzmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmeli, gerekli sabitleme/yer değiştirme işlemlerinin yapılması gerekli görülmektedir.

3. Deprem sonrası öğrenci, öğretmen veya okul yöneticilerinde oluşabilecek psikolojik etkiler afet sonrası psikolojik ilk yardım alanında uzmanlaşmış kişiler tarafından değerlendirilmeli ve ilgili kişilere psikolojik destek hizmetleri sunulması depremin etkilediği bireylerin bu süreci uzun vadede en az zararla atlatmasına katkı sağlayabilir.

4. Yöneticiler tarafından olası bir deprem sonrasında okulun tüm paydaşlarına kısa sürede ulaşılabilecek bir iletişim ağı kurulmalı ve kriz ortamında yapılacaklar konusunda tüm paydaşların her okul özelinde hazırlanmış bilgilendirme toplantıları, video ve film gösterimleri, yazılı broşür ve kitapçıklar aracılığıyla bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

5. Deprem tatbikatları ve tahliye-toplanma çalışmaları kâğıt üzerinde kalmamalı; okulların rutin uygulaması haline getirilmeli ve sık aralıklarla tekrarlanmalı, öğrencilerin olası bir deprem anında ne yapmaları ve nasıl davranmaları konusunda bilinçlenmeleri sağlanmalıdır.

Araştırmacılar İçin Öneriler

1. Fazla sayıda kişiye ulaşmak ve çeşitli genellemeler yapabilmek amacıyla konuyla ilgili nicel araştırmalar da yapılabilir.

2. Bu araştırma Malatya ili Battalgazi, Kale, Pütürge ve Doğanyol ilçelerindeki okul yöneticilerinin görüşlerine başvurularak yapılmıştır. Araştırma Elâzığ ve ilçeleri ile benzer süreçlerden geçen İzmir il merkezi ve ilçelerindeki okul yöneticilerinden oluşan bir çalışma grubuyla yeniden gerçekleştirilebilir.

3. Deprem sonrası öğrencilere sunulan rehberlik ve psikolojik hizmetlerin etkililiği konusunda araştırmalar yapılarak, doğal afet sonrası psiko-sosyal müdahale çalışmalarının öğrencilerin mevcut psikolojik durumları üzerindeki etkileri irdelenebilir.

4. Bu çalışma depremden etkilenen bölgedeki okul yöneticilerinin görüş ve yaşantılarına başvurularak yapılmıştır, benzer bir çalışma depremden etkilenen öğretmen ve öğrencilerin görüşlerine başvurularak yapılabilir.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, S. (2007). İlköğretim okul müdürlerinin deprem ile ilgili kriz yönetimine ilişkin yeterlilikleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bahadır, H. ve Uçku, R. (2018). Uluslararası acil durum veri tabanına göre Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki afetler. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 4(1), 28-33.

Bakioğlu, A. ve Savaş C. (2001). Okulda depremin neden olduğu krizin yönetimi (Bir ön araştırma çalışması). Öneri, 2 (15), 25-30.

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388. DOI: 10.31592/aeusbed. 598299

Barış, A. ve Yolcu, H. (2019). Okul yöneticilerinin okul güvenliğine ilişkin algılarının değerlendirilmesi: Kastamonu ili örneği. Journal of Turkish Studies. 14(4). 2117 2145.10.29228/TurkishStudies.22960.

Bursalıoğlu, Z. (2019). Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış. (20. basım). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Çalık, T., Kurt, T. ve Çalık, C. (2011). Güvenli okulun oluşturulmasında okul iklimi: Kavramsal bir çözümleme. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1(4), 73-84.

Erol, F. (2009). Okulda güvenlik sorununa yol açan etkenlerin belirlenmesi. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

Eyidoğan, H. (2007). Marmara bölgesinin ve İstanbul kentinin deprem tehlikesi üzerine bir derleme. TMMOB Afet Sempozyumu Bildiri Kitabı'nın İçinde, Mattek Matbaacılık, Ankara, ss, 15-29.

Güçlü, N., (2003). Lise müdürlerinin problem çözme becerileri. Milli Eğitim Dergisi, 160, 272-300.

Işıkara, A. M. (2010). Okullarda Afete Hazırlık.https://www.ibc.org.tr/userfiles/files/MEDIA_ files_19_615.pdf Erişim Tarihi:25.12.2020

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/24-ocak-sivrice-elazig-depremi-2/Erişim Tarihi: 22.12.2020

Konan, N., Yılmaz, S. ve Bozanoğlu, B. (2017). Okul müdür yardımcısı görevlendirilmesine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 23(1), 105-134. DOI: 10.14527/kuey.2017.004.

Özmen, B., Gerdan, S., ve Ergünay, O. (2015). Okullar için Afet ve Acil Durum Yönetimi Planları. Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi, 3(1), 37-52.

Sertbaş, N. Ç. (2006). İlköğretim öğrencilerinde davranış problemleri ve yordayan değişkenler (Doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Şenol, C. (2020). Türkiye'de meydana gelen büyük depremlerin yerleşme ve demografik yapı üzerindeki etkileri (1927-2020) . Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 4, ss. 620-644 . DOI: 10.47994/usbad.808881

Topal, T. (2016). Eğitim biliminin temel kavramları. M. Onur & M. Şanal (ed.), Eğitim Bilimine Giriş (ss. 2), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Turhan, M. ve Turan, M. (2012). Ortaöğretim kurumlarında güvenlik. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18(1), 121-142.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, İ ve Yıldırım, B. (2020). Okul yöneticilerinin kriz yönetimi tutumları ile duygusal zekâları arasındaki ilişki, İZÜ Eğitim Dergisi, 2(3), 42-62. DOI: 10.46423/izujed.733955

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN "KÜLTÜR" KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORLARI

METAPHORS OF UNIVERSITY STUDENTS ABOUT THE UNDERSTANDING OF "CULTURE"

Fatih AYDIN

Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-8940-5332

ÖZET

Kültür, insanların doğal ortam ile etkileşimleri sonucunda meydana getirdikleri maddi ve manevi unsurların tümüdür. Toplumun yaşam tarzını, ekonomik düzeyini, inancını, tarihini, gelenek, göreneklerini ve mitlerini yansıtan kültürel unsurlar, ait oldukları topluma özgü özellikleri ile toplumları birbirinden ayırmaktadır. Bir kişinin, bir kavramı ya da olguyu algıladığı biçimde, benzetmeler kullanarak ifade etmesi anlamına gelen metaforlar felsefe, dilbilim, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, iletişim, hukuk, siyaset, sanat, mimari, işletme, yönetim bilimi ve eğitim gibi farklı uygulama alanlarında kullanılmaktadır. Eğitimde ise metaforlar, bilgiler arası bağlantı kurulmasını sağlamada araçtır. Metaforlar yoluyla bilgilerin hatırlanması, eski öğrenilenlerle yeni öğrenilenler arasında köprü kurulması, benzerliklerin ve farklılıkların ayırt edilmesi sağlanarak kalıcı öğrenmeler gerçekleşebilecektir. Metaforlar, hayal gücünü geliştirmesi ve iletişimi de kolaylaştırması bakımından önemlidir. Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin "Kültür" kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar yardımıyla ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya 2020-2021 eğitim-öğretim yılında, Karabük Üniversitesinde öğrenim gören toplam 200 öğrenci katılmıştır. Araştırmada olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, üniversite öğrencilerinin "*Kültür… gibidir; Çünkü…"* cümlesini tamamlamasıyla elde edilmiştir. Araştırmada toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Birinci aşamada, kültür kavramıyla ilgili öğrenciler tarafından oluşturulan metaforlar alfabetik olarak listelenerek kodlanmıştır. Sonrasında formlar incelenerek; metaforu belirtilmeyen, gerekçesi ifade edilmeyen, metafor ile gerekçesi arasında kurulan bağın anlaşılmadığı formlar kapsam dışında bırakılmıştır. İkinci aşamada, araştırma kapsamında geçerli olan metaforlar belirlenerek örnek metaforlar derlenmiştir. Üçüncü aşamada, öğrenciler tarafından üretilen metaforlar, kültüre ilişkin ortak özellikleri bakımından gruplandırılarak kategoriler geliştirilmiştir. Dördüncü aşamada, araştırmanın geçerliği ve güvenirliğini sağlamak amacıyla araştırma süreci detaylı biçimde açıklanmıştır. Katılımcılar tarafından üretilen metaforlar doğrudan alıntılarla sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kültür, Üniversite öğrencileri, Metafor*

ABSTRACT

Culture is all of the material and spiritual elements that people create as a result of their interaction with the natural environment. Cultural elements that reflect the lifestyle, economic level, faith, history, traditions, customs and myths of society distinguish societies with their characteristics specific to the society to which they belong. A person, a concept or the phenomenon in the way that we perceive, which means using metaphors to express metaphors, philosophy, linguistics, literature, sociology, psychology, communication, law, politics, Art, Architecture, Business Administration, Management Science, and are used in different application areas such as education. In education, metaphors are a tool in ensuring the connection between information. Permanent learning will be possible by remembering information through metaphors, bridging between old learned and new learned, distinguishing similarities and differences. Metaphors are important in that they enhance imagination and facilitate

communication as well. This research was carried out with the aim of revealing the perceptions of university students about the concept of "Culture" with the help of metaphors. In the 2020-2021 academic year, a total of 200 students studying in Karabük University participated in the research. The phenomenon pattern was used in the research. Data from the study was obtained by university students completing the sentence "culture is like... because...". In the first stage, metaphors created by students related to the concept of culture are coded by listing alphabetically. After that, the forms were examined; the forms whose metaphor was not specified, the reason was not expressed, the connection established between the metaphor and the justification was not understood, were excluded from the scope. In the second stage, sample metaphors were compiled by determining the metaphors that are valid within the scope of the research. In the third stage, metaphors produced by students are grouped in terms of their common characteristics related to culture and categories are developed. In the fourth stage, the research process is explained in detail in order to ensure the validity and reliability of the research. Metaphors produced by participants are presented with direct quotes.

Keywords: *Culture, University Students, Metaphors*

GİRİŞ

Kültür kavramı, birçok olguyu kapsadığından multidisipliner bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği gereği birçok disiplinin çalışma alanına girmektedir. Özellikle antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve coğrafya, insanın temel faktör olduğu bu kavramı çalışma alanlarına dâhil eden bilimlerdir. Her disiplin, kültür kavramını kendi prensipleri dâhilinde açıklamakta ve kavrama farklı bir boyut katmaktadır. Bu nedenle kültürün birçok tanımı yapılmıştır (Dibsizgöl, 2021). Kültür, antropoloji ve sosyolojide *"halkın bütün bir yaşam biçimi"* olarak tanımlanmaktadır (Williams, 1993). Bu kapsamda kültür, sosyal düzenin iletildiği, yeniden üretildiği, deneyimlendiği ve keşfedildiği en iyi sistemdir (Graham, 1997). Kültür insanlar ile doğanın arasında gelişen mücadele sonucunda ortaya çıkan maddi ve manevi olguların tümü olarak ifade edilir. Kültür insanların yaşam biçimlerini oluşturan ve etkileyen tüm aktörlerdir. Milletlerin kültürleri sadece yazılı ve sözlü eserlerden ibaret değildir. Milletlerin ortak olarak uydukları örf ve adetler, onların milli şahsiyetlerinin temelini teşkil eder. Kültür denildiğinde; müzik, resim, dans, mimari gibi sanatlar da akla gelmektedir (Kaplan, 1999).

Güvenç (1994) ise kültürün dört temel özelliğinin bulunduğunu ifade etmektedir:

- ✓ Kültür, bir toplumun uygarlık birikimidir,
- ✓ Kültür, belli bir toplumun var oluşudur yani kendisidir,
- ✓ Kültür, paylaşılmış sosyal süreçlerin bileşkesidir,
- ✓ Kültür, insanı ve toplumu açıklayan bir özellik gösterir.

Bu özellikler, kültürün bir toplumsal yapı içinde ortaya çıktığı ve zamanla değişim göstererek toplumun maddi ve manevi birikimini yansıttığını gösterir.

Bir kişinin, bir kavramı ya da olguyu algıladığı biçimde, benzetmeler kullanarak ifade etmesi anlamına gelen *"metafor"* kelimesi, yunanca *"metapherein"* kelimesinden türemiştir (Levine, 2005). Morgan (1998:14) metaforu, *"bir düşünce ve görme biçimi"* olarak ifade ederken; Lakoff ve Johnson (2005:25) ise, metaforu "*bir düşünce malzemesi, insan kavrayışının bir şekli ve sadece bir söz figürü değil aynı zamanda bir düşünce figürü"* olarak tanımlamıştır. Forceville (2002), herhangi bir şeyin metafor olarak kabul görmesi için üç sorunun yanıtlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar: (1) Metaforun konusu nedir? (2) Metaforun kaynağı nedir? (3) Metaforun kaynağından konusuna atfedilmesi düşünülen özellikler nelerdir?" Bu ilişkiyi Saban (2004:2) bir örnekle şöyle ifade etmiştir: Metaforun konusu (örneğin, "Öğretmen bahçıvan gibidir." cümlesindeki öğretmen sözcüğü),

metaforun kaynağı (bahçıvan) ve metaforun kaynağından konusuna atfedilmesi düşünülen özellikler (bahçıvanın yetiştirdiği fidanlarla ayrı ayrı ilgilenmesi gibi öğretmenin sınıftaki öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alması) şeklinde açıklayarak metaforun kaynağının, metaforun konusunu farklı bir bakış açısıyla anlamada bir filtre veya süzgeç görevi gördüğünü belirtmiştir.

Literatür incelendiğinde ülkemizde kültür kavramına yönelik yapılan çalışmalar sınırlılık göstermektedir. Eğitim ile ilişki olarak yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Akyol ve Kızıltan (2019) tarafından öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin metaforları incelenmiştir. Çelikten (2006) tarafından, kültür ve öğretmene yönelik metafor çalışması yapılmıştır. Bir başka araştırma Göçer (2013) tarafından, Türkçe öğretmen adaylarının kültür dil ilişkisi bağlamındaki metafor algılarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Erdilmen Ocak, Çiydem ve Mindivanli Akdoğan (2017) tarafından yapılan bir diğer araştırmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kimlik ve kültür kavramlarına yönelik metafor algıları ortaya konmuştur. Araştırmanın ilgili literatüre ve kültür kavramını içeren eğitim-öğretim etkinliklerinde, sunulacak örneklerin belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kültür kavramına ilişkin metaforlarını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Üniversite öğrencileri "kültür" kavramına ilişkin sahip oldukları algıları hangi metaforlar aracılığıyla açıklamaktadır?
2. "Kültür" kavramına ilişkin olarak üniversite öğrencileri tarafından ileri sürülen metaforlar, ortak özellikleri bakımından hangi kategoriler altında toplanmaktadır?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden "*olgubilim*" kullanılmıştır. Olgubilim (*fenomenoloji*) deseni, farkında olduğumuz ama derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Olgubilim, bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için uygun bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2006:72). Marton (1986:31)'ya göre fenomenografi, nitel bir araştırma yaklaşımı olup, "İnsanların etraflarındaki dünyada yer alan fenomenlerle ilgili yaşantı, kavramsallaştırma, algılama ve farklı perspektiflerden algılamalarını çeşitli nitel yollarla bir yapı oluşturmalarını sağlayan bir yapıdır" şeklinde tanımlamıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmaya 2020-2021 öğretim yılı Bahar yarıyılında Karabük Üniversitesinde farklı bölümlerde öğrenim gören 200 öğrenci katılmıştır. Örneklem seçiminde tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu tür seçimde örneklem, belirlenen listeden rastgele olarak seçilir. Burada önemli olan listede bulunanların benzer özellikte olmasıdır (Çepni, 2007). Örneklemi oluşturan toplam 200 öğrencinin %60'nı (n=120) kızlar, %40'nı (n=80) erkekler oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin *"Kültür"* kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak için, Google formlar üzerinden öğrencilere *"Kültür… gibidir; çünkü …"* ibaresinin yazılı olduğu formlar gönderildi. Öğrencilerden bu ibareyi kullanarak ve sadece tek bir metafor üzerinde yoğunlaşarak, düşüncelerini dile getirmeleri istendi. Metaforların bir araştırma aracı olarak ele alındığını çalışmalarda (Saban 2004, 2009; Aydın 2010, 2011; Aydın ve Ünaldı, 2011; Aydın ve Yazıcı, 2014) "*gibi*" kelimesi, genellikle *"metaforun konusu*"

ile "*metaforun kaynağı*" arasındaki bağı daha açık bir şekilde çağrıştırmak için kullanılır. Cümlede "*çünkü*" kelimesine yer verilerek, araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinden kendi metaforları için bir "*gerekçe*" sunmaları istenmiştir. Öğrencilerin kendilerinin doldurduğu bu formlar, birer belge ve doküman olarak bu araştırmanın temel veri kaynağını oluşturmuştur.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmada, elde edilen verilerin değerlendirilmesinde *"içerik analizi"* tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramalara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006:27).

Öğrencilerin geliştirdikleri metaforların analiz edilmesi ve yorumlanması beş aşamada gerçekleştirildi. Bu aşamalar şunlardır: ***(1)*** *Adlandırma Aşaması,* ***(2)*** *Tasnif Etme (Eleme ve Arıtma) Aşaması,* ***(3)*** *Kategori Geliştirme Aşaması,* ***(4)*** *Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması ve* ***(5)*** *Verileri Bilgisayar Ortamına Aktarma Aşaması.*

***(1) Adlandırma Aşaması*:** Öncelikle araştırmaya katılan öğrenciler tarafından üretilen metaforlar alfabetik sıraya göre geçici bir listesi yapıldı. Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin yazılarında, metaforların belirgin bir şekilde dile getirilip getirilmediğine bakıldı. Her öğrencinin sunduğu kâğıtta dile getirilen metaforlar kodlandı.

(2) Tasnif Etme (Eleme ve Arıtma) Aşaması: Bu aşamada öğrencilerin yazdıkları metaforlar tekrar tek tek okunup gözden geçirilerek, her metafor (1) *metaforun konusu*, (2) *metaforun kaynağı* ve (3) *metaforun konusu ile metaforun kaynağı arasındaki ilişki bakımından* analiz edildi. Metafor belirtilmeyen, metafor belirtilmiş olsa da nedeni belirtilmeyen ve anlamsız metafor belirten 4 form elenerek araştırma kapsamı dışına bırakılmış ve analizler 196 form üzerinden gerçekleştirilmiştir.

(3) Kategori Geliştirme Aşaması: Öğrenciler tarafından üretilen metaforlar, *"Kültür"* kavramına ilişkin sahip oldukları ortak özellikler bakımından irdelendi. Bu işlem esnasında 100 metafor hakkında oluşturulan "*metafor listesi*" dikkate alınarak her metaforun *"Kültür"* olgusunu nasıl kavramsallaştırdığına bakıldı. Bu amaç için, öğrenciler tarafından üretilen her metafor *"Kültüre"* ilişkin sahip olduğu bakış açısına göre belli bir tema ile ilişkilendirilerek toplam *8 farklı kavramsal kategori* oluşturuldu.

(4) Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması: Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için, araştırmada ulaşılan 8 kavramsal kategori altında verilen metaforların, söz konusu bir kavramsal kategoriyi temsil edip etmediğini teyit etmek amacıyla uzman görüşüne başvuruldu. Karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları tespit edilerek araştırmanın güvenirliği, Miles ve Huberman'ın (1994: 64) formülü *(Güvenirlik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı)* kullanılarak hesaplandı. Nitel çalışmalarda, uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun %90 ve üzeri olduğu durumlarda istenilen düzeyde bir güvenilirlik sağlanmış olmaktadır (Saban, 2009). Bu araştırmanın güvenirlik çalışmasında *%.95* oranında bir güvenirlik sağlanmıştır.

(5) Verileri Bilgisayar Ortamına Aktarma Aşaması: Toplam 100 metaforun belirlenmesinden ve bu metaforların oluşturduğu 8 adet kavramsal kategorinin geliştirilmesinden sonra bütün veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra *katılımcı sayısı (f)* hesaplandı.

BULGULAR

1. Üniversite Öğrencilerinin *"Kültür"* Kavramına İlişkin Metaforları

Karabük Üniversitesi öğrencilerinin *"Kültür"* kavramına ilişkin olarak toplam 100 adet *geçerli metafor* üretmişlerdir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin Kültür kavramına ilişkin geliştirdikleri metaforların frekansları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Üniversite öğrencilerinin "kültür" kavramına ilişkin ileri sürdükleri geçerli metaforlar ve frekansları (f)

Metafor Sırası	Geçerli Metaforun Adı	Frekans (f)	Metafor Sırası	Geçerli Metaforun Adı	Frekans (f)
1	Ağaç	7	**51**	İnsan	10
2	Akciğer	1	**52**	İnsanın anıları	1
3	Altın	1	**53**	İplerin bağlanmış hali	1
4	Aile	11	**54**	İsim	1
5	Ailenin kökleri	1	**55**	Kaba damlayan su	1
6	Anne	2	**56**	Kar taneleri	2
7	Ansiklopedi	1	**57**	Kimlik	5
8	Aşk	1	**58**	Kitap	9
9	Ayna	4	**59**	Kişilik	1
10	Bağımsızlık	1	**60**	Köklü bir ağaç	1
11	Baharat	1	**61**	Köprü	1
12	Benlik	1	**62**	Kullanma Kılavuzu	1
13	Beyin	1	**63**	Kuvvet	2
14	Bilgi birikimi	1	**64**	Kültürel miras	1
15	Birikim	2	**65**	Matruşka	1
16	Bitki	1	**66**	Meyve sepeti	1
17	Cümle	1	**67**	Miras	9
18	Çiçek	2	**68**	Nefes	3
19	Çocuk	3	**69**	Nehir	1
20	Değer	1	**70**	Örf - Adet	1
21	Deniz	2	**71**	Özbenlik	2
22	Derin bir iz	1	**72**	Paslanmış demir	1
23	Devlet	1	**73**	Resim tablosu	1
24	Dil	2	**74**	Ruh	2
25	Dikenlik	1	**75**	Rüzgar gülü	1
26	Din	2	**76**	Sanat	2
27	Duygu	1	**77**	Servet	1
28	Dünya	1	**78**	Seyyah	1
29	Dünyaya gelmek	1	**79**	Sistem	1
30	Edebiyat	1	**80**	Su	8
31	Eğitim	1	**81**	Tablo	1
32	Emanet	1	**82**	Tarih	3
33	Eski bir film	1	**83**	Tecrübeli insan	1
34	Eskimeyen kitap	1	**84**	Temsilci	1
35	Etiket	2	**85**	Tohum	1
36	Ev	1	**86**	Toplum	1
37	Evrensel	1	**87**	Toplumun yapıtaşı	2
38	Evren	1	**88**	Toplumun aynası	2
39	Fikir	1	**89**	Tuzlu çekirdek	1
40	Geçmiş	4	**90**	Vatan toprağı	1
41	Geçmiş ve gelecek	1	**91**	Yabancı dil	1
42	Gelenek	3	**92**	Yaşam	3
43	Gökkuşağı	6	**93**	Yaşam tarzı	2
44	Gölge	1	**94**	Yaşayış	1
45	Güneş	2	**95**	Yazılı olmayan kurallar	1

46	Hayat	4	**96**	Yemek	3
47	Işık	3	**97**	Yeni bir fikir	1
48	İdeoloji	1	**98**	Yönetim birimi	1
49	İklim	1	**99**	Yürümek	1
50	İnanç	1	**100**	Zaman	1
Toplam =196					

Tablo 1'de görüldüğü gibi, toplam 100 metafordan 66 tanesi yalnızca bir üniversite öğrencisi tarafından üretilmiştir. Geriye kalan metaforlar 2 ile 117 öğrenci arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan öğrenciler tarafından en fazla üretilen metaforlar Aile (f=11), İnsan (f=10), Kitap (f=9), Miras (f=9) ve Su (f=8) olmuştur.

2. Üniversite Öğrencilerinin "*Kültür*" Kavramına İlişkin Sahip Oldukları Metaforların Oluşturduğu Kategoriler

Üniversite öğrencilerinin *"Kültür"* kavramına yönelik sahip oldukları metaforlar 8 kategoride toplanmış ve metafor kategorileri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Üniversite öğrencilerinin "Kültür" kavramına yönelik sahip oldukları metafor kategorileri, metafor sayıları ve toplam metafor sayıları

Kategoriler	Metaforlar	Metafor Sayısı
1. Önem	Güneş, Su, Anne, Nefes, Ruh, Ailenin kökleri, toplum, edebiyat, yaşam, altın, bağımsızlık, tecrübeli insan, temsilci, hayat, vatan toprağı, beyin, çiçek, akciğer, dikenlik, köklü bir ağaç, devlet, ev, kök, toplumun yapı taşı, servet, emanet, baharat, seyyah, yönetim birimi	29
2. Kendine özgü özellikleri olan	İnsan, Yemek, resim tablosu, Adetimiz, eskimeyen kitap, kişilik, din, dünyaya gelmek, tohum, benlik, dünya, isim, kimlik, özbenlik, duygu, yaşam tarzı, cümle, kar tanesi, toplumun ruhu	19
3. Yol göstericilik	Kitap, Işık, Bilgi birikimi, geçmiş, temsilci, yeni bir fikir, ansiklopedi, bitki, rüzgar gülü, insanın anıları, yabancı dil	11
4. İlerleme ve değişim	İdeoloji, Dil, Kaba damlayan su, paslanmış demir, tuzlu çekirdek, gölge, yürümek, araç, yaşayış, zaman	10
5. Çeşitlilik	Tablo, Gökkuşağı, Deniz, evrensel, nehir, iklim, gelenek, evren, meyve sepeti	9
6. Yansıtıcılık	Örf-adet, eğitim, kullanım kılavuzu, Ayna, sanat, çocuk, eski bir film, aşk	8
7. Geçmiş ile gelecek arasında bağ kuruculuk	Köprü, Tarih, Miras, Birikim, geçmiş, derin bir iz, yazılı olmayan kurallar, iplerin birbirine bağlanmış hali	8
8. Bütünleştiricilik	Ağaç, kuvvet, sistem, aile, matruşka, değer	6
	Toplam	***100***

Kavramsal Kategoriler

Kategori 1: "*Önemin*" İfadesi Olarak Kültür

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin en fazla metafor ürettikleri bu kategoride kültür yaşamla ilişkilendirilmiş ve insanlar için önemine vurgu yapılmıştır. Bu kategorinin 29 metafordan oluştuğu görülmektedir. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

> *"Kültür akciğer gibidir. Çünkü nasıl nefes almak yaşantımıza devam etmek için akciğerimize ihtiyacımız var. Değer ve yargılarımızı bilmek ve devam etmek için de kültüre ihtiyacımız var." (Bölüm: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi-Kız)*

"Kültür vatan toprağı gibidir. Çünkü vatan toprağı olmayan bir topluluk yok olmaya mahkumdur, Vatan ancak kültürün yaşatılmasıyla daim olur asimile olan, kültürüne sahip çıkamayan bir topluluk yok olur." (Bölüm: Tarih- Erkek)

"Çiçek gibidir. Çünkü o çiçeği iyi besleyip sulamazsak, bir gün solar ve kaybolur. Kültürümüzde öyledir sürekli canlı tutmamız gerekir." (Bölüm: Spor Yöneticiliği – Erkek)

Kategori 2: "*Kendine Özgü Özellikleri Olanın*" İfadesi Olarak Kültür

Bu kategoride yer alan metaforlarda üniversite öğrencileri kültürün farklılığını ve kendine özgü özelliklerini ön plana çıkmıştır. Bu kategorinin 19 metafordan oluştuğu görülmektedir. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

"Kültür bin yıllık eskimeyen bir kitap gibidir. Kimi baktığında paha biçilmez bir antika görür. Kimi baktığında paha biçilmez bir yaşayış biçimi. Çünkü kültürü değerli kılanlar onlar hakkında bilgi sahibi olanlar değil, onları yaşayanlardır." (Bölüm: Bilgisayar Mühendisliği- Erkek)

"Kültür isim gibidir. Çünkü ait olduğu yere özeldir. Toplumları yansıtır. Her toplumun kendine özgün kültürel özellikleri bulunur. Her kültür doğru değildir fakat doğru kültür ait olduğu yeri anlamlı kılar ve yüceltir. Yanlış (bölücü) kültürler insanları birbirinden ayırır doğru (birleştirici) kültürler ise kardeş yapar. Doğru olan her türlü kültür savunulmalı ve korunmalıdır. Bir toplum kültürünü kaybederse kendini de kaybetmiş demektir." (Bölüm: Endüstri Mühendisliği- Kız)

Kategori 3: "*Yol Göstericiliğin*" İfadesi Olarak Kültür

Bu kategoride yer alan metaforlar, kültürün rehberlik rolünü ortaya koymaktadır. Toplam 11 metafordan oluşan bu kategoride yer alan bazı öğrenci ifadeleri aşağıda verilmiştir.

"Kültür ışık gibidir. Çünkü atalarımızdan aldıklarımız yani geçmişten gelenler önümüzü görmemizi sağlar." (Bölüm: İlahiyat-Erkek)

"Kültür geçmiş gibidir. Çünkü geçmiş geleceğe de yön verir ve bizi daha ileriye taşır." (Bölüm: Tarih-Kız)

Kategori 4: "*İlerleme ve Değişimin*" İfadesi Olarak Kültür

Katılımcıların kültürün değişim yönünü ön plana çıkaran bu kategori 10 metafordan oluşmaktadır. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

"Diller gibidir. Çünkü zenginleşir, değişir ve bozulur. Kültürler de diller gibi diğer kültürlerden etkilenir, yeni özellikler kazanır, eski halinden uzaklaşır." (Bölüm: Endüstri Mühendisliği- Erkek)

"Kültür bir araçtır çünkü onun vasıtasıyla dünyaya açılır, yeni ufuklara, insanlara, yaşamlara yelken açarız." (Bölüm: İngiliz Dili ve Edebiyatı- Kız)

Kategori 5: "*Çeşitliliğin*" İfadesi Olarak Kültür

Bu kategorideki metaforları ileri süren öğrenciler, kültürün zenginliğini ve çeşitliliğini ifade etmişlerdir. Bu kategori 9 metafordan oluşmaktadır. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

"Kültür gökkuşağı gibidir. Çünkü renklerin ihtişamı Kültür zenginliğini ifade eder. Diller, dinler, ırklar birer renkdir. gökkuşağımızdır. Her renk kendine göre nasıl özgünse, kültürde odur" (Bölüm: Coğrafya- Kız)

"Kültür bir meyve sepetidir. Çünkü içerisinde farklı farklı meyveler vardır ama hiçbiri aynı tadı vermez. Kültür de böyledir farklı toplumların farklı kültürleri bir araya gelir ve ortaya zenginlik çıkar. kültür zenginliktir..." (Bölüm: : İngiliz Dili ve Edebiyatı- Kız)

Kategori 6: "*Yansıtıcılığın*" İfadesi Olarak Kültür

Bu kategoride yer alan metaforlar kültürün yaşanılan dönemin bir yansıması olduğunu ifade etmektedir. Bu kategoride toplam 8 metafor bulunmaktadır. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

"Kültür sanat gibidir. Çünkü sanat duygu ve düşüncelerin dışavurumunda bir araçtır. İnsanlarda içlerindeki duygu ve düşüncelerinin kendi hayatlarına yansıtması sonucu toplulukların kültürlerini oluşturmasında temel kaynak olmuştur." (Bölüm: Coğrafya – Erkek)

"Kültür ayna gibidir. Çünkü bize neyin nasıl olduğunu eskiye dayalı her şeyi yansıtır ve gelecek için yardımcı diyebiliriz tıpkı ayna gibi." (Bölüm: : İngiliz Dili ve Edebiyatı- Kız)

Kategori 7: "*Bağ kuruculuğun*" İfadesi Olarak Kültür

Kültürün geçmiş ile gelecek arasında bağ kuruculuk özelliğini vurgulayan u kategoride toplam 8 metafor bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan öğrenci ifadelerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

"Kültür maziden bize kalan bir miras gibidir. Çünkü yaşadığımız hayatın yanı sıra bir kısmı topraklarda gömülü kalan diğer hayat bağımızdır. Bir tohum, bir gün meyvesini verir. Biz de meyvelenip tohumlandığımız gibi var olmadan önce birilerinin tohumuna aittik. İşte bu kültürdür. Toprağından, taşından, fidanlanıp, ait olduğumuz yere göre büyümekten geçer. Yeter ki verim alacağı toprağa yeniden ekilsin... Kültür susuz bırakılmamalıdır yoksa insan kendi soyunu kurutmuş olur." (Bölüm: Uluslararası İlişkiler- Kız)

"Kültür çeşitli iplerin birbiriyle bağlanmış hali gibidir. Çünkü zaman ilerledikçe yeni düşünceler ortaya çıkar bu nedenle de zaman içinde değişen her düşünceyle geçmiş zamandan bu zamana kadar gelen ipler birbirine bağlanarak bir bütün haline getirilir." (Bölüm: Sosyal Hizmetler – Kız)

Kategori 8: "*Bütünleştiriciliğin*" İfadesi Olarak Kültür

Bu kategoriyi oluşturan metaforlar kültürün toplumu bütünleştirici rolünü ortaya koymaktadır. Aşağıda, bu kategoride bulunan bazı öğrenci ifadeleri verilmiştir.

"Kültür aile gibidir. Çünkü toplumu bir arada tutar. Tek başına var olamaz, birlikte yaşamın sonucu ortaya çıkmış manevi bir değerdir." (Bölüm: Coğrafya- Kız)

"Kültür matruşka gibidir. Çünkü her biri farklı özellikte aslında bir bütünü oluşturur." (Bölüm: Coğrafya- Kız)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin *"kültür"* kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak ve bu metaforları belirli kavramsal kategoriler altında toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmada veri olarak listelenen metaforlar, üniversite öğrencilerinin *"kültür"* hakkındaki soyut fikirlerini ve bakış açılarını yansıtmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, çalışmaya katılan öğrenciler *"kültür"* kavramına yönelik olarak 100 adet farklı metafor üretmişlerdir. Öğrenciler tarafından en fazla üretilen metaforlar aile, insan, kitap, miras ve su olmuştur. Bu sonuç benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlara paralel olarak *"kültür"* kavramının sadece tek bir metafor ile bir bütün olarak açıklanabilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Akyol ve Kızıltan (2019)

tarafından öğretmen adayları üzerine yapmış olduğu araştırmada katılımcılar kültür kavramına ilişkin 114 metafor ortaya koymuştur. Erdilmen Ocak, Çiydem ve Mindivanli Akdoğan (2017) çalışmalarında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin 140 farklı metafor ürettiklerini ortaya koymuştur. Kültür, tarihsel süreçte anlamını sürekli değiştirmekte ve yenilemektedir. Yapılan çalışmalarda iki yüze yakın kültür tanımından bahsedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kültüre yönelik tanımlamalarda bile böyle bir çeşitlilik söz konusuyken, kültüre ilişkin metaforlardaki çeşitlilik de olağan bir durum olarak görülebilir.

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin ileri sürdüğü metaforlara ilişkin yapılan içerik analizi sonucunda sekiz kategori oluşturulmuştur. Bunlar; "*Önem", "Kendine Özgü Özellikleri Olan", "Yol Göstericilik", "İlerleme ve Değişim", "Çeşitlilik", "Yansıtıcılık", "Bağ kuruculuk"* ve *"Bütünleştiricilik"* şeklinde olmuştur. Erdilmen Ocak, Çiydem ve Mindivanli Akdoğan (2017) çalışmalarında kültür kavramına ilişkin metaforları "*aidiyet, ayırt edici, bütünleştirici, değer, etkileşim, farklılıkları barındıran, gelişen bir varlık, kapsayıcı, ortak bir geçmiş, tutucu, vazgeçilmez, yansıtıcı ve yanılgı*" şeklinde kategorilere ayırmıştır. Benzer bir çalışmada Çelikten (2006) kültür kavramına ilişkin yapmış olduğu çalışmada ilgili literatürü taramış ve literatürden kültür kavramına yönelik olarak elde ettiği metaforları *"değişim düzenleyicisi, pusula, sosyal yapışkan, kutsal inek, yönetici- kontrollü törenler"* şeklinde beş kategoride toplamıştır. İlgili alanyazın ve bu araştırmada ortaya çıkan benzer sonuçlardan birisi de kültür kavramına ilişkin metaforlar özellikle kültürün toplum için önemini ve sürekli değişimini vurgulamasıdır.

Metafor çalışmaları çeşitli kavram, olgu ve olaylara yönelik olarak bireylerin bakış açısı (o kavrama yüklenen anlam), kavram kargaşası/yanılgısı vb. tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu amaçla yapılan metafor çalışmaları, metafor üretilmesi için kullanılan kavrama göre hem eğitsel hem de toplumsal çalışmalarda yol gösterici özelliğe sahiptir. Bu nedenle çalışmanın amacına göre bireylerin temel kavramlara yönelik bakış açısını belirlemek o çalışmaya konunun hangi kısmından başlanacağı konusunda da araştırmacıya fikir verecektir (Erdilmen Ocak, Çiydem ve Mindivanli Akdoğan, 2017). Metaforlar, özellikle soyut ve karmaşık kavramların açığa çıkmasında ve yorumlanmasında etkili birer araştırma aracı olarak kullanılabilir. Yine derslerde metaforlara birer pedagojik araç olarak yer verilebilir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin kültür metaforları tespit edilmiştir. Konunun daha detaylı bir şekilde incelenmesi için benzer çalışmaların farklı örneklemlerde uygulanabilir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda likert tipi ölçekler hazırlanarak nicel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akpınar, M. ve Genç, İ. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *25*(1), 249-268.

Akyol, C. ve Kızıltan, Ö. (2019). Öğretmen adaylarının kültür kavramına ilişkin metaforları. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*(2), 937-961.

Aydın, F. & Yazıcı, Ö. (2014). Geography teachers' metaphors concerning the concept of "Map". *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 5(15), 1-15. 8.

Aydın, F. (2010). Ortaöğretim öğrencilerinin coğrafya kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimler Dergisi (KUYEB), 10*(3), 1313-1322.

Aydın, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin "çevre" kavramına ilişkin metaforik algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26, 25-44.

Aydın, F. ve Ünaldı Eser, Ü. (2010). Coğrafya öğretmen adaylarının coğrafya kavramına ilişkin algılarının metaforlar yardımıyla analizi. International *Online Journal of Educational Sciences (IOJES), 2*(2), 600-622.

Çelikten, M. (2006). Kültür ve öğretmen metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(2), 269-283.

Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş.* Trabzon: Celepler matbaacılık

Dibsizgöl, B. (2021). *Azdavay İlçesinin (Kastamonu) Kültürel Coğrafyası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Erdilmen Ocak, Ş., Çiydem, E. ve Mindivanli Akdoğan, E. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kimlik ve kültür kavramlarına yönelik metafor algıları. *e-Kafkas Journal of Educational Research , 4* (3) , 59-71.

Forceville, C. (2002). The İdentification of Target and Source in Pictorial Metaphors. *Journal of Pragmatics*, 34, 1-14.

Göçer, A. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının kültür dil ilişkisine yönelik metaforik algıları. *Turkish Studies, 8*(9), 253-263.

Graham, B. J. (1997). *In Search of Ireland: A Cultural Geography*. London: Routledge.

Güvenç, B. (1994). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Kaplan, M. (1999). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kayserili, A. (2011). *Erzurum şehrinin kültürel coğrafyası (Maddi kültür öğelerine göre).* Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kılcan, B. (Ed.) (2017). *Metafor ve eğitimde metaforik çalışmalar için bir uygulama rehberi*. Ankara: Pegem Akademi.

Lakoff, G. ve Johnson, M. (2005). *Metaforlar: Hayat, anlam ve dil* (Çeviren: G.Y.Demir). İstanbul: Paradigma.

Levine, P.M. (2005). *Metaphors and Images of Classrooms*. ERIC Document: EJ724893.

Marton, F. (1986). Phenomenography: A research approach to investigating different understandings of reality. *Journal of Thought*, 2(3), 28-49.

Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. İstanbul: Mess Yayınları.

Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının "öğretmen" kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2*(2), 131-155.

Williams, R. (1993). *Kültür,* (Çev: Suavi Aydın). Ankara: İmge Kitabevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

İKİLİ DENETİM TEKNİĞİ VE COĞRAFYA DERSİNDE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

DUAL CONTROL TECHNİQUE AND APPLICATION EXAMPLES IN GEOGRAPHY COURSE

Fatih AYDIN

Prof. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID. 0000-0002-8940-5332

ÖZET

Günümüzde öğrencilerin derslere aktif katılımını sağlayarak onların başarılarını artıran yöntemlerden birisi de işbirlikli öğrenme yöntemidir. İşbirlikli öğrenme yöntemi, öğrencilerin küçük gruplar halinde ortak amaç doğrultusunda çalışarak ve birbirlerinin öğrenmesine yardım ederek öğrenmenin gerçekleştiği bir yaklaşımdır. Yapılan deneme çalışmaları ve araştırmalar sonucunda işbirlikli öğrenme yönteminin birçok tekniği içerdiği bilinmektedir. Bu tekniklerden birisi de ikili denetim tekniğidir. Bireysel öğrenmeyle beraber işbirlikli öğrenmeyi harmanlayan bu tekniğin temel bileşenleri; takımlar, öğretmen aktarımı, çalışma yaprakları, izleme testleri, konu sınavı, başarı sertifikaları şeklindedir. Takımlar cinsiyet akademik başarı gibi özellikler bakımından farklılık gösteren öğrencilerden oluşturulur. Öğretmen anlatımı ile o hafta işlenecek konu özetlenerek öğrenciye aktarılmaya çalışılır. Çalışma yapraklarında 4'er sorudan iki bölüm şeklinde oluşan gruplar şeklinde o hafta işlenen konuya ait tüm kazanımları içeren kolay ve zor sorularla harmanlanmış çalışma yaprakları hazırlanır. Konu sınavında o hafta işlenen konuyla alakalı haftanın bitiş dersinde amaç ve hedefler doğrultusunda küçük bir sınav hazırlanır ve öğrenciler bu konu sınavına bireysel olarak katılır, bireysel olarak alınan bu puanlar neticesinde grubun başarısı hesaplanarak başarılı olan gruba başarı sertifikası verilir. Dörderli gruplara ayrılan, öğrenenlerin kendi içinde yeniden ikişerli gruplar oluşturduğu ve bu grupların birbirlerinin öğrenmelerini denetleme yoluyla bu teknik gerçekleştirilmektedir. Coğrafya derslerinde uygulanan öğretim teknikleri, öğrencilerin konuları öğrenmesinde ve öğrendiklerini kullanmalarında genellikle yetersiz kalmaktadır. Bunun en önemli nedeni öğretmen merkezli olan ve öğrencilerin bir kısmının veya tamamının pasif olduğu öğretim yöntemlerinin kullanılmasıdır. Bu öğretim yöntemlerinin yerine öğrencinin aktif olduğu öğretmenin rehberlik ettiği öğretim yöntemleri kullanılmalıdır. Bu araştırmada İkili Denetim tekniğinin özelliklerine değinilmiş ve Coğrafya öğretiminde kullanılabilecek örnek uygulamalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşbirlikli Öğrenme, Coğrafya Öğretimi, İkili Denetim Tekniği

ABSTRACT

Currently, one of the methods that increase students ' success by actively participating in courses is the cooperative learning method. The cooperative learning method is an approach in which learning occurs by working in small groups with a common goal and helping each other learn. As a result of experimental studies and research, it is known that the collaborative learning method includes many techniques. One of these techniques is the binary control technique. The basic components of this technique, which blends cooperative learning with individual learning, are teams, teacher transfer, worksheets, monitoring tests, subject exam, achievement certificates. Teams are formed from students whose gender differs in characteristics such as academic achievement. The subject that will be covered in this week with the teacher's narrative is summarized and tried to be transferred to the student. In the form of clusters consisting of two sections of 4 questions in the worksheets, mixed worksheets are prepared

with easy and difficult questions containing all the achievements of the subject processed that week. In the subject exam, a small exam is prepared in accordance with the goals and goals in the end course of the week related to the subject that is processed this week, and students participate in this subject exam individually, as a result of these scores obtained individually, the success of the group is calculated and the successful group is given a certificate of success. This technique is carried out by the fact that learners divided into groups of four re-form groups of two within themselves and control the learning of these groups of each other. Teaching techniques applied in geography courses are often insufficient for students to learn subjects and use what they have learned. The most important reason for this is the use of teaching methods that are teacher-centered and where some or all of the students are passive. Instead of these teaching methods, teaching methods guided by the teacher in which the student is active should be used. In this research, the characteristics of the dual control technique were mentioned and sample applications that can be used in geography teaching were given.

Keywords: Cooperative learning, Teaching Geography, Dual Control Technique

GİRİŞ

Sınıf içerisinde iletişimi güçlendiren ve olumlu öğrenme ortamı oluşturan bağlardan biri de öğretim yöntemidir. Geleneksel öğretim yöntemlerinde öğretmen aktif öğrenci ise genel olarak pasif durumdadır. Günümüz eğitim anlayışında öğrenci artık öğretimin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle öğretmenler öğrencileri sınıf içi ve dışında ilgisini çekecek ve onların öğrenmelerini eğlenceli hale getirecek yöntemleri kullanmak durumundadır. Bu yöntemlerden birisi de işbirlikli öğrenmedir.

En genel ifade ile işbirlikli öğrenme (Kubaşık öğrenme, işbirlikçi öğrenme, iş birliğine dayalı öğrenme) akademik bir konuda, heterojen gruplarda, öğrencilerin birbirlerinin öğrenmesine yardımcı oldukları bir öğretim yöntemidir (Johnson, Johnson & Holubec, 1994). Ancak öğrencileri gruplara ayırarak birlikte çalışmalarını istemek, onları birbirine yakın oturtmak ve onların bir grup olduğunu söylemek yeterli değildir. Özellikle okullarımızda uygulanan küme çalışmaları işbirlikli öğrenme uygulamalarıyla karıştırılmamalıdır. Küme çalışmasının özelliği, küme üyeleri araştırmak için aldığı konuyu alt konulara ayırarak paylaşmakta ve bireysel çalışma yolunu tercih etmektedir. İşbirlikli öğrenmeyi geleneksel küme çalışmalarından ayıran en önemli özellik, grup çalışmasının grup üyelerinin işbirliği yapmalarını sağlayacak biçimde yapılandırılmasıdır (Johnson ve Johnson, 1999). Bir grup çalışmasının işbirlikli öğrenme olarak adlandırılabilmesi için, bazı koşulların yerine getirilmesi gerekir. Bunlar olumlu bağımlılık, bireysel değerlendirebilirlik, yüz yüze etkileşim, sosyal beceriler ve grup sürecinin değerlendirmesi, eşit başarı fırsatı ve grup ödülü olarak belirlenmiştir (Johnson, Johnson ve Holubec, 1993; Slavin 1995, 1996).

Tablo 1. İşbirlikli öğrenmenin temel ilkeleri

Olumlu Bağımlılık	Grupta yer alan bireylerin ortak bir amaç doğrultusunda çalışıp ödül kazanmak için birbirleri ile ortak hareket etmesi.
Yüz Yüze Etkileşim	Bireylerin grup amaçlarına ulaşmak için birbirlerini görevlerini başarması ve tamamlaması için çabalarını desteklemeleri ve kolaylaştırmaları.
Grup Ödülü	Gruptaki bireylerin başarılı olabilmesi için grubunun başarılı olması gerektiğine ve grubunun başarılı olması durumunda grup ödülü alarak aynı zamanda kendilerinin de başarılı olmalarına inanmaları.

Bireysel Değerlendirilebilirlik	Öğrencilerin birbirlerinden öğrenmelerini sağlayarak yeterli düzeye ulaşabilmelerini ve kişisel olarak performanslarının yükselmesini sağlamak.
Sosyal Beceriler	İşbirlikli öğrenme sınıflarının çoğunda öğrencilere bir düşünceyi eleştirebilme yeteneği, özgüven, empati, iyi ilişkiler kurabilme, aktif dinleme gibi sosyal beceriler kazanmaları gerekliliği.

Yapılan çalışmalar işbirlikli öğrenmenin birçok tekniği içerdiğini ortaya koymaktadır. Bugüne kadar üzerinde en çok araştırma yapılan ve daha yaygın olarak kullanılan işbirlikli öğrenme teknikleri şunlardır: *Birlikte Öğrenme, Takım-Oyun-Turnuva, Grup Araştırması, Akademik Çelişki, Birleştirme, Öğrenci Takımları Başarı Bölümleri, Hızlandırılmış Takım Öğretimi, Birlikte Soralım Birlikte Öğrenelim, Karşılıklı sorgulama, ikili denetim vb.*

Araştırma konusunu oluşturan ikili denetim tekniğinde öğrenciler dörder kişilik gruplarda, önce ikişerli olarak ve birbirlerini denetleyerek çalışma yapraklarındaki soruları yanıtlamaktadırlar. Çalışma yapraklarındaki sorular yanıtlandıktan sonra, karşılıklı ikişerli alt gruplar birbirlerinin yanıtlarını karşılaştırmaktadırlar. Öğrenciler hem ikişerli çalışırken, hem de ikişerli alt gruplar birbirlerinin yanıtlarını karşılaştırırken ikili denetim söz konusu olmaktadır (Senemoğlu, Gömleksiz ve Üstündağ, 2001).

Son yıllarda ülkemizde önemi giderek artan ve farklı derslerde etkileri araştırılmış olan işbirlikli öğrenme yönteminin coğrafya öğretimine etkisini araştıran çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Coğrafya öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin etkilerini ortaya koyan yurt içi ve yurt dışı araştırmalarda işbirlikli öğrenme yöntem ve teknikleri yapılan öğretim ile başarı arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüştür. Ülkemizde coğrafya öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin etkilerini ortaya koyan çalışmaların ortaöğretim ve ilköğretim düzeyinde yoğunlaşırken; yükseköğretim coğrafya öğretiminde işbirlikli öğrenme yönteminin etkileri üzerinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilmiştir (Aydın, 2013). Türkiye'de, coğrafya dersinde işbirlikli öğrenme yöntem/teknikleri ile geleneksel yöntemlerin karşılaştırıldığı 10 teze ulaşılmıştır. Bu araştırmada, işbirlikli öğrenme yönteminin geleneksel yöntemlere göre %100 oranında akademik başarıyı artırmada daha etkili olduğu, işbirlikli öğretim yöntemlerinden en çok Birlikte Öğrenme, Birleştirme ve Öğrenci Takımları Başarı Bölümleri tekniğinin kullanıldığı, fiziki coğrafya konuların öğretiminde daha çok uygulandığı ve çalışmalarda daha çok 9. sınıfların denek olduğu görülmüştür (Aydın ve Çepni, 2019). Bu araştırmada Coğrafya dersinde kullanılabilecek ikili denetim tekniğine ilişkin uygulama örnekleri verilmiştir.

İKİLİ DENETİM TEKNİĞİNİN COĞRAFYA DERSİNDE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Sınıf: 10

Ünite: Çevre ve Toplum

Kazanım:

10.4.1. Afetlerin oluşum nedenlerini ve özelliklerini açıklar.

Coğrafi problemlerin çözümünde CBS ve diğer mekânsal teknolojilerden yararlanıldığına dair örneklere yer verilir.

10.4.2. Afetlerin dağılışları ile etkilerini ilişkilendirir.

10.4.3. Türkiye'deki afetlerin dağılışları ile etkilerini ilişkilendirir.

10.4.4. Afetlerden korunma yöntemlerini açıklar.

a) Farklı ülkelerde doğal afetlere karşı yapılan uygulamalara yer verilir.

b) Ülkemizde depremler başta olmak üzere, afetlere karşı bilinç oluşturmanın önemi üzerinde durulur.

c) Afetlerin meydana gelme sürecinde bireylere düşen sorumluluklara değinilir.

Uygulama aşamaları (Senemoğlu, Gömleksiz ve Üstündağ, 2001)

1. İkili denetim tekniğinin özellikleri, uygulama koşulları öğrencilere ayrıntılarıyla, örnekler vererek açıklanır.
2. Derse başlamadan önce öğretmen, öğrencileri akademik başarılarına, cinsiyetlerine, sosyo-kültürel özelliklerine göre 4 kişiden oluşan heterojen gruplara ayırır. Her takım düşük, orta ve yüksek performans düzeyindeki öğrencilerden oluşmalıdır. Sınıftaki bütün takımların başarı ortalamaları hemen hemen eşit olacak şekilde ayarlanmalıdır. Öğrencilerin başarı durumlarına göre oluşturulan listede her öğrenciye bir takım harfi verilir. Örneğin, 16 kişilik bir sınıfta dört grup oluşturulabilir. Alfabenin ilk dört harfi (A, B, C, D) listedeki ilk dört kişiye verilir. Sonraki dört öğrenciye tersten başlayarak (D, C, B, A) harfleri verilir. Liste sonuna kadar bu şekilde devam edilir. Ayrıca her işbirliği ve uzmanlık grubu için birer başkan atar ve bu listeleri asar. Tablo 2'de öğrencilerin takımlara atanma örneği verilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Takımlara Atanma Örneği

	Sıra	Takım Adı
Yüksek Başarılı Öğrenciler	1	A
	2	B
	3	C
	4	D
Orta Başarılı Öğrenciler	5	D
	6	C
	7	B
	8	A
	9	A
	10	B
	11	C
	12	D
Düşük Başarılı Öğrenciler	13	D
	14	C
	15	B
	16	A

Öğrencilerin takımlara atanması sonucu meydana gelen takımlar şöyledir;

A Takımı: Listede yer alan 1., 8., 9. ve 16. sırada yer alan öğrenciler.

B Takımı: Listede yer alan 2., 7., 10. ve 15. sırada yer alan öğrenciler.

C Takımı: Listede yer alan 3., 6., 11. ve 14. sırada yer alan öğrenciler.

D Takımı: Listede yer alan 4., 5., 12. ve 13. sırada yer alan öğrenciler.

3. Gruplar oluşturulduktan sonra, grup üyelerinin birbirleriyle tanışmalarını, aralarındaki ilişkilerin artırılmasını, grup adlarının verilmesini sağlayacak etkinlikleri (tanışma topu, grup şapkası, grup sloganı, grup el işareti, beyin fırtınası, grup adlığı, grup amblemi gibi) uygulanır.
4. Grup adlarının verilmesinden sonra, her gruba ikili denetim tekniğinin plânlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarını içeren ve yapacakları çalışmaları örneklerle anlatan, birer "*Grup Çalışma Rehberi"* verilir. Grup üyelerinin bu rehberleri birlikte okumaları istenir. Grup çalışma rehberlerinin okunmasından sonra, tekniğin anlaşılıp anlaşılmadığı ile ilgili olarak öğrencilerle tartışılır.
5. Öğretmen konuyu temel öğretim ilkelerini dikkate alarak anlatır.
6. Tüm sınıf öğretiminden sonra, her gruba ikişer adet olmak üzere *"Çalışma Yaprakları"* dağıtılır. Çalışma yapraklarında, işlenen konu ile ilgili, grup üyelerinin birbirlerini çalıştırmalarını sağlayacak problemlere yer verilir.
7. Çalışma yapraklarında iki kutucukta, birbirlerinin eşdeğeri nitelikte belirlenen süre içinde bitebilecek sayıda sorular bulunmalıdır. Grup içinde yan yana oturan iki öğrencinin birlikte bu soruları yanıtlamalarını istenir. Öğrencilerden biri kendi kutucuğuna ilişkin soruları yanıtlarken, diğer arkadaşı (denetleyici), hemen arkasında ayakta durarak çalışma yaprağını görecek biçimde durabilir ya da yanında oturarak arkadaşını denetleyebilir. Soruları çözen öğrenciden önce sesli olarak soruyu okumasını, sonra adım adım arkadaşına problemi çözme yolunu ayrıntılarıyla anlatmasını ve çözmesi istenir. Denetleyici öğrenci, çözülen problemin doğruluğunu denetler ve eğer problem doğruysa, el ele vuruşup arkadaşını kutlar. Tüm problemlerin roller değiştirilerek sırayla çözülmesi sağlanır. Grubun diğer üyeleri de bu arada çalışma yapraklarındaki soruları birlikte çözmüşlerdir. Sonuçta tüm grup üyeleri, çözdükleri soruların yanıtlarını karşılaştırırlar; eğer yanıtlar doğruysa, hepsi ellerini birbirlerine vurarak ya da el ele tutuşup ellerini havaya kaldırarak birbirlerini kutlarlar. Eğer problemler doğru olarak çözülmemişse, grup üyelerinin birlikte nerede hata yaptıklarını araştırmaları istenir. Yine de problem ya da problemler doğru olarak çözülememişse, kümedeki öğrencilerin hep birlikte ellerini havaya kaldırmalarını söylenir ve öğretmenden destek istenir.
8. Grup çalışmaları sırasında konu bitiminde "konu sınavları" yapılır.
9. En yüksek puan alanlar ödüllendirilir.
10. Ayrıca, her hafta "İyi Davranış Kümeleri" de belirleyebilirsiniz. Özellikle derslik içinde problem olarak gördüğünüz birkaç davranışı ya kendiniz ya da öğrencilerle birlikte belirleyiniz. Belirlediğiniz problem davranışların üç ya da dörtten fazla olmamasına dikkat ediniz. Sonra bu davranışları bir hafta boyunca gösteren kümeleri "Haftanın İyi Davranış Kümeleri" formuna yazarak panoya asınız. Örneğin; bir kümenin iyi davranış kümesi olabilmesi için, birbirlerinin çalışmalarına yardımcı olmak, öğretmenine ve arkadaşlarına saygılı olmak, öğretmen zili çaldığında topluca kendi kümesinde oturmak, teneffüse birbirlerini itmeden çıkmak, parmak kaldırırken "öğretmenim, öğretmenim" diyerek seslenmemek gibi ölçütlere uygun davranması gerektiğini belirtebilirsiniz. Bu davranışları, ya "Küme Çalışma Rehberi"nde, ya da panoya asarak öğrencilere duyurunuz.

Aşağıda örnek çalışma yaprakları verilmiştir (Yayın Denizi Pro – Coğrafya 10)

ÇALIŞMA YAPRAKLARI

A Birlikte İnceleyelim

1. Dikkatinizi Çekti mi?

Başlıca kütle hareketleri; heyelan, toprak kayması, kaya düşmesi ve çamur akıntılarıdır. Kütle hareketlerinden olan heyelanlar; dünyanın birçok yerinde görülmeleri, büyük can ve mal kayıplarına yol açmaları ve yeryüzünde çok büyük değişikliklere neden olmaları bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Aşağıdaki görsellerde (aynı alana ait I, II ve III numaralı görseller) bir heyelan alanı gösterilmektedir.

Soru: Görsellerden yararlanarak heyelanın meydana geldiği alanın genel özelliğini belirleyiniz.

I II III

.....

.....

2. Keşfetme

Aşağıda aynı alana ait III ve IV numaralı uydu görüntüleri verilmiştir.

III IV

Bu görüntüler incelendiğinde, heyelanın çevre üzerindeki etkileri hakkında neler söylenebilir?

.....

.....

D Tabloyu Tamamlayalım

Aşağıda verilen afet türlerini grafiketeki ilgili kutucuklardaki boşluklara yerleştiriniz.

Jeolojik afetler | Sosyal afetler | Biyolojik afetler | Klimatik-Hidrolojik afetler | Teknolojik afetler

Afetler

.....	.....	.....	.....	.....
• Sel • Çığ • Dolu • Kasırga • Hortum • Kuraklık • Taşkınlar • Buzlanma • Hava kirliliği • Aşırı yağışlar • Yıldırım düşmesi • Sıcak hava dalgası • Soğuk hava dalgası	• Erozyon • Salgınlar • Böcek istilaları • Orman yangınları	• Göçler • Savaşlar • Yangınlar • Terör saldırıları	• Sanayi kazaları • Maden kazaları • Ulaşım kazaları • Nükleer santral kazaları • Nükleer, biyolojik, kimyasal silahların kullanımı	• Deprem • Tsunami • Heyelan • Kaya düşmesi • Çamur akıntısı • Volkanik faaliyetler

E Boşlukları Dolduralım

1. İnsanların önlemek için tüm imkânları seferber etmesine rağmen engel olamadığı olaylara ..... denir. Afetler, doğada meydana gelen olaylar sonucu gerçekleşen doğal afetler ve insanların çeşitli faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ..... şeklinde ikiye ayrılır.
2. Yeryüzünde depremlerin yoğun olarak görüldüğü alanlar üç ana kuşak oluşturur. Bunlar; ....., Akdeniz-Himalaya Deprem Kuşağı ve .....'dır.
3. Japonca bir kelime olan ..... (liman dalgası); okyanus ve deniz dibinde meydana gelen deprem, volkanizma ve toprak kaymaları sonucu oluşur.
4. .....; bitki örtüsünün tahrip edilmesi sonucu toprağın su, rüzgâr ve insanların çeşitli faaliyetleriyle aşınarak taşınması olayıdır.
5. Fırtınalar; oluştuğu bölgeler, esiş hızları, bıraktığı yağış miktarı ve neden olduğu yağış türlerine göre çeşitli isimler alır. Fırtınaların en hızlı gelişen ve en yıkıcı etkiye sahip olanına ..... denir.

		D	Y
a.	Karlı ve eğimli yamaçlarda taşıtların neden olduğu titreşimler çığ oluşumuna neden olabilir.		
b.	Ova tabanı gibi alüvyal malzemelerin bulunduğu gevşek dokulu arazilerde bulunan yerleşim alanlarında depremin zararı ve şiddeti azalır.		
c.	Volkanik arazilerin etrafında doğal afet riski fazla olmasına rağmen verimli tarım alanlarının bulunmasından dolayı yerleşim alanları görülür.		
d.	Türkiye'de heyelanların daha çok ilkbahar aylarında meydana gelmesinde kar erimeleri ve yağışların artması etkili olmaktadır.		

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri doğru sözcüklerle doldurunuz.

a. Türkiye ..... deprem kuşağında yer alır.

b. Doğal afetin insanlar ve yapılar üzerindeki etkisi ..... ifade eder.

c. Sellerin akarsu yatağı dışına çıkarak çevreye zarar vermesine ..... denir.

d. Aktif volkanların büyük kısmı ..... bulunmaktadır.

e. Kasırgalar ..... kuşakta yaygındır.

f. Okyanus ve deniz tabanlarında meydana gelen büyük depremler, volkanik patlamalar, heyelanlar ..... adı verilen dev dalgalara neden olur.

g. Türkiye'de heyelanlar daha çok ..... mevsiminde meydana gelir.

h. Türkiye'de orman yangınları daha çok ..... mevsiminde meydana gelir.

ı. Toprak örtüsünün ve tabakaların eğim yönünde kaymasına ..... denir.

i. Türkiye'nin ..... ve ..... konumundan dolayı kasırgalar görülmez.

Yukarıdaki haritada gösterilen taralı alanda yaşanan doğal afetler arasında aşağıdakilerden hangisine rastlanmaz?

A) Sel B) Kasırga C) Tsunami
D) Deprem E) Kuraklık

Aşağıdaki haritada bazı yerler taranarak gösterilmiştir.

Bu alanlardan hangilerinde tsunami, kasırga ve volkanizma olaylarının üçü de görülür?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III
D I ve II E) II ve III

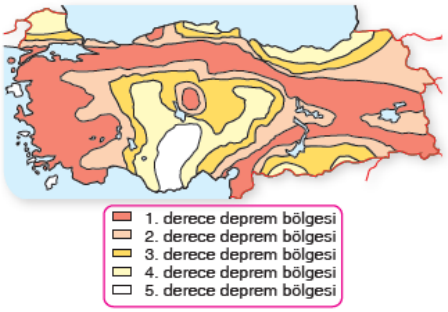
Aşağıdaki haritada bazı iller numaralandırılarak gösterilmiştir.

Bu illerden hangisi Türkiye'de heyelanların sık yaşandığı yerlerden biri değildir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

Aşağıdaki haritada Türkiye'deki deprem alanları gösterilmiştir.

Bu alanlar dikkate alındığında aşağıda verilen yerlerden hangisinde deprem tehlikesinin yüksek olduğu söylenemez?

A) Menteşe Yöresi B) Güney Marmara
C) Taşeli Platosu D) Kıyı Ege
E) Van Gölü çevresi

SONUÇ

İşbirlikli öğrenme ortak hedeflere ulaşmak için birlikte çalışma sürecidir. Bu sürecin başarılı olabilmesi için bir takım temel ilkelerin yerine getirilmesi gerekir. Öğrencilerin birlikte başarılı olma duygularının oluşması, sınıfın yüz yüze etkileşimi sağlayacak şekilde düzenlenmesi ve grup ödülünün verilmesi gerekir. İşbirlikli öğrenme bir çok tekniği içerisinde barındıran bir yöntemdir. Bu çalışmada Coğrafya öğretiminde yaygın olarak kullanılabilecek olan İkili Denetim tekniği üzerinde durulmuş ve örnek ders planı hazırlanmıştır. Bu planların deneysel araştırmalarla desteklenmesi ve sonuçların ortaya konulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, K. Ü. (1992). *İşbirlikli öğrenme: Kuram, araştırma ve uygulama*. Malatya: Uğurel Matbaası.

Açıkgöz, K.Ü. (2003). Etkili öğrenme ve öğretme. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınevi.

Aydın, F. (2009). *İşbirlikli öğrenme yönteminin 10. sınıf coğrafya dersinde başarıya, tutuma ve motivasyona etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aydın, F. (2011). *Coğrafya öğretiminde işbirlikli öğrenme*. İçinde: Kuramdan uygulamaya yapılandırmacı coğrafya öğretimi. Editör: M. Coşkun, s.81-121, Bursa: MKM Yayıncılık.

Aydın, F. (2013). Coğrafya bölümü öğrencilerinin bölgesel coğrafya dersinde işbirlikli öğrenme uygulamalarına ilişkin görüşleri ve öz değerlendirmeleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2401-2418.

Aydın, F. (2019). *Coğrafya dersi öğretim yöntem ve teknikleri ile bunların derslerde uygulama örnekleri*. İçinde: Coğrafya Öğretimi I. Editör: Ü. Eser Ünaldı. s.59-128, Ankara: Pegem Akademi.

Aydın, F. ve Buldur, A.D. (2004). Ortaöğretim 1. sınıf coğrafya dersinde işbirlikli öğrenmenin akademik başarıya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16-17-18, 11-22.

Aydın, F. ve Çepni, O. (2019). *İşbirlikli öğrenme yöntem ve tekniklerinin coğrafya öğretiminde kullanımına ilişkin deneysel çalışmalar ve sonuçları*. V. Human Civilization Congress From Past to Future. Sayfa:1049-1051.

Çepni, O. ve Öner, S. (2015). The opinions and self-assesments of the 7th grade students regarding the Jigsaw I technique among the cooperative learning practices in the social studies course. *Journal of Curriculum and Teaching*, 4(2), 22-34.

Demirel, Ö. (2007). *Öğretme sanatı* (Geliştirilmiş 11. Baskı). Ankara: Pegem A.

Doymuş, K., Şimşek, Ü. & Şimşek, U. (2005). İşbirlikli öğrenme yöntemi üzerine derleme: I. İşbirlikli öğrenme yöntemi ve yöntemle ilgili çalışmalar. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(1), 59-83.

Gömleksiz, M. (1997). *Kubaşık öğrenme*. Adana: Baki Kitabevi.

Johnson, D. W. & Johnson R. T. (1990). Cooperative learning and achievement. S. Sharan (Ed.), *Cooperative Learning: Theory and Research*, 23-37.

Johnson, D. W. & Johnson R. T. (1999). Making cooperative learning work, theory into practise. *Building Community through Cooperative Learning, 38*(2), 67-73.

Johnson, D. W., Johnson R. T. & Holubec, E. J. (1994). The new circles of learning: cooperation in the classroom and school, Alexandria. VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Johnson, D.W. & Johnson, R. (1989). *Cooperation and competition: Theory and research*. Edina, MN: Interaction Book Company.

Johnson, D.W. & Johnson, R. (1993). *The circles of cooperative learning*. Edina, MN: Interaction Book Company.

Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (2014). Cooperative learning in 21st century. Anales De Psicologia, 30, 841-851.

Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Senemoğlu, N. Gömleksiz, M. ve Üstündağ, T. (2001). Öğrenmenin Oluşumu, Öğretme Model, Strateji ve Teknikleri". Ankara: Milli Eğitim Yayınları.

Slavin, R. (1995). *Cooperative learning: Theory, research and practice* (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon

Slavin, R. (1996). Cooperative learning in middle and secondary schools. *The Clearing House*, 69, 200-204.

Şimşek, U., Şimşek, Ü. ve Doymuş, K. (2006). İşbirlikçi öğrenme yöntemi üzerine derleme çalışması III. İşbirlikçi öğrenme yönteminin eğitim ortamındaki faydaları. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 13, 414-430.

Şimşek, Ü., Doymuş, K. ve Şimşek, U. (2008). İşbirlikli öğrenme yöntemi üzerine derleme çalışması: II. İşbirlikli öğrenme yönteminin sınıf ortamında uygulanması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 123-142.

Ünaldı, İ., Özkutlu, S. ve Çakır, M. (2020). Coğrafya 10. Yayın Denizi Pro. Ankara

COVID 19 SÜRECİNDE ÖĞRETMENLERİN UZAKTAN EĞİTİMDE YAŞADIKLARI SORUNLAR

THE CHALLENGES THAT TEACHERS ENCOUNTERED IN DISTANCE EDUCATION DURING THE COVID 19 PERIOD

Ergin GÜNER

Ahmet Yesevi Üniversitesi, ORCID. 0000-0003-1001-8901

Ali Çağatay KILINÇ

Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, ORCID. 0000-0001-9472-578X

ÖZET

Çin'de ortaya çıkan COVID-19 salgını, dünyadaki ülkelerin büyük çoğunluğunu etkisi altına alarak hayatın birçok alanında değişimleri ve dönüşümleri getirmiş ve yaşam standartlarımızı büyük ölçüde etkilemiştir. COVID-19 salgınının bütün ülkelere kısa bir zamanda yayılarak insanların faaliyet gösterdiği alanlarda aksamalara neden olduğu ve bu karmaşanın insanların hayatlarını ciddi biçimde etkilediği görülmektedir. Benzer bir durum eğitim alanında da söz konusudur. Zira COVID 19 salgını sebebiyle bulaş riskini azaltmak maksadıyla okullar tatil edilmiş ve eğitim öğretim hizmetleri uzaktan eğitim yöntemi ve bilişim teknolojileri araçlarıyla yürütülmeye başlanmıştır. Bu araştırmanın amacı, Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadığı sorunları tespit etmektir. Nitel araştırma ve durum çalışması deseninde kurgulanan bu araştırmaya, Kastamonu'da bulunan ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan toplam 60 öğretmen katılmıştır. Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme kullanılarak çalışma grubu oluşturulmuştur. Araştırma verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından uzman görüşlerine ve ilgili alanyazına dayalı olarak oluşturulan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu öğretmenlere yüz yüze ortamda ulaştırılmaya çalışılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda telefon görüşmesi ve online oturumlar aracılığıyla veriler toplanmıştır. Araştırmanın verileri içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırma sonuçları öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde teknoloji ve ağ bağlantısı, öğrencilerle iletişim kurma, sınıfı etkili bir biçimde yönetme ve nitelikli bir öğretim yapma konusunda sorunlar yaşadıklarını; bu sorunların öğretmenlerin dersteki etkililiklerine olumsuz bir biçimde yansıdığını ve öğrencilerde öğrenme kayıplarına neden olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, öğretmen, sorun, nitel araştırma

ABSTRACT

The COVID-19 epidemic, which originated in China, affected the vast majority of countries around the world by bringing changes and transformations in many areas of life and influences our living standards to a large extent. It is seen that the COVID-19 epidemic has spread to all countries in a short time, causing disruptions in the areas where people operate, and this mess has seriously affected people's lives. A similar situation exists in the field of education. Accordingly, schools were taken off and education services were started to be carried out with distance education methods and information technology tools to reduce the risk of infection due to the COVID 19 outbreak. Therefore, the purpose of this study is to determine the challenges experienced by teachers working in primary,

secondary and high schools affiliated with the Ministry of National Education (MONE) during the distance education process. A total of 60 teachers working in primary, secondary and high schools in Kastamonu participated in this qualitative research, which was designed as a case study. Convenient sampling under purposive sampling techniques was employed to choose the respondents of the present study. A semi-structured interview form developed by the researchers based on expert opinions and the related literature was used in the collection of research data. The semi-structured interview form was tried to be delivered to teachers in a face-to-face environment, where this was not possible, data was collected through phone calls and online sessions. Research data were analyzed by content analysis technique. Research results show that teachers experience problems with technology and network connectivity, communication with students, effective classroom management, and qualified teaching in the distance learning process. Results also indicate that these problems are negatively reflected in teachers' effectiveness in the courses and cause learning losses in students.

Bu çalışma, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programları kapsamında yer alan Eğitim Yönetimi ve Denetimi Tezsiz Yüksek Lisans Programı'nda yürütülen dönem projesi çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

Çin'de ortaya çıkan ve dünya çapında ülkelerin büyük çoğunluğunu etkisi altına alan ve Türkiye'de de birçok alanda değişimler ve dönüşümleri getiren COVID-19 salgını yaşam standartlarımızı büyük ölçüde etkilemiştir (Kırmızıgül, 2020). COVID-19 salgınının bütün ülkelere kısa bir zamanda yayılarak insanların faaliyet gösterdiği alanlarda karmaşaya sebep olduğu ve bu karmaşanın insanların hayatlarını etkilediği görülmektedir. COVID-19 salgını eğitim öğretim süreçlerini de derinden etkilemiştir. Yüz yüze sınıf ortamı, bulaş riskini daha da artıracağı için Covid-19'un eğitim süreçlerine olumsuz etkisini azaltmak amacıyla MEB tarafından çeşitli önlemler ortaya konulmuştur. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de eğitimin bütün kademelerinde uzaktan eğitime geçilmiştir. Zorunlulukların getirdiği bu değişimlere bireyler direnç gösterebilirler. Değişim ve dönüşüm öncesi bilgilendirme de yapılamadığı için bireyler anlamadıkları veya yabancı oldukları uzaktan eğitime mesafeli durabilirler. Ancak öğretmenler ve öğrenciler için çok da tanıdık olmayan bu eğitim sistemi çeşitli eğitim kademelerinde uygulamaya konmuştur. Faydalı bir uygulama olan uzaktan eğitim sistemi COVID-19 salgınında bir problem olarak karşımıza çıkan yüz yüze eğitime ara verilmesine alternatif teşkil etmiştir. Üniversiteler de büyük çoğunluğu öğrencilerin eğitimde geri kalmaması için bilişim teknolojilerinin eğitime entegre edilmesi yoluna başvurmuşlardır (Keskin ve Özer Kaya, 2020). Öte yandan öğrencilerin sosyoekonomik durumlarının eğitime olumsuz etkileri bilinirken bir de COVID-19 salgınının eklenmesi, eğitimde fırsat ve imkân eşitliği konusunu gündeme getirmiştir (İmamoğlu ve Siyimer İmamoğlu, 2020). İnsan kaynaklarının doğru kullanımı, sanal ortamda yürütülen derslerin kalitesi için internet altyapısının güçlendirilmesi ve ekonomik koşulların zorlukları dikkate alınarak sunulan cihaz desteklerinin artırılması acil uzaktan eğitime karşı önyargıyı azaltmak bakımından önemlidir. Ülkelerin eğitim bakanlıkları küresel çapta etkileri görülen salgın sürecinde vatandaşlarının alışageldiği eğitim prosedürlerini güncelleme ve değişime ayak uydurmak için çalışmalar yürütmek zorunda kalmıştır (Bakioğlu ve Çevik, 2020).

Uzaktan eğitime acil durumdan kaynaklı hazırlıksız geçiş, bilişim teknolojileri araçlarının kullanımı konusunda kendini yeterince geliştirememiş öğretmenlerin uzaktan eğitim araçlarıyla dersleri yapmakta zorlanmalarına ve sınıf yönetimi konusunda sorun yaşamalarına neden olmuştur. Öğrencilerin yeni bilgiler edinmesinde çok önemli yeri olan öğretmenler, salgın sürecinden oldukça olumsuz etkilenmiştir. Öğretmenlerin bilişim teknolojileri konusunda yeterlik düzeyleri farklıdır. Aynı zamanda tüm öğretmenlerin dersleri yürütebilecek nitelikte cihazlara sahip olup olmadıkları da bilinmemektedir. Bu nedenlerle öğretmenler online ortamda ders yapmakta çeşitli

zorluklar yaşayabilmektedirler (Bakioğlu ve Çevik, 2020). Bu araştırmanın odak noktasını da bu zorluklar oluşturmaktadır.

COVID-19 salgını sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunların ortaya konması bu sorunlara daha etkili çözüm getirilmesine katkı sağlayabilir. COVID-19 salgınının yeni bir eğitim anlayışını gerekli kıldığı tartışılmaktadır (Karaca vd., 2021). Toplumun alışık olduğu öğretmen modeline uymayan acil uzaktan eğitim sistemine uyum sağlamaya çalışan öğretmenler aynı zamanda toplumun değişen eğitime bakış açısına karşılık da tatmin edici davranışlar sergilemek ve değişmek zorundadırlar. Eğitimde zorunlu ve acil değişiklikler tüm sistemin parçalarını etkilemiş, üniversitelerin öğretmen yetiştirme konusunda çağın gereklerine uygun değişikler yapmaları kaçınılmaz hale gelmiştir (Karaca vd., 2021). Bilişim teknolojilerinin eğitime entegrasyonu çağımızın kaçınılmaz bir gereğidir. Eğitim-öğretim hizmetlerini yüz yüze yürütmeye alışmış eğitimciler hazırlıksız hızlı bir geçişle kendilerini online eğitim sistemi içinde bulmuşlardır. Bu bakımdan öğretmenlerin bu süreçte yaşadıkları sorunları ortaya koymak, online eğitim sürecinin daha sağlıklı bir biçimde işlemesini de sağlayabilir (Çakın ve Külekçi Akyavuz, 2020; Kırmızıgül, 2020). Bu araştırmada COVID-19 sürecinde görev yapan ve online eğitim aracılığıyla öğrencilerine ulaşan öğretmenlerin yaşadıkları sorunların ortaya konması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yönteminde durum çalışması deseninde kurgulanmıştır. Nitel araştırmalar olayları ve durumları oluştuğu yerde ve doğal haliyle inceleme, anlama, yorumlama ve bir sonuç çıkarma yöntemdir (Baltacı, 2019). Durum çalışması, güncel konular üzerine duruma müdahale etmeden, sebeplerini ve sonuçlarını anlayarak betimleyen bir araştırma desenidir. Bu desen de araştırmaya konu durum oluştuğu ortamda derinlemesine incelenir (Ozan Leymun, Ferhan Odabaşı, ve Kabakçı Yurdakul, 2017).

Katılımcılar

Bu araştırmanın çalışma grubu 2020-2021 eğitim öğretim yılı Kastamonu İli Tosya İlçesinde farklı okullarda görev yapan toplam 60 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların 26'sı kadın, 34'ü erkektir. Çalışmaya ilkokul, ortaokul ve lisede görev yapan öğretmenler katılmıştır. Branş değişkenine göre incelendiğinde katılımcıların 13'ünün sınıf öğretmeni olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte araştırma grubu içinde 1 Okul öncesi öğretmeni, 5 İngilizce öğretmeni, 4 Beden eğitimi öğretmeni, 3 Türk dili ve edebiyatı, 3 Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni, 3 Tarih öğretmeni, 1 Müzik öğretmeni, 6 Fen bilimleri öğretmeni, 3 Türkçe öğretmeni, 1 Teknoloji tasarım öğretmeni 2 Sosyal bilgiler öğretmeni, 7 Matematik öğretmeni, 2 Fizik öğretmeni, 1 Coğrafya öğretmeni, 1 Biyoloji öğretmeni, 1 Kimya öğretmeni, 1 Bilişim teknolojileri öğretmeni, 1 Çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmeni bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların kıdemlerinin 1-34 yıl arasında, yaşlarının ise 22-56 arasında değiştiği görülmektedir. Son olarak katılımcıların 55'i lisans, 5'i ise yüksek lisans mezunudur.

Bu araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yönteminde araştırmacı evren içinden araştırma için yeterli veriyi toplayabileceği elverişli kişi sayısını önceden belirler ve hemen ulaşılabilecek rastgele kişilerle görüşmeler yapılır (Baltacı, 2018). Büyüköztürk ve diğerleri (2012) bu yöntemi uygun olan kişilerle tesadüfen yapılan bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Araştırmacıya maddi yönden ve zaman açısından esneklik sağlar.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri uzman görüşüne dayalı olarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları uzman görüşüne dayalı olarak belli standartlarda ve disiplinde

hazırlandığı için araştırmacıya veri toplama sürecinde esneklik sağlar (Türnüklü, 2000). Görüşme yapılmasına karar verilen kişilere görüşme öncesi bilgilendirme yapılmıştır. Görüşme yapılacak öğretmenler Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalıştıkları için MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 81576613-10.06.02-E.1563890 sayı ve 21.01.2020 tarihli, Araştırma Uygulama İzinleri Genelgesi gereği gerekli izinler Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınmıştır.

Verilerin Toplanması

Katılımcılara görüşmelerden önce telefonla ulaşılmış görüşmenin yapılacağı yer ve zaman katılımcının isteği doğrultusunda belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda; "Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar nelerdir?", "Öğretmenlerin yaşadıkları bu sorunların öğretime yönelik etkileri neler olmuştur?", "Öğretmenler bu sorunlara nasıl çözümler üretmişlerdir?", ve "Uzaktan öğretim sürecinin daha etkili bir biçimde sürdürülmesine yönelik öğretmen önerileri nelerdir?" şeklinde dört açık uçlu soru sorulmuştur. COVID-19 salgınından dolayı öğretmenlerle yüz yüze görüşmeler yapılamamıştır. Bunun yerine görüşme formu öğretmenlere online olarak ulaştırılmış ve öğretmenlerden bu formu doldurmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verileri içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu yöntemde amaç, elde edilen verilerden kavramlara ve konular arası ilişkilere ulaşmaktır (Selçuk vd., 2014). İçerik analizi yönteminde en önemli ve zaman alıcı kısım elde edilen verileri kodlamaktır. Verileri bölümlere ayırıp belli başlıklar altında toplama veya ayırma işlemini araştırmacı dikkatle yapmak zorundadır. Bir başlık altında toplanan veriler anlamlı bütünlük oluşturduğu zaman doğru bir kodlama işlemi yapılmış demektir (Çilingir, 2017). Araştırmada güvenirliği sağlamak için her iki araştırmacı tarafından analizler ayrı ayrı yapılmış, benzer ve farklı noktalar incelenerek görüş birliğine varılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde yapılan görüşmeler sonucu elde edilen ham veriler ışığında araştırma sorularından yola çıkılarak tema ve kodlar oluşturulmuş tablolar halinde sunulmuştur.

Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar

İlkokul, ortaokul, lise öğretmenleriyle gerçekleştirilen görüşmelerde ''Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar nelerdir? '' sorusu yöneltilmiştir. Araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar*

Temalar	*Kodlar*	*f*
Teknoloji ve ağ bağlantısı	İnternet bağlantı sorunları	20
	Uzaktan eğitim platformlarındaki teknik sorunlar	16
	Bilişim teknolojileri araçlarının kullanımında yetersizlikler	7
	Öğrencilerle göz teması kuramama	13

İletişim	Öğrencilerin kameralarını ve mikrofonlarını açmaması	11
	Öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim kopukluğu	6
	Velilerle iletişim sorunu	4
Sınıf yönetimi	Öğrencilerin istediği zaman derse girmesi veya izinsiz dersten çıkması	17
	Öğrencilerin dersler konusundaki yükümlülükleri yerine getirmemeleri	14
	"Nasıl olsa geçeriz." düşüncesi	9
	Velilerin öğrencileri derslere yönlendirememesi	5
Öğretim sorunları	Öğretimde sürekliliğin sağlanamaması	21
	Ödev takibinde yaşanan zorluklar	18
	Kazanımların etkili şekilde değerlendirilememesi	11
	Uygulamalı derslerdeki kazanımların aktarılamaması	6

Tablo 1'de görüleceği üzere ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenlerinin "Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar" sorusuna verdikleri cevaplar *Teknoloji ve Ağ Bağlantısı*, *İletişim*, *Sınıf Yönetimi* ve *Öğretim Sorunları* olmak üzere dört temaya ayrılmıştır.

Teknoloji ve Ağ Bağlantısı

İnternet bağlantı sorunları hususunda öğretmenlerin verdikleri cevaplar arasından "İnternet kopuklukları nedeniyle dersin akışı bozuluyor." (Ö24), "Uzaktan eğitim maddi imkanlarla da bağlantılı bir süreç olduğu için internet bağlantısı olmayan telefon tablet bilgisayar gibi imkânı olmayan öğrenciler bu sürecin dışında kalmışlardır." (Ö31), "Sağlıksız internet altyapısı nedeniyle derse giremeyen öğrencilerin öğrenme kayıpları artmıştır." (Ö41) ve "Özellikle sosyoekonomik durumu iyi olmayan düşük gelirli yoksul aile çocukları internet erişimi konusunda mağdur olmuşlardır. Bu durum öğretmenlerin, öğrencilerin tamamına ulaşmasını engellemiştir." (Ö48) şeklinde ortaya konulan katılımcı görüşleri dikkat çekicidir.

Bilişim teknolojileri araçlarının kullanımında yetersizlikler koduna verilen "Kullandığımız program ara yüzünün yabancı bir dilde olması nedeniyle öğretmen ve öğrencilerin aksaklıklar yaşanmıştır." (Ö32) ve "Genel olarak diğer bir sorun ise öğretmenlerin tamamının teknoloji ile arasının iyi olmamasıdır. Bu durum çok basit bir ses sorununda bile problem olmaktadır." (Ö8) görüşlerine karşılık "Öğretmenlerin teknolojinin kullanım yeterliliğinin artması olumlu bir durumdur lakin uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini tutmadığını düşünüyorum." (Ö22) gibi katılımcı görüşleri de alınmıştır. Araştırma bulguları bir bütün olarak katılımcıların teknoloji ve ağ bağlantısı konusunda sorun yaşadıkları göstermektedir.

İletişim

Öğretmenler iletişim kategorisinde en fazla öğrencilerle göz teması kuramama ve veliler ile iletişim kuramama üzerinde durmuşlardır. Bunların yanında öğrencilerin kameralarını ve mikrofonlarını açmamaları ve öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim kopukluğu en fazla tekrarlanan sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim temasında

öğretmenlerin verdikleri cevaplar arasından "Öncelikle öğrencilere ulaşamamak en kritik sorundur. Bizler her ne kadar öğrenci gruplarından iletişime geçmeye çalışsak da görmeyen, duymayan önemli sayıda öğrencimiz var ne yazık ki" (Ö34) şeklindeki tespit önem arz etmektedir.

Öğrencilerle göz teması kuramama kodu için öğretmenlerin cevapları arasında "Öğretmenlerin yaşadığı en büyük sorun, birebir göz teması kuramama olmuştur. Öğretmen anlattığı konunun tam anlaşılıp anlaşılmadığını öğrencinin jest ve mimiklerinden anlarken bu durum ortadan kalkmıştır." (Ö8), "Ders esnasında öğrenci ile göz temasının olmaması, derse odaklanmalarını zorlaştırıyor." (Ö37), "Öğrenciler ekranda varmış gibi davranıyor ama derse katılmıyorlar. Sınıftaki gibi öğrencinin gözüne bakarak ders işleyemiyorsun." (Ö44), "Öğrenci derse katılmış gözüküyor, soru sorulduğu zaman cevap vermiyor ya da tam cevap verecekken sistemden çıkıyor." (Ö47) şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bulgular öğretmenlerin online eğitimde yüz yüze eğitimde olduğu gibi öğrencilerle göz teması kuramamaları, öğrencilerin kamera ve mikrofonlarını açmamaları nedeniyle dersin akışının bozulması, öğretmen-öğrenci etkileşiminin azalması ve velilerle sağlıklı iletişim kuramamaları süreçte yaşanan önemli sorunlar olarak görülebilir.

Sınıf Yönetimi

Öğretmenler sınıf yönetimi temasında; öğrencilerin istediği zaman derse girmesi veya izinsiz dersten çıkması ve öğrencilerin dersler konusundaki yükümlülükleri yerine getirmemeleri sorunları üzerinde önemle durmuşlardır. Diğer sorun kaynağı olarak "Nasıl olsa geçeriz." düşüncesi ve ders esnasında öğrenci velilerinin derse müdahale etmesini görmüşlerdir. Öğrencilerin istediği zaman derse girmesi veya izinsiz dersten çıkması kodundaki görüşler; "Öğrencilerin derse katılımını sağlama konusunda sıkıntı çekiyoruz. Hangi öğrencinin keyfi, hangi öğrencinin zorunlu nedenlerle derse katılmadığını ayırt etmekte bazen zorluk yaşayabiliyoruz." (Ö9), "Öğrencilerin neler yaptıklarını tam olarak göremiyoruz. Düzenli takip etmekte sıkıntı yaşanıyor. Bağlantı sorunlarından dolayı bazı öğrencilerin derse girip çıkması yüzünden sorun yaşıyoruz." (Ö11) ve "Öğrencinin istediği zaman derse girip çıkma lüksünün olduğunu düşünmesi olumsuz bir durumdur." (Ö18) şeklinde ifade edilmiştir.

Öğretim Sorunları

Öğretim sorunları temasında en fazla üzerinde durulan sorun öğretimde sürekliliğin sağlanamaması durumudur. Bazı katılımcılar bu durumu; "Yüz yüze eğitim yapılamaması nedeniyle öğrencilerde motivasyon kaybı fazlasıyla göze çarpmaktadır. Hatta bazı öğrenciler çalışma hayatına yönelmişler, bu durumu da derslere katılmamalarına gerekçe olarak sunmaktadırlar."(Ö31), "Aile bireylerinin iş kaybından dolayı sıkıntı yaşaması sebebiyle öğrencinin tam gün veya part time ucuz bir iş de olsa devamsızlık hakkını kullanıp işe gitmesi ve okul performansının zayıflaması''(Ö60) ifade etmişlerdir.

Ödev takibinde yaşanan zorluklar kodu için "Ders öncesi verdiğimiz ödevler ya da öğretmen olarak bizim hazırladığımız planlar öğrencilerin derse girseler dahi aktif katılmamaları nedeniyle ders süresince ödevlerle ilgili konuşmak mümkün olmamıştır." (Ö32) ve "Öğrencileri yüz yüze göremediğimiz için ödevleri kontrol edemedik. EBA üzerinden gönderdiğimiz ödevler de çeşitli sebeplerle ya hiç yapılmadı ya da çok azı yapıldı. Bu sebeple öğrencilere geri dönütler vermekte zorlandık." (Ö51) görüşlerini öne çıkmıştır.

Öğretmenlerin yaşadıkları sorunların öğretime yönelik etkileri

Katılımcılara "Öğretmenlerin yaşadıkları sorunların öğretime yönelik etkileri neler olmuştur?" sorusu yöneltilmiştir. Bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunların öğretime etkileri*

Temalar	*Kodlar*	*f*
Öğretmen	Etkililiğin ve verimliliğin düşmesi	14
	İş yükü ve sorumluluğun artması	12
	Öğretmenlerin ders dışı sosyal etkinler düzenleyememesi	4
Öğrenciler	Derse devam etmeme sebebiyle öğrenme kayıplarının artması	21
	Fırsat ve imkân eşitsizliği sebebiyle kazanımlardan geri kalma	13
	Öğrencilerin derse odaklanma güçlüğü	8

Tablo 2'de görüleceği üzere ilkokul, ortaokul ve lise öğretmenlerinin "Öğretmenlerin yaşadıkları sorunların öğretime yönelik etkileri neler olmuştur?" sorusuna verdikleri cevaplar; *Öğretmen*, *Öğrenci* olmak üzere iki temaya ayrılmıştır. Katılımcılar öğretmen temasında etkililiğin ve verimliliğin düşmesi ve iş yükü ve sorumluluğun artması üzerinde önemle durmuşlardır. Ayrıca ortaya çıkan diğer bir konu da öğretmenlerin ders dışı sosyal etkinler düzenleyememesidir.

Öğretmen

Öğretmenler genel olarak öğretimde etkililiğin ve verimliliğin düşmesini, iş yükleri ve sorumluluklarının artmasını ve ders dışı sosyal etkinlikler düzenleyememelerini uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunların öğretime etkileri bağlamında değerlendirmişlerdir. İş yükü ve sorumluluğun artması ve etkililiğin düşmesi kodlarına verdikleri bazı yanıtlar; "Sürekli farklı etkinlik arayışına sevk etmiştir. Performansını etkilemiştir. Duygusal olarak sorumluluğunu arttırmış. Ekran karşısında geçirilen süre yüzünden verim azalmıştır." (Ö1), "Öğretmen konuları yetiştirmede sıkıntı çekmektedir. Veli ile iletişim sıkıntısı olması sebebiyle öğrencinin gelişimini takip etmekte güçlük yaşanmaktadır. Performans düşüklüğü yaşanmakta, öğretmenin sorumluluğu artmaktadır." (Ö2), "Mesai kavramından uzaklaştığımız için günün geç saatlerine kadar canlı ders yapılması, dinlenme ve çalışma vakitlerimizin karışmasına yol açmıştır." (Ö29) biçiminde sınırlanabilir.

Öğrenciler

Öğrenciler temasında bulunan; "Derse devam etmeme sebebiyle öğrenme kayıplarının artması" kodu hakkında katılımcılar; "Uzaktan eğitime katılımda süreklilik olmadığı için dersin kazanımlardan beklenen verim alınamıyor. Öğrenciler bir konuyu anlamadan diğer konuya geçiyorlar ve bu öğrenme kayıplarından kaynaklı yetersizlikler ortaya çıkıyor." (Ö23) şeklinde ifadeler kullanırken bazı katılımcılar (Ö31) bu durumu "Uzaktan eğitimde yüz yüze eğitimde olduğu gibi derslere devam zorunluluğunun olmaması öğrencileri rahatlığa sevk etmiştir. Bir önceki yılda olduğu gibi yine bakanlık tarafından doğrudan sınıf geçirileceklerini düşünmektedirler. Bu da derslere karşı ilgilerinin azalmasına neden olmuştur. İlgisiz tutumları da öğrenmelerini olumsuz etkilemiş ve derslerden aldığımız verimin düşmesine neden olmuştur." şekilde ifade etmiştir.

Öğretmenlerin sorunlara ürettikleri çözümler

İlkokul, ortaokul ve lise öğretmenleriyle gerçekleştirilen görüşmelerde öğretmenlerin yaşadıkları sorunlara nasıl çözüm ürettikleri incelenmiştir. Bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *Öğretmenlerin yaşadıkları sorunlara ürettikleri çözümler*

Temalar	*Kodlar*	*f*
İletişim	Elektronik iletişim yollarının daha sık kullanımı	15
	Öğrencilerle birebir görüşmeler yapılması	7
	Okul aile iş birliğinin arttırılması	5
Öğretim	Derslerin kaydedilip öğrencilere yollanması	12
	Online değerlendirme sınavlarına ağırlık verilmesi	11
	Ödevlerin elektronik ortamda yollanıp takibinin yapılması	5
	İşitsel ve görsel etkinliklere ağırlık verilmesi	4
	WEB 2.0 araçlarıyla da derslerin yürütülmesi	3
Teknik	Grafik tablet kullanımı	9
	Öğrencileri okullarda açılan EBA destek noktalarına yönlendirmek	8
	Öğrenci kamera ve mikrofonları öğretmen denetiminde olması	7
	Akıllı tahtalarla uzaktan eğitim derslerinin yürütülmesi	4

Tablo 5'te görüleceği üzere öğretmenlerin cevapla *İletişim, Öğretim* ve *Teknik* olmak üzere üç temaya ayrılmıştır. Katılımcılar iletişim teması altında en fazla elektronik iletişim yollarının daha sık kullanımı hususu üzerinde durmuşlardır. Ayrıca öğrencilerle birebir görüşmeler yapılması ve okul aile iş birliğinin arttırılması fikirleri de ön plana çıkmıştır.

İletişim

Öğretmenler online eğitimde yaşadıkları iletişim kaynaklı sorunları çözmek için Elektronik iletişim yollarının daha sık kullandıklarını, öğrencilerle bire bir görüşmeler yaptıklarını ve okul aile iş birliği artırmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenler; "öğrencilerle birebir iletişime geçerek onları motive ederek derslere katılımın artmasını sağlamaya çalıştık. Sınıf gruplarından her öğrenciye ulaşabiliyoruz. Öğrenci de bizlere ulaşmak isterse istediği saatte aklına takılan soruları sorabiliyor. Aynı şekilde tek tek velilerle de iletişime geçtik. Yine veli gruplarında süreç hakkında bilgi veriyoruz." (Ö34) şeklinde görüşlerini ifade ederken bazıları; "Veli ve öğrencileri arayıp birebir görüşmeler yoluyla derslere katılmalarını sağlayarak sınıf seviyesinden geride olan öğrencilerle konu tekrarı ve ek çalışmalar gönderilmiştir." (Ö5) şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Öğretim

Araştırmaya katılan öğretmenler online öğretim sürecini daha etkili hale getirmek için dersleri kaydedip öğrencilere yolladıklarını, online değerlendirme sınavlarına ağırlık verdiklerini, ödevleri elektronik ortamda kontrol ettiklerini, işitsel ve görsel etkinliklere ağırlık verdiklerini ve WEB 2.0 araçlarıyla dersleri yürüttüklerini

belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler konuya ilişkin görüşlerini; "Dersler işitsel ve görsel materyallerle zenginleştirilmiştir. Ders içeriğinde bulunan deneyler ders öncesi evde yapılıp videosu çekilip öğrencilere gönderilmiş ve öğrenme süreci etkili hale getirilmiştir. Konu ile ilgili şarkılar dinleterek öğrencilerin dikkati çekilmiştir. Whatsapp grubuna ödev göndererek takibi sağlanmış, geri dönütler verilmiştir." (Ö15) ve "Velilerle iletişimi artırıp öğrencilerin motivasyonlarını artırma konusunda iş birliği yapılmıştır. Whatsap ödevlerle ilgili görsel, işitsel etkinlikler paylaşarak öğrencilerin öğrenme eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır." (Ö17) biçiminde ifade etmişlerdir. WEB 2.0 araçlarıyla derslerin yürütülmesi konusunda yaptığı çalışmayı Ö (25) "Derslerimizi EBA'ya tanımlayıp Zoom, Google Meet, Skype, Google Classroom uygulamaları üzerinden oluşturup öğrencilerimize link gönderiyoruz." şeklinde açıklamıştır.

Teknik

Teknik konularda yaşanan aksakları çözme noktasında öğretmenler grafik tablet kullanımını, öğrencileri okullarda açılan EBA destek noktalarına yönlendirmeyi, öğrenci kamera ve mikrofonlarını denetimlerine almayı ve akıllı tahtalarla uzaktan eğitim derslerinin yürütülmesini önemli bulmaktadırlar. Grafik tablet kullanımı konusunda bir katılımcı; "Diğer bir sorun ise özellikle sayısal branşlarda kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerinin uzaktan eğitimde uygulanamamasıdır. Bunlardan bazıları gösterip yaptırma, problem çözme gibi tekniklerdir. Bunların yanı sıra tahta kullanımı da sorun olmuştur. Nitekim tahtaya yazıldığı gibi bilgisayar ekranına yazmak kolay değildir. Öğretmen bu problemi grafik tablet veya başka yollarla çözse bile öğrencilerden bir problemi çözmesi istediğinde bu sefer aynı sorunla öğrenci karşılaşmaktadır." (Ö8) şeklinde görüş bildirirken kamera ve mikrofonların öğretmen denetiminde olması konusunda bir öğretmen; "Kamera açmalarının zorunlu olmaması sebebiyle öğrencinin ders esnasında gerçekten dersi dinleyip dinlemediğinin bilinmemesi sürece olumsuz etki yapmaktadır." (Ö27) şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Uzaktan öğretim sürecinin daha etkili bir biçimde sürdürülmesine öneriler

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde uzaktan öğretim sürecinin etkililiğinin artırılmasına ilişkin elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Daha etkili bir uzaktan eğitim süreci için öneriler

Temalar	*Kodlar*	*f*
Zaman	Uzaktan eğitim ders saatlerinin azaltılması	13
	Uzaktan eğitim derslerinin tüm güne yayılmaması	10
	Veliler çocuklarının eğitimi için daha fazla zaman ayırmalı	9
	Öğretmenlerin mesai saatleri yeniden belirlenmeli	6
İnternet altyapısı ve cihaz kullanımı	Yerli bir teknolojik altyapı kurulmalı	10
	Öğrencilere tablet, bilgisayar vb. ders araç gereçleri sağlanmalı	9
	Öğrencilere dersleri için ücretsiz internet bağlantısı sağlanmalı	6
Öğretim Süreci	Öğrencilere sorumlulukları hatırlatılmalı	6

Öğretmenler kendilerini teknoloji kullanımında daha çok geliştirmeli	5
Veliler çocuklarını derslere yönlendirmeli	4

Tablo 4'te görüleceği üzere öğretmenlerinin Uzaktan öğretim sürecinin daha etkili bir biçimde sürdürülmesine yönelik öğretmen önerileri nelerdir? sorusuna verdikleri cevaplar *zaman, İnternet altyapısı ve cihaz kullanımı* ve *öğretim süreci* olmak üzere üç temaya ayrılmıştır.

Zaman

Uzaktan eğitim ders saatlerinin azaltılması kodu; bu temada en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Bazı öğretmenler görüşlerini şu şekilde ortaya koymuşlardır: "Uzaktan eğitim için ilkokullarda 6 saat ders yapılması hem yorucu hem de verimsiz olmaktadır.. Daha etkili planlama yapılmalı internet alt yapıları geliştirilmeli öğrencilerin uzaktan eğitime katılma imkanları genişletilmelidir. (Ö1) "Öğrencilerin internet, tablet, bilgisayar ve televizyon gibi araçlara hepsinin erişimi sağlanmalıdır. Ders saatleri azaltılarak ekran başında geçirilen süre sağlığımız için azaltılmalıdır." (Ö15)

Uzaktan eğitim derslerinin tüm güne yayılmamasının gerekliliği öğretmenler tarafından "Mesai kavramından uzaklaştığımız için günün geç saatlerine kadar canlı ders yapılması, dinlenme ve çalışma vakitlerimizin karışmasına yol açmıştır." (Ö29) ve "Yüz yüze eğitimde okulda bulunacağımız süreler belli iken derslerin günün tamamına yayılması rahatsız edici, derslere katılan öğrencilerin kameraları açmaması öğrencilerin dersin başında olup olmadığının ya da ders dışında başka şeylerle ilgilenip ilgilenmediğinin bilinmemesi öğrencinin ders verimini düşürmektedir." (Ö30) gibi ifadelerle açıklanmıştır.

İnternet altyapısı ve cihaz kullanımı

Öğretmenler daha etkili bir uzaktan eğitim süreci için yerli bir teknolojik alt yapının kurulmasını, öğrencilere tablet, bilgisayar gibi teknolojik cihazların dağıtılmasını ve tüm öğrencilere ücretsiz internet bağlantısının sağlanmasını vurgulamışlardır. Yerli bir teknolojik altyapı kurulması konusunda bir öğretmen; "İnternet bağlantısının ve alt yapısının olmadığı yerlere ulaştırılması ve var olan altyapının daha da güçlendirilmesi sağlanmalıdır." (Ö14) diyerek görüşünü öne sürürken başka bir öğretmen; "Tamamen bakanlığın teknoloji altyapısını kullanmalıyız. Verilerimizi yurtdışı ile paylaşmamalıyız." (Ö33) şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Öğrencilere tablet, bilgisayar vb. ders araç gereçleri sağlanması konusunda bir öğretmen; "Tüm öğrencilerin derse katılımları sağlanmalıdır. Öğrencilere internet ve cihaz desteği yapılmalıdır." (Ö1) derken başka bir katılımcı; "Tablet ve internet sıkıntısı olan öğrencilerin kalmaması sağlanmalıdır. Aynı cihazı kullanan kardeşlerden ders saatleri çakıştığı için giremeyen olmaktadır. Ders saatleri konusunda düzenleme yapılmalıdır." (Ö51) şeklindeki ifadesiyle konunun önemine dikkat çekmiştir.

Öğretim Süreci

Öğretmenlerin öğretim sürecine ilişkin önerileri öğrencilere sorumluluklarının hatırlatılması, öğretmenlerin teknoloji kullanma becerilerinin geliştirilmesi ve velilerin çocuklarını derslere yönlendirmeleri noktalarında yoğunlaşmıştır. Buna göre, öğrencilere sorumluluklarının hatırlatılması konusuna değinen bir öğretmen; "Sık sık velilerle iletişime geçerek onları okulların tatil olmadığı, öğretimin uzaktan devam ettiği konusunda motive ettik. Ve öğrencilerin derslere katılıp EBA'dan gönderilen ödevleri yapması gerektiğini bildirdik." (Ö32) biçiminde bir ifade kullanırken velilerin çocuklarını derslere yönlendirmesi gerektiğini düşünen bir öğretmen ise "Aileler öğrencilere uygun öğrenme ortamları sağlamalıdır. Veliler çocuklarının EBA TV de yayınlanan canlı dersleri ek olarak takip etmesini sağlamalıdır." (Ö17) şeklinde görüş bildirerek bu sürecin daha etkili bir biçimde yürütülmesinde veli desteğinin önemine işaret etmiştir.

SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Araştırma sonuçları öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde teknoloji ve ağ bağlantısı, öğrencilerle iletişim kurma, sınıfı etkili bir biçimde yönetme ve nitelikli bir öğretim yapma konusunda sorunlar yaşadıklarını; bu sorunların öğretmenlerin dersteki etkililiklerine olumsuz bir biçimde yansıdığını ve öğrenme kayıplarına neden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte araştırma sonuçları öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde iletişim kaynaklı sorunları çözmede elektronik iletişim kanallarını daha çok kullandıklarını, okul-aile iş birliğini geliştirmeye çalıştıklarını, derslerini kaydedip öğrencilerine yolladıklarını, online ortamda ödev takibi ve değerlendirmelerini yaptıklarını ve grafik tablet ve akıllı tahta kullanarak derslerini daha etkili hale getirmeye çalıştıklarını göstermektedir. Son olarak araştırma sonuçları öğretmenlerin daha etkili bir uzaktan eğitim süreci için ders saatlerinin azaltılması gerektiğini, velilerin çocukların eğitimi için daha fazla zaman ayırmalarının önemli olduğunu, internet alt yapısının geliştirilmesinin ve öğretmenlerin teknoloji kullanma becerilerinin geliştirilmesinin önemli olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak uzaktan eğitim sürecinde öğretmen sorunlarının giderilmesine yönelik okul-temelli çözümler geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte öğretmen ve velilerin bir araya gelip öğretimde yaşanan aksaklıklara birlikte çözüm üretebilecekleri online platformların oluşturulması önemli görülebilir. Son olarak uzaktan eğitim sürecinin daha etkili hale getirilmesi için il ve ilçe düzeyinde görevli yöneticilerle okul müdürlerinin konuya ilişkin yapılan akademik çalışmaları takip etmeleri önerilebilir.

KAYNAKÇA

Bakioğlu, B., ve Çevik, M. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *Turkish Studies, 15*(4), 109-129.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 231-274.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 368-388.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Çakın, M., ve Külekçi Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansıması: Öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 6*(2), 165-186.

Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia, 5*(1), 148-160.

İmamoğlu, H. V. ve Siyimer İmamoğlu, F. (2020). Coronavirüs salgını ve uzaktan eğitim süreci hakkında öğretmen görüşleri: Şehit Bülent Yalçın Spor Lisesi ve Şehit Ertan Yılmaz Güzel Sanatlar Lisesi (Sinop) Örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research, 3*(3), 742-761.

Karaca, İ., Karaca, N., Karamustafaoğlu, N. ve Özcan, M. (2021). Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimin Yararına İlişkin Algılarının İncelenmesi. *Humanistic Perspective, 3*(1), 209-224.

Keskin, M., ve Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5*(2), 59-67.

Kırmızıgül, H. G. (2020). COVID-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *7*(5), 283-289.

Ozan Leymun, Ş., Ferhan Odabaşı, H. ve Kabakçı Yurdakul, I. (2017). Eğitim ortamlarında durum çalışmasının önemi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, *5*(3), 367-385.

Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., ve Dündar, H. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *TED Eğitim Bilimleri Dergisi*, *39*(173), 430-453.

Türnüklü, A. (2000). Eğitim bilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.

PANDEMİ SÜRECİNDE ÖĞRETMEN MESLEKİ ÖĞRENMESİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING TEACHER PROFESSIONAL LEARNING DURING THE PANDEMIC

Funda KERİMOĞLU

Ahmet Yesevi Üniversitesi, Orcıd. 0000-0003-0497-9773

Ali Çağatay KILINÇ

Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Orcıd. 0000-0001-9472-578x

ÖZET

Eğitimin niteliği öğretmenin niteliğiyle yakından ilişkilidir. Öğretmenlerin gerek hizmet öncesinde gerekse hizmet içinde mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmeleri, yaptıkları öğretimin niteliğine ve dolayısıyla öğrenci öğrenmesine katkı sağlayabilir. COVID-19 pandemisi hayatın her aşamasında olduğu gibi eğitim alanında da olumsuz etkilerini göstermiş ve eğitim-öğretim sürecinin aksamasına neden olmuştur. Bu anlamda dersler genellikle uzaktan eğitim aracılığıyla sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak okullarından uzakta öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren öğretmenlerin mesleki gelişimlerini nasıl sürdürdükleri ise merak konusudur. Bu bağlamda mevcut araştırmanın amacı, COVID-19 pandemisi sürecinde öğretmenlerin mesleki öğrenme sürecini nasıl sürdürdüğünü incelemektir. Çalışma, nitel araştırma yöntemi ve durum çalışması deseninde tasarlanmıştır. Araştırmaya Kayseri ili Kocasinan ilçesinde yer alan dört anaokulunda görev yapmakta olan 34 okul öncesi öğretmeni katılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt ve kolay ulaşılabilir örnekleme birlikte kullanılmıştır. Buna göre araştırma katılım için aranan temel ölçüt pandemi sürecinde öğretmen olarak görev yapmış olmaktır. Bu kritere uygun katılımcılar arasından kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılardan veri toplanmıştır. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonuçları öğretmenler pandemi sürecinde teknolojiyi etkin kullanarak daha nitelikli bir online eğitim sunmak için mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek istediklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, mesleki öğrenme, öğretmen, nitel araştırma

ABSTRACT

The quality of education is closely related to the quality of the teacher. Teachers' improving their professional knowledge and skills both before and within the service may well contribute to the quality of teaching and therefore student learning. As with all stages of life, the COVID-19 pandemic has had its negative effects in the field of education and has caused disruption to the education process. In this sense, lessons have often been attempted to be maintained through distance education. However, we know little about how teachers who carry out teaching activities away from their schools continue their professional learning. In this context, the purpose of the current research is to examine how teachers maintain their professional learning process during the COVID-19 pandemic. This qualitative study was designed as a case study. A total of 34 pre-school teachers working in four kindergartens located in the Kocasinan District of Kayseri province participated in the study. Criterion and convenience sampling under purposive sampling techniques were used together to determine the participants. Accordingly, the main

criteria sought for participation in the current research is to have served as a teacher during the pandemic process. Data were collected from participants selected by conducting a convenience sampling technique among participants who meet this criterion. A semi-structured interview form developed by the researchers was used to collect the data. Results show that teachers want to improve their professional knowledge and skills to offer a more qualified online education by using technology effectively during the pandemic process.

Keywords: Pandemic, professional learning, teacher, qualitative research

GİRİŞ

Öğretmen, gelişim özelliklerini dikkate alarak ve uygun bir fiziki ortam yaratarak öğrencilerin öğrenmelerini sağlayan, onları önemseyen ve eğitim-öğretimde aksayan bir durum varsa gidermek için çabalayan bir kişidir (Taşgın, 2010). Okulda yapılan öğretimin niteliğinde öğretmen performansı belirleyicidir. Bu açıdan öğretmenlerin gerek hizmet öncesinde gerekse hizmet içinde kendilerini mesleki açıdan geliştirmeleri önemli görülebilir (Şişman, 2008).

Öğretmenlerin başarısının sürekliliği mesleki öğrenimleri ile doğrudan ilişkilidir. Etkili mesleki öğrenim, okul içinde ve dışında öğretmen ve öğrencilerin gelişimine olumlu katkılar sağlamaktadır (Can, 2019). Öğrenci gereksinimlerini tanılayan ve karşılayan, ulusal ve evrensel değerleri benimseyerek öğrencilerine benimseten, sorun çözen ve sorun çözmeyi öğreten, öğretim programlarının amaçlarını öğrenci davranışlarına dönüştüren ve öğrenciye öğrenmeyi öğreten bir öğretmenin, çağın gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmeye çalıştığı ileri sürülebilir (Karacaoğlu, 2008). Ancak öğretmenlerin farklı alanlarda birtakım yeterliklere sahip olmaları beklenmektedir. Ancak öğretmenlerin bu yeterliklere sahip olabilmeleri için mesleki gelişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Öğretmenlerin mesleki olarak niteliklerinin geliştirilebilmesi için öğretmenlerde bulunması gereken asgari standartların belirlenmesi ve bu standartların hizmet öncesinde öğretmen adaylarına, hizmete başladıktan sonra ise hizmet içi eğitim yoluyla öğretmenlere etkili olarak kazandırılması gerekmektedir. Ancak örgütsel, yasal, bireysel ve pedagojik pek çok faktör nedeniyle öğretmenlerin mesleki gelişimleri tam olarak sağlanamamakta ve bu konuda farklı sorunlar yaşanmaktadır (Can, 2019). Bu problemlerin çözümü için öncelikle öğretmenlerin mesleki gelişim engellerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda mesleki gelişimlerinin sağlanması faydalı olabilir.

Türkiye'de COVID-19 pandemisiyle birlikte okullar kapanmış, eğitim-öğretim süreçleri online ortamlara taşınmıştır. Uzaktan eğitim faaliyetleri EBA ve EBA TV üzerinden yürütülmüştür (Özer, 2020). Başaran, Doğan, Karaoğlu ve Şahin (2020), 80 öğretmen, 80 veli ve 80 öğrenci ile yürüttükleri çalışmada, uzaktan eğitimin yararlı yönleri olsa öğretmen-öğrenci etkileşiminin kısıtlandığını, bireysel farklılıkların dikkate alınamadığını, yaşanan teknik sorunların öğretimi olumsuz yönde etkilediğini ve bu sürecin fırsat eşitsizliklerini daha fazla görünür hale getirdiğini ortaya koymuştur. Koçoğlu ve Tekdal (2020), 50 öğretmenin katılımı ile yaptıkları araştırmada öğretmenler uzaktan eğitimin iyileştirilmesi için alınabilecek tedbirler ve öneriler arasında yüzyüze canlı kursları, geliştirilmiş içerik öğretimini, öğrenci motivasyonunu arttıracak etkinliklerin uygulanmasını, internet ve teknolojik donanım desteğini saymışlardır. COVID-19 dönemi uzaktan eğitim ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, öğretmenlerin uzaktan eğitim konusunda deneyimsizliğinin öne çıktığı görülmektedir. Bergdahl ve Nouri (2020), okullar için gelecek krizlere yönelik hazırlık planları geliştirilmesini önermiş ve bu süreçteki deneyimlerin pedagojik planların temelini oluşturabileceğini ifade etmişlerdir (Akt. Bakan, 2021).

Pandeminin etkilerinin bir süre daha devam etmesi beklenmektedir. Bu bakımdan öğretmenlerin bu süreçte mesleki öğrenmelerini nasıl sürdürdüklerinin incelenmesi önemli görülebilir. Bu bağlamda mevcut çalışmanın amacı pandemi sürecinde öğretmen mesleki öğrenmesinin incelenmesidir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Pandemi sürecinde öğretmen mesleki öğrenmesinin incelenmesi üzere yapılan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmanın en temel özelliği, üzerinde araştırma yapılan kişilerin bakış açılarıyla araştırılan olay, olgu, norm ve değerleri incelemeye çalışmasıdır. Böyle bir incelemede, araştırma yapılan kişilerin oluşturdukları ve kullandıkları özel dil, anlamlar, kavramlar üzerinde durup onları anlamak ve bunların araştırılan kişiler için ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkarmaya çalışmak, önemli bir stratejidir (Yalçın, 2017). Bu araştırma, durum çalışması deseninde kurgulanmıştır.

Katılımcılar

Nitel araştırmalarda küçük bir katılımcı grup üzerinde derinlemesine çalışma gerçekleştirildiği için genelleme amacı bulunmamaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Buna göre görüşmeler, araştırmanın amacına hizmet edebilmek için pandemi sürecinde eğitime devam eden öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Kayseri ili Kocasinan ilçesinde yer alan dört ana okulda görev yapmakta olan toplam 34 okul öncesi öğretmeninden toplanmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt ve kolay ulaşılabilir örnekleme birlikte kullanılmıştır. Buna göre araştırma katılım için aranan temel ölçüt pandemi sürecinde öğretmen olarak görev yapmış olmaktır. Bu kritere uygun katılımcılar arasından kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılardan veri toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Okul öncesi öğretmenlerinin pandemi sürecinde öğretmen mesleki öğrenmesine ilişkin görüşlerini almak üzere araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme soruları hazırlanırken önce alanyazın taraması yapılmıştır. Görüşme soruları uzman görüşü için eğitim yönetimi alanında görev yapan ve nitel araştırma konusunda uzman bir araştırmacıya gönderilmiştir. Alınan görüşler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir. Görüşmede genel olarak okul öncesi öğretmenlerine pandemi sürecinde mesleki gelişimlerini nasıl sağladıklarını ve bu gelişime engel olan unsurların neler olduğunu belirlemeye yönelik sorular yöneltilmiştir. Kuş'a (2003) göre, araştırmada açık uçlu soruların kullanılması, görüşme sürecine daha fazla esneklik kazandırmakta, görüşülenlere daha fazla konuşma imkânı vermekte ve daha detaylı bilgiler almayı sağlamaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veri toplama sürecinde uygulamaya yönelik araştırmacı tarafından belirlenen okul öncesi eğitim kurumları ile ilgili yazılı olurun alınmasından sonra başlamıştır. Pandemi nedeniyle yüz yüze görüşme yapma imkânı olmadığında veri toplamak için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu online ortamda katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılardan görüşme formundaki sorulara mümkün olduğunca detaylı cevaplar vermeleri istenmiştir. Ayrıca katılımcılara gönderilen elektronik postada etik ilkeler uyarınca isimlerinin saklı tutulacağı ve toplanan verilerin bilimsel bir araştırma için kullanılacağı belirtilmiştir.

Verilerin Analizi

Katılımcılardan toplanan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Toplanan ham verinin işlenmesiyle tema ve kodlara ulaşılmıştır. Her iki araştırmacı bu süreci müstakil olarak gerçekleştirmiş; ardından oluşturulan tema ve kodlar bir araya getirilerek uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularını desteklenmesi için gerektiği yerlerde katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiş; bu bölümlerde katılımcılar için Ö1, Ö2 (Öğretmen 1, Öğretmen 2) şeklinde semboller kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde katılımcılarla yapılan görüşmeler sonuç elde edilen bulgular sunulmuştur.

Tablo 1. *Pandemi sürecinde öğretmen mesleki gelişimini gerekli kılan unsurlar*

Tema	*Kod*	*f*
Teknolojik	Teknolojiyi daha etkin kullanma	20
	Öğretim tekniklerinin çeşitlendirilmesi	14
Psikolojik	Yüksek kaygı düzeyi	13
	Olumsuz kazanımlar	7
Hizmet içi eğitimler	Sınırlı hizmetiçi eğitimler	16
	Online eğitimlerin yetersizliği	4

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmenlerin pandemi sürecinde teknolojik ve psikolojik nedenlerle birlikte hizmetiçi eğitimlerin değişen yapısı uyarınca mesleki gelişime gereksinim duydukları ortaya konmuştur. Bulgular daha detaylı incelendiğinde, öğretmenlerin bu süreçte teknoloji daha etkin kullanma ve online derslerde daha farklı ve etkili öğretim tekniklerinden yararlanma ihtiyacı duydukları anlaşılmaktadır. Mesleki öğrenmeyi gerekli kılan psikolojik faktörlere bakıldığında, öğretmenlerin daha yüksek düzeyde bir kaygı yaşadıkları ve öğrencilerin süreçte olumsuz kazanımlar edinmelerinden endişe duydukları görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğretmenler pandemi sürecinde hizmetiçi eğitimlerin yetersiz olduğunu, mevcut online eğitimlerin ise ihtiyaçlarına karşılamadığını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı aşağıda doğrudan alıntılanan ifadesinde online eğitim sürecine ilişkin duyduğu kaygıyı şu şekilde dile getirmektedir:

"*Öğretmenin dersi anlatma yapısı çoğu yönden değişti. Klasik yöntemler ve bu ders sadece bu şekilde anlatılır tabularını yıktı. Daha fazla çözüm üretmesine, teknolojik yöntemleri kullanmakta zorlandığımız tarafları geliştirmemizi sağladı. Tabi evde geçirilen zamanda daha fazla araştırma ve geliştirme yapmamıza katkısı oldu*." (Ö2)

Bu süreçte öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimlerin yeterli olmadığını düşünen bir katılımcının ifadesi ise şu yöndedir:

"*Hizmet içi eğitimler online olarak yapıldı bazı eğitimler ilgi çekici olmuştur ama bir çok eğitim öğretmenlere katkı sağlamadı. Eğitimlerin yüz yüze yapılması deneyimlerin paylaşılması öğretime daha fazla katkı sağlamaktadır*."(Ö14)

Aynı zamanda bazı öğretmenler bu süreçte kendilerini bazı yönlerden geliştirmek durumunda kaldıklarını ve bunun mesleki yaşamlarına olumlu katkılarının olduğunu ifade etmektedirler:

"*Pandemi süreci, öğretmen mesleki gelişimine katkıda bulunmuş, öğretmenlerin teknoloji kullanım yeterliliklerini geliştirmiş, öğretmenleri farklı yöntem teknikler kullanmaya zorlamış, bu konuda daha zengin bir fikir dünyasına kavuşturmuştur*." (Ö12)

Araştırmada ikinci olarak pandemi sürecinde öğretmenlerin hangi tür mesleki gelişim etkinlikleri içinde yer aldıkları incelenmiştir. Tablo 2'de bulgular sunulmuştur.

Tablo 2. *Pandemi sürecinde meslek gelişim etkinlikleri*

Tema	*Kod*	*f*
Online Eğitim	Seminer ve kurslar	15
	WEB 2	5
	Masal anlatıcılığı	3
	Zeka oyunları	3
	Afet eğitimi	1
	Proje tabanlı öğrenme	3
	Webinar	13
Bakanlık eğitimleri	EBA	18
E-twinning	İl etkinlikleri	11

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmenlerin önemli bir kısmının pandemi sürecinde online eğitimlere katıldığı görülmektedir. Bulgular, öğretmenlerin ilgi alanlarına göre farklı mesleki gelişim etkinliklerini takip ettiklerini göstermektedir. Bununla birlikte araştırma sonuçları online eğitimlerin bu süreçte öğretmen mesleki öğrenmesinin en temel kaynağını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte öğretmenlerin tamamına yakın bir kısmının bakanlık tarafından verilen EBA eğitimlerine katıldıkları görülmektedir. Bu bulgu, öğretmenlerin sistemi iyi öğrenerek daha etkili bir ders yapma kaygısını taşıdıklarını anlamına gelebilir. Öte yandan bazı öğretmenlerin il bazında yapılan bir takım mesleki gelişim etkinliklerini takip ettikleri görülmektedir.

Bir katılımcının WEB araçlarına yönelik aldığı eğitime ilişkin ifadeleri şöyledir:

"…Öğretmenler için en büyük katkı web araçlarını daha etkin kullanmayı öğrendiler ve Türkiye'nin birçok ilinden kişilerle iletişim kurarak bilgi paylaşımında bulunuldu buda öğretmenlerin eğitimlerini çeşitlendirmelerini sağladı." (Ö10)

Öğretmenlerin ilgi alanlarına göre farklı eğitimler aldıklarına değinen bir katılımcı ise görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

"…Öğretmenler aslında kendilerindeki geliştirmeye ihtiyaç duydukları yönlerini, kendi branşlarına ve ilgi alanlarına yönelik eminim birçok eğitime katılmışlardır. Bu dönemde çoğu meslektaşımın ve benim en çok ihtiyaç duyduğumuz konuların başında teknoloji okuryazarlığı, güvenli internet kullanımı olmuştur. Tabi ki alanımızla ilgili gelişmeye ihtiyaç duyduğumuz yönlerimizi de destekleyecek birçok eğitimler hem bakanlığımız tarafından hem de sosyal medya aracılığıyla sık sık duyurulmuştu. Ben dâhil olduğum projelerle ilgili birçok eğitime katıldım. Onlarca program ve uygulama kullanmayı öğrendim. Öğrencilerimle bu kanallar aracılığıyla iletişimi hiç kesmedim. EBA kullanımını artırdım öğrencilerime EBA'dan etkinlikler göndererek onlarında teknolojiiyi kullanma konusunda bilgilerinin artmasına destek oldum." (Ö4)

Araştırmada üçüncü olarak öğretmenlerin pandemi sürecinde aldıkları eğitimin öğretim sürecine yansımaları incelenmiştir. Araştırma bulguları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *Pandemi sürecinde alınan eğitimlerin öğretim sürecine etkisi*

Tema	*Kod*	*F*
Olumlu etki	Problem çözme becerisi kazanma	12
	Yeni bilgileri öğrencilerle paylaşma	11
	Teknolojiyi daha etkin kullanabilme	11
Yetersiz eğitim	Öğrenci başarısının değerlendirilmesi	14
	Sınıf yönetimi becerileri	12

Tablo 3 incelendiğinde, öğretmenlerin pandemi sürecinde aldıkları eğitimin öğretime yansımalarının bazı alanlarda olumlu olduğu, bazı alanlarda ise alınan eğitimlerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Daha detaylı incelendiğinde araştırma bulguları, pandemi sürecinde alınan eğitimlerin öğretmenlere problem çözme becerisi kazandırdığını, yeni bilgileri öğrencilerle paylaşmalarını ve teknolojiyi daha etkin kullanmalarını kolaylaştırdığını göstermektedir. Buna karşın alınan eğitimlerin öğrenci başarısının değerlendirilmesi ve sınıf yönetimi konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Alınan eğitimlerin öğretmenlerin teknoloji becerilerinin geliştirilmesi noktasında etkili olduğunu düşünen bir öğretmenin ifadeleri doğrudan alıntılanmıştır:

"Özellikle bilgisayar kullanımı kısıtlı olan öğretmenler online ders teknikleri kursları ile öğretimi çeşitlendirme adına başarılı olmuştur." (Ö8)

Bir öğretmen ise alınan eğitimlerin yetersiz olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

"…Olumlu olduğunu söyleyemem çünkü aldığım eğitimlerin benim üzerimde etkili olduğuna inanmadım. Bildiğimiz şeyleri klasik videolardan izledik. Eğitimde guruba özel ya da kişiye özel dediğimiz kavramlar vardır bu videolar genel olduğu için olumlu etkiledi daha doğrusu bir şey kattı diyemem." (Ö5)

Araştırmada son olarak pandemi sürecinde öğretmen eğitimlerinin daha etkili hale getirilmesine yönelik katılımcıların görüşleri alınmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. *Pandemi sürecinde öğretmen eğitimlerine yönelik öneriler*

Tema	*Kod*	*f*
Mesleki eğitimler	Kısmen yüz yüze hizmet içi eğitimler	19
	Online eğitimlerinin içeriğinin zenginleştirilmesi	12
	Eğitimlere katılım hususunda teşvik	8
Teknoloji eğitimleri	Teknoloji etkin kullanma	21
	Daha fazla web araçları ve dijital öğrenme eğitimleri verilmesi	18

Tablo 4 incelendiğinde, öğretmenlerin pandemi sürecinde öğretmen mesleki öğrenmesinin daha etkin bir biçimde sağlanmasına yönelik önerilerinin mesleki eğitimler ve teknoloji eğitimleri temaları altında toplandığı görülmektedir. Mesleki eğitimler boyutunda öğretmenlerin kısmen yüz yüze eğitim almak istedikleri görülmektedir. Bunun yanında online eğitimlerinin içeriğinin zenginleştirilmesi ve eğitimlere katılımın teşvik edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bununla birlikte teknoloji eğitimleri hususunda, öğretmenlerin teknolojiyi etkin kullanmaya ve web araçları ve dijital öğrenmeye yönelik eğitimlerin yoğunlaştırılmasına vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır.

Web araçlarıyla ilgili olarak bir öğretmen; *"Bilişimle ilgili eğitimler daha uzun süreli, etkileşimli ve uygulamaya yönelik olmalı. Daha fazla web araçları ve dijital öğrenme araçlarıyla ilgili kurslar olmalı."* (Ö9) şeklinde görüş bildirirken bu etkinliklerin yüz yüze de yapılması gerektiğini düşünen başka bir öğretmen; *"Uzaktan eğitim değil de küçük gruplar halinde maske, mesafe, hijyen kuralları çerçevesinde paylaşım zamanları düzenlenebilir branşlar bazında. Bu süreçte eğitimden ziyade konuşmaya aynı sorunları yaşayan kişilerle paylaşmaya ihtiyacımız var. Yukardan sahadan olmayan birinin şunu şöyle yapın demesini eğitim olarak kabul edemiyorum."* biçiminde görüşlerini dile getirmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Pandemi sürecinde öğretmen mesleki öğrenmesinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Öğretmenler pandemi sürecinde daha ziyade teknolojiyi etkin kullanma ve daha nitelikli bir online eğitim sunma noktasında mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmek istemektedirler. Bununla birlikte öğretmenler yalnızca öğretimi geliştirmek için değil ilgileri ya da branşları uyarınca belirli mesleki gelişim etkinliklerine katılmayı tercih etmektedirler. Araştırma sonuçları pandemi sürecinde alınan eğitimlerin öğretmenlere problem çözme becerisi kazandırdığını, yeni bilgileri öğrencilerle paylaşmalarını ve teknolojiyi daha etkin kullanmalarını kolaylaştırdığını göstermektedir. Buna karşın alınan eğitimlerin öğrenci başarısının değerlendirilmesi ve sınıf yönetimi konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Son olarak katılımcılar pandemi sürecinde daha etkili bir mesleki gelişimin sağlanması için yapılan eğitimlerin içeriklerinin zenginleştirilmesini, pandeminin durumuna göre lokal düzeyde yüz yüze mesleki gelişim etkinliklerinin gerçekleştirilmesini, bu eğitimlerin teşvik edilmesini ve özellikle teknolojiyi etkin kullanmak amacıyla web araçları ve dijital öğrenmeye yönelik eğitimlerin yoğunlaştırılmasını önermektedirler. Araştırma sonuçlarına dayalı olarak mesleki gelişim uygulamalarının daha etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi için özellikle öğretmenlerin yetersiz gördükleri sınıf yönetimi ve öğrenci başarısının değerlendirmesi konusunda verilen eğitimlerin güncellenmesi önerilebilir. Pandemi koşulları ve mevcut yerleşim birimindeki durum da gözetilerek mümkün olan durumlarda yüz yüze eğitimlere geçilmesi düşünülebilir. Öğretmenlere özellikle web araçlarının kullanımı ve dijital öğrenme konusunda etkili mesleki öğrenme fırsatları sunularak online eğitim sürecinin niteliğinin artırılması sağlanabilir. Son olarak okul müdürleri kendi okullarında görev yapan öğretmenlerin mesleki gelişim ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanması noktasında liderlik edebilir.

KAYNAKLAR

Bakan, P. (2021). *Özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin covıd-19 pandemi deneyimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Başaran, M., Doğan, E., Karaoğlu, E. ve Şahin, E. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemi sürecinin getirisi olan uzaktan eğitimin etkililiği üzerine bir çalışma. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 368-397.

Can, E. (2019). Öğretmenlerin meslekî gelişimleri: Engeller ve öneriler. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, *7*(4), 1618-1650.

Karacaoğlu, Ö. C. (2008). Öğretmenlerin yeterlik algıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *V*(I), 70-79

Koçoğlu, E. ve Tekdal, D. (2020). Analysis of distance education activities conducted during COVID-19 pandemic. *Educational Research and Reviews*, 15(9), 536-543.

Kuş, E. (2003). Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık

Özer, M. (2020). Educational policy actions by the ministry of national education in the times of COVID-19. *Kastamonu Education Journal*, *28*(3), 1124-1129.

Şişman, M. (2008). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

Taşgın, A. (2010). Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin sınıf öğretmenleri ve sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Yalçın, S. (2017). Öğretmenlerin algılarına göre istenmeyen okul yöneticisi davranışları. *EKEV Akademi Dergisi, 21*(69), 105-116.

A STEM ACTIVITY EXAMPLE TO SUPPORT THE SCIENTIFIC CREATIVITY OF 2ND GRADE STUDENTS: BODY SYSTEMS

Safa A.Ataman

Vocational School of Health Services, Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman, Turkey

Özlem Yılmaz Demirel

[1]Vocational School of Health Services, Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman, Turkey

Baris Kosretas

[1]Vocational School of Health Services, Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman, Turkey

Abstract

The purpose of this study is to determine how STEM activities affect 2nd grade students' scientific knowledge about "Human Body". The current study is a theoretical analysis that includes sample activities for primary education within the scope of scientific creativity. In this research, activities for STEM education have been developed by the researchers in line with the curriculum of 2nd grade students. The activities developed by the researchers were applied to eight student volunteers in the province of Karaman in Turkey, who were approved to participate in this study by their families and a convenience sampling method and then selected through purposeful sampling. Researchers observed students, and unstructured observation records were kept. Developed materials in STEM education were applied to participants four hours a week discontinuously. After receiving feedback from participants, necessary arrangements and corrections were applied to the materials to obtain the final form. The information provided about the systems by researchers and new information participants got were compared. Thus, participants had stronger cognitive and affective development. The results of the study indicate that participants are more familiar about the systems of the human body after each session and contribute to realize participants' skills.

Keywords: STEM, scientific creativity, human body, systems

1. Introduction

People have been curious researchers and investigators for centuries, producing knowledge and science overtime. Some countries that brought technology and science into the forefront in conjunction with the industrial revolution rose to the top in education, health, economy, politics, defense industry, and transportation (Çepni et al., 2004). Scientific knowledge is endless and steadily increases along with technological development. Countries that do not want to be behind the times have to improve and update their educational policies. One primary source for the improvement of science and technology is mathematic and scientific knowledge. Multidisciplinary approaches have become more common in education to further scientific and technological developments (Çepni, 2017). STEM (science, technology, engineering, and mathematics) education is a multidisciplinary and contemporary

approach that has recently emerged. STEM education is defined in terms of "teaching" and "learning" through educational activities to people of all ages' in formal and informal settings in fields of science, technology, engineering, and mathematics (Gonzalez & Kuenzi, 2012). Education systems in Europe and China have formed their curriculums based on STEM strategies. Although the concept of STEM has been around for decades in the United States of America (USA), President Obama stated, "We want to prepare 100,000 new teachers in the fields of science, technology, engineering, and mathematics." (Obama, 2011). In this way, the importance of STEM education is recognized in both education and politics. Examination of the history of the Turkish education systems reveals different disciplines embedded throughout, for example, Nezamiyehs, Enderun Schools, Village Institutes, and, currently, Science High Schools. When investigating the STEM education of various countries, art branches appear as a key part of education as well as science, technology, engineering, and mathematics (Akgündüz et al., 2015).

STEM education comprises project-based learning, practice, planning, self-study, and group work, which aim to develop creativity and innovation skills in students. This goal is vital for the education of gifted and talented children (Şahin, 2018). A STEM education experience helps a gifted and talented child reach full potential, and participation in STEM education is necessary for schools to maximize their effectiveness (Karahan & Ünal, 2019).

The human body has been a subject of curiosity since the primitive man. Physicians, artists, and scientists have studied and illustrated the human anatomy. For example, physician, astronomer, and philosopher Ibn-i Sina has a handmade anatomical drawing in his book *The Canon of Medicine*. Ibn-i Sina stated that the knowledge of anatomy is the basis of medical science, which includes not only treating diseases but also understanding the human body, the peripheral vessels in detail (Topdemir, 2009), and the nervous system, consisting of the cranial nerves and spinal nerves from neck to coccyx (Alghamdi et al., 2017). Leonardo da Vinci, Marcantonio della Torre, Michelangelo, Matteo Realdo Colombo, Tizziano, and Benvenuto Cellini contributed to medical science with anatomical drawings, combining both science and art, resulting in artistic anatomy (Yılmaz & Mesut, 2008).

This information about scientists, philosophers, and artists who have been at the forefront of creativity and interest in anatomy, the study in this paper uses a constructivist approach of the 5E model for a STEM anatomy activity for children. The model of 5E has been used for various STEM activities (Akkaya, 2019; Kurtuluş, 2019), including teaching chemistry for gifted and talented children (Demircioğlu & Demircioğlu, 2016). The 5E model is a learning cycle and a pedagogical approach that contributes to active learning with student participation in specific real-life activities from preschool to high school (Dass, 2015).

2. Scientific Creativity

Although the terms "creativity" and "creative thinking" are used interchangeably, creativity is actually a broader concept that includes creative thinking. The notion of creativity also involves genetics and performance (Doğan, 2005; as cited in Öz-Aydın & Ayverdi, 2014). As Robinson (2011) stated, people's creativity like as a endless ocean." In other words, everyone is creative within their abilities and interests. Creativity is a process that results in an inventive product (Aktamış & Ergin, 2007). Creativity has gained significance in science as well as art (Deniş Çeliker & Balım, 2012) and in the science education curriculum over the years (Kurtuluş, 2019).

Scientific knowledge and skills are key elements of scientific creativity (Hu & Adey, 2002). In addition, Hu and Adey (2002) state that "scientific creativity is different from other creativity since it is concerned with creative science experiments, creative scientific problem finding and solving, and creative science activity" (p.392). Koray (2003) highlights another important point of scientific creativity when he states that scientific creativity requires the continuous growth of knowledge to develop a theory or create a new product or a process.

When examining scientific creativity, Hu and Adey (2002) developed the Scientific Structure Creativity Model (SSCM) that has three dimensions: product, trait, and process. The product dimension includes science knowledge, science phenomena, and science problem. The trait dimension has fluency, flexibility, and originality. The process dimension has thinking and imagination (Hu & Adey, 2002). In addition, another essential point of scientific creativity is highlighted by Hu and Adey (2012), who state that "creativity and analytical intelligence are two different factors of a singular function originating from mental ability" (p.393). In a study conducted by Öz-Aydın and Ayverdi in 2014, gifted and talented children and children with normal development were evaluated in terms of scientific creativity (trait dimension). Significant differences were observed in fluency and flexibility dimensions, while no major difference was found in originality. It was concluded that gifted and talented children produce more solutions to environmental problems by using more approaches. The factors that affect a student's scientific creativity are gender—females exhibiting stronger skills than males (Kılıç & Tezel, 2012; Baysal et al., 2013)—and parents' education level (Atay, 2009; Yaşar & Aral, 2011). On the other hand, of the gifted and talented children who have similar skills in STEM, the females tend to shift away from STEM, especially in career planning and choice of study after adolescence (Kanlı, 2017).

3. STEM

The term STEM was introduced by the American National Science Foundation (NSF) in the 1990s under the name of SMET (science, mathematics, engineering, and technology). In 2001, SMET switched to STEM by Dr. Judith Ramaley to emphasize that fields of mathematics and science are more prominent but that engineering and technology are equally important in this innovative approach (Chute, 2009). Another reason for using STEM is that "the term of SMET evokes SMUT which is used as slang" (Sanders, 2008; p.20). STEM education is the combination of knowledge obtained in the fields of science and mathematics with an understanding in the fields of engineering and technology (Jorgenson et al., 2014). Tarkın-Çelikkıran and Aydın-Günbatar (2017) stated the aim of STEM education is to provide educational attainment for students to develop analysis, problem-solving, synthesis, and evaluation skills through simultaneous instruction of different, yet integrated, disciplines. To increase the level of development of countries, science and technology should be the main part of the curriculum, and the interest of the next generation in positive sciences needs to be encouraged (Miaoulis, 2009). In addition, the USA being first, many countries have made STEM an educational policy, and, therefore, interest in STEM has increased significantly (NRC, 2012).STEM education was initiated within the scope of 2018 science education programs in Turkey, and the studies of students in the field of STEM throughout the year were exhibited at the end of the spring term all around the country. The scope of STEM education is defined as an integration of science with mathematics, technology, and engineering, with an interdisciplinary perspective on problems, using the acquired knowledge and skills, to bring students to the level of inventing and innovating and develop strategies on how to add value to their products (MEB, 2018).

4. Methods

The current study is a theoretical analysis that includes sample activities for primary education within the scope of scientific creativity. In this research, activities for STEM education have been developed by the researchers in line with the curriculum of 2nd grade students.

4.1. Participants

The activities developed by the researchers were applied to eight student volunteers in the province of Karaman in Turkey, who were approved to participate in this study by their families and a convenience sampling method and then selected through purposeful sampling.

4.2. Data Collection Tools and Practice

STEM education aims to develop student knowledge, and, for this reason, during the study, researchers observed students, and unstructured observation records were kept. Developed materials in STEM education were applied to participants four hours a week discontinuously. After receiving feedback from participants, necessary arrangements and corrections were applied to the materials to obtain the final form.

4.3. Developing STEM Materials

The educational activity for this study was centered on the theme of the human body (OUR BODY) and the internal systems, in accordance with the interests of participants.

Teaching and Learning Goals: Based on the interests of the participants, topics were arranged according to science activities within the STEM education. The work schedule, as shown in Table 1, aimed to increase the awareness of the second-grade students in line with their interests and curiosity. Thus, a learning environment was created by directing student observations and experiences in the areas where they want to be informed. By creating a living and learning experience, children's learning was improved, and self-confidence was developed through guidance from an expert on subjects of their interests.

Table 1. Work schedule

Week no.	Systems of the Human Body
1	Circulatory
2	Respiratory
3	Skeletal
4	Muscular
5	Digestive
6	Nervous
7	Reproductive

Organizing an Activity

When preparing the activities, the cognitive development of the participants was taken into consideration. Weekly activities were planned to be understandable and achievable by participants. The participants were guided by the researchers in this direction.

Activity Example The following shows an example of an activity presented to the students.

Topic—Skeletal System

Acquisitions

- Familiarity with the names and functions of human body systems
- Understanding the parts of the skeletal system
- Understanding of the importance of the skeletal system
- Competence to explain functions of the skeletal system
- Ability to answers questions about the skeletal system

Evaluation (5E Model)—One constructivist approach is widely used, known as the 5E model. This approach enables students to increase their curiosity in the fields of science and technology, find answers to their questions about the subjects and areas they are curious about, and actively use the knowledge they have acquired.

The example of activity sample in the framework of the 5E MODEL

Engage The attention was drawn to the subject and activity; questions were asked about the systems. Thus, the questions provided curiosity and interest by encouraging thought on the subject. For example, "What makes our body stand upright?"

Explore The questions that were asked in the engage stage drew the attention of participants, and they were now ready to learn. Participants were guided to share their ideas.

Explain New notions about the systems were introduced to participants. Students were helped to understand the intended topic and connect with real life.

Elaborate In the light of the questions asked and the information given in the previous three stages, the students were asked to design a material for the SYSTEM. This way, they could show the information they obtained in real life.

Evaluate Open-ended questions were asked to students, and observations give an idea about the information they have just acquired about the system. For example, "What you think of about the systems?"

5. Results

After each STEM activity, the information provided about the systems and new information were compared. Thus, participants had stronger cognitive and affective development. Participants were encouraged to think creatively and innovatively by arousing curiosity and using materials that were easily obtained from the environment so they can create a unique fit and purpose for the materials. In addition, the students gained the ability to combine leftover materials into recycled learning resources. Every product that also is created contributes to the self-confidence

development of the children. The self-confidence allowed them to express themselves, and, with the pleasure of creating original products, they realized their skills. The students were involved in the process of the learning environment under the guidance of researchers. A child who learns to express thoughts in unique ways will be open to all kinds of innovative concepts.

6. Conclusion and Recommendation

STEM education is considered one of the most effective educational approaches for all students. For children with high cognitive capacities, such as gifted and talented children, this type of education can harness children's abilities and enable positive development. When examining the results of the current study, the active participation of the children in the process contributed to the achievement of the goals of the study. Children in this age group (second grade), who are in the concrete operational stage, have been provided with schematic concepts in their minds. Through the experience of living and learning, these activities are also aimed to ensure permanent learning. In addition, along with critical-, creative-, and scientific-thinking skills, students acquired independence and meaningful learning. The study was carried out during the COVID-19 pandemic, in which children could not work interactively with the group; however, activities were held on an individual basis. Without the presence of COVID-19, it is expected that children would acquire different rewards and new experiences. The children would be able to collaborate and effectively brainstorm ideas. The current study's activities and those alike support participants in developing their interests in different areas. New activities can be planned by creating problem-based learning environments related to these areas of interest. New STEM studies can be created by supporting cultural values with scientific creativity, taking into account the interests of children.

References

Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M.S., Öner, T., &Özdemir, S. (2015). STEM eğitimi Türkiye raporu [Report of stem education in Turkey] *İstanbul: Scala Basım*.

Akkaya, M. M. (2019) Kuvvet ve hareket ünitesinde uygulanan stem etkinliklerinin 6.sınıf öğrencilerinin başarı, tutum ve görüşleri üzerine etkisi[The effect of stem activities that applied in force and motion unit on the strength, attitude and opinions of 6th grade students] (Yüksek lisans tezi).Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aktamış, H., Ergin, Ö. (2007). Bilimsel Süreç Becerileri ile Bilimsel Yaratıcılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi [Investigating the relationship between science process skills and scientific creativity] Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33: 11-23.

Alghamdi, M. A., Ziermann, J. M., & Diogo, R. (2017). An untold story: the important contributions of muslim scholars for the understanding of Human anatomy. *The anatomical record*, *300*(6), 986-1008.

Atay, Z (2009). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden 5-6 Yaş Öğrencilerinin Yaratıcılık Düzeylerinin Yaş, Cinsiyet ve Ebeveyn Eğitim Durumlarına Göre İncelenmesi: Ereğli Örneği [Examination of 5-6 years old students attending pre- school education institutions according to the creativity levels, age, gender and parental educational background: Ereğli sample], Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Baysal, Z. N., Kaya, N. B., & Üçüncü, G. (2013). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinde bilimsel yaratıcılık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. [Examination of scientific creativity level of fourth grade students in terms of several variables]. EğitimBilimleriDergisi, 38, 55-64.

Çepni, S. (2017). Kuramdan Uygulamaya STEM (+A/+E) Eğitimi[Stem from theory to practice (+A/+E) eduation (1.baskı). Ankara: PegemA. Yayıncılık.

Çepni, S., Ayvacı, H. Ş., & Bacanak, A. T. K. M. (2004). Fen Eğitimine Yeni Bir Bakış, Fen Teknoloji-Toplum [A new perspective on science education, sicekce technology-society]. *Top-Kar Matbaacılık, Trabzon*.

Chute, e. (2009). STEM education is branching out . Pittsburgh post-gazette. Retrieved March 31, 2020 from Https://www.post-gazette.com/news/education/2009/02/10/STEM-education-is-branching out/stories/200902100165

Dass, P. M. (2015). Teaching STEM effectively with the learning cycle approach. *K-12 STEM education, 1*(1), 5-12

Demircioğlu, G., Demircioğlu, H. ve Vural, S. (2013). 5E Öğretim Modelinin Üstün Yetenekli Örencilerin Buharlaşma ve Yoğuşma Kavramlarını Anlamaları Üzerine Etkisi[The effect of 5e teaching model on gifted students' understanding of evaporation and condensation]. Kastamonu Eğitim Dergisi 24(2), 821-838 *Eğitim Dergisi, 24*(2), 821-838.

Deniş-Çeliker, H. ve Balım, A. G. (2012). Bilimsel Yaratıcılık Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama süreci ve değerlendirme ölçütleri[Adaptation of scientific creativity test to Turkish and it's assessment criterias]. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 5(2), 1-21.

Gonzalez, H. B., &Kuenzi, J. J. (2012).Science, technology, engineering and mathematics (STEM) education: A primer

Hu, W., & Adey, P. (2002). A scientific creativity test for secondary school students. *International Journal of Science Education, 24*(4), 389-403.

Jorgenson, O., Cleveland, J. V and Vanosdall, J. (2004). Doing good science in middle school: A practical guide to inquiry-based instruction. Virginia: NSTA Press.

Kanlı, E. (2017). Üstün yetenekli öğrencilerin bilimsel yaratıcılık düzeyleri, cinsiyet ve bilimsel tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi[Investigating the relations between scientific creativity, gender and scientific attitudes of gifted learners]. *Elementary Education Online, 16*(4).

Karahan, E., & Ünal, A. (2019). Gifted students designing eco-friendly STEM projects. Journal of Qualitative Research in Education,7(4), 1553-1570.

Kılıç, B., & Tezel, Ö. (2012). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık düzeylerinin belirlenmesi[Determination of scientific creativity level of eight grade]. *Journal of Turkish Science Education, 9*(4), 84-101.

Koray, Ö. (2003). Fen eğitiminde yaratıcı düşünmeye dayalı öğrenmenin öğrenme ürünlerine etkisi[the influence of science education based on creative thinking on creativity of preservice teachers]. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.

Kurtuluş, M. A. (2019). STEM etkinliklerinin öğrencilerin akademik başarılarına, problem çözme becerilerine, bilimsel yaratıcılıklarına, motivasyonlarına ve tutumlarına etkisi [The effect of STEM activities on students' academic achievements, problem solving skills, scientific creativity, motivations and attitudes](Yüksek lisans tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya.

MEB (2018). İlköğretim kurumları fen bilimleri dersi öğretim programı[Curriculum of science in elementary education]. Ankara

Miaoulis, I. (2009). Engineering the K-12 curriculum for technological innovation. IEEE-USA Today's Engineer Online.Retrieved 31 March,2020 from http://www.todaysengineer.org/2009/Jun/K-12-curriculum.asp

National Research Council. (2012). *A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas*. National Academies Press.

Obama, B. (2011). Remarks by the president in state of the union address. *News release, january, 25*. Retrieved October 28, 2020, from https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/01/25/remarks-presiden state-union-address

Öz-Aydın, S. ve Ayverdi, L. (2014). BİLSEM'e kayıtlı olan ve olmayan öğrencilerin çevre sorununa çözüm önerilerinin bilimsel yaratıcılık açısından karşılaştırılması[Comparison of students enrolled and not enrolled in BİLSEM, in terms of scientific creativity]. Journal of Turkish Science Education, 11(1), 25-41.

Şahin, E. (2018). Üstün/Özel Yetenekli Öğrencilerin STEM Eğitim Yaklaşımına ve Bir STEM Materyali Olarak Algodoo'ya Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi[Determination of opinions in gifted and talented students about stem practices and algodoo, a stem material]. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *12*(26), 258-280.

Sanders, M. E. (2008). STEM, STEM education, STEMmania.

Tarkın-Çelikkıran, A. ve Aydın-Günbatar, S (2017). Kimya öğretmen adaylarının FeTeMM uygulamaları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi[Investigation of Pre-service Chemistry Teachers' Opinions about Activities based on STEM Approach]. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1), 1624 1656.

Topdemir, H. G. (2009). İbn Sînâ. *İstanbul: Say Yayınları*.

Yaşar, M. C. ve Aral, N. (2011). "Altı Yaş Çocuklarının Yaratıcı Düşünme Becerilerine Sosyo-Ekonomik Düzey ve Anne Baba Öğrenim Düzeyinin Etkisinin İncelenmesi" [The study of the effect of socio-economic level and parents' educational status on creative thinking skills of six-year-old children]. KuramsalEgitimbilim, 1, 137-145.

Yıldız, E. (2008). 5E modelinin kullanıldığı kavramsal değişime dayalı öğretimde üst bilişin etkileri: 7. sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik bir uygulama[the effects of metacognition during the instruction based on conceptual change used with 5e model: an application regarding the force and motion subject in the 7th grade]. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü , Fen Bilgisi/İlköğretim. İzmir

Yılmaz, A., Mesut, R. (2008). Günümüzde tıbbi resim[Medical picturein today]. İstanbul üniversitesicerrahpaşatıpfakültesisüreklitıpeğitimietkinlikleriMayıs 2008, 77-84

СИНХРОННЫЕ И АСИНХРОННЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Татьяна Владимировна Пахалкова-Соич

доцент, Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьков, Украина

Лана Юрьевна Морозова

доцент, Харьковский национальный университет радиоэлектроники, Харьков, Украина

Abstract: Modern trends in the educational paradigm cause increased attention to the professional training of students. The effectiveness of training depends on the correct choice of principles, approaches, methods, receptions and ways of teaching. The prospects of using new technologies in the process of education will be exam in the article.

Ключевые слова: инновационные информационные технологии, интерактивные методы, дистанционное обучение, информационные ресурсы, интернет-технологии.

Keywords: innovative information technologies, interactive methods, distance education, informative resources, Internet-technologies.

Açar sözlər: yenilikçi informasiya texnologiyaları, interaktiv metodlar, məsafədən təhsil, informasiya ehtiyatları, internet texnologiyaları.

Приоритетным направлением модернизации системы образования в настоящий момент является создание цифровой образовательной среды, меняющей не только структуру образования, но и способы управления ею. Фундаментом новой образовательной среды становятся IT-технологии, позволяющие создавать непрерывное образование и повышать ее эффективность. Цифровая среда – это не только совокупность образовательных ресурсов, обеспечивающих учебный процесс и образовательный менеджмент, но и переход к новым компактным форматам обучения, мобильным, интерактивным и более результативным по сравнению с традиционным образованием [2, с. 243]. Цифровая среда должна постоянно развиваться, создавать отвечающие времени рекомендации для создания учебных программ, курсов, дисциплин; искать возможности для повышения результативности и мотивированности студентов. Одновременно происходят изменения содержания и методики обучения на базе новейших информационных образовательных технологий. Сейчас информационные образовательные технологии являются неотъемлемой составляющей учебного процесса на всех факультетах и кафедрах университета.

Дистанционное обучение – это технология, базирующаяся на принципах открытого обучения, широко использующая компьютерные учебные программы различного назначения и современные телекоммуникации с целью доставки учебного материала адресанту (студенту).

Очевиден ряд преимуществ дистанционного обучения в вузах: доступ к получению знаний, независимо от местонахождения студента или преподавателя, что особенно актуально во время пандемии; снижение расходов вузов (аренда помещения, коммунальные услуги и т.д.) возможность проведения

занятий для достаточно большой аудитории студентов; увеличение объема самостоятельной работы; повышение уровня знаний за счет использования современных средств инфокоммуникаций [3, с. 91].

Рассмотри синхронные (рис.1) и асинхронные (рис. 2) средства обучения.

Синхронное обучения четко регламентировано по времени, но не привязано к месту нахождения коммуникантов.

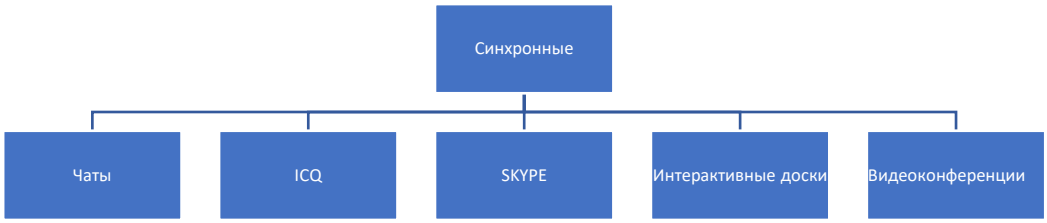

Рис. 1. Синхронные средства обучения.

Асинхронный характер сетевых коммуникаций позволяет пользователям входить в диалог, участвовать в форуме в любое удобное время, независимо от времени или их места расположения.

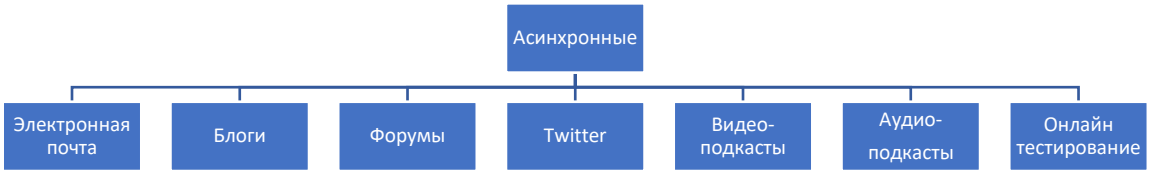

Рис. 2. Асинхронные средства обучения.

Удобной формой асинхронного обучения являются блоги. Учащиеся создают блоги для публикаций своих интересных статей, научных работ или просто высказывания мнений по тому или иному поводу; колледжи и университеты создают собственные блоги, а специалисты по различным предметам обогащают их ценной информацией; пользователи блогов могут использовать их в учебном процессе.

Существуют многочисленные как преимущества, так и недостатки синхронных и асинхронных средств электронного обучения и передачи данных.

Преимуществами онлайновых синхронных средств обучения являются: поддержка личного контакта со студентами; ощущение прямого голосового контакта в курсах дистанционного обучения; спонтанность и проницательность языка, присущие реальной среде; обеспечение своевременной поддержки голосового общения через мгновенную обратную связь; сотрудничество и личные контакты (рис.3).

Рис. 3. Преимущества онлайновых синхронных средств обучения

Недостатками онлайновых синхронных средств обучения являются: фрагментация обучения; студенты могут находиться в ситуациях, отвлекающих их внимание; время общения ограничено, остается мало времени для размышления; проблема планирования (может возникнуть для людей в разных часовых поясах или тех, кто занят на работе); может потребоваться дополнительное программное обеспечение; внешние технические проблемы (отключение электроэнергии, технические поломки и пр.) (рис.4).

Рис. 4. Недостатки онлайновых синхронных средств обучения

Рассмотрим преимущества и недостатки асинхронных средств обучения.

Преимуществами асинхронных средств обучения являются: дополнительное время, которое дает возможность рассмотреть решение и продумать ответ; возможность участия в процессе коммуникации в любое время; скорость речи может быть изменена, и студенты с различными языковыми навыками могут

быть легко привлечены к курсу; участники взаимодействия не зависят от времени, места проведения связи; ощущение определенного комфорта при общении в письменной форме (рис. 5).

Рис. 5. Преимущества онлайновых асинхронных средств обучения

К недостаткам онлайновых асинхронных средств обучения можем отнести следующее: участники чувствуют отсутствие личного контакта и вербального общения; для принятия групповых решений требуется более длительный период; обратная связь может быть отложена на несколько дней или часов (рис.6).

Рис. 6. Недостатки онлайновых асинхронных средств обучения

Изучение языка традиционным способом обычно происходит в живом общении, а дистанционное обучение с помощью Интернет-общения – это другая система без участия живого контакта. Для изучения иностранного языка в университете, используются мультимедийные технологии с применением синхронных и асинхронных средств обучения (видео-конференции, чаты, электронная почта и др.). Фактически, студенты находятся в контекстуальной среде [1, с. 74].

Благодаря использованию Интернета студенты могут укрепить свои коммуникативные способности, познакомиться с различными культурами и укрепить свои навыки, такие как: слушание, речь, чтение и письмо. Во время обучении в Интернете снижается тревога и студенты имеют возможность быстро передать ответы, благодаря чему появляется большая уверенность в своих силах, проявляется креативность мышления. Преподаватели интегрируют Интернет со своими учебными материалами и стилями обучения для создания содержательности учебной среды.

Использование интернет-технологий при обучении студентов языку имеют массу преимуществ, дают возможность студентам рационально использовать свое время, планировать время выполнения заданий, являются важной частью коммуникации между студентами и преподавателями. Дистанционное обучение дает возможность студентам выбирать собственные методы изучения материала (веб-сайты, предоставляющие большое количество текстов для прослушивания, речи, чтения и письма, интернет-журналы по изучению языка); повышается самоконтроль и самооценка.

Использование системы дистанционного образования при преподавании иностранного языка – это большой прорыв в обучении студентов, которые в настоящее время не имеют возможность присутствовать в аудиториях по уважительным причинам и получать знания традиционным способом.

Список использованной литературы:

1. Логинова А.В. Навыки преподавания XXI века как условие и показатель качества образовательного процесса // Молодой ученый. – 2015. – №11. С.72-75.

2. Пахалкова-Соич Т.В., Морозова Л.Ю. Використання інформаційних технологій у вивченні російської мови як іноземної // Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів: тези доповід. міжнарод. науково-практич. семінару. – Х. ХНУБА: Вид-во Іванченка І.С., 2019. – 438 с., стор. 242-245.

3. Пахалкова-Соич Т.В., Морозова Л.Ю. Профессионально-ориентированная лингводидактика: формирование исследовательской компетенции студентов, изучающих русский язик // Исследовательский журнал русского языка и литературы (Вестник ИАПРЯЛ) Vol.8,Issue 1, 2020, Тегеран-Иран. – 260 с.; стор. 83-103.

UNDERSTANDING THE IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON SPATIAL INTERACTION IN A TRADITIONAL NIGERIAN CITY

Umar Obafemi SALISU
Department of Urban and Regional Planning, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye
Ayobami Ademola AKANMU
Department of Transport Management Technology, Federal University of Technology
Simeon Oluwagbenga FASINA
Department of Urban and Regional Planning, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye
Sekinat Motunrayo SANNI
Transport and Logistics Ltd, Ibadan
Nathaniel Oluwaseun OGUNSEYE
Department of Urban and Regional Planning, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye
Samuel Oluwaseyi OLORUNFEMI
Department of Transport Management Technology, Federal University of Technology, Akure
Oluwatobi Maria OLATUNJI
Department of Transport Planning and Management, The Federal Polytechnic Ilaro

Abstract

The world has been confronted with plagues such as tuberculosis, polio, Ebola and other deadly flu and viruses in the past and present with devastating fatalities recorded in many cities. Unfortunately, Nigerian cities have never been isolated and immunized from the previous pandemic. The sudden emergence of the COVID-19 pandemic and its contagious rate in cities no doubt superseded the previous public health challenges considering its far-reaching implications on the human spatial interaction. Unexpectedly, the extent of the fatalities inflated across the globe is increasingly worrisome, while also led to the distortion of socio-economic activities of the global population, travel behaviour and cities livability. The quest to contain widespread rate and impact occasioned the introduction of several containment measures that crippled not only socio-economic aspiration but also grind spatial interaction to halt. It is on this background that this study investigates the impact of the COVID-19 pandemic on spatial interaction in a traditional Nigeria city. This study adopted a cross-sectional research design and a total of 400 copies of the questionnaire were administered to residents through a systematic random sampling technique. The validated questionnaire detailed questions on resident' socio-economic characteristics; perception of the COVID-19 pandemic and compliance with the containment measures; and the impact of the COVID-19 pandemic on spatial interaction in Ibadan city, Nigeria. The major finding revealed that the majority of the respondents were male (60%) and daily income earner (54%) indicating that they rely solely on daily engagement and movement for livelihood. Most (64%) noted the virus is not real, are uses public transportation system than their female counterpart. Findings revealed a 50% level of compliance with the containment measure. Meanwhile, findings further revealed that the travel demand (3.500), mode of travel (3.275), vehicular and passenger travel (3.175), travel activities (3.150), and travel distance (3.075) are the most impacted spatial interaction attribute in the study area. However, the study concludes that the COVID-19 pandemic has significantly impacted the spatial

interaction, thus, relevant strategies should be predictive and proactive in planning and responding to future pandemic towards protecting spatial interaction.

Keywords: Ibadan City, Nigeria, COVID-19 pandemic, spatial interaction, transport.

1.0 Introduction

Cities, since time immemorial, have been centres for effective spatial interaction by attracting people and activities from diverse and multiple locations and directions. This situation becomes complex due to the multiplicity of functions and activities performed by cities and individual desires to explore socio-economic and industrial potentials domicile in cities. Consequently, these functions and activities have led to the increasing pressure and vulnerability of the environment and its infrastructure that enhance and sustain diverse spatial interactions among competing human needs and locations. Specifically, the increasing pressure and vulnerability of the urban infrastructure have made cities situations become complex and negatively impacted by the crisis, calamities and plague such as global economic downturn, widening spatial inequalities, unprecedented population growth and urbanization, human trafficking, environmental damage, climate change and contagious viruses and deadly diseases (Svalastog et al., 2017; Adejare et al., 2016). Being an epi-centre of the largest human population, the adverse impact occasioned by the cities crisis and plague have not only left the human population with contagious viruses and deadly diseases including heart disease, tuberculosis, cancer, stroke, diabetes, 1918 flu, Ebola, Zika, and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS), COVID-19, among others, but they have also adverse impact cities capacity for enabling and fostering the required spatial interactions particularly mobility and accessibility among urban population and locations.

Spatial interaction which explains the demand and supply of existing and potential transportation services based on the inequalities in the distribution of resources (Okoko, 2018) is required by man to accomplish his needs through minimization the friction of distance and equally important for structuring the cities and organizing its activities (Salisu et al., 2020). Achieving these aims is possible through the effective operation of the transportation modes available in the cities. All modes of transportation including air, water and land, have been of utmost benefit to mankind since their invention provided not only groundbreaking mobility option and accessibility across geographical and spatial barriers, but a singular tool for achieving man and cities socio-economic aspirations, development, survival and sustainability (Salisu et al., 2020; Rodrigue et al., 2006).

In return, efforts at safeguarding the health and wellbeing of members of society, efforts have always been of utmost paramount to governments, professionals in the built environment and scholars. The adverse health implications of various human activities in the environment, most especially spatial interactions and other emerging threats to global and national health re-ignited concern to protect public health and wellbeing of city residents in recent times (Pearce, 2020; Svalastog et al., 2017). Also, the unconscious ability of spatial interactions in facilitating transmission of infectious and contagious disease thereby, adversely affecting public health and wellbeing has not only come into the limelight but becomes more worrisome with the coronavirus epidemic that is currently ravaging countries across the world. Thus, transportation through any of its mode is a strong catalyst facilitating spatial interaction aside from ensuring efficient mobility across inter-and-intra city movements at a different scale, it remains a singular tool for effective physical distribution, active movement and logistics during emergency periods.

Certainly, an additional global burden and public health challenges for the world in which cities are mostly impacted emerged with the outbreak of COVID-19 in late December 2019 in Wuhan, China, and its subsequent declaration as a pandemic by the World Health Organisation on March 11, 2020 (WHO, 2020). Unfortunately, its high rate of spread and transmission across the global continents is increasingly worrisome considering its socio-economic and possible curtailment on spatial interactions. Its transmission has not only become complex but also

extending to regions where millions of people interact spatially for socio-economic functions with an increasing number of people reportedly infected and a high fatality rate (WHO, 2020; Pearce, 2020). Hitherto, the difficulties of spatial interactions among the residents in small and large communities including cities come into the limelight since the spread of COVID-19 has been established to be through physical contact with respiratory droplets from infected individuals who cough and sneeze aside from possible transmission of the virus through contaminated surfaces and objects (WHO, 2020; Pearce, 2020). These widespread issues were much more associated with the spatial interaction and physical movement of people occasioned by public transport modes.

Efforts to contain the spread of COVID-19 across the globe made countries including China, Czech Republic, Italy, Spain, Venezuela, France, Israel, Belgium, India, United States of America, Britain, Bulgaria, Nigeria among others to introduce mobility restrictions measures, mandated citizens and residents to stay indoors and avoid spatial interaction functions in an attempt to slow down the spread of the pandemic; hence impeding various components and dimensions of spatial interactions in the country (McKinsey & Company, 2020; Pearce, 2020). Unfortunately, this situation attested to the severe relationship between public health and spatial interaction as well as the effect of this relationship on economic development (Carr et al., 2007). It is on this note that this study becomes imperative and as such, this study investigates the impact of the COVID-19 pandemic on spatial interaction in a traditional Nigerian city. Achieving this aim, the following objectives pursued were to examine the socio-economic and demographic characteristics of residents, understand the residents' perception of the COVID-19 pandemic and their compliance with the introduced containment measures in the study area as well as examine the impact of the COVID-19 pandemic on spatial interaction in the city of Ibadan, Nigeria towards proffering best planning and policy implications in the case of future occurrence.

2.0 Materials and Methods

2.1 Study Area

Ibadan city is situated in the southern part of Oyo State, Nigeria and is precisely located approximately on longitude $3^0$55’0’East of the Greenwich Meridian and latitude $7^0$23’47’North of the Equator as well as at a distance of about 145km northeast of Lagos (Ayeni and Owolabi, 2014). Accordingly, Ibadan had 11 Local Government Areas namely Ibadan North, Ibadan North-East, Ibadan North-West, Ibadan South-East, Ibadan South-West, Lagelu, Oluyole, Ido, Ona-Ara and Oluyole. Ibadan city is bounded in the North by Afijio Local Government, on the East by Osun State, on the West by Ibarapa-East Local Government and in the South by Ogun-State. Nevertheless, Ibadan city has a population of over 6 million in 2020 and the major economic activities of the city include commerce, handicrafts, and manufacturing, agriculture and services industries.

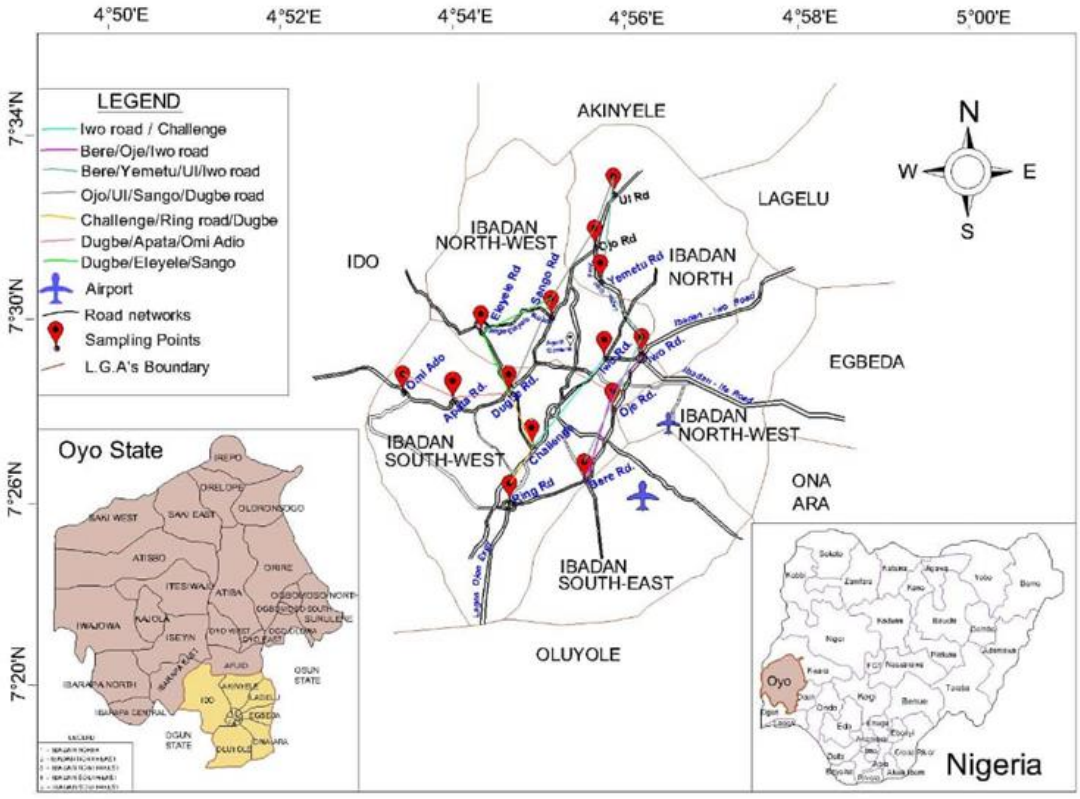

Figure 1. Map of Ibadan city in Oyo State, Nigeria showing the screening points

2.2 Methodology

This study adopted a cross-sectional research design. The choice for cross-sectional research design was informed based on the nature of the research objectives and the evidence from the literature reviewed which supported a mixed-method approach that entails both qualitative and quantitative methods to address studies of this kind. Both primary and secondary data formed the sources of data used in this study. The primary data employed the use of a questionnaire survey administered on residents in the city (Ibadan) and complemented with personal field observation by the researchers. In other words, the study population comprised the total number of people living within Ibadan city based on the 2006 National Population Census. The group of respondents that is the residents were sampled using Taro Yamani Sample Formula [n= N/1+N(e)2] based on the 2006 population figure of Ibadan (6.1 million) as projected in 2021 at respondents residential apartments in the city. In other words, a total of 400 residents were considered for this study. A systematic random sampling technique was adopted for this study. It was used in administering questionnaire on residents found at their respective apartment which as selected systematically at every 5th nearest apartment in the study area in a random manner.

Data obtained will be analyzed using descriptive and inferential statistics (Summation of Mean Weighted Value). The descriptive statistics engaged the use Likert scale to analyze the different opinions of the residents based on the research questions. It was done on a 4-point Likert scale in which the gradation is ranked as VL-Very low; L- low; H- High and VH –Very High. The index for each variable is arrived at by dividing the Summation of Mean Weighted Value (MWV) by the total number of responses. According to Salisu et al. (2020), MWV for a

variable is obtained through the addition of the product of the number of responses to each aspect and the respective weight value attached to each rating. This is expressed quantitatively as thus:

$$MWV = \sum_{l=1}^{4} X_i Y_i$$

Where:
MWV = Summation of Mean Weighted Value,
Xi = number of respondents to rating i
Yi= the weight assigned a value (i = 1, 2, 3, 4)

With this, the higher the Relative Index Mean Value (RIM), the higher the level of effectiveness for the variable under consideration is and this is expressed quantitatively:
RIM = $\frac{SWV}{\sum_{i=1}^{4} i= X_i}$. In other words, the statistical package for social scientists (SPSS) IBM version 21 was used both for data presentation and analysis.

3.0 Results and Discussion

3.1 Socio-economic Characteristics of Respondents

Significantly, the findings on the socio-economic characteristics of sampled residents in Ibadan city that include nature of settlements, gender, age, income, occupation, educational level, nature of income, household size, vehicle ownership, nature of trip making and form of mode for commuting of the respondents are presented in Table 1. Of the total respondents sampled, the majority (55%) resides in the city centre, most (60%) were male gender while 40% were female. A majority (50%) of the respondents belong to the age group 21-40 years, and next is the respondents 41-60 years of age constituting 30%. Meanwhile, a majority (80%) of the respondents are married, while the remaining 20% are either single. It is interesting to note that majority (80%) are gainfully employed through the larger percentage (50) were self-employed. The result showed that 85% of the respondents have obtained one form of education, though the larger percentage (50) obtained B.Sc./HND. Hence suggesting the majority are literate. Furthermore, results showed that a larger percentage (57%) of the respondents earned below ₦30,000.00 ($65 US) monthly. This implies that respondents earn an average of less than the national minimum wage in the country, Nigeria. Meanwhile, it is interesting to note that the majority (70%) of the respondents do not have a personal car and thus have no other choice but to use public transport for commuting, particularly for work and business-related purposes (60%). Results also showed that the majority (66%) spent between 10%- 35% of their monthly income on public commuting in a month for both discretionary and non-discretionary trips, which are mostly (70%) non-conventional public transportation mode including motorcycle, auto-rickshaw and minibuses.

Table 1: Socio-economic characteristics of respondents

Gender	Frequency	Per cent	Income	Frequency	Per cent
Male	240	60.0	Below 30,0000	228	57.0
Female	160	30.0	30,000 -50,000	132	33.0
Total	400	100.0	50,001 – 70,000	20	5.0
Age	Frequency	Per cent	70,001 – 100,000	8	2.0
Less than 20 years	60	15.0	Above 100,000	12	3.0
21 – 40 years	200	50.0	Total	400	100.0
41- 60 years	120	30.0	Education	Frequency	Per cent
Above 60	20	5.0	No formal education	60	15.0
Total	400	100.0	Primary	20	5.0
Employment status	Frequency	Per cent	Secondary	120	30.0
Civil/ public servant	120	30.0	Tertiary (B.Sc./HND)	200	50.0

Self-employed	200	50.0	Total	400	100.0
Private employee	40	10.0	Marital status	Frequency	Per cent
Student	20	5.0	Single	80	20.0
Unemployed	20	5.0	Married	320	80.0
Total	400	100	Total	400	100.0
A portion of income spent on transport per month	Frequency	Per cent	Nature of trip purpose	Frequency	Per cent
Less than 10%	80	20.0	Home to Work and business-related	240	60.0
10% -30%	264	66.0	Home to Market	80	20.0
31% - 50%	52	13.0	Home to Religion Centres	52	13.0
Above 50%	4	1.0	Home to Medical Centres	28	7.0
Total	400	100.0	Total	400	100.0
Form of public transport mode	Frequency	Per cent	Vehicle ownership	Frequency	Per cent
Conventional (taxi, bus)	120	30.0	I do not own a car	280	70.0
Non-conventional (motorcycle/ minibus)	280	70.0	I own a car	120	30.0
Total	400	100.0	Total	400	100.0
Nature of settlement location	Frequency	Per cent	Household size	Frequency	Per cent
City Centre/ CBD	220	55.0	Less than 3	240	60.0
Zone of transition	140	35.0	3-5	120	30.0
Rural-urban fringe	40	10.0	Above 5	40	10.0
Total	400	100.0	Total	400	100.0

Source: Authors' Survey, 2021

3.2 The residents' perception of the COVID-19 pandemic and their compliance with the introduced containment measures in the study area

3.1.1 Perception of the COVID-19 pandemic

Worthwhile, the awareness level on the coronavirus pandemic in the study area was sought from the respondents and the result was presented in Table 2 shows that the majority (80%) were aware of the existence and declaration of the COVID-19 pandemic. They became aware of the pandemic through different sources such as radio, television, newsletter and paper, family and friends, government and Non-Governmental Organisation NGO. In other words, most (60%) of the respondent got the awareness through radio stations. A majority (70%) of the respondents noted that cases of infected people were reported within the study area. Although, when the respondents were asked of their view on the reality or not is the COVID-19, most (60%) noted that the coronavirus is not real. Nevertheless, based on the locally reported cases, a majority (60%) of the respondents observed the contact reaction to fever as the most common symptoms of coronavirus reported. Perhaps, this findings is true due to the asymptomatic nature of the COVID-19 common in African countries.

Table 2. Perception of the COVID-19 pandemic

Am aware of coronavirus	Frequency	Per cent	Medium of awareness	Frequency	Per cent
Yes	320	80.0	Radio	240	60.0
No	80	20.0	Television	80	20.0
Total	400	100.0	Newsletter/paper	20	5.0
Reported cases of COVID-19 in the study area	Frequency	Per cent	Family and friends	40	10.0
Yes	280	70.0	Government/NGO campaign	20	5.0

No	120	30.0	Total	400	100.0
Total	400	100.0	Symptoms of coronavirus	Frequency	Per cent
Perception towards the reality of COVID-19 pandemic	Frequency	Per cent	Difficulty in breathing	80	20.0
COVID-19 is real	120	30.0	Fever	240	60.0
COVID-19 is not real	240	60.0	Cough	40	10.0
COVID-19 is real but I can't be infected	20	5.0	Sneezing	40	10.0
COVID-19 is a rich man virus	12	3.0	Total	400	100.0
Political Instrument	8	2.0			
Total	400	100			

3.1.2 Compliance with the introduced containment measures

Respondents assessment on the extent of compliance with the various introduced containment measures in the study area was also analyzed on Likert scale having gradation values consisting of Always Comply (AC=4), Sometimes Comply (SC=3), Rarely Comply (RC=2) and Never Comply (VD= 1), while the analysis of variables used was arrived at by dividing the Summation of Weight Value (SWV) by the total number of responses and the SWV for each of the variables was obtained through the addition of the product of the number of responses to each aspect and the respective weight value attached to each rating. This is expressed mathematically as thus: SWV = $\sum_{l=1}^{4} X_i Y_i$

Where:

SWV = Summation of Weight Value,

X_i = number of respondents to rating i

Yi = the weight assigned a value (i= 1, 2, 3, 4)

The analysis which was expressed quantitatively as 'RMI' = $\frac{SWV}{\sum_{i=1}^{4} {}^{i=} X_i}$ = 29.570/10=2.957 which means MIV = 2.957 was used to compare all variables under consideration and the result presented in Table 3. Accordingly, school closure with the cleaning of school premises (3.200), interstate restriction with the cleaning of terminals and vehicles (3.000), passenger travel limit with the distance between two people in vehicles (2.975), social distancing (2.963) and restriction on social and religion gathering (2.960) are major measures that rated high above the Mean Index Value MIV, meaning that residents mostly or always comply with these measures. However, the use of face mask, public transport operational restriction, daily neighbourhood movement/ mobility restriction, handshaking avoidance and use of hand sanitiser and night curfew with control of ambient climate were rated difficult to comply with as they scored or rated below the MIV. In other words, this finding shows that the level of compliance with the introduced containment measures within the study area is quite low as the majority of the respondents show less-concerned with the containment measures.

Table 3: Compliance with the introduced containment measures

Lockdown measures	NC	RC	SC	AC	TWV	RIM	MIV	RK
Social distancing	25	190	450	520	1185	2.963		4
Handshaking avoidance and use of hand sanitiser	50	60	720	320	1150	2.875		9
Daily neighbourhood movement/ mobility restriction	50	220	210	680	1160	2.900	2.957	8
Night curfew with control of ambient climate	40	240	360	480	1120	2.800		10

School closure with the cleaning of school premises	10	200	270	800	1280	3.200		1
Public transport operational restriction	62	196	120	800	1178	2.945		7
Passenger travel limit with a distance between two people in vehicles	50	60	600	480	1190	2.975		3
Use of face mask	21	78	840	240	1179	2.948		6
Interstate restriction with the cleaning of terminals and vehicles	20	160	540	480	1200	3.000		2
Restriction on a social and religious gathering	59	196	129	800	1184	2.960		5

Authors' Field survey (2021)

3.3 The Impact of COVID-19 Pandemic on Spatial Interaction in the City of Ibadan

3.3.1 Perceived impact of COVID-19 pandemic on spatial interaction attributes

Assessment on the extent of the impact of COVID-19 on spatial interaction attributes in the study area was also analyzed on Likert scale having gradation values consisting of Very High Impact (VHI=4), High Impact (HI=3), Low Impact (LI=2) and No Impact (NI= 1). The analysis which was expressed quantitatively as 'RMI' = $\frac{\text{SWV}}{\sum_{i=1}^{4} i= X_i}$ = 34.800/12=2.900 which means MIV = 2.900 was used to compare all variables under consideration and the result presented in Table 4. Accordingly, travel demand (3.500), mode of travel (3.275), vehicular and passenger travel (3.175), travel activities (3.150), travel distance (3.075), risk of travel by modes (3.025), and destination of residents anticipating to travel (3.925) were highly impacted attributes. Their RIM is greater than the MIV of 2.900, thus, the COVID-19 pandemic strongly impacts the seven (7) out of the twelves (12) observed spatial interaction variables. Other variables with moderate and low impact include the use of alternative transport means e.g. telecommunication in replace of physical means (2.800), travel time (2.650), traffic flow and volume on highways (2.550), number and promptness of freight deliveries (2.500) and trip pattern (2.175). By implication, findings show that the COVID-19 pandemic impacts the spatial interactions and travel behaviour in the study area.

Table 3: Impact of COVID-19 pandemic on spatial interaction attributes

Attributes	NI	LI	HI	VHI	TWV	RIM	MIV	RK
Demand for travel	20	80	180	1120	1400	3.500		1
Mode of travel	50	60	240	960	1310	3.275	2.900	2
Vehicular and passenger travel	50	60	360	800	1270	3.175		3
Travel activities	20	160	360	720	1260	3.150		4
Travel distance	30	160	360	680	1230	3.075		5
Risk of travel by modes	20	200	390	600	1210	3.025		6
Use of alternative transport means e.g telecommunication in replace of physical means	40	240	360	480	1120	2.800		8
Destination of residents anticipating to travel	10	200	600	360	1170	2.925		7
Travel time	50	220	510	280	1060	2.650		9

Traffic flow and volume	60	200	600	160	1020	2.550	10
Number and promptness of freight deliveries	50	260	570	120	1000	2.500	11
Trip pattern	120	200	510	40	870	2.175	12

Authors' Field survey (2021)

3.3.1 Perceived overall impact of COVID-19 pandemic on spatial interaction

The assessment of respondents' perception of the overall impact of COVID-19 pandemic on spatial interaction revealed in Table 5 shows that slightly more than half (52.2%) adjudged it to be very high, while close to one-quarter (20.8%) assessed it to be high and more than one-tenth (15.5%) seen it as fair. In addition, 8.8% adjudge it to be not at all high, while the remaining 2.7% gives no impact. In this wise, it can be observed that COVID-19 do adversely affect spatial interaction as it confines people activity and engagements into a limited spatial outline.

Table 5. The perceived overall impact of COVID-19 pandemic on spatial interaction

Rating	Frequency	Per cent
Very high	209	52.2
High	83	20.8
Fair	62	15.5
Not at all high	35	8.8
No impact	11	2.7
Total	400	100.0

Authors' Survey, April (2020)

5.1 Conclusion and Recommendations

The study has examined the latest coronavirus pandemic which is ravaging all countries of the world in magnitude dimension since its outbreak in December 2019 in Wuhan, China. The geometric rate of transmission and fatality associated with the pandemic led to the enforcement of various containment measures in line with the safety protocol championed by the World Health Organisation. However, the study found out that residents in the study area mostly rely on their daily active engagement and transactions in making a living for survival, and therefore essential for them to move around to satisfy their socio-economic aspirations. Unfortunately, in a way to minimize the spread of the COVID-19 pandemic, several activities ground to halt since mobility options were stopped from operation and services rendering. This singular act unprecedentedly affects the travel behaviour and spatial interaction system of the people not only within cities but across all communities by introducing a new order popularly regarded as New Normal in conducting business, government functions and transactions.

Therefore, the study concluded that the COVID-19 pandemic and its containment measures adversely impacted spatial interaction in all dimensions and that numerous accompanying challenges being experienced by the people are frustrating residents efforts at achieving quality individual well-being and health living as well as cities' public health and livability of not only the study area but other cities in the country at large.

It is recommended that efforts should be intensified on the use of telematics and land use mix to minimize adverse consequences of such pandemic and related epidemic in the future on spatial interaction, while relevant authorities should be predictive and proactive in planning and response to future pandemic towards protecting public health and upholding efficient spatial interaction.

References

Adejare, J. A., Akanmu, A. A. & Ogunsesan, A. S. (2016). *Achieving liveable human settlements in Nigeria*, paper presented at the 4th National Conference of The Faculty of Environmental Studies, The Polytechnic, Ibadan, Nigeria held on 14th - 16th May.

Carr, S., Unwin, N. & Pless-Mulloli, T. (2007). An Introduction to Public Health and Epidemiology, Open University Press, England

Fasina, S. O., Akanmu, A. A., Salisu, U. O. & Okunubi, S. A. (2020). *Intra-city mobility and Characterization in a fast-growing city of Lagos, Nigeria, Logistics & Sustainable Transport, 11*(1): 33-50.

McKinsey & Company (2020). COVID-19: Implications for business, Executive Briefing, Accessed at https://www.mckinsey.com/business-functions/risk/our-insights/covid-19-implications-for-business on 23/03/2020.

Okoko, E. (2018). "Spatial Interaction: the quintessence of urban mobility", an inaugural Lecture series 98 of Federal University of Technology, Akure, Nigeria, Federal University of Technology Akure Press, Akure.

Pearce, B. (2020). COVID-19'Updated impact assessment of the novel Coronavirus, Accessed at www.iata.org/economics on 23/03/2020.

Rodrigue, J. Comtois, C & Slack, B (2006). *The geography of transport systems*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Salisu, U, O., Akanmu, A. A., Fasina, S. O. & Sanni, S. M. (2020). Traffic Congestion and Intelligent Transport System in a Fast-growing Nigeria City, *Transport and Communications*, 1, 36-49.

SLOCAT (2020), COVID-19 and the Sustainable Transport Community, Sustainable Low Carbon Transport Partnership (https://slocat.net); at https://slocat.net/covid-19-and-the-sustainable-transport-community accessed on 3/4/2020.

Svalastog, A. I., Donev, D., Kristoffersen, J. & Gajović, S. (2017). Concepts and definitions of health and health-related values in the knowledge landscapes of the digital society, the Croatian Medical Journal, 58(6): 431–435.

Transit Center (2020), How Transit Agencies Are Responding to the COVID-19 Public Health Threat, (https://transitcenter.org); at https://bit.ly/2X2Ch7I accessed on 3/4/2020.

TUMI (2020). The COVID-19 Outbreak and Implications to Sustainable Urban Mobility – Some Observations, Transformative Urban Mobility Initiative (www.transformative-mobility.org); at https://bit.ly/3dLQ6gq accessed on 3/4/2020.

UITP (2020).Management of Covid-19 Guidelines for Public Transport Operators; (www.uitp.org); at www.uitp.org/sites/default/files/cck-focus-papers-files/Corona%20Virus_EN.pdf accessed on 3/4/2020.

WHO (1998). World Health Report Executive Summary - achieving health for all. Accessed at: http://www.who.int/whr/1998/media_centre/executive_summary6/en/, accessed on 27/03/2020

WHO (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report-53.

'PSYCHO-VİRAL' EFFECTS ON WORK LİFE & EMPLOYEE SUBJECTİVE WELL-BEİNG DURİNG COVİD-19 TERM

Dilara Pepedil

Ph.D. in Business Administration

Murat Koç

Assoc. Prof. İn Business Administration

ABSTRACT

In this paper; an evaluation of managerial researches has been set out to effects of Covid-19 both employee and managerial perspectives. Due to the Covid-19 pandemic inclined to global changes, numerous differences have come out experienced in the employee world in work life. Coronavirus Pandemic has caused obligatory switches in working dynamics in the whole world. Especially, new remote job conditions term related to Covid-19 raises results on having economical disgorgement corporations and also workforce. In consequence of the labor force exposes to alterations in psychological, physical, and working conditions, the subjective wellbeing of employees has been affected negatively connected by these fluctuations in this term. Global Covid-19 outcomes have been evaluated in terms of employee subjective wellbeing and management world in this qualitative research. This paper includes to findings of the dimensions of Covid-19 pandemic results in workforce subjective wellbeing and business world for suggestions and recommendations to coping Covid-19 challenges have located in the conclusion section of the paper, in the last section

Keywords: *Covid-19, coronavirus, pandemic, subjective wellbeing, employee, management*

1. Introduction

The effects of actual Covid-19 term on changes in work life, how to have differentiated on conditions at the workplace for employee subjective wellbeing have been evaluated in this study. The Social working situation with being increased influence of pandemic, such as before the pandemic term, could not be continued. Therefore, managerial reinforcements on employee have been sightly. Meanwhile, it has been thought that not only for today, pandemic and variable work conditions will be caused to influences on also future management perspective. Working at home, flexible job conditions might be caused to differentiations both in terms of executing side and also employee circumstance as a result of up to date alterations.

Due to vary regions of the world After the declaration of the General Director of the World Health Association the General Director of the World Health Association is thought to have started a new era of declaring Covid-19 as a "Pandemic" (WHO, 2020) on March 13, 2020, due to a global pandemic that is spreading rapidly and has deadly effects in various parts of the world. As of March 2020, Covid-19 has affected the world during the pandemic process; it is still affecting in the last period of the year. Coronavirus disease affected 83,290,879 people worldwide according to 31 December 2020 data as a case in the global community, and 1,822,194 people died worldwide due to Coronavirus (sortiraparis.com, 2020). Covid-19 has come out in region Wuhan, Hubei in China,

on December 2019, in January 2020, World Health Organization made an official statement related nations because public health emergency, 'Pandemic Global Epidemic State'

1.1. The Effects of Covid-19 Duration on Work life

Covid-19 led to developing variations in the workplace and social life internationally. To prevent of infection of Coronavirus in this period, sequential precautions about hygiene conditions and social isolation content have been taken globally As a result of these conditions, such as working term from home or office differentiated. The finding from researches also has shown that The Covid-19 has multiple influences on work life and job life of individuals. (Baert and oth. 2020; ILO, 2020, Béland and oth.. 2020). All taken precautions, restrictions, and change period for the decreasing of infections due to coronavirus epidemic brought about differentions in managing of the work life. The Covid-19 term has continued to be a global health problem and also comprise the international economical crisis. After the restrictions, Pandemic conditions were raised to appear of functional and physical varieties situationally. According to findings of inquiries about the work life of Covid-19 influences, results of Covid-19 can be seen on job dimension, job force who Works and working conditions at workplace. These effects of Covid-19 are classified at 3 dimensions.

1.2. The Effect of Covid-19 on the Work

After the pandemic, remote working related social isolation came true in most of the sectors, essentially. Leonardi (2020) suggested that, remote working has been chosen through digital Technologies, Zoom program has been daily active user %67 in March 2020, While Microsoft teams program as daily percentage user was 20 million in 2019, reached 44 million in March. Google explained that remote working will probably continue until the end of the summer term of 2021. It has been found that working from remote with Technologies will be caused to digital exhausting in the future two decades (Leonardi,2020).

Alterations related to being done of job practices forced to managements on developing digital technological processes. In terms of executing human resources, pandemics brought forward to managing crisis status. Also, It has been emerged to prosecute remote working, being evaluated human resources states in pandemic conditions. Digitalization was made up as a solution tool for realizing work activities during the illness for the organizations (Gigaguri,2020).

1.3. Covid-19 Influences on Work Force

Covid-19 duration raised to compulsory change decisions to be experienced managers and employees decisions both global and specifically. Research findings showed that managers are obligated to decide critical decisions for keeping their employees and also organizations. (Van der Meer and oth., 2017; Van Zoonen and Van der Meer, 2015). Meanwhile, the employee experienced this covid-19 term exposed to anxiety on security, risk of virus, social isolation, financial loss, and job insecurity. It has been found that the work performance of employees decreased significantly during coronavirus term through working from home. (Hamid, Wahab, Hosna, Hasanat, Kamruzzaman, 2020).

International Labor Organization explained to influences of Covid-19 according to findings of being published graphical table in various sectors. Being effect level of different sectors due to Covid-19 classified as high, medium-high, medium, medium-low, low dimensions. According to this, especially this, especially; wholesale retail motor vehicles, and motorcycles, production, accommodation, and food services, high level of business, and administrative activities; art entertainment recreation, and other services, transportation stockpiling, and communication high-to-medium level; construction, finance, and insurance services, mines, and quarrying are moderate; agriculture forestry, and fisheries at medium-low level; human health, and social work activities, education, public services, public administration, and social security were affected at a low level. Wholesale, retail

motor vehicles, and motorcycles employed 21 million, production 12 million, accommodation, and food services 7 million, business, and administrative activities 7 million, arts entertainment recreation, and other services 4 million, transportation stocking, and communication 4 million, construction 9 million, finance, and insurance services 1 million, mines, and quarries less than 1 million, agricultural forestry, and fishing 19 million , human health and social work activities consist of 2 million employers, education 1 million, public services less than 1 million, public administration defense and social security less than 1 million employers. Those who work in these sectors, respectively; 211 million in wholesale and retail motor vehicles and motorcycles employment, 99 million in production, accommodation and food services 44 million, business and administrative activities 35 million arts entertainment recreation and other services 57 million, transportation stocking and communication 76 million, construction 103 million, finance and insurance services 3 million, mines and quarries 3 million, agriculture forestry and fisheries 470 million, human health and social work activities 11 million, education consists of 7 million people and public services consists of 3 million people. When we look at the shares of employees in total employment, wholesale and retail motor vehicles and motorcycles, respectively, are 45% in employment, 19%, accommodation and food services 29%, business and administrative activities arts entertainment recreation and other services 21%, transportation stocking and communication 30%, construction 31%, construction 38% finance and insurance services 6%, mines and quarries 28%, agricultural forestry, and fisheries 55%, human health, and social work activities 7 million%, education has a share of 5%, public services at 10%, public administration defense, and social security at 2%. Results in the table have included to global employment information from 114 countries during the Covid-19 term.

Table:1 Effects of Covid-19 Pandemic on Entrepreneurs (ILO,2020)

Baseline employment situation (global estimates for 2020 COVID-19)				
Economical Sector	**Impact of the crisis on economic outputs**	**Employers (Millions)**	**Employees (Millions)**	**Share of own-account workers in total employment (%)**
Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles	High	21	211	45
Manufacturing	High	12	99	19
Accommodation and				

Food services	High	7	44	29
Business and Administrative Activities	High	7	35	21
Art, Entertainment Recreation and Other Activities	Medium-high	4	57	30
Transport Storage and Communication	Medium-high	4	76	31
Construction	Medium	9	103	38
Finance and Insurence Services	Medium	1	3	6
Mining and quarrying	Medium	Less than 1	3	28
Agriculture, forestry and fishing	Low-medium	19	470	55
Human health and social work activities	Low	2	11	7
Education	Low	1	7	5
Utilities	Low	Less than 1	3	10
Public administration and defense; compulsory social security	Low	Less then 1	0	2

1.4. Covid-19 Influences on Working Styles

During the quarantine period, work-life balance of employees changed and remote working appeared to results in preventing the Covid-19 infections and decreasing social contact. Meanwhile, because of the pandemic conditions, it has been seen that increases in remote working conditions began to inevitable. Covid-19 situation leads to accelerating of development of virtual teams. It has been evaluated how to provide the best communication and affective regulation, since global crises remote working between departments, how it would be state anxiety and stress feeling raised to question marks, being restricted job social and emotional clues relatively (Lindebaum, Geddes, Jordan, 2018). Considering to Mak and Kozlowski (2019) found that increased to quantities of virtual teams and importance before the time of pandemic.

When it has been analyzed on working hours conditions, according to ILO, Global working hours diminished %4.5 in the first quarter of 2020. Approximately, whilst 130 million full-time employees worked 48 hours in the first quarter of 2019, the covid-19 crisis caused to decrease in employee working hours. It might be expected that decrease of global working hours %10.5 in the second quarter of the year, compared before Covid-19 term, correspondingly. This assumption has meant to 305 million full-time jobs according to decrease of %10.5. (ILO, 2020).

2. Components Effected on Employee Psychology in Covid-19

Restrictions and various safety precautions induced to consequences related employee psychology. Some of the employees exposed to decreasing in their working hour, the other employee group obligated to lose of their jobs, the last employee group has still perpetuated to work through remote working conditions during sickness duration.

Simovic, (2019) suggested that 86% of individuals thought that remote working has decreased stress (FlexJobs). – Workers from away will be in 73% of all departments by the 2028 (ODesk). – 75% of employees worked to remote working condition have thought that their concentration capacity is better on condition remote working (FlexJobs). Statistics related remote working showed that 21% of employees will give up their vacation time rights for gaining remote working situation (FlexJobs). (Coach, 2020; pg. 66). Adaptation process has been required to remote working firstly experienced and also having experience before for employee.

Epidemics such as this has effected to psychological well-being in the public population through most of the demonstration. For instance, one research conducted that half of the participants experienced psychological distortion as a complaint of collective isolation acute pneumonia syndrome during the Sars epidemic, (Mihashi and oth., 2009). The other research-related to Sars, patients hospitalized at four dimensions in the hospital, secretly. It was found that two of these dimensions were psychological dysfunctioning (chronicle dysfunctioning and delayed deterioration), two other enforcement related were recovery and resilience (Bonanno and oth. 2008).

Banks and Xu (2020) discovered that employee dismissal permanently experienced a significant decrease in psychological well-being. A Similar finding has been taken by Etheridge and Spantig (2020), the Subjective well-being of employees in England declined seriously, and the general health questionnaire showed dropping out of youth well-being.

Findings indicate that psychological capital has been importing to employee attitudes to the job, work behaviors, and work performance, significantly (Newman and others, 2014). During unexpected conditions result of Covid-19, tourism companies have required to developing of employee self-efficacy, hope, resilience, and optimism (Mao, He, Morrison & Coca-Stefaniak, 2020).

3. Employee Subjective Well-being In the Perspective of Positive Psychology

Covid-19 pandemic has been argued that it has resulted in a dark chaotic environment. High uncertainty time caused radical changes in routine behaviors of individuals in daily life. The psychological well-being of individuals has indicated fluctuating results of related existence threats, high dead results, damaged daily habits. Psychological well-being as a concept is ascertained that includes psychological functioning, emotional and cognitive

dimensions. (Tennant and others 2007). Also, Tennant and others suggested that tolerance of uncertainty as an important structure in the pandemic term is a considerable determinant of psychological well-being.

Subjective well-being level of fundamental employees searched through short time video-based on natural stimulus during Covid-19 pandemic. These consequences illustrated that using usual natural stimulus has developed both subjective well-being and supporting subjective wellbeing scale. Similar researches have shown the utility of natural stimulus in the daily change patterns, exceedingly. Art has provided potential expressions of these results (Chenhao, Ke, Kun., Bo, Wenchen, Kaiping , FeiUsing, 2020).

3.1. Dimensions of Subjective Well-being and Subjective Well-being Construct

Subjective well-being is a construct that has a reflection of individual perspectives about life experiences. Psychological well-being includes continuing circumstances both cognitive and affective life evaluations (Diener, 1984, Diener, Lucas, and Oishi, 2002). Subjective well-being as a multidimensional and multi factors structure embraces emotional well-being and positive functioning (Ryan and Deci, 2001; Waterman, 1993).

Affective well-being contains to balance of positive and negative affects, life satisfaction, and dimensions of happiness perceptions. Meanwhile, the emotional well-being notion is a structure that combined with positive and negative effects, life satisfaction (Keyes and Magyar-Moe, 2003). Subjective well-being is accentuated as affective well-being positive functioning (psychological and social well-being) The findings showed a relationship between subjective well-being and working as an action (Russell, 2008).

An Individual spends most of their time at workplace, thus employee work experiences and inferences have a crucial influence on assessments of employee well-being and their happiness. According to Russell (2008), as also happiness affects success, the work environment has an impression on employees subjective well-being.

3.2. Descriptions of Well-being in the Work Place

1. Integration of interpersonal skills in the workplace: Perception is related to experience job content, and positive relations with other individuals

2. Success at the job: Perception is about reaching and completing crucial tasks in the work as an individual. Here is to feel that you are skilled: to have expertise in performance related to tasks, and to have the perception that you have the skills necessary to do the job effectively.

4. Perceived definition: The perception of being liked as a personality within the organization for someone's work.

5. Requesting work: The existence of one's evolving desire to contribute to the organization with good function and success (Dagenais-Desmarais, Savoie, 2012).

Three dimensions of subjective well-being are analyzed as life saturatedness, positive emotion, negative emotion. Mainly, this theory states that some people are often quite stable in subjective well-being. It is explained that the reason for this is the level of spiritual support, spiritual income flow and subjective well-being is a dynamic parameter. Over the years, the same people continued their experiences of the same types of life events due to their spiritual basis (Strack, Argyle, Schwarz, p. 77-78, 1991).

3.3. Findings of Subjective Well-Being of Employees in Field Studies

As with other pandemics, outbreak is also still causing advanced global anxiety, and advanced stress (Garfin et al. 2020). Concerning this, it was determined that individuals thought they were infected with the growing fear of Covid-19, so they committed suicide but were not infected according to autopsy results (Goyal et al. 2020;

Mamun and Griffiths 2020). Fear of Covid-19 rises from four basic structures; fear of the body, important others, uncertainty, and movement/inactivity (Schimmenti et al. 2020).

Adams-Prassl et al.(2020) investigated the subjective well-being of individuals in Germany, America, and the UK; According to the findings of the study, if the duties of the employees involve a small share, they faced either job loss or interruptions related to working hours or earnings in the process of working from home. Moreover, women at low education levels were found to be more affected by their success than the coronavirus crisis.

Early studies show that Covid-19 is mostly affected by women's job loss (Alon et al., 2020; Adams-Prassl et al., 2020) shows that women in the UK, and America experience a further decline in their level of well-being (Alon et al., 2020; Adams-Prassl et al., 2020). Psychological stress reduces the positive emotions and subjective well-being of individuals (Guo et al., 2020) and can increase the negative emotions and psychological conflicts of individuals (Liao et al., 2020; Sattler, Claramita and Muskavage, 2018). In the aftermath of the Covid-19 illness, employees faced major threats to their health and uncertainty of their working income. This has shown, for example, that there are serious challenges to the psychological capital of employees in tourism companies (Mao, He, Morrison, and Coca-Stefaniak, 2020).

4. Discussion

During the Covid-19 period, employees are still worried about becoming infected, as well as every employee who works individually, their loved ones, and fears of losing their jobs. He has conducted research in which employees who are forced to change a lot in their work routine feel anxious and dissatisfaction due to changes in their workloads. Besides, the decreased workload during the pandemic period is seen by the employee as a signal of high levels of job insecurity and they experience fears of losing their jobs, high levels of job insecurity due to Covid-19 have been proven by Baert (2020) with documents. At this point, the employee is trying to deal with the changing working conditions, and the possibility of becoming infected at the same time.

After Covid-19, it was reported that 5% of the workforce in the UK worked from home in 2019, with the remote working situation in working conditions, while in the second week of the major closure, working from home reached 46% in terms of employee strength (ONS, 2020a, 2020b). Unlimited work; exacerbated work, and employees were placed under arrest by more work movements moving home (Mosendz and Melin, 2020). It is thought that working from home can set the stage for conflicts between family and work over duty and role confusion. Also, the sickness and quarantine process, especially the online life process that develops compulsory within the home will require time in terms of adaptation to the digital world process. In this sense, we can state that the Covid-19 process has a positive impact on digital life and the inclusion of technology in life. However, how this positive development will have psychological, social, economic, and global consequences due to social isolation and excessive exposure to technology will occur after the last process. In the long term, studies are expected to be carried out on the changes after Covid-19 and the subsequent effects of life after Covid-19.

According to the data obtained from another study; During the Covid-19 process, according to the study findings conducted with the responses of 12000 people, negative emotions and 45% fear, stress, and depression under 40 years of age were found in depressed adults at 33% (Orkin et al., 2020).

While warnings of staying at home and social distancing were initially toned, psychological effects were found to appear as symptoms of widespread depression and anxiety increased after a few weeks or even months. (United Nations, 2020). After the pandemic, superseded unemployment increased. They are especially in sectors where women are paid less often and work less safe and can be more easily damaged in the market for non-standard work and labor (Settersten et al., 2020).

It has been stated that there are individual differences in the situation of deal with the pandemic. In this case, it will allow several differences to arise in the short term and the long term. Especially confident and passionately committed to their goals, they see the closure and restriction situation as the opportunity to move forward under changing conditions and to start new paths (Settersten and others, 2020). In the psychological capital structure in the subjective good-being concept studied in this article, it will be very important for the employee to adapt to changing conditions in the deal with challenging situations and events.

From managerial perspective, every manager has faced his/her employees with decisions to change the way the working process works.

5. Conclusions and Recommendations

The Covid-19 process has brought a lot of change in the overall life process and working life to the whole world. As mentioned in this study, different sectors have been affected by the Covid-19 process in different dimensions. This process has made it mandatory for the employee and the manager to accept and deal with the processes of change in an individually mandatory way. Working conditions, way of working and the way things are implemented have changed noticeably due to virus-related quarantine and social isolation conditions.

From the Covid-19 eruption, a lot of research shows that people experience high levels of negative emotions fear, anxiety and anger (Huang et al., 2020; Wang and Gao, 2020). It is expected that negative emotion will negatively affect the Covid-19 process due to the presence of negative emotion from the dimensions of subjective well-being concept and its decrease in its positive size due to changes and differences. Fernandes suggests in his 2020 study that the cost of the economic downturn is unequally dissipate, as, in previous crises, younger less educated employees will face the prospect of losing their jobs. Here, it is thought that the individual activities, qualifications, conditions of the, transfer or the technological ability of the employees to do business will cause the employee to be indirectly negatively affected by this structure. As seen in the studies; a difference between men and women that develops negatively against women, both in terms of working hours and salary levels, has emerged due to the coronavirus process.

The Pandemic process is emerged as a fundamental test for decision-makers, from political leaders to business managers, healthcare professionals. Since decision-making performance is one of the biggest challenges due to the uncertainty situation during covid-19, decision-makers have had to make critical decisions quickly while dealing with the uncertain situation during the pandemic period. Being able to make effective and effective decisions are some of the decision-making difficulties of this period. Therefore, the fundamental difficulty of leadership and management during covid-19; The biggest problem facing administrators is that the information is insufficiently vaguely unreliable and partially accurate. At this point, leaders are expected to improve their decision-making ability, be able to adapt to change in the fastest way and make predictive decisions for the future without errors. Any incorrect data or infertation in decision-making, together with what the Covid 19 pandemic brings, can cause any procrastination of living costs and economic damage (Dwivedi et al.,2020).

In academic studies, 'VUCA' is the abbreviation of the concept of the four dimensions that take place in uncertainty processes. V: fluctuation: it is defined as the dynamics and nature of change while specifying a dynamic decision-making context in decision-making processes. U: Unequivokability, Variability, : Contains unpredictable and unreliable conditions. A: Complexity : multi-factor and misleading situations come together. The factors that cause it and the social difficulties in the working situation are competing with another. At this point, decision-makers have to assess and estimate the consequences of critical situations regarding competing conditions. A: Uncertainty: Conditions cause multidimensional effects and situations. It is reflected as the unknown significance of one situation over another (Shaffer and Zalewski, 2011, p. 66). 'VUCA' is the 21st century' In the context of the century and within the framework of the current changing working conditions process,

this world dimension is expressed by Johansen (2007) as a structure of dangerous mismatch, positive innovation about change.

It is very important to be able to be involved in the technological adaptation process during the Covid-19 process and to manage the remote working process in a healthy way. In this process, accurate monitoring of the workflow and activities to support the subjective well-being of the employees will be useful for the subjective good-being dimension. It has been determined that even watching videos about nature only provides positive effect in this process despite covid-19 conditions (Chenhao, Ke , Kun. , Bo, Wenchen , Kaiping , FeiUsing, 2020). The pandemic and quarantine process have caused mandatory differences in terms of psychological, physical, working conditions and current life conditions. It is thought that employees and individuals whose capacity to deal with these conditions are flexible can better combat negative processes related to Covid-19 in terms of psychological capital dimension by developing adaptation and adaptation behaviors.

The Covid-19 process is not only a global process of change that the whole world is going through together, but it is also a test that the fastestest responder to changing conditions and uncertainty can win, just as Darvin points out in his theory of evolution, adaptation skills are also very prominent in the coronavirus process. It is expected that the Covid-19 process and its aftermath will continue to be investigated in all these dimensions.

References

Adams-Prassl A, Boneva T, Golin M, et al. (2020) Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: new Survey Evidence for the UK. Cambridge Working Papers in Economics, no 2023. Cambridge: University of Cambridge.

Alon T., Doepke M., Olmstead-Rumsey J., Tertilt M., The Impact Of Covıd-19 On Gender Equality, *NBER Working Paper*, No. 2694, 2020 JEL No. D10,E24,J16,J22

Baert, S., Lippens, L., Moens, E., Sterkens, P., & Weytjens, J. (2020). How Do We Think the COVID-19 Crisis Will Affect Our Careers (If Any Remain)? IZA Discussion Paper Series, 13164. Iza Institute of Labor Economics Iza Dp No:13159.

Banks J. Xu X., (2020). The mental health effects of the first two months of lockdown and social distancing during the Covid-19 pandemic in the UK, IFS Working Papers, No. W20/16, Institute for Fiscal Studies (IFS), London, http://dx.doi.org/10.1920/wp.ifs.2020.1620.

Béland, Louis-P.; Brodeur, Abel; Wright, Taylor (2020). The Short-Term Economic Consequences of COVID-19: Exposure to Disease, Remote Work and Government Response

Bonanno, G. A., Ho, S. M. Y., Chan, J. C. K., Kwong, R. S. Y., Cheung, C. K. Y., Wong, C. P. Y., & Wong, V. C. W. (2008). Psychological resilience and dysfunction among hospitalized survivors of the SARS epidemic in Hong Kong: A latent class approach. *Health Psychology*, 27(5), 659–667. https://doi.org/10.1037/0278-6133.27.5.659

Chenhao, H., Ke Z. ,Kun H. , Bo Y., Wenchen J. ,Kaiping P. , FeiUsing W., (2020). Natural Intervention to Promote Subjective Well-being of COVID-19 Essential Workers, *Natural Intervention For Covid19 Worker Wellbeing*

Dagenais-Desmarais V., Savoie A. (2012). What is Psychological Well-Being, Really? A Grassroots Approach from the Organizational Sciences, *Journal of Happiness Studies*, 13:659–684. DOI 10.1007/s10902-011-9285-3

Diener, E. (1984). Subjective well-being. Psychological Bulletin, 95, 542–575. https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. Psychological Bulletin, 125(2), 276–302.

Dwivedia K.Y, Laurie Hughesa D. , Coombsb C. , Constantiouc I., Duand Y. , Edwardse S.J. , Guptaf B. , Lalg B. , Misrah S. , Prashanti P., Ramanj R., Ranag N.P., Sharmak S.K. , Upadhyayl N. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming education, work and life, *International Journal of Informational Management*, Volume 55, 102211.

Etheridge B. ve Spantig L. (2020). The Gender Gap in Mental Well-Being During the Covid-19 Outbreak: Evidence from the UK, Institute for Social and Economic Research (ISER), University of Essex, ISER Working Paper Series, No. 2020-08.

Fernandez U. R., Kulic N. (2020). Requiem for a Dream: Perceived Economic Conditions and Subjective Well-Being in Times of Prosperity and Economic Crisis. *Social Indicators Research* (2020) 151:793–813 https://doi.org/10.1007/s11205-020-02404-w

Garfin, D. R., Silver, R. C., & Holman, E. A. (2020). The novel coronavirus (COVID-2019) outbreak: Amplification of public health consequences by media exposure. *Health Psychology*, 39(5), 355–357. https://doi.org/10.1037/hea0000875.

Gigaguri, I., (2020). Effects of Covid-19 on Human Resource Management from the Perspective of Digitalization and Work-Life Balance, *International Journal of Innovative Technologies in Economy 4(31),* DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30092020/7148

Goyal, K., Chauhan, P., Chhikara, K., Gupta, P., & Singh, M. P. (2020). Fear of COVID 2019: First suicidal case in India Asian Journal of Psychiatry, 49, 101989. https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.101989.

Guo L., Xu P., Yao F., Zhang F. Y.,Qi L. ve Yang F. H. (2020). Impact of Acute Stress Disorders on Negative Emotions in China Under Major Epidemic Situation, A Moderating Effect of Social Support, *Journal of Soutwest University*, 42(5), 1-10.

Hamid M., Hosna A.H.,, Wahab S.A. ,Hasanat M.W. , Haque A. Anum K. , Kamruzzaman M., (2020). Impact of Coronavirus (COVID-19) and Employees' Reaction to Changes on Employee Performance of Bangladesh. *The Internatıonal Journal of Busıness & Management*, Volume 8, Issue 8, 2020 Pages 34-43. DOI No.: 10.24940/theijbm/2020/v8/i8/BM2008-013

Huang, L., Xu, F. M., & Liu, H. R. (2020). Emotional responses and coping strategies of nurses and nursing college students during COVID-19 outbreak. MedRxiv. https://doi.org/10. 1101/2020.03.05.20031898

Johansen, B. (2007). Get there early: sensing the future to compete in the present. San Francisco, CA: Berrett-Koehler.

Keyes, C. L. M., & Magyar-Moe, J. L. (2003). The measurement and utility of adult subjective well-being. In S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), Positive psychological assessment: A handbook of models and measures (sf. 411-425). Washington, DC: American Psychological Association.

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work, (2020). Third edition Updated estimates and analysis.

Koç M., Özbay M., Koçak G., Özen T.M., (2020). Yönetim Perspektifinden Pandemi Üzerine Düşünceler, sf. 11-12, 56-57, Adana

Liao W., Shen C., Chen A., Luo C., Zhang J., Feng B.,(2020). Using Reports of Own and Others' Symptoms and Diagnosis on Social Media to Predict COVID-19 Case Counts: Observational Infoveillance Study in Mainland China, *J Med Internet Res* 2020; 22(5): e19421, DOI: 10.2196/19421

Leonardi P.M., (2020). COVID-19 and the New Technologies of Organizing: Digital Exhaust, Digital Footprints, and Artificial Intelligence in the Wake of Remote Work, *Journal of Management Studies*, doi:10.1111/joms.12648

Lindebaum D., Geddes D. ve Jordan P.J., (2018). Theoretical advances around social functions of emotion and talking about emotion at work

Mak, S., & Kozlowski, S. (2019). Virtual teams: Conceptualization, integrative review, andresearch recommendations. In R. Landers (Ed.).The Cambridge handbook of technologyand employee behavior (Cambridge handbooks in psychology)(pp. 441–479).Cambridge: Cambridge University Press.https://doi.org/10.1017/9781108649636.018

Mamun A. M., Griffiths M.D. (2020). Covid-19-Related Suicides in Bangladesh Due to Lockdown and Economic Factors: Case Study Evidence from Media Reports, International Journal of Mental Health and Addiction https://doi.org/10.1007/s11469-020-00307-y

Mao Y., He J., Morrison A. M. ve Coca-Stefaniak J. A., (2020). Effects of tourism CSR on employee psychological capital in the COVID-19 crisis: from the perspective of conservation of resources theory, *Current Issues in Tourism*, DOI: 10.1080/13683500.2020.1770706

Mihashi, M., Otsubo, Y., Yinjuan, X., Nagatomi, K., Hoshiko, M., Ishitake, T. (2009). Predictive factors of psychological disorder development during recovery following SARS outbreak. *Health Psychology*, 28(1), 91–100. https://doi.org/10.1037/a0013674

Mosendz P and Melin A (2020) Bosses are panicbuying spy software to keep tabs on remote workers, Los Angeles Times, March 27th. Available at: https://www.latimes.com/business/technology/story/ 2020-03-27/coronavirus-work-from-home-privacy (accessed 19 May 2020).

Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F., & Hirst, G. (2014). Psychological capital: A review and synthesis. Journal of Enterprise Behavior, 35(S1), S120–S138. https://doi.org/10.1002/job.1916

Oishi S., (2002). The Experiencing and Remembering of Well-Being: A Cross-Cultural Analysis, *Society for Personality and Social Psychology*, Vol. 28 No. 10, 2002, 1398-1406 DOI: 10.1177/014616702236871

ONS (2020a) Coronavirus and the Social Impacts on Great Britain: 23 April 2020, Newport: Office for National Statistics.

ONS (2020b) Coronavirus and the Social Impacts on Great Britain: 26 June 2020, Newport: Office for National Statistics.

Orkin, M., Roberts, B., Bohler-Muller, N., & Alexander, K. (2020, May). The hidden struggle: The mental health effects of the Covid-19 lockdown in South Africa. Daily Maverick. https://www.dailymaverick. co.za/article/2020-05-13-the-hidden-struggle-the-mental-health-effects-of-the-covid-19-lockdown-insouth-africa/

Russell E. A. J.; (2008). Promoting Subjective Well-Being at Work, *Journal of Career Assessment*, Vol. 16 No:1, 117-131, DOI: 10.1177/1069072707308142

Ryan, R., & Deci, E. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. Annual Review of Psychology, 52(1), 141–166. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141.

Sattler D. N., Claramita M. ve Muskavage B. (2018). Natural Disasters in Indonesia: Relationships Among Posttraumatic Stress, Resource Loss, Depression, Social Support, and Posttraumatic Growth, *Journal of Loss and Trauma,* 23:5, 351-365, DOI: 10.1080/15325024.2017.1415740

Shaffer, L.S., & Zalewski, J.M. (2011). Career Advising in a VUCA Environment. *The Journal of the National Academic Advising Association,* 31(1), 13-20.

Schimmenti, A., Billieux, J., & Starcevic, V. (2020). The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 41–45.

Settersten R. A. a, Bernardi L. , Hark J. , Antonucci C.T., Dykstra A.P.,Heckhausen J., Kuh D., Ulrich M.K. , Moen P., Mortimer J.T. ,Mulder C.H. , Smeeding M.T. , Lippe T., Hagestad O.G. , Kohli M. , Levy R., Schoon I., Thomson E. (2020). Understanding the effects of Covid-19 through a life course lens, *Advances Life Course Research*, Volume 45, 100360 https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100360.

Simoviç, D. (2019). The ultimate list of remote work statistics– 2020 Edition, https://www.smallbizgenius.net/by-the-numbers/remote-work-statistics/#gref.

Strack F., Argyle M., Schwarz N., (1991). Subjective well-being an interdisciplinary perspective, Würzburg, Pergamon Press.

Tennant R., Hiller L., Fishwick R., Platt S., Joseph S., Weich S., Parkinson J., Secker J. Ve Stewart-Brown S., (2007). The Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS): development and UK validation, *Health and Quality of Life Outcomes* 2007, 5:63 doi:10.1186/1477-7525-5-63F

United Nations. (2020). Policy brief: COVID-19 and the need for action on mental health. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_policy_briefcovid_and_mental_health_final.pdf

Van der M.D., Pinzón-Espinosa J., Bochao D. Lin, Joeri K. Tijdink, Christiaan H. Vinkers, Sinan Guloksuz and Jurjen J. Luykx (2020). Associations between psychiatric disorders, COVID-19 testing probability and COVID-19 testing results: findings from a population-based study, *BJPsych Open (2020)*, 6, e87, 1–7. doi: 10.1192/bjo.2020.75

Wang, J. X., & Gao, W. J. (2020). A survey of social attitudes during the COVID-19 epidemic. National Governance Weekly. February 20 https://mp.weixin.qq.com/s/KH7HfxNnJQcJwWw_jc_IA.

Wang, J. X., Gao, W. J., Chen, M. Q., Ying, X. P., Tan, X. Y., & Liu, X. L. (2020). A survey of social attitudes during the COVID-19 epidemic: Analysis of survey data based on 24-25 January 2020. National Governance Weekly(Z1), 55–64. https://doi.org/10.1016/j.paid. 2020.110349.

Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology, 64*(4), 678–691. https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.4.678

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ КӨРКЕМ АУДАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ

Тасқынбай Маусымжан Берікқызы
Имаханбет Райхан Сахыбекқызының жетекшілігімен, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада Әлихан Бөкейханның көркем аударма саласындағы еңбегі баяндалады. Аудармаларының көркемдік ерекшелігі және тәрбиелік мәні туралы сөз қозғалады. Ұлт көсемінің орыстың классик жазушысы Лев Толстойдан аударған «Серуен жасап зерттеу әдісі» атты еңбегіндегі мұғалім шеберлігі мен білім беру саласында тәжірбиенің қаншалықты маңызды екендігі туралы сипатталады.

ТҮЙІН СӨЗДЕР

Әлихан Бөкейхан,аударма, аудармашы, тәрбиелік мәні, тәжірибе, мұғалім оқушы қарым-қатынасы, мұғалім шеберлігі

ABSTRACT

The article describes the work of Alikhan Bukeikhan in the field of literary translation. The artistic originality and educational significance of their translations are discussed. In the work "the method of walking and research", translated by the Russian classic writer Leo Tolstoy, the leader of the nation describes how important teaching skills and experience are in the field of Education.

Keywords: Alikhan Bukeikhan, translation, translator,education value, experience, teacher-student relationship, teacher skills

«...Әлихан Бөкейханов кім? Егер Латын Америкасы үшін Симон

Боливар қандай болса, Әлихан Бөкейханов қазақ үшін сондай тұлға.

Егер Ататүрік қандай болса, Әлихан қазақ үшін сондай.

Егер Махатма Ганди Үндістан үшін қандай болса,

Әлихан қазақ үшін сондай тұлға»

Мәмбет Қойгелдиев, тарихшы

Ұлт көсемі, қазақтың маңдайына біткен бір туар алаш арысы Әлихан Бөкейхан. Ол XX ғасырдың басында қазақ ұлтын әлемдегі өзге ұлттармен тең дәрежеде білім алып, өркендеп-өсуіне өмірінің соңыда дейін аянбай еңбек етті. Қазақ әдебиетінің тарихында, ұлт тарихында Әлихан Бөкейханның алатын орны әрқашан да ерекше болып қала бермек. Саналы ғұмырын ұлтына арнаған, қарақан басының қамынан гөрі ұлтының тағдырын биік қойған, халқының келешегін ойлаған, әрі сол жолда басын бәйгеге тіккен ұлт көсемі – Әлихан Бөкейханның еңбек жолын, қайраткерлік бейнесін, шығармашылығын келер ұрпаққа жеткізу қазіргі ұрпақтың басты міндеті.

Ә.Бөкейханның кейінгі ұрпаққа қалдырған әдеби мұрасының ең көлемдісі, ол – көркем аударма. Көркем аударманың ішінде орыстың классик жазушылары: Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, В.Г.Короленко шығармаларымен қатар, кейбір батыс Еуропа қаламгерлері, атап айтсақ, Ги де Мопассан әңгімелері, үнді, түрік тектес Қырым халықтарының әдебиеті және Антика әдебиетінің туындылары да кездеседі. Көлемі

жағынан көркем аудармалар әрқилы – қысқа-қысқа мысал, әңгімелерден, көлемді повесттер, романдарға дейін кездеседі. Оқу-ағарту мен ғылымның сан салаларына қатысты көлемді аудармалары да бар [1].

Ғылыми еңбектерден аудармаларының 20-30 жылдар аралығында жарыққа шыққандығы анықталады. 1922-1927 жылдары КСРО Халықтарының Орталық баспасындағы Қазақ секциясының әдеби қызметкері болып қызмет істеп жүргенде аудармамен айналысқандығы белгілі.

Әлиханның аудармаларында тәрбие жұмысы мен білім туралы жан-жақты қамтылған. Сонымен қатар, жас ұрпақты еңбекке баулитын мысалдарыда жиі кездеседі. Бастауыш сынып оқушыларына арналған тілі жеңіл аудармалары да бар. Аудармаларының көп бөлігінде тәрбиеге жеке тоқталады.

Белгілі зерттеуші, Алаштанушы ғалым Сұлтан Хан Аққұлұлы қазақ зиялылары арасындағы бүркеншік ат қою дәстүрі Әлихан Бөкейханұлынан бастау алған деп санайды. Өйткені оған дейін қазақ баспасөзінде лақап ат қою онша дамымаған. Зерттеушінің айтуынша, Әлихан Бөкейхан «Қыр баласымен» қатар «Ә.Н.», «Ғали хан», «Арыс ұлы», «Түрік баласы» секілді есімдерді де жиі пайдаланғандығын айтады. Сонымен қатар, «V» деген қолтаңба да қолданған. Тұлғаның «Қыр баласы» деген бүркеншік атпен «Жетпіс жеті мысал» жинағы 1925 жылы Мәскеу қаласында «Күншығыс» баспасынан жарық көреді. Бұл туралы С.Аққұлының Әлихан Бөкейханға арналып басылған XV томдық көлемді жинағының XII-томында талдап, жан-жақты тоқталған. Алғашқы үш бөлімі Эзоптан, Үндістан мысалдарынан және Лев Толстойдан аударылған еңбек барлығы VII бөлім қамтылған. IV Күн, V Магнит, VI Қасқыр баласын қалай баулиды?, VII Сезім Мен Көз бөлімдерінен тұрады.

Бөкейханның гректің атақты мысалшысы Эзоптан аударған ***«Тауық пен алтын жұмыртқа»*** атты мысалында былай делінген: *«Бір адамның тауығы алтын жұмыртқа табады екен. Бай болғысы келіп, тауық ішінен біржолата көп жұмыртқа табамын деп, бай тауықты сояды. Сойған соң тауық кәдімгі көп тауықтың бірі болып шықты»* - дейді [2].

Шағын ғана мысалдың астарында терең мағына жатқанын аңғарылады. «Азға қанағат етпесең, көптен құр қалатындығы» туралы ескертеді. Адам баласы қолында бар кезде көп дүниенің қадірін білмейтіндігін, жоғалтқаннан кейін пендешілікке салынып, бармақ тістеп қалатындығын астарлап жеткізіп отыр. Саяси әрі мемлекеттік тұлға аудармаларының сөзі жеңіл, әрі қысқа да нұсқа болғандығымен, оқырманға тастар түйіні тағылымды, ой саларлық дүние.

Үндістан мысалдарынан аударған «Пері мен меруерт» мысалында былай делінген: «Бір кісі қайықпен кетіп бара жатып, қымбат меруертін суға түсіріп алды. Кісі қайтып жерге түсті, шелек алып теңіздің суын үш күн, үш түн төкті. Төртінші күні теңізден пері шығып:

Суды неге төгесің? – деп сұрады.

Мен меруерт жоғалттым, сонан соң теңізді төгіп жатырмын, – деді.

Енді қашан тоқтайсың? – деп пері сұрады.

Теңізді тауысып құрғатқанда тоқтаймын, – деді [2].

Пері қайтып теңіз барып, жоғалтқан меруетті алып келіп кісіге берді.

Бұдан шығатын қорытынды: адам баласы дүниенің соңына ешқашан жеткен емес. Бірақ, мақсатың айқын болса, арманың міндетті түрде орындалатындығын айтып отырғандай. Тек адал жолмен, ешкімнің ала жібін аттамай, аянбай еңбек ету қажет.

Аудармашы түпнұсқадан шығарманың мазмұнын дәл бейнелеп, түсінікті етіп беруі міндетті. Тәржімалауға келгенде Ә.Бөкейханның аудармаларында шарттылықтар толыққанды сақталған. Аударма

ісінің өте жауапты да қиын екенін тілге тиек ете келе,Әлихан Бөкейхан орыс қаламгерлерінен аудару барысында шығарма рухын, мәнерін, стилін, айтар ойын керемет сақтағандығын бірден байқауға болады.

Ұлт көсемі Ә.Бөкейханның айтуынша мұғалім оқушының сабаққа қызығушылығын арттыру үшін, жалаң теория, жаттанды сөзді тастап, оқытушының әрбір сабағы сыртқы ортамен, өмірмен тығыз байланысты болуы шарт. Бұл іс мұғалімнің шеберлігіне байланысты. Осындай аса жауапты күрделі мәселені Ә.Бөкейхан өзінің 1926 жылы Лев Толстойдан аударған ***«Серуен жасап зерттеу әдісі»*** атты тәржімасында мұғалімнің кәсіби шеберлігін ғылыми жолмен баяндайды. Бұл еңбек өте қарапайым тілде жазылып, мұғалім мен оқушылардың қарым – қатынасы және табиғат аясындағы күнделікті жағдайды оқытудың жаңа әдісі ретінде қарастырған секілді.

«Шын білім тәжірибеде ғана туады. Білім жолының негізі тәжірибия болады, жаттап алып білген білім кісіден сұрап киген тон сияқты. Тойда тонымды бер деп шешіп алғандай жаттап алып берген білім мектептің табалдырығын аттай бере естен шығады да ұмытылады. Қандай жақсы кітап болса да, кітап кісінің сөзі, біреу тапқан - деген ойды Ә.Бөкейхан сол кездегі мұғалім мен оқушының тұрмысы мен көзқарасына лайықтап «Аңда жүріп кісі байлаған түлкі өзің қуып алған түлкіге жетпейді. Мұның не екенін құс салып ит жүгірткен аңшы жақсы біледі» деп түсіндіреді [3].

«Білім анасы – тәжірибе» деген Әлихан Бөкейхан: *«Бұ жол жаттама жол емес, тәжірибә жолы. Тәжірибә жолымен білімге шыныққан адам білгенін көріне ала кіреді. Тәжірибеден алған білім ұмытылмайды, төл ат болады. Тәжірибесіз білімде негіз де жоқ, бет те жоқ. Білім анасы тәжірибе! Баланы баулыған оқытушы білім үйретпек болса, жаттаманы талақ қылады да тәжірибе жолына түсіреді. Оқытушы ісіне шебер болса, өзі де балалар да табиғатты әліппедей оқып, аты бәйгеден келіп, бүркіті түлкі алғандай қызыққа батады да қуанады. Бала оқуға күйі түскен қаршығадай түлеп ұшады»*, - дейді.

Қай заманда да мұғалімнің ең басты міндеті оқушыларға қоғам мен қоршаған ортаны таныстыра отырып, баланы өздігінен ойлана алуға және сол ойлану арқылы оқушы баланы белгілі бір шешімге келе алуға үйрету. Міне, мұғалімнің шеберлігі осында, ол зерттеу кезінде балаларға дұрыс бағыт-бағдар беріп оқушылардың тәжірибе арқылы өздігінен ой қорытып, шешім шығарып, тұлға болып қалыптасуына жағдай жасап, ықпал ету [3].

Алаштың шоқтығы биік біртуар көсемі Әлихан Бөкейханның тағылымы терең ғибраты кеше мен бүгіннің, ертеңгі болашақтың жемісі болып тәуелсіз ұрпақтың санасында мәңгі жаңғырады, ел есінде мәңгі сақталады. Терең ақыл-парасатымен қара қылды қақ жаратын тура мінезді Әлихан Бөкейханның әдеби мұрасы соның ішінде, көркем аудармалары ел игілігі және жас ұрпаққа өнегелі тәрбие беруде маңызы зор болмақ. Қыр баласының қыруар еңбектері неғұрлым терең зерттеліп, зерделеген сайын оның бұл саладағы еңбегі еселене түсетініне еш күмәнсіз. Қорыта айтқанда, бұл мақаламыз әлихантану мәселесінде тұлға мұрасын жан-жақты тануға септігін тигізеді деген үміттеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Базарбаев М. Замана тудырған әдебиет. – Алматы: Ғылым, 1997.-504 б.

2. Бөкейхан Ә. Шығармалары. Екінші бас., Құраст.: Сұлтан Хан Жүсіп (Аққұлы). XII-том. Астана: Сарыарқа, 2016. 564 б.

3. Бөкейхан Ә. Шығармалары. Екінші бас., Құраст.: Сұлтан Хан Жүсіп (Аққұлы). XIV-том. Астана: Сарыарқа, 2016. 564

THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION IN LABOUR RELATIONS - REGULATION IN UNIVERSAL INTERNATIONAL LEGAL ACTS

Ivaylo STAYKOV
Associate Professor, PhD Member of The Law Department of New Bulgarian University

Summary: In the present scientific article, a short review is made of the historic evolution of the legal regulation in the universal legal acts of the prohibition to and the protection of discrimination in the exercise of the right to work.

Keywords: prohibition of discrimination, right to work, labour relations, international labour law

JEL: J70, J71, J80, K31

I. Принципът на недискриминация лежи в основата на философията и практиката на **правата на човека**[421]. В обществените науки, свободата от дискриминация често се разглежда в по-общ план като основно право

[421] За правната същност и историческото развитие на концепцията за правата на човека вж. *Неновски, Н.* Правата на човека. Общотеоретични въпроси. С.: ИК „Юриспрес", 1994; *от него:* Правата на човека – историческа еволюция. – Правна мисъл, 1994, № 2, с. 20-37; *Друмева, Ем.* Още за основните права на гражданите. – Правна мисъл, 1994, № 4, с. 3-12; *Стайков, Ив.* Представите за човешкото достойнство и правата на личността във философската и правната мисъл на XIX век. – Правна мисъл, 1996, № 2, с. 180-183; *Сталев, Ж.* Поява, уредба и защита на основните права и свободи на човека. – В: Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове посветен на проф. Владимир Кутиков. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2000, с. 34-46; *Стоилов, Я.* Основните права като принципи на правото. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2016, с. 40-54; *Чернева, Б.* Онтология на правата на човека. Релацията права на човека – основни права на гражданина. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев, цит. съч., с. 77-88; *Саидов, А. Х.* Общепризнанные права человека. Учебное пособие. Под ред. Лукашук, И. И. Москва: Издательство „МЗ Пресс", 2002, 267 с.; *Корейво, Е. В.* Права человека в международно-правовых актах: проблемы дефинирования. – Международное публичное и частное право, 2010, № 1 (52), с. 33–36; *Ермолович, Т. П.* К вопросу о правах человека: международно-правовой аспект. – Вестник Санкт-Петербургской юридической академии, 2012, № 2 (15), с. 8–12; *Васильева, А. А., Григорян, С. К., Никитина Ю. В.* Естественный и позитивистский подходы к пониманию прав человека. – В: Права человека: история, теория и практика. Материалы научно-практической конференции: сборник научных статей. Отв. ред. Коровин В. В. Курск: ЮЗГУ, 2013, с. 118–122; Права человека в современном мире: новые вызовы и трудные решения. Материалы международной научной конференции. Под общей ред. доктора юридических наук, проф. Т. А. Сошниковой. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2014, 374 с.; Права человека: теория, история, практика. Сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека. Под общей ред. Павленко, Е. М. Волгоград: Издательство Волгогр. фил. ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014, 252 с.; *Гулин, Е. В.* Права человека. Учебное пособие. 2-е изд. Москва: РИОР: Инфра-М, 2016, 174 с.; Права человека в изменяющемся мире. Материалы

на човека, основано на принципа на естествената справедливост[422]. Генезисът на проблема за дискриминацията е отразен в чл. 1 от Всеобщата декларация за правата на човека: „Всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права". В исторически план проблемът за уредбата и закрилата на основните права и свободи на човека и проблемът за забраната на и защитата от дискриминация се свързват в едно неразривно философско, политическо и юридическо единство.

В следващите редове се представя кратък преглед на историческото развитие на международноправната уредба на забрана за и защитата от дискриминация при упражняване на правото на труд, като основно социално-икономическо право на човека[423].

международной научно-практической конференции. Под общей ред. доктора юридических наук, проф. Т. А. Сошниковой. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2017, 375 с.; *Henry J. Steiner, Philip Alston and Ryan Goodman.* International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, 1492 p.

[422] За справедливостта като дълбока същност, есенциално свойство и качествено състояние на правата на човека вж. *Михайлова, М.* Правата на човека и тяхната справедливост. – Съвременно право, 1990, № 1, с. 5-14; *от нея:* Право, равенство, справедливост. С.: УИ „Кл. Охридски", 1990. Като разглежда проблема за равенството на стартовите възможности (с. 69-70) и на равноправието като форма на правно равенство (с. 70-75), авторката стига до извода, че равноправието носи подчертано съдържание на стартово равенство. В монографията се обръща внимание и на неравноправието по повод на правото на труд и пред трудовия закон (с. 77), което с други думи казано означава дискриминация в трудовите отношения. Вж. и *Никитинский, В. И., Вайпан, В. А.* Социальная справедливость и трудовое право. – Советское государство и право, 1987, № 10. Интересно е, че при анализа на трудовото законодателство авторите посочват елементи на неравенство в самото законодателство (с. 64).

[423] Относно различните аспекти на трудовите и социалните права на човека, както и за ролята на ООН и МОТ в тяхното установяване, вж. *Десев, Н.* Социалните права на човека. Международна регламентация. [София]: Профиздат [Библиотека за профсъюзния актив, № 7], 1980, 139 с.; *Танчев, Евг.* Проблеми на социалната държава в модерния конституционализъм. – Правна мисъл, 1994, № 2, с. 3-13; *Маркова, Пл.* Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, I, 1997, № 1, с. 41-50; *Друмева, Ем.* Трудовите права са основни права (конституционноправни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. Васил Мръчков. С.: ИК „Труд и право", 2014, с. 57-70; *Мръчков, В.* Международноправна закрила на икономическите и социалните права на човека и тяхното осъществяване в България. – Международни отношения, 1988, № 10, с. 15-27; *от него:* За „социалното" в българската конституция. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. IX. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2017, с. 40-56; *Средкова, Кр.* Международната организация на труда – важен фактор за международната закрила на труда. – Информационен бюлетин по труда, XLIII, 2010, № 3, с. 75-86; *Стайков, Ив.* Трудовите права – между естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за правата на човека. – В: Правата на гражданите и тяхната защита. Сборник доклади и статии от международната научна конференция в чест на акад. Антонио Фернандес де Бухан и Фернандес, проведена на 6 ноември 2018 г. С.: Издателство на НБУ, 2019, с. 399-411; *Иваненко, В. А., В. С. Иваненко.* Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург: Юридический центр „Пресс", 2003, 404 с.; *Осокина, Ю. Ю.* Социальные права людей как основные ориентиры в деятельности социального государства. – В: Актуальные проблемы защиты прав физических и юридических лиц: материалы круглого стола (г. Вологда, 1 июля 2010 г.). Вып. 2 „Гражданские и гражданские процессуальные права физических и юридических лиц". Вологда: Воронежский государственный педагогический университет, 2010, с. 63-73; *Jenks, Clarence W.* Human Rights and International Labour Standards. London: Stevens & Sons Ltd, 1960, XV+159 p.; *Valticos, Nicolas*. International labour standards and human rights: approaching the year 2000. – International labour review (Special issue: labour rights, human rights), 1998, Vol. 137, Iss. 2, pp. 135-148; Protecting labour rights as human rights: present and future of international supervision: proceedings of the international colloquium on the

II. 1. Концептуалната идея и правната основа на забраната и противодействието на дискриминацията са заложени още в **Устава на ООН** – чл. 1, ал. 3 и чл. 55, б. „в". Уставът е многостранен международен договор, подписан от представителите на 51 държави от всички континенти, при създаването на международната организация на 26.06.1945 г. и влязъл в сила на 24.10.1945 г. Основната цел на този международен договор е да предпази човечеството от нова световна война; да потвърди човешките права, достойнството и стойността на човешката личност; да прокламира равните права на мъжете и жените и на нациите – големи и малки; да насърчава просперитета на цялото човечество. Така Уставът на ООН се възприема като надеждна основа на международния мир и сигурност[424].

В този универсален международноправен акт идеята за забраната на дискриминацията на основата на определен признак е неразривно свързана с идеята за правата на човека чрез текста „развиване и насърчаване зачитането правата на човека и основните свободи за всички, без разлика на раса, пол, език или вероизповедание" (чл. 55, б „в"), посочващ една от основните цели на ООН. С него проблемът за дискриминацията се интернационализира, като нейните прояви се издигат в обект на международна загриженост. Уставът на ООН дава тласък на процеса на определянето на дискриминацията като нарушение на правата на човека, доразвит впоследствие в множество международни актове и предприетите конкретни действия за прекратяване на нарушения от страна на отделни държави. През десетилетията на своето съществуване ООН чрез своите органи, както и чрез специализираните международни организации към нея, извършва огромна по обем и значение нормотворческа дейност, както и много практически стъпки за премахване и предотвратяване на различните форми на дискриминация във всички сфери на обществените отношения, в т.ч. и на трудовите отношения.

2. В устава на ООН не се говори изрично за дискриминация. Този термин се появява във **Всеобщата декларация за правата на човека**, приета с Резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.11.1948 г. – чл. 2, т. 1, чл. 7 и чл. 23 (специално за правото на труд). Всеобщата декларация не е международен договор. Тя е приета от Общото събрание на ООН като резолюция без правна сила. През десетилетията след приемането ѝ Декларацията променя своя правен характер. Днес не се отрича нейният нормативен характер, който създава юридически задължения за държавите членки на ООН[425]. Тя е модел

80th anniversary of the ILO Committee of experts on the application of conventions and recommendations, Geneva, 24-25 November 2006. George P. Politakis (ed.). Geneva: ILO – International labour office, 2007, 292 p.; *Gross, James A. and Lance A. Compa.* Human Rights in Labour and Employment Relations: International and Domestic Perspectives. Ithaca, NY: Cornell University Press [Labour and Employment Relations Association, University of Illinois at Urbana-Champaign], 2009, 237 p.

[424] Вж. *Leland Matthew Goodrich, Edvard Hambro and Anne Patricia Simons.* Charter of The United Nations. Commentary and Documents. 3rd Revised edition. New York: Columbia University Press, 1969, XXII+732 p.

[425] Нормативният характер на този международен акт се обяснява по различен начин. Някои международноправници смятат, че позоваването на Всеобщата декларация от страна на органи на ООН при прилагането на разпоредби на Устава налага заключението, че Декларацията трябва да бъде приемана като официално тълкуване на тези разпоредби. Според други повтарящото се позоваване на Всеобщата декларация от страна на правителства и междуправителствени органи дава основание тя да бъде третирана като източник на обичайното международно право. Вж. *Джонсън, Гл.* – Във: Всеобща декларация за правата на човека. С.: „СЕПА – ИНФОМА" ООД и Национална комисия на ЮНЕСКО, 1995, с. 59-67 и цит. лит.; *Стоилов, Я.* Правата на човека – идеология, политика, право. (За подготовката, приемането и значението на Всеобщата декларация за правата на човека). – В: Научна конференция „Правата на човека. 70 години след приемането на Всеобщата декларация за правата на човека". [Сборник]. Авторски колектив. Съставители: проф. д.ю.н. Малина Новкиришка-Стоянова, доц. д-р Мартин Белов, гл. ас. д-р Дилян Начев. Научни редактори: проф. д-р Пламен Панайотов и проф. д-р Сашо Пенов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2019, с. 19-31; *Кьосев, Ив.* Всеобщата декларация за правата на човека – необходимият

за антидискриминационни разпоредби в конституциите на много държави[426]. Фундаменталното значение на Всеобщата декларация за правата на човека се изразява в това, че тя дава философските основи на необходимостта от защита от дискриминацията. Антидискриминационната функция на правата на човека се подчертава многократно в различни членове на Декларацията. На тяхната основа в последните повече от 70 години се развива цялото международно и национално антидискриминационно законодателство[427].

3. С приетите и открити за подписване на сесията на Общото събрание на ООН от 16.12.1966 г. **Международен пакт за икономически, социални и културни права** и **Международен пакт за граждански и политически права**[428] започна създаването на Международната харта за правата на човека[429]. Нормите, съдържащи се в двата пакта, надминават нормите на Всеобщата декларация по отношение на обхват и юридическа прецизност[430]. Материалноправните разпоредби, забраняващи

правнополитически и правнонормативен фундамент за защитата на основните права. – В: Научна конференция „Правата на човека. 70 години след приемането на Всеобщата декларация за правата на човека“, цит. съч., с. 44-50; *Сафаров, Б. А.* Всеобщая декларация прав человека как универсальный каталог прав и свобод человека. – Правовая жизнь, 2015, № 4 (12), с. 37–44; *Акопов, Л. В.* Права человека в XXI веке: к семидесятилетию провозглашения Всеобщей декларации ООН. – Северо-Кавказский юридический вестник, 2018, № 3, с. 9–15; *Валеев, Р. М.* Всеобщей декларации прав человека – 70 лет. – Евразийский юридический журнал, 2018, № 3 (118), с. 64–68.

[426] Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Авт. колл. под общей ред. чл.-корр. РАН проф. М. В. Баглая, д.ю.н. проф. Ю. И. Лейбо, д.ю.н. проф. Л. М. Энтина. Москва: Издательство „Норма”, 2004, с. 94-96 и с. 684.

[427] *Иванова, Н. Ю.* Международно-правовой запрет дискриминации. – В: Научные труды РАЮН. Вып. 13: в 2 т. Том 1. Отв. ред. В. В. Гриб. Москва: Издательство „Юрист“, 2013, с. 841–845; Human Rights: Thirty Years after The Universal Declaration. Commemorative Volume on The Occasion of The Thirtieth Anniversary of The Universal Declaration of Human Rights. Bertrand G. Ramcharan (editor). The Hage: Martinus Nijhoff Publishers, 1979, 274 p.; *Hannum, Hurst.* The Status of The Universal Declaration of Human Rights in National and International Law. – Georgia Journal of International and Comparative Law, 1996, Vol. 25, № 1, pp. 287-397; The Universal Declaration of Human Rights in The 21st Century: A Living Document in a Changing World. Gordon Brown (editor). Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2016, 146 p.

[428] Двата Пакта са ратифицирани с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. и са обнародвани в ДВ, бр. 43 от 1976 г.

[429] Международната харта за правата на човека включва като допълнение към разпоредбите на Устава на ООН и Всеобщата декларация за правата на човека, Международния пакт за икономически, социални и културни права, Международния пакт за граждански и политически права и двата Факултативни протокола към Международния пакт за граждански и политически права.

Вж. и *Шумиленко, А. П., Пастухова Л. В.* Международное право прав человека. Учебно-методическое пособие для обучающихся по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (профиль „Международное право“). Симферополь: ИТ „АРИАЛ“, 2019, с. 160-184.

[430] Вж. подробно *Бахнев, Юл.* Международните пактове за правата на човека. – Международни отношения, 1976, № 4, с. 30–40; *Мръчков, В.* Международна закрила на правата на човека. – Земя и прогрес, 1985, № 7, с. 54-58; *от него:* Международноправната закрила на икономическите и социалните права и тяхното осъществяване в България. – Международни отношения, 1988, № 10, с. 15-27; *Форсайт, Д.* Правата на човека в международните отношения. С.: Издателство „Слънце”, 2002; *Аркадьев Я., Игорев Я.* Пакты о правах человека (К принятию Пакта об экономических, социальных и культурных правах и Пакта о гражданских и политических правах на XXI сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Дек. 1966 г.). – Советское государство и право, 1967, № 5, с. 37–44; *Карташкин, В. А.* Пакты о правах человека и развитие международных отношений за 50 лет со времени их принятия. – Современное право, 2016, № 11, с. 115–121; *от него:* Пакты о правах человека и международное право в XXI веке. – В: Актуальные проблемы современного международного права. Материалы XIV Международного конгресса „Блищенковские

дискриминацията в тези международни договори са: чл. 2, ал. 2 от Международния пакт за икономически, социални и културни права и чл. 2, т. 1, чл. 3, чл. 20, т. 2 и чл. 26 от Международния пакт за граждански и политически права[431].

Международният пакт за граждански и политически права за първи път в историята на международното право третира в единство въпроса за **равенството и недискриминацията**. Принципът на равенството и на забраната за дискриминация стои в основите на съвременната социална демокрация и на демократичната и правова държава. През XX век забраната на дискриминацията на основата на определени лични характеристики на човека става най-съществения елемент в структурирането по същество на принципа за равенство както в рамките на националното, така и в рамките на международното право. В конституциите на почти всички съвременни демократични държави принципът на равенството и пряко свързаният с него принцип за недискриминация имат своето нормиране с една или друга словесна формулировка, като разпоредбите са систематически включени в главата с общи разпоредби или в главите за основните принципи, или за основните права на човека. Световният опит показва, че специфичните забрани за привилегии или дискриминация като обратна страна на принципа за равенство произтичат от политическата необходимост да се противодейства на особени, дълбоко закрепени в закона и в практиката неравенства. С течение на годините каталогът на дискриминационните признаци претърпява исторически промени, но се откроява една неотменна тенденция – тази на неговото разширяване.

Пактът за граждански и политически права в чл. 26 урежда самостоятелно и независимо общо „право на равенство" като допълнение към общата забрана за дискриминация в чл. 2. В правната литература се посочва, че правото на равенство пред закона, равна закрила от закона, забраната за дискриминация и правото на закрила срещу дискриминация по чл. 26 от Пакта образуват едно правно-логическо единство[432].

Правото на равенство пред закона не е насочено към законодателството, а по-скоро към прилагането на закона. По същество това означава, че съдът и административните органи не могат да действат произволно и избирателно спрямо различните субекти, когато прилагат законите. Равното третиране не означава идентично третиране, тъй като индивидуалните особености различават хората един от друг. Принципът за равенство само изисква обективно еднаквите фактически обстоятелства да бъдат третирани по еднакъв начин, но също така означава и това, че нееднаквите фактически обстоятелства ще бъдат третирани нееднакво. Изискването за еднакво третиране се нарушава, когато един съд или административен орган основава своето решение на ясно изразени „произволни" съображения, т.е. съображения, лишени от обективно оправдание.

Правото на равна (еднаква) закрила от закона е насочено към националните законодателни органи, които са задължени да защитят правото на равенство без никаква дискриминация. Това задължение има

чтения": в 2 ч. Ч. I. Ответственный редактор А. Х. Абашидзе. Москва, 16 апреля 2016 г. Москва: РУДН, 2016, с. 15–22; Международные пакты о правах человека: ценностные характеристики (материалы международной научно-практической конференции). Под общей ред. Сошниковой, Т. А. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2016, 312 с.; 50 лет Международным Пактам о правах человека. Материалы научно-практической конференции, Москва, 17 декабря 2016 г. ФГАОУ ВО „Российский университет дружбы народов", Юридический институт, Кафедра международного права. Ответственный редактор А. Х. Абашидзе. Москва: РУДН, 2017, 181 с.

[431] Двата Пакта са ратифицирани от България с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. и са обнародвани в ДВ, бр. 43 от 1976 г.

[432] Така *Каменова, Цв.* – В: Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. Учебно помагало. С.: АПОИ и Институт за правни науки при БАН, 2003, с. 23-28.

както позитивна, така и негативна страна. От една страна, законодателят трябва да се въздържа от всякаква дискриминация, когато приема закони. От друга страна, той е задължен да забрани дискриминацията, като приеме специални забранителни материалноправни норми и като приеме процесуални норми за ефективна защита от дискриминация.

Негативният аспект на правото на равна закрила от закона намира отражение в забраната за дискриминация от закона във второто изречение на чл. 26 от Пакта. Държавите членки са длъжни да не дискриминират чрез своите закони, независимо от това дали те са свързани с регулиране на права, предоставени от Пакта, с други основни права на човека или с всякакви други субективни права и юридически задължения. Като допълнение към **забраната за дискриминация като негативен аспект на правото на равна закрила от закона** чл. 26 от Пакта съдържа едно позитивно задължение за държавите членки – да предприемат мерки за закрила (защита) срещу дискриминация[433]. Второто изречение задължава националния законодател „да гарантира на всички лица еднаква и ефективна закрила срещу дискриминация". Както в случая със забраната за дискриминация, задължението за закрила не се отнася само до правата според Пакта, но и за всяка форма на дискриминация. Тази закрила срещу дискриминация изисква да се предприемат от държавите **утвърждаващи (насърчителни) мерки** и следва от смисъла и от логическата разлика между нея и обикновената забрана за дискриминация. Утвърждаващите мерки за закрила (т.нар. позитивна дискриминация) са особено необходими, когато определени групи лица традиционно сериозно са дискриминирани в практиката на държавите членки или когато са подложени на специфична дискриминация от частни лица. В случаите на традиционна дискриминация защитата от дискриминация включва нормирането на специални мерки (предоставяне на привилегии), чиято цел е да ускори достигането и установяването на равенство de facto. Такива мерки във връзка с равните права и възможности на мъжете и жените са предвидени например в чл. 4 от Конвенцията за предотвратяване на дискриминацията по отношение на жените. Комитетът за правата на човека към ООН в свои дела, както и в редовни доклади за състоянието в отделни държави, нееднократно се е позовавал на чл. 26 от Пакта, като е обсъждал забраната за дискриминация и защитата от дискриминация, и по-специално същността на утвърждаващите мерки. Важно да се отбележи, че в практиката на Комитета постоянно се подчертава, че чл. 26 е правна норма с т.нар. непреки хоризонтални последици, т.е. се отнася и до предотвратяване на дискриминация в отношенията между частни лица например с оглед на работното място или с оглед на традиционните култури[434]. В дискреционната власт на отделните държави е да решат по какъв начин и в каква степен искат да противодействат на специфична дискриминация. Пактът обаче изисква „ефективна закрила",

[433] Това международноправно позитивно задължение на държавите, което произтича от чл. 2, т. 1, чл. 3 и чл. 26 от Пакта, е повече обсъждано в литературата и в практиката, отколкото негативната забрана за дискриминация. Вж. така *Каменова, Цв.* Цит. съч., с. 29-31; *Faúndez, Julio.* Affirmative action: International Perspectives. Geneva: International Labour Organization, 1994, 62 p.

[434] Един твърде показателен пример за насърчителна (утвърждаваща) мярка като проява на позитивна дискриминация във връзка с правото на труд е обсъден от Комитета по правата на човека при разглеждане на делото „Стала Коста срещу Уругвай". Жалбоподателят е атакувал закон в Уругвай, приет през 1985 г., който дава възможност на бивши държавни служители, уволнени през периода на военната диктатура поради идеологически и политически причини, или за участие в синдикална дейност, да се ползват с предпочитание пред всички други лица, кандидатстващи за едно и също място на държавен служител. Комитетът е преценил, че този закон нормира мярка за възстановяване на съществуващо положение и затова го приема за ефективно средство по смисъла на чл. 2, ал. 3, б. „а" от Пакта. Комитетът постановява, че прилагането на този закон не може да се разглежда като дискриминация по смисъла на чл. 26 по отношение на правото на труд на другите кандидати за определено място на държавен служител.

така че отсъствието на адекватни мерки в случай на конкретна дискриминация може да доведе до нарушение на чл. 26.

III. 1. Във връзка с драстичните нарушения на правата на човека и политиката на расова сегрегация и дискриминация в ЮАР, на 30.11.1973 г. Общото събрание на ООН приема **Международна конвенция за предотвратяване и наказване на престъплението апартейд**[435]. По смисъла на този международен акт терминът „апартейд" означава система от институционализирана расова сегрегация и дискриминация с цел да се установи и поддържа господство на една расова група лица над друга расова група лица, които да бъдат системно потискани[436].

2. Към специализираните антидискриминационни конвенции на ООН се отнася и **Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация**, приета от Общото събрание на ООН на 21.12.1965 г. Нормите на конвенцията признават равнопоставеността на всички раси във всички области на обществения живот[437]. Конвенцията съдържа изискване за създаване на необходимите законодателни, организационни и други условия, така че основните права и свободи, прокламирани във Всеобщата декларация за правата на човека и последвалите я конвенции, да бъдат спазвани без дискриминация. Значението на конвенцията е в това, че освен забраната на дискриминационни практики, от правителствата се изисква предприемането на действия за осигуряване на напредък в статуса на нуждаещите се расови, национални и етнически групи. Според чл. 1, ал. 4 позитивната дискриминация и системите за преференциални квоти за малцинствени групи са допустими при условие, че се предвиждат с цел да коригират последствия от расова дискриминация в миналото и не създават предпоставки за други форми на расова дискриминация.

3. През 1981 г. с резолюция 36/55 на Общото събрание на ООН е провъзгласена **Декларация за премахване на всички форми на нетърпимост и дискриминация, основани на религиозна принадлежност или убеждения**. Голямо е значението на постановеното в чл. 3 принципно положение, че „дискриминацията на хората, основана на религиозна принадлежност или убеждения, е оскърбление на достойнството на човешката личност и отричане на принципите на Устава на ООН".

4. Понятието „дискриминация" е включено като конститутивен елемент в дефиницията на термина „изтезание" по чл. 1, т. 1 от **Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание**, приета от Общото събрание на ООН на 10.12.1984 г. – „всяко действие, с което умишлено се причинява силно физическо или психическо страдание или болка на дадено лице, …, или по каквато и да е причина, основаваща се на каквато и да е дискриминация, когато такава болка или страдание се причинява от длъжностно лице или друго

[435] Конвенцията е ратифицирана от България с Указ № 1156 на Държавния съвет от 31.05.1974 г. (обн., ДВ, бр. 46 от 1974 г.) и е обн., ДВ, бр. 31 от 1977 г.

[436] Вж. подробно *Векилов, Я.* Международноправната забрана на апартейда. – Международни отношения, 1980, № 6, с. 16-29; *Дрёмина-Волок, Н. В.* Концептуальные основы понятия „расовая дискриминация" и эгалитарная сущность международного антидискриминационного права. – Актуальні проблеми держави і права, 2012, Вип. 64, с. 63–75.

[437] Специално за трудовите права особено значение има текстът на чл. 5, т. „е (i)", съгласно който „държавите страни се задължават да забранят и премахнат расовата дискриминация във всичките ѝ форми и да гарантират правото на всеки на равенство пред закона без разлика по отношение на раса, цвят, национален или етнически произход, особено при ползването на следните права: правото на труд, на свободен избор на занятие, на справедливи и благоприятни условия на труд, на защита против безработица, на равно заплащане за еднакъв труд, на справедливо и изгодно възнаграждение".

официално действащо лице или по негово подстрекателство, или с негово явно или мълчаливо съгласие"[438].

5. Приетата от Генералната конференция на ЮНЕСКО на нейната XI-ата сесия в гр. Париж (Република Франция) на 14.12.1960 г. **Конвенция на ЮНЕСКО за борба срещу дискриминацията в областта на образованието** има индиректно значение и за трудовото право във връзка с професионалното образование[439]. Последното от своя страна е пряко и неразривно свързано с придобиването и повишаването на професионалната квалификация на работника или служителя. Предвид ролята на професионалното и техническото образование в поддържане на съвременната цивилизация и продължаване на икономическия прогрес, Генералната конференция на ЮНЕСКО одобри първата препоръка за техническо и професионално образование още през 1962 г. Бързите технологични промени и нарастващата важност на това образование наложиха ревизирането на тази препоръка, която след допълнения и промени беше одобрена през 1974 г. Отчитайки необходимостта от международноправен акт за укрепване на международното сътрудничество в развитието на техническото и професионалното образование, през 1989 г. се приема **Конвенция за техническото и професионалното образование**, в която са взети предвид Конвенция № 142 на МОТ за оценката на трудовите ресурси и едноименната препоръка № 150 от 1975 г.[440]

IV. В ООН се обръща особено внимание на проблема с дискриминацията на някои категории физически лица, които поради различни причини се нуждаят от специални грижи, засилена правна закрила и помощ – жените, бежанците и децата.

1. С резолюция 34/180 на Общото събрание на ООН от 18.12.1979 г. е приета **Конвенцията за предотвратяване на всички форми на дискриминация по отношение на жените**. Страните по конвенцията се задължават както да се въздържат, така и да предприемат законодателни, административни и организационни мерки за недопускане различно отношение на базата на пол в икономическата, политическата, социалната и културната област. Основната идея е да се премахнат наслоените от миналото предразсъдъци и обичаи, даващи приоритет на един от половете[441]. Пряко отношение към забраната на дискриминацията в труда спрямо жените има разпоредбата на чл. 11, т. 1[442].

[438] Конвенцията е ратифицирана от България с Указ на Държавния съвет № 3384 от 1986 г. (обн., ДВ, бр. 80 от 1986 г.) и е обнародвана в ДВ, бр. 42 от 1988 г. Впоследствие с два закона (обн., ДВ, бр. 41 от 1992 г. и бр. 30 от 1993 г.) България оттегля преди това направените резерви по някои текстове и приема декларации по други. Изменения и допълнения на Конвенцията са одобрени от Общото събрание на ООН с резолюция № 47/111 от 1992 г. и са ратифицирани от България на 15.02.1995 г. (обн., ДВ, бр. 19 от 1995 г.).

[439] Конвенцията е ратифицирана от България с Указ № 508 от 17.11.1962 г. и обнародвана в ДВ, бр. 6 от 1963 г.

[440] Вж. *Матюшева, Т. Н.* Дискриминация в области образования: международный аспект. – Современное общество и право, 2013, № 1 (10), с. 3–7.

[441] По тези въпроси вж. *Дмитриева, Г. К.* Международная защита прав женщины. 2-е изд. доп. и перераб. Киев: Издательство при Киевском Госсударственом университете издательского объединения „Вища школа", 1985, 157 с.; *Рубина, И. Е.* Деятельность государств в области ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Московский журнал международного права, № 4, 2001, с. 232-239; *Деменева, Н. А.* Дискриминация женщин: [монография]. Новосибирск: Издательство „Экор-книга", 2007, 150 с.

[442] За международната трудовоправна защита на женския труд вж. *Мръчков, В.* Международноправна защита на труда на жената. – Правна мисъл, 1975, № 3, с. 29–44; *Трайкова, Л.* Международноправни актове за защита на

Въпреки многото ратификации на Конвенцията на ООН от 1979 г., впоследствие в хода на работата на Световната конференция за положението на жените в гр. Найроби (Република Кения) през 1985 г. със загриженост се отчита обстоятелството, че ратификацията на конвенцията не е допринесла в пълна степен за икономическия растеж на развиващите се страни, което да способства да се разширят мащабите на участието на жените в процесите на икономическо и социално развитие. Найробийската конференция дава съществен принос в трактовката на понятието „равенство на половете". Равенството започва да се разглежда не само като правно понятие и като премахване на дискриминацията de jure, но и като равенство на правата, задълженията и възможностите за участие на жените в обществените процеси на развитие не само в качеството им на ползватели на блага, но и в качеството им на активни участници. Това е подчертано в специално приетата от конференцията Стратегия за бъдещето.

Равноправието между половете отново попадна във фокуса на вниманието на правителствата в средата на 90-те години на XX век във връзка с Четвъртата световна конференция по проблемите на жените в гр. Пекин (Китайска народна република). Този световен форум на 11.09.1995 г. прие Пекинската декларация, определяна като историческа, както и Платформа за действие. Отчитайки недоброто положение на жените в световен мащаб (т.нар. 12 критични области на действие) и неизпълнение на много международноправни задължения на държавите, произтичащи от Конвенцията на ООН от 1979 г., са направени предложения, които да способстват за реалното и ефективно прилагане на разпоредбите на Конвенцията от правителствата и цялата международна общност, както и призив всички държави в света да ратифицират този международен акт.

2. Задължение за недопускане на дискриминация се съдържа и в **Конвенция за статута на бежанците** от 28.07.1951 г. Този международноправен акт е приет от Конференцията на пълномощниците на ООН по статута на бежанците и лица без гражданство[443]. Съгласно чл. 3 договарящите се държави се задължават да прилагат разпоредбите на тази конвенция спрямо бежанците без каквато и да е дискриминация по отношение на раса, религия или страна на произход.

3. В чл. 2 от приетата от Общото събрание на ООН на 20 ноември 1989 г., в сила от 2 септември 1990 г. **Конвенция за правата на детето**[444] е регламентирано, че държавите страни по конвенцията, зачитат и осигуряват правата, предвидени в нея, на всяко дете в пределите на своята юрисдикция, без каквато и да е дискриминация, независимо от расата, цвета на кожата, пола, езика, религията, политическите или други възгледи, националния, етническия или социалния произход, имущественото състояние, инвалидността, рождението или друг статут на детето или на неговите родители или законни настойници. Конвенцията задължава държавите да вземат всички подходящи мерки за осигуряване закрилата на детето против всички форми на дискриминация на основание на статута, действията,

правата на жените. – Правна мисъл, 1978, № 6, с. 86–95; *Десев, Н.* Международното право закриля жените от дискриминация в областта на труда. – Проблеми на труда, 1996, № 10, с. 59-66.

[443] Конвенцията е ратифицирана от България със Закон за ратифициране на Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и Протокола за статута на бежанците от 1967 г. (обн., ДВ, бр. 36 от 1992 г., доп., бр. 30 от 1993 г.) и е обнародвана в ДВ, бр. 88 от 1993 г.

[444] Конвенцията на ООН за правата на детето е ратифицирана от Република България на 11.04.1991 г. с решение на Великото Народно събрание (обн., ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г.), а текстът ѝ е обнародван в ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г. Конвенцията е влязла в сила за България от 3.07.1991 г.

изразените мнения или убеждения на неговите родители, законни настойници или членовете на неговото семейство[445].

Тази универсална международна конвенция е най-всеобхватният многостранен международен договор за правата на детето. Нейното основно социално-правно предназначение е защитата на широк кръг права на детето, в т.ч. и различни аспекти на забраната и закрилата на детския труд. Забраната на детския труд е уредена в чл. 32, ал. 1 КПД като право на детето да бъде защитено от икономическа експлоатация и извършване на работа, която крие опасност или може да попречи на образованието му или да навреди на неговото здраве, умствено, физическо, морално или социално развитие[446]. Конвенцията съдържа и разпоредби относно предотвратяването на крайните форми на детски труд и детска експлоатация, като сексуална експлоатация и сексуално прелъстяване (в т. ч. детска проституция и детска порнография), похищение, търговия и контрабанда с деца за всякакви цели и под всякаква форма (напр. участието на деца във въоръжен конфликт), както и всякакви други форми на експлоатация, които нанасят вреди върху който и да е аспект от благосъстоянието на детето. Отношение към разглеждания проблем имат и двата Факултативни протокола към КПД – относно търговията с деца, детската проституция и детската порнография[447], и относно участието на деца във въоръжени конфликти[448].

На пръв поглед тази конвенция като че ли няма отношение към дискриминацията в областта на труда. За „дете" по смисъла на Конвенцията се приема човешко същество, което не е навършило 18-годишна възраст (чл. 1). В международното и в българското вътрешно трудово право отдавна съществува забраната за експлоатация на детския труд. Но също така международноправните актове и чл. 301 КТ дават възможност и ненавършило пълнолетие лице, т.е. дете, да полага труд по трудово правоотношение при изрично посочените от закона предпоставки[449]. В този смисъл принципът за

[445] Вж. *Йотов, Б.* Конвенцията за правата на детето и задълженията на българския законодател. – Правна мисъл, 1993, № 2, с. 93-96; *Тодорова, В.* Конвенцията на ООН за правата на детето и българското законодателство. – Правата на човека, 1997, № 1, с. 27-35; *Исеини, Зенун Хазби.* Общи принципи относно статута на децата според Конвенцията за правата на детето от 1989 г. – Правна мисъл, 2001, № 4, с. 78-88; *Белякова, Б.* Защита на децата в светлината на международните актове в тази област. – Европейска интеграция и право, 2005, № 3, с. 65-72.

[446] Значението на правото на образование на детето, нееднократно е споменавано по различни поводи и в актовете на МОТ, поради неразривната му връзка с правото на труд, в т.ч. и със забраната и закрилата на детския труд. Така например в чл. 7, ал. 2, б. „с" от Конвенция № 182 на МОТ за забрана и премахване на най-лошите форми на детския труд от 1999 г. е уредено, че всяка държава членка, вземайки предвид значителната роля на образованието за ликвидиране на детския труд, трябва да вземе ефективни и срочни мерки за осигуряване на безплатно основно образование и когато е възможно и подходящо професионално обучение за всички деца, отстранени от най-тежките форми на детския труд.

[447] Ратифициран от Република България със закон, приет от 39-то Народно събрание на 31.10.2001 г., обн., ДВ, бр. 97 от 13.11.2001 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн., ДВ, бр. 28 от 19.03.2002 г. Факултативният протокол е в сила за България от 18.01.2002 г.

[448] Ратифициран от Република България със закон, приет от 39-то Народно събрание на 31.10.2001 г., обн., ДВ, бр. 97 от 13.11.2001 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн., ДВ, бр. 28 от 19.03.2002 г. Факултативният протокол е в сила за България от 12.02.2002 г.

[449] Вж. Конвенция № 138 на МОТ относно минималната възраст за приемане на работа от 1973 г. и чл. 301, ал. 1, изр. II КТ. Минималната възраст за постъпване на работа – 16 навършени години е възприета от българското трудово право още през 1957 г. – чл. 112, ал. 1 КТ от 1951 г. (отм.), т.е. 15 години преди тя да стане универсална международноправна норма. В ал. 2 и 3 на чл. 301 и чл. 302-304 КТ са посочени хипотезите и предпоставките, при

недискриминация по чл. 2 от Конвенцията за правата на детето има своето значение и в сферата на упражняването на трудови права от децата, когато това е допустимо според международните и вътрешните правни норми. Опитът показва, че косвена дискриминация спрямо детето може да е следствие и от проявена дискриминация спрямо неговите родители и това има особено значение при упражняваните от тях права в трудовата и социалната сфера.

V. Важна роля за международното признаване на трудовите и другите социални права като важен компонент и неделима част от фундаменталните права и свободи на човека има активната нормотворческа дейност на **Международната организация на труда** (МОТ).

Международната организация на труда е създадена след края на Първата световна война по силата на системата от Версайски мирни договори. Неизменна част от мирните договори с победените държави е част XIII „Труд“, като така тя става и Устав (Конституция) на учредената чрез нея МОТ. Той и сега – вече 100 години след създаването на организацията, продължава да бъде действащият ѝ Устав[450].

които по изключение могат да се приемат на работа лица, ненавършили 16 години. С правната уредба на общата минимална 16-годишна възраст за приемане на работа (чл. 301, ал. 1 КТ) българското трудово законодателство е в съответствие с международните трудови конвенции и с другите универсални и регионални международноправни актове относно този въпрос.

Вж. подробно *Мръчков, В.* Българското трудово законодателство и международните трудови конвенции и препоръки. С.: ДИ „Наука и изкуство“, 1978, с. 196-207; *от него:* Трудово право. 10. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2018, с. 182-185, с. 466-469; *Средкова, Кр.* Специална закрила на някои категории работници. С.: Наука и изкуство, 1988, с. 11-34; *от нея:* Минимална възраст за приемане на работа. – Труд и право, 2002, № 6, с. 16-17; Трудово право. Специална част. Дял I. Индивидуално трудово право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2011, с. 29-32; *Хасъмска, М.* Закрила на труда на непълнолетните лица. – Труд и право, 2002, № 9, с. 40-43; *Стайков, Ив.* Международноправна уредба на детския труд. Научен доклад, представен пред Международната научна конференция „Тридесет години от приемането на Конвенция за правата на детето: предизвикателства и перспективи“, 10.12.2019 г., Нов български университет. 2021. Предстои отпечатване на сборник с доклади.

[450] Вж. подробно *Янулов, Ил.* Компетенция на Международната организация на труда. – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет. Том XXXI, 10, 1935-1936, с. 5-25; *Митовска, Сл.* Международна организация на труда. С.: Институт за социални проучвания, 1946, с. 36-50; *Мръчков, В.* Ролята на Международната организация на труда за закрилата на труда. – Закон, III, 1994, № 2, с. 25-44; *от него:* Международно трудово право. С.: Сиби, 2000, с. 35-42; *Средкова, Кр.* Международната организация на труда – основен стожер на социалната сигурност на трудещите се. – Труд и право, 2019, № 2, с. 6-12**;** *Стайков, Ив.* Историческата роля на Международната организация на труда за установяване на международни стандарти за трудовите и социални права на човека. – Годишник на Департамент „Право“ на Нов български университет 2019 г. Година VIII. С.: Издателство на НБУ, 2020, с. 216-243; *Киселев, И. Я.* Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов. Москва: Дело, 1999, с. 461–462; *Костин, Л. А.* Международная организация труда. Москва: Экзамен, 2002, с. 174-200; *Богатыренко, З. С.* Международная организация труда и её нормотворческая деятельность. – В: Международная организация труда: конвенции, документы, материалы. Москва: Издательство „Норма“, 2007, с. 8–19; *Johnston, George Al.* The International Labour Organization: Its work for social and economic progress. London: Europa Publications, 1970, XII+363 p.; *Rodgers, Gerry, Lee Swepston, Eddy Lee and Jasmien van Daele.* The International Labour Organization and The quest for social justice, 1919–2009. Geneva: ILO, International labour office, 2009, XVI+272 p.; *Maul, Daniel.* The International Labour Organization. 100 Years of global social policy. Berlin: De Gruyter Oldenbourg [Walter de Gruyter GmbH] in association with ILO, International labour office, Geneva, 2019, XIV+301 p.

България, като участник в Парижката конференция, макар и страната на победените, и като страна по Версайските мирни договори, практически става една от държавите учредителки на МОТ[451].

1. Идеята за забрана и недопускане на дискриминация в трудовите отношения и правото на равни възможности е залегнала още в преамбюла на Устава на МОТ чрез принципа „за равен труд, равна заплата" и в историческата Филаделфийска декларация за целите и задачите на МОТ, приета на 26-ата сесия на Международната конференция на труда (Генералната конференция) проведена на 10 май 1944 г. в гр. Филаделфия (САЩ) [452].

Декларацията от Филаделфия излага ключовите принципи за работата на МОТ след края на Втората световна война. В концентрирана форма това са двата основни принципа: първо, централната цел на националната и международната политика трябва да бъде насочена към създаване на условия, при които всички мъже и жени да могат да преследват своето материално благополучие и своето духовно развитие в свобода и достойнство, икономическа сигурност и равни възможности; и второ, че всички национални и международни усилия трябва да се оценяват в светлината на това дали те помагат за постигането на тази цел. В декларацията недвусмислено се заяввява, че „трудът не е стока" и че „всички човешки същества, независимо от раса, вероизповедание или пол, имат право да преследват както своето материално благополучие, така и своето духовно развитие в условия на свобода и достойнство, на икономически сигурност и равни възможности" (т. 2, б „а"). Съгласно т. 3, б. „j" от декларацията МОТ „има задължението да подпомага в различните държави осъществяването на програми за гарантиране на равни възможности в образованието и професионалната област".

През 1946 г., когато Уставът (Конституцията) на МОТ е ревизиран от Генералната конференция свикана в гр. Монреал (Канада), Декларацията от Филаделфия е приложена към Устава и представлява неразделна част от него, съгласно чл. 1.1[453].

Специално по отношение на защитата от дискриминация при упражняване на трудовите права са приети следните международни трудови конвенции: Конвенция № 111 относно дискриминацията в областта на труда и професиите от 1958 г.; Конвенция № 100 за равенството в заплащането на мъжете

[451] *Мръчков, В.* Нормотворческата дейност на МОТ и България през изтеклите 100 години. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски"]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право", НОИ, МТСП и др., 2020, с. 29-59; *Стайков, Ив.* 100 години членство на България в Международната организация на труда и значение на международните трудови стандарти. – Съвременно право, 2020, № 2, с. 23-40.

[452] Пълните текстове на Устава на МОТ и на Филаделфийската декларация за целите и задачите на МОТ, както и на международните конвенции на МОТ, ратифицирани от Република България, вж. на интернет страница на МОТ на адрес: http://www.ilo.org.

[453] За същността, съдържанието и значението на Филаделфийската декларация вж. подробно *Янулов, Ил.* 40 години Международна организация на труда. – Известия на Икономическия институт на Българската академия на науките, 1961, № 1-2, с. 5-78; *Sulkowski, Joseph.* „The Competence of The International Labour Organization Under The United Nations System" – The American Journal of International Law, 1951, Vol. 45, № 2, pp. 286–313; *Dufty, Norman F.* „Organizational Growth and Goal Structure: The Case of The ILO" – International Organization, 1972, Vol. 26, № 3, pp. 479–498; *French, Jean D.* The Declaration of Philadelphia and The global social charter of The United Nations, 1944-45. – International labour standards and economic interdependence. Geneva: ILO, 1994, pp. 17-26; *Lee, Eddy.* The Declaration of Philadelphia: Retrospect and prospect. – International labour review, 1994, Vol. 133, Iss. 4, pp. 467–484; *Somavía, Juan.* 60th Anniversary of The Declaration of Philadelphia. Geneva: ILO, International labour office, 2004.

и жените за равен труд от 1951 г.; Конвенция № 183 относно закрилата на майчинството от 2000 г. В чл. 1, т. „е" от Конвенция № 105 относно премахването на принудителния труд от 1957 г. се забранява всякаква форма на принудителен или задължителен труд като средство за расова, социална, национална или религиозна дискриминация.

2. След средата на XX век международните трудови стандарти относно трудовите и другите социални права на човека се превръщат в един от основните компоненти от цялостно изградената международна и вътрешно-национална система за основни права и свободи на човека[454]. Уредени за първи път между двете световни войни в международните трудови конвенции и препоръки, впоследствие те стават неразделна част от съдържанието на много универсални и регионални международноправни актове, в конституциите на всяка демократична, правова и социална държава, в националните вътрешни законодателства[455]. В началото на 60-те години на XX век известният руски трудовоправник проф. Семен А. Иванов (1924-2008) посочва, че международното регулиране на труда по същество представлява разновидност на защитата на правата на човека, институт, който успешно се утвърждава в съвременното международно право, и официалното признаване на трудовите права в качеството им на неотменими права на човека значително засилва международната охрана на труда[456]. Немислимо е да си представим съвременната многостепенно уредена система от права на човека без неговите социално-икономически права (индивидуални и колективни).

Нещо повече. Трябва да се подчертае новаторската роля на МОТ чрез нейната нормотворческа дейност в рамките на общото международно право (публично и частно) чрез утвърждаване на ролята на индивида като самостоен субект на международното право в лицето на работника. Това става в периода на най-активното нормотворчество на МОТ – между двете световни войни, когато в много трудови конвенции и препоръки работниците са обявени за носители на основни трудови и осигурителни права. В същото това време и до средата на XX век в теорията на общото международно право като негови субекти се признават само държавите, държавоподобни образувания, народи и нации, международни организации, т.е. колективни образувания, но не и индивидът (отделният човек)[457].

---

[454] Вж. за тази проблематика подробно *Мръчков, В.* Международно трудово право, с. 121-127; *Присекина, Н. Г.* Проблемы дискриминации в международном трудовом праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Владивосток, 2002, 24 с.; *Черняева, Д. В.* Международные стандарты труда. (Международное публичное трудовое право). Учебное пособие. Москва: ООО „Издательство КноРус", 2010, 232 с.; *Деменева, Н. А.* Защита от дискриминации в сфере труда: проблемы теории (1917–2010 гг.). В двух частях. Новосибирск: Экор-книга, 2015. Ч. 1, 220 с.; Ч. 2, 272 с.

[455] Вж. и аргументите за обособяването на Международната защита на социалните права като самостоятелна система, като нов отрасъл на международното публично право *Петрова, П.* Проблеми и перспективи на международноправната защита на социалните права. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция „Ролята и значението на международното и наднационалното право в съвременния свят", организирана по повод 90-годишнината на проф. д-р Иван Владимиров. Съставител Д. Маринова. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2018, с. 531-550.

[456] *Иванов, С. А.* Проблемы международного регулирования труда. Москва: Издательство „Наука", 1964, с. 12.

[457] Вж. по въпроса и *Ковачева, Д.* Индивидът в международното право. С.: Сиела, 2018, с. 134-162; *Карташкин, В. А.* Права человека в международном и внутригосударственном праве. Отв. ред.: Е. А. Лукашева. Москва: Издательство Института государства и права Российской академии наук, 1995, 135 с. (специално раздела за въздействието на международното право за уредбата в националните законодателства на основните права и свободи на човека, с. 28-37); *Ерпылева, Н. Ю.* Физические лица как субъекты

3. В периода 10-21 юни 2019 г. в гр. Женева (Конфедерация Швейцария), в Двореца на нациите и в седалището на МОТ, се провежда 108-ата юбилейна (стогодишна) сесия на Международната конференция на труда (МКТ). За отбелязване на 100 години от основаването на МОТ, в последния ден на сесията, 21 юни 2019 г., тържествено се приема Столетна декларация за бъдещето на труда[458]. Освен честването на годишнината, идеята за тази декларация е провокирана и от кардиналните промени, които преживява светът на труда, поради непрекъснатите технологични иновации, демографски промени, изменение на климата и глобализация, които оказват голямо въздействие върху естеството и бъдещето на труда, както и мястото и достойнството на хората в него. В основата на декларацията стои докладът „Труд за по-светло бъдеще“, изработен от Глобалната комисия и представен в началото на 2019 г.[459] Този доклад на Глобалната комисия на МОТ разглежда как да се постигне по-добро бъдеще на труда за всички в момент на безпрецедентна промяна и изключителни предизвикателства в света на труда[460].

Декларацията се разглежда като своеобразна „Пътна карта за бъдещето, ориентирано към човека“. В нея са формулирани основните принципи за бъдещето на човешкия труд, като фокусът е поставен върху три направления на действие по отношение на увеличаване на инвестициите: в способностите на хората; в институциите за трудова заетост; за достоен и устойчив труд за всички. Тази „пътна карта“ трябва да бъде надежден ориентир в дейността на МОТ и нейните участници (правителства, представители на работодателите и на работниците) в процеса на установяването и направляването на посочените изменения на основата на ориентиран към човека подход и изграждане на бъдещия свят на труда в условията на хронична бедност, социални неравенства, несправедливости, конфликти и бедствия, които продължават да застрашават прогресивното социално развитие и достойния труд за всички. В Декларацията се подчертава необходимостта да се укрепва способността на всички хора да се възползват пълноценно от възможностите, които се откриват в променящия се свят на труда, укрепване на институциите на пазара на труда, с цел да се обезпечи надеждна защита на всеки работник, и да се съдейства за постъпателния, всеобхватен и устойчив икономически и социален растеж, пълна и производителна трудова заетост и достоен труд за всички. В нея също така се подчертава важната роля на международните трудови норми и на социалния диалог при постигането на посочените цели[461]. В доклада си пред Юбилейната сесия на МКТ Генералният директор на МОТ Гай Райдер отбелязва, че

международного трудового права и международного образовательного права. – Право и политика [Москва: Издательство „Notabene”, ООО „НБ-Медиа“], 2009, № 5, с. 1048-1068.

[458] Текстът на декларацията е публикуван на официалната интернет страница на МОТ на адрес https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_711674.pdf [електронен ресурс] (достъп на 19.04.2021 г.).

[459] Текстът на юбилейния доклад вж. в специалното издание на страницата на МОТ на адрес https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf [електронен ресурс] (достъп на 21.04.2021 г.).

[460] *Мръчков, В.* Да работим за по-светло бъдеще. – Труд и право, XXVIII, 2019, № 4, с. 5-17; *Шабанов Р. И.* Работать ради лучшего будущего“: концепция достойного труда в докладе, посвященном столетию Международной организации труда. – В: Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции, Минск, 1-2 ноября 2019 г. Редакционная коллегия: К. Л. Томашевский (отв. ред.) [и др.]. Минск: Международный университет „МИТСО“, 2019, с. 61-64.

[461] *Мачульская, Е. Е.* Столетие Международной организации труда: итоги и новые задачи. – Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов…, цит. съч., с. 36-40.

„международните трудови стандарти осигуряват доказана и надеждна основа за политически действия за устойчиво и справедливо възстановяване“[462].

Столетната декларация поставя акцент върху основните предизвикателства на нашето съвремие, както и относно възможностите за бъдещето на труда, като се започне от технологичната революция до изменението на климата, от демографските промени до необходимостта от нови знания и умения. Декларацията представя насоките за справяне с тези належащи въпроси и платформа за сътрудничество с други организации в международната система. Духът на декларацията е силно потвърждаване на мандата за създаване на социална справедливост, който беше даден на МОТ преди 100 години при създаването ѝ, както и признание на изключително важната роля на социалния диалог и международните трудови стандарти. Философията на декларацията е да се признаят постигнатите успехи, да се признае къде се намираме сега и най-важното е – разглежда се къде трябва да отидем в бъдеще[463].

Столетната декларация препотвърди ангажимента на държави членове към друга от предходните тържествени декларации на МОТ – „За основополагащите принципи и права в сферата на труда и механизма за нейната реализация“, приета на 18 юни 1998 г. на 86-ата сесия на МКТ, по-късно наречена от някои автори Женевска декларация[464]. В нея изрично е прокламирано положението, че всички държави членове на МОТ, дори и когато те не са ратифицирали основополагащите конвенции, имат задължението, произтичащо от самия факт на членството им в Организацията, да спазват, съдействат за прилагането и да претворяват в живота в съответствие с Устава на МОТ принципите, които се отнасят до основополагащите права и се явяват предмет на тези конвенции. Вече повече от двадесет години МОТ концентрира своите усилия и усилията на нейните членове за активни действия за ратифициране и прилагане на основополагащите осем конвенции на МОТ[465]. За разлика от общопризнатите международни принципи на международноправното регулиране на труда, които се явяват основополагащи императивни норми на международното публично трудово право, под общопризнати норми на международното трудово право се

[462] Вж. текста на доклада на интернет страницата на МОТ https://www.ilo.org/infostories/en-GB/Campaigns/future-work/global-commission [електронен ресурс] (достъп на 28.04.2021 г.).

[463] *Стайков, Ив.* Декларациите на Международната организация на труда – същност и значение (по повод 100-членство членство на България). Научен доклад, представен пред научната конференция „Върховенство на правото – актуални проблеми“, Нов български университет, 9 декември 2020 г., 2021. Предстои издаването на доклада в сборник от научната конференция; *Томашевский, К. Л.* Декларация столетия МОТ 2019 года и её значение для социально-экономических прав трудящихся. – В: Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов…, цит. съч., с. 55-60.

[464] Вж. текста на декларацията на интернет страницата на МОТ https://www.ilo.org/wcmsp5/groups /public/---ed_norm/---declaration/documents/normativeinstrument/wcms_716594.pdf [електронен ресурс] (достъп на 24.04.2021 г.).

[465] Това са, по реда на тяхното приемане: Конвенция № 29 относно принудителния или задължителния труд от 1930 г.; Конвенция № 87 за профсъюзната свобода и защитата на правото на организиране от 1948 г.; Конвенция № 98 за прилагане на принципите на правото на организиране и на провеждане на колективни преговори от 1949 г.; Конвенция № 100 за равенството в заплащането на мъжката и женската работна ръка за равен труд от 1951 г.; Конвенция № 105 относно премахване на принудителния труд от 1957 г.; Конвенция № 111 относно дискриминацията в областта на труда и професиите от 1958 г.; Конвенция № 138 относно минималната възраст за приемане на работа от 1973 г.; Конвенция № 182 за забрана и за мерките за премахване на най-тежките форми на детския труд от 1999 г.

разбират тези правила за поведение, които се признават и прилагат от всички държави членове на МОТ, в качеството им на юридически задължителни[466].

Столетната декларация на МОТ получи широка подкрепа на национално и международно ниво. В Резолюция 73/342 на Общото събрание на ООН, приета на 73-ата сесия, 107-ото пленарно заседание на 10 септември 2019 г. (без разглеждане в главните комитети и без гласуване), се признава особената актуалност на декларацията на МОТ за цялостното функциониране на ООН. В нея се призовават всички структури в системата на ООН да вземат предвид въздействието на декларацията върху Рамковата програма на ООН за сътрудничество в областта на устойчивото развитие, както и популяризиране на действията относно бъдещето на труда, чрез подход ориентиран към човека[467].

Ясно се откроява един исторически паралел. През далечната 1944 г. Декларацията от Филаделфия определя целите и задачите на МОТ. Тя се приема в разгара на най-опушителната световна война, която познава човечеството – Втората световна война. Основните принципи, които Филаделфийската декларация постулира, са актуални и днес и са потвърдени отново в Столетната декларация за бъдещето на труда от 2019 г. Столетната декларация се прие в мирно време, но нейната философия отразява непреходни ценности относно труда, като отчита съвременните предизвикателства пред него.

VI. От направения кратък преглед на международните актове с антидискриминационна насоченост на глобално равнище се вижда голямата загриженост на международната общност за различните проявни форми на дискриминация, в това число и при упражняване на трудовите права. В правната литература се отбелязва, че през втората половина на XX век се появява, последователно развива и усъвършенства **антидискриминационната функция на международното право, и в частност на правата на човека**[468]. Съществуват предложения някои разпоредби, отнасящи се до човешките права (например тези, които забраняват расовата дискриминация) да бъдат причислени към категорията jus cogens (т.нар. коерцитивно право). Антидискриминационните забрани в международните актове често се използват в практиката като критерий при тълкуването и прилагането на правните норми, отнасящи се до конкретни основни права и свободи на човека.

Всички посочени в настоящото изложение универсални международноправни актове са ратифицирани от Република България, влезли са в сила за страната, обнародвани са в „Държавен вестник" и съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията са част от вътрешното право и имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат[469].

---

[466] *Мръчков, В*. Нормите на Международната организация на труда. – Юридически свят, 2011, с. 105-131; *Стайков, Ив.* Общопризнатите принципи и норми на международноправното регулиране на труда. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник…], цит. съч., с. 123-133; *Лютов, Н. Л.* Основополагающие международные права и принципы в сфере труда: проблемы определения. – Вестник трудового права и права социального обеспечения, 2009, № 4, 103-118; *Томашевский, К. Л.* Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: понятийные аспекты. – Юстиция Беларуси, 2010, № 11, с. 51-55; *от него:* Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: перечень и юридическая сила. – Журнал международного права и международных отношений, 2010, № 4, с. 21-25.

[467] Вж. текста на резолюцията на официалната интернет страница на ООН на адрес https://undocs.org/en/A/RES/73/342 [електронен ресурс] (достъп на 26.04.2021 г.).

[468] Така *Йотов, Й.* Увод в международната защита на правата на човека. С.: Книгоиздателска къща „Труд", 2001, с. 121-136.

[469] За отделните аспекти на забраната и защитата от дискриминация в трудовите отношения във вътрешното българско право по Закона за защита от дискриминация, в сила от 1 януари 2004 г., изм. и доп., вж. подробно

Библиография:

Акопов, Л. В. Права человека в XXI веке: к семидесятилетию провозглашения Всеобщей декларации ООН. – Северо-Кавказский юридический вестник, 2018, № 3, с. 9–15.

Аркадьев Я., Игорев Я. Пакты о правах человека (К принятию Пакта об экономических, социальных и культурных правах и Пакта о гражданских и политических правах на XXI сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Дек. 1966 г.). – Советское государство и право, 1967, № 5, с. 37–44.

Бахнев, Юл. Международните пактове за правата на човека. – Международни отношения, 1976, № 4, с. 30–40.

Белякова, Б. Защита на децата в светлината на международните актове в тази област. – Европейска интеграция и право, 2005, № 3, с. 65-72.

Богатыренко, З. С. Международная организация труда и её нормотворческая деятельность. – В: Международная организация труда: конвенции, документы, материалы. Москва: Издательство „Норма“, 2007, с. 8–19.

Валеев, Р. М. Всеобщей декларации прав человека – 70 лет. – Евразийский юридический журнал, 2018, № 3 (118), с. 64–68.

Васильева, А. А., Григорян, С. К., Никитина Ю. В. Естественный и позитивистский подходы к пониманию прав человека. – В: Права человека: история, теория и практика. Материалы научно-практической конференции: сборник научных статей. Отв. ред. Коровин В. В. Курск: ЮЗГУ, 2013, с. 118–122.

Векилов, Я. Международноправната забрана на апартейда. – Международни отношения, 1980, № 6, с. 16-29.

Гулин, Е. В. Права человека. Учебное пособие. 2-е изд. Москва: РИОР: Инфра-М, 2016, 174 с.

Деменева, Н. А. Дискриминация женщин: [монография]. Новосибирск: Издательство „Экор-книга“, 2007, 150 с.

Стайков, Ив. Понятие за дискриминация в трудовите отношения. – Правен преглед, 2005, № 1, с. 22-42; *от него:* Задължения на работодателя за предотвратяване на дискриминационни актове на работното място. – Юридически свят, 2004, № 1, с. 117-134; Защита от дискриминация на работници или служители с намалена работоспособност. – Правен преглед, 2004, № 1, с. 101-116; Забрана за дискриминация при определяне и изплащане на трудовото възнаграждение. – Търговско право, 2005, № 5-6, с. 101-121; Забраната за дискриминация в трудовите отношения и проблемът за равните възможности на жените и мъжете и на представителите на различни етнически групи. – Административно правосъдие, 2005, № 4, с. 31-52 и № 5, с. 28-34; Право на информация на работника или служителя във връзка със защитата от дискриминация. – В: Сборник на Департамент „Право” посветен на 15 години на НБУ. С.: НБУ и Фенея, 2006, с. 277-293; Защита от дискриминация при реализация на дисциплинарната отговорност. – В: Сборник научни трудове от научна конференция по повод 10 години от създаването на НВУ „Васил Левски”. Том 5 – Научно направление „Социални, стопански и правни науки”. В. Търново: Изд. комплекс на НВУ, 2012, с. 163-170; Забраната за дискриминация при упражняване на управленската и нормотворческата власт на работодателя. – В: Защита от дискриминация в България и Европа. Сборник доклади от научна конференция, Академия на МВР, 10 декември 2015 г. София: Академия на МВР, 2016, с. 119-142; Дискриминация при прекратяване на трудовото правоотношение. – Съвременно право, 2003, № 6, с. 16-31.

Деменева, Н. А. Защита от дискриминации в сфере труда: проблемы теории (1917–2010 гг.). В двух частях. Новосибирск: Экор-книга, 2015. Ч. 1, 220 с.; Ч. 2, 272 с.

Десев, Н. Социалните права на човека. Международна регламентация. [София]: Профиздат [Библиотека за профсъюзния актив, № 7], 1980, 139 с.

Десев, Н. Международното право закриля жените от дискриминация в областта на труда. – Проблеми на труда, 1996, № 10, с. 59-66.

Джонсън, Гл. – Във: Всеобща декларация за правата на човека. С.: „СЕПА – ИНФОМА" ООД и Национална комисия на ЮНЕСКО, 1995, с. 59-67.

Дмитриева, Г. К. Международная защита прав женщины. 2-е изд. доп. и перераб. Киев: Издательство при Киевском Госсударственом университете издательского объединения „Вища школа", 1985, 157 с.

Дрёмина-Волок, Н. В. Концептуальные основы понятия „расовая дискриминация" и эгалитарная сущность международного антидискриминационного права. – Актуальні проблеми держави і права, 2012, Вип. 64, с. 63–75.

Друмева, Ем. Още за основните права на гражданите. – Правна мисъл, 1994, № 4, с. 3-12.

Друмева, Ем. Трудовите права са основни права (конституционноправни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. Васил Мръчков. С.: ИК „Труд и право", 2014, с. 57-70.

Ермолович, Т. П. К вопросу о правах человека: международно-правовой аспект. – Вестник Санкт-Петербургской юридической академии, 2012, № 2 (15), с. 8–12.

Ерпылева, Н. Ю. Физические лица как субъекты международного трудового права и международного образовательного права. – Право и политика [Москва: Издательство „Notabene", ООО „НБ-Медиа"], 2009, № 5, с. 1048-1068.

Иваненко, В. А., В. С. Иваненко. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург: Юридический центр „Пресс", 2003, 404 с.

Иванов, С. А. Проблемы международного регулирования труда. Москва: [Академия наук СССР. Институт государства и права], 1964, 343 с.

Иванова, Н. Ю. Международно-правовой запрет дискриминации. – В: Научные труды РАЮН. Вып. 13: в 2 т. Том 1. Отв. ред. В. В. Гриб. Москва: Издательство „Юрист", 2013, с. 841–845.

Исеини, Зенун Хазби. Общи принципи относно статута на децата според Конвенцията за правата на детето от 1989 г. – Правна мисъл, 2001, № 4, с. 78-88.

Йотов, Б. Конвенцията за правата на детето и задълженията на българския законодател. – Правна мисъл, 1993, № 2, с. 93-96.

Йотов, Й. Увод в международната защита на правата на човека. С.: Книгоиздателска къща „Труд", 2001, с. 121-136.

Каменова, Цв. – В: Европейско и национално антидискриминационно правно регулиране. Учебно помагало. С.: АПОИ и Институт за правни науки при БАН, 2003, с. 23-31.

Карташкин, В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Отв. ред.: Е. А. Лукашева. Москва: Издательство Института государства и права Российской академии наук, 1995, 135 с.

Карташкин, В. А. Пакты о правах человека и развитие международных отношений за 50 лет со времени их принятия. – Современное право, 2016, № 11, с. 115–121.

Карташкин, В. А. Пакты о правах человека и международное право в XXI веке. – В: Актуальные проблемы современного международного права. Материалы XIV Международного конгресса „Блищенковские чтения“: в 2 ч. Ч. I. Ответственный редактор А. Х. Абашидзе. Москва, 16 апреля 2016 г. Москва: РУДН, 2016, с. 15–22.

Киселев, И. Я. Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов. Москва: Издательство „Дело“ [Московская высшая школа социальных и экономических наук, Академия народного хозяйства при Правительстве РФ], 1999, 728 с.

Костин, Л. А. Международная организация труда. Москва: Издательство „Экзамен“, 2002, 416 с.

Ковачева, Д. Индивидът в международното право. С.: Сиела, 2018, 416 с.

Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Авт. колл. под общей ред. чл.-корр. РАН проф. М. В. Баглая, д.ю.н. проф. Ю. И. Лейбо, д.ю.н. проф. Л. М. Энтина. Москва: Издательство „Норма”, 2004, 832 с.

Корейво, Е. В. Права человека в международно-правовых актах: проблемы дефинирования. – Международное публичное и частное право, 2010, № 1 (52), с. 33–36.

Кьосев, Ив. Всеобщата декларация за правата на човека – необходимият правнополитически и правнонормативен фундамент за защитата на основните права. – В: Научна конференция „Правата на човека. 70 години след приемането на Всеобщата декларация за правата на човека“. [Сборник]. Авторски колектив. Съставители: проф. д.ю.н. Малина Новкиришка-Стоянова, доц. д-р Мартин Белов, гл. ас. д-р Дилян Начев. Научни редактори: проф. д-р Пламен Панайотов и проф. д-р Сашо Пенов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2019, с. 44-50.

Лютов, Н. Л. Основополагающие международные права и принципы в сфере труда: проблемы определения. – Вестник трудового права и права социального обеспечения, 2009, № 4, 103-118.

Маркова, Пл. Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, I, 1997, № 1, с. 41-50.

Матюшева, Т. Н. Дискриминация в области образования: международный аспект. – Современное общество и право, 2013, № 1 (10), с. 3–7.

Мачульская, Е. Е. Столетие Международной организации труда: итоги и новые задачи. – Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции, Минск, 1-2 ноября 2019 г. Редакционная коллегия: К. Л. Томашевский (отв. ред.) [и др.]. Минск: Международный университет „МИТСО“, 2019, с. 36-40.

Международные пакты о правах человека: ценностные характеристики (материалы международной научно-практической конференции). Под общей ред. Сошниковой, Т. А. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2016, 312 с.

Митовска, Сл. Международна организация на труда. С.: Институт за социални проучвания, 1946, 206 с.

Михайлова, М. Правата на човека и тяхната справедливост. – Съвременно право, 1990, № 1, с. 5-14.

Михайлова, М. Право, равенство, справедливост. С.: УИ „Кл. Охридски", 1990, 188 с.

Мръчков, В. Международноправна защита на труда на жената. – Правна мисъл, 1975, № 3, с. 29–44.

Мръчков, В. Българското трудово законодателство и международните трудови конвенции и препоръки. С.: ДИ „Наука и изкуство", 1978, 351 с.

Мръчков, В. Международна закрила на правата на човека. – Земя и прогрес, 1985, № 7, с. 54-58.

Мръчков, В. Международноправната закрила на икономическите и социалните права и тяхното осъществяване в България. – Международни отношения, 1988, № 10, с. 15-27.

Мръчков, В. Международноправна закрила на икономическите и социалните права на човека и тяхното осъществяване в България. – Международни отношения, 1988, № 10, с. 15-27.

Мръчков, В. Ролята на Международната организация на труда за закрилата на труда. – Закон, III, 1994, № 2, с. 25-44.

Мръчков, В. Международно трудово право. С.: Сиби, 2000, 360 с.

Мръчков, В. Нормите на Международната организация на труда. – Юридически свят, 2011, с. 105-131.

Мръчков, В. За „социалното" в българската конституция. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. IX. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2017, с. 40-56.

Мръчков, В. Трудово право. 10. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2018, 1000 с.

Мръчков, В. Да работим за по-светло бъдеще. – Труд и право, XXVIII, 2019, № 4, с. 5-17.

Мръчков, В. Нормотворческата дейност на МОТ и България през изтеклите 100 години. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски"]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право", НОИ, МТСП и др., 2020, с. 29-59.

Неновски, Н. Правата на човека. Общотеоретични въпроси. С.: ИК „Юриспрес", 1994.

Неновски, Н. Правата на човека – историческа еволюция. – Правна мисъл, 1994, № 2, с. 20-37.

Никитинский, В. И., Вайпан, В. А. Социальная справедливость и трудовое право. – Советское государство и право, 1987, № 10.

Осокина, Ю. Ю. Социальные права людей как основные ориентиры в деятельности социального государства. – В: Актуальные проблемы защиты прав физических и юридических лиц: материалы круглого стола (г. Вологда, 1 июля 2010 г.). Вып. 2 „Гражданские и гражданские процессуальные права физических и юридических лиц". Вологда: Воронежский государственный педагогический университет, 2010, с. 63-73.

Петрова, П. Проблеми и перспективи на международноправната защита на социалните права. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция „Ролята и значението на международното и

наднационалното право в съвременния свят", организирана по повод 90-годишнината на проф. д-р Иван Владимиров. Съставител Д. Маринова. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2018, с. 531-550.

Права человека в современном мире: новые вызовы и трудные решения. Материалы международной научной конференции. Под общей ред. доктора юридических наук, проф. Т. А. Сошниковой. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2014, 374 с.

Права человека: теория, история, практика. Сборник научных трудов, посвященный 65-летию Всеобщей декларации прав человека. Под общей ред. Павленко, Е. М. Волгоград: Издательство Волгогр. фил. ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014, 252 с.

Права человека в изменяющемся мире. Материалы международной научно-практической конференции. Под общей ред. доктора юридических наук, проф. Т. А. Сошниковой. Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2017, 375 с.

Присекина, Н. Г. Проблемы дискриминации в международном трудовом праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Владивосток, 2002, 24 с.

Рубина, И. Е. Деятельность государств в области ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Московский журнал международного права, № 4, 2001, с. 232-239.

Саидов, А. Х. Общепризнанные права человека. Учебное пособие. Под ред. Лукашук, И. И. Москва: Издательство „МЗ Пресс", 2002, 267 с.

Сафаров, Б. А. Всеобщая декларация прав человека как универсальный каталог прав и свобод человека. – Правовая жизнь, 2015, № 4 (12), с. 37–44.

Средкова, Кр. Специална закрила на някои категории работници. С.: Наука и изкуство, 1988, 91 с.

Средкова, Кр. Минимална възраст за приемане на работа. – Труд и право, 2002, № 6, с. 16-17.

Средкова, Кр. Международната организация на труда – важен фактор за международната закрила на труда. – Информационен бюлетин по труда, XLIII, 2010, № 3, с. 75-86.

Средкова, Кр. Трудово право. Специална част. Дял I. Индивидуално трудово право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2011, 543 с.

Средкова, Кр. Международната организация на труда – основен стожер на социалната сигурност на трудещите се. – Труд и право, 2019, № 2, с. 6-12.

Стайков, Ив. Представите за човешкото достойнство и правата на личността във философската и правната мисъл на XIX век. – Правна мисъл, 1996, № 2, с. 180-183.

Стайков, Ив. Дискриминация при прекратяване на трудовото правоотношение. – Съвременно право, 2003, № 6, с. 16-31.

Стайков, Ив. Задължения на работодателя за предотвратяване на дискриминационни актове на работното място. – Юридически свят, 2004, № 1, с. 117-134.

Стайков, Ив. Защита от дискриминация на работници или служители с намалена работоспособност. – Правен преглед, 2004, № 1, с. 101-116.

Стайков, Ив. Понятие за дискриминация в трудовите отношения. – Правен преглед, 2005, № 1, с. 22-42.

Стайков, Ив. Забрана за дискриминация при определяне и изплащане на трудовото възнаграждение. – Търговско право, 2005, № 5-6, с. 101-121.

Стайков, Ив. Забраната за дискриминация в трудовите отношения и проблемът за равните възможности на жените и мъжете и на представителите на различни етнически групи. – Административно правосъдие, 2005, № 4, с. 31-52 и № 5, с. 28-34.

Стайков, Ив. Право на информация на работника или служителя във връзка със защитата от дискриминация. – В: Сборник на Департамент „Право" посветен на 15 години на Нов български университет. С.: НБУ и Фенея, 2006, с. 277-293.

Стайков, Ив. Защита от дискриминация при реализация на дисциплинарната отговорност. – В: Сборник научни трудове от научна конференция по повод 10 години от създаването на НВУ „Васил Левски". Том 5 – Научно направление „Социални, стопански и правни науки". В. Търново: Изд. комплекс на НВУ, 2012, с. 163-170.

Стайков, Ив. Забраната за дискриминация при упражняване на управленската и нормотворческата власт на работодателя. – В: Защита от дискриминация в България и Европа. Сборник доклади от научна конференция, Академия на МВР, 10 декември 2015 г. София: Академия на МВР, 2016, с. 119-142.

Стайков, Ив. Трудовите права – между естествено-правните и юридико-позитивистичните възгледи за правата на човека. – В: Правата на гражданите и тяхната защита. Сборник доклади и статии от международната научна конференция в чест на акад. Антонио Фернандес де Бухан и Фернандес, проведена на 6 ноември 2018 г. С.: Издателство на НБУ, 2019, с. 399-411.

Стайков, Ив. Международноправна уредба на детския труд. Научен доклад, представен пред Международната научна конференция „Тридесет години от приемането на Конвенция за правата на детето: предизвикателства и перспективи", 10.12.2019 г., Нов български университет. 2021. Предстои отпечатване на сборник с доклади от конференцията.

Стайков, Ив. Историческата роля на Международната организация на труда за установяване на международни стандарти за трудовите и социални права на човека. – Годишник на Департамент „Право" на Нов български университет 2019 г. Година VIII. С.: Издателство на НБУ, 2020, с. 216-243.

Стайков, Ив. Общопризнатите принципи и норми на международноправното регулиране на труда. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски"]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право", НОИ, МТСП и др, 2020, с. 123-133.

Стайков, Ив. 100 години членство на България в Международната организация на труда и значение на международните трудови стандарти. – Съвременно право, 2020, № 2, с. 23-40.

Стайков, Ив. Декларациите на Международната организация на труда – същност и значение (по повод 100-членство членство на България). Научен доклад, представен пред научната конференция „Върховенство на правото – актуални проблеми", Нов български университет, 9 декември 2020 г., 2021. Предстои издаването на доклада в сборник от научната конференция.

Сталев, Ж. Поява, уредба и защита на основните права и свободи на човека. – В: Актуални проблеми на международното право. Сборник от научни трудове посветен на проф. Владимир Кутиков. С.: УИ „Св. Кл. Охридски", 2000, с. 34-46.

Стоилов, Я. Основните права като принципи на правото. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2016, с. 40-54.

Стоилов, Я. Правата на човека – идеология, политика, право. (За подготовката, приемането и значението на Всеобщата декларация за правата на човека). – В: Научна конференция „Правата на човека. 70 години след приемането на Всеобщата декларация за правата на човека“. [Сборник]. Авторски колектив. Съставители: проф. д.ю.н. Малина Новкиришка-Стоянова, доц. д-р Мартин Белов, гл. ас. д-р Дилян Начев. Научни редактори: проф. д-р Пламен Панайотов и проф. д-р Сашо Пенов. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2019, с. 19-31.

Танчев, Евг. Проблеми на социалната държава в модерния конституционализъм. – Правна мисъл, 1994, № 2, с. 3-13.

Тодорова, В. Конвенцията на ООН за правата на детето и българското законодателство. – Правата на човека, 1997, № 1, с. 27-35.

Томашевский, К. Л. Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: понятийные аспекты. – Юстиция Беларуси, 2010, № 11, с. 51-55.

Томашевский, К. Л. Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: перечень и юридическая сила. – Журнал международного права и международных отношений, 2010, № 4, с. 21-25.

Томашевский, К. Л. Декларация столетия МОТ 2019 года и её значение для социально-экономических прав трудящихся. – В: Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции, Минск, 1-2 ноября 2019 г. Редакционная коллегия: К. Л. Томашевский (отв. ред.) [и др.]. Минск: Международный университет „МИТСО“, 2019, с. 55-60.

Трайкова, Л. Международноправни актове за защита на правата на жените. – Правна мисъл, 1978, № 6, с. 86–95.

Форсайт, Д. Правата на човека в международните отношения. С.: Издателство „Слънце”, 2002, 440 с.

Хасъмска, М. Закрила на труда на непълнолетните лица. – Труд и право, 2002, № 9, с. 40-43.

Чернева, Б. Онтология на правата на човека. Релацията права на човека – основни права на гражданина. – В: Право и права. Сборник в памет на проф. д-р Росен Ташев. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2016, с. 77-88.

Черняева, Д. В. Международные стандарты труда. (Международное публичное трудовое право). Учебное пособие. Москва: ООО „Издательство КноРус“, 2010, 232 с.

Шабанов Р. И. Работать ради лучшего будущего“: концепция достойного труда в докладе, посвященном столетию Международной организации труда. – В: Международные трудовые стандарты и национальное законодательство о труде и социальном обеспечении (к 100-летию МОТ). Сборник научных трудов V Международной научно-практической конференции, Минск, 1-2 ноября 2019 г. Редакционная коллегия: К. Л. Томашевский (отв. ред.) [и др.]. Минск: Международный университет „МИТСО“, 2019, с. 61-64.

Шумиленко, А. П., Пастухова Л. В. Международное право прав человека. Учебно-методическое пособие для обучающихся по направлению подготовки 40.03.01 Юриспруденция (профиль „Международное право“). Симферополь: ИТ „АРИАЛ“, 2019, с. 160-184.

Янулов, Ил. Компетенция на Международната организация на труда. – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет. Том XXXI, 10, 1935-1936, с. 5-25.

Янулов, Ил. 40 години Международна организация на труда. – Известия на Икономическия институт на Българската академия на науките, 1961, № 1-2, с. 5-78.

50 лет Международным Пактам о правах человека. Материалы научно-практической конференции, Москва, 17 декабря 2016 г. ФГАОУ ВО „Российский университет дружбы народов“, Юридический институт, Кафедра международного права. Ответственный редактор А. Х. Абашидзе. Москва: РУДН, 2017, 181 с.

Dufty, Norman F. „Organizational Growth and Goal Structure: The Case of The ILO“ – International Organization, 1972, Vol. 26, № 3, pp. 479–498.

Faúndez, Julio. Affirmative action: International Perspectives. Geneva: International Labour Organization, 1994, 62 p.

French, Jean D. The Declaration of Philadelphia and The global social charter of The United Nations, 1944-45. – International labour standards and Economics interdependence. Geneva: ILO, 1994, pp. 17-26.

Gross, James A. and Lance A. Compa. Human Rights in Labour and Employment Relations: International and Domestic Perspectives. Ithaca, NY: Cornell University Press [Labour and Employment Relations Association, University of Illinois at Urbana-Champaign], 2009, 237 p.

Hannum, Hurst. The Status of The Universal Declaration of Human Rights in National and International Law. – Georgia Journal of International and Comparative Law, 1996, Vol. 25, № 1, pp. 287-397.

Henry J. Steiner, Philip Alston and Ryan Goodman. International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2007, 1492 p.

Human Rights: Thirty Years after The Universal Declaration. Commemorative Volume on The Occasion of The Thirtieth Anniversary of The Universal Declaration of Human Rights. Bertrand G. Ramcharan (editor). The Hage: Martinus Nijhoff Publishers, 1979, 274 p.

Jenks, Clarence W. Human Rights and International Labour Standards. London: Stevens & Sons Ltd, 1960, XV+159 p.

Johnston, George Al. The International Labour Organization: Its work for social and economic progress. London: Europa Publications, 1970, XII+363 p.

Lee, Eddy. The Declaration of Philadelphia: Retrospect and prospect. – International labour review, 1994, Vol. 133, Iss. 4, pp. 467–484.

Leland Matthew Goodrich, Edvard Hambro and Anne Patricia Simons. Charter of The United Nations. Commentary and Documents. 3rd Revised edition. New York: Columbia University Press, 1969, XXII+732 p.

Maul, Daniel. The International Labour Organization. 100 Years of global social policy. Berlin: De Gruyter Oldenbourg [Walter de Gruyter GmbH] in association with ILO, International labour office, Geneva, 2019, XIV+301 p.

Protecting labour rights as human rights: present and future of international supervision: proceedings of the international colloquium on the 80th anniversary of the ILO Committee of experts on the application of conventions and recommendations, Geneva, 24-25 November 2006. George P. Politakis (ed.). Geneva: ILO – International labour office, 2007, 292 p.

Rodgers, Gerry, Lee Swepston, Eddy Lee and Jasmien van Daele. The International Labour Organization and The quest for social justice, 1919–2009. Geneva: ILO, International labour office, 2009, XVI+272 p.

Somavía, Juan. 60th Anniversary of The Declaration of Philadelphia. Geneva: ILO, International labour office, 2004.

Sulkowski, Joseph. „The Competence of The International Labour Organization Under The United Nations System“ – The American Journal of International Law, 1951, Vol. 45, № 2, pp. 286–313.

The Universal Declaration of Human Rights in The 21st Century: A Living Document in a Changing World. Gordon Brown (editor). Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2016, 146 p.

Valticos, Nicolas. International labour standards and human rights: approaching the year 2000. – International labour review (Special issue: labour rights, human rights), 1998, Vol. 137, Iss. 2, pp. 135-148.

FACTORS AFFECTING VIRTUAL HUMAN ETHOLOGY

Tami MEREDITH

Dalhousie UniversityFaculty of Computer Science

Maryanne FISHER

Saint Mary's UniversityDepartment of Psychology

Abstract

The use of virtual, computer-generated, environments allow for economical and expedient data collection while maintaining participant safety and avoiding some potential ethical concerns. While existing virtual environments provide sufficiently realistic settings for the performance of 'virtual ethology' – which we define as the study of a participant's directly controlled avatar within a computer-generated environment – there are many factors that can adversely impact on research goals. We describe two studies we have performed in virtual environments that provide concrete examples of the challenges and pitfalls that can be encountered. We review the lessons we have learned from these experiences. While virtual environments may seem easy to use for empirical studies, there are unique and confounding factors that have the potential to severely and negatively influence results. For example, participants perform expected behaviors but do so in a manner that is modified to address differences or limitations in the virtual environment. Other concerns, such as prejudice, are situationally modified in response to other's representation within the virtual environment. We end by highlighting our observations regarding some of the critical issues that researchers must consider when using a virtual environment for ethology.

Keywords: virtual ethology, virtual environments, research methods, psychological research, simulated environments

Introduction

With the emergence of SARS-CoV-2 (hereafter called Covid) we have greatly increased our use of online activities in an effort to reduce physical contact and consequently limit virus transmission. As part of this trend, researchers have sought to maximise their use of online methods so as to comply with restrictions against face-to-face interaction while maintaining a viable and productive research program. Although the use of online surveys for data-collection is well-studied, there is considerably less work on using online methods for ethological studies. In this paper, we describe two experiments that we performed using virtual environments to observe human behaviour and report on the challenges, obstacles, and pitfalls that we encountered.

In a virtual environment, participants directly control a surrogate, computer-generated character known as an 'avatar.' The actions of the avatar permit researchers to observe and record participants' behavior using a practice we refer to as 'virtual ethology.' We propose that virtual ethology rests on the same tenets as classical human ethology, although it does not include the observation of human behavior in *natural* conditions (human ethology, as defined by Klein, 2000). As the founder of the field writes, "Human ethology can be defined as the biology of

human behavior" (Eibl-Eibesfeldt, p. 4, 2009). Furthermore, human ethologists typically frame their work with respect to the proximate and ultimate causes, in keeping with Tinbergen's conceptualisation of behavior as being explainable in terms of causation and development, and function and phylogeny, respectively (Tinbergen, 1963). With respect to virtual ethology, although the environments and the representation of the people are artificial, they are created and controlled by real humans. In the absence of the limitations of the natural world, such as gravity, the behaviors the avatars perform are shaped by the fact that they are performed, in the background, by humans with evolved brains. In this perspective, humans are creating, consuming, and participating in virtual activities using their evolved motives, behaviors, and cognitions, much like they do with other media such as television shows, movies, books, and so on (see for a review Fisher & Salmon, 2012).

While we recognise that there are limitations with virtual ethology, but we believe that it still represents a valuable way to explore human behavior. That is, virtual ethology is based on the assumption that humans will react to virtual situations similarly to how they would react to a similar real-life situation. Furthermore, we suggest that there is a correlation between behaviour and realism; more realistic environments promote more realistic behaviours. Support for this correlation is suggested by Conrad, Neale, and Charles (2010) who found that as technology improves, "the distinction between the avatar and the self seems to be blurring." So long as one can access a suitable environment, as opposed to having to create one or refine one for realism, the financial costs of using an existing virtual environment are relatively low, assuming researchers have access to up-to-date computing hardware.

When performing ethology, it is critical that there is a population one can observe. Virtual environments satisfy this criterion as they are typically populated by large numbers of active users. Some have hundreds of thousands of players (e.g., Second Life has over 900,000 active users; Schneider, 2020) while others have millions (e.g., *World of Warcraft* has over 4 million world-wide subscribers; Statista, 2021). For ethologists, these large populations also permit observations to be performed with great convenience; data may be collected at almost any time of day, for example, by teams of research assistants working simultaneously. Further, even otherwise rare behaviours may be documented with some regularity, given the magnitude of users.

The reduction of potential health costs for researchers deserves special mention. At the moment, research in virtual environments is desirable because it reduces the risk of contracting Covid. However, there are other benefits. Participants and researchers are also protected against other illnesses, physical injury, or actual harm as anything that happens to their in-world avatar has little impact on their actual real-world health.

Likewise, virtual environments may be used to promote participant and researcher safety, and indeed, the use of simulation is well-known for this purpose. Advanced technological simulations are used in dental education to lower the cost of training, avoid having to locate patients with a specific condition, and reduce risk to patients (Buchanan, 2001). Flight simulators, which duplicate the experience of flying an actual aircraft, were developed to increase safety during pilot training (Link, 1931). That is, the dangerous aspect of being in an actual flying aircraft was removed and the student pilot placed in a ground-based stationary aircraft cockpit rigged to simulate the experience of flying. As technology has advanced, flight simulators have transformed from the original electro-mechanical Link cockpit simulator to computer-based virtual tools such as Microsoft's *Flight Simulator*, which has been used in pilot training by the U.S. Navy (Brannick, Prince, Salas, & Stout, 1995; Jentsch & Bowers, 1998).

Furthermore, because avatars are simply a representation of the participant, they can be asked to perform tasks that would be otherwise unethical, such as to be a part of the classic Haney, Banks, and Zimbardo (1973) prison experiments. In these experiments, researchers created a simulated prison environment to study guard and prisoner interactions, thereby demonstrating the effectiveness of simulations for behavioral research. They asked participants to assume the role of being a guard or an inmate while living in a basement. Although this important

study highlights the role of demand characteristics in human behavior, replicating it or performing similar research would be extremely difficult in current academia, given the emphasis on the ethical treatment of participants (see Zimbardo, 1973 for a response concerning the ethics surrounding the original experiment). However, with today's available technology, it is potentially less expensive, with far lower ethical risks, greater situation control, and increased participant safety, to use simulated virtual environments for psychological and ethological studies.

Research Using Virtual Environments

Castronova (2006), Bainbridge (2007), and Wideman et al. (2007), all agree with our perspective that virtual environments provide effective and realistic contexts for performing research, and collectively they suggest that research performed in a virtual environment will yield usable data regarding human behavior. It should be noted that we do not advocate the use of virtual environments to completely replace existing ethological techniques, but instead suggest that these environments can be used to pilot test, supplement, augment, and support current research practices. The influence of technology on our behavior, and our behaviors when using technologies such as a virtual environment, continues to be of sufficient importance to warrant the journal, *CyberPsychology, Behavior, and Social Networking* (formerly *CyberPsychology and Behaviour*) to flourish for over 20 years.

Virtual environments must not be collectively considered as promoting contest or competitive behaviours. Some environments, such as *Second Life*, lack competitive goals that characterise traditional gaming. We propose any environment, designed for gaming or otherwise, can be used effectively for ethological studies if it permits the expression of the behaviours to be studied, however, we raise the issue in case it helps other researchers make an informed decision.

We further contend that the artificiality of virtual environments does not generally lead to artificial, unrealistic behavior. As suggested by O'Riordan (2001, pg. 235), users strongly associate with their avatar by "the incorporation of self into avatar while playing." While some users may use virtual environments to be explorative and perform unrealistic behaviors, particularly adolescents (Beavis & Charles, 2005), most users tend to adhere to conventional storylines influenced by their culture, education, and the environment itself (Nutt & Railton, 2003). Most users appear to maintain cisgender avatars, such that female users control female avatars that are attracted to men, while male users control male avatars that are attracted to women (Conrad, Neale, & Charles, 2010; Rymaszewski et al., 2007; Roberts & Parks, 2001). These roles are subject to traditional gender role expectations, given social roles can be predicted for *Second Life* avatars based on those found in real-life settings (Guadagno, et al. 2011).

Indeed, there is considerable evidence that real life aligns well with norms and behaviours in virtual environments. For instance, Yee, Bailensen, and Urbanek (2007) examined how social norms and behaviors in online gaming communities compared to those of real-life. They report that social norms for gender, eye gaze transfer and interpersonal distance in *Second Life* mimic real-life interactions. Adams, Astruc, Garrido, and Sweeney (2011) found that social norms governing eye focus, space between people, conversing, and privacy, as experienced within a virtual world, strongly influenced social interactions similarly to the real world, while personal concepts of comfort, fun, and fear were found to translate directly to user's avatar identities.

Interactions between participants in online environments parallel those in real life; for example, individuals may develop real emotions such as trust for each other (Donath, 2007). Likewise, Williams and colleagues (2006) report players in *World of Warcraft* believe that the social aspect is the most important part of the experience and that they have formed real friendships with those whom they interact online. These friendships go beyond mere discussion of situations in the virtual environment (e.g., game goals such as defeating an opponent) and include discussions of the player's life outside the environment (e.g., their current boyfriend/girlfriend) (Steinkeuhler & Williams, 2006). The willingness to share personal information in an online environment is correlated with the

strength of one's relationship to another user (Chiu, Hsu, & Wang, 2006). Participants are therefore demonstrating social interactions with other participants that presumably match those they would develop outside the virtual environment.

There are some interesting differences between users and the types of virtual environments they enjoy. For example, Cole and Griffiths (2007) note that more women than men are drawn to social oriented environments (e.g., *The Sims*, *Second Life*, *World of Warcraft*), rather than environments that are exclusively combat-oriented or goal-based. Carr (2005) suggests that women enjoy Electronic Arts' simulation game *The Sims* because the lack of a fixed set of goals permits players to feel they have more 'power' and are more 'in control.' These attributes are significant, as *The Sims* has earned a reputation for being considered enjoyable by relatively equal numbers of men and women (Graner Ray, 2004), however, David Gardner, Electronic Arts Chief Operating Officer, has stated that 70% of *The Sims* players are females under the age of 25 (Waters, 2006). It is this popularity that made *The Sims* one of the gaming industry's most successful products with over 70 million copies of its various titles sold (Waters, 2006) as it appeals to a larger audience than more-traditionally structured environments and consequently is more suitable for virtual ethology.

Virtual environments are now sufficiently established that they have developed active online economies. For example, the virtual economy in *Second Life*, based on the "Linden Dollar," is stable enough that some (e.g., Lederman, 2007) suggest that transactions within this economy should be subject to government taxation. To demonstrate the realism and influence of virtual environments such as *Second Life*, consider that the government of Sweden has established a permanent virtual embassy, universities such as Harvard and Princeton have virtual campuses, N.A.S.A. maintains an online virtual eEducation facility, corporations (e.g., Mercedes, Nike, Coca Cola) advertise by distributing virtual merchandise and have online representatives, internationally acclaimed musical groups (e.g., U2, Royal Liverpool Philharmonic) have given real-time online concerts, and one can obtain psychotherapy from a registered clinical psychologist. Therefore, virtual worlds such as that of *Second Life* are of value to governments, militaries, educational institutions, corporations, and artists, among others, and have evolved considerably over the past decades to the extent that they have flourishing economies, social structures, cultures, and institutions.

Experiences in Virtual Ethology

We performed two independent studies within virtual environments to explore the possibility of using standard ethological techniques, such as creating units of behavior, and then observing participants to determine how often they exhibit each unit within specific situations.

In the first study, we examined participant's shopping habits as they furnished and set-up a home in the single-player offline environment of *The Sims*. In the second, we examined whether participants show predicted behaviors, that have been well-documented by evolutionary psychologists, in the multi-player online environment of *Second Life*. Here in this paper, we exclusively focus on the lessons we learned using these virtual environments and do not report our results. We propose that as more researchers turn to the use of these environments due to the current ongoing pandemic, our experiences will benefit other researchers engaging in similar studies.

Study One: Exploring Sex Differences in Shopping using The Sims

In the first study, we explored several hypotheses regarding differences in the amount of money that men and women spend on particular categories of consumer goods, the priorities they assign to these categories, and the time that they spend in contemplating goods within these categories. However, creating a real-life study that permitted us to have sufficient experimental control proved difficult, if not impossible.

We were presented with a plethora of issues that needed to be addressed. How could we provide all participants with an equal amount of money that they could spend? How could we equalise all participants so that they started from the same baseline condition with the same initial goods? How could we isolate participants so that we could measure their choices without the influence of family and friends? While these are some of the questions we needed to answer, they are only a subset of those that we posed.

We initially considered performing a laboratory study using online catalog shopping. However, we could not afford to provide participants with real money to spend, so there would be no consequences as a result of their choices and the results would be analogous to simply 'window shopping.' In short, there was a lack of realism that could cause participants to act unnaturally. Thus, we needed a more realistic environment where participants could shop.

In the computer game *The Sims*, each player must create a character to play (i.e., their avatar) before purchasing and furnishing their avatar's home within a given budget. The participant then leads a virtual life, pursuing relationships and a career. Typically, users must balance career, family, and personal needs, similar to the real world. For our purposes, we circumvented the actual playing of the game and addressed our goal directly via a cheat code that allowed us to provide participants with a large budget. They used this budget to purchase items for their house, and their selections were recorded. We also collected demographic information and personality measures, allowing us to compare how these characteristics interacted with consumer behaviour.

Our experience in using *The Sims* has taught us participants and environments can be unpredictable. Although we spent considerable time exploring *The Sims* prior to using it for data collection, we failed to remember that unpredictable actions could occur (i.e., participants could win the lottery and consequently increase their available funds). As well, during participant testing, which was scheduled to take 90 minutes, one individual used a small portion of his money and after 30 minutes announced to the researcher that he was done, believing that he had provided the minimum effort to satisfy the study's requirements.

For virtual environments, researchers must perform all the same steps, such as pilot testing, as they perform for real-world studies. It is not necessarily simpler to collect data in a virtual world, particularly in environments where unscheduled events, or other players, can impact on participants. That is, participants do not become easier to predict because they are interacting and existing in a virtual world. We suggest that pilot testing is more important if one is not intimately familiar with every nuance of the virtual environment.

Just as in real-life, participants can make numerous and simultaneous decisions when placed in a virtual environment. Participants can generate input at a very high rate, rapidly moving a mouse and operating its buttons or scroll-wheel. We noted that we could not rely on an observer to accurately record a participant's activities because data was created so quickly. Instead, it is important that automated techniques are used to record data. Eye-trackers, while recording the participant's point of gaze attention, can also record video output and participant input. Software such as *Camtasia* and *CamStudio* can record input and output and create a replayable 'movie' of the participant's behavior and the actions on the monitor. Specialised environments, such as the virtual laboratory of Wideman et al. (2007), provide an alternative method for data management. If one does not wish to use software, a camera can be used to record the contents of a monitor. However, external recording devices such as these do not capture player input, only its visual effects.

Our study revealed that it is imperative for researchers using virtual environments to have access to adequate technical support. While it is often possible to use an existing environment, such as *The Sims*, with minimal assistance, the skills of IT (information technology) professionals can significantly improve a virtual-based study. For example, in our experiment, the use of a simple script permitted us to save a participant's data at the end of a

session and to reset the environment prior to the next participant arriving. Without the skills to develop file management scripts, data collection would have been far more difficult and time intensive.

We also suggest researchers consider their hardware needs, as a slow, unresponsive environment will likely frustrate and deter participants. Graphics that update slowly due to an overloaded network connection may cause participants to terminate their session. The use of a low resolution or low-quality monitor also degrades the experience of participants. Researchers must ensure that they have adequate software, hardware, and, if necessary, connectivity, to perform their study.

While we have used *The Sims* as an example since it was a suitable environment for testing our hypotheses, we do not advocate the use of any specific environment. Researchers must explore the environments that are available to them and select the game and version that best matches their needs. For example, *The Sims* would be unsuitable for an observational study of initial establishment of potential dating behavior, while *Second Life* or *IMVU* would likely be very appropriate. Furthermore, the availability of a new version of a game does not imply that earlier, and potentially simpler, versions of the game are unsuitable. A newer environment may prohibit testing a hypothesis, while the older (perhaps simpler) version works well. However, newness often is linked to increased complexity of a virtual environment which may increase the difficulty of data collection but add realism and improve the accuracy of behavioural responses to situations.

Study Two: Identification of Behaviour in Second Life

Our second study was focused on examining whether specific behaviours could be observed in the online environment of *Second Life*. We sought to validate whether we could perform systematic documentation of universal (i.e., cross-cultural) behaviors. Human universals stem from selective pressures faced by human over evolutionary time, and hence, should be demonstrated in all environments including online and virtual ones. We documented the behaviours observed online using a checklist of universal behaviors that apply to social contexts. We chose *Second Life* as it is well established, has a diverse user base of international users (1 294 660 users in the 60 days prior to our study), and has a flexible interface that permits users to adapt the environment to their needs. Our study examined how expected behaviours are displayed and provided insight into the use of virtual environments for research.

Our first study, using *The Sims*, taught us that researchers need to have a deep understanding of the virtual environment. Our experience with Second Life made it clear that it is also important for anyone recruited or studied have sufficient skill in using the environment. For example, it would be ineffective to study eye-gaze in *Second Life* by observing users who lack the knowledge of how to move their avatar effectively and direct the avatar's gaze. Fortunately for researchers, identification of inexperienced users is usually straightforward for anyone with a strong understanding of the environment.

Many of the examined behaviors occurred frequently, as expected, and in realistic ways, when the environment provided the means for the behaviour to be easily expressed. Complex social hierarchies, intra-sexual competition, and mate acquisition activities, among others, were all prominently displayed and easily observed. Participants were seen building social networks, using gossip within these networks, and performing social exclusion of undesirable individuals from their networks.

When the environment did not provide a means for expression, behaviors were adapted to accommodate technological limitations of the interface. For example, ingroup bias was exhibited, but as it was difficult to create an avatar that was not youthful and Caucasian, racism was replaced by alternative prejudice based on height or the brand of body one purchased and used.

Alternatively, as the *Second Life* environment is adaptable, some users modify their avatar to suit their persona in novel and unique ways. Popular and effective modifications are propagated across the user base and become an integral part of the online experience for most users. For example, we have documented the emergence of alternative cultures (e.g., 'nekos' – humanoid cats), with significantly complex support for these cultures. We have observed the expression of in and out-group dynamics, and clear 'racism' towards individuals that participate in this alternative culture.

Finally, some real-life activities and behaviours do not exist. For example, childbirth and pregnancy is seen in highly abstract and unrealistic ways. *Second Life* permits one to create an avatar with a pregnant shape, but it is a purely cosmetic effect. Some attempts have been made to create online infants that respond and act using a simple AI (artificial intelligence) but these attempts have not been successful. Furthermore, the removal of real-world threats such as unwanted pregnancy has mutated some social norms. In particular, sexual activities of many forms are highly prominent and easily observed.

One confounding factor that we faced was the display and discussion of real-life behaviours and situations within the environment. For example, a participant discussing their sister or brother may have been referencing actual kin and not a member of their self-selected online family. Researchers using such environments are presented with the challenge of determining whether users are reference people, actions, and situations in their real-life, or their virtual experiences.

One advantage of using a virtual environment stems from the anonymity it provides. As researchers are unable to ascertain the identify of the person controlling the avatar, that person is afforded a strong level of anonymity. Consequently, they can speak openly about topics that may violate social norms or potentially be challenging to raise, such as being gay, lesbian, or queer, for example. However, anonymity also permits users to be deceptive, which we have observed. Although most users tend to use avatars that, as much as possible, are in-world forms of their real-life self, some users will be deceptive in using avatars of a different sex/gender, sexual orientation, or age. However, it is usually easy to identify deception by reading an avatar's profile or through the repeated observation of unexpected and atypical behaviours. Issues involving anonymity can also be addressed through the development of trust from those being observed and through the use of trusted online communities. For example, within *Second Life*, there are groups of Vietnam war veterans that effectively screen their membership to ensure the authenticity of all members.

While users may modify their behaviour to match the environment, as they do by being racist with respect to avatars expressing non-human features, they may also modify the environment so they can express a behaviour. Second Life is highly adaptable and extensible allowing users to create animations that permit the expression of behaviours in-world. Consequently, to express their sexuality, users have created a wide range of sexually oriented animations and furniture (e.g., beds).

Our findings suggest that virtual worlds are a valuable resource for observing and documenting human behavior, with many unexplored opportunities for the advancement of ethological study. We have observed that users act online in highly similar ways to their behavior offline. When prevented from doing so, users adapt their behaviour to the environment, or their environment to the behaviour, depending upon the complexity of the behaviour and the difficulty in modifying the environment.

Discussion

There are many different virtual environments that can be used by behavioral researchers, each with its advantages and limitations. Selection of the most suitable environment is a key consideration and will significantly influence the successfulness of research. To select an effective environment, researchers need to be aware of the various

factors displayed by virtual environments. While it is often possible to modify an unsuitable environment to be a more effective research platform, most social science researchers generally lack the experience needed in computer programming to do so. Pilot testing is a critical step and will help ensure that an effective environment is selected.

The broader electronic gaming industry, which also includes software such as *The Sims* and *Second Life*, is highly profitable. It was estimated that by the end of 2020, the global gaming market was worth approximately 159.3 billion US dollars, with 45% due to the expenditures of 2.7 billion gamers world-wide (Deyan, 2021). Thus, to keep up with consumer demands and remain competitive in the industry, software companies devote considerable resources to continually improve the realism of their products. The speed of these change necessitates that researchers constantly update their projects within virtual environments and be aware of changes.

The characteristics of a virtual environment can be grouped into the categories of *external* and *in-world*. External characteristics, as summarised in Table 1 are those that surround game play but tend to become invisible and irrelevant once play begins and the participant is immersed in the environment. A specific set of external characteristics is commonly referred to as a 'platform.' It should be noted that in-world characteristics are not independent of external characteristics as limitations provided by the platform can impact the in-world characteristics. For example, an offline platform with no network connectivity will limit the number of participants that can simultaneously be in-world.

Table 1: Summary of External Characteristics for Virtual Environments

Characteristic	**Description**
Hardware	The physical device required (e.g., computer, Xbox, Wii) and accessories (e.g., joystick, microphone, game controllers).
Operating System	Game independent software to make the hardware function (e.g., Windows, OS-X, Linux). May be embedded in the hardware.
Users	Number of potential participants that can use a single platform; usually one to four.
Connectivity	Networked (i.e., online) or stand-alone (i.e., offline) platform.
Mobility	How portable and mobile is the platform (e.g., desktop computer, laptop computer, mobile/cellular telephone)?

External characteristics will affect research in many ways. Some hardware is more expensive and will increase the costs of the research. As well, some platforms are easier to use than others and will save on participant training while some are not as popular and will increase the need for participant training due to lack of familiarity. Researchers will need explore these factors fully when designing their studies.

In-world characteristics are those that are manifested within the virtual world and that will impact the experience of those participating within the environment. In Table 2, we summarise the in-world characteristics of contemporary virtual environments.

Table 2: Summary of In-World Characteristics for Virtual Environments

Characteristic	**Description**
Players	Number of people that can simultaneously interact with the environment; varies from one to millions. Also, number of people needed to create situations suitable for data collection.
Motivation	What is the motivation for player activity – pre-defined goals, player defined goals, open-ended activities? Is there a predefined ending or purpose?
Script Adherence	Amount of flexibility a player is given in determining their course of action during game play.
Theme	The genre of the environment (e.g., fantasy, science fiction, contemporary life).
Extensibility	Provision of scripting languages or mechanisms to alter and manipulate the environment.
Interface	How familiar, simple, or intuitive is the user interface?
Immersion	The amount of engagement and engrossment that an environment exhibits to participants.
Realism	Level of realism with respect to graphics, avatar interactions, and other observed phenomena.
Cost	What is the cost to the researcher to obtain access for themselves or the participants?

The specific requirements of the researcher, the type of experiment, and the required situations for ethological observation will greatly influence the choice of environment. For example, a single player game like *The Sims*, where participants equip a household and attempt to form a family or pursue a career is ineffective for studying intra-sexual competition but offers considerable promise for studying a participant's purchasing decisions when furnishing a household.

In general, the choice of computing platform is necessitated by other factors, such as its ability to support the desired environment, its accessibility or affordability, its familiarity to participants, and its portability. Advances in mobile telephony permit some environments to be effectively accessed from a participant's phone, therefore increasing potential accessibility. Pad-based computing (e.g., the Apple iPad) and dedicated gaming stations (e.g., Microsoft Xbox, Nintendo Wii, Sony PlayStation) provide low-cost, but potentially less-flexible alternatives, often with simpler user interfaces. Few devices lack network connectivity via wireless protocols (e.g., IEEE 802.1 – "Wifi") meaning connectivity is rarely a significant factor.

Often, data collection needs will influence the choice of platform. If automated keystroke and screen capture software, such as *Cam Studio*, is needed, one is forced to consider a computer-based platform. Alternatively, researchers can split the video signal and record participant's actions on a separate digital recording device. In one of our studies, we employed a computer with dual monitors, but placed the second monitor in a separate location with a data collector discretely observing the participant's actions.

To successfully employ a virtual environment in research, the researcher must have an extremely high level of competence with the chosen environment. There are many factors, based on the technology and online culture of the environment, that could influence results. Without a strong working knowledge of the environment, researchers will be unable to identify and compensate for confounding factors. One drawback of research in virtual environments is that it is difficult to acquire the needed level of expertise in a short timeframe, as the learning curves for virtual worlds are often steep. One could recruit experienced users of the selected virtual world as research assistants to help mitigate a lack of knowledge with the virtual world. Researchers will presumably need to train these assistants in systematic observation and research techniques. Fortunately, one will probably not need to recruit local assistants, given that the research will be conducted online in most studies. Likewise, participants may need to be trained on how to use the virtual environment, or to perform actions, prior to the research session.

When researchers need strong levels of control for their environment, it is possible for them to establish a dedicated online environment for their research. Protocols such as *Open Sim*, permit researchers to set up a private version of *Second Life* for which they can control access and use. However, the setup process is complex and will require a high level of technical skill. Furthermore, these private environments do not have the richness of content found in public environments and unless large numbers of participants are recruited, will lack the quantity of interaction found in more populated public worlds.

Virtual environments offer considerable promise for ethological researchers. Their complexity, realism, and depth allow participants to act in a realistic manner that permits meaningful and accurate data to be obtained. While there are considerable challenges to using a virtual environment, as outlined in this paper, we believe that the participant safety, cost effectiveness, and other advantages far outweigh any difficulties that researchers may face. As environments continue to evolve in their level of realism, we expect that virtual ethology will become a key element of behavioral researcher's toolbox.

References

Adams, A., Astruc, L., Garrido, C., & Sweeney, B. (2011). Situated learning in virtual worlds and identity reformation. In A. Peachey and M. Childs (eds.), *Reinventing Ourselves: Contemporary Concepts of Identity in Virtual Worlds* (pp. 81-100). London: Springer-Verlag.

Bainbridge, W. (2007). The scientific research potential of virtual worlds. *Science*, *317*(5837), 472-476.

Beavis, C., & Charles, C. (2005). Challenging notions of gendered game play: Teenagers playing *The Sims*. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, *26*(3), 355-367.

Brannick, M., Prince, C., Salas, E., & Stout, R. (1995). Assessing aircrew coordination skills in TH-57 pilots. In C. Bowers and F. Jenstch, *Empirical Research Using PC-Based Flight Simulations*. Symposium conducted at the Eight International Symposium on Aviation Psychology, Columbus, OH, pp 1069-1072.

Buchanan, J. (2001). Use of simulation technology in dental education. *Journal of Dental Education*, *65*(11), 1225-1231.

Carr, D. (2005). Contexts, gaming pleasures, and gendered preferences. *Simulation and Gaming*, *36*(4), 464-482.

Castronova, E. (2006). On the research value of large games: Natural Experiments in Norrath and Camelot. *Games and Culture*, *1*(2), 163-186.

Chiu, C. Hsu, M., & Wang, E. (2006). Understanding knowledge sharing in virtual communities: An integration of social capital and social cognitive theories. *Decision Support Systems*, *42*(3), 1872-1888.

Cole, H., & Griffiths, M. (2007). Social interactions in massively multiplayer online role-playing gamers. *CyberPsychology & Behaviour*, *10*(4), 573-583.

Conrad, M., Neale, J., & Charles, A. (2010). Of mice or men? – The avatar in the virtualscape. Published in Proceedings, *IEEE International Conference on Information Society*, 242-247.

Deyan, G. (2021). 43+ out of this world video games industry statistics in 2020. *Techjury*, Retrieved May 4, 2021 from https://techjury.net/blog/video-games-industry-statistics.

Donath, J. (2007). Virtually trustworthy. *Science*, *317*(5834), 53-54.

Ducheneaut, N., Yee, N., Nickell, E., & Moore, R. (2006). Building an MMO with mass appeal: A look at gameplay in World of Warcraft. *Games and Culture*, *1*(4), 281-317.

Eibl-Eibesfeldt, I. (2009). *Human ethology* (2nd printing). New York: Aldine De Gruyter.

Graner Ray, S. (2004). *Gender inclusive game design: Expanding the market.* Hingham, MA: Charles River Media, Inc.

Fisher, M. & Salmon, C. (2012). Introduction: Human nature and pop culture. *Review of General Psychology, 16*(2), 104-108.

Graner Ray, S. (2004). *Gender inclusive game design: Expanding the market*. Hingham,

Guadagno, R., Muscanell, N., Okdie, B., Burk, N., & Ward, B. (2011). Even in virtual environments women shop and men build: A social role perspective on Second Life. *Computers in Human Behaviour*, 27(1), 304-308.

Haney, C., Banks, C., & Zimbardo, P. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, *1*, 69-97.

Jentsch, F., & Bowers, C.A. (1998). Evidence for the validity of PC-based simulations in studying aircrew coordination. *International Journal of Aviation Psychology*, *8*(3), 243-260.

Klein, Z. (2000). The ethological approach to the study of human behavior. *Neuroendocinology Letters*, *21*, 477-481.

Lederman, L. (2007). Stranger than fiction: Taxing virtual worlds. *New York University Law Review*, *Volume 82* (53 pages).

Link, E. (1931). U.S. Patent, *A Training Device for Student Aviators*, Granted 29 September 1931 (Filed 1930). Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.

Nutt, D., & Railton, D. (2003). *The Sims*: Real-life as genre. *Information, Communication and Society*, *6*(4), 577-592.

O'Riordan, K. (2001). Playing with Lara in virtual space. In S. Munt (Ed.), *Technospaces: Inside the New Media* (pp. 124-138). London: Continuum.

Roberts, L., & Parks, M. (2001). The social geography of gender-switching in virtual environments on the Internet. In E. green & A. Adam (Eds.), *Virtual Gender: Technology, consumption, and identity*. New York: Routledge.

Rymaszewski, M., Au, W., Wallace, M., Winters, C., Ondrejka, C., & Batstone-Cunningham, B. (2007). *Second life: The official guide*. Indianapolis, IN: Wiley Publishing.

Schnieder, J. (2020). Taking a second look at Second Life. *QRCA Views*. Retrieved May 5, 2021 from https://qrcaviews.org/2020/11/10/taking-a-second-look-at-second-life.

Statista (2021). *World of Warcraft estimated subscribers from 2015 to 2030*. Retrieved May 5, 2021 from https://www.statista.com/statistics/276601/number-of-world-of-warcraft-subscribers-by-quarter/.

Steinkeuhler, C., & Williams, D. (2006). Where everybody knows your (screen) name: Online games as "Third Places". *Journal of Computer-Mediated Communication*, *11*, 885-909.

Tinbergen, N. (1963). On aims and methods in ethology, *Zeitschrift für Tierpsychologie*, *20*, 410-433.

Waters, D. (2006, August 22). Games industry is 'failing women'. *BBC News*. Retrieved May 4, 2021, from http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/5271852.stm.

Wideman, H., Owston, R., Brown, C., Kushniruk, A., Ho, F., & Pitts, K. (2007). Unpacking the potential of educational gaming: A new tool for gaming research. *Simulation & Gaming*, *38*(1), 10-30.

Williams, D. Duchenaut, N., Xiong, L., Zhang, Y., Yee, N., & Nickell, E. (2006). From tree house to barracks: The social life of guilds in World of Warcraft. *Games and Culture*, *1*(4), 338-361.

Yee, N. Bailenson, J., & Urbanek, M. (2007). The unbearable likeness of being digital: The persistence of nonverbal social norms in online virtual environments. *Cyberpsychology and Behavior*, *10*(1), 115-121.

Zimbardo, P. (1973). On the ethics of intervention in human psychological research: With special reference to the Stanford prison experiment. *Cognition*, *2*(2), 243-256.